

T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK HALK EDEBİYATI BİLİM DALI

KIRGIZ DESTANLARINDA MİTOLOJİK UNSURLAR

Danışman

Doç Dr. Bayram DURBİLMEZ

Hazırlayan

Şule GEZER

Doktora Tezi

Temmuz 2017

KAYSERİ

T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK HALK EDEBİYATI BİLİM DALI

KIRGIZ DESTANLARINDA MİTOLOJİK UNSURLAR

DOKTORA TEZİ

Danışman

Doç Dr. Bayram DURBİLMEZ

Hazırlayan

Şule GEZER

Temmuz 2017

KAYSERİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Şule GEZER

YÖNERGEYE UYGUNLUK ONAYI

Kırgız Destanlarında Mitolojik Usurlar adlı Doktora tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesi'ne uygun olarak hazırlanmıştır.

Şule GEZER

Doç. Dr. Bayram DURBİLMEZ

Prof. Dr. Hülya ARGUNŞAH

KABUL ONAY SAYFASI

Doç. Dr. Bayram DURBİLMEZ danışmanlığında **Şule GEZER** tarafından hazırlanan “**KIRGIZ DESTANLARINDA MİTOLOJİK UNSURLAR**” adlı bu çalışma, jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü **Türk Dili ve Edebiyatı** Anabilim Dalında **Doktora** tezi olarak kabul edilmiştir.

28/07/2017

JÜRİ:

Danışman : Doç. Dr. Bayram DURBİLMEZ

Üye : Doç. Dr. Reyhan ÇELİK

Üye : Doç. Dr. Bülent ARI

Üye : Doç. Dr. Şahika KARACA

Üye : Yard. Doç. Dr. Doğan KAYA

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 21/07/2017 tarih ve 23 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

21/07/2017

Prof. Dr. Celaleddin ÇELİK
Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

Destan, bir milletin tarih sahnesi içerisindeki serüvenini sanatlı bir üslupla dile getiren bir anlatı türüdür. Milletlerin hayatında büyük yankılar uyandıran tarihî, sosyal, doğal olayların hayalî unsurlarla bezenerek anlatılmasıyla oluşan destanlar, içinden çıktıkları milletin tarihî izlerini barındıran kültür mirasıdır. Bu miras içinde o milletin hayat tasavvurunu ve inanç dünyasını yansıtan unsurlar da yer almaktadır. Tarihî gerçekler, milletin hayal süzgecinden geçirilerek destanlarda yer bulur.

Destan türünün kökeninin çok eskiye dayanması bu anlatıların içerisinde çokça mitolojik unsurun yer almasını sağlamaktadır. Milletlerin ilk dönemlerdeki yaşayışları ve hayatı kavramaya yönelik ortaya koydukları tasavvurlar mitolojik inançlarda yansımaları bulur, bu yansımalar destanın muhtevasını zenginleştirir. Kuşaktan kuşağa aktarılan destanlar bu mitolojik unsurların günümüze kadar taşınmasında etkin rol oynamaktadır.

Giriş ve dört bölümden meydana gelen bu çalışmanın konusunu Kırgız Türklerine ait küçük destanların içerisinde yaşayan mitolojik unsurların tespit edilip değerlendirilmesi oluşturmaktadır. Büyük destan olan ve başlı başına bir araştırma konusuna kaynaklık edecek olan Manas destanı ve daireleri çalışmamızın dışında tutulmuştur. Çalışmada Kırgız Türklerinin destanlarında yer alan mitolojik unsurların tespit ve tahlilinin yapılması; sosyal, tarihî, edebî gelişimi hakkında bilgi verilmesi; sözlü geleneği üzerinde durulup destanın bu gelenek içindeki yerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bunun yanı sıra Kırgız Türklerinin küçük destanlarının epizot ve motif yapısını korumak suretiyle bir geniş özetinin hazırlanması ve böylece Türk dünyası kültür tarihi için önem arz eden bu destanların muhtevasına ulaşmanın daha kolay hâle getirilmesi hedeflenmiştir.

Bu hedef doğrultusunda çalışmanın giriş kısmında destan türünün tanımı, Türk destanlarının genel özellikleri ve tasnifi, mitolojinin tanımı ve ortaya çıkış teorileri, mitoloji-destan ilişkisi hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca araştırma alanının coğrafî konumu ve tarihi hakkında bilgi sunulmuştur. Bu başlık altında Kırgız Türklerinin kökeni, “Kırgız” adının nereden geldiği, Kırgız Türklerinin siyasî tarihi, yayıldıkları alanlar ve bugün yaşamakta oldukları coğrafya hakkında bilgi verildikten sonra küçük destanlar hakkında Türkiye’de yapılan çalışmaların izahlı bibliyografyası yer almıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde Kırgız Türklerinin sözlü kültür geleneği ve bu gelenek içerisinde destancılık geleneğinin yeri üzerinde durulmuştur. Kırgız Türklerinin destan ve destancı için kullandığı kavramlar, destancılık mektepleri, destancı olma yolunda geçirilen aşamalar hakkında bilgi verilmiştir. Destancılık geleneğinin temel öğeleri üzerinde durulmuş; destanların konusu, şekil özellikleri ve tasnifi, anlatıcısı, dinleyici çevre, anlatı zamanları ve anlatı mekânları hakkında bilgi sunulmuştur. Bunun yanı sıra Kırgız destanlarını derleme faaliyetleri hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca yapılan alan araştırmasında üç Manasçı ile görüşülmüş ve bu görüşmelerden hareketle Kırgız Türklerinin destancılık geleneğinin günümüzdeki uygulamaları, gelenekten günümüze kalanlar, geleneğin canlı yönleri hakkında bilgi verilmiştir.

İkinci bölümde Kırgız Türklerinin “kence epos” olarak adlandırılan küçük destanlarının benzer metinleri, anlatıcıları, epizot şeması, tarihî ve coğrafi tabakaları hakkında bilgi verildikten sonra motif ve epizot yapıları korunmak suretiyle her bir benzer metnin geniş özetleri sunulmuştur. Çalışmada incelemeye tabi tutulan ve geniş özeti verilen küçük destanlar şunlardır: Cañıl Mirza, Er Eşim, Kozuke ve Bayan, Munduk ve Zarlık, Şırdakbek, Kococaş, Mendirman, Eşimkul Menen Zuura, Er Koşoy, Boston, Kız Darıyka, Er Soltonoy, Güldana, Askazan Baatır, Kuramanbek, Seyitbek, Canış Bayış, Er Töştük, Baktı Bolot, Ak Möör, Er Tabıldı, Sarıncı Bököy, Coodarbeşim, Kız Cibek, Kör Uulu Destanı Gaoz (Ayvaz) Han Kolu, Kör Uulu Destanı Kasım Han Kolu.

Üçüncü bölümde Stith Tompson’ın *Motif Index of Folk Literature* adlı çalışmasından hareketle Kırgız Türklerinin destanlarının motif indeksi ortaya konulmuştur. Kırgız Türklerinin destanlarında yer alan ancak *Motif Index of Folk Literature* adlı çalışmada bulunmayan motifler ise başında (T) harfi konulmak suretiyle uygun yerlere yerleştirilmiştir. Burada bütün motifler değil sadece mitolojik anlam değeri taşıyan motifler ele alınmıştır.

Çalışmanın dördüncü bölümünde Kırgız Türklerinin yirmi altı küçük destanında yer alan mitolojik motifler tespit edilmiş; bu motiflerin genelde Türk mitolojisindeki, özelde Kırgız mitolojik düşünce sistemindeki anlam değerleri göz önünde bulundurularak destanın olay örgüsüne kattığı anlam değerleri yorumlanmıştır. Mitolojik motiflerin tespiti esnasında benzer metinler de göz önünde bulundurulmuştur. Kırgız Türklerinin küçük destanlarında tespit edilen mitolojik motifler temelde altı başlık altında ele alınmıştır: mitolojik gökyüzü, mitolojik yeryüzü, mitolojik yer altı,

mitolojik renkler, mitolojik sayılar, toplum hayatındaki mitolojik inanışlar. Çalışmada bir milletin hayat tarzını, hayat tasavvurunu, inanç dünyasını yansıtan mitolojik motiflerin Kırgız Türklerinin sosyal hayatından destanlarına yansıyan anlam değerleri irdelenmiştir. Bu inceleme yapılırken Kırgız Türklerinin destanlarında yer alan mitolojik motifler, Türkiye Türklerinin sözlü anlatılarında yer alan mitolojik unsurlarla karşılaştırılarak benzer yönler vurgulanmıştır. Bu karşılaştırma sonucunda bir ağacın dalları hükmünde olan Türk boylarının aynı kökten beslendiğini ortaya koyacak benzerlikler elde edilmiştir.

Sonuç kısmında ise Kırgız Türklerinin “kence epos”larının mitolojik unsurlar bakımından zengin olup olmadığı bu unsurların destanlarda nasıl ve ne şekilde yer bulduğu değerlendirilmiştir. Kırgız Türklerinin küçük destanlarının mitolojik motifler bakımından zengin anlatılar olduğu, Kırgız Türklerinin sosyal hayatında ve inanç dünyasında yer alan her unsurun destanlara yansıdığı tespit edilmiştir. Kırgız Türklerinin hafızası hükmünde olan destanlar içeriğindeki mitolojik unsurlar sayesinde geçmişten gelen dinî ve kültürel inanç değerlerini geleceğe taşıdığı görülmektedir. Çalışmanın sonunda yararlanılan kaynakları içeren bir kaynakça yer almaktadır.

Türk dünyası üzerine yapılacak olan çalışmaların gerekliliği ve önemi hususunda beni bilinçlendiren ve konunun belirlenmesinden sonuçlanmasına kadar çalışmanın her aşamasında bana yol gösterip yardımcı olan tez danışmanım, saygıdeğer hocam Doç. Dr. Bayram DURBİLMEZ’e teşekkür ederim. Ayrıca çalışma sürecinde desteklerini esirgemeyen Prof. Dr. Hülya ARGUNŞAH ve Doç Dr. Reyhan ÇELİK hocalarım ile Kırgız Türkçesinden aktarı ve Rusçadan çeviri hususunda bana yardım eden, Kırgızistan’da yaptığım alan araştırması esnasında da yardımlarını esirgemeyen Yrd. Doç. Dr. Kenjegül KALİEVA’ya teşekkürlerimi sunarım.

Şule GEZER

Sivas, 2017

KIRGIZ TÜRKLERİNİN DESTANLARINDA MİTOLOJİK UNSURLAR

Şule GEZER

Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Doktora Tezi, Mart 2016

Danışman: Doç. Dr. Bayram DURBİLMEZ

ÖZET

Destan türünün kökeninin çok eskiye dayanması bu anlatıların içerisinde çokça mitolojik unsurun yer almasını sağlamıştır. Milletlerin ilk dönemlerdeki yaşayışları ve hayatı kavramaya yönelik ortaya koydukları tasavvurlar mitolojik inançlarda yansımaları bulmuş, bu yansımalar destanın muhtevasını zenginleştirmiştir. Kuşaktan kuşağa aktarılan destanlar bu mitolojik unsurların günümüze kadar taşınmasında etkin rol oynamaktadır. Bu çalışmanın konusunu Kırgız Türklerine ait destanların içerisinde yaşayan mitolojik unsurların tespit edilip değerlendirilmesi oluşturmaktadır.

Çalışmanın giriş kısmında; destan teriminin tanımı ve özellikleri, mitolojinin tanımı ve özellikleri, araştırma alanının coğrafi konumu ve tarihi hakkında bilgiler verilmiştir. Ayrıca Kırgız Türklerinin destanları üzerine Türkiye’de yapılan çalışmaların izahlı bibliyografyası yer almaktadır. Tezin birinci bölümünde; Kırgız Türklerinin sözlü kültür geleneği ve bu gelenek içerisinde destan anlatıcılığının yeri ele alınmış, destancılık geleneği hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde yirmi altı Kırgız destanının epizot ve motif yapıları öne çıkarılarak geniş özetleri hazırlanmıştır. Destanların benzer metinlerinin de özetleri sunulmuştur. Ayrıca destanların anlatıcıları, tarihî ve coğrafi tabakaları hakkında da bilgi verilmiştir. Üçüncü bölümde Kırgız destanlarının motif indeksi yer almaktadır. Çalışmanın dördüncü bölümünde Kırgız Türklerinin küçük destanları mitolojik unsurlar bakımından değerlendirilmiştir. Destanların benzer metinleri de göz önünde bulundurulmuş ve karşılaştırmalı inceleme yoluna gidilmiştir. Destanların olay örgüsü içerisinde tespit edilen bu mitolojik unsurlar, Türk mitolojisindeki ve Kırgız Türklerinin kültürel yaşantısındaki anlam değerleri ortaya konularak tahlil edilmiştir. Ayrıca Anadolu Türklüğüne ait anlam değerleriyle de karşılaştırılarak bu iki kardeş boyun kültür dünyasındaki ortaklıkları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kırgız Türkleri, destan, mitoloji

THE MYTHOLOGICAL ELEMENTS IN THE EPICS OF KYRGYZ TURKS

Şule GEZER

Erciyes University, Social Sciences Institute

Doctoral Dissertation, March 2016

Supervisor: Doç Dr. Bayram DURBİLMEZ

ABSTRACT

The fact that the origins of the epic date back to long past has made it possible for many mythological elements to take place in these narratives. The lives of the nations in the early periods and the envisions they put forward for conceiving life have been reflected in mythological beliefs, and these reflections have enriched the content of the epic. The epics passed down from generations to generations have played an active role in the arrival of these mythological elements to today. The subject of this work is the identification and evaluation of the mythological elements living in the small epics belonging to the Kyrgyz Turks.

At the introduction section of the study, information were given about description and characteristics of the term ‘epic’, definition and characteristics of mythology, and geographical location and history of the research area. In the first part of the thesis, oral cultural tradition of Kyrgyz Turks and the place of epic narrative in this tradition were discussed and detailed information about epic tradition was given. In the second part of the study, the episodes and motifs of the twenty-six Kyrgyz epic were highlighted and extensive abstracts were prepared. Summaries of similar texts of epics were also presented. In addition, information on narrators of epics, and their historical and geographical layers were also given. In the third part of the study, the small epics of the Kyrgyz Turks were evaluated in terms of mythological elements. Similar texts of the epics were also taken into consideration and a comparative study was conducted. Thus, common and different motifs in similar texts of the same epic were revealed. These mythological elements determined within the plot of the epics have been analyzed by revealing the meaning values in Turkish mythology and the cultural life of the Kyrgyz Turks. In addition, these two brother clans’ common points in the culture world have been found by comparing the meaning values belonging to Anatolian Turkic.

Key Words: Kyrgyz Turks, epic, mythology

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
YÖNERGEYE UYGUNLUK ONAYI	ii
ONAY	iii
ÖN SÖZ	iv
ÖZET	vii
ABSTRACT	viii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR	xx

GİRİŞ

1. DESTANIN TANIMI VE ÖZELLİKLERİ	1
1.1. Destanın Tanımı.....	1
1.2. Türk Destanlarının Genel Özellikleri ve Tasnifi	4
2. MİTOLOJİNİN TANIMI VE ÖZELLİKLERİ	13
2.1. Mitolojinin Tanımı ve Genel Özellikleri.....	13
2.2. Mitlerin Ortaya Çıkış Teorileri ve Sınıflandırmaları	16
2.3. Mit-Destan İlişkisi	20
3. ARAŞTIRMA ALANININ COĞRAFÎ KONUMU VE TARİHİ.....	23
3.1. Kırgız Türklerinin Kökenleri ve Kırgız Adı Hakkında.....	23
3.2. Kırgız Türklerinin Siyasî Tarihleri	25
3.3. Kırgız Türklerinin Yaşadığı Coğrafyalar ve Bugünkü Nüfusu	28
4. ARAŞTIRMA KONUSU HAKKINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR	30

BİRİNCİ BÖLÜM

KIRGIZ TÜRKLERİNİN SÖZLÜ KÜLTÜR GELENEĞİ VE BU GELENEK İÇİNDE DESTANIN YERİ

1. SÖZLÜ KÜLTÜR VE KIRGIZ TÜRKLERİNDE SÖZLÜ KÜLTÜR GELENEĞİ.	48
2. KIRGIZ TÜRKÇESİNDE DESTAN/DESTANCI İÇİN KULLANILAN KAVRAMLAR VE KIRGIZ TÜRKLERİNİN DESTANCILIK GELENEĞİ	57
2.1. Çomokçu	61
2.2. Manasçı	63
2.3. Akın.....	79
2.4. Irçı.....	89
3. KIRGIZ TÜRKLERİNİN DESTANLARININ TASNİFİ.....	92
4. KIRGIZ DESTANCILIK MEKTEPLERİ	101
5. KIRGIZ TÜRKLERİNİN DESTANLARINI DERLEME ÇALIŞMALARI	105
6. KIRGIZ DESTANLARININ ÖZELLİKLERİ.....	107
7. KIRGIZ TÜRKLERİNİN DESTANCILIK GELENEĞİNİN TEMEL ÖĞELERİ .	110
7.1. Anlatıcılar	110
7.2. Dinleyici Çevre	117
7.3. Anlatı Mekânları	123
7.4. Anlatı Zamanları	127

İKİNCİ BÖLÜM

KIRGIZ DESTANLARININ EPİZOT YAPISI

1. CAÑİL MİRZA	133
1.1. Hakkında Bilgi.....	133
1.2. Özeti	137
1.2.1 . Metin 1 Abdıkalık Çorobayev Anlatımı.....	137
1.2.2. Metin 2 Moldobasan Musulmankulov Anlatımı.....	151

2. ER EŞİM	155
2.1. Hakkında Bilgi.....	155
2.2. Özeti.....	157
3. KOZUKE VE BAYAN.....	163
3.1. Hakkında Bilgi.....	163
3.2. Özeti.....	164
4. MUNDUK VE ZARLIK.....	169
4.1. Hakkında Bilgi.....	169
4.2. Özeti.....	170
5. KOCOCAŞ	176
5.1. Hakkında Bilgi.....	176
5.2. Özeti.....	179
5.2.1. Metin 1 Alımkul Üsönbayev Anlatımı.....	179
5.2.2. Metin 2 Sulayman Konokbayev Anlatımı.....	192
5.2.3. Metin 3 Tölömuş Ceentayev Anlatımı.....	195
6. MENDİRMAN	197
6.1. Hakkında Bilgi.....	197
6.2. Özeti.....	198
7. EŞİMKUL MENEN ZUURA	204
7.1. Hakkında Bilgi.....	204
7.2. Özeti.....	205
8. BOSTON.....	217
8.1. Hakkında Bilgi.....	217
8.2. Özeti.....	218
9. KIZ DARIYKA	256
9.1. Hakkında Bilgi.....	256
9.2. Özeti.....	258

10. GÜLDANA	263
10.1. Hakkında Bilgi.....	263
10.2. Özeti	264
11. ASKAZAN BAATIR.....	265
11.1. Hakkında Bilgi.....	265
11.2. Özeti	266
12. KÖROĞLU DESTANININ KASIMHAN KOLU	268
12.1. Özeti	268
13. KÖROĞLU DESTANININ GAOZ (AYVAZ) KOLU	271
13.1. Özeti	271
14. KURMANBEK.....	273
14.1. Hakkında Bilgi.....	273
14.2. Özeti	275
15. SEYİTBEK.....	281
15.1. Hakkında Bilgi.....	281
15.2. Özeti	282
16. ŞIRDAKBEK	288
16.1. Hakkında Bilgi.....	288
16.2. Özeti	289
17. CANIŞ BAYIŞ	295
17.1. Hakkında Bilgi.....	295
17.2. Özeti	298
17.2.1. Metin 1 Oruzbay Urmambetov Anlatımı	298
17.2.2. Metin 2 Moldobasan Musulmankulov Anlatımı.....	303
17.2.3. Metin 3 Kalık Akiev Anlatımı	309
18. ER SOLTONOY.....	313
18.1. Hakkında Bilgi.....	313

18.2. Özeti	314
19. ER TÖŞTÜK	330
19.1. Hakkında Bilgi	330
19.2. Özeti	332
20. COODARBEŞİM	338
20.1. Hakkında Bilgi	338
20.2. Özeti	339
21. BAKTI BOLOT	351
21.1. Hakkında Bilgi	351
21.2. Özeti	352
22. AK MÖÖR	357
22.1. Hakkında Bilgi	357
22.2. Özet	361
22.2.1. Metin 1 Kalık Akıyev Anlatımı	361
22.2.2. Metin 2 Asılbek Eşmambetov Anlatımı	369
22.2.3. Metin 3 Coldaşev Baatırbek Anlatımı	370
22.2.4. Metin 4 Ömürbek Kudaybergenov-Saparbay Bököçev Anlatımı	372
22.2.5. Metin 5 Dıykanbayev Sarıkunan Anlatımı	373
22.2.6. Metin 6 Canıbay Kocekov Anlatımı	374
22.2.7. Metin 7 Abdırayım Boroñbayev Anlatımı	374
23. ER TABILDI	375
23.1. Hakkında Bilgi	375
23.2. Özeti	377
24. SARINCI BÖKÖY	389
24.1. Hakkında Bilgi	389
24.2. Özeti	391
24.2.1. Metin 1 Alımkul Üsönbayev Anlatımı	391

24.2.2. Metin 2 Sulayman Konakbayev Anlatımı	395
25. KIZ CİBEK	397
25.1. Hakkında Bilgi.....	397
25.2. Özeti	398
26. ER KOŞOY	403
26.1. Hakkında Bilgi.....	403
26.2. Özeti.....	405

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KIRGIZ DESTANLARININ MOTİF YAPISI.....	415

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KIRGIZ DESTANLARINDA MİTOLOJİK UNSURLAR

1. MİTOLOJİK GÖKYÜZÜ	457
1. 1. Gökyüzü	457
1.2. Kökö Teñir/ Ülgen/ Kuday	459
1.3.Umay Ene	479
1.4. Kıdır/ Aksakal.....	482
1.5. Ay, Gün ve Yıldız Kültü	494
2. MİTOLOJİK YERYÜZÜ	500
2.1. YERYÜZÜNÜN MİTOLOJİK KAHRAMANLARI.....	500
2.1.1. Alp Tipi	500
2.1.2. Peri Kızı.....	530
2.1.3. Devler	533
2.2. MİTOLOJİK HAYVANLAR.....	536
2.2.1. At.....	536
2.2.2. Kurt	575

2.2.3. Geyik/ Dağ Keçisi	578
2.2.4. Yabani Boğa/ Öküz:	585
2.2.5. Ejderha	587
2.2.6. Ayı	591
2.2.7. Aslan	593
2.2.8. Pars/ Kaplan/ Sırtlan	595
2.2.9. Deve	600
2.2.10. Tilki	602
2.2.11. Koyun	603
2.2.12. Köpek/ Kumayık	604
2.2.13. Sıçan	606
2.2.14. Balık	607
2.2.15. Yılan	608
2.2.16. Oğlak	609
2.3. MİTOLOJİK KUŞLAR	609
2.3.1. Alp Karkuş (Şahin/ Kartal)	610
2.3.2. Karga/ Kuzgun	615
2.3.3. Kuğu/ Kaz	618
2.3.4. Turna	620
2.3.5. Güvercin	622
2.3.6. Zımırık (Simurg) Kuşu	622
2.3.7. Guguk Kuşu	623
2.3.8. Baykuş	624
2.4. MİTOLOJİK AĞAÇ VE BİTKİLER	625
2.4.1. Çınar	627
2.4.2. Ardıç	629
2.4.3. Kayın	630

2.4.4. Kavak.....	631
2.4.5. Şifalı Bitki.....	632
2.5. SU/ YER-SU KÜLTÜ.....	633
2.6. ATEŞ KÜLTÜ.....	647
2.7. DAĞ/ TAŞ KÜLTÜ.....	653
2.8. MADEN KÜLTÜ.....	661
2.8.1. Altın/ Gümüş.....	661
2.8.2. Demir Kültü.....	664
2.9. MİTOLOJİK YÖN ALGISI.....	670
2.10. MAĞARA KÜLTÜ.....	674
2.11. EŞİK KÜLTÜ.....	678
3. MİTOLOJİK YER ALTI.....	680
3.1. İyi Huylu Mitolojik Varlıklar.....	680
3.1.1. Yer Dinleyen Mamıt.....	680
3.1.2. Uzağı Gören Mamıt.....	681
3.1.3. Gölü Avurduna Dolduran Mamıt.....	682
3.1.4. Kuyun Celden.....	682
3.2. Kötü Huylu Mitolojik Varlıklar.....	683
3.2.1. Celmogus/ Cezkempir/ Ceztümşuk/ Ceztirmek.....	683
3.2.2. Ak Dev/ Gök Dev/ Kızıl Dev/ Kara Dev.....	686
3.2.3. Ak Kadın.....	687
3.2.4. Çoyun Kulak.....	688
3.2.5. Albarstı.....	690
3.2.6. Kaşan Kara Alp.....	694
3.2.7. Ay Kulak.....	694
3.2.8. Bek Toro.....	695
3.2.9. Karaçok Dev.....	696

3.2.10. Temir Alp	697
4. MİTOLOJİK RENKLER	697
4.1. Ak.....	697
4.2. Boz	712
4.3. Gök.....	719
4.4. Sarı	730
4.5. Ala.....	738
4.6. Kızıl/ Kırmızı.....	743
4.7. Yeşil	748
4.8. Kara.....	749
5. MİTOLOJİK SAYILAR	766
5.1. İki.....	766
5.2. Üç.....	768
5.3. Dört	784
5.4. Beş.....	788
5.5. Altı	792
5.6. Yedi.....	805
5.7. Dokuz.....	816
5.8. Kırk	828
5.9. Yetmiş	847
5.10. Doksan.....	849
6. MİTOLOJİK İNANIŞLAR	854
6.1. SİHİR/ BÜYÜ/ FAL VE YADA İLE İLGİLİ İNANIŞLAR	854
6.1.1. Sihir/ Büyü/ Fal.....	854
6.1.2. Yadacılık.....	864
6.2. ATALAR KÜLTÜ ETRAFINDA GELİŞEN İNANIŞLAR	867
6.2.1. Ata Ruhları/ Atanın Kutsiyeti.....	867

6.2.2. Mezar Kültü	879
6.2.3. Kutsal Ruhlar İnanışı.....	882
6.2.3.1. Kayberen.....	882
6.2.3.2. Baabedin	889
6.2.3.3. Kumayık	890
6.2.3.4. Ak Taylak	891
6.2.3.5. Kambar Ata.....	892
6.2.3.6. Kırk Çilten	893
6.3. GEÇİŞ DÖNEMLERİYLE İLGİLİ İNANIŞLAR	894
6.3.1. Doğum.....	894
6.3.1.1. Çocuksuzluk.....	894
6.3.1.2. Aşerme.....	900
6.3.1.3. Doğum Zamanı	902
6.3.1.4. Ad Verme/Ad Toyu.....	906
6.3.2. Evlenme	909
6.3.3. Ölüm.....	911
6.3.3.1. Yas/ Yuğ Töreni.....	912
6.3.3.2. Ölü Aşu.....	918
6.3.3.3. Tul Saklama	922
6.4. UYKU VE RÜYA İLE İLGİLİ İNANIŞLAR	923
6.4.1. Alp Uykusu.....	923
6.4.2. Rüya	927
6.5. TAPINMA AYINLERİ VE KURBAN.....	944
6.5.1. Tapınma Ayinleri	944
6.5.1.1. Av	944
6.5.1.2. Ateşe Tapınma	947
6.5.2. Kurban	947

6.5.2.1. Kanlı Kurban.....	949
6.5.2.2. Kansız Kurban/Saçı.....	957
6.6. ANT.....	960
6.7. KARGIŞ	974
6.8. SÜT HAKKI.....	984
6.9. NAZAR	985
6.10. CİN/ ŞEYTAN/ MELEK İNANCI.....	988
6.11. KOPUZ.....	988
6. 12. KILIÇ	989
6.13. OK.....	992
6.14. OLAĞANÜSTÜ BİR VARLIKLA EVLENME.....	993
SONUÇ.....	995
KAYNAKLAR.....	1014
1. Yazılı Kaynaklar.....	1014
2. Sözlü Kaynklar.....	1037
ÖZ GEÇMİŞ.....	1038

KISALTMALAR

akt.	: Aktaran
AKM	: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları
AÜ	: Ankara Üniversitesi
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
ÇÜ	: Çukurova Üniversitesi
DKT	: Doktora Tezi
DLT	: Divanu Lügati't-Türk
DTCF	: Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
ed.	: Editör
EÜ	: Ege Üniversitesi
GÜ	: Gazi Üniversitesi
GAZÜ	: Gaziantep Üniversitesi
hzl.	: Hazırlayan
KAT	: Kırgız Adabiyatı Tarihi
KB	: Kültür Bakanlığı
KSE	: Kırgız Sovyet Ensiklopediyası
KTB	: Kültür ve Turizm Bakanlığı
ME	: Manas Ensiklopediyası
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
MÜ	: Marmara Üniversitesi
S.	: Sayı
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
SÜ	: Selçuk Üniversitesi
TKAE	: Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü
TDK	: Türk Dil Kurumu.
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vb.	: ve benzeri
yay.	: Yayınları
YLT	: Yüksek Lisans Tezi
YKY	: Yapı Kredi Yayınları

GİRİŞ

1. DESTANIN TANIMI VE ÖZELLİKLERİ

1.1. Destanın Tanımı

Destan sözcüğü, dilimize Farsçadan geçer, aslı “dâstân”, “destân”dır. Kelimenin batı dünyasındaki kullanımı “épique, épopé, epos, epik, legende” şeklindedir (Yöntem 1930: 1-2). Destan diğer Türk lehçelerinde “destan, epos, cır, comok, nımah/ alıptığ nımah, tool/ maadırılık tool, olongho, kay çörçök, kay şörçek” gibi terimlerle isimlendirilmektedir. Yakut (Saha) Türkleri, kahramanlık konulu manzum veya mensur anlatılara “olongha, olongo” adını verirler. Şükrü Elçin, Türk boyları arasında kahramanlık konularını işleyen anlatılara “*Olongha, sab, saw, irtegi, ertegi, comok ve kısmen koşuk ve yır*” denildiğini belirtir, Türklerin İslam’ı benimsemesinden sonra ise Farsça bir isim olan “dâstân” veya “destân” kavramlarının kullanılmaya başlandığını ifade eder. Elçin “destan” kelimesinin Türk boyları arasında kullanıldığı tarihi net olmamakla birlikte 9. ve 11. yüzyıllar arası olarak belirtir. Bu dönemdeki yazılı edebiyatın muhtelif türlerinde bu kelimenin mevcudiyetine işaret eder (1993: 145-147).

Destan kelimesi yerine Oğuz grubu Türkleri arasında “boy” terimi de kullanılmaktadır. Bu anlamda Dede Korkut Destanı ifadesi yerine “Dede Korkut Boyları” denilmektedir. Destan anlatmak eylemi de “boy boylamak” şeklinde kullanılmaktadır. Kırgız Türkleri ise destana “comok”, destan anlatıcısına “comokçu” derler (Musayev ve Taştemirov 1986: 7, Reichl 2002: 62-64). Destan teriminin diğer Türk boylarındaki kullanımları şu şekildedir: Uygur Türkçesinde; destan, dâstân, goşag; Özbek Türkçesinde destan; Karakalpak Türkçesinde jır (Reichl 2002: 62-64). Destan ve destan anlatıcısı için ise Yakutlarda, olonhohut; Altaylarda, gayçı/ kayçı; Uygurlarda, destançı/ koşakçı/ bahşi; Kazaklarda, ölengşi/ baksı/ akın/ jırav; Kırgızlarda, bahşi/ akın/ ırçı/ Manasçı/ comokçu; Özbeklerde, destançı/ bahşi/ şair; Karakalpaklarda bahşi/ jırav; Türkmenlerde, bahşi; Başkırlarda, sasan; Tatarlarda, Çaçan; Azerbaycan ve Türkiye Türklerinde, destancı/ ozan/ şair/ âşık terimleri kullanılmaktadır (Ekici 2002: 17).

Destan terimi içerik açısından da Türk dünyasında farklı değerlendirilmektedir; Türkiye Türklerinde genelde kahramanlık konulu anlatılar destan olarak değerlendirilirken Kırgız Türklerinde ise kahramanlık, aşk ve toplum hayatı konularını ele alan anlatılar da destan olarak kabul edilmektedir (Musayev ve Turdugulov 1999: 41, KAT I 2004: 473-474, Kayıpov 2009: 99).

Destan sözcüğünün sözlük anlamı; genellikle kahramanlık konularını işleyen, bir olay veya durumu öyküleyen manzum biçimde oluşturulmuş uzun anlatı şeklindedir. Destan, bir milletin tarih sahnesi içerisindeki serüvenini sanatlı bir üslûpla ele alan anlatıdır. Milletlerin hayatlarında büyük yankılar uyandıran tarihî, sosyal, doğal olayların hayalî unsurlarla bezenerek anlatılmasıyla oluşan destanlar, kültür mirasıdır. Bu miras içinde, o milletin hayat tasavvurunu ve inanç dünyasını yansıtan unsurlar da yer almaktadır (Elçin 1993: 72, İbrayev 1998: 37). Başka bir ifadeyle destan, milletlerin şuurlarının ve vicdanlarının yüksek sesli bir haykırışıdır. Milleti etkileyen ve kökten değişimlere neden olan olayların meydana gelmesi bu haykırışı ortaya çıkarır ve bu haykırış tarih süzgecinden geçerek günümüze kadar yankılanır. Destanlar, milletlerin millî hislerine ayna olmaktadır (Togan 1931: 27). Destanlar, içinden çıktıkları toplumların en küçük birimi olan bireyden en büyük sistemi olan devlete kadar tüm uzuvlarını belli bir ahenk ve bütünlük içinde ele almaktadırlar. Böylece destanlar, birey-toplum uyumunu da ortaya koymaktadır.

Milletin millî hafızasını ve şuurunu yansıtan destanlar bir yandan tarihî gerçeklerin çekirdeklerini taşıırken bir yandan da dilin edebî bir şekilde yoğrulmuş hali olarak varlık gösterir. H. Nihal Atsız, Türk edebiyatının destanla başladığı kanısındadır. Ona göre destanlar bir milletin hafızasının, millî şuurunun edebî bir ifadeyle söylenmiş ve bir ırmak gibi nesilden nesile aktarılmış şeklidir (1997: 31). Atsız, bir destan metninin içeriğinin ne kadar değişirse değişsin teşekkül ettiği devrin özelliklerini taşıyacağını savunur. Bir milletin zihninde idealleşen hayatı yansıtan destanlar, öz itibarıyla ortaya çıktığı dönemin düşünce yapısını aktarmaktadırlar (1997: 31). Bu tespitlerin de işaret ettiği gibi destan öz itibarıyla oluşturulduğu devri yansıtır ama içerik hiçbir zaman eskimez çünkü birincisi zaman ve zemin ne kadar değişirse değişsin toplumun hayat tasavvurunun özü aynıdır, ikincisi toplumun fertleri içeriği zamana ve zemine göre yenilemektedir. Bugün Oğuz Kağan destanı hâlâ topluma yol gösterecek niteliktedir. Oğuz Kağan, gergedanı öldürüp düşmanlarla savaşmışsa bugünün kahramanları da geri

kalmışlığı öldürüp çağdaş medeniyetler seviyesine çıkmak için savaşımaktadır. Görüldüğü gibi içerikteki unsurlar zamana ve mekâna göre yorumlanmak suretiyle destan her nesle hitap eden bir anlatı halini almaktadır.

Öcal Oğuz, kurmaca ve mitolojik kahramanların maceralarını konu alan destanın icrasının çoğu zaman bir müzik aleti eşliğinde gerçekleştirildiğini söyler ve destanın muhtevası ile ezgiyi birleştirir (2004: 6). Destan anlatımında müzik olmasa da ezgili söyleyiş hâkimdir. Bu şekilde ezgiye dayalı icra edilmesi destanın hem kolay ezberlenmesini sağlamaktadır hem de anlatı esnasında anlatıcıya yeni vaka halkalarını hatırlamada veya anlatıya yeni epizotlar eklemeye zaman kazandırmaktadır.

Metin Ekici, destan hakkında şimdiye kadar yapılan tanımlara “bağlam”ı da eklemek gerektiği kanaatindedir. Destanın sadece anlatı veya metinden ibaret bulunmadığını; destanın anlatıldığı ortamın, zamanın ve destanı dinleyen dinleyicilerin, icra esnasında kullanılan çalgıların bu tanım içerisinde yer alması gerektiğini belirten Ekici, destan tanımına destanın üstlendiği işlevlerin de dâhil edilmesi gerektiğini ifade eder (2002: 17).

Destan, nesilden nesile ezbere aktarılan donuk bir anlatı değildir, ulaştığı her neslin şartlarına göre yeniden şekillenen, büyüyen ve dönemin ihtiyaçlarını karşılayabilen bir hal alan aktif bir yapıdadır. Destanda sadece geçmişte yaşanan olaylar değil sosyal hayatta milletin duygusal ve düşünsel ihtiyaçlarını karşılayabilecek güncel olay ve durumlar da yer almaktadır. Destan geçmişten haber verirken içinde yaşanan zamanı yönlendirir ve geleceğe ışık tutar. Milletlerin öz benliklerini oluşturmalarında önemli bir yeri olan destan, içinden çıktığı milletin düşünce tarzının aynasıdır.

Destancılık geleneği Türk dünyasının kültürel kimliğinin temel kaynağı hükmündedir. Bu ortak kaynak aynı zamanda nesilden nesile aktarılan bir ortak mirastır. Bu; aynı dil, aynı kültür ve inanç dünyasının oluşturduğu köklü bir mirastır. Türk milletinin duygu ve düşünce yapısının söz ve ezgiyle terennüm edildiği destanlar, kökü mazide atilerin yetişmesini sağladığı kadar aynı ağacın dalları hükmünde olan Türk boylarını da bir köke bağlar. Buna göre destanlar aynı soydan gelen milletlerin manevî köprüleri hükmündedir; ortak hayat tasavvuru ve inanç dünyası soy birliği olan milletleri ortak bir mefkûre etrafında toplama gücüne sahiptir.

1.2. Türk Destanlarının Genel Özellikleri ve Tasnifi

Bir milletin tarihini çıkış noktası olarak alan destanlar gerçeklik üzerine kurulan olağanüstülüklerle donatılmış anlatılardır. İçinden çıktığı milletin dünya görüşü destanların anlatım esnasındaki bakış açılarını belirlemektedir. Destanlar milletlerin dünya görüşlerini taraflı bir anlatımla ortaya koymaktadır (Hegel 1955: 406). Bu taraflı sunumun nedeni destanların içerik bakımından millî olmalarıdır ve her destan içinden çıktığı toplumu yüceltmektedir. O toplumun yüce değerleri ve şanlı tarihinin bir tanıtımı hükmünde olan destanlar bu bakımdan taraflı bir içerik ve anlatım tarzına sahiptirler.

Tarihin en eski vesikaları olan destanlar, esasen milletlerin ilk düşünce sistemlerini, felsefelerini, sosyolojik değerlendirmelerini içermektedir. Bu itibarla destanlar bir milletin fikrî ve ruhî olgunlaşmasının ilk evrelerini işaret etmektedirler (Tural 2006: 31). Destanlar bir milletin sadece tarihine değil, eski zamanlarda yaşanan coğrafyaya, o coğrafyanın iklimine, hatta sanat eserlerine işaret etmektedirler. Bu sayede milletler tarihî belgelerin bulunmadığı zamanlara dair geçmişlerini, atalarının yaşam tarzlarını, ahlak anlayışlarını, üretimlerini, yaşadıkları coğrafyayı destanlardan öğrenme şansına sahip olmaktadır. Bu bakımdan destanlar bir milletin manevi tapusu hükmündedir.

Gerçekliği olağanüstülüklerle sunan destanın her üretim gibi belli bir oluşum safhası vardır. Zeki Velidi Togan destanın oluşumunun üç safhada gerçekleştiğini belirtir. İlk safha bir milletin kalbinde ve zihninde derin iz bırakan bir tarihî olayın o milletin içinden çıkan halk şairleri tarafından büyük ve küçük destan şeklinde söylenmesidir. Bundan sonra bu anlatıyı genişletip olgunlaştıracak bir büyük sosyal sıkıntı daha yaşanmalıdır. Üst üste yaşanan büyük sıkıntıların ortaya çıkarıp olgunlaştırdığı anlatı zamanla halk şairlerinin dilinden yazıya geçirilir ve kalıcı kılınır (1931: 14).

Fuat Köprülü'ye göre destanın oluşabilmesi için medeniyet bakımından aşağı bir seviye olan toplumun büyük bir sarsıntıya uğraması gerekir ve bu toplumun içinden çıkan halk şairleri yaşanan bu sıkıntıları söze döküp terennüm eder. Yaşanan başka sosyal sıkıntılar tarihini sözlü anlatılardan öğrenen halk arasında yeni bir takım anlatıların daha oluşmasına ya da belli anlatıların bir kahraman etrafında toplanarak yeni daireler oluşturmasına neden olur. İlerleyen zamanlarda bu toplumun medeni seviyesi yükselir, sosyal ve siyasi birliktelik ihtiyacı doğduğunda epik anlatı ruhuna sahip olan bir halk şairi önceden anlatılan parçaları daireler halinde toplar (1981: 41-42).

Fuat Köprülü'nün destanın oluşması için destanı oluşturacak kavmin medeniyet seviyesinin epey aşağı seviyede olması gerektiğini düşünmesinin nedeni medeniyet seviyesi düşüklüğü ile coşumlu duyguyu doğrudan aktarma arasındaki bağ olmalıdır. Medeniyet seviyesi yüksek toplumlarda sanatın yardımıyla doğal duyguya yapaylık katılması durumu ortaya çıkacaktır ki bu da o toplumun bilinçaltının doğrudan aktarımına engel olacaktır. Köprülü'nün burada dikkat çektiği bir başka husus ise destanların tıpkı bir çığ gibi zaman içerisinde yeni vaka halkalarının da eklenerek büyümesi ve anlatılageldiği süreçten de bir şeyler alarak yeni daireler oluşturmasıdır. Destanın oluşum aşamasıyla ilgili bir başka açıklamayı Öcal Oğuz yapar. Oğuz'a göre destanın oluşumu için gerekli olan ilk şart bir milletin destan devrini idrak ediyor olmasıdır. Türk milleti için bu devir bozkır medeniyetinin yaşandığı mitolojik unsurlara dair inançların sosyal yaşamda etkisini sürdürdüğü ve alp tipinin toplum hayatını yönlendirdiği bir dönemdir. Destanın oluşumu için gerekli olan ikinci şart destan yaratan topluluğun sözlü geleneğe sahip olmasıdır. Oğuz, destanın oluşumu ve gelişimi için bu geleneğin önemini vurgular. Üçüncü şart destanın oluşumuna ilham veren ve halkın zihninde iz bırakan bir çekirdek olayın yaşanmasıdır. Halkın zihninde iz bırakan bu çekirdek olay edebî bir üslupla ağızdan ağza, nesilden nesile aktarılarak zenginleşecektir. Dördüncü olarak bir ozan bu anlatıyı gelenekten de yararlanarak bir bütün halinde metinleştirmelidir. Beşinci olarak toplum destan devrini tamamladıktan sonra bir araştırmacı bu metni tespit edip yazıya geçirmelidir (2005: 51-52).

Destanın oluşması için toplumla ferden kaynaşması, fertle toplum arasındaki tezatların konu oluşturacak kadar kuvvetlenmemesi gerekmektedir. Destan bu özellikleri içeren dönemde toplumun beklentilerini belli sembollerle üzerinde barındıran kahramanın ait olduğu toplumun dışındaki kuvvetlerle örneğin tanrılarla, doğayla veya başka milletlerle mücadelesinin romanıdır (Boratav 2000: 73).

Türk destanlarının teşekkülü, atalar kültürüyle ilişkilendirilir ve destanların geçmişte yaşayan ataların üstünlüklerini, kahramanlıklarını anlatmak suretiyle onların hatıralarını yaşatan anlatılar şeklinde ortaya çıktığı savunulur. Daha sonra bu anlatılar toplumun tamamını ilgilendirecek şekilde genişleyip millî bir hüviyet kazanır (Sakaoğlu-Duymaz 2002: 36). Destanın oluşumunu sağlayan tarihteki yaşanmışlıklar ve ilkel dönem inanışlarıdır. Bu yaşanmışlıklar ve eski inançlar zamanla edebî bir forma büründürülüp bir anlatı türü meydana getirir. Destanlar her ne kadar çıkış noktasını gerçek tarihten

alsalar da esasen bir edebî yaratma olarak değerlendirilmelidir. Destan, sözlü de olsa yazılı da olsa kendine has şekli ve üslubuyla bir edebiyat ürünüdür (Naskali 1992: 7).

Bir edebî ürün olarak değerlendirilen destan olaya dayalı bir anlatıdır ve diğer olay anlatıları gibi bir olayın belli bir şahsa, zamana ve mekâna bağlı olarak anlatımını içermektedir. Destanlarda yer alan şahıslar çoğu zaman tarihte yaşamış gerçek bir karaktere işaret etmektedirler. Bazen de toplumun değerlerini temsil eden ve toplum zihninde özlenen, var olması beklenen bir kurmaca karakteri barındırmaktadırlar. Zaman ve mekân ögesine baktığımızda ise destanda yer alan zaman ve mekân ait olduğu toplumun belli bir tarihî sürecine işaret etmektedir. İbrayev, destan zamanı ve mekânını üçe ayırır: “1. *Realis t(Fizikî) zaman ve mekân*, 2. *Kavramsal zaman ve mekân*, 3. *Duygulu zaman ve mekân*” (1998: 86). İbrayev bunun dışında zaman ögesini destanda ele alınan konunun gerçek zamanı ve konu anlatılırken oluşturulan anlatı zamanı şeklinde bir ayırım da yapmaktadır.

Destanlar belli bir gelenek içinde oluşturulmakta ve bu gelenek sayesinde anlatı gelecek kuşaklara aktarılmaktadır. Bu destan geleneği anlatımın zaman içerisinde belli kalıplar dâhilinde anlatılmasını sağlamaktadır. Bu kalıplar anlatımın çatısını ve kurallarını belirlemektedir. Destan anlatılarında Axel Olric’in (1994) tespit ettiği epik kurallar kendini gösterir, bu kurallar anlatımın iskeletini oluşturmaktadır. Destan anlatısı boyunca sahnede iki kahramanın bulunması “bir sahnede iki” kuralı olarak tanımlanmaktadır ve anlatıda kahramana vurgu yapmak için destanlarda bir sahnede iki kahramanın zorlu mücadeleleri verilmektedir. Destan anlatısı içerisinde başkahramanı yücelten ve öne çıkaran esasen onun düşmanlarına karşı verdiği mücadeledir. Bu sebeple anlatıda bir kutuplaşma söz konusudur. Bu kutuplaşma “zıtlık kuralı” olarak tespit edilir. Başkahramanın mücadele ettiği ve sonunda yenilgiye uğrattığı karşıt güç bu zıtlığın bir parçasıdır. Sahnedeki ikinci kişi karşıt güç yerine kahramanla eşit koşullardaki bir kahraman olursa “ikizler kuralı” ortaya çıkmaktadır. Burada ikizler hem gerçek manada ikizler hem de aynı özelliklere ve rollere sahip kahramanlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Destan icrasında anlatım durgunluktan coşkunluğa doğru bir seyir göstermektedir ve anlatımın coşkunluğa ulaştığı doruk noktasında bütün kahramanlar sahnede yer alır. Bu sahne “büyük tablo sahnesi” olarak ifade edilmektedir. Bu sahne sayesinde olay örgüsünde bir bütünlük oluşturulmaktadır; anlatımın başından beri ifade edilen vaka halkaları bu sahnede birleştirilir ve anlatı doruğa ulaşır. Bu sahne

ile anlatı sonlandırılmakta ve böylece dinleyicinin zihninde anlatının en canlı ve güzel olduğu yer yani sonuç iz bırakmaktadır.

Bu kurallar destanın anlatısını ya da metnini oluşturmaktadır. Destan esasen tek başına anlatı ya da metin değildir; bir destanın tam olarak tanımlanabilmesi için gelenek içindeki sunumu bir bütün olarak değerlendirilmelidir. Bu açıdan anlatıyı oluşturan gelenek, anlatı, anlatıcı, dinleyici, anlatma zamanı ve mekânı bir diğer adıyla bağlam hep birlikte değerlendirildiğinde asıl anlatı ya da metin ortaya çıkmaktadır: “*Destan anlatılarında anlatım, anlatıcı ve dinleyici için belli kuralları olan bir ayin gibidir.*” (Reichl 2002: 102). Bu ayin/ ritüelin kendi içinde kuralları vardır; örneğin anlatının sadece gece anlatılabileceği, anlatıcının anlatıyı eksiksiz ve doğru anlatma zorunluluğunun olduğu, dinleyicilerin dinleme esnasında konuşmaması veya uyumaması gerektiği gibi inanışlar vardır. Bu inanışlar tabularla bütünleştirilerek yaptırımlı hale getirilir. Örneğin bir destanı eksik anlatan anlatıcının destan kahramanının lanetine uğraması, gündüz destan anlatmanın uğursuzluk getireceği şeklindeki inanışlar geleneğin devamlılığını korumasında da bir bekçi mahiyetindedir.

Destan düz bir anlatı değildir; ölçülü ve ahenkli bir yapıya sahiptir. Çoğu bir müzik aleti eşliğinde gerçekleştirilen destan icralarında ahengi sağlayan ses uyumu ve ölçüdür. Bu ahenk müzikalitenin ortaya çıkmasında önemli bir unsurdur ve bu müzikalite bir müzik aletiyle birleştiğinde bir temsilî anlatı ortaya çıkmaktadır. Burada destancı hem iyi bir anlatıcı, hem iyi bir müzisyen ve aktördür. Destanı bağlamı içerisinde değerlendirdiğimizde tüm bu hususlar bir bütün olarak ele alınmalı ve incelenmelidir.

Gelenek içerisinde belli bir şekle ve içeriğe dayalı olarak anlatılan destanın dil ve üslubu da kendine özgüdür. Destanın dil ve anlatımında içtenlik ve anlaşılabilirlik öne çıkmaktadır, dinleyici tarafından anlaşılır olmayı amaçlayan destan anlatıcısı kapalı bir anlatımdan kaçınmaktadır ancak bu onun sanatlı bir anlatı ortaya koymasını engellememektedir. Destanlarda tasvirler, sıfatlar, benzetmeler çokça kullanılmaktadır. Anlatıcı böyle bir anlatım sayesinde dinleyicinin zihninde destan dünyasını inşa etmeyi başarmaktadır.

Destanlar çoğunlukla manzumdur ve yazıya geçirilirken de bu manzum yapı korunur. Manzum yapı destanın şekle ait özelliklerinden ilkidir. Manzum-mensur karışık veya secilerle dolu mensur destanlar da mevcuttur. Manzum destanların vezin yapısı 6+5=11

veya 4+4=8 yahut 4+3=7'li “ hece vezni ile oluşmaktadır ancak destanın tamamında tek bir veznin kullanılması zorunlu değildir. Destanların başında anlatıya giriş kısmı, sonunda da bir bitiriş kısmı yer alır (Tural 2006: 61). Buna göre bir destan şiir şeklinde yani manzum, manzum-mensur ve nadiren de mensur halde bulunabilmektedir, esasen yazının bulunmadığı süreçte zihinde daha da kalıcı olmayı sağlayan manzum şekil ön plandadır. Bu da ilk destanların şekil bakımından manzum olduğunu göstermektedir. Manzum şeklin dizeler halindeki ritmik yapısı ölçüyle birleşince hem daha sağlam bir iskelet ortaya çıkarmakta hem de destanın hafızalarda kolayca yer etmesi ve hatırlanmasında önemli yer tutmaktadır (Reichl 2002: 130).

Destan, Türk edebiyatında hem bir nazım şekli¹ hem de bir nazım türü olarak tanımlanmaktadır. “Tür” dendiğinde anlatının konusu ve anlatı esnasında kullanılan ezginin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Araştırmacılar, halk edebiyatının türlerinin nazım şekillerinden ziyade konularıyla veya konuyu ele alışlarıyla (edalarıyla) bir de besteleriyle ayırt edildiğini belirtmektedir (İlaydın 1964: 77, Yardımcı 2002: 329). “Şekil” kavramı ise metnin dış yapısına işaret eder ve dize sayısı, uyak düzeni, anlatının/metnin hacmi gibi hususlar göz önünde bulundurulur. A. Talat Onay, Hikmet İlaydın ve Cem Dilçin destanı bir nazım şekli olarak değerlendirir (Onay 1996: 7, İlaydın 1964: 77, Dilçin 1995: 315-324). Hikmet Dizdaroğlu ise “*Halk şiirinde belli kurallara bağlı nazım biçimleri yoktur. (...) Halk şiirinde nazım biçimleri değil, türleri vardır.*” dedikten sonra türleri birbirinden ayıran unsurun ezgi olduğunu belirtir (1969: 45). Bu tanımlamaya göre destan, bir nazım türüdür. Boratav (1968: 344), Özdemir (1991: 58) gibi araştırmacılar da destanın bir nazım türü olduğu kanaatindedir. Erman Artun, Doğan Kaya, Öcal Oğuz, Özkul Çobanoğlu destanı hem tür hem de bir nazım şekli olarak kabul etmektedir (Artun 2011: 103, <http://dogankaya.com>, Oğuz 2001: 15, Çobanoğlu 2000: 14-17).

Şekil ve içerik özelliklerini belirttiğimiz bu türün genel özelliklerini de buradan yola çıkarak tespit etmek mümkündür. Aristo'nun destanın genel tanımı için söyledikleri aynı zamanda bu türün genel özelliklerini de ortaya koymaktadır. Aristo'ya göre destan temsilî ve anlatmaya dayalıdır, ölçülüdür ve belli bir uzunluktadır. Trajedi gibi destan da kahramanlık olaylarının ölçülü bir şekilde sunulmasıdır (2014: 10). Bu tanım içerisinden destanların genel olarak kahramanlık konularını işlediklerini, uzun

¹ Nazım şekli olarak destan hakkında bkz: İlaydın 1964: 77, Onay 1996: 7, Oğuz 2001: 15

olduklarını, ölçülü olduklarını, belli bir icraya dayalı anlatılar olduklarını çıkarmak mümkündür.

Destanlarda kişiler, olaylar, doğal varlıklar, gerçek yaşama nazaran abartılı olarak ele alınmaktadır. Destanlar, olağanüstü nitelikler taşıyan kahramanların eylemleri üzerine kurulur. Olaylara doğaüstü varlıklar da katılır. Olaylar çok geniş bir coğrafya üzerinde geçer. Destanlarda uzun anlatı betimleme ve konuşma bölümleri bulunur. Öykü içinde öyküye yer verilir. Gerçek yaşamın yansımaları da destanın içinde bazen gerçekçi çoğu zaman da idealize edilmiş halde bulunur (Artun 2014: 138).

Genel özellikleri yukarıdaki gibi belirtilen destanların toplum içinde önemli işlevleri vardır.² Bunlardan ilki bir milletin tarihî geçmişini, inanç ve yaşam felsefesine dair temel unsurları aktararak ortak duygu ve düşüncelerin oluşumunu sağlamasıdır. Bu ortak duygu ve düşünceler tarihin ilerleyen zamanlarında bireylerin bir mefkûre etrafında birleşmesi hususunda etkin rol oynamakta, millî birlik ve beraberliği sağlamaktadır. Destanlar bir milletin yaşadıklarını aktardığı kadar yaşamak istediklerini de beyan etmektedir. Bir milletin beklentileri, istekleri, özlemleri destanlarda yer bulmaktadır. Gerçek yaşamın sunamadıkları, yaşama dair hayal edilenler destanda gerçekleşmiş görünerek o milletin psikolojik rahatlamasını sağlamaktadır. Yahut gerçek yaşamda çekilen acılara, baskılara destanda başkaldırmak suretiyle millet ruhsal anlamda bir huzur bulmaktadır (Artun 2011: 103). Destanın temel işlevi millî bilinç oluşturmak, milletin özünden uzaklaşması halinde onu özüne döndürmektir. Firdevsî Şehname'nin önsözünde “*Şu otuz yılda çok zahmet çektim, Farsça ile İran milletini dirilttim*” diyerek destanın bu önemli işlevine işaret eder (1994, C1, s. 5). Milletlerin geçmişten güç alarak geleceğe daha öz güvenli bir yaklaşımla bakmalarında da destanlar etkin bir role sahiptir. Destanda anlatılan vatan ve millet olgusu, o milletin fertlerinde bu olguların tüm şahsî çıkarlardan üstün olduğu yaklaşımının oluşmasını sağlamaktadır. Bu sayede vatan toprağı ve millî mefkûreler güvence altına alınmaktadır.

Destan içinden çıktığı topluma ait her konuyu yansıtabilen geniş bir içerik yelpazesine sahiptir. Türk destanlarının konuları ilk zamanlardan günümüze doğru daha da genişlemektedir. İlk mitolojik konuları içeren destanlar ardından kahramanlık konularında yoğunlaşır. Günümüze doğru ise insanı ilgilendiren her konuyu ele alır.

² Destanın işlevleri hakkında bkz: Çobanoğlu 2000: 112-122

Savaşlar, kahramanlıklar, ayaklanmalar, kıtlıklar, doğal afetler, salgın hastalıklar, eşkıya ve ünlü kişilerin serüvenleri, gülünç olaylar, toplumsal taşlama ve eleştiri, atasözleri, hayvanlar destanlara konu olmaktadır (Artun 2004: 34, Tural 2006: 47).

Destanlarda ele alınan bu farklı konular destan sınıflandırmalarında da bir ölçüt olarak kullanılmaktadır. Destan, belli sınıflandırmalara tabi tutulurken konunun yanı sıra farklı ölçütler de göz önünde bulundurulmaktadır. Destanlar; şekli, hacmi, içeriği, teşekkül ettiği dönemin dini ve kültürel durumu, teşekkül tarihi veya coğrafyası bakımından sınıflandırılabilen ve bu sınıflandırma doğrultusunda isimlendirilebilmektedir.³ Metin Ekici destanları sunuş biçimine göre yazılı ve sözlü destan, oluşum şekline göre doğal ve yapay destan, konusuna göre millî, tarihî ve arkaik destan, hacmine göre ise büyük ve küçük destan olarak sınıflandırır (2014: 16-29).

Naciye Yıldız ise, Türk boylarının destanlarını yapı ölçütü bakımından; manzum, manzum-mensur ve mensur olmak üzere üçe ayırır. Oluşum ölçütü bakımından; sözlü gelenekte doğanlar, kitabi destanlar, sözlü gelenekten yazılı geleneğe taşınan destanlar, sözlü-yazılı-sözlü geleneğe dönüşen destanlar, düzenlenmiş destanlar, telif destanlar, yapma destanlar şeklinde sınıflandırır. Anlatım süreci ölçütü bakımından; kısa hacimli, orta hacimli, büyük hacimli ve çok hacimli olmak üzere dörde ayırır. Söyleme zamanı ölçütü bakımından; geceleri söylenenler, her zaman söylenebilenler ve törende söylenen destanlar şeklinde üçe ayırır. Destancı ölçütü bakımından; destancının cinsiyeti, kabiliyeti, geleneğe başlama ritüelleri ve müzik aleti kullanması açısından üç başlıkta değerlendirir. Oluşum sahası ölçütü bakımından Türk destanlarını; “Altay-Yenisey sahası”, “Bozkırkar sahası”, “Tarım-Sırderya sahası”, “Kuzeydoğu Sibiryasahası”, “Kafkaslar ve Azerbaycan sahası”, “Anadolu, Balkanlar, Suriye ve Irak sahası”, “İdil nehri sahası”, “Karadeniz’in kuzeyi” şeklinde tasnif eder. Yıldız, Türk destanlarını yayılma alanları bakımından; “bir Türk boyuna ait destanlar”, “birçok Türk boyunda yer alan destanlar”, “Türk dünyasının dışındaki geleneklerle ortak destanlar”, “Türk dünyası destancılık geleneğinden diğer geleneklere geçen destanlar” şeklinde sınıflandırır. Dinleyici ölçütü bakımından; “han ve çevresindeki kişilerden oluşan grup”, “orta yaşlı ve yaşlı erkeklerden oluşan dinleyici topluluğu”, “genç erkeklerden oluşan grup”, “her yaşta dinleyiciden oluşan topluluk”, “kadınların da bulunduğu karma grup” için

³ Türk destanlarının tasnifi için bkz: Köprülü 1981: 42-44, Elçin 1993: 25 Boratav 2000: 126-132, Başgöz 1956: 177, İbrayev 1998: 37, Artun 2014: 136, Yıldırım 1998: 67, Çobanoğlu 2011: 47.

anlatılan destanlar şeklinde sınıflandırır. Türk destanlarını konu ölçütü bakımından dörde ayırır. Bunlardan ilki kahramanlık destanlarıdır, bu grup da kendi arasında mitolojik, efsanevî, tarihî, aşk konulu kahramanlık destanları şeklinde sınıflandırılır. İkinci sırada aşk destanları yer alır; bunlar da olumlu biten ve olumsuz biten aşk destanları olarak ikiye ayrılır. Bundan sonra sosyal konulu destanlar ve destancılar, bahşılar, âşıklar hakkında oluşan destanlar yer almaktadır. Yıldız, Türk destanlarını kahramanları bakımından üçe ayırır; kahramanı erkek olanlar, kadın olanlar ve hayvan olanlar (2015: 286).

Ortaya çıkış süreçleri ve içerisinde teşekkül ettikleri gelenek bakımından aynı köke bağlı olan Türk dünyası destanlarının şekil ve içerik bakımından da ortak bir yapı arz ettiği görülmektedir (Reichl 2002: 303).

Türk boylarının destanlarının belli bir epizot yapısı vardır. Bu yapıyı şu şekilde ortaya koymak mümkündür:

1. Zenginliğe ve güce ulaşan hanın ilerlemiş yaşına rağmen çocuk sahibi olamaması.
2. Çocuk sahibi olmak için gerçekleştirilen ritüeller.
3. Olağanüstü bir şekilde hamile kalma ve olağanüstü doğum
4. Kahramanın olağanüstü özellikleri ve olağanüstü bir şekilde büyümesi
5. Kahramanın ilk mücadelesi ve zaferi
6. Kahramanın büyük mücadeleye atılması, gurbete çıkması ve zaferi
7. Kahramanın sevgilisi için verdiği mücadele ve evliliği
8. Kahramanın düşmanla yeniden mücadeleye girişmesi ve esir olması
9. Kahramanın esaretten kurtulup yurduna dönüşü
10. Kahramanın işgale uğrayan yurdunu düşmandan kurtarması
11. Kahramanın tahta çıkıp han oluşu

Yukarıda belirtilen epizot yapısı aşağı yukarı tüm Türk destanlarının genel iskeletini oluşturmaktadır. Türk kahramanlık destanlarında ele alınan konular genel olarak birbirine paraleldir. Her bir destan ele alınan kahramanın hayatının bir biyografisi olarak ortaya çıkmaktadır. Hemen hemen bütün Türk destanlarında kırk yaşını geçmiş yaşlı

çiftin evlat özlemi ile bir başlangıç yapılmaktadır. Ardından kahraman bu yaşlı ana-babadan efsanevî bir şekilde dünyaya gelmektedir. Olağanüstü bir şekilde dünyaya gelen kahramanın gelişim sürecinde de olağanüstülükler devam eder, erliğini ilk gösterdiğinde boyun ulusu kendisine ad verir. Ad verme töreni bir nevi çocukluktan gençliğe geçişin temsili ritüelidir. Artık erler safına geçen kahraman kendisine kız aramaya başlar. Kahramanın uzun mücadelelerden sonra beğendiği kızla evlenmesi, kahramanın ailesinin düşman tarafından esir edilişi veya öldürülüşü, kahramanın ailesini kurtarması veya ailesi öldürülmüşse intikamını alması olayları sırasıyla gerçekleşmektedir. Tarihî konulu destanların çoğu destan kahramanın bütün Türk boylarını birleştirip bir imparatorluk kurmasıyla veya bu imparatorluğun yıkılmasıyla sona erer. Bazı destanlarda kahramanın oğlu babasının bıraktığı yerden devam ederek bu destanı daireler halinde geliştirir. Manas destanı buna örnektir.

Türk destanlarında kahramanların mücadele alanları genellikle yer üstündedir ancak bazı olağanüstü konulu destanlarda yer altı da mücadele alanı olarak ortaya çıkar. Kahraman yer altına düşüp olağanüstü güçleri yener. Bu kahramanın normal insanlardan farklı olduğuna kanıttır. Türk destanlarında mücadele alanı olarak gökyüzü hemen hemen hiç kullanılmaz çünkü gökyüzünde kutsal ruhlar vardır ve çoğu zaman kahramana yardım gökyüzünden gelmektedir. Kahramanın genel özelliklerine bakıldığında alp/alperen kimliğine sahip olduğu görülmektedir. Bu tip; güçlü, cesur, savaşçı, inançları ve milletin menfaatleri uğruna mücadele eden, olağanüstü özellikler taşıyan bir kimliği sergilemektedir. O, millî menfaatleri kişisel menfaatlerin üzerinde tutar ve milleti için sürekli mücadele içindedir. Destan kahramanının mücadele anında en büyük yardımcısı atıdır. Tıpkı destan kahramanı gibi atı da olağanüstü güçlere sahiptir ve çoğu zaman at destan kahramanına ailesinden bile yakındır. Mücadelenin en zor anında sahibini yönlendiren ve kurtaran atın destan içerisinde kahraman kadar etkinliği vardır; hatta kahramanın atı olmadan başarıya ulaşması neredeyse imkânsızdır.

Türk destanlarının önemli bir bölümü belli bir tarihî süreci işaret etmektedir. Bu destanlarda kahramanın yanında yiğit, keleş, çora adlarını taşıyan kırk yoldaşı bulunmaktadır, kırk yiğit savaş ve barış anında kahramanın yanında bulunmaktadır. Türk destanlarında ilk inanışların izleri oldukça kuvvetlidir ve bu sebeple destanlarda öne çıkan motiflerin çoğu da mitolojik kökenlidir. Türk destanlarında en çok

karşılaşılan motifler; at, bozkurt, ışık, ağaç, ak sakallı ihtiyar, su, yada taşı, mitolojik sayılardır ve renklerdir.

Destanlar millet hayatının maddî-manevî yönlerini ayrıntılarıyla yansıtmaktadır. Türk kültüründe yer alan bağımsızlığa düşkünlük, cihan hâkimiyeti mefkûresi, sözden dönmek, dürüstlük, misafirperverlik, yardımseverlik gibi özellikler destanlarda incelikle işlenmektedir. Destanlar, ataların gelecek nesillere mektupları ya da vasiyetleri gibidir. Türk sözlü geleneğinde destanların geniş yer tutması Türk milletinin gelecek nesillere aktaracağı birikimin çokluğuyla ilgilidir.

Türk destanlarında yapı, şekil, içerik, dil ve üslup açısından tespit edilen benzerlikleri ortaya çıkaran gelenektir. Gelenek ise, ortak düşünme ve duyumsamaların oluşturduğu bir kurumdur. Ortak bir tarihi ve yaşam tarzını paylaşan Türk boylarının düşünce sistemi bu kurumu oluşturur ve yine birbirine benzer bir şekilde geliştirir. Tüm bu ortaklıklar göstermektedir ki bugün dünyanın farklı coğrafyalarında bulunan Türk boyları duygu ve düşünce dünyası bakımından bir bütündür.

2. MİTOLOJİNİN TANIMI VE ÖZELLİKLERİ

2.1. Mitolojinin Tanımı ve Genel Özellikleri

Mit, Yunanca kökenli bir terimdir ve geleneksel olarak yayılan veya toplumun hayal gücü ile biçim değiştiren tanrı, yarı tanrı, tanrıça, evrenin yaratılışı ile ilgili hayalî, alegorik bir anlatımı olan halk anlatısı olarak tanımlanmaktadır (Necatigil 1978: 9, Erhat 1997: 5-6, Bonnefoy 2000: 5). Mit; “uydurma hikâyeler, yalanlar, masal nevinden şeyler” (Devellioğlu 2013), “İlk çağlardaki insanların tanrıları hakkındaki hikâyeleri. Masal, acayip hikâyeler.” (Özön 1973), “ (...) bir gerçekliğin nasıl yaşama geçtiğini” anlatan anlatı (Eliade 1993: 22), “ (...) eşyanın doğasına ait organik bir yasayı açıklamayı amaçlayan bir anlatı” (Grimal 1997: 14) şeklinde tanımlanmaktadır. E. A. Gardner ise mitleri tabiat varlıklarına ve tabiat olaylarına kişilik verme suretiyle anlatım, şeklinde tanımlar (akt. Ögel 1989: 5). Mit, “düşüncelerimizde var olan imgelerin sözel şekilde icra edilen metinle birleşmesidir veya bu imgelerin sembollere dönüşmesidir” (Malinowski 2000: 95). Mit’in tam bir tanımını yapmak oldukça zordur, diğer türlerin çıkış noktasını oluşturan mitler bazen efsane veya hikâye adıyla kullanılır. Sedat Veyis Örnek(1971: 57), efsanenin bilim dilindeki karşılığının mythos olduğunu ve anlamının da söz, öykü demek olduğunu belirtir. Ayrıca Örnek, efsanenin tümünü

içine alan ve onları sistemli bir biçimde inceleyen disiplinlere de mitoloji dendiğini belirtir. Şükrü Elçin de mit ile efsaneyi aynı tür olarak değerlendirir (1993: 38). Pervin Ergun ise mitin efsaneden farklı bir tür olduğuna dikkat çeker. Mit, efsaneden farklı bir türdür ve manevi hayatın özüne dair inanışları içermektedir. İnsanlığa örnek alınacak modelleri sunan mitlerin belli kalıbı yoktur, onlar hammadde halindedir ve diğer türler onlardan ilham almaktadır (2004: 9).

Bu iki farklı yaklaşımın nedeni efsanenin çoğunlukla mitik inançlarla örülü olmasıdır. Mitler bütün sözlü anlatılarda olduğu gibi efsanelerin oluşmasında ve gelişmesinde önemli yer tutmaktadır. Şunu ifade etmek gerekir ki efsane bir inanışa dayalı sözlü anlatı iken mit içinde inancı, bu inancın ortaya çıkardığı davranışları ve bu davranışlar esnasında sözlü olarak ifadesini bulan anlatıyı barındırmaktadır. Bu sebeple mit sadece sözle sınırlı değildir. Örneğin gök gürlerken konuşmanın zarar getireceğini düşünen kişinin susma eyleminin altında da mitik inançlar yatmaktadır.

Mit, ilkel insanın varlığı yorumlamasından doğan bilgidir (Necatigil 1973: 7). Medeniyetten evvelki ilkel insanın yaşadığı muhitteki tabiat ve cemiyet hadiseleri hakkında hiçbir bilgisi yoktur, bu hadise ve kuvvetler karşısında kendisini güçsüz hisseden ilk dönem insanı bugün bize çok basit görünen hadiselerin doğüstü özellikler taşıdığını düşünür. Bu yüzden sebeplerini bilmediği birçok şeyi muhayyilesinin gücüyle izah etmeye mecbur kalır. Bu itibarla dünyanın ve insanlığın nasıl meydana geldiğini anlatan mitlerde o milletin din, dil, şiir, tarih, ilim, felsefe, hüküm vb. her türlü özelliğini görmek mümkündür (Azade 1975: 9-10).

Bu bağlamda mit, ilk dönem insanının evreni ve kendisinin evren içerisindeki yerini tespit etme adına ortaya koyduğu sezgiye ve inanca dayalı bilgilerdir. Bugün bizim için sembollerle ifade edilmiş gibi görünen bu bilgiler o dönem insanı için hayatın gerçekleri niteliğindedir (Gültepe 2014: 17). Bu gerçekler belli kodlarla nesilden nesile aktarılarak, coğrafya ve inanç değişikliği engellerini de aşarak günümüze kadar gelir (Çobanoğlu, 2001: 35). Böylece ilkel diye tarif edilen insanın inanç dünyası bugün modern insanın bilinçaltına yön vermektedir. Bu açıdan mitler basit ve uydurma inanışlar değil “*doğal bir olgunun uygar olmayan bir zekâ tarafından açıklanması*”dır (Fiske 2006: 34-35). Mit, gizemli sembollerle dolu bir anlatı değil, ilkel insanın o çağın koşullarına göre ürettiği gerçekçi düşünceler ağıdır. Buna göre modern insan nasıl bilimsel bilgi ortaya koymaktaysa ilkel insan da mitleri üretir.

Mitler, içinden çıktıkları toplumların yaşam tarzlarını, davranış biçimlerini ve hayata bakış açılarını belirleyen, gerçekliğine kesin olarak inanılan olağanüstü bilgilerdir. Mitik anlatılar, içinde oluşup yaşadıkları kültürlerin kutsal ve mutlak doğru metinleri olarak kabul edilirler. Toplumun gelenek/göreneklerine, ideal insan tipine kısacası sosyo-kültürel hayatına kaynaklık eden inanışlar, davranışlar ve bunların nedenlerini açıklayan yorumlar mit olarak tanımlanır (Artun 2014: 361).

Mitlerin belli özellikleri ve işlevleri vardır. Mitler, bir şeyin nasıl meydana geldiğini anlatırken ne işe yaradığını da açıklamaktadır. Mitler bir şeyin ilk şeklini anlatır ve bu anlatı evrenin ilk göstergeye dökülmesidir, bu sebeple mitlerin anlattığı unsurlar aynı zamanda ideal olanlardır. Mitlerin bir diğer özelliği de sözlü anlatının öteki türleri gibi zamana ve zemine ayak uydurarak varlığını sürdürmesi, nesiller boyu devam etmesidir. Mitler; metafizik doyumu sağlayacak inanışları ortaya çıkarır, kozmolojik bir evren imgesi ortaya koyar, toplumsal düzenin oluşmasında ve korunmasında rol sahibidir, bireyin psikolojik olarak uyum kazanmasını sağlar (Campbell 1994: 615). Mitin toplumsal alanda üstlendiği işlevler konusunda Campbell; gelişme işlevi, sosyalleşme işlevi, kozmolojik işlevi ve dini işlev olmak üzere dört işlev ortaya koyar. Bu temel işlevler sayesinde toplumlar, maddî ve manevî alanda gelişirler ve üretimde bulunurlar, toplumsal ve sosyal ilişkilerini düzenlerler, evren ve Tanrı karşısında insanın yerini gösterme yollarını bulurlar (2003: 14-18).

Mitler, tıpkı destanlar gibi tarihî bir sürece dayanmaktadır ancak onlar tarihî belge değildir. Ayrıca mitler, ortak kültür ürünü olarak varlık göstermektedir. Bir milletin en eski hayat tasavvurunun mahsulü olan bu ürünler sayesinde tarihin ilerleyen dönemlerinde birbirinden ayrılan, farklı siyasî yapılanmalar içinde bulunan boylar arasındaki manevi birlik ortaya konulmaktadır (Seyidov 1994: 32). Eski dönemlerde temelleri atılan bu düşünce kodları yüzyıllar sonra bile aynı soyun evlatlarını bir manevi duygu ve düşünce bayrağı altında birleştirebilmektedir. Bu açıdan mitler, bir milletin millî hafızasının temel kodlarıdır. Bu kodları ele alıp inceleyen araştırma alanına mitoloji denilmektedir (Eyüboğlu1987: 6). Mitoloji, önemli sosyal olayların ve doğa olaylarının sembolik ve meteforik algılanması olup bu olayları izah eden bir alandır (Levi-Strauss 1962). Mitoloji, milletlerin millî düşünce sistemlerinin temelini oluşturmaktadır. Mitoloji; *“geleceğin kehaneti niteliğinde olup geçmişin sırrının saklı olduğu sembolik bir dil”* dir (Bayat 2007: 16-18). Geniş manada mitoloji, *“yaşamla*

birebir bağlantılı dünyayı algılama sistemi olup bu algılamayı modelleştiren dünya görüşüdür.” (Bayat 2011: 15).

Mitoloji 17. yüzyılın sonundan itibaren bilim dalı haline gelir ve milletlerin bilinçaltının, ilk dönem algılarının ortaya koyduğu unsurları etraflıca incelemeyi amaçlar. Batı’da Rönesans hareketi ile eski Latin ve Yunan kaynaklarına yoğun bir ilgi duyulur. Ardından ortaya çıkan romantik akımla milletlerin kendi özlerine ait temel değerlere yönelmesi yerel değerlere dönüşü sağlar. Bu yaklaşımlar Batı aydınlarını kendi ulusunun düşünce sisteminin özünü yansıtan mitlere yöneltir. Türkiye’de ise mitolojiyle ilgili araştırmalar Batı’nın etkisiyle 1800’lü yıllarda başlar ve genel mitoloji üzerinde durulur. Millî Edebiyat döneminden itibaren de Türk mitolojisi üzerine araştırmalar başlatılır. Günümüzde ise küreselleşmenin karşısında yok olmaya yüz tutan yerel kültürlerin canlandırılması adına bir yerelleşme söz konusudur ve bu doğrultuda yerel düşünce sisteminin çekirdeği olan mitler önem kazanmaktadır.

2.2. Mitlerin Ortaya Çıkış Teorileri ve Sınıflandırmaları

İlk insanın evreni algılamalarına yönelik ilk deneyimlerinin bilgisini yansıtan mitlerin ortaya çıkışıyla ilgili bazı teoriler sunulmaktadır. Mitlerin oluşumuna kaynaklık eden birçok kuram ve teori ortaya atılmaktadır. İnsan bilinci, doğanın kısım ölmesi ve yazın tekrar canlanması ile bağlantılı mitolojiler yaratır (Frazer 1991: 268). Jung’a göre mitler, bilinçaltında oluşan eril ve dişil nitelik verilen arketiplerin simgesel anlatımıdır ve kutsalın vücut bulmasıdır (2003: 146). Eliade mitleri, yersel ve göksel simgeler vasıtasıyla Tanrının tecelli etmesi ve tezahürleri olarak görür (2003: 29). Campbell’a göre, mitolojiler yanlış biçimde biyografi ve tarih olarak okunan psikolojidir (2000: 434). Astromitoloji adı verilen ve mitolojileri astronomik gezegen döngüleri ile alakalı görenler de vardır (Bayat 2005: 31).

Mitlerin ortaya çıkışı üzerine dört farklı görüş tespit edilmektedir:

1. Scriptual Teori: Bu teoriye göre mitlerin kaynağı kutsal kitaplardır.
2. Tarihsel Teori: Bu teoriye göre, mitlerde bahsedilenler geçmiş dönemlerde yaşanmıştır, mitler bu yaşantıların olağanüstülüklerle süslenerek anlatılmış halidir.
3. Alegorik Teori: Bu teoriye göre mitler ahlakî, tarihî konuları sembollerle ele almaktadır. Evrenin oluşumuna dair bilgileri alegorik bir sunumla vermektedir.

4. Fiziksel Teori: Bu teori mitlerin dört temel unsur olan ateş, hava, su ve toprağa dayandığını; bu dört unsurun kutsallaştırılıp tapınma objesi olarak kullanılmasının mitik inançların temelini oluşturduğunu ileri sürmektedir (Tökel 2000: 13-14).

Mitlerle ilgili modern teorileri şu şekilde ifade etmek mümkündür:

1. Bilimsel Kategorilerin Kaynağı Olan Mitler: Mitler gizemli görüngülerin açıklanması veya birbirinden farklı görüngülerin karşılaştırılması amacıyla ve evrendeki farklı bakış açılarını kavramak için kullanılır.
2. Sembolik İfade Formu Olarak Mitler: Mitler, müzik ve şiir gibi diğer yaratıcı aktivitelerin parçasıdır. Mitlerin kendi kuralları, gerçekleri ve ifade formları vardır. İnsanın mantığının yansıması ve dünyanın sembolik görüntüsüdür.
3. Vicdanın Bir Yansıması Olarak Mitler: Mitlerin bir kısmı millî, bir kısmı ise evrenselidir. Freud hayallerin, mitlerin modelleri olduğunu ileri sürer. Mesaj, çoğalır ve yoğunlaşır; vicdanın yansıması kısmen gelenek tarafından kısmen de evrensel değerlerce kontrol edilmektedir.
4. İnsanların Hayata Adapte Olmasının Bir Faktörü Olarak Mitler: Mit dünyaya bakış açılarıdır. Mitlerde insan doğal, kültürel ve toplumsal problemlerin kökeniyle karşılaşır. Mitler hem kişisel hem de sosyal ihtiyaçları karşılayan elementlerin seçim imkânını vermektedir.
5. Hareketin Kaynağı Olarak Mitler: Mit geçmişte var olan ve şimdi de devam eden davranışları destekler. Mitler şartlar ve çıkarlarla ilgili belirli bir tasavvur sağlar. Mitler sosyal yıkıcı etkilerin dışında insanların duygularını temizlemektedir.
6. Sosyal Kurumların Yasaları Olarak Mitler: Mitler genel dinî değerleri ifade ederek ritüellerle birlikte müesseseleşmeyi destekler.
7. Sosyal İlgilerin İşaretleri Olarak Mitler: Mitler, ait olduğu kültür içerisinde kabul edilmiş belli tasavvurları yansıtmaktadır.
8. Sosyal Yapının Kültürün vb. Aynası Olarak Mitler: Mit, kültürün bazı faktörlerinin yansımasının dağılımıdır. Bu yansımalar toplumsal değerleri açıklamaktadır.

9. Tarihî Olayların Sonucu Olarak Mitler: Mitlerin şekillenmesinde tarihî olaylar rol oynamaktadır. Mitler tarihî olayların ışığında değerlendirilirler ve yeniden şekillenirler.
10. Dinî İletişim Olarak Mitler: Mit alıcı ve verici arasında farklı kanallar aracılığıyla bilgi taşıyıcılığı görevini üstlenmektedir. Bu iletişim sürecinin daha yakın analizi dilde dinî unsurların çoğalmasını, sözsüz ifade şekilleri ve temel mesaj elementlerinin tanımını vb. içermektedir.
11. Dinî Bir Tür Olarak Mitler: Mitler kendi içinde belli bir inanışı barındırması bakımından din ile ilişkilendirilmektedir.
12. Yapının Merkezi Olarak Mitler: Mitlerin yapısı ve gerçek anlamının dilin değişik ifade şekillerinde incelenmesinde genel olarak yapısal ve karakteristik inceleme metotları kullanılmaktadır. Mitlerin yapısı örneğin senteksal ve paradigmatal açılardan incelenebilir. İki zıtlık kavramı bu bakımdan en yaygın şifrelerden birisidir (Hanko 1984: 35-36).

Mitler içerik bakımından ele aldıkları konulara göre sınıflandırmaya tabi tutulabilmektedir. Bu sınıflandırma millî tasavvurları içerenler ile evrensel olanlar şeklinde de yapılabilir. Mitlerin sınıflandırılmasıyla ilgili bilim insanları farklı görüşler ortaya koymaktadır. Mitleri ele aldıkları konulara göre ikiye ayırmak mümkündür: köken ve yaratılış mitleri, dünyanın sonunu anlatan mitler. Köken ve yaratılış mitleri de kendi içerisinde; köken mitler, Tanrılar hakkında mitler, evrenin oluşumu ve dünyanın yaratılışı ile ilgili mitler, takvim mitleri, türeyiş mitleri, totem mitleri, kahramanlık mitleri olmak üzere yediye ayrılmaktadır. Bunlardan “köken mitleri” soyut ve somut her türlü varlığın oluşumunu açıklayan mitlerdir. Tanrılar hakkındaki mitler ise evrende görülen olağanüstülüğün kaynağı olan Tanrılar hakkında bilgi vermektedir. Yaratılış mitleri; evrenin nasıl yaratıldığını kozmolojik olarak açıklar. Takvim mitleri ise ilkel insanın zamanı ölçme çabasını ele alır, örneğin on iki hayvanlı takvimin nasıl ortaya çıktığını anlatır. Türeyiş mitleri, insanın nereden geldiğini ve nasıl var olduğunu anlatmaktadır. Totem mitleri; bir ırkın nasıl ve neyden yaratıldığını anlatan mitlerdir. Bir hayvandan, bitkiden veya taştan yaratılış gibi olağanüstü ve toteme dayalı yaratılış hikâyeleridir. Kahramanlık mitlerinde halk için ideal olan bir tip, olağanüstülüklerle

bezenerik anlatılmaktadır. Dünyanın sonuna dair mitlerde ise kıyamete dair ilk inanışlar yer almaktadır (Bayat 2005: 8-11, Tökel 2000: 13-14).

S. Henry Hook, mitleri işlevleri bakımından beşe ayırmaktadır: “*Ritüel Mitleri, Orijin Mitleri, Kült Mitleri, Prestij Mitleri, Eskatologya Mitleri.*” (2002: 23). Ritüeller inançların şekle bürünmüş halidir, insanın kendisinin ortaya koyduğu inanışlar onun evrendeki yerini ve görevini belirler ve böylece insan kendi oluşturduğu inançlar doğrultusunda şekillenir. Bu inanışlar sayesinde bireysel ve toplumsal huzur sağlanırken, birey ve toplum denetim altında tutulur. Ritüeller vasıtasıyla bu inançlar kurumlaşır ve belli bir sisteme bağlanır. Ritüel denilen uygulamalar hareket ve söze dayalıdır. Burada hem hareketin hem de sözün uygulanma biçimini ortaya çıkaran mitlerdir. Mitin ritüeli oluşturma durumu söz konusu olduğu için mitler sınıflandırılırken işlev bakımından ritüel mitleri şeklinde ifadesini bulmaktadır. Hook’un “orjin mitleri” olarak ifade ettiği mitler ise açıklayıcı mitlerdir. Bu mitler, evrendeki şeylerin nedenlerini açıklar. Bu tür mitlerin işlevi; bir ulusun, bir adın veya göreneğin nasıl ortaya çıktığını açıklamaktır. Kült mitleri olarak ifade edilen mitler ise belli bir inanış çerçevesinde geliştirilen ve o inanışın devamlılığını sağlayan mitlerdir. Örneğin ağaç kültürüne inanan bir toplumda ağaç üzerine söylenen olağanüstü içerikli sözler ve davranışlar bu mitleri doğurmaktadır. Prestij mitleri, halkın zihninde öne çıkan bir kahramanın hayatına olağanüstülükler katılarak anlatılmasıyla ve bu kahraman çerçevesinde belli bir inanışın oluşmasıyla meydana gelir. Eskatologya mitleri ise dünyanın sonu ile ilgili anlatıları içermektedir. Burada kutsal dinlerin aktarımı esnasında da bu mitlerin alegorik anlatımından yararlandığı ifade edilmektedir.

Mitler; Tanrıların nasıl oluştuklarını inceleyen teogani, evrenin nasıl oluştuğunu inceleyen kozmogoni, insanların oluşumunu inceleyen anropogani, bütün insanların geleceğini inceleyen eskatoloji olmak üzere dört temel sınıfa ayrılarak da incelenmektedir (Elçin 1993: 314, Hançerlioğlu 1975: 416).

Fuzuli Bayat, Klyaştorıny’ın sınıflandırmasını göz önünde bulundurarak Türk mitolojisinde yer alan temel başlıkları şu şekilde ifade eder:

“1.0. Dünya Modeli

2.0.Kozmogonik, türeyiş mitleri, menşe mitleri ve dünyanın sonu hakkındaki mitler

3.0. Mitolojik ana kompleksi

4.0. Gök Tanrı inanç sistemi

5.0. İye kültü ve demonoloji

6.0. Kült ve inanç sistemi” (Bayat 2011: 26).

Rosenberg ise mitleri cevap verdiği soruya göre sınıflandırmanın doğru olacağı kanısındadır. Yaratılış mitleri daha çok kim olduğumuz ve nereden geldiğimizi yanıtlamaktadır. Bereket mitleri nasıl çoğaldığımızı anlatırken kahramanlık mitleri ise bize ideal insan tipini sunarak nasıl bir kişilik oluşturmamız gerektiğini bildirir (2003: 15). Mircea Eliade mitleri; kozmogoni mitleri, dünyanın sonu mitleri, yüksek tanrıların ay ve güneşin mitleri, insanın yaratılışı ve ölümün kökeni mitleri şeklinde sınıflandırmaktadır (1990: 15). Burada araştırmacıların mitleri sınıflandırırken göz önünde bulundurduğu iki durum söz konusudur. Bunlardan ilki mitlerin ele aldığı konular, ikincisi ise mitlerin işlevleridir. Bu iki başlık mitlerin tasnifinde belirleyici olmaktadır.

2.3. Mit-Destan İlişkisi

İlk dönem insanının evreni ve kendisini algılama adına ortaya koyduğu inanç odaklı metafizik içerikli anlatılar olan mitler, birçok sözlü anlatının temelini oluşturmaktadır. Milletlerin hayatında iz bırakan önemli hadiseleri olağanüstülüklerle ele alan destanların bünyesinde de mitler önemli yer tutmaktadır. Destanlarda yer alan olağanüstülükler ve inanışa dair hususlar hep mit aracılığıyla ortaya konulmaktadır. Destanın oluşmasında tarihî hadiselerin önemi kaçınılmazdır ancak destanı sadece bu hadiselere bağlamak da yanlış olacaktır. “Eğer destanın oluşumunu sadece tarihî bilgi ile açıklarsak onun mitolojik geleneğe de borçlu olduğunu unutmuş oluruz.” (İbrayev 1998: 150).

Destan da mitler gibi ilk dönem anlatılarından ve ağızdan ağza, nesilden nesile gelenek denilen belli kurallar çerçevesinde aktararak varlığını ve gelişimini sürdürmektedir. Mitler ve destanlar, insanın gerçekliğini olağanüstü bir anlatımla sunmaktadır ve ait oldukları milletin yaşam tarzını, inanışlarını, maddî-manevî unsurlarını yansıtmaktadır. Bu bakımdan bir milletin özünü oluşturan inançların ilkel hali olan mitler, destanlar içerisinde her zaman kendisine yer bulabilirler (İbrayev 1998: 70). Millet hafızasında yaşayan, milletle bütünleşmiş olayların inanç dünyasından

soyutlanmış olmasına imkân yoktur. Bu sebeple destanlarda anlatılan olayların olağanüstü sunumunda kullanılan kodlar bu inançları yansıtmaktadır ve bu inançların kökeni de mitlerdir.

Metin Ekici, mitten efsane, destan, masal ve fıkraya geçildiğini, destanın ise daha sonra yerini hikâyeye bıraktığını kaydeder. Ekici bu dört türün mitlerden sonra oluşmasının onların art zamanlı oluşlarının, aynı anda varlıklarını sürdürebilmelerinin ise eş zamanlı oluşlarının göstergesi olduğunu belirtir (2006: 85).

Mitler, bir toplumun manevi değerlerini yansıtan anlatılardır. Bu anlatılar “ (...)bir toplumun dünya görüşünü ve önemli inançlarını temsil ettikleri için, o toplumun kültürü tarafından değer verilen ve korunan insani deneyimlerin birer simgesidir.” (Rosenberg 2000: 17). Mitlere ait bu özellik destan için de geçerlidir. Destanlar da bir milletin maddî ve manevî değerlerini yansıtmaktadır ve ideal olanı işleyerek bir model sunmaktadır.

Mitler ilk insanın toplumsal kabullerle şekillendirdiği kutsallık olduğuna göre toplum mitik tasarımı bir yandan sanat eserleriyle sembolleştirirken diğer yandan dili aktarım aracı olarak kullanır. Genel anlamda mit, ferdi bir bilince karşı kolektif bir bilinci temsil eder (Oğuz vd 2003: 317). Benzer bir şekilde destan da milletlerin kolektif şuurlarının ürünüdür ve bu ürünler dili aktarım aracı olarak kullanırlar.

Destanlar da mitler gibi bir milletin belli bir tarihî sürecine işaret etmektedir ancak her ikisi de tarihî belge değildir.

Destan ve mitlerin oluşum süreçleri de birbirine benzemektedir. Her ikisinde de anlatılanlar, anlatım zamanından çok önce meydana gelmektedir. Mitler genellikle dünyanın, insanın veya başka bir şeyin oluşumunu konu alırlar. Destanlarda da kısmen bu tür konuların ele alındığı görülmektedir. Doğaüstü ve fizik ötesi güçler, doğa güçleriyle savaşa girmiş, onları yenmiş ya da yenememiş ilk yiğitlerin kimlik ve kişiliklerini belirtmesiyle de mitler, destanlara malzeme olur, onları oluştururlar (Necatigil 2002: 13).

En kısa tanımıyla mitler; doğa güçlerinin kişileştirilmesi, canlı varlıklar ya da ölümsüz tanrılar halinde tasarlanması, destanlar ise tarihten önceki insan topluluklarının ilkel tarihleri olduğuna göre; mitlerle destanlar arasında yer yer aynı malzemeyi kullanmak,

aralarında bağlantılar olan konuları değişik oranlarda ve farklı açılardan işlemek bakımından bir kesişme görülür (Necatigil 2002: 13).

Her iki türde olağanüstü olaylar görülse de anlatılanlar, genel olarak gerçekleşmiş kabul edilir. Destan kahramanları, mitoslardaki tanrılar ve tanrısal güçlerle yaşamdaki insanlar arasında köprüler kuran kişilerdir.

Bu benzerliklerin yanı sıra destan ve mit arasında farklılıklar da mevcuttur. Destanlar gerçek dünyaya ait konuları ele alırlar. İçlerinde bazı olağanüstülükler barındırsalar bile temelde reel mekân algısına sadık kalan anlatılardır. Ancak aynı şeyi mitler için söylememiz mümkün değildir. Mitler bu dünyanın üstünde bir dünyada, sadece öyle olduğuna inanılan olayları ve kahramanları konu alırlar ama burada şunu belirtmek gerekir ki mitlerde kurgulanan dünya yukarıda da ifade edildiği gibi gerçek dünyayı çıkış noktası olarak alır ve içinden çıktığı milletin belli bir dönemine işaret eder.

Destanların temelinde yatan ana duygu kahramanlıktır. Buna karşılık mitlerin temeli dünyanın, insanın ve varlıkların oluşumudur. Destanlarda anlatılan olayların geçtiği coğrafya günümüz coğrafyasıdır. Yaşanılan yerlerin yaklaşık nereleri olduğunu biliriz. Ancak mitlerde durum daha farklıdır. Mitlerin geçtiği coğrafya masalsi bir coğrafyadır ve metafizik özellikler taşımaktadır. Bu sebeple bizim reel mekân algımızın dışındadır. Mitlerin benzerlerini başka milletlerde de bulabiliriz. Fakat destanlar millidirler. Üslup yönünden destanlar, mitlere göre daha uzun soluklu eserlerdir. Ayrıca mitlerin tamamı kutsal sayılırken destanlarda bu görülmemektedir.

Mit ve destan arasındaki benzer ve farklı yönleri şu şekilde özetlemek mümkündür:

1. Mitlerin içeriği düalizme dayanır; kaos-kozmos, iyi-kötü, aydınlık-karanlık şeklinde kesin ve kutsanan bir zıt kutupluluk söz konusudur. Destanda ise bu kutuplaşma epik kural çerçevesinde sınırlanır ve kutsallık arz etmez.
2. Mit kahramanları tek tiptir iyi ise sonuna kadar iyi, kötü ise hep kötüdür. Destanda ise kahramanlar yüceltilmekle birlikte yanılığlara sahiptirler ayrıca destanlardaki yardımcı kahramanlar da farklı kişilik özellikleriyle kurgulanmaktadır.
3. Mitlerde kahramanların gücü Tanrısaldır, destanlarda ise kahramanlar fiziksel güce sahiptir.

4. Mitlerde milletin temel değerleri olan vatan, millet, aile kavramları mitolojik şuur içinde genel özellikleriyle ele alınırken destanlarda bu kavramlar belirgin özellikleriyle ortaya konulmaktadır.
5. Mitik kahramanlar kusursuzdur, bu yönüyle ilahi kimlik taşırlar, destan kahramanları ise insani özelliklere sahiptirler ve insana has kusurları vardır.
6. Mitik anlatılarda ilahi kökenli yardımcılarının yerini destanlarda erenler, pirlar, bilginler alır.
7. Mitik anlatılarda kozmolojik dünya tasarımı metafizik bir yapıya sahipken destanlarda geçen mekânlarda realite daha ön plandadır.
8. Mitik inanışları içeriğinde barındıran destanlar, geleneğin de yardımıyla bu inanışları gelecek kuşaklara aktarır. Böylece destan, mitik inancın taşıyıcısı olur.
9. Destanlarda ele alınan dağ, su, ağaç vb. pek çok motif mitolojik kökenlidir. Bu mitolojik içerikli motifler destan içerisinde epik boyuta taşınmaktadır.
10. Mitik anlatılarda sosyal yaşamın temel değerleri yüceltilirken destanlarda bunun yanı sıra sosyal yaşamın etkin olarak ortaya konulduğu görülür (Bayat 2007: 110-111).

Destan ve mitolojinin içerik bakımından bu iç içeliği hatta birbirinin devamı olma özellikleri her ikisinin de bir toplumun zihinsel üretimleri olmalarından kaynaklanmaktadır. Esasen belli bir ulusun sosyal yaşamının, inanç sisteminin ve hayat tasavvurunun zamanla şekil değiştirmesi mitem destana geçişi sağlamaktadır. Bu şekil değiştirme kökten bir değişiklik değil kökü mazide olan bir değerler sisteminin güncellenmesi yönünde gerçekleşmektedir. Bu sebeple destan, içeriğinde mitolojiye ait unsurları çoğunlukla barındırır ve onları güncele taşır. Görüldüğü gibi destanlar ve mitler farklı yönleri olmakla birlikte belli bir anlatı geleneğinin, belli bir hayat tasavvurunun ürünü olarak varlıklarını sürdürmekte ve çağlar ötesinden günümüze ulaşmaktadır.

3. ARAŞTIRMA ALANININ COĞRAFİ KONUMU VE TARİHİ

3.1. Kırgız Türklerinin Kökenleri ve Kırgız Adı Hakkında

Kırgız adı tarihin çok eski zamanlarından beri kendisini göstermektedir. Kırgızlar ilk zamanlardan günümüze varlık gösteren ve adını koruyabilen bir Türk boyudur. Eski Çin

kaynaklarında da Türklerin Kırgız boyunun adı geçmektedir. “Çin kaynaklarında adları *Kien-Kun, K’i-ku, Kie-kou, Hsia-chia-ssu* şeklinde transkripsiyon edilen Kırgız adı, *Kök Türkçe yazılı metinlerde Kırkız, Tibetçe kaynaklarda Gir-kis* şeklinde geçmektedir.” (Gömeç 2011 b: 5). Kaşgarlı Mahmut, sözlüğünde Kırgız kelimesini “*Bir Türk boyunun adı*” şeklinde tanımlar (2005: 412).

Çin kaynaklarında yer alan “Kırgız” kelimesi; Grekçe “Herkis”, Arap ve Fars dillerinde “Kırkız”, “Hırhır” olarak karşımıza çıkmaktadır (Hudyakov 1991: 118, Baytur 1992: 26). “Kırgız” adı Moğol kaynaklarında “Kırgut”, “Kırgut”, “Kergut” şeklinde; Batı kaynaklarında ise “Herhiz” şeklinde yer alır, ayrıca Kalmuk ve Çinlilerin onlara “burut” şeklinde hitap ettiklerini ifade edilmektedir (Kıldıroğlu 2013: 32-35).

Kırgız adının anlamı üzerine araştırmacılar farklı görüşler ortaya koyarlar. Bunlardan birisi Kırgız isminin “kır” ve “giz” sözcüklerinden oluştuğu ve “kır gezen” anlamında olduğu şeklindedir. Kırgız adının “kırku”dan yani kırmızı ve yüz kelimelerinden meydana geldiği de belirtilmektedir. Ayrıca Kırgızların, Oğuzlarla olan yakınlığını ortaya koyan “kırk Oğuz” şeklinde bir açıklama da söz konusudur. Bunun yanı sıra Kırgız sözünün “kırk kız” şeklinde açılımını verenler de vardır. Hatta Kırgız Türklerinin kırk kızdan türediğine yönelik efsaneler de anlatılmaktadır⁴ (Gömeç 2001: 6, Erdem 2005: 73, Dıykanbayeva 2010: 206, Kıldıroğlu 2013: 38-40).

Radloff’a göre ise “Kırgız” adı “kırk cüz” (kırk boy) anlamına gelmektedir. Dıykanbayeva bu yaklaşımın Manas destanında “Kırgız – kırk kabileden oluşmuş” söylemiyle uyduğu yönündeki görüşü aktarır (2010: 206). Benzer bir şekilde araştırmacı S. M. Abramzon da Kırgız kelimesinin anlamını “kırk uruğ”, “kırk boyluk birlik” olarak benimser (1990: 43).

S. Zakirov, Kırgız Sancırası adlı çalışmasında Kırgız adıyla ilgili bir anlatı aktarır. Buna göre; Çin’de yaşayan Kırgızlar arasındaki şecerelerde “*Askerleri toplayarak gidip*

⁴ Kalıbek Baycigitov, Kırgız kelimesinin "kırk kız"dan geldiğini açıklayan bir efsaneyi aktarmaktadır. Buna göre; hanın kızı kırk kız arkadaşı ile gezmek için uzaklara gider. Bu sırada düşman saldırıya geçer, Han’ın ülkesini talan eder ve herkesi öldürür. Obadan sadece kızıl bir it ve geziye giden kırk kız sağ kurtulur. Bu kırk kızdan türeyen boya da Kırgız adı verilir (Baycigitov 1985: 56). Kırk kızdan türeyişi anlatan bir başka efsaneye göre, önceden bir padişah ve onun güzeller güzeli bir kızı vardır. Padişah, kızına bir kale yaptırır, hizmetine kırk kız verir ve erkeklere göstermeden kızına bakar. Günlerden bir gün kızlar eğlenmek için geziye çıkarlar, sarayın ortasından akan suya varırlar ve suyun üstündeki köpüğü görürler. Kızlar köpüğe ilgi duyarlar ve onda yıkanır. Köpükle yıkanan kırk kız hamile kalır, bundan padişahın haberi olur. Bu duruma kızan padişah kırk kız ıssız bir dağa götürüp bırakır. İşte bu kırk kızdan Kırgız boyu türer (Dıykanbayeva 2010:208).

düşmanı kırğızıp(kırıp) gel diye gönderilmiştir, düşmanı kırıp geldikleri için bu olaydan sonra Kırgız adı koyulmuştur.” şeklinde ifadeler yer almaktadır (Zakirov 1986: 41).

“Kırgız” adının ve Kırgız Türklerinin soyunun nasıl ortaya çıktığına dair görüş ve anlatılar değerlendirildiğinde birincisi Kırgız Türklerinin, Oğuz Türkleriyle irtibatlandırıldığı görülmektedir; ikincisi ise “kırk kız”dan türediklerine yönelik anlatının yaygınlığı dikkati çekmektedir.

3.2. Kırgız Türklerinin Siyasî Tarihleri

Bugün Kırgız Türklerinin tarihi hakkında bilgi edindiğimiz kaynaklar arasında kurganlar, Yenisey, Orhun ve Uygur yazıtları, Çin Sülale Tarihleri, Arap seyyah ve coğrafyacıların eserleri ve Manas destanı baş sırada yer almaktadır (Tansü 1993: 3). Kırgız Türklerinin siyasî tarihlerini başlangıçtan günümüze şu safhalara ayırarak ifade etmek mümkündür: Hunlar Dönemi, Göktürk Dönemi, Uygur Dönemi, Moğollar Dönemi, Çarlık Rusya Dönemi, Sovyet Rusya Dönemi ve Bağımsız Kırgızistan Dönemi.

Çin kaynaklarında belirtildiğine göre Kırgız Türkleri ilk devletlerini M. Ö. 3. yüzyılda kurar. M. Ö. 201 yılında bu Kırgız devleti Hun Kağanlığına bağlanır. Hun Kağanlığına bağlanan Kırgız Türkleri fırsat buldukça ayaklanırlar (Gömeç 2011 b: 11). Hun Kağanlığının yıkılmasından sonra Kırgız Türkleri 4. yüzyılda bir devlet kurarlar. Bu devlet Çin kaynaklarında “Hakas Devleti” adıyla anılmaktadır. 7. yüzyıla gelindiğinde ise Kırgız Türkleri, Göktürk Kağanlığına tabi olurlar ancak bu süreçte de ayaklanmalar gerçekleştirirler (Saray 1993: 16). Benzer şekilde Uygurlar döneminde de beylik halinde yaşayan Kırgız Türkleri, Uygurların siyasî üstünlüğünü kabullenirler. Kırgız Türkleri 839’da Uygur kağanlığının dağılmasına neden olurlar. Bu tarihten itibaren Türk devletinin başına Kırgız Türkleri geçer. Çinlilerle iyi ilişkiler geliştirmeye çalışan Kırgız Türkleri bu dönemde Çin adına başka kavimlerle savaşır ve Çin’in iç karışıklıklarında önleyicilik rolü oynarlar. 916 yılında Moğol asıllı Kitanların Asya’nın önemli bir bölümünü ele geçirmesi üzerine Kırgız Türklerinin Orta Asya hâkimiyeti sona erer. 931 yılında resmen Kitanlara bağlanan Kırgız Türkleri zaman zaman Kitanlara karşı üstünlük sağlasa da eski hâkimiyetini kuramaz. Kitanların saldırıları karşısında Kırgız Türkleri Ötüken’den göç edip bir kısmı Yenisey bölgesine bir kısmı da Tanrı Dağları ile Doğu Türkistan’a gider. Kırgız Kağanlığı yıkıldıktan sonra Kırgız

Türklerinin önemli bir kısmı Karahanlı Devleti'nin kurucusu Satuk Buğra Han tarafından himaye altına alınır (Saray 1975: 48, Gömeç 2011 b: 27, Kıldıroğlu 2013: 41).

1199'da Cengiz Han, Kırgız bölgesini ele geçirir, Kırgız Türkleri bu dönemde zaman zaman başkaldırır da Cengiz Han'a tabi olur. Cengiz Han ölmeden önce topraklarını dört oğlu arasında paylaştırır, buna göre Yenisey bölgesi Kırgızları küçük oğlu Tuluy yönetimine, Tanrı Dağı çevresi Kırgızları ise Çağatay yönetimine verilir. 1389'dan sonra Emir Timur'un Kırgız coğrafyasına hâkim olduğu ve Kırgız Türklerinin Timur'a itaat ettikleri görülmektedir. 17. asra gelindiğinde doğuda Hakas-Kırgız hanlıklarının kurulduğu görülmektedir. Bu dönemde Kırgız beyleri Ruslarla iyi anlaşmaya çalışsalar da bir takım çekişmeler yaşanır. 1822'den itibaren Kırgız coğrafyasında Rus hâkimiyeti ve baskısı giderek artar. Özellikle bu dönemden sonra Rusların, Kırgız Türkleri üzerindeki kültürel yozlaştırma ve özden uzaklaştırma çalışmaları hız kazanır (Saray 1975, Gömeç 2011 b, Kıldıroğlu 2013).

17. ve 18. asırlar Kırgız Türkleri için, Moğollardan sonra gelen istilacı güç Kalmuklarla mücadele etmekle geçer. Bu dönemde Kazak Türklerinin boy idaresinde yaşayan Kırgız Türkleri, Kazak Türkleriyle birlikte Kalmuklara karşı zorlu mücadeleler verirler. Temürlülerin ardından, Türkistan'da bir daha güçlü bir devlet meydana gelmediğinden Kırgız Türkleri 1700'lerde kurulan Hokand Hanlığının hâkimiyetini gönüllü olarak kabul eder ve hanlığın asker gücünü oluştururlar. Çin'in 1757'de önce Kalmukları ardından Hokand Hanlığını mağlup etmesi Kırgız Türkleri için bir Çin tehlikesini doğurur. Bu durum Kırgız beylerinin Ruslarla yakınlaşmasını hatta onların himayesine tabi olmasını da beraberinde getirir. Gerek Hokand Hanlığı ve Buhara Hanlığı arasındaki mücadeleler, gerekse Kırgız beylerinin iç çekişmeleri Kırgız Türklerini Rusların yönetimini kabule doğru iter. Ayrıca Rusya'nın Batı'ya doğru ilerleyemeyişi sonucunda gözünü Türkistan'a çevirmesi Rus işgallerini ve baskılarını beraberinde getirir. Önce Kazak Türkleri ardından Kırgız Türkleri Rusların emperyalist yaklaşımlarıyla Rus hâkimiyeti altına alınır. Kırgız beylerinin birliği sağlayamamaları birbirlerine karşı Rusya ile birlikte hareket etmeleri Türkistan'ın Rus işgaline teslim olmasına ve birçok insanın katledilmesine neden olur. Rus işgalinden sonra bağımsızlıklarını kaybeden Kırgız Türkleri kültürel anlamda da yozlaştırmaya zorlanırlar, bu durum karşısında gösterilen direnişler büyük ve kanlı katliamlarla

bastırılır ve Kırgız Türklerinin Ruslara itaati sağlanmaya çalışılır. Kırgız Türklerinin birleşip ayaklanma çıkarmasından korkan Rus hükümeti 1867, 1886 ve 1891'de yürürlüğe koyduğu yönetmeliklerle Kırgız boylarını avullar halinde ayrı ayrı yaşamaya zorlar. Sözde modernleştirme ve özgürleştirme adı altında üçüncü sınıf vatandaş konumuna düşen Kırgız Türkleri, 20. yüzyılın başlarında silah gücüyle başaramadıklarını siyaset yoluyla gerçekleştirme gayreti içine girerler. Bu durum Rus hükümetini rahatsız eder, en büyük soruşturma komisyonu Türkistan'a gönderilir. Bu komisyon 19 ciltlik raporu Rus hükümetine sunar. Birinci Dünya Savaşı sürecinde Rus idaresine karşı 1916'da 11 milyon Türkistanlı bir ayaklanma gerçekleştirir. 6 Ağustos 1916'da Kırgız Türkleri de Bişkek'te isyan hareketini başlatırlar. Bu ayaklanma kanlı bir şekilde bastırılır. Bu dönemde birçok Kırgız Sibiryaya sürülür, birçoğu da Çin'e kaçar. Kırgız beylerinden bir kısmı bu mücadelenin sürdürülmesi gerektiği inancındadır, bir kısmı ise komünizmin sunduğu bazı imkânlarla umut bağlayarak Bolşeviklerle işbirliğini düşünür. Ruslar 1916 isyanından bir yıl sonra Türkistan Sovyet komiserliğini kurarlar. Bu dönemde Türk boylarını hâkimiyeti altında tutmayı hedefleyen Sovyet Rusya, Çarlık döneminde Türk boylarının yaşadığı esaretin biteceğini, kültürel anlamda ve inanç noktasında hür olacaklarını vaat ederek onları yeniden Rusya'ya bağlama çabasına girer. Bu arada Kırgızistan'da milliyetçi komiteler bağımsızlık için mücadele vermektedir, Başkurdistan ve Kazakistan gibi millî Cumhuriyetlerin kurulması çabaları onların bu mücadelesini canlandırır. Böyle bir hükümetin Hokand'da da kurulmasından korkan Ruslar, Taşkent'teki Sovyet Komiserliği vasıtasıyla Ermenileri Kırgız Türklerinin üzerine gönderir. 1918'e kadar süren savaşı Hokandlılar kaybeder. 1 Mayıs 1918'de Ruslar, Türkistan'ı Türkistan Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti şeklinde birleştirir. Bu, Kırgız Türkleri için yeni bir esaret döneminin başlangıcıdır. Ruslar, Türkistan bölgesini sömürgeleştirme adına Türkistan Komünist Partisi'ni kurar. Bu süreçte ihtilale destek veren Türk komünistler 1919-1920 yıllarında sürdürdüğü çalışmalarla Türkistan Sovyet Cumhuriyetinin kurulması fikrini ortaya atarlar ancak Sultan Galiyev hareketi olarak bilinen bu girişim başarısız olur. 1924 yılında muhtar bir bölge olan Kırgızistan'a da 1926'da Sovyet Sosyalist Birlik Cumhuriyeti statüsü tanınır. Ancak Kırgız Türkleri üzerindeki ezici baskı devam eder. 1953'te Stalin'in ölümünden sonra başa geçen Nikita Kruşçev döneminde bu baskılar biraz hafifler. 1960'a gelindiğinde Kırgız bağımsızlık hareketini yürütenlere karşı oluşmaya başlayan sevgi üzerine bir karalama faaliyeti başlatılır ve Türk boyları arasında yeniden bağımsızlık

hareketi oluşmaması için önlemler alınır. 1980'e gelindiğinde Rusya, Amerika karşısında hem ekonomik yönden hem de teknolojik yönden oldukça geri kaldığının farkına varır ve ülkeyi en az zararla bu durumdan kurtarma çabasına girişir. Bu arada Sovyet-Rusya topluluklarında da bir hareketlenme baş gösterir ve Kırgız Türkleri 31 Mart 1991'de bağımsızlıklarını ilan ederler (Saray 1975, Gömeç 2011 b, Kıldıroğlu 2013).

3.3. Kırgız Türklerinin Yaşadığı Coğrafyalar ve Bugünkü Nüfusu

Kırgız Türklerinin ilk coğrafyaları Selenge-Orkun bölgesinin kuzeyi olarak belirtilmektedir: “7. ve 8. asırlarda Türk topluluklarının coğrafyasına bir baktığımızda Kırgız Türkleri her şeye rağmen en kuzeyde yaşayan gruptur.” (Gömeç 2001: 2). Kırgız Türklerinin eski yerleşim yeri Kuzeybatı Moğolistan'dan başlayıp Altay Dağlarından Aral Gölü, Hazar Denizi ve Tanrı Dağları'na kadar uzanır (Dıykanbayeva 2009: 8).

Çin kayıtlarında ve Kök Türkçe belgelerde Kırgız Türklerinin eski Türk çağında Güney Yenisey bölgesinde olduklarına işaret edilmektedir. Kırgız Türklerinin M.Ö. 2 ve 1. yüzyıllarda Baykal Gölü'nün batısı, Baykaş Gölünün doğusu, Bar Gölünün kuzey tarafları, Yenisey'in orta kısımlarında; kısaca Tanrı Dağlarının doğusu ile Tannu-Ola arasında buldukları belirtilmektedir. 13. asırdan sonraki Moğol istilasının ardından da bugünkü yurtlarına kalabalık bir grup olarak geldikleri tahmin edilmektedir (Gömeç 2011 b: 61). Göktürkler döneminde ise Kögmen ve Songa Yış'ın kuzey bölgelerinde yaşadıkları anlaşılmaktadır. Uygurlar döneminde Altay bölgesine inen Kırgızlar Kamıl, Karaşahr bölgesinde de yerleşirler (Gömeç 2011 b: 61).

Kırgız Türkleri, Moğol istilasından sonra Tanrı Dağları'nı yurt tutar. Bugün Kırgızistan, güneydoğuda Çin Halk Cumhuriyeti, kuzeyde ve batıda Kazakistan, güneyde ve batıda da Özbekistan ve Tacikistan ile sınırlıdır. Tanrı Dağları ülkenin %65'ini kaplar, dünyadaki en büyük krater göllerinden biri olan Issık-Köl burada bulunmaktadır (Saray 1993: 7).

Harita 1. Kırgızistan Haritası⁵

Kırgızistan'ın bugünkü yüzölçümü 198.500 km²'dir. Nüfusu yaklaşık 5.515.000'dir ve bu nüfusun %64.9'u Kırgız Türk'ü, %13.8'i Özbek Türk'ü, %12.5'i Rus, %1.9'u Tatar Türk'ü, %1.1'i Uygur Türk'ü, %0.7'si Kazak Türk'ü, %0.5'i Ukraynalılardan oluşmaktadır. Devletin başkenti Bişkek'tir.

İdari yönden beş bölgeye ayrılan Kırgızistan'da ekonomik bakımdan da beş bölgeye ayrılır:

1. Fergana: Bu bölge ülke nüfusunun %42'sini barındırır, pamuk üreticiliği ve ziraat ön plandadır.
2. Çu ve Kebin Vadileri ile Aladağ Etekleri: Bu bölge hayvancılık ve tütün üretiminde önde gelmektedir.
3. Talas Vadisi: Hayvancılık, tütün ve ziraat öndedir.
4. Issık-Köl Havzası: Hayvancılık, afyon, hardal yetiştirmeciliği ile öndedir.
5. Tanrı Dağları Bölgesi: Hayvancılık ve ziraatta öne çıkar (Saray 1993: 7).

Kırgızistan'ın iklimi ise tam bir karasal iklimdir. Bu bakımdan yağış yönünden oldukça fakirdir. Yaz ile kış, gece ile gündüz arasındaki ısı farkı çok fazladır. Bitki örtüsü iklim ve coğrafyaya bağlı olarak çok değişkendir. Ülkenin %6'sı ormanlıklarla kaplıdır.

⁵ Kaynak: www.bilgipasaji.com. (30.05.2015)

(Saray1993: 8). Kırgız Türkleri, Türkistan olarak bilinen ve karasal iklime sahip olan bir coğrafyada yaşamaktadır, halk hayvancılık ve ziraatla uğraşmaktadır.

4. ARAŞTIRMA KONUSU HAKKINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR

Kırgız Türkleri ve Kırgız Türklerinin destanları üzerine Türkiye’de yapılan çalışmalar, Kırgızların bağımsızlığını aldığı 1991 yılından sonra oldukça hız kazanmıştır. Sovyet Rusya’nın parçalanıp demir perdenin kalkmasıyla Türkiye ve Kırgızistan arasında artan kardeşçe ilişkiler, ilmî çalışmaların da önünü açmış, sayılarını arttırmıştır. 1991 yılına kadar Kırgız Türkleri ve Kırgız destanları üzerine Türkiye’de yapılan çalışmaların sayısı 181 iken 1991’den sonra gerçekleştiren çalışmalar 1302’yi bulmuştur (bk: Turgunbaev 2013, s. 30).

Bu çalışmaların önemli bir kısmı Kırgız destanları üzerinedir. Destanlar üzerine yapılan bu çalışmalar ortak millî dinamikleri tespit etmek, Türk boyları arasındaki duygu ve düşünce birliğini ortaya koymak adına önemli malzemeler sunmaktadır. Kırgız destanları üzerine yapılan çalışmaların içeriğini metin aktarı, içerik incelemesi, yapı ve tür incelemesi, dil-üslup incelemesi oluşturmaktadır. Bu kapsamda 18 kitap, 25 tez, 51 makale, 12 bildiri ve 3 adet kitap bölümü tespit edilmiştir. Kitaplardan 13’ü metin aktarı çalışmasıdır. 3’ü hem metin aktarı hem de içerik değerlendirmesini içermektedir. Biri sadece içerik incelemesi yapmaktadır. Biri ise Kırgız destanlarının içerik tanıtımını yapmaktadır. Tezlerden 20’si yüksek lisans, 5’i doktora tezidir. Bunlardan 6’sı metin aktarı çalışmasıdır, 19’u ise Kırgız Türklerinin destanlarını dil, üslup ve içerik açısından incelemektedir. 51 makaleden 44’ü içerik incelemesi, 7’si dil bilgisi, yapı ve tür incelemesini içermektedir. Tespit edilen 12 bildiri ve 3 adet kitap bölümünde Kırgız Türklerinin destanları içerik açısından değerlendirilmektedir.

Metin-aktarı çalışmalarının önemli bir bölümünü Türk Dil Kurumu’nun himayesinde gerçekleştirilen ve 1997 yılında başlatılan “Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesi’ne Aktarılması ve Yayımlanması” adlı proje kapsamında yayımlanan kitaplar oluşturmaktadır. Bu proje kapsamında A. Caynakova’nın *Cañıl Mirza(Abdıbalık Çorabayev Varyantı)* adlı çalışması Mehmet Aça tarafından; A. Akmataliyev, M. Musakov, G. Orozova tarafından hazırlanan ve *Er Eşim, Kozuke ve Bayan, Munduk ve Zarlık, Şırdakbek* destanlarını içeren çalışma Caştegin Turgunbaev tarafından; A. Akmataliyev, K. Kırbaşev’in *Kococaş Destanı* adlı çalışması Fikret Türkmen, Gülsine

Uzun, Baki Bora Hança tarafından; A. Akmataliyev ve A. Caynakova'nın *Mendirman* adlı çalışması Ali Ö. Öztürk tarafından; C. Naruzbayev'in *Eşimkul menen Zuura* destanı Fatma Çelebi tarafından; A. Akmataliyev ve A. Kadırmambetova'nın *Boston* adlı çalışması Naciye Yıldız tarafından; G. Orozova ve A. Akmataliyev'in *Kız Darıyka* adlı çalışması Ferah Türker tarafından; A. Akmataliyev, A. Kadırmambetova, S. Zakirov'un *Er Soltonoy* adlı çalışması İsmail T. Kallimci tarafından; S. Egimbaeva tarafından hazırlan *Güldana/ Askazan Baatır* adlı çalışma Zekeriya Karadavut tarafından; M. Musakov'un hazırladığı *Kurmanbek* ve *Seyitbek* adlı çalışmalar Ulanbek Alimov tarafından; A. Akmataliyev ve M. Musakov'un hazırladığı *Canış Bayış* adlı çalışma Mehmet Aça tarafından; Coodarbeşim destanı ise Cıldız Alimova tarafından Türkiye Türkçesine ve Latin harflerine aktarılmıştır.

“Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesi'ne Aktarılması ve Yayınlanması” projesi kapsamında ortaya konulan ilk kitap 2004 yılında yayımlanmıştır ve *Cañıl Mirza (Abdıbalık Çorabayev Varyantı)* adını taşımaktadır. Aynek Caynakova tarafından hazırlanan bu çalışma, Türkiye Türkçesi'ne Mehmet Aça tarafından aktarılmıştır. Çalışmanın önsözünde destan hakkında kısaca bilgi verilmiş ve destan tanıtılmıştır. Metinler kısmında destanın Latin harflerine aktarılmış Kırgız Türkçesiyle aslı ve Türkiye Türkçesi karşılığı yer almıştır. Çalışmanın sonunda ise olaylarda geçen kişi adları ile yer-su adlarının dizini verilmiştir.

Projenin ikinci kitabı *Kırgız Destanları 2*, 2007 yılında yayımlanmıştır. Çalışma, A. Akmataliyev, M. Musakov, G. Orozova tarafından hazırlanmış, Çaştegin Turgunbaev tarafından Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Çalışma “Sunuş”, “Destan Özetleri ve Destanlar”, “İnsan Adları ve Yer-Su Adları Dizini”nden meydana gelmektedir. Sunuş kısmında Türk Dil Kurumunun “Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesi'ne Aktarılması ve Yayınlanması” projesi tanıtılmış ve projede yer alan araştırmacıların listesi verilmiştir. Çalışmada Er Eşim, Kozuke ve Bayan, Munduk ve Zarlık, Şırdakbek destanlarının kısa özetleri verilmiş, ardından bu destanlar Latin harflerine aktarılmış, Kırgız Türkçesiyle metni ve Türkiye Türkçesine aktarımı yer almıştır. Çalışmanın sonunda ise destanlarda geçen kişi adları ile yer-su adlarının dizini verilmiştir.

Projede yer alan üçüncü kitap 2007 yılında yayımlanan *Kırgız Destanları 3 Kococaş Destanı*, Prof. Dr. Abdıldacan Akmataliyev ve Keneş Kırbaşev tarafından

hazırlanmıştır. Çalışma Fikret Türkmen, Gülsine Uzun ve Baki Bora Hança tarafından Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Çalışma, “Sunuş”, “Önsöz”, “Kococaş Destanı”, “Sözlük” ve “Kişi Adları ile Yer-su Adlarının Dizini”nden oluşmaktadır. Sunuş kısmı projenin tüm kitaplarında ortaktır. Önsözde Kococaş destanının içeriği hakkında bilgi verilmiştir ve destanın Alımkul Üsönbaev, Sulayman Konokbaev, Tölömuş Ceentaev’e ait benzer metinlerinin olduğu belirtilmiştir. Çalışmanın metin kısmında destanın Kırgız Türkçesi aslı ile Türkiye Türkçesi aktarımı Latin harfleriyle verilmiştir. Çalışmanın sonunda destanda geçen Kırgız geleneğine dair bazı kelimelerin Türkiye Türkçesi karşılığını içeren bir sözlük kısmı ile kişi adları ve yer-su adlarının dizini verilmiştir.

Projenin dördüncü kitabı 2009 yılında yayımlanan *Kırgız Destanları 4 Mendirman*, Abdıldacan Akmataliyev ve Aynek Caynekova tarafından hazırlanmış, Ali Özgün Öztürk tarafından Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Çalışma “Sunuş”, “Giriş”, “Mendirman Destanı Metin ve Aktarma”, “Notlar”, “Yer-Boy Millet ve Şahıs Adları Dizini”, “Kaynakça” kısımlarından oluşmaktadır. Giriş kısmında Mendirman destanının içeriği hakkında genel bilgi verilmiş ve destanın iki nüshası olduğu belirtilmiştir. Çalışmanın metin kısmında destanın Kırgız Türkçesi aslıyla Türkiye Türkçesi karşılığı yer almaktadır. Notlar kısmında destanda geçen bazı kısımların açıklamalarını içeren bilgiler yer almaktadır. Çalışmanın sonunda “Yer-Boy Millet Şahıs Adları Dizini” ve kaynakçaya yer verilmiştir.

Kırgız Destanları 5 Eşimkul Menen Zuura 2007’de Fatma Çelebi tarafından Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. C. Naruzbayev anlatımını esas alan bu çalışma “Sunuş”, “Önsöz”, “Eşimkul Menen Zuura Destanının Özeti”, “Eşimkul Menen Zuura Destanı”, “Yer ve Şahıs Adları Dizini”, “Kaynakça” kısımlarından oluşmaktadır. Bu çalışma da projenin diğer kitaplarında olduğu gibi metin ve aktarma içermektedir.

Projenin yedinci kitabı *Kırgız Destanları 7 Boston*, 2009 yılında yayımlanmıştır. Çalışma Abdıldacan Akmataliyev ve Aynura Kadırmambetova tarafından hazırlanmış, Naciye Yıldız tarafından Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Çalışma “Sunuş”, “Boston’a Giriş”, “Boston” ve “Sözlük” kısımlarından meydana gelmektedir. Girişte Boston destanı hakkında bilgi verilmiş ve destanın mitolojik kahramanlık destanları grubuna dâhil olduğu tespiti yapılmıştır. Metin kısmında destanın Kırgız Türkçesi aslı ve Türkiye Türkçesi aktarımı yer almıştır.

Kırgız Destanları 8 Kız Darıyka 2010 yılında yayımlanmıştır. Çalışma Kadırcul Alimanov'un anlatımıyla, Gülbara Orozova ve Abdıldacan Akmataliyev tarafından hazırlanmıştır. Çalışma Türkiye Türkçesine Ferah Türker tarafından aktarılmıştır. Çalışma "Sunuş", "Önsöz", "Giriş", "Kız Darıyka Destanının Özeti", "Kız Darıyka Destanı" ve "Kaynakça" kısımlarından meydana gelmektedir. "Giriş" kısmında destanın yapısı ve benzer metinleri hakkında bilgi verilmiştir. Girişten sonra destanın kısa özeti verilmiş ve ardından Kırgız Türkçesi aslıyla Türkiye Türkçesi aktarımı yer almıştır.

2010 yılında yayımlanan *Kırgız Destanları 9 Er Soltonoy*, A. Akmataliyev, A. Kadırmambetova, S. Zakirov tarafından hazırlanmıştır. Çalışmayı Türkiye Türkçesine İsmail Turan Kallimci aktarmıştır. Çalışma, "Sunuş", "Giriş", "Er Soltonoy", "Yer ve Kişi Adları Dizini" kısımlarından oluşmaktadır. "Giriş" kısmında destanın anlatıcısı Abdırahmanov hakkında bilgi verildikten sonra destanın muhtevasına kısaca değinilmiştir. 7190 beyitlik destan metninin Kırgız Türkçesi aslı ile Türkiye Türkçesi aktarımı verilmiştir. Çalışmanın sonunda "Yer ve Kişi Adları Dizini" yer almaktadır.

Kırgız Destanları 10 Güldana/Askazan Baatır, 2012 yılında yayımlanmıştır. Çalışma Saule Egimbaeva tarafından hazırlanmış, Doç. Dr. Zekeriya Karadavut tarafından Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Çalışma "Sunuş", "Giriş", "Güldana Metin ve Aktarma", "Askazan Baatır-Metin ve Aktarma", "Notlar" kısımlarından meydana gelmektedir. Çalışmanın giriş kısmında Güldana ve Askazan Baatır destanlarının içeriği hakkında kısa bilgi verilmiş ve ardından destanların metinleri ve Türkiye Türkçesi aktarımları sunulmuştur. Çalışmanın sonunda destanda geçen ve Kırgız kültüründe yeri olan bazı özel söylemler açıklanmıştır.

2013 yılında yayımlanan *Kırgız Destanları 11 Kurmanbek*, Kalık Akıyev anlatımından Murat Musakov tarafından hazırlanmıştır. Çalışmayı Türkiye Türkçesine Ulanbek Alimov aktarmıştır. Çalışma, "Sunuş", "Önsöz", "Giriş", "Metin ve Aktarma", "Sözlük", "Dizin" ve "Kaynakça", kısımlarından oluşmaktadır. Çalışmanın "Giriş" kısmında destanın anlatıcısı Kalık Akıyev'in hayatı hakkında bilgi verilmiş, Kurmanbek destanının benzer metinleri tanıtılmış, destanın epizot ve motif yapısı verilmiştir. Ardından destanın Kırgız Türkçesi metni ve Türkiye Türkçesi aktarımı yer almıştır. Çalışmanın sonunda sözlük, kişi adları-yer adları-halk ve boy adları dizini ile kaynakça yer almaktadır.

Projenin on ikinci kitabı *Kırgız Destanları 12 Seyitbek*, 2013 yılında yayımlanmıştır. Oruzbey Urmambetov anlatımından Murat Musakov tarafından hazırlanan çalışmayı Türkiye Türkçesine Ulanbek Alimov aktarmıştır. Çalışma “Sunuş”, “Önsöz”, “Giriş”, “Metin ve Aktarı”, “Sözlük”, “Dizin” kısımlarından oluşmaktadır. Girişte destanın eş metinleri ve anlatıcıları hakkında bilgi verildikten sonra kısa bir özeti sunulmuştur. Destan metni ve Türkiye Türkçesine aktarımının ardından destanda geçen bazı sözcükler sözlük kısmında açıklanmıştır. Çalışmanın sonunda kişi adları- yer adları-halk ve boy adları dizini yer almaktadır.

Projenin on üçüncü kitabı *Kırgız Destanları 13 Canış Bayış*, 2013 yılında yayımlanmıştır. Çalışma Abdıldacan Akmataliyev ve Murat Musakov tarafından hazırlanmış, Mehmet Aça tarafından Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Çalışma “Sunuş”, “Önsöz”, “Giriş”, “Metin ve Aktarı”, “Dizin” kısımlarından oluşmaktadır. Girişte destanın benzer metinleri, destan üzerine yapılan akademik çalışmalar hakkında bilgi verilmiştir. Ardından destanın şekil yapısı hakkında kısa bir bilgi aktarıldıktan sonra özeti verilmiştir. Metin ve aktarı kısmından sonra kişi adları- yer adları-halk ve boy adları dizini verilmiştir.

Projenin son kitabı *Kırgız Destanları 14 Coodarbeşim Destanı* adlı çalışmadır. 2017 yılında yayımlanan bu çalışma Cıldız Alimova tarafından hazırlanmış ve Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Bu çalışmada destanın benzer metinleri karşılaştırılmış, epizot yapısı üzerinde durulmuş ve Oruzbay Urmambetov benzer metninin Kırgız Türkçesi aslı ve Türkiye Türkçesi aktarısı verilmiştir.

Bu proje kapsamında yapılan metin-aktarı çalışmalarının yanı sıra üniversitelerde yaptırılan tezler de vardır. Yedi adet tez çalışmasında Hatima Adilbekova, Cañıl Mirza; Mustafa Durmuş; Ak Möör; Ali Özgün Öztürk, Mendirman; Hümeyra Tekalan, Er Koşoy; Yelda İliç, Er Töştük; Mehmet Ateş, Kurmanbek; Belgin Turgut, Sarıncı Bököy ve Kedeykan destanlarını Latin harflerine ve Türkiye Türkçesine aktarmışlardır.

Hatima Adilbekova'nın 2002 yılında hazırladığı *Kırgızca Cañıl Mirza Destanının Transkripsiyonu ve Türkiye Türkçesine Aktarımı* adlı yüksek lisan tezinde Cañıl Mirza destanının Latin harflerine ve Türkiye Türkçesine aktarımı yapılmıştır. Mustafa Durmuş'un 2002 yılında hazırladığı *Ak Möör Destanı (Transkripsiyon, Aktarma, Gramatikal Dizin)* adlı yüksek lisans tezi, destanın Latin harflerine aktarımını, Türkiye

Türkçesindeki anlamını ve kelimelerin dilbilgisel yönüyle kullanıldığı yerleri gösteren bir dizini içermektedir. Benzer bir çalışma 2003 yılında Ali Özgün Öztürk tarafından yapılmıştır. *Kırgız Türklerinin Mendirman Destanı-Transkripsiyon, Aktarma, Gramatikal Dizin* adını taşıyan bu yüksek lisans tezinde Öztürk, Mendirman destanını önce Latin harflerine çevirmiş ardından Türkiye Türkçesine aktarmıştır. Çalışmanın sonunda bir gramatikal dizin yer almaktadır. Hümeysra Tekalan'ın *Er Koşoy Destanı Transkripsiyonlu Metin, Aktarma, Gramatikal Dizin* adlı yüksek lisans tezinde de benzer bir şekilde Er Koşoy destanı Latin harflerine aktarılmış, Kırgız Türkçesi aslı ile Türkiye Türkçesi aktarımı verilmiş ve çalışmanın sonuna bir gramatikal dizin eklenmiştir. 2002 yılında Yelda İliç'in hazırladığı *Kırgız Halk Destanı Er Töştük (Gramer-Metin-Çeviri-Dizin)*, Belgin Turgut'un *Sarıncı, Bököy-Kedeykan: Köroğlu ile İlgili Kırgız Destanları* ve Mehmet Ateş'in *Kırgız Kahramanlık Destanlarından Kurmanbek* adlı yüksek lisans tezleri metin-aktarı çalışmalarıdır.

Kırgız Türklerinin destanlarını Latin harflerine ve Türkiye Türkçesine aktarmaya yönelik olan bu önemli çalışmaların yanı sıra hem metin aktarı içeren hem de destanları çeşitli açılardan inceleyen çalışmalar da mevcuttur. Bu çalışmaların 3'ü kitap, 13'ü ise tezdır. Kitapların üçü de Nerin Köse'ye aittir. Köse; Kococaş, Ak Möör ve Kurmanbek destanlarının metin aktarısını yaptıktan sonra bu destanları içerik açısından incelemiştir. Köse'nin 2002 yılında yayımlanan *Kococaş Destanı (Üsönbayev, Konokbayev, ve Ceentayev varyantları) İnceleme-Metin* adını taşıyan çalışmasında destanın metni verilmiş ve içerik incelemesi yapılmıştır. Çalışma giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında destan terimi üzerinde durulmuş bu terimin tanımı yapılmış, Türk dünyasında bu tür için kullanılan terimler verildikten sonra Kırgız Türklerinin epik geleneği ve tarihleri hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde destan üzerine Türkiye dışında ve Türkiye'de yapılan çalışmalar tanıtılmıştır. İkinci bölümde; destanın konusu, nüshaları ve benzer metinleri üzerinde durulmuştur. Bu bölümde destanın Konokbayev, Üsönbayev ve Ceentayev anlatımlarının karşılaştırmalı değerlendirmesi de sunulmuştur. Üçüncü bölümde destanın teşekkülü, tarihi tabakası, coğrafyası, Türk dünyası edebiyatı ve folkloruna tesirleri üzerinde durulmuştur. Dördüncü bölümde destanda geçen motifler değerlendirilmiştir. Ayrıca destanın Orhun Yazıtları ve halk hikâyeleri ile olan benzerlikleri üzerinde durulmuştur. Kırgız Türklerinin mitolojik içerikli destanlarından biri olan Kococaş destanında ele alınan konular, işlenen motifler incelenmiştir.

Çalışmanın sonunda destanın üç anlatımına ait metinler verilmiş, sözlük, indeks ve bibliyografya yer almıştır.

2004 yılında yayımlanan *Ak Möör Destanı (Akiyev, Eşmambetov, Baatırbek, Kudaybergenov-Bököçev, Sarıkunan, Kocekov ve Boronbayev Varyantaları)*, *İnceleme-Metin* adlı çalışmanın giriş kısmında destan terimi üzerinde durulmuş, Kırgız Türklerinin epik geleneği hakkında bilgi verilmiş ve Rusya'nın Türkistan ile münasebeti değerlendirilmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde destan hakkında Türkiye'de ve Türkiye dışında yapılan çalışmalar tanıtılmıştır. İkinci bölümde destanın konusu, nüshaları ve benzer metinleri üzerinde durulmuştur. Bu bölümde destanın yedi benzer metni tanıtılmıştır. Üçüncü bölüm "Ak Möör Destanı'nın Varyantlarında Tür Meselesi" başlığını taşımaktadır. Burada destanın benzer metinlerinin destan, hikâye ve türkü şeklinde tespit edildiği görülmektedir. Dördüncü bölümde destanın teşekkül ettiği tarih, coğrafya ve zaman ele alınmıştır. Beşinci bölümde destanda aile kurumunun ele alınışı ve bu bağlamda ortaya çıkan motifler incelenmiştir. Altıncı bölümde Ak Möör destanında Oğuz Kağan, Dede Korkut ve Manas Destanı'nın izleri tespit edilmiştir. Yedinci bölümde destanın kahraman kadrosu incelenmiştir. Sekizinci bölümde destanda yer alan motifler iki temel başlık altında değerlendirilmiştir. Bunlardan ilki "mitik ve epik motifler", ikincisi "destanın kendisiyle birlikte ortaya çıkan yeni ve modern unsurlar" şeklinde belirtilmiştir. Çalışmanın sonunda destanın yedi benzer metninin Kırgız Türkçesi aslı ve Türkiye Türkçesi aktarımı ile sözlük, indeks, bibliyografya ve resimler yer almaktadır. 2005 yılında yayımlanan *Kurmanbek Destanı, (Kalık Akiyev Varyantı) İnceleme-Metin* adlı çalışmanın giriş kısmında destan üzerine Türkiye'de ve Türkiye dışında yapılan çalışmalar ile destanın eş ve benzer metinleri tanıtılıp konusu hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde; destanın teşekkülü, coğrafyası ve tarihi tabakası hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde, Kurmanbek destanında Oğuz Kağan, Manas, Dede Korkut, Ak Möör ve Köroğlu destanlarının izleri incelenmiştir. Üçüncü bölümde destanın kahraman kadrosu değerlendirilmiştir. Dördüncü bölümde destanda geçen temel motifler incelenmiştir. Çalışmanın sonunda metin, sözlük, indeks ve bibliyografya yer almaktadır.

13 adet doktora çalışmasında Belgin Yalçın, Zeliha ŞenTürk-Üçay ve İsmail Abalı, Canış Bayış; Cıldız Alimova, Coodarbeşim; Kezban Alper, Sarıncı Bököy; Şakire Çelik, Cañıl Mirza; N. Emine Duman, Kızcibek; Yasemin Karademirlidağ, Seyitbek;

Mirlan Namatov, Er Tabıldı; Ceyda Öyke, Baktı Bolot; Ferah Türker, Kızıdaryka; Caştegin Turgunbayev ve Ü. Yılmaz Yeşildal, Er Töştük destanlarının metin aktarısını verip destanları incelemişlerdir.

Belgin Yalçın'ın *Canış Bayış Destanı (Metin- Aktarım-İnceleme)* adını taşıyan yüksek lisans tezinde öncelikle destanın Kırgız Türkçesiyle aslı ve Türkiye Türkçesine aktarımı yapılmıştır. Ardından Kırgız Türkçesindeki belirsizlik zamirleri Türkiye Türkçesi'ndeki şekilleri ile karşılaştırmalı olarak verilmiştir.

Züleyha Üçay-Şentürk'ün *Canış Bayış Destanı Moldobasan Musulmankulov Varyantı (Metin-Aktarma-İnceleme)* adlı yüksek lisans tezinde destanın bahsi geçen benzer metnine ait Kırgız Türkçesi aslı ile Türkiye Türkçesi aktarımı verilmiştir. Destanın Dede Korkut Hikâyeleri, Manas ve Seyitbek destanı ile olan içerik benzerliği ortaya konulmuş, destanda yer alan motifler tespit ve tahlil edilmiştir. Ayrıca destanın dil ve üslup özellikleri üzerinde durulmuştur.

İsmail Abalı'nın *Canış Bayış Destanı (M. Musulmankulov, C. Canayev, K. Akiyev, S. Dıykanbayev Varyantları)* adını taşıyan doktora tezinde Canış Bayış destanının dört benzer metni içerik olarak karşılaştırılmıştır. Destanın Orhun Yazıtları, Dede Korkut Hikâyeleri ve diğer Kırgız destanları ile olan benzerliği ortaya konulmuş; destanda yer alan motifler tespit edilmiş, destan Olriks, Raglan ve Rank gibi araştırmacılarca geliştirilen epik kanunlar açısından değerlendirilmiştir. Kırgız Türklerinin kültüründen destana yansıyan unsurlar üzerinde durulmuştur. Ayrıca destanın dört benzer metni Türkiye Türkçesine ve Latin harflerine aktarılmıştır.

Cıldız Alimova'nın *Coadarbeşim Destanı* adlı yüksek lisans çalışmasında metin aktarımının yanı sıra destanın dil ve üslup incelemesi yapılmıştır. Kezban Alper'in *Kırgız Destan Geleneği ve Sarıncı Bököy Destanı* adlı yüksek lisans tezinde Kırgız destan geleneği hakkında bilgi verildikten sonra destanın motif yapısı incelenmiştir. Bunun ardından destanın Kırgız Türkçesi aslı ile Türkiye Türkçesine aktarımı yapılmıştır.

Şakire Çelik'in *Canıl Mirza Destanı'ndaki Epik Unsurlar* adlı yüksek lisans çalışmasında metin aktarımının yanı sıra destanda yer alan epik unsurların tespiti yapılmıştır. Aygerim Dıykanbayeva'nın *Kococaş Destanında Şamanistik Unsurlar* adlı yüksek lisans tezinde İslam'ın kabulünden sonra bile Kırgız sosyal hayatında önemli rol oynayan şamanistik unsurlar ele alınmış, Kococaş destanında tespit edilen sekiz adet

unsur açıklanmıştır. Ayrıca destan metni Türkiye Türkçesi ve Latin harflerine aktarılmıştır.

N. Emine Duman'ın, *Kızıbebek Destanında Epik Unsurlar* adlı yüksek lisans çalışmasında destanın tarihi ve coğrafi tabakaları hakkında bilgi verilmiş, destan kahramanlarının psikolojik ve fiziksel özellikleri üzerinde durulmuş, destanın epik unsurlarını teşkil eden motifler incelenmiştir. Ayrıca Özkön Çubaktın benzer metninin Kırgız Türkçesi aslı ve Türkiye Türkçesi aktarımı verilmiştir.

Yasemin Karademirlidağ'ın *Seyitbek Destanı'ndaki Epik Unsurlar* adlı yüksek lisans tezinde ilkin destanın teşekkülü, tarihî tabakaları, coğrafyası hakkında bilgi verilmiştir. Ardından destan kahramanları tanıtılarak destanda geçen epik unsurlar tespit edilmiştir. Seyitbek destanının Dede Korkut Hikâyeleri, Manas ve Ak Möör destanı ile olan içerik benzerliği üzerinde durulmuştur. Ayrıca Oruzbay Urmambetov benzer metninin Kırgız Türkçesi aslı ile Türkiye Türkçesi aktarımı yer almıştır.

Mirlan Namatov'un *Kırgızların Küçük Destanı Er Tabıldı (İnceleme ve Transkripsiyon)* adlı doktora tezinde kahramanların psikolojik ve fiziki yapıları tahlil edilmiş, destanın motif ve epizot yapısı ortaya konulmuştur. Ayrıca destanın Kırgız Türkçesi aslı ile Türkiye Türkçesi aktarımı verilmiştir.

Ceyda Öyke'nin *Kırgızların Küçük Destanı Baktı Bolot* adlı yüksek lisans tezinde Kırgız Türklerinin epik destan geleneği içerisinde Baktı Bolat destanının yeri belirtildikten sonra destanın zaman, mekan, tipler, epizotlar ve motifler açısından incelenmesi yapılmıştır. Çalışmanın sonunda destan metni verilmiştir. Ferah Türker'in *Kız Darıyka Destanı Üzerine Bir Araştırma* adlı çalışmasında "Kırgız Türklerinin Tarihi", "Kırgız Türklerinde Din (Şamanizm-İslamiyet)" ve "Destan Türü, Kırgız Destancılık Geleneği ve Kız Darıyka" başlıkları altında genel bilgiler sunulduktan sonra Alimanov anlatmasının özetine yer verilmiştir. Ardından destanın epizotları tespit edilmiş ve incelenmiştir. İkinci bölümde destanın motif yapısı incelenmiş, üçüncü bölümde destanda geçen İslamî unsurlar ele alınmıştır. Çalışmanın metinler kısmında destanın Kırgız Türkçesi aslı ile Türkiye Türkçesi aktarısı yer almaktadır.

Ü. Yılmaz Yeşildal'ın *Er Töştük Destanı İnceleme-Metin* adlı doktora tezinde metin aktarımının yanı sıra Er Töştük destanının en hacimli metni olan 16445 mısralık Sayakbay Karalayev anlatması esas alınmıştır. Er Töştük'ün Kırgız, Kazak, Tatar, Altay Tuva ve

Uygur sahalarına ait toplam on beş eş ve benzer metni içerik açısından mukayeseli olarak değerlendirilmiştir.

Caştegin Turgunbaev'in *Er Töştük Destanında Bildirme Kipleri Çekimleri* adlı çalışmasında Er Töştük destanında yer alan geçmiş, şimdiki ve gelecek zaman bildirme kipleri incelenmiştir. Ayrıca Radloff metninde yer alan ve Süleyman Kayıpov tarafından yayımlanan Er Töştük metninin Kırgız Türkçesi aslı ile Türkiye Türkçesi aktarısı verilmiştir.

Kırgız Türklerinin destanlarını sadece içerik, dil ve üslup açısından inceleyen çalışmalar da söz konusudur. Bu çalışmalar; 2'si kitap, 3'ü kitap bölümü, 5'i tez, 51'i makale, 12'si bildiridir

Kitap boyutundaki çalışmalar Mehmet Çeribaş ve Doğan Kaya'ya aittir. Mehmet Çeribaş'ın *Kırgız Türklerinde Destancılık Geleneği ve Er Soltonoy Destanı* adlı kitabında destan motiflerinin Türk dünyasında yaygın olarak bilinen Oğuz Kağan, Dede Korkut, Manas, Alp Manaş, Köroğlu, Yusuf Beg-Ahmet Beg destanlarında yer alan motiflerle bezerlikleri ortaya konulmuştur. Böylece Türk Dünyasında süregelen bir destancılık geleneğinin olup olmadığı, bu geleneği besleyen unsurların neler olduğu, farklı ortam ve tarihî süreçlerden geleneğin nasıl etkilendiği gibi sorulara cevap aranmıştır. Bütün bunlar yapılarak inceleme konusu destanın kendine has hususiyetleriyle birlikte, gelenekten gelen hususiyetleri de tespit edilmiştir. Destanın kendine has hususiyetlerinin hangi nedenlere bağlı olarak ortaya çıktığı gibi konularda tahlil ve tespitler yapılmıştır.

Doğan Kaya'nın *Kırgız Destanları* adlı kitabında önce Kırgızistan, Kırgızlarda destan, Manaşçılar, Kırgız destanlarında motifler, Kırgız destanlarının özellikleri verilmiş ardından 47 adet destanın özetleri sunulmuştur. Bu çalışmada içeriği tanıtılan destanlar şunlardır: Ak Bermet, Ak Mamtım, Ak Möör, Aksatkın ile Kulmırza, Askazan, Alp Tobok, Bağış, Baytık Batır, Boston, Calayır Calgız, Camankara Batır, Cañıl Mirza, Canış Bayış, Coloy Kan, Coodarbeşim, Er Bolot, Er Eşim, Er Solnonoy, Er Tabıldı, Er Töştük, Eşimkul menen Zuura, Gaoz Han, Gulgaakı, Güldana, Karaç-Kökül, Karaç Döö, Karagul Botom, Kedeykan, Kız Cibek, Kız Darıyka, Kız Saykal, Kococaş, Kumayık, Kurmanbek, Manas, Mendirman, Munduk-Zarlık, Narıkbay, Nurkan,

Olcobay menen Kişimcan, Sarıncı-Bököy, Semetey, Seyitbek, Seytek, Şırdakbek, Taylak Baatır, Toltoy.

Kaya bu destanlar dışında Ak Şirin menen Aşım, Balbay, Bolot-Asan-Camal, Cantay, Ceti Erdin Ölümü, Er Botom, Gülbara menen Asan, Kaçkan Kız, Köroğlu cana Asankan, Kozuke Bayan, Şabdan Kazalı adlı destantanların bulunduğunu haber vermiştir.

Kitap bölümü boyutundaki çalışmalar P. Naili Boratav, Caroline Sawyer ve Naciye Yıldız'a aittir. İçinde Kırgız destanlarıyla ilgili konuları ele alan bölümlerin bulunduğu kitaplardan ilki Fikret Türkmen tarafından yayıma hazırlanan *Manas Destanı Üzerine İncelemeler* adlı çalışmadır. Bu çalışmada P. Naili Boratav'a ait olan "Er Töştük ve Halk Masalı" başlıklı yazıda Er Töştük destanının olağanüstülükler bakımından halk masallarıyla olan benzerlikleri üzerinde durulmuştur. Yine aynı çalışmada Caroline Sawyer tarafından kaleme alınan "Er Töştük'te Toplum ve Kozmos" başlıklı yazıda kahramanın toplumu dönüştürmesi ve kozmosa ulaştırmasında geçirdiği aşamalar ile destanda işlenen toplum yapısı üzerinde durulmuştur. İçeriğinde Kırgız Türklerinin destanları ile ilgili bilgi ve incelemeye yer veren bir başka çalışma ise Naciye Yıldız'ın *Türk Dünyası Destancılık Geleneği ve Destanlar* adlı çalışmasıdır. Çalışmanın birinci bölümünde 21 Türk boyunun destancılık geleneği incelenmiştir. Bunlardan birisi de Kırgız Türkleridir. Türk destanları hakkında bilgi verilen ikinci bölümde Kırgız destanlarına da yer verilmektedir. Üçüncü bölümde Türk dünyası destanlarının sınıflandırılması verilmiş bu sınıflandırma için on maddelik bir ölçüt belirlenmiştir. Bu ölçütler doğrultusunda Kırgız Türklerinin destanları da dâhil olmak üzere Türk dünyası destanları tasnif edilmiştir. Çalışmanın dördüncü bölümünde Türk dünyası destanlarının daireleşmeleri, beşinci bölümünde ise çeşitlenmeleri üzerinde durulmuştur. Bu kısımlarda Kırgız Türklerinin destanlarının daireleşmeleri ve çeşitlenmeleri hakkında da bilgi verilmiştir. Altıncı bölümde Türk dünyası destanlarının konularının tarihle olan bağlantısı üzerinde durulmuştur. Yedinci bölümde ise Türk dünyası destanlarının ve halk hikâyelerinin yapısı ele alınmıştır.

Kırgız Türklerinin destanlarını içerik açısından inceleyen 5 adet tez bulunmaktadır. Bu çalışmalar; Adil Çelik, Mehmet Çeribaş, Aygerim Dıykanbayeva, Özge Kırca Erdem ve Baktıgül Kulamshaeva tarafından yapılmıştır.

Adil Çelik'in hazırladığı *Kırgız Türklerinin Arkaik Destanlarında Mitik Unsurlar* adlı yüksek lisans tezinde Kırgız Türklerinin Boston, Kocacaş, Er Töştük ve Coodarbeşim adlı dört arkaik destanındaki Türk mitolojisine ait olan unsurlar tespit, tasnif ve tahlil edilmiştir. Bu mitolojik unsurlar, Türk dünyasının çeşitli tarihî ve coğrafi uzantıları ile bağdaştırılmıştır. Araştırma kapsamındaki dört destanın benzer metinleri ve olay örgüleri hakkında bilgi verilmiştir. Destanlarda tespit edilen mitik unsurlar, Türk kozmolojik algısının bölümlerine göre; gök, yer ve yeraltı olmak üzere üç grupta toplanmış ve değerlendirilmiştir.

Mehmet Çeribaş'ın *Kırgız Türklerinde Destancılık Geleneği ve Er Soltonoy Destanı* adlı tezinde destan motiflerinin Türk dünyasında yaygın olarak bilinen Oğuz Kağan, Dede Korkut, Manas, Alıp Manaş, Köroğlu, Yusuf Beg-Ahmet Beg destanlarında yer alan motiflerle bezerlikleri ortaya konulmuştur.

Aygerim Dıykanbayeva'nın *Kococaş Destanında Şamanistik Unsurlar* adlı yüksek lisans tezinde İslam'ın kabulünden sonra bile Kırgız sosyal hayatında önemli rol oynayan şamanistik unsurlar ele alınmış, Kococaş destanında tespit edilen sekiz adet unsur açıklanmıştır.

Baktıgul Kulamshaeva'nın *Kırgız Hikâye ve Destanlarında Anlatı Zamanları: Atadan Kalgan Tuyak Hikâyesi İle Manas ve Er Töştük Destanları Örneğinde* adlı doktora tezinde anlatı unsurlarından biri olan zaman ögesi ele alınarak anlatı zamanları değerlendirilmiştir.

Özge Kırca Erdem'in *Kırgız Destanlarında Hayvan Motifi* adlı yüksek lisans çalışmasında Kırgız Türklerinin destanlarında yer alan hayvanlar mitolojik ve kültürel anlam değerleri açısından incelenmiştir.

Kırgız Türklerinin destanlarını içerik, dil ve üslup yönünden değerlendiren 51 makale tespit edilmiştir. Bunlardan yedisi destanları yapı, tür ve dil bilgisi yönünden değerlendirmektedir. Bu kapsamdaki makalelerin altısı Nerin Köse'ye, biri Çaştigin Turgunbayev'e aittir. Köse'nin *Ak Möör Destanındaki Ara Sözcükler* adlı çalışmasında destanda yer alan ara sözcükler anlam değerleri açısından "açıklayıcı ve bilgilendirici olanlar", "uyarı ve eleştiriler", "tasvirler" olmak üzere üçe ayrılarak incelenmiştir. *Seyitbek Destanındaki Müstakil Türler ve İkilemeler* adlı çalışmada ise destandaki deyimler, atasözleri, alkışlar, kargışlar ve ikilemeler tespit edilmiştir. Nerin Köse,

Kızıcbek ve Kızıcbek Destanındaki Atasözleri ve Kococaş ve Kız Cibek Destanındaki Atasözleri adlı çalışmalarında destanlarda yer alan atasözlerini anlam değerleri açısından incelemiştir. *Kurmanbek Destanındaki Müstakil Türler* adlı çalışmada ise destanda yer alan atasözü, deyim, alkış, kargış, ikilemeler tespit edilmiştir. *Ak Möör'ün Varyantlarının Yapı ve Tür Bakımından Karşılaştırılması* adını taşıyan çalışmada destanın yedi benzer metninin yapı ve tür özelliklerini karşılaştırmalı olarak incelemiş ve destan içerisindeki müstakil türler hakkında da bilgi vermiştir. Çaştegin Turgunbaev'in *Er Töştük Destanında Bildirme Kipleri Çekimler* adlı çalışmasında Er Töştük destanında yer alan geçmiş, şimdiki ve gelecek zaman bildirme kipleri tespit edilmiştir.

Kırgız Türklerinin destanlarını içerik açısından değerlendiren 44 makale bulunmaktadır. Makale boyutunda çalışma ortaya koyan araştırmacılar: Fikret Türkmen, Nerin Köse, Gülzura Cumakunova, S. Musaev ve C. Taştemiroy, Mehmet Çeribaş, Baki Bora Hança, Ali Özgün Öztürk, İsmail Abalı, Adil Adiloğlu, Cıldız Alimova, Abdüsselam Arvas, Şakire Çelik, Mayramgül Dıykanbayeva, Çaştegin Turgunbaev, Mehmet Yılmaz, Necla Yalçınır, Cemile Kınacı, Ahmet Saçkesen, Serdar Şimşek, Ufuk Tavkul, Ü. Yılmaz Yeşildal, Şule Gezer'dir.

44 makaleden 21 tanesi Nerin Köse'ye aittir. Nerin Köse'nin *Manas İle Kococaş, Kızıcbek, Kurmanbek, Seyitbek, Ak Möör Destanları Arasındaki Paralellikler* adlı çalışmasında ele alınan destanlar içerik bakımından karşılaştırılmalı olarak incelenmiş, benzerlikler tespit edilmiştir. *Kurmanbek ve Seyitbek Destanları* adlı çalışmada iki destan içerik bakımından karşılaştırılmalı olarak incelenmiştir. Nerin Köse'ye ait olan bir başka çalışma ise *Seyitbek Destanı Üzerine* adlı çalışmadır. Bu çalışmada Seyitbek destanının konusu, benzer metinleri ve tarihî tabakaları ile ilgili bilgi verilmiştir. *Kırgızlardan Bir Destan: Cañıl Mirza* adlı çalışmada destanın konu ve yapı özellikleriyle ilgili bilgiler sunulmuş, benzer metinleri ve tarihî tabakaları hakkında bilgiler yer almıştır. *Kococaş Destanı ve Kococaş Destanına Dair Bazı Notlar* adlı çalışmalarda destanın kısa bir özeti verilmiş, Sur Eçki'nin Türk mitolojisindeki yeri değerlendirilmiş, rüya, emergenlik, fal bakma âdetlerinin Türk sözlü geleneğindeki yeri ile Moldocaş'ın Aşayran'la evlenmesinin mitolojik kökenleri üzerinde durulmuştur. *Kococaş Destanı ile Manas, Dede Korkut, Orhun Yazıtları ve Türk Halk Hikâyeleri Arasındaki Paralellikler* adlı çalışmada ise bahsi geçen anlatıların içeriklerinde yer alan

benzerlikler tespit edilmiştir. *Kırgız Kococaş Destanı ve Üç Varyantı* adlı makalede Alımkul Üsönbayev, Sulayman Konakbayev, Tölömöş Ceentayev'e ait anlatmalar yapı ve içerik bakımından incelenmiştir. *Cihan Hâkimiyeti ve Kırgız Destanları* adlı makalede Kırgız destanlarında görülen cihan hâkimiyeti düşüncesi Kococaş, Manas ve Kurmanbek destanları üzerinden irdelenmiştir. *Kırgız Destanları ile Türk Halk Hikâyelerinin Yapı ve Motif Bakımından Karşılaştırılması* adlı makalede ise Kococaş, Manas, Kurmanbek, Kızcibek, Er Tabıldı ile Türk halk hikâyelerinin yapı ve motif bakımından benzer yönleri değerlendirilmiştir. *Dede Korkut ve Kırgız Destanları* adlı çalışmada Kırgız Türklerinin destanlarının Dede Korkut hikâyeleri ile olan içerik benzerlikleri tespit edilmiştir. *Lord Raglan'ın Geleneksel Kahraman Kalıbı ve Kococaş* adlı makalede Kococaş destanının üç benzer metni Lord Raglan'ın geleneksel kahraman kalıplarına uyarlayarak incelemiştir. *Kurmanbek Destanı* adlı makalede ise destanın konusu, benzer metinlerinin tanıtımı, tarihî tabakalarının ve coğrafyasının tespiti yer almaktadır. *Geleneksel Kahraman Kalıbı ve Kurmanbek, Kurbanbek* adını taşıyan çalışmada Lord Raglan'ın geleneksel kahraman kalıpları Kırgız Türklerinin Kurmanbek destanı ile Karakalpak Türklerinin Kurbanbek destanı üzerinde karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. *Bir Kırgız Destanı: Ak Möör* adlı makalede destanın kısa özeti verildikten sonra benzer metinleri tanıtılmış, destanın teşekkül ettiği tarih ve coğrafyayla ilgili bilgiler sunulmuştur. *Ak Möör'ün Varyantlarının Yapı ve Tür Bakımından Karşılaştırılması* adlı makalede ise yedi benzer metnin her birinin türlerinin tespiti yapılarak bunlar kendi içinde karşılaştırılmıştır. *Ak Möör ve Türk Halk Hikâyeleri* adlı çalışmada Ak Möör destanı Sürmeli Bey ve Necip ile Telli hikâyeleriyle karşılaştırılmıştır. *Ak Möör Destanındaki Çeşitli Tabakalar* adlı makalede destandaki tarihî tabakalar tespit edilerek benzer metinlerinin içerik olarak geleneksel yapıyı, özellikle de yeni unsurları işleyişi ele alınmıştır. *Kurmanbek Destanı'nın Karakalpak Versiyonu: Kurbanbek* adlı çalışmada Kurmanbek destanının eş metni olan Kurbanbek'in konusu, tarihî tabakaları, teşekkül ettiği coğrafya ve İslami unsurların tesiri üzerinde durulmuştur. *Kurmanbek Destanı'nın Kırgız ve Karakalpak Versiyonları Üzerine* adlı çalışmada ise her iki eş metnin içeriği verildikten sonra destan kahramanları; kahramanın atı, evlilikleri, fizik yapıları epik gelenek göz önünde bulundurularak değerlendirilmiştir. *Kurmanbek Destanı ve Halk Hikâyeleri* adlı çalışmada Kurmanbek destanının; Melikşah ile Güllühan, Seyfülmülük, Celal Şah, Şah İsmail hikâyeleri ile olan içerik benzerlikleri tespit edilmiştir. *Kurmanbek Destanı ve*

Dede Korkut adını taşıyan çalışmada Kurmanbek destanı ile Dede Korkut Hikayeleri şekil, üslup, motif ve epizot açısından karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

İsmail Abalı'nın *Canış ve Bayış'ın Sonsuz Yolculuğu* adlı çalışmasında Joseph Campbell'ın belirlediği kahraman modeli destanın başkahramanları Canış ve Bayış'a uygulanmıştır. Öncelikle, Campbell'ın modeli hakkında bilgi verilmiş, ardından bu model destanın Musulmankulov, Canayev, Akiyev, Dıykanbaev ve Urmambetov benzer metinleri üzerinde uygulanmıştır. Adilhan Adiloğlu'nun *Biynöger ve Kococaş Destanı Arasındaki Benzerlikler* adlı çalışmasında Karaçay-Malkar Türklerine ait olan Biynöger destanı ile Kırgız Türklerinin Kococaş destanındaki ortak motif ve epizotlar incelenmiştir. Cıldız Alimova'nın *Kırgız Destanları (Halk Hikâyeleri)* adlı makalesinde Kırgız destanları tanıtılmış ve genel özellikleri üzerinde durulmuştur. Yine Alimova'nın *Coodarbeşim Destanının Varyantları* adlı makalesinde Coodarbeşim destanının mevcut benzer metinleri tanıtılmıştır.

Abdüsselam Arvas'ın *Kurmanbek Destanının Varyant ve Versiyonları Üzerine Bir Araştırma* adlı çalışmasında Kurmanbek destanının benzer ve eş metinleri hakkında bilgi verilmiştir. Arvas'ın *Kırgız Destanlarında İntikam Duygusu ve İntikam Biçimleri* adlı çalışmasında ise Kırgız Türklerinin destanlarında yer alan intikam motifi kültürel yaklaşım ve psikolojik boyut açısından değerlendirilmiştir. Gülzura Cumakunova'nın *Kırgızların Mitolojik İçerikli Destanlarından Kococaş Destanı* adlı makalede Kococaş destanı hakkında bilgi verilip destanda yer alan mitolojik unsurlar kısaca değerlendirilmiştir. Şakire Çelik'in *Camgırcı Han Örneğinden Hareketle Kırgız Destanlarında Şahsiyetler* adlı makalesinde "Camgırcı Han"ın Türk dünyası tarihindeki yerine ve bu tarihî kahramanın Kırgız Türklerinin destanlarındaki yansımalarına değinilmiştir. Bunun yanı sıra diğer Kırgız destanlarında geçen tarihî kahramanlar da örnek verilerek destan türü gibi edebî eserlerin tarihle olan sıkı ilişkisine vurgu yapılmıştır. Mehmet Çeribaş'ın *Sovyetler Birliği Döneminde Kırgızistan'da Folklor Çalışmalarında İdeolojik Yaklaşımlar: Er Soltonoy Destanı Örneği* adlı çalışmasında Kırgız Türklerinin Er Soltonoy destanı örneğinden yola çıkarak destan türü üzerinde yapılan ideolojik tahribatlar üzerinde durulmuştur. Mayramgul Dıykanbayeva'nın *Kırgız Türklerinde Ölüm* adlı çalışması Kırgız Türklerinin destanlara da yansıyan ölüm ile ilgili inançları ve ölüm sonrası gerçekleştirilen uygulamaları hakkında bilgi vermektedir. B. Bora Hança'nın *Cañıl Mirza Destanında Kahraman Tipolojisi*

Açısından Kadın adlı makalesinde epik destan geleneği içerisinde oluşan kahraman tipinin Cañıl Mirza ile örtüşen yönleri değerlendirilmiştir. Cemile Kınacı'nın *Manasçılık ve Kadın Manasçılar* adlı çalışmasında Kırgızistan'daki sözlü anlatı geleneği ve Manasçılık hakkında bilgi verildikten sonra kadın Manasçılar üzerinde durulmuştur. S. Musaev ve C. Taştmirov'un Kalık Akiev adlı çalışması bir ozan olan Kalık Akiev'in hayatı, hayatının sanatına yansımaları, üslubu hakkında bilgiler sunmaktadır. Ali Öztürk'ün *Bir Kırgız Destanı: Mendirman* adlı makalesinde destanın benzer metinleri ve içeriği hakkında bilgi verilmiş, Kırgız destancılık geleneğindeki yeri üzerinde durulmuştur. Ahmet Saçkesen'in *Er Tabıldı Destanında Kadın Tipler* adlı çalışmasında Kırgız Türklerinin küçük destanlarından Er Tabıldı'da yer alan kadın tipler üzerinde durulmuştur. Serdar Şimşek'in *Er Soltonoy Destanındaki Kadın Kahramanlar Üzerine Bir Değerlendirme* adlı çalışmasında Er Soltonoy destanındaki kadın kahramanların destandaki sosyal mevkileri ve işlevleri göz önünde bulundurularak Türk destancılık geleneğinin ortaya koyduğu kadın kahraman tipolojisi bağlamında değerlendirilmiştir. Mehmet Yılmaz'ın *Kırgız Kahramanlık Çağı* adlı makalesi kahramanlık konulu Kırgız destanlarını değerlendirmektedir.

Ufuk Tavkul'un *Kırgız Destanı Kococaş İle Karaçay-Malkar Destanı Biynöger Arasındaki Ortak Motifler Üzerine* adlı çalışmasında Kococaş destanı ile Biynöger destanının motif yapısı karşılaştırmalı olarak incelenmiş benzer motifler tespit edilmiştir. Caştigin Turgunbaev'in *Er Töştük Destanı ve Saltuknâme'deki Bir Olay Motifi Üzerine* adlı çalışmasında Er Töştük destanı ile Saltukname'nin içerik özelliklerinin karşılaştırmalı olarak incelemesi yapılmış ve benzer motifler tespit edilmiştir. Fikret Türkmen'in *Er Töştük Destanında Stereotip Motiflerin Analizi* adlı çalışmasında Kırgız Türklerinin arkaik destanlarından Er Töştük destanı, içeriğinde yer alan değer yargıları, hayat tasavvuru ve inanç dünyası bakımından incelenmiştir. Necla Yalçın'ın *Kırgız Destanları* adlı çalışması Türk Dil Kurumu'nun himayesinde gerçekleştirilen ve 1997 yılında başlatılan "Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesi'ne Aktarılması ve Yayınlanması" adlı proje kapsamında yayımlanan kitapları tanıtmaktadır. Ü. Yılmaz Yeşildal'ın *Er Töştük Destanının Kırgız Sahasına Ait Nesir Varyantları* adlı çalışmasında destanın Kırgız sahasına ait nesir anlatımları hakkında bilgi verilmiştir. Burada beş benzer metin (Sayakbay Karalayev, Surançiev Kalça, İymanbek Şamen Oğlu, Cancigit Kazakbay Oğlu, Camgırçı Oğlu anlatımları)

kahramanları, epizot ve motif yapıları açısından karşılaştırılmıştır. Ardından benzer metinlerin özeti verilmiştir. Şule Gezer'in Alageyik Efsanesi ile Kococaş Destanında Ortak Unsurlar adlı çalışmasında Yaşar Kemal'in bir halk anlatısını edebî boyuta taşıdığı Alageyik Efsanesi adlı eseri ile Kırgız Türklerine ait olan ve sözlü ortamda teşekkül eden Kococaş destanı motif ve epizot benzerliği açısından incelenmiştir.

Kırgız Türklerinin destanlarını değerlendiren 12 bildiri tespit edilmiştir. Bu bildiriler Doğan Kaya, Nerin Köse, Naciye Yıldız, Enver Mahmut ve Hüseyin Aksoy'a aittir. Doğan Kaya'nın *Kırgızların Son Büyük Manasçısı Sayakbay Karalayev, Mitten Meddaha* adlı bildirisinde Kırgız destancılık geleneği içinde Manasçılık ve bir Manasçı olan Karalayev'in icrası üzerinde durulmuştur. Yine Doğan Kaya'nın *Kırgızların Yaşayan Dört Büyük Manasçısı* adlı bildiri de Manasçılık terimi açıklandıktan sonra Manasçılık okulları hakkında bilgi verilmiş ve Kaba Atabekov, Şaabay Azizov, Urkaş Mambetaliyev, Asankan Cumanaliyev hakkında geniş bilgi sunulmuştur. Nerin Köse'nin *Kırgız Destanları Üzerine* adlı bildirisinde Manas, Kococaş, Ak Möör, Kurmanbek, Kızıcbek, Cañıl Mirza destanlarının ortak hususları ve Kırgız Türklerinin epik destan geleneği üzerinde durulmuştur. Yine Nerin Köse'nin *Ak Möör ve Türk Halk Hikâyeleri* adlı bildirisinde Ak Möör destanı içerik bakımından Türk halk hikâyeleriyle karşılaştırılarak benzerlikler tespit edilmiştir. Köse'nin *Kurmanbek ve Seyitbek Destanları* adlı bildirisinde iki destan muhteva açısından karşılaştırılmalı olarak incelenmiştir. *Ak Möör Destan'ının Aile Kurumuna Bakışı* adlı bildirisinde Nerin Köse, destanda aile kurumunun ele alınış şeklini değerlendirerek Türk aile yapısını temel özelliklerinin destana akisleri üzerinde durmuştur. Enver Mahmut'un *Destanlarımız ve Tarihî Gerçek* adlı bildirisinde tarihten destanlara yansıyan gerçeklikler irdelenmiş, destanın olağanüstülüklerle dolu dünyasında tarihi gerçeklerin izleri aranmıştır. Naciye Yıldız'ın *Dede Korkut Hikâyeleri İle Er Töştük Destanında Benzer Motifler* adlı bildiri si Dede Korkut Hikâyeleri ile Er Töştük destanında geçen ortak motiflerin tespitini içermektedir. Yıldız'ın *Boston Destanında Yer Alan Kahramanlar* adlı bildirisinde Boston destanının kahramanlar dünyasının geleneksel kahraman tiplerinden yola çıkılarak değerlendirmesi yer almaktadır. Yıldız'ın *Boston Destanında Geleneksel Motifler* adlı bildirisinde ise Boston destanında geçen sözlü anlatıdaki geleneksel destan motifleri tespit edilmiştir. *Boston Destanında Nesnel Dünya* adlı bildirisinde Naciye Yıldız, Boston destanında yer alan mekânın irdelenmesini ve bu mekânın nesnel boyutta

değerlendirilmesini yapmıştır. Hüseyin Aksoy'un, *Kız Darıyka Destanında Kahramanlık Algısı ve Kadın Tipler* adlı bildirisinde Kız Darıyka destanından hareketle öncelikle kadın kahraman tipi incelenmiş, ardından “sevgili-eş tipi”, “anne tipi”, “yardımcı kadın tipi” başlıkları altında kadın tiplerinin destanda kurgulanış biçimi değerlendirilmiştir.

Ülkemizde yapılan bu çalışmalar; Kırgız Türkleri, Kırgız Türklerinin sözlü gelenekleri ve bu gelenek içerisinde destancılık geleneği ile ilgili önemli bilgiler içermektedir. Bunun yanı sıra Kırgız Türklerinin destan metinlerinin Latin harflerine ve Türkiye Türkçesine aktarımına yönelik çalışmalar, bu destanların Türkiye’de de tanınmasına vesile olmuştur. 1990’dan bu yana Türkiye dışındaki Türk topluluklarıyla gerçekleştirilen yakınlıklar bu tür çalışmaların artmasını sağlamış ve aynı kökten çiçeklenen kültürlerin ülkemizde daha iyi tanınmasına olanak vermiştir. Bu çalışmalar çok eski bir geçmişe dayanan, geniş coğrafyalara yayılarak çeşitlenen zengin Türk kültürünü ortaya koymakta, Türk boylarının ortak duygu ve düşünce dünyasına sahip olduğunu kanıtlamaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KIRGIZ TÜRKLERİNİN SÖZLÜ KÜLTÜR GELENEĞİ VE BU GELENEK İÇİNDE DESTANIN YERİ

1. SÖZLÜ KÜLTÜR VE KIRGIZ TÜRKLERİNDE SÖZLÜ KÜLTÜR GELENEĞİ

Yazının icadından önce var olan sözlü edebiyat, hemen hemen insanlık tarihiyle koştur bir geçmişe sahiptir ve yazının yaygınlaşmasından sonra da varlığını sürdürür. İnsanın sosyal bir varlık olmasının doğal getirisi olan sözel iletişim ve bu iletişimin zamanla sanatsal bir yapı arz etmesiyle ortaya çıkan sanatlı söz, bir süre sonra belli kurallar çerçevesinde bir form kazanır.

Sosyal normların ve dinî kuralların yazıya aktarılmadığı toplumlarda gelenekler ve ritüeller mevcut sosyal ortamdaki düzenin sağlanması ve korunması gibi görevleri üstlenmektedir. Aynı durum, sözlü anlatının yapı ve içerik kalıplarının oluşması için de geçerlidir. Yazıya geçme imkânı bulunmayan sözlü anlatı ürünlerinin nesilden nesile nakli ancak söz ile gerçekleşmektedir ve yeni ürünlerin oluşumu da söze dayanmaktadır. Tüm bu kültür oluşumu ve dolaşımını belli bir sistematige bağlamak adına ortaya çıkan kurallar ve kurumların hepsi geleneğin bir parçası olarak varlık göstermektedir (Anne-Grasser 1993: 266).

W. Ong (2013), eski devirlerde anlatımın sözle sınırlanmasının anlatım biçiminin yanı sıra düşünme sürecini de etkilediğini ifade eder. Düşünce sürecini geliştiren şey, belli bir metin olmadığından düşünceleri zihinde tutabilmek ve onları tekrar denetleyebilmek için hafızanın canlı tutulmasıdır. Bunun için de söz, ezberlenmesi kolay bir şekilde dönüştürülmelidir; bu şekil de şiirdir. Sözlü geleneğin temelinde şiir ve ezgi vardır. Bu durum Türk sözlü geleneği için de geçerlidir. Zihinde oluşan düşünceleri hatırlanabilir kılmanın yolu sözlü kültür ortamının sunduğu muhteva ve biçim özelliklerinden yararlanmaktır. Geleneksel Türk şiirinde yer alan dörtlük birimi, uyak şemaları veya koşma benzeri biçimlerin ortaya çıkmasını sağlayan estetik kaygının yanı sıra düşüncüyü hatırlanabilir kılmaktır (Çobanoğlu 2011: 58).

Sözlü kültür geleneğinde ezberin kolay olması için anlatı belli motiflerle örgülenir. Bunun yanı sıra kalıp sözlerden yararlanır. Bu tarz kalıp söylemler, halkın daha önceden duyduğu ve ezberinde bulunan atasözü, deyim veya özdeyiş tarzı ifadelerden oluşmaktadır. Bu kalıpsal ifadeler Milman Parry ve Albert Lord'un "sözlü formüller" olarak belirttiği ve "*anlatılmak isteneni anlatmak için aynı vezin şartları altında inşa edilen geleneksel bir şiirin söylenişinde kullanılan bir grup fikir*" olarak tanımladıkları ifadelerdir (Lord 1960: 4, Parry 1930: 80).

Anlatıcının her ortamda yeniden yaratımı bu kalıp ifadeler yardımıyla. Bu bakımdan bir anlatıcı, anlatımın benzer metnini oluşturma esnasında tamamen özgün değildir, elbette anlatıcılık kabiliyeti ve muhayyile zenginliği öne çıkar ancak anlatıcının yeni bir anlatım icra etmesi geleneğin sunduğu belli kalıpların yardımıyla. Bu kalıpların oluşmasını ve yerleşmesini sağlayan da gelenektir.

Bir milletin eski yaşam tarzını, inanışlarını yansıtan bu sözlü anlatı geleneğinin kökenleri anaerkil dönemin kadın kamlarının evreni algılama çabalarının ortaya çıkardığı anlatılara kadar dayanmaktadır. Türk epik destan geleneğinin kökleri, Bu anaerkil dönemin ardından demirin bulunması ve atın evcilleştirilmesiyle birlikte teşekkül etmeye başlayan ataerkil dönemde de bu kamların yerini tutan, boy birlikleri içerisinde kurumsallaşan "ozan/baksı" geleneği, sözlü anlatımın kurallarını belirler (Çobanoğlu 2011: 57).

Dinî şiirden ladinîliğe dönüşüm süreci veya evrimi kabulünü esas alan Köprülü, sözlü gelenek içerisinde meydana gelen üretimlerin kökenini ilkel dönemde gerçekleştirilen dinî törenlerde, yas ayinlerinde söylenen şiirlere dayandırmaktadır (Köprülü 1989: 98). Bilindiği gibi en eski Türk ozanları, Moğol ve Buryatların "oyun", Tunguzların "şaman", Altay Türklerinin "kam", Oğuzların "ozan", Kırgızların "baksı/bakşı" dedikleri kişilerdir. Bunlar ilkin dinî bir kişilik olarak varlık gösterir; ayin yapmak, ruhlara kurban sunmak, hastalıkları tedavi etmek, ölümlerin ruhunu semaya ulaştırmak, kötü ruhların yapacağı kötülüklerin önüne geçmek, ata ruhlarıyla irtibat kurmak gibi görevleri üstlenir (Bayaliyeva 1972: 118, Dıykanbayeva 2009: 75). Toplumun içinde korkuyla karışık bir saygınlığı olan bu kişilerin üstlendikleri görevler tüm sosyal hayatı kuşatacak tarzdadır ve toplumun maddî, manevî ihtiyaçlarına cevap verebilecek niteliktedir. Kamlar din adamı, bilgin, oyuncu, rakkas, halk şairi, güfteci, besteci, çalgıcı, ses sanatçısı, gelecekte haberler veren falcı, psikolog, halk hekimi, eczacı,

danışman, halk ile yönetici arasında aracı, sosyal anlaşmazlıkları çözüme kavuşturan hâkim, gezgin, gezdiği yerlerin haberini veren haberci vb. özellikleriyle toplum içinde saygınlık kazanırlar (Durbilmez 2008 b: 15-16).

Sosyal hayatın kamlık inancıyla şekillendiği dönemlerde toplumun her sahasında varlık gösteren kamlar, din değişikliği ve toplumsal yaşamdaki farklılaşmalar neticesinde isim değiştirerek ve görev paylaşımına giderek toplum içerisindeki varlıklarını sürdürmeye devam ederler (Azar 2007: 123).

Toplumun yaşam tarzı ve inançları değiştikçe bir kişi üzerinde toplanan bu görevler, görev dağılımı yoluyla farklı kişiler tarafından üstlenilir. Kırgız Türklerinde, kamların farklı farklı görevlerini üstlenen bu kişilerin de kendine has adları vardır. Buna göre bübü; kadın bakışdır ve özellikle doğumlarda ve kadın hastalıklarında sözün gücüyle kötülükleri savma gibi bir görevi vardır. Tamırçı, insan hastalıklarını nabza bakarak çözen kişi; kuuçu, yeni doğum yapan loğusa kadınlara gelen albastıyı kovan kişidir. Kuuçu bu özelliğiyle Umay ana ile özdeşleşir. İrimçi ise gelenek ve görenekleri iyi bilen bunlarla ilgili ritüelleri yöneten kişidir. Arbooçu, büyücü anlamına gelmektedir, bu kişiler hastalığa neden olan kötü ruhlarla, cinlerle, perilerle mücadele etmektedir. Kançı, kan alıcı anlamına gelip hastalığı teşhis ettikten sonra o bölgeden kan alarak iyileştiren kişidir. Darımçı, üfürükçü demektir; suya veya doğrudan hastaya okuyup üfürerek yılan, kara kurt ısırıklarını iyileştiren kişidir. Tabirci, rüya yorumcusudur. Kırgız folklorunda rüya ile ilgili çok sayıda motif bulunmaktadır. Bu motifleri bilen ve rüyanın anlamını söyleyen kişilerdir. Tölgöçü, falcı anlamına gelmektedir; bu kişiler suya, kürek kemiğine veya ateşe bakarak fal açarlar. Kirneçi, nazar değen kişileri okuyup üfleyerek iyileştiren kişidir. Dubana(divane), derviş anlamına gelmektedir, bu kişiler ezgili ilahiler söyler, Kur'an okur ve hastalara bakarlar. Tabıplar hastalığı nasıl iyileştireceğini bilen kişilerdir, bunlar ayrıca sözün sihirli gücüne de vâkıftırlar. Emçiler, bir şeyden korkan çocukları iyileştiren kadınlardır. Bunlar aynı zamanda kurşun dökerek tedavi etmektedirler (Öyke 2004: 13-15).

Görüldüğü gibi eskiden bir kişide toplanan bu meziyetler günümüze yaklaştıkça iş bölümüyle dağıtılır. Burada dikkat edilmesi gereken husus sözün ve sözün gücünün hepsinde de merkezde yer almasıdır.

Bugünkü sözlü geleneğin anlatıcıları kamlardan kalma izleri halen taşımaktadırlar. Sözün büyümlü ve iyileştirici gücüne, kutsallığına inanan Türkler sanatlı sözün

anlatıcılarına söze gösterilen saygıyı gösterirler, onların kutsallık boyutunun varlığına inanırlar. Bu inanışlar kamlık döneminin etkilerinin yansımalarıdır: “*Sözlü sanat ustası olan destan anlatıcısı ile iyileştirici gücün kullanıcısı olan şaman arasında Kuzey Asya’nın en eski kültürlerinde yakın bir ilişki vardır ve Şamanizmin izleri Türk boylarına ait sözlü destanî şiir geleneklerinin hemen hepsinde görülür*” (Reichl 2002: 56).

Türk kültür hayatında sözlü edebiyata dair ürünlerin oluşumu yukarıda da ifade edildiği gibi dinî törenlere ve dinî içerikli şiirlere dayanmaktadır. Ayrıca Türk sosyal yaşamının gerekliliği olan toplumsal birliktelik düşüncesinin etkisiyle tertiplenen acı ve sevinçlerin birlikte kutlanması ve paylaşılmasına yönelik toplantılarda söylenen şiirler bugünkü Türk boylarının sözlü geleneğinin temel kurallarını içermektedir ve bunlar sözlü geleneğin ilk ürünleridir (Artun 2004: 19).

Mitik dönemin sona ermesi, toplumsal, ekonomik, kültürel ve dinî hayatın gelişmesi ile şamanların görevleri üç anlatı türüne dağılır: Tamamen olağanüstü özellikler masallara, kahramanlık ve olağanüstü özellikler destanlara, olağanüstü-dinî özellikler efsanelere geçer. Bu üç türden, efsane ve masallar belirli bir anlatıcı tipini gerekli kılmazken, destanlar için tam tersi bir durum söz konusudur. Kahramanlık konularında yeni yaratmalar düzenleme ve bunları anlatma işi “destancı” olarak adlandırılan anlatıcı tipine geçer. Bu anlatmalar, musiki aleti eşliğinde ve nazım şeklinde olup, olağanüstü unsurlara yer verir ve mitten destana geçişin izlerini taşır niteliktedir (Ekici 2005: 227).

Kam anlatmalarında ve kam dualarındaki pek çok unsurla, kamlık ve mitik dönemdeki gökyüzü ve yeryüzündeki varlıklar hakkındaki çeşitli motifler, kamlardan destan anlatma işini (Ekici 2004: 45) devralan anlatıcılar tarafından da kullanılır. Ayrıca, kamlığa girecek olan kişinin ölmüş bir kamın ruhunu görmesi ve gördüğü hayalin kendisine kam olması konusunda bir şeyler söylemesi ve yaptırması, günümüz destan anlatıcılarında da görülen bir husustur. Kamlık inanç sisteminin temsilcileri olan kamlar, daha sonraki destan anlatıcılarının ataları veya ustalarıdır, bundan dolayı kamlıkla ilgili uygulama ve inanışlardaki çoğu unsur destan anlatıcıları tarafından tekrar edilir. Destan anlatıcıları da kamların ayinlerinde yaptıkları gibi bir müzik aleti kullanmaktadırlar, ayrıca jest ve mimiklerini kullanmak suretiyle anlattıkları olayı canlandırmaları yönünden de benzerlik taşımaktadırlar. Bir kam, kamlığa giriş ritüeliyle kam olma seviyesine yükselebilmektedir. Rüyasında ölmüş kamların ruhlarını görmesi,

ruhunun yer altında ruhlar tarafından parçalanması ve gökyüzünü ziyareti, uyanmasının ardından uzun süre hasta bir vaziyette yatması bu ritüelin bazı parçalarıdır. Sözlü gelenekteki anlatıcı da benzer bir şekilde rüya ile anlatıcılığa geçiş yapmaktadır. Örneğin destan anlatıcıları rüyasında destan kahramanlarını ya da eski usta anlatıcıları görür ve onlardan ilham alır. Günümüz destan anlatıcılarının gördüklerini söyledikleri destan kahramanı/kahramanları veya dinî hüviyeti olan Hızır, pir, derviş, evliya vb. tarafından kendilerine verilen “bade, dolu” vb. şeyleri içmeleri sonucunda mesleğe girmeleri veya sanatlarına profesyonel anlamda başlamaları arasında kamlarla ciddî bir benzerlik vardır (Ekici 2004: 45). Rüya motifi bugün de Türk boylarının sözlü geleneğinde etkin bir unsur olarak varlığını sürdürmektedir (Başgöz 1986: 24).

Rüya görme sonucu geleneğe dâhil olan aday anlatıcının bu rüyayı görmesi ve rüyanın sonrası belli aşamalara bağlıdır. Rüyanın bir hazırlık dönemi vardır, bu hazırlık evresinde aday çeşitli maddî-manevî sıkıntılar yaşar ve bu sayede bilinçaltı rüyaya hazırlanır. Ardından tekin olmayan bir zamanda, tekin olmayan bir yerde uyku halinde iken veya yakaza durumunda rüya görülmektedir. Rüyada kutsal kişilerle, kutsal yerlerde karşılaşma, pir elinden bade içme, sevgilinin kendisi veya resmiyle karşılaşma, pirlere ders alma gibi durumlarla karşılaşmaktadır. Rüya sonrası aday anlatıcı ya uzun süre hasta yatmakta, halden bilen birisinin sazın tellerine dokunmasıyla kendine gelmekte ya da kendiliğinden uyanıp çalıp söylemeye başlamaktadır. Bu durumda anlatıcının ilk söylediği rüyasında yaşadıklarına yöneliktir (Günay 2011: 136).

Adayın rüyası onun sade kişilikten sanatçı kimliğe geçişine yönelik manevî bir törendir. Sözlü geleneğe dâhil olmanın bir töreni diyebileceğimiz rüya, anlatıcının saygınlık kazanmasında önemli bir yere sahip olduğundan her anlatıcı rüya gördüğünü söylemektedir. Anlatıcıların gördükleri rüya için söylediklerinin birbirine benzemesi belli bir “rüya motifinin” teşekkülünü sağlar (Aalibek 2003: 48). Sözlü geleneğin içerisinde yer alan bu rüya motifinin içeriği; anlatıcının tekinsiz bir vakitte, tekinsiz bir yerde aniden bastırılan uykuya yenik düşmesi ve rüyasında çoğunlukla Hızır veya aksakallı bir pir görmesi, bu aksakalın kudret gülü denen kollarıyla kendisine bade sunması şeklindedir. Burada aksakallı pir, anlatıcıya üç kez bade sunar. Bunlardan ilki Allah aşkına, ikincisi pirlere aşkına, üçüncüsü ise sevgili aşkına içilir. Bade içme işleminden sonra buta gösterme işlemi gerçekleşir. Bu, anlatıcıya sevgilinin fotoğrafının gösterilmesidir. Bundan sonra aksakal ortadan kaybolur ve anlatıcı uyanır. Gördüğü

rüyanın etkisiyle hastalanır, ağzından burnundan kanlı köpükler gelir (Günay 2011: 136, Durbilmez 2008 b: 19, Albayrak 204: 548).

Bu içerik küçük değişikliklerle tüm Türk boylarında benzer bir şekilde kendisini göstermekte ve sözlü gelenekte kalıplaşmış bir halde yer almaktadır. Sadece rüya motifi değil bugün sözlü gelenekte yer alan anlatıcı olmadan önceki aşamalar da kamlık geleneğiyle örtüşmektedir. Kam olacak kişinin ruhlarla buluşma anına kadar diğer insanlardan farklı tavır ve davranışlar sergilemesi, hayatta karşılaştığı zorluklarla olgunlaşması gibi hususlar sözlü geleneğin anlatıcıları için de geçerlidir.

Bu gelenek içerisinde bir kişi ya etrafındaki başka bir anlatıcının icrasını görerek heveslenmekte ya çektiği sıkıntılar onu bu sanata yönlendirmekte ya da aileden birisinin etkisiyle yani soyaçekim yoluyla geleneğin taşıyıcısı olmaktadır. Âşık adayları; âşık sanatına yönelme (heveslenme), çıraklık, kalfalık ve ustalık aşamalarını geçirmektedir. Adayı şiir söyleme veya yazmaya yönlendiren hususlar; soya çekim, usta-çırak ilişkisi, rüya görme/ bade içme, usta malı şiirler söyleme, sevdalanma, dert/ sıkıntı/ üzüntü çekmedir (Durbilmez 2008 b: 73).

Anadolu sahası için yapılan bu tespitler, Türk sözlü geleneğinin içerisinde yer alan unsurlardır ve genel olarak tüm Türk boylarının sözlü geleneğinde görülmektedir. Ozan/ âşık/ comokçu olmak isteyen kişi geleneğin kuralları dâhilinde bir ustanın eğitimine tabi tutulmaktadır (Kaya 1994: 40).

Bu eğitimle usta bir anlatıcının sahip olması gereken bilgileri; içinden çıktığı toplumun kültürünü, inanç değerlerini, tarihini ve ana dilin inceliklerini, icra yöntemlerini, saz çalmayı öğrenmektedir. Bu eğitim sonucunda aday anlatıcının anlatı metinlerine hâkim olması, doğaçlama yoluyla anlatım gücüne sahip olması, atışma yapabiliyor olması, usta malı söylemesi gibi yetkinlikler kazanması beklenmektedir. Ayrıca geleneğin anlatıcıdan beklediği ezberinin ve iletişiminin güçlü olması, müzik bilgisi, beden dilini iyi kullanarak canlı gösterim yapabilme yeteneği gibi hususlar da söz konusudur (Yunusaliyev 1985: 482, Obozkanov 2006: 236). Bir anlatıcıda bulunması gereken bu özellikler usta-çırak eğitimi esnasında aday anlatıcıya uygulamalı olarak kazandırılmaktadır.

Ustalık seviyesine ulaşan aday icranın tüm inceliklerine vakıf olmaktadır; doğaçlama söyleme, atışma yapabilme, usta malı söyleme, halk kültüründe önemli yere sahip olan metinlere vakıf olma, anlatımda gösterim becerisi ve bir müzik aleti çalabilme usta bir

anlatıcının özellikleri arasındadır. Özellikle bir müzik aleti çalabilmek Türk sözlü geleneği için önemli bir yere sahiptir çünkü gelenekte sözün gücünün yanı sıra müziğin gücüne de inanç söz konusudur. Kamlık inancının bir uzantısı olan bu yaklaşım gelenekte müziğin belirleyici bir rol oynamasını sağlar. Kamlık inancında kamların dinî ayinleri bir müzik eşliğinde gerçekleştirmeleri; kötü ruhları def etmede, iyi ruhları çağırma müziğinin etkisine olan inanç, ilerleyen süreçte ozan/ baksılık geleneği içerisinde de devam eder. Bu inanç müzik aletinin Tanrı tarafından gönderildiği ve kutsal olduğu yönündeki algıdan kaynaklanmaktadır (Durbilmez 2003 a: 225).

Bu inanç, başta Anadolu'da olmak üzere tüm Türk boylarında varlığını sürdürmektedir. Anadolu'da saz için "telli Kuran" denmesi ve sazın yere konulmaması, atışmada sazını kapıran kişinin meslekten uzaklaşması müziğe ve müzik aletine atfedilen kutsallığı göstermektedir. Hatta bazen saz, sözün önüne geçebilmektedir (Durbilmez 2008 b: 80). Kopuzun/sazın bu kutsallığı olağanüstü gücünden kaynaklanmaktadır. Rüya motifine bağlı olarak anlatılan ritüelde hastalanan ozanı iyileştiren kopuzun/sazın sesidir. *"Türk kültüründe kopuz veya saz, "tedavi eden, ruhları dindiren, iradelere güç etkisi veren, aynı zamanda toplulukta birlik yaratan, sosyal aletlerdir."* (Ögel 1991: 5, Durbilmez 2010 c: 149). Saza/ kopuza atfedilen bu görevlerin yanı sıra saz/ kopuz bir ululuk simgesidir ve ulularla haberleşmede bir araçtır, ayrıca iyi ruhları çağırma kötü ruhları kovma gibi bir özelliği vardır. Bunun yanı sıra saz/ kopuz, halkla haberleşme, savaş esnasında yiğitlere güç verme gibi özelliklere de sahiptir (Ögel 1991: 5, Durbilmez 2010 c: 149).

Müziğin önemi sadece inanç kaynaklı değildir. Türk sözlü kültüründe kopuz/saz sözlü ürünlerin oluşumunda, sunumunda ve değerlendirilmesinde belirleyici olmaktadır. Bu bağlamda sözlü gelenek içerisinde sazın/kopuzun işlevleri şunlardır:

1. Doğaçlama söyleme esnasında anlatıcıya zaman kazandırır.
2. Sazın ezgisi şiirin ölçüsünü belirleyen unsurlardandır.
3. Saz havası şiirin nazım türünü belirlemede etkilidir.
4. Saz dinleyenlerin ilgisini canlı tutar.
5. Saz, anlatıda sözün gücünü artırır (Durbilmez 2010 c: 157).

Görüldüğü gibi saz/ kopuz Türk kültüründe hem inanç değeri bakımından hem de sözlü icra bağlamı içerisindeki yeri bakımından önem arz etmektedir. Bu sebeple usta-çırak ilişkisi içerisinde yetişen bir kişi kopuz/saz çalmaya da vakıf olmalıdır.

Tüm bu hususlar dikkate alınarak sürdürülen eğitimin tamamlandığına ve adayın çıraklıktan kalfalığa, kalfalıktan ustalığa yükseldiğine kanaat getiren usta, bir sınavla bunu teyit eder. Bu sınav çırağın halkın karşısında yetkin birisiyle atışması şeklinde olabileceği gibi tek başına bir anlatıyı sunması şeklinde de gerçekleşebilmektedir (Ömürbay 2004: 416). Bu sınav sayesinde aday anlatıcının yetkinleştiği tüm halka duyurularak onun sözlü gelenek içerisinde bir yere sahip olması noktasında tanıtımı yapılmaktadır. Bu sınav şart olmasa da bir anlatıcının toplum nazarında değere sahip olması için önemlidir. Rüya görme ve sınav verme anlatıcının gelenek içerisindeki yerini sağlamlaştırmaktadır.

Sözlü geleneği oluşturan unsurlar en başta sözün kendisidir, sanatla birleşen söz bu geleneğin ürünlerini meydana getirmektedir. Sözü sanatla birleştiren söz ustaları ise anlatıcılardır. Geleneğin yetiştirdiği anlatıcı sözün yardımıyla sanatını ortaya koymaktadır. Bunu yaparken çoğunlukla bir müzik aleti kullanmakta sanatlı sözü ezgi ve müzik ile birleştirmektedir. Son olarak ortaya çıkan icrayı bir dinleyici grubu değerlendirmekte takdir etmekte veya eleştirmektedir. Buna göre sözlü geleneğin dört ana unsuru vardır. Bunlar; 1. söz, 2. yaratıcı, 3. musiki, 4. dinleyici çevre şeklinde tespit edilir (Yıldırım 1998: 180). Bu hususlar Türk sözlü geleneğinin genel yapısını oluşturmaktadır.

En eski Türk boylarından biri olan Kırgız Türkleri de bir miras hükmünde olan bu sözlü geleneği işleyerek güçlü bir sözlü gelenek oluşturur. Kırgız Türkleri arasında yazı yazmasını bilenlerin sayısının çok olmaması, halkın kendisini sözlü olarak anlatma yoluna gitmesine sebep olur ve böylece sözlü gelenek gelişir (Musayev ve Taştemiroy 1986: 7).

Kırgız Türklerinin sözlü edebiyatının önemli bir bölümünü “ır” adı verilen türküler oluşturmaktadır. Ir terennüm eden kişiye de “ırçı/cırçı” adı verilmektedir ki bu halk şairi anlamına gelmektedir. Şiirlerini kopuz veya kıyak eşliğinde söyleyen halk şairleri üç gruba ayrılmaktadır:

“1. *İrticalci (camakçı): Methiye ve hiciv okuyanlar.*

2. *Destancı (comokçu): Epik şiirleri icra edenler.*

3. *Nasihatçi (nuskooçu): Nasihat şiirleri söyleyenler.”* (Kasapoğlu Çengel 1998: 380).

Burada “camakçı” kendi koştuğu türküyü çalgı eşliğinde söyleyen, zamana ve zemine göre türkülerinde değişiklik yapan, türküyü yakabilen kişidir (Abdullayev ve İsayev 1969: 183). Destancı ise yine bir çalgı eşliğinde destan anlatısı yapan kişidir. Nasihatçi, hikmet içeren sözleri terennüm eden kişidir (Abduvaliyev vd. 2010: 970). Kırgız Türklerinin sözlü anlatı geleneği 20. yüzyıla kadar çok canlı bir şekilde devam eder. Bu gelenek içinde çoğunluğu kahramanlık konulu olan halk hikâyeleri ve destanlar önemli yer tutmaktadır.

Destanların diğer sözlü anlatılardan farklı olarak kutsal kabul edilmesi, destan anlatılarını herhangi birinin yapamayacağına yönelik inanışların bulunması, destan anlatma görevinin bizzat destan kahramanlarının arbakları tarafından veya ünlü comokçular tarafından verildiğine inanılması Kırgız Türkleri arasında destancılık geleneğinin gelişmesini ve öteki anlatılardan farklı olarak yayılmasını sağlar. Anadolu sahasından farklı olarak Kırgız Türklerinin kamlık inançlarından kalma olan sözle iyileştirme düşüncesi destanların ve destancıların kutsallığını ortaya çıkarır. Kırgız Türklerinin kültüründe destancılara ayrı bir değer verilmektedir. Bu yaklaşım sayesinde Kırgız Türklerin sözlü anlatı geleneği gelişir ve geçmişten günümüze ününü dünyaya duyurur, ünlü anlatıcıların yetişmesini sağlar. Toktogul gibi ırçılar, Tolubay gibi sınıçlar bu geleneğin suyundan beslenerek adını duyurur.

Kırgız Türkleri, içerisinde derin düşünceler barındıran sözlerle geçmiş yaşamlarını, inanışlarını, beklentilerini aktarırlar. Sözlü anlatılardan yola çıkılarak Kırgız Türklerinin yaşam tarzı, tarihi, kültürü, inançları, örf ve âdetleri anlaşılabilir. Kırgız Türklerinin yaşamlarını, beklentilerini, özlemlerini, mücadelelerini nesilden nesile belli bir gelenek içinde aktaran destanlar sözlü anlatı türleri içinde önemli yer tutmaktadır. Bu destanların sözlü gelenek sayesinde gelecek nesillere aktarılması ise tüm olumsuz şartlara rağmen millî bilincin canlı tutulmasını sağlamaktadır. Kırgız Türkleri, günümüzde bile çoğunlukla göçrevli bir yaşamı tercih etmektedir. Bu durum Kırgız Türklerinin sözlü edebiyat ile gelenek ve göreneklerini hep canlı tutmalarına imkân sağlar (Kolcu 2002: 613).

SSCB'nin çöküşüyle 1991 yılında bağımsızlığını kazanan Kırgız Türkleri, uzun yıllar süren sömürülme sürecine rağmen millet olmanın ruhunu korur, bunu sağlayan şey güçlü destan gelenekleridir. Kırgız Türklerinin sözlü geleneğinin merkezinde destancılık geleneği yer almaktadır (Musayev ve Taştemirov 1986: 7).

Kırgız Türklerinin sözlü kültüründe destanın ortaya çıkışı, bazı tarihî ve epik sebeplere dayanmaktadır. Destan devrinin bitmesi ise hayat tarzının değişmesiyle olur. Eskisi gibi savaşların, kahramanlıkların ve güreşlerin olmaması; günlük olayların, sosyal adaletsizliklerin, aşk gibi konuların öne çıkması bu değişimi beraberinde getirir. İçerikteki bu değişiklik sosyal yaşamın değişmesine bağlı olarak gerçekleşir.

Destan devri bitse de destan anlatımlarının sürekliliği, canlılığı yeni anlatıların ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Bu anlatılar gelenekten beslenen ve geleneği besleyen söz ustalarının ortaya koyduğu üretimler olup sözlü geleneğin devamlılığının kanıtlarıdır. Bu söz ustaları Türk sözlü geleneğinin temellerini atar ve güçlü bir yapı oluştururlar. Sözlü gelenek, yüzyılların deneyimlerinden süzülerek biçimlenmiş, belirli kuralları olan değerler bütünüdür ve aynı soydan gelen toplulukları birleştiren, manevi bağların ve ortak değerlerin canlı kalmasını sağlayan bir köprüdür.

2. KIRGIZ TÜRKÇESİNDE DESTAN/DESTANCI İÇİN KULLANILAN KAVRAMLAR VE KIRGIZ TÜRKLERİNİN DESTANCILIK GELENEĞİ

Kırgız Türkleri destan kelimesi için “comok, dastan, epos” terimlerini kullanırken destan anlatıcısına “comokçu, ırçı, akın, Manasçı” demektedir (Özkan 1998: 377, Yıldız 1015: 40). Kırgız anlatı geleneğinde Manasçı, akın, comokcu dışında ölümlerin ardından ağıt yakan “koşokçu”, sadece Semetey destanını anlatan “Semeteyci” gibi terimler de kullanılmaktadır. Kırgız Türkleri kahramanlık konulu destanlara “comok” adını verirken bu destanları anlatanlara ise “comokçu” adını verirler (Durbilmez 2003 c: 71).

“Comok”, Kırgız Türklerinde destan terimini karşılayan en eski kavramlardandır (Çeribaş 2012 a: 1). Bu kavram, Kırgız Türklerinin sözlü edebiyatı ile ilgili eserlerde destan, masal bilmece gibi türlerin karşılığı şeklinde tanımlanır. Yudahin’in sözlüğünde comok, “*kahramanlık destanı, bu kabilden bir eser*”; cöo comok ise “masal” olarak tanımlanmaktadır. Masalcı, hikâyeci için “comokcu”; anlatmak/hikâye etmek için “comokto” terimi kullanılır (Yudahin 1998: 221).

Kırgız Adabiyatı Entsiklopediyası adlı çalışmada comok, “*Sözlü edebiyatta yaygın olarak bilinen, genellikle hayal ürünü, vakaları abartmaya dayalı, fanteziye dayalı, muhtevası insana hoş gelen anlatı türündeki eser*.” şeklinde tanımlanır (Asanov ve Akmataliyev 2004: 142). *Kırgız Adabiyatı Terimlerini Tüştürmө Sözdüğü*’nde de epik anlatılar “comok” terimiyle ifadesini bulur (Şeriyev ve Muratov 2003: 43). *Manas Entsiklopediyası* adlı çalışmada ise Kırgızların 1930’lara kadar epos terimini

kullanmadığı bu sebeple epik ürünlerin tümüne “comok” dendiği ifade edilmektedir (ME, I.T 1995: 223). *Kırgız Elinin Oozeki Çıtırmaçılığının Tarihünün Oçerki* adlı eserde comok terimi “*Kahramanlıkla ilgili büyük vakalara bağlı yüksek fikirlerin işlendiği edebî anlamda güçlü epik eserler*” şeklinde tanımlanır ve bu türe örnek olarak Manas başta olmak üzere başlıca Kırgız destanları verilir (Taştemirov ve Bayhodcoyev 1973: 245). *Kırgız Etnografyası Boyunça Sözdük* adlı çalışmada ise comok terimi; Kırgızların en eski sözlü anlatılarından biri, düz yazı şeklinde yazılan ve söylenen sözlü hikâyeler olarak tanımlanmaktadır (Karatayev ve Eraliyev 2005: 174).

Görüldüğü gibi Kırgız Türklerinde “comok” terimi hem destan hem de masal için kullanılır ancak destan için “baatırdık comok”, masal için “cöö comok” ifadesi tercih edilir. Comok ve cöö comok; hacim, şekil ve konu bakımından birbirinden ayrılır. Cöö comoklar, comoklar gibi kutsal metinler sayılmadığından onları herkes hatta çocuklar bile anlatabilmektedir ancak “baatırdık comok”ları sadece eğitim almış, kabiliyetli kişiler anlatabilmektedir.

Comok terimi, kahramanlık konulu büyük anlatıların yumak gibi iç içe geçmiş epizotlarından oluşan anlatılar olarak tanımlanmaktadır. Comok, nazım olabileceği gibi nesir şeklinde de oluşturulabilmektedir. Comok, “comokbaşı” ile başlayıp “comok sonu” ile bitirilmektedir. Bu terimler Türkiye Türkçesinde “giriş tekerlemesi” ve “bitiş tekerlemesi” olarak bilinmektedir. Örneğin Canış Bayış destanında anlatıcı destanı anlatmaya geçmeden önce dinleyicinin zihnini anlatıya hazırlamak için bir girizgâh yapar, bu “comokbaşı”dır:

“Cañı baştap kazaldı (Yeni başlayıp gazele)

Koluma aldım kalamdı (Elime aldım kalemi)

Kozgogum keldi azıraak (Yâd edesim geldi birazcık)

Başkı atam ötkön zamandı (İlk atamın yaşadığı zamanı) (Akmataliyev ve Musakov 2013: 21).

Anlatıcı bu şekilde destanı anlatmaya başlayacağını duyurur, dinleyicide merak ve ilgi uyandırmayı amaçlar. Bundan sonra bir müzik aleti eşliğinde beden dilini de kullanarak destanı anlatır. Destanın konusu tamamlandığında ise anlatının bittiğini belirtmek için bir sonuç sunuşu “comok sonu” yapar. Yine aynı destanın bitiş kısmı aşağıdaki gibidir:

“Erenderden kalgan söz (Yiğitlerden kalan sözün)

Uşunday eken anığı (Böyle imiş aslı)

Bayandaldı kıskaçça (Anlatıldı kısaca)

Baatırlardıñ tarıhı (Bahadırların tarihi)

Eskiler cürgön söz salıp (Eskiler söz söyleyip yürümüş)

Cañıga nuska söz kalıp (Yenilere nasihat söz kalıp)

Erki menen baş koşkon (Kendi iradesiyle birleşmiş)

Asılşaa menen Er Canış (Asılşaa ile Er Canış)

Kalmaktın tüşüp toruna (Kalmuk'un düşüp ağına)

Ceti cıl catıp oruna (Yedi yıl yatıp çukurda)

Celkayıp menen Er Bayış (Celkayıp ile Er Bayış)

Cetişken eken oyuna (Ermış muradına)” (Akmataliyev ve Musakov 2013: 148).

Comok teriminin yanı sıra “*epik dastan, batırdık epos, miftik köönö batırdık epos, köönö epos, arhaik epos*” terimleri de görülmektedir (Çeribaş 2012 a: 5). Bu terimlerden “dastan” Kırgız Türkleri arasında, Anadolu Eski Türk edebiyatında yaygın olarak bilinen aşk konulu ve mesnevi nazım biçimi tarzında uzun anlatılar ile aşk konulu halk hikâyelerini karşılamak için kullanılabilir.

Türkiye Türkçesindeki “destan” kavramına karşılık olarak Kırgız Türkçesinde “dastan, epos ve epikalık poema” ifadeleri kullanılmaktadır. Kırgız Türkçesindeki destan kavramı ile Türkiye Türkçesindeki aynı anlama gelir ancak bu terim manzum olarak anlatılan uzun kahramanlık anlatılarının karşılığı olan epos terimine de denk gelmektedir, epikalık poema karşılığında kullanılan “destansı manzume” anlamını içerir (Cumankunova 2005: 190).

“Destan” kelimesi Kırgız Türklerinin literatürüne 16. yüzyıldan sonra girer, bu terim konu ve şekil bakımından farklı olan üç anlatıyı karşılamak için kullanılır. Bunlardan ilki kahramanlık konularını içeren destanlardır. İkincisi mesnevi nazım biçimiyle yazılan aşk konulu manzum anlatılardır. Üçüncüsü ise manzum-mensur karışık olarak yazılan, konusu aşk olan ve Anadolu’da halk hikâyesi olarak adlandırılan anlatılardır (Çeribaş 2012 a: 6).

Comok ve dastan kavramları yerine kullanılan epos, Kırgız Türkçesine Sovyetler Birliği döneminde girer ve ilmî çalışmalarda Türkiye Türkçesindeki “destan” terimi yerine kullanılır (Çeribaş 2012 a: 6). “Epos” terimi farklı ilmî çalışmalarda benzer tanımlarla ifade edilmektedir. *Sovetik Entsiklopediya*’da epos terimi edebiyatın ana türlerinden biri olarak tanımlanır. Epos bir milletin geçmiş yaşamını geniş manada betimleyen manzum veya mensur şeklindeki kahramanlık anlatısıdır. Eposların bazıları yazıya geçirilmiş, bazıları da halk arasında anlatılagelmiştir. Eposun hacim bakımından “büyük epopeya” veya “epikalık ır” gibi türleri vardır. Eposlar toplumsal düzenin bozuk olduğu dönemlerin ürünüdür. Eposlar, lirik, epik ve bahadırılık epos gibi alt türlere ayrılır (KSE IV. T. 1985: 582).

Kırgız Tilinin Tüshündürmө Sөzdügü’nde sözlü anlatıda kahramanlık konularını genişçe ele alan büyük şiirsel anlatılara epos dendiği ifade edilmektedir (Abduldayev ve İsayev 1969: 756). *Kırgız Adabiyatının Tarihi* adlı çalışmada epos kavramı epik türler başlığı altında verilir, epika kavramının Grekçe “epos” sözünden alınarak söyleyiş hikâye anlamlarını karşıladığı; türün ilkin basit sosyal konuları basit bir anlatıyla ele aldığı ilerleyen zamanda edebî anlatıma ulaştığı ifade edilir. Batı kökenli olan bu terimin başlangıçta sosyal konulu şiirleri karşıladığı sonra zamanla tarihî konuları ele alan ürünlere ad olduğu belirtilmektedir. Epos kavramının güncel kullanımı için ise “*Şiir şeklinde, konusu halkın tarih ve yaşamıyla ilgili hacimli şifahi eserlerin bütününe denir*” şeklinde bir tanım verilir (KAT, I. T. 2004: 463).

Kırgız Adabiyatı Terminderdin Tüshündürmө Sөzdügü’nde eposun edebiyatın üç türünden biri olduğu ifade edilir ve içeriğinde ait olduğu toplumun tarihini, sosyal yaşamını, diğer toplumlarla olan ilişkilerini ve geleceğe yönelik özlemlerini barındırdığı belirtilir. Eski dönemlere ait eposların mitolojik unsurlar bakımından zengin olduğu ancak son dönem eposlarının sosyal yaşamın gerçeklerine daha yakın konuları ele aldığı ifade edilir (Şeriyev ve Muratov 2003: 150).

Kırgız Türklerinin “destan” terimi için kullandığı kavramlar bu türleri icra edenlere verilen isimlerin belirlenmesinde de kullanılır. Örneğin, comok icra edenlere comokçu, ır icra edenlere ırçı denilmektedir. Kırgız Türklerinin sözlü geleneği içerisinde destan anlatıcısı için çok sayıda adlandırmalar vardır; her birinin bilgi, beceri ve ilgi alanları değişiklik göstermektedir. Süleyman Kayipov’un destan anlatıcıları için yaptığı sınıflandırma geçmişten günümüze anlatıcıların yetenek ve ele aldığı konulara göre

sıralamasını göstermektedir: “1. Bakşılar 2. Sınçılar 3. Çeçenler 4. Kuudullar 5. Tökmö Irçılar/Akınlar 6. Camakçı Irçılar/Akınlar 7. Comokçular” (akt. Temur 2014: 17).

Akmataliyev ve Musayev; Kırgız Türklerinin sözlü destanlarını oluşturan, onları nesilden nesile aktaran bu kişilerin kültürel yapının oluşmasında ve gelişmesinde önemli rolleri olduğunu ifade eder ve anlatıcıları icra tarzlarına, icra esnasında kullandıkları aletlere, söyleyiş güçlerine göre sınıflandırır: “1. Irçı, 2. Akın, 3. Manasçı, 4. Semeteyci, 5. Sancıraçı, 6. Çeçen, 7. Koşokçu, 8. Camakçı, 9. Sözmör Adamdar” (Akmataliyev ve Musayev 1996: 21-22).

Kırgız Türklerin sözlü anlatı geleneğinde destancı için kullanılan bu kavramlar zaman zaman birbirinin yerini tutar ancak her birinin kendine has bir yetkinlik ve etkinlik alanı mevcuttur.

2.1. Comokçu

Comokçular, kahramanlık konulu destanları icra eden anlatıcılardır. Manas destanını anlatanlara özel “Manasçı” terimi kullanılmaya başlandıktan sonra ise comokçular, Kırgız Türklerinin “kence epos” dedikleri Manas dışındaki diğer destanları anlatan kişiler olarak tanımlanmaktadır. Şükrü Elçin, Kırgız Türklerinde destanın tamamını anlatanlara “comokçu”, bir kısmını anlatanlara ise “çırçı” dendiğini belirtir (2013: 146).

Kırgızistan, Sovyetler Birliği’ne dâhil edilmeden önce Kırgız Türkçesinde genel olarak kahramanlık şiiri söyleyenler için kullanılan terim “comokçu” terimidir. Comok kelimesi halk arasında hâlâ varlığını sürdürmektedir ancak ilmî çalışmalarda “comok” yerine “epos ve poema” comokcu yerine ise “akın veya ırçı” terimleri kullanılmaktadır. Bunların hepsini içine alan “aytuuçu” terimi de kullanımdadır (Reichl 2002: 62).

Kırgız Türklerinin sözlü anlatı geleneğinde en çok kullanılan terim ise “comokçu” terimidir. Comokçular, kendi arasında “camakçı comokçu”, “çoñ comokçu” olarak ikiye ayrılmaktadır. “Camakçı comokçu”, şiir yaratma yeteneği henüz yeteri kadar gelişmemiş fakat başkasına ait şiirleri söyleyebilen anlatıcı olarak tarif edilmektedir (Şeriyev ve Muratov 1994: 31, Asanov ve Akmataliyev 2004: 129). “Camak” ifadesi, Türkiye Türkçesindeki “yamak” sözcüğüyle aynıdır ve “çırak” anlamına gelmektedir. Buna göre “camakçı comokçu” sözlü geleneğin usta-çırak eğitimi içerisinde çıraklık aşamasında olan anlatıcıdır (Durbilmez 2003 c: 71, Kasımlı 1995: 62-63).

Camakçılık aynı zamanda Kırgız sözlü geleneğinde anlatıcının öğrencilik döneminde aldığı addır. Aday anlatıcı “köñül buru (gönül verme)” ve “kabul aluu (kabul etme)” şeklinde adlandırılan aşamalardan sonra bu adı almaktadır. Geleneğe göre “camakçılık” anlatıcılığa ilgi duyan bir gencin usta anlatıcıdan ders almaya başlamasıyla ortaya çıkmaktadır (Çeribaş 2012 a: 19).

Camakçı comokçular bu süreçte destana karşı ilgi duyma aşamasındadır ve bazı destanları ezberlerine almaya başlamaktadırlar. Ezberledikleri destanların temel vakalarını, söyleme usullerini, ezgi ve nağmelerini, bazı küçük epizotlarını öğrenip icra melekelerini geliştirmeye başlamaktadır.

Çoñ comokçular ise destancının usta seviyesine çıktığı süreçtir. Bu destancılar bir destanın temel epizot yapısına sadık kalarak destanlar üzerinde kendilerine göre değişiklikler yapmak suretiyle kendilerine has anlatımlar üretebilmekte, anlattıkları destana kendi damgalarını vurabilmektedirler. Böylece söyledikleri destanların benzer metinlerini oluşturabilmektedirler. Ayrıca bazı araştırmacılara göre kence eposları anlatan destancılar “camakçı comokçu” denirken Manas ve kollarını anlatanlara “çoñ comokçu” denilmektedir (Obozkanov 2006: 242, Çeribaş 2012 a: 13).

Bu anlatıcılar ana dillerini en iyi bilen ve tüm incelikleriyle kullanabilen kişilerdir. Dilin farklı anlam değerlerini, özlü sözlerini ezgi ile birleştirip gelecek nesillere aktaran bu anlatıcılar gelecek kuşakların ana dili bilincini uyandırması bakımından önemli rol oynamaktadır. Destan anlatımı içerisinde ana dilinin inceliklerini ve anlam derinliklerini öğrenen dinleyici zamanla aynı dili konuştuğu topluma olan aidiyetini geliştirir, böylece bireylerde millî bilinç oluşur. Destan içerisindeki o milletin eskiden süzülüp gelen inanç değerleri, tarih sahnesindeki serüvenleri dinleyicilerin geçmişini bilmesi ve bu şuurla geleceği yorumlaması açısından yol gösterici olmaktadır. Bu gelenek içerisinde sadece destancılar değil dinleyiciler de kendini yetiştirmekte; millî kimliklerini inşa etmede, toplumsal değerleri özümsemekte, tarihî belleği oluşturmada bu gelenekten yararlanmaktadır. Destan anlatıcıları ayrıca dönem içerisinde toplumun sanat ihtiyacını gidermekte, hoşça vakit geçirmesini sağlamakta ve toplumun acılarını, özlemlerini, öfkesini dile getirerek bir bakıma katarsist denilen duygu boşalımı yapmasını sağlayarak ruhen toplumu rahatlatmaktadır.

2.2. Manasçı

Sözlü anlatı geleneğinde önemli bir yere sahip olan anlatıcılar, anlatma kabiliyetlerine ve ezberindeki destan sayısına göre farklı adlar almaktadır. Kırgız Türklerinde ise destan anlatıcılarını adlandırırken ve sınıflandırırken Manas destanı esas alınır. Kırgız destanları içinde Manas ve Manas dairesi içinde yer alan Semetey ve Seytek'in dünyanın en hacimli destanları olma özelliği söz konusudur. Bu sebeple Kırgız Türkleri arasında diğer destanları anlatanlar ile Manas ve dairelerini (Semetey, Seytek, Alımsarık, Kulansarık, Kenen) anlatanlar farklı isimlerle adlandırılırlar. Manas ve dairelerini anlatanlara genel anlamda "Manasçı" adı verilir. Bu anlatıcılar Manas destanını anlatmak üzere özel olarak yetiştirilirler (Durbilmez 2003 c: 71).

Yaptığımız alan araştırmasında Manasçılara "*Manas destanı dışında destan anlatıyor musunuz?*" sorusunu sorduk. Manasçı Döölötbek Sıdıkov⁶ (KK3) çok eskiden Manasçıların küçük destanları da anlattığını, örneğin Samat Köçörbayev'in Manas'ın yanında küçük destanları da anlattığına dair bilgilerin bulunduğunu ancak günümüzde Manasçıların sadece Manas ve kollarını anlattığını ifade etmiştir. Manasçılar Azizbiy Mirzaulu⁷ (KK4) ve Ümöt Döölötbekov⁸ (KK5) da Manasçıların sadece Manas ve kollarını anlattıklarını söyleyerek bu ifadeleri doğrulamışlardır.

"Manasçı" terimi, ilk defa bir destan ve onun söyleyenleri aynı terimle anılması ve bir destan anlatıcısı için diğerlerinden farklı bir kullanımın olması açısından dünya literatüründe ilktir. Hatta Manas destan dairesinde yer alan Semetey, Seytek destanlarının anlatıcıları da Semeteyci ve Seytekçi adı ile anılmaktadır. Esasen Manasçı terimi diğer ikisini de kapsamaktadır (Gölgeci 1995: 62).

Kırgız-Sovet Entsiklopediyası'nda "Manasçı" kavramının Ekim devrimine kadar kullanılmadığı bu terim yerine "comokçu" ve "ırçı" kavramlarının kullanıldığı ifade edildikten sonra "Manasçı" kavramını ilk olarak ortaya atan kişinin Kızıl Kırgızistan adlı gazetede 27 Mayıs 1930'da yazdığı "Manas" başlıklı makalesiyle Husayin Karasayev olduğu bildirilir. Bu çalışmada "Manasçı" kavramı "*Kırgızlarda Manas söyleme sanatını hususi iş edinen akın, ırçı*" şeklinde tanımlanmaktadır (KSE IV. T. 1977: 159).

¹ 25 Ağustos 1983 Issık Köl doğumlu.

⁷ 16 Eylül 1996 Talas doğumlu.

⁸ 2006 Issık Köl doğumlu.

Kırgız Adabiyatı Terimlerinin Tüştürmü Sözdüğü ise “Manasçı” kavramının 20. yüzyılın başında ortaya çıktığını belirtilerek Manasçılara “comokçu, ırçı” da denildiği ifade edilir ve bu kullanımlara örnek olarak Balık ırçı ile Tınıbek comokçu verilir. Çalışmada “Manasçı” terimi “*Manas destanını söylemede ve icra etmede yetenekli kişiler. Manasçılar Kırgızların en büyük edebî mirası Manas destanını yaratan, tamamlayan ve bugünkü hacme ulaştıran tiplerdir.*” şeklinde tanımlanır. Manasçılara “çoñ comokçu” da dendiği ve gelenekte “çoñ comokçu”ların destanı başından sonuna kadar öncekileri tekrarlamadan, yenilikler ekleyerek yüksek bedî tefekkür ile söyleme yeteneğine sahip olduğu ifade edilir (Asanov ve Akmataliyev 2004: 226-227).

Kırgız Türkleri için Manas destanı kutsal görüldüğünden Manasçılık da önemli ve kutsal bir meslek olarak kabul edilir, Manas anlatıcılarına saygı gösterilir. Manasçılık, Kırgız Türkleri arasında mesleklerin en yücesi, sanatların en üstünü olarak kabul görür. Bir Manasçı, üretkenlik zekâsıyla, sesini kullanımıyla, taklitçilik yeteneğiyle dinleyiciler tarafından takip edilmekte ve değerlendirilmektedir. Kırgız Türklerinin tarihini, kültürünü, dinini, dilini, ilmini, yaşam tecrübesini yansıtan ve bir aktörün sahnesinde sergilediği muazzam bir oyun şeklinde değerlendirilen Manas anlatımının tüm kurallara uygun olarak icrası önemlidir.

Kırgız Türkleri için Manas destanının önemli olduğunu gösteren bir durum destancıların adlandırılmasında da görülmektedir. Kırgız Türklerinin sözlü anlatı geleneğinde destan anlatıcıları genelde ikiye ayrılır: 1. Manasçılar (Gerçek, profesyonel anlatıcılar), 2. Akın ırçılar (Küçük destanları anlatanlar).

Muhtar Avezov’a göre böyle bir sınıflandırma yapmak doğrudur ve kendisi de Manasçıları: “1. Büyük Manasçılar”, “2. Küçük destancılar, yarım Manasçılar” olarak tasnif eder (akt. Adilbekova 2002: 5).

Manas destanını söyleyen ozanlar comokçu ve camakçı olarak iki gruba ayrılır. Comokçular; Manas destanını büyük ustalardan duyan ve duyduklarını kendilerine göre şekillendirip anlatabilen, ayrıca destanın tamamını ezbere bilen anlatıcılardır. Camakçılar ise destanın bir kısmını bilen ve ezberlediklerine yorum katmadan sunan anlatıcılardır (Asanov ve Akmataliyev 2004: 176).

Görüldüğü gibi “Manasçı” ifadesi Kırgız Türklerinin sözlü anlatı geleneğinde kullanılan özel bir terimdir. Bunun öncesinde destan anlatıcısı için kullanılan genel terim

“comokçu” terimidir. Çoñ destan olan Manas’ı anlatanlara ise “çoñ comokçu” denilmektedir.

Manasçılar, söyleyişteki becerilerine, anlatının içeriğine hâkim olmadaki yetkinliğine olgunlaşma derecelerine, üslubuna ve destan okuyuş sırasındaki hareket ve mimiklerine göre dört sınıfa ayrılmaktadır:

1. Üyrönçük Manasçı (Öğrenci): Henüz çıraklık aşamasında olan Manas anlatıcısıdır. O usta bir Manasçının yanında Manas icrasını uygulamalı olarak öğrenir, kendisi de ustasından aynen ezberlediği destan parçalarını halka anlatır. Bu, Anadolu’daki usta malı söylemeye yakın bir uygulama olarak kabul edilebilir.

2. Çala Manasçı (Yarı Manasçı): Manas parçalarını ezberlemekte ve onları halkın karşısında bazı küçük değişikliklerle okumaktadır ancak çala Manasçı destanın benzer metnini yaratma kudretine henüz sahip değildir. Bu sebeple çala Manasçılar destanların gelişmesinden ziyade onların halk arasında yayılmasında rol almaktadır.

3. Çınıgı Manasçı (Tam Manasçı): Bu anlatıcılar Manas destanının tüm ayrıntılarını bilmektedir ve kendi benzer metnini oluşturabilecek anlatı yeteneğine sahiptir. Moldobasan Musulmankulov, Togolok Moldo, Şapak gibi anlatıcılar bu grupta yer alır.

4. Çoñ Manasçı (Büyük Manasçı): Çoğu anlatıcı bu seviyeye ulaşamamıştır, nadiren ulaşanları ise halkın zihninde büyük izler bırakmışlardır. Bu anlatıcılar destanın eş metnini oluşturup farklı epizodlarla zenginleştirme gücüne sahip oldukları gibi, halkbilimi açısından ansiklopedik bilgiye de sahiptirler. Eskilerden Keldibek, Balık, Tımbek gibi anlatıcılar çoñ Manasçı olarak bililmektedir. 20. yüzyıla gelindiğinde ise Sayakbay Karalaev, Sagımbay Orozbekov öne çıkmaktadır (KSE IV. T. 1977: 89, Taştımirov ve Bayhodcoyev 1988: 495, Gölgeci 1995: 62).

Bu sınıflama yapılırken Manasçıların icra yeteneklerine, destanın epizotlarını ve ezgilerini bilme durumlarına, destanın üç dairesine de hâkim olup olmamaya ve destanın dil ve üslubuna hâkim olma, destana yenilik katabilme durumlarına, anlatımdaki özgünlüklerine dikkat edilmektedir.

Gelenek içerisinde yetişen anlatıcılar çoğunlukla bir usta gözetiminde yetişmekte ve geleneğin kurallarını bu ustadan uygulamalı olarak öğrenmektedir. Manasçıların yetişme süreci heveslenme ile başlar ve bu heveslenme sonucunda bir usta Manasçıdan mesleğin sırlarını öğrenme, destanın temel vakalarıyla tanışma ile devam eder. Böylece

öğrencilik aşamasında olan aday, ustasının anlatımını taklit ederek destanı icraya başlar. Üyrönçük (Öğrenci) Manasçı, birden fazla ustadan ders alabilir. Burada öğrencinin Manası ilk kimden öğrendiği önemlidir çünkü öğrenci Manasçının ustasından duyarak anlatmaya başladığı Manas, destanın gelecekteki benzer metinlerini düzenlemeye başlamaktadır (Musayev ve Taştemirov 1986: 23-24).

Destanı bilmek yeterli değildir. Bilinen bu destanın nasıl bir icra bağlamında sunulması gerektiğine de vakıf olunması gereklidir. Bu sebeple Manasçı adayı geleneğin kurallarını öğrenmelidir; bu kurallar içinde anlatı metninin hızından anlatım şekline dair en ufak harekete kadar geniş bir bilgi, tecrübe birikimi mevcuttur.

Bir Manasçı adayının anlatıcılığa yönelişine dair ilk adımı anlatının muhtevasına hâkim olma noktasındaki gayretidir. Üyrönçük Manasçılar, destandan ilgilerini çeken bölümleri ezberleyip söyleyerek Manasçılığa ilk adımını atarlar (Gölgeci 1995: 63).

Manasçılık mesleğine yönelerek bu noktada bir ustanın eğitimine tabi olan Manasçılar, üyrönçük Manasçı yani öğrenci/çırak Manasçıdır. Bu dönem, usta-çırak ilişkisinin başlangıcı ve Manasçılığa ilk adım olarak görülmektedir. Bu anlatıcılar destan söylemeye küçük epizotlarla başlamaktadırlar. Bu esnada bir destanın nasıl anlatılacağını, destan anlatımı sırasında ses yönetiminin nasıl yapılacağını, yüz ve beden hareketlerinin ne şekilde kullanılacağını ustalarından öğrenmeye çalışırlar. Üyrönçük Manasçılar, destanın bir epizotunu tam olarak bilip söyleyemezler (KSE IV. T. 1977: 159, KAT II2004: 139, Ergun 1995: 600, Yıldız 2002: 550). Bu dönem Manasçılık mesleğinin birinci kademesidir, mesleği öğrenmeğe istekli olan genç bu aşamada kendinden önceki temsilci-üstat Manasçılardan mesleğin sırrını öğrenir (ME II. T. 1995: 72). Manasçı olacak kişinin destanın vakalarıyla iyice tanışıp, eseri derinliğine öğrenip benimsediği süreç “üyrönçük Manasçılık” dönemidir. Bununla beraber üyrönçük Manasçıların kendi ustalarının söylediği benzer metinlerden epizotlar ezberleyip bu epizotları kendi adlarına söylemeye çalışmaları da bu dönemde gerçekleşmektedir (KAT II, T. 2004: 139).

Manasçı olmanın ikinci aşaması ise “çala Manasçılık”tır. “çala” kelimesi Kırgız Türkçesinde “yarım, tam olmayan, eksik, şöyle böyle” anlamlarına gelmektedir. (Yudahin 1998: 246, Abdullayev ve İsayev 1969: 678) Buna göre “çala Manasçı”, “yarım Manasçı” anlamına gelmektedir. Çala Manasçılar, Manas destanı içinden herhangi bir bölümü ezbere bilen ve anlatan kişilerdir. Bu anlatıcıların repertuarı

sınırlıdır (Ergun 1995: 600, Jirmunsky 2011: 32). Çala Manasçılar, destanın en çok bilinen epizotlarını ve onların farklı parçalarını esas alarak ezberleyip destanı anlatmaktadırlar. Muhayyilesinin üretim gücü zayıf olan anlatıcılar bu seviyeden yukarıya çıkamamaktadır. Bu Manasçıların Manas destanının halk arasında yayılmasında, tanınmasında önemli rolleri vardır. Bu Manasçılar, ustalarından öğrenip akıllarında tuttıkları bölümleri halk arasında dolaşarak anlatır ve böylece Manas destanını tanıtır ve sevdirebilirler, genç nesillerin Manasçılığa heves etmesinde etkili olurlar (KAT II 2004: 140, Obozkanov 2006: 250, Gölgeci 1995: 63).

Çala Manasçılar destanın temel yapısını ezberleyip bir değişikliğe gitmeden var olan anlatımı kendi becerileri doğrultusunda halka sunmaktadırlar. Çala Manasçı terimi *Kırgız Adabiyatının Tarihi ve Akıncılar Çıtırmaçılığının Tarihinin Oçerkleri* adlı çalışmalarda, Manasçılık mesleğinin ikinci etabı olarak tanıtılır ve bu kişilerin Manas icra etmeyi meslek edinen kişiler oldukları söylenir. Bu grupta yer alan Manasçıların destanın halk arasında bilinen epizotlarını veya destanda yer alan daha küçük parçaları ezberine alıp anlatıma kendi damgasını vurarak anlatımı kısaltabilen veya genişletebilen kişiler olduğu ifade edilir (KAT II 2004: 140, Taşdemirov ve Bayhodcoyev 1988: 478).

Görüldüğü gibi çala Manasçılar, her ne kadar üretkenlik açısından yetkin olmasalar da destanın yayılmasında ve tanınmasında aktif rol oynamaktadır hatta bazı epizotların geliştirilmesine yol açıcılık yapmaktadırlar. Çala Manasçılar, çoñ Manasçılar kadar yetenekleri olmamakla beraber sayılarının çok olması ve gezgin olmaları gibi artılardan faydalanarak destanın yayılması ve tanıtılması, büyük Manasçıların üretimlerinin halka ulaştırılması gibi önemli görevlere sahiptirler.

Bu şekilde anlatma geleneği içerisinde belli bir yere sahip olan çala Manasçılarının olumsuz yönlerini ifade eden araştırmacılar da söz konusudur. Abdısalam Obozkanov, bazen çala Manasçılarının destanı bozduğunu ifade ederek onların olumsuz yönlerine dikkat çeker (2006: 250).

Manasçılıkta üçüncü aşama çınığı/gerçek Manasçılıktır. “Çınığı” kelimesi Kırgız Türkçesinde “*gerçek, hakiki, sahi*” anlamlarına gelmektedir (Yudahin 1998: 269, Abdullayev ve İsayev 1969: 716). Buna göre “çınığı Manasçı” kelimesi “gerçek Manasçı” anlamını taşımaktadır. Bu aşamadaki anlatıcı artık ustalaşır ve destanın kendisine ait benzer metinlerini üretme seviyesine gelir. Bu anlatıcılar destanın temel olay örgüsünü iyi bir şekilde bilmekte istedikleri yerde eklemeler ve ana olaydan

kopmamak şartıyla değişiklikler yapabilmektedirler. Doğaçlama anlatım esnasında destana yeni epizotlar ekleyebilme gücüne ulaşmış olan bu anlatıcılar usta olmaya yaklaşmaktadırlar (Gölgeci 1995: 62).

“Çınığı Manasçı”, Manasçılık içerisinde çıraklıktan başlayarak üçüncü aşama olarak görülmektedir. Bu anlatıcılar usta olmaya çok yaklaşmış yetenekli kimseler olarak tanımlanmaktadır. Çınığı Manasçılar, destanın temel vaka yapısını bozmadan kendilerine has benzer metinlerini oluşturabilmektedir.

Çınığı Manasçılar, Manas destanının tamamını anlatamayan sadece belli bir bölümüne vakıf olan anlatıcılardır ki bu özellikleriyle çoñ Manasçılara göre zayıftırlar. Eser yaratma kabiliyetine göre esasen bir çoñ Manasçıdan farkı olmayan bu anlatıcıların, destanın tamamına vakıf olmamaları onları çoñ Manasçılardan ayırmaktadır. Kırgız destancılık geleneği içinde Çınığı Manasçı olarak bilinen isimler; Moldobasan Musulmankulov, Bağış Sazanov, Togolok Moldo, Şapak Rısmendiyev, M. Çokmorov olarak verilebilir (KSE IV 1977: 159-160).

Manas anlatıcıları için son nokta ise “çoñ/ büyük Manasçılık”tır. Bu aşamaya ulaşabilen anlatıcı çok azdır çünkü bu anlatıcılar Manas destanını ve kolları olan Semetey ile Seytek destanlarını hiçbir yanışa düşmeden, eksiksiz bir şekilde icra etmek durumundadır. Bunun için güçlü bir hafıza, üretken bir zihin ve iyi bir eğitim gereklidir.

Çoñ Manasçı unvanı destan anlatıcılarına nadiren verilmektedir, bu unvanı alan anlatıcılar ise büyük bir yeteneğe sahiptir. Çoñ Manasçı destanın genişlemesinde kendi karakterini oraya koyar, böylece küçük edebî benzer metinler oluşturur ve eserin başından sonuna kadar vaka örgüsünü çok iyi bilmektedir. Çoñ Manasçılar ezberindeki bu vakaları destan söyleme kurallarına göre söylemektedirler (KAT II 2004: 140).

Bu seviyedeki anlatıcılar, anlatma konusunda üstün yeteneğe sahiptir ve destanın gelişip büyümesinde önemli rol oynamaktadır. Destanın bütün vakalarını eksiksiz olarak baştan sona anlatabilen bu anlatıcılar, halk arasında iyi tanınmakta ve olağanüstü bir kıymet görmektedir (Asanov ve Akmataliyev 2004: 226-227). Manas anlatımında usta olan ve ismini duyuran Sagımbay Orozbekov ve Sayakbay Karalayev çoñ Manasçılık mertebesine ulaşabilmiş önemli isimlerdir. Günümüzde klasik Manas metni olarak çoğunlukla bu iki anlatıcının tasnifleri esas alınmaktadır (Durbilmez 2003 c: 72).

Manasçılar üretken bir hayal gücüne sahiptirler ve onların anlatımı sürekli ve devamlıdır. Destanın temel epizotlarını bilen bu anlatıcılar her zaman kaldıkları yerden devam edebilecek bir

seviyededirler: *“Sagımbay’dan Manas’ı ne zamana kadar dinleyeceklerini sorduklarında ‘Ömür boyu aytıp kelem, bir da colu ayagina çıga ayta elekmin.(Ömür boyu söyleyeceğim, bir kez sonuna kadar söyleyemedim.)’ demiştir.”* (ME II, 1995: 75).

Bu anlatıcılar diğer Manas anlatıcılarına örnek olmakta onların anlatımı yeni benzer metinlerin kurgulanmasında çıkış noktası olmaktadır. Bu bakımdan Manas destanını anlatma açısından bir ekol oluşturmaktadırlar ancak şunu ifade etmek gerekir ki her çoñ Manasçı bir Manas mektebi kurucusudur demek yanlış olur, mektep kurmak ve bir akım oluşturabilmek çoñ Manasçılığı da aşan bir yetenek gerektirmektedir.

Keldibek, Balık, Tımbek, Çoyuke gibi tanınmış Manasçılar belli bir akım oluşturabilecek anlatım gücüne ve bilgi birikimine sahip Çoñ Manasçılardır. Sovyetler Birliği döneminde bu unvanı sadece Sagımbay Orozbekov ve Sayakbay Karalayev alabilir (KSE IV 1977: 159).

Görüldüğü gibi Manasçılar, anlatma tarzı ve yeteneklerine göre genelde dörde ayrılmaktadır ancak bazı araştırmacılar Manasçılarının temelde üç sınıfa ayrıldığını ifade etmektedirler. Bunlardan biri Abdısalam Obozkanov’dur. Obozkanov, Manasçılarının geleneğe göre; Üyrönçük Manasçı, Çala Manasçı ve Çoñ Manasçı adlarıyla üç sınıfa ayrıldıklarını belirtir. Bu terimlere Ekim devriminden sonra “Cazgıç Manasçı” tabirinin eklenerek Manasçılık mesleğinin çoñ Manasçı, Çala Manasçı ve cazgıç Manasçı şeklinde üçe ayrıldığını ifade eder (Obozkanov 2006: 250-251). Cıldız Orozbekova ise Manasçılarının destanı icra etme yeteneğine göre çoñ Comokçu (nagız Manasçı) ve çala Manasçılar şeklinde ikiye ayrıldığını, çoñ comokçu tabirinin destanın bütün epizotlarını bilen, destana kendi damgasını vuran, yeni benzer metin yaratan Manasçılar için kullanıldığını, çala Manasçılarının ise destanı ezberleme(cattama) ve yazma gibi görevleri yerine getirdiğini bu gruba camakçı comokçuların ve cazgıç Manasçılarının girdiğini söylemektedir (Orozobekova 2003: 126).

Manasçılar anlatımdaki yetenek ve yaratıcılıktaki kabiliyet bakımından sınıflandırıldığı gibi yaşadıkları devirlere ve bu devirlerin anlatıcıların icralarındaki etkilere göre de gruplara ayrılmaktadır. Bu noktada Manasçılar beşe ayrılır:

1. Legendardık Manasçılar (Adları Efsanelerde yaşayan veya efsaneler yoluyla bildiğimiz Manasçılar.)
2. Manas destanının klasik örneklerini yaratıcı Manasçılar (Bunlar temel vakaları kendilerine göre geliştirip destana bireysel olarak bir takım yenilikler getiren manasçılardır.

3. Şifahi ve yazılı destan örneklerinden yararlanan Manasçılar (Bunlar, kitaplarda yazılı veya halk arasında anlatıla gelen destan örneklerini kendilerine göre geliştirmiş ve çon comokçu olarak adlandırılmış destan anlatıcısı tipleridir.)
4. Cazgıç Manasçılar (Bunlar okuryazar olup destanlarını çoğunlukla yazan, ender olarak da söyleyen Manasçılardır.)
5. Kitabî örneklerden yararlanan Manasçılar (Bunlar kitapta yazılı destanları ezberleyerek ve destana kendi tarz ve fikirlerini ekleyerek yeniden yaratanlar olarak adlandırılabilir.) (Orozobekova 2003: 127)

Mehmet Çeribaş ise Manasçıları yaşadıkları devirlere göre efsanevî Manasçılar ve tanınmış Manasçılar olarak ikiye ayırmanın doğru olacağını ifade eder (2012: 52). Efsanevî Manasçılar, haklarında anlatıların oluşturulduğu Manasçılardır. Kırgız Türklerinin yazılı edebiyat geleneğinin çok sonraları başlaması, Kırgız Türklerinin edebiyatına dair birçok bilgiye ulaşılamamasına neden olduğu gibi bazı hususlarda halk arasında anlatıların meydana gelmesini doğurur. Bu anlatılardan bazıları da destancılar üzerinedir. Kırgız Türklerinin sözlü geleneğinde adları bilinen ancak haklarında kesin bilgilerin olmadığı bazı destancılar hakkında halk arasında anlatılan rivayetler söz konusudur. Legendarlık (efsanevî) Manasçılar olarak anılan bu destancıların hayatları ile ilgili bilgi yazılı kaynaklardan değil halk arasında anlatılan anlatılardan elde edilmektedir. Kırgız Türklerinin sözlü edebiyatında Caysan Irçı, Keldibek, Nazar Bolot Uulu ve Tımbek gibi isimler bu gruba dâhil edilmektedir (Alağuşev 1995: 8, Çeribaş 2012 a: 51). Buna göre Manasçılar; efsanevî ve tarihî Manasçılar olarak iki grup altında değerlendirilir.

Efsanevi Manasçıların ilki İraman Irçı Uulu'dur. Efsanelere göre bu Manasçı; Manas'ın kırk çorosundan biri olan ve Manas destanını ilk söyleyen kişidir (Obozkanov 1996: 5). Görüldüğü gibi destan anlatıcısının hayatı destanla bağlantılı olarak bir anlatı halini almaktadır. Bu tür anlatıların gerçeklik derecesi tartışılır olsa da elde yazılı kaynakların bulunmaması bu sözlü kaynağın itibarını arttırmaktadır. Irçı Uulu'nun hayatı hakkındaki anlatıya benzer Caysan Irçı, Keldibek, Nazar Bolot Uulu gibi büyük Manasçıların hayatlarına yönelik anlatılar da mevcuttur.

İkinci grupta yer alan tanınmış/ tarihî Manasçılar ise hayatları hakkındaki bilgilerin yazılı kaynaklarda bulunabildiği destancılarıdır. Bu destancıların hayatları hakkındaki bilgiler kesin olarak bilinmektedir; doğum ve ölüm yerleri, aileleri ile ilgili bilgiler yazılı olarak kayıtlıdır. Bu destancıların hayatları ile ilgili bilgileri araştırmacılar

derleyerek kayda geçer. Bu hususta kaynak kişiler destancının ailesi veya yakın çevresi ya da ıraklarıdır. Özellikle sanatının incelikleri ile ilgili bilgiler çıraklarından elde edilmektedir.

Destan söyleme biçimlerine göre Manasçılar iki sınıfa ayrılmaktadır: Aytuuu Manasçılar/ söyleyici Manasçılar ile Cazgıç Manasçılar/Yazıcı Manasçılar. Söyleyici/ icracı Manasçılar geleneğinin kuralları doğrultusunda Manas destanını topluluk karşısında anlatan destancılarıdır. Cazgıç Manasçılar ise kitaplardan aldıkları bilgilerden yola çıkarak Manas destanını şairlik güçleriyle yeniden yazan kişilerdir.

Manas destanının her benzer metinleri, onu söyleyen Manasçının dünya görüşünü, üslubunu, sanat anlayışını yansıtmaktadır. Ayrıca içerik olarak her benzer metin söylendiği devrin siyasi durumunu, dinleyicilerin beklentilerini yansıtır. Manasçı, bunlarla birlikte yaşadığı yerin ağız özelliklerini, örf-âdetlerini, yeni coğrafi terimlerini anlattığı destana sokar (Gölgeci 1995: 62-63).

Manasçılar diğer destanlardan farklı olarak Manas'ı herhangi bir müzik aleti olmaksızın jest ve mimiklerle icra etmektedir. Manasçı Döölötbek Sıdkov (KK3) “*Manas anlatırken herhangi bir müzik aleti kullanıyor musunuz?*” sorusunu kence eposlar ve atışmalar anlatılırken müzik aleti kullanıldığı ama Manas anlatımının sadece ezgiyle anlatıldığı şeklinde yanıtlamıştır. Bir istisna olarak Çin'e gittiğinde kıkıyak eşliğinde Manas anlatan bir destancı gördüğünü söylemiştir. Azizbiy Mırzauulu (KK4) ise Manas anlatılırken müzik aleti kullanılmadığını ifade etmiştir.

Manasçılık geleneğini benimsemiş destancının, iyi bir anlatıcı sayılabilmesi için sahip olması gereken bilgi ve beceriler vardır. Bu bilgi ve beceriler, o anlatıcının Manasılıktaki derecesini de ortaya koymaktadır. Bu durumda Manasçının sahip olması gereken özellikler ortaya çıkmaktadır. Manasçı, her şeyden önce destan vakalarını iyi bilmelidir. Bunun yanında gelenek ve görenekleri bilmeli; edebiyat, tarih, coğrafya ve müzik gibi konulara da hâkim olmalıdır (Cumakunova 1995: 91).

Kırgızdar adlı çalışmada Manasçının sahip olması gereken özellikler şu şekilde ifade edilmiştir: 1. Manas Destanı'nın temel vakalarını iyi bilmesi, 2. Destanın diline hâkim olması, 3. Doğuştan eser yaratma kabiliyetine sahip olması, 4. Manas Destanı'nın bölümlere ve konulara göre hangi melodi ile icra edildiğini ğrenmesi, 5. Kırgız Türklerinin sözlü edebiyatına, Kırgız tarihine, şecerelik geleneğine, örf ve âdetlerine vakıf olması gerekmektedir (Cusupov ve İmanaliyev 2004: 413-414).

Kırgız Türklerinin destancılık geleneği içerisinde Manas anlatıcıları usta-çırak ilişkisi içerisinde yetişen ve mesleğini en iyi şekilde icra eden kişilerdir ve onların anlatımı ömür boyu sürmektedir. Geleneğe göre Manasçının meslekteki ustalığı resmen bir rüya yoluyla başlamaktadır. Bu rüyanın öncesinde de destan parçaları anlatan anlatıcı rüyadan sonra Manas destanının tamamını anlatabilmektedir. Bu mucizevî durum, rüyaya bağlanarak izah edilmektedir ancak elbette hacimli bir destanın ezberlenmesi güçlü bir belleğe ve sistemli bir eğitime bağlıdır. Bir Manasçının yüksek bir seviyeye ulaşabilmesi için belli aşamalardan geçmesi gereklidir. Bu aşamalardan ilki hazırlık dönemidir. Manasçının rüya görene kadarki sürecidir. Bu dönem köñül buru/ gönül verme, heveslenme dönemi olarak görülmektedir. Bu dönemde eser yaratma ilhamı güçlü olan aday *“içinden gelen etki kabil aluu(kabul etme), sezme, anlama, öğrenme, akılda tutma, seçme, hatırlama, unutma, tekrar yaratma, çoğaltma, toplama, başlama, bitirme, tasvir etme, bedî hale getirme, müşahede etme gibi psikolojik süreçleri ve zihinsel etapları”* geçirmektedir (Aalibek 2003: 77).

Bu dönem Manasçı adayının kendisini idrak dönemidir. Aday, çevresini gözlemlemeye başlar, etrafındaki Manasçıları dikkatle takip edip onlara öykünmek suretiyle kendi tarzının temellerini atmaya çalışır. Bu tür kişilerin aile çevrelerinde Manas destanını anlatan kişiler vardır ve çocukluktan beri onların anlatımlarıyla zihni beslenmektedir. Zamanı geldiğinde etkilenme yoluyla başlayan anlatma isteği ortaya çıkar ve aday Manasçı bu mesleğe talip olduğunu bildirir.

Kırgız Türklerinde destancıların toplum içinde saygın bir yerinin olması destancı adayını ayrıca cezp etmektedir. Özellikle mevki açısından düşük bir mesleğe sahip olan veya sahip çıkacak kimsesi olmayan ve bu konuda yeteneği olan kişiler, destancıların toplum içindeki saygınlığını görüp bu mesleğe yönelebilmektedir. Aday destancılar ilkin lirik tarzda şiirler söylese de zamanla epik tarza doğru bir yöneliş gerçekleşmektedir. Aday, bu dönemde destanın konularına, olay örgüsüne, sözlü kalıplarına, melodisine tam olarak vakıf olmasa da bir taklit havası içerisinde zihnine yerleştirmeye çalışır. Usta anlatıcıları dinleyen aday, bu dönemde destanın sözlü kalıplarını ezberler, bir yandan da destan anlatımı esnasındaki beden hareketlerini taklit eder. Böylece Kırgız Türkleri arasında *“catka aluu (ezberleme)”* olarak adlandırılan dönem de bu yıllarda gelişir. Aday Manasçı, böylece destandan bazı parçaları, destanın melodisini(obonu), destan söyleme usullerini (hareket, jest ve mimikleri) öğrenir.

Aday, tüm bunları tam olarak olmasa bile çok hızlı bir şekilde ustalaşacak ve yeteneklerini geliştirecek bir biçimde hazır hale getirmiş olur (Çeribaş 2012 a: 75).

Manasçılık mesleğini benimseyecek olan bir Manasçının soyu ve ailesi de bu mesleği benimsemesi noktasında önemlidir. Bu kişilerin ailesinde veya soyunda destancı olan birileri vardır. Gelenek içerisinde bu duruma “soya çekim” yöntemi denilmektedir. Manasçı adayı aile içinde gördüğü veya ününü duyduğu bir yakınının etkisiyle bu mesleğe heveslenmektedir. Manasçı Aktan Tımbek’in babası Tımbek Capıy Uulu da Kırgızlar arasında meşhur bir Manasçı olarak bilinmektedir. Almabek Toyçubek’in babası Toyçibek, abisi Dıykanbay da Manasçılık mesleğini hususi bir iş edinmiş kişilerdendir (Aliyev ve Kulmatov 1995: 9). Alan araştırması esnasında Manasçılara “*Ailenizde destan anlatan var mıydı?*” sorusunu yönelttik. Manasçı Döölötbek Sıdıkov (KK3), babasının dedelerinin hep Manasçı olduğunu söyleyerek Manasçı olmasında soya çekimin etkisini belirtmiştir. Manasçı Azizbiy Mırzauulu (KK4) ise dördüncü ve beşinci atasının camakçı olduğunu söyleyerek soyunda destan anlatmaya yatkın kişilerin bulunduğu bilgisini vermiştir. Henüz üç buçuk yaşında Manas anlatmaya başlayan Ümöt Döölötbekov (KK5) ise soyunun Sayakbay Karaleyev’e dayandığını, büyük dedelerinin ve babasının Manasçı olduğunu söylemiş en çok da babası Bolot Döölötbekov’dan etkilendiğini ifade etmiştir.

Manasçı adayının bu mesleğe yönelmesinde çocukluk döneminde yaşadıkları, maddî manevî zorlukların da etkisi vardır. Yaşanan sıkıntılar ileride olgun ve olağanüstü özelliklere sahip olacak olan anlatıcıyı adeta hazırlamaktadır. Manasçıların hayatlarına bakıldığında çocukluk döneminde sıkıntılar yaşadıkları görülmektedir. Daha çocuk yaşta öksüz ya da yetim kalma bu sürecin önemli parçası haline gelmektedir. Öksüz yetim kalan aday daha küçük yaşlarda ya üvey babası ya da üvey annesi tarafından zor işlerde çalıştırılmaktadır. Bazen de aday hem annesini hem babasını kaybederek ailenin başka bir ferdi tarafından yetiştirilmektedir. Bu durum adayın sosyal olarak daha çabuk olgunlaşmasına zemin hazırlamaktadır. Örneğin Manasçı Sagımbay, on iki-on üç yaşlarında babasını kaybeder. Babası da daha çocuk yaşta boylar arası kavga neticesinde esir alınmış ve ömrünü bir başka boya hizmetle geçirmiş bir kişidir (KAT II 2004: 195).

Manasçılar genellikle halkın içinde yaşayan çobancılık, çiftçilik gibi işlerle uğraşan kişilerdir. Göçer evli hayatın en önemli mesleği olan çobanlık ve bu mesleğin getirdiği uğraşların ağırlığı Manasçı adaylarının olgunlaşmasında etkili olmaktadır. Bu

olgunlaşma aşamasından sonra belli bir yoğunluğa ulaşma ve rüya görme aşaması gelmektedir. Rüyanın Türk kültüründe önemli bir yeri vardır. Bir nevi bilinç akışının uyku esnasında ortaya çıkması olan rüya birçok sembolik anlamlar içermektedir. Türk sözlü anlatı geleneğinde anlatıcının rüya görmesi onu manevi anlamda olgunlaştıran ve olağanüstülüğe taşıyan bir unsur olarak kendini göstermektedir. Burada anlatıcının gördüğü rüya ile eski Türk inanışında yer alan kamın hastalanması ve bu esnada ruhlar tarafından kamlık vazifesi verilmesi ritüeli benzerlik göstermektedir. Rüya, adeta bir atlama tahtası gibi kişiyi manevî anlamda içinde bulunduğu konumdan bir üst konuma taşımaktadır (Eliade 1999: 55).

Manas anlatıcılarının rüyadan sonra anlatıma başlamaları, destanı rüyanın kerametiyle öğrendiklerini/ezberlediklerini söylemeleri bir yandan destanın kutsallığını ifade ederken bir yandan da anlatıcının kendisinin diğerlerinden farklı ve manevî anlamda üstün olduğunun göstergesi olarak sunulmaktadır. Anlatıcı olağanüstü düş gördüğünü Kuday ve arbakların kendisini bu iş için görevlendirdiklerini söyleyerek bu ruhsal üstünlüğü halka duyurmaktadır. Üstelik bu görevi gerçekleştirmenin bir zorunluluk olduğu anlayışı da rüyaya bağlanmaktadır. Ruhlardan destanı anlatma konusunda emir alan kişi anlatımı gerçekleştirmezse ceza görmekte, ruhların lanetine uğramaktadır. Gördüğü rüyadan sonra Manas'ı anlatmadığı için cezalandırılan Manasçılar hakkında çeşitli rivayetler anlatılmaktadır. Destancı Keldibek ile ilgili rivayet bunlardan birisidir. Keldibek, ruhların çağrısına uymadığı için erkek çocuk sahibi olamaz (Ergun 1995: 604).

Manasçının rüya görmesi de tıpkı kamınki gibi çoğunlukla bir hastalık ya da psikolojik bunalım sonunda ortaya çıkmaktadır. Depresyon, baş ağrısı, mide bulantısı, kusma ve terleme ile belirtilerini gösteren bu hastalık esnasında adayda iştahsızlık, ateş, korku hali görülmektedir. Tıp dilinde şizofreni adıyla bilinen bu hastalığa Kırgız Türkçesinde “ardak daruu (ruhların teması, çarpması)” veya “cin daruu (cin çarpması)” denilmektedir. Bu hastalık; Manasçılık, şamanlık, baskılık, âşıklık gibi manevi mistik yönü olan mesleklerde sık sık karşımıza çıkmaktadır (Çeribaş 2012 a: 79).

Alan araştırması esnasında görüştüğümüz Manasçı Azizbiy Mırzauulu (KK4), Manas'ı anlatmaya heveslenerek yedi yaşında başladığını ancak on dört yaşına geldiğinde şiddetli bir psikolojik rahatsızlık geçirdiğini, bu hastalıkta sonra daha önce görmüş olduğu korkulu rüyalara anlam verdiğini söylemiştir. Mırzauulu, Manas'ın kümbetine gidip iyileştiğinde böyle rüyaların kerametine inandığını belirtmiştir. Hastalıktan sonra

Mukaş Mambetov adlı destancıyı rüyasında gören Mirzauulu, bu destancı tarafından rüyada yönlendirilmiştir. Bu süreçten sonra artık Manas'ın dünyasına girdiğini söyleyen Mirzauulu bir kişi kendisi istediğinde Manasçı olamayacağını, ezber bir yere kadar işe yarayacağını, kişinin Manasçı olabilmesinin, Manas'ın dünyasına girip orada gördüklerini anlatabilmesinin ancak ve ancak ruhların o kişiyi seçmesiyle olacağını belirtmiştir. Buna göre Manasçı olmak tercihten ziyade zorunluluktur.

Manasçılar genellikle rüyalarında Manası veya kırk yiğidinden birini gördüklerini ve onlar tarafından bu göreve atandıklarını belirtmektedir. Manasçılar çoğunlukla destanı ustalarından değil rüya yoluyla öğrendiklerini belirtmektedirler. Bir Manasçı birden fazla rüya görebildiği gibi hiç rüya görmeyen Manasçılara da vardır. Manasçıların gördüğü rüyaların sayısı kaç olursa olsun, rüyaların temelde birbirine çok benzediği hatta bazılarının aynı olduğu görülmektedir. Manasçı Döölötbek Sıdıkov (KK3) *“Manas'ı anlatmaya ne zaman başladınız, rüya gördünüz mü?”* sorusunu yanıtlarken rüyasında Sayakbay Karalayev rehberliğinde Manas ve kırk çoro ile tanıştığını ifade etmiştir. Üç buçuk yaşında Manas anlatmaya başlayan ve şu anda on yaşında olan Ümöt Döölötbekov (KK5) ise rüya gördüğünü ama rüyayı şu anda anlatmaya izin olmadığını ancak büyüdüğünde kendisine izin verileceğini ve rüyasını anlatabileceğini ifade etmiştir. Henüz üç buçuk yaşındaki bir kişinin Manas gibi hacimli bir destanı ezbere alamayacağını belirten Döölötbekov, destanın kendisine rüyada öğretildiğini belirtmiştir.

Kırgız Türkleri arasında Manasçıların hepsinin olmasa da büyük çoğunluğunun rüyadan sonra mesleğe başladığı görülmektedir. Manasçı soyundan gelmiş olmanın verdiği içgüdüsel itki, bir takım sıkıntılara maruz kalma bu rüyanın arka planını oluşturmaktadır. Manas anlatılarında dinleyici olarak bulunan ve Manas ile yiğitlerinin maceralarını geleneğin süzgecinden geçmiş haliyle dinleyen Manasçı adayının bilinçaltı bu mistik rüyaya hazır olmaktadır ve yoğunlaşma sağlandığında arbakların (ruhların) dünyasıyla rüyasında tanışmaktadır. Manasçılar, rüyayı genellikle hastalık, yorgunluk veya korku anında görmektedir. Çoğunlukla güneş batmak üzereyken, hava karardığında rüyayı görürler. Rüyada pir, aksakal veya Manas ile kırk yiğidini görmektedirler. Bunlardan herhangi birini gören anlatıcı onların elinden su, kırmızı, şerbet tarzı içecek veya darı, et, buğday gibi bereketi temsil eden yiyecek almaktadır. Bunun yanı sıra pir veya aksakalın Manasçı adayının ağızına tükürmesi de görülmektedir. Bundan sonra pir, aksakal veya destan kahramanlarının ruhu Manasçı

adayına destanı öğretmektedirler. Destanı öğrettikten sonra anlatıcının anlatıya sadık kalması yoksa ruhlar tarafından ceza göreceği hususunda uyarıda bulunup tehdit etmektedirler. Arkasından iyi bir Manasçı olması için dua vererek esrarengiz bir şekilde ortadan kaybolmaktadırlar. Manas, adayla bir kez konuşmakta bunun haricinde irtibata geçmemektedir. Bunun nedeni hanlık mevkiinin Türk düşünce yapısındaki öneminin bilinçaltına yansımalarıdır. Rüyada, ruhlar ona anlatıcılık görevini verirler ve kurallara uyararak destanı anlatması gerektiğini yoksa maddî manevî ceza göreceğini bildirirler. Bundan sonra destancı ruhlara söz verip destanı anlatmaya başlamaktadır. Rüyayı gören Manasçı adayı uyandıığında kurban kesmektedir. Bunu hem gördüğü özel rüyaya şükür için yapmaktadır hem de rüyada gördüğü arbakların (ata ruhlarının) hoşnutluğunu sağlamayı amaçlamaktadır (KAT II 2004, ME II. 1995). Atalar kültü inancını taşıyan bu uygulama Anadolu'da da rüyada ölmüş yakınları görünce hayır dağıtmak şeklinde devam etmektedir.

Manasçıların gördüğünü söylediği rüyaların dört ortak noktasını şu şekildedir:

1. Bu rüyaların en karakteristik özelliği Manas ve bahadırları ile Türk kültüründe kutsiyet atfedilen aksakallı veya derviş tipli kişilerin rüyalara girmesidir.
2. Rüyaların bir başka özelliği Manasçılardan mutlaka Manas ve bahadırlardan bahsetmeleri istenmesi ve aksi takdirde bunun cezasının olduğunun vurgulanmasıdır.
3. Rüyaların üçüncü ortak özelliği bahadırlar ile Manasçılar arasında Manas söyleme hususunda bir söz verme, ant içme kuralının varlığıdır.
4. Rüyaların dördüncü ortak özelliği Manasçı ile Manas ve bahadırları arasında kutsal teması gerçekleştiren kırmızı, süt, su gibi içilecek; kum, kavut, taş, darı, tükürük gibi yutulacak cinsten nesnelere alışverişidir. Bazen de bunlar dışında mendil, at, kamçı verme, mühür basma gibi yollarla temas sağlanmaktadır. (Çeribaş 2012 a: 88).

Rüya görme aşamasını geçiren Manasçı, Manasçılık eğitimine başlamaktadır. Bu eğitim geleneğin kuralları içerisinde daha çok bir ustanın eşliğinde gerçekleşmektedir. Zaten rüya Manasçı için ilk eğitim olmaktadır, rüyada Manas'ı ve yiğitlerini görüp onların özelliklerini tanımaktadır. Her ne kadar Manasçılar, destanı ustalarından değil rüyadan öğrendiklerini vurgulasa da destanın ezberlenmesi, anlatımın hangi tarzda yapılacağına dair hususlar ve geleneğe dair bilgiler ustanın eğitimi ile öğrenilmektedir. Ustalar için de yetenekli bir öğrencisinin olması kendi isminin gelecek nesillere taşınması için önemli olduğundan bir çırak yetiştirmek istemektedirler. Bir usta birden

fazla öğrenci yetiştirebileceği gibi bir çırak da birden fazla ustadan eğitim alabilmektedir.

Manasçılarının, Manasçı olmadan önceki süreçleri iki aşamada değerlendirilebilir. Bu iki aşama da iki şekilde tasnif edilir: rüyadan önceki ve sonraki dönem veya ustadan önceki ve ustadan sonraki dönem. Aday on üç- on dört yaşlarındayken başlayan ilk dönem yirmili yaşlara kadar sürmektedir. Rüya öncesi dönem de heveslenme, şiirleri ve destan metnini ezberleme, basit icra şeklinde kendi içinde aşamalara ayrılmaktadır. Rüya sonrası dönem adap-erkân öğrenme, destanı ve destandaki sözlü kalıpları öğrenme ve icra yollarını öğrenme olarak üç aşamaya ayrılmaktadır (Çobanoğlu 2011: 73). Albert Lord ise anlatıcının geçirdiği dönemleri dinleme, özümseme, uygulama olarak üçe ayırmaktadır (1960: 24).

Her Manasçı kendisine bir usta seçmektedir. Manasçılara sorduğumuz “*Eğitim aldınız mı, ustanız var mı?*” sorusuna Manasçı Döölötbek Sıdıkov (KK3); rüyasında gördüğü ve el aldığı Sayakbay Karalayev’i ilk ustası olarak onu gördüğünü, bundan sonra kendisini küçüklüğünden beri Manas anlatma konusunda teşvik eden babasını üstat olarak seçtiğini belirtmiştir. Üçüncü ustasının ise konservatuarda tanıştığı halk sanatçısı E. Tursunaliyev olduğunu ifade etmiştir. Bundan başka Urkaş Mambetaliyev, Saparbek Osmanbetov, Nazar Seyitahmatov adlı kişilerden talim terbiye aldığını ve onları da üstat olarak gördüğü söylemiştir.

Manasçı Azizbiy Mırzauulu ise birçok çağdaş destancılardan eğitim aldığını, kendisine ilk tesir eden kişinin Kırgız millî sanatçısı Asankan Cumanaliyev olduğunu belirtmiştir. Onun çırağı olan Muhtarbek’ten de etkilendiğini, ayrıca Kamil Mambetaliyev’i usta olarak kabul ettiğini ifade etmiştir. Mambetaliyev’in kendisini daha iyi eğitim görmesi için Bişkek’e getirip Döölötbek Sıdıkov’a emanet ettiğini bu sebeple Sıdıkov’u da üstat olarak gördüğünü söylemiştir. Ümöt Döölötbekov (KK5) ise ustasının babası Bolot Döölötbekov olduğunu söylemiştir.

Belli bir yeteneğe sahip olan aday, ustasının da yardımıyla iyi bir anlatıcı olma yolunda ilerlemektedir. Aday, ustasından sadece destanı değil destanın nasıl anlatılacağını, toplum içinde nasıl davranması, nasıl oturup kalkması gerektiğini de öğrenmektedir. Ayrıca aday; her vakanın motiflerini ve bunları geliştirme yöntemlerini, epizotların birbirine bağlanma şekillerini, destan kahramanlarının yaşamöyküsünü ve fiziki görünümünü, destanın coğrafi tabakası içerisinde yer alan mekânların betimlemelerini,

anlatı içerisinde yer alan canlı cansız varlıkların betimlemelerini, anlatı esnasında kullanılacak geleneksel formülleri, Kırgızların gelenek ve göreneklerini, Kırgız tarihini, destanın ezgisini ve müziğini, icra esnasında beden dilini nasıl kullanacağını ustasından öğrenir (Yunusaliyev 1985: 482, Ömürbay 2004: 413-414). Tüm bunları ustasından öğrenen anlatıcı muhayyilesinin gücünü de kullanarak yeni anlatımlar ortaya koyabilme seviyesine ulaşmaktadır. Aday Manasçı için ilkin gerekli olan şey anlatıcılık hususunda istidatlı ve istekli olmasıdır.

Alan araştırmasında Manasçılara “*Manas’ı nasıl ezberlediniz?*” sorusunu sorduk. Manasçı Döölötbek Sıdıkov (KK3), kişinin anlatıcılığa istek ve istidadının olması, bunun yanında kelime hazinesinin iyi olması, doğaçlama söyleme yeteneği ve ezber gücü gibi kabiliyetlerinin bulunması gerektiğini ifade etmiştir. Sıdıkov, çok uzun bir destan olan Manas’ın sadece ezberleme ile anlatılamayacağını, Manas anlatmak isteyen kişiye Manas, anlatma izni vermişse anlatırken olayların hayal olarak gözünün önüne geldiğini söylemiştir. Kendisinin de Manas anlatırken gözünü yumduğunda anlattığı her şeyi hayalen gördüğünü ifade eden Sıdıkov, destanı anlatırken kendisini destan kahramanlarından biri gibi hissettiğini ve hayalen gördüklerini aynen anlattığını belirtmiştir. Manasçı Azizbiy Mirzauulu (KK4) ise Manas’ı yedi yaşından on dört yaşına kadar ezbere anlattığını ancak ezbere anlatmanın etkili olmadığını ifade etmiştir. On dört yaşına geldiğinde korkunç rüyalar gören ve bundan sonra psikolojik olarak rahatsızlanan Mirzauulu, Manas türbesine gittikten sonra iyileştiğini ve bundan sonraki anlatımlarında anlatacağı sahnelerin gözünün önünde canlandığını söylemiştir. Ümöt Döölötbekov (KK5), Manas’ı üç buçuk yaşında anlatmaya başladığını, bu yaşta bir kişinin uzun bir destan olan Manas’ı ezberlemesine imkân olmadığını, kendisinin Manas’ı gördüğü rüyalar ve anlatım esnasında gözünde canlanan hayaller sonucu anlatmaya başladığını belirtmiştir. Döölötbekov “*Bana ne söylerlerse ben onu anlatıyorum.*” diyerek metafizik yoğunlaşmanın anlatımdaki etkisini vurgulamıştır. Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi etkili bir icra için ezber tek başına yeterli değildir. Ezberin yanında zengin bir sözcük dağarcığı ile ruhî yoğunlaşmaya ihtiyaç vardır.

Heveslenme, mesleğe yönelme, rüya ve eğitim süreçlerini tamamlayan aday Manasçılar belli bir olgunluğa ulaştığında gelenek gereği sınava tabi tutulmaktadır. Her Manasçı bu sınavı vermese de Manasçıların toplum içinde saygınlık kazanması için bu sınav önemli olduğundan Kırgız Türklerinin sözlü geleneğinde yaygınlaşan bir kural halini

alır. Kırgız Türklerinin sözlü geleneğinde anlatıcılar ustası tarafından belli alanlarda ve şekillerde sınava tabi tutularak halk karşısında yetkinliğini ispatlamaktadır. Bu sınavlardan ilki atışmadır. Aday Manasçı, adı duyulan bir destancıyla atıştır ve onu yenersen kendini ispatlamış olmaktadır. İkinci sınav türü ise belli bir kalabalık karşısında tek başına destan icrası gerçekleştirmesidir. Bu icra esnasında halkın hoşnutluğunu ve beğenisini kazanan Manasçı artık usta olarak kabul edilmektedir. Aday Manasçı bazen de hiç sınava tabi tutulmadan ustasının duası ve izni ile ustalığa geçiş yapmaktadır. Bir başka yöntem ise bu üçünün bir arada gerçekleşmesidir. Buna göre aday, önce kalabalık önünde tek başına destan söylemeli ardından atışma yapmalı bu iki alanda başarılı olursa ustasının duası ile icazet almalıdır (Çeribaş 2012 a: 93-95, KAT II 2004, ME II. 1995).

Alan araştırması esnasında Manasçılara “*Sınav verdiniz mi?*” sorusunu sorduk. Manasçı Döölötbek Sıdıkov (KK3), üstatlar karşısında sınav verdiğini ve bu üstatların kendisine bazı tavsiyelerde bulduktan sonra onun yetkinliğini ilan ettiğini belirtmiştir. Manasçı Azizbiy Mirzauulu da ilkin üstadı Asankan Cumanaliyev’in karşısında sınav verdiğini, bu sınavdan sonra Cumanaliyev’in kendisine dua edip tek başına anlatma izni verdiğini ifade etmiştir. Sınav verdikten sonra Manasçı artık tek başına icra gerçekleştirebilmektedir. Benzer uygulamalar Anadolu’da da gerçekleşmektedir.

2.3. Akın

Anlatıcı için kullanılan terimlerden biri de akındır. Akın, doğaçlama şiir söyleyen şair anlamındadır. Bazı kaynaklara göre akın kelimesinin Uygur Türkçesinden alınarak “danışman, akıllı” anlamına geldiği ifade edilirken bazı araştırmacılar ise “akmak, akıp gitmek” anlamında olduğunu ileri sürerler. “Akın” terimini Farsça “ahun” kelimesine dayandıranlar da vardır. Metin Ergun, akın sözcüğünün Türkçe kökenli olduğunu ifade ederek “akmak, hücum etmek, dalaşmak, tartışmak, kavga etmek” anlamlarına geldiğini bildirir (2002: 102). Radlof, Smirnova, Yudahin, Samayloviç ve Bugadov gibi araştırmacılar kelimeyi Farsça’ya dayandırıp “akıllı, âlim, ileri görüşlü” anlamlarına geldiğini savunmaktadır (Temur 2014: 14).

Akın kelimesi son dönemlerde kullanılmaya başlanmış ve yaygınlaşmış bir kelimedir ve özellikle sosyal konularda doğaçlama şiir söyleyebilen kişi anlamında kullanılmaktadır. “*Halkın dilinde; eğitilmiş, din ve felsefeden anlayan; aşk, tabiat, ahlak, felsefe*

konusunda nasihat, öğüt tarzındaki şiirleri irticalen söyleyebilen ırçılara ‘akın’ denmeye başlanmıştır.” (Temur 2014: 15).

“Akın” terimi genelde “ırçı” terimiyle aynı anlamda kullanılmaktadır. *Kırgız Tilinin Düşündürmө Sözlüğü’nde* akın, şiir yazar, şiir türünde eser yaratan kişi olarak tanımlanır ve ırçılarla aynı kategoride olduğu ifade edilir. Akınlar “ak tañday”, “cez tañday” olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. “Ak tañday” üstün söyleyici anlamında kullanılır, “cez tañday” ise çoğunlukla usta malı söyleyen acemi anlatıcı olarak kullanılmaktadır (Abduldayev ve İsayev 1969: 38).

Akınlar her ne kadar ırçılarla bir değerlendirilse de Kırgız Türklerinin sözlü geleneğinde akınlar ile ırçıların farklı yönleri söz konusudur. Ortak noktaları ikisinin de şiir söylemeleri ve yazmalarıdır. Akınlar yazdıkları ve söyledikleri şiirlerde içinden çıktıkları toplumu yansıtmaktadır, onlar toplumun aynası hükmündedir (Alimov 2003: 3).

Akın, Türkiye Türkçesindeki “âşık” kavramıyla eş anlamlıdır. Akınlar doğaçlama şiir söyleyebilen ve atışma yapabilen kişidir. Bu yönüyle âşıklarla benzerlik göstermektedir. Halk arasından çıkan akınlar, halkın arasında dolaşarak mesleklerini icra ederler. Akınlar bir yandan öğütleriyle halkı eğitip onların düşünce dünyalarını yönlendirirken bir yandan da edebî türleri halka aktararak onların edebî ihtiyaçlarına cevap verir. Akınlar bazen de anlattıklarıyla halkın mizah ihtiyacını karşılar, onları güldürüp eğlendirir (Çeribaş 2012 a: 25).

Ayrıca akınlar destan anlatma kabiliyetine de sahiptirler. Benzer bir şekilde Anadolu da âşık denilen kişiler de epik konulu anlatılar sunabilmektedir. Âşıklar ve akınlar bu konuda da benzerlik göstermektedir ancak coğrafya farklılığı ve kültür çeşitlenmelerinden kaynaklanan küçük farklar mevcuttur: “*Âşıkların destanları epik olmakla beraber daha çok gerçek olayların dörtlükler hâlinde anlatulmasından ibarettir ama akınların destanları “epope” tarzında olup olağanüstü olaylarla süslenmiştir. Akınların destanları, Anadolu’da yerini halk hikâyesi denen türe bırakmıştır.”* (Arvas 2011: 517).

Akın sözcüğü Kırgız Türkçesinde genel anlamda “ozan, şair” anlamında kullanılır ve Türkiye Türkçesinde olduğu gibi halk şairi olarak nitelendirilen âşık tarzı anlatıcıları ayırmak için “el akını” ifadesi tercih edilir. Akın kelimesi çağdaş şairleri de kapsadığı için “el/halk” ifadesi özellikle kullanılmaktadır (Temur 2014: 14).

Akınlar beşe ayrılır: efsanevî akınlar, yazar akınlar, comokçular, tökmö akınlar, Manasçılar. Efsanevî akınlar; anlatımıyla halkın zihninde yer eden, haklarında anlatıların oluşturulduğu akınlardır. Örneğin Kırgız Türkçesinde Tolubay ve Toktogul üzerine oluşturulan atasözleri vardır. Bu atasözlerinden biri şöyledir: *“Toktogulday ırçı bol, Tolubayday sınçı bol/ Toktogul gibi anlatıcı ol, Tolubay gibi falcı ol.”* Bu iki akının yanı sıra Urçı uul, Caysan ve Keldibek de efsanevî akınlar olarak tanınmaktadır. Bunlardan Urçı uul, Manas destanında Manas’ın kırk yiğidinden biri olarak geçmektedir ve bütün savaşlara katılmış olarak anlatılmaktadır. Caysan ise özellikle Manas anlatılarındaki uzun tasvirleriyle tanınmaktadır, han çadırının özelliklerini uzun uzun anlatan akın bu özelliğiyle halk arasında *“Akın Caysan, sadece evin içini yarım günde söyler”* şeklinde bir sözün yayılmasını sağlar. Efsanevi akınlardan Keldibek de anlatımıyla dinleyicileri olayın içine çeken bir anlatıcıdır. Onun hakkında söylenen *“Keldibek destan anlatırken, köye yağmur yağar, şiddetli rüzgâr eser ve atların kişnemesi, yiğitlerin narası, kılıçların sesi duyulurdu.”* ifadesi Keldibek’in halkın zihninde iz bırakan bir akın olduğunu göstermektedir (Namatov 2001: 8-9).

Burada yazıcı akın(cazgıç akın) olarak belirtilen ise kalem sahibi akınlardır, bunlar şiirlerini sadece sözlü olarak değil yazılı olarak da aktarabilmektedirler. Tökmö akınlar ise Türkiye Türkçesindeki ifadesiyle “badeli” akınlardır. Bunlar rüya görme sonucu akın olurlar.

Artıkbayev ve Baycigitov da akınları beş gruba ayırarak her birinin hususiyetlerini belirtir:

1. Efsanevî Akınlar: Halkın zihninde iz bırakmış olan ve olağanüstü güçlere sahip olduğuna inanılan büyük akınlar.
2. Tökmö Akınlar: Doğaçlama şiir söyleyebilen, geleneğe uygun tarzda destanlar anlatan akınlardır. Üsönbayev, Toktogul, Tımbekov gibi akınlar bu gruptadır.
3. Cazgıç Akınlar: Her dönemde eski bir konuyu yeniden uyarlayıp yazabilen akınlardır. Togolok Maoldo, Şamet Toktobayev gibi isimler buraya dâhil edilebilir.
4. Kuudul Akınlar: Bir destanı jest ve mimikler eşliğinde söyleyebilen, kendi kendini yetiştiren, özel yetenekleri olan, komik ve duygusal anlatıcılardır. Kökötöy Toto Uulu, Beknazar Arzımat Uulu, Şarşen Termecikov gibi isimler bu gruba dâhil edilmiştir.

5. Manasçılar: Sadece Manas destanının tamamını ya da bir parçasını okuyan kişilerdir. Şapak İrismandayev, Sagımbay Orozbek Uulu, Canıbek Kocekov, Akmat Rısmandıayev gibi isimler bu gruba dâhil edilmiştir (Artıkbayev ve Baycigitov 1988: 36).

Kırbaşev, akınları bir olayı şiir olarak yazıp türkü olarak okuyabilen destanı yaratabilen kabiliyetli kimseler olarak tanımlar ve bir destanı saz olmadan jest ve mimikleriyle anlatma kabiliyetine sahip olduklarını belirtir (1983: 38).

Kırgız sözlü geleneği içerisinde akınlar şiirlerinde işledikleri konuya göre; nasihatçi akınlar, hicivci/ güldürücü akınlar, camakçı akınlar; şiir söyleme yazma yeteneğine göre tökmö akınlar, comokçu akınlar, cazgıç akınlar olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Buna göre nasihatçi akınlar, “nuskooçu akındar/ırçılar” adıyla bilinir ve hikmetli şiirler söyleyen anlatıcılardır. Dine, hayata ve insana değgin birçok konuya değinerek bu noktada yol göstericilik rolü üstlenen bu akınlar özellikle toplumun ahlak kurallarını dillendirmektedir (Abduldayev ve İsayev 1969: 454, Şeriyev ve Muratov 2004: 63).

Kuudul akınlar ise şiirlerinde ele aldıkları konuları mizahî bir üslupla aktaran kişilerdir. Kuudulluk, komedyenlik anlamına gelmektedir (Yudahin 1998: 529, Düyşaliyev 2007: 85). Bunlar toplum içindeki sıkıntıları ve zayıf noktaları da komiklele ele alıp hicvetmektedir. Kuudul akın; her türlü sözü olayı gülünç bir şekilde ele almaktadır (Şeriyev ve Muratov 2004: 46, Abduvaliyev vd. 2010: 827).

Jest ve mimiklerini kullanarak bir mizahî konuyu anlatan kuudullar üçe ayrılmaktadırlar:

1. Taklitçi Kuudullar: Hayvanları veya insanları taklit ederek çevresindekileri güldüren kimselerdir.
2. Monolog şeklinde anlatan kuudullar: Kendisinin veya başkasının yaşadığı olayları mizahlı bir şekilde anlatanlardır.
3. Akın Kuudullar: Folklor ürünlerinin çoğunu mizahlı bir anlatıma dönüştürerek sunabilen anlatıcılardır (Öyke 2004: 16).

Kuudul söz ustaları da diğer akın, ırçılar gibi ilden ile dolaşarak sanatlarını icra etmektedir. Bu tipler sanatlarını boy beylerinin, manapların ve zenginlerin bulunduğu ortamlarda, düğünlerde, eğlence ve özel günlere has diğer toplantılarda sergilerler. Bu yolla bir yandan söz ustalıklarını gösterirken bir yandan da geçimlerini sağlarlar. Halkın eğlenme ihtiyaçlarına cevap veren kuudullar, toplumda aykırı gördükleri halleri de dile

getirerek halkın duygu ve düşüncelerine tercüman olup bir nevi halk sözcüsü gibi vazife görürler. Bu şairler şiirlerinde; kendi dönemlerindeki sosyal meselelere, insanoğlunun zaaflarına, toplumda garip karşılanan davranışlara zıtlıklara ve çelişiklere dair konuları işlerler (Çobanoğlu 2003: 22).

Kırgız Adabiyatı Terimlerinin Tüshündürmө Sөzdügü'nde: “Tenkitsel eserleri söyleyen veya icra eden, hal hareket, davranışları ile halkı güldüren kişi. Onlar birilerini taklit eden, birileriyle alay eden, fıkra anlatan, komiklik yapan, gülünç şeyleri icra eden, maskaralık yapan, oyun çıkararan” (Şeriyev ve Muratov 1994: 46) kişi şeklinde bir tarifile kuudulların mizahî ve eleştirel yönleri ortaya koyulmaktadır.

Kuudul söz ustaları sadece güldürücü şiirler söylemezler, şecere söyleme ve eleştiri yapma gibi yollara da başvururlar (KSE III 1978: 480). Kuudulluk, Kırgız Türklerinin sözlü anlatı geleneği içerisinde köklü bir geçmişe sahip olan ve halk tarafından da takdir kazanan bir icra dalıdır. Kuudullar; kıvrak zekâlarıyla, hazır cevap oluşlarıyla ve olaylar karşısındaki duruşlarıyla halk nazarında itibar kazanırlar. Halkı güldürüp rahatlatan kuudullar; cimrilik, açgözlülük, hasetçilik, cahillik gibi olumsuz yönleri yermek suretiyle güldürürken ahlaki eğitim gerçekleştirmektedir. Ayrıca sosyal adaletsizliklere karşı ortaya koydukları tavırlarla da halkın takdirini kazanmaktadır. Tüm bunların neticesinde halkın gönlünde yer edinen kuudulların adları nesilden nesile anlatılarak ölümsüzleşir (Karadavut 2006: 415).

Yetenekleri bakımından akınlara baktığımızda “*camakçı akın*”, çıraklık dönemindeki henüz söyleme yeteneği tam gelişmemiş akındır. “*Tökmө akın*” ise, Türkiye Türkçesindeki “*badeli âşık*” terimine denk gelmektedir. Bu kişiler doğaçlama söz söyleyebilmektedir. Bir akının tökmө akın olabilmesi için hayatın anlamına vakıf olabilmesi, fikir yürütme becerisi olması ve zeki olması gereklidir ancak bu suretle doğaçlama söyleme kabiliyetini elde etmektedir. Bundan sonra kolaylıkla şiirlerini inşa edebilmektedirler. Radloff’un bir akına “*Ne tür şiir söyleyebilirsin?*” sorusuna akının “*Nasıl şiir olursa olsun söyleyebilirim çünkü Allah beni şiir konusunda hünerli yaratmış. O benim ağzıma sözleri getirir veya onları bulmam için hiçbir zorluğu yoktur. Ben hiçbir şiiri hiçbir zaman ezberleyip öğrenen kişi değilim, hepsi içimden gelir.*” şeklinde cevap vermesi bu durumun izahıdır (Asanaliyev vd. 1988: 31-32).

Tökmө akınların bu kabiliyeti gördükleri olağanüstü rüya ile ilişkilendirilmektedir. Rüyasında destan kahramanlarını veya eski usta anlatıcıları gören akının onların

yardımıyla söz söyleme kabiliyetini elde ettiği düşünülmektedir. “Tökmö akınlar ‘köñül buru (elestü kıyaldanu)’, ‘tüş körü (rüya görme), ‘üyrönüü(camacıklık), ‘sınay ve çeberçiliktı özdeşüürüü (mesleği ya da sanatı icra etme)’ gibi dönemleri yaşadıkdan sonra gerçek akın olarak kabul edilirler.” (Çeribaş 2012 a: 29).

Tökmö akın olmaya aday olan kişi heveslenme aşamasından sonra bir ustadan eğitim almaktadır. Uzun süre ustasından bu sanatın hünelerini ve gerekliliklerini öğrenen camakçı akın çıraklık dönemini tamamlar. Bu durumda ustası ona halk önünde anlatma konusunda yetki verip onun eğitimini sonlandırabilmekte, ustalık derecesini anlamak için bir başka akınla atışma yapmasını isteyebilmekte veya topluluk önünde icrasını gerçekleştirmesini söyleyebilmektedir. Gerçek bir akın olmanın yolu bir ustanın eğitiminden geçerek geleneğin kurallarını öğrenmektir. “Usta-çırak ilişkisinde yetişmeyen bir akının sanatını icra etmesi Kırgız edebî geleneğinde mümkün değildir. Kırgız halk edebiyatında büyük şairlerden sayılan Kalık Akiyev, Barpı Alıkulov, Alımkul, Korgol yine büyük usta sayılan Toktogul’dan ders alarak ve onun mektebinde yetişerek icraya başlamışlardır.” (Çeribaş 2012 a: 29).

Comokçu akın olarak ifade edilen anlatıcılar ise çoğu zaman “Manasçı” terimiyle aynı anlamda kullanılmaktadır. Bu anlatıcılar doğaçlama söz söyleme yeteneğine sahiptirler ve anlatma becerisi noktasında camakçı akınlardan daha ileri bir safhadadırlar. Bu sebeple Manas gibi büyük bir destanı da söyleyebildikleri ifade edilmektedir (Çeribaş 2012 a: 31).

Cazgıç akın olarak ifade edilen yazıcı akınlar bir başka deyişle kalem şairi olan akınlar, şiir tarzında eser kaleme alan kişiler olarak tanımlanmaktadır. “Cazgıç akın” terimi Kırgız Türkçesinde 19. yüzyılın sonu, 20. yüzyılın başında kullanıma girer (Çeribaş 2012 a: 91, Temur 2014: 9). Kırgız Türklerinin edebiyatında destan yazan şairlere bu ad verilir. Yerleşik hayata geç geçilmesi Kırgız sosyal yaşamında tabakalaşmaların ortaya çıkmasını önler, böylece okuryazar kesim ile halk birbirinden kopmaz. Bu durumun neticesi olarak kalem sahibi şairler halkın sözlü ürünlerini, yazılı yaratmalarında kaynak olarak kullanma fırsatı yakalarlar ve halkın ruhunu, duygu ve düşünce yapısını yansıtan ürünler ortaya koyarlar. Cazgıç akınların oluşturdukları anlatılarda bu durum söz konusudur. Bu anlamda cazgıç akınların eserlerinde toplumun yansıması görülür ancak yazılı kültürün bir getirisi olarak farklı toplumların eserlerinden ve kültürlerinden etkilenmelerin de olduğu gözlemlenmektedir. Bu akınların eserlerinde Kırgız

toplumunun başından geçen sosyal olayların izlerini görmek mümkündür. Özellikle Ekim devrimi öncesinde Kırgız Türklerine yapılan baskı ve zulmün bu akınlar tarafından işlendiği görülmektedir. Bu tür eserler birer tarihî belge özelliği taşımaktadır.⁹ Ulanbek Alimov, *Kırgızistan'da Akınlar ve Akınlık Geleneği* adlı çalışmasında akın tiplerini verirken “akın”ın anlamının ortaya konulması için tarihi gelişiminin iyi bilinmesi gerektiğini ifade ederek bu anlatıcıların geçmişteki tipleri ve günümüzdeki tipleri hakkında bilgiler verir. Akının kökenlerinin bakışlara dayandığını belirtir ve ilk folklor yaratıcıları olan bakışların oluşturduğu geleneğin bugünkü akın tipinin oluşumunda etkili olduğunu ifade eder. Akınların günümüzdeki tipleri ise; Kuudullar, çeçenler, sınıçlar, sançıracılar, ata, dede, ake, moldo, koco ve apızlar şeklindedir (Alimov 2003: 12).

Kırgız Türklerinin anlatı geleneğinde “Çeçen (ozan)” adını taşıyan anlatıcılar akın tipinin modern çeşitlenmesi olup, güzel konuşma yeteneğine ve zekâyâ sahip kişilerdir. Duruma göre doğaçlama söz üretmede yetkin kişiler olan çeçenler söz atışmalarında öne çıkmaktadır. Çeçenlerde/ şeşenlerde üç özellik öne çıkar: zekâ, edebî söz söyleme, doğaçlama söyleyebilme. Bu kişiler halk arasında ilişkileri düzeltmek, halkın yaşam tasavvurunu önde tutmak, boylar ve devletlerarasındaki sorunları aracılık yaparak çözmek, gelenek ve göreneklere canlı tutup gelecek kuşaklara aktarmak gibi görevler üstlenmektedirler (Özkan 2000: 611).

Sınıçlık ise söz cambazlığını ve insan psikolojisini iyi bilen kişilerin yürüttüğü bir kurumdur. Bu kurumda da söz söylemenin büyük önemi vardır. Bu sebeple sınıçlar halk arasında saygı görmektedirler. Sınıçlar insan ve insana değgin birçok şey hakkında bilgi ve tecrübeye sahip kişilerdir ve öngörülerıyla tanınmaktadırlar. Örneğin bir çocuğun görünüşüne bakarak gelecekte nasıl bir kişi olacağı hakkında yorum yapabilmekte, atların görüntüsüne göre onların özelliklerini söyleyebilmekte, avcı hayvanların özelliklerini yine görünüşlerinden çıkarabilmekte, savaş sırasında hangi taktiğin etkili olabileceğini belirleyebilmekte, genç akınları sınavıp onların söz gücünü ölçebilmektedirler (Yudahin 1985: 182).

⁹ "Bunlar arasında 1916 yılında Kırgızlar arasında 'Ürkün' olarak bilinen sürgünlerin önemi büyüktür. Bu vaka Kırgız cazgıç akınlarının eserlerinde 'Ürkün (Kaçkın)', 'Kayran El (Geri Dönen Halk)', 'Kaçak Turmuşu (Kaçak Hayatı)' gibi başlıklarla çokça işlenmiştir." (Asanaliyev, vd. 1988:290).

Kültürel açıdan geniş ve zengin Türk coğrafyasında bir meslek olarak teşekkül eden sınıç kavramı kâhin, danışman, insanların ve hayvanların kalitesini tayin eden, hakikati araştıran bilge kişi anlamlarında kullanılmaktadır. Tarihî dönemler içerisinde muhtelif Türk boylarında sınıçlar, hakikati araştıran ve insan ile hayvanların özelliklerini tayin eden bir meslek erbabı olarak sanatlarını icra ederler ve geleneklerini yaşatırlar (Temur 2004: 179-193).

Sançıracılar ise bir kişinin veya bir ailenin şeceresini çıkarıp bunu sözün gücüyle aktarabilmektedirler. Sançıracılar, şecere anlatımı esnasında tarihte yaşanmış büyük olayları da aydınlatıldığından tarihe ışık tutan yol göstericiler hükmündedirler.

Kırgız Türklerinin anlatı geleneğinde söz ustaları, kendi isimlerinin önüne veya sonuna bazı lâkaplar eklemektedirler. “Ata, dede, ake” gibi akrabalık bildiren terimler bunlardan bazılarıdır. Türkiye’de Dede Korkut, olarak söylenen ifade Kırgız Türkleri arasında Korkut Ata şeklindedir. Bu akrabalık terimlerinin yanı sıra “*moldo/molla, koco/hoca, apız/hafız*” gibi lakaplar da görülmektedir. Koco Ahmet Yesevî, Togolok Moldo gibi isimlendirmeler buna örnektir.

Akın ve âşıkların en önemli özellikleri doğaçlama söyleyebilmeleri, çalgı olarak genelde kopuzu kullanmaları, usta-çırak ilişkisi içerisinde yetişmeleri ve gezgin olmalarıdır. Akınlar tıpkı Anadolu’daki âşıklar gibi atışma yapabilmektedir. Akınların atışma/aytış esnasında uydukları önemli kurallar şunlardır: “1. Selamlaşmak 2. Sözle saldırmak 3. Konuyu derlemek 4. Yeneni kutlamak 5. Nasihat sözleri” (Adilbekova 2002: 6).

Karşısında bulunan kendisi gibi söz ustası olan meslektaşını söz cambazlığıyla yenmeğe çalışan akın, diğerine adeta savaşıyormuş gibi hücum etmektedir. Karşısındaki akını sadece bireysel olarak eleştirmez, boyunun kusurlarını ortaya çıkarıp kendi boyunu ve kişisel özelliklerini överek söz ustalığıyla onu yenmeğe çalışır. Akınlar arasındaki aytışlar, Anadolu’daki âşık atışmalarını andırmaktadır (Yardımcı 2002: 264).

Akınların aytışları içeriğine ve icra şekline göre altıya ayrılır:

1. Sanat Aytışı: Bu tür atışmalarda akınlar; duygularını, fikirlerini ve bilgilerini en etkili ve sanatlı şekilde şiire dönüştürerek, şiir söyleme hususunda birbirlerine üstünlük sağlamaya çalışır. Akınlar kelimelerin farklı anlam değerlerinden, söz sanatlarından, mecazlı söylemlerden, atasözü ve deyimlerden yararlanarak sanat açısından en üstün şiiri oluşturmaya çalışırlar. Bu kıvrak bir zekânın yanı sıra dilde yetkin olmayı zorunlu kılmaktadır.

2. Alım-Sabak Aytışı: Bu tür atışmada konuyu, ilk söyleyen akın belirlemektedir. En az iki akının karşılıklı atıştığı bu atışmada diğer akın ilk söyleyen akının belirlediği içerik ve şekil yapısına göre cevap vermelidir.

3. Tamaşaluu Aytış: Bu aytış türünde akınların amacı seyirciyi güldürmek ve aynı zamanda hüner göstermektir. Akınlar birbirleriyle alay etmek, birbirlerine komik şakalar yapmak suretiyle seyirciyi güldürür. Bu aytış eğlence amaçlı olduğundan çoğunlukla akınların birbirini yenmesine bakılmaz.

4. Kordoo (Hor görme) Aytış: Atışma esnasında akınlar kendi boylarını, boy beylerini ve kendilerini övüp karşısındaki akının boyu, boy beyi ve kendisiyle alay edip küçümser. Atışma esnasında çok ağır ifadeler kullanılsa da seyirciler veya akınlar bu sözlere müdahale edemez çünkü atışmayı kazanmanın şartları içinde karşı tarafı yermek olduğu kadar yergiye tahammül de vardır.

5. Tabışmaktuu (Bilmeceli) Aytış: Anadolu'daki muamma sormaya benzer bir içeriğe sahip olan bu atışma türünde bir akın diğerine şiir şeklinde bilmece sorar. Karşısındaki akın bilmeceyi bilirse o kazanır, bilemezse bilmeceyi soran akın kazanır.

6. Çeçendik Aytış: Bu atışma türü diğerlerinden farklı olarak çoğunlukla kara söz (nesir) şeklindedir. Çeçendik aytış, içerik olarak kordoo aytışa benzer; akınlar birbirleriyle alay ederek karşısındakini küçümser. Atışma esnasında akınlar düşündürücü ve etkileyici sözlerle kendilerini ve mensup oldukları boyu övüp karşısındakini yerer (KSE I 1976: 107, KAT I 2004: 659-673, Obozkanov 2006: 78).

Kırgız akınları dönemlere, dönemdeki şiir anlayışlarına göre sınıflandırılmaktadır. Bu bağlamda akınların yetişme dönemleri ve şiir akımlarına göre beş sınıfa ayrıldığı görülmektedir. Birinci dönem, 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın ilk yarısında yaşamış akınları kapsamaktadır. Bekmurat, Sarı Irçı, Balık Kumaruulu gibi akınlar bu dönemde yaşar. İkinci dönem, 19. ve 20. Yüzyılları kapsar ve bu dönemde Moldo Kılıç, Ümötalı Eseneman Uulu, Togolok Moldo gibi isimler yer alır. Üçüncü dönem Kalık Akıyev, Abdıkalık Çorobayev, Osmankul Bölöbayev gibi isimlerin yetiştiği süreçtir. Dördüncü dönem 20. yüzyılın son çeyreğinde yaşamış Zamirbek Üsönbayev, Tuuganbay Abdiyev, Estebes Tursunaliyev gibi akınların dönemidir (Çeribaş 2012 a: 34).

Kırgız akınları, icra tarzlarına, anlatım esnasında kullandıkları çalgı ve ezginin farklılığına göre de sınıflandırmaya tabi tutulurlar. Adlandırma itibariyle coğrafi bir sınıflama gibi gözükse de daha çok uygulama temel alınarak yapılan bu sınıflamada

akınlar iki gruba ayrılır: 1. Tündük Mektebi (Kuzey Mektebi: Telli Mektep), 2. Tüştük Mektebi (Güney Mektebi: Dilli Mektep)

Tüştük Mektebi tel olmadan dil ile söyleme tarzını benimsemektedir. Bu mektepte hiçbir çalgı aleti kullanmaksızın sadece ezgiye dayalı bir söyleyiş tercih edilmektedir. Celalabad'ta yaşamış olan Barpı ve Karakurman, Tüştük Mektebi'nin öne çıkan isimleridir. Bu anlatıcılar, çalgı aleti kullanmadan anlatılarını icra ederler. Tündük Mektebi mensupları ise anlatılarını kopuz veya kıyak eşliğinde icrayı tercih etmektedir. Tündük Mektebi'nin müzik eşliğinde anlatım tarzı zaman içerisinde Tüştük Mektebini de etkiler. Günümüzde çalgı aleti kullanmadan söyleme geleneği oldukça azalmaktadır (Düyşaliyev 2007: 156).

Bu tasnifin yanı sıra Kırgız akınları tıpkı Manasçılarda olduğu gibi üç farklı sınıfa ayrılarak da gruplandırılmaktadır: 1. Çüy-Talas Mektebi, 2. Issık-Köl Mektebi, 3. Tanrı Dağı Mektebi

Çüy-Talas Mektebi, Toktogul Satılğan mektebi olarak da bilinmektedir. Çüy-Talas Mektebi, icrada açıklık, dikkat çekerlik, canlılık ve müziksel yetenek bakımından öne çıkar. Issık-Köl ve Tanrı Dağı Mektebi mensupları ise icrada lirik tarzı kullanma ve icra esnasındaki durgunluklarıyla bilinmektedir (Çeribaş 2012 a: 34).

Ulanbek Alimov, bu sınıflandırmaları göz önünde bulundurarak yeni bir sınıflandırma yapar: *“1. Kırgızistan'ın kuzey bölgesindeki akınlar, 2. Kırgızistan'ın güney bölgesindeki akınlar, 3. Kızıl Suu-Pamir akınları”* (Alimov 2003: 12).

Kırgızistan'ın kuzey bölgesindeki akınlar daha çok kahramanlık destanlarını tercih ederken güney bölgesindekiler geleneksel şiir türlerini icra ederler. Güney bölgesindeki akınlar icra esnasında müzik aleti kullanmazlar. Kızıl Suu-Pamir akınlarının şiirlerinde ise Doğu felsefesinin etkilerini görmek mümkündür. Bu bölgedeki akınlar “hafız” adıyla anılmaktadır (Alimov 2003: 12).

Alimov, ayrıca Kırgız akınlarının eserlerinde işledikleri edebî konular bakımından da sınıflandırıldığını bunların; zamançılar, zilzile, ürkün olmak üzere üçe ayrıldığını belirtir. Hoca Ahmet Yesevî, Sûfî Aldayar, Sulayman Bakırgani, Bukar Jırav gibi tasavvuf edebiyatının etkisi altında kalan Kırgız akınları arasında “zamançılar” ekolünün ortaya çıktığını ifade eder. 1911 depreminin maddî manevî hasarlarını şiirlerinde işleyen akınlar ise “zilzile” ekolünü oluşturmaktadır. 1916 senesinde yaşanan

Kırgız katliamını konu alan, Kırgız Türklerinin isyanı ve isyan sonrası yaşananları anlatan akınlar ise “ürkün” ekolünü oluşturmaktadır (Alimov 2003: 15).

Akınlar, eserlerini müzik eşliğinde icra etmektedir. Müzik aleti olarak ise kopuzu kullanmaktadırlar.¹⁰ Akınların söylediği türlere baktığımızda öğretici eserler olan atasözleri, nasihat şiirleri, bilmece, tekerlemeler, temsiller (fabl), aytışlar (atışma) gibi türlerin akınlara kaynaklık ettiği görülmektedir. Örf âdet ile ilgili şiirleri, insan veya hayvan hastalanınca söylenen şiirleri, çare türkülerini, ağıtlarını, hüznün şiirlerini, kereez(vasiyet) ırlarını, caramazan ırlarını, beşik ırlarını, arman ırlarını, oyun ırlarını akınlar ortama, sundukları merasimin çeşidine göre icra etmektedir (Alimov 2003: 57). Kırgız Türklerinin sözlü geleneğindeki akınların özellikleri ve sanatlarını icra şekilleri değerlendirildiğinde Anadolu sözlü geleneğindeki âşıklar ile birçok ortak noktalara sahip oldukları görülmektedir.

2.4. Irçı

Kırgız Türkleri arasında destan anlatıcısı için kullanılan terimlerden biri de “ırçı”dır. “Koşma, türkü” anlamına gelen “ır” sözcüğünden türeyen bu terim aynı zamanda “şiirin bir parçası” anlamını da taşımaktadır. Kırgız Türkçesinde “ırçı” terimi hem Türkiye Türkçesindeki ifadesiyle âşık hem de destancı anlamlarına gelmektedir. Buna göre “ırçı” şarkı türkü söyleyen kişi veya destan anlatıcısı anlamını taşımaktadır (Abdullayev ve İsayev 1969: 750). Irçılar, toy ve düğünlerde hikâyeler anlatan, şiirler okuyan kişilerdir. Onların yaratıcılık kabiliyetinden ziyade ezber güçleri öne çıkmaktadır ve kendileri başkalarının eserlerini okuduklarını ifade etmektedirler. (Malenov vd. 1975: 5; Asanov ve Akmatallyev 2004: 129).

Ir ve ırçı kavramları Orta Asya’dan bu yana Türk boyları arasında kullanılan bir terimdir. Kırgız Türkleri de Ekim devrimine kadar bu terimi geniş manada destan anlatıcısı anlamında kullanır. *Kırgız Tilinin Tüştürmө Sөzdügü’nde ırçı, “şiirleri ezgi ile söyleyebilen, şiirleri icra eden, usta malı satan şair (camakçı), şarkıcı, artist”*

¹⁰ Kırgız Türklerinin sözlü geleneğinde kopuzu ilk icat eden kişi olarak Kambar-Kan anılmaktadır. Anlatıya göre Kambar-Kan bir gün avdan döndüğünde köydeki sülalesinin düşmanlar tarafından yok edildiğini görür. Bu olayın etkisi ve üzüntüsü ile ormana gider. Ormanın derinliklerinde hüznü bir ses duyar, bakar ki bir kaplan öldürülmüş, bağırsakları iki ağaç arasında gerilip kalmış ve rüzgâr estikçe bu bağırsaklardan az önce duyduğu hüznü ses çıkmaktadır. Kambar-Kan kaplan ile kaderinin aynı olduğunu düşünüp ikisini buluşturan bu ezgiyi devam ettirmeye karar verir. Kuruyup tele dönmüş bağırsakları bir ağaç parçasına takıp ilk kopuzu yapar. Böylece Kambar-Kan kopuzun ilk ustası olduğu gibi akınların da koruyucusu olur (Alimov, 2003: 19).

ve “*kendi şiirlerini yazan akın*” şeklinde tanımlanır (Abdullayev ve İsayev 1969: 752). Bu tanım da birçok ilmî eserde olduğu gibi ırçı kavramı ile akın kavramı bir tutulmaktadır.

Yukarıda da ifade edildiği gibi Kırgız Türkçesinde ırçı ile Manasçı bazen aynı anlamda kullanılır ancak bu iki terim arasında benzerliklerin yanı sıra farklar bulunmaktadır. ırçı ve Manasçıların benzer yönleri şu şekilde tespit edilmektedir:

“1. Her iki tip de şiir türü eserler yaratma yeteneğine sahiptir.

2.Hem Manasçılar (comokçu akınlar, comokçu ırçılar) hem de akın-ırçılar usta-çırak ilişkisi içerisinde yetişirler.

3.Her iki tipte de rüya motifi vardır.

4. Her iki tipte de destanları ve şiirleri belli ortamlarda icra ederler.” (Çeribaş 2012 a: 38).

ırçı ve Manasçı arasındaki farklar anlatma yeteneği ve tarzına dayalı olarak ortaya çıkmaktadır. Manasçıların manzum eser yaratma kabiliyetleri akın-ırçılara göre daha gelişkindir. Her Manasçı rüyasında sadece Manas veya Manas destanında geçen kahramanlardan birini ya da birkaçını görürken akın ırçıların rüyaları bu şekilde karakteristiğe sahip değildir. Manasçılar, sadece Manas destanının bir bölümünü veya diğer destanları söylerler, comokçuluk yeteneğine sahip olmayan akın ırçılar bu gibi işleri yapamazlar. Manasçılar yeni şiir yaratmazlar, elde olan eseri yeniden işleyip kendi damgalarını bu esere vururlar. Manasçılar destan söylerken çalgı aletlerinden yararlanmazlar, akın ırçılar genellikle çalgı aleti kullanırlar. Manasçılar çalgı aleti kullanmadıkları için eserlerini el kol hareketleri, mimik ve jestlerle icra ederken akın ırçılar çalgı aleti kullandıkları için bu tür hareketler yapmazlar. Manasçılar hacimli epik eserler yaratırken ırçılar daha çok bireysel lirik şiirler ve manzumeler ortaya koyar, ırçılar ise genellikle manzum karakterli her konuda eser yaratma yönleriyle karakterize edilirler. Manasçıların, çoñ, çıñığı, çala ve üyrönçük gibi çeşitleri varken akın ırçıların ise çala, tökmö, nuskoocu akın gibi çeşitleri vardır. Manasçılar daha önce ırçılık yapmış olabilirler fakat Manas destanını söylemeye başlayan bir ırçı artık lirik tarzda şiir söylemez. Manasçılar meslekte tam olgunluğa erdiklerinde çoñ comokçu olarak adlandırılırken, lirik tarzda şiir söyleyen akın ırçıların usta olanlarına “tökmö” adı verilir (ME I 1995: 134, Çeribaş 2012 a: 39).

Görüldüğü gibi Manas anlatıcısı ırçılardan farklı olarak sadece Manas destanı üzerine yoğunlaşır ve romantik konulardan uzaklaşır. Kırgız Türklerinin sözlü anlatı geleneği içerisinde anlatıcı, farklı adlarla anılmasına rağmen çoğu zaman birbirinin yerine kullanılabilen terimlerle ifade edilir ve hepsinin de ortak yönü geleneğe bağlı olarak gelişim göstermeleridir.

Geleneğe göre anlatıcı bir rüya ile anlatıcılık görevini üstlenmektedir. Destan kahramanını rüyada gören anlatıcı, kahramanın destanı anlatması için emretmesinden sonra bu görevi üstlenmektedir. Bu rüyadan sonra anlatıcı ile destan kahramanı arasında bir bağ kurulmaktadır. Bu bağ sayesinde anlatıcı binlerce mısralık destanı kolayca ezberlemektedir. Destancılar, kamların ruhlarla insanlar arasında aracılık yapması gibi destan kahramanlarının ruhu ile halk arasında aracılık yapmaktadır. Bu sayede anlatıcılar, tıpkı kamlar gibi olağanüstü özelliklere sahip kişiler olarak kabul edilir.¹¹

Destan anlatıcıları tarafından görülen rüyaların gerçek olduğuna ve onları kerametli kişiler haline getirdiğine inanılır. Destan anlatıcıları anlatımdaki becerileri doğrultusunda saygı görmekte ve yüceltilmektedir. Çoğu zaman anlatı esnasında tıpkı ruhların kamlara ayini fısıldadığı gibi, destan kahramanlarının ruhlarının da anlatıcıya yol gösterdiğine inanılmaktadır.

Destan anlatıcısının bu şekilde olağanüstülüklerle donatılması destan anlatısının da olağanüstü gücünün varlığına inancı ortaya çıkarır. İnsan ve hayvan hastalıklarının tedavisinde, doğumu kolaylaştırma amacıyla, savaşta üstün gelmeyi sağlamak amacıyla, avda avın bereketli olmasını sağlamak amacıyla destan anlatımı yapılmaktadır. Ayrıca

¹¹ Ünlü Manasçılardan "Keldibek, genç yaşında rüya görmüş. Rüyasında kırk yiğit onun kaldığı yere gelmişler, attan inerek ona şöyle emretmişler: 'Keldibek, bu akşam senin evinde tüneriz, yarın ise senden sonra gelecek olan akının evinde (muhtemelen Manasçı Sagımbay) evinde sadece öğle yemeğini yeriz' demişlerdir. Bu rüya halk arasında gerçekleşmiş kabul edilmektedir." (Namatov 2001:9).

Benzer bir rüya destancı Balık asıl adıyla Sarıbağış kabilesinden Kumaroğlu Bekmurat hakkında anlatılmaktadır: "Çocukken öksüz kalan Balık, beylere hizmet ederek hayatını sürdürür. O zamanlarda Kırgızistan'ın Çüy bölgesi Hokand Hanlığı tarafından işgal edilmiştir. Beyler, Namangan'a haraç göndermek için Balık'ı tutarlar. Balık, hayvanları sürerek Talas Vadisine gelir. Yağmur başlayınca Manas'ın türbesinde geceyi geçirir. Rüyasında Manas ve kırk yiğidi ona bir yürük at armağan ederler. Bu atı Balık, Kabak denilen yerde eğer takımıyla bulacaktır. Balık gerçekte Kabak'a ulaşınca yürük atı bulur ve onunla Namangan'a kadar gelir. Balık, Namangan'da ilk defa Kuşbeyi hanın huzurunda destan söyler. Memnun kalan Kuşbeği, Talas idarecileri olan Kırgız manaplarına mektup yazar ve Balık'ın serbest bırakılmasını ve saygı gösterilmesini emreder. O günden sonra Balık Burge ve Acıbay manapların bünyesinde saygı görür ve varlıklı bir hayat sürmeye başlar." (Namatov 2001: 10).

Görüldüğü gibi asıl adı Muratbek olan Balık, geleneğe uygun olarak olağanüstü bir şekilde rüya görür ve rüyanın tezahürlerini aynı olağanüstülikle gerçek hayatta idrak eder.

toplum tarafından çok saygı gören bu söz ustaları elçilik, danışmanlık gibi görevleri de yürütebilmektedir. Anlatıcılar, zekâlarının kıvraklığı ve sözlerinin gücü sayesinde toplumsal hayata yön veren kişilerdir. Zaman zaman da yapılan haksızlık ve zulümler karşısında halkın sesi olurlar, toplumsal sıkıntıları açıkça dile getirirler.

Günümüzde Kırgız Türklerinin edebiyatında anlatı geleneğinin uzantıları devamlılık göstermekte, geleneğin kuralları doğrultusunda yeni anlatıcılar yetişmektedir. Adilbekova modern Kırgız halk şairlerinin tasnifini şu şekilde yapar: “1. *Gezginci ozanlar*, 2. *Mizah-Şakacı ve alaycı yönü ağır basanlar*, 3. *Manasçı(Destançı)lar*, 4. *Diğerleri*” (2002: 6).

Bu tasnifte yer alan şairler, geleneğin modern uygulayıcıları olarak Kırgız halk edebiyatına yeni ürünler kazandırmaktadırlar.

3. KIRGIZ TÜRKLERİNİN DESTANLARININ TASNİFİ

Kırgız destanlarının tasnifi ile ilgili A. Akmataliyev, S. Musayev, G. Orozova, M. Musakov, C. Şeriyev, A. Muratov, S. Zakirov gibi araştırmacılar görüş belirtmişlerdir. Kırgız destanları; hacimlerine, şekil yapılarına, meydana geldikleri tarihî sürece ve konularına göre sınıflandırmaya tabi tutulmaktadır. Kırgız Türklerinin destanları hacimlerine göre ikiye ayrılır: çoñ eposlar ve kence eposlar. Çoñ eposları, Manas üçlüsü olarak ifade edilen “Manas-Semetey-Seytek” oluştururken kence eposlarda ise Er Töştük, Coodarbeşim, Boston, Kococaş, Kurmanbek, Er Tabıldı, Canış Bayış, Canıl Mirza, Şırdakbek, Sarıncı Bököy, Mendirman, Kız Darıyka, Er Soltonoy, Eşimkul Menen Zuura, Er Eşim, Kozuke ve Bayan, Munduk ve Zarlık gibi örnekler bulunmaktadır (Akmataliyev ve Musayev 1996: 15-16, Kaya 2015: 9). Esasen kence epos olarak belirtilen bu destanlar hacim olarak 6, 7 bin mısradan az olmayan destanlardır.

Kırgız destanlarını büyük ve küçük olarak ayırmanın tek ölçütü hacimleri değildir. Destan anlatıcısının özellikleri, kullandığı müzik aletleri, destanın içyapısı, ele alınan olaylar ve kurgulanan tipler de belirleyici unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Anlatıcı ve anlatış bakımından tek büyük destan olan Manas, müzik aleti olmadan sadece anlatıcının ses ezgisiyle anlatılmaktadır. Diğer destanlar ise kopuz ve kıkıyağın eşliğinde anlatılmaktadır (Düşalyev 2007: 156). Manasçılar sadece Manas’ı anlatırken diğer anlatıcılar başka destanları anlatabilmektedir. Bu iki destan türü arasında bu

farklılıkların yanı sıra mitik vakalar ve kahramanlık konularını ele alma, abartılı tasvirlerin bulunması gibi hususlar ortaktır.

Kırgız destanları içerik bakımından da iki gruba ayrılmaktadır. Kahramanlık temalı destanlara “baatırdık epos”, sosyal hayatı ve aşkı konu alanlara ise “turmuşuk epos” adı verilmektedir. Yiğitlik ve kahramanlık, savaş ve mücadele ön planda olduğu için kahramanlık destanlarına “baatırdık epos” denilirken kahramanın daha durgun olduğu sosyal konulu destanlara “turmuşuk epos” adı verilir (Yıldız 2015: 41).

Kırgız Adabiyatının Tarihi adlı çalışmada Kırgız destanları ele aldıkları konulara göre üç grupta incelenmektedir:

1. Kahramanlık destanı, masal, ulamış, efsane ve ağız ağızemelerde anlatılan olayların etrafında oluşmuş destanlar.
2. Gerçek ve tarihî olayların etrafında anlatılan destanlar. Bunlar da kendi aralarında iki gruba ayrılır:
  - a. 19. Yüzyılın sonu 20. yüzyılın başında gerçekte yaşamış kişilerin iştirakiyle oluşmuş destanlar ki bunlarda tarih ve edebî anlatım bir aradadır. Bunlara örnek olarak; Ak Möör, Kaçkan Kız, Ak Bermet verilebilir.
  - b. Sovyet devrinde oluşmuş destanlar. Alımcan, Baatırdıkbek, Ay Kümüş vb. bu gruptandır.
3. Doğu’daki ve soydaş halkların destanlarını kaynak alan destanlar. Bunlar, Muñduk Zarlık, Çoro, Kız Darıyka, Kız Cibek gibi destanlardır (Akmataliyev ve Musayev 1996: 15-16).

Birinci gruptaki eserler; epik mazmunların, mitolojiyle, kahramanlıkla ve epik unsurlarla ilgili motiflerin birleşmesiyle oluşmaktadır. İkinci gruptaki destanlar ise konu bakımından gerçek hayat hikâyelerine dayanmaktadır, bu sebeple gerçeğe daha yakındırlar ve içinden çıktıkları toplumun yaşayış tarzını, inançlarını yansıtmaktadırlar. Bu gruptaki destanların ele aldığı konular da kendi arasında ikiye ayrılmaktadır: tarihî konular ve lirik konular. Bu tür destanlar 19. yüzyılın sonu, 20. yüzyılın başında teşekkül etmeye başlar.

Kahramanlık konulu destanlar mitolojik motif ve tipleri içermesinin yanı sıra tarihsel gerçekleri de yansıtmaktadır. Kahramanlık destanlarında ele alınan kahraman, yiğit ve milliyetçidir. Destanda kahraman yiğitliğini yansıtmak için “er, batır, kurman” gibi adlarla anılmaktadır ve vahşi hayvanlara benzetilmektedir. Bu kahramanın doğuşu, ad alışı ve büyümesi hep olağanüstüdür. Destan boyunca çeşitli maceralardan başarıyla geçen kahraman ülkesine gelerek han olmaktadır.

Kırgız Türkleri, tarih boyunca sürekli mücadele içindedir. Diğer Türk boylarıyla olan çekişmeler, iç mücadeleler, Çin, Moğol ve Ruslarla olan mücadeleler, Kırgızları uzun süreli savaşımın içine çeker. Kahramanlık destanlarında bu tarihsel gerçekler ele alınmaktadır. Destan kahramanı hem iç mücadeleler verip iç birliği sağlamak için uğraşır hem de dış güçlerle savaşım içindedir. Bu kahramanlar olağanüstü güçlü, zeki ve yardımsever kişiler olarak kurgulanır. Ayrıca olağanüstü bir şekilde bu kahramanlar gizil güçler tarafından koruma altına alınmış kişiler olarak tanıtılmaktadır. 14. ve 18. yüzyıllarda gerçekleşen Kalmuklarla olan mücadeleler kahramanlık destanlarının temel konusunu oluşturmaktadır. Er Tabıldı, Canış Bayış, Kurmanbek, Canıl Mirza adlı destanlar bu mücadeleleri ele alan kahramanlık destanlarıdır (Akmataliyev ve Musayev 1996: 19-21).

Kırgız destanlarında dış güç olan Kalmuklara karşı verilen kahramanlık mücadelesinin yanı sıra Kırgızların kendi iç sıkıntıları da ele alınmaktadır. Bu iç sıkıntılar, genellikle aile veya boy içinde yaşanan kıskançlıklar ve adaletsizliklerle ilgilidir. Mendirman destanının temelinde dokuz üvey kardeşinin Mendirman’a karşı düşmanlık konusunda birleşmesi yatmaktadır. Eşimkul Menen Zuura destanında ise Karmış adlı bey, bütün varlığını küçük oğlu Köçörbay’a bıraktığı için kardeşi zenginken büyük oğlu Eşimkul fakir olur; destanın çıkış noktası bu adaletsizliktir. Boston destanında Boston’un ikiz kız kardeşi Karaçaç, kötü niyetli bir kimsedir; ailesinin ve yurdunun zenginliğine tek başına sahip olmak istediği için düşmanla birlik olur. Bu destanlarda Kırgız Türklerinin iç mücadeleleri ele alınmaktadır.

İncelenen destanlardan yola çıkılarak kahramanlık destanlarının genel epizot yapısı şu şekilde ifade edilebilir:

1. Ülkenin hanı yaşlanıncaya kadar çocuk sahibi olamaz.
2. Han yaşlılık çağında olağanüstü bir şekilde çocuk sahibi olur.

3. Çocuğa törenle ve çoğu zaman olağanüstü bir şekilde ad verilir.
4. Kahraman olağanüstü bir şekilde büyür.
5. Kahraman evlilik için mücadele eder ve evlenir.
6. Kahraman düşmanla mücadelesi edip zafer kazanır.
7. Kahraman han olur.

Bu temel epizotlar hemen hemen bütün kahramanlık konulu destanlarda yer almaktadır. Kahramanlık konulu destanlar baştan sona destan kahramanının yiğitlikleri ile doludur; toplu savaşlarda, teke tek mücadelelerde, toy ve şenliklerde gerçekleştirilen yarışmalarda kahramanın üstünlüğü vurgulanmaktadır. Bu tür destanlarda destanın merkezinde kahraman yer alır; kahramanın hayatının tamamı veya bazı önemli kısımları ele alınır. Kurmanbek, Manas gibi destanlarda kahramanın doğum öncesi süreçten ölümüne kadar olan kısım anlatılır. Er Tabıldı, Er Töştük, Canış Bayış gibi destanlarda ise kahramanların hayatının belli kesitleri verilir. Bu kesitlerde savaş ve kahramanlık ön plandadır. Kahramanlık destanlarının bazıları ise kahramanın hayatından sonra neslini anlatır. Manas, Semetey, Seytek üçlemesi bu yolla oluşturulmuş bir kahramanlık destanıdır.

Kırgız Türklerinin kahramanlık konulu destanları, arkaik kahramanlık destanları ve tarihi kahramanlık destanları şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Kırgız Türkçesinde “arhaikalık-baatırdık epos” kavramı ile “köönö epos, batırdık köönö epos, batırdık-arhaikalık epos, miftik köönö batırdık epos” kavramlarının birbiriyle aynı anlamda kullanıldığı görülmektedir (Çeribaş 2012 a: 10). Bu gruba giren destanlar; Kococaş, Boston, Er Töştük ve Coodarbeşim destanlarıdır. Bu destanlar tarihî bir gerçekliğe bağlı olarak teşekkül etmemektedir, bu destanlarda ele alınan olayların büyük kısmı hayal ürünü olup olağanüstülükler taşımaktadır. Kahramanın pirlar yardımıyla yaşlı bir ana babadan olağanüstü bir şekilde dünyaya gelmesi, hızla büyümesi ve yaşlılarından oldukça üstün olması, olağanüstü güçlerle savaşması bunlara örnektir. Olaylar olağanüstü olduğundan mekânlar da gerçek mekân algısının dışındadır. Olaylar bir masal havası taşıdığından mekânlar da mitolojik mekânlardır; gök, yer altı ve yerüstünün birleştiği bir dünya algısının oluşturduğu olağanüstü mekândır. Örneğin Boston, Er Töştük ve Coodarbeşim destanlarında kahramanların dünyaya gelişi ve olağanüstü yeteneklere sahip oluşu göksel güçlerle ilgilidir, kahramanlar yeraltına

inerler orada olağanüstü güçlerle savaşırlar ve yeryüzünde de ölümsüzlük suyu, sınırı koruyan tilki gibi olağanüstülüklerle karşılaşırlar. Arkaik kahramanlık destanlarında zaman kavramı da tamamen izafidir. Destanlarda ele alınan konular olağanüstü olduğundan zaman kavramı da aynı özelliğe sahip olarak kurgulanmaktadır. Destanlarda “epik zaman” kavramı olarak ifade edilen bu uzam belirsiz bir süreci işaret etmektedir. Destanlarda zamanı işaret eden belli kalıp ifadeler bulunmaktadır: Kırgız destanlarında geçen bir uçurda (bir zamanlar), ilgerten ele (eski zamandan beri), murunku ötkön zamandarda (eski geçmiş zamanlara), aydan ay ököndö, künden kün ököndö (aydan ay geçende günden gün geçende) gibi ifadeler destan zamanını belirtir.

Kahramanlık destanlarının ikinci türü ise tarihte yaşanmış, gerçek yaşama dayanan konuları ele alan tarihî kahramanlık destanlarıdır. Kırgız Türkçesinde “tarihîy-baatırdık epostor/ comoktor” şeklinde adlandırılan bu türdeki destanlar Kırgız Türkleri arasında sayıca en çok olanlarıdır. Kırgızların ilk dönemlerinden yakın döneme kadar geçirdiği süreçler bu tür destanlarda ele alınmaktadır. Tarihî kahramanlık destanlarında mitolojik unsurlar yer almakla birlikte öne çıkan konu gerçek hayata bağlıdır. Bu bakımdan medeniyet açısından ilerleme destan konularının da gerçekliğe doğru kaymasını sağlar. Mitik kahramanlık destanlarında ilkel süreci idrak eden insanın inançları ve bu inançların doğurduğu bir dünya ile bu dünyada yaşayabilmek için savaşım verilmesi gereken olağanüstü güçler ele alınır. Tarihî kahramanlık destanlarında ise sırasıyla avcılık ve toplayıcılıktan hayvancılığa oradan tarıma ve modern yaşama geçen bir milletin bu hayat şartları içerisinde karşılaştıkları sorunlar ve düşmanlarla yapılan mücadeleleri ele alınmaktadır.

Mitolojik unsurların ağırlıklı olduğu arkaik kahramanlık destanlarında anaerkil düşüncenin izleri görülürken tarihî kahramanlık destanlarında ataerkil toplum yapısı öne çıkmaktadır. Arkaik kahramanlık destanlarında yer alan koruyucu kadın (anne, kız kardeş, eş) yerine, tarihî kahramanlık destanlarında erkek egemen düşünce yapısı geçer. Toplumsal yaşam tarzının değişimi ve bu tarz içerisinde erkeğin fizikî gücünün öneminin artmasıyla kadının ikinci plana çekilmesi durumu destanlara da bu şekilde yansır (Çeribaş 2012 a: 12).

Tarihî kahramanlık destanlarında; yaşlı bir anadan olağanüstü bir şekilde ve olağanüstü özelliklerle doğma, ad alma, sevdiği kız için yurdundan ayrılma gibi mevzular arkaik kahramanlık destanlarıyla örtüşse de tarihî kahramanlık destanlarının temel konusu

vatanı ve milleti için çalışma, savaşmadır. Bu sebeple millî duygular daha ön planda işlenmektedir. Tarihî kahramanlık destanlarında konular gerçek yaşamdan alındığı için zaman ve mekân da gerçek zaman ve mekân algısına uygun olarak tasarlanmaktadır ve dahası tarihle zaman zaman örtüştüğü görülmektedir.

Kahramanlık destanlarında ortak yönler de söz konusudur. Kahramanlık destanlarında kahramandan sonra öne çıkan onun atıdır. At olmadan kahramanın bir başarı sağlaması imkânsızdır, nitekim Kurmanbek, Teltoru olmadığı için Kalmuklara yenilip ölmüştür. Manas'ın yiğitliği Akkula'dan kaynaklanır, Er Töştük Çalkuyruk olmadan galip gelemez. Bu destanlarda atların her birinin tıpkı insanlar gibi özel adları ve soy kütükleri verilir.

Atlardan sonra kahramanın en büyük yardımcıları kırk yiğittir. Kırk yiğit, her durumda kahramanın yanındadır. Çoğu zaman kahramanın sütkardeşi veya kan kardeşi şeklinde sunulan kırk yiğit; kahramanın adını yücelten, gücüne güç katan destekçileridir. Kurmanbek, kırk yiğidi ihanet ettiği için yalnız başına savaşır ve mağlup olur.

Kahramanlık destanlarına; Er Töştük, Coodarbeşim, Kurmanbek, Canış Bayış, Şırdakbek, Er Tabıldı, Canıl Mirza, Er Soltonoy örnek gösterilebilir.

Kırgız Türklerinin kahramanlık destanlarının bazıları masalsı unsurlar içermektedir. Kococaş, Er Töştük, Coodarbeşim ve Boston bu tarz destanlardır. Mitolojik unsurların bolca yer aldığı bu destanlarda kahramanlar yer altına girmekte, yer altı sultanlarının kızlarıyla evlenmekte, hayvanlardan yardım almakta; dev, cin, peri gibi olağanüstü güçlerle ve hayvanlarla savaşmaktadır. Fakat bu destanların masaldan farklı olarak manzum bir şekilde düzenlenmesi, zaman zaman Kırgız Türklerinin belli bir tarihî sürecine işaret etmesi ve kahramanlık temaları içermesi dolayısıyla masaldan ziyade destan türüne örnek olduğu görülmektedir. Bu da destanların masalsı unsurlar içerebildiğini göstermektedir.

Kahramanlık destanlarının temelini kahraman savaşçıların hayatı oluşturmaktadır. Bu destanlar içerik özelliklerine göre Kırgız Türklerinin farklı dönemlerine işaret etmektedirler. Örneğin Kococaş ve Er Töştük, mitolojik döneme işaret ederken Manas Kırgız Türklerinin yüzyıllarca süren geniş bir tarihsel sürecini yansıtır. Kurmanbek, Er Tabıldı, Canış Bayış, Canıl Mirza, Gülgaakı gibi destanlar ise Kırgız Türklerinin 16. ve 17. yüzyıllardan itibaren Kalmuklara karşı yaptıkları mücadeleyi yansıtır.

Kırgız Türklerinin destancılık geleneğinde halkın yaşam tarzını, sosyal ve ekonomik durumunu, hayat tasavvurunu anlatan destanlara “turmuştuk epostor (sosyal konulu destanlar)” adı verilmektedir (Musayev, Turdugulov 1999: 41). Bu destanlarda halkın yaşam şartları, ekonomik-sosyal durumu, evlilik kurumu, ölüm, doğum gibi konular işlenir (KAT I 2004: 473). Kayıpov da, Kırgız destancılık geleneği içerisinde sosyal konulu destanlara “turmuştuk epostor ya da sotsiyaldık-turmuştuk epostor” denildiğini sotsiyaldık-turmuştuk destanların da konu bakımından “lıro-romantikalık epostor/comoktor” “diniy, sotsiyaltık-turmuştuk epostor” ve ‘lirik-baatırdık epostor” olmak üzere üç alt türe ayrıldığını ifade etmektedir (2009: 99).

Kırgızlar arasında “eldik poema” olarak bilinen yakın zamanlarda yaşanmış gerçek aşk hikâyelerinin anlatıldığı başka bir tür daha vardır. Bu tür destanlar Anadolu’da anlatılan serküşte ve kaside türlerine çok benzemektedir. Ak Möör, Kul Mirza menen Aksatkın, Calayır Calgız bunlardan bazılarıdır.

Sosyal hayatı anlatan destanlarda genelde aile hayatı ve sosyal ahlak üzerinde durulmaktadır. “Turmuştuk epostar” olarak adlandırılan sosyal konulu destanlar Kırgız Türklerinin etnografyasını ortaya koymaktadır. Bu destanlarda geçiş dönemleriyle ilgili uygulamalar ve inançlar; sosyal, kültürel ve ekonomik durum; gelenek ve görenekler yer almaktadır. Kırgız Türklerinin hayat tasavvurunu yansıtan bu destanlar genellikle şiir şeklinde hacimli eserlerdir. Turmuştuk eposların konu açısından işaret ettikleri belli bir süreç yoktur, geçmiş dönemleri ele alabileceği gibi yakın tarihten konuları da işleyebilmektedir. Örneğin Kococaş destanı Kırgız Türklerinin avcılık ve toplayıcılık dönemindeki sosyal yaşam tarzını ve düşünce sistemini yansıtırken Ak Möör destanı günümüze yakın bir süreci ele almaktadır. Turmuştuk eposlar sosyal konuları işlese de bazılarının içinde kahramanlığa dair mevzular da yer almaktadır. Olcabay menen Kişimcan, Kedeykan bu tür destanlardandır.

Zakirov’a göre ise destanlar konularına göre iki temel gruba ayrılmaktadır: mitolojik destanlar ve tarihî destanlar. Zakirov, Canıl Mirza, Er Tabıldı, Taylak Baatır gibi destanları ikinci gruba dâhil edip bu destanlarda kahramanlık konusunun öne çıkmasının yanı sıra aşk konusunun da hemen fark edildiğini belirtmektedir (1960: 6).

Kırgız Türklerinin destanlarını konusu bakımından dörde ayırmak mümkündür:

1. Miftik Köönö Baatırdık Epostor/ Arhaikalık- Baatırdık Epostar/ Köönö Epostar (Arkaik Kahramanlık Destanları): Bu tür destanlarda olağanüstü olaylar ve unsurlar yer

alır. Bu destanlar mitolojik inanış dünyasını şekillendirdiği bir içeriğe sahiptir. Boston, Kococaş, Er Töştük, Coodarbeşim, Munduk ve Zarlık destanları bu tür destanlardandır.

2. Tarihiy Baatırdık Epostor (Tarihî Kahramanlık Destanlar): Bu tür destanlar Kırgız Türklerinin belli bir tarihî dönemini işaret eden kahramanlık konulu destanlardır. Bu destanlar Kırgız Türklerinin Kalmuklarla, Çinlilerle ve Ruslarla olan dış mücadeleleri ile boylar arası kavgalar veya diğer Türk boylarıyla olan çekişmeleri ele almaktadır. Manas ve daireleri, Canış Bayış, Er Soltonoy, Kurmanbek, Seyitbek, Şırdakbek, Cañıl Mirza destanları bu tür destanlara örnek olarak verilebilir.

3. Liro-Romantiklik Epostor (Lirik-Romantik Destanlar): Bu tür destanlar daha çok aşk konusunu ele almaktadır. Bu destanlara örnek olarak Ak Mööor, Kulmırza menen Aksatkın, Ak Mamtım destanları verilebilir.

4. Diniy Sotsiyaldık-Turmuşuk Epostor (Dinî-Sosyal Konulu Destanlar): Bu tarz destanlar toplumun yaşam tarzını, inanışlarını, gelenek ve göreneklerini, toplumsal sıkıntıları yansıtan destanlardır. Sarıncı Bököy, Mendirman, Eşimkul menen Zuura, Kız Darıyka, Olcobay menen Kişimcan bu tür destanlardandır. Bu destanlardan Kız Darıyka özellikle dinî içerikli olması bakımından diğerlerinden ayrılır. (Musayev ve Turdugulov 1999: 41, KAT I 2004: 473-474, Kayıpov 2009: 99).

Kırgız destanları geçmişten günümüze mitik, epik, epiko romanesk, romanesk şeklinde bir çizgi izlemektedir. Konuları bakımından ise mitik, kahramanlık, kahramanlık-aşk, aşk şeklinde bir sıra takip eder; açık mekândan kapalı mekâna, toplumsallıktan bireyselliğe geçişin gerçekleştiğini gözlemlemek mümkündür (Köse 2001: 32). Buna göre sözlü anlatılar, inanç odaklı ortaya çıkıp sosyal yaşam odaklı gelişir; toplumsal odaklı başlayıp bireysele doğru kayar.

Gülbara Orozova, Türk boylarının hemen hemen hepsinde ortak olan manzumelerin olduğunu bunların Türk boylarının kendi topraklarında doğan eserler (Kız Cibek, Kozi Körpeş menen Bayan Sulu, Alpamış, Manas) ve doğu şiirinden gelen eserler (Şehname, Kız Darıyka, Bozcigit, Farhat ile Şirin vb.) olarak iki gruba ayrılabilceğini söyler (2000: 6-7).

Destanlar teşekkül tarihine göre ise üç gruba ayrılmaktadır:

“1. *Arkaik Destanlar: Kococaş, Er Töştük* başta olmak üzere bu iki gruptaki destanlar en eski zamanlarda ortaya çıkan ve Kırgızların atıcılık, avcılık, çobanlıkla geçindikleri hayatlarından izler taşımaktadır.

2. *Feodal Döneme Ait Destanlar: Bu gruptaki destanlar 14. ve 18. yüzyıllarda teşekkül etmişlerdir ve Kurmanbek, Er Tabıldı, Canış Bayış* gibi destanlarda Kalmuk savaşları ağırlıktayken; *Kedeykan, Sarıncı Bököy, Olcabay menen Kişimcan* da daha çok aile meselelerini ele almaktadır.

3. *Son Dönemde Meydana Gelen Destanlar: Daha çok aşk konusunun işlendiği Ak Möör, Calayır Calgız, Karagul Botom* gibi destanlardır.” (Akmataliyev ve Musayev 1996: 15-16).

Diğer destanlarda olduğu gibi Kırgız Türklerinin destanları da içinden çıktığı toplumun yaşam tarzını, dünya görüşünü ve ideallerini yansıtmaktadır. Kırgız Türklerinin destanları Kırgız Türklerinin millî şuurunu canlı tutup geleceğe yönelik ümitlerini ve ideallerini besler. Destanlarda Kırgız Türklerinin kültürü ve inanç dünyası estetik bir tarzda yer bulmaktadır. Toplumun hayatını geniş planda epik tarzda tasvir eden destanlar Kırgız Türklerinin inanç dünyasının, gelenek ve göreneklerinin canlı kalmasını sağlamaktadır (Köse 2001: 20-32).

Kırgız destanlarına şekil açısından bakıldığında diğer Türk destanları gibi; nazım, nesir, nazım-nesir karışık üç şekilde oluşturulduğu görülmektedir. Nesir kısımlar daha çok tasvirlerde, olay geçişlerinde ve özetlemelerde kullanılır asıl olay nazım olarak anlatılır. Destanlarda dize sonu ve dize içi uyak ve rediflerin ses uyumlarının oluşturduğu ezgili yapı dikkat çekmektedir. Manzum destanlar “*ır türündö ayılğan/ poeziyalık epostor*” şeklinde ifade edilmektedir. Belli bir ezgi eşliğinde söylenen ve şiir türünün kuralları doğrultusunda oluşturulan manzum eserlere “*ır*” denilmektedir. “*Poeziya*” terimi ise Rusçada ezgili, uyaklı manzum karakterli eserler anlamında kullanılmaktadır. Kırgız Türkçesinde lirik-epik şiir şeklindeki eserlere “*poema*” denilmektedir (Şeriyev ve Muratov 1994: 72, Akmataliyev vd. 2010: 1045). Kırgız Türklerinin sözlü edebiyatında Manas ve Manas üçlemesinde yer alan Semetey, Seytek başta olmak üzere birçok Kırgız destanı manzumdur. Manzum-mensur karışık destanlar “*ır menen kara söz türündö ayılğan epostor*” şeklinde ifade edilmektedir. Bu destanların bir kısmı nesir şeklinde önemli bir kısmı da nazım şeklindedir. Bu tarz destanlarda özetleme ve zaman geçişleri nesir şeklinde, diğer kısımlar nazım şeklindedir. Manzum-mensur karışık

destanlar Kırgız sözlü geleneğinde sayıca fazladır. Aynı zamanda yerleşik hayata geçişin izlerini taşıyan bu destanlarda nazım kısım hacim olarak daha fazladır. Nesir kısımların az olması hatta bazı destanlarda sadece girişte yok denecek kadar az yer alması bu destanların ilk halinin tamamen manzum olduğunun göstergesi olarak belirtilmektedir. Kırgız destanlarından Kococaş, Er Töştük, Canış Bayış, Seyitbek, Sarıncı Bököy, Şırdakbek, Er Soltonoy ve Coodarbeşim gibi destanlar manzum-mensur karışık destanlardır. Kırgız Türklerinin destanları içerisinde “Kara söz türündö ayılğan epostor” şeklinde ifade edilen mensur destanlar çok azdır (Şeriyeve ve Muratov 1994: 72). Mensur destanlara örnek Er Töştük destanının Köçpösbay ve Mirzaalı Düşembiyev benzer metinleri ile bu destanın dairesi olan Coodarbeşim destanının Kalça Surançiyev anlatımı kara söz (nesir) olarak kayda geçen örneklerdendir (KAT III 2004: 80-88, Çeribaş 2012 a: 16).

Kırgız Türklerinin destanları konularına göre uygun bir melodi ile anlatılmaktadır. Destan anlatılırken durgun başlayıp konunun içeriğine göre hızlanmaktadır. Tüm bunlar epik geleneğin ortaya koyduğu kalıplarla işlerliğini sürdürmektedir. Epik geleneğin destan türünün gelişiminde ve gelecek kuşaklara aktarılmasında önemli bir rolü vardır. Anlatının konusu hangi dönemde teşekkül ederse etsin, belli bir epik geleneğin içerisinde anlatılmaktadır. Örneğin anlatıda bol sıfatlı, bol zarflı ve abartılı ifadelerin kullanılması bu geleneğin bir uygulamasıdır. Kahramanların sıfatları uzun uzun tasvir edilmekte, hareketleri zarflarla desteklenerek dinleyicinin gözünde canlandırılmaktadır. Destanda olaylar genelde geniş ve açık mekânda geçmektedir.

Dışa dönük, hareketli, savaş ve mücadelelerin yaygın olduğu dönemlerin ürünü olan destanlar içerisindeki olağanüstülüklerle rağmen içinden çıktıkları toplumun aynası hükmündedir ve gelenekle beslenen, yönlendirilen anlatımıyla içinden çıktığı toplumun hayat tarzını, özlem ve beklentilerini terennüm etmektedirler.

4. KIRGIZ DESTANCILIK MEKTEPLERİ

Kırgız destancılık mektepleri coğrafi konumlarına göre, üstatlarının adlarına, ekollerine göre ve anlatılan destanların adına göre isimlendirilmektedir. Destancıların anlatım tarzları birbirinden farklıdır ve bu farklar zamanla belli anlatım şekilleri oluşturmaktadır. Bu anlatım şekillerindeki farklılığı ortaya koyan anlatıcıların usta-çırak eğitimi esnasında aldıkları eğitim ve sonrasında kendilerinin bu eğitim doğrultusunda oluşturdukları özgün üsluptur. Destan anlatıcıları anlatım tarzlarına ve üsluplarına göre

birbirinden ayrılmaktadır. Üslup farklılığının yanında bazen motif farklılığının da olduğu görülmektedir. Mektep farklılıkları bazı bölgelerde kendini oldukça hissettirmektedir (Ergun 1995: 100).

Araştırmacılar, anlatıcıların üsluplarını dikkate alarak Kırgız destancılık mekteplerini gruplara ayırırlar. Kallim Rahmetullin Kırgız destancılarını üç mektebe ayırır: Issık-Köl ve civarı mektebi, Tanrı Dağı (Tiyanşan) mektebi, Tüştük mektebi (Güney Mektebi). Rahmetullin ayrıca mektepleri; Tündük (Kuzey) Mektebi ve Tüştük (Güney) Mektebi olmak üzere ikiye ayırmaktadır (1942: 33-34). Bu iki mektep arasındaki göze çarpan farklardan biri, güney mektebinde inançlara yönelik motiflerle mitolojik motiflerin daha yoğun görülmesidir. Kuzey mektebinde ise mitolojik unsurlar en aza indirilmektedir. (Ergun 1995: 102, Çeribaş 2012 a: 70)

Kırgız destancılık mektepleri dört ana mektep şeklinde tasnif edilmektedir:

1. Çüy Civarı Mektebi: Keldibek, Naymanbay, Balık, Akmat adlı destancılar bu gruptandır.
2. Issık-Köl Mektebi: Nazar, Çoyuke, Sayakbay Karalayev, Şabay Acizov, Mambet Cokmorov bu mektebin temsilcileridir.
3. Tanrı Dağı (Tiyan Şan) Mektebi: Sagımbay Orozbekov, Şapak İrismendiyev, Bayımbet Abdırahmanov, Togolok Moldo, Bağış, Tımbek, Aktan Tımbekov gibi destancılar bu mektepten yetişmişlerdir.
4. Tüştük (Güney) Mektebi: Cañıbay Kocoke, Dosu Taşmetov, Kalbek Cumagulov, Tagaybek Muratov, Çal Kadıkov gibi destancılar bu grupta yer alırlar.(Kıdırbayeva 1984: 12-64, Ergun 1995: 103, Gölgeci 1995: 66, Kalçakayev 2002: 3-18, Reichl 2002: 85, Çeribaş 2012 a: 70)

Jirmunsky ise Manasçılık mekteplerini iki gruba ayırmaktadır: 1. Tyan-Şan (Tanrı Dağı/Narın/Sagımbay Orozbekov) Mektebi, 2. Issık-Köl (Issık-Köl, Karakol, Sayakbay Karalayev) Mektebi (2011: 5).

Kırgız destancılık geleneği içerisinde oluşan Manas mektepleri bir başka tasnife göre ise dörde ayrılmaktadır: 1.Tiyan-Şandık (Narın, Cumgal) Mektebi, 2. Issık-Köldük (Issık-

Köl, Karakol) Mektebi, 3. Çüy-Talastık(Çüy-Talas) Mektebi, 4. Tüştük (Calalabad, Oş, Alay) Mektebi (Aliyev Kulmatov 1995: 3, Çeribaş 2012 a: 71).

Kırgızistan dışında yaşayan Kırgız Türklerinin Manas mektebi ise icra tarzları göz önünde bulundurularak ikiye ayrılır.

1. Kıtaylık (Çin-Kızıl Suuluk Kırgızları) Mektebi (Eşmat Mambetcusup, Cusupakun Apay, İbrayım, Cusup Mamay, Osmon Namaz, Kabılakun, Osmon Mati, Törö Cuma, Şaabay Çolu, Orozo Kadır, Musa Yakup)

2. Pamir-Oogandık Maktebi (Pamir- Afganistan Mektebi) (Alıyman Musa Kızı, Aşım Afer) (Aliyev Kulmatov: 1995:v3, Çeribaş 2012 a: 71).

Manas destanının dairelerine göre üç farklı mektep bulunmaktadır. Bunlar “Manas Mektebi”, “Semetey Mektebi”, “Seytek Mektebi” adlarıyla anılmaktadır (Cusupov 1993: 267).

Cusupov Manas mekteplerini mektebe önderlik yapan Manasçılar bakımından beşe ayırır:”*Tımbek Mektebi, Sagımbay Mektebi, Sayakbay Mektebi, Eşmat Mektebi, Cusup Mamay Mektebi*” (1993: 268).

Manas mekteplerini temelde Tanrı Dağı ve Issık Köl mektepleri olmak üzere ikiye ayıran araştırmacılar da vardır. Tanrı Dağı/ Cumgal/ Narın ekolünü Sagımbay Orozbekov temsil etmektedir, Issık Köl/ Karakol ekolü ise Sayakbay Karalayev’in icrasına dayanır. Buna göre Sagımbay mektebine, Şapak Rısmendeyev, Bağış Sazanov, Togolok Moldo, Moldobasan Musulmankulov; Sayakbay Mektebine ise Mambet Çokmorov, Duñkana, Şaabay Azizov, Kaba Atabekov gibi Manasçılar girmektedir (*ME II 1995: 77*).

Manas mekteplerinin belirlenmesinde yukarıda da ifade edildiği gibi üslup farklılıkları göz önünde bulundurulmaktadır. Bu üslup farkları şu şekilde ifade edilebilir:

1. Manas mekteplerini birbirinden ayıran temel fark üslup ve anlatım tarzıdır. Bu mektepler arasında ezgi farkı vardır.

2. Motif farklılığı da Manas mekteplerinin birbirinden ayrılmasına neden olur. Bazı mekteplerde inanışlara dair motifler öne çıkarılırken bazılarında bu motifler en aza indirilmektedir.

3. Manas mekteplerinin kullandığı uyak da birbirinden farklı olabilmektedir. Tiyan Şan Manasçılarının bazılarında göze dayalı kafiye vardır. Diğer mekteplerde kulağa dayalı kafiye anlayışı vardır.

4. Manasçılık mektepleri arasında en önemli ayrılık, epizotların farklı olmasıdır. Bazı mekteplerde destanın bazı epizotları anlatılmamaktadır.

5. Çok öne çıkmamakla birlikte anlatıcının bakış açısı mekteplere göre farklılık gösterebilmektedir. Bazı anlatıcılar destanı kendi bakış açılarıyla anlatırken bazıları kahramanın bakış açısından aktarırlar, destanı kahraman anlatıyormuş izlenimi verirler.

6. Manas Mekteplerinde anlatım esnasında epizot sıralamasında da farklılıklar olabilmektedir. Birinin destanın başında anlattığı olayı diğeri destanın ortalarında anlatabilir.

7. Manasçılık mektepleri arasındaki farklardan biri de olayların ayrıntılarının sunumudur. Bazı mekteplerde özellikle küçük savaşlar genel hatlarıyla anlatılır, büyük savaşların anlatımında ayrıntıya gidilir. Bazı mekteplerde ise her ikisi de ayrıntılarıyla sunulmaktadır.

8. Tüştük mektebi diğer mekteplerden esas olarak Semetey ve Seytek bölümlerini anlatmasıyla ayrılır. Bu mektepte Semetey'in oğlunun adı Ümütöy de verilir. Seytek ise Kökçö'nün oğludur (Rahmatullin 1992: 74, Ergun 1995: 105).

Manas mekteplerinin tasnifi ile ilgili ilk görüşlerden sayılan Muhtar Avezov'un ortaya attığı coğrafi konuma göre yapılan sınıflandırmadır. Avezov, Manasçılık mekteplerini Karakol ve Narın şeklinde ikiye ayırır. Bu ayırım aynı zamanda Sagımbay ve Sayakbay ekollerine de işaret etmiş olmaktadır (Avezov 1959: 484, ME II 1995: 77).

Destan anlatıcılarını coğrafyaya göre sınırlamak bir bakıma eksik bir tanımla beraberinde getirecektir çünkü destancılar ilden ile gezerek sürekli coğrafya değiştirmekte, farklı bölgelerin tarzlarının tesiri altında kalmaktadırlar. Destancıların ustasına göre bir mektebe bağlı kılınması da benzer bir sorunu doğuracaktır çünkü bazı destancılar birden

fazla ustadan eğitim alabildiği gibi bazıları da etkilenme yoluyla başka bir ustanın üslubunu alabilmektedir.

Yine de Kırgız Türklerinin sözlü geleneğinde güçlü bir usta-çırak geleneğinin varlığı göz önünde bulundurulursa belli bir anlatı tarzını oluşturan mekteplerin varlığı söz konusu olmaktadır. Bu mekteplerin oluşumunda daha çok anlatım tarzı ve anlatının içeriğinin gözetilmesi gerekmektedir. Bir destancının başka bir destancı ile aynı mektepten kabul edilebilmesi için şu ortak noktaların olmasının zorunlu olması gerekmektedir: “1. Varyantlar arasındaki konu ve fikir birliği, 2. Destanı oluşturan temel vakalardaki birlik, 3. Eserlerde görülen geleneksel unsurlar” (KAT, II. T. 2004: 150).

Bu üç temel hususiyeti göz önünde bulunduran Çeribaş, mekteplerin tarzlarının belirlenmesinde anlatının iç ve dış özelliklerine bakılması gerektiğini belirtir. Aynı ekol içerisinde değerlendirilebilecek anlatıların eserin dış hususiyetleri bakımından “ölçü benzerliği”, “kafiye sistemindeki benzerlik”, “anlatım tekniğindeki benzerlik” gibi yönlerinin göz önünde bulundurulması gerektiğini ifade eder. Ayrıca eserin muhteva yönünden “epizot, motif, vaka benzerlikleri” ve eserde işlenen fikirlerin ortaklığı gibi hususiyetlerin dikkate alınması gerektiğini belirtir (Çeribaş 2012 a: 61).

Yukarıdaki hususlar göz önünde bulundurulduğunda Kırgızistan’da destancılık mekteplerinin; icra şekline, ustasına, coğrafyasına göre sınıflandırmaya tabi tutulduğu görülmektedir.

5. KIRGIZ TÜRKLERİNİN DESTANLARINI DERLEME ÇALIŞMALARI

Kırgızistan’da folklor çalışmaları 19. yüzyılın ikinci yarısında başlamıştır. Manas destanı hakkında ise Türkoloji dünyası ancak 20. yüzyılın ikinci yarısında çalışmalar ortaya koyar. Kırgız Türklerinin destanlarının sistemli bir biçimde derlenmesine ilk olarak 1856 yılında Çokan Velihanov tarafından başlanır. Velihanov’un derlediği ürünler arasında Manas’ın epizodları önemli yer tutmaktadır (Çelik 2012: 11).

Issık Göl vadisinin topoğrafik haritasını çıkarmak için görevlendirilen askerî araştırma gezisine katılan Velihanov, burada Bugu boyuna ait Kırgızların sözlü anlatılarını derler. 1862 ve 1869 yıllarında iki kez Kırgızistan’a giden Radloff, Bugu, Sarbagış ve Solto boylarından derlediği Manas, Semetey, Coloykan ve Er Töştük destanlarını Proben’in

beşinci cildinde yayımlar. Burada Manas destanına ait 14 bin dize bulunmaktadır (Radlof 1985). Radloff'un araştırmaları üç döneme ayrılmaktadır: Altay Dönemi (1859-1871), Kazan Dönemi(1871-1884) ve Sant-Petesburg Dönemi (1884-1918). Manas derlemelerini Rodloff, Altay Dönemi'nde yapar. O dönemde Radloff, Türk boylarının folklor, dil ve etnografik malzemelerini derler ve *Türk Boylarının Folklor Örnekleri* adlı çalışmasında yayımlar. Bu çalışma Batı'da Manas destanına karşı bir ilgi başlatır ve destanla ilgili çalışmaların hız kazanmasını sağlar. Radloff'tan sonra destanı L. Von Alması derler. Alması, destanın içinden 72 dizelik "Pekin Seferi" adlı kısa bir bölümü 1911'de yayımlar (Türkmen 1995: 37).

Kırgız Türklerinin destanlarının incelenmesinde önemli katkıda bulunanlardan biri de P. Falev'dir. *Kara Kırgız Destanı Nasıl Oluşmuştur* adlı makalesinde Falev, Kırgız destanlarının araştırılmasını bir metoda sokmaktadır (Namatov 2001: 7).

Derleme konusunda ciddi çalışmalar yapmış bir başka isim Kayım Miftakov'dur. Onun en önemli hizmeti Sağımbay Orozbekov'dan derlediği metinlerdir. Miftakov, 1916 yılında kaçkın Kırgızlar arasında Manas ve Semetey destanlarının anlatıldığını duyar. 1921'de öğretmen olarak Törk Kol köyüne gider ve orada derleme yapmak için bir dernek kurar. Bu derneğin üyesi S. Soranbayev ile Narın'a gidip derlemeler yapar. Bu arada ünlü destancı Sağımbay Orozbekov'dan Manas destanını derlerler. Comokçu/destancı M. Musulmankulov'dan Kurmanbek ile Canış Bayış'ı, S. Konokbayev'den Kococaş ile Sarıncı Bököy'ü de aynı yıllarda derler. Miftakov 1930 yılı sonuna kadar Issık Göl, Tiyen-Şan, Çüy ve Talas'tan derleme yapar (Alper 2004: 11).

1935 yılından itibaren profesyonel derleme yapan isimlerden biri de İbrayım Abdırhmanov'dur. Aynı zamanda iyi bir destan anlatıcısı olan Abdırhmanov, Manas, Semetey, Seytek ve Canıl Mirza destanlarını da kendisi yazıp El Yazmalar Fondu'na teslim eder (Alper 2004: 11).

20. yüzyılın ilk yarısında Aslı Tokambayev, Cuma Camgırçıyev, Hüseyin Karasayev gibi isimler dikkat çekmektedir. 1930'lu yıllarda Kırgız Türkleri yerleşik hayata geçince derleme faaliyetleri kolaylaşır ve sayıca artar. 1934'te Maksim Gorki'nin folklorun önemini anlatan bildirisinden sonra derlemeler resmî bir özellik kazanır. Yazarlar Birliği'nin bir şubesi, Ülkeyi Tanıtma İlim ve Araştırma Enstitüsü (1928) Dil ve Yazı Enstitüsü (1935), Kırgızistan Devlet Pedagoji Enstitüsü'nün Kırgız Dili ve Edebiyatı Bölümü öğrenci ve hocaları derleme gezileri düzenler. Bu gezide Sayakbay, Şapak,

Bayış ve Moldobasan gibi ünlü Manasçılardan Manas destanının benzer metinleri derlenir. Aynı yıllarda Sarıncı Bököy, Kococaş, Canış Bayış, Kurmanbek ve Olcobay menen Kişimcan da derlenir (Alper 2004: 11). 1943 yılında kurulan SSCB İlimler Akademisi'nin derleme çalışmalarına katkıları olur ancak yapılan derlemelerde Türklük ve İslam'a dair unsurların zararlı görülmesi bu derleme çalışmalarının büyük bir baskıyla ilerlemesine sebep olur. Kırgız Türklerinin bağımsızlığını kazandığı 1991 yılına kadar destancılık geleneği ve destan derleme faaliyetleri üzerinde bir siyasi baskı olur. Özellikle millî içerikli destanların içeriği değiştirilmeye çalışılır.

Günümüzde destancılık geleneği güçlü bir şekilde sürdüğü için derleme ve tahlil çalışmaları da tüm canlılığıyla devam etmektedir. Ayrıca 1991'den sonra Kırgız destanlarının Türkiye Türkçesi'ne aktarılmasıyla ülkemizde de Kırgız destanları üzerine yapılan çalışmalar artmaktadır.

Destanlar üzerine yapılan çalışmalar, çok önemlidir çünkü bu çalışmalar sayesinde sözlü kültür hazineleri yazıya geçirilmek suretiyle kalıcı kılınmakta ve gelecek nesillerle aktarımı garantiye alınmaktadır. Millî bilincin oluşmasında ve gelişmesinde bu sözlü kültür hazineleri son derece önemlidir. Destanların bu gücünü Kırgız Türklerinin Manas destanının oluşturduğu etkide görebilmekteyiz. Manas destanı insan hafızasının bir bütün halinde koruyup nesilden nesile aktardığı en hacimli eserdir. Üstelik yoğun siyasi baskılara rağmen Kırgız Türkleri bu eseri kutsal bir emanet olarak korur ve gelecek nesillere aktarır. Kırgızistan'da millî mücadelenin verildiği en zor dönemlerde bile destanlarda aktarılan ruh sayesinde milletin inancı ve ümidi sönmez. Bu bakımdan milletin öz benliğini içeren destanları derleme çalışmaları önemlidir. Kırgız Türklerinin destanlarını derlemeye yönelik gerçekleştirilen çalışmalar günümüzde de devamlılığını sürdürmektedir.

6. KIRGIZ DESTANLARININ ÖZELLİKLERİ

Kırgız destanları Kırgız Türklerinin yaşam tarzını, hayata bakış açısını ve millî düşüncelerini içeriğinde barındırmaktadır. Türk destanlarının içerik açısından genel özelliklerinden biri olan vatanseverlik, vatani ve milleti için mücadele etme, milleti koruyup özgürce yaşatma ilkesi Kırgız destanlarında da görülmektedir.

Kırgız destanları genellikle bir musiki aletiyle icra edilmektedir. Her destan, destan içerisindeki her epizot farklı bir ezgiyle söylenmektedir. Destanların nesir kısımları

durağan konuşma tarzında, nazım kısmı ise türkü şeklinde sunulmaktadır: “*Nazım-nesir karışık destanların nesir kısımları anlatıcı tarafından genellikle yüksek ve net bir sesle, her ritmik ve semantik bölümden sonra gelen kısa duraklamalarla anlatılırken nazım kısımları türkü halinde söylenir.*” (Reichl 2002: 105).

Destan anlatıcısı müzik aleti kullanmadığı zamanlar sesindeki tını ile anlatıma müzikalite katmaktadır ve anlatımın içeriğine göre ses tonu, ses tınısı değişim göstermektedir. “*Kırgız destancılık geleneğinde, Manas destanı bir müzik aleti eşliği olmaksızın anlatılır. Ezgi ise işlenen epizoda göre değişir. Mesela atların koşuşu ile ağıt aynı ezgide söylenmez.*” (Yıldız 2001: 46). Bu sayede anlatımın içeriğindeki duyguyu dinleyiciye geçirmeyi başarmaktadır.

Destan anlatıcısı uzun süre yaptığı icralar sonunda belli bir yetkinliğe ve tecrübeye ulaşmış gelenekten yararlanarak yeni yaratımlar gerçekleştirebilmektedir. Burada destancının yapacağı iş anlatı birimlerine, örneğin kahramanın doğumu ve büyümesi, kahramanın atının övülmesi, bir ziyafet tasviri gibi anlatı birimlerine hâkim olmak ve anlatacağı destan içinde geleneğe uygun olarak bunları kullanabilmektir.

Destanlarda kahramanlar güçlü ve yenilmez kişiler olarak tasvir edilirler. Bu sebeple kahraman adeta ölümsüzdür, Canış ve Bayış destanında tutsak edilen Bayış’ın çok kez vurulması ve asılmasına rağmen ölmemesi buna örnektir. Burada kahramanın ölümsüzlüğü esasen kahramanın temsil ettiği milletin ölümsüzlüğüne işaret etmektedir.

Kahramanlar ölümsüz olduklarından destan içerisinde olağanüstü bir şekilde defalarca ölüp dirilebilmektedir. Kahramanın ölüp dirilmesi olayların farklı boyutlarının sunulmasını sağlamaktadır. Manas destanında ölen Manas, Tanrı’nın isteği ile dirilir, Er Töştük destanında ise atı Er Töştük’ü olağanüstü bir şekilde diriltmektedir. Ölüp dirilme motifi Kırgız destanlarında sıkça görülmektedir.

Destanlarda kahraman kadar kahramanın atı da büyük önem taşımaktadır, atların her birinin kendine has adları ve özellikleri vardır. Atlar, tıpkı bir insan gibi şecereleriyle birlikte tanıtılmaktadırlar ve insanî özelliklere sahiptirler. Atlar kahramanın yoldaşı, kardeşi, anası-babası, danışmanı rolünde yer alırlar (Orozbakova 1995: 183).

Destan kahramanının yanında genellikle ona destek olan kırk çorası bulunmaktadır. Bu kırk yiğit destan boyunca kahramana destek olmaktadır. Kırk yiğit hem fiziki bakımdan

hem de fikir bakımından kahramanla bütünleşir. Kahraman ve kırk yiğidi tek yumruk tek yürek halinde düşmanla mücadele etmektedirler. “*Böyle yiğitlerin kırk yiğidi veya çorası, çoraların içinde türlü iş ve ustalığı bilenleri, ileriye görenleri, söz ustaları vardır.*” (Bektenov ve Bayciyev 1993: 120). Kırk yiğit beyin, gücünün ve galibiyetinin en büyük etkenidir. Kırk yiğidin beye ihaneti beyin mağlubiyetini de beraberinde getirmektedir. Nitekim Kurmanbek destanında kırk yiğidin Kurmanbek’e destek vermemesi ve Kurmanbek’in tek başına düşmana gitmesi onun mağlup olmasına neden olur.

Kırgız Türklerinin destanlarında genellikle mücadele edilen düşman Çinliler veya Kalmuklardır. Düşmana karşı gösterilen yiğitlikler ve kazanılan zaferler Kırgız destanlarının temel konularıdır (Çelebi 2005: 20).

Destan kahramanı her haliyle olağanüstüdür; yaşlı bir anne babadan mucizevî bir şekilde dünyaya gelen kahramanın büyümesi de olağanüstüdür. Kısa sürede büyüyen ve yaşlılarına nazaran güçlü olan kahraman ülkesi ve milleti için savaşmaya başlar ve uzun mücadelelerden sonra milletini özgürlüğe, huzura kavuşturur.

Destanlarda kahramanların kullandıkları silahlar da önemlidir. Bu silahların da kendine has isimleri ve özellikleri vardır (Akmataliyev 2001: 196).

Destanda kahramanların savaş taktikleri ve kuralları söz konusudur. Bu savaş kuralları aynı zamanda bir namustur, kurallara uygun olarak dövüşmemek kahraman için bir utançtır. “*Alplar, uyuyan düşmanı öldürmezler, düşmanı hile ile öldürenler alp sayılmazdı. Uyuyan düşmanı öldürme, düelloda hile yapma ancak masallaşmış destanlarda görülür.*” (İnan 1998: 17).

Kırgız Türklerinin destanlarının içeriğinin şekillenmesinde dinleyicilerin de önemli rolü vardır. Dinleyiciler, takdir ve beğenilerini yahut beğenmedikleri noktaları belirterek anlatıcının içeriği inşasında etkili olmaktadır. Bu durum destanın şeklinde, hacminde, etkili olmaktadır. Kırgız destanlarının içerik özelliklerini Doğan Kaya’nın tespitlerinden yola çıkarak özetle şu beş maddede toplamak mümkündür:

1. Destanların genelinde milli duygular ön plandadır.
2. Destanların bir kısmı belli bir tarihî sürece işaret etmektedir.

3. Arkaik destanlarda kozmik âlem ön plana çıkmaktadır.
4. Liro-Romantiklik comoktor olarak adlandırılan destanlarda aşk konusu ağır basmaktadır.
5. Bazı destanlar ise dinî ve sosyal konuları ele almaktadır (Kaya 2015: 31)

Kırgız Türklerinin destanları şekil bakımından da benzerlik göstermektedirler. Genel olarak manzum olan destanlar 7 ve 8 heceli dizelerden meydana gelmektedirler (Musayev ve Taştemirov 1986: 79). Destanlar, çoğunlukla manzumdur ancak bir kısmı manzum mensur karışıktır. Manzum-Mensur karışık destanların mensur kısımları hacim bakımından oldukça az yer kaplar ve bu kısımlar anlatıda olay geçişlerini hızlandırmak ve olayları özetlemek için kullanılmaktadır. Destanlarda asıl olay, manzum şekilde verilmektedir.

7. KIRGIZ TÜRKLERİNİN DESTANCILIK GELENEĞİNİN TEMEL ÖĞELERİ

7.1. Anlatıcılar

Sözlü kültür ortamında anlatıcı, belli bir geleneğin içinde yetişerek bu geleneğin gerekliliği olan: a. İrticalen söyleme, b. Saz çalabilme c. Atışma yapabilme d. Bade içtiğini iddia ediyor olma (Sakaoğlu 1986: 23) gibi özellikleri bünyesinde barındırmak durumundadır. Ayrıca müzikten anlıyor olması, mahallî ezgilere vakıf olması, hitap yeteneğinin bulunması ve iletişim kurma noktasında aktif olması anlatıcıdan beklenen hususlardır. Bunun yanında ezber gücünün iyi olması, usta malı bilmesi gibi mükellefiyetleri de söz konusudur.

Anlatıcı, taklit yapma, müzik aleti eşliğinde türküler söyleme ile hızlı ve güzel konuşma gibi önemli yeteneklere sahiptir, ayrıca geniş hayal dünyası olan bir kişidir. Anlatıcı, bir tiyatro oyuncusu gibi anlattığı sahneleri gözlerde canlandırabilecek teatral hareketler sergileme yeteneğine sahip olmalıdır. Bu yetenek sayesinde dinleyicileri anlatıya bağlar ve anlatımın içine çeker.

Kökenleri şaman kültürüne kadar dayanan anlatıcılar, aynı zamanda çok iyi bir güftecidir. Destan anlatıcıları, sosyal yaşamdan aldıkları dikkate değer konuları sanatın

sağladığı imkânlarla söze dönüştürmektedirler. Böylece kendi çağlarında toplumun tercümanı olurken gelecek nesillere de edebiyat yoluyla tarih aktarımı yapmaktadırlar.

Usta-çırak ilişkisi içerisinde yetişen anlatıcı bir yandan geleneğin kurallarını öğrenirken bir yandan da icra yöntemlerini, dinleyici karşısında nasıl davranacağını uygulamalı olarak görmektedir. Sözlü kültür ortamında anlatıcının ustalığını gösteren şey doğaçlama söyleyebilme yeteneğidir. Ataların “söze bağdaş kurdurmak” dediği zekâyâ dayalı doğaçlama ve sanatlı söyleyiş bir anlatıcı için hünerdir.

Doğaçlama söyleme ve sözün ezgili söylenmesinde katkısı olan saz çalma yeteneği de yine anlatıcının sanatını tamamlayan bir unsurdur. Anlatıcı “dil ile söylerken” telden destek alır, saz çalarken anlatıcının zihni de üretime veya hatırlamaya zaman kazanma fırsatı bulur. Ayrıca “tel ile söylediği” vakit de dilden söylenenler dinleyicinin gönlüne işlenir, müziğin oluşturduğu duygu coşumu sözün etki gücünü arttırmaktadır (Durbilmez 2010 c: 149). Saz çalabilme, anlatıcının dinlenirlik oranını artırma ve icra esnasında dinleyicinin dikkatini toplama, dikkatleri taze tutma gibi bir görevi de üstlenmektedir. Hem dil ile hem tel ile icra, anlatıcının dinleyiciyle olan irtibatının canlı ve uzun süreli olmasında etkilidir. Bu sebeple Kırgız Türklerinde destan anlatıcıları çoğunlukla dil ile teli birleştirir ve icralarını kopuz veya kıkıyak eşliğinde yaparlar (Reichl 2002: 108).

İcra tek taraflı bir sunum değildir ve sadece anlatıcıyla sınırlandırılmaz. Anlatıcının tutumlarını, anlatının içeriğini ve hacmini belirleyen dinleyicidir. Bu sebeple sözlü icra anlatıcı-anlatı-dinleyici üçgeninde meydana gelmektedir ve belli ritüellere tabidir. Anlatıcı ezberindeki anlatıyı her zaman aynı şekilde sunmaz, çoğu zaman geliştirerek ve ana hatlarından uzaklaşmamak şartıyla değiştirerek sunmaktadır. Destan anlatıcısı, her icrasında bu konudaki hünerini, diğer destanları da bildiğini ayrıca destanın aktüel zamanı dışında kendi çağının bilgisine de vâkıf olduğunu göstermek için anlatıyı yeniden şekillendirir; geleneksel destanı tazeler. Destancının bunu yapmasında bazen dinleyicilerde iz bırakma bazen de meslektaşları arasında iyi bir yer edinme/öne geçme (Köse 2007: 262) isteği etkili olur.

Anlatıcı, anlatıma her ne kadar kendisinden unsurlar katsa da gerçeği değiştirmeden anlatmak durumundadır çünkü destan atalardan kalan bir mirastır ve onu anlatan kişi tüm gerçekleri açıkça ortaya koymalıdır. Aksi takdirde ataların vebali onun

omuzlarındadır. Kırgız Türklerinin destanlarından Kız Darıyka destanının anlatıcısı Kadırkul Alimanov, destanı Çaki adındaki bir ihtiyardan duyup ilginç bulduğu için nazım olarak yazıya geçirmek ister. Bu fikrini destancı ihtiyar Çaki'ye açtığında Çaki ona sadece gerçekleri anlatması konusunda uyarılarda bulunup bu işin şeref meselesi olduğunu belirtir. Yaşanmış bir olay olarak sunulan bu giriş kısmındaki Çaki'ye ait uyarılar Kırgız destan anlatıcılarının hassasiyetini ortaya koyması bakımından önemlidir:

“Kaltırbay toluk cazsa Darıykanı (Eksiksiz olarak yazılırsa Darıyka)

Çoñ dastan kitep bolor munun baarı (Büyük bir kitap olur destanın tümü)

Oo balam cazam deseñ toluk caz dep(Ey oğul, yazayım dersin eksiksiz yaz diyerek)

Men cakka sözdü burdu Çaki karı (Bana tavsiye bulundu ihtiyar Çaki)” (Orozova ve Akmataliyev 2010: 27).

Destan anlatımının sonunda Alimanov, bu uyarılara aynen uyduğunu ve destanı hiç değiştirmeden anlattığını ifade ederek Kırgız destancılık geleneği içinde anlatıya sadakatin ne kadar önemli olduğunu ortaya koymuş olmaktadır.

Anlatıcının icrası geleneğin belli kurallarına bağlı olarak gerçekleşmektedir ve belli bir yapıya dayalıdır. Bu yapı, anlatıcının sunumunu düzene sokmaktadır. Destan anlatımına geçilmeden önce lirik şarkılar söylenir. “Bastav” adı verilen bu giriş şarkısında anlatıcı, ustasından, repertuarından bahseder. Ardından ahlakî içerikli bir türkü daha söyler. Bundan sonra destan anlatımına geçilir. Destanlar şiir gibi anlatılır ve müzik eşliğinde söylenir. Nazım-nesir karışık destanlarda sadece nazım kısmı müziktir. Her destanın kendine has ritmik bir anlatım tarzı bulunmaktadır (Reichl 2002: 107).

Bazı destan anlatıcıları tıpkı şaman duası gibi gırtlaktan anlatmaktadır. Destan icrası doğaçlama yaratmaya dayanmaktadır. Anlatıcının destan metnini kurabilmesi ve anlatımı gerektiği gibi gerçekleştirebilmesi için destanın kahramanlarını, olay örgüsünü ve temel çatışmaları iyi bilmesi, geleneksel yapı kalıplarını ezberlemesi, yaratıcı bir hafızaya sahip olarak doğaçlama söyleyebilmesi gerekmektedir. İkinci olarak destan anlatımı esnasında geleneğin ortaya koyduğu melodileri kullanarak müzikli icra kabiliyetine sahip olmalıdır. Son olarak destan anlatısı sırasında anlatıcıyı isteklendirecek, yönlendirecek geleneği bilen bir dinleyici kitlesinin bulunması

gereklidir. Bu üçünün bir araya gelmesiyle oluşan bağlam neticesinde sözlü anlatı ortaya çıkmaktadır.

Destan anlatıcısı anlatımını doğaçlama yoluyla ve geleneğin yardımıyla gerçekleştirmektedir. Bu sebeple her bir anlatı yeni bir üretim olabilmektedir. Anlatıcı geleneğin kuralları çerçevesinde anlatımın temel birimlerine sadık kalmak koşuluyla her anlatımda anlatısını yenilemektedir. Bu yepyeni bir metin ortaya koymaktan ziyade var olan anlatıya yenilikler katma şeklindedir.

Radloff'a göre (1995) her yetenekli destancı, destan söyleme anının ilhamıyla o anda doğaçlama olarak söyler. Böylece bir destancı aynı anlatıyı ikinci anlatışında ilkiyle birebir anlatmaz. Esasen bu tamamen yeniden oluşturma anlamında da değildir. Anlatıcı uzun bir zamandan beri yaptığı icraların getirdiği birikimin ve tecrübenin sonucu olarak pek çok anlatı birimlerine sahiptir ve gerektiğinde bunları geleneğe uygun bir biçimde bir araya getirerek birleştirir. Destancının görevi bu hazır destan veya anlatı birimlerini yahut konularını olayların oluşum sırasına göre yerleştirmek ve bunlardan yeni mısralar oluşturmaktır. Buna göre usta bir destancı metni ezberleyip sunmak yerine metnin temel olaylarına hâkim olup geleneğin kuralları doğrultusunda yeniden bir üretim gerçekleştirerek yani doğaçlama yaparak anlatımını sunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında bir destan anlatıcısıyla bilinir ve tanınır. Örneğin Manas destanı Cusup Mamay anlatımı veya Sayakbay Karalayev anlatımı şeklinde benzer metinler anlatıcının adıyla öne çıkar.

Türk sözlü geleneği içerisinde anlatıcının ortaya çıkması ve yetkinleşmesi için üç temel aşamayı geçmesi gereklidir. Bu üç temel süreçler; dinleme, özümseme, uygulama şeklindedir (Çobanoğlu 2011: 74). Destancılık mesleğine heves duyan gencin, destan icra ortamlarında usta anlatıcıların icralarını dinlemek suretiyle destan anlatıcılık geleneğiyle tanıştığı görülmektedir. Bu esnada gönüllü aday, usta anlatıcının anlattığı anlatıların muhteva yapısını, anlatım tarzını ve geleneğin genel kurallarını dinleyerek, gözlemleyerek öğrenmektedir (Yunusaliyev 1985: 482, Obozkanov 2006: 236). Ayrıca destan icrası esnasında kullanılan melodiye de aşına olmaktadır. Böylece destanın motiflerine, kalıplarına ve sunum esnasında kullanılan melodiye vakıf olmaktadır. Bu dinleme aşamasından dinlediklerini özümseme aşaması gelmektedir. Bu dönemde aday anlatıcı o zamana kadar öğrendiklerini kendi kendine tekrar etmektedir. Bu süreçte aday anlatıcı, hem geleneğin kurallarını özümsemekte hem anlatıyı hıfzta tutmakta hem de

anlatım esnasında kullanılan çalgı aletinin kullanımını öğrenmektedir. Kırgız Türkleri bu aşamaya “*catka aluu(ezberleme)*” dönemi adını vermektedir (Aalibek 2003: 77). Bu çıraklık aşamasından sonra, özümstediklerini eleştirel bir dinleyici topluluğu önünde icraya başlayarak mesleğe giriş yapmaktadır ve ustalığa doğru ilerlemektedir.

Anlatıcı; destanın olay örgüsü içerisinde yer alan motifleri ve onları geliştirme yollarını, destan kahramanının hayat hikâyesini, bir epizodun diğer epizoda bağlanma şeklini, destana özgü müziği, destan anlatılırken kullanılacak olan beden hareketlerini ve ses vurgusunu iyi öğrenmelidir. Ayrıca anlatıcı; kahramanların betimlemesini, kahramanların atının betimlemesini, anlatı içinde yer alan nesnelere ve giyim kuşam eşyalarının betimlemesini iyi yapabilmelidir (Yunusaliyev 1985: 482, Obozkanov 2006: 236).

Destan anlatıcıları, tüm Türk boylarında sıra dışı veya olağanüstü güçlerle iletişime geçebilen kişiler olarak görülmektedir. Destan anlatıcılarının söylediklerine halk inançlarının temelini oluşturan esaslar gibi inanmak eğilimi de devam etmektedir. Bu inanmanın nedeni; “*Türk mitolojisinde, Korkut Ata örneğindeki ‘kültürel kahramanın’, atalar kültüründen kaynaklanan, ozanlar veya öncüleri olan kamlar olmasıdır.*” (Çobanoğlu 2007: 65). Bu bakımdan, Türk boyları arasındaki ortak zihniyet zeminini hazırlayan en önemli kaynaklar; Türk destan geleneği ve kam/ozan kimliği içindeki destancılarıdır. Atalar kültüründen kaynaklanan bu durum, destan anlatıcılarının Türk boylarında, “tekin olmayan insanlar”; “sosyo-kültürel olarak kabul edilmiş yollarla olağanüstü güç veya güçlerle iletişim içinde olan ve sanatlarını bu iletişime dayanarak yapan insanlar” olarak nitelenen ve kendilerine Tanrı veya diğer olağanüstü güçler tarafından verilen ilhamla, büyücülük/ bilicilik yapabilen, sıradan insanların taklit etmesinin bile mümkün olmadığı kutsal yahut yarı kutsal sayılan, “mutlak gerçek” ve “gerçek tarih” olduğu düşünülen “destanlar” meydana getiren insanlar (Çobanoğlu 2007: 66) olarak kabul görmelerini sağlamaktadır.

Ataların arbakları ile iletişim içinde olduğuna inanılan ve anlatıcılığın inceliklerini arbaklardan öğrendiğine inanılan anlatıcılar özel kişilerdir, bu özel olma durumları onların kutsal olan ve ataların maceralarını içeren destanları anlatabilme yetkisine sahip olmalarını sağlamaktadır. Destan anlatıcısı, sıradan bir kişi değildir, ruhlarla ve ilahî güçlerle irtibatı olan kutsiyete sahip birisidir. Olağanüstü güçlere sahip olma yetisinin destan kahramanlarından destan anlatıcısına da geçtiğine inanılır. Onun sahip olduğu

olağanüstü güç dolayısıyla, düğün, ölüm ve av merasimlerinde destan anlatması, dinî inanışların gereği olan birtakım pratiklerin de yerine getirilmesini sağlar.

Hakas Türklerinin inanışına göre, ölen kişinin ruhu (kut'u) 40 gün insanlar arasında gezinir. Bu nedenle ölen insanı ve onun evini kötülüklerden ve kötü güçlerden korumak için hayçı ölünün evinde sabaha kadar destan, onların deyimiyle “alıptığ nımax” okur. Hayçının okuduğu destandaki kahramanın, kötü güçlerle savaşıp onları alt edeceğine inanılır. Eğer hayçı usulüne uygun destan okumayı bırakırsa kötü güçlerin ölüyü ve ev halkını rahatsız edeceği düşünülür. Hayçı, destanı ölünün yanında tek başına okumalıdır. Ölünün yakınları dışarıda veya başka odalarda hayçıyı dinlemelidir. Destan okunurken dinleyicilerin uyumaları, ömürlerinin kısa olacağına işarettir ve bu nedenle uyumazlar. Hakas Türkleri arasında azalan bu uygulama, Kaçınler arasında hâlâ yaşamaktadır (Özkan 1997: 12-13). Bu inanç Kırgız Türkleri arasında da yaygındır. Kırgız Türkleri de, Manasçının icrası sırasında koyunların, hırsızlardan ve kurtlardan korunduğuna, Manas'ın icrasının doğum yapmakta olan hanımın kolayca doğum yapmasını sağladığına inanmaktadırlar (Çobanoğlu 2007: 69).

Kırgız Türklerinin sözlü geleneğin icracıları, koruyucu ve aktarıcıları olan anlatıcılara gösterdiği teveccühü destan metinlerinde görmek de mümkündür. Kırgız Türklerinin kültür ansiklopedisi hükmünde olan Manas destanında Manas'ın kırk yiğidi arasında ırçılar da vardır. Yine Canış Bayış, Er Soltonoy, Er Tabıldı gibi destanlarda hanlar savaşa ve ava giderken ozanları da yanlarında götürmektedir. Ayrıca kız istemeye giderken de söz ustası olan ozanlara başvurulduğu görülür. Kurmanbek destanında, Kurmanbek Afgan hanından kız istemeye giderken yanında bir de ozan götürür. Ozanlar, toplumun kararsız kaldığı durumlarda toplumu yönlendirmede de öne çıkar. Yine Kurmanbek destanında Afgan hanı ve halkı kız Kurmanbek'e vermekte kararsız kalınca hanın ozanı Kurmanbek'i övüp kızını vermesini sağlar (Musakov 2013a: 135). Ozan olan kişinin akıllı olacağına dair inanış, Er Soltonoy destanında görülür; Colbars Han'ın küçük oğlu Bolotkan daha çocukken kopuz alıp söylediği için onun akıllı olacağına hükmedilir (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 19). Ozanların Kırgız toplumu içinde bir elçilik vazifesi üstlendiği de görülmektedir. Yine Er Soltonoy destanında ozan Şırgıy'ın halkın isteklerini hükümdara, hükümdarın emirlerini halka duyurmada aracı olması buna örnektir. Bu aracılığı sağlayan ozanların konuşmada serbest olmasıdır. Oğuz Türklerinde olduğu gibi Kırgız Türklerinin sosyal yaşamında da ozanlar han karşısında bile serbestçe konuşma hürriyetine sahiptirler. Er Soltonoy

destanında esareten kurtulan Bolotkan'ın nişanlısının düğününe kimliğini gizleyerek ozan kılığında gelip Kögöy Han'a ozan diliyle tehditler savurması normal karşılanır. Halktan birisinin cesaret edemeyeceği bu davranış, ozanlar için olağan karşılanmaktadır (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 36). Sözü üstünlüğü anlatıcıyı da üstün kılar ve çoğu zaman anlatıcı söz söyleme gücü sayesinde birçok konuda üstünlük sağlar. Kırgız Türklerinin küçük destanlarından Mendirman'da kendisini savunmak zorunda kalan Mendirman, eline kopuzu alıp Adıl Han ile atışır ve atışmada onu yener. Bundan sonra Adıl Han, Mendirman'a hürmet eder (Akmataliyev ve Caynakova 2009: 58). Er Soltonoy destanında ise esir olan Temirkan ve Bolotkan, Kalmukların ünlü ozanı Şırgay ile atıştırılır. Atışmayı kazanan iki genç serbest bırakılır (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 91). Sözde üstünlüğü yitiren, toplum içindeki gücünü de yitirmektedir. Temirkan ve Bolotkan'a yenilen Şırgay'ın bütün malı mülkü han tarafından elinden alınır ve o toplumdaki dışlanır. Toplumdan destana yansıyan bu örnekler göstermektedir ki tüm Türk dünyasında olduğu gibi Kırgız Türkleri arasında da söz ve söz sahibi büyük bir güç elde eder.

Türk destancılık geleneğinin varlığını sürdürmesinde sözlü kültür ortamı kadar destan anlatıcılarının da büyük rol üstlendiği görülmektedir. Türk destancılık geleneğinde yer alan mitik kökenli anlatıdan epik anlatıya kadar uzanan serüvenin başkahramanları esasen destan anlatıcılarıdır.

Sözlü geleneğin yetiştirdiği anlatıcı tipinin belli başlı işlevleri söz konusudur. Bu işlevler şu şekilde belirtmek mümkündür:

1. Anadile çok iyi vakıf olma ve aynı millete mensup bireylerde ana dili bilinci uyandırma
2. Millî bilinci taze tutma ve millî birlik ve beraberlik duyguları oluşturma.
3. Milletin geçmiş dönemlerinden haber verip millî hafıza oluşturma.
4. Gelenek ve görenekleri gelecek kuşaklara aktarma.
5. Toplumun sanat ihtiyacını karşılama
6. Fertlerin birlikte hoşça vakit geçirmesini sağlama.
7. Milletin yaşadığı sevinçli olayları dillendirerek sevinci paylaşma.
8. Milletin yaşadığı üzücü ve acı olayları dillendirerek acıyı paylaşma.

9. Milletın yaşadığı sorunları, toplumsal rahatsızlıkları dillendirerek bir duygu boşalımı sağlama.

10. Olumlu ve güzel davranışları özendirip olumsuz ve çirkin davranışlar hususunda toplumu uyandırma.

11. Toplumı bilgilendirme ve yol gösterme.

12. Sözüün gücüyle çeşitli hastalıkları sağaltma, belaları def etme.

Ayrıca anlatıcılar, Kırgız Türkleri arasında manevî açıdan bir kutsallığa sahip olan Manas destanını icra edip hem kendisini hem de toplumu manevî anlamda rahatlatma gibi bir işleve sahiptirler. “*Manasçılık mesleğini yapan destancılar, manevî dünyalarına hizmet ettiklerini düşünürlerken halk da destanı ve destancıları dinlemekle benzer bir görevi yaptığını kabullenmektedir.*” (Çeribaş 2012 a: 74).

Kırgız Türklerinin destan anlatıcılarının cinsiyetine bakıldığında çoğunlukla erkek olduğunu, kadın destan anlatıcılarının da bulunduğunu ifade etmek mümkündür. Kadınlar Manas da anlatabilmektedir. Kırgız destancılık geleneği içerisinde Alıyman Musa Kızı, Seyde Deydi Kızı, Seydene Moldoke Kızı gibi kadın Manasçılar yetişir (Kınacı 2006: 74-78).

Geleneğin yetiştirdiği anlatıcı tipi Türk sözlü geleneğinde hemen hemen ortak özelliklere sahiptir. Müslüman olan Kırgızlarda yahut Türkmenlerde baksı-bahşinin kopuzu veya herhangi bir sazı eline alıp irticalen şiirler söyleyen bu kişi, Anadolu ve Azerbaycan’daki âşıkların görevlerine benzer görevler yapmaktadır (Köprülü 1989: 66). Bu ortaklık esasen aynı dünya görüşüne, aynı kültür birikimine ve ortak tarihe sahip boyların manevî birliğinin bir neticesidir.

7.2. Dinleyici Çevre

Destanın oluşumunda ve sunumunda yetkinlik anlatıcıdadır ancak sözlü anlatı geleneğinde anlatıcı tek başına anlatının mimarı değildir. Bir anlatının oluşmasında anlatıcının yanı sıra anlatıyı dinleyenler de etkin rol oynamaktadır. Bu bakımdan dinleyici unsuru önemlidir.

Genelde Türk dünyasının, özelde Kırgız Türklerinin destan anlatma geleneği içerisinde bağlamı oluşturan dinleyiciler altı grupta toplanabilir:

1. Yöneticiler ve onların çevresi: Kırgız Türklerinde destan anlatıcıları çoğu zaman manapların huzurunda icrasını gerçekleştirir. Böyle bir ortamda anlatıcı daha çok Manas, Kurmanbek, Seyitbek gibi tarihî, efsanevî kahramanlık destanlarını tercih eder.
2. Genç erkeklerden oluşan grup: böyle bir dinleyici çevresi kahramanlık destanlarının yanı sıra aşk destanlarını beğeneceği için anlatıcı Manas, Kurmanbek, Seyitbek, Ak Möör gibi destanları tercih etmektedir.
3. Orta yaşlı ve yaşlı erkeklerden oluşan grup: Bu dinleyici çevresi kahramanlık destanları ile dinî içerikli destanlardan hoşlanacağı için Manas, Kız Darıyka gibi destanlar tercih edilir.
4. Her yaştan erkek dinleyicinin bulunduğu grup: Bu gruba her konudan destan anlatılabilir.
5. Kadınların da bulunduğu karma grup: Bu dinleyici çevresinde cinsel konulardan kaçınmak şartıyla her konudan destan anlatılabilmektedir.
6. Sadece kadınlardan oluşan grup: Bu dinleyici grubu aşk ve sosyal konulu destanları tercih edeceğinden Ak Möör, Güldana, Eşimkul menen Zuura gibi destanlar anlatılır. Ayrıca başkahramanı kadın olan kahramanlık destanları da kadınların hoşuna gidebileceğinden Cañıl Mirza, Kız Darıyka gibi destanlar da bu gruba uygun olur (Yıldız 2015).

Dinleyici, aktif ve pasif olmak üzere iki grupta değerlendirilmelidir. Pasif dinleyici gelenekten çok da haberi olmayan, ne anlatılırsa dinleyebilecek konumda olan dinleyici tipidir ve esasen etkisizdir. Aktif dinleyici ise geleneğin kurallarını, anlatı metnini neredeyse anlatıcı kadar bilen, dinleme adabına sahip olan donanımlı dinleyicidir ki bu dinleyici grubu hem anlatıcıyı hem anlatıyı yönlendirebilmektedir.

Destancının icrasını meydana getiren elbette ki en başta geleneğin kurallarıdır. Bir destancı geleneğin kuralları doğrultusunda destanı nasıl icra edeceğini, nerede hangi davranışı gerçekleştireceğini, sesini nasıl ayarlayacağını ve destanın hangi melodi ile icra edileceğini geleneğin kurallarına bağlı olarak öğrenmektedir (Ömürbay 2004: 413) ancak bir destan icrası gerçekleştirmek sadece bu bilgilerle mümkün olmamaktadır.

Destanın anlatıldığı zaman, mekân ve dinleyici çevresi yani bağlam, destan anlatımını doğrudan etkileyen unsurlar arasındadır. Bu unsurlardan en önemlisi de dinleyici çevresidir. Destancı dinleyicilerin eğitim durumuna, kültürel yapısına, inanç ve hayat tasavvurlarına bakarak destanın ara epizotlarında değişikliğe, eklemeler ve çıkarmalara gidebilmektedir. Dinleyicileri memnuniyeti veya memnuniyetsizliği destancının anlatımını doğrudan etkilemektedir. Destancı ve dinleyici arasında bir ruhsal enerji geçişimi gerçekleşmektedir ve bu enerji anlatımın yönünü, içeriğini belirlemektedir (Alağuşev 1995: 6). Destancı ile dinleyici arasındaki irtibat bir nevi bir iletişimdir. Anlatıcı, anlatımıyla dinleyicisine bazı mesajlar verir; dinleyici de hal ve hareketleriyle bu mesajı aldığı, beğendiğini yahut beğenmediğini belli eder.

Destancının hangi destanı anlatacağı, dinleyiciye bağlıdır. Bu sebeple destancı girişte belleğinde yer alan destanları kısaca tanıtır ve dinleyicinin ilgisini en çok çeken destanı anlatır. Ayrıca destanın uzun anlatılmasında veya kısa tutulmasında da dinleyicilerin tavrı belirleyicidir. Eğer dinleyici istekliyse anlatıcı anlatımın ana hatlarından ayrılmadan ve anlatımın özüyle çelişmeden yeni epizotlar eklemek suretiyle anlatıyı uzatır, dinleyicinin isteksiz olması durumunda ise temel vakayı aktarır ayrıntı epizotlarını anlatıdan çıkararak anlatıyı kısaltır.

Dinleyicilerin sayısı, anlatıcının şevkini arttırmakta, doğaçlama kabiliyetini ortaya çıkarmaktadır. Kendisini dinlemek için talebin çok olduğunu gören anlatıcı coşar ve bu coşkunluk hem anlatımın uzun olmasını, anlatıya yeni epizotların eklenmesini sağlar hem de anlatıcının anlatı esnasındaki jest ve mimiklerinin canlanmasına vesile olur. Tam tersine karşısında kendisini dinlemek için az sayıda bir dinleyicinin geldiğini gören anlatıcının şevki kırılıp anlatıyı kısa kesebilir ve beden dilinde bir durgunluk hâsıl olabilir. Yaptığımız alan araştırmasında Manaşçılar Döölötbek Sıdıkov, Aziziy Mirzauulu ve Ümöt Döölötbekov anlatıda zaman ve mekândan ziyade dinleyici unsurunun çok önemli olduğunu, dinleyicinin istekli olmasının anlatıyı olumlu yönde etkilediğini ifade etmişlerdir. Dinleyici sayısı anlatıcıyı hem manevi hem maddi şekilde etkilemektedir. Orada bulunanların bahşış vereceği göz önünde bulundurulursa anlatıcının maddi beklentisi de söz konusudur.

Anlatıcının anlatı süresini ve anlatımın hacmini yönlendiren dinleyici, anlatımın içeriğinde de bazı değişikliklerin yapılmasında etkilidir. Dinleyicilerin sayısına, niteliklerine, beğenisine göre anlatıcı bazı epizotları çıkarır veya destana yeni epizotlar

ekler. Örneğin gençlerin yoğunlukta olduğu bir dinleyici grubu karşısında aşk ve savaş temaları öne çıkarılırken yaşlıların bulunduğu bir ortamda daha çok sosyal konular tercih edilmektedir. İnanç düzeyi zayıf olan bir topluluk karşısında anlatıdaki inanç öğeleri çok öne çıkmazken dindar bir dinleyici kesiminin karşısında tasavvufî kısımlara öncelik verilmektedir. Dinleyicinin yaş grubu da anlatıcının hareketlerini, ses tonunu, anlatının içeriğini değiştirme gücüne sahiptir. Örneğin anlatıcının seçeceği kelimeler, anlatının içerik yoğunluğu, anlatı esnasında sergileyeceği teatral hareketler, dinleyicilerin çocuk, genç, orta yaş ve üzeri dinleyici gruplarına karşı farklı şekillerde olacaktır. Yine dinleyicinin eğitimi doğrultusunda anlatıcının seçeceği kelimeler, anlatının içeriğini yeniden şekillendirmektedir. Anlatıcının anlatı esnasında yapacağı göndermeler dinleyicinin eğitim ve kültür düzeyi doğrultusunda şekil almaktadır. Dinleyicinin cinsiyeti de anlatıcı tarafından göz önünde bulundurulmaktadır, eğer anlatıcı erkekse ve dinleyici grubu kadınlardan oluşuyorsa anlatıcı cinsel içerikli anlatıdan uzak durmakta, kadınların hoşlanacağı konuları öne çıkarmaktadır. Aynı anlatıcı erkeklerden oluşan bir grup içerisinde daha rahat davranabilmekte ve erkeklerin dikkatini çekecek konulara yönelmektedir. Bu sayede destancı, dinleyicilerin beğenisini kazanmaktadır. Dinleyicinin sosyal statüsü de anlatıyı etkilemektedir, dinleyicinin halk olduğu bir ortamda kendisini rahat hisseden anlatıcı, doğaçlama ve canlı gösterim konusunda daha aktifken; memur veya devlet görevlileri karşısında resmî bir tutumla daha çok hafızasında bulunan anlatıyı aktarma yoluna gitmektedir. Bu durumda destanın dinleyiciye özel benzer metninin meydana geldiği görülmektedir. Buradan yola çıkarak diyebiliriz ki bir destanın benzer metninin oluşmasında dinleyici çevre temel etkenler arasındadır.

Dinleyicilerin cinsiyeti ve yaşı ile ilgili sorduğumuz soruya Manasçı Döölötbek Sıdıkov (KK3); “Cinsiyet ve yaş karışık olabiliyor, özellikle günümüzde kadın erkek bir arada ve her yaştan dinleyici oluyor.” cevabını vermiştir Eskiden beri destan anlatılan ortamlarda küçük yaştaki çocukların bulundurulmasına özen gösterilmiştir. Çocukların eğitilmesi hatta bunlar içinden destan anlatıcılığına heveslenenlerin olabilmesi için çocuklar mutlaka destan anlatılan ortama getirilmiştir. Çok küçük çocukların böyle ortamlarda bulunması onların millî duygularının gelişmesi için çok önemli görülmüştür. Tarih, inançlar, kültür bu sayede geleceğe aktarılmıştır

Dinleyici çevre anlatıcıyı doğrudan etkilemekte ve bazen anlatının içeriğinde bilinçli değişiklikler gerçekleştirmesine neden olmaktadır. Dinleyici, anlatıcıya şevk verir. Dinleyicinin eleştiri ve yönlendirmesi anlatıma yön vermektedir. Anlatıcı, dinleyicinin teveccühünü kazanmak adına anlatının içeriğine farklı bir yön verebilmektedir. Manas destanını derleyen Radloff, anlatıcının kendisini Rus devletinin memuru zannettiği için anlatıya Rus çarını dâhil edip onu övdüğünü belirtir (akt. Reichl 2002: 121).

Benzer bir şekilde Balık Bekmurat adlı anlatıcının, soyu Hz. Ali'ye dayanan ve misafir olarak gelen Aziz Koco karşısında destan anlatırken araya şeyhlerin adını da yerleştirdiği kaydedilmektedir (Çeribaş 2012 a: 101). Bekmurat'ın bunu yapmasının nedeni dinleyicisi olan Aziz Koco'nun takdirini toplamaktır.

Dinleyici çevresi destancıyı yönlendirdiği gibi destan metninin temel içeriğinin korunmasında da büyük rol oynamaktadır. Destancının anlatımda yapacağı eksiklik, yanlışlık dinleyiciler tarafından hemen fark edileceği için itibar kaybetmek istemeyen destancı metnin ana temasına sadık kalmaktadır.

Dinleyici ve anlatıcı arasında kurulacak olan olumlu iletişim icranın yönünü belirlediği gibi anlatının toplum tarafından benimsenmesinde ve gelişmesinde önemli rol oynamaktadır. Kırgız Türkleri arasında Manasçıların itibarı yüksektir. Bu itibarı sağlayan destancının icradaki becerisinin yanı sıra Manas destanına atfedilen kutsallıktır. Kırgız Türkleri Manas ve onun soyundan gelenlere kutsallık atfettikleri için onun yaşamını anlatan destanları da kutsal olarak kabul etmektedirler. Bu sebeple anlatıcılar Manas ile bir manevî bağ kurduklarını halka duyurmak için Manasçılığa başlamalarının çıkış noktasını içinde Manas ve kırk çorasının da yer aldığı mistik bir rüyaya dayandırmaktadırlar. Böylece bu kutsallıktan pay sahibi olmakta ve toplum içinde itibar görmektedirler. Böyle bir itibara sahip olan anlatıcı kutsal kabul edilen Manas destanını anlatırken dinleyiciler, büyük bir saygı ve dikkatle destan icrasına kulak vermektedir. Destan icrasının ilerleyen aşamalarında hem anlatıcıda hem de dinleyicilerde bir duygu coşumu meydana gelir. Dinleyicilerini etkilemeye başladığını anlayan anlatıcı, sesinin coşkusu artırır ve beden hareketlerini hızlandırır. Bu esnada adeta icra adeta bir dinî töreni andırır. Dinleyiciler, anlatıcının coşkusuyla destanın dünyasına girip kendisinden geçer. Dinleyicilerinin istekle dinlediğini gören anlatıcı için anlatım zevkli bir hal alır ve anlatıyı mümkün oldukça uzatır. Bu esnada destanın yeni

benzer metni ortaya çıkar ve destan içerik bakımından belli bir olgunluğa ulaşır (Çeribaş 2012 a: 102). Tüm bunların gerçekleşmesinde dinleyicinin önemli bir etkisi vardır.

Dinleyici ve destancı arasındaki iletişim adeta bir ayin havasında gerçekleşmektedir. Gelenek çerçevesinde kutsal kabul edilen destanların anlatımı bu ayinin temel parçasıdır. Destancı ve dinleyicilerin anlatı esnasındaki durumları da bu ayinin tamamlayıcı unsurlarıdır. Bu anlatı esnasında uyulması gereken kurallar da vardır ki bu kurallar destancı ile dinleyici arasındaki ilişkiyi belirlemektedir. Destancının destan metnine sadık kalma ve ataların kahramanlıklarını hakkıyla anlatma aksi takdirde ruhlar tarafından cezalandırılma durumu ile dinleyicilerin destanı dikkatle dinleme, anlatı esnasında uyumama aksi takdirde yine ruhlarca ceza görme durumu bu ayinin kuralları olarak görülmektedir.

Manaşçı Döölötbek Sıdıkov (KK3), “*Dinleyicilere yönelik tabular var mı?*” sorusuna şu yanıtı vermiştir: Böyle bir inanç var. Destanlar önemli, Manas destanı ise ayrı bir öneme sahip. Kırgızların doğumundan ölümüne kadar gerçekleştirdikleri bütün gelenekler, örf ve âdetler, sahip oldukları inançlar Manas’ın içinde saklı ve Manas’la gelecek kuşaklara aktarılıyor. Beşik toyu, ad verme, evlenme toyu, aş verme gibi birçok inanç orada. Anlatıcının görevi bu değerleri eksiksiz ve doğru bir şekilde aktarmaktır. Elbette her anlatıcının kendine göre anlatım tarzı, kelime hazinesi, görgüsüne dayalı olarak hayal dünyası vardır ama anlatıcı kendinden bir şeyler katsa da asıl konuyu değiştiremez. Manas’ı yanlış veya eksik anlatana Manas’ın kendisi destanı unutturur ve o kişi bir daha anlatamaz. Bunun dışında ruhlar onu cezalandırır ve anlatıcı hastalanır. Biz anlatıcılar asıl özü değiştirmeden söylüyoruz. Kelimeler değişebilir ama öz değiştirilemez. Manas destanını bizzat Manas’ın ruhu korumaktadır. Bu sebeple değiştiren Manas tarafından cezalandırılır. Şunu belirtelim özü değiştirmeden kendinden bir şey katan anlatıcılar olabilir. Onların farklı farklı anlatımlarına varyant diyoruz. Ünlü Manaşçılar, kendilerinden bir şeyler katarak destanın varyantlarını ortaya koyabilmiştir. Ünlü Manaşçılar sadece rüyada değil gerçek hayatta bile yakaza halindeyken Manas’ın kahramanlarıyla buluşurlarmış. Bu anlatıcıların en önemli özelliği hiç durmadan anlatmalarındır. Keldibek, Balık, Dıykanbay gibi ünlü anlatıcıların hayatları Manas’ı anlatıp bitirmeye yetmemiştir. Ünlü Manaşçılar Manas’ın yanı sıra sancırayı (şecereyi) da çok iyi bilir. Dolonbiy’in, Otorhan’ın, Manas’ın comogunu Balık anlatırmış. Tarihi ve şecereyi iyi bilen Manaşçılar yaşadıkları köydeki herkesin

şeceresini, geçmişte neler yaşadığını da en ince ayrıntısına kadar bilirmiş. Bir köye varıp bu kim dendiğinde onun yedi atasını söyleyip başından geçen önemli olaylar hakkında da bilgi verirmiş.

Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi destan dinleyicilerinin uyması gereken kurallar vardır ve kurallara uymayanların cezalandırılacağına yönelik inanışlar devam etmektedir.

Bu tür durumlara örnek olarak Kırgız Türklerince kahraman Manas'a velev ki onun icrasına hürmet etmemek, hürmetsizlik gösteren kişinin zarar görmesiyle neticelenmektedir. İcra esnasında uyuyan kişinin erken öleceğine yönelik inanış bunlardan birisidir. İcraya gösterilen hürmetsizlik ruhların vereceği ceza ile neticelenmektedir. Bu sebeple dinleyici icra töresine uygun olarak destanı dinlemektedir. Yani icra töresi sadece anlatıcıyı bağlamamaktadır, icranın sorunsuz gerçekleşmesi için bağlamın bir ögesi olan dinleyiciler de bu töreyi bilmek durumundadır. Töre içinde dinleyicilerin uyması gereken kurallar söz konusudur. Geleneğin ortaya koyduğu inanç kökenli olan bu kurallar sayesinde destan anlatımının sorunsuz gerçekleşmesi sağlanmaktadır.

7.3. Anlatı Mekânları

İcranın meydana gelmesinde bağlam önemli bir yere sahiptir. Bağlamın oluşması için ise anlatıcı, dinleyicinin yanı sıra anlatımın gerçekleştiği mekân da belirleyici unsurlar arasındadır (Dundes 1998: 108).

İcranın doğru değerlendirilebilmesi için icra bağlamları bir bütün halinde tanımlanmalıdır. Bu bakımdan icra bağlamlarından biri olan mekânın tanınması, icra esnasındaki konumunun belirlenmesi önemlidir. İcranın gerçekleştiği mekânın fiziksel yapısı, mekânda yer alan dekoratif unsurlar anlatımı etkilemektedir. Örneğin çok soğuk ya da çok sıcak veya havasız bir ortamda sağlıklı bir icra gerçekleşmez. Benzer şekilde ışık düzeyinin dengesiz olduğu, darlık/ genişlik durumunun dinleyici sayısına nazaran uygun olmadığı bir mekân anlatı için sağlıklı olmayacaktır. Bu sebeple anlatımın sorunsuz ve verimli gerçekleşebilmesi için mekânın her yönden uygun olması gerekmektedir. Bu hem anlatıcının sanatını rahat icra etmesi noktasında hem de dinleyicilerin aktif dinleyici olabilmeleri için önemlidir.

Mekân, anlatı esnasında anlatıcının, anlattıklarını dinleyicinin zihninde canlandırabilmek için yaptığı tasvirlerde kullandığı bir unsurdur. Anlatıcı bir nesnenin büyüklüğünü anlatmak için ortamda bulunan başka bir nesneyi işaret edebilir. Örneğin bir nesnenin büyüklüğünü belirtmek için “şu su testisi kadar var” ifadesini; rengini belirtmek için “aha bu örtü gibi masmaviymiş” ifadesini kullanabilmektedir. Anlatıcı aynı anlatının aynı kısmını başka bir mekânda o mekânın unsurlarından yararlanarak anlatmaktadır.

Anlatıcının icra mekânları geleneğe bağlı olarak da kendisini göstermektedir. Sözlü anlatının gerçekleştiği mekânlar geleneğin sunduğu icra bağlamını oluşturmaktadır. Bu mekânlar halkın çeşitli vesilelerle bir araya geldiği; kahvehane, pazar/ panayır, bey konakları, köy meydanları, doğum/ düğün/ ölüm gibi geçiş dönemlerinin yaşandığı evler gibi yerlerdir.

Kırgız Türklerinin destancılık geleneği içerisinde anlatıcılar destan icrasını mensubu olduğu boy ve aşiretler arasında ya da ülkenin tümüne teşmil edilecek geniş bir sahada gerçekleştirmektedir. Kalabalık bir dinleyici karşısında sunum yapan anlatıcı için “boz üy/ ak orda” adı verilen özel bir yer hazırlanmaktadır (Çeribaş 2012 a: 98).

Kırgız Türkleri arasında manevî bir kutsiyete sahip olan anlatıcı, sosyal yaşam içerisinde öneme sahip olan olaylarda varlık göstermektedir. Bu sebeple doğum, evlenme, ölüm, herhangi bir vesile ile kutlama veya anma esnasında anlatıcı, icrasını gerçekleştirmektedir.

Halk arasında dolaşıp sanatını icra eden destancı icrasını ya manapların (beylerin) konaklarında ya da ad verme, beşik toyu, evlenme gibi sosyal etkinliklerin bulunduğu mekânlarda gerçekleştirmektedir. Bayram, şenlik, tören gibi sosyal etkinliklerde destan anlatıcısı için hazırlanan özel mekânda, bir boz üyde veya orada bulunanlardan birinin evinde, destan icrası gerçekleştirilmektedir (KK3). Destanın ruhunu yansıtacak şekilde düzenlenmiş olan bu mekân anlatıcının anlatımına ve dinleyicilerin aktif olarak dinlemesine uygun bir yer olmaktadır.

Elinde kolça kopuzuyla halk arasında sanatını icra eden anlatıcı için mekân çok geniştir; çünkü anlatıcı sanatını icra etmek üzere sürekli gezmektedir. *“Türk âşıklık geleneğinde olduğu gibi Kırgız akınları da ilden ile elden ele, köy köy, kasaba kasaba, şehir şehir*

dolaşarak sanatlarını icra ederler. Onların icrası aş, toylarda, Pazar-panayırarda, bey konaklarında, bayramlarda(özellikle nevrüz) gerçekleşir.” (Çobanoğlu 2003: 59).

Anlatı mekânları doğal ve yapay mekânlar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Yukarıda ifade edilen kahvehaneler, köy meydanları, pazar/ panayırlar, halktan birinin evi, Manapların konağı gibi ortamlar doğal mekândır ve çoğu zaman geleneğe bağlı olarak oluşmaktadır. Yapay mekânlar ise olağanın dışında kurulan mekânlardır. Konservatuarlar, belgeseller, cd, plak, kaset yapay ortamlardır. Doğal ortamlar anlatıcının bir yaptırım ve sınırlamaya tabi tutulmaksızın rahat bir şekilde icrasını gerçekleştirdiği ortamlardır. Bu sebeple daha verimli bir sunum ortaya konulmaktadır. Yapay ortamlarda ise anlatıcı belli sınırlar içerisinde üstelik çoğu zaman icra bağlamlarından kopuk bir şekilde anlatımını gerçekleştirdiği için ortaya çıkan performansın halk bilimi açısından değeri sorgulanmalıdır. Bu durum icra esnasında mekânın ne derece önemli olduğunu göstermektedir.

Manas destanının icrası esnasında kullanılan mekânlar kendine has özellikler taşımaktadır. Kırgız Türkleri arasında Manas destanı ülkenin tamamında anlatılmaktadır. Düğünlerde, beylerin yaptığı toplantılarda, av merasimlerinde, sefer yolunda, uzun kış gecelerinde, Ramazan gecelerinde destan anlatımı gerçekleşmektedir. Anlatı için beylerin mekânları, destan anlatımı için hazırlanmış özel mekânlar kullanılmaktadır. Bunun yanı sıra destancı halkın kalabalık olarak toplandığı bir mekânda da anlatımı gerçekleştirmektedir. Bu mekânlar yerleşim yerinin meydanı, düğün/toy evleri, beylerin evleri şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Destan anlatımı için hazırlanan mekânların fiziksel özellikleri bakımından(ses, ısı, ışık) destan anlatımına ve dinlemeye uygun bir şekilde olmasına dikkat edilmektedir (Ömürbay 2004: 416, Çeribaş 2012 a: 94-95).

Anlatıcılar bu doğal ortamların yanı sıra derleme amaçlı oluşturulmuş yapay ortamlarda da destan anlatımı gerçekleştirmektedir. Sovyetler birliği döneminde bazı destancılar konservatuar ortamında sanatlarını icra eder. Sözlü anlatı ortamının zayıflamaya başlamasıyla devlet destekli olan bu tarz icralar destancıları daha çok cezp eder. İşinden olma endişesi de bu yapay ortamlara yönelime neden olur. Teknolojinin gelişmesiyle birlikte anlatıcıların radyo, televizyon, plak, kaset, cd gibi Ong'un (1995) ifadesiyle ikincil sözlü kültür ortamlarında destan icrası yaptıkları görülmektedir. *“Bu ortamda ve mekânlarda destan icrası yapan Manasçılar olarak Sayakbay Karalayev, Urkaş*

Mambetaliyev, Togolok Moldo, Moldobasan Musulmankulov gibi isimler öne çıkmaktadır.” (Çeribaş 2012 a: 98). Burada, destanın geniş kitlelere aktarılması kolaylığı doğarken dinleyicinin olmaması, mekânın doğal olmaması gibi birçok sorun da beraberinde gelir.

Belli bir yönlendirme ile oluşan bu yapay ortamlar, icranın sağlıklı gerçekleşmesi noktasında sıkıntı oluşturmaktadır çünkü yapay ortamda anlatıcının doğal olması ve içten geldiği gibi icrasını sunması neredeyse imkânsızdır. *“Ozanın yazdırmak üzere söylemesi ile laboratuvar şartlarında yapılan derlemeleri yaratıcı icra için karakteristik olan parlak üslup özelliklerinden tekrara dayalı çeşitli ses zenginliğinden mahrum kalır, yalnızca eserin içeriğini verebilir”* (Jirmunskiy 2011: 34). Gündümlü bir anlatı, ortaya sanat açısından kusursuz bir icra çıkarsa da doğallık ve verimlilik bakımından sıkıntılıdır. İcranın daha da sınırlı şekli anlatıcının plağa veya kasete okumasıdır.

Bişkek ve Issık Köl’de gerçekleştirdiğimiz alan araştırması esnasında Manasçılara *“Destanı hangi mekânlarda anlatıyorsunuz, mekânın size etkisi oluyor mu?”* sorusunu yönelttik. Döölötbek Sıdıkov (KK3); Cusup Mamay’la görüştim, mekân insanı etkiler mi diye sordum. O da halkın dinlemesine bağlı demişti. Gerçekten de öyle, ben anlattığım sırada dinleyiciler ilgilirse mekânın çok önemi olmaz. Kişinin ruh halinin iyi olması ve dinleyici sayısının çok olması, dinleyicilerin dikkatle dinlemesi benim için mekândan daha önemli, diyerek mekândan ziyade dinleyicinin ilgisinin önemli olduğunu ifade etmiştir.

Azizbiy Mırzauulu (KK4) ise, bana mekânın etkisi çok oluyor. Kutsal yerlerde, mezarlarda anlattığımda daha çok etkilendiğim için daha coşkulu anlatıyorum. O yerlerin ruhu var. Anlatırken hava durumu bile etkiliyor. Hava açık olduğunda veya kapalı olduğunda insanın psikolojisi etkileniyor. Anlattığım yer dar, havasız, kalabalık olursa transa geçme durumu zor oluyor, diyerek icrada mekânın kendisi için önemli olduğunu vurgulamıştır. Buradan destan anlatıcısının tıpkı bir kam gibi transa geçtiğini ve bu trans hali için kutsal mekânların önemli olduğunu anlıyoruz. Ümöt Döölötbekov (KK5) ise istenilen her yerde Manas’ı anlatabileceğini ifade ederek mekânın kendisini aşırı derecede etkilemediğini söylemiştir.

Mekânın icraya etkisinin azalması, değişen sosyal yaşam koşullarına bağlı olarak yapay icra ortamlarının artmasıyla ilgili olmalıdır. Teknolojinin de gelişmesiyle anlatıcılar

stüdyo ortamında gerekirse tek başına kamera karşısına geçip destan icra etmektedir. Bu icralar olağan hale geldiğinde mekân ögesinin etkisi de eskisine nazaran azalır.

7.4. Anlatı Zamanları

Destan icrası belli mekânlarda gerçekleştirildiği gibi belli zamanlarda gerçekleşmektedir. Türk boyları arasında sözlü anlatıların belli anlatma zamanı vardır.¹² Destan, özellikle Kırgız Türkleri arasında kutsal bir tür olarak algılandığından destan anlatıcısı destanı rastgele bir zamanda anlatmaz, destan metni kutsal kabul edildiği için anlatma zamanı da belli süreçleri kapsamaktadır. Destan anlatı zamanları bakımından destanları; sadece geceleri anlatılabilen destanlar, özel günlerde anlatılan destanlar, her zaman anlatılabilen destanlar şeklinde genel bir sınıflandırmaya tabi tutmak mümkündür.

Destanın belli zamanlarda anlatılması gerektiği aksi takdirde ruhların cezalandırmasına maruz kalınacağı fikri, destan anlatı zamanlarını doğurur. Buna göre destanlar, çoğunlukla gece anlatılmaktadır. Benzer bir inanış Kumadinler arasında da mevcuttur bir kay'ın (kahramanlık destanının) sadece geceleyin icra edilebileceğine, eğer gündüz icra edilirse körleştireceğine inanılmaktadır (Dilek 1997: 197). Mevsim olarak da kış mevsimi destan anlatımı için uygundur. Bunun yanı sıra şenliklerde, kutlama ve anmalarda, av merasiminde, sefer yolunda, doğum/ölüm gibi geçiş dönemi vakalarında destan anlatımı yapılabilmektedir. Bu zaman belirlemesinin elbette inançlara dayalı ve doğüstü yaptırımlarla yönlendirilen bir tarafı vardır ancak bunların dışında destan anlatımının halkın sosyal yaşamını engellememesi gibi bir işlevi de söz konusudur. Destan anlatımı olduğunda dinlemeye katılım ve dinleme esnasında dikkatli olma gibi tabular söz konusu olduğundan gündüz yapılacak destan anlatımı halkın işini aksatma gibi bir sorunu beraberinde getirecektir. Destanın gece anlatılması gerektiği kuralıyla bu sorun çözülmüş olmaktadır.

Anlatıcının icrasını sorunsuz bir şekilde sunabilmesi için seçilen anlatı zamanına dikkat edilmelidir. Özellikle derleme çalışmalarında, icra için seçilen uygunsuz bir zaman anlatıyı olumsuz yönde etkilemektedir. Bu tarz olumsuzlukların olmaması için yapay zamandan ziyade anlatıyı doğal ortamında ve bu ortamda oluşan anlatı zamanında

¹² Bkz: Bayram Durbilmez (2015 b). Kazakistan'da Bilmece (=Jumbak) Sorma Geleneği, Prof. Dr. Erman Artun Armağanı, ed. Okuşluk Şenesen R., Çağınlar Z., Adana.

derlemek daha verimli olacaktır. Toplumun yaşam tarzının ve bu tarzın oluşturduğu sözlü geleneğinin belirlediği anlatı zamanları söz konusudur.

Kırgız Türklerinin destan anlatma geleneğinde destan icralarının zamanlarını, icra süresi göz önünde bulundurularak ikiye ayırmak mümkündür: dar zamanda yapılan icralar(günlük icralar) ve geniş zamanda yapılan icralar (mevsimlik icralar). Dar zamanda yapılan icralar düğün, yarışma, oyun gibi kısa süreli törenlerde ve özel olarak toplanmış kalabalıklar karşısında çoğunlukla beylerin veya zenginlerin konaklarında gerçekleştirilmektedir. Geniş zamanlara yapılan icralar ise uzun kış gecelerinde, Orozo(Ramazan) dolayısıyla, Nooruz (Nevruz) kutlamalarında gerçekleşmektedir (Çeribaş 2012 a: 99).

İcra zamanlarını konusu bakımından değerlendirmek gerekirse inanç bağlamı olanlar ve eğlence zamanları şeklinde ikiye ayırmak mümkündür. Nooruz (Nevruz), Orozo (Ramazan), geçiş dönemleri esnasında gerçekleştirilen icralar inanç bağlamı olan icralardır. Toy, şenlik, atışma, yarış zamanlarında yapılan icralar ise eğlence zamanlarına örnektir.

İcranın belli bir zamanlamasının bulunması esasen geleneğin bir hususiyeti olarak karşımıza çıkmaktadır. Kırgız Türklerinin inanç dünyasında sözün gücüne inanılmakta ve hastalık, bela, afet gibi kötü durumlarda; kutlama, eğlence, inançlara dayalı zamanlarda sözlü anlatı icrası gerçekleştirilmektedir.

Kırgız Türkleri başlarına gelen büyük felaketleri destanlardan özellikle Manas'tan aldıkları güçle atlatırlar. Manasçı Döölötbek Sıdıkov, Kırgız tarihi için önemli bir yeri olan Ürkün hadisesi ile ilgili anekdotların bazılarında destan anlatımına yönelik inançların yer aldığını ifade etmiştir. Destan anlatı zamanlarına yönelik sorumuzu yanıtlayan Sıdıkov (KK3), felaket zamanlarında da destan anlatıldığını ve bu anlatımın verdiği güçle felaketlerin daha kolay aşıldığını ifade etmiştir. Sıdıkov, "Bu sene Ürkün'ün yüzüncü yılı. Ürkün ile ilgili anekdotlar var. Bunlardan birisi Sayakbay ve Dıykanbay'ın göç esnasında Çin'e gidene kadar durmadan Manas destanını anlattıkları ve bu sayede insanların ve malların ölmediğine yönelik hadisedir. Yolda aç perişan yürüyenler Manas'ın destanından güç alıp doyarlarmış. Yaşlılar biz Manas'ı dinleyip nasıl güçlü bir millettten geldiğimizi hatırlayıp güçlenirdik, derlermiş. Manas'ın ruhunun

göç boyunca kendilerini ve hayvanlarını koruduğunu anlatırlarmış.” diyerek destanın insanlar üzerindeki manevi gücüne işaret etmiştir.

Millet, sevinç ve üzüntüsünü anlatıcıların icrası eşliğinde kutlamakta veya paylaşmaktadır. Bu anlatı zamanlarından düğünler özellikle öne çıkmaktadır. “... âşıkların ozan-baksı geleneğinden devraldıkları en eski icra bağlamlarından biridir. Ozan-baksıların düğünlerdeki icralarına dair başta Dede Korkut Hikâyeleri olmak üzere hemen hemen bütün Türk epik destanlarında bilgilere rastlanır.” (Çobanoğlu 2000: 205).

Sözlü geleneğin icra bağamlarına yönelik bilgiler yine sözlü geleneğin sunduğu ürünlerin satır aralarında yer almaktadır. Sözlü anlatılarda ozanların savaş zamanlarında askeri yüreklendirmek için sanatlarını icra ettikleri, hakanın av toyunda, ad koyma toyunda ve benzeri sosyal etkinliklerde icraların gerçekleştiği bilgisi yer almaktadır. Günümüzde sosyal yaşamdaki değişikliklerle birlikte destan anlatım zamanına dair inanışlar büyük çoğunlukla önemini yitirmiş gibi gözükmektedir. Alan araştırması esnasında Manasçılara yönelttiğimiz “Destan anlatmak için belli zamanlar var mı ve destan anlatı zamanlarıyla ilgili belli tabular var mı?” sorusuna destancılar “istenilen her vakitte destan anlatılabileceği” şeklinde cevap vermişlerdir. Manasçı Döölötbek Sıdkov (KK3), bu soruyu şu şekilde yanıtlamıştır: “Düğünlerde, özel toplantılarda destan anlatıyorum. Bazen varlıklı kimseler ya da devlet büyükleri çağırıyor, o zaman anlatıyorum. Benim için anlatmada zamanın bir etkisi yok, asıl önemli olan dinleyicinin sayısı ve ilgili olması. Destan anlatımının zamanı ile ilgili tabular eskiden varmış ama günümüzde öyle tabular yok. Yazın, kışın, gece gündüz fark etmiyor. Bazen uyurken bile destan anlatanlar olabilir. Mesela benim dedem öyleymiş. Dedemin yirmi iki hanımı varmış. Bunlardan yirmi birincisi dedem uykusunda gece destan anlatmaya başlayınca korkuya kapılmış benim nineme durumu anlatmış. Ninem de bunu her zaman yaptığını olağanüstü rüyalar görüp uykusunda destan anlattığını ve korkmaması gerektiğini ona söylemiş. Yirmi birinci eşi korkusunu yenmek için yastığın altına bıçak koyup uyurmuş. Ninem dedemin gündüz anlatımına göre gece uykuda anlattığının daha güzel ve etkili olduğunu söylerdi. Rüyada insanın durumu ölüm ile yaşam arasında olduğu için kayıplar ona söyletirmiş bu sebeple anlatım daha güzel ve içten olurmuş.”

Günümüzde destan anlatı zamanıyla ilgili inanışlar güçlü olmasa da yukarıdaki ifadelerden anlaşılıyor ki destan anlatmak için gece daha uygun bir zamandır. Halk

inançlarında gece doğüstü varlıkların ortaya çıktığı bir zamandır, belki de anlatıcı böyle bir zamanda ruhlarla daha iyi bir iletişim kurabilmektedir. Özellikle yarı ölüm denilen uykuda doğüstü güçlerle buluşup onların yönlendirmesiyle destanı anlatma imkânına sahip olmaktadır.

Destan anlatı zamanıyla ilgili aynı soruya Azizbiy Mırzauulu (KK4) ise “Manasçılarının çoğu için zaman önemli değildir, günlerce hatta gece gündüz durmadan anlatan usta Manasçılar vardır. Benim için de zaman çok önemli değil. Ruh halim uygun olduğu sürece istenildiği anda destanın istenilen yerinden başlayıp anlatabilirim.” şeklinde cevap vererek anlatı zamanının anlatımını etkilemeyeceğini ifade etmiştir.

Henüz üç buçuk yaşındayken olağanüstü bir şekilde Manas anlatmaya başlayan Ümöt Döölötbekov (KK5) da istendiği zaman Manas anlatabileceğini, Manas’ın dünyasına girdikten sonra zaten destanın kendisine söylendiğini ve kendisinin sadece duyduklarını aktardığını ifade etmiştir.

Destan anlatı zamanına yönelik verilen bu cevaplar Kırgız Türklerinin modern destancılık geleneğinde eskisi gibi destan anlatma zamanına yönelik tabuların bulunmadığını ortaya koymaktadır. Yapay anlatı ortamlarının artması, yapay anlatı zamanlarının da olağan karşılanmasını beraberinde getirmiş olmalıdır. Bu olağanlaşma ile destan anlatı zamanının destan anlatımına etkisi azaltılmaya çalışılsa da zamanın icraya etkisi kesindir. Alan Dundes’in (1998: 108) belirttiği gibi icranın oluşmasında her öge kendine göre belli değere sahiptir ve icranın değerlendirilmesinde hepsinin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bu kapsamda icra bağlamlarından zaman unsuru icranın oluşumunda önemli bir yere sahiptir.

Kırgız Türklerinin destan anlatı zamanlarını geçmişten günümüze doğru şu şekilde belirtmek mümkündür:

1. “Nooruz” veya “cañı kün” adı verilen Nevruz bayramlarında
2. Av törenlerinde ağırbaşlı bir karaktere sahip olduğunu düşündükleri av ruhuna ciddi içeriğe sahip destanlar anlatarak onu memnun etmek hem de hoşça vakit geçirmek için
3. Ad toyu, düğün toyu gibi şenliklerde

4. Hastalık anında, insanların ve hayvanların hastalanmasına neden olan kötü ruhları kovmak için [Hayvanlardaki badik hastalığını gidermek için Er Eşim destanı okunur (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 128)]
5. Zorunlu göç ve sürgün gibi bela anlarında (Ürkün hadisesinde Sayakbay ve Dıykanbay adlı Manasçıların Manas destanını anlatarak halkı güçlendirdiği, insanların ve hayvanların ölümünü önlediği yaşlılar tarafından nakledilmektedir.)
6. Manap otağlarında/ konaklarında gerçekleşen özel toplantı zamanlarında
7. “Orozo künderi” adı verilen Ramazan ayında geceleri
8. Herhangi bir nedenden dolayı gerçekleştirilen şenliklerde
9. Günümüzde herhangi bir zamanda stüdyolarda destan anlatımı yapılmaktadır. Esasen bu yapay zamandır (KK3, KK4).

Kırgız Türklerinin sözlü anlatı geleneği incelendiğinde bu gelenek içerisinde destan anlatıcılığının ayrı bir yeri olduğu görülmektedir. Diğer türlerden farklı olarak kutsallık atfedilen destanların anlatımı kutsallığa ulaşmış kişilerce, belli zaman ve mekânlarda anlatılmaktadır. Geleneğe bağlı inançların oluşturduğu bu icra bağlamları destan anlatımı için gelenek içerisinde farklı bir konumun oluşmasını sağlar. Kırgız Türklerinin destancılık geleneği çağdaş yaşam şartlarının sunduğu imkânlardan da yararlanarak canlılığını korumaktadır. Teknolojinin gelişmesi yapay icraları da beraberinde getirir. Bu durumun Kırgız destancılık geleneğine hem olumlu hem de olumsuz yönleri olmaktadır. Manasçılara yönelttiğimiz “*Teknoloji Kırgız destancılık geleneğini nasıl etkiliyor?*” sorusuna Döölötbek Sıdıkov, “Kameranın önünde anlatmaya alıştım. Bunun iyi tarafı Manas’ın geniş kitlelere yayılması. Kötü tarafı anlatımın mekanikleşmesi; anlatıcının da dinleyicinin de Manas’ın dünyasına girebilmesi için karşılıklı etkileşim olmalı. Bizim için önemli olan dinleyicinin varlığı. Sadece kamera karşısına geçip anlatmaya başlayınca Manas’ın dünyasına girmek zorlaşıyor.” cevabını vermiştir. Azizbiy Mırzauulu ise “Kamera karşısında zihnin yaratıcılığı duruyor, ben kamera karşısında iyi anlatamıyorum. Dinleyici mutlaka olmalı. Üstelik destanı tek başına kameraya anlatan anlatıcının yanılma payı var. Dinleyici olsa buna müsaade etmezdi. Bu yüzden doğal ortam kesinlikle çok önemli.” diyerek doğal ortamın ve dinleyici unsurunun önemini vurgulamıştır.

Teknolojinin olumsuz yönlerinin yanı sıra destanların ve destan anlatıcılığının geniş kitlelere ulaştırılması gibi olumlu yönlerinin bulunduğunu ifade eden Manasçılar, bugünkü Kırgız destancılık geleneğinin halen çok canlı olduğunu belirtmişlerdir. “*Kırgız destancılık geleneği günümüzde canlı mı?*” soruna Döölötbek Sıdıkov (KK3), “Manas anlatımı Kırgızlarda kıyamete kadar sürer. Manas atamız Çoñ Kazat savaşına hazırlanırken Bakay “Bunları yazalım kalıcı olsun.” demiş. Manas atamız da ona “Ben Kırgızlara kıyamete kadar Manas’ı unutturmayacağım.” demiş. Bu sebeple Kırgızlar ne kadar zorluk çekseler de Manas’ı asla unutmamışlar ve ayakta kalmayı başarmışlardır. Manas’ın ruhu yaşadığı için Kırgızlar yaşıyor. Ve Manas’ın ruhu Manas destanını koruyor.” cevabını vermiştir.

Azizbiy Mirzauulu da bugün Kırgızistan’ın her yerinde genç Manasçıların yetiştiğini hatta üç dört yaşlarındaki çocuk Manasçıların olağanüstü anlatımlarıyla adını duyurduğunu ifade etmiştir. Sözlü gelenek içerisinde üstatların gençleri yetiştirdiğini, Kırgız milletinin Manas’ı duymaya aç olduğunu ve ilgiyle dinlediğini bildirmiştir. Mirzauulu bu sözleriyle Kırgız Türklerinin destancılık geleneğinin tüm canlılığıyla varlığını sürdürdüğünü vurgulamıştır.

Kırgız Türklerinin sözlü anlatı geleneği genel olarak ele alındığında kökleri Orta Asya’ya dayanan ve tüm Türk boylarında varlığını sürdüren bir geleneğin çiçeklenmesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı dilin mensubu olmak, ortak bir kültüre sahip olmak, ortak bir sözlü anlatı geleneğine sahip olmayı da beraberinde getirir. Aynı kökten beslenen bu gelenek içerisinde meydana getirilen ürünler de bir milletin farklı boylarının hayat tasavvurunun, inanç değerlerinin, yaşama şekillerinin, beklenti ve arzularının aynı olduğunu göstermektedir. Bu bakımdan adeta bir DNA testi gibi kan bağlarının oluşturduğu manevî birliği, ayniyeti ortaya çıkarmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

KIRGIZ DESTANLARININ EPİZOT YAPISI

1. CAÑIL MİRZA

1.1. Hakkında Bilgi

Cañıl Mirza destanı Kırgız Türklerinin “kence epos” dedikleri küçük destanlardandır. Bu destanda, diğer destanlarda genel olarak görüldüğü gibi başkahraman erkek değil kadındır. Destanda Noygut boyunun güzel ve cesur kızı Cañıl’ın hayatı ve onun etrafında dönen olaylar anlatılmaktadır. Destanda ele alınan konu tarihsel süreç olarak Kalmukların Kırgız Türklerine olan saldırılarının sona ermeye başladığı 14. yüzyılın ikinci yarısıdır. Bu süreçte Kırgız Türkleri boylar halinde yaşamaktadır. Bu boyların Kalmuklarla ve birbirleriyle olan mücadeleleri dönem içerisinde halkın zihninde derin izler bırakmıştır. Bu dönemde Kırgız Türkleri, Kalmuklara karşı savunma halindedir. Tarihsel sürecin izleri bir kahramanlık destanı olan Cañıl Mirza’da görülmektedir. Destanın oluşumunda gözlenen tarihsel süreç Altın Orda Devleti ve bu devletin yıkılışıyla beraber ortaya çıkan Kazan, Astarhan, Kırım, Kaşkar Hanlıkları’nın hüküm sürdüğü dönemdir.

Destanda görülen coğrafi tabaka; Özbekistan ve Kırgızistan’dan Doğu Türkistan’a ve Moğolistan’a kadar uzanan geniş bir coğrafyayı içine almaktadır. Destanda olayların “İt Ölgön”, “Oşpol”, “Lob Dayra”, “At Oynok”, “Sarı Kol”, “Oogan”, “Alay”, “Cerken”, “Cıldız”, “Kunduz”, “Çilen”, “Anciyan”, “Opol”, “Kebez Too”, “Nurkap”, “Beçel”, “Oyrot”, “Tacik”, “Adigine”, “Tagay”, “Urumçu” (Urumçi), “Bogorus”, “Koylon”, “Arpa”, “Ak-Say”, “Ağaça Kol”, “Cel Arttı”, “Çakmak”, “Çatır Köl”, “Ala Too”, “Ak Kalpak Kırgız Eli”, “Tastar Ata”, “Uluu Çat”, “Ulan”, “Cangı Cer”, “Ak Çiy” bölgelerinde geçtiği görülmektedir.

Destana göre bu dönemde Noygutlar, Hoton ülkesindeki Lob deresinin yamaçlarında yaşamaktadır. Noygutları Camgırcı Han yönetmektedir, onun güzel ve cesur kızı Cañıl kahramanlığıyla sadece kendi halkı arasında değil tüm bozkırda ün yapar. Cesurluğu, mertliği, sözünde durması, avcılıktaki mahareti ve gücü ona dost kazandırdığı kadar

düşmanlarının sayısını da arttırır. Cañıl, halkı için kendi rahatından vazgeçer. Burada bir millet kavramı söz konusudur, milleti için çalışma düşüncesi öne çıkar. Esasen Türklerin siyasî anlayışı çok erken dönemde şekillenir. Milleti için çalışma düşüncesi Orhun Yazıtları'nda da kendini açıkça gösterir. Bilge Kağan Yazıtı'nda geçen “*Milletim için gece uyumadım, gündüz oturdum. Kardeşimle birlikte ölesiye çalıştım.*” (Ergin 2012: 27) İfadeleri bu anlayışın yansımasıdır. Bu destanda da Cañıl'ın yönetici olarak sorumluluk hissettiği görülmektedir. Cañıl, halkın yöneticisi ve askerinin komutanıdır, Kalmuk saldırılarına karşı koyarak halkın huzurunu sağlamaktadır. Kendi halkı için gurur kaynağı olan Cañıl, komşu hanlıklar için hem korku duyulan hem de ulaşılacak istenen birisidir. Komşu hanlar Cañıl'ı elde etmek ister, başaramayınca onunla savaşır. Bu iç savaşlara karşı Cañıl kırk yiğidi ile karşı durur, iyi bir savaşçı olan Cañıl, halkı tek başına korur. Bu sebeple halkı ona sadece kahraman erkeklere verilen “mirza” unvanını verir.

Cañıl, halkının diğer kızlarından farklıdır. O eski evlenme geleneklerine uymaz, kendi beğendiği birisiyle evlenmek ister. “Baba evinde koca seçen kızıdan hayır gelmez” diyenlere de kulak asmaz. Tam istediği gibi birini bulur ama onun ölümüne sebep olur çünkü o aşağılanmayı asla kabul etmez.

Cañıl Mirza destanı, başkahramanın kadın olması bakımından anaerkil dönemin izlerini taşımaktadır. Kırgız destanlarından Kız Cibek, Kız Darıyka, Güldana gibi destanlarda kadınlar başkahramandır ancak Cañıl kadar öne çıkmamışlardır.

Konusu Cañıl'ın kahramanlıkları üzerine kurulan destanın dört benzer metni bulunmaktadır:

“1. *Togolok Moldo Nüshası* (V. Skolov tarafından Rusça'ya çevrilmiştir.)

2. *Abdıkalık Çorayev Nüshası* (1957'de yayımlanmıştır.)

3. *İbrayim Abdırhmanov Nüshası* (El Yazması Halinde)

4. *Moldobasan Musulmankulov Nüshası* (El Yazması Halinde)” (Adilbekova 2002: 10)

Destanın A. Çorabayev anlatımı Türkiye Türkçesine Aynek Caynakova tarafından aktarılmış ve Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayımlanması Projesi çerçevesinde 2004'te Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanmıştır. Ayrıca Şakire Çelik Musulmankulov benzer metnini aktarmış 2010 yılında Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne yüksek lisans tezi olarak

sunmuştur. Yine Musulmankulov anlatımı Hatima Adilbekova tarafından Türkiye Türkçesine aktarılıp Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne yüksek lisans tezi olarak sunulmuştur.

Yukarıda belirttiğimiz dört çeşitlenmede konu genel olarak aynıdır ancak bazı epizot farklılıkları mevcuttur.

Destanın Togolok Moldo benzer metni 1954'te yayımlanmıştır. Bu benzer metnin epizot yapısı şu şekildedir:

1. Cañıl'ın şöhreti
2. Cañıl'ın birçok bahadırı yenmesi
3. Han Tursun, Burhuy ve Ülbürçök Olayları
4. Tülkü ve Üçükö'yü Yenmesi
5. Cañıl'ın Kırgızlara esir düşmesi
6. Kaplanı ele geçirmesi
7. Gösteriden sonra kaçması

Destanın Abdıkalık Çorabayev benzer metni 1957-1966 yılları arasında yayımlanmıştır ve 6955 dizeden oluşmaktadır. Dizelerdeki hece sayısı 7 ile 8 arasında değişmektedir. Bu metin, Çorabayev tarafından yazılmıştır. Bu benzer metnin epizot yapısı şu şekildedir:

1. Tülkü Bey'in hikâyesi
2. Tülkü'nün annesinin isteği üzerine Cañıl'ı almaya gitmesi
3. Gelen bahadırların hepsinin Cañıl tarafından öldürülmesi
4. Erdene Han'ın saldırısı ve Cañıl'ın Kırgızlardan yardım isteği
5. Kırgızların saldırısı ve Cañıl'ın onlara esir düşmesi
6. Cañıl'ın kaplanı yenmesi
7. Cañıl'ın Kalmatay'la evlenmesi
8. Cañıl'ın gösterisi ve kaçıışı
9. Cañıl'ın amcasından halkın durumunu öğrenmesi
10. Cañıl'ın oğlunu amcasına vermesi
11. Öç almak için hazırlıklar ve Erdene'nin teslim olması
12. Cañıl'a kan davası için gelenlerin ölümü
13. Şırdakbek ile Erke olayı

Destanın İbrayim Abdırahmanov benzer metni 1967’de yayımlanmıştır ve 2651 dizeden oluşmaktadır. Bu epizot yapısı şu şekildedir:

1. Noygut boyunun hikâyesi
2. Cañıl’ın tanıtımı
3. Kalmukların saldırısı
4. Savaş ve bire bir karşılaşmalar
5. Cañıl’ın zaferi
6. Burhuy ve Ülbürçök’ün ölümü
7. Tülkü Han’ın ölümü
8. Kan davası
9. Cañıl’ın esir düşmesi
10. Kalmatay ile evlenmesi
11. Gösterisi ve kaçıışı

Destanın Moldobasan Musulmankulov benzer metni 1983’te yayımlanmıştır ve hecenin 8’li ölçüsüne sahip olup 3178 dizeden oluşmaktadır. Çoğunluğu nazımdan oluşan bu benzer metnin içinde nesir bir kısım da yer almaktadır. Bu benzer metnin epizot yapısı şu şekildedir:

1. Cañıl’ın çocukluğu
2. Cañıl’ın büyüme çağı
3. Halkını korumaya çalışması
4. Halkı için yaptıkları
5. Ülbürçök ve Burhuy’un ölümü
6. Tülkü ve Üçükö’nün ölümü
7. Göç ve Tursun’un ölümü
8. Yüzük olayı
9. Cañıl’ın Kırgız hanlığına gelmesi
10. Kalmatay’la evlenip çocuğunun olması
11. Cañıl’ın kaçması

1.2. Özeti

1.2.1 . Metin 1 Abdıkalk Çorobayev Anlatımı

Çok eski dönemlerde Sarseyit adlı bir bey vardır. Bu beyin Üçükö ve Tülkü adlı çok yırtıcı ve otoriter iki oğlu vardır. Bu iki oğul herkese korku salar. Birgün Sarbağışlı bu bey oğulları ak kalpaklı Kırgız ili olan Saruu'yu yağmalarlar. Ahaliyi perişan edip etrafi tarumar ederler. Ardından sıra ganimet bölüşmeye gelince Tülkü bir kızını beğenip kendine ganimet olarak alır, bunun yanında daha nice eşya ve değerli taş alarak zavallı kızını kendi iline götürür. Bir zaman sonra bu kız bir erkek çocuk dünyaya getirir. Çocuğun adını Tinay koyarlar ve onun şerefine ak boz kısrak keserler. Tinay daha küçük bir çocuk iken ülkesine bolluk ve bereket getirir.

Birgün Sarseyit boyu yaylaya göçer, göç kervanı yola çıktığında Sarseyit'in hanımı yurttan kalır. Gelin ise düşünmeden atına binmiştir ama oğlu Tinay beşiğiyle yerde kalmıştır. Gelin, davranışının yanlış olduğunu bildiği halde çaresiz kalıp kaynanasından beşiği kendisine vermesini uygun bir dille rica eder. Kaynana bu durumu hoş karşılamayıp geline çok acı sözler söyler ve geline kinlendiğinden obaya göç etmeyi reddeder. Tülkü'ye de ya eşini boşaması ya da anasından vazgeçmesi konusunda haber salar. Haber Tülkü'ye ulaştığında Tülkü ne kadar uğraşsa da anasını ikna edemeyince çaresiz eşini boşar. Boşadığı haberini karısına en yakın arkadaşlarıyla gönderir. Tülkü'nün arkadaşları gelinin yanına gelerek kaynanasına edepsizlik etmenin cezası olarak genç yaşta kocasız kaldığını ve eski muamelesi göreceğini bildirirler. Gelin çaresizce ağlamaya başlar; ganimet olarak alındığını, anasından atasından zorla ayrıldığını, şimdi de evladından ayrılacağını bunca eziyetin vebalinin Tülkü'nün boynuna olduğunu söyleyerek oğluyla vedalaşıp göç yolundan ayrılarak baba ocağına doğru gitmek üzere yola çıkar. Tülkü'nün gelini boşadığını duyup sevinen anası Üçükö'nün evine gelip yerleşir. Halk bu sefer Tülkü'nün kiminle evleneceğini düşünmeye başlar. Anası aracı salıp Tülkü'ye Cañıl'ı almasını yoksa onu evlatlıktan reddedeceğini bildirir. Cañıl, Noygut uruğundan fakir bir ailenin kızıdır. Babası Cagoo'nun bir erkek evladı olmamıştır ama kızı Cañıl, silah atmada yay çekmede çoğu erkeği geçmektedir. İşte Tülkü'nün anası böyle yiğit bir kızını alması için oğluna nasihat eder, bu kızını almazsa ak sütümü helal etmem deyip haber gönderir. Tülkü, aracılardan bu sözü duyunca Üçükö'yü de yanına alıp ordusunu en ihtişamlı şekilde hazırlayıp Noygut boyunun obasının yerini öğrenerek bir baskın düzenler. Cani Tülkü ve kardeşi

halka çok azap verir, her yeri yağmalar. Sürülere saldırıp hayvanların hepsine el koyarlar. Ateşler yakıp ziyafetler düzenlerler. Bu işler olurken Cañıl, boyunun yanında değildir, olanları yılıkıcıdan öğrenir. Tülkü'nün halkına yaptığı zulmü duyan Cañıl, öç almaya ant içer, bu düşünceyle obasına doğru yaklaşır. Tülkü, dört kişiyi Cañıl'ı gözetlemesi için görevlendirmiştir. Cañıl, oba yolunda önce ikisiyle karşılaşır. Keskin nişancı ve yiğit Cañıl, çok yaralar alsa da bu ikisini öldürür. Biraz sonra diğer ikisi karşısına çıkar, onlarla uzlaşmaya çalışsa da olmayınca yiğitçe vuruşup onları da öldürür. Bu esnada Cañıl'ın yanında iki yoldaşı vardır. Bunlardan biri aksakallı molladır, Cañıl onlara ne yapması gerektiğine dair akıl danışır. Molla, Cañıl'ın Tülkü ile evlenmesi gerektiğini söyler. Cañıl bu tavsiyeyi beğenmez ve mollaya kızar. Kendisine umut bağlamış halkına hainlik edemeyeceğini belirtir. Kendisini takip eden boz tazıyla ve tulpar atıyla birlikte obasına inen Cañıl, düşmana aniden baskın yapar. İlk Tülkü'nün kardeşi Üçükö'yü vurur, sonra Tülkü'yü vurur. Cañıl, düşmanları darmadağın edip birçoğunun karabaşını gövdesinden ayırır. Kalanlar af dileyip ganimet olarak aldıklarını geri verip obayı terk eder. Cañıl, halkının namusunu, haysiyetini böylece kurtarır. Bu olaydan sonra onun cesareti, gücü belli olup namı tüm bozkıra yayılır.

Erdene Bey'in Zorbalığı ve Çınasıl

Kalmukların Kırgız'a hâkim olduğu bir dönemde Erdene Bey Kalmuk boyunun yöneticisidir. Erdene birgün Cañıl'ı kendisine almak için Cediger ve Noygut'u kuşatır. Karargâhını hepten talan edeyim, kızı çekip alayım deyip cesurları öldürür. Cagoo'nun obasını kuşatıp kara atını kermeğe bağlayarak zorbalık eder. Bir akılsız kişi çaresiz Cañıl'ı aldatmanın yolunu ona gösterir. Buna göre Erdene'nin kara atını Cañıl'a götürüp binmesini söylerler. Halkın kalbi düşman korkusuyla doludur. Çaresiz Cañıl, Erdene'ye şunları söyler: “Han güveyi, sana kulluğum var. Kırgız'ın altı noyanını öldüren ben şimdi çaresizim. Eğer beni alacaksan bir toy başlatalım. Dört cins hayvandan kalabalığa ikram hazırla. Dulu, yetimi sevindir. Yengeciğe yetmiş küheylandan seçip kır at ver. Anam ve babama sandık dolusu para ver. Aygırının başına altmış yılki sürüp çanak kadar ak pamuk bağlatıp altı deveye toy yükleyip insanların ağzını yağlatıp doksan yılki sürdürüp tulparının başına takke kadar ak pamuk bağlayıp dokuz deveye toy yükleyip kırk gün toy düzenle. Otuz gün oyun verip yetmiş iki günde düğünümü bitir.”

Güzel er Cañıl, böyle diyerek Erdene'ye boyun eğer. Bunu duyan Erdene, düğün hazırlığına başlar; Ayagız ile Tekes'ten at sürdürüp getirtir. Cañıl'ın dediği gibi toy düzenletir. İki hörgüçlü deve ile tek hörgüçlü deve gelir; altın, gümüş, hızlı küheylan, pek çok mal gelir. Kocakarı ve ihtiyarlar Cañıl'ın düğününü merak edip gelirler. Kız oyunu için kırk boz otağ kurulur. Kızlar baştanbaşa salıncaklar kurarlar. Bir yandan da aşhaneler kurulur. On gün boyunca at binilip on gün boyunca yaya yürünür. On gün at yarışı yapılır, eğlence ile tan atıp kakhaha ile gün batar.

Cañıl, güzel ve zarif bir kızdır. Kenarı su samurundan kunduz kalpak, içinde sedef ve mercandan örülü takke, üzeri turna motifli yeleğiyle süslenir. Cañıl, en iyi kumaştan parlayan kemha elbise, ipekten gömleği, kızıl çuhadan kunduz terliği giymiş huri kızı gibi olmuştur. Ata binince erkek gibi yiğit görünümü Cañıl'ın atının koşumları onun şanına yakışacak şekilde hep altından yapılmıştır. Cañıl, atın üzerinde gösterişli ve şaşalı bir duruşla durmaktadır. Salındıkça gül gibi kokan Cañıl, güzel karakterli, boylu poslu, erkek sesli, kurt gözlü, nazik sözlü, sevimli yüzlü, saçları dal dal örülmüş, gülünce güneşin nurunu saçan bir güzeldir. Kendisi şöyle dursun, gölgesini gören heyecana kapılır.

Cañıl'ın durumu böyle iken Tülkü'nün ve diğer beş noyanın öcünü almak isteyen Akkoçkar, Cañıl'ı bağlayıp hizmetkâr edip cezasını vermeliyiz diyerek adam toplar. Cins atları savaş için hazırlayıp Noygut elini yağmalamak için Kakşaal'a doğru yola çıkar. Namı duyulmuş bahadırları Kara-Cül'e toplayıp aralarından elçi seçip Cañıl'ın toyunda olup bitenleri öğrenmesi için görevlendirir. Akkoçkar ve diğerleri Cañıl'ı yakalamak ve ona asla merhamet etmemek için kılıcın ters tarafını yalayarak ve ak boz kısrak keserek ant içer. Sonra aralarından bir elçi seçmeye karar verirler. Çınasıl elçiliğe talip olur. Baybörü bayın Çınasıl, on sekiz yaşında, zeki, şairliği de olan, kıza geline uygun birisidir. Çınasıl elçi olarak yola çıkar ve bir davetli gibi toya katılır. Toyda neler olup bittiğini anlamak için boz keseli bir aksakaldan bilgi alır. Cañıl'ın obasına nasıl gideceğini, onu kimin aldığını, toyda neler olduğunu iyice öğrenir. Yolda gördüğü o ihtiyarla birlikte toy alanına çıkıp gelince Cañıl onlara da yemek sunar. Çınasıl, ihtiyarı aracı kılarak kendisinin bir yolcu olduğunu, tepede atın başını bekleyen bir arkadaşının olduğunu, ona da düğün pilavından istediğini Cañıl'a bildirir. Cañıl, onu merak edip çağırıncaya Çınasıl, Cañıl'la tanışmış olur. Çınasıl bu hile ile kendini Cañıl'a tanıttıktan sonra öğleye doğru toydan ayrılır ama akşam yapılan kız oynaması için geri gelir.

Şenlik tüm eğlencesiyle devam etmekte, kızlar delikanlılar eğlenmektedir. Âdet üzerine delikanlılar eline tokmak alıp sevdiği kıza tokmak vurup oynamasını istemektedir. Çınasıl da yaklaşır Cañıl'a tokmak vurur, bu bir âdet olduğundan Cañıl, gelin olmasına rağmen çıkıp salınarak oynar. Cañıl için yır terennüm eden Çınasıl, fark ettirmeden Cañıl'ın parmağındaki yüzüğü alır. Onun bu edepsizliği toydakileri kızdırır. Haber Erdene'ye ulaştığında Erdene çılgına döner ve Çınasıl'ın derhal öldürülmesini emreder. Cañıl, burada araya girip kendisiyle denk olmayan zavallıyı affedip beyliğini göstermesini toyun neşesini kaçırmamasını, gönlünün kendisinde olduğunu belirtince Erdene, Çınasıl'ı bağışlar. Eğlence yeniden başlar; oyunlar, yarışlar, kız ve yiğitlerin şakalaşmaları devam eder. Herkesin eğlenceye daldığı bir sırada Cañıl, Çınasıl'ın yakasından tutup onu kenara çekerek kimliğini sorgular. Tehditler savurarak yaptığı edepsizliğin hesabını sorar. Çınasıl, hiç çekinmeden kimliğini açıklar. Tülkü ve Üçükö ile diğer dört noyanın öcünü almak için Akkoçkar önderliğinde çokça askerin geldiğini ve kendisinin de elçi olduğunu söyler. Bunu duyan Cañıl, Kalmuk beyi Erdene'den kurtulacağı konusunda umutlanır ve Akkoçkar ile anlaşma yapmaya karar verir. "Elçilere ölüm yoktur." deyip Çınasıl'la Akkoçkar'a haber gönderir. Cañıl, obasını Kalmuk'tan kurtarmak için Çınasıl'ı aracı kılar, parmağındaki yüzüğü de nişan olarak Çınasıl'a verir. Atına binen Çınasıl, doğruca Akkoçkar'ın yanına varır. Cañıl'ın Kalmuk beyi Erdene'yle evlenmek üzere olduğunu söyleyip toydan haber verir. Heybesine aldığı etli pilav ile Cañıl'ın nişan olarak gönderdiği yüzüğü sözlerini doğrulamak için gösterir. Cañıl'ın zor durumda olduğunu, Tülkü ve Üçükö için af dilediğini, obası için yardım istediğini iletir.

Öte yandan Çınasıl'ı aracı kılan Cañıl, gece olup el ayak çekilince Kalmuk'un ne kadar atı varsa önüne katıp Akkoçkar'ın bulunduğu yere doğru yola koyulur. Akkoçkar ve askerleriyle karşılaşınca halini anlatıp Kalmukların, obasına baskın düzenleyip obayı talan ettiklerini, obayı kurtarmak için Erdene'yle evlenmeye çaresiz razı olduğunu söyleyip obasını kurtarması için Akkoçkar'a yalvarır. Akkoçkar ise Cañıl'a acımaz. Zaten kendisi ve askerleri Cañıl'a merhamet etmeyeceklerine dair ant içmişlerdir. Cañıl'ı yere yatırıp kamçılarla, tekmelerle döverler. Tek başına bir orduyla karşı karşıya kalan Cañıl, çaresizdir, bu haliyle bile yürekli ve güçlü görünmektedir. Cañıl gibi tek başına bir kızın bir ordu tarafından horlanmasına dayanamayan Çınasıl, askerleri

durdurmaya çalışır, onu korumak ister ama Çınasıl'ı da orada döverler. Cañıl'ın elini kolunu bağlayıp ak ala sakallı bey Kalmatay'ın evine götürürler.

Cañıl'ı Küçümseyip Colbars'a Buyurdu

Kalmatay, o sırada Çoñ-Koñur'da oturmaktadır. Burası kalabalık bir uruğa ait Karabağış adlı bir eldir. Kalmatay, tüm Kırgız boyları içinde hatırı sayılır bir beydir. Akkoçkar, Kalmak'ın atlarıyla birlikte Cañıl'ı da onun huzuruna getirince atları bölüştürüp Cañıl'ı kan bahası olarak ölenlerin kardeşlerine vermek ister ama kardeşler onu kan bahası olarak kabul etmezler. Bunun üzerine Cañıl'ın esaret hayatı başlar; Cañıl beni kim alır ki diyerek kaygısını üçe böler. Geceleri ayağında köstek kaçmak için çareler arayıp durur, yaz kış esarete kalır. Halkın hepsi ondan nefret etmektedir, niyetleri onu öldürmektir. Bazıları cami minaresi boyunca ot toplayıp yakalım derken bazıları öldürmeyip hizmete koşalım diye teklif etmektedir. Bazıları da sevgili Cañıl'a işkenceyi layık görmektedir. Onu dövüp aslan ve kaplanla dolu ormana bırakıp orada kurda kuşa yem olmasını arzularlar. Böylece onun öldürdüğü altı noyanın öcünü almayı planlamaktadırlar. Bu düşünceyle altı yedisi bir olup Cañıl'ı meydana getirirler. Cañıl aslan ve kaplan dolu ormana atılacağını anlayınca onlardan iki urgan bir çırpı ister. Allah yardım ederse kaplanın kulağından tutup binerim, ecelim yetmişse ölürüm diyerek kaderine razı olur. Böylece onun eline iki urgan verirler. Cañıl, urganı iki omuz kemiğinden sarıp bağlamaya başlar. Orada bulunanlar bu korkusuz kadın bahadırı hayretle izler. Cañıl, bir yaban domuzunun arkasından kamyışlığa dalar. Dikenler ayağına batar, kamyışlar üstünü yırtar. Cañıl, gözden kaybolan domuzun peşine düşer, Allah'a sığınıp yılmadan yürür. Bir anda yerde kurbağa ve yılan belirir, arkasından korkunç bir ses duyar. Orada bulunan insanların korkudan gözleri yumulur. Ansızın ortaya çıkan kaplan Cañıl'ın üstüne yürür, ilk hamlede koluna saldırır. Cañıl, çevik davranıp kaplanın burnunu urganla bağlar. Sonra da kaplanı bir ağaca bağlayıp küçümseyerek izleyenlere meydan okur. Halka seslenip “Kara canıma eziyet etmekten vazgeçin, kolumu budumu altı parçaya bölüp kara yere gömün!” diye söyler. Kaplanı ağaca bir at gibi bağlayıveren Cañıl'ın erliğini takdir eden halk onu över ve artık ona iyi davranma konusunda fikir birliği yapar. Münasip birini bulup Cañıl'ı ona nikâhlamaya karar verirler. Bir müddet düşünen halk Cañıl'ı Kalmatay'ın kardeşi Tölek'e uygun görür ama Kalmatay; “Kişi elbiseyi giyse önce yakadan giyer Tölek benim kardeşimdir, münasipse Cañıl'ı ben alayım.” deyince halk razı olur. Tölek'ün öfkesini yatıştırıp

Cañıl'ı ipek elbiselere sarıp ziyafet başlatırlar. Cañıl, ihtiyar Kalmatay'ın ikinci eşi olacaktır. Nikâh esnasında Cañıl, halka seslenip esir olmasa hiç sevmediği ihtiyar Kalmatay'ı eş olarak kabul etmeyeceğini, bu durumda kabul etmek zorunda olsa da iki şartının olduğu söyler. Birinci şartı Kalmatay'ın kendisine buyruk vermemesi ve sürekli kendisini takip etmemesidir. İkincisi ise verdiği sözü her daim aklında tutmasıdır. Cañıl'ın şartını duyan Kalmatay, “Sakalımın akında sefere çıktığım çağda izzeti ikramını yaparım, öfkelenip de ‘atanın mezarı’ diye vurursam ateşlerde yansın sakalım!” deyip onun şartını kabul eder. Yetmiş yaşına gelip malı mülkü yığan Kalmatay, böyle söz verip Cañıl'ı kendine nikâhlar. Kaplan tutan er Cañıl, halkın sevgilisi olur. Kalmatay ilkin Cañıl'a iyi davranıp hor görmez, uyanıklık eden ihtiyar, kız aldım deyip caka satar. Karabağış, Kıpçaklar Ancıyan'a varıp yerleşir. Her gün toy ve eğlence yapılır, meclise çokça misafir katılır. Kalmatay'ın eşiği kara karga gibi el dolar. Cañıl ere varalı üç buçuk yıl olur. Cañıl, iki yıl içinde erkek çocuk doğurur. Erkek evlat Kalmatay'a güç verip gönlünü huzurla doldurur. Cañıl'a olan davranışları değişir, onu şiddetlice dövüp acı sözlerle kalbini kırar. Buyruk verse er Cañıl, onun sözünü dinlemez, ne kadar kötü söz söylese Cañıl onu muhatap almaz. Bunun üzerine Kalmatay tekmeleyp kaburgasını kırar, kan kusturur daha da olmadı ‘ele geçen kızalak’ diye hakaret eder. Böylece Kalmatay tarafından horlanan sevgili Cañıl, üç yıl boyunca hısım akrabasına gidemez. Birgün Kalmatay ve boyu göç hazırlığını tamamlayıp yola çıkar, eğlenceli bir göç yürüyüşü başlar. Bu sırada halktan birkaç kişi Cañıl'a yaklaşip ondan ok atmasını, hüner göstermesini ister. Cañıl, artık o eski işleri yapmadığını, evinin hanımı olduğunu söyleyip geri çevirir. Cañıl'ı razı edemeyen gençler Kalmatay'a giderler. Yengelerini ok atma konusunda ikna etmesi için Kalmatay'a rica ederler. Kalmatay, göç katarını durdurup Cañıl'a ok atması için emir verir. Kalmatay böyle deyince Cañıl, kahırlanıp yüreğindeki diline döker. Kalmatay'ın nikâh yaparken verdiği sözü tutmadığını kendisini horladığını, dövüp kalbini kırdığını söyler. O zaman Kalmatay iyice hiddetlenip “Bana evlat değil Manas doğursan da daha fazla öfkelenme!” diyerek üzerine yürür. Cañıl'ı kamçılıyıp döver. Canı acıyan sevgili er Cañıl, ok atıp hüner göstermeyi kabul eder, savaş elbiselerini kuşanıp kara atını hazırlar. Kalpağı gökyüzüne atması için bir yiğit görevlendirir. Sonra kara atına binip meydanda koşturur. Oradakiler takdir edip hayranlıkla izlerler. Er Cañıl, atıyla koşup yiğidin önüne gelince kalpak havalanır, keskin nişancı Cañıl hedefi hemen vurur. Dönüp bir daha atar, iskalamadan arka arkaya atar, üçüncüsünü üç atar, el başa çıkana kadar hiç

değilse yüz atar. Birini de ıskalamaz, hedeflerin hepsini vurur. Bunu gören ahali hayranlıkla onu alkışlar. Cañıl'ın yüreğine o anda güç gelir, halka dönerek onlara hoşça kalın deyip atını sürüverir. Cañıl, kendi yurduna ulaşmak için Arpa'ya doğru at koşturur. Göz açıp kapayınca kadar gözden kaybolur.

Kovalama ve Öç Alma

Karadolu adındaki yürük at Cañıl'ı alıp uçurur. Göçte bir yaygara kopar, herkes Cañıl'ı yakalamak için seferber olur. Cañıl, iyice uzaklaşınca içini bir mahzunluk kaplar, geriye bakıp bıraktığı halkı, evladını, malı mülkü düşünür. Gönlündeki hicranla dağları, tepeleri aşır nehirleri geçer. Dinlenmek için bir ardıç ağacının yanına geldiğinde kırk kişinin kendisine yaklaşmakta olduğunu görür. Kırk kişinin önünde erliğiyle nam salmış Ak-Atan vardır. Ak-Atan tek başına öne çıkıp Cañıl'a geri dönmesi için seslenir, çok sert sözler söyleyip azarlayarak tehdit eder. Cañıl'ın hem kendisi yorgundur hem atı. Kaçamayacağını anlayan Cañıl, Ak-Atan'ı öldürmenin yollarını arar. Gücünü toplayıp, nişan alarak Ak-Atan'a bir ok atar. Yiğitlik taslayıp duran Ak-Atan karlı belde yere yıkılır. Yiğitler birbiri ardına yere serilir, ortalık kan gölüne döner. Cañıl, kendisini takip edenleri öldürüp o gün ardıç ağacının dibinde geceler. Ertesi günü halk üç gruba ayrılıp Cañıl'ın peşine düşer. Gelenleri gören Cañıl, hiç telaşa düşmez. Mızrağını eline alıp gelenleri beklemeye başlar. Geniş Arpa bozkırında doru Kıpçak Kocagul, tuğ kaldırmış gelmektedir. Bütün vücudu zırhla kaplı, kendinden emin bir şekilde Cañıl'ı öldürme arzusuyla gelmektedir. Cañıl, önce çekinip kaçsa da “kaçan adam yenilir.” sözünü hatırlayıp cesaret toplayıp okunu Kocagul'un alınına saplar. Yaralanan Kocagul, dere kenarına yığılıp kalır, yeniden toparlanmaya çalışsa da Cañıl fırsat vermez. Arka arkaya ok atıp onu öldürür, onun peşinden gelen askerleri de bir bir yere serer. Takip eden halk donup kalır, ilerleyemezler. Cañıl, artık takip edip gelen olmaz diye rahatladığı sırada savaş kurdu Mayasıl'ın kızıl tuğunu görür. Mayasıl, Cañıl'ı teslim olması için uyarır. Cañıl onu dinlemeyip davranınca Mayasıl tüfeğini eline alıp ateş eder. Onu öldürmeyi ister ama kurşun Cañıl'ın atına isabet eder. At sendeleyip yere yığılıncaya Cañıl yaya kalır. Mayasıl, yaya Cañıl'ı tutup esir almak için atını sürse de Cañıl çevik davranıp onu alnından vurur. Mayasıl da dünyasından geçip gider. Onların öldükleri yerler bugün Mayasıl'ın Beli, Kocagul'un Irmağı, Ak-Atan'ın Kırır diye anılmaktadır. Kulağı kesik haberciler, çok yaşayan yaşlılar eskiden olan bu olayları anlatıp durmaktadır.

Mayasıl'ı öldüren Cañıl, onun atını alıp yeniden yola koyulur. Onun niyeti Kalmatay'ı öldürmektir. Bu nedenle yavaş gidip kendisini takip edenleri bekler. Bakar ki bir kalabalık kendisine doğru yaklaşıyor, öndeki atlıya dikkat ettiğinde onun Kalmatay olduğunu görür. Kucağına iki yaşındaki oğlunu da alıp Cañıl'a doğru gelmektedir. Bir yandan da Cañıl'a gitmemesi için yalvarmaktadır. Çocuğu bahane gösterip onu iknaya çalışmaktadır. Cañıl, Kalmatay'ın sözlerine kanmaz çünkü önceden de çok sözler vermiş ama tutmamıştır. Ona karşı gelir; bunun üzerine hiddetlenen Kalmatay, Cañıl'ı öldürmeleri için askerlerine emir verir. Cañıl, ileri atılıp nişan alarak Kalmatay'a bir ok atar, ok boğazına saplanınca Kalmatay yere yığılır. Cañıl, Kalmatay'ın başını balta ile yarıp bırakır, halk bunu görünce dağılıverir. Ortada iki yaşındaki çocuktan başka kimse kalmaz. Cañıl, çocuğu alıp gitmelerini halka söylese de arkasına dönüp bakan olmaz. Cañıl, çaresiz kalır; düşüp kalkarak kendisine gelmeye çalışan yavrusuna acısa da onu yanında götürmenin doğru olmadığını düşünür. Yanında çocukla gittiğinde obasına kendisini kabullendiremeyeceğini bilen Cañıl, çocuğu orada bırakmak ister. Sonra kurda kuşa yem olacağını düşünüp titrek elleriyle çocuğa bir ok atar. Ok sekip gider, çocuğa isabet etmez. İkincisini atar, ok kavis çizip gider. Üçüncü ok da çocuğa değmez, çocuğun yaşayacak yaşı olduğundan melekler oka mani olmaktadır. Çaresiz kalan Cañıl, çocuğunu kucaklayıp emzirip yanına alarak yola koyulur. Cañıl, Salagar-Col'a at koştururken halk takip edip yetişerek çocuğu bırakması için ona seslenir. Çocuğu bırakmazsa Cañıl'ın obasını basacaklarını söyleyerek tehdit ederler.

Cañıl Yurduna Ulaştı

Cañıl, peşinden gelen halkı görünce şaşırıp kalır; vuruşayım dese kucağında çocuk vardır. Kaçayım dese yolunu halk bağlamıştır, çocuğunu vermeyi yiğitliğine sığdıramayıp sonunda kaçmayı dener. Durmaksızın at koşturup bir kervana rastlar. Kervanın başında yakışıklı bir yiğit vardır. Bu yiğit Baybörü'den olan, ekşiyeni yoğuran, bozulanı düzelden, iyiliği gözeten, ahlaksızı görse gazaplanan, zamanında Akkoçkar'a karşı Cañıl'ı savunan Çınasıl'dır. Akkoçkar onun elini kolunu bağlayıp dövdürmüş, yüz yıl kısını, bir sürü koyununu alıp bununla halka karşı böbürlenmiştir. Bir şekilde kurtulmayı başaran Çınasıl, Akkoçkar'ın altmış deveden oluşan kervanını tek başına soyup Allah'tan yoldaş istediği bir sıra Cañıl'ı karşısında görünce onun yanında yer alacağını bildirir. Cañıl'a “yavaş git Cañıl, yavaş git” diye seslenir. O böyle dediği için oranın adı bugün “Çoy-Çap” olmuştur. Çınasıl, yiğit bir kimsedir, tek eksiği

anadan yalnız doğmasıdır. Tatlı dilli, hazır cevap, kaplan yürekli, namus yolunu tutan bu delikanlıyı Cañıl yanına alıp götürmeyi arzular. Bir Noygut güzelini beğenirse alıvereyim diye düşünür. Çınasıl, Cañıl'a yoldaş olup beraber yola çıkarlar. Develeri süre süre Noygut obasına gelirler ama obanın bomboş olduğunu görürler. Mal gözükmeyen, otlığında yalık yoktur, yurdun yerinde sahipsiz köpekler kalmıştır. Bu durumu görüp kederlenen Cañıl, az ileride kapan kuran bir avcı görür. Cañıl, onu hemen tanır; bu kişi yoksullaşmış amcasıdır. Amcası onu tanımaz, Cañıl kendisini yolcu olarak tanıtır ve obanın durumunu sorar. Bunun üzerine dertli avcı Cañıl adlı er güzeli Akkoçkar'a kaptırdıklarını, o gidince halkı düşmandan kurtaracak kimsenin olmadığını, obayı düşmanların sardığını ve oba halkının perişan olduğunu anlatır. Kalmukların Noygut obasını yağmalayıp gelini kızını ağlatıp hayvanlarına el koyduğunu Cañıl böylece öğrenir. Kalmukların kendi kız kardeşini de alıp gittiklerini duyar. Halkın kendisinden umudu kestiğini öğrenir. Olanları duyan Cañıl, güçten düşer, üzüntüye boğulur. Amcasına kendisini tanıtır fakirliği için üzülmemesini söyleyerek Çınasıl'ın yağmaladığı kervandan aldığı altmış deveden istediği kadar almasını söyler. Cañıl'ın geldiğini duyan amcası onunla kucaklaşıp müjdeyi hemen halka ulaştırır. Kocakarlara sadaka olarak ekmek dağıtmasını, kara çanağa su doldurup serpmelerini, sarı oğlağı kesmek için hazırlamalarını, kara tosunu kurban etmelerini söyleyip altmış deve ile Cañıl'ın geldiğini bildirir. Oba halkı sevinçe boğulur. Sevinçle yola dökülen halk hemen sarı keçiyi kurban eder. Çiğerini çıkarıp çarpmak için ayırırlar, bir kötülük savuşturulduğunda kötülüğü atlatan kimsenin üzerine ciğeri çarpıp ciğer başının üzerinde üç kez döndürerek köpeklere verilmektedir. Halk böyle sevinçle karşılamaya gelirken Cañıl ve Çınasıl çocuğun derdindedir. Cañıl, halkına çocuk doğurup geldiğini söyleyemeyeceğini, çocuğu zürriyetsiz olan amcasına vermek istediğini Çınasıl'a söyler. Çocuğu Çınasıl'ın kucağına bırakan Cañıl; "Amcamın bir boz öküzü var, çocuğu boz öküzün yanına bırak, amcam çocuğu görüp kayıptan geldi diyerek sahiplenir." deyip onu gönderir. Çınasıl, çocuğu boz öküzün yanına bırakır. Cañıl ise deve sürüsünü obasına doğru sürüp gelir. Tüm oba halkı onu sevinçle karşılar. Sarı oğlağı önünde kesip, başından kırk kase suyu döndürüp saçarlar. Bir de deve kurban ederler, yakışanı kara toklu kesmektir ama fakir Noygut'ta kara toklu yoktur. Amcası boz öküzü kurban edeyim deyip öküzün yanına gelir, bakar ki iki yaşında bir erkek çocuk çırılçıplak, öküzün yanında durmaktadır. Önce albastı sanıp ürkse de çocuğa yaklaşır korkuyu atınca gaipten gelen hediye deyip hemen orada Kayıpberdi adını koyarak çocuğu da alıp

obaya gelir. Boz öküzü kurban edip halka ikram eder. Kayıberdi'ye en iyi şekilde bakıp yetiştirir. Kayıberdi büyüüp halkı idare etmeye başlar, amcasının işi yoluna girer.

Cañıl'ın Kalmuk'tan Öç Alması

Eski güvey Erdene, Cañıl at sürüsünü alıp Akkoçkar'a gidince Noygut halkının ne kadar malı mülkü varsa hepsini yağmalatır, halka eziyet eder. Cañıl'ın anaları ayrı güzel kardeşi Ebireşim'i kaçırap gider. Oba halkı yoksul ve perişan kalır. Bu durum Cañıl'ın gururuna dokunur, daha atının terini soğutmadan, Çınasıl'ı konaklatmadan zalim Kalmuk'tan öç almak için yola koyulur. Noygut halkı kalabalıktır, er Cañıl önderleri, Çınasıl yoldaşlarıdır. Altı gün yol gidip bolluk içindeki Kalmuk obalarına ulaşırlar. Erdene'nin yönettiği iki uruklu Kalmuklar çok zengindir. Her yıl Noygutları yağmalayıp zenginliklerini arttırmaktadırlar. Kula yılıkısı kumdan çok, kuran tayı binden fazla, kara benekli atları dağılmayan dumandan çoktur. Cañıl ve halkı yedi otlak dolusu yılıkyı yağmalar ve yılıkıcıları durumu haber vermeleri için beye gönderir. Erdene haberi alınca halkını toplayıp danışır, Cañıl'ın karşısına çıkmaya korkar, savaşmaya cesaret edemez. Bu sebeple giden yılıkyı razı olur. Cañıl'a elçi gönderip savaşmayacaklarını bildirince, Cañıl davul çaldırıp halkı coşturur. Er Cañıl, Kalmak'ı zorda bırakarak öcünü alır. Er Cañıl kocaya varıp rahat içinde yaşamadan halkı için savaşıp halkına önder olur. Yiğit Cañıl kadın olsa da inadı kuvvetlidir, saldıranı baş kaldırır, hücum edene direnir. Düşmana karşı koyup tuğ dibinde güreşir, hayatı boyunca yurdu için azap çekerek gün geçirir. Cañıl, öcünü alıp malları toplayıp kızkardeşini kurtararak yurda geri döner, halkı rahata erer ama düşmanın rahatı kaçır.

Son Karşılaşma ve Cañıl'ın Zaferi

Akkoçkar ve Kañkı, asker toplayıp Cañıl'ın üzerine yürürler. Noygut'a saldırıp kargaşa çıkarmayı, malı mülkü yağmalamayı planlarlar, Cañıl'ı tutup öldürmeyi düşünürler. Cañıl'a büyük bir sefer düzenlemek için beyleri ikna ederler. Bir kadına boyun eğmenin utancını söylerler. Han Şırdakbek'e durumu anlatırlar ve kendilerine katılmasını isterler. Bir gece düşünen Şırdakbek, Akkoçkar'a "Cañıl sana yenilmez, ejderha kuyruğuna basıp huzurunu kaçırma, ona karşı koyma!" diye öğüt verse de onu ikna edemez. Akkoçkar, hasta Şırdakbek'i kendin gelmezsen silah ver, at ver diye zorlar. Kendisi için de Şırdakbek'in boz küheylanını ister. Akkoçkar'ın askeri çok, bakışları tehditkârdır,

çaresiz kalan Şırdakbek atını vermeyi kabul eder. Şırdakbek atıyla son kez vedalaşır, “Kanadım idin bir yolunu bulup kaçıp gel!” diyerek ona sarılır. Boz küheylanı alan Akkoçkar, neşe içinde Cañıl’a doğru yürür. Cañıl’ın obasına yaklaşınca Cañıl’a ve Çınasıl’a teke tek vuruşma teklifi gönderir. Silahla vurmak erlik değildir deyip Cañıl’a mızrakla vuruşmayı teklif eder. Elçi Akkoçkar’ın dediklerini Cañıl’a iletir. Elçiden haberi alan Cañıl, hiddetlenip savaş elbiselerini giyinerek okunu ve mızrağını eline alır, onun heybetli görünüşü düşmanın kalbine korku salarken Noygut halkını birleştirir. Noygut halkı Cañıl önderliğinde tuğ kaldırıp ak boz kısrağa binip mızrak çekerek düşmana yürür. Akkoçkar ile Cañıl kurt dili mızrak alıp kara canı sakınmadan vuruşurlar. Üç kez zorlu karşılaşma olur, ikisi de birbirini yenemez. Cañıl’ın zırhı delinir, mızrağıyla Akkoçkar’ın zırhını delip tatlı canına acı verir. Akkoçkar, Cañıl’ın karşısında zor durumda kalınca Kañkı da saldırmaya hazırlanır ama iki erkek bir kadına saldırdı diye halkın ayıplayacağını düşünüp vazgeçer. Akkoçkar boz küheylanın üzerindedir, Cañıl kara dolu atına binmiştir. İki at da gömgök tere batar, savaş iyice kızıştığı sırada Cañıl’ın mızrağı Akkoçkar’ın zırhını delip göğsüne saplanır. Atından düşen Akkoçkar’ın ağzından kızıl kan fişkirir, canı bedenden çıkıp yere yığılır. Bundan sonra er Cañıl, düşmanı çil yavrusu gibi dağıtır, karşısına geleni yere serer. Kañkı’yı da öte dünyaya gönderir, kız olsa da er Cañıl düşmana felaket salar. Boz küheylanı da bağlayıp yedeğine alır, dağılan düşmanın kalbine korku salar.

Boz Küheylanın Beyanı

Boz küheylan öyle değerli bir attır ki paha biçilmez. Cañıl’ın savaş ganimeti boz küheylana çevre obalardan beyler, hanlar heybe heybe altınlarla, sürü sürü mallarla gelip talip olurlar. Abılay han doksan doru atını boz küheylana karşılık olsun diye sürüp gelir. Cañıl bunlara kulak asmaz, boz küheylanı kimseye vermez. Boz küheylan soylu bir attır, Kız-Korgan adlı yerde büyümüştür. Kanadı varmış gibi yaratılmış, maralı bile geçen hızlı bir attır. Onca yolu bir aş pişimi vakitte geçip gitmektedir. Cañıl Mirza atın değerini bilip darıdan yem verir, kırk elli kişiyi atın başına bekçi olarak bırakır. Aynı yılda küheylandan üç kulun doğup tulpar olur, bu üç tulpar da bozkıra nam olur. Boz Küheylan’ın değeri Cañıl’a gaipten gelen Karadolu ile denktir. Boz Küheylan hisli bir hayvan olduğundan gurbette yüreği tasa ile dolar. İki tulpar birgün kaşınıp dururken atların dilinden anlayan bir Kalmuk Boz Küheylan’a gurbette olduğunu yeniden hatırlatınca küheylanın kalbi dertle dolar. Gün geçip yıl döner ve bahar ayları gelir.

Noygut eli bolluk ve bereketle dolar; koyunlar ikiz doğurur, ayran göl gibi olur. Günlerden bir gün er Cañıl'ın Kalmuk seyisi kaçıp gider, Boz Küheylan önüne yem gelmeyince huzursuzlanıp ipini koparır. Asil, hisli hayvan özgür kalınca dere tepe koşarak doğru kendi eline ulaşır. Boz Küheylan eline ulaştığında hastalık Şırdakbek'in belini bükmüştür. Küheylanın gelişi obayı şenlendirir, oba toy verilmiş gibi toplanır. Sarı keçiyi kesip sadaka dağıtırlar. Dört kişi Şırdakbek'in koluna girip onu meydana çıkarır. At ile sahibinin buluşması çok duygusal olur, oradakiler gözyaşlarını tutamaz. Bir tas suyu küheylanın başında döndürüp saçarlar, Şırdakbek bir kısrak kestirip halka davet verir, dokuz gün dokuz gece toy düzenler. Atının sevinciyle ağrısı sızısı dinen Şırdakbek sağalıp ayağa kalkar. Boz Küheylan'ı hanlara, beylere vermeyen er Cañıl'a bir elçi gönderip dokuz takım ipek elbiseyi bohçaya sarıp hediye olarak verir. Dokuz doru atı hazırlayıp yurt sınırından geçirir, dokuz sungur hazırlatıp üç dokuz israf edip ganimetler gönderir.

Erke Yenge

Şırdakbek'in hanımı Boz Küheylan'ın Cañıl'dan kaçıp gelmesine akıl erdiremez. Bu Cañıl, beylerin, hanların istediği atı vermeyip yurduna niçin gönderdi diyerek içine kuşku düşüren Erke yenge Cañıl'ın niyetinin Şırdakbek'e varmak olduğunu düşünerek kahrolur. Çareyi molların yanına gidip Şırdakbek'e efsun yaptırmakta bulur. Şırdakbek'in Cañıl'a hediyeler göndermesi Erke yengenin düşüncelerini pekiştirir. Mollaya gidip saç ile tırnağı bağlayarak kaşmir duasını okuyup Şırdakbek ile Cañıl'ın arasını bozmasını söyler. Efsun ile Şırdak'ın sağlığını bozmasını ister.

Şırdak ile Konuşma

Erke yenge molları ikna edince Şırdakbek'e gelip altı yıllık hastalığının geçmesi için altı molla bir bahşının gelip başında dua etmesi gerektiğini söyler. Bulağın başı mezara ak sarı başlı koyun kesip dilek dilemek istediğini söyler. Şırdak, hanımının söylediklerine razı olur; "Bol erzak al, iki yiğit, otuz gelin ile otuz kız alıp kırk sarayın kapısına kırk kilit vurup yat, sabah erken gel!" diye yol gösterir. Şırdak böyle deyince Erke yenge gider, altı molla bir bahşı gelip Şırdak'ın başında sabahlar.

Altı Molla ile Bir Bahşı

O gün günlerden kadir gecesı gibi hayırlı olan perşembedir. Şırdakbek'in yüz başı, altı kanatlı ak otağında Margala'nın pirinden el alan "Çilyasındı çil" okuyup kaşmir duasını edip ayetel kürsiyi okuyup altı molla sallanıp durur. Bahşı demir kızdırıp evire çevire cin duasını okur. Başını tutarak ağlayıp bıçağın keskin yanını yalayıp ateş yanında mum yakar. Bahşı ile mollanın işi sahte tabip efsunudur. Mollalar ve bahşı tan atana kadar eziyet edip Şırdak'ın kemiklerini sızlatır. Vakit tamam olunca vedalaşıp yol alırlar.

İstihkâm Siperinin İçi/ Erke Yenge Gitti

Erke yenge böylece Şırdakbek'i efsunlayıp başına hastalığı sarınca kendi gece vakti mezar başında yalnız dua edeceğini bahane edip hizmetçileri yanından uzaklaştırır. Yalnız kalınca anlaştığı mollaıyla bir olup Boz Küheylan'a atlayıp istihkâm siperini kilitleyip kaçmaya koyulur. Obadan bir yiğit durumu fark edip oba halkını uyandırır, davul vurdurup felaketi oba içine haber verir. Şırdakbek haberi alınca çılgına döner, asker toplayıp peşlerine düşerler ama efsundan sonra hastalık gelip canına yapışır, elini kolunu bağlar. Kendi kalıp kırk askerini takibe gönderir. Kırk takipçi iz sürüp Şıgay Hanı bulur, Erke ve Boz Küheylan'ın onun elinde olduğunu öğrenirler. Şıgay, Erke ve mollaı ele geçirip olanları anlattırır. Molla can korkusuyla Erke'nin Şırdak'a yaptıklarını apaçık anlatır. Erke'nin kendisini nasıl baştan çıkardığını, Şırdak'a nasıl büyü yaptırdığını anlatır. Bunun üzerine büyü bozdurulur, ardından molla bir güzel dövülerek boz öküzün üstüne bindirilip halkın kınayan bakışları önünden geçirilip diri diri toprağa gömülür.

Erke Yenge Sorguya Çekildi

Dört uruk Kırgız yurdunu, altın kapılı yurtları idare eden Şıgay, Erke'ye yönelip olup biteni halkın önünde anlatmasını ister. Şıgay Han böyle deyince yumru kuyruk ileri geri salınarak, gülüşüyle güneşe, güzelliğiyle huriye benzeterek anlatmaya başlar. Şırdakbek'in altı yıldır onmaz bir hastalıkla mücadele ettiğini, tımarcılarını onu iyileştiremediğini zamanla bu hasta adamdan gönlünün soğuduğunu bir de Şırdak'ın Cañıl'ı alacağını düşünüp kıskanarak kaçtığını söyler. Şıgay'dan Cañıl'a karşı yardım ister, o Boz Küheylan'ın peşine düşüp gelirse kendisini korumasını ister. Zaten arkasında bir zürriyet bırakmayan Erke, Şıgay'a boyun eğer. Dokuzun biri olsam da ikinci karın olup gezeyim diye istek bildirir, kendisini Şırdakbek'e teslim etmemesi için

yalvarır. Şıgay, Erke'nin bu sözlerini duyunca vefasızmış deyip yüz çevirir. Böyle vefasız ceza vermek gerek diyerek en azılı adamlarını yanına çağırır. Bir urganla Erke'nin ayaklarını bağlatır, iki yanına iki deve çekip bacıklarını ayırır. Erke ortadan yarılıp günahkâr canını verir.

Cañıl Mirza'nın Atlamışı

Cañıl, Erke'nin yaptığı işi duyar, Boz Küheylan'ın Şıgay'ın eline geçtiği haberini alır. Hiç zaman kaybetmeden Karadolu atına binip askerlerini ardına alıp Şıgay'ın üstüne yürür. Çevik, ağzı iyi laf yapan bir elçi gönderip hemen Boz küheylanı ister, yoksa savaşa hazır olduğunu cesurca bildirir.

Şıgay Halkına Danıştı

Cañıl'ın meydan okumasını haber alan Şıgay, telaşa kapılıp halkına danışır. Savaşmakla anlaşmak arasında kalıp epeyce kafa yorarlar. Sonunda hediyeler hazırlayıp Cañıl'ın karşısına çıkarlar. Hal hatır sorup konuşmak için talep kılarlar.

Şıgay'ın Sözü

Cañıl'la anlaşmayı düşünen Şıgay kadın da olsa yiğit olan bu kaplanla baş edemeyeceğini söyleyip Boz Küheylan'ı ona vereceğini bildirir. Şırdakbek'in Erke ve küheylan için kendisine gelmediğini, çağırdıkları toya da adam yerine koyup katılmadığını anlatır. Şırdakbek'i terk edip Boz Küheylan'ın sırtında gelen Erke'yi de anlatır. Uygun sözlerle er Cañıl'ı överek çokça mal vaat edip Boz Küheylan'ı geri ister. Boz Küheylan'a karşılık kırk bin altın, yüz gümüş, dokuz kızıl deve, kıymetli kumaşla, boz atmaca, bağlı sungur ve dilediğince hizmetkâr vaat eder.

Cañıl'ın Cevabı

Şıgay'ın bu teklifine çok kızan er Cañıl, ona meydan okur. Teklif edilen onca malı elinin tersiyle iterek ille de Boz Küheylan diye gürler. Üstelik kendisinin Şırdakbek'e varacağına dair çıkarılan dedikoduya çok kızmıştır. Bu kızgınlıkla Şıgay'ı korkutarak Boz Küheylan'ı alıp ulu toy düzenler. Boz küheylan Şırdakbek'in malıdır, başkasının malına el koymak hakça değildir diyerek onu Şırdak'a geri verir. Cañıl'ın bu cesareti, bu adaleti halkın çokça hoşuna gidip aslandan doğma kız diyerek onu överler. Er Cañıl,

kaplan Cañıl kocaya varmadan geçip gider, mızrak tutup halkı koruyarak dünyadan göçüp gider.

1.2.2. Metin 2 Moldobasan Musulmankulov Anlatımı

Cañıl Mirza 16 yaşına girdiğinde yanına kırk yiğit alıp kızlardan farklı şekilde yiğit davranarak itibarını yüceltir. Kız da olsa Kırgızların dayanağı olur. Yiğit Cañıl savaştığı düşmandan kaçmaz. Cañıl'ın kılıcı kime değdi ise can alır. Etraf Cañıl'dan şikâyetçi olup babasına yakıdır. Camgırçı, biricik kızını karşısına alıp kız kısmının evde olması gerektiğini, yoksa dedikodu çıkacağını söyleyerek ona öğüt verir. Bu duruma üzülen Cañıl atına binip altı gün ortadan kaybolur. Han babası ve halkı telaşla onu arasa da bulamaz. Cañıl yedinci gün dağda kulanı öldürüp gelir, tek başına kulanın derisini alıp halkına döner. On iki kulan dört bökönü kız başına vurup yüklenerek gelince halk yedisinden yetmişine gözyaşına boğulur. Babası Cañıl'ın giysilerini sadaka olarak verip ak sarı başlı koyun kurban edip sağ salim döndü diye şükreder. O gece Cañıl'ı göreyim diyen babası onun yanına gidince onu koruyan iki kızını görür. İki kız, babasını farkedince ansızın ortadan kaybolur. Bunu gören Camgırçı, kızını kayberenin koruduğunu anlar. Ertesi gün bir boz kısrağ ile bir ak sarı başlı koyunu kurban edip halkından dua alıp kızına “Er Cañıl” lakabını verir. Cañıl vurduğunu öldüren, et pişimi kadar sürede yüz kere ateş eden çevik ve yiğit bir kızdır. Pehlivanları yere seren düşmana göz açtırmayan Cañıl, kadınların içinden çıkan erdir. Kırk gün durmadan savaşsa güçten düşmeyen bu kız Çin'i vurup geri püskürtür, halkına gelen tüm kötülükleri savar. İki bin kişi karşısına çıksa çekinmeden savaşır. Halkına güvenç olan Cañıl'ın şöhreti bozkıra yayılır. Cañıl'ın zamanında halkın malı çoğalır, savaşacak düşman kalmaz. Cañıl, Kazkara adlı yürük kara atına binip düşmanı savar, yiğitleri ardına alıp sefere çıkarak bol ganimetle döner. Halkı o varken zengin olur, düşman kaygısını atar. Çin ve Kalmuk'a boyun eğdiren Cañıl, halkının övüncü olur. Kalmuk hanı Korun, yetmiş yorga yedekleyip hediye olarak sürüp getirir. Hacca giden hacısı, mal taşıyan tüccarı, kızıl altın, ak gümüş, kızıl ipek, ak şayı hediye edip Cañıl'dan izin almak için kapısına varır. Cañıl'dan izin kâğıdı alan tüccara, yolda giden hacıya kimse dokunamaz. Cañıl'ın namını duyan Ürbülçök ile Burhuy bir görsek diye hevese düşer. Burhuy yiğitlik taslayıp halkını toplayıp üç gün ziyafet verir ve Cañıl'a talip olduğunu Cañıl kendisine varmazsa onu öldüreceğini, halkını esir edeceğini duyurur. Kırk güne kalmaz giderim, kızdı korkarsam yiğitliğim nerde diye halkına seslenir. Yüz kişi ile

gidip Cañıl'ı alacağını bildirir. Burhuy halkından dua alıp yüz yiğidini yüz tulpara bindirip kızıl bayrağını dalgalandırarak yola çıkar. Tam otuz gün yol yürür. Dağ başında bir avcıyla karşılaşır onu Cañıl'la ilgili sorguya çeker. Burhuy, avcıyı çokça tehdit edip Cañıl'ın yurdunu sorar.

Avcı, Cañıl'ı övüp Burhuy'a gözdağı verir. Cañıl'ın savaştığı yenilir, senin gibi seksen bahadırı yenmiştir deyip Cañıl'ın gücünü anlatır. Kırk beş yaşındaki Kulançı avcı kendisini Cañıl'ın ava gönderdiğini söyleyip Cañıl ve halkıyla ilgili bilgiyi Burhuy'a verir. Cañıl'a gidersen canından olursun, Ak Baran'ı ateşleyen Cañıl canını alır diyerek Cañıl'ı Bahaeddin'in, Hızır ve İlyas'ın koruduğunu söyler. Avcı böyle söyleyince Burhuy öfkelenir. Kendisinin Buhara'yı ele geçirip altmış deve yükleyip ganimet alan, otuz haneli halkı köle yapan bir yiğit olduğunu, Cañıl'ı da alacağını söyler. Avcıdan Cañıl'ın mallarının yerini öğrenip sürüp götürün Burhuy, Cañıl'la karşılaşmayı arzulamaktadır. Bu sırada Er Cañıl, halkına ziyafet verip eğlence düzenlemektedir. Yılkıcı, Burhuy'un malları aldığını haber verince hiddetlenen Cañıl, Kazkara atına binip halkını toplar. Ansızın Burhuy'a baskın verip onu öldürür. Burhuy ölünce Ülbürçök kaçmaya başlar. Cañıl onu arkadan altı yerinden yaralar. Ülbürçök de atından düşüp ölür. Cañıl ikisinin de başını keser, Burhuy'un yiğitleri bunu görünce canından korkup kaçar. Cañıl ve yiğitleri Burhuy'un yüz pehlivanını kuşatıp onları ele geçirir. Ellerini arkadan bağlayıp döverek cezalandırırlar. Esir düşen Kulançı avcıyı da kurtarıp sağ selamet yurda dönerler. Bir yıl sonra Burhuy'un halkından sekiz kişi onları aramaya gelir. Cañıl'ın erliğini ve gücünü duyup doksan atı hediye olarak sunup bağlılıklarını bildirip hediyelerin karşılığında yüz pehlivanı kurtarırlar. Er Cañıl, sekiz misafiri on beş gün ağırlayıp esir aldığı yüz pehlivanı vererek gönderir. Er Cañıl, başlıya baş eğdirip gücünü gösterir. Halkına ganimet olsun diye zengin Üçükö ve Tülkü'nün halkına sefer düzenlemeye karar verir. Kırk yiğidi yanına alıp, on iki kulaçlık ağaçtan köprü yaptırıp hazırlığını tamamlayıp yola çıkar. Kırgız boyunun topraklarını inceleyip bereketini görüp buraları alsam diye heveslenen Cañıl, kırk yiğitle Ak-Say'a kadar gelir. Altı boylu Kırgız halkının varlığını inceler. Cañıl, kırk yiğidiyle Ak-Say, Miñ-Bugu, Ala-Too'yu inceleyip yedi gün sonra halkına dönerek gördüğü güzelliği, bereketi anlatır. Kırk yiğit, Kırgız kalabalık baş edemeyiz deyince Cañıl heveslenip kalır. Cañıl ziyafet vererek halkını toplayıp parmağına kızıl yüzük takarak kim bu yüzüğü parmağımdan alırsa onunla evlenirim diye duyurur. Bu arada Üçükö ve Tülkü'nün yılkıcısı Cañıl ile kırk

yiğidi topraklarını keşfe gelince at izlerini görüp casuslar geldi diyerek hana haber vermiştir. Yılıkcı Toktorbay'ın sözü üzerine Üçükö ve Tülkü halkı toplayıp akıl danışır, Üçükö, üç kişi, Tülkü dört kişi alıp Toktorbay'ı da yanlarına takıp sekiz kişi gelenlerin kim olduğunu araştırmak için yola çıkarlar. Üçükö, Cañıl'dan şüphelenmektedir. Sekiz kişi yolda iki yolcuya rastlayıp kimliğini sorunca bunların Noygut halkından olduğunu, beylerinin Er Cañıl olduğunu ve Kırgız topraklarında Er Cañıl'ın keşif yaptığını öğrenirler. Bunu duyan Üçükö kırk boy Kırgız halkına seslenip toprağına göz diken Cañıl'a savaş açacağını söyler. İki yüz kişi öne çıkıp gitmeye hazırlanır. İki yüz kişi, Cañıl'a ulaşip onunla savaşmak on iki gün için yol alır. Atakozu ve Er Cabak adlı yiğitler altı gün keşif yaparak Cañıl'ın köyünden haber alırlar. Cañıl'ın halkının yanından ayrılalı yirmi gün olduğunu öğrenince atları çalmanın zamanıdır deyip Üçükö ve Tüklü'ye giderler. Üçükö ve Tülkü bu fikri beğenip Cañıl'ın yilkılarını sürerler. Yılıkcıyı haberci yapıp Cañıl'a gönderirler. Haberi alan Cañıl, Kazkara atına heybetle binip öcünü almaya hazırlanır. Altında Kazkara yanında kumayık, arkasında yiğitler olan Cañıl yola çıkar. Cañıl'ın kumayığı becerikli ve çeviktir. Cañıl onu avlanırken dağda bulmuştur, yedi gün kimseye göstermeden evde bakmış, sekizinci gün dua okutup hocalara ad koydurmuş, toyuna kurban kestirmiştir. Cañıl, kumayığına iz sürdürüp düşmanın peşine düşer. Yolda yılıkcısını görür, ondan yılıcısını çalanın Üçükö ve Tülkü olduğunu öğrenir. Cañıl Mirza düşmanın izini sürüp onların bir ateş etrafında toplanıp dinlendiklerini görür. Tülkü'yü tanıyıp, gücünü ve yakışıklılığını gören Cañıl, isterse onunla evleneyim, onu sinayıp kabul edeyim diye düşünür. Bu sırada Cañıl'ın tazısı hızla Tülkü ve Üçükö'nün olduğu yere gider. Atakozu, tazıyı görünce Cañıl'ı kasederek "Rezilin tazısı gelmiş" der. Bunu duyan Cañıl, ben Tüklü'le evlensem her kavga ettiğimizde sen kendin gelip beni buldun der, evlenmek olmaz deyip onları orada öldürmeyi düşünür. Dördünü de orada öldürüp yoluna devam eder. Yilkılarını geri alıp halkına ulaşır. Halk Cañıl'ın düşmana cezasını verdiğini görünce ona hürmet gösterir. Ertesi günü Üçükö ve Tülkü ile adamlarının mezarını yapıp, cenazeyi kaldıran Cañıl, halkını toplayarak altı gün toy verip halka göçmeyi teklif eder. Üçükö ve Tüklü'nün kalabalık halkı gelirse karşı koyamayız deyip göçün gerekli olduğunu halkına anlatır. Halkı Cañıl'a hak verir. Cañıl, halkını toplayıp göç ettirir. Eleman'ın Ertöştük'ünün yerleşip durduğu yerde iki yıl kalır ancak bir süre sonra kıtlık olup hayvanlar ölmeye başlayınca halk Cañıl'a gelip durumu anlatır. Tam yeniden göçe hazırlanırken başta dost olan Han Tursun sonradan niyetini bozup Cañıl'ı alayım, halkına kırgın salayım

diye baskın yapar. İki bin kişiyle Cañıl'ın üzerine varır. Altı kişiyi aracı yapar, yedi akıllıyı yanlarına katar, iki söz ustasını da onlarla gönderir. Bu araçılar Han Tursun'un isteğini ve vaadlerini Cañıl'a bildirir. Cañıl kahrolup çaresiz kabul eder. Bunun üzerine Tursun Han, kırk yiğidini çağırıp halkını yurda gönderip damat olarak Cañıl'a yönelir. Cañıl da kırk kızla onu karşılar, güvey çadırı diktirip, at keserek ziyafet verir. Han Tursun'un huzuruna çıkan Cañıl, halkını eski yurda göçürdükten sonra evlenmeyi teklif eder. Han Tursun bu teklifi kabul eder. Ertesi günü Naygut halkı göç eder. Yol boyunca Cañıl Mirza, Han Tursun'a saygı gösterir. Yirmi gün sonra Naygut halkı asıl yurduna yerleşince Cañıl, Han Tursun'u karşısına alıp verilmiş dostluk sözün vardı, şimdi sözünü tutmayıp bana talip oluyorsun, ben senin dengin değilim der. Han Tursun bu söze kızıp hiddetlenince Cañıl, Tursun'un başını uçurur. Böylece Er Cañıl, yiğidim deyip gelenin işini bitirir. Bu arada Üçükö ve Tülkü hanlarını kaybeden kalabalık Kırgız halkı kendi aralarında düşünüp halk içinden Cañıl'ın kızıl yüzüğünü parmağından alacak ve onu böylece kandıracak birini seçerler. Yirmi bir yaşındaki Abıl'ı bu iş için görevlendirirler. Yetmişindeki yaşlısı, yedisindeki çocuğu Abıl'a dua verip, Ak Bakay adlı ata bindirip uğurlamaya hazırlandıkları sıra halkın en yaşlısı Tagay, Abıl'ın görevinin zor olduğunu, Cañıl gibi bir kan içiciden kaçmak gerekirse hızlı bir at lazım olacağını söyler. Kalmatay baş olup kırk yiğit hazırlanıp kırk alaca atı pahalı kumaşlarla bezeyip Şırdakbek'in boz yorgasını isteyelim diye teklif eder. Bunun üzerine Kalmatay başkan olup kırk yiğit Şırdakbek'e varır. Şırdakbek onları misafir edip ağırlar. Kökbörü çektirip, ziyafet vererek on beş gün misafir eder. Şırdakbek, boz yorgasını onlara verip sevindirir. Kırk boylu Kırgız halkı sevinip ak sarı başlı koyunu kurban eder. Boz yorga şerefine iki gün ziyafet verir. Ak Baraını doldurup Abıl'a verirler. Abıl, dört heybenin gözüne mal doldurup tüccar kılığına girerek Cañıl'a yönelir. Malları pahalıya sat, kırk elli gün Cañıl'ın köyünde yat diyerek halkı Abıl'a akıl verir. Abıl, gök öküz binen, hayvan güden çobana rastlayıp Cañıl hakkında bilgi alır. Köye girip on gün içinde mallarını satar, bir yandan da halkı tanır ve Cañıl'la ilgili bilgi toplar. Bir yolunu bulup Cañıl'ın parmağındaki yüzüğü almak için acele eder. Bu arada bir eğlenceyi fırsat bilen Abıl, kendini Cañıl'a halkından kaçak bir bey oğlu olarak tanıtır. Kız oyununda Cañıl'a tokmak vurunca Cañıl sinirlenip onu öldürmek ister ama oyunun yöneticisi Anar, Abıl'ın da bir bey oğlu olduğunu onunla görüşmesini söyler. Cañıl, halkı kırmayıp Abıl'la görüşeyim deyince Abıl, çevik davranıp Cañıl'ın parmağındaki yüzüğü alıverir. Hiddetlenen Cañıl peşinden koşsa da yetişemez.

Abıl boz yorgaya ulaşır kaçır. Cañıl'ın yüzüğü alanla evlenirim diye yemini olduğundan iki üç gün halkıyla vedalaşır Kazkara atına binerek Kırgız halkına gider. Cañıl'ın geldiği haberini alan Kırgızlar sevinip ziyafet verirler. İki bey oğlunu (Üçükö ve Tülkü) öldüren bu kızı ihtiyar Kalmatay'a verirler. Gence verin diye yalvaran Cañıl'ın sözüne kulak asmazlar. Cañıl'ın Kalmatay'dan bir oğlu olur. Cañıl, Kırgız'a gelin olur. Aradan sekiz yıl geçer, dokuz yıl olunca çocuk üç yaşına girer. Birgün kalabalık halk Cañıl'ın meşhur yiğitliğini görsek diye Kalmatay'a gelirler, Cañıl'ın ok atmasını isterler. Cañıl, yaşlandığını ve ok atamayacağını söyleyince Kalmatay'ın ilk eşi Barçeke, Cañıl'ı aşağılayarak halkın istediğini yapmasını söyler. Hiddetlenen Cañıl, kırk iki bin okunu alıp, boz yorgaya binip kırk iki kalpak vurur. Yüreğine cesaret gelen Cañıl, halkla vedalaşır Noygut iline yönelir, peşinden gelenleri bir bir öldürür. Karşısına çıkan köpekleri de cansız yere serer. O yerin adı bugün İt Ölgön'dür. Güneye varıp kulcayı vurur, oranın da adı Cat Kulca kalır. Böylece Cañıl kaçır giderken Abıl, Cañıl'ın üç yaşındaki oğlunu kucağına alıp Kara-Korum, Kök-Moynok adlı yerde Cañıl'ın karşısına çıkar. Çok hiddetlenen Cañıl, Abıl'ı da kendi oğlunu da öldürür. Bunu gören Kırgızlar, çocuğunu öldüren hepimizi kırır deyip Cañıl'ın peşini bırakır. Kayıptan doğan boz yorga Cañıl'ı Kırgız'ın elinden kurtarır.

2. ER EŞİM

2.1. Hakkında Bilgi

Er Eşim destanı, Kırgız Türklerinin Kalmuklarla olan mücadelesini anlatmaktadır. Destanda Er Eşim'in kahramanlıkları ve halkını koruması anlatılmaktadır. Er Eşim'in Kalmuklara karşı yaptığı mücadeleler onu destan kahramanı seviyesine çıkarmaktadır. Hanlığını Oluya-Ata ve Talas civarında devam ettiren Er Eşim, Tügöl Bey'in de desteğini alarak halkına zulmeden Kalmuklarla mücadele eder. Mücadele esnasında halkını dostu Tursun'a emanet etmiştir, Tursun ona ihanet edince Er Eşim onunla da mücadele eder. Diğer destanlar gibi Er Eşim de Kırgız Türklerinin yaşayış tarzını, hayat tasavvurunu ve tarih sahnesinde yaşananları edebî bir üslupla sunar. Destan 1941 yılında Kırgızların ünlü ozanı Togolok Moldo tarafından tasnif edilerek yayımlar.

Er Eşim destanını tarihsel bir süreç içerisinde oturtan Metin Arıkan, Eşim Han'ın 1598-1628 yılları arasında hanlık yaptığını, Kazak hanı Şıgay'ın oğlu olduğunu belirtir. Eşim Han'ın hüküm sürdüğü dönemde boylar arası mücadeleler artmış, üç cüzün her birinde

ayrı ayrı hanlar ortaya çıkmıştır. Güney sınırında Eşim Han'ın akrabası olan Tursun Bey'in hükümdarlığını ilan edişi durumu kötüleştirir. Eşim Han ile Tursun Han arasındaki mücadeleden yararlanan Buhara hanı İmankul, Taşkent'i ele geçirir. Bütün boyları bir siyasi yönetim altında toplama arzusunda olan Eşim Han, hanlığını ilan edip Kazak hanlığını zayıflatan ve Taşkent'in elden çıkmasına neden olan Tursun Muhammed Han'ı 1627'de öldürür. Bazı kaynaklar Eşim Han ile Tursun Han'ın 1627 yılında Sayram civarında savaştıklarını, bu savaşta yenilen Tursun Han'ın Taşkent'e sığındığını ve onu takip eden Eşim Han'ın Taşkent'i alıp Tursun Han'ı da orada öldürdüğünü kaydeder (Arıkan 2011: 160).

Destanın iki benzer metni tespit edilmiştir. Bunlardan ilki 1941 yılında Abdıkalık Çorobayev'in, Bağış Sazanov'dan derlediği anlatıdır. Destanın bu benzer metni mensur olup 187 sayfa 2927 satırdır. Destanın diğer benzer metni Togolok Moldo'ya aittir (Kaya 2015: 86).

Destanın Togolok Moldo anlatımı; M. Musakov, G. Orozova, A. Akmataliyev tarafından yayıma hazırlanmış, Türkiye Türkçesine Caştegin Turgunbaev tarafından aktarılmıştır ve Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayımlanması Projesi çerçevesinde 2007'de Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanmıştır.

Togolok Molda tarafından tarihten destana aktarılan bu anlatı olay geçişlerinde nesir kısımların bulunduğu nazım-nesir karışık bir yapıya sahiptir. Nazım kısımlar çoğunlukta olup 2470 dizeden oluşmaktadır. Dizelerdeki hece sayısı 7 ile 11 arasında değişkenlik göstermektedir. Bu anlatının epizot yapısı şu şekildedir:

1. Tügöl Hanın zeninliğinin anlatımı ve Er Eşim'in Tügöl ile tanışması
2. Tügöl'ün Şarp Kula atı Er Eşim'e vermesi
3. Bir savaş atına sahip olan Er Eşim'in Kalmaklar'dan öç almak istemesi
4. Er Eşim'in halkını Tursun Han'a emanet ederek Kalmaklarla savaşa gitmesi
5. Tursun Han'ın Er Eşim'e ihaneti
6. Er Eşim'in Kalmakları yenip dönmesi
7. Er Eşim'in Tursun Han'dan öç alması

2.2. Özeti

Tügöl'ün Zenginliği

Eski zamanların birinde Tügöl adında zengin bir bey vardır. Hayvanının, malının haddi hesabı yoktur; güneydeki duru sulu nehrin bir yakasına sığmayan sürüler öbür yakasına uzanmaktadır. Gözün gördüğü yer onun malıyla doludur. Tügöl, yıldan yıla malına mal katarak güçlenir. Birgün otlakların otu toz olunca Tügöl, ilkbaharın gelmesiyle hayvanlarını Suusamır'a sürüp götürmek ister; bir sabahın kör vaktinde toparlanıp göçe hazırlanır. Suusamır'ı yaylak edinip hayvanları burada yavrutur, insanlar da hayvanlar da rahatlar. Obaya bereket gelip yoğurdu, kımız su gibi akar. Tügöl'ün altmış ağıl dolusu atı vardır, atlardan bir kula tay vardır ki Tügöl'ün gözdesidir. Tayın kemikleri sağlamlaştığında bu at yiğidin kuşu olur deyip onu değerlendirir. Bütün yıl sırtından tüyü dökülmeyen kulanın savaş atı olduğunu anlayan Tügöl, ona özen gösterir. Tügöl, hayvanları Suusamır'da iyice semirtince sonbaharda Talas'a göçmeye niyet eder. Yol üstündeki otlaklarda hayvanlarını otlatarak sınırsız steplerden geçip Talas'a iner. Tügölbay böylece gönlüne uygun yerlerde yurt tutar.

Tügöl'ün komşusu kalabalık Kıpçak halkıdır. Kıpçakları dağların karşı koyamayacağı dalgası kuvvetli Er Eşim yönetmektedir. Azametli Er Eşim, keşif kolunu gönderip dört yanı kontrol ettirir. Adamları ona hayvan sürüleriyle düşmanın geldiğini haber verir. Buna çok hiddetlenen Er Eşim at sürülerine el konulmasını ister. İzinsizce gelerek otlığı tüketen, suyu pisleten bu kişinin kimliğini sorar. Kendisinden izin almadan, vergi vermeden gelen bu pervasızın at sürülerini derhal ister. Er Eşim'in adamları gidip at sürülerine el koyar, getirip birçoğunu keserler. Kocakarının cenaze aşına benzetip her yere kazanlar vurulur; genç kızlar, gelinler toplanıp aş pişirirler. Er Eşim, hayvanların sahibi çıkagelir diye çok bekler ama kimse yitiğini aramaya gelmez. Er Eşim'in askerleri hayvanları almaya gittiğinde çobanları başındadır, olanları görüp Tügöl'e yetiştirmişlerdir. Tügöl, Er Eşim'in şanını duyduğundan karşısına çıkmaya cesaret edemez, kalanlarıyla yetinelim deyip kanaat eder. Hayvanların peşinden kimse gelmeyince Er Eşim, başka birilerinin de bu halkın mallarına el koymuş olabileceğini düşünür; yiğitlerinden bu zengin beyin kim olduğunu, başına gelen hali öğrenmelerini ister. Biri ansızın bu beye saldırarak olursa yardım edelim, eğer bilgiç biriye verdikçe alalım, eğer cahil bir düşman ise saldırıp kıralım, iyi bir beyse yemin ile dost olup gelelim, der. Bir ordu tertip eder ki her türlüünden vardır; saç dökülmüş yaşlısı, güzel

konuşan söz ustası, şakadan anlayan şakacısı, kargıcıların en ustası, tüfek atanlardan en keskin nişancısı, ziyafetlerde şarkı söyleyip halkı neşelendiren ozanı, kırk yiğidin kırkı da vardır. Er Eşim, ordusunu alıp Tügöl'ün köyüne yönelir. Sınçısını yanına çağırıp kendisi için atlardan en iyisini seçmesini, yürük atı, savaş atını kendisi için tespit etmesini söyler. Er Eşim böyle deyince sınç at sürüsüne uzun bir süre göz gezdirdikten sonra sonunda kula tayı bulur. Kula tay; güçsüz, mecalsiz, tüyüne bit düşmüş bir hayvandır. Sınçı onu Er Eşim'e methedince yiğidin neşesi yerine gelir. Bu neşeyle varıp Tügöl'ün sekiz kanatlı çadırına ulaşır. Çadır o kadar süslü, o kadar zengindir ki altınlar, gümüşler, inciler, en değerli eşyalar bakanın gözünü yormakta, görmeyene yalan gelmektedir. Hele bir de çadırın başköşesinde oturan Tügöl'ün ilk eşi vardır ki güzelliği ve asilliği göz doldurmaktadır. Er Eşim, nezaket gereği selamlaşır lafa başlar; olanı biteni anlatıp Tügöl'le iyice tanışır. Kıımız içip kendilerinden geçip huyları uygun düşerek birbirlerine iyice ısınırlar. Er Eşim, hayvan sürülerini zapt edip düşman mı kendi halkı mı diye sınav yaptığını ama hayvanları kimsenin aramaya gelmediğini söyler. O böyle deyince Tügöl, kendisinin sayıp takip edemeyeceği kadar malı olduğunu, kimisini kurt yediğini, kimisine el konulduğunu ama kendisinin bunu takip etmediğini hayvanlarından bir kısmını da içinden gelerek misafirlerine ikram ettiğini söyler. Er Eşim, Tügöl'ün bu sözlerini duyunca yaptığı işten utanır. Tügöl'ü de alıp çadırın dışına çıkıp alçak sesle konuşmaya başlar. Bu arada sınç çadıra girerek Tügöl'ün hanımına mallarının sayısını sorar. Baybiçe; malların sayısız olduğunu, sürünün başının Bazar-Turuk'ta sonunun Kepteş-Kuduk'ta olduğunu, genişliğinin Son-Köl ile Oktorkoy arası kadar olduğunu söyleyerek kara lekeli tosunların bir günde üç yüzünü iğdiş ettirdiğini ve onlara altı çuval halka yaptırdığını, alacasının siyahının kızılının onlardan daha çok olduğunu bildirir. Sarımtrak olanların on binden çok olduğunu, alaca böğürlüsünün mor olanının kahverengisinin kumdan çok olduğunu söyler. Atların da öküzler kadar çok olduğunu, ok gibi uçan yürükler, doru olanlardan sayıca daha fazla olan kara atlar, karadan daha fazla olan alacası, yağızı, koyu mavisi ve sarısından sayıca daha fazla olan kulası olduğunu söyler. Dolup dökülen mal mülk çok, ağır ağır koyun var, enenmiş deveden buğra sayıca daha fazla, hayvanın dışından çok dölü var, canlısından çok ölüsü var, hangi birini anlatayım diye Tügöl'ün zenginliğini anlatır. Bunları işiten sınç Kızdarbek adlı baybiçeye bu kadar mala gözünüz doyar mı, akrabalarınız kim, kaç yaşındasınız diye bir soru daha sorar. Baybiçe insanlığın alâmeti sözünde durmaktır diyerek yaşının elli bir olduğunu, o güne kadar hiç kötü bir eve

girmediğini gözünün mala mülke doymadığını ama birgün Tügöl'ün avdan getirdiği toy kuşunun bacaklarından damlayan yağın dokuz karış leğeni üç kez doldurduğunu görünce kanaat edip insan gözünün ancak toprakla doyacağını anladığını söyler. Kızdarbek adlı baybiçe böyle deyince sınçı senin adın barış olsun diye ona dua eder. Bu arada dışarıdaki misafirler eve girip yemek yerler. Atlarına bindirip uğurlamadan önce Tügöl onlara ipekten giysi giydirip dokuzar adet ipekli gocuk koyup zenginliğini gösterir. Er Eşim'e yürük atlarından seçip verir. O zaman Er Eşim içindekini söyler ve şimdiye kadar bir tulpar atının olmadığını, bu yüzden düşmana gönlünce saldıramadığını, Manas'ın Akkulası gibi bir tulpar arzuladığını belirterek dostluk sözü verip pişmanlık belirtip bir kula at ister. Tügöl, bu durumda vermemezlik edemez, at sürüsünden seçtirip kula atı getirir ve ona bu atın özelliğini anlatır; birgün at sürülerini gözlemekten marala benzer boz renkte bir varlığın güneşin közü saçılıp çıktığı bir anda atların arasından geçerek bir kısrağı kovalayıp sürüden ayırdığını söyler. Bu ilginç hayvanın benekli alacalı, kısa kuyruklu, eşek yeleli, dört ayağı baldaklı olduğunu belirtir. İşte bu hayvan beli yassı kara kısrağı kovalayıp sürüden ayırmıştır, aradan zaman geçtikten sonra kısrağın hamile haliyle çıkıp gelmiştir. Bu kısrağın doğurduğu kula annesinden doğar doğmaz ayaklanmış çevik bir hayvandır, gök boz rengi olan bu kulanın kuyruğu yoktur. Başına yular taktırmayan, tayların durduğu yerde durmayan yavru iki yıl boyunca anasını emer. Dört yaşına gelince başına yular takılan kulanın tüyleri hiç dökülmez. Tügöl bu kulayla özel olarak ilgilenir, bu esrarengiz hayvan gündüz sürünün içinde kalıp gece doğduğu yere gitmektedir, nerede diye aramaya başlanıldığında bir anda sürünün içinde belirmektedir. Tügöl Bey, kulayla ilgili bu bilgileri aktardıktan sonra Şarp Kula'yı Er Eşim'e verir. Kula Er Eşim'in yanına getirilince yürüyüşü değişir, o üstüne binince istekli adımlarla ilerler. Bunu gören Tügöl "At sahibini buldu keşke istemeden verseydim onu, hayvanım Şarp Kula işlerin rast gitsin, acımasız düşmanın gözüne heybetli görün, Er Eşim'e şans getir, onun şerefini mahvetme." diyerek atıyla vedalaşır.

Tügöl Bey böylece Er Eşim'i uğurlar. Yurduna ulaşan Er Eşim, yaşlı hâkimine kula hakkında bilgi verir, temizlenmiş arpayla besleyip özenle baktırır, bağlanması için altın direk çaktırır, kaplan kürkü ile üzerini örttürür, neşesi artsın diye yanına üç at bağlar. Şarp Kula zamanla güçlenir, bağlandığı direğin başucunu kemirip yukarılara uzun uzun bakıp düşman görmüş gibi kudurur. Yedi gün ot yemeden ayağıyla yere vurur durur. Er

Eşim böylece rahat yatmaya devam ederken Kalmuk, Kırgız'a saldırmayı planlar. Kalmuk Acaan'ı gaddarlığıyla halkları yok eden bir kişidir. Etrafına falcıları, yadacıları toplayıp Kırgızlara azap indirmeyi düşünür. Kırgızları yok edeyim, kıyamet günü gibi yapayım diye içinden geçirir. Yada taşı okuyucuları dua okuyup taşı suya bağlarlar. Gökyüzünü bulutla kaplatıp bardaktan boşanırcasına dolu yağdırırlar. Kasırga uçuracak gibi eser, sekiz ay şiddetli dolu yağarak kargaşalık olur; kuşlar gökyüzünden yere dökülür. Acaan yerden yedi taş alıp daha kuvvetli büyü yapar. Sıcak yaz gününde kıyamet günündeki gibi kırgın olur, yaz günleri kışa döner. Gölün başında oturan Kırgızlar birden bire belaya maruz kalır. Kindarların hilesini Er Eşim duyunca ürker. O hunhar Acaan, gölbaşındaki Kırgıza, Tolgar'daki Kazak halkına saldırarak azap edendir. Bereketli seçkin toprakları ölüleriyle ele geçirendir. Rızkı gökten dökülen Issık-Köl gibi göle el koyandır. Halkın kökünü kurutayım diye hamile kadınların karnını yarararak öldürendir. Ölülerin cesetlerini kül gibi göğe savurandır. Acaan, azı dişleri keskin bir akreptir.

Kahraman Er Eşim, Kalmukların geldiğini haber alınca halkını toplayarak onlara akıl danışır. Komşusu olan Tursun'u çağırarak ona ziyafet verir, bol hediyeler verip onunla dost olur. Niyeti halkını Tursun'a emanet edip Kalmuklarla savaşa girmektir. Hiddeti büyük, karadul örümceği gibi kinci Kalmukların arasına girip sararak kuşatmayı planlar. Oradan geri gelene kadar halkını Han Tursun'un himayesine bırakmak ister. İneğin tüyü kadar çok olan Kalmukları perişan edip dönünceye kadar halkını korumasını Han Tursun'dan rica eder. Han Tursun halkı koruyacağına söz verip sözünden cayarsam aksak sarı at yerinden oynar diyerek Eşim'i güvendirir; ak karlı dağları araştırıp düşmanı yenip gel diyerek ona destek olur. Han Tursun böyle deyince Er Eşim, ordusunu hazırlar ve sefere çıkar. Altın nakışlı al sancak altında yiğit bahadırları toplayıp yol alır. Cesur Er Eşim, Kalmukların ele geçirdiği Kırgız yurtlarını geçerek bir hamle yapar, yeryüzü yıkılacak gibi olur. Kuğuya saldıran doğan gibi olan Kalmuk cellâtları, yiğitler yığidi Er Eşim saldırınca yere serilirler. Feryatlar, savaş haykırışları yankılanır, Er Eşim ve erleri dağ otlaklarında ot biçer gibidirler. Yeryüzünü kara sis kaplar, yakalanan Kalmuklar dil bilmediklerinden övgü de duysalar, sövgü de duysalar anlamazlar. Er Eşim ve ordusu Kalmukları doğanın karga sürünü dağıtması gibi dağıtır. Er Eşim, Kalmukları kuşatarak kovalar, ele geçirdiklerini öldürür. Bu sırada yiğit Er Eşim ile Acaan karşılaşır. Acaan, maharetli atının üstünde durduğu yerde duramaz, at

çevik ve gösterişlidir. Er Eşim, işte burada Şarp Kula'yı denemek ister, kuyruğunu düğümleyerek eğer vurur. Kulanın beli, öküzün beli kadardır, yol kazanı kadar başı vardır. Yiğit Er Eşim, Şarp Kula'ya biner; bindiği savaş atıdır, başındaki tolgadır. Mızrağı eline alıp ciğerini deleyim diyerek Acaan'a hücum eder. Mızrağını onun göğsüne saplayarak onu yaralar. Kalmuk askerler hemen Acaan'ı ortalarına alıp yaraya otlardan ilaç yapmak için geri çekilirler. Yiğit Er Eşim, Kalmukların peşine düşer, attığı oklar yağmur gibi Kalmukların üzerine yağar. Kalabalık Kalmuk ordusu parçalanıp gruplara ayrılır. Er Eşim, Acaan'ı ele geçirmeden zafer kazanmış sayılmadığını yiğitlerine hatırlatır. Acaan'ın peşine düşerler ama Acaan gaddarı kaçarak Kaşgar tarafına doğru yol alır. Şarp Kula'ya binen Er Eşim de hemen peşine düşer. Kaçan Acaan'ın arkasından hindiba yaprakları gibi uçarak koşar. Şarp Kula, uçurumları atlayarak, tepeleri zıplayarak geçer, ok gibi fırlayıp koşar. Acaan önde Er Eşim peşinde epey zorlu bir mücadele olur. Şarp Kula, yıldırım gibi yetiştirir Er Eşim'i. Sonunda Er Eşim, mızrağını Acaan'ın bel kemiğine saplar, Kalmukların Acaan'ı çukura düşüp yuvarlanır. Er Eşim, tekrar saplayıp karga kuzgun yesin diye mızrağıyla kara gözlerini oyar. Kan kokusunu alan kurt ile tilki çukura koşar. Er Eşim, tam üç yıl savaşım sonunda sağ can bırakmaz. Tasalandığı şerefini geri alır. Birçok mal ve eşyayı ganimet olarak alır, esir aldığı Kalmukları nüfusuna geçirir. Sonra atını Han Tursun'a emanet ettiği halkına doğru sürer. Halkına erken yetişmek için yanına birkaç yoldaş alıp ordudan ayrılarak yola koyulur. Şarp Kula'ya binen Er Eşim ok gibi fırlar. Şarp Kula yorga yürüyüşüne başladığında yeryüzü kazılıp yer ocağı kadar oyulur, toynaklarından kumlar sıçrar, karşısına çıkanı ezip geçecek gibi heyecanlı yürür, tırnaklarından ateş çıkar. Doğan gibi hızlı ilerleyip Er Eşim'i sevindirir. Şarp Kula yel gibi uçup giderken, atına güvenerek Eşim'e yoldaş olan yiğitler arkadan bakabilir. Arkadan gelen altı yiğit, Şarp Kula'ya yetişmek için atlarını koşturunca zavallı atlar çatlar. Yorga at dağ geçidinde çatlar, oranın adı 'Yorga Geçiti' olur. İki gök kır at stepte çatlar, oranın adı 'İki Gök Kırat' kalır; ondan başka iki karışık kır atın kaldığı yere bu atların adı verilir, çölün güney ucunda Doru Aygır pes eder, oranın adı da bu attan gelmiştir. Bilen yaşlılar bunları şimdi de anlatmaktadır. Şarp Kula'yla yarışmak mümkün değildir, kuşlar bile onunla yarışmaktan sakınır.

Er Eşim, kalanlara bakmadan yoluna devam eder, aynı günün ikindi namazı vaktinde Talas dağlarının otlaklarına varır. Bakar ki her yer bomboştur, gökte uçan kuş bile

yoktur. Halkı ve hayvanları ortalıkta görülmemektedir. Bunu gören Er Eşim'in aklı başından gider. Kendisini yetim kuzu gibi hissedip sel gibi gözyaşı akıtır. O kaygılı bir şekilde dururken bir ihtiyar atlı kendisine yaklaşır. Bu ihtiyar, Tügöl Bey'in at çobanıdır, altındaki Kara Kısrak ise Şarp Kula'nın annesidir. İhtiyar kendini tanıttıktan sonra Er Eşim'le birlikte halkı aramaya koyulur. Dağlar, tepeler, altmış kat çukurlar aşır Tügöl'ün yurduna varırlar. Bakarlar ki Tügöl keyif çatıyor, Kıpçak halkından ise hiçbir haber yoktur. Er Eşim bu durumda yiyip içemez, oturup dinlenemez. İhtiyarı da yanına alıp durmadan gider, tepeden Ülker yıldızı geçince orman kenarında gecelerler. Gün çıkmaya başlayınca ihtiyar, tam sıyrılmamış kemikleri görür, Er Eşim'e gösterir. Eşim bunları görünce içi sıkılır, anlaşılan odur ki Han Tursun'a emanet ettiği halkı onun halkıyla birlikte baskına uğramış ve önündekileri yiyemeden kaçmak zorunda kalmıştır. Bunu gören Er Eşim, hemen yola koyulur, gide gide bir köyün başına varırlar. Köy halkı dost mudur, düşman mıdır anlamak için kurt gibi geceleyin yol alırlar. Köyün başına varınca Er Eşim, ihtiyarı gözcü yapıp kendi köye iner.

Er Eşim Köye Gitti

Er Eşim, gizlice köye yaklaşır halkın dost mu düşman mı olduğunu anlamaya çalışır. O sırada bir kadın türkü söylemektedir. Er Eşim, kadının türküsüne kulak verince halkının akıbetini öğrenir. Kadın, Han Tursun'un kendine emanet edilen halkı köle yaptığını, kadınları cariye yaptığını, mallarına el koyduğunu, kocası Er Eşim'in yolunu gözlediğini türküsünde anlatır. Vaziyeti öğrenen Er Eşim, kadının yanına giderek bileğinden tutup atının terkisine atarak onu ihtiyarın yanına götürür. Orada kadına halkın başına gelenleri sorar. Kadın, halkın Er Eşim yönetiminde varlık içinde yaşarken Er Eşim'in halkı Han Tursun'a emanet edip Kalmuklarla savaşa gitmesinden sonra Tursun'un halka zulm ettiğini, Er Eşim'in ise üç yıldan beri dönmediğini bunun üzerine Tursun'un nasıl olsa Eşim gelmez deyip mallara el koyduğunu, oğullara inek güttürüp çoban yaptığını, kızları aşağılayıp cariye yaptığını, kadınlara karalar giydirip dul yaptığını, cellâtların halka işkence ettiğini, halkın çoğunun işkenceden öldüğünü anlatır. Kadın bunları anlatınca Eşim, kadının kimliğini sorar. Kadın, Er Eşim'in üç karısından ikincisi olduğunu söyler. Er Eşim gidince Han Tursun onun hanımlarıyla evlenmek istemiştir. İlk hanım evlenmektense ölürüm deyip canına kıymıştır, kendisi dünyada horluk görmeye razı olup Tursun'la evlenmeye karşı gelmiş işkence görmüştür. Çocuklarını Han Tursun cariye yapmıştır. Er Eşim'in en küçük hanımı evlenmeyi kabul

edip Han Tursun’la sefa sürmüştür. Kadın bu olanları anlatıp “Aksak sarı atın laneti başına gelsin!” diyerek Han Tursun’a beddua eder. Sonra Er Eşim’e kimliğini sorar. Er Eşim kendisini tanıttıca kadının gözyaşları nohut gibi dökülür, sahibini görmüş köpek yavrusu gibi ona sarılır. Er Eşim, sadık eşini kederle kucaklar. Kadını orada bırakıp kendisi ihtiyarla yola düşer. Örük vadisinde askerleriyle buluşup ordusunu savaşa hazırlar. Gökyüzü yıldız dolup yatsı vakti gelince kısa boylu yiğit Er Eşim, Han Tursun’un kalesinin yanına gelir. Ardında Kalmuklardan aldığı beş yüz deve vardır, nöbetçilere kendisini kervancı olarak tanıtır ve konaklamak için handan izin istediğini söyler. Nöbetçi, Tursun’a durumu bildirdiğinde Tursun hem alacağı eşyaları hem de düşmanla ilgili bir haber duyabileceği ihtimalini düşünüp bu teklifi memnuniyetle kabul eder. Er Eşim, böylece askerleri de kaleye sokar. Han Tursun cimriliğini belli edip onları içeri almaz, avluda çadır kurdurur, misafirlerini orada yatırır. Şafak vakti olduğunda kıyamet gibi bir gürültü kopar, cehennem gibi savaş olur. Er Eşim, Han Tursun’u çocuk gibi yalvartarak elini ayağını bağlar, aşağılayıp koyun gibi sürdürür. Tüm malını mülkünü toplar, halkını bir araya getirir, düşmandan öcünü alır. Bütün halkını göçürerek Han Tursun adını yok eder. Sonunda dertlerinden kurtulup sağsalim Talas’a gelir, kendini kollaması için Manas’a dua eder.

Er Eşim’in şanlı adının Kırgız inanisinde hastalıkları iyileştirdiğine dair gücünün olduğu söylenir. Bir koyun hastalığı olan badik için onun adının geçtiği bir dua okunur. Eski zamanlarda Kırgız halkları bir sürü hastalığı “Er Eşim gelecek” sözleriyle iyileştirebildiklerine inanırlar, Er Eşim’i halkın koruyucusu olarak görürler.

3. KOZUKE VE BAYAN

3.1. Hakkında Bilgi

Kozuke ve Bayan destanı konu bakımından lirik ve epik konuların yan yana işlendiği bir destandır. Bu destan daha çok Kırgızistan’ın güneyinde anlatılmaktadır. Destan ilk kez Barpı Alıkul tarafından anlatılmış, Alıkul’un kızı tarafından yazıya geçirilerek 1948’de Millî Bilimler Akademisi El Yazmaları Arşivine verilmiştir. Destan, Türk dünyasında farklı isimlerde anlatılmaktadır. “Başkurtların ‘Kuzı-Kurpyaç cana Bayan Sulu’, Altayların ‘Kozın-Erkeş’, Kazakların duygusal ve romantizmle dolu ‘Kozı Körpeş jana Bayan Sulu’” (Akmataliyev vd 2007: 137) adlarını taşıyan anlatıları destanın eş metinleridir.

Destanın Alıkulov anlatımı Bekmuhamedova Nelya tarafından hazırlanmış, Abdıldacan Akmataliyev tarafından incelenmiş, Türkiye Türkçesine Caştegin Turgunbaev tarafından aktarılmıştır. Bu metin Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayınlanması Projesi çerçevesinde 2007’de Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanır.

Destanın Barpı Alıkulov anlatımı hecenin 11’li kalıbıyla söylenmiştir ve 915 dizeden oluşmaktadır. Bu anlatımın epizot yapısı şu şekildedir:

1. Karabay’ın bir erkek, Sarıbay’ın bir kız çocuk sahibi olmaları ve çocuklarını beşik kertmesi ile nişanlamaları
2. Karabay’ın ölümü üzerine kızını vermek istemeyen Sarıbay’ın kaçıışı
3. Kozuke’nin yaşlı bir kadından nişanlısını öğrenmesi ve onu almak için gitmek istemesi
4. Kozuke’nin annesinin yönlendirmesiyle Ak göle gidip babasının emanetlerini alması
5. Kozuke’nin yola çıkışı ve uzun yolculuğu
6. Kozuke’nin Sarıbay’a ulaşması ve onun çobanı olması
7. Kozuke ve Bayan’ın buluşması
8. Bayan’ın yeni nişanlısı Godolkul’un Kozuke’yi Öldürmesi
9. Bayan’ın Godolkul’u kandırarak onu suda boğması
10. Bayan’ın intiharı

3.2. Özeti

Bizden önce geçip giden nice asır var. Bu anlatılanlar eski bir destandır. Nice zalim hükümdar kana doymadan göçüp gittiler. Karabay ve Sarıbay adında malı mülkü bol zengin iki bey vardır. Karabay ve Sarıbay’ın gönlü ortak, dağ eteğine çıkıp yayılan sürüleri ortaktır. Bu ikisinin güzel eşleri birgün kendi aralarında sözleşir. Çocuklarımız oğul olursa dost olsunlar, kız olursa arkadaş olsunlar, biri kız biri oğlan olursa dünür olalım diye anlaşırlar. Eşlerin ikisinin de hamileliği sona erer. Karabay ve Sarıbay’ın ava gittikleri bir zamanda doğum gerçekleşir. Karabay’ın hanımı bir oğlan doğurmuştur; gökyüzünde ışık saçan çoban yıldızı gibi. Sarıbay’a ise Allah bir kız vermiştir. İki beye de müjdeciler at koşturup haber verirler. Müjdeyi alan beylerin gönlü hoş olur. Sarıbay kızını vermeye razı olur, Karabay hayvanları vermeye razı olur. Çocuk doğumu ziyafetiyle dünürlüğü kutlama ziyafeti bir yapılır. Günler neşe içinde geçer, ziyafetler verilir baybiçe sevincinden küpe takar. Ama talih döner bir kötü iş olur. Karabay’ın

güzel baybiçesi Sanam dul kalır, iki gözünün bebeği oğlu Kozuke yetim kalır. Kozuke yetim kaldı diye kızı Bayan'ı vermek istemeyen Sarıbay'ın aklı şaşar verilen mihri unutup ayrılıp kendi halkından kaçıp gider. Güzel Sanam mihri verdiği yanar. Yıllar tez geçer Kozuke yiğitlik çağına ulaşır, at binmeye başlar, karışık donlu yorgaya bindiğinde henüz çocukluktan kurtulmamıştır. Birgün aşık oyunu oynarken kemiği bir atar, fırlayıp giden kemik yaşlı bir kadının bacağına denk gelir, bacak kırılır. Acı acı bağırarak kadın bir ara sakinleşip güzel Bayan'dan haber verir. Yaşlı kadın acıya dayanamayıp bu sırrı açık eder. Bunu duyan Kozuke doğruca eve gider, annesinden sırrı öğrenmek niyetindedir. Karnım acıktı buğday kavur deyip sıcak buğdaydan bir avuç dolusu ister. Annesi buğdayı getirince onun avuçlarını sıkarak sırrı söylemesi için onu zorlar, eli yanan kadın yalvarır, söyleyeceğine söz verir. Ve olanları bir bir anlatır. Sarıbay'ın sözünden dönerek güzel Bayan'ı dağ geçidinden aşırıp alıp gittiğini söyler. Anlattıktan sonra oğlunu teselli eder, henüz büyümediğini söyleyerek onu durdurmak ister. Kozuke annesine cevap verir:

— Gözümde cam gibi nur var anne. Ak pars gibi heybetim var. Kaçsa da rahat bırakmam anne, Bayan gibi güzel yârimi almadan nasıl giderim? Kayaları yüksek dağ geçidi gelirse atıma biner hemen geçerim. Ağaran yüksek dağ geçidi olursa kuşa biner geçerim. Bir yaşlı kadının sözleri beni utandırdı anne, ben gayrı rahat yatamam. Ölüm gelse bile dönmem, şerefimi satamam. Ölürsen bir defa ölürüm güzel Bayan kısmetimdir, sağ kalırsam alırım.

Annesi Kozukeni'nin kararlı olduğunu görünce şöyle seslenir:

— Benim tek göz bebeğim, babasının yetimi, babandan kalma bu Ak Celke'nin taşlı yerde koşarken ayağı kaymaz, yolları şaşırılmaz, toynakları aşınmaz kanatlı bir savaş atı, dayanıklı ve süratli, yelesi dizine kadar inen dik kulaklı, çolpan gözlü bir at. Huyunu ne kadar anlatsam bitmez oğlum. Onu al izlerine düşüp bul onları. Örtüsü Çin bezinden, egeri gümüşten, yemi pirinçten olan bu at yorulmayan bir yürüyüşle ok gibi gider, düşmanı ezip geçerdi. Dişleri bıçak gibi, tüyü temiz Çin ipeği gibi, boynu uzun ip gibidir. Babanın bindiği Ak Celke düşmanlara yıldırım gibi ulaşan gerçek bir koşu atıdır oğlum. Ak Göl'ün öteki sahilinde, batı tarafındaki yolda çok düşmanı vardı. Göl kenarından gidersen göldölön taşının altında babanın kendi eliyle gömdüğü, sen erkeklik çağına gelince alasin diye vasiyet ettiği bir tane süslü mızrak, bir tane altın saplı çelik kılıç, Kayberen gibi kaçmazsan ateş ettiğinde isabet eden tüfek var. Gidip gelmezsen ağlayarak öleyim, gelirsen gönül rahatlığıyla göreyim.

Kozuke annesinin sözlerini dinleyip her şeyi anlar. Bindiği karışık kır atıyla Ak Göle doğru gidip baktığında annesinin söylediklerinin doğru olduğunu görür. Taşı devirmeye gücü yetmez, uykusu gelip taşın dibinde uyuyakalır. Rüyasında biri “Kalk taşı kaldır!” der. Kozuke uyanıp etrafa bakınca büyük taştan başka bir şey görünmez. Gençlerin piri Şaymardan’dan destek alıp taşı devirir. Annesinin söylediği silahlar ve babasının elbiseleri orada durmaktadır. Elbiseleri giyiniş, silahları kuşandığında gökyüzünde döne döne uçarak gelen Ak Tuygun gelip koluna konar. Kozuke Ak Göl kenarında Ak Celke’yi beklerken daha önce bu sırları bilmediği için üzülür:

— Can babam benim aklımda, babamdan kalan Ak Tuygun kolumda, Ak Göl’de ağlıyorum. Babamın ruhu beni kolla. Ak Celke’ye binip gidersem yârim olan Bayan’ı alırsam benim içimde üzüntü kalmaz.

Kozuke Ak Göl’ün kenarında yatarak çok ağlar. Şafak söküp terazi yıldızı batarken Ak Celke hızla koşarak gelir, kanatları şakırdarak iner. Rüzgârından göl çalkalanır. Kozuke korkup şaşırır, atın geldiğini anlayınca hemen davranır ve onu yakalar, koşumlarını koşar. Tüm işini bitirince sevinerek zıplayıp ata biner, beraberindeki karışık kır atı yedeğine alır. Sevinerek annesine gider Düşmanını nerede bulacağını annesine sorar. Annesi onun yiğitliğini sınamak ister. Korkarsa gitmesin, yiğitse yolu açık olsun deyip şunları söyler:

— Beş çay yatağından seller gelir çocuğum, beş kurdun hepsi oradadır. Oradan nasıl geçersin? Yamacı dar olan bir yer gelir, gürültüyle akarak sel gelir, kırk kurt birden gelir, zorluk çekmeden nasıl geçersin çocuğum? Kayaları yüksek dağlar gelir, arasında uzun bir yol vardır, akımı güçlü nehrin uğultusu gelir, siyah çamurlu kum gelir, kararıp hava kapanır çocuğum. İki tarafı da hızlı akan ortasından kan akan nehirden nasıl geçersin? Yüreğin ağzına gelir, altı aylık uzun bir yolculuk Bayan’a nasıl ulaşırsın çocuğum. Balıkları deve kadar büyük göl gelir. Köknar, huş ağaçları arasında Sibiryaparsı, kaplanı, atı gezer. Orayı geçtin diyelim sonra sıçanın burnu sığmayacak çalılı dikenli geçidi olan orman var, kimsenin görmediği bu geçidi nasıl geçersin? Dağ geçidinden sonra haydutlarıyla meşhur bir çöl uzanır. Ağaran dağ geçidinin beyaz taşlı yolunu kesmiş heybetli devler var, gizlenen düşmanlar var, insanoğlunun gezmediği yerler var, alacalı kaplanlarına yem olursun çocuğum.

Annesi böyle deyince Kozuke yiğitlenerek “Anne tam benim gideceğim yolmuş meraklanma.” der. Kozuke büyük bir gayretle ak tulpara binip, ak sunguru annesine bırakır. “Kuş gökyüzüne uçup kaybolursa ben bu dünyadan ayrılmışım demektir, ak

sungur tüylerini tarayıp tünekte kanatlarını kısıp oturursa Bayan'ı alıp geleceğim demektir” diyerek annesinin hayır duasını alıp yola çıkar. Yolda annesinin söylediği her şeyle karşılaşır, yiğitliği ve Ak Celke sayesinde tüm güçlükleri aşar. Erme çölü üzerinde giderken yalnızlığını üzüntüyle anlatır:

— Nice yüksek tepeleri çabucak aştım. Sibirya parsı, kaplanın yaşadığı dağ sırtlarından aştım. Bakınca yüreğimin korktuğu gölden geçtim, kuşların dolanıp uçamadığı çöle ulaştım. Gökyüzünde uçan kara karga ulaşır mıyım sevdiğime? Yol vermez yoğun kar yolumu tıkadı. Ey mahlûkum bizim ele gidersen Bayan'ın haberini ve yalnızlığımı halkıma anlat. Ak Celke tulparımı aşık kemiğine döndürdüm, Bayan'ı aramak için yaya yürüyorum.

Böyle deyip kargayla halleşen Kozuke aceleyle yürüyüp yetmiş dağ geçidini aşar. Altı ay steplerde yol yürüyerek nice belalarla karşılaşır. Gücü bitince bir halka ulaşır. Kara dağ tarafından bakar ki binlerce uzun çukurda koyunlar yatmaktadır. Dağ eteklerinde Sarıbay'ın yatan sürüleri vardır. Sarıbay'ın belinde bayat ekmeği, ayağında ayakkabı yerine çarık, başında şapka yerine telpek, bacağına güneşten katılmış deri pantolonu vardır. Çobanı olmadığından sürüleri kendi gütmektedir. Sırtındaki koyun tüyünden kaftanı bele kadar anca inmektedir. Uçan kargalar başını tekmeler, başının biti gök keneden daha büyük olmuştur. Halkın içinde bir tek Sarıbay'ın suratu beş karıştır. Sarıbay'ın yatağı yoktur, taşlarda yatmaktadır. Karnı büyüktür yemeğe doymaz, kendisi yetmiş yaşındadır. Kozuke rast gelince Sarıbay'a selam verir, koyunlarına çoban olmayı teklif eder. Sarıbay, sevinip onu evlat almayı düşünür, gidip baybiçesi Şekarkan'a anlatır. Anlatır anlatmaz güzel Bayan, her şeyi anlayıp bu sırrı gönlünde saklar. Şekerkan, çocuk hırsız olmasın diyerek bu teklife karşı çıkınca Bayangül, annesini ikna etmeye çalışır. Bunun üzerine Şekerkan karar verme işini Sarıbay'a bırakır.

Godolkul, Bayan'la evlenip Sarıbay'ın hayvanlarına sahip olmak istemektedir. Akıllı Bayan bunu sezmiştir. Kozukem gelecek mi diye düşünüp durmaktadır. Yoksa gelen o mu diyerek heyecanlanmaktadır. Sarıbay birkaç sınavdan geçirip Kozuke'yi hayvanların başına çoban yapar. Bu arada Kozuke kendisini, Kakibek Kal olarak tanıtmıştır. Kakibek görevini iyi yapar hayvanlar semirir sürü iki katına çıkar. Sürünün tek sahibi Sarıbay değildir, yarısı Godolkul'undur. Kakibek altı ay koyun güder ama Bayan'ı bir kere bile görmemiştir. Dertlenir bir türkü yakar. O bu türküyü söylerken, Bayan'ın sırdaşı olan Anar oradan geçmektedir. Türküyü söyleyen bu kişinin Kozuke olduğunu anlayıp onun yanına gelerek şunları söyler:

— Ey yiğit, sen neler söylüyorsun. Güzel Bayan'ın sahibi Godolkul bunları duysa senin başını uçurur. Eğer Bayan'ı görmek istiyorsan akşamleyin koyunları ağıla erken koy. Koyun aç olunca rahat edip yatmaz. Bey gelip hayvanların niçin yatmadığını sorunca sen de uzun süredir göç etmediğiniz için otlaklar tükendi hayvanlar aç dersin. Bunun üzerine bey göç kervanını düzer. Sürülerle seni önden gönderir. Arkadan kırk refakatçi kızla Bayan gelir. Sen onun sevdiği kuzuya sertçe vur. O atından inip gelir. Sen de önünde yere yatarsın. O çobana ne oldu diye inip gelince elindeki tarla kuşunu çekip al. Anar yenge Kozuke'ye bu öğüdü böylece verdikten sonra sırrı Bayan'a da açar. Godolkul'u hiç sevmeyen Bayan zaten Kozuke'nin yolunu gözlemektedir.

Ertesi gün Anar yengenin dediği gibi Sarıbay göç emri verir. Göç yola düzülür; önce koyunlarıyla Kozuke yola çıkar. Arkasından kırk refakatçi kızla Bayan gelir. Göç yol alırken Bayan bir bakar ki çoban en sevdiği kuzuya vuruyor. Bayan hızla gidip kamçıyla çobanın başına vurur. Çoban yere yığılır. Gariban çoban kımıldamadan yerde yatmaktadır. Kamçıyla vuran güzelin benzi uçar, kırk kızı gönderip kendi çobanı kucağına alır. Örtüsü düşünce Kozuke'nin örülmüş saçlarını görür, Bayankan orada bu gencin Kozuke olduğunu anlar, aşka tutulur. Kozuke, Bayan'ın kucağında kendine gelir, onun yanında duran tarla kuşunu çekip alır. Bayan geri almak için yalvarır ve kuşunu geri alıp sırrını bildirmeden kırk kızın yanına döner. Sarıbay'ın halkı büyük bir coşkuyla yerleşir. O günlerde yakın köylerden birinde düğün vardır. Bütün oba düğüne gider. İşte o gün yiğit Kozuke ile güzel Bayan birbirlerine kavuşup muratlarına ererler. Obada düğüne gitmemiş çocuksuz gelinler bunu bilmektedir. Kozuke'nin Bayan'ı alacağı haberi Godolkul'u sinirlendirir. Bayan için sürünün yarısını mihr olarak veren Godolkul, Sarıbay'ın sürüsünü yağmalar. Godolkul'un haberi alması şöyle olmuştur:

Düğünden artan aşları çobana götürüyüm diye beline takıp gelen Godolkul kötü atına binip obaya doğru yaklaşırken gelinler birlik olup türkü çığırarak güzel Bayan'ın çobanla yattığını haber verirler. Bayan'ın kendisini değil çobanı sevdiğini, gece gündüz onunla birlikte olduğunu anlatırlar. Godolkul'un öfkeden ağzı eğrilip, bıyıkları kıvrılıp yüzü solar. Gümbürdeyerek ansızın eve girip çobanı öldürmek ister ama akıllı Bayan onun geldiğini tarla kuşundan haber alıp hemen Kozuke'ye kavak ağacının üzerine saklanmasını söyler. Godolkul gelince tarla kuşunu eline alıp Kozuke'nin nerede olduğunu sorar. Cevap alamayınca tüylerini tek tek yolar. Hayvan hiç sesini çıkarmaz. En sonunda başının tüyünü çekince “Çuk” deyip ölür. Godolkul “Çuk kavaktaymış”

diyerek tüfeğini eline alır kavak ağacının ucunda çıplak ve bitlenmiş olarak oturan Kozuke'yi görür. Onu kalbinden vurur. Sonra hemen Sarıbay'a giderek öfkesini kusar.

— Karabay'dan mihri aldın güzel Bayan'ı vermedin. Benden mihri aldın kızın beni sevmedi, bana yar olmadı. Şimdi genç gelinler şımarıkça benimle alay ettiler, yaşanan rezilliği anlattılar. Kızının çobanla birlikte oluşunu bana söylediler. Ben çobanını öldürdüm. Bundan sonra kızın bana eş olmazsa katı azap ederim.

Bunu duyan güzel Bayan, Godolkul'a boyun eğmiş gözüdür, bir müddet ona iyi hizmet eder. Bir gün onu kandırarak göl kenarına götürür; yüzüp eğlenelim diyerek önce onun göle girmesini ister. Gafil Godolkul dipsiz suya girince boğulup ölür. Güzel Bayan da arkasından atlayıp canına kıyar.

Uğursuzluk işte bu üçü de ölür. Güzel Bayan, genç Kozuke ikisi bir büyümüş, yaz çiçekleri gibi açılmıştır. Genç sevgililer değerli yakut taşı gibidirler. Parlayınca parlaklığı Kadir gecesininki gibidir. Eski zamanlardan destan olarak bize kaldı. Kozuke, güzel Bayan birlikte öldü. Cimri Godolkul da yaşamayıp öldü. Ahlıksız adam gençlerin kaderlerini mahvetti.

4. MUNDUK VE ZARLIK

4.1. Hakkında Bilgi

Hayat ve ona dair gerçekleri eski inanışlara dayalı olarak anlatan bu destan, Türk boyları arasında yaygın olarak bilinmektedir. İnsanlığın ilk çağlarında görülen inanca dayalı arkaik unsurlar destanda görülmektedir. Destanda zaman zaman masalsı unsurlar öne çıkmaktadır. Destanın dört benzer metni bulunmaktadır. Bunlar; Muratalı Kürenkeyev, Ümöt Moldo, Kaçkanak Salıbayev ve Barpı Alıkulov anlatımlarıdır. Destanın benzer metinleri öz itibarıyla aynı içeriği taşımaktadır. Anlatıcısının maharetine göre ana olayı geliştiren yeni olaylar ortaya çıkabilmektedir. Bunun yanında Bübü Baysınova ve Nurdöölöt Samsaliyev'den masal türündeki örnekler yazıya geçirilmiştir (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 189).

Destanın Alıkulov anlatımı Türkiye Türkçesine Caştigin Turgunbaev tarafından aktarılır ve Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayımlanması Projesi çerçevesinde 2007'de Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanır. Nazım-nesir karışık olan bu anlatmanın nazım kısmı 1030 dizeden meydana gelmektedir. Dizelerdeki hece sayısı 7 ile 8 arasında değişmektedir. Barpı Alıkulov anlatmasında epizot yapısı şu şekildedir:

1. Çançarkan'ın çocuk özlemi çekmesi ve Hızır'la karşılaşması
2. Çançarkan'ın altmış eşin üzerine bir eş daha alması
3. Çançarkan'ın son eşinin hamile kalması ve altmış kadının onu kıskanması
4. Kocakarı Mastan'ın çocukları dağa bırakması ve Çankarkan'ı kandırması
5. Eşinin köpek yavrusu doğurduğuna inanan Çançarkan'ın eşini ormana sürmesi
6. Çankarçan'ın iki çocuğu Munduk ve Zarlık'ın kayberen tarafından büyütülmesi
7. Çançarkan'ın av yaparken Zarlık'ı görmesi
8. Mastan'ın Munluk'u kandırarak Zarlık'ı dönülmez yol olan Külmöskan yurduna göndermesi.
9. Zarlık'ın uzun bir yolculuğun sonunda Külmöskan'a gidip savaşması
10. Zarlık'ın Kara Dev ile savaşması
11. Zarlık'ın Kuralay adlı kızı alıp dönmesi
12. Zarlık'ın kendisini babasına tanıtması
13. Çançarkan'ın çocuklarına ve eşine yeniden kavuşması
14. Çançarkan'ın altmış kadını ve kocakarı Mastan'ı öldürtmesi

4.2. Özeti

Bundan çok eski tarihlerde Kazan şehrinde Nogay halkından Çançarkan adında bir han yaşar. Altmış eş alır, altmış eşinden çocuğu olmaz. Bu hale çokça üzülen Çançarkan, arkamda bırakacağım bir gölgem yok bu sultanlığıma lanet olsun diyerek ağlar, yalvarır. Benzi saman gibi sararır, belini kamyş gibi bükerek kendini yerlere atar, ağlayarak kendinden geçer. Bir çukurda uyuyakalır. Rüyasında ona bir yaşlı derviş gelerek orada yatıp durmanın fayda vermeyeceğini, halkından güzel bir kız bulup evlenmesini, çocuğunun olacağını söyler. Birden uyanan ve içi sevinçle dolan Çançarkan doğruca vezirlerine gidip danışır. Altmış eşinin üstüne güzel bir kız alır, bundan da çocuğu olmaz. İyice üzülen ve kahırlanan han halkını terk etmeyi düşünür. Altmış eşini bırakıp yanına bir genç alarak o çukura gider. Atını gence verir. Bu başına gelenleri kader olarak gören Çançarkan ölüme bile razıdır. Gidip o çukurun içine yatar. Aradan kırk gün geçtikten sonra sabahın erken saatlerinde Hızır Aleyhisselam gelir ve “Kendini zorlayarak ağlayıp yatıyorsun, evine geri dön, halkını topla, sayısızca hayvan keserek sofraya hazırla, sofraya şeker koyarsan ve bir tane eş alırsan bir oğlan bir kız evladın olur.” Hızır'ın dediklerini işiten Çançarkan duyduklarını aynen gerçekleştirir. Ziyafet bitiminde vezir halka seslenir ve kefaletle bir kız vermelerini ister ama beyler kefil

olamazlar, kızıl atlarına binip çekilip giderler. Ziyafete gelenlerin içinde çok fakir bir adam olan Cobdur vardır. Onun tek evladı kızını Kançayım'dır. Yokluktan beli bükülen Cobdur aslında kızını hana vermek istemektedir. Bu isteğini türküyü kızına duyurur. Kızını gördüğü bir rüyayı da düşünerek hana varmak istediğini babasına bildirir. Kançayım rüyasında bir atmaca kuşunun uçarak başına konduğunu ve başörtüsünü kapıp kaçtığını görür, bir de kılıçla küpe görmüştür. Rüyayı yorduğunda atmaca kendisiyle evlenecek olan handır, kılıç erkek evlat, küpe kız evlattır. Cobdur, kızını dinleyince sevinçle mihir olarak ne alacağını düşünür. Hayalinde bir boynuzsuz sığır, bir esmer kuyruksuz öküz, yağız kuyruksuz genç kısrak vardır ama kızını ona hayvanları bakacak kimsen yok hayvan yerine altın al deyip kese verir. Cobdur, kızını ihtiyar babasına hayvanı çok görüyor deyip üzülür. Kızının verdiği küçük torbayı eline alarak vezirin yanına gider ve kızını kefaletle vereceğini söyler. Bunu işiten han yaşlı adama ikramda bulunmak ister. Küçük torbasına koysun diye altı altın verir torba dolmaz, on altın koyar torba yine dolmaz, yirmi altın, kırk altın, yetmiş altın torba dolmaz; seksen, doksan, yüz altın torba yine dolmamıştır. Dolmak şurada dursun dibi anca örtülmüştür. Bin altın da torbayı doldurmaz, yedi ev dolusu altın para vardır yedisini de koyar, torba yine dolmaz. Kürekle koyar, torba dolmaz. Hakan parayı yetiremeyince öfkelenir, emir verir kel olanlara vergi koyar. Tepesi kel olanlara dört altın, başı tüm kel olanlara beş altın, keli ayna gibi olanlara beş altın, direnen kellere on altın, inatçı kellere kırk altın vergi emri verir. Halk bir hayli ezilir. Çançarkan iyice sinirlenince halkını toplar. Bu torba neden dolmuyor diye halka danışır. Halkın arasında aç gözlü, haram yiyen cadı bir ihtiyar kadın vardır. O öne çıkıp “Ben bu torbayı doldururum” der. Çançarkan ona altmış tabak altın vadeder. Kocakarı Mastan eğilip yerden bir avuç toprak alır ve torbaya atar. Torba birden doluverir. Bu durumu gören vezir, hakanın hazinesine altmış tabak altın almak için gittiğinde hazinenin eskisinden daha fazla olduğunu görür. Bu sırrı orada bulunan herkes görür. O torba insanın göz çukurlarıdır. İnsanın gözü paraya doymaz, toprakla doyar. Han, Cobdur'un kızını alıp evlenir. Onunla birlikte altmış bir karısı olur. İnsafsız han onları bir kaleye kapatır. Kançayım hamile kalır, doğumu yaklaştığında han Aziret dağlarına yiğitleriyle birlikte ava gider ve doğumu müjdeleyene altmış tabak altın vadeder. Bir gün Kançayım'ın sancıları tutar, bunu gören diğer altmış hanım kıskanır ve bir çare aramaya başlar. O sırada kocakarı Mastan “Altmış kişisiniz her biriniz bana altmış tabak altın verirseniz Kançayım'ın çocuğunu yok ederim.” der. Altmış kadın bu teklifi kabul eder. Mastan ebe olarak Kançayım'ın

yanına gider, hanın çocuğunun ikiz olacağını söyler. Kancayım doğum sancısını hissetmesin diye iki zurnacı gelecektir. Gözlerini henüz açmamış bir kancık, bir erkek köpek yavrusunu hazırlar. Kancayım doğurur, Mastan çocuklara bakar erkek olanın göğsü gümüş poposu altındır. Kızın da poposu altın göğsü gümüştür. Her ikisinin de perçemleri vardır. Çocukları saklar, iki köpek yavrusunu çocukların yerine koyarak Kañayım'a iftira atar. Çocukları atmak için nehre götürür, giderken yaptığı bu işe pişman olup üzülür. Pişmanlığını belirten bir türkü tutturur. Bunun üzerine çocuklar dile gelip Mastan'ın kendilerini suya atmamasını isterler. Acımasız Mastan çocukları suya atar. Su, çocuklara zarar vermez, Mastan'a belli etmeden gaipten bir el çocukları alıp götürür. Han çocuğu deyip geyiklere emzirtir. Kayberen, kırklar çocuklara yardımcı olur. Şükürlük dağlarında bu küçük yavrular korunur. Oğlanın adına Zarlık, kızın adına Munduk derler. On iki şehrin hünerlerini Munduk'a uygun olarak verirler. Kocakarı Mastan, çocukları atınca hana koşar. Onun karaltısını gören han ve yiğitleri müjdecisi olduğunu anlayıp at koştururlar. Mastan, hana karısının iki köpek yavrusu doğurduğunu söyleyince han yiğitlerine emir verir ve köpek yavrularıyla birlikte Kañayım'ı Aralık ormanına bırakmalarını söyler. Kancayım iki köpek yavrusuyla şimdilik kalsın çocuklardan haber verelim.

Han bir gün Şükürlük dağlarına avlanmaya çıkar, Zarlıkkan da avlanırken dağın başında uyuyakalmıştır. Han dağın başında bir parıltı olduğunu görünce gidip bakalım der. Yiğitleri kendisiyle gelmeyince tek başına dağın başına gider. Bakar ki göğsü gümüş, kıcı altın perçemli bir çocuk yatıyor. Han görünce duygulanıp çocuğu bağrına basar. Zarlık korkup babasını sertçe iter ve nişan alıp ok atar. Han güçlkle canını kurtarıp yiğitlerinin yanına ulaşip gördüklerini bir bir anlatır. Han şimdilik burada kalsın hanın altmış karısı Mastan'a akıl danışıp “Ne yapacağız ana han göğsü gümüş, kıcı altın çocuk görmüş.” diye sorar. Mastan gerçekleri altmış kadına anlatır. O çocuğun hanın kendi çocuğu Zarlık olduğunu otuz iki şehrin hünerlerine sahip, kırk yiğit kadar güçlü olduğunu, avcılık yaptığını anlatır. Kız kardeşi Munduk'tan da haber verir ve ikisini Kayberenle Kırkların koruyup eğittiğini, yedi yaşına geldiklerini söyler. Altmış tabak altın karşılığı Munduk'la konuşup Zarlık'ı Kölmöskan şehrine gönderteceğini bu şehre gidenin dönmesinin şüpheli olduğunu söyler. Altmış kadın, Mastan'ın teklifini kabul eder. Mastan durmayıp hana gider ve dağda gördüğünün yedi başlı cadalozun çocuğu olduğunu kendisine bela getireceğini söyler.

Şimdi ise sözü Munduk ve Zarlık'a getirelim. Kayberen ve Kırklar çocukları bir güzel terbiye etmiş, sütü bol geyik onları beslemiştir. Anaları Kançayım ise iki köpek yavrusuyla ormanda çaresizdir. Ana baba yüzü görmemiş bu zavallı çocuklara Kayberen ve Kırklar sahip çıkar.

Kancayım dağlarda çaresizdir. Ekmek isteyecek bir köy bulamaz. Şimdi söz sırası Mastan'da. Mastan, hanın yanından ayrılınca Munduk'un bulunduğu mağaraya gider. Munluk saçını yıkarken yanına varır ve "Ben Kayberenim bunca zaman size sahip çıktım, rızkınızı bollaştırdım, dağ kayaları arasında size yer verdim" der. Bu arada Munluk bir gelen olduğunu anlayınca mağaranın ağzını kapatmıştır. Mastan "Ben sizin evliya annenizim, benden neden saklanıyorsunuz?" der. Bunun üzerine Munluk "Benim giysilerim yoktur, çıplak görünmek çok günahdır. Eğer pir isen bize elbise getir. Pir olduğunu söylüyorsan öz annemizi bulup bize getir. Ağabeyim Zarlık beni buraya korunmam için kapattı, ben senin karşına çıkamam." der. Mastan çaresiz döner. Tam bu sırada Zarlık gelir ve Munluk olanları ona anlatır. Zarlık "O gelen bizi bu hallere düşüren cadı Mastan'dı. Sakın ona inanma." der. Ertesi gün Zarlık ava gittiğinde kocakarı Mastan yine Munluk'un yanına gelerek:

"Göster dolunay gibi yüzünü ben sizin pirinizim." der.

Munduk onun kocakarı Mastan olduğunu hatırlatınca Mastan şu cevabı verir:

— Sizi bu halden kurtaracağım, Zarlık Külmas'ın Külsaman adlı atını alıp Külmöskan'a gitsin. Pirinin bugün kerametini gör, oraya gidip Kuralay adlı kızı alsın kendine. İkinize de uzun ömür vereceğim. Şehirden sana güzel elbise getirsin. Zarlık'a bu sözlerimi eksiksiz anlat.

Zarlık avdan gelince Munduk acı acı ağlayıp ağabeyini ikna eder. Kız kardeşini kıramayan Zarlık gitmeye karar verir. Altmış yabani atı vurur. Altmışını kesip otuzunun etini kız kardeşine verir. Altmış yabani atın derisini dilip ip yapıp etini sırtına yükleyerek yola çıkar. Yüksek dağ geçitlerinden geçerek aceleyle yürür. Dizine kadar çakıl, kuma batarak gider. Ayağının çarığı sertleşir, üstüne giydiği elbise pis kokmaya başlar. Tanrıya dua ederek gider. Ayakları şişince sürünerek gider, topukları yarıldığı için aksayarak gider. Pirlerine güvenerek, ağlaya yalvara gider. Erzağı bittiğinden açlıktan kıvrılır. Saçları uzayıp yılan gibi sürünür. İyice güçten düşüp yere uzanıp kalır, kara toprağın üstünde yapayalnızdır. Gecelemek için orada kalır ve uyur. O anda birden Hızır Aleyhisselam gelir ve niçin orada yattığını sorar. Zarlık başından geçenleri anlatır. Kardeşi Munduk'u kocakarı Mastan'ın baştan çıkardığını kendisinin de kardeşini

kıramadığı için altı aydır eziyetli bir yolculuk yaptığını söyler. Bunun üzerine Hızır, kimliğini açıklar ve Külmöskan şehrine yaklaştığını dağ geçidini geçtikten sonra şehre ulaşacağını, Kara devi öldürüp Külsaman atı ve kızı alacağını, dönüşte annesini göreceğini, Mastan ve altmış üvey annesini cezalandıracağını haber verir. Üç kez nefes edip ortadan kaybolur. Zarlıkkan uyandığında eskisinden daha güçlü bir şekilde yola koyulur. Külmöskan o gün kırk adamıyla ava çıkmıştır, Zarlıkkan'a rastlar. Külmöskan'ın üzerinde hanlık kaftanı altında Külsaman, elinde Ak Tuygun, başında hanlık tacı vardır. Zarlık ise çırılçıplaktır, saçları yılan gibi uzamış, alnı güneşte yanmıştır. Külmöskan'ın karşısına çıkan Zarlık ona şöyle seslenir:

— Rica ediyorum han efendi Külsaman atını, istiyorum Kuralay adlı kızını, altın yakalı kaftanını, başına taktığın tacını, altın taht ile şehrini.

Külmöskan bunu işitince çok güler. O böyle gülünce adamları zavallı bir çocuğa gülüyorsun diye hana çıkışır. Han o zaman Zarlık'ın sırlarını söyler. Onun Çançarkan'ın oğlu olduğunu, Pirlar tarafından yetiştirildiğini, kendisine kırk kaplan gücü verildiğini bu kadar güçlüyken bu halde olmasına güldüğünü söyleyince adamları inanmaz. Han yarın görürsünüz deyip geceyi orada geçirir. Ertesi gün şehre gelir. Zarlık da şehre gelmiştir, önüne mantı yapan biri çıkar, mantıdan çokça yiyip bir kısmını yanına alır. Ustaların balta ve keserlerini toplar. Dükkânları dağıtıp giysiler giyer. Ona engel olmaya çalışan herkesi yumrukla öldürür. Şehirde büyük kavga çıkarır. Ölüler at gibi yığılır, askerler sinek gibi ölür. Zarlık hemen Külmöskan'ın sarayına yönelir, kırk bin asker onu durdurmaya çalışır. Zarlık hepsini de öldürüp tahta yönelir. Külmöskan teslim olur. Atını, tacını, tahtını Zarlık'a vereceğini söyler. Yalnız kızı Kuralay, Kara dev tarafından kaçırılmıştır. Onu kurtarırsa büyük bir servetle birlikte onu da alabileceğini söyler. Zarlık Külsaman adlı ata binip silah kuşanıp Kara devin yanına gider. Karşısına çıkan büyük nehirden atlayıp karşıya geçtiğinde bir çukurda boz çadır görür. Çadırın tavanı inip kalkmaktadır. Hemen bu eve girer, Kara dev uyumaktadır, nefes alırken evin tavanı inip kalkmaktadır. Zarlık Kara devin yanına gider. Kuralay, dev uyanmadan gitmesini söylese de Zarlık savaşmakta kararlıdır, uyurken öldürmek namertlik olur diye devi uyandırır. Dev onu ağzı süt kokan çocuk diye küçümser. Zarlık, deve güreş teklif eder. Dev “Sağ ayağımı kaldırıp şu yere dokundurursan o zaman güreşirim” der. Zarlık yabani at derisinden yaptığı ipi kement yapıp sağ ayağına bağlar ve devi atıyla sürükler. İyice perişan olan dev kendine gelince güreşe tutuşurlar. Zarlık tam yenilecekken, Munluk bunu hissedip pirlere dua eder. Pirlar Zarlık'a güç verir. Kara devin evinde bir

çuval dolusu darı vardır. Kuralay onu görüp yere saçar, devin ayakları altına döker. Dengesini kaybeden dev yere düşer. Zarlık hançerini çıkarıp devi öldürür. Kuralayı atının terkesine atarak yola çıkar. Deminki büyük nehir kıyısına gelince at yine atlar ama Kuralay ağır gelip atın arka ayağı suda kalır. İlyas Hızır yardımıyla oradan çıkarlar, Külmöskan'a varırlar. Külmöskan hanlığı Zarlık'a verir. Atını, seksen deveye yüklediği pahalı giysileri yükleyip, kızını Surkoyan adlı atına bindirip kocasıyla birlikte yolcu eder. Zarlık geçici olarak Külmöskan'ı han tayin edip altı ay yürüyüp memleketine varır, kardeşine kavuşur.

Munduk, gurbet yolculuğunda kendisini düşünmeyen ağabeyine dargınlığını belirttikten sonra yengesini attan indirip selamlaşır. Şimdi Çançarkan'dan haber alalım. Çançarkan kırk askeriyle Şükürlük dağlarına ava çıkma kararı alır. Bunu pirlar sayesinde haber alan Zarlık elbiselerini giyip, okluğunu alıp rastladığı geyikleri vurarak Şükürlük dağlarına yol alır. Çançarkan kırk askeriyle ava gelir, göğsü gümüş, arkası altın, boynuzları cevher gibi parlayan bir karaca onun yoluna çıkar. Bunu gören Çançarkan adamlarına emir verir: "Bu karacayı kim diri olarak yakalarsa hanlığa ortak ederim. Eğer yakalayamazsanız mallarınız talan edilir" der. Askerler hemen karacanın peşine düşüp dağ kayalıklarında sıkıştırırlar ama karaca bir sıçrar Çançarkan'ın başının üstünden geçip dağ geçidinde gözden kaybolur. Aynı karaca Zarlık'ın karşısına çıkınca Zarlık da onu öldürmek ister. Bu sırada şekil değiştirip yaşlı bir adama dönüşen karaca Kayberen ve Çiltan piri olduğunu açıklar ve Zarlık'a babasıyla buluşmasını söyler. "Amacına ulaşacak gün bugündür, annen Kaçayım'ı Aralık ormanlarında sakladım bugün anneni göreceksin" der. Bu arada Çançarkan gelir, Zarlık attan inip gözyaşlarını döker. Okluğunu yere atıp saygıyla eğilir. Çançarkan çocuğun bu halini görünce sevgi ile ona yaklaşır, onun kim olduğunu, niçin yalnız yaşadığını sorar. Zarlık ona cevap verir:

_Yumruğumla taşa vursam parçalarım. Ben bir padişah oğluyum.

Çançarkan bunu duyunca babasının adını sorar. Bunun üzerine Zarlık olanları bir bir anlatır, Mastan'ın yaptıklarını anlatır, Kaçayım'ın kendisinin annesi olduğunu söyler. Bunu duyan Çançarkan hemen oğluna koşar, baba oğul gözyaşları içinde kucaklaşırlar. Çançarkan kızını sorunca Zarlık onun bulunduğu yeri söyler. Hanın kırk adamı hemen oraya giderek Munduk'a durumu anlatır, fakat Munduk dokuz yıldır kendisini arayıp sormayan babaya küstüğünü söyler, gelirse annem gelsin der. Bu haber Çançarkana iletilince han, askerlerini Aralık ormanlarına gönderir. İki köpek yavrusunu besleyen

Kaçayım kırk askerin kendisine doğru geldiğini görür. Ormanda başörtüsünü dişleriyle tutarak kaçar. O kaçarken karşısına Munduk ve Zarlık çıkar, Kaçayım onların çocukları olduğu anlar. Munduk, annesini görünce oracığa yığılıverir, bunu gören genci yaşlısı şaşırır, orada bulunan iki köpek yavrusu acı acı ulur. Kaçayım koşarak kızını kucağına alır. Munduk kendine gelince üçü ağlaşarak kucaklaşırlar. Bu arada Mastan cadısı kaçacak olur, kırk yiğit onu hemen yakalar, onu öldürdükten sonra hanın altmış eşini de asarak Mastan'ın yanına gönderirler. Mundukcan işte o zaman babasını affeder. Kim birine kötülük etmişse sonunda ecelini bulur. Çançarkan bundan sonra Kaçayım'ı kırk devenin sütünde yıkatıp yeniden nikâh kıyar. Zarlık ve Munduk babasına hizmet eder. Bu işler iki çocuğun şerefine olur. Çançarkan çocuklarını sever, öncekinden daha uzun bir hayat sürer, bahtına muradına erer.

5. KOCOCAŞ

5.1. Hakkında Bilgi

Kococaş destanında avcılığıyla ün salmış Kococaş'ın mitolojik bir varlık olan Sur Eçki'yle mücadelesi ve onun lanetine uğrayışı anlatılır. Destan birçok arkaik unsuru içeriğinde barındırmaktadır; keçinin konuşması ve lanetlemesi, Kococaş'ın oğlunun keçinin kızıyla evlenmesi gibi olaylar destanı zaman zaman masalsı bir anlatıma götürmektedir. Destanda ele alınan bu olağanüstülük içerisinde belli bir tarihsel sürece işaret edildiği görülmektedir. Destanda Kırgız Türklerinin boylar halinde yaşadığı, toplumsal sınıflaşmanın meydana gelmediği dönemin izleri vardır. Destanda yer alan arkaik inançlar, ilkel insanın evreni yorumlama şeklinin bir neticesidir. Doğayla baş başa olan ilkel insan güçlü doğa karşısında yaşamını sürdürebilmek için doğanın bazı unsurlarına olağanüstü güçler atfetmiş ve bunu inanç haline getirmiştir. Kırgız Türklerinin avcılıkla geçindiği ilkel döneme işaret eden destanda totemist ve animist unsurlar yer almaktadır. Destanın konusunu Kococaş ile Sur Eçki'nin yani insanla doğanın mücadelesi oluşturur ve burada doğa olağanüstü özellikleriyle karşımıza çıkar. Bu mücadele destanın sonunda Moldocaş ile Sur Eçki'nin anlaşmaya varmasıyla son bulur ancak yenilen yine insandır. Moldocaş, Sur Eçki'nin kızını almak zorunda kalır.

Tarihî süreç olarak Kırgızların avcılıkla geçindiği döneme işaret eden bu destanda olayların teşekkülünde rol oynayan coğrafi mekânlar Kırgızistan'ın neredeyse tamamını içine almaktadır. Kıtay kabilesine bağlı olan Kococaş, Talas'ın yakınındaki Karakol'da

oturur. Sur Eçki'nin peşinden gittiği yerler ise epeyce çok olup genelde dağlar, tepeler, geçitler ve sular öne çıkmaktadır.

Destan Türkiye Türkçesine ilkin Nerin Köse tarafından aktarıldı. Ardından Prof. Dr. Fikret Türkmen, Dr. Gülsine Uzun ve Baki Bora Hança tarafından aktarılmıştır ve Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayımlanması Projesi çerçevesinde 2007'de Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanır.

Kırgız Türkleri arasında Kococaş destanının önemli bir yeri vardır. Destanın türkü, efsane, masal şeklinde anlatımları tespit edilmektedir. Kococaş destanının üç çeşitlenmesi vardır: 1. Alımkul Üsönbayev Çeşitlenmesi, 2. Sulayman Konokbayev Çeşitlenmesi, 3. Tölömüş Ceentayev Çeşitlenmesi.

“Destanın ilk nüshası Kırgız Türklerinin sözlü ürünlerinin derleyicisi Kayum Miftakov tarafından 1923 yılında Talash şair Sulayman Konokbayev'den yazılarak elde edilmiş olup Arap harfleriyledir. Söz konusu nüsha 1300 mısradır(...) İkinci nüsha Kırgız SSSR'nin millî şairi Alımkul Üsönbayev'e aittir ve toplam 6500 mısradır(...) Üçüncü nüsha ise Ceentayev varyantıdır. İlk defa 1949'da Z.Ç. Mamutbekov'un bizzat Arap harfleriyle kaleme aldığı bu nüsha (...) toplam 600 mısradır.” (Köse 1998: 63). Üç çeşitlenmede ele alınan temel konu aynıdır. Kococaş'ın eçki ile mücadelesi ve yenilgisi her üç çeşitlenmede de ele alınan temel konudur. Destanda toteme karşı gelen insanın cezalandırılması söz konusudur. Bunun yanı sıra anlatıcılar bu ana olayı besleyen başka vaka halkalarını da ekler.

Destanın Alımkul Üsönbayev benzer metni en hacimli olanıdır. 6500 dizeden oluşan bu benzer metin tamamen nazım şeklindedir. Dizelerdeki hece sayısı 7 ile 11 hece arasında değişiklik göstermektedir. Bu benzer metnin epizot yapısı şu şekildedir:

1. Kococaş'ın Tanıtımı
2. Karakoco'nun kızı Zulayka'nın tanıtılması
3. Kococaş'la Zulayka'nın evlenmesi
4. Kococaş'ın rüya görmesi ve Zulayka'nın rüyayı yorumlaması
5. Sur Eçki'nin rüya görmesi ve yeni bir yer bulması için tekesini göndermesi
6. Kococaş'ın Sur Eçki'nin peşine düşmesi
7. Sur Eçki'nin Kococaş'ı lanetlemesi ve antlaşmaları
8. Kococaş'ın köyüne dönmesi

9. Kococaş'ın Sur Eçki'nin peşine düşmesi
10. Zulayka'nın Kococaş'ın arkasından gitmesi
11. Kococaş'ın kayada mahsur kalması
12. Kococaş'ın ölümü
13. Zulayka'nın Sartkoşçu ile evlenmesi
14. Moldocaş'ın doğumu
15. Moldocaş'ın babasının kimliğini ve avcılığı öğrenmesi
16. Moldocaş'ın babasının kemiğini bulmak için yola çıkması
17. Moldocaş'ın Aş Ayran'la evlenmesi
18. Moldocaş'ın köyüne dönmesi

Destanın Sulayman Konokbayev benzer metni nazım şeklindedir ve 1300 dizeden oluşur, dizelerdeki hece sayısı 7 ile 8 arasında değişiklik göstermektedir. epizot yapısı şu şekildedir:

1. Kococaş'ın Tanıtımı
2. Karakoco'nun kızı Zulayka'nın tanıtılması
3. Kococaş'la Zulayka'nın evlenmesi
4. Kococaş'ın rüya görmesi ve Zulayka'nın rüyayı yorumlaması
5. Sur Eçki'nin rüya görmesi ve yeni bir yer bulması için tekesini göndermesi
6. Kococaş'ın Sur Eçki'nin peşine düşmesi
7. Sur Eçki'nin Kococaş'ı lanetlemesi ve antlaşmaları
8. Kococaş'ın köyüne dönmesi
9. Kococaş'ın Sur Eçki'nin peşine düşmesi
10. Zulayka'nın Kococaş'ın arkasından gitmesi
11. Kococaş'ın kayada mahsur kalması
12. Kococaş'ın ölümü

Destanın Tölömüş Ceentayev benzer metni nazım-nesir karışık bir yapıdadır. 600 dizeden oluşan anlatıda dizelerdeki hece sayısı 7 ile 8 arasında değişmektedir. Bu benzer metnin epizot yapısı şu şekildedir:

1. Sur Eçki'nin tanıtılması
2. Sur Eçki'nin rüya görmesi
3. Kococaş'ın Sur Eçki'nin tekesini öldürmesi

4. Kococaş'ın babasının rüya görmesi
5. Ana babasıyla halkının Kococaş'ı aramaya gitmesi
6. Kermekaş'ın Kococaş'ın olduğu kayalığa gitmesi
7. Kococaş'ın ölümü
8. Kermekaş'ın ölümü

5.2. Özeti

5.2.1. Metin 1 Alımkul Üsönbayev Anlatımı

Kococaş, Kıtay boyundan Karıpbay'ın oğludur. Kococaş daha küçük bir çocukken çalı çırpıdan yay, çiğ otundan ok yapıp, tüfek ile savaşarak büyür. On beş on altı yaşlarına geldiğinde attığını vuran keskin nişancı bir avcı olur. Karıpbay tek çocuğu olan Kococaş'ın hüneriyle sadece ekmek parası kazanan kendi halinde biridir. Kıtay boyundan yirmi hanelik halk bölünüp Kococaş'ın himayesinde Talas'ın başında Karakol denilen yere yerleşmişlerdir. Yalnız Kococaş'ın avcılığıyla geçim sağlayan halk ona dua edip durmaktadır. Kococaş on altı yaşını geçtiğinde altı ay dağda gezse de yorulmadan avlanır, önüne yüz geyik gelse hepsini vurur. Meskeni kayalıklı yüksek dağlardır, durmadan avlanır köyüne nadir uğrar. Halkı her gün geyik eti yemektedir. Kococaş, devetabanlı avcı, bütün dünyayı gezip görmüştür; alaca toynaklı çevik bilekli atı avcıya yaraşır. Kococaş, insanın geçemeyeceği kayalıklarda korkusuzca dolaşmaktadır.

Karakoco'nun Kızı Zulayka

Bir gün Kococaş tek başına dağlarda av yaparken köyüne bir mektup gelir. Mektup Karakoco'dandır. Karakoco'nun niyeti yiğitleri sınamaktır. Kırk kızın başı güzel Zulayka'yı evlendirmek için halkın yiğitlerini sınamak istediğini mektupta bildirir. Kız için başlık alsam kıyamette haramdır, sınanan yiğitlerin arasından Zulayka beğendiğine varır diye haber yollar. Karıpbay bu mektubun haberini alınca ömrü dağlarda geçen oğlu Kococaş'ı düşünür. Onu aramaya çıkar, dağlarda arasa da bulamaz. Bu arada Zulayka için boyun genci yaşlısı yola düşer. Zulayka işaret olarak kızıl elmayı eline alıp yüksek minare üzerine çıkararak gelenleri inceler, ama içlerinden kendi dengi olabilecek birini bulamaz. Hiç kimseyi beğenmeyince halk kız kibirliymiş deyip daralıp geri döner. Zulayka üzülüp gelmeyen kaldı mı diye sorar. Kococaş'ın gelmediğini söyleyip ondan haber verirler. Zulayka kendince bu avcı da gelse sınısam, onu da beğenmezsem bu dünyadan yapayalnız gitsem diye düşünür. Kococaş uzun süre sonra köyüne

döndüğünde akrabaları ona kızıdan haber verir. Kococaş uzun müddet düşünüp ertesi gün gitmek için hazırlanır. Güzel giyimli insanları beğenmemiş diyerek yoksul gibi giyinir, Zulayka'nın yurduna gider. Kocaş'ı ilk Zulayka'nın kölesi görüp bekleyişte olan Zulayka'ya haber verir. Köle Şabır'ın sözü Zulayka'nın yüzünü kızartır. O zaman köleye ben kırk kızıdan biri değilim, senin gibi köle değilim her aklına geleni söyleyecek biri değilim diyerek kızar. O böyle kızınca yaşlı kadın “Biz nihayetinde kadınız, kırk kızın başı olsan da erkekten üstün müsün, avcının gelmesi isteyiniz idi avcı deyip küçümsemeyiniz onu da sınayınız” der. Kölesi böyle deyince “Uzaktan gelen avcıyı ak çadıra girip göreyim, gönlümü çalamazsa gelip Şabır'ın cezasını vereyim.” deyip doğrulur.

Kococaş, Zulayka ile Evleniyor

Zulayka, gelen avcıyı göreyim diye düşünüp eteği kunduz nakışlı kıyafet giyip salınarak kırk kızın beğeni dolu bakışları eşliğinde dışarı çıkar. Güzel yüzlü Zulayka, kırk kızı peşine takıp avcıyı görmeye gider. Altı belik örülü kara saçı, ak omzuna dökülüp kırk kızın önünden yürür. Avcı bir bahar gülü gibi sallanıp, kadir gecesini gibi parlayıp çadırda oturmaktadır. Zulayka avcıyı görür, beğense de beğenmemiş gibi yapar. Kölesi Sabır'ı çağırarak ona çıkışır, bu avcı benim dengimmiş gibi konuştu, ömrü kısa olan, babasına hizmet etmeyip dağlarda gezen ve üstelik bir erkek kardeşi olmayan bu kişi benim dengim değildir, der.

Zulayka, yaşlı köle Şabır'a böyle çıkışınca Şabır cevap verir:

— Ey Zulayka sen bembeyaz koyunda benek misin? Boz koyunda leke misin? Evliya mısın avcıya ömrü kısa dedin? Bunca kişiyi beğenmeyip kibirlenip durdun. Kococaş senin tam dengindir. Beni köle diye küçümsüyorsun, önemsemiyorsun. Sen kırk kıza baş olsan da kızsın. Avcının yaşına takılma. Ben rüyamda gördüm avcı senin dengindir. Kim öle kim kala Tanrı verir canı. Söylediklerim doğru değilse vurdurursun başımı.

Şabır böyle deyince Zulayka şaşırır. Zulayka kitap açıp baktırır. Kitapta evlilik yazılıdır. Sonunda Zulayka kaderine razı olup Kococaş'ı eşliğe kabul eder. Kararını babasına bildirir. Babası tüm halka haber salar. Aslında Zulayka, Kococaş'ı ilk gördüğünde beğenmiştir ama bir kölenin aracı olması hoşuna gitmediği için avcıyla evlenmem demiştir. Kurnaz Zulayka bunun çaresini bulup kitap açtırır, kitapta çıktı diyerek sözünü çiğnemenin yolunu bulur. Zulayka kararını verince kırk kız güveyi getirmeye gider ama bakarlar ki Kococaş'ın üzeri perişan. Yeni kıyafet verelim halk söz yapar deyip Zulayka'ya koşarlar. Zulayka “Kıyafete göre evlenseydim nice zenginler bana talip

oldu. Kıyafetle iyi kötü olur mu? Ben avcının kudretini bilirim, şahin gibi yiğide gönlümü verdim. Onun ayağındaki çarık, deri ayakkabıdan daha kıymetlidir. Sırtındaki boz yeleşini değiştirmem” der.

Zulayka böyle dese de halk kendi arasında dedikodu yapıp Zulayka fakire gitti diye konuşur. Zulayka'nın babası güveyin fakirliğine üzülse de kızının evleneceğine sevinmektedir. Zulayka'nın etrafındaki kırk kız güveylik kurallarını öğretip koltuklayıp çadırdan dışarı çıkarırken Kococaş'ı nasıl da hemen beğendi diye gülüşmektedir. Karakoco, bir tanecik ay yüzlü kızı için büyük toy verir. Toyda eğlenceyi arttırıp gayretli pehlivanlara, yürekli yiğitlere oğlak kapmaca oynatıp, nişancılara atış yaptırır. Karakoco, kızının çeyizinin bulunduğu çadırın başına gümüşten bir nişan koyar, kim vurursa altın sikke vereceğini vaadederek. Keskin nişancılar toplanıp şanslarını denerler ama vurabilen çıkmaz. Böyle olunca on iki gelin, onu kız; yirmi ikisi ayrılıp varıp Zulayka'ya “Halktan kimse hedefi vuramadı güvey avcıdır maharetini göstermeli.” derler. Bunun üzerine Zulayka, Kococaş'a hedefi vurup maharetini halka gösterip babası Karakoco'yu gururlandırması gerektiğini söyler.

Zulayka'nın sözü üzerine Kococaş, hedefi vurmaya kabul eder. Halk kimsenin vuramadığını güvey nasıl vuracak diye beklemeye başlar. Kızıl Kaya, Kara Taş, Kıtayların içinde usta avcı Kococaş, Altı yivli Ak Baran'ı eline alıp av yapmış, Ak Baran gibi tüfeği insanoğlu arasa bulamaz. Kococaş, tüfeğin kara kabzasını oydurup altın kaktırmıştır. Güveyin avcılığı duyulduğunda halk hayret edip merakla bekler.

Kococaş, Ak Baran'ı doldurup hazırlanır. Pek çok gelin ve kızla birlikte Zulayka da ay parlar gibi çıkar. Kococaş, meraklı gözlerle bakan heyecanlı halkın ortasına gelir. Namustan daha önemlidir hizmet, hedefi vurayım diye Ak Baran'ı eline alır. Hesapsız barut doldurur, harbi ile doldurup oku atar. Çatal dilli tetiğe elini götürür, nişan alıp kımıldatmadan hedefe doğrultur. Halk meraktan gözünü dört açmış beklemektedir. Tetikten duman yükselir, usta avcı Kococaş kıldan ince hedefi büküp yere düşürür. Kococaş'ın bu marifetini görünce Zulayka'nın babası sevinir. Hedefi vuran Kococaş cambıyı kazanır, yenge ve baldız ödülü bölüşürler. Orada bulunan halk Kococaş'a hayran olur, görmeyenler onu görmek için gelirler. Kötü denilip durulan avcı Kococaş, parlayan güzel Zulayka'a layık görülür. Nişan alıp atan böyle başka adam yok deyip halk övgüler düzer.

Karakoco, toyu tamamlayıp kızına kırmızılı çeyizler verip göndermeye hazırlanır. Kaşkar ustalarına almabaş denilen tüfeği hazırlatıp hediye eder. Kızını ve güveyini ata

bindirip uğurlar. Birbirini seven Kococaş ile Zulayka'nın çeyizini develere yükletir. Bütün halk birleşip onları yolcu eder. Zulayka'yı alan Kococaş halkına ulaşınca Karıpbay, gelin alıp toy verir, halk eğlenip sevinçle dağılır.

Kococaş'ın Rüyası

Kococaş evlenince eskisi gibi Ak Baran'ı alıp koşturup avcılık yapmıyor diye dedikodu yapılmaya başlar. Gelin geldiğinden beri bereket kaçtı, Kococaş bizi geyik etiyle beslerdi diye halk konuşur. İki genç, gülüp eğlenerek gün geçirmektedir. Zulayka gelin geleli, Kococaş Ak Baran'ı unuttur, halkın söylediklerine de kulak asmaz. Bir gün Kococaş, acayip bir rüya görüp yataktan ürkererek uyanır. Aynı rüyayı arka arkaya üç defa görür. Üç kere görünce bu rüyayı halka anlatmak ona zor gelir. Sabahleyin uyanınca acaba aksakallı birine anlatsam mı anlatmasam mı diye düşünür. Rüyasını önce sözleşip evlendiği Zulayka'ya açmaya karar verir. Kimsenin olmadığı bir zamanı denk getirip rüyasını anlatır:

— Allah ölümü gecinden versin, insan başına neler gelmez ki. Ben bir rüya gördüm; elime Ak Baran'ı alıp her şeye karşı geldim, zühre yıldızının kaydığını görüp yüreğim yerinden oynadı. Gördüğüm bu korkunç rüyayı yorumlayıver. Kadın da olsan üstün bir aklın var. Hiçbir şeyi gizlemeden bana açıklayıver. Sana rüyamı açıkça anlatayım. Geniş kesimli kemeri belime bağlamışım. Deriden çizme çarığı ayağıma geçirmişim. Kayberen etini yediren avcıydım. Anam Biykeçin tek balasıydım, babam Karıp'ın tek oğluydum. Benim ömrüm kırlarda geçmiştir. Rüyada bir iyice hazırlanıp kuşanıp Ala-Too'ya doğru çıkmışım. Dağda bayırda koşup avlayacak geyik bulamayıp çaresiz kalmışım. Öğleye kadar av bulamadan dolanıp Kök Toksok'ta otuz oğlak, kırk çebicin sakince durduğunu görmüşüm. Tüfeğimi doldurup orada bulunan hayvanları vurmuşum. İnsanoğlunun varamadığı dağın ortasında yapayalnız kalıp ürpermişim. Karga, kuzgun sesinin bile çıkmadığı dümdüz ovada namaz kılıyormuşum. Şimdi Zulayka düşümü yoruver.

Zulayka, rüyayı dikkatlice dinler. O, Kococaş'ın avcılığına karşıdır, vazgeçirmek için rüyayı kötü yorar. Kococaş'ın öleceğine kanaat getiren Zulayka, Kococaş'ı ölümle korkutup avcılıktan vazgeçirmek istemektedir.

Zulayka Rüyası Kötüye Yordu

Kococaş, Zulayka'ya, “Yavru tay gibi birlikte büyüdüğüm, vahşi tay gibi sırdaşım, akli erip yetmezse Aksakallı kişi ne söylesin, senin aklın var, şuurun var bana tüm gerçekleri söyleyiver. Öleceksem gizlemeden söyle.” deyince Zulayka rüyayı yormaya başlar:

— Gece gördüğün rüya kötü anlamlı, rüyayı yorumlatmadan bıraksana. Avcılıktan sana fayda yok bırak bu işi. Bırakmazsan ben dul kalıp üzülürüm. Altın toynak, çevik bilek atına binip yollanmışsın; baban ihtiyar, kardeşin küçük, sen ölürsen ev halkı ne yapar, kuşanma o demiri. Senden rica ediyorum geleli bir yıl oldu tüfeğin gereği yok, kız aldığını dul bırakıp gitme. Otuz oğlak, kırk keçi vurduğuna sevinme, bu işin sonunda belaya uğrayacaksın. Başına karalar örtüp, kederin azabı yüreğini sarar genç eşin Zulayka'nın. Ey avcı beni dinlersen bu tüfeği bırak, çünkü sonunda seni ölüme götürecektir. Ayılar yürümez kayalıkta, kayberen gitmez taşlığa asil başını alıp gitmişsin. Akrabalarından ayrı düşmüşsün. Bu ölümün gelip seni bulacağına işaretler. Anneni, babanı ağlatıp feryat ettirme. Ben Zulayka eşini bağırarak ağlatma, sevdiğim, yaşıtım faydası olmayan bu tüfeği bırak.

Zulayka böyle deyince Kococaş'ın canı sıkılır. Efkârlanıp çıkıp bozkıra yürür. Karısının dedikleri ona hoş gelmez, aksakallı babaya halini anlatır. Aksakallı baba “Zulayka, sen yanında oturasın diye böyle yormuştur düşü. Sen ona bakma, er kişi kadın sözüne uymaz. Kederlenme, istediğin yere git.” deyince Kococaş rahatlar. Zulayka, bu aksakallıdan daha mı tecrübeli, bilgili olacak deyip ava gitmek için hazırlanır. Kococaş'ın rüya gördüğü gün Kayberen Sur Eçki'de rüya görür ve rüyasını Alabaş tekesine anlatır.

Sur Eçki Rüyasında Kococaş'ı Gördü

Sur Eçki, uykulu gözlerle yattığında gece rüyasında acayip bir şey görür. Gördüğü rüyayı Alabaş tekesine şöyle anlatır:

— Benim yaşıtım Alabaş teke, gördüğüm rüya çok acayip. Soyumun sayısı yüzü geçmiş. Oturduğum yer Kara Ünkür'de karşıma avcı çıktı. Kırgız'ın Kitay boyundan Karıpbay'ın oğlu, Kayberen'e düşman olarak doğmuş avcı diye adını duymaktayım henüz kendisini görmediğim bu avcıyı çoktandır bilmekteydim, gelse diye beklemekteydim. Gece gördüğüm rüyada o avcı gelmiştir. Bu avcı tek başına boyumu yok etmiştir. Akbaba giderek çoğalıp her yeri leş almıştır. Alabaş tekem bu gördüğüm düş ecele işaret ediyor. Ecelin karşısında duruverip ne yapacağız. Haydi, tekem gidelim alaca güneş, ak yamaç aşır geçeriz. Ak Oyrok'a ulaşırız. Ak karlı yüksek tepeden aşır Kök Toksok tarafına gideriz. Gitmezsek attığımızı vuran Kococaş boyumuzun sonunu getirir. Çocuklarımızı öldürürse, yeniden türeyecek yaşımız yok. İkimiz de kocayıp kaldık. Gitme sözümü beğenmiyorsun ama kalmak eceli beklemektir. Kococaş gelip

bizi vurur. Onun babası Karırbay, çevirip yer, zühre yıldızı gibi olan gözünü. Kasırğa gibi avcı gelmeden bizi koruyamayacak bu yerden gidelim.

Sur Eçki böyle deyince Alabaş şunları söyler:

— Ey kurnaz Sur Eçki, sen yaşlandığında başıboş dolaşıp gezeceğin başka yer mi var Kara Ünkür dışında. Vatanını terk eden düzelmez. Ben gurbetlerde ölüp kalacağıma Karırbay beynimi yese daha iyi değil mi? Ölüm Tanrıdandır, eceli gelen ölür. Yaşlılığında yer bulup gidelim deyip söyleme. Ben dağ geçidinden geçerken boynuzum takılıp oralarda açlıktan ölürüm. Hem kışın ılık, yazın serin Kara Ünkür gibi başka yer mi var?

Alabaş teke ne kadar söylese de anlaşılamazlar. Sonunda Alabaş sinirlenip bir daha söyler:

— Ben Alabaş olalı Kayberen'in siperi Kara Ünkür değil miydi. Buraya hiç avcı gelmiş değil, oğlağımın biri ölmüş değil.

Böyle deyince Sur Eçki cevap verir:

— Dediğim sözü dikkate alıp bir yer bulamazsan, Kara Ünkür denen bu yeri terk etmezsen otuz oğlak kırk çebiç ölecek. Buranın otu şeker, bal mı? Kara Ünkür senin mirasın mı? Alabaş tekem gitmezsek seni sarı kayadan indirip başını kesip alacaklar. Etini parçalara ayırıp altın toynak çelik bilek vücudunu yere serecekler. Boynuzunu alıp, gümüştten çivi çaktırıp içine tütün dolduracaklar. Gördüğüm rüya yalan değil, gerçektir. Sağlı sollu aşık kemiğini gidip şehre götürecekler, derinden pantolon yapıp giyecekler. İhtiyarım demeyip git bir yer ara.

Sur Eçki ikinci kez söyleyince Alabaş ikna olup yola düşer ama Kara Ünkür gibi bir yer bulamaz. Yorgunluktan güçsüz düşer. Bir yere gelip sağına soluna bakarak otların, iki yudum su içip otun üstüne uzanır. Onu izleyen Kuukazık adlı avcı hemen tüfeğini ateşler ama isabet ettiremez. Alabaş'ın aklı çıkıp koşmaya başlar. Teke yer bulmaya gittiğinden Sur Eçki yeme içmeden kesilmiştir. Alabaş tekenin koşarak geldiğini görünce geniş otlu, korunaklı, Kayberen gezen, altmış çeşit ot biten, ak karlı yüksek nehir yatağı olan Kara Ünkür gibi bir yer bulup bulmadığını sorar.

Alabaş teke, dolaşıp hepsini gördüğünü ve yeryüzünde Kara Ünkür'e denk bir yer olmadığını söyler. Alabaş teke böyle deyince kaç gündür aç susuz bekleyen Sur Eçki iki oğlağını gözcü koyup otlamaya gider. İki oğlağını Kococaş gelecek olursa babanıza haber verip buradan kaçın, diyerek tembihler. O gün Kococaş'ın Kayberene gideceği gündür.

Kococaş Sur Eçki'ye Yemin Etti

Tan yeri ağardığında, terazi yıldızı battığında şafak söküp attığında canlılar teker teker uyanmaya başlar. Ak kuuray otu ağır ağır sallanıp sabah rüzgârı esmektedir. Karıp'ın oğlu Kococaş kalkıp av hazırlığını yapar. Altın toynak, çelik bilek atını hazırlar, tabanı deriden çarlığını giyer. Tamamen deriden geniş kesesini beline bağlar. Kurşununu, barutunu artırıp bolca yanına alır. Ak Baran'ı temizleyip, ak kayışla bağlar. Zulayka hazırlığı görüp avcıyı uğurlamaya gelir. Onu durdurmaya çalışsa da başaramaz, Kococaş altı yivli tüfeğini sağ omzuna asıp, halkıyla vedalaşıp yola koyulur. Halkının övgüleri arasında dağa yönelir. Kızıl bayır, yüksek taş aşan dünyayı gezmiş deve tabanlı avcı çok geyik avlamış usta vuruşlu Kococaş dağ bayır dolanıp uzak yere varır. Rüyada olduğu gibi gün boyu dolaşır vuracak bir şey bulamaz. Ak Toksok'un önünden Gök Toksok'un üstünden geçip otuz oğlak, kırk keçinin yayıldıklarını görür. Kococaş onları görünce ısınıp dereye girer, az kalsın atından düşecek olur. Hemen silahını hazırlar. Ak söğütten kabzalı Ak Baran'ı iyice hazırlar. Tam bu sırada iki gözcü oğlak gözüne ilişir. Oğlaklar durumu babalarına anlatsa da inandıramazlar. Avcıyı iyice görmek için geri döndüklerinde Kococaş'ın hedefi olurlar. Tüfek sesini duyup davranan oğlakların hepsi kurşundan kurtulamaz. En sonunda oğlaklarını görmek için bir kayaya tırmanan Alabaş yuvarlanır kayalıklardan. Kococaş, Alabaş'ın soyunu kurutur. Bu sırada Sur Eçki'yi görür. Arkasından gelen oğlağını kalpak gibi yere düşürür. Sur Eçki bu olanları görüp içi yanar. Kococaş'a seslenir:

— Avcı oğlaklarımın hepsini öldürmüşsün, ben senin Kayberen annenim beni burada yalnız bırakma kocamış olsa da hayat arkadaşım Alabaş tekeyi bana bağışla. Sana dua edeceğim, Kayberen duası alıp uzun ömürlü ol.

Sur Eçki böyle deyince Kococaş, Sur Eçki'ye meydan okur. Bu meydan okuma üzerine Sur Eçki öcünü alacağına dair ant içer. Ak bağrını açıp Kococaş'ın önünde vursun diye durur. Kococaş ne kadar nişan alıp atsa da onu vurmadan tüfeğinin barutunu bitirir. Sinirlenen Kococaş yarı canlı duran ala tekenin başını bıçağını bileyerek keser. Bunun üzerine Sur Eçki iyice içlenip Kococaş'a beddua edip onu öldüreceğine dair yemin eder. Buzlar eriyip çiçekler çıktığında Kara Ünkür'de olacağını ve öcünü alacağını söyler. Baharda topallayarak Kococaş'ın köyüne geleceğini vadeder. Kococaş da kendisini tüfeğiyle öldürmeyeceğine eliyle yakalayacağına söz verir. Sur Eçki ve Kococaş böylece anlaşıp ayrılırlar. Kococaş, Alabaş'ın derisini yüzüp etini atına yükler. Onca av

eti getirerek Kıtay halkını sevindiren Kococaş, bir kış yetecek avı getirip kışı evinde yatarak geçirir.

Kococaş Zulayka'ya Sırrını Söyledi

Kış geçip buzlar eriyince, yaz güneşi obayı ısıtınca Karıpbay halkını alıp bir tepeye çıkarır. Kococaş sırrını kimseye demese de Zulayka hisseder. Tan ağarıp güneş çıktığında, terazi yıldızı battığında, Karıpbay abdest alıp sabah namazına durduğunda, tevindik otu yiyerek sendeleyip gelen total keçi görünür. Karıpbay total keçiyi görüp halkına seslenir. Keçiyi yakalayıp getirmelerini emreder. Bütün halk bir olup Sur Eçki'nin peşine düşer. Semiz aygırlar Eçki'yi kovalar. Ama onca kişi Eçki'yi yakalayamaz. Eçki koyun sürülerini ürkütüp Kococaş'ın olduğu yere gelir. Gelinler, kızlar onu görüp avcıya koşarlar, total keçiyi vuruver bir ziyafet verelim derler. Kococaş'ın vurmam diye yemini olduğu halde kadınların isteğini duyunca tüfeğine sarılır. Kococaş kurşunla vurup devirmeden Sur Eçki keramet gösterip ortadan kaybolur. Sur Eçki'nin sözleştiği gibi gelmesi Kococaş'ın içine kaygı doldurur. Bu kaygıyla sırrını Zulayka'ya açar. Sur Eçkiyle olan antlaşmalarını anlatır ve ana-babasını Zulayka'ya emanet ederek onunla vedalaşır. Yüreği kor gibi yanan Zulayka:

— Tay gibi birlikte büyüdüğüm, vahşi tay gibi sırdaşım, sana daha önce de demiştim bırak diye sen kurşun oklu demirine asıldın. Bari şimdi sözümü dinle ve yaşlı anan ile babanı ağlatma ben gibi eşini dul koyup gitme. Sen ölüme mi susadın, akraba halkından ayrılıp sana total keçi mi lazım. Beren kumaşı giydiğim bedenime beş tırnağın izini bıraktırma.

Ant içtiği işten avcı geri dönmez, Zulayka ne kadar yalvarsa da Kococaş'ı ikna edemez. Kococaş, su ılıtıp Ak Baran'ı temizleyip halkının hepsini vedalaşmak için toplar. Yaşlı babası gelip gitme diye yalvarsa da halkın en yaşlı aksakalı yeminden bir şey olmaz dese de dinlemezler. Kococaş altı yivli Ak Baran'ı sırtına sıkıca bağlayıp yola koyulur. Halkı arkasından feryat eder.

Kococaş Sur Eçki'nin Peşine Düştü

Yiğit avcı Kococaş, ettiği yemini tutup total Eçkinin peşine düşer. Sur Eçki avcıyı görünce canlanır, topallaması geçer önden seyirtiverir. Nice dağ, tepe, göl, ırmak aşırp insan geçmez kayalıklara tırmanıp Kococaş'ı peşinden koşturur. Kococaş'ın ayağındaki çarık eskir, rengi bakır gibi sararır. Ak kuğu konmaz sazlıklardan, kızıl yamaç yeşil tepelerden, kara bayır sarı yamaçlardan aşırp koşar Sur Eçki'nin peşinden. Kococaş koştukça güçlenir, Sur Eçki halsiz düşer. Neredeyse canından ümidi keser. Nice dağlar

tepeler aşip ovaları, yamaçları geçip ormanları, bataklıkları aşip Manas gibi yiğidin türbesini gezip çokça yol alırlar. Keçi önde Kococaş arkada koşarlar. Sur Eçki'nin dermanı tükenir, keçiyle mesafeyi azaltan Kococaş'ın dizlerine derman gelir.

Zulayka Kococaş'ı Aramaya Çıktı

Kococaş, Eçki'yi sersemletip Talas'a geldiği vakit Zulayka rüya görür. Rüyasında çok sevdiği avcıya sağ salim kavuştuğunu görmektedir. Bu rüyanın üstüne Zulayka, Kococaş'ı aramaya karar verir. Aradan bir yıl geçtiği halde Kococaş'tan haber alınamamıştır. Sabah namazı vakti Zulayka, Kococaş'ın ardına düşmeyi planlarken kayınbabası koşarak gelir, oğluna olan özlemini, çaresizliğini anlatır. Zulayka onun halini görünce kadın da olsa durmayıp hazırlanır. Ay gibi parlayan Zulayka ak çadra girer. Samur gibi siyah saçını arkasına toplayıp erkek kıyafetini giyer. Halktan kimseye haber vermeden eline bir sopa alıp gayretlenip yola düşer. Erkek için eziyet çekmeyen akılsız kadın yâr değil, Zulayka sabredip yola devam eder, canını tehlikeye atar. Zulayka'nın açlıktan benzi sararıp solar. Dağlar, tepeler aşar, insan geçmeyen dar geçitlerden geçer. Gül benzi ak olur, derisi pul pul dökülür. Elbisenin sağlam yeri kalmaz. Seçip vardığı eşi Kococaş'a altı yıl hizmet edemeden genç yaşında bu çileleri gören Zulayka sızlanarak yoluna devam eder, nice yerleri geçip rüyasında gördüğü Talas'a ulaşır. Zulayka avcıyı uzaktan görüp yanına yaklaşır. Kococaş, Zulayka'yı görüp gerçek mi hayal mi diye şaşırıp kalır. Zulayka ile Kococaş el ele tutuşup söyleşir. Zulayka, Kococaş'ı yemininden vazgeçirip köye dönmesi için ikna etmeye çalışır. Bu arada Sur Eçki ot yiyip su içerek güçlenir. Zulayka, Kococaş'a ne söylediye ikna edemez. Kococaş "Yemininden dönen adam değildir!" deyip inadında diretir. Kococaş, kalkıp Sur Eçki'nin peşine düşer. Zulayka önce kırılma da sonra affedip Kococaş'a seslenir. Ana babasına bir sözü olup olmadığını sorar, vedalaşip iline geri döner. Avcı yeniden Sur Eçki'nin peşine düşer. Zulayka geldiği yollardan geçip ak tepeli dağ ile tepesi olmayan düzlükleri aşip halkına sağ salim ulaşır. Kococaş'ın sağlığını halkına bildirir.

Kococaş Kayalıkta Kaldı

Karnını doyuran kurnaz Eçki kendine gelir. Zulayka'nın gelişi tam düşüp bayılacak gibi olan Eçki'ye derman olmuştur. Peşine düşen Kococaş'ı hayli yorduktan sonra ayna gibi parlayan Abletim kayasına tırmanır. Kococaş da peşinden sıçrayıp kayaya tırmanır ama Eçki bir siyah duman çıkarıp ortadan kaybolur. Kayanın karşısındaki kızıl yamaca gidip durur. Orada Tanrı'ya yalvarır; O'ndan soyunu yok eden, tekesini öldüren

Kococaş'ı yenmesine yardımcı olmasını ister. Avcının canının kayalıkta kalması için dua eder. Sur Eçki'nin dileği kabul olur. Avcının durduğu kaya parlayan bir taş olup gökyüzüne yükselir. Taş büyür, avcı üstünde küçücük kalır. Sur Eçki o zaman tüm dileklerini sıralar: “Kayalıkta çıksın canın, kayalıkta kalsın kemiklerin, yaşlı anan-babanın gözünün yaşı dinmesin. Severek aldığın Zulayka karalar giyip dul yaşasın!” diyerek çokça beddua eder. Beddua edip oradan uzaklaşan Eçki'nin kurnazlığı Kococaş'ın zoruna gider. Ak Baran'ı doldurup nişan alıp atar. Sur Eçki'nin bir ayağını yaralanır. Kococaş'ın hâlâ inatlaştığını gören Eçki geri döner ve canının yangısıyla bir beddua daha verir. Kococaş'ın öldüğünü tüm halkının bilmesini, onun ölümünün ibretlik bir hadise olarak anlatılmasını ister. Kayberen'e zarar veren, soyunu kurutan bu cani avcının acı sonu dillere destan olsun ister. Sur Eçki bu bedduayı da edip oradan uzaklaşır.

Kococaş'ın Ölümü

Karıpbay bir gece rüyasında balasını sam gibi buz tutmuş kayalı bir yamaçta görür. Rühayı halka anlatır, oğlun sağdır diye yorarlar. Sağ olduğunu duyunca Karıpbay yola çıkar ve dereler, dağlar geçip oğlunu arar. Abletim kayasını gören can yoktur. Karıpbay araya araya oğlunu bulur. Önce sesini duyar, kayalıklardan yankılanan ses duyulur ama Kococaş'ın kendisi görünmez. Fersiz gözleriyle ihtiyar Karıpbay oğlunu arar, bakar görür ki cam gibi kayanın orta yerinde durmakta. O zaman çaresizce ağlar. Kococaş, babasına halkının yanına gidip kuş kirazından merdiven yapıp kendisini kurtarmasını ister. Karıpbay teklifi makul görüp halkına döner, durumu anlatır. Halkını toplayıp Kococaş'ın mahsur kaldığı kayalığa yakın bir yere yerleştirir. Tüm halk Abletim kayasının başına toplanır. Zavallı avcı koca kayanın üstünde çaresizce kalmıştır. Güzel eşi Zulayka gelip kayanın etrafında döner, çaresizce ağlamaklı bir sesle söylenir. Zulayka'nın feryadını duyan Kococaş, ona boşuna ağlamamasını ağaçlardan bir merdiven yapıp uzatmalarını söyler ama Kococaş'ın üzerinde bulunduğu kayaya merdiven yetişecek gibi değildir. Son çare olarak urganları kullanırlar. Tüm urganları birbirine ekleyip uzatsalar da yetmez. En sonunda halk bıkip beddua almış Kococaş ölecek bizi de öldürecek en iyisi ona gerçeği söylemek deyip Kococaş'a kayalıklardan atlamasını söylerler. Karıpbay bir hayli acılanıp oğluna ağıt yakar. Bir tek evladını ölüme göndermenin zorluğunu anlatır. Kococaş da babasına veda eder. Severek aldığı Zulayka'ya gönlünü kimseye vermeden altı aylık olan balasını doğurup büyütmesini söyler. Halkıyla vedalaşır, içli içli konuşur. Herkesle böylece vedalaşınca üvey kardeşi

Sartkoşçu (üvey olduğunu bilmiyor, halk söylese de inanmıyor) kahırlanıp kendisinin üvey evlat olup olmadığını sorar ve üvey ise halkı terk edip gideceğini söyler. Sartkoşçu böyle deyince Kococaş, onun öz kardeş olduğunu söyleyerek Zulayka ile ana-babasını ona emanet eder. Halk kayanın etrafında beklemekten sıkılmış, atıp öldürse artık kendini diye bakılmaktadır. Kococaş halkın isteğini bilse de tatlı canına kıyamaz, kayanın üstünde bakınıp durur. Zulayka başını kaldırıp yakınıp, kız aldığın gelini karnındaki altı aylık bebe ile dul bırakacaksın, deyip sızlanır. Kococaş, Zulayka'yı teselli edip kızım olursa adını "Kanış" koyun, evladım erkek olursa "Moldocaş" olsun adı, der. Lazım olursa diyerek Ak Baran'ı ipe bağlayıp aşağı fırlatır. Kalın demir un ufak olur. Zulayka bir parçasını bulup Kococaş'tan hatıra deyip alır. Kococaş kayanın ucuna gelip ölüme yürüdüğünde halk feryat eder. Canı ölüme teslim etmek zor, üç hamle yapar Kococaş. Aşağıda tüm halk kendini nasıl atacak diye bakmaktadır. Sonunda Kococaş kendini kayalıklardan aşağı bırakır. Kemiği kayada kalır. Kuzgunlar gecikmeden başına toplanır. Ölenle ölünmez, halk nice yas tutsa da hayatına devam eder. Malı mülkü toplayıp yurtlarına göç ederler. Ay gibi parlayan Zulayka başına karalar bağlayıp yas tutar. İhtiyar Karıpbay bir tanesiyle birlikte aklını da yitirmiş gibi olur. Ağlayıp yas tutan Zulayka, Kococaş'tan yadigâr balasını dünyaya getirir. Zulayka bir erkek çocuk doğurur, halkı sevindirir. Koşarak gelip müjdeyi Karıpbay'a verirler. Karıpbay, sanki Kococaş geri gelmiş gibi sevinip bir hayvan kesip çocuğa Moldocaş adını verir. Moldocaş, kederli Zulayka'nın gönlüne derman olur.

Moldocaş Babasının Haberini Duydu

Bir yıla yakın zaman geçmiştir. Zulayka bir hayvan kesip dua okur, geleneklerine göre eşi öldüğü için eşinin kardeşiyle evlenmesi gerekmektedir. Halk toplanıp Zulayka'ya, Sartkoşçu ile evlenmesi için konuşur. Halkın sözüne karşı gelinir mi; akıllı, mantıklı Zulayka halka boyun eğer. Halk toplanıp Karıp'a akıl verip Zulayka ile Sartkoşçu'yu evlendirirler. Kococaş'ın yadigârı Moldocaş altı yaşına gelir. Çomaktan yaptığı oku bir atsa bozuk paranın yarısına değdirmektedir. Babasından daha zorlu olacak diye mahareti halka yayılır. Köyün yakınlarına gelen karga, kuzgun Moldocaş'ın elinden kurtulamaz. Bir gün Moldocaş, köyün çıkışında elinde tüfeği olan beş avcı görür. Babasının neden öldüğünü henüz bilmeyen Moldocaş avcılarla birlikte gitmek istediğini söyler. Bunun üzerine avcılar onun kimliğini sorarlar. Moldocaş kimliğini açıklayıp Kococaş'ın oğlu olduğunu söyler ve beraberlerinde götürmeleri için avcılardan rica eder. Avcılar, kendilerine çokça iyiliği dokunan Kococaş'ı hatırlarlar. Avcılar, babası

Kococaş'ı övüp nasıl usta bir avcı olduğunu anlatırlar ve babasının kayanın üstünde nasıl mahsur kalıp kendini atmak zorunda kaldığını Moldocaş'a söylerler. Babasının ölüm sebebini öğrenen Moldocaş, dağa gitmek için yerinde duramaz. Avcılardan biri vazgeçirmeye çalışsa da başka bir avcı onu ardına bindirip beraberine alır. Av yerine vardıklarında Moldocaş avcılarının atını güder. O at giderken peşinde yavrusuyla birlikte bir arkar gelir. Onu gören Moldocaş, kendisini getiren avcıya koşup yavrusunu öldürmek istediğini söyler. Avcı, Moldocaş'ı hevesli görünce kırmayıp tüfeğini verir. Tüfeği alan Moldocaş nişan alıp atar ve ilk atışta yavruyu vurur. Başını kesip getirir, daha önce hiç tüfek atmayan bala sevinir. Av dönüşü payımı alan Moldocaş eve geldiğinde akıllı Zulayka olanları anlar. Moldocaş boynunu büküp yatıvermiştir. Zulayka, Moldocaş'a ne olduğunu sorunca Moldocaş babasıyla ilgili sırrı sorar. Zulayka, oğlunun sırrı öğrendiğini duyunca aklı başından gider “Kara ağzına kan dolası nasıl biri söyledi sırrı” deyip kahırlanır. Oğlunun sırrı öğrenmeden rahat edemeyeceğini anlayan Zulayka, Kococaş'ın başına gelenleri anlatır. “Sen karnımda altı aylıkken baban Eçki'nin peşine düşüp Abletim kayasında can verdi. Ölmeden önce oğlum olursa adı Moldocaş olsun deyip Ak Baran adlı tüfeğini yadigâr olarak kayadan aşağı atmıştı. Ben de kutsaldır deyip paramparça olan tüfeğin parçasını bulup demire katıp karıştırıp Almabaş denen tüfeği senin için yaptırıp ak sandığa koymuştum. Daha yaşın küçük diye sana söylememiştim” der.

Haberi alan Moldocaş “Ak sütünü emdiğim anam benim için hazırladığın tüfeği veriver. Babamın hangi kayada öldüğünü söyleyiver” der. Annesinden sırrı öğrenen Moldocaş halkını toplayıp babasının biricik evladı olarak onun kemiklerini bulmaya gideceğini söyler. Zulayka'nın içi yanar, söylemeseydim deyip pişman olur. Zulayka'ya birlikte tüm halk toplanıp “gitme” diye feryat etse de Moldocaş dinlemez. Şimdiki babası Sartkoşcu zaten iş bilmez tekidir. Zulayka perişan olup oğlunu vazgeçirmek istese de başarılı olamaz. Moldocaş, halkını toplayıp hayır duasını alıp yola koyulur. Zavallı Zulayka eli ayağı boşalmış, kıpkırmızı oğlunun ardından bakakalır.

Moldocaş Eçki'nin Kızıyla Evlendi

Yetim Moldocaş, gençliğini feda edip kanatlı kuş gibi hazırlanır. Bastığı yeri bilmeden ak karla kaplı kayalıklardan, bembeyaz büyük taşlardan geçip gider. Moldocaş, kanatlı kuşların gitmediği ıssız çukurlar, zor geçitler ile düzlüğe inmeyen dağlardan aşır gider. Almabaş denen tüfeğini omzuna asıp çok yerler dolaşır. Akşam vaktinde uykudan gözleri kapanıp bir dağda yatıverir. Yattığı yerde bir acayip rüya görür. Rüyasında bir

ses “Senin gibi vefalı evladın dileği kabul olacak. Eçki’yi yarın görürsün onu takip edersen babanın öldüğü yeri bulursun.” diye bir ses duyar. Sabahleyin ezanla bala kalkar. Moldocaş, kalktığıında kimsecikler etrafta yoktur, yüreği ürperir. Rüyasını düşünüp yola koyulur. Önü sıra yürüyen bir keçi sürüsü görür. Bakar ki en önde yürüyen keçinin halleri başkadır. Onun Eçki olduğunu anlayıp yaklaşır. Eçkiyi ürkütüp önüne katar. Eçki, Moldocaş’ı tanıyıp telaşlanır. Keçi önde Moldocaş ardında epey yerleri geçerler. Yetim Moldocaş gayrete gelip keçiyi iyice sıkıştırır. Dizinde dermanı tükenen Sur Eçki, “Kayberenlik kerametiyle şu balayı yakalanırsam haysiyetim ne olacak?” deyip gayret edip kaçar. Sur Eçki kaçsa da sonunda yiğit Moldocaş elini uzatıp yakalayır, yakalayıp kucağına alır, Sur Eçki’den babasının öldüğü yeri göstermesini ister. Sur Eçki, yetim balayı takdir edip isteğini yerine getirir. Moldocaş, babasının öldüğü yere gelip kemiklerini tek tek toplayıp çamurdan insan sureti yapıp kemiklere yapıştırıp gömer. Sur Eçki’ye bakıp hiddetlenir.

— Sur Eçki, yakalanıp olsun mu rezil? Şimdi senin başını kesip derini yüzüp etini halkıma götürmez miyim? On iki parça kemiğini kazana koyup kaynatmaz mıyım?

Sur Eçki, Moldocaş’ın hiddetlendiğini görünce kendisinin gerçek bir kayberen olduğunu ve geçmişte yaşanan talihsizlikleri unutup biricik kızı Aşayran ile evlenmesini Moldocaş’a söyler. Sur Eçki önde Moldocaş arkada yürürler. Sur Eçki, Moldocaş’ı şekli boz bir Kırgız çadırı gibi olan boz mağaraya götürür. Yenge, baldız hepsi toplanıp Moldocaş’ı karşılar. Görünüşü insanoğlu gibi bir halktır. Moldocaş’a getirip yemek sunarlar. Moldocaş’ın içi almayıp midesi bulanır, yese de yemek tükenmek bilmez. Gece yarısına kadar kız gelin uyumayıp balanın gönlünü hoş ederler. Gece yarısı olunca ak döşek serip Aşayran denen kızı Moldocaş’a verirler.

Moldocaş Halkına Döndü

Moldocaş sabah uyandığında ortada kimse yoktur. Tepesine diktiği düğün çadırı yok, gelin kızın birisi yok. Altına serilen yarım geyik derisi üstünde, nişanlısı koynunda yatmaktadır. Uyanıp nişanlısını da uyandırıp köyüne doğru yürür. Günler sonra köyüne ulaşır. Nişanlısının elinden tutup köyüne vardığında köyden çalkalı hayli yıl olmuştur. Güzel Zulayka’nın Erkecaş ve Serkecaş adında iki oğlu olmuştur. Moldocaş köye girdiğinde koyun, kuzu güden iki bala görür. İkisi de ağlamaktadır. Moldocaş merak edip balaların derdini sorar. Balaların Moldocaş için ağladığı anlaşılınca Moldocaş kimliğini açıklar. Moldocaş’ın geldiği haberi güzel Zulayka’ya ulaştırılır. Zulayka toy verip halkı toplar. İhtiyar Karıpbay balasını görüp sevinir.

Moldocaş, Kayberen nişanlısına geleneğe uygun olarak diz çöktürüp eve sokar, ocağa yağ koydurur. Zulayka'nın oğlum öldü diye verdiği aşın adı toy olur. Moldocaş, Kayberen'in geyik kızını alıp halkının yüzünü güldürür. Yiğit usta avcı Kococaş'ın oğlu Moldocaş, eski geçmiş zamanlarda sıkıntıdan halkı uzaklaştırıp, sönmüş ocağı tutuşturup, ölmüşü yeniden bulup yiğitliğini gösterir.

5.2.2. Metin 2 Sulayman Konokbayev Anlatımı

Kococaş, Kırgızların Kıtay kabilesindedir. Babasının adı Karıpbay, annesinin ise Akerkeç'tir. Kococaş, dünyada eşi bulunmaz bir avcı olur. Bir yaşında kendini belli eden, iki yaşında herkes tarafından tanınan, üç yaşına geldiğinde çırkık tutup koşturan, dört yaşında dürüstlüğü bilinen, beş yaşında dövüşmeye hazır olan, altısında unvan alan, yedisinde eğitime başlayan, sekizinde serpilip dokuzunda büyüyen Kococaş, on yaşına gelince rüyasında kaybereni görüp tasalanır. On dört yaşına gelince "Ak cökör" denen tüfeği eline alıp Kayberene doğru koşar. İçimizden usta bir avcı çıktı diye bütün halkı sevinir.

Kalabalık Kıtay halkının arasından maharetli bir avcı olarak çıkan Kococaş'ın görüntüsü insandan farklı, heybetlidir. Dört öküz derisinden yağlık taşıyan Kococaş attığını ıskalamadan vuran usta bir avcıdır. Yüz atımlık barutu yanına alıp halkından dua isteyip ava çıkar. Kara baranı eline alıp, dağ hayvanlarına korku salar. Tekeyi, oğlaklarıyla birlikte vurup kayberen görse Allah'a sığınır. En güçlü hayvanları keskin nişancılığıyla yere serer. Şanslı Kıtay halkı onun elinden kayberen etine doyar. Gerçek avcı olan Kococaş, Karakoco'nun kızı Zulayka'yı eş olarak alır. Erenler, pirlere Kococaş'ı kollamaktadır. Hiçbir avcı onu geçememiştir.

Avcının öldürdüğü hayvanların sayısı yüz bine ulaşır. Kococaş, Zulayka adlı güzeli alınca avı unuttur. Halk onun bu halini eleştirip eskisi gibi av yapmasını söylese de o aldırılmaz. Birgün Kococaş rüyasında otuz oğlak, kırk çebiş görür, onların yanında Alabaş teke vardır. Bunları görünce sevinen Kococaş hepsini öldürür. Rüyasının sonu kötü bitip Kococaş sıkıntıyla uyanır.

Kococaş, gördüğü sıkıntılı rüyayı eşi ermiş Zulayka'ya anlatır. Otuz oğlak kırk çebiş akboz kaya arasında vurduğunu, sonunda Alabaş tekeyi de devirdiğini gördüğünü anlatır. Yedi pirlere biri ermiş Zulayka, güzel gibi görünen bu rüyanın kötüye işaret

olduğunu anlayıp kaygıya kapılır. Ağlayarak Kococaş'a rüyasını yoramayacağını ak sarıklı şeyhe veya yaşlılara yordurmasını söyler.

Kococaş'ın isteği üzerine Zulayka rüyayı yorumlamaya başlar. Gördüğü rüyanın kötüye işaret olduğunu; otuz oğlak, kırk çebişli Alabaş tekenin peşine düşmenin şer olduğunu ve kötülük getireceğini Kococaş'a anlatır.

Karısının yorumunu beğenmeyen Kococaş varıp bir aksakala rüyayı anlatarak ondan yorumlamasını ister. O zaman aksakallar Alabaş tekeyi ve yavrularını ele geçirmenin talih olduğunu yorumlayınca Kococaş, Alabaş tekeyi vurma isteğiyle ava çıkmayı düşünür.

Kococaş'ın rüya gördüğü gün bin oğlağın anası Sur Eçki de rüya görür. Rüyasında Kococaş'ın bin oğlak ile Alabaş tekeyi öldürdüğünü görür. Bu rüyayı Alabaş'a anlatarak ona yer değiştirmeyi teklif eder. Alabaş, bu korkuyu anlamsız bulup teklifi kabul etmez. Kahırlanan Sur Eçki, avcının geleceğine emin olduğundan çıkıp etrafı gözetlemeye başlar. İki oğlağın gözetçi koyup, kendi otlamaya gider.

Kococaş, rüya üzerine dağa gelip Alabaş'ı görür. Çok sevinen Kococaş dikkatlice nişan alıp bir atışta tekeyi öldürür. Bunu gören gözcü oğlaklar durumu anneleri Sur Eçki'ye anlatırlar. Bundan sonra boz oğlak önde, bütün oğlaklar kaçıtır. Maharetli avcı Kococaş hemen önlerini kesip bir atışta on oğlak devirerek bütün oğlakları öldürür. Sur Eçki'nin içi kan ağlar, Kococaş'a gelerek Alabaş'ı kesmemesi için yalvarır. Sur Eçki ne kadar yalvarsa da Kococaş'ı ikna edemez. Kococaş, Alabaş'ı kesip parçalara ayırınca Sur Eçki kahırlanıp öcünü alacağını söyleyerek meydan okur. Kococaş ise buna aldırmadan avlarını yüklenip evine döner.

Aradan epey zaman geçer, Kococaş gördüğü rüyayı unuttur. Sur Eçki, öcünü almak için Kococaş'ı kandırmayı planlayarak onun köyüne gider. Topal taklidi yapıp köye girince bütün Kıtay halkı keçinin peşine düşer kimse onu yakalayamaz. Böyle olunca iki kişi uyumakta olan Kococaş'a gelip altmışındaki Karıpbay, Ak Erkeç ana kayberen eti özler Sur Eçki'yi vuruver diye söyler. Ermiş Zulayka, keçinin oyununu anlayıp Kococaş'ı önlemeye çalışsa da başaramaz. Kococaş kalkıp on iki kulan derisinden tabanı olan çarığına ayağına geçirip keçiye yönelir. Gerçeği anlayan Züleyha gözyaşına boğulur. Ak Cökör adlı tüfeğini eline alıp birinde on atsa da hiçbirini isabet ettiremez. Buna rağmen Kococaş, keçinin kerametini anlamaz. Tüfikle vuramayınca yakalamaya karar verir. Sur

Eçki onu ardına takıp Cog-Çıçkan'a ulaşır. Oradan Narı'ya Kargart'a geçer, Celdüü, Suv ile Koşoy'un her tarafını dolaşır. Taldı-Bulak'a uğrayıp Karakol tarafına gider. Evde bekleyen Zulayka gözyaşlarına boğulur. Kococaş, dere tepe aşarak keçiyi kovalamaya devam eder.

Kurnaz keçi, Kococaş'ı Oluya-Atım taşına doğru götürür. Onu sarp ve yüksek bir kaya olan bu taşın üzerine çıkarıp kendisi kaçırır. Kaygan kayanın üzerinde hareket edemeyen Kococaş kalakalır. Sur Eçki sevinip, intikamını almanın huzurunu yaşar.

Kocasının ardından ağlayan Zulayka, huzursuzlanıp ak kitabı eline alıp bakar orada Kococaş'ın kayada mahsur kaldığını görür. Maani Kitabı eline alıp bakar bu derdin çaresi olmadığını anlar. Kitabı koltuğuna alıp Karıpbay'ın yanına varır. Kitapta gördüklerini ona anlatıp bin haneli Kıtay halkını alarak Kococaş'ın mahsur kaldığı kayaya gitmesini söyler.

Zulay'dan haberi alan Karıpbay, bin hanelik Kıtay halkını toplayıp urganlar, merdivenler alarak yola çıkar. Ustaları da beraberinde alıp çare bulmaya çalışır. Oluya-Atım kayasına ulaştıklarında ağlamaktan bitkin olan Zulayka, Kococaş'ın küçük bir çocuk gibi kayaya asılı kaldığını görünce feryat eder. Kococaş ile söyleşip derdini, çaresizliğini anlatır.

Kococaş kahırla, çaresizlikle kayada asılı kalır. Bin urganı birleştirseler de kayaya ulaşip Kococaş'ı indiremezler. O zaman Kococaş, eşi Zulay'a karnındaki altı aylık çocuğum sana emanet deyip onu teselli eder. Anası Ak Erkeç ve babası Karıpbay da feryat ederek Kococaş'a seslenir.

Kayada çaresiz kalan Kococaş, canından bıkar. Tüm halk toplanıp Kococaş için uğraşsa da bir sonuç alamazlar. Canından ümidini kesen Kococaş ana babasıyla, eşi Zulayka ve halkıyla vedalaşır. Zulayka'nın karnındaki altı aylık çocuk erkek olursa adını Moldocaş koyun diye vasiyet eder. Herkesle vedalaşıp tatlı canından vazgeçip kendini kayalıktan aşağı atar. Tüm halk feryat edip ağlar. Kococaş kayalıktan uçup altmış kemiği de çatırdayarak yere düşünce Beş-Arıs ülkesi gözyaşına boğulur. Güzel Zulayka'nın gözünden kanlı yaş akar. Alabaş'ın intikamını böylece alan Sur Eçki'nin içi rahatlar. Avcı kayada kalır, vadesi dolan insan ölecektir, üzülse de bir çare yoktur.

5.2.3. Metin 3 Tölömiş Ceentayev Anlatımı

Üç-Kemin, iki Ak Suu, Almatı, Kök-Oyrak bunların hepsine birden Kök-Oyrak adı verilmektedir. Geçmiş yıllardan birinde burada bir saldırı olur. Keçi, teke hepsi kaçarlar. Artık yaylada hiç teke kalmaz, sadece Sur Eçki kalır. Birgün Ak keçi hamile kalıp bir erkek bir dişi ikiz oğlak doğurur. Bu şekilde keçinin soyu yüze yaklaşır. Kococaş adlı bir avcı bu keçinin neslini yok etmeye karar verir. Keçi ilkbaharda bir kurtla karşılaşır. Kurt oğlakların annesini kayada sıkıştırıp yer. Böylece ikiz oğlaklar annesiz kalır. Bu ikisi büyüüp karı koca olur. Erkeği sakalı yerde boynuzu gökte boz teke olur, nesli çoğalıp gider. Birgün Kococaş yüz keçiye takip ederek Toguz Döbö denen yere gelir. Orada onunu öldürür. Başka birgün Segiz Tör denen yerde sekiz tanesini öldürür. Cedi Tör'de bulunduğu yedi keçiye de öldürüp çorak vadiye inerek altısını öldürür. Geriye altmış kalır. Oğlaklarının ölümüne dayanamayan Sur Eçki feryat ederek ağlar. O günün gecesinde Sur Eçki bir rüya görür. Gördüğü rüyayı tekesine anlatır. “Sen ve ben yetim olarak büyüdük, Dokuz Döbö'de yayılıp kara otun başını yedik. Kara Tör'e varıp yayıldık, Kök-Oyrak'a varıp yayıldık. Toguz Töbö denen yerde Kococaş dokuzumuzu vurdu. 90'ı sağ kaldı. Sekiz Tör'de sekizimizi öldürdü 80'i sağ kaldı. Yedi Tör'de yedimizi öldürdü yetmiş hiddetlenip kaldı. Sonra altısını vurup altmışımızı bıraktı. Sen hâlâ akıllanmadın bu rüyamı da sana anlatayım.” deyip rüyasında Kococaş'ın Kır-ala atını bağlayıp ava çıktığını, Karacalı atını bağlayıp gelerek tekesini öldürdüğünü, ak ağaçtan tüfeğiyle doksandaki tekeyi vurduğunu, boz ağaçtan tüfeğiyle eşi tekeyi devirdiğini gördüğünü anlatır. Rüyada Kococaş, tekeyi öldürüp gök kırlara uzatarak üstündeki kurşuni deriyi almıştır, çenesindeki sakalı kızıla boyayıp yular yapmıştır. Bu rüyayı anlatan Sur Eçki, tekeye kaçmak için yalvarır. Kırk çebişi alıp Orogoy'a oradan da Sorogo'ya geçmeyi teklif eder. Teke bu rüyayı dikkate alıp Kök-Oyrak'tan ayrılmayı kabul etmez. Olacakları önceden sezen Sur Eçki kederlenip kalır. Bu sırada ak ağaçtan tüfek yaptıran Kococaş, altı gün tekeyi arayıp bulamaz. Boz ağaçtan tüfek yaptırıp yapayalnız tekeyi aramaya koyulur. Kır-alaca atını bağlayıp Kök-Oyrak'a doğru sürer. Doru alaca atını bağlayıp tekenin peşine düşer. Avcının geldiğini gören Sur Eçki, tekesine sitem eder. Avcının geldiğini duyan boz teke korkudan titrer. Kurnaz avcı Kococaş, tekeyi görüp göğsüne nişan alıp ateş eder. Koca teke yaralanıp yere yuvarlanır. Sur Eçki'yi de öldürmek isteyen Kococaş, Ak Cökör adlı tüfeğiyle ateş etse de keçiye mermi işlemez. Tekesini kaybeden Sur Eçki kahırlanıp Kococaş'a ilenmeye başlar. Altmış oğlak kırk çebişi, yetmiş oğlak kırk çebişi öldüren, altı kazan kaynatıp

yavrularını alan, yedi kazan kaynatıp soyunu tüketen Kococaş'a evini bir daha göreme diye beddua eder. Kahırlanan Sur Eçki doksanında ölen tekesi için ağıt yakar. Altı karışlık koca tekesinden ayrıldığını, yedi karışlık tekesinin kemiğinin bile kalmadığını, on iki karışlık koca tekesinin öldüğünü söyleyip feryad eder.

Kococaş'ın babası zengin bir beydir. Kococaş Kök-Köz'den çıkan maharetli bir avcıdır. Kococaş'ın koca tekeyi öldürüp Sur Eçki'yi yaralayıp Eçki'nin laneti üzerine taşın üstünde kaldığı gece babası bir rüya görür. Rüyası yüzünden darlanıp erkenden kalkarak akboz kısrağı keserek halkını toplayıp rüyasını anlatır. Rüyasında altın ipli ak sungurun ayağındaki ipten kurtulup aya gittiğini, gümüş ipli ak sungurun ipinden kurtulup güneşe gittiğini görmüştür. Ak ipekten ağ alıp ak güvercini yakalayıp ak tepede gütsem, boz ipekten ağ alıp boz güvercini yakalayıp boz tepede gütsem ben yavrum için korkuyorum diyerek düşün sıkıntısını halka anlatır. Boz alacalı atını alıp ağlayarak yavrumu Kök Oyrak'ta arayayım. Karacalı atını alıp yavrumu Kara Tör'de arayayım diyerek derdini halkıyla paylaşır. Kococaş'ın babası ak boz kısrağını kesip ak heybesine yiyeceğini doldurur. Yavrusunu aramak üzere yola çıkar. Onun arkasından ak baybiçe de durmayıp yola çıkar. Bey derdini bize açtı durmak olmaz diyen halk da yola koyulur. Dağların hepsini aradıkları halde Kococaş'ı bulamazlar. Sonunda onu ala güneşli sivri kayalıkta bulurlar. Babası, oğlunu kayada mahsur kalmış halde görünce çaresizlik içinde feryad eder. Anasını ve babasını böyle feryat eder vaziyette gören Kococaş da dayanamayıp çaresizliğini dile getirir. “Anciyan'ın ak pamuğu Almabaş tüfekte bu ak dağda kalmamın sebebi Kayberen Sur Eçki, Anciyan'ın boz pamuğu, boz ağaçtan tüfek fitili, boz Keçi lanetlemese boz ala dağda olur muydum” diyerek ak boz kısrağı kesip ardıç ve köknardan altı kulaç havut hazırlayıp havut yetişmezse urgan atarak kendisini kurtarmalarını söyler. Boyun hepsi iş birliği yapıp Kococaş'ın dediklerini yerine getirir. Ne havut, ne urgan işe yaramaz. Kococaş ölümünün geldiğini anlayıp ak alaca kayanın üstünde ana babasına seslenir. Boz alaca kayada kalıp cesedini boz karakuşun yiyeceğini söyleyip, sarı başlı beyaz koyunu kesmesini babasına öğütler. Bunun üzerine anası öne atılıp “Sen altı aylıkken canıma eziyet ettim, iki aylıkken Allah'a yönelip ağladım, bir aylık olunca pirlere yalvardım, baksılara toy verdim. Hocalara koyun verdim, boz alacalı kısrağı kesip Anciyan'dan hoca çağırıp adını Kococaş koydurdum” diyerek ağlar. Bu arada Kococaş'ın arkadaşları, onun sağ kurtulamayacağını anlar ve en azından kayadan atlamasını sağlamak için bir çare ararlar. Sonunda birinin aklına

Kococaş'ın nişanlısı Asilbek'in kızı Kermekaş'ı getirip kıza eziyet etmek suretiyle Kococaş'ın kayadan atlamasını sağlamak gelir. Böylece Asilbek'e gidip kızını isterler. Asilbek “Ak balta verip kızıl kan kılmadınız ama sözüm vardı.” diyerek kızını verir. İki üç gün içinde Kermekaş'ı Kococaş'ın mahsur kaldığı kayanın dibine getirirler. Hizmetçiler, Kermekaş'i tekmeleyip elini yüzünü tırmalayınca Kermekaş'ın gözünün yaşı on vadiyi dolduracak kadar akar. Kococaş'a seslenip sitem edince dayanamayan Kococaş kendini atmaya hazırlanır. Herkesle vedalaşıp kendini attığında, Kermekaş sözleştiğim nişanlımdan ayrılmayayım deyip kalbine hançeri saplar. Kococaş'ın cesedi ak alacalı kayada parçalanır. Herkes feryat edip ağıt yakar. Doksanındaki anası mecalsiz kalıp dövünür durur.

6. MENDİRMAN

6.1. Hakkında Bilgi

Kırgız Türklerinin küçük destanlarından Mendirman; Kırgız boylarının iç ve dış siyasetini, sosyal yaşam tarzlarını yansıtır. Destanda Mendirman'ın hayatı ekseninde gelişen olaylar dizgesi anlatılır.

“Mendirman destanının iki nüshası bulunmaktadır. Birinci nüsha büyük Manasçı Şapak İrismendeyev'den 1939 yılında araştırmacı Esenbayev Keldibek tarafından yazıya geçirilen hacimli bir nüshadır. İkinci nüshada ise 1941 yılında halk bilimi araştırmacısı İbrayım Abdırakmanov'un Kaydu adında bir ihtiyardan yazıya geçirdiği bir miktar malzeme bulunmaktadır. Bu destana ait halk nüshası aslında Kırgız halk yazarı Kasımalı Cantöşöv tarafından üzerinde çalışılıp yayımlanmıştır. İbrayım Abdırakmanov'un eserinde belirttiğine göre Mendirman destanı Bokkötön adlı büyük kopuzcunun ezgisiyle söylenmiştir.” (Öztürk 2009: 14).

Eser Türkiye Türkçesine Ali Özgün Öztürk tarafından aktarılmış, A. Akmataliyev ve A. Caynakova tarafından hazırlanmış ve Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayınlanması Projesi çerçevesinde 2009'da yayımlanmıştır.

Öztürk, destanın nüshalarıyla ilgili bilgi aktarırken Şapak İrismendeyev nüshasının daha hacimli ve eksiksiz olduğunu ifade eder. Ayrıca bu destanın Kırgızistan'da 1998 yılında yayımlandığı bildirir.

Mendirman destanında kahramanın mücadelesi iki yönlüdür; ilki kardeşleri ve kendisini aldatan eşi ile olan bireysel mücadeledir, ikincisi ise Kalmuk hanlarıyla olan mücadelelerdir. Destanda haksızlığa başkaldırı, vefa, sadakat gibi duygular öne çıkar. Kardeşlerinden kaçan Mendirman'ın el emeğiyle hayatını kazanması onun takdir edilen yönlerinden biridir. Kendisine yapılan haksızlığa başkaldıran Mendirman, sonunda zafere ulaşır.

Destanın Şapak İrisimendeyev anlatımı nazım-nesir karışıktır, 2410 dizeden oluşan anlatıda dizelerin hece sayısı 7 ile 8 arasında değişmektedir. Bu benzer metnin epizot yapısı şu şekildedir:

1. Mendirman'ın kardeşlerinin onu öldürmeye karar vermesi
2. Mendirman'ın eşini de alarak yurdu terk etmesi
3. Mendirman'ın Adıl Han'a sığınması ve ona hizmet etmesi
4. Büyücünün Adıl ile Mendirman'ın eşi Kanış'ın arasını yapması
5. Kanış'ın Mendirman'a ihaneti
6. Kanış'la evlenmek isteyen Adıl Han'ın Mendirman'ı uzun ve tehlikeli bir yolculuğa göndermek istemesi
7. Mendirman'ın haksızlığa karşı çıkarak kendini savunması
8. Adıl Han'ın pişman olup büyücü kadını ve Kanış'ı öldürtmesi
9. Mendirman'ın Adıl Han'ın kızıyla evlenmesi
10. Mendirman'ın halkına dönmesi
11. Mendirman'ın Kalmukları yenerek halkını huzur içinde yönetmesi

6.2. Özeti

Adik Han adlı bir beyin dokuz oğlu vardır. En küçüğünün adı Külteber, en büyüğü ise Asıl'dır. Adik Han'ın bir hanımından bir çocuğu vardır. Adı Mendirmandır, bir annenin tek çocuğu bu yiğit Mendirman'ın önce annesi ölmüştür, sonra babası. Babası hayattayken Mendirman güzel bir kız alır. Diğer sekiz kardeş bir olup bir hile ile anlaşp Mendirman gibi yiğidi öldürmeyi planlar. En büyük kardeşleri Asıl bunu önlemek için bir çare düşünüp ziyafet verip herkesi davet eder. Semiz hayvan kestirip içki ile bozayı karşılıklı içerler. Ozanlar gelip çalıp söyler. Halkın hepsi sarhoş olup kendinden geçince Asıl, sarayını dolduran kalabalığa göz gezdirir. Bir yanda Mendirman'ın insanları seçmeden konuşup görüşen cilveli işveli güzel eşi dolanmaktadır. Bir yanda Adik'in

yalnızı Mendirman mahzunca durmaktadır. Öte yanda Külteber boza içip keyiflenip sinirlenerek bağırır ve kızarak söylenip durur. Asıl, Külteber'i görünce korkudan kalbi çarpar. Asıl kopuzu eline kapıp Mendirman'a bakarak bir gazel söyler. Gazel bitince kopuzu Külteber'e verir. Külteber kibirli kibirli böbürlenerek söyler. Asıl, duramayıp Mendirman'ı dışarı çıkarır ve kaçıp canını kurtarmasını söyler. Asıl'ı dinleyen Mendirman eşi Kanışay'a varır niyeti onu öldürmektir çünkü kardeşleri ile arasının açılması onun iffetsizliğindedir. Kanışay, Mendirman'ın önünde diz çöküp şöyle der:

— Can dostum bir kere yanıldım. Kızıl elma dalda varsa şeytanın kadını kandırması eskiden beri vardır. Kara tilki dalda var, şeytanın kadını kandırması halk içinde âdet olmuş. Atmaca olsan bile dur, yürük at olsan bile kulak ver genç yaşıma kıyma kıyamete kadar hizmetinden ayrılmam.

O, böyle söyleyince Mendirman öldürmeye kıyamaz beraberinde alıp gider. Adil Han'ın ülkesine ulaşır, oturup duranlara selam verip kendini Çoro olarak tanıtır. Adil Han yolcu yiğit Çoro olarak tanıdığı Mendirman'ı saraylara girdirip sırlı eve getirip misafirperverliğini gösterip altın eve girdirir. Mendirman da Adil Han'a hizmet eder. Sabah olunca tunçla bezenmiş ibriği eline alıp elini ayağını yıkattırıp her zaman hazır olur. Her düşmanı uzaktan görebilen yiğit olur. Yürük atı hazırlayıp binip gelmekte olan düşmanı anlayabilen yiğit olur. İşleri gittikçe düzelir, malları artar, o çalışmayı bırakmaz. Gelinler deve sütü sağmaya başlar, yaşlılar semiz et yemeğe başlar. Adil Han'ın gönlü mutlulukla dolar. Irmaklardan yağ akar, köpeklerin kabı bakırdan, çadırların örtüsü kürkten olur. Adil Han zenginleşir, düşmanlarını tümünden yok eder, onunla yarışacak kalmaz. Çoro, topuzu eline alıp düşmanın yolunu bozar. Çoro geleli aradan bir yıl geçmiştir. Aykanış da kibirlenip ata binip gezer olmuştur. O sırada halk içinden bir fesat kocakarı çıkar. Aykanış'ı görünce kocakarının aklı gider. Aklına fesatlık düşer; bu peri kızı gibi güzel kadınla Adil Han'ın arasını yapayım der. Cadı kadın iki tarafla da ayrı ayrı görüşerek iki tarafın da aklını başından alır. Adil Han, Kanışay'ı görüp çok beğenir nasıl yapsam da Çoro'dan kurtulup bu güzel kadını alsam diye düşünür. Halkını toplayıp akıl danışır. Halka bunca iyiliği dokunmuş Çoro'nun ölmesini kimse istemez. Halk hep toplanır, aksakallar düşünür ama çare bulamaz. Bunun üzerine yaşı sekseni geçmiş eli kolu tutmaz bir aksakalı önerirler. Kısrak kesip kımız içip bin kişi kadar olmuşlardır. O ihtiyara durumu anlatıp sorarlar. İhtiyar, Coro'nun hizmetlerini hatırlatıp Adil Han'ın yaptığı işin doğru olmadığını ancak yine de Coro'yu ortadan kaldırmak istiyorsa Optun Gölü diye gidilse gelinmez diri diri

gömülen mezarlık olan yere göndermesini, sihirli ejderhalarla dolu olan bu yerde Çoro'nun ölüp gideceğini, karısının da Adil Han'a kalacağını söyler. İhtiyar "Eğer Çoro, kötü bir kişi ise emrini sorgusuzca kabul eder, eğer akıllı iyi bir yiğitse kopuzu elinden alıp sana karşı gelir, sözle çok dalaşır. Sen şimdi hanımından onu sor" diye öğüt verir. Bunun üzerine Adil Han, Kanışay'a bir aracı gönderip ondan Çoro'yu sordurur. Gönlnü Adil Han'a kaptıran Kanışay kocasını kötüler. Yoldan çıkan Kanışay her şeyi söyleyip Çoro'nun aslını, soyunu sopunu anlatır. Aracılar onun anlattıklarını Adil Han'a iletirler. Halk toplanıp bolca kımız içilip Çoro davet edilir. Adil Han, kopuzu eline alıp Çoro'yu bir sefere göndereceğini söyler. Gideceği yolun nice zorlu olduğunu da anlatır, kandırarak yoldan çıkarır, Kanışay ile düşman yapar. Bunun üzerine Çoro, kopuzu Adil Han'ın elinden alıp gerçek kimliğini açıklar. Nice korkusuz bir yiğit olduğunu anlatır.

— Ala Dağ'ı karış karış dolaşıp dağlar aşmış yiğidim, derenin suyunu bir nefeste içip bitiren yiğidim. Bir orduya saldırıp düşman tüketmiş yiğidim. Verdiğin emri yerine getirip o dediğin yere giderim ama bunca hizmetime rağmen bana bu cefa adalet midir? Eşim kötü Kanışay senin olsun. Bana verdiği sözü tutmayıp, aldatmaya yeltenen bu arsız kadın sana hayır getirmez. Ben şimdi hazırlanıp yola düşeyim, yedi yıl kalıp şeytan ile vuruşayım. Adil Han dedikleri akıldan yoksul sen misin? Bunca hizmetime karşılık bana eziyet edersin.

Mendirman bunları söyleyip yerinden fırlayarak çelik kılıcını kuşanıp şehre gitmeye hazırlandı. Halk şaşkınlıkla Adil Han'ın huzurunda toplanıp şöyle söyledi:

— Yiğidin sözü doğrudur. Hey Adil Han, atışırım deyip kopuzu eline aldın daha baştan yenildin. Bunun gibi yiğit dünyaya gelmez. Gördün mü senin düşmanlarına meydan okudu, zorluklardan yılmadı.

Halk böyle deyince Adil Han, "Derhal cadı kocakarıyı bulup getirin!" diye emir verir. Cadının elini kolunu bağlayıp getirirler. Cadı, Kanışay'la yüzleşmek ister. Adil Han altın darağacını kurdurup Kanışay'ı getirmeleri için muhafızlarına emir verir. Kanışay dirense de muhafızlar, Mendirman gibi bir yiğidi aldatmanın sonu budur deyip tutup getirirler. Adil Han, önce şımarık kadın Kanışay'ın sonra da cadı kadının cezasını verir. Adaletini gösterip iki suçluyu da öldürüp toy düzenleyip biricik kızı Bilerik'e Mendirman'ı uygun görüp yiğit damadım olsun diye Mendirman'a haber gönderir. Şanlı bir düğün yapar. Adil Han'ın Bilerik'i Mendirman gibi, bir yiğide gönül verip kırk kızıyla salınarak nazlı nazlı yürür. Eğlence günlerce gecelerde sürer. Bununla da

yetinmez Adil Han, “Damadım benden üstündür, halkımın hepsi onu sever.” Deyip Mendirman’ı altın tahta oturtur. Mendirman tahta oturup dillere destan olur. Birçok halk onu tanıyıp itaat eder. Mendirman tahta çıkıp saadeti artınca baba dediği Adil Han’a içindeki düşünceyi açar. Asıl adlı ağabeyinden, dokuz kardeşinden bahsedip onları görmek istediğini bildirir. Adil Han, Mendirman’a bin kişiden oluşan görkemli bir orduyla ve padişah asaletiyle yurttan çıkmasını, davul vurdurup borazan çaldırmasını söyler. Adil Han’ın sözlerini ölçüp tartan Mendirman uygun bulup bin kişilik ordu hazırlar. Tüfek atmada usta avcılar, mızrak atacak bahadırlar, topuz vuracak ustalar, atışmak için söz ustaları, güçlü pehlivanlar hepsi bir bir dizilir. Mendirman, Manas gibi ordusunun başına geçip yola çıkar. Adik Han’ın yurduna on beş gün sonra gelir. Geldiğinde halkın aklını karışmış bulur. Halk perişan vaziyettedir. Hayvanlar ölmüş, genç kızlar cariyeye olmuş, halk aç ve çaresizdir. Kırgız halkı sürülmüş, bir kısmı Kazaklara katılmış kalanlar eziyet çekmiştir. Asıl adlı ağabeyi altmış kadar sürüsüyle zor durumda kalmıştır. Asıl bu zor durum içinde kendince yakınmaktadır.

— Mendirman varken düşmanlarımı yok ederdi, sürülerim sayısızdı, giydiğim ipekti. Yoldan çıkan Külteber, beni Kazak illerine sürüp başıma bu işi getirdi. Talihim karardı, Mendirman sağ olsa gelirdi.

Asıl, böyle yakınırken Mendirman’ın adamlarından bir elçi gelip selam durur, durumu anlatır Mendirman’dan haber verir:

— Adik Han’ın oğlu imiş kahraman Mendirman, Adil Han’ın ülkesine gelerek çokça hizmet etti. Adil sultanımız adaletli davranıp kızını Mendirman’a verdi onu tahta çıkardı. Mendirman Sultanımızın bahtı açıldı. Şanı duyulup yüceldi, Manas gibi ordusunun başına geçti. Düşmanın başını kesip işlerini yoluna koydu, yanındaki yiğitler bin oldu. Hz. Ali piri olup, yeri yücelip şöhreti arttı.

Asıl bunu duyunca sevinir, Mendirman’ı karşılamaya çıkar. Yolda karşılaşır iki kardeş gözyaşlarıyla kucaklaşır. Asıl, Külteber’in kötülüklerini anlatıp başına gelenleri kardeşine aktarır. İlk önce görüşüp sonra ayrılırlar. Ondan sonra şükredip, birbirlerine yemin verip bu yerde sözleşerek eskisi gibi olup köylerini zenginleştirme konusunda anlaşır. Asıl, halkını göç ettirerek Karakalpak halkının yurduna gelip Türkmen’e de hâkim olup namı yayılır. Kazak, Kırgız hepsini yönetimi altına alır. Adik Han’ın iki oğlu iki yere han olur, namı bütün yurda yayılır. Mendirman, Manas’a yakın kişidir, talihi açılıp ilerler. On iki ay geçip yılın sonu geldiğinde Adil Han vefat eder. Gün geçtikçe Mendirman’ın serveti göl olur. Eşi Bilerik ikiz erkek doğurur. Mendirman’ın

talihini açılır, birçok han ondan bahseder. Öz babası Adik Han, kayınbabası Adil Han onca düşmana karşı duran, büyüklüğüne güç yetmez Mendirman gücüne güç katar. Arap'ın dilini öğrenir, âlimlerden dua alır. Garip ile fakire hazinenin ağzını açar. Kalmuk'u itaat altına alır, Tacik'in dilini öğrenip onlara hükmeder. Savaşacak düşmanı kalmaz hepsi itaat eder. O zamanda Mendirman'a baş eğen kuvvetli üç kişi olur; Tabıldı, Canıbek ve çok inatçı Bedrikoca. Bu üçü Mendirman'la birleşip Çin'e akın düzenleyip köleleri eşiyle alırlar. Görenleri kıvandırıp, Kazak halkı şaşırıp akılları gider. Bu üç kadın kaçmıştır, ağabeylerini görünce çokça şaşırıldılar. “Ne zaman sultan oldu, dağılmış halkı topladı, çuvaldızı bile paraya dönüştürdü” deyip şaşırırlar. Kibirlenen düşmanı evine hizmetçi yapan, birçok şeyi değiştiren kahraman Mendirman'a ok atacaktır kimse kalmaz.

Kibirlenen Kalmuk'un Kuydalı adlı hanını sürer. Kuydalı halkını toplayıp danışır:

“Kazak ile Kırgızlı Isır'a kadar nasıl süreriz? İçlerinden dört yiğit çıktı bizim Kalmuk ve Kıtay'ı kuşattı.”

Kuydalı böyle diyerek Kaldama, Kontaacı, Ceyren adlı adamlarına danıştı. Bu üçü hemfikir olarak şöyle der:

__Onlar dört kişi ise biz de Kırgız'ı zor durumda bırakalım. Koyun yakalayıp keselim, atlarını otlaklarında vuralım. Üstlerine varıp yerleşelim. Kibirlenen beğlerini, kendilerini yiğit gören erlerini yakalayalım. Kızları, gelinleri ele geçirip vermeyelim. Yiğitlerse gelsinler karşı karşıya savaşsınlar.

Onlar böyle deyince Mendirman ve üç arkadaşına mektup yazılıp, yurtlarına yerleşeceklerini bildirir. Elçiler gelip Mendirman'a mektubu verirler. Ertesi gün halkın hepsi toplanır, bilginler bir araya gelip şu cevabı yazar:

“Karkıra'nın çukurunda Kapka Taş'ın kıyısında Kıtay ile Müslüman kılıçlarıyla vuruşup nice insanlar öldü.”

Bu şekilde mektup yazıp elçileri uğurlarlar. Bunu bir kenara bırakalım Tabıldı'ya gelelim. Tabıldı atına binip Kalmuk'tan sayısızca at alıp Kontaacı'nın malını ele geçirmiştir. Elçi bunun üzerine gelmiştir. Tabıldı; kibirli, övünmeyi seven, akılsız bir kişidir. Kırgız ile Kazak'ın adetlerini bozup elçiye işkence eder. Böyle yapıp adetleri bozunca şöhreti, itibarı düşer. Kalmuk beyleri bu usulsüzlüğü görünce çokça asker toplayıp Kırgız ve Kazak üzerine saldırırlar. Güçlü Kalmuk önce Kazakları darmadağın eder. Sonra Kırgızlar'a saldırır. Kırgız halkı akıllı ve cesur Mendirman sayesinde huzuru yeniden yakalar. Halkın hepsi Mendirman'ın kıymetini anlarlar. Asıl adlı

ağabeyi, birkaç koyunuyla Mendirman'dan ayrı düşmüştür. Günde üç vakit kalbine kaygı üşüşür. Kayalıklı yüksek dağları olan, başından dumanı eksik kalmayan bir vadiye yerleşip kalır. Açlıktan çocuklar ölür, zayıflıktan yaşlılar ölür. Ekin bittiği yok, tüccar geçtiği yok. Böyle bir vadide yaz kış sığınamadan halkın içinde huzur bulamadan eziyet çeker. Bir gün yanında elli yiğit ile Mendirman gelir. Benim gerçek abimdir, diri ise bulmalıyım deyip yanına bin kişi alıp yola çıkar. Kapçıgay'ın ağzında bir adamla karşılaşır ağabeyinden haber sorar. Adam Adik Han'ın oğullarının zalim olup ilerideki vadiye sıkışıp kaldıklarını anlatır. Haberi alan Mendirman hemen yokuş yukarı tırmanır. Bir atın geçebileceği dar yollardan geçip ağabeyinin köyünü aramaya koyulur. Ağabeyi ise sıkıntı içindedir. Hepsisi kötü cahil olan köylünün tek derdi yiyip içmektir, Asıl ile alakaları yoktur ve Mendirman'ı akıllarına bile getirmemektedir. Mendirman halkıyla birlikte yaşarken dedikodu çikalı ve halkının arasından ayrılalı on yıl olmuştur. On yıl boyunca Asıl çile çekmiştir. Bu tarafta Mendirman'dan haberdar olunuz. Dağın eteğinde sürekli Tanrı'ya yalvarıp aksakalını sıvazlayan Asıl, uzayıp giden dar yoldan bir kalabalığa geldiğini görür. İlk tanyamaz Asıl, iyice baktığında Mendirman'ın geldiğini görür. Beye layık yüzü var, yiğide layık eyeri var, hana layık kaşı var, zengine layık başı var. Karşıdan baktığında bin kişilik heybeti var. Yırtıcı kuş gibi cesur, aladağ gibi şanı var. Asıl, Mendirman'ı görünce gidip karşılar, yavrusu ölen deve gibi bozular. Asıl ile Mendirman görüşüp kucaklaşırlar. Asıl, kardeşine seslenir:

— Sekiz ağabeyin düşman olup böylece moralin bozuldu. Beni de kötü bilip yurduму terkettin. Babandan kalma hatırayım, senin aklın bana lazım. Gökteki çoban yıldızım, yakamda samur kürküm, Kazak ile Kırgız'ın ortasında yalnızım. Gönlümdeki sevincim, Allah'ın verdiği talihim. Her şeyden bezip bu yerde kederimle baş başa kaldım. Babadan kalan ışığım, anadan kalan yalnızım. Külteber gibi domuz yüzünden yüzüm bakır gibi sarardı. Ölecek gibi oldum, sıkıntılarım çoğaldı. Yokluk ve aile içinde yaşadım. Adik adlı babamızın namını dokuz kötü oğlu söndürdü. Benden doğan çocuk olmadı.

Asıl bunları söyleyip gözyaşlarını siler. Asıl böyle deyince Mendirman aldı sözü:

— Ey Asıl Han abi; uçmak için kanadımsın, konmak için kuyruğumsun. Yaptığın iyilikleri nasıl unutturum. Bu dünya bize karşı hilekârdır. Toynağı sağlam at yok. Bazılarında mal yok, bazılarında çocuk yok. Allah vermezse yapacak bir şey yok. Aykanış'ın derdinden çok yerler gezdim, yüzü kara Aykanış herkes ile tanıdık oldu. Aykanış'ı öldürüp, yanmaktan dayanamayıp hiçbir düşmandan çekinmedim. Adil Han'a

yiğit oldum. Fakir olsan da asil ol, zengin malından ümidi kessin; yalnız kalsan da diren zalim canından ümidi kessin. Allah ben yalnızın işini yoluna koydu. Adil Han'a damat yapıp altın tahta oturttu. Ben duramayıp ağabeylerimi aradım.

Bu konuşmadan sonra Asıl Han, misafirlerini evine götürür. Mendirman'ın geldiğini duyunca kötüler de sıkılarak gelirler. Asıl, halka Mendirman'ın ülkesine göç etmeyi önerir. Koyun kesip misafirler ağırlanır. Tan ağarıp güneş doğunca ateşi söndürüp göç başlatırlar. Sekiz kötü kardeş halkın önünde yaya gider, halka rezil olurlar. Şanlı Mendirman onlara at getirtip onları bu zahmetten kurtarır. Mendirman gibi adama Kuday yardım eder, heybetle ihtişamla gelip tahtına oturur. Halkına şöyle seslenir:

— Diri olsam ben kendim, halkımı hiç kimseye yedirmem. Yeneceğim diye de gelen düşmana cılız oğlak bile vermem.

Mendirman, Asıl ağabeyiyle konuşup çok nasihatlar eder:

— Asıl ağabey bana kulak ver. Adıl Kahraman Manas'ın ruhuna dua et. Kâfirlerin elinde şehit oldu, bize akrabaydı. Her ay beyaz dişi attan kurban et. Ruhuna hürmet et.

Ağabeyine böylece nasihat eden Mendirman, Asıl'ı orada han yapıp kendisi halkının başına döner. Asıl Han'ın da gücü artar namı duyulur. Mendirman ve Asıl Han düşmanları, kötülerini yok edip isteklerine kavuşur.

7. EŞİMKUL MENEN ZUURA

7.1. Hakkında Bilgi

Sosyal konuları irdeleyen Eşimkul menen Zuura destanında kahramanlıktan ziyade toplumun aksayan yönlerinin öne çıkarılması ve eleştirilmesi söz konusudur. Bunun yanı sıra destan anlatı geleneğinin temel muhtevalarından olan çocuksuzluk da destanda uzunca ele alınır. Destan; Türkiye Türkçesine Fatma Çelebi tarafından aktarılmış ve Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayınlanması Projesi çerçevesinde 2007'de Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanmıştır. Fatma Çelebi destanla ilgili şu bilgileri aktarmaktadır:

“ (...) 1939'da Cumagül Noruzbayev tarafından söylenip yazıya geçirilmiş olan Eşimkul menen Zuura adlı 7062 mısralık kahramanlık destanını Türkiye Türkçesine aktardık. Destan ayrıca çocuk sahibi olmak için mücadele etme; şeyh, evliya, halk hekimi gibi unsurlar ile evlenme ve evlenme merasimi, miras, doğum sonrası kutlamaları ve sevgi konularını da bünyesinde barındırdığı için sosyal özellikler de

taşıır. Destanın Latin alfabesiyle yazılmış tek varyantı vardır ve bu varyant da Kırgızistan El Yazmaları Arşivi'nde bulunmaktadır.” (Çelebi 2007: 13)

Nazım-nesir karışık halde bulunan bu destan 7062 dizedir. Dizelerdeki hece sayısı 7 ile 8 arasında değişmektedir. Nazım kısmı nesir kısmına göre daha fazladır. Destanın epizot yapısı şu şekildedir:

1. Yoksul Eşimkul ile Zuura'nın çocuk sahibi olabilmek için şeyh, bahşı ve evliyalari gezmesi
2. Eşimkul'un kardeşinden çocuk istemesi ve kardeşinin onu reddetmesi
3. Eşimkul ile Zuura'nın çocuk için yeniden yola düşmeleri
4. Evliya, şeyh ve bahşılardan eziyet gören Eşimkul ile Zuura'nın hekimle karşılaşması
5. Hekim'in Zuura'yı tedavi edip çocuk sahibi olmalarını sağlaması
6. Eşimkul ile Zuura'nın yurda dönüşü
7. Memlekete dönen Eşimkul'un zenginleşmesi
8. Er Kökül'ün büyümesi
9. Er Kökül'ün bir ihtiyarla karşılaşip Temirkan ve kızı Aruuke'den haber alması
10. Er Kökül'ün Aruuke için mücadelesi
11. Er Kökül'ün Aruuke'yi alarak memleketine dönüşü
12. Er Kökül'ün halkını huzurla yönetmesi

7.2. Özeti

Eşimkul denen erin yaşlılık zamanı yetiştiği halde bir çocuğu olmaz. Çocuksuzluk Eşimkul ile Zuura'nın belini büker, yüreğini sızlatır, türbe türbe gezip dilek dilerler. Yer ve suyun hepsini dolaşıp türbelerde yatarlar. Çocuksuzluk derdinden halkın içine çıkamaz olurlar. Malı çekip çevirecek, çoğaltacak çocuk olmadığından fakirlik belasına tutulmuşlardır. Bu dertle kara sakal ak olmuş, yüreğe kan dolmuştur. Günde üç vakit iç çekip kederlere dalarlar. Eşimkul'un Köçörbay adında bir kardeşi vardır. Kardeşi, zengin ve talihlidir, halkının başına bey olmuştur. Köçörbay'ın altı tane oğlu vardır. Eşimkul, çocuksuzluk derdiyle bağıri yanınca kardeşinin altı oğlundan birini evlatlık almayı düşünür. Eşimkul'un içindeki evlat özlemi onu Köçörbay'dan evlat alma konusunda ümitlendirir. Ne de olsa kardeştir geri çevirecek değildir diye düşünür. Beraber büyüdükleri öz kardeşidir; külçoro gömlek giyseler beraber giymişlerdir,

kelebek kovsalar beraber kovmuşlardır. Eşimkul, Köçörbay'ın beşikteki çocuğunu istemeyi düşünür. Eşimkul, bu fikrini Zuura'ya açar. Zuura, Eşimkul'a şöyle der:

— Yüreğim yanıp dert oldu, rengim kaçıp boz oldu. Benim gönlüm kardeşinin çocuğunu vereceğine inanmıyor. Gaddar zalim kardeşin bizi hor gördü şimdiye kadar. Giderim dersen gene git kardeşin çocuğunu verirse alıp gel, vermem derse suratını asıp gel. Başkasının çocuğundan evlat olur mu, başa bir iş gelse ona gidilir mi? Verirse kardeşin beşikteki çocuğunu şenlik düzenleyip huzura kavuşuruz.

Böyle söyleyip karı koca zengin kardeşleri Köçörbay'a gitmeye, dertlerini dökmeye karar verirler. Köçörbay'ın evine gidip dertlerini anlatırlar. Gözlerinden kanlı yaşlar akıtarak beşikteki çocuğu istediklerini söylerler. Zuura, üç eltisinin karşısına geçip yürek yangınını anlatır, çokça ağlar. Bir yandan da ümitsizdir; gelinlerin kaşlarını çatıp oturmaları ümidini kırmıştır. Zuura çokça söyler, içli içli ağlar. Zuura'nın bu hali gelinlerden birinin içine dokunur. Eşime sorayım razı olursa beşikteki bebeğimi vereceğim, yürek yangınınızı söndüreyim, der. Gelin varıp Köçörbay'ın yanına durumu anlatır, ondan fikrini sorar. Köçörbay'ın eşine cavabı:

— Yaşlanmış'ın sütü yok çocuğa içirecek, hayvanı yok sütünü sağacak. Bülbül gibi yavruya yazık ederiz. Bebeğimi veririm deyip güvendirme. Ben onun gibi ağabeyi sevmiyorum. Çocuğumu verirsen yaşamazsın, onmazsın. Benim yakama yapışıp diretirse “verdim” derim mahsus. Sen diret “vermem” diye. Ben çocuğumu onlara vermem. Çocuğu bırak ishal olmuş oğlağı vermem.

Köçörbay, böyle deyince karısı dönüp geri Zuura'yla Eşimkul'un yanına durumu anlatır. Köçörbay'ın vermeye niyetinin olmadığını üstelik onları hor gördüğünü bildirir. Eşimkul ile Zuura kalkıp Köçörbay'ın yanına gider. Köçörbay hileci, onları hoş karşılar, teselli eder. Karım izin verirse çocuğu vereyim, der. Bir vakit sonra gelip; “Kadınların gönlü yok bebeklerini vermeye, ağabey onlar vermezse ben ne yapayım, sana bir taylı kısrak vereyim, azıcık malına katıp sevin” der. Eşimkul, bu sözü duyunca kardeşinin çocuğu vermeyeceğini anlar. Şikâyetle karışık yakını. Dertlerini yeniden ortaya döker. Eşimkul'un ısrarcı halini gören Köçörbay sinirlenir. “Ne kadar iyi söz söylesem de anlamıyor” deyip sert sözler söyler:

— Yaşlandım deyip gözünü yaşartma, istediğinde kim verir bağrına bastığı balasını, istenince bedava verilecek bir şey mi çocuk? Beni hiddetlendirme. Ben sana balamı verip gönlümde yara açamam. Bunu unut. Kaderini kabullenip git. Sağınacak bir hayvanı alıp git. Her gün gelip kapıma canımdan bezdirdin. Yeter artık rahat bırak.

Köçörbay ağabeyine böyle acı sözler söyler. Eşimkul, kimseden duymadığı lafları kardeşinden duyup çocuksuzluk yüzünden aşağılanınca yüreğinin acısı iyice arttar. Bir çocuk görmeden kara gözümün feri gitti deyip kederlenir. O zaman Köçörbay'a beddua eder.

_Kalpsiz Köçörbay; Tanrı başına iyileşmeyen hastalık versin, malın sahipsiz kırdı kalsın da düşman yağmalasın. Sakalım ağardı çağda gönlüme dert verdin. Acı söz konuşup kalbimi incittin.

Böyle diyerek Eşimkul karısı Zuura'yı alıp hüremetsiz, kalpsiz kardeşinden ayrılır. Karı koca yola düşüp Batı'ya doğru yönelip isteklerini bir olan Allah'a arz edip türbelerde geceler. Bozkırda evliya olduğunu anladıkları bir divane görürler. Eşimkul ona halini anlatıp çaresini sorunca divane şöyle der:

— Çok eziyet çekmişsin biçare dolanıp bozkırlarda. Benden karga gibi bir yavru dilenip gelmişsin. Herkesin karısı gelip yanımda geceliyor. Şimdi ikiniz abdest alıp gelin yanıma ben de kerametimi göreyim.

Divane böyle deyince abdest alırlar, divanenin hizmetine girerler. Yarım ay çalışırlar, divane bunları kullanır ama çocuktan haber yoktur. Evliya'nın gariplere zararı dokunur, hizmet etmekten canları daralır. En sonunda Eşimkul sinirlenip yola eşiyile düşer. Yolda bir ihtiyara rastlarlar. Doğru sözlü ihtiyar onlara şöyle der:

— Hey garipler, biçareler! Ezilip ağlıyorsunuz, hilekâr evliyanın çaresinden ne bekliyorsunuz. Yüzünüze bakınca derdiniz olduğu anlaşılıyor. Gerçek evliya diye o hilekâra aldanmayın. Sizin gibi dertli gelen çoğuna hizmet ettirdi. Doğurmayan kadını kamçıyla dövüp aklını oynattırdı. Aldatıp geleni kullandı. Sizin derdiniz nedir ki içiniz yanmakta?

İhtiyar böyle deyince Zuura, evliyayım diyen hilekârın ettiği cefayı, söylediği yalanları anlatır. Halktan rızıklanıp garibe, miskine eziyet eden bu sahtekârın hallerinden haber verir. Tek derdinin karga kadar bir bala olduğunu söyler. Aksakal ihtiyar Zuura'yı dinleyip onlara şöyle der:

— O dediğiniz kişi bir evliya değil hilekâr bir yalancı. Bunun gibi insafsız kişi yoktur bu asırda, fakir ve kimsesizin canını kâsede içmiş. Beni dinlerseniz size eziyet eden bu hilekârın yanından kalmayın. Buradan beş günlük mesafe kadar uzaklıkta bir bahşi var, varıp ona ulaşın. Birçok kişi ona gitmekte. Ben kendim gitmedim ama kucağında balasıyla dönen çok gördüm.

Aksakalı dinleyip karı-koca evliyadan izin isteyip bahşıya gitmeyi düşünürler. Evliyanın yanına varıp yola çıkmak istediklerini söylerler. O zaman evliya şunları söyler:

— Boş yere zahmet çekiyorsunuz. Bedava çocuk nereden bulundu. Siz bana ne verdiniz ben size keramet edeyim. Bir kilo toz şeker gücünüz yetmez mi? Ben dua etmeden Allah size bala verir mi?

Evliya böyle deyince Zuura sinirlenir; eksiğini, yalanını evliyanın yüzüne vurur. Sonra kocasına dönüp aksakalın söylediği bahşiyı kastederek “Kalk Eşimkul evliyayı terk edelim, aksakalın söylediği şeyhe varalım, çaremizi orada arayalım.” der. İki dertli peş peşe gayret edip yürürler. Çok zorluk çekip beş gün dinlenmeden bahşının köyüne yürürler. Açlıktan güçsüz düşüp yolda gördüklerinden sadaka isteyip utancı bir yana bırakıp yürürler. Ay gibi güzel yüzlü Zuura'nın ay yüzünü toz kaplayıp çokça zahmet çeker, sonunda bahşının köyüne ulaşırlar. Selam verip şeyhe içlerindeki sıkıntıyı açarlar. Evlatsızlık derdinin açtığı yarayı anlatırlar, bir keramet isterler. Şeyh başına kazan gibi sarık sarıp aldatırmış halkı. Bu garipleri de güvendirip hizmetine alır. Bir nice zaman canlarına acımadan şeyhe hizmet ederler. Sonunda baladan bir haber gelmeyince şüpheye düşerler. İki dertli birbirine danışıp şeyhin hilesini sorar. Öncekinden beş beter acı çektiklerini anlayıp başka bir evliya bulmaya karar verirler. Şeyhin yanına varıp durumu anlatırlar. Onlar böyle deyince şeyh cevap verir:

— Size verecek balam yok, boşuna zahmet çekmeyin. Hizmetimi tam yapmadınız. Okuduğum duaya bahşış vermediniz. Önüme getirdiğiniz bir çay yok.

Şehy böyle deyince Eşim'in canı sıkılır. Kanını emmiş fakirin şeyh, molla, dilenciler. Eşim hiddetlenip şeyhe söylenir:

— Hangi yolla cennete nasıl gidip gireceksin. Başına sarık sarıp halkı aldatarak yaz kış yiyeceğini çıkarıyorsun. Hilelerinle aç kurt gibi halkı soyuyorsun. Yalan sözü satıyorsun, açıkça söylersem şeyhim sen cennete gidemezsin. İnsanların hakkını yiyerek cennete nasıl gireceksin? Halka zulmeden şeyhlerdir. Allah'ın hükmünden kurtulamazsın.

Şeyh, bu sözleri duyunca iki genci çağırıp “Bu iki edepsizi döverek köyden çıkarın.” diye emreder. İki genç biçarelere vurup akıllarını baştan alıp ıssız yolda bırakır. O sırada oradan eşeğe binmiş bir ihtiyar geçmektedir. Zuura ihtiyara seslenir:

— Kurban olayım ihtiyar ata, ağlayarak söylediğim sözümü işit. Allah bana karga gibi (küçücük) bir bala vermedi. Benim bu derdimin çaresi nedir? Şeyh ile mollalardan eziyet çektim. Onlar günah iş yaparak cennete çıkar mı? Evliya ile şeyhin yalan sözünü

duydum, horluğunu gördüm. Çocuğu olmayanın bu dünyada adı kötüymüş, işi zormuş. Çokça zorluk çektim. Kurban olayım aksakal derdimin çaresi nedir?

O zaman ihtiyar Eşimkul ile Zuura'ya dönüp söyler:

— E biçarelerim ben evliya, şeyh değilim. Halkı aldatıp soyan değilim. Şehirde eğitim almış bir hekimim. Ben çocukluğumdan beri türlü ilaçlar yapıp uğraşıyorum, sizler için de uğraşayım.

Karı koca, gençliğinden beri mesleğinde ün salmış bu hekimin peşine düşüp gider. Bu doktor birçoklarını iyileştirip ad kazanmıştır. Adaleti bambaşka, insanları aldatarak haram para yememiştir. Bahşılara gitmemiş, tuttuğu yoldan çıkmamıştır. İlacın parası bu diye fazladan verse almamıştır. Şehre gidip ilaç yapmanın sırrını öğrenmiştir. Doktor, Zuura'yı eve götürüp ilaç ile tedaviye başlar. Her gün güzel yemekler yedirip, buhar ile terletip türlü ilaçlarla tedaviye başlar. Eşimkul bala için acele etmektedir, Zuura ise huzurludur. Yıllarca çocuk doğuramadığı için hor görülen bu kadın çocuktan yana umutludur. Boş yere evliyaları dolaşmış, bahşılara hizmet etmiş, şeyhlerden horluk çekmiştir. Onların yalan sözleriyle kendine eziyet etmiştir. Ne varsa bu hekimde varmış, diye düşünürler. O zeki kişi üç ay tedavi edip bakar. Bunca emek boşa gitmez, Zuura hamile kalır. Mutluluk güneşi gönlünde günden güne parlak. Artık Eşimkul şeyhlerden, dincilerden tamamen soğutur kendini. Çocuk haberini alınca Eşimkul günden güne gençleşir. Eşimkul ile Zuura altı aydan fazla hekimin evinde durur. Hekim onlara çocuk doğana kadar yanlarında durmalarını tembihler. Sonra karı kocaya:

— Ey biçareler, servetim yok diye kaygıya düşmeyin ben istemem hakkımı. Benim için en büyük servet hastamı iyileştirmektir.

Yalancı evliyalar gibi, şeyh ve bahşılar gibi malda değildir hekimin gözü. Sözü hakır, gayreti samimidir. Eşimkul ile Zuura'ya eski damını verip onları yerleştirir. Karı koca gündüzleri halk arasında çalışıp geceleri o dama giderler. Aylar geçip Zuura'nın doğumu yaklaşır. Eşimkul sabırsız, hekimle görüşür. Hekim, karın sancılandığında aman beni çağır, deyip onu gönderir. Eşimkul eve geldiğinde Zuura pek rahat değildir, ama sırrını kocasına açmaz. Gece yarısı olup Eşimkul uykuya daldığında Zuura'nın sancıları iyice artar, dayanılmaz hal alır. Zuura hemen Eşimkul'a seslenip hâlini anlatır. Eşimkul davranıp hekime haber verir. Hekim ilaçlarını alıp sancıdan ölmek üzere olan Zuura'nın yanına varıp tüm hünerini göstererek çocuğu doğurtur. Çocuk doğar ama fakirlik acısı da ortaya çıkar. Çocuğu saracak bir kundak yoktur, göbeğini kesecek kişi yoktur, kesecek bıçağı bir yana kesmeyen bakırı bile yoktur. Eşimkul ucu kırık bıçağını

taşta bileyip gelir üstündeki gömleği kundak olsun diye yırtar. Yıllarca özlemini çektikleri balaya kavuşmuşlardır ama fakirlik sevinçlerini kursaklarında koyar. Yine de karı koca didinip gayret edip güçlü kalırlar. Hekim her gelişinde yardımını esirgemez. Eşimkul ile Zuura'nın gönülleri sevinçten kıpır kıpırdır. İkisi de hekime minnettardır. Para bulup gönlünü etsek diye düşünürler. O sıra hekim çıkagelir:

“Ey biçareler, çocuğunuz hayırlı olsun, beşik bağınız sıkı olsun!”

Hekim böyle gelince Zuura ve Eşimkul ona verecek bir şeyleri olmadığı için mahcupdur. Zuura üzülererek der:

“Ey hekim, fakirliğin gözü kör olsun bir kavut bile yok sana ikram edebileceğim.”

Hekim söyler:

“Benim kavut yemem yerine yavrunuzun sağlığını dileyin. Bir iki gün sonra bizim eve gidin.”

Hekim böyle deyip gidince, Zuura kocasına seslenir:

“Ey benim ahiretlik eşim, bir bala için yollara düşüp cefa çektik. Sonunda hekim sebep oldu murat aldık. Böyle burada yatıp durmayalım. Hekime varıp akıl danışalım, çocuğumuza ad koydurup duasını alıp doğduğumuz yere dönelim.”

Böylece söyleşip hekimin evinin yolunu tutarlar. Varıp hekimin huzuruna duasını isteyip bir ad koymasını dilerler. Sonra da memleketlerine dönmek için izin alırlar. Hekim söylediklerini uygun bulup darıdan pilav yapıp tüm köyü çağırır. Dua edip çocuğun yiğit bir er olması için, adını Kökül koyar. Hekim duasını verir, Eşimkul ile Zuura'yı uğurlayıp yolcu eder. Eşimkul ile Zuura bozkır ortasında nice yol yürürler, birçok köyden geçerler. Konakladıkları yerlerde halk yiyeceğini onlardan esirgemez. Böylece zahmetli bir yolculuktan sonra köyelerine ulaşırlar. Eşimkul ile Zuura'nın köye geldiği hemen duyulur. Kucaklarındaki çocuk dostu sevindirir. Tüm köylü Kökül'ü görmeye gelir. Çocuğu, kötü niyetli insana göstermeyip gizlerler. Eşimkul'un kardeşi kötü niyetli Köçörbay utancından ağabeyinin yanına gelemmez. Köçörbay'ın hali şimdi çok kötüdür; mallarına kıran girmiş, bir tane tosunu bile kalmamıştır. Çocuklarını ölüm gelmiş alıp götürmüştür. Eşimkul, ona kırılıp yanından ayrıldığı yıl kış sert olup bütün hayvanı kırgında gitmiştir. Yaz içinde grip salgını olup altı çocuğundan beşi ölmüştür. Bir yıl geçmeden geçim sıkıntısı yüzünden iki karısını bırakmıştır. Bir karısı ve bir çocuğu ile zorlukla geçinmeye çalıştığı zamandır. Köçörbay, ağabeyinin haberini alıp arı namusu bir kenara bırakıp Eşimkul'a gelir. Dünyanın yalan olduğunu geç de olsa

anlamış, kaderini kabullenmiştir. Varıp ağabeyinden özür diler. Eşimkul, onu teselli etse de kırgınlığını belirtir. Yüreği kor olan Köçörbay üzülüp gider.

Kökül'ün varlığı Eşimkul'a kut getirir. Yakın köylerden tüm halk başı tay sonu oğlak, durumuna göre hediyesini yapıp Kökül'ü görmeye gelir. Halkı paylaşır verir; önceden tay vaad edip arkasından buzağı, kuzu, oğlak getirip sürü yapması için verirler. Aradan bir yıl geçer, mallar çoğalıp ovaya yayılır. Eşimkul, gittikçe zenginleşir; fakirler eline bakar. Bu arada Kökül yetişip on iki yaşına ulaşır. Er Kökül halkı için güvenilir bir yiğit olur. On üçüne bastığında dermanını sınamak için güçlü pehlivanlarla güreş tutmaya başlar. Er Kökül'ün gövdesini kaldırıp yere serecek pehlivan bulunmaz. Kökül'ün gücü, cesareti halkın arasında anlatılır olmuştur. Nice ünlü pehlivanlar Kökül'e baş getiremeyip cesaretleri kırılır. Kökül köyde dengini bulamayınca kendini bozkıra vurur. Bozkırda taşlarla oynayıp kara taşı un ufak eder. On altısına geldiğinde Kökül'ün gönlü kırmızı giyen kızlara düşer. Babasından utanıp evlenmek istediğini söyleyemez. Kökül bir gün yine bozkırdan köye dönerken aksakallı bir ihtiyara rastlar. Kökül, selam verip aksakalla laflar. İhtiyara seslenip halini anlatır; gücünü ispatlayacak bir düşman olup olmadığını sorar. Kökül böyle deyince ihtiyar aksakal sırrını açıklar. Temirkan adlı düşmandan haber verir:

— Temirkan'ın sahip olduğu altı kapılı memleketi var. Her kapıda yiğitleri var. Birçok canın ondan alamadığı öcü var. On iki but yiyen devi var. Gücün yeterse o devi kapışıp al. Temirkan'ın Aruuke adlı güzel kızı var. Temirkan'ın halkına verdiği sözü var; kim pehlivanımı yenersen kızımı ona vereceğim demiş. Kan İçme Karaç adlı pehlivana halk düşman çünkü bu Kan İçme, insan kanıyla beslenir. Kan içmesi tutunca halktan altı günde bir adamı yem eder. Er yiğit, sen güçlü birine benzersin, düşmanın sırrını sordun söyledim. Gidersen düşmanı alt edip çokça ganimetle gelirsin.

İhtiyar böyle deyip bir anda sır olur. Aksakalın söyledikleri Er Kökül'ün içine dert olur. Ecel gelse evimde yatsam bile ölürüm, eve gidip ana babama akıl danışsam beni göndermezler deyip köye uğramadan yola düşer. Bindiği atı yok, yanında yoldaşı yok, aksakaldan dua alıp yola düşer. Beş gün yaya yol gider, yedi günde Temirkan'ın şehrine ulaşır. Sokak boyu bahçe, ağaç altında gölgelenen bir grup insan görür, varıp selamı çökertir. İçlerinden en ihtiyarı elini uzatır el sıkışırlar. Er Kökül'ün dik bakışı oradakilerin içini ürpertir. Aksakal ihtiyar Er Kökül'ün heybetini, cesaretini görüp hayran olur, neden geldiğini merak edip maksadını sorar. İhtiyar sorunca Er Kökül

amacını açıklar, Temirkan'ın on iki butla beslenen devini öldürüp kızını alacağını söyler. İhtiyar, Er Kökül'ün niyetini duyunca şöyle der:

— Kurban olayım nurum, bana soracak olursan Temirkan'ın köyüne varma. Sana ondan haber vereyim; insanın soklulamadığı altı kapılı şehri var. Heybetli bir devi var. Devini halini sorarsan; küçük bir keçe ev gibi karaltısı, baltaya sap olmuş gibi parmaklarının arası. Kaşlarını çatıp baktığında insanın abdesti kalmıyor. O devden aşağı değil Temirkan'ın balası; Kan İçme Karaç diye ünlenmiş. Birçoğuna gücü yetmiş, dokuz yolun ağzında bekliyor her gün, insan kanı ile yaşıyor. Adam dayanmıyor heybetine, Sur Koyon'dur bindiği tulparın adı. Birçoklarını helak etti, senin gibi küçük bir bala onu yenemez. Nice orduları yok etti, elinde muhteşem silahı Gök Özön'ün boyunda gece gündüz bekliyor. Söz dinlersen balam varmadan dön.

İhtiyar böyle söyleyince Kökül kararlı olduğunu söyleyerek yoluna devam eder. Ana babasıyla vedalaşmadan hayır dualarını almadan yola çıkmıştır. Balalık çağında böyle güçlü düşmanla vuruşmaya azmeder. Er Kökül belini kuşakla sıkıca bağlayıp, eteğini geriye katlayıp, ağzından gök duman çıkararak yürür. Çekinmeden korkmadan dokuz yol ağzında muhteşem silah elinde bekleyen Kan İçme'nin karşısına dikilir. Kan İçme bu balayı karşısında görünce cesaretine şaşar, kimliğini sorar. O böyle sorunca Er Kökül ona meydan okur, asıl niyetini açıkça anlatır. Kan İçme Karaç'ı öldürüp, on iki but yiyen devi yenip Temirkan'ın Aruuke adlı güzel kızını alacağını söyler. Kan İçme Karaç onun söylediklerini işitip hiddetlenir, Kökül'ü bir kaşıklık kanını içmekle tehdit eder. Cesur Kökül hırslanır, kendisi kahraman olduktan sonra kötü söz duymak istermez. İsteddiği düşmanı yenmezse içteki arzusu gidermez. Hiddetle Kan İçme'ye seslenir

— Gürleyen havaya benzer düşmandan kaçmayan cesur Kökül'üm. Halkımın bütün pehlivanlarını yere seren, ev gibi büyük taşları deviren yiğidim. Temirkan'ın şehrini bozmak benim niyetim, nasibim açılırsa kızını alacağım.

Kökül'ün bu meydan okumasına hiddetlenen Kan İçme şunları söyler:

— Vay kurt, senin için ok israf edecek kişi miyim? Sen benim bir elimi bağlayıp koy arkama, bir elime gücün yeterse gel güreşelim.

Bu sözleri duyan Kökül, çok kibirli olma deyip Kan İçme'yle güreşe girişir. Gök Özön'ün kenarında gök boğa gibi toslaşırlar. Bütün kuvvetlerini esirgmeden aslan gibi savaşırlar. Gök Özön'ün gök bataklığını koyun yatmış gibi toz basar. On altısında Er Kökül, Kan İçme'nin bağına zatürre gelmiş gibi ciğerine sarılır. Onu küçümseyen Kan

İçme yalvarıp boşuna çabalar. Tuttuğu yeri koparıp birbirlerini kan içinde bırakırlar. Zorlu bir çarpışma olur. Kökül'ü küçümseyen Kan İçme, olanlara şaşırıp kalır; genç balanın ağırlığını kaldıramaz. Nice kahramanı deviren, ordular bozan Kan İçme çaresiz kalmıştır, bağlattığı bir elini yalvarıp çözdürür. Yumruk kadar bala demir gibi olur, elinde ezilmez. Nasıl olur da karga kadar (küçük) bir balayı yenemedim diye Kan İçme'nin gözleri yaşarır. Er Kökül, Kan İçme'nin karşısında afallamaz, cesaretini ve yiğitliğini gösterir. Namı çıkmış hunhardan küçük bala kaçmaz. Tuttuğu yerden genç bala kurt gibi kan çıkarır. Hunharın gücü tükenip yere yığılıverir. Er Kökül, döşüne çıkıp sıkıca oturduğunda yalvarmaya başlar. Altın Kökül genç Aydar'dan canını bağışlamasını ister. O zaman Kökül der:

— Cesaretine ne oldu Kan İçme? Ağzından çıkar dilini kesip atayım. Onca kişinin kanını içmişsin senin gözünü oyayım. Nasıl içtin namussuz küçük balaların kanlarını? Keseceğim şimdi başını. Oynatıp atına bineceğim. Sadece sana değil tüm halkına göstereceğim gücümü.

Kökül böyle deyince dev gibi Kan İçme'nin aklı başından gider. Kurtulmak için bir çare bulamaz. Yeniden yalvarmaya başlar:

— Kurban olayım genç bala, Sur Koyon gibi tulparı sana vereyim bin. Kız kardeşim Aruuke'yi sana kendi ellerimle vereyim. Temirkan'a güvey geliyor diye haberi ben vereyim, bağışla canımı. Önünde yalvarıyorum, o kadar da pehlivan değilmişim. Önünde yalvarana kıyma.

Bunları duyan Kökül sinirlenir. Er kişi yalvarmaz deyip cesur balanın bu sözler hoşuna gitmez. Söylenenlere hiç kulak asmaz. Kan İçme'nin hançerini çekip alır. Er Kökül altı gün savaşmıştır. Kan İçme'nin işini orada bitiriverir. On altısında genç bala ünü yayılan kahraman olur. Namı büyük Kan İçme karga ile kuzguna yem olur. Altın Kökül genç Aydar'ın heybeti büyük olur. Kara benekli kaplan gibi düşmandan kaçmaz aslan olur. Karga ile kuzguna yedi günlük toy olur. Kökül, Kan İçme'nin altmış atar ak tüfeğini omzuna asarak, Sur Koyon adlı tulparına binerek ayak patırtısıyla yeryüzünü titreterek Aruuke'yi almak üzere yola çıkar. Büyük bir ihtişamla Temirkan'ın altı kapılı şehrine girer. Yabancı geliyor diyerek havlayan köpekleri öldürür. Karşısına çıkamı acımayıp yere serer. Halk, Kan İçme'nin tulparına binen bu küçük balanın cesareti karşısında çaresiz kalır. Ayağı hızlı biri gidip haberi Temirkan'a yetiştirir. Temirkan, Kan İçme'nin tulparına binip gelen bu baladan ürker. Evladı Kan İçme'nin başına bir iş geldiğini düşünüp içi yanar. Derhal halkını toplayıp bu genç balanın kimliğini ve

maksadını öğrenmelerini ister. Tam bu sırada Kökül, tulparın üstünde büyük bir heybetle kalabalığı yararak gelir. Halka meydan okuyup, Kan İçme adlı hunharı öldürdüğünü bildirip Temirkan'ın Aruuke adlı güzel kızını alma niyetinde olduğunu söyler. Kökül böyle deyince Han Temirkan hiddetlenip “Yakalayın balayı, altındaki tulparı alıp sürüp çıkarın şehrimden” diye emir verir. Halk balanın peşinden koşup perişan olur. Kökül, kalabalık halkın içinde koşup elinin değdiğini yaralar. Dolaşan halk kurt saldırmış koyunlar gibi sakınıp başını saklar. Kökül'de kılıç, tüfek hepsi tamam. Ervaha sığınıp Yaradan'a sığınıp çok halktan kaçmaz. Tek başına dışarı çıkanı gök börü gibi sürükler. Karınca gibi halk Kökül'ü yakalayamayıp çaresiz kalır. Arıktaki sular gibi kara kan akar. Kökül altı gün savaşır altı binden fazla adamın kanını döker. Altındaki Sur Koyon kızıl kana bulanır. Kökül'ün bindiği Sur Koyon insandan akıllıdır, onu yakalatmaz. Kulan gibi zıplayıp düşman eline düşmez. Kan İçme'nin cesareti halkı tarafından şimdi anlaşılır. Onun ölümünden sonra bir balanın elinden ölen insanların cesedi tepe gibi olur. Er Kökül'ün git gide dermanı artar. El değdirdiği kalkamayıp ölür, öldürdükleri tepe gibi yığılır. Bu hali gören Temirkan çaresizlikten şaşırır, koşarak uyuyan devi uyandırmaya gider. Devın uyku süresi on iki gündür. Dokuz günü yeni geçmiştir, Temirkan uyandırmaya gelse de dev yerinden kıvıldamaz. Devın göz kapakları sırlı çanak gibi, kemikleri kazan kapağı gibidir. Temirkan ne kadar uğraşsa da dev aldırış etmez. Sonunda Temirkan dayanamayıp bıçağı baldırına saplar. Can acısıyla uyanan deve durumu anlatır. Dev, olanları duyunca hiddetlenip yola koyulur. Sesinden yer sarsılır, heybetinden insan korkar. Dev iki kolunu sıvayıp Er kökül'ün peşine düşer. Yumrukları büyük çanak gibi, sesi gök gürültüsü gibidir. Er Kökül iyice halsiz düştüğünde on iki bud yiyen hayırsız devın karaltısını görür. Kökül kaderine razı olup cesaretlenip korkusunu giderir, kendince bir plan kurar. Önce devle konuşup onun hünerini göreyim, der. Dev, onun haberini almıştır, amacı onu perişan kılmaktır. Dev şöyle der:

— Kan kusasınca kudurup halkımı perişan etmişsin. Güçlü isen attan inip dövüş. Kadın mıyız ki birbirimizi kandıralım. Nereye kaçarsan kaç seni yakalayacağım.

Dev böyle deyince Er Kökül hiddetlenir; şunun canını alayım diye niyetlenir. Gücünü toplayıp keskin kılıcıyla deve saldırır. Uzun bir çekişmeden sonra devın sağ kolunu omzundan keser. Dev, can acısıyla tulparın kuyruğunu tutar sol eliyle. Kökül'ü yakalayıp öldürmek için gayret eder. Kökül bunu görünce gayrete gelir, sol kolunu da omzundan biçer. Bu darbe koca devi yere serer. Er Kökül varıp devın canını alır. Bu

durumu gören hanın aklı şaşar, yüreği ezilir; haber salıp gün görmemiş bir tanecik naziği Aruuke'yi çağırır. Gelini gönderip Aruuke'yi altı katlı demir evinden çağırmasını ister. Aruuke, halkının başına gelenleri yengesinden öğrenip kırk kızı peşine takıp ipek elbisesiyle salınır. Güzelliği başkaca, aydan parlak, vücudunda beni yoktur. Aruuke'nin güzelliği fener gibi yanıp durmaktadır. Altı kapılı şehre gelince bakar ki Temirkan'ın sarayının al rengi boz olmuştur. Saraya girdiğinde babası gücünü yitirmiş, oturmaktadır. Babasını öyle görünce Aruuke gözyaşını tutamaz. Babasına şöyle seslenir:

— Han babam senin başına nasıl bir iş geldi. Seni bu halde görünce içim ezildi. Tek erkek kardeşim Kan İçme altı günden beri düşümde. Nasıl bir düşman seni zorladı?

Hürmetli han sıkılıp kara gözüne kan dolar. Olanları bir bir anlatır biricik kızına. Başa gelenleri duyunca Aruuke gibi altın suretli, nur yüzlü güzelin derdi içine sığmaz. O zaman babasına sorar:

— Han babam bu düşmanın isteği ne imiş?

Kızı böyle sorunca Temirkan, Kökül'ün niyetini açıklar. Amacının kendisiyle ile evlenmek olduğunu söyler. Biricik kızına seslenir:

— Sevgili Aruuke kırk kızını yanına alıp balanın yanına var. Seni görünce duracaktır. Kız da olsan kuvvetimsin. Halkımın soyunu kurutmasın.

Kızına böyle söyleyip çaresiz kaldığını bildirir. Babasının bu hali kıza dokunur. Kırk kızını da alarak yola çıkar. Kökül'ün yanına varıp gönül alıcı sözlerle onu kıyımdan vazgeçirmeye çalışır. Savaşmaktaki niyetini sorup istediğini savaşmadan alabileceğini söyler. Kız böyle deyince Kökül cevap verir:

— Haydi, yolunuza gidin, beni güldürmeyin. Altımdaki Sur Koyon bana kanat oldu. Sağ kalırsa beni inkikamıma ulaştırır. Toplanan albastılar kulak verin sözüme; benim gücüm derya gibi hadsizdir. Amacım Temirkan'ın Aruuke adlı kızını almaktır. Varıp hanınıza böyle söyleyin.

Bunu duyan Aruuke, kırk kıza “Böyle bir aslanın sinirlerini bozmayıp gidelim.” der. Aruuke, Kökül'ün yiğitliğini görüp hayran kalır, gönlü ona akar. İçki kızıl alevden, sırtı kara demirden olan bu balanın gözünden ateş çıkmakta deyip hayran olur. Kızlara seslenip balanın vaziyetini anlatır; “Kendi yalnız olsa Kayberenler kollamış, savaşırken kırklar yardımcı olmuş, kuşatan düşmana gölgesi bin kadar görünmüş. Kan İçme gibi cesur yiğidin hakkından gelmiş böyle bir balayı babama haber verelim.” der. Temirkan'ın huzuruna varıp Kökül'den haber verirler. Onun yiğitliğini anlatıp amacının

Aruuke'yi almak olduğunu söylerler. Aruuke bizzat kendisi babasıyla görüşüp kendisini Kökül'e verip halkın huzurunu sağlamasını söyler. Aruuke böyle deyince Temirkan, kızının Kökül'ü beğendiğini anlar. Bir ihtiyar elçilik görevine razı olur. İhtiyar, atını kamçılıyıp üç yol ağzında duran Kökül'e ulaşır. Temirkan'ın selamını getirip arzusunu gerçekleştireceğini bildirir. Kökül, ihtiyarla söyleşip arzusunun olacağına sevinip olumlu cevap verir. İhtiyar hazırlık yapın diye Temirkan'a gelip Kökül'ün cevabını iletir. Temirkan, Aruuke'nin arkadaşı kırk kız Kökül'ü karşılaması için görevlendirir. Ay gibi parlayan yüzüyle, çolpan gibi ışıldayan gözüyle Aruuke kırk kızın ortasında salına salına yürüyüp karşılamaya çıkar. Kökül de Sur Koyon adlı tulparına binmiş ışıldayarak gelmektedir. Sur Koyon maharetli attır, karga gibi yalnız balanın koca şehre galibiyetini sağlayan Sur Koyon'dur. Sur Koyon olmasa Kökül şehri vurabilir mi? Altın Kökül genç Aydar kırk kızın arasına girer. Kızlar hoşça karşılayıp altı kanat ak düğün çadırının dikildiğini haber verirler. Temirkan'ın altı kapılı şehrine gelip şenliğe katılırlar. Kökül şehre büyük bir ihtişamla girer. Kadın ve erkeklerin yüreği yerinden oynar. Temirkan'ın ise Sur Koyon adlı tupları görünce yüreğine kan dolmuştur; oğlu Kan İçme Karaç aklına düşüp gözlerinden yaş akar. Bu sırada toy olacak deyip Kökül'ü oyalatır. Kökül sabredip bekler, güzel atı Sur Koyon'un savaşta kan olan bedenini kızlara yıkatır. Bir vakit kırk kızın oyalamasına aldanır, gözü Sur Koyon'dadır. Onu yitirse kutu yitecektir. Böylece günler geçer, Kökül'ün sabrı kalmaz. Temirkan'a haber gönderip kızını bir an önce vermesini söyler. Temirkan tüm olanları düşünüp içten içe yanmaktadır. On iki parça vücudu ateş içindedir. Bu haberi alınca cevap gönderir, kızını vereceğini, toyu hemen yapacağını söyler. Kızına haber gönderip hazırlanmasını ister. Babasından haber gelince Aruuke, gideyim diye hazırlanıp boncukları çaprazlama takımı, en iyi kumaştan yapılmış ipekleri giyer. Aruuke gibi güzel nice yiğitlerin gönüllerini yandırmıştır. Sevdiği yengesinin peşine düşüp Kökül'ün yanına varıp diz kırıp iyice oturur. On beş yaşındaki Aruuke, on altı yaşındaki Kökül'e yâr olur. Yenge yatak hazırlayıp serer Kökül için ama Kökül varıp yatmaz. Bu durum Aruuke'nin kalbini yaralar. Yiğit kişi beni niçin istemedi deyip sorgular. Bunun üzerine Kökül cevap verir:

— Ey altınım, ay yüzlüm, gönül verip sevdiğim güzel. Ben senin için çok mücadele ettim, halkını karşıma aldım. Şimdi çaresiz boyun eğdiler ama yatıp uyduğumda öğ almayı düşünecekler.

Kökül içindekini böylece açık eder. İki asil konuşup anlaşip sabaha kadar uyumadan geceler. Ertesi sabah Aruuke'nin çeyizi sarı deveye yüklenir. İpekten çift katlı ip yapıp bir değil on deveye yüklerler. Kızı Kökül'e âşık olunca Temikan'ın gönlü de ona yaklaşır. Çağırıp damadına nasihat eder, kızının binmesi için bir yorga verir. On beş gelinle on yiğidi yanlarına katıp yola çıkarır. Beş günlük yol aldıktan sonra köye iyice yaklaştıkları vakit Kökül; ben önden gidip gelinin geldiğini haber vereyim diye söyleyip yola koyulur. Onun gibi şanlı yiğit yeryüzüne gelmemiştir. Kökül köyüne vardığında Eşimkul ile Zuura bir tek yavrumuz elden gitti deyip kanlı gözyaşı dökerek evde oturamaz olmuştur. Sur Koyon'un üstünde sevgili oğullarını görünce hayrete düşerler. Görüşüp söyleşip hasret giderirler. Köylüye haber salıp gelinin haberini verirler. Gelinler, kızlar sevinçle Aruuke'yi karşılamaya çıkarlar. Ay yüzlü Aruuke'yi halk görünce hayran kalır. Çeyizi herkesin gözünü kamaştırır. Aksakallar toplanıp Eşimkul'u çağırıp tebrik ederler. Halkımızdan yiğit çıktı, düşmanı horlayıp, tulparını ele geçirip, sevdiği kızı alıp gelen yiğit çıktı diye sevinirler. Şanlı toy olur, yemekleri bol eğlencesi boldur. At, tay ödüllü yarışlar yapılır; güçlü pehlivanlar güreşir. Böylece Kökül toy verip halkın gönlünü hoş eder. Ardında duyulmadık bir efsane bırakır. Temirkan'ın yurdundan gelen on beş gelin, on yiğit bunları görüp memnun olup atlanarak yurtlarına yollanırlar. Olanları Temirkan'a anlatıp mutlu olurlar. Eşimkul ile Zuura'nın dilekleri böylece kabul olur. Eşimkul ile Zuura bir bala için çabalamış, tatlı canlarına eziyet etmişlerdir. Şimdi Kökül bir yiğit olmuştur. Düşmanı yenip Aruuke gibi güzeli almıştır. Er Kökül'ü görenler, erliğini anlatıp över. Kötü niyetli ahlaksızlar köyüne sokulamazlar. Kökül, Eşimkul ile Zuura'ya yaşlılığında dayanak olur.

8. BOSTON

8.1. Hakkında Bilgi

Kırgız Türklerinin arkaik kahramanlık destanlarından olan Boston, destan kahramanı Boston'un mücadelelerini ve olağanüstülüklerle dolu yaşamını konu almaktadır. Kırgız Türkleri arasında anlatılan Er Töştük destanından önemli epizodlar içeren Boston'da mitolojik unsurlar ön plana çıkmaktadır. Boston'un yer altına girmesi, ab-ı hayatı araması, hayvanların insan gibi konuşması olağanüstü unsurlardan bazılarıdır. Destan kahramanının adı da mitolojik açıdan anlam taşıyan “boz” renginden gelmektedir. “boz” ve “don” kelimelerinin birleşimiyle Kırgız Türkçesi ses özelliklerine de uyarak “Boston” şeklinde ifade edilmektedir. Destanda “Kırgız-Kıpçak halkı”, “Karaça-Dulay”

boyu ifadeleri haricinde tarihsel bir süreci işaret eden bulgu yer almamaktadır. Boston'da çoğu destanlarda olduğu gibi millî duygular ve vatanseverlik yüceltilir. Boston konu bakımından mitolojik kahramanlık destanları grubunda değerlendirilmektedir.

Boston destanının El Yazmaları Arşivi'nde sadece bir benzer metni vardır. Bu metin Akmat Togtogulov (d. 1912) tarafından 1985-1987 yılların arasında babasından derlenip arşive alınmıştır. (Akmataliyev vd. 2009: 17). Boston destanı Türkiye Türkçesine Prof. Dr. Naciye Yıldız tarafından aktarılmış ve Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayımlanması Projesi çerçevesinde 2009'da Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanmıştır.

Destan nazım-nezir karışık bir yapıdadır. Nesir kısmı çok azdır ve bu kısımlarda olay geçişleri yer almaktadır. 20450 dizeden oluşan destanda dizelerdeki hece sayısı 7 ile 11 arasında değişkenlik göstermektedir. Boston destanının epizot yapısı şu şekildedir:

1. Han Buuba'nın çocuk isteği ve olağanüstü bir şekilde iki çocuk sahibi olması
2. Karaçaç'ın ağabeyini Kadamış Han'ın ülkesine yollaması
3. Boston'un Kadamış Han'ın ülkesine gitmek için verdiği mücadeleler
4. Boston'un Cezbilek'le evlenmesi
5. Boston'un halkının esir olduğunu öğrenmesi ve halkını araması
6. Boston'un Kümüşay ve Altınay'la evlenmesi
7. Boston'un esir düşen halkını bulması
8. Boston'un Karaç tarafından kandırılarak ab-1 hayatı bulmaya çıkması
9. Boston'un ab-1 hayat için verdiği mücadeleler
10. Boston'un yer altına inişi ve oradaki mücadeleleri
11. Boston'un ab-1 hayatı bulup halkına dönüşü
12. Boston'un Karaça'ın ihanetini fark etmesi
13. Boston'un halkını kurtarması ve eşlerini yanına alması

8.2. Özeti

Rapşan denilen yerde Karaça Dulay halkı yaşamaktadır. Her şeyleri tamdır, bolluk ve huzur içinde yaşamaktadırlar. Karaca Dulay yurduna Buuba, han olur. Bu han yetimi, yolsulu gözeten halka iyi muamele eden bir handır. Halkı o varken kahır çekmez, özgür yaşar, zenginliği artıp gelişir.

Buuba Han'ın ve Halkının Tanrı'dan Çocuk Dilemesi

Bir gün Han Buuba halkını toplar, çocuksuzluk derdini açar. Halkı han için gökyüzüne bakıp dua eder, Tanrı'dan han için çocuk ister. O anda gökyüzünde ak bulutlar peyda olur. Ak bulut gökyüzünü kaplayıp döner, arasından ses yayılır. Halkın hayret dolu bakışları içinde bulutların arasından aksakallı bir ihtiyar çıkar. Buuba Han'a bakarak "Çocuk sahibi ol!" der. Halk hemen duaya katılır. A diyecek kadar vakit geçmeden aksakal ortadan kaybolur. Buuba Han çok sevinir, sarı başlı ak koyun adayıp on iki gün toy yapar. Aradan iki ay geçince yaşı geçmiş Kanışa hamile kalır. Buuba Han da aşermesine tay, kısırak kesip sevinir. Ne eti yemişse Kanışa'nın aşermesini geçirmez. Geyik, dağ keçisi hiç biri işe yaramaz. Kanışa'nın iştahı kapanır, iyice zayıflar. Buuba Han ne kadar sorsa da Kanışa neye aş erdiğini söyleyemez. En sonunda Buuba Han hiddetlenip Kanışa'nın akrabalarını çağırır. Kanışa akrabalarına güçlkle söyler; kayberen yüreği yemesi gerektiğini anlatır. Bunu söyledikten sonra kendinden geçip bayılır. Onun isteğini duyanlar varıp Buuba Han'a, Kanışa'nın yırtıcı hayvan yüreğine aşerdiğini iletirler. Avcılar dağa gönderilir, yırtıcı hayvanlardan ayıyı öldürüp yüreğini getirirler. Ama bu da onun aşermesini geçirmez, Buuba Han'ın derdi artar. Kurt vurdurup getirir, yüreğini kızartıp yedirir; Kanışa yine iyileşemez, günden güne güçten düşer, zayıflar hastalık ona azap verir. Sonunda Buuba Han avcılarını toplayıp kaplan öldürmelerini, yüreği soğumadan yetiştirmelerini buyurur. Avcılar gidip zorlukla bir kaplan avlar, yüreğini sıcakken yetiştirirler. Kanışa kızarmış kaplan yüreğini yiyince aşermesi geçip rahatlar. Gece gündüz uyur. Han ve halkı sevinir. Günler geçip dokuz ay, dokuz gün, dokuz saat olduğunda doğum sancıları başlar. Haber duyulunca Bahşı Bübü doğum hazırlıklarına başlar. Buuba Han vezirlerini yanına alıp ava çıkar. Ava çıkıp avlanır, akşam olmaya yakın gözü yolda kalır. Müjde vermeye gelen kimse gözler ama hiç kimse gelmez. Buuba Han otağa gelir, karşılayıp müjde veren yoktur. Çadra gelip bakar ki Kanışa sancılar içinde yatıyor, çocuk daha doğmamıştır. Buuba Han'ı kaygı sarar, eşini kaybetmekten korkar. O gece Kanışa sancı ile kıvrılır. Sabah olunca Buuba Han atlanıp yine ava çıkar. Akşama kadar gözü yolda müjdecı bekler. Ama müjdecı yine gelmez. Böylece üç gün geçer, Kanışa güçten düşmüştür. Buuba Han acısından kahırlanır. Halkı ile birlikte Kanışa ve çocuğun sağ kalması için dua eder.

Buuba Han'ın Çocuk Sahibi Olması

Kanışa sancı ile yatarken, bahşı bübü etrafında bakarken, otağın içine ak saçlı yaşlı kadın girer. Oradaki kadınlar kim olduğunu anlayamayıp şaşır kalırlar. Ak saçlı kadın ilkin Kanışa'yı baştan aşağı süzer, sonra karnını üç kere sıvazlar ve çocuk ağlayarak gelir. Çocuk doğunca yaşlı kadın ayağa kalkıp gözden kaybolur. Böylesi görülmemiş bir keremettir. Halk sevinip bu duruma Umay Ana geldi deyip söyleşir. Kanışa ikiz çocuk doğurmuştur, bir oğlan bir kız sahibi olmuştur. Kanışa'nın acıları dinip gözü açılır. Bunu böyle bırakıp kaygı çeken Han Buuba'ya gelelim. Tasa ile müjdeciyi beklemekteyken at koşturup gelenler görür, gelenler ikizlerin müjdesini verir ve doğumlarındaki kerametli olayı anlatır. İkizlerin bir tulum yağı yiyip daha ağız şapırdattığını söyler. Altı yiğit gelip bu müjdeyi verirler. Buuba Han müjde karşılığı sürü ile at bağışlar, aygırı fazla külük at verir. Vezirler ve Buuba Han otağa at sürüp çocuğu görmeye gider. Şimdi de Kanışa'nın halinden haber alalım. Otağdaki kadınlar balaları kundaklayalım diye davranırlar. Doğan erkek çocuğu altı kadın kaldırıp ak keçeye koyar. Kundaklamaya çalışırlar ama altı kadın çocuğu zapt edemez, çocuk keçeyi tekmeleyip atar. Keçeyi tutan iki kadın yuvarlanıp düşer. Çocuk elini açıp salladığında yan taraftaki iki kadın da düşer. Baş taraftaki iki kadın başını tutmaya çalışsa da başını kımıldattığında onlar da sırt üstü düşer. Altı kadın bayılıp zar zor ayağa kalkar, oğlanın yanına yaklaşmayıp kaçarlar. İki kisi varıp kızını kundaklar. Erkek çocuk kundaklanmadan ak keçenin üstünde yatar. Bu sırada telaşla Han Buuba çıkıp gelir. Çocuklarını görünce şaşırır, sendeler, adamları iki kolundan tutarlar. Han kendine gelince karısına bakar, o da sağ salim durmaktadır. Erkek balaya bakar kundak yetmemiştir. Han, pehlivanları çağırıp on top keçe getirerek balayı kundaklamalarını emreder. On top keçeye on pehlivan bir olup balayı sararlar ama bala tekmeleyip kundağı yırtar. Balayı yatıracak büyüklükte beşik yoktur. Ustalar ona uygun beşik yapamazlar. Han Buuba otuz pehlivan çağırıp altmış topluk keçeyi kundak olarak kullanmalarını söyler. Pehlivanlar telaşlanıp ellisi birden toplanıp altmış topluk keçeye sarsalar da, o da dar gelir. Bu arada Buuba Han beşik toyu tertip eder. Beş yüz kısrak keser. Halkım iyice doysun deyip beş bin koyun ekler. Gece gündüz etler pişer, Ala-Dağ gibi et, Ala-Göl gibi et suyu olur. Böyle bolluk bir toyda halk ete doyar.

Buuba Han'ın Çocuklarına Ad Koyması

Han Buuba halkını toplayıp sevincini paylaşıp halktan çocuklarına ad koymasını ister. Herkes birbirine bakıp uygun adı bulamaz. Çaresiz kalan han yaşlı kadınlara gider.

Onlar da bir ad bulamaz. Han Buuba gökyüzüne bakıp “Ad ver!” diye yakarır. O anda gökyüzünde güneş kapanır, bulut çıkıp şekilden şekile girer. Gök gürleyip şimşek çakar. Bulut yeri kaplar, bulut içinden bembeyaz bir bulut ayrılır. Bulut ortaya geldiğinde asası elinde, aksakallı, top gibi, başına ak külah giymiş abası sırtında Hızır çıkıp Han’a yönelir, şöyle seslenir:

—Sen, Hüda’dan çocuk istedin, dileğin kabul oldu. Ad bulamayıp çaresiz kaldın. Erkek çocuğun maharetli olsun, ömrü uzun sağlıklı olsun. Kuvveti güçlü alp olsun, adı Boston olsun. Kızın adı Karaçaç olsun.

Oradaki halk duaya katılıp âmin diyerek elini yüzüne sürer. O anda aksakal ortadan kaybolur, hepsi şaşakalır. Şimdi çocuklardan haber verelim. Adlarını Hızır vermiş, Han’ın gönlü Şad olmuştur. Boston adı konulalı iki gün olunca, ağzını açıp konuşmaya başlar; “anneciğim” diye seslenir. Üçüncü gün olduğunda evi dolaşmaya başlar. Dördüncü gün dolduğunda altı kuzunun etini bir oturuşta yiyip doymaz. Dokuz günde yuvarlanıp paldır küldür oynar. Onuncu günde kendince oyunlar bulur. Bir ay dolduğunda obadaki çocuklarla oynamaya başlar. Böylece günler geçip bir yıl tamamlanır.

Boston’un İsyanı

Boston, çocuklara oyuna dalıp üçüyle aşık oynasa üçünü de yener. Oynamayan çocuğu döver. Oturanın başına üç kere vurup yarar, bazısını öte dünyaya gönderir. Çocuklar korkup onunla oynamaz. İlkbahar geldiğinde çocuklar tosuna binip oynar, Boston da heves edip bu tosuna biner, tosunun beli kırılır. Bir diğerine biner, onun da beli kırılır. Boston hiddetlenip ikisinin kuyruğunu birbirine bağlayıp kaldırıp birbirine vurur, tosunlar ölür. Çocuklar taylarla oynamaya başlar, Boston da o taylara binmek ister, ama hepsinin beli kırılır. Boston da hiddetlenip tayları öldürür. Halk Boston’un yaptıklarına dayanamayıp Han Buuba’ya şikâyete giderler. Daha fazla dayanamayız deyip obadan ayrılmak için izin isterler. Yedi atadan beri huzurlu yaşayan halkın huzuru kaçır, halk Han’ını bırakıp gitmeyi düşünür. Bu sözleri duyan Han Buuba’nın akli başından gider. O sırada doğuştan akıllı yaratılan kızı Karaçaç gelir.

Boston’u Kadamış Han’ın Kızı Cezbilek’in Çağırması

Karaçaç, göl kenarında ak kuğularla dost olup oynamaktadır, bir gün bakar ki kuğuların içine bir yenisi katılmıştır. Eline alıp baktığında ayağında altın bir yüzük görür. Dikkatlice baktığında kanadının altında bir muska bulur. Muskayı açtığında içindeki mektubu görür. Mektup Kadamış Han’ın kızı Cezbilek’ten Boston’a yazılmıştır.

Cezbilek mektupta Boston'u çağırılmaktadır. İşaret olarak da yüzüğü gönderdiğini belirtmiştir. İşte Karaçaç, Han Buuba'nın halkının karşısında zorda kaldığı bir anda bu haberi verir. Siz istemiyorsanız Boston'u Cezbilek'e gönderelim deyip halkı sakinleştirir. Han ile Karaçaç otağa varırlar, adam gönderip Boston'u çağırırlar. Cezbilek'ten haber verip düşüncesini sorarlar. Boston, babasının rızasını alıp yola çıkmak istediğini söyleyince Han altmışında bulduğu oğlunu yitirmekten kaygılıysa da belki yiğitlerle kapışıp olgunlaşır diye rıza gösterir. O razı olunca Boston yola çıkmaya karar verir.

Boston'un Yol İçin Hazırlanması

Han Buuba izin verince Boston yola çıkacak olur. Akıllı Karaçaç, Boston'a akıl verip kırk gün toy düzenlemesini, toyda halkından yiğit olan kırk kişiyi seçip yoldaş edinmesini, yılının içinden külük atları seçip uygun silahlar hazırlatıp, giyimler diktirmesini söyler. Bunun üzerine Han Buuba kırk günlük toy başlatır. Doksan kırsak kesilir, halka pişmiş etler verilir. Oyun, eğlence artar, halkın gönlü hoş olur. Yarışlar, güreşler düzenlenip galip gelenlere hediyeler verilir. Kırk gün yarış olur; güreşte yenenler, eñişte yenenler, iyi at koşturanlar, nişancılar hep seçilir ve kırk yiğidin içinde yer alır. Böylece Boston'a yoldaşlık edecek kırk yiğit belli olur. Külük atlar da hazır edilir. Bunu böylece bırakıp at arayan Boston'dan haber alalım.

Buuba Han'ın Kederlenmesi Yılıksından Ayrılması

Toy biter, kalabalık dağılır. Han bakar ki oğlu ortalıkta yok, telaşlanıp vezire haber verir, halkı haberlendirir. Herkes seferber olup Boston'u aramaya koyulur. Her tarafa bakarlar, Boston yoktur. Boston'la birlikte yılki da yoktur. Halk ne yapacağını şaşırıldığı bir anda karşıda dağ görür. Düşünürler; bizde böyle dağ yoktu, bu nereden geldi deyip o yöne at sürerler. Yaklaştıkça görürler ki bu dağ yılki ölüsünden oluşmakta. Meğerse toy sırasında herkesin eğlenceye daldığı bir anda Boston binecek atı düşünüp yılkinin yanına gelmiştir. Bir boz külük at seçmiş, bineyim deyip sıçramış ama o anda atın beli kırılmıştır. Doru aygırı yakalamış, binince beli kırılmıştır. Ne kadar yürük ata binse beli kırılmış, binecek at bulamayıp yorulan Boston, hiddetlenip atları bileğinden tutup çöle doğru fırlatmıştır. Çölün ortasında atların ölüleri dağ gibi yığılmıştır. Boston, hesapsız yılkinin neslini kurutmuştur. Çok üzülen Boston büyük tepeye çıkıp gerilip duran vadiye yatmıştır. Boston yatadursun biz halkın hürmet ettiği Han Buuba'nın kaygısını duyalım. Han atlardan oluşan dağı görünce perişan olur, Hüda'nın verdiği evlat bir bela olup yılkinin kökünü kuruttu, yerden çıkan bir celmegoz gibi bela getirdi, halkımı yok

edecek deyip kahırlanır. Han bu hali görüp baygınlık geçirir. Vezirler Han'a hürmet edip kaldırırlar. Bu arada halk etrafı kolaçan eder. Uğurlu vadide malının çoğunun yaşıyor olduğunu görürler. Koşup Buuba Han'ı teselli ederler, atların çoğunun uğurlu vadide yaşamakta olduğunu bildirirler. Varıp Boston'u araştırırlar, onu bulup otağa götürürler. Toydan kalan etlerden yesin doysun diye düşünüp tepe gibi eti önüne koyarlar. Boston önüne konan etlerin hepsini yer. Kemikleri rast gele etrafa fırlatır. Fırlattığı kemikler halkın kafasına gözüne gelip nice güçlü yiğidi yere serer. Sonunda halk canından vazgeçip görünmez yerlerde saklanır. Boston ise tepe gibi eti bitirip doyar gibi olur.

Karaçaç'ın Boston'u Kara Dağa Göndermesi ve Binmesi İçin At Bulması

Buuba Han ile Boston'u Karaçaç karşılar. Ağabeyi Boston'a bir at bulunamadığını öğrenen Karaçaç bulduğu çareyi, hemen onlara anlatır. Kara Dağ'da, kayberen mekânı olan bu yerde, bir türlü doğuramayan kara kısrağın yaşadığını söyleyerek ağabeyine kara kısrağın yanına gitmesini doğan tayı alıp gelmesini tembihler. Bunun üzerine Boston Kara Dağ'a çıkıp Kara Kısrağı bulur. Bakar ki doğum sancısı çekmekte. Boston bir hayli bekler. Akşam namazı vakti geldiği halde tay doğmamıştır, yarısı dışarı çıkmış olan tayın bir kısmı ana karnındadır. Boston dayanamayıp tayın ön ayaklarından tutarak çekip çıkarır. Boston Karaboz tayın boynunu bağlayıp alır. Tayın anası Kara Kısrağ doğumda ölür. Boston tayı yedemeye alıp yola çıkar. Giderken ara sıra Karaboz'a bakar. Bakar ki Karaboz neşelidir, üç kere silkindikten sonra bir anda kocaman bir at olur. Tayın kerameti Boston'un gözüne böylece görünür. Boston gibi heybetli yiğit sıçrayıp Karaboz'a biner. Çalılık yerde koşturur, taşlık yerde koşturur görür ki Karaboz gibi yürük at yoktur. Boston böylece otağa varıp gelir, babasından izin isteyip yola çıkacak olur. O vakit akıllı Karaçaç, "Ey ağabeyim varıp gideyim dersin ama yolu bilmezsin. Atın teçhizatlı değil üstünde silahın yok. Şöyle bir gidip gel atını deneyelim at üstündeki duruşunu deneyelim." der.

Karaçaç'ın bu akıllıca sözü Han Buuba'yı şaşırtır, kızının böyle zeki olmasına sevinir. Boston, Karaboz'a binip koşturur. Koşuşuna yel yetişmez, yayla ok atsan yetişmez, kanatlı kuşla yarışan Karaboz'a erişen olmaz. Karaçaç böylece ikisini de sınyıp şu sözleri söyler: "Karaboz senin yoldaşın, dünyanın dört bir yanına dört kez baksam böyle tulpar yok; sen de devleri yenecek, alpları ahirete gönderecek bir yiğitsin. Altı kere dönüp baksam âlemde senin gibi pehlivan yok. Ağabeyim sözümü dinle her şeyinle tamsın bir aklın eksik. Atın sana ilham verecek Karaboz'un sözünü dinle ne derse onu

yap, her vakit ona danış. Senin için yaptığım yol hazırlıkları bitmek üzere üç gün daha dur.” Karaçaç bu sözleri söyleyip işine döner.

Boston’un Hazırlığı ve Cezbilek’e Gitmesi

Karaçaç’ın Boston için yaptığı savaş hazırlıkları sonunda biter. Beş yüz ustanın elinden çıkan teçhizatın hepsini Karaçaç beğenir. Sonra yol için hazırlattığı yiyecekleri denetletir, hepsinin ayrı ayrı tadına bakıp hepsini beğenir, Karaçaç her şeye özen gösterir, alpın giyeceği tolgayı altmış usta aylar sonra zor bitirir. Dağdan dağ koçu vurdurup, derisinden zırh gömleği yaptırır. Doksan teke derisini işleyip pantolon yaptırır. Pantolonun dikişi sağlam olsun diye altmış kıza görev verir. Dikiş iyi dursun diye kırk kadına dişletip zarif görünsün diye kırmızı ile işletir. Boston’un elinde tutacağı zülfikârı doksan usta toplanıp yapar. Mızrağın sapı altmış kulaç köknardan yapılır. Sivri ucu sağlam olsun diye ak çelikten yaptırır. Ay baltasına bakarsan on iki batman çekmektedir. Altı batman çeliği maharetlice döktürüp altı kulaç tündük gibi elli adam toplanıp zor kaldırır. Kalkanı böylece sağlam olur. Yayı ise altmış kulaç çınardan yapılır. On iki kırk aşır gitsin diye yaya fil derisini otuz defa ördürüp gerdirilir. Karaboz’un eğerini elli adam çınardan yapar. Karaçaç, eğer yastığı olsun diye ak keçe ile kara keçeyi yaşlı kadınlara dokutur. Üç gün geçince Boston ve kırk yiğidi han çadırının önünde beklerler. Halk da Boston’un yola çıkmasını beklemektedir. Akıllı Karaçaç, tüm hazırlıkları bitirip gelir. Yiğitler hep aynı kıyafetleri giyip teçhizatı kuşanınca çocuk gibi sevinirler. Halk zerafeti görüp hayran kalır. Akıllı Karaçaç’ın aklını tüm halk över. Boston’a bakarlar kırk yiğidinin başında görkemli duruşu var. Boston sıçrayıp atına bindiğinde kırk yiğidi de atlarına atlarlar. Boston yola yönelir, Han Buuba elini açıp duaya başlar; “Yolun açık olsun! Hızır yanında olsun!” deyip iyi dilekler diler. Halkı da duaya katılır. Oğlu Boston’u Doğu’ya yollayıp Han Buuba kederlere dalar. Giden oğlum gelir mi, ana babasını bilir mi, diye kaygılanır. Han Buuba’yı bu kaygıyla otağına bırakalım kırk yiğidini ardına alıp yola düşen Boston’a bakalım. Karaboz üstündeki Boston yel gibi uçmaktadır, ardındaki kırk yiğit Karaboz’a yetişemez. Boston önde yiğitler arkada üç günlük yol giderler. Yavaş gittiği halde yiğitleri kendisine yetişemeyince Boston’un canı sıkılır. Yiğitlerine emir verir: “Benim atımla daire çizdiğim yerde öğle molası verin, çapraz gittiğim yerde geceleyin, Karaboz’un izini takip ederek beni bulun. Böyle yavaş gitmek benim içimi sıktı. Ben üç günlük yol gidip sizi bekleyeceğim.” der.

Böyle diyerek ulu Boston ileri atılır. Dağlar, tepeler, dereler aşar, gele gele yakıcı bir çöle ulaşır. Daha da ilerleyip etrafı kayalık dağlar görür, ilerleyip ormana girer. Ormanın içindeki ırmağın kenarına varıp uykuya dalar. Kendinden geçerek on gün uyur. On gün sonra uyanıp bakar ki Karaboz yanı başında otlamaktadır. O zaman karnının acıktığını anlar. Karaboz bunu hissedip dile gelir: “Eğer kayışındaki heybede yolculuk için tok tutan kül azık var onu suyla karıştırıp iç.” der.

Bunun üzerine Boston, heybedeki kül azıktan bir kepçe alır. Torba yarıya iner, bunun hepsini Boston suyla karıştırıp bir yudumda içer. Dışının kovuğuna yetmeyip karnı doymaz. Doymayınca kül azığın hepsini suya karıştırıp içiverir. Karaboz bunu görünce böyle akılsız kişiyle yoldaş olmak zor, altı gün sonra yiğitlerin gelecek aç olacaklar o zaman ne yapacaksın, var dağdan av getir yiğitlere yiyecek olsun.” diyerek Boston’u ava gönderir. Boston Karaboz’un isteği üzere eğeri ve yuları çıkarıp yere koyar. Kendisi de tepelere çıkıp doksan teke vurur. Vurduğu tekeleri tutup dere kenarına fırlatır. Birçok dağ koçu ve dağ koyununu dere boyuna yığar. Aşağı inip birçok ağacı kesip ateş yakar. Beş kulaç uzunluğundaki köknarı da şiş niyetine keser. Acıkan Boston, dağ keçisini, koçu, koyunu sırayla dizip pişirir. Yarım yamalak pişen tekeyi ağzına bütün olarak atar. Yiğitleri halsizleşip acıkıp gelinceye kadar Boston altmış dağ koçu ile altmış tekeyi şiş yapıp yer, yarım yamalak doyar. Yiğitlere ancak otuz teke ile otuz dağ koçu kalır. Yiğitler gelinceye kadar onları da yer. Sonra akarsuya eğilip nefessiz kalıncaya kadar su içer. Uykusu gelip yere uzanır, on gün daha uyur. O uyurken yiğitler gelip selam verirler ama Boston asla duymaz. Yiğitler, Boston’dan kalan on dağ koçunu yiyip doyarlar. Onlar da uykuya varıp dinlenirler. Yiğitler uyanıp Alp Boston’a bakarlar, on gün geçince o da uyanır. Bakar ki yiğitleri doymuş, dinlenmiş yola çıkmaya hazırlar. O zaman yiğitlerine seslenir; “Benim üç günde geldiğim yolu on beş günde geldiniz. Ben yine önden gidip üç günlük yol aşacağım sizi bekleyeceğim.” böyle diyerek Boston yola çıkar.

Boston’un Sınırın Kızıl Tilkisi ile Dövüşmesi

Boston, zirvesi yüksek dağ geçidine gelince Karaboz yatıp kalır. Boston bu halden ürker, ortalıkta korkacak bir canavar yoktur, Karaboz yatıp kalmıştır. Boston, Karaboz’la söyleşir, yatıp kalmasının nedenini sorar. O vakit Karaboz cevap verir:

“Benim hiç talihim yok imiş, sözden anlamayan akılsız kişiyle yolumu birleştirmişim. Boston gücün var ama aklın yok. Senin onlarca alpı yenen geçit vermeyen sınırın kızıl tilkisinden haberin yok. Şimdi davulu eline alıp kızıl tilkiyi çağır, o koştuğunda nice

tulparların uçan kuşun yetişemediği o tilkiye ben yetişeyim. Sen de çevik davranıp onu yakala yoksa o seni yakalayıp başına olmaz iş getirir.”

Karaboz’un sözünü işiten Boston denileni yapar. Yelden hızlı koşan Karaboz, tilkiye yetişir. Boston eğilip tilkiyi yakalayacak gibi olsa da beceremez. Bunun üzerine iş Karaboz’a düşer, Karaboz sırtındaki eğeri çıkarttırıp dağın tepesine koşar. E diyecek kadar vakit geçmeden dağın üstü kara duman olur. Birden yağmur yağar. A diyecek kadar vakit geçmez, yağmur kara dönüşür. Her yeri kar kaplar sonra bir anda güneş açar. Karaboz böylece kerametini gösterir. Boston atına binip yeniden tilkinin peşine düşer. Tilkiyi yakalamak mümkün değildir ama Karaboz oktan hızlı koşup tilkiye yetişir. Boston da çevik davranıp onu yakalar. Üç kez çevirip atının terkisine bağlar. Kadamiş Han’ın memleketinin nerede olduğunu tilkiye sorar. Tilki sırrını açıklamayınca diri diri derisini yüzmeye başlar. Deri burna gelince tilki beraberce Kadamiş Han’ın yurduna gitmeyi teklif ettiyse de Boston bunu kabul etmeyip tilkiyi öldürür. O zaman Karaboz yine sahibine yol gösterir. Karaboz, “Kadamiş Han sınırlara gözcü diye bu tilkiyi koymuştu sen onu öldürdün, ikinci olarak sınırları gökyüzünden gözetleyen heybetli Alp Kara Kuş var. Onu nasıl yeneceğimizi düşünelim.” deyip doğuya yönelir.

Boston’un Issız Bozkırlarda Yiğitlere Rastlayıp Kerametli Bıçağı Alması

Boston ve Karaboz giderlerken dövüşen iki adam görürler. Bu adamların dövüşmekten üstü başı yırtılmış, kafası gözü şişmiş, adamlar insan kılığından çıkmıştır. Boston ve Karaboz, onların yanına gelip niçin dövüştüklerini sorunca cevap verirler. Zengin bir ailenin altı çocuğuyken dördünün öldüğünü, en küçük ve en büyük kardeş olarak babalarının zenginliğini tükettiklerini, sonunda eşlerinin kışkırtmasıyla kalan mirası eşit olarak bölüştüklerini ancak kerametli bıçağı paylaşamadıkları için dövüştüklerini söylerler. Boston’dan hakemlik edip bıçağı paylaşmasını istediklerinde Boston, attığı oku getirene bıçağı vereceğini söyler. Okunu attığında Boston’un oku altı kır aşım gider. İki kardeş okun gittiği yöne doğru koşunca Boston onlar ne zaman gelecek bu benim ganimetim olsun deyip bir savuruşta düşmanları yerle bir eden kerametli bıçağı alarak yola koyulur.

Boston’un Alp Karakuşu Yenmesi

Boston, Karaboz’un sırtında dağları, tepeleri, ırmakları, düzlükleri aşım gider. Bakar ki karşıda bir ırmak vardır, geçitlerin başında kara develer görünmektedir. Yüksek kayalıkları sivrilen vadi boyunca yürüyüp ağıl kadar geniş gövdeli çınarın önüne geldiklerinde Karaboz, acı acı kişneyip yeri eşim durur. Boston bu halden ürkip

nedenini sorduğunda Karaboz bu çınarın Alp Karakuş'un yuvası olduğunu söyler. Alp Kara Kuş dediği, Kadamış Han'ın ulu dostu, yurdunun gözcüsüdür. Onun olduğu yerde kanatlıdan bir hayvan uçmaz, dört ayaklıdan kimse geçmez. Alp Karakuş yedi gün gökyüzünde, yedi gün yeryüzünde avlanan bir vahşidir. Kanadından çıkan rüzgâr boran olup gevşek ağaçları, taşları devirir. Ev kadar taşı yerinden söker, koyun kadar taşı alt üst eder. Alp Karakuşla ilgili bu bilgileri Karaboz, Boston'a verir. Sonra der ki: "Hava kararmaya başladığında kuş gelir bu koyun ağılı kadar iri gövdeli çınarın üstüne konar, çınar üç kez inip kalkar. O yerine yerleşince "Ben uyudum ey canlılar hadi gelip geçin." der. Sakın bu sözüne inanma, o sırada uçan sineği görür. Sen hiç sesini çıkarmadan bekle. Şafak atmaya yakın "Ben uyandım yok mu bana yiyecek?" der. Onun böyle dediğine bakma tam o sırada horul horul uyur. Uyurken burun deliklerinden sarı ödü çıkar. Alp Kara Kuş'un canı o ödedir. Sen o vakit yayını ger ve ödü parçala. Ben daha o gelmeden bir tarla faresine dönüşüp yer altına gizlenirim."

Karaboz, böyle deyip tarla faresi kılığına girerek yer altına gizlenir. Boston da çınarın kökünü kazıp oraya gizlenir. Her şey Karaboz'un anlattığı gibi olur. Terazi yıldızı batıp şafak sökmeye yüz tuttuğunda Alp Kara Kuş uyur. Orta parmak gibi sarı öd akıp yere ulaşır. Boston bunu dikkatlice izler. Yayını alıp, çift ok yerleştirip kuvvetlice atar. Öd parçalanıp koptuğunda dağ gibi kuş yere yığılır. Karaboz saklandığı yerden çıkıp Boston'a övgüler yağdırır. Bundan sonra artık düşmanın yok, Kadamış Han gibi ulu hanın yurduna rahatça girersin, Cezbilek gibi güzel kızını alırsın. Şimdi yat uyu, alplık uykunu alıp kırk yiğidini bekle, ben de buraya yakın olan akrabalarımı bulayım deyip Boston'u uykuya yollayıp Karaboz'un kendisi yola çıkar.

Karaboz'un Kırk Karaboz Yürük Atı Bulması

Karaboz, önce güzelce otlar, sonra kardeşlerini aramaya koyulur. Onları etrafı demir çitle çevrilmiş bir yerde bulur. Kardeşlerinin sayısı burada kırka ulaşmıştır. Onları bu çitin içine Kara Kuş kapatmıştır. Karaboz bunu bildiği için bu çitin yanına gelir. Ne kadar uğraşırsa da kardeşlerini kurtaramaz. Sonunda Boston'un yanına gelir. Boston uyumaktadır, onu uyandıramınca kulağını ısırıp uyandırır. Boston öfkelenip nedenini sorduğunda Karaboz durumu şöyle anlatır:

"Kırk yıl evvel orada hanım anam Karaboz gaipten gelen ata rastlayıp tay doğurmuş. Doğurduğu tayı Kara Kuş alıp gitmiş. Anam Kayberene sığınp kara kayanın dibinde konaklamış. Her yıl tay doğurmuş. Kara Kuş alıp gitmiş. Çok yıllar orada yaşayan kırk

birinci yavruyu Kayıp sana bağısladı ben o yüzden karşında duruyorum. Kardeşlerimin halini görüp sana geldim, gidip onları kurtaralım.” der.

Karaboz böyle deyince Boston davranıp kalkar. İki birlikte demir çitin olduğu yere varırlar. Boston ay baltasıyla altı kulaçlık bir kapı açınca Karaboz çitten içeri girip kardeşleriyle hasret giderir. Kırk bir tulpar dışarı çıkar, özgürlüklerine kavuşurlar.

Yiğitlerin Yetişip Gelmesi Boston’un Onları Doyurması

Boston ile yiğitlerin ayrıldığı vakti iki ay geçer. Üstüne on beş gün daha geçer. Boston’un kendilerini özlediği vakit çıkıp gelirler. Boston’a ulaştıklarında iyice halsizleşen yiğitler yatıp uyurlar. Uyandıklarında abdest alıp namaz kılarlar. Aç ve halsiz yiğitler Boston’dan buyruk bekler. Boston o zaman “Bindiğiniz atları kesip ete doyun.” der. Yiğitlerin hepsi atlarını kesip yemeğe koyulurlar. Bunu duyan Karaboz hiddetlenip Boston’a seslenir: “Atların hepsini şimdi yerlerse onca uzun yolu nasıl çekecekler. Kadamış Han yurdunun kenarına hendekler kazdırmış, hiçbir insanoğlu o hendeği geçememiş. Çorak yerler hazırlamış, gelenler sıcağında kavrulmuş bu eziyetlere aç yiğitler nasıl dayanacak.”

O böyle kızınca Boston kendini savunur, açlığını dile getirir. Karaboz Boston’u anlayıp kendisinden izin isteyip kardeşlerinin yanına doğru gider. Boston ve kırk yiğidi atları pişirirler. Boston otuzunu yer doyar gibi olur. Kırk yiğit beş attan yer, üç günlük de yolluk çıkarır. Geri kalan beşini de Boston’a verirler. Boston onları da yer. Böylece kırk yiğidin atı biter.

Zehirlenen Yoldan Karaboz’un Geçirşi

Karaboz kardeşlerini getirip Boston ve kırk yiğidinin gönlünü şad eder. Kırk bir yürük at bir hizada on günlük yol aşar. On günlük yol bittiğinde önde giden Karaboz yolu koklar, huzursuzlanıp durur. Bakar ki yola zehirlidir, bu yolda geçen atların toynağı düşüp ölür, adamlar zehirlenip yere düşer. Böyle bir felaketi Karaboz sezip Boston’a eğer takımını sırtından almasını söyler. Serbest kalan Karaboz bir o tepeye bir bu tepeye koşup gökyüzünde karabulutların oluşmasını sağlar. Bir anda yağmur başlar. Gece gündüz selli yağmur yağıp her yanı temizler. Zamanı gelip güneş açtığında, Boston yiğitlerim acıktı deyip kerametli bıçağı dağa doğru salları vadi hayvanları toplanıp önlerine gelir. Büyük bir ateş yakıp etleri pişirirler. Boston altı yedi hayvanı bir şişe dizip bir anda yer. Böyle altmış hayvan yiyip yarı yarıya doyar. Ardından hemen yola çıkarlar. Karaboz yolu koklayıp zehrin etkisinin devam ettiğini söyler. Kırk tulparı kuyruğundan birbirine bağlayıp Karaboz önden uçarak hepsini gökyüzünden geçirir. Üç

günlük yol gidince alçalıp toynağını yere değdirir, toynak düşer. Karaboz biraz daha uçup uygun yere gelince yeryüzüne iner. Boston'a eğlence düzenleyip, atları koşturup yiğitlere av yaptırıp üç gün gökyüzünde hareketsiz kalan vücutları çalıştırmasını söyler. Bunun üzerine kırk tulparı yarıştırap eğlence düzenlerler, dağa çıkıp av yapıp yerler. Karaboz'a gelince düşen toynağı ancak bir ayda çıkar. Bir ay sonra Karaboz gibi ulu bir atın ayağa kalktığını görürler. Karaboz iyileşince, Boston kırk yiğidine emir verip yola düşer.

Cezbilek'in Ağabeyinin Yolu Kesmesi

Boston ve kırk yiğidi kırk bir tulparın sırtında bir vakit giderler. Giderlerken aniden bir ıslık sesi duyarlar. Bir anda üzerlerine oklar yağmaya başlar. Karaboz bunun bir çaresini bulup okları uçarak karşılar. Boston'a da şöyle seslenir:

“Derhal atlarınızdan inin. Başınıza sarıklar sarın, zikrederek durun. Gökyüzünde Kadamış Han'ın iki oğlu Ali ile Sultan gözcülük etmekte. Peygamberden dua alan bu iki kardeşin nişancılığı keskindir. Uçan kelebeği kanadından vururlar, yürüyen karıncayı belinden vururlar. Kadamış Han, halifeye selam gönderip Medine'ye yol vermiş. Kadamış Han'ın iki oğlu sizin yanınıza gelecektir. Medine'den geldiğinizi, Kadamış Han azizin haccının kabul olduğunu bildirmek istediğinizi söyleyin.”

İşler Karaboz'un dediği gibi olur. Boston ve yiğitleri Karaboz'dan öğrendiklerini söyler. Böylece yollarını zorlanmadan geçip Kadamış Han'ın yurduna varırlar. Oraya varınca Karaboz, bir bülbül kılığına girip uçarak Kadamış Han'ın kızı Cezbilek'in nerede olduklarını öğrenir. Cezbilek'in ak sarayının bahçesine gidip altın pınarın başında kırk cariyesiyle oturan Cezbilek'i bulur. Cezbilek kırk cariyesiyle eğlene dursun rahatlayıp yatan Boston'dan haber alalım.

Boston ile Cezbilek'in Karşılaşması ve Onların Geleceğinin Takdiri

Karaboz, Boston'un yanına gelerek Kadamış Han'ın otağının nerede olduğunu söyler. Hanın otağı çiçek doludur, arazisi çok geniştir, ortası nehir yatağıdır. Kuşlar bin bir name ile ötüşüp durmaktadır. Türlü türlü meyve bu bahçede vardır. Güzel kokular insanın gönlüne hoşnutluk vermektedir. Karaboz bu gördüklerini bir bir Boston'a anlatır. Boston varıp Kadamış Han'ın şehrine akşam karanlığına kadar bekler. Bakar ki şehrin dört bir yanında dört kapı vardır. Sıkıca kapalı kapıların uzunluğu bir at koşusuna yeter, genişliği bir tay koşusuna yeter, yüksekliği bir urgan boyu vardır. Surlar desen sağlam tuğladan örülmüş yüksek yapılardır. Boston çaresizce surların önünde durur. O sırada Karaboz gelip yardımcı olayım deyince Boston utanır, koşup bir hamle ile

sıçrayıp suru geçer. Kerametli bıçak ile nöbetçileri imha edip Cezbilek'in olduğu yere gelir. Bakar etrafında kırk kızı var. Cezbilek'in gündüz yoldaşlık etmek için kırk, gece yanında olmak için kırk, seksen kızı vardır. Onu biran yalnız bırakmazlar. Boston bir müddet bekler, sabırsızlanarak kerametli bıçağını çıkarır. Sağa sallar sağdaki güzeller uykuya dalar, sola sallar soldakiler uyur. Cezbilek dahi bıçağın rüzgârından etkilenip uyur. Boston ne kadar uğraşsa da uyandıramaz. Sonunda yanağından öpüp, perçeminden bir tutam alıp gider. Tan yeri atıp Cezbilek uyanınca bir bakar ki sağ yanağının nuru gitmiş, perçeminden bir tutam alınmış. Cezbilek derhal nöbetçileri çağırır, o gece başında bekleyen kırk kızı ile sur nöbetçilerinin başı günahsız yere gider, Cezbilek hepsinin başlarını kestirir. O günün gecesi için yeniden kırk kız tayin edilir, yeni nöbetçiler dikilir. Ertesi gün olduğunda Cezbilek bakar ki hadise yeniden tekrarlanmış. Cezbilek, kırk kız ile hizmetçilerin başını uçurur, hepsini yeniler. Dört nöbetçinin yerine on nöbetçi diker. Ölen seksen kızın yerine muteber kızlar alınır. Üçüncü gün Boston yine aynı şekilde Cezbilek'in olduğu yere ulaşır. Kırk kızı kerametli bıçağıyla etkisiz hale getirir, ama uyumamak için serçe parmağını kesip, acı zehir koyan Cezbilek'i uyutamaz. Böylece Cezbilek, Boston'un yaptığı işi görür. Boston'un karşısına geçip kimliğini sorgular. O böyle deyince Boston kimliğini açıklayıp yol boyunca başından geçenleri bir bir anlatır. Sınırım kızıl tilkisini öldürdüğünü söyleyip derisi Cezbilek'in önüne atar. Alp Kara Kuşu öldürdüğünü söyleyip onun da derisini fırlatır. Zehirli yolu nasıl geçtiğini, iki ağabeyini kandırıp aşığı anlatır ve Cezbilek'in kendisine nişan olarak gönderdiği yüzüğü gösterir. Altı aylık yoldan senin için aşip gelen ben Boston'um deyip kendisini tanıtır. O böyle deyince güzel Cezbilek'in deve yavrusu gibi gözü parlayıp Boston'u belinden sarıp hizmet gösterir. Cezbilek dünyada eşi görülmemiş güzeldir. İki kaşı üç günlük ay gibi, gözleri çolpan yıldızı gibi parlak, burnu ince ve kalkık, iki yanağı nar gibi kırmızı, yuvarlak çeneli, yüzük ağızlı bir güzeldir. Cezbilek gibi güzel Boston'a itibar edip özür diler. İki genç şimdi birbirine kavuşur. Kucaklayıp sarılarak yatıp uyurlar. Tan ağarıp attığında uyuyan kırk kız uyanıp Cezbilek ile Boston'u görür. Bakarlar insan desen değil gibi, yuvarlanan bir dağ gibi, korkup nöbetçilere haber verirler. Silahlanıp gelen nöbetçiler yakalayıp hanımıza götürelim deyip ileri atılır. Nöbetçiler Boston'u görünce korkup kaçıp kırk kız ile birlikte Kadamış Han'a varıp durumu anlatırlar. Bu duruma hiddetlenen Kadamış Han en güçlü pehlivanını çağırıp Boston'u yakalaması için gönderir. On pehlivan bileklerine güvenip yola çıksa da Boston'u görünce dizlerinin

bağı çözülür, baygınlık geçirip şaşalayıp bir müddet bakındıktan sonra hana varıp gördüklerini anlatırlar. Kadamış Han pehlivanların beceriksizliğini görünce hiddetlenir, tavşan gibi korkan pehlivanları huzurundan kovar. Kılıcını kuşanıp kendisi yola çıkar. Onu yolda bırakıp Boston'dan haber verelim. İki genç sevgili sarılıp yatmaktadır. Tan ağarıp uyandıklarında Cezbilek bakar ki kırk kızın biri bile yok. O zaman Boston'a şunları söyler:

“Ortaya düşen dünürün yok, sürüp geldiğin malın yok, verecek başlık yok. Şimdi kırk kız gidip babama haber salmıştır. Durma davranıp beyaz kaftanını giy, Karaboz'un üstüne binip babamın yolunu kes.”

Boston, Cezbilek'in dediğini yapar. Dışarı çıkıp bakar ki Kadamış Han altmış pehlivanla, hiddetlenerek sinirli bir şekilde gelmektedir. Kadamış Han Boston'a yaklaşıp ateş gibi parlayan gözünü gördüğünde korkudan bayılır. Peşindeki altmış pehlivan dahi yere yığılır. Kadamış Han ve pehlivanlar bir müddet kendini bilmeden yatar. Kadamış Han kendine geldiğinde doğruca kızı Cezbilek'in yanına varır Boston'la ilgili bilgi sorar. O zaman Cezbilek, Boston'un kendine gönül veren bir alp olduğunu babasına açıklar. Kadamış Han şaşırıp sımırın kızıl tilkisinden nasıl geçtiğini sorunca Cezbilek, Boston'un yadacılık maharetiyle kar yağdırıp boran çıkararak kızıl tilkiyi güçsüz bıraktığını böylece onu yendiğini söyler. Boston, sen kalpak yapıp başını sıcak tutasın diye derisini sana armağan getirmiş deyip tilkinin derisini Kadamış Han'a gösterince Han hiddetinden sakalını, bıyığını yolar. Sonra Cezbilek'ten Alp Kara Kuş'un akıbetini sorar. Cezbilek, Boston'dan duyduklarını anlatıp kuşun tüylerini gösterir. Bunu gören Kadamış Han, ağlayıp feryat ederek kara canına eziyet eder. Sonra merak edip kızına Boston'un zehirli yolu nasıl geçtiğini sorar. Cevabını Cezbilek'ten alınca iyice kaygıya düşer. O zaman iki oğlu Ali ile Sultan'ı nasıl geçtiğini merak edip sorar. Cezbilek, Boston'un anlattıklarını babasına aynen anlatır. Ardından surları nasıl geçtiğini, nöbetçileri ve kırk kızını nasıl uyuttuğunu bir bir anlatıp sözünü tamamlar. Kızı böyle deyince Kadamış Han söz söyler:

“Benim itibarlı neslim; ben yaşlanıp Mekke ile Medine'ye vardığımda, sırat köprüsünden kolayca geçeyim diye Hz. Ali Çaryar beni kollasın, Hz. Osman, Hz. Ömer, Hz. Yunus, dört halife toplanıp himaye etsin diye dua ettiğimde o yerlere vardığım vakit, Peygamberin kabrini tavaf ettiğim vakit Medine'nin içinde on iki sultan, on efendi peygamber soyundan gelen nişanlandığın güveyin var. Ben Medine'ye vardığımda seni ona vermiştim.” Kadamış Han bu sözleri söyleyip durur.

Boston ile Cezbilek'in Toyu

Kadamış Han, kızıyla konuşup Boston'un özelliklerini duyup çaresiz kızını vermeye razı olur. Kızının toyunu otuz gün oyun kırk gün toy şeklinde tertipler. Sonra gökyüzünde uçup duran iki oğlunu çağırıp durumu anlatır, toydan haber verir. Kadamış Han büyük bir toy başlatıp halkın hepsini davet eder. At yarışları, güreşler, nişan alıp ok atma yarışları hep ödüllüdür. Halkın yiğitleri maharetlerini gösterip ödülleri alırlar. Ardından kız kovalama yarışı başlar. Tellallar çıkıp yarışın şartlarını açıklar. Buna göre otuz kız, otuz yiğit yarışacaktır. Külük atlara binip at koşturacaklardır. Kızlar ve yiğitler bir kız bir yiğit olmak üzere iki grup olacaktır. Önce yiğitler kızları kovalayacaktır. Kızı tutan yiğit yanağından öpecektir. Sonra kızlar yiğitleri kovalayacaktır. Yiğidi tutan kız, kamçı ile vuracaktır. Otuz kız, otuz yiğit gönüllü olarak çıkıp dizilir. Ödül, eğerli külük attır. Yarış başlatılır, otuz yiğitten on ikisi kızlara yetişip ödülü alır. Diğerleri rezil olup kalır. Yiğitlere yakalanmadan hedefe ulaşan kızlar kıvanıp yükü ile bir deve kazanır. Yarışmanın ikinci kısmında yiğitler kaçar, kızlar kovalar. Yirmi kız yiğitlere kamçı vurur. Ödül alan kız sayısı yiğitleri geçer. Boston'un düğününde böyle şanlı yarış olur. O günden sonra kız kovalamaca Kırgızların içinde halka âdet olur. Ardından gök börü oyunu başlar. Atına güvenen yiğitler yarışa girer. Kesilip yere bırakılan üç yaşındaki boğayı atının yelesine atıp hedefe ulaşan yiğit ödülü alır. Gökbörü oyunu altı gün sürer. Kazananlar sevinip ödül alır. Alp Boston'un yiğitleri yarışların hepsini kazanıp nam alır. Gökbörü oyununu beğenen Kırgızlar, sonra da bu oyunu devam ettirirler. Gökbörü'den sonra ciğer vurma oyunu başlar. Bu oyun kellerin oyunudur. Gözüne güvenen kel öne çıkar. Bir ciğeri ikiye bölüp iki kele verirler. Eline ciğer degen vuruşmaya başlar. Dayanamayıp birçoğu yenilir, galip gelenler ödülü kapar. Sonra da deve çözme oyunu oynanır. Dokuz deveyi birbirine bağlayıp birini de kazığa bağlayıp dulları, fakirleri davet ederler. Deve çözme yarışı üç gün sürer. Üç günün sonunda boyu uzun çevik kadınlar develeri zorla çözüp ödülünü alır. Arkasından halat çekme yarışı yapılır. Gücüne güvenen pehlivanlar yarışa katılır. Güçlüler güçsüzleri yenip ödülünü alırlar. Arkasından on gün sürecek olan er sayış oyunu başlar. Yiğitler ata binip yarışılır. Rakibini attan düşüren ödülü kapar. Er sayıştan sonra altı gün süren cambı vurma yarışı olur. Keskin nişancılar hep perişan olur. Cambıyı kimse vuramayınca güveyin arkadaşlarından çıksın diye söylerler. Boston'un altı yiğidi meydana çıkıp altısı

altı cambı vurur. Yiğitlerin nişancılığı halk arasında yayılır. Sonra obadaki atlar yarışdırılır. Kırk yiğidin Karaboz atları halkı şaşırır. Kayberenden doğan tulparlar imiş diye halk hayran kalır. Birbiri ardına yarışlar, oyunlar yapılır. Tokmak vurma, takke düşürme, güreş gibi oyunlarla halk şen olur. Genç kızlar, genç delikanlılar birbirini bulup hoşnut olurlar. Zevk, eğlence kırk gün boyunca sürer. İhtişamlı toy kırk günden sonra biter. Toydan sonra oyun otuz günü aşkın sürmüştür. Boston'un kırk yiğidi kız oyununda güzelleri kapıp hoşnut olur. Halk eğlenip huzur bulur. Kız - yiğit bekleyen nicesi kısmet bulur. Bu oyunu Kırgız halkı beğenip âdet edinir. Günler hızla geçip altı ay dolar. Uzaklardan bir haber gelip ulaşır.

Medine ile Mekke'den On İki Sultan On Yiğidin Gelişi

Peygamber soyundan on iki sultan, on yiğit; peşlerinde elliden fazla şeyh, mürit ve yüzü aşkın muhafız gelir. Haberi alan Kadamış Han hemen Boston'a durumu anlatır. Cezbilek'in nişanlısı geliyormuş diye bildirir. Boston kırk yiğidine emredip tedbir alır. Kendi hayvan olsa da insandan fazla akli olan Karaboz olup duran işleri sezgisiyle önceden görmektedir. Akşam vakti Karaboz, Boston'un karşısına çıkıp gelenlerin önünü kesmesini söyler. Alp Boston, Karaboz'u dinleyip atları ve yiğitleri savaşa hazırlar. Boston'un kırk yiğidi Peygamber soyundan gelen kişileri öldürmenin doğru olmayacağını düşünüp tasalanmaktadır. Boston o zaman niyetini açıklar. Gelenlerin güçsüz olduğunu onları korkutup geri göndereceklerini söyler. Gelenleri iki günlük yolda karşılarlar. Hepsinin elini ayağını tutup bağlarlar. Güveyi olacak şeyhi bulup durumu anlatarak gözdağı verirler. Böylece hepsini korkutup yollarından döndürürler. Sonra Boston ve kırk yiğidi dönüp olanları Kadamış Han'a anlatır.

Yağmalayan Kalabalık Düşmanı Boston'un Yenmesi

Kadamış Han'ın kalabalık halkı büyümektedir. Düşmandan tasası yoktur, bozkırları geniştir, yaylakları bin bir çeşit otlarla çiçekle bezenmiştir. Malları çoğalıp yaylayı doldurur. Her gün eğlence, her gün toy huzurla yaşamaktadırlar. Günlerden bir gün Hıtay ve Kalmuk birleşip Kadamış Han'ın ülkesine gelmekteymiş diye bir haber ulaşır halkın neşesini kaçıtır. Bu haberi alan Boston hiç telaşa düşmez. Kadamış Han'ın ülkesindeki yiğitlerden bir ordu kurar. Ordunun ismini kırk ordu diye adlandırır. Koca bozkır askerlerle dolar. Öte yandan düşmanın ordusuna da rehberlik eden seçkin devler vardır. Onları atlar taşıyamadığından yaya gelmektedirler. Önde giden devler altmıştan fazladır. Büyüklüklerine baksan urgan boyunda, ellerindeki gürz otuz batman ağırlığındadır. Kadamış Han'ın askerleri bu devleri görünce ağızları açık kalır. Boston'a

baksan cesur alp korkusuzca yürür. Devler gürzlerini yere vurduğunda yer sallanmaktadır. Askerlerin benzi sararır. Boston, askerlere dönüp devleri ben öldürürüm siz gerisini halledin deyip öne atılırlar. Boston, Karaboz gibi kerametli atı koşturur, uçarak devlerin başına yetişirler. Alp Boston belindeki Zülfikâr'ı çıkarıp bir vuruşta altı devin başını uçurur. Bir daha sallar kılıcını, yedi devin başı yere düşürür. Boston öteye beriye koşturup devleri darmadağın eder. Karaboz gibi ulu ata baksan şahin olup kanatlanmış, düşman askerlerinin üstüne uçup hepsini perişan etmiştir. Düşman alpların güçsüz düştüğü sırada Boston yiğitlerine savaş için emir verir. O zaman Boston'un kırk yiğidi düşman askerlerinin arasına dalıp büyük kayıp veririrler. Düşman ölüleri dereleri doldurur. Boston zülfikârını eline alıp sallasa otuz düşmanın başı düşer, sola sallasa kırk düşmanı devirir. Öne doğru sallasa ileri atılan altmış Hitay'ın gövdesini yere serer. Boston Kудay'a yalvarıp düşmanın ordusunu ortadan yarıp gitmektedir. Kırk yiğidi iki yandan kırgın yapar. Düşman kanı su gibi akar. Huzur içinde yaşayan Kırgız halkına felaket salayım, yağmalayıp malını alayım diyen Kalmuk ile Hitay'ı Boston ve kırk yiğidi perişan eder. Zorlu bir savaş olur, ölüler dağ gibi yığılır, kırgınlı savaş olur. Kırgız'ın gelinini kızını cariye yapalım, yurdunu yağmalayıp korkak erlerini öldürelim diye düşünüp gelen düşman yerle bir olur. Kadamış'ın kalabalık halkı Boston ve kırk yiğidinin alplığını iyice görür. Alp Boston düşmanı perişan edip Kadamış Han'ın huzuruna çıkıp selam verir. Kadamış Han o zaman Ulu Boston'u takdir edip dua eder. Düşmanı böylece yenen Alp Boston ana babasını, yurdunu unutup rahatlıkla yatıp kalır. Gün dönüp aylar geçer, ay dönüp yıllar geçer. Boston'u böylece bırakıp onun ana babasından yurdundan haber verelim.

Karaboz'un Söyledikleri Bostun'un Yurda Dönme Hazırlıkları

Düşmanı yenen Alp Boston, Cezbilek gibi güzeli yanına alıp zevk sefa ile yaşamaya başlar. Yurdunu unutup yatıp kalır. Güzel Cezbilek, akşam olunca Karaboz'un ipekten heybesine kişmiş yemini doldurup getirip önüne sunar. Karaboz başını öte tarafa çevirip ağzını yeme vurmaz, kederle dikilip Cezbilek'e itibar etmez. Cezbilek olanlara anlam veremeyip Boston'a gelir. Boston sarhoş olduğu için Cezbilek'i duymaz. Tan atarken Cezbilek yine yemi alıp Karaboz'un yanına varır. Karaboz yine aynı davranır. O vakit Cezbilek Boston'un yanına varıp uyandırarak durumu ona anlatır. Boston davranıp can yoldaşı, akıl danıştığı Ulu Karaboz'un yanına gider. O zaman olacakları önceden sezen Karaboz insan gibi dile gelip söyler:

“Erligin var aklın yok Boston, beynin var fikrin yok Boston. Sen ana babanı unuttun. Burada yatıp kaldın. Kalabalık halkın yok oluyor. Ana babanı düşman bastı, halkını düşman esir aldı, yaylaları dolduran mallarını düşman sürüp götürdü. Yurdunu yabanî hayvanlar sahiplenmiş Boston. Sen yurdunu özlemediysen ben özledim. Sen ana babanı özlemediysen ben yaşlı babamı özledim. Sen zevke dalıp yattığında ben varıp haber aldım, yaşlı babama altı günde dönerim diye söz verdim. Sen gitmezsen ben varıp gideyim Boston.” Karaboz böyle söyleyince Boston, da söyler:

“Bana akıl veren sen isen, bilmediğim yollarda rehberim sen isen, uzağı yakın eden sen isen, senden nasıl ayrı kalayım? Varıp yok olan halkımı bulayım. Talan eden düşmanı bulup hepsine kırgın salayım. Rapşan Kıpçak yurdumu yağmalayanı paramparça edeyim.”

Boston böyle söyleyip Cezbilek’e gidip olanları anlatır. Yola çıkmaya kararlı olduğunu belirtir. O vakit Cezbilek sırrını açıklar. Kardeşi Karaçaç’ın Boston’u kandırdığını gidip gelmesin diye kendisine gönderdiğini söyler. Karaçaç’ın kendisine mektup yazdığını Boston’u çağır diye akıl verdiğini söyler. Ardından gebeliğinden şüphelendiğini, kendisi uzaklara gidince çocuğa ne isim vereceğini sorar. Babam nerde deyip duran çocuğa ne cevap vereyim diye söyler. Cezbilek böyle deyince Boston cevap verir:

_Erkek olursa çocuğum adını Börübay-Sultan koy. Kız olursa kendin ad bul. Büyüyüp babasını sorduğunda gittiğim yeri anlatıp yol göster.

Boston böyle deyip sözünü tamamlayınca Cezbilek, çocuğun büyüüp izini sürüp sen bulduğunda onu nasıl tanıyacaksın bir nişan bırak diye söyler. Cezbilek böyle deyince Boston, Karaçaç’ın kendisi için hazırladığı işlemeli keseyi nişan olarak bırakır. Cezbilek ile vedalaşıp uzun yola yönelir. Varıp Kadamış Han’ın iznini ister, hayır duasını alıp yola çıkar.

Boston’un Yurduna Yönelmesi

Boston yola düzölmeye, hazırlandığında Cezbilek, Karaboz’un yanına varıp ona derdini açar:

“Kurban olayım Karaboz, hayvan değil kişisin. Kerametle Ulu Boston’a yol gösterip nice zorlukları aşmasında sen rehber oldun. Olacakları önceden sezip sen yol gösterdin. Aşılmaz yolları seninle aştı, geçilmez yerleri sen geçirdin. Onun gören gözü, işleyen akli oldun. Şimdi de ona rehberlik edeceksin. Uzak yerlere varıp düşmanla savaşmasında sen yoldaşı olacaksın. Boston halkını bulup düşmanı kırdığında, kurban

olayım Karaboz onu bana geri ulaştır. Sabredip bekleyeceğim, yıllar geçse de aldırılmayıp gözleyeceğim.”

Cezbilek böylece derdini anlatır. Gül gibi benzi solup sararır. Söğüt dalı gibi olup eğilir. Varıp Boston ile vedalaşır, dua edip kucaklaşıp yolcu eder. Karaboz’un sırtına binen Boston yel poyraz gibi yola çıkar. Kayberen soyundan olan Karaboz kanatlanıp uçar, altı aylık yolları üç günde aşar. Kara Dağ’a varıp kara taşın kara mağarasına Boston ile Karaboz acele ile girer. Karaboz gibi yürük atın hami atası o mağaradadır. Bunlar yetip gelinceye kadar gözünü yumup öbür dünyaya gitmiştir. Karaboz için koruduğu altını vardır. Karaboz onu görür, babasının ölümüne ağlayıp gözünden sel akar. Orada duran at başı büyüklüğündeki altını yutup eskisinden iki kat kuvvetli at olur. Sonra birlikte mağaradan çıkarlar. Boston Karaboz’un isteği üzere mağaranın ağzını kapatır. Ev gibi koca taşı kucaklayıp mağarayı gizler. O günden sonra kara taşta kara mağarayı kimse bulamaz. Alp Boston yurdunun olduğu yere gidip acıklı hali görüp hüzünlenir. Ulu Boston eskileri düşünüp hüzünlenir, halkın huzurlu günlerini bir bir gözünün önüne getirir. Babasını düşünüp içi acır, anasını düşünüp bağı yanar. Böylece Alp Boston’un aklı şaşar. O zaman Karaboz, Boston’a seslenir:

“Yurduna düşman gelip darmadağın ederek bırakıp gitmiş. Halkını önüne katıp gitmiş. Malını mülkünü yağmalayıp gitmiş. Kaybolanın yolunu bilmezsen kuzey taraftan ara diye akıl sahipleri söylemiş. Orada bulamazdan batıdan ara diye irfan sahipleri söylemiş. Eskilerin sözüne itibar edip önce kuzeye gidelim.”

Böyle diyerek Karaboz sözünü tamamlamalar.

Boston’un Aykan’a Rastlaması

Karaboz, zor günleri kolaylaştırır, aşılması zor yerleri aşıp geçilmesi zor yerleri geçip, sarı çölleri aşıp bir tepeye vardığında Boston’u ilerideki halk için uyarır. Bunlar içinde kargaşa varmış gibi huzursuzlaşıp duran halka doğru yürürler. Halkın içindeki kıpırtının nedenini Boston çözemez. Bu kalabalık halka düşman galip öç mü almış, yoksa suçsuz halkın huzurunu bozup ganimet için düşman gelip tarumar mı etmiş, acaba halkın hanı ölmüş de ağıt mı yakıyorlar veyahut taht kavgasına mı tutuşmuşlar, belki hanın kızına talip gelmiştir toyları var. Boston tüm bunları aklından geçirerek halkın halini anlamaya çalışır. Böylece düşünerek Boston halkın arasına girer. Bir grup öne çıkarak Boston’u karşılar ve kimliğini sorar. Boston kendini tanıtip kaybolan hayvanlarını aradığını söyler. Ardından görünen halkın ahvalini sorar. Boston’u karşılayan adam cevap verir:

“Aykan adında hürmetli bir hanımımız var. Halkını iyi idare eder, yoksulu doyurur, yetimi dudu kollar, halkın derdine kulak verir, halk onu sayar, ona itibar gösterir. Hanımımız yaşlılık çağına erişmiş, ölünce yerine geçecek oğlu olmadığından kederlenip gelinlik çağına gelen kızına uygun damat bulmak için yarış tertip etmiş. Türlü yarışlar yapıp yiğitler seçilmiş, ama cambı vurma yarışına gelince kimse attığı cambıyı düşürememiş. Sen alp kişiye benzersin var git cambıyı düşürüver, hanımızın kederlenen gönlünü neşelendiriver.”

Adam böyle deyince Boston, Karaboz gibi maharetli atı halkın ortasına sürer. Yayı ile okunu alıp bir vuruşta cambıyı yere indirir. Halk Boston’u takdir edip bu hanımızın kızı Altınay’a uygundur deyip ak keçeye sarıp Aykan’ın huzuruna çıkarır. Aykan, Boston’a bakıp ölçüp sınıyıp uygun damat buldum diyerek gönlü şad olur. Hemen bir toy düzenleyip ay yüzlü Altınay ile Boston’u evlendirir. Otuz gün oynama sürer, kırk gün toy sürer. Kırk birinci gün Allah’ın emri, Peygamber’in kavli deyip molla getirip nikâh kıyarlar. Kırk kız içinde salınıp duran Altınay ile Boston’un arası sıcak olsun diye beyaz kâseye duru suyu koyup önce Altınay ile Boston’a içirip ardından oturanların hepsine elden ele sunarlar. Kız ile güveyin arası duru su gibi olsun diye bunu böyle yapmışlardır. Bundan sonra bu âdet halini alır. Nikâh kıyılıp molla şeyhler gidince iki genç ak döseğe yatıp sarılırlar. Bu sırada Boston, Altınay’a söyler:

“Benim güzel eşim, ben uzaklardan geldim kayıp aramaya çıkıp ant içtim. Kaybımı buluncaya kadar bir kadınla birleşmeyeceğim dedim.” diyerek kılıcını kımından çıkarıp aralarına koyar. Sabah olunca Boston, Aykan’a durumu anlatıp yola çıkar. Kaybını kuzeyden bulamazsan güneye doğru git diyen hâkim sözünü rehber edinip yola düşer.

Boston’un Künkan’a Rastlaması

Boston zorlu bir yola çıkar, çok yerleri aşip halkımı nasıl bulurum diye akli şaşar. Karaboz’un kerametine güvenip ondan ümit eder. Anne babasını aklına getirip kederlenir, akıllı kardeşi Karaçaç’ı düşünüp hüzünlenir. Böyle düşünerek sıcağı kaynayan kara çölleri aşar. Kaynayan kum fırtınasına karşı direnir. Karanlık gece gibi fırtınada düldül Karaboz yolu şaşırmadan gider. Çölü geçip zahmetten bir miktar kurtulur. Dereleri, tepeleri, dağları aşip uzun yol gider. Yüksek dağa eriştiğinde Karaboz gibi kerametli at uzakta görünen şehri Boston’a haber verir. Şehre doğru yaklaştıklarında dört tarafa yayılmış kalabalık halkı görürler. Halkın halini anlamaya çalışın Boston’u yiğitler karşılarlar. Boston’a kimliğini sorduklarında cevap verir:

“Kayıp arayıp geliyorum. Aradığım kaybım; vatanını özleyip giden yedi erkek deve, onların peşinden koşan yürük deve, onun ardında dişi deve, onun ardında burnu bakır halkalı taylak. Onları arayıp duruyorum.”

Yiğitler görmedik deyip Boston’u hanın toyuna davet eder. Künkan denen merhametli hanın biricik kızı güneş ışığı gibi Kümüşay’ı yarışı kazanıp sen al diyerek Boston’u toya götürürler. Boston’u gören bahadrlar cüret edip güreşe katılamaz, eñiş oyununda öne çıkamaz. Mızrakla yarış olduğunda kimse mızrak dikip varamaz. Boston’a baksan tüm heybetiyle durmaktadır, elindeki gürzü yirmi batman dökme demirden, kalkanı altmış batman çelikten. Bu heybeti görenler yanaşıp yarışamaz, tüm ödüller Boston’a kalır. Son olarak cambı vurma kalmıştır. Alp Boston koşarak gider, bir vuruşta cambıyı yere indirir. Böyle olunca altmış pehlivan birleşip Boston’u takdir ederek ak keçenin üstüne oturturlar. Künkan’ın gönlünü hoş edecek güveyi geldi deyip otağa götürürler. Gönlü şad olan Künkan, Kümüşay gibi güzeli Boston’a verir. Kırk gün toy sürer, otuz gün oyun sürer. Mollalar gelip iki gencin nikâhını kıyarlar. İki gencin arası su gibi olsun deyip oradaki herkes sudan içer. Boston, Altınay’a söylediklerini Kümüşay’a da söyleyip Künkan’dan müsaade isteyip yola çıkmak istediğinde Künkan söyler:

“Yaşlılık çağım eriştiğinde halkımı yönetecek bir evlat buldum diye sevinmekteyim, bu taht senin bırakıp nereye gidiyorsun. Senin kaybım diye söylediğin vatanını özleyen yedi erkek deve, soy ataların olur. Koşup duran yürük deve, öz han baban olur. Memesi sütlü ak deve öz anan olur, burnu bakır halkalı toylak kardeşin olur. Kurbanın olayım Boston uzun yola çıkıp onları bulacaksın, ben gibi biçareyi bırakıp ne zaman döneceksin?”

Künkan böyle deyince Boston onu teselli edip iznini alıp yola düşer, Karaboz ile Alp Boston güneye yönelip çok yol gider.

Boston’un Halkını Arayıp Bulması

Alp Boston, Karaboz’u kamçılıyıp çok yol gider. Karaboz’a baksan koşarken fundalıkları devirir, bastığı taş kırılıp bozkıra sıçrar, ayak izi çukurluk bırakır. Böyle hızlı gidip dere, tepe aşar. Gece gündüz yol gidip bir tepede deve güden çobana rastlarlar. Boston deve çobanına kimliğini sorunca çoban söyler:

“Ey bahadır derdimi niye açarsın. Bu güttüğüm develer Han Buuba’nın idi. Han Buuba ahir ömründe ikiz çocuk sahibi oldu. Oğlu bahadır çıktı, doğudan bir kız kendine âşık oldu diye onu almaya gitti. Kızı yalancı çıktı; batıdan bir bahadır çağırıp halkı

yağmalattı. Halkı batıya sürdürüp o er ile evlendi. Vaktiyle ben de bir bey idim şimdi deve çobanı oldum.”

Boston çobanı dinleyip ilerler. Yılkı süren birine rastlar, kederden bitap düşmüş çobana kimliğini sorar. Yılkı çobanı açıklar: “Evvelini sorarsan Han Buuba’nın yılıkısını güderim, şimdisini sorarsan yağmalayıp alan Ayşakan’ın yılıkısı.” Yılkı çobanı da deve çobanının dediklerini der. Karaçaç’ın hilesi ile Kıpçak-Kırgız’ın Farslara nasıl esir olduğunu anlatır. Bir yandan anlatıp aksakallı çoban bir yandan da ağlar. Böylece Boston, olup biteni iyice anlar. Halkının burada olduğunu bilir, kız kardeşine iftira atıldığını düşünür. Biraz daha gidip sığır çobanıyla karşılaşır. Yoksulluktan zayıflamış, üstünde düzgün giyimi yok, ayakları yarılmıştır, cefa çekip kederlenmiştir. Boston bu çobana yaklaşır sığırların kime ait olduğunu sorar. Saçı sakalı birbirine girmiş, zayıflıktan derisi kemiğe yapışmış ihtiyar açıklar:

“Güttüğüm sığır, öncesini sorarsan Han Buuba’nın idi, şimdisi ise Ayşakan’ın. Hüda’m öldürmeyip bana eziyet etti, öz yurdunda halkımı idare ederdim. Çaresizlerin, güçsüzlerin dayanağı olurum. Şimdi ise bu güçsüz halimle sığır çobanı oldum.”

Boston söylenenleri dinleyip yaşlı adama eşlik ederek yürür. Az ileride bir kalabalık ortalarına aldıkları bir adamı dövmetedir. Boston yetişip varınca herkes heybetinden ürküp dağılır. Boston dayak yiyen adamın suçunu sorup işini iyi yapmıyor cevabını alır. Yerde yatan halsiz Kırgız’ın üstünde giyimi yoktur, tabanları dilim dilim yarılmış kan akmaktadır, dayak yediğinden kıvranıp yatmaktadır. Bu hali gören Boston hiddetlenip kılıcını sıyrır, bir sallayıpta toplanan adamların on beşinin kellesini uçurur. Yerde yatan Kırgız’ı alıp atlardan birine bindirir. Olanı biteni bir de ondan dinler.

Karaçaç’ın Boston’u Aldatması

Hilesi bol Karaçaç, Boston’u doğuya gönderip öz ana babasına eziyet etmiş, Batı’dan Ayşakan gibi eri çağırıp yurdunu yağmalattırılmış, öz halkına zulmetmiştir. Ama hilekâr, Boston’un dönüp geleceğini tahmin edememiştir; döndüğünü duyduğunda içini sıkıntı basıp daralır. Bunu fark eden Ayşakan ne olduğunu sorup öğrenir, Karaçaç’ın yönlendirmesiyle yiğitlerini yanına alıp tahtını terk edip kaçır. Karaçaç’a gelince hilebaz bir hile kurar zihninde. Erini sakladıktan sonra kendisi için kötü bir oda yaptırır. Hastalıkla yatıyorum, derman bulmadan inliyorum diye Boston’a söylerim diye düşünür. O öylece yatadursun, Alp Boston sorup soruşturup han şehrini bulur. Boston’un geldiği hilekâr Karaçaç’ın içine doğar. Birkaç kişi gönderip ağabeyini

çağırır. Boston gelince kötü odada acıdan kıvranan kardeşini görür. Karaçaç kendisini hasta gibi gösterip inler:

“Kurban olayım ağabey sana nasıl haber getireyim deyip durmaktayım. Sen uzak diyarlara gidince güçlü düşman gelip yurdu bastı, malı mülkü yağmalayıp halkı köle etti, yaşlı anam ile babamı güçten düşürüp eziyet etti. Beni zorla alıkoyup evleneceğim dedi, kabul etmeyince de kara canıma eziyet verip beni bu hale düşürdü. Her gün ağlayıp seni düşündüm. Ağabeyim gelip kurtarsa diye bekledim.”

Karaçaç gözyaşı dökerek anlatınca akılsız Boston inanır. Hiddetlenip Aşşakan’ın haberini sorar. Karaçaç, kaçıp gitti diye ağabeyine bildirir. Çok uzağa gitti nereden bulursun, onu bırak benim hastalığıma şifa olacak ab-ı hayatı bul deyip verem gibi hastalığa uzakta bulunan yüksek kayalıklardaki su iyi gelirmiş deyip Boston’dan rica eder. Boston yerinden fırlayıp tabipleri, eczacıları çağırır. Böylece Boston’un geldiği haberi halka yayılır. Halk sevinçten kıvanadursun tabipler Karaçaç’ı muayene edip bir hastalığı yok hile yapıyor diye Alp Boston’a bildirir. Eczacılar erini kaçırap seni hastalıkla kandırıyor, sağlamdır diye söyler. Bunun üzerine Karaçaç, Boston’u çağırır; sağ canına eziyet edip çokça ağlar. Halkın kendisine iftira ettiğini, hastalığını önemsemediklerini bildirerek, abı-ı hayat suyunu bir daha Boston’dan ister. Kardeşi böyle deyince Boston ona inanır. Hilebaz Karaçaç onun aldandığını anlayıp ağabeyini misafir eder. Şarabın içine uyutan ilaç atıp üç gün üç gece Boston’u uyutur. Boston uyuyunca Aşşakan’ı çağırıp olanları anlatır. Tabip ve eczacıları tehdit edip, Boston uyandığında hastalığımanın doğru olduğunu ve tek çaresinin ab-ı hayat suyu olduğunu söylemezseniz kellenizi uçururum deyip korkutur. Boston uyanacağı vakit Aşşakan kaçar, Karaçaç hastalık taklidi yapıp tabip ve eczacıların gelmesini ister. Boston kardeşine inanıp onları getirtir, onlar Aşşakan’dan korkup yalan söyler. Kardeşin hastadır, tek çare ab-ı hayat suyu derler. Bunu duyan Boston ab-ı hayatı bulup kardeşimi kurtarayım deyince Karaçaç sevinir. Üç yaşında teke kestirip derisinden tulum yaptırır. Tulumu eğere asan Boston yola çıktığında Karaboz kederlenip şunları söyler:

“Ben senin gibi ahmakla neden yolumu birleştirdim. Kız kardeşin seni aldattı. Şarabına ilaç koyup uyuttu. Sen uyuyunca tabip ve eczacıları korkuttu sonra yalan söyledi. Benim ayaklarımı bağlayıp yürüyemesin diye toynaklarımın dibine çelik mih çaktılar. Kulaklarım duymasın diye kurşun döktüler.”

Bunu söyleyen Karaboz, inanmazsan işte diye kulaklarından dağ gibi akan kurşunları yuvarlar. Ayaklarıma bakıp çivi izini gör diye söyler, ama Boston Karaboz’un

söylediklerine asla inanmaz. Bunun üzerinde Karaboz, Boston'u ana babasının bulunduğu çadıra götürür, çektikleri eziyetleri görsün diye düşünür. Boston ana babasına ehemmiyet vermez, anam babam deyip Karaboz'a inanmaz. Beni ab-ı hayata götür diye emredince Karaboz, "Giden adam çok olmuş, dönen hiç olmamış. Nice devler o yolda helak olmuş. Sen doğru sözüme inanmadın." deyip kederlenir.

Boston'un Yedi Başlı Kocakarıya Rastlaması

Boston ile Karaboz yola çıkıp bir hayli yürür. Bir yere geldiklerinde Karaboz, Boston'a savaşmaya hazırlanmasını söyleyerek yol kıyısındaki yedi başlı celmegozu haber verir:

"Yol kıyısında oturan yedi başlı celmegozun dünyanın dört bir yanını dolaşan sağlam bir atı var. Gövdesindeki yedi başında şekil değiştirip duran yedi türlü saçı var. Bir bakarsın kararır, bir bakarsın göğeri, arkasında ağarır, görenin yüreğini hoplatır. Yelip duran bakır tırnaklı kocakarının yer üstünde iki oğlu var, ikisi de devdir. O devlere rastlayan yok olur. Yer altında beş dev oğlu var, eceli gelenler bunlara rastlar. Bu kocakarının sezgisi çok kuvvetliymiş. Gelen alpları önceden bilip çocuklarına haber verirmiş. Şimdi durma yanındaki davula vur. Eğer kocakarı sestem korkup kaçarsa Hüda seni kollamaktadır. Kaçmayıp durursa işin zorlaşacak. Yol kıyısındaki kocakarı elindeki iğne ile yer yarığını dikmektedir. Dikmesinin sebebi, alplar at sürüp yolu tozuttuğunda yer altındaki çocuklarına toz ulaşip onları ahmak yapmasın diyeymiş. O iğneyi eline aldığı anda ben hızlıca koşup yanına varırım. Sen bir vuruşta yedi başı uçurursan çok iyi. Biri bile kalsa bize zorluk olur. Kocakarının yeryüzünde suyun başında bekleyen iki dev oğlu var."

Karaboz bunları söyleyince Boston davula vurur ama kocakarı kaçmaz. İğnesini alıp yer yarığını dikeceği an Karaboz'un üstündeki Alp Boston kılıcını çalar. Bir vuruşta altı kafasını koparır, biri gövdede kalır. Kocakarı fırlayıp kaçar, Boston peşinden koştururken Karaboz'la birlikte yer yarığından aşağı uçar. Alp Boston böylece başına kaygı alır.

Boston'un Yer Altına Düşmesi

Yer altına düşen Boston'un, eklemeleri sızlar, tabanları zonklar. Bakar ama nefes alan bir canlı göremez. Sırtına bindiği Karaboz'un nerede olduğunu bilemez. Çare bulamayıp aklı şaşar. Karaboz'un kişnemesini duyup yanına varır. Karaboz'un kalça kemiği kırılmış, ayağa kalkmadan acı acı kişnemektedir. Boston'a seslenip heybedeki ilaçları kendisi için hazırlatır. Sonra Boston'a kurtuluşun yolunu anlatır:

“Biz yer altına düşüp çaresiz kaldık. Yedibaşlı celmegoz varıp dev çocuklarına haber vermiştir. Bunlardan kurtulmanın çaresi; buradan bir günlük yola sen git, orada bir ağıl yeri kadar büyük çınar var. Çınarın üstünde Alp Kara Kuş’un yuvası var. Kara Kuş her yıl buraya yumurta bırakır. Yavrusunu her yıl ejderha yer. Alp Kara Kuş’u soracak olursan yedi gün yer üstünde gezer, döner yer altında da yedi gün gezer. Bu sürede yavrularına yiyecek hazırlar. Ertesi gün Alp Kara Kuş gelecek, kuş gelmeden ejderha yavrularını yutayım diyecek. Sen varıp yetiş, yavruları kurtar. Ejderha geldiğinde çınara altı kez dolanıp gücü kesilince nişan alarak ok at. Eğer ejderhayı vurursan talihlisin, vuramazsan o seni yutar.”

Karaboz’un söylediklerini duyan Boston, hazırlanıp yola koyulur.

Boston’un Alp Karakuş ile Dost Olması

Boston; dere tepe yürüyüp sık ormanlardan geçip bitap düşerek, şaşırıp bakarak akşama kadar yürür. Ulu çınarın başına varıp yuvayı gözetlemeye koyulur. Akşam vaktine doğru ejderha kulakları sağır eden sesiyle gelir. Çınara altı kez dolanıp yuvaya ulaşacak olur. Alp Boston’un nişancılığı burada belli olur. Bir atışta ejderhanın beynini dağıtır. Ejderhanın altı kez çınara dolanan gövdesi yere düştüğünde yer sarsılır. Boston, ölen canavarı üç parçaya böler. Boston sonra tırmanıp Alp Kara Kuş’un yuvasına çıkar. Kendisinden korkan yavrular dile gelip insan gibi konuşur, Boston’dan korktuklarını belirtirler. Boston, korkan yavrulara üç parçaya böldüğü ejderha ölüsünü gösterir. Ejderha ölüsünü yuvaya attığında çınar ağacı üç kere sallanır. İki yavru ejderha ölüsünü yer, annelerine göstermek için başını ayırırlar. Sonra Boston’a seslenip şöyle der:

“Anamız bize azık olsun diye gördüğü canlıyı öldürüp getirir. Doksan geyik bir tarafta, doksan dağ koçu bir tarafta toplar getirir. Sen yuvamıza girip içimizde saklanmazsan ettiğin iyiliği öğrenmeden anacığım seni de yer. Gel yuvamızda saklan, biz seni anamıza anlatalım öyle çık.”

Yavrular böyle deyince Boston iki yavrunun arasına saklanır. Akşama doğru bir kasırğa çıkar. Küçük taşlar yağmur gibi yağar, ev gibi büyük taşlar yerinden oynar, ağaçlar savrulur. Bunu gören Boston telaşlanır. Yavrular Boston’un telaşını görüp korkmamasını, bunun bir kasırğa olmadığını, annesi Alp Kara Kuş’un geldiğini söylerler. Alp Kara Kuş yuvaya gelip yavrularını sağ görünce çok sevinir. Yavruların ejderhadan nasıl kurtulduklarını sorduğunda yavrular Boston’un yaptığı yiğitliği anlatıp ejderhanın başını analarına gösterirler. Kuş, başı yedikten sonra Boston’un nerede olduğunu sorar. Yavruları, annelerinden söz aldıktan sonra Boston’u gösterirler. Alp

Kara Kuş, Boston'u yutuverir. Annelerinin iyiliğe karşı kötülük yaptığını düşünen yavrular hemen Boston'u kurtarmaya çalışırlar. Sonunda Alp Kara Kuş, Boston'u kusar ve şunları söyler:

“Amacıma ulaşamadım, zar zor iki kez hazmettim. Üç kere hazmetsem ateşte yanmaz olurdu, suda boğulmaz, mızrak değse delmez olurdu. Ama siz toyluk ettiniz müdahalede bulundunuz.”

Ulu Boston kuşun ağzından gök demir olup çıkar. Alp Kara Kuş Boston'un yer altında olma nedenini sorar ve yardım etmek istediğini söyler. O zaman Boston olanları anlatır. Alp Kara Kuş düşmanına karşı beraber savaşalım deyip kendi nişanı olarak bıyığından iki kıl verir. Sağlam yerde sakla, gerek olunca tüttür diye tembih eder. Alp Kara Kuş ile vedalaşıp yola düşen Boston, Karaboz ne haldedir diye düşünerek acele ile gider. Köklü çınar gelse devirip gider, karşısına dağ çıksa alt üst edip gider, akışı kuvvetli su gelse geçip gider. Karaboz'a ulaştığında başından geçenlerin hepsini biliyor olduğunu görür. Karaboz geçen zaman içinde iyileşir. Birkaç gün orada otlayarak iyice kendine gelir. Yola çıkacakları zaman Karaboz, Boston'a olacakları söyler:

“Kardeşin Karaçaç seni dönülmez yollara salıp anan ile babanı ağlattı. Halkımı çaresiz bıraktı. Bir an önce yer üstüne çıkmaya geçit bulalım. Yedi başlı cadının beş başını kesip elinden kaçırdın. O gidip beş dev oğluna haber saldı, hepsi seni öldürmek için bekler. Yolun buradan sonrası tuzaklarla dolu. Başımızı daha fazla belaya sokmadan geri dönelim. Halkı kurtarıp huzurlu bir yaşam sürelim.”

Karaboz ne kadar söylese de Boston'u ikna edemez. Kardeşine güvenen Boston ab-ı hayatı bulmakta kararlıdır. Üstelik kendisine “korktu, kaçtı” dedirtmektense ölmeyi yeğler. Karaboz'u ileri sürer, yedi başlı cadıyı aramaya koyulur. Dere, tepe, bel aşım insanın ayak basmadığı yerlere gider. Yüksek dağları aşım, acayip şeyler görüp bir çöle ulaşır. Çöl öyle sıcaktır ki kuma değen yanar. Devler bu çöle ulaşsa ölüp kalır, yürük atların iskeleti çıkar. Karaboz Boston'u bu çölden geçirir. Rüzgâr ile yarışım uçup giderler. Bir tepeye ulaşım Boston ön tarafı gözler. Gördüğüne inanamayım bakım kalım.

Boston'un Yer Dinleyen Mamıt'a Rastlaması

Karaboz gördüklerini Boston'a anlatım, yer dinleyen insana benzeyen mahlûktan haber verir. Karaboz ve Boston bu canlıya yaklaşımrlar. Boston atından inip yeri dinleyen sonra koşan bu kişiye ne yaptığını sorar. O zaman yer dinleyen Mamıt açıklar:

“Boston denen bir alp varmış, yeryüzünde birçok alpı yenmiş. Şimdi yer altına gelmiş. Yedi başlı cadının beş başını kesim ikisini bırakmış. Bu cadının beş yer altında iki de yer

üstünde oğlu var. Koşup onlara haber vermiş. Üçüncü oğlu Ak dev bizim halkı yöneten bir zalimdir. Bu devi ancak Boston öldürür. Ben yer dinleyerek karşılayıp yardımını isteyeceğim.”

Yer dinleyen Mamıt böyle deyince Boston kimliğini açıklar. Cadı kadının yerini Mamıt’tan öğrenir. Cadı büyük oğlu Çoyun Alp’e gitmiştir. Çoyun Alp’in yurduna giden çoktur ama dönen hiç olmaz. Mamıt, Ak devin kim olduğunu da açıklar, alpları yere seren, yemekle doymak bilmeyen, halkı haraca, vergiye bağlayan bir zalim olduğunu söyler. Güç yetiremezsen çağır deyip nişan olarak bıyığından iki kıl koparıp verir. Boston’a yolu tarif ettikten sonra vedalaşırlar.

Boston’un Uzağı Gören Mamıt’a Rastlaması

Boston ile Karaboz uzağa sürüp giderler. Bakarlar ki bir Mamıt kendilerini karşılamaktadır. Mamıt gelip Boston’un başından geçenleri sorar ve kendisinin iyi gören Mamıt olduğunu söyler. Olan biten her şeyi bu Mamıt görmüş ve Boston’un devlerle dövüşeceğini ummuştur. İyi gören Mamıt, devlerden kurtarması için Boston’dan yardım isteyince Boston Ak Dev’in yerini sorar. Ak Dev’in bir tepede av yaptığını söyleyen Mamıt, bıyığından kıl koparıp beni yardıma çağırmak istediğinde yak diye Boston’u tembihler. Boston ile uzağı gören Mamıt vedalaşarak ayrılır.

Boston’un Gölü Avurduna Dolduran Mamıt’a Rastlaması

Boston ile Karaboz dere tepe aşp bir gölün kıyısına varır. Bakarlar ki bir adam gölü avurduna doldurup yan taraftaki kuru göle boşaltır. Boşalan gölün balıklarını alıp yıgar. Sonra suyu alıp bu göle aktarır. Bu durumun nedenini merak eden Boston sorduğunda bu kişinin suyu avurduna dolduran Mamıt olduğunu ve kendisinin geldiğini haber alıp misafir etmek için balık topladığını öğrenir. Mamıt, Boston’a şunları söyler:

“Eğer Boston istese onun yanında olurum, Ak devle dövüşürken dövüşürüm. Gök devle çarpışırken çarpışırım. Kızıl devi perişan eder, Kara dev ile kapışır, Çoyun Alp’i yok eder öldürür Boston, ben de gerekirse yardımcı olurum.”

Boston, Mamıt’ın dediklerini duyunca “Boston’un haberini kimden aldın?” diye sorar. Mamıt, yedi başlı cadının bu haberi yer altına getirdiğini, büyük oğlu Çoyun Alp’in evine varıp öldüğünü anlatır. Karşısındakinin Boston olduğunu anlayıp balık ile bir güzel ağırladıktan sonra çağırırsan gelirim diyerek bıyığından iki kıl koparıp verir. Boston ile gölü avurduna dolduran Mamıt vedalaşırlar.

Boston'un Ak Deve Rastlayıp Dövüşmesi

Mamıt'la vedalaşıp yola çıkan Boston doğruca Ak devin otağına girer. Bakar ki tepe gibi bir Ak kadın ağzında şiş, eli ayağı bağlı durmaktadır. Varıp şişi kadının ağzından çeker, bu durumun nedenini sorduğunda Ak kadın anlatır:

“Ak Dev dışarı çıkınca ben yemeyeyim diye elimi kolumu bağlayıp ağzıma şiş koyar.”

Bunu duyan Boston kadını çözer, doyuncaya kadar ye doyunca bana haber ver diyerek çadırdan çıkar. Ak kadın doydum deyip gelince kalan erzağa bakan Boston; kırk aygır, kırk boğa, kırk dağ koçu, kırk teke, kırk dağ koyunu ve kırk kap ekmek görür. Hepsini bir hamlede yer. Sonra gururla atın üstüne binip Ak Dev'i karşılamaya gider. Öğleye doğru ak atın üstüne binmiş Ak Dev'in geldiğini görür. Boston çıkıp hiddetle gelen Ak devin yolunu keser. Ak Dev ile Boston birbirlerine mızrak atar. Yenişemeyince attan inerek dövüşürler. Dağ tozup toprak olur, su buharlaşıp kurur. Ak Dev doğrulup “Kovalayıp gelen ak kurt sıra senin hamle yap” der. Döndürüp Boston'u yere yıkar, Boston aşık kemiğine kadar yere girer. Sonra Boston bir hamle yapıp Ak devi kara yerin içine batırır. Boston, Ak Dev'in göğsüne oturup bastırır. Devın ağzından kara kan fışkırır. Dağ gibi olan Ak Dev yuvarlanıp kalır. Ak Dev'i yenince Karaboz, Boston'a seslenir:

“Gidelim Boston, beş devin içinde en güçsüzü Ak Dev'dir, onu yendim diye böbürlenme. Başka deve gitmeden buradan geri dönelim. Eziyet çeken halka ulaşalım.”

Boston Karaboz'un sözünü dinlemez. Karaboz ile Boston yola çıkıp birçok yerden geçip doğuya doğru yol gider. Bir yere ulaştıklarında Karaboz durup kalır. Azap çeken bir yurda benziyor deyip Boston'a haber verir.

Boston ile Çoyun Alp

Boston, Ak Dev'den sonra Gök Dev, Kızıl Dev, Kara Dev'i de yenip azap gören halkı özgürlüğüne kavuşturur. Sıra en güçlü dev olan Çoyun Alp'a gelir. Burada Karaboz, “Çoyun Alp'a saldırıp boş yere ölmeden geri dönelim, Çoyun Alp'a ok işlemez, kılıç onu kesmez. Çoyun Alp, dövüştüğünü yenen, azap verip öldüren yiğittir. Vahşi hayvanlara eziyet edip öldüren yiğittir. Dövüşmeden dönelim.” dese de Boston'u ikna edemez. Karaboz, kırılıp fikrini paylaşmadan onu üstünde götürür. Boston Alp Çoyun'la nerede karşılaşacağını Karaboz'dan öğrenemeyince yer dinleyen Mamıt'ın bıyığını ateşle yakar. Yer dinleyen Mamıt hemen gelir. Boston Alp Çoyun'un yerini sorduğunda Mamıt yanıtlar:

“Mesafesi üç günlük yol, bir grup kişiyle yola çıkmış. Altındaki yürük atı Karaboz’un altı katı büyüklüğünde.”

Yer dinleyen Mamıt bunları söyleyince Boston iyi gören Mamıt’ı da bıyığını yakıp çağırır. Alp Çoyun’un haberini sorduğunda Mamıt şunları söyler:

“Çoyun Alp’in büyüklüğü senden altı kat fazla, atının büyüklüğü atından altı kat fazla. Bugün Çoyun Alp’in av günü, dağda avlanıyor.”

Mamıtlar bu bilgileri verip dönmesi için Boston’u ikna etmeye çalışsalar da başarılı olamazlar. Boston korkup kaçıyorsa Çoyun Alp’in elinden ölmeyi tercih eder. Av yapan Çoyun Alp’in karşısına çıkar. Ok atar, Çoyun Alp umursamaz. Zülfikârıyla vurur. Çoyun Alp aldırılmaz. Ay baltasını sallar Çoyun Alp’a işlemez. En sonunda Çoyun Alp bu ayağımın altındaki kim diyerek Karaboz’la birlikte Boston’u tutup kaldırır. Buna odun taşıyan deyip devlerine emanet eder. Boston böylece odun taşımaya başlar, sırtı yağır olur. Günler geçip ay olur, aylar geçip yıl olur, Alp Boston böylece Çoyun Alp’a kul olur. Boston bir yolunu bulup Çoyun’u yenmeliyim diye düşündüğünde Karaboz şunları söyler:

“Sen Çoyun’u yenemezsin, Onu yenmenin tek yolu sana âşık olan üvey kızı Kunduzay’dan Çoyun’un canının nerede olduğunu öğrenmektir. Ancak o zaman ok işlemez, mızrak batmaz Çoyun Alp’ı öldürürsün.” Bunu duyan Boston, Karaboz’u Kunduzay’a gönderir. Bu arada Çoyun Alp ava çıkmıştır. Yedi gün boyunca avlanan Çoyun Alp, sonra çalışan halkın arasına gelmektedir. Yine ava çıktığı bir gün Karaboz, Boston ile Kunduzay’ı buluşturur. Kunduzay, Boston’a olan aşkını itiraf edip Çoyun Alp’la ilgili şunları söyler:

“Şehrin içinde demir bir ev var. O evin içinde demir bir sandık var. Çoyun Alp’in canı bu sandığın içindedir. Demir evi altmış dev bekler. Ben anahtarını çalar gelirim ama sonrasını siz halledin.”

Kunduzay bunları söyleyip gider. Yedinci gün dolup Çoyun Alp avdan döner. Kunduzay hile ile anahtarını Çoyun Alp’in koynundan alır, getirip Boston’a verir. Boston’a şunları söyler:

“Demir evden sandığı alıp açtığında yedi kat sandık var. Altısını açtığında son sandıkta yedi tane kara kuş yatar. Kuşların hepsinin kaçırmadan tutup başını kopardığında Çoyun ölür.”

Kunduzay bunları söyleyip yedi gün sonra üvey babası Çoyun Alp’la ava çıkar. Alp Boston akşam vakti demir eve yönelir. Kılıcını sağa sallasa otuz devi yıkar, sola sallasa

diğer otuz dev yere serilir. Boston demir evden demir sandığı alıp altmış devi demir eve taşıyarak kapıyı kilitleyip oradan uzaklaşır. Altı sandığı aceleyle açıp yedinci sandıktaki yedi kuşu görür. Altısının başını koparıp yedincisini kuşağına koyar. Karaboz ne kadar uyarlsa, yedinci kuşu da öldür dese de dinlemez. Bu arada ava giden Çoyun Alp öğleden sonra hastalanıp şehrine yönelir. O zaman Kunduzay, Boston'un kuşların hepsini öldürmediğini anlar. Avdan hastalanıp dönen Çoyun Alp'in yolunu Boston keser. Kunduzay durumu anlayıp hızlı davranıp Boston'un kuşağındaki kuşun kafasını koparır. Koca dev yere yuvarlanır. Boston, devin bacağının altında kalır. Ölmek üzereyken Karaboz'un bulduğu bir çareyle kurtarılır. Uzun süre hasta yatan Boston iyileşince Çoyun Alp'in esir ettiği devlere özgür olduklarını söyler. Çoyun Alp'in altmış dev kadını vardır. Onları, devlerden zorla almıştır. Bunlardan biri de Kunduzay'ın anasıdır. Kunduzay'a durumu anlatıp Boston'la birlik olarak Çoyun Alp'i öldürünce ihtişamlı bir toyla Kunduzay ve Alp Boston'u evlendirirler. Boston Kunduzay ve anasını da yanına alarak halkla vedalaşıp yola çıkar.

Boston'un Yer Üstüne Çıkması

Aradan günler, aylar, yıllar geçer. Alp Boston bütün âlemi dolaşıp devleri perişan eder. Halkı özgürlüğüne kavuşturup, Mamıtları han ilan edip Alp Kara Kuş dostuna ulaşır. Boston Alp Kara Kuş'tan kendisini ve ailesini yeryüzüne çıkarmasını ister ama Alp Kara Kuş yaşlandığını ailesiyle birlikte onları taşıyamayacağını sadece atı ve Boston'u altmış iki kere dönüp yeryüzüne çıkarabileceğini söyler. Ailesine yer altında bakacağına söz verir. İki yavrum kanatlanıp güçlendiğinde aileni sana getirir der. Boston bunu kabul edince Kunduzay'ın içi kederlenir. Kunduzay'ı teselli etmek için Boston, Mamıt dostlarını çağırıp hepsine görevler verip Kunduzay'ı neşelendirmelerini ister. Üç yıl içinde yeryüzüne getirtirim diye söz verip vedalaşır. Karaboz adlı atın dizgininden tutup silktiğinde at aşık kemiğine dönüşür. Onu cebine atıp Alp Kara Kuş'un kanadına binip yükselir gider. Yeryüzüne ulaştığında cebindeki aşık kemiğini aşık oynar gibi atar. Karaboz birden ayaklanıp sevinç içinde Boston'a gelir. Boston ve Karaboz yeraltına düşeli altı yılı geçmiş yedi yıl olmuştur.

Boston'un Yer Üstüne Çıkıp Ab-1 Hayata Ulaşması

Boston yeryüzüne çıktığında atı ile söyleşir. Hasta kardeşim Karaçaç'ı iyileştirecek ab-1 hayatı bulalım, der. Karaboz, Karaçaç'ın hilesini ne kadar anlatsa da ona inanmaz. O zaman Karaboz, ab-1 hayatın başında bekleyen cadalozun iki dev oğlunu haber verir. Boston'a bu iki devin maharetlerini anlatır. Sonra Boston'u sırtına alıp çok yol gider,

ab-ı hayatın olduğu yaylaya yaklaşır. Boston'a seslenerek sırtından koşumlarını çıkarttırır. Niyeti iki devin yürük atlarının arasına uyuz tay şeklinde girerek atları hile ile kandırmaktır. Karaboz, tay kılığında iki atın yanına gelir. İki yürük at bu uyuz tay bizim yanımıza nasıl gelir diye hiddetlenip saldırır. Karaboz önlerinden yavaşça kaçıp yürük atları peşine takar. Kayalık bir yerde birine çifte atarak kayalardan uçurur. Diğer yürük at geri dönüp durumu devlere haber verir. Bu arada Karaboz da Boston'a gelip iki devin bir ata binip kendisine doğru geldiğini söyler. Kaçıp dağ kovuğunda gizlenip bir çare bulalım diyen Karaboz'a Boston çıkışır; kaçacağıma devlerin elinde ölürüm, der. Karaboz'un üstüne binip devlere doğru sürse de Karaboz, devlere bir kere görüldükten sonra dağ kovuğuna çıkar. Buldukları yer yalçın kayalıktır. Yürük atın üstünde iki dev Boston'u takip eder. Karaboz uygun bir yer kollayıp yürük ata çifte atar. Sendeleleyen at, iki devle birlikte kayalıklardan yuvarlanır. Böylece Boston devlerden kurtulur. Akıllı Karaboz, bu sefer Boston'a ab-ı hayatı bekleyen Zımırık kuşunu haber verir. Bu kuş gördüğü canlıyı öldüren heybetli bir kuştur, hiçbir canlı ona güç yetiremez. Bunun çaresini de Karaboz bulur, koşumlarını sırtından aldirtıp başını Hüda'ya kaldırıp kişneyerek bir o tepeye bir bu tepeye koşar. Gökyüzünü bulutlar kaplar, gün boyunca şiddetli yağış olur. Gece boyunca keskin ayaz olur. Karaboz bunları yapar ve böylece Zımırık kuşunun donup kalmasını sağlar. Boston ve Karaboz ab-ı hayatın başına geldiklerinde ilkin donup kalan Zımırık'ı öldürürler. Sonra her hastalığa deva olan, içenin bin yaşına gelse de ihtiyarlamadığı ab-ı hayat suyundan içip gençleşirler. Boston Karaçaç'ın verdiği tulumu iyice doldurup yola çıkar. On beş günlük yol gidip bir ardıcın gölgesinde uyurlar. Su tulumu ardıcın gövdesinde asılıdır, onlar uyuduğu sıra bir kuzgun yiyecek aramak için tulumu gagasıyla deler, ab-ı hayattan içer. Suyun bir kısmı da ardıç ağacının köklerine ulaşır. O günden sonra ardıç ağaçları ve kuzgun kuşları ölümsüzlüğe ulaşır, çok yaşayan canlılar olurlar. Ab-ı hayattan içen ardıç ve kuzgun bin yıl yaşar. Bu arada Boston alp uykusundan uyanıp tulumun delindiğini görür. Bakar ki içinde bir kâselik su kalmıştır. Ab-ı hayata dönüp tulumu doldurmak istese de Karaboz'un uyarısı üzerine yurda dönmeye karar verir. Yurduna vardığında halkın perişan halini görür. Kimliğini açıklamadan doğruca ana-babasının yanına gider.

Boston'un Ana-Babasına Rastlaması

Boston yurduna vardığında bir koyun çobanı görür. Onun babası olduğunu anlar. Perişan halde olan bu ihtiyar eski hanlık günlerini sayıklayıp on iki yıldır kölelik

yaptığını söylemektedir. Boston ihtiyarın yanına varıp kimliğini açıklar, babasıyla kucaklaşıp hasret giderip onu çadıra götürür. Sonra bir yandan acı acı ağlayıp bir yandan ot biçen anasını bulur. Onunla kucaklaşıp onu da çadıra götürür. Çobanları toplayıp geldiğini haber verir. Anası ile babası Karaçaç'ın yaptığı kötülükleri gözyaşlarıyla anlatırlar. Fars ilinden bahadır çağırıp onunla evlenip halkı nasıl yağmalattığını, nasıl eziyet ettiğini, köle haline getirdiğini eksiksiz anlatırlar. Halkı da gözyaşları içinde olanları anlatır. Alp Boston, Hüda yardım ederse sizi bu kederden kurtarayım deyip han çadırına yönelir.

Boston'un Aşşakan ve Karaçaç ile Karşılaşması

Olanları öğrenen Boston, Aşşakan ve Karaçaç'ın cezasını vermek için hiddetlenerek han çadırına gider. Aşşakan başında tacı, yanında hizmetkârları tahtında oturmaktadır. Alp Boston içeri girip kılıcını sağa sallar sağdakiler yıkılır, sola sallar soldakiler yıkılır. Alp Boston, halka emir verip Aşşakan'ın elini kolunu bağlatır. Bu sırada Karaboz, Karaçaç'ın olanları sezip yürük ata binip kaçtığını söyler. Bunu duyan Boston hiddetle atına binip mavi gökyüzünün altında uçar, yeşil otları geçip gider. Boston'un yaklaştığını gören Karaçaç kendiliğinden durur, yalandan ağlayıp söylenenler iftira diye yalvarır. Boston, Karaçaç'ı ana-babasının, halkın önüne getirir. Karaçaç hâlâ yalvarmaktadır, Farslı bahadırın gelip halkı yağmaladığını kendisini de cariyeye ettiğini, Farslıyı kendisinin çağırmadığını söyleyip ağlar. Orada bulunan halk ve ana-babası Karaçaç'ı yalanlar. Bunun üzerine Boston eli kolu bağlı Aşşakan'ı getirtir, Aşşakan da halkın dediğini onaylayınca kardeşinin suçlu olduğunu iyice anlar. Aşşakan'ı darağacında astırıp cezasını verir. Karaçaç'ı ise kırk kısır kısrağın ardına bağlatır, kardeşim de olsan ihanetin cezası ölümdür diyerek Karaçaç'ın bedenini dağlarda parçalatır. Böylece onun da cezasını verir.

Boston'un Halkını Toplaması

Alp Boston suçluların cezasını verdikten sonra halkının içinden gücü yerinde olan yiğitleri tespit eder. Hazineden onları giydirir. O yiğitleri iki gruba ayırıp birinci gruba Aşşakan'ın halkını huzuruna getirmesi için görev verir. İkinci gruba ise kendi sürülmüş halkını toplayıp getirmesi için görev verir. Ana-babasına hürmet gösteren Boston, babasını han ilan edip hanlık kıyafetleri giydirek tahta oturtur. Anasına hanımlık kıyafetleri giydirip onu sevindirir. Boston'un isteği üzerine Aşşakan'ın halkı toplaşıp gelir, kendi sürülmüş halkı toplaşıp gelir. Boston önce Aşşakan'ın halkına seslenir, molla ve din adamlarını altın karşılığında bağışladığını söyler. Halka eziyet eden efendi

halkı köle yapan askerleri de ancak kendi halkına yaptırdıkları çobanlık, hizmetçilik gibi görevleri eksiksiz yaparlarsa bağışlayacağını bildirir. Sonra kendi halkına döner, Aşşakan'ın hazinesini yoksul halka dağıtıp, giyimler verip karınlarını doyurup halkını sevindirir. Buuba Han tahta oturup halkına huzur verir, kendilerine nice yıl eziyet eden Fars halkına acı gazabını gösterir. Bu olanlar unutulmasın destan olup söylensin diye Buuba Han, halkının arasından akıllı kişileri toplayıp halkın başından geçen olayları yazdırır. Böylece halkın yaşadıklarının gelecek nesillerce bilinmesini sağlar.

Buuba Han'ın Kendi Yurduna Göçüşü

Buuba Han, Fars sarayının hazinesinden önemli bir kısmını develere yükletip Karaçadulay denen yurduna dönmeye niyetlendiğinde Ulu Boston Aşşakan'ın halkından aksakallıları ve akıllıları çağırıp şimdi han babam ile ben halkımızı alıp gidiyoruz siz de kendinize içinizden uygun gördüğünüz birini han seçin diye seslenir. Halk Ulu Boston adaletli kişiymişsin suçluların cezasını verdin suçsuz halka hürmet ettin, bize azap çektiirmedin diye dua eder. Han Buuba halkını toplayıp kervanı yola düzer. Dere tepe aşip düzlükler geçip yoruldukları yerde dinlenerek yeme içmeye doyup yurtlarına ulaşırlar. Bakarlar ki her yer harap olmuş han sarayı perişan. Han Buuba danışmentlerini toplayıp akıl danışır. Danışmentler otağın yeniden yapılmasını teklif ederler. Beş yüz usta bu iş için görevlendirilir. Aşşakan'ın maiyetinden olan esirler de işe koşulur. Yüz kişi de onlar vardır. Eskisinden daha güzel bir saray yapılır. Buuba Han emir verip büyük toy düzenletir. Ala Dağ gibi et yığılır. Eğlenceler düzenlenip toy sonunda fakir halka mal mülk dağıtılır. Her şey yoluna girip gönüller huzurla dolduğunda Boston'un aklına emanet bıraktığı eşleri gelip huzuru kaçar.

Boston'un Altınay ile Kümüşay'a Dönüp Gitmesi

Yer altında yedi yıl savaşıyan, yeryüzüne çıkıp düşmanlarını perişan eden Ulu Boston, Altın ile Kümüşay'a verdiği sözleri hatırlayıp huzuru kaçar. Han babasının huzuruna çıkıp olanları anlatır. Aykan ile Günkan'ın kızlarını aldığını, emanet bırakarak geldiğini söyleyerek babasından izin ister. Yitiğini yıllar sonra bulan Han Buuba izin vermek istemese de çaresiz kalır. Boston anasının da iznini alıp ana-babasının hayır duasıyla yola çıkar. Uzun yollar gidip, Batı'ya doğru ilerler. Karaboz gibi atın sırtında dağları, tepeleri aşip Aykan'ın yurduna varır. Kaynatasıyla görüşüp sevgili eşi Altınay'a kavuşur. Bir ay yanında kalarak hasret giderir, başından geçenleri kaynatasıyla sevgili eşine anlatıp Kümüşay'ı almak için izin ister. Karaboz'a binip çok yollar aştıktan sonra Boston, Günkan'ın yurduna ulaşır. Kaynatasıyla hasret giderip başından geçenleri

anlatır. Kümüşay gibi eşine kavuşup huzur bulur. Bir aydan fazla da onunla hasret giderdikten sonra eşlerini alıp yurduna döner. Yurtta bir şenlik olur. Boston yeryüzüne çikalı üç yıl olur. Boston üç yılın geçtiğini fark edince Kunduzay'a verdiği sözü hatırlar. Babasına varıp durumu anlatır. Kunduzay ve çocuğunu getirmek için izin ister. Haberi alan Han Buuba büyük bir toy hazırlatır. Gelinini ve torununu karşılamak için ak piriñten aldırıp, ak buğdaydan ekmek yaptırıp esirgemenen hayvan kestirip toy düzenler.

Yer Altından Kunduzay'ın Gelişi

Kunduzay'ı getirtmek için babasından izin alan Boston, Alp Kara Kuş'un verdiği bıyığı yakar. Bir anda gökyüzünü bir karaltı kaplar. Neler oluyor diyen halk kara canından vazgeçer. Dev gibi iki karakuş Boston'un yurduna yakın konar, Boston'a hürmet göstererek emanetleri getirirler. Kunduzay ile oğlu, Kunduzay'ın annesi ve hizmetçileri kuşların kanadından aşağı inince halk hayretle izler. Boston'un anası ve babası gelinle torun geldi deyip sevinç duyarlar. Ulu toy verip Kunduzay'ı karşılarlar. Boston, kendisine yardım eden Alp Kara Kuş'un yavrularına iki boğa ikram ederek onları doyurur. Doyan kuşlar vedalaşarak Boston'dan ayrılır. Boston ile Kunduzay eve girmeden önce baybiçeler koşup bereketli uğurlu olsun diye gelinin ağzına yağ koyar. Ekmek gibi bereketli olsun diye sıcak ekmeği koltuğuna koyarlar. Eline yağ verip ateş gibi olsun diye yağı ateşe attırırlar. Böylece inançlarını, geleneği uygularlar. Bundan sonra Han Buuba adanmış olduğu toyu verir. Otuz gün oyun olur, kırk gün toy yapılır. Toya gelenler oğlak çekişme, eñiş, güreş oyunlarına doyar. Oğlanlar, kızlar, gelinler altı direkli sancak oyununa doyar. Boston, Altınay ve Kümüşay'ın üzerine Kunduzay gibi yâri alır. Kunduzay, Boston'a kavuşup yerin altında geçirdiği üç yılı anlatır, oğlunun nasıl büyüdüğünü anlatır. Boston üç yârine kavuşup mutlu olur. Boston'u böylece bırakıp Cezbilek'in başına gelenleri anlatalım.

Cezbilek'in Aşermesi

Boston, Cezbilek'i bırakıp halkını aramaya çıktığında Cezbilek hamiledir. Aradan günler geçer, Cezbilek'in başı dönmeye başlar. Yemek yiyemeyen Cezbilek halsizleşir. Hastalığını kimse anlamaz mollalar gelip okur, sofular nefes eder, bahşılar bağırır, Cezbilek iyileşmez. Halk tabiplerinin yaptığı ilaçların hiçbiri bir işe yaramaz. Sonunda Kadamış Han falcısını çağırır. Falcı kırk bir taşını alıp gelir, taşları yayıp dokuz kısma ayırır. Böylece Cezbilek'in hamile olduğunu, yırtıcı hayvan yüreğine aşerdiğini, hastalığının çaresinin yürek olduğunu, doğacak çocuğun namlı bir yiğit olacağını falcı

açıkça söyler. Kadamış Han en usta avcılarını çağırıp yırtıcı hayvan yüreğini getirmelerini emreder. Yüreğini getireni ödüllendireceğini söyler. Ağaçlık ormanlara, dik bayırlara, yalçın kayalıklara ava çıkan avcılar önce kurt vurup yüreğini götürürler. Cezbilek'in aşermesi geçmez, yiyip içmeden acı çekip yatar. Sonra sırasıyla ayı, pars, arslan, kaplan vurup yüreğini sıcak sıcak götürürler. Kızartıp Cezbilek'e yedirirler ama Cezbilek'te bir iyileşme olmaz. En sonunda avcılarının önüne heybetli kara kulaklı kaplan çıkar. Güçlkle kaplanı öldüren avcılar yüreğini Cezbilek'e yetiştirirler. Bu avlar esnasında birçok avcı yırtıcı hayvanların elinde can verir. Kara kulaklı kaplanın yüreğini yiyen Cezbilek birden iyileşir. Kadamış Han avcılarını altın ve gümüşle ödüllendirir, ölen avcılarının ailelerine yüzer at verir. Bu arada iyileşen Cezbilek derin bir uykuya dalar, günlerce uyur. Bir yanında otuz kız, öbür yanında otuz kız Cezbilek'in başında bekler. Cezbilek ayın on beşi gibi endamlı, iki kaşını hilal gibi, iki yanağı apak, yanağının ortası nar gibi, burnu yapılmış karpuz gibi, ağzı dökülmüş yüzük gibi, iki gözünün akı karasına yaraşmış, gözünün ortası kaygar taşından lamba gibi, dişi dizilmiş pirinç gibi, Hindistan incisine benzer yuvarlak yüz, çekik göz, deve yavrusu gözülü, selvi boylu, ince belli, Cezbilek'ten güzeli yoktur. Cezbilek gibi güzel, kara kulaklı kaplanın yüreğini yiyip sağlığına kavuşur.

Cezbilek'in Doğum Sancısı Balanın Doğuşu

Günler geçip ay dönüp dokuz ay dokuz gün sonra Cezbilek'in doğum sancısı başlar, ama çocuk dünyaya gelmez. Baybiçeler seferber olup ilaçlar hazırlarlar bu da kâr etmez. Üfürükçüler efsun yapar, Cezbilek'in saçlarını açıp tararlar bunun da faydası olmaz. Oradaki kadınlar bir kadının eri doğum esnasında uzaktaysa sancısı geçmez, Boston'un kıyafetlerini getirip sancıyı bastırılmalı böylece çocuğu doğurtalım derler ama bu fikir de işe yaramaz. Cezbilek'in anası bübüleri çağırıp okutturur, şeyhleri getirtip nefes ettirir faydası olmaz. Şeyhler, Cezbilek'e derman olamayınca Kadamış Han hiddetlenip şeyhlere çıkışır. Dua deyip nefes deyip halkı kandırıyorsunuz, yarın münker nekiri nasıl kandıracağız, artık tekkeye gitmeyin evlerinize gidin deyip onları kovar. Cezbilek gibi güzel sancıya dayanamayıp bayılınca Kadamış Han tabiplere haber verip kırma kızıl şifalı ilacı ısmarlar. Tabipler dağ başına varıp ilacı bulurlar, sarısını kırıp alırlar. Suyu koyup Cezbilek'e içirirler de şifa olmaz. Atimbüyü çağırırlar, o "Yaygıyı yayın doğum kolay olsun diye unu eleyin hamur açıp dört tabağa yerleştirin üstüne mum dikip Fatma-Zühre yoluna adayın." diye öğütler. Oradakiler hamuru açıp, dört ayrı tabağa koyarlar, ak pamuğu yağlayıp kırk bir mumu yakarak "Bübü Hatice sen kolla!" deyip

etrafında dönerler. Dervişler gelip zikir çekerek halka olup Cezbilek'in etrafında dönerler. Yapılanların hiçbiri işe yaramaz. Kadamiş Han, elini Hüda'ya kaldırıp dua eder, ak sarı başlı koyun adayıp ziyafet vereyim diye söz verir. On iki gün geçince, elinde asa, boynunda tespih, apak giyinmiş, ak saçlı kocakarı çıkıp gelir. Oradakiler Umay ananın geldiğini anlar. Umay ana, Hüda'ya sığınıp Cezbilek'in karnını sıvazlayıp çocuğa seslenir; el göçüyor kalk, anacığın eziyet etmeden doğ deyip ortadan kaybolur. Orada bulunanlar şaşırıp kalır. O anda çocuk doğuverir. Doğar doğmaz baba diye çağırır, kadınlar varıp kucaklamadan oturup yemek getir diye bağırır. Oradaki kadınlar korkup kaçırlar. Cezbilek kendine gelene kadar çocuk yürümeye başlar, anne kalk deyip acele eder. Oradakiler bu hâli Kadamiş'a haber verdiklerinde bir kebablık kuzu hazırlatıp çocuğa verir der. Kızarmış kuzuyu çocuk dört parmağıyla tutup yer, doymadım diye ağlar. Üç tosun kesip birini pişirip çocuğa verirler. Çocuk yarım yamalak doyup uykuya dalar. Kadamiş Han, sevinip beşik toyu yapar. Çocuk uyandığında iki tosunun etini pişirip getirirler, çocuk şöyle böyle doyar. Toyda çocuğun adını Boston'un istediği gibi Börübay-Sultan koyarlar. Çocuk çokça yiyip dokuz günde büyür, on günde oynar. Dedesi, Börübay'ın bir şeyini eksik etmeyip ona çok iyi bakar. Çocuk yiğit olduğunda binecek at bulamaz, o zaman Cezbilek Boston'un kırk yiğidinden bir Karaboz ister, ancak bu at Börübay'a uygun olur. Börübay on iki yaşına ulaştığında kendine denk yiğit yoktur. Adını duyan yiğitler bir at koşumluk yerden kaçar. Börübay karşısında horluğa dayanamayan yiğitler; "Babası olmayan hayvandır, baban ananı bırakıp kaçtı. Bizi adam yerine koymuyorsun, cesur isen babanı bul." deyip gizli sırrı açık ederler. Börübay doğruca anasına gidip babasının haberini sorar. Kahırlanıp kederlenen Cezbilek her şeyi oğluna anlatır. Babasının Boston olduğunu, Boston'un kendisini nasıl aldığını, üç yıl birlikte kaldıktan sonra Boston'un halkını kurtarmak için yola çıktığını anlatıp oğluna yalvarır, üç yıl daha beklemesini söyler. Börübay'ı ikna edemeyince babasının Batı'ya gittiğini ve nakışlı keseyi nişan olarak bıraktığını söyler. Bu arada Kadamiş Han'ın adamlarından biri gelip doğuramayan kısrağı haber verir. Beş gündür doğuramayan kısrağın başına varıp pehlivanlar tayı çekip aldıklarında kısrağın ölür. Tay ise bir anda ayaklanır, üç kez silkinip kocaman at olur. Oradaki pehlivanlar şaşırıp kalır, dizgini boynuna geçirip sırtına binerek Kadamiş Han'a gelirler. Kadamiş Han tayın kerametini anlayıp nazar değmesin diye yedi türlü ipten örülen muska taktırır. Kırmızı boncuk, mavi boncuk geçirip boynuna ip taktırır. Kadamiş, torununu çağırıp atı ona hediye eder. Atın koşumlarını özel olarak hazırlatır. Binekliği kara keçeden, binekliğın altı ak

keçeden yaptırılır. Kara ipek ile ak ipek üzerine dikilir. Kırk teke derisini güderi yaptırıp Börübay'a da elbise hazırlatır. Altmış usta Börübay'ın elbisesini diker. Cezbilek dikişler sağlam olsun diye kırk kıza görev verir. Silah teçhizat yaptırmaya yüz usta görevlendirilir. İki batman sert çelikten tolğası yaptırılır, altı batman polattan kalkanı yaptırılır. On iki batman polattan ay baltası yapılır. Otuz batman polattan kılıcı yaptırılır. On iki kulaç çınardan mızrağına sap yapılır. Altmış kulaçlık çınardan yayı yapılır. Fil derisini otuz kat örüp yaya geçirirler. Kadamış Han hepsini güzelce tamamlayın diye buyurur.

Börübay Sultan'ın Babasını Aramaya Gitmesi

Börübay on üç yaşına geldiğinde kendisi için yapılan hazırlıklar da tamamlanır. Börübay kıyafetlerini giyip, teçhizatı kuşanır. O zaman akıllı Cezbilek oğlunun gideceğini anlayıp nişan olan keseyi ona verir. Babandan kalan kırk yiğidi yoldaşın olarak yanında götür dese de yiğit Börübay yalnız gidip babasını bulacağını bildirir. Dedesi Kadamış'tan izin ister, gideceği vakit babasının kırk yiğidinin de hazırlandığını öğrenir. Onlarla konuşup yalnız gitmekte kararlı olduğunu söyler. Anası Cezbilek, Karaboz'un izini göstererek oğluyla vedalaşır. Börübay altında kara atı çok yol gider, nice beller aşar, nice sular geçer. Altı aylık yolu üç ayda yürür. Babasının yurdunu görmeden aşır gider. Daha nice yol gidip bir canlıya rastlar.

Börübay Sultan'ın Babası Boston'a Rastlaması

Börübay karşıda bir canlı olduğunu fark edince savaş aletlerini alıp hazır bekler. Karşıdan gelen Boston'un babası olduğunu bilmeden dövüğe girer. İki alp karşılaşır, zorlu dövüş olur. Savaş aletlerinin hepsi kırılır. En sonunda Börübay, Boston'u yıkıp başını keseceği vakit belindeki keseyi görür. O zaman babası olduğunu anlar. Koşup atına bakar, Karaboz'la koklaşmaktadır. O vakit iyice anlar. Utancından söz söyleyemeyip, ben babamı yıkıp günahkâr oldum deyip atına atlayarak Karaboz'un izini takip edip gider. Boston bir şey anlayamayıp kalır. Bir hayli yol gittikten sonra Börübay bir halka rastlar, bu halkın Aykan'ın halkı olduğunu öğrenir. Aykanı'nın kızı Altınay'ın da Boston'un eşi olduğunu öğrenir. Dede ben geldim, kaybımı arıyorum deyip Aykan'ın huzuruna varır. Aykan ve Altınay Börübay'a hürmet eder. Börübay, Altınay anasının Boston adındaki yavrusunu görüp gururlanır. Aykan torunum gelmiş deyip altı hizmetçiye yemek taşır, on beş sığır ile altmış koyunu kestirir. Muhteşem sofraya hazırlatıp Börübay'ı ağırlar. Börübay hepsini yiyip zar zor doyar ve on günlük uykuya yatar. Börübay uyandığında Aykan, Künkan ve Kümüşay'dan bahsedip Kümüşay'ın

oğlu Boston kardeşini görmesini söyler. Böylece Börübay, yola çıkıp uzun yolları üç günde geçer. Künkan'ın yurduna ulaşış dedesi, anası Kümüşay ve kardeşi Boston'u görür. On beş gün orada konakladıktan sonra Börübay dedesi Künkan'a Buuba Han'a gitmek istediğini söyler. Uygun gören Künkan develere hediyeler yükletip, üç devenin yanına yüz askerini katıp yola çıkar. Aykan'a gelince o da Börübay'ı yolda karşılayayım deyip develeri hediyeyle yükleyip bekler. Yüz askerini yanına alıp ikiye bölerek birini kervanın önüne diğerini arkasına yerleştirir.

Künkan ile Aykan'ın Börübay Sultan'ı Yanına Alıp Buuba Han'a Yönelmesi

Künkan ile Aykan bir yerde buluşup Börübay'ı ortalarına alıp Han Buuba'nın yurduna yönelirler. Epey yol aşmış yorulduklarında dinlenerek Buuba Han'ın yurduna ulaşırlar. Rehberden haberi alan Buuba Han dünürlerini karşılar, gelinlerini kucaklar, torunlarını öper. Dünürleri ona Börübay torunundan haber verip babasını yolda görmüş, tanımayıp devirerek yenmiş, babası olduğunu anlayınca da utanıp bize gelmiş, şimdi de yurdun dışında bekliyor diye haber verirler. Han Buuba, torununu gidip getirir. Bu arada Alp Boston da oğlunu tanıyıp kucaklaşıp hasret giderirler. Gelinler kaynanalarıyla görüşür, yer altından geldi deyip Kunduzay'a hürmet ederler. Gelinlerini ve torunlarını sağ salım gören Han Buuba huzura erip toy hazırlansın diye emir verir.

Torunları ile Dünürleri İçin Toy Verilmesi

Gelinleri ve torunlarını gören Han Buuba'nın gönlü şad olur. Börübay'la birlikte dört torununu gören Han Buuba ihtişamlı toy verir. Bolca et hazırlanıp içecekler ikram edilir. Dünürler getirdikleri hediyeleri toyda takdim ederler. Buuba Han, doksan ocak kazdırıp doksan kazan kaynatır. Etleri pişirttirip yığıdırır ve halkı davet eder. Türlü türlü yarışlar yaptırıp bolca hediyeler verir. İhtişamlı toy olur. Toydan sonra dünürler vedalaşıp kızlarını ve torunlarını alıp yola çıkar. Buuba Han'ın gönlü huzurla olduğu vakit Boston gelip on üç yıl önce ayrıldığı Cezbilek'e gitmek için izin ister. Kaygılanan babası izin vermek istemese de Boston, başını sıkıştırdığında çağırırsın, Alp Kara Kuş'un tüyünü Kunduzay'a bırakacağım deyip ikna eder. Boston; ana babasıyla, Kunduzay ve oğluyla vedalaşır. Küçük oğluna beylik eğitimi vermelerini söyleyip halkıyla da vedalaşıp Börübay oğlunu yanına alarak doğuya yönelir.

Boston'un Oğlunu Yanına Alıp Doğuya Yönelmesi

Alp Boston oğlunu yanına alıp uzun yollar gider. Ak dağları aşmış karanlık geçitleri geçer. Bir karanlık ormana rastlayıp meyvenin bolluğuna hayran kalırlar. Boston, Cezbilek'e ulaştım deyip acele eder. Cezbilek gibi yâre senin üstüne eş almayacağım

deyip yemin ettim, takdir böyleymiş bir değil üç eş aldım, halimi anlatsam beni affeder mi deyip kaygılanan Boston, Karaboz'un üstünde uçarak gider. Börübay da anasını düşünüp acele ile gider. Onlar gide dursun Cezbilek'ten haber verelim. Cezbilek, babasını bulmaya giden oğlunu gönderdiğinden beri çok düşünüp uykularını üç kere böler. Günler ay olur, aylar yıl olur kederi artar. Bir gün acayip bir düş görür. Anne babasını çağırıp "Kara kulaklı kaplanı düşte gördüm gelip kapı eşiğine yatarak yalanıyordu bu ne anlama gelir." diye sorar. "Ala kuyruklu beyaz kaplan o da eve girmiş, bana gülümseyip durdu, benim gözüme dev gibi göründü bu nedir" diye sorar. Babası ile anası bu kaplanların Börübay ile Boston'un gelişine işaret olduğunu söyleyip sevinirler. Kadamış Han oğulları Ali ve Sultan'a haber verip Boston'u toy ile karşılamak gerektiğini bildirir. Boston ile Börübay yaklaştıklarında at nallarının sesi bir günlük yoldan duyulur. Boston ile Börübay'ı Cezbilek karşılamaya gider. Hasret giderip konuşurlar. Bu arada Boston'un kırk yiğidi onun geldiğini haber alıp kırk Karaboz atı hazırlayıp bekler. Boston Cezbilek'e ve kırk yiğidine kavuşur. Damadı ve torunun geldiğini duyan Kadamış Han toy verip eğlence düzenler. Alp Boston'un çocukları büyüdüklerinde kalabalık halka han olur. Boston ve çocukları halkı iyi idare edip huzuru getirir.

Destan Ayağı

Öncekiler söyleyip sonrakilere nakletmişler. Halk iyi ile kötüyü ele koyup seçmiş. Alpların yiğitliğini türkü yapıp söylemiş. Bahadırları kalabalık halk övmüş. Onların yaşadıklarını akıllılar anlatıp gelecek nesillere aktarmış. Geçen günler geçip bugünlere ulaşmış. Alp Boston dört hanlığın ortasında bir ayağı Doğu'da bir ayağı Batı'da dolaşarak yaşamış. Boston adı adlanıp kalmış. Boston halk adı, yer adı olarak yayılmış. Boston Karaboz'u şahlandırıp bin yıldan fazla yaşamış. Boston adı bazı yerlerde Boston, bazı yerlerde Bustan, bazı yerlerde Buştan olarak söylenip kalmış.

9. KIZ DARIYKA

9.1. Hakkında Bilgi

Kahramanlık ve din ile ilgili konuları ele alan Kız Dariyka destanında Kız Dariyka'nın hayatı etrafında şekillenen olaylar ele alınmaktadır. Destanda başkahraman Dariyka "Kırgız kızı", "Kıpçak kızı" şeklinde tanıtılmaktadır. Destan Karakalpak, Kazak, Özbek

gibi Türk boyları arasında da bilinmektedir. Bu bakımdan Kız Darıyka Türk boylarının ortak destanlarındandır.

Destanda Darıyka'nın iki dönemi söz konusudur; ilki savaşçı ve yiğit bir kız olduğu dönem, ikincisi ise aşk ve evlat acısı çekerek içine kapandığı dönemdir. Birinci dönemi kahramanlık destanlarına uygun bir anlatımla sunulur, ikinci dönemde ise dinî motifler ağır basmaktadır.

Kız Darıyka destanının Kadırkul Alımanov anlatımı Gülbara Orozova ve Abdıldacan Akmataliyev tarafından hazırlanmıştır, Türkiye Türkçesine ise Ferah Türker tarafından aktarılmış ve Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayınlanması Projesi çerçevesinde 2010'da Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanmıştır.

“Kız Darıyka destanının Kırgız Millî Bilimler Akademisinin Manas Araştırmaları ve Millî Kültür Merkezinin El Yazmaları Arşivi'nde sekiz el yazması bulunmaktadır. Bunlar:

- 1) *Kıdık Sulaymanov'un 1941 yılında meşhur kopuzcu Karamoldo Orozov'dan derlemiş olduğu anlatma. Latin harfleriyle, büyüklüğü 1,5 basma tabak, İNV Nu: 33.*
- 2) *Kız Darıyka destanını Karamoldo Orozov ile Çalakız İmankulov'dan öğrendiğini belirten Mamıt Kangeldiyev'den (Issık Köl ili, Kara Oy Köyü) 22 Temmuz 1964 yılında derlenen anlatma. 12 sayfalık el yazmasıdır. İNV Nu: 534, 1 No'lu defter.*
- 3) *Kadırakun Cantayev'den(Issık Köl ili, Maman köyü) enstitü çalışanlarının derlemiş olduğu anlatma. Nazım-nesir karışık olan anlatmanın başlangıç kısmı bulunmamaktadır. Kazakça yayımlanmış anlatmaya benzemektedir. Daktiloda yazılmış dokuz sayfalık bir metindir. İNV Nu: 526.*
- 4) *Camaş Sokubaşev'den(Çüy ili) 1969 yılında derlenen anlatma. Nesir şeklinde 10 sayfalık el yazmasıdır. İNV Nu: 555.*
- 5) *Kadirkul Alımanov(Talas ili) 1974 yılında yazıya geçirerek teslim etmiştir.12 basma tabak uzunluğunda ve daktilo ile yazılmıştır. İNV Nu: 639.*
- 6) *Mamacan Sopuyev'den(Oş ili, Lenin İlçesi) 1982 yılında derlenen anlatma 652 mısra uzunluğundadır. İNV Nu: 601.*
- 7) *Kayır Mukaşeva'nın anlatması(Talas ili, Leninapol ilçesi-Bulak köyü)1990 yılında arşive teslim edilen el yazmalarının arasında bulunmaktadır. Anlatıcı destana*

'Belek' adını vermiştir. Karakterlerin isimleri değiştirilmiştir. Bunun sebebi dine karşı olan baskıcı tutumdur. Destan diğer el yazmalarından farklı değildir. Nazım-nesir karışıktır. 10 sayfalık el yazmasıdır. İNV Nu: 837.

8) Kaçkanak Salibayev'in(Calal-Abad ili, Çatkal ilçesi, Aygır-Col köyü) yazıp teslim ettiği anlatma. İki basma tabak büyüklüğündedir ve daktiloda yazılmıştır. İNV Nu: 865." (Orozova ve Akmataliyev 2010: 15-16)

Kız Darıyka, baskıcı rejime karşın içeriğindeki dine ait unsurları korumayı başaran bir kahramanlık destanıdır.

Destanın Türkiye Türkçesine aktarılan Kadırcul Alimanov anlatımı 3849 dizeden oluşmaktadır. Tamamı nazım şeklinde olan ve dördlüklerden oluşan destanın dizelerinde hece sayısı 11 ile 12 arasında değişkenlik göstermektedir. Bu benzer metnin epizot yapısı şu şekildedir:

1. Darıyka'nın anlatılma nedeni
2. Darıyka'nın babası Katıran ile ilgili İzah
3. Katıran'ın ölümü
4. Darıyka'nın eş seçimi için yarışma düzenlemesi
5. Darıyka'nın Hz. Ali ile evlenmesi
6. Hz. Ali'nin Hz. Muhammed'in çağrısı üzerine Arabistan'a dönmesi
7. Şaysılda'nın doğumu
8. Şaysılda'nın babasını aramaya çıkması
9. Babasına ve kardeşlerine bilmeden el kaldıran Şaysıl'danın mağrada yok oluşu
10. Darıyka ve Hz. Ali'nin üzüntüden ölmeleri

9.2. Özeti

Kız Darıyka Hikâyesinin Anlatılma Sebebi

Destan, Suusamır'a giden K. Alimanov'un Kız Darıyka Destanı'nı nasıl ve kimden dinlediğini anlatmasıyla başlamaktadır. Yaşlı bir adam olan Çaki bu destanı bir mecliste anlatmıştır. Destanı beğenen ve bu destanı nazım hale getirerek gelecek nesillere yazılı olarak aktarmayı düşünen Alimanov, destanın ayrıntılarını Çaki'ye sorar. Çaki ilkin tedirgin olsa da Alimanov'un niyetini duyunca sevinip anlatılanları değiştirmeme konusunda söz aldıktan sonra destanı yeniden anlatır. Geceli gündüzlü süren anlatma esnasında Alimanov, söylenenleri not eder. Çaki, destanın aslında bir gazel olduğunu,

sonradan içine dinî öğelerin karıştırılarak destanın bozulduğunu söyler. Alimanov destanı gelecek nesillere aktarmak için nazma dökmüştür.

Darıyka'nın Babası Katıran'la İlgili Bir İzah

Kırgız ve Kıpçak boyları bir arada huzur içinde yaşamaktadır. Bolluk ve bereket içinde yaşarlarken bir vakit düşman onların topraklarına göz diker. O zaman halkın içinden bir yiğit çıkıp ata yurdu düşmandan korur. O yiğidin adı Katıran'dır. Halk onu çok sever, sayar, onu başlarına kumandan seçerler. Semerkant'taki bütün halk ona biat eder. O da halkını hiç zor durumda bırakmaz, savaşın en yoğun zamanında bile yılmaz. O dönemde hırsız ile harami çoktur, Katıran gibi güçlü yiğit halkını onlardan da korumaktadır. Katıran akıllı ve bahadır bir yiğittir. Cesaretiyle yıllarca halkını korur. Bir gün saçını kestiren Katıran aynanın karşısına geçer. O zaman ihtiyarladığını görüp neslini sürdüreceği bir evladının olmadığına üzülür. Gözünden yaş yerine kan akar, bağı yanıp ateş olur. Bahadır Katıran böyle acı içindeyken kader yüzüne gülüp karısı hamile kalır ve dokuz ay geçtiğinde bir kız çocuk doğurur. Katıran hemen bir toy düzenler, toya katılan aksakallar kıza Darıyka adını verirler. Darıyka zamanla büyür, bir pehlivan olur. Halkın yiğitleri gelip onu dener, Darıyka hepsini de yere serer. Halkı "kaplan" diye ad takar Darıyka'ya, şanı her yere yayılır. Katıran kızını görüp mutlu olur, yaşlandığını anlayıp bayrağı kızına teslim eder. Yiğitliğin alâmeti olan silahını da kızına verir. Halk bu durumu tasvip edip uygun görür. Katıran, kızını çağırıp silah kullanmasını öğrettikten sonra ülkeyi soymaya gelen haramileri, iki halkın arasını açarak birlik bozan fesatçıları, halkı esir almak isteyen düşmanları anlatıp onu bilgilendirir. Riyakârca davranarak sırları düşmana yetiştiren vatan hainlerine karşı önlem almasını, başkalarının topraklarına göz dikmemesini ve adil olmasını öğütler. Darıyka, babasını iyice dinleyip verilen vazifeyi tam olarak yerine getireceğine söz verir. Darıyka ergen bir kız olduğunda ona denk olacak biri bulunmaz. Katıran ölmeden önce kızının düğününü görmek arzusunu bildirince Darıyka iki şart öne sürer; birincisi evleneceği kişi güç bakımından kendisinden üstün olmalıdır, ikincisi ise han değil halktan olmalıdır. Darıyka'nın bu sözlerini babası uygun görür.

Katıran'ın Ölümü

Ecel tüm yiğitleri aldığı gibi Katıran'ı da alıp götürür. Darıyka gibi aslanın yüreği kan olup yas tutar. Halkı gelip Darıyka'yı teselli eder. Darıyka babasının aşını verip yeniden halkının başına geçer. Darıyka gibi kaplanın ünü her yana duyulur. Düşmanların içine korku salan Darıyka yurdunu cesaretle korumaktadır.

Darıyka İle İlgili Hikâyeler

Bütün düşmanları ortadan kaldıran Darıyka, adil kız, kaplan diye anılır. Kadın ile erkeğin denk görülmediği bir sırada Darıyka ortaya çıkarak kadının gücünü gösterir. Darıyka'nın şöhretini duyanlar daha yüzünü görmeden ona âşık olur. Darıyka güzellikte de birincidir; ince belli, yay kaşlı, zühre gibi parlayan kara gözlü, karda oynayan tilki gibi gür saçlı. Böyle bir güzeli görmek için âşık olup birçok yiğit gelir. Hanlar, padişahlar tahtına güvenip mektuplar yazar. Kaplan Darıyka hepsine dersini vererek beni güreşte yenenle evlenirim der. Ülkede bütün pehlivanlar gücünü dener ama kimse Darıyka'yı yenemez. Bunun üzerine Darıyka derdini yaşlı danışmanına açarak bir tanıdığı olup olmadığını sorar. O zaman danışman Arap illerinden Hz. Ali'nin adını verir. Darıyka; gerçek bir pehlivan olsa Hz. Ali, aksungur gibi elime konsa, bir mektupla çağırayım gelmezse korkaktır, diye düşünür. Darıyka bu düşünceyle bütün ülkelere mektup gönderir ve güreşte kendisini yenenle evleneceğini belirtir. Mektup Arap illerine ulaştığında Hz. Ali bir kızın bu meydan okumasını gururuna yediremez. Hz. Muhammed'den izin ister. Hz. Muhammed, Darıyka'nın gücünü bilmektedir; bu sebeple izin vermek istemez, ama Ali'nin ısrarı üzerine izin verir. Bunun üzerine Hz. Ali, halkıyla vedalaşarak uzun yola çıkar. Ali, altı aylık zorlu bir yolculuktan sonra Semerkant'a ulaşır. Şehre girince Darıyka'nın namını duyar, yiğitleri nasıl yerle bir ettiğini işitir. Kızı nereden bulurum diye düşünürken Hz. Ali yaşlı bir kadınla karşılaşır. Ondan Darıyka'nın yerini sorup öğrenir. Güreşmeye geldiğini göstermek için minareye çıkıp bekler. Darıyka geleni görünce selam verip karşılar, senden önce nicelerini yere serdim korkuyorsan git deyip uyarır. Haydar Ali gücüne güvenip güreşi başlatır. Düldül'e Ali biner, Kerik'e kız iki aslan at üstünde kapışır. Onların kapışmalarından şehrin tamamı yılıp perişan olur. Kılıçlar, mızraklar hep kırılır. At üstünde günlerce süren dövüşte yenilemeyince yere inip kapışırlar. Ara vermeden on beş gün kapışırlar. Ali izin isteyip on beş gün kazaya kalan namazlarını kılar. Beş vakit namazın kazasını kalan Ali üzüntü duyar. Namazlarını kaza eden Ali, gurbette hüznlenir. Darıyka'nın yurdunda misafir olduğu halde kendini davet etmemesine üzüldüğü, âdetleri unutmuş deyip eseflenir. Güreş meydanına geldiğinde Darıyka, kendisine hayvan kestiğini, karnını doyurmasını söyler. Giderken kendisini çağırmayan kızın bu daveti Ali'yi sinirlendirir. "Akli eksik" diye Darıyka'ya seslenir. Bu söz Darıyka'nın zoruna gider ve yeniden kapışmaya başlarlar. Bu sefer Ali gayrete gelip Darıyka'yı üç kere havaya kaldırır. Sonunda Darıyka pes eder, Ali'yle evlenmeye karar verip hanlığı ve

pehlivanlığı Ali'ye devreder. Halk Darıyka'nın sözünü kabul eder. Darıyka'nın yiğitliğini övüp söylediklerine saygı gösterirler. Ali ile Darıyka halka toy verip evlenirler. Ali ile Darıyka ülkeyi güzelce yönetir, onların zamanında düşman korkudan yaklaşamaz, ülkede bolluk ve bereket olur. Bu günlerde Ali'ye Hz. Muhammed'den bir mektup gelir, mektupta Ali'nin vatanına dönmesi gerektiği, Darıyka'nın ise halkının yanında Semerkant'ta kalması gerektiği yazmaktadır. Mektubu alan Ali, Darıyka'yla görüşüp gitmesi gerektiğini bildirir. Oğlu olursa Şaysılda ismini vermesini söyleyip oğluna emanet olarak işlemeli bir kılıç bırakır. Hz. Ali halka seslenip gideceğini söylediğinde halk dertlenir, kopuzla acı şarkılar söyleyip üzüntülerini dile getirirler. Darıyka'nın yüreği parçalanır, Ali gitti diye yas tutar. O zaman baba dostu yaşlı danışman Darıyka'ya güç verir. Dört bir yandaki düşmana karşı onu uyarır. Pehlivan Darıyka önceki gibi ata binip silahına sarılarak gayretlenip vatanını korur. Bu arada Hz. Ali uzun ve tehlikeli yolları aşarak yurduna ulaşır. Nehir kenarında bir çocuğa rastlar. Ben Ali'nin arkadaşıyım deyip Arap halkının, eşi ve çocuklarının haberini sorar. Çocuktan Arap halkının sağ salim olduğunu öğrenince kimliğini açıklar. Halkına varıp başından geçenleri anlatır; Darıyka'nın pehlivanlığını, Semerkant'ın güzelliğini, Kıpçak ve Kırgızların yaşam tarzlarını haber verir. Darıyka'nın gönderdiği hediyeleri eşi Fatma ve oğulları Hasan ve Hüseyin'e verir.

Şaysılda'nın Doğumu

Ali gittikten sonra hüzne boğulan Darıyka'yı Şaysılda'nın doğumu sevindirir. Darıyka büyük bir toy verip tüm komşu halkları davet eder. İhtişamlı toy olur. Herkese hediyeler verilir, yaşlılara kumaşlar, kızlara kızıl kadife, erkeklere yürük at verilir. Birçok yarış yapılır, at yarışında birinci gelen atı eğitime; beyaz atmaca, altın, para, eşyalı ev verilir. Atın binicisine de bol hediye verilir. Mızrak yarışı, güreş, cambı vurma, oğlak çekişme gibi millî oyunlar oynanır. Ozanlar şarkı söyler, dansözler oynar. Toyun bitiminde aksakallar Ali'nin istediği gibi Şaysılda ismini çocuğa verirler.

Çocuğun Bakımı

Darıyka çocuk için bakıcı tutup onu özel olarak eğitir. Şaysılda yedi yaşına geldiğinde yaşitlarına göre daha güçlü ve gösterişli bir çocuk olur. Sekiz yaşına gelince okula giden Şaysılda kendisiyle dövüşenleri öldürür. Şaysılda on sekizindeyken görenler ona imrenir. Ülkede birçok pehlivanı yere serer. Bir gün yaşlı bir kadının oğlunu oynarken onu öldürür. Yaşlı kadın o kızgınlıkla anasının yıllarca sakladığı sırrı Şaysılda'ya söyler, babasının hayatta olduğunu ona bildirir.

Yaşlı Kadın

Şaysılda, yaşlı kadından özür dileyip kendisini affettirdikten sonra babasıyla ilgili haberi yaşlı kadından öğrenir. Babasının, kendisi anne karnında altı aylıkken gittiğini haber alır. Haberi duyan Şaysılda doğruca annesi Darıyka'ya giderek ondan gerçekleri anlatmasını ister. Çaresiz kalan Darıyka olanları anlatıp biraz daha büyüyünce gitmesi için oğlunu ikna etmeye çalışsa da başarılı olamaz. Sonunda Hz. Ali'nin çocuğa vermesi için emanet bıraktığı kılıcı verip, halkına da danışıp oğlunu uğurlar. Şaysılda iki, üç sene sonra dönerim diye uzun ve tehlikeli yola cesaretle çıkar. Issız Mazandaran'dan geçerken Şaysılda saldırıya uğrar. Birkaç gün şiddetli savaş olur, Şaysılda kendisine saldıranların hepsini öldürür. Kervan soyan bu hırsızlardan kurtulur ama vahşi hayvanlar musallat olur. Şaysılda'nın altında kuş gibi uçan atı vardır. Cesur Şaysılda yırtıcı hayvanları da bir bir öldürür. Epey yol yürüdükten sonra bir ihtiyara rastlar, ona durumu anlatarak Medine'ye gitmek istediğini söyler. İhtiyar kendisine yoldaşlık eder, böylece Medine'ye yönelirler. Bir ormanlıkta yine haramilere rastlarlar. Şaysılda Hz. Ali'nin oğlu olduğunu söyleyince az sayıdaki harami kaçıır. Bunun üzerine aksakal yoldaşı Şaysılda'yı haramilere karşı uyarır. Şaysılda ihtiyarı önden gönderip kendisi haramilerin saldırmasını bekler. Çok sayıda harami gelip Şaysılda'ya saldırır. Şaysılda hepsinin kanını akıtıp onları öldürür. Kendisi de yaralı halde önden giden ihtiyara yetişir. Yaşlı adam elindeki ilaçlarla onu tedavi eder. Şaysılda, ihtiyarın rehberliğinde Arabistan'a ulaşır. Halkına ulaşmanın sevincini yaşayan Şaysılda yolda güreşen iki çocuk görür. Hz. Ali başlarındadır, üç çocuk da yanındadır. Şaysılda babasını tanımadan selam verip güreşmek istediğini söyler. Ali izin verince Şaysılda önce üç kere çevirip Hasan'ı yere serer, arkasından Hüseyin'i yener, sıra Anapıya'ya gelince Hz. Ali o daha küçük deyip kendisiyle güreşmeyi teklif eder. Amacı Şaysılda'yı yenip gururları incinen oğullarını rahatlatmaktır. Hz. Ali ile Şaysılda güreşe tutuşurlar, Şaysılda tutup Ali'yi beş on adım öteye fırlatır. Öfkelenen Ali yeneyim diye saldırınca Şaysılda kimliğini açıklayıp meydan okur. O kimliğini açıkladığında Hz. Ali karşısındakinin oğlu olduğunu anlar. Emanet kılıcını da görünce iyice emin olur. Hz. Ali, Şaysılda'dan ağabeylerinden özür dilemesini ister. Şaysılda ağabeyleri ve babasına vurduğu için çok utanır. Yaptığının büyük bir günah olduğunu düşünen Şaysılda utancından kaçar. Babası, ağabeyleri ve tüm Arap halkı peşine düşer ama yakalayamazlar. Çocuk ağlayarak kaçarken kapısız bir mağara görür ve içine girer, o anda kaybolur. Peşinden gelen babası da olanları görür. Kırk gün orada oğlunu bekler ama ölen dirilmeyecektir.

Arap halkı üzülp yas tutar, hepsi kara giysiler giyer. Aradan iki üç sene geçer, Darıyka evladının derdine düşer. Halkın arasına karışmayıp evinde dert çeker. Şaysılda'nın kötü haberini ilkin halk duyar. Sonunda Darıyka'ya da bu kötü haberi bildirirler. Darıyka haberi alınca Şaysılda için bir anıt diktirir. Halkıyla helalleşip bu anıtın başında yas tutmaya başlar. Her gün biraz daha güçten düşüp en sonunda o da ecele teslim olur. Kırgız Kıpçak halkı yasa boğulur.

İnsan dayanıp da böyle acıklı destanı dinleyemez. Bunların hepsini Çaki babam bana anlattı bende nazma aktardım. Çaki babaya sözünü değiştirmem diye söz verdim, öyle de yaptım. Onun ruhu benden razı olsun, kusurum varsa af olunsun.

10. GÜLDANA

10.1. Hakkında Bilgi

Kırgız Türklerinin sosyal içerikli küçük destanlarından Güldana 730 dizedir. Destanda Güldana'nın zekâsıyla zorlukları aşması anlatılmaktadır. Destan nazım şeklidir. Vezirin kızı olan Güldana, hanın bilmecelerini çözerek hem babasını hem kendisini hem de halkını zor durumdan kurtarır.

Destan, Saule Egimbaeva tarafından hazırlanmıştır, Türkiye Türkçesine Zekeriya Karadavut tarafından aktarılmış ve Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayınlanması Projesi çerçevesinde 2012'de Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanmıştır.

Destanın akın Osmankul Bölöbalayev tarafından bir anlatımı vardır. Tamamı nazım olan destan 734 dizeden oluşmaktadır. Dizelerin hece sayısı 7 ile 8 arasında değişmektedir. Bu anlatımın epizot yapısı şu şekildedir:

1. Cakıp Han'ın vezirine bilmece sorması ve onu ölümle tehdit etmesi
2. Vezirin kızı Güldana'nın bilmeceyi çözmesi
3. Cakıp Han'ın Güldana'yla evlenmek istemesi
4. Cakıp Han'ın Güldana'yı bilmeceyle denemesi
5. Güldana'nın bilmeceyi çözerek Cakıp Han'la evlenmekten kurtulması

10.2. Özeti

Eski zamanlarda Cakıp Han adında zalim bir han vardır. Halka zulmettiği için kimse onu sevmemektedir. Onun veziri Orun ise fakir halka acıyıp hanın emrettiği verginin hepsini almaz. Bu sebeple halk veziri handan daha çok sevip sayar. Bunu öğrenen Cakıp Han veziri kovmanın yolunu arar. Sonunda ona bir bilmece sorarak üç gün üç gece mühlet verir. Bilmece “Katı ile çok acı nedir?” şeklindedir. Orun soruyu halka sorar. İki gün bekleyip cevap alamayınca ölüm korkusuyla sararır. Orun’un dünya güzeli bir kızı vardır. Güzelliğini gören pek çok yiğit onun aşkından şiirler yazar. Bu güzel ve akıllı kız babasının sıkıntılı olduğunu anlayıp, nedenini sorup öğrenince, bilmeceye cevap verir. Acı, gönül kırıp insanı rezil etmektir; katı ise ağır yoksulluğun zorluğudur diye cevap bulur. Sevinen Orun doğruca gelip Cakıp Han’a cevabı verince, Han cevabı kimin bulduğunu sorar. Orun, kızı Güldana’nın bulduğunu söyleyince han onu huzuruna çağırır. Güldana’ya bilmeceyi nasıl çözdüğünü sorar. Güldana cevap verir:

“Kocoş Ağa’nın çobanı Kerim ağabeyi çok severdim. Bir gün onu et yerken gördüm varıp yemek istediğimde bana kötü davranıp kalbimi kırdı, etten bana yedirmedi. O zaman anladım kalp kırmak acı bir şeydir. Bu durumu anneme söylediğimde annem Kerim’i çağırıp ona kızdı. Kerim o zaman başından geçenleri anlattı. Kocoş Ağa koyunları kurt kapınca onu suçlu bulup malının yarısına el koymuş. Koyunlara uyuz gelip ölünce sen çaldın deyip çobanlıktan kovmuş. Aç susuz giderken yolda ölü bir deve görmüş. Haram eti şişe dizip yerken ben yanına varmışım. Haram etten yemeyeyim diye bana sert davranmış. O zaman anladım ki fakirlik katı bir şeydir.”

Güldana’nın bu aklını beğenen Cakıp Han teşekkür ederek baba-kızı evlerine gönderir. Gün geçtikçe Cakıp Han’ın niyeti bozulur. Güldana’yı hanım olarak almayı düşünür. Onu almak için vezirini çağırarak kızını bana vermezsen ölürsün deyip tehdit eder. Vezir bu durumu kızına söylemeyip günden güne erir. Sonunda derdini kızına açar. Cakıp Han’ın kendisini istediğini, kırk bir gün düğün yapıp bol altın vereceğini söylediğini aksi takdirde canının bağışlanmayacağını kızına anlatır. Akıllı Güldana babasına hiçbir maddiyatı kabul etme, teklifini kabul ederim, tek şartım bana dertsiz birini bulup getirsin diye babasına söyler. Orun, hana gidip kızın isteğini bildirdiğinde han kızın isteğini küçümser. Han, zenginliğiyle ünlü tüccar Murat’la Sarmanoğlu Kubat’ı çağırıp dertlerinin olup olmadığını sorar. Murat ölümü dert ettiğini söyler, Kubat çocuksuzluktan yakınıdır. Bu cevaplar hanı memnun etmez. Dertsiz birini kendim bulayım deyip halkın arasına karışır. Tam iki ay bıkmadan derdi olmayan birisini arar

Cakıp Han. Dertsiz kimse bulamayıp kıza maskara olacağı için çok dertlenir. Kızdan öcümü alayım deyip bir plan kurar. Kızı çağırıp istediğini bulamadığını söyledikten sonra bir müddet ülkeden ayrılacağını ülkeyi veziri olan babasının yöneteceğini söyler. Kıza iki iş verir; birincisi ağzı mühürlü sağlam kutunun içine mührü kırmadan altın gümüş doldurmak, ikincisi ise kapıdaki kısrağın kendi aygırına benzer bir tay doğurmasıdır. Cakıp Han bu görevleri verip iki yıl sonra gelirim diyerek tahtını veziri Orun'a bırakır. Güldana verilen görevleri nasıl yapacağını düşünüp çare bulamayıp içi sıkılır. Babasından otuz yiğit isteyerek kendisi de erkek kılığına girip ava çıkar. Günlerce yürüyüp mavi bir nehre geldiklerinde kayıkçının yardımıyla karşıya geçerler. Bir müddet daha gidip bir çadıra rastlarlar. Sorup çadırın Cakıp Han'a ait olduğunu öğrenirler. Cakıp Han çıkıp onları karşılar, kılık değiştiren Güldana'yı tanımayıp erkek zannederek ona ve otuz yiğidine aşık oyunu teklif eder. Cakıp Han'ın adamları her defasında yenilip en sonunda pes edince Cakıp Han oyuna devam eder. O da yanındaki hazineyi kaybedip aygırını ortaya koyar, elinde en son mührü kalmıştır, onu da kaptırır. Güldana kendisine verilen işleri çözeceğine sevinir. Uzakta bağlı duran kısrakla aygırı birleştirir. Kutuyu açıp içine altın gümüş doldurup ağzını Cakıp Han'dan aşık oyununda kazandığı mühürle yeniden mühürlü. Sabah olup gidecekleri vakit Cakıp Han yalvarıp atını, kaftanını ve mührünü geri ister. Güldana hepsini Cakıp Han'a geri bağışlar. Cakıp Han'la vedalaşıp kendini açığa vermeden yurda döner. Cakıp Han, Güldana'ya verdiği süre dolunca yurda döner. Güldana'yı çağırıp verdiği işleri yapıp yapmadığını sorar. Güldana sevinçle kısrağınız tıpkı aygırınıza benzer bir kulun doğurdu, bana verdiğiniz kutunun hiçbir yeri delinmeden, mühür açılmadan içi altın gümüşle doldu diye cevap verir. Kızın söylediklerinin doğru olduğunu gören Cakıp Han hiddetlenip büyü yaptın diyerek bağırır. Bunun üzerine Güldana aşık oyununu hatırlatıp aygırı ve mührü nasıl ele geçirdiğini Cakıp Han'a anlatır. O zaman Cakıp Han kızın karşısında pes edip olanları halka duyurmaması için yalvarır ancak halk haberi çoktan almıştır. Kızın akıllı hanı halk arasında rezil eder. Ozanlar dilden dile Güldana'nın zekâsını anlatır.

11. ASKAZAN BAATIR

11.1. Hakkında Bilgi

Askazan Baatır, kahramanlık konulu bir destan olup nazım- nesir karışıktır. Destan Saule Egimbayeva tarafından hazırlanmıştır, Türkiye Türkçesine Zekeriya Karadavut

tarafından aktarılmış ve Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayınlanması Projesi çerçevesinde 2012'de Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanmıştır.

Tamamı nesir şeklinde olan destanın epizot yapısı şu şekildedir:

1. Avcılıkla uğraşan ve halkını besleyen Askazan'ın yanlışlıkla Moğol topraklarına girip esir düşmesi
2. Moğolistan'da halka zarar veren boğanın ortaya çıkması
3. Moğol beyinin boğayı öldürmesi için hana Askazan'ı tavsiye etmesi
4. Askazan'ın hanla görüşmesi ve suçsuz olduğunun anlaşılması
5. Askazan'ın boğayı öldürmesi
6. Komşu hanlıkta halka zarar veren ejderhanın türemesi
7. Askazan'ın Moğol hanının ricasıyla bu ejderhayı öldürmesi
8. Askazan'ın ülkesine dönmesi

11.2. Özeti

Kırgızistan'da Sayak'tan türeyen Kudaş soyundan Kocayar adlı kişinin dört oğlundan birinin adı Koñuras'tır. Koñuras'ın adı daha sonra Askazan olarak değişir. Bu ismi alması onun iyi bir avcı olup halkını av hayvanlarıyla beslemesi, ava giderken kendine güvenip kazanları asın diye halkına seslenmesidir. Askazan bahadır avcılığı sayesinde fakir halkı doyurmaktadır. Bir gün Askazan ava çıktığında taze bir kaplan izi görür, kaplanı vurmaya isteyip izleri takip ederken farkına varmadan Kalmuk topraklarına girer. Çobanlar onu göreyerek hırsız zannedip saldırır. Birçok kişi birleşip Askazan'a saldırır. Askazan hepsinin hakkından gelir. Bu çobanlar zengin bir bey olan Çotur'un çobanlarıdır. Aralarından biri gidip köyden adam toplar. Kalabalık bir grup halinde Askazan'a saldırırlar. Hepsi bir hücum edip sağ kolundan balık şeklinde bir parça keserek kolunu sakat bırakırlar. Tek kolla daha fazla mücadele edemeyen Askazan'ı bağlayıp götürerek odun taşıtırlar. Bu dönemde Kalmukların hanı İşaa Han'dır. Hanın halkını çıkaracağı yaylada bir boğa türeyer, kimseyi yaylaya sokmaz. Han ne yapsa da boğaya çözüm bulamaz. Sonunda halka duyurup boğayı öldürene büyük ödül vereceğini söyler. Han her gün halkı sıkıştırınca Çotur elindeki Kırgız esiri düşünür ve hana bir eli sakat olmasa boğayı öldürür çünkü tek eliyle odun taşıyan güçlü birisi diye Askazan'ı anlatır. Han, Askazan'ı yanına çağırıp önce niçin Kalmuk topraklarına girdiğini sorar.

Onun suçsuz olduğunu anlayınca Çotur'a sinirlenip suçsuz yere eziyet edilen bu bahadırın tedavi masraflarını ceza olarak ona yükletip en iyi hekimleri çağırır. Askazan'a bir ev verip altı ay tedavi ettirir. Kalmuk'un kara ilacı işe yarar ve Askazan iyileşir. Han Askazan'a çok saygı gösterir, av törenlerinde onu yanında götürür. Askazan iyice iyileşince han boğayı anlatıp yardım ister. Askazan boğa üzerine gitmeyi kabul edince han, Çotur'un Kırkök adlı atını ona verip silah ve dübün hediye edip iki yoldaşla onu gönderir. Askazan dübünle boğayı inceler, deve büyüklüğündeki boğanın alnının ortasında tek boynuzu vardır. Askazan boğanın hareketlerini inceleyip bir çukur kazarak ona tuzak kurmak gerektiğini düşünüp hana dönerek gerekli malzemeleri ister. Boğayı öldürmek için iyi bir yay lazımdır. Han hazinedeki yayları ortaya çıkarır. Askazan eline aldığı yayı kırar. O zaman handan bir demirci ve silah ustası isteyerek yayı kendisi yapmak için izin ister. Askazan avcılara dağ koçu avlatıp boynuz ve burun halkasını getirmelerini ayrıca tüyleri yeni çıkan on iki erkek karacanın boynuzunu da alıp gelmelerini söyler. Askazan uğraşıp yayı yapar. Bitirdiğinde usta nişancılar denesin diye hana arz eder, nişancılar yayı yerinden kaldıramayacaklarını söyler. Bunun üzerine yayı Askazan dener ama dört delikten geçirip üçünü aşamaz. Yedi deliği geçiremediği için kolunun daha güçlenmediğini hana bildiren Askazan'a han merhamet edip dinlenmesini söyler. Saraydan bir kız vererek onu dinlenmeye bırakır. Ava çıktığında yanında götürür. Bir gün Askazan handan adam ister ve boğaya kuracağı tuzağı anlatır. Han Askazan'a on iki adam verir. Askazan'ın planladığı gibi boğanın geçtiği yola derin bir çukur kazıp üzerini otlarla örterler. Askazan, kolu tamamen güçlendiğinde bu çukura saklanıp boğayı bekler. Yaklaşan boğayı okuyla öldürüp başını keser. Boğa öldükten sonra Askazan izin isteyip hanın saraydan seçerek kendisini evlendirdiği kızı da alıp gidecekken İşaa Han'ın komşusu Cayıl Han'ın yaylasında büyük bir ejderha türer. Cayıl Han Askazan'ın boğayı öldürdüğünü duyunca İşaa Han'a mektup yazıp bahadırı göndermesini rica eder. İşaa Han durumu Askazan'a açtığında Askazan yardım edebileceğini söyler. Askazan bir grup yoldaşını da alıp üç gün sonra Cayıl Han'ın yurduna gider. Yanında gelen beş altı Kalmuk'un dilini biraz anlayan Askazan, kendisine kurulan tuzağı öğrenir. Kalmuklar, Askazan ejderhayı öldürünce biz de onu öldürelim sonra ejderhayı biz öldürdük diyelim diyerek plan kurmaktadır. Bu planı anlayan Askazan samimi arkadaşına silahlarını vererek onu önden gönderir. Diğer Kalmukları bir şekilde kandırıp gece vakti silahları taşıyan arkadaşıyla buluşarak ejderhayı öldürür ve derisinden kanıt olarak bir parça alarak İşaa Han'ın yurduna döner.

Ejderhayı öldürdüğünü söyleyerek kanıtı gösterir. Bu arada Kalmuklar, Kırgız kaçtı ejderhayı biz öldürdük deyip iki hana da varırlar. İşaa Han yalancıları cezalandırıp Askazan'ın bahadırılığını duyurur. Bu olaydan sonra Askazan Kalmuk kızını da alıp yurduna döner. Askazan'ın yurdunda iki hanımı vardır. Kalmuk kızıyla üç hanımı olur. İşaa Han gelirken ona saraydan bir kız daha vermiştir. Askazan onu da kardeşine verir. Askazan'ın kardeşi Esenbay da yiğit bir kişidir. Bir gün Askazan avdayken Toktorbay adlı kişi Askazan'ın köyünü basar. Askazan haberi duyup malları kaçıırken semizlikten bir deve yürüyemez. Bu devenin başına Esenbay'ı bırakıp yavaş yavaş getirmesini söyler. Devenin başında canı sıkılan Esenbay deveyi kucaklayıp ağabeyine yetişir. Yine bir gün ekin sulaması için ağabeyi Esenbay'ı görevlendirir. Esenbay yolda kırk haramilere rastlar. Haramiler Esenbay'ın bindiği boğayı almak ister. Üç dört harami yaklaşıp Esenbay'ı döver. Esenbay bir köpeğin getirdiği atın kol kemiğini yerden alıp haramilere saldırır. Hepsini yere sererek kırk haramiyi birbirine bağlayıp getirir. Bu haramiler Toktorbay'ın adamlarıdır. Toktorbay adamlarını kurtarmak için adam başı dokuz baş hayvan verir ve bir daha Askazan'a ilişemez. Esenbay'ın o gün ekin sulamak için açtığı ark hala durmaktadır. Adı Coon Ark olarak bilinmektedir.

12. KÖROĞLU DESTANININ KASIMHAN KOLU

12.1. Özeti

Çok eski zamanlarda Hive şehrinin hanı Hasan Han'ın oğlu Kasım bahadırın daha on beş yaşındayken Kızılbaş'ın Canedil adındaki padişahı ile olan savaşı destanlaşan bir anlatıdır. Hasan Han'ın oğlu Kasım bahadır Kök Ayak adındaki tulpara binip düşmana çokça kayıp verdirir. On beş yaşındaki Kasım bahadırın başı büyük kazan gibi, elleri sarı sazan gibi, kürek kemiği kapak gibi, iki kolu iki dağ arasındaki vadi büyüklüğünde, bedeni dağa kurulmuş kapan gibi korkusuz bir yiğittir. Ateş etseler kurşun işlemez, vursalar kılıç kesmez. Karşısına çıkan düşmanı ot gibi biçer. Kırk kişiyle karşılaşsa ona bir kişi gibi görünür. Kasım Han ata binince sekiz şehirli Seyilkan'ın alınmadık intikamı kalmaz. Karadeniz boyunda Semerkant ovasında Kızılbaş adındaki halkın yüz elli bin köyü vardır. On iki sıra surlu Aral adında şehirleri vardır. O Kızılbaş halkı Canedil Sultan yönetir. Canedil Sultan da güçlü birisidir. Tek başına kırk kişiye bedeldir. Bu Canedil Sultan Kasım'a acımasız düşmandır. Kasım ne yapsa da onu yenemez. Halkını toplayıp Canedil'i yenmenin çaresini sorar. Beylerden biri onu yenemeyeceğini, onun

çok güçlü olduğunu vaktiyle kendisinin kırk bin askerle gidip kırılarak geri döndüğünü söyler. Altı aylık yolunun, altı aylık çölünün olduğunu, Canedil'in kırk bin yiğitlik gücü olduğunu anlatır. Aslan doğan yiğit Kasım söz dinlemez Kırka'nın kara taşı gibi inatçı bir yiğittir. Kendisine ne kadar gitme dense de o yatıp durmayı utanç sayarak atına binip Karabay adlı yoldaşıyla Kızılbaş düşmana sürer. Bunun üzerine Hasan Han halkına haber salıp kırk bin asker toplayıp kendisi de bir aylık yolu tek seferde giden kır ala tulpara binerek yola çıkar. Kırk bin asker ardında on iki çeşit tuğ alarak Kızılbaş hep birlikte yönelirler. Kara kır, uzun çölü aşip Karabay ile Kasım'a yetişirler. Kırk bin kişilik ordu coşkuyla Canedil'in şehrine geldiklerinde gözcüler onları görüp hanlarına haber verirler. Kalabalık düşmanı gören Canedil doksan şehrin beyine haber gönderir. Yirmi iki tuğu dikip, doksan tulpar ata binip on iki günlük mesafeye demirden tuzak serdirip on iki günlük mesafeye çelik bakır serdirip Türkmenleri tuzağa düşürmeyi amaçlayan Canedil, topları da hazırlar. Canedil'in tuzaklarını gören Türkmenler coşup üç taraftan saldırarak boz kılıçla on iki katlı zırhı parçalarlar. Boz mızrakla ağları sürürler, hendeklerini bozup sura yaklaşırlar. Oklar, mermiler üzerlerine yağar, on iki suru geçemeyip geri çekilirler. O zaman Han Hasan, Karabay adlı yiğidi çağırıp on yaşında düşman önü kesen bu yiğide surları doğudan vurarak düşmanı zarara uğratmasını ister. Bunun üstüne Karabay Allah'a sığınıp ervaha yalvarıp gece vakti kible yönünden düşmana saldırır. Kökdöo adlı atına binip boz kargısını sürükleyerek kaleyi ok yağmuruyla yıkar. O zaman Kızılbaş, Karabay'ın üstüne ok yağdırıp top atıp yaklaştırmaz ama Karabay direnip o da ok yağmuruyla kaleyi yerle yeksan eder. Bunu gören Canedil gözyaşına boğulur. On iki yaşındaki cesur çocuk on iki bin askerin hakkından gelir. Altı gün savaşır düşmana bozgun verir. İkinci kaleyi de yıkıp üçüncüye saldırır, bu arada üzerine top atarlar ama o hiç aldırmaz dördüncü kaleyi de darmadağın eder. Beşinciye geldiğinde boynuna zincir dolayıp üzerine yetmiş ilmekli zincirden ağ atarlar, Yiğit Karabay kılıcını eline alıp yetmiş ilmekli zinciri paramparça eder. Karabay, kalelerin beşini alıp altıncıya el atınca Kasım Han ile Gaoz Han da yetişir, üç bahadır bir olup on iki surlu kaleyi on beş gün savaşır kana bular. On bir suru yıkıp on ikincisine geldiklerinde onu alamayıp geri dönerler. Bunun üzerine Hasan Han üç bahadırı çağırıp Allah'a sığınıp Kör Uulu Han'ın ruhuna yalvarıp yeniden hücum etmelerini söyler. 40 bin askerle birlikte üç bahadır düşmanın kalesine yönelir. İki ordu arasında on beş gün şiddetli savaş olur. Canedil doksan şehrin beyine haber gönderip elli bin asker toplar. Altmış deveye yüklediği toplarla Türkmenlere saldırır. İki ordu on beş

gün içinde yenilemeyince Canedil savaşı açık bir alana taşımak ister. Bunun üzerine Hasan Han Karabay'ı çağırıp düşman üzerine gönderir. Karabay, altmış kulaç ak kargıyı eline sıkıca alır, kırk arşın oku omzuna asar, babadan kalma kılıcı altı kulaç zincirle beline sarar, sarı alaca tuğu sallayıp düşmana yönelir. Bağırınca sesinden kubbeli taş kale yıkılıverir, sadece yarısı kalır. Yıkılan duvarın altında altı bin asker ölür. Bunları gören Canedil, Kara Aman adlı pehlivanını çağırıp onu Türkmenlerin üzerine salar. Otuz bir yaşındaki bu pehlivan fil kadar olan kara atını yakalamaları için kızılbaş askerlere seslenir. Kırk bin asker atı yakalamak için etrafını sarar, yetmiş katlı zincirden ayağına tuzak yaparlar, otuz babayiğit atın üzerine atılır ama atı yakalayamazlar. Gelip Kara Aman'a durumu anlatırlar, Kara Aman, kötü ruhtan doğan han, yedi kat ipekten urganla yüz bin askeri yanına alıp Karaala atı yakalar. Kara Aman yetmiş kulaç kargıyı elini alıp kırk batman güzü sağ elinde sürükleyip dokuz katlı boz zırhını giyinerek Karabay'ın üzerine yürür. İki yiğit atalarının ruhlarını çağırıp birbirlerine saldırır. Kara Aman elindeki kırk batmanlık güzü Karabay'ın kafasına geçirince Karabay'ın çelik kalkanı paramparça olup kendisi attan yere düşüp serilip kalır. Kendisini hemen toplayıp kırk batmanlık zinciri ile Kara Aman'a vurduğunda Kızılbaş'ın atı yere yığılır. Kızılbaş toparlanıp iki yiğit bir gün bir gece savaşır, kara kana bulanırlar. İki bahadır on gün savaşır, bütün savaş aletleri paramparça olur ama birbirlerini yenemezler. Onuncu günün sonunda Kara Aman, Karabay'a güreş teklif eder. İki gün kara yer üzerinde güreşeler de yine birbirlerini yenemezler. Bir zaman sonra Kör Uulu'nun Gaoz Han boz at ile çıkıp gelir. Kızılbaşı yenemeyeceksen bana ver deyince Karabay'ın gururuna dokunur, Kara Aman'ı tutup yere serer başını kesip alır. Bunu gören Canedil'in aklı başından gider. Topları hazırlatıp ateş ettirir. Kırk bin Türkmen kaleye yaklaşamaz. İki buçuk ay savaşır bir netice alamazlar. On beş gün daha bekledikten sonra Hasan Han büyücü Karey'i çağırır. Büyü ile ateş kaleye girmenin yolunu buldurur. Karey ateş yığını içine atılır, bir patika geçit bulup Türkmenleri kaleden içeri sokar. Canedil'in yüz bin askerini yok edip, kendisini ele geçirirler. Üç buçuk ay savaşır yedi sıralı ateşten duvarı yıkarlar. Canedil af dileyip dünya güzeli kızı Cameyla'yı Hasan Han'ın oğlu Kasım'a adayıp kendini affettirir. Kırk beş bin Türkmen iki buçuk ay daha sarayda kalıp Kasım Han ile Cameyla'yı evlendirir. Cameyla gibi güzelin seveni çoktur. Bunlardan biri de Kalmuk Hanı Margo'dur. Margo Cameyla'nın Kasım Han'la evlendiğini haber alır. Halkını toplayıp yedi yıldır âşık olduğu Cameyla'nın öcünü almak için ordu hazırlar. Kırk bin kişilik ordusuyla Kasım Han'ın sarayına gelir. Kasım'ı güreşelim

deyip kandırarak saraydan çıkarıp öldürür. Bunu gören bekçi durumu Karabay'la Gaoz'a haber verir. İki bahadır dere tepe aşır Kalmuk ordusuna ulaşır. Kalmukların kırk bin askeriyle altı gün savaşır. Altı günün sonunda orduyu bozguna uğratıp Margo'yu yakalarlar. Başını kesip Hasan Han'a götürürler. Cameyla, Kasım için ağıt yakıp acısını anlatır. Hasan Han da oğluna ağıt yakar. On yaşında tulpara binen, kırk yiğide baş olan, ak sungur gibi kanatlanıp on beşine geldiğinde doksan şehrin üstünde gezen bahadır oğlunu anıp ağlar.

13. KÖROĞLU DESTANININ GAOZ (AYVAZ) KOLU

13.1. Özeti

Kör Uulu, Çamlıbel'e ev yapıp oğlu Gaoz'ı ve kırk yiğidi çağırıp gölden altı kaz, dokuz ördek ve toy kuşu avlayıp gelmesini söyler. Gaoz ve kırk yiğit ava çıkar. Av sırasında Gaoz kaybolur. Kırk yiğit gelip Kör Uulu'na haber verir. Kör Uulu kırk yiğidi alıp Gaoz'ı aramaya çıkar. Gaoz Han ava gittiğinde avcı kuşunu elinden kaçıır. Önünden uçarak kaçan kuşu Gaoz beş gün takip eder. Beşinci gün karşısında yanında kız bulunan sakallı kişi görür. Adamın yanındaki ay ve güneş gibi güzel kız bir peri kızıdır, adam ise maharetli bir demircidir. Kız Gaoz'ı görünce onu nargile içmeye çağırır. Gaoz ise kuşun derdine düşüp kızın yanına gitmez ama o da kıza âşık olur. Çağırdığı halde yanına gelmeyen Gaoz'a sinirlenen kız ak kuğu olup uçar. Kızı elden kaçıran Gaoz demirciye varıp akıl danışır. Demirci ona bir kez dokunursan o senin hanımın olurdu deyince atalarının ruhuna sığınan Gaoz atına binip ak kuğu şekline giren kızın peşine düşer. Yoluna bir oba çıkar. Gaoz evlerden birine girer seslenir, bakar ki o evde bir hasta ölmek üzeredir. İçerde yüz elli kız toplanmıştır. Bunlar Gaoz'ı görünce hayran olurlar. Gaoz bu yurdun Ernazarbek'e ait olduğunu öğrenir. Ernazar'ın güzel kardeşi Zeynepkül, Gaoz'ı görünce âşık olur. Gaoz'ı misafir eder. Gaoz, Ernazar'ın nerede olduğunu sorduğunda Kızılbaşın Kökki adlı hanının kızı Cıldız Hanım için yaptırdığı yarışa gittiklerini öğrenir. Yarışı kazanan dünya güzeli Cıldız Hanım'ı ve otuz beş atı alacaktır. Gaoz bunu öğrenince Cıldız Hanım'a talip olup atını Kökki'nin yarış meydanına sürer. Yiğit Gaoz dilenci kılığına girip yarışa katılır. Kökki, kızını ve sınıcıyı yanına alıp yüksek bir yerden yarış izler. Sınıcı atların içinde Boz Targılı görünce kazanacak olan budur deyip Kökki'ye bilgi verir. Otuz kişi yarışa başlar. O zaman Sınıcı Gaoz ve atını fark edip hana haber verir. Bunun üzerine dilenci kılığındaki Gaoz'ı yarış

mevdanından çıkarırlar. Gaoz ağlayarak dağa yönelse de pes etmeyip geri yarışa döner. Yedi gün boyunca yarış olur, ara verilip dinlenmeye koyulduklarında Gaoz uyuyup kalır. Diğer yiğitler yarışa çoktan başlamışlardır. Sonunda Gaoz'ın doru atı onun eline basarak onu uyandırır. Ata binen Gaoz yedi dağ belinden geçip diğerlerine yetişir. Hepsini sırayla geçip önde koşan Boz Targıla yetişir ama doru at, Boz Targıl'ı bir türlü geçemez. O zaman sinirlenen Gaoz atına bağırır. At dile gelip "Öndeki Boz Targıl benim ağabeyim, saygısızlık edip onu geçemem. Onun üstündeki Ernazarbek'tir. Onunla konuşup ödülünü bana ver diye rica et. Kabul ederse bendeki koşmayı gör." diyerek cevap verir. Bunun üzerine Gaoz, Ernazar'a varıp ödülü kendisine vermesi için rica eder. Ernazar onun Kör Uulu'nun oğlu olduğunu öğrenince kabul edip kız kardeşi Zeynepkül'ü de ona verip yarıştan çekilir. Yarışı kazanan Gaoz'a dilenci deyip itibar edilmez. Onun asıl kimliğini öğrenen Cıldız Hanım ise sevinip kırk kızını yanına alıp damat çadırının kurulmasını beklemektedir. Cıldız Hanım, Gaoz'ı düşünde görmüştür. Düşleri gerçekleşen Cıldız Hanım birçok sadaka dağıtır. İki kız görevlendirip Gaoz'ı saraya getirtir. Gaoz ile Cıldız Hanım evlenip üç yıl huzurla yaşar. Üç yılın sonunda Gaoz'ın aklına peri kızı düştüğünde hastalanıp kalır. Halini soran Cıldız'a Gaoz peri kızını anlatır. Gaoz peri kızından bahsedince Cıldız Hanım, peri kızıyla arkadaş olduğunu, onun her hafta bir aylık yolu altı günde aşarak kırk kızıyla ziyaretine geldiğini söyler. Üç gün sonra bana gelecek, seni altın sandığın içine koyup kendisini karşılarım, o anda davranıp yakalarsan onu elde edersin." diyerek Gaoz'a yol gösterir. Peri kızı geldiğinde planladıkları gibi Gaoz onu yakalar. Ele geçen peri kızı Kunduzay'la Gaoz'ın düğününü Cıldız Hanım yapar. Bir müddet sonra peri kızı saçından bir tel verip, yaktığında hemen gelirim deyip yurduna döner. Bu arada Cıldız Hanım'ın kırk kızından biri de Gaoz'a âşık olup sararıp solar, en sonunda dayanamayıp derdini Gaoz'a açar. Gaoz kıza itibar etmeyince kız Han Kökki'ye gidip onun bir dilenci olmadığını düşmanı Kör Uulu'nun oğlu olduğunu bildirir. Bunun üzerine Kökki yedi sıra surlu sarayını kuşatıp Gaoz'ı ele geçirmeyi planlar. Bu sırada Gaoz, eşi Cıldız'la birlikte uyumaktadır. Pirlar rüyasına girip Gaoz'ı uyandırır. Gaoz, Cıldız'ı da alıp atına binerek askerlerin önünden kaçar. Ala Dağ'a çıkıp Cıldız'ı yüksekçe bir taşa yerleştirip kendisi üç bin kişilik Kızılbaş ordusuyla savaşa girer. Gözü yaşlı Cıldız, Allah'a ervaha yalvarıp Gaoz için dua eder. Gaoz düşmana saldırıp hepsini kırıp geçirir. Düşmanın kızıl kanını su gibi akıtır. Kızılbaşın askerleri geldiği gibi kırılır. Üç bin kişi daha takviye edilir. Gaoz düşmanı on iki gün hiç dinlenmeden kılıçtan geçirir, ak

zırhları kızıl kana bular. Kendisi de yetmiş yerinden yaralanıp çaresiz kaldığı sırada atı onu alıp dağa kaçıtır. Cıldız'ın yanına götürür. Bu arada Gaoz'ın ahiretlik dostu Ernazar, Gaoz'ı rüyasında yaralı görüp şüphelenerek çobanları sorguya çeker. Çobanlardan dağda bir çatışma olduğunu öğrenince yüz bin askerle yola çıkıp Gaoz'ı bulur. Kızılbaş'ın askerlerini darmadağın edip bozguna uğratar. Biraz kendine gelen Gaoz, peri kızını da yardıma çağırır. Kırk kızıyla gelen peri kızı Ala Dağ'ın taşlarını toplatıp kızılbaşları taş yağmuruna tutarak hepsini öldürür. Askerlerini kaybeden Kızılbaş hanı tek başına yurduna döner. Peri kızı yaralı Gaoz'ı ülkesine götürmek istese de Ernazar izin vermeyince periler ülkesinden tabipler getirtip Gaoz'ın yarasına ilaç sürdürür. Ernazar, Gaoz'ı yurduna götürüp bir yıl bakar. Bir yıl sonra iyileşen Gaoz ile kardeşi Zeynepkül'ü nikâhlar. Üç hanım için üç çadır kurdurup Gaoz'a saygı gösterir. Bir yıl sonra Gaoz Çamlıbel'i özleyince Ernazar beş bin evli halkını toplayıp Çamlıbel'e göçme fikrini söyleyince halk kabul eder. Böylece yola çıkarlar. Bir müddet gittikten sonra Ernazar halkını Gaoz'a emanet edip müjdeyi Kör Uulu'na vermek için önden gider. Yedi günlük yere akşam vakti ulaşır tan atmaya yakın Kör Uulu'na gider ve Gaoz'ın müjdesini verir. Gaoz'ın başından geçenleri Kör Uulu'na anlatır, Çamlıbel'e halkını yerleştirmek için izin ister. Haberi alan Kör Ulu “Yedi tahtım senin olsun, kara gök dağın arası at koşturacağın yer olsun.” deyip üç peri eşini Ernazar'a hizmet ettirip ikramlarda bulunur. Müjde karşılığı altın, gümüş para verip, ak zırhlı kırk yiğidini alıp Gaoz'ı karşılamaya gider. Hep birlikte yurda dönüp ulu toy yaparlar.

14. KURMANBEK

14.1. Hakkında Bilgi

Kurmanbek destanı bir destan dairesi oluşturur bu daire içerisinde üç kuşak ele alınır; “Kurmanbek, Seyitbek ve Şırdakbek” destan dairesinin ilk halkasını oluşturan destanda Kırgız Türklerinin 16 ve 18. yüzyıllar arasında Kalmuklara karşı yapılan mücadeleler anlatılır. Bu dış mücadelenin yanı sıra iç mücadeleler de destanda yer almaktadır.

“Kurmanbek destanı Toktogul, Musulmankul, Şamsı Komuzcu, Kalık, Sarıkunan (Sagınbek Dıykanbayev), M. Kalandarov gibi birçok akının farklı dönemlerde bu destanı icra etmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Ancak bunların hepsi varyantlaşmış halde değildir.” (Musakov 2013a: 11).

Kurmanbek destanının beş benzer metni bulunmaktadır. Birincisi 1923 yılında Kayim Miftakov tarafından Moldobasan Musulmankulov'dan derlenerek önce Arap alfabesiyle ardından kril alfabesiyle yazıya geçirilmiştir. Destanın bu benzer metni diğerlerine nazaran daha kısadır. İkincisi Aalı Tokombayev'e aittir. Tokombayev destanı halk arasından derleyip geleneğe göre tasnif etmiştir. Bu benzer metin 1924 yılında Çolpan adlı bir gazetede tefrika halinde yayımlanmıştır. Üçüncü benzer metni Cuma Camgırçiyev 1926 yılında Karakol ili Ton ilçesinde yaşayan Şamşı Komuzçu'dan derlemiştir. Dördüncüsü Sagınbek Dıykanbayev benzer metnidir. Bu metin Kırgız Bilimler Akademisi El Yazmaları Fonunda yer almaktadır. Destanın beşinci ve en hacimli benzer metni 1938 yılında Latin harfleriyle, 1957 yılında Kril harfleriyle yayımlanan Kalık Akiev anlatımıdır (Musakov 2013: 14, Köse 2005: 37).

Bu benzer metinlerden Kalık Akıyev'in anlatımı Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Destan Türkiye Türkçesine Nerin Köse tarafından aktarılmıştır, 2005'te yayımlanmıştır. Bunun yanı sıra Ulanbek Alimov tarafından da bir aktarım yapılmıştır ve Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayımlanması Projesi çerçevesinde 2013'te Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanmıştır.

Destanın Kalık Akıyev anlatması nazım-nesir karışık bir yapıya sahip olup nazım kısmı çoğunluktadır. Bu benzer metnin nazım kısmı 5050 dizeden oluşmaktadır. Dizelerdeki hece sayısı 7 ile 8 arasında değişkenlik göstermektedir. Bu benzer metnin epizot yapısı şu şekildedir:

1. Kurmanbek'in doğumu
2. Kurmanbek'in Kalmuklardan öç almak için yola çıkması
3. Kurmanbek'in Kalmukları yenip vergiye bağlaması
4. Kurmanbek'in Akkan'la olan dostluğunu pekiştirmesi
5. Kurmanbek'in ülkesine dönüşü ve babasının onu kendi ülkesinden bir kızlaevlendirmek istemesi
6. Kurmanbek'in babasının bu isteğini kabul etmeyip kırk yiğidiyle Oogan ülkesine doğru yola çıkması
7. Kurmanbek'in Bakbur'u yenmesi ve Kanışay ile evlenmesi
8. Kurmanbek'in eşiyle ülkesine dönüp toy vermesi ve kendisine ayrı saray yaptırması
9. Kalmukların vergiyi geciktirmesi üzerine Kurmanbek'in babasından Teltoru atı istemesi ancak alamaması

10. Kalmukların Kurmanbek'i kuşatması ve Kurmanbek'in kötü bir atla savaşa girmesi
11. Kırk yiğidin ihaneti
12. Kurmanbek'in ölümü
13. Kanişay'ın intihar etmesi
14. Akkan'ın Teyitbek'i öldürmesi
15. Akkan'ın Seyitbek'i yanına alıp ülkesine dönmesi

14.2. Özeti

Geçmiş asırlarda Kırgız ve Kıpçak halkının Teyitbek adlı bir hanı vardır. Teyitbek kırk yaşına geldiği ve yedi kere evlendiği halde bir çocuk sahibi olamaz. Kalmuklardan ağır zulüm gören Teyitbek soyunu sürdürecektir bir evladı olmadığı için üzgündür. Yedi kere daha evlenir. Teyitbek'in ilk hanımı Zulayka peri kızıdır. Bir hayli zamandan sonra Zulayka hamile kalır ve bir erkek çocuk dünyaya getirir. Bir toy düzenleyip çocuğa Kurmanbek adını verirler. Kurmanbek güçlü bir yiğit olur, on iki yaşına geldiğinde kendinden büyükleri güreşte yener. On altı yaşına geldiğinde kırk yiğidine kara at hazırlayıp savaş için hazırlanıp düşmanlara saldırarak "genç kahraman" adını alır. Kırk yiğidini toplayan Kurmanbek, Kırgız-Kıpçak halkının Kalmuklardan gördüğü zulümleri anlatarak onlardan öç alma zamanının geldiğini bildirir. Düşmanın kızıl kanını su gibi akıtmak gerektiğini anlatır. Kırk yağız at kırk günlük yolda yorulmaz deyip kırk yiğidim bana kırk kanat deyip savaş için hazırlanır. Altı ay binilse yorulmayan, altmış yaşında olsa da beş yaşındaki attan genç olan Teltoru adlı atına güvenerek yiğitlerini savaşa hazırlar. Kırk yiğit gök kaplan gibi saldıran atlarına binerek Kurmanbek'in emrine itaat eder. Yirmi üç yaşındaki Kurmanbek aslan gibi heybetlenip kırk yiğidinin önüne geçer. Kırk yiğitte kırk kara at uçarcasına gider. Kurmanbek düşman şehri Kambıl'a giderken yolunun üstünde Kaşgar vardır. Kaşgar'ı Han Akkan yönetir. Akkan Han, Kurmanbek'e dosttur, altı şehri adaletle yöneten handır. Kurmanbek sefere giderken ona uğramayı ar sayar, Akkan'ın kendisinden yardım beklediğini zannedeceğini düşünüp ona uğramayı dönüşte bırakır. Kurmanbek, Kalmukları bozguna uğratarak on kişi için bin kısrak alıp, altın ve gümüşü yağmalayıp, güzel kızları esir edip Kırgız-Kıpçak halkının geçmiş öcünü almak niyetindedir. Kurmanbek önlerinde, kaplan gibi kırk yiğit, ellerinde kara tuğlu mızrakla kara şehir Kambıl'a ulaşır. Karadağın başındaki nöbetçiyi yakalayıp Kalmukların hanı Dölen'e kırk bin Kalmuk'a denk kırk yiğidiyle geçmişte yapılan soykırımın öcünü almaya geldiğini bildirmesini söyler ve on iki gün mühlet vererek

nöbetçiyi gönderir. Kalmuklar on iki gün içinde gelmezlerse Kurmanbek kara şehir ve Kambıl'ı talan edeceklerdir. Canını zor kurtaran nöbetçi Dölön'e gider, onu bulamayınca Dölön'ün baba dostu Ekez bahadıra durumu anlatır. Nöbetçi kızıl ala kaplana benzettiği Kurmanbek'in ve kırk yiğidinin heybetini Ekez'e anlatır. Ekez, Dölön'e gidip durumu anlatınca, Dölön tüm Kalmukları toplayıp Kurmanbek'in işini bitirmeyi düşünür. Buna karşılık Ekez, Kurmanbek'in doksan beyli Özbek'i nasıl yendiğini anlatıp Dölön'ü uyarır. Gençliğinde doksan bin askere denk olan Ekez, doksan yaşına geldiğinden ve Kurmanbek'in gücünü bildiğinden Dölön'ü Kurmanbek'le anlaşmaya ikna etmeye çalışsa da başaramaz. Han Dölön beylerini toplayıp kırk kişiye değil, kırk boya hadlerini bildiririm deyip on binlerce asker toplayıp yola çıkar. Kurmanbek'e yaklaşınca Dölön, Ekez'i çağırıp bahadırlık çağını hatırlatarak onun yüreğini güçlendirerek onu komutan seçer. Yaşlı Ekez kamburlaşmış beliyle ağzındaki tek bir dişle yaşlılığına bakmadan han buyruğu deyip öne atılır. Kalmukların ordusunda Dölön ve Ekez'den başka cesaretlisi yoktur. On binlerce askerin hepsi kuru kalabalıktan ibarettir. Kalmukların geldiğini gören Kurmanbek kırk yiğidine seslenip düşman üzerine tek başına çıkacağını söyleyip kara ala kaplan gibi saldırıya geçer. Bahadır Ekez'le Kurmanbek karşı karşıya gelirler. Kurmanbek, bir müddet vuruştuktan sonra yaşlı Ekez'i kalbinden mızraklayıp öldürür. Bunu gören Dölön Kurmanbek'in üzerine atılır. İki bahadır arasında şiddetli dövüş olur. Kurmanbek'in altındaki Teltor'u ağzından ak köpük saçarak koşturur. Dölön'ün altındaki Karala kaçmaya başlar. Kurmanbek, atı kaçınca yenileceğini anlayan Dölön'e mızrağı saplar. Yaralı Dölön'ü atı Kalmuklar'ın arasına kaçıtır. Hanın vurulduğunu gören Kalmuklar kaçmaya başlar. Kırk yiğit gelip Kurmanbek'e düşmanı kovalım deyince düşmanın peşine düşerler. Düşmanın içine kurt gibi girerek kırım yapan Kurmanbek düşmanın gözüne kaplan gibi görünür. Kurmanbek, kırk yiğidi ile birlikte Kara şehri kuşatınca Dölön çaresiz kalıp Elbek'i elçi olarak gönderir ve uzlaşma ister. Altın, gümüş yüklemek için altmış kızıl deve bağışlar, istediği kadar malı sürüp götürmesini söyler. Elbek elçi olarak gidip bunları Kurmanbek'e iletince Kurmanbek Kalmuklar'ın kendisine tuzak kurmasından şüphelenip Dölön'ü ve vaad ettiği ganimeti yanına ister. Dölön'ün her yıl vereceği vergiyi de yazılı olarak bildirmesini söyler. Elbek'e yedi gün mühlet verip cevabını Dölön'e iletmesini ister. Elbek, Kurmanbek'in cevabını Dölön'e bildirince Dölön halkını toplayıp fikir danışır. Halkı da uzlaşmayı kabul edince altmış kızıl deveyi altın ve gümüşle yükleyip altmış ak boz atı hazırlayıp yola çıkar. Altı gün

gittikten sonra yedinci gün Kurmanbek'e ulaşırlar. İki han uzlaşır. Kurmanbek ganimetlerini önüne katarak yurduna geri dönerken Kaşkar şehrinin hanı Akkan, Kurmanbek'in zaferini duyup onu gökbörü oyunuyla karşılayıp misafir eder. Akkan, Kurmanbek'e düşmanlarına karşı bir olmayı teklif eder. İki dost olur. Kurmanbek, ona kara yağız yorgayı hediye eder. Akkan on iki deve, yük taşıyan devesine altı batman gümüş, altı batman altın yükletip ticaret yapın diyerek kırk kervanı onlarla birlikte gönderir. Kurmanbek yurda dönünce halkı onu sevinçle karşılar ama babası savaşa izinsiz gittiği için Kurmanbek'e kızgındır. Kurmanbek babasına gidip gönlünü alır. Mala mülke düşkün olan Teyitbek ganimetleri görünce sevinir. Halkının ileri gelenlerini toplayıp Kurmanbek'i Kırgız Kıpçak kızlarından biriyle evlendirmek istediğini söyler, öz öldürmez yad merhamet etmez diyerek kızın Kırgız-Kıpçak olmasında ısrar eder. Halkın büyükleri bunu uygun bulup Kurmanbek'le konuşur. Yanına kırk yiğidini al, söz cambazlarından yedisini al halkın arasına kız beğenmeye çık, kız Müslüman'dan seç deyip akıl verirler. Bunun üzerine Kurmanbek evlenmek istediği kızın Afgan hanı Bakbur'un güzel kızı Kanışay olduğunu bildirir. Bakbur, biricik güzel kızını vermek için şartlar ortaya koymuştur. Birincisi Kanışay'ı alacak yiğit Bakbur'u yıkacak kadar güçlü olmalıdır, ikincisi Ürgenç suyunu geçebilmelidir. Kanışay'ın adını duyan Kurmanbek ona talip olur. Kendine kız seç diye gelen Zayirbek'e gönlündekini söyleyince Zayirbek durumu Teyitbek'e açar. Teyitbek oğlunun bir aylık yolda, Karakum çölde, kara taş arasında telef olup gideceğini düşünür, Afganların güçlü savaşçıları, keskin nişancılarını düşünüp Zayirbek'i elçi olarak gönderip oğlunu caydırmasını ister. Zayirbek, Kurmanbek'e giderek durumu anlatınca gitmekte kararlı olan Kurmanbek, Zayirbek'i de ikna eder. Kurmanbek kırk yiğidini, Zayirbek'i alıp Afganistan'a gitmeye hazırlanır. Otuz deveye erzak yükletir, kesip yemek için elliden fazla at alır. Yolda coştursun diye iki ozanı da beraberinde götürür. Beş kişiyi at kesmekle görevlendirir, altı kişiyi çoban tayin eder. Uzun yollar aşarak, Buhara'yı geçerek, Tacik illerini görerek, Kanışay gibi güzeli arzularak gider. Ürgenç'e yaklaşır yerleşir, dürbünle şehri inceler. Her yerde beyaz evler, beyaz evlerin yanında her an hazır bekleyen kara tuğlu mızraklar vardır. Önünde geçilecek kanlı köpüklü nehir vardır.

Kurmanbek, Zayirbek'i ve kırk yiğidini hazırlayıp nehirden geçmeye cesaretlendirip kaz ile kuğu gibi nehri geçer. Bundan önce Ürgenç'ten er Semetey geçmiştir. Kurmanbek kırk yiğidiyle geçince kıvanır, Zayirbek'i Bakbur'a elçi olarak gönderip geldiğini haber

verir. Zayirbek, kırk yiğidiyle saraydan çıkan Bakbur'a durumu anlatır, Kurmanbek'in geldiğini bildirir. Bakbur Han habere hiddetlenir, altmış yamaçlı Ürgenç'ten geçip üç adayı aşip gelen bu bahadıra haddini bildirmeyi düşünür. Ertesi gün sabah erkenden teke tek dövüş için haber salar. Canını kurtardığına sevinen Zayirbek Kurmanbek'e gelip Bakbur Han'ın haşmetini eksiksiz anlatır. Giyindiği gök demir, kuşandığı ak demir, etrafında kırk vezir olan bu haşmetli hana yenik düşeceklerini söyler. Kurmanbek, Zayirbek'e kulak vermeyip dövüşmekte ısrar eder. Ertesi günü terazi yıldızı batıp şafak attığında Kurmanbek, kırk yiğidini alıp dövüş meydanına gelir. Bakbur Han da karşısına gelen yiğidi deneyip gücünü görmeye, güçlü ise kızını verip yaşlılık çağında dayanak etmeye niyetlidir. Kara tulpar atın üzerinde Bakbur Han gelerek Kurmanbek'e saldırır. Kurmanbek, Teltoru'yu koşturup ağzından ak köpük saçtırıp karşılık verir. Teltoru'nun bastığı yerler kazan gibi oyulur. İki bahadır çarpıştığında yiğit Kurmanbek, Bakbur Han'ı yere düşürür. Bunun üzerine Bakbur Han halkını toplayıp "Benim sözüm vardı; beni yıkan gence kızımı verecektim. Şimdi bu genç beni yıktı, buna kızımı mı vereyim yoksa mal mülk verip göndereyim mi?" deyince halk kızı verecek başka bahadır yok deyip son sözü Ozan Töpö söyler diyerek sözü ozana bırakırlar. Ozan Töpö, on dördünden bu yana savaşta usta olan, düşmanları dize getirip Kalmuk gibi kalabalık halkı vergiye bağlayan, dokuz yamaçlı Ürgenç'i dokuz gün kuşatan Kurmanbek'i överek Kanışay'a layık olduğunu söyler. Bunun üzerine Bakbur Han kızını Kurmanbek'e vermeye karar verir. Otuz kız, otuz gelini görevlendirip Kurmanbek ve kırk yiğidi çağırır. Onlar davul zurna çalarak, dört çadır dikip Kurmanbek'i karşılar. Bu arada olanları haber alan Kanışay gelen bahadırı merak edip en yakın arkadaşı Batıyma'yla kimsenin görmediği bir yerden geçip Kurmanbek'i görmeye gider. On altı yaşındaki güzel Kanışay, Kurmanbek'i görünce âşık olur. Kırk gün boyunca gelin için ağıt yakılır, otuz gün eğlence yapılır. Bakbur Han otuz deveye yük yükleyip, yanına cariyeler katarak kızı ve damadını uğurlar. Kurmanbek yurda gelip büyük bir düğün yaptırır. Aradan beş altı sene geçer, Kurmanbek gücünü düşünüp baba ocağında oturma fikrini beğenmeyip Turfan'da kendine bir saray yaptırır. Sarayın yapımı iki yıl sürer. Kurmanbek saraya yerleştikten epey bir zaman sonra kırk yiğidini görevlendirip babası Teyitbek'ten atı Teltoru'yu ister. Kurmanbek, Kalmuklar'dan vergi almaya gitmeyi üç ay geciktirmiştir. Atı olamadan gitmek istemez. Kırk yiğit, Kurmanbek'in isteği üzerine Teyitbek'ten Teltoru'yu ister. Teyitbek oğluna Kalmuk'a habersiz saldırdı, kendisinden izinsiz Afgan'dan kız aldı bir de kendine saray yaptırdı

diye kızgındır. Bu yüzden Kurmanbek'e lanet okuyup atını vermeyeceğini söyler. Kırk yiğit dönüp durumu Kurmanbek'e anlatırlar, kendisini lanetleyen babasını öldürmesini söylerler. Babasını öldüremeyeceğini söyleyen Kurmanbek Teltoru'dan vazgeçip Koykürön adlı atı hazırlar. Kırk yiğidini alıp Kalmuk'a doğru yol alır. Yiğitlerine belli etmese de atın eksikliğini kendi içinde duymaktadır. Kurmanbek Kaşgar'ı aşip bir tepeye çıktığında kendi şehrine dürbünle bakar. Şehri kuşatan bir karaltı görüp düşmanın basmasından şüphelenerek gözcü gönderir. Sevgili eşim Kanışay, altı yaşındaki oğlum Seyitbek sağ mıdır diye kaygıya kapılır. Kırk yiğit gidip bakar, karaltının otlayan yıldı olduğunu görür. Şehre geri dönen Kurmanbek bir gece evinde kalmayı uygun görür. Bu arada Kalmuk Hanı Dölön, Kurmanbek'in vergi almayı üç ay geciktirmesini fırsat bilip onu güçten düştü zannedip asker hazırlamaktadır. Ertesi gün vergiyi almaya gidecek olan Kurmanbek o gece rüyasında kalbinin yanında kanla karışık buz görür, altın kapılı şehrin altı bin Kalmuk tarafından altı kat çevrildiğini görür. Yedi bin Kalmuk'un, şehrinin yedi kat çevirdiğini görür. Kalmuklar'ın kendisini öldürdüğünü görür. Bu düşünüyü eşi Kanışay'a anlatır. Kanışay rüyayı iyi yormak gerektiğini düşünüp dileğin gerçekleşecek dese de kaygılanır. Bu arada Seyitbek ana babasının konuşmalarını duyup "Oğlundan at kıskanan dedem, babam ölürse beni yaşatmaz. Ben de babamla sefere gidip babam ölürse gömerim." diye düşünüp babasına isteğini söyler. Kurmanbek henüz büyümeyen altı yaşındaki oğlunun gönlünü alıp onu uyutur. Altın kapılı sarayının kapısını açıp baktığında tıpkı rüyasında olduğu gibi düşmanın şehri kuşattığını görür. Kırk yiğidine seslenip yardım ister ancak kırk yiğit Kurmanbek'in kötü bir atla düşmanı yenemeyeceğini anlayıp Kurmanbek'e ihanet edip Teyitbek'in tarafına geçmeyi düşünürler. Kırk yiğidin fikrini sezen Kurmanbek'in yüreği kan olur, evine girip savaş aletlerini alıp eşiyile vedalaşır. Güçlü ve hızlı atı Teltoru yoktur, Kurmanbek Koykürön ata binerek düşmana saldırır. Düşmanın nicesini yere serip kanını akıtınca Kalmuklar korkuya kapılıp kaçar. Yeryüzünü toz kaplayıp, birçok Kalmuk'un canı ölümle tanışır. Kurmanbek düşmanı sıkıştırıp, baş yarıp kan akıtarak bozguna uğratar. Kalmuklar'ın hanı geldiğine pişman olup geri çekilir. Düşman önünden kaçınca Kurmanbek Koykürön atı dinlendirmek için mola verir. Teri soğuyup dinlenen Koykürön yürümekten çekinir. Kalmuk Han'ı Dölön dürbünle Kurmanbek'in atını inceleyip Teltoru olmadığını görüp askerlerini toplar ve yeniden saldırıya geçer. Atı yürümeyen Kurmanbek ise olduğu yerde kalır. Dölön, Kurmanbek'in halinden şüphelenip atın Teltoru olup olmadığını yakından görmek ister. Gidip selam vererek

aman diler gibi yapıp atı inceler. Teltoru olmadığına kanaat getirince Kurmanbek'e meydan okur. Kurmanbek çaresiz kalıp gece gördüğü düşünün gerçekleştiğini anlar. Dölön mızrağını saplayınca sırtından girip göğsünden çıkar. Kurmanbek'i devirdim diyen Dölön yurduna döner. Yaralı Kurmanbek zorlukla kalkıp yurduna ulaşmaya çalışır. Yol kenarında Kaşgar tarafından gelen kervanı görür. Kervanın sahibi dostu Akkan'dır. Kurmanbek'i altı yıldır görmeyen Akkan, onu ziyarete gelmektedir. Hediye olarak kırk deveye altın, kırk deveye kızıl kumaş, kırk deveye kara çay yükleyip gelmektedir. Kurmanbek yardım isteyince Akkan kervanı durdurup yardıma koşar, kana bulanmış Kurmanbek'i tanıyamaz, kimliğini sorar. O zaman Kurmanbek, Akkan için yaptığı iyilikleri sıralar, onu düşmandan kurtaran dostu olduğunu söyler. Akkan altmış iki dostum var sen kimsin, yetmiş iki dostum var hangisisin diye yeniden sorar. Kurmanbek, adını söyleyip başına gelenleri anlatınca Akkan, Kurmanbek'i evine götürmek için kara yorga tayını hazırlayıp, kara giysileri giydirmek istese de Kurmanbek ecelinin geldiğini anlayıp vasiyetini söyler. Altı yaşındaki oğlunu Akkan'a emanet eder. Akkan on iki on üç gün Kurmanbek'i yaşatmaya çalışsa da zehirli mızrağın acısına dayanamayan Kurmanbek sonunda mızrağı vücudundan çektirir. Mızrak bedenden çıkınca can da çıkar. Akkan ve kırk yiğidi gözyaşına boğulur. Akkan, kırk yiğidi dört bir yana gönderip ustalar getirtip Kurmanbek'in türbesini yaptırır. Cesedini ak kefene sardırıp dostunu ahirete uğurlar. Akkan haberi iletmek için Kurmanbek'in yurduna yönelir. Kanışay her gün minarenin başında Kurmanbek'i beklemektedir. Akkan'ın geldiğini görünce haber alırım deyip kırk kadınla karşılamaya gider. Kanışay, Akkan'dan Kurmanbek'i sorar. Akkan, kırk kadına seslenip "Dostumun eşini tutun on tırnağıyla yüzünü yolmasın!" diye uyardıktan sonra Kurmanbek'in kara yere düştüğünü söyler. Bunu duyan Kanışay arsız dul diye yaşayıp ikinci kocaya varmaktansa sevdiğimle ölürüm diyerek evine yönelir. Üç defa yere kapaklanıp güçlkle eve varınca eline aldığı kılıcı kalbine saplayarak kendini öldürür. Bunu gören Seyitbek baba dostuna sarılarak ağlar. Akkan, Kanışay'ı yıkattırıp ak kefene sararak defneder. Akkan ardından Teyitbek'e giderek durumu anlatır. Teltoru atı olmadığı için Kurmanbek'in düşman elinden yara alıp öldüğünü söyler. Teyitbek'in buna sevindiğini görünce Kurmanbek'in öldüğünü duyan halk seni öldürmez mi diye söyler. Teyitbek bu söze sinirlenip kılıcını sıyırıp Akkan'ın üstüne giderken ayağı kayıp Akkan'ın altındaki kara yorga atın başını keser. O zaman Akkan kırk yiğidi çağırıp Teyitbek'i yakalatarak Teltoru'nun kuyruğuna bağlayıp dağlara sürer. Teltoru sağa sola koşup inatçı ihtiyarın

bedenini taşlarda parçalar. Nankör ihtiyarın cesedi kuzgunlara yem olur. Halkı duyup cezasını buldu diye sevinir. Seyitbek büyüyünce dostumun intikamını Kalmuk'tan alırım diyen Akkan, Seyitbek'i alıp yurduna yönelir.

15. SEYİTBEK

15.1. Hakkında Bilgi

Seyitbek destanı Kırgız Türklerinin küçük destanlarındanır. Kahramanlık destanı olan Seyitbek, Kurmanbek destan dairesi içindedir. “Kurmanbek, Seyitbek ve Şırdakbek” bu destan dairesinin tamamını oluşturmaktadır. Seyitbek destanında Kırgız Türklerinin iç ve dış mücadeleleri ele alınmaktadır. Destan kahramanı Seyitbek önce dedesi Teyitbek'ten sonra Kalmuklar'dan babasının ve halkının öcünü alır. Destanın tarihî tabakası 16 ve 18. yüzyıllar olarak tespit edilmektedir:

“16.-18. yüzyıllar Türkistan için zor bir dönem sayılmaktadır. Kalmuklar'ın Orta Asya'ya saldırmaları bölgede istikrarsızlığa yol açmıştır. Halk bu dönemde yaşanan acıyı, üzüntüyü, sevinci, kaybı ve zaferi atasözleriyle, ağıtlarıyla, hikâye ve destanlarıyla nesilden nesile aktarmıştır.(...) Seyitbek ve Şırdakbek gibi destanlar bu dönemde teşekkül eden ve bu dönemi anlatan destanlardır.” (Musakov 2013 b: 11).

Destanın iki benzer metni vardır; ilki Oruzbay Urmanbetov'a ikincisi ise Nurdin Adiyev'e aittir. Destan Türkiye Türkçesine ilkin Yasemin Karademirlidağ tarafından aktarılır ve 2006 yılında Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne yüksek lisans tezi olarak sunulur. Ardından destanın Oruzbay Urmambetov anlatımı Ulanbek Alimov tarafından aktarılır ve Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayınlanması Projesi çerçevesinde 2013'te Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanır. Seyitbek destanının Oruzbay Urmambetov anlatımı nazım-nesir karışık olup nazım kısımlar daha fazladır. Nazım kısım 4145 dizeden oluşmaktadır. Dizelerdeki hece sayısı 7 ile 8 arasında değişkenlik göstermektedir. Bu benzer metnin epizot yapısı şu şekildedir:

1. Kalmuklar tarafından şehit edilen Kurmanbek'in oğlu Seyitbek'in, Akkan tarafından büyütülmesi.
2. Zayirbek'in Seyitbek'i bulup halkına götürmesi
3. Seyitbek'in Kalmuklarla mücadelesi
4. Seyitbek'in Kalmukları yenmesi

5. Seyitbek'in Kalmukların Kırgızlar ve Kazaklarla olan mücadelelerini sonlandırması
6. Seyitbek'in Möl güzelle evlenmesi
7. Seyitbek'in halkı huzur içinde yönetmesi

15.2. Özeti

Kırgız ve Kıpçaklar'ın hanı Teyitbek oğlundan atını esirgeyerek Kurmanbek'in Kalmuklar'a yenilmesine ve ölmesine neden olur. Eşinin öldüğünü duyunca Kanışay da kendini kılıçla öldürür. İkisine görkemli birer türbe yaptıran Kurmanbek'in dostu Akkan Kurmanbek'in oğlu altı yaşındaki Seyitbek'i alıp kendi oğlu gibi büyütmeye karar kılıp götürür. Bu arada Akkan, Teyitbek'e oğlunun ölümünü haber vermek için gittiğinde Teyitbek'in sevindiğini görünce onu atın arkasına bağlayıp parçalayarak cezalandırır. Teyitbek ve Kurmanbek öldükten sonra halka önderlik yapacak kimse kalmayınca halkı çaresiz kalır. Halkın en yaşlısı Kalkanbay herkesi toplayıp Teyitbek'in amcaoğlu Teyiş'i han olarak teklif eder ve Cazı'yı terkedip Ak-Say, Arpa, Atbaşı tarafına göç etmek gerektiğini söyler. Halk bu teklifi kabul eder. Teyiş'i han seçip Kalmuklar'ın korkusundan yurtlarını terk ederler. Bahadırsız kalan Kırgız-Kıpçak halkını yok etmek isteyen Kalmuklar Cazı'ya geldiklerinde kimseyi bulamazlar. Kalmuklar burayı ganimet olarak alıp yerleşirler. Bu durumda zorda kalan Kurmanbek'in kırk yiğidi olur. Dölön'e ve Akkan'a gitmeye cesaret edemezler, Teyiş'e sığınır. Teyiş hainliklerinin cezası olarak kırkının da başını kestirir. İçlerinden vezir Zayirbek kurtulup Kurmanbek ve Kanışay'ın türbesine sığınıp av yaparak on iki yıl yaşar, amacı Seyitbek'e hizmet edip suçunu affettirmektir. On iki yıl sonra dilenci kılığında Akkan'ın şehri Kaşgar'a gelir. Zayirbek, Seyitbek'i babasına benzeterek görür görmez tanır. Kendisini tanıtmadan Seyitbek'le konuşmaya çalışsa da şüphelenen Seyitbek onun Akkan'ın huzuruna götürülmesini emreder. Akkan hain olan Zayirbek'i tanıyıp öldürmek ister ama Zayirbek niye geldiğini açıklayınca vazgeçer. Altı yaşında alıp yiğit yapıp büyüttüğü Seyitbek'i çağırıp babası Kurmanbek'in öcünü almanın zamanı geldiğini söyler. Seyitbek'e, Zayirbek'i tanıyıp Kara Kırgız adlı halkını bulması gerektiğini anlatır. Seyitbek, Zayirek'i danışman olarak tayin eder. Buna sevinen Zayirbek ak niyetli yiğit Seyitbek'e olan sevgisini gösterir. O zaman Kaçkar kadısı öne çıkıp Seyitbek'i yüreklendirerek ak kalpaklı Kırgız halkının başına geçmesini, Kara Kalmuk'tan babasının ve halkının öcünü almasını söyler. Kadı'nın sözü değerli olduğundan herkes dikkatle dinler. Seyitbek savaş giyimini giyip atına binip kendisini büyüten annesi

Tumarkan'ın duasını alıp baba dostu Akkan'la birlikte babasının türbesine yollanır. Seyitbek yola çıkmadan önce kervancının kızı olan sevgilisi Möl güzel kendisine altından zil, gümüşten çan yaptırıp avcı kuşuna takması için vermiştir. Zilin ve çanın sesini duydukça Seyitbek'in içinde aşk ateşi yanar. Kaşkar halkıyla vedalaşıp öz yurduna yönelen Seyitbek, babası Kurmanbek'in türbesine gelir. Kızıl tuğla ve kızıl kumdan yapılan ihtişamlı türbede boz at keserek Kur'an okuturlar. Seyitbek ve Zayirbek bir gün türbede kalır. Ertesi gün Seyitbek kılıcını öpüp babasının öcünü alacağına dair baba ruhuna yemin eder. Öz halkının karşına askerle çıkmayı uygun bulmayan Seyitbek Akkan ve ordusunu Kaşgar'a gönderip kendisi Zayirbek'le gider. Zayirbek, Kırgız yurdunun güzelliklerini yol boyunca Seyitbek'e anlatır. Kırgız yurduna vardıklarında nöbetçilere kendilerini tanıınca nöbetçiler Teyiş Han'a varıp Seyitbek'in geldiğini müjdelir. Ak şahini elinde ak tulparı altında heybetli Seyitbek'in geldiğini duyan halk sevince boğulur. Seyitbek on iki yıl sonra böylece halkına kavuşur. Teyiş Han Seyitbek'e özel olarak ev yaptırır ve Teltoru adlı atı ona verir. Teltoru Seyitbek'i görünce insan gibi gözünden yaş akıtır. Seyitbek, Zayirbek'i de alarak Teyiş Han'ın önderliğinde yurdu gezer. Halk Seyitbek'in geldiğini görüp sevinir. Bu durum on iki yıldır han olan Teyiş'in canını sıkır. Halk arasında; Seyitbek babamın intikamını alacağım deyip Kırgız halkını Kalmuklar'a kırdırarak diye dedikodu çıkarır. Halkın içinden kendisini tutanları alıp Kulanak'a göç der. Seyitbek bu duruma çok üzülür. Halkın geri kalanı boz kısrağ kurban edip, ak keçeye oturtarak Seyitbek'i han ilan eder. Han olan Seyitbek doğruluktan ayrılmadan halkını adaletle yönetir. Seyitbek bir gün Zayirbek'in gerçek kimliğini açıklayarak, başından geçenleri anlatıp onun adına kendisi halktan özür diler. Halk önce hiddetlense de Seyitbek'in affettiğini görüp onlar da affeder. Zayirbek'in hanımı Altınay ve oğlu Kalmakbek öldü sandıkları Zayirbek'e ağlayarak sarılınca halk duygulanır. Halk, Teyişkan toy yapacağına kaçtı biz ulu toy yapıp kayıpların gelmesini kutlayalım deyince Seyitbek karşı çıkmaz. Bu arada Seyitbek halkının varlıklı olduğunu ama giyiminin ak keçe olduğunu görünce Kaşgar'dan kervan getirtip halkına giyim almayı teklif eder. Seyitbek'in bu sözünü duyan halk sevinerek kabul eder. Halk arasından çıkan Ermeğ ozanlığına güvenip sözünü açıkça söyler. Seyitbek Han'ın bekâr olmasının sebebini sorup Akkan'ın kendisine niçin kız bulmadığını söyler. Bunun üzerine Seyitbek, Akkan'ın kendisini evermek için halkını topladığını birçok kız babasının kızını vermeye razı olduğunu ama içlerinden bir bilgenin Teyitbek'in, oğlu Kurmanbek'e olan düşmanlığının Afgan kızı

Kanışay yüzünden olduğunu, Seyitbek'in alacağı kıza Kırgızlar'ın karar vermesi gerektiğini söyleyince kendisini bekâr olarak gönderdiklerini açıklar. Kısmetimde varsa evlenirim deyip öncelikle babasının öcünü Kalmuklar'dan alması gerektiğini söyler. Halkına seslenip kendisi için kırk yiğit seçmelerini, kırk yiğidi için at belirlemelerini ister. Halkın arasından yaşı otuzu geçmiş olan Sayak boyundan Sana sınçı çıkıp Seyitbek'e kırk yiğit olacak kişileri söyler. İlki kara atına binen kendisidir, sonra Kökcorgo'ya binen Börü bahadır, mızrakçı olarak yaşı on altı olsa da otuz yiğit heybetinde on kişi kuvvetinde olan Kalmakbek tayin edilir. Sana, tek tek yiğitlerin adını sayıp kırka tamamlar. Her biri bin kişiye bedel olan yiğitler böylece seçilir. Sana, at olarak altı ay gitse de yorulmayan Teltoru'yu Seyitbek'e önerir. Aktulpar'ı ise Zayirbek'e uygun görür. Kara Kalmuk hanı Dölön'ü ansızın bastırmak gerek deyip sözünü bitirir. Adları söylenen kırk yiğit kılıçlarını öperek ant içip hep birlikte dua ederler. Seyitbek, Darkan adlı yaşlı ustayı silah yapımı için çağırır. Seksen usta da Darkan'a yardım için gelir. Darkan usta altı ay içinde savaş aletlerini tamamlar. Seyitbek de Kalmuk üzerine sefer için hazırlığa başlar. Kırk yiğit gök zırhı giyip halktan dua alıp Seyitbek önderliğinde düşmana yürür. Teltoru atın üstünde Seyitbek sevinerek gider, on iki yıl binilmeyen at iyice güçlenmiş, dinlenmeden kırk günlük yolu gidecek hale gelmiştir. Seyitbek otuz ata araba koşup, otuz atı da yüksüz yanına alır. Kayası yüksek dağlardan, yamaçlardan, uçsuz bucaksız düzlüklerden geçip birçok yabani hayvan görüp epeyce ilerler. At üstünde giderken Manas'ın destanını anlatırlar. Manas'tan ilham alan yiğitler kuvvetlenip düşmanı kırmaya heveslenir. Manas'ın kırk yiğidinin ervahı, Bakay'ın ruhu kırk yiğide destek verir. Seyitbek ve kırk yiğit Kurmanbek'in türbesine gelip ak at kurban eder. Burada üç gün dinlenip Akkan'a haber gönderirler. Akkan önden gidin, ordumla arkadan gelirim deyince Seyitbek sevinçle yola koyulur. Eski yurdu Cazı'ya gelince tepede duran sürü sürü hayvanları görür. Dölön Han'ın, öz yurdunu elinden alıp sahiplendiğini görüp hiddetlenen Seyitbek Kalmuk'u sürüp çıkarmaya yemin eder. Zayirbek de eski yurdunu görüp duygulanarak kırk yiğide seslenir; "Yer-su adını bilsen bu yurt Kırgızların atadan kalma bereketli yurdudur." diyerek eskilerden bahseder. Altı şehri yöneten Dölön'ün işini bitirmek gerek diye yiğitlere söyler. Plan kurup akşam vakti Kalmuk'un nöbetçisini yakalayarak konuştururlar. Hepsi ak kaplan gibi olan yiğitlerin haşmetinden korkan nöbetçi Dölön hanı ve halkını anlatıp Seyitbek'e bilgi verir. Seyitbek niyetinin halka zulmetmek olmadığını, Dölön'den öcünü almaya geldiğini, Dölön'e savaş ilan ettiğini söyleyip

nöbetçiyi elçi olarak Dölön'e gönderir. Canını kurtardığına sevinen nöbetçi hızla Dölön'e gider. Giderken de halka düşmanın geldiğini haber verir. Telaşa düşen halk Kambıl'a doğru göç ederek eski Kırgız topraklarını terk eder. Seyitbek de kırk yiğidini alıp halkın peşinden gidip Kara dağa yerleşir. Bu arada nöbetçi, Dölön'e gelip Seyitbek'i haber verir. Kırk bir kişiyle gelen Seyitbek'in gücünün bin kişilik olduğunu bildirir. Dölön Han haberi alınca tüyleri diken diken olur, içine ateş düşüp canı sıkılır. Düşmanı övüp kalbimi kırdı diye nöbetçinin kafasını kestirir. Dölön, kırk yiğidini ve bahadırlığıyla ünlü Erke ve Torko yiğitleri alıp kalabalık ordu toplayıp Seyitbek'le savaşa gider. Dölön, bilge Kara'yı Seyitbek ve yiğitlerini incelemesi için elçi olarak gönderir. Kara gelip hepsini tek tek süzer, Zayirbek'i tanıyıp altındaki Aktulpar'ın Akkan'a ait olduğunu hatırlar. Seyitbek'e hayran olup bindiği Teltoru'yu hatırlar, kırk yiğidin kırkını da beğenir. Dönüp Dölön'e gördüklerini anlatıp on sekiz yaşındaki Seyitbek'in iki bin askere yetecek kadar güçlü olduğunu, kırk yiğidin hepsinin kaplan gibi heybetli olduğunu söyleyerek doğru olanın Seyitbek'le uzlaşmak olduğunu belirtir. Bu teklife sinirlenen Dölön, Kara bilgenin gözlerini oydurur. Bu olaydan sonra Kara bilge "kör kara sınçı" adıyla dilencilik yapar. Dölön han iki bin asker toplayıp başına Erke ve Torka bahadırlarını geçirir, imansız kâfir halkı putlara tapınıp dua ederek savaşa gönderir. Siyah bayrak, siyah sancak alıp Seyitbek'e doğru yürürler. Tuuçunak'a binen Dölön gürültüyle yalandan şamata yaptırarak Seyitbek'e ulaşır, Seyitbek'e meydan okuyarak onu korkutmaya çalışır. Seyitbek de sözüyle ona meydan okuyup teke tek dövüşe davet eder. Teke tekte Erke'yi çıkarmak isteyen Dölön'ün morali bozulsa da Seyitbek, yaşı büyük olduğu için ilk vuruş hakkını kendisine verince sevinir. Eski âdete göre ikisi vuruşu aynı anda yapmalıdır, ama Seyitbek yeni âdet getirip sıra ile hamle yapmayı teklif eder ve ilk sırayı Dölön'e verir. Dölön karşı koymadan bekleyen Seyitbek'in kalbine saklamak için mızrağını doğrultup atını koşturur. Saplayacağı sıra Seyitbek yan dönüp mızrağı karşılar. Mızrak dokuz kat zırhı delip ipek elbiseden biraz geçerek Seyitbek'in tenini çizer. Dölön'e gelince mızrak sert yere saplanınca atıyla birlikte sendeleyip ne olduğunu anlayamaz. Bir hamlede öldürürüm diye sevinirken kendisi sarsılıp attan düşecek olur. Bu durumu gören Kalmukların neşesi söner. Sıra Seyitbek'tedir. Seyitbek, Dölön'ün gırtlığını hedef alıp mızrağını saplar. Dölön'ün cansız bedeni yere yığılır. Atı ise Kırgızların düşman olduğunu sezip kendi ordusuna kaçar. Kalmuklar o anda hemen Torko'yu han ilan edip Kırgızlarla savaşı sürdürürler. Erke bahadır, Kılceyren adlı atıyla öne çıkıp meydan okur. Erke bahadırı Zayirbek

karşılar. İki güçlü bahadır arasında zorlu dövüş olur. Sonunda Zayirbek, Erke'yi kemerinden tutup kendi atına alır, amacı esir etmek olsa da boğazından sıktığı an onu öldürür. Atı Kılceyreni de ganimet olarak alırlar. Bunu gören Torko iki bin askere hücum emri verir. Kırk yiğit de hemen savaşa girer. Bir yiğide o anda yüz kişi saldırır. O zaman Seyitbek ve kırk yiğit düşmanın kızıl kanını su gibi akıtıp önüne gelen düşmanı ot gibi biçer. Korkuya kapılan Kalmuklar çareyi kaçmakta bulur. Kırk asker kırk yerde savaşır Kara Kalmuk'a Kırgın saldırdıkları sıra Akkan Han'ın kara atlı yüz askeri de yardıma yetişir. Seyitbek düşmanı bozguna uğratarıp, Dölön ve Erke'nin kafalarını kesip öcünü alır. Onu dürbünle seyreden Akkan gelip tebrik eder. Kırk bin er gücündeki kırk yiğidini över. Kırk yiğitten hafif yaralanan olsa da ölen olmaz. Zafer kazanan yiğitler sevinçle geri dönerler. Yolda giderken ozanları Esentay'a Manas'ı anlattırıp coşarlar. Bir yerde mola verip iki gün dinlenirler. Kalmuklar kaçıp Çinlilerle birleşmesinler diye üç geçide on sekizer adam dikerler. Bu arada Kalmukların yeni hanı Torko çareyi Seyitbek'le anlaşmakta bulur. Aksakal Kölbek'i elçi olarak gönderip uzlaşma teklif eder. Bunun üzerine Seyitbek, Akkan ve Zayirbek'le görüşüp Kalmukların eski Kırgız yurdu olan Cazı'yı boşaltmaları ve on iki yıllık ayak-bastı parasını hane başı ödemeleri şartıyla barışı kabul edip Torko'yu Kazak beyi Körpö'nün evine çağırır. Kölbek, düşmanları olan Körpö'nün evinde buluşma fikrini beğenmese de çaresiz kabul edip geri dönerek şartları Torko'ya bildirir. Torko habere sevinip altını gümüşü bolca yükleyip kızı Sanargal'ı da Seyitbek için hazırlayıp Kızayların köyüne yönelir. Ağzı laf yapıyor diye Kölbek'i de yanına alır. Seyitbek de Kızayların beyi Körpö'ye yönelir. Yolda bin silahlı askerle karşılaşır. Bu askerler, Seyitbek'in Kalmuklarla savaşını duyan ve ona destek olmaya gelen Körpö'nündür. Yolda karşılayıp beraberce Körpö'nün evine giderler. Körpö'nün evinde buluşulmasının nedeni Seyitbek'in Kırgız-Kalmuk kavgasını bitirdiği gibi Kazak-Kalmuk düşmanlığını da bitirmek istmesidir. Körpö'ye de durumu anlatırlar. Bu sırada Torko yenildiğini belli eder şekilde bayrağını eğerek gelir. Körpö misafirlerin hepsine yemek ikram eder. Yemekten sonra laf bilir Kölbek tatlı dille Seyitbek'i överek af diler. Getirdikleri altın ve gümüşü hediye olarak sunarlar. Kölbek'in sözleri oradakilerin hoşuna gidip eğlence düzenlerler. Bu arada Torko kızı Sanargal'ı Seyitbek için hazırladığını bildirir. Seyitbek kız lafını duyunca aklına sevgilisi Möl gelir. Bu durumun çaresini bulmak için Zayirbek ve kırk yiğide giderek halini anlatır, kızın Börü bahadıra uygun olduğunu söyler. Seyitbek'i dinleyip kırk yiğit ve Zayirbek bu fikri uygun bulur. Akkan'a da

durumu açıp Seyitbek'in Möl'e olan aşkını anlatırlar. Akkan da Möl'ü Seyitbek'e uygun bulup Sanargal'ı Börü bahadıra verelim der. Bu arada Körpö bahadır ile Torko bahadırı da barıştırıp Kazak-Kalmuk savaşını da sona erdirirler. Gelen ganimeti paylaşıp Dölön'ün oğlu Deye'ye kılıç yalatıp babasının öcünü almayacağına dair yemin ettirip onunla da dost olurlar. Torko, kızı Sanargal'ı Börü'ye verip dokuz deve yükü çeyiz sunar. Anlaşma tamam olunca Kalmuk'un getirdiği malın bir kısmını almayıp Kalmuk'u sevindirerek dağılırlar. Kızaylar, kızıl renkli çadırı dikip Sanargal ile Börü'nün düğününü yapar. Ertesi gün Seyitbek ve kırk yiğidi Akkan'ın önderliğinde Kaşkar'a giderler. Seyitbek büyüdüğü yurduyla, halkıyla özlem giderir. Onun Kalmuklara karşı zaferi halkın dilinde destan olur. Akkan da güzel Möl'ün babası Vazilkan'a elçi gönderip dünür olur. Bu arada sevdiğinin hasretine dayanamayan Seyitbek gece vakti Möl'ün gül bahçesine gidip üstüne mızraklar döşeli, tuğladan yapılmış altı katlı duvarı aslan gibi aşarak Möl güzelin yattığı ak eve gelir. Bakar ki sevgilisi uyuyor onu güzel sözlerle uyandırır, iki âşık buluşup özlem giderir. Aradan üç gün geçtikten sonra Möl ile Seyitbek'in düğün toyu başlar. Dokuz gün süren toy sonunda Möl için ünlü Kök Şalkı yorga eyerlenir. Kızın çeyizi hazırlanıp develere yüklenir ve Kaşkar halkı Seyitbek'i uğurlar. Bu arada Seyitbek'in Möl güzeli aldığını duyan Karaacun kinlenip Seyitbek ve kırk yiğidine yolda pusu kurar. Tüccar ve haydut Karaacun yiğitlerini hazırlayıp Seyitbek'i bekler. Altmış yiğitle geçen kervanları soyup pusuya yatar. İlerleyen Seyitbek ve kırk yiğit bir yere varınca Zayirbek Karaacun'un izlerini görüp şüphelenerek kırk yiğide savaş giysilerini giymelerini söyler. Karaacun ve altmış arkadaşı yiğitleri silahlı görünce saldırmaya cesaret edemeyip kervancı kıyafetlerini giyerek kaybolduk diyerek Kaşkar şehrini sorarlar. Seyitbek izimizi takip edin deyip onlara yol gösterir. Seyitbek'i yakından gören Karaacun canını kurtardığına sevinip Möl'e layık yiğitmiş diyerek Kaşkar'a döner. Seyitbek halkına yaklaşıncı kırk yiğidini önden gönderir. Kırk yiğit önden gelerek Kırgız halkına zaferi anlatır, Seyitbek'in yiğitliği halk arasında duyulur. Dokuz hayvanı müjde için kırk yiğide verirler. Seyitbek de halka ulaşıp toy düzenler, arkasından Seyitbek kırk bahadırıyla Ak-Say'a yerleşir. Bir gün halkın ileri gelenleri Seyitbek'e gelerek Kurmanbek'in ölü aşının verilmediğini hem ölü aşını verip hem de zafer için büyük bir toy düzenlemek gerektiğini söylerler. Seyitbek uygun görüp bir toy hazırlığına girip her yana davetiye gönderir. Ak sarayına gök ala bayrağını asıp toyu başlatır. Bu arada Teyişkan'dan hiç haber gelmemiştir. Gönderdiği davetiyeye de Teyişkan cevap vermemiştir. Seyitbek

kıymet bilip ona özel mektup yazar, yedi hanlığın halkının toplanacağı toya davet eder. Teyişkan mektubu alıp hatasını anlayıp halkını malını mülkünü toplayarak Seyitbek'e gider. Seyitbek onu saygıyla karşılayıp halkını halkına, malını malına katar. Yedi hanlığın halkının toplandığı anma aşısı ve toy başlar. Anma aşısından sonra çeşitli eğlencelerle misafirler şenlendirilir. Toyu Teyişkan yönetir. Toydan sonra Seyitbek Çolak-Kayındı denilen yere saray yaptırıp ordusunun başına Börü yiğidi getirir. Zayirbek halkın sevdiği bir danışman olarak yaşar. Teyişkan Atbaşı ve Narın bölgelerine yönetici olur. Kalmatay ise Cazi'yı yönetir. Seyitbek bahadır halkına karşı adil bir han olur. Aradan yıllar geçer. Börü bahadırın Ak Atan adında Seyitbek'in Şırdakbek adında oğulları olur ve mutlu bir şekilde yaşarlar.

16. ŞIRDAKBEK

16.1. Hakkında Bilgi

Şırdakbek destanı, tarihî kahramanlık destanlarından birisidir. Destan hacminden dolayı S. Zakirov gibi bazı araştırmacılarca şiir olarak değerlendirilse de O. Ahmedov gibi bazı araştırmacılarca Kırgızların belli bir tarihsel sürecini anlatan, motif ve epizot yapısı bakımından destan geleneğine uygun bir destan olduğu belirtilir:

“Destan olarak baktığımızda eserdeki başkahraman Şırdakbek'in soyu, doğumundaki destan usulü geleneksellik, büyümesi, bindiği tulparının bulunması, savaştığı düşmanı, kahramanlık nitelikleri, savaşmak için giydiği, kullandığı giysi ve silahları kendi büyükbabası Kurmanbek ve babası Seyitbek'ten pek de aşağı değildir.” (Akmataliyev vd 2007: 243).

Bu açıdan bakıldığında Şırdakbek destanı, Kurmanbek, Seyitbek ve Şırdakbek destan dairesinin koludur.

Bu yaklaşıma rağmen destanda kırk yiğidin aktif olmaması, anlatılan olayların bireysel ve günlük olaylarla sınırlanması ve özet mahiyetinde anlatılması destana şüpheyile yaklaşılmasına neden olmaktadır.

Destanda anlatılan olayların tarihsel süreci 17. yüzyılın sonları olarak gösterilmektedir. “ (...) şecere uzmanı Üsöyün Hacı ‘Şırdakbek, 17. Yüzyılın sonunda yaşamış Kıpçak halkının bahadırı ve bilge yöneticisi olup büyük şöhrete sahipti. Kendisi Ancıyan'ın

Paytuk adlı yerinden olup daha sonra Narın'ın Kurtka adlı yerinde yaşamıştı.' Şeklinde net bilgi verir." (Akmataliyev vd 2007: 245).

Konusu tarihsel gerçekliğe dayandırılan Şırdakbek destanının iki çeşitlenmesi vardır. Bunlardan ilki I. Abdırâhmanov'a, ikincisi ise T. Moldo'ya aittir. Her iki nüsha da Tarih ve Arşiv Enstitüsü elyazmaları bölümünde korunmaktadır. T. Moldo'nun söylediği nüsha 1973'te "Eldik Poemalar" serisinde yayımlanmıştır. T. Sıdıkbekov da Şırdakbek'ten yola çıkarak bir dram kaleme almıştır. (Geniş bilgi için bakınız: A. Akmataliyev vd 2007: 245).

Destan Türkiye Türkçesine Caştegin Turgunbayer tarafından aktarılır ve Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayımlanması Projesi çerçevesinde 2007'de Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanır.

Burada destanın Togolok Moldo anlatımı ele alınmıştır. Togolok Moldo anlatımı nazım-nesir karışıktır. Nazım kısım çoğunlukta olup 1265 dizedir. Dizelerdeki hece sayısı 7 ile sekiz arasında değişkenlik göstermektedir. Bu benzer metnin epizot yapısı şöyledir:

1. Seyitbek'in eşinin aş ermesi
2. Şırdakbek'in olağanüstü doğumu
3. Şırdakbek'in gördüğü rüya sonucu Boz Yorga'yı bulmaya gitmesi
4. Şırdakbek'in düşmanlarını yenerek halkı huzur ve zenginlik içinde yönetmesi
5. Çağayhan'ın Şırdakbek'in hanımını yoldan çıkarması
6. Şırdakbek'in hanımının Boz Yorga ile Çağayhan'a kaçması
7. Çağayhan'ın kadına kızıp cezalandırması ve Şırdakbek ile dost olması
8. Şırdakbek'in Tölök'ün kızıyla evlenmesi

16.2. Özeti

Şırdakbek Kıpçak kabilesinden Eşimkan'ın neslindedir. Teyitbek, Kurmanbek, Seyitbek, Şırdakbek sırasıyla bütün Ancıyan'ı idareleri altına alıp Kalmuklarla mücadele etmişlerdir Bu dönemde Kalmukları Çağay yönetmektedir. Kontaacı, Çağay'ın hanlığına göz dikip Kalmuklarla arayı bozunca Çağay onu Ala-Too dağlarına sürer. Kontaacı bu bölgede bir hanlık kurar. Kaldama adlı oğluna Ancıyan'ın idaresini, Acaan adlı oğluna bu bölgeye yakın birkaç yurdun idaresini verip kendi İle ve Isık Köl'ü idare eder. Rivayeti dinleyin:

Bahadır Şırdak adında bir han vardır. Ancıyan'da doğan bu yiğit dünyada büyük şan alır. Atmaca gibi olan yiğit Şırdak'ın annesi Şırdak'a hamile kaldığının üçüncü ayı kaplan ve pars etine aş erer. Pars eti bulunamadığı için azap çekerek çok kötü olur. Parsın sadece eti olsa iyi kalbine aş erer. Hamile karısı böyle azap çekip yatağa düşünce Seyitbek çok üzülür. Halkını toplayıp emir verir, baybiçesinin parsın kalbine aş erdiği için yeme içmeden kesilip halsizce yattığını bunun için yarın ava çıkıp parsı vuracaklarını duyurur. Seyitbek, Anası hamilelikte pars kalbine aş eren çocuğun büyüyünce yiğit olacağını düşünerek sevinmektedir. Ertesi gün büyük bir gürültüyle ava çıkılır. Davullar çalar, ateş edilecek yerler ayarlanır. Üç ak pars ormandan çıkarılarak vurulur, hemen kesilip kalpleri çıkarılır. Han Seyitbek sevinip baybiçesinin karşısına övünerek gelir. Baybiçe, parsların kalbini iyice yıkayıp taş kazanda pişirip yiyip doyar, aş ermesi geçer. Aş ermesi geçince üç gün boyunca uyur. On ay on gün geçince doğum sancıları ancak başlar. Baybiçe'nin ellerine köknar sıvığı tutuşturulup, eski zaman sözleri söyletirler. Endamlı ihtiyar kadınlar eski efsaneleri söyleyerek doğum yaptırmaya çalışırlar. Sancısı iyice artan baybiçe galiba bu çocuk belalı olacak, canımı alacak, kıymet bilir Seyitbek'i dul bırakacak diye düşünür. Kadın şaman ile bakışı gelip üfürükçü ilaçlarıyla tedavi edilir. Baybiçe dokuz gün sancı çeker. Seyitbek perişan gezer, kahrolsun çocuk baybiçem sağ salim kalsa keşke diye feryat eder. Ak boz kırsağı getirip, sarı oğlaktan getirip kurban eder. Tam dokuz gün dolunca çocuğun çılgılığı duyulur. Sağ ve sol elinin avcunda kan vardır. Bu, alını parlayan bir erkek çocuktur. Müjdeciler hemen koşup Seyitbek'e haber verirler. Seyitbek müjdecilerle dokuz kaftan, dokuz ipekli elbise verir. Her kişiye ikişer endamlı at verir. Ziyafet hazırlıklarına başlar. Baybiçesinin yanına gelip "Beşik bağın pek olsun (sağlıklı olsun diye yeni doğan çocuk için söylenen söz)" der. Çocuk için yedi kısrak keser, kadınların hepsini doyurur. Efsane gibi ziyafet verir. Bu ziyafette çocuğa Şırdakbek adını verir, orada bulunan halk Şırdakbek için dua eder. Halk düşünür; asırlardır zulüm gördük, Çinlilerden zulüm gördük, Kalça'dan Kalmuklardan zulüm gördük bu çocuk bizi kurtaracak der. Sıncılar niteliklerini söyleyip Şırdakbek'i överler. Seyitbek çocuğu beğenir, bakımını iyi yaptırır. Çocuk sekiz yaşındayken Seyitbek ölünce yetim kalır. Şırdakbek çok olgun bir kişiliğe sahiptir. Babası başındaymış gibi hep akıllıca hareket eder. Aradan altı yedi yıl geçer, Şırdakbek fakirliğe alışır. Halkın bir kısmı Seyitbek'in oğlu serseri oldu dese de o duymazdan gelir. On beş yaşına geldiğinde bahadır Şırdakbek güçle dolar. Bir gün rüyasında ak sakallı bir ihtiyar görür, ihtiyar ona:

“Şırdak böyle yatma, eskisi gibi zenginliğin yok. Altında bindiğin atın yok, attan başka çaren yok. Yarın kimsenin dediğine aldırmadan yola çık beş gün gece gündüz yol yürüsen kaynayan sıcak çöle ulaşırsın. Çölün sırrı kumdur, senin yapacağın iş çölün ortasındaki kaynayan kara kuyu var, kuyudan akarak göl olan bir nehir yatağı var, bu göle gitmenin anlamı var. Bu gölün göze görünmez bir sahibi var. Bu gölden su içen tayı olan bir boz kısrak var. Nerede yaşadığını, nerede otladığını kimsenin bilmediği bu at Kayıp’ın neslindedir. Kısrak göle su içmeye üç günde bir gelir, hiçbir tuzağa da takılmaz. Kısrak tayı doğuralı çok oldu, bu tay senin için muhafaza edildi. Altı ay yol yürüse yorulmaz, altmış yaşına gelse dinmez bir hayvandır. Bu tay senin eline geçerse bil ki eline devlet de geçecek. Kendini asla yakalatmayan kır kısrakın tayı yürük yorgadır. Bu tay senin eline geçince herkesin gözü sende olur. Beyler atı senden almak için düşman olurlar. Boz Corgo’nun üstüne binersen ölmezsin evlat.”

Şırdak uyanınca ak sakallı ihtiyarı göremez. Şırdak, rüyasını kimseye söylemez, yaradana yalvararak azimle yola çıkar. Kibleye doğru yönelip on gün yürür. Gücü tükenip kendinden geçer. Nihayet çöle ulaşır. Kuyunun başına geldiğinde içine bir cesaret gelir. Kuyunun suyunun akıp göl olduğu yeri görür. Etrafı kızıl kum olan bu suya yaklaşır sevinçle sudan içer. Bakar ki kuyu sahihsiz değil, kuyunun etrafında bir tay bir kısrak izi var. Şırdak sabırla kuyunun başını bekler. Üç gün bekler, tayıyla kısrak gelir. Asil soylu Şırdakbek aceleyle koşup aç aslan gibi eğilip tayın üzerine saldırır, yular takarak zapt eder. Sıvazlayarak alıştırıp, başına gem geçirip Allah dileğimi verdi diye sevinir. Bu arada az önce kuyudan su içip yatan boz kısrak bir anda ortadan kaybolur. Şırdakbek on günde geldiği yolu altı günde döner. Sırrını kimseye söylemeyip atı pazardan aldığı hikâyesini uydurur. Tayı arpayla, yemle güzelce besleyip üstüne değerli çullar örter. Tay büyüyüp gelişince Şırdak’ın şanı yayılır. Halk Şırdak için Seyitbek’in yerini aldı diye konuşur. Şırdak at için bir koyun kurban eder. Şırdak o kadar güçlenmiştir ki kimse onunla boy ölçüşemez. Dostu artar, düşmanı önünde dağılır gider. Şırdak Kalmukların hepsini sürer. Talihli hanları harap eder. Kalmukları Ancıyan’a sürer. Kontaacı’nın oğlu Kaldan’ı kışın göç ettirir. Kaldan’ın küçük kardeşi Acaan’ı da kovarak göç ettirir. Han Şırdak’ın cesareti Kalmukları mahveder. Ak kalpaklı Kırgız evladı Ancıyan’ın tamamını idaresi altına alır. İtaat etmem diyerek direnenleri sürüp çıkarırlar. Şırdakbek, adaletle idare edip halkın gönlünü hoş eder. Şırdak’ın sorgusu adil ve sakindir, insanın hakkını yemez. Sürülen Kalmuklar perişan olur. Beyleri Kaldama dağ geçidinin altında ölür, bugün oranın adı Kaldama olarak

kalmıştır. Kırgızların göç sırası gelince Kök-Art dağlarına yönelirler. Göç yolları üzerinde Aralbay adında akli derin bilgili, nişan aldığı öldüren, avcılığıyla meşhur, düşmanı deviren, güreşte bilekleri sağlam, pehlivan bir yiğit, Konkul Coor adlı yürük atını halkın önünde koşturup köküyle tutup kopardığı ardıçla ocak yakıp üşüyerek gelen halkı ısıtır, doyurur. Onun halkı ısıttığı yerin adı Aralbay adını alır. Aralbay ile Şırdakbek birleşerek yeminleşirler, sohbet ederler. Kaplan Şırdak han olur. Oş, Ancıyan, Margalan, Saraylı Kokon, Namangan, Kocant, Taşkent hep Şırdakbek'in yönetimindedir. Şırdakbek, yedi şehirli Fergana'da ikamet eder. Yaşadığı yerde kalabalık Kırgız ona yiğit der. Bütün idare dizginleri Şırdakbek'in elindedir. Halkına azap edeni dağıtıp yok eder. Şırdakbek Kırgızları insandan saymayan Budist Kalmukların Ala Too dağlarını istila ettiğini görünce halkını alır, onların karşısına yerleştirmeyi düşünerek göçe çıkarır. Usta olan askerden bin kişi seçer, tüfeklerin en iyisini seçer. Kendisi göçün başına geçer, ak zırhı parlamaktadır. Heybetle halkının başına geçince halkı ona övgüler düzer. Cesur Şırdakbek en yakınlarına bile sırrını söylememiştir. Şırdakbek, halkını getirir, Saltan adlı Kalmuk'un karşısına yerleştirir. Şırdakbek uzmanlara emrederek Gülistan'ı kalın duvarlı kaleye çevirtir. Han Şırdak halkına zulüm göstermez, adaletle yönetir. Yaptırdığı kalenin kapısını güneyden açtırır. Halkını böylece koruma altına alır. Saltan adlı bey, Şırdak'tan korkup kaçır, Amursan'a gidip Şırdak'ın haberini verir. Yaptırdığı kaleyi anlatır. "Onun yaptığı işlere akıl erdiremedim; öfkesi şiddetli, yüzü güzel olan bu beyin öfkesinden korkup sinek kadarlık canımı kurtarmak için kaçtım." der. Saltan "Han Şırdak nice yiğidi öldürür, nicesini esir eder, şimdi de şehrin etrafını kalelerle çevirerek halkı için önlem alır, bunca güçlü kişi senin saltanatını da bırakmaz." deyince Amursan'ın yüreği ağzına gelir. Amursan kâtime mektup yazdırıp, altın mührü bastırıp on yedi efendiyi Kontacı'ya gönderir. Amursan'ın kuryesi gidedursun yiğit Şırdakbek'in cesareti halk arasında malumdur. Cesareti çok olan cesur yürekli Şırdak bahadırın niyeti Kalmukları tamamen sürmektir. Geride kalan Kalmukları Altay'a gidip mahvetmeyi planlar. Bu amaçla Şırdak bir yıl hazırlanır. Sarayını kurup bitirir Gülistan'ı yüksek dağ yapar. Kalenin çevresine su arkları yaptırır. Çömlekten kanallar yaptırıp yerin altından suyu geçirerek bilgeliğini gösterir. Şırdak'ın rakibi Kara Kalmuk ona düşman olur. Cesur Şırdak'ın anlatılacak daha çok kabiliyeti vardır. En önemlisi Boz Corgo gibi kanatlı asil yürük atı vardır. Gözleri ateş gibi yanan bu atın kara bacaklı sağrısı geniştir. Sıncılar gelip Boz Corgo'yu takdir ederler, Şırdakbek atının üstünü değerli kumaşlarla örtüp nazar

değmesin diye baykuş tüyü taktırır. Pirinçten, üzümünden yem yedirip iyi besler. Boz Corgo'nun maceralarını çocuklar şarkı yapıp söylemektedir. Cidağısı yüksek, sağrısı alçak, yokuş yukarı koşsa yorulmaz, kemikleri çok sağlam, tüyü kadife gibi, kulakları kalıba dökülmüş gibi dimdik, yürüyüşü yarış atı gibi, kasırgadan doğmuş gibi altı gün yol gitse yorulmaz, altı ay sefere çıksa yine yorulmaz, altmış yaşına gelse de yaşlanmaz, beyaz dişleri çakıla benzer, kırmızı dili bileği taşı gibi, gümüş kuyruklu, sağlam toynaklı, Ak Kula dışında onun gibi asil ata rastlanmaz. Ok gibi uçunca yel yetişemez. Şırdakbek bu atın değerini bilip onu en iyi şekilde baktırır. Altı şehir Kaşkar'ı, altı şehir Uygurları yöneten Şırdak hepsini de gezip kontrol eder. Boz Corgo'yla birlikte giderek halkını denetler. Han Şırdak Boz Corgo'ya binip yola çıkınca hanımı beyimi özlerim diye söyler. Hanımın bu halleri Şırdakbek'i mutlu edip ona özen gösterir. Kırk kızı hizmetine verip pamuk çekirdeğini toplatıp beyaz pamuğun üzerine yatırır. Hanımı üşür diye kırk kara koyun kestirip ilik yağından pilav yaptırır. İşte hanımın böyle bir saltanatı vardır. Kurnaz kadının yaptığı düşmanlık sonunda anlaşılır. Şırdakbek hanlığın sarhoşluğuyla bunu aklından geçirmez. Şırdakbek devletini idare ederken, karısı da onu idare eder. Bir gün eğlence sırasında hanımı Şırdakbek'ten Boz Corgo'ya binmek için izin alır. Hanım ata binip koşturunca hızına rüzgâr yetişemez. O zaman keyiflenen Şırdak hanımına şöyle seslenir:

— Kızıl dağların kır çiçeği, yanık tenli genç bayan girişleri kapalı olan saray hangi hanın sarayı? Sokakta koşturan Boz Corgo hangi hanın? Yorgayı koşturan hangi hanın sevdiği?

Bunun üzerine kadın konuşur ve hem de kişiliğini ortaya koyar:

— Girişi altın kapılı olan yer Şırdak hanın sarayı, altın nallar çaktrılmış olan yorga Şırdak hanındır. Hanların isteyip vermediği felaket getiren Boz Corgo'dur. Beylerin isteyip vermediği kuvvetli olan Boz Corgo'dur. Yanık tenli genç bayan Han Şırdak'ın hanımıdır.

Bu sözü üzerine kadının kişiliğini anlayan Çagayhan ileride adam gönderip kendini övdürerek kadının aklını çelmeye çalışır. Çagayhan hakkındaki övgüleri işiten şımarık kadın onu arzulamaya başlar. Bir yol bulup er Çagayla evlenmeliyim deyip niyeti bozular. Çagayhan, Şırdak'a casusla mektup gönderir. Mektupta "Nasılısınız, halkınız nasıl" sözünden başka ifade yoktur. Asıl mektup hanıma gelir. Mektubun içeriği şöyledir:

“Dünyada sen gibi kadın bulunmaz, seni sevip iyi bakmayan Şırdakbek işe yaramaz. Ben seni özlüyor, yolunu bekliyor, heyecanla arzuluyor ve seviyorum. Kadın olsan da aklın var. Yanına adam gönderdim, Han Şırdak’ı nasıl yenerim, seni nasıl alırım zekice bir hilesini açıkça söyleyiver.”

Kadın mektuba cevap yazar; “Şırdak’ın hilesine hile karşılık vermek lazım. Şırdak sarayın altına çömlleklerle kanal yaptırıp suyu oradan akıtır. Bunu bir ustalar, bir Şırdak, bir de ben bilirim. Bu kanalı kullanarak kaleye girersen Şırdak’ı yenip beni alırsın. Çagayhan gelirken yanında saman getirip suyu tıkarsan Şırdak tamamen yenik düşer.” Haberi alan Çagayhan hemen Şırdak’ın sarayına giden suyun başını bulur. Suyun başını samanla tıkayıp Şırdakbek’i sudan mahrum bırakır. Askerler susuzluktan ölmek üzeredir, kanları kurumuştur. Tam bu sırada Çagayhan askerleriyle gelip sarayı sarar. Şırdakbek daha fazla dayanamayıp Çagayhan’a teslim oldum diye bir elçi çıkarır. Çagayhan Şırdakbek hayattayken hanımını almak olmaz deyip bir hile düşünür. Bu hileye göre Şırdak’ın hanımına bir elçi gönderecektir. Halkın, saltanatın senin, sana bağışladık. Sen Şırdak’ı öldür taht sana kalsın deyip Şırdak’ı hançerle bıçaklatıp öldürteceklerdir. Hanıma bir elçi göndererek atını koşturup yanıma gelsin diye haber salar. Şırdakbek’in hanımı kendisine ulaştığında Çagayhan “Bu Şırdak kadına ne eziyet etti ki kadın gelip bana hanım olmak istedi?” diye düşünür. Zihnindeki bu soruyu kadına sorduğunda cevap karşısında Çagayhan öfkelenir. Kadın, Şırdak’ın kendisine ne kadar ihtimamla baktığını, nasıl bir saltanat yaşattığını anlatır. Üstelik Çagayhan’dan daha iyi hürmet istediğini şımararak söyler. Bu sözlere öfkelenen Çagayhan, bu kadın gibi ahmak kadın yiğidin başını öne eğdirir, buna layıkını vereyim ki halka örnek olsun beylere, hanlara örnek olsun diye düşünür. Kadının sırtına kara keçeden elbise giydirip, yüzünü yırtıp, üzerinden koyun sürüsü geçirip, kırk ineği eline verir, git sağ der. Kadın inek nasıl sağılır bilmediğinden tezeklerin içine batar kalır. Kara yüzü horluk içindedir, gözleri kül gibi söner. Horluğu halkın diline düşer. Eşinden kaçarak Boz Corga’nın üstünde Çagayhan’a gelmiştir. Çagayhan’ın adamı Boz Corga’ya binip hanımın yanına gelir. Bu atı tanıdın mı deyince “Bizim beyin atı.” cevabını alır. Çagayhan kocasına horluk getiren bu kadından iyice soğuyunca tüm halkını toplatıp onu öldürmeye karar verir. İki bacağını iki deveye bağlatarak bu yüzü kara kadını ortadan ikiye ayırır. Her parçasını köpeklere yedirir. Şırdakbek’in intikamını alır. Bu olaydan sonra halkın dilinde “Birininki bine, binininki on binlere.” “Karısını şımartmış olan han Şırdak senden örnek alsın, evinden yavrulu pars yetiştiren Tooke senden örnek alsın” sözleri

atasözü olmuştur. Kadını öldürdükten sonra Çagayhan, yiğit Şırdak'ın yiğitliğini takdir edip atını iade etmeyi düşünür. İki Dorgoyla birlikte Boz Corgo'yu sahibine gönderir. Boz Corgo'yu gören Şırdakbek çok sevinir, hanımının haberini de gelenlerden alır. Çagay ile Şırdak'ın arası iyi olur. Şırdak, zaman zaman Boz Corgo'ya binip Çagayhan'la sohbet eder, aynı gün ok gibi giden Boz Corgo sayesinde evine döner. Kadından ürken yiğit, kadın almaz. Şırdakbek bir yıl boyunca hiç evlenmez, ülkenin işlerine ağırlık verip evliliği hiç düşünmez. Han Çagay, dostum evlense deyip Alıpbek'in kızını tavsiye eder. Han Tölök'ü elçi gönderip Şırdakbek'i ikna eder. Şırdakbek Tölök'ü dünürü gönderir, Alıpbek söz bilir hakemlerin de araya girmesiyle kızı Mıskal'ı Şırdakbek'e verir. Mihr olarak yüz deve, yüz at ister. Tölök bunu kabul eder, Şırdakbek'in halkını bırakıp gelemeyeceğini söyleyerek Mıskal'ı ve çeyizini de alarak han Şırdak'ın huzuruna görkemle gelir. Şırdak, Tölök'ü görünce Tölök Han bana destektir diye sevinir, ona iyice güvenir.

17. CANIŞ BAYIŞ

17.1. Hakkında Bilgi

Canış-Bayış destanı Kırgız Türklerinin millî destanlarından biridir. Bir kahramanlık destanı olan Canış-Bayış destanı Kırgız Türklerinin Çinliler/ Kalmuklar ile olan mücadelelerini anlatır. Destanda Kırgızları yenen ve vergiye bağlayan Çin'e/ Kalmuklara karşı Canış ve Bayış'ın mücadelesi ve zaferi anlatılmaktadır.

Destanın tespit edilen sekiz benzer metni vardır. Kırgızların Nurkan Baatır'ın oğulları Canış ile Bayış önderliğinde Kalmuklara (Kalık Akıyev benzer metninde Kıtaylara) karşı yürüttükleri mücadeleyi anlatan destanın ilk benzer metni Kaim Miftakov tarafından 1922 yılında Narın'a bağlı Orto-Sırt ve Cöö-Bulak yaylaklarında Moldobasan Musulmankulov'dan (1883-1961) derlenir. Destanın ilkinde nazaran daha hacimsiz olan ikinci benzer metni ise yine Miftakov tarafından 1923 yılında Narın ilçesi Orto-Sırt yaylasında Cusupaalı Canayev'den derlenir. Destanın üçüncü benzer metni Kadıralı Konokbayev tarafından 1901 doğumlu Aydar Küyükov'dan Oş'ta derlenir. Destanın Kalık Akıyev(1883-1953) benzer metni önce 1939'da Alıkul Osomov tarafından Bişkek'te (o zamanki adı Frunze'dir), ardından da 1970 yılında S.Zakirov'un önsözü eşliğinde Kurmanbek destanı ile birlikte yine Bişkek'te kısaltılarak yayımlanır. Destanın Orozbay Urmambetov(1927-1980) anlatımı 1959-1961 yılları arasında

Urmambetov tarafından Kalık Akiyev anlatımı esas alınarak yazılır ve 1961’de Dil ve Edebiyat Enstitüsünün Elyazmaları Arşivine teslim edilir. Destanın aynı kişi tarafından anlatılan iki benzer metni Dil ve Edebiyat Enstitüsünün 1965 yılında düzenlediği derleme gezisi sırasında, Kalık Akiyev’in öğrencilerinden Sagınbek Dıykanbayev’den Ketmen Töbö’de Kurmanbek ve Ak Möör destanlarıyla birlikte derlenir. Ömür Mambet uulu anlatımı, 1988 yılında Urumçi’de Keneş Kırbaşev tarafından Arap harflerine aktarılarak yayımlanır. Destanın bir başka benzer metni Şaanov Esenaalı tarafından anlatılır. Arap harfleriyle yazıya geçirilen anlatı 63 sayfa halinde Elyazmaları arşivinde korunur. Destanın bir başka benzer metni 1990 yılında Mustayuulu Böötey tarafından Ümötaliyev Abış’tan derlenip yazıya geçirilir ve 1996 yılında Elyazmalar Arşivine teslim edilir. Esenkul Barktabasov tarafından 1976 yılında yazıya geçirilen ve 1977 yılında Elyazmaları Arşivine teslim edilen küçük çaplı bir nüshadan daha söz etmek mümkündür (Akmataliyev vd. 2013: 13-14). Bu benzer metinlerden Orozbay Urmambetov, Moldobasan Musulmankulov, Kalık Akiev anlatımları Türkiye Türkçesine çevrilmiştir.

Destanın Orozbay Urmambetov anlatımı 6630 dizeden oluşmaktadır ve tamamı nazımdır. Dizelerdeki hece sayısı 7 ile 8 hece arasında değişmektedir. . Destanın bu benzer metni 2013 yılında Mehmet Aça tarafından Türkiye Türkçesine aktarılır ve Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayımlanması Projesi çerçevesinde Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanır. Bu benzer metnin epizot yapısı şu şekildedir:

- 1) Nurkan Han’ın çocuk sahibi oluşu
- 2) Canış ile Bayış’ın düşmanı haber alması
- 3) Canış ile Bayış’ın Kalmuklar üzerine sefere çıkışı
- 4) Bayış’ın rüyasında düşmana esir olduğunu görmesi
- 5) Canış ile Bayış’ın Kalmuklarla savaşı
- 6) Canış’ın yaralanması Bayış’ın esir düşmesi
- 7) Canış’ın yurda dönüşü
- 8) Kalmuk hanının Bayış’ı çukura atması
- 9) Yurda dönen Canış’ın iyileşmesi ve evlenip çocuk sahibi olması
- 10) Canış’ın kardeşini kurtarmak için yola çıkması
- 11) Bayış’ın Kalmuk hanının kızı Celkayıp tarafından kurtarılması

- 12) Canış ve Bayış'ın Kalmuklarla m¼cadele edip onları yenmesi
- 13) Canış ve Bayış'ın yurda d¼n¼ř¼
- 14) Bayış'ın Celkayıp ile evlenmesi ve Canış'ın han olması

Destanın Moldobasan Musulmankulov benzer metni Z¼layha Őent¼rk Üçay tarafından 2013 yılında Türkiye Türkçesine aktarılmış, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstit¼s¼'ne yüksek lisans tezi olarak sunulmuştur. Destanın bu benzer metni nazım-nesir karışık şekildedir ve nazım kısım 3670 dizeden oluşmaktadır. Dizelerdeki hece sayısı 7 ile 8 hece arasında değişkenlik g¼stermektedir. Destanın Moldobasan Musulmankulov benzer metninde epizot yapısı şu şekildedir:

1. Asıl hanın çocuk isteği ve duası
2. Canış ve Bayış'ın olaęan¼st¼ doğumu ve b¼y¼mesi
3. Canış ve Bayış'ın peri kızlarıyla evlenmesi
4. Kalmukların casusları yardımıyla Canış ve Bayış'ı kandırması
5. Canış ile Bayış'ın Kalmuklarla savaşı
6. Mağranın yaralı Canış'ı gizlemesi
7. Bayış'ın esir d¼řmesi
8. Kalmuk beyinin kızı Belkıs'ın Bayış'a âşık oluşu
9. Bayış'ın zindana atılması
10. Belkıs'ın Bayış'ı kurtarması
11. Belkıs ile Bayış'ın Canış'ı buluşu
12. Canış ile Bayış'ın Kalmuklarla savaşı
13. Canış ve Bayış'ın yurda d¼n¼ř¼
14. Canış ve Bayış'ın halkının esaretini ¼ęrenmesi
15. Canış ve Bayış'ın halkını kurtarması

Destanın Kalık Akiev benzer metninin ilk b¼l¼m¼ Türkiye Türkçesine 1999 yılında Belgin Yalçın tarafından aktarılarak Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstit¼s¼'ne yüksek lisans tezi olarak sunulur. Bu b¼l¼m nazım-nesir karışıktır. Nazım kısım 3805 dizeden oluşmaktadır. Dizelerdeki hece sayısı 7 ile 8 hece arasında değişmektedir. Bu b¼l¼m epizot yapısı şu şekildedir:

1. Aziret Han ve Nurkan Han hakkında bilgi
2. Canış ile Bayış hakkında bilgi

3. Canış ile Bayış'ın Kırgızların Çin karşısındaki kötü vaziyetini öğrenmeleri
4. Canış ile Bayış'ın sefere çıkışı
5. Bayış'ın esir düşmesi
6. Yaralı Canış'ın yurda dönüşü

17.2. Özeti

17.2.1. Metin 1 Oruzbay Urmambetov Anlatımı

Kırgızlar eski zamanlarda Kalmuklardan çok eziyet çekip kalabalık Kalmuk'a yenilip her yıl su samuru ve kırk kızı vergi olarak vermeyi kabul eder. O dönemde Kırgızların hanı Nurkan bahadırır. Yaşı ellinin üzerindeyken iki çocuk sahibi olan Nurkan çocuklara Canış ve Bayış isimlerini verir. Canış on yedi, Bayış da on beş yaşına gelince namılı yiğit olur. Her ikisi de kalplerinde kötülük olmayan, akıllı, heybetli yiğitlerdir. Halk onları "ikiz kaplan" diye çağırır. Bu iki bahadır hızlı attan seçip binerek, kılıç ve mızrak dersleri alarak kendilerini yetiştirir. Canları sıkıldığında av yapıp atıştaki güçlerini de ortaya koyarlar. İki yiğit babalarıyla halkı dolaşıp yurtlarını tanıyarak yönetimin inceliklerini öğrenirler. Halkının yer ve suyunu tanıyıp halini görürler. Bir gün Canış yanına çokça yiğit alıp av için yola çıkar. Kök-Özön'ün kıyısında salıncak binen kırk kızla karşılaşırlar. Kızlar Canış ve Bayış'la yiğitlerini gördüğü halde onları hesaba katmayınca Bayış, kızların salıncaklarını kesmeyi teklif eder. Kırk kızın başında on altı yaşındaki Asılşaa altı yere salıncak kurdurup eğlenmektedir. Yiğitleri adam yerine koymayıp aşağılayalım diye gülünüp eğlenirler. Yiğitler buna sinirlenir, kızlara kamçı vurulmayacağını da bilirler. Bu durum karşısında Bayış, gök yorga atının üstünde çaresiz kalır. Atından inip akkavağın üstüne çıkıp ak çelik bıçakla salıncakların ipini keser. Altı katlı urgan kesilince sekiz kız yere düşer. Bu durumu gören Asılşaa kızları toplayıp Bayış'a bakarak, Canış'a yönelip kızlara saldıracakları yerde Kırgız milletine boyun eğdiren, yıllık vergi diye bin su samuruyla, kırk bir kızını alan Kalmuklardan öç almasını söyler. Kendisinin ve kırk kızın bu vergi için hazırlandığını anlatıp ak Kalpaklı Kırgız içinde bizim gibi kızıl gülleri kurtaracak yok mu deyince Canış halkının sırrını öğrenip düşmana saldırmak için yiğitleriyle birlikte kılıç yalayıp ant içer. Asılşaa Canış'a hediye verip yiğitleri gönderir. Canış ve Bayış babalarının kendilerinden sakladığı sırrı öğrenip babaları Nurkan'a giderler. Han Nurkan'ın dokuz katlı ak sarayının iki kanatlı kapısından geçip babalarının huzuruna gelirler. O sırada Nurkan Han ak sarıklı mollasını, sofusunu, halkının ileri gelenlerini toplayıp Kalmuk'a

verilecek vergiyi nasıl denkleştireceğini konuşmaktadır. Oğulları gelince bir anda susup sırrı gizlemeye çalışsa da iki oğlunun sırrı çoktan öğrenmiş olduğunu görür. Kendisi de Kırgız halkının nasıl aşağılandığını anlatıp oğullarına savaş için destek olacağını söyleyip Kalmukların hanı Sıyadat'tan bahseder. Sıyadat dengi olmayan, kavağı köküyle birlikte söken bir pehlivandır. Kırgızlara boyun eğdirdiğinde otuz yaşlarında olan Sıyadat şimdi yaşlansa da güçlüdür diyerek oğullarına düşmanı tanıtır. Canış ve Bayış kırk yiğitle düşman üstüne gitmek için izin isteyince Nurkan ata ruhlarına Kur'an okutup atların ve savaş aletlerinin en iyilerini hazırlatıp dua eşliğinde oğullarını gönderir. Ak cebe giyip ak yorgaya binen Er Canış yiğitlerin başına geçer. On yedi gün yol gidip Ak-Kürkün'e ulaşırlar. İnsan geçemeyen kanlı su Ak-Kürkün'ün kıyısında dinlenip vaktiyle babalarının yaptırdığı köprüden geçerek Kalmuk toprağına girerler. Kara kum ve kara taştan yapılan bu ihtişamlı köprü yan yana altı at geçecek kadar geniştir. Köprünün sonunda gök demirden sağlam kapı yapılmıştır. On sekiz metre uzunluğundaki bu köprü on köknar ağacıyla desteklenmiştir. Kalmukların yaptırdığı kapıyı açmak için iki bahadır zorla karşıya geçer ve köprünün kapıları açılınca kırk yiğit Kalmuk topraklarına adım atar. Kırgızların bu eski toprağının güzelliğine hayran kalırlar. Burada mola verip yatıp uyurlar. O gece Er Bayış rüyasında Kalmuklara esir düştüğünü görür. Kardeşi Canış'a ak kılıcı eline alıp düşmanı yere serdiği sıra al ata binen birisinin gelip ejderhaya dönüşerek kendisini kayalıklardan attığını anlatır. Canış tehlikeyi sezse de rüyayı hayra yorup kardeşini teselli eder. Canış, kırk yiğidine emir verip keşif yaptırır. O zaman yiğitler altı bin kişilik Kalmuk ordusunu, ordunun başında kara zırhını giyip kara benekli atına binen hanlarını görür. Kırk yiğit köprünün kapısını açıp geldiğinde Kalmuk nöbetçisi onları görüp korkuyla durumu hana haber vermiştir, han altı bin askeriyle güçlü bahadırlarıyla kırk yiğidin karşına gelmektedir. Bunu gören Canış kırk yiğidini güçlendirmek için bir konuşma yapar. Bu arada kırk yiğidin içinden Bilaalı adlı akıllı yiğit bir savaş planı teklif eder. Bunun üzerine ak polat zırhını giyip ak yorgaya binen Canış ile gök polat zırhını kuşanıp gök yorgaya binen Bayış öne atılır. Bayış arkada gizlenip Canış teke tek için meydana çıkar. Canış'ın karşısına Kalmuklardan Ayaz bahadır çıkar. Ayaz kara zırhı giyip al ata binip Canış'a meydan okur. Ayaz bahadır dağ gibi heybetlidir, Canış onun yarısı kadar görünmektedir. İki bahadır birbirine girip hünerini gösterir. Er Canış çeviklikle mızrağını Ayaz'ın kasığına saplar. Hiddetlenen Ayaz hışımla Canış'a saldıracakken çalılıkta gizlenen Bayış mızrağıyla Ayaz'ın başını uçurur. Ayaz'ın ağzından kızıl kan saçılınca akkuyruklu atı

kaçıp gider. Dokuz katlı zırhı da Ayaz'ı koruyamaz. Ayaz'ın hile ile öldürüldüğünü gören Sıyadat askerlerine emir verip altı bin kişiyi kırk yiğidin üzerine salar. Atılan oklar gökten yağmur gibi kırk yiğidin üstüne yağar. Kırk yiğit çaresiz geri çekilir, düşmana kayıp verdirse de kendisi telef olmamak için kaçar. Bayış düşmana bakıp azaldığını görüp kaçmayı bırakarak saldırıya diye teklif edince Canış bunu kabul etmez, yiğitleri dinlendirmeden saldırmayı uygun bulmaz. Bayış ağabeyine kırılıp, gök yorgasına binerek tek başına düşmana saldırır. Önüne çıkan düşmanı ot gibi biçerek kızıl kanını akıtır. Canış ve kırk yiğit bunu görünce onlar da dövüşe katılır. Önlerindeki düşmanı kaçırdıktan Canış köprübaşındaki asıl güçleri görür. Sıyadat askerlerini orada toplamıştır. Canış kardeşi Bayış'a yeniden dinlenmek gerektiğini söylese de kardeşini ikna edemez. Bayış yine tek başına düşmana saldırıp önüne geleni devirerek köprüye kadar ulaşır. Orada kalabalık düşmanı görür. Sıyadat, Bayış'ın bahadırlığından gözü korktuğu için onu hile ile yakalamayı düşünür. Askerlerini iki gruba ayırarak Bayış'ı kuşatır. Dört bir yanı kuşatılan Bayış bir süre düşmanla mücadele eder, düşmana ne kadar kırgın salsada sayıları çok düşmanla baş edemeyip sonunda Kalmuklara yakalanır. Zırhını, giyimini çıkarıp Bayış'ı kamçı ile döverler, boynuna yular geçirip yedemeye alarak götürürler. Türlü işkence yapıp demirden kafese tıkip başına kırk gözetçi yerleştirerek onu esir ederler. Kardeşinin esir düştüğünü anlayan Canış, kırk yiğidiyle kükreyerek gelince dört bir yandan Kalmuk'u kırınca geri kalanlar korkarak kaçarlar. Canış, Bayış'ın yanına varıp altmış batman demir ağı kaldırıp kardeşini kurtarır. Atına bindirip kaçırdığında altmış keskin nişancı Kalmuk, Canış'ı göğsünden vurur. Bayış atın arkasından yere düşer, Canış ise al kana bulaşmış atının yelesine yapışır. Kalmuk tutalım diye davrandığı sıra insan gibi akıllı Ak Yorga Canış'ı dağa kaçırdı. Canış dağ geçidinde geceyi geçirerek biraz kendine gelince yiyecek var mıdır deyip heybesine el atar. O zaman güzel Asılşaa'nın gizlice heybeye attığı kuru üzüm torbası eline geçer. Kuru üzümün içinde kendisine yazılmış mektup ile bin çeşit otan yapılmış ilaç durmaktadır. Canış bu ilaçla kendini tedavi eder, halkının vebalini düşünüp güç kazanır. Bu arada kırk yiğit düşmanla göğüs göğse savaşır, altı bin Kalmuk dört bin kişi kalmıştır. Gittikçe güçten düşen kırk yiğidin otuz beşini ecel yakalar. Geri kalan beşi gece karanlığında kaçmayı başarır. Er Bayış, Kalmuklara esir olup gider. Beş yiğit sabah olunca yoldaşlarını ak kefeneye sarıp Kur'an okuyup gömer. Dört bir yanı tarayarak Canış ile Bayış'ı ararlar. Sonunda Canış'ın kırk örgülü kamçısını bulup umutlanarak giderlerken Ak Yorga'nın kişnemesini duyarlar. Ak Yorga'nın yanına varıp mağaradaki Canış'ı

bulurlar. Beş yiğit ile Canış yurda dönüp yiğit toplayarak Kalmuk'tan öç almaya karar verirler. Bu arada kırk yiğidi bozguna uğratan Sıyadat zafer naralarıyla sarayına döner. Han Sıyadat adam gönderip zafer müjdesini biricik kızı Celkayıp'a verir. Kırgızlardan esir alınan Er Bayış'ın cezasını kızının vermesini ister. Bayış'ı meydana getirip tüm halka gösterdikten sonra kızı Celkayıp'ı çağırır. Celkayıp, Bayış'a bir görüşte âşık olur. Bu arada Sıyadat, Kalmukların güçlü pehlivanı Argın ile Bayış'ı güreştirir. Bayış güreşte Argın'ı öldürür. Bayış'ın yenmesi Celkayıp'ı sevindirir. Bunu sezen Sıyadat kızından şüphelenip denemek için Bayış'ı dövdürür. Celkayıp tahammül edip niyetini belli etmeyince Sıyadat kızının suçsuz olduğunu düşünür. Cezayı belirlemesi için kızına söz hakkı verdiğinde Celkayıp, Bayış'ı ak çukura atmak gerektiğini söyler. Teklif uygun bulunup Er Bayış altmış kulaç derinliğinde çukura atılır. Er Bayış çukura götürülürken Celkayıp bir yıl sonra onu kurtarmaya geleceğini söyler. Güzel Celkayıp, altı yiğide altmış altın verip kuyuya yiyeceği doldurup babasına söylerler diye altı yiğidi zehirleyerek öldürür. Bu arada Canış ve beş yiğit Kırgız yurduna ulaşınca Nurkan Han önce ölen yiğitler için ölü aşı verdirip sonra oğlu Canış'ı sağ gördüğü için toy düzenler. Tabipler çağırıp Canış'ın yarasını iyileştirir. Canış iyileşse de kolu güçlenmediği için savaşa gidemez, ana babası Canış'ı evlendirmek ister. Canış, güzel Asılşaa ile evlenir. Bir yıl sonra Canış'ın Colaman adlı oğlu olur. Bir ay sonra Canış yanına bin adam alıp kardeşini aramak için yola çıkar. Kalmuk ülkesine yaklaşıncı Kulaalı adındaki altmış yaşını geçmiş birini seçip yanına bir yiğit verip Bayış'tan haber almak üzere iki yıl mühlet verip gönderir. Kulaalı dilenci kılığına girip Kalmuk'un altı şehrinden geçip Bayış'ı aramaya koyulur. Toplanıp konuşan halktan Bayış'ın ak çukura atıldığını öğrenir. Ak çukura gidip Bayış'la konuşurlar. Bayış, ağabeyi Canış'ın iki yıl daha bekleyip askerinin sayısını arttırmasını söyleyerek onları gönderir. Bu arada gece vakti Celkayıp gelip yedi yıldır ak çukurda yatan Bayış'la kaçma planı kurar. Celkayıp savaş aletleriyle birlikte altmış kulaç urganı alıp ak heybeye koyar, Kara ala ile Sarı ala atları yanına alıp Er Bayış'ı çukurdan çıkarır. Yirmi iki yaşındaki pehlivan Er Bayış'ı çukurdan çıkararak Celkayıp su dolu kâseyi başında döndürüp efsunlayıp savaş giyimlerini giydirerek yola hazırlar. İki genç yola koyulur. Bu arada sabah olunca kızını çağırıp Sıyadat kızının olmadığını haber alır, yetmiş cellatla kırk yiğidi öldürecek gibi olur. Bahadırları toplayıp dört bir yanı arar. İz takipçisi ihtiyar, Celkayıp'ın atının izinin ak çukura gittiğini söyler. Çukura adam indirdiklerinde Celkayıp'ın Bayış için getirdiği yiyecekleri görürler. O zaman iki gencin

anlaşıp kaçtığı ortaya çıkar. Hiddetlenen Sıyadat, altı yüz pehlivanı köprüye gönderip dokuz bin kişilik ordu kurar. Ordunun içindekiler Sıyadat'ın savaşçı tutumundan bıkmıştır. Bu sebeple Sıyadat'ın ordusu bıkkındır. Bayış ile Celkayıp dinlenip uyumaktadır. O gece Bayış rüyasında düşmanın kendisini kuşatmakta olduğunu bir karakuşun kendisine saldırıp öldüreceği sıra ak bağcıklı şahinle gök bağcıklı şahinin kendisine yardım ettiğini, böylece karakuşu devirdiğini görür. Celkayıp rüyayı hayra yorar ve yola çıkarlar. Celkayıp yabancıya gönül verip babasına ihanet ettiğine üzülen gönlü doksan kez burkular. Sevdiği Bayış'a dönerek savaşmadan kaçmayı teklif eder. Er Bayış düşmandan kaçmayı utanç sayıp bu teklifi reddederek düşmana yönelir. Kök-Dompo'ya binen Sıyadat bu ikisini görünce tüm bahadırlara hücum emri verir. Er Bayış düşmanın askerini kırıp gönlüne korku salınca Sıyadat Han bizzat kendi teke tek savaşa tutuşur. Mızrakla tam on bir kez vuruşan iki pehlivanın dokuz kat zırhları delinir, mızraklar dayanamayıp ikiye bölünür. Sonunda attan inip güreşe tutuşurlar. Yedi yıl çukurda hareketsiz duran Er Bayış'ın canı tükenip Sıyadat'a yenilecek gibi olduğu sıra ağabeyi Er Canış'ın geldiğini göreyerek canlanır. Ak polat hançerini eline alıp ak kaplan gibi kükreyerek Sıyadat'ın boğazına saplar, gök polat hançerini alıp gök kaplan gibi kükreyerek boğazına saplar ve Sıyadat'ı öldürür. Babasının öldüğünü gören Celkayıp ağlayıp cesedin üstüne kapanır. Er Bayış, ağabeyi Canış'ı görüp kucaklaşır. Hep birlikte Celkayıp'a varıp eskiler sözünden söyleyip teselli ederler. İçlerinden ihtiyar kişi Acalbek sabırla ilgili konuşup Celkayıp'ı teskin eder. Hanı ölen Kalmuklar kaçıp geri çekilir. Han Sıyadat'ın cesedini Kırgızlar gömüp mezarı belli olsun diye üstüne hilali diker. Bundan sonra sevinçle yurda varırlar. Er Bayış başından geçenleri anlatıp güzel Celkayıp'ı halkına tanıtır. Er Bayış'ın isteği Kalmuk'un yıllarca Kırgız'dan aldığı vergiyi geri almaktır. Celkayıp'tan Kırgız'dan alınan verginin, her yıl alınan kırk kızın ne yapıldığını öğrenir. Han Sıyadat'ın Kırgızlardan gasp ettiği altınları Altın-Ooz denen hazineye koyduğunu, vergi olarak aldığı su samurlarını ve kızları Çin'e sattığını öğrenen Canış-Bayış yanlarına iki bin asker alıp Celkayıp'ın kılavuzluğunda Coluu'ya gelir. Sıyadat Han'ın halkı, Celkayıp'ın Kırgızlarla barış olduğunu söylemesiyle rahatlar. Geçmişini unutarak Kırgız ordusuyla savaşmak istemeyen halk Sıyadat'ın yerine geçen Zulkar Han'ın önderliğinde Canış ve Bayış'a teslim olduklarını bildirir. Canış ve Bayış, Zulkar Han'dan Sıyadat'ın on beş yıldır Kırgız halkından aldığı vergiyi geri ister. Yedi gün mühlet verip bekler. Zulkar Han bunu kabul edip kılıç yalayıp silahın namlusunu öperek ant içer. Kalmuklardan istediklerini alan Canış ve Bayış baba

yurduna dönerler. Nurkan Han getirilen ganimetleri halkına dağıtır. Büyük bir toy düzenleyip halkını davet eder. Toyda halk ihtiyarlayan Nurkan Bahadır'ın yerine Canış'ı han ilan eder. Canış ile Bayış sayesinde Kalmuk saldırılarından ve ağır vergisinden kurtulan Kırgız halkı huzur bulur.

17.2.2. Metin 2 Moldobasan Musulmankulov Anlatımı

Bütün varlığı altından olan Asılhan adlı bir padişah vardır. Bu padişahın hiç oğlu yoktur. Bir gün tahtını bırakıp Allah'a bağlanıp dünyayı terk ederek Mekke-Medine'ye doğru yola çıkar. Yolda Hızır İlyas'a rastlar, Hızır kendisine dileğinin kabul olduğunu söyler. Bunun üzerine Asılhan iki çocuk istediğini, çocuklarının güzel ve güçlü olmasını dilediğini söyleyince Hızır ellerini kaldırıp âmin diyerek fatiha okur ve bir anda gözden kaybolur. Asılhan'ın dileği kabul olup hanımı dokuz ay, dokuz gün, dokuz saat, dokuz dakika sonra bir ikiz dünyaya getirir. Asılhan büyük bir şölen düzenleyip halkını çağırır. Şölenin üzerinden doksan gün geçince aksakallı biri gelip çocuklara Canış ve Bayış adlarını koyar. Bu gelen Hızır İlyas'tır. Çocuklar on beş yaşına geldiğinde kuşların padişahı Nur Hoca'nın yurdu olan yüce bir dağın başındaki göl kenarına seksen yiğitle ava çıkar. O gölde peri kızları yıkanmaktadır. Canış ve Bayış kızları görünce âşık olur. Orada kuş suretinde bir adama rastlayıp durumu ona anlattıklarında o, kızların elbiselerini alıp kaçmalarını söyler. Bunun üzerine iki kardeş iki peri kızının elbiselerini alıp kaçar. Yedi peri kızından beşi onları fark edince elbiseleri giyip gözden kaybolur. İki ise elbiseleri olmadığından kalakalır. Seksen yiğidin içinde Haydar adında bir genç peri dilini bilmektedir. Canış ve Bayış onun aracılığıyla kızlarla konuşur. Kızlar da bu iki delikanlıya âşık olur. Böylece Ay Çolpan ve Kün Çolpan adındaki iki peri kızıyla evlenirler. Onlar huzur içinde yaşarken Kalmukların Şumrut adlı padişahı altı şehirli Kırgız elinin iki şehzadesini yakalamaları için on sekiz kapının zincirini bağlayan seksen yiğidi görevlendirir. Bu iki yiğidi getirene Belkis adlı kızı vereceğini söyleyince Celmeyan adlı yiğit görevi üstlenir. Celmeyan, on yılda dönerim deyip yola çıkar. Doksan günlük yolu otuz günde gider. Bir dul yaşlı hanım bulup onu anne kabul edip üç yıl onunla yaşar ve Canış ile Bayış'ın ordusuna girerek seksen yiğidin serdarı olur. Canış ve Bayış, Celmeyan'a çok güvenir, ona atın en güzelini seçip verirler ve halkın güzellerinden bir kızla onu evlendirirler. Celmeyan akıllı davranıp dokuz yıl boyunca beylerin sözünden çıkmaz. Dokuz yıl dolunca dil bilen güverciniyle Şumrut'a mektup gönderir; mektupta Canış ile Bayış'ı alıp Alaköl'e getireceğini bildirir. Güvercin altı

şehrin üzerinden on beş günde geçip Şumrut'a ulaştığında Şumrut elli bin asker, otuz pehlivan alıp Alakölle doğru yola çıkar. Önden on casus göndererek haber alır.

Bu arada Canış-Bayış, seksen yiğidiyle otururken Celmeyan Alaköl gibi gizemli yere gidip av yapalım diye teklif edince iki yiğit uygun bulur. Seksen yiğidi, şiir söyleyen saz çalmayı bilen ozanları toplayıp silahları hazırlayarak yola çıkmak için davrandıklarında Canış ve Bayış'ın dedesi Şehzade Alaköl denen yere ulaşmak için doksan gün yürümek ve dokuz ırmağı geçmek gerektiğini söyleyerek oradan dönüşün olmadığını bildirir. Şehzade, oraya gitmeyi Celmeyan'ın teklif ettiğini duyunca onun kötü niyetli biri olduğunu ve kendilerini belaya sürüklediğini söyler ama onlara inandıramaz. Celmeyan'ın peşine düşüp Alaköl'e doğru yola çıkarlar.

Yola çıkan Bayış'ı vazgeçirmeye çalışan hanımı Ay Çolpan gece gördüğü rüyayı anlatır. Çolpan, rüyasında Kalmukların Bayış'ı esir aldığını görmüştür, bu rüyayı ona anlatıp Alaköl'e gitmemesini yoksa altı şehirli halkına dönemeyeceğini söyler. Altı yaşındaki evladını yetim bırakmaması için Bayış'a yalvarır. Bayış, kadınsın deyip Ay Çolpan'ın sözlerini önemsemeyince Ay Çolpan altmış günlük yola çıkan sevgili yârine dua edip onunla vedalaşır.

Canış ile Bayış, padişahın iki yiğit oğlu, ata binip yola çıkar. Celmeyan'ın hilesini sezmemeyip dombra çalan, şarkı söyleyen ozanlarla neşelenerek yol alırlar. Gide gide bir yalçın kayalı dağa ulaşırlar, zorlukla geçip sesi bir günlük yerden duyulan bir nehre denk gelirler. Nasıl geçeceğiz diye düşünürken Celmeyan kıyafetlerinden kayık yapıp önce sizi geçireyim diyerek Canış'la Bayış'ı bindirir. Böylece iki yiğidi ve yoldaşlarını karşıya geçirir, otuz günde çöl içinde yürütür. Bu arada Şumrut da Kırgızların seksen kişiyle geldiğinin ve Celmeyan'ın iki yiğidi esir aldığının haberini işitip sevinir.

Aklında kötülük olmayan Canış ve Bayış uygun bir yere çadır kurup kısarak kesip ziyafet yaparlar. Kırk yiğit neşelenip şarkı söyler. Alaköl denilen yer, türlü hayvanın ve bitkinin olduğu güzel bir yerdir. Yiyip içip uykuya daldıklarında Er Bayış rüyasında Kalmuklara esir düştüğünü görür.

Yiğitler uykudayken Celmeyan tulparına binip Şumrut Han'a gider. İki kırgız yiğidini getirdiğini söyler. Şumrut, hemen baskın vermek istese de Celmeyan, Canış ve Bayış'ın gücünden korkup ertesi gece bu işi yapmasını söyler. Niyeti yiğitlerin olupokunu ele

geçirmek ve böylece onları savunmasız bırakmaktır. Celmeyan, Şumrut'la görüşüp geri döner.

İki bey bir şeyden habersiz yatıp uyumaktadır. Celmeyan da bir şey olmamış gibi gelip yatar. Ertesi gün Bayış, gördüğü rüyadan tedirgin olup geri dönmek istese de Canış altı gün yol gelip Alaköl'e yaklaştıkları sıra dönme fikrine sıcak bakmaz. Seksen yiğit de şahin salıp av yapalım diye coşunca Bayış'ı fikrinden caydırırlar. Yiğitler neşeyle atlarına binip ak şahinleri üç grup halinde salarlar. Gördükleri geyiği, dağ koyununu avlarlar, altmış kuşu şahinler tutup getirir. Bu sırada Celmeyan, seksen yiğidi dağıtıp dağın dört bir yanına gönderir. Canış ve Bayış'la başbaşa kalıp ak şahinleri salarlar. Şahinler kuş peşine düşünce yiğitler de atlarıyla takip etmek için ilerleyince Celmeyan olupokları alıp ortadan kaybolur, Kalmuk ordusuna yönelir.

Kalmuklar, uygun bir anı bulup altı yüz kişi yola koyulur. Yetmiş bin kişi de Alaköl kıyısındadır. Bir anda Canış ve Bayış'ı kuşatıverirler. O zaman iki yiğit Celmeyan'ın hainliğini anlayıp kahrolur. Birden etraflarını saran yetmiş bin Kalmuk'a Allah'a sığınarak karşı koyarlar. Canış ve Bayış iki kaplan vurduğunu öldürerek kendilere kaçış yolu bulup bir dağa sığınır. Kırk yiğidi arayıp bulamayınca onlar olmadan dönmek olmaz deyip cesaretle ak kılıcı alıp yeniden Kalmuk'lara saldırırlar. Altmışını devirip hızla ilerlerken Kalmuklar, Bayış'ın boynuna ilmeği takarlar. Bunu gören Canış, elli Kalmuk'u yere serip, yetmiş yere ok atar, ama kardeşini otuz Kalmuk'un elinden kurtaramaz. Kendisi de ağır yaralanıp savaştaki hali kalmayınca atının yönünü altı şehirlili yurduna çevirip yola koyulur. Arkasından iki yüz pehlivan takibe çıkar. Kalmukların eline düşen Bayış kara ala toz içinde kızıl kana bulanmış olarak kalır. At üstünde yaralı olarak kaçan Canış ise dayanamayıp yere düşer. Bu sırada peşine düşen iki yüz Kalmuk da iyice yaklaşmıştır. İnsandan akıllı Ak Tulpar kişneyerek sahibini kendine getirirse de Canış'ın binecek hali yoktur. O zaman Ak Tulpar marifet gösterip Canış'ın altın kemerini dişleyerek onu ağzıyla kaldırıp kaçıtır, bir mağaraya gizler. Takip eden Kalmuklar izini bulamayıp dağılır. Otuz yerinde yarası olan Canış serilerek yatıp kalır.

Yaralı Canış Ak Tulpar sayesinde düşmana esir düşmekten kurtulur. Kara taşın bağrında yalnız başına çaresizce oturur. O sırada kovuktan bir sıçan çıkıp yarasından akan kanları emer ve onu kemirmeye başlar. Canış, bu çaresiz haliyle Allah'a yalvarıp yardım ister. Ak Tulpar sıçanın yaptığını görüp sıçanı ağzıyla kemirip yetmiş yerinde yara açar. Can

havliyle kaçan sıçan yeri kazar, oradan bir şeyler yiyip iyileşir. Bu durum Canış'ın dikkatini çeker. Sıçanın kazdığı yere baktığında bir kökünden kızıl kan akan, diğer kökünden ak süt akan bir ot görür. Süt akan kökü alıp ağzına attığında yaraları birden iyileşir. Atına binip Bayış diye haykırınca Kalmuklar onu duyup üzerine yürür. Tam onu yakalayacakları sıra Canış mağaraya sığınır. O zaman Allah'tan emir gelir, kayberenler Canış'ı saklar. Mağaraya giren Kalmuklar, Canış'ı bulamayınca mağarayı ateşe verir, yine Canış ortaya çıkmayınca Karataş Canış'ı yuttu deyip mağaranın üzerine bunu kazırlar.

Bu arada Kalmuklar, esir ettikleri Bayış'ı ata bağlayarak götürürler. Canış ve Bayış'ın öldürdüğü on bin Kalmuk'u suya götürüp atarlar, ölen kırk yiğidin cenazesini kurda kuşa yem ederler. Esir düşen Bayış'ı elli bin Kalmuk götürmektedir. Kalmuklar, Er Bayış'ı bağlayıp tüm halka izlemeleri için duyuru yaparlar. Kalmuk halkı meydanda toplanarak Bayış gibi yakışıklı ve güçlü Kırgız yiğidine hayranlıkla bakarlar. Altı gün halka temaşa olur. Altı günün sonunda Celmeyan öne çıkıp Bayış'ı öldürelim der. Kalmuk halkının yüz yirmi bir yaşındaki en yaşlısı Burtabaş, on sekiz yaşındaki bu görkemli yiğidi öldürenin başına bela gelir deyince Celmeyan, Bayış'ı sağ bırakırsak hepimizi esir eder diye karşılık verir. Burtabaş direktip onu öldürmek yerine zindana atalım deyince halk kabul eder. Bayış'ı karanlık zindana atarlar.

Dört köle Bayış'ı alarak seksen dönüm zindanın dibine atar. Bu arada Şumrut'un Belkıs adındaki kızı zindana atılmadan önce Bayış'ı görüp âşık olmuştur. Bayış'a ne yaptıklarını bilemeyip on gün acıyla yanar. On gün sonra erkek kıyafeti giyip Bayış'ı aramaya koyulur. On iki şehrli yurdu karıştırıp yine bulamaz. Aşkından hastalanıp gök yorganın altında yatıp on beş gün dinlenir. Kalkıp altı ay daha Bayış'ı arar. Üstüne kötü giyim giyinip yetmiş kapı şehirde her yeri arar. Böylece on yıl onu arayıp bulamayınca halden düşüp hastalanır. Kızının hastalandığını Şumrut'a bildirirler. Şumrut aksakalları, falcıları çağırıp kızına şifa arar. Ülkenin bütün sihircileri falcıları, derde derman arasalar da bulamazlar. Şumrut elli falcıyı birden hapse attırır. Çaresiz kalan Şumrut on yiğidini halkın içine salıp daha muskacı var mı diye araştırmalarını söyler. Sonunda bir kocakarı bulurlar. Yaşlı kadın; kırk gün Belkıs'la yalnız kalır. O sırada Belkıs'ın Bayış'a âşık olduğunu görüp Bayış'ın hayatta olduğunu, zindanda yattığını bildirir. Belkıs sırrını öğrenen koca karının dilini keser. Bayış'ın yaşadığını öğrenen Belkıs ak sarı başlı koyun kurban edip kırk kızını toplar. Belkıs bir uşağa seninle evleneyim, altın, gümüş vereyim

deyip onu kandırır ve ondan Bayış'ın yerini öğrenir. Uşakla Bayış'ın yattığı kara yol üzerindeki iki söğüt arasındaki zindana gider. Bayış'ın orda olduğunu görünce uşağı hemen öldürür. Eve dönüp babasından on günlük izin alır. Dışarı çıkan olursa vuracağım halka duyur diye rica edip kırk kızının yanına gelir. Halk Belkıs'ın korkusundan dışarı çıkamaz.

Belkıs halka haber saldırıp herkesin eve kapanmasını sağlayınca altı şehirli yurdunu dolaşır kırk kızıyla birlikte Bayış'ın yattığı zindana ulaşır. Bayış'ın önce kendisine sonra dinine âşık olup Allah'a sığınarak on iki yıl onu aradığını ve sonunda onu bulduğunu söyler. Bayış ilkin düşmanın kızı dalga geçiyor diye düşünür ama kız Müslüman olduğunu ve halkını terk edebileceğini söyler. O zaman Bayış, ip salıp beni kurtar der. Belkıs kurtarmanın vaktinin gelmediğini hazırlığı tamamlamadığını söyleyip on gün yetecek otuz iki yemeği zindana sallar.

Belkıs kırk kızıyla vedalaşır, argımak atını eğerleyip altmış kulaçlık ak urganı alarak yola çıkar. Zindanın başına varıp ipi sarktır. Bayış ipi beline bağlar ve Belkıs çekmeye başlar. Narin kız dağ gibi yiğidi tek başına çekemeyince gözyaşına boğulur. O zaman çukurdaki Bayış, urganı tulpara bağla diye akıl verir. Tulpar, Er Bayış'ı çekip çıkarır. Ak Belkıs'ın yardımıyla kurtulan Bayış tulpara binip Belkıs'ı da alıp yola koyulur. Nöbetçiler bunu görüp hana haber saldıığında kalabalık Kalmuk, Belkıs'la Bayış'ın peşine düşer. Bayış yorgunluktan bitap düşünce fundalık bir yerde uykuya dalar. Ak dağın eteğinde ak kaplanın yavrusu kolunda altı okuyla, koynunda altınla süslenmiş Kur'anıyla uykuya dalar. O sırada ağzını geniş açan, ak köpüğü saçan bir ak kaplan Bayış'a saldırarak olur. Belkıs ne yaptıysa da Bayış'ı uyandıramaz. Can havliyle söğüt dalına çıkıp Allah'a sığınarak nişan alıp kaplanı iki kaşının arasından vurarak öldürür. Derhal yere inip üç gündür uyuyan Bayış'ı uyandırmaya çalışır. Bayış'ı uyandırdığında kaplan canlıymış gibi yapıp onu korkutmaya çalışsa da Bayış kocaman kaplanı kedi hesabına katmaz. Bayış'ın cesaretine hayran kalan Belkıs o zaman gerçeği anlatır. İki genç dinlenip uçan kuşla yarışarak yola çıkarlar.

Belkıs ile Bayış at koşturup bir mağaraya gelirler. O mağara Canış'ın kaybolduğu mağaradır. Dinlenmek için indiklerinde Belkıs, Kalmukça yazıyı Bayış'a okuyup Canış'ı kara taşın yuttuğunu haber verir. İki genç ağlamaya başladığı sıra aksakallı bir ihtiyar gelip onların derdini sorar. Kendisinin on sekiz bin âleme rızık veren Hızır olduğunu söyler. Gençlerin derdini öğrenince Canış'ı kendisinin gizlediğini bildiren Hızır

Peygamber esasını eline alıp Kara taşa vurduğunda Canış içinden çıkarır. İki kardeş buluşup iki gün ağlar, sonunda Hızır onlara dua edip ortadan kaybolur. Onlar da atlarına binip yola koyulur.

Üç kişi at üstünde yola çıktığı sıra Kalmuk Hanı Şumrut altmış bin askerle onları karşılar. Altı yüzü at üstünde olan askerler hızla kendilerine doğru gelir. Han Şumrut, Kerköodün denen atının kuyruğunu bağlayıp hızlıca gelmektedir. İki bey bunları görünce kaçıp rezil olmaksızın vuruşup ölelim diye atılınca Belkıs onları vazgeçirmeye çalışsa da dinlemez. İki yiğit ak tulpar ile fırlayıp ak kılıcı ele alıp savaşa girerler. O zaman Belkıs da kız olsa bile eline mızrak alıp doğruca babasını bulur. Onu Müslüman olmaya davet eder, babası kabul etmeyince Belkıs bir mızrak darbesiyle onu öldürür. Bunu gören Kalmuklar canından vazgeçip kaçmaya başlar. İki bey durmayıp peşlerine düşer, gördüğünü devirip kara toprağı al kana bularlar. Kalmuklar can havliyle kaçarken altmış atı bir yerde bırakıp gider. Yeryüzünü toz kaplayıp zorlu dövüş olur. Can derdine düşen Kalmuklar doksan atı bırakıp kaçar.

Canış, Bayış Kalmuklarla savaşırken Bayış, Celmeyan'ı ele geçirmiş öldürmek üzereyken affetmiştir. Bu olay üzerine Celmeyan, Bayış'ın tarafına geçer. Gördüğü Kalmuk'u öldürerek Bayış'ın düşmanlarını yok eder. Canış ile Bayış, Celmeyan'ı affedip Kalmuklardan ganimet olarak aldıkları doksan atın başına yılkıcı yaparlar. Hep birlikte yola koyulup giderlerken Belkıs, Celmeyan'a güvenmenin doğru olmayacağını, sonunda Celmeyan'ın bela getireceğini söyleyerek onu öldürelim der. İki bey makul görüp Celmeyan'ı yakalayıp ayağından kavak ağacına bağlayıp altı saat üçü onu kurşun menzili yaparak öldürürler.

Üç kişi kırk günlük yol yürüyüp altı şehirli yurda yaklaşırlar. Ak dağa çıkıp halkın haline baktıklarında bir felaket olduğunu sezerler. Belkıs'ı erkek gibi giydirip, Canış ile Bayış iki yiğit, üç gün sonra geliniz diyerek vedalaşıp giderler. İki kardeş deli kılığına girip epey yürüdükten sonra bir inek çobanına rastlar, o çobandan Akcal ve Darbas'ın hanlığı ele geçirip Asılhan ve karısını değirmene kapattığını öğrenirler. Ana babasının felaketini duyan iki genç doğruca değirmene gider. Orada Asılhan ile konuşup halkın başına gelen felaketleri ayrıntılarıyla öğrenirler.

Canış ve Bayış değirmenden çıkıp iki kadına rastlar. Ay Çolpan ve Kün Çolpan'ı orada tanır. Deli taklidi yapıp dertlerini sorarlar. O zaman Ay Çolpan, tahtı ele

geçiren Akcal ve Darbas'ın kendilerini almak istediğini, kabul etmezlerse Bayış'ın oğlu Bayaman'ı asacaklarını bildirirler. Bu sırada Bayaman ölüme razı olduğunu söyler. İki kadın da evlenmeyeceklerini belirtip çaresizliklerini gösterirler. Deli kılığındaki Bayış, ak gömleği giyip beylerle evlenmelerini söyleyince Bayaman kılıcına davranıp iki deliyi kovalar. İki deli atlarına binip toy meydanına gelir. Altı bin kişinin toplandığı değişik oyunların oynandığı eğlenceli bir toy olduğunu görürler. Orta yere darağacı asılmıştır. Bu darağacı Ay Çolpan ile Kün Çolpan evlenmeyi kabul etmezse Bayış'tan kalan Bayaman'ı asmak içindir. Canış ve Bayış, Akcal ve Darbas'ın karşısına çıkıp yaptığının yanlış olduğunu söyler. Deli kılığında olduklarından onları tanıyan olmaz. Bu arada Akcal ve Darbas bir grup kadını Ay Çolpan ve Kün Çolpan'ı ikna etmesi için gönderir. Kadınlar evlenme teklifini ısrarla reddeder. Bunun üzerine askerler Bayaman'ı sürüyerek götürür.

Bayaman asılacağı sıra deli kılığındaki Bayış, çocuğu öldürmeyin bana verin diye öne çıkar. Tam o sırada başındaki örtü uçup altın perçemi görünür. O anda halkı onu tanıyıp sevince boğulur. Canış da kendini tanıtip halkıyla görüşür. Akcal ve Darbas'ı öldürmeyip affederler. Halktan bir kısmı Asılhan'a varıp müjdeyi verir. Bu arada onları bekleyen Belkis kendisini korkutmak isteyen on beş avcıyı öldürür. Bayış doksan kız doksan gelin alıp ak tulpara binerek elinde kızıl ala sancakla Belkis'a varır. Belkis'ı alıp doksan gün ziyafet verir. Elli imam toplayıp muazzam nikâh kıyar. Ay Çolpan, küçük kız kardeşim oldu deyip memnuniyetle karşılar. Canış, Bayış iki genç huzurla yaşar, halkı da huzur bulur.

17.2.3. Metin 3 Kalk Akiev Anlatımı

Kırgız topraklarında Aziret Han adında biri yaşamaktadır. Kendisi çok akıllı, bilgili ve ileri görüşlü bir handır. Üzür şehrinde yaşayan hana altmış şehir bağlıdır. O zamanlar Kırgızlar, Çin ile savaşmış Sıyadat Han'ı Çin'den çıkarmışlardır. Kırgız ile Çin'in arasında Akkürgün denen nehir vardır, Üzür'le bu nehrin arası altı aylık yoldur. Aziret Han Akkürgün üzerine köprü yaptırıp bu köprü sayesinde Çinlileri çoğu kez yenmiştir. Aziret Han, ben ölünce Çinliler köprüyü geçip halkıma eziyet eder diye düşünüp köprünün iki tarafını kızıl kayayı kızıl tuğla ile örüp kızıl kum ile sıvayıp kapattırır. Karşı taraftaki kızıl yüksek kayayı kara tuğla ile örüp kara kum ile sıvayıp üzerine "Sahibi ruhlardır" diye yazdırır. Kızıl tuğla ile ördüğü duvara da "Sahibi Hızır'dır" diye yazdırır.

Aziret Han'ın oğlu Nurgan babası gibi yiğit olmasa da halkı iyi yönetir. Nurgan'ın Canış ve Bayış adında iki oğlu olur. Annesi Bayış'a hamileyken kaplan yüreğine aş erer. Bayış dokuz yaşına geldiğinde bir deveyi tutup fırlatacak güce sahip olur. Bu arada büyüyen Canış'ı Külböskan'ın Kümüşay adındaki güzel kızıyla evlendirirler. Kümüşay'ın güzelliği görenlerin gözünü kamaştırır. Canış, Bayış'la birlikte kuş uçurup av yapmakla meşguldür. Bayış, birgün ağabeyine dedesi Aziret Han'ın yaptırdığı köprüyü sorar, dedesinin bu köprü sayesinde Çin'i iki kere yendiğini öğrenen Bayış, şimdi kapanan bu köprü'nün haberini duymak ister. Bayış'la birlikte kırk yiğit de Canış'a kulak verir. Canış, köprüyü dedeleri Aziret Han'ın yaptırdığını, babaları Nurgan'ın vaktiyle kapanan bu köprüyü açmak için altmış yiğitle gidip altmış gün gecelediğini ancak köprü'nün bir tarafını ruhların sahiplenip kara taşla kapattığını, diğer tarafını Hızır'ın sahiplenip kızıl tuğlayla kapattığını babalarının da cesaret edemeyip köprüyü açamadığını anlatır ve kardeşine huzurlu olmasını böyle şeyleri merak etmemesini söyler. Bu sözlerle içi rahatlamayan Bayış, babası Nurgan'ın karşısına varıp dedesinin yaptırdığı ve Çinlilerin ele geçirdiği köprüyü kurtarmak istediğini söyler. Nurgan, henüz yetişkinliğe ulaşmamış oğlunu teskin etmek için konuşsa da onu ikna edemez. Bayış köprüyü açmaya, onu Çinlilerden almaya kararlı olduğunu babasına bildirir. Bunun üzerine anası kendisini ne zorluklarla dünyaya getirdiğini, altı aylık gebeyken kaplanın yüreğine aş erdiğini, acı çekip ölüme yaklaştığını, sonunda avcıların kaplanı vurup yüreğini yedirip aş ermesini giderdiklerini, 12 ay sonra sancılarla kendisini dünyaya getirdiğini ve üç vakit kundakladığını anlatıp vazgeçmesi için oğluna seslenir. Annesinin söyledikleri Bayış'ın içini acıtsa da onun söylediklerine de kulak asmaz, Bayış kararından dönmez. Bunun üzerine Nurgan altmış şehrine haber salıp mollaları, bilginleri, şeyhleri çağırır. Bayış'a aracı olarak gönderir. Onlar da Bayış'ı ikna edemez. Ecel yetse evde de ölüyorum diyen Bayış onlara da karşı gelir. Molla ve hocaları aracı kılıp babası Nurgan'ı ikna etmeleri için gönderir. Hepsi gidip Nurgan'a durumu anlatır, Bayış'ın isteğini bildirir. Bunun üzerine Canış; babasına Bayış'ın inadından vazgeçmeyeceğini, bu sebeple altmış şehirli halkını toplayıp altı gün ağırlayıp yedi gün ziyafet vererek halktan dua alıp evlatlarına izin veresini söyler. Canış'ın sözü üzerine Nurgan, halkını toplayıp 250 kısrak, bin koyun kesip ziyafet verir. Yedi gün eğlenceden sonra halk altı aylık seferden sağ salim dön, Aziret Han'ın ruhu yardımcın olsun diye dua verip Canış ile Bayış'ı sevindirir. Babası Nurgan çocuklarına altı bin asker verip hazırlatır. Canış ve Bayış, iki kardeş kırk yiğidini alıp halkla vedalaşarak yola çıkarlar. Canış, eşi Kümüşay ve dört aylık

çocuğuyla vedalaşır. Kırk ata erzak yükleyip kırk yiğitle birlikte sefere çıkarlar. Bir müddet gittikten sonra Nurgan'ın bahsettiği altmış küçük, kırk büyük tepeye ulaşırlar. Gayrete gelip hızla yol alarak altı aylık yolu, dört ayda yürürler.

Aziret Han'ın yaptırdığı köprüye ulaşırlar. Köprünün sağlamca kapatıldığını görünce Canış umudu keser ama Bayış kendisinin pehlivan olduğunu, babasının nazar değmesin diye kimseye duyurmadığını şimdi pehlivanlığı göstermenin zamanı olduğunu söyler. Bayış, duvara ayağıyla vurunca duvar paramparça olur. O zaman Bayış, ağabeyi Canış'a sırrını anlatır. Bayış on üç, on dört yaşındayken babasının beş yüz devesi vardır. Devenin biri Bayış'ı karanlık ormana alıp gitmiş, orada bir doğan yavrusunu ısırarak öldürmüştür. Buna sinirlenen Bayış, kocaman kızıl deveyi eliyle tutup fırlatır, bu haber halk içinde yayılınca babası Nurgan onun pehlivanlığını halktan gizler. Sırrını böylece açıklayan Bayış, karşısına çıkan düşmanı yok edeceğini, zalim ve kötülere fırsat vermeyeceğini söyler. Bayış köprüyü açınca beş bin asker köprü önüne yığılıp gizlenir. Canış ve Bayış altmış nehir yatağının geçtiği Ak Munar'a ulaşırlar. Buraya varınca Bayış, ağabeyine bir müddet gizlenerek dinlenmek gerektiğini söyler. Bayış, dürbünle eksi Kırgız yurdu olan Aydınlık göl ve çevresine bakarak hüzünlenir. Aksungurunu eline alıp ağabeyiyle on gün av yapmak üzere yola çıkar. Yedi gün avlanırlar, sekizinci günün gecesinde Bayış bir rüya görür. Rüyasında altı bin Çinlinin kendilerine saldırdığını ve düşmana esir düştüğünü görür. Dört bin askerın kendisini esir ettiğini görür. Bayış'ın düşünden ürken Canış, kırk yiğidini toplayıp köprünün oraya yönelince düşte görüldüğü gibi kalabalık Çin askerinin köprü önünde biriktiğini görür. Bunun üzerine Canış, Çinlilere ilişmeden kaçıp halka dönerek asker toplamayı teklif eder. Bayış, ağabeyinin bu sözüne kızıp karşı çıkar, savaşmak gerektiğini söyler. Kardeşini ikna edemeyeceğini anlayan Canış, kırk yiğide seslenip savaşa hazırlanmasını söyler. Bayış, ağabeyinin bu fikrini de beğenmeyip kırk kırk yerden gelen korkak kırk yiğidi bırakıp ikimiz gidelim diye teklif eder. Canış, kardeşinin bu teklifini de kabul eder. Kırk yiğidin gönlünü alıp on iki günde döneriz diyerek onları teskin eder. Bayış, ağabeyinin üzüntüsünü anlayıp onu teselli etmeye çalışır, ecel gelince ak keçe evde otururken de öleceğini, bu dünyanın ölümlü olduğunu, Lokman Hekim'in bile üç bin yıl yaşayıp öldüğünü, nice uluların bu dünyadan geçtiğini söyleyerek ağabeyini cesaretlendirir. Bunun üzerine Canış, düşmana tek başına gitmeye karar verir. Kamçısına ak mendil bağlayıp Sıyadat hana doğru yollanır. Onu gören Çinliler telaşlanır, Sıyadat Han güçlü

pehlivanı Ayaz'ı onu yakalayıp getirmesi için görevlendirir. Ayaz, silahlarını alıp gurlanarak tek silahı kamçı olan Canış'ın üzerine görür. Tam o sırada Bayış, kır atını oynatıp Ayaz'ın mızrağını elinden alarak onu öldürür. Ayaz geri dönemeyince Çinliler şüphelenip Mollalar bu çocuğa tılsım yapmış olmalı birken iki oldu, iki kişi göndersek dört olur diyerek topluca saldırmaya karar verir. Altı bin Çin askeri iki bey oğluna saldırır. Bey oğulları birçoğunu yere yıkıp öldürür, savaş uzadıkça gücü azalan Canış geri çekilmeyi düşünür, Bayış ona cesaretli olmasını söyler. Düşmandan kaçmanın bey oğluna yakışmadığını bildirir. Halsiz kalan Canış, geri çekilmede kararlılık gösterince Bayış ağabeyine darılıp tek başına saldırır. Kır yorgasına binip, kendine güvenerek giden Er Bayış, kalan düşmanı harap edip etrafı kızıl kana bular. Savaşın iyice kızıştığı sıra Canış kardeşine yönelip geri çekilerek dinlenmeyi teklif etse de kabul ettiremez. Bayış, yeniden gayrete gelip önüne çıkanı yere serer, altı bin askerin iki binin yok eder. Bu sırada Çinlilerin hanı Sıyadat dört bin askerine emir verip Bayış'ı yakalamaları ister. Tek başına koca orduya karşı koyan Bayış'ı güçlkle yakalayıp elini kolunu bağlayarak çok eziyet ederler, işkence edip kırk muhafıza teslim ederler. Kardeşine yapılan eziyetleri gören Canış, hiddetlenip düşmana saldırır, kardeşini kurtarmak için ileri atılır. Kalabalık düşmanın çoğunu öldürür, gözü dönmüş Kırgız yiğidinin cesaretinden korkan Çinliler canını kurtarmak için kaçmaya başlar. Canış, etrafı kızıl kana bulayarak ilerlediği sıra göğsüne bir ok deyip yaralanır. Bu sırada düşman Bayış'ı alıp kaçmıştır. Okun yarasıyla yerde baygın yatan Canış'ın koyu yorga atı dile gelip onunla konuşur, elbisesinden ısırp zorlukla sırtına bindirerek Canış'ı düşmandan kaçıtır. Kır yorga sahibini kayalıklara götürür. Biraz kendine gelen Canış, düşmanın takip ettiğini görünce kayalıklardaki mağaraya saklanır. Peşinden gelen düşman onu bulamayıp yaralı Bayış'la yetinip geri döner. Kardeşinin esir olduğunu gören Canış, kırk yiğidin vefasızlığına üzülür. Bu arada kırk yiğit Canış'la Bayış'ın savaşını görüp, Bayış'ın esir düştüğünü anlayıp Canış'ı kurtarmak için düşmana saldırıp, önüne gelen düşmanı kırıp, Canış'ı aramaya koyulurlar. Canış'ın atının kişnemesinden onun gizlendiği mağarayı bulurlar. Yaralı Canış'ı görüp on altı gün ona bakarlar, düşünceli ana Külükan'ın hazırladığı ilaçları sürüp erzakları yedirip iyi bakarlar. Altı aylık yolu yaralı Canış ile on iki ayda gidip memleketlerine ulaşırlar. Nurgan, Canış'ı görüp sevinir, Bayış'tan haber sorar. O zaman Canış, Bayış'ın yiğitçe savaşır esir düştüğünü anlatır.

18. ER SOLTONOY

18.1. Hakkında Bilgi

Kırgız Türklerinin kahramanlık destanlarından olan Er Soltonoy destanı nazım-nesir karışıktır. Destanın 7190 dizeden meydana gelen nazım kısmı 7-8’li heceden oluşur. Destanın konusu incelendiğinde ele alınan olaylar 18. Yüzyılı işaret etmektedir. Er Soltonoy destanında ana tema istilacı Kalmuklara karşı verilen mücadeledir, bunun yanı sıra diğer Türk boylarıyla yapılan çekişmeler ve şahsi problemler de ele alınmaktadır. Destanda geçen olayların coğrafyası Talas vadisidir. Talas vadisini yurt tutan Kırgızlar, istilacı Kalmuklara karşı zorlu mücadeleler yürütmektedir, beyin oğulları Temirkan ve Bolotkan bu mücadelenin kahramanlarıdır. İkisi de destanda ölümsüz olarak tasvir edilir.

Er Soltonoy destanı diğer destanların aksine adını başkahramandan almaz. Destanda başkahraman olarak Temirkan ve Bolotkan öne çıkar, Soltonoy bu beylerin emrinde bir komutandır.

Er Soltonoy destanının Süyörkul Abdırhmanov benzer metni Türkiye Türkçesine İsmail Turan Kallımcı tarafından aktarılır ve Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayınlanması Projesi çerçevesinde 2010’da Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanır. Aynı yıl destanın Süyörkul Abdırhmanov benzer metni Mehmet Çeribaş tarafından aktarılır ve Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne doktora tezi olarak sunulur.

“Bu destanı tam olarak anlatanlardan biri Süyörkul Abdırhmanov’dur.(...) Abdırhmanov1945 yılından itibaren bu destanı nazım şeklinde anlatmaya başlamıştır. Destanı üç defa düzeltmiş en sonunda 1951 yılında bugünkü haline getirmiştir.”
(Akmataliyev vd. 2010: 13)

Abdirahmanov anlatımının epizot yapısı şu şekildedir:

1. Kalmukların Kırgızlara olan zulmü
2. Colbarskan'ın çocuk isteği
3. Yaşlı Colbarskan'ın çocuk sahibi olması
4. Temirkan ve Bolotkan'ın Kalmuklarla savaşı
5. Orolkan'ın Kalmuk beylerini birbirine düşürmesi
6. Orolkan'ın Temirkan'la evlenmesi
7. Kalmuk beylerinin anlaşma sağlayıp Temirkan ve Bolotkan'a saldırması ve yenilgileri
8. Kalmuk beylerinin Moğol Hanı Uyul'a sığınmaları
9. Uyul'un rüya görmesi
10. Uyul'un Temirkan ve Bolotkan'ı yakalamak üzere Madılbek'i görevlendirmesi
11. Madılbek'in Temirkan ve Bolotkan'ı kandırarak esir alması
12. Soltonoy'un durumu fark edip askerleriyle Moğollara savaş açması
13. Moğol askerleriyle baş edemeyen Soltonoy ve askerlerinin yurda dönüşü
14. Moğol Han'ı Uyul'un Temirkan ve Bolotkan'ı hiçbir şekilde öldürememesi ve onları kuyuya attırması
15. Temirkan ve Bolotkan'ın dayılarının halkı ele geçirmesi ve kırk yiğidi esir etmesi
16. Orolkan'ın kargalarla Temirkan'a haber göndermesi
17. Han Uyul'un Temirkan ve Bolotkan'ı serbest bırakması
18. Temirkan ve Bolotkan'ın yurda dönüp öç alması

18.2. Özeti

Eski zamanlarda Kırgız elinde nam salmış Temirkan ve Bolotkan isimli iki bahadır vardır. Bu bahadırların ilk ataları Canış ve Bayış'tır. O zamanlarda Kırgızları yöneten üç padişah vardır; Colbarskan, Kögöykan ve Togaykan. Colbarskan, Talas civarını yönetmektedir, bulunduğu yerin etrafını demir surlarla çevirerek buranın adını Çınabat koyar. Talas'ın doğu tarafı Kalmukların, batı tarafı ise Kırgızlarıdır. Kalmukları da Kargaş Han, Cediger Han ve Tülumat Han adlı üç han yönetmektedir. Bu dönemde çok kalabalık olan Kalmuk, Kırgız halkının gözünü korkutmaktadır. Kalmuk borç olsa Kırgız'a ödemez, Kırgız ne kadar uğraşsa da Kalmuk'u yenemez. Az Kırgız halkı, kalabalık Kalmuk'tan ağır zulüm görür. Zalim Kalmuk, Kırgız'ın malını mülkünü yağmalayıp talan etmektedir. Kırgızlar gün geçtikçe dağılır, topraklarından sürülüp dağ

geçidine tıklırlar. Zalim Kalmuk, sudan bile haraç alıp Kırgız'ı çaresiz bırakır. Kırgız gayretlenip asker toplasa da kalabalık Kalmuk'u yenemez. Kırgız'lar sayısız taviz vererek Kalmuk zulmüne katlanır.

Colborskan kırk yaşına gelmesine rağmen hâlâ evlat sahibi olamaz. Colborskan ve eşi Gülaypa'nın çocuk sahibi olabilmek için gitmedikleri türbe, danışmadıkları bahşi, duasını almadıkları din adamı kalmamıştır. Günlerden bir gün Gülaypa hamile kalır. Kocasından müjdesine karşılık kırk beş büyük şehir, bereketli toprak isteyip müjdeyi verir. Alaca yılanı aşerdiğini söyleyip arzusuna kavuşur. Dokuz ay on gün sonra bir erkek çocuk dünyaya getirir. İyenin yardımıyla çocuk dünyaya geldiğinde dokuz yaşında gibi görünmektedir. Çocuğun ağlaması bir günlük yerden duyulur, görüntüsü on beş yaşındaki oğlanı yıkacak gibidir. Kolunun kasları kurbağa yutmuş yılan gibidir. Dört kadın güçlkle kaldırıp beler. Altı kadın koşup müjdeyi hana yetiştirir. Colbors han kadınlara altı yüzer altın müjde karşılığı verir. Büyük bir toy düzenleyip çocuğun adını Temirkan koyar. Çocuk çok çabuk büyür, doğduktan yirmi gün sonra güler, iki ay sonra kendi başına oturur, üçüncü ayında emekleyip beşinci ayında yürür. Cüssesi on sekizindeki genç gibidir, dokuzuncu ayında dillenip konuşmaya başlar, akli da on yaşındaki çocukla denktir. Temirkan dört yaşına geldiğinde Gülaypa bir daha hamile kalıp kartala aş erer. Zamanı geldiğinde bir erkek çocuk dünyaya getirir. Adını da Bolotkan koyarlar. Bu oğlanın gelişimi öncekinden daha hızlı olur. Çocuk yürümeye başlayıp dillendikten sonra ağabeyinin kopuzunu alıp yır söylemeye başlar. Kendisi alp görünüşlü, kaplan yürekli, çınar bilekli kişi olur. Çocukların ikisi de dik başlı ve güçlüdür; babalarına bile boyun eğmezler.

Günlerden bir gün Colborskan halk içinde otururken iki kardeş gelip kopuz eşliğinde babalarına seslenerek düşman üstüne gideceklerini, at seçip vermesini söylerler. Ak kılıcı kuşanıp, aslan gibi atılıp zalim Kalmuk'a hadlerini bildirelim diye seslenirler. Yirmi bin yılının içinden kendileri için at isterler. Atmaya tüfek, altı kat zırh ve savaş aleti isterler. Manas'ın ulu ruhundan medet dileyerek Kalmuk'un kara kanını akıtmak istediklerini bildirirler. Oğullarının söylediklerini duyan ve onların ne kadar inatçı olduklarını bilen Colborskan, daha küçük yaştaki oğullarının gözünü korkutmak için daha küçük olduklarını, kalabalık Kalmukların elinde ölüp gideceklerini söyler. Kalmuk ordusunda bulunan devlerden, dağ deviren dokuz pehlivandan, uzun boylu şahin gözlü basık alınlı kızıl gözlü Kalmuk askerlerinin gücünden bahseder ve oğullarının yirmi yaşına gelinceye kadar sabretmelerini söyler. Bolotkan babasının sözünü işitip "On

yaşına geldim halkımın öcünü almadan durmam, at vermezsen kadın gibi oturup beklemem yaya çıkarım düşmanın karşısına.” diyerek babasına cevap verir. Bayış’ın ruhundan yardım isteyip Kalmuk’u yeneceğini söyler. Oğullarına söz geçiremeyeceğini anlayan baba, iki oğlunu halkın önünde denemeye karar verir. Ellerine üç demir verip üç hamlede kırmalarını söyler. Temirkan üç demiri üç hamlede kırar. Bolotkan ise ilk hamlesinde üç demiri ikiye ayırır. Orada bulunan Colborskan ve halk şaşkınlık içinde kalıp düşmana karşı iki kardeşe yardım edeceklerine söz verirler. Yılkının içinden at seçip iki bahadıra verirler. Temirkan on beş yaşındadır ve bindiği at teke boyunlu doru attır. On bir yaşındaki Bolotkan’ın atı siyah akıtmalı yürük attır. Günlerden bir gün Temirkan ve Bolotkan babaları Colborskan ve yakın arkadaşı ihtiyar Karatal ile istişare edip Kırgız’ın bahadırlarını çağıran bir mektup hazırlarlar. Kırgız, Kazak ve Özbek bahadırlarını överek Kalmuk’a karşı savaş teklif eden bu mektupla kırk yiğidin bir araya gelmesi amaçlanır. Ak mektubu yazıp altı gün boyunca bekleyeceklerini bildirirler. Ellerine mektup ulaşan kahramanlar altı gün içinde yanlarına gelirler. Birkaç gün sonra Temirkan, halkın ileri gelenlerini, kıvrak zekâlılarını, bilge kişilerini, saygın din adamlarını, ağzı laf yapanlarını ve dört bir taraftan gelen bahadırlarını toplayıp kurultay düzenler. Kopuzunu eline alıp Kırgız halkının Kalmuk’tan çektiği sıkıntıları anlatarak ak kılıcı alıp at kuyruğunu bağlayıp Kalmuk’a haddini bildirme zamanının geldiğini söyler. Kırk yiğidin tümü Temirkan’ın sözlerini işitip birbirlerini diri olarak düşmanın eline bırakmayacaklarına ant içerler. Kırgız elinde yaşayan ve tüccarlık yapan Şoñkor adlı kişi bu olanları Kalmuk iline gittiğinde anlatıp Korgaş Han’ın kulağına gitmesine neden olur. Korgaş Han, Şoñkor’u çağırıp haberin aslını öğrenir. Şoñkor, Kırgızların planını anlatıp onlar sana baskın yapmadan sen onlara baskın düzenle diyerek akıl verir. Korgaş Han ihtiyar tüccarı haklı bulup kırk beş bin asker toplar. Şoñkor’a da bir at verip onu gönderir. Bu arada Kırgızlar hazırlığını tamamlar, dolunaylı bir gecede baskın yapmaya karar verirler. Kalmukların 45 bin askerle Kırgız Kögöykan’ın yurduna saldırdıklarını, birçok zulüm yaptıklarını ve kendi şehirlerinin etrafını da kuşattıklarını öğrenirler. Bunun üzerine Temirkan babasından üç dört gün içinde üç bin bahadır toplamasını ister. Toplanan bahadırların cesur ve pek gözlü olmasını söyler. Yese de karnı doymayan, altı düşman görünce saklanan, on düşman görünce hasta gibi sızlanan, iki tabakla doymayıp iki düşman gördüğünde saklanan, üç tabakla doymayıp üç düşman gördüğünde sızlanan, halkın arasında bahadır geçinip savaşta kaçan erlerden olmasın deyip tembihler. Yaşlı Karatal’ı kendine danışman olarak seçer. Karatal üç bin askeri

sınayıp seçer, kırk yiğitle birlikte güçlü bir ordu olup düşmana doğru atlanırlar. Bu arada olaylardan habersiz olan Togayhan'a da bir mektup iletip bin asker isterler. Togayhan en iyilerinden seçip bin bahadır gönderir. Akıllı Karatal, Kırgız halkının içinden üç elçi seçip Kalmuk'a gönderir. Kendilerine savaş ilan ettiklerini sertçe bildirmelerini emreder. Elçiler gidip duyduklarını aynen Kalmuk hanı Korgaş'a iletirler. İki ordu savaş hazırlığı yapıp karşı karşıya gelirler. Kırgızlardan Noyman Batur öne çıkıp Kalmuklara meydan okur. Kendisini bin Kalmuk'a denk tuttuğunu, on katlı zırh biçecek güce sahip olduğunu söyler. Bunu duyan Korgaş Han, Noyman'ı sağ olarak isterim deyip bir asker gönderir. İki asker silahlarını bırakıp at üstünde dövüşe başlar. Zorlu bir dövüş olur, sonunda Noyman, Kalmuk askerini tutup yere çarpar. O gün Noyman'ın elinden on iki Kalmuk askeri ölür. On beş Kalmuk'u bağlayıp getirir. Ertesi gün Kırgızlardan Batur Mambet öne çıkar, seksenini bağlayıp geleceğim diyen Batur Segrek çıkar. Kalmuktan nefesi kalın ekmeği pişirecek kadar sıcak olan, günde yarım çuval ekmeği yiyen, yedi bin kişiyle tek başıma savaşırım diyen Kıyır çıkar. Mambet, rüzgâr gibi gelen Kıyır'dan korkmaz. O gün Kıyır, Mambet'i ikiye bölüp öldürür. Ertesi gün Kırgızlardan Şabek bahadır, Şamalkök adlı atıyla meydana çıkar. O meydana çıktığında zorlu dövüş olur. En sonunda Şabek atının da hüneriyle Kıyır'ı esir alıp götürür. Kırgız halkı erliğine saygı gösterip Kıyır'ı aşağılamayınca Kıyır, Kırgızlara katılır. Ertesi gün Kalmukların karşısına çıkmak için izin ister. Aksakallar görüşüp uygun görerek Kıyır'ı Kalmuk'a karşı savaş meydanına gönderirler. Kıyır, savaş meydanında Kalmuk'a meydan okur; şimdiye kadar kıymetini bilip kendisine saygı göstermeyen Kalmuk'a savaş ilan eder. Yedi gürz taşıyan Kıyır, şimdiye kadar kendisini fakir bırakan zulmeden Korgaş Han'dan öcünü alacağını bildirir. Kıyır içindekileri söyleyip, boz akıtmalı atını sağa sola sürüp rakibini bekler. Karşısına heybetlenip Kutu çıkar, palayı sallasa da beceremeyip yenilen kendisi olur. Kıyır bahadır Kutu'nun atını alarak Kırgızlara ganimet olarak götürür. Bunu gören Korgaş hemen Kutu'nun kardeşi Atakur'u atlandırıp eline on iki pud ağırlığındaki topuzu verip meydana sürer. Kara tüfeği eline alan Atakur, Kıyır'a kırk kulaç kadar yaklaşınca silahını çekip ateşler. Henüz eceli gelmeyen Kıyır'ın kurşun koltuk altından gelip geçer. Atakur, ikinci mermiye hazırlanırken Kıyır kızıl atını koşturup onun başını koparır. Bunu gören Kalmuklar iyice korkup birebir dövüşmeyi göze alamayarak iki bin kişi saldırır. Kırgızlar kırk yiğit ve iki yüz bahadır Temirkan ve Bolotkan önderliğinde hücum eder. Korgaş Han olanları görünce hemen yedi bin Kalmuk askerini yardıma

gönderir. İki yüz Kırgız büyüklenip duran yedi bin Kalmuk'un kanını su gibi akıtır. Kalmuklar dayanamayıp kaçmaya başlar. Bunu gören Korgaş Han asker sayısını kırk bine çıkarır, buna karşılık iki bin Kırgız bahadırı silahlanıp karşı durur. İki ordu birbirine daldığında Uzakbay adlı yiğit Korgaş'ın sarı atının kuyruğundan yakalayarak onu öldürür. Hanlarının öldüğü haberi Kalmuklar içinde yayılır. Hansız kalan Kalmuklar korkup dağılarak kaçırlar. Temirkan ve Bolotkan iki bin askeriyle takiptedir. Kırgız yiğitleri Manas'ın ruhunu çağırarak Kalmuk'un kanını su gibi akıtır. Kırgız bahadırları sağa kılıç sallasa beş Kalmuk'u yere serer, sola sallasa üçer dörder kişi yıkar. Savaş başlayalı bir buçuk ay olduğunda o ayın beşinde Colborskan olanları görmek için dürbünle savaş alanını gözetler. Bakar ki bir Kırgız'a beş Kalmuk saldırmakta, zorlu savaş olmaktadır. Kırk yiğide yakalanıp can veren Kalmuk'u görür.

Kırgız yiğitleri üç gün üç gece atlarından inmezler. Temirkan elindeki iki kulaç kılıcını savursa altı kişiyi birden yıkar. Arkasında Soltonoy ile Şabek, altmış Kalmuk hücum etse yenilmeyecek halleri vardır. Ak yüzlerinde ejder görüntüsü vardır, beş yüz Kalmuk saldırırsa onların elinde perişan olurlar. Temirkan'ın altında ak ağızlı, sarı, duru savaş atı vardır. Bolotkan'a gelince kara benekli savaş atıyla dokuz yüz düşman içinde savaşmaktadır. Kırgız bahadırları kalabalık Kalmuk'u böylece dağıtıp zafer kazanarak yurtlarına dönerler. Kaçan düşmanın yeniden saldırmasına karşı kırk yiğidin her biri beşer gün nöbet tutar. Bu savaşta birçok Kalmuk askeri ölür, üç bin kadarı tutsak edilir. Kaçabilenler ise Kalmuk halkına ulaşip durumu haber verirler. Bunu duyan Kalmuk halkı mallarından bir miktarını yanlarına alıp Çüy'e doğru kaçar. Kaçarken birçok malı da geride bırakıp kaçarlar. Kırgızlar, Kalmukları takip edip kül gibi savurur. İki yüz yıl önce Talas'a yerleşen Kalmuklara o gün hadlerini bildirirler.

Bu savaşta ölen Ormotay adlı Kalmuk beyinin on dört yaşında dünya güzeli Orolkan adlı kızı vardır. Orolkan da diğer Kalmuklar gibi Kırgızlardan kaçıp dayısı Toskulu beyin yanına gider. Güzel Orolkan Cediger ve Tülömöt adlı Kalmuk hanlarının ikisine de "Ben seni seviyorum, eğer güçlüysen beni başkasına vermeyip kendin alırsın. Ben senden başkasına varmam." diye mektup yazıp gönderir. Orolkan'ın bu mektubu üzerine iki Kalmuk hanı birbirinden şüphelenip kin güderler. Orolkan'ın niyeti de bu ikisini birbirine düşürüp yok etmektir, asıl sevdiği kişi Temirkan'dır. Temirkan'a da bir mektup yazıp aşkını bildirerek Kalmuk hanlarını yenip kendisini almasını söyler.

Mektup Temirkan'ın eline geçince o kırk yiğidini toplayıp akıl danışır. Kimse bir fikir belirtmeyip kaldığı sırada Kıyır bahadır yanına Soltonay, Şabek, Dönkönöy ve Çogoy'u

verdikleri takdirde haberin aslını araştıracaklarını söyler. Bu düşünceyi herkes kabul edince beş yiğit yola çıkar. Bu arada birbirinden habersiz Orolkan için birbirine kinlenen iki Kalmuk hanı yirmi beşer binden elli bin askerle savaşa tutuşmuştur. İki taraf yüz yüze gelip birbirlerini ak buğday gibi biçerler. İki Kalmuk ordusu birbirlerini hadsiz hesapsız kırar. Güzel Orolkan uğruna başlayan bu savaş iki gün sonra durur. Savaş bittiğinde seçilen bahadırlardan sadece iki bin kişi kalır.

Güzel Orolkan dayısının yanına sığındığında dayısı kendisine bir çadır verip, yanına yoldaş olsun diye on beş kişi seçer, çadırı korumak için on iki adam görevlendirir. Beş tazi iki köpek de çadırı korumaktadır. Kıyır Bahadır ve diğer yiğitler gece vakti Orolkan'ın bulunduğu köye gelirler. Bir çobandan oğlak satın alıp kestikleri eti zehire bulayıp karşılarna çıkan köpeklere verirler. Köpekler zehirlenip sersemleşir. Orolkan'ın dayısı Toskulu Bey ise beş oğlu ve beş hizmetkârıyla savaşa gitmiştir. Dört bahadır kızın çadırına yaklaştıklarında on iki korumayı görürler. Zorlu dövüşe girip beşini öldürürler, yedisi ise canından korkup kaçar. Üçü Toskulu'ya ulaşip olanları anlatır. Toskulu hemen Tülömöt Han'a iletir. Tülömöt Han Toskulu'nun Kırgızlarla önceden anlaşmışını düşünüp onu öldürür. Arkasından Kırgızların peşine adam salar.

Bu arada dört bahadır Orolkan'ın çadırına varıp kendilerini tanıtırlar ve Orolkan ile on dört kızı yanlarına alıp dönerler. Peşlerine düşen bin Kalmuk askerini öldürüp yollarına devam ederler. Bu haberi duyan Kalmuklar kendi aralarındaki savaşı bırakıp Kırgızlara karşı birleşirler. Bu olacakları güzel Orolkan, Temirkan'a söyler. Bunun üzerine Temirkan, kurulu toplayıp “Bize karşı savaş hazırlığında olan Kalmukları karşılamak için beş bin asker toplayıp hepsine altı kat zırh giydirip hazırlayalım.” der. Cediger ile Tülömöt Han ise “Kırgızlardan namusumuzu temizleyip Orolkan'ı alalım, hizmetçi olarak zulmedip en kılıksız kulumuza verelim, Kırgızların soyunu kurutalım.” deyip askerlerini toplarlar. Elli bin kişilik ordu toplanır; beş bin pehlivan, beş bin atıcı hazır olur. On iki yaşından yukarı çocuklar, seksen yaşından aşağı ihtiyarlar hep orduya alınır. İki bin kişi tüfek atıcısı olarak seçilir. Kalmuk ordusunun kalabalığını gören canından vazgeçer. Yirmi gün içinde iki hanın askerlerinin sayısı elli sekiz bine ulaşır. Kalmuk ordusu hazırlanıp Kırgızların üzerine yürür. Komutanlığını Karatal'ın yaptığı Kırgız ordusu ise beş bin kişidir. Karatal; Temirkan, Bolotkan, Soltonay, Şabek ve kırk yiğidi toplayıp, Kalmuk askerlerine gece baskını yapıp şaşkırtmak gerektiğini söyler. Karatal, ihtiyarladığını öne sürüp komutanlıktan çekilir. Bunun üzerine Temirkan, Soltonoy'u komutan tayin eder. Kırgız bahadırları yatsı namazı vakti, karanlıkta

Kalmuk ordusunun gözcülerine görünmeden Kalmukları kısıpaca alır. Kalmuk ordusuna dalıp onları şaşkırtırlar. Ne olduğunu anlayamayan Kalmuk askerlerinin birçoğunu orada öldürürler, korkaklar kaçarak kargaşa çıkarırlar. Kırgızlar birbirini rahat tanımak için ak gömlek giyer. Kalmuklar ise karanlıkta dostu düşmanı tanıyamayıp perişan olurlar. Kırgızların yiğit bahadırı Er Soltonoy atı Sartoru'nun sırtında birçoğ Kalmuk askerini yere serer. Vakti gelince komutan Soltonoy emir verip ganimetlerle birlikte ordusunu geri çeker. Kırgız bahadırları Kalmuktan yüklü ganimet alır. O geceki baskında Kırgızlardan 27 kişi ölür. İhtiyar Karatal, kalabalık Kalmuk halkını yenmek için hanlarını öldürmek gerek deyince, Kıyır beş yiğitle bu işi yapabileceğini söyler. İçlerinde Soltonoy'ın da olduğu beş yiğit Kalmuk kıyafetlerini giyip gece vakti Kalmuk askerlerinin arasında girer. Bir kişiyi atların başında bırakıp dördü han çadırına varır. Çadırın başında hanı koruyan beş nöbetçi vardır. Soltonoy ve bir bahadır nöbetçileri oyalarken Kıyır ve diğer bahadır Tülömöt Han'ın başını kesip apoletlerini ve tacını alıp çıkarlar. Beş bahadır hızla Kırgız iline dönerler. Tülömöt Han'ın başını, tacını ve apoletlerini gören Karatal beş bahadırı över. Bu arada hanı ölen Kalmuk halkı Cediger'in boyunduruğunu kabul etmeyerek dağılır. Buna rağmen Cediger zor kullanarak bir ordu oluşturur. Çoğunluğunu yaşlı ve çocukların oluşturduğu 25 bin askere güvenen Cediger, Kırgızları beklemeye koyulur. Kırgızların Karatal komutasındaki on bin kişilik ordusu iki gece yatıp üçüncü gün sabaha karşı düşmanın bulunduğu yerin karşısına sancak açıp yerleşir. Aradan üç gün geçip dördüncü gün gözcüler düşmanın gelmekte olduğunu haber verir. Kırk yiğit hemen hazır olup orduyu da toplarlar. İki ordu karşılaştığında önce teke tek dövüş olur. Bir Kalmuk erinin karşısına bir Kırgız bahadırı çıkar. Zorlu dövüş olur. Kırgız yiğidi Nar pehlivan zorlu bir dövüşten sonra Kalmuk askerini öldürür. Nar pehlivanın karşısına bir başka Kalmuk askeri çıkıp tutuşur. O sırada şiddetli bir yağmur başlar. Kalmuk askerinin atının ayağı kayıp asker daha savaşamadan ölür. Bu şekilde birçoğ asker yere serilir. Nar pehlivanın karşısına dev görünümlü Kalmuk çıkar, zorlu dövüşte ikisi de ağır yaralar alır, mızraklar kırılıp, kılıçlar sapından ayrılır. En sonunda Nar Pehlivan Kalmuku kolundan yakalayıp etkisiz hâle getirir. Orada öldürmeyip işe yarar diyerek halkının yanına getirir. Kendi savaşa devam eder, o gün Nar Pehlivanın elinden kırk iki pehlivan can verir. Üçüncü gün Nar Pehlivan meydana çıktığında korkan Kalmuklar karşısına çıkamaz. Yedi yüz asker bir olup saldırınca Soltonoy ve şabek dayanamayıp karşı koyar. Hendekler Kalmuk ölüsüyle dolar. Bunu gören düşman altı bin askerle hücum eder. Kırgızlardan

Kıyır komutasında altmış bahadır düşmana karşı çıkar. Kırgız yiğitleri Kalmukları yere serip birçoğunu öldürüp birçoğunu esir eder. Kalanlar korkarak malı mülkü bırakıp kaçmaya koyulur. Kırgız yiğitleri Kalmuk'un mallarını ganimet olarak alıp kalanların peşine düşer. Bu arada Cadiger'in kardeşi Tüyünçök, kaçanı göndermeyip asker toplar. Halkın başına geçip han olarak Kırgızdan öç almayı arzular. Elli bin kişilik orduyu hazırlar. Kalmukları takip eden Kırgızlar bu orduyu görünce içlerinden Er Kalman korkup geri dönelim der. Er Soltonoy bu teklife karşı çıkıp "Kaçanı yedi atam görmüş değil, korkan kaçsın ben Er Şabek'le gider savaşırım." diye cevap verir. Bu sırada Kırgız ordusu da yetişir. Temirkan kardeşi Bolotkan'ı teke tek için görevlendirir. On dört yaşındaki Bolotkan kara toprağı titreterek Kalmuk ordusuna doğru yürür. Savaş alanına çıkıp meydan okuyunca Kalmuklardan cüssesi dağ gibi, burnu kaya gibi, iki kolu çınar gibi, oturması minare gibi olan Şooken adlı kişi çıkar. Şooken durmaksızın Bolotkan'a saldırır ama ona degen kılıç yamulup kullanılamaz hâle gelir. Şooken topuzunu eline alınca Bolotkan hızlı davranıp topuzu kapar, askerlerin olduğu yere fırlatır, yedi asker ölür, on biri yaralanır. Bolotkan sinirlenip Şooken'in başını atının yelesine bastırır, bayıltıncaya kadar tutup sonra kafasını keser. Kafayı Kalmuk askerlerinin üzerine fırlattığında kafanın ağırlığına dayanamayan on iki adam ölür, beşi yaralanır. O gün Bolotkan Kalmukların kırk üç bahadırını öldürüp altmış dokuzunu esir alır. Ertesi gün Bolotkan meydana çıktığında Kalmuk hanı emir verip yedi bin kişiyi Bolotkan'ın üzerine gönderir. Bunu gören Kırgızlar savaş için Karatal'dan izin ister. Karatal, Bolotkan'ın yiğitliğine güvenip ancak zor duruma düşerse kırk yiğit altmış kişi yardıma koşarsınız deyip Kırgızlara izin vermez. Bolotkan orada akıllardan çıkmayacak bir dövüş yapar. Karşısına gelen düşmanı sarı ot gibi biçer. Bıçak kesmez zırhını giyen Bolotkan düşmanın üstüne çekinmeden atılır. Vücuduna isabet eden okları söküp atarak savaşır. Önüne kattığı Kalmukların peşine düşer, Kalmuklar telaşlanıp birbirini ezerek kaçar. Soltonoy ve Şabek de ileri atılıp kovalar. On bin Kırgız bahadırı Kalmukları önlerine katıp bir daha gelmemek üzere kaçıtır. Canından ümidi kesen Kalmuk üç aylık yolu nasıl giderim diye düşünmeden malı, mülkü, erzağı bırakıp kaçar. Kalmukları sürüp çıkararak Kırgızlar yurda döndüklerinde Colbarskan onları sevinçle karşılar. Baturların her birine oğlak kurban edilir, kocakarılar bulaktan su doldurup sağ olsun diyerek baturların önünde dönerek su serper. O vakit güz gelmiş, Kırgız halkı bereketli ekinini kaldırmıştır. Böylece düşmanı yenip sürüp çıkararak Kırgızlar huzura kavuşur. Öte yandan kaçabilen kara Kalmuklardan; Cadiger Han, Tüyünçök Bahadır, Noygut ile 150

asker açlıktan harap düşerek, gördüklerinden yiyecek dilenerek kir pas içinde tam beş ayda Moğolistan'ın Orgut şehrinin hanı Uyulkan'a varırlar. Cediger ile Tüyünçök o halde hanın karşısına varmaya utanıp gidemezler. Borazancı Noygut ise han çadırının yanına vardığında kendisini kimse tanımaz. Noygut borazanıyla hüznü bir melodi çalıp hanın dikkatini çekmeyi başarır. Han Noygut'u çağırıp ona kıyafetler verip karnını doyurduktan sonra borazanını çalmasını söyler. Noygut borazanını insan gibi konuşturup Kalmuk halkının başından geçenleri tek tek anlatır. Bunun üzerine Uyulkan ben Kırgızları hallederim deyip Cedigeri çağırıp vezir yapar. Tüyünçök'ü de komutan ilan eder. Günlerden bir gün Uyulkan korkulu bir rüya görür. Rüyasını yordurmak için tüm mollaların toplanmasını emreder. Mollalar on iki gün içinde toplanır. Büyük mollaların sayısı 185'tir. Han rüyasını anlatıp yormalarını isteyince mollalar birbirlerine bakıp cevap veremezler. Sinirlenen han mollaları darağacına çıkarıp astıracağı zaman bir genç gelip, atının arkasında kitap bulunan bir kişiyi haber verir. Hanın isteği üzerine bu kişi çağırılır. Bu molla Kırgızların Bağış boyundan Nakış adlı kişidir. Bir kervanla bu kente gelmiştir. Han kimliğini öğrendikten sonra Nakış'a rüyasını anlatır, "Düşümde gülüp oynuyordum, sık büyük bir ormandan tasa içinde çıkamıyordum. Sonunda eteğimi toplayıp ormandan çıkınca iki kaplan bana saldırdı. Çaresiz kalıp başımı içi boş ağaca sakladım, gövdem oraya girmedi, kaplanlar gelip batıdan saldırdı. Ben korktuğum için yıkıldım tahtımdan düştüm. İki buğra dahi kaplanlarla birleşip bana saldırdılar. Bu düşün manası nedir. Açıkça söylemezsen seni öldürürüm." diye söyler. O zaman Molla Nakış rüyayı şöyle yorar; "O gördüğün iki kaplan Temirkan ile Bolotkan'dır. Sokağında orman olması halkını düşmanın yenmesidir. Ağzından köpük saçarak gelen buğralar ise Soltonoy ile Şabek'tir. Sen onları yenemezsin, seni ak pamuk gibi tifterler." Bu yorumu sinirlenen han, Nakış'ı kuyuya atmalarını, Temirkan ile Bolotkan'ın ellerini bağlayıp getirdiğinde onu kuyudan çıkarmalarını söyler. Han Uyul halkını toplayıp iki Kırgız bahadırını nasıl yakalayabileceği konusunda fikir üretmeleri için altı gün verdiğini söyler. Ortaya bir fikir çıkmazsa sizi öldürürüm diye tehdit eder. Han sözünü bitirince vezirlerin fikrini Şırgay ozan duyurur; "Ey halk Kırgızların iki bahadırını yakalayıp getirene çok ödül var. Boz kaplan gibi saldırıp ellerini bağlayarak getirene altın şehrin idaresi verilecek, Anarkan gibi güzel kız ona yar olacak, otuz deveye yüklenen mal mülk hediye edilecek. Kırgız eline varmak isteyen savaşı atları verilecek. Bu işi başarmanın her dileği yerine gelecek." Bu duyurudan sonra aradan 45 gün geçer. Kimse göreve talip olmaz. O dönemde Kañırt adlı bir bey vardır, o beyin yanında Madılbek

adlı bir yiğit vardır. Bir gün Madılbek hanın fermanını duyar. Kağırt'tan izin isteyip gitmek ister, Kağırt izin vermeyince gece vakti kaçıp Uyulkan'a varır. Han Uyul Bozdoru adlı savaş atını Madılbek'e verip onu Talas'a gönderir. Doruya binen Madılbek hızla yol alır, atını günde üç kez yemleyerek altı gün yol gider. Bir ormandan geçip yeşil bir düzlükte mola verir. Atını serbest bırakıp kendisi uykuya dalar. Yeşillikle doyan at bir anda kendisini takip eden kaplanları fark eder. Madılbek'e giderek paçasından çekip uyandırır. Madılbek kaplanları görüp telaşlanmaz. Gelen kaplanların ensesinden tutup kedi gibi onları çarpıştırır. Kaplanlar parçalanıp ölür. Bunun üzerine Madılbek dört günlük daha yol gider ve mola verir. Atın eğerine başını yaslayarak uykuya dalar. Bir süre sonra atı huysuzlaşır onu uyandırır. Madılbek bakar ki kocaman bir ejderha onları yutmak üzere. Altı kişiyi birden yiyen otuz kulaç uzunluğunda kuyruğu olan bir yaratıkla karşılaşınca Madılbek telaşlanmaz. Güzelce nişan alıp ejderhayı vurarak yere serer. Gittiği yerlerde göstermek için üç arşınlık kalın deriyi yanına alır. Bundan sonra üç aylık yolu on sekiz günde yürür. Şehre varmasına yarım gün kala Kırgızların atları, şahin kuşları düşmanın geldiğini sezip huysuzlaşır. Madılbek gayret edip zihninden plan yapıp akşam vakti şehre girer. Sabahı bekleyip hanların yanına varır. O zaman Kırgızlar Kıyır'ı tercüman yapıp Madılbek'ten kimliğini sorar. Madılbek, Uyulkan'ın halkından olduğunu Uyulkan'ın elli bin yılkıasını güden beş yüz çobanın başı olduğunu, nice düşmanla savaşır Uyulkan'a hizmet ettiği halde değer görmeyerek hayvan bakıcısı olarak kaldığını, han için bin kişiye karşı gelip savaştığı halde hürmet görmediğinden Kalmuklardan kaçıp Kırgızlara sığındığını söyler. Bunun üzerine Bolatkan onu inceleyip düşman olmasından şüphe duyduğunu belirtir. Madılbek istenilen her şeyi yapabileceğini, düşman olmadığını din değiştirip Müslüman olduğunu söyler. Temirkan ile Bolatkan bunun üzerine ona inanıp yirmi yiğide komutan yapıp onu görevlendirirler. Aradan bir yıl geçer, Madılbek herkesin dostluğunu kazanır. Temirkan halkın güzellerinden Beksuluu adlı kızla onu evlendirip birçok hediye verir. Bu dönemde Ketmen Töbü'de yaşayan, insanın aklından geçenleri sezen bir han vardır. Tagaykan adlı bu han yeğenlerinin yiğitliklerini duyup onları görmek için on yiğitle birlikte Talas'a gider. Colbars Han onu karşılayıp ziyafet vererek kırk yiğidi sınattırır. Tagaykan kırk yiğidin gücünü beğenip niyetinin ak olduğunu anlar, yalnız Madılbek'in kötü niyetini sezmekte gecikmez. Sezgisini hemen paylaşır, onun kötü niyetli biri olduğunu öldürülmesi gerektiğini söyler. Bunu duyan Temirkan dayısına inanmayıp acı sözler söyler. Yeğeninden kötü söz duyan Tagaykan kırılıp Talas'ı terk eder.

Madılbek bir gece sabaha kadar uyumayarak Temirkan ile Bolatkan'ı nasıl ele geçireceğini bulur. Sabahleyin erken kalkıp halkın önünde namaz kıldıktan sonra kırk yiğide varıp, Temirkan ile Bolatkan'a yönelip şunları söyler; beni yıllarca yilkıcı olarak kullanan Uyulkan'dan öcümü almak isterim. Bunun için de şöyle bir plan kurdum; izin verirsiniz ben Kalmuk iline varıp Uyulkan'dan yalandan özür dileyerek eski görevime döneyim. Orada üç ay kalıp yilkıcıları ikna edip Kalmuk'un yilkılarını önüne katarak size getireyim. Peşime düşen düşmanı darmadağın ederim. Bin kişi gözümü korkutmaz, sinirlensem beş kişiyi elimle boğarım. Dokuz ay sonra yilkılarla dönüp gelirim. Madılbek böyle diyerek iki bahadırdan izin alıp Boz doruya binip bir günde altı günlük yolu yürüyerek üç aylık yolu on beş günde aşar. Uyulkan'a varıp başından geçenleri anlatır ve kırk bin askerle geri dönmek istediğini söyler. Uyulkan uygun bulup kırk bin askerle Madılbek'i yola salar. Talas'a on beş günlük yol kaldığında Madılbek on bin askeri yanına alıp diğerlerine arkadan gelmelerini öğütleyip öne atılır. Temirkan'ın güzel eşi Oralkan kötü bir rüya görüp Temirkan'a söyleyemediği için Karatal'ın oğlu Arstanbek'e anlatır. Oralkan rüyada doğuyu kaplayıp gelen kocaman bir kara kuş görür, gök renkli kaygan buz görür, koluna kondurduğu iki atmacayı kargaların arasına gönderir. Kargalar aslana dönüşüp atmacalara saldırır, kırk tazi yardıma koşsa da çare olmaz. Rüyasının anlamını bilen Oralkan Madılbek'e karşı Kırgızları uyarır, derdini Arstanbek'e açar. Arstanbek rüyayı Temirkan'a anlattığında Temirkan sinirlenip Oralkan'a kızar. Söylediklerine inanmayıp kendisini küçümsediğini düşünür. Temirkan onu dinlemez. Kırk yiğidini alarak büyük sazlığa gelip sekiz ayrı çadır dikerek, sekiz ayrı yere kısarak bağlayıp kımız ve içki içip sarhoş olarak uyuyup kalırlar. Bu arada Madılbek askerlerini uygun yerlere yerleştirip pusu hazırlayıp sonra kendisi tek başına kırk yiğidin yanına gelir. Bakar ki herkes sarhoştur, Madılbek, Temirkan ile Bolatkan'ın burnuna nasıbya koyarak ayıltır. Onlarla kucaklaşıp yalandan ağlayarak Uyulkan'a gittiğini kendisini affettirdiğini yeniden yilkıcı başı olduğunda yilkıcıları kandırarak hanın emridir on iki bin yilkı Kırgıza başlık olarak sunulacak deyip on iki bin yilkıyı sürüp geldiğini söyler. Varıp yilkıları görelim diye Temirkan ve Bolatkan'ı ikna eder. Onlar kırk yiğidi uyandırmadan, ellerine silah almadan Madılbek'e inanıp arkasından giderler. Madılbek oyalanarak geride kalır, beş bin Kalmuk'u iki Kırgız bahadırın üzerine gönderir. Silahsız iki genç baskına uğradıklarını o zaman anlar. Madılbek akıllı davranıp iki bahadıra silahsız yaklaşmalarını emreder. Bahadırların silahları ele geçirip ordusunu kırmasından korkar. Temirkan ile Bolatkan birçok Kalmuk'u attan düşürüp

öldürür. Madılbek'in on bin yıllık dediği on bin düşmandır. İki bahadır gayret edip öldürse de tükenecek gibi değildir. Kalmuklar ne yaptılarsa da iki bahadırı attan indirip ele geçiremezler. Sonunda elinde ilaçlı pamuk olan Kalmuk arkadan yaklaşarak iki bahadırı bayıltır. Madılbek ikisinin kollarını demirle bağlayıp yakalar. Dost gördükleri Madılbek başlarına kara kaygıyı salar. İki Kırgız yiğidi düşmana esir olup gider.

Temirkan pişmanlıklarını kardeşi Bolatkan'a anlatıp kahrolur. İki yiğit, kırk yiğide umut bağlayıp ak kalpaklı Kırgız halkını özleyerek esir olup giderler. Temirkan ve Bolatkan'ın kırk yiğidine gelince onlar uydukları uykudan uyanamayıp dokuz gün uyurlar. Yedi, sekiz gün geçip dokuzuncu gün dolduğunda Soltonoy kötü bir rüyanın etkisiyle uyanır. Onun bağıışıyla Şabek ve Kıyır da uyanır. Temirkan ve Bolatkan'ı yerinde göremeyince ihtiyar Şoñkor'a sorarlar. O da Madılbek'in yilkıları göstermek için kendilerini götürdüğünü aradan sekiz gün geçtiğini söyler. Felaketi sezen Soltonoy kırk yiğidi uyandırır. Ak kartal gibi at sürüp düşmanın peşine düşmelerini söyler. Dokuz kat zırhı giyip Manas'ın adını zikrederek düşmana saldırmalarını emreder. Böylece kırk yiğidi uyandıran Soltonoy, savaş aletlerini aldırıp Kalmuk'un peşine düşer. Halka haber götürmeleri için yilkıcıları görevlendirir. Kırk yiğitle on dört gün yol gidip kalabalık Kalmuk askerini görürler. Soltonoy plan yapıp kırk yiğidi yönlendirir. Geceyi bekleyip nişan olsun diye yiğitlere ak gömlek giydirip savaşa hazırlar. Gecenin sabaha yakın vaktinde yiğitler saldırıya geçer. Gecenin karanlığında baskına uğrayan Kalmuklar şaşırıp karşı koyamazlar. Hızlıca silahlanıp telaştan karanlıkta tanıyamayıp birbirlerini öldürürler. Kırgız bahadırları sarı otu biçer gibi Kalmukları yere serer. Kızıl kanları kara yere su gibi akar. Büyük kırgın olur. Gün ağarmaya başladığında Kalmuk ordusu da kaçışıp dağılmıştır. Dört bir yana dağılan askerlerin peşini Kırgız yiğitler bırakmaz. Kırk yerlerinden yara alsalar da belli etmeyip cesaretle savaşır. Sabaha doğru Soltonoy yiğitleri toplar. Yiğitlerden beşi yaralanmıştır. Bahadır kişi yarasını belli etmez. Yüz kişi ortaya alsa da korkmadan savaşır. Kırk yiğit Soltonoy'un etrafında toplaşıp başından geçenleri anlatırlar. Kervana ulaşıp Er Kıyır'ın ilaçlarıyla yaralarına derman bulurlar. Bu arada Madılbek en güçlü pehlivanlarından üç yüz kişiyi Temirkan ve Bolatkan'ın başına bekçi olarak diker.

Kırk yiğit üç gün yatıp yaralarından arınıp atlarına binerek düşmana doğru yol alır. Düşmanla karşılaşarak yiğitçe savaşarak çok kan akıtırlar. Kafa tutan nicelerinin başlarını uçurup birçoğunu mızrakla öldürürler. Savaş aletlerinin sesi dört bir yandan duyulur. Otuz yaş ile on dokuz yaş arasındaki Kalmuklar bir bir yere serilir. Birçoğu can derdine

düşüp kara dağa kaçar. Madılbek çaresizce korkudan titrer. On gün gece gündüz savaş olur. Kalmuklar Kırgız bahadırlarıyla baş edemez. Kırk yiğidin her biri kızıl kana bulanır, düşmanın kara gözünü oyarak saldırırlar. Bakarlar ki düşman otuz bin kadar kalmış, o zaman kırk yiğit yeniden gayretlenip düşmana hücum ederler. Düşmana saldırıp toprağı kızıl kana bulayıp çok can alırlar. Kırk yiğit coşkun su gibi köpürüp atların üstünde rüzgâr gibi esip ekin biçer gibi düşmanı yere serer. Soltonoy ve kırk yiğit Manas'ın adını bağırarak, Allah'a sığınarak ilerler. Kırk yiğit gece gündüz savaşıp düşmana kırgın verir. Bu arada üç Kırgız yiğidi ölür. Soltonoy yiğitlerin yorulduğunu düşünüp onları toplamak ister. Şabekle karşılaştıkları bir sırada Kalmuk'un Temirkan ve Bolatkan'ın atlarını götürdüğünü görür. Kalmuk'a saldırıp atları alır, yedemedeki atlar ayak direyip gelmeyince Şabek'i sürükleyip atından düşürürler. Bunu gören Kalmuklar Şabek'in etrafını sarıp kuşatır. Akıllı at sahibini koruyup çifte atarak kimseyi yaklaştırmaz. Bir yandan da kuyruğunu çırpıştırıp sırtındaki davulu çalar. Davul sesini duyan Soltonoy ve dokuz yiğit imdada yetişir. Şabek'in etrafında büyük kıyım olur. Er Şabek ile atı sağ olarak kurtarırlar.

Soltonoy kırk yiğidi yeniden toplayıp dinlendirir. Kıyır'ın ilaçlarıyla yeniden şifa bulurlar. On gün dinlenen yiğitler kendine gelirler. Bu arada Kıyır, Kalmuk kıyafetlerini giyerek Madılbek'in konuşmasını dinler. Madılbek askerleri önce azarlayıp sonra yüreklendirip dinlenmekte olan kırk yiğide baskın vermeleri için görevlendirir. Kıyır bunları işitip Soltonoy ve Şabek'e bildirir. Pusuyu haber alan Şabek bekleyip karınca katarı gibi gelen Kalmuk'un önünü keser. Kırk yiğide seslenip kılıç savurarak düşmanın kanını göl eder. On bin Kalmukla bir başına savaşıp düşmanın kanını su gibi akıtır. Şabek'in sesini duyan kırk yiğit savaşa girişir. Her tarafı kana bulayarak giden yiğitler on bin Kalmuk'u önlerine katıp sürerler. Kalmuk'a dalıp gücünü göstererek savaşır. Çogoloy adlı yiğidin atının ayağı kayıp attan düştüğünde Kalmuklar başına üşüşür. Mızrakla, kılıçla tenini delerler. Çogoloy güç de olsa atın sırtındaki davulu çalar. Sesini duyan yiğitler koşarak onu kurtarmaya gelirler. Yiğitler birleşip düşmanı yere sererek Çogoloy'u kurtarırlar. Bahadırlar, düşmanın hepsini kırıp yüzyılda olmayan iş başarır. Yiğitlerin ikisi kayıptır. Kırk yiğidin onları aramaya dermanı kalmamıştır. Bir zaman sonra Kalmuklar büyük bir demir sopaya Nar pehlivanı bağlar. Pehlivanın kılıcı düşünce elli kadar Kalmuk, başına üşüşüp vurmaya başlar. Nar pehlivan öyle bir nara atar ki Kalmuklar sestem korkup kaçarlar. Nar yiğit nara ile kırk yiğitten yardım ister. Yiğitler bu sesi duyup hızla gelerek Nar'ın etrafındaki düşmanı kılıçtan geçirirler. Kırk

yiğit Nar pehlivanın dört bir yanından gelerek onu kurtarırlar. Ertesi gün yiğitler silahlarını kuşanıp savaş meydanına çıkarlar. Bakarlar ki Kalmuklardan bir dev teke tek meydan okumaktadır. Soltonoy yiğitlere kim çıkmak ister dediğinde hepsinin gönüllü olduğunu görüp içlerinden Telgara'yı seçer. İki bahadır kapışmaya başlar önce mızrakları kırılır. Sonra silahsız at üstünde güreşirler. O sırada Kıyır, bir Kalmuk'u yenemedin deyince Telgara ar edinip koca Kalmuk'u atıyla birlikte sürükleyerek yiğitlerin içine getirir. Onu böylece yendikten sonra ikinci rakibiyle dövüşür. Onu da yenen Telgara o gün yirmi dokuz Kalmuk'un pestilini çıkarır. Bunun üzerine Madılbek teke tekle olmayacak deyip on iki bin Kalmuk'a saldırı emri verir. Kırk yiğit de boş durmayıp zayıflamış olsa da atlarına binip saldırır. Kırk yiğit bozkurt gibi düşmana atılır. Altı gün boyunca cesurca savaşır. Yedinci gün Aşırbek'in atı Cılcıma açlıktan gidemez hale gelince Kalmuklar onu ele geçirip bir iyice döverler. Aşırbek'in iyice güçsüz düştüğü bir anda boz atı kuyruğuyla davulu çalıp kırk yiğidi haberlendirir. İnsan gibi akıllı hayvan böylece sahibini kurtarır. Davulun sesini duyan Kırgız yiğitler kurtarmaya yönelir. Altı yiğit gayret edip düşmanı koyun gibi kırarak Aşırbek'i kurtarır. Altısı Aşırbek'i alıp ak sancaklı köyelerine gidip adak olarak bir öküz kesip Hüda'dan medet dilerler. Aşırbek'i attan indirip ak bulaklı sudan içirip yatırır.

Soltonoy'un davulu çaldığında yiğitler ikişerli, beşerli, yedişerli gruplar halinde gelip toplaşır. Kırk yiğidin atları gidemeyecek kadar zayıflamıştır. Kendileri ise güçten düşmüşlerdir. Hanlarını kurtaramayacaklarını anlayan kırk yiğit gözyaşını sel edip köyelerine dönerler.

Madılbek ise Temirkan ile Bolotkan'ı, Uyul Han'a götürüp teslim eder. Tüm halk toplanıp tutsak yiğitlerin ihtişamlı görünüşüne bakar. Han Uyul tüm pazarlara haber salıp kara darağacını dikerek iki Kırgız'ın idam edildiğini tüm halkın görmesi için emir verir. Üç gün sonra halk toplanıp gelir. İki yiğidi darağacının başına getirirler. İki kardeş canlarından ümidi kesip birbirleriyle helalleşirler. Boyunlarına ip geçirip astıkları vakit dâr kırılır. İkinci defa astıklarında yine kırılır. Yedi kez denerler yedisinde de öldüremezler. Bu sefer keskin nişancılar gelip tüfek atar. Onlara kurşun asla işlemez. Çaresiz kalan han vezirlerini toplayıp akıl danışır. Sonunda onları bir hendeğe koyup az aş vererek güçlerini azaltıp kendiliğinden ölmelerini sağlamayı düşünürler. Onları hendeğe koyarlar, az aş verirler, fakat kendilerini Talas'tan Uyulcan'ın ülkesine kadar getiren Turan'ın Kırgız anası akrabalarını deyip onları gizli gizli besler. Böylece yedi yıl geçer. Yedi yıl sonra Kalmuk'un tüccarları Talas'a gidip iki Kırgız yiğidin açlıktan

öldüğünü yayarlar. Bu sözleri duyan Orolkan metanet gösterip bir çıkış bulmaya çalışır. Alacakarganın yedi yavrusunu dokuz ay baktıktan sonra konuşmasalar da insan gibi anlar duruma geldikten sonra bir mektup yazıp “Ölü müsünüz sağ mısınız senin gibi yiğidi dünyada altı defa dolansam bulamam, eğer hayatta iseniz mektubuma cevap yazın.” deyip kargalarla gönderir. Kargalar gece gündüz uçarak altı günde Orgut’a ulaşır. Hendeği bulabilmek için üç gün uğraşırlar. Üç gün sonra Temirkan’ı bulup mektubu verirler. Mektubu alan Temirkan, biraz daha dayanın, dört yıl sonra yeniden haber sorun, şimdi kim dost kim düşman ayırın, düşmanlık edenleri ayırın diyerek mektuba cevap yazar. Karganın kanadına iliştirip gönderir. Kargalar haberi Orolkan’a getirir. Böylece Colborskan ve Gülaypa da oğullarının yaşadıklarını öğrenip sevinirler. Colborskan gençken Gülaypa’ya âşık olduğunda, Gülaypa’nın babası onu vermez. Colborskan da Gülaypa’yla anlaşıp babasını öldürür. Gülaypa’nın iki erkek kardeşi Kögöy ve Togay, Colbors çok güçlü olduğu için babalarının öcünü alamaz. Colbors yaşlandığında ise Temirkan ve Bolotkan gibi güçlü oğullarından korkarlar. İki kardeş aslında içten içe Colbors Han’a kin beslemektedir. Madılbek olayında Temirkan’ın Togay’a kötü davranması bu kini arttırmıştır. Bir gün Kögöy, Orgut’tan gelen bir tüccardan Temirkan ve Bolotkan’ın öldüğünü öğrenince kardeşi Togay’a ulak gönderip babalarının öcünü Colbors’tan almayı teklif eder. Kögöy ve Togay birbirlerine danışarak halklarının ileri gelenlerini toplayıp bir boz kısrak kestirerek ziyafet verip Colborskan’ın kırk yiğidini öldürmenin, tacını, tahtını alarak kırk beş şehir halkı ele geçirmenin yollarını sorar. Topluluk içinden yaşı elliyi bulan Şoñkar düşüncesini şöyle açıklar; “Bu kırk yiğit kaba güçle yenilmez. Benim tavsiyem bir toy verip herkesi davet edin. Kırk yiğide beş çadır verin. Onların âdetidir, silahlarını bir çadıra doldururlar, başına bir gözcü dikip kendileri diğer dört çadıra yerleşirler. Onları çadırlarında içkiyle iyice sarhoş ettikten sonra iki bin askerle pusu düzenleyin.” Yetmiş kişinin içinden Şoñkar düşüncesini böyle açıklayınca orada bulunanlar sırrı dışarı taşırmayacaklarına ant içerek dağılırlar. Kögöykan ihtişamlı bir toy düzenleyip çevre halkları çağırır. Bunların içinde Colborskan’ın kırk yiğidi de vardır. Davet geldiğinde kendisi davet edilmeyen Colborskan, Kögöy’ün niyetinin kötü olduğunu anlayıp kırk yiğidi göndermek istemezse de yiğitler gitme konusunda diretince izin verir. Kırk yiğit Kögöy’ün kötü niyetinden şüphelenerek kızıl yeşil kuşakları bellerine dolayıp toy için giyinip yola düşerler. Toya vardıklarında Kögöy, kırk yiğidi iyi karşılar, bolca yedirip içirir. Komutanları Soltonoy başta olmak üzere hepsi sızıp kalır. Kögöy iki bin askerine

emir verip hücum ettirir. Yüz askeri silahları almaya gönderir. Silahsız ve sarhoş olan kırk yiğidi kara ağaca bağlarlar. Yiğitler o halde bile altmış kişi öldürürler ama çaresiz teslim olurlar. Kırk yiğidi ele geçiren Kögöykan beş yüz asker toplayıp Colborskan'ın yurdunu çepeçevre sarar. Gülaypa'nın yalvarmalarına kulak asmadan Colborskan'ı ele geçirip başını keser. Tacı ile tahtını sahiplenip orada hüküm sürmeye başlar. Kögöykan kırk yiğidin elini kolunu bağlayıp her birini ayrı şehirlere gönderir. Ablası Gülaypa ile onun gelini Orolkan'ı şehirden sürer, onlar bir yerde toprağı kazıp ev yaparak yaşamaya başlarlar. Soltonoy, Şabek ve Er Kıyır'ı bir kuyuya attırır. Böylece düşmanlarını yenen Kögöy bereketli arazide hüküm sürer.

Temirkan ile Bolotkan'ın Kalmuklara esir düşmesinin üzerinden on iki yıl geçer. Han Uyul iki Kırgız yiğidinin ölüp ölmediğini merak edip sorunca Turan bahadır onların on iki yıldır yaşamakta olduklarını, kopuz çalarak türküler söylediklerini anlatır. Bunun üzerine Turan'ın babası iki Kırgız yiğidini Kalmukların ünlü ozanı Şırgıy ile atıştırmayı teklif eder. Atışmada yenilirlerse öldürelim, kazanırlarsa salıverelim diye fikrini söyler. Uyulkan fikri kabul edip Şırgıy ile iki Kırgız bahadırını atıştırır. Temirkan, Şırgıy'ı sözdeki ustalığıyla yenince hiddetlenen Uyulkan Şırgıy'ın elindeki malına el koyar. Bunu duyan Şırgıy aklını kaçırap deli olur. Halkın önünde verdiği sözü tutmak zorunda kalan Uyul, iki Kırgız bahadırını serbest bırakır. Bu arada Colbors'u öldürüp tahtını ele geçiren Kögöy, on sekizine gelen kızı Baktikan'ı vezirinin oğlu Samatay'a vermek ister. Bolotkan'ın nişanlısı olan Baktikan, Samatay'ı kabul etmez. Kögöy ülkedeki şeyh ve sofuları çağırıp kızının Samatay'ı kabul etmesini sağlamasını emreder. Hocalar, mollalar kıza varıp babaya karşı gelmenin günah olduğunu, Kalmuk ellerinde ölen Bolotkan'ı unutup Samatay'ı kabul etmesini söyler. Kız ise söylenenlere "Kara yılan gördüğünde insan nasıl titrer ben Samatay'ı gördüğümde titriyorum, yaşadığım sürece Bolotkan'ı seveceğim." deyip karşı koyar. Hocalar kızı ikna edemediklerinde asılacaklarını bilmektedirler. Korkan hocalar kızın yanından ayrılıp Kögöy'e kız ikna oldu diye cevap verirler. Düğün için hemen duyuru yapılır. Kırk günlük toy, otuz günlük oyun halka duyurulur. Toyda verilecek ödül için masrafların halktan eşit olarak alınacağı da duyurulur. Para vermeyenler suçlu sayılıp asılacaktır. Colborskan'ın yolundan giden adamlardan üç kat fazlası alınacaktır. Vezirin topraklarına yüz çadır dikilir, Kögöy ise üç yüz çadır kurdurur. Toy başlayıp her gün eğlence olur. Kalmuklardan kurtulup Kırgız topraklarına gelen Temirkan'la Bolotkan babasının başına gelenleri duyar. Bolotkan'ın nişanlısı Baktikan'ın başkasıyla evlendirildiğini

öğrenirler. İki kardeş anlaşır ozan kılığında toya girmeye karar verirler. Bir kopuz satın alıp toy meydanına doğru yürürlerken yeşil giyimli, elinde silahı ve yanında az önce vurduğu avı olan bir gence rastlarlar. Genç ağlayarak toy meydanına bakmaktadır. Temirkan gence yaklaşır halini sorar. Genç de adının Tacıkan olduğunu, Colborskan'ın başına gelenleri söyleyip Kögöy'den çekilen zulümleri anlatır. Temirkan ve Bolotkan kimliklerini açıklayıp gençle kucaklaşır. Bu arada toy için vergi toplayanlar Aşırbek'e gelerek 100 altını ister. Bu zulme karşı çıkan Aşırbek iki kavasını bilek gücüyle kovar. Temirkan ile Bolotkan ise ozan kılığıyla Kögöy'ün karşısına çıkıp onu yerer; toyun felaket getireceğini söyleyip tehdit ederler. Onları tanıyamayan Kögöy ahmak ozanların lafına gülüp dünürü ile dokuz kumalak oynamaya başlar. Ozanlar oradan ayrılıp köylünün niyetini yoklamak için halkın arasında daldıklarında yanık bir türküyü duyarlar. Türküyü Bolotkan'ın nişanlısı Baktıkan söylemektedir. Baktıkan, türkide Bolotkan'a olan özlemine anlatır. Türküyü duyan Bolotkan kendini ele vermeden cevap verir. Bolotkan'ın öldüğünü Samatay'ın iyi bir er olup kendisine yar olacağını türküyü kıza anlatır. Onları tanımayan Baktıkan azarlayarak gönderince kızın samimiyetine inanırlar. Gün batmasına az bir vakit kala Aşırbek ile Tacıkan, Kögöykan'ın toyuna varıp, Kögöy'e düşman olan iki yüz yiğidi toplar. Bolotkan ve Temirkan başlarına geçer Kögöy'ün çadırını basarlar.

Kögöykan ve dünürünü, orada bulunan altmış kişiyi yakalarlar. Bolotkan ile Temirkan'ın döndüğü herkese duyurulur. Bunu duyan kırk yiğit zincirlerini kırıp kurtularak dört bir yandan gelirler. Kögöy'ün işini bitiren Temirkan tahta oturur. Halkını yeniden toplayıp hepsine mal, mülk verir. Topraklarını genişletip halkı huzura kavuşturur.

19. ER TÖŞTÜK

19.1. Hakkında Bilgi

Kırgız Türklerinin küçük destanlarından Er Töştük, kahramanlık konulu bir destandır. Er Töştük, Manas destanında yer alan ve Manas'ın kırk yiğidinden birisi olarak tanıtılan bir kahramandır. Manas destanını oluşturan bölümlerden birisi de Er Töştük ile ilgili bölümdür ancak şunu belirtmeliyiz ki burada ele aldığımız Er Töştük destanı Manas'tan bağımsız bir anlatı olarak ortaya çıkmıştır. Manas destanında zuhur eden Töştük daha sonra müstakil bir destan kahramanı olarak varlık göstermiş olmalıdır veya mevcut

destan parçası Manas destanına dâhil edilmiş olabilir. Bu destan daha sonra Er Töştük'ün oğlu Coodarbeşim'in kahramanı olduğu destan ile devam ettirilir, yani bir destan dairesi oluşturur. Er Töştük destanında olağanüstülükler ön plandadır. Destan; Kırgız Türklerinde Er Töştük, Kazak Türklerinde İr Töştük, Tatarlarda Yir Töştük olarak bilinmektedir. Er Töştük destanının Kırgız Türklerine ait eş metni Manas destanı ile birlikte W. Radloff tarafından derlenip yayımlandıktan sonra batılı bilim adamlarının merakını uyandırmış ve destan üzerinde bilimsel çalışmalar yapılmıştır. 1938 yılında Sayakbay Karalayev tarafından söylenen Er Töştük 12.316 dize halinde Kırgız Bilimler Akademisi tarafından yayımlanmıştır. Radloff'un yayını ise sadece 2146 dizedir (İliç 2002: 1). Destanın içeriğinin arkaik unsurlarla örülü olması, Coodarbeşim destanı ile birlikte bir destan dairesi oluşturması, müstakil bir destan olarak farklı Türk boyları arasında anlatılması Er Töştük destanının "Kös Kaman" veya "Bok Murun" gibi Manas destanının bir parçası olmaktan ziyade herhangi bir sebeple sonradan Manas destanı içerisine dâhil edilmiş olma ihtimalini güçlendirmektedir.

Destanın dört benzer metni bulunmaktadır. Bunlar 1937 yılında İbray Abdırâhmanov'un derlediği Sayakbay Karalayev anlatımı, Surançiyev Kalça anlatımı, İymanbek Şamenoğlu'nun derlediği anlatı, Düşşömbiyev Mırza'nın "Eleman Baydın er Töştük" adıyla yayımladığı benzer metindir (Kaya 2015: 99).

Er Töştük destanı Türkiye Türkçesine Yelda İliç tarafından aktarılmış ve İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne Yüksek Lisans tezi olarak sunulmuştur. Burada Radloff'un 1869 yılında derleyip 1885 yılında yayımladığı metne yer verilmiştir. Bu metnin tamamı nazım olup 2145 dizeden oluşmaktadır. Dizelerdeki hece sayısı 7 ile 14 arasında değişmektedir.

Er Töştük destanının epizot yapısı şöyledir:

1. İlaman'ın sekiz oğlundan eziyet görmesi ve kahırlanması
2. İlaman'ın kara fırtınanın yönlendirmesiyle kurban kesmesi ve çocuk sahibi olması
3. Er Töştük'ün büyümesi ve ağabeylerinden babasının hakkını alması
4. Er Töştük'ün olağanüstü güçleri olan Bektoro ile karşılaşması
5. İleman'ın oğullarına kız bulmak için yola çıkması
6. İlaman'ın Agay Han'ın dokuz kızını istemesi

7. İleman'ın gelinleriyle dönerken celmegozla karşılaşp kendi canına karşılık Er Töştük'ün canını vaat etmesi
8. İleman'ın Er Töştük'ü kandırıp celmegoza göndermesi
9. Er Töştük'ün celmegozla mücadelesi ve yer altına düşüşü
10. Er Töştük'ün yer altındaki devlerle dövüşü
11. Er Töştük'ün Kırım Han ile Urum Han'ın kızıyla evlenmesi
12. Er Töştük'ün Çoyun Kulak'a yardım etmesi
13. Çoyun Kulak'ın ihaneti ve Töştük'ü öldürmesi
14. Çalkuyruk atın Töştük'ü diriltmesi
15. Töştük'ün Çoyun Kulak'ı öldürmesi ve Ak Çenem'i kurtarması
16. Er Töştük'ün çocuk sahibi olması
17. Er Töştük'ün Çoyun Alp'in öcünü almak isteyen Temir Kulak devle dövüşü
18. Temir Kulak'ın Er Töştük'ü çukura kapatması
19. Er Töştük'ün oğlunun Temir Kulak'ı öldürüp babasını kurtarması
20. Er Töştük'ün oğluna nazar değdirmesi ve oğlunun ölümü
21. Er Töştük'ün yurduna dönmek için yola çıkması
22. Er Töştük'ün Alp Kara Kuşun yavrularını ejderhadan kurtarması ve Alp Karakuş ile dostolması
23. Alp Karakuşun Er Töştük'ü gençleştirmesi ve yeryüzüne çıkarması
24. Er Töştük'ün halkına ve ailesine kavuşması

19.2. Özeti

İleman adındaki bir beyin sekiz oğlu ile Sarban adında bir çobanı vardır. Çobanı, beyden kışın et gizleyerek yazın süt gizleyerek ona vermez. İleman'a bir gök öküz verir, İleman bu öküze binip sürüyü gütmeye başlar. Çok çile çekip kahırlandığı bir zamanda Allah'a seslenir "Ey Allah'ım bana sürüyle mal verdin, sekiz oğul verdin, oğullarım horladı, ben çoban oldum, benim günahım ne!" diye sitem eder. O sırada gökyüzünden kara bir fırtına gelir ve ona kurban kesip tövbe etmesini söyler. Bunun üzerine İleman eve gelip kurban keserek tövbe eder. Allah lütuf buyurur ve baybiçe hamile kalarak doğum yapar. Yeni doğan erkek çocuk iki gün geçmeden konuşur, "anne" der; altı gün geçmeden "baba" der. Emekleyerek babasının yanına gelip koyunları kendisinin gütmek istediğini söyler. Bundan sonra koyunları bu çocuk güder. Bu sırada baybiçe çocuğa ad koymak gerektiğini söyleyince İleman koyun kesip halkı davet edip bir toy düzenler.

Toya gelenlerden çocuğa bir ad koymalarını ister. Aksakallar, kara sakallara bakar, kara sakallılar delikanlılara bakar, delikanlılar yere bakar. Kimse çocuğa ad bulamaz, o sırada aksakallı birisi gelip çocuğa Er Töştük adını verir. O günden sonra hayvanlara Er Töştük bakar. Baybiçesine danışan İleman, Sarban çobanın elindeki binlerce atı, on binlerce koyunu sürüp gelmesini Er Töştük'ten ister. Sekiz oğlu Sarban çobanla birlik olup malları İleman'dan kaçırmaktadır. Er Töştük yiğitçe varıp Sarban çobana ve sekiz oğula meydan okur, üç vadi dolusu yılmayı ister. Sarban çoban ve sekiz oğul korkup yılmayı getirir, iki vadi dolar üçüncüsü dolmaz. O zaman Er Töştük üçüncü vadiyi dolduran yılmayı ister. Sarban çoban o yılmayı dağ gibi kara bir ata binen börk giyen bir yiğidin alıp gittiğini söyler. Er Töştük hiddetlenip altı ayaklı ala atı, yedi ayaklı yağız atı alıp yılmayı aramaya çıkar. Bir uçurum başına geldiğinde bir keçe ev görür. Evin önünde bir kara kısrağ bağlıdır. Evden bir perçeminden bit akan, bir perçeminden sirke akan burnu sümüklü pis bir kara kız çıkıp onun ne aradığını sorar. Er Töştük “Yedi deve toprağını özledi, bu yedi devenin peşinde burnu çubuklu tek hörgüçlü deve, bunların içinde memeleri süt dolu ak deve onları gördün mü? Bunların içinde turna yüklü kara at, sık yeveli doru at, kuyruğu bağlanmış kula at eksik, onları arıyorum.” der. Pis kız Er Töştük'ü eve davet eder. Ev pislik içindedir. Pis kız Er Töştük'e ikram eder, Töştük iğrense de ikramları kabul edip pis yerde yatar. Gece yarısı olunca uyanır bakar ki evin içi altın ve gümüşle doludur. Karşısında dünya güzeli bir kız yatmaktadır. Er Töştük şu kızı dokunsam diye yaklaşır, güre kara saçlarını eline dolar, on iki düğmeyi çözer. Tam kızı yaklaşırken Bek Toro adındaki bu kız uyanıp “Senin baban İleman kahırlanıp Allah'a yalvarmıştı işte ben bunu bilip kopuz çalıp Allah'ı hoşnut edip seni dilemiştim. Allah da seni verdi ama sen sünnet olmadın. Sünnetsiz, haram bir şekilde bana dokunamazsın.” deyince Er Töştük hiddetlenip atına binip gider. Yılmaları, çobanı ve ağabeylerini İleman'a götürür. Aradan zaman geçince Er Töştük, babasına dokuz oğlanın evlenmesi gerektiğini söyler, İleman ala atını ve yağız atını hazırlatıp Sarban çobanla kız aramaya çıkacak olur. Er Töştük o zaman babasına başından geçenleri anlatıp uçurum kenarında ağaç kabuğundan evi olan bir kızı rastladığını söyler ve babasına bir mendil vererek bunu o kızı vermesini tembihler. İleman Er Töştük'ün dediğini yapar. Uçurum kenarında ağaç kabuğundan evi görür, evin önündeki kara kısrağı görür, evin önünde pis bir kız görür. Pis kız İleman'ı karşılayıp evine davet eder. İleman kızdan tiksiniş daveti kabul etmeden yola devam eder. O zaman Bek Toro bir fırtına çıkartır. Her yer kararır, İleman ve Sarban çaresiz kızın evine konuk olur.

Ayrırlrlarken Bek Toro, İleman'dan Er Töştük'ün verdiği mendili sorar. İleman mendili kıza verip ilerler. Agay Han'ın evine ulaşır, Agay Han'ın baybiçesi onları karşılar. İleman, baybiçeye “Beş hayvanım kayıp, Bel Alaça kayboldu, atlarımın altısı yok Al Alaça kayboldu, gördün mü?” diye sorar. Baybiçe, onları eve davet edip kımız ikram eder. İleman içeri girince evi inceler, kafesin başında sekiz çift küpeyle bir gerdanlık durmaktadır. İleman bunları görünce mutlu olup güler. Onun gülmesi üzerine baybiçe gelme nedenlerini yeniden sorunca İleman dokuz oğluna dokuz kız aradığını ama dokuz kıızı olan bir bey bulamadığını söyler. Baybiçe, sevinçle Agay Han'a gidip dokuz oğlu olan bir beyin geldiğini müjdeler. İleman, Agay Han'a dünür olur. Agay Han küçük kızını çağırıp altmış bin sürüden yedi kez dolanıp yetmiş bin bakır süt sağmasını ve kesilecek koyunları seçmesini söyler. Agay Han misafirlerine ziyafet verir, ertesi gün misafirler gideceği zaman bir bohça hediye eder. Bohçanın içinde başörtüleri vardır, bir de dokuz yakalı kürk çıkar. İleman şans getirsin deyip bu kürkü giyer. Bunun üzerine Agay Han'ın küçük kıızı babasından Çal Kuyruk adlı atı isteyip yanında, kara kısrağı isteyip yükünü deveye yükleyip yola çıkacak olur. O zaman Agay Han sekiz kızımı vereyim ama seni vermem deyince Kenceke, İleman'ın Er Töştük adlı oğlunun altmış bin askerle şehrini basacağını ve kendisini alacağını söyler. Kence böyle söyleyince Agay Han gitmesine izin verir. Kence giderken Bek Toro ile karşılaşır, iki kız atıştır Kence, Bek Toro'ya meydan okur. Hiddetlenen Bek Toro bir eline zehir alır, bir eline bal alır ve Kence'ye ikram eder. Kence balı içer, zehri görünce döker. Bu durum karşısında Bek Toro daha da hiddetkenir. Bek Toro, “Şanslı olduğun için bu dünyada sen aldın öbür dünyada Er Töştük'ü ben alacağım.” deyip Er Töştük için hediyeler göndermek ister. Bu söze hiddetlenen Kenceke hediyeleri almadan yoluna devam edip halka ulaşır. Bakar ki İleman kötü bir yerde konaklamıştır. Kence onu uyarsa da İleman dinlemez, orada geceler. Sabah olup atları suya götürünce atlar su içmez. Bakar ki suyun içinde kara bir ciğer vardır. Onu almaya çalışırken ciğer şeklindeki Celmegoz İleman'ın üstüne yapışır. Onu öldürecekken İleman, “Beni öldürmezsen ak evimi, yılmırlarımı, sekiz gelini sana vereyim.” der. Ama Celmegoz ikna olmaz, sonunda küçük oğlum Er Töştük'ü öldüreyim deyince kabul edip İleman'ı bırakır. İleman eve varınca Er Töştük'ü öldürmeye çalışır ama başarılı olamaz. Bu arada Er Töştük, Kenceke'nin yanına gider ama Kenceke onu kabul etmez. Bir şart sunar, İleman'daki kara eğeyi getirirsen karın olurum deyip onu gönderir. Bu eğede Töştük'ün canı gizlidir. Er Töştük, babasına gidip eğeyi sorduğunda çolak kavağın dibinde unutmuşum alıp geliver

der. Bunun üzerine Er Töştük altı ayaklı al atına biner, yedi ayaklı yağız atına biner ve yola çıkacak olur ama eşi Kenceke, giyimin ince deyip kendi ipekli giysisini verir. Atların gelişmemiş deyip Çal Kuyruk adlı atını verip eşini yolcu eder. Çolak kavağın yanına yaklaştıklarında Çal Kuyruk insan gibi konuşup kavağın dibindeki Celmegozu haber verir. Er Töştük'e akıl verip Celmegoz'u kandırarak eğeyi almasını söyler. Er Töştük, atın dediğini yapıp Celmegoz'u kandırarak canının saklı olduğu eğeyi alır. Celmegoz onların peşine düşer ama Çal Kuyruk onu altına alarak etkisiz hale getirir. O zaman cadı Er Töştük'e yalvarıp atını çekmesini söyler. Er Töştük cadıya kanıp atını çekince cadı kaçıp yer altına girer. Çal Kuyruk da sırtında Er Töştük'le birlikte yeraltına düşer. Orada heybetli bir alpla karşılaşır. Er Töştük, Ay Kulak adlı bu yiğitle kapışır, iki kulağından tutup kırk tepeden dolaştırarak fırlatır, başını kesip yoluna devam eder. Çal Kuyruk cadı kadının Kırım Han'ın sarayına gittiğini söyler. Er Töştük de Kırım Han'ın sarayına varıp tahtına oturur. Bunu gören Kırım Han, Er Töştük'ten çekinip ne istediğini sorar. Er Töştük de kızını istediğini söyleyince Kırım Han otuz gün şenlik yaptırır, kırk gün düğün yaptırır, kızını Er Töştük'e verir. Aradan bir yıl geçer. Kırım Han, Er Töştük'ü çağırıp halka saldıran ve atları çalan Cantakçı adlı düşmandan bahseder. Er Töştük, Çal Kuyruk'a binip düşmanı karşılamaya çıkar. Bir hayli bekledikten sonra Cantakçı'nın geldiğini gören Çal Kuyruk "Ben on bin atın patırtısını çıkarayım, sen de on bin adamın sesini çıkar. O şaşırıp kaldığında boynunu vurup kes bunu yapmazsan ikimiz de ölürüz" der. Bunun üzerine Çal Kuyruk on bin atın patırtısını çıkarır, Er Töştük on bin adamın sesini çıkarır. Şaşırıp kalan Cantakçı'nın boynunu bir vuruşta koparır ve cesedini anası cadı kadının evine fırlatır. Cadı kadın doğruca Urum Han'ın yanına gidip Er Töştük'ü şikâyet eder. Urum Han, korkuyorsa çekip gider korkmuyorsa kalır deyip adamlarına Er Töştük'le ilgili emirler verir. Er Töştük cadının peşinden Urum Han'ın evine gider kimse kapıyı açmayınca bir tekmede kapıyı açar, karşısına çıkan adamları bin parçaya böler. Er Töştük böylece Urum Hanın tahtına varıp oturur. Çok korkan Urum Hanı, Töştük'e ne istediğini sorunca o da kızını istediğini söyler. Urum Han kızını verir. Aradan bir yıl geçtikten sonra Er Töştük'e düşmanım Kaşan Kara Alp'ı yeniver, der. Er Töştük yola çıkar. Bir hayli yürürler. Güçsüzleşen Çal Kuyruk yere yığılır. Telaşa düşen Er Töştük ailesi kadar sevdiği atıyla konuşur. Bunun üzerine sekiz canlı Çalkuyruk'un üç canı ölüp beş canı sağ kalır ve ayağa kalkar. Çalkuyruk, kâfir Kaşan Kara Alp'ın tepesinde dört yüz kişi, iki kulağında iki yüz kişi, iki omzunda iki bin kişi olduğu halde kendilerine doğru gelmekte olduğunu haber verir.

İki alp karşılaşır, tepeler çukur olur, çukurlar tepe olur böylece birkaç gün çarpışır. Sonunda Er Töştük, Kaşan Kara Alp'ın başını kesip alır. Urum Han'a gidip kızı Çenem'i alarak evine doğru yola çıkar. Yolda giderken yeraltından ağlamaklı bir ses duyar. Bu Çoyun Kulak adında bir kişidir. Er Töştük ona yardım eder, Çoyun Kulak günden güne güçlenip Er Töştük'e meydan okur. Böylece ikisi güreşe tutuşur. Çoyun Kulak galip gelir ve Er Töştük'ün başını keser. Ak Çenem'i kendine yâr olarak alıp, Çal Kuyruk'a biner. Dağdan otuz geyik avlayıp evine gelir. Aradan zaman geçer. Ak Çenem'in, Çoyun Kulak'tan bir çocuğu olur. Çal Kuyruk iyice zayıflayıp yürüyemez olur. Çoyun Kulak onu bağlar, kaçmasına izin vermez. Çal Kuyruk bir yolunu bulup kaçarak Er Töştük'ün öldüğü yere gelir. Arayarak onun diz kapağını bulur yiyip pislik olarak çıkardığında Er Töştük dirilip çıkar. Uykudan uyandığını zannedip Çal Kuyruk'a biner ve Çoyun Kulak'ın evine gider. Ak Çenem'le görüşür. Ak Çenem, Er Töştük'e Çoyun Kulak'ın ertesi gün ava çıkacağını o zaman gelmesini söyler. Töştük, Çoyun Kulak ava gittiğinde gelir ve çocuğun kundağının altına bir çukur kazıp oraya saklanır. Gece çocuğu ağlatınca Çenem, Çoyun Kulak'a koyundan koç, attan aygır, deveden buğra kesmesini, çocuğa yedirmesi gerektiğini söyler. Çoyun Kulak "Ağlama çocuğum canımı sana veririm. Benim canım çok uzaklarda Al Taykî denen yerde Altın kaynağın içinde sarı yayın balığının içindeki altın sandığın içinde gümüş sandık var, gümüş sandığın içine kırk karakuşçağız var, işte benim canım onlar." der. Er Töştük bunu duyar, ertesi gün Çoyun Kulak ava gittiğinde atına binip Al Taykî'ya gelir, balığı bulup içindeki sandıktaki otuz dokuz karakuşu öldürür, birini sağ bırakıp koynuna atar. Çoyun Kulak'ın evine gelir. Çoyun Kulak kendisini öldürmemesi için yalvarsa da son kuşu da orada öldürüp Çoyun Kulak'ı yok eder. Ak Çenem'i ak devenin ak sütünde yıkayıp yeniden nikâh kıyar. Ertesi gün Çenem'e Çoyun Kulak'tan olan çocuğunu öldürmesini söyler. Çenem çocuğu öldüremeyince Er Töştük çocuğun yanına gider, çocuk dile gelip altı gündür babasını beklediğini, iki gündür annesini beklediğini ve kendisinden intikamını alacağını söyler. Er Töştük ile çocuk güreşe tutuşur. Çocuk, Er Töştük'ü yıkıp ayağının altına alınca Çenem yetişip çocuğu belinden bağlar, ipin diğer ucunu Çal Kuyruk'a bağlar. Çal Kuyruk çocuğu sürükler ve kızıl kayaya çarpıp geri Er Töştük'e getirir. Er Töştük çocuğun başını kesip kemiklerini ateşte yakar. Aradan bir yıl geçer. Ak Çenem bir erkek çocuk doğurur. Adını Bir Bilek koyarlar. Er Töştük buradan göçer. Yolda giderken heybetli bir alp görürler. O alp, Er Töştük'e meydan okur, Temir Kulak adındaki bu kişi arkadaşı Çoyun Kulak'ın intikamını almak istemektedir. İki alp kapışır;

Temir Kulak, Er Töştük'ü bir çukura atıp Ak Çenem'i alır gider. Er Töştük'ün oğlu iki gün geçmeden "ana", altı gün geçmeden "baba" der. Tez vakitte büyüüp çocuklarla oynar. Bir gün ateşin yanında oturarak külleri silkip savurur. Bu hareketi Temir Kulak'ı kızdırır. Maşayı alıp çocuğa vurmak ister ama Bir Bilek maşayı kapıp Temir Kulak'ı öldürür. Annesinin kılavuzluğunda babasını bulur. Sakalı ak kuğu gibi olup zayıflayan babasını çukurdan çıkarıp Çal Kuyruk'a bindirir ve eve doğru yürür. Eve vardıklarında Er Töştük, oğlunu yanına oturtup hayran hayran bakarak över, o anda nazarı deyip çocuk ölür. Er Töştük, çocuğun türbesini ak ve gök taştan yaptırıp oradan göçer. Bir gün Çalkuyruk bir rüya görüp Er Töştük'e Kırım Han'ın yurduna varmak gerektiğini söyler. Bunun üzerine Er Töştük Kırım Han'a varır, oradan da kendi yurduna gitmek için yola çıkar. Kırk kervan ve iki karısını da yanına alıp giderken büyük bir çınar ağacı görür. Çınar ağacını üstünde Karakuşun yuvası vardır ve bir ejderha ağaca tırmanıp yavruları yemek üzeredir. Er Töştük gidip ejderhayı ikiye ayırır, ağaca tırmanıp ejderhanın etini yavrulara yem olarak verir. Yavrular Er Töştük'ü aralarına alıp annelerinin gelmesini bekler. Karakuş gelir, ev kadar büyük kara taşın üzerine konar. Yavrular "Sana bir kötülük bir iyilik vereceğiz." deyip önce ejderhanın yarısını verirler. Kuş onu yutar, sonra Er Töştük'ü verirler. Kuş onu da yutunca yavrular çırpınıp onu çıkarmasını söyler. Kuş Er Töştük'ü çıkardığında Er Töştük gençleşir. Er Töştük, o zaman Karakuştan kendisini yeryüzüne çıkarmasını ister. Karakuş, "Kırk koçu kes etini bir kanadıma yükle derisine su doldurup diğer kanadıma yükle kendin de boynuma bin." deyince Er Töştük söylenenleri yapar. İki karısını, kırk deveden oluşan kervanını da yükleyip Karakuşun sırtında yer üstüne çıkar. Karakuş yol boyunca kırk koçun etini yer ama doymaz. O zaman Er Töştük baldırından bir parça kesip gözlerini oyup kuşa yedirir. Yer üstüne çıktıklarında Karakuş Er Töştük'ü yutup kusar Töştük'ün oyulmuş gözü ve baldırı yerine gelir. Karakuş tüyünden verip ne zaman çağırırsan gelirim deyip vedalaşarak gider. Er Töştük molla kılığına girip yurduna doğru yol alır. Bu sırada Kenceke ile karşılaşır. Kence onu molla zannedip ondan Er Töştük'ün haberini sorar. Er Töştük yer altına düşeli seksen sekiz yıl olmuştur. Kence, onu tanıyamaz peşinden koşarak köy yakınlarındaki boz otağda gecelemeğini söyler. Sarı başlı koyundan satıp ak giyim alıp ölen kocası için aş vermek isteyen Kence, kır sakallı mollayı da dua etmesi için davet eder. Koyunlardan süt sağıp İleman ve sekiz oğluna verir. Töştük'ün ruhu için deyip molla kılığındaki Töştük'e koyun kestirir. Bu sırada Töştük İleman'ın evine yönelir, orada ocağın başına varıp üstünü çıkarıp ısınırken anası ağlamaya başlar. Molla

kılığındaki Töştük, anasına niçin ağladığını sorunca anası “Oğlumun sırtında ben vardı seninkisine benziyordu.” der. Bunu duyan Töştük gerçek kimliğini açıklar ve anasına “Memeni sağ süt akarsa ben senin oğlunum.” der. Anası memesini sağdığında süt gelir, o zaman Er Töştük’ün döndüğüne inanırlar. İleman koşup oğluna sarılır, sekiz miskin kardeş gelip sarılır. Kenceke gelir, Er Töştük’ü elinden tanır. Er Töştük ve Kenceke birbirine kavuşup birleşirler. İkisi uçup giden olur, kıyametlik dost olurlar.

20. COODARBEŞİM

20.1. Hakkında Bilgi

Er Töştük destanının ikinci halkası olan Coodarbeşim destanı Kırgız Türklerinin kahramanlık konulu küçük destanlarından. Coodarbeşim halk arasında hem destan hem masal olarak anlatılmaktadır.

Destanın üç benzer metni bulunmaktadır. Bunlar; Oruzbay Urmanbetov anlatması, Abdikerim Asan anlatması ve Kalça Surançiyev anlatmasıdır. Urmanbetov ve Asan’ın anlatıları manzum, Surançiyev’in anlatısı ise manzum-mensur karışıktır (Alimova 2006: 11). Destanın Oruzbay Urmambetov benzer metni Türkiye Türkçesine Cıldız Alimova tarafından aktarılmış ve Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’ne yüksek lisans tezi olarak sunulmuştur. Tamamı nazım olan bu benzer metin 8040 dizeden oluşmaktadır. Dizelerdeki hece sayısı 6 ile 10 hece arasında değişkenlik göstermektedir. Bu benzer metnin epizot yapısı şu şekildedir:

1. Er Töştük’ün oğlu Coodar’a Ak Arkar’ı bulma görevi vermesi
2. Coodar’ın yola çıkışı, yolda celmegoz ve kırk harami ile mücadelesi
3. Coodar’ın dedesinin ülkesine ulaşması
4. Coodar’ın yeniden yola çıkışı ve Canaalı dev ile savaşarak Aksaamay güzeli kurtarıp onunla evlenmesi
5. Coodarın Ak Arkara ulaşip onu öldürmesi
6. Coodar’ın Ak Bugu’yu öldürmesi ve lanete uğradığı için yolunu kaybetmesi
7. Coodar, yol ararken periler padişahı Nurkan’ın kızı Nurperi ile karşılaşması ve onunla evlenmesi
8. Nurkan’ın kızı ve damadını iki yiğidiyle birlikte yolcu etmesi
9. İki yiğidin Nurperi’ye âşık olup Coodar’ı gülgaakı çiçeği bulmaya göndermesi

10. Coodar'ın yola çıkması ve yolda babasının yeraltından dostu Celden ile karşılaşması
11. Coodar'ın Karaçok'la mücadelesi
12. Coodar'ın atının hastalanması üzerine Celden'i Nurperi'ye göndermesi
13. Coodar'ın Alp Kara Kuşu çağırması, kuşun atı iyileştirmesi
14. Coodar'ın Nurperi'ye ulaşması
15. Coodar'ın Celden ve Nurperi'yle Aksaamay'a gitmesi
16. Coodar'ın babasının esir edildiğini öğrenmesi üzerine yurduna dönüşü
17. Coodar'ın babasını kurtarması
18. Coodar'ın han ilan edilmesi ve eşlerini yanına aldırıp mutlu bir hayat sürmesi

20.2. Özeti

Dokuz oğlanın küçüğü olan Er Töştük Kebez-Too adlı kalabalık Kırgız halkıyla yaşamaktadır. Dokuz kızın küçüğü, Agay Han'ın kızı Kenceke ile evlenir. Çelik eğeye ulaşmak için yedi yıl yer altında kalarak ejderhalarla, cadılarla savaşır. Devleri öldürüp halk arasında nam salar. Çalkuyruk adlı atıyla dünyayı dolaşır ihtiyarlık çağına ulaşır. Sakalı ağarmasına rağmen ülkeyi koruyacak bir evlada sahip olamaması onu üzer. O böyle kaygılanırken Allah ona bir erkek çocuk nasip eder. Er Töştük, doksan hayvan kesip çocuğun adını Coodarbeşim koyar. Çocuk istediği gibi bahadır bir yiğit olur. Onun yiğit olacağı annesinin kaplan etine aşermesinden belli olur. Doğuma yakın dokuz gün sancı çektiyip temiz kıyafetleriyle doğan ve göbeği kendiliğinden kesik olan bu çocuğun kâkülü gümüştür ve alnında bir ben vardır. Aslan yelesi gibi yelesi olan bu çocuk görenleri şaşırır. Beş aylıkken tay durup altı aylıkken yürür, yaşını doldurmadan konuşmaya başlar. Er Töştük, oğlunun boynuna muska taktırıp onu kimsenin haberi olmadan ıssız yerde büyütür. Dokuz yaşına gelince yiğitlik giysisini giydirip eline savaş aletlerini verip oğlunu düşmana karşı eğiten Er Töştük, onu yanına alarak dört bir yanı gezdirip halkını tanıtır. Yerin sırrını öğretip halkı korumayı öğütler. Böylece Coodarbeşim babasından daha güçlü bir yiğit olur. On beş yaşına geldiğinde kimsenin karşı koyamayacağı bir pehlivan olur. Halk arasında sırtlan diye anılmaya başlar. Er Töştük halkını, Anır-Köl taraflarına göçürerek Alanbay'ın oğlu Abılay ve Saranbay'ın oğlu Sarıbay ile komşu olur. Er Töştük bir gün Abılay ile otuz yiğidi yanına alır. Kılkara atına binen Coodarbeşim'i de ardına alıp ava çıkar.

Kenceke'nin Düşü

Er töştük ava çıktığında sezgisi güçlü Kenceke iki gün sonra bir rüya görür. Oğlunun düşmanla karşılaşacağını bu rüyayla anlar. Rüyada gümüş ipli kuşun yavrusunun başında olduğunu, altın ipli kuşun altın ipini koparıp altın tüneğini bozup kimseye bakmadan doğuya doğru giderek karşısına çıkan kara kuşla bağırarak uçup gittiğini görür. Bu rüya Kenceke'yi kederlendirip kırlara salar. Kenceke oğlum ne zaman gelecek diye beklediği vakit Coodarbeşim çıkıp gelir. Altı gün sonra oğlunu özleyen anne oğlunun durgun halini görünce şaşırır. Coodarbeşim o zaman durgunluğunun nedenini anlatır; av esnasında babası ona dedesi Agay Han'ın ülkesinden ve o ülkenin ardında doksan dağın, doksan nehrin birleştiği yer olan mekânda yaşayan Altın pınardan su içen altın başlı Ak Arkar'dan, gerçek kayberenden bahsetmiştir. Birçok düşmanını yerle bir eden Er Töştük'ün içinde kalan tek dileği Ak Arkar'dır. Ak Arkar, zamanında öldürdüğü Çoyun Alp'in oğlu Temir Alp'in canı olan sığırcık kuşlarını karnında taşımaktadır. Temir Alp dev ise babasından daha güçlü ve zalimdir. Bunu bilen Er Töştük halkı için büyük bir tehdit olan Temir Alp'ı yok etmesini oğlu Coodarbeşim'den istemektedir. Onu öldürmenin şartı ise Ak Arkar'ı öldürmektedir. Coodarbeşim, annesinin duasını isteyip yola koyulmaya azmedince annesi daha vaktin gelmedi bir yıl daha bekle dese de ikna olmaz. O zaman Kenceke oğlunun hazırlığını yapıp halkı çağırır. Halk Coodarbeşim'e dua edip övgüler düzer. Coodarbeşim yola çıkacakken Kenceke altmış kilitli ak sandığı açıp el kadar bir ak torbayı verip gideceği yolu tarif eder. Coodarbeşim uzun yollar aşip yırtıcı hayvanlarla dolu ormanlar geçip kayalıklardan inip yakıcı çölden aşacak, ovaları geçip insan yiyen devlerle, canavarlarla savaşıacaktır. Bu meşakkatli yolu haber veren Kenceke yolda başına bir iş geldiğinde dokuz kat teğeltisi, yedi kat eğer yastığı olan eğerden torbayı alarak açıp içindeki ilacı kullanmasını söyler. Coodarbeşim önce dedesi Agay Han'a gidecek ondan Ak Arkar'la ilgili bilgi alacaktır. Kenceke ve halk dua edip gözyaşlarıyla Coodarbeşim'i uğurlar. Kılıka atına binen Coodarbeşim doğuya doğru yönelir.

Coodarbeşim'in Altınbaşlı Ak Arkar'a Atlanması

Arkar'ın peşine düşen Coodarbeşim, rüzgârla yarışan Kılıka'ya binip yola çıkar. Giydiği Kiltorko, atı Kılıka kendisi dağ gibi yiğit yola düştüğünde heybeti gönülleri fetheder. Epey yol yürüyüp sayısız av hayvanlarıyla karşılaşır. Bu ıssız yerde türlü hayvan, bitki vardır. Yabani meyveler olgunlaşıp yere dökülmüş, çalılar büyüyüp orman

olmuştur. Coodarbeşim orada bazı hayvanları ilk defa görüp şaşırır. Kanguru ona çok ilginç gelir, gök kır yabani yılkılar dikkatini çeker. Yırtıcı hayvanlar ona korku vermez. Böylece yol alan Coodarbeşim insanoğlunun adını bilmediği birçok canlıyı görerek altı ay yol gitse de ona az gelir. Ormanı geçen Coodarbeşim, kızıl kumlu çöle ulaşır. Gidenin dönemediği, tek bir canlının yaşamadığı başı sonu sınırsız çölde yayan yürür, çölü aşarak cevizden başka ağacın olmadığı bir ormana rastlar. Cennet gibi güzel olan bu ormanın ortasında nereye aktığı belli olmayan, bakınca dibi görünmeyen kara nehir vardır. Coodarbeşim bu nehre varınca dinlenip uykuya dalar. Gece gündüz uyuyan Coodarbeşim derin uykusundan uyandığında atı Kalkara da karnını doyurup dinlenir.

Coodarbeşim'in Tek Gözlü Celmegoz'u ve Kırk Haydut'u Yok Etmesi

Uyuyup dinlenen Coodarbeşim yola koyulur, düzlükleri geçip yamaçlara tırmanır. Boyu bulutlara erişen kayalık dağda ilerlerken atı Kalkara birden durup insan gibi konuşmaya başlar. Gidecekleri yolun tehlikeli olduğunu, her an düşmanla karşılaşabileceklerini söyleyip hızlanır. Bir şeyden habersiz Coodarbeşim atının niye acele ettiğini anlamadan gider. O sırada tek gözlü Celmegoz pusu kurup Coodarbeşim'i beklemektedir. Ansızın yiğide saldırınca rüzgârdan hızlı koşan Kalkara Coodarbeşim'i alıp kaçıtır. Tek gözlü Celmegoz peşlerini bırakmayıp bir ok atımı yaklaştığında dokuz yaşından beri kuşu gözünden vuran Coodarbeşim yayını hazırlayıp Celmegoz'un tek gözünü hedef alarak atar. Ok hedefe ulaştığında Celmegoz can acısıyla yere yığıldığında yer sarsılıp iki dağ birbirine çarpar. Canının derdine düşen Celmegoz Coodarbeşim'i bırakıp sağa sola çarparak gezinmeye başlar. Celmegoz'u böylece alt eden yiğit atını sürüp üç günlük yol alır. Ak dizgini eline alıp iki gün daha giderek Ara-Köl sınırına ulaşır. Dokuz nehir genişliğindeki suyun sığ yerinden geçer. Bahadır, karşıya geçince birçok at izi görür. İzlerin peşine düşüp gittiğinde karşısına kırk silahlı adam çıkar. Bunlar halkı yağmalayan, insanların huzurunu kaçıran, can alan haydutlardır. Coodarbeşim'i görünce hemen mızrak çekip etrafını sararlar. Gayrete gelen bahadır heybetle saldırıp önüne geleni yıkınca korkup dağılırlar. Aslan gibi kükreyen Coodar peşlerine düşüp kılıç salarak hepsini devirir. Kırkı bir olup bir yiğidi yenemez, hepsini yok eden Coodar, haydutların atlarını toplayıp beraberinde götürür.

Coodarbeşim'in Dedesi Agay Han'a Gelmesi

Coodarbeşim, kırk haydutu öldürüp yoluna devam eder. Yolda üç yılkıcıya rastlar, yılkıcılar onun heybetinden korkup kaçınca Coodarbeşim kendisini tanıtır Agay Han'ın

torunu olduğunu bildirir. O zaman yilkıcılar cesaret edip yanına gelir. Coodar, dedesini sorup yolda öldürdüğü kırk hayduttan bahseder. Yilkıcılar sevinçle Agay Han'a gidip müjdeyi verir. Coodar, Kara Teniz halkının hanı dedesi Agay Han'ın yanında bir süre kalır. Onunla ava gidip sıkıntısını dağıtır. Zamanı gelince sırrını açıp altın başlı Ak Arkar'a gitmek istediğini söyler. Torununu bulmuşken kaybetmek istemeyen Agay Han, "Altı ayaklı at senin olsun, yedi ayaklı tulpara sen bin halkımın güzellerinden seçip evlen, mavi bayrağımı kırmızı sancağımı dalgalandır." deyip onu vazgeçirmeye çalışsa da ikna edemez. O zaman Agay Han, savaş aletlerini hazırlayıp yedi ayaklı doru atı, altı ayaklı ala atı verir. Birçok savaş aletiyle birlikte Cezilik adlı yiğidi de yoldaş olarak verir. Coodarbeşim dedesinin duasını alıp yola çıkar.

Canaalı Dev ile Olan Oavaş

Bahadır Coodar yoluna devam ederken insan gibi akli olan atı Kalkara boynunu çevirip Canaalı devin haberini verir. Cezilik, Coodar'a Canaalı'nın Kara-Köl'ü kendisine sınır tayin ettiğini, sınırı geçeni öldürdüğünü, kırk yere kırk zindan yaptırıp beş yüz insanı suçsuz yere hapsedtiğini, Agaça Han'ı öldürüp kızını zorla aldığını söyler. Ayrıca Agaça Han'ın kızı Aksamay'ın zorla Canaalı'ya gittiği zamanda Coodar'a âşık olduğunu belirtir. Bunları haber veren Cezilik, kızı kurtarması gerektiğini Coodar'a söyler. Bu haberleri alan Coodar atını hızla Canaalı'ya sürer. Aceleyle giderken Kalkara birden yere yatar. Akıllı at devin kendilerine ok attığını farketmiştir. O sırada heybetli dev benekli atının üstünde iğrenç suratıyla görünür. Hiç kimsenin yenemediği Cayan'ın oğlu Canaalı dev, Coodar'a kimliğini sorar ve ondan kendisine itaat etmesini ister. O zaman Coodar yiğit kimliğini açıklayıp Aksamay'ı almaya geldiğini söyler. Coodar böyle meydan okuyunca Canaalı yiğitlik kurallarına göre savaşırsın sıra benim deyip Kuu Kulan atıyla Coodar'a hamle yapar, mızrağıyla kaburgaya hedef alıp saldırır. Mızrak parçalanıp kırılır, Coodar at üstünden düşecek gibi olsa da kendini toparlar. Can acısıyla hiddetlenen Coodar, atını kamçılıyıp yel poyraz gibi koşturarak mızrağını doğrultup sidik torbasının ucunu hedef alır, dokuz kat zırhı parçalayarak hedefini vurur. Altı kat olan iç giyime takılmadan mızrak doğruca nişan alınan yere saplanır. Coodar, devin karnını deşip al kanını saçar. Ölüm anına gelen Canaalı o zaman şimdiye kadar yaptığı kötülüklerden pişman olup Coodar'a boyun eğerek kendisini öldürüp mezarını yaparak, cenazesini kılıp Kur'an okuduktan sonra gitmesi için yalvarır. O zaman Coodar, Canaalı'nın başını kesmesi için Cezilik'e seslenir. Cezilik kılıcını çekip var gücüyle vurunca Canaalı'nın kafasıyla birlikte atı Kuu Kulan'ın başını da keser. Yiğit gücünü

sınırlayamayıp atı da öldürmüş bulunur. O zaman devi atıyla gömüp kara taş ile duvar yapıp yola çıkarlar. Bahadırlar otuz adanın ortasında ağaçlı bir göl olan Agaça'nın şehrine geldiklerinde bu şehre hayran kalırlar. Coodar gelip halka devi öldürdüğünü söyleyerek onlara özgürlüğünü verir. Halk Coodar'ı sevinçle karşılar.

Coodarbeşim ile Aksaamay

Coodarbeşim, devi öldürüp halkına özgürlük verdikten sonra Aksaamay adlı güzeli aramaya çıkar. Sıkıntı içindeki Aksaamay ise yiğidin geldiğini duyup kırk kızıyla karşılamaya gelir. Kara elbisesini giyip kara atına binen Coodar'ı görünce onu sınavayım diye düşünür. Aynı şekilde Coodar da akıllı bir kız mı sınasam deyip yaklaşır. Ak kürk içindeki kızlara kendini yolcu gibi gösterip kalacak yer sorar. Şehrin güzelliğini söyleyerek hanımı över. O zaman dünyalar güzeli akıllı Aksaamay onun sırrını açık edip Coodarbeşim olduğunu anladığını bildirir. Yolcuyum diye kendisini kandıran Coodar söz söylemede güzele yenik düşer. O zaman gerçek kimliğini açıklayıp Canaalı devi öldüren Coodarbeşim'in kendisi olduğunu bildirir. Önce yalandan soğuk davranan Aksaamay, Coodarbeşim gibi kaplanın daha fazla gururunu kırmamak için içinde gizli tuttuğu aşkı açık edip ona yaklaşır. İki genç kucaklaşıp görüşür. Birbirine yakışan iki gencin aşkına altın nurlu güneş şahit, mavi gökyüzü, bir yiğit ile kırk kız şahit. Yiğidin evlendiği Aksaamay asil yar olup Ak sarayın içi eğlenceyle dolar. Bir hayli sarayda kalan Coodarbeşim; mavi sancağı, al bayrağı bir tepeye dikip bütün halkı toplar. Hansız kalan halka Cezilik'i han olarak tayin eder. Halk bu fikri beğenip sevinir. Cezilik'e kırk yiğit tayin edip verirler. Cezilik, adaletli ve halkını düşmandan koruyan güçlü bir han olur. Onu halkın güzellerinden Köksamay ile evlendirirler. Coodarbeşim bir müddet daha Ak Saray'da kalıp babasına verdiği sözü tamamen aklından çıkararak eğlenceye dalar.

Coodarbeşim'in Ak Arkar'ı Aramaya Çıkması

Günlerden bir gün Coodarbeşim, Aksaamay gibi eşiyile ak çadırında yatarken Aksaamay bir düş görüp korkarak uyanır. Rüyasında Coodarbeşim istemediği bir yola çıkmış yolda birden ak kuğu olup ak bulutlara karışmış, gök kuğu olup mavi göğe yükselmiştir. Aksaamay'ın kendisi de bir kalabalık içinde iç oyası sarı, dış oyası mavi renkte bir takke giyip gülmeye çalışsa da canı acımaktadır. Aksaamay gördüğüm bu rüyayı yor deyince Coodarbeşim babasına verdiği sözü hatırlayıp gerçeği Aksaamay'a anlatarak Ak Arkar'ı bulmak için yola çıkmanın zamanının geldiğini söyler. O zaman Aksaamay

önce kahırlanıp ağlasa da sonra eşine destek vermesi gerektiğini düşünüp onu cesaretlendirir. Ertesi gün Coodar herkesle vedalaşıp Ak pınara doğru yol alarak doksan günlük yola yalnız çıkar. Kalkara adlı atı rüzgâr gibi uçup doksan nehri yüz geçidi doksan kere geçer. Doksan birinci gün; doksan nehrin döküldüğü, doksan dağın bulunduğu yere ulaşır. O zaman Kalkara insan gibi konuşarak Coodarbeşim'e kendisini saklayacak bir yer bulmasını ve Ak Arkar'ı takip ederek onu okuyla vurmasını söyler. Atını dinleyen Coodar onu kayın ağacının altına saklayıp kendisi bir hayli yol alır. Bir yamacı kızıl kum bir yamacı kara kum, ortası yeşil vadi olan güzel bir yere ulaşır. Bu sırada dağ yamacından arka arkaya altı geyik çıkar. Önlerindeki geyiğin boynuzu gümüş, başı altındır. Bu Ak Arkar'ın kendisidir. Biraz sonra beş geyik onun yanından ayrılıp etraftaki beş tepeye dağılır. Bu beş geyik gözcülük yaparak Arkar'ı korumaktadır. Arkar, başına bir iş geleceğini önceden sezmiş gibi tedirgindir. Suyunu içip, otunu yiyip yattığı sıra tam zamanı diyerek Coodarbeşim nişan alıp ensesine oku yapıştırdı Arkar yere yığılır. O zaman beş gözcü geyik bakakalır. Coodar beşini de oklayıp öldürür. Ak bıçağıyla Ak Arkar'ın başını kesip karnını deşer. Sonunda yumurta kadar olan ak sandığa ulaşır. O sandıkta Temir Alp devin canı olan altı sığırcık kuşu vardır. Coodar sandığı cebine atıp, Arkar'ın başını alıp geldiği yoldan geri giderek Kalkara'ya ulaşır. Orada derin bir uykuya dalan Coodar dokuz gün uyur. Kalkara da iyice otlayıp eski haline kavuşur.

Coodarbeşim'in Altmış Çatal Boynuzlu Ak Bugu ile Karşılılaşması

Coodarbeşim, atına binip yüksek kayalıklı dağı aşır binbir çeşit ağacın hayvanın olduğu güzel bir yere rastlar. Orada ellişer yüzer geyik sürü olup yürümektedir. Biraz daha ilerleyen Coodar, altmış çatal boynuzlu ak bugu ile karşılaşır. Coodar, hiç kımıldamadan duran bu geyiği alının ortasından vurmaya amaçlar, ama oku attığında geyik hareket edince ok hedefe ulaşmaz. O zaman hiddetlenen Coodar, geyiğin peşine düşer. Kalkara çalılıklara aldırılmayıp uçarak gider. Coodar'ın attığı hiçbir ok hedefe ulaşmaz. O zaman Coodar, kibirlenip Allah'ın gazabına uğradığını düşünür. Atını kamçılıyarak geyiğin peşine düşer. Yalçın kayalıklı dağları, yüksekten dökülen şelaleleri, geniş ovaları, dik yamaçları ve derin nehirleri geçip kızgın bir çöle ulaşırlar. Coodarbeşim, yılmaz burada da onu takip eder. En sonunda onu bir ormanda sıkıştırır. O zaman geyik dile gelip kendisini öldürmemesini, öldürürse kayberenin başsız kalacağını ve eşi Ak Cökö'nün lanetine uğrayıp acı çekeceğini söyler. Onun yalvarmalarına aldırılmayan Coodar, ak geyiğin başını keser. Ormanın içindeki bin

pınardan birinin başına varıp dinlenerek et yer. En az yarım ay orada uyuyup dinlenir. Ak bugunun etini kurutup ak heybeye yerleştirerek yola koyulur.

Ak Cökö Adlı Maralın Bedduası

Genç Coodar yoldayken önüne bir ak maral çıkar, insan gibi konuşup “Gittiğin yerden dönemeyesin, ana babanı dokuz yıl boyu göremeyesin, güzel yârin Aksaamay’ı altı yıl boyunca göremeyesin!” diye beddua eder. Ak Bugu’nun eşi Ak Cökö böyle deyip sözünü bitirerek iz bırakıp kaçar. Coodar, atını kamçılıyıp hiddetle peşine düşer. Dağlar, tepeler, yamaçlar aşip ovaları geçerek ak maralı kovalar. Bir dağ eteğinde yakaladım dediği sıra hava birden kararıp yaz gününde karla karışık yağmur yağar. Gökyüzü kapkara olup gündüzü gece yapar. Kısa sürede kar, dize ulaşır. Bu sırada Ak maral gözden kaybolur. Coodarbeşim yolu kaybedip çaresiz kalarak atıyla dertleşir. Kılıkara adlı atının üstünde ne yöne gittiğini bilmeden rüzgâr gibi yol alır.

Nurkan’ın Kızı Nurperi

Kılıkara adeta uçarak dağları aşar, dar geçitleri geçer. Bir müddet sonra ak karın olduğu yeri geride bırakıp yeşil bir vadiye ulaşırlar. Orada yeni göçmüş bir halkla karşılaşırlar. Küçük beyaz çadırları görünce Coodar sevinir. Çadırlara yaklaştıkları sıra Kılıkara durup Coodar’a yolu kaybedip periler şehrine geldiklerini, burada kendisine âşık olup altı aydır yolunu gözleyen Nurperi kızın olduğunu ve işlerinin iyi gideceğini söyler. Bunun üzerine Coodarbeşim, Nurperi’nin köyüne gidip onun çadırını bularak görenleri hayran bırakan peri kızı Nurperi ile tanışır. Nurperi, Coodarbeşim’in namını duymuş hayaline âşık olmuş, altı aydır onun yolunu gözlemektedir. Coodar da Nurperi’yi görünce yüreği aşka düşer, iki âşık kavuşup görüşürler. Aradan altı ay geçer, her geçen gün neşeyle geçer. Altı ay sonra kış yaklaşınca Nurperi, ak obayı periler şehrine göç ettirmek gerektiğini söyler. O şehrin hanı, Nurperi’nin babası Nurkan, Coodar’ın ününü önceden duyup kızını vermeye razı olmuştur. Aksona adlı annesi Nurperi’yi yiğitler içinden Coodar’a layık görmektedir. Nurperi, bunları Coodar’a haber verince Coodar periler ülkesine gitmeyi kabul eder. Obayı toplayıp güzel Nurperi’yi yanına katıp periler ülkesine yönelir. Nurperi babasının altın ve gümüş şehir adında iki şehrinin olduğunu söyleyerek yol boyunca bu şehirlerin güzelliğini anlatır.

Coodarbeşim’in Periler Şehrine Gelmesi

Aradan günler geçtikten sonra çok yerler aşip periler şehrine ulaşırlar. Gümüş şehre yaklaştıklarında Nurperi’nin kız kardeşi Akperi, kırk kızını kırk ata bindirip ablasını karşılar. Nurperi kırk bir kızla selamlaşıp görüştükten sonra Coodarbeşim’i kızlara

tanıtır. Akperi adlı güzel Coodar'ı ve ablasını sihirli halıya bindirip ak bulutlara uçurur. Göz açıp kapayana kadar Gümüş şehre ulaştırır. Şehre vardıklarında Coodar'ı altın tahta oturtup başına taç giydirebilirler, tüm halk toplanıp yiğidi hayranlıkla izler. Yetmiş dev gibi adamının arasında Nurkan Han da gelir. Ak saraya giren Nurkan Han'a kırk gelin kırk kız hizmet eder. Görünüşü heybetli, aksakallı ihtiyar, Coodar'ın yiğitliğini önceden duymuştur. Akperi aracı olup ablası ve eniştesini han babasına takdim eder. Güveyi gören han yiğitliğini anlayıp memnun olur.

Nurperi'nin Toyu

Nurkan Han, Coodar'ın güçlü yapısını görüp beğenir, yanına oturarak kendisiyle ilgili bilgi vermesini ister. Coodarbeşim her şeyi olduğu gibi anlatınca Nurkan Han onun iyi niyetli biri olmasından hoşlanıp kızını vereceğini söyler. Dört bir yana adam gönderip tüm halkı çağırıp çok sayıda hayvan kesip büyük bir toy düzenler. Tüm halk gelir; at yarışı, av, cambı atış, er sayış, güreş ile tüm halk eğlenir.

Peri Halkının Coodarbeşim'in Yiğitliğini Sınaması

Toydan sonra yiğitler toplanıp Coodar'ı sınırlar. Nurperi'nin abisi Akbilek meydana çıkıp kardeşi için başlık vermeyen yiğitten başlık yerine yiğitlik göstermesini ve pars, kaplan, aslan, koyu al ayı, kurt, vaşak gibi yırtıcı hayvanlardan dokuzar tane yakalayıp demir kafese kapatmasını, aksi takdirde Nurperi'yi vermeyeceğini söyler. O zaman yiğit Coodar, Kılkara adlı atına binip Bek-Zar'a doğru yönelir. Yırtıcı hayvanların bulunduğu ormana gelip var sesiyle haykırınca aslan ve kaplanlar ne yapacağını şaşırıp korkuya kapılır. Şaşalayan hayvan sürüsünü önüne katan Coodar, aklına zerre kadar korku gelmeden şehre yönelir. Coodar'ın vahşi hayvanları yakalayabileceğine ihtimal vermeyen halk bu durumu hayretle izler. Dokuz aslan, dokuz kaplanı kafese tikan bahadır, yanına bolca ip alıp al ayıdan dokuzunu yakalayıp gelince Akbilek, onun yiğit olduğuna ikna olup ona övgüler düzer.

Coodarbeşim'in Nurperi'yi Alıp Halkına Doğru Gitmesi

Yiğitliği kanıtlanan Coodar, Nurperi'yi hak edince Nurkan Han elli deveye çeyiz yükletip iki genci uğurlamaya hazırlanır. Nurperi'nin binmesi için kara yorgayı hazırlatır. Gençlere eşlik etmesi için Asmayıl ve Osmoyul adlı yiğitlerini verir. Peri halkı iki genci uğurlayıp yolcu eder. Şehirden biraz uzaklaştıklarında Nurperi duasını okur ve periler şehri insan gözüne görünmez olur. Nice yollar aşır bir ay yol aldıktan sonra Cılamış dağında altı gün dinlenirler.

Asmayıl ile Osmoyul'un Yaptıkları

Nurkan'ın yoldaş olsun diye yanlarına verdiği iki genç yolda niyeti bozup Nurperi'ye ilgi duyar. İki genç fesatlık düşünüp “Dermansız bir hastalığa tutulmuş gibi yapalım, hastalığımızın tek çaresinin İt-İçpes gölü yanındaki gülgaakı çiçeği olduğunu söyleyelim, Nurperi bize acıyıp eşini bu bilinmez yere gönderdiğinde onu eş olarak alalım.” diyerek anlaşırlar. Anlaştıkları gibi hasta taklidi yapıp günlerce yatarlar. Buna dayanamayan Nurperi gülgaakı çiçeğinin şifa olacağını duyunca çaresiz durumu Coodar'a açıp ondan altı ay uzaklıktaki bu çiçeği bulmasını ister.

Coodarbeşim'in Gülgaakı Çiçeğini Arayıp Gitmesi ve Kuyun Celden ile Karşılaşması

Nurperi'yi kıramayan Coodarbeşim, Kiltorka adlı elbiseyi giyip Kalkara atına binip Nurperi ve iki yoldaşla vedalaşarak yola çıkar. İnsanoğlunun ayağının değmediği yerlerden geçip birçok tepeyi aşarak aceleyle ilerleyen Coodar, aylarca yol gittikten sonra yol üstünde ak kalpaklı, ala hırkalı, elinde ak sopası olan bir adamla karşılaşır. İhtiyarın kimliğini merak eden Coodar onunla konuşunca onun Kuyun Celden olduğunu ve elindeki sopayla uçtuğunu, evinin yerin altında olduğunu öğrenir. Kuyun Celden ona; yeraltındaki halkı zulmederek yöneten Kara Dev ile Kök Dev'i anlatır. Bu iki dev Er Töştük'ün yenerek halkı özgürlüğe kavuşturduğunu Kulkutan'ı han yapıp kendisini de ona emanet ederek yer üstüne çıktığını söyler. Töştük yeryüzüne çıktıktan uzun bir süre sonra Kulkutan'ın ondan haber almak için kendisini yeryüzüne gönderdiğini bildirip Coodar'a Er Töştük'ü nasıl bulabileceğini sorar ve takma saçı sakalı çıkarıp kırk yaşında bir yiğide dönüşür. O zaman Coodar, Er Töştük'ün oğlu olduğunu söyleyip neden yola çıktığını anlatır. İki yiğit dost olup yola koyulurlar. Coodar, Kalkara'nın üstünde rüzgâr gibi giderken Celden ak sopasıyla uçarak gider. Uzun bir yolculuktan sonra göl kenarındaki dünyada nadir bulunan gülgaakı çiçeğini bulup şifa olacak bu çiçekten bolca toplarlar. İki yiğit aceleyle geri dönmek için yola çıkar.

Karaçok ile Olan Savaş

Coodar ve Celden giderken önlerine dağ gibi heybetli ve korkunç bir dev çıkar. Kır atına binen dev, savaş elbiselerini giymiş, silahlarını kuşanmıştır. Arkasında yetmiş pehlivanıyla Coodar'ın yolunu kesip saldırır. Topraklarına izinsiz girip gülgaakılarını izinsiz aldığı için Coodar'ı suçlayıp meydan okur. O zaman Celden, Coodar'ı

destekleyip kimseyi sağ bırakmayan bu devle savaşmasını söyler. Karaçok, Coodar'a beş kişinin zor kaldırdığı kesenini yere atacağını onu tutup kaldırmasını söyler. Karaçok boz keseyi yere atınca Coodar hızlı davranıp keseyi kapar kaldırıp atının üstüne örter. Bunu gören Karaçok, Coodar'ın gücüne ve yiğitliğine hayran kalır. Keseyi eline geçiren Coodar içini açıp eşyayı yere saçar. Kesede insan gözünün kemiğinden yapılmış, gümüş çiviyle tutturulmuş yedi gün yeraltında cin ve periye okutulmuş bir eşya bulur. Bunu yere fırlattığında Karaçok'un canı yanar. O zaman dev, mızrağı eline alıp dövüşü başlatır. İlk vuruş benim deyip Coodar'a saldırır. İlk hamleyi akıllı Kalkara at eğilerek savuşturur. Sıra Coodar'a gelmesine rağmen dev ikinci kez saldırır. O zaman Coodar ak şahin gibi atılır. İki yiğit arasında zorlu dövüş olur. Uzun süre dövüşüp altmış azaları sızlayıp birbirlerini yenemedi mücadele ederler. Bu sırada Celden de sopasına yaslanıp Allah'a dua etmektedir. Karaçok dev iyice yorulup gücü tükenince davulunu çalıp yetmiş deve saldırma emri verir. O anda Coodar'a altmış mızrak birden atılır. Yiğit Coodar, düşmandan korkup kaçmaz. Kimisini mızraklar, kimisinin kafasını uçurur, önüne geleni yere serer. Kısa sürede altmış devi yok eder. Altmış bahadırı yok olan Karaçok hiddetle kendisi savaşa girer. Bir süre sonra Karaçok'un atı Kere Buta'nın omurgası kırılıp yere serilir. Coodar'ın Kalkarası'nın da ayağı kırılınca iki yiğit kapışmaya yerde devam ederler. Altı gün savaşır, sonunda Karaçok halden düşüp pes ederek canını bağışlaması için Coodar'a yalvarsa da Celden'in onu bağışlamanın kötülük getireceğini söylemesi üzerine Coodar bir kılıç darbesiyle devi öldürür. O zaman Coodar ayağı kırılan Kalkara'yı bırakıp gidemeyeceğini düşünüp gülgaaki çiçeğini Celden'e verip Nurperi'ye götürmesini söyler. Celden çiçeği alıp uçarak uzaklaşınca Coodar atını tedavi etmeye başlar. Ne yaptıysa işe yaramaz, at ölecek gibi olunca gözyaşlarına boğulan Coodar, kanadım kırıldı deyip atına sarılarak onunla dertleşir.

Alp Karakuş ile Coodarbeşim

Ölmek üzere olan atının başında çaresizce bekleyen Coodar, annesinin verdiği keseyi hatırlayıp açınca içinden alaca renkli bir kuş tüyü çıkar. Coodar tüyü çakmağıyla yakdığı an bir fırtına kopup hava kararır, dolu yağmaya başlar, fırtına çıkar. Bir süre sonra sırtı kara, göğsü alaca dağ gibi bir kuş gelir. Kuşun her tırnağında kırkar geyik vardır. Alp Kara Kuş, karşısındakinin dostu Töştük'ün oğlu olduğunu öğrenince Coodar'ı ve ölmek üzere olan atını yutuverir. Sonra bir nefeste ikisini püskürüp yere atar. Coodar, eskisinden daha güçlü olur, Kalkara da iyileşip ok değmez çelik vücuda sahip olur. O

zaman Kara Kuş da kimliğini açıklar, annesinin yedi gün yeryüzünde yedi gün yerüstünde gezen Ala Kara Kuş olduğunu, annesinin yavrularını kırk yıl boyunca doksan kulaçlık bir ejderhanın yediğini, Er Töştük'ün ejderhayı öldürerek kendisini kurtardığını anlatır. Zorda kalınca çağır deyip tüyünden verir ve Coodar'la vedalaşarak altı günlük yola çıkar. Atı iyileşen Coodar hemen yola çıkıp epey yol gittikten sonra bir kervan görür. Dikkatlice baktığında kervanı yönetenin Celden olduğunu görür, kervanın başında da Nurperi vardır.

Yiğit Coodar'ın Aksaamay'ın Yanına Gelişi

Yiğit Coodar, Celden ve Nurperi'yi görünce Kalkara'yı koşturarak yanlarına gelir. Selam verip Asmayıl ve Osmoyul'u sorunca Nurperi onların öldüğünü söyleyip susar. O zaman Celden, iki kardeşin kendileri için kurduğu tuzağı anlatıp niyetlerini bozarak Nurperi'ye göz koyan iki hilekârın Nurperi tarafından zehirlenerek öldürüldüğünü açıklar. Coodar işin aslını anlayıp hiddetlenir. Namusunu koruyan güzel yâri Nurperi ve Celden'e başından geçenleri anlatıp sohbet eder. Sonra birlikte yola koyulup doksan dağın bulunduğu, doksan nehrin döküldüğü Kızıl kayalık dağ geçidinden geçerek Kara-Köl'e, Cezilik'in şehrine yaklaşırlar. Cezilik'in yiğitleri kervanını görüp telaşla Cezilik'e haber verir. Cezilik gelenin Coodar olduğunu anlayıp onu halkıyla karşılar. Coodar, halkla görüşükten sonra Aksaamay'ın ak obasına yönelir. Aksaamay da onun geldiğini duyup otuz kızla karşılamaya çıkmıştır. Coodar'ın Nurperi güzeli yar aldığını görünce ona sitem edip kendisiyle gelmeyeceğini belirtir. Coodar çok zor bir durumda kaldığı sırada Nurperi öne çıkıp güzel sözlerle Aksaamay'ın gönlünü alarak işi düzeltir. Aksaamay'ın ak obasında, Cezilik'in şehrinde bir hafta süren ulu toy düzenlenir. Bir hafta sonra Coodar yurdunu ve halkını özleyip dönmeyi düşündüğü sıra Celden iki yıl daha kalmasını, kendisinin halkına haberini iletip geleceğini söyler. Coodar bunu kabul edip iki yıl bekler. İki yıl sonra Celden, kuş gibi uçarak gelir.

Coodarbeşim'in Er Töştük'ü Esir Aldılar Diye Haber Duyup Yola Çıkması

Kuyun Celden gelip Coodar'a halkını Temir Alp'in basıp babasını esir aldığını haber verir. Coodar haberi alır almaz Cezilik ve Celden'i yanına alarak yola çıkar. Kiltorko elbisesi sırtında, Kalkara atına binip heybetle yola çıkan Coodar'ın yanında yedi ayaklı dorunun üstündeki Cezilik ve sopasına binerek uçan Celden vardır. Üç yiğit, düz ovaları, yalçın kayalıklı dağları aşip Coodar'ın yurdu Kebez-Too'ya yaklaşip mola verirler. Dinlendikten sonra Temir Kulak Alp ile savaşı başlatmak üzere yola çıkarlar.

Temir Kulak Alp Hakkında Hikâye

Çoyun oğlu Temir alp dokuz yaşına gelince köyünün huzurunu bozar. Er Töştük iyi niyetlilik edip onu evlatlık almıştır. Temir Alp büyüdükçe bir dev olur, atlar onu taşıyamaz. Temir Alp halkın başına bela olup büyüyünce Töştük'e düşman kesilip başını alır gider. Yolda cinler ülkesinin hanı Ulan Dev'le karşılaşır. Ulan Dev onu yanına alır, canını değiştirip sandığın içine koyup Arkar'ın karnına yerleştirerek onu ölümsüz yapar. Babasını Töştük'ün öldürdüğünü söyleyip onu Töştük'e karşı gönderir. Yedi yüz devi ile Töştük'ün şehrine saldıran Temir Alp halkı talan eder. Töştük savaş giysisini giyip Çalkuyruk atına binerek savaşır. Yaşlı olmasına rağmen gücünü gösterip iki yüz devi öldürür ama sonunda Temir Alp Töştük'ü yakalayıp Saranbay ve Sarıbay ile Kenceke'yi da getirip bir zindana kapatır. Halktan bin kişinin başını uçurup öcünü alır. Halk arasında dolaşıp güzel kızlardan kırk birini seçip evlenir. Coodar'ın geleceği sıra Temir Alp hastalanır, o zaman aklına Arkar'ın öldürülmüş olabileceği gelir. Bu sırada Coodar'ın geldiğini haber alıp hiddetle Kök Argın'a binip altı yüz pehlivanla yola çıkar.

Coodarbeşim'in Temir Kulak Alp ile Savaşı

Temir Alp yola çıkıp savaşmaya azmetmişken kaçarak kendisine doğru gelen gözcüsünü görür. Gözcü Temir Alp'a gelip Coodarbeşim'in heybetini anlatır. İyice hiddetlenen Temir Alp doğruca Coodar'a gider. Ona meydan okuyup savaş başlatır. Önce teke tek savaş olur. Cezilik'le, Cögür dev karşılaşır. Cezilik sırtında dokuz katlı zırhı, altında yedi ayaklı atıyla ileri atılır. Kanlı bir dövüşten sonra Cögür'ün başını kesip canını alır. Bunun üzerine Temir Alp öne atılıp Coodarbeşim'e saldırır. Kıyamet günü gibi dövüş olup her yön toza boyanır. Temir Alp yenemeyeceğini anlayınca yedi yüz deve saldırı emri verir. Coodar, Cezilik ve Celden devleri bir bir öldürüp yere serince Temir Alp ile Coodar yeniden savaşa başlar. İki yiğit uzun süre savaştığı halde yenen olmaz. Su yerine kan akıp şiddetli bir dövüş olur. Yorulan yiğitler ara verip dinlenmeye çekilir, günlerce uyuyup dinlenerek yeniden savaşa tutuşurlar.

Coodarbeşim'in Temir Kulak Alp'ı Yenmesi

İki yiğit öncekinden daha şiddetli bir şekilde savaşa tutuşur. Zorlu bir dövüşten sonra Coodar, Temir Alp'i atından alıp kendi atına geçirmeyi başarır. Hemen kalbine mızrağı saplayıp onu öldürür. Ama Temir Alp yine dirilir. Eskisinden daha güçlü saldırır, Coodar fırsatını bulup kafasını yararak öldürür. Temir Alp yine dirilir, Coodar mızrakla deşip öldürür, dev yine dirilir. O zaman Arkar'ın karnından aldığı küçük ak sandıktaki

sığırcık kuşlarının onun canı olduğuna inanıp sandığı açarak kuşları öldürür. Temir Alp yere yığılıp can verir. Düşmanı böylece yenen Coodar halkını, ailesini aramaya koyulur. Bakar ki kalabalık bir ordu gelmektedir. Bu orduyu Celden, Kırımkan'ın oğlu Kırgıybek'e giderek Temir Alp'in gelişini, Coodar'ın savaşını haber verip getirtmiştir. Coodar yardıma gelen Kırgıybek'le kılıç yalayıp ant içip dost olur. Bir müjdecî gidip halka Coodar'ın geldiğini Temir Alp'ı öldürdüğünü söyler. Halk hemen Töştük ve Kenceke'yi zindandan kurtarıp Coodar'ı karşılamaya çıkar. Coodar ile halkı karşılaşır hasret giderir. Töştük yedi ülkenin hanını toplayıp büyük bir toy verir. Toyda Coodar'ı han seçerler. Coodar, halkına adaletli bir han olur. Haber gönderip Aksaamay ve Nurperi eşlerini yanına aldırır. Kırgız Kıpçak halkı huzura kavuşur. Yaylalar bereketlenip sürüler çoğalır. Aksaamay ve Nurperi birer oğlan doğurup Coodar'ın talihini aydınlatır. Oğulları için doksan çeşit hayvan kesip toy yapan Coodar, Aksaamay'ın doğurduğu altın kâküllü çocuğun kulağına ezan okuyup Coloçu adını verir. Nurperi'nin doğurduğu gümüş kâküllü çocuğa Cortuulçu ismini verir. İki çocuk beraber büyür. Coodarbeşim düşmanlarını yenip halkına huzur getirip yıllarca adil bir han olarak yaşar.

21. BAKTI BOLOT

21.1. Hakkında Bilgi

Kırgız Türklerinin kahramanlık konulu küçük destanlarından olan Baktı Bolot manzumensur şekilde oluşturulmuş olup manzum kısımlar daha fazladır. Manzum kısım 5185 dizeden oluşmaktadır. Dizelerdeki hece sayısı 7 ile 11 hece arasında değişkenlik göstermektedir. Kırgız Türklerinin tarihte yaşadığı baskıları ve bu baskılara başkaldırılıyı konu edinen destanın tarihî sürecini net olarak ifade etmek mümkün değildir ancak Ekim devrimini öven bir destan olduğu açıktır. Baktı ile Bolot iki Kırgız yiğidi devlerle savaşarak Altın Dağ ve Şeker Pınarı kurtarır, halkın da bilinçlenmesini sağlayarak topyekûn bir ayaklanma başlatırlar. Baktı ve Bolot halkı için halkıyla birlikte savaşmaktadır. Destanda millî değerlerin, şahsi değerlerin üstünde tutulması gerektiği mesajı açıkça verilir. Destan Türkiye Türkçesine Ceyda Öyke tarafından aktarılmış ve Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne yüksek lisans tezi olarak sunulmuştur.

Öyke, Aktan Tınıbekov'un anlatımını aktarmıştır. Tınıbekov, Togtogul'dan sonraki dönemde adını duyuran destan anlatıcılarından. Tınıbekov'un anlatımında epizot yapısı şu şekildedir:

1. Kahramanların fiziksel özelliklerinin tasvir edilmesi
2. Kahramanların Altındağ'a gitmek için yola çıkmaları
3. Kahramanların Meker Han'ı savaşarak yenmeleri ve Şehri ele geçirmeleri
4. Kahramanların yola çıkıp Altındağ'a ulaşmaları
5. Kahramanların Altındağ'dan dönerek Kaman Dev ile savaşmaları
6. Kahramanların Altındağ'ı ele geçirerek halkı buraya yerleşirmesi

21.2. Özeti

Eski zamanlarda Altın dağ denen yerde Kara Dev yaşamaktadır. Kara Dev'in Cediger adında bir eşi ve otuz oğlu vardır. Otuz oğlandan ortancası Kaman Dev denen güçlü bir pehlivandır. Birçok devi ve pehlivanı yenen Kaman Dev fakir halktan mal toplayıp Altın dağı sahiplenir. Altın dağın altınını fakir halka vermeyip, dağın yerinden, suyundan yararlanmalarını engeller. Dağın Erkin geçidine annesi Cediger Devi yerleştirip dağa kimseyi yaklaştırmaz. Kaman Dev annesini geçide bekçi olarak görevlendirirken kendisi de kardeşleriyle birleşip Kafdağı'ndaki Köküş Dev'i yenmeyi sonra dönerek halkından günde beş koyun bir öküz haraç toplamayı düşünür. Bu düşünceyle anasını on beş günlük yola gönderip ona dört yönü iyi gözetlemesini tembihler. Ardından halkını toplayarak Altın dağın kötü bir yer olduğunu, orada büyük bir ejderha olduğunu bu ejderhaya geçit vermemek için annesi Cediger'in Erkin geçitte durarak halkı koruyacağını halkın da bu hizmet karşılığında haracını tam vermesi gerektiğini, on koyun, iki öküz toplamalarını söyler. Parası olmayan fakirin oğlunu, kızını zenginlere köle olarak satıp haracını ödemesini emreder. Dev'in askerleri haracı toplamaya başlar, fakirlere çok eziyet ederler. Fakirleri ezip varlıklı kimseleri önemserler. Bu dönemde halk içinde azimli, kara benekli aslan gibi heybetli, çocuk yaşından beri iyi yetişmiş, akli bir yaşlıninkine kadar olgun, gücü pehlivan gibi bir yiğit yetişir. Baktı adındaki bu yiğit Altın dağın sırrını öğrenmek için altmış yedi yaşındaki ihtiyara ve halka sorular sorar. Kara Dev gelip Altın dağı ele geçirmeden önce insanların oradaki yaşamını ve bu dağın güzelliklerini anlatır. Dağda ejderha var diye halkı kandıran Kaman Dev'in yalanını ortaya çıkarmak için Erkin geçidi geçeceğini söyler. Aksakal ihtiyar, Altın dağla ilgili soruları yanıtlar. Kaman Dev'in seksen boyluk

halkı olduğunu, bu halkı hâkimiyetle yönettiğini ve halka eziyetler çektirdiğini anlatıp halkın bu devleri öldürecek bir kahramanı özlediğini söyler. Altın dağı görmeye gidenlerin dev anası tarafından yakalandığını söyler. Yaşlı adam böyle anlatınca Baktı, Altın dağa gidip bu dağın sırrını öğrenmeye karar verir. İhtiyar, halk arasına Bolot adındaki yiğidin de Baktı'ya katılacağını bildirir. İki yiğit el ele verip hazırlanarak devleri yenecek diye aksakal gelecekte haber verir. İki yiğidin adının dünyaya duyulacağını söyler. Bu sözlere sevinen Baktı hazırlanıp yola çıkar. Uzun yollar yürüyüp devlerin elinden eziyet çeken halkları görüp üzülen gider. Ak kaplanın ejderhayı fırlattığı gibi, ak kartalın süzülmesi gibi, gökyüzünde altın yelenin koştuğu gibi yiğit Baktı cesaretle yürür. Bir halka rast gelip Altın dağdan, Şeker sudan haber verip ayrılma kurt kapar diyerek bir olup düşmanı yenmeliyiz diye söyler. Altın dağla ilgili sorular sorar. Baktı'nın söyledikleriyle gönlü ferahlayan Bolot adındaki yiğit öne çıkarak devlerin fakirlere yaptığı azabı anlatıp Baktı ile birleşmek istediğini söyler. İki yiğit birleşip Masten gibi büyücü bir cadının iki gözünü oyup, Kaman zalimini öldürerek Erkin geçidi ele geçirmeyi düşünür. İki yiğit halkla vedalaşıp yola çıkar. Önceden de birçok yiğit aynı özlemle Altın dağa yönelmiş fakat Kara Dev'in elinde helak olmuştur. Bir kısmı ise cesaret edemeyip geri dönmüştür. İki aslan gece gündüz yorulmadan yol yürür ve altı günün sonunda Şeker suya ulaşırlar. Orada bir miktar dinlenip Altın dağı kolağan ederler. Kurnaz Masten, büyü ile Altın dağda on beş gün soğuk yel estirir. İki yiğit tüm zorluklara rağmen halkı kurtarmaya karardır. Kara kayalı dağın, ak buzlu yamacın arka tarafından tırmanarak büyücü Masten cadıyı kandırarak Ala dağa ulaşır gördükleri güzelliğe hayran kalırlar. Bu arada Kaman ağabeylerini çağırıp her birini halkın arasına gönderip halkın yaşadığı yerin etrafına set çektirir. Böylece devler fakir halkın gücünü harcar. Zenginler rahat içinde yaşarken fakir halk ezilir. Kendine karşı gelenleri çukura atıp cezalandıran devler zenginlerden rüşvet alarak onlara hürmet gösterir. Halkı verimsiz dağa sürerler, Kaman'a yakın olan zenginler ise bereketli düzlükleri sahiplenirler. Zenginler de devlerle bir olup fakir halkın kanını emer. Fakirin çoluğu çocuğu pazarlarda köle olarak satılır. Akılsız kişiler zenginleşmek için Masten büyücüye koyun kesip adak adar. Kaman Dev'in kendisi ateşe, suya, ağaca, taşa tapmaktadır. Kaman Dev'in zulümlerinden bıkan halk toplanıp kaçır ama başlarında onları koruyacak bir bahadır, yol gösterecek bir akıllı kişi de yoktur. Böylece aylar, yıllar geçip gider. Baktı ve Bolot Altın dağa ulaştıca burada biraz dinlenirler. O gece Bolot bir rüya görür. Rüyasında bir ayının ağlayarak kendisine

geldiğini halk bu ayıdan korkunca onu öldürmeye niyetlendiğini ancak o sırada bir ejderhanın gelip kendisini yutmak istediğini ve aynı anda bir sürü sarı köpeğin gelip ısırmaya çalıştıklarını, bunun üzerine kılıcını salladığını ve kılıçtan çıkan kızıl ateşin ayıyla ejderhayı öldürüp köpekleri sersemlettiğini bir ihtiyarın kendisine gelerek yön gösterip altın kuşun üstüne binerek gitmesini söylediğini görür. Bu rüyayı Baktı'ya anlatınca Baktı çok sevinir, rüyayı hayra yorumlayarak halkı devlerden el ele verip kurtaracaklarını söyler. Ardından çocukluğunda gördüğü bir rüyayı Bolot'a anlatır. Rüyasında bir aksakal gelip altı ceditli halkı yöneten Kaman'ın halka yaptığı zulümleri anlatmıştır. Bundan sonra koynundan bir altın kuş çıkarıp kendisine vermiş, bu kuşa binerek Altın dağa gelmiştir. Bu rüyayı da hayra yorumlayarak halkın özlemini düşünüp cesaretlenerek yola koyulacakları sıra bir toz bulutu görürler. Gelenler devler tarafından tutsak edilip eziyet gören bir grup halktır. Baktı ve Bolot onların kim olduklarını öğrenince hanlarının nasıl biri olduğunu sorar. O zaman halk, hanın devlerle anlaşarak halkına nasıl zulüm yaptığını anlatır, iki bin yıldır halka cefa çektirdiklerini söyler. Bu halkın arasından aklıyla öne çıkan Azatkül adlı güzelden bahsederler. Baktı onun ismini duyunca yanına çağırır. Su gibi güzel kız, uzun zamandır ezilen halka el uzatıp yardım etmektedir. Baktı ile tanışan Azatkül, halkı için canını ortaya koyan bu yiğide hayran olur. Onu sarayına götürüp gül bahçesini gezdirir. İki genç konuşarak birbirlerini tanır. İki de ezilen halkına yardım etmek için çabalamaktadır. Azatkül'ün sarayı Han Meker'den kaçan yaşlı, kadın, fakir halkla doludur. Azatkül burada kadınların daha çok ezildiğini anlatır. Bir ihtiyar adam beş kadın almaktadır, gencecik bir kızı aksakal bir adam köle gibi almaktadır. Azatkül adını o biçareleri özgürlüğe kavuşturmasından almıştır. Azatkül, Baktı ve Bolot ezilmiş halkı örgütleyip zalim han Meker ve onun beylerine saldırır. İki yiğit önde karşılarına çıkan zalimleri yonca gibi biçip her yeri al kana bulayıp birçok devin başını uçururlar. Meker'in ve zalim beylerin ellerini bağlayarak onları zindana atarlar. Halk zulümden kurtulup özgürlüğüne kavuşur, ezilen dul ve yetimin gönlü ferahlar. Zengin, fakir eşit olup ayrım yapılmaz. Sevinen halk toy düzenleyip şehrin adını Şattık olarak değiştirir. Baktı ve Bolot bu halkı böylece kurtarıp huzura kavuşturduktan sonra kendi halkını da Kaman Dev'in zulmünden kurtarmak için halkla vedalaşıp yola çıkarlar. Amaçları dünyanın bütün ezilen fakir insanını bereketli Altındağ'da birleştirip halk yapmaktır. Altın dağa doğru ilerledikçe bin bir çiçekle bezeli yeşil düzlükleri, ağacı bol, meyvesi bol, türlü çeşit kuşu, av hayvanı olan ovaları görüp hayran kalırlar. Ak kanatlı kartallar, mavi –yeşil türlü renkte kuşlar, kara gölde

yüzen ak kuğular, yemyeşil vadide atlayan geyikler tüm fakir halklara yetecek güzellikler buradadır. Baktı ve Bolot bu güzel vadide hayranlıkla bakarken karşıda bir gölge görünür. İki kahraman yeşil, mavi, kırmızı çiçekler arasından geçip bu gölgeye yaklaştıklarında ucunda kızıl nur parlayan Altın dağı karşılarında bulurlar. Biraz daha gidip baldan tatlı Şeker pınarı görürler, suyundan içip dinlenmeye koyulduklarında bir anda kanatlı tulparlara rastlarlar. Bunlardan en iyi koşan ikisi yiğitlere yaklaşır. Boynunda beyaz altından yuları olan tulparlara iki yiğit biner. Tulparlar onları uçurarak Altın dağın kızıl nuruna ulaştırır. Baktı ile Bolot, iki yiğit, karanlık olmayan gaipten ışık alan bu kutlu dağa ulaşırlar. Ak şahin gökyüzünde döndüğünde kan emici kara kurtlar yok olur. Baktı ile Bolot yiğitler dünyanın tüm ezilmiş fakir halkları için umut olur. Altın dağı görünce güneş ve ay gibi iki yiğidin amacı Şattık şehrindeki özgür halkı buraya getirmek ve emekçileri ezilmekten kurtarmaktır. Altın kanatlı tulparlarına binip üç aylık yoldan sonra halka ulaşırlar. Elllerinde Altın dağın kızıl nuruyla gelip halka ak buzlu, bol madenli bereketli Altın dağdan haber verirler. Kaman Dev'i yenmenin çaresini Azatkül gibi akıllı kızıdan sorarlar. Azatkül, cephaneye ve silahın hazır olduğunu, halkın birleşerek direneceğini ve iki yiğide destek olacaklarını söyler. Baktı ile Bolot iki kahraman Azatkül'ün Ak sarayında iki gün dinlenerek hür halkın hepsini yanına alarak Kara Kamış Mundu vadisine varıp, ordu hazırlayıp yüz kişiye bir yüzbaşı tayin edip, bin kişiye bir binbaşı tayin edip Azatkül'ü orduya komutan yaparlar. Baktı ile Bolot altın kanat tulparlarına binip ordunun önünde giderler. Bir ihtiyarın evine varıp konuk olurlar. Aksakala halkının nasıl olduğunu ve hanının kim olduğunu sorar. Bu ihtiyar iki yiğitten korkup gerçekleri açıklar. Doksan beş yaşındaki bu ihtiyar zamanında zenginliğiyle Kaman Dev'e yakınlaşır böylece o da Kaman Dev'le fakir halka zulmeder. Beş kadın alıp kendine hizmet ettirir, üç yüz kölesi vardır, birçok malı vardır. Fakir halkı malı sayesinde sömürmektedir. Kölelerin üç aylık ücreti üç çuval buğdaydır. Kırk kişiyi çoban olarak kullanmaktadır, onlara ücret olarak altı ayda bir kuzu vermektedir. İhtiyar suçunu böylece itiraf ettikten sonra halkın Kaman Dev'in elinden çektiği cefaları anlatır. Bunun üzerine Baktı ve Bolot fakir halkı toplayıp fakirin kanlarını emen hanlara savaş ilan ettiklerini fakirin hakkı olan Altın dağı ele geçireceklerini, emeğin karşılığını almanın zamanının geldiğini anlatırlar. İki yiğit böyle konuşunca ihtiyarın on dokuz yaşındaki güzel eşi Şayırkül de kadınların nasıl ezildiğini, on dokuz yaşındayken doksan beşlik ihtiyarla evlendirildiğini anlatarak bu iki yiğide destek olmak gerektiğini anlatır. Halk coşkuyla Şayırgül'ün sözlerine katılır. Bu arada Kaman Dev, Baktı ve Bolot'un

halk içerisindeki direnişini duymuş ve bu iki yiğidi yakalama isteğine düşmüştür. Baktı ile Bolot bu ihtiyarın bulunduğu halkı gezerek, kölelerin halini görerek hepsini bilinçlendirir. Hepimiz fikir birliği yaparsak, birleşirsek kazanırız diyerek onları birleştirir. Baktı ve Bolot köleleri azat eder. Halk özgürlük gününe kavuşmak için, kendi ürettiklerini kendileri yemek için Baktı ve Bolot'un kurduğu orduda birleşir. Kaman Dev'i yıkmak için atlarının kuyruklarını bağlayıp savaşa hazırlanırlar. Şayırkül, kırk binden fazla ordunun giyeceğini hazırlar. Ustalar silah depolarını doldurur. Kaman Dev, fakir içinden çıkıp fakire baş olan Baktı ile Bolot'un savaş hazırlığını duyup o da hazırlanır. Tüm halkın birleştiğini duyan Kaman korkudan yüreği çıkacak gibi olur, anası Cediger'i yardıma çağırır. Kaman iki gün önce rüyasında tahtını kaybettiğini görmüştür. Bir aslan tüm parçalarını alır, gökteki ay yerinden oynayıp kurdu öldürür, altın elbiseli gök kartal göğe uçup oynar, gök kartal uçan kuşları öldürür, merayı kızıl ateş sarar, iki kartal dolanıp Erkin geçidindeki karanlık evde kendisine cephe alır, birçok kuş birleşip hazineyi ele geçirir. Kaman Dev bu rüyayı anasına anlatınca Masten aynasını çıkarıp bakar, akli başından gidip bayılır. Anasının bu halini gören Kaman kendisini içkiye verip bolca içer. Anasını ayıltıp aynada ne gördüğünü sorunca kocakarı feryat figan bağırır, orada bulunanların akli çıkar. Bu arada Baktı ve Bolot'un savaş hazırlığını duyan Kaman'ın kardeşi dört nala yetişip on gün önce halktan haraç toplamaya gittiğini orada Baktı ve Bolot'la karşılaştığını fakir halkın hepsini toplayıp elli bin kişilik orduyu hazır ettiklerini, arkadaşlarını orada bırakıp canını kurtarıp kaçtığını anlatır. O anda bir kardeşi daha gelip Baktı ve Bolot'un kahramanlıklarını anlatıp üç bin deveye köleleri bindirip beş bin deveye altın yüklediklerini söyler. Zengin malını fakire bölerek dağıttığını anlatırlar. Hiddetlenen Kaman, otuz kardeşin toplanmasını, ordunun hazırlanmasını zenginlerle birleşerek fakirleri zorlayarak ordunun çoğaltılmasını ve Baktı ile Bolot'a katılan fakirlerin öldürülmesini emreder. Otuz kardeş birleşip ordu kurarlar, zenginlerle de birleşerek güçlenirler, fakirler direnerek onlara destek vermez. Kaman kendisinin de bir ordusu olduğunu görünce sevinip "Altı atadan beri soyum han, iki asırdan beri kendim han; fakir, işçi ve köleler birleşip tahtımı yıkamaz." der. Bu arada ordusundan bir yiğit çıkıp Kaman'a fakir halkı ezen, yer ve suyu zengine veren halkın kanını emen bir zalim olduğunu söyleyerek Baktı ve Bolot'un fakir halkı uyandırdığını iki bahadırın halkla birleşerek zafer kazanacağını haykırır. Askerin söylediklerini duyan Kaman çıldırır, bir anda güçsüz düşüp yere yıkılır. Kaman'ın yıkılışını gören kalabalık sevinç çığlıkları atar. Kaman'ın

kardeşleri bunu görünce çıkıp halka seslenir. Kaman'ın yanında olmalarını yoksa canlarından ve mallarından ümidi kesmelerini söyler. Halk o anda ikiye ayrılır, zenginler Kaman Han'ı tutarken fakirler Baktı ve Bolot'un tarafına geçer. Bu arada iki yiğit gelip fakirlerin yüreklerini güçlendirip Kaman'a saldırır. Kaman bu durumu görünce yeryüzündeki bütün fakirleri öldürün diye emir verir. Baktı ile Bolot ise fakir halkı toplayıp eşitlik için, özgürlük için birleşip yeryüzünü kaplar. Kıızıl bayrak, ak mızrak ellerine alıp bir sel gibi Kaman'ın kalesine akarlar. Okları yağmur gibi yağdırıp Kaman'ın korkak ordusunu dağıtırlar. Ak aslan gibi saldıran Baktı ve Bolot bahadırdan gözü korkan devler ne yapacağını bilemez. Zenginler mallarının derdine düşüp saklamaya çalışır. Kaman'ın kalesini halk kaplayıp düşmanı yere sererek kızıl kanı su gibi akıtırlar. Özgürlük için savaşan yiğitler yoldaşlarıyla birlikte hareket eder. Yiğit Bolot öne atılıp devleri öldürerek, zenginleri yakalayıp, Kaman'ı arayarak halkına aydınlık günleri armağan ederek gider. Eziyet gören halk kara kurt gibi dört bir yandan saldırıp Kaman'ı çember içine alır. Baktı ve Bolot Kaman ile diğer devleri yakalayıp fakir halka verirler. Bunu gören Masten kaçıp canını kurtarır. Baktı halka seslenip "Altın dağ, Erkin geçit bizim meskenimiz oldu, Şeker su bizim suyumuz oldu, bundan sonra herkes eşit, çalışmada kadın ve erkek eşit!" deyip halkı coşturur. Şimdiye kadar zengine kul köle olan fakirler, koyun keçi gibi satılan kadınlar özgürlüğün neşesiyle dolarlar. Yeryüzünün türlü nimetlerinden eşit olarak paylaşacak olmanın sevincini yaşarlar. Halkın emekçi atası Baktı ve Bolot zalimlerin devrini bitirir. Bolat, Baktı ve Azatkül halka seslenip özgürlüğü aydınlık günleri anlatırlar. Şayırkül, küçük yaşındayken ana babasının kendisini bir tay ve üç çapaya nasıl doksan yaşındaki ihtiyara verdiğini, yedi yıl boyunca ihtiyara ve dört hanıma nasıl köle olduğunu anlatıp özgürlüğün değerini bildirir. Dini kullanarak halkı sömüren papaz ve imamların yalanlarını ortaya döküp onların sömürülerinden kurtulurlar. Altın dağ özgürlüğün simgesi olur. Bağımsız halk Altın dağa yerleşip orada eşit bir şekilde huzurla yaşar.

22. AK MÖÖR

22.1. Hakkında Bilgi

Kırgız Türklerinin küçük destanlarından olan Ak Möör, sosyal konuların ele alındığı bir destandır. Ele alınan olaylardan yola çıkıldığında yakın sayılabilecek bir tarihî

gerçekliği konu edinmektedir. Destan kahramanlarının da bir tarihsel gerçekliği olduğu tespit edilmektedir, buna göre destanda ele alınan süreç 19. yüzyılın ortalarını işaret etmektedir. *“Bugün halk arasında ‘Bolot’un Türküsü’, ‘Möör’ şekillerinde de bilinen hikâyedeki olayların yaşandığı tarih varyantlar arasındaki bir takım farklılıklara rağmen yaklaşık olarak bilinmekte, 19. yüzyılın ortalarını göstermektedir. O devirde dış Kırgız’ın halkı yöneten beyleri arasında hikâyenin kahramanlarından Cantay(1794-1868), Sarbağış’ın Tinay uruğunun beyidir.(...) Cantay yaşlanıp elli üç yaşına geldiğinde on altı yaşındaki güzel Möör’ü altıncı eş olarak alır, birlikte yirmi yıl yaşarlar.”* (Akmataliyev vd. 2007: 1-4).

Ak Möör destanının yedi benzer metni tespit edilmiştir. Destanın ilk benzer metni Kocekov Canıbay’dan 1936 yılında Kayum Miftakov tarafından derlenmiştir. Nazım-nesir karışık olan bu benzer metinde nazım olan kısım 440 dizedir. Dizelerde hece uyumu yoktur. Hece sayıları 2 ile 14 hece arasında değişmektedir. Bu benzer metnin epizot yapısı şu şekildedir:

1. Cantay’ın Möör’ü görmesi ve âşık olması
2. Cantay’ın Möör’ü dedesinden istemesi
3. Çaresiz kalan Möör’ün Cantay’ı kabul etmesi
4. Möör’ün Cantay’a verildiğinden Bolot’un haberdar edilmesi
5. Möör ve Bolot’un vedalaşmaları
6. Möör ve Cantay’ın evlenip Cantay’ın memleketine dönmeleri
7. Bolot’un Möör’ü görmek üzere Cantay’ın evine gitmesi
8. Bolot’un Möör tarafından ağırlandırılması
9. Cantay’ın eve geldiğini duyan Bolot’un geri dönüşü
10. Cantay’ın Bolot’u memleketine göndermesi

Destanın ikinci nüshası Kalık Akiyev tarafından 1947 yılında yazıya geçirilmiştir. Bu benzer metnin tamamı manzumdur. 3187 dizeden oluşan bu benzer metinde dizelerdeki hece sayısı 7 ile 11 hece arasında değişmektedir. Bu nüshanın epizot yapısı şu şekildedir:

1. Cantay’ın toy vermesi
2. Cantay’ın Ak Möör ile evlenmek istediğini açıklaması
3. Cantay’ın Möör’ü istemek üzere yola çıkması

4. Cantay'ın Möör'ü görmesi ve âşık olması
5. Cantay'ın Möör'ü dedesinden istemesi
6. Çaresiz kalan Möör'ün Cantay'ı kabul etmesi
7. Möör'ün Cantay'a verildiğinden Bolot'un haberdar edilmesi
8. Möör ve Bolot'un vedalaşmaları
9. Möör ve Cantay'ın evlenip Cantay'ın memleketine dönmeleri
10. Bolot'un Möör'ü görmek üzere Cantay'ın evine gitmesi
11. Bolot'un Möör tarafından ağırlandı gönderilmesi
12. Cantay'ın eve geldiğini duyan Bolot'un geri dönüşü
13. Cantay'ın Bolot'u memleketine göndermesi
14. Cantay'ın ölmesi
15. Bayake'nin Ak Möör ile evlenmek istemesi
16. Bayake'nin Ak Möör'ü öldürmesi

Destanın üçüncü benzer metni 1965 yılında S. Zakirov, A. Tokombayeva ve B. Kebekova tarafından Sarıkunan Dıykanbayev'den derlenmiştir. Nazım-nesir karışık olan bu benzer metin nazım kısmı 315 dizedir. Dizelerdeki hece sayısı 8 ile 14 hece arasında değişim göstermektedir. Sarıkunan anlatmasının epizot yapısı şu şekildedir:

1. Möör'ün Cantay'a verilmesi
2. Möör'ün evlendiği haberinin Bolot'a ulaştırılması ve Möör ile Bolot'un vedalaşması
3. Möör ile Cantay'ın Kemin'e dönmeleri
4. Bolot'un Möör'ü görmeye gitmesi
5. Bolot'un Möör tarafından ağırlandı gönderilmesi
6. Cantay'ın eve gelmesi üzerine Bolot'un geri dönmesi
7. Cantay'ın Bolot'u göndermesi
8. Cantay'ın ölümü
9. Bolot'un Möör'ü almaya gelmesi
10. Möör'ün Şabdan tarafından öldürülmesi

Destanın dördüncü benzer metni 1923 yılında Kayum Miftakov tarafından Ömürbek Kudaybergenov ve Sapar Bököçev'den derlenmiştir. Hacim itibariyle oldukça az olan bu destan nazım-nesir karışık olup olaylar nesir şeklinde anlatılmış, kahramanların konuşmaları nazım şeklinde verilmiştir. Nazım kısmı 240 dizedir. Destan hecenin 7'li ölçüsüyle anlatılmıştır. Bu benzer metnin epizot yapısı şu şekildedir:

1. Cantay'ın evlenmek üzere kız aramaya çıkması
2. Canyay'ın Möör'ü görmesi ve âşık olması
3. Cantay'ın Möör'ü dedesinden istemesi
4. Çaresiz kalan Möör'ün Cantay'ı kabul etmesi
5. Möör'ün Cantay'a verildiğinden Bolot'un haberdar edilmesi
6. Möör ve Bolot'un vedalaşmaları
7. Möör ve Cantay'ın evlenip Cantay'ın memleketine dönmeleri
8. Bolot'un Möör'ü görmek üzere Cantay'ın evine gitmesi
9. Bolot'un Möör tarafından ağırlandı gönderilmesi
10. Cantay'ın eve geldiğini duyan Bolot'un geri dönüşü
11. Cantay'ın Bolot'u evlendirip memleketine göndermesi

Destanın beşinci benzer metni 1940 yılında Abdırayim Boronbayev'den A. Çorabayev tarafından derlenmiştir. Oldukça hacimsiz olan bu metin nazım-nesir karışığı şeklindedir. Nazım kısım 203 dizedir. Nesir kısımda olaylar anlatılırken nazım kısımda kahramanların konuşmaları verilmiştir. Dizelerdeki hece sayısı 7 ile 11 arasında değişkenlik göstermektedir. Bu benzer metnin epizot yapısı şu şeklindedir:

1. Cantay'ın Möör'ün memleketine giderek ona talip olduğunu bildirmesi
2. Möör'ün Cantay'la evlenmeyi kabul etmesi ve Bolot'la vedalaşması
3. Möör ile Cantay'ın evlenmeleri ve Cantay'ın Möör'ü Çüy'e götürmesi
4. Bolot'un Möör'ü görmeğe gitmesi
5. Bolot'un Möör tarafından ağırlandı gönderilmesi
6. Bolot'un Cantay'ın adamlarıyla karşılaşp geri dönmesi
7. Bolot'un evlenmesi

Destanın altıncı benzer metni Asılbek Eşmambetov'a aittir. Nazım-nesir karışık olan bu anlatmada nesir kısım daha fazladır. Nazım kısım 219 dizedir. Dizelerde hece sayısı 7 ile 11 arasında değişmektedir. Bu anlatının epizot yapısı şu şeklindedir:

1. Cantay'ın evlenmek istediğini yiğitlerine söylemesi
2. Cantay'ın Ak Möör'ün memleketine gitmesi
3. Canyay'ın Möör'ü görmesi ve âşık olması
4. Cantay'ın Möör'ü dedesinden istemesi
5. Çaresiz kalan Möör'ün Cantay'ı kabul etmesi

6. Möör'ün Cantay'a verildiğinden Bolot'un haberdar edilmesi
7. Möör ve Bolot'un vedalaşmaları
8. Möör ve Cantay'ın evlenip Cantay'ın memleketine dönmeleri
9. Bolot'un Möör'ü görmek üzere Cantay'ın evine gitmesi
10. Bolot'un Möör tarafından ağırlandı gönderilmesi
11. Cantay'ın eve geldiğini duyan Bolot'un geri dönüşü
12. Cantay'ın Bolot'u memleketine göndermesi

Destanın yedinci benzer metni 1958'de Anar Tokombayeva tarafından Baatırbek Coldoşev'den derlenmiştir. Nazım-nesir karışık olan bu benzer metinde nesir kısım çoğunluktadır. Nazım kısım ise 306 dizedir. Dizelerdeki hece sayısı 7 ile 11 arasında değişmektedir. Bu benzer metnin epizot yapısı şu şekildedir:

1. Cantay'ın evlenmek istediğini yiğitlerine söylemesi
2. Cantay'ın Ak Möör'ün memleketine gitmesi
3. Cantay'ın Möör'ü görmesi ve âşık olması
4. Cantay'ın Möör'ü dedesinden istemesi
5. Çaresiz kalan Möör'ün Cantay'ı kabul etmesi
6. Möör'ün Cantay'a verildiğinden Bolot'un haberdar edilmesi
7. Möör ve Bolot'un vedalaşmaları
8. Möör ve Cantay'ın evlenip Cantay'ın memleketine dönmeleri
9. Bolot'un Möör'ü görmek üzere Cantay'ın evine gitmesi
10. Bolot'un Möör tarafından ağırlandı gönderilmesi
11. Cantay'ın eve geldiğini duyan Bolot'un geri dönüşü
12. Cantay'ın Bolot'u memleketine göndermesi

Ak Möör destanı Türkiye Türkçesine ilkin Nerin Köse tarafından benzer metinleriyle birlikte aktarılmıştır, ardından Mustafa Durmuş tarafından bir aktarım yapılmış Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne yüksek lisans tezi olarak sunulmuştur.

22.2. Özet

22.2.1. Metin 1 Kalık Akıyev Anlatımı

Kırgız hanı Cantay Han toy düzenleyip Kazak, Kırgız boylarını çağırarak yetmiş yaşına yaklaştığını, halka çokça hizmet edip nizam getirdiğini hırsızlığı, ahlaksızlığı yasaklayıp

dokuz gün boyunca hiçbir sorun olmadan toy düzenlediğini söyleyip üç kadının üstüne güzelliğinin ününü duyduğu Möör'ü almak istediğini bildirir. Halk isteksiz olsa da Cantay'ın kararlı olduğunu görüp sözünü beğendiklerini söyleyerek Cantay'ı överler. Ağzı laf yapan otuz, kırk kişiyi alıp dünürçülük yap vermezlerse arkadayız deyip Cantay'ı neşelendirirler. Yanına otuz kadar adam alan Cantay, görmeden âşık olduğu namlı güzel Ak Möör'ü istemek üzere Keldibek'in yurdu Sayak'a doğru yola çıkar. Çalgımbay'ı önden haberci olarak gönderir. Çalgımbay Sayak'ın, Son Köl'ün verimli topraklarını görüp hayran kalır. Elçi Çalgımbay beş geçidi geçip Sayakların kahramanı, soylu zengini Keldibek'e giderek Cantay'ın gelişini haber verir. Haberi alan Keldibek altı kanatlı ak çadırı süsleyip altı yere at maması serip çay demletip, kesmek üzere kısrak getirip hazırlanır. Cantay da Çalgımbay'dan haber beklemektedir. Bu sırada bir çocuk görüp ona Ak Möör'ü sorar. Çocuk göl kıyısında bir ak çadırın olduğunu orada altmış kadar allı yeşilli giyinen kızın olduğunu, Ak Möör'ün de aralarında bulunduğunu haber verir. Cantay yanındakilerle göl kıyısına gidip gölde yüzen kızları görür, Cantay güzeller içinden bir güzel görüp aklını yitirerek âşık olur. Adını sorduğunda Ak Möör'ün kendisi olduğunu duyunca aşkı bir kat daha artar. Aklına bir şey getirmeyen Ak Möör yaşı yetmişe dayanan Cantay gibi aksakalı hoşgeldin ata diye karşılayıp yurduna gönderir. Yurda yaklaştıklarında Keldibek'in misafir için diktiği ak çadırları görürler. Cantay ile Keldibek kucaklaşıp konuşur. Beş altı gün misafir olan Cantay sonunda içindekini söyler ve Ak Möör'ü istediğini bildirir. O zaman Keldibek halkıyla konuşur; halkın çoğunluğu Möör'ün Canyay'a verilmesi taraftarıdır. Bir kısmı ise fakir Bolot, Möör'den ayrılacak deyip üzülür. Halk onaylayınca Keldibek Möör'e sorup gönlü varsa kızı sana veririm diye haber gönderir. İki kişinin yanına altı kişi katıp sekiz kişiyi Möör'e aracı gönderir. Bu arada Ak Möör'ün yanındaki kadınlardan biri Cantay'ın Ak Möör'ü istediğini duyup Ak Möör'ü bir ayağı çukurda olan yaşlıyı kabul etmemesi için uyarır. Bu sırada Karatay ve Suranbay Möör'e gelip Cantay'ın isteğini bildirirler. Möör, dedesiyle yaşıt olan Cantay'da gönlü olmadığını bildirse de “Baba evinde erkek seçen kızıdan hayır gelmez, halkın uygun gördüğünü nasıl reddedersin?” diyerek onu iknaya çalışırlar. On iki kişi bir olup Möör'ün aklını Bolot'tan uzaklaştıramazlar. Bunun üzerine Karatay, Cantay'ı reddedip küçümsediği takdirde tüm Sayak halkının başına felaket geleceğini, Cantay'ın halkını yağmalayacağını söyleyince Möör halkının huzuru için çok sevdiği Bolot'tan vazgeçip Cantay'la evlenmeye razı olur. Karatay müjdeyi Cantay'a yetiştirip hediye olarak yürük atı kapar. Haberi alan

Cantay iki adamını bir yöne dört adamını bir yöne gönderip haberi yaymakla görevlendirir. Üzüntüden kahrolan Möör; annesini, kız kardeşini ve yengesini çağırıp Bolot’la olan yeminlerini söyleyip onun gönlünü almak için onunla görüşmek istediğini bildirir. Gece yarısı olunca Bolot’u bulup getirirler. Bolot, altı gelinle haber gönderen Möör’le görüşür. İki sevgili kucaklaşıp dertleşirler. Doksanındaki ihtiyarla zorla evlendirilen Möör, Bolot’a altı geçitli ırmağı geçip kendisini aramaya gelmesini söyler. Onların acıklı vedalaşmasını gören kadınlar gözyaşına boğulur. Bazı kadınlar da evlenmek üzere olan bir kadının sevgiliyle buluşmasının doğru olmadığını söyleyerek Möör’ü uyarır. Tam bu sırada Cantay’ın adamları çadıra gelip Möör ve Bolot’un ağlaşmasını görür. Durumu hemen Cantay’a iletirler. Möör’e âşık olan Cantay bunun dedikodu olduğunu düşünüp üstünde durmaz. Bu arada Möör’ün annesi ve yengesi gelip onu teselli edip kız oyununa başlarlar. Gelinler, kızlar, bekâr delikanlılar oyuna katılır. O zaman Bolot tokmağı eline alıp bir şarkı söyler, oradaki herkes gözyaşına boğulur. Halkın hüznlendiğini gören Ayşabübu hiddetlenip oyunu dağıtır. Ertesi gün Cantay, eşim Möör deyip Möör gibi güzel kızla halkın arasında salınır. Halk ona hürmet edip toyunu kutlar. Bu sırada Bolot aklını kaybedecek gibi olur. Bolot’un babası güç yetirip Möör’ü alamadığına üzülmeye çalışır. Böylece aradan on iki ay geçer; Bolot, Möör’e verdiği sözü hatırlayıp atına binerek onu görmek için yola çıkar. Kederlenen Bolot atına seslenip “Canavarım Kök Kaşka, külüklüğün bir başka, tulparlığın ortada boz at olup uçuver.” diyerek aceleyle yol alır. Yolda bir çoban görüp Cantay’ın köyünü öğrenir. O yöne giderken yanından iki atlı geçer. Bolot bunların konuşmalarını dinleyip Cantay’ın köyden ayrılarak Kaşgar’a toplantıya gittiğini öğrenince rahatlayıp doğruca Möör’ün yanına gider. İki sevgili buluşup hasret giderirler. Yaşlı Cantay’ın yokluğunu fırsat bilen Bolot, Ak Möör’de üç gün kalır. Cantay’ın geleceği gün yaklaşınca Möör bir daha gelme deyip Bolot’u gönderir. Bolot o gün dağa yönelip orada yatar, sadık atı uykudaki sahibini uyandırdığında Bolot, karşıdan yaşlı bir adamın geldiğini görür. Koşup kimliğini sorduğunda Cantay’ın da haberini alır. On gün toplantıda kalıp on ikincisi gün evine döndüğünü öğrenince Möör’ü son bir kez daha görme ihtimalinin kalmadığını düşünse de her şeyi göze alıp ihtiyarla birlikte Cantay’ın evine gelir. Cantay’la görüşüp Möör’ün yeğeni olduğunu söyleyince Cantay, Bolot’tan kız oyunundaki türküsünü söylemesini ister. Bunun üzerine Bolot, Möör’e olan aşkını türküyle anlatır. Cantay buna hiddetlense de araya Möör girince yumuşayıp karşıma çıkacak kadar yürekli

yiğitmiş deyip ödüllendirip geri gönderir. Cantay, Möör'le evlendikten dokuz yıl sonra seksen bir yaşında hastalanır ve ölür. Kadınlar, kızlar gelip Möör'ün başına karalar örtüp ağıt yakarak beş parmağıyla yüzünü yolmasını söylerler. Ak Möör, ağıt yakmayınca onu ayıplarlar. Yirmi altı yaşındaki Möör çaresiz ağıt yakar, bir yıl karalara bürünüp gezer. Bir yıl dolunca kocakarılar toplanıp Kırgızların geleneğidir deyip başındaki karayı çekip ak örtü örterler, kara örtüyü yağlayıp ateşe atarlar. Altı gün sonra Bayake haberci gönderip Ak Möör'ü almak istediğini bildirir. Geleneğe göre ağabeyinin eşini almanın hakkı olduğunu söyler. Karboz'un yanına dört kişi katıp haber gönderir. Karboz, Bayeke'nin isteğini Möör'e iletince, Bolot'tan başkasıyla evlenmemekte kararlı olan Möör Bayeke'yi reddeder ve Bolot'a olan aşkını itiraf eder. Möör'ün kendini kabul etmediğini duyan Bayake dört kişiyle gelip, onu kalbinden bıçaklayıp bırakır, gider. Tam bu sırada Bolot gelip Möör'ün halini görür. Canı çıkmak üzere olan Möör, Bolot'a elveda deyip can verir. Dertli Bolot yazgısına katlanıp bakakalır.

Kalık Akiev'e ait epizot yapısı aynı olan ancak içerik olarak daha ayrıntılı bir anlatımın içeriği de şu şekildedir:

Kırgız milletinin yöneticisi, Sarbağış denen yerin hanı kudretli Karabek'tir. Karabek halkını adaletle yöneten güçlü bir handır, onun oğlu Atake de babası gibi yiğit olup Kaşgar ve Hokan'a kudretini gösterir. Onun oğlu Er Cantay, aslan gibi yiğit olup zenginliği ile nam salar. Bugu ile Sarbağış onun kudreti karşısında diz çöker. Kemin ve Çüy'de üç hanımını üç ak eve yerleştiren Cantay, beş altı yere saray yaptırır. Maamıt, Şabdan, Tölö adında üç oğlu vardır. Saltanatlı Er Cantay gelen giden misafir için bin ev diktirir. Bir gün ihtişamlı bir toy düzenleyip her eve on beş konuğu yerleştirir. Masraftan kaçınmayarak yiyeceği bol yaptırır. Türlü eğlenceler düzenletip, dokuz tepsiye ikram koydurup dağıttırır. Aytike ve Muzooke adlı ırçaları getirip şarkı söyletir. Bir leğene kül, tütün ve şeker doldurup içine cambı attırır. Tütünün acısına dayanıp bu karışımın içinden diliyle altın cambıyı alana dokuz altın cambı ödül vardır. Boca adlı bir fakir yiğit tüm zorluğa rağmen ödülü düşleyip cambıyı diliyle çekip alır. Arkasından ip çekme yarışı yapılır. Arkasından iki pehlivan güreşe tutuşur. Pehlivanlardan biri Hz. Ali gibi heybetli, dokuz dağ keçisinin derisinden şalvarı olan, elleri Er Koşoy gibi güçlü bir yiğittir. Ayağındaki sarı deri şalvarı iki kadın üç gelin birleşip dikmişlerdir. Boğa gibi iki dev pehlivan birbirine koyulur. Bunun ardından at güreşi başlar, Kögala gibi ağırlığı olan görkemli at Kökkaşka ile Karager meydana çıkar. Üç gün yol gitse yorulmayan atlar yarışırılıp eğlence yapılır. Bukar adlı yiğit at üstünde Karpıkbag'ı yenip at güreşini

kazanır. Güreş bitince cirit atışmaya başlarlar. Bukar, Karager atına biner, Karpıkbay ise öncekinden daha iyi bir ata binip cirit için meydana çıkar. İkisi altışardan on iki ciridi eline alıp yarışa başlar. Bu sefer Karpıkbay, Bukar'ı yenip itibarını geri alır. Onun peşinden deve çektirmeye başlarlar. On iki hakem bu oyunu yönetir. Bin koyun, on deve, yüz yılki bu törende ödül olarak dağıtılır. Böylece ihtişamlı bir toy yapan Cantay, dokuz günlük toyun sonunda halkına seslenip yaşlılık çağında iyice karıyan üç hatunun üstüne güzelliğini duyup âşık olduğu Möör'ü almak istediğini bildirir. Arpa ve Soñköl arasındaki Narın'da oturan Sayak halkının güzeli Ak Möör'ü almasının uygun olup olmadığını halkına danışır. Cantay'ı böyle istekli gören halk ona övgüler yağdırıp bu fikrini uygun bulur. Süyümbey ve Suranbay, Cantay'a akıl verip bahar geldiğinde halk göç edeceği vakit otuz kişiyle Möör'ün yurdu Soñ-Köl'e varmasını söylerler. Cantay, yaşlansa da ihtişamlı bir alptır, sözü etkilidir. Süyümbay, Suranbay, Korbaz, Barambay, Kulambay, Camokçu Kocek, Osman gibi akıllı söz ustası ve yiğit kişiler toplanıp otuz kişi birleşir. Tecrübeli yaşlısı, söz bilen ustası, şakacı mizahçısı, güçlü yiğit genci hep toplanıp hazır olur. Ak Möör'ün aşkıyla yanan Er Cantay, otuz yiğidi alıp yola çıkar. Tam baharın geldiği vakittir, yaylalar yemyeşil türlü çiçek, sarı ala bataklık, hızlı akan nehirler gönle huzur verir. Arada mola verip kuzu kesip eğlence düzenleyerek yollarına devam ederler. Bu arada Cantay, Möör'ün dedesi Keldibek'e Çalgımbay'ı gönderip geldiğini haber verir. Aracı olan Çalgımbay Ala-Too'nun yamacındaki köyleri geçip Sayak halkının Çora boyundan Keldibek'e ulaşarak Cantay'ın geldiğini haber verir. Keldibek, Cantay'dan dört yaş büyük olup önceden beri ikisi arkadaştır. Keldibek, Cantay'ın geldiğini duyunca altı ak adağı hazırlatıp, altı yere at bağlamak için kazık çaktırıp, kara çaydan kaynatıp hazırlığa başlar. Bu arada Er Cantay da giderek yaklaşmaktadır. Bir anda karşısında tosuna binmiş baştan ayağa ıslanmış ağlayan bir çocuk görür. Bu çocuğu içinde Möör'ünde olduğu altmışa yakın kızıl, yeşil giyimli gelin-kız dere kenarında eğlence olsun diye ıslatmıştır. Ağlayan çocuğu gören Cantay, ona yaklaşıp Akmöör'ü sorar, zaten sinirli olan çocuk dere kenarındaki kızları haber verip, Möör'ün orada dikilen ak evde olduğunu söyler. Bu sırada kızlar üstlerini çıkarıp suya girmiştir. Kızlar, Cantay ve yiğitlerini görünce aceleyle giyinmeye çalışırlar. İçlerinden bir güzel elbiselerine yetişemeyip suyun içinde gizlenir. Cantay'ın bu dünya güzeli kızı görünce aklı başından gider. Kızla şakalaşıp sudan çıkmasını söyler. O zaman Möör, dedesi yaşındaki Cantay'a yaşlıya hürmetten çıkmıyordum deyip şakayı daha fazla kaldıramayıp sudan çıkıverir. Gök ipek kadife gömleğini giyip süslemelerini

takınır, vakur bir şekilde gelip Cantay ve yiğitlerine kim olduklarını sorar. Bunun üzerine Suranbay öne atılıp Er Cantay'ı överek tanıtır. Cantay, dayanamayıp kızın kimliğini sorar. Ak Möör, Narın'da oturan Sayak halkının Çora boyundan olduğunu, dedesinin Keldibek, babasının ise Adılbay olduğunu söyleyip kendini tanıtır. Aktalaa, Kurtka, Dörbökün denen yerlerde halkının yaşadığını anlatır. Adılbay'ın tek evladı olduğunu bildirip adını söyler. Misafir olarak gelen Cantay'ın kendisi için geldiğini anlamayıp onu dedesi Keldibek'e gönderir. Möör'ün şanına âşık olan Cantay, kendisini görünce zamanının Ayçürök'ü bu güzele iyice gönlünü kaptırır. Güzelliği bir başka, akli bir başka Möör'ü almaya ahdeder. Doğruca Keldibek'e varıp konuk olur. Kendisini beş altı gündür bekleyen Keldibek her türlü hazırlığı tamamlamıştır. Cantay'ı en iyi şekilde ağırlar, o zaman Er Cantay, içindeki sırrı açıp at yaşlansa pehlivan, er yaşlansa kabadayı olur deyip Möör'e talip olduğunu bildirir. Möör yerine on kız verseler kabul etmem, Möör'ü vermezsen kötü olur deyip sırrını açınca Keldibek halkıma danışayım deyip Cantay'ı rahatlatır. Keldibek, durumu halka açtığında, Cantay'ın gücünden korkanlar Möör'ü ona vermeyi kabul eder, yaşlı Canyon'ı Möör'e denk görmeyenler Möör'ün sevgilisi Bolot'u düşünüp vermeyelim derler. Sonunda Möör'ü Cantay'a verelim diyenler kazanır. Bunun üzerine Keldibek bir de Möör'e sorup onu ikna edelim diyerek Möör'e beş altı adam gönderir. Keldibek, Karatay'ı çağırıp şanı Cıldız ile Kunduz'a ulaşan Cantay'ı överek Möör'ü ikna etmesini söyler. Sekiz kişi atlanıp Möör'e gider. Möör'ün güzelliğini gören yiğitler aklını kaybeder. Karatay ile Suranbay baş olup nehir kenarındaki Möör'e giderler. Möör, kızları toplayıp comokçuyu ortaya alıp eğlence düzenlemektedir. Bu arada Er Cantay'ın Möör için geldiği dedikodusu yayılmıştır. Dedikoduyu duyan yengelerden biri Möör'e gelip 70 yaşındaki Cantay gibi bir yaşlıyla evlenmeyi kabul etmemesini öğütler. Tam bu sırada sekiz aracı gelip durumu Möör'e anlatarak onun Cantay'ı kabul etmesi için iknaya çalışırlar. On yedi yaşındaki güzel Möör, yetmişlik ihtiyarın kendisine talip olduğun duyunca, kendisini acındırmaya çalışsa da okun yaydan çıktığını anlar. Cantay'a varmazsa halkının helak edileceğini anlayıp istemese de rıza gösterir. Bir kızın er seçme hakkının olmadığını iyi bildiğinden çaresiz kabul eder. Kalbi Bolot'ta olsa da halkının selametini düşünür. Möör'ü ikna eden aracılar sevinçle gelip müjdeyi Cantay'a verirler. Cantay Kula yorgasını kulak müjdesi olarak Karatay'a verir. Sevinçten çıldıran Cantay, Suranbay ile Karboz'u Atbaşı ve Narın'a gönderip yurduna evlilik haberini duyurur. Diğer adamlarını da dört bir yana salıp düğün haberini iletir. Halkın hepsi Cantay için birlik olup üç yüz yılki bin koyunu

hediye olarak gönderir. Bu arada Möör; abla, kız kardeş yengelerini çağırıp içindeki acıyı paylaşır, beş gündür ortada gözükmeyen Bolot'u çağırıp sözleştiği bu yiğitle vedalaşmak ister. Bir kişinin haberci olmasını söyler. Busurman bu teklifi kabul edip çift at ile Kurtka'ya yönelerek yatsı vakti yılık güden Bolot'u alıp gelir. Bolot'un geldiğini duyan Möör, altı gelin gönderip onu gizlice çadırına alır. Bolot'u gören Möör, gözyaşlarına boğulur. Bolot'un babası cimri olduğu için mal verip Möör'ü istememiştir. Möör, malını sakınan Bolot'a sitem edip doksanında ihtiyara yar olacağını söyleyerek onunla vedalaşır. “Ak ipekli gömlek, boz ipekli gömlek üstümde boştur, ihtiyarla geçecek ömür gözümde yoktur.” deyip feryat ederek Bolot'la vedalaşır. Kahırlanan Bolot, duydukları karşısında çaresiz kalıp, üzüntüden kendini kaybeder. Möör'ünden ayrıldım deyip feryat eder. Orada bulunan yaşlı kadınlar ak saçlarını sallayıp hıçkırarak ağlar. Bolot, bir sene sonra geleceğini vaadedip Möör'den güçlkle ayrılır. Oradaki kadınlar, halktan utanmadan evli bir kadınla bir gencin buluşmasını hoş karşılamazlar, iki genci ayırmak için bir kadın gelip bağırır. O sırada Cantay'ın adamları gelip durumu görüp hiddetlenerek Cantay'a giderler. Möör ile Bolot'un buluşmasını Cantay'a anlatırlar. Möör'e iyice kapılan Cantay bu durumu görmezden gelip adamlarını yatıştırır. Bu sırada Möör'ün annesi kızına gelip Cantay gibi bir kocaya iyi eş olması için öğüt verir. Yengeler, gelini kızını toplayıp boz oğlanları yanlarına alıp kız oyunu için köyün dışına giderler. O zaman kör Bolot eline tokmağı alıp, gözünden kara yaş döküp kederli türkü söyler. Oradaki herkes Bolot'un türküsünden etkilenip ağlar. O zaman Ayşa Bübü sinirlenip herkesi ağlatan oyunu dağıtır. Ak Möör, o geceyi uykusuz geçirir. Ertesi günü Keldibek Möör'e şökülösünü giydirip, akbaşlığını taktırıp, Er Cantay'ın yanına katarak onları yolcu eder. Cantay, çolpan yıldızı gibi olan Ak Möör'ü alıp halkına ulaştığında tüm halk Möör'e hayran olur. Bu arada Möör'ünü kaptıran Bolot aklını yitirecek gibi olur. Sararıp hastalanır, babası ne kadar kız gösterse de hiç birini kabul etmez. Möör gideli on iki ay olunca Bolot, boz akıtmalı atına binip Tüz-aşuu, Tölök, Kilemçe denen yerleri aşip Möör'e yönelir. Durmadan gidip Toguz-Toro'yu aşip Makmal'a ulaşır. Akıntısı güçlü nehri atı ile geçip Dörbökün ile Terek'e varır. Yolda atıyla dertleşip, Möör'e olan aşkı ve özlemine anlatır. Kökkaşka atı gece gündüz gidip yorulmayan bir attır. Bolot'u rüzgâr gibi uçurup Möör'e götürmektedir. Bu sıra Bolot, iki adamla karşılaşır, bu adamlardan Cantay'ın Almatı'ya toya gittiğini öğrenir. Haberi duyup sevinerek doğruca Möör'e gider. Möör, akrabam diye tanıtip onu ağırlar, iki genç kavuşup kucaklaşarak ağlaşır. Cantay'ın yokluğunu fırsat bilen Bolot üç gün Ak

Möör'le kalır. Üç günün sonunda Ak Möör, Cantay'ın geleceği gündür deyip Bolot'u yolcu eder. Bolot üzüntüyle dönerken nehrin kenarında mola verir, burada uyuya kalır. Güneş batmaya yakın Bolot uyanır, yola çıkmakla Möör'e dönmek arasında kalıp düşünürken bir atlıya rastlar. Atlıdan Er Cantay'ın on günlük toplantıdan sonra on iki gün yol alıp evine ulaştığını öğrenir. Cantay'ın karşısına çıkmaya niyetlenen Bolot geri döner, doğruca Cantay'ın evine gider. Cantay'a kendini tanıtır Möör'ün eski sevgilisi olduğunu bildirir. Cantay, bunu duyunca kılıcına davransa da Möör akıllı davranıp onun gönlünü yumuşatır. O zaman Cantay, Bolot'u yanına çağırıp kız oyununda söylediği türküyü söylemesini ister. Bolot, kederli türküyü değiştirmeden söyleyip Cantay'a dönerek Möör'den ayrılmanın acısını anlatır. “Kız iken sardığım nişanım Möör'ümü aldın.” deyip ak ipek, gök gömlek giyen güzel Möör'ü alıp gitmek istediğini söyler. Ahirette boz eşek gibi kulağına yapışıp binerim, hakkımı senden alırım diyerek Cantay'a meydan okur. Cantay, Bolot'un yiğitliğini beğenip ona iltifat edip birçok mal vererek Möör gibi bir kız bulup al deyip yolcu eder. Cantay, Möör'le evlendikten sonra dokuz yıl geçince seksen bir yaşına ulaşır. Er Cantay yaşlılığa teslim olup güçten düşer, hastalanıp yatar. Oğulları Maamıt, Tölö ve Şabdan molla getirip Kur'an okutur. Cantay, Ak Möör'e vasiyet verip canını teslim eder. İçinden gelmese de kadınların zorlamasıyla Ak Möör beş tırnağıyla iki yüzünü yolup yas tutar. At başı, Narın, Işık-Köl, Koçkar, Cumgal, Sarbagıç, Sayak tüm Kırgızlar toplanıp Cantay'ın cenazesini kaldırır. Halk üzümlü ağlar, ırçılar ağıt yakıp söyler. Kadınlar toplanıp Möör'ün başına kara örtüp ağıt yakması için onu zorlarlar. Yirmi altı yaşında dul kalan Möör, dokuz deve doksan at kesip yedi gün konuk ağırlar. Beylere vermek için dokuz yılkı, dokuz inek, dokuz kunduz, dokuz koyun hazırlar. Yoksula dula sadaka verir. Her derebeyine dört dokuz sadaka verip dağıtır. On iki ay dul kalıp bekler. Bu arada Cantay'ın oğlu Şabdan halkına danışıp aş vermek için ak ev diktirir. Hayvanların semizinden kesip halkı davet eder. Yaşlı kadınlar gelip Möör'ün başındaki karayı alıp şans getirsin diye ak örtü örterler. Kara örtüyü yağlayıp ateşe atarlar. O zaman kadar yasta olan Möör, insan yüzü görmemiş çaresizlikten sararıp solmuştur. Aştan altı gün sonra Cantay'ın kardeşi Bayake aracı gönderip Ak Möör'e talip olduğunu bildirir. Geleneğe göre ağabeyinden kalanı kardeşi almaktadır. Bayake, Karboz'u ve üç dört kişiyi aracı yapıp niyetini Möör'e iletğinde, Möör dört kadının üstüne kuma olarak gitmeyeceğini söyleyip ağlamaya başlar. Keşke Bolot'um gelse deyip feryat eder. Möör'ün diklendiğini duyan Bayake, çadırdan içeri girip Möör'ü yakalatıp hançerini kalbine saplar. Möör'ü öldürüp

adamlarıyla çadırdan çıkınca, Bolot yetişip gelir, cansız Möör'ü kucaklayıp kanlı gözyaşını döker. Möör güzel içindeki ukdeyle dünyasından geçer.

22.2.2. Metin 2 Asılbek Eşmambetov Anlatımı

Eski zamanlarda Sarbagış kabilesinden Karabek'in oğlu Cantay adlı han vardır. Altmış üç, altmış beş yaşına gelince hükmü her yere geçen Cantay toy düzenleyip on üç, on dört yaşlarında bir kızla evlenmeyi arzuladığını duyurur. O zaman toya katılanlardan biri Ak-Taala denilen yerdeki Adılbek'in kızı Ak Möör'ü haber verir. Bunun üzerine Cantay beş-altı yiğitle birlikte yola çıkar. Yolda üstü başı ıslanmış ağlayan bir çocuk görürler, derdini sorsalar da öğrenemeyip ilerler. Bir göle rastlayıp gölde yıkanan zenginlerin gelinlerini ve kızlarını görürler. O zaman az önceki çocuğun kızlar tarafından ıslatıldığı için ağladığını anırlar. Cantay ve beş yiğidi gören kızlar telaşa sudan çıkıp giyinmeye çalışır. Bu sırada ak yüzlü, kara gözlü, kara saçlı gösterişli bir kız gelip onlara kızar. Kızın kimliğini sorup Ak Möör olduğunu öğrenirler. Cantay'ı tanıttıklarında kız onları misafir zannedip on evin sonundaki büyük evine gönderir. Kendisi de dedesi Keldibek'in evine gider. Cantay, Adıl'ın babasının çocukluk arkadaşıdır. Adıl, iki üç gün Cantay'ı misafir ettikten sonra geliş nedenlerini sorduğunda kızını istemeye geldiğini söyleyince Ak Möör'e soralım eğer kabul ederse götür, etmezse bu işten vazgeç der. Cantay kabul edince Ak Möör'e elçi gönderip fikrini sorarlar. Kahırlanan Ak Möör bu teklifi kabul etmek istemese de yiğitliği ve boyun eğdiriciliği dört bir yana duyulan Cantay'ın halkına zulmedeceğini bildiği için çaresiz kabul ettiğini bildirir. Yiğitler Cantay'a gidip müjdeyi verirler. Cantay adam gönderip beylerine haber salıp kırk kısağı teslim ederek toyu başlatır. Möör, Cantay'la evlenmekten başka çare kalmadığını anlayınca sevgilisi Bolot'u düşünür. Bolot, Möör'ün dayısının oğludur ve Möör'ü alma umuduyla Adıl'ın koyunlarını gütmektedir. İki genç çocukluktan birbirlerini sevmişler, kendi aralarında evlenmek için ant içmişlerdir. Möör toy başlayınca yengesini çağırıp Bolot'u çağırmasını söyler. Niyeti gitmeden önce son kez sevdiğiyle vedalaşmaktır. Yenge gidip Bolot'a haber eder. Bolot sürüyü bırakıp Möör'e gider. İki genç sarılıp dertleşirler. Möör, önceden beri dünür olup da kendisini almayan Bolot'a olan kırgınlığını anlatır. Kahrolan Bolot, Möör'e veda etmek zorunda kalır. İki genç türkülerle atışarak birbirlerine olan sevgilerini anlatır. Bu sırada Bolot, Cantay beni burada görse ikimizi de öldürür diye düşünüp acele etse de onların söylediği türkülerini Cantay'a haber verirler. Möör'e âşık olan Cantay Möör'ün

kötü bir kız olmadığını söyleyip olayı kapatır. Möör'ü Cantay alıp gidince Bolot kalır. Aradan bir yıl geçince Bolot, Möör'ü hatırlayıp onu ne pahasına olursa olsun görmeye karar verir. Atına binip yola çıkan Bolot, Möör'ün boz üyünü bulur. Cantay içerdedir deyip selam verip girse de selamı alan olmaz, bakar ki Möör bir kadınla konuşmaktadır. İki genç birbirini görünce sarılıp kucaklaşır. Bolot, Cantay'ın on beş gün sonra gelirim deyip bir toya gittiğini öğrenince üç gün Möör'le kalır. Üçüncü günün sonunda Möör onu gönderir. Möör'den ayrılan Bolot üç gün üç gece vadide dolaşır geri Möör'e gider. Bakar ki Cantay eve dönmüştür, düşünüp içeri girer. Kendisinin Möör'ün sevgilisi olduğunu söyleyince Cantay hiddetlenir ama akıllı Möör geçmiş olaydan dolayı hiddetleniyorsun deyip onu küçümseyince Bolot'a iyi davranır. Möör'ün toyunda çadıra gelip söylediği türküyü söylemesini ister. O zaman Bolot, Möör'e olan aşkını, Cantay'ın kendilerini nasıl ayırdığını anlatıp bir gece Möör'le geçirmesine izin vermezse ahirette kendisini boz eşek yapıp bineceğini söyleyip Cantay'a meydan okur. Delikanlının gözü kararlılığından korkan Cantay, beni yalnızken öldürüp Ak Möör'ü alıp gider diye düşünüp Bolot'un isteğini kabul eder. Bolot'u bir gece evinde ağırlayıp ertesi gün ahali duymadan sırtına cepken giydirip atına bindirerek yolcu eder.

22.2.3. Metin 3 Coldaşev Baatırbek Anlatımı

Sarbagış memkeletinin altmış yaşını geçkin hanı Cantay, Çağır ülkesindeki Möörkan adlı güzelin namını duyup ona âşık olur. Kırk yiğidini alıp Çağır'a doğru yola çıkar. Yolda bir grup kız ve gelinin salıncak binip eğlendiğini görürler. Han Cantay bir yiğidini gönderip oradaki kızları sordurur, Möör'ün kızların arasında olup olmadığını öğrenmek ister. Yiğit, kızlara gidip Möör aranızda mı diye sorunca Möör yengesi Kelinçek'i öne çıkarıp cevap verir. Yenge meydan çıkıp "Ardındaki saçımı altı tane toplamıyor Möörkan, ensesindeki saçımı yedi tane örmüyor Möörkan kimseyle evlenmiyor" diye cevap verir. Yiğit de benim beyimin Möör'ü almaya niyeti var deyince yenge beyini getir görelim Möör'e denk mi der. Yaşlı beyi nasıl göstereceğim diye hüznlenen yiğit, Cantay'a gelip durumu anlatır. Cantay, uygun olur deyip kırk yiğidiyle kızların yanına yönelince bir yiğit önden gidip Möör'ü uyarır. Cantay'a yaşlı deyip küçümsememesini aksi takdirde kendisinin ve halkının ceza göreceğini bildirir. Kızlar bunu duyunca, kızların içinde bir dudağı yerde bir dudağı gökte yaşlıca bir kız olan Sarıkız, ona cevabını ben vereyim deyip öne atılır. Cantay'ın ihtiyarlığını yüzüne vurup Ak Möör'ün küçücük bir kız olduğunu söyleyerek onunla alay edince Möör, halkının akıbetini düşünerek Cantay'a seslenip "Sen benim büyükbabamla yaşısın ben

senin torunun gibiyim şanıma yedirip alırsan al, yeni açan gülü soldurursan soldur.” diyerek cevap verir. Bunun üzerine Sarıkız sinirlenip Cantay’a olan hakaretini sürdürünce Cantay kızlarla oyalanmaktan vazgeçip Möör’ün köyüne yönelir. Cantay Möör’ü dedesinden isteyince dedesi Möör’e soralım deyip elçi gönderir. Möör, Cantay’la evlenmekten başka çaresi olmadığını görünce altmış yorga at, altmış deve yükü altın, altı bin kadar kısarak, yetmiş yorga, yetmiş deve yükü altın, yedi bin kadar at ister. Çocuklu halayık ve cariye de ekleyip kalını keser. Yiğitler haberi Cantay’a ilettiklerinde teklifi kabul eden Cantay toyu başlatır. Cantay’ın hükmettiği topraklar otuz iki nahiyedir, Möör’ün şehri ise bir muhtarlıktır. Cantay sonunda kapısında köpeği bile olmayan fakirlere yüzer at verir. Möörkan’ın toyu başladığında, kendisine daha önce dünür gelen Bolot’u çağırır. Haberi alan Bolot güttüğü atları bırakıp Kök Kaşka atına binip Möör’e ulaşır. Möör, kendisine ağlayarak gelen Bolot’a çıkışır. Bolot’un babası zengin olmasına rağmen cimridir, bu sebeple kalını verip Möör’ü oğluna almamıştır. Möör de malına kıyamayıp kendisini almayan Bolot’a sitem eder. O zaman Bolot “Ağlamaktan bir şey çıkmaz iki çift lafımı içimde saklayıp kırlara gideyim, yarın Cantay Han Möör’ü götürürken önlerine çıkıp vedalaşırım.” deyip yola koyulur. Ertesi gün Ak Möör kızlarla, gelinlerle vedalaşır. Halkının, ana babasının kendisini işe yaramaz bir ihtiyara verdiğini söyleyip yakınır. Bunu duyan anası kızıyla konuşup onu teskin eder. O zaman Ak Möör, yaşlı da olsa güvey çadırına gitmeden olmaz deyip yanına kopuz çalan kızları, gelinleri alıp gider ama ihtiyar Cantay çadırın içinde uyumaktadır. Cantay’ın horultusu atları ürkütür, kızlar korkup geri çekilince Möör öne atılıp Cantay’ı uyandırır. Bir müddet kopuz çalıp güveyin gönlünü hoş ederler. Ertesi gün Cantay, Möörkan’ı alıp yola çıkınca yolda Bolot, Möör’ün yanına gelip türkü söyleyerek onunla vedalaşır. Kör birinin karısı Möör’e bir şeyler söylediğini gören Cantay sinirlenip Bolot’u uzaklaştırırsa da Bolot bir yolunu bulup Cantay’ın karşısına dikilerek ona meydan okur. Möör’ün gidişinden üç gün sonra Bolot peşine düşüp onun evine gider, Cantay evde yoktur. Bunu fırsat bilen Bolot üç gün Möör’le kalır. Üçüncü gün Möör onu gönderir. Bolot bir hayli ilerledikten sonra at çobanları enişteni gördün mü deseler ben ne derim deyip geri Möör’ün evine gelir. Bu sırada Cantay da eve dönmüştür. Bolot’u gören Cantay hiddetlenip onu öldürmek ister ama Möör engel olur. O zaman Cantay, Bolot’tan göç gelirken söylediği türküyü söylemesini ister. Bolot, Möör’e olan aşkını türküyle anlatınca Cantay’ın içi acıyıp yiğitlerini çağırarak Bolot’a bütün hanelerden at toplayıp vermelerini bu atlarla Möör gibi güzel bir kız almasını

söyler. Eniştesine nazının geçtiğini anlayan Bolot, mal istemediğini, Möör'le bir gece kalmasına izin vermesini söyler. O zaman Cantay, Möör'e tepedeki evde bir gece Bolot'la kalıp ertesi gün onu kimse görmeden göndermesini söyler. Möör, Bolot'la bir gece kalır. Ertesi gün Bolot, kırk yiğidin halktan topladığı atları alıp gider.

22.2.4. Metin 4 Ömürbek Kудaybergenov-Saparbay Bököçev Anlatımı

Yaşlı Cantay altmış beşinde evlenmek için kız ararken ırmakta yıkanan kızlar görüp Möör adlı güzele âşık olur. Möör'ün güzelliği ülkeye yayılmıştır. Bu güzeli görünce onunla evlenmeyi düşünen Cantay bir yiğidini kıza haberci olarak gönderir. Yiğit gelip kızların içinde saçını altılı toplamayıp dünür beğenmeyen, saçını yedili örmeyip oğlana varmayan Möör'ü sorup onunla evlenmek isteyen beyinden haber verir. O zaman Möör, beyini getir görelim Möör'ün dengi mi diye yanıt verir. Beyinin yetmişine yaklaşmış bir ihtiyar olduğunu söyler, Cantay'ı çağırıp kızla görüştürür. Ak Möör, yaşlıyı görünce ben senin torunun yaşıtım vicdanın elverirse beni al deyip susar. Cantay kızlarla konuşup durmak olmaz deyip Ak Möör'ün yurduna yönelir. Möör'ün evine varıp ailesi ve halkıyla konuşarak kızını ister. Zengin ve güçlü bir han olan Cantay'dan korktukları için kızını verirler. O zaman Cantay iki kısrak kesip toyu başlatır. Kalın miktarını Möör kendi belirlesin diyerek bir adam gönderir. Möör, çaresiz Cantay'la evleneceğini anlayıp üç yüz at, kızıl kuyruklu nar, altmış kısrak, çift örgüçlü deve ister. Bunu duyan Cantay istenenleri az bulup bir gün içinde getirip vererek orada güvey olur. Köyden yengeleri toplayıp Möör'ü önlerine katıp Cantay'ın yanına götürürler. Cantay ise yaşlılığın verdiği yorgunlukla uyuyakalmıştır. Möör, Cantay'ı uyandırıp dizine oturur, böylece otuz günlük eğlence başlar. Kırk gün de toy yapan Cantay, Möör'ü götürmeye karar verir. Bu sırada Möör, âşığı Bolot'a bir mektup yazıp gönderir. Mektupta kendisini yaşlı Cantay'a verdiklerini ağlayarak gideceğini belirtir. Bolot ise o sırada Möör'ü sayıklayarak at gütmektedir. Mektubu alınca hemen boz alaca atına binip obaya gelir. Kalabalık bir toy görür, Möör'ün toyu olduğunu anlayarak Möör'ü elden kaçırdığını türküyle söyler. Doğruca Möör'e gider. Möör, şimdiye kadar kalın verip kendisini yar olarak almayan Bolot'a sitem ederek hoşçakal der. Bolot da yürek yangısını türküyle söyler. Böylece iki genç vedalaşır. Möör'ün gidişinin yedinci günü Bolot Kök Ala atına binip Cantay'ın evine gider. Cantay evde yoktur, bunu fırsat bilerek üç gün orada yatar. Üçüncü gün Möör onu gönderir. Bolot bir günlük yere gidip yatar. Orada ağlayıp dururken av yapmakta olan Cantay'ın karşısına çıkar. Cantay nereye gidiyorsun diye

sorduğunda Bolot sizin eve deyince Cantay onu beraberinde eve götürür. Bolot atından inip Cantay'dan önce eve girince hiddetlenen Cantay onu öldürmek için kılıcını çeker. Möör onu engeller. Cantay, Möör'ü getirirken aşkını ve ayrılık acısını anlatan türküyü söyleyen genci tanır ve o türküyü bir daha söylemesini ister. Bolot, Möör'e olan aşkını anlatıp Möör'ü geri isteyince Cantay sinirlenir ama Bolot sözüm bitmedi diyerek onu durdurur. Ahirette iki elim yakanda olacak deyince yaşlı Cantay şunun duasını alayım deyip ona bir at ve bir avcı kuş bulup bir de kız alıverir. Böylece Bolot'u yurduna gönderir.

22.2.5. Metin 5 Dıykanbayev Sarıkunan Anlatımı

Cantay, Möör'ü alıp evlenir ancak Möör yeğeni Bolot'la kendi aralarında sözlüdür. Cantay, kendisini zorla alınca Möör, Bolot'a haber gönderip durumu anlatır. At güden Bolot, Möör'e olan aşkını türküyle anlatıp durmaktadır. Tam bu sırada bir çocuk gelip ona Möör'ün öldüğünü söyler. Bolot inanmayınca çocuk, Möör'ü Cantay'ın alıp gitmek üzere olduğunu bunun ölümden beter olduğunu söyler. Söylediği sözün doğruluğunu ispatlamak için Möör'ün gönderdiği mendili verir. O zaman çocuğun söylediklerinin gerçek olduğunu anlayan Bolot, acıklı türküler söyleyerek akşam vakti yurda gelir. Möör, beş yengesine, Bolot'u aranızda gizleyip getirin deyip gönderir. Beş yenge gizlice Bolot'u getirip Möör'le buluşturur. İçi yanan iki genç kucaklaşıp ağlaşır. Möör, Bolot'a altı yıl yolunu gözlerim deyince Bolot'un kör gözünden yaşlar akar. Şimdiye kadar malını mülkünü, tepede duran bin atını ortaya koyup Möör'ü almadığı için içi yanar. İki genç vedalaşıp ayrılırlar. Cantay, Möör'ü alıp gider. Altı yıl sonra Bolot, Möör'den haber almak için Cantay'a gider. Cantay evde yoktur, bunu fırsat bilen Bolot beş gün Ak Möör'le kalır. Altıncı gün yola çıkar, epey yol alıp yorulup bir yerde yatar. Uyandığında akşam olmak üzeredir, akıllı şaşan Bolot ne yapacağını bilemediği bir sırada sırtında heybeyle gelen bir adama rastlar. Bu adamdan Cantay'ın geldiğini öğrenince Cantay'la Möör'ü yan yana görüp gideyim deyip Cantay'ın evine gider. Möör'ün yeğeniyim diye kendini tanıntınca Cantay, Möör'ü götürürken söylediği türküyü yine söylemesini ister. Bunun üzerine Bolot, Möör'e olan aşkını türküyle anlatıp Möör'ü geri ister. Bolot'un türküsünden çok etkilenen Cantay ben ölünce Möör'ü geri al deyip Bolot'a dokuz at verip gönderir. İki yıl sonra Cantay ölür, yedisini yaptıktan sonra Bolot gelip Möör'ü götürür. Bolot Cantay'ın iki çocuğunu yetiştirir. Üçüncü çocuk sekiz aylıkken Cantay'ın oğlu Şabdan bu durumu namus meselesi sayıp kardeşlerini bahane

ederek Bolot, Möör ve çocuklarını davet eder. Yolda önlerini kesip ardıç ağacıyla tutuşturup hepsini yakar.

22.2.6. Metin 6 Canbay Kocekov Anlatımı

[Ben 1901 yılında Çoro şehrine varıp Bolot'la tanıştım. O zaman Bolot yetmiş beş yaşındaydı. Möör'e olan aşkını sorduğumda o bana anlattı. Ben Möör'ün yeğeniymdim babamın at sürülerini güdüyordum. Möör'le birbirimize âşıktık diyerek söze başladı.]

Möör, toplumun ileri gelenlerinden Adıl'ın kızıdır. Güzelliği dillere destan olan bu kızı bir gölde yıkanırken gören yaşlı Cantay âşık olur. Adıl'ın kızı olduğunu öğrenip dünürcü olur. Cantay'ın gücünden ve zenginliğinden çekinen Adıl, kızını verir. O zaman Möör, sevgilisi Bolot'a haber gönderip kendisiyle vedalaşmasını söyler. Bolot, Möör'ün yanına varıp iki genç kucaklaştıkları sıra iki âşığın acıklı görüşmesine dayanamayan kadınların hepsi ağlaşır. Bu sırada Cantay'ın adamları gelip Möör ve Bolot'u kucaklaşırken görür. Hemen Cantay'a durumu iletip bu ahlaksız kızdan vazgeçmesi gerektiğini söylerler. Cantay, Bolot'un aşkını mazur görüp üç gün sonra unutacaklar diyerek yiğitlerini sakinleştirir. Toy yapıp Möör'ü alıp götürür. Geride kalan acılı Bolot dört ay uyuyamaz. Dört ay içinde hasretinden sarılık olup hastalanır. Sonunda dayanamayıp Möör'ü görmek için Cantay'ın evine gider. Cantay'ın evde olmamasını fırsat bilerek o gece Möör'le yatar. Kavuşan iki âşığın gözyaşları sel olur. Ertesi gün Möör, Bolot'u yolcu eder. Bolot, Cantay'ın geleceğini bildiği için yolda gizlenir. Cantay ölse de Möör'ü götürsem deyip heveslenen Bolot, Möör'ü bir kerecik daha görmek için Cantay'ın peşinden onun evine gider. Bolot içeri girdiğinde Möör ve Cantay çay içmektedir. Cantay, Möör'ün yeğeni deyip onu davet eder. Rakı ikram edip Möör'ü aldığı anda söylediği türküyü söylemesini ister. Bolot da bunu fırsat bilip türkü söyleyip Möör'le bir gece yatmasına izin vermesini ister. Cantay, Bolot'un söylediklerinden etkilenip yiğitliğinden korkup bir gece Möör'le olmasına izin verir. Sabah, Cantay, Bolot'u güzel bir ata bindirip yolcu eder.

22.2.7. Metin 7 Abdırayım Boroñbayev Anlatımı

Rusların Alma Ata'yı işgal ettikleri zamanda yaşlı olmasına rağmen halen saygın olan Cantay adında bir han vardır. Möör de aslı Kalmuk olan Adıl'ın güzelliği dillere destan kızıdır. Cantay, Möör'ün güzelliğini duyup yaşlılık çağında dünürcü olur. Möör ise Cantay gibi yaşlı adamla evlenmek istemez. O, at bakıcıları ve yeğeni olan Bolat'la evlenmek istemektedir. Bu konuda Bolot'un gönlü rahattır. Möör benim, ne zaman olsa

alırım deyip dağdaki sürüyü düşmandan korumakla meşgul olur. Düşmanı geri püskürten Bolot bir yiğit olup sıradan bir at bakıcısı değildir. Möör de bu yiğide gönül vermiştir ancak ihtiyar Cantay ansızın gelip Möör'ü istemiştir. Möör, Cantay'ı eş olarak kabul etmez, yemeden içmeden kesilip kötüleşir. Ailesi onun bu halini görünce üzülse de Cantay'ın zulmünden korkup verme taraftarı olur. Möör'e farketirmeden bir hoca getirip büyü yaptırırlar. Aşağı yukarı bir ay içinde Möör, Cantay'la evlenmeye razı olur. Cantay, Möör'ü alıp gideceği zaman Möör, sevgilisi Bolot'a haber gönderip onunla vedalaşmak istediğini söyler. Haberi duyan Bolot kahrolur, aceleyle Möör'e gelir. İki sevgili kucaklaşıp vedalaşır. Bolot dokuz yıl beni aklından çıkarma deyip Möör ile vedalaşır. Halk bu durumu görse de iki gencin aşkına saygı duyup yaşlı Cantay'a iletmez. Cantay, Möör'ü alıp gittikten bir yıl sonra Bolot, Cantay'ın evine gider, Cantay Alma-Ata'ya gitmiştir. Onun yokluğunu fırsat bilen Bolot altı yedi gün Möör'le kalır. Möör, yedinci gün birçok hediye verip Bolot'u yolcu eder. Bolot ayrılıp giderken yolda memur kılıklı bir adama rastlar. Bu adam Cantay'ın adamlarındadır. Bolot adamı bir güzel döver ama sonra dost olurlar. Adam, Bolot'u atına bindirip Cantay'ın yurduna götürür. Cantay'ın gelmekte olduğunu öğrenen Bolot, evinde kaldığım adamı görmeden gitmek olmaz deyip memur adamın evine gider. Ertesi gün Bolot, Möör'ün evine gider. Bekçiler izin vermese de ikisini de etkisiz hale getirip içeri girer. Kendisini Cantay karşılar ve gelenin Möör'ün sevgilisi Bolot olduğunu görür. Onu öldürmek için kılıcına davrandığında Möör araya girip gençlikte olup geçen bir şeyin intikamını gütmemesini söyler. Böylece yumuşayan Cantay, Bolot'u yanına çağırıp Möör'ü getirirken söylemiş olduğu türküyü söylemesini ister. O zaman Bolot türküyü aynen söyleyip Möör'e olan aşkını tekrarlayıp onu götürmeye geldiğini söyler. Ahirette hakkımı alırım deyince Cantay, Bolot'a acıyıp dokuz külük at ve birçok dünyalık verip bunlarla kendine bir kadın al diyerek gönderir. Bolot evine ulaşır, bir kadınla evlenir ama Möör'ü hiç unutmaz. Kapıdan geçen her kadını çağırıp gözü kör olduğu için elini tutup “Bu da Möör'ün eline benzemiyor.” diye bırakır.

23. ER TABILDI

23.1. Hakkında Bilgi

Kırgız Türklerinin küçük destanlarından olan Er Tabıldı, bir kahramanlık destanıdır. Destanda Kırgız Türklerinin iç ve dış mücadeleleri Er Tabıldı'nın hayatı ekseninde ele

alınmıştır. 15. ve 18. yüzyıllarda Kırgızların Kalmuklar'a karşı verdiği mücadele bir tarihî gerçek olarak bilinmektedir. Bu mücadeleler Kırgız Türklerinin kahramanlık temalı birçok destanında işlenmiştir. Er Tabıldı destanında da Er Tabıldı'nın Çalkalmak ile olan mücadelesi bu tarihî sürecin bir yansıması olarak işlenir. Er Tabıldı destanı anavatan, egemenliği koruma, komşu devletlerle barış içinde yaşama, halkı birliğe çağırma gibi bugün de önemli olan toplumsal konuları ele almaktadır.

Er Tabıldı destanının üç çeşitlenmesi vardır: “*Aktan Tımbekov'un çeşitlenmesi, 1923 yılında K. Miiftakov'un Sır Dariya ili, Oluyo Ata ilçesinde olan Dıykanbay oğlu Irisbay, Şapak Musaev, İsak Boşkoev'den kaydettiği çeşitlenmesi, Cuma Camgırçyiev'in 1940 yılında Akademi'nin el yazma bölümüne teslim ettiği çeşitlenme*” (Namatov 2001: 13).

Bunlardan Aktan Tımbekov'un benzer metni Türkiye Türkçesi'ne Mirlan Namatov tarafından aktarılmış ve doktora tezi olarak Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne sunulmuştur. Bu destanın coğrafi tabakası içinde; Andican, At-Başı, Ala-Too, Tiyanşan, Bostöbö, Çatkal, Çüy, Kara-Too, Narın, Talas, Kara-Taş- Kara-Köl gibi yerler vardır. Tımbekov benzer metni nazım-nesir karışık olup nazım kısmı fazladır. Nazım kısım 11460 dizeden oluşmaktadır. Dizelerdeki hece sayısı 7 ile 11 hece arasında değişmektedir. Bu benzer metnin epizot yapısı şu şekildedir:

1. Ermankan'ın çocuk sahibi olması
2. Ermankan'ın oğlunun erken yaşta evlenip çocuk sahibi olması ve babasına kafa tutması
3. Ermankan'ın oğlunun zorbalığına dayanamayıp Kudaynazar adlı oğlunu ve kendi eşini kovması
4. Ermankan'ın yeniden evlenmesi
5. Ermankan'ın ihtiyar yaşta evlat sahibi olması
6. Ermankan'ın ölümü
7. Kudaynazar'ın dönüp Er Tabıldı'yla mücadele etmesi
8. Er Tabıldı ile baş edemeyen Kudaynazar'ın dayısı Çalkalmak'tan yardım istemesi
9. Er Tabıldı'nın Çalkalmak ile savaşması
10. Er Tabıldı'nın yaralanması ve evliyaların tedavisiyle iyileşmesi
11. Kudaynazar'ın Kırgızların yönetimini ele geçirmesi ve onlara eziyet etmesi
12. Er Tabıldı'nın güçlkle halkına dönmesi
13. Kudaynazar ve oğullarının pişman olup Tabıldı'nın tarafına geçmeleri

14. Kudaynazar ve oğullarının Tabıldı için kız istemek üzere Çalkalmak'a gitmeleri ve öldürülmeleri
15. Er Tabıldı'nın Çalkalmak'la savaşıp onu öldürmesi

23.2. Özeti

Eski zamanlarda altı bin aileden oluşan Katagan adlı bir boy Kara Dağ'da yaşamaktadır. Atbaşı ve Narın'a yerleşen bu boyun hanı Omokan'dır. Omokan'ın Ormonkan ve Ermankan adlı iki oğlu vardır. İki oğul da yiğitlikle ünlüdür. Ülkeyi Kalmuklardan koruyup adil bir şekilde idare etmektedirler. Ormonkan'ın çocuğu yoktur ve ölüp gider. Ermankan'ın ise Kalmuk karısından Kudaynazar adlı bir oğlu olur. O büyüyünce hayırsız bir çocuk olur. Erkenden evlenir ve yedi oğlu olur. Oğullarına Altıbay, Kencebay, Olcobay, Argınbay, Çargınbay isimlerini verir. Oğulları olunca Kudaynazar'ın istekleri artar. Güçlendim diye düşünüp babası Ermankan'a kafa tutar. Babasından ayrıлып ayrı bir köy kurar. Oğullarıyla birlikte soygunculukla geçinen Kudaynazar halkın dilinde "Kırk haydut" namıyla anılmaya başlar. Her yerde zulüm yapan Kudaynazar'a babası Ermankan dahi söz geçiremez. Ermankan en sonunda onu evlatlıktan reddeder ve ülkeden kovar. Ermankan elli yaşına gelince Noygut boyundan Agaça adlı bir kızla evlenir. Agaça on yıl çocuk doğurmaz. Ermankan altmış iki yaşına geldiğinde bir oğlan doğurur. Adını Tabıldı koyarlar, halka toy verilip eğlence yapılır. Ermankan huzura kavuşur. Bir yıl sonra da bir kız çocuk dünyaya gelir, adını Kardıgaç koyarlar. Tabıldı on üç yaşına gelince Ermankan ölür. Bunu fırsat bilen hayırsız Kudaynazar baskın yaparak Ermankan'ın malının yarısını alır. Tabıldı on dört yaşına geldiğinde güçlü bir yiğit olur, babasının gizli hazinesini bularak sahip çıkar. Kırk yiğidini toplar, Eldiyar ve Ermek adındaki iki arkadaşını da kan kardeşi yapar. Kırk yiğidini silahlandırıp eğitime tabi tutar. Böylece Katagan halkına sahip çıkarak güçlü bir han olur. Babasının ölümü üzerine aş vermeyi düşünen Tabıldı, törene kardeş halkların temsilcilerini de çağırır. Ağabeyi Kudaynazar'a da mektup yazıp onu da davet eder. Mektupta ağabeyine karşı oldukça saygılı ifadeler kullanan Tabıldı'nın tutumunu korkaklık olarak yorumlayan Kudaynazar, onu iyice korkutmak için tehdit dolu bir cevap yazar. Ağabeyinin tehdit dolu mektubunu alan Tabıldı, mektubu halka okur. Halkın içinde manevi babası olarak gördüğü Katagan halkının en yaşlısı Usta meydana çıkıp Kalmuk kadınından doğan Kudaynazar'dan korkmamasını halkın yanında olduğunu söyler. Usta'nın bu sözlerini halk onaylar ve Tabıldı'ya destek olur. Tabıldı aş

töreni için hazırlıklara başlar. İhtiyar Usta boyu idare ederek Son-Göl'ün kenarına getirir. On bin koyun, bin at, yüz deveyi at yarışlarına ödül için ayırır. Çadırları hazırlayıp misafirleri karşılarlar. Kudaynazar ise Suusamır bölgesine iki yüz ocaklık halkıyla yerleşmiştir. Kötü niyetli Kudaynazar töreni dağıtmak niyetindedir. Silahlarını ve atlarını hazırlayan Kudaynazar, altmış oğlunu toplayıp töreni basmak istediğini anlatır. Falcıya bir adam gönderip fal açtırır. Kır atına binip törene katılır. Beni gereği gibi karşılamadı deyip Tabıldı'yı suçlu ilan eder ve oğlu Altıbay'ı Tabıldı'yı getirmesi için gönderir. Töreni idare eden ihtiyar Usta, Kudaynazar'a meydan okuyunca Kudaynazar atına binip geri döner. Tabıldı'ya gitmek için görevlendirilen Altıbay ise yolda bir at sürüsüne rastlar, içinden iki atı çalıp geri döner. Döndüğünde babasını bulamaz, su taşıyan iki geline rastlayıp ondan haber sorar. Gelinlerden babası ve kardeşlerinin Taştulga'ya gittiğini öğrenip peşlerinden gider. Onlara ulaşip çaldığı iki kısağı kesip yedirir. Kudaynazar oğullarını toplayıp Tabıldı'yı öldürmelerini söyler. Kendisi de Kalmukların Hanı Çalkalmak'tan asker olarak Katagan halkına saldırıyı planlamaktadır. Kudaynazar ve oğulları hazırlanıp yola çıkar. Altıbay, Deli Dumrul'un koyduğu taşları kaldırıp Er Tabıldı'nın kafasına atmak için hazırlanır. Bu arada Kudaynazar, kendi için fal açtırır. Altmış oğlu için de fal açılır, altı bin ocaklı Kırgız halkına hangi oğlunun han olacağını öğrenmek ister. Doğuştan kör olan falcı Kudaynazar'ın Altıbay adlı oğlunun sıradan bir insan olduğunu Kencebay adlı oğlunun sözünü dinlemesi gerektiğini söyler. Kudaynazar için açtığı falda ise onun haksız yere öldürdüğü kişilerin ruhları tarafından lanetlendiği için hayatta şansını yitirdiğini söyler ve falda çağının Manas'ı ak kaplan Er Tabıldı'nın sarı ak atına binip kırk yiğidini alıp oğullarını öldüreceğini gördüğünü anlatır. Bunları duyan Kudaynazar ürperip kaçıp kurtulmayı düşünür. Bakar ki altmış oğlu Er Tabıldı'yı görünce korkudan saklanacak yer aramaktadır. Bunu görünce gücü kesilen Kudaynazar, Tabıldı'yla anlaşmayı düşünür. Akraba gibi davranıp törene katılmaya karar verir. Böylece tören yerine varıp etrafı izlemeye başlar. Herkes yemek yer, yarışmalar yapılır. Ozanlar ertesi gün yapılacak at yarışını haber verip halkı çadırlarına gönderir. Tüm misafirler yerleştirilir, Kudaynazar ortada kalır. Hiddetlenip oğlu Altıbay'ı çağırır ve Ermankan'ın yılıkısından iki kısrağı çalıp kesip yiyerek öç almasını söyler. Altıbay Alattoo adlı yörük atına binip iki kısrağı çalar ve kesip pişirir. Ertesi gün tören alanı yeniden canlanır, at yarışı yapılır. Yarışı Altıbay kazanınca Tabıldı'nın arkadaşları Eldiyar ve Ermek ödülü vermeyip Kalmuklara savaş açalım diye teklif eder. Akıllı Er Tabıldı bunun töreye aykırı

olduğunu böyle yaparsa halkın gözünden düşeceğini söyler. Böylece ödül Altıbay'ın olur. Tabıldı töreni tamamlayıp halkı dağıtır. Tüm Kırgız-Kazak halkı Tabıldı'nın aklına ve gücüne hayran kalır. Kudaynazar ve oğulları o gün Tabıldı'nın yurdunda kalır, birkaç koyun kesip yerler. Sabah susayıp Tabıldı'nın evine gitmeye ve törende iyi ağırlandı diyip rezillik çıkarmaya karar verirler. Bu arada o gece Tabıldı'nın kız kardeşi kötü bir rüya görüp sıkılarak evden çıkmış bir tepeden yurdu izlemektedir. Kalabalık grubun çadırlarına doğru geldiğini görünce çadıra koşup gelenleri haber verir. Altıbay, Tabıldı'nın çadırına gelerek rezalet çıkarıp meydan okuyunca Tabıldı kırk yiğidine seslenir. Ak kalpaklı Kırgız'ın şanını kurtarayım diye kızıl saplı ak kılıcı eline alır. Bunu gören Altıbay korkarak kaçır. Kırk yiğit gelene kadar Tabıldı altmış kişiyle vuruşur ama esir düşer. Kalmuklar Tabıldı'nın elini ayağını bağlayıp alırlar. Ortalarına alıp dövdükleri sıra kırk yiğit yetişip Kalmukları perişan eder. Altmış Kalmuk'un ellerini bağlayıp Tabıldı'yı kurtarırlar. Bu dövüşü fırsat bilen Tabıldı, Altıbay'ın yarışta hile ile kazandığı bir sürü kara boz atı geri alır. Bunları fakir ve dullara dağıtır. Dullara yetmiş koyun ile yedi inek, fakirlere iki yüklü kısarak, ihtiyarlara iki hörgüçlü deve, dilencilere at verir. Altıbay ile de barışıp miras olarak iki yüz koyun verir. Halk bunları görüp cömert Tabıldı'ya hayran kalır. Altıbay ve Kencebay ödülü kaybedip, iki yüz koyunu miras olarak alıp döner. Bir gün Tabıldı ciddi bir hastalığa yakalanır. Bunu haber alan Kudaynazar, Tabıldı'nın at sürülerini çalması ve arazilerine saldırması için Çalkalmak hana haber gönderir. Çalkalmak beş yüz askeriyle Tabıldı'nın yilkısını çalar. Bu arada Tabıldı iyileşmeye çalışır, kız kardeşi Kardıgaç ise abisinin Arçatoru adlı atını bizzat kendi besler. Çalkalmak askerine seslenip tek başına Tabıldı'nın yurduna baskın verip beş gün savaşarak talan edeceğini söyleyerek Narın'a doğru yola çıkar. Tabıldı'nın yurduna varıp ona haber gönderir. Boz karaatına binip Tabıldı'ya meydan okur. Eldiyar ve Ermek, Tabıldı'ya gidip durumu anlatır. Tabıldı ayağa kalkıp kırk yiğidini hazırlar, ata ruhlarına kurban kesip silahlarını hazırlar. Bu arada Tabıldı'nın kız kardeşi ağabeyim atsız kalmasın diyip Tabıldı'yla aynı gün doğan insan gibi akıllı Arçatoru'yu getirmek için vadiye koşar. Bakar ki atların hiçbiri yok, o zaman atların çalındığını anlar. O sırada Kardıgaç tepede bir toz bulutu görür. Düşman geliyor zannedip korkarak bir ağaca tırmanır. Bakar ki gelen düşman değil insandan akıllı Arçatoru'dur. Arçatoru kaçırıldığını fark edince kırk atı da ardına takıp geri dönmüştür. Kardıgaç gelen atlara sevinip bu akıllı varlıklara hayvan da olsa insanla bir tutup saygı gösterir. Atları alıp ağabeyine doğru yola çıkar. Tabıldı ise çobanın bindiği Kökçolak'a

binmiştir, kırk yiğidi yayan yürüyerek Kalmukların peşine düşerler. Yolda Kardıgaç'la karşılaşır. Kız da olsa kırk atı alıp gelen Kardıgaç, Tabıldı'ya dayanak olur. Atlara binen yiğitler neşelenip canlanır, Kalmukları yenelim deyip yola devam ederler. Tabıldı Arçatoru'ya biner, halkının güçlü yiğitlerine bir davet mektubu yazarak Usta'ya ulaştırması için Kardıgaç'a verir. Kırk yiğidini alıp Kalmuklara doğru yürür. Geceleyin Kalmukların olduğu geçide ulaşırlar. Tabıldı kırk yiğidin önüne geçip dürbünüyle Kalmukları inceler. Kalmukların hanı tepeye bir gözcü koymuştur. O gün Çalkalmak han yanına altmış yiğit alıp kendisi gözcülük yapar, otuz kişiyi atların başına bekçi olarak koyar. Halkına yiyip içip dinlenmesini ateş yakıp ateşe hürmet etmesini buyurur. Otuz iki atı kestirip pişirtir. Tabıldı bu olanları dürbünle izleyip kırk yiğidi etrafına toplayıp gördüklerini anlatır. Çalkalmak hanı ve on bin askerini yenebileceklerini söyler. "Kara Taş'ı atarak yağmur yağdıralım, buhran yaratıp Kalmukları kaçıralım." diyerek Eldiyar'ı görevlendirir. Bunun üzerine Eldiyar ve Ermek kara taşı okuyup üfleyip çayın derinliklerine atar. Yirmişer yiğit iki gruba ayrılıp gider. Er Tabıldı önden gidip otlayan altı bin atın olduğu düzlüğe gelir. Oradaki Kalmuklara tek başına saldırır, altısının başını uçurur. Kalmuklar ne olduğunu anlayamadan kaçmaya başlar. Tabıldı on birinin başını uçurur. Beşi canını kurtarıp kaçar. Kalmuklar kestikleri atların on altısını öder. Yirmi yiğide bedel Tabıldı on bir yiğit öldürüp atları götürmeye hazırlanır. Yirmi yiğidi alıp Eldiyar ve Ermekle buluşmak için ak taşın olduğu yere gelir. Eldiyar ve Ermek kara taş sayesinde Kalmukların bulunduğu yere yağmur yağdırıp sel düşürmüştür. Kalmuk atlarını sürüye katıp on beş Kalmuk'un on dördünü öldürüp birini yakalayarak yola çıkmışlardır. Tabıldı onları gördüğünde sevinir. Hayvanlardan keserek açlıklarını bastırırlar. Sonra Tabıldı kırk yiğidini toplayıp Kalmuklardan kalanları yok etmek ve kalmışsa hayvanları almak için harekete geçirir. Ama Eldiyar tedbirsizce Kalmuk'a saldırmanın felaket getireceğini, Kalmuk'un altı bin askerine karşı koyamayacaklarını söyleyerek çalınan malları ve ele geçirilen ganimetleri alıp dönmenin daha uygun olacağını söyler. Sabah olunca önce yağmur yağdırıp at izlerini silerler, sonra yürünemeyecek kalınlıkta kar yağdırarak Kalmukların hareket etmesini önlerler. Altmış askerle gözcülük yapan Çalkalmak'la dövüşmek üzere yola çıkarlar ama atların alındığını gören Kalmuklar geceden onları takip edip gelmiştir. Karınca gibi kalabalık Kalmuk ordusuyla kırk yiğit karşı karşıya gelir. Kırk yiğit Kalmuk ordusuna dalıp kanlarını su gibi akıtıp kırgın yapar. Sonunda azıcık kalan Kalmuklar dağılıp kaçmaya başlar. Karın içinde giderken çoğu donarak ölür. Olanlardan habersiz

Çalkalmak, altmış yiğidini alıp atını karlara sürüp ordusunu ve halkını aramaya koyulur. Er Tabıldı'dan şüphelenip acele ile yurda geldiğinde ordusunu harap halde bulur. Halkını toplayıp saydığına üç bin kişinin kaldığını görür. Neler olduğunu sorup Tabıldı'nın geldiğini, Kırgızlardan çalınan atların yanı sıra kendi atlarını da götürdüğünü ve kendilerini bozguna uğrattığını öğrenir. Kalmuklar, başında kızıl miğfer taşıyan kırk yiğidi ve Er Tabıldı'yı övüp Tabıldı'nın karşısına çıkmanın tehlikeli olduğunu söylerler. Hiddetlenen Çalkalmak kara boz atına binip kaçan halkın bin beş yüzünü geri getirir. Halkının tamamı dört bin beş yüz olur. Halkını toplayan Çalkalmak Ermankan'ı nasıl yendiğini, altı gün savaşmış Ak Dev'i yere serdiğini, Kara Lök'le nasıl güreştiğini, Çin ve Rum'un hanını bozguna uğrattığını, Tabıldı'yı da yeneceğini söyler. Bu arada Er Tabıldı otuz yiğidin uyumasına izin verir, kendisi de dürbünü alıp gözetlemeye başlar, karşı tepeden düşmanın kalabalık askerini görüp yiğitlerini uyandırır. Savaş giyimlerini kuşanmalarını, savaş ruhunu çağırıp Manas'ın ruhuna dua etmelerini Kalmukları yenmek için gayretlenmelerini söyler. Çalkalmak ise atlı askerlerini önüne katıp yüz pehlivanını yanına alarak Tabıldı'nın gizlendiği geçidin tepesine ulaşır. İki taraf siper alarak gizlenir ve birbirlerine taş atarlar. Öğle namazına kadar böyle devam eder. Bu arada Eldiyar'ın Kara Taş sayesinde yağdırdığı karlar erir her yer sel olur, nehirler taşar. Kalmuklar geçecek yer bulamayıp dağa yönelir. Çalkalmak beş yüz yiğidi altı gruba ayırarak her birinin başına yüzbaşı tayin edip Kırgızlara şiddetli bir şekilde saldırmalarını söyler. Kaçanı vururum deyip ordusuna talimat verir. Kendisi beş yüz pehlivan alarak Tabıldı'nın peşine düşer. Niyeti gece yarısı ansızın baskın vermektir. Ertesi gün Tabıldı dürbünüyle bakar görür ki Kalmukların olduğu yere yine kar yağmıştır. Kırgızların olduğu yer güneşliktir. Bu işi Eldiyar'ın yaptığını anlar. Tabıldı biraz daha yürüdüğünde yiğitlerinin Kalmuklarla dövüşe tutuştuğunu görür. Almambet ve Manas adlı yiğitlerin arabalarını bağırıp anıp şiddetli savaşa tutuşurlar. Ak bir aslan gibi düşmana dalan Tabıldı elma başlı tüfeğini üç kez ateşleyip kalabalığın içine girer. Düşmanın epeyisini yere sererek Çalkalmak'ı bulmak için girer. Kara boz atına binmiş heybetli Çalkalmak'la karşılaşır; silahını ateşler mermiler ona zarar vermeden suya düşer. Sonunda suda boğayım diye düşünüp Arçatoru'yla fırlayıp mızrağıyla nişan alıp önüne geleni mızrakla devirir, Çalkalmak ise süngüsüyle kendini korumayı başarır. Çalkalmak'ın Kara boz atı suda batınca atından inip kılıç çeker. Tabıldı da aynı şekilde karşılık verir. İki yiğit su içinde dövüşürler. Sonunda Tabıldı, Çalkalmak'ın sakalından bir tutam koparmayı başarsa da onu elinden

kaçırır. Doksan yaşındaki adamı yenemedim diye hayıflanan Tabıldı, etraftaki Kalmuklara saldırıp hepsini kaçırır. Kırk yiğit de atılıp önlerine çıkan düşmanı yere serer. Düşmanı böylece kovalayınca ak-sarı başlı ak toynaklı atlardan kesip yiyerek dinlenirler. Tabıldı yiğitlerine seslenip ikişer ikişer ayrılıp sekiz kişi dört tarafa göz atın diye emir verir. Böylece gözcüleri görevlendiren Tabıldı uyur. Eldiyar kara taşa okuyup üfleyp suya atarak Kalmukların olduğu yere kar yağdırır. Çalkalmak nehri zorlukla geçip ordusuna ulaşır. Ordu yangından çıkmış gibidir; sudan geçemeyip ölenler, Kırgızların kılıcından ölenler ve sakat bir şekilde dönenler, Eldiyar'ın yağdırdığı karın altında donup titreyenler Çalkalmak'ın canını sıkır. Halkına öfkeyle bağırınca yiğitliğiyle ünlü ihtiyar Kultan, kara suratlı Tabıldı'nın bir avuç yiğitle koca Kalmuk ordusunu nasıl dağıttığını, hayvan sürülerini nasıl götürdüğünü, kendisinin onunla baş edemeyerek sakalından olduğunu söyleyip alay eder. Yedi gün yağın yağmurun altında yedi gündür aç olduklarını, yirmi yaşındaki Tabıldı'nın ve hepsi aynı yaşta olan yiğitlerinin güçlü olduğunu anlatıp halkın boş yere ölmesine neden olduğunu ve bundan sonra Kırgızlarla savaşmayacağını söyler. Bunun üzerine Çalkalmak halkının yaşlısını, güçsüzünü, işe yaramazını ayırıp, gözü pek üç bin asker toplar, halkını Kara-Too'ya doğru göçürür. Tabıldı'ya gelince uykudan uyanıp yanına iki yiğit alıp Kalmukların yurdunu görmeye karar verir. Kırk yiğidini toplayıp onları över, arbaklara kurban kesip, et pişirip eğlence düzenleyip üç gün o bölgede konaklamalarını söyler. Bereketli olan bu düzlüğe tüm halkı getirerek burayı yaylak yapmayı teklif eder. Tabıldı'nın dediklerini yaparlar. Hayvan kesip eğlence düzenlerler. Ertesi gün Tabıldı'nın halkından beş yüz kişi gelir. İçlerinde ihtiyar Usta Tabıldı'nın Kalmuktan aldığı ganimete bakar; üç yüzü eğerli, bin sekiz yüzü eğersiz toplam iki bin beş yüz malı görünce gururlanır. Tabıldı ve kırk yiğit, Usta ile halkın duasını alıp kaçan Kalmukların peşine düşmek ister ama Usta asıl düşmanın Kudaynazar olduğunu, Tabıldı gidince onun yurda saldırıp talan yapacağını söyler. Tabıldı'nın halkıyla birlikte hareket etmesini tavsiye eder. Çalkalmak ise boyunu ikiye ayırıp iki vadiye yerleştirir. Kendisi yanına bin altı yüz asker alıp nöbet tutar. Tabıldı'nın ordusunun Uulu-Su'yun kenarına yerleştiğini öğrenip askerini hazırlar. Çalkalmak iki yiğidini yanına alıp baskın yapacak askerini gizleyip keşfe çıkar. Tabıldı da etrafı gözlemektedir, kendisine doğru gelen Çalkalmak'ı görür. Eldiyarı çağırıp hemen bir plan yaparak ileri atılır. Pusu kurarak Çalkalmak'ı takip eder. Halkının yanına dönen Çalkalmak'ın Kırgızlara baskın hazırlığında olduğunu duyar. Sinirlenip tüfeğini ateşler, tek başına düşmana saldırıp kırgın yapar. Çalkalmak'ın

peşine düşüp mızrağıyla yaralar, sonra iki yiğit karşı karşıya dövüşür. Bu arada Tabıldı'nın ordusu da yetişir. İki yandan iki ordu birbirine girer. Kanlı savaş olup yeryüzü al kana boyanır, kanlar su gibi akar. Sabaha kadar savaşır, iki ordu ayrılıp bayraklarının altında toplanır. Çalkalmak askerlerinin sayısına baktığında bin altı yüz Kalmuk'tan binden az asker olduğunu görür. Kırgızlar da ordudan yüz on iki şehit verdiklerini görürler. Er Tabıldı'yı göremeyip onu aramaya çıkarlar. Eldiyar Üç-Emçek'e doğru çıkıp dübünle göz atınca tepede bir grup insan görür. Kim olduklarını anlamak için yaklaştığında Er Tabıldı'yı görür. İki yiğit halkına dönüp ölülerini onurla gömerler. Kalmuklar ise can telaşına düşer. Çalkalmak'ın etrafında toplanıp cesaretlendirir. Er Tabıldı kırk yiğidine seslenip gelen Kalmukları haber verir. Ak Kalpaklı Kırgız halkının altı gündür yol yürüyen yiğitleri düşmana saldırmaya niyetlenir. Kalmuklara saldırıp birkaçını öldürerek iki Kalmuk'u yakalayıp Aral, Kara-Too tarafına yerleşirler. Sağ kalan Kalmuklar diğerlerine haber verip Tabıldı'nın yurdunu avcılarla çevirir. Dübünle etrafı gözleyen Tabıldı bunu görür. Bunun üzerine Tabıldı yiğitlerini dört tarafa gönderip üç gün üç gece savaşıp barutu azalınca başka bir yere yerleşmek için hareket ederler. Er Tabıldı ve kırk yiğidi önüne çıkan Kalmuk'u kırarak Ala-Too tarafına çekilip dinlenir. Bunu gören Kalmuk gözcüleri Çalkalmak'a haber verir. Çalkalmak kendisi bir mağaranın uç tarafını delip mağaraya sığınır, ordusunu yüzer kişilik gruplara ayırıp her gün yüz kişinin Tabıldı'ya saldırmasını söyler. Bunu duyan Kalmuklar Çalkalmak bizi öldürtecek deyip ümitsizlikle hazırlanmaya başlar. Tabıldı ise Ermek'i halktan haber alması için yurduna gönderir. Kendisi kırk yiğidiyle yedi gün boyunca yüz kişiyle saldıran Kalmuklarla savaşır, onlara cezasını verir. Sekizinci gün Kalmuklar her gün yüzer kişi ölmektense hepimiz saldıralım deyip harekete geçerler. Bunu gören Tabıldı yiğitlerini toplayıp Allah'a sığınıp ruhlara dua ederek Kalmuklarla savaşmalarını söyler. Kırk yiğit hazırlanıp karınca gibi kalabalık Kalmuk ordusuna aç kurt gibi dalar. Su gibi kan akıtıp sayısız düşman öldürürler. Gece gündüz üç gün savaş olur. Kalmukların kaçıp ortalığın sakinleştiği bir sıra Er Tabıldı dinlenmeye çekildiğinde iki yüz Kalmuk saldırır. Tabıldı atına binip savaşa dalınca, bir atışta üç kişiyi yere yıkar, Kalmuklar korkup dağılır. Yere yıkılan üç Kalmuk ölür, dördüncüsü ateş edip Tabıldı'nın ayağına isabet ettirir. Er Tabıldı'nın kemiği delik deşik olup atından düşecek gibi olur. Geri çekilip su kenarına varır, ayağını sarıp su içince kendine gelir. Arçatoru gibi maharetli atına binip öcümü alayım diye düşmana saldırır. Önüne geleni yıkarak birçoğunu öldürür. Kalmukları

önüne katıp sürer. Yarasını unutup altı gün altı gece savaşıyor Er Tabıldı güçsüz düştüğü sıra Eldiyar yetişip kendisini attan indirerek su kenarına götürür. Yarasına kara merhemi sürüp kırk yiğidi çağırır. Kırk yiğit Tabıldı'yı görünce aklı başından gidip ağlamaya başlayınca Tabıldı şimdiye kadar milleti için yaptığı iyilikleri sayıp şimdi de kendilerinin Kalmuklardan kaçmamasını söyleyerek kırk yiğidini gönderir. Kırk yiğit düşmandan kalan ganimetleri toplayıp şükür için bir kısrağı kesip dinlenir. Er Tabıldı üç gün üç gece uyuduktan sonra kendine gelir. Eldiyar Kalmukların birçoğunun öldüğünü kalanlarının da kaçtığını söyler. Er Tabıldı bunu duyunca üç bin atı ganimet olarak alıp gitmeden önce ayağı için iyi bir hekim bulmak üzere Talas tarafına gitmeyi düşünür. Şeyh Kızıl Arslan'ın soyundan gelen bir hekimin ününü duymuştur. İki yüz yaşındaki bu ihtiyarın her türlü hastalığı iyileştirdiği anlatılmaktadır. Er Tabıldı, kırk yiğidi dört yüz doksan at ile yurda gönderir. Kendisi Eldiyar'ı yanına alıp Talas'a ulaşır. Talas'ta Manas anıtına varınca bir ihtiyar onları karşılar, aksakal Tabıldı'yı tanıyıp babası Ermankan'ın daha önce çocuk dilemek için mezarları dolaşıp anıtı tavaf ederek Manas'ın ruhuna Kur'an okumak için buraya geldiğini söyler. Tabıldı yirmi gün dervişin yanında kalıp biraz iyileşince izin ister, derviş bir ayı doldurmasını söylese de Tabıldı duramayıp yola koyulur. Yurda geldiğinde halkını bulamaz, ayağı da yeniden şişip kötüleşir. Tabıldı boş yurda baktığında taş kazığın yerde olduğunu görür. Bu halkın huzur içinde göç etmediğine işarettir. Taş kazığın deliğinde Kardıgaç'ın mektubunu bulur. Mektupta Kudaynazar'ın halkı göç ettirdiği yazmaktadır. Yarası iyice kötüleşen Tabıldı önce Narın'ın başındaki kutsal Kara Taşa gidip üç gün kalıp ayağını mezarın kara suyuna batırarak şifa bulmayı arkasından halkının peşine düşmeyi kararlaştırır. Kara Taşa varıp on iki gün kalırlar. Eldiyar, Tabıldı'yı dağ keçisiyle besler. On ikinci günün sonunda Tabıldı Eldiyar'ı annesinin kayalığa sakladığı gizli erzağı almaya gönderir. Eldiyar erzağı alıp Gök Ala-Too'nun karaala taşığında bir dağ tekesi vurup gelir. O zaman Tabıldı, Eldiyar'ı yurda yetişip anasını görmesini doksan çeşit ilacı alıp gelmesini söyler. Üç günde gidip dönmesini, yedi günü geçirirse kendisini belki sağ bulamayacağını söyler. Eldiyar, Kayberen kollasın deyip Tabıldı'yı yalnız bırakarak yola çıkar. Ancıyan tarafına geldiğinde bir çobana rastlar, çoban ağlayarak türküyü söylemektedir. Dikkatlice dinlediğinde bu kişinin Er Tabıldı'nın annesi olduğunu anlar. Yoluna devam ettiğinde sayısız boz ala at güden bir kız görür, kız ağlayarak türküyü söylemektedir. Kalmuklara kuzu çobanı oldum diye ağlayan kızın Kardıgaç olduğunu görür. Onu üzmemek için yanına gitmez, doğruca babası Usta'ya varmak için yola

devam eder. Giderken kesilmiş bir kavağın dibinde feryat ederek ağlayan bir kadın görür, dikkatlice dinlediğinde onun Tabıldı'nın karısı Çaçıkey olduğunu anlar. Çaçıkey de kendisini görüp tanır ve halkın başına gelenleri anlatıp Tabıldı'dan haber sorar. Sağ olduğunu öğrenince kendisini almak isteyen Altıbay ve Kencebay'a direneceğini kendi kendisine söz verir. Çaçıkey'den ayrılan Eldiyar Altıbay'ın askerlerine yakalanır, Altıbay Eldiyar'ı dövdürüp öldürecekken halk yalvarıp onun canını kurtarır. Eldiyar'ı Ermek'in olduğu çukura atarlar. Bu arada Eldiyar, Altıbay'a Tabıldı'nın öldüğünü söylemiştir. Bunu duyan Altıbay, Çaçıkey'i kendine varmaya ikna etmek için uğraşır ama başarılı olamaz. Bir gün Tabıldı'nın kardeşi Kardıgaç bir rüya görür. Rüyasını Çaçıkey'e yorumlatır. Kardıgaç rüyasında kalabalık halkın içinde kara benekli bir aslan görür. Arçatoru'nun üstünde ağabeyini mesut görür. Kırk yiğidin aşık oynayıp mutlu olduğunu görüp, Boz sakallı bir adamın ak boz kısırağı kesip altı kanatlı ak evde ak keçeğe oturup han olduğunu görür. Annesini ve kendisini kıymetli kıyafetler giymiş olarak halkın arasında görür. Çaçıkey bu rüyayı Er Tabıldı'nın gelip halkı huzura kavuşturacağı şeklinde yorar. Kırklar bize yardım edip talih yüzümüze gülecek diye müjdelere. Kendisinin süslü kıyafetler giymesini altın saplı palayı tutmasını da halk içinden dengini bulup evleneceğine yorumlar.

Kardıgaç ve Çaçıkey bir olup halk uyuyunca biraz yiyecek hazırlayıp Eldiyar ve Ermek'in bulunduğu çukura gelirler. Yiyeceklerin arasına mektup yerleştirip kırk kulaçlık iple çukura sallarlar. İki yiğit yiyecekleri alıp mektuba cevap yazar. At ve silah bulup Çin'in kızıl ilacını Kalmuk'un kara ilacını getirerek kendilerini çukurdan çıkarmalarını söylerler. Mektubu alan Kardıgaç ve Çaçıkey aradan iki gün geçip üçüncü gün olduğunda Kertabıldı at ile Altıbay'ın Ala-Too adlı atını alıp, ilaçları da bulup çukurun başına gelirler. İki yiğidi çukurdan çıkarırlar. Ermek'i ormana gizleyip Eldiyar'ı iki atla Tabıldı'ya gönderirler. Tabıldı ise Eldiyar'ı gönderdikten beş gün sonra iyice kötüleşmiştir. İyice efkârlanan Tabıldı yurdunu, kardeşini, annesini, eşi ve oğlu Şayımbet'i bir bir gözünün önüne getirir. Başında ötüp duran guguk kuşuna derdini anlatır, ne kadar konuşsa da kuştan cevap almaz, yalnızlığı içine dert olur. İyice kötüleşen Tabıldı kendinden geçer. Bu arada Eldiyar hızlıca koşturup Tabıldı'ya yetişmeye çalışır. Tabıldı'nın atı Arçatoru güneşe karşı gölge olur, yarasına sinek kondurmayıp kovar. Böylece sahibinin başını beklerken Kertabıldı atın sesini duyup tanır. O da kişneyip cevap verir. Eldiyar, Tabıldı'ya ulaşmış baygın halde olduğunu görüp ilaçla ayıltır. Yarasını ilaçla tedavi edip kendine getirir. Er Tabıldı kendine gelince

ailesini ve halkını sorar. Eldiyar hepsinin hayatta olduğunu, Altıbay'ın han tayin edildiğini halkın rahat olduğunu söyler. Ermek'in düşmanlara karşı halkı koruyan bir yiğit olduğunu anlatır. Eldiyar, Er Tabıldı üzülmeyin diye bu yalanı söyleyip Kudaynazar'ı hoş göstermiştir. Er Tabıldı bu haberi alıp mutlu olur. On beş gün orada kalarak Tabıldı'nın iyice iyileşmesini beklerler. Er Tabıldı iyileşip savaştık kadar güçlenince bir rüya görüp Kırgız halkının sıkıntıda olduğunu anlayarak Eldiyar'a sorar. Eldiyar, Tabıldı'nın yurda dönmesi için yalanını sürdürür. Böylece iki yiğit yola çıkar. Giderlerken bir koyun sürüsüne rastlayıp uzaktan çobanının ağdını duyarlar. Tabıldı merak edip çobanın yanına gitmek isteyince Eldiyar eski zamanlardan bir türkü deyip onu engeller. Kimse görmeden ormana doğru götürür. Tabıldı burada dürbünüyle bakarken Ermek'i görür, on iki kez çevirip bakar, karşısında perişan halde duran Ermek'tir. Tabıldı ona gitmek için hazırlanır. Üç dost burada görüşüp bir aş pişirim vakti hasret giderir. Ermek halkın başına gelen felaketi anlatır. Kudaynazar'ın zulmünü, Eldiyar'la üç gün çukurda kaldıklarını anlatır. O zaman Eldiyar'ın yalanı ortaya çıkar. Eldiyar Kudaynazar'ın yaptıklarını anlatır "Sen dokuz yaşındayken baban ölünce gelip malın yarısını aldı, babana aş verdim diye aş için gelen kervanı beş yıl soydu, sen on dört yaşındayken Ermankan'ın aşında zorla ödülü kaptı sen de Kalmukları cezalandırıp korktuğundan koyun verip yaltaklandın ben sana onları öldürüp Katagan halkını kurtaralım dediğimde kabul etmedin, Çalkalmak'ı hastalığından fırsat bilip üzerine süren de o, sen bu hale düşünce halkına zulmetti." diyerek olanları anlatır. "İyileşmeden yola düşersin diye sana yalan söyledim." der. Bunun üzerine üç dost düşmanı yenmek için çare düşünür. Öncelikle halkın kimden yana olduğunu anlamak için Ermek'i müjdeciler olarak gönderirler. Ermek halkın arasına karışıp Tabıldı'nın geldiğini müjdeleyince halk sevinir. Ermek sevinçli bir haber getirmiş gibi Kudaynazar ve Altıbay'a da söyleyip müjdelik ister. Tutuşan Kudaynazar halktan evvel atlanıp yalandan tatlı sözler söyleyip Tabıldı'yı karşılar. Anasına, kız kardeşi ve eşine iyi bakmak istediğini ama onların kendi istekleriyle hayvan peşine düştüklerini anlatıp ağabey olduğunu hatırlatır. Bu sırada bütün halk toplanıp büyük bir kalabalık halinde tozu dumana katarak Tabıldı'yı görmeye gelmektedir. Bunu gören Altıbay iyice telaşlanır. Er Tabıldı ile görüşen halk sevinip sarı oğlağı kurban edelim diye haykırarak dağılır. Bu arada Usta, kara keçiyi önüne katıp sarı oğlağı bağlayıp ak boz kısrağı yanına alıp Er Tabıldı için bir çadır hazırlayıp gelir. Tabıldı'yı çadırına götürüp ak sarı başlı koyun kestirip kırk yiğidi bir araya getirerek eğlendirir. O sırada on üçündeki kız

Burulça'yı boz yorgaya bindirip hanlığını halka duyurarak gelen Altıbay, kızını hediye diye Tabıldı'ya sunup itaat eder. Ağabey diye saygı gösteren Tabıldı halkın beğenisini kazanır. Günlerden bir gün Tabıldı sekiz yaşından seksen yaşına kadar halkın hepsini toplayıp altı bin evli Kırgız halkından Altıbay'ı kimin han tayin ettiğini sorar. Verimli toprakları bırakarak bu yere niçin göçtüklerini sorar. O zaman halk sözü yaşlı Usta'ya bırakır. Usta öne çıkıp Altıbay ve Kudaynazar'ın halka eziyetini, üç binden fazla mala el koymasını anlatıp halkın kendisine tabi olduğunu ve eski yurda gitmek istediğini söyler. Halkın isteğini duyan Tabıldı "Altıbay'ın aklı başına gelirse han olarak kalır, gelmezse cezasını çeker, halk yarın ata yurduna göç etsin." deyince halkın niyetini duyan Altıbay akıllandım deyip Tabıldı'nın sözüne itaat ederek halkı ata yurduna göçtürür. Ata yurduna varan halk sevinip eğlenceler düzenler. Bir gün Tabıldı kırk yiğidini toplayıp Çalkalmak'tan öcünü almak istediğini söyleyince Eldiyar öncelikle Kudaynazar ve oğullarının cezasını vermek gerektiğini söyler. Kırk yiğit de Eldiyar'ı destekler; günden güne gücü artan Altıbay'ı halk içinde ak sakal olan Kudaynazar'ı cezalandırmak gerektiğini söyler. O zaman Tabıldı içindeki niyeti açıklar; "Altıbay ben gelince ağabey olup boyun eğdi ama geçmişten gelen düşmanlığı var. Benim niyetim Kalmuklara savaş açmaktır, Altıbay Han ise ordusunun başına geçer. Kudaynazar vezir ise savaşı yönetir. Bunu yaparlarsa Kudaynazar dayısı Çalkalmak'a ters düşüp ayrılır. Böylece iki düşmanı birbirine düşürürüz." diyerek kırk yiğide fikir sorduğunda yiğitler onaylar. Bu düşünceyle Han Altıbay'ı ve halkı toplayıp Kalmuklardan geçmişteki öcü almak gerektiğini söylerler. Kudaynazar öne çıkıp halkı savaşa sokmamasını, Çalkalmak'ın güzel kızı Torko'yu alarak barışı sağlamasını vermezse öldürüp malını da kızını da alıp gelmesini söyler. Tabıldı bu fikri uygun bulup doksan kısrak yüz at alıp Kudaynazar'ı dünürü olarak başa geçirip, Altıbay'ı danışman tayin edip kırk yiğidi de alarak doksan kişiyle yola çıkar. Bir hayli yürüdükten sonra Çalkalmak'ın yaptırdığı kaleye varıp geçecek yer bulamadan çaresizce otururlar. Doksan kişi kalenin ağzındaki kara taşı oynatmak için uğraşsa da başarılı olamayıp halden düşer. Sonunda Allah'a inanan Er Tabıldı babasının ve Manas'ın ruhundan yardım isteyerek ev kadar büyük taşı çakıl taşıymış gibi tutup fırlatır. Bunu gören Altıbay'ın korkudan rengi kaçar. Öne geçen Altıbay doksan kişiyi Çalkalmak'ın yurduna yaklaştırdıca Kalmukların niyetini öğrenmek için Kudaynazar'ı beş gün içinde dön deyip elçi gönderirler. Beş kişiyle yola çıkan Kudaynazar'ı Çalkalmak'ın on beş askeri yakalayıp Çalkalmak'ın huzuruna getirir. Tabıldı hasta diyerek Kalmukları Tabıldı'ya kırdırıldığını düşünen Çalkalmak,

Kudaynazar'a sinirlidir. Ona suçunu hatırlatarak meydan okuduğunda Kudaynazar, Tabıldı'nın elçisi olarak geldiğini; kızı Torko'ya dünürücü olduğunu bildirip Kalmukları perişan eden Tabıldı'yla barışıp huzuru sağlamanın yolu budur diye söyler. Bunun üzerine Çalkalmak, halkının ileri gelenlerini, ağzı laf yapanlarını, aksakal kocalarını toplayıp akıl danışır. Oradakiler Kudaynazar gerçekten bir elçiye kızı verelim, eğer arkasına adam takıp gizlediyse cezalandırırız deyip onu Kögöy beye teslim ederler. Yürük atlara binen on kişi ikiye ayrılıp beşer beşer etrafa dağılıp gözetlerler. Altı yüz Kalmuk dolaşıp sürüyü koruma altına alır. Bu arada Tabıldı ve Eldiyar sabırsızlanıp Altıbay'a Kalmuklara ne zaman saldıracaklarını sormaktadır. Gördükleri güzel ovalar, kara boz at sürüleri Tabıldı'yı sabırsızlandırır. Kudaynazar gideli üç gün dolup dördüncü güne ulaşmıştır. Tabıldı'nın sabırsızlığını gören Altıbay beş gün beklemeyi altıncı gün hareket etmeyi önerince Tabıldı dayanamayıp keşfe çıkar. Bu arada Kalmuklar Kudaynazar'ın peşinden gelen ordusu var mı diye keşfe çıktıklarında kalenin kara taşının kenara atıldığını görüp bunu yapan yiğidin gücünü düşünüp telaşlanır. Üç gün keşif yapıp gördüklerini Çalkalmak'a anlatırlar. Kalmuk topraklarına düşmanın girdiğini yedi boylu Kalmuk'un dikkatli olması gerektiğini söylerler. Bunu duyan Çalkalmak, Kudaynazar'ı yerin altına koymalarını, altmış kişinin yeniden keşfe çıkıp düşmanı araştırmasını emreder. Karaboz adlı yürük atını getirtip gözcülüğe gitmeye niyetlenir. Askerlerini de yanına alıp yola çıkar. Kalmuklar dört bir yanı tarayıp düşman ararlar. Kalmukların arayışını gören Tabıldı, bir Kalmuk çobanını sıkıştırıp Kalmukların korkuyla ordu hazırladığını öğrenir. O zaman Tabıldı beş gün daha gizlenip beş günden sonra saldırıya deyip kırk yiğidi ve beraberindekileri dağda gizler. Çalkalmak ise dört bir yanı iyice arayıp düşman bulamayınca Kudaynazar'ı çukurdan çıkartıp onu tedavi edip kızını vererek Tabıldı'yla barışı sağlamayı düşünür. Bu arada Torko kız da olanları duymuş Tabıldı'ya yâr olarak halkını kurtarmayı kabullenmiştir. Torko bu düşüncesini yengesi aracılığıyla annesine iletir. Annesi Çalkalmak'a kızın fikrini söylediğinde o da aynı fikirde olduğu halde yalandan karşı çıkıp niyetini kadından saklar. Tabıldı ise on beş gün bekleyip doksan yürük yüz tulparla birlikte gönderdiği Kudaynazar dönmeyince Eldiyar'a söyleyip havayı bozdurur; dolu, kar, yağmur yağdırıp Kalmukları perişan ettirir. Gece olup Kalmuk sürülerine yaklaştıklarında soğuktan çekinen çobanlar ateş yakıp çadırlarına kapanmıştır, kopuz çalıp eğlenmektedirler. Tabıldı ve kırk yiğit çobanların elini bağlayıp sayısız ala boz atı, kara kızıl, gök, yüzü kara atı sürüp çıkarırlar. Alacatoru ve kızıl at, dorusu tam bin tane yılmayı sürerler. Tabıldı, Eldiyar'ın

yanına elli kişi verip sürüyü gönderir. Otuz beş kişinin önüne Altıbay'ı geçirip Çalkalmak'tan haber gelir mi diye yedi gün beklemeye karar verir. Aradan üç gün geçer güneş çıkıp hava düzeline Çalkalmak atların kaçırıldığı haberini alır. Kara boz atına binip üç yüz kişiyle yola çıkar. Çalkalmak'ın geldiğini gören Tabıldı, Altıbay'a varıp aracı olmasını söyler. Kudaynazar'dan haber alıp, kızına yeniden dünürü oluver deyip Altıbay'ı gönderir. Tabıldı eğer Çalkalmak savaşmak isterse Manas'ın arbakına sığınıp altı yüz Kalmuk'u öldürürüm deyip haber bekler. Bakar ki Çalkalmak Altıbay'a saldırmaktadır o zaman kötü niyetini anlayıp pusu kurar. Çalkalmak kendine yaklaşıncı Kara boz atına nişan alıp silahla atı öldürür. Silah sesini ansızın duyan Kalmuklar kaçıverir. Kaçarken birbirlerini ezip öldürenler olur. Atı ölen Çalkalmak'ı Tabıldı kılıcıyla öldürür. Altıbay'ın ölüsünü bulup Tamga'nın tepesine gömdükten sonra kaçan Kalmuklarla anlaşmayı düşünür. Er Tabıldı ile Eldiyar yola çıkarlar. Kalmuk ordusunun başına geçen Kögöy onları görünce askerlerine saldırın diye emir verir. Er Tabıldı gayret edip önüne geleni biçerek Kögöy'e ulaşır. Zorlu bir dövüşten sonra onu öldürür. Kögöy'ün öldüğünü gören Kalmuklar kaçır. İki yiğit peşlerine düşüp Kudaynazar'ın nerede olduğunu sorup Torko adlı güzelin iki güzel kızla kendisine geldiğini öğrenir. Derhal Torko'yu çağırır. Ay gibi güzel Torko kendisi gelip Er Tabıldı'ya varacağını söyleyip köyünü talan etmemesi için yalvarır. Torko'nun sözünü makul bulan Tabıldı barış taraftarı olur. Kudaynazar ve beş Kırgız'ın öldürüldüğünü haber alıp cesetlerini bulup altmış evli Kalmukları da göçürüp Büyük Narın'a ulaşır. Altıbay ve Kudaynazar için aş verir. Sayısız kara boz atı eşi öldürülen kadınlara dağıtır. Torko'yu Eldiyar'a verip altmış evli Kalmukları halkına katıp millet yapar. Baş Kızıl-Kaya, Son-Taş, sonu bereketli Koy-Taş'a kadar bunca Kırgız halkına sahip olur.

24. SARINCI BÖKÖY

24.1. Hakkında Bilgi

Sarınçı Bököy destanı Kırgız Türklerinin iç ve dış mücadelelerini yansıtan bir kahramanlık destanıdır. Destanın giriş kısmı nesir diğer kısımları ise nazım şeklindedir. Destanın iki benzer metni vardır; birinci benzer metin Alımkul Üsönbayev'e, ikincisi ise Sulayman Konokbayev'e aittir. Konokbayev destanı amcası Sartpay'dan öğrenmiştir. *"Konokbayev'den Kayum Miftakov, derleme yapmış ve yazıya geçirmiştir. Destan ilk*

defa 1938'de Bişkek'te yayımlanmıştır. Daha sonra 1958 ve 1998'de yeni basımları yapılmıştır.” (Alper 2004: 20).

Destanın Alımkul Üsönbayev'e ait benzer metni Türkiye Türkçesine Kezban Alper tarafından aktarılmış ve yüksek lisans tezi olarak sunulmuştur. Bu benzer metnin giriş kısmında nesir bir parça yer almaktadır, devamı ise tamamen nazımdır. Nazım kısım 6179 dize olup dizelerdeki hece sayısı 7 ile 14 hece arasında değişmektedir. Bu benzer metnin epizot yapısı şu şekildedir:

1. Camgırcı'nın Han'ın yaşlılık döneminde çocuk sahibi olması
2. Camgırcı Han'ın hastalanması ve kardeşi Bököy'ü çağırması
3. Sarıncı'nın Bököy'ü küstürmesi
4. Sarıncı'nın babasının ölmesi üzerine amcası Bököy'den yardım istemesi
5. Bököy'ün adamlarının Sarıncı ve Bököy'ün arasını açmak istemesi
5. Sarıncı'nın nişanlısı Ak Bermet'i almaya gitmesi
6. Sarıncı ve Bököy'ün arasının açılması
7. Sarıncı'nın Kalmuklara esir olması
8. Bököy'ün Bermet'i almak istemesi
9. Sarıncı'nın suçsuzluğunu Kalmuk hanına kanıtlaması
10. Sarıncı'nın Kalmuk hanının yardımıyla Bököy'den intikamını alması

Destanın Sulayman Konakbayev anlatmasının epizot yapısı ise şu şekildedir:

1. Camgırcı ve Bököy hakkında bilgi
2. Sarıncı hakkında bilgi
3. Camgır'ın hastalanması
4. Bököy'ün Sarıncı ile tartışması
5. Camgırcı'nın ölümü
6. Bököy ile Sarıncı'nın aralarının düzelmesi
7. Bököy ile Sarıncı'nın samimiyetini kıskanan Bököy'ün adamlarının fitneleri
8. Sarıncı'nın nişanlısını almak üzere gitmesi
9. Bököy'ün Güldür Hanla anlaşıp Sarıncı'yı esir etmesi
10. Bermet'in Sarıncı'yı kurtarması.
11. Sarıncı'nın Güldür Han'a gerçekleri anlatıp yardım istemesi
12. Sarıncı'nın Bököy'den öcünü alması

24.2. Özeti

24.2.1. Metin 1 Alımkul Üsönbayev Anlatımı

Munduz boyundan Bulan adındaki kişinin büyük karısından olan oğlu Camgırcı, han olur. Küçük karısından olan Bököy de Camgırcı'nın yardımıyla başka bir yerde han olur. Bököy'ün üç kardeşi daha vardır. Camgırcı'nın eşi Kanış yaşlılık döneminde bir oğul dünyaya getirir. Adını Sarıncı koyarlar. Oğlu on yaşını doldurduğunda Camgırcı hastalanıp yatar, altı ay geçtiği halde iyileşemez. Öleceğini anlayıp biricik oğlunu baba bir kardeşi Bököy'e emanet etmeyi düşünür. En yakın silah arkadaşı Kurman'ı kardeşi Bököy'e gönderir. Camgırcı iyilik edip büyüttüğü, eğittiği kardeşinin kendiliğinden gelmemesine içlerindedir. Hastalık belini büktüğü için oğlunu evlendiremeyip ak boz kısarak kesip ak çadırını diktirip toy düzenleyemediği için kederlidir. Kurman, Camgırcı'nın isteği üzerine ertesi gün terazi yıldızı battığında, boz turgay öttüğünde, Erke doru adlı atına binip Bököy'e doğru yola çıkar. Nice gün gidip bir öğle vakti Bököy'ün şehrine ulaşır. Bököy'ün halkından biriyle karşılaşır onun Ak sarayında kırk yiğidi ve güzel karısı Akça'yla zevk ve eğlence içinde olduğunu öğrenir. Doğruca Ak saraya varır, eğlenceyi görür, önce hiç içeri girmeden ak evin karşısından haberi verip gitmeyi düşünür, Bököy'e seslenerek ağabeyi Camgır'ın altı aydır hasta olduğunu söyler, ağabeyinin acilen kendisini çağırdığını bildirir. Kırk yiğidini alarak derhal ağabeyine gitmesini söyleyip atını hızla sürerek şehirden çıkar. Hastalık haberini duyan Bököy kederlenir, Kurman'ın peşinden adam gönderse de ona yetişemez. Bököy Ak Yele adlı atını hazırlatıp yanına yoldaş olarak ağabeyine doğru yola çıkar. Yolda giderken de Camgırcı'ya karşı vefasızca davrandığını düşünüp üzülür. Kendisi gidinceye kadar abisinin ölmüş olmasından korkup kederlenir. Atını hızlı sürüp ağabeyinin şehrine ulaşır. Yolda iki adam görüp ağabeyinin yaşadığını öğrenip sevinir. Hemen ağabeyinin yanına varıp molla, şeyh ve bahşının iyileştiremediği kara canını görür. Onun hasta halini görüp feryat figan ağlar, hasta olduğunu yeni öğrendiğini söyleyip vefasızlığını itiraf edip ağabeyine sarılır. O zaman Camgırcı, on yaşındaki oğlu Sarıncı'yı, sevgili eşi Kanış'ı ve altı kanatlı kapısı olan Ak şehri Bököy'e emanet eder. Oğlu Sarıncı'yı nişanlısı güzel Bermet'le kendisinin evlendirmesini ister. Sarıncı kapının eşliğinde babasının amcasına söylediklerini duyar, kendisini arayıp gelmeyen Bököy kardeşine emanet etmesine kızıp altmış altı yaşında ölüm döşeğine yatan babasına kendisini Bököy'e emanet etmemesini söyler. Bököy'ün kendisini

horlayacağını, zamanı geldiğinde malını mülkünü elinden alacağını söyleyerek Bököy'ü hiddetlendirir. Çocuğun söylediklerine darılan Bököy haysiyetini kıran yeğenine kinlenip senin şehrin elinden alacağım, seni öldürüp neslini yok edeceğim diyerek ağabeyine veda edip hışımla çıkar gider. Cahil çocuğun yaptığı iş Camgırcı'nın hoşuna gitmez. İşte o anda Sarıncı ile Bököy'ün arası açılır. Camgırcı oğlunu çağırıp akıl verir. "Onlar dört kişi sen yalnızsın onların sana zararı dokunur." diyerek üzüntüsünü bildirir. Yanına akrabadan beş yoldaş alıp nişanlıyı alıp gel diye görev verir. Ardından ecel yetip canını teslim eder. Sevdiği eşi Camgırcı'yı ak şehrin burcuna gömüp kederlenen ak Kanış altmış yaşında dul kalır. Ölüm haberi Bököy'e ulaşınca Bököy cenazeye gitmeyeceğini bildirir. Sarıncı babasını gömüp kızıl tuğu eline alıp ağlayarak yurduna döner. Bozkurtum babam dünyadan gitti deyip yas tutar. Babasının ölümünden altı ay sonra halkını göç ettirir. Güzün babasının aşını verip at yarışı yaptırır. Bu törene de Bököy gelmez. Sarıncı amcasıyla ilgili ne yapacağını baba dostu Kurman'a sorar. Kurman başta büyük olmadan nişanlısı Bermet'i alamayacaklarını, içkici ve akli şaşkın Bököy'ü kandırıp şehrin başına getirerek kızı aldıktan sonra onu kovmanın kolay olacağını söyler. O zaman Sarıncı, Kurman'a amcamı alıp getir diye emir verir. Kurman, Bököy'e gidip ağabeyinin ölümünü ölürken Bököy'ü nasıl aradığını, cahil yetimin amcam diyerek ağladığını anlatarak Bököy'ün öfkesini kırmayı başarır ve iki yıl sonra onu yeniden ağabeyinin şehrine götürür. Bököy elli kadar kişi hazırlayıp Kurman'ın kılavuzluğunda yola çıkar. Ağabeyinin obasına gidip ruhuna Kur'an okuyup dua eder. Yeğenini affedip, şefkatle bağrına basar. Kanışay da kaynına gelip yetime sahip çıkmasını, akli başına gelene kadar halkı yönetmesini söyler. Ak evim kızıl yaşa boyandı deyip gönlünün kederini açar. Bököy böylece ağabeyinin şehrine han olur. Halkı yöneterek ağabeyinin emanetine sahip çıkar. Sarıncı vakti gelince Kurman'ı çağırıp nişanlısı Bermet'i almanın zamanının geldiğini söyler ve onu Bököy'e gönderir. Bököy, kara deveyi hazırlayıp yeğenine izin verince Sarıncı, babasının nasihatini hatırlayıp yanına beş yoldaş alır. Babasının kendisi için terbiye ettirdiği, Kazanat'tan doğmuş rüzgârdan yaratılmış gök yorgayı yolculuk için hazırlar. Gök ala kısırakları ziyafet için yanına alır, Bököy'ün verdiği kırk yılkiyi da alır. Anası Kanışay'la vedalaşıp beş yoldaşıyla yola çıkar. Cameke ile Kongur, Bököy ve Sarıncı'nın bu kadar yakınlaşmasını çekemeyip ikisinin arasını bozup Bermet gibi güzel kızı Bököy'e vererek düşmanlıklarını arttırmayı planlarlar. Sarıncı ve beş yoldaşının önünü kesip altı deve altın yükleyip kız almaya giden çocuklara yoldaş olmak istediğini söyleyen

Konurbay kendini kabul ettirir. Konurbay çocuklara başçı olarak yola çıkar. Gök kır atın kuyruğunu örüp hızlıca koşturup Sarıncı'nın kaynatası olacak Karaça Han'ın yurduna önceden varıp Sarıncı'nın geldiğini duyurur. Haberi alan gelinler, kızlar sevinip damadı görmek için koşarlar. Karaça Han damadının geldiğini duyup altmış çadır, altı örgöyü Ak Saz'a diktirir. Oğlanlar Sarıncı'yı karşılayıp karşısında gökbörü oynayıp enişte ödül verecek diye sıraya girerler. Sarıncı'dan ödülü kapıp giderler. Sonra altmış gelin kırk kız, gök yorganın üstündeki bozkurtun oğlu yetimi atından alıp ak keçeye yerleştirerek güvey çadırına götürürler. Bu arada Kongurbay'ın içinde kötülük vardır; niyeti güveyi hile ile kötülemektir. Güveyin geldiğini duyan güzel Bermet boz yeleli kurdun yavrusuna varayım deyip sırdaşı yengesiyle anlaşıp gizlice yerini görmeye gider. Sarıncı'ya uzaktan bakıp ak atmacaya benzeyen yiğitten hoşlanır. Ak Bermet, yiğidin başçısı aksakal Kongur'u görüp kötü niyetli olduğunu anlar. Nişanlısını sınamak için baldızmış gibi yanına varıp halini sorar. Eğer nişanlısı kendisini tanımasa aklının yetmediği kanaatine varacaktır. Baldızmış gibi yapıp halini sorduğunda aksakal Kongur'un kötü niyetli olduğunu da söyler. O zaman Sarıncı bu kızın Bermet olduğunu anlar ama babası yerindeki Kongur'u kötülediği için kızıp çıkarır. İki genç karşılıklı atışıp birbirini tanır. Nişanlı gençler bir çadırda birleşince kötü niyetli Kongur Ak Bermet'in kendisiyle ilgili sözlerini hatırlayıp içindeki kötü niyeti nasıl sezdiğini düşünür. Bu arada iki genç kucaklaşıp birbirine kavuştuktan sonra gitme vakti gelince Ak Bermet saraydaki odasının yerini söyleyip oraya gelmenin tehlikelerini anlatıp vedalaşarak gider. Akşam olunca Sarıncı, Bermet'e gideyim deyip gök yorgasını hazırlar. Yanına yoldaş almadan yola çıkar. Ak Bermet'in bahsettiği ördekli saza gelir. Ördekler uyanıp ses çıkararak ahaliyi haberdirmesin diye sessizce geçip, kapıda duran bekçiye para verip susturup güzel nişanlısına kavuşur. Aradan günler geçer, toy yapıp gelinle güvey ak çadırda birleştiği gün kötü niyetli Kongur iki genç uykuya vardığı sıra sezdirmeden çadıra girip Ak Bermet'in saçının altın tokasını alıp kara atına binerek Bököy'e gelir. "Han Bököy, Bermet gibi güzel kız yetim olan yeğenini beğenmedi, yüzünü görmese de namına âşık olup seni arzuladı işte kanıtı." diyerek Ak Bermet'in saçının altın tokayı Bököy'e verir. "Karın Akça çocuk doğurmaz sana âşık olan Bermet'i alman uygundur." deyip Bököy'e akıl verir. Bu sırada Bököy'ün karısı Akça da oradadır. Akça, Kongur'un kötü niyetini sezip yeğenininle aranı bozmak istiyor, altın tokayı hileyle ele geçirdi diyerek Bököy'ü uyarır. Bököy karısına hak verip Kongur'u azarlar. İşin gerçeğini öğrenmesi için Camake'yi görevlendirir. Zaten

Kongur'la fikir birliği yapan kötü niyetli Camake yalandan gidip gelmiş gibi yapıp iki üç gün bekledikten sonra Han Bököy'ün karşısına çıkıp kız seni istiyor diye yalan söyler. Bunu duyan Akça ikisin de kötü niyetli olduğunu söyleyip kız Sarıncı'yı istemeseydi şimdiye kadar dönerdi seni kandırıyorlar diyerek Bököy'ü uyarır. Bököy gönlünü çoktan Bermet'e kaptırmıştır, karısının kıskançlık yaptığını düşünüp Kongur'a emir verip Akça'nın başını kestirir. Ak Bermet bana ne zaman gelecek diye düşünüp Camake'yi çağırduğunda Camake, Bermet'le görüştüğünü öncelikle yeğenini ortadan kaldırması gerektiğini bunun için Kalmukların Güldür Han'ına mektup yazıp kırk bin asker istemesi gerektiğini söyler. Bököy mektubu yazıp Camake'ye verir.

Bu arada Sarıncı ve Bermet iki genç birbirine kavuşup mutluluğu yakalamıştır ancak Bermet altın tokasının olmadığını görünce çalanın Kongur olduğunu tahmin edip Sarıncı'ya söylediğinde Sarıncı bunu kabul etmez. Baştan beri kötü düşünceli diye suçlanan Kongur'un küsüp gittiğini ve hırsızlıklarla bir ilgisinin olmadığını söyler. Bermet yine de ısrar edip Kongur'un bir hile ile amcasıyla arasını bozacağını başına kötülük getireceğini bu sebeple Bököy'e gitmenin doğru olmadığını söyler ama Sarıncı'yı ikna edemez. Karaca Han sonunda otuz gün eğlence yapıp kırk gün toy verip kızının çeyizini altmış deveye yükletip damadına ak albars kılıç yaptırıp vedalaşıp kızı ile güveyini uğurlar. Yolda Camake ve Kongur'un Kalmuklardan getirdiği kırk bin asker karşlarına çıkar. O zaman Sarıncı beş yoldaşına emir verip sarı devenin üstündeki iç içe olan altmış sandığı açmalarını söyler. Beş yoldaş kırkını açar yirmisini açmadan Kalmuklar gelip Sarıncı'nın elini bağlar. Kalmukların başında Kongur vardır. Sarıncı düşmanını böylece tanır. Kalmuklar alıp onu götürdüklerinde Sarıncı, Kalmuk Han ile babasının yaptığı anlaşmayı hatırlatarak ganimetle dönmek üzere anlaşıp serbest kalır. Bu arada Sarıncı'yı Kalmuklara veren Kongur ve Camake, Bermet'i getirip ak zindana kapatır. Kalmuklardan kurtulmayı başaran Sarıncı gelerek Bermet'i kurtarır ve Bököy'e gider. Onun da düşmanlık ettiğini, Bermet'te gözü olduğunu görür. Sevgili yâri Bermet'e "Altmış gün bekle gelmezsem ölmüşümdür, yetmiş gün bekle gelmezsem düşman derimi yüzümüştür." deyip kendisini almaya gelen Kalmuklarla gider. Bermet ise Bököyle evlenmeyi kabul etmediği için hapsedilir. Kurman bu arada Kalmukların Camgırcı Hanla yaptığı anlaşmayı koşarak yetiştirir, Sarıncı'nın belindeki kuşağa yerleştirebilir. Yanına epey para da koyup Güldür Han'a sunarak özgürlüğünü kazanmasını söyler. Sarıncı baba dostu Kurman'ın öğüdünü tutup Güldür Han'a vardığında babasıyla olan anlaşmasını gösterip baba dostumsun yardım et deyip Bököy'ün kendisine yaptığı

kötülüğü anlatır. Yeni evlendiği hanımını almak isteyip namusuna göz diktiğini söyleyince Kalmuk Han'ı Güldür hiddetlenip Sarıncı'nın beş yoldaşını da serbest bırakarak, kırk bin askeri yanına katıp onu serbest bırakıp Bököy'den öcünü alması için gönderir. Bu arada Ak Bermet rüyasında Sarıncı'nın kurtulup geldiğini görür. Aklına bir hile getirir; Bököy'ün evlenme isteğini yalandan kabul edip bir toy düzenleterek tüm düşmanları bir araya toplatıp Sarıncı'nın işini kolaylaştırmayı düşünür. Evlenmek istediğini Bököy'e iletir. Bököy bir toy düzenleyip dostlarını toplar. Toyun ortasında Sarıncı gelir. Eşi Bermet'in kendine ihanet ettiğini düşünüp kahırlanır. Toyu basar ve Bermet'e olan sinirini dile getirir. Bermet gördüğü rüyayı ve niyetini anlatınca içi rahatlar. Kalmuk yiğitleriyle birlikte Bököy'ün, hilekâr Kongurbey ile Camake'nin cezasını verir. Anası Kanışa'nın yanına gidip halini sorar. Ateşe yağ atıp efsun yapıp Ak Bermet'i eve geçirirler. Kanışa evlatlarını görüp sevinir. Bu sırada baba dostu Kurman "Halkı toplayıp büyük bir düğün yapalım seni de han seçelim." diye teklif eder. Ulu toy düzenlenir, türlü eğlenceler yapıp kırk yiğit at yarışırır. Böylece cefa çeken iki genç huzura erişir.

24.2.2. Metin 2 Sulayman Konakbayev Anlatımı

Camgırcı ile Bököy, anneleri ayrı bir babadan kardeştir. Bököy'ün kendisinden başka altı kardeşi daha vardır. Camgırcı ile Bököy iki ayrı obaya han olmuşlardır. Camgırcı zengin ve yardımsever bir handır. Altmış yaşından sonra karısı Kanış ona bir erkek evlat verir. Camgırcı, oğluna Sarıncı adını verir. Sarıncı on üç yaşına gelince Camgırcı onu Karaça Han'ın kızı Ak Bermet ile nişanlar. Bir süre sonra Camgırcı amansız bir hastalığa yakalanır, halkı perişan olur. Bu arada Camgırcı'nın yardımıyla han olan Bököy, ağabeyini hiç arayıp sormamaktadır. Bunun üzerine Camgırcı en yakın adamını kardeşine gönderip hastalık haberini iletmesini söyler. Haberi alan Bököy, hemen Kara Corgo atına binerek ağabeyinin obasına varır. Kardeşini görünce sevinen Camgır, eşini ve oğlunu ona emanet eder. Bu sırada amcasına kırgın ve kızgın olan Sarıncı amcasıyla tartışır, ona ağır sözler söyler. Bunun üzerine hiddetlenen Bököy orayı terk eder. Bököy gidince Camgırcı oğlunu amcasıyla iyi geçinmesini çünkü kendisinin yalnız, amcasının ise altı kardeş olduğunu söyler.

Kısa süre sonra Camgırcı ölür, Bököy ve kardeşleri cenazeye gelmez. Sarıncı babasının yoğ aşını tek başına verir. Sarıncı babasının nasihatini dinleyip amcasını obasına han olması için çağırır. Sevinen Bököy, kırgınlığını unutup gelir. Amca-yeğen iyi bir dost

olurlar. Bu dostluğu Bököy'ün Kongurbay ve Capake adındaki adamları çekemez; amca ile yeğenin arasını soğutmanın yollarını ararlar.

Sarıncı ise Karaça Han'ın obasına gidip nişanlısını almak istemektedir, amcasından izin alıp arkadaşlarıyla yola çıkar. Bunu duyan Capeke hemen Sarıncı'nın yanına gelir. Kendisini Bököy'ün gönderdiği yalanını söyler. Sarıncı ile beraber Karaça Han'ın obasına gider.

Sarıncı ile Bermet ilk görüşte birbirlerine âşık olurlar. Bermet bir gece Sarıncı'yı denemek için baldız kılığında yanına gider. Orada Capake'yi görür ve onun kötü niyetli biri olduğunu anlar. Capake ise Bermet'i görür görmez güzelliğine hayran olur.

Bermet bir gece Sarıncı'yı evine davet eder. Sarıncı ve Bermet uyurken Capake, gizlice odaya girip Bermet'in parmağındaki yüzüğü alır. Hemen atına binip Bököy'e doğru yol alır. Bököy'e gelip yüzüğü göstererek, Bermet'in Sarıncı'yı istemediğini kendisini istediğini söyleyerek yüzüğü nişan olarak gönderdiği yalanını uydurur. Bököy buna çok sevinir. Bököy'ün dokuz karısı vardır, bunlardan en güzel ve akıllı olanı Akça'dır. Güzel ve zeki Akça, Capake'nin söylediklerinin yalan olduğunu anlayıp Bököy'ü uyarır. Bu uyarıya kızan Bököy, Akça'yı Capake'ye öldürtür.

Bököy, Güldür Han'a giderek Sarıncı'yı kötüler, Sarıncı'yı yakalamak için asker ister. Güldür Han, Bököy'e inanır ve yardım eder. Bököy, askerlerle Ak Cayık geçidine gelip pusu kurar. Sarıncı, Bermet ve beş yoldaş yolun başında görünür. Bököy, askerlerle Ak Bermet'in çeyizini yağma eder. Bermet'i, Sarıncı'yı ve beş yoldaşını tutuklayıp hapseder. Bököy, Kongurbay'ı aracı kılıp Bermet'e evlenme isteğini bildirir. Bir şeyden haberi olmayan Bermet şaşırıp kalır.

Sarıncı'nın annesi Kanış, oğlu ve gelininin başına gelenleri duyunca obanın içinde bağıra çağıra Bököy'e koşarken onu da yakalayıp hapsederler.

Ak Bermet ile Sarıncı'nın hapsedildiği yerde nöbet tutan askerlerden biri iyi niyetlidir, bu gençlere acır. Bermet'i serbest bırakır ve Sarıncı'yla görüştürür. Bermet, ardından Bököy'e gider ve Sarıncı'yı serbest bırakması karşılığında kendisiyle evleneceğini bildirir. Bunun üzerine Bököy, Sarıncı'yı serbest bırakır ve obadan kovar.

Sarıncı ve beş yoldaşı kurtulur kurtulmaz, baba dostu Güldür Han'a gidip gerçekleri anlatırlar. Güldür Han, Sarıncı'nın yanına asker verip Bököy'ü cezalandırmalarını söyler.

Öte yandan Bermet, Bököy ile evleneceği oyununu sürdürmektedir. Bermet, rüyasında Sarıncı'nın geldiğini ve kendisini kurtardığını görür. Sarıncı'nın işini

kolaylaştırmak için Bököy ve kardeşlerini, Kongur ve Capeke'yi aynı çadırda toplar. Bir süre sonra Sarıncı beş yoldaşı ve Güldür Han'ın kırk bin askeri ile gelip obayı kuşatır. Askerler Bököy'ü tutuklar, Kongur ve Capake de askerlerin hışmına uğrar. Onların cezasını Güldür Han verir. Sarıncı ise babasının tahtına oturup toy verip Bermet ile evlenir.

25. KIZ CİBEK

25.1. Hakkında Bilgi

Kazak ve Kırgız Türkleri arasında yaygın olarak bilinen Kız Cibek destanı duygusal-kahramanlık konulu bir destandır. Kız Cibek destanının tarihî tabakası 17-18. yüzyıllar olarak tespit edilmektedir. Destanda Kalmukların Ak Cayık taraflarındaki Şekti toprağını işgal etmesi anlatılmaktadır. Bu olay destanın dayandığı tarihsel gerçekliğe ışık tutmaktadır. Destanda tarihsel gerçekliğin yanı sıra Kırgız Türklerinin kültürleri, inanç dünyaları ve yaşam tarzları ele alınır.

Destanın anlatıcıları Cusupbek Şaykulislamov, A. Bayterekova, Ümöt Moldo, Şadiev Atambek, Cambıl Cabaev' dir. Bunlardan Şaykulislamov'un anlatımı en hacimli ve yaygın olanıdır.

Destan Türkiye Türkçesine Nermin Emine Duman tarafından aktarılmış ve Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsüne yüksek lisans tezi olarak sunulmuştur. Destanın Şaykulislamov anlatımı nazım şeklinde olup 5585 dizeden oluşmaktadır. Dizelerdeki hece sayısı 7 ile 8 hece arasında değişkenlik göstermektedir. Bu benzer metnin epizot yapısı şu şekildedir:

1. Bazarbay'ın çocuk isteği
2. Bazarbay'ın yaşlılık çağında çocuk sahibi olması
3. Tölögön'ün Kız Cibek'in ününü duyup onun için yola çıkması
4. Tölögön'ün uzun bir yolculuktan sonra Cibek'e ulaşması ve evlenmeleri
5. Cibek'e âşık olan Bekecan'ın Tölögön'ü öldürmesi
6. Kalmuk Hanı Korun'un Kız Cibek'i istemesi
7. Tölögön'ün Kardeşi Sansızbay'ın Cibek'i kurtarması
8. Sansızbay'ın Korun ile savaşması
9. Sansızbay ile Cibek'in evlenmesi

25.2. Özeti

Altmış kabileli Alaç'ın Kazak-Kırgız halkının yaşadığı Aydıngöl denilen yerinde Bazarbay adlı bir yiğit çıkar. Bazarbay çok zengin bir kimsedir. Bir ipe yüzden fazla tay bağlar, devesinin, altınının, gümüşünün haddi hesabı yoktur. Bembeyaz ak evde oturur, döşeği kunduz tüyündendir. Zenginliği nam salan bu kişi Aydıngöl'de oturur. Aydıngöl ördeği, boz ayısı olan ak kayınlarla bezeli, suyu berrak akan nehri olan, ak geyik ile ceylanı kaçıran bir yerdir. Bazarbay'ın bu bereketli yerde zenginliği arttıkça cimriliği de artar. Altmış yaşına gelmesine rağmen Allah onun muradını vermez, bir çocuk sahibi olamaz ama elli yaşındaki eşi Kamkatay'ın yakarışlarına cevap gelir, bir erkek çocuğa sahip olurlar. Çocuğa Tölögön ismini verirler. Bir müddet sonra kardeşi Sansızbay dünyaya gelir. Bazarbay'ın kaygısı kalmayıp huzura kavuşur. Zengin Bazarbay'ın atlarının içinde Kökcal adlı kısrağın yedi gün memesinden süt damlar, dokuz güne ulaştığında kısrağın dağa doğru yürür. Seyis Asanbay atı takip eder, Kökcal kısrağın demir kır bir tulpar doğurduğunu görüp müjdeyi Bazarbay'a verir. Bazarbay, Asanbay'a tulparın müjdesi için otuz tay verir, şükür için sarı akıtmalı kısrağın kestirir. Tulparın haberini kimseye vermemesi için çobanı sıkıca tembihler. Nazar değmesin diye tulparı üç kısrağın arasına gizleyip büyütmesini söyler. Bazarbay bu atı ileride Tölögön'e vermeyi düşünür. Tölögön, yiğit bir delikanlıdır ve halkın takdirini kazanır. Ahlaklı, terbiyeli ve sözü halk arasında muteber bir genç olan Tölögön, seksen yiğidiyle kuş salıp ava gidecek çağa erişir. Yoksulu, garibi koruyan yardım eden Tölögön'ü herkes sevmektedir. On altı yaşına gelen Tölögön, evlenme düşüncesini ailesine kendisi açamayınca seken yiğide baş olan Çege'yi aracı yapar. Çege ağzı laf yapan cesur bir yiğittir. Bazarbay'ın karşısına çıkıp sözünü sakınmadan söyler ve Tölögön için Ak Cayık halkından kız bakmak gerektiğini bildirir. O böyle deyince baybiçe Kamkatay önce davranıp şimdiye kadar Tölögön'e kız beğendiremediklerini, Kazak halkının kızlarından birini beğenirse kalın vermekten kaçınmayacaklarını söyler. Çege bunu duyunca sevinçli haberi Tölögön'e iletir. Ana-babasının yüz sağmal at, iki yüz kısrağın alıp Kazak halkından Ak Cayık'a giderek Ak Erkeç gibi güzel bir kız bulmasını söylediğini iletir. Bu habere sevinen Tölögön uzun yola çıkmak için kendine at seçmeye karar verir. Sonunda Kökcal kısrağın kır tulparını seçer. Kır tulpar; uçan kuşla yarışan, on yıllık yol gitse yorulmayan gösterişli bir attır. Tölögön atının bin ata eşit olduğunu anlar. Kır tulparı binek için seçtikten sonra altmış atı da erzak taşıması için ayırır. Dört tepeli boz çadırdan sekiz tane aldırır. Yiyecekleri beş ata yükletir, cambısını on ata

yükletir. İki yüz elli yorga atı kalın olarak sürüden ayırır. Yola çıkmaya hazır olunca annesinden dua ister. Ak baybiçe el kaldırıp oğlu için dua eder. Besmele ile başlayıp imanın beş şartını sıralayıp, peygamberleri aracı kılarak, Umay Ana'ya yakararak Allah'a dua eder. Böylece anasından dua alan Tölögön, babasını unutmuş gibidir. Bir deve bir kısrak kesip halka yemek vererek yolculuğa çıkar. Tölögön yiğitleriyle iki aylık yol gider. Gideceği yer yetmiş günlük yoldur. Aydınköl'den, ak Cayık'a gitmek için haydut ve hırsızların meskeni Koç Obo'dan geçmek gereklidir. Tölögön ve arkadaşları tam kırk gün göçerek azılı haydutların eline geçmekten kurtulur. Otuz gün daha yol gidip Ak Cayık'a yaklaşırlar. Üç yüzden fazla atla gelip o köye girerler. Konakladıklarında Ak Cayık halkı üç gün boyunca onu ziyaret eder. Gönlü bol Tölögön gelenlere altın verir. Dördüncü gün olduğunda Tölögön'ün yiğitleri, Ak Cayık halkına seslenip güzel kızı olan göstere bir yorga at alsın diye duyuru yapar. Tölögön'ün seçtiği kızın kalını ise yüz bin cambı, bin yorgadır. Bu duyuru üzerine yorga almak isteyen babalar gelinlik kızlarını Tölögön'e gösterir. İki gün içinde iki yüz on kız gelir. Tölögön gelen kızları beğenmeyince yiğitlerinden Çege atları beyhude yere dağıttıklarını ve kırk cılız at kaldığını düşünüp Tölögön'ün yiğitlerin atlarını da halka dağıtacağından endişe eder. Yiğitler de böyle düşünüp Tölögön'e varıp artık görülecek kız kalmadığını söylerler. Tölögön'ün ümitsizliğe kapıldığı sıra altı yiğitli Ak Cayık halkının akıllı veziri Karçıga, Tölögön'den at ve altın almak umuduyla çıkagelir. Tölögön'e hanın kızı Cibekcan'dan haber verir. Haberi alan Tölögön, seksen yiğidinden beşini seçip diğerlerini yurda gönderir. Kız Cibek'in haberini veren vezir Karçıga'ya da iki yorga at verir. Bu sırada Ak Cayık halkı göç etmektedir. Karçıga, Tölögön'e göç yolundaki Cibek'i göstereyim deyip onunla yola çıkar. Tölögön göç eden grup içinde bir güzel kız görür, on beş yaşındaki bu güzeli beğenir ama onun Cibek olmadığını öğrenince yola devam eder. Biraz ileride yan yana gelen sabah yıldızı gibi parlak iki güzel görürler, onun da Cibek olmadığını söyleyince yine yola koyulurlar. Böyle böyle kırk bir güzeli geçip Cibek'in annesine rastlarlar ve Cibek'in iki kızla göçe erken çıktığını öğrenirler. Bunun üzerine Tölögön, Kır atını kamçılıyıp yedi geçit aşarak rüzgâr gibi uçar. Sonunda Cibek'in çadırını görüp rahatlar. Çadıra vardığında kimsenin olmadığını görüp hayal kırıklığına uğrar. Bu sırada Karçıga kendisine güçlkle yetişip saklanmış olan Kız Cibek'in gönlünü yapıp onu ortaya çıkarmayı başarır. Cibek, yanında üç kızıyla çıkıp salınca Tölögön'ün aklı başından gider. Ayın on dördü gibi parlak yüzlü bu güzel henüz on dört yaşındadır. Başta başka memleketli ile görüşmem

dese de Karçığa'nın sözleri üzerine meydana çıkar. Kızın güzelliği Tölögön'ü kendinden geçirir. Cibek'e âşık olduğunu söyleyince Kız Cibek babamın çadırının yanına altından çıkar dik, babamın başına tacı giydir, anamın saçına yakuttan tokayı tak, bunları yapamazsan beni unut deyip gidiverir. Bunun üzerine Tölögön Karçığa'yı aracı kılıp Cibek'in babası Sırlubay'a iki yüz elli at ile gönderir. Bu arada halk arasındaki dedikodular Karçığa'nın yardımıyla kızı Cibek'in yabancılar tarafından kaçırıldığını Sırlubay'a iletir. Hiddetlenen Sırlubay veziri bu durumdan sorumlu tutup Karçığa'yı bağlayıp getirmeleri için askerlerine emir verir. On altı askeri durumu araştırma için görevlendirir. Bu haberi duyan Karçığa canından korkup aracılıktan vazgeçer ve Tölögön'e kendisinin gitmesini söyler. Bunun üzerine Tölögön, Karçığa'dan akıl alıp bir deveye altın yükleyip Sırlubayın köyüne gider. Yolda askerler önünü keser, Tölögön akıllıca konuşup Kazak töresine uyarak kız almaya üç aylık yoldan geldiğini, kız kaçırma haberinin dedikodu olduğunu askerlere anlatır. Böylece yoluna devam eder. Bir tepede Sırlubay ve adamlarıyla karşılaşır, iki yüz elli at ve beş deve yükü altın ile seksen günlük yolu aşır kız Cibek'e talip olduğunu hürmetli bir şekilde anlatır. Sırlubay, han oğlunu beğendiğini belli etmeden alıp çadırına götürür. Mekke'den gelen misafir gibi değer verip ağırlar. Aradan üç gün geçtiği halde Kız Cibek'in lafı açılmayınca Tölögön Karçığa'yı çağırıp yeniden aracı olmasını ister. Ağzı iyi laf yapan Karçığa, Sırlubay'ın huzuruna varıp Tölögön'ün yiğitliğini, asilliğini ve cömertliğini övüp zaten Tölögön'ü beğenen Sırlubay'ı ikna etmeyi başarır. Sevinçli haberi alan Tölögön, yüz ata pamuk yükleyip, doksan ocak kazdırıp sekiz semiz atı kestirerek dokuz gün boyunca güzel bir ziyafet verir. Dokuzuncu gün yüz kadın cambı alma arzusuyla yenge olup Tölögön'ü aralarına alarak Cibek'le buluştururlar. İki âşık buluşup içlerindeki murada kavuşur. Otuz gün eğlence olur, at yarışı, cambı vurma gibi türlü oyunlar oynanır. Otuz dokuz gün eğlenip kırkıncı gün şenliğin dağılacağı an gelir. Bu arada kız Cibek'e âşık olan altmış beş kişi Tölögön'e kin beslemektedir. Onu öldürsek diye gizlice görüşüp ant içerler, ama içlerinden Tayçibek bu kötü niyeti Karçığa'ya bildirir. Karçığa bu haberi alıp Tölögön'e vardığında onu kederli görür. Nedenini sorar ve Tölögön'ün rüyasında altmış kişilik düşman gördüğünü öğrenir. Tölögön, bu rüyadan sonra Cibek'in âşıklarının birleşip kendisine geçit vermeyeceğini anlamıştır. Karçığa, bunun üzerine Tölögön'ü Cibek'in altı ağabeyinden biri olan Ceyrenbay'ın evine götürür. Kapıya nöbetçi koyup önlemler alır. Kız Cibek'e küpe takıp ak nikâh kıyan Tölögön, yaz geçip güz gelince yurduna dönmeye niyetlenir. Bu fikrini uzun süre söyleyemez, sonunda

Ceyrenbay'ın eşi olan yengesine açar. Altı yenge toplaşır bunu Cibek'e haber ederler. Kız Cibek ise o gece rüyasında Tölögön'ün kır atının eğersiz olduğunu, eline mum alğını, mumun ışığının bir anda sönuverdiğini görmüştür. Bu rüyanın kötülüğe işaret olduğunu anlayan Cibek, yengelerine Tölögön'ün kışı Ak Cayık'ta geçirmesini söyler. Yengeler aracı olup haberi Tölögön'e iletir, aile özlemine dayanamayan Tölögön, Cibek'in sözünü dinlemeyip baharda dönüp eşini almak niyetiyle yola çıkar. Acele edip bir ayda yurduna ulaşır. Kardeşi, ana babası sevince boğulup sarı keçiyi kurban ederler. Altı aydan beri uzakta olan yiğit için halk toplanıp bir deve keser. Tölögön sevinçle ailesi ve halkıyla görüşüp başından geçenleri anlatır ve Kız Cibek'e dünür olduğunu bildirir. O zaman babası Bazarbay, Cibek'e âşık olan başka delikanlı olup olmadığını sorar. Altmış yiğidin Cibek'e âşık olup Tölögön'e kin beslediğini öğrenince Bazarbay, oğluna kızı almak için yazı beklemesini nasihat eder, ama Cibek'e geleceğini söz veren Tölögön bu teklifi kabul etmez. O zaman Bazarbay, sözünü dinlemeyen oğlunu lanetler. Kış geçip bahar geldiğinde Tölögön, kayınbabasına ve Cibek'e verdiği sözü tutmak için hazırlığını tamamlayıp yola çıkmaya niyetlenir. Babasından lanet aldığı için içi sıkılan Tölögön, kardeşi Sansızbay'la vedalaşır. Kardeşine, babasının lanetine uğrayıp ölmesi halinde yengesi Cibek'e sahip çıkması için vasiyet eder. Kaderine razı olup yola çıkar. Göç eden kazla yarışıp kırk günlük çölü aşığı sırada bir toz bulutu görür. Bu toz bulutu on iki gündür kendini bekleyen düşmanın işaretidir. Cibek'e âşık olan altmış yiğit başlarında Bekecan'la Tölögön'ü beklemektedir. Bekecan dürbünle bakıp Tölögön'ü görüp sevinir. Tölögön, düşmanı görüp hedef alarak üçünü yere yıkar. Bir daha nişan alıp dördünü öldürür. Bekecan'ı göremeyince kaçtıklarını düşünüp susuzluktan ölmek üzere olan atını göle götürür. At su içerken Bekecan arkasından yaklaşır Tölögön'ü başından vurur. Atını ve ak heybedeki altınları almakla yetinmez, Tölögön'ün elbiselerini de alıp gider. Gölün başında yığılıp kalan Tölögön altı kazla konuşup halkına ve Cibek'e haber salıp canını verir. Bahar geçer, kış ile yaz geçer Kız Cibek'i Tölögön'ün yası mahveder. Kayını Sansızbay çıkıp gelmez, kayınbabası Bazarbay da bir haber vermez. Aradan sekiz yıl geçer, yirmi ikisine ulaşan Cibek, kahrından sararır. Bu arada Bekecan, dul kalan kız Cibek'i almak için onun karşısına çıkıp Tölögön'ün yalancı olduğunu sekiz yıl geçtiği halde gelmediğini söyleyip ona olan aşkını anlatır. Tölögön'ü seksen yıl da olsa bekleyeceğini söyleyen Cibek, Bekecan'ı küçümseyip azarlayınca Bekecan dayanamayıp Tölögön'ü öldürdüğünü söyler, kır atı da kanıt olarak gösterir. Haberi alan Karçıga, Bekecan'ı yakalayıp hapseder, Cibek'in dul kaldığını öğrenen

beyler umutlanıp talip olsalar da Cibek kimseyi kabul etmeyip yasını tutar. Bu arada sekiz yıl boyunca oğlu dönmeyen Bazarbay bedduasından pişman olup derdinden hastalığa tutulur. Sansızbay on yedi yaşına geldiğinde ağabeyini aramak için yola çıkmaya karar verir, ana babasından dua alır. Sürünün içinden boz atı seçip, Çege'yi yoldaş alarak alıp kırk yedi günlük yoldan sonra Ak Cayık'a ulaşır. Cibek'in köyünü bilmeyip şaşırıkları sıra yan yana dikili bin ev görürler, orada eğlence olduğunu anlarlar. Yaşlı bir çobana rastlayıp Bekecan'ın Tölögön'ü öldürdüğünü ve Kalmuk Han'ı Korun'un Kazakları tehdit edip Cibek'i zorla aldığını, Cibek'in üç gün ağlayıp sonra çaresiz kabul ettiğini ve doksan günlük ziyafetin başladığını çobandan öğrenirler. Bunu duyan Sansızbay üzüntüden kahrolur. Hemen Çege'yi köye gönderip kız Cibek'ten haber almasını söyler. Çege uzun süre Cibek'in evini bulamaz. Sokak ortasında dururken bir ağıt duyar. Dikkatlice dinlediğinde bu ağıdı Kızcibek'in Tölögön için yaktığını anlar. Eve girip gizlice Cibek'le konuşur; Sansızbay'ın geldiğini haber verip onunla görüşmek isteyip istemediğini sorar. Müslüman haliyle Cibek, Kalmuk hanıyla evlenmek istememektir. Bu sebeple Sansızbay'la görüşmek ister. Çege Sansızbay'ı çağırıp Kızcibek'le görüştürür. Sansızbay'ı gören Cibek Tölögön'e benzemesine şaşırıp cesaretine hayran olur. Sansızbay ise sabah yıldızı gibi güzel Cibek'i ilk görüşte beğenir. Cibek, Sansızbay ve Çege'yi ağırlayıp sınıra kadar varıp beni bekleyin diye uğurlar. Cibek, doğruca yengesine gidip durumu anlatır, Korun Han'ın yürük atlarından birini istemesi için onu aracı yapar. Yenge, Korun'a gidip yürük atlardan birini isteyince Korun, kızın niyetini sezmiş gibi atını vermez. Cibek, yengesinin eli boş döndüğünü görünce yanına on beş kız alıp kendi Korun'a gider. Onu güzelliğiyle ikna edip Köksandal atlı yürük atını almayı başarır. Yengesiyle vedalaşıp, ana babasına selam söyleyip Köksandal'ı dört nala sürer. Üç günlük yol gitse de yorulmayan yürük at gece karanlığında Cibek'i alıp götürür. Cibek, sonunda anlaştıkları yere ulaşıp Sansızbay ve Çege'yle buluşur. Üçü birbiriyle yarışıp Aydınköl'e doğru at sürer. Bu arada Cibek'i bekleyen Korun, o gelmeyince şüphelenip Karçıga'ya gider. Karçıga söz ustası olduğundan onu rahatlatır, ama sabah olduğunda hâlâ Cibek'ten haber gelmeyince Korun hiddetlenip on yedi bin askerini takibe çıkarır, iki binini Kazak yurdunda bırakır. Karçıga'ya da emredip askerlerini hazırlamasını söyler. Bu sırada Kalmuk askerleri Köksandal'ın izini bulur. Kazmoyun atına binen Korun daha fazla dayanamayıp hızlı atıyla önden gitmek ister, Karçıga'yı askerin başına geçirip kendi atını sürüp gider. Korun yanılıp Karçıga'ya ordu emanet ederek kendi sonunu hazırlar. Atıyla rüzgâr gibi

gidip Sansızbay'a yetişir. Henüz genç olsa da Sansızbay, Korun'dan korkmaz. Cibek ve Çeğe'yi gönderip kendisi Hz. Ali'yi çağırıp Manas'ın ruhuna sığınıp Korun'la kapışır. Yiğitçe savaşır Korun'u öldürür. Bu arada Karçığa, Kalmuk askerinin başına geçip onları kırk günlük yol alınacak ıssız çöle sürerek helak etmeyi düşünür. At geçmez diye bilinen bu çölden sağ çıkmak mucizedir. Karçığa on yedi bin askeri böylece telef edip yirmi yiğidiyle Korun'un peşine düşer. Yolda Korun'un ölüsüyle karşılaşılır. Karçığa bu duruma sevinip kurnazca davranarak Korun'un cebindeki mührü alarak Ak Cayık'a döner. Orada iki bin Kalmuk askeri beklemektedir. Ak Cayık'a ulaşan Karçığa, Korun Han'ın ve on yedi bin askerin öldüğünü söyleyip mührü de delil olarak göstererek Kalmuk askerlerini tehdit edip silahlarını toplar, atlarını ganimet olarak alır, direneni uzak yola sürer.

Aradan üç gün geçince Cerenbay ile Karçığa, yirmi yiğidi yanlarına alıp Cibek'ten haber almak için yola çıkar. Altmış gün yol gidip Aydınköl'e ulaşırlar. Bu arada Korun'u öldürüp Cibek'i alan Sansızbay yurduna ulaşmıştır. Sansızbay, ağabeyinin ölümünü halkına ve babası Bazarbay'a haber verir. Beddua ettiğine bin pişman olan Bazarbay çırpınıp ağlar, oğlu için aş veririr. Gelini geldiği için şükredip bin koyunu halka yağmalatır, toy düzenler. Bu sırada Ceyrenbay ve Karçığa yirmi yiğitle çıkıp gelir. Kalmuk askerlerinin çölde telef olduğunu anlatıp Cibek'i rahatlatırlar. Bazarbay dünürlerini ağırlayıp otuz gün eğlence yaptırır, kırk gün ziyafet verir, eski geleneklere uyup güreş, at yarışı, cambı vurma gibi oyunlar oynatır. İki yüz elli at yarışır, beş yüz at, beş yüz koyun ödül olarak koyulur. Yarışta, Tölögön'ün kır atı Ceyrenbay'ın kızıl atı, Çeğe'ye Korun'dan kalan Kazmoyun'u, Kızıcbek'in Köksandal'ı, Karçığa'nın benekli atı koşar. Şanlı bir toy olur; yiyecek bol, eğlence bol, Kızıcbek'in toyu diye anılan büyük bir ziyafet olur. Toy bitince Bazarbay, dünürler için yirmi yürük atı hazırlatır, üç yüz at, yüz deveyi sürüp getirir. On ata altın yükleyip, on deveye şeker bal yükletir. Böylece dünürünü sevindirir. Sansızbay ile Kızıcbek Aydınköl'ü mutlu edip huzur içinde yaşar.

26. ER KOŞOY

26.1. Hakkında Bilgi

Er Koşoy, Manas destanında “Kökötöy’ün Aşı” bölümünde yer alan bir kahramandır. Manas destanının bu bölümünde Er Koşoy’un Colay Han ile olan güreşi uzun uzun

anlatılır (Yıldız 1995, Gülensoy 2000). Manas destanında yaşlı bir kişi olarak tanıtılan Er Koşoy, halkını iyi gözeten ve koruyan, danışmanlık rolü üstlenen aksakal bir bilgedir. Er Koşoy, Kırgız halkı içinde güçlü Çin'e karşı yurdunu düşmandan korumayı başarmış yiğit bir alp olarak bilinmektedir. Er Koşoy, Manas destanında başta Manas olmak üzere bütün halkın saygı duyduğu bir kişidir.

Manas destanında yaşlı bir aksakal olarak tanıtılan Er Koşoy, daha sonra müstakil bir destan kahramanı olarak kendisini gösterir. Er Koşoy destanının en geniş benzer metinlerinden birini ortaya koyan Saparbek Kasmambetov'dur. Bir öğretmen olan S. Kasmambetov bu destanı 1993 yılında Manas destanından yola çıkarak kaleme alır (Tekalan 2002: XI). Destanın en geniş benzer metnini oluşturan S. Kasmambetov 1934 yılında Issık-Köl'de doğmuştur. Asıl ününü Semetey destanını icra ettiği için Semeteyci olarak kazanmıştır (Tekalan 2002: XII).

S. Kasmambetov, Manas destanında fiziki görüntüsü ve ruh dünyası ortaya konulan Er Koşoy'u müstakil bir destan kahramanı olarak yeniden kurgulayıp çocukluk yıllarından, Manas destanında yer aldığı seksenli yaşlarına kadar anlatır. Er Koşoy'un başkahraman olduğu bu destan "Kökötöy'ün Aş" epizotuna kadar sürdürülür ve Manas destanı ile paralel bir şekilde bu epizot yeniden şekillendirilir. Kasmambetov, ortaya koyduğu eseri şu şekilde tanıtmaktadır: "*Halkımızın gençlerine armağan edilen 'Er Koşoy' eserimiz Manas'ın dışında kendini tanıttı. Elimden geldiğince Er Koşoy dedenin gençlik zamanını yansıttım. Olaylar; Kırgız, Çin, Kalmuk ve Mançu kabilelerinin olayları ile devam edecek.*" (Tekalan 2002: XII).

S. Kasmambetov'un kaleme aldığı Er Koşoy destanı 9845 dizeden oluşmaktadır. Destanda 7'li, 8'li ve 9'lu hece vezni kullanılmıştır. Destanın işaret ettiği tarihî süreç Kırgız Türklerinin, Çinlilerle ve Kalmuklarla mücadele içinde olduğu 17. yüzyıl ve sonrasıdır. Destanın coğrafi tabakası içerisinde Adır, Ak Buluñ, Ak Taala, Alay, Ala Too, Soñ-Köl gibi yer adları bulunmaktadır. Bu dönemde boylar halinde yaşayan Kırgız Türkleri göçerevli bir hayat tarzını benimsemiştir. Bu sebeple destanın coğrafi tabası geniş bir bölgeyi kapsar.

Destanın S. Kasmambetov benzer metnini Türkiye Türkçesine Hümeýra Nur Tekalan aktarmıştır. Bu çalışma 2002'de hazırlanan bir yüksek lisans tezidir. Destanın epizot yapısı şu şekildedir:

1. Katağan Han'ın Tanıtımı

2. Katağan'ın Halkını Toplayıp Atbaşı'na Göç Etmesi
3. Katağan'ın Çocuk Özlemi
4. Koşoy'un Doğuşu
5. Çocuğa İsim Koyma
6. Er Koşoy'un Çocukluk Dönemi
7. Er Koşoy'un Rüya Görmesi
8. Er Koşoy'un Karakuş'u Bulmaya Çıkışı
9. Er Koşoy'un Han Oluşu
10. Kızılbaş Çinlilerin Kaşgar'daki Karaçoro'nun Halkına Yaptığı İşkenceler
11. Er Koşoy'un Karaçoro'ya Yardıma Gidişi
12. Kızılbaş'ın Askeri ile Olan Savaş
13. Kırgızlara Karşı Duni Han'ın Sefere Çıkışı
14. Er Koşoy'un Duni Han'ın Kardeşi Tan'ı Esir Alması
15. Goadin Han'ın Er Koşoy ile Anlaşıp Oğlu Tan'ı Esaretten Kurtarması
16. Er Koşoy'un Taşgöl İle Evlenmesi
17. Er Koşoy'un Çeç-Töbö'nün Dibine Kale Yaptırması
18. Tatuha'nın Casusluğu
19. Çin Askerlerinin At-Başı'na Doğru Yola Çıkışı
20. İzcilikteki Kırgız Birliklerinin Çin Askerleri ile Olan Savaşı ve Bilerik'in Esir Oluşu
21. Bilerik'in Esaretten Kurtarılması ve Er Koşoy'un Toy Vermesi
22. Er Koşoy'un Manas'ı Ziyareti
23. Er Koşoy'un Kökötöy'ün Aşına Gidişi ve Coloy Han ile Olan Güreşi

26.2. Özeti

Kırgız halkının düşmanlar tarafından kuşatıldığı, dört bir yanının sarıldığı dönemde Kaynar'ın oğlu Katağan babadan yalnız doğan yiğit olur. Daha küçük yaşta cesaretini gösteren Katağan, halk tarafından sevilen bir yiğittir. Katağan'ın bindiği atın adı

Aktuyaktır, Katağan halkını düşmandan koruyan yiğit olur. Küçüklüğünden beri cesur olan Katağan dağ gibi heybetli akıllı bir yiğittir. Yedi atanın yaşadığı yeri düşman kapladığında halkını toplayıp kara Çinli'nin geçmişte Kırgız halkına yaptığı zulmü anlatır. Kırgız, Şıgay Han'ın zamanında güçlü bir milletken onun ölümünden sonra kara karga sürüsü gibi kalabalık Çin'in karşısında zor durumda kalır. Çinliler, tüm gücüyle saldırıp sayısız kara boz atı otlaktan sürüp kızları ve gelinleri cariyeye yapıp ülkesine götürür. Çin ordusunu yöneten Duni Han, Şıgay'ın soyunu kurutayım deyip her yere darağacı diker ve masum halkı katledecek olur. O zaman yaşlı lama; han Şıgay'ın geçmişte esir aldığı Çinlileri asla öldürmediğini, masum halka zulmetmediğini, Kırgız halkını öldürdükleri takdirde Tanrı'nın kendilerini lanetleyeceğini söyleyerek Duni Han'ı vazgeçirir. Lama, Kırgızları köle olarak çalıştırma fikrini Duni Han'a kabul ettirip esir Kırgızların idamını önler. Katağan, geçmişte Kırgız halkının yaşadığı bu olayı anlatıp Çinli düşmandan öç alma zamanının geldiğini söyleyerek halka birlik olup düşmanla savaşmayı teklif eder. Halkı Katağan'ın sözlerini makul bulup durduk yere Kırgız'a saldırarak azap veren Çin'e karşı savaşmaya hazırlanır. Yiğitler aybaltayı ele alır, keskin nişancılar öne atılır ve Kırgız yiğitleri düşmana karşı savaşa gider. Katagan ordusuyla Kara-Kucur ve Ak-Bel'i geçip Ulu Karadağ'ı aşarak Kızıl-Bel'e ulaşır. Katağan düşman yurduna yaklaşıp keşifçiler gönderir. Düşmanın halini iyice öğrenip yiğitlerini savaşa hazırlar. Katağan bin kişilik birliği önden gönderir. Kırgızlarla Çinliler arasında kanlı bir savaş başlar. Dağlar kılıç ve mızrak sesiyle yankılanır. Çin'in kadını kızı korkup mağaralara saklanır. Kırgız yiğitleri önüne gelen Çinliyi ot gibi biçerek ilerler. Başlarındaki Katağan dağ gibi heybetiyle ejderha misali bağırıp düşmanı kaçıtır. Düşmanın komutanı Çortok, Katağan ve askerlerinin gücüne dayanamayıp geri çekilir. Kırgızlar düşmandan kalan malı mülkü, altı binden fazla sayısız toprağı adaletle bölüşür. Zafer kazanan Katağan, bütün halkını toplayıp dağlarıyla ve sularıyla bereketli bir yurt olan At-Başı'na göçmeyi teklif eder. Bunun üzerine göç hazırlıkları başlar. Neşeli bir göç yolculuğunun ardından Kırgız halkı At-Başı'na yerleşir. At-Başı'na ulaşan Katağan altı kanatlı ak çadırını düz ovaya kurdurur. Altın ve gümüşle süslettirdiği çadırı altı pehlivan korur. Düşmanı yenen Katağan, halkını bereketli topraklara göç ettirip fakirliği ortadan kaldırır. Huzur bulan halk zenginlik içinde mesut bir hayat sürer.

Bu sırada elli yaşına ulaşan Katağan, sıkıntılı rüyalar görmeğe başlar. Elli yaşına gelmesine rağmen bir çocuk sahibi olamayan Katağan'ın üzüntüsü gün geçtikçe artar.

Yerini yurdunu bırakacak, soyunu devam ettirecek bir oğlunun olmaması onu üzer. Kudreti bol olan Kудay'a yalvarıp O'ndan bir çocuk diler. Katağan'ın bu üzüntüsünü ve içten içe ağlamalarını duyan bir kişi ona derdini sorar. O vakit Katağan, çocuksuzluk derdinin yüreğini kavurmakta olduğunu söyler. Katağan'a yakın olan bu kişi onu teselli edip bu sorunu çözmek için önce halktan dua almak gerektiğini ardından kutsal yerleri dolaşip dua etmek gerektiğini söyler. Mazar Bulak ve Kara Taş denen kutsal yerlere gidip oralarda Ak Taylak için kurban kesilip dua edilirse Hızır'ın da yardımıyla bir çocuk sahibi olunduğu halk arasında konuşulmaktadır. Katağan bu fikri uygun bulup yedi hanımından en küçüğü Akperi'yi de yanına alıp Mazar Bulak tarafına gider. Ak boz kısrağı kurban etmek üzere yanında götüren Katağan halkıyla birlikte bu kutsal yerde dua edip halka hayır dağıtır. Bundan sonra evine dönen Katağan alaca karanlık vakitte at sürüsünün kenarında birisini görür. Halkından birisine benzemeyen bu adamın kimliğini öğrenmek isteyen Katağan, koşarak onun yanına gider. Yabancı olan bu kimse ak sakallı bir ihtiyardır. İhtiyara selam veren Katağan'ın yüreği heyecanlanıp dili tutulur. İhtiyar, Katağan'a dualarının kabul olduğunu, güçlü ve cesur bir oğul sahibi olacağını, bu oğulu Hızır'ın kendisinin koruyacağını söyleyerek müjdeyi verir. Hızır olduğu belli olan aksakal daha sonra Kırgız halkının bahtını açacak bu oğula dua edip onun adının Koşoy olacağını haber verir ve doru atını arkasında bırakarak birden bire ortadan kaybolur. Sevincinden ne yapacağını şaşırarak Katağan, Hızır'ın bıraktığı atı yedeğe alıp eve döner. Kısa bir süre sonra Katağan'ın eşi Akperi hamile kalır. Zorlu bir hamilelik döneminden sonra doğum sancıları başlar. Akperi, şiddetli sancılar yüzünden ölecek gibi olduğu sırada birçok kadın doğum için başına toplanır. Çocuğun doğumu çok zor gerçekleşir. Çocuk doğup ağlamaya başladığında kadınlar korkup saklanır, gökyüzünden şimşek çakıp dağlardan selle birlikte taşlar yuvarlanır. Çocuğun sesini duyan inekler ve koyunlar meleşip ahırına toza boyarlar. Çocuk doğduğu an gökyüzünde güneş tutulup günün rengi kaçar. Tüm Kırgız halkı sevince boğulup ay toynaklı atları kurban ederler. Küçük bebeğe otuz kadın yemek verir. On iki kiloluk bu bebek, tabak tabak karın yağı yer. Onun heybetli görüntüsünü kem gözler görüp nazar değdirmesin diye bebeği kötü gözlerden saklarlar. Katağan, oğul sahibi olup huzura erer. Katağan, ustaları toplayıp eni sekiz karış, boyu on iki karışlık bir beşik yaptırır. Güçlü bebek beşiğin bel bağını sürekli kopardığı için ipekten bağcık beş günde bir yenilenir. Çocuk biraz büyüdüğünde Katağan çok sayıda hayvan kesip halkını toplayarak çocuğa Hızır'ın önceden söylediği Koşoy adını verir.

Koşoy, büyüğünce yaramaz bir çocuk olur. Obanın çocuklarıyla dövüşüp karşısına çıkana zulmeder. Onunla oynayacak çocuk bulunmaz. Hayvanları sakatlayıp insanlara zarar veren Koşoy'a terbiye vermesi için halk Katağan'a şikâyete gider. Koşoy, halkı dinlemediği gibi ana babasını da dinlemez, çoğu zaman eve gelmeden kırlarda uyur. Yedi yaşındaki Koşoy, halkı böyle canından bezdirir. Bu sırada komşu obalardan birinde insanları ve hayvanları öldüren yırtıcı bir canavar peyda olur. Surançlı adlı bir kişi Koşoy'a gelerek halka zulmedeceğine o kadar güçlü ise bu canavarı öldürmesini söyler. Bunu duyan Koşoy, gücünü deneme imkânı bulduğuna sevinip ailesinin izin vermeyeceğini bildiğinden onlara söylemeden yola çıkar. Elinde silah olmadan canavarın olduğu yere doğru giden Koşoy, söylenen yere vardığında birkaç tane öküz kadar büyük kurt görür. Koşoy, üzerine saldıran kurdu boynundan tutarak çenesini kırıp öldürür. Canlı kalan kurtlar korkup dağa doğru kaçar. Halk, Koşoy'un yırtıcı canavarları yok ettiği haberini hemen Katağan'a bildirir. Yedi yaşındaki Koşoy'un silah olmaksızın yırtıcı hayvanlarla boğuştuğunu duyan annesi onu canavarların yemesinden korkar. Katağan hemen kırk yiğidini çağırıp çocuğu aramaya gönderir. Bütün halk toplanıp Koşoy'u aramaya gider. Su kenarına ulaştıklarında birçok kurt cesedinin yerde olduğunu görürler. Kurtları öldüren Koşoy ise kenarda oyuna dalmıştır. Katağan ölen canavarları görüp oğlunun gücüne şaşırır. Derilerini almak için ölü kurtları develere yükleyip obaya dönerler. Tüm halk bu olaydan sonra Koşoy'dan razı olup ona dua verir. On iki yaşına geldiğinde Koşoy'a halk arasından kız seçip onu evlendirirler. Akıllı Koşoy bir gün ak boz atına binip at sürüsünün yanına gittiğinde çayıra uzanıp uyuyakalır. Koşoy, rüyasında Hızır'ı görür, Hızır ona iyi bir atın yiğide kanat olacağını ve yiğidin bahtını açacağını söyler. Daha önce Katağan'a bıraktığı doru atın doğuracağını, doğacak tayın kerametli bir hayvan olduğunu, Kambar Ata soyundan gelip kayberenlerle yarışan tulpar olduğunu söyleyip onu yakalamasını öğütler. Tam bu sırada Koşoy, uyanır. Bakar ki atların arasında doru at doğurmuş ve tayı anasını emiyor. Koşoy, görünüşü göz kamaştırıcı olan tayı çevik davranarak yakalar. Kaderi kendisiyle bir olacak bu tayın kerameti şimdiden belli olur. Tayı yakalayıp bağlayan Koşoy, alp uykusuna yatar. Bu sırada gökyüzünden bir kara fırtına gelir. Bu karakuştur. Karakuşun kanat çırpışından rüzgâr hâsıl olup korkunç bir uğultu etrafı kaplar. Yukarıdan süzülerek gelen karakuş, Koşoy'un tayını pençesine takıp havalanır. Bu sırada zımırık kuşu Koşoy'un dişini ezip onu uyandırır. Koşoy gökyüzüne baktığında tayı pençesine takıp havalanan Karakuşu görür. Tayını kaptıran Koşoy, bu utançla halkına dönemeyeceğini

düşünüp Karakuş'un uçtuğu yöne doğru gider. Uzun ve zahmetli bir yolculuğun ardından Karakuş'un yuvasının olduğu mağarayı bulur. Koşoy, bir süre gizlenip Karakuş'un av aramak için mağaradan çıkmasını bekler. Koşoy, Karakuş mağaradan çıkınca çevik davranıp mağaraya girer. Mağaranın içi insan ve hayvan iskeletleriyle doludur. Karakuş'un henüz gözlerini açmamış yavruları da oradadır. Koşoy, kemiklerin içinde tayının iskeletini arar ama bulamaz. Tayını ararken gözü yavru kuşlara takılır. Onlardan birisini alıp eve götürmeyi içinden geçirdiği sırada Hızır kollarını kendisini gösterir ve Koşoy'a bu kuşların büyüdüğünde bir canavar olup halka zarar vereceğini söyleyerek onu vazgeçirir. Bu arada tayı da kendisinin kollarını Karakuş'tan kurtardığını söyleyerek tayın bulunduğu yeri işaret edip ortadan kaybolur. Koşoy, Taytoru adlı tayını bulup onunla hasret giderir. Taytoru, hayvan da olsa insan gibi hisli olduğundan o da Koşoy ile birlikte ağlar. Koşoy, Taytoru atına binip uzun bir yolculuktan sonra halkına ulaşır. Kırgız halkı Koşoy ve Taytoru'ya kavuşunca kurban kesip toy verir. Koşoy'un tulpar at Taytoru ile dönmesi Katağan'ı da çok sevindirir. Yaşlı Katağan, tacını ve tahtını oğluna vermenin zamanının geldiğini düşünerek halkını toplar, ak boz kısrak kurban edip oğlunu han tayin eder. Koşoy, ak keçeye oturtulup göğe kaldırılır. Koşoy, kılıçla parmağını kesip halkına karşı vazifelerini eksiksiz olarak yerine getireceğine ant içer. Güçlü ve cesur Koşoy, çocukluk çağında mollalardan ders alıp Kuran ilmini de öğrenmiştir. Böylece gücüyle, aklıyla ve ilmiyle halkın başına han olmayı hak etmiştir. Sezgisi güçlü olan Koşoy, Katağan'a kin güden Çin'in her an saldırabileceği düşüncesiyle halkını toplayıp uyarır ve ustalarını toplayıp savaş aletleri hazırlar.

Bu sırada bir kardeş boya Çin askeri musallat olup zulmetmeğe başlar. Bu boyun beyi Karaçoro, Çin askerlerine karşı uzun süre dirense de karşı koyamaz. Bunun üzerine Karaçoro, Er Koşoy'dan yardım istemeye karar verir. Çekir adlı yiğidi görevlendirir ve Koşoy'a elçi olarak gönderir. Çekir, Çin sınırına geldiğinde Çinli yalkıcılardan birisini öldürüp onun kıyafetlerini giyerek Çin topraklarını geçmeyi başarır. Çin askerleri Çekir'i son anda fark etse de onu ele geçiremezler. Çekir, Koşoy'un obasına varıp aracı olduğunu bildirdiğinde hürmetle karşılanır ve ağırlanır. Karaçoro'nun yazdığı mektubu alan Koşoy, mektubu dikkatle okuyup kendisinden Çinlilere karşı yardım istendiğini görür. Er Koşoy, kendisiyle aynı kanı taşıya Karaçoro ve halkını Çin karşısında yalnız bırakmayı doğru bulmaz. Halkını toplayıp Karaçoro'ya yardım edeceğini duyuran Er Koşoy, asker toplayarak yola çıkmaya hazırlanır. Koşoy, askerleriyle birlikte Karaçoro'nun obasına geldiğinde Çinlilerle savaş yapılmakta olduğunu görür. Kavgayı

gören Koşoy, Taytoru atıyla ileri atılıp aç aslan gibi saldırır. Zorlu bir savaş başlar, köknar mızraklar yanıp ateş olur, kanatlı atların belleri yorulur. Bu sırada Çin'in komutanı Çortok öne atılıp Er Koşoy ile teke tek vuruşmak ister ama Karaçoro'nun kardeşi Er Bağış boz atıyla öne çıkıp Koşoy'dan izin alarak Çortok'la kendisi vuruşur. İki dev karşı karşıya gelip tozu dumana katarak savaşmaya başlar. İkisi uzun süre güreşse de birbirlerini yenemezler. Sonunda Bağış, Kayberene sığınıp sinirle ileri atılır ve boz atının da maharetiyle çevik davranıp Çortok'u karaboz atının üstünden çekip alır. Koşoy ve Karaçoro'nun önüne getirip yere fırlattıktan sonra bıçağıyla Çortok'un başını keser. Bunu gören Çinliler korkarak geri çekilir. Can havliyle kaçarak Duni Han'a gelen Çinliler, olanları anlatırlar. Er Koşoy ile Karaçoro'nun birlik olup kendilerini bozguna uğrattıklarını ve Çortok'un kellesini aldıklarını Duni Han'a anlatırlar. Bunları duyan Duni Han, ordusunu hazırlayıp Kırgızlar üzerine gitmeye karar verir. On bin kişilik bir orduyla Lop nehrini geçip Opal dağının arasından Ak-Şıyrak ve Ak-Say taraflarına ulaşan Duni Han, Kırgızlardan Çortok'un öcünü almak için saldırır. Kırgızlar Er Koşoy ve Karaçoro önderliğinde it yer bit yer kara Çinli'yi karşılar. Kıran kırana bir savaş başlar. Kara kulak kaplan gibi saldıran Kırgız yiğitleri karşısında Çin ordusu çaresiz kalır. Taytoru atıyla öne atılan Er Koşoy, o gün tek başına bin Çin askerini öldürür. Savaşın en kızışmış zamanında Duni Han'ın kardeşi Tan, Koşoy ile teke tek vuruş için öne atılır. Duni Han, Koşoy'un gücünü görüp henüz toy olan kardeşini göndermek istemese de bozguna uğramak üzere olan Çin askerlerinin cesaretlenmesi gerektiğini düşünen Tan teke tek vuruşmakta ısrar eder. Kökkıtan adlı atıyla ileri atılan Tan, Koşoy'la karşı karşıya gelir. Uzun bir çekişmenin ardından Er Koşoy, Çin'in devi Tan'ı ele geçirip esir alır. Karaçoro, Tan'ın elini kolunu zincirle bağlayıp götürür. Bunu duyan Duni Han, kardeşini kurtarmak için savaş emri verir. Çin askerleri Kırgızlar karşısında çok kayıp verip geri çekilmek zorunda kalır. Duni Han, babası Goadin Han'a gidip olanları anlatır. Tecrübeli Goadin esir düşen oğlunu kurtarmanın tek yolunun Er Koşoy ile anlaşmak olduğunu söyleyip Koşoy'a bir elçi gönderir. Öteden beri namını duyduğu, Hızır'ın kolladığı söylenen Er Koşoy'u ikna etmenin yollarını arar. Birçok malı mülkü, altını gümüşü kefarete olarak hazırlayıp güzelliği ile meşhur olan Taşgöl adlı kızı da Er Koşoy için hazırlayıp kırk aileyi de köle olarak verir. Homa adlı Çinli elçi; dokuz deveye yük yükleyip bolca altın gümüş alıp Taşgöl'ü seksen kişiyi de yanına katarak Er Koşoy'a varıp durumu anlatır. Er Koşoy ve Karaçoro Çin elçilerini iyi karşılayıp güzelce ağırlarlar. Koşoy, gelen hediyelere ve kölelere itibar etmeyip Tan'ın teslim

edilmesi için Çinlilerin geçmişte işgal ettikleri Kırgız toprağı olan Issık-Köl civarını geri vermelerini şart koşar. Bu sırada Tan, çukurda yatmaktadır. Karaçoro'nun kardeşi Bağış, bu Çinliye kin güdüp ona zorluk çektirir. Tan'ı çamurlu çukurda yatırıp, kemiklerine kadar iltihap kaplatıp aç bırakarak zayıf düşürür. Bu durumdan haberi olmayan Er Koşoy ve Karaçoro Bağış'a bu zalimliğinden dolayı kızarlar. Tan'ı en iyi doktorlara tedavi ettirip etle besleyerek eski gücüne kavuştururlar. Tan iyileşince Çinli elçiyle birlikte ülkesine döner. Bu sırada Er Koşoy, köle olarak gönderilen Çinlileri de azat edip yurtlarına göndermek istese de onlar Kırgızlarla kalmak istediklerini söyleyip dönmeyi kabul etmezler. Güzelliğı göz kamaştıran ay gibi parlak yüzlü Taşığül de Er Koşoy'un kendisi ile ilgili kararını beklemektedir. Er Koşoy, Taşığül'ü görünce âşık olup onu almak istese de Karaçoro bu Çinlilerin casusluk için Kırgız yurdunda kalmış olabileceklerini, evleneceğı Çinli Taşığül'ün ileride kendisine zararının dokunabileceğini söyleyip beklemesini tavsiye eder. Ardından Karaçoro, hanımı Karlığaç'a Çin'den gelen Taşığül'ün niyetini iyice öğrenmesini söyler. Bu sırada Er Koşoy, kırk yiğidini yanına alıp Soñ-Köl'e ava gider, Taşığül ve yanında gelen seksen Çinli ile ilgili karar verene kadar avlanarak vakit geçirmeyi düşünür.

Kırgızların elinden kurtulan Tan ise Koşoy ve Karaçoro'nun gücünü, askerlerinin çokluğunu anlatıp onlarla başa çıkılamayacağını söyler. Kırgızlara esir düşüp dermanı kesilen Tan, Koşoy'un şartını yerine getirip eski Kırgız topraklarından çıkmazlarsa birlik olan Kırgızların savaşmak için geleceğini ve Çinlileri katledeceğini söyler. Elçi olarak giden Homa da Tan'ı destekleyip geçmişte yok yere Kırgızlara saldırıp onların topraklarını işgal ettiklerini, şimdi Kırgızların çoğalıp birleşerek haklarını istediğini, vermezlerse bunun Çinliler için felaket olacağını söyleyip Goadin Han'ı ikna etmeye çalışır. Tüm bunları dinleyen Goadin Han, Koşoy'un teklifini kabul edip Issık-Köl'ü Kırgızlara bırakmayı kabul eder.

Bu arada Karlığaç, kocasının isteğı üzerine Taşığül ile samimi olarak onun niyetini öğrenmeğe çalışır. İyice samimi olduklarında Taşığül, içindekileri Karlığaç'a açar. Taşığül; kendisinin bir yetim olduğunu, üvey babasının onu acımadan buraya gönderdiğini söyleyip Kırgızlardan gördüğü ilgi ve sevgi ile mutlu olduğunu belirtir. Beraberinde gelen seksen kişinin de fakir Çin yurduna dönmek yerine Kırgızlarla kalıp karın tokluğuna da olsa çalışmak istediklerini anlatır. Er Koşoy'a gönlü düşen Taşığül, abla olarak gördüğü Karlığaç'tan aracı olup kendisini Er Koşoy ile görüştürmesini ister.

Taşıgöl'ü dinleyen Karlıağaç, kızın ve beraberindeki seksen Çinlinin gönlünde hainlik olmadığına kanaat getirince durumu Karaçoro'ya açar. Karaçoro, Soñ-Köl'de avlanan Koşoy'u çağırıp Taşıgöl ile görüştürür. Karaçoro toy hazırlayıp Er Koşoy ile Taşıgöl'ü evlendirdikten sonra onlara birçok hediye verir ve onları uğurlar. Er Koşoy, Taşıgöl'ü alıp yurduna döndüğünde halkı onu sevinçle karşılar. Er Koşoy'un annesi Akperi gelinini görüp mutlu olur, su ile saçını yapıp gelinini eşikten içeri alır.

Çin'i yenen Er Koşoy, halkını zenginleştirip huzura kavuşturur. Akli üstün olan Er Koşoy, halkını düşmandan korumak için bereketli topraklarına bir kale yaptırmayı planlar. Kırk yiğidini toplayıp ustaları çağırır ve sağlam bir kale yapılmasını emreder. Ustalar çalışıp namı düşmanlar arasında yayılan sağlam bir kale yaparlar. Tatuha adlı bir kervancı bir hile düşünüp Duni Han'a giderek Taşıgöl ve seksen Çinlinin yardımıyla Er Koşoy'un kalesinin sırrını öğrenebileceğini söyler. Kıpçak soyundan olan hilebaz Tatuha, çok küçük yaşta savaş esiri olarak Çin'e gelmiştir. Menfaatçi Tatuha Çin ile Kırgız arasında dedikodu taşıyıp geçmişte iki milletin arasını açmıştır. Bu sefer de kendisine bir beylik verileceği umuduyla Er Koşoy'un kalesinin sırrını öğrenip onu Çin karşısında güçsüz bırakmayı düşünür. Tatuha'nın fikrini beğenen Çin hanı Taşıgöl ve seksen Çinliyi de hatırlayıp onların yardımının dokunabileceğini umut eder. Duni Han, yanına adam verip kervancı Tatuha'yı Kırgız yurduna gönderir. Tatuha Kırgız pazarına gelip etrafı gözetler. Burada daha önce savaş tazminatı olarak Koşoy'a verilen yaşlı bir Çinli'yi görür ve ona Taşıgöl ile görüşmek istediğini, Taşıgöl'e annesinden mektup olduğunu söyler. İhtiyar Çinli, kurnaz ve hain olan Tatuha'yı tanıdığı için ona inanmaz ve yardımcı olmaz. Akşam olduğunda Taşıgöl'e gelen ihtiyar, Tatuha'nın söylediklerini ona anlatır. Annesinden haber olduğunu duyan Taşıgöl ne yapacağını bilemez ve sonunda Tatuha'yı alıp kaleye getirmesi için yaşlı Çinliyi görevlendirir. Taşıgöl, Er Koşoy'a zarar verecek bir şey yapmaktan korkmaktadır, bu yüzden çok dikkatli davranır. Taşıgöl, Tatuha'yı kaleye geldiğinde ondan hemen mektubu ister. Mektubu eline alan Taşıgöl, yazının annesine ait olmadığını anlayınca kervancıyı ve yanındaki yamağı yakalatıp durumu hemen Koşoy'a anlatır. Koşoy, kervancıyı ve yamağı ayrı ayrı sorguya çekip onların asıl niyetlerinin kalenin sırrını çözmek olduğunu öğrenir. Koşoy, bu ikisi kalenin içini gördükleri için dışarı çıkmalarına izin vermeyip ayaklarına zincir bağlar ve onları çalıştırır. Hilekâr Tatuha, esir olarak çalışmaya başladığında bir yandan da etrafı gözetler. Koşoy'un dokuz karısı olduğunu öğrenir. Bu dokuz kadından sekizinin sadece Taşıgöl'e değer veren Koşoy'a kızgın olduklarını anlar. Özellikle

beşinci kadını Zayna'nın kendisine itibar etmeyen Koşoy'a içten içe kin beslediğini sezer. Tatuha, Zayna'ya yaklaşarak onu sevdiğini, esaretten kurtulursa kendisi ile evleneceğini, onu el üstünde tutacağını söyleyerek Zayna'yı kandırır. Zayna'dan kaleden çıkmanın yolunu öğrenir ve onu Er Koşoy'u zehirlemeye ikna eder. Zayna hazırladığı zehirli şerbeti Taşığül'e verip bunu Koşoy için yaptığını ona içirmesini söyler. Gece olduğunda Tatuha'nın ayağındaki zincirleri kıran Zayna, ona bir at bulup kaçmasına yardım eder. Kendisi de sabah erkenden kale kapısı açılınca kaçar. Bu arada şerbetin zehirli olduğunu anlayan Taşığül, durumu Koşoy'a açar. Koşoy, şerbeti köpeklerle verir, köpekler oracıkta ölüp kalır. Tam bu sırada bir nöbetçi Tatuha'nın kaçmış olduğunu, Zayna'nın da ortalıkta gözükmeyeceğini söyler. Hiddetlenen Er Koşoy, kırk yiğidini alıp ikisinin peşine düşer. Kırk yiğit, Zayna'yı yolda yakalayıp öldürür. Tatuha ise çoktan Duni Han'a gelip durumu anlatmıştır. Üç yıl Kırgızların elinde esir olan Tatuha, kalenin sırrını çözmüştür. Tatuha tüm bildiklerini Duni Han'a anlatıp Koşoy'un işini bitirmek gerektiğini söyler. Kalenin sırrını öğrenen Duni Han, askerlerini toplayıp yola çıkar. Bu sırada Er Koşoy, düşmanın kendisine saldıracağını tahmin edip yeğeni Bilerik komutasındaki birliği kalenin dışına gözcü olarak yerleştirir. Kırk bin kişilik Çin ordusu, Er Koşoy'un kalesine yaklaştıklarında Bilerik ve askerleriyle karşılaşır. Kıran kırana bir savaştan sonra Bilerik esir düşer. Bilerik; Kareker adlı atından, ordusundan ve yurdundan ayrılarak Çin askerlerinin elinde esir olur. Çinliler onu büyükçe bir fillin sırtına bağlayıp Çin yurduna götürmek üzere yola koyulurlar. Çin askerleri bir uçurum kenarında konaklar. Gece selli bir yağmur bastırır ve yukarıdan gelen heyelan birçok Çin askerini uçuruma sürükler. Sağ kalanlar ise kurtulmak için çabalar. Bu sırada yukarıdaki düzlükte bağlı olan filin sırtındaki Bilerik, çaresizce beklemektedir. Öfkeli fil bağlı olduğu ağaçtan kurtulmak için çabalarken filin sesini duyan bir çoban gelerek Bilerik'i kurtarır. Geceki heyelanda sürüsü telef olan çoban efendisinden korktuğu için kaçırmaktadır. Gidecek yeri olmayan çobanı da yanına alan Bilerik yurduna döner. Bu sırada Er Koşoy da Çin askerlerini yenmiştir. Bilerik'in gelmesiyle tüm oba sevinir, onun için bir toy verirler.

Düşmanları yenip halkını huzura kavuşturan ve zenginleştiren Er Koşoy, yaşlandığı çağda Cakıp oğlu Manas'ın ününü duyar. Bu yiğit delikanlıyı görmek için kırk yiğidini de yanına alıp Manas'ın yurduna gider. Manas, Hızır'ın kolladığı Er Koşoy'u saygıyla karşılayıp onun gelişi üzerine ak boz kısarak kesip toy verir. Er Koşoy, namı duyulan Manas'tan hürmet görüp bu yiğidi tanıyıp ona duasını verdikten sonra At-Başı'na döner.

Aradan bir süre geçtikten sonra Han Kökötöy'ün aşu için bütün Kırgız boylarının beyleri ve komşu milletlerin hanları toplanır. Aş töreninde at yarışı, cambı atma, kökbörü gibi oyunlar oynandıktan sonra sıra güreşe gelir. Çin'in hanı Coloy, güreş için meydana çıktığında Kırgız halkından kimse onun karşısına çıkmaya cesaret edemez. İki parmağının arası köklü bir çınar gibi olan dağ gibi heybetli Coloy karşısında yaşlı da olsa Kırgız'ın namusunu kurtarmak isteyen Er Koşoy öne atılır. Bu sırada Manas, Er Koşoy'a Kanıkey'in kendisi için diktiği şalvarı giymesini söyler. Manas'ın şalvarını giyen Er Koşoy, Coloy Han ile güreşe tutuşur. İki dev arasında zorlu bir güreş başlar. Coloy Han Çince dualar okuyup Burkan'a tapınarak güç toplar. Er Koşoy da kollaması için ata ruhlarına sığınır. Tüm halkın gözü önünde namusu ele alıp güreşen iki bahadır birbirini yenemedi uzun süre kapışır. Yaşlı Koşoy en sonunda kâfir Coloy'a yenilecek gibi olur. Tam bu sırada Manas hiddetlenip Koşoy'a bir kamçı vurur. Bunun üzerine kendisine gelen yaşlı Koşoy, Coloy Han'ı tutup göğsüne kaldırır ve yere çarpar. Böylece Er Koşoy, kâfire karşı Müslümanların namusunu kurtarır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KIRGIZ DESTANLARININ MOTİF YAPISI

Bu bölümde Kırgız Türklerinin destanlarının motif yapısı motif numaraları ile birlikte ortaya konulacaktır. Destanda tespit edilen motifler Stith Tompson tarafından hazırlanan ve daha çok masallara uygulanarak ortaya çıkarılan *Motif İndex of Folk Literatüre* adlı araştırmada yer alan numaralandırmaya göre verilecektir. Bu çalışmada yer alan bazı motifler incelenen destanlarda tespit edilememiştir. Bunun nedeni olağanüstü unsurlarla örgülenen masallara nazaran kahramanlık konusunun ağır bastığı destanlarda özellikle mitolojik motiflerin az olmasıdır.

Stith Tompson'ın *Motif İndex of Folk Literatüre (1955-1958)* adlı çalışmasında temel motifler harflerle maddelendirilir, alt motifler ise rakamlarla belirtilir. Buna göre temel motifler şu şekildedir:

- A. Mitolojik Motifler
- B. Hayvanlar
- C. Yasak
- D. Sihir
- E. Ölüm
- F. Harikuledelikler
- G. Devler
- H. İmtihanlar
- J. Akıllılar ve Aptallar
- K. Aldatmalar
- L. Kaderin Ters Dönmesi
- M. Geleceğin Tayini

- N. Şans ve Kader
- P. Cemiyet
- Q. Mükâfatlar ve Cezalar
- R. Esirler
- S. Anormal Zulümler
- T. Evlilik
- U. Hayatın Tabiatı
- V. Din
- W. Karakter Özellikleri
- X. Mizah
- Z. Çeşitli Motif Grupları

Kırgız Türklerinin küçük destanlarında yer alan ancak *Motif Index of Folk Literature* adlı çalışmada bulunmayan motifler ise başında (T) harfi konulmak suretiyle uygun yerlere yerleştirilmiştir. Burada bütün motifler değil sadece mitolojik anlam değeri taşıyan motifler ele alınmıştır.

A. MİTOLOJİK MOTİFLER

A 101. Hâkim Tanrı: Ak Möör destanının Kalık Akiev anlatımında Cantay, Kuday izin verirse güzel Möör'e kavuşacağını söyler (Köse 2001: 383). Boston destanında ilerlemiş yaşına rağmen çocuk sahibi olamayan Buuba Han için dua eden halk göğe bakarak Kuday'a seslenir (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 24). Cañıl Mirza destanında verdiği sözleri tutmayıp Cañıl'ı horlayan Kalmatay'a Cañıl beddua ederken onu Kuday'a havale eder (Caynakova 2004: 97). Canış Bayış destanında Nurkan Han, sefere gidecek oğullarına Kuday'a sığınmalarını söyler (Akmataliyev ve Musakov 2013: 37). Er Töştük destanında gökyüzünden gelen kara fırtına İleman'a Kuday'a kurban kesip tövbe etmesini bundan sonra dileğinin kabul olacağını söyler (İliç 2002: 30). Coodarbeşim destanında Agay Han, üç vakit ağlayıp Kuday'dan dilek dilediğini söyler (Alimova 2006: 173). Er Koşoy destanında Katagan, Kuday'a seslenerek kudreti geniş

olan Kудay'ın yaptığı her işinin bir hikmeti olduğunu söyler ve onu takdis eder (Tekalan 2002: 34). Er Soltonoy destanında bir çocuğu olacağını öğrenen Colbarskan, karısı Gülaypa'ya bu sözünün doğru olması halinde Kудay'a şükredeceğini söyler (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 21). Er Tabıldı destanında Tabıldı, düşmanı Çalkalmak ile karşılaştığında Kудay'ın kendisine düşmanı yok etmek için fırsat verip talihini açtığını söyleyerek sevincini dile getirir (Namatov 2001: 78). Er Eşim destanında Han Tursun, Kalmaklarla savaşa gidecek olan Er Eşim'e Kудay'ın işlerini yoluna koyması ve seferinin zaferle sonuçlanması için dua eder (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 72). Eşimkul menen Zuura destanında Eşimkul'un kardeşi Köçörbay, Kудay vermedikten sonra kimsenin elinden bir şey gelemeyeceğini söyler (Çelebi 2007: 56). Kız Cibek destanında Tölögön; kız bulmak için yola çıkmadan önce anne ve babasını, yaratan ulu Kудay'a emanet eder (Duman 2001: 130). Kococaş destanında Kococaş, avcılık maharetini kendisine Kудay'ın verdiğini söyler (Akmataliyev ve Kırbaşev 2007: 11). Kozuke ve Bayan destanında gelinler, sevdiğini kaptıran Godolkul'un Kудay tarafından lanetlendiğini söyler (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 182). Kör Uulu destanının Gaoz (Ayvaz) kolunda Gaoz Han ile peri kızının evlenmesi Kудay'ın dilemesi ile olur (Egimbaeva 2012: 114). Kör Uulu destanının Kasım Han kolunda Kasım Han, on beş yaşına gelince Kудay'ın kendisine büyük bir güç verdiğini ve bu güçle nice düşmanı yere seren bir yiğit olduğunu söyler (Egimbaeva 2012: 56). Kurmanbek destanında kırk yiğit, beyleri Kurmanbek'in sağlıklı ve esen olmasını Kудay'dan diler (Musakov 2013a: 90). Seyitbek destanında Seyitbek, babasının intikamını almak ister, bu konuda Kудay'ın işlerini yoluna koyması için dua eder (Musakov 2013b: 32). Şırdakbek destanında Şırdakbek, rüyasında gördüğü Bozcorgo'yu bulunca onu yakalama gücü vermesi için Kудay'a dilek diler (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 268). Mendirman destanında Asıl, yıllar sonra kardeşini görünce sevinir ve Kудay'ın dileğini kabul ettiğini söyler (Akmataliyev ve Caynakova 2009: 65). Munduk ve Zarlık destanında Külmöskan'ın ülkesine doğru giden Zarlık kendisine yardımcı olması için Kудay'a sığınır (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 218).

A 210. Gök Tanrısı: Ak Möör destanının Baatırbek Coldoşev anlatımında Ak Möör'ün kırk kızından biri olan Sarıkız, yaşlı Cantay ile alay edip onun üç atadan beri Tanrı Ülgen'in yardım ettiği şanslı bir kimse olduğunu söyler (Köse 2001: 539). Boston

destanında Buuba Han'ın bir çocuk sahibi olması için Tanrı'ya dua eden halk bakışlarını göğe çevirerek dua eder (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 24).

A 440. Hayvanların Tanrısı: Kırgız Türkleri geçmişten günümüze bir olduğunu düşündükleri Tanrıya inanırlar. Bu sebeple hayvanların ayrı bir Tanrısı olduğuna dair düşünce yoktur ancak tek Tanrı'ya bağlı koruyucu ruh denilebilecek kutsal arbakların olduğuna dair inanış vardır.

(T) A 440.1. Kayberen: Kococaş destanının ana kahramanlarından biri olan Sur Eçki gerçek bir Kayberen'dir (Akmataliyev ve Kırbaşev 2007). Boston destanında, Boston'un annesi Kanışa, Boston'a hamile iken Kayberen'in yüreğine aş erer (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 27). Boston'un olağanüstü özelliklere sahip olan Karaboz adlı atının soyu da Kayberen'e dayanmaktadır (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 193). Coodarbeşim destanında Coodar'ın mücadele ettiği başı altın kızı gümüş olan Ak Arkar gerçek bir Kayberen'dir (Alimova 2006: 139). Destanda Ak Bugu ve Ak Cökö adlı geyikler de Kayberen olarak tanıtılır (Alimova 2006: 231). Er Koşoy destanında Koşoy'un Taytoru adlı atı Kayberen'e eş bir hayvan olarak tanıtılır (Tekalan 2002: 63). Destanda Karaçoro'nun kardeşi Bağış'ın Çinli Çortok ile olan birebir vuruşma esnasında kayberene sığınarak düşmana üstün geldiği ifade edilir (Tekalan 2002: 109). Er Tabıldı destanında Eldiyar, dağ başında çaresizce yatıp kalan Tabıldı'ya Kayberen'in yardımcı olmasını diler (Namatov 2001: 260). Eşimkul menen Zuura destanında düşman üzerine tek başına giden Kökül'ü Kayberen korur (Çelebi 2007: 274). Munduk ve Zarlık destanında Mastan tarafından nehre bırakılan Munduk ve Zarlık'ı Kayberen kollar (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 206).

(T) A 440.2. Baabedin: Cañıl Mirza destanında Kayıp'tan çocuk bulduğunu düşünen Cañıl'ın amcası Baabedine ekmek adar (Caynakova 2004: 120). Eşimkul menen Zuura destanında evliya, Eşimkul ile Zuura'nın çocuk sahibi olamamalarının nedeninin Baabedin'e ekmek adamamaları olduğunu söyler (Çelebi 2007: 82). Canış Bayış destanının Musulmankulov anlatımında Bayış, kalabalık Kalmuk askeri üzerine Baabedin'in ruhunu çağırarak gider (Şentürk 2013: 83).

(T) A 440.3. Kumayık: Cañıl Mirza destanında Cañıl'ın kendisine layık olan çevik bir Kumayık tazısı vardır (Çelik 2010: 184).

(T) A 440.4. **Ak Taylak:** Er Koşoy destanında Katagan ak boz kısrak kurban ederek Ak Taylak'tan bir çocuk ister (Tekalan 2002: 41).

(T) A 440.5. **Çiltelenler:** Er Koşoy destanında Koşoy'un Kırk Çiltelen tarafından işlerinin yoluna konulduğu ifade edilir (Tekalan 2002: 166). Er Tabıldı destanında Çaçıkey kendilerine Kırk Çiltelen'in yardım ettiğini söyler (Namatov 2001: 543). Eşimkul menen Zuura destanında Kırk Çiltelen/ kırklar, Er Kökül'ün koruyucusu ve yardımcısıdır (Çelebi 2007: 274). Munduk ve Zarlık destanında Mastan'ın nehre attığı Çançarkan'ın iki çocuğunu kayberen ve Çiltelenler alıp büyütür (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 224).

(T) A 440.6. **Kambar Ata:** Er Koşoy destanında Er Koşoy'a Kıdır'ın vesilesiyle Kuday tarafından verilen Taytoru, atların koruyucu ruhu ve "törösü" olan Kambar Ata'ya benzetilir (Tekalan 2002: 63).

B. HAYVANLAR

B11. Ejderha: Boston destanında Boston, Alp Karakuş'un yavrularını yemek üzere olan ejderhayı öldürür (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 255). Er Töştük destanında Er Töştük, Alp Karakuş'un yavrularını yemek üzere olan ejderhayı öldürür (İliç 2002: 85). Coodarbeşim destanında yavru karakuş geçmişte Coodar'ın babası Töştük'ün kendilerini yemek üzere olan ejderhayı öldürdüğünü söyler (Alimova 2006: 338). Coodarbeşim destanında Ak Arkar'ı bulmak için yola çıkacak olan Coodar'ı annesi Kenceke yırtıcı ejderhaya karşı uyarır (Alimova 2006: 148). Coodar heybeti ve atılganlığıyla bir ejderhaya benzetilir (Alimova 2006: 317). Askazan Baatır destanında Askazan Cayıl Han'ın obasında türeyen ejderhayı öldürür (Egimbaeva 2012: 45). Er Soltonoy destanında Madılbek, yolda karşısına çıkan ejderhayı öldürür. Destanda Temirkan ve Bolotkan heybet ve güç bakımından ejderhaya benzetilir (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 65). Er Koşoy destanında Er Koşoy'un babası Katagan'ın ejderha gibi heybetli bir yiğit olduğu ifade edilir (Tekalan 2002: 17). Er Tabıldı destanında Tabıldı'nın kırk yiğidi cesaret ve güç bakımından ejderhaya benzetilir (Namatov 2001: 84). Mendirman destanında Adıl Han, Mendirman'ı ejderhalarla dolu olan Optun gölüne göndermek ister (Akmataliyev ve Caynakova 2009: 34). Baktı Bolot destanında Kaman Dev, Altın Dağ'da ejderha olduğunu söyleyerek halkı kandırmaktadır (Öyke 2004: 45).

B 31.5. Simurg(Zımırık): Boston destanında zımırık ab-ı hayatın bekçisidir (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 331). Er Koşoy destanında zımırık tehlike anında uykuda olan Koşoy'u uyandırır (Tekalan 2002: 65).

B 41.1. Kanatlı At: Boston destanında Boston'un atı Karaboz'un kanatları vardır (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 105). Baktı Bolot destanında Altın Dağ'a ulaşan Baktı ve Bolot, orada altın kanatlı tulparlar görür (Öyke 2004: 111). Kozuke ve Bayan destanında Kozuke'nin Ak Celke adlı atı gökyüzünden gelen kanatlı bir attır (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 156).

(T) B 41.1.1. Altın kanatlı at (Abdulselem Arvas 2012): Baktı Bolot destanında Altın Dağ'a ulaşan Baktı ve Bolot, orada altın kanatlı tulparlar görür (Öyke 2004: 111).

B 41.2. Uçan at: Boston destanında Boston'un Karaboz adlı atı uçabilme özelliğine sahiptir (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 105). Baktı Bolot destanında Altın dağa ulaşan Baktı ve Bolot orada uçan atlar görür (Öyke 2004: 111). Kozuke ve Bayan destanında Kozuke'nin atı Ak Celke uçarak gökyüzünden iner(Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 156).

B 101. Organları kıymetli metaller olan hayvanlar: Baktı Bolot destanında Altın Dağ'a ulaşan Baktı ve Bolot, orada altın kanatlı tulparlar görür (Öyke 2004: 111). Baktı Bolot destanında Baktı rüyasında bir ihtiyarın kendilerine altın kanatlı kuş verdiğini görür (Öyke 2004: 77). Coodarbeşim destanında Ak Arkar adlı geyik altın başlı, gümüş kıçlı gerçek bir Kayberen'dir (Alimova 2006: 139). Munduk ve Zarlık destanında Çançarkan avlanmak için Şükürlük Dağı'na gittiğinde altın boynuzlu, gümüş kıçlı bir geyik görür (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 206).

B 101.4.2. Altın ve gümüş boynuzlu ve boyunlu, gümüş belli erkek geyik: Coodarbeşim destanında Ak Arkar adlı geyik altın başlı, gümüş kıçlı gerçek bir Kayberen'dir (Alimova 2006: 139). Munduk ve Zarlık destanında Çançarkan avlanmak için Şükürlük Dağı'na gittiğinde altın boynuzlu, gümüş kıçlı bir geyik görür (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 206).

B 102.1. Altın kuş, altın tüylü kuş: Baktı Bolot destanında Baktı rüyasında bir ihtiyarın kendilerine altın kanatlı kuş verdiğini görür (Öyke 2004: 77).

B 120. Akıllı hayvanlar: Boston destanında Boston'un atı Karaboz, insan gibi akla sahiptir, olayların iç yüzünü sezinler (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009). Er Töştük destanında Çalkuyruk atın insan gibi akıllı vardır, tehlikeleri sahibine bildirir (İliç 2002). Coodarbeşim destanında Kılkara at insan gibi akıllıdır, savaş anında sahibine yardımcı olur (Alimova 2006). Canış Bayış destanında Canış'ın atı akıllıca davranıp sahibini kurtarır (Akmataliyev ve Musakov 2013: 37). Er Soltonoy destanında Şabek'in atı Cılcılma insan gibi akla sahiptir, Şabek savaşta zor durumda kaldığında kuyruğu ile sırtındaki davulu çalarak kırk yiğide haber verir (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 57). Er Tabıldı destanında Arçatoru, düşman elinde olduğunu anlayınca gece vakti kırk atı da peşine takıp yurduna döner (Namatov 2001: 34).

B 133. Gerçeği söyleyen at: Boston destanında Çalkuyruk, Boston'a kız kardeşinin hain olduğu gerçeğini söyler (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 231).

B 133.1. At tehlikeye karşı kahramanı uyarır: Boston destanında Karaboz, Boston'u Sınırım Kızıl Tilkisine karşı dikkatli olması için önceden uyarır (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 102). Er Töştük destanında Çalkuyruk, çolak kavak dibinde pusu kuran Celmogus'u haber verir (İliç 2002: 61). Coodarbeşim destanında Kılkara, yol üstünde pusu kuran Celmogus'a karşı Coodar'ı uyarır (Alimova 2006: 161).

B 141.2. Kâhin at: Boston destanında Karaboz, Kadamış Han'ın ülkesine giden Boston'a yolda karşılaşacağı düşmanlarını ve olacakları haber verir (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009). Er Töştük destanında Çalkuyruk, Töştük'ün yer altında yaşayacağı olayları önceden haber verir (İliç 2002). Coodarbeşim destanında Kılkara at, Celmogus'un pusu kurduğunu önceden sezerek Coodar'a bildirir (Alimova 2006).

B 150. Nasihat veren hayvan: Boston destanında Karaboz, Boston'a bir an önce yurda dönmesi konusunda nasihat eder (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009). Er Töştük destanında Çalkuyruk, Er Töştük'e Alp Karakuş ile dost olması konusunda nasihat eder (İliç 2002). Coodarbeşim destanında Kılkara, Coodar'a Celmogus'u yakalarken çok hızlı olmasını öğütler (Alimova 2006: 161).

B 184.1. Büyülü at: Boston destanında Boston'un atı Karaboz; şekil değiştirebilmekte, konuşabilmekte, uçabilmekte, yağmur yağdırabilmektedir (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009). Er Töştük destanında Töştük'ün atı Çalkuyruk; konuşabilmekte, şekil değiştirebilmekte, ölüleri diriltmektedir (İliç 2002).

B 184.1.6. Sihirli atla uçma: Boston destanında Boston, Karaboz sırtına binip uçar (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 105). Baktı Bolot destanında Altın dağa ulaşan Baktı ve Bolot orada uçan atlar görür ve onlara binerek uçarlar (yke 2004: 111).

B 184.1.1. Sihirli hıza sahip at: Boston destanında (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009) Boston'un atı Karaboz, Cañıl Mirza destanında (Caynakova 2004) Cañıl'ın atı Karadolu, Canış Bayış destanında (Akmataliyev ve Musakov 2013) Canış'ın atı Ak Tulpar ve Bayış'ın atı Kök Tulpar, Er Třtk destanında (İliç 2002) Třtk'n atı alkuyruk, Coodarbeşim destanında (Alimova 2006) Coodar'ın atı Kılkara, Er Tabıldı destanında (Namatov 2001) Tabıldı'nın atı Aręatoru, Er Eşim destanında (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007) Eşim'in atı şarpkula, Er Koşoy (Tekalan 2002) destanında Koşoy'un atı Taytoru, Eşimkul menen Zuura destanında (Çelebi 2007) Kkl'n Surkoyon atı, Kurmanbek (Musakov 2013a) ve Seyitbek (Musakov 2013b) destanlarında Kurmanbek ile oğlu Seyitbek'in atı Teltoru, şırdakbek destanında (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007) şırdak'ın atı Bozcorgo, Er Soltonoy destanında Bolotkan'ın Kara Kaşka atı, Kozuke ve Bayan destanında (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007) Kozuke'nin atı Ak Celke, Sarıncı Bky destanında (Alper 2004) Sarıncı'nın Kök Corgo atı, Ak Mr destanında (Köse 2001) Bolot'un Crorman atı, Kız Darıyka destanında (Orozova ve Akmataliyev 2010) Hz. Ali'nin Dldl ile Kız Darıyka'nın atı Kerik, Kr Uulu destanının Gaoz (Ayvaz) kolunda (Egimbaeva 2012) Gaoz Han'ın Boz Targıl adlı atı olağanüstü/ sihirli hıza sahip atlardır.

B 184.4. Sihirli geyik: Kococaş destanında Kococaş, karşısında kımıldamadan duran Sur Eçki'yi bir türlü vuramaz çünkü ok ona değmez (Akmataliyev ve Kırbaşev 2007: 112). Coodarbeşim destanında Coodar, Ak Ck adlı geyiğe ok değmediği için çok yakınında olmasına rağmen onu vuramaz (Alimova 2006: 237). Munduk ve Zarlık destanında boynuzları altın, kıı gümüş olan geyik Zarlık'ın karşısına gelince bir ihtiyara dönüşür (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 230).

B 211.1.3. Konuşan at: Boston destanında Karaboz, Kadamış Han'ın ülkesine doğru giden Boston ve kırk yiğidine yolun zehirli olduğunu söyler (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 103). Er Tştk destanında Çalkuyruk, dile gelerek yer altındaki devleri haber verir (İliç 2002: 73). Coodarbeşim destanında Kılkara, yol üstünde pusu kuran Celmogus'u haber verir (Alimova 2006: 161). Canış Bayış destanının Akiev benzer metninde Ak Tulpar dile gelip Canış'a düşmanın kendisini

yakalamak üzere olduğunu söyler (Yalçın 1999: 70). Kör Uulu destanının Gaoz Han Kolunda Gaoz'ın atı Boztargıl, yarışma esnasında dile gelip öndeki at, kendisinin ağabeyi olduğu için saygısızlık etmeme adına onu geçmediğini söyler (Egimbaeva 2012: 112)

B 211.2.1. Konuşan geyik: Kococaş destanında Sur Eçki, Kococaş'a tekesini öldürmemesini söyler (Akmataliyev ve Kırbışev 2007: 112). Coodarbeşim destanında Ak Bugu Coodar'a kendisini öldürmemesini söyler (Alimova 2006: 231). Coodar Ak Bugu'yu öldürünce onun eşi olan Ak Cökö, Coodar'la konuşarak ona kargış verir (Alimova 2006: 237). Munduk ve Zarlık destanında boynuzları altın, kıçığı gümüş olan geyik Zarlık'a kendisini öldürmemesini, Kayberen'in piri olduğunu söyler (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 230).

B211.2.5. Konuşan tilki: Boston destanında Boston, Kadamış Han'ın dostu olan ve insan gibi konuşan Sınırın Kızıl Tilkisi ile mücadele eder (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 74).

B 211.3. Konuşan kuş: Canış Bayış destanının Musulmankulov anlatımında Kalmuk ajanı Celmeyan'ın güvercini insan gibi konuşabilmektedir (Şentürk 2013: 82). Boston destanında Alp Karakuş ve yavruları Boston ile konuşur (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009). Er Töştük destanında Alp Karakuş ve yavruları Er Töştük ile konuşur (İliç 2002: 173). Coodarbeşim destanında yeryüzüne çıkan yavru Karakuş Coodar ile konuşur (Alimova 2006: 158). Kozuke ve Bayan destanında Bayan'ın tarla kuşu insan gibi konuşmaktadır (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 175).

B 214.1. Ağlayan Hayvan: Baktı Bolot destanında Bolot, rüyasında ağlayarak kendisine doğru gelen bir ayı görür (Öyke 2004: 73-74).

B 290. İnsan davranışları gösteren hayvanlar: Boston destanında Karaboz at, tıpkı bir insan gibi sözünü dinlemeyip başa bela getiren Boston'a serzenişte bulunur (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 250). Er Töştük destanında Çalkuyruk at, hastalandığı zaman kendisine yeterince ilgi göstermeyen Töştük'e kırıldığını söyler (İliç 2002: 71). Coodarbeşim destanında insan gibi akıllı olan Kalkara yine insan gibi konuşup tehlikeleri önceden Coodar'a bildirir (Alimova 2006: 161). Er Koşoy destanında Koşoy'un atı Taytoru, uzun süre görmediği sahibini özler (Tekalan 2002: 73-74). Kız Darıyka destanında Hz. Ali'nin atı Düldül, vatanını özler (Orozova ve

Akmataliyev 2010: 78). K r Uulu destanının Gaoz kolunda Boztargıl at, ağabeyine saygısızlık edip yarışta onu geçemeyeceğini söyler (Egimbaeva 2012: 107).

B 291.2.1. Haberci olan at: K ruulu destanının Gaoz Han kolunda Cıldızay, Boztargıl adlı ata, Köroğlu'na giderek Gaoz'ın savaşta olduğunu haber vermesini söyler (Egimbaeva 2012: 120).

B 350. M teşekkiri hayvanlar: Boston destanında Alp Karakuş, ejderhayı öldürerek yavrularını kurtaran Boston'a teşekkür eder (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 259). Er T şt k destanında Er T şt k ejderhayı öldürüp Alp Karakuş'un yavrularını kurtarır. Alp Karakuş, T şt k'e teşekkür eder (İliç 2002: 87).

B 401. Yardımcı at: Boston destanında Karaboz, düşman karşısında zor durumda kalan Boston'a yardım etmek için yağmur yağdırır, böylece düşmanların güçten düşmesini sağlar (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009). Er T şt k destanında Çalkuyruk, destan boyunca zorda kalan T şt k'e akıl vererek ona yardım eder (İliç 2002). Coodarbeşim destanında Kılkara at, Coodar'ın Karaçok ile olan savaşında oklara karşı pozisyonlar olarak sahibini korur (Alimova 2006). Canış Bayış destanında Canış'ın atı Ak Tulpar, yaralı Canış'ı düşmandan kaçırarak bir mağaraya götürür (Yalçın 1999). K r Uulu destanının Gaoz Han kolunda Gaoz'ın atı Boztargıl, uyumakta olan sahibinin eline basıp onu uyandırır, böylece Gaoz yarışmaya yetişip Cıldızay'la evlenmeye hak kazanır (Egimbaeva 2012). Er Soltonoy destanında şabek'in atı Cılcıma, savaş anında sahibi zor durumda kalınca kuyruğu ile sırtındaki davulu çalıp kırk yiğitten yardım ister (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010).

B 421. Yardımcı köpek: Cañıl Mirza destanında Cañıl'ın tazısı onun yanından hiç ayrılmaz (elik 2010: 184).

B 454.4. Yardımcı doğan: Boston destanında Boston'u geleştiren ve yeryüzüne çıkaran Alp Karakuş'tur (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 391). Er T şt k destanında yeraltına düşen T şt k'  yeryüzüne Alp Karakuş ıkartır (İliç 2002: 88). Coodarbeşim destanında Coodar'ı ve atını Alp Karakuş iyileştirir (Alimova 2006: 336).

B 457. Yardımcı kuşlar: Boston destanında Cezbilek adlı kızın haberini Boston'a kuğu/kaz getirir (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009). Er T şt k destanında Kenceke'ye karganın kanadında mektup gelir (İliç 2002: 91). Er Soltonoy destanında

Orolkan, esir düşen Temirkan'a karganın yardımıyla mektubunu ulaştırır (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 181). Canış Bayış destanının Moldobasan Musulmankulov anlatımında Kalmuk ajanı olan Celmeyan dil bilen güvercini aracılığıyla hanı Şumurut'a haber gönderir (Şentürk 2013: 82). Er Koşoy destanında zımırık(simurg) Koşoy'u uyandırarak tehlikeyi sezmesini sağlar (Tekalan 2002: 65). Kozuke ve Bayan destanında Bayan'ın yanından ayırmadığı tarla kuşu onun yardımcısıdır (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 175).

B 601. 10. Geyikle evlilik: Kococaş destanında Moldocaş, Sur Eçki'nin kızı Aşayran ile evlenir (Akmataliyev ve Kırbışev 2007: 290).

B 700. Hayvanların Olağandışı Özellikleri: Boston destanında Sınırın Kızıl Tilkisi insan gibi konuşabilmekte ve insanla dost/ düşman olabilmektedir (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009). Er Töştük destanında Alp Karakuş, Töştük'ü yutup kustuğunda Töştük gençleşir ve güçlenir, ayrıca Alp Karakuş insan gibi konuşabilmektedir (İliç 2002). Coodarbeşim destanında Ak Cökö ve Ak Bugu insan gibi konuşabilir (Alimova 2006).

B 710.2. Hızlı ve akıllı atın olağandışı kökeni: Boston destanında Karaboz, soyu Kayberen'e dayanan gerçek bir tulpardır (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 105). Baktı Bolot destanında Baktı ve Bolot'un Altın Dağ'da buldukları uçan atlar tulpar soyundandır (Öyke 2004: 41). Cañıl Mirza destanında Cañıl'ın atı Karadolu'nun nesli gaipten gelmektedir (Caynakova 2004: 145). Er Töştük destanında Çalkuyruk, Kayberen neslinden bir attır (İliç 2002: 34). Coodarbeşim destanında Kılkara, Kayberen neslindedir (Alimova 2006: 37). Er eşim destanında Şarp Kula, dağdan inen ve daha önce insan gözünün görmediği olağanüstü bir hayvandan türer (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 56). Er Koşoy destanında Taytoru, Kambar Ata neslindedir (Tekalan 2002: 63). Er Tabıldı destanında Arçatoru'nun nesli Kayberen'e dayanmaktadır (Namatov 2001: 75). Kız Cibek destanında Kökcal kısrağın tayının soyu, tulpar soyuna dayanır (Duman 2001: 120). Kozuke ve Bayan destanında Ak Celke, kanatları olan gerçek bir tulpardır (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 156). Sarıncı Bököy destanında Kökcorgo, Kazanattan doğan soylu bir attır (Alper 2004: 103). Şırdakbek destanında Bozcorgo, Kayberen neslinden bir attır (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 264).

B 740. Hayvanların olağanüstü güçleri: Boston destanında Karaboz at, şekil değiştirebilmekte, uçabilmekte, yağmur yağdırabilmekte, geleceği sezmekte, insan gibi düşünüp konuşabilmektedir (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009). Er Töştük destanında Çalkuyruk at; insan gibi düşünüp sezebilir, konuşabilir, şekil değiştirebilir, ölüleri diriltebilir (İliç 2002). Coodarbeşim destanında Kılkara at, insan gibi düşünebilir, olacakları önceden sezer, konuşabilir (Alimova 2006). Canış Bayış destanının Akiev anlatımında Canış'ın atı Ak Tulpar, insan gibi düşünebilmekte ve konuşabilmektedir (Yalçın 1999). Kozuke ve Bayan destanında Ak Celke at uçabilmektedir (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007). Kococaş destanında Sur Eçki, sihir yapabilmekte, geleceği sezebilmektedir (Akmataliyev ve Kırbışev 2007).

C. YASAK

C 500. Dokunma yasağı: Boston destanında Boston halkını bulmadan bir kıza dokunmayacağına dair yemini olduğunu söyleyerek Altınay'a dokunmaz (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 209). Er Töştük destanında Bektoro adlı kız, Töştük sünnetsiz olduğundan haram yerlerinin bulunduğunu ve bu sebeple kendisine dokunamayacağını söyler (İliç 2002: 32).

D. SİHİR

D 0. Dönüşüm: Boston destanında Alp Karakuş, Boston ve Karaboz'u yeryüzüne çıkaracağı zaman Karaboz aşık kemiğine dönüşür (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 320). Coodarbeşim destanında bir ihtiyar şeklinde Coodar'ın karşısına çıkan Kuyun Celden, genç bir kişiye dönüşür (Alimova 2006: 302). Munduk ve Zarlık destanında boynuzları altın, kızı gümüş olan geyik ihtiyar bir kişiye dönüşerek kendisinin Kayberen'in piri olduğunu söyler (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 206).

D 161.1. İnsandan kuğuya dönüşüm: Canış Bayış destanının Moldobasan Musulmankulov anlatımında Canış ve Bayış'ı fark eden insan şeklindeki peri kızları elbiselerini giydiklerinde kuğuya dönüşürler (Şentürk 2013: 81). Kör Uulu destanının Gaoz (Ayvaz) kolunda Gaoz'a darılan insan şeklindeki peri kızı ak kuğu olup uçar gider (Egimbaeva 2012: 99).

D 314.1.3. Geyikten kadına dönüşüm: Kococaş destanında Sur Eçki'nin kızı Aşayran bir kıza dönüşür ve Moldocaş ile evlenir (Akmataliyev ve Kırbashev 2007: 290).

D 419. Çeşitli hayvanlardan diğer hayvanlara: Boston destanında Karaboz adlı at, Kadamış Han'ın dostu Alp Karakuş'tan korunmak için sıçan donuna girip yar dibine saklanır (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 92). Karaboz, Cezbilek adlı güzel kızdan haber almak için bülbül şekline girip Cezbilek'in gül bahçesine konar (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 111). Ab-ı hayatı bekleyen devleri kandırıp yok etmek isteyen Karaboz, uyuz bir tay donuna girip onları peşine takar (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 328).

D 1021. Sihirli tüy: Boston destanında mamıtlar Boston'a bıyıklarından bir kıl verir, bu kılı yakması halinde hemen oraya geleceklerini söyler (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 273-277-279). Alp Karakuş da Boston'a tüyünden verip bu tüyü yaktığında yavrularını yeryüzüne göndereceğini söyler (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 391). Er Töştük destanında Alp Karakuş, dostu Töştük'e tüyünden verir ve ihtiyaç anında bu tüyü yakmasını söyler (İliç 2002: 90). Coodarbeşim destanında Coodar, Alp Karakuşun tüyünü yakınca yavru karakuş yeryüzüne çıkar (Alimova 2006: 337).

D 1083. Sihirli bıçak: Boston destanında Boston, doğrultulduğunda karşıdakini uyutan veya öldüren bir sihirli bıçak ele geçirir (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 223).

D 1163. Sihirli ayna: Baktı Bolot destanında Masten, oğlu Kaman Dev'in anlattıkları üzerine aynasını çıkarıp bakar ve olacakları görüp aniden yere yıkılır (Öyke 2004: 157).

D 1711. Sihirbaz: Ak Möör destanının Boroñbayev anlatımında Möör'e büyü yapması için Ancıyan'dan büyücü çağırırlar (Köse 2001: 620). Cañıl Mirza destanının Çorobayev anlatımında Erke yenge kocasına büyü yaptırmak için mollaya gider (Caynakova 2004: 156). Canış Bayış destanının Kalık Akiev anlatımında Canış ve Bayış karşısında yenilgiye uğrayan Kalmuklar, Kırgız alplarına efsun yapar (Akmataliyev ve Musakov 2013: 85). Destanın Moldobasan Musulmankulov anlatımında Şumurut Han'ın sihircisi Kırgız alpları kendilerini takip etmesin diye yolları afsunlar (Şentürk 2013: 119). Coodarbeşim destanında cinler padişahı Ulan Dev, Temir Alp'in canını büyü ile altı kuşa dönüştürür (Alimova 2006: 140). Destanda Nurperi'nin sihir yapma gücü sayesinde Nurperi ve Coodar uzun mesafeleri uçarak kısa

sürede aşarlar (Alimova 2006: 264). Er Eşim destanında büyücüler, yerden yedi taş alıp bu taşları okuyup dereye atarak kuvvetli büyü yaparlar (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 66). Kör Uulu destanının Kasım Han kolunda Canedil Sultan, kendisine baskın veren Türkmenlere karşı kalenin etrafına büyük ateşler yaktırır ve sihir yaptırır (Egimbaeva 2012: 83). Buna karşılık Kerey adlı büyücü, sihir ile ateş kalenin üzerine doğru yürür ve ateşten kaleyi yarar (Egimbaeva 2012: 84). Şırdakbek destanında Şırdakbek'in annesi Ayım'ın doğumu gerçekleşmeyince bakşılar gelip afsun yapar (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 256). Baktı Bolot destanında Kaman Dev'in annesi Cediger bir büyücüdür (Öyke 2004: 209). Er Tabıldı destanında Eldiyar sihir (yada) ile yağmur yağdırır (Namatov 2001: 95).

(T) D1888. Yutarak gençleştirme (Abdulselam Arvas 2012) iyileştirme ve güçlendirme: Boston destanında Alp Karakuş, Boston'u yutarak gençleştirir ve güçlendirir (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 262-263). Er Töştük destanında Alp Karakuş, Töştük'ü yutarak gençleştirir ve güçlendirir (İliç 2002: 88). Coodarbeşim destanında Alp Karakuş'un yavrusu Coodar'ı yutarak iyileştirir ve gençleştirir (Alimova 2006: 337).

D 1960. Sihirli Uyku: Boston destanında Boston'un alp uykusu on gün sürmektedir (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 70). Coodarbeşim destanında Ak Arkar'ı bulmak için uzun bir yolculuğa çıkan Coodar yolda mola verip gece gündüz uyur (Alimova 2006: 159). Er Koşoy destanında Koşoy, Taytoru atı yakalayıp bağladıktan sonra bir alp uykusuna yatar (Tekalan 2002: 64). Kococaş destanında babasının cenazesini aramak için yola çıkan Moldocaş, dağın zirvesine yaklaştığında alp uykusuna yatar (Akmataliyev ve Kırbaşev 2007: 266). Canış Bayış destanının Moldobasan Musulmankulov anlatımında esaretten kurtulan Bayış uzun süren bir alp uykusuna yatar (Şentürk 2013: 169). Er Soltonoy destanında kırk yiğit dokuz gün süren bir alp uykusuna yatar (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 150). Eşimkul menen Zuura destanında Temirkan'ın günde on iki but yiyen devi on iki günlük alp uykusuna yatmaktadır (Çelebi 2007: 236).

D 2064. Sihirli hastalık: Cañıl Mirza destanında Şırdakbek karısının yaptırdığı büyü ile hasta olur (Caynakova 2004: 156). Şırdakbek destanında Şırdakbek, bir türlü iyileşemediği bir hastalığa tutulur (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007).

Coodarbeşim destanında İsmail ve Osmoyul adlı kişiler geyik avlarken gizemli bir hastalığa tutulduklarını söyler (Alimova 2006: 296).

E. ÖLÜM

E 0. Diriltme: Er Töştük destanında Çalkuyruk atın sekiz canı vardır. Yer altına düştüğünde Çalkuyruk'un sekiz canından üçü ölür, beşi dirilir (İliç 2002: 42). Çoyun Kulak Töştük'ü öldürdüğünde Çalkuyruk onu diriltir (İliç 2002: 75).

E1. Kişi hayata döner: Er Töştük destanında Çoyun Kulak tarafından öldürülen Töştük, atının yardımıyla hayata döner (İliç 2002: 75).

E41. Kişiyi(hayvanı) yiyen birinin dışkisından diriltme: Er Töştük destanında Çalkuyruk at, öldürülen Töştük'ün diz kapağının kemiğini bulup onu yutar dışkı olarak çıkardığında Töştük dirilir (İliç 2002: 75).

E 82. Yaşam ve ölüm suyu: Boston destanında Boston, kız kardeşine şifa olması için ab-ı hayatı bulur (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 237).

E 700. Ruh/ can: Er Töştük destanında Çalkuyruk atın sekiz canı vardır. Yer altına düştüğünde Çalkuyruk'un sekiz canından üçü ölür, beşi dirilir (İliç 2002: 142).

E 715.1. Dışsal ruh kuşadır: Er Töştük destanında Çoyun Kulak adlı devin canı Al Taykı adlı yerdeki bir suda yaşayan yayın balığının karnındaki kırk karakuştur (İliç 2002: 77). Coodarbeşim destanında Temir Alp devin canı Ak Arkar adlı geyiğin karnındaki ak sandıkta bulunan altı sığırcık kuşudur (Alimova 2006: 141). Boston destanında Çoyun Alp adlı devin canı demir ev içindeki demir sandıkta bulunan yedi karakuştur (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 305).

(T) E715.7. Egedeki ruh (Abduselam Arvas 2012): Er Töştük destanında İleman Celmoguz'a oğlu Töştük'ün canının kara polat egede olduğunu söyler (İliç 2002: 128).

F. HARİKULADELİKLER

F 50. Üst dünyaya geçiş: Boston destanında yer altına düşen Boston, Alp Karakuş'un yardımıyla yeryüzüne çıkar (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 391). Er Töştük destanında Celmoguz'u takip edip yer altına düşen Töştük'ü Alp Karakuş yeryüzüne çıkarır (İliç 2002: 89-90).

F 80. Alt dünyalar: Boston destanında Boston, Celmoguz'u takip edip yer altına düşer (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 87). Er Töştük destanında Töştük, atıyla birlikte yer yarığında aşağı düşer ve böylece yeryüzüne benzeyen yer altı dünyasını görür (İliç 2002: 78).

F 101.6.1. Kuşun sırtında alt dünyadan dönüş: Boston yer altındaki bütün düşmanlarını yendikten sonra Alp Karakuş'un yardımıyla yeryüzüne çıkar (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 391). Er Töştük destanında yer altına düşen Töştük, Alp Karakuş ile dost olup onun sırtında yeryüzüne çıkar (İliç 2002: 89-90).

F 200. Periler: Cañıl Mirza destanının Musulmankulov anlatımında Cañıl'ı peri kızları korur (Çelik 2010: 130). Canış Bayış destanının Moldobasan Musulmankulov anlatımında Canış ve Bayış'ın ilk eşleri Ayçolpan ile Künçolpan peri kızıdır (Şentürk 2013: 81). Kör Uulu destanının Gaoz (Ayvaz) kolunda Gaoz'ın ikinci eşi peri kızıdır (Egimbaeva 2012: 99). Coodarbeşim destanında Coodar'ın ikinci eşi Nurperi peri kızıdır (Alimova 2006: 248). Kurmanbek destanında Kurmanbek'in babası Teyit Han'ın ilk hanımı Zulayka peri kızıdır (Musakov 2013a: 19). Mendirman destanında Mendirman'ın eşi Kanışay, güzellik bakımından peri kızına benzetilir (Akmataliyev ve Caynakova 2009: 30).

F 220. Perilerin Mekânı: Coodarbeşim destanında Coodar altından ve gümüşten olan sihirli peri şehrine gider (Alimova 2006: 249).

F 301. Peri âşık: Coodarbeşim destanında bir peri kızı olan Nurperi Coodar'a âşık olur (Alimova 2006: 248). Kör Uulu destanının Gaoz (Ayvaz) kolunda, Gaoz'ı göl kenarında gören peri kızı ona âşık olur (Egimbaeva 2012: 68).

F 303. İnsan ve perinin düğünü: Coodarbeşim destanında Coodar ve peri kızı Nurperi'nin düğünü periler ülkesinde yapılır (Alimova 2006: 256). Kör Uulu destanının Gaoz (Ayvaz) kolunda Gaoz ile peri kızının düğününü Gaoz'ın ilk eşi Cıldızay, sarayında yapar (Egimbaeva 2012: 99).

F 387. Peri yakalanır: Canış Bayış destanının Musulmankulov anlatımında Canış ve Bayış, peri kızı olan ilk eşlerini göl kenarında yakalar, sihirli gömleğini giyip kuğuya dönüşemeyen iki peri kızı Canış ve Bayış'a eş olur (Şentürk 2013: 81). Kör Uulu

destanının Gaoz (Ayvaz) kolunda Gaoz Han, ilk eşi Cıldızay'ın yardımıyla âşık olduğu peri kızını yakalayarak onunla evlenir (Egimbaeva 2012: 99).

F 400. Ruhlar ve şeytanlar: Er Koşoy destanında Çatırköl adlı yerin şeytanlarla dolu bir yer olduğu söylenir (Tekalan 2002: 22).

(T) F 400.1 Albarstı: Cañıl Mirza destanında Cañıl'ın amcası boz öküzün yanında duran çocuğu albarstı sanar (Caynakova 2004: 120). Eşimkul menen Zuura destanında Er Kökül, Aruuke ve kırk kızını albarstıya benzetir (Çelebi 2007: 268). Er Koşoy destanında Çatırköl adlı yerin albarstılarla dolu bir yer olduğu söylenir (Tekalan 2002: 22).

F 420. Su ruhları: Şırdakbek destanında Bozcorgo'nun Kayberen soylu anası suyun iyesidir (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 262).

F 421 Göl ruhu: Coodarbeşim destanında Canaalı adlı dev Kara-Köl adlı gölün iyesidir (Alimova 2006: 178). İt-İçpes gölünün iyesi ise Karaçok Dev'dir (Alimova 2006: 294). Canış Bayış destanında Canış ile Bayış'ın ilk eşleri olan peri kızlarını yakaladıkları gölün iyesi Nurkoco'dur (Şentürk 2013: 81).

F 531.6.2.1. Devler dağlar ya da mağaralarda yaşar: Baktı Bolot destanında Kaman Dev, Altın Dağ'ı ele geçirip orada yaşar (Öyke 2004: 40).

F 555.1. Altın/gümüş saç: Munduk ve Zarlık destanında Çançarkan'ın perçemleri altın olan bir erkek ve kız çocuğu olur (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 204). Eşimkul menen Zuura destanında Er Kökül'ün perçemi altındır (Çelebi 2007: 146). Coodarbeşim destanında Coodarbeşim'in perçemi gümüştür (Alimova 2006: 132).

F 600. Sıra dışı güçlü insanlar: Boston destanında Boston (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009), Cañıl Mirza destanında Cañıl (Caynakova 2004), Canış Bayış destanında Canış ve Bayış (Akmataliyev ve Musakov 2013), Er Töştük destanında Töştük (İliç 2002), Coodarbeşim destanında Coodar (Alimova 2006), Er Koşoy destanında Koşoy (Tekalan 2002), Er Soltonoy destanında Temirkan ve Bolotkan (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010), Er Tabıldı destanında Tabıldı (Namatov 2001: 30), Er Eşim destanında Eşim (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007), Eşimkul menen Zuura destanında Er Kökül (Çelebi 2007), Kız Cibek destanında Sansızbay (Duman 2001: 227), Kız Dariyka destanında Dariyka (Orozova ve

Akmataliyev 2010), Kurmanbek destanında Kurmanbek (Musakov 2013a: 19), Seyitbek destanda Seyitbek (Musakov 2013b), Şırdakbek destanında Şırdak (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 270), Munduk ve Zarlık destanında Zarlık (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 226), Baktı Bolot destanında Baktı ve Bolot (Öyke 2004: 46) olağanüstü güce sahip kahramanlardır.

F 638. Güçlü okçu: Cañıl Mirza destanında Cañıl, attığını vuran bir okçudur (Caynakova 2004).

F 641. Sıra dışı işiten kişi: Boston destanında Yer Dinleyen Mamıt, gün doğumundan gün batımına kadar olan mesafedeki sesleri duyar (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 273).

F 713. Sıra dışı göl: Canış Bayış destanının Musulmankulov anlatımında Canış ile Bayış'ın peri kızı olan ilk eşlerini buldukları göl sıra dışı bir göldür, bu perili gölün koruyucu ruhu Norkoco'dur (Şentürk 2013: 81). Destanda kimsenin görmediği efsunlu göl olan Ala-Köl de yer almaktadır (Şentürk 2013: 82). Şırdakbek destanında Şırdak'ın tulpar olan Bozcorgo'yu bulduğu göl de kutsal bir suya sahiptir, bu gölün insan gözüne görünmeyen iyisi vardır (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 264). Coodarbeşim destanında İt-İçpes adlı gizemli bir göl yer almaktadır (Alimova 2006: 294). Mendirman destanında gidenin dönemeyeceği, ejderhaların, celmegozların bulunduğu Optun Gölü yer alır (Akmataliyev ve Caynakova 2009: 34). Kozuke ve Bayan destanında Ak-Köl, Kozukenin emanetlerini saklayan kutsal bir göldür (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 154).

F 715. 2. Sıra dışı akıntılı olan nehir: Er Koşoy destanında insanları ve hayvanları sürükleyen nehirden bahsedilir (Tekalan 2002: 24).

F 752.1. Altından dağ: Baktı Bolot destanında Kaman Dev, Altın Dağ'ı sahiplenerek halkı buraya yaklaştırmaz (Öyke 2004: 40).

F 757. Olağanüstü mağara: Boston destanında, Karaboz adlı atın Kayberen babası kara mağarada yaşamaktadır (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 193). Canış Bayış destanının Moldobasan Musulmankulov anlatımında Canış'ı mağara yutar (Şentürk 2013: 123). Kız Darıyka destanında Şaysilda'yı mağara yutar (Orozova ve Akmataliyev 2010: 127).

(T) F 758. Kaf Dağı(Abdulselam Arvas 2012): Kör Uulu Destanı'nın Gaoz/ Ayvaz Kolunda Gaoz Han'ın âşık olduğu peri kızı Köykap'ta yaşamaktadır (Egimbaeva 2012: 99). Baktı Bolot destanında Köküş Dev, Köykap'ta yaşar (Öyke 2004: 41). Cañıl Mirza destanının Musulmankulov anlatımında Burhuy, Cañıl'ı Köykap'a kadar kovacağını söyler (Çelik 2010: 141). Eşimkul menen Zuura destanında Temirkan'ın devi, Kökül'ü Köykap'a kadar kovacağını söyler (Çelebi 2007: 244).

F 761.1. Altından şehir: Coodarbeşim destanında peri kızı olan Nurperi'nin altından şehri vardır (Alimova 2006: 249).

F 810. Olağanüstü ağaçlar, bitkiler ve meyveler: Boston destanında Alp Karakuş'un yuvasının olduğu çınar yer altı ile yeryüzü arasındaki kozmik bağı sağlar (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 91). Boston destanında ab-ı hayattan içen ardıç uzun ömürlü olur (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 335). Er Töştük destanında Alp Karakuş'un yuva yaptığı çınar ağacı yeraltının tam ortasındadır ve dalları yeryüzüne uzanmaktadır (İliç 2002: 85). Canış Bayış destanının Musulmankulov anlatımında mucizevî iyileştirme gücüne sahip, bir kökünden süt akan, bir kökünden kan akan olağanüstü bir bitki yer almaktadır (Şentürk 2013: 122). Coodarbeşim destanında olağanüstü bir hastalığı iyileştirme gücüne sahip olan gülgaakı çiçeği yer almaktadır (Alimova 2006: 308).

F 835. Sıra dışı sopa: Coodarbeşim destanında Kuyun Celden, sihirli sopasıyla uçmaktadır (Alimova 2006: 302).

(T) F 835. 3. Demir asa: Er Koşoy destanında Taytoru'yu Alp Karakuş'un elinden kurtarmak için yollara düşen Koşoy, eline bir demir asa alır (Tekalan 2002: 66).

F 914. Kişi yutulur ve kusulur: Boston destanında Alp Karakuş, Boston'u yutup kusunca Boston gök demir olup çıkar (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 262-263). Er Töştük destanında Alp Karakuş, Töştük'ü yutup kustuğunda Töştük gençleşir ve güçlenir (İliç 2002: 88). Coodarbeşim destanında yavru Karakuş Coodar'ı yutup kustuğunda hasta Coodar iyileşir ve eskisinden daha güçlü olur (Alimova 2006: 337).

F 942.1. Yer açılır ve kişiyi yutar: Boston destanında Boston, Celmoguz'u takip ederek yer altına düşer (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 247). Er Töştük destanında Töştük, Celmoguz'u kovarken yer yarığında aşağı düşer (İliç 2002: 64).

F 1068. Gerçekçi rüya: Baktı Bolot destanında Bolot, düşmanı yeneceğini rüyasında görür (Öyke 2004: 73-74). Boston destanında Cezbilek, Boston ve oğlu Börübay'ın dönüp geleceğini rüyada görür (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 238). Canış Bayış destanında Bayış, düşmana esir olacağını rüyasında görür (Akmataliyev ve Musakov 2013: 53). Coodarbeşim destanında Kenceke oğlundan, Aksamay eşinden ayrılacağını (Alimova 2006: 136/ 209) rüyada görür. Kör Uulu destanının Gaoz (Ayvaz) Kolunda Cıldızay, Gaoz ile evleneceğini rüyada görür (Egimbaeva 2012: 102). Kurmanbek destanında Kurmanbek, yurdunu düşman basacağını rüyada görür (Musakov 2013a: 97-98). Sarıncı Bököy destanında Bermet, Sarıncı'nın esaretten kurtulup geleceğini rüyada görür (Alper 2004: 218). Kız Cibek destanında Tölögön (Duman 2001: 170) ve Cibek (Duman 2001: 173) Tölögön'ün öldürüleceğini rüyada görür. Er Tabıldı destanında Kardıgaç, Tabıldı'nın dönüp geleceğini rüyada görür (Namatov 2001: 298). Er Soltonoy destanında Uyulkan, Temirkan ve Bolotkan'ın kendisini mağlup edeceğini rüyada görür (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 110-111). Destanda Oralkan, Temirkan ve Bolotkan'ın Madılbek tarafından kandırılıp esir alınacağını önceden rüyada görür (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 139). Kococaş destanında köle Şabır rüyasında Kococaş ile Zülâyka'nın evleneceğini görür. Kococaş, Sur Eçki'nin soyunu kurutacağını ve öleceğini rüyasında görür. Sur Eçki de Kococaş'ın, oğlaklarını ve tekesini öldüreceğini rüyada görür. Zülâyka, Sur Eçki'yi kovarak giden Kococaş'ın Talas civarında olduğunu rüyada görüp onu aramaya çıkar. Karıpbay, oğlunun kayada kaldığını rüyada görür ve gerçekten Kococaş'ı kayada bulur. Moldocaş, babasının kemiklerini nasıl bulacağını rüyada görür (Akmataliyev ve Kırbışev 2007). Munduk ve Zarlık destanında Kañçayım, bir oğlan bir kız doğuracağını rüyasında görür (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 196).

G DEVLER

G 15. Günlük olarak yenilen insanlar: Eşimkul menen Zuura destanında Temirkan'ın günde on iki but yiyen devi vardır (Çelebi 2007: 172). Temirkan'ın oğlu Kan İçme Karaç da altı günde bir kişinin kanını içerek yaşamaktadır (Çelebi 2007: 172).

G 100. Çok büyük dev: Boston destanında Ak Dev, Ak Kadın, Çoyun Kulak, Gök Dev, Kızıl Dev ve Kara Dev olağanüstü heybete sahip devlerdir (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009). Er Töştük destanında Çoyun Kulak, Kaşan Kara Alp, Ay Kulak görünüş olarak çok büyük devlerdir (İliç 2002). Coodarbeşim destanında

Karaçok, Temir Alp, Canaalı adlı devler görünüş olarak Coodar'ın birkaç katı büyüklüğündedir (Alimova 2006). Eşimkul menen Zuura destanında Temirkan'ın günde on iki but yiyen devi ile Kan İçme Karaç adlı oğlu Er Kökül'ün iki üç katı büyüklüğündedir (Çelebi 2007). Munduk ve Zarlık destanında Kara Dev, Zarlık'a göre oldukça büyüktür (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007). Baktı Bolot destanında Kaman Dev, oldukça heybetli bir devdir (Öyke 2004: 40).

G 200. Büyücü/ cadı: Baktı Bolot destanında Cediger sihir yapan bir cadıdır (Öyke 2004: 40). Boston destanında Boston'un yer altına düşmesine neden olan cadı Cezkempir'dir (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 247). Er Töştük destanında Töştük'ün yeraltına düşmesine neden olan yaşlı kadın görünümlü Celmogus'tur (İliç 2002: 64). Coodarbeşim destanında Coodarbeşim'in karşısına çıkan düşmanlardan biri de yaşlı kadın donundaki Celmogus'tur (Alimova 2006: 162). Er Koşoy destanında Çatır-Köl adlı yerde yaşlı bir kocakarı donunda olan cadı Ceztumsuk'un bulunduğu anlatılır (Tekalan 2002: 22). Munduk ve Zarlık destanında kocakarı Mestan sihir gücüne sahip birisidir (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007).

G 213.1. Tek gözlü cadı: Coodarbeşim destanında Coodar'ın mücadele ettiği düşmanlardan biri de yaşlı kadın şeklindeki tek gözlü Celmogus'tur (Alimova 2006: 162).

G 215.1. Yedi başlı cadı: Boston destanında Boston'un karşısına çıkan Cezkempir'in yedi başı ve yedi başında yedi renkli saçı vardır (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 247).

G 440. İnsan kaçıran dev: Munduk ve Zarlık destanında Kara Dev, Külmöskan'ın kızı Kuralay'ı kaçıtır (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 225).

G 512. Dev öldürülür: Boston destanında Boston; Ak Dev, Çoyun Kulak, Gök Dev, Kızıl Dev ve Kara Dev adlı devleri yenerek öldürür (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009). Er Töştük destanında Töştük; Çoyun Kulak, Kaşan Kara Alp, Ay Kulak adlı devleri öldürür (İliç 2002). Coodarbeşim destanında Coodar; Karaçok, Temir Alp, Canaalı adlı devleri öldürür (Alimova 2006). Eşimkul menen Zuura destanında Er Kökül, Temirkan'ın günde on iki but yiyen devi ile Kan İçme Karaç adlı oğlunu öldürür (Çelebi 2007). Munduk ve Zarlık destanında Zarlık; Kara Dev'i öldürür (Akmataliyev,

Musakov ve Orozova 2007). Baktı Bolot destanında Baktı ile Bolot Kaman Dev'i öldürür (Öyke 2004: 40).

M GELECEĞİN TAYİNİ

M 100. Antlar:

M 108. Andını bozanlar: Er Eşim destanında Han Tursun andını bozduğu için lanete uğrar (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007).

M 113.1. Ant kılıç üzerine yapılır: Boston destanında Boston, kayıp olan halkını buluncaya kadar kadınla birleşmeyeceğine dair yemin edip kılıcını Altınay ile kendisinin arasına koyarak andını pekiştirir (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 209). Cañıl Mirza destanında Akkoçkor, Cañıl'ı öldürüp intikam almak için kılıç yalayıp ant içer (Caynakova 2004: 39). Canış Bayış destanında Canış ve Bayış, Kalmuklar'dan öç alacaklarına dair kılıç yalayıp ant içerler (Akmataliyev ve Musakov 2013: 30). Coodarbeşim destanında Coodar ile Kıygırbek kılıç yalayıp ant içip dost olurlar (Alimova 2006: 383). Er Koşoy destanında Koşoy halkına layık bir han olacağı konusunda kılıç yalayıp ant içer (Tekalan 2002: 79). Er Eşim destanında Han Tursun kılıcın tersini yalayıp Eşim'in halkına sahip çıkacağına dair ant içer (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 74). Seyitbek destanında Dölön Han'ın oğlu kılıç yalayıp babasının intikamını almayacağına dair ant içer (Musakov 2013b: 85).

(T) M 119.9. Avuca tükürerek ant içme(Abdulselam Arvas 2012): Kız Cibek destanında Bekecan ve arkadaşları Tölogön'ü öldüreceklerine ve sırlarını kimseye söylemeyeceklerine dair avuçlarına tükürüp ant içerler (Duman 2001 169).

(T) M 119.10. Kişinin kendine kargış vererek ant içmesi: Cañıl Mirza destanında Akkoçkor, Cañıl'dan intikam alacağına dair kendisine kargış vererek ant içer (Caynakova 2004: 39). Canış Bayış destanında Canış ile Bayış, Kırgızların geçmiş öcünü alacaklarına dair ant içerken kendilerine kargış vererek andı pekiştirir (Akmataliyev ve Musakov 2013: 30). Er Töştük destanında Kenceke, Celmogus ile savaşmaya gidecek olan kocası Töştük'e kendisinin yokluğunda namusuna el sürdüremeyeceğine dair ant içerken kendisine kargış vererek andını pekiştirir (İliç 2002: 60). Destanda Alp Karkuş da andını sağlamlaştırmak için kendine kargış verir (İliç 2002: 87). Coodarbeşim destanında Coodar, Ak Bugu'yu öldüreceğine dair kendisine

kargış vererek ant içer (Alimova 2006: 227). Er Koşoy destanında Taşıgül, doğru söylediğini kanıtlamak için kendisine kargış vererek ant içer (Tekalan 2002: 249). Er Tabıldı destanında Kudaynazar, Tabıldı'yı küçük düşüreceğine dair kendisine kargış vererek ant içer (Namatov 2001: 6). Tabıldı'dan Çaçıkey'e haber getiren Eldiyar, söylediklerinin doğruluğunu kanıtlamak için kendisine kargış vererek ant içer (Namatov 2001: 281). Kurmanbek destanında Kurmanbek, Kırgızların geçmiş öcünü Kalmuklardan alacağına dair kendisine kargış vererek ant içer (Musakov 2013a: 22). Seyitbek destanında Kara Sınçı, söylediklerinin doğruluğunu kanıtlamak için kendisine kargış vererek ant içer (Musakov 2013b: 80). Kococaş destanında Kococaş ve Sur Eçki birbirleri ile mücadele edeceklerine dair kargış vererek ant içerler (Akmataliyev ve Kırbaşev 2007: 116).

(T) M 119.11. Kurban keserek ant içme: Cañıl Mirza destanında Cañıl'ı köle edeceğine dair ant içen Akkoçkor, andını pekiştirmek için ak boz kısrak keser (Caynakova 2004: 39). Baktı Bolot destanında halk Cediger cadıya sadık kalacakları konusunda kurban keserek ant içerler (Öyke 2004: 71).

(T) M 119.12. Kişinin kendi kanını akıtarak ant içmesi: Er Koşoy destanında Koşoy, halkına layık bir han olacağına ant içer ve parmağını keserek kanını akıtıp andını pekiştirir (Tekalan 2002: 79).

(T) M 119.13. Çubuk kırarak ant içme: Seyitbek destanında Dölön Han'ın oğlu, Seyitbek ile dost olacağına dair ant içerken ant çubuğu kırar (Musakov 2013b: 85).

(T) M 119.13. İki tarafın birbirine sarılarak ant içmesi: Seyitbek destanında Dölön Han'ın oğlu Seyitbek ile dost olacağına dair ant içtikten sonra Seyitbek ve Dölön Han'ın oğlu birbirine sarılarak andı pekiştirir (Musakov 2013b: 85).

M 300. Kehanetler: Kococaş destanında Zulayka, avcı Kococaş'ın ömrünün kısa olacağı kehanetinde bulunur (Köse 1996: 34) Sarıncı Bököy destanında Bermet, Kongurbay'ın hain olduğunu çok önceden sezer (Alper: 2004: 89)

(T) M 302. 4.2. Fal Baktırma (Abdulselem Arvas 2012): Boston destanında Kadamış Han, kızının hastalığının nedenini öğrenmek için fal baktırır (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 400-401). Canış Bayış destanının Musulmankulov anlatımında Sıyadat, kızı Belkıs'ın hastalığının nedenini öğrenmek için bir fal baktırır (Şentürk

2013: 145). Er Koşoy destanında Kadırcul, kara taşları yere açıp bu taşların durumuna bakarak, yıldızlara fal açar (Tekalan 2002: 25). Er Eşim destanında Kırgız yurdunu istila eden Kalmuk beyi Acaan, büyücülerini ve falcılarını toplayarak fal baktırır (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 64). Kococaş destanında Zulayka, Ak Kitep'ten fal açıp Kococaş ile evleneceğini, Kococaş'ın kayada kaldığını görür (Köse 1996: 34). Er Tabıldı destanında Kudaynazar, gelecekle ilgili haber almak için kör ve esmer falcıya fal açtırır (Namatov 2001: 9). Baktı Bolot destanında Cediger, aynaya bakarak fal açar (Öyke 2004: 158). Kız Cibek destanında Cibek, geleceğini öğrenmek için her ay fal baktırır (Duman 2001: 207). Kurmanbek destanında Afgan hanı Bakbur Han'ın ülkesinde fal açan falcıların olduğu anlatılır (Musakov 2013a: 70).

M 400. Kargışlar: Ak Möör destanının Eşmambetov benzer metninde Bolot, kendisini sevdiği Möör'den ayıran Cantay'a kargış verir (Köse 2001: 515). Destanın Coldoşev benzer metninde Möör, kendisini dedesi ile yaşıt olan Cantay'a veren anne ve babasına kargış verir (Köse 2001: 549). Destanın Sarıkunan anlatımında Bolot, malını esirgediği için kalıñ verip Möör'ü kendisine almayan babasına kargış verir (Köse 2001: 587). Cañıl Mirza destanının Abdıbalık Çorobayev anlatımında Tülkü'nün eşi ana sözüyle kendisini boşayan Tülkü'ye kargış verir (Caynakova 2004: 17). Yine aynı anlatmada Cañıl, söz verip tutmayan Kalmatay'a kargış verir (Caynakova 2004: 95). Er Töştük destanında Töştük'ün oğlu Bir Bilek, babasına şaka yapmak için ona kargış verir (İliç 2002: 82). Coodarbeşim destanında Kenceke, henüz delikanlılık çağına ulaşmayan Coodar'ı düşman üstüne gönderen Er Töştük'e kargış verir (Alimova 2006: 143). Destanda Kuyun Celden, akılsızlık eden Coodar'a kargış verir (Alimova 2006: 344). Coodar, Kuyun Celden'den Ismayıl ve Osmoyul adlı ağabeylerinin ihanetini öğrenince onlara kargış verir (Alimova 2006: 345). Er Koşoy destanında Koşoy, atını pençesine takıp av olarak götüreren Karakuş'a kargış verir (Tekalan 2002: 69). Er Soltonoy destanında Temirkan ve Bolotkan, Kırgızlara geçmişte zulmeden Kalmaklara kargış verir (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 44). Kalmuk hanı, Kırgız alplarından kaçarsa ölmelerini dileyerek askerlerine kargış verir (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 167). Er Tabıldı destanında Kudaynazar ve Çalkalmak Tabıldı'ya kargış verir (Namatov 2001: 4/63). Er Eşim destanında Çaçıkey, andında durmadığı için Han Tursun'a kargış verir (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 120). Kozuke ve Bayan destanında Kozuke'nin annesi yıllardır sakladığı sırrı

Kozuke'ye söyleyen yaşlı kadına kargış verir (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 146). Kurmanbek destanında Kurmanbek atını kıskanan babasına kargış verir (Musakov 2013b: 115). Sarıncı Bököy destanında Sarıncı, namusuna göz diken amcasına kargış verir (Alper: 2004: 189). Mendirman destanında Asıl, Mendirman'a kötülük eden sekiz kardeşine kargış verir (Akmataliyev ve Caynakova 2009: 66). Eşimkul menen Zuura destanında Eşimkul, gururunu inciten Köçörbay'a kargış verir (Çelebi 2007: 60).

M 411.1. Ebeveynin kargışı: Boston destanında Boston'un annesi kızı Karaçaç'a halkının esir olmasına neden olduğu için kargış verir (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 231). Kız Cibek destanında Bazarbay, sözünü dinlemeyen oğlu Tölögön'e kargış verir (Duman 2001: 181). Kurmanbek destanında ise Teyitbek, oğlu Kurmanbek'in sözünü dinlemeyip Afgan'dan kız alması ve bununla da yetinmeyip halkın bir kısmını bölerek kendisine bağlaması üzerine oğluna kargış verir (Musakov 2013a: 91).

M 411. 7. Ruh tarafından edilen beddua: Er Tabıldı destanında kara ve esmer falcı Kudaynazar'a arbakların kargış verdiğini söyler (Namatov 2001: 310).

M 411.19. Hayvan tarafından edilen beddua: Coodarbeşim destanında Ak Cökö adlı geyik, eşini öldüren Coodar'a kargış verir (Alimova 2006: 232). Kococaş destanında Sur Eçki, oğlaklarını ve tekesini öldüren Kococaş'a kargış verir (Akmataliyev ve Kırbışev 2007: 108).

N ŞANS ve KADER

(T) N 813.1. Ata ruhu: Cañıl Mirza destanının Çorabayev anlatımında Kocogul, kaçıp giden Cañıl'ı arbaklara havale ettiğini söyler (Caynakova 2004: 89). Canış Bayış destanında Canış ve Bayış savaşta arbaklara sığınır (Şentürk 2013: 115, Yalçın 1999: 8). Er Koşoy destanında Koşoy'u ata ruhlarının koruduğu anlatılır (Tekalan 2002: 319). Er Soltonoy destanında kırk yiğit, Manas'ın ruhuna sığınarak savaşır (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 62). Er Tabıldı destanında savaşa giden Tabıldı, kız kardeşine ruhları aklından hiç çıkarmamasını ve onlara sığınmasını söyler (Namatov 2001: 88). Er Eşim destanında Han Tursun, savaşa gidecek olan Eşim'i Koşoy'un ruhunun kollamasını diler (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 72). Eşimkul menen Zuura destanında kalabalık düşmanla savaşan Kökül, canını ata ruhlarına emanet eder (Çelebi 2007: 174). Kız Cibek destanında Kamkatay, yola çıkan oğlunu ruhların

kollamasını diler (Duman 2001: 131). Kız Darıyka destanında Hz. Ali, eşkıyaların olduğu yoldan geçerken ata ruhlarına sığınır (Orozova ve Akmataliyev 2010: 79). Kococaş destanında Kococaş, gördüğü kötü rüyaya rağmen ata ruhlarına sığınıp ava çıkar (Köse 1996: 342). Kozuke ve Bayan destanında Kozuke, Bayan'ı bulmak için yola çıkarken ata ruhuna sığınır (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 154). Kör Uulu destanının Gaoz (Ayvaz) kolunda peri kızının peşine düşen Gaoz, ata ruhlarından yardım ister (Egimbaeva 2012: 100). Kurmanbek destanında Kurmanbek'in kırk yiğidi Kurmanbek'e savaş anında çekilirlerse kendilerini arbaklara havale etmesini söylerler (Musakov 2013a: 23). Seyitbek destanında Seyitbek, ata ruhunu memnun etmek için Kurmanbek'in mezarı başında ak boz kısrak kurban eder (Musakov 2013b: 43). Sarıncı Bököy destanında Sarıncı, Bököy'e "Seni ruhlar çarpsın!" diyerek kargış verir (Alper 2004: 189). Mendirman destanında Mendirman, yoksullaşmış ağabeyi Asıl'a dertlerinden kurtulması için Adıl Han'ın ruhuna dua etmesini söyler (Akmataliyev ve Caynakova 2009: 71).

P CEMİYET

P 681. Yas gelenekleri: Ak Möör destanının Akiyev benzer metninde Möör, Cantay'ın ölümü üzerine kara örtü örtüp, yüzünü ve saçlarını yolarak ağlar (Köse 2001: 486). Er Tabıldı destanında Tabıldı'yı öldü sanan boyu, karalar giyip kendilerinden geçerek ağlayıp yas tutar (Namatov 2001: 294). Kız Darıyka destanında Darıyka, babasının ve oğlunun ölümünden sonra kendinden geçerek ağlayıp başına karalar bağlayarak yas tutar (Orozova ve Akmataliyev 2010: 39/ 125). Şaysılda'nın ölümü üzerine babası Hz. Ali ve bütün Arap halkı karalar giyip, ağlayarak yas tutar (Orozova ve Akmataliyev 2010: 96). Kococaş destanının Üsönbayev benzer metninde Zulayka, Kococaş'ın ölümü üzerine beş tırnağı ile yüzünü yolup saçını dağıtıp kendinden geçerek ağlar, başına karalar örtüp yas tutar (Köse 1996: 320). Kurmanbek destanında Kanışay, Kurmanbek'in öldüğünü duyunca yüzünü yolup saçını dağıtıp ağlayarak yas tutar (Musakov 2013a: 133).

(T) P 681.1. Ölü aşı (Abdulsalam Arvas 2012): Ak Möör destanının Sarıkunan anlatımında Bolot, Cantay'ın ölü aşını verir (Köse 2001: 596). Destanın Akiev anlatımında Sayakların beyi Şayake için verilen ölü aşı merasimi anlatılır (Köse 2001: 459). Er Töştük destanında kocasını öldü zanneden Kenceke ölü aşı niyetine süt pişirip dağıtır (İliç 2002: 93). Er Tabıldı destanında Tabıldı; Ermankan, Kudaynazar ve Altıbay

için aş töreni verir (Namatov 2001). Kız Dariyka destanında Dariyka, babası Katıran'ın ölümünden sonra aş verir (Orozova ve Akmataliyev 2010: 40). Seyitbek destanında Seyitbek, babası Kurmanbek'in ruhuna aş verir (Musakov 2013b: 38). Sarıncı Bököy destanında Sarıncı, babasının ölümünden sonra aş verir (Kezban 2004: 82).

(T) P 681.2. Tul saklama: Ak Möör destanının Akiev benzer metninde Möör, Cantay'ın ölümü üzerine bir yıl tul saklar (Köse 2005: 485). Kococaş destanında Kococaş'ın ölümü üzerine Zulayka tul saklar (Köse 1996: 485).

T EVLİLİK

T 130. Evlenme âdetleri: Boston destanında yeni gelin Kunduzay, ateşe yağ atarak saçını yapar (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 393). Er Koşoy destanında gelin çadıra girerken Akperi, gelin temiz niyetli olsun diye eşige su serper (Tekalan 2002: 196). Kococaş destanının Üsönbayev benzer metninde yeni gelin Aşayran, ocağa yağ dökerek saçını yapar (Akmataliyev ve Kırbayev 2007: 296). Sarıncı Bököy destanında yeni gelin Bermet, eşige su dökerek ocağa yağ atarak saçını yapar (Alper 2004: 230).

T 526. Duadan sonra hamile kalma: Boston destanında Buuba Han, çocuk sahibi olabilmek için halkıyla birlikte dua eder, bu duaya Kıdır da katılır. Bundan sonra Kanışa hamile kalır (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 24). Canış Bayış destanının Musulmankulov anlatımında Asıl Han, çocuk sahibi olmak için dua etmek üzere Mekke Medine yollarına düşer, bundan sonra eşi hamile kalır (Şentürk 2013: 80). Er Koşoy destanında Katagan, eşiyile birlikte Mezar Bulak'a gidip dua eder ve bundan sonra eşi hamile kalır (Tekalan 2002: 40). Er Soltonoy destanında Colborskan ve eşi evliyalara sığınıp dua eder, bundan sonra eşi hamile kalır (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 20). Er Tabıldı destanında çocuk sahibi olamayan Ermankan, Manas'ın türbesine gidip dua eder, bundan sonra eşi hamile kalır (Namatov 2001: 247). Coodarbeşim destanında Er Töştük yaşlılık çağına geldiğinde bir çocuk sahibi olabilmek için dua eder, bu duadan sonra Kenceke hamile kalır (Alimova 2006: 131). Kız Cibek destanında elli yaşına gelen Kamkatay, bir çocuk sahibi olmak için dua eder ve hamile kalır (Duman 2001: 115).

(T) T 526.1. Çocuksuzluk: Boston destanında Buuba Han ilerlemiş yaşına rağmen çocuk sahibi olamaz (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 24). Canış Bayış destanında Nurkan Han, elli yaşına gelmesine rağmen çocuk sahibi olamaz

(Akmataliyev ve Musakov 2013: 21). Er Koşoy destanında elli yaşını geçen Katagan çocuk sahibi olamaz (Tekalan 2002: 35). Er Soltonoy destanında Colborskan kırk yaşına kadar çocuk sahibi olamaz (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 20). Er Tabıldı destanında Ermankan'ın eşi on yıl boyunca doğurmaz (Namatov 2001: 1). Coodarbeşim destanında Töştük yaşlılık çağına gelmesine rağmen bir çocuk sahibi olamaz (Alimova 2006: 131). Kız Cibek destanında Kamkatay elli yaşına gelmesine rağmen bir çocuk sahibi olamaz (Duman 2001: 115). Kız Dariyka destanında Katıran yaşlılık çağına gelmesine rağmen bir çocuk sahibi olamaz (Orozova ve Akmataliyev 2010: 34).

T 540. Mucizevî doğum: Boston destanında Boston'u ve onun oğlu Börübay'ı Umay Ene doğurtur (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 32/415).

T 554.2. Kadın köpek doğurur: Munduk ve Zarlık destanında kocakarı Mastan, Kañayım'ın iki köpek yavrusu doğurduğunu söyler (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 212).

T 571. Hamile kadınların mantıksız istekleri: Boston destanında Kanışa yırtıcı hayvan yüreğine aş erer (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 25-27). Canış Bayış destanının sadece Kalık Akiev benzer metninde annesi Bayış'a hamileyken kaplanın yüreğine aş erer (Yalçın 1999: 14). Coodarbeşim destanında Kenceke, kaplanın etine aş erer (Alimova 2006: 131). Şırdakbek destanında Ayım, kaplan ve parsın etine aş erer (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 252). Er Soltonoy destanında Gülaypa, zehirli alaca yılanın etine aş erer (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 21).

T 574.1. Uzun hamilelik: Boston destanında Kanışay'ın hamileliğinde dokuz ay on gün geçmesine rağmen doğum gerçekleşmez. Boston'un oğlu Börübay da doğum zamanı geçtiği halde dünyaya gelmez (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 32/415). Şırdakbek destanında on ay on gün geçmesine rağmen Şırdakbek dünyaya gelmez (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 256).

T 585.1. Çocuk neredeyse bir yetişkin gibi doğar: Boston destanında Boston, doğduğunda yetişkin bir insan gibi heybetli bir görünüşe ve güce sahiptir (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 36). Er Töştük destanında yeni doğan Töştük emekleyerek babasının yanına gidip koyunları kendisinin güdeceğini söyler (İliç 2002: 30) Er Koşoy destanında yeni doğan Koşoy'un hakkından altmış pehlivan gelebilir (Tekalan 2002:

50). Er Soltonoy destanında Temirkan doğduğunda dokuz aylık bir bebeğin görünüşüne sahiptir (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 21).

T 585.2. Çocuk konuşur: Boston destanında Boston, doğduktan iki gün sonra konuşmaya başlar (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 39-40). Er Töştük destanında Töştük, doğduktan iki gün sonra anne, “altı gün” sonra “baba der” (İliç 2002: 30). Munduk ve Zarlık destanında kocakarı Mastan yeni doğan Munduk ve Zarlık’ı nehre atacağı sıra iki bebek dile gelip Mastan’dan kendilerine acımasını isterler (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 204).

T 596. Ad Koyma: Boston destanında Boston ve ikizinin adını Kıdır verir (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 38). Er Koşoy destanında Koşoy’un adını Kıdır verir (Tekalan 2002: 45). Er Töştük destanında Töştük’ün adını aniden ortaya çıkan aksakal verir (İliç 2002: 31). Munduk ve Zarlık destanında Kayberen ve Kırk Çiltin’in piri Çançarkan’ın evlatlarına ad verir (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 206). Kococaş destanında Kococaş’ın ölmeden önceki isteği üzerine oğluna “*Moldocaş*” adı verilir (Akmataliyev ve Kırbayev 2007: 231-233). Eşimkul menen Zuura destanında doktor, Zuura’nın doğurduğu çocuğun perçeminin altın renkli olması nedeniyle ona “*Altın Kökül*” adını verir (Çelebi 2007: 145-147).

V DİN

V 10. Dinî kurbanlar:

V 12.4.4. Kurban olarak öküz/ boğa: Cañıl Mirza destanının Çorobayev anlatımında Cañıl, esareten kurtulup gelince amcası gök öküzü kurban eder (Caynakova 2004: 116).

V 12.4.5. Kurban olarak keçi/ oğlak/ teke: Cañıl Mirza destanının Çorobayev anlatımında Cañıl esareten kurtulunca boyu sarı oğlağı kurban eder (Caynakova 2004: 116). Bozcorgo’ya kavuşan Şırdak da sarı teke kurban eder (Caynakova 2004: 152). Şırdakbek destanında Seyitbek, oğlu Şırdak dünyaya geldiğinde önceden adadığı sarı oğlağı kurban eder (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 256). Er Tabıldı destanında Tabıldı, belaları atlatıp dönünce boyu sarı oğlak kurban eder (Namatov 2001: 422).

V 12.4.6. Kurban olarak koyun/ koç: Boston destanında ilerlemiş yaşında çocuk sahibi olan Buuba Han, bir şükür ifadesi olarak ak sarı başlı koyun kurban eder (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 25). Boston'un kaynatası Kadamış Han, peygamber yoluna ak sarı başlı koyun kurban eder (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 137). Cañıl Mirza destanının Çorobayev anlatımında Şırdakbek'in hanımı kocasının iyileşmesi için ak sarı başlı koyun keseceğini söyler (Caynakova 2004: 159). Canış Bayış destanının Moldobasan Musulmankulov benzer metninde Bayış'ın sağ olduğunu öğrenen Belkıs, ak sarı başlı koyun kurban eder (Şentürk 2013: 145). Er Eşim destanında Tügöl Bey, kısırağının tulpar doğurduğunu anlayınca ak sarı başlı koyun kurban eder (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 54). Er Tabıldı destanında Tabıldı, Kalmukları yenince ruhlara ak sarı başlı koyun kurban eder (Namatov 2001: 69). Er Töştük destanında Kenceke, Töştük'ten haber alması halinde ak sarı başlı koyun kurban edeceğini söyler (İliç 2002: 93). Mendirman destanında Mendirman'ın ağabeyi Asıl, Mendirman yıllar sonra yurduna dönünce ak sarı başlı koyun kurban eder (Akmataliyev ve Caynakova 2009: 51). Seyitbek destanında Seyitbek'in düşmanı yendiği haberini duyan Emilbek'in dua okuyup ak sarı başlı koyun kurban eder (Musakov 2013b: 129).

V 12.4.9. Kurban olarak at: Boston destanında ilerlemiş yaşında çocuk sahibi olan Buuba Han, beş yüz kısırak kurban eder (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 36). Cañıl Mirza destanının Çorobayev anlatımında Tülkü Bey, oğlu olunca ak boz kısırak kurban eder (Caynakova 2004: 12). Er Eşim destanında Tügöl Bey, kısırağının tulpar doğurduğunu anlayınca ak boz kısırak kurban eder (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 54). Er Tabıldı destanında Tabıldı, Kalmukları yenince ruhlara için bir tay kurban eder (Namatov 2001: 169). Er Koşoy destanında Katagan, çocuk sahibi olmak için Kuday'a ak boz kısırak kurban eder. Çocuk sahibi olduğunda ise ay toynaklı atlardan kurbanlar sunar (Tekalan 2002: 48). Kız Cibek destanında Bazarbay, Kökcal adlı kısırağının bir tulpar kulun doğurduğunu öğrenince sarı akıtmalı bir kulun kurban eder (Duman 2001: 120). Seyitbek destanında Kurmanbek'in türbesi başında ak boz kısırak kurban edilir (Musakov 2013b: 43). Destanda Seyitbek han olurken de ak boz kısırak kurban edilir (Musakov 2013b: 50). Şırdakbek destanında Seyitbek, oğlu Şırdak dünyaya geldiğinde önceden adadığı ak boz kısırağı kurban eder (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 256).

(T) V 10.1. Kansız kurbanlar(saçılar): Boston destanında Kunduzay, ateşe yağ atarak saçı yapar (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 393). Er Koşoy destanında gelin çadıra girerken Akperi, gelin temiz niyetli olsun diye eşige su serper (Tekalan 2002: 196). Kococaş destanının Üsönbayev benzer metninde Aşayran, ocağa yağ dökerek saçı yapar (Akmataliyev ve Kırbayev 2007: 296). Sarıncı Bököy destanında Bermet, eşige su dökerek ocağa yağ atarak saçı yapar (Alper 2004: 230). Er Soltonoy destanında savaştan dönen Temirkan ve Bolotkan'ın başından su döndürülür (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 103). Ak Möör destanında dul kalan Möör'ün yas süresi bitince başındaki kara örtü yağlanıp ateşe atılır (Köse 2001: 489-490).

V 200. Kutsal kişiler: Er Töştük destanında Töştük'ün adını gökten inen bir aksakal verir (İliç 2002: 31).Kococaş destanında babasının kemiklerini arayan Moldocaş'ın rüyasına bir aksakal girip ona gideceği yeri söyler (Akmataliyev ve Kırbayev 2007: 266). Kozuke ve Bayan destanında Şaymardan (Şah-ı Merdan/ Hz. Ali) Kozuke'nin rüyasına girerek kalkıp taşı kaldırmasını söyler (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 154). Şırdakbek destanında bir atı bile olmayan fakir Şırdak'ın rüyasına giren aksakal, ona Bozcorgo adlı tulparı nasıl elde edeceğini anlatır (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 262). Baktı Bolot destanında Baktı'nın rüyasına bir aksakal girip ona girişeceği mücadelede zafer kazanacağını müjdelir (Öyke 2004: 77).

(T) V 206. Hızır (A. Berat Alptekin 2002): Ak Möör destanın Akiev benzer metninde Cantay Han'ı bir ömür boyunca Kıdır'ın koruduğu ve onun bahtını açtığı anlatılır (Köse 2001: 472). Boston destanında Buuba Han'ın çocuk sahibi olabilmesi için halkın dua ettiği sırada Kıdır, gökyüzünden gelip duaya katılır ve Buuba Han'ın çocuğu olduğunda da yine gökyüzünden gelerek çocuklara ad verir (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 24/ 44). Cañıl Mirza destanının Musulmankulov anlatımında Kulançı avcı, Cañıl'ı Kıdır'ın koruduğunu söyler (Çelik 2010: 150). Canış Bayış destanının K. Akiev benzer metninde Aziret Han'ın bahtını Kıdır'ın açtığı söylenir (Yalçın 1999: 3). Destanın Moldobasan Musulmankulov benzer metninde Kıdır, ilerlemiş yaşına rağmen çocuk sahibi olamayan Asılkan'ın karşısına çıkıp çocuk için dua etmesini söyler (Şentürk 2013: 80). Destanın aynı benzer metninde Kıdır, mağaranın yuttuğu Canış'ı kerametiyle hayata döndürür (Şentürk 2013: 172). Er Koşoy destanında Kıdır, Katagan'ın karşısına çıkarak çocuk sahibi olabilmek için dua etmesi gerektiğini söyleyip doru atını da bırakarak birden kaybolur (Tekalan 2002: 61). Kıdır, Koşoy ve

atını Alp Karakuş'a karşı korur (Tekalan 2002: 74). Munduk ve Zarlık destanında çocuk sahibi olamadığı için kendisini dünyadan tecrit eden, bir çukur kazıp içinde yatan Çançarkan'a Kızdır gelip halkından bir kız alarak evlenmesini söyler (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 192). Destanda uzun yolun eziyetine dayanamayan Zarlık'a Kızdır üç kez nefes edip onu güçlendirir (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 222). Eşimkul menen Zuura destanında Kızdır, Kökül'ün karşısına aniden çıkıp ona Külmöskan'ın ülkesine sefer düzenlemesini tavsiye ettikten sonra birden kaybolur (Çelebi 2007: 166).

V 230. Melekler

V 232. Yardımcı olarak melek: Cañıl Mirza destanında melekler, Cañıl'ın oğluna attığı oka kavisler çizdirerek çocuğun ölümünü engeller (Caynakova 2004: 100).

(T) V 232.1 Umay Ene: Boston destanında Boston ve onun oğlu Börübay'ın doğumunu Umay Ene gerçekleştirir (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 32/415). Kız Cibek destanında Tölögön'ün annesi yola çıkan oğlunu Umay Ene'ye emanet eder (Duman 2001: 131).

(T) V 323.2. Ateşe Tapma (Abduselam Arvas 2012): Baktı Bolot destanında Kaman Dev'in ateşe, suya, ağaca tapma adeti vardır (Öyke 2004: 71)

(T) V 323.3. Suya Tapma (Abduselam Arvas 2012): Baktı Bolot destanında Kaman Dev'in ateşe, suya, ağaca tapma adeti vardır (Öyke 2004: 71)

(T) V 323.4. Ağaca Tapma (Abduselam Arvas 2012): Baktı Bolot destanında Kaman Dev'in ateşe, suya, ağaca tapma adeti vardır (Öyke 2004: 71)

Z ÇEŞİTLİ MOTİF GRUPLARI

(T) Z 71.0.1. Formülistik sayı 2 (Abduselam Arvas 2012): Cañıl Mirza destanının Çorabayev anlatımında düşman Cañıl'a iki yanından saldırır (Caynakova 2004: 26). Kız Dariyka destanında Dariyka ve Hz. Ali, iki bahadır, uzun süre güreşir (Orozova ve Akmataliyev 2010: 38).

Z 71.1. Formülistik sayı 3: Ak Möör destanında Cantay'ın üç kadını vardır (Köse 2001: 381). Askazan Baatır destanında Askazan'ın üç kadını vardır (Egimbaeva 2012: 49). Er Eşim destanında Er Eşim'in üç kadını vardır (Akmataliyev, Musakov ve

Orozova 2007: 120). Eşimkul menen Zuura destanında Eşimkul'un kardeşi Köçörbay'ın üç hanımı vardır (Çelebi 2007: 36). Boston destanında Umay Ene, Kanışa'nın karnını üç kez sıvazladıktan sonra doğum gerçekleşir (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 32). Er Töştük destanında Töştük, ağabeylerine üç çukur dolusu yılkıasını derhal vermelerini söyler (İliç 2002: 33). Coodarbeşim destanında Nurperi'nin ağabeyi, Coodar'dan kalın için üç tür yırtıcı hayvanı yakalamasını ister (Alimova 2006: 279). Er Soltonoy destanında Karatal, üç kişiyi elçi olarak Kalmuklara gönderir (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 47). Kör Uulu destanının Gaoz (Ayvaz) Kolunda peri kızının üç hizmetçisi vardır (Egimbaeva 2012: 125). Kız Darıyka destanında Şaysılda'ya üç eşkıya musallat olur (Orozova ve Akmataliyev 2010: 109). Şırdakbek destanında Şırdak'ın annesi parsın etine aş erince üç pars avlanır (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 252). Er Koşoy destanında Tatuha, Koşoy'un elinde üç yıl tutsak kalır (Tekalan 2002: 259). Er Tabıldı destanında yaralı Tabıldı üç gün üç gece uyur (Namatov 2001: 241). Güldana destanında Cakıp Han vezirine bilmece sorup üç gün içinde cevaplamasını söyler (Egimbaeva 2012: 18). Canış Bayış destanının Musulmankulov benzer metninde Kalmuk ajanı Celmeyan Canış ile Bayış'a üç yıl hizmet eder (Şentürk 2013: 81). Kız Cibek destanında Ak Cayık halkı kız bakmaya gelen Tölögön'e üç gün boyunca kızlarını gösterir (Duman 2001: 135). Kococaş destanında kayada kalan Kococaş üç kez niyetlenip üçüncüsünde kendini aşağı atar (Akmataliyev ve Kırbayev 2007: 222). Kurmanbek destanında Kurmanbek'in ölüm haberini alan Kanışay, üç kez yıkılıp evine ulaşır (Musakov 2013a: 135). Cañıl Mirza destanının Çorabayev anlatımında Cañıl ok atma gösterisinde üç kez atar, üçünü de hedefe gönderir (Caynakova 2004: 83). Munduk ve Zarlık destanında Kıdır, Zarlık'a üç kez nefes eder (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 222). Seyitbek destanında kız istemeden üç gün sonra düğün toyu başlatılır (Musakov 2013b: 124). Baktı Bolot destanında Baktı ile Bolot, zulüm gören halkı üç gün içinde karşılayacaklarını söyler (Öyke 2004: 84). Mendirman destanında Mendirman, han olduğunda üç Kırgız beyi ona baş eğer (Akmataliyev ve Caynakova 2009: 54). Kozuke ve Bayan destanında destanın sonunda üç kahraman da ölür (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 184).

Z 71.2. Formülistik sayı 4: Askazan Baatır destanında Askazan dört kardeşten biridir (Egimbaeva 2012: 39). Cañıl Mirza destanının Çorabayev anlatımında Akkoçkor, Cañıl'ı ele geçirincede sevinçli haberi obanın dört bir yanına duyurur (Caynakova 2004:

63). Boston destanında Karaçaç, dünyanın dört bir yanına bakılsa Karaboz gibi at bulunamayacağını söyler (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 57). Er Tabıldı destanında Çalkalmak, Tabıldı'nın askerlerini gözetmesi için dört yere asker gönderir (Namatov 2001: 157). Kör Uulu destanının Kasım Han kolunda Kasım Han dört bir yana diz çöktüren dünyanın dört yanını dolaşan bir yiğittir (Egimbaeva 2012: 54). Kız Cibek destanında Tölogön, dünyanın dört yanını dolaşan yiğittir (Duman 2001: 139). Kız Darıyka destanında kendisine eş seçmek isteyen Darıyka bir pehlivan gelecek mi diye dört gözle bekler (Orozova ve Akmataliyev 2010: 52). Er Soltonoy destanında yeni doğan Temirkan'ı dört kadın kaldırabilir (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 21). Güldana destanında Güldana ile aşık oynayan Cakıp Han, dört gün boyunca yenilir (Egimbaeva 2012: 32). Mendirman destanında dört Kalmuk beyi Mendirman'a karşı birleşir (Akmataliyev ve Caynakova 2009: 56).

Z 71.3. Formülistik sayı 5: Ak Möör destanının Akiev anlatımında haberci olarak giden Çalgımbay, beş dağ geçidini aşıp gider (Köse 2001: 393). Cañıl Mirza destanında Cañıl, çocuğunu öldürmek için beş kez ok atar (Caynakova 2004: 99). Coodarbeşim destanında Ak Arkar'ı beş geyik korur (Alimova 2006: 217). Er Soltonoy destanının coğrafi tabakası içinde Beş-Taş adlı yer vardır (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 63). Er Tabıldı destanında Kudaynazar, beş yoldaşıyla birlikte dünürçülüğe gider (Namatov 2001: 584). Sarıncı Bököy destanında Sarıncı, nişanlısı Bermet'i almaya beş yoldaşıyla gider (Alper 2004: 79). Kococaş destanında Moldocaş'ı ava il kez beş avcı götürür (Akmataliyev ve Kırbışev 2007: 232). Mendirman destanında Mendirman, Adıl Han'a sığındığında han ona beş evden birini seçip yerleşmesini söyler (Akmataliyev ve Caynakova 2009: 26).

Z 71.4. Formülistik sayı 6: Ak Möör destanının Sarıkunan benzer metninde Möör, Bolot'a altı yıl onun yolunu gözleyeceğini söyler (Köse 2001: 585). Askazan Bahadır destanında Askazan'ın tedavisi alt ay sürer (Egimbaeva 2012: 41). Munduk ve Zarlık destanında Zarlık altı ay yürüdüğü halde kimse ile karşılaşmaz (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 222). Canış Bayış destanının Urmambetov anlatımında Nurkan Han, oğullarına altı ay binirse yorulmayan atlar verir (Akmataliyev ve Musakov 2013: 36). Kurmanbek destanında Kurmanbek'in atı Teltoru, altı ay binirse yorulmayan bir attır (Musakov 2013a: 22). Kozuke ve Bayan destanında Kozuke altı ay sonra Bayan'ın yurduna ulaşır (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 166). Kız Darıyka destanında

Darıyka'nın mektubunu alan Ali altı aylık uzaklıktaki Semerkant'a yola çıkar (Orozova ve Akmataliyev 2010: 46). Mendirman destanında Adil Han, kızı ve damadı için altı gün düğün yapar (Akmataliyev ve Caynakova 2009: 44). Er Eşim destanında Kırgız alpları altı gün vuruşur (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 128). Er Koşoy destanında Kökötöy Han'ın aşısı altı gün sürer (Tekalan 2002: 298). Cañıl Mirza destanının Çorobayev anlatımında Cañıl, Tülkü'nün altı askerini öldürür (Caynakova 2004: 34). Coodarbeşim destanında Temir Alp'in canı altı sığırcık kuşudur (Alimova 2006: 221). Er Soltonoy destanında Bolotkan, altı katlı zırh giyer (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 44). Eşimkul menen Zuura destanında Eşimkul'un kardeşi Köçörbay'ın altı oğlu vardır (Çelebi 2007: 24). Kococaş destanında Kococaş'ın Ak Barañ adlı tüfeği altı yivlidir (Akmataliyev ve Kırbayev 2007: 26). Boston destanında Rapşan Dulay yurdunun altı atadan beri Kırgız yurdu olduğu söylenir (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 41). Baktı Bolot destanında Kaman Dev, altı atasının han olduğunu söyler (Öyke 2004: 168). Er Töştük destanında Sarban çoban, Töştük'e altı ayaklı ala atı verir (İliç 2001: 34). Er Tabıldı destanında Kalmuklarla savaşan Er Tabıldı'nın altı yanına bakıp ak kaplan gibi düşmana saldırdığı anlatılmaktadır (Namatov 2001: 77). Seyitbek destanında Seyitbek ile Dölön Han altı kez karşılaşır mızraklaşırlar (Musayev 2013: 93). Sarıncı Bököy destanında Camgırcı'nın oturduğu çadır altı parçadır (Alper 2004: 64). Şırdakbek destanında Çağay Han, altı şehirli Kaşkar'ı yönetmektedir (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 250).

Z 71.5. Formülistik sayı 7: Ak Möör destanının Sarıkunan benzer metninde Bolot, Cantay'ın yediliğini verir (Köse 2001: 596). Seyitbek destanında Kalmukların yedi atadan beri Kırgızlara düşman olduğu söylenir (Musakov 20013: 73). Boston destanında Alp Karakuş, yedi gün yeryüzünde yedi gün yeraltında kalmaktadır (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 90). Cañıl Mirza destanının Çorobayev anlatımında Cañıl, Kalmuklarla savaşır yedi otlak dolusu ganimet alır (Caynakova 2004: 123). Er Tabıldı destanında Eldiyar yedi gün yağmur yağdırır (Namatov 2001: 164). Eşimkul menen Zuura destanında Er Kökül, yedi gün sonra Temirkan'ın şehrine ulaşır (Çelebi 2007: 180). Kız Cibek destanında doğurmak üzere olan Kökcal kırsağın memelerinden yedi gün boyunca süt akar (Duman 2001: 116). Kız Darıyka destanında Şaysılda, yedi yaşına gelince okula verilir (Orozova ve Akmataliyev 2010: 95). Kör Uulu destanının Gaoz

(Ayvaz) kolunda Gaoz Han, yedi gün boyunca atını hazırlayıp yedinci gün yarışa katılır (Egimbaeva 2012: 106). Kurmanbek destanında Dölön'ü yenilgiye uğratan Kurmanbek kendisine elçi olarak gönderilen Elbek'e yedi gün mühlet verir (Musakov 2013a: 50). Mendirman destanında Mendirman kendisini yedi gün yürüse yel yetişmeyen tulpara benzetir (Akmataliyev ve Caynakova 2009: 38). Askazan Baatır destanında Askazan kolunu denemek için yedi çapaya ok atar (Egimbaeva 2012: 43). Munduk ve Zarlık destanında Mastan, Çançarkan'a dağda gördüğü çocuğun anasının yedi başlı cadı olduğunu söyler (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 212). Er Töştük destanında Sarban çoban, Töştük'e yedi ayaklı ceren at verir (İliç 2001: 35). Coodarbeşim destanında Kenceke, yola çıkan oğlu Coodar için yedi kat eğer yastığının içine ilaç koyar (Alimova 2006: 149). Er Koşoy destanında Er Koşoy'un babası Katagan, yedi kadınla evlenir (Tekalan 2002: 41). Er Soltonoy destanında Orolkan, yedi karga yavrusunu haberci kuş olarak yetiştirir (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 181). Er Eşim destanında Kalmuk hanı yedi yerden yedi taş alıp büyü yapar (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 63). Sarıncı Bököy destanında Camgırcı'nın eşi Kanışay yedi kanatlı bir çadırda oturmaktadır (Alper 2004: 65). Şırdakbek destanında Şırdak yedi şehirli Ancıyan'ı idaresi altına alır (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 272).

Z 71.6. Formülistik sayı 9: Ak Möör destanında Cantay, Möör ile evlendikten dokuz yıl sonra ölür (Köse 2001: 484). Askazan Baatır destanında Toktorbay adamlarını Askazan'ın elinden alabilmek için adam başına dokuz hayvan vermek zorunda kalır (Egimbaeva 2012: 51). Boston destanında Boston, dünyaya geldikten dokuz gün sonra kendi kendine oyun oynamaya başlar (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 39). Coodarbeşim destanında Coodar dokuz yaşına geldiğinde savaş giysilerini kuşanarak er sınıfına dâhil olur (Alimova 2006: 132). Cañıl Mirza destanında Şırdakbek, Cañıl için dokuz yırtıcı sunguru, dokuz doru tulparı dokuz kemha ile süsleyip hediye olarak gönderir (Caynakova 2004: 178). Er Eşim destanında Tügöl Bey, kendisini ziyarete gelen Er Eşim'e ve yoldaşlarına dokuz ipekli gocuk verir (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 148). Er Soltonoy destanında Temirkan ve Bolotkan'ın kırk yiğidinin alp uykusu dokuz gün sürmektedir (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 150). Kurmanbek destanında Kurmanbek, Bakbur Han'ın şehrini dokuz gün boyunca kuşatır (Musakov 2013a: 82). Seyitbek destanında Seyitbek ve Möl güzelin toyu da

dokuz gün sürer, dokuz gün sonra çeyiz yüklenip gelin uğurlanır (Musakov 2013b: 124). Şırdakbek destanında Şırdak'ın annesi Ayım, hamile kaldıktan dokuz ay dokuz gün sonra sancılanır (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 256). Er Koşoy destanında duadan sonra Akperi hamile kalır ve dokuz ay dokuz gün geçince Koşoy dünyaya gelir (Tekalan 2002: 47). Canış Bayış destanında Nurkan Han, dokuz katlı ak sarayda oturmaktadır (Akmataliyev ve Musakov 2013: 32). Mendirman destanında Adik Han'ın dokuz oğlu vardır (Akmataliyev ve Caynakova 2009: 18). Er Töştük destanında İleman Bey'in Er Töştük ile birlikte dokuz oğlu olur (İliç 2001: 44). Eşimkul menen Zuura destanında Kan İçme Karaç dokuz yolun ağzına karargâhını kurup karşıdan gelen düşmanı yok eder (Çelebi 2007: 186).

Z 71.12. Formülistik sayı 40: Ak Möör destanının Kудaybergenov-Bököçev benzer metninde Cantay, kendisini kabul eden Möör için kırk gün düğün yapar (Köse 2001: 567). Kör Uulu destanının Gaoz (Ayvaz) Kolunda kız kardeşini Gaoz Han'a veren Ernazar kırk gün düğün toyu yapar (Egimbaeva 2012: 123). Sarıncı Bököy destanında Sarıncı ve Bermet'in düğünü kırk gün sürer (Alper 2004: 167). Kız Cibek destanında Bazarbay, oğlu ve gelini için kırk gün kırk gece ziyafet verir (Duman 2001: 244). Kız Darıyka destanında Hz. Ali Şaysıldı'yı yutan mağaranın başında kırk gün bekler (Orozova ve Akmataliyev 2010: 119). Askazan Baatır destanında Askazan, İşa Han'ın kırk yiğidine kırk mızrak yapar (Egimbaeva 2012: 45). Baktı Bolot destanında bir zengin kırk çobanı vardır (Öyke 2004: 137). Boston destanında Boston'un elinde taşıdığı kılıcı doksan usta tarafından kırk günde yapılır (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 61). Cañıl Mirza destanının Çorobayev anlatımında esaretten dönen Cañıl'ın başından kırk çanak su döndürülür (Caynakova 2004: 119). Er töştük destanında Alp Karakuş, Töştük'e kırk dağ koçunun eti ile kırk çanak suyu sırtına yüklemesini söyler (İliç 2001: 88). Kurmanbek destanında Afgan kızını almak için yola çıkan Kurmanbek, kırk tulum kırmızı, kırk deri tas rakı hazırlar (Musakov 2013a: 66). Coodarbeşim destanında Canaalı, kırk yere kırk zindan kazdırır (Alimova 2006: 179). Canış Bayış destanında Canış ile Bayış, kendilerine kırk yiğit seçmelerini ve kırk yiğide kırk at vermelerini söyler (Akmataliyev ve Musakov 2013: 37). Er Eşim kırk yiğidini alıp Tügöl Bey'i ziyarete gider (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 32). Seyitbek destanında Seyitbek'in kırk tulpar ata binen kırk yiğidi vardır (Musakov 2013b: 55). Eşimkul menen Zuura destanında Temirkan'ın kızı Aruuke'nin yanında kendisine

hizmet eden kırk kızı vardır (Çelebi 2007: 250). Şırdakbek destanında Han Şırdak'ın hanımına kırk kız hizmet eder (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 292). Mendirman destanında Adil Han'ın kırk eşi vardır (Akmataliyev ve Caynakova 2009: 24). Er Tabıldı destanında Tabıldı'nın ağabeyi Kudaynazar ve oğulları "kırk hırsız" olarak anılmaktadır (Namatov 2001: 1). Er Koşoy destanında Koşoy'un güreşte giydiği şalvar, kırk keçinin derisinden yapılır (Tekalan 2002: 317). Munduk ve Zarlık destanında Kayberen ve Kırk Çiltin'in piri Zarlık'a kırk kaplanın gücünü verir (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 224). Kozuke ve Bayan destanında annesi Kozuke'ye gideceği yolda kırk kurdun bulunduğunu söyler (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 158). Er Soltonoy destanında Colbarskan kırk yaşına kadar evlat sahibi olamaz (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 20). Kococaş destanında Sur Eçki'nin kırk yavrusu vardır (Akmataliyev ve Kırbışev 2007: 74). Kör Uulu destanının Kasım Han kolunda Kara Aman kırk batmanlık gürz taşır (Egimbaeva 2012: 54).

Z 71.14. Formülistik sayı 70: Cañıl Mirza destanının Çorobayev anlatımında Cañıl, Erdene'ye yetmiş günlük toy vermesini söyler (Caynakova 2004: 54). Canış Bayış destanının Orozbay Urmambetov anlatımında Kalmuk hanı Sıyadat'ın yetmiş cellâdı vardır (Akmataliyev ve Musakov 2013: 120). Kız Cibek destanında Ak Cayık'a gitmek için yola çıkan Tölögön yetmiş gün yürür (Duman 2001: 133). Kozuke ve Bayan destanında Bayan'ı bulmak için yola çıkan Kozuke yetmiş dağ geçidini aşar (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 154). Kör Uulu destanının Gaoz (Ayvaz) Kolunda Gaoz Han yetmiş yerinden yara alır (Egimbaeva 2012: 126). Seyitbek destanında Akkan'ın yetmiş milletten dostu vardır (Musakov 2013b: 21). Sarıncı Bököy destanında Bermet'in çeyizi yetmiş deveye yüklenir (Alper 2004: 168). Mendirman destanında Mendirman'ın gidişinden sonra halk azalır, yetmiş hane kalır (Akmataliyev ve Caynakova 2009: 48). Munduk ve Zarlık destanında Kayberen ve Kırk Çiltin'in piri Zarlık'a yetmiş yüzyıllık hüner verir (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 224).

Z 71. 15. Formülistik sayı 90: Boston destanında ilerlemiş yaşında çocuk sahibi olan Buuba Han, doksan kısrağ kesip halka toy verir (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 48). Cañıl Mirza destanında Cañıl ile evlenmek isteyen Erdene doksan kısrağı kalın olarak verir (Caynakova 2004: 54). Canış Bayış destanının Musulmankulov anlatımında Bayış ve Belkıs'ın düğününde doksan gelin doksan kız Belkıs'ı ortalarına alıp eğlendirir (Şentürk 2013: 221). Coodarbeşim destanında Coodar, Ak Arkar'ı

bulmak için doksan dağ geçidi aşar (Alimova 2006: 165). Er Koşoy destanında Koşoy'un güreşte giydiği şalvar, doksan kız tarafından dikilir (Tekalan 2002: 323). Er Tabıldı destanında Tabıldı, Torkobek'e kalın olarak vermek için doksan kısarak seçtirir (Namatov 2001: 531). Kız Cibek destanında Tölogön, düğün toyunda doksan ocak kazdırıp aş hazırlatır (Duman 2001: 166). Kör Uulu destanının Kasım Han kolunda, Kasım Han Kızılbash'ın yurduna sefer düzenleyince sultanları Canedil, kendisine bağlı doksan şehrin yöneticisine haber salarak baskına uğradıklarını bildirir (Egimbaeva 2012: 65). Kurmanbek destanında Kurmanbek, doksan yamaçlı Ürgenç'i geçip Afgan kızı Kanışa'yı alır (Musakov 2013a: 82). Şırdakbek destanında Şırdak'ın doğumu üzerine doksan kısarak kesilir (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 260).

Z 141. Sembolik renk al/ kızıl: Boston destanında Boston Sınırın Kızıl tilkisi ve Kızıl Dev ile savaşır (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009). Cañıl Mirza destanında savaş başlatan Cañıl, kızıl tuğunu kaldırarak ilerler (Caynakova 2004: 138). Kurmanbek destanında Kurmanbek kızıl ala kaplana benzetilir (Musakov 2013a: 31). Er Koşoy destanının coğrafi tabakası içerisinde Kızıl-Bel adlı yer bulunmaktadır (Tekalan 2002: 12). Canış Bayış destanında Canış, kızıl at biner (Akmataliyev ve Musakov 2013: 26). Sarıncı Bököy destanında Bököy, Camake'ye hizmeti karşılığında kızıl at vereceğini söyler (Alper 2004: 147). Munduk ve Zarlık destanında beyler kızıl atlara biner (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 194). Baktı Bolot destanında Altın Dağ'a ulaşan Baktı ve Bolot dağın başında kızıl nur görür (Öyke 2004: 125).

Z 142. Sembolik renk ak: Ak Möör destanında destan kahramanı Möör'e ak sıfatı yakıştırılır (Köse 2001). Boston destanında han otağı aktır (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 32). Cañıl Mirza destanında Kırgız Türklerinden bahsedilirken "ak kalpaklı Kırgız" denilmektedir (Caynakova 2004: 11). Canış Bayış destanında Bayış, ak kavağa tırmanıp ak bıçağıyla salıncağın ipini keser (Akmataliyev ve Musakov 2013: 25). Er Töştük destanında Töştük Ak Çenem'i ak devenin ak sütünde yıkayıp yeniden nikâhlar (İliç 2002: 78). Coodarbeşim destanında Coodar, Ak Bulak adlı yerde yaşayan Ak Arkar'ı bulmak için yola çıkar (Alimova 2006: 139). Er Koşoy destanında Kırgızlar, Çinlilerle yapılan savaşta şehit düşen alpları ak kefene sarıp gömerler (Tekalan 2002: 19). Er Tabıldı destanında kırk yiğit ak parsa benzetilir (Namatov 2001: 30). Kococaş destanında Kococaş'ın tüfeğinin adı Ak Barañ'dır (Köse 1996: 304). Kör Uulu destanının Gaoz (Ayvaz) Kolunda Gaoz'a darılan peri kızı ak kuğu olup uçar

(Egimbaeva 2012: 99). Kozuke ve Bayan destanında ak pars gibi olan Kozuke Ak-Köl'den Ak Celke adlı atını ve ak şumkarı alarak yola çıkar (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 154). Kurmanbek destanında Kırgızlarla anlaşma yapan Dölön Han altmış ak boz at verir (Musakov 2013a: 50). Seyitbek destanında Seyitbek delikanlılık çağına geldiğinde ak zırhını giyip ak şahini koluna kondurup ak tulpara binerek halk arasında gezinir (Musakov 2013b: 47). Şırdakbek destanında Şırdak dünyaya geldiğinde ak boz kısırak kesilir (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 256).

Z 143. Sembolik renk kara: Ak Möör destanının Akiev benzer metninde Möör, Cantay'ın ölümünden sonra kara cooluk örter (Köse 2001: 487). Er Tabıldı destanında Ermankan'ın ölümünden sonra Ağaça kara örtü örter (Namatov 2001: 2). Kız Darıyka destanında Şaysılda'nın ölümü üzerine Hz. Ali ve bütün Arap halkı kara giyer (Orozova ve Akmataliyev 2010: 122). Kococaş destanında Kococaş'ın ölümü üzerine Zulayka karalar giyer (Akmataliyev ve Kırbaşev 2007: 218). Kör Uulu destanının Kasım Han kolunda Camıyla, Kasım Han'ın ölümü üzerine başına karalar salar (Egimbaeva 2012: 93). Kız Cibek destanında Bazarbay, Kamkatay'a kendisinin ölümünden sonra karalar örtmesini söyler (Duman 2001: 195). Boston destanında Boston'un atı Karaboz, Kara Dağ'daki kara mağarada dünyaya gelmiştir (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009). Cañıl Mirza destanında Cañıl'ın atlarının adı Karadolu ve Kazkara'dır (Caynakova 2004: 58). Er Töştük destanında gökyüzünden gelen kara fırtına Töştük ile konuşur (İliç 2002: 30). Coodarbeşim destanında Coodar kara ata binip kara zırh giyer (Alimova 2006: 182). Canış Bayış destanında Sıyadat, kara tulpar binip kara zırh giyer (Akmataliyev ve Musakov 2013: 55). Kurmanbek destanında Kurmanbek kara kaplan gibi olan kırk yiğidine kırk kara at verir (Musakov 2013a: 40). Er Koşoy destanında kötü ve hain fikirleri olan kişiler için destanda "kara niyetli" ifadesi kullanılmaktadır (Tekalan 2002: 263). Er Soltonoy destanında Temirkan ile Bolotkan, Kalmukların üzerine kara duman gibi çökeceklerini söylerler (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 25). Munduk ve Zarlık destanında Zarlık'ın düşmanlarından biri Kara Dev'dir (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 224). Baktı Bolot destanında Kara Dev, Altın Dağ'ı işgal eder (Öyke 2004: 30). Şırdakbek destanında Çagay Han Erke yengeye kara keçeden giyim giydirir (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 292). Kozuke ve Bayan destanında Kozuke'nin babasının adı Karabay'dır (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 142). Mendirman destanında Adıl Han karşısında kendisini

savunan Mendirman, kara benekli kaplana ve kara polat kılıca benzediğini söyleyerek gücünü vurgular (Akmataliyev ve Caynakova 2009: 38). Seyitbek destanının coğrafi tabakası içerisinde Kara-Kıya ve Kara-Too adlı yerler vardır (Musakov 2013b: 83). Er Eşim destanında Tügöl Bey, zenginliğini göstererek kara kuyruk develerden vereceğini söyler (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 58).

Z 144. Sembolik renk gök: Ak Möör destanında olayların geçtiği yerler arasında Kök İrim ve Kök Bulak yer alır (Köse 2001: 392). Destanın Akiev benzer metninde Bolot'un bindiği atın adı Kök Kaşka'dır (Köse 2001: 464). Askazan Baatır destanında Askazan'ın bindiği atının adı Kırkök'tür (Egimbaeva 2012: 41). Baktı Bolot destanında Kaman Dev'in düşmanının adı Köküş Dev'dir (Öyke 2004: 41). Boston destanında Cezbilek, Börübay adlı oğluna göz değmemesi çocuğun boynuna için gök boncuk takar (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 428). Destanda Boston'un düşmanlarından biri Kök Dev'dir (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 298). Cañıl Mirza destanında Cañıl'ın atlarından birinin adı Kökşal'dır (Caynakova 2004: 37). Destanda Şırdak, Bozcorgo'ya nazar değmesin diye gök boncuk takar (Caynakova 2004: 152). Canış Bayış destanında gök zırh giyen Bayış, Kök Corgo'ya biner, gök kaplan gibi saldırır (Akmataliyev ve Musakov 2013: 25). Coodarbeşim destanında baştan ayağa gök demir olan Temir Alp Kök Argın adlı ata biner (Alimova 2006: 372). Er Koşoy destanında Çin hanı Duni'nin kardeşi Tan, Kökkıtan adlı bir tulpar ata binmektedir (Tekalan 2002: 121). Er Soltonoy destanında Er Kıyır, Kök Kaşka'ya biner (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 57). Destanda Temirkan ve Bolotkan'ın kırk yiğidi güç ve cesaret bakımından gök kaplana benzetilir (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 114). Er Tabıldı destanında Er Tabıldı'nın kız kardeşi Kardıgaç'ın bindiği atın adı Kökçoluk'tur (Namatov 2001: 86). Destanda Tabıldı için bozkurt anlamına gelen "kök cal" sıfatı kullanılır (Namatov 2001: 275). Kız Cibek destanında Bazarbay'ın tulpar doğuran yürük atı Kökcorgo'dur (Duman 2001: 128). Sarıncı Bököy destanında da Sarıncı'nın babası Camgırcı için bozkurt anlamını karşılayan "Kök cal/gök yelesi" lakabı kullanılmaktadır (Alper 2004: 86). Kurmanbek destanında Kurmanbek'in kırk yiğidi gök kaplana benzetilir (Musakov 2013a: 24). Seyitbek destanında Möl güzel, Kök Şalkı adlı ata biner (Musakov 2013b: 124).

(T) Z 145. Sembolik renk boz: Ak Möör destanının Asılbek Eşmambatov benzer metninde Bolot ak boz atına binip Möör'ü aramaya çıkacağını söyler (Köse 2001: 519).

Boston destanında Boston (Boz Don)'un adı ve atı Karaboz'un adı boz renkle ilişkilidir (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009). Cañıl Mirza destanında Cañıl'ın boz tazısı boz akbabanın yumurtasından çıkar (Caynakova 2004: 30). Er Töştük destanında Kenceke, kervancı sandığı Töştük'ü boz otağına davet eder (İliç 2002: 92). Coodarbeşim destanında Karaçok Dev, Coodar'a sihirli boz keseyi kaldırması halinde gücünü kabulleneceğini söyler (Alimova 2006: 314). Er Koşoy destanında Bağış'ın atı boz renktedir (Tekalan 2002: 92). Er Soltonoy destanında Madılbek, boz ata biner (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 118). Er Tabıldı destanının coğrafi tabakasında yer alan mekânlardan biri Boz Döbö'dür (Namatov 2001: 73). Er Eşim destanında Şarp Kula tulparın rengi bozdur (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 154). Eşimkul menen Zuura destanında Kan İçme Karaç'ın atı Sur Koyon boz renkli bir yürük attır (Çelebi 2007: 302). Kococaş destanında boz renkteki Sur Eçki'nin evi de boz renktedir (Akmataliyev ve Kırbışev 2007: 288). Şırdakbek destanında Şırdak'ın Bozcorgo adlı atının rengi bozdur (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 264). Sarıncı Bököy destanında Koñurbay'ın bindiği atın rengi bozdur (Alper 2004: 110).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KIRGIZ DESTANLARINDA MİTOLOJİK UNSURLAR

1. MİTOLOJİK GÖKYÜZÜ

1. 1. Gökyüzü

Gökyüzü Türklerin mitolojik evren tasarımıında sadece kozmolojinin bir parçası değildir; gökyüzü, yeryüzünü kuşatan ışıklı bir sonsuzluğu ifade eder. Sadece hava olaylarını belirleyen maddi bir unsur olmanın çok ötesinde gökyüzü, yeryüzünün kaderini tayin etmeye muktedir olan manevi bir güce sahiptir.¹³ Yeryüzünün kaderini tayin eden gökyüzü medet umulan bir mekândır. **Boston** destanında da bu inanışın bir yansıması olarak gökyüzüne yönelik medet umulur. İlerlemiş yaşına rağmen çocuk sahibi olamayan Buuba Han, derdini halkına açtığıında toplanan halkı bakışlarını göğe dikerek Kудay'dan çocuk diler. Destanda bu sahne “*Çogulgan eli burkurap/ Asmandı karap çurkurap/ Bala bergin Kудay dep/ Alakan cayıp batalap/ Turuşat kalkı karaşıp/ Kудaydan bala suraşıp/ Kapalanıp kaygırıp/ Asmandı karap akıyıp*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 24) ifadeleriyle anlatılmaktadır. Dua için toplanan halkın bakışlarını göğe dikmesi ve gökten medet umması yine Tanrı'ya seslenirken göğe doğru bakmaları eski Türk inancında yer alan Tanrı'nın gökyüzünde olduğuna dair yaklaşımın bir sonucudur. Tanrı gökte olduğu için medet de gökten gelecektir. Bakışlarını göğe dikip medet uman halkın bekleyişi uzun sürmez. Gökyüzünde bir ak bulut peyda olur ve bulutun arasından bir aksakallı adam çıkagelir. Kудay'ın gönderdiği bu aksakal, halkın duasına el açıp “âmin” diyerek katılır ve birden bire yok olur. Destanda bu olağanüstü durum “*Asmandan bulut köründü/ Kalkın köönü bölündü/ Ak bulut kaptap aylandı/ Arasınan ün saldı/ Adamdın baarı tañ kaldı/ Aylanışıp karaştı/ Acırap bulut barattı/ Ak buluttun içinen bölünüp/ Bölünüp çıktı tezinen/ Bötönçö bolup kişiden/*

¹³ Gökyüzü için bkz: Radloff 1994: 215, Gökalp 1976: 71, İnan 2015: 28, Roux 1998: 92, Çoruhlu 1993: 18, Beydili 2005: 219, Bayat 2007: 32.

Adamdar anı karasa/ Ak sakalduu çal eken/ Adamdan başka can eken/ Alakanın cayganı/ 'Oomiyin' dep kalganı/ Bata kılıp salganı/ A degençe bolbodı/ Ak sakalıñ cogoldu.” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 24) ifadeleriyle anlatılır. Edilen duaya adeta göklerdeki Kудay’dan bir yanıt gelmiş gibi olur. Bu olaydan sonra Buuba Han’ın bir çocuk sahibi olacağına herkes inanır çünkü kutsal gök duaya iştirak eder. Gerçekten de bu duadan sonra Buuba Han’ın ikiz çocuğu olur. Buuba Han, biri erkek biri kız olan bu çocuklara bir isim vermeleri için halkını toplar. Halk çocuklara verecek isim bulamayıp iyice bunalırken Buuba Han da buna çok üzülür. Gözünü göğe diken Buuba Han, çocuklarına ad vermesi için Kудay’a yalvarır. Bu sırada gökyüzünde bulutlar toplanır, bir ak bulut içerisinden ateş çıkar ve bu ateş aksakallı ihtiyarı yeryüzüne getirir. Aksakal Kıdır çocuklara ad vermek için Kудay’ın görevlendirmesiyle kutsal olan ateş aracılığıyla yeryüzüne iner. Elinde Musa’nın asası, başında ak külahı ve sırtında abasıyla halkın arasına gelip duran Kıdır, iki çocuğa da ad verip ortadan kaybolur: *“Esi ketken Han Buuba/ Asmandı karap Kудayga/ At bergin dep suraptır/ Asmanda künü bürköldü/ Bulut çıgıp türlöndü/ Mınday şumduk kim bildi?! Ot çağılıp carkıldap/ Kün bürkölüp tarsıldap/ Bulut cerdi kaptadı/ Kalıñ bulut içinen/ Apak bulut bölüdü/ Artıkça bolup körüdü/ Orto go kelip tüşkönü/ Al buluttu karasañ/ Asa-musa kolgo algan/ Aksakalın caykaltkan/ Başına ak külösün kiyingen/ Sup sup tonu iyinde/ Kıdır kelip turganı”* (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 38). Destanda gökyüzü yaratıcı Kудay’ın ve kutsal ruhların mekânı olarak tasvir edilmektedir. Kıdır da gökyüzünde yaşamaktadır ve Kудay onun aracılığıyla darda kalan kullarına yardım etmektedir. Gökyüzünün bu şekilde kurgulanması Türk mitolojik sistemi içerisinde yer alan inanışlarla örtüşmektedir. Türklerin evren tasarımına yönelik inanışlarında evrenin üç kısımdan oluştuğu görülmektedir. Göktürk Yazıtları’ndan Kül-Tigin anıtının doğu yüzü “Üze Kök Tengri asra yağız yir kılındukta ikin ara kişi oğlı kılınmış.” (Ergin 2012: 51) ifadesiyle başlar. Buna göre Türk tasavvurunda evren ışıklı gök, karanlık yer altı, ikisinin arasında bulunan ve kişiöğlunun yaşam alanı olan yeryüzünden oluşmaktadır. Yine bu ifadelerden anlaşıldığına göre evrende ilk yaratılan ve belki de ezelden beri varlığı mutlak olan gökyüzüdür.

Gök; yüksekliği, maddî-manevî aşkınlığı, mutlak gerçekliği ve ebediliği bünyesinde bulundurmaktadır. Değişmezliğin de simgesi olan gök, uludur, kudretli ve dokunulmazdır (Eliade 2003 b: 146). Yaratma ve yönetme gücüne sahip olan üstteki

mavi gök, aydınlıkların mekânıdır ve ışıklı tasavvur edilir bundan dolayı da gökyüzünde yer aldığına inanılan sema ruhlarına ışıklı, ak, temiz ruhlar denilmektedir (Bayat 2007a: 32). Işıklı ve ak olan gökyüzü, hayırların mekânıdır. Yeryüzündeki canlıların yaşamını, güvenliğini temin eden de ulu Tanrı'nın mekânı olan gökyüzüdür. Kırgız Türkleri bela ve tehlikelere karşı “*Kök asman koldo! (Gökyüzü yardım et, kolla!)*” diye dua eder. (Dıykanbayeva 1999: 97). Buna göre Kırgız Türkleri için kutsal gök insanlara yardım edip onları koruyan bir erktir. Gökyüzünün uyulması gereken kanunları vardır. Kişioğlunun yeryüzünde yaptıklarını ve zihninden geçirdiklerini bilen gökyüzü varlığın özüne ait kutsal kanunlarına uyulmazsa yeryüzüne felaket gönderir. “*Gök Tanrı kendi hiddetini yere kuraklık, sel ve başka tabiat afetleri göndererek gösterirmiş. Hainlerin veya yalan yere göğe and içenlerin gökyüzünün ağır cezasına uğrayacağına inanılmış.*” (Dıykanbayeva 1999: 94). Göğün cezalandırıcı gücüne inanan Kırgız Türkleri gökyüzü üzerine ant içerler. Manas destanında bir ant sözü olarak geçen “*Töbösü açık kök ursun! Töşü tüktüü cer ursun! (Tepesi açık gök vursun! Göğsü tüylü yer vursun!)*” ifadesi gökyüzünün cezalandırıcı gücüne olan inancı yansıtmaktadır (Gülensoy 2002: 58). Bu inanış Kococaş destanında da yer almaktadır. Kococaş, Kayberen Sur Eçki'nin oğlaklarını ve tekesini öldürünce Sur Eçki bahar geldiğinde topal keçi olup avcının köyüne geleceğini söyler. Sur Eçki o zaman avcının kendisini tüfek kullanmadan yakalamasını ister. Keçi ve avcı bu konuda anlaşır. Sur Eçki, “*Aytkandan tanıp cogolsom/ Aram ölsün canıbz/ Uşu sözdön kaytkandı/ Töbösü biyik kök ursun/ Töşü calpak cer ursun/ Aksak bolup barganda/ Kuup karmap albastan/ Mıltıgıñ ala cügürsöñ/ Birinçi Kuday seni ursun*” (Akmataliyev ve Kırbaşev 2007: 116) diyerek bu söylediklerinden döndüğü takdirde canının haram ölmesini, tepesi büyük göğün ve göğsü yassı yerin kendisini çarpmasını diler. Bu ant sözlerinde görüldüğü gibi Tanrı mekânı olan kutsal gök cezalandırma gücüne sahiptir.

1.2. Kökö Teñir/ Ülgen/ Kuday

İnsanlık tarihi boyunca varlığı var eden üstün ve kutsal bir güç arayışı hep olmuştur. Görünen ve görünmeyen tabiat güçlerine karşı savunmasız kalan insanoğlu kendisini koruyacak ve yaşamının sürekliliğini temin edecek yüce bir güce ihtiyaç duyar. Ayrıca yaşam sürdüğü evrenin başlangıcını ve mahiyetini öğrenmek ister. Bu ihtiyaç ve istek Tanrı inancının ortaya çıkmasını sağlar. Evreni yaratan bir veya birden çok Tanrı'nın varlığının kabulü de çeşitli inanç ve inanışların ortaya çıkmasına neden olur.

İlkin avcılık ve toplayıcılıkla geçinen Türkler, ardından atlı göçerevli bir yaşam tarzı benimser ve yaşadıkları hayat tarzı doğrultusunda bir inanç sistemi geliştirirler. Çok erken devirlerde millet olma düşüncesi geliştirip siyasi birlikler kuran Türkler, Tanrı inancında da birliği ve tekliği benimserler (Ögel 2001: 311). Türkler gökte bulunduğuna inandıkları bu Tanrı'ya Gök Tanrı adını verirler. Gök Tanrı fikrinin doğuşunu sağlayan gökyüzünün sıradan insanların ulaşamayacağı aşkın ve kutsal bir mekân olmasına yönelik inançtır (Eliade 1991: 97). Gök Tanrı tüm evreni kuşatan ve canlı cansız varlıklara hükmeden tek bir güçtür (Gültepe 2014: 404). Yaratma ve yaşatma gücüne sahip olan Gök Tanrı, bütün ruhların ve koruyucuların hâkimidir. O herkese eşit davranan adil bir Tanrı'dır. Göçerevli hayat içerisinde kağandan çobana herkes yaptığı iyi ve kötü işler için yalnızca ona hesap verir, gerçek yardımı da ondan bekler.

Gök Tanrı inancının özellikle Türklerin büyük siyasi birlikler halinde yaşadığı dönemde etkin olduğu ifade edilmektedir (İnan 1954: 26). Türklerin tek bir Tanrı'ya mı yoksa tek bir Tanrı etrafında birleşen birden çok Tanrı'ya mı inandığı tam manasıyla açıklığa kavuşturulmuş bir konu değildir. Bazı yaklaşımlara göre Gök Tanrı ile birlikte “Güneş Teñiri”, “Ay Teñiri”, “Yıldız Teñiri”, “Su Teñiri”, “Ateş Teñiri”, “Ata-Baba Teñiri” gibi yardımcı-koruyucu iyeler de vardır (Baytur 1992: 121). Bazı yaklaşımlara göre ise Gök Tanrı dışında Yer, Dağ ve Ateş Teñiri, insana iyilik getiren Teñirilerdendir. Su Teñiri ile Ateş Teñiri insanoğlunu günahlarından arındırma işlerini ifa etmektedir (Attakurov 1998: 137).

Bu ifadelerden de anlaşılıyor ki Gök Tanrı inanç sisteminde Gök Tanrı en üstün yaratıcı güç olmakla beraber evrenin idaresinde bazı yardımcı iyeler yer almışlardır ancak en üstte tek ve güçlü olan Gök Tanrı vardır. Türklerin inanışlarının zirvesinde bulunan Gök Tanrı anlayışı yaşanan sosyo-kültürel değişimler doğrultusunda yerini Kayrakan, Bay Ülgen gibi mitik ilahlarla ve İslâm anlayışındaki Allah inancıyla birleşir.

Kamlık inancı içerisinde etkin olan Bay Ülgen de eski Türklerin inanç dünyasında büyük bir Tanrı'dır. Bay Ülgen; “Göğün on yedinci katında oturan Kayra Han'dan dönüşüm yoluyla yaratılan göksel üç Tanrı sıralamasında ilk sırada yer alan ve göğün on altıncı katında oturduğuna inanılan hava durumunu, verimliliği ve doğurganlığı yönettiği kabul edilen sonraları işlevlenerek Gök Tanrı'nın yerini alan” bir mitolojik tanrıdır (Korkmaz 2008: 157). Işıklı, ak ve semavî gibi vasıflara sahip olan Ülgen, ışıklı ruhların lideri olarak bilinmektedir (Beydili 2005: 244).

Türkler İslâmiyet’i kabul ettikten sonra tek Tanrı olarak Allah’a inansalar da bu inancın içerisine eski inanışların sızmasına engel olamazlar. Örneğin İslâmiyet Allah’ı mekândan münezze bir Tanrı olarak tanıtır ama bugün bütün Müslüman Türkler “Yukarıda Allah var!” diyerek O’nu eskiden kutsal bildikleri göğe yerleştirirler.

Köklü bir tarihe sahip olan Kırgız Türklerinin inanç dünyası da yukarıda bahsedilen çizgiye koşut olarak şekillenmektedir. Kırgız Türkleri İslâmiyet’i kabul etmeden önce göğün hâkimi olan Kökö Teñir ve ona bağlı olan koruyucu iyelere inanırlar. Kırgız Türkleri İslâm öncesi dönemde toplu halde Kökö Teñir başta olmak üzere Umay Ene (Kolomto Teñiri/Ocak Tanrısı), Kün Teñiri, Ay Teñiri, Suu Teñiri, Cer Teñiri, Col (Cıldız/Yıldız) Teñiri, Ot (Ateş) Teñiri, Too (Dağ) Teñiri, Kan (Sogus/Savaş) Teñiri gibi çeşitli tanrılara ve ata ruhlarına inanır ancak bunlardan sadece Kökö Teñir’i bütün tanrılardan üstün tutarlar ve kâinatın kaderinin onun elinde olduğuna inanırlar. Diğer Türk boyları gibi Kırgız Türkleri de evreni üç katman olarak tasarlar. En yukarıda gök ya da aydınlık, sonra yer-su ya da yaşam, en altta ise yer altı veya karanlık yer almaktadır. Tüm dünyanın yaratıcısı olan Kökö Teñir, bunlardan en yukarıdaki katmana ait olup dokuz kat göğün en üstünde bulunmaktadır. Kökö Teñir önce “töbösi açık kök” ile “töşü tükütü cer”i yaratmıştır (Baytur 1992: 121, Attakurov 1998: 137, Orozobayev 2014: 28).

Kırgız Türkleri, büyük yaratıcı ve kaderi elinde bulunduran Teñir’e zor günlerinde sığınır ve “Teñir koldoy kör! Teñir calgay kör! (Tanrı yardım et! Tanrı bağışla!)” diye dilekte bulunurlar. Kızdıkları birine kargış verirken de “Teñir ursun! (Tanrı çarpsın!)” diyerek onun cezalandırıcı bir güç olduğunu ifade ederler (Dıykanbayeva 1999: 45).

Kırgız Türkleri, kamlık inancında ışıklı göğün Tanrısı olarak bilinen Ülgen’e de inanırlar. Kırgız Türkçesinde Ülgen büyük ve ulu anlamlarına gelmektedir. Ülgen; iyilik eden bir ilahdır. Ay ve Güneş’in ötesinde, yıldızların üstünde yaşar. Onun huzuruna giden yolda yedi engel bulunur. Sarayı ve altından tahtı olan Ülgen çocuk babasıdır. Onun yedi oğlu, dokuz kızı vardır (İnan 2015: 29-33).

İslâm’ın kabulünden sonra tek Tanrı inancını benimseyen Kırgız Türkleri çoğu zaman eski inanç sistemlerinde yer alan unsurları İslâmî inançların önüne taşımaktadır. Böylece İslâmî inançların arasına eski inanışlarını katarak yeni bir sentez ortaya

koyarlar. Baycigitov'un "*Kırgız Türkleri Alla'nın adını çok kullanırlar. Şimdi de onlar eski Moğollar gibi onu Kök Tengri (Asman-Kuday) adlandırıyorlar. Bu adlandırma İslâmiyet'in tesiri ile değişti, fakat anlamı değişmedi. Onguna arbak, Kök Tengri'ye Alla veya Kuday demeye başladılar. Ancak fikirleri şamanlarınkı olarak kaldı. Asman Alla fikri ile birleşti.*" (1985: 18) ifadeleri bu sentezi çok açık bir şekilde tasvir eder.

Kırgız Türklerinin sosyal yaşamında dinî inanış son derece ön plandadır ancak bu inanış yukarıda da belirtildiği üzere İslâm ile eski inançların sentezini içermektedir. Bahşılara ve Müslüman hocalara aynı anda hürmet gösteren Kırgız Türkleri, Kök Teñir(Gök Tanrı) ve Alla'yı (Allah) "Kuday" sözünde birleştirmişlerdir. Kırgız bahşıları ateşe eğilip ongunlarla birlikte İslâm peygamberine seslenip Allah'ı övmektedir. Bu tür çelişkiler birbirine engel olmamaktadır ve Kırgız Türkleri bunların hepsine samimi olarak inanmaktadır (Dıykanbayeva 1999: 25).

Kırgız Türkçesinde Kuday, "Hüda, Tanrı, Allah, İlah, iye, hamî" anlamlarında kullanılmaktadır. (Abduldayev ve İsayev 1969: 356, Yudahin 1998: 436). Kuday, kelimesi sadece Kırgız Türkleri tarafından kullanılmamış, Hakas ve Tuva Türkleri tarafından da kullanılmıştır. Altay şamanlarının gök ruhlarına Kuday adını vermesi (Anohin 2006: 27) ve göğün beşinci katında Kuday Yayıçı'nın oturduğuna (Gökalp 1976: 71) inanmaları, Yedi Kuday (Yedi Yaratıcı) inancı, bu kelimenin kökünün Türkçe olabileceğini de düşündürür.

Kırgız Türklerinin destanlarında Tanrı, "Teñir, Ülgen, Kuday" ve çok nadir olarak "Alla" sözcükleriyle yer almaktadır. Teñir ifadesi Coodarbeşim, Er Tabıldı Kurmanbek destanlarında kullanılmaktadır. Ülgen ise sadece Ak Möör destanının Baatırbek Coldoşev benzer metninde geçmektedir. İslami inancı yansıtan "Alla" sözcüğü Er Tabıldı, Kız Cibek ve Kurmanbek destanlarında yer almaktadır. Kurmanbek destanında ayrıca Caratuucu/Caratgan ifadeleri de kullanılmaktadır. Yaygın olarak kullanılan Kuday terimi; Ak Möör, Askazan Baatır, Baktı Bolot, Boston, Cañıl Mirza, Canış Bayış, Coodarbeşim, Er Eşim, Er Koşoy, Er Soltonoy, Er Tabıldı, Er Töştük, Eşimkul menen Zuura, Güldana, Kız Cibek, Kız Darıyka, Kococaş, Kozuke ve Bayan, Kör Uulu destanı Gaoz Han kolu, Kör Uulu destanı Kasım Han kolu, Kurmanbek, Mendirman, Munduk ve Zarlık, Sarıncı Bököy, Seyitbek, Şırdakbek destanlarında kullanılmaktadır.

Kırgız destanlarında Gök Tanrı dini, kamlık inancı ve İslâmiyet'e dayalı olarak gelişen Allah anlayışının izlerini görmek mümkündür. Destanlarda Tanrı; yeryüzündeki canlıları kollayan, kötülöklere karşı onları koruyan ve onlara yardım eden yüce bir güçtür. Ak Möör, Canış Bayış, Er Soltonoy, Er Eşim, Munduk ve Zarlık, Şırdakbek, Kız Cibek destanlarında ve Kör Uulu destanının Kasım Han kolunda Tanrı, koruyuculuk, kollayıcılık yönüyle öne çıkar.

Ak Möör destanında Tanrı, "Ülgen" adıyla yer alır. Destanın Baatırbek Coldoşev benzer metninde güzelliği ile ün salan Ak Möör'ü almak için yola çıkan Cantay, yolda Ak Möör ve kırk kızıyla karşılaşır. Ak Möör'ü görünce niyetini ilkin ona açmayı düşünen Cantay, kızlara yaklaşır düşüncesini söyler. Bunun üzerine Ak Möör'ün kırk kızından biri olan Sarıkız, "Üç atañdan bar cakka/ Ülgen Kuday car eken" (Köse 2001: 539) diyerek yaşlı Cantay ile alay edip onun üç atadan beri Tanrı Ülgen'in kolladığı şanslı bir kimse olduğunu söyler.

Canış Bayış destanında da kollayan Kuday inancı yer almaktadır. Canış ve Bayış Kırgız Türklerinin eski öcünü almak için Kalmuklara sefer düzenlemek isteyince babaları Nurkan Han, "Saramcalıñ kütüñgün/ Attanar bolsoñ Kalmakka/ El curtuñdan bata alıp/ Sıyınıp Kuday, arbakka" (Akmataliyev ve Musakov 2013: 37) diyerek onlara halkın duasını almalarını, arbaklara ve Kuday'a sığınmalarını söyler. Burada Kuday, yaratıcı ve koruyucu bir güç olarak sunulur.

Er Soltonoy destanında ise Bolotkan, babasına Kalmuklardan öç almanın zamanının geldiğini söyleyerek "Salamat bolup baatırlar/ Saktasın Kuday coltogon" (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 31) sözleriyle Kırgız yiğitlerini Kuday'ın koruması yönünde dua eder. Kuday, kötülöklere koruma gücüne sahip bir yaratıcıdır.

Er Eşim destanında Er Eşim'in Kalmuklarla savaşı anlatılırken, iki taraftan çokça askerın gelip savaşa tutuştuğu ve yeryüzünün cehenneme döndüğu ifade edilir. Burada yeryüzünün o anki dehşeti "Eki caktan kalıñ kol/ Kaptap kaldı kaçırıp/ Kuday betin körsötpö/ Kuykalanıp cer beti (Kuday göstermesin)" (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 76) ifadeleriyle sunulur. Bu ifadelerde de Kuday'ın koruyuculuk özelliği vurgulanır.

Munduk ve Zarlık destanında kız kardeşi Munduk'un isteği üzerine Zarlık, gidenin dönemediği yer olan Külmöskan şehrine gitmek için yola çıkar. Zarlık için uzun süren meşakkatli bir yolculuk başlar. Zarlık giderken Kuday'a sığınıp ona şükreder: "*Şükürlüktü Kudaga/ Aytıp ketip baratat*" (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 218). Kuday'a sığınan Zarlık, O'nun kendisini koruyacağını ummaktadır.

Kız Cibek destanında da Tölögön, kız bulmak için yola çıkmadan önce "*Tapşırdım atam eköndü/ Caratkan ulug Kudayga/ Kadır Alla koldosun*" (Duman 2001: 130) diyerek anne ve babasını yaratan ulu Kuday'a emanet eder. Bu örnekten de anlaşıldığı gibi Kuday yaratıcı ve ulu sıfatlarıyla tanınmaktadır. Destanda geçen bir başka örnekte de Kuday'ın koruyucu olduğu belirtilir. Tölögön'ün annesi yola çıkan oğluna "*Casagan Kuday car bolup/ Caratsın taştan başındı/ Sabılıp tileym Kuday'dan*" (Duman 2001: 132) diyerek esirgeyen Kuday'ın kendisine yâr olması için dua eder.

Kör Uulu destanının Kasım Han kolunda Kızılbaş'ın gücüne aldırılmayıp sefer fikrinden vazgeçmeyen Kasım Han, "*Bir kaşıktay kanım bar/ Ölsöm ölüp kalayın/ Calgızdın carı bir Kuday*" (Egimbaeva 2012: 68) diyerek ölümün er geç insanı bulacağını, evde yatarak ölmektense savaş meydanında ölmeyi tercih ettiğini belirtip yalnız da olsa gideceğini söyler ve yalnızların koruyucusunun Kuday olduğunu belirtir.

Kuday sadece korumaz aynı zamanda yardım ederek kollar. **Şırdakbek** destanında gördüğü rüya üzerine Şırdak, kendisine at aramak için yola çıkar. Rüyada söylenen yere geldiğinde Bozcorgo'yu görür ve onu yakalayabilmek için Kuday'dan yardım diler: "*Cardam tilep Kudaydan/ Kölökö kılıp kudukka/ Catıp aldı Şırdakbek*" (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 268). Kuday, arzuları gerçekleştirmek için insana yardım eden bir yaratıcı güçtür.

Kırgız Türklerinin destanlarında Kuday, kendisinden dilek dilenen üstün bir güç olarak tanıtılır. Kuday, yeryüzündeki canlıların dileklerini kabul edip onların bahtını açma veya reddederek onları sınama gücüne sahiptir. Ak Möör, Boston, Cañıl Mirza, Er Töştük, Coodarbeşim, Mendirman, Kurmanbek, Seyitbek, Şırdakbek, Kız Cibek, Er Koşoy, Er Soltonoy, Er Tabıldı, Er Eşim, Eşimkul menen Zuura, Kococaş destanlarında ve Kör Uulu destanının Kasım Han kolunda Kuday, kendisinden dilek dilenen Tanrı olmasıyla öne çıkmaktadır.

Ak Möör destanının Coldoşev anlatımında Möör, “*Aybalka ildim barmakka/ Tuş kılbasın Kudayım.*” (Köse 2001: 542) diyerek Kuday’ın kendisini hal bilmeyen densizlerle karşılaştırmamasını söyleyip dua eder.

Boston destanında ilerlemiş yaşına rağmen çocuk sahibi olamayan Buuba Han için dua eden halk göğe bakarak Kuday’a seslenir. Destanda bu sahne “*Çogulgan eli burkurap/ Asmandı karap çurkurap/ Bala bergin Kuday dep/ Alakan cayıp batalap/ Turuşat kalkı karaşıp/ Kudaydan bala suraşıp*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 24) sözleriyle anlatılır. Halkın, hanı için yaptığı bu samimi duadan sonra Kuday, Hızır’ı göndererek dualarının kabul olacağına işaret eder. Gerçekten de bu duadan sonra Buuba Han’ın ikiz çocuğu olur. Buuba Han, çocuklarına ad koyması için halkını toplar ama kimsenin aklına bir ad gelmez. Halk da han da bunalmış bir vaziyetteyken Buuba Han Kuday’dan çocuklarına ad vermesi için dilek diler. Tam bu sırada ak bulutun içinden bir ateş çıkar ve bu ateşin içinden de Hızır gelerek çocuklara ad verir: “*Esi ketken Han Buuba/ Asmandı karap Kudayga/ At bergin dep suraptır/ Asmanda küni bürköldü/ Bulut çıgıp türlöndü/ Mınday şumduk kim bildi?/ Ot çağılıp carkıldap/ Kün bürkölüp tarsıldap/ Bulut cerdi kaptadı/ Kalıñ bulut içinen/ Apak bulut bölündü/ Artıkça bolup köründü/ Ortogo kelip tüşkönü/ Al buluttu karasañ/ Asa-musa kolgo algan/ Ak sakalın caykaltkan/ Başına ak külösün kiyingen/ Sup sup tonu iyinde/ Kızır kelip turganı*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 38). Kuday’ın kendisi kutsal göktedir ve kişiöglü onu göremez ancak yeryüzündeki canlılar bunalıp ondan bir şey dilediğinde Kuday, elçisi konumunda olan Hızır aracılığıyla yardımcı olmaktadır. O sadece insanların değil üç âlemdeki (yer altı/yeryüzü/gökyüzü) canlı ve cansız varlıkların dileklerini işitmektedir.

Cañıl Mirza destanında esir olarak geldiği Sarbagış boyunda evlendirilip çocuk sahibi olan Cañıl, ok atma gösterisinden sonra kendinde güç bulup kaçıma karar verir. Çocuğunu da geride bırakıp kaçar ama Kalmatay çocuğu kucığına alıp onu vazgeçirmeye çalışır. Cañıl, Kalmatay’ı öldürdükten sonra bağına taş basıp çocuğunu da öldürmek ister; çocuğu Kuday kollar ve beş kez ok atmasına rağmen ok çocuğa değmez. Bunun üzerine Cañıl “*Bagıñdı Kuday baylagır/ Nege tirüü sen kaldıñ/ Çaşabagan cayragır!*” (Caynakova 2004: 103) diyerek çocuğuna, beddua verir. Obasına kucığında çocukla gitmeye utanan Cañıl, Kuday’a sığınır ve çocuğuna “Allah

bahtını bağlasın sen neden sağ kaldın yaşamadan öl inşallah!” diye beddua eder. Görüldüğü gibi iyi dilekler de kötü dilekler de Kuday’a iletilmektedir.

Er Töştük destanında da Tanrı, her şeyi ve her yeri kuşatan, tüm yaratılmışlara hükmeden sınırsız güç sahibi bir varlıktır. O, istediğini yapmaya güç yetirebilmektedir. İslâm dininin Tanrı anlayışına da uygun olan bu Tanrı inancı destanda daha çok eski Türk dinine bağlı olarak verilir. Destanda İslami unsurların yok denecek kadar az olduğu düşünülürse burada yer alan ve Kuday adıyla bilinen Tanrı, Türklerin eski inançlarında yer alan Gök Tanrı’dır. Kuday, kullarının dileğini kabul eder. İleman’ın dileğini de kabul edip ona sayısız mal verir. İleman, Kuday’a “*E Kudayım Kudayım/ Sansıp catkan mal berdiñ*” (İliç 2002: 29) diye seslenerek dileğinin kabul olduğunu söyler. Kuday, kulları yanlış veya zor duruma düştüğünde çeşitli araçlar vesilesiyle onlarla irtibat kurar. İleman, sekiz oğlundan eziyet görüp horlandığında dokuzuncu erkek evladı Kuday’dan diler. Kuday, zor duruma düşüp kendisinden dilekte bulunan İleman’la bir fırtına aracılığıyla irtibata geçer. Gökyüzünden gelen kara fırtına İleman’a “*Maldan kemçil bolduñbu?! Baştan kemçil bolduñbu?! Sen caman bey ekensiñ/ Malıñdı soyup tülöö kıl/ Kudaydan surap cassañçı*” (İliç 2002: 30) diyerek Kuday’a kurban kesip tövbe etmesini bundan sonra dileğinin kabul olacağını söyler. İleman’ın kurbanından sonra Kuday onun dileğini kabul eder ve İleman’ın eşi hamile kalır: “Kudaydın apı boldu/ Baybiçenin boyuna büttü.” (İliç 2002: 30). Görüldüğü gibi Kuday, dilekleri kabul eden bir tanrıdır.

Er Töştük destanının muhteva açısından devamı olan **Coodarbeşim** destanı da arkaik unsurlarla örülü ve zaman zaman masalsı bir anlatıya doğru giden bir kahramanlık destanıdır. Destanda İslâmî unsurlar yok denecek kadar azdır ancak kuvvetli bir yaratıcı inancı mevcuttur. Bu yaratıcı bazen Teñir/Tanrı diye anılsa da çoğu zaman Kuday adıyla öne çıkmaktadır. Kuday, dilekleri kabul eden güçlü bir yaratıcıdır. Agay Han, “*Üç ubakta zarlap ıylasam/ Ukpadı anı Kudayım/ Kelgeniñ on kün bolo elek/ Kucagım tolo süybödüm*” (Alimova 2006: 173) diyerek üç vakit ağlayıp Kuday’dan dilek dilediğini söyler.

Coodar’ın namını önceden duyan Nurperi, onun geçeceği yol üzerine çadırını kurup bekler. Bir peri kızı olan Nurperi, Kuday’dan Coodar için ömür dileyip onunla evlenmeyi arzu eder. Nurperi “*Kudaydan tilep ömürdü/ Atı Coodar degende/ Kubanıp köönüm semirdi.*” (Alimova 2006: 269) diyerek Coodar’a olan ilgisini dile getirir.

Görüldüğü gibi Kuday, kişinin yaşam süresini belirleme noktasında da yetkin bir Tanrı'dır.

Mendirman destanında Mendirman, kendisine kötülük yapan ağabeyleri yüzünden yurdundan ayrılır ve Adıl Han'a sığınır. Adıl Han'a damat olup tahta geçer ve kendisine iyiliği dokunan ağabeyi Asıl'ı bulmak için yola çıkar. Asıl, "*Tilegin Kuday bergenim/ Emi közüüm körgönüm/ Töbömdö çolpon cıldızım/ Yakamda kemçat kunduzum*" (Akmataliyev ve Caynakova 2009: 65) diyerek yıllar sonra kardeşini görünce sevinir ve Kuday'ın dileğini kabul ettiğini söyler. Mendirman'dan ayrıldıktan sonra zor durumlara düşen Asıl, Mendirman'ı karşısında görünce "*Tilegim Kuday berdiñbi/ Çın Mendirman sensiñbi?*" (Akmataliyev ve Caynakova 2009: 66) diyerek Kuday'a dileğimi verdin mi diye seslenir.

Kurmanbek destanında Tanrı, "Teñir, Alla, Caratuucu, Caratgan" sözcüklerinin yanında "Kuday" terimiyle ifade edilmektedir. Destandaki Kuday inancı İslâmiyet'in Tanrı inancıyla örtüşmekle birlikte eski Türk inancıyla da bağlantılı olarak sunulur. Destanda kırk yiğit "*Amandığın tileybiz/ Kurmanbektin Kuday'dan.*" (Musakov 2013a: 90) diyerek beyleri Kurmanbek'in sağlıklı ve esen olmasını Kuday'dan diler ve ona olan bağlılıklarını belirtir. Destanın ilerleyen bölümlerinde kırk yiğidi kendisine ihanet ettiği için kalabalık Kalmuklarla tek başına savaşmaya giden Kurmanbek, "*Kuday işim oñdo*" (Musakov 2013a: 107) diyerek Kuday'a sığınır ve O'ndan işlerini yoluna koymasını diler.

Seyitbek destanında derviş kılığındaki Zayırbek "*Tobo tilep Kuday'dan/ Kaygırbaym barı coguma*" (Musakov 2013b: 21) diyerek Kuday'a tövbe ettiğini ve dünya varlığına veya yokluğuna üzülmediğini söyler. Zayırbek, tövbe dileğini Kuday'a sunar. Destanda ölen ana babasını ve geride bırakıp geldiği halkını düşünen Seyitbek, "*Sozukturbay işimdi/ Cardamın berse Kudayım.*" (Musakov 2013b: 32) diyerek babasının intikamını almak ister, bu konuda Kuday'ın işlerini yoluna koymasını için dua eder.

Şırdakbek destanında Şırdakbek'in babası Seyitbek oğlu sekiz yaşındayken ölür. Babasının ölümünden sonra fakir bir hayat yaşamaya başlayan Şırdakbek'in binecek atı bile yoktur. Bir gün rüyasına bir aksakal girer ve ona kuyunun başına su içmeye gelen Bozcorgo'yu yakalamasını söyler. Rühayı ciddiye alan Şırdak, kible yönüne gidip rüyada gördüğü yere ulaşır. Bunu görünce sevinip rüyada söylenen Bozcorgo'yu

yakalayabilmek için Kuday'dan yardım diler: “*Cardam tilep Kudaydan/ Kölökö kılıp kudukka/ Catıp aldı Şırdakbek*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 268). Kuday, arzuları gerçekleştirmek için insana yardım eden bir yaratıcı güçtür.

Kız Cibek destanında Kuday yaratan, esirgeyen, ulu bir güçtür ve yaratılmışların dileklerini işitip gerçekleştirme yetkinliğine de sahiptir. Destanda “*Başın salıp turdu emi/ Bazarbaydın Tölögön'ü/ Tilegi cetip Kudayga*” (Duman 2001: 170) sözleriyle Bazarbay'ın oğlu Tölögön'ün dileğinin Kuday tarafından işitilip gerçekleştiği ifade edilir.

Er Soltonoy destanında bir çocuğu olacağını öğrenen Colbarskan karısı Gülaypa'ya “*Iras bolsa bu sözüñ / Iraazımın Kudayga*” (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 21) diyerek bu sözünün doğru olması halinde Kuday'a şükredeceğini söyler. Burada Kuday, ödüllendiren ve kullara dileğini veren bir güç olarak sunulur.

Er Tabıldı destanında Kırk yiğidiyle on bin kişilik kalabalık Kalmuk ordusuna karşı savaşa giden Tabıldı, kırk yiğidine “*Kuday berse tilekti/ Kubantabız cüröktü.*” (Namatov 2001: 94) diye seslenerek Kuday'ın dileklerini kabul etmesi halinde düşmana galip geleceklerini söyler.

Destanda Eldiyar, dostu Er Tabıldı'ya geçmişte olanları hatırlatırken “*Bir çımınday canıñdı/ Kudaydan surap kalıñ el/ Tütüingö tülöö kılğanda*” (Namatov 2001: 391) diyerek kendisinin hasta olup yattığı sıra halkının kurban kesip Tabıldı'nın sinek kadar canını Kuday'dan dileyip iyileşmesi için dua ettiklerini söyler. Görüldüğü gibi Kuday; can veren, can alan ve kullarının canını bağışlayandır.

Er Eşim destanında, Er Eşim'in ortanca karısı, halkı talan eden Han Tursun ile evlenmeyi kabul etmeyince koyun çobanı yapılır. Yıllarca Han Tursun'un koyunlarını güder. Bir gün efkârlanıp arman türküsü söyler. Türküde “*Kaytardım handın subayın/ Kayguluu kıldıñ Kuday'im/ Kapısınan kelseçi/ Kazatka ketken cubayım.*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 110) sözleriyle Kuday'ın kendisini kaygılı kıldığını söyleyerek savaşa giden erinin sağ salim dönmesini diler. Burada Kuday'ın kişilerin kaderlerini belirleyen bir yaratıcı olduğu görülmektedir.

Er Koşoy destanında Kuday, insanoğlunu yaratan ve onun soyunun devam edebilmesi için evlat veren güçlü bir yaratıcıdır. Elli yaşını geçtiği halde bir çocuk sahibi olamayan

Katagan, çocuğu Kудay'dan dua ile ister. Katagan zaman zaman umutsuzluğa kapılıp “*Kee biröö calgız mençilep/ Eliüügö tamam cetkençe/ Men öñdöñön calgızga/ Berbedi Kудay ayabay/ Bir balasın eñçilep*” (Tekalan 2002: 35) diyerek Kудay'ın kendisinden bir çocuğu esirgediğini düşünür. İnsanoğlunun dileğini veren ve isteklerini işiten bir yaratıcı olan Kудay, kişinin kaderinin de belirleyicisidir. Katagan, “Ötkön iş ötöt kelbeytko?! Tilekti Kудay berbeytko?” (Tekalan 2002: 38) diyerek bir çocuk sahibi olamamasını Kудay'ın dileğini vermemesine bağlamaktadır. Kудay, kişilerin dileklerini kabul edip onları mutlu ettiği gibi bazılarının da üzüntü çekmesini diler. Katagan, Kудay'dan her gün bir çocuk dilemektedir ancak onun duası kabul olmaz. O zaman Katagan “*Tüüşüktü Kудay artabı?*” (Tekalan 2002: 38) diyerek Kудay'ın kendisine üzüntü verdiğini söyler. İnsanları yaratan Kудay, onların yeryüzünde yaşayacağı süreyi de belirleyendir. Koşoy, “*Sıymışıp egeme/ Kудaydan tilep ömürdü*” (Tekalan 2002: 81) diyerek ömrünün uzun olması için Kудay'a dilekte bulunur.

Eşimkul menen Zuura destanında, Eşimkul'un kardeşi Köçörbay, “*Kудay bala berbese/ Kaydan berzent tabasıñ/ Açuuma tiybegin/ Adamdın burup sanasın*” (Çelebi 2007: 56) diyerek Kудay vermedikten sonra kimsenin elinden bir şey gelemeyeceğini söyleyip ağabeyine çıkışır. Burada Kудay'ın kulların dileğini vermeğe gücü yeten bir yaratıcı olduğu ifade edilir.

Kудay, sadece insanların değil tüm yaratılmışların tanrısıdır ve tüm yaratılmışların dileklerini yerine getirir. **Kococaş** destanında Kococaş, Sur Eçki'nin bütün evlatlarını öldürdükten sonra son umudu olan tekesini de öldürünce Sur Eçki, “*Töbösu biyik kök ursun / Töşü calpak cer ursun/ Aksak bolup barganda / Kuup karmap albastan/ Mıltığıñ ala cügörsöñ/ Birinçi Kудay seni ursun!*” (Akmataliyev ve Kırbaşev 2007: 116) diyerek sözünü tutmaması halinde tepesi büyük göğün, göğsü yassı yerin ve Kудay'ın Kocaş'ı vurmasını diler.

Kococaş, Sur Eçki'nin bütün yavrularını ve tekesini öldürünce Sur Eçki baharda bir total keçi olup önüne geleceğini kendisini tüfek kullanmadan yakalamasını söyleyerek ona beddua eder. Bunun üzerine Kococaş da onu tüfek kullanmadan yakalayacağına yemin eder. Bahar gelince Sur eçki söz verdiği gibi Kococaş'ın köyüne gelip onun evinin önünde durur. Kococaş yemini olduğundan onun peşine düşer, yakalanıverecekmiş gibi olan total keçi birden bire hızlanır ve Kococaş zor duruma düşer. Günlerce Sur Eçki'nin peşinden gidip harap olur ve “*Kuuganıñ eçki kayberen/*

Kubat ber Kuday karuuga/ Tülödü çokoy çarigım/ Tübündö meni Sur Eçki/ Şertleşken antuu zarulum/ Ötközdüm kuup eçki üçün/ Ömürümdün tarıgın” (Akmataliyev ve Kırbışev 2007: 193) diyerek bir ant için kayberen keçinin peşine düşüp ömrü heder eden kendisine kuvvet vermesini isteyip Kuday’a yardım etmesi için yalvarır.

Sur Eçki peşinden koşan Kococaş’ı Abletim kayasına kadar getirir. Buraya vardığında Sur Eçki *“Berseñçi Kuday mergendi/ Tusumum taza tergeni/ Alabaş’ım öltürüp/ Baldarımdın biri çok/ Kalgan başım soo koyboy./ Ölümdü kuup kıynadı/ Barbagan toom kalbadı/ Eçkinin berseñ tilegin/ Mergendin askada kalsın candarı.”* (Akmataliyev ve Kırbışev 2007: 216) diyerek yavrularını öldürüp soyunu kurutan Kococaş’ın ruhunu kayada alması için Kuday’a dua eder. Sur Eçki’nin bu içten duasını Kuday kabul eder ve kaya birden göğe yakın yüksek bir dağ olur. Oradan indirilemeyen Kococaş en sonunda kendini atarak öldürür.

Kör Uulu destanının Kasım Han kolunda Kör Uulu’nun evlatlığı Hasan Han, oğlu Kasım Han Kızılbaş üzerine sefere çıkınca durmanın doğru olmayacağını düşünüp asker toplayıp peşinden gider. Kuday, dileğini verir ve oğluna yetişir. Destanda bu durum *“Tilegin Kuday beriptir/ Karabay menen Er Kasım/ Asker taanıp bulardı/ Artınan kuup cetiştı”* (Egimbaeva 2012: 62) ifadeleriyle anlatılır. İnsanların gönlünden geçenleri nasip eden güçlü bir Tanrı olarak sunulan Kuday’a olan inanç eski Türk inancının yanı sıra yoğun olarak İslami inançla örtüşmektedir.

Dileklerin kendisine sunulduğu Kuday, dilediğinde kullarının işini yoluna koyup bahtlarını açar. Kırgız Türklerinin destanlarında bu inanın izlerine rastlanmaktadır. Ak Möör, Canış Bayış, Coodarbeşim, Mendirman, Kurmanbek, Seyitbek, Er Soltonoy, Er Tabıldı, Er Eşim destanlarında ve Kör Uulu destanının Kasım Han kolunda Kuday, kahramanların işlerini yoluna koyup onların bahtını açan Tanrı olarak yer almaktadır.

Ak Möör destanının Kalık Akiev anlatımında yaşlı Cantay, güzelliğinin methini duyduğu Möör kızı almak ister. Bu fikrini beylerine açmak için bir toy düzenler ve düşüncesini açıklar *“Kuday buyursa Ak Möörgö/ Kanday kündö colugam.”* (Köse 2001: 383) direk Kuday izin verirse Ak Möör’e kavuşmak istediğini söyler. Cantay’a izin verip onun bahtını açacak olan Kuday’dır.

Canış Bayış destanında Canış ve Bayış Kalmuklar üzerine sefer düzenleyip yola çıkar. Bir müddet yol aldıktan sonra mola verip dinlenirler. Bu esnada Bayış uyuyup düş

görür. Gördüğü düşü ağabeyi Canış'a anlatıp yormasını ister. Canış, düşü hayra yorup "*Tündegi körgön tüşüñdii/ Oñdoptur Kuday işiñdi*" (Akmataliyev ve Musakov 2013: 53) diyerek Kuday'ın onun işlerini yoluna koyacağını söyler. Kuday; kulların kaderini belirleyen, işlerini düzenleyen yazgının sahibi olarak algılanmaktadır.

Destanda kalabalık Kalmuk ordusu karşısında uzun süre direnen Canış ve Bayış, yanlarında ordu ve silah olmadığı için sonunda yenilgiye uğrarlar. Canış yaralanıp kaçar, Bayış ise esir düşüp gider. Bu durum karşısında üzülen Canış, "*Azaptın bolup cırgalı/ Keltirer Kuday kezegin*" (Akmataliyev ve Musakov 2013: 89) diyerek her sıkıntının bir refahı bulunduğunu, Kuday'ın yardım edip genişlik zamanını göstereceğini aklından geçirerek teselli bulur. Kalabalık Kalmuk ordusuna tek başına karşı koyan Bayış ise "*Caratkan Kuday bak berse koyboym*" (Akmataliyev ve Musakov 2013: 96) diyerek Kuday baht verdiği takdirde düşmanı yeneceğini söyler.

Destanda Bayış'ı ak çukurdan kurtarmak için uğraşan Kalmuk hanının kızı Celkayıp "*Caratkan Kuday col açsa/ Cetip kelem al tündö*" (Akmataliyev ve Musakov 2013: 115) diyerek Kuday yol açtığı takdirde sözleştikleri vakitte çıkıp geleceğini söyler. Kuday, kulların planlarının gerçekleşmesine müsaade eden, onların yolunu açan yaratıcıdır.

Coodarbeşim destanında Kuday tarafından lanetlendiği için avcılık maharetini yitirdiğini düşünen Coodar "*Kılbasa Kuday kargaşa/ Kuup cetip özüñdii*" (Alimova 2006: 227) diyerek yine Kuday'ın kendisine olan yardımıyla Ak Bugu adlı geyiği kovup yakalayacağını söyler. Kişi, ancak Kuday'ın dilemesiyle amacına ulaşabilmektedir. Karaçok dev ile savaşan Coodar, "*Caratkan Kuday calgasa/ Bul köödüktü ceñebiz*" (Alimova 2006: 313) diyerek Kuday'ın yardımı olursa onu yenebileceğini söyler.

Mendirman destanında ağabeyi Asıl'a kavuşan Mendirman başından geçenleri tek tek anlatır. Sekiz kötü ağabeyin zulmünden sonra yurdu terk etmek zorunda kalan Mendirman, "*Kuday calgız men calgız/ Calgızdıktın ayman/ Zarlap cürdüm men baykuş/ Calgızdı Kuday oñ kıldı/ Adil kanga çoñ kıldı.*" (Akmataliyev ve Caynakova 2009: 68) diyerek yalnızlığın kendisini zora soktuğunu anlatır, sonunda Kuday'ın işlerini yoluna koyduğunu ve han olduğunu söyler.

Kurmanbek destanında kötü bir rüya gören Kurmanbek, rüyasını eşi Kanışay'a anlatır. Kanışay, rüyayı duyduğunda endişelense de rüyanın iyiye yorulması gerektiğini

düşünerek Kurmanbek'e "*Kaalaptır Kuday işiñdi/ Oñkosunan salıpsıñ/ Oyuñda kektiüi kişiñdi*" (Musakov 2013a: 99) diyerek Kuday'ın işlerini yoluna koyacağını, düşmanı yeneceğini söyler. Kırk yiğidi kendisine ihanet ettiği için kalabalık Kalmuklarla tek başına savaşmaya giden Kurmanbek, "*Kuday işim oñdo dep*" (Musakov 2013b: 107) diyerek Kuday'a sığınarak O'ndan işlerini yoluna koymasını diler.

Seyitbek destanında ise derviş kılığına girip Seyitbek'in karşısına çıkan Zayırbek "*Kün tüñü söylöp kelmeni/ Kudayım nasip kılıptır/ Asa tayak seldeni.*" (Musakov 2013b: 21) diyerek Kuday'ın kendisine dervişliği nasip ettiğini söyler. Kuday, Zayırbek'e dervişlik nasip ederek bahtını açar.

Er Soltonoy destanında babasını Kalmuktan öç alma konusunda ikna etmeye çalışan Bolotkan, "*Karuunu Kuday bergen soñ/ Karap catış emne*" (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 43) diyerek Kuday güç verdikten sonra yatmanın ne anlamının olduğunu sorgular. Kullarına güç ve kudreti veren Kuday'dır. Kullarına güç veren Kuday, bahtı da nasip eder. Bolotkan, "*Kalıñ Kırgız elime/ Anık Kuday bak berse*" (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 43) diyerek babasına artık güçlendiklerini ve Kalmuktan öç alma zamanlarının geldiğini söyler. Kuday baht verdikten sonra beklemenin doğru olmadığını anlatır.

Er Tabıldı destanında yaratıcı için "Teñir, Alla ve Kuday" ifadeleri kullanılmaktadır. Destanda İslami inanç unsurları yok denecek kadar azdır. Varlıkları yaratan ve onların kederlerini şekillendiren bir yaratıcı inancı mevcuttur ancak bu inanç destanda belli bir dine bağlı olarak sunulmayan genel bir inanma olarak verilir. Günlük yaşamda uygulanan inanca dair ritüeller daha çok eski Türk inancının yansımaları olarak yer almaktadır. Er Tabıldı destanında da Kuday, kulların bahtını açan kudretli yaratıcı olarak karşımıza çıkar. Tabıldı, "*Çın Çalkalmak bu bolso/ Kuday maga berdi go/ Kul Kalmakka kırdı go*" (Namatov 2001: 78) diyerek düşmanı Çalkalmak ile karşılaştığında Kuday'ın kendisine düşmanı yok etmek için fırsat verip talihini açtığını söyleyerek sevincini dile getirir. Kırk yiğidiyle on bin kişilik kalabalık Kalmuk ordusuna karşı savaşa giden Tabıldı, kırk yiğidine "*Kuday berse tilekti/ Kubantabız cüröktü.*" (Namatov 2001: 94) diye seslenerek Kuday'ın dileklerini kabul etmesi halinde düşmana galip geleceklerini söyler.

Er Eşim destanında Han Tursun, Kalmaklarla savaşa gidecek olan Er Eşim'e "*İşin di Kuday oñdosun/ Koşo-Asanım koldosun/ Coluñdu Koşoy coldosun/ Bul saparga barıp kel*" (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 72) diyerek Kuday'ın işlerini yoluna koyması ve seferinin zaferle sonuçlanması için dua eder.

Kör Uulu destanının Kasım Han kolunda Kasım Han, Kızılbaş üzerine sefer düzenlemek ister ve bu fikrini babasına açar. Babası Kızılbaş'ın Canedil sultanının gücünü anlatıp oğlunu vazgeçirmeye çalışınca Kasım Han kendi gücünü ve düşmana gösterdiği kahramanlıklarını anlatır. Kasım Han "*On beş çaşka kelgen soñ/ Kudayım kubat bergen soñ/ Altın baldak, ak şamşar/ Bir dalay coogo sermedim*" (Egimbaeva 2012: 56) sözleriyle on beş yaşına gelince Kuday'ın kendisine büyük bir güç verdiğini ve bu güçle nice düşmanı yere seren bir yiğit olduğunu söyler. Burada görüldüğü gibi kişiye gücü ve üstünlüğü veren Kuday'dır. Kasım Han babasının tüm uyarılarına rağmen Kızılbaş üzerine planladığı sefer fikrinden geri dönmez. Kasım Han "*Baramın dep tim ele/ Bir kıyılga algan soñ/ Tobokeldin mindi corgosun/ Talabım Kuday oñdosun*" (Egimbaeva 2012: 58) diyerek Kuday'a tevekkül edip, işlerini Kuday'ın düzeltmesini dileyip yorga atına binerek düşman yurduna sürer. Burada Kuday'ın insanların işlerini düzene sokan, bahtını açan, kaderlerini belirleyen güçlü bir yaratıcı olduğu görülmektedir.

Kırgız Türklerinin destanlarında Kuday, her şeye hükmetme gücüne sahip olan kudretli bir Tanrı olarak da yer alır. Varlıkların yazgısı onun elindedir ve o her şeyi sonsuz bilgisiyle, erkiyle kuşatmış durumdadır. Ak Möör, Coodarbeşim, Er Tabıldı, Kurmanbek, Mendirman, Kococaş destanlarında ve Kör Uulu destanının Gaoz (Ayvaz) kolunda hâkim Tanrı motifine yer verilir.

Ak Möör destanının Kalık Akiev anlatımında beylerinin ve halkının desteğini alan Cantay, Möör kızı almak için yol hazırlığı yapmaya başlar. Cantay "*Aman esen saktasa/ Abalı Kuday ölümdön*" (Köse 2001: 385) diyerek Kuday ölümden saklarsa bahar geldiğinde gitmeyi düşünüp hazırlanır. Burada Kuday, ölümü takdir eden veya erteleyen bir yaratıcı olarak takdim edilir.

Coodarbeşim destanında Canaali'yı öldürüp halkı ve Aksaamay'ı kurtaran Coodar, Aksaamay güzele "*Buyurgan bolso Kudayım/ Tübü duşman emespiz*" (Alimova 2006:

197) diyerek Kuday buyurursa düşman değil, dost olacaklarını söyler. Görüldüğü gibi Kuday, kişiler arası ilişkileri de düzenleme gücüne sahiptir.

Coodar'ın namını önceden duyan Nurperi, onun geçeceği yol üzerine çadırını kurup bekler. Bir peri kızı olan Nurperi, Kuday'dan Coodar için ömür dileyip onunla evlenmeyi arzu eder. Nurperi “*Kudaydan tilep ömürdii/ Atı Coodar degende/ Kubanıp köönüm semirdi.*” (Alimova 2006: 269) diyerek Coodar'a olan ilgisini dile getirir. Görüldüğü gibi Kuday, kişinin yaşam süresini belirleme noktasında da yetkin bir Tanrı'dır.

Er Tabıldı destanında Eldiyar, dostu Er Tabıldı'ya geçmişte olanları hatırlatırken “*Bir çımınday canıñdı/ Kudaydan surap kalıñ el/ Tütüngö tülöö kılğanda*” (Namatov 2001: 391) diyerek kendisinin hasta olup yattığı sıra halkının kurban kesip Tabıldı'nın sinek kadar canını Kuday'dan dileyip iyileşmesi için dua ettiklerini söyler. Görüldüğü gibi Kuday; can veren, can alan ve kullarının canını bağışlayandır.

Kurmanbek destanında Kurmanbek Kalmuk ordusuyla tek başına savaşmaya giderken geride kalan kırk yiğit ise Teltoru ata binemeyip kötü bir atla savaşa çıkan Kurmanbek'in yanında yer almamayı doğru bir karar olarak değerlendirir. Kırk yiğit, Kurmanbek'in sağ kalacağını ya da öleceğini Kuday bilir, diyerek onunla gitmekten çekinir: “*Kırk cigit coop berbedi, antkeni köñüldörü buzuldu. 'Teltoru attı minse, barsak bolot eleTeltoru at cok Kurmanbek caman at minip baratat tirüü kaların, ölorün Kuday bilet. Bir Kurmanbek dep cürüp kırkıbız kırılıp ketpeyli.*” (Musakov 2013a: 104). Korkuya kapılan kırk yiğit Teltoru at yerine kötü bir ata binen Kurmanbek'in sağ kalıp kalmayacağını Kuday bilir diyerek onun arkasından gidip destek olmaz. Burada Kuday, geleceğe dair bilgilere hâkim olan bir Tanrı olarak yer alır.

Mendirman destanında Mendirman'ın talihinden bahsedilirken “*Oboldon Kuday boluştu/ Mendirmanday balaga*” (Akmataliyev ve Caynakova 2009: 71) sözleriyle bu talihi ona evvelden Kuday'ın yazdığı ifade edilir. Kuday, insanoğlunun kaderine hükmeden ve onun işlerini yoluna koyan tek yönetici ilahi varlıktır.

Mendirman'a Kavuşan Asıl, ona başından geçenleri ve gönlündeki dertleri anlatır, bir evladı olmadığı için üzüldüğünü söyler. Mendirman ise ağabeyine “*Berbegenden soñ Kudayım/ Eç kılarga daba cok/ Biröönü Kuday bay kılğan/ Köñülüñ artık cay kılğan*” (Akmataliyev ve Caynakova 2009: 67) diyerek Kuday vermedikten sonra yapılacak bir

şeyin olmadığını söyleyip onu teselli eder. Görüldüğü gibi destandaki Kудay inancına göre O, mutlak hüküm sahibi bir yaratıcıdır.

Kococaş destanında eski Türk inançlarına bağlı Tanrı inancının özelliklerini yansıtan Kудay, yaratıcı ve yeryüzündeki canlıların kaderini tayin edici kudret sahibi bir güçtür. Kococaş, avcılığa meraklı ve bu konuda yetenekli birisidir. Kococaş, bu mahareti kendisine Kудay'ın verdiği inandırmaktadır. Bu inanç destanda “*Catından calgız elem dep/ Caşınan mergen kızığıp/ Aylına kelbeyt ançalık/ Kудay bergen önör dep.*” (Akmataliyev ve Kırbaşev 2007: 11) sözleriyle ortaya konulur.

Zulayka'nın babasının düzenlediği yarışmaya katılan Kococaş'ı Zulayka'nın hizmetçisi olan Şabır fark eder. Şabır, Zulayka'ya giderek bu avcının kendisine koca olacağını söyleyince Zulayka hiddetlenir ancak Şabır gördüğü rüyada Kococaş ile Zulayka'nın evlenmiş olduğunu ve bunun gerçek olacağını söyleyerek Zulayka'ya “*Kimder tirüü kim ölüük/ Kудay beret ömürdü.*” (Akmataliyev ve Kırbaşev 2007: 50) diyerek canı verenin Kудay olduğunu hatırlatıp büyüklenmemesi için onu uyarır.

Kör Uulu destanının Gaoz (Ayvaz) kolunda da Gaoz Han ile peri kızının evlenmesi Kудay'ın dilemesi ile olmuştur: “*Adamdı peri menen Kудay koşup/ Irıskı birbiri menen tapkan ceri/ Kız berdi Gaoz kanga ıklastı/ Teñebey peri zatka aziz baştı*” (Egimbaeva 2012: 114). O'nun dilemesi ile kişilerin kaderi şekillenmektedir.

Köki Han'ın damat seçmek için düzenlediği yarışa derviş olarak katılıp yarışı kazanan Gaoz Han'ı, Köki Han'ın kızı Cıldızay daha önce düşte görüp gönül verir. Cıldızay, “*Köñülünö âşıktıktı Kудay salgan/ Cigittin simbatına tamaşalap/ Alıstan çıday albay esten tangın*” (Egimbaeva 2012: 111) diyerek bu sevdayı yüreğine düşürenin ve sonra onu karşısına çıkarmanın Kудay olduğunu söyler. Kудay, insanların gönlünü evirip çeviren yaratıcıdır.

Her şeye hükmedebilen Kудay, yeryüzündeki bütün varlıkların da yaratıcısıdır. Varlığı var eden yaratıcı Kудay'dır. Canış Bayış, Coodarbeşim, Er Koşoy destanlarında Kудay'ın bu yönü öne çıkmaktadır.

Canış Bayış destanında Bayış'ı ak çukurdan kurtarmak için uğraşan Kalmuk hanının kızı Celkayıp “*Caratkan Kудay col açsa/ Cetip kelem al tündö*” (Akmataliyev ve Musakov 2013: 115) diyerek Kудay yol açtığı takdirde sözleştikleri vakitte çıkıp

geleceğini söyler. Kудay, burada “caratkan” sıfatıyla tanıtılır. Canlı cansız bütün varlıkların yaratıcısı Kудay’dır.

Coodarbeşim destanında da Kудay ‘caratkan’dır, kişiyi yoktan var eden bir sonsuz güçtür. Kişi, ancak Kудay’ın dilemesiyle amacına ulaşabilmektedir. Karaçok dev ile savaşıyan Coodar, “*Caratkan Kудay calgasa/ Bul köödüktü ceñebiz*” (Alimova 2006: 313) diyerek Kудay’ın yaratıcı olduğunu vurgular.

Er Koşoy destanında da Kудay, yaratıcı ve kudretli sıfatlarıyla anılır. Katagan, “*Kudreti keñ Kудayım/ Caratkan işiñ aalamat*” (Tekalan 2002: 34) diyerek Kудay’a seslenip kudreti geniş olan Kудay’ın yaptığı her işinin bir hikmeti olduğunu söyler ve onu takdis eder.

Koruyup kollayan, dilekleri kabul edip kullarının bahtını açan, hâkim ve yaratıcı Kудay, aynı zamanda kendisine kanlı ve kansız kurban sunulan bir güçtür. İncelenen destanların hepsinde kurban ritüeli yer almaktadır. Ata ruhları, yer-su ruhları için sunulan kurbanların ilk muhatabı Tanrı’dır ancak doğrudan doğruya Tanrı’ya kurban sunulduğuna dair ifade sadece Er Töştük ve Er Tabıldı destanlarında geçer. Er Töştük ve Er Tabıldı destanında bir dileğin kabul olması veya işlenen bir günahın affedilmesi için doğrudan doğruya Kудay’a kanlı kurban sunulmaktadır. **Er Töştük** destanında sekiz oğlunun kendisini dışlaması üzerine Kудay’dan bir erkek oğul daha isteyen İleman’a Kудay bir fırtına gönderir. Fırtına, İleman ile konuşup günahlarının affı ve dileğinin kabulü için Kудay’a kurban vermesini söyler. İleman eve gelip Kудay’a kurban keser: “*İleman üygö keldi/ Tülöö kıldı Kудayga*” (İliç 2002: 30). İleman’ın kurbanından sonra Kудay onun dileğini kabul eder ve İleman’ın eşi hamile kalır.

Er Tabıldı destanında Eldiyar, dostu Er Tabıldı’ya geçmişte olanları hatırlatırken “*Bir çımınday canıñdı/ Kудaydan surap kalıñ el/ Tütüngö tülöö kılğanda*” (Namatov 2001: 391) diyerek kendisinin hasta olup yattığı sıra halkının kurban kesip Tabıldı’nın sinek kadar canını Kудay’dan dileyip iyileşmesi için dua ettiklerini söyler.

Kудay’ın cezalandırıcı yönü de vardır. Kудay’ın yarattığı evrenin düzeni için koyduğu kanunlara uymayanlar, Kудay tarafından cezalandırılırlar. Cañıl Mirza, Coodarbeşim, Seyitbek, Şırdakbek, Kozuke ve Bayan, Er Koşoy, Eşimkul menen Zuura, Kococaş destanlarında Kудay’ın bu yönü öne çıkarılmaktadır.

Cañıl Mirza destanında verdiği sözleri tutmayıp Cañıl'ı horlayan Kalmatay'a Cañıl "*Kuday seni kargasın/ Teñir seni tepsesin/ Öliüm menen camandık/ Öz başıñdan ketpesin*" (Caynakova 2004: 97) diyerek Kuday'ın Kalmatay'ı lanetlemesini ve kötü işlerin başından eksik olmamasını dileyip onu Kuday'a havale eder. Bu ifadeler, Kuday'ın cezalandırma gücüne sahip bir erk olduğunu ortaya koymaktadır.

Coodarbeşim destanında çok iyi bir avcı olan Coodar, "*Beylimdi Kuday alğanbı/ Mertinip kolum tayğanbı*" (Alimova 2006: 226) diyerek Ak Bugu'yu vuramayınca Kuday'ın kendisini lanetlediği için yeteneğini kaybettiğini düşünür. Kuday'ın cezasına maruz kalan kişinin bahtı kapanmaktadır.

Seyitbek destanında derviş kılığında Seyitbek'in karşısına çıkan Zayırbek, Akkan'ın huzuruna gönderilir. Akkan onun Kurmanbek'in hain olan kırk yiğidinden biri olduğunu hemen anlar. O zaman Zayırbek yaşadığı pişmanlığı anlatır. Zayırbek "*Men Zayırbek urgandı/ Oşondo Kuday kargagan/ Karaan bolup baatırğa/ Kargış tiyip barbagam*" (Musakov 2013b: 34) diyerek Kurmanbek yiğidin Kalmuklara tek başına savaşa gittiği zaman kendisini Kuday lanetlediği için içine ölüm korkusu geldiğini bu sebeple Kurmanbek'e arka olup savaşa girmediğini ancak şimdi pişman olduğunu söyler.

Şırdakbek destanında Kırgız, Kıpçak halkını bir çatı altında toplayıp yöneten Han Şırdak, Kalmukların Kazaklar'a ağır vergiler bağlayıp zulmettiğini duyar. Nice Kalmuk beyine diz çöktüren Şırdak, kardeş halk Kazakların içinde bulunduğu bu durumu duyunca "*Kırgızdı Kuday kargaptır/ Ayaluu cer kalbaptır/ Adiden aşıp bul Kalmak/ Ak kalpak Kırgız eline/ Kızı talak bul Kalmak/ Çenemdüü cabır salbaptır.*" (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 278) diyerek kardeşe yardım etmeyen Kırgız'ın Kuday tarafından lanetleneceğini ve güçlenen Kalmuk'un vadiden aşıp Kırgız'ın başına belalar salacağını söyler. Burada Kuday'ın birlik içinde olmayanları lanetlediği ifade edilir ve Kırgız ile Kazak'ın Kalmuklara karşı birlik içinde olması gerektiği vurgulanır. Kuday'ın lanet ettiği kavmin başına belaların geleceği inancı açıkça görülmektedir.

Kozuke ve Bayan destanında, Godolkul adlı kişi güzel Bayan'a talip olur. Zenginliğine güvenip babasını ikna edip güzel Bayan'ı sahiplenir. Bu sırada Kozuke, çoban kılığında gelip Bayan'ı bulur ve kendisini tanıtır. İki nişanlı birbirine kavuşur. Bir gün köyde bir zenginin düğünü olur, bütün köylü düğün evine gidince Kozuke ve Bayan bir araya gelir. Düğünden dönen Godolkul'a köyün gelinleri olup biteni anlatır ve "*Bayan suluu*

seni süyböyt Kaldı süyöt/ Bayan menen küünü tünü birge cüröt/ Koyçuman koy kaytarbay üydö cüröt/ Bayanın özü suluu közü cıldız/ Kal menen birge catat keçe kündüz/ Koyçuga Bayan suluu köñül burdu/ Alam degen Godolkuldu Kuday urdu.” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 182) diyerek Bayan’ın kendisini değil Kal’ı sevdiğini, çobanın koyun otlatmak yerine gece gündüz Bayan ile birlikte olduğunu, sevdiğini çobana kaptıran Godolkul’un Kuday tarafından lanetlendiğini söylerler.

Er Koşoy destanında Kuday, kulların yeryüzünde yaptığı adaletsizlik ve zulmü cezalandırma yetkisine sahiptir. Çin hanı Duni Han, Kırgız Şıgay Han’ın halkını esir ettiğinde hepsini öldürüp soyunu kurutmayı düşünür. Bu sırada yaşlı din adamı Duni Han’a gelerek “*Kudayına ünü ugulup/ Anda emne bolobuz*” (Tekalan 2002: 8) sözleriyle günahsız Kırgız halkını öldürmenin zalimlik olacağını, bunu yaparsa bu masum insanların beddualarının Kuday’a ulaşacağını ve Kuday’ın kendilerini vuracağını söyler.

Eşimkul menen Zuura destanında Kuday’ın hesap sorucu olduğu ifade edilir. Zuura, başına sarık takıp halkı kandıran şeyhe “*Suray turgan Kudayga/ Emine dep aytasın*” (Çelebi 2007: 104) diyerek ahrete varınca sorgulayan Kuday’a nasıl cevap vereceğini sorar.

Kococaş destanında Kococaş, Sur Eçki’nin bütün evlatlarını öldürdükten sonra son umudu olan tekesini de öldürünce Sur Eçki, “*Birinçi Kuday seni ursun!*” (Akmataliyev ve Kırbaşev 2007: 116) diyerek sözünü tutmaması halinde Kuday’ın Kococaş’ı cezalandırmasını diler. Burada da Kuday’ın cezalandırma gücüne sahip üstün bir erk olduğu vurgulanır.

Kuday, itaat edilmesi gereken üstün bir güç olarak görülür ancak çok yaygın olmasa da onu sorgulama ve ona isyan etme durumu ile de karşılaşılır. **Eşimkul menen Zuura** destanında kahramanlar kötü kaderlerinden dolayı ona isyan eder. Destanda ilerlemiş yaşına rağmen bir çocuk sahibi olamayan Eşimkul, “*Balanı kantay ayadıñ/ Unutup meni Kudayım/ Caratkan calgız körbödüñ/ Ermek kılar bala cok/ Men sıyaktuu şorduuda*” (Çelebi 2007: 22) sözleriyle Kuday’ın kendisini unutup, kulları içindeki bu yalnızı görmediğini ve kendisine bir çocuk vermediğini söyleyerek isyan eder. Eşimkul’un hanımı Zuura’nın da evlatsızlıktan içi yanar; evlatsız yaşamak ona ağır gelir, ölmeyi diler. Kısır kadın olarak anılmak Zuura’yı üzer ve Zuura “*Alsañ Kuday*

alsañçı/ Mınça nege kıynadın/ Turbayt eken bir cerge/ Balası cektun sanası/ Caman eken mendeyge/ Ölümdün alıs arası/ Ce Kudaydın cetpeybi/ Men sıyaktuu muñduuga/ Bir kargaday balası” (Çelebi 2007: 30) diyerek Kuday’ın kendisine bir çocuk verecek gücünün olup olmadığını sorgulayarak adeta isyan eder. Tanrı’ya veya kutsal varlıklara isyan modern dönemin ortaya çıkardığı bir durumdur. Geleneksel inanışta yüce olan Teñir/Kuday asla sorgulanmaz ve onun yazgısı eleştirilmez. Eşimkul menen Zuura destanında Kuday’a isyan anlamını içeren bu sözlerin yer alması destanın yakın dönemde teşekkül etmiş olmasıyla ilişkilidir.

Kırgız destanlarında Kuday/Teñiri/ Kökö Teñir/ Ülgen/ Alla; bütün varlığı yaratan, esirgeyen, bağışlayan, rızıklandıran, kaderi tayin eden, duaları işiten ve kullarına baht veren, tüm yaratılmışlara her yönüyle hâkim olan metafizik bir erktir. Destan kahramanları alkışlarını, kargışlarını O’na iletir, O’nun üzerine ant içer, O’na itaat ve ibadet ederler. Kuday’ın emirlerine uyulmadığı takdirde O’nun cezalandıracağına inanırlar. Kuday’ın bu özellikleri hem Gök Tanrı’yı hem Ülgen’i hem de Allah’ı karşılamaktadır. Destanlarda Kuday’ın zaman zaman erkini cer-suu (yer-su), too(dağ), ot (ateş), arbak (ata ruhları/hami ruhlar) vb. ile paylaşması, O’nun gökyüzünde olduğunu düşündürecek şekilde Kuday’a seslenirken bakışların göğe yönelmesi gibi durumlar Kuday’ı tamamen eski Türk inanışlarına bağlamaktadır.

1.3.Umay Ene

Türklerin inanç sisteminin en tepesinde şüphesiz Gök Tanrı yer almaktadır. Bu sistemde Gök Tanrı’nın yanı sıra kutsallık atfedilen iye/ruhlar söz konusudur. Bunlardan birisi de Umay’dır.¹⁴ Bereket ve refah sağlayıcı, güzelliğin sembolü olan bu dişi ruh Türk boyları arasında “Umay, Imay, Omay Ana, Bayana, May Ana” gibi isimlerle bilinmektedir (Beydili 2005: 371). Türk boylarının mitolojik tasarımlarında Umay, ak saçlı, ak

¹⁴ Umay, Türklerin en eski yazılı belgeleri olarak bilinen Göktürk Yazıtları’nda da geçmektedir. Kül Tigin Yazıtı’nda yedi yaşında babasını kaybeden Kültigin’in Umay’a benzeyen annesinin talihi ile er adını aldığı ifade edilir (Ergin 2012: 25-26). Umay’ın anne ile özdeşleştirilmiş olması onun dişi bir ruh/iyeye olduğunu göstermektedir. Tonyukuk Yazıtı’nda ise Umay’ın ülke için savaşan alplara yardımcı olduğu "*Tengri Umay iduk yir sub basa birti erinç.*" ifadesinde görülmektedir (Ergin 2012: 98). Burada Umay’ın Tanrı ve Yer-Sub ile birlikte Türklere zafer verdiği ve vatan toprağının korucusu olduğu görülmektedir.

giyimli güzel bir kadındır veya ak bir kuş kılığındadır. Bazen bu ikisinin birleşimi şeklinde kanatlı kadın melek görüntüsü arz etmektedir.¹⁵

Dişil bir ruh olan Umay; kadın, anne ve çocukların koruyucusudur. Umay aynı zamanda aile, evlilik ve neslin devamlılığının koruyucusudur. Özellikle loğusa kadınlara musallat olan veya doğumu zorlaştıran Albastı'nın düşmanı olan Umay (Potapov 1973: 274, Çoruhlu 2011: 42, Orozobayev 2014: 71) Türk destanlarında kahramanın mucizevî doğumunun sağlayıcısıdır. Doğum esnasında aniden ortaya çıkan Umay Ene, eliyle hamile kadının karnını sıvazlar ve doğumu kolaylaştırır. Yakut mitolojisinde Ayısıt adıyla tanınan Umay, sadece namusunu koruyan kadınların yardımına gider, namussuz kadınlara asla gitmez (İnan 2015: 37). Burada Umay inancı ile toplumsal kurumların koruma altına alındığı görülmektedir. Umay'ın sadece namuslu kadınlara yardım ettiği inancı böyle kadınları ideal tipe ulaştırır ve toplumsal ahlakı korur. Bu inanış **Boston** destanında görülmektedir. Destanda kadınların ve çocukların koruyucu ruhu olan Umay iki kez karşımıza çıkmaktadır. Destanın başında bir türlü doğumu gerçekleşmeyen Boston'un doğumunu Umay'ın gerçekleştirdiği görülmektedir. Üç gün boyunca şiddetli sancılarla kıvranan Kanışay'a yardım etmek için çok sayıda bakşı ve bübü doğum çadırına toplanır. Bakşı ve bübüler, inanışa bağlı olarak birçok uygulama gerçekleştirse de bir işe yaramaz. Kanışay ölecek gibi olduğu sırada doğum çadırına birden bire ak saçlı yaşlı bir kadın gelir. Bakşı ve bübülerin birden bire ortaya çıkan bu yabancı ihtiyarın kim olduğunu bilemeden şaşırıp kaldıkları sırada Umay sağ eliyle Kanışay'ın karnını üç kez sıvazlar. Bu işlemden sonra bir kız bir erkek iki bebek sırasıyla dünyaya gelir: *"Ak ordonun içine/ Ak saamay kempir kırıptir/ Aylanada oturgan/ Bakşı-bübü kempirler/ Añ-tañ bolup kalıptır./ Kim ekenin bilinbey/ Kirgeni közge ilinbey/ Ak saamay kempir Kanışanı/ Aylandırıp karadı/ Çok tizelep canına/ Olturup kaldı aldına/ Oñ kolun öydö kötörüüp/ Iylap catkan Kaniştın/ Üç colu için sıladı/ Kolun tartıp alganda/ Bala tüştü bakırıp/ Oydo turup ak saamay/ Közdön kayım bolgonu"* (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 32). Doğum gerçekleşikten sonra

¹⁵ Umay'ın Türk kültüründe Zümrüdü Anka, Simurg olarak da bilinen ve olağanüstü niteliklere sahip olan Humay/Huma kuşu ile ilişkili olduğu görüşü de yaygındır (Ögel 2014: 103, İnan 1976: 25, Gömeç 1989: 277). Devlet kuşu olarak bilinen ve Umay kültü ile ilişkilendirilen Humay ile Osmanlıdaki Hümayun anlayışının aynı olduğunu belirten Beydili, bunu Hümayun anlayışının egemenliğin gökten geldiğine ve Tanrı vergisi olduğuna yönelik eski Türk inanışı ile açıklar (2005: 584). Benzer bir şekilde Kırgız Türkleri, Umay Ene'yi kartal cinsinde bir kuş olarak telakki etmişlerdir. Bunun için yeni evlenenlere "*Kuş boonor bek bolsun (Kuş bağımız bek olsun)*" denilmiştir (Polat 2008: 90).

Umay Ene birden bire ortadan kaybolur. O zaman çadırda bulunanlar gelenin Umay Ene olduğunu anlarlar: *“Bu ak saamay baybiçe/ Umay ene eken dep/ Tamaktarı takıldap.”* (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 32). Burada doğumu Umay Ene'nin gerçekleştirmesi doğan bebeğin kerametini de göstermesi açısından önemlidir. Bu bebek sıradan bir bebek olmayıp Umay'ın kutsal elleriyle dünyaya gelen, ileride olağanüstü özelliklere sahip olacağı belli olan bir bebektir. Ayrıca Gök Tanrı inancına ait olan Umay unsurunun kamlık inancının temsilcileri olan bakşı ve bübülere üstün gelmesi hususu da dikkate değerdir.

Destanda Umay, ikinci kez Cezbilek'in doğumunda ortaya çıkmaktadır. Burada dikkati çeken husus, Umay Ene'nin çok zorda kaldığı anda ortaya çıkmasıdır. Cezbilek de tıpkı Kanışay gibi şiddetli sancılar çeker, on iki gün boyunca sancı çekmesine rağmen doğum gerçekleşmez. Cezbilek ölecek gibi olunca Umay Ene birden bire elinde asasıyla ortaya çıkar. Ak bir kıyafet giyen ve boynuna tesbih asan Umay Ene'nin kendisi ak saçlı bir ihtiyardır. Bu halde doğum çadırına gelen Umay Ene doğumu gerçekleştirip geldiği gibi gözden kaybolur: *“On eki kün degende/ Ölö turgan bolgondo/ Asa karmap koluna/ Tepse salıp moynuna/ Appak kiyim kiyingen/ Ak çaç kempir kelgeni./ Umay ene ekenin/ Eç kim bilbey kalganı.”* (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 415-416). Onun Umay Ene olduğunu oradakiler anlayamamıştır.

Çocuğun dünyaya gelmesini sağlayan Umay, onu hastalıklardan da korumaktadır. Bu sebeple bahşı ve emci-domcular çocukların tedavisinde Umay Ene'den medet isterler ve: *“Emciler geçmişte kaldı, emi bize verildi. Domcular geçmişte kaldı, domu bize verildi. Benim elim değil, Umay Ene eli. Hastalığı kaldıramaz çocuk, onu yer kaldırabilir. Git! Yerin dibine git!”* derler (Cusupov 2001: 92). Umay inancı İslâmiyet'in kabulünden sonra Hz. Fatıma'ya olan saygı ile birleşip “Hz. Fatıma eli” şeklinde bereket ve şifa niyetiyle zihinlerde canlı kalır (İnan 1987: 397).

Umay'ın çocukla ilişkisi doğumla sınırlı kalmaz, Hakas Türkleri çocuğun üç yaşına kadar Umay'ın gözetimi ve koruması altında olduğuna inanırlar (Potapov 2012a: 168). Kırgız kadınları da çocukların Umay Ene tarafından korunduğuna inandıkları için beşikteki çocuğu evde yalnız bırakabilmektedir. Çocuğun yüzü parlamışsa Umay Ene'nin yıkadığına inanılır. Bebek uyurken gülerse *“Umay Ene'si çakırıp catat. (Umay Ana'sı çağırıyor)”* diyerek bunu iyiye yorarlar (Potapov 1973: 274, Attakurov 2001: 135). Çocuklarını tutarken de Umay Ene'nin eliyle tuttıklarını ifade ederek onun

korumasını umarlar. Umay Ene sadece çocuklukta değil ömür boyunca aile fertlerini koruyan bir ocak iyisi olarak da algılanmaktadır. **Kız Cibek** destanında Umay Ene'nin bu koruyuculuk özelliği öne çıkarılır. Destanda Tölogön'ün annesi Kamkatay, kız bulmak için yola çıkan oğlunu Umay Ene'nin kollaması için dua eder. Kamkatay henüz gözünde büyümemiş bir çocuk olarak gördüğü oğlunu “*Umay ene ulugum/ Ulumdu saga tapşırdım.*” (Duman 2001: 131) diyerek Umay Ene'ye emanet eder. Yola çıkan bir delikanlının Umay Ene'ye emanet edilmesi hususu Umay Ene'nin kişiyi sadece bebeklikte değil belki ömür boyunca koruduğuna işaret etmektedir. Bu durum Umay Ene'nin aile ocağının koruyucusu olmasıyla ilişkilidir.

Türk inanç dünyasında olumlu yönleri öne çıkan Umay'ın zamanla kadın ve çocuklara zarar veren kötü ruh haline geldiği de görülmektedir. Çocukları öldürdüğüne inanılan bu Umay'a Kara Umay, Kara May veya Umacı denir (Çoruhlu 2011: 42, Bayat 2007b: 50). Umay'ın olumsuz yönüne dair inanışlara Kırgız Türklerinin destanlarında rastlanmamıştır. Bunun nedeni Kırgız Türklerinin İslam'ı geç kabul etmesi ve henüz İslam inancının eski inanışların önüne geçememesi olmalıdır.

1.4. Kıdır/ Aksakal

Kıdır, darda kalanların yardımcısı olan ve Türk boyları arasında “Hızır, Boz Atlı Hızır, Kıdır, Kıdır Ata, Gök Sakallı Kıdır, Kıdır” olarak bilinen dinî/mitolojik bir kişidir. Anlatılara göre Kıdır, karanlıklar diyarındaki hayat suyundan içip ölümsüzlüğü elde eder. Buna göre daimi yaşayabilen Kıdır, ölüp dirilen doğayı sembolize ederek ebediyeti işaret etmektedir.¹⁶ Kıdır kendisi ölümsüz olduğu gibi onun atı da hayat suyundan içtiği için ölümsüzdür (Elçin 1997: 170, Beydili 2005: 238-242, Uraz 1992: 147).

Kıdır, şüphesiz ki İslâm inancı ile birlikte Türk düşünce sistemine dâhil olmuş kutsal bir şahsiyettir ancak şunu belirtmek gerekir ki o, Türk düşüncesinde tümüyle İslami özelliklere sahip değildir. O halde eski Türk düşüncesinde var olan şahsiyetlerle birleşip İslami-mitolojik bir karaktere bürünür. Eski Türk inanışlarında yer alan Ak-Koca, Kök-Koca, Ak Sakallı Gök Koca, Altın Sakallı Ay Koca, Ayaz Ata, Muz Ata adlarıyla anılan ve çocuğu olmayanlara çocuk bahşeden, doğan çocuğa ad koyan, zorda kalanın

¹⁶ Hızır'ın mitolojik anlatıdaki ölümsüzlük yönü Kuran-ı Kerim'de de geçmektedir. Enbiya suresi 34. Ayette geçen “*Biz senden önce hiçbir insana ölümsüzlük vermedik.*” ifadesi Hızır'ı işaret eder. Hızır'ın adının Kuran'da geçmesi onu çoğu zaman mitolojik kahramanlıktan çıkarıp peygamberliğe yükseltir.

imdadına yetişen, kısmet açan, çiftçilere bol mahsul veren, yolculara yol gösteren olağanüstü güç ve görünümüne sahip olan bu kişilerin işlevleri, İslam'ın kabulünden sonra Kıdır/Hızır'a aktarılır (Ögel 2014: 89, Bayat 2007b: 150, Ocak 1985: 136, Gültepe 2014: 571). Ayrıca Kıdır inancının eski Türk düşüncesindeki yol iyisi inancıyla örtüştüğüne dair yaklaşım söz konusudur.¹⁷ İnsanlara talih, baht, saadet veren yol iyisi gibi Kıdır da atıyla dolaşır darda kalanlara yardım eder (Bayat 2007: 147).

Kıdır, şekilden şekle girer; bazen çocuk, bazen bir yaşlı bazen de tavşan veya kuş kılığında görünür (Beydili 2005: 238). Kıdır halk arasında çoğu zaman aksakallı, uzun boylu, nur yüzlü, tatlı dilli bir ihtiyar olarak düşünülür. Elinde hayvan başlı çevgen denen bir asa tutar. Ak-boz ata binen Kıdır'ın giyimi de aktır (Ögel 2001: 90-92). Onun yoksul bir derviş veya dilenci kılığında, üstü başı dağınık hatta çirkin görünüşlü, kaba saba bir kimse olarak insanların karşısına çıkıp onları imtihan ettiğine, kendisini kötü karşılayanları yoksul bırakıp hoş karşılayanlara zenginlik ve baht bahsettiğine inanılmaktadır.¹⁸ Hızır'ın himmetiyle zenginliğe kavuşan kişi bu sırrı ifşa ederse bereket anında kaçırmaktadır (Beydili 2005: 238, Çobanoğlu 2003: 143, Orozobayev 2014: 96).

Halk arasında gezen, kalbi temiz insanlara yardım eden, onları kötülüklerden koruyan Kıdır, Kırgız Türkleri tarafından bir kut iyisi olarak algılanmaktadır. Kırgız-Kazak Türklerinin "*Teñiri koldosun, Kıdır oñdasın! Kıdır esirgesin!*" şeklinde dua etmeleri Kıdır inancının içeriğini ortaya koymaktadır (Çetin 2002: 32). Kıdır, Kırgız Türkleri için sadece kut iyisi değil aynı zamanda bereket iyisi, rızkın piridir. Onun geçtiği yerde çimenler yeşerir, elini sürdüğü her şey bereketlenir. Bir anda insanın karşısına çıkan Kıdır, yine birden bire yok olur (Boratav 2012: 78, Akmataliyev 2001: 161).

Kıdır'ın genel anlamda Türk kültüründe özelde Kırgız Türklerinin kültüründe şu işlevlere sahip olduğu görülmektedir:

¹⁷ Bu fikrini destekleyecek bir inancı bizzat kendimiz gözlemledik. Alan araştırması esnasında misafir olduğumuz Kırgız ailesi, Türkiye'ye dönüşümüz sırasında bir uğurlama ritüeli gerçekleştirdi. Vedalaşır çıkılacağı sırada bütün aile fertleri yere çöküp el açıp "*Kıdır koldosuñ, Kıdır coldosuñ bolsun! Kıdırğa amanat.*" diye dua ettiler. Yola çıkan birisinin Kıdır'a emanet edilmesi yol iyisi inancının izlerini taşıyor olmalıdır.

¹⁸ Bu inançla halk arasında "*Cetinin(yedinin) biri Kıdır*" denmiştir. Kıdır'ı tanımanın yolu onun başparmağına dikkat etmektir çünkü onun bu parmağında kemik yoktur. Onu tanıdıktan sonra ona iyi davranan kişinin işleri yoluna girip bahtı açılır. Kırgız Türkleri böyle kişilere "*Kıdır daarıgan(Hızır'a rastlayan)*" demişlerdir (Orozobayev 2014: 96).

- 1) Koruyuculuk, kollayıcılık.
- 2) Yol göstericilik, yönlendiricilik.
- 3) Tanrı ile kul arasında aracılık.
- 4) Zaman ve mekân üstü olma, ölümsüzlük.
- 5) Bolluk ve bereket bahşedici.
- 6) Şifa verici.
- 7) Don değiştirebilen.

Kırgız Türklerinin destanlarında, çoğu zaman Türklerin eski inanışlarındaki atalar kültürüne bağlı olarak yer alan aksakal/ bilge tipi ile özdeşleşen Kıdır'ın yukarıda zikredilen özellikleri görülmektedir. Ak Möör, Cañıl Mirza, Canış Bayış, Er Koşoy, Munduk ve Zarlık destanlarında Kıdır, kahramanı koruyup kollayan ve onun bahtını açan kutsal bir kişidir.

Ak Möör destanının Akiev benzer metninde Cantay Han'ın ölümü üzerine kadınlar ağıt yakmaya başlar. Ağıtta Cantay'ın yiğitliği, meziyetleri ve kutsiyeti öne çıkarılır. Han Cantay'ın sülalesinin altı atadan beri han olduğu, Kıdır'ın ona elini sürüp onu desteklediği söylenerek ölen Cantay'ın ruhunun kutsiyeti ortaya konulmaktadır (Köse 2001: 472).

Cañıl Mirza destanının Musulmankulov anlatımında Burhuy, Cañıl'ı almak üzere onun memleketine saldırmaya hazırlanmaktadır. Burhuy; Cañıl'ın nasıl birisi olduğunu öğrenmek için bilgi toplamaya başlar, Cañıl'ın obasından, onun akıl danıştığı bir avcıyı esir alıp Cañıl hakkında bilgi vermesini ister. Avcı Kulançı, “*Anı Kıdır İlyas koldogon/ Pendede minday bolbogon/ Sendey neçen batırdı/ Kız Cañıl calgız somdogon.*” (Çelik 2010: 150) diyerek Cañıl'ın yiğit bir kız olduğunu, onunla vuruşmaya gelen nice yiğidin öldüğünü söyler. Cañıl'ın ok attığı kişi ölmektedir, Cañıl'ı Kıdır İlyas korumaktadır.

Canış Bayış destanının K. Akiev benzer metninde “*Tübünön baktı taygan cok/ Tirüülöy Kıdır daarıgan/ Tukumunan han bolup/ Tüşkön emes tagınan*” (Yalçın 1999: 3) ifadeleriyle Aziret Han'ın güçlü bir han olduğu Kıdır yardım ettiği için bahtı açılıp Çin'i dize getirdiği, soyundan gelenlerin de han olduğu anlatılmaktadır. Destanın aynı benzer metninde Canış ve Bayış'ın dedesi Aziret Han, Kalmukları yenerek ülkede güvenliği sağladıktan sonra Akkürkün nehri üzerine bir köprü yaptırır. Köprünün bir tarafını kara taş ile ördürüp üzerine “Sahibi ruhlardır.” yazdırır. Diğer tarafını kızıl taş ile ördürüp

üzerine “Sahibi Kıdır’dır.” Yazdırır: “*Mañday cagı kara zoo kara taş menen kınatıp kara kum menen şıbatıp büütürdü da ‘Kayıp eelep kaldı’ dep cazuu cazdırıp koydu. Öyüz büyüzü kızıl zoo ele, kızıl kış menen kızatıp kızıl kum menen şıbatıp ‘Kıdır eelep kaldı’ dep cazdırdı.*” (Yalçın 1999: 1). Aziret Han böylece yaptırdığı köprüyü manevi açıdan koruma altına aldığını düşünür.

Destanın Moldobasan Musulmankulov benzer metninde Çinlilerle olan savaşta Canış ağır yaralanır, atı onu yaralı vaziyette bir mağaraya kaçıtır. Çinliler Canış’ın izini bulup mağaraya yönelince Tanrı’nın emriyle mağaranın ağzı kapanır. Bunu gören Çinliler, mağaranın duvarına Canış’ı kara taşın yuttuğunu bildiren bir yazı yazarlar. Bu sırada Bayış da esir alınmıştır. Bayış yıllar sonra Çin hanının kızı Belkıs tarafından kurtarılır, ağabeyinin bulunduğu mağaraya geldiğinde yazıyı Belkıs’a okutup durumu öğrenince perişan olur ve ağlamaya başlar. Bunun üzerine Kıdır gelir ve “*Bir aksakal kişi koykoyup/ Bastırıp çıkakelgeni/ Assaloom aleyküm baldarım/ Eki ıylagan candarım/ Ezilgen senin kandarıñ/ Taanıysıñbı özümdü/ On segiz miñ aalamga/ Irıskını cetkirçü/ Azireti Kıdır men bolom*” (Şentürk 2013: 172) diyerek onu teselli eder. Bayış’a kendini tanıtan ve onu teselli eden Kıdır peygamber, asasını kara taşa vurur, taş yarıldığında Canış ile atı sağ salım taşın içinden çıkar. Kıdır peygamberin mucizesiyle Canış’ı yutan kara taştan mağara yarılr, iki kardeş birbirine kavuşup sevinir: “*Azireti Kıdır baygambar/ Alla dep asa aldı emi/ Kara taşı saldı emi/ Carıla tüştü kara taş/ Tulpar menen koykoyup/ Carıgın tamam baylanıp/ Canış çıktı bolpoyup*” (Şentürk 2013: 173). Destanda geçen bu olağanüstü durum peygamber olarak takdim edilen Hz. Kıdır’ın mucizesi şeklinde sunulur.

Er Koşoy destanında Koşoy Kıdır’ın kolladığı bahtlı bir kişi olarak tanıtılır. Kıdır, Koşoy’u kolladığı gibi Koşoy’un atı Taytoru’yu da kollamaktadır. Karakuş, Taytoru’yu av olarak kaçırdığında Kıdır, onu alarak saklar ve korur. Atını aramaya gelen Koşoy’a Taytoru’nun yerini söyleyerek ortadan kaybolur. Destanda bu durum “*Kurtargan Kıdır avanı/ Sın sıpatı kelişip/ Tolgon eken Taytoru*” (Tekalan 2002: 74) sözleriyle ifade edilmektedir.

Munduk ve Zarlık destanında kardeşi Munduk’u kıramayan Zarlık, Külmöskan ülkesine doğru yola çıkar. Zarlık günlerce yürür, çok eziyet çeker. Zarlık’ın gücünün tükenmek üzere olduğu bir sırada Hz. Kıdır gelip ona üç kez nefes ederek aniden ortadan kaybolur: “*Üç mata dem salıp Kıdır alekisalam közdön gayıp boldu.*”

(Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 222). Kıdır'ın nefesiyle iyileşen Zarlık, Kuralay adlı sevdiğini Kara Dev'in elinden kurtarıp götürürken nehirden geçer. Kuralay ağır geldiği için atın arka ayağı kayar. Az kalsın iki genç suya düşecektir. Tam o sırada Hz. Kıdır ve İlyas yardım eder, at nehirden çıkmayı başarır. Bu durum destanda “*Bayağı dariyadan ötüp bara catıp at ırgıganda Kuralaydın köçüğü oorurak bolup attın arkangı ayagı suuga tüşüp ketet. İlyas Kıdır car bolup çıgıp ketet.*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 226) ifadeleriyle anlatılmaktadır. Böylece Kıdır, destanda kahramana iki kez yardım eder.

Kıdır'ın yönlendiricilik ve yol göstericilik işlevi de öne çıkmaktadır. Kıdır; Ak Möör, Canış Bayış, Er Koşoy, Eşimkul menen Zuura, Kococaş, Kozuke ve Bayan, Şırdakbek, Munduk ve Zarlık, Baktı Bolot destanlarında gelecekte haber vererek kahramanı yönlendirir, ona yol gösterir.

Ak Möör destanının Kocekov benzer metninde sevdiği Ak Möör'den ayrılan Bolot, “*Emese kızıl toonu etektep/ Kıdır babam salgan col/ Ak Möör!*” (Köse 2001: 604) diyerek Kıdır babanın yolunu takip edip kendisini arayıp bulacağını söyler.

Canış Bayış destanının Moldobasan Musulmankulov anlatımında Asılkan'ın ilerlemiş yaşına rağmen çocuğu olmaz. Asılkan, Allah'a sığınır, tacını ve tahtını bırakıp Mekke Medine yollarına düşer. Yolda kendisine Kıdır İlyas rastlar. Ona duasının Tanrı tarafından kabul olduğunu söyler. Bunun üzerine Asılkan, güçlü ve yiğit iki erkek çocuğu ister. Kıdır İlyas, Asılkan'a ellerini açıp dua etmesini söyler ve duasına âmin diyerek ortadan kaybolur: “*Asılkan degen bir padişa bar ele, anın tüynösü tügöl, tuguku altın ele. Eç perzenti cok ele. Oşondo taktısın talak kılıp taştap, Kudayga calınıp moyununa boto salınıp Meke Medıyna közdöy cönödü. Coldo bara catsa Kıdır İliyas uçuradı. Kıdır İliyas sen kimsin dedi, men Asılkan padişamın dedi. Tilegiñ öttü Kudayga kabul etti dedi. Anda Asılkan ayttı: Kıdır babam bolsoñ Kudayda eki bala berseñ, telegeyin tegiz berseñ, biröön biröön ulu berseñ (...) dedi. Kıdır İliyas aç alakanıñdı dedi. Oomiyin dep bata berip közdön kayıp boldu.*” (Şentürk 2013: 80). Bundan sonra Asılkan'ın Canış ve Bayış adında iki oğlu olur. Burada Kıdır ve İlyas tek bir kişi olarak sunulmaktadır.

Er Koşoy destanında Katagan'a alaca karanlık vakitte yilkıların içinde görünen Kıdır, Er Koşoy'a ilk defa rüyada görünür. Er Koşoy, bir gün yilkıların yanına giderek

kısrakları kontrol eder. Kısrakların içinden Kıdır'ın Katagan'a bıraktığı doru kısrak hamiledir ve doğurmak üzeredir. Er Koşoy, sürüyü dolaştıktan sonra yorularak çayıra uzanır ve uyuyakalır. Bu sırada Er Koşoy'un rüyasına Kıdır gelir. Kıdır "*Batadan balam caraldıñ/ Batkısı üçün adamdın/ Alakanday Kırgızdı/ Ardaktap kolgo alalgın/ Mingen atın caraşsa/ Cooñ coldu toso albayt/ Özüñdii cakin tuugan cok/ Bölök el akıl koşo albayt*" (Tekalan 2002: 61) diyerek Koşoy'a iyi bir atın yiğide kanat olacağını, atı iyi olursa çok zaferler kazanacağını söyledikten sonra daha önce babası Katagan'a bıraktığı doru kısrığın az önce doğurduğunu bu tayın kerametli bir at olacağını bildirir. Kıdır, Koşoy'a bu tayı yakalamasını söyledikten sonra birden bire ortadan kaybolur. Tam bu sırada Koşoy uyanır ve doru kısrığın çok güzel bir tay doğurduğunu görür. Koşoy, Kıdır'ın yönlendirmesiyle yeni doğan tayı yakalayıp alp uykusuna yatar. Bu sırada Karakuş, gökyüzünden tüm heybetiyle süzülüp tayı alıp kaçır. Zımırık kuşunun yardımıyla uyanan Er Koşoy, Karakuş'un uçtuğu yöne giderek onun mağaradaki yuvasını bulur ve Karakuş'un ava çıktığı bir zamanda yuvaya girer. Koşoy, yuvada henüz gözleri açılmamış yavru Karakuşları görünce onlardan birisini evine götürmeyi aklından geçirir. Tam bu sırada Kıdır birden karşısına çıkarak bu yavruların büyüyünce canavar olup halka zarar vereceğini söyleyip onu bu fikrinden vazgeçirir. Destanda Kıdır'ın bu yönlendirmesi "*Canınan Kıdır colugup/ Koldop alıp Koşoydu*" (Tekalan 2002: 72) sözleriyle ifade edilmektedir. Böylece Kıdır, Koşoy'u yönlendirerek yanlış bir iş yapmasını önler.

Eşimkul menen Zuura destanında Eşimkul'un oğlu Er Kökül, bir gün akşam vakti köyüne döneceği sırada karşısına aniden bir aksakal ihtiyar çıkar. Esrarengiz bir şekilde birden bire Er Kökül'ün karşısına çıkan bu ihtiyar Er Kökül'e Temirkan'dan ve onun güzeller güzeli kızından haberler verir. Kökül'ü yönlendiren bu aksakal Türk destanlarında sıkça karşımıza çıkan Kıdır motifini hatırlatmaktadır: "*Tooda cüriip Er Kökül/ Keter ubak keç boldu/ Ayılın közdöy bet alıp/ Kele catıp col menen/ Aksakal çalga kez boldu*" (Çelebi 2007: 166). Er Kökül'ün karşısında çıkan aksakal, Er Kökül'e Temirkan'ın şehrine giderse üç ay sonra ganimet olarak döneceğini söyler. Burada Kıdır'ın gelecekte haber verme işlevi görülmektedir. Aksal, "*Ager barsañ ayerge/ Üç ayga cetbey olco alıp/ Aman esen çıragım/ Ayılıña kelesiñ*" (Çelebi 2007: 174) diyerek Kökül'e zafer kazanıp ganimet alacağına dair bilgiyi söyleyip onu yüreklendirir. Aksakal, Er Kökül'e yol gösterdikten sonra duasını verip alaca karanlıkta birden bire sır

olur: “*Batasın berdi balaga/ İre şire küügümde/ Ayttı sırn ayabay/ Közdön kayım boldu da/ Kete berdi karabay/ Aksakal çal sır boldu/ Er Kökülgö körüngön* “ (Çelebi 2007: 174). Er Kökül, nereden geldiğini anlayamadığı ihtiyarın nereye gittiğini de göremez.

Kococaş destanının Üsönbayev anlatımında Kococaş’ın oğlu Moldocaş, babasının kayalıklarda asılı kalarak öldüğünü ve bir mezarının bile olmadığını öğrenince babasının kemiklerini bulup ona bir mezar yapmaya karar verir. Bu düşünceyle yola çıkan Moldocaş, nereye gideceğini de bilmemektedir. Bu sırada uykusu gelir ve uyuyakalır. Rüyasında bir aksakal ile karşılaşır. Aksakal ona “*Kıltırdıñ balam, kaltırbay/ Kıyla toonun arasın/ Ar kimdi sendey kılşaçı/ Artında kalgan balasın/ Cetkirdi sendey cetimdin/ Köñüldö tilek sanasın/ Senin atañ Kococaş/ Eerçitip cürüp öltürgön/ Ekçini erteñ tabasıñ/ Ekçini kuup karmasañ/ Atañdın ölgön cerine/ Alıp balam barasıñ*” (Akmataliyev ve Kırbayev 2007: 266) diye seslenir. Aksakal; Moldocaş’a uyuyup kalmamasını, babasının kemiğini aramak için temiz niyetle yola çıktığından duasının kabul olduğunu, babasının kemiğini bulabilmek için Sur Eçki’yi takip etmesi gerektiğini söyleyerek yol gösterir. Burada Kıdır adı bizzat geçmese de yol gösteren aksakal motifi Kıdır’ın işlevini üstlenmektedir. Bu motif aynı zamanda “yol gösteren yaşlı ata” işleviyle atalar kültürüne dair inancın iz düşümlerini de taşımaktadır.

Kozuke ve Bayan destanında babasının kendisine bıraktığı emanetleri almak için annesinin tarif ettiği yere giden Kozuke, annesinin söylediği büyük taşı bulur. Emanetler bu taşın altındadır. Kozuke bu taşı kaldırmak için epeyce uğraşır, uğraşırken yorulur ve taşın kenarında uykuya dalar. Rüyasında bir aksakal ona kalkıp taşı kaldırmasını söyler ve ortadan kaybolur. Kozuke bu kişinin gençlerin piri Şaymardan olduğunu anlar ve kollarına güç gelir, taşı bir hamlede kaldırır:

“*Minip cürgön burul corgo menen Akkölgö karay barıp karasa, enesinin aytkanı tuura ekendigin bilip, taştı oodararga çaması kelbey, oylonup oturup uktap kalat. Tüşündö biröö tur orduñan, taştı kötör dep ündöyt. Kozuke, ordunan tursa canında çoñ taştan başka eç nesre körünböyt. Cigittin pîri Şaymardan koldop kötürüp taştı oodarat.*” “ (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 154). Bu örnekte Kıdır’ın işlevini Kırgız Türklerinde gençlerin koruyucu iyisi olduğuna inanılan Şaymardan (Hz. Ali) devralır.

Şırdakbek destanında Şırdak, babası Seyitbek’in ölümü üzerine sekiz yaşında yetim kalır. Bundan sonra Şırdak, yoksulluk içinde bir yaşam sürer. Şırdakbek’in binecek bir

atı bile yoktur. Bir gün rüyasında aksakallı bir adam görür. Aksakal ona “*Şırdak munday catpa-deyt/ Catıp şoruñ kapta- deyt/ Baştığıday zatiñ cok/ Altıñda mingen atıñ cok/ Attan başka kartıñ cok/ Erteñ turbay cönögün*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 262) diyerek boş boş yatmamasını, Tanrı’nın kendisi için saklamakta olduğu kayberen soyundan olan boz tayı yakalamasını söyler. Şırdak’a Boz kısırağın ve boz tayın yerini iyice tarif edip ortadan kaybolur. Burada yaşlı aksakalın yönlendiricilik rolü Kıdır’ın rolüyle örtüşmektedir. Adı Kıdır, olarak verilmese de Şırdakbek’in en zor döneminde rüyasında karşısına çıkıp onu yönlendiren bu ihtiyar motifi, Kıdır motifinin benzeridir.

Munduk ve Zarlık destanında altmış kadın aldığı halde çocuk sahibi olamayan Çançarkan, canından bezip ölüme razı olduğu sıra Kıdır Aleyhissalam gelir ve ona yol gösterir: “*Ölümgö kan da boldu razı. Kırk kün ötköndön kiyin tañga maal Kıdır Alekisalam geldi.*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 192). Çukurun içinde yatarak ölümü bekleyen Çançarkan’a Hz. Kıdır “*Sen iylap gardın içinde catkanıñ menen eç payda tappaysıñ, zil bolup ölösiñ. Oñdon körö kaytıp üyüñö barıp, eliñden bir suluu kız taap alıp parzant körsön acap emes.*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 192) diyerek böyle yatmakla olmayacağını, halkını toplayıp danışarak bir kız almasını ve çocuk sahibi olmasını söyler ve böylece hanı yönlendirir. Kıdır, benzer bir şekilde Zarlık’ı da yönlendirir. Kardeşi Munduk’u kıramayan Zarlık, Külmöskan ülkesine doğru yola çıkar. Günlerce yürür, çok eziyet çeker. Zarlık’ın gücünün tükenmek üzere olduğu bir sırada Hz. Kıdır gelip ona amacına ulaşmak üzere olduğunu, Külmöskan’ın şehrine girip Külsaman adlı atı ele geçirip Kuralay adlı kızla evlenerek pek çok mal mülk ile yurduna döneceğini söyler. Yurduna dönünce Mastan Kempir’i ve altmış üvey anasını öldürdükten sonra anası Kañçayım’ı kurtaracağını söyleyerek onu yönlendirir: “*Aksakal aytat. E balam men Kıdır aleyhissalam bolomun. Külböskandın şaarine cakın kaldıñ. Mınabu belden aşsañ cetesiñ. Külböskandın şaarı körünöt. Külsaman atın Kuralay kızın Kara dödü öltürüp alasıñ. Salamat kaytıp üyüñö barasın. Eneñ Kañçayımdı körösiñ. Mastan kampirdi, altımış ögöy eneñ menen öltürüp adabini beresiñ. Üç mata dem salıp Kıdır alekisalam közdön gayıp boldu.*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 222).

Baktı Bolot destanında Baktı çocukken bir rüya görmüştür. Rüyasında bir aksakal ona devleri yenip halkı kurtaracağını müjdelemiştir, müjdesine işaret olarak da koynundan

altın kanatlı bir kuş çıkarıp Baktı'ya vermiştir. Burada aksakal ihtiyarın eski ata yurdu olan Altın Dağ ile ilgili bilgileri verip Baktı'ya devleri yenerek burayı geri alacağını söylemesi, bu konuda ona cesaret vermesi Hz. Kıdır'ın yönlendirici rolünü hatırlatmaktadır. Baktı bu rüyasını “*Körgömün bala kezde men bir tüştü/ Oşol tüş ayırıp algız aykanıñdan/ Aksakal kişi kördüm nurdu cüzdü/ Abaltan altı atası curt suragan/ Kaman döo kankor dedi özü küçtüü/ Kalkına katuu kısımak salgan kezde/ Baştaysıñ özüñ dedi bir cumuştu/ Bir belegim uşul bolsun kulunum dep/ Koynunan alıp bergen altın kuştu/ Mingizip kanatının ortosuna/ Altın kuş alıp meni asmanga uçtu.*” (Öyke 2004: 77) sözleriyle Bolot'a anlatır. Aynı ihtiyar ileride Bolot'un da rüyasına girerek onu da aynı şekilde yönlendirir. Bolot da rüyasını Baktı'ya anlatır: “*Aksakal bir karı col körsöttü/ Cür dedi carkırgan suuga tüz dep/ Al suunun çıgan ceri kün çığıšta/ Adam köp sanat cetkiz uşul tušta/ Aralap barganında kalıñ eldi/ Aldıñdan közüñ tüşöt altın kuşka/ Uçasıñ oşol kuştu minip alıp.*” (Öyke 2004: 73-74). Bu aksakal, Türk destanlarındaki alpin kimliğinin gelişmesinde yardımcı rol üstlenen bilge tipine örnektir. İslâm sonrası dönemde bilge tipi daha çok Kıdır kimliği ile birleşir.

Kıdır aynı zamanda Tanrı ile kul arasında bir aracıdır. Boston, Er Töştük ve Er Koşoy destanlarında Kıdır'ın bu işlevi öne çıkarılmaktadır. **Boston** destanında ilerlemiş yaşına rağmen bir çocuk sahibi olamayan Buuba Han, halkını da toplayıp çocuk için Kuday'a dua eder. Toplanan halkı gökyüzüne bakıp ellerini açarak Buuba Han'a çocuk vermesi için Kuday'a yalvarır. Adeta gökten bir işaret bekleyen halk bakışlarını gökyüzüne doğrultmuş, samimi bir şekilde dua ederken gökyüzünde toplanan bir ak bulutun içinden aksakallı Kıdır çıkagelir. Halkın ettiği duaya “âmin” dedikten sonra birden ortadan kaybolur. Bu olay destanda “*Ak buluttun içinen bölünüp/ Bölünüp çıktı tezinen/ Bötönçö bolup kişiden/ Adamdar anı karasa/ Ak sakalduu çal eken/ Adamdan başka can eken/ Alakanın cayganı/ 'Oomiyin' dep kalganı/ Bata kılıp salganı/ A degençe bolbodu/ Ak sakalıñ cogoldu.*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 24) ifadeleriyle anlatılır. Dua esnasında Hızır'ın gelmesi ve onun da duaya “âmin” demesi halk tarafından duanın kesin olarak kabul olacağına yorumlanır. Kuday, adeta Kıdır'ı aracı yapıp bir işaret gönderir. Gerçekten de Kıdır'ın “âmin” dediği bu dua kabul olur ve Buuba Han'ın bir kız bir erkek evladı olur. Buuba Han, çocuklarına ad vermeleri için halkını toplar ama halktan kimsenin aklına bir ad gelmez. Çaresiz kalan Buuba Han, bakışlarını yine göğe çevirir ve Kuday'dan çocuklarına bir ad vermesini diler. O esnada güneşi örten bulutlar

meydana gelir, bu bulutların içinden bir ak buluttan ateş çıkar. O ateş, Kıdır'ı yeryüzüne indirir. Halkın orta yerinde duran Kıdır, çocuklara ad verip ortadan kaybolur: “*Esi ketken Han Buuba/ Asmandı karap Kudayga/ At bergin dep suraptır/ Asmanda küni bürköldü/ Bulut çıgıp türlöndü/ Munday şumduk kim bildi?! Ot çağılıp carkıldap/ Kün bürkölüp tarsıldap/ Bulut cerdi kaptadı/ Kalıñ bulut içinen/ Apak bulut bölündü/ Artıkça bolup köründü/ Ortogo kelip tüşkönü/ Al buluttu karasañ/ Asa-musa kolgo algan/ Aksakalın caykaltkan/ Başına ak külösün kiyingen/ Sup sup tonu iyinde/ Kıdır kelip turganı*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 38). Görüldüğü gibi Buuba Han ve halk ne zaman Kuday'dan yardım isteseler Kıdır yeryüzüne inip onların müşkülünü çözmektedir. Bu durumda Kıdır, Kuday'ın yanında gökte yaşayan ve Kuday'ın elçisi konumunda bulunan kutsal bir kişidir. Dua üzerine iki kez yeryüzüne inen Kıdır'ın kutsal renkte olan ak bulut içinden ve yine kutsal olan ateş vasıtasıyla gelmesi de onun kutsallığını arttırmaktadır.

Er Töştük destanında gökten inen fırtınanın söylemesi üzerine kurban kesip dilek dileyen İleman bir oğul sahibi olur. İleman bu oğlana ad koymak için halkını çağırır, halkından çocuğa bir ad bulmalarını ister. Bunun üzerine aksakallılar, kara sakallılara, kara sakallılar bıyıklılara, bıyıklılar ise gençlere bakar. Gençlerin de aklına bir ad gelmez, onlar da yere bakarlar. Halk bu şekilde çaresizce beklerken birdenbire aksakallı bir kişi ortaya çıkıp “*Ak sakalduu bir adam/ Kelip tura kaldı deyt/ Baştı cegen akaylar/ Başındı ce dedi deyt/ Töştü cegen akaylar/ Töşüñdü ce dedi deyt/ Munun atın men koysom/ Kudaydın raymı tüigen/ Er Töştük at bolsun.*” (İliç 2002: 31) diyerek çocuğa Er Töştük adını verir ve geldiği gibi aniden gözden kaybolur. Bu aksakallı kişinin adı Kıdır olarak belirtilmese de insanların zorda kaldığı bir anda ansızın ortaya çıkıp sorunu çözdükten sonra birden bire ortadan kaybolması yönüyle destandaki işlevi Kıdır ile örtüşmektedir.

Er Koşoy destanında ilerlemiş yaşına rağmen çocuk sahibi olamayan Katagan, kutsal yerleri ve mezarları dolaşarak dua eder. Katagan, “*Kıdır daarıp ketken dep/ Karılardan köp ugam/ Mazar Bulak, Kara Taş/ Esi bolgon Ak Taylak/ Balasız candar sıyınıp/ Müröösünö cetken deyt* “ (Tekalan 2002: 41) diyerek Kıdır'ı ve Ak Taylak'ı vesile kılıp Kuday'dan bir erkek çocuk diler. Burada Kıdır'ın duaların kabul edilmesinde güçlü bir aracı olduğu görülmektedir. Katagan, Kıdır'ı vesile kılarak Kuday'dan çocuk ister. Kutsal yerlere gidip dua eden Katagan, bir gün alacakaranlık bir vakitte yılmaların

yanında hiç tanımadığı bir aksakal ihtiyar görür. İhtiyara yaklaşan Katagan onun Kıdır olduğunu anlar. Kıdır, Katagan'a duasının kabul olduğunu, bir çocuk sahibi olacağını, bu çocuğun Kırgız boyunun bahtını açacak, Kıdır tarafından kollanacak olan güçlü bir yiğit olacağını söyler ve çocuk için dua eder. Duasını tamamlayan Kıdır, beraberinde getirdiği doru atı bırakarak birden bire ortadan kaybolur: “*Ak sakalı caykalgan/ Alduu karı körüündü/ Salam aytıp kol berse/ Akırın kıssa aksakal/ Kabırğa söögü söğüldü/ Bata berip turdu emi/ Degen sözdü ukkanda / Kalçıldagan Katagan/ Karoogo köñül burdu ele/ Canında cok carıktık/ Közdön kayım boluptur/ Minip cürgön tor batyal/ Atın taştap koyuptur*” (Tekalan 2002: 44). Burada Kıdır, Kудay ile kişiler arasında bir aracılık rolü üstlenmektedir ve gelecekte haber vermektedir. Katagan'a alaca karanlık vakitte görünen Kıdır, “*Kıyınçılık bolso da/ Kıynalbagan er bolup/ Kıdır bolsun koldooçu/ Atı Koşoy caralsın*” (Tekalan 2002: 45) sözleriyle ona bir erkek çocuğu olacağını müjdesinin yanı sıra bu çocuğun Kıdır tarafından kollanacağını söyleyip onun adının Koşoy olacağını bildirir. Doğacak çocuğun adını da aksakal Kıdır koyar.

Kıdır, mitolojik inanışlar doğrultusunda zaman ve mekân üstü bir varlık olarak kurgulanır. Boston, Er Töştük, Er Koşoy, Canış Bayış, Munduk ve Zarlık, Kococaş, Kozuke ve Bayan, Şırdakbek, Baktı Bolot destanlarında Kıdır'ın bu özelliği yer almaktadır. **Boston** destanında çocuk sahibi olabilmek için halkıyla birlikte Kудay'a dua eden Buuba Han'ın karşısına aniden Kıdır çıkar ve onun duasına “Amin!” diyerek birden yok olur. Buuba Han'ın duası kabul olur ve iki çocuğu olur. Halk bu çocuklara isim veremeyince Kıdır aniden gelerek çocuklara isim verip yine birden bire yok olur (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 38). Aynı epizot **Er Töştük** destanında da yer almaktadır. İleman çocuğuna ad bulamayınca Kудay'a ad vermesi için yalvarır. Bu sırada aniden Kıdır gelir ve çocuğa ad verip bir anda yok olur (İliç 2002: 31). Benzer bir şekilde **Er Koşoy** destanında Katagan'ın karşısına birden çıkan Kıdır, onun bir erkek evlat sahibi olacağını ve bu çocuğun adının Koşoy olacağını söyleyip gözden kaybolur (Tekalan 2002: 41). Kıdır, mağaradaki kartal yavrularını ayıla götürmeyi düşünen Koşoy'un karşısına da bir anda çıkar: “*Canınan Kıdır colugup/ Koldop alıp Koşoydu*” (Tekalan 2002: 72).

Canış Bayış destanının Moldobasan Musulmankulov anlatımında da aniden ortaya çıkan ve Asılkan'ın duasına “Amin!” diyen Kıdır bir anda yok olur. Bu olağanüstü

durum “*Oomiyin dep bata berip közdön kayıp boldu.*” (Şentürk 2013: 80) sözleriyle ifade edilir.

Munduk ve Zarlık destanında ilerlemiş yaşına rağmen çocuk sahibi olamadığı için bunalan Çançarkan ölümü arzulayıp bir çukurun içinde yatmaya başlar. Bu sırada Kıdır aniden gelerek ona yol gösterir ve birden bire ortadan kaybolur. (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 192). Destanda Külmöskan’ın ülkesine doğru giden Zarlık’ın gücünün tükenmek üzere olduğu bir sırada Hz. Kıdır aniden gelip ona üç kez nefes ederek yine aniden ortadan kaybolur: “*Üç mata dem salıp Kıdır alekisalam közdön gayıp boldu.*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 222).

Eşimkul menen Zuura destanında Eşimkul’un oğlu Er Kökül, bir gün akşam vakti köyüne döneceği sırada karşısına aniden bir aksakal ihtiyar çıkar. Esrarengiz bir şekilde birden bire Er Kökül’ün karşısına çıkan bu ihtiyar Er Kökül’e yol gösterdikten sonra duasını verip alaca karanlıkta birden bire sır olur: “*Batasın berdi balaga/ İre şire küügümde/ Ayttı sırın ayabay/ Közdön kayım boldu da/ Kete berdi karabay/ Aksakal çal sır boldu/ Er Kökülgö körüngön*” (Çelebi 2007: 174). Er Kökül, nereden geldiğini anlayamadığı ihtiyarın nereye gittiğini de göremez.

Kococaş destanında Moldocaş’ın (Akmataliyev ve Kırbaşev 2007: 266), Kozuke ve Bayan destanında Kozukenin” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 154), Şırdakbek destanında Şırdakbek’in (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 262), Baktı Bolot destanında Baktı ve Bolot’un (Öyke 2004: 77) rüyasına giren aksakallar da aniden gelip birden ortadan kaybolur. Bu durum Kıdır’ın zaman ve mekândan münezzeh bir kutsal kişi olduğunu göstermektedir.

Kıdır; Canış Bayış, Munduk ve Zarlık destanlarında şifa verici yönüyle de yer almaktadır. **Canış Bayış** destanının Moldobasan Musulmankulov anlatımında yaralı bir şekilde mağaraya giren Canış’ı düşman ele geçirmek üzere iken mağara kapanır. Bayış, ağabeyini yutan mağaranın önüne geldiğinde Kıdır aniden ortaya çıkıp mağarayı asasıyla yarararak Canış’ı sapsağlam bir şekilde çıkarır. Yaralı Canış iyileşmiş olarak mağaradan çıkar (Şentürk 2013: 172).

Munduk ve Zarlık destanında Külmöskan’ın ülkesine giderken güçsüz düşen Zarlık’ın karşısına Kıdır çıkar. Kıdır ona üç kez nefes edip onu iyileştirir (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 192).

Kırgız Türklerinin destanlarında Kıdır'ın don değiştirme özelliği tespit edilmemiştir. Bolluk ve bereket getirme işlevi ise Canış Bayış destanının Moldobasan Musulmankulov anlatımında Kıdır'ın kendisini Bayış'a tanıtırken söylediği “*Taanıysıñbı özümdü/ On segiz miñ aalamga/ Irıskını cetkirçü/ Azireti Kıdır men bolom* (Beni tanıyor musun/ On sekiz bin âleme/ Rızık veren/ Hazreti Hızır benim) “ (Şentürk 2013: 172) sözlerinde öne çıkmaktadır.

1.5. Ay, Gün ve Yıldız Kültü

Eski Türk inanışlarında Tanrı'nın bulunduğu sonsuz mavi gökyüzü kutsal olduğu gibi gökyüzünün parçaları olarak görülen Güneş, Ay ve yıldızlar da kutsal kabul edilir. Işıklı göğe ait olan bu parçalar yarı karanlık yeryüzünün aydınlatıcısıdır. Güneş'in ısıtma ve ısıtması ile yeryüzüne aydınlık ve bereket getirmesi; Ay'ın karanlık geceyi aydınlatması ve yıldızların dünyanın direği, yol gösterici olmaları onların eski Türklerin kozmolojik anlayışı içerisinde kutsanmasına neden olur.¹⁹ Güneş ve Ay'ın ışığı Türklerin sözlü anlatılarında da genişçe yer bulur; Ay ışığından gebe kalan kızlar, gün ışığından çıkan kızlarla evlenen yiğitler bu anlatılarda yer almaktadır.

Göçerevli bir hayat tarzı benimseyen Türkler, hayatını doğaya bağlar. Akınlar, kervan ve sürülerin yola çıkışı, yaylaya gidiş hep göğün parçaları olan Ay, Güneş ve yıldızlara bakılarak düzenlenmektedir. Türkler hayatlarını bu kadar etkileyen bu cisimlere sembolik anlamlar yüklemek suretiyle onları kutsarlar ve koruyucu iyeler olarak görürler (Çoruhlu 2011: 22, Gültepe 2014: 458).²⁰

Ay, Güneş ve yıldızlar diğer Türk boylarında olduğu gibi Kırgız Türklerinin de mitolojik düşüncesinde önemli yer tutmaktadır. Eski Kırgız Türkleri bu gök cisimlerine bazı gizli inançlara göre taparlar (Dıykanbayeva 1999: 45). Kırgız Türkleri, Kün Teñiri ile Ay Teñiri'nin insanoğlunun anası ve atası olduğunu düşünürler (Baytur 1992: 121). Bu inanış Kırgız Türklerinin hayat tasavvurlarını yansıtan Manas destanında Manas'ın

¹⁹ Ay, Güneş ve Yıldız motifi için bkz: İnan 2015: 29, Ögel 2014b: 187, Seyidov 1994: 45, Roux 2012: 94, Günay ve Güngör 1997: 45, Beydili 2005: 227, Bayat 2007: 298, Esin 2004: 64, Çoruhlu 2011: 22.

²⁰ Türklerde Ay, Güneş ve yıldızları kutsama çok eski çağlara dayanmaktadır. Çin kaynaklarına göre Hunlardan bu yana gök cisimleri Türkler tarafından kutsanmaktadır. Yaşamın ana kaynağı olan Güneş, ışınlarıyla Ay'ı da aydınlatır ve ortaya çıkarır. Hun ve Göktürk kağanları güneşe duydukları hürmetten dolayı çadırların girişini doğuya bakacak şekilde kurar. Dişil kutsal olarak gördükleri Güneş'in sembolik gücüne yakarırlar. Sabahları Güneş'i akşamları da Ay'ı üç veya dokuz kez selamlayıp ululayarak onlara saygı gösterirler (Roux 2012: 94, Ögel 2014b: 187, Beydili 2005: 227, Çoruhlu 2011: 22). Ayrıca astral kült niteliği taşıyan Ay ve Güneş'e kanlı kurbanlar sunulduğu da bilinmektedir. Güneş ve Ay için daha çok boğa kurban edilir (Bayat 2007b: 298).

fiziksel tasviri yapılırken “*Ayñ menen küniüdüin bir öziñön bütköndöy/Asman menen ceriñdin türoösünön bütköndöy* (Sanki Ay ile Güneş’in birleşmesinden yaratılmış gibi/Sanki gök ile yerin direğinden yaratılmış gibi)” ifadelerinde yer alır (Gülensoy 2002: 62). Çokan Velihanov, “*Kırgız Türkleri yeni ayı görünce selamlar ve ertesi gün selamladığı yerdeki otları toplayıp eve gidince ateşe atarlar. Kırgız Türklerine göre Ay’da bir ihtiyar kadın vardır. Onlar Ay’a uzun uzun bakmazlar. Eğer bakarlarsa bu kadını ona bakanın kirpiklerini sayacağına ve bu kişinin öleceğine inanırlar. Genelde Ay için saygılı bir ifade kullanırlar.*” (1961: 370) diyerek Kırgız Türklerinin Ay’ı kutsadıklarını belirtir. Yeni Ay’a dua okuma ritüeli Anadolu Türklüğünde de mevcuttur.²¹ Güneş’in kutsiyeti Kırgız Türklerinin bugünkü bayraklarına sembol olarak yansır. Bugünkü Kırgız bayrağı dürüstlüğü ve erki simgeleyen kırmızı fon üzerinde sarı bir güneşten oluşmaktadır. Güneşin kırk ışını kırk Kırgız boyunu temsil eder. Güneşin ortasında ise Kırgız Türklerinin boz üyünün bir parçası olan tündük yer alır. Bu, gökte Güneş, yerde Kırgız düşüncesinin bir yansıması olmalıdır.

Ay ve Güneş’in yanı sıra Kutup Yıldızı (Demir Kazık), Zühre Yıldızı ve Çolpan Yıldızı önemsenmiş ve kutsanmıştır. Güzelliğin sembolü olan Zühre Yıldızı Kırgız Türklerine göre Ay’ın kızı, Kutup Yıldızı ise oğludur (İnan 2015: 29, Gültepe 2014: 458). Kırgız Türkleri Ay ve yıldızların arındırıcı gücüne inanırlar. Kuzey Kırgız Türklerinde mükâfat olarak alınan ölen insanın kıyafetleri, eve getirilmeden önce “Cıldız körsün.” veya “Ay körsün” denilerek dışarı asılır ve böylece ölümün kötücül gücü elbiselerden temizlenir (Dıykanbayeva 1999: 46, Polat 2008: 195).

Kırgız Türklerinin mitik inançları içerisinde önemli bir yere sahip olan Ay, Yıldız ve Güneş kültüne dair inanışların izleri Kırgız destanlarında da görülmektedir. Güneş, Ay ve yıldızlar Ak Möör, Cañıl Mirza, Canış Bayış, Er Töştük, Coodarbeşim, Er Koşoy, Kococaş, Kör Uulu destanının Gaoz (Ayvaz) kolu, Mendirman destanlarında kadınların güzelliğini tasvir etmede benzetme unsuru olarak kullanılır. Ay; Boston destanında doğurganlığın ve üremenin, Er Koşoy ve Coodarbeşim destanında erilliğin ve hükümranlığın sembolüdür. Ülker yıldızı ise Coodarbeşim ve Er Koşoy destanlarında Dünya direği olan demir kazık olma özelliğiyle yer alır. Güneş, Coodarbeşim

²¹ Kırgızlar yeni ayı gördüklerinde "Ay kördüm aman kördüm/ Oozum tolgon iman kördüm/ Başım bütün borum esen/ Kıştan aydan aman, esen çıgalı" (Dıykanbayeva 2009: 38) diyerek dua okurlar. Anadolu’da da benzer bir uygulama söz konusudur (Erdentuğ 1977: 180). Kırgız Türkleri Ay’ın şifalı gücüne inanmaktadır ve birçok hastalığın tedavisinde Ay ışığına başvurumaktadırlar (Dıykanbayeva 2009: 40).

destanında mutluluğun ve huzurun simgesidir. Çoban yıldızı Mendirman destanında yol göstericiliği ile Zühre yıldızı ise Kococaş destanında insan hayatını simgeleyen yönü ile yer alır. Yıldızlar, Er Koşoy destanında fal bakmada kullanılan unsurlar olarak yer almaktadır. Ayrıca Ay, Güneş ve yıldızlar kozmolojik zamanın simgeleri olarak destanlarda yer alır.

Ak Möör destanının Sarıkunan benzer metninde Bolot, “*Kıranda çolpan cıldızday/ Kılçaktap karap turganıñ*” (Köse 2001: 579) diyerek sevgilisi Möör’ü Çoban Yıldızı’na benzetir. Yine aynı benzer metinde “*Ayda bir körsöm cılduzduu/ Ay çırayluu camaldı.*” (Köse 2001: 586) ifadeleriyle Möör’ün yüzü, beyazlığı bakımından ay ışığına benzetilir. Möör’ün güzelliğinin göz kamaştırıcı olması ise güneşe benzetilmektedir: “*Köndö bir körsöm cılduzduu/ Kün çırayluu camaldı.*” (Köse 2001: 589). Möör, Güneş’e, Ay’a ve Çoban Yıldızı’na benzetilerek gökteki tüm unsurları kendisinde barındırır. Bu haliyle Möör, kutsal göğün kendisidir veya kutsal göğe aittir.

Cañıl Mirza destanında Cañıl’ın gülüşü “*Külüp koyso cark etip/ Kündün nuru tögülgön*” (Caynakova 2004: 38) ifadeleriyle güneşe benzetilir. Cañıl’ın güzelliği ise aya benzetilir: “*Aydap alıp cönödü/ Ayday sulu Cañıldı / Baylap alıp cönödü*” (Caynakova 2004: 63).

Canış Bayış destanının Moldobasan Musulmankulov benzer metninde Canış ile Bayış’ın ilk eşleri peri kızıdır. Bu kızların güzellikleri ay ışığına benzetilmektedir. Kızlardan birinin adı Ayçolpon, diğeri adı da Künçolpon’dur. Yani biri ay ile diğeri de gün ile ilişkilendirilir. Burada “çolpon” ifadesiyle de peri kızlarının yıldız ile ilişkilendirildiği görülmektedir: “*Eköo teñ on beşte ay çırayluu sulu, birinin atı Ayçolpan birinin atı Künçolpan.*” (Şentürk 2013: 81).

Er Töştük destanında ilkin pis ve kara bir kız olarak karşısına çıkan Bek Toro’nun gece yarısı güzel bir kıza dönüştüğünü gören Er Töştük, onun güzelliğini parlayan dolunaya ve ışıldayan güneşe benzetir: “*Mınday Töştük karadı/ Tolu ayday balkıgan/ Carık kündöy tolkugan/ Bir kıs catırı üydö.*” (İliç 2002: 37).

Coodarbeşim destanında Coodarbeşim’in ikinci eşi Nurperi, periler padişahının kızıdır ve çok güzel bir kızdır. Coodar “*Adırda kayıñ talsıñbı/ Adamdın köönün kozgogon/ Ay çırayluu Nur kızı/ Nurperi esen barsıñbı/ Küngöydö kayıñ talsıñbı/ Kün suluu esen barsıñbı?*” (Alimova 2006: 252) diyerek onun ay ve güneş gibi güzel olduğunu söyler.

Burada güneşin dişilliği inancının da yansımaları görülür. Nurperi güneşe doğrudan benzetilirken aya benzerliği sadece ışığı yönüyledir ki bu ışık da güneşten yansımaktadır.

Er Koşoy destanında Katagan'ın yedinci kadını Akperi'nin güzelliği anlatılırken “*Ak cüzündö ayday kaş*” (Tekalan 2002: 42) ifadesiyle kaşlarının ak yüzünde ay gibi olduğu söylenmektedir. Koşoy'un annesi olan Akperi'nin güzelliği de “*Ayday suluu Akperi*” (Tekalan 2002: 46) ifadesiyle aya benzetilmektedir. Yüzünün parlak ve nurlu olması ay ışığı ile özdeşleştirilmektedir.

Kococaş destanında Zulayka, “*Aktay başım karalap/ Ayday betim betim caralap/ Atalaş tuugan cok eken*” (Akmataliyev ve Kırbışev 2007: 44) diyerek kendisine talip olarak gelen avcı Kococaş'ın ömrünün kısa olacağını bu sebeple genç yaşta dul kalıp karalar giyerek ay gibi güzel yüzünü yolması gerekeceğini söyleyerek onunla evlenmek istemez. Burada Zulayka'nın yüzünün güzelliğini aya benzetmesi ayın aydınlığı ile ilgilidir.

Kör Uulu destanının Gaoz (Ayvaz) kolunda göle avlanmak için giden Gaoz, orada bir kızla karşılaşır. Kız olağanüstü güzellikte bir kızdır. Bu kızın güzelliği destanda güneş ve aya benzetilmektedir: “*Canında kız olturat ay menen kündöy/ Alista turat bul adam menen tilge kelbey*” (Egimbaeva 2012: 98). Destanda Gaoz Han'ın at yarışını kazanarak evlendiği güzel eşinin adı da Cıldızay'dır. Gaoz Han, at yarışını kazananın onunla evleneceğini duyunca “*Suuludan Cıldız ayday kalambı*” (Egimbaeva 2012: 106) diyerek yarışa katılır. Kızın isminde güzelliğini vurgulamak için yıldız, Ay ile birlikte kullanılır.

Mendirman destanında da Mendirman'ın eşi Kanışay, güzellik bakımından gökte parlayan aya benzetilir. Kanış ismi destanda ay ile bütünleştirilerek bazen Kanışay bazen de Aykanış şeklinde kullanılır. Mendirman, Kanışay'a göz diken ağabeyi Külteber'e “*Amanat candın barında/ Aykanıştı tutturbaym*” (Akmataliyev ve Caynakova 2009: 20) diyerek canı sağ oldukça ay gibi güzel olan Aykanış'a el sürdürtmeyeceğini söyleyip meydan okur.

Kırgız destanlarında Ay, üremenin ve doğurganlığı simgesi olarak da yer almaktadır. Türk mitolojisinde ilk insanın yaratılışında rol oynayan ayın üremenin simgesi olma

durumu **Boston** destanında Boston'un eşlerinin adıyla ortaya konulur. Boston'un üç eşinin adı Altınay, Kümüşay ve Kunduzay'dır. Boston'un soyu bu üç kadından çoğalır.

Ay motifi Boston, Er Koşoy, Coodarbeşim destanlarında erilliği ve hükümranlılığı simgelemektedir. Boston destanında, Boston ve kırk yiğidinin savaş aleti olarak kullandığı baltaya "ay balta" adı verilmektedir. Burada ay balta adı baltanın şeklinin aya benzemesinden dolayı kullanılmasının yanı sıra ayın erilliği ve gücü simgelediğini göstermektedir. Türk dünyasında aya "ay dede, ay ata" denmesi de ayın eril gücüne olan inancı vurgulamaktadır. Ay balta teriminde de bu inancın mevcudiyeti söz konusudur. Destanda ayın erilliği ve hükümranlılığı simgelediği bir başka örnek ise kuzeydeki ülkeyi yöneten hanın Ay Han adını taşımasıdır. Ay Han'ın kuzey de olması da Ay'ın kuzeyi temsil etmesiyle örtüşmektedir. **Er Koşoy** destanında da alpların ellerinde ay balta ile Çin askerleriyle savaşıp yiğitlik gösterdiği anlatılmaktadır: "*Ay balta tiyip başına/ Közü çikkan coldoşun/ Koştoşgondor mundan köp*" (Tekalan 2002: 278). **Coodarbeşim** destanında ise "*Ayday bolgon Ak-Ordo/ Er Töştüktün cayı eken*" (Alimova 2006: 134) ifadeleriyle Er Töştük'ün çadırı aya benzetilmektedir. Burada göksel bir unsur olan Ay; yönetimin ve erkin simgesi olarak kullanılmaktadır.

Kırgız destanlarında Ay, Güneş ve yıldız kozmolojik zaman unsuru olarak da yer almaktadır. Boston destanında kozmolojik zaman ile ilgili kavramlar incelendiğinde "*Tañ sögüliip atkanda/ Taraza cıldız batkanda*" (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 32) ifadelerinden anlaşılacağı gibi gündüzü güneş simgelerken geceyi ay değil, terazi yıldızı simgeler. Burada gecenin temsilcisi olarak ay yerine terazi yıldızının seçilmesi ayın taşıdığı kutsiyet ve olumlu anlam değerlerinden kaynaklanıyor olmalıdır. Kötülüğün, karanlığın zamanı olan gece ile ay özdeşleştirilmez. Destanda zaman döngüsü ile ilgili bilgi verilirken tanın attığı ve terazi yıldızının battığı vakit gecenin sonu yeni bir günün başlangıcı olarak verilir.

Kırgız destanlarında Güneş mutluluğun simgesi olarak da kullanılır. **Coodarbeşim** destanında Periler padişahının kızı Nurperi, Coodar ile evlenip ona ikinci eş olur ve Coodar'la birlikte onun ilk eşi Aksaamay'a gider. Aksaamay, Coodar'ın ikinci bir eş almasından rahatsız olup darılınca Nurperi, Aksaamay'a "*Carkırap tiygen künümsüñ ece/ Cakşı imerip colgo sal*" (Alimova 2006: 350) diyerek dünyasını aydınlatacak olan güneş olmasını, iyi davranarak işleri yola koymasını söyler. Böylece Güneş ile mutluluk ve huzur çağrıştırılır.

Ülker Yıldızı, dünyayı sabitleyen demir kazık olma özelliği ile bir benzetme unsuru olarak Coodarbeşim ve Er Koşoy destanlarında yer almaktadır. **Coodarbeşim** destanında Coodarbeşim'i Ak Arkar'ı bulması için yolcu eden Kırgızların Ülker yıldızı gibi kalakaldığı belirtilmektedir: “*Üymölöktöp kalıñ el/ Ürköydöy bolup turdu ele*” (Alimova 2006: 150). Ülker yıldızı nasıl hareketsiz bir demir kazık ise millet de öylece hareketsiz bir şekilde Coodar'a bakakalmıştır.

Er Koşoy destanında da “*Ürkördöy bolgon Kırgızdı/ Cürögünön üş alıp*” (Tekalan 2002: 2) ifadeleriyle Kırgız Türkleri Ülker yıldızına benzetilmektedir. Burada Kırgız Türklerinin Ülker'e benzetilmesi onların gücü ile alakalı olmalıdır. Ülker Yıldızı'ı nasıl sarsılmaz bir demir kazık ise Kırgız Türkleri de öyle güçlü ve sabitkadem bir boydur.

Kırgız destanlarında Zühre yıldızı da sembolik anlamıyla yer almaktadır. **Kococaş** destanında rüyada Zühre yıldızını kayarken görmenin hayra işaret olmadığı inancı yer almaktadır. Kococaş, bir rüya görür ve rüyasını eşi Zulayka'ya anlatır. Kococaş, “*Kördüm aydın çolponun/ Kötörölüp cürögüm/ Körgön tüştön korkomun*” (Akmataliyev ve Kırbaşev 2007: 71) diyerek rüyada Zühre yıldızını gördüğünü ve korkarak uyandığını ifade eder. Zulayka bu rüyanın kötü bir rüya olduğuna hükmeder ve Kococaş için kaygılanır. Destanda rüyada görülen yıldızın gelecekte meydana gelecek olumsuzları haber vermesi, yıldız kültü ve kehanet, yıldızlara bakarak fal açma gibi inançların iç içeliğine de işaret etmektedir. Burada Zühre Yıldızı'nın kendisi değil gökyüzünden kayıp gitmesi kötüye yorulur. Kırgız Türklerine göre her insanın kendine ait bir yıldızı vardır. Eğer kişi yıldızının kaydığını görürse bu öleceğine işarettir (Dıykanbayeva 1999: 46). Kococaş da bu rüyasında yıldızının kaydığını yani öleceğini görmüştür.

Yıldızdan yola çıkarak geleceği tayin etme düşüncesi ve yıldız falına bakma pratiği **Er Koşoy** destanında yer almaktadır. Destanda “*Ürkör çıksa kirçü eken/ Ayar eken Kadırkul/ Cıldızdı sanap bilçü eken/ Cıldızdı tiktep süylösö/ Katası cok kelçü eken*” (Tekalan 2002: 25) sözleriyle Kadırkul adlı kişinin yıldızların konumuna bakarak, özellikle Ülker yıldızının konumundan yararlanarak fal baktığı ve olacakları bildiği ifade edilmektedir.

Çoban Yıldızı **Mendirman** destanında yol göstericilik işleviyle bir benzetme unsuru olarak kullanılmaktadır. Mendirman'ın ağabeyi Asıl, yıllar sonra kardeşi Mendirman'a

kavuşunca büyük bir sevinç yaşar ve “*Tilegin Kuday bergenim/ Emi köziim körgönüm/ Töbömdö çolpon cıldızım/ Yakamda kemçat kunduzum* “ (Akmataliyev ve Caynakova 2009: 65) diyerek gökteki çoban yıldızına kavuştuğunu söyler. Burada ağabeyinin Mendirman’ı çoban yıldızına benzetmesinin sebebi, Mendirman’ın eskiden beri ona yol gösterici olmasındandır. Bilindiği gibi çoban yıldızı kuzeyi gösteren ve böylece kaybolan kişinin yolunu bulmasını sağlayan bir yıldızdır.

2. MİTOLOJİK YERYÜZÜ

2.1. YERYÜZÜNÜN MİTOLOJİK KAHRAMANLARI

2.1.1. Alp Tipi

Alp sözcüğü; yiğit, kahraman, cesur anlamlarına gelmektedir. Altay, Kırgız ve Kazak Türkçelerinde bu söz “alıp” şeklinde kullanılmaktadır. Alp sözcüğünü yerine; batur, sökmen ve çapar gibi sözcükler de kullanılır (Elçin 1997: 52). Türk kültüründe alp, daha doğmadan önce olağanüstülüklerini göstermeye başlar (Çobanoğlu 2011: 101-106). Alpin annesi ona hamileyken yırtıcı hayvan etine/yüreğine aş erer. Bu, doğacak çocuğun olağanüstülüğünün ilk işaretidir. Doğum anı da olağanüstülüklerle doludur. Kahraman dünyaya kolayca gelmez belki doğaüstü bir gücün yardımı onun doğumunu sağlar. Bu zorlu doğum da onun olağanüstülüğünün işaretlerinden birisidir. Kağanların Tanrı tarafından dünyaya gönderildiğine inanan Türk düşüncesinde bu olağanüstü doğum onun ilk işaretidir (Oğuz 1995: 13). Kahramanın görüntüsü de olağanüstüdür. Alp kişi daha çocukluk çağında ata binip av avlar. Delikanlılık çağına ulaştığında ise akıllı, cesur ve güçlü bir yiğit olur.

Türk dünyasında alp tipinin teşekkülünü sağlayan en önemli etken Türklerin atlı göçerevli bir hayat tarzı benimsemiş olmalarıdır. Zorlu doğa koşullarıyla, içte kardeş boylarla dışta düşman güçleriyle sürekli mücadele halinde olan Türkler, hareket halinde bir yaşam tarzına sahiptir. Hayvancılıkla geçinen Türkler yazı yazlıkta, kışı kışlakta geçirir ve sürekli tabiatla iç içedir. Av avlayıp kuş kuşlayarak, bazen kendi aralarında bazen de düşmanlarla savaşarak yaşamlarını sürdürürler. Hareketli bir hayat sunan bu göçerevli yaşam tarzı hem fizikî yapısı hem de psikolojisi güçlü insan tipini gerekli kılmaktadır. Ölmek ve öldürmek bu yaşam tarzının en büyük meselesidir (Kaplan 2012: 13-19, Köse 1999: 28-29).

Böyle bir yaşam tarzının ortaya çıkardığı kahraman da milletin üstün gördüğü maddî manevî değerleri taşıyarak alp adını almaktadır. Eski Türk yiğitlerinin bu adı alabilmesinin ilk şartı yiğitlik ve cesarettir. Bunun yanında Türk düşüncesinin esaslarını ahlak prensibi edinmiş insana “alp” denilir (Kafesoğlu 1998: 347, Kaplan 2012: 13-19). Dede Korkut Hikâyeleri’nde(Ergin 2012) bir kişinin alp adını alabilmesi için erdemli ve hünerli olması gerektiği ifade edilmektedir. Alçak gönüllü, dürüst, cömert olmak ve konuksever olmak erdemliliklerdir. Alp gönlünü yüce tutmalı, malına kıymalı, evine konuğu gelmeli ve yalan konuşmamalıdır. Bunlar alp için erdemdir. Baş kesmek, kan dökmek, ata binmek ise hünerliliklerdir. Ancak erdemli ve hünerli kişi alp olmayı hak etmektedir. Doğa ile iç içe bir yaşam tarzını benimsemiş bir toplumun ferdi olan alp, hayvanı örnek alan, kurdu rehber edinen, kuvvete büyük değer veren bir tiptir. O her an mücadeleye hazır olmalıdır (Kaplan 2014: 43).

Alp, mensubu olduğu milletin öz gücünü sembolize eder. O mücadelesinde kararlıdır; korkmak, yılmak, geri çekilmek gibi davranışlara tenezzül etmez. Alpin en önemli özelliklerinden biri de derin bir imana sahip olmasıdır. Zaten onun gücü gök kaynaklıdır ve Tanrı tarafından verilir. Ona güç veren Tanrı, hayatı boyunca da onu koruyup kollar. Alp olağanüstü yenilmezliğini Tanrı’nın verdiği güç ve kollamadan almaktadır. Tanrı, alpi karışıklıklar içinde olan yeryüzüne düzen getirsin diye milletin içine gönderir, adeta onu görevlendirir. Alp bu görevin bilinciyle hareket etmektedir. Kahraman kültür tipi(alp) ve Mesihçi kültür tipi (alperen); *“Dünyayı örgütçü çabasıyla düzene sokması gereken bir kargaşa diye görür. Kahraman insan dünyayla barışçıl olarak geçinemez var olan biçime karşı çıkar. Benlik güvencesiyle, benlik gururuyla ve erk tutkusuyla doludur. Kendini tasarısını, içinde yaşadığı üstün Tanrısal düzeni yeryüzünde gerçekleştirme görevine çağrılmış hisseder.”* (Sorakin 1972: 117).

Alpa bu çağrıyla yapan ise Tanrı’nın kendisidir. Göktürk Yazıtları’nda İltiş Kağan ve İlbilge Hatun’un Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye Türk Tanrısı tarafından kut verilerek görevlendirildiği ifade edilir (Ergin 2012: 36). Oğuz Kağan’ın, oğullarını toplayıp yaptığı savaş ve akınları, elde ettiği toprakları, yönettiği milletleri anlattıktan sonra *“Ben borcumu Gök Tanrı’ya ödedim.”* (Ögel 2014: 145) demesi de alpin bu görevine işaret eder.

Alp, millet olma bilinciyle milleti için özveriyle çalışır. O, ülküsü olan ve millet çıkarlarını bireysel çıkarlarından üstün tutan bir kişidir. Onun en önemli özelliği

vatansever olması ve milletini sevmesidir. Göktürk Yazıtları'nda Bilge Kağan'ın milleti için gece uyumadığını, gündüz oturmadığını kardeşi Kül Tigin ile birlikte ölesiye yitesiyeye çalışıp az milleti çok yaptığını, aç milleti doyurduğunu söylemesi alpin bu bilincinin neticesidir (Ergin 2012: 42).

Alp sadece savaşçı bir kişi değildir; o savaşçı idaresi altına aldığı insanları adalet, feraset ve merhametle yönetmeyi bilen birisidir. Alp kişi kendini, idare ettiği milletin tüm ihtiyaçlarını gidermekle görevli bilir. Destanlarda alplar şöyle tarif edilmektedir: *“Alpların kanı suca aktı, kemikleri dağca yattı (...) yoksulları zengin yaptı, yaya gelenlere at verdi, çıplak gelenleri giydirdi.”* (Türk Dünyası El Kitabı 2: 13). Bu ifadelerden de anlaşılmaktadır ki alp sadece fiziksel güce sahip olan barbar bir savaşçı değildir. O, fiziksel gücün yanı sıra manevi bir derinliğe sahiptir ve düzen adamıdır. Onun savaşması Tanrı'nın düzenini yeryüzünde hâkim kılmak amacıyla. Savaşması da barbarca değildir, belli insanî kurallar dâhilindedir. Alplığın savaş kanununda savunmasız kimseye, çocuğa, yaşlıya ve kadına kılıç vurulmaz. Türk kültüründeki alp tipini hakkıyla anlayabilmek için onun bu iki boyutunu da aynı anda ve aynı ölçüde değerlendirmek gerekir çünkü onu alp yapan sadece erlik hüneri değil bununla birlikte erdemli olmasıdır.

Alp, özgürlüğüne düşkün ve cihan hâkimiyeti fikriyle donanmış bir kişidir. O tüm mücadelesini özgür kalabilmek ve hâkimiyet alanını genişletmek için yapar. Bu mücadelede alpi tamamlayan onun atıdır; atı olmadan alp zafer kazanamaz. At, alp kişi için bir binek olmanın çok ötesinde onunla kader birliği eden dostudur. *“At işler yiğit övünür.”* sözü alpin başarısında atın önemini ortaya koymaktadır. Alp kişiye lazım gelen şeyler; inançlı bir yürek, pazu kuvveti, sağlam bir zırh, keskin bir kılıç, delici bir süngü, yay ve oktur. Bunun yanında kendisiyle kader birliği yapacak olan yiğitleri/çoraları da alpin gücüne güç katmaktadır.

Yakın döneme kadar atlı göçrevli yaşam tarzını sürdüren Kırgız Türkleri için de alp tipi sosyal yaşamın ortaya çıkardığı önemli bir tiptir. Kırgız Türklerinin kültüründe yer alan alp tipinin birçok özelliği yukarıda anlatılan özelliklerle örtüşmektedir. Sadece cihangirlik düşüncesinin Kırgız alplarında bulunmaması onu Oğuz alplarından ayırır. Türk destancılık geleneği içerisinde alp tipi; Türk topluluklarının tarihte uğramış oldukları sosyal, siyasi, iktisadi, coğrafi ve kültürel değişimler sebebiyle iki ana grupta incelenmesi gerekmektedir. İlki Güney ve Kuzey Sibirya Türklerinin destanlarında yer

alan ve daha çok esaret altında kalan yurtlarını kurtarmak için çaba gösteren veya kardeş boylarla hâkimiyet mücadelesi içinde olan destan kahramanlarıdır. İkincisi ise Oğuz Kağan destanındaki gibi, cihan hâkimiyeti ve törenin sürekliliğini amaçlayan bahadırları kapsamaktadır (Aça 2000: 14).

Kırgız destanlarının alpı, daha çok zulüm ve esarete karşı mücadele eder ve onun zihninde sadece obasını, ailesini esaretten zulümden kurtarmak vardır; cihan hâkimiyeti anlayışı gelişmemiştir. Kırgız alpı yiğit, cesur ve akıllıdır. Olağanüstü özelliklere sahip olan Kırgız alpı kendisinden güç olarak çok üstün olan düşmanla mücadele eder ve düşmanı yenerek zafer kazanır. Kırgız destanlarında alp tipinin en gelişmiş örneği Manas'tır. Kırgız destan kahramanlarının taşıdığı özelliklerin tümü Manas'ın şahsında mevcuttur. Alp tipi motifi, Kırgız destanlarının muhtevasını oluşturan temel unsurdur. Destanlar çoğunlukla alpların hayatları etrafında teşekkül etmektedir.

Boston destanının kahramanı Boston, daha doğmadan önce olağanüstü bir çocuk olacağının işaretlerini verir. Boston'un doğumunu Kıdır müjdeler ve doğumu Umay Ana'nın elinden gerçekleşir. Daha doğduğu anda Boston heybetli bir görüntüye sahiptir. Yeni doğan Boston'u kundaklamak için altı kadın uğraşır. Boston'u ak keçeyle zorla sarıp ikisi ayaklarından, ikisi kollarından, ikisi başından tutar. Boston iki ayağını kımıldattığında iki kadın savrulup yıkılır, ellerini kımıldattığında iki kadın yere yığılır, başını kımıldattığında ise başucundaki iki kadın arka üstü yatıp kalır. Destanda bu olağanüstü sahne "*Törölgön erkek balanı/ Altı kadın kötörüp/ Ak kiyizge salganı/ Oroybuz dep kamınsa/ Altı katın cabılsa/ İmerip kiyiz kelgende/ Üzö teep salganı/ Karmap turgan eki ayal/ Aytarılp kuladı/ Kolun cayıp iygende/ Kaptaldagı eki ayal/ Katarı menen kuladı/ Kapşıtkı barıp suladı/ Baş cagında eki ayal/ Başın karmap tura albay/ Başın kıymıldatıp koygondo/ Çalkasınan suladı/ Esi ketip altı ayal/ Arañ zorgo turganı*" (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 34-35) ifadeleriyle anlatılmaktadır. Destanda masalsı bir anlatımla sunulan bu sahne ile destan kahramanı Boston'un olağanüstü gücü ortaya konulur. Boston hem güçlü hem de heybetlidir. Yeni doğan Boston'un görüntüsü dokuz yaşındaki bir çocuğunki gibidir. Boston'u kundaklamak için on top keçe kullanılır: "*On togolok ak kiyiz/ Onuñ alıp kelgile/ Balanı orop iygile.*" (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 35).

On top keçeden Boston'a kundak yapılsa da bu kundak onun vücudunu örtmez. Bunun üzerine Buuba Han emir verip kundağa ek olarak altmış keçe getirtir. Boston bu

kundağı da tekmeleriyle yırtar. En sonunda elli pehlivan onu kucaklayıp dağa götürür ve dağ deresine beler. Boston dağa sığmayıp etrafını tekmeleriyle oyar: “*Otuz balban kelsin dep/ Oroosuna koşumça/ Altımuş kiyiz, salsın dep / Balanı orop alsın dep/ Kötörüp alıp balbandar/ Kolotko alıp barsın dep/ Esi ketip entelep/ Eliüü balban kötörüp/ Tar kolotko bölödü/ Tarbandap bala batpadı/ Keñ kolotko bölös/ Oonop bala catpadı/ Mukur toonu kazdırıp/ Balanı taga bölödü.*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 36).

Olağanüstü görünüşe ve güce sahip olan Boston’un büyümesi de olağanüstü bir şekilde gerçekleşir. Alp Boston’un olağanüstü büyümesi destanda “*Boston atka kongonu/ Eki küнге tolgonu/ Ebirep sözgö kiriptir/ Enekelep kalıptır./ Üç küünö tolgondo/ Üy aylanıp basıptır/ Üç küünö tolgondo/ Altı kozu etine/ Bir cegende toyboptur/ Toguz kündö orolup/ Tompoloñdop oynoptur/ On küünö tolgondo/ Oyunga bala kiriptir/ Özüñçö oynop kalıptır/ Ayga caşı tolgondo/ Ayıldağı baldarga / Aralaşıp oynoptur.*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 39-40) şeklinde ifade edilmektedir. Boston, adı verildikten iki gün sonra konuşmaya başlar. Üç gün geçince yürüyen ve altı kuzunun etini bir oturuşta yiyen Boston, dokuzuncu ve onuncu gününde oyun oynamaya başlar ve bir aylık olduğunda evden çıkıp obadaki çocuklarla oyuna tutuşur. Türk dünyası destanlarının genelinde görülen bu olağanüstü büyüme motifi Boston destanında da hem kahramanın kerametini göstermekte hem de güçsüzlük dönemi olan bebeklik ve çocukluk çağından alplik çağına hızlı bir geçişi sağlamaktadır.

Alp tipinin genel özellikleri olan çok yeme özelliği Boston’da da görülmektedir. Boston daha üç günlükken altı kuzu yemektedir. Büyüyüp güçlü bir alp olduğunda ise altı yedi geyiği şişe takıp pişirdikten sonra sürüp ağzına atar. Boston böyle böyle altmıştan fazla geyik yediği halde yarım yamalak doymuştur: “*Otko kaktap kebepti/ Altı ceti kiyikti/ Şıpırıp oozgo salıptır/ Uşundaydan şiş kabap/ On çatkısı boluptur/ Altımuş aşık kiyik cep/ Boston orto toyut boluptur.*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 104).

Destanda Boston’un yer üstünde ve yer altında birçok düşman ile olan mücadelesi anlatılmaktadır. Boston bu düşmanları Karaboz adlı atının yönlendirmesi ve bileğinin gücü ile yener. Boston; Ak Dev’i, Gök Dev’i, Kızıl Dev’i ve Kara Dev’i bilek gücü ile yenmeyi başarır. Cezkempir’in en güçlü oğlu Çoyun Alp’ı da Karaboz’un akli ve Kunduzay’ın yardımıyla yok eder: “*Ak döö menen alışat/ Kök döö menen salışat/ Kızıl*

döönü kıyratat/ Kara döö menen kaymaşat/ Çoyun Alp'tu çok kılat./ Kıyabın taap mert kılat." (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 280).

Cañıl Mirza destanının bütün benzer metinlerinde destanın başkahramanı yiğit kız Cañıl'dır. Noygut obasının kızı Cañıl babasının tek evladıdır. Allah, babasına erkek evlat vermemiştir ama kızı Cañıl erkek gibi güçlü ve savaşçı bir kızdır. At binmede, mızrak savurmada erkekleri geçmektedir: *"Eldi saktap duşmandan/ Öök sırttan uşu deyt/ Cardılığı bolbosol/ Candan aşkan mıktı deyt/ Mıltık atıp caa tartkan/ Erkeklerden iktuu deyt"* (Caynakova 2004: 18).

Cañıl, obaya saldıran düşmanları yok ederek kız başına obayı savunmaktadır. Böyle yiğit bir kız olduğu için Noygut halkı ona erkeklere verilen bir unvan olan "Mirza" lakabıyla hitap etmektedir. Cañıl'ın en büyük mahareti de ok atmadaki ustalığıdır. Destanda Cañıl'ın bu mahareti *"Caa atkanda pendeden / Cañıl öñdüü mergen çok."* (Caynakova 2004: 19) ifadeleriyle anlatılmaktadır.

Üçükö ve Tülkü, Cañıl'ın obasını yağmalayıp Cañıl'ı da ganimet olarak almak üzere yola çıkarlar. Cañıl'ın obada olmadığı bir zaman obayı yağmalayıp insanlara zulmederek mallarını ganimet olarak alırlar. Obaya dönen Cañıl, vaziyeti öğrenip öç almak için atlanır. Düşmana yetişip önce dört namlı yiğidi öldürür, ardından da Tülkü ve Üçükö'yü okla vurur. Beyleri ölünce ordu da aman dileyip geri çekilir. Kız Cañıl, obasının öcünü alıp, ganimet diye alınan mallarını kurtarır. Destanda bu durum *"Oşentip Cañıl öç aldı/ Cilkısın takır büt aldı/ Atığı çıkıp dalayga / Andan beter küç aldı."* (Caynakova 2004: 33) ifadeleriyle anlatılmaktadır. Bu olaydan sonra Cañıl'ın namı dört bir yana yayılır ve onun gücü artar.

Cañıl Mirza destanının Musulmankulov anlatımında Cañıl'ın alplığı ile nam saldığı, gücüyle dört bir yandaki beylere boyun eğdirdiğı *"Kızdan çıkkan kıran boldu/ Kırgızdan çıkkan tınar boldu/ Atışkan coodan kaçpadı/ San miñ koldon şaşpadı."* (Çelik 2010: 98) şeklinde ifade edilmektedir. On altı yaşındaki Cañıl, kırk yiğit yönetmekte, savaşmak için geleni yok etmektedir. Cañıl karşısında bin kişilik ordu görse de telaşa kapılmaz, yiğitçe savaşır halkının umudu olur. Onunla karşılaşan düşman sağ kalmaz, namı Ancıyan ve Alay'a kadar uzanır; kötü niyetli uğursuz kişilere gücü yetip onları yok eder: *"Kezikken tirüü kalbagay/ Ancıyan menen Alayga/ Arbagı ketken dalayga/ Kara teğın kalçaga/ Kadırı cetken kaçaga"* (Çelik 2010: 136). Atlı göçerevli Kırgız

kültüründe erkekler kadar kadınlar da alp kimliğine sahip olmak durumundadır. Bunun en güzel örneği Cañıl'dır.

Bir kahramanlık destanı olan **Canış Bayış** destanı, Kırgız Türklerinin Kalmuklar (Akiev anlatımına göre Çinliler) ile olan mücadelelerini anlatmaktadır ve destanın önemli bir kısmını savaş sahneleri oluşturmaktadır. Destanın başkahramanları Canış ve Bayış kardeşler halk arasında alplığı ve yiğitliği ile tanınmaktadır. Destanda iki kardeşin düşman ile olan mücadelelerdeki başarıları övgülü bir üslupla anlatılmaktadır. Canış ve Bayış'ın alplığı daha küçük yaşta halka malum olur. Destanın Urmambetov anlatımında bu iki kardeş *“Calganlıktı süybögön/ Aybatı aşkan er boldu/ Körgön adam sürdögön”* (Akmataliyev ve Musakov 2013: 21) ifadeleriyle yalancı asla sevmeyen, heybetli görünüme sahip, gören adamın yüreğini ürperten yiğitler olarak tanıtılır.

Destanın üç benzer metninde de Bayış, Canış'a göre daha atılgan ve yiğit bir kişi olarak anlatılmaktadır. Urmambetov anlatımında Bayış'ın Kalmuklarla olan mücadelesi anlatılırken onun görünüşünün düşmanın gözüne aslan gibi geldiği, bu sebeple çok Kalmuk'un kaçtığı, o sırada Bayış'ın mızrakla birçoğunun kanını döktüğü anlatılmaktadır: *“Kıykırıgı çıkanda/ Aykırğanda ay battı/ Arstanday körünüp/ Aybatına turacalbay/ Aldı cagı koşundun/ Kaçıp bedri bölünüp/ Kıran Bayış oşondo/ Cetip nayza saldı oşol/ Mañdaylaşa kektendin/ Kızıl kanın caydı oşol”* (Akmataliyev ve Musakov 2013: 67). Bayış, tek başına Kalmuk ordusunu bozguna uğratan alp bir gençtir.

Destanın Kalık Akiev anlatımında Bayış daha dokuz yaşındayken diğer insanlardan farklı olduğunu gösterir. Bayış, babasının sürüsündeki bir deveyi arka ayağından tutup savurduğunda devenin ayağı elinde kalır. Onun bu pehlivanlığını gören annesi, oğlunu düşmanlar haber almasın diye sırrı saklar. Destanda bu durum *“Bayış toguz caşar bolgondo bir kişişil buranın butunan karmap ırğıkanda butu kolunda kalıp buura butanın cerge barıp düşkön.”* (Yalçın 1999: 1) ifadeleriyle anlatılmaktadır.

Destanın Moldobasan Musulmankulov anlatımında uykudaki Bayış'ı kaplıktan kurtaran Belkıs, Bayış uyanınca ona bu durumu anlatır ve kaplanın heybetinden bahseder. Bayış, Belkıs'a *“Colbors maga mışıktay/ Men cerimde cürgöndö/ Colborstu karmap barçu elem/ Kulagınan alçu elem/ Karmap alıp colborstu/ Başına nokto kattırıp/ Caydak otun arttırıp/ Uşu colbarstan kaçgan oñbostur”* (Şentürk 2013: 170)

diyerek geçmişte bir kaplanı kulaklarından yakalayıp sırtına odun yükleyerek yürüttüğünü, kaplanın kendisi için kedi kadar önemi olmadığını söyler.

Destanda alplığı ile öne çıkan bir başka kahraman ise Kalmuk hanı Sıyadat Han'dır. Destanın Urmambetov anlatımında Nurkan Han, Kırgız Türklerinin öcünü almak üzere Kalmuk üzerine gitmeyi isteyen oğullarını vazgeçirmek için onlara Sıyadat Han'ın gücünü anlatır. Nurkan Han, “*Kalmaktın kanı Sıyadat/ Silerge oňoy coo emes/ Teñdeşi cok balban al/ Tamurı menen terekti/ Tartıp culup algan al/ Közüüm menen körgömün/ Açtan ketip baratıp/ Noopazday taştı ezgeni*” (Akmataliyev ve Musakov 2013: 37) diyerek Sıyadat Han'ın ağaçları kökü ile söktüğünü, ev kadar taşları yumruğuyla ezdiğini anlatarak onun alp bir pehlivan olduğunu söyler.

Sıyadat Han'ın yanında bulunan Argın adındaki pehlivanın yiğitliği de Nurkan Han tarafından övülür. Nurkan Han “*Oşonun bar canında/ Argın degen balbanı/ At kötörböy koygondo/ Kerike minip alganı*” (Akmataliyev ve Musakov 2013: 37) diyerek Argın'ın çok heybetli bir alp olduğunu, onu at götüremediği için aygıra bindiğini söyler.

Argın pehlivanın yanı sıra Ayaz isimli alp da Sıyadat Han'ın umududur. Kuvvetli düşman geldiğinde Ayaz, Kalmukların kalkanı olur. Destanda Ayaz “*Ayaz, Argın batır dep/ Atağı çıkan dalayga/ Karagaydan nayzanı/ Karmaşkan coonu kıyratıp/ Kalmakka tiygen paydası/ Batır Ayaz bolboso/ Bu Sıyadat kanıñdın/ Ketken turgan aylası/ Balbandığı başkaça/ Bulçunu bura sanınday/ Bütkön boyun tük baksan/ Sakalı aygır calınday*” (Akmataliyev ve Musakov 2013: 61) ifadeleriyle tanıtılmaktadır. Pehlivanlığı ile nam salan Ayaz'ın adalesi buğra sağrısı gibidir, bütün bedeni tüyle kaplıdır ve sakalı aygır yelesi gibidir. Burada görünüşü tanımlanan alp tipi görünüşünün vahşi doğa ile özdeşleştirilmesi yönünden Oğuz Kağan'ı hatırlatır.

Destanın Moldobasan Musulmankulov anlatımında Çin hükümdarı Sıyadat'ın kızı Belkıs'ın da alp bir kadın olduğu anlatılmaktadır. Bayış'ı görünce âşık olan Belkıs, Müslümanlığı kabul eder ve Bayış'ı zindandan kurtararak onunla kaçır. Belkıs, kalabalık askerleriyle peşinden gelen babasına İslâm'ı kabul etmesini söyler, babası bunu kabul etmeyince güçlü Sıyadat'ı bir mızrak darbesiyle öldürür. Kalmuk askerleri Belkıs'ın babasını öldürmesi üzerine korkuya kapılıp dağılmaya başlar: “*Anda Belkıs kep aytat/ Altın taka mingizem ata/ Asıldığın bilgizem ata/ Alamdı calgız bilgizem ata/ Ak dinime kirgizem ata/ Segiz beyiş cannattın/ Nak törünö kirgizem ata/ Arak içip*

Kuspaymın botom/ Men dinimdi buzbaymın botom/ Sen diniñdi buzbasañ / Añgeme batkın dep/ Akmak seni attım dep/ Karmay bedri cürökkö/ Kubat bedri bilekke/ Atası tüştü talp edip” (Şentürk 2013: 180). Kimsenin yenemediği Sıyadat’ı bir hamlede yenen Belkıs, destanda alp bir kadın olarak tanıtılmaktadır. Belkıs’ın, babasını öldürmesi üzerine Kalmuk askerleri dağılıp gidince Canış ve Bayış da Belkıs’ı alıp obalarına yönelir. Obanın yakınlarına gelince bir haber almak maksadıyla ozan kılığında girip obaya o şekilde girmeyi planlarlar, yanlarındaki Belkıs’a da dere kenarında saklanmasını söylerler. Belkıs, bu esnada gördüğü avcılarını düşman zannedip vurur. Geleni öldüren Belkıs, ölümleri üst üste yığar: *“Aldıdan kelgen duşman dep/ Zambirek menen koyuptur/ Bargandardı soyuptur/ Altın caak sır cebe/ Arkasına koyuptur/ Aylanmalı altı atar/ Alıs atıp ciberdi/ Akmaktardın barısın/ Añgi aygırdıy imerdi/ On beşti Belkıs soyuptur/ Molo kılıp ölügün/ Şaşpay üyüp koyuptur.”* (Şentürk 2013: 219). Destanda bu sahne Belkıs’ın gücünü, alplığını kanıtlayan bir durum olarak anlatılır.

Er Töştük destanında da diğer Türk destanlarında olduğu gibi alp olacak kahramanla ilgili olağanüstülükler daha doğum öncesinde başlamaktadır. İleman, gökten gelen bir fırtınanın söylemesi üzerine kurban keser ve dilekte bulunur. Bunun üzerine Er Töştük dünyaya gelir. Yeni doğan Er Töştük iki günde anne der, altı günde baba der. Er Töştük altı günün sonunda emekleyerek koyun güden babasının yanına gelir ve koyunları kendisinin güdeceğini söyler. Destanda bu olağanüstü durum *“Caña tuugan bu bala/ Eki könboy ene dedi/ Altı konboy ata dedi/ İleman koy cayganda/ Caña tuugan bu bala/ Cürmölöp turdu ordunan/ Atasına keldi de/ A atam atam dedi/ Üygö kaytıp cat dedi/ Men bu koydu kaytarayn”* (İliç 2002: 30) ifadeleriyle anlatılmaktadır. Kahramanın bu olağanüstü doğumu ve büyümesi alp tipinin genel özelliğidir. Er Töştük’ün daha küçük bir çocukken babasının düşmanını öldüren Bir Bilek adlı oğlu da Er Töştük gibi iki günde anne, altı günde baba diyerek olağanüstü bir şekilde büyümüştür: *“Töştüktün balası Bir Bilek/ Eki könboy ene deyt/ Altı konboy ata deyt”* (İliç 2002: 81).

Olağanüstü bir şekilde dünyaya gelip büyüyen Er Töştük, korkusuz ve güçlü bir alp olur. Sekiz ağabeyini dize getirip babasının sürülerini geri alır. Er Töştük, savaşta da heybetli bir alptir. Tek başına bin kişinin çıkardığı bağırtıyı çıkararak düşmanı korkutmaktadır: *“Andan kelip Çalkuyruk/ San attın dübürtün saldı/ At üstündö Er Töştük/ San erdin kıykırığın saldı.”* (İliç 2002: 68). Celmogus’un peşinden giderek yer altına düşen Er Töştük orada Ay Kulak adlı bir dev ile karşılaşır. Dev, Töştük’e

saldırınca Er Töştük yiğitçe savaşır devin kulağından tutup fırlatır. Dev kırk kırdan aşır yere düşer. Töştük Ay Kulak'ın başını keser. Ardından Kün Kulak ve Çoyun Kulak adlı devleri de öldürerek yoluna devam eder. Destanda Töştük'ün bu alplığı “*Cerde catkan Ay Kulak/ Ordunan tura cügürdü/ Eköo alışa ketti/ Eki kulagin büktöp/ Karmap aldı Er Töştük/ Kırk kırdan alıptı/ Irgıtap ciberdi Töştük/ Başın kesip alganda/ Cürüp ketti Er Töştük/ Andan barıp Er Töştük/ Kün Kulaktı öltürdü/ Çoyun Kulaktı öltürdü/ Çalkuyruguna minip/ Colun cürüp ketti deyt.*” (İliç 2002: 65) şeklinde anlatılır. Devleri yenen Töştük Kırım Han'ın sarayına gelir, hanın emri üzerine kimse onunla ilgilenip kapıyı açmaz. Buna çok sinirlenen Töştük kapıya tekme atar. Töştük'ün attığı tekmeyle bazılarının vücudu ikiye ayrılır. Töştük bir yumruk savurur, vurduğu adamın vücudu bin parça olur. Töştük birisini yere yatırıp basar, adamın vücudu cıvık cıvık olur: “*Töştük teep ciberdi/ Teep cibergen kişinin/ Kökröğü bir bölök boldu/ Töştük muştap ciberdi/ Muştap cibergen kişinin/ Kökröğü birkırap ketti/ Töştük basıp ciberdi/ Basıp cibergen kişinin/ Kökröğü balçık bolup kaldı*” (İliç 2002: 69). Burada Töştük'ün gücü biraz da masalsı bir anlatımla abartılı bir şekilde tasvir edilir.

Destanda Er Töştük'ün alplığı Kaşan Kara Alp ile olan mücadelesinde de abartılı bir üslupla anlatılır. Güçlü bir alp olan Kaşan Kara Alp ile kapışan Töştük, günlerce güreşir. Onlar güreşirken tepeler çukur olur, çukurlar tepe olur. İki alp birbirini yenemediği günlerce güreşir ve sonunda Er Töştük, Kaşan Kara Alp'ı alıp yere vurur. Bu zorlu mücadele destanda “*Eköo alışa ketti/ Oy cer anda dön boldu/ Dön cer anda oy boldu/ Anda neçe kün karmaştı/ Kapır Kaşan Kara Alptı/ Töştük kötörüp urdu*” (İliç 2002: 72) şeklinde ifade edilir.

Er Töştük diğer canlılardan farklıdır. Onun canı kara polat egede gizlidir. Destanda Töştük ile ilgili bu bilgi “*Er Töştüntün canı/ Kara bolot ögöo*” (İliç 2002: 55) şeklinde verilmektedir. Burada kara renginin kuvveti simgelediği görülmektedir. Bunun yanı sıra Türk mitolojisinde demirin de gücü simgelediği bilinmektedir. Er Töştük'ün canının kara demir egede olması onun alplığı ve gücünü pekiştirir.

Coodarbeşim destanında da kahramanlar alplığıyla öne çıkar. Er Töştük'ün oğlu Coodarbeşim'in, daha doğmadan önce yiğit bir alp olacağı annesinin kaplanın etine aş ermesi ile belli olur. Destanda bu durum “*Al balanın enesi/ Agay kan kızı Kenceke/ Bolgon kezde koş boylu/ Ar tamak çakpay netine/ Talgak bolup töröptür/ Colborstun*

etine.” (Alimova 2006: 131) ifadeleriyle anlatılır. Doğacak çocuk kaplan gibi yırtıcı ve güçlü olacağı için annenin kaplanın etine aş ermesi destanda öne çıkarılır.

Coodarbeşim'in doğumu da olağanüstü olur. Coodar, annesi Kenceke'ye dokuz gün sancı çektirerek sırtında temiz kıyafetleriyle dünyaya gelir. Bu olağanüstü durum destanda “*İlk köynögün moynuna/ İle tüşkön bu bala/ Aruu tonun conuna/ Kiye tüşkön bu bala/ Enekesi Kenceke/ Toguz kün tartıp tolgoonu/ Kıynap tüşkön bu bala.*” (Alimova 2006: 132) ifadeleriyle anlatılmaktadır. İlk gömleği boynunda asılı olan bu bebeğin doğumdan önce annesine dokuz gün sancı çektirmesi onun heybetli ve düşmanı alt edecek güce sahip bir alp olduğunu göstermektedir. Kıyafetlerle doğması ise onun başka bir âlemlerle irtibatlı olduğunu göstermekte ve olağanüstülüğünü vurgulamaktadır. Coodarbeşim'in olağanüstü özellikleri doğumdan sonra da kendini gösterir. Coodarbeşim, göbeği kendiliğinden kesilmiş bir şekilde dünyaya gelir. Onun kâkülü gümüştür ki bu başında baht olduğunun göstergesidir. Alnında da bir beni vardır; bu ben onun seçilmiş olduğunun göstergesidir. Coodar, daha beş aylıkken tay durur ve altı aylıkken yürümeğe başlar. Bir yaşında ise konuşur. Coodar'ın bu olağanüstü özellikleri “*Kindiği özü kesilüü/ Kümüş eken kökülü/ Mañdayında kalı bar/ Arstanday calı bar/ Beş ayında kaz turup/ Altı ayında basıptır/ Birge çıkpay süylöptür.*” (Alimova 2006: 132) ifadeleriyle anlatılır. Coodar, dokuz yaşına geldiğinde savaş kuşamları kuşanır ve halk arasında yiğitliğini belli eder. Yaşıtları oyun oynarken o ok atmayı, mızrak saplamayı öğrenir: “*Toguzga caşı çıkkanda/ Er kiyimin kiygizip/ Elge daynın bilgizip/ Öz coluna salıptır.*” (Alimova 2006: 132).

On beş yaşına gelen Coodar'ın görünüşü düşmanlarının kalbine korku verir, bahadır Coodar'ın heybeti ulu bir dağ kadar vardır. Onun karşısına çıkıp ona kafa tutacak kişi bulunmaz. Coodar bir alpin sahip olması gereken fizikî görüntüye ve güce sahiptir: “*On beşke caşı kelgende/ Baltır eti toluptur/ Bettep adam bargısız/ Toodyoy baatır boluptionur.*” (Alimova 2006: 133). Coodar, tek başına kırk kişiyi yenecek kadar güçlü bir yiğittir. Ak Arkar'ı bulmak için yola çıkan Coodar, yolda halka zulmeden kırk hırsız görür. Kırk hırsız, Coodar'ı yalnız görüp ona saldırır. Yiğit Coodar, tek başına kırk kişiye meydan okur ve onları yok eder, atlarını ganimet olarak alıp dedesi Agay Han'a doğru yola koyulur. Destanda Coodar'ın bu cesareti “*Bul kızıktı körgöndö/ Bar kayratı aşınıp/ Nayza sunup aykırıp/ Cönüp aldı kaçırıp/ Arstanday sür menen/ Aldı cagın capırıp/ Aybat tüsün körgöndö/ Biri bettep kele albay/ Kaçıp berdi çaçılıp*” (Alimova 2006:

166) ifadeleriyle anlatılır. Kırk hırsızın Coodar karşısında çaresiz kalışı ve yenilgisi destanda ayrıntılarıyla anlatılmaktadır. Kırkı birden Coodar'a mızrak doğrultsa da başarılı olamazlar, o zaman kırk hırsız Coodar'a bakar. Coodar'ın görüntüsü aslana benzemektedir, yırtıcılığı ise ejderha gibidir. Onun bu heybetli görüntüsü kırk hırsızın içine korku salar: *“Nayza sungan nemeler/ Adamdan başka er kördü/ Arstan smal şer kördü/ Açıp köziün bir kördü/ Acudarday süür kördü”* (Alimova 2006: 166). Coodar'ın bu heybetli görüntüsü karşısında kırkı birden korkarak kaçar.

Destanda Coodar'ın savaştığı düşmanları da alplığıyla öne çıkan kahramanlar olarak tanıtılmaktadır. Coodar'ın en büyük düşmanı Temir Alp'tir. Temir Alp'ı olağanüstü kılan şey onun canının Ak Arkar adlı geyiğin karnında bulunmasıdır. Temir Alp'in canı, cinler padişahı Ulan Dev'in sihriyle altı sığırcık kuşuna dönüştürülür ve bir ak sandık içine konulup Ak Arkar'ın karnına yerleştirilir. Bunun üzerine Temir Alp, babası Çoyun Kulak'tan dokuz kat güçlü bir dev olur. Temir Alp ile ilgili bu bilgiyi Er Töştük *“Uguşuma karasam/ Ak arkarga bargan deyt/ Altın canın kubultup/ Ak arkardın kardına/ Kuçkaç kılıp salgan deyt”* (Alimova 2006: 141) diyerek oğlu Coodarbeşim'e anlatır. Temir Alp'in canının sırrını bilmeyen ve onun canını ele geçirmeyen kişi onu asla öldüremez. Bu bakımdan Temir Alp olağanüstü güçlere sahip bir mitolojik kahramandır. Coodar, Temir Alp'in canını ele geçirmeyi başarır. Ak Arkar'ı yakalayıp karnındaki ak sandığı alan Coodar, sandığın içinde bulunan altı kuşu öldürmez. Bu sırada Temir Alp, Coodar'ın yokluğunda Er Töştük'e saldırır. Coodar, yurduna döndüğünde bunu öğrenir ve Temir Alp ile savaşır. Temir Alp ile Coodarbeşim'in savaşları destanda abartılı bir şekilde anlatılmaktadır. İki alpin birbirine vurduğu kılıç darbelerinden yeryüzüne kıvılcımlar saçılır, çarpışmada çıkan sesler kulakları sağır edecek kadar şiddetlidir: *“Sokmogunan döölördün/ Ot çakılıp çırkırap/ Ketilip uçup asmanga/ Kulak tunup çurkurap”* (Alimova 2006: 372). Coodarbeşim, Temir Kulak'ı çok kez öldürmesine rağmen, Temir kulak yeniden dirilir. Bunun üzerine Coodar'ın aklına arkarın karnından aldığı ak sandık gelir. Sandığı eline alan Coodar, içindeki altı kuşu sırasıyla öldürünce Temir Alp da ölüp gider. Bu olağanüstü durum destanda *“Altı kara kuçkaçtın/ Başı ketti culunup/ Kaardangan Temir Alp/ Ketken kezi mina bul.”* (Alimova 2006: 380) sözleriyle anlatılmaktadır.

Destanda Coodar'ın düşmanlarından biri olan Canaalı adlı dev de heybetli ve güçlü bir alp olarak tanıtılmaktadır. Canaalı kimseye yenilmeyen, dik bakanın gözüne vuran

güçlü bir devdir. Kuu Kulan adlı atına binip kuu cebe adlı yayını eline alıp Kara-Köl denen yerin sınırını beklemektedir. Coodar'ın atı Kılkara “*Bagınbagan eç kimge/ Candan aşkan döo oşo/ Kuu kulan degen atı bar/ Kuu cebe degen caası bar/ Tiktegen di közgö aktan/ Baatırım munday kasıñ bar*” (Alimova 2006: 178) sözleriyle Canaalı hakkında bilgi verir. Canaalı daha önce Agaça Han'ın toprakları olan bu yeri hanı yok ederek sahiplenmiştir. Coodar, böyle güçlü bir düşmanı yenerek gücünü ispatlar.

Destanda Coodar'ın kayınbabası ve periler şehrinin padişahı olan Nurkan Han da gücü ve heybetiyle düşmanlarının gözünü korkutan bir yiğit olarak tasvir edilir. Nurkan Han'ın görüntüsü periler şehrine gelen hanlardan on kat büyüktür. İki gözünden ateş saçan, kimsenin yüzüne dik bakamadığı Nurkan Han'ın kasları ve etleri demir gibidir: “*Oşol turgan kandardan/ On ese zor karanı/ Közünön calın çaçırıp/ Tik baktırbayt adamdı/ Bulçun eti temirdey/ Cürö turgan cayı bar/ Bet kelgen coodan ceñilbey/ Dalısı cazı cayılıp/ Eki iyni eki möñgüdöy*” (Alimova 2006: 270).

Alp kişi sadece gücüyle ve düşmana olan üstünlüğüyle öne çıkmaz. Alp aynı zamanda halkın umudu olmalıdır ve halkı zenginleştiren, doyuran, halk arasında huzuru sağlayan kişi olmalıdır. Coodar, başta Temir Alp olmak üzere bütün düşmanları yok ettikten sonra halkın sönmüş ateşini yeniden canlandırır. Fakirleşip kalan halkı zengin eder. Coodar'ın milletine karşı gerçekleştirdiği bu hizmeti destanda “*Kadir tüngö bul curttu/ Kirgizgen Coodar emespi/ Öçkön otun tamızıp/ Küygüzgön Coodar emespi/ Cardı curttu bay kılıp/ Calgagan Coodar emespi*” (Alimova 2006: 348) ifadeleriyle anlatılmaktadır.

Destanların teşekkülü sağlayan sosyal, siyasal ve kültürel şartların alplığı gerekli kılması destan kahramanlarının alplık özelliklerine sahip kişiler olarak kurgulanmasını beraberinde getirir. **Er Koşoy** destanında da kahramanlar yaşam şartlarına bağlı olarak güçlü bir alp olarak kurgulanır. Kırgız Türklerinin boylar halinde yaşadığı ve Kalmuklarla özellikle de Çinlilerle olan mücadelelerin yaşandığı bir dönemi ele alan Er Koşoy destanında destan kahramanları bu dönemin şartlarına uygun olarak cesur, güçlü ve akıl yetisi olan kişiler şeklinde kurgulanır. Er Koşoy'un babası Katagan, destanda gücüyle ve yiğitliğiyle öne çıkan kahramanlardandır. Kırgız halkının dört bir yanının düşmanla sarıldığı dönemde Kaynar'ın oğlu Katagan cesur bir yiğit olarak kendisini gösterir. Dağ gibi olan heybetinden alplığı belli olan ve babasına layık bir evlat olduğunu tüm halka gösteren Katagan, Kırgız Türklerini saran düşmanları bir bir yok

eder ve milleti huzura kavuşturur. Katagan, Aktuyak adlı atıyla birçok zafer kazanıp alplığını ispatlar. Burada alpin tamamlayıcısının at olduğu görülmektedir. Katagan'ın alplığı anlatılırken onun atı Aktuyak da anılır: *“Kaynardın uulu Katagan/ Törölgön calgız atadan/ Cakır tartpay adamdan/ Caşman/ balban caralğan/ Karañgıda köz tapkan/ Çukuganday söz tapkan/ Simbatı artık kelişken/ Arı baatır taymanbas/ Kaynardın uulu degizgen/ Teköörü bolot temirdey/ Alp müçö toonun señirdey/ Mingeni tulpar Aktuyak”* (Tekalan 2002: 2).

Katagan'ın düşmanla olan savaşı tüm ayrıntılarıyla anlatılmaktadır. Kalabalık Çin askeri karşısında gayreti dağ gibi artan Katagan, tulpar atı Aktuyak'a kamçı vurup karşısına çıkan düşmanı mızrağıyla deşer. Katagan, siniri artıp cesaretle düşman ordusuna atılır ve düşmanı önüne katıp sürüp kaçıır. Kılıçla karşısına çıkana kılıçla karşılık verir, mızrakla geleni mızrağıyla deşer ve düşmana fırsat vermeyip halkının namusuna el sürdürmez: *“Kaarlanıp Katagan/ Kayratı tooday aşıptır/ Mingeni tulpar Aktuyak/ Sanına kamçı basıptır/ Bet kelgenin baltalap/ Kaçkandarın nayzalap/ Tütalanıp cindenip/ Oroyu sürdüü körünüp/ Kürkürögön kün bolup/ Köp Kırgızdın içinen/ Kaçırıp çıktı bölünüp/ Maktanıp çıkkan döölörün/ Atmanı menen kulatıp/ Kılıç menen çıkanın/ Kıya çaap sulatıp.”* (Tekalan 2002: 16).

Katagan'ın kendisi güçlü ve cesaretli bir erdir. Katagan, dağı taşı toza bulayıp, köknar ağacını köküyle yolup halkını huzursuz eden düşmanın başına tokmak gibi inip düşmanı darmadağın eder. Katagan'ın bu gücü destanda *“Katagan özü er eken/ Tozuñu toonu tomkorot/ Karagay şilbi çetindi/ Tübünön culup omkorot”* (Tekalan 2002: 18) sözleriyle anlatılmaktadır.

Katagan'ın oğlu Er Koşoy da babası gibi yiğit bir alp olur. Koşoy'un yiğit bir alp olacağı daha doğumundan önce Kıdır tarafından müjdelendir. Koşoy doğmadan önce babası Katagan, alaca karanlık bir vakitte Kıdır ile karşılaşır. Kıdır, *“Kıyınçılık bolso da/ Kıynalbagan er bolup/ Kıdır bolsun koldooçu/ Atı Koşoy caralsın”* (Tekalan 2002: 45) diyerek Katagan'a dualarının kabul olduğunu ve Kудay'ın ona Kırgız halkının kaderini değiştirecek yiğit bir erkek çocuk vereceğini, bu çocuğu bizzat Kıdır'ın kendisinin kollayacağını söyleyerek bu çocuğun adının Koşoy olacağını bildirir. Halkın kaderini değiştirecek olan bu alpin ismini de Kıdır verir. Bu çocuğun kerameti doğumundan önce babasına bildirilir, adeta çocuğu ona göre yetiştirmesi için babasına telkin edilir. Bu çocuğun alp olacağını işaretleri doğumu esnasında da görülür.

Koşoy'un doğumu çok sıkıntılı gerçekleşir. Dokuz ay dokuz gün olup doğum vakti geldiğinde Er Koşoy, annesi Akperi'ye şiddetli sancılar yaşatır: *“Toguz ay toguz kün bolup/ Tolgoo keldi tün bolup/ Mezgili menen kün ötüp/ Merçemi kelgen ubakta/ Mintip bakan tiretip/ Katuu boldu tolgoosu”* (Tekalan 2002: 47). Bu şiddetli sancılar doğacak çocuğun güçlü bir alp olacağına işaret olarak değerlendirilir.

Koşoy'un dünyaya geldiği an da olağanüstülüklerle dolu bir dizi olayın meydana gelmesine neden olur. Çocuk doğup ağladığında sesinden orada bulunan kadınlar korkup saklanır, gökyüzünden güneş kaybolup şimşekler çakar, dağdan selle birlikte taşlar yuvarlanır, atlar iplerini koparıp kaçar ve bu dehşetli havanın etkisiyle ineklerle koyunlar meleşip ahırı toza boyar. Koşoy'un doğumu esnasında gökyüzünde güneş tutulup günün rengi kaybolur. Bu olağanüstü olaylar destanda *“Iylap bala bakırdı/ Esi çıgıp üünön/ Bir top katın çaşındı/ Asmandan kün köküriüp/ Çagılgandar çartıldap/ Toodon kulap kıyan taş/ Kulak tutun tarsıldap/ Turdu dobuş ugulup/ Celeden kulun çınırıp/ Koylor, uylar maaraşıp/ Koroo koktu tos bolup/ Asmandan kün tutulup/ Kündün közü çok bolup/ Bala cerge tüşkөndө/ Allaga baarı calınıp/ Tülöösünө түgөttün/ Ak tuyak maldar çalınıp.”* (Tekalan 2002: 48) ifadeleriyle anlatılır. Tüm bu olağanüstülükler Koşoy'un kerametini göstermektedir ve onun diğer insanlardan farklı bir alp olacağına işaret etmektedir.

Yeni doğan bu bebek çok güçlüdür, beşiğinin ipekten bel bağını kopardığı için beş günde bir bel bağı değiştirilmektedir. Bu güçlü bebeğe altmıştan fazla adam bakmakta, altmış kişi ona ancak güç yetirebilmektedir: *“Beşiktin bel kurçoosu/ Tütpöy koydu üzülüp/ Beş kündө birden cañırtıp/ Altmıştan köp adam/ Bakıp cattı balanı”* (Tekalan 2002: 50).

Koşoy, çocukluk çağında da yaşitlarına göre çok güçlü bir alp olduğunu gösterir. Bütün çocukları dövdüğü için kimse onunla oynamak istemez, Koşoy insanlara ve hayvanlara zarar veren yaramaz bir çocuk olur. Bütün halk Koşoy'un yaramazlığından şikâyetçi olup Katagan'a geldiğinde Katagan da oğluna söz geçiremez. Er Koşoy aklına eseni yapıp kimseyi dinlemez, çoğu zaman eve gelmeyip kırlarda yatar. Koşoy'un bu hali destanda *“Böydöy kurup barısını/ Ayabay sabayt baldardı/ Kiçüübü çoңgo karabay/ Taymanbastan çır kılat/ Taş menen urup torpoktun/ Taza butun sındırat”* (Tekalan 2002: 53) sözleriyle ifade edilmektedir.

Yaramazlıklarıyla halkı bezdiren Koşoy bir gün yine kırlarda kafasına göre gezinirken, halk içinden birisi gelip ona halka zarar vermek yerine Kök-Kümböz denen yerde ortaya çıkan, insanları ve hayvanları yiyen canavarları öldürmesini söyler. Sayıları oldukça fazla olan bu canavarlara halk güç yetirememektedir. Canavarlar Kök-Kümböz'ü mekân tutup oradan geçen canlıyı yok etmektedir. Bu canavarlar yüzünden birçok hayvan telef olur, çok kişi can verir: “*Kök Kümböz degen aymaktan/ Körkoo cırtkış caraldı/ Arı beri kattagan/ Cara tartıp adamdı/ Malın malday cayladı/ Canın canday cayladı/ At-Başının içinde/ Ketirdi go aylanı*” (Tekalan 2002: 53). Yedi yaşındaki Koşoy, bu canavarları öğrenip ailesine de haber vermeden halkın güç yetiremediği canavarları yok etmek için yola çıkar. Henüz çocukluk çağındaki Koşoy'un aklına korku hiç gelmez. Canavarları yok edeceğinden emin olan Koşoy, elinde silah olmaksızın Kök-Kümböz'ün yolunu tutar. Er Koşoy'un bu cesareti destanda “*Ölümdü takır oyloboy/ Bara catat şaňdanıp/ Kanday kurgan çunak dep/ Ayagay candar taňgalıp*” (Tekalan 2002: 55) ifadeleriyle anlatılmaktadır. Kök-Kümböz'e gelen Koşoy, orada öküz büyüklüğünde birçok kurt görür. Kurtlar çocuğun kendilerine doğru gelmekte olduğunu görünce ona saldırır. Koşoy, üstüne gelen kurdu boynundan tutar ve çenesini ayırarak öldürür. Bunu gören birkaç kurt canını kurtarmak için dağlara doğru kaçır. Koşoy'un kurtlarla olan mücadelesi destanda “*Ceti caşar Koşoyuñ/ Anısinan kaçpadı/ Burdap çalıp keterde/ Kolu tiydi boynuna/ Kabıldı körkoo karışkır/ Caş balanın oyununa/ Bir serpip bürküüp alganda/ Caagin ayırıp taştadı/ Teep belin omkorup/ Tentek oyun baştadı*” (Tekalan 2002: 57) ifadeleriyle anlatılmaktadır. Hayvancılıkla geçinen bir toplum için hayvanlara zarar veren canavarların yok edilmesi büyük bir hizmettir. Koşoy'un yırtıcı kurtları öldürmesi, Oğuz Kağan'ın gergedanı öldürme sahnesini anımsatmaktadır. Türk destanlarının önemli bir çoğunluğunda hayvancılıkla geçinen ve doğanın güçlerine karşı doğa ile iç içe yaşayan bir toplumun ferdi olan destan kahramanının doğanın gücünü temsil eden canavarı öldürmesi epizotu yer almaktadır. Bu epizot çoğunlukla kahramanın sıradan kişilikten çıkıp alplığa geçtiğinin göstergesi olarak sunulmaktadır. Alp tipinin özelliklerini taşıyan kahraman doğanın zararlı gücünü yenerek kabiliyetini gösterir bundan sonra sıra mensubu olduğu boyun siyasi düşmanlarıyla mücadeleye gelmektedir. Nitekim Er Koşoy, kurtları öldürerek halkı kurtardıktan sonra Kırgız'ın ezeli düşmanı Çin ile savaşır.

Doğa güçlerine karşı üstünlük sağlayan Koşoy'un alplığı anlatılırken, “*Kara kulak şer eken/ Karışkırı kabışkan*” (Tekalan 2002: 68) ifadeleriyle vahşi doğanın canlılarına benzetildiği görülmektedir. Atılganlık ve güç bakımından ejderha, aslan ve kaplana benzetilen Koşoy; adeta doğa güçlerini yenilgiye uğratıp bu güçleri kendi özünde toplamış gibidir. Yedi yaşında yırtıcı kurtları yok eden Er Koşoy, kara kulaklı aslana benzetilir.

Kırgız halkını düşmanlardan kurtarıp halkının şanını yükselten Koşoy, kaplana benzetilmektedir. Destanda “*Az ele Kırgız kalkının/ Arbagın alıs kötörgön/ Akılga kadik colborstur.*” (Tekalan 2002: 132) ifadeleriyle azıcık Kırgız milletinin ruhunu yücelten Koşoy, kaplan sıfatıyla anılır. Destanda “*Balban Koşoy bir başı/ Miñ Kitaydı soylottu*” (Tekalan 2002: 48) ifadeleriyle Er Koşoy'un düşmanla savaşa girdiğinde bir başına bin kişiyi öldürecek kadar güçlü bir yiğit olduğu anlatılır. Koşoy, hem akıllı hem de güçlü bir alp olduğu için düşmanı yenmenin yollarını iyi bilmektedir.

Destanda Karaçoro'nun kardeşi Er Bağış da alplığıyla öne çıkan kahramanlardandır. Kırgız Türklerinin Çinlilerle olan savaşı esnasında teke tek vuruşma için öne çıkan Çinli komutan Çortok'un karşına Er Bağış çıkar, Çin'in devi olarak bilinen Çortok'la zorlu bir mücadeleye girer. İki güçlü yiğit uzun süre vuruşsa da birbirini yenemez. En sonunda Er Bağış, sinirlenip gayrete gelir ve kayberene sığınıp cesaretle ileri atılır. Destanda Er Bağış'ın bu alplığı “*Açuusu keldi Er Bağış/ Kanı tartıp içine/ Kayberen, emi koldo dep/ Kayra kirdi küçünö*” (Tekalan 2002: 109) sözleriyle anlatılmaktadır.

Er Bağış ile vuruşan Çortok da Çin'in yenilmez kahramanıdır. Bu şekilde yüceltilen Çortok, kayberene sığınıp cesaretle vuruşan Bağış karşısında yenilir. Bağış, en sonunda Çortok'u atının üstünden çeker alır ve bıçağıyla boğazını keserek öldürür. Komutanın öldüğünü gören Çin askerleri bozguna uğrayıp dağılır. Bağış'ın alplığı ile Kırgız Türkleri üstünlük sağlar. Destanda bu sahne “*Canıbarım boz aygır/ Oşonu kütüp catkansıp/ Çukul başın tarttı emi/ Sokmo eer kaşın omkorup/ Señirdey bolgon Çortoktu/ Karaboz attan tomkorup/ Ökürtüp kolun buradı*” (Tekalan 2002: 110) ifadeleriyle anlatılır.

Düşmanın güçlü olması onu yenen kahramanın gücünü ve şanını arttıracığından destanda düşman askerlerinin alplığı da öne çıkarılır. Destanda Çin askerlerini yöneten Çortok'un alplığı da bu sebeple övülür. Çortok, “*Kızılbaş döösü Çortok/ Oñbogon*

balban can eken/ Karmagan ceri kan çikkan/ Kaarınan can çikkan/ At üstünön aldırbas/ Artık eken amalı” (Tekalan 2002: 108) ifadeleriyle tuttuğu yerden kan çıkaran, vurduğunu öldüren, atının üstünde sağlam duran güçlü, yiğit bir alp olarak tanıtılır.

Er Koşoy ile güreşen Coloy Han da yenilmez bir alptır. Colay Han destanda “*Altı batman buuday cep/ Dan cıtangan çoñ Coloy/ Altımuşa atı bir soyup/ Kan cıtangan çoñ Coloy/ Tırmagina karasañ/ Ak colborstun salaaday/ Muruttarın karasañ/ Tegirmendin küpçökkö/ Tekşi koygon baraday/ Ölçösü cok öskösü/ Çeçekey keñ çaraday/ Turası coon boyu pas/ Dulduguy bettüü önü saz/ Komdonup catkan colborstoy*” (Tekalan 2002: 308) ifadeleriyle tanıtılır. Coloy Han, alplığın belirtisi olarak çok yiyen birsidir. Altmış batman buğdayı, altmış semiz kısırağı bir oturuşta yiyen Coloy Han’ın tırnağı ak kaplanın pençeleri gibidir. Coloy Han’ın bıyıkları değirmen kapağı gibidir, kan kokan Coloy Han avını bekleyen aç aslan gibi durmaktadır. Bu şekilde yüceltilen Coloy Han’ı Er Koşoy gürüşte yener. Yaşlılık çağında böylesine güçlü ve heybetli bir alpy yenen Er Koşoy’un gücü de böylece iyice ortaya konulmuş olmaktadır.

Er Soltonoy destanı çoğunlukla savaş sahnelerinden oluşan bir destandır ve bu destanda Kırgız yiğitlerinin alplığı ön plana çıkarılmaktadır. Daha destanın başında Colbarskan’ın gücünden bahsedilerek onun alplığı anlatılmaktadır. Colbarskan, “*Colbarskan, al at calın tartıp mingenden baştap dalaydı talkalap dalaydı kalkalap bettegenin ceñip kektegenin çelip sazayın berip kandıktı kolunan ketirbey doordu sürüp kelet.*” (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 17) ifadeleriyle at yelesini tutup bindiği zamanda karşılaştığı kişiyi yenmiş, düşmanlarını sindirmiş, önüne çıkıp geleni yok etmiş bir yiğit olarak anlatılır.

Colbarkan’ın oğlu Temirkan da tıpkı babası gibi yiğit bir alptır. Annesi Temirkan’a hamile iken alaca yılanın etine aş erer: “*Kara şaar cılan cep/ Kaytardı suluu talgagın/ Çalkalap cüröt Gülaypa.*” (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 21). Bu durum destanda doğacak çocuğun yiğit bir alp olacağıın işareti olarak sunulur. Daha doğmadan alplığının delilleri belli olan Temirkan doğduğunda dokuz aylık bir bebeğin görünüşüne sahiptir. Onun ağlaması, bir günlük yerden duyulur, heybetiyle on beş yaşındaki bir delikanlıyı yıkacak gibidir. Destanda Temirkan’ın bu olağanüstülüğü “*Balanın bardık turpatı/ Toguz caşka çikkanday/ Iyagan ünün balanın/ Künçülük cerden ukkanday/ On beştegi balanı/ Küröşö ketse çikkanday.*” (Akmataliyev,

Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 21) sözleriyle anlatılmaktadır. Temirkan'ı dört kadın zorlukla kaldırıp beşiğe yatırır: *“Tört ayal cerden kötörüp/ Töşögünö orodu”* (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 21). Onu ancak dört kadının kaldırabilmesi Temirkan'ın olağanüstülüğünü ortaya koymaktadır. Temirkan'ın büyümesi de tıpkı Oğuz Kağan'ınki gibi olağanüstü bir şekilde gerçekleşir. Temirkan doğduktan yirmi gün sonra güler, iki ay sonra oturur, üç ayda emekleyip beş ayda yürür. Akli ise on yaşındaki çocuğun akli gibidir: *“Bala tuulgandan kiyin cıyırma kündö külöt. Eki ayda öziñçö cerge olturat. Üç ayda emgektep, beş ayda temteñdep butu basıp boy kelbeti on segizdeki cigittey bolot. Toguz ayda tili çıgıp süylöy baştap, akılı ondogu baladan kalışpayt.”* (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 21). Colbarskan'ın ikinci oğlu Bolotkan ise ağabeyinden daha güçlü bir alptir. Kendisi alp suretli, kaplan yürekli, çınar bilekli heybetli bir görünüşe sahiptir. Dik bakanı alıp yere çalacak gibi duruşu vardır: *“Özü alp süröttüü colbors cüröktüü çınar bilektüü tike karaganın körgön kişi çıdap dura albay çalkasınan ketet.”* (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 22). İki kardeş büyüdüklerinde güçlü bir alp olurlar. İkiyi yıkmaya dağ bulamayıp, vuruşmaya düşman bulamayıp bir ağacı kökleriyle birlikte bir ev yeri kadar toprağıyla sökmeye başlarlar. Destanda bu durum *“Eköo teñ ayabay küçkö tolup urunarga too tappay uruşarga coo tappay, öziñün küçünö çıdabay tüptüü terekti tübü menen üy ordunday cerdi koşo tamırı menen kotorup taştooçu boluştu”* (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 30) ifadeleriyle anlatılmaktadır. Temirkan ve Bolotkan'ın gücü, alplığı bu şekilde destanda abartılı benzetmelerle anlatılmaktadır.

Temirkan ve Bolotkan'ın kırk yiğidi de hep güçlü ve cesur kişilerdir. Destanda *“Altımış Kalmak cabılsa/ Aldırbastan türü bar/ Ak cüzündö alardın/ Acıdaardın sürü bar”* (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 65) ifadeleriyle kırk yiğit tek başına altmış Kalmuk'a karşı koyan ejderha görünüşlü alplar olarak tanıtılmaktadır.

Destanda Kalmuklar arasında değerinin bilinmediğini düşünüp Kırgız saflarına katılarak kırk yiğit içinde yer alan Kıyır'ın alplığı da uzun uzun anlatılmaktadır. Er Kıyır *“Kündügünö al Kıyır/ Carı kap nandan çeçü eken/ Ceti miñge bir özüm/ Keñdirbeymin deçü eken.”* (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 52) ifadeleriyle hergün yarım çuval ekmek yiyen yedi bin kişiyle tek başına savaşan güçlü bir yiğit olarak tanıtılır.

Bir kahramanlık destanı (baatırdık epos) olan **Er Tabıldı** destanında da Er Tabıldı ve kırk yiğidinin alplığı öne çıkarılmaktadır. Destanda Tabıldı ve yiğitlerinin kalabalık Kalmuk ordusuna karşı verdiği mücadele ayrıntılarıyla uzun uzun anlatılmaktadır. Kalmuk hanı Çalkalmak, Tabıldı'nın hastalığını fırsat bilip onun at sürüsünü kaçıtır. Tabıldı, o sırada iyileşmiştir. Kalmuklardan öcünü almak için kırk yiğidiyle kalabalık Kalmuk ordusunun peşine düşer. Düşmanı gören Er Tabıldı, ak kaplan gibi saldırıya geçer: “*Ak colborstoy çamungan / Kırk cigiti kaşında.*” (Namatov 2001: 30). Er Tabıldı'nın kalabalık düşmana cesaretle atıldığını gören kırk yiğit de her biri ejderha gibi yırtıcı olup saldırıya geçer. Destanda kırk yiğidin bu cesareti “*Ar kimisi aňdanıp/ Acıdaarday boluşup*” (Namatov 2001: 84) ifadeleriyle anlatılmaktadır. Görüldüğü gibi yiğitlerin alplığı güçlü hayvanlara benzetilerek somutlaştırılmaktadır. Bunun nedeni boylar halinde göçerevli bir şekilde yaşayan Kırgız Türklerinin doğa ile iç içe yaşamasıdır.

Destanda savaş sahneleri ayrıntılarıyla anlatılmakta, Er Tabıldı'nın yiğitliği öne çıkarılmaktadır. Er Tabıldı, kalabalık bir grup halinde üzerine gelen düşmana tek başına girer. Düşman ordusunu ortasından yarıp vuruşarak ilerler. Gücü ve heybeti yirmi yiğide bedel olan Tabıldı, tek başına on bir Kalmuk askerini öldürüp çalınan yilkısını geri alır: “*On bir Kalmak öltürüp/ Cıyırma cigit Tabıldı/ Cılkını aydap kamındı.*” (Namatov 2001: 99).

Destanda Tabıldı'nın düşmanla karşılaşma sahnesi ihtişamlı bir şekilde anlatılır; düşmanı gören Tabıldı iki tarafına bakıp hırsından dudaklarını dişleyip ak aslan gibi haykırır, kaplan gibi bağırır, kalabalık düşmanı aralayıp öldürerek ilerler. Tabıldı'nın kıyımını gören düşman askeri cesaretini yitirip kaçırır. Destanda bu durum “*Eki caktı karanıp/ Erdin tiştep calanıp/ Ak colborstoy aykırıp/ Kabilanday bakırıp/ Kalıñ coonu aralap/ Kaçırıp kırdı Tabıldı*” (Namatov 2001: 144) sözleriyle ifade edilir. Görüldüğü gibi özellikle savaşın kızıştığı sahnelerde Tabıldı, insanüstü bir özelliğe bürünür ve olağanüstü güçleri ortaya çıkar. Destanda Tabıldı, aslana ve kaplana benzetilerek güç, cesaret ve heybet bakımından yüceltilir.

Tabıldı'nın kırk yiğidi de alplıkta en az onun kadar ileridir. Bozkurt görünüşlü yiğitler savaşan düşmanın gözüne biri bin kişiymiş gibi görünüp korku salmaktadırlar: “*Karışkır sinduu baatırdar/ Atışkan coogo san koldoy/ Algan okşop köründüñ/ Ayaktuudan mal koyboy*” (Namatov 2001: 101). Çalkalmak'ın on binlerce askeri

Tabıldı ve kırk yiğidini görünce korkup dağılıverir. Çalkalmak'ın huzuruna gelip hepsi kaplan gibi heybetli olan bu yiğitlere yaklaşmadan kaçıp öyle canlarını kurtardıklarını anlatıp Kırgız alplarını *“Takır ele colborstoy/ Taamay cakın kirbedik/ Tula boyu ok eken/ Toklunu kızıl çok eken/ Kalmak Kırgız köp elde/ Munday neme çok eken/ Baarı boyu ok eken/ Balbildap közü çok eken/ Baatırdığı bilindi/ Balada munday çok eken.”* (Namatov 2001: 127) diyerek överler. Uzun boylu, heybetli, gözünden ateş çıkan bu yiğitlerin Kalmuk, Kırgız elinde denginin olmadığını söyleyerek onların alplığını anlatırlar.

Destanda Kalmak hanı Çalkalmak da alplığıyla övülen yiğitlerdendir. Onun övülmesi, Er Tabıldı'nın gücünü ve yiğitliğini arttırmak içindir çünkü Er Tabıldı basit bir kişiyi yenmiş olsa alplığı ile öne çıkamayacaktır. Kalmuk hanı Çalkalmak destanda bu itibarla yüceltilir. Çalkalmak şimdiye kadar kimsenin yenemediği bir yiğittir. Zamanında Ak Dev ile altı gün savaşım onu yenmiştir. Kalmuk halkından çıkan kara deve görünüşlü düşmanları da yere sermiştir. Çalkalmak ile ilgili bilgiler destanda *“Ak Döö menen küröşüp/ Altı kün cürdüm tireşip/ Ayagında çıkkanmın/ Anı dağı cüdötüp/ Kalmaktan çıkkan kara lök/ Karasuu candan bir bölök/ Karmaşıp kördük caş kezde”* (Namatov 2001: 129) ifadeleriyle anlatılmaktadır.

Çalkalmak, hem yurt içindeki düşmanlarını hem de dışarıdaki düşmanlarını yenerek onları dize getirmiş güçlü bir alptir. Çalkalmak; Kıtay'ın hanı Kırımkan'ın, ve Kılım'dan aşan Urumkan'ın karşısına çıkıp savaşır ve onların halklarını esir eder. Çalkalmak çevresindeki tüm düşmanları ile savaşım hepsini yere serer: *“Kalkın çaptım olcolop/ Kıtaydan çıkkan Kırımkan/ Kılımdan aşkan Urumkan/ Baarısı menen betteştim/ Kırkası menden cıgilgan.”* (Namatov 2001: 129). Çalkalmak bu şekilde yüceltilir, kimsenin yenemediği böyle güçlü bir alptir Er Tabıldı yener. Bu durum Er Tabıldı'nın gücünü ve alplığını pekiştirmektedir.

Er Eşim destanında da yiğit Er Eşim'in güçlü bir alp olduğu anlatılmaktadır. Er Eşim, Kalmuklar Kırgız topraklarına gelip yağma etmeye başladıklarında onların karşısına çıkabilen güçlü bir beydir. İnek tüyü kadar çok olan Kalmuklar onun gücü karşısında ufanıp kalır. Er Eşim, Kalmuk şehirlerine girerek kargaşa çıkarır. Er Eşim'in bu gücü destanda *“Uy tügündöy köp Kalmak/ Uypalanıp birindep/ Uçu-tüpü bek Kalmak/ Turpan menen Kambılga/ Üyüldü barıp çep karmap/ Taştamırçak kalasın/ Talkalatıp Er Eşim.”* (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 88) sözleriyle ifade edilmektedir. Er

Eşim Kalmuklarla tam üç yıl savaşıp hepsini öldürür. Böylece Kırgız topraklarını düşmandan temizler: *“Ayığışıp Er Eşim/ Akırında koybodu/ Üç cılı toluk uruşup”* (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 94). Kalmukların kalabalık ve güçlü olduğu bir dönemde Kırgız boyları içinden hiçbir bey onların karşısına çıkamazken Er Eşim cesaret gösterip onlarla savaşır ve gücü sayesinde düşmanını yener.

Eşimkul menen Zuura destanında Eşimkul’un yaşlılık çağında sahip olduğu evladı Er Kökül, cesur bir alptir. Daha küçük bir bebekken onun bahtı açık bir alp olacağı kâkülünün altın renkli olmasından belli olur. Yaratıcının onu diğer insanlardan üstün kıldığının belgesi bu kâküldür. Er Kökül’ün rızkını gücü sayesinde mutlaka elde edecek bahtlı bir kişi olacağını halk bu işaretle görür: *“Kökülü altın caralgan/ Bul belgisi turaybı/ Artık bolup adamdan/ Iris kaçıp kutulbas/ Tir bolso balañdan”* (Çelebi 2007: 146). Er Kökül, daha on iki yaşındayken evinde duramaz olur ve savaşacak düşman arar. Ağzından ateş çıkan Er Kökül, kimsenin sözünü dinlemeden bildiği gibi yaşamaktadır; kimse ona hükmedemez. Er Kökül’ün bu hali destanda *“On ekige çıkanda/ Oylonot Kökül dalanı/ Oturalbayt üyünö/ Oozunan ot çıkıp/ Kişinin könböyt tiline”* (Çelebi 2007: 162) ifadeleriyle anlatılmaktadır.

Er Kökül, on üç yaşına geldiğinde gücünü sınamaya başlar. Halkın içindeki yaşlılarının hepsini güreşte yener. Yaşlıları, Er Kökül ile karşılaşamaz. Halk içindeki pehlivanlar da ona güç yetiremez. Gücünü sınayacak kimseyi bulamayan Er Kökül, dağa çıkıp orada yamuk taşları yumruğu ile düzleştirir, ev kadar büyük taşları kaldırıp gücünü sınar: *“On üç caşka çıkanda/ Kökül, sınayt darmanın/ Kez kelgen menen küröşüp/ Cadattı eldin baldarın”* (Çelebi 2007: 162). Sosyal yaşam içerisinde beden gücüne ihtiyaç duyulan bir dönemin alp tipi özelliklerinin hepsi Kökül’de mevcuttur. Er Kökül, yaşlı bir aksakaldan Temirkan’ın kızı Aruuke’nin haberini alınca Temirkan’ın Kan İçme adlı oğlunu yenip on iki but yiyen devini öldürüp kızını alma düşüncesiyle yola koyulur. Halka sorarak Temirkan’ın şehrine giden yolu bulur. Dokuz nehrin birleştiği Kök Özön boyuna kadar gelen Er Kökül, burada Kan İçme ile karşılaşır. On altı yaşındaki çocuğu karşısında gören Kan İçme, onu küçümser. Er Kökül, Kan İçme ile altı gün güreşir, tuttuğu yerden kan çıkararak Kan İçme’yi halsiz bırakır. Altı günün sonunda Kan İçme’nin başını keserek onu öldüren Kökül, Sur Koyon atı ganimet olarak alıp Temirkan’ın şehrine yönelir. Destanda bu durum *“Karmagan cerin caş bala/*

Karışkırday kandadı/ Altı küniü cüröştü/ Kök özöndüin cazında” (Çelebi 2007: 204) ifadeleriyle anlatılır.

Kan İçme’yi yere serip öldüren güçlü Kökül, Sur Koyon adlı yürük atla altı kapılı şehri kuşatır. Altı gün tek başına kalabalık düşmanla çarpışan Kökül, altı bin kişiyi öldürür. Bu olay destanda “*Altı kapka şaarga/ Kayrat kılğan Er Kökül/ Miñ san koldoy köründü/ Altı küniü uruşup/ Altı miñ âşık adamdı/ Acalsız kanı tögüldü”* (Çelebi 2007: 230) ifadeleriyle anlatılmaktadır. Burada “*Miñ san koldoy köründü”* (Çelebi 2007: 230) ifadeleriyle destan kahramanının gücü tek başına bin kişilik bir ordu gibi gözüktüğü söylenerek abartılı bir şekilde öne çıkarılmaktadır.

Destanda Er Kökül’ün düşmanı olan Kan İçme Karaç da güçlü bir alp olarak tanıtılmaktadır. Dokuz yolun ağzında bekleyerek gelen düşmanların hepsini öldüren Kan İçme, kimsenin sınırı aşmasına izin vermez: “*Temirkandın balası/ Kan İçme Karaç atangan/ Dalayga cetken çaması/ Toguz coldun toomunda/ Tosup cüröt küniügö”* (Çelebi 2007: 186). Burada Kan İçmenin alplığı, onu yenen Er Kökül’ün gücünü öne çıkarmaktadır.

Destanda alplığıyla öne çıkan bir başka kahraman Temirkan’ın devidir. Bu dev, günde on iki but yemektedir ve görünüşü bir keçe ev heybetindedir. Bu devin yanına insan sokulamaz, onun gücü karşısında düşman sağ kalmaz. Devin parmaklarının arası baltanın yüzü kadar geniştir, kaşlarını çatıp baktığında insanın aklı çıkmaktadır. Devin bu görüntüsü destanda “*Adam batbayt çenine/ Kelelbayt düşman cerine/ Aybattu döbü dağı bar/ Dövünün cayın surasañ/ Alaçıktay karası/ Baltaga sap bolgondoy/ Koldorunun salası/ Kabagın bürköp çıkanda/ Adamdın kalbayt sarası”* (Çelebi 2007: 186) sözleriyle anlatılmaktadır. Böylesine heybetli ve güçlü bir alp Er Kökül yenerek öldürür. Devin gücü de esasen Er Kökül’ün kudretini göstermektedir.

Kız Cibek destanında alp tipi atıcılığı, yiğitliği ile öne çıkmaktadır. Tölögön öldükten sekiz yıl sonra, vasiyet bıraktığı kardeşi Sansızbay, ağabeyini ve yengesini aramaya gider. Ağabeyinin öldüğünü duyan Sansızbay, Kalmuk hanıyla zorla evlendirilmek üzere olan yengesini bulur. Kız Cibek, Sansızbay’ın geldiğini haber alınca Kalmuk Hanı Korun’u kandırıp onunla gitme isteğini bildirir. Birlikte kaçmayı başarsalar da Korun onları yakalar. Genç Sansızbay, dağ gibi Korun Han ve onun kalabalık askeri ile savaşır ve onu yener. Destanda Sansızbay’ın alplığını gösteren bu sahne “*Sansızbay ali caş*

bala/ Betteşegen başkaga/ Kan Korundun öz erki/ Sayışsa da atsa da/ Alı keler emi anın/ Aybalta menen çapsa da/ Anı körüp Sansızbay/ Atın tartıp toktodu/ Toodyoy bolgon Korundan/ Tomuktoy bala korkodu.” (Duman 2001: 227) ifadeleriyle anlatılır. Korun Han karşısında henüz yetişip gelen delikanlıyı görünce onu küçümser ve yumruk kadar bir çocuk olduğunu, onu muhatap almayacağını ve bit kadar gördüğü Sansızbay’a kılıç çekmeyeceğini söyleyerek kadını ve atlarını vermesini söyler. Korun’un bu küçümsemesine hiddetlenen Sansızbay ona *“Koluñdu caysañ cetkidey/ Tüşçülük cerge kulaçıñ/ Küçüñö Korun işenip/ Kürküröp moyun burasıñ/ Sansızbay degen men bolom/ Men dağı sendey er bolom/ Ayanıp degi kaçpaymun/ Coo kelse kaptap colmo col/ Közüñö meni ilbeysiñ/ Ölöriñdü bilbeysiñ”* (Duman 2001: 229) diyerek gücüne güvenip kendisini küçümseyen Korun’dan korkmadığını söyler. Sansızbay, Korun’a kendisinin de yiğit bir er olduğunu, kalabalık düşman gelse asla kaçmayacağını, kendisini küçük görmemesini söyler. Sansızbay’ın bu meydan okuması üzerine Korun Han mızrağını eline alıp ona vurur. Sansızbay, yere düşünce Korun Han bu sefer kız Cibek’i hedef alır. Bunu gören Sansızbay, yattığı yerden Korun’a ok atıp Cibek’i kurtarır. Bu sahne destanda şöyle anlatılmaktadır: *“Sadagın alıp Sansızbay/ Kambil cigit boluuçu/ Karmağanı çamdagay/ Ok salışı sadaka/ Köz irmemge kalbadı ay/ ‘kantip kaçıp kalayın/ Kalmak seni calmabay/ Kere tartıp ıyınıp/ Caaktan ıldıy koyoberdi/ Cakanın kırın sıdırıp/ Kazmoyun’dan kuladı/ Handın moynu kıyılıp.”* (Duman 2001: 231). Görüldüğü gibi kahramanın düşmana ok atış anı tüm ayrıntılarıyla anlatılmaktadır. Sansızbay yaralı olmasına rağmen yiğitliği elden bırakmayıp son kez gücünü toplayarak Korun’dan Cibek’i kurtarır.

Kırgız destanlarında alp erkeklerin yanı sıra alp kadınlar da yer almaktadır. Alp kadın tipi Kız Cibek destanında da karşımıza çıkmaktadır. Kız Cibek, erkek gibi ata binen, kılıç kuşanan bir kızdır. Nişanlısı Tölögön’ün, Bekecan tarafından öldürülmesi üzerine Kız Cibek’e Kalmuk hanı Korun talip olur ve kaba kuvvetle ikna edip toyu kurar. Bu esnada kayınbiraderi Sansızbay gelip Cibek’i götürmek ister. Son derece akıllı olan Kız Cibek, Korun’u kandırıp en değerli iki atını kaçırap Sansızbay’a ulaşır. Destanda bu olay şu şekilde anlatılmaktadır: *“Körbödüm sendey bakıldı/ Minilbey eki buudnaniñ/ Baylayu tursa koşsuñbu?/ Kızıkkaniñ men Cibek/ Bir atçalık cokmunbu?”* (Duman 2001: 217). Korun’a cimri olduğunu ve kendisine bir at kadar değer vermediğini söyleyen Cibek, onun gönlünü yumuşatır ve atını almayı başarır. Bundan sonra Kalmuk

askerlerini de atlatarak Sansızbay'a ulaşır: *“Korunkandan Cibek kutulup/ Kuday emi calgadı/ Üyün közdey kayran kız/ Köksandal oozun cayganı/ Ayagın açıp sandaldın.”* (Duman 2001: 219). Destanda Cibek'in heybeti ile yüreklere korku salan Korun Han'ı kandırıp Kalmuk askerlerini atlatıp Sansızbay'a ulaşması onun korkusuzluğunu ve yiğitliğini öne çıkaran olaylar olarak anlatılmaktadır.

Kız Dariyka destanı ise Dariyka'nın babası Katıran'ın alplığına övgü ile başlamaktadır. Katıran nice milletle savaş etmiş ve galip gelmiş güçlü bir yiğittir. Düşmanı onun karşısına çıkmaya cesaret edemez. Katıran halkına saldırıyı yok eder, kötü niyetlileri dağıtır: *“Köp bolgon al zamanda uuru-karı/ Olco izdep cortup cürçü anın baarı/ Colotpoy mekenine zıyan keçti/ Katıran elin korgop turgan çağı”* (Orozova ve Akmataliyev 2010: 33). Katıran sayesinde halk güvenlik içinde yaşamaktadır.

Bahadır Katıran'ın kız doğan evladı Dariyka da kendisi gibi bahadır çıkar. Daha çocukluğunda güçlü bir pehlivan olacağını belli eden Dariyka, yetişip geldiği çağda ülkedeki bütün pehlivanlarla kapışıp onları yener: *“Sınaşat Dariykanı erler kelip/ Kız, balbandardı ketet ceñip/ Adamda teñdeşi çok bala eken dep/ Baatırdar kaytat eken baa berip”* (Orozova ve Akmataliyev 2010: 35). Babasının ölümünden sonra Kız Dariyka ülkeyi koruma vazifesini üzerine alır. Dariyka ülkesinin sınırına yaklaşan düşmanı yok eder. Onun namı dört bir yanda duyulur ve Dariyka kaplan kız olarak anılmaya başlar: *“Colbortoy coo colotbos Samarkandga/ Balbandın balbanı eken al zamanda/ Dariyka adamzattın arstanı dep/ Atagı tarap ketet büt alaamga”* (Orozova ve Akmataliyev 2010: 41). Dariyka kız olmasına rağmen gücü ile halkını korumayı başarır.

Kör Uulu destanının Kasım Han kolunda Köroğlu'nun evlatlığı Hasan Han'ın oğlu Kasım Han daha on beş yaşında gücüyle nam salan bir yiğit olmuştur. Tek başına kırk bin kişiyle savaşan Kasım Han, görüntüsündeki heybetle düşmanının yüreğine korku salan bir yiğittir. Destanda Kasım Han *“On beşinde Kasımdın / Başı çoñ kazanday/ Sırtı sarı sazanday/ Dalısı bar kapkaktay/ Celke aydarı tokmoktay/ Eki karuu çatkalday/ Tula boyu tulgası/ Toogo kurgan kapkanday/ Eki közü alaktap/ Coogo çabat saktanbay/ Eki beti acarluu/ Kırmızı kızıl makmalday/ Calgız özü caltanbay”* (Egimbaeva 2012: 53-54) ifadeleriyle tanıtılır. Kasım Han'ın başının büyük kazan kadar olduğu, sırtının sarı sazana benzediği, kürek kemiğinin kapak gibi, ensesindeki saç örgüsünün tokmak gibi olduğu anlatılmaktadır. Bütün bedeni dağa kurulmuş kaplan gibi olan bu yiğidin iki kolunun arası dağ arasındaki vadi büyüklüğündedir. Bu kadar heybetli olmasının yanı

sıra yakışıklıdır da; iki yanağı al kadife gibidir ve sevimli bir yüzü vardır. Kasım Han on beş yaşına geldiğinde düşmana tek başına atlanan yiğit olur: “*On beş çaşka kelgende / Kızılbaş menen kas bolup/ Erdigine mas bolup/ Coogo calgız attangan/ Tartınbagan er ele*” (Egimbaeva 2012: 53-54). Destanda bilek gücünün üstünlüğüne dayalı bir yaşam içerisinde tarif edilen bu alp tipi ideal tip olarak sunulur.

Kasım Han’ın bu heybetinin ve gücünün karşısında düşmanı Kızılbaş Canedil Sultan da ona denk güçlü bir yiğittir. Canedil’in gücü kırk bin kişinin gücüne denktir ve bu gücüyle dört bir yandan gelen düşmana karşı öteden beri halkını korumaktadır: “*Calgız özü nar bolgon / Bir özünün kayratı/ Kırk miñ kişge beraber/ Kızılbaşın Canedil/ Muruntan kalkın aldırbay*” (Egimbaeva 2012: 55). Canedil, kırk bin kişilik gücüyle silah işlemeyen, kargış ulaşmayan bir yiğittir. Destanda “*Kırk miñ erdik özü bar/ Atsa multık ötpögön/ Kargasa kargış cetpegen/ Türkmön-Türk elinen/ Andan baatır ötü albas*” (Egimbaeva 2012: 57) sözleriyle Türk/Türkmen halkından onun gibi başka yiğit çıkmayacağı ifade edilmiştir.

Kasım Han’ın yoldaşı Karabay’ın alplığından da bahsedilir. Henüz on iki yaşında olan Karabay, Canedil’in on iki kalesini yıkmak için on iki bin askere karşı yalnız başına mücadele verir: “*On eki miñ askerge / On eki çaşar balanın/ Calgız oyrón salganın/ Altı kündöy atışıp/ Kara kanga batışıp/ Birinçi sepil içinde/ On eki miñ askerdin/ Tügöttü bala colborsuñ*” (Egimbaeva 2012: 69). Destan kahramanları anlatının ortaya çıkmasını sağlayan toplumun isteklerini, özlemlerini, beklentilerini, ideallerini temsil etmektedirler. Halk bilmek, görmek, duymak istediği her şeyi onların hayatına sığdırmakla bir anlamda idealleştirmektedir. Söz konusu anlatı türündeki kahramanlarını fizik güçleriyle ve olağanüstü irilikte, binicilik, atıcılık ve savaşçılık gibi konularda yenilmez kahramanlar yani alp tipi olarak karşımıza çıkmalarının sebebi de budur (Köse 2005: 156).

Kurmanbek destanının kahramanı Kurmanbek de içinde yaşadığı toplumun özlemlerini karşılayan alp bir yiğittir ve etrafındaki diğer erkeklerden farklı, olağanüstü özelliklere sahiptir. Kurmanbek, daha küçük bir çocukken bu farkı ortaya koyar. On iki yaşına gelen Kurmanbek, kendinden büyük çocuklarla güreşse onları yere sermektedir: “... *oynop cürüp ar kaysı baldar menen küröşsö kol uçuna kelgenin koyunçu emes. On eki çaşka kelgende eçen çoñ baldardı da çıga baştayt*” (Musakov 2013a: 19). Kurmanbek fiziki güç açısından akranlarından çok üstündür, hatta kendinden büyüklere bile gücü

yetmektedir. Kurmanbek genç bir delikanlı olduğunda gücü ve cesaretiyle öne çıkar. Kurmanbek kırk bin kişiyle baş edebilecek güce ve cesarete sahip, kaplan gibi yüreği olan, görüntüsü düşmanı ürperten bir delikanlıdır: *“Teyitkandın Kurmanbek/ Degele baatır bala eken/ Aybatınan baykasam / Aytkanınça bar eken/ Adamdardan aybattuu/ Anık colbors kayrattuu/ Balbandardan dalıluu./ Kız kelinden çıñ saluu/ Kırk miñ bolup barsañ da / Kırılışka ışkılıuu!”* (Musakov 2013a: 31). Kırgız Türklerinin eski öcünü almak için kırk yiğidiyle Kalmuklar üzerine sefer düzenleyen Kurmanbek, *“Kalmaktan on miñ kelse da/ Men sıynam bagıma.”* (Musakov 2013a: 29) diyerek karşısına on bin asker gelse de kendisi için fark etmeyeceğini, Kalmukların Kambıl şehrini ele geçirip yağmalayacağını söyleyip Dölön Han’a meydan okur.

Dölön Han on binlerce asker toplayıp karşına geldiğinde Kurmanbek, kara benekli kaplan gibi kalabalık askerin içine dalıp onları kaçıır: *“Kara çaar colborstoy/ Kaçırıp kirdi şañdanıp/ Karmanıştı kırk cigit.”* (Musakov 2013a: 40). Kurmanbek, *“Kabılan menen colborsko/ Karışkır, tülkü batarbı?!/ Kabarın bilse karışkır/ Uyukka çıdap çatabı?!/ Colunan çıksa miñ bolup/ Colborsko kalat emespi?!/ Baatırlardın atagı.”* (Musakov 2013a: 56) diyerek on binlerce Kalmuk askerini hiç önemsemez. Ona göre aslan ve kaplana benzeyen kırk yiğidin karşısında on binlerce Kalmuk, tilki ve çakal kadar güçsüzdür, yenilmeye mahkûmdur.

Destanda Kurmanbek’in kayınbabası Bakbur Han da ilerlemiş yaşına rağmen yiğit bir alp olarak anlatılmaktadır. Kızı Kanışay’ı evlendireceği erkeğin önce kendisini güreşte yıkması gerektiğini söyleyen Bakbur Han, Kurmanbek gibi genç ve yiğit bir delikanlıya meydan okuyabilecek cesarete ve güce sahiptir. Teyitbek, Kanışay’ı almak için Bakbur Han ile güreşe gidecek olan Kurmanbek’e *“Oogandın kanı Bakburkan/ Opsuz, baatır dep ugam/ Erdigine işenip/ Bettese beş miñ kol kuugan”* (Musakov 2013a: 62) diyerek onun bin kişiyi kaçırarak güçte bir alp olduğunu söyler.

Destanda alplık övülerek teşvik edilmektedir. Bir milleti yüceltecek ve ayakta tutacak olan şey cesaretli ve güçlü alplara sahip olmaktır. Kurmanbek, kırk yiğidini karşısında alıp onları Kalmuklarla savaş için cesaretlendirir. Kurmanbek *“Kuruştuu bolsok baarımız/ Baatırdık baktı alabız/ Eç düşmanga kor kılbay/ Eldi asırap bagabız/ Ört calınday calbırtap/ Kayrat kılğın kırk cigit/ Canıñan duşman tiiñülsün/ Aybat kılğın kırk cigit/ Coluñdan tosüp çıguuçu/ Coodan tıngın kırk cigit”* (Musakov 2013a: 21) diyerek kırk yiğidinin düşmandan korkmaması gerektiğini cesaret ettikleri takdirde

zafer kazanacaklarını söyler. Kurmanbek, cesur olurlarsa bahadırılık bahtına ereceklerini, halkı düşmana ezdirmeden yiğitçe yaşayacaklarını, heybetleriyle alevli ateş gibi düşmana saldırmaları gerektiğini söyleyerek kırk yiğidin gayretlenmesini ister.

Seyitbek destanında da Seyitbek'in babası Kurmanbek gibi gözü pek, yiğit bir genç olduğu anlatılmaktadır. Savaş kıyafetlerini giyip tulpar atına bindiği zaman babası Kurmanbek'ten daha heybetli kaplan görünümü bir yiğit olduğu ifade edilmektedir: “*Coo caragin kiygende/ Corgosuna mingende/ Körgöndün köönü bölünüp/ Adamdan sınduu körünüp/ On eki müçö teñ bolup/ Kurmanbek'ten karanduu/ Kabılan sınduu şer bolup*” (Musakov 2013b: 42). Seyitbek'i savaş kıyafetleriyle görenin korkudan yüreği yarılmaktadır, bu haliyle Seyitbek bir kaplana benzemektedir. Dölön'ün elçisi olarak gelen Kara sınçı Seyitbek'in heybetine hayran kalır, onun görünüşündeki asalet ve gözlerindeki ateş sınçıyı korkutur. Seyitbek'in heybeti sınçının gözüne Dölön'ünkinden fazla görünür. Seyitbek'te iki bin askere yetecek güç görür. Hanına dönen sınçı “*Caralğan eken ot bolup/Taşıp turat kayratı/ Calın çıgıp közünön/ Kıraakı can ekenin/ Baykadım bir ooz sözüñön/ Basımduurak arbağı/ Baatırım Dölön özüñdön*” (Musakov 2013b: 79) diyerek Seyitbek'in bahadırılığını överek anlatır.

Destanda Seyitbek'in düşmanı olan Kalmuk hanı Dölön de kimsenin yenemediği güçlü bir yiğit olarak tanıtılır: “*Andan çıkkın Dölön kan/ Ceñe elek batırdı/ Taymaşıp cürüp eç adam/ Mingeni altın tak bolgon/ Tiyişe kelgen düşmanı/ Tireşe albay sap bolgon.*” (Musakov 2013b: 73). Seyitbek böylesine güçlü bir hanı öldürerek üstünlüğünü kanıtlar.

Şırdakbek destanında Şırdakbek, babası Seyitbek'in ölümünden sonra yetim büyür ancak akıllı biri olduğundan yolunu sapıtmaz ve yetişkinlik çağına geldiğinde babasının yerini tutar. Şırdak gücüyle dört bir yandaki düşmana diz çöktürür. Kalmukları sürüp çıkarır. Gaipen gelen Bozcorgo atı ona talih getirir; dostu artar, düşmanı yok olur. Destanda Şırdakbek “*Mingen atı boz oldu/ At cetelep koy soyup/ Adamdın baarı dos boldu/ Al kezekte Şırdakka/ Teñeler pende çok boldu./ Aydap çıkkın Kalmaktı*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 270) ifadeleriyle övülür.

Munduk ve Zarlık destanında Çançarkan'ın göğsü gümüş, poposu altın ve perçemleri olan bir erkek ve kız çocuğu olur: “*Mastan kempir balanı karayt. Kökürögü kümüş, köçüğü altın aydar kökül uul bala. Kızı köçüğü altın kökürögü kümüş aydar kökül bolgon.*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 204). Bu durum doğan çocukların

talihli olacağını işaretidir. Bu olağanüstü çocuklar doğdukları an konuşmaya başlar. Altmış üvey annesinin kıskançlığı nedeniyle yaşlı Mastan tarafından nehre atılmaya götürülen iki bebek dile gelip konuşarak yaşlı kadından merhametli olmasını isterler. Destanda bu durum “*Caş baldarga til kirdi/ Gıcılduu Mastan tez cürdü*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 204) şeklinde ifade edilir. Kırk Çilten ve Kayberen tarafından büyütülen Zarlık büyüğünce yiğit bir alp olur. Zarlık, gençlik çağına gelince Külmöskan’ın yurduna ulaşır ve ülkede kargaşaya neden olur. Kırk bin asker onu kuşatır ancak Zarlık hepsini de öldürür ve Külmöskan’ın tahtına gelir: “*Kırk miñ asker ortogo alıp kurçayt. Kırk miñ askerdi kırıp Külböskandın tahtıga at koyot.*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 226). Zarlık’ın alplığını gören Külmöskan; tahtını, kızını ve Külsaman atını Zarlık’a vermeye razı olur.

Munduk ve Zarlık destanındaki mitolojik varlıklardan biri Kara Dev’dir. Nefes alışıyla çadırı sallayan heybetli bir yaratık olarak tarif edilen Kara dev, kırk bin askerin yenemediği Zarlık’ı yenecek gibi olur: “*Zarlıkkan caştık kılıp Kara döö cıka turgan bolgondo, bul işten Munluk kabardar olup Pirlerge sıyınıp, zarkırap ıylap turat.*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 226). Ama alp Zarlık, Kayberen ve Kırk Çilten’in himmeti ile onu yenmeyi başarır.

Baktı Bolot destanında da Baktı adlı yiğidin alplığı uzun uzun anlatılmaktadır. Baktı; kara benekli pars gibi azimli, heybetli, çocukluğundan beri iri görünüşlü bir yiğittir. Baktı, güçlü olduğu kadar akıllıdır da. Görmüş geçirmiş bir ihtiyar gibi olgundur. Kaman Dev’in zapt ettiği Altın Dağ’ın sırlarını öğrenmek için halkının aksakallarına danışır: “*Uşul uçurda kalıñ eldin arasınan kayrattuu bolup, kara çar colborstoy aybattuu bolup, bala kezinen çoñoyup baltır eti tolup, özü tendüü cigitterden toluk, akılı agıñ darıyaday sümböttüüsü miñ çaşagan karıyaday, Baktı Degen bir azamat çıgıp bardık elden Altın Too’nun anık subatın bışıktap bilü için altmış ceti caşka çıkkan aksakaldın Altın Too’nun cayın surap.*” (Öyke 2004: 46).

Destanda Bolot’un da yiğit bir alp olduğu anlatılmaktadır. Bolot, ak pars gibi kükreyip ordunun başına geçtiğinde önünde düşman kalmaz. Çok güçlü düşmanlara sertçe vurup onları kaçıtır: “*Alaman koyup akırgan/ Ak colborstoy bakırgan/ Alda kança duşmandı/ Arga urganday capırgan*” (Öyke 2004: 192).

Baktı Bolot destanında, Baktı ve Bolot'un düşmanı Kaman Dev de alplığı ile övülür: *“Kaman Döö degen çıgıp canda cok balban bolgon, cer cüzündögü döölördün dalayın çıgıp, bagzı biröölörün öltürüp betteşkenin mert kılıp bu kara kalktan köp cıynap alıp cakın cerdeki döölördün baarın basıp, Altın toonu eelep cata bergen.”* (Öyke 2004: 40). Kaman Dev'in diğer devleri yenip Altın Dağ'ı ele geçiren güçlü bir dev olduğu anlatılmaktadır.

Alp tipinin özellikleri, Türk destan kahramanlarının hemen hemen hepsinde tezahürünü göstermektedir. Türk destanlarında ister mitolojik konulu olsun ister kahramanlık konusu tercih edilsin destan kahramanında alp tipinin özellikleri mevcuttur. Hatta sosyal konulu destanlarda bile kahramanlarda bu tipin özelliklerini fazlasıyla görmek mümkündür. Mitolojik içerikli olan **Kococaş** destanında da destan kahramanı Kococaş'ta alp tipinin cesaret, güç, atılganlık ve kararlılık gibi birçok özelliği görülmektedir.

Kococaş, alp tipinin genel özelliklerinden biri olan halkı için yaşama ve halkına hizmet etme hasletini kişiliğinde barındırır. Yirmi haneden oluşan köyünü beslemek için sürekli ava giden Kococaş, altı ay dağda gezse de yorulmadan yürüyen, kayalıklarda yaşayıp insan ayağının değmediği yerlerde gezen maharetli ve cesaretli bir avcıdır. Onun avcılığının faydasını yirmi haneli halkı görür: *“Altı ay toodo cürsö da/ Çarçabagan baskanda/ Catkan cerim aska dep/ Caşınan mergen kirişken”* (Akmataliyev ve Kırbaşev 2007: 24). Genç avcı Kococaş, çok maharetli bir avcıdır. Kendisi için özel olarak yaptırdığı Ak-Baraň adlı tüfeği ile bir atışta yüz tane geyiği avlayabilmektedir. Kococaş'ın bu mahareti destanda *“Maga dese cüz olsun/ Biröön kolboy törüüçü/ Atıp salıp kiyki”* (Akmataliyev ve Kırbaşev 2007: 24) ifadeleriyle verilmektedir. Geçim kaynağının avcılık ve toplayıcılık olduğu dönemde gerekli olan meziyetler iyi bir nişancı olmak, dağın zirvelerine kadar ulaşip av hayvanlarını ele geçirebilmek ve yorulmadan av yapabilmektir. Ayrıca vahşi doğanın sorunlarıyla başa çıkabilmek ve kendini doğadan koruyabilmektir. Kahramanlık devrinin alplarında olması beklenen siyaset ve düşman ordusuyla savaşma yeteneği gibi hususlar Kococaş destanında görülmez. Dolayısıyla Kococaş'ın tüm özellikleri içinde yaşadığı devrin kendisinden beklediği alplık özellikleridir.

Ak Möör destanı bir *turmuştuk epos*(sosyal konulu destan) olduğu için kahramanların alplığı çok ön plana çıkarılmaz. Sadece destanın Abdırayım Boroñbayev benzer

metninde Bolot, güçlü bir kahraman olarak takdim edilir. Diğer benzer metinlerde at bakıcısı olarak tanıtılan Bolot, Boroňbayev anlatımında “*Demek cılkını al kezde uuldun uulu, er cürök, baatırdar kaytarçu. Coo kelip tiyip ketse acıratıp. Oşon üçün Bolottu ançeyin gana cılkıcı dep oyloo carabayt. Çındığında Möör dağı Bolottun erdigin caktııp*” (Köse 2001: 619) ifadeleriyle anlatıcı o dönemde beyliğe ait at sürülerini korumanın her yiğidin başarabileceği bir marifet olmadığını, sadece cesur ve yiğit kimselerin sürüleri koruyabildiğini bu sebeple Bolot’u basit bir at çobanı olarak görmemek gerektiği söyleyerek onun alplığına vurgu yapar.

Kırgız destanlarının içeriği atlı göçrevli yaşam tarzının doğal bir sonucu olarak ortaya çıkan ve olağanüstü mitolojik güçlerle donatılmış olan alp tipi etrafında şekillenmektedir.

2.1.2. Peri Kızı

Peri, halk inanışlarında yer alan ve olağanüstü güzellikte tasvir edilen mitolojik bir varlıktır. İslâm inancında peri yer almaz ancak Müslüman topluluklarda peri, cin ile ilişkilendirilir. Türk kültürüne Fars/Arap kültürleriyle temastan sonra giren perinin Kaf Dağı’nda yaşadığına inanılır. Bazen kötü, bazen de hayırsever gibi betimlenen periler değişken tabiatlıdır. İstedikleri zaman don değiştirebilir; yaşlı veya genç olabilir, güvercin, şahin, kuğu, yılan kılığına girebilirler. Giydiklerinde görünmez oldukları sihirli gömlekleri vardır. Gökyüzünü uçarak dolaşabilen bu varlıklar istedikleri anda istedikleri yerde bulunabilirler (Beydili 2005: 469-470). Genellikle suda, ormanda veya dağ başlarında insanın karşısına aniden çıkan bu olağanüstü varlıklar, çok hünerli ve çok güzeldirler. Sihir kabiliyetleri olan bu varlıklar insan aklının almayacağı harika işler sergiler.

Türk boylarının sözlü anlatılarında kahramanın koruyucusu annesi ya da eşi peri kızı olabilmektedir. Kahramanın annesinin peri kızı olması onun alplığının yanı sıra olağanüstülüğünü de ortaya koyar. Kahramanın eş olarak periyi seçmesi ise onun yine diğer insanlardan farklı olarak olağanüstü güçlerle irtibat kurabildiğini göstermektedir. Peri kızı inancı diğer Türk boylarında olduğu gibi Kırgız Türkleri arasında da varlık göstermektedir. Toplum yaşantısında yer alan bu inanış Kırgız Türklerinin destanlarında da işlenmiştir. Destanlarda kahramanın perilerle irtibat kurduğu, peri kızlarıyla evlendiği görülmektedir. Peri kızı motifi Cañıl Mirza destanında koruyucu; Canış Bayış,

Er Töştük, Köroğlu Destanının Gaoz (Ayvaz) kolu destanlarında kahramanın eşi; Kurmanbek destanında kahramanın annesi, Mendirman destanında ise güzelliği açısından bir benzetme unsuru olarak yer almaktadır.

Cañıl Mirza destanının sadece Musulmankulov anlatımında peri motifine rastlanmaktadır. Camgırcı Han'ın kızı olan Cañıl on altı yaşında yiğit bir kızdır. Savaşçı olup erkeklerle dolaşması ve tekinsiz yerlerde tek başına gezmesi halkın dilinde dedikoduların çıkmasına neden olur. Camgırcı, kızını çağırarak ona kız gibi davranıp evde oturmasını söyler. Cañıl gibi yiğit bir kız bu sözlere içerler ve tek başına ortadan kaybolur, yedi gün sonra avladığı birçok av ile geri döner. Buna sevinen halk kurbanlar kesip şükreder. O gece Camgırcı, uykudaki kızının yanına gidecek olur. Bakar ki kızının yanında tavşana benzeyen ellerinde kılıç ve ok taşıyan nurlu iki kız bulunmaktadır. Kızı ise uykudadır. Destanda Camgırcı Han'ın gördüğü bu olağanüstü durum “*Kız Cañıldın başında / Çırak küyöt cıldıtdap/ Koyondon okşoş eki kız/ Kız Cañıldın canında./ Küliüp oynop şıñkıldap/ Eki kızdı karasa/ Kolundo bolot kılıç bar/ Kişi kirse soygondoy/ Kız Cañıldı kaytarıp*” (Çelik 2010: 130) sözleriyle ifade edilir. Kızının başındaki bu iki koruyucu periyi hayretle izleyen Camgırcı telaşla ses edince iki peri kızı bir anda ortadan kaybolur: “*Bilinip kaldı dabışı/ Çırak öçüp calp etip/ Eki kız ketti çok bolup.*” (Çelik 2010: 130). Kızının peri kızları tarafından korunduğunu gören Camgırcı onun başındaki talihe inanır ve kız da olsa erler safında yer almasına gönlü razı olur.

Canış Bayış destanının sadece Moldobasan Musulmankulov anlatımında Canış ve Bayış'ın ilk eşleri Ayçolpan ile Künçolpan peri kızıdır. Canış ve Bayış bir gün seksen yiğitle ulu bir dağın eteğindeki göle giderler. Bu gölün padişahı Nurkoco'dur. Gölde birçok peri kızı yıkanmaktadır: “*Bir mugallak toktogon toonun başında köl bar ele. Oşol köldün padişası Nurkoco degen kütçün padişası ele. Oşol kölgö Rambak degen perinin kızdarı cılında bir martaba kelip seyil kılıp ketçü eken. Oşondo Canış Bayış eki bala canında seksen cigiti menen kuş salıp talaada çıgıp bardı. Perinin kızdarı köldö oynop catkan eken.*” (Şentürk 2013: 81). İki bey bunları görünce çok beğenip âşık olurlar ve Nurkoco'dan kızları sorarlar. Nurkoco, kızların elbiselerini alıp saklamalarını söyler. Beyler iki kızın elbisesini saklarlar, onların geldiğini fark eden peri kızları elbiselerini giyip kuş şekline girip kaçarken ikisi kaçamaz ve Canış ile Bayış'a eş olurlar.

Benzer bir epizot **Kör Uulu destanının Gaoz (Ayvaz)** kolunda tespit edilir. Bu destanda da peri kızı kahramanın karşısına gölde çıkar. Avlanmak için göle giden Gaoz, orada yüzü gözü sakalla kaplı bir adam görür, yanında da bir kız vardır. Bu kız Gaoz Han'ı yanına çağırıp nargile ikram etmek ister ama Gaoz gitmekte gecikince darılıp ak kuğu şekline girerek ortadan kaybolur. Bu durum destanda “*Kunduzday ak kuu kebin kiyip aldı/ Kaşına kelbegen soñ açuulandı/ Kız emi ak kuu bolup uçup ketti/ Kudayım başka saldı kaygı darttı*” (Egimbaeva 2012: 99) ifadeleriyle anlatılmaktadır. Gaoz Han bir kez gördüğü bu peri kızına gönül verir, onu arayıp bulmaya niyet eder. Uzun bir arayıştan sonra Kuday işini yoluna koyar ve ilk eşi Cıldızay sayesinde peri kızına kavuşur: “*Adamdı peri menen Kuday koşup/ Irıskı birbiri menen tapkan ceri/ Kız berdi Gaoz kanga ıklastı/ Teñebey peri zatka aziz baştı/ Bir küniü amandaşıp elge kayttı/ Başınan culup berip bir tal çaçtı/ Sözümö Gaoz baatır kulak salsañ/ Açkança közdü cumup kelsem kerek/ Tutantıp bul çaçımdı otko salsañ/ Peri kızı amandaşıp ketip kaldı.*” (Egimbaeva 2012: 99). Peri kızı, Gaoz ile evlenip peri olmasına rağmen kibirlenmeyip ona hizmet eder. Bir gün başından bir tel saç koparıp onu ne zaman ateşte yakarsa karşısında olacağını söyleyerek vedalaşıp gider.

Er Töştük destanının muhteva açısından devamı olan **Coodarbeşim** destanı olağanüstü motiflerle örülü arkaik bir destandır. Destanda kahramanların çoğu olağanüstü mitolojik varlıklardır. Bu varlıklardan birisi de Coodarbeşim'in ikinci eşi olan Nurperi'dir. Nurperi, periler padişahının kızıdır. Coodar, Ak Cökö adlı geyiğin lanetine uğrayıp yolunu kaybettiğinde kendisini periler şehrinde bulur: “*Perilerdin şaarına/ Baykasam kelip kalıpmın dosum*” (Alimova 2006: 248). Yolunu kaybedip periler padişahının kızı Nurperi ile karşılaşan Coodar, Nurperi'ye âşık olur. Nurperi de Coodar'ın adını önceden duyup ona gönlünü kaptırıp yolunu beklemektedir. İki genç evlenmeye karar verdiklerinde periler şehrine giderler. Periler şehri sihirli bir yerdir bu yüzden çok uzun yollar üç günde aşılmaktadır. Destanda Coodar bu durumu “*Perinin ceri sıyırduu/ Çay kaynam cerin çaalığıp/ Üç küniü çarçap basabız dosum.*” (Alimova 2006: 249) sözleriyle anlatır. Coodar'ın âşık olduğu peri kızı, Nurperi insanın gönlünü hoş eden, ay ışığı gibi parlayan, gün ışığı gibi ışıldayan çok güzel bir kızdır. Görünüşü insana benzeyen bu kızın sihir yapabilme gibi olağanüstü özellikleri vardır. Coodar “*Adırda kayñ talsıñbı/ Adamdın köönün kozgogon/ Ay çırayluu Nur kızı/ Nurperi esen barsıñbı/ Küngöydö kayñ talsıñbı/ Kün suluu esen barsıñbı?*” (Alimova 2006: 252) diyerek bu

güzel peri kızına seslenir ve onun olağanüstü güzelliğini anlatır. Bu güzel peri kızının babası ise periler ülkesinin padişahı Nurkan Han'dır: “*Oşol cerdin özündö/ Aytuluu peri şaarı bar/ Eköbüzgö teñ ata/ Nurkan attuu kanı bar.*” (Alimova 2006: 256). Nurkan Han da kızı gibi olağanüstü özelliklere sahip bir peridir.

Kurmanbek destanında Kurmanbek'in babası Teyit Han'ın ilk hanımı Zulayka peri kızıdır: “*Murunku ceti kadındın ulusu Zulayka perinin kızı eken.*” (Musakov 2013a: 19). Destanda ayrıntılı olarak tanıtılmayan bu peri kızı Kurmanbek'in annesidir. Kurmanbek'in bir peri kızından doğması onun insan dışı özelliklerle donatılmasını sağlar.

Peri motifi **Mendirman** destanında benzetme unsuru olarak geçer. Mendirman'a kötülük yapmak isteyen cadı kocakarı, Adıl Han ile Mendirman'ın eşi Kanışay'ın gönlünü birbirine bağlamak ister. Adıl Han'a giderek Kanışay'ın güzelliğinden bahseder ve “*Ak perinin kızınday/ Adam bolboyt uşunday*” (Akmataliyev ve Caynakova 2009: 30) diyerek onun Ak Peri'nin kızı gibi güzel bir kadın olduğunu söyler. Burada peri kızının kendisi bizzat yer almasa da halkın zihnindeki inanışın yansımaları benzetme yoluyla ortaya konulmaktadır. Görüldüğü gibi Kırgız Türklerinin destanlarında peri; koruyucu, anne ve eş olarak yer alan olağanüstü bir varlıktır.

2.1.3. Devler

Devler sözlü anlatılarda genellikle insan görünümlü fakat olağanüstü büyük, heybetli ve güçlü olan mitolojik varlıklar olarak tasvir edilir. Evrensel olma özelliği gösteren devler Türk dünyası mitolojik inanışlarında kötü huylu, insana zarar veren varlıklar olarak algılanmaktadır. İnsana benzeyen fakat korkunç görünüşlü bir mahlûk olarak tasarlanan devler, çoğunlukla zulmet adı verilen ve karanlıklar ülkesi olan yer altında veya yeryüzünde dağlardaki büyük mağaralarda ve su kaynaklarında yaşamaktadırlar (Beydili 2005: 168, Yıldız 2010: 41).

Korkunç bir görünüşe sahip olan dev, bir insanın altı yedi katı büyüklüğündedir. Kırgız Türklerinin destanlarında devlerin bir boz üy büyüklüğünde olduğu söylenmektedir. Alt dudağı yere degen üst dudağı göğe degen bu varlığın genellikle tek (bir veya üç) gözü vardır. Devlerin canı çoğu zaman kendi bedeninin dışındadır. Devin canı genellikle bir balığın veya kuşun karnında yahut da insanoğlunun ulaşamayacağı bir yerde bulunan bir nesnenin içindedir. Devler bu sayede ölümsüzlüğü yakalamış olurlar ancak güçlü ve

akıllı bir kahraman onların sırrını öğrenip canını ele geçirdiğinde ölmektedirler veya Dede Korkut Hikâyeleri'nde yer alan Tepegöz adlı dev gibi sadece vücudunun belli bir yerine vurularak öldürülebilirler.

Devlerin dişi veya erkek cinsi olabilmektedir. Dişilerine dev ana denir, bunlar da tıpkı erkek devler gibi heybetli ve korkunç bir görüntüye sahiptir. Anlatılarda dev anaları çok iri memeli olarak tasvir edilirler. Memelerinin birini sol omzuna, birini sağ omzuna atarlar. Kahraman gizlice gelip dev anasının arkasına attığı memesinden sütünü emer. Böylece dev anasının “oğlu” (veya “kızı”) olur, dev anası da ona bir daha dokunmaz. Dev anaları anlatılarda olumlu karakterler olarak da yer alabilirler (Kunos 1975: 33).

Beydili, sözlü anlatılarda yer alan bu olağanüstü varlıkların kaos ve karmaşayı getiren düşmanların bilinçaltındaki yansımaları olabileceğini ifade eder (2005: 168). Gerçekten de devler, kahramanın karşısına hep düşman olarak çıkmaktadır. Çoğunlukla insan kanı veya insan etiyle beslenen bu mitolojik varlıklar hem insanlara hem de diğer canlılara eziyet etmektedir. Kahramanın görevi devleri yenip canlıları bu eziyetten kurtarmaktır.

Genelde masal veya efsane kahramanı olan devler arkaik içerikli destanlarda da yer almaktadır. Bu motif Kırgız Türklerinin destanlarında da tespit edilmektedir. Destan kahramanlarının olağanüstü görüntü ve güce sahip olan devler ile mücadele ettiği görülmektedir. Mitolojik yeryüzünün olağanüstü varlıkları olan devler Coodarbeşim, Eşimkul menen Zuura, Munduk ve Zarlık, Baktı Bolot destanlarında kahramanların amansız düşmanıdır.

Coodarbeşim destanında Coodar'ın düşmanlarından biri Canaalı adlı devdir. Canaaalı heybetli ve güçlü bir alp olarak tanıtılmaktadır. Destanda “*Bagınbagan eç kimge/ Candan aşkan döo oşo/ Kuu kulan degen atı bar/ Kuu cebe degen caası bar/ Tiktegendi közgö aktan/ Baatırım munday kasiñ bar*” (Alimova 2006: 178) sözleriyle tanıtılan Canaalı kimseye yenilmeyen, dik bakanın gözüne vuran güçlü bir devdir. Kuu Kulan adlı atına binip kuu cebe adlı yayını eline alıp Kara-Köl denen yerin sınırını beklemektedir. Daha önce Agaça Han'ın toprakları olan bu yeri hanı yok ederek sahiplenmiştir.

Destanda Coodar'ın savaştığı devlerden biri de Temir Alp'tır. Yer altı menşeli bir dev olan Temir Alp'ı olağanüstü kılan şey onun canının Ak Arkar adlı geyiğin karnında bulunmasıdır. Temir Alp'ın canı, cinler padişahı Ulan Dev'in sihriyle altı sığırcık

kuşuna dönüştürülür ve bir ak sandık içine konulup Ak Arkar'ın karnına yerleştirilir. Bundan sonra Temir Alp dev, babası Çoyun Kulak devden dokuz kat güçlü bir dev olur. Onun canının sırrını bilmeyen ve onun canını ele geçirmeyen kişi onu asla öldüremez. Er Töştük, oğlu Coodarbeşim'e "*Uğuşuma karasam/ Ak arkarga bargan deyt/ Altın canın kubultup/ Ak arkardın kardına/ Kuçkaç kılıp salgan deyt*" (Alimova 2006: 141) diyerek bu devden haber verir ve kendisine düşman olan bu olağanüstü devi yok etmesini söyler. Coodar, bu olağanüstü varlığın canı olan sığircık kuşlarını ele geçirip onu yok etmeyi başarır.

Eşimkul menen Zuura destanında Temirkan'ın günde on iki but yiyen ve on iki gün boyunca alp uykusu uyuyan bir devi vardır. Temirkan, bu dev sayesinde düşmanlarını yener ve halkını korur. Destanda dev ile ilgili bu bilgi "*Alalbay cürgön alardan/ Dalay candın kegi bar/ On eki but et cegen/ Oşonun kıyın döösü bar*" (Çelebi 2007: 172) sözleriyle verilir. Bu devin yanına düşman sokulamaz, görünüşü korkunç olan bu dev bir keçe ev büyüklüğünde heybetli bir yaratıktır. Parmaklarının arası balta sapı kadar geniş olan bu heybetli devin keskin bakışlarını gören insan korkudan aklını yitirmektedir. Destanda bu dev, "*Adam batbayt çenine/ Kelelbayt düşman cerine/ Aybattu döbü dağı bar/ Döviünün cayın surasañ/ Alaçıktaç karası/ Baltaga sap bolgondoy/ Koldorunun salası/ Kabagın bürköp çıkanda/ Adamdın kalbayt sarası*" (Çelebi 2007: 186) ifadeleriyle tanıtılır.

Temirkan'ın oğlu Kan İçme Karaç da olağanüstü bir varlık olarak sunulur. Görüntüsü devi andıran Kan İçme, altı günde bir kişinin kanını içerek yaşamaktadır. Kan İçme'nin kan içme sarhoşluğu tutunca kimse onu engelleyemez. Halkın soyunu kurutan Kan İçme'ye bu sebeple altı günde bir adam verilir çünkü kan içmezse yaşayamaz. Kan İçme ile ilgili bilgiler destanda "*Kan İçmenin torunda/ Altı künde bir adam/ Al zalimdin kolunda/ Adamdın kanın içbese/ Cürögü turbayt ordunda/ Altı kündö bir adam/ Kesimi bar eline/ Bolcolunda bir adam/ Dayın bolot cemine/ Sırttan kişi colotboyt/ Eelegen cerine/ Adamdın kanın içbese/ Kan İçme Karaç cüralbayt*" (Çelebi 2007: 172) şeklinde ifade edilmektedir. Son derece güçlü olan Kan İçme Karaç, Kök Özön yolun kenarında bekleyip düşmanı sınırdan geçirmez.

Munduk ve Zarlık destanında Zarlık'ın en büyük düşmanı Kara Dev'dir. Nefes alışıyla çadırı sallayan heybetli bir yaratık olarak tarif edilen Kara dev, kırk bin askerin yenemediği Zarlık'ı yenecek gibi olur. Ama alp Zarlık, Kayberen ve Kırk Çiltin'in

himmeti ile onu yenmeyi başarır: *“Zarlıkkan caştık kılıp Kara döo cıka turgan bolgondo, bul işten Munluk kabardar olup Pirlerge sıynıp, zarkırap ıylap turat.”* (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 226).

Baktı Bolot destanında, Baktı ve Bolot’un düşmanı Kaman Dev de olağanüstü görünüşte bir yaratıktır. Kaman Dev, diğer devleri yenip Altın Dağ’ı ele geçiren güçlü bir devdir: *“Kaman Döo degen çıgıp canda cok balban bolgon, cer cüzündöğü döölördün dalayın çıgıp, bagzı biröölörün öltürüp betteşkenin mert kılıp bu kara kalktan köp cıynap alıp cakın cerdeki döölördün baarın basıp, Altın toonu eelep cata bergen.”* (Öyke 2004: 40). Destanda Kaman Dev’in pehlivanlığı övülmekte, yeryüzünde onun gibi bir pehlivanın olmadığı ifade edilmektedir. Baktı ile Bolot bu olağanüstü devı yenerek zafer kazanır.

Kırgız Türklerinin özellikle arkaik içerikli destanlarında destan kahramanlarının düşmanları çoğunlukla devlerdir. Bu devlerden bir kısmı yer altında bir kısmı ise yer üstünde yaşamaktadır. Burada sadece mitolojik yeryüzüne ait olan devlere yer verilmektedir. Yer altı devleri ise mitolojik yer altı kahramanlarının tanıtımında ele alınmaktadır.

2.2. MİTOLOJİK HAYVANLAR

2.2.1. At

Atlı-göçerevli bir yaşam tarzı benimsemiş olan Türkler için at, yaşamın merkezinde yer almaktadır. Türk için at; sadece bir binek hayvanı değil, aynı zamanda savaş aracı, yiyecek, giyecek ve içecek kaynağı, bir ticaret unsuru ve kutsal sayılan bir hayvandır. Türkler at sayesinde topraklar aşarak birçok ırkı kendisine bağlar ve onları idare etmek üzere yeryüzündeki ilk siyasî birlikleri meydana getirip ilk kanun koyucu milletlerden biri olur. Türk kültürünün ve sosyal yaşamının gelişmesinde at en önemli rolü oynamaktadır (Kafesoğlu 1998: 226, Kaplan 2011: 12).

Eski Türklerin sosyal yaşamında at hayatın her anında kişiyle birlikteydi. Batı kaynakları Avrupa Hunları hakkında şu tespitleri yapar: *“Henüz ayakta durabilecek bir Hun çocuğunun yanında eğilenmiş bir at bulunurdu. At üstünde yerler, içerler, alış veriş yaparlar, sohbet ederler ve uyurlar. At başka kavimleri sırtında taşıdığı halde Hunlar at sırtında ikamet ederler.”* (Akt. Sertkaya 1995: 26). Kırgız Türklerinin sosyal

yaşamının birçok alanında da at yer almaktadır. Onlar atı kurban olarak Tanrı'ya sunarlar, ölülerinin aş törenlerinde at keserler ve törenlerinde at yarışı yaparlar (İnan 1987: 121). Diğer Türk boylarında olduğu gibi Kırgız Türklerinde de eski dönemde ölen kişinin atının kuyruğu kesilir (İnan 1987: 470). Bu, at ile sahibi arasında bir kader birliğinin olduğunu gösterir. At bir kişinin aynı zamanda namus ve haysiyetini temsil eder. Kırgız Türklerinin âdetlerine göre düşmanın atının kuyruğunu kesmek büyük hakaret sayıldığı gibi ölümle tehdit olarak algılanmaktadır (İnan 2015: 198).

Atın sosyal yaşamdaki anlam değerleri sözlü anlatılara da yansımaktadır. Özellikle destanlarda at olağanüstü bir varlık olarak kurgulanmaktadır. Destanlarda atlar konuşabilir, şekil değiştirebilir, sihir yapabilir, doğaüstü güce ve hıza sahiptir. At kahramanın yaşayış tarzını belirleyen bir unsur olmasının yanında ona öğüt veren, güç durumlarda kahramana yardımcı olan ve tabiatüstü niteliklere sahip bir varlıktır (Roux 2005: 17, Boratav 1982: 88) Uçabilme özelliğine de sahip olan atlar, gök ve yer âleminde hatta yer altında yaşayabilmektedirler. Zaman ve mekân kavramını ortadan kaldıran bir hıza sahip oluşları da destanlarda at motifinin özellikleri arasındadır. Tavsiyede bulunma, tehlikeleri önceden sezinleme gibi insanî nitelikler atı, kahramanın ayrılmaz parçası haline getirmektedir. Olağanüstü büyüme özelliğine, büyü gücüne, olağandışı fizikî güce sahip olma özelliği ile destanlarda yer alan at, destan kahramanlarının yanlarından ayırmadıkları kılavuzlarıdır ve atları onların hayat güvenceleri gibidir.

Türk düşüncesine göre at Tanrı menşelidir ve kutsaldır. Türklerin mitik düşüncelerinde at ya gökten iner ya sudan çıkar ya mağarada doğar ya da rüzgârdan yaratılır. Türkler kendilerine Tanrı tarafından gölden, denizden ya da dağdan çıkan ilahi aygırlardan türeyen eşiz atlar bahşedildiğini söylerler (Elçin 1997: 502, Togan 1981: 108, Sakaoğlu 1995: 282). Kırgız Türklerinin mitolojik inanışlarında da at önemli bir yer taşımaktadır. Kazak-Kırgız Türklerinin inancına göre de at, rüzgârdan yaratılmış kutsal bir varlıktır ve atın koruyucu ruhu Kambar Ata'dır. Atların hamisi olarak bilinen Kambar Ata sadece atlara görünür (İbrayev 1995: 320). At gök ve yer unsurlarıyla ilişkilendirilmek suretiyle Gök Tanrı ve Yer-Su ruhlarıyla bir bağ kurulur. Sözlü anlatıların çoğunda atın gökyüzünden kanatlı olarak indiğine hatta Türk'ün de at ile birlikte gökten indiğine dair ifadeler söz konusudur. Gökyüzünde yer alan Süt Gölü'nde yaşayan ve tulpar olarak bilinen atlar Tanrı'nın (bazı Türk boylarının anlatılarında Ürün Ay Toyon adlı

Tanrı'nın) isteği üzerine yere iner. At hem gökle hem de su ile ilişkilendirilir. Çoğu zaman da su unsurunun hayvan biçimli timsali olarak algılanır (Roux 2005: 43, Çınar 1993: 20, Çoruhlu 2011: 162).

Diğer Türk boylarının destanlarında olduğu gibi Kırgız Türklerinin destanlarında da kahramanların atlarının kökeni olağanüstü güçlere bağlanmaktadır. Boston destanında Karaboz ulu dağdaki kutsal mağarada dünyaya gelir ve kayberen soyundan gelen kanatlı tulpar attır. Cañıl Mirza destanında Karadolu, nesli gaipten gelen bir attır. Er Koşoy destanında Taytoru; Hızır'ın müjdelediği, Kambar Ata soyundan gelen bir attır. Er Tabıldı destanında Arçatoru, Er Eşim destanında Şarp Kula, Şıradakbek destanında Bozcorgo soyu Kayberene dayanan atlardır. Bozcorgo'nun babası dağın iyisi, anası çölün iyisidir. Kurmanbek ve Seyitbek destanında Teltoru, Canış Bayış destanında Ak Tulpar ve Kök Tulpar, Kız Cibek destanında Kökcal kısarak ile babası sudan çıkan aygır olan Köksandal at tulpar soyundan gelen atlardır. Sarıncı Bököy destanında Kökcorgo soyu rüzgâra dayanan, kazanattan doğan at olarak tanıtılır. Baktı Bolot destanında Baktı ve Bolot'un kanatlı atları, Kozuke ve Bayan destanında sudan çıkıp gelen kanatlı Ak Celke at ise gerçek tulpardır.

Boston destanında Boston'un atı Karaboz mağarada doğan kayberen soyundan gelen bir tulpardır. Boston ylık içinden kendisine at bulamayıp halkına küstüğünde Buuba Han oğlunu zorla ikna edip obaya getirir. Boston'un akıllı kız kardeşi Karaçaç, ağabeyine Kara-Too'da doğurmak üzere olan bir kısraaktan bahseder. Bu kısarak kayberen soyundan gelmektedir ve onun doğurduğu tay Boston'a layık bir at olacaktır. Boston, kız kardeşinin tarif ettiği yere gidip kısrağı bulur. Doğum gerçekleştiğinde Boston, hızlı davranıp tayın başına çılıbırı takar. Kara boz renkteki bu tay Boston'a boyun eğip itaat eder. Boston'u görünce sevinen tay, sağa sola sıçrar ve üç kere silkinip bir anda büyür. Bu olağanüstü durumu gören Boston, kayberen soyundan gelen bu tulparın kerametini anlar. Bu olağanüstü durum destanda “*Karaboz kulun tuuldu/ Bostongo moynu buruldu/ Noktonu başka salganı/ Çılıbirdan kamap kalganı/ Baş iygendey Karaboz/ Bostongo karap cügüdü/ Süyüngöndöy eesine/ Arı-beri cügürdü/ Toktop anan Karaboz/ Üç mertebe silkindi/ Karap turgan Bostongo/ Keremeti bilindi*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 55) ifadeleriyle anlatılır. Kayberen soyundan gelen tulpar tay, tıpkı sahibi Boston gibi olağanüstü bir şekilde birden bire büyür. Türk destanlarının genelinde atlar, destan kahramanı ile birlikte doğup birlikte büyür. Boston destanında bu

durum görülmesi de Karaboz tıpkı Boston gibi birden bire olağanüstü bir şekilde büyümektedir.

Destanda Boston'un oğlu Börübay'ın atının da bir anda büyüdüğü anlatılmaktadır. Kula kısırağın tayı üç kere silkindikten sonra kocaman bir at olup çıkar ve Börübay Sultan'a yaraşır bir binek olur: *“Bir silkinip aldı deyt/ Kula benin kulunu/ Kula bolup kaldı deyt./ Dağı bir silkinip aldı deyt/ Kula kulun karasañ/ Ukmuştay bolup çoñoyup/ Çoñ at bolup kaldı deyt.”* (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 428).

Boston destanında Karaboz, bir hayvandan ziyade insan gibi kurgulanır hatta maharetleri sayesinde zaman zaman Boston'un önüne bile geçer. Destanda tıpkı bir insan gibi Karaboz'un soyundan, ailesinden ve kardeşlerinden bahsedilir. Kırk yıl önce Karaboz'un annesi gaipten gelen bir atla birleşip kayberen soyunu türetir: *“Kırk cıl murun oşondo/ Menin enem Karaboz/ Kayıp ata coluşup/ Kulun tuugan oşondo”* (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 96). Boston yedi atadan beri han olan bir sülaleden gelen soylu bir yiğittir. Onun atı Karaboz da kırk yıl öncesi kayberene dayanan soylu bir attır. Karaboz, destan boyunca Boston'un tamamlayıcısı olur. Karaboz ile Boston'un birçok yönü de örtüşmektedir. Boston'un destan boyunca karşısına çıkan engeleri aşmasında en büyük yardımcısı atı Karaboz'dur. Konuşabilen, şekil değiştiren, yadacılık maharetine sahip yürük bir tulpar olan Karaboz, Boston için aile fertlerinden biri gibidir.

Cañıl Mirza destanında da Cañıl'ın atı Karadolu'nun Cañıl için bir baht olduğu, nesli gaipten gelen bu atın Cañıl'a kut getirdiği ve böylece onun zaferler kazanıp üstün geldiği ifade edilmektedir: *“Dolu kara Cañılga/ On törtüündö tuş bolgon/ Kayıptan bolmuş nasılı/ Eelerine kut bolgon”* (Caynakova 2004: 145).

Er Koşoy destanında Koşoy'a rüyada görünen Kıdır, onun iyi bir ata ihtiyacı olduğunu söyler ve geçmişte babası Katagan'a bıraktığı doru kısırağın şu an sürüde doğurmuş olduğunu bildirir. Yeni doğan bu tay Kambar Ata soyundan bir hayvan olup kayberenlerle yarışacak bir tulpardır. Kuşlarla yarışan bu yürük tayı tutmasını Koşoy'a öğütleyen Kıdır, birden bire ortadan kaybolur ve tam bu anda Koşoy uyanır. Yılıkyı bakan Koşoy, Kıdır'ın rüyada bahsettiği doru kısırağın doğurmuş olduğunu görür:

“Men kaltırgan toru bee/ Kambar ata mal ele/ Kayberen menen calgaşkan/ Kasiyeti bar ele/ Koş maymak ala tuyagı/ Tukumu ele tulpardın/ Karcaluunu tuybagan/ Uçkan kuş

menen carışıp/ Küçünö küçü sıybagan/ Çu! Dep ceelikken/ Anık külük kasaba/ Tabı menen semirgen/ Aldına cılkı salbagan/ Arzu menen çıkkın mal/ Kambar corson tukumu/ Karma balam uşunu/ Berip daana işaret/ Köziin açsa canda cok/ Çındap Kıdır colukkan” (Tekalan 2002: 63)

Koşoy yerinden doğrulup yeni doğan taya doğru yönelir. Bakar ki bu tay; uzun bacaklı, kamış kulaklı, iki gözünden ışık parlayan güzel bir hayvandır. Uzun yelesi aşağı doğru dökülen bu tayın sağırsı geniştir ve doru renkteki yünü altın gümüş gibi parlamaktadır. Kanadı varmış gibi yaratılan bu tayın kerameti rüya ile ortaya çıkar. Koşoy, tayı görünce çevik davranıp onu yakalar ve boynuna yuları bağlar:

“Kulunu turat mulıñdap/ Uzun şıyrak tuyaktuu/ Kıygan kamış kulaktuu/ Eki közdön şam küyöt/ Kanatı bar sıyaktuu/ Cal kuyruğu tögülöt/ Kökürogü dañkayıp/ Soorusu cayık törsımal/ Cambaşınan bölünüp/ Kolun sanın karasañ/ Koşşop somdop koygondoy/ Uzun moyun kuyma baş/ Caltıragan toru cün/ Altın menen kümüştiin/ Zergerinen bolgondoy” (Tekalan 2002: 63).

Destanda Er Koşoy, bu tayı yakalayana kadar tam olarak mükemmeliyete ulaşamaz. Bu tayın doğumu ve Er Koşoy’a at olmasıyla birlikte Er Koşoy tamamlanır. Destanda *“Keleşegi tagdırlar/ Eköönö bir körünüp”* (Tekalan 2002: 64) ifadeleriyle Er Koşoy ile Taytoru adındaki bu tayın kaderlerinin bir olduğu ifade edilir.

Er Koşoy, Taytoru atına kavuşup huzur bulmuşken gökyüzünden heybetli bir Karakuş gelip tayı pençesine takarak alır gider. Bu sırada alp uykusunda olan Er Koşoy’u zımırık kuşu uyandırır. Uyanıp gökyüzüne bakan Er Koşoy, pençesinde tayı ile havalanmakta olan Karakuşu görür. Tayını kaptıran Koşoy, bu utançla halkına dönemeyeceğini düşünüp Karakuş’un peşinden gider. Uzun bir yolculuktan sonra Karakuş’un yuvasını bulur ve onun olmadığı bir zamanda yuvaya girip tayını arar. Bu sırada birden bire Kıdır peyda olup Taytoru’yu kendisinin kolladığını ve onu Karakuş’un elinden kurtardığını söyler. Er Koşoy’un kendisi gibi atı Taytoru da Kıdır’ın kolladığı bir canlıdır: *“Karıya turup kep aytat/ Taalayluu külük Taytoru/ Aman balam dep aytat/ Koldon kelgen cardamım/ Alp Karakuş alıp kelip/ Uyasına salganda/ Igıp taap algamın/ Bul ıldıy kirip barasıñ/ Tulparıñdı tabasıñ/ Munu ayıp Kıdır cok boldu”* (Tekalan 2002: 73). Bu durum Taytoru’nun diğer atlardan farklı, kerametli bir at olduğunu göstermektedir.

Er Tabıdı destanında Tabıdı'nın atı Arçatoru da kayberen soyundan gelen akıllı bir attır (Namatov 2001: 75).

Er Eşim destanında Tügöl Beyin kara kısrağını dağdan inen ve geyiği andıran, görünüşü farklı bir yaratık sürüden ayırıp dağa götürür. Kara kısrağın bir süre sonra hamile vaziyette sürüye döner, onun dünyaya getirdiği Şarp Kula daha küçük bir tay iken savaş atı olacağına işaretlerini verir. Koştuğunda yorulmayan bu tayın bir yıl boyunca tüyü hiç dökülmez. Tügöl Bey, Er Eşim'in istemesi üzerine kayberen soyundan olan bu tulpar kulunu ona verirken büyüğünce yiğidin kanadı olacak bir yürük at olduğunu söyler: “*Şarp kula degen uşu dep/ Söögü tunsu bir kezde/ Er cigittin kuşu dep/ Cayı kıştı kulanın/ Daakısı tüşpöyt conunan/ Tulpar go dep baa beret/ Tuyakta tura cogunan/ Cilkıcılar elebeyt*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 22). Destanda dayanıklılığı ve hızlı koşması ile övülen Şarp Kula'nın kayberen soyundan olduğu ifade edilmektedir. Şarp Kula'nın anası kara kısrağın, babası ise dağdan inip gelen esrarengiz görümlü bir kayberendir. Bu hayvan alaca benekli, kısa kuyruklu, eşek yeleli, dört ayağı baldaklı daha önce insan gözünün görmediği bir hayvandır: “*Bazar-Turuk çatında/ Maral öñdүү sur neme/ Kündiün közü çaçırıp/ Çıkkın kezde turdu ele/ Cilkıardı aralap/ Bir beeni bölüp kuudu ele/ Karap tursan kaptaldap/ Aydap ketti tuura ele/ Temgil temgil çaarı bar/ Kettle kuyruk, eşek çal/ Tört ayağı baldaktuu*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 54). Tügöl Bey, “*Suusuzu taza tunuktan/ İçken aygır karasa/ Tulpar cıgat uruktan/ Deşcü ele muruñku/ Ötüp ketken karılar*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 56) diyerek tulparın suyu temiz ve duru olan yerden içen aygırın kısrağınla çiftleşmesi sonucu dünyaya geleceğinin yaşlılar tarafından söylendiğini ve Şarp Kula atının bu tarife uyduğunu belirtir. Bu Şarp Kula adlı tulpar, gündüz diğer hayvanlarla birlikte otlar, gece ise ortadan kaybolup doğduğu yere gider. Nereye gitti diye aramaya çıktıklarında ise geri ahırda bulunur: “*Kündiüz körsö, tünde cok/ Tuulgan cerge kayrılal/ Köriñböyt dep izdese/ Celeden kayta tabılat*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 56). Burada tulpar atın mucizevî durumu anlatılarak onun diğer atlardan farklı olduğu belirtilir.

Kız Cibek destanında da Bazarbay'ın oğlu Tölögön, Kökcal adlı kısrağın doğurduğu tulpar ata sahiptir. Destanda bu Kökcal kısrağın güçlü ve göz alıcı güzellikte bir at olarak tasvir edilir: “*Kökcal attu beesi bar/ Çalkayınkı kursağı/ Çaçı kuyruk cibek cal/ Kuyrugunda kuyu bar/ Kulunday bolgon canı bar*” (Duman 2001: 116). Kökcal kısrağın

zorlu bir doğum yapar ama güçlü bir at olduğundan doğumdan hemen sonra ayağa kalkar: “*Kökcal beeden başkanı/ Kaykalay basıp Kökcal bee/ Kaptastırdı aksanı/ Burulup tuura baspadı/ Butun sunup catpadı.*” (Duman 2001: 117).

Kökcal kısrağın tayının doğumu bile olağanüstü bir şekilde gerçekleşir. İleride Tölögön’e at olacak bu tay daha doğar doğmaz meziyetini gösterir, sınıçının dikkatini çeker: “*Oturgan cerden koppodu/ Baykap karap al tursa/ Başı çıkkan okşodu/ Cıgilbastan kulunu/ Tört ayaktap toktodu/ Karısın bügüp iybedi/ Kaptalı cerge tiybedi/ Tizesin bügüp iybedi/ Cambaşı cerge tiybedi/ Butkulga butun malbadı/ Buttaşıp ergiz kalbadı/ Taygılıp butun malbadı/ Tamtandap ergiz kalbadı/ Emçekti izdep ıktadı/ Enesi anı cıttadı/ Eki emçekti bir demde / Eme koyup şıpkadı.*” (Duman 2001: 118). Anasından doğduğu anda yere düşmeden dört ayak üzerinde duran bu tay bir nefeste anasının bütün sütünü emip bitirir. Onun bu olağanüstü hali at bakıcısı Aseke’nin dikkatini çeker ve ona bu tayın tulpar olabileceğini düşündürür: “*Kanatu unun sınbadı/ Tulpar bolot balkım dep/ Toktono albay çurkadı*” (Duman 2001: 118). Tayı yakından inceleyen Asake, ileride onun iyi bir at olacağına kanaat getirir ve efendisi Bazarbay’a müjdeyi vermek için acele eder: “*Kök aygır menen suzulup/ Köröyün azır üyümdüü/ Bazarbayga munu aytıp/ Men alayın süyünçü.*” (Duman 2001: 119). Görüldüğü gibi meziyetli bir atın doğumu, bir sevinç kaynağıdır. Asake bu sevinçli haberi ayağı tez atına binip hızlıca iletir. Bu müjde karşılığında bahşış alacağını bildiğinden acele etmektedir. Bazarbay’a varan Asake, “*Kökcal beeniz tuudu ele/ Erkek temir kök kulun/ Kerameti köp kulun/ Kanatu barday tim ele*” (Duman 2001: 119) diyerek Kökcal kısrağın bir tulpar doğurduğu müjdesini verir. Sevinçli haberi duyan Bazarbay, çok mutlu olur ve getirdiği müjdeden dolayı Asake’ye otuz tay armağan eder: “*Oozun tolgon may dedi/ Süyünçün otuz tay dedi*” (Duman 2001: 120). Bazarbay, at bakıcısı Asake’ye “*Aç közdör közün salbasın/ Arkindik bolup kalbasın/ Toybostor közün almasın.*” (Duman 2001: 120) diyerek iyice tembih edip tayı kimseye göstermemesini aksi takdirde kem gözlere gelip nazar degebileceğini söyler.

Destanda Kalmuk hanı Korun’un atı Köksandal atın tıpkı insan gibi soyundan bahsedilir ve böylece asilliği ortaya konulur. Köksandal’ın babası sudan çıkan bir aygır, annesi ise yine soylu bir kısraaktır: “*Tuyaktuudan mınçalık/ Çıkpaganday bir külük/ Teñdeşip barat kırgıyga/ Tekireñi ülgürüp/ Atası munun suu kulan/ Enesi cılkı sır buudan/ Suudan çıgıp*

koşulup/ Suu kulan munu tuudurgan” (Duman 2001: 221). Korun hanın meziyetini anlayıp özel olarak baktığı bu at Kız Cibek’in talihine düşer.

Şırdakbek destanında ise Şırdak’ın rüyasına giren aksakal ona, “*Uşu sözüüm ugup al/ Uşul köldön suu içken/ Kulunduu boz beesi bar/ Kay cerden barıp ot ottop/ Kelgenin adam bilbegen*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 264) diyerek boz kısrağın ve onun boz kulunundan bahseder. Bu kısrağın, nerede otladığı bilinmeyen nereden gelip nereye gittiği sezilmeyen gizemli bir hayvandır. Bu kısrağın Tanrısal bir yön vardır ve Tanrının yeryüzüne gönderdiği diğer canlılardan farklı bir varlıktır. Bu boz kısrağın soyu da kutsaldır; onun soyu kayberenden gelmektedir. Bu bakımdan soylu bir hayvandır. İnsan gözünün görmediği bu kısrağın, hiçbir tuzağa takılmadan üç günde bir göle su içmeye gelmektedir: “*Özü Kayıp tukumu/ Üç kündö kelet bulakka/ Tük ilinbeyt tuzakka/ Bul kulundu boz bee/ Tuuganına köp bolgon*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 264). Boz kısrağın kendisini kimseye yakalatmayan, kayıp neslinden olan, kutsal bir hayvandır. Onun kulunu da ileride yürük bir at olacaktır. Şırdak’ın rüyasına giren aksakal “*Enesi boz bee adamga/ Ömürünçö karmatpay/ Kayıptan bütkön can oşo/ Kasiyettüü mal oşo/ Boz beeden tuugan boz kulun/ Aytayın saga tüp sırın/ Özü corgo basagan/ Mayda caşın caşagan*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 264) diyerek Şırdak’a bu tayı yakalamasını söyler.

Bu boz kısrağın boz kulunu Bozcorgo, yürük bir at olur. Altı ay yol yürüse bile yorulmaz, altmış yaşına girse de yaşlanmaz. Bozcorgo’nun namı dört bir yana duyulur: “*Altı ay sapar col cürsöñ/ Arıbagan mal bolot/ Altımış asıy cürgönçö/ Arıbagan mal bolot*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 264). Şırdakbek’in rüyasında onu yönlendiren aksakal, “*Boz corgonun üstünö/ Minseñ bala ölböytsüñ*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 264) diyerek Bozcorgo’nun üstüne binenin ölmeyeceğini belirtip onu yakalarsa talihinin parlayacağını söyler. Şırdakbek’in Bozcorgo’sunun babası dağların sahibi, annesi çölün sahibidir. Bozcorgo eskiden kanadının olduğu söylenen tulpar atların neslindedir. Kayberen soyundan olan bu kutsal hayvan, Tanrı’nın Şırdakbek’e hediyesidir. Kanatlı kuş gibi uçarak arzu edilen yere hemen ulaştırır: “*Kanattuu kuştay Boz Corgo/ Kastarlap aytar ebi bar/ Atası toonun toburçak/ Enesi çöldün muzburçak/ Kara bayır kazanat/ Kalbır öpkö, cez kanat/ Kadimden aytkan sözündö/ Kanatı bar özündö/ Şarapattuu buudandın / Şam küyöt eki közündö*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 268). Destanda Bozcorgo’nun yeryüzünde

eşinin olmadığı söylenmektedir. Yola çıktığında dinç kalan, gümüş kuyruklu, bakır toynaklı Bozcorgo diğer atlardan farklıdır. Manas'ın Akkula'sı hariç dünyaya onun gibi bir at gelmemiştir: “*Colgo salıp ketkende/ Corugu başka sürödöy/ Kümüş kuyruk som tuyak/ Akkula calgız bolboso/ Aybanda bolboyt bul sıyak*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 290).

Sarıncı Bököy destanında da Sarıncı'nın atı Kök Corgo ere layık bir at olarak tanıtılır. Kök Corgo'nun Kazanattan doğan soylu bir at olduğu ifade edilir. Kök Corgo, Sarıncı için özel yetiştirilen bir attır. Bu at olağanüstü özelliklere sahiptir ve daha tay iken bu özellikleri sınıçlara belli olur. Destanda Kök Corgo şu şekilde anlatılmaktadır: “*Taydayında maktagan/ Koy corgo dep saktagan/ Egey caak, kuran töş/ Bura kökiil kulca can/ Atası tirüü çağında/ Calgızga arnap bergen Kök Corgo/ Argımak çalış budandın/ Oşondoy asılı carayt köp colgo/ Buynat bolgon kuyundan*” (Alper 2004: 103). Kök Corgo, bir yiğide layık rüzgârdan hızlı koşan güçlü bir attır. Bir yiğidin talihini değiştirecek rüzgârdan doğmuş attır Kök Corgo: “*Kaalagan atı kök corgo/ Karalama mal emes/ Kazanattan tuulgan/ Buynat bolgon şamaldan/ Altay cayı ottoso/ Kamçı saptay cal algan/ Erge ılayık cakşı atar/ Nasipke bir caralğan.*” (Alper 2004: 103). Destanda Kök Corgo'nun kökeni rüzgâra dayandırılmaktadır.

Destanlarda kahramanların atları tulpara benzetilir. Tulpar gerçek varlığıyla sadece Boston, Baktı Bolot, Kozuke ve Bayan destanlarında yer almaktadır. **Boston** destanında yolun zehir kaplı olduğunu anlayan Karaboz, yola devam etmek için marifetini gösterir. Kayberen soyundan gelen Karaboz at, uçma yeteneğine sahiptir. Kırk yiğidin kırk atını Karaboz'un kuyruğuna bağlarlar. Karaboz'da kanat peyda olur. Karaboz, arkasına bağlanan kırk tulpar atı üstündeki yiğitlerle birlikte havalandırıp uçmaya başlar, üç gün uçar: “*Emi bariñ kamungın/ Tulpardardın bardığın/ Kuyruguma baylagın/ Cigitterdin bardığı/ Tulparlarga tañılsın / Uu kaptagan bul coldon/ Kanattuu uçup ötpösö/ Cer baskan candık kırılāt/ Basıp ötsö bul coldon/ Aralığı üç kündük/ Tulparlardı cetelep/ Men bir pasta uçup ötöümün/ Meni eerçigen tulpardın/ Bardığında kanat bar/ Mina uşunday sanat bar/ Mina uşintip Karaboz/ Uçup alıp cönödü.*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 105).

Baktı Bolot destanında, Baktı ve Bolot adındaki iki yiğit, devlerin ele geçirdiği ve halkı yaklaştırmadığı Altın Dağ'a ulaşmayı başarırlar. Bu dağın zirvesine ulaştıklarında kanadı olan ve havada uçan, eskilerin tulpar diye haber verdiği atlara rastlarlar.

İnsanoğlundan kaçmayan bu atları yakalayıp onlara binerler: “*Karmap minip alıшат/ Kanattuu tulpar attarın.*” (Öyke 2004: 41). Baktı ve Bolot bu olağanüstü hayvanları görünce çok şaşırıp sevinirler. Devlerle mücadeleye çıkarken fakir oldukları için binecek bir attan mahrum olarak yola çıkan Baktı ve Bolot Altın Dağ’a ulaştığında tulpar atlara kavuşup mutlu olurlar: “*Baykastap eki cagın karanıssa/ Kanattuu oynop turgan köriştü attı/ Eñ sonun mina mina kanattuu at dep/ Esteşet eer tokum Bolot Baktı*” (Öyke 2004: 111). Yiğidin gücünün atta olduğunu bilen iki alp, bu atların bahtlarına verilmiş bir armağan olduğunu düşünürler.

Kozuke ve Bayan destanında da Ak-Celke, tulpar soyundan olan bir hayvandır. Kozuke, annesinin söylediği Ak-Köl’e gittiğinde babasının emanetlerini bulur. Ak-Celke at nereden gelecek diye bakınırken gökyüzünden kanatlarını şakırdatarak geldiğini görüp korkar. Ak-Celke’nin kanatlarıyla çıkardığı rüzgârdan göl dalgalanır: “*Ak-Celke kelet zırkırıp/ Kanattarı şırkırıp/ Asmandan tüştü Ak-celke/ Kozuke sezıp bir çocup/ Şamalıdan köl tolkup/ Kozuke cetti col tosup/ Cügürüp, cetip karmadı/ Ak-celke’nin moynunan*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 156). Kozuke hızla koşan ata yetişip onu boynundan yakalar.

Kırgız Türklerinin destanlarında at, destan kahramanının ayrılmaz bir parçasıdır ve destanda kahraman kadar öne çıkar. Destanlarda kahramanlar atlarıyla birlikte anılmaktadır, kahramanların atlarının mutlaka bir adı vardır. Atlara ad verilmesi onların sosyal hayatta oynadığı rolle ilgilidir (Çınar 1993: 1). **Boston** destanında Boston’un atı Karaboz, **Cañıl Mirza** destanında Cañıl’ın atı Karadolu/Kazkara, **Er Töştük** destanında Töştük’ün atı Çalkuyruk, **Coodarbeşim** destanında Coodar’ın atı Kılkara, **Er Tabıldı** destanında Tabıldı’nın atı Arçatoru, **Er Eşim** destanında Eşim’in atı Şarpkula, **Er Koşoy** destanında Koşoy’un atı Taytoru adını taşır. **Canış Bayış** destanında Canış’ın atı Ak Tulpar ve Bayış’ın atı Kök Tulpar, **Kurmanbek** ve **Seyitbek** destanlarında Kurmanbek ile oğlu Seyitbek’in atı Teltoru, **Şırdakbek** destanında Şırdak’ın atı Bozcorgo adını taşımaktadır. **Er Soltonoy** destanında Bolotkan Kara Kaşka’ya, Er Kıyır Kök Kaşka’ya, Şabek ise Cılcıma adlı ata binmektedir. **Kozuke ve Bayan** destanında Kozuke’nin atı babasından kalan Ak Celke adlı attır. Sarıncı Bököy destanında Sarıncı Kök Corgo’ya, Bököy ise Ak Celke adlı ata binmektedir. **Ak Möör** destanında Bolot’un atının adı; Eşmambetov anlatmasında “Ak Boz At”, Baatırbek’in metninde “Kök Kaşka Aygır”, Kudaybergenov-Bököçev benzer metninde “Kökala At”, Sarıkunan

anlatmasında ise “Toru Corgo At”, Kocekov benzer metninde “Cürörman At”, Boroñbayev anlatmasında “Toru At” şeklinde geçmektedir. **Kız Darıyka** destanında da kahramanlarının atlarının kendilerine has isimleri vardır. Hz. Ali'nin atı Düldül, Kız Darıyka'nın atı Kerik adını taşır.

Türk boylarının destanlarında at adeta düşünen, hisseden bir insan gibi kurgulanmaktadır. Kahramanın yoldaşı ve kader arkadaşı olan attan aile fertlerinden birisi gibi bahsedilmektedir. Kırgız Türklerinin destanlarında da böyle bir kurgulama söz konusudur. **Boston** destanında Karaboz, Boston'un bütün sıkıntılarını aklı ile çözmeyi başarmaktadır. Kadamış Han'ın ülkesine gelmeyi başaran Boston, Cezbilek adlı güzelin yaşadığı sarayın surlarının nasıl aşılabileceğini bilemez. Boston ne yapacağını bilemez halde düşünürken Karaboz yardım önerisinde bulunur. Boston, bundan utanır ve gayrete gelip surları kendi çabası ile aşmayı başarır: “*Boston anda ardandı/ Ötüügö özü kamdandı/ Cügürüp kelip sekirdi/ Sebilden ötüp ketgeni*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 115). Sadece iki insan arasında yaşanabilecek bir duygu olan utanmanın ata karşı hissedilmesi atın adeta bir insan gibi algılandığını göstermektedir (Çelik 2012: 63).

Boston'a her zaman yol gösterip onun işlerini yoluna koyan Karaboz, zaman zaman da serzenişlerde bulunur. Boston, Karaboz'un sözünü dinlemediği zamanlarda başını belaya sokmaktadır. Bu belayı Boston ile Karaboz birlikte karşılamaktadır. Karaboz, söz dinlemeyen ve inatçılık yapıp başa bela getiren Boston'a serzenişte bulunur. Tıpkı bir arkadaş gibi kırgınlığını ifade eder. Karaboz, “*Aytıp aytıp söz albas/ Armanga başım coluktu/ Koy degende til albay/ Boston'um sen oluktuñ/ Men munda şorlottuñ*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 250) diyerek sahibine değil de dostuna seslenir gibi Boston'a seslenmekte ve ona olan kırgınlığını dile getirmektedir. Ayrıca burada Karaboz'un Boston ile başını birleştirdiğini söylemesi at ile yiğidin yoldaşlığını ortaya koymaktadır. Boston ile Karaboz kader birliği yapmış iki dosttur. Karaboz, her daim dostunun imdadına yetişmektedir.

Karaboz gibi yürük, akıllı, sezgili bir ata Boston'un eşi Cezbilek saygı göstermektedir, han kızı olmasına rağmen onun yiyeceğini bizzat kendisi vermekte, hizmetini görmektedir. Kendi hayvan olsa da insandan çok akıllı olan ve sezgi gücü çok kuvvetli olan Karaboz'a Cezbilek özel ihtimam göstermektedir: “*Karabozdoy buudanga/ Cezbilek kelip iliştir/ Özü ayban bolso da/ Adamdan artık esi bar/ Bolo turgan işterdi/*

Adlıda bilip turuuçu/ Caadısında sözim bar.” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 161). Cezbilek, kocası Alp Boston’a akıl verenin ve onu zafere ulaştırmanın Karaboz olduğunu bilmektedir. Karaboz ile konuşan Cezbilek, ona çok saygı duyduğunu, onu babası ve ağabeyi gibi gördüğünü ve her vakit hizmetiyle meşgul olduğunu söyler: *“Oşonduktan seni men/ Ata orduna sezemin/ Aga orduna körömin/ Ar ubakta ardaktap/ Alpeştep seni kelgenmin/ Canı menen can bolup/ Alp Boston’dun canında/ Ar dayım birge cürgönsüñ/ Karaboz mindan arı da/ Keleşegin keñdir deym/ Alp Boston’dun başman/ Kıyınçılık ketirip/ Oylogon oygo cektirip/ Ceñiş alıp beret deym.”* (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 191). Atın aileden bir fert gibi görülmesi anlayışı Türk destanlarının genelinde görülen bir durumdur. Dede Korkut Hikâyeleri’nden Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek Boyu’nda Beyrek’in, atına *“At demezem sana, kardaş derim.”* (Ergin 2012: 89:) ifadesi ile atın sosyal hayattaki ve kahramanların duygu dünyasındaki yeri vurgulanır. Boston destanında Cezbilek’in yukarıda verilen ifadeleri de bu yaklaşımın yansımasıdır.

Cañıl Mirza destanında Şırdakbek için Bozcorgo, atın çok ötesinde sevgili bir dost hükmündedir. Onu Akkoçkor’a verirken onunla vedalaşır ve kendisini anlayacağını umup ona *“Koş canıbar, Bozcorgo/ Boşonup kayra kaçıp kel.”* (Caynakova 2004: 134)diyerek boşanıp kaçıp gelmesini söyler. Görüldüğü gibi at sadece maddi anlamda değil manevi anlamda da yiğidin yoldaşdır.

Er Töştük destanında da Çalkuyruk, Er Töştük için atın ötesinde bir varlıktır, Töştük onu anne babası gibi sevmektedir. Her zaman yanında olan, Töştük’ü aklıyla yönlendiren Çalkuyruk hastalandığında Er Töştük, *“Ata cokto Çalkuyruk/ Ata bolgon külügüm/ Ana cokto Çalkuyruk/ Ana bolgon külügüm/ Elim cokto Çalkuyruk/ Elim bolgan külügüm/ Ölböçü külük ölböçü/ Meni karap salbaçı”* (İliç 2002: 70) diyerek babasının olmadığı zaman kendisine baba olan, annesi yanında değilken kendisine annelik yapan ve halkından uzağa düştüğünde halkının yerini tutan atının ölmemesi için ağlayarak dua eder. Çalkuyruk at ile Er Töştük arasındaki bağ çok kuvvetlidir. Çalkuyruk at, hastalandığında bu samimiyete dayanarak Er Töştük’e serzenişte bulunur. Çalkuyruk *“A eem ay Er Töştük/ Kanday caşık kişi ediñ/ On aydan on ay kötörgön/ Men eneñçe barbı edim”* (İliç 2002: 71) diyerek Er Töştük’ün vefasızlığından yakınıp anası ve kardeşleri kadar yakın olan atını önemsemediğini söyler.

Er Koşoy destanında Kıdır'ın işareti üzerine atının bulunduğu yere giden Er Koşoy, sonunda onu bulur. Atını gören Er Koşoy, gözyaşlarına boğulur ve atın boynunu kucaklar. İnsan gibi hisli olan Taytoru da Koşoy'u görünce onunla birlikte ağlayarak hasret giderir: "*Sagınuçtuu ün menen/ Kişinep kelip asıldı/ Canıbardın tim ele/ Közünön caşı tögüldü/ Adamday bolup ıylasa/ Asıl Koşoy berendin/ Öpkö booru ezildi*" (Tekalan 2002: 73-74). Taytoru'nun sahibini özlemesi ve onunla hasret gidermesi de onun diğer hayvanlardan farklı olduğunu gösterir.

Er Tabıldı destanında akıllı ve maharetli yürük atı Arçatoru'yu Er Tabıldı çok sevmekte hayvan da olsa onu kardeşi gibi görmektedir. Er Tabıldı "*Aynalayın budanıml/ Erketan öskön baladay/ Ayban da bolsoñ tuugansñ/ Arçatoru buudansın*" (Namatov 2001: 342) diyerek kendisiyle aynı gün doğan, nazlandırılarak büyütülen Arçatoru atı kardeş gibi yakın gördüğünü söyler.

Eşimkul menen Zuura destanında Sur Koyon adlı at, insan kadar değerli bir varlık olarak sunulur. Er Kökül, Aruuke güzeli Sur Koyon'un bir bacağı kadar görmezken; Temirkan Sur Koyon atı oğlunun yaşıtı ve yoldaşı olarak görüp ona bakınca oğlunu hatırlar. Altmış gün koşa yorulmayan Sur Koyon atın yedi yaşında kulunlara karışıp buzlu dağda yaşadığı anlatılır. Adeta bir insan gibi mazisi hakkında bilgi sunulur: "*Temirkan attı karasa/ Köziünün caşı tögülp/ Surkoyondoy tulpardın/ Panarday közü caynagan/ Altımış kün çapkanda/ Ayacı çarçap talbagan/ Kulunuman kur bolup/ Caralğan bolço sur bolup/ Ceti caşka çıkanda/ Kulanlarga koşulup/ Muzdak toonu caylagan*" (Çelebi 2007: 302). Temirkan'ın Surkoyon'u görünce oğlunu hatırlaması atın aile fertleriyle eş değer tutulduğunu göstermektedir.

Seyitbek destanında babasının ölümünden sonra baba dostu Akkan tarafından büyütülen Seyitbek, kendi eline gelince babasının atı Teltoru'yu görür. Babasını görmüş kadar sevinip onun yanına varır. Destanda Seyitbek'in Teltoru'ya olan sevgisi şu şekilde anlatılmaktadır: "*Kandın kalın cilkısına kelse, Kurmanbek'tin Teltoru'su oşol cılkının içinde eken. Seyitbek, atası tirilgendey süyündü. Attan tüşüp barsa seyitbekke okuranıp basıp kelip, iyinen başın arta salıp ayban da bolso körüşüp turdu. Seyitbek Tetoru'nun calın tarap sorusun kaşıp moynunan kucaktap turdu.*" (Karademirlidağ 2006: 200). Burada Seyitbek'in Teltoru görünce babasını görmüş gibi olması atın aile fertlerinden biri derecesine yükseltildiğini göstermektedir.

Kör Uulu destanının Gaoz (Ayvaz) Kolunda Köki Han, güzeller güzeli kızı Cıldızay'ın rüyası üzerine damat seçimi için at yarışı düzenler. Gaoz Han da Boz Targılı ile yarışa katılır; bütün atları yel gibi koşup geçen Boz Targıl, en önde giden Ernazarbek'in atını geçemez. Gaoz Han ne kadar zorlasa da bu olmaz, o zaman atına kahırla niçin geri kaldığını sorar. Zor durumda kalan Boz Targıl dile gelip öndeki atın öz ağabeyi olduğunu ve saygısızlık edip onu geçemeyeceğini, eğer sahibinden izin alırsa ancak o şartla geçeceğini söyler: “*Süylödü emi ker atkulagiñ sal/ Boz Targıl agam menin oyuña al/ Balası Rayhan Arap Ernazarbek/ Aytamın tüşündürüp uşunday hal/ Ketüügö aylam cok artka taştap/ Stylabay ötömün kantip kıstap/ Allanın cüzün akırette körö albaymun/ Aganın zor künöödür şağı sınmak.*” (Egimbaeva 2012: 107). Bunun üzerine Gaoz Han, Ernazarbek'ten izin ister ve yarışmayı birincilikle bitirir. Burada atın ağabeyine saygısızlık yapamayacağı yönündeki beyanı Türk kültüründe büyüklere yönelik saygıyı yansıtır ve hatta atalar kültürüne uzanan bir inancın yansımaları olarak değerlendirilebilir. Boz Targıl'ın sadece insanlara has olan duyguları taşıması da onu kişileştirmektedir.

Kız Dariyka destanında at benzetme unsuru olarak kullanılır. Şaysılda'nın yanlışlıkla öldürdüğü çocuğun anası evladının ardından feryat edip ağlar, “*Men kalıp kulunumdan kılam emne/ Caldırap ookat için baram kimge.*” (Orozova ve Akmataliyev 2010: 108) sözleriyle kulunum dediği yavrusundan ayrılmış olmanın acısını belirtir. Bir annenin evladını kuluna benzetiyor olması atın sosyal hayattaki önemini yansıtmaya açısından son derece önemlidir.

At, kahramanın en büyük yardımcısıdır. Kahramanla kader birliği yapmış olan at her zaman kahramanla beraberdir. **Boston** destanında yiğitlik çağına gelen Boston, kendisine bir at seçip binmek ister çünkü yiğidi yiğit yapan atının maharetidir. Boston, bir toy sırasında yıldıya gidip boz külük ata biner ama atın beli kırılır. Boston; doru aygıra ve sürüdeki diğer yürük atlara biner. Hiç biri Boston'un ağırlığını kaldıramaz, bütün atların beli kırılır. Hiddetlenen Boston, “*Kumurskadan at mingen/ Kıbıraşıp cürüşkön/ Kurgan elge coluktum*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 51) diyerek yıldıdaki bütün atları “karıncadan at” diye küçümser. Bu atlara binen halkına küsüp toya katılmaz. Boston'un burada karıncadan ata binen, bu sebeple yavaş hareket eden ve kuruyan/yok olan halka rastladığını söylemesi atın bir milletin refahında, tarih sahnesindeki yerini korumasında ne kadar önemli olduğunu vurgulamaktadır.

Hayvancılıkla geçinen ve göçrevli bir hayat yaşayan Kırgız Türklerinin düşman karşısında kuruyup yok olmalarını önleyecek şey atın iyi olmasıdır.

Boston sonunda kendine layık olan Karaboz ata kavuşur. Karaboz at, Boston'u akıl ve sezgi yönünden tamamladığı gibi yürük bir at olmasıyla uzun yolları kısa sürede aşarak amacına ulaştırmaktadır. Ayrıca Karaboz, savaş meydanlarında da Boston'un işini kolaylaştırmaktadır. Düşmanla karşılaşan ve zor durumda kalan Boston'un imdadına akıllı atı Karaboz yetişir. Karaboz, gökyüzünden gelen oku karşılar, sağdan atılan oka sağ yanını siper eder, soldan atılan oka sol yanını siper eder: *“Asmandan atan cebeni/ Karaboz buudan tosuptur/ Oñ caktan aktan cebege/ Oñ kaptalın tosuptur/ Sol caktan kelgen cebege/ Sol kaptalın tosuptur/ Aylanıp uçup Karaboz/ Amaldı mintip taaptır.”* (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 108). Böylece Karaboz, Boston'u korur ve ona yardımcı olur. Karaboz atın bu manevraları sayesinde Boston galip gelir.

At, yiğidin umudu ve onu zafere götüren, onun gücünü pekiştiren en önemli unsurdur. **Cañıl Mirza** destanının Çorobayev anlatımında geçen *“Erdin bağı at menen/ Atınan cigit ayrılса/ Andan kiyin cat degen* (Yiğidin bahtı attadır, yiğit atından ayrılса ondan sonra yat.)” (Caynakova 2004: 147) atasözü atın sosyal hayattaki önemini vurgulamaktadır.

Canış Bayış destanında da kahramanlar atları ile birlikte anılır ve onları zor savaş koşullarında güçlü kılanın atları olduğu açıkça vurgulanır. Destanın Orozbay Urmambetov anlatımında Nurkan Han, oğulları Canış ve Bayış'ın Kırgız Türklerinin geçmiş öcünü almak için Kalmuklara sefer düzenlemekte kararlı olduğunu görünce onlara *“Altı ay minse aribas/ At sonunun beremin”* (Akmataliyev ve Musakov 2013: 36) diyerek altı ay binilse yorulmayan at vereceğini söyler. Burada savaş anında yiğidin gücünün yanı sıra atının maharetinin önemi vurgulanır.

Canış ve Bayış, Kalmuk Hanı Sıyadat'ın topraklarına kırk yiğidiyle girince Kalmuk nöbetçisi korkudan kaçıp hana gider. Gördüklerini anlatarak tehlikeyi haber verir. Canış'ı tarif ederken *“Mingen atı cabdar at/ Çaraday bolgon tuyağı/ Çarçabagan balban at”* (Akmataliyev ve Musakov 2013: 60) diyerek ilkin atını anlatmaya başlar. Kimliğini bilmediği bu yiğidin büyük çanak gibi toynağı olan, yorulmak nedir bilmeyen pehlivan bir ak tulpara bindiği haberini hanına verir. Burada Canış'ın özelliklerinden

önce atının özelliklerinin ayrıntılarıyla sunulması, ata verilen değeri ve savaşta atın ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Destanın aynı benzer metninde esir düşen Bayış, Kalmuk hanı Sıyadat Han'ın kızı Celkayıp tarafından kurtarılır. Celkayıp, ilk görüşte âşık olduğu Bayış'ı yedi yıl çukurda besler. Bayış, güçlenince sarı ala tulpar ile kara ala tulparı alıp Bayış'ı çukurdan çıkararak kaçar: *“Altındağı mingeni/ Saykaşka tulpar sarala/ Koştoo kılıp alganı/ Sıyadat kandın karala.”* (Akmataliyev ve Musakov 2013: 114). Celkayıp'ın sevdiği adamı kurtarması bu iki güçlü ve yürük at sayesinde olur.

Coodarbeşim destanında Kılkara, Coodar'ın Karaçok Dev ile olan savaşında üstünlüğünü gösterir. Kılkara, güçlü dev Karaçok'un mızrak ve okuna karşı türlü pozisyonlar alarak Coodar bahadırı korur. En sonunda Karaçok'un dalgın bir anını yakalayıp üstüne yürür, Coodar da o esnada mızrağını Karaçok'a saplayıp onu yok eder. Karaçok gibi güçlü bir devin karşısında tek başına çaresiz kalan Coodar'a çareyi atı Kılkara bulmuş olur. Kılkara'nın savaş meydanındaki bu mahareti destanda *“Oşondo canıbarıñ Kılkara/ Aybandan estüü can ele/ Nayza menen cebege/ Ar önörü bar ele/ Canıbarıñ Kılkara/ Bul corugu karmadı/ Bolot züñgü ceterde/ Küsü menen Karaçok/ Kömө koyup ötördө/ Capıs bolup koyondoy/ Kılkara kılıp aylanı”* (Alimova 2006: 318) ifadeleriyle anlatılmaktadır.

Her zaman Coodar'ın desteği olan Kılkara, onu amacına uçaran kanadıdır. Kılkara'nın ayağı kırıldığında Coodar keder içinde kalır. Yatıp duran atının başını kucaklayarak *“Çalgınıp sınıp kayrıldım”* (Alimova 2006: 332) diyerek kanadım kırılıp mahvoldum diye ağlar. Burada Coodar'ın atını kanada benzetmesi *“At yiğidin kanadıdır”* atasözünü hatırlatır. Ayağı kırılan Kılkara'yı iyileştiren Alp Karkuş olur. Oysa Kılkara'nın annesi Çalkuyruk sekiz canlıdır ve beş canını kendi kendine diriltir. Bu açıdan bakıldığında Kılkara, Çalkuyruk'a göre daha realist bir bakış açısıyla sunulmaktadır.

Er Koşoy destanında da at; kahramanı tamamlayan, onun gücüne güç katan bir varlık olarak sunulur. Kırgız Türklerinin dört bir yanını düşman sardığı dönemde Kaynar'ın oğlu Katagan, babadan yalnız doğan yiğit olur. Karşısına düşman çıkarmayan dağ gibi heybetli Katagan'ın bindiği atının adı Ak Tuyak'tır: *“Kaynardın uulu Katagan/ Alp müçө toonun señirdey/ Mingeni tulpar Aktuyak”* (Tekalan 2002: 2).

At, yiğidin adeta bir parçasıdır ve atın iyi olması yiğidin bahtının açılması anlamına gelmektedir. Bir gün Er Koşoy, ak boz atına binip yılının yanına varır. Oradaki çayırdaki uyanıp uykuya dalan Koşoy'un rüyasına Kıdır girer. Kıdır; Koşoy'a seslenip "*Cakşı at adam kanatı/ Oyuñdan takır çıkpasın*" (Tekalan 2002: 62) diyerek iyi atın erin kanadı olduğunu, bunu aklından çıkarmamasını söyler.

Destanda Karaçoro'nun kardeşi Er Bağış da Koşoy gibi yiğitliğiyle öne çıkan bir alptir. Bağış bindiği boz at ile savaş meydanlarında düşmana göz açtırmaz. Kırgız Türklerinin Çinliler ile olan savaşına Çortok adlı Çinli komutan ile teke tek vuruşmaya çıkan Bağış, boz atının da maharetiyle çevik davranıp Çortok'u karaboz atının üzerinden çekip alır. Burada Bağış'ın Çortok'u ele geçirmesi onun yiğitliğine bağlı olduğu gibi boz atının çevikliğine de bağlanmıştır. Yiğidin gücünü tamamlayan atıdır: "*Canıbarım boz aygır/ Oşonu kütüp catkansıp/ Çukul başın tarttı emi/ Sokmo eer kaşın omkorup/ Señirdey bolgon Çortoktu/ Karaboz attan tomkorup/ Ökürtüp kolun buradı*" (Tekalan 2002: 110).

Önemli bir bölümünü savaş sahnelerinin oluşturduğu **Er Soltonoy** destanında da yiğitlerin bahadırlığı kadar atların mahareti de ön plana çıkar; hatta atı iyi olmayan bir yiğidin savaş anında zorda kaldığı görülür. At yiğide savaş anında güç verir, bu sebeple yiğitler atlarıyla anılır. Kalmukların yanında değer görmediği için Kırgız saflarına geçen Er Kıyır, Kök Kaşka atının üstünde savaş meydanında yiğitlik göstermektedir, kahramanlar atından ayrı düşünülemez: "*Kıyır baatır asdındağı Kök kaşkanı arı beri oynotup oozdugun caynatıp duşmandın elin kuuray sinduu körböy, caman süylöp Korgoş kandın söögünön çoñ çokmorun iyinine salıp coonu bet alıp turdu.*" (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 57).

Destanda yiğit bir alp olarak tanıtılan Colbarskan'ın küçük oğlu Bolotkan'ın bindiği at da Kara Kaşka attır. Kanadı varmışçasına uçarak giden Kara Kaşka, savaş anında Bolot'u düşmanın eline geçirmeden, yel gibi uçarak maksadına ulaştırır: "*Mingen atı astında/ Kara kaşka tulparı/ Kanatı bar nemedey/ Katuulanıp çurkadı.*" (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 65).

Er Eşim destanında Eşim, Tügöl Bey'in istediği atı seçip almasını söylemesi üzerine ona içindeki tulpar özlemini anlatır. Er Eşim "*Tulpar atka cetpedim/ Tün uykumdu üç bölüp/ / Cürögüm tuylap degdedim/ Adlümde mingen kadiktüü/ Bir tulpardın cogunan / Çın koldu baştap bir cakka/ Çıkpadım Kıpçak tobunan*" (Akmataliyev, Musakov ve

Orozova 2007: 48) diyerek bindiği atı güvensiz olduğu için düşman olan Çin'e ve Kalmuklara karşı gelemediğini, yanbaşındaki Kazaklara bile keşifçi gönderemediğini söyler. Er Eşim, bir tulpar ata sahip olsa Kalmuklar'a sefer düzenleyecek, Çinlileri perişan edecektir. Burada atın, savaş anında ne kadar önemli rol oynadığı ifade edilmiştir.

Er Eşim, *“Misalı tulpar Akkula/ Manas minse çak kula/ Semeteyde Tayburuul/ Taalayga bütkön mal tura/ Eesinin barkın kötörgön/ Arbaktuu cılkı al tura/ Oşolordun atınday/ Martabamdı arttırı/ Alıp uçup cürgöndöy/ Bar eken sizde Şarpkula”* (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 50) diyerek Akkula'nın Manas adlı yiğide layık olduğunu, Tayburul'un Semetey'e talih getirdiğini, bu atların sahibini yücelttiğini, güçlü kıldığını söyleyerek Tügöl Bey'den bu atlara denk olabilecek hızlı koşan Şarp Kula'yı kendisine vermesini ister. Şarp Kula, büyüüp at olduğunda Er Eşim'in kanadı olur. Üstündeki Er Eşim'i güçlü kılar: *“Eldi cara kaçganda/ Er kanatı Şarp Kula/ Oşondo kulak capırıp/ Üstündöğü Er Eşim”* (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 94). Bu at sayesinde Er Eşim, Kalmuklara galip gelir.

Eşimkul menen Zuura destanında da Sur Koyon, tek başına düşman üstüne saldıran Er Kökül'ün kanadı olup talihini açar. Atının değerini anlayan Er Kökül, onu asla vermemek için mücadele eder. Atı sağ olduğu müddetçe kendisini kimsenin yenemeyeceğini düşünen Er Kökül, Sur Koyon'u kendisi için bir güç olarak görür: *“Aldımdağı Surkoyon/ Kanat boldu özümö/ Aman bolso tulparım/ Cetkizet menin öçümö/ Toptonuşkan albarsçı/ Kulak sal aytkan sözümö/ Darmanım aşkan dayraday”* (Çelebi 2007: 268). Sur Koyon at, Er Kökül için Aruuke güzelden daha üstündür. Bu sebeple kızımı vereyim diye anlaşma yapmaya çalışan Temirkan'a at karşılığında kızı kabul etmeyeceğini, atının kendisinde olduğu sürece onun şehrini talan edip kızını ganimet olarak alacağını, Aruuke güzeli Sur Koyon atın bir bacağı kadar değerli görmediğini bildirerek meydan okur: *“Surkoyondu berbeym deyt/ Aldımdan attı suraba/ Temirkandı körböym deyt/ Aruukeni alam dep/ Talap kılıp kelgem deyt/ Atımdı berip kız alıp/ Aldovuna könböym deyt/ Aruukedey erkesin/ Surkoyondoy tulpardın/ Bir butunça körböym deyt”* (Çelebi 2007: 292). Destanda *“Mudasına cetkizdi/ Kargaday calgız balanı/ Surkoyon ceñdi çınında/ Meltiregen kalanı/ Surkoyon kolgo tiybesel/ Kalanı Kökül çapabı”* (Çelebi 2007: 296) ifadeleriyle Sur Koyon'un Er Kökül'ü amacına ulaştırdığı, düşmanı yenenin aslında Sur Koyon olduğu belirtilerek atın önemi

vurgulanır. Er K k l’ n, tek başına kalabalık düşmanı yenmesi mümkün değildir; Sur Koyon atın mahareti sayesinde Er K k l, Temirkan’ın altı kapılı Şehrini talan eder.

K r Uulu destanının Gaoz (Ayvaz) Kolunda Gaoz Han’ın Boz Targıl adındaki atının, onun zaferler kazanmasında büyük payı vardır. Boz Targıl, sınıĉlar tarafından sınıanmıŐ, gerĉek bir tulpar olduğunu duruŐundan belli etmiş bir y r k attır. Sarkık terlik gibi alt dudağı ve asil duruşu ile Boz Targıl, sınıĉının hemen dikkatini ĉeker: “*Boz Targıl sınıtuuga ca nı keldi/ Salbırap terdik  nd  t m nk  erdi./ Kapıray nagız tulpar uşul go dep/ Biyikten sınıĉı t m n tüşüp kördü.*” (Egimbaeva 2012: 103). Köki Han’ın sınıĉısı Boz Targıl’ı görünce hayran kalır, görünüşü ve hızlı koşması onun tulparlığına işaret olur: “*Biyikten sınıĉı t m n tüşüp kördü/ Boz Targıl bayge berbes ĉapkan menen/ Dalay attı argımak dep bakkan menen/ Eeriy albay başka tulpar ĉa ında*” (Egimbaeva 2012: 104). Gaoz Han’ın Boz Targıl’ı onun başına konmuŐ bir talih kuşudur. Arzu edilen yere bir aş pişimi vakitte ulaştıran yürük at, Gaoz Han’ın düşmanlarını yenmesinde, sevdiğine kavuŐmasında en büyük yardımcısıdır.

Kurmanbek destanında da Teltoru at, Kurmanbek’i her düşmandan kurtaran, doğuştan saf tulpardır. Savaşa ĉıkacaĐı zaman Kurmanbek’in umudu olan Teltoru at, Kurmanbek’in gücünün kaynağıdır. Bindiği Teltoru at olduktan sonra Kurmanbek hiĉbir düşmanı önemsemez, her savaştan galibiyetle döner. Teltoru at sayesinde Kurmanbek düşmanın eline geĉmez: “*Ar duşmandan kutkargan/ Tuulgan tunuk tulpardan/ Acıraktan mal ele/ Ar ubakta mu dardan/ Kanattuu kara kas tulpar/  m r m   o  cardam./ Kara kas tulpar mineyin/ Calama zoottu kiyeyin.*” (Musakov 2013a: 78). Destanda atın savaş anında ĉok önemli olduğu vurgulanmaktadır. Babası Teltoru atı vermediği iĉin iyi bir ata binemeyen Kurmanbek, Kalmuklardan vergi almaya giderken kaygılanır ĉ nk  Kurmanbek atı iyi olmadıkĉa kişinin yiğitliğinin kalmayacağını bilmektedir: “*Atı caksı bolboso/ Adamdın baarı ersinbeyt.*” (Musakov 2013a: 89). Bir kişiyi g cl  kılan atıdır.

Teltoru at, sadece Kurmanbek’in değil; Kurmanbek’e destek olan kırk yiğidin de umududur. Teyit Han, Teltoru atı Kurmanbek’e vermeyince Kurmanbek kötü bir ata binerek Şehrini kuşatan Kalmuklara karşı koymaya niyetlenir. Kırk yiğidine seslenerek kendisine destek olmalarını söyler ama Kurmanbek Teltoru ata binmediği iĉin kırk yiğidin gönlü bozulur. Onun atı olmadan bu savaşı kazanamayacağını düşünen kırk yiğit, “*Teltoru attı minse, barsak bolot eleTeltoru at cok Kurmanbek caman at minip*

baratat tirüü kaların, ölorün Kuday bilet. Bir Kurmanbek dep cürüp kırkıbız kırılıp ketpeyli.” (Musakov 2013a: 104) diyerek ölüm korkusuna kapılır ve Kurmanbek’e ihanet ederek onu savaşa yalnız gönderirler. Kırk yiğit, Kurmanbek’in gücünün tek başına yeterli olmadığını, onun gücünü tamamlayanın Teltoru at olduğunu düşündüğünden Kurmanbek’e destek olmaz. Tek başına kötü bir atla Kalmuklara karşı koyan Kurmanbek, atı yorulana kadar birçok Kalmuk’u öldürür ama sonunda atı bitkin düşer. Kurmanbek’in bindiği atın Teltoru olmadığını anlayan Kalmuk hanı Dölön, tam geri çekilmişken *“Kurmanbektin mingeni/ Teltoru at emes, caman at/ Kolgo tüşöt emi ele.*” (Musakov 2013a: 109) diyerek yeniden cesaretlenir çünkü Kurmanbek’in Teltoru at olmadan zafer kazanamayacağını bilmektedir. Gerçekten de Kurmanbek atı kötü olduğu için savaşı kaybeder.

Seyitbek destanında Kurmanbek’in Teltoru adındaki atının görüntüsü ve meziyetleri uzun uzun anlatılmaktadır. Teltoru, yaşının ilerlemesine rağmen güçlü ve gösterişli bir at olduğu belirtilerek hayvanların efendisi olarak değerlendirilir: *“Kurmanbek’tin Teltoru/ Köküliündö şamu bar/ Soorusunda ağı bar/ Attanıp çıksañ bir cakka/ Ak coltoy buudan canıbar/ Karısa da karuu bar/ Kasieti dağı bar/ Simbatınan kete elek/ Buguday şañduu baskanı/ Butaday ırğıyt dañkanı/ Atadan kalgan buudandı/ Seyitbek inim taştaba/ At törösü Teltoru*” (Musakov 2013b: 58). Seyitbek, arkadaşının Teltoru atı bu şekilde övmesi üzerine onun tavsiyelerine uyarak Akkan’ın verdiği ak atı Zayırbek’e verip kendisi Teltoru atı alır. Teltoru at Seyitbek’i utandırmaz. Hayvanların efendisi olan Teltoru, Seyitbek gibi yiğidin bahtına yaratılmış bir şans olur. Kalmuk’un karşısına çıktığında onu amacına ulaştırır. Seyitbek, Teltoru’nun sırtında mızrak, kılıç olmadan Kalmuk askerlerini ezip geçer: *“Teke coomart Teltoru at/ Kadimkidey tabında/ Mal törösü canıbar/ Caralğan erdik bagına/ Bökön kıl cañı sayıptır/ Kuyruguna calına/ Eki miñ kolgo Seyitbek/ Calgız alı cetçüdüy/ Nayzası cok, kılıç cok/ Teltoru at menen Kalmaktı/ Tebeletip ketçüdüy.*” (Musakov 2013b: 78).

Savaş alanında yiğitlik gösteren Teltoru, Seyitbek’in gücüne güç katar. Teltorunun savaş alanındaki her hareketi canlı tasvirlerle aktarılır. Teltoru’nun savaş meydanında Seyitbek kadar etkinliği vardır. Teltoru’nun akıllıca hamleleri Seyitbek’in işini kolaylaştırmakta onu zafere taşımaktadır: *“Çü degende cılanday/ Soylop çıktı Teltoru at/ Cigitlerdin aldına/ Oynop çıktı Teltoru at/ Oozdugun çaynap kemirip/ Ala kaçıp culunat/ Aynektey közü carkırap/ Şamalday uçup arkırap/ Kulcaday köödön kerilip/*

Kulunday curkayt elirip/ Altmış küniü tañ aşyp/ Arstan erge caraşyp/ On eki cılı minilbey/ Sümbödöy bolgon eti bar/ Kırk kündük colgo canıbar/ Cürö turgan kezi bar.” (Musakov 2013b: 63).

Teltoru atın savaş meydanında gözü parlamaktadır, Teltoru düşman üzerine yiğitçe atılmaktadır. Rüzgâr gibi fırlayıp dağ koçu gibi gerinerek Seyitbek’i alıp uçurur. Teltoru atın kırk günlük yol gidecek kadar gücü vardır. Böyle güçlü bir at yiğidin dayanağıdır: “*Azamattın kanadı/ Atta bolot emespi?* (Yiğidin kanadı atta olmaz mı?) “ (Musakov 2013b: 5).

Şırdakbek destanında da atın bir er için çok önemli olduğunu Şırdak’ın rüyasına giren aksakal söyler. Babasının ölümünden sonra yoksulluk içinde yaşayan Şırdak’ın binecek bir atı yoktur. Aksakal, Şırdak’a “*Altında mingen atıñ cok/ Attan başka kartıñ cok/ Erteñ turbay cönögün*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 262) diyerek yatıp durmanın faydasının olmadığını, atsız bir yiğidin çaresiz kalacağını, çarenin atta olduğunu söyler.

Sarıncı Bököy destanında da atlar tüm özellikleriyle verilir ve bir destan kahramanı kadar ön plandadır. Kurman’ın ata biniş sahnesi verilirken atının özelliklerine de ayrıntılı olarak değinilir. Kurman’ın boz aygırı ne kadar yük yüklense de kaburgasını ayırmayan güçlü bir attır: “*Kaykı calduu sur aygır/ Kabırgasın açbağan/ Oşonu karmap mindi deyt*” (Alper 2004: 110). Destanda kahramanlar çoğunlukla at üzerindedir, at onların yaşamının bir parçasıdır. Hastalanan Camgırcı’nın haberini baba bir kardeşi Bököy’e bildirmek için yola çıkma hazırlığında olan Kurman ertesi gün için plan yapar ve Erke doru atın ayağı tez olduğundan onunla Bököy’e varmayı düşünür: “*Erteñ menen cönöyün / Erke torunu mineyin/ Esi carım Bököy’dün/ Bir kabarıñ bileyin*” (Alper 2004: 48). Ağabeyinin hastalık haberini alan Bököy, üzüлüp telaşlanıp kıymetli atı Ak Celke’ye binerek hasta ağabeyinin halini sormak için yola düşer. Bir an önce ağabeyine kavuşmak isteyen Bököy’ü atı Ak Celke rüzgâr gibi uçurur: “*At üstündö ıylap Bököy Kan/ Aylında turat dalay can*” (Alper 2004: 58). Destan kahramanlarının tüm aksiyonları atları ile gerçekleşmektedir ve atın mahareti kahramanın yiğitliğini, başarısını arttırmaktadır. Destanda Bököy’ün atı Ak Celke övülen ve öne çıkarılan atlardandır. Bököy’ün yiğitliğini arttıran ve her işini kolaylaştıran, ırağı yakın eden Ak Celke onun kıymetli atıdır.

Kız Darıyka destanında da at, sosyal yaşam için son derece önemlidir. Destanda Hz. Ali, bir mektup üzerine Kırgız ellerine gidip Darıyka ile güreşir ve onu yenerek onunla evlenir. Bir süre Kırgız ellerinde kalır ancak Hz. Muhammed mektup yazıp eşi Fatıma'nın ve halkının kendisini özlediğini bir an önce Arabistan'a dönmesini isteyince Darıyka ile vedalaşır Arabistan'a döner. Oraya gidince Kırgız Türkleri hakkında malumat verir ve *“Şatırap elet eli tegiz açtan,/ Adam az at minbegen üydö catkan/ İçinen duşman dese kayra tartbay/ Baatırdar köp çığıptır cooga çapkan.*” (Orozova ve Akmataliyev 2010: 86) diyerek atın onlar için çok önemli olduğunu söyler. Hz. Ali, *“Cürüşöt mal otkozup köçüp konup/ Caykısın kımız içip bee baylap/ Soyuşat koy orduna tay tayların/ Çakırat meyman kılıp büt aymağın”* (Orozova ve Akmataliyev 2010: 88) diyerek Kırgız Türklerinin hayvancılıkla geçindiğini, kısrak besleyip kımız içtiklerini, koyun yerine tay kestiklerini söyler.

Destanda kahramanlar çoğunlukla at üstündedir. Hz. Ali ve Darıyka önce at üstünde güreşirler: *“Dulduldu Aalı minip kız Kerikke/ Tartıştı at üstünön eki şeri.”* (Orozova ve Akmataliyev 2010: 58). At üstünde nice gün savaşır yenilemeyince attan inip güreşmeye devam ederler: *“Karmaşıp at üstünön kança küniü/ Kıyragan kılıçtardın çığıp üniü/ Kaçırıp sayışkanda nayza sınıp/ Balbandar alışa albas boldu türiü.*” (Orozova ve Akmataliyev 2010: 120). Destanda Kız Darıyka vatan savunmasında hep at üstündedir: *“Kız balban murunkuday kural alıp/ At minip çekti tosıp kayrattanıp/ Eligip duşman kaysı baarın baykap/ Oturat tuş tarapka köziün salıp.”* (Orozova ve Akmataliyev 2010: 52).

Destanda at ile ilgili kullanılan atasözleri de atın sosyal hayattaki yerinin önemini göstermektedir. Hz. Ali'nin, Hz. Muhammed'in mektubu üzerine Arabistan'a gitmesi Darıyka'yı çok üzer. Kendisi babasının tek evladı olduğu için ülkesini bırakıp gidemez ve çaresiz kalır. O zaman baba yerine koyduğu ihtiyar ona *“Tulparda bolgon emes tuyak bütün/ Turmuşta colukpaybı türdü nerse/ Çıdamkay er adamdar saktayt küçün.”* (Orozova ve Akmataliyev 2010: 75) diyerek öğüt verir. İhtiyar; yürük atta nasıl toynak bütün olmazsa insan hayatında da her şeyin dört dörtlük olmayacağını, sıkıntıların olabileceğini söyler ve Hz. Ali'nin emaneti olan karnındaki çocuk için güçlü olması gerektiğini söyler. Ayrıca *“Belegin taştap ketti arstan saga/ Bar deşet boyuñuzda kalgan bala/ Tulpardın belgisindey oşol tuyak/ Kut bolsun baarı bize nişaalla.*” (Orozova ve Akmataliyev 2010: 78) diyerek toynak nasıl bir atın tulparlığının işareti

ise, çocuğun babasının Hz. Ali olması da onun yiğit bir kimse olacağını işaretidir, doğacak çocuğun bize kutlu olsun deyip Darıyka'yı teselli eder.

Darıyka'nın oğlu dünyaya geldiğinde babasının Arabistan'da olduğunu öğrenip onu aramaya çıkar. Arabistan'a geldiğinde bir grup gencin güreşmekte olduğunu görür. Babası olduğunu bilmeden başlarındaki kişiden izin alıp ağabeyleriyle güreşir. İzin alıp güreşe hazırlanma anındaki heyecanı yürük ata benzetilir: *“Tulparday dübürt ukkan toktono albay/ Unuttu keletkanın arıp açıp.”* (Orozova ve Akmataliyev 2010: 116). Güreşme lafını duyan Şaysılda bir yürük at gibi durduğu yerde duramaz. Uzun yoldan aç susuz geldiğini unutup güreşe dalar.

Destanlarda kahramanın yardımcısı olan at ayrıca kahramanın yönlendiricisi ve rehberidir. Boston destanında Karaboz, Er Töştük destanında Çalkuyruk, Coodarbeşim destanında Kılkara, Kör Uuulu destanının Gaoz Han kolunda Boztargıl destan boyunca kahramanları yönlendirerek onları zor durumdan kurtarır. **Boston** destanında Boston güç ve cesaret bakımından üstündür ancak onun akli ve sezgisi kuvvetli değildir. Destan boyunca Boston'u yönlendiren, ona akıl veren atı Karaboz'dur. Destanda Boston gücü, Karaboz ise akli ve sezgiyi simgeler. Kahraman ve atı birbirini tamamlamaktadır. Karaboz'un bu meziyetini sezen Karaçaç, ağabeyine *“Akem sözüüm ugup tur/ Bir akılıñ kem eken/ Bul cagınan karasam/ Atıñ saga dem eken/ Karaboz sözüün ugup cür/ Aytkanınday bolup cür/ Ar ubak keñeş surap cür/ Akılına köniüp cür”* (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 58) diyerek atının sözünden çıkmamasını tembihler.

Karaboz; destan boyunca Boston'a yol gösterir, rehber olur. Bu meziyetiyle Karaboz adlı atı destanda bazen Boston'un önüne geçer. Cezbilek adlı kızın ülkesini bulmak için kırk yiğidiyle doğuya giden Boston, yiğitlerinden önde gitmektedir. Kırk yiğitten hiçbiri Karaboz ata yetişemez. Boston, önden gidip mola verir ve torbadaki bütün azığı yiyip bitirir. Sahibinin akılsızca hareket ettiğini görüp kızan Karaboz *“Mınday tamak cegendi/ Adamdarda kim bilet/ Artıñdağı cigitter/ Dağı altı kündö kelişet/ Arıp-çarçap cetişet/ Kursagıbiz açtı dep/ Azık ber dep şaştırat/ Anda aylañ ne bolot/ Tamak taap berbeseñ/ Cigitteriñ barısı/ Açkalıktan coldo ölot/ Mına bu toogo çıgıp bar/ Kurbusu tolgon kulca bar/ Cigitteriñ kelgençe/ Alardan atıp cıynap al.”* (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 68) diyerek onu uyarır. Arkadan gelen yiğitlerin aç olduğunu, bütün azığı bitirip onları aç bıraktığını söyleyip dağdan dağ koçu avlayıp yiğitlere azık hazırlamasını ister. Boston, Karaboz'un bu uyarısını doğru bulup hemen avlanmaya

çıkar. Çok sayıda dağ koçu vurup yiğitlerine azık hazırlar. Karaboz'un dediği gibi yiğitler acıkıp gelmiştir, hazırlanan dağ koçlarını yiyip doyarlar. Böylece Karaboz, Boston'u karşılaştığı bir sıkıntıdan kurtarır.

Karaboz, aklı ile Boston'a yol gösterirken sezgisi ile de olacakları önceden hissedip insan gibi konuşarak sahibini uyarır. Boston ve kırk yiğidi Cezbilek'in ağabeyleri Ali ve Sultan'ın saldırısına uğradıklarında da çareyi Karaboz at bulur. Karaboz, "*Baariñ cerge tüşkölö/ Kuruñardı çeçkile/ Başıñarga oronup/ Selde kılıp baskıla/ Nayzalardı tayanıp/ Asa kılıp cürgülö/ Alla Kuday Alla dey/ Zikir çalıp kalgıla*" (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 108) diyerek Boston ve yiğitlerine kuşaklarını çıkarıp başlarına sarık gibi dolayıp kendilerini Mekke/Medine'den gelen pirlere olarak tanıtmalarını söyler. Burada Karaboz'un olaklardan haberdar olması Boston'u ve yiğitlerini kurtarır. Karaboz, Mekke/Medine'den Kadamış Han'a misafir geleceğinden haberdardır. Bu bilgisinden dolayı Boston ve yiğitlerin pir kılığına girmesini söyler. Karaboz'un bulduğu bu çare işe yarar, Ali ve Sultan kardeşler Boston ve yiğitlerini Meke/Medine'den gelecek olan misafirler zannedip ok atmayı bırakırlar. Boston, bu engeli de atı sayesinde aşır Kadamış Han'ın ülkesine girmeyi başarır. Kadamış Han'ın otağının yerini Boston'a gösteren de Karaboz olur.

Boston yer altına düşüp Çoyun Alp'a esir olduğunda da onu Karaboz'un aklı onu kurtarır. Karaboz, Çoyun Alp'ın üvey kızı Kunduzay'ın Boston'a âşık olduğunu anlar ve Kunduzay'ın kendilerini kurtarabileceğini Boston'a söyler. Boston, bunun üzerine Kunduzay ile yaklaşır ve Çoyun Alp'ın canının demir evde gizli olan yedi kuşa olduğu sırrını öğrenir. Kunduzay'ın da yardımıyla Çoyun Alp'ı öldüren Boston, atı Karaboz'un aklı sayesinde esareten kurtulur: "*Oylogondoy bolgonu/ Boston menen Karaboz/ Çoyun Alp'tan kutulup/ Kuday bizge berdi dep/ Süyünüşüp kalganı*" (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 312).

Masalsı unsurlarla örülü **Er Töştük** destanında da Er Töştük'ün atı Çalkuyruk, olağanüstü bir attır. Çalkuyruk, günlerce yol gitse yorulmayan, hızlı koşan bir yürük at olmasının yanı sıra doğüstü güçlere de sahiptir. Çalkuyruk'un sezgi gücü çok kuvvetlidir ve olacakları önceden bilmektedir. Ayrıca Çalkuyruk insan gibi akıllıdır ve insanla konuşabilmektedir. Canının bulunduğu demir eğeyi almak için çolak kavak dibine giden Er Töştük'ü atı Çalkuyruk "*Batır eem Er Töştük/ Men körgöndü kördüñbü/ Men bilgendi bildiñbi/ Çolok terek tübüñdö/ Celmogus kempir olturu/ Töştük kolop*

kaytsın dep/ Temir iirek kursagin/ İrektep caytpaybı?” (İliç 2002: 61) diyerek uyarır ve kavağın dibindeki kocakarı kılığındaki Celmogusu haber verir.

Coodarbeşim destanında Kılkara’yı diğer atlardan ayıran en önemli özellik onun insan gibi akıllı olması ve olacakları önceden sezebilmesidir. İnsan gibi düşünen Kılkara, aynı zamanda insan gibi konuşup sahibi Coodar’ı olacıklardan haberdar ederek uyarır. Coodar, güçlü ama akıl yönünden zayıf bir alptır, onun akli yönünü Kılkara at tamamlar. Coodar, Ak Arkar’ı bulmak için yola çıktığında Celmogus ona saldırmak için yolunun üstünde pusu kurar. Coodar, bu durumdan habersiz olduğu için tedbirsizce yol almaktadır. Celmogusun varlığını sezen Kılkara, *“Aylanayın kıranım/ Aklñ bar esiñ cok/ Eçteme menen işiñ cok/ Men körgöndü kördüñbü?/ Men tuygandı tuyduñbu?/ Amanat canga şek kelet./ Mından aarı baatırım/ Aldıñdan çıgıp añdıgan/ Ar duşmanıñ bet kelet.”* (Alimova 2006: 161) diyerek Coodar’ı uyararak tetikte olmasını söyler.

Kılkara, Coodar’ın zor durumda kaldığı zamanlar dile gelerek ona akıl verir. Coodar, doksan günlük uzun yolu yürüyüp doksan dağın bulunduğu, doksan deryanın birleştiği Altın Bulak adlı yere gelir. Bu yer altın başlı Ak Arkar’ın yaşadığı yerdir. Coodar, Altın Bulak’a yaklaştığında atı Kılkara dile gelerek Coodar’a *“Meni uşul cerge kata kör/ Şırp etken dabış çıgarbay/ Añdıp çıgıp alıstan/ Çıt oñduulap basa kör.”* (Alimova 2006: 214) deyip Ak Arkar’ı nasıl yakalayabileceğini anlatır. Kendisini ağaçların arkasına gizleyip yürüyerek tek başına gitmesini, sessizce yaklaşp aniden ok atmasını tembihler. Coodar, Kılkara’nın yönlendirmesiyel Ak Arkar’ı kolayca yakalar.

Kör Uulu destanının Gaoz (Ayvaz) kolunda Gaoz Han, Köki Han’ın damat adayı seçmek için düzenlediği at yarışına dilenci kılığında gider. Dilenci kıyafetiyle gittiği için yarışa alınmaz ve yurttan kovulur, sinirlenip üzülen Gaoz, dağ başına çıkar ve biraz dinlenip zorla yarışa katılmayı planlayarak orada uykuya dalar. O kadar derin uyumaktadır ki zamanın geçtiğinin farkına varmaz, neredeyse yarışa katılamayacak ve Köki Han’ın güzel kızı Cıldızay’ı alamayacaktır. Yanında onu uyandıracak bir dostu da yoktur. Durumun farkına varan tulpar atı Boz Targıl, uyumakta olan Gaoz’ın eline basarak onu uyandırır. Destanda bu durum *“Bir cerge Gaoz baatır catıp kaldı/ Bir caman açılbastay uyku saldı/ Catıptır bugün bir tün oygonboston/ Adam cok oygotturgan cakşı doston/ Bul kızdın kuru kala turgon bolsoñ/ Bir kolon oygotmokko ker atın baskan/ Oygottu oşondo ker at basıp kolun”* (Egimbaeva 2012: 106) ifadeleriyle anlatılmaktadır.

Gerektiği yerlerde sahibine rehberlik edip onu yönlendiren at zor anlarda da onu korur. Canış Bayış destanında Canış'ın atı Ak Tulpar, Coodarbeşim destanında Kılkara, Er Soltonoy destanında Er Şabek'in atı Cılcıma, Er Tabıldı destanında Arçatoru, Eşimkul menen Zuura destanında Er Kökül'ün atı Sur Koyon savaş anında sahibinin düşman eline geçmesine izin vermeyen ve onu koruyup kollayan atlardır.

Canış Bayış destanında görünüşü heybetli, altı ay yürüse yorulmayan yürük bir at olan Ak Tulpar, çok hisli bir hayvandır. Ak Tulpar, adeta insan gibi akıllı bir hayvandır. Yiğidin yoldaşı olan Ak Tulpar, sahibi Canış savaşta yaralanınca onu düşmandan kaçırarak kurtarır: “*Azamattın coldoşu/ Adamday estüü canıbar/ Er Canıştın corgosu/ Kıyın kündö kalganda/ Kıynoonu tartıp corgosu/ Cakındatpay cagına/ Ala kaçıp batırdı/ Arıştap colgo saldı emi*” (Akmataliyev ve Musakov 2013: 67). Canış, kırk yiğidiyle birlikte esir düşen kardeşi Bayış'ı kurtarmak için kalabalık Kalmuk ordusuna saldırır. Canış ve kırk yiğit Kalmukların çoğunu öldürse de sonunda güçleri tükenip dağılırlar. Her biri tek başına kendini korumaya çalışır. Bu esnada Canış ağır yaralanır ve düşmanın eline düşecek olur. Atının üzerinde hareketsiz kalan Canış'ın durumunu Ak Tulpar sezer. Hayvan da olsa sahibini alıp kaçarak düşmana vermez: “*Arstan eesi Canıştı/ Alıp kaçtı Akcorgo/ Ak-Munar toonun coluna/ Salıp kaçtı ak corgo/ Ayban da bolso canıbar/ Eesin ccogo berbedi.*” (Akmataliyev ve Musakov 2013: 77).

Ak Tulpar'ın Canış'ı düşmandan kurtarması üç benzer metinde de yer almaktadır. Kalık Akiev anlatımında Ak Tulpar, konuşturularak olağanüstü özellikleri arttırılır. Canış, savaş esnasında yaralanıp atından düşer. Bunu gören düşman onun üzerine hücum etmek üzeredir. Ak Tulpar Canış'ın bu zor anında dile gelerek konuşur “*Baş kötörüüp kulak sal/ Baatır Canış men cakka/ Köz çaptırıp karaçı/ Caradar Canış kıynalıp/ Kuup kelet kan el cakka/ Catkaniña men kapa/ Colborsum Canış minseñçi / Corgolugum bilseñçi*” (Yalçın 1999: 70) diyerek onu uyandırır. Dişleriyle kemerinden tutup sırtına atarak onu düşmandan kaçırır. Ak Tulpar'ın konuşması, sahibini kaçırıp kurtarması onun olağanüstü mitolojik özelliklerini arttırmaktadır.

Destanının Moldobasan Musulmankulov anlatımında Ak Tulpar, sahibini düşmanın elinden alıp bir mağaraya götürür. Mağara kovuğundan çıkan bir fare yaralı Canış'a musallat olur. Canış'ın fareyi def edecek gücü yoktur. Ak Tulpar, sahibini rahatsız eden fareyi görünce hayvan da olsa sahibini korur, fareyi dişleriyle tutup delik deşik eder: “*Ayban da bolso Ak Tulpar/ Canında turat solkuldap/ Çıçkandı karmap aldı emi/*

Cetimiş cerin çıçkandın/ Tenisin kesip aldı emi” (Şentürk 2013: 121). Burada da Ak Tulpar’ın hisli bir hayvan olduğu, diğer atlardan üstün olduğu görülmektedir.

Coodarbeşim destanında pusudaki Celmogus, Coodar yaklaşınca onu yakalayıp alacak gibi olur. O sırada Kılıkara at maharetini gösterip ağzını açıp başını sallayarak hızla koşar ve bahadırı celmogozun elinden alıp kaçar. İnsan gibi düşünebilen Kılıkara akli ve gücü sayesinde Coodar’a zafer kazandırır: *”Canbarıñ Kılıkara/ Araanday oozun akçanı/ Aynıbay arış taştadı/ Cetkidey dep uşugal/ Baatırdı ala kaçkanı*” (Alimova 2006: 162).

Er Soltonoy destanında kalabalık Kalmuk karşısında kırk yiğit cesurca savaşır. Savaş günlerce sürer, kırk yiğit güçsüz düşmeye başlar. Bu sırada Er Şabek, düşman tarafından sıkıştırılır. Sonunda atından düşen Şabek’in başına Kalmuklar hücum eder. Bu sırada atı ürküp kaçmaz; sahibinin başında bekleyip üşüşüp gelen düşmanı tekmeleriyle uzaklaştırır. En sonunda kırk yiğide haber vermek için arkasında asılı olan davulu kuyruğuyla çalar ve sahibi için yardım ister: *”Kolomoluu Kalmaktı/ Koş ayaktap tepkilep/ Canına duşman keltirbey/ Eesin buudan korugan/ Ün ugulbay köp çuudan/ Aylasın tappay kök buudan/ Dobulbastı uruuga/ Kuyruğu menen şıypangan.”* (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 164). Görüldüğü gibi, Şabek’in atı normal bir atın sahip olduğu özelliklerin dışında olağanüstü bir kimliğe sahiptir. Adeta insan gibi akla vardır. Atın bu meziyeti Şabek’in canını kurtarır.

Er Tabıldı destanında da Arçatoru at, savaş anında koşmasıyla Tabıldı’ya güç katan yürük bir savaş atıdır. Bunun yanında insan gibi akıllı bir hayvandır. Tabıldı ayağından vurulup dağ başında yalnız bir şekilde kımıldayamadan yatarken Arçatoru, gövdesiyle güneşe engel olarak sahibine gölge yapar, Tabıldı’ya konan sinekleri kuyruğuyla kovarak onu rahatsız etmelerini önler: *”Kölökö bolup calgızga/ Kün cagın tosüp alıptır/ Betine çımın kondurbay/ Kuyrugun şıypap kalıptır*” (Namatov 2001: 326).

Eşimkul menen Zuura destanında Sur Koyon at, hızlı bir tulpar olmasının yanı sıra insan gibi akıllı bir attır. Er Kökül’ü düşmana yakalatmamak için çeşitli şekillere giren Sur Koyon, tıpkı bir insan gibi zekice hareketlerle sahibini korur: *”Köküldün mingen Surkoyon/ Adamdan estüü mal eken/ Karmatbadı duşmanga/ Köküldö nasip bar eken/ Kulanday oynoyt Surkoyon/ Duşmandın tüşböyt koluna*” (Çelebi 2007: 230). Tek başına bir şehre saldıran Er Kökül atı sayesinde düşman eline geçmez.

Destanlarda kahramanların atlarının en önemli özelliği yürük olmalarıdır. **Boston** destanında Karaboz, **Cañıl Mirza** Karadolu/Kazkara, **Er Töştük** destanında Çalkuyruk, **Coodarbeşim** destanında Kilkara, **Er Tabıldı** Arçatoru, **Er Eşim** destanında Şarpkula, **Er Koşoy** destanında Taytoru, **Canış Bayış** destanında Canış'ın atı Ak Tulpar ve Bayış'ın atı Kök Tulpar, **Kurmanbek** ve **Seyitbek** destanlarında Kurmanbek ile oğlu Seyitbek'in atı Teltoru, **Şırdakbek** destanında Bozcorgo, **Er Soltonoy** destanında Bolotkan'ın Kara Kaşka atı ve Er Kıyır'ın Kök Kaşka'sı, **Kozuke ve Bayan** destanında Ak Celke, **Sarıncı Bököy** destanında Kök Corgo'ya ve Ak Celke, **Kız Cibek** destanında Kökcal kısrağ ve Kazmoyun ile Köksandal, **Ak Möör** destanında Kök Kaşka/Cürörman, **Kız Darıyka** Hz. Ali'nin atı Döldül, Kız Darıyka'nın atı Kerik yürük atlar olarak tanıtılmaktadır. Rüzgâr gibi koşan, kuşlarla yarışan yürük atlar kahramanları zafere ulaştırmaktadır.

Boston destanında destan boyunca ön planda olan hatta zaman zaman destan kahramanı Boston'un önüne geçen Karaboz adlı tulpar at, olağanüstü meziyetlere sahip bir attır. Karaboz'un koşuşuna yel yetmez, yay ile atılan ok ona yetişemez. Uçan kuşlarla yarışan Karaboz'a kuşlar bile yetişemeyip kanatları uğuşur. Kayberen soyundan gelen bu tulpar atın eşi benzeri yoktur: “*Celgenine cel cetbes/ Cebelep aktan ok cetbes/ Çaap koysoñ Karaboz/ Kanatuu kuşka carışat/ Karabozgo cete albayt/ Uçkan kuştun barısı/ Kanattarı talışat/ Tögöröktün tört burçun/ Tört aylantıp karasam/ Mınday tulpar çok eken/ Taştak cerde köp çapa/ Birt tuyagı mort eken/ Karaboz senin coldoşuñ/ Kapalanıp kaygırsañ/ Oyuñdu tabar koldooçun*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 57). Dünyanın dört tarafına dört kez bakılsa Karaboz gibi atın bulunamayacağını söyleyen Karaçağ, Karaboz'un akıllı ve sezgisi güçlü bir hayvan olduğunu da görür ve ağabeyine atının kendisine rehber olacağını söyler.

Cañıl Mirza destanında Cañıl'ın Karadolu adını taşıyan atı öne çıkmaktadır. Diğer Türk destanlarında olduğu gibi Cañıl Mirza destanında da atın kendine ait bir özel adı vardır ve o belli özellikleriyle övülür. Destanın önemli bir bölümünde Cañıl, Karadolu atının üzerindedir, onun hızlı ve çevik bir at olması Cañıl'ın düşmanları yakalamasında ve yok etmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Karadolu atın yürüyüşü adeta kuşun uçması gibidir: “*Karadolu tulparı/ Tap etinde körinöt/ Ala kaçat uçganı*” (Caynakova 2004: 24). Sarbağış boyuna esir düşüp yaşlı Kalmatay ile evlendirilen Cañıl üç yıl horluk gördükten sonra doğan bir fırsatı değerlendirip kaçmaya karar verir. Kalabalık

Kırgız halkının önünden atını sürüp kaçmaya başlar. Bindiği atın mahareti onun canını kurtarır. Atı bir anda hızlanıp Cañıl'ı uzaklara götürür. Arkasından bakan halk onu hayal meyal görür. Kanatlanmış gibi giden at Cañıl'ı amacına ulaştırır: “*Anda mında elesteyt/ Atta kanat bar bolup*” (Caynakova 2004: 84).

Cañıl Mirza destanında geçen bir diğer ünlü at ise Şırdakbek'in Bozcorgo'sudur. Onun çevikliği, görünüşünün asaleti dört bir yanda duyulmuştur. Bozcorgo diğer atlardan farklı, talihli yaratılmış yürük bir attır: “*Bozcorgo tulpar canıbar/ Maldan bölök bağı bar.*” (Caynakova 2004: 132). Bozcorgo'un büyüdüğü yerler sıralanarak onun hangi yer-suyun otundan suyundan beslendiği uzun uzun anlatılır. İnsanı arzu ettiği yere bir aş pişimi vaktinde ulaştıran, kanadı varmış gibi alıp uçuran bir yürük at olduğu ifade edilir: “*Boz corgo murun kayda öskön/ Kız-Korgon degen cayda öskön/ Muzdakta tuutlup, çöldö öskön/ Bıçandın başı tördö öskön/ Arzıgan cerin adamdın/ Aş bışında körgözügön/ Kanatı barday caralgan*” (Caynakova 2004: 145). Atın hızlı ve çevik olması, kahramanın zaferi anlamına geldiğinden Türk destanlarında atlar yürüklüğüyle övülür. Uzun süre yola dayanabilen ve hızla ilerleyen at, kahramanın umududur. Bozcorgo da destanda rüzgârın geçemediği, tavşan gibi hızlı koşan bir at olarak sunulur: “*Boz corgodo bolcoy cok/ Örgö salsa erüçü/ Kuusa şamal cetpegen/ Kuyun candap ötpögön*” (Caynakova 2004: 165). Bu kadar değerli bir at olan Bozcorgo civarda nam salar. Öyle ki kimsenin yenemediği Cañıl'ı yenmek için ant içen Akkoçkor, Şırdakbek'e giderek Bozcorgo'yu ücreti karşılığında bir süreliğine ister. At güçlü olursa yiğit zafer kazanacaktır, Akkoçkor bu düşünceyle Bozcorgo'ya umut bağlar.

Canış Bayış destanının Orozbay Urmambetov anlatımında Canış'ın Ak Tulpar'ından sonra övülen atlardan birisi de Kalmuk hanı Sıyadat'ın Karala tulpar atıdır. Tepe demeden, ova demeden adımını şaşırmadan koşan yürük bir attır Karala: “*Adır debey tüz debey/ Arışın cazbay cügüröt/ Tulpar eken Karala.*” (Akmataliyev ve Musakov 2013: 129). Celkayıp'ın yardımıyla ak çukurdan kurtulan Bayış, Karala ata binerek düşmanın elinden kurtulur.

Coodarbeşim destanında da Coodar'ın atı Kılkara, üstün özellikleriyle öne çıkan bir attır. Onun en önemli özelliği yürük bir at olmasıdır. Kılkaranın yürüklüğü ve çevikliği sayesinde Coodar, düşmanlarının karşısında üstün gelmektedir. Kılkara'nın peşinden hiçbir at yetişemez. Onun koşması esen yel gibidir, düşmanı gördüğünde çevikleşen

Kılıkara, şimal rüzgârı gibi ileri atılır: “*Baskanına mal cetpey/ Celgenine cel cetpey/ Şamalday cönüp kaldı ele.*” (Alimova 2006: 150).

Er Koşoy destanında uzun bir aradan sonra Kızdır’ın da yardımıyla atına kavuşan Er Koşoy, değerli atı Taytoru’ya baktığında onun iyice gelişmiş olduğunu görür. Altı ay binilse yorulmayacak gibi gözükken Taytoru, adeta kanadı varmış gibi görünür: “*Kurtargan Kızdır avanı/ Sın sıpatı kelişip/ Tolgon eken Taytoru/ Alıska çapsa arıbas/ Altı ay minse talıbas/ Bar kayratı taşkınap/ Cürüp ketçü türü bar/ Mañdayınan karasañ/ Nakta tulpar sürü bar*” (Tekalan 2002: 74). Destanda Taytoru atın doğduktan sonra Karakuş tarafından kaçırılması ve Kızdır’ın onu kollayıp bakması, kahramanın atının Kızdır tarafından yetiştirildiğini gösterir. Türk destanlarında destan kahramanı olağanüstü atı ele geçirdikten sonra genellikle kendileri yetiştirmektedir. Er Koşoy destanında ise Kızdır’ın hikmeti ile gelen atı yine Kızdır yetiştirir. Bu durum Taytoru’nun destandaki üstünlüğünü arttırmaktadır.

Taytoru atı bulan Er Koşoy, atına binip halkına dönmek için yola çıkar. Er Koşoy’un bahtına çıkan bu at her zaman onu muradına eriştirir. Düşmana karşı yola çıksa yürük Taytoru onu alıp götürür, devlerle karşılaşırsa Taytoru atın maharetiyle Er Koşoy galip gelir. Atı sayesinde Koşoy’un bahtı açılır: “*Azamat er minse asırap/ Ara cerge kaltırbay/ Cürçü toru boluptur/ Top külüktün içinen/ Çıguuçı toru boluptur/ Er Koşoygo uşul at/ Baktısına konuptur/ Kasaba coogo attansa/ Barçu toru boluptur/ Döölör menen betteşe/ Namızın koldon çıkarbay/ Alçu toru boluptur.*” (Tekalan 2002: 76).

Er Koşoy’un yeğeni Bilerik adlı alp da Karager adlı atıyla anılmaktadır: “*Mingeni külük Karager/ Sümbödöy bolup semirgen/ Kün tünü minse karcabay/ Küçünö kelp elirgen*” (Tekalan 2002: 270). Cesur ve güçlü Bilerik, gece gündüz binilse yorulmayan Karager atıyla savaş meydanlarında düşmanı kaçırarak kendisini göstermektedir.

Er Tabıldı destanında da Er Tabıldı’nın Arçatoru adlı atı öne çıkarılan atlardandır. Arçatoru; insan gibi akıllı, yol yürüdüğünde yorulmayan, ayağı tez yürük bir attır. Bu maharetli at, Er Tabıldı’yı dileğine ulaştırır ve onun yiğitliğini arttıran bir hayvandır. Arçatoru, Er Tabıldı ile aynı gün doğar. Bu bilgiyi destanda Er Tabıldı’nın kız kardeşi Kardıgaç’ın “*Aynalayın canıbar/ Arçatoru budansıñ/ Ayban da bolsoñ canıbar/ Abama birge tuugansın*” (Namatov 2001: 72) ifadelerinden öğreniyoruz.

Eşimkul menen Zuura destanında ise Eşimkul'un oğlu Er Kökül'ün Kan İçme Karaç'ı öldürüp ganimet olarak aldığı atı Sur Koyon, övgüyle anlatılmaktadır. Er Kökül, “*Sur Koyon menin tulparım/ Altı ay çapsam çarçabas/ Kanat kagıp turgarım*” (Çelebi 2007: 21) diyerek sahibi olduğu Sur Koyon adlı atının kanatları olan, altı ay gitse de yorulmayan bir tulpar olduğunu söyler.

Kız Cibek destanında Kökcal kısırağın doğurduğu tay büyüyüp at olduğunda Tölögön'e layık olur. Bu at, uçan kuşun bile yetişemeyeceği, on yıllık yol gitse de yorulmayan, çelik toynaklı, bin ata denk bir attır. Görüntüsü de ayrıca güzeldir. Kuğu boyunlu, iri gözlü, koç vücutlu, çukur döşlü, geyik gibi, karaca baldırlı, keçi bacaklı hoş görünlü bir attır: “*Kökcal beenin Kök corgo/ Ayanıp kalar mal emes/ Aralap kirge oñ solgo/ Kara ter çaçıp kızısı/ Kanattu çetpes çoñ corgo/ Kamış kulak nar tumşuk/ Makmalday cüniün kulpurtup/ Tokunup mindi Tölögön/ Akkuladay bulkuntup/ Übölük moyun, boto köz/ Kulca köödön, kaykı töş/ On cılı col cürsö da/ Mingen adam ökünbös/ Takta soru, arkar tan/ Elik şıyrak, teke san/ Kañça miñ cılkı teñ keler/ Tuyaktarın karasañ/ Uyutup koygon bolottoy*” (Duman 2001: 129).

Destanlarda kahramanın eşi veya sevgilisinin, düşmanlarının da güçlü atları vardır. Kız Cibek destanında Tölögön'ün eşi Cibek'in de kara tulpar atı vardır. Kalmuk hanı Korun'un Köksandal ve Kazmoyun adlı atları da hızlı koşan, güçlü atlar olarak tasvir edilmektedir. Cibek, bu yürük atlardan birini ele geçirip Sansızbay'a ulaşmayı düşünür. Herhangi bir ata binip kaçmayı göze alamayan Cibek, Korun'u bu atlardan birini vermesi için ikna etmeye çalışır. Sonunda onu ikna edip demir bilekli, çelik göğüslü Köksandal'ı alır. Gece vakti bu ata binip Kalmuk askerlerini atlatarak Sansızbay'a ulaşır: “*Tizgini koldu sıdırıp/ Oktos berip Köksandal/ Oozduk basıp nıgırıp/ Üç aylık colgo çapsa da/ Ölör emes küyügüp/ Alıp uçup cönödü/ Arkan boyu tüyülüp*” (Duman 2001: 221). Köksandal toynaklılar içinde öne çıkan, rüzgâr gibi uçan yürük bir attır.

Kozuke ve Bayan destanımında da Karabay, oğlu Kozuke için atı Ak-Celke'yi bırakmıştır. Ak-Celke at, taşlı yerlerde koşsa ayağı kaymayan, yol yürüyünce yolunu şaşırmayan, toynağı aşınmayan bir tulpar attır: “*Atañdan kalgan Ak-celke balam/ Taşka bir salsa taygılbayt, balam/ Cürgöndö coldon Cañılbayt, balam/ Tuyagı mokoktop kagılbayt, balam/ Caratılğan tulpardan, balam/ Ondoy bir buudan tabılbayt, balam*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 148).

Kör Uulu destanının Kasım Han kolunda ise Kasım Han'ın babası ve Kör Uulu'nun evlatlığı Hasan Han'ın bindiği atı bir aylık yolu bir seferde giden Kökala attır. Kökala, tulpar soyundan çıkan yiğidin kanadı olan yürük bir attır ve koşması ile sahibini maksadına ulaştırır: “*Özü mindi Hasan Han/ Ayçılık coldu bir baskan/ Kökala sinduu tulapardı.*” (Egimbaeva 2012: 62).

Kör Uulu'nun evlatlığı Gaoz Han'ın Boztargıl atı da yürük bir attır. Gaoz Han, yeğeni Kasım Han'ın Kızılbaş üzerine sefer düzenlediğini duyunca boz atına binip hızla yetişir. Gaoz Han'ın boz atı, yürüklüğü ile sahibini arzusuna ulaştırmıştır, Gaoz Han tam zamanında Kasım Han'ın arkadaşı Karabay'a yetişir: “*Kör Uulunun Gaoz Han/ Karabay attuu balaga/ Cetip keldi tarlan menen*” (Egimbaeva 2012: 81).

Kurmanbek destanında da Kurmanbek'in Teltoru atı, onu güçlü kılan en yakın yoldaşdır. Teltoru at, altı ay binilse yorulmayan, taşlı yerde bitkin düşmeyen, altmış yaşına gelse de beş yaşındaki gibi dinç kalan, geyik karınlı, teke bacaklı gösterişli bir attır: “*Altı ay minse aribas/ Taşka salsa talibas/ Altımış asıy bolso da/ Karılıkka tolso da/ Cañı asıydan dağı caş/ Kulca köödön teke san/ Teltoru at bolso mingenim.*” (Musakov 2013a: 22). Görünüşü maral gibi olan Teltoru atın koşması rüzgâr gibi hızlıdır. Kurmanbek, “*Teltoru attın körkün kör/ Sın sıpatı maralday/ Sızıp ketse birerede/ Cügürüğü şamalday/ Uşundan adam ölobü/ Uşkurdan cetpeyt cagalmay*” (Musakov 2013a: 23) diyerek Teltoru ata binen yiğidin asla ölmeyeceğini söyleyerek atın savaş anındaki önemini, hızlı ve çevik olan atın yiğidi amacına ulaştıracağını vurgular.

Ak Möör destanının Kalık Akiev benzer metninde Bolot “*Canga ölçölüü calgız at/ Oşonun baarı esimde/ Bugün de cetkir tilekke*” (Köse 2001: 465) diyerek atını canı kadar sevdiğini söyler ve sevgilisi Möör'e bir an önce ulaştırması için atına seslenir. Burada kahramanın atını, canı ile eş değer tutması, atın önemini vurgulamaktadır. Sevdiği Ak Möör'ü özleyen Bolot, gök atı sayesinde dileğine kavuşacaktır: “*Ak Möördü sagınp/ Uç kök at dep kamınp*” (Köse 2001: 464). Gök at, yürüklüğüyle yiğidin arzusunu yerine getiren, onu dileğine ulaştıran bir attır. Cantay Möör'ü alıp gittikten bir yıl sonra Bolot atına binerek onu ziyarete gider, atı uzakları yakın edip onu sevgiliye kavuşturur.

Destanın Sarıkunan benzer metninde Bolot'un atının ahırdaki ihtişamlı görüntüsü anlatılır: *“O Mököm, topçu bir kulak tor corgo at/ Top cıynga minbedim./ Kayçı bir gana kulak oo karala at/ Karmatıp toygo minbedim”* (Köse 2001: 588). Bolot'un atı dik kulaklı, heybetli görünümlü yürük karala attır.

Ak Möör destanında at motifi geçmekle birlikte diğer sözlü anlatılarda yer alan olağanüstü özellikteki atlara rastlanmamaktadır. Sadece Cürörman at ile Kök Kaşka at olağanüstü vasıflara sahip atlar olarak anlatılmaktadır. Cürörman atın yürük bir at olduğu ve uzun mesafeleri kısa sürede aştığı belirtilmektedir. Cürörman at; Rus'un on günlük yolunu ve Kıtay'ın kırk günlük yolunu bir günde aşabilen yürük bir attır: *“Orustun colu on kündük/ Cürörman atka bir kündük/ Kıtaydın colu kırk kündük/ Kılıktuu atka bir kündük”* (Köse 2001: 602). Kök Kaşka at da hünerli bir at olduğu için Bolot tarafından övülmüştür. Bolot atının yürüklüğünü ve tulparlığını dile getirdikten sonra atından kendisine kanat olup dileğine erişirmesini ister: *“Canıbarım Kök Kaşka/ Külüktügüñ bir başka/ Tulpardıgıñ belgilüü/ Tuyagıñ urbay bir taşka/ Bugün kanat bolup ber/ Muñ kaptagan men caşka”* (Köse 2001: 464).

Kız Darıyka destanında adı belirtilmese de Şaysılda'nın kuş gibi uçan yürük atından bahsedilmektedir: *“Aalının alıs kalgan Şaysılda/ Astında kuştay uçup mingen atı”* (Orozova ve Akmataliyev 2010: 92). Ayrıca Hz. Ali'nin Döldül'ü ve Kız Darıyka'nın Kerik adlı atı da yürük atlar olarak tanıtılmaktadır.

Avcılık ve toplayıcılık dönemi kültürünü yansıtan **Kococaş** destanında at motifi öne çıkan bir motif değildir. Kococaş, çoğunlukla dağların zirvesinde, kayalıkların üzerinde vakit geçirmektedir ve yayadır. Destanda Kococaş'ın atı ile ilgili bilgi sadece gördüğü rüya içerisinde verilmektedir. Gördüğü rüyayı eşi Zulayka'ya anlatan Kococaş; rüyasında alaca toynaklı, çevik bilekli, buza sürsen kederlenmeyen, taşta sürsen korkmayan kendisine yaraşır atıyla insanın yürüyemeyeceği kayalıklara gittiğini anlatır: *“Alaca tuyak, cez bilek/ Atı mergende ılayık/ Adam cürbös askada / Aralap cüröt erbeñdep/ Taşka salsa tayıbas/ Muzga salsa muñaybas/ Atımdı minip atanıp”* (Akmataliyev ve Kırbaşev 2007: 26). Bu at destan içerisinde çok öne çıkarılmamıştır. Doğüstü güçlerle mücadeleyi anlatan Kococaş destanında destan kahramanı Kococaş, bu mücadelesinde çoğunlukla yayadır.

Koşmasına yel yetişemeyen bu yürük atlar çok güçlü sezgilere sahiptir. Bu özellikleriyle çoğu zaman olacakları önceden hissedip kahramanları uyarırlar ve insan gibi düşünüp hissedebilirler. Boston destanında Karaboz, Er Töştük destanında Çalkuyruk, Coodarbeşim destanında Kılkara, Er Tabıldı destanında Arça Toru, Kız Darıyka destanında Düldül sezgileri güçlü ve hisli atlar olarak tanıtılmaktadır.

Boston destanında her zaman Boston'un yanında olan ve onu yönlendiren Karaboz'un sezgileri çok güçlüdür. Kadamış Han'ın ülkesine giderlerken Karaboz at birden bire durur ve yeri koklamaya başlar. Yola zehir döküldüğünü hemen anlar. Bu zehir çok kuvvetlidir, atın ayağı değse toynağının düşmesine neden olacak bir zehirdir. Karaboz at, bu zehiri fark edip büyük bir tehlikenin önüne geçmiş olur: "*Boston menen sarbazdar/ On kündük col cürgöndö/ Alda cürgön Karaboz/ Coldu cıttap alganı/ Baspay turup kalganı/ Coboloñdu salganı/ Colgo zaar töğüptür/ Coldu bütöp salıptır.*" (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 103). Böylece hem Boston'un hem kırk yiğidinin hem de kendisiyle birlikte kırk bir atın hayatını kurtarmış olur.

Er Töştük destanında da Çalkuyruk, Celmogusun çolak kavağın dibinde pusu kurduğunu önceden hissedip Töştük'ü uyarır (İliç 2002: 148). Benzer bir şekilde **Coodarbeşim** destanında Çalkuyruk'un tayı Kılkara da yolun ortasında pusu kuran celmogusu sezip Coodarı uyarır (Alimova 2006: 161).

Er Tabıldı destanında Tabıldı'nın atı Arçatoru da sezgileri çok güçlü bir attır. Kalmuk hanı Çalkalmak, Tabıldı'nın bütün atlarını gece vakti sürüp götürdüğünde Arçatoru durumu anlayamaz ancak sabah olduğunda düşmanı karşısında görüp huysuzlanır. Yanıbaşında duran kırk kara boz ata yavaşça kişner ve kırkını da peşine takarak kendi topraklarına götürür: "*Arçatoru buudan cıkıdan kayıp tuugan, kişiden estüü mal emespi, kalıñ cıkınıñ süröösü menen karañdıga bargan çoñ şaşke bolgondo suu içip kanıp, kumga oonap alıp, eki cakka közün salıp, kündö cegen cemin esine alıp, Kalmaktı körüp koşkurup, bışkırıp üyür bolgon ırk buudandı karap okuranıp kişenep Ulusunu boylop, kışık menen kilt edip, kıl kuyruğu cılt edip kutular ölçösünö kelgende, kırk buudandı eerçitip aldına tüşüp, arıştap cönögön eken.*" (Namatov 2001: 75). Tabıldı'yı savaş meydanında atsız bırakıp güçsüz düşürmek isteyen Çalkalmak böylece amacına ulaşamaz.

Kız Darıyka destanında Döldül olağanüstü özelliklere sahip bir varlık olarak verilir. Döldül tıpkı bir insan gibi hislidir. Uzun süre Kırgız ellerinde kalan Döldül vatanı olan Arabistan'ı özler: “*Duldul da sagıngandır Arap cerin/ Ak küriüç, arpa, buuday cegen cemin.*” (Orozova ve Akmataliyev 2010: 74). Yine insani bir özellik olan düşünme yetisi Döldül'de vardır. Yürük at, vatanına doğru yola koyulunca sürüsünü düşünüp hızla yol alır: “*Cer çapçıp üyriin oyloyt tulpar dagı*” (Orozova ve Akmataliyev 2010: 77).

Destanda Döldül her ne kadar üstün özelliklere sahip olarak gösterilse de diğer Türk destanlarındaki meşhur atlar gibi konuşma ve sahibine yoldaşlık etme özelliğine sahip değildir. Ali ile Darıyka'nın güreş esnasında verdikleri molada Hz. Ali gurbette yalnızlık yaşar: “*Calgızmun too arasın kıldım meken/ Kişi çok akıldeşar kıyın eken/ Körgöndö Darıyka'nın balbandığın/ Oy tüştü korkunuçtuu neçen neçen*” (Orozova ve Akmataliyev 2010: 92). Yakın dönem destanlarından olan Kız Darıyka destanında atın realist bir bakış açısıyla kurgulandığı görülmektedir.

Kırgız Türklerinin destanlarında mitolojik yönleriyle öne çıkarılan atların bir başka özelliği ise insan gibi konuşabilmeleridir. **Boston** destanında Boston'un atı Karaboz konuşarak onu yönlendirir (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 68). **Er Töştük** destanında Töştük'ün atı Çalkuyruk Töştük'le konuşarak onu tehlikelere karşı uyarır (İliç 2002: 61). Çalkuyruk atın tayı Kılkara da konuşarak Coodarbeşim'i yönlendirir (Alimova 2006: 161). **Canış Bayış** destanının Kalık Akiev benzer metninde Ak Tulpar, hücum eden düşmana karşı Canış'ı uyarır (Yalçın 1999: 70).

Kırgız Türklerinin küçük destanlarında haberci at motifine de rastlanmaktadır. Kör Uulu destanının Gaoz (Ayvaz) kolunda Boz Targıl ve Er Soltonoy destanında Cılcıma sahipleri zorda kaldığında bu durumu yakınlarına bildirerek onlara yardım ederler. **Kör Uulu destanının Gaoz (Ayvaz) Kolunda** Gaoz Han, at yarışını kazanıp kimliğini belli etmeden Cıldızay'a eş olur. Cıldızay'ın kırk kızından birisi de Gaoz'a gönül verir ancak Gaoz onu reddedince öç almak ister ve Köki Han'a onun asıl kimliğini söyler. Köki Han kızılbaşın hanıdır ve Türkmenlerin hanı olan Kör Uulu ile düşmandır. Köki Han, düşmanın oğlunun damat olarak gelip sarayda yattığını öğrenince askerlerini onun üzerine gönderir. Bunu öğrenen Cıldızay, Gaoz ile birlikte saraydan ayrılır. Gaoz, Cıldızay'ı yüksekçe bir yere koyup tek başına savaşmaktadır. Bu durumu gören Cıldızay, Boz Targıl'a “*Mında cürbö bizdi saktap canıbar/ Bizden salam Kör Uuluna*

ayta bar/ Balañdın alı naçar boldu dep/ Tezirek ket munda turbay elge cet.” (Egimbaeva 2012: 120) diyerek Kör Uuluna gidip durumu haber etmesini söyler.

Er Soltonoy destanında Er Şabek, düşman tarafından sıkıştırılır. Sonunda atından düşen Şabek’in başına Kalmuklar hücum eder. Bu sırada atı ürküp kaçmaz; kırk yiğide haber vermek için arkasında asılı olan davulu kuyruğuyla çalar ve sahibinin durumunu kırk yiğide haber verir: *“Kolomoluu Kalmaktı/ Koş ayaktap tepkilep/ Canına duşman keltirbey/ Eesin buudan korugan/ Ün ugulbay köp çuudan/ Aylasın tappay kök buudan/ Dobulbastı uruuga/ Kuyruğu menen şıypangan.”* (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 164). Görüldüğü gibi, Şabek’in atı normal bir atın sahip olduğu özelliklerin dışında olağanüstü bir kimliğe sahiptir. Adeta insan gibi akla sahiptir. Atın bu meziyeti Şabek’in canını kurtarır.

Mitolojik yönleriyle destanlarda öne çıkan atlar olağanüstü özelliklere sahiptir. Boston destanında Boston’un atı Karaboz don değiştirebilme özelliğine sahiptir. İslâmî inanç sisteminde din büyüklerine atfedilen bu özellik eski Türk inanışlarında kamın şekil değiştirmesi, koruyucu ruhların görüntüsüne bürünmesi şeklinde yer almaktadır. Boston destanında ise bu keramet Boston’un atı Karaboz’a verilir. Boston ile Karaboz, Kadamış Han’ın ülkesine giderken karşılıklarına Alp Karakuş çıkar. Kadamış Han’ın dostu olan ve ülkeyi koruyan bu kuşu sezen Karaboz, Boston’a onu nasıl yok edeceğini anlatır. Kendisi ise şekil değiştirip bir sığana dönüşerek yar dibine gizlenir: *“Karabozdu karasañ/ Borboydoy çıkan boluptur/ Car tübünö köbörgöl/ Cörgölöp kirip ketiptir/ Şeksiz bolup bekiptir.”* (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 92).

Alp Karakuş’tan korunmak için sığan kılığına giren Karaboz, Cezbilek adlı güzel kızdan haber almak için bülbül şekline girip Cezbilek’in gül bahçesine konar: *“Karabozdoy buudaniñ/ Torgoy bolup kalıptır/ Bulbul bolup sayraptır/ Kadamışkan Cezbilek/ Kayda ekenin añdaptır/ Şaktan şakka konuptur/ Cezbilektin bağına/ Uçup cetip barıptır.”* (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 111). Bülbül kılığında Cezbilek’in sarayına girip Boston’a yarayacak haberler toplar.

Boston ile birlikte Cezkempir’i kovarken yer altına düşen Karaboz, burada da Boston’a rehberlik eder. Alp Karakuş ile dost olup ondan kendilerini yeryüzüne çıkarmasını rica etmesini tembihler. Boston, Karaboz’un yönlendirmeleriyle Alp Karakuş’a dost olur. Alp Karakuş, Boston ve Karaboz’u yeryüzüne çıkaracağı zaman Karaboz aşık kemiğine

dönüşür: “*Karabozdoy budandı/ Tizgiñden karmap silkeni/ Karabozdoy buudaniñ/ Çükö bolup kalganı/ Çöntökkö Boston salganı*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 320). Boston onu cebine atıp Karakuş’un üzerine biner.

Boston, kız kardeşi Karaçaç’a şifa olsun diye ab-ı hayatı bulmak için yola çıkar, uzun ve meşakkatli bir yolculuktan sonra ab-ı hayatı bulur. Hayat suyunun başında cezkempirin iki dev oğlu bekçilik yapmaktadır. Karaboz, bunu bildiği için Boston’u uyarır; bu iki devi yenmek çok güçtür ve Boston’un gücü yetmeyecektir. Karaboz, bir hile düşünüp hemen uyuz tay kılığına girer ve bu iki devi uçurumun kenarına getirip aşağı yuvarlanmalarını sağlar: “*Kubulup alıp Karaboz/ Kırçañğı bolup kalganı.*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 328). Karaboz’un bu hilesi ile Boston, iki güçlü düşmandan kurtulur. Karaboz’un bu şekil değiştirme mahareti onun kamlara ve velilere benzemesini sağlar ve kutsiyetini arttırır.

Karaboz’un ayrıca yadacılık mahareti vardır. Karaboz, havaya hükmedip yağmur ve kar yağdırabilmektedir. Boston, Cezbilek’in babası Kadamış Han’ın ülkesine giderken birçok düşmanla karşılaşmıştır. Karaboz bu düşmanları önceden sezip Boston’u uyarır. Bu düşmanlardan biri Kadamış Han’ın dostu olan sırım kızıl tilkisidir. Son derece kurnaz ve güçlü olan bu yaratıkla başa çıkmak neredeyse imkânsızdır. Tilki ile mücadele eden Boston zor durumda kalınca çareyi Karaboz bulur. Dağın zirvesine doğru hızla koşan Karaboz kısa süre içinde yağmur yağdırır. Güneş kaybolup kara bulutlar gökyüzünü kaplar, yağmur yağmaya başlar. Bu yağmur kısa sürede kara dönüşür. Karaboz, sırım kızıl tilkisinin gücünü böylece azaltır ve Boston’un işini kolaylaştırır: “*Karabozdu karasañ/ Kişenep alıp bir colu/ Cügürüp toogo çıkanı/ Eee degiçe bolbodu/ Toonu bulut togodu/ Nöşörlöp camgır caaganı/ Aa degençe bolbodu/ Camgır kara aylandı/ Oylop tursañ oşondo/ Karaboz kündü cayladı/ Burganaktap kar töktü/ Munday ukmuş ötmökpü?/ Küni-tünü kar caadı.*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 77-78). Burada kendi içerisinde olağanüstülükler taşıyan yadacılık maharetinin ata verilmiş olması atın olağanüstülüğünü arttırmaktadır. Ayrıca Karaboz’un yağmur yağdırmak için dağın zirvesine çıkması dağ kültü ile at motifini birleştirir. Tanrı ile yeryüzündeki yaratılmışlar arasında bir aracı olarak görülen dağ ile gökten geldiğine inanılan, soyu kayberene dayanan tulpar at arasında mitolojik inanç bağlamında bir ilişkilendirme yapılır.

Er Töştük destanında Er Töştük'ün Çalkuyruk adlı atı da ölüleri diriltebilme yeteneğine sahiptir. Bu olağanüstü özelliği onun mitolojik yönünü arttırmaktadır. Çalkuyruk'un öleni diriltme gibi olağanüstü bir özelliği de vardır. Er Töştük yer altındayken bir dev gelip ona yalvararak kendisini yanına almasını ister. Er Töştük, Çoyun Kulak adlı bu devin isteğini kabul eder. Çoyun Kulak bir süre Töştük'e hizmet eder ve sonunda onu öldürüp kadını Ak Çenem'i alır, atı Çalkuyruk'a biner. Birgün Çalkuyruk, Çoyun'un elinden kurtulup Er Töştük'ün cenazesini arar, Töştük'ün diz kapağı kemiğini bulur ve kemiği çiğneyip yutar. Çalkuyruk, yuttuğu kemiği dışkı olarak çıkardığında Er Töştük dirilir: “*Töştüktün ölüğün tappadı/ Çalkuyruk sal taygan boldu/ Çimçilep cıdaladı/ Töştüktün bir tomugun taap aldu/ Çalkuyruk cutup ciberdi/ Andan çıçıp ciberdi/ Tirilip tüştü Er Töştük/ Mınday uktap kaldım dep/ Çalkuyrukka minip aldı.*” (İliç 2002: 75). Çalkuyruk'un bu özelliği ölüleri dirilttiğine inanılan güçlü kamların özellikleriyle örtüşmektedir.

Olağanüstü güçlerle donatılmış olan Çalkuyruk'un sekiz canı vardır. Hastalanıp yattığında, sahibi **Er Töştük** başını kollarının arasına alıp ağlayarak dua ettiğinde Çalkuyruk'un üç canı ölür, beş canı dirilir ve at ayağa kalkar. Kahramanın kendisi gibi atı da adeta ölümsüzdür: “*Segiz canduu Çalkuyruktun/ Üçök canı öldü ele/ Beşök canı tirildi/ Silkinip tura kaldı da.*” (İliç 2002: 71).

Göçerevli bir yaşam tarzı benimseyen ve hayvancılıkla geçinen Türk boyları için at bolluk ve bereketin simgesidir. **Boston** destanında at bereketin simgesi olarak yer almaktadır. İlerlemiş yaşında çocuk sahibi olan Buuba Han, beşik toyunda beş yüz kısrağ kestirir: “*Beşik toyu bolsun dep/ Beş cüz beeni soyuptur.*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 36). Toyda koyun veya keçi yerine kısrağın kesilmesi Buuba Han'ın zenginliğinin göstergesidir. Destanda atın bolluk ve bereketin dolayısıyla huzurun simgesi olduğunu gösteren bir başka ifade ise yaramaz bir çocuk olan Boston'u Buuba Han'a şikâyet eden halkın “*Ottobodu padabız/ Oynobodu balabız*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 41) diyerek Boston yüzünden ala atların otlayamadığını söylemesidir. Atların otlayamaması bolluğun azalmasına ve huzurun kaçmasına neden olmaktadır.

Destanlarda atlar tüm özellikleriyle en ince ayrıntısına kadar anlatılmaktadır. Atların renklerinden, yelelerine hatta kuyruklarına varana kadar tüm özellikleri belirtilmektedir. Coodarbeşim destanında Coodar'ın gördüğü bir at sürüsü tasvir edilirken, “*Kulan öök*

boz temgil/ Copol kuyruk, kıska cal/ Calañ baarı sur cılkı.” (Alimova 2006: 155) ifadeleriyle sürüdeki atların göğsü ala benekli, kısa kuyruklu, kısa yeveli hepsi gök kır renkte olduğu belirtilmiştir. Burada atların uzun uzun tasvir edilmesi destanda ele alınan kültürel yapı içerisinde atın ne derece önemli olduğunun bir göstergesidir.

Kırgız destanlarında geçen ve olağanüstü özelliklerle tasvir edilen atlar arasında “altı ayaklı ala at” ile “yedi ayaklı doru at” da yer almaktadır. Coodar’ın dedesi Agay Han ona “*Altı ayaktuu ala atka/ Ceti ayaktuu cerde atka/ Altın kaptal erimdi/ Tokup turup minip ket.*” (Alimova 2006: 173) diyerek altı ayaklı ala ata yedi ayaklı doru ata binmesini söyler. Fizikî yapı itibariyle diğer atlardan farklı olağanüstü özelliklere sahip olan bu atların altı ve yedi ayaklı olması onların yürüklüğüne işaret etmektedir.

Kutsal sayılan ve kökeni itibariyle Tanrı ile ilişkilendirilen at, Kırgız Türkleri için bir kurban hayvanıdır. Cañıl Mirza, Canış Bayış, Er Tabıldı, Er Eşim, Kız Cibek, Seyitbek, Şırdakbek destanlarında atların çeşitli vesilelerle kurban olarak sunulduğu görülmektedir. **Cañıl Mirza** destanının Çorobayev anlatımında Tülkü adlı beyin bir oğlu olur ve ak boz kısarak kurban edip ona isim verirler: “*Atın Tınay koygon deyt/ Ak boz beeni soygon deyt/ Batır beşik çağı eken/ Döölötü kargap tolgon deyt.*” (Caynakova 2004: 12). Destanda Şırdakbek’in atı Bozcorgo’ya kavuşması üzerine Tanrı’ya şükür ifadesi olarak kısarak kestiği “*Ay tuyaktan bee soyup/ Elge toyun tarttırıp*” (Caynakova 2004: 152) sözleriyle anlatılır.

Canış Bayış destanının Kalık Akiev anlatımında Canış ve Bayış’ın babası Nurgan Han “*Aydap barıp tülöögö/ Altımış boz ak bee soydum.*” (Yalçın 1999: 11) diyerek yıllar önce Kalmuklara bir sefer düzenlediğini, kalabalık orduyla babası Aziret Han’ın yaptırdığı görkemli köprüye kadar ulaşıp orada ak boz kısarak kurban ettiğini söyler. Destanın Moldobasan Musulmankulov anlatımında ise Bayış’ın atıldığı zindanı bulan ve onun sağ olduğunu öğrenen Belkıs, Tanrı’ya bir şükür ifadesi olarak ala toynaklı kısarak kurban etmektedir: “*Ala tuyak bee soyup/Bir Kudayga calınp*” (Şentürk 2013: 159).

Er Tabıldı destanında savaşta Tabıldı, kırk yiğidiyle kalabalık Kalmukları bozguna uğrattınca arbakların ruhuna anasını emen bir tayı kurban olarak sunar: “*Kısır emdi kur taydan/ Arbakka soyolu*” (Namatov 2001: 169). Eldiyar, önceden düşman olan ağabeyi Kudaynazar’ın halka sahip çıktığını ve Altıbay’ın da han olduğunu söyleyince Tabıldı

çok sevinip “*Aman barsak aylga/ Altıbaydı sıylaymun/ Ak boz beeni soyomun.*” (Namatov 2001: 363) diyerek obaya döndüğünde şükür ifadesi olarak bir ak boz kısrak kurban edeceğini söyler.

Er Eşim destanında Tügöl Bey, kara kısrığın dağdan inen acayip bir yaratıkla çiftleşmesi sonucu dünyaya gelen Şarp Kula'nın gerçek bir tulpar olduğunu anlayınca kısrak ve ak sarı başlı koyun kurban eder. Tügöl Bey “*Ay tuyaktan bee soyup*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 54) diyerek bu kurbanı şükür için kestğini anlatır.

Kız Cibek destanında kısrığın tulpar doğurdu müjdesini alan Bazarbay, “*Sarı kaşka kulunday/ Sadaga çaap sal dedi.*” (Duman 2001: 120) diyerek bu sevinçli haber üzerine sarı akıtmalı bir kulunu kurban etmeleri için emir verir.

Seyitbek destanında “*Kelgender kümbözü ak boz bee çalıp, Kuran okup duba kılıp tünöp kalıştı.*” (Musakov 2013b: 43) sözleriyle Kurmanbek'in türbesi başında onun ruhu için ak boz kısrığın kesildiği ifade edilmektedir.

Şırdakbek destanında Şırdakbek'in babası Seyitbek, oğlu Şırdak dünyaya geldiğinde önceden adadığı ak boz kısrığı ve sarı oğlağı kurban eder: “*Ak boz bee aldırıp/ Tülöö kılıp çaldırıp/ Sarı ulaktan tarttırıp/ Sadaganı çaptırıp*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 256).

2.2.2. Kurt

Orta Asya'nın geniş bozkırlarında göçerevli bir hayat yaşayan ve geçimini hayvanlarına bağlayan Türkler için kurt, en büyük tehlikedir. Türkler kendilerinden üstün olarak gördükleri bu doğanın vahşi gücünü kutsayarak ondan gelebilecek tehlikelere karşı zihindeki korkuları azaltırlar. Ancak hemen şunu belirtmek gerekir ki her kurt değil sadece kurt sürülerinin önüne geçip onları yöneten yaşlı bozkurt kutsal sayılmaktadır (Beydili 2005: 108). Kurt Türk mitolojik tasavvurunda koruyucu, kurtarıcı, yol gösterici olan bir totem hayvandır (Ögel 2014: 136, Beydili 2005: 108).

Diğer Türk boyları gibi Kırgız Türkleri de kurdu kutsal saymakta, kurtla karşılaşmanın uğur getireceğine inanmaktadır.²² Kazak Türkleri ise kurdun koyun ahırına girmesini

²² Kırgız Türkleri kutsal olarak gördüğü kurda dayalı birçok inanış ve pratik geliştirir. Andican Kırgızları kurt tırnaklarından oluşan bilezik takıp nazara önlem almakta ve kurt ödünü kurdeşen hastalığının

iyiye yararlar. Bu durumun kurdun aile fertlerini koruyacağına ve sürüye bereket geleceğine işaret olduğuna inanırlar. Bu düşünce kurdun koruyuculuk işlevine bağlı olan inanıştan kaynaklanmaktadır. Ayrıca kurdun burada bereket sağlayıcı olduğunu da görülmektedir (Beydili 2005: 351).

Kurt Türk mitolojisinde kendisinden türenildiğine inanılan ecdat konumundadır. Zamanla kendi hayat tarzı ile kurdun yaşama şekli arasında bir benzerlik gören Türkler hayvan ata/ana olarak kurdu seçer, ona büyük saygı duyarlar (Ögel 2014: 22, Kafesoğlu 1998: 331, Esat 2008: 104, Gültepe 2014: 435). Kırgız Türkleri de kurdun ecdat hayvan olduğuna inanırlar.²³ Kurt aynı zamanda savaş ruhu olarak algılanır; yiğitliği, güç ve kuvveti, yöneticiliği simgeler. Kurt zamanla devlet ve hükümlerlik unsurlarının simgesi haline geldiği için Göktürk kağanları han çadırının önüne kurt başlı bayrak dikerler (Beydili 2005: 350, Çoruhlu 2002: 134, Korkmaz 2008: 104).

Kamlık inancında göksel koruyucu ruh olan kurt, kamın ayin eşyalarında bolca yer almaktadır. Kamın kötü ruhlarla savaşmak için kurda dönüşmesi onun kötü ruhları kovan kutsal kurtarıcı ruh olduğunu gösterir (Korkmaz 2008: 104, Gültepe 2014: 513). Özetle söylemek gerekirse Türk mitolojik düşünce sisteminde bozkurt; “*medeni kahraman, ecdat kurtarıcı, iki dünyayı birleştiren arabulucu, ritüel mitolojik karakterli koruyucu ruh, savaş ve kahramanlık sembolü*”dür (Bayat 2007: 176).

Kurdun Türk mitik inanç sisteminde ecdat olarak görülmesi ve gücü temsil etmesi, kılavuzluk işlevini üstlenmesi gibi hususlara Kırgız destanlarında benzetme yoluyla işaret edilmektedir. Kurt; Boston, Cañıl Mirza, Coodarbeşim, Er Tabıldı, Er Soltonoy destanlarında güç ve kuvvet bakımından benzetme unsuru olarak kullanılır. Kurmanbek destanında ise yine benzetme unsuru olarak kullanılsa da olumsuz anlam değeriyle öne

---

tedavisinde kullanılmaktadır. Ayrıca kurdun yeni doğan çocuğun hayatını korumaya yardım ettiğine de inanırlar. Yeni doğan çocuğun kuvvetli ve cesur olması için çocuğun ağzına kurt salyası akıtılır. Kurt postunun çocukları ölümden koruyacağına inanılır. At-Başı'nda yaşayan Kırgız Türkleri ise çocuklarını korumak için kurdun derisi ve diz kemiğinden nazarlık yaparlar. Çocukları hastalık ve kötü ruhlardan korumak için kıyafetlerine kurt dişi diker, beşiklerine kurdun aşık kemiğini asarlar. Bacakları ağrıyan kurt derisinden yapılan bir pantolon giydirerek tedavi etmeye çalışırlar ve buna da "börü-catış" derler (Dıykanbayeva 1999: 62, Karadavut, 2010: 71-80).

²³ Kırgız Türklerinde Kaba uruğunun ortaya çıkışı kurda bağlanır. Anlatıya göre kötürüm olan bir çocuğu ailesi çadırda terk edip gider. Bir yolcu bu çocuğu kurdun emzirdiğini görerek onu evlatlık edinir ve adını Kaba koyar. Çocuğun saçını kurt yelesi gibi uzun olduğu için ona calduu Kaba (yeleli Kaba) derler. O çocuktan Sayak boyunun Kaba uruğu türer (Baycigitov 1985: 71).

çıkar. Ayrıca Boston ve Coodarbeşim destanlarında kurt bizzat yer alır ve vahşi doğanın gücünü temsil eder.

Boston destanında yer altına düşen Boston burada Cezkempir'in oğullarından Ak Dev ile savaşı. Boston ve Ak Dev mücadele ettiği sırada birbirlerine "kurt" diye seslenmektedir. Boston, Ak Dev'e "al kurt" diye seslenirken; Ak Dev, Boston'a "ak kurt" der. Burada Ak Dev'e "al kurt" benzetmesinin yapılmasının nedeni Ak Dev'in yer altının kötü ruhlarından biri olmasıyla ilgilidir.

Cañıl Mirza destanının Çorobayev anlatımında Kalmatay'ın yiğitlerinden Mayasil "*Coo börüsü Mayasil/ Kötörgön kızıl tuu çıgat.*" (Caynakova 2004: 90) ifadeleriyle gücü, cesareti ile kurda benzetilmektedir. Ayrıca Mayasil, mitolojik anlatılarda kurdun üstlendiği yol göstericilik işlevini de üstlenir, bahadırların önüne düşerek baş çekmektedir.

Coodarbeşim destanında da Coodar'ın babası Er Töştük "*Coo börüsü Er Töştük*" (Alimova 2006: 133) sözüyle savaşçılıkta uzman olması bakımından kurda benzetilmektedir. Yer altında ve yer üstünde birçok düşmanla savaşıp onları yok eden Er Töştük gücü ve savaşçılığı ile kurda benzetilmektedir. Eski Türk inanışlarında kutsal sayılan bozkurt savaş ruhu olarak da bilinmektedir. Bozkurt belalardan kurtaran bir savaş ruhu, mutluluk getiren bir güç, sosyal düzenin koruyucusu olarak bilinir (Beydili 2005: 109). Birçok savaş atlatıp düşmanlarını yok ederek halkına mutluluk ve huzuru getiren Er Töştük'ün bozkurda benzetilmesi mitolojik inanışlarla örtüşmektedir.

Er Soltonoy destanında Temirkan ve Bolotkan'ın kırk yiğidi "*Kaytpagan er kök caldar/ Kaptap ketip barışat/ Cüzdörü suuk cılanday/ Cürökkö nayza malışat/ Aç börüdüy kırk cigit/ Aralaşıp baratat.*" (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 175) ifadeleriyle güç ve cesaret bakımından boz yeleli kurda benzetilir. Bu benzetme, derinliklerinde kurttan türeyişe yönelik inancı taşımaktadır. Türkler sadece kağanlarını değil savaşçıları da bozkurda benzetirler. Çin kaynaklarında Türk atlı savaşçıların iyi kısmına böriler(kurtlar) denildiği kaydedilmektedir (Gültepe 2014: 520). Burada kırk yiğidin bozkurda benzetilmesi bu tarihî kullanıma da uygundur.

Er Tabıldı destanında da güçlü, akıllı ve mert yönünü öne çıkarmak için Tabıldı'ya gök yeleli kurt benzetmesi yapılmaktadır. Tabıldı'nın eşi oğluna "*Kök cal atañ kelkence/ Küyütkö könüp çıdayın*" (Namatov 2001: 275) diyerek savaştan dönmeyen eşi için

tuttuğu yası bildirir ve Tabıldı'yı boz yeleli kurda benzetir. Bozkurt dağ koruyucusu ve dolayısıyla vatan koruyucusu olarak bilinir (Beydili 2005: 108). Bu açıdan bakılırsa vatani koruyan Er Tabıldı'nın bozkurda benzetilmesi anlam kazanmaktadır.

Kurt, olumsuz bir benzetme unsuru olarak da destanlarda yer almaktadır. **Kurmanbek** destanında düşman kurda benzetilir ve kaplan ile parsa nazaran güçsüz bir hayvan olarak sunulur. Kurmanbek *“Kabılan menen colborsko/ Karışkır, tülkü batarbı?! Kabarın bilse karışkır/ Uyukka çıdap çatabı?”* (Musakov 2013a: 56) diyerek kendisini ve kırk yiğidini kaplan ve parsa benzetir, Kalmuk askerlerini ise tilki ve kurda benzetir. Burada dikkat çeken husus mitolojik anlam değeri taşıyan kurt için kullanılan “kökcal” veya “böcü” kelimelerinin değil de “karışkır” kelimesinin kullanılmasıdır.

Boston ve Coodarbeşim destanlarında ise kurt vahşi doğanın temsilcisi olarak sunulmaktadır. Boston destanında Kanışay ve Cezbilek aş erdiklerinde vahşi hayvanın yüreğini yemek ister. Vahşi hayvan dendiğinde akla gelen ilk hayvanlardan birisi kurttur (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009). Coodarbeşim destanında ise Nurperi'nin ağabeyi, Coodar'a başlık yerine dokuz vahşi hayvanı yakalayıp gelmesini söyler. Bunlardan biri de kurttur (Alimova 2006: 279). Coodar kurdu yakalayıp vahşi doğaya karşı olan üstünlüğünü kanıtlar.

2.2.3. Geyik/ Dağ Keçisi

Animistik Türk düşüncesi içerisinde kutsal olarak görülen hayvanlardan birisi de geyiktir. Geyik Kırgız Türklerinin inanışlarında da kutsal bir hayvandır. Kırgız Türkçesinde geyik “kiyik, bugu, maral” sözcükleriyle ifade edilir. Geyiğin yaratılışı bir Kırgız efsanesinde şu şekilde anlatılmaktadır: Cimri bir adamın çok malı vardır fakat ne kendisi yer ne de kurban keser. Bu cimriliği yüzünden Tanrı onu ölümle cezalandırıp malını da geyiğe dönüştürür (Baycigitov 1985: 86, Dıykanbayeva 1999: 57).

Kutsal kabul edilen geyik Coodarbeşim, Er Tabıldı, Kococaş destanlarında avcılık kurallarına uymayanları cezalandıran bir av ruhu; Er Tabıldı, Boston, Munduk ve Zarlık destanlarında zorda kalanların koruyucusu; Kococaş destanında ölümsüzlüğe ulaşmış olağanüstü varlık, Munduk ve Zarlık, Seyitbek destanlarında soy ana, Kozoke ve Bayan destanında hızlı koşmasıyla öne çıkan bir doğa gücü olarak yer alır. Ayrıca geyik Munduk ve Zarlık destanında don değiştirmiş bir pirdir ve yol gösterici rehber olma işlevine sahiptir.

Avcılık-toplayıcılık döneminde teşekkül eden mitolojik inanışlara göre av ruhunun geyik üzerinde ormanı dolaşp avcılarını gözetlediğine ve onların kurallara uyup uymadıklarını kontrol ettiğine, kurallara uymayanı ise cezalandırdığına inanılmaktadır (İnan 2015: 46). Avın sahibi olduğuna inanılan geyiğin belli görevleri vardır. “*Türk mitolojisinde geyik avcılardan avı saklar, av hayvanlarını korur, yurdun vatanın sınırını bekler. Bu da geyiğin av hayvanlarının koruyucusu olması fikrini kuvvetlendirir.*” (Bayat 2007: 203). Kırgız Türklerinin mitolojik inanışlarında da geyik av hayvanlarının koruyucusudur ve avlanması uğursuzluk getirmektedir “*Kırgız Türklerinde “geyiğin avlanması her şeyden önce Kırgızın dinî inançlarına ve millî kültürlerine ihanet” (Nemutlu 2008: 499) olarak görülür. Kayberen geyik av ruhudur ve avcılığın kurallarına uyulmadığı takdirde cezalandırıcı güce sahiptir. Coodarbeşim, Kococaş ve Er Tabıldı destanlarında avın sahibi olan kayberen geyiğe itaat etmeyen ve avcılık kurallarına uymayan kahramanların kayberen tarafından cezalandırılacağına olan inanış öne çıkar.*

Coodarbeşim destanında olayların çıkış noktasını oluşturan, Coodar’ın Ak Arkar’ın peşine düşmesidir. Ak Arkar; doksan dağın bulunduğu, doksan nehrin birleştiği yerde bulunan Altın Bulak adlı sudan içen altın başlı, gümüş popolu gerçek bir kayberendir. Onun yaşadığı yer, içtiği su, görünüşü destanda gizemli ve olağanüstü özelliklerle öne çıkarılmaktadır: “*Tokson toonun urunuş/ Tokson dayra kuyuluş/ Kuyuluştan ötköndö/ Altın bulak bar dedi/ Kak oşondon suu içken/ Altın baştuu ak arkar/ Çın kayberen al, dedi/ Köçüğü kümüş başı altın/ Bir başkaca can, dedi.*” (Alimova 2006: 139). Ak Arkar adlı geyik, kayberen olup tüm geyiklerin yöneticisi hükmündedir. Bu geyiği, beş geyik korumaktadır. Coodar, Ak Arkar’ı bulmak için Altın Bulak’a geldiğinde beş tepede beş geyiğin gözetlemekte olduğunu görür. Bu beş geyik kayberen olan Ak Arkar için nöbet tutmaktadır. Bu durum destanda “*Toktoboston beş arkar/ Beş çokuga bardı ele/ Beşöö tiktep beş çaktı/ Karool karap kaldı ele.*” (Alimova 2006: 217) ifadeleriyle anlatılmaktadır.

Destanda öne çıkan bir başka geyik ise Ak Bugu’dur. Başında altmış çatalı boynuz taşıyan Ak Bugu destanda “*Altımış ayrı ak bugu*” (Alimova 2006: 225) ifadesiyle tanıtılır, o bir kayberendir. Coodar’ın yoluna çıkan Ak Bugu, kendisini öldürmek isteyen Coodar ile insan gibi konuşur ve kendisini öldürdüğü takdirde kayberenin lanetine uğrayacağını söyler. Bu olağanüstü durum destanda “*Baatırğa moynun burdu ele/ Ak Buguga til bütüp/ Can soogalap turdu ele.*” (Alimova 2006: 231) sözleriyle

anlatılmaktadır. Coodar, Ak Bugu'yu dinlemez ve onu öldürüp başını kayaya asar. Ak Bugu'nun eşi Ak Cökö adlı maral bu durumu görüp Coodar'ın karşısına çıkar ve erini öldüren Coodar'a insan gibi konuşarak kargış verir. Ak Cökö “*Ugup algin sen cigit/ Kargış menen aralaş/ Ak maral aytkan zar muñdu/ Barganıñdan kelbey kal/ Ak maral aydap uy kılğan/ Ay alamdı buy kılğan/ Atañ Töştük sırttıñdu/ Kenceke eneñ beybaktı/ Toguz cıl katar körböy kal.*” (Alimova 2006: 237) diyerek Coodar'ın dokuz yıl boyunca evine dönmeden perişan bir şekilde gezmesini dileyip onu lanetler. Ak Cökö adlı maral kayberen olduğundan onun dileği hemen kabul olur. Burada geyiğin kutsallığına olan inanç öne çıkmaktadır. Kutsal olan geyiği öldürmek lanete uğramaya neden olduğu için uğursuzdur. Coodar'ın annesi Kenceke bunu bildiğinden oğlunu daha önce “*Anga şıktuu can eleñ/ Üyrönüp balam caşıñdan/ Kızıgıp kiyik atpagın/ Basar coldon keçikpey/ Alaksıbay bat bargın*” (Alimova 2006: 149) diyerek uyarır. Kenceke, küçük yaşta beri avcılığı çok iyi bir şekilde öğrenen Coodar'a yolda geyik görürse öldürmemesini iyice tembihler. Geyik öldürmenin uğursuzluğuna inanan Kenceke, oğlunun başına kötü bir şey gelmesini önlemek için ona bu uyarıyı yapar.

Destanda geyik öldürmenin uğursuzluk getirdiği inancı farklı örneklerle pekiştirilir. Periler padişahının kızı Nurperi ile evlenen Coodarbeşim, eşini de alarak evine dönmek için yola koyulacağı sıra Nurkan Han, İsmayıl ve Osmoyul adlı yiğitleri onlara yoldaş olarak verir. Bu iki yiğit yolda Nurperi'ye âşık olur. Coodarbeşim'i yok edip onu elde etmeyi planlarlar. İki yoldaş hasta taklidi yaparak inlemeye başlayınca Nurperi, ağabeyi olarak gördüğü bu ikisinin derdini sorar. Onlar da “*Kiyik uulap cürgöndö/ Kırk cigitke büt boydon/ Tiyip kalğan dart ele/ Altı ay andan ayıkpay/ Aran canım kaldı ele*” (Alimova 2006: 296) diyerek çok ağır hastalandıklarını bu hastalığın kendilerine çok önceden geyik avı yaparken musallat olduğunu söylerler. Hastalığa geyik avında yakalandıklarını söylemeleri onları daha inandırıcı kılar. Geyik avlayanın iflah olmayacağı ve hastalıklara duçar olacağı yönündeki inanış burada öne çıkarılmaktadır.

Er Tabıldı destanında geyik, kayberen ruhunu temsil etmenin yanı sıra gerçek kimliği ile de yer alır. Tabıldı'nın ayağının iyileşmesi üzerine Eldiyar ve Tabıldı obaya dönmeye karar verirler. Obaya yaklaştıkları sıra yanında yavrusu olan bir geyiğe rastlarlar. Eldiyar, geyiği görünce hemen okuna davranır. Tabıldı ise “*Atpaçı dosum maraldı/ Maral kılbayt zalaldı/ Balaluu maral turbaybı?/ Anı atsa Kuday urbaybı?/ Cetim kalsa balası/ Temselep kuurap kalbaybı?*” (Namatov 2001: 379) diyerek geyiğin

kendilerine zararının dokunmayacağını, yavrulu geyiği vurdukları zaman Tanrı'nın kendilerini lanetleyeceğini söyler. Tabıldı'nın bu sözlerinde yavrulu kayberen geyiğin lanetine uğramaya yönelik inancın yansımaları söz konusudur. Avcılık döneminden kalma bir mitolojik inanç olan geyiğin lanetine uğrama inancı bu ifadelerde açıkça görülmektedir.

Av kurallarına uymak gerektiğine yönelik inanç geyik kültürü içerisinde önemli bir yere sahiptir. Kurallara uymayanın kayberen geyik tarafından cezalandırılacağı düşüncesi söz konusudur. Bu inanış **Kococaş** destanında muhtevanın temelini oluşturmaktadır.²⁴ Kococaş destanında olayları ortaya çıkaran temel çatışma avcılıkla geçinen bir toplumun ferdi olan Kococaş ile doğanın kutsal gücünü temsil eden kayberen Sur Eçki arasındaki çatışmadır.

Zulayka ile evlendikten sonra eşinin de ısrarıyla avcılığı bir süre bırakan Kococaş, bir gün rüyasında kayberen Sur Eçki'yi görür. Kococaş, bu kayberenin yavrularını ve eşini öldürüp bereketli bir av elde ettiğini görmesine rağmen rüyadan tedirgin olarak uyanır. Kococaş bu rüyayı Zulayka'ya anlattığında rüyada kayberen görmenin uğursuz olduğunu düşünen Zulayka da endişelenir.

Destanda kayberen Sur Eçki kutsal doğayı temsil eden ve olağanüstü güçlerle donatılmış bir varlık olarak karşımıza çıkar. Sur Eçki, gerçek bir kayberen olarak tanıtılır. Kayberen Sur Eçki, geleceği sezebilen kutsal bir keçidir, Kococaş'ın tekesini ve oğlaklarını öldürmek için geleceğini önceden rüyada görür: “*Uykulu közdö catkanda/ Sur Eçki tündö tüş kördü*” (Akmataliyev ve Kırbaşev 2007: 82). Sur Eçki, bu gördüğü rüyadan sonra tedbirler almaya çalışsa da başarılı olamaz ve Kococaş, onun soyunu kurutur. Bunun üzerine kayberen keçi, avcı Kococaş'ı lanetler. Kayberenin lanetine uğrayan Kococaş, o vakte kadar doğaya üstünlük sağlayan maharetli bir avcı iken sonunda doğa karşısında yenilir ve kayada asılı kalır. Kococaş destanında dağ keçisi motifi kayberen kültürü kapsamında işlenir. Bu sebeple Sur Eçki sıradan bir keçi olmaktan çıkar, av hayvanlarının koruyucu ruhu ve avın sahibi olmasının yanı sıra yaşadığı vahşi doğanın da temsilcisi olur.

²⁴ Kococaş destanında bir dağ keçisi kayberen olarak tanıtılır. Kırgız Türklerinin dağ keçisini de "kiyik" olarak adlandırdığını göz önünde bulundurursak kayberen Sur Eçki'yi de geyik kültürüne dâhil etmemiz mümkündür.

Av ruhu olan kayberen geyik doğanın kurallarına uyanların da yardımcısıdır. Kutsal olan bu varlık avcılarının en büyük kollayıcısıdır, onlara yol gösterir ve onları korur. Kamlık inancında da geyik koruyucu ruh olarak kabul edilmektedir.”*Alageyik yeryüzünün ruhudur. (...) Şaman dualarında geyik tanrısal bir mahiyet arz eder. Moğollar ve Tatarlar geyiği kurtarıcı, yol gösterici olarak kabul eder.*” (Kalafat 2012: 145). Geyiğin koruyucu olduğuna dair inanış **Er Tabıldı** destanında yer almaktadır. Dağlarda ve ormanlarda yardıma muhtaç olanların koruyucusu olarak tasavvur edilen dişi geyik şeklindeki kutsal ruh Er Tabıldı destanında Eldiyar’ın duasında geçer. İlaç getirmek ve halkından haber almak için Er Tabıldı tarafından obaya gönderilen Eldiyar, yola çıkarken yaralı arkadaşı Tabıldı’ya “*Kayberen cardam bolsun* (Namatov 2001: 260) diyerek dua eder. Çaresizce yatıp kalan Tabıldı’ya kayberen geyiğin yardımcı olmasını diler.

Av ruhu olmasının yanında geyiği kutsal kılan sebeplerden biri de onun don değiştirmiş insan olduğu yönündeki inanıştır, İslâm’ın kabulünden sonra da geyik donuna giren evliyalar bu inanışın devamı niteliğindedir (Bayat 2007: 203). Geyik donuna girmeye yönelik inanışın izleri **Munduk ve Zarlık** destanında yer almaktadır. Kayberen ve Kırk Çiltan’ın piri Çançarkan’ın evlatları Munduk ve Zarlık’ı koruyup büyütür ve dokuz yaşına kadar ulaştırır. Bundan sonra Han Çançarkan ile evlatlarını buluşturmak ister. Göğsü gümüş, poposu altın bir karaca kılığına girip Çançarkan’ın önüne çıkar (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 230). Geyik yol göstererek kişiyi yönlendirmekte, tehlikelerden korumaktadır. Sözlü anlatılarda geyiği takip eden kahraman “*ya kendisini erginleyici aşkı verecek olan bir dişi figürle tanışacak ya da yine bir ruhsal dönüşümü sağlayacak maceraya başlayacaktır.*” (Campbell 2013: 96). Yukarıdaki örnekte de Kayberen ve Kırk Çiltan’ın piri Han Çançarkan’a geyik donuna girerek yol göstermektedir. Geyik donundaki pirin yol göstericiliği ile evlatlarına kavuşan Çançarkan, hatasını anlayarak pişman olur.

Türk boylarının inanç dünyasında geyik üzerine anlatılan anlatılarda geyiğin yol göstericiliğinin yanı sıra analık işlevi de vardır. Geyik ecdat ana olarak algılanır (Ögel 2014b: 36). Çaresizlikten terk edilen çocukları geyik emzirerek onların yaşamasını

sağlar.²⁵ Geyiğin bu yönü Munduk ve Zarlık destanında öne çıkmaktadır. **Munduk ve Zarlık** destanında Çançarkan altmış kadın alır, altmışı da çocuk doğurmaz. Sonunda Çançarkan çocuk doğurma kefaletiyle Kançayım ile evlenir. Kançayım, söz verdiği gibi hamile kalır. Doğum yaklaştığı zaman altmış kadın onu kıskanır. Onların bu kıskançlıklarından yararlanmak isteyen kocakarı Mastan, almış kadına altmışının da altmış tabak altın vermesi karşılığında çocukları yok edeceğini söyler. Kadınlar bu teklifi kabul edince doğuma ebe olarak giren Mastan, Kançayım'a iki köpek yavrusu doğurduğunu söyler, çocukları saklayıp nehre atar. Nehre atılan iki bebeği Kayberen gizlice kurtarır ve Şükürlük Dağı'na götürerek orada geyiğe emzirtir. "*Kayıptan sunup kol kelip/ Baldargı alıp ketiptir/ Şükürlük tooga cetiptir/ Kan balası degizip/ Kiyikterge emizip/ Kayberen kırk çiltan/ Cardamdigin körsötüp*" (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 206). Burada geyiğin çaresizlerin yardımcısı olduğu ve analık işlevini üstlendiği görülmektedir.

İyi ruhlar arasında yer alan kayberen geyik Kırgız Türkleri için koruyucu olmasının yanı sıra hayvan soy-ana rolüyle kutsallığını arttırmaktadır. Kırgız Türklerinin Bugu adlı boyunun totemistik unsur olan geyikten türediğine inanılmaktadır. Bugu boyu mensupları "müyüzdü ene (boynuzlu ana)"den türediğine inanırlar ve mezarlarına geyik boynuzu koyarlar. Totem ecdadı olan dişi geyik Kırgız Türklerinde yarı insan yarı hayvan şeklinde tasavvur edilir. Bu kutsal hayvanın ölümsüz olduğuna inanılmaktadır. İnanışa göre Bugu boyunun ecdadı olan dişi geyik ölümden sonra esrarengiz bir şekilde ortadan kaybolmuş ve bütün boyu koruması altına almıştır. Ancak o kızdığında bela, felaket, bazen de ölüm getirmektedir (Dıykanbayeva 1999: 54). Burada geyik ile atalar kültürünün birleştiği görülmektedir. Kırgız bahşıları sadece ak maralı koruyucu ruh olarak seçer, hatta onu ecdat olarak görür. **Seyitbek** destanında boy adı olarak geçen "Miñ-Bugu" adında da Kırgız Türklerinin kayberen geyiğin soy ana olduğuna dair inancının yansımaları yer almaktadır: "*Kızıl-Bel ile Miñ-Bugu/ Kıdırtıp aytam men munu.*" (Musakov 2013b: 45). Kırgız Türklerini oluşturan boylar arasında soyunun geyikten türediğine yönelik mitolojik inanışlara sahip olan "Sarbagış ve Miñ-Bugu" boylarının adlarında geyik kültüne yönelik inanışların izleri bulunmaktadır.

²⁵ Bu inanış Anadolu'da da mevcuttur: "*Giresun yöresine ait "Ana Geyik" efsanesinde, annesi tarafından bir ağacın kovuğunda terk edilen çocuğun dişi bir geyik tarafından beslendiğini ve "Yaylaoğulları" sülalesinin bu çocuğun neslinden geldiği anlatılmaktadır.*" (Şimşek 1995: 17-18).

Kırgız Türkleri için geyiğin sadece kendisi değil eti de kutsal sayılmaktadır ve bir kişinin günahlarından arınmak veya korunmak, şifa bulmak ve temizlenmek için yılda bir kez de olsa geyik eti yemesi gerektiğine inanırlar (Dıykanbayeva 1999: 58, Karadavut 20: 2010). Geyiğin eti gibi derisi de kutsandır ve onun doğaüstü gücünden yararlanmak için çocuğu sık ölen kişiler çocuklarına geyik derisinden yelek giydirirler. Kırgızistan'ın güneyinde geyik derisinden yapılan seccadeler kullanılır bu seccadelerde yapılan duanın Tanrı'ya daha çabuk ulaşacağına inanılır. Bu yönüyle geyik, adeta Tanrı ile insanlar arasında bir aracılık rolü üstlenir (Bayaliyeva 1972: 17). Bu inanın yansımaları Boston destanında görülmektedir. **Boston** destanında geyik bir av hayvanıdır. Bunun yanı sıra geyiğin derisi de kullanılmaktadır. Boston'un baltasının sapı geyik derisi ile kaplıdır: “*Kolgo bekem bolsun dep/ Bugu teri kaptagan*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 61). Baltanın sapının geyik derisi ile kaplı olması sadece fiziki unsurlarla açıklanacak kadar dar bir uygulama değildir. Burada halkı için mücadele veren Boston'un geyiğin manevi gücünden ve koruyuculuğundan yararlandığı söylenebilir (Çelik 2012: 70). Bu uygulama tıpkı kamların koruyucu ruhlara ait parçaları elbiselerinde veya davullarında kullanmasına benzemektedir.

Kozuke ve Bayan destanında ise geyik, hızlı koşma özelliği ile öne çıkmaktadır. Destanda kayberen geyik kendisi bizzat yer almaz ancak hızlı koşma özelliği ile ondan bahsedilir. Kozuke'nin annesi Sanam, babasının Kozuke'ye bıraktığı emanetleri anlatırken bir tabancadan bahseder ve “*Kayberen kaçıp ketpeseñ, balam/ Atkanda cazbay tüz tiygen, balam*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 150) diyerek bu tabancanın kurşunundan kurtulmak için ancak kayberen geyik gibi koşmanın gerekli olduğunu söyler. Kayberen geyik motifi bizzat yer almasa da destanda kayberen geyik inancının yansıması bu benzetme ile ortaya konulur.

Geyiğe dair inançlardan birisi de geyiğin ölümsüz olduğudur. Dağın zirvelerinde yaşayan geyik ölümsüzlüğü yakalar.”*Dağın en zirvesine çıkabilen geyik/dağ keçisi, dağın zirvesinde biten ölümsüzlük otunu (Türkçe: sığın otı) yiyerek, orada ölümsüz olup ölümsüzlük timsali sayılıyordu.*” (Esin 2003: 218). Geyiğin ölümsüz olduğuna dair inanış **Kococaş** destanında yer almaktadır. Usta bir avcı olan Kococaş, kayberen Sur Eçki'nin tekesini öldürünce Sur Eçki avcıdan kendisini de vurmasını ister. Kococaş, karşısında kaçmadan duruveren keçiye nişan alıp kurşun sıkar ama Sur Eçki'ye kurşun değmez. Avcı ne kadar uğraşsa da onu öldüremez. Destanda bu olağanüstü durum “*Eçki*

da kaytpay söziönön/ Karşısına geldi deyt/ 'Kana mergen atçı' dep/ Kaykayıp turup berdi deyt/ Tütün baştan arıtbay/ Türlüü kılıp şıkaalap/ Tiygize albay ekçiye/ Ok darısı tügönüp/ Oturdu mergen keçkire” (Akmataliyev ve Kırbışev 2007: 112) şeklinde anlatılır. Kococaş'ın Sur Eçki'yi bir türlü öldürememesi kutsal sayılan “kiyik”in ölümsüz olduğuna dair inancı ortaya koyar.

Özetle ifade etmek gerekirse genel anlamda Türk kültüründe özelde Kırgız Türklerinin inanış dünyasında geyik:

- 1) Boynuzlarıyla ağaç kültüne, dağın zirvesinde yaşamasıyla dağ kültüne, deniz Tanrıçasının donuna girdiği hayvan olmasıyla su kültüne ve kutsal göğbe bağlanır.
- 2) Av ruhunun bineğidir veya kendisidir. Av hayvanlarının koruyucusu olan geyik av ritüellerinde önemli rol oynamaktadır. Avcılara bol av veren ve av hayvanlarının bereketli olmasını sağlayan kayberendir. Av kurallarına uymayanlar için ise cezalandırıcı bir otoritedir.
- 3) Kamın koruyucu hayvanıdır hatta bazı kamlar için ecdattır.
- 4) Bazı sözlü anlatılarda kahramanın yön değiştirmesini sağlayarak onu düşmandan korur. Bu yönüyle av hayvanlarının koruyucusu olduğu gibi insanların da koruyucusudur.
- 5) Yol gösterici ve yönlendiricidir.
- 6) Kendisinden türenildiğine inanılan ecdat anadır.
- 7) Mitolojik gücünden dolayı şifa kaynağıdır.

Kutsal kabul edilen geyiğe yönelik bu inanışlar, yukarıdaki örneklerden anlaşılacağı gibi Kırgız Türklerinin destanlarında da kendisini göstermektedir.

2.2.4.Yabani Boğa/ Öküz:

Türk mitolojisinde boğa; boynuzlarının Ay'a benzerliğinden dolayı göksel kaynaklı olduğuna inanılan ve savaş Tanrısı olarak kabul edilen bir totem hayvandır (Bayat 2007: 67, Korkmaz 2008: 41). Bununla birlikte Boğa/öküz yer kaynaklı olduğuna inanılan ve yer altı Tanrısı Erlik'in biniti olarak kabul edilen bir düşsel hayvandır. Boğanın/Öküzün dünya modelinde yer altını sembolize etmesi mitik metinlerde yer alır. Buna göre gök öküz göğün, kara öküz ise yerin/yer altının sahibidir (Bayat 2007: 39). Menşei itibarıyla

gökyüzü ve yer altı ile ilişkilendirilen boğa/öküz su ile de bağlantılıdır. Yaratılış efsanelerinde yer küreyi ayakta tutanın dünya okyanusunda yaşan bir balık üzerindeki Boğa/öküz olduğu inancı Boğayı/öküzü su ile de ilişkilendirmektedir (Ögel 2014: 472). Kırgız Türklerinin yaratılış mitolojisinde boğa/öküz, dünya okyanusundaki sisin içinden çıktığına inanılan ve bir taşın üstünde ayakta durarak boynuzlarıyla dünyayı tuttuğu kabul edilen boz renkli mitik bir hayvandır ve menşei suya dayandırılır (Bayat 2007: 40, Gültepe 2014: 420).

Boğanın/Öküzün Türk boylarının mitik inanışlarındaki yansımaları, Kırgız Türklerinin destanlarında da görülür. **Askazan Baatır** destanında İşaa Han adlı Kalmuk hanının yaylasında iki yıldır görülen ve sürülere zarar veren, insanları öldüren bir yabancı boğa türer: “*Bul handın cayloogo çika turgan too arasındagı bir een cayık cerinen capayı bir buka kiyik payda bolot. Bul buka kiyik cayloogo abdan üyür alıp, eç cakka ketpey coldu tosıp alğan kokus cayloogo mal aydap bara turgan bolso, daroo süzüp öltüreberet.*” (Egimbaeva 2012: 41). Bu boğa Oğuz Kağan destanındaki sürülere zarar veren canavarı hatırlatmaktadır.

İşaa Han’ın otağını yurt edinen bu boğa çok heybetli bir hayvandır ve boyu deve kadar vardır. Boğanın başının tepesinde tek bir boynuzu vardır: “*Özünü ço dugu tööçölük bar. Başının tak töböşündö kılıçtay bolgon calgız müyüzü bar.*” (Egimbaeva 2012: 41). Boğanın hükümdarlık alameti olan boynuzunun tek olması Türklerin zihninde Tanrı’nın tek olmasıyla ilgilidir.

Bu boğayı Kalmuk halkından hiç kimse öldüremez, öldürmek şurada dursun onun bulunduğu yere gidemez. Kimsenin cesaret edip yaklaşmadığı bu boğayı hırsız zannedilerek tutuklanan Kırgız yiğidi Askazan öldürür ve halkın gözünde kahraman olur. Bu durum Dede Korkut Hikâyelerinde Boğaç Han’ın Bayındır Han’ın boğasını öldürdükten sonra ad almaya layık bir kahraman olarak görülmesini akla getirmektedir (Ergin 2012).

Türk mitolojisinde boğa; alplığı, hükümdarlığı, güç ve kuvveti de simgeler (Bayat 2007: 67, Korkmaz 2008: 71). **Er Koşoy** destanında da boğa bu yönüyle bir benzetme unsuru olarak kullanılır. Kahramanların heybeti ve gücü “*Duni handın canında/ Özü menen bir tuugan/ Ögüzdöy baatır Tan turat*” (Tekalan 2002: 119) ifadeleriyle öküze benzetilmektedir. Destanda Çin hanı Duni Han’ın kardeşi Tan cüssesi ve gücüyle öküze

benzetilir. Er Koşoy da heybeti ve atılganlığıyla, vücudunun sağlamlığıyla “*Kol kötörgön Kutayga/ Kök bukaday toorulup*” (Tekalan 2002: 272) ifadeleriyle gök boğaya benzetilir. Kırgız Türklerinin düşmanı olan Tan’ın iğdiş edilmiş boğa olan öküze, Er Koşoy’un ise boğaya benzetilmesi manidardır. Bu benzetme ile düşmanın güçlü de olsa bir eksikliğinin, Kırgız Türklerine göre bir zayıf yönünün olduğu vurgulanmak istenmiş olmalıdır.

Öküz, fakirliğin simgesi olarak da yer almaktadır. **Er Töştük** destanında öküz olumsuzlanarak fakirliğin simgesi olarak verilir. İleman, sekiz oğlu tarafından dışlanıp malı mülkü elinden alınarak gök öküze bindirilir. Destanda bu durum “*İlaman bayga kök ögüz berdi/ Bir azrak ayrandık koy berdi/ Andan turup İlaman/ Kök ögüzdü mindi deyt.*” (İliç 2001: 29) şeklinde anlatılmaktadır. At yerine öküze binen İleman, sekiz oğlunun horluğuna uğramış, sıkıntı çekmektedir. Bu örnekten anlaşılmaktadır ki öküz gücün, kuvvetin simgesi olsa da sosyal hayatta ata göre statüsü düşük bir hayvandır.

2.2.5. Ejderha

Ejderha büyük bir yılan olarak tasavvur edilir. İnanişâ göre onun yedi başı vardır ve ağzından ateş çıkarabilme özelliğine sahiptir. Genellikle çatalı bir dili, büyük ve açık bir ağzın içinde sivri dişleri olan ejderha sözlü anlatılarda ölüm ve diriliş konusunda ölümü temsil ederek kartala rakip olur (Roux 1998: 115, Boratav 2012: 66). Ejderha kaosun simgesidir, o kötülüklerin kaynağıdır, insanları ve canlıları yutan bir canavardır. Rutubet ve yer altı dünyasıyla ilişkilidir. Kışı yerin altında geçiren ejderha ilkbaharda yeryüzüne çıkar ve yazın göğe yükselir. Ejderhaya dair bu inanişâ onun üçlü dünya tasarımının üç katmanında da yer aldığını gösterir (Roux 2012: 68).

Mitolojik düşüncelere göre ejderha hamile kadınların karınlarına girerek çocuklarını öldürmektedir. Bu mitik inanişâlar daha sonraki sözlü anlatılarda simurgun veya kartalın yavrularını yiyen ejderhaya dönüşür. Ejderha ile ilgili bu inanişâ Boston, Er Töştük ve Coodarbeşim destanlarında yer verilmektedir. Olumsuzlukları çağrıştıran ejderha **Boston** destanında Alp Karakuş’un yavrularını yiyen kötü bir varlık olarak kurgulanır. Mitolojik bir varlık olan ejderha heybetli bir cüseye sahiptir. Akşam yaklaştığında Alp Karakuş’un yuvasının bulunduğu ulu çınarın dibine gelen ejderhanın gürleyen sesi kulakları sağır edecek kadar korkunçtur. Ejderhanın sesinden yer titremektedir. Ejderha ağaca çıksa ağaç kırılır, onun geçtiği yoldaki kocaman taşlar birbirine çarparak

yuvarlanır. Ejderhanın olağanüstü görünüşü ve gücü ile ilgili bilgiler destanda “*Tüştön emi oogondo/ Kürkürögün ün çıkāt/ Kulap bütüp tuncurap/ Cer solkuldap kelgeni/ Acidaar ekenin/ Boston emi bilgeni/ Acidaar soyloso/ Cıgaç kıyrıp cıgılat/ Colundagı çoñ taştar/ Birbirine urunat.*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 255) sözleriyle aktarılmaktadır. Boston bu güçlü yaratığı yok edip yavru karakuşları kurtarır.

Bu heybetli yaratık **Er Töştük** destanında da Alp Karakuş’un düşmanı olarak sunulur. Destanda ejderhanın görüntüsü ile ilgili bir bilgi yer almaz, sadece ejderhanın Alp Karakuş’un düşmanı olduğu ve her yıl onun yavrularını yediği anlatılır. Ejderha büyük bir çınarın üzerindeki yuvada bulunan yavru karakuşları yemek için çınara tırmanırken Töştük onu görür. Yavru kuşların feryadını duyan Töştük, bıçak ile ejderhayı belinden kesip öldürür. Destanda Er Töştük’ün ejderhayı öldürme sahnesi “*Çınarga bir acudar/ Çıgıp baratır eken/ Başındağı kara kuş/ Eki balası bar eken/ Çırkırap catır eki bala/ Töştük cügürüp keldi/ Acudardı kestik menen/ Belin kese çaptı deyt.*” (İliç 2002: 85) sözleriyle anlatılmaktadır.

Coodarbeşim destanı, Er Töştük destanının muhteva olarak devamı olduğu için Er Töştük destanındaki birçok motif bu destanda da görülmektedir. Bu motiflerden birisi de ejderhadır. Coodar’a yardım etmek için gelen yavru Karakuş, Er Töştük ile anaları Alp Karakuş’un nasıl dost olduğunu anlatır. Yavru Karakuş “*Acudar antip tooruptur/ Balapanın östürböy/ Kırk cılı katar soruptur*” (Alimova 2006: 338) diyerek kırk yıl boyunca Alp Karakuş’un yavrularını yiyen ejderhayı Er Töştük’ün öldürdüğünü, bu iyilik karşılığında Alp Karakuş’un Er Töştük’ü yeryüzüne çıkardığını böylece ikisinin dost olduğunu anlatır. Burada da ejderha mitolojik inanışlar doğrultusunda kartalın düşmanı olarak kurgulanmaktadır.

Daha çok sıcaklığın ve kuraklığın sembolü sayılan ejderha canlılara zarar vermesi yönüyle ölümün ve yer altı hayvanı olması veya mağarada yaşaması sebebiyle karanlığın sembolü olarak görülür (Beydili 2005: 192-194). Kırgız Türklerinin mitolojik düşüncelerini yansıtan destanlarında da ejderha olumsuz yönleri sahip, kahramanın mücadele ettiği bir hayvan olarak yer almaktadır. Ejderhanın başta insanlar olmak üzere canlılara zarar veren bir yaratık olduğuna dair inanış Askazan Baatır, Coodarbeşim, Er Soltonoy, Mendirman ve Baktı Bolot destanlarında görülmektedir.

Askazan Baatur destanında Kalmukların güçlü beylerinden Cayıl Han'ın obasında sürüleri yiyen, insanları öldüren bir ejderha türer. Cayıl Han, halka bu yarattığı öldürene istediğini vereceğini söylese de kimse cesaret edip çıkamaz. Sonunda İşaa Han'ın otağındaki yabani boğayı öldüren Askazan'ın haberini alır ve İşaa Han'dan bu kahramanı kendisine göndermesini ister. Ejderhanın verdiği zarar gün geçtikçe artmaktadır: “*Cayıl Han attuu bir çoñ handın cayloo-kıştoosuna bir acıdar payda bolot da bir kança mal-canga ziyan keltiret.*” (Egimbaeva 2012: 45). Bu heybetli ejderha önünde bir şelale bulunan geniş mağarada yaşamaktadır: “*(...) acıdaarın bayır algan cagında caşırınıp barışsa bir aska zoonun sekinçek üñkürünön orun algan.*” (Egimbaeva 2012: 46). Bilindiği üzere mağara anne karnının, korunmanın sembolü olduğu gibi gizemlerin ve bilinmezliklerin de simgesidir. Burada ejderhanın bir mağarada yaşaması ve oradan çıkıp gelmesi, bu zararlı canavara dair bilinmezlikleri arttırmaktadır.

İşaa Han, Cayıl Han'ın teklifini Askazan'a ilettiğinde Askazan bunu uygun görüp Cayıl Han'ın ülkesine gider. Ejderhayı öldüren Askazan daha sonra iki hanı da ejderhayı öldürdüğü yere götürür. Ejderhanın leşini karga kuzgun yemiştir, iskeleti kalmıştır, on on beş metre uzunluğundaki bu iskelet bile insanı dehşete düşürmektedir: “*Acıdaarın ölüğün karga kuzgun corular açıp cep söögü ele kalıptır. Kiletkasının uzundugu on-on beş kezday bar.*” (Egimbaeva 2012: 41). Destanda ejderha vahşi doğanın zararlı yarattığı olarak kurgulanır.

Coodarbeşim destanında Ak Arkar'ı bulmak için yola çıkacak olan Coodar'ı annesi Kenceke yırtıcı ejderhaya karşı uyarır. Kenceke, oğluna “*Özüñ attan tüspögün/ Azuluu cirtkaç acıdaar/ Cana kızık can çıgar*” (Alimova 2006: 148) diyerek yolda atından asla inmemesini yoksa azılı yırtıcı ejderhanın kendisini yok edebileceğini söyler.

Er Soltonoy destanında “*Al acıdaar kün sayın/ Altı candan çeçü eken/ Coondugun karasa/ Çoñ öküzdiün belindey./ Uzundugu kapırdın/ Otuz kulaç çenindey.*” (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 121) ifadeleriyle günde altı insan yiyen, öküz beli kalınlığında ve otuz kulaç uzunluğunda gözleri yıldız gibi yanan bir ejderhadan bahsedilmektedir. Bu korkunç ejderhayı Madılbek öldürür. Temirkan ve Bolotkan'ı kandırıp hile ile esir etmek üzere yola çıkan Madılbek gece vakti bu ejderhayı görür ve onu öldürür. Madılbek ejderhanın derisinden bir karış kesip yiğitliğine delil olarak yanına alır.

Mendirman destanında kendisine sığınan ve uzun yıllar hizmet edip ülkesini zenginleştiren Mendirman'ın karısı Kanışay'a göz diken Adıl Han, Mendirman'ı nasıl bertaraf edeceğini düşünür. Yaptığı yararlılıklardan dolayı Adıl Han'ın onu öldürmeye gönlü razı olmaz, halkı da Mendirman'ın öldürülmesine karşıdır. Cadı kocakarının hilesi ile yoldan çıkan Adıl Han, çare aramaya başladığında halkının en yaşlısı olan bir aksakal ona “*Optun kölü bar ele/ Barsa kelbes deer ele/ Kak oşoğo cumşaylı/ Tirüülöy kazğan kör ele/ Coldo neçen uşunday/ Acidaarı ukmuştay/Acidaarı arbaşıp*” (Akmataliyev ve Caynakova 2009: 34) diyerek Mendirman'ı gidenin dönemeyeceği Optun Gölü'ne göndermesini söyler. Burası canavarların, devlerin, celmegozların ve ejderhaların bulunduğu bir mekândır. Burada bulunan ejderhalar sihirli hayvanlardır. Güzel eşine göz koyan Adıl Han'ın kendisini yok etmek istediğini anlayan Mendirman, ona karşı meydan okur “*Ar nesre bar samda/ Acidaar menen arbaşam*” (Akmataliyev ve Caynakova 2009: 34) diyerek giden dönmez denen Optun Gölü'ne gidip sihirli ejderhalarla savaşmaktan korkmadığını söyler.

Baktı Bolot destanında da ejderha olumsuz yönüyle kurgulanır. Destanda ejderha, Altın Dağ'da yaşayan ve halka zarar vermek isteyen bir yaratık olarak tanıtılır. Aslında böyle bir ejderha yoktur ama devler halkı onun adıyla korkutup kandırır ve sömürür. Devler, “*Enemdin cetpey parkına/ Eç nesre bergen kişi cok/ Erkeleym deyt calpıña/ Erkin beldi kaytarıp/ El üçün tartkan tartına/ Elime duşman colotpoy/ Cetem deyt kılğan antına/ Altın toodo acidaar/ Anı ötközböyt kalkına*” (Öyke 2004: 45) diyerek anaları Cezkempirin Erkin geçitte durarak Altın Dağ'daki ejderhaya geçit vermediğini, onu halka yaklaştırmadığını söyleyip halktan yüklü miktarda vergi alırlar. Altın Dağ'a sadece kendisi sahip olmak isteyen Kaman Dev, “*Acidaar sorop op tartıp/ Adamzat bilse teğindi*” (Öyke 2004: 45) diyerek halkın Erkin Geçit'e gitmesi halinde bu ejderhanın halka saldıracağını, onların insan olduğunu anladığı an beyinlerini hüpleterek yutacağını söyleyerek halkı korkutur. Alegorik içerikli bir destan olan Baktı Bolot'ta ejderha siyasilerin halkı baskı altında tutmak için ortaya attıkları suni korkuları temsil etmektedir.

Gök ve yer-su unsurlarına bağlı olarak geniş bir uygulama alanı bulan ejderha, Türklerde özellikle erken dönemlerde bereket, refah, güç ve kuvvet simgesi olarak da kabul edilir. Ön Asya kültürleriyle ilişkiye geçildiğinde bu anlamlar zayıflar ve daha çok alt edilen kötülüğün simgesi olur (Çoruhlu 2002: 132). Ejderhanın gücü ve heybeti

simgelemesi ve olumlu anlam değerleriyle kurgulanması durumu Coodarbeşim, Er Koşoy, Er Soltonoy, Er Tabıldı destanlarında da söz konusudur. **Coodarbeşim** destanında Coodar'ın Karaçok Dev ile olan savaşı anlatılırken “*Öñ-tüsünö karasañ/ Acidaar tüstönüp*” (Alimova 2006: 317) ifadeleriyle Alp Coodar heybeti ve atılganlığıyla bir ejderhaya benzetilmektedir.

Er Koşoy destanında da “*Acidaar sürdüü aybattuu*” (Tekalan 2002: 17) sözleriyle Er Koşoy'un babası Katagan'ın ejderha gibi heybetli bir yiğit olduğu ifade edilmektedir.

Er Soltonoy destanında “*Altmuş Kalmak cabılsa/ Aldırbastan türü bar/ Ak cüzündö alardın/ Acidaardın sürü bar*” (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 65) ifadeleriyle Temirkan ve Bolotkan'ın kırk yiğidi, tek başına altmış Kalmuk'u devirecek kadar güçlü, ejderha görünüşlü alplar olarak tasvir edilir.

Er Tabıldı destanında da “*Ar kimisi ańdanıp/ Acidaarday boluşup*” (Namatov 2001: 84) ifadeleriyle kırk yiğit düşman karşısındaki cesareti, heybeti ve gücüyle ejderhaya benzetilmektedir.

Örneklerden anlaşıldığı gibi Kırgız destanlarında ejderha hem olumsuz yönüyle kurgulanıp kahramanın mücadele ettiği düşmanıdır hem de olumlu yönüyle güç ve kuvveti, atılganlığı simgelemektedir.

2.2.6. Ayı

Eski Türk inanışlarında ayı, orman iyisi olarak bilinmektedir. Altay-Sayan ve Sibiry Türkleri ayıyı ormanın hamisi ve av ruhu olarak görürler. Paleolitik dönem avcılarının mağara resimlerinde de ayının özel bir yer tuttuğu görülmektedir. Ayı kafatasları ve kemikleri, muhtemelen ayı ritüeline ait olan sunaklar, eski Türklerin inanışında ayının kült niteliğinde bir öneminin olduğunu göstermektedir (Bayat 2007: 170). Ormanın sahibi olarak görülen ayının av ruhu olarak avcıları koruduğuna ve bolca av ihsan ettiğine inanılır (İnan 2015: 63).

Av ve ağaç/orman kültürüne bağlı olarak mitolojik anlam kazanan ayı, kamların koruyucu ruhudur. Kam kostümünün ayı postunu veya ayı tasvirini simgelemesi ya da kamin ayıya dönüşerek kötü ruhlarla mücadele etmesi ayı kültürüne dair mitolojik inanışların yansımasıdır. Özellikle Sibiry kamları ayının doğüstü kozmik gücünden yararlanmak adına onu koruyucu ruh olarak tayin eder (Bayat 2007: 170). Altay kamlarının başka

kamları yenmek için ayının gücünden yararlanmak adına ruhunu ayıya geçirmesi (Bayat 2006 b: 148), ayın esnasında bir ağacın etrafında üç tur attıktan sonra ayıya dönüşmeleri (Roux 2005: 234) ayının mitik gücünü ortaya koymaktadır.²⁶ Ayıyı kutsal kılan onun ilkin insan olduğu ve daha sonra dönüşüm yoluyla hayvan görünümünü aldığı yönündeki bilgidir (Bayat 2006 b: 148). Elbette bu inanış ayının kutsallığı için tek başına yeterli değildir, ona yüklenen mitolojik anlam esasen orman kültürüne bağlı inanışlara dayanmaktadır. Kutsanan ayının adı hemen hemen bütün Türk boylarında bir tabudur ve açıkça söylenmez çünkü bunun uğursuzluk getireceğine inanılır.²⁷

Türk mitolojik inanışlarında bir kült haline gelen ayı Kırgız Türklerinin destanlarında da yer almaktadır. Ayı motifi Boston ve Coodarbeşim destanlarında vahşi doğanın gücü ve yöneticisi işleviyle yer almaktadır. **Boston** destanında ayı, yırtıcı hayvan deyince akla ilk gelen hayvan olmuştur. Boston'un annesi Kanışay, yırtıcı hayvanın yüreğine aş erdiğini söylediğinde Buuba Han, "*Tooga çıgıp bargıla/ Ayuy atıp algıla/ Cürögün suulup usuulay/ Kanışaga bergile*" (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 27) diyerek avcılara bir ayı vurup yüreğini getirmelerini emreder. Benzer bir şekilde Boston'un ilk eşi Cezbilek de hamile kaldığında yırtıcı hayvan yüreğine aş erer. Falcının durumu Kadamış Han'a haber vermesi üzerine Kadamış Han avcılara hemen bir ayı vurup gelmelerini söyler. Avcılar ayıyı vurup getirirler: "*Mergençiler cıynalıp/ Ayuu atıp kelişti/ Cüröktü dağı berişti*" (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 402). Burada yırtıcı hayvan deyince akla ilk gelenin ayı olması, ayının vahşi doğanın gücünü temsil ettiğini göstermektedir. Bu anlayış Boston ile oğlu Börübay'ın Kadamış Han'ın ülkesine giderken içinden geçtikleri ormanın tasvirinde de ortaya konulur. Daha önce insan ayağının değmediği bu vahşi doğa içinde en çok hayranlık uyandıran varlık ayıdır. Destanda Boston'a hayranlık veren ayılar "*Ayılar cüröt maypañdap*" (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 489) sözleriyle anlatılmaktadır. Burada vahşi ormanda ayıların salınması, ormana ayıların hâkim olması anlamına gelmektedir. Bu tasvir, ayının orman iyisi olduğuna dair mitik inanışın yansımasıdır.

²⁶ Ayının Türk düşünce sisteminde kutsiyet atfedilen bir hayvan olduğunu ant içme törenlerindeki rolü de açıkça göstermektedir. Ayı, Yakut Türklerinin ant içme ritüelinin önemli bir parçasıdır. Ant içme esnasında ayı kafası ateşin önüne konulmakta, ateşe yağ atılarak "Eğer yalan söylersem bu yağ karnımı delsin, ayı beni yesin! deyip ayı kafası ısırılır ve "Ayı kafasını ısırduğım gibi o da beni ısırır!" diyerek ant sağlamlaştırılır (İnan 1987: 320).

²⁷ Batı Türkleri ayıya "kocaoğlan, dayı" derken Yakutlar "ese(ıye), öbüge(dede), Tia Toyon(dağın efendisi), Oyuurdaağı(ormandaki)", Altay-sayan Türkleri "uhancıl (hassas), çir kulah (yer kulak) gibi isimler verirler (Bayat 2007: 170-171, Kalafat 2013: 37).

Coodarbeşim destanında ise Coodar'ın, Nurperi'nin ailesine başlık olarak yakalayıp getirdiği yırtıcı hayvanlardan biri de ayıdır. Coodar, ayı gibi yırtıcı bir hayvana hükmedip onu yakalayıp kafese koyar ve halka gösterir: “*Küçkö salıp karmaşıp/ Baatır Coodar kayran er/ Arkan salıp moynuna/ Baylap keldi ayuunu/ Balpan balpan bastırıp/ Karsıldatıp şaştırıp/ Adap keldi ayuunu*” (Alimova 2006: 283). Bu durum Coodar'ın doğaya hükmeden yiğit bir alp olduğunu göstermektedir. Destanlarda ayı motifi, ayının vahşi doğanın gücü ve orman iyisi olması yönünü vurgulamaktadır.

Avcılık ve toplayıcılık döneminde teşekkül eden ayı kültü, göçerevli hayat tarzını yaşayan ve geçimini hayvancılığa bağlayan topluluklarda da etkisini sürdürür. Fakat yerleşik hayata geçişten sonra ayının kutsiyeti azalır, ayı budalalığın ve aptallığın simgesi halini alır (Ögel 2014: 675).

2.2.7. Aslan

Türk kültüründe aslan; güç ve kuvvetin sembolü olarak görülür. Bu sebeple bazı Türk boyları aslan başını sancaklarında hükümlünlüğün işareti olarak kullanırlar. (Gültepe 2014: 598). Aslanın evrensel anlamda ormanın kralı olarak bilinmesi, Türk kültüründe yiğitlerin aslana benzetilmesi onun güç ve hükümlünlüğün simgesi olduğuna yönelik düşünceden kaynaklanmaktadır. Aslan yelesi yiğitliğin sembolü olarak kullanıldığı gibi güneşi de simgeler ve bu sebeple aslan gökle ilişkilendirilir (Korkmaz 2008: 26).

Şunu belirtmek gerekir ki eski Türk kültüründe yırtıcı bir hayvan olan aslanın kutsandığına dair eski metinlerde yeterli örnek bulunmamaktadır. Aslanın Türk kültüründe öne çıktığı dönem Anadolu'da hâkimiyet kurduğu Selçuklu dönemidir. Bu dönemde aslan başının sembol olarak sıkça kullanılması aslanın Türk muhayyilesinde öne çıkmaya başladığını göstermektedir. Anadolu, İran ve Mısır uygarlıklarında yaygın bir figür olan aslanın Oğuz Türklerinin kültüründe Selçuklu döneminde belirgin olarak ortaya çıkması aslanın kültür etkileşimi sonucu öne çıkmış olabileceğini düşündürmektedir. Aslan, Kırgız Türklerinin sözlü anlatılarında da kaplan ve parsa göre çok sönük ve geri plandadır. Aslan motifi Boston, Coodarbeşim ve Er Koşoy destanında yer almaktadır.

Boston destanında aslan tıpkı ayı ve kaplan gibi vahşi doğanın gücünü simgelemektedir. Boston'un eşi Cezbilek hamile iken yırtıcı hayvan yüreğine aş erer. Kadamış Han, kızına şifa olması için sırasıyla kurt, ayı, aslan ve kaplan vurdurur. Kadamış Han'ın

avcılarını en çok zorlayan aslan ve kaplandır. Aslan avlamak için ormana giden avcılardan bir kaçı aslanın pençesinde can verir. Doğaya hükmedemeyen avcılar, yok olur. Destanda bu durum “*Zoo aralap cürüşüp/ Arstan atıp alıştı/ Cürögün dağı berişti*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 402) ifadeleriyle anlatılmaktadır.

Boston destanında aslan motifi gücü ve doğadaki yırtıcı hâkimiyeti simgelemesi bakımından bir benzetme unsuru olarak da kullanılır. Boston’un kız kardeşi Karaçaç, kocası Ayşakan’a “*Kağlayın arstanım/ Karap cürüp tapkanım*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 232) diyerek onu aslana benzetmektedir.

Diğer yırtıcı hayvanlar gibi erkin simgesi olan aslan **Coodarbeşim** destanında da bir benzetme unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Coodarbeşim, dedesi Agay Han’ın yurduna giderken yolda kırk haydut ile karşılaşır. Halka zarar veren bu kırk kişiyi gören Coodar, aslan gibi heybetlenip kırkına birden saldırınca haydutlar onun karşısında duramazlar: “*Arstanday sür menen/ Aldı cagın capırıp/ Aybat tūsün körgöndö/ Biri bettep kele albay/ Kaçıp berdi çaçılıp*” (Alimova 2006: 166). Coodar’ın Karaçok Dev ile olan savaşı anlatılırken de “*Ayırık salıp arstanday/ Altumış ese küçtönüp/ Öñ-tūsünö karasañ*” (Alimova 2006: 317) ifadeleriyle ejderha gibi heybetli Coodar’ın aslan gibi atılğan ve yırtıcı olduğu söylenmektedir.

Coodarbeşim’in periler padişahının kızı Nurperi’nin başlığı olarak yakalaması gereken yırtıcı hayvanlardan birisi de aslandır. Nurperi’nin ağabeyi “*Kabilan colbors arstandan/ Üç toguzdu karmaysıñ*” (Alimova 2006: 279) diyerek Coodar’a kaplan, pars ve aslanı yakalayıp gücünü göstermesini söyler. Coodar, aslanı yakalayıp gücünü ve korkusuzluğunu ispatlamış olur.

Er Koşoy destanında Koşoy’un babası Katagan’ın gücü anlatılırken “*Er egişken er öldü/ Eliñden neçen şer öldü*” (Tekalan 2002: 8) sözleriyle elinden nice aslan gibi yiğitlerin öldüğü ifade edilmektedir. Düşmanın güçlü olması bu güçlü düşmanı yenen Katagan’ın daha güçlü olduğunu ortaya koymaktadır.

Er Koşoy destanında alaca karanlık vakitte Katagan’ın karşısına çıkan Kıdır, çocuk için dua eden Katagan’a duasının kabul olduğunu ve bir oğul sahibi olacağını söyler. Kıdır müjdeyi verdikten sonra Kırgız Türklerinin bahtını açacak olan bu çocuk için “*Aybatıman tanbagan/ Aç arstanday kurç bolsun*” (Tekalan 2002: 45) diyerek aç aslan gibi atılğan olmasını diler.

Er Koşoy yedi yaşına geldiğinde çok güçlü bir yiğit olur. Halk içinden birisi kendisine komşu obada insanları ve hayvanları yiyen canavarların türediğini söylediğinde yedi yaşındaki Koşoy; ailesine haber vermeden, elinde silah olmadan canavarların bulunduğu yere gider. Kendisine saldıran öküz büyüklüğündeki kurtları boynundan tutup yakalayan Er Koşoy, çenelerini ayırarak onları öldürür. Destanda Koşoy, bu yiğitliğinden dolayı “*Kara kulak şer eken/ Karışkırı kabışkan*” (Tekalan 2002: 68) sözleriyle kara kulaklı aslana benzetilmektedir. Görüldüğü gibi aslan, Kırgız Türklerinin destanlarında gücün ve doğaya karşı üstünlüğün simgesi olarak yer almaktadır.

2.2.8. Pars/ Kaplan/ Sırtlan

Eski Türk dilinde “tonga” olarak adlandırılan kaplan/pars; Türk mitolojisinde alplık, güç ve kuvveti simgeler (Ögel 2014b: 677). Kaplan ve pars sözlü anlatılarda çoğu zaman beraber anılır. Hatta bazen birbirlerinin yerine geçerler. Bazı Türk boylarında On İki Hayvanlı Takvimde parsın yerine kaplanın geçtiği görülmektedir. Kaplan/Pars bozkır kültürüne sahip Türklerde kurt kadar olmasa da kutsal sayılan bir hayvandır. Roux, kaplanın Türklerin düşüncesinde Tanrı seviyesine kadar yükselebileceğini “*başı sazların arasında cesur ve kararlı, ağzı açık bir halde düşük bir Tanrı'nın rolünü oynayabilirdi*” şeklindeki açıklamayla ifade eder (2012: 37). Tanrı seviyesine kadar yüceltilebilen bu hayvan Altaylıların bazı türeyiş efsanelerinde göksel bir güç olarak algılanır ve ecdat ata olarak sunulur (Korkmaz 2008: 26).

Kaplan Kırgız Türklerinin kültüründe ve düşünce dünyasında da kutsal olarak kabul edilir. O kutsal olduğundan onu rüyada görmek de iyiye işaret sayılır. Çocukları kötü ruhlardan ve belalardan korumak amacıyla kaplan/pars tırnakları, tüyü, kuyruk ucu çocuk beşiğine asılır. Kırgız Türklerinin pars adını kullanmak yerine “kara kulak, şer” isimlerini kullanmaları onun adının tabu olduğunun bir göstergesidir (Dıykanbayeva 1999: 63).

Kırgız destanlarında kaplan güç ve kuvvet simgesi olarak ya bizzat yer alır ya da benzetme unsuru olarak kullanılır. Destanlarda kahramanların anneleri hamileyken çoğunlukla kaplan/pars yüreğine aş erer. Aş erme ile ilgili inanışlarda aş erilen yiyecek ile doğacak çocuk arasında bir benzerlik olacağı düşüncesi yer alır. Bu bakımdan annelerinin kaplan/pars yüreğine aş ermeleri kahramanların gücüne işaret olarak

sunulur. Boston, Coodarbeşim ve Şırdakbek destanlarında kahramanların anneleri kaplan yüreğine aş erer.

Boston destanında Boston'un annesi Kanışay, Boston'a hamileyken kaplanın yüreğine aş erer. Olağanın dışında bir istek olduğu için Kanışay, neye aş erdiğini uzun süre Buuba Han'a açıklamaz. Buuba Han, hastalanan eşinin güçlenmesi için çeşitli hayvanlar avlatıp etini yedirse de Kanışay bir türlü iyileşmez. Buuba Han, Kanışay'ın neye aş erdiğini öğrenmenin çaresini kayın tarafını aracı kılıp sordurmakta bulur. Kanışay'ın akrabaları gelip neye aş erdiğini sorduklarında Kanışay çekinerek de olsa "*Maga cürök kerek deyt/ Oşonu men cesem deyt/ Kayberendin cürögü/ Küçlüsünön bolso deyt/ Oşogo oozum tolsa deyt*" (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 27) diyerek vahşi hayvan yüreğine aş erdiğini söyler. Kanışay'ın yırtıcı hayvanın yüreğine aş erdiğini öğrenen Buuba Han, en maharetli avcılarını ava gönderip bir ayı avlayıp gelmelerini söyler. Avlanan ayının yüreğini Kanışay'a yedirirler ancak aş ermesi ve hastalığı geçmez. Buuba Han bu kez kurt avlamaları için avcılarını görevlendirir. Kurdun yüreği de Kanışay'a şifa olmaz. Bunun üzerine Buuba Han, avcılara "*Döböt colbars cürögün/ Alıp keldik ıssık deyt*" (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 76) diyerek kara kulaklı erkek kaplanı avlayıp getirmelerini söyler. Avcılar kaplanı avlayıp sıcak yüreğini hemen Kanışay'a getirirler. Karakulaklı erkek kaplanın yüreğini kavurup yiyen Kanışay şifa bulup iyileşir ve aş ermesi de geçer: "*Kolundagı cüröktü/ Tez tutarıp, kurutup/ Kanışaga suguntu/ Kanışa oorugandı toktodu/ Talgagı emi canıptır/ Canı tıncıp kalıptır.*" (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 76). Burada diğer vahşi hayvanların yüreğinin işe yaramayıp kaplan yüreğinin Kanışay'ı iyileştirmesi, kaplanın yırtıcı hayvanlar içindeki üstünlüğünü göstermektedir. Kanışay'ın erkek kaplan yüreğine aş ermesi doğacak çocuğun güçlü bir alp olacağını göstergesi olarak sunulur. Erkek kaplanın yüreği sayesinde hayatta kalan Boston, tıpkı kaplan gibi güçlü bir yiğit olur. Kanışay'ın kaplanın yaşamsal faaliyetlerinin devamlılığını sağlayan yüreğini yemesi bir bakıma kaplanın yaşamsal güçlerinin karnında taşıdığı Boston'a geçmesini simgeler. Doğanın en güçlü ve vahşi yarattığı olan kaplanın bu gücü Boston'a aktarılır.

Boston'un oğlu Börübay da anne karnındayken annesi Cezbilek, vahşi hayvan yüreğine aş erer. Bunun üzerine Kadamış Han, avcılarını yırtıcı hayvan avlamaları için görevlendirir. Avcılar; kurt, pars ve aslan vurup yüreğini sıcakken getirirler. Cezbilek bunları yer fakat iyileşmez. Sonunda avcılar kara kulaklı kaplanı vurup yüreğini

getirirler. Kaplanın yüreğini yiyen Cezbilek'in aş ermesi geçer ve Cezbilek iyileşip kendine gelir: “*Kabilandın cürögü/ Cezbilekke cakarı/ Cırgap uktap kalgırı*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 405). Rahatlayan Cezbilek, derin bir uykuya dalar.

Coodarbeşim destanında da Coodarbeşim'in annesi Kenceke, Coodar'a hamile iken kaplan etine aş erer: “*Al balanın enesi/ Agay kan kızı Kenceke/ Bolgon kezde koş boylu/ Ar tamak çakpay netine/ Talgak bolup töröptür/ Colborstun etine.*” (Alimova 2006: 131).

Şırdakbek destanında Şırdak'ın annesi Ayım'ın hamileliğinin üçüncü ayında aş ermeye başladığı ifade edilir ancak onun aş ermesi normalden farklıdır. Ayım, kaplan ve pars etine aş ermektedir: “*Boyuna Şırdak bolgondo/ Üç ay bütün tolgondo/ Talgak boldu enesi/ Kabilan, colbors etine*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 250). Bu durum doğacak çocuğun Tanrı tarafından baht verilen güçlü ve cesur bir yiğit olacağını ifadesi olarak algılanır. Burada kaplan gücün simgesi olarak sunulur.

Kaplan; Coodarbeşim, Er Koşoy, Er Soltonoy, Er Tabıldı, Kurmanbek destanlarında güç ve cesaret yönüyle benzetme unsuru olarak da kullanılmaktadır. Destanlarda yiğitler, güç ve atılganlıklarıyla kaplana/parsa benzetilir. Bazen kaplanın/parsın yerine yine yırtıcı bir hayvan olan sırtlanın geçtiği görülür.

Gücün ve yiğitliğin simgesi olan kaplan, **Coodarbeşim** destanında hem bizzat yer alır hem de benzetme unsuru olarak kullanılır. Coodarbeşim'in babası Er Töştük oğlunun yiğit bir alp olması için kaplan derisinden cırga taşıtıp düşmandan gelebilecek hileleri oğluna öğretir: “*Colborston cırga süyrötkön/ Coo börüsü Er Töştük/ Coodarbeşim uluna/ Coonun cayın üyrötkön*” (Alimova 2006: 133). Burada bir savaş aleti olan cırganın kaplan derisinden olması gerçek manada sağlam olmasındandır ancak inanç boyutuyla bakıldığında kaplan derisinin manevi anlamda güç vereceği, kahramanı koruyacağı gibi inançlar öne çıkmaktadır. Kaplanın kamların da koruyucu ruhlarından biri olduğu düşünülürse destanda geçen bu ifade daha iyi anlaşılmaktadır.

Destanda Coodar; “*Kabilan erdin süriü bar/ Kara çaar colbors türü bar.*” (Alimova 2006: 194) ifadeleriyle alplığı, heybeti ve yiğitliğiyle alaca benekli kaplana benzetilmektedir. Bu benzetmenin kaynağı elbette ki doğanın insandan güçlü olduğuna yönelik inançtır. Coodarbeşim sadece kaplana değil sırtlana da benzetilerek onun gücü

vurgulanır. Yer altında ve yer üstünde savaşarak birçok düşmanı yok eden Er Töştük'ün oğlu Coodar da daha küçük yaşta heybetiyle ve gücüyle babasına benzediği için halk arasında sırtlan diye anılır: “*Atasın tartkan kayran dep/ Sırttan atka konuptur.*” (Alimova 2006: 133). Yırtıcı bir hayvan olan sırtlan da burada erki simgeler.

Er Koşoy destanında da düşmanı yok edip halkını huzura kavuşturan, azıcık Kırgız halkının şanını yükselten Er Koşoy için kaplan benzetmesi yapılmaktadır: “*Az ele Kırgız kalkının/ Arbagın alıs kötörgön/ Akılga kadik colborstur.*” (Tekalan 2002: 132). Destanda Er Koşoy'un yeğeni Bilerik de cesareti ve gücü ile tanınmış bir alp olduğu için “*Colbors cürök Bilerik* (Kaplan yürekli Bilerik) “ (Tekalan 2002: 270) diye anılmaktadır. Bin kişilik birliğiyle on bin kişilik Çin ordusuna karşı koyan Bilerik cesareti ve atılganlığı yönüyle kaplanla/parsla özdeşleştirilir.

Er Soltonoy destanında Kırgız yiğitleri kalabalık Kalmuk ordusunu dağıtınca Kalmuk hanı “*Kök colborstoy çamınıp/ Kırgızda iki baatırğa/ Kim bara alat kamınıp?*” (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 114) diyerek Kırgız Türklerine boz kaplan gibi saldırmaya gidecek yiğit aradığı anlatılır.

Er Tabıldı destanında da Tabıldı ve kırk yiğidi güç bakımından “*Ak colborstoy çamungan/ Kırk cigiti kaşında.*” (Namatov 2001: 30) ifadeleriyle ak kaplana/parsa benzetilmektedir.

Kurmanbek destanında da kahramanların güç ve cesareti vurgulanırken kaplana/parsa benzetildiği görülmektedir. Kurmanbek'in yaşıtı olan kırk yiğidi gönülleri alevlenip kalabalık düşmana gök kaplan/pars gibi saldıran cesur yiğitler olarak tanıtılır: “*Köñüldörü calındap/ Kök colborstoy çamungan.*” (Musakov 2013a: 24). Kurmanbek'in kendisi de on binlerce Kalmuk askerinin içine girip kara benekli kaplan/pars gibi saldırarak hepsini kaçıran güçlü ve cesaretli bir beydir. Destanda Kurmanbek'in bu cesareti “*Kara çaar colborstoy/ Kaçırıp kirdi şaındanıp/ Karmanıştı kırk cigit.*” (Musakov 2013a: 40) şeklinde ifade edilmektedir. Kırgız Türklerinin eski öcünü almak için Kalmuklara sefer düzenleyen Kurmanbek, karşısında on binlerce Kalmuk askerini görse de hiç telaşa kapılmaz çünkü ona göre aslan ve kaplanın karşısında çakal ve tilkinin hükmü yoktur. Kurmanbek, “*Kabilan menen colborsko/ Karışkır, tülkü batarbı?/ Kabarın bilse karışkır/ Uyukka çıdap çatabı?/ Colunan çıksa miñ bolup/ Colborsko kalat emespi?/ Baatırlardın atağı.*” (Musakov 2013a: 56) diyerek

kendisini ve kırk yiğidini kaplana benzetip on binlerce Kalmuk'u yenecek güce sahip olduklarını ifade eder. Kaplanın/parsın bir teşbih unsuru olarak kullanılması, Türk kültürü içerisinde yer alan bir varlık olması ve onun üzerine mitolojik tasavvurların bulunması ile ilgilidir.

Doğa ile iç içe yaşayan ve zaman zaman doğadan gelen zararları önlemek için mücadele eden Türk boyları, kendilerinden güçlü olan doğaya ait unsurları kutsarlar, onlarla kendi aralarında yakınlık kurmak isterler. Bunlardan birisi de gücüyle, yırtıcılığıyla öne çıkan kaplandır. Kahramanlar doğanın üstün güçlerine benzeyerek yahut bu üstün güçleri alt ederek gücünü ortaya koymaktadır. Coodarbeşim'den de böyle bir güç denemesi istenir. Coodar, periler padişahının kızı Nurperi'ye talip olup onu babasından ister. Nurperi'nin ağabeyi "*Kabilan colbors arstandan/ Üç toguzdu karmaysıñ*" (Alimova 2006: 279) diyerek kız kardeşinin başlığı için üç tür yırtıcı hayvandan dokuzar tane yakalayıp kafese koyarak şehre getirmesini söyler. Böylece Coodar'ın güçlü bir yiğit olduğunu tüm halk görecektir. Coodar'ın yakalaması gereken hayvanlardan birisi de kaplandır.

Kırgız Türklerinin rüyada kaplan görmenin iyiye işaret olduğuna dair inancı **Boston** destanında görülmektedir. Destanın sonunda Cezbilek bir rüya görür. Cezbilek rüyasında kara kulaklı bir kaplan görür. Cezbilek "*Kara kulak kabilan/ Kapşıtkı kelip çımındı/ Oozun açıp calandı/ Meni karap cılmaydı.*" (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 496) diyerek bu rüyayı babasına anlatır. Cezbilek'in rüyasında kara kulaklı kaplan Cezbilek'in otağının önüne gelip yalanır, kıvrır, gülümser. Bu kaplan Cezbilek'in gözüne bir dev gibi gözükür. Cezbilek bu rüyayı babasına anlattığında babası Kadamış Han, bu rüyayı Boston'un gelecek olmasına yorar. Gerçekten de kısa bir süre sonra Boston gelir. Rüyada kaplan, Boston'u temsil eder.

Kaplan, olumsuz anlamda da karşımıza çıkmaktadır. **Cañıl Mirza** destanının Çorobayev anlatımında kaplan, halka zarar veren sürüleri yiyen bir canavardır. Destanda Sarbağış boyu, Noygut halkının bahadırı olan kız Cañıl'dan beyleri Üçükö ve Tülkü'nün öcünü almak için plan kurar ve sonunda Cañıl'ı ele geçirirler. Uzun ve çileli bir dönemin sonunda Cañıl'ı eş olarak alacak kimse çıkmaz. Halk Cañıl hakkında ne yapacağını bilemezken, içlerinden bazıları ormanda türeyen ve sürülere, insanlara zarar veren kaplanın üzerine salalım diye teklif ederler. Bu teklif makul görülüp Cañıl, ormana salınır: "*Kara çaar colborko/ Karmap kel dep ciberip/ Karabet Cañılın dolunun.*" (Caynakova 2004: 66). Kısa bir boğuşmadan sonra Cañıl kaplanı ele geçirir

ve kulaklarından tutup halkın arasına getirir. Onun bu yiğitliği halk tarafından takdir görür. Sürülere ve insanlara zarar veren kaplanı kısa sürede ele geçiren ve gücünü ispatlayan Cañıl, halkın sevgilisi olur.

Doğanın vahşi gücünü simgeleyen kaplan, düşmanı ve belayı çağrıştıracak şekilde simgelik anlamıyla da kullanılır. **Boston** destanında Boston, Farsları Ayşa Han'ın zulmünden kurtarıp onlara kendi hanlarını kendilerinin seçmesini söylediğinde bundan memnun olan Farslar, Boston'a "*Coluñdan colbars cıkpasın* (Yoluna kaplan çıkmasın!) " (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 364) diyerek dua eder. Burada kaplan doğa güçlerini ve düşmanları temsil etmektedir.

Doğa ile iç içe yaşayan Kırgız Türkleri için doğanın vahşi güçleri kendileri ve sürüleri için tehdit oluşturduğundan onlardan hem korkarlar hem de onlara, güçlü ve atılgan olmaları yönüyle saygı duyup onları kutsar, kendileriyle bu hayvanlar arasında bir benzerlik kurmaya çalışırlar. Bu yaklaşım Kırgız destanlarında, yiğitleri doğuracak anaların onların yüreğine aş ermesi, yiğitlerin kaplan/pars/sırtlana benzetilmesi ve onlarla mücadele etmesini ortaya çıkarmaktadır.

2.2.9. Deve

Hayvancılıkla geçinen ve göçerevli bir yaşam tarzı benimseyen Türk boyları için deve, at kadar önemlidir. Deve; taşıma ve binit hayvanı olmasının yanı sıra ticarete kullanılır, Tanrı'ya kurban olarak sunulur, sosyal eğlencelerde yer alır. Ayrıca Türkler deveden yiyecek, içecek, giyecek temin eder; günlük yaşamda kullandıkları birçok eşyayı deveden yararlanarak üretirler. Sosyal yaşamda bu kadar öne çıkan deve Türklerin düşünce dünyasında da olumlu anlamlar kazanarak varlık göstermektedir. Altay mitolojik tasarımlarında savaş Tanrısı Kızagan Tengere'nin binit kızı donlu devedir. Bu inanış Türklerde devenin gücü ve alplığı simgelemesini sağlar (Korkmaz 2008: 56). Bugün birçok Türk boyunda çocuklara erkek deve anlamına gelen Buğra adının verilmesi bu düşüncenin bir yansımasıdır. Kırgız Türklerinin bazı boyları da deve adıyla adlandırılmaktadır; Akbuura, Akboto buna örnektir. Kırgız bahşılarının çoğu kendilerinin bahşı olmalarında ak devenin(Ak Taylak) rolü olduğunu söyler ve ona saygı gösterirler (Dıykanbayeva 2009: 109).

Deve temizliği, saflığı da simgelemektedir. Devenin temizliği simgeleyen yönü **Er Töştük** destanında öne çıkmaktadır. Destanda Çoyun Kulak, Er Töştük'ü öldürüp onun

kadını Ak Çenem'i alır. Ak Çenem'in Çoyun Kulak'tan bir çocuğu olur. Bu sırada Er Töştük, atının kerametiyle dirilip gelerek Çoyun Kulak'ı öldürür ve Ak Çenem'i ak devenin sütünde yıkayarak ona yeniden nikâh kıyar: “*Ak Çenemdi Er Töştük/ Ak töönün sütü menen kirintip altı/ Kaytadan nike kıldı.*” (İliç 2002: 78). Benzer bir şekilde **Munduk ve Zarlık** destanında Çançarkan, eşi Kañçayım'ın suçsuz olduğunu öğrenince onu kırk devenin sütünde yıkayıp ona yeniden nikâh kıyar: “*Endi Kañçayımdı kırk töönün sütünö kirintip, kayradan nikalap aldı.*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 238). Bu örneklerde sütün arındırıcılık özelliğinin yanı sıra devenin de temizlik ile olan bir bağının bulunduğu görülmektedir. Deveye ak sıfatı yakıştırılarak bu özelliği vurgulanır.

Göçerevli bir yaşam tarzına sahip olan ve tarihi süreç içerisinde pek çok kez zorunlu göçe tabi tutulan Kırgız Türklerinin zihninde deve zorunlu göçün de simgesidir. Devenin Kırgız Türklerinin zihnindeki bu anlam değeri **Boston** destanında karşımıza çıkmaktadır. Destanında Cezbilek'i bulup onunla evlenen Boston, Rapşan Dulay adlı yurduna döner. Boston, döndüğünde halkını ve ailesini yerinde bulamaz. Onların başına bir iş geldiğini anlayıp onları aramaya çıkar. Boston, ailesini ararken doğrudan onları sormaz, üstü kapalı bir şekilde “*İzdegen cogum aytayın/ Coop alıp kaytayın/ Cersip cetken cedi atan/ Cedi atandın artında/ Celip cürgön celmeyan/ Celmeyandın artında/ Celini süttüü kuu ingen/ Kuu ingendin artında/ Cez buylaluu nar taylak*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 83) diyerek aile fertlerinin her birini deveye benzetip sorar. Boston'un “vatanını özleyip giden yedi erkek deve” dediği yedi soy atasıdır. Boston babasını koşan yürük deveye, annesini memeleri sütlü dişi deveye, kız kardeşini burnu bakır halkalı taylağa benzetmiştir. Onun bu benzetmesini Künkan anlamıştır. Boston'un ülkesinden sürülen aile fertlerini deveye benzetmesi, Türk mitolojisinde deve algısının zoraki göç ile bağdaştırıldığını göstermektedir.

Geçimini hayvanlara bağlayan Türkler için deve ayrıca zenginliğin ve bereketin de sembolüdür. Diğer Türk boylarında olduğu gibi Kırgız Türklerinin nazarında da deve kutsaldır. Kırgız Türkleri, Tanrı'nın onu yarattıktan sonra büyük bir evliyanı deve çobanlığına tayin etmiş olduğuna inanırlar. Bu evliyanın adı Oysul Ata'dır. Oysul Ata devenin hamisidir. Deve kutsal olduğu için deve eti yemenin ruh için şifalı olduğunu düşünülür. Bir evde bahtsızlık yaşandığı zaman deve kurban edilir (Erdem 2004: 190).

Devenin kurban hayvanı olmasına Kırgız Türklerinin incelenen küçük destanlarında rastlanmamaktadır.

2.2.10. Tilki

Beden gücünün akıl gücü önüne geçtiği toplumların hayat tasavvurlarında tilki olumsuzlukların simgesi olarak algılanır. Güce dayalı yaşam tarzında bilek gücü, doğruluk ve dürüstlük öne çıkmakta, zekâyaya dayalı kurnazlıklar ve hileler ahlakî açıdan hoş karşılanmamaktadır. Türklerin mitik tasarımlarında tilki zekânın temsilcisidir ve kurnazlığı, hilekârlığı simgeler. Tilki aldattığı ve yaltaklandığı için kötü huylu kadına da benzetilir. Bu sebeple tilki olumsuzlanır. Güney Sibiry Türkleri arasında anlatılan bir efsaneye göre kara tilki avcıyı bir mağaraya doğru çekip zulmetler diyarı olan yer altına düşürmek için kurnazca hareket eden yer altı ruhlarının yeryüzündeki temsilcisidir (Ögel 2014: 24, Korkmaz 2008: 148).

Boston ve Kurmanbek destanlarında da tilki, olumsuz yönüyle işlenir. **Boston** destanında tilki kurnazlığıyla öne çıkan olağanüstü bir varlık olarak kurgulanır. Kadamış Han'ın dostu olan tilki, Kadamış Han'ın ülkesinin sınırlarını korumaktadır. Bu sebeple, sınırın kızıl tilkisi olarak tanınmaktadır. Sınırın kızıl tilkisi son derece kurnaz ve güçlü bir varlıktır. Birçok alp tutuşan sınırın kızıl tilkisi, hiçbir düşmanı sınırdan geçirmez. Kötü niyetle geleni yok eden tilkiye karşı koyanın gücü yetmez: “*Kıyrdın kızıl tülküsi/ Kıyla alp menen karmaşıp,/ Coo ötkörböy kıyratıp,/ Kıyar bolgon bul ele./ Alışkan alı cetçü emes/ Körgönü tirüü ketçü emes/ Alışkandı aıntargan/ Küröşkөndü küil kılğan/ Kara cer menen teñ kılğan.*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 74).

Kadamış Han, kurnazlığını ve gücünü bildiği sınırın kızıl tilkisini sınır koruyucusu olarak tayin eder. Boston, bu olağanüstü varlığı atı Karaboz'un yönlendirmeleriyle yenmeyi başarır: “*Ötö kıyır tülkü dep/ Kıyrdın kızıl tülküsin/ Çet karoolgo tandagan/ Çegin mintip aındagan.*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 82). Tilkinin renginin kızıl olması da dikkat çekicidir. Boston'un düşmanı olan tilki al ruhunda barınan kötücül yönleri yansıtan kızıl renktedir.

Kurmanbek destanında ise tilki bizzat yer almaz ama düşmanın tilkiye benzetilmesi söz konusudur. Kurmanbek'in düşmanı olan Kalmuklar “*Kabilan menen colborsko/ Karışkır, tülkü batarbı?*” (Musakov 2013a: 56) ifadesiyle hileci ve güçsüz olmalarından dolayı tilkiye benzetilmektedir. Görüldüğü gibi tilki, Kırgız destanlarında hilekârlığı ve düşmanlığı simgelemek suretiyle olumsuz yönüyle yer almaktadır.

2.2.11. Koyun

On İki Hayvanlı Türk Takviminde yıl simgesi olarak kullanılan koyun, eski Türklerin sosyal, ekonomik ve iktisadî yaşamında attan sonra en önemli rolü oynayan hayvandır. Koyun Türklerde yiyecek, giyecek, içecek ve kullanım eşyaları için bir kaynak olmasının yanı sıra ticaret unsurudur. Bolluk, bereket ve huzurun simgesi olan koyun Tanrı'ya kurban olarak sunulur. Ak koyun göğe ve ata ruhlarına, kara koyun ise yere kurban olarak verilir (Korkmaz 2008: 101).

Hayvancılıkla geçinen göçerevli Kırgız Türkleri için de koyun önemli bir yere sahiptir. Kırgız Türklerinin sosyal yaşamından ve düşünce sistemlerinden izler taşıyan destanlarında da koyun motifine rastlanmaktadır. Boston, Canış Bayış, Er Töştük destanlarında koyun kurban hayvanıdır. Er Koşoy destanında ise bolluğun, bereketin simgesi olarak yer almaktadır.

Boston destanında koyun kanlı kurbanlarda ve toylarda kullanılan bir hayvandır. İlerlemiş yaşında halkının duası, Kıdır'ın himmeti, Umay Ana'nın kollaması ve Kuday'ın dilemesi ile bir çocuk sahibi olan Buuba Han, şükür ifadesi olarak ak sarı başlı bir koyun kurban eder. Destanda bu durum “*Kan Buuba abdan süyündü/ 'Aksarbaşıl' aytıp bülündü/ Kalkının baarın çoğultup/ On eki kün toy kıldı*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 25) şeklinde ifade edilmiştir.

Canış Bayış destanının Moldobasan Musulmankulov anlatımında Bayış'ın sağ olduğunu ve nerede tutulduğunu öğrenen Belkıs, Tanrı'ya şükür ifadesi olarak ak sarı başlı koyun keser: “*Ak sarbaşıl bir koydu/ Alıp kelip soydu emi/ Azirettin coluna / Bata kılıp koydu emi*” (Şentürk 2013: 145). Belkıs, Bayış'ın yerini öğrenince onu bulmak için uğraşır ve sonunda Bayış'ı sağ salim görür. Bundan sonra kırk kızının arasına dönen Belkıs yine ak sarı başlı koyunu kurban edip şükreder: “*Barı birdey süyünüp/ Ak sarbaşıl koy soyup/ Ala tuyak bee soyup/ Bir Kudayga calınıp/ Moynuna boto salınıp/ Eç kim bilbey kaldı emi*” (Şentürk 2013: 159).

Er Töştük destanında Er Töştük'ün karısı Kenceke, kervancıdan kocası ile ilgili haber sorar. Kenceke “*Soyuştay bereyn moldo/ Ak sarbaşıl koylordon moldo*” (İliç 2002: 93) diyerek Er Töştük'ten iyi bir haber aldığı takdirde ak sarı başlı koyunu kurban edeceğini söyler.

Er Koşoy destanında ise koyun bereketin simgesidir. Destanda dağ koyunu, Kırgız milletinin zenginliğinin belirtisi olarak yer alır. Kırgız Türklerinin yaşadığı yerlerin bereketi anlatılırken otları iştahla uzadığı için belinden bükülen, sayısız dağ koyunu dağ geçidinden geçen bir yer olduğu ifade edilir: “*Betege belden burulgan/ Belesten arkar çubugan*” (Tekalan 2002: 1). Hayvancılıkla geçinen Kırgız Türklerinin yaşamına uygun bu bereketli yerde Kırgız Türkleri zenginleşmiş ve güçlenmişlerdir.

Görüldüğü gibi koyun Kırgız Türklerinin destanlarında kurban hayvanı olmasının yanı sıra bolluğun, zenginliğin ve huzurun timsali olarak yer almaktadır.

2.2.12. Köpek/ Kumayık

Eski Türk inanışlarında köpekle ilgili pek çok tasavvur yer almaktadır. Altay yaratılış tasarımı ilk insanı veya yasak meyveyi bekleyen ancak Erlik tarafından kandırıldığı için görevini yerine getirmeyen köpek lanetli hayvan olarak yer alır (Ögel 2014: 465). Ayrıca kamlık ayinlerinde zayıf kamların yer altına inmek için köpek donuna girmesi onun kötülükler diyarı olan yer altı ile ilişkilendirilmesine ve olumsuz anlamlar yüklenmesine neden olmuştur (Kormaz 2008: 102). Köpeğin bu olumsuz yönüne dair inanış **Baktı Bolot** destanında yer almaktadır. Destanda halkı için savaştan Bolot bir rüya görür ve yorumlaması için Baktı’ya anlatır. Bolot “*Çuruldap üriüp çıktı bir top sarı it/ Karasam kapmak boldu meni baarı it/ Kolumda kılıçımdı pulkaladım/ Kaysıl it, kaysıl ayuu ilka badım/ Şiltedim oñduuga solduutuş tarapka/ Ot çıktı kılıçımdan kızıl calın*” (Öyke 2004: 73-74) diyerek rüyasında bir sürü sarı itin kendisine havladığını ve sonunda bunların hepsini öldürdüğünü söyler. Canavarları öldüren Bolot’un kılıcından bir kızıl nur tüm dünyaya yayılır. Destanda öfkeyle çemkiren sarı köpekler, Bolot’un ve halkın düşmanı olan Kaman Dev’e yalakalık yapan zenginler diye yorulur. Burada köpeklik, yalakalık yapmaya yorulur ve köpek olumsuzlanır.

Buna karşın bazı Türk boylarında köpeğin olumlu yönlerinin öne çıkarıldığı hatta kutsandığı görülür. Türk boyları arasında köpeğin ecdat hayvanı olarak seçilmesi onun Türk düşünce sisteminde tamamen olumsuzlanmadığını göstermektedir. Eski Bulgar Türklerinin köpeği kutsal gördükleri, onun adına kurbanlar sundukları ve yemin etme ritüellerinde köpeğin yer aldığı kaydedilmektedir. Kıpçak-Kuman Türklerinin inanç dünyasında da köpek kültüne dair izlerin varlığı Rus kayıtlarında yer alan toponomastik unsurlardan anlaşılmaktadır (Caferoğlu 1988: 6).

Türk dünyasında özellikle nazara bir önlem olarak düşünülen kişi adlarına bakıldığında “İt Ayak”, “İtalmaz” gibi kullanımlar görülmektedir.²⁸ Anadolu’da çocuklara “enik” benzetmesi yapıldığı görülür. Çocuklara yönelik bu kullanımlar, köpek kültü içerisinde yer alan köpeğin kötü ruhlardan korumaya yönelik gücüne dair inanın tezahürü olmalıdır (Caferoğlu 1988: 6).

İnsanı belalardan koruma, İnsana yardım etme gibi kabiliyetleri olduğuna inanılan köpeğin sezgilerinin çok güçlü olduğu ve geleceği görebildiği düşünülür. Köpeğin uluması bir felaketin habercisi olarak algılanır. Köpek Kırgız Türklerinin inanışlarında da önemli yer tutar. Kırgız Türkleri köpeğin görünen ve görünmeyen belalara karşı insanı koruduğunu düşünür, köpek kılımı ve dişini nazara önlem olarak kullanır (Dıykanbayeva 1999: 60). Kırgız Türkleri özellikle sarı renkte olan köpeğin özel bir kuvvete sahip olduğunu düşünürler. Köpeği öldüren kişinin çocuğunun hastalıklı veya sakat olacağına inanırlar (Bayaliev 1972: 13, Dıykanbayeva 1999: 60). Eğer bir ailenin yaşamıyorsa çocuk dünyaya gelir gelmez kulağı delip köpek tüyü takarlar. Ayrıca yeni doğmuş çocuğa ilk defa gömlek giydirileceği zaman gömlek önce köpeğin başına sonra çocuğa giydirilmektedir. Bu ilk gömleğe de “it köynök” adı verilmektedir (Dıykanbayeva 2009: 103).

Kırgız Türkleri köpeğin piri olarak kumayığı görürler. Her hayvanın kendine has koruyucu ruhu vardır. Kumayık, köpeğin koruyucu ruhudur. Kumayık kelimesinin “Hüma kuşu”ndan geldiği tahmin edilmektedir. Bu kuşun kuma yumurtlaması ve yumurtadan çıkan yavrunun bir süre sonra mucizevî olarak tazıya dönüşmesi inancı, mitolojik bir inançtır. Kırgız halk inancında “Kumayık Köpeği”, hiçbir hayvanın kaçıp gizlenemediği bir varlık olduğu için özellikle köpek cinsi hayvanların “törösü” yani koruyucu ruhu olarak görülmektedir (Caferoğlu 1988: 3).

Kumayık köpeği, Kırgız sözlü anlatılarında da yer alır ve beylerin övüncü olarak sunulur. **Cañıl Mirza** destanında Cañıl’ın çevik bir tazısı vardır ve her zaman ona yoldaşlık etmektedir. O nereye gitse bu kumayık tazı da onun yanındadır. Destanda yer

²⁸ İt/köpek sadece insan adlarında değil boy ve yer adlarında da kullanılır. Kazak Türkleri Ala Göl’e “İt İçpes” adını vermektedir. Bunun yanı sıra Çimkent eyaletindeki bir mahallenin adı “İt-Arka”dır, Astrahan eyaletinde de “İt Koca”, Anadolu’da Şeyh Edebalı’nın tekkesi bulunan Eskişehir civarında da “İtburnu” adlı bir yer bulunur. Boy adı olarak Kırgız Türklerinde “İt Emgen” boyu söz konusudur. Tüm bu örnekler Türklerin mitik düşünce dünyasında köpek kültürünün mevcudiyetini kanıtlar durumdadır (Caferoğlu 1988: 6).

alan “*Kumayıktı kök coru/ Tuuyt eken dep ukkan/ Kumga tuugan kumayık/ Kız Cañılga ılayık.*” (Çelik 2010: 183) ifadeleriyle bu kumayığın Cañıl’a layık olduğu anlatılmaktadır. Boz akbabanın kuma doğurduğu yumurtadan çıkan bu boz kumayık tazı tam da er Cañıl gibi birisine layık bir hayvandır.

Cañıl Mirza destanının Musulmankulov anlatımında Cañıl’ın bu kumayığı nasıl ele geçirdiği tüm detaylarıyla anlatılmaktadır. Cañıl bir gün avlanırken çok tuhaf bir yaratık görür; bu akbabadır. Bir kayanın arkasına gizlenip akbabayı gözlemleyen Cañıl onun kuma yumurta bırakmış olduğunu ve bu yumurtadan bir canlı çıktığını görür. Destanda bu durum “*Camgırçı’nın kızı Cañıl/ Bir künü çıkkan biyikke/ Calgız çıkkan kiyikke/ Dürbü salıp olturup/ Akıldı karkap tolturup/ Asmandan bulut bölündü./ Alıskı cerden bir karaan/ Kız Cañılga köründü./ Baş kötörsö börüdü/ Kanatı bar coruday/ Ukmuştu candar eken dep,*” (Çelik 2010: 182) şeklinde ifade edilmektedir.

Cañıl, yaşlılardan boz akbabanın kuma yumurtladığını ve bu yumurtadan çıkan yavrunun bazen dönüşüp tazı olduğunu duymuştur. Çok heyecanlanan Cañıl akbabanın gitmesinden sonra yavruyu alıp eve götürür, kimselere göstermeden yedi gün bekler, sekizinci gün yavrunun dönüştüğünü görür. Cañıl, akbabanın kumayığını ele geçirdiğine şükredip kurban keserek toy verir. Kumayığın boynuna muska takıp onu en iyi şekilde besler. Destanda bu durum “*Karap tursa candardı/ Küçük bolup kiñkıldap/ Kumdan çıgıp oynodu/ Karılardan kep ukkan/ Kumayıktı kök coru/ Tuuyt eken dep ukkan/ Kumga tuugan kumayık/ Kız Cañılga ılayık/ Kubulup ketpes beken dep/ Naalış kılıp kundayga*” (Çelik 2010: 183) sözleriyle anlatılmaktadır. Görüldüğü gibi Kumayık tazı sahibi olmak bir talihtir. Tıpkı Hüma Kuşu’nun gölgesinin devlet ve talih getirdiği gibi soyu kutsal göğe dayanan bir tazıya sahip olmak da devlet ve talih getirmektedir. Bu inanca sahip olan Cañıl, Tanrı’ya şükrederek kurban keser, halka yemek verip sevincini halkıyla paylaşır.

2.2.13. Sıçan

Atlı-göçerevli bir hayat tarzı yaşayan ve sürekli doğa ile iç içe olan Türklerin yaşamında evcil hayvanlar olduğu kadar vahşi hayvanlar da önemli yer tutar. Türkler düşünce dünyalarında daha çok kurt, aslan, kaplan, pars gibi yırtıcı hayvanları öne çıkarır; totem, ongun ve ecdat hayvan olarak yırtıcı hayvanları seçerler. Yırtıcı hayvanların Türklerin düşünce dünyasında önde olmasının yanı sıra doğadaki diğer hayvanlar da onların

ilgisini çekmektedir. Bir kemirgen olan sıçanın On İki Hayvanlı Türk Takviminde kendine yer bulabilmesi hatta ilk sırada yer alması onun kutsanmış bir hayvan olmasa da Türk kültüründe bir yerinin olduğunu göstermesi açısından önemlidir (Ögel 2014b: 689).

Sıçan Kırgız Türklerinin sözlü anlatılarında da yer alan bir motiftir. Sıçan; Canış Bayış destanında bir öğretici, Boston destanında ise donuna girilen hayvandır. **Canış Bayış** destanının Moldobasan Musulmankulov anlatımında Kalmuklar tarafından yaralanan Canış'ı atı Ak Tulpar kaçırarak bir mağaraya getirir. Yaralarından kan sızan Canış bitkince yatarken bir sıçan mağaranın duvarından çıkıp Canış'ın kanlı yarasını kemirmeye başlar. Ak Tulpar, sıçanın Canış'a zarar verdiğini görünce onu ağzına alıp dişleriyle derisini parçalar. Sersemleyen sıçan mağara içindeki bir otun kökünü kazarak onu yer. Otu yiyen sıçan bir anda iyileşir. Canış bu durumu görünce o da ottan yiyip iyileşir. Bu olağanüstü durum destanda “*Ayban da bolso Ak Tulpar/ Canında turat solkuldap/ Çıçkandı karmap aldı emi/ Cetimiş cerin çıçkandın/ Tenisin kesip aldı emi/ Cügürüp çıçkan bardı da/ Cer türkülöp kaldı emi/ Darı taap cedibi/ Silkinip çıçkan aldı emi*” (Şentürk 2013: 122) şeklinde ifade edilmektedir. Burada sıçan motifi, kardeşi Habil'i öldüren Kabil'e onu gömmesini öğreten kargayı hatırlatmaktadır. Sıçan, yol gösterici bir işlevine sahiptir.

Boston destanında sıçan donuna girme bir motif olarak yer almaktadır. Boston'un atı Karaboz, sıçan donuna girerek kendisini düşmandan gizler: “*Karabozdu karasañ/ Borboydoy çıçkan boluptur/ Car tübünö köbörgö/ Cörgölöp kirip ketiptir/ Şeksiz bolup bekiptir.*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 92). Donuna girilen bir hayvan olması da sıçanın Türk kültürü içerisinde bir yerinin olduğunu göstergesidir.

2.2.14. Balık

Asya mitolojik inanışlarında balık, evrenin yaratılışında rol oynayan bir unsurdur. Dünya okyanusunda yaşadığına inanılan ve üzerinde boynuzlarıyla dünyayı taşıyan bir boğa bulunduğu kabul edilen balık hem yaratılışın hem de düzenin simgesidir çünkü yeryüzünün düzeni dünyanın sabit durmasına bağlıdır bunu da balık sağlar (Ögel 2014: 472, Bayat 2007: 38). Yaratılış ve kozmik düzende etkili olduğu düşünülen balık bazı bölgelerde On İki Hayvanlı Türk Takviminde ejderin yerine geçerek yıl simgesi olur (Korkmaz 2008: 36).

Balık Türklerin mitolojik düşüncelerinde bereket, refah ve bolluğu simgeleyen, mutluluk ve üremenin simgesi olan bir hayvandır. Zaman zaman da yılanla özdeşleşen balık kayganlığı, sudan çıkan hayvan olması dolayısıyla gizemliliği ile kötülüğün simgesi haline gelir. Balık, **Er Töştük** destanında olumsuz yönüyle karşımıza çıkar ve düşmanın canını taşıyan bir hayvan olarak tasarlanır. Destanda Töştük'ün düşmanı olan Çoyun Kulak'ın canı, Al Taykı denilen altın kaynağın içinde yaşayan sarı yayın balığının karnındaki sandıkta bulunan kırk karakuştur. Er Töştük'ün düşmanının canı balığın karnındadır. Çoyun Kulak, çocuğuna “*Altın başat içinde/ Cayın sarı balık bar/ Sarı balıktın içinde/ Altın sandık bar/ Altık sandıktın içinde/ Kümüş sandık bar/ Kümüş sandıktın içinde/ Kırk kara kuşkaç canım bar/ Anı taap koşomun.*” (İliç 2002: 77) diyerek canının balığın karnında olduğunu haber verir. Balığın belirgin bir renk olamayan sarı renkte olması ve kaygan, oynak bir vücuda sahip olması hain bir düşman olan Çoyun'un canını taşıması birbirini tamamlamaktadır.

Boston destanında ise balık besin maddesi olarak da kullanılır, bu balığın Kırgız kültürü içerisinde yer aldığını gösterir ancak bu durumda balık mitik bir anlam taşımadığı için örneklere yer verilmemiştir.

2.2.15. Yılan

Yılan, Türklerin mitolojik inanışlarında su ve yer altı ile ilişkilendirilir. Kamların ayinlerinde esrik seyahat aracı olarak kullanılan ve bazen onların koruyucu ruhu olan yılan; “*ölümsüzlüğü, kötülüğü, şekil değiştirmeyi, tekrar tekrar yaşamayı*” sembolize etmektedir (Seyidoğlu 1998: 86). Yılan, kötülükleri çağrıştırmakta ve düşmanlığı, soğukluğu simgelemektedir. Şeytani varlıkların vücut bulmuş hali olarak algılanan yılan, kamların davullarında da demonik varlıkların diyarı olan yer altı dünyasını sembolize etmektedir (Beydili 2005: 616).

Bu olumsuz yönlerinin yanı sıra yılanın yüklenen olumlu anlam değerleri de söz konusudur. Kırgız Türklerinin inanışına göre yılan ev iyesidir. Kırgız Türkleri ak yılanı ev iyesi olarak görüp ona zarar vermez, ak yılanın evde dolaşmasını iyiye işaret sayarlar. Onu evden çıkarmak için önüne süt dökerler. Ak yılanın yanlışlıkla öldürülürse onu öldüren kişi hemen yedi tane ekmek yapıp yılanı öldürdüğü yere doğru gidenlere dağıtır ve yilandan özür dileyip affetmesini ister (Karadavut 2010: 71-80). Kırgız Türkleri yılanın şifalı gücüne de inanır, hastalıkları iyileştirmede yılanı kullanır. Beli

ağrıyanlara yılan safrası su ile karıştırılıp içirilir, kemik vereminde yılan kaynatılıp içirilir (Karadavut 2010: 71-80). Yılana yönelik bu inanışlar Kırgız Türklerinin incelediğimiz küçük destanlarında tespit edilmemektedir.

Yılana dair bu olumlu tasavvurlar Er Soltonoy destanında da kendisini göstermektedir. Destanda Gülaypa hamile kalır ve zehirli yılanın etine aş erer. Gülaypa'nın zehirli yılanın etine aş ermesi doğacak çocuğun güçlü bir alp olacağını işaretidir. Bu açıdan yılan destanda gücü temsil eder. Destanda bu durum “*Kara şaar cılan cep/ Kaytardı suluu talgagın/ Çalkalap cüröt Gülaypa.*” (Akmataliyev,/ Kadırmambetova, Zakirov 2010: 21). Sözleriyle ifade edilir. Gülaypa, ev iyesi ve şifanın kaynağı olarak görülen yılanı yedikten sonra aş ermesi sona erer. Yılanın sahip olduğu manevi güç böylece destan kahramanına geçer.

2.2.16. Oğlak

Hayvancılıkla geçinen Kırgız Türkleri için diğer hayvanlar gibi oğlak da değerlidir. Cañıl Mirza ve Er Tabıldı destanlarında oğlak Tanrı'ya kurban ve sadaka olarak sunulan bir kurban hayvanıdır. **Cañıl Mirza** destanında esir düşen Cañıl'ın obasına dönmesinin ardından sarı oğlak kesilir ve kanlı kurban verilir: “*Sarı ulaktı taptırıp/ Sadagasın çaptırıp/ Kırk ayak suu başman/ Tegeretip çaçtırıp*” (Caynakova 2004: 119). Atlatılan tehlikenin bir daha gelmemesi için önlem amaçlı ve tehlike atlatıldığı için bir sadaka kurbanı olarak oğlak kesilir.

Er Tabıldı destanında da Er Tabıldı'nın savaştan sonra halkına dönmesi üzerine halkı “*Sarı ulaktı alalık/ Sadaganı kagalık*” (Namatov 2001: 422) diyerek sarı oğlağı kurban olarak keser. Oğlağın kurban ve sadaka hayvanı olarak seçilmesi, onun Tanrı'ya layık olarak görülmesi Kırgız kültüründeki yerini göstermesi açısından önemlidir.

2.3. MİTOLOJİK KUŞLAR

Kuşlar, tabiatın bir parçası olması hasebiyle tabiatla iç içe yaşayan Türklerin kültüründe önemli bir yer tutmaktadır. Çeşitli kuşların özellikle kartal, tuğrul, kaz gibi kuşların Türk düşünce sisteminde önemli bir yeri vardır (Gülensoy 1991: 154). Kuşlar Türklerin düşüncesinde Gök Tanrı'nın idaresindeki varlıklar olarak görülür ve kutsandır (Sever 1999: 85). Türkler içinde buldukları yaşam koşullarıyla bağlantılı olarak yırtıcı kuşları daha çok önemserler ve kutsarlar. İkinci derecede ise zarif kuşlar yer alır. Türk

mitolojisinde kutsanan ve ongun olarak kabul edilen kuşlardan hiçbiri leş yiyen kuşlar değildir. Bu durum Türklerin yaşam tasavvurunu yansıtır. Hayatlarını aktif bir şekilde ve mücadele ile geçiren Türkler asalak yaşama karşıdır. Bu bakış açısı kutsanan kuşların türünü belirler.

2.3.1. Alp Karakuş (Şahin/ Kartal)

Göğün en yüksek katlarında uçan ve yırtıcı bir hayvan olan kartal, göksel güçleri simgeler ve Türkler için kutsal bir kuştur. Sözlü anlatılarda kahramanın dostu ve yardımcısı olan Alp Karakuş/kartal özgürlüğün, kutsallığın, kahramanlığın simgesidir (Orozobayev 2014: 71). Adaleti ve hükümdarlığı simgeleyen kartal bu nedenle arma ve bayrak figürlerine kaynaklık eden düşsel bir yırtıcı kuştur (Korkmaz 2008: 96). Bazı Türk boyları kartalı totem olarak görür, onun ecdat ana olduğuna inanırlar. Kartal, Kırgız Türklerinde de soy ata olarak kabul görür. Efsaneye göre Kırgız kabilelerinden birinin bir atası ve bu atanın da üç karısı vardır. Bu üç kadından en küçüğü rüyasında çadıra bir avcı kartal geldiğini ve yatağının etrafında üç kez dolandığını görür. Bu rüyadan sonra kadın hamile kalır. Bu kadından türeyen Kırgız boyunun atası bu sebeple doğan/kartal olur (Ögel 2014: 329, Dıykanbayeva 1999: 25). Kartalın doğa olaylarına da hükmettiği düşünülür. Yeryüzüne yıldırım getirenin çift başlı kartal olduğuna inanılır (Roux 2012: 124, Ögel 2014a: 637-647). Kartalın kutsal kabul edildiğini gösteren bir başka durum ise ant pratiklerinde kartalın yer almasıdır. Yakutlara göre en korkunç ant kartal adıyla içilen anttır. Kartalın adını kullanarak yalan yere ant içenlerin ocağının söneceğine inanılır (İnan 2015: 118).

Kamlık inanisinde kartal Tanrı'yı simgeleyen evren ağacının tepesinde oturduğu kabul edilen ve ilk kamin atası olan mitolojik bir kuştur. Kamın koruyucu ruhu olan kartal göksel ve evrensel güçleri simgelemektedir (Ögel 2014: 595). Kumadinlerde kamin olağanüstü güce sahip yardımcı ruhlarının başında karakuş/kartal gelmektedir. Şorlar Erlik'in oğlu diye düşündükleri karakuşu yardımcı ruhların lideri olarak görmektedir. Altay Türklerine göre ise Ülgen'in bir oğlunun adı Karakuş'tur ve kam göklere çıktığı zaman ona yardım etmektedir (Beydili 2005: 296). Kamın ayin elbisesinde de kartala dair unsurlar yer alır. Özellikle kuş tipi ayin elbisesinde kartal öne çıkar (Ögel 2014a: 42).

Kamlık inanışlarında yer alan kartalın koruyucu olma işlevine dair düşüncelere Kırgız Türklerinin kültüründe de rastlanmaktadır. Kırgız Türkleri kartalın kötü ruhlara karşı koruyucu ve hastalıklara karşı şifa verici olduğuna inanırlar, bu sebeple çocukları ve loğusaları kötülüklerden korumak için doğum esnasında kartalın kendisini veya tüyünü bulundurlar. Nazardan, belalardan korunmak amacıyla kartal tırnaklarını çocukların beşiklerine asarlar (Dıykanbayeva 1999: 25, Bayaliyeva 1972: 26).

Kırgız Türklerinin sosyal hayatında ve düşünce dünyasında etkin bir yeri olan kartal destanlarda da işlenen bir motiftir. Bu motif Er Töştük ve Coodarbeşim destanlarında kahramanın yardımcısı ve aşağı dünya ile yeryüzü hatta gökyüzü arasında bağlantı kuran olağanüstü bir güç olarak yer almaktadır. Boston destanında ise iki farklı Alp Karakuş'tan bahsedilmektedir; ilki kahramanın düşmanıdır, ikincisi alp Boston'un dostu ve yardımcısıdır. Er Koşoy destanında Alp Karakuş adıyla anılan kartal kahramanın düşmanı konumunda olumsuz bir karakterle yer almaktadır.

Boston destanında Alp Karakuş/kartal motifi hem yer üstünde hem de yer altında görülmektedir. Kartalın destanda iki dünyada da yer almasının nedeni mitolojide hem Erlik'in hem de Ülgen'in oğlu olarak görülmesiyle alakalı olmalıdır. Destanda geniş bir yer tutan ve yeryüzü ile yer altı arasındaki kozmolojik bağlantıyı sağlayan Alp Karakuş'tan bahsedilmektedir. Yer altı varlıklarından olan Alp Karakuş, çok heybetli, korkunç bir yırtıcı kuştur. Alp Boston atı ile birlikte yer altına düştüğünde atı Karaboz ona Alp Karakuş ile dost olmasını tavsiye eder ve “*Alp karakuş surasañ/ Ceti küniü cer üstün çabıttay/ Ceti küniü cer astın çabıttay/ Alp Karakuş körgöndö/ Kanatuular kozgolboyt/ Kozgolgonu oñ bolboyt/ Tört ayaktuu basa albayt*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 90) diyerek bu heybetli kuşu tanıtır. Onun yer altındaki yuvası bir ağıl büyüklüğündeki ulu çınardır. Yedi gün yer altında yaşayıp yedi gün yeryüzünde avlanan Alp Karakuş'u gören kanatlılar korkusundan kimildamaz, dört ayaklılar cesaret edemedikleri için yürümez.

Alp Karakuş ve onun iki yavrusu olağanüstü varlıklardır, bunlar tıpkı insan gibi konuşabilmektedirler. Boston, yavru karakuşlara zarar vermek isteyen ejderhayı öldürüp Alp Karakuş'un yuvasına götürdüğünde yavru karakuşlar insan gibi konuşarak Boston'a seslenir. Destanda bu durum “*Balapanga til kirip/ Adamça alar süylödü.*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 256-257) şeklinde ifade edilmektedir.

Alp Karakuş'un olağanüstü özelliklerinden biri de Boston'u gök demire dönüştürmesidir. Boston'un, yavrularını ejderhadan kurtardığını öğrenen Karakuş onu yutar. Yavru karakuşlar, annelerinin Boston'u yediğini zannedip bıraktırmak için Alp Karakuş'un avurdunu yolmaya başlarlar. Sonunda dayanamayan Karakuş, Boston'u çıkarır. Boston, Karakuş'un ağzından çıktığında gök demir olup güçlenir. Bu durum destanda “*Alp Karakuş oşondo/ Araanday oozun açıptır/ Lak ettirip Bostondu/ Tamakka cutup iyiptir/ Çoñ Bostondu karasañ/ Kök temir kılıp taştadı.*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 262-263) şeklinde ifade edilir. Boston'u iki kez sindirip gök demir haline getiren Alp Karakuş'un asıl amacı ise üçüncü kez sindirip ateşte yanmaz, suda boğulmaz, mızrak değse delmez, balta vursa kesmez, kimsenin gücü yetmez hale getirmektir. Alp Karakuş, yavruları acele ettirdiği için maksadına tam olarak ulaşamaz.

Alp Karakuş'un bir başka mahareti ise bir tüyü yakıldığında, tüyün yakıldığı yere gelmesidir. Boston, Alp Karakuş'un yardımıyla yeryüzüne çıkar. Yeryüzüne çıkan Boston buradaki işlerini yoluna koyduğunda yer altındaki eşi Kunduzay'ı yeryüzüne çıkarması için Alp Karakuş'u çağırır. Boston, Karakuş'un kendisine daha önce verdiği tüyü yaktığı anda Alp Karakuş gökyüzünde belirir. Bu durum destanda “*Oylonboston Alp Boston/ Canına alıp bir kıldı/ Çakmak çağıp küyüzüdü/ Munu emne kılat dep/ Atası körüp tañ kaldı/ Cer aldınan aylanıp/ Alp Karakuş kelerin/ Atası anın bilbedi/ Bir ubakta kararıp/ Kara bulut kaldayıp/ Kündün közün kaptadı./ Alp Karakuş dostorum/ Kayısı caktan kelet dep/ Boston karap turganda/ Kara bulut içinen/ Kara kustar bölündü.*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 391) şeklinde ifade edilmektedir. Kartal tüyünün kamlık inancında da olağanüstü koruyucu gücü olduğu düşünülürse destandaki kartal tüyü motifinin köklerinin bu inanışa dayandığı anlaşılır.

Er Töştük destanında da Alp Karakuş, yer altı varlıklarından biri olarak karşımıza çıkar. Heybetli ve güçlü bir dişi kuş olan Alp Karakuş, zaman zaman yeryüzüne çıkıp yavrularına yiyecek aramaktadır. O yeryüzüne çıktığında her sene bir ejderha gelip onun yavrularını yer. Bu sebeple Alp Karakuş yeryüzünden ağlayarak döner, onun gözyaşları yer altına dolu olarak düşer. O yukarıdan uçup büyük çınar ağacına konacağı zaman kanatlarının çıkardığı rüzgâr bir fırtına gibi olur. İnsan gibi konuşabilen Karakuş, aynı zamanda olağanüstü özelliklere de sahiptir. Alp Karakuş, yavrularını ejderhadan kurtaran Er Töştük'ü yutup kustuğunda Er Töştük gençleşir. Destanda bu olağanüstü durum “*Er Töştüktü körsöttü/ Anı körüp Kara Kuş/ Karmap cutup ciberdi/ Eki bala*

açuulandı/ 'Sal kakbaş' dep kıçkırdı/ Kara Kuş taştap ciberdi/ Töştük caşarıp kaldı.” (İliç 2002: 88) ifadeleriyle anlatılmaktadır.

Er Töştük, Alp Karakuş'tan kendisine yardım edip yer üstüne çıkarmasını ister. Bunu kabul eden Karakuş, kırk dağ koçunun eti ile kırk çanak suyu kendisine azık olarak ister. Er Töştük'ü ve yanındakileri sırtına bindiren Karakuş, kırk kez dönerek yeryüzüne ulaşır. Kırk dağ koçunun eti bitince Töştük gözlerini ve baldırından bir parça eti Karakuş'a yiyecek olarak verir. Yeryüzüne ulaştıklarında Alp Karakuş, Töştük'ü yutar ve kustuğunda Töştük'ün gözleri ile baldır eti yerine gelir. Bu durum destanda “*Töştük bir közüñ çukup aldı/ Sanınan ayaktay etti kesip saldı/ Kara Kuştun oozuna/ Közüñ etin saldı deyt/ Cer üstünö alıp çıktı./ Töştük koşkolonuñ/ Kırk kerban Sart menen/ Cerge tüşürüp aldı/ Töştüktü cutup ciberdi/ Turup kusup ciberdi/ Er Töştüktün çukup algan/ Közü tolo tüştü deyt/ Er Töştüktün kesip algan/ San eti tolo tüştü*” (İliç 2002: 89-90) ifadeleriyle anlatılmaktadır.

Bir yer altı canlısı olan Alp Karakuş'un yer üstüne çıkabilme gücü de vardır. Yeryüzünden yeraltına düşen Töştük'ü yeniden yukarı çıkaran odur, böylece iki dünya arasında (Yeryüzü ve yer altı) kozmik bir bağ kurmaktadır.

Alp Karakuş ve Töştük birbirlerine iyilik yaparak dost olurlar bu dostluk ömür boyu sürer, hatta iki kahramanın çocukları arasında da devam eder. Er Töştük destanının devamı olan **Coodarbeşim** destanında Alp Karakuş'un yavruları zorda kalan Coodarbeşim'e yardım eder.

Er Töştük destanında yer altı varlıklarından olan ve Er Töştük'e yeryüzüne çıkmasında yardım eden Alp Karakuş, heybetli güçlü bir varlıktır. Büyük ağıl kadar olan köklü bir çınar ağacında yuva yapan Alp Karakuş, yedi gün yer altında, yedi gün yer üstünde yaşamaktadır. Alp Karakuş'un yavrusu “*Alp Karakuş ata-enem/ Ceti küñü bolğuça/ Cerdin üstün çalçu eken/ Ceti küñü bolğuça/ Cerdin astın çalçu eken*” (Alimova 2006: 338) diyerek annesinin bu durumunu Coodar'a anlatır.

Er Töştük'ü yer altından yeryüzüne çıkaran Alp Karakuş, Er Töştük'e tüyünü vererek ateşte yakması halinde kendisine yardıma geleceğini söyler. Bu tüyü Töştük'ün eşi Kenceke oğlu Coodar'a verir. Ak Arkar'ın peşine düşüp yurdundan uzaklaşan Coodar, zor durumda kalınca bu tüyü yakar. Tüy yanar yamaz göz açıp yumuncaya kadar kuvvetli bir rüzgâr çıkar, gökyüzünde bulutlar toplanır. Bu fırtına Alp Karakuş'un

kanatlarından çıkan rüzgârdan kaynaklanmaktadır. Alp Karakuş, kanat çırpışının rüzgârıyla fırtına çıkaracak kadar heybetli bir varlıktır. Alp Karakuşun yeryüzüne inişi destanda “*Asmandan dobuş şuuldap/ Ar taraptan belgisiz/ Şamal cürüp zuuldap*” (Alimova 2006: 334) ifadeleriyle anlatılır.

Alp Karakuş destanda her tırnağında kırk geyik taşıyacak kadar güçlü ve olağanüstü bir görünüşe sahip mitolojik bir varlık olarak sunulmaktadır. Coodar, onu ilk gördüğünde bu heybetli varlığın yeryüzündeki hiçbir varlığa benzemediğini düşünür. Coodar’ın Alp Karakuş ile karşılaşma anı “*Kıran Coodar oşondo/ Alp Karakuş ekenin/ Kıyılında biliptir/ Ar tırmaktın özündö/ Katarınan ilinip/ Kırtan bugu cürüptür./ Bul karakuş canıbar/ Bir başkaca özü bar.*” (Alimova 2006: 336) ifadeleriyle anlatılmaktadır.

Alp Karakuş’un yer altından gelen bir varlık olması onun gizemini ve olağanüstülüğünü arttırmaktadır. Mitolojide yer altı her ne kadar kötü ruhların mekânı olarak tasavvur edilse de yer altının bilinmezliği ona zaman zaman kutsiyet atfedilmesine neden olur. Alp Karakuş, yer altının bu yönünü temsil eden iyi huylu bir varlık olarak kurgulanır. Onun olağanüstü özelliklerinin olduğu da görülmektedir. Coodar, ayağı kırılan ve ölmek üzere olan atı için Alp Karakuş’tan yardım ister. Coodar’ın kendisi de yaralıdır. Alp Karakuş bu durumu gördüğünde ağzını açarak Coodar’ı ve atını yutar. Büyük boğazlı, kaykılı dilli Karakuş’un onları yutması aniden olur ve yine birden bire ikisini de geri çıkarır. Coodar, yaralarından kurtulmuştur, atının ayağı da iyileşmiştir. Destanda bu olağanüstü durum “*Ölmök boldu tulparım/ Degen kezde karakuş/ Alkımdı açıp imerip/ Kara tamak kaykılı til/ Alp dedirip budandı/ Al sugunup iygeni/ Oozun kerip dem tartsa/ Tamagına takalbay/ Coodar koşo kirgeni/ Baçım boldu cutkanı./ Oozun açıp Karakuş/ Kayra cerge kuskanı./ Eren Coodar özü aman./ Kulandan soo oynoktop/ Koşo tüştü tulparı.*” (Alimova 2006: 337) sözleriyle anlatılmaktadır. Alp Karakuş’un bu iyileştiricilik özelliği onun yer altına mensup olağanüstü bir varlık olmasıyla ilgilidir.

Kırgız Türklerinin küçük destanlarında Alp Karakuş adı ile yer alan kartal, destan kahramanının düşmanı olarak da karşımıza çıkmaktadır. **Boston** destanında Alp Karakuş, Kadamış Han’ın dostudur ve Boston’un Cezbilek adlı kıza ulaşmasını önlemek için uğraşır. Kadamış Han, geniş ülke topraklarını korumak için yeryüzündeki kuşların en heybetlisi olan Alp Karakuş ile dost olup onu görevlendirir. Bu durumu Boston’a atı Karaboz, “*Alıstan al bilsin dep/ Kuştardan al tandagan/ Alp Kara Kuş kamdagan/ Karoolguna camdagan*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 82)

diyerek bildirir. Alp Karakuş'un canı burnundan sarkan orta parmak büyüklüğündeki sarı bir öddedir. Uyurken bu öd burnundan yere doğru sarkmaktadır. Boston, bu ödü yarararak Alp Karakuş'u uykusunda öldürür. Böylece Kadamış Han'ın ülkesine girmesi kolaylaşır.

Er Koşoy destanında da Karakuş destan kahramanı Er Koşoy'un düşmanıdır. Alp Karakuş destanda çok heybetli ve yırtıcı bir canavar olarak tanıtılmaktadır. Er Koşoy'un atı Taytoru'yu pençesine takıp av olarak götüreren bu kuşun gökyüzünden yere inişi esnasında kanatlarından çıkan rüzgârla bir fırtına meydana gelir. Karakuş'un heybetli görüntüsü gökyüzünü kaplayan bir kara bulut gibidir. Destanda bu durum "*Aybattuu ün ugulat/ Kara bulut serpilip/ Kaydangan kanat termelip/ Çoñ çengeldi salıptır*" (Tekalan 2002: 65) ifadeleriyle anlatılmaktadır. Yuvası bir dağın zirvesinde olan Karakuş, etle beslenmektedir. Kendisi ve yavruları için ava çıkan Karakuş, Er Koşoy'un tayını pençesine takıp bir hamlede gökyüzüne kaldırır: "*Kara bulut astında/ Kaldayıp kulun kötörgön/ Alp Karakuş körünüp*" (Tekalan 2002: 65). Boston, Er Töştük ve Coodarbeşim destanlarında mitolojik yönü olan ve kahramanın yardımcısı rolünü üstlenen Karakuş'un, Er Koşoy destanında sadece yırtıcı bir avcı hayvan şeklinde kurgulandığı, mitolojik yönünü önemli ölçüde kaybettiği görülmektedir.

2.3.2. Karga/ Kuzgun

Karga ve kuzgun sözlü anlatılarda çoğunlukla yan yana kullanılır. Karga/kuzgun, günümüzde olumsuz anlamları çağrışırsa da eski Türk inanışlarında yaşamı simgelemekte ve olumlu anlamlar taşımaktadır. Proto-Türkler olarak kabul edilen Vusunlarla ilgili anlatılarda karga kurtla birlikte anılır. Çin kaynaklarında kayıtlı olan efsaneye göre terk edilmiş bir çocuğu kurt emzirir ve bir karga çocuğa yemesi için et verir. Karganın/kuzgunun çocuğa et vererek onun yaşamasını sağlaması arkaik dönemde karganın/kuzgunun yaşamın simgesi olduğunu göstermektedir (Ögel 2014a: 22). Karga/kuzgun'un yaşamın simgesi olduğuna yönelik inanış Boston, Coodarbeşim, Kococaş destanlarında yer almaktadır. **Boston** destanında Cezbilek adlı kızı bulmak için yola çıkan Boston, zorlu bir yolculuk geçirir. Boston bazen güçlü düşmanlarla karşılaşır, bazen de ıssız yollarda tek başına kalır. Destanda bu ıssızlık "*Kak etken karga körünböyt/ Kuk etken kuzgun bilinbeyt* (Gak eden karga görünmüyor, guk eden kuzgun bilinmiyor) " (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 72) ifadeleriyle tasvir edilir. Boston, yolculuğu esnasında ıssız ve kurak bir çöle düşer. Çölde hiçbir yaşam belirtisi

yoktur. Bu durum destanda “*Kak etken karga ötçü emes/ Kuk etken kuzgun ötçü emes* (gak eden karga geçmez, guk eden kuzgun geçmez) “ (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 86) ifadeleriyle anlatılır.

Coodarbeşim destanında da Ak Arkar’ı aramaya çıkacak olan Coodar’a annesi Kenceke, gideceği uzak yol ile ilgili bilgi verir ve “*Közgö çooçun cer kelet/ Kuk etip uçkan kuskun cok/ Kak edip uçkan karga cok*” (Alimova 2006: 148) diyerek bu yolların insanın ayak basmadığı ıssız yerler olduğunu, guk eden kuzgunun gak eden karganın olmadığı yerlerden geçeceğini anlatır.

Kococaş destanında Kococaş, gördüğü rüyanın dehşetini “*Kaygırıp calgız oturam/ Kargalar uçpas keride*” (Akmataliyev ve Kırbaşev 2007: 215) sözleriyle anlatır. Kococaş, rüyasında hiç hayat belirtisi olmayan ıssız yerlere gittiğini belirtirken rüyada gördüğü yeri karga ile kuzgunun ses çıkarmadığı bir yer olarak tarif eder. Kayberen keçinin lanetine uğrayıp kayada kalan Kococaş’ın bulunduğu yerde hiçbir hayat belirtisi olmadığı da karga motifiyle dile getirilir.

Karganın/kuzgunun bu yönü zaman içerisinde kaybolur ve karga/kuzgun lanetli hayvan olarak algılanır. Bu algının temelinde tufan mitleri içerisinde yer alan bir anlatı vardır. Anlatıya göre Nama(Hz. Nuh)’nın, tufanın sona ermesinden sonra yakında karaların olup olmadığını öğrenmesi için görevlendirdiği karga/kuzgun görevini unutup leş yemeye koyulur. Bunu öğrenen Nama, kargaya/kuzguna kıyamete kadar leş ile beslenmeleri yönünde kargış verir (Korkmaz 2008: 97). Bu yüzden karganın/kuzgunun yiyeceği leştir. Kendisini tufandan kurtaran Nama’nın verdiği görevi yerine getirmeyen karga/kuzgun ona ihanet eder. Bugün Anadolu Türklüğünde “Besle kargayı oysun gözünü.” şeklinde yer alan atasözünün geri planında da tufana dair bu anlatının izleri olmalıdır. Karga ve kuzgunun leş yiyen hayvan olama yönü **Kococaş** destanında görülmektedir. Lanete uğrayan Kococaş, halkı tarafından kurtarılamayınca sonunda kendini kayalıklardan atmak zorunda kalır. Onun cesedini kuzgunlar yer (Akmataliyev ve Kırbaşev 2007: 412). Burada kuzgun olumsuzluğu ve uğursuzluğu, ölümü hatırlatan bir işlev üstlenir. Yaşam ile ölümün iç içe olması karganın/kuzgunun hem yaşamı hem ölümü hatırlatmasına neden olur.

Ayrıca karga/ kuzgun uzun ömürlülüğün simgesi olarak da bilinmektedir. **Boston** destanında kuzgun motifi, ab-ı hayat efsanesi içerisinde yer almaktadır. Ölümsüzlük

suyu ile ilgili halk arasında anlatılan bir efsane Boston destanının olay örgüsü içerisine yerleştirilir. Kız kardeşi Karaçaç'ın hastalandığına inanan Boston, hastalığın şifası olan ab-1 hayatı bulmak için dönülmez yola çıkar, birçok düşmanla mücadele eder ve sonunda hayat suyunu bulup tulumunu doldurarak yurda dönmek üzere yola çıkar. Boston ulu bir ardıç ağacının dibinde konaklar. Ab-1 hayat dolu tulumu ardıç ağacına asıp uykuya dalar. Bu sırada yiyecek arayarak dolaşan bir kuzgun tulumu gagasıyla deler. Kuzgun tulumdan sızan ab-1 hayattan doyasıya içip suyun altına girerek yıkanır. Bundan sonra kuzgun gençleşir ve ömrü boyunca hasta olmaz. Ab-1 hayatı içen kuzgun ve onun soyundan gelenler uzun ömürlü olup bin yıl yaşar. Destanda bu durum “*Bular uktap kalganda/ Kuzgun keldi kurkuldap/ Tamak izdep takıldap/ Çanaçtı tamak alganı/ Suudan içip alganı/ Kuyulup catkan suusuna/ Kanattarın çapkılap/ Boyuna suunu çaçkanı/ Toluk cuunup alganı*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 335) ifadeleriyle anlatılmaktadır. Kuzgun'un kolay kolay hastalığa yakalanmaması ve ömürlü olması ab-1 hayata bağlanarak açıklanmaktadır.

Karga, Er Töştük, Er Soltonoy, Kozuke ve Bayan destanlarında habercilik işlevini üstlenmektedir. **Er Töştük** destanında Er Töştük, Celmogus kocakarının peşinden gidip yer altına düştükten sonra Kenceke'ye bir karganın kanadında mektup gelir ve Töştük'ün yer altına düştüğü mektupta bildirilir. Destanda bu durum “*Karganıñ kanatına kat kelgen/ Töştük'ün cer astına tüştü dep*” (İliç 2002: 91) ifadeleriyle anlatılmaktadır.

Er Soltonoy destanında erinin Kalmuklarca hile ile esir edildiğini öğrenen Orolkan, yedi karga yavrusunu alarak eğitmeye başlar. Karga yavrularına dokuz ay boyunca bakar. Dokuz ayın sonunda kargalar, insan gibi anlayışlı bir hale gelir. Bu durum destanda “*Anı ukkanda Temirkandın ayalı Orolkan suluu kapalanıp, kayta saburduuluk menen akıl oylop, kökö başıl çökö taandın ceti balasın aldırıp toguz ay bakkandan kiyin taandardın kanat kuyruğu cetilip, süylöy albaganı menen aytkan sözgö adamday tüşünüüçü boldu.*” (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 181) cümleleriyle bildirilir. Bu şekilde kargaları eğiten Orolkan, esir düşen Temirkan'a mektup yazarak kargaların kanadına bağlar. İnsan gibi anlayışlı kargalar yapacağı işi bilmektedir. Kalmuk yurdunda esir olan Temirkan ve Bolotkan'a ulaşmak için üç aylık yolu altı günde giden kargalar Orgut şehrine varıp üç gün yiğitleri ararlar. Sonunda onları bularak mektubu ulaştırırlar: “*Taandar kündöp tündöp uçup cürüp oturup üç ayçılık*

alığtağı Orgut şaarına altı kündö cetişti. Taandap Orgut şaarınan ordu tabuu üçün üç kün izdedi.” (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 182). Temirkan, kargaların getirdiği mektubu okuyarak, güzel eşine cevap yazar. Böylece kargalar, Temirkan ve Orolkan arasında haberci olurlar.

Kozuke ve Bayan destanında Kozuke, sevgili nişanlısı Bayan’ın yurdunu bulmak için uzun yollar yürür, çile çeker. Bu şekilde tahammül edip yürürken kahırlanıp karga ile konuşur ve “*Asmanda uçup ötkön kara karga/ Cetembi Bayan suluu süygön carga?*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 164) diyerek ondan Bayan gibi güzel yâre ulaşip ulaşamayacağını sorar. Kozuke karganın konuşamayacağını bilmektedir, yine de ona halini anlatır. Kargaya halini anlatan Kozuke, “*Canıbar barar bolsoñ bizdin cerge/ Calgızdı kördüm degin uzak coldo/ Enemdin köönü tıncıp tursun şondo.*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 164) diyerek annesine de haber götürmesini söyler. Burada karganın/kuzgunun kendisiyle konuşan Kozuke’ye cevap veremeyen sıradan bir hayvan olarak kurgulanması karganın mitolojik yönünü kaybettiğini göstermektedir.²⁹

Kırgız Türklerinin destanlarında karga çokluğun simgesi olarak da yer almaktadır. **Er Koşoy** destanında karga çokluğu anlatmak için bir benzetme unsuru olarak kullanılır. Destanda “*Ulam kelip Kitaydar/ Kara taanday kıcıldayt*” (Tekalan 2002: 272) ifadeleriyle Kırgız Türklerinin düşmanı olan Çinlilerin kara karga gibi kalabalık olduğu ifade edilmektedir. Burada düşman çokluk bakımından kargaya benzetilir ve kara sıfatıyla nitelendirilir. Bu durum karganın destanda olumsuz işlevle yer aldığını göstermektedir.

2.3.3. Kuğu/ Kaz

Türk mitolojisinde kaz; akli ve bilgiyi simgelemektedir. Bu yönüyle kaz, kamin yardımcı ve koruyucu ruhudur. O kamlık inanışının kanun ve âdetlerini iyi bilir ve kama hangi ilahı ziyaret etmesi hangi yoldan gitmesi ve ilahın huzuruna nasıl çıkılması gerektiğini öğretir. (İnan 2015: 58, Mollova 1993: 269).

²⁹ Bu durum Dede Korkut Hikâyelerinde Salur Kazanın su ve kurt ile konuşmasını ve mitolojik yönünü kaybeden sudan ve kurttan cevap alamamasını hatırlatmaktadır (Ergin 2014: 58).

Türklerin mitolojik düşüncelerinde kaz haberci kuş olarak da yer almaktadır. O, güneşin doğacağını bildiren elçi kuştur, tan kuşudur (Mollova 1993: 269). Bu göçmen kuşların kutsal bölgelere Tanrı mekânlarına göç edip dönüşte haberler getirdiğine inanılır (Ögel 2014a: 98). Kırgız Türklerinin mitolojik inanç dünyasında da kuğu/kaz haberci kuş olarak yer almaktadır. Bu inanış Boston, Kız Cibek destanlarında görülmektedir. **Boston** destanında Cezbilek adlı kız, Boston'a ilgisini belirtmek için bir ak kuğu aracılığıyla mektup gönderir. Boston, Cezbilek'e "*Kadamış kandin Cezbilek/ Kazıñdı sen ciberdiñ/ Kanatına kat cazıp*" (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 120) diyerek bu mektubu hatırlatır.

Kız Cibek destanında Bekecan tarafından ıssız ovada öldürülen Tölögön, yaralı haldeyken yalnızlığın verdiği iç burukluğuyla üstünde uçan kazlara seslenir. Onlara "*Asmandap uçkan altı kaz/ Uzun moyun süyrü baş/ Konoyun deseñ beri bas/ Aytıp koy kazdar bir kabar/ Karaluu kalgan asıl car./ Kız Cibekke ayta bar/ Cay kazdırıp kömdürsün/ Catkan cerim baykap al.*" (Duman 2001: 188) diyerek ana babasına ve sevgili yârine gitmelerini, içinde bulunduğu durumu bildirmelerini söyler. Tölögön, kazların kendisini anlamadığını bildiği halde sırf içini dökmek için kazlarla konuşur. Kazın haberci ve aracı olma işlevine dair inanış Tölögön'ün onunla konuşmasına neden olur ancak burada kaz mitolojik yönünü yitirdiği için Tölögön'ün talebi karşılıksız kalır.

Türk boylarının mitolojik düşüncelerinde kuğu; temizlik, saflık, bekâret ve dişilik simgesidir. (Ögel 2014b: 698, Korkmaz 2008: 103). Aklıgı, saflığı ve dişilliği simgeleyen kuğu Türk sözlü anlatılarında peri kızlarının donuna girdiği bir kuş olarak sunulmaktadır. Anlatıya göre bir erkek gölün kenarına gelir ve genç kızların elbiselerini çıkarıp yüzdüğünü görür. Onlardan birinin elbiselerini gizlice alıp saklar. Erkeği fark eden peri kızları elbiselerini giyer, kuğu şekline girip uçarak kaçar. Sadece elbisesi çalınan peri kızı kuğuya dönüşemez ve kahramanın eşi olur. Roux bu anlatının bütün Altay toplumlarında görüldüğünü ifade etmektedir (1998: 159). Benzer bir epizot, **Köruulu destanının Gaoz (Ayvaz) kolunda** yer almaktadır. Destanda Peri kızı, Gaoz Han'ı yanına çağırıp nargile ikram etmek ister ama Gaoz gitmekte gecikince darılıp ak kuğu şekline girerek ortadan kaybolur. Destanda bu durum "*Kunduzday ak kuu kebin kiyip aldı/ Kaşına kelbegen soñ açuulandı/ Kız emi ak kuu bolup uçup ketti/ Kudayım başka saldı kaygı darttı*" (Egimbaeva 2012: 99) şeklinde ifade edilir.

Canış Bayış destanının Moldobasan Musulmankulov anlatımında Canış ve Bayış'ın ilk eşleri Ayçolpan ile Künçolpan peri kızıdır. Canış ve Bayış bir gün seksen yiğitle ulu bir dağın eteğindeki göle giderler. İki bey bunları görünce çok beğenip âşık olurlar. Beyler iki kızın elbisesini saklarlar, onların geldiğini fark eden peri kızları elbiselerini giyip kuş şekline girip kaçarken ikisi kaçamaz ve Canış ile Bayış'a eş olurlar (Şentürk 2013: 81).

Türklerin mitolojik inanışlarında kaz ve kuğu beylik ve kutun da simgesidir. Bu kuşlar yüksek mertebeli kimseleri simgelemektedir (Esin 1978: 23). **Coodarbeşim** destanında kuğunun yüksek zümreyi temsil yönü öne çıkar. Coodar, Ak Arkar'ı bulmak için yola çıkar ve yolda karşısına çıkan Canaalı'yı öldürerek Aksaamay güzelle evlenir. Bir süre görevini unutan Coodar, Aksaamay'ın rüyasıyla kendisine gelir. Aksaamay rüyasında Coodarbeşim'in ak kuğu donuna girip ak buluta, gök kuğu şekline girip gök buluta doğru gittiğini görmüştür. Aksaamay rüyasını "*Ak kuu bolup abalap/ Asmandap uçsa sabalap/ Ayım menin adlımda/ Arılgıs uzak col catat/ Kök kuu bolup abalap/ Köp künçülük col catat.*" (Alimova 2006: 209-210) ifadeleriyle anlatır. Burada han oğlu olan Coodar'ın kuğu donuna girmesi, kuğunun yüksek zümreyi temsil etme yönünü öne çıkarmaktadır. Ayrıca kuğu motifi hem reel hayatta hem de rüyada kahramana yolculuğu bildiren bir motif olarak yer almaktadır. Coodar, Aksaamay'ın bu rüyasını duyunca görevini hatırlayıp yola koyulur.

Türk boylarının sözlü anlatılarının çoğunda kaz ve kuğu yan yana, çoğu zaman da birbirinin yerine kullanılır. Kırgız Türklerinin destanlarında da kaz ve kuğu çoğunlukla yan yana veya birbirinin yerine geçecek şekilde kullanılmaktadır. Destanlarda kuğu ve kaz habercilik işlevini üstlenir ve saflığın, temizliğin simgesi olarak sunulur.

2.3.4. Turna

Tabiatın aslı üyelerinden biri olan kuşlar insanlığın pagan inanç dönemlerinden bu yana belli olağanüstülüklerle donatılıp kültürü oluşturan unsurlar içerisinde yer alırlar. Totem çağında birer ongun olarak yer alan kuşlar tek Tanrılı inanç sistemlerinde de önemini korumaya devam ederler. Türk kültüründe hem İslam öncesi dönemde hem de İslami dönemde kutsiyetini devam ettiren kuşlardan birisi de turnadır. İslamiyet öncesi Türk inanışlarında turna; mübarek, akıllı, her hareketi doğru, mukaddes bir kuş olarak kabul görür. Düzenli bir şekilde uçmaları da bunun örneğidir. Kutsal sayılan turna ile ilgili birçok tabu söz konusudur. Turnanın yolunu şaşırtmak ve onu havada tutmak günah

sayılır. Başkurt halk inanışlarında öldürülmesi hoş karşılanmayan turna, Anadolu’da da avlandığı takdirde avcısına felaketler getiren bir av kuşudur. Turna genç kızı ve güzelliği simgelemektedir. Ayrıca turna Türk muhayyilesinde gurbet ve sıla çağrışımları taşıyan habercidir. Turnalar kimi zaman coşkunun, kimi zaman hüznün, bazen de mutluluğun habercisidirler. O, bazen de Tanrı’nın elçisi olarak görülür. İslâm öncesi dönemde taşıdığı mitolojik anlamlardan dolayı kutsanan turna İslâm sonrası da Türk düşünce dünyasında önemini kaybetmez. Ahmet Yesevî, Hacı Bektaş Veli gibi büyük Türk velilerinin turna donuna girdiğine dair anlatılar, bu kuşun kutsiyetinin devam ettiğini gösterir mahiyettedir. Alevî-Bektâşî geleneğinde turna İlahi aşkla yola giden iman-ikrar sahibi canları, turna katarı âyîn-i cemi temsil eder. Cem âyini sırasında okunan nefeslerin en ünlülerinden biri de turna semahıdır. Bu semah ile turnanın kanat açıp yavaş yavaş göğe yükselmesi temsil edilerek canların Hakk’a gidişi anlatılır (Elçin 1997: 63-75, Ögel 2014b: 700).

Türk boylarının düşünce dünyasında yer alan turnayı, Türk insanı giyiminde, kuşamında, ev eşyalarında, oyasında, eşliğinde, beşliğinde motif olarak kullanır. Kırgız Türklerinin destanlarında da bu kullanımı görmek mümkündür. **Cañıl Mirza** destanında turnanın bizzat kendisi yer almaz ancak tüyleri ve şeklinin kadınların giyimlerinde süsleme olarak kullanıldığı görülmektedir. Özellikle yüksek zümrenin, bey kızlarının kıyafetinde turna tüyü veya turna motifleri bulunmaktadır. Cañıl’ın merasim giyimi tanıtılırken “*Kömkörö kunduz tebetey/ İçinde bar takıya/ Şuru bermet çoquu bar/ Sayınganı karkıra*” (Caynakova 2004: 37) denilerek kalpağının turna tüyüyle süslü olduğu belirtilir. Turna motifli elbiseyi bayanın giymesi Türk kültüründe turnanın genç kızı simgelemesinin bir yansımasıdır. Ayrıca turna süslemeli kıyafetlerin bey kızları tarafından giyilmesi de turnanın yüksek zümreye işaret ettiğini göstermektedir.

Mendirman destanında da turnanın bizzat kendisi yer almaz ancak turnaya yönelik yapılan benzetmeler Türk halk inancında yer alan turna inanışını ortaya koymaktadır. Eşine göz koyup kendisine haksızlık yapan ağabeyi Külteber’e karşı savunmaya geçen Mendirman, meydan okuyarak kendisinin meziyetlerini sayar. Mendirman “*Toonu tooloy uçkan turnamın/ Toyutum kanbay konboymun/ Toguzuñ birge men calgız*” (Akmataliyev ve Caynakova 2009: 20) diyerek kendisini dağda uçan turnaya benzetir ve dokuz kötü karşısında boyun eğmeyeceğini, hakkını yedirmeyeceğini söyler.

Mendirman'ın kendisini turnaya benzetmesinin nedeni turnanın gururlu bir hayvan olduğuna dair düşüncedir.

2.3.5. Güvercin

Güvercin Türk düşünce sisteminde saflığın, temizliğin, barış ve huzurun simgesidir (Korkmaz 2008: 75). Güvercin, Altay ve Saha Türklerinin tufan anlatılarında haberci hayvan olarak yer almaktadır. Anlatıya göre; Tufan bitiminde Nama(Hz. Nuh) yeryüzünde kara parçası olup olmadığını anlamak için güvercini gönderir. Güvercin ağzında bir dal parçasıyla gelir ve tufanın sona erdiğini haber verir (Gömeç 2011 a: 32). Yani güvercin kaosun bitip kozmosun(düzen ve huzurun) başladığının habercisi olmuştur. Bu sebeple evrensel inanışta güvercin huzur ve barışı simgeler. Yine tufan mitlerine dayalı olarak onun habercilik ve aracılık işlevinin olduğu görülmektedir. Güvercinin habercilik işlevi hem tufan mitlerine hem de geçmişte posta aracı olarak kullanılmasına dayanmaktadır.

Türk boylarının düşünce sisteminde önemli bir yeri olan güvercin Kırgız Türklerinin inanç dünyasında da barışın, temizliğin ve haberciliğin sembolüdür. Güvercin motifi Kırgız Türklerinin küçük destanlarında da yer almaktadır. **Canış Bayış** destanının Moldobasan Musulmankulov anlatımında Kalmuk ajanı olan Celmeyan, Canış ve Bayış'ı ele geçirmek için on yıl Kırgız ülkesinde kalır. On yıl sonra Celmeyan, dil bilen güvercini aracılığıyla hanı Şumurut'a haber gönderir. Destanda bu durum "*Celmeyan emi padişasın estedi. Ubadası büttü. Kolunda bir til bilüüçü kepteri bar ele. Cazu cazıp moyunna tagıp uçurup ciberdi. Kepter altı şaar Zimiñden Şumurutun şaarına on beş kündö uçup ketti.*" (Şentürk 2013: 82) cümleleriyle ifade edilmektedir. Burada güvercinin habercilik işlevinin öne çıktığı görülmektedir.

2.3.6. Zımırık (Simurg) Kuşu

Zımırık(Simurg), İran mitolojisinde görülen ve destan kahramanının yardımcısı olan mitolojik bir varlıktır. Arapların anka dediği bu kuşun yüzü insan yüzüne benzetilmektedir. Uzun boyunlu olan zımırık(simurg) rengârenk tüylere sahiptir. Bu kuşun Kaf Dağı'ndaki hayat ağacının tepesinde yaşadığına inanılmaktadır. Onun kanatlı ve balık kuyruklu olduğu, canlılar dünyasını simgelediği düşünülmektedir (Beydili 2005: 61). Bu inanışa göre simurg, kanatlarıyla gökyüzünü, kuyruğuyla suyu, ayaklarıyla yeryüzünü işaret etmektedir. Sözlü anlatılarda simurg, kahramanın

yardımcısı olarak yer almaktadır. O kahramanın mücadelesinde ona yardım etmekte, onu belalardan korumakta, ona yol göstermektedir. Mitolojik güçlere sahip olan simurg, hastalanan kahramanı ağzının suyuyla tedavi etmektedir (Beydili 2005: 496). Kırgız Türkleri kuşların pirinin “buudayık” olduğuna inanırlar. Halk inanışlarında ve sözlü anlatılarda buudayığın yerini bazen de simurg almaktadır (Orozobayev 2014: 71).

Türk düşünce sistemine Fars kültüründen geçtiği anlaşılan simurg motifi Er Koşoy destanında da yer almaktadır. **Er Koşoy** destanında Koşoy’a yardım eden Zımırık, alp uykusundaki Koşoy’un atının Karakuş tarafından götürüldüğü sırada onu uyandırır. Bu durum destanda “*Uktap catkan Koşoydu/ Çançıp tişten ougotup/ Aytayın dese tili cok/ Alıp ketti dep kulundu/ Kuştun çoñu Zımırık*” (Tekalan 2002: 65) şeklinde ifade edilir. Zımırık kuşunun yardımıyla uyanan Koşoy, gökyüzüne baktığında atının av olarak götürüldüğünü görür. Örnekte de görüldüğü gibi zımırık(simurg) kahramanın uyarıcısı ve yardımcı olma işlevini üstlenir.

Zımırık her zaman kahramanın yardımcı sıfatıyla yer almaz. Boston destanında zımırık, ab-1 hayatın bekçisidir ve Boston’un mücadele ettiği bir güç olarak yer alır. Kız kardeşine şifa olacak ab-1 hayatı bulan Boston, sudan alabilmek için zımırığı yenmesi gerekmektedir. Zımırık kuşunu Boston’a atı Karaboz haber verir. Karaboz, “*Azaptı salaar alı bar/ Mürök suunuñ özündö/ Ağıp çıkkın köziündö/ Al bulaktı kaytargan/ Zımırık kuşun özü bar/ Suuga kelken canduunu/ Birden terip cep turat/ Aybanattı ayabayt/ Adam barsa sanabayt/ Alp Karakuşday alı bar/ Bardık kuştan başkaca/ Artıktığı dağı bar*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 331) diyerek bu kuşun hayat suyunu bekleyip koruduğunu, suya gelen canlıların hepsini tutup yediğini, hayvanlara acımadığını, insanları hesaba bile katmadığını söyler. Bu kuş heybet bakımından Alp Karakuş gibidir. Bütün kuşlardan farklı olan zımırık, diğer kuşlara göre üstün özelliklere sahiptir. Boston, bu güçlü varlığı atı Karaboz’un yardımıyla yener. Karaboz yadacılık maharetiyle havayı bozup zımırığı dondurur. Donan zımırık ölür. Böylece Boston hayat suyuna ulaşır.

2.3.7. Guguk Kuşu

İnsanlığın ilk dönem inanışlarında insanın hayvandan türediğine dair zoofornik düşünceler yer aldığı gibi hayvanın insandan türediğine yönelik antropomorfik yaklaşımlar da söz konusu olmaktadır. Buna göre bazı hayvanların ilkin insan olarak yaratıldıklarına

ancak olağanüstü bir olay neticesinde hayvana dönüştüklerine inanılmaktadır. Bu hayvanlardan birisi de guguk kuşudur. Efsaneye göre guguk kuşu bir annedir ve iki kızı vardır. Birgün hastalanıp yatan anne iki kızından su ister. Kızlar oynamaya dalıp suyu vermeyince Tanrı'ya yalvarıp kendisini guguk kuşuna dönüştürmesini diler (Sakaoğlu 2000: 172). Yaşanan olağanüstü zorluk ve sıkıntılar sebebiyle guguk kuşuna dönüşme durumu, guguk kuşunu hüznü dair bir metefor olarak ortaya çıkarır. Onun hazin sesi hüznün terennümü şeklinde algılanır.

Kırgız Türklerinin “kükük” dedikleri bu kuş, Kırgız destanlarından **Er Tabıldı** destanında da hüznü simgelemekte ve aynı zamanda habercilik işlevini üstlenmektedir. Ayağından yaralanan Tabıldı'ya arkadaşı Eldiyar uzun süre bakar. Tabıldı, hem ilaç alıp gelmesi hem de halkın durumundan haber alması için Eldiyar'ı obaya gönderir. Tabıldı dağ başında kımıldayamadan yatmaktadır. Bu esnada bir guguk kuşu geçip hazin hazin öter. Kuş, adeta Tabıldı'nın içindeki hüznü tercüman olmaktadır. Kuşun sesini duyan Tabıldı, onunla konuşmaya başlar ve “*Canıbarım kükük kuş/ Catkanımdı körsöñçü/ Kuş da bolsoñ tüşüniüp/ Aylıma kabar berseñçi*” (Namatov 2001: 317) diyerek ondan perişan halini gidip halkına haber vermesini ister.

Tabıldı içindeki acısını guguk kuşuna anlatıp onunla dertleşmek ister ancak o derdini ne kadar anlatsa da kuş cevap vermez. Burada arkaik destanlarda yer alan insan halinden anlayıp insanla konuşan ve haber taşıyan olağanüstü kuş motifinden realist bakış açısıyla kurgulanan bir kuş motifine geçildiğini belirtmek için “*Küyütün kança aytsa da Küük kuş coop berbedi* (Derdini ne kadar anlatsa da kuş cevap vermedi) “ (Namatov 2001: 323) denilmektedir.

2.3.8. Baykuş

Kırgız Türkleri arasında “ükü” adıyla bilinen baykuş kutsal sayılmakta ve onun öldürülmesi yasaklanmaktadır. Bazı Kırgız boyları baykuştan türediğine inanır. Kırgız Türkleri; nazardan, albastıdan korunmak için baykuş tüylerini ve kemiklerini kullanmaktadır. Çocuğu olmayan kadın evinde baykuş bulundurur ve böylece doğum yapabileceğine inanır. Genç kızlar giyim kuşamlarında baykuş tüyünü hem süs eşyası olarak kullanırlar hem de onun doğüstü gücünden yararlanıp kötülüklerden korunmayı arzularlar. Baykuş tüyü göz lekesi rahatsızlığını sağaltmada da bir şifa aracı olarak kullanılmaktadır (Dıykanbayeva 1999: 65). Kırgız Türklerinin sosyal yaşamlarındaki bu

inanişlar destanlara da yansır. **Kococaş** destanının Üsönbayev benzer metninde, Kococaş'ın eşi Zulayka üzerine titrediğı biricik oğlu Moldocaş'a çocukluğunda baykuş tüyü takar: “*Ükü tagıp böpölöp/ Düyüm cemiş cegizgen*” (Akmataliyev ve Kırbayeş 2007: 263). Bunun nedeni destanda açıkça belirtilmese de halk arasında baykuş tüyünün kem gözlerden gelen kötülüğü önlediğine dair düşüncenin bir pratiğı olduğı kesindir. Burada baykuşun koruyuculuk özelliğı görölmektedir.

2.4. MİTOLOJİK AĞAÇ VE BİTKİLER

Türklerin mitolojik düşünce sisteminde ağaç ile Tanrı arasında bir bağ kurulur ve ağaç kutsanır. Türk kültüründe kutsal olarak kabul edilen ağaçlara bakıldığında bunların yüksek dağ başlarındaki su kenarlarında yetişen tek ağaç olduğı görülür. Onların dağ başında yer alması Tanrı'nın yüceliğini, tek olması ise birliğini simgeler durumdadır. Ayrıca Tanrı kutu ile zenginleştirilen bu ağaçlar; gölgeli olması hasebiyle sığınılan Tanrı'yı, kaba ağaç olması hasebiyle Tanrı'nın ululuğunu, meyvesiz olmasıyla Tanrı'nın doğmamış ve doğurmamış olmasını, yaz kış yaprağını dökmemesiyle Tanrı'nın ebedî oluşunu simgeler (Ergun 2004: 160-168, Boratav 2012: 30). Bu haliyle adeta Tanrı'nın yeryüzünde vücut bulmuş hali olan ağaçlar Tanrı'nın yaratma özelliğini de bünyesinde bulundurmaktadır. Türkler kendilerinin ağaç aracılığıyla Tanrı tarafından yeryüzüne gönderildiğine inanırlar. Bu inaniş etrafında ağaçtan türemeye dair birçok anlatı oluşur.³⁰

Ağacın ecdat olarak görülmesi ana rahminin simgesel özelliğinin zamanla içi oyuk ağaçlara aktarıldığı ve ağacın da kadın gibi doğurganlık özelliğine sahip olduğı düşüncesinin bir yansımasıdır. Bu inaniş zamanla çocuksuz kadınların çocuk sahibi olabilmek için ağaçlara başvurmasına dönüşür. Kazak ve Kırgız kadınların çocuk dilemek için ağaçların dibinde yuvarlandıkları, geceledikleri ve onlara çaputlar bağladıkları kaydedilmektedir (İnan 2015: 167, Ögel 2014b: 616, Beydili 2005: 28).

³⁰ Uygurların türeyiş ile ilgili anlatılarında Uygur kağanının soyunun; iki ırmağın birbirine kavuştuğı, iki dağın arasında bulunan iki ağacın gökten gelen ışıkla hamile kalması sonucu türediğı anlatılmaktadır (Ögel 2014b: 593). Gök, yer-su, dağ ve atalar kültü ile ilişkilendirilen ağaç, burada Uygur Türklerinin ecdadı olarak yer alır. Altay Türklerinin yaratılış destanında ise ağacın dokuz dalının altında dokuz insanın yaratılışı dokuz insandan da dokuz oymağın türeyişi anlatılır (İnan 1995: 15-16, Beydili 2005: 27).

Oğuz Kağan destanında Kıpçak boyunun ağaç kovuğunda dünyaya gelen bir çocuktan türediğı, Oğuz Kağan'ın ikinci eşinin bir ağaç kovuğundan çıktığı yönündeki anlatımlar, benzer şekilde Dede Korkut Hikâyeleri'nde Basat'ın kaba ağacı atası olarak tanıtması ağacın ecdat olma ve doğurganlık işlevine işaret etmektedir (Ögel 2014b: 594, Ergin 2014: 214).

Ağaç ecdat olmasının yanı sıra kök, gövde ve dallarıyla üç kozmolojik âlemi birbirine bağlayan bir dünya direğidir. Hayat ağacı olarak bilinen ve dünyanın merkezinden yükselen bu ağaç kökleriyle yer altına uzanır, gövdesi ve gölgesi yeryüzünü kaplar, dalları ise kutsal mavi göğe ulaşır. Türk dünyasında “bay terek, temir kazık, evren ağacı” olarak da bilinen hayat ağacı gökyüzünün dokuz katını temsil eden dokuz dala sahiptir. Kamlık inanışında üç dünyayı birbirine bağlayan dokuz dallı hayat ağacı kamın Tanrı’ya ulaşmasını sağlayan bir vasıttır.³¹ Ayrıca kamın dünyaya gelişi ve olgunlaşması da bu ağaçla ilişkilendirilir (Roux 2012: 25, Ögel 2014b: 692, Ergun 2004: 158).

Türklerin düşünce sisteminde ağaç soy ve boyu temsil eder, her boyun hatta ailenin kendi ağacı olduğuna inanılır. Soy ağacı nesillerin kökeni olarak algılanır ve neslin sürmesinin garantisi olarak görülür.³²

Mitolojik inanışta insanın bahtı ile ağacın ilişkilendirildiği de görülmektedir. İnanışa göre öbür dünyada her yaprağı bu dünyadaki bir insana ait olan bir ağaç vardır. Yaprığı sararıp düşen kişi ölmektedir (Beydili 2005: 28). Genç bir ağaç yıkılırsa genç birinin yaşlı bir ağaç yıkılırsa yaşlı birinin öleceğine inanılır (Bayat 2007: 181).

Özetle söyleyecek olursak Türk düşünce sisteminde ağaç:

1)Tanrı kutuna sahip ecdat ana/ata 2) Dünyanın direği 3) Aile ve devletin simgesi 4) Üreme ve doğumun simgesi 5) Sığınak ve koruyucu 6) Yaşam ve yeniden doğuşun simgesi 7) Bolluğun bereketin simgesi 8) Talihin simgesi 9) Tanrı’ya ulaşmada aracıdır.

Türklerin mitolojik düşüncelerinde bu anlamlarla donatılıp kutsanan ağaca zarar verenin başına belaların geleceğine inanılır. Ağaç üzerine ant içilmesi de onun kutsallığının bir neticesidir (Beydili 2005: 28). Kutsal ağacın bazı Türk boylarında bir tapım unsuru

³¹ Sözlü anlatılarda kahramanı dünyaya getirerek yaratılışın ve yaşamın başlangıcını simgeleyen hayat ağacı, ilk insanı kendi özsuyla besler. Tanrı’dan dünyaya gelme anlamında olan doğum onda gerçekleştiği gibi ölümden sonra Tanrı’ya ulaşma da yine onun vasıtasıyla olur. Eski Türk boylarından bazılarının ölümlerini ağaçların üzerine bırakması ve günümüzde mezarlıklara ağaçların dikilmesi bu inanışın yansımalarıdır (Roux 2012: 26, Ögel 2014b: 598, Ergun 2004: 165).

³² Dede Korkut Hikâyeleri’nde Dede Korkut’un her boyun sonunda “*Gölgeli kaba ağacın kesilmesin!*” şeklinde dua etmesi neslin devam etsin, soyun kurumamasın anlamlarına gelmekte ve burada ağaç zürriyeti simgelemektedir. Benzer bir şekilde Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu’nda kahramanın annesi oğlunun sağ salım dönmesi üzerine “*Kaba ağaçta dal budağın kurumuştur, yeşerip göğerti artık.*” (Ergin 2014: 110) demesi ağacın ailenin bir simgesi olduğunu çocuğunda bu ağacın dal ve budaklarına benzetildiğini göstermektedir.

olduğu da kaydedilmektedir (Roux 1998: 118). DLT’de Kaşgarlı Mahmud eski Türklerin ulu ağaçlara taptığını söylemektedir (2013: 377). Tarihçi Gerdizî de kuzeydeki Kırgız Türklerinin güzel ağaçlara taptığını belirtir (İnan 2015: 8). Kırgız Türklerinin Baktı Bolot destanında da ağaca tapınmaya dair inanışa yer verilir. Halka zulmeden ve tek başına Altın Dağ’ı sahiplenen Kaman Dev öteden beri ateşe, suya, ağaca ve taş a tapar. Destanda bu durum “*Başınan adat kılğan Kaman kanı/ Tabınıp otko, suuga, cıgaç, taşka*” (Öyke 2004: 71) sözleriyle ifade edilir. Doğaya tapınmanın izleri destanda açıkça ifade edilir.

Kırgız Türklerinin destanlarında kutsiyetiyle öne çıkan ağaçlar; çınar, ardıç, kavak ve kayın ağaçlarıdır.

2.4.1. Çınar

Türk kültüründe çınar kutsanan bir ağaçtır. Dünya ağacıyla da ilişkilendirilen çınar dünyanın direği olarak algılanır; gücü, ululuğu ve hükümlanlığı simgeler. Kırgız destanlarında çınar motifi, Altay sözlü anlatılarında Bay Ülgen’in oğlu olarak bilinen Alp Karakuş ile birlikte sunulur ve Tanrı ile ilişkilendirilir. Türk boylarının mitolojik dünya tasarımını oluşturan üç dünyayı birbirine bağlayan hayat ağcının Boston ve Er Töştük destanlarında çınar ağacı olduğu görülür. **Boston** destanında Boston’un yer altındaki dostlarından Alp Karakuş, ağıl yeri kadar geniş ulu bir çınarın üzerinde yaşamaktadır. Çok heybetli bir görüntüye sahip olan Alp Karakuşu ancak ulu çınar ağacı taşıyabilmektedir. Bu ulu çınar, Alp Karakuş’un gökyüzünden inerken çıkardığı rüzgârla üç kez eğilip kalkmaktadır (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 91). Ağaç, kamlık inancında kam ile gökyüzündeki kutsal ruhlar arasında bir bağ kurmaktadır. Kam gökyüzüne ağaç vasıtasıyla ulaşmaktadır. Bu inanç Boston destanına da yansır. Yer altındaki Boston, çınar ağacının üzerinde duran Alp Karakuş aracılığı ile yeryüzüne çıkarılır. Bir bakıma çınar ağacı yer altı ile yer üstü arasında kozmolojik bir bağ kurar.

Benzer bir durum Er Töştük destanında da görülmektedir. Destanda Alp Karakuş’un yuvasının bulunduğu yer altındaki büyük çınardan bahsedilmektedir. Bu çınar ağacı yerin altında orta yerde durmakta ve başı göğe kadar uzanmaktadır: “*Cer kap ortosuna keldi/ Bir çınar turat eken/ Başı kökkö tucasıp*” (İliç 2002: 85). Burada çınar ağacının göksel güçlerle olan irtibatına işaret edilmektedir. Er Töştük’ün yer altından bu ağacın

üstündeki Alp Karakuş tarafından çıkarıldığı da düşünülürse esasen çınar ağacı göğe yükseltme işlevini tam olarak yansıtmaktadır.

Coodarbeşim ve Er Koşoy destanlarında çınar ile kişinin bahtı arasında bir ilişki kurulduğu görülmektedir. **Coodarbeşim** destanında Canaalı'yı öldürüp esir olan halkı ve güzel Aksaamay'ı kurtaran Coodar, Canaalı'nın şehrine girdiğinde Aksaamay ile karşılaşır. Kendisini bir yabancı gibi tanıtır, “*Köz ciberip karasam/ Köykülöp çıkkan çınar bak*” (Alimova 2006: 196) diyerek bir çınar gibi yükselmiş bahtlı şehrin kime ait olduğunu sorar.

Er Koşoy destanında ise elli yaşını aşan Katagan, henüz bir çocuk sahibi olamaz. Neslinin kesilmesinden korkan ve kendisinden sonra halkını yönetecek bir kişinin olmayacağına endişelenen Katagan, “*Caratkan pendeñ men bolsom/ Cardam bolup Alladan/ Bürdösö bolo çınarım*” (Tekalan 2002: 39) diyerek Kuday'dan bir çocuk diler ve Kuday'ın bu çocuğu vermesiyle çınarının açılacağını söyler. Burada çınar ağacı ile baht arasında bir ilişki kurulur.

Destanlarda çınar ağacı bir benzetme unsuru olarak da kullanılır ve gücü, kuvveti simgeler. Boston, Coodarbeşim, Er Koşoy destanlarında çınar bir benzetme unsuru olarak güç ve heybetin simgesi olur. **Boston** destanında Alp Boston'un yayı çınardandır. Boston, kuvvetli olsun diye altmış kulaç çınarı eğdirip yayını hazırlar: “*Caası bekem bolsun dep/ Altımış kulaç çınardı/ Alıp kelip iydirgen*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 61). Burada geçen “kuvvetli olsun diye” ifadesi çınar ağacının gerçekte sağlam bir ağaç olmasının yanı sıra manevi anlamda da gücü temsil ettiğine işaret etmektedir. Ulu ve köklü çınardan yapılan yay Boston için bir manevi güç kaynağıdır.

Coodarbeşim destanında da çınar ağacı, gücü simgelemektedir. Destanda Coodar'ın heybetli görünüşü “*Körör bolsoñ balanı/ Tüptü çınar terektey/ Keletkanda karaanı*” (Alimova 2006: 137) denilerek “köklü çınar”a benzetilir. Coodar, ulu bir çınar gibi heybetlidir.

Er Koşoy destanında Coloy Han'ın alplığı ve görünüşünün heybeti anlatılırken “*Eki koldun arası/ Kırk cıldık terek çınarday*” (Tekalan 2002: 309) denilerek onun iki kolunun arasının kırk yıllık çınar kadar olduğu belirtilmektedir. Çınar burada da heybeti ve gücü simgeler.

Türkler, devleti “kökü, gövdesi, dalları sağlam ve güzel yapraklı bir ağaç” olarak somutlaştırır (Ergun 2004: 229). Bu ağaç da çınar ağacıdır. Çınar ağacının bu mitolojik anlam değeri **Coodarbeşim** destanında yer almaktadır. Destanda mitolojik bir yer altı varlığı olan Alp Karakuş’un yuvası ağıl kadar büyük köklü bir çınar ağacının üzerindedir. Yavru Karakuş “*Ak çınardın başında/ Alaçıkta yuyada/ Kalıptır bizdey baldarı*” (Alimova 2006: 338) diyerek yuvasının çınar olduğunu söyler. Burada çınarın Karakuş’a yuva olması onun vatani/devleti simgeleme durumunu da ortaya çıkarmaktadır.

2.4.2. Ardıç

Türk inanç sisteminde, dört mevsim yaprağını dökmeyen ardıç adeta Tanrı’nın ebediyetine işaret eder ve uzun ömürlülüğün simgesi olur. Ardıç ağacı kutlu sayıldığı için onun kötü ruhları kovma özelliğine sahip olduğu düşünülür. Bu sebeple kamlar âyin esnasında ardıç ağacının dallarıyla tütsü yaparlar (İnan 2015: 65, Ergun 2004: 224). Kam kendisine ardıç dalı getirenin falına bakıp onun geçmiş ve gelecek hayatını söyler (Kalafat 2013: 110). Ardıcın dalını koparmak ise basit bir eylem değildir. Ardıç dalını koparmaya gidecek kişinin bir yıl içinde akrabalarından ölen olmaması gerekmektedir, dalı koparacak kişi kadın ise hamile olmamalıdır. Budak almaya giderken temiz olunmalı, ağacın uzağında iken attan inip gürültü yapmadan ve etraftaki canlılara zarar vermeden ağaca yaklaşmalıdır. Ağaçtan budak almadan önce Tanrı’ya saçılar yapmalı ve dalı kuzeye doğru eğerek koparmalıdır. Bu kurallara uyulmadığı takdirde kutsal ardıcın yardımının dokunmayacağına inanılır. Ayrıca ardıca saygısızlık yapan kişinin de ölümle cezalandırılacağı düşünülür (Ergun 2004: 224-226). Ardıç ağacının koruyucu gücüne inanan göçerevli Türk boyları çocuklarının beşiklerini ardıçtan yaparlar (Erdem 2004: 178).

Kırgız Türkleri de “arça” dedikleri ardıcı kutsal bir ağaç olarak görürler onun uzun ömürlü olduğuna ve kötü ruhlardan koruduğuna inanırlar. Özellikle Kuzey Kırgızistan’da mezarların üzerine ardıçtan yapılmış çelenk konulur. Bunun nedeni ardıcın uzun ömürlü olmasından dolayı ölünün bedenini koruyacağına dair inanıştır. Kırgız Türkleri ardıç tütsüsünün kötülüklerden temizlediğini, evde ardıç yakıldığında hem evin belalardan korunduğunu hem de bu koku ölen ataların ruhuna gittiği için onların hoşnut olduğunu düşünürler (Polat 2008: 93). Ayrıca ardıç ağacının tıpkı kamı göğe taşıdığı gibi ölünün ruhunu da Tanrı’ya taşıyacağı düşüncesiyle mezarlıklara ardıç

cinsinden ağaçlar dikilir. Kırgız Türklerinin düşünce dünyasında ardıca yönelik yer alan inanışlar destanlarına da akseder. **Boston** destanında ardıç uzun ömürlülüğün ve sağlamlığın simgesi olarak yer alır. Alp Boston'un oğlu Boston doğduğunda onu ardıçtan beşiğe yatırır. Babası Boston gibi heybetli olan bu bebeği ancak ardıç ağacı gibi sağlam bir hammaddesi olan beşik taşıyabilmektedir: “*Arça beşik içinde / İnisi Boston catıptır*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 453). Burada beşiğin ardıçtan yapılması sağlamlığı kadar, ardıcın kötü ruhları kovduğuna yönelik inancı da yansıtmaktadır. Kırgız Türkleri ardıcın metafizikî anlamda kötü ruhları kovma özelliğinin yanı sıra mikropların ardıç ağacına fazla bulaşmayacağını düşündükleri için beşikleri ardıçtan yaparlar ve daha sonra ardıç dalıyla tütsülerler (Erdem 2004: 178).

Ardıç motifi destanda ab-1 hayat motifi ile birleşip uzun ömürlülüğün simgesi olur. Destanda ab-1 hayat üzerine anlatılan bir efsane olay örgüsü içerisine yerleştirilir. Alp Boston, kardeşine şifa olacak hayat suyunu büyük mücadelelerden sonra bulur. Tulumunu bu su ile doldurup yola çıkan Boston bir süre sonra bir ardıç ağacının gölgesinde konaklar. Boston hayat suyu ile dolu olan tulumu ardıç ağacına asar ve uykuya dalar. Bu sırada bir kuzgun tulumu delip sudan içer. Tulumdan dökülen su ardıcın köklerine de ulaşır. Ab-1 hayatı için ardıç ağacı bin yıl yaşar. Bu sebeple bütün ardıç ağaçları dört mevsim yeşil kalmaktadır ve uzun ömürlü olmaktadır. Destanda bu durum “*Arçaga suu çaçıldı/ Kuyulgan çanaç suusuna/ Çaykalgan arça tamırı/ Mürök suusuna kanganı/ Tübölükö kögörüp/ Arça tüşpöy kalganı/ Möktün suusun arça içip/ Miñ cıl çaşap kalganı.*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 335) şeklinde ifade edilir. Burada ardıç ağacıyla birlikte “ulu” sıfatının kullanılması da dikkat çekicidir. Dört mevsim yeşil kalan gölgeli ağaç ardıç, ulu ve kutsal kabul edilmektedir.

2.4.3. Kayın

Türk düşüncesinde kadınların koruyucusu olan Umay tarafından yeryüzüne indirilen kayına kadınların, anaların kutu sinmiştir ve onu kesmek yasaktır. Altay kültüründe yeni evlenen gelin evine iki tarafa dikilmiş kayın ağacının arasından geçirilerek girdirilir, gerdek için hazırlanan çadır da dokuz tane kayından yapılmaktadır. Kayın ağacının yeni kurulan aileye mutluluk, huzur ve bereket getireceğine inanılmaktadır. Kadınlı ilişkilendirilen kayın ağacı aynı zamanda doğurganlığın ve üremenin simgesidir (Ergun 2004: 201). Kırgız kültüründe de kayın ağacına dair benzer inanışlar söz konusudur. Kırgızlar kayın ağacını kutsal sayarlar; kayın ağacını kesmezler, keserlerse aileye bir

felaket geleceğine inanırlar (Dıykanbayeva 2009: 42). Kayın ağacı **Coodarbeşim** destanında bir benzetme unsuru olarak kullanılır ve üreme, soyu devam ettirme eylemleriyle ilişkilendirilir. Coodar, peri kızı olan Nurperi ile karşılaşınca “*Adırda kayın talsıñbı?! Adamdın köönün kozgogon/ Ay çırayluu nur kızı/ Nurperi esen barsıñbı?! Küngöydö kayın talsıñbı?! Kümüş nurluu cansıñbı?*” (Alimova 2006: 252) diyerek onu tepedeki kayın ağacına benzetip güzelliğine övgüler yağdırır. Destanda soyu devam ettirecek olan sevgilinin kayın ağacına benzetilmesi; kayın ağacı ile üreme arasında bir simgelik ilişki ortaya koymaktadır ve üreme ile ilişkilendirilen Umay Ene’yle olan bağı da vurgulamaktadır.

2.4.4. Kavak

Türk mitolojisinde kavak, tıpkı kayın gibi göğün direği olan hayat ağacı olarak algılanır. Bir çeşit göğün direği olan kavak, Altay Türklerinin masallarında “temir terek” olarak geçmektedir (Ögel 2014b: 611). Gökyüzünü demir kazık olan kutup yıldızı tutarken yeryüzünü demir direk olarak bilinen kavak ağacı tutmaktadır. Göğe dolayısıyla Tanrı’ya en yakın ağaç olarak bilinen kavak için Teleüt Türkleri “kavaktan yüksek ağaç yok” demektedir. Kutsal sayılan kavak belli ritüellerin de merkezinde yer alır. Kavağın doğüstü gücünden yararlanarak çocuksuzluk problemini gidermek için Hocend şehrinde bulunan “evliya kavağa” gidip orada dua ederek kavağa bezler bağlandığı kaydedilir (İnan 1987: 468, Ögel 2014b: 604).

Rüyada kavak ağacının yeşerip büyümesi güce, hükümdarlığa ya da aile ocağının tüteceğine işaret olarak algılanır. (Ögel 2014b: 605). Kırgız Türklerinin inanç dünyasını yansıtan Manas destanında kavak ağacı ocak kültürüyle ilişkilendirilir. Destanda Manas’ın ölümünden sonra eşi Kankey bir rüyada ocağın içinden yeşerip yükselen bir kavak görür. Kankey bu rüyayı Manas’ın dirilip geleceğine ve ocağının yeniden tüteceğine yorar (Gülensoy 2002: 128). Bazen “er” veya “baba” olarak da adlandırılan kavak (Ögel 2014b: 177) burada soy ağacı olarak yer alır.

Kavak ağacı göğe yükselen başıyla bağımsızlığın ve bayrağın da sembolüdür. Tanrı’nın kutunu taşıyan kavak/bay terek bolluğun, bereketin, soyun devamının ve çoğalmasının sembolüdür. Ayrıca kavak ölüm ve dirilişin de sembolüdür. Kavağın kuruması, devrilmesi kutun gitmesi ölümün, yeşermesi ise giden kutun geri gelmesi ve dirilişin sembolüdür(Ergun 2004: 217).

Kırgız Türklerinin kültüründe de yer alan bu inanışlar Kırgız destanlarına da akseder. Kavak ağacı **Er Töştük** destanında budanmış bir ağaç olarak karşımıza çıkar. Kavak ağacının çolak/budanmış olması yani olumsuzlanmasıyla Er Töştük'ün kendisini yer altına düşürecek olan düşmanı Celmogus ile bu ağacın yanında karşılaşması birbirini tamamlayan durumlardır. Er Töştük'ün canının gizli olduğu demir ege babası İleman tarafından Celmogusun isteğiyle çolak kavak dibine bırakılır. Töştük egeyi almak için buraya geldiğinde kocakarı kılığındaki Celmogus ile karşılaşır: “ *Çolak terek tübündö/ Celmogus kempir oturat*” (İliç 2002: 44). Burada kavak ağacı mitolojik inanışların dışında olumsuz anlam değerleriyle yer almaktadır.

Kozuke ve Bayan destanında ise kavak, sığınılan yer olarak geçmektedir. Kozuke, kendisini öldürmeye gelen Godolkul'dan saklanmak için kavağın başına çıkar. Destanda bu durum “*Kozuke çuk terekte eken dep öltürmökkö multıkn dürmöttöp barat. Cılañaç bolup bittenip oturgan boluçı.*” (Akmataliyev vd 2007: 182) şeklinde ifade edilmektedir. Türk inanışlarında kavak/bayterek zor durumda kalındığında kovuğuna gölgesine sığınılan bir ağaçtır ve bu yönüyle kurtarıcılık koruyuculuk işlevi söz konusudur (Alptekin 2007: 36). Kozuke ve Bayan destanında da kavak bu yönüyle yer almaktadır.

2.4.5. Şifalı Bitki

Atlı-göçerevli bir yaşam tarzı benimseyen ve tabiatla iç içe yaşayan Türkler için tabiat, birçok ihtiyacı karşılayan bir kaynak olarak görülür. Yiyecek, içecek, giyecek ihtiyacını tabiatın unsurlarından karşılayan Türkler, şifayı da tabiatla arar ve bazı bitkilerin olağanüstü güçlerinin bulunduğu, yaratılışlarından gelen bu özellikleri sayesinde insanoğluna şifa kaynağı olabileceğine inanırlar. Türkler, bu inançlarını uzun süren deneyimlerle de pekiştirirler. Bazı bitkilerin şifa kaynağı olduğuna dair deneyimler sonucu elde edilen bilgiler ve inançlar sözlü anlatılarda da varlık gösterir. Canış Bayış ve Coodarbeşim destanlarında da hastalıklara çare olan şifalı bitki motifi yer almaktadır.

Canış Bayış destanının Moldobasan Musulmankulov anlatımında yaraları iyileştiren ve destanda adı verilmeyen olağanüstü ot motifi yer almaktadır. Kalabalık Kalmuk ordusuyla silahsız ve ordusuz savaşan Canış ve Bayış sonunda yenilgiye uğrar. Bayış esir düşüp gider, Canış'ı ise tulpar atı düşmandan kaçırarak bir mağaraya getirir. Mağaraya geldiklerinde yaraları kan içinde olan Canış'a taş yarığında çıkan bir fare

musallat olur. Fare, Canış'ın yarasını kemirip onu rahatsız edince Ak Tulpar sahibini korumak için fareyi dişleriyle yararlar. Delik deşik olan fare mağara kovuğundaki bir otun kökünü yiyince mucizevî bir şekilde aniden yaraları kapanır. Onu gören Canış, bu otun sırrını anlayıp o da otun birisini kökler. Otun iki kökü vardır; köklerden biri kan akar, diğeri süt akar. Canış, süt akan kökü yer yemez bütün yaraları iyileşir, eski sağlığına kavuşur. Destanda bu durum “*Cügürüp çıçkan bardı da/ Cer türkülöp kaldı emi/Darı taap cedibi/ Silkinip çıçkan aldı emi/ Anı körüp Er Canış/ Ayıgıp çıçkan kaldı dep/ Emne bolup aldı dep/ Bayağı cerde bardı emi/ Çöptün tübün kazıptır/ Eki tamır körünöt/ Bir tamırdan kan agat/ Bir tamırdan süt agat/ Süt akkanı aldı emi/ Tañdayına saldı emi/ Bir pasta turup ayıgıp/ Emeden tuğan emedey/ Taza bolup kaldı emi*” (Şentürk 2013: 122) ifadeleriyle anlatılmaktadır. Burada yer alan şifalı ot tamamen olağanüstü özelliklere sahip mitolojik bir bitkidir.

Coodarbeşim destanında da gülgaakı çiçeği hastalıkları iyileştiren olağanüstü bir bitki olarak sunulur. Bu çiçek her yerde yetişmemekte sadece İt-İçpes adlı gölün kenarında yetişmektedir. Bu çiçeğin bin farklı renkte türü vardır. Destanda bu çiçek “*Gülgaakı gülü carıktık/ Calbırağı saymaday/ Miñ kubulgan tür eken/ Cıtı cıpar burkurap*” (Alimova 2006: 308) şeklinde tarif edilir. Şifa kaynağı olan mitolojik bitkilerin insanların yaşam alanından uzak mağara ve göl gibi yerlerde yetişmesi onların olağanüstülüklerini ve gizemini arttırmaktadır.

2.5. SU/ YER-SU KÜLTÜ

Türkler yaratılışın başlangıcı olan suyu kutsal görür ve ona hürmet gösterirler. Su evrenin başlangıcındaki dört temel maddeden birisidir (Ocak 1983: 183). Türk yaratılış mitlerinde kozmos sudan türer.³³ Eski kültürlerde suyun, zamanın mecazı olarak kullanılması da evrendeki düzenin su ile başladığı inancını yansıtmaktadır (Beydili 2005: 500). Suyun kutsallığı, makro kozmosta(evrenin oluşumu) olduğu gibi mikro kozmosta(insanın oluşumu) da etkili olmasındandır (Turan 1994: 51, Bayat 2007: 248). Su aynı zamanda yağmur şeklinde geldiği göğe de bağlıdır ve bu sebeple göksel yönü de vardır (Roux 1998: 110).

³³ Verbitsky'nin derlediği Altay yaratılış destanında henüz yer ve göğün yaratılmadığı zamanda her yerin su ile kaplı olduğu ve dünyanın bir denizden ibaret bulunduğu ifade edilmektedir. Benzer şekilde Yakut Türklerinin yaratılışa dair anlatılarında evrenin ilkin sularla kaplı olduğu bildirilmektedir (Ögel 2014: 465/482). Dede Korkut Hikâyeleri'nde "Su Hak Ta'ala'nın cemalini gördüğü" için (Ergin 2014: 451) kutsal sayılır. Tanrı'nın yüzünü gören ilk unsur sudur ve bu sebeple su kutsaldır.

Eski Türk yazıtlarında “ıduk yer-sub”olarak anılan koruyucu ruhlardan bahsedilmektedir. Kırgız Türkleri de suyun koruyucu ruhu olduğuna inanırlar. Kırgız Türkleri suyun koruyucu ruhu için “Su Teñir”, “suunun piri”, “suu başı”, “suu çilten”, sunun eesi”, “suu atası Sulayman(İslam’dan sonra)” demektedir (Musakov 2004: 328, Orozobayev 2014: 29). Kırgız Türkleri bazı suların kutsal ruhlar tarafından korunduğunu düşündükleri için bu suları kutsal bilip onlara saygı gösterirler.³⁴

Kırgız Türkleri kıtlık zamanlarında Cer-Suu adlı ruha dua ederler. Yaşlıların verdiği malumatlara göre; Kırgız Türkleri Cer-Suu Tanrı’ya dua edip kurban keserler. Bunu yılda iki kere; birincisi ilkbaharda dağlarda ot çıkma ve hayvanların yavrulama döneminde ikincisini ise sonbaharda kışa hazırlanma döneminde yaparlar. Kurban keserken herkes nehrin kenarına toplanır: “*Aynalayın Kuday! Aynalayın Cer! Aynalayın Suu! Saat sabırından sakta; ooru-sır kooñdan sakta! Mal can aman bolsuñ! Oomiyin! (Kurban olayım Tanrı! Kurban olayım Yer! Kurban Olayım Su! Belalardan koru! Hastalıklardan koru! Mal ve insanlar sağ olsun! Âmin!)*” şeklinde dua ederler (Dıykanbayeva 1999: 48). Geçmişte olduğu gibi günümüzde de Müslüman Kırgız Türkleri bolluk ve bereketin sağlayıcısı olarak Yer-Su’yu görmektedir (Erdem 2004: 196). Bu sebeple yağmur yağması için Kuran’dan ayetler okuyarak Cer-Suu’ya kurban sunup ondan yağış isterler (Bayat 2007: 17).

Kırgız Türklerinin mitolojik tasavvurlarında yer alan su iyisi/ruhu inancı sözlü anlatılara da yansır. Su eesi/su ruhu inancı Canış Bayış ve Şırdakbek destanlarında yer almaktadır. Yer-su kültürüne bağlı olarak gelişen nehir ve gölün iye ruhları olduğuna yönelik inancın izleri **Canış Bayış** destanında görülmektedir. Destanın Moldobasan Musulmankulov anlatımında Canış ve Bayış, ilk hanımlarını ulu dağın(Yer) kenarındaki gölde(Su) bulurlar. Bu gölün padişahı Nurkoco peridir: “*Bir mugallak toktogon toonun başında köl bar ele. Oşol köldiün padişası Nurkoco degen kütçün padişası ele.*” (Şentürk 2013: 81). Destanda açıkça belirtilmese de Nurkoco gölün iyedir.

³⁴ “Çüy bölgesinin batı tarafında Maltabat Köyü vardır. Burada Ak – Basat Pınarı bulunur. Bu pınarın suyu kışın en soğuk günlerinde dahi donmaz. Bu sebeple Kırgız Türkleri çok yakın zamanlara kadar bu suyu kutsal saymış dilek dilemek için buraya gelip kurban kesmiş, dua edip gecelemişlerdir. Bu köyün sakinlerinin anlattıklarına göre, eskiden geceleri bozlayan ak deveyi görürlermiş. Sonraki dönemlerde ziyaretçiler burada kanatlı yılan görmeye başlamışlar.” (Bayaliyeva 1972: 48).

Şırdakbek destanında Şırdakbek bir rüya görür. Rüyasında bir aksakal kendisine bir göl kenarına varıp oraya üç günde bir su içmeye gelen boz kısraktan ve onun boz tayından bahseder. Kayberen neslinden olan bu boz kısrakın nereden geldiğini kimse bilmez, insanoğlu onu sadece subaşına geldiğinde görür. Bu kısrak su içtiği gölün iyesisidir. “Su iyesi” inancı destanda “*Balam Şırdak ebi bar/ Körünböyt senin közüñö/ Köldü bakkan eesi bar*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 264) ifadeleriyle açıkça dile getirilir.

Türk mitolojik sisteminde su temizliğin ve saflığın simgesi olarak yer almaktadır (Ögel 2014: 424, Roux 1994: 114, Orozobayev 2014: 29). Su maddî anlamda olduğu kadar manevî anlamda da temizleyicilik özelliğine sahiptir. “*Kutsal kabul edilen sular biçimleri bozmakta, ilga etmekte, günahları yıkmakta ve hem saflaştırıcı hem de canlandırıcı olmaktadırlar.*” (Eliade 1992: 109). Bundan dolayı su kutsama özelliğine sahiptir ve kişinin günahlarından arınarak Tanrı’ya yaklaşmasını sağlamaktadır. Kırgız Türkleri de suyu maddi ve manevi yönden arındırıcı bir unsur olarak kabul ederler. Suyun kötülükleri ve belaları def edeceğine ve kişiyi kötü ruhlardan koruyacağına yönelik inanış Kırgız kültüründe “su tegeretüü(su döndürme)” uygulamasını ortaya çıkarır.³⁵ Savaştan dönenlere, hastalık atlatanlara ve bir musibet yaşayanlara bu uygulama yapılmaktadır. Bela atlatan kişi eve girmeden önce evin yaşlısı gelenin kafasının üzerinden büyük bir kara çanağa doldurulan suyu dolandırır, o suya bela atlatan kişi üç kere tükürür. Bundan sonra su bir kara köpeğin üzerine dökülür veya ayak değmeyecek bir yere serpilir. Çanak da evin girişinde bir yere ters çevrilerek bırakılır (Erdem 2004: 196, Orozobayev 2014: 100). Bu uygulama **Cañıl Mirza** destanında yer almaktadır. Esir düşen Cañıl uzun bir zamandan sonra kurtulup obasına döndüğünde amcası sarı oğlak kurban edip sadaka dağıtır, kocakarılar kırk kâse suyu onun başında döndürüp saçarlar: “*Kırkayak suu başınan/ Tegeretip çaçtırıp*” (Caynakova 2004: 119). Cañıl’ın başından saçılan bu kırk kâse su ile geçmiş kötülükler def edilmiş olmaktadır. Burada “*su tegeretüü*” diye bilinen bir geleneksel uygulamanın destana yansıdığı görülmektedir.

Su, Türklerin mitolojik inanışlarında tıpkı toprak ana gibi bolluk ve bereketin sağlayıcısı olarak düşünülür (Roux 1994: 114). Hayvanların üremesini sağlayan ve bereket veren

³⁵ Anadolu’da da bela ve sıkıntıya uğrayan kişinin bir akarsudan yedi kez atlarsa üzerindeki belaların def olacağına inanılmaktadır. Burada suyun manevi yönden arındırıcılık işlevine olan inanç öne çıkmaktadır.

yer-sudur (İnan 1987: 491). Suyun bolluk ve bereket kaynağı olduğuna dair inanış **Er Koşoy** destanında yer alır. Destanda Kırgız Türklerinin yaşadıkları yerlerde bulunan su kaynakları ayrıntılı olarak tanıtılır. Bunlardan bir tanesi de akımı güçlü olan, susayanı kandıran bir nehirdir. Bu nehir bereketli su olarak anılır ve Kırgız topraklarına bereketi, bolluğu getiren bir nimet olarak tanıtılır: “*Küldürötöt taştardı/ Karap tursañ agımdı/ Bereke suuda körünön/ Ömürge uzak col eken/ İris agıp catkanday/ Agımı küçtüü şok eken/ Suusasa suusun kandırgan*” (Tekalan 2002: 24). Burada su, vatan toprağının bir parçası olarak yer alır ve bereketi simgeler.

Yer-su inanışlarında su, toprakla birlikte birbirini tamamlayan iki kutsal unsur olarak kabul edilir. Toprak canlıların yaşam alanıdır ve su toprağın yaşama dair işlevlerini aktif hale getiren, ona canlılık veren önemli bir öğedir (Eliade 2003 b: 201). Suyun yaratıcı başlangıç gibi dirilik verme, ölümsüzlük bağışlama işlevi ab-1 hayatta ortaya çıkmaktadır. Adına “dirilik suyu” da denilen bu su “zulmet” diye tanımlanan ve bilinmeyen bir dünyada gizlidir (Beydili 2005: 176). Ab-1 hayat damlaları sonsuz hayat bağışlayan tatlı ve lezzetli sudur. Türklerin bengesü dedikleri bu suyu içenin ölümsüzlüğe kavuşacağına, öldürülse bile tekrar dirileceğine, ihtiyarsa gençleşeceğine, hasta ise iyileşeceğine inanılır (İnan 1987: 495, Ögel 2014: 424, Artun 2014: 11). Diğer Türk boyları gibi Kırgız Türkleri de “mürök” dedikleri hayat suyunun ölümsüzlük getirdiğine yönelik inanışa sahiptir (Orozobayev 2014: 29). Bu inanışın izleri Boston ve Baktı Bolot destanlarında görülmektedir. **Boston** destanında su kültürüne bağlı olarak gelişen ölümsüzlük suyu olarak bilinen mürök(hayat suyu) motifine rastlanmaktadır. Yaratılışın dört temel unsurundan biri olan su daima hayatla ilişkilendirilir, suyun ölümsüzlüğe götürebilecek sihirli bir iksir olabileceği inanışı ortaya konulur. Karaçaç, onulmaz bir hastalığa yakalandığını ve tabiplerin dediğine göre bu hastalığın tek çaresinin ab-1 hayat suyu olduğunu söyler: “*Tabıptardın aytkanı/ Darikerdin tapkanı/ Müröktün suusu darı deyt/ Maga okşogon ooruga/ Mina oşo carayt deyt.*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 237). Ağabeyini dönülmez bir yola salmayı planlayan Karaçaç, ondan kolay bulunmayan sırlı su ab-1 hayatı istemektedir. Burada ab-1 hayat şifanın kaynağı olarak sunulur.

Ab-1 hayat suyu her yerde bulunmayan, ulaşılması zor ve olağanüstü özelliklere sahip bir sudur. Ab-1 hayat suyu ile yıkanan toprak bereketli olmaktadır. Kerameti pek çok olan bu sudan içen ve bu suyla yıkanan kişi asla hasta olmaz, bin yaşına gelse de

ihhtiyarlamaz, ölüm onun aklına gelmez. Ab-1 hayat suyundan içene kargış değmez, mızrak savrulsa mızrak batmaz, kılıç vurulsa kılıç kesmez: “*Mürök suuga cuunup,/ Kuruşkan çerler tarasın/ Suunun sıırı bir dalay/ İçip suuga kangandar/ Toluk cuunup algandar/ Ömüründö oorubayt/ Miñge çeyin karıbayt/ Ölömiün dep sanabayt/ Müröktiün suusun içkenge/ Kargış aytsa tiybegen/ Nayza salsa teşpegen/ Kılıç çapsa ötpögön/ Mürök suudan aluuga/ Adamdın butu cetpegen.*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 333). Bu kadar kerametlere sahip olan ab-1 hayatı almaya insan ayağı ulaşmaz. Boston, çok sevdiği kız kardeşi için bu kerametli suyu bulmaya karar verir. Boston’un atı Karaboz, ab-1 hayat suyunun yerini ve ona nasıl ulaşılacağını söyleyerek Boston’a yol gösterir. Burada bir insanoğlu olan Boston’un olağanüstü kerametli suyun yerini bilmemesi, kayberen soyundan olan Karaboz’un ona bildirmesi bu suyun kutsallığını daha da arttırmaktadır.

Boston destanında destanın olay örgüsü içerisinde halk arasında anlatılan ab-1 hayat ile ilgili bir efsane de dâhil edilir. Kız kardeşinin isteği üzerine ab-1 hayatı aramaya çıkan Boston, Karaboz’un yardımıyla suyun yerini bulur ve suyu koruyan devleri yenerek ab-1 hayata ulaşır. Burada ab-1 hayat suyunu yer altında yaşayan cezkempirin iki oğlunun koruması su perisi inancının bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Boston, ab-1 hayata ulaşıp tulumunu bu su ile doldurur. Ülkesine dönerken bir ardıç ağacının altında mola veren Boston, su tulumunu ardıcın dalına asarak uykuya dalar. Bu sırada yiyecek arayan kuzgun, tulumu delip sudan içer ve bu suda yıkanır. Suyun bir kısmı da ardıç ağacının dibine dökülür. Bundan sonra kuzgun ve ardıç bin yıl yaşar, uzun ömürlü olurlar: “*Müröktiün suusun arça içip/ Miñ cil çaşap kalganı.*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 335). Destanın olay örgüsüne dâhil edilen bu efsane su kültürüne bağlı olarak geliştirilen ab-1 hayat inancını yansıması açısından önemlidir. Hayat suyunun hastalıkları yok ettiği, yaşlanmayı önlediği ve ölümsüzlüğe kavuşturduğu gibi inanışlar Boston destanına dâhil edilen bu epizotta işlenir.

Baktı Bolot destanında ise Kaman Dev’in ele geçirdiği ve halkı yaklaştırmadığı Altın Dağ’da Şeker Pınar adını taşıyan bir kutsal su vardır. Baktı ve Bolot bu ulu suya ulaşmak için mücadele ederler ve sonunda bu sudan içmeyi başarırlar. Ulu sudan içen gençleşir ve güçlenir: “*Süyünüp uluu suuga cetip keldi/ Darıyadan toygonço içip kanıp alıp/ Dalay küin meken kıldı oşol cerdi.*” (Öyke 2004: 64). Baktı ve Bolot bu sudan

içtikten sonra güçlenip zafer kazanmanın ümidini elde ederler. Bu su bengi suyu hatırlatmaktadır.

Su üremenin de sağlayıcısı olarak görülmektedir. Mitolojik sistemlerde su, evrenin tüm potansiyelini ve tohumlarını içinde barındıran bir rahim olarak düşünülür (Eliade 2003b: 201). Bu sebeple çocuk sahibi olmak isteyen kadınlar kutsal sulara saçılar sunar ve onlardan bir çocuk dilerler. Su iyisini memnun etmek suretiyle bir çocuk sahibi olabileceğini düşünen insanlar suda Tanrı'nın yaratıcı gücünün izlerini görmektedir (İnan 1976: 168, Kalafat 1990: 43). Suyun üremeyi sağladığına yönelik mitolojik düşünce Kırgız Türkleri arasında da yaygındır. Bu inanış çocuksuz kadınların, bir su kenarında suya kurban ettiği boz atın derisi üzerinde geceleyerek sudan çocuk dilemesi gibi pratikleri ortaya çıkarır (İnan 1976: 168, Beydili 2005: 501, Erdem 2004: 196). Kırgız Türklerinin inanç dünyasını yansıtan bir ansiklopedi hükmünde olan Manas destanında bu inanç açıkça görülür. Manas'ın babası Cakıp Han, hanımının çocuğunun olmamasını onun mezarlı yerleri ziyaret etmemesine, şifalı pınarlarda gecelememesine ve elmalı yerlerde yuvarlanmamasına bağlamaktadır. (Gülensoy 2002: 9) Burada "mezarlı yer" sözcüğü atalar kültü inancına işaret ederken "şifalı su" ve "elmalı yer" ifadeleri Yer-Su inancını yansıtmaktadır. Benzer uygulamalar Er Koşoy, Eşimkul menen Zuura destanlarında da tespit edilmektedir. **Er Koşoy** destanında Elli yaşına gelmesine rağmen bir çocuk sahibi olamayan Katagan, Mazar Bulak adlı bir sulak yere giderek orada kurban keser ve bir çocuk sahibi olmak için dua eder: "*Kıdır daarıp ketken dep/ Karılardan köp ugam/ Mazar Bulak, Kara Taş/ Esi bolgon Ak Taylak/ Balasız candar sıyınıp/ Mürösünö cetken deyt*" (Tekalan 2002: 41). Katagan Mazar-Bulak'a gidip dua ettikten sonra bir çocuk sahibi olur. Bu durum destanda mezarın, kutsal yer Karataş'ın, Kıdır'ın ve kutsal suyun gücü ile ilişkilendirilir.

Eşimkul menen Zuura destanında da ilerlemiş yaşlarına rağmen çocuk sahibi olamayan Eşimkul ve Zuura'nın mezarları ve yer-suyun hepsini dolaşarak çocuk sahibi olmak için dua ettikleri "*Mazar izdep tünöym dep/ Cer suunun barın kıdırıp/ Ooluyasın bilem dep/ Kündö üç ubak üşküriip/ Keteli dep culkunat*" (Çelebi 2007: 22-24) ifadeleriyle anlatılmaktadır. Suyun bereketle ve canlılıkla ilişkilendirilmesi, çocuksuz bir kimsenin subaşında su ruhlarını aracı kılarak ettiği dua ile çocuk sahibi olabileceği inancını doğurur.

Kutsal kabul edilen su, aynı zamanda şifa kaynağıdır. Suyun hayatın kaynağı olması ve şifa verici özellik taşıması nedeniyle Sümerlerde ve Anadolu kavimlerinde hekimliğin tanrısı su Tanrısı olarak kabul edilir (Bayat 2007: 257). Türkler de sağaltmada suyu şifa unsuru olarak kullanırlar. Onun maddî pisliklerden ve manevî kötülüklerden temizlediğine dair inanış aynı zamanda suya şifa verici, sağaltıcı bir yön kazandırır. Suyun şifa verici, hastalıkları sağaltıcı yönü de Kırgız Türlerinin inanç dünyasında da öne çıkar. Bir Kırgız kamının duasında şifa dilemek için suya başvurulduğu kaydedilmektedir. “*Diri desem diri değil, Korkut-Ata evliya! Su başında Süleyman; su ayağında Er Korkut! Belaları sen korkut! Çağırduğumuz zaman gel pirim. Kaygıyı ve hastalığı keselim şifa ver pirim!*” (İnan 2015: 135-142, Ögel 2014: 425). Bu duada suyun piri Süleyman’a seslenilmesi suyun şifa gücünü ortaya koymaktadır. Kırgız Türkleri kutsal sulara sığınmak, kurban vermek ve saç sunmak yoluyla şifaya kavuşacaklarına inanırlar: “*Şifalı yerlere çok değer verilir ve kurban kesilir. Bu kutsal sayılan yerlere: Isık – Ata’daki şifalı pınarlar, Cuban – Arıkta’ki Sasık Pınar ve Birikme ile Ketmen – Töbö’de bulunan Kempir Tırmak gibi yerler girmektedir. Bu kutsal yerlere koyun kurban ederler, etini pişirip yerler ve kemiklerini belirli bir yere toplu halde bırakırlar. Aynı zamanda oralarda bulunan resimli taşları hayvan yağları ile yağlarlar ve taşların üstüne mum yakıp koyarlar*” (Abramzon 1999: 214). Kırgız Türklerinin mitolojik tasavvurlarında suyun şifalı olduğuna yönelik düşünce Cañıl Mirza ve Er Koşoy destanlarında kendisini göstermektedir. **Cañıl Mirza** destanında Şırdakbek’in eşi Erke yenge, “*Üy köçürüp kondurup/ Bulaktın başı mazarga/ Ak sarbaşıl koy soyup/ Tilekti tilep caatarda/ Bir araket kılayın*” (Caynakova 2004: 159) diyerek hasta olan kocasının iyileşmesi için bulağın başındaki mezara gidip orada bir kurban kesme ve geceleyerek dua etme düşüncesini söyler. Burada su kültü ile atalar kültü iç içe verilir. Dileğin kabulünde hem bulağın başı olan su kaynağının hem de mezarın etkisi olacaktır. Su iyesinin temizleyici, şifa verici gücü ile ata arbaklarının kollayıcı gücü hastalığın iyileşmesinde etkili olacağına inanılmaktadır.

Er Koşoy destanında Er Koşoy’un babası Katagan halkına yurdundan bahsederken “*Suu cutsa tunuk bulaktan/ Ayıkkın kesel oorusu*” (Tekalan 2002: 3) sözleriyle bu topraklarda bulunan suyun şifa kaynağı olduğunu söylemektedir. Burada yurt toprağı onu oluşturan dağı ve suyu ile bir bütün olarak anlatılır ve vatan sevgisi ön plana

çıkarılır. Katagan, şifalı suları olan bu toprakları Çinlilerden korumak gerektiğini söyleyerek halkını harekete geçirir.

Su aynı zamanda bilinen ile bilinmeyen, hayat ile ölüm, bu dünya ile öbür dünya arasında bir sınırdır. Bu sınırın öbür tarafı yer altındadır, düzenli dünyayı yeraltındaki şeytanî dünyadan ayıran sudur (Beydili 2005: 501-504). Kamlar suların öte dünyadan, cennet ve cehennemden, geldiğine inanırlar. Buna göre; sıcak sular cehennemden, soğuk sular cennetten gelmektedir (Uraz 1992: 181). Bu inanış gizemli su motifini ortaya çıkarmaktadır. Canış Bayış, Coodarbeşim, Şırdakbek, Mendirman, Kozuke ve Bayan destanlarında da gizemli sular yer almaktadır. **Canış Bayış** destanının Moldobasan Musulmankulov anlatımında kimsenin gidip görmediği, efsunlu bir göl olan Alaköl'den bahsedilmektedir: “*Oy, baldar Alaköl degen bir keremet cer bar. Oşogo baralı şumkar salıp seyil kılıp tamaşa kurup keleli dedi ele.*” (Şentürk 2013: 82). Bu gölün güzelliğinin ünü insanoğlu arasında yayılsa da yolu uzak ve meşakkatli olduğundan gölü gidip gören olmaz.

Coodarbeşim destanında olağanüstü özelliklere sahip mitolojik bir su olan İt-İçpes gölü, gidenin bir daha dönemeyeceği tehlikelerle ve olağanüstülüklerle dolu bir yer olarak tanıtılır: “*İt-içpestin kölünö/ Bargan kişi kelçü emes/ Kayrılıp üyün körçü emes*” (Alimova 2006: 294). Bu gölün adı da dikkat çekicidir; köpeğin bile içmediği gizemli bir suyu vardır. Bu gölün kenarında hastalıklara şifa olan gülgaakı adı verilen olağanüstü bir çiçek yetişmektedir. Bin türlü rengi olan bu çiçeğin kokusunu uzaktan duyanlar bile mest olup bayılıp kalmaktadır. Gülgaakı çiçeğinin yetiştiği bu gölü yer altı dünyasına mensup Karaçok adlı bir dev sahiplenir: “*Gülgaakıluu bul köldü/ Mençik kılıp eelegen/ Kaşañ alptın balası*” (Alimova 2006: 312). Destanda açıkça belirtilmese de Karaçok, İt-İçpes gölünü koruyan su ruhu olmalıdır.

Şırdakbek destanında Şırdakbek'in rüyasında gördüğü bir aksakalın yönlendirmesiyle gittiği ve kendisine uğur getiren tulpar atı Bozcorgo'yu bulduğu göl de gizemli bir göldür. İnsanoğlunun ayak basmadığı bir yerde bulunan bu gölün iye ruhu vardır (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 264).

Mendirman destanında kendisine sığınan Mendirman'ın güzel karısı Kanışay'a göz koyan Adıl Han, Mendirman'ı gidenin dönemeyeceği, ejderhaların, celmegozların bulunduğu Optun Gölü adını taşıyan yere göndermeyi planlar. Destanda geçen bu yer,

“*Optun kölü bar ele/ Barsa kelbes cer ele/ Kak oşoğo cumşaylı/ Tirüülöy kazğan kör ele/ Coldo neçen uşunday/ Acıdaarı ukmuştay/ Acıdaarı arbaşıp*” (Akmataliyev ve Caynakova 2009: 34) ifadeleriyle reel mekânların dışında olağanüstü özelliklerle donanmış mitolojik bir mekân olarak sunulmaktadır.

Kozuke ve Bayan destanında da Kozuke'nin babasından kalma emanetlerin bulunduğu yer Ak-Köl adındaki bir gölün kenarındır. Babası Karabay, ölmeden önce Ak-Celke adındaki atını bu göle bırakır. Ak zırhını ve silahlarını da gölün kenarındaki taşın altına saklar. Kozuke zamanı gelip emanetleri almaya gittiğinde hepsinin orada hiç değişmeden kaldığını görür: “*Asmandan şuuldagan dooş eşitip, asmandı karasa, asmandan aylanıp Ak-tuygun uçup kelip koluna konot. Kozuke Akköldün boyunda Ak-celke tulpardı kütüp catıp, mundan murda bul sırlardı bilbegendigine arman kılıp aytganı.*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 154). Sanki Ak-Köl, bu emanetlerin bekçisidir, kutsal su emanetleri korur.

Yer ile birleşen su aynı zamanda vatan toprağını da temsil etmektedir.³⁶ Türkler barındıkları ve beslendikleri toprakların yer-suyunu kutsal bilirler ve onlara hürmet gösterirler. Göktürk Yazıtları'nda ifade edilen ıduk “yer-sub” vatan kültü olan yer-sudur (İnan 1987: 491, Beydili 2005: 614). Buna göre yer-su Türk ulusunun toplumsal vicdanının oluşturduğu vatan toprağı anlayışının maddî düzlemdeki görüngüsüdür (Gökalp 2007: 149). Türkler, kendini besleyen ve barındıran ırmakla dağı kutsal kabul ederler. Hatta Türklerin zihninde millet, ırmak ve dağ ile birleşerek kutsal bir kişilik oluşturur. Türk boyları, dağlarına ve ırmaklarına çok bağlı oldukları için başka ülkelere göç ettikleri zaman kendi dağı ve ırmağının ismini yeni yurduna götürür. Bunun örnekleri Anadolu'da çoktur. Zaten bu göçlerin, “yer-su”nun emriyle olduğuna inanılır (Gökalp 1976: 147-149, Ögel 2014: 409, Durbilmez-Tekin: 2004). Eski Türk inancındaki yer-su anlayışının vatan toprağı sevgisini oluşturmada önemli rol oynadığı bilinmektedir. Bu anlayış Kırgız Türklerinin mitolojik inanç sisteminde de yer almaktadır. Yer-Su'yun vatani temsil ettiğine yönelik anlayış Cañıl Mirza, Canış Bayış, Coodarbeşim, Seyitbek destanlarında da ortaya konulmaktadır. **Cañıl Mirza** destanının Çorobayev anlatımında “*Baştan ayak taanıp al/ Kakırağan kara taş/ Cer-suundu tintip*

³⁶ Bir Yenisey mezar taşında ölen kişinin ağzından söylenen "Yerime ayta, suyuma adırıldım (Yerimden yazık suyumdan ayrıldım!)" (Orkun 1991: 73) ifadesi Türklerin zihninde Yer-Su kavramıyla vatan toprağı kavramının aynı olduğunu göstermektedir. Göktürk Yazıtları'nda ise "Tanrı Türk'ün yeri ve suyu(vatani) sahipsiz kalmasin diye" kağanları Türk milletinin başına getirip görevlendirdiği söylenmektedir (Ergin 2012).

al.” (Caynakova 2004: 50) sözleriyle vatan toprağı yapılacak yerin yer ve suyunun iyice tanınması gerektiğı ifade edilir.

Canış Bayış destanının Orozbay Urmambetov anlatımında Canış ve Bayış kardeşler, delikanlılık çağına geldiğinde halkın arasında dolaşarak, halkının halini görür ve yurdunun yer-suyuyla tanışır: “*El aralap barışat/ Abalın körüp kalkınun/ Cer suusu menen taanışat.*” (Akmataliyev ve Musakov 2013: 22). Burada geçen yer-su ifadesi, eski Türk inancında tabiattaki her varlığın bir ruhunun olduğuna yönelik inanışın ortaya çıkardığı yer-su ruhları düşüncesinin bir yansımasıdır. Eski Türklerde yer-su ruhu inancı “vatan toprağı” anlayışını ortaya çıkarmaktadır, destanda da Canış ile Bayış’ın vatan toprağını gezerek tanıdıkları anlatılır.

Coodarbeşim destanında da Er Töştük, biricik oğlu Coodarbeşim’e yurdun dört tarafını gezdirip yerin sırrını öğretir: “*Tögöröktü çaldırıp/ Cerdin cayın üyrötkön*” (Alimova 2006: 133).

Seyitbek destanında “*Cer-suu too-taş barlığı/ Adamzattın baylığı.*” (Musakov 2013b: 41) ifadeleriyle yer-su insanoğlunun zenginliği olarak tanıtılır. Eskiden beri vatan toprağına bağlılık fikrini geliştiren yer-su inancı ilerleyen süreçte manevi önemini yitirse de vatana bağlılık duygusunu oluşturma işlevini sürdürür. Benzer bir şekilde yaşlı Zayırbek, Seyitbek ve kırk yiğide öğüt verirken “*Cer-suunun atın cat bilseñ/ Anık Kızık uşunda*” (Musakov 2013b: 70) diyerek yer-su adını bilmenin gerçek bahtiyarlık olduğunu belirterek bir yiğidin vatan toprağını iyice tanıması gerektiğini söyler. Burada da yer-su inancı vatan toprağına duyulan sevginin simgesi olarak sunulur.

Şimdi olduğu gibi eskiden de yerleşim yerleri su kenarlarında kurulur. Buna göre eski Türklerin anlayışında her boyun hatta her uruğun kendi kutsal suyu vardır. Kuzey Türklerinde yeni gelin tıpkı ateşe olduğu gibi kocasının uruğuna ait sulara da hürmet gösterip saçılar yapar (İnan 2015: 166, Ögel 2014: 410). Türk kültüründe bir kimse ile yabancılığın ortadan kalkması ve tanış olmak için o kişinin suyunu içmek gerekmektedir.³⁷ Kırgız Türkleri arasında da her boyun kutsal saydığı suyu vardır. Bu

³⁷ Dede Korkut Hikâyeleri’nde Deli Karçar’dan kız kardeşini istemek için giden Dede Korkut’a Karçar kızınca Dede Korkut ona "Akıntılı görklü suyunu içmeye gelmişim!" (Ergin 2014: 83) diyerek dost olduğunu belirtir. Bundan sonra Karçar sakinleşip Dede Korkut ile konuşmayı kabul eder. Bir kişinin suyunu içen adeta ona kötülük yapmayacağına, dost olacağına dair ant vermiş olur ve o aileden biri gibi sayılır. Bugün Anadolu’da hâlâ kullanılan "Ekmeğini yedik, suyunu içtik" sözünün mitolojik kökenleri kabile suyu ile aile arasındaki bağına yönelik inanışlara dayanmaktadır. Dede Korkut Hikâyeleri’nde Kazan

inanişın yansımaları **Er Eşim** destanında görülmektedir. Tügöl Bey'in kalabalık sürüsüyle Er Eşim'in topraklarına gelip konaklaması üzerine Er Eşim, izinsizce topraklarına giren ve suyunu için Tügöl Bey'e kızar (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 90). Burada Er Eşim'in suyun kendine ait olduğunu söylemesi her boyun kendine ait suyunun olduğuna dair inanişın yansımasıdır.

Türkler kutsal bildikleri şeylerin üzerine yemin ederler. Bu kutsallardan birisi de sudur³⁸ (Ögel 2014: 410). Kırgız Türkleri de kutsal bildikleri suyu ant pratiklerinde kullanırlar.³⁹Su üzerine ant içmeye dair bir uygulama **Kococaş** destanında tespit edilir. Destanda yer-suyun kutsallığı ve yeryüzündekiler için yaptırım gücü inancı kayberen Sur Eçki'nin Kococaş ile yaptığı antlaşmada kendisini gösterir. Kayberen keçi, tekesini öldüren Kococaş'la hesaplaşmak için "*Uşu sözdön kaytkandı/ Tübösü biyik kök ursun/ Töşü calpak cer ursun*" (Akmataliyev ve Kırbaşev 2007: 117) diyerek ant içer ve andından döneni göğsü yassı yerin vurmasını dileyerek kargış verir. Bu ifadelerde Yer-Su'nun yanlış yapanları, andından dönenleri cezalandırma gücünün olduğu anlaşılmaktadır.

Kutsal olarak kabul edilen su, dileklerin kabulünde de bir aracı olarak görülür. Bu sebeple su ruhlarını memnun etmek amacıyla suya saç yapılır ve kanlı kurbanlar verilir. Su kaynakları tıpkı mezarlar gibi ziyaret mekânlarıdır. Evlenme, çocuk sahibi olma, hastalıklara şifa dileme gibi dileklerle kutsal bilinen sular ziyaret edilir ve onlara kanlı kurbanlar veya saçlar sunulur (Seyidov 1966: 1, Gökalp 1976: 31-42, Bayat 2007: 254). Bu uygulamalar Boston, Cañıl Mirza, Er Koşoy ve Eşimkul menen Zuura destanlarında da görülmektedir. Kahramanlar bir dilek dilerken su ruhunu aracı kılmaktadır. **Boston** destanında Boston ve Altınay'ın nikâhı kıyıldıktan sonra iki gencin birbirini sevmesi, ikisinin kalbinin su gibi duru ve temiz olması dilenir. Bu dileğin kabul olması için ak kâseye duru su doldurup önce Altınay ve Boston'a içirip ardından nikâha

---

Han'ın oğlu için söylediği "Kanlı suyum taşkını oğul!" (Ergin 2014: 141) ifadesi ile Basat'ın söylediği "Akıntılı görklü suyumun taşkını gardaş!" sözlerinde su, aile fertlerinin simgesi olarak kullanılır. Bu şekilde benzetmeler yapılması da su kültürü ile aile-ocak kültürünün Türk'ün zihninde ilişkilendirildiğini göstermektedir.

³⁸ Sular üzerine yemin edildiği Dede Korkut Hikâyeleri'nde de görülmektedir. "Sovuk sovuk suların içer olsam/Benim kanım olsun!" şeklindeki and sözünde bu uygulamaya yer verilir (Ergin 2014: 167).

³⁹ İnan'ın aktardığına göre 1759'da Kırgız Türkleri ile Kalmuklar bir barış andlaşması yapar. Bu and töreni Bulanık adı verilen bir suyun başında gerçekleşir. Öncelikle suya alınmış gök leke bulunan boz aygır ile karabaşlı bir koç kurban edilir. Sonra her iki taraf da ellerini kurban kanına batırıp and içer (1987: 319). Andın su kenarında yapılması suyun yalan söylemeyi önleyeceğine ve sözünde durmayanları Yer-Su ruhunun çarpacağına dair inanişın neticesidir.

katılanlar sırasıyla içerler. Destanda bu durum “ *Ak nikenî kıyıptır/ Ortoñor ısıq bolsun dep/ Eköññördün köññüñdör/ Suuday tunuk bolsun dep/ Ak çınınu aldırıp/ Tunuk suunu kuydurup/ Altımay menen Bostongo/ Abal murun cutkurup*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 208) sözleriyle anlatılır. Bundan sonra nikâh akdi toplum içinde gelenek halini alır. Dileğin kabul olması için ak kâsedden su içilmesi suyun dileklerin kabulünde etkili olduğunu göstermektedir. **Cañıl Mirza** destanında da Şırdakbek’in eşi Erke yengenin kocasına şifa dilemek için subaşına gideceğini söylemesi buna örnektir (Caynakova 2004: 159). **Er Koşoy** destanında Katagan eşi Ak Peri’yi de alıp Mezar Bulak’a giderek bulağın başında su ruhunu aracı kılıp dua ederek Tanrı’dan bir çocuk ister (Tekalan 2002: 41). Benzer bir şekilde **Eşimkul menen Zuura** destanında da Eşimkul ve Zuura çocuk sahibi olabilmek için bütün Yer-Su’yu dolaşip dua ederler (Çelebi 2007: 22-24).

Dileklerin kabulünde aracı olan su ruhunu memnun etmek için ona saygı gösterilir ve kanlı/kansız kurbanlar sunulur.⁴⁰ Bu yaklaşım tüm Türk boyları arasında yaygınlık gösterir. Kırgız Türkleri de Yer-Su ruhuna ilkbahar ve sonbaharda olmak üzere yılda iki defa dua töreni yaptıkları kaydedilmektedir. Bu tören nehir kıyısında gerçekleşmektedir ve töreni kam değil boyun aksakalı yönetmektedir. Bu törende suya gök öküz kurban edilir. Bazı inanışlarda gök öküz veya boğanın suyun iyisi (kök talaydın eezi) olduğuna inanılması da ayrıca dikkate değerdir. (Bayaliyeva 1972: 38-39, Bayat 2007: 15). Yer-Su ruhu adına kanlı kurban verildiği gibi kansız kurbanlar da sunulur. Sütü un ile karıştırıp saçma, suya para veya tahıl atma, su kenarındaki ağaçlara çaput bağlama kansız kurban uygulamaları olarak görülmektedir. Bu şekilde yüceltilen su, Tanrı’nın yanı sıra bir tapım unsuru olarak kendini göstermektedir. Suya tapınmaya yönelik inanış **Baktı Bolot** destanında yer alır. Burada şunu belirtmek gerekir ki suya tapan Kırgız

⁴⁰ Kırgızistan’ın Issık Köl bölgesinde sonbahar mevsiminden önce, ekinin olgunlaşmasına az kala “cer – su toyu” uygulamaları icra edilmektedir. Aynı uygulamalar, güney bölgesinde de yapılır. Kurban keserek kurbanın kanı arpa, buğday yapraklarına saçılır ve ekinin bol olması, zararlı şeylerden koruması için dua edilir. Bunların tamamı “Cer – Su kudayı(Yer-Su kurbanı)” inancı ile bağlantılıdır. (Dıykanbayeva 2009: 31). Kırgız Türkleri, ilkbaharda sular yeniden kanallarda akmaya başladığı zaman da bir tören düzenlerler. Törende ilk önce başı kesilmiş boğayı getirerek su kanalına bırakırlar, bazen hayvanı kanala bırakmadan, kanal kenarında kesip kanını suya akıtırlar (Abramzon 1999: 213). T. Bayaliyeva da su ruhu ve onun kutsallığıyla ilgili bir pratiği anlatmaktadır. 1950 yılında Koçkor Köyü’nde (Tanrı Dağlarında) sel olur. İnsanların canını ve bütün mallarını su alır götürür. Bu durumda köyde yaşayan birkaç kişi kurbanlık hayvanı yanlarına alıp köyden uzak selin başladığı yere gelir. Allah adına ve ata ruhlarına tahsis edip kurban keser, kanını suya akıtırlar. Burada kanlı kurban keserek şiddetli akan suyun ruhundan medet, yardım dileme durumu görülmektedir (1972: 40).

alpları değil onların düşmanı olan Kaman devdir. Halka zulmeden ve tek başına Altın Dağ'ı sahiplenen Kaman Dev öteden beri ateşe, suya, ağaca ve taşta tapan. Doğaya tapanmanın izleri destanda “*Başınan adat kılğan Kaman kanı/ Tabınıp otko, suuga, cıgaç, taşka*” (Öyke 2004: 71) ifadeleriyle açıkça ortaya konulmaktadır. Burada suya tapanın düşmanı simgelemesi Kırgız Türklerinin suyu tanrı olarak görmedikleri sadece kutsadıkları ve su ruhunu Tanrı'ya aracı olarak kabul ettikleri gerçeğini ortaya koymaktadır.

Suyun yol göstericilik işlevi ise Mendirman ve Baktı Bolot destanlarında tespit edilmektedir. Kutsal olan su, kahramana rehberlik ederek onu menziline ulaştırmaktadır. **Mendirman** destanında ağabeylerinin kendisine kötülük yapması üzerine yurdunu terk edip Adil Han'a sığınan Mendirman, Adil Han'ın kızı ile evlenip tahta geçerek han olur. Mendirman han olunca kendisine iyiliği dokunan ağabeyi Asıl'ı bulmak için yola çıkar. Ordusunu hazırlayıp al sancağını kaldırıp ırmaklı temiz su ile Asıl'a doğru yol alır: “*Özöndüü bulak suu menen/ Agala celek tuu menen/ Asemi kıyın duu menen/ Cüriip ketti çuu menen*” (Akmataliyev ve Caynakova 2009: 46). Burada geçen “ırmaklı temiz su” ifadesi su kültürüne yönelik inancı yansıtır. Suyun iyeleri koruyucu ruh olarak Mendirman'a yol gösterir ve onun hızlıca ilerlemesini sağlar.

Baktı Bolot destanında da kutsal suya ulaşan iki genç kutsal suyun kenarından yürüyerek Altın Dağ'ı bulur. Kutsal su, iki gence adeta yol gösterici olur: “*Kamınıp eki baatır colga taldı/ Uulu suu darıyanın ceegin boylop/ Bet alıp Altın toogo cönöp kaldı*” (Öyke 2004: 67).

Su temizliğin, diriliğin, bolluk ve bereketin, vatanın sembolü olmasıyla Türk'ün zihninde olumlu yönleriyle öne çıkar ancak yer-su ruhlarının memnun edilmemesi suyun cezalandırıcı yönünü ortaya çıkarmaktadır. Suların kirletilmesi veya suya saygısızlık edilmesinin bela ve hastalıklara sebebiyet vereceği düşünülür (Eliade 2003 b: 201). Su iyelerinin cezalandıracağına yönelik düşünce su ile ilgili tabuları da beraberinde getirir. Türk boyları arasında suya tükürmek, pislik atmak suretiyle suyu kirletmek yasak sayılır. Bu yasağa uymayanların su iyesi tarafından cezalandırılacağına inanılır (Bayat 2007: 255, Erdem 2004: 195). Türkler arasında suyun dışkı ile kirletilmesi yasaktır hatta eski devirlerde suda yıkanılması, çamaşırların ve bulaşıkların suda yıkanılması yasak sayılır (Roux 1998: 114). Su ile ilgili tabulara yönelik inanışlar incelenen Kırgız destanlarında tespit edilmemektedir ancak suyun cezalandırıcı yönü Er

Koşoy destanında yer alır. Kırgız Türkleri göçerevli bir yaşam tarzını benimser ve doğayla sürekli iç içe olur. Bir yandan doğaya üstünlük sağlayıp doğada yaşam alanı oluşturmaya çalışırken bir yandan da doğanın üstün güçlerine karşı boyun eğler. Su da bu üstün güçlerden birisidir. Aşırı yağışlar ve su taşkınları önüne geçilmez bir güç olarak görülür bu sebeple bu güce boyun eğilip saygı duyulur. Er Koşoy destanında “*Tabıyhat çındap caratkan/ Şarkırap akkan agın su*” (Tekalan 2002: 25) ifadeleriyle Katagan’ın göç yolu üzerinde bulunan akımı güçlü nehrin bu üstünlüğü anlatılmaktadır. Bu nehir gazaba gelip taşıdığı önüne çıkanı yok eden akımı güçlü bir sudur: “*Agarıp akkan suu menen/ Aalamdı mürok kan bolup/ Bu düynödö suu kenen/ Düñgürögön zor dayra*” (Tekalan 2002: 25). Akımı güçlü olan bu nehir çoğu zaman insan kanı ile dolmaktadır. Dünya üzerinde bunun gibi sular çoktur. Destanda Katagan ve halkının göç yolu üzerine çıkan bu nehir onları bir süre durdurur ancak halktan Kadırcul adlı bir falcının sihri ile bu nehrin akımı durdurulur ve halk nehrin içinden karşı tarafa geçer. Burada insanoğlunun olağanüstü yollarla bir doğa gücü olan suya hükmettiği görülmektedir. Dikkati çeken husus kişi, insanî güçlerle değil de olağanüstü güçlerle suyun karşısında üstünlüğünü gösterir. Bu durumda su bir doğa gücü olarak insanî güçten hâlâ üstündür ve saygınlığını, kutsiyetini korumaktadır.

Kutsanan ve hürmet gören su bazen de olumsuzluklarla, kötü ruhlu varlıklarla ilişkilendirilir. (Bayat 2007: 257). Suyun kötü ruhların mekânı olduğuna dair inanış Al Karısı inancında kendisini gösterir. Al Karısının suda yaşadığına inanılmaktadır. Doğum yapan kadının ve bebeğinin ciğerini suya atıp onları öldürmeye çalışan Al Karısı, kaçacağı zaman da suya yönelmektedir (Beydili 2005: 37, Bayat 2007: 327). Su evrenin yaratılışının ilk unsuru olduğu gibi aynı zamanda evrenin yok olmasının da nedeni olarak görülür. Kıyamete dair efsanelerde evreni yok edecek olan tıpkı tufanda olduğu gibi sudur (Bayat2007: 248). Bu inanış suyun olumsuz yönlerini ortaya koymaktadır. Suyun bilinmezliği ve kötü ruhların mekânı olan yer altı kaynaklı oluşu da onun zaman zaman olumsuz bir unsur olarak algılanmasına neden olmuş olmalıdır. Kötü ruhların mekânı olarak daha çok durgun sular öne çıkmaktadır. Türk halk inançlarında durgun su tekin değildir (Kalafat 2013: 37). Durgun suyun kötü ruhların mekânı olduğuna yönelik inanış **Er Töştük** destanında yer almaktadır. Er Töştük’ün canını almayı hedefleyen Celmogus, İleman’a bir ciğer şeklinde suda görünür. Atlarını sulamak için ırmağa götüren İleman, atların ürkmesi üzerine suya yaklaşır ve ciğer

donundaki Celmogusu görür. Onu bir sırık yardımıyla sudan çıkarmak isteyince ciğer şeklindeki Celmogus İleman'ın göğsüne oturup onu sıkıştırır. Bu olağanüstü durum destanda “*İleman teminip kirdi/ Sudan alıp taştayın deyt/ Uuruu minen bir saydı/ Öpkö carılıp ketti/ Dağı öpkönü sayganda / Karmay aldı uuruutu/ Uuruutan tarttı bu öpkö/ Çalkasınan ketti İleman/ Öpkö bolgon celmogus/ İlemandın ködöndü mindi/ Kısıp kısıp koydu deyt*” (İliç 2002: 54) ifadeleriyle anlatılmaktadır. Görüldüğü gibi genellikle kutsal sayılan suya bazen de şeytani varlıklarla ilişkilendirilip olumsuz anlamlar yüklenmektedir. Su, Tanrının mekânı olan gökyüzünden yağmur şeklinde indiği için kutsaldır ancak sular bazen de kötülükler yurdu olarak görülen yer altı kaynaklıdır. Bu yönüyle su olumsuzlukları özünde barındırır.

2.6. ATEŞ KÜLTÜ

Türklerin inanç sisteminde ateş; Tanrı ile ölümlüler arasında bir haberleşme unsuru, ölümlüleri Tanrıya ulaştıran bir aracı, aile fertlerini ve milletin fertlerini bir araya getiren birleştirici (ocak) vazifesini görmektedir. Özetle ateş ısıtma, ısıtma, pişirme, haberleşme, birleştirme, sağaltma, barınma, korunma, sosyo-ekonomik yapılanma gibi birçok noktada insanoğluna hizmet eder. (Uhri 2003: 21, Bayat 2007: 124, Dilek 2007: 43).

Evrenin varlığını oluşturan dört temel unsurdan birisi olan ateş, bünyesinde hem iyiliği hem de kötülüğü barındırmaktadır. Ateş yakıp yok etmesiyle kötülüğü, ısıtıp ısıtması ve pişirmesiyle de iyiliği sembolize eder. Ateş insanoğluna iyiliğinden dolayı hürmet görür, cezalandırıcı yönüyle de insanoğlunun çekindiği kutsal bir varlık olarak algılanır. İnsanoğlunun uygarlık noktasında gelişimini sağlayan ve insanı doğanın zorlu koşulları karşısında üstün kılan ateşin Türklere Tanrı Ülgen tarafından verildiğine yönelik inanışlar söz konusudur (İnan 2015: 66, Ögel 2014: 55, Beydili 2005: 437). Tanrı tarafından yakılan ilk ateşe yönelik inanışın izleri **Baktı Bolot** destanında da yer almaktadır. Destanda “*Karangı bolboyt bul cerde/ Gayıptan otu cagılat.*” (Öyke 2004: 117) ifadeleriyle Altın Dağ'ın tepesinin her zaman aydınlık olduğu burada gaipten ateş yakıldığı söylenir. Bu yönüyle Altın Dağ, Promete'nin ateşi çaldığı Olympus Dağı'nı çağrıştırmaktadır ve Tanrı tarafından yakılan kutsal ateş imgesi destanda yer almaktadır.

Ateş; ocak kültürü ile de iç içedir ve böylece atalar kültürüyle bağlantı halindedir (Boratav 2012: 35). Ateş ile ilişkilendirilen ocak, bazı Türk boylarının inanışlarında ata-baba

ruhlarının barındığı yer olarak görülür (Bayat 2007: 117). Ölen ataların soylarının devam ettiğinin anlaşılabilmesi için ocakta ateşin yanması gerekli görülmektedir. Bu açıdan ocak ateşi, ölen atalar ile bir iletişim aracı gibi algılanır. Hatta bu amaçla ateşe saçılar yapılarak ata ruhları memnun edilmeye çalışılır (Düzgün 2016: 154). Diğer Türk boylarında olduğu gibi Kırgız Türklerinin mitolojik düşünce sisteminde de ateş kültü, aile/ocak ve atalar kültürüyle iç içe görülmektedir. Bu sebeple ailenin temelinin atıldığı evlilik esnasında ateş kültürüne bağlı olarak bir dizi uygulama gerçekleştirilmektedir.⁴¹ Kırgız Türklerinin evlilik gelenekleri içinde yer alan “otko may saluu(ateşe yağ atma)” ve “otka kirgizüü (ateşe girme) uygulamaları buna örnektir. “Otko may saluu(ateşe yağ atma)” uygulamasında gelin koca evine gelince ateş önünde eğilip ona hürmet ettikten sonra ocağa yağ atarak ona saçı yapmaktadır. “Otko kirgizüü (ateşe girme) uygulaması ise damadın kayın tarafına ziyaretidir. (İnan 2015: 67, Roux 1998: 190, Dıykanbayeva 1999: 52, Erdem 2004: 148, Orozobayev 2014: 30). Kırgız Türklerinin sosyal hayatında yer alan ateş kültürüne dayalı olan bu uygulamalar, inanç dünyasının ve yaşam şeklinin aynası hükmünde olan destanlarında da görülmektedir. Boston, Kococaş, Sarıncı Bököy, Kız Cibek destanlarında otko may saluu ve otko kirgizüü uygulamaları gerçekleştirilmektedir. **Boston** destanında; Boston yer altında evlendiği Kunduzay adlı hanımını Alp Karakuş’un yardımıyla yeryüzüne getirtir. Gelin Kunduzay’ın otağa girişi bir dizi tören eşliğinde gerçekleşir. Kunduzay, gelin geldiği oba sakinlerine diz çökerek selam verir. Baybiçeler koşup yeni gelin bereketli olsun diye ağzına yağ koyar, rızıklı olsun diye koltuğuna sıcak ekmek koyar ve sıcak, sevecen olsun diye ateşe yağ atırırlar: “ *Cañı kelgen kelingel/ Koluna may karmatıp/ Küyüp catkan otko/ Ottoy ısıq bolsun dep/ Saldırıştı maydı otko./ Nark nuskasın kılğanı.*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 393). Ailenin koruyucu ruhu olarak bilinen ateşe yağ atılarak saçı yapılması, ateş ruhuna olan hürmetin bir ifadesidir. Yeni gelen gelin aileyi güçlendirecektir, ocağa yağ atıp ateşi güçlendirerek bunu simgelemiş olur.

Kococaş destanının Üsönbayev benzer metninde Moldocaş, babasının ölümüne neden olan kayberen keçi Sur Eçki ile anlaşmaya varır ve onun kızı Aşayran ile evlenir.

⁴¹ Yeni evli çiftler ilk ateşlerini çakmak taşı ile yakıp ocaklarını tütürür, bu ateş üç gün boyunca söndürülmez(Ögel 2014: 663). Ateş kültürüne bağlı uygulamalardan birisi de gelinin kayınpeder ateşinin karşısında eğilmesidir. Çocuksuzluk probleminin gelinin kayınpeder ateşine karşı hürmetsizliğinden kaynaklandığına inanılır. Bu sorunu gidermek için gelin, kayınpederinin evine koyunla ve kumaşla gidip ateş karşısında üç defa eğilir, sonra koyun kesilip koyunun rahmi ateşin yanındaki toprağa gömülür (Dıykanbayeva 1999: 52).

Moldocaş, kayberenden kız alıp evine döner. Geyik kızı Aşayran, gelin kızın eve girme ritüellerinden biri olan ocağa yağ dökme pratiğini yerine getirir: “*Kayberen bergen koluktu/ Otko maydı saldırıp*” (Akmataliyev ve Kırbışev 2007: 296). Bir nevi kansız kurban sayılan bu eylem aileyi koruduğuna inanılan ateş iyesine karşı saygının ifadesidir.

Sarinci-Bököy destanında da Bermet’in kaynanası, onu kendi oğlundan farklı görmediğini söyleyip evden içeri alır ve ondan ateşe yağ atmasını ister: “*Apkelgile beri cakka, / Otko maydı salar dep / Aldın tosüp cügürüp/ Ortoğo alıp Bermetti / Oşol üygü kiyirip*” (Alper 2004: 129).

“Otko kirgizüü” uygulaması ise Kırgız destanlardan **Kızıbek**’te bir evlilik âdeti olarak görülmektedir. Kız Cibek ile Sansızbay evlendiklerinde bir gelenek olan “otko kirgizüü” uygulaması gerçekleştirilir: “*Salam duba dağı ayttı/ Bararın anık bekitti/ Ak Cayıkka keler cay/ Otko kirip törkölöp/ Kızıbek menen Sansızbay*” (Duman 2001: 252).

Ateşin aile/ocak kültürü ile ilişkili olduğuna dair inancı yansıtan bir başka örnek de **Coodarbeşim** destanında tespit edilir. Coodar’ın yokluğunu fırsat bilen Temir Alp halka saldırır, Er Töştük’ü esir alıp halkı köle yapar. Coodar, halkına döndüğünde halkı fakirleşmiş ve perişan bir halde bulur. Coodarbeşim, Temir Alp denen dev ile savaşır onu öldürür. Dağılmış halkını toplar, fakir halkını zengin eder. Böylece halkın sönmüş ateşini yeniden yakar. Destanda geçen “*Kadir tüngö bul curtıtu/ Kirgizgen Coodar emespi/ Öçkön otun tamızıp/ Küyüzgön Coodar emespi*” (Alimova 2006: 348) ifadeleri ateş ile aile/ocak ilişkilendirmesini ortaya koymaktadır.

Ocak ve atalar kültürü ile ilişkilendirilen ateş; bolluk ve bereketi, artımı sağlaması bakımından da Umay kültürü ile iç içe görülür. Doğumu kolaylaştıran bir iyi ruh olarak algılanan Umay, tıpkı ateş gibi ailenin koruyucusudur. Yakut Türklerinde doğum iyesi Umay/Ayısıt çağırılırken ocaktaki ateşe yağ atılması, ocak iyesinin doyurulmaya çalışılması Umay ile ocak ve ateş arasında bir ilginin olduğunu göstermektedir. (Potapov 2012a: 340, Bayat 2007: 117). Ateş ile Umay ilişkilendirmesi **Boston** destanında da görülmektedir. Destanda doğumla ilgili uygulamalardan birisi de kırk bir tane mum yani ateş yakılmasıdır. Boston’un ilk eşi Cezbilek’in doğumu sırasında inanışlara dayalı bir dizi uygulama gerçekleştirilir. Doğumu kolaylaştırmak için kırk bir mum yakılıp dört tabağa yerleştirilir. Bu dört tabağı dört bübü eline alıp Cezbilek’in

etrafında döner. Destanda bu uygulama “*Kırk bir şamın casaşıp/ Tört tabakka bölüşüp/ Bübülörü cügürüp/ Şam caguuga cügünüp/ Cezbilektey suluunu/ Bübü Kadiça koldo dep/ Kırk bir şamın küygüzüp/ Baarı öydö turuşup*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 414) sözleriyle anlatılır. Ateş kültüne dayalı inanişe bağlı olan bu uygulamada aileyi temsil eden ateşin yakılması ile aileye yeni katılacak olan ferdin doğumunun gerçekleşmesi temennisi ortaya konulur. Doğumun kolay gerçekleşmesi için yakılan bu ateş, doğumu kolaylaştıran Umay Ene ile ilişkili olmalıdır. Tıpkı Yakut Türklerinin Ayıısı’ı çağırmak için ateş yakması gibi burada da açıkça ifade edilmese de doğumu kolaylaştıracak Umay Ene’nin gelmesini dileme söz konusu olmalıdır.

Ateş, Umay kültü ile ilişkilendirildiği gibi Alkarısı ile de ilişkilendirilir. Ateş ruhunun al saçlı yaşlı bir kadın olduğuna yönelik inanışlar al ruhu ile ateş ruhunun iç içe görülmesine neden olur (Ögel 2014: 652). Ateş ile kötü ruhların ilişkilendirilmesi Kırgız Türklerinin mitolojik düşünce sistemlerinde de mevcuttur. **Er Koşoy** destanında Albarstı, Ceztümşük ve diğer cinni varlıkların ateşle ilişkilendirildiği görülür. Destanda güzelliği ile bilinen Çatır-Köl adlı yerden bahsedilirken bu yerin doğal güzelliklerinin yanı sıra olağanüstü varlıklarından da bahsedilir. Bunlardan birisi ateşe üfleyerek ortaya çıkan cinli varlıktır: “*Adamın esin çağargan/ Albarstı menen şeytanı/ Ot üylöp çıgargan/ Cez tumşuğun aytalı*” (Tekalan 2002: 22). Burada ateş, cinli varlığın temel unsuru olarak tanımlanır. Cinli varlık ateşin içinde yaşamaktadır.

Türkler ateşin temizleyici gücüne inanırlar, bundan dolayı kötü ruhların neden olduğu hastalıkları tedavi etmek için ateşten yararlanırlar (Boratav 2012: 35, Beydili 2005: 438, Tanyu 1976: 301). Kamların hastayı tedavi ederken ateşin üzerinden atlatmaları, ateş etrafında dönmelerini sağlamaları veya yalın ayak ateş üzerinde yürütmeleri bu arındırma ve sağaltma beklentisiyle ilgilidir (İnan 2015: 68). Kırgız Türkleri de ateşin kötülükleri giderici, önleyici; pislikleri, günahları temizleyici; hastalıkları iyileştirici bir kuvvet olduğuna inanmaktadır (Orozobayev 2014: 30). Ateşi şifa verici ve maddi manevi temizleyici bir unsur olarak gören Kırgız Türkleri “alaslama” adı verilen bir tören gerçekleştirirler. Ateş ile hastalıkları ve belaları savma amacı taşıyan bu tören genelde bütün uruk tarafından yeni bir yere taşınıldığı zaman yapılır. Bu törende, ardıçla yakılan ateşin ortasından mal ve insanlar geçirilerek temizlenir (Velihanov 1961: 476). Ateşin şifa verici olduğuna dair inanış **Cañıl Mirza** destanının Çorobayev anlatımında yer almaktadır. Hasta olup altı yıldır yatan Şırdakbek’in iyileşmesi için molla ve bakışı

çağırılır. Mollalar dua ederken bahşı da demiri ateşte kızdırıp ateş karşısında mum yakarak ayin yapar: “*Bakşı temir kızartıp/ Kayrıp kuyrup cin okup/ Uşşalap başın karmalap/ Bıçak mizin calmalap/ Obun tappay közü açık/ Ot canına şam cagat/ Apıñ-upuñ ırımı/ Bakşı moldo kılığı*” (Caynakova 2004: 161). Burada ateşin hastalıkları arındırıcı yönüne başvurulduğu ve sağaltmada kullanıldığı görülmektedir.

Ateş hastalıklara şifa olduğu gibi manevi kötülükleri de yok edip temizler. **Er Töştük** destanında ateş, arındırıcılık ve kötülükleri yok edicilik yönüyle karşımıza çıkar. Er Töştük, acıyıp yardım ettiği Çoyun Kulak’ın ihanetine uğrar. Çoyun Kulak, güçlenince Töştük’ü öldürüp onun karısı Ak Çenem’i kendisine alır. Ak Çenem’in Çoyun Kulak’tan bir çocuğu olur. Bu sırada Er Töştük, atının kerametiyle dirilir ve Çoyun Kulak’ı öldürür. Çoyun Kulak’ın çocuğunu da öldürüp kemiklerini ateşte yakar: “*Anda turup Er Töştük/ Bolot kestik suurup aldı/ Balanın başın kese saldı/ Söögün otko örtöp saldı.*” (İliç 2002: 80). Er Töştük’ün çocuğun kemiklerini ateşte yakması kötülüğü ebediyen yok etmek istemesindedir. Burada ateşin temizleyicilik işlevi öne çıkmaktadır.

Ateş insan ile Tanrı ve ata ruhları arasında bir haberleşme aracı olarak da görülür⁴² (Ögel 20014: 63, Arık 2005: 167). Ateşin bir haberleşme aracı olduğuna yönelik inanış Boston ve Coodarbeşim destanlarında görülmektedir. Boston destanında Boston, Alp Karakuş’un yardımıyla yeryüzüne çıkınca Alp Karakuş ona tüyünden bir tane bırakır ve ihtiyaç duyduğunda bu tüyü yakarak kendisini çağırmasını söyler. Boston zamanı geldiğinde yeraltındaki eşi Kunduzay’ı yeryüne getirtmek için bu tüyü yakarak Alp Karakuş’u çağırır. Bunun üzerine Alp Karakuş yavrusu aracılığıyla Kunduzay’ı yeryüzüne gönderir (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 391). **Coodarbeşim** destanında da yer altı ile yer üstü arasında irtibatı sağlayan unsur olarak ateş kullanılmaktadır. Atının ayağı kırılan Coodar, Alp Karakuş’un tüyünü çakmakla yakarak onu çağırır. Coodar tüyü ateşte yakınca göz açıp kapayıncaya kadar Alp Karakuş yeryüzüne çıkar: “*Açıp közdü cumguça/ Anday minday degiçe/ Asmandan*

⁴² Ateşin aracı olma yönünü Eski Türklerin dinî ve sosyal törenlerde yaktığı ulu ateşte görmek mümkündür. Eski Türkler kurban törenlerinde doğuda ve batıda iki ateş yakarlar, doğuda yaktıkları ulu ateşe atılan kurbanın Tanrı’ya ulaşacağına inanırlar. Ögel, bir tahta çıkış töreninde de ulu ateş yakılmasını bu durumun ateş ile Tanrıya bildirilmesi şeklinde yorumlanabileceğini ifade eder (Ögel 20014: 631). Çuvaşlar dualarının Tanrı’ya ulaşması için ateşi bir vasita olarak kabul ederler. Hatta bazı tören ve dualardan sonra samandan bir demeti yakarak bu demet yoluyla dualarının tanrıya ulaşacağına inanırlar (Arık 2005: 167).

dobuş Şuuldap/ Ar taraptan belgisiz/ Şamal cürrip zuuldap” (Alimova 2006: 334). Burada ateş olarak çakmağın kullanılması yani zayıf bir alevin yeterli olması ateşin fizikî yapısından ziyade tinsel yapısının önemini vurgulamaktadır (Çelik 2012: 40).

Türkler Tanrı ile ilişkilendirdikleri ateşin kutsal olduğuna inanırlar ve bu inanç doğrultusunda ateş önünde eğilmek, ateşe saç yapmak, ateşe kanlı kurban sunmak gibi uygulamalar ortaya koyarlar. Kırgız Türkleri de bütün diğer canlı ve cansız varlıklarda olduğu gibi ateşin de bir iyesinin olduğuna inanırlar ve ona “Ot Teñir” veya “Ot Ene” adını verirler (Orozobayev 2014: 30). Ateş karşısında eğilerek ona saygı gösterirler. Kırgız Türklerine göre ateş en büyük kutsallardan birisidir, onlar zor günlerinde ateş yakarak, ateşe yağ atarak, kanlı kurban vererek dilekler diler (Dıykanbayeva 1999: 51). **Baktı Bolot** destanında da ateşe tapınmaya yönelik bilgiler yer almaktadır. Halka zulmeden ve tek başına Altın Dağ’ı sahiplenen Kaman Dev öteden beri ateşe, suya, ağaca ve taşa tapar: “*Başınan adat kılğan Kaman kanı/ Tabınıp otko, suuga, cıgaç, taşka*” (Öyke 2004: 71). Doğaya tapınmanın izleri destanda açıkça ifade edilir.

Ateşin gelecekte haber verme gibi bir rolünün olduğu da görülmektedir. Ateş yanarken görülen bazı durumların yorumlanarak fal bakılması ateşten yani üstün kabul edilen bir durumdan medet umma günümüzde de dikkat çeken bir husustur (İnan 2015: 67). Ateşe bakarak fal açma uygulaması Kırgız Türklerinin destanlarında tespit edilmemektedir.

Türkler ve Türklere akraba topluluklar kutsal saydıkları ateş üzerine yemin etmektedir, yemin pratiklerinden birisi de ateş karşısında yemin etmektir (Ögel 2014: 632). İncelenen destanlarda ateş üzerine yemin etme uygulamasına rastlanmamaktadır.

Türk boyları arasında kutsal sayılan ateşle ilgili bazı tabular da ortaya konulur. Ateşe bıçak sokmak, su dökmek, tükürmek, pis bir şey atmak yasaktır. Ateşin külüne basılmaz, ateşe saç olarak süt dökülmez, yeni çocuğu olanlar evden ateş çıkarmaz, karanlık basınca evden ateş çıkarılmaz, ateşle oynanmaz. Ateşe sövülmez (Ögel 2014: 657, Ocak 2005: 228, Dilek 2007: 43). Kırgız Türkleri arasında da ateşe tükürmek, ateş yanan yere basmak günahdır. Doğum zamanı evden ateş çıkarılmaz (Dıykanbayeva 1999: 52). Ateş ile ilgili bu tabular Kırgız Türklerinin küçük destanlarında tespit edilmemektedir.

2.7. DAĞ/ TAŞ KÜLTÜ

Dağlar; Türklerin düşüncesinde göğün direği, yerin baskısı, Tanrı'ya giden en yakın yoldur. Başlı göklere yükselen yüce dağlar Türkler tarafından kutsal sayılır. Roux “*Kutsal bir dağa sahip olmayan bir Türk veya Moğol kavminin bulunmasına imkân olmadığını*” söyler (1998: 125). Türklerin inancında dağ; soy atası, koruyucu ruh, ritüel mekan, kozmik modelin ekseni, kutsal ruhların mekanı, vatan toprağının simgesi olarak görülür (Bayat 2007: 231).

Türkler dağlara yüce, ulu, yerli gibi sıfatları uygun görürler.⁴³ Boston, Coodarbeşim ve Er Koşoy destanlarında da dağlar bu sıfatlarla anılmaktadır. **Boston** destanında Boston'un kayberen soyundan gelen tulpar atı Karaboz, yükselip duran Kara-Too adlı dağda dünyaya gelir: “*Kaykalagan kara too/ Kırk cıl murun oşondo/ Menin enem Karaboz/ Kayıp ata colugup/ Kulun tuugan oşondo.*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 95-96). Dağın tasviri yapılırken “yükselip duran” ifadesinin kullanılması da dikkat çekicidir. Bu ifade ile göklerde olduğuna inanılan Tanrı ve dağ arasında bir ilişkilendirme yapılır.

Coodarbeşim destanında “*Ulu-Toodoy bereke/ Kulan kuup kulca atıp*” (Alimova 2006: 138) ifadeleriyle Uludağ adlı dağın av hayvanı açısından bereketli bir yer olduğu anlatılmaktadır. Burada ulu sıfatıyla anılan dağ, bereketin ve zenginliğin kaynağı olarak sunulmaktadır.

Er Koşoy destanının coğrafi tabakası içerisinde yer alan Kara-Too da “büyük” sıfatıyla tanıtılmaktadır: “*Kara-Kucur, Ak-Beldi/ Çoñ Kara-Too, Kızıl-Bel/ Tölök, Soñ-Köl köp cerdi/ Tüp kötörö barıptır*” (Tekalan 2002: 12). Dağın ulu olması onun kutsallığından kaynaklanır. Destanda Kırgız Türklerinin yaşadığı yer hakkında bilgi verilirken “*Toñkuldak boz çımçıktar/ Ün tuurap torgoy kurguru/ Uлуу toonun başında*” (Tekalan 2002: 69) ifadeleriyle orada bulunan dağ, benzer şekilde “ulu” sıfatıyla anılır.

Türk boylarının mitolojik inanışlarında ve dinî pratiklerinde dağların Tanrı mekânı olduğuna yönelik inanış öne çıkmaktadır. Tanrı ile ilişkili törenlerin pek çoğu dağların zirvesinde yapılır, Tanrı'ya kurbanlar buradan sunulur. Eski Türkler Tanrı'ya kurbanlarını dağlarda sunduğu gibi dağ ruhuna da doğrudan kanlı kurban sunarlar. Kam

⁴³ Orta Asya'da Türklerin yaşadığı bölgelerde dağlar; "mübarek", "mukaddes", "büyük ata", "büyük hakan" manalarına gelen *Han Tanrı, Buztağ Ata, Bayın Ula* vs. gibi adlar taşımaktadır (İnan 1976: 272).

dualarından anlaşıldığına göre dağın kendisine de ibadet edilmekte, ona saygı gösterilmektedir. (İnan 2015: 49-50, Roux 1994: 124, Ögel 2014: 430). Kırgız Türkleri arasında da dağ kültürüne yönelik benzer inanışlar geçmişten günümüze kadar canlılığını korur. Kırgız Türkleri kutsal olan dağlara, dağ yamaçlarına, kaynaklara dua edip kurban keserler. Genelde bu yerlerin sahibi Ak Taylak(Ak deve yavrusu) olarak kabul edilir, bazen bu sahibin Ak-Kurbağa olduğu düşünülür. Koşay-Korgan (Şimdiki At-Başı) bölgesinde oturan Sarı Bağış uruğunun, Çeç-Töbö dağına hürmet gösterdiği kaydedilmektedir. İnanca göre onun tepesinde yalnız bir ağaç vardır. İnsanlar o ağaca gidip dua ederler ve onun budaklarına kumaş parçaları bağlarlar, böylece dileklerinin kabul olacağını düşünürler. Issık-Köl'ün güney sahilindeki Mancalisay adlı dağ çukurluğu ise Bugu uruğu tarafından kutsal sayılmaktadır. Burada çocuksuzluğa çare olarak bir gücün olduğuna inanılmakta ve bu yüzden genelde buraya çocuğu olmayan kadınlar gelip dua etmektedir (Dıykanbayeva 1999: 50-51).

Kırgızistan'ın Koçkor bölgesinde bulunan Koçkor Ata Dağı da kutsal sayılan mekânlar arasındadır. Bugu boyunun ilk annesi *müyüzdü ene (boynuzlu ana)* ile ilgili efsanelerle bağlantısı olan Alamişik Dağı da kutsal bir mekân olarak kabul edilen dağlardandır. (Dıykanbayeva 2009: 52).

Issık Köl bölgesine bağlı Barskoon Köyü'nden 35km uzaklıkta bulunan Küngürömö Dağı da Kırgız Türkleri tarafından kutsal mekân olarak kabul edilmektedir. Abramzon, bu köyde yaşayan T. Aytbayev'in anlattıklarından yola çıkarak bu dağın kutsal sayıldığını, insanların burayı ziyaret edip burada kurban kestiğini kaydeder. Bu dağın yanından bir su akmaktadır. Suyun sesi insan konuşmasını andırmaktadır. Perşembeyi cumaya bağlayan gece bu dağdan ağlayan çocuk sesi duyulduğuna inanılmaktadır. İnsanlar bu kutsal dağdan korksalar da ziyareti ihmal etmezler (Abramzon 1999: 209). Dağın kutsiyeti inancı Kırgız Türklerinin sözlü anlatılarında da kendisini göstermektedir. Baktı Bolot destanında doğrudan doğruya dağa tapınma uygulaması yer almaktadır. Halka zulmeden ve tek başına Altın Dağ'ı sahiplenen Kaman Dev öteden beri ateşe, suya, ağaca ve taşa tapar. Destanda bu durum "*Başınan adat kılğan Kaman kanı/ Tabınıp otko, suuga, cıgaç, taşka*" (Öyke 2004: 71) ifadeleriyle anlatılır. Dağa/taşa tapınmanın izleri destanda açıkça ifade edilmektedir.

Dağlar tapınma unsuru veya ibadet mekânı olmasının yanı sıra Tanrı'ya en yakın yerler olduğu için dilek dilenen yerlerdir. Dağlarda dilenen dileğin Tanrı'ya daha çabuk

ulaşacağı düşüncesine yönelik inanış Boston destanında tespit edilmektedir. **Boston** destanında yüce dağda dünyaya gelen kayberen soylu Karaboz, keramet göstermeden önce dağa çıkmaktadır. Karaboz'un yadacılık maharetini gerçekleştirmek için dağa yönelip dağın zirvesine çıktığı ve bundan sonra yağmur veya kar yağdırdığı ifade edilmektedir. Karaboz, dağın zirvesine çıkarak Tanrı ile irtibata geçmekte ve kerametini ortaya koyabilmektedir. Destanda bu olağanüstü durum “*Karabozdu karasañ/ Kişenep alıp bir colu/ Cügürüp toogo çkanı./ Eee degiçe bolbodu/ Toonu bulut togodu/ Nöşörlöp camgır caaganı*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 77-78) ifadeleriyle anlatılmaktadır. Karaboz'un duasının kabul olmasında, maharetini gösterebilmesinde dileklerin kabul olmasını kolaylaştıran ve Tanrı'ya en yakın mekân olan dağ, etkili olmaktadır.

Dağlar Tanrı mekânı olmasının yanı sıra ata mezarlarını da barındıran kutsal yerlerdir. Çin kaynaklarında eski Türklerin kurban sunmak üzere her yıl atalarının kutsal dağda bulunan mağara mezarını ziyaret ettikleri kaydedilir (Roux 2012: 36). Kutsanan ataların mezarlarının dağlarda bulunması dağ kültürünü atalar kültürü ile birleştirmektedir. Bu durum bazı dağların soy ata olarak kabul görmesine neden olur (İnan 2015: 52). Buna göre her boyun her oymağın kendine ait mukaddes bir dağı olduğu gibi bu boy ve oymaklardan oluşan birliklerin de ortak kutsal dağları vardır (İnan 1976: 272, Beydili 2005: 145, Bayat 2007: 226). Mitolojik inanışlara göre ilk insanı dağ veya taş doğurur. Destan kahramanları veya atalarının dağda doğması, kahramanın dağ tarafından büyütülmesi dağın bu ecdatlık işlevini yansıtmaktadır. **Boston** destanında da bu anlayışın izlerini tespit etmek mümkündür. Boston'un kayberen soyundan gelen tulpar atı Karaboz yükselip duran Kara-Too adlı dağda dünyaya gelir. Karaboz'un soyu bu dağda türer. Karaboz “*Kaykalağan kara too/ Kırk cıl murun oşondo/ Menin enem Karaboz/ Kayıp ata colugup/ Kulun tuugan oşondo.*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 95-96) diyerek bu bilgileri Boston'a anlatır.

İlk ecdatlık ve soyun koruyucusu olma işlevi dağın hayat kaynağı, yaşamın menşei olmasıyla ilgilidir (Bayat 2006 a: 47, 2007: 230). Boston destanında da dağ, destan kahramanının yaşamsal ihtiyaçlarını karşılayan bir unsur olarak yer alır. Alp Boston için dağ birçok ihtiyacının karşılandığı bir mekândır. Doğduğunda gücü ve heybetinden kundağını sürekli yırtan ve beşiğe sığmayan Boston, dağ deresine götürülerek oraya belenir: “*Mukur toonu kazdırıp/ Balanı aga bölödü*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova

2009: 36). Güçlü Boston'u zapt edebilecek tek güç dağdır. Dağ, hayatı boyunca Boston'un ihtiyaçlarını karşılayan bir güç olur. Delikanlılık çağında binecek bir at bulmak için yıldıya giden Boston, bindiği bütün atların belinin kırıldığını görür. Bir atı olmadan eksik kalacağını bilen Boston büyük bir ümitsizliğe kapılır. Kız Kardeşi Karaçaç, Boston'a "*Beregi kara toonun aldında/ Kayıp eelegen cayında/ Kara bee cüröt tuuy albay*" (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 54) diyerek Kara-Too'daki doğum yapmak üzere olan kayberen kısrağı haber verir, bu kısrağın doğuracağı tayın kendisine iyi bir at olacağını söyler. Boston bunun üzerine dağa çıkıp bu kısrağı bulur ve doğan tayı yakalar. Üç kere silkindikten sonra aniden büyüyen tay hakikaten Boston'a uygun bir at olur. Kayberen soyundan bir tulparı dağdan elde eden Boston, doğudan kendisini çağıran Cezbilek adlı kıza gitmek için niyetlenir. Boston'un kız kardeşi Karaçaç, ağabeyine yol hazırlığı yapar. Onun giymesi için dağdan doksan teke avlatıp onların derisinden pantolon yaptırır: "*Teke teri bışık dep/ Tokson teke terisin / Uzdarına cöndötüp/ Togolotup iyletip/ Şımın özü bıçıptır.*" (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 60). Burada Boston'un kıyafetinin malzemelerinin dağdan elde edilmesi maddi olarak sağlamlığının yanı sıra manevi anlamda dağın gücünü üzerinde toplaması anlamına gelmektedir. Yemeğe düşkün olan Boston, yiyeceğini de dağdan bulmaktadır. Kırk yiğidiyle doğuya doğru yola çıkan Boston, acıktığında dağa çıkarak avlanır. Ele geçirdiği kerametli bıçağın yardımıyla dağdan dağ keçisi ve dağ koçu avlar: "*Alp Bostondu karasañ/ Sarbazdarım açka dep/ Toogo çıkıp barıptır/ Kasiyettüü bıçaktı/ Karmap kolgo alıptır/ Toonu karay şilteptir/ Too kiyigi kulaptır.*" (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 104). Dağ, destanda Boston'un yaşamsal ihtiyaçlarını karşıladığı bir kaynak olarak yer almaktadır.

Dağların atalar ile ilişkilendirilmesi aile ve ocak kültürüyle de bir bağına ortaya çıkarır ve bu bağ dağın vatanı temsil ettiği düşüncesini meydana getirmiş olmalıdır. Eski Türklerde dağ, yurdu sembolize etmektedir. Türk mitolojik düşüncesinde dağ ruhu aynı anda toprağın ve yurdun koruyucusudur. Bu inancı en iyi yansıtan anlatı Uygurların Kuttug dağını Çinlilere verdikten sonra yurttaki kuraklık ve belaların baş gösterdiğini anlatan efsanedir (Beydili 2005: 147, Bayat 2007: 226). Bu anlayışın izleri Boston ve Coodarbeşim destanlarında görülmektedir. **Boston** destanında Karaça-Dulay boyuna mensup olan Kırgız Türklerinin yaşadığı Rapşan-Dulay yurdu etrafı yüce dağlarla çevrili bir yer olarak anlatılır: "*Çığış cagın karasañ/ Arkaygan toolor kaptagan*"

(Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 46). Bu dağlar adeta vatanın koruyucu ruhudur. Ülkenin gün çıkışında yani doğusunda yer alan ve gökyüzüne yükselen bu dağlar, vatan toprağının kutsiyetini, gücünü ve bekasını simgelemektedir. Destanda dağ ile vatan toprağının özdeşleştirildiğini gösteren bir başka ifade ise Boston'un Cezbilek için doğuya gittiği sırada Farsların ülkeyi işgali üzerine atı Karaboz'un Boston'a "*Toolorun eesiz kalıptır Boston/ Too teke, ečki eeleptir Boston* (dağların sahipsiz kalmış) " (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 181) demesidir. Burada dağ motifi ile kastedilen esasen doğrudan doğruya vatan toprağının kendisidir. Dağa hâkim olmak ile vatan toprağına hâkim olmak eş değer olarak algılanmaktadır. Karaboz'un bu ifadesi Dede Korkut Hikâyelerinden Bamsı Beyrek Boyu'nda Beyrek'in kız kardeşinin karşığı kara dağların ağabeyi Beyrek'in olduğunu ama onun tutsak gitmesiyle dağlarının sahipsiz kaldığını söylemesi ve Beyrek geldikten sonra yıkılan kara dağlarının yeniden yüceldiğine yönelik ifadeleri(Ergin 2014: 258) ile benzeşmektedir.

Coodarbeşim destanında da "*Arstanday şeri bar/ Ak kalpak Kırgız eli bar/ Ala-Tooday ceri bar.*" (Alimova 2006: 145) ifadeleriyle dağ ile vatan toprağı arasında bir ilişki kurulur. Ak kalpaklı Kırgız halkının Ala-Too gibi vatanı olduğu belirtilerek dağ ile vatan imgeleri birbiriyle ilişkilendirilmektedir.

Dağlar Türklerin zihninde ayrıca zor zamanlarda bir sığınak olarak yer almaktadır. Bu anlayış Er Koşoy destanında karşımıza çıkar. **Er Koşoy** destanında Kırgız Türleri "*Kızılbaşka kul küin bolgonço/ Keteli togo tötölüp*" (Tekalan 2002: 23) diyerek Çin'e esir olarak gitmektense dağlara kaçmak gerektiğini söyler. Burada dağ motifi, tıpkı mağara gibi bir sığınak işlevi üstlenir.

Dağların yeryüzünü ayakta tutan ve dağılmasını önleyen bir kazık olduğuna yönelik inanış da söz konusudur. Gök ile yer arasındaki bağlantıyı sağlayan kozmik güç dağdır. Altaylılar Bay Ülgen'in göğün ortasında altından bir dağın üstünde oturduğunu düşünmektedir. Abakan Türkleri ise bu dağa Demir Dağ adını vermektedir. Sibirya Türkleri bu dağın yedi katlı olduğunu düşünmektedir. Yakut kamı da mistik yolculuğunda yedi katlı bir dağa tırmanır. Bu dağın doruğu göğün göbeğinde Kutup Yıldızı'nda bulunur. Buryatlara göre göğün direği olan bu yıldız dağın doruğunda asılıdır (Eliade 1999: 298, Çoruhlu 2011: 31-33). Türkler, dünya ağacı gibi dünyanın direği olduğunu düşündükleri ve yeryüzü ile gökyüzünü birleştiren bir dünya dağı inancına sahiptir. Altaylarda derlenen bir anlatıda dünya yaratılmadan önce küçük bir

tepenin var olduğu bu tepenin daha sonra yükselerek yer ve göğü birleştirdiği ifade edilir. (Ögel 2014: 586, Beydili 2005: 145) Bu inanışlara bakıldığında dağın, göğün direği Kutup Yıldızı ile ilişkilendirildiği ve yerin düzenini sağlayan, yer ile göğü birleştiren bir kozmik yapı olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Dünya Dağı olarak da adlandırılan bu dağ, Türklerin inancında Tanrı ile iletişimi sağlamanın yanı sıra evrenin sabit kalmasını ve güvenli olmasını temin eden bir demir kazıktır.⁴⁴ Mitolojik tasavvurda Dünya Dağı, yeri kemer gibi kuşatan ve yerin dağılmasını önleyen unsur olarak düşünülür (Bayat 2007: 222). Dağların yer ile gök arasında bir direk olduğuna yönelik anlayış Coodarbeşim destanında yer almaktadır. **Coodarbeşim** destanında Ak Arkar'ı aramaya çıkan Coodar'ın gitmesi gereken yer, doksan dağın bulunduğu, doksan suyun birleştiği başı göğe yükselen büyük bir dağdır. Güneyde bulunan bu yüksek dağa çıkıldığında dünyanın yarısı görülmektedir: "*Küñgöydün bet cagında/ Kök tiregen biyik bar/ Üstünö çıksañ alamdın/ Teñ carımı körüngön*" (Alimova 2006: 217). Yeryüzündeki bütün dağları bir arada tutarak direk vazifesi gören bu dağ, yeryüzü ile gökyüzünü birleştiren bir demir kazık hükmündedir.

Türklerin mitolojik inanışlarında dağın taşıdığı anlam değerlerine bakıldığında dağ kültürünün taş ve oba kültürüyle, Tanrı kültürüyle, atalar kültürü ve dolayısıyla ocak kültürüyle iç içe olduğu görülmektedir (Bayat 2006 a: 23). Ayrıca dağ kültürü sözlü anlatılarda elmalı ve ırmaklı dağlar öne çıkarılarak ağaç ve su kültürüyle; demir, altın, bakır dağlar tasvirleriyle maden kültürüyle ilişkilendirilir (Ögel 2014: 555). Dağ kültürünün diğer kültürlerle iç içeliği Kırgız Türklerinin destanlarında da söz konusudur. **Boston** destanında Boston'un atı Karaboz'un babasının evinin ve mezarının dağda olması dağ kültürünü ocak, mezar, at kültürleriyle ve atalar kültürü ile birleştirir (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009). **Baktı Bolot** destanında yer alan içi maden dolu Altın Dağ da maden kültürü ile dağ kültürünü birleştirmektedir (Öyke 2004). Munduk ve Zarlık destanında ise kahramanların Şükürlük Dağları'ndaki mağarada yaşaması dağ kültürünü ev/ocak kültürü ve mağara kültürü ile birleştirmektedir (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007).

⁴⁴ Bu inanış Kaşgarlı Mahmud'un tespit ettiği "Yir basrukı tag, budun basrukı beg(Yer baskısı dağ, halk baskısı bey)" atasözünde açıkça yer almaktadır (2013: 466). Dünyanın kozmik düzenine dair bu inanış İslam sonrası süreçte de devam eder çünkü Kur'an da dağların yeryüzünün baskısı olduğunu belirtmektedir: "*Allah, yeryüzü sizi sarsmasın diye oraya sabit dağlar yerleştirdi.*" (Nahl/15), "*Yeryüzünde insanlar sarsılmasın diye sabit dağlar yarattık.*"(Enbiya/31), "*Dağları da birer kazık kılmadık mı?*" (Nebe/7).

Dağlar gücün sembolü olarak görülür, sözlü anlatılarda yiğitler heybeti ve gücüyle dağa benzetilir (Ögel 2014: 547). Coodarbeşim ve Er Koşoy destanlarında da kahramanlar güç ve heybet bakımından dağa benzetilmektedir. **Coodarbeşim** destanında dağ, alp Coodar'ın heybetini ifade ederken bir benzetme unsuru olarak kullanılır. Destanda Coodar “*On beşke caşı kelgende/ Baltır eti toluptur./ Bettep adam bargısız/ Toodyoy baatır boluptur.*” (Alimova 2006: 133) ifadeleriyle tanıtılır. On beş yaşına gelen Coodar, karşısına düşman çıkamayan dağ gibi heybetli bir yiğit olur.

Er Koşoy destanında da “*Kaynardın uulu degizgen/ Teköörü bolot temirdey/ Alp müçö toonun señirdey/ Mingeni tulpar Aktuyak*” (Tekalan 2002: 2) ifadeleriyle Katagan'ın, babasına layık bir evlat olduğu, güçlü ve cesur Katagan'ın vücudunun dağ gibi görüldüğü ifade edilmektedir. Benzer şekilde destan kahramanı Er Koşoy da dağa benzetilmektedir. Çin hanı Duni'nin kardeşi Tan ile Koşoy arasındaki teke tek vuruşma anlatılırken “*Karmaşıp catkan Kıtay Tan/ Toodyoy bolgon Koşoyga/ Oñoy emesi bilindi*” (Tekalan 2002: 122) ifadeleriyle Tan'ın dağ gibi olan Koşoy'u yenemediği söylenmektedir.

Türk boylarının zihninde, iç içe yaşadıkları dağlar aynı zamanda şifanın da kaynağıdır. Bu anlayışın izlerini Boston destanında görmek mümkündür. **Boston** destanında doğum sancılıyla kıvranan Cezbilek'in tedavisi için gerekli olan kızıl kırma ilaç dik kayalıklar üzerinde bulunmaktadır: “*Zooga çıgıp bargıla/ Kırma kızıl darını/ İzdep taap kelgile/ Cezbilekke bergile*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 412). Şifanın dağda aranması Dede Korkut Hikâyelerinden Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda yer alan ve yaralı Boğaç'ı iyileştiren “dağ çiçeği” motifiyle örtüşmektedir. (Ergin 2014).

Kırgız Türklerinin dağa yönelik inanışlarında sözlü anlatılarda sıkça geçen ve hayali bir dağ olan Kaf Dağı inancı da mevcuttur.⁴⁵ Kırgız Türkçesinde Kaf Dağı, Köykap şeklinde geçer. Köykap, Kırgız Türklerine göre yeryüzünü çevreleyen ve dünyanın kuşağı konumunda olan dağlardır. Kaf Dağı aşıldığında Ye'cüc Me'cüc gibi normal boyun çok üstünde veya çok altında boya sahip insanlara ulaşılacağına inanılır⁴⁶

⁴⁵ İnanca göre bu dağın yüksekliği 500 fersaktır ve etrafı sularla çevrilidir. Arkasında cinler, ejderhalar, anka kuşu yaşamaktadır. Zümrüitten yaratılan bu dağa güneş ışınları düştüğünde dağ yeşile boyanır ve onun aksi ile gökler masmavi olmaktadır. Bu dağ bütün dağların anasıdır, inanişçe göre bütün dağlar değişik şekillerde yer altından Kaf Dağı'na bağlıdır (Elçin 1997: 273, Beydili 2005: 285).

⁴⁶ Ögel, Kaf Dağı inancının Türklerin zihnindeki karşılığının Demir Dağ olabileceğini söyler ve Kuzey Altaylılardan derlenmiş bir masalı kanıt olarak sunar. Masalda Demir Dağ geçildiğinde olağanüstü uzun

(Orozobayev 2014: 74). Köykap(Kaf Dağı)'a yönelik inanış Cañıl Mirza, Eşimkul menen Zuura, Baktı Bolot destanlarında ve Kör Uulu destanının Gaoz (Ayvaz) Han kolunda yer almaktadır. **Cañıl Mirza** destanının sadece Musulmankulov anlatımında Köykap geçmektedir. Burhuy, ünü duyulan Cañıl kızı kendisine eş olarak almaya karar verir. Eğer Cañıl'ın gönlü olmazsa obasına saldırıp malını yağma edip zorla almak niyetindedir. Burhuy “*Kaçıp ketse kız Cañıl/ Köy-Kap'tan izdep tabam*” (Çelik 2010: 141) diyerek Cañıl razı olmayıp kaçarsa Kafdağı'na gitse de onu bulup muradına ermeyi dilemektedir. Burada Köykap doğrudan yer almaz ama ona olan inanış ortaya konulmuş olur.

Benzer bir ifade **Eşimkul menen Zuura** destanında Kan İçme Karaç'ı öldürüp altı kapılı şehri altı gün kuşatarak altı bin kişiyi öldüren Kökül, Temirkan'ın gözünü korkutur. Temirkan devini uyandırıp Kökül'ün üstüne salar. Olanları duyan dev, çok hiddetlenip “*Artıñdan istep tabamın/ Köykaptı karay ötsöñda*” (Çelebi 2007: 244) diyerek Kökül'e meydan okur; Kafdağı'na gitse de peşinden gelip onu öldüreceğini söyler. Burada Kafdağı, uzak ve bilinmeyen bir mekân olarak sunulur.

Kör Uulu destanının Gaoz (Ayvaz) kolu ile Baktı Bolot destanlarında Köykap(Kaf Dağı) olayların geçtiği mekân olarak doğrudan yer almaktadır. **Kör Uulu Destanı'nın Gaoz (Ayvaz) Kolunda** Gaoz Han, gölden ördek avlaması için Kör Uulu tarafından gönderilir. Göle giden Gaoz, orada bir peri kızıyla karşılaşır ve ona âşık olur. Onun kim olduğunu, nereden geldiğini sorduğunda peri kızı ona “*Atabız Kap toosunda Akmar paşa/ Biylegen sansız peri eldi kaçça./ Suluunun kündüziündöy tak özümün/ Bilesiñ menin uşundayça./ Surusañ bizdiñ meken Köy-Kap'ta.*” (Egimbaeva 2012: 99) diyerek Köykap'tan geldiğini babasının periler padişahı Akmar olduğunu söyler.

Baktı Bolot destanında da Altın Dağ adıyla geçen dağ dünyayı çevrelemesi, ulaşılmaz olması ve değerli madenlerden yaratılmış olmasıyla Kaf Dağı'nı hatırlatır. Destanda Altın Dağ'ı Kara Dev'in ele geçirdiği anlatılmaktadır. Bu dağın karnı değerli taşlarla, altınlarla doludur. Suları bol, otlakları geniştir. Altın Dağ, halk için bir cennet olacaktır ancak Kara Dev ve sonra tahta geçen oğlu Kaman Dev bu dağı tek başına sahiplenir ve halkı buraya yaklaştırmaz. Baktı ve Bolot yiğitler halkın hakkı olan bu dağı geri almak

---

kişilerle karşılaşmaktadır. Anadolu masallarında da bir dev olan Tepegöz'ün Kaf Dağı'nda oturması Demir Dağ ile Kaf Dağının aynı yeri karşıladığı düşüncesini ortaya çıkarır (Ögel 2014: 589,

için mücadele eder: “*Baatırdar bul belekse cakındaştı/ Uçunan kıpkızıl nur carkırgan/ Aldınan Altın toonun emi taptı.*” (Öyke 2004: 110).

Baktı Bolot destanında Köykap adı doğrudan da yer alır. Kara Dev’in halka zulmeden otuz oğlunun büyüğü Kaman Dev’in Köykap’ta yaşayan Köküş Dev adında bir düşmanı vardır. Kaman Dev anasına “*Otuz uuluñ kez-keзде/ Oynop saga gelebiz/ Köykapta Köküş döө бар deyt/ Köптösök аны ceñebiz.*” (Öyke 2004: 41) diyerek bu düşmanı yendiğini anlatır. Gök renginin Türk mitolojisinde doğuyu simgelemesi ile Köküş Dev’in doğudaki Köykap’ta oturması örtüşmektedir.

2.8. MADEN KÜLTÜ

2.8.1. Altın/ Gümüş

Doğayla iç içe yaşayan Türkler, doğanın bütün unsurlarını önemsedikleri gibi madenlere dair de bazı mitolojik düşünceler geliştirirler ve onlara sembolik anlamlar yüklerler. Bu madenlerden birisi de altındır. Sözlü anlatılarda altın genelde gümüşle birlikte kullanılır. Altın; Türklerin düşünce sisteminde zenginliğin, yöneticiliğin, üstünlüğün simgesidir. Eski Türk inanışlarında yer alan aydınlık dünyanın Tanrısı olan Bay Ülgen’in sarayının ve tahtının altından olduğuna dair düşünce (Ögel 2014: 467) altına göksel bir kutsiyet de katar. Değerli madenler olarak bilinen altın ve gümüş Er Töştük, Coodarbeşim, Eşimkul menen Zuura, Munduk ve Zarlık destanlarında kutsiyeti, Tanrısallığı simgelemektedir. **Er Töştük** destanında Töştük’ü kızdıran Bek Toro, altın saplı gümüş telli kopuzunu çalarak “*Altın caak kümüş til/ Komusumdu kakamın/ Kudaydın kulagina cakamın/ Töştük seni ösümö/ İlayıktap casap algamın*” (İliç 2002: 39) sözleriyle kendisini Kuday’dan istediğini ancak şimdi sevdiğini küstürüp mutsuz olduğunu, bu dünyada elde edemediği Töştük’ü ahrette alacağını söyler. Tanrısallık bağı olan Bektoro’nun kopuzunun sapının altın olması altının kutsiyeti çağrıştırdığını göstermektedir.

Coodarbeşim destanında Er Töştük, “*Altın bulak bar dedi/ Kak oşondon suu içken/ Altın baştuu ak arkar/ Çın kayberen al, dedi/ Köçüğü kümüş başı altın/ Bir başkaca can, dedi.*” (Alimova 2006: 139) diyerek Coodar’a kayberen geyikten bahseder. Destanda gerçek bir kayberen olarak tanıtılan Ak Arkar adlı geyik altın başlıdır. Doksan dağ geçidinin ve doksan deryanın ötesinde yaşayan bu gizemli kutsal varlığın başının altın olması onun kutsallığını arttırmaktadır. Ak Arkar’ın su içtiği yer de altın ile

ilişkilendirilir. Doksan dağın bulunduğu doksan nehrin birleştiği bir yerde olan Altın Bulak, kutsal sudur: “*Tokson toonun urunuş/ Tokson dayra kuyuluş/ Kuyuluştan ötköndö/ Altın bulak bar dedi*” (Alimova 2006: 139). Ayrıca destanda “*Aksaamay sulu törögön/ Altın kökül balanı/ Colooçu dep koyuptur.*” (Alimova 2006: 390) ifadeleriyle Coodar’ın ilk eşi olan Aksaamay’ın altın kâküllü bir oğul dünyaya getirdiği anlatılmaktadır. Burada çocuğun altın kâküllü olması onun kutsal bir kişi olduğunun simgesidir.

Eşimkul menen Zuura destanında da Eşimkul’un oğlu Er Kökül’ün kâküllü altındandır. Yaratıcının onu diğer insanlardan üstün kıldığının belgesi bu kâküldür. Destanda bu olağanüstü durum “*Kökülü altın caralğan/ Bul belgisi turaybı/ Artık bolup adamdan/ Iris kaçıp kutulbas/ Tir bolso balañdan*” (Çelebi 2007: 146) sözleriyle anlatılmaktadır. Er Kökül’ün rızkını gücü sayesinde mutlaka elde edecek bahtlı bir kişi olacağını halk bu işaretle görür.

Munduk ve Zarlık destanında da Çançarkan’ın göğsü gümüş, poposu altın ve perçemleri olan bir erkek ve kız çocuğu olur: “*Mastan kempir balanı karayt. Kökürögü kümüş, köçügü altın aydar kökül uul bala. Kızı köçügü altın kökürögü kümüş aydar kökül bolgon.*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 204). Bu doğan çocukların talihli olacağını işaretidir.

Altın/gümüş Cañıl Mirza, Coodarbeşim, Er Koşoy, Mendirman, Baktı Bolot destanlarında zenginliğin, refahın, gücün ve hükümdarlığın simgesi olarak yer almaktadır. **Cañıl Mirza** destanının Musulmankulov anlatımında ünü dört bir yana yayılan güçlü Cañıl, yeni yerler fethetmek için keşif yapar. Üçükö ve Tülkü beylerin yönettiği Kırgız halkının yurtlarını inceler ve geniş bereketli otlakları görür. O yerleri fethetme konusunu halkına danıştığında obanın ileri gelenleri “*Ala-Too aska bel eken/ Ak kalpak Kırgız el eken/ Adırı altın ken eken.*” (Çelik 2010: 167) diyerek böyle verimli toprakları, Ala-Too gibi başında altın madeni bulunduran dağı fethetmek gerektiğini söylerler. Burada altın maddi değerinin simgesi olarak yer alır.

Coodarbeşim destanında da Coodar, Canaalı’nın şehrini gördüğünde “*Sarı altın saray salgızgan/ Bir asıl kişin bar okşoyt*” (Alimova 2006: 196) diyerek Aksaamay güzele altın saray yaptıran asil yöneticinin kim olduğunu sorar. Coodar’ın ikinci eşi olan peri kızı Nurperi’nin babasının sahip olduğu peri şehirlerinden biri de altındandır. Nurperi

“*Atamda bar eki şaar/ Birinçisi altın şaar/ Ekinçisi kümüş şaar.*” (Alimova 2006: 258) diyerek Coodar’a altın ve gümüşten şehirleri haber verir.

Altın, yönetici erki de temsil eder. Halkı, han seçtiği Coodar’ı altın tahta oturtup başına altın taç takar: “*Kalkı tuura tabışıp/ Ak kiyizge salışıp/ Altın tacı kiygizip/ Altın takka mingizip/ Er Coodardı Kıpçakka/ Kan kötörüüp alışıp.*” (Alimova 2006: 388). Burada altın hem gücü hem de yöneticiliği simgeler.

Er Koşoy destanında Katagan, düşmanları yenip halkını huzura ve zenginliğe kavuşturduktan sonra At-Başı’na göç eder. At-Başı’nda kendisi için yaptırdığı ak otağı altın ve gümüş ile bezetir: “*Kümüş menen karmaktan/ Ar bir uuktun düñgösün/ Altın menen calmatkan/ Sağaktarın tündüktün/ Kümüş altın aymalap*” (Tekalan 2002: 27). Bu durum onun zenginliğini ve hükümranlığını göstermektedir. Çin hanı Duni Han’ın oturduğu taht da altındandır. Duni Han’ın hanlık gücünün simgesi bu altın tahttır: “*Olturganı Duni Han/ Uyugan altın tak eken*” (Tekalan 2002: 209).

Baktı Bolot destanında altın madeni zenginliğin, refahın ve talihin simgesi olarak sıkça kullanılır. Halkı devlerin zulmünden kurtarmak için anlaşıl yola çıkan Baktı ve Bolot ikisi de rüya görür ve rüyalarında altın kanatlı kuşa binerler. Baktı daha çocukken bir rüya görür. Baktı “*Bir belegim uşul bolsun kulunum dep/ Koynunan alıp bergen altın kuştu/ Mingizip kanatının ortosuna/ Altın kuş alıp meni asmanga uçtu.*” (Öyke 2004: 77) sözleriyle rüyasında gördüğü altın kanatlı kuştan bahseder. Rüyasında bir aksakal ona devleri yenip halkı kurtaracağını müjdelere, müjdesine işaret olarak da koynundan altın kanatlı bir kuş çıkarıp Baktı’ya verir. Burada kuş talihi, altın kanat ise gücü ve hükümdarlığı ifade etmektedir.

Destanda Kara Dev’in ele geçirdiği Altın Dağ’dan bahsedilmektedir. Bu dağın karnı değerli taşlarla, altınlarla doludur: “*Baatırdar bul beleske cakındaştı/ Uçunan kıpkızıl nur carkıragan/ Aldınan Altın toonun emi taptı.*” (Öyke 2004: 110). Altın Dağ, halk için bir cennet olacaktır ancak Kara Dev ve sonra tahta geçen oğlu Kaman Dev bu dağı tek başına sahiplenir ve halkı buraya yaklaştırmaz. Baktı ve Bolot yiğitler halkın hakkı olan bu dağı geri almak için mücadele eder.

Altın, değerli olmayı da simgelemektedir. **Mendirman** destanında “*Saramcalın bilgizip/ Saraylarga kirgizip/ Sırduu üygö turguzup/ Stılaganın bilgizip/ Altın üygö kirdi emi.*” (Akmataliyev ve Caynakova 2009: 24) sözleriyle Adıl Han’ın kendisine gelip

sığınan Mendirman'ı altın evlerde ağırladığı anlatılır. Burada evin altın olması, değerinin yüksek olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca Mendirman'ın hanın katındaki yerini göstermesi bakımından da önemlidir.

Altın bu yönüyle Mendirman destanında bir benzetme unsuru olarak da yer almaktadır. Mendirman'a kötülük yapmak isteyen kocakarı, Mendirman'ın güzel eşi ile Adıl Han'ın arasını yapmaya karar verir. Hanın karşısına çıkarak "*Altın eken ne kelbeyt/ Altın kumu egeşet/ Kanday ayal teñeşet*" (Akmataliyev ve Caynakova 2009: 30) sözleriyle Mendirman'ın eşi Kanışay'ın güzelliğini anlatır ve onu över. Kanışay'ın daha önce dünyaya gelmemiş altına benzer güzellikte bir kadın olduğunu, kumun içindeki altın gibi değerli olduğunu anlatır. Burada altının diğer madenlerden önemli olduğu ve üstünlüğü simgelediği görülmektedir.

Örneklerde de görüldüğü gibi destanlarda altın; zenginliğin, hükümlürlüğün ve kutsiyetin simgesi olarak kullanılır.

2.8.2. Demir Kültü

Gökten indiğine ve kutsallığını da buradan aldığına inanılan demir Türk boylarının düşünce dünyasında bir kült oluşturmaktadır (Kalafat 2013: 113). Demir ilk dönem insanının sosyal yaşam düzenini değiştiren önemli bir madendir. Demirin keşfiyle birlikte anaerkil yaşam düzeninden gücün öne çıktığı ataerkil yaşama geçildiği bilinmektedir. Demir Eski Türklerde bu geçiş döneminde kutsallık boyutu kazanan bir madendir. Demir; yalnızca uygarlık(tarım) yolunda zaferi değil, savaş meydanında üstünlüğü de temsil etmektedir (Eliade 2003 a: 30). Toplumsal yaşam sisteminin ve uygarlık düzeyinin köklü bir şekilde değişmesini sağlayan ve kendilerini diğer topluluklardan üstün kılan demir, Türklerin düşünce siteminde çok boyutlu bir mitolojik anlam değeri kazanır. Demir, Türkler için koruyucu bir unsurdur.⁴⁷ Eski Türklerle göre

⁴⁷ Özellikle Albastı ile ilgili inanışlarda bir koruyucu unsur olarak demirin ve demircinin öne çıktığı görülmektedir. Kırgız-Kazak Türklerinin loğusa kadınları Albastı'dan korumak için demir parçasını ellerine alarak "Demirci geldi! Demirci geldi!" diye bağırdıkları ve Albastı'yı böylece kovdukları kaydedilmektedir (İnan 2015: 84, Ögel 2014a: 77). Albastının kovulmasında bir demircinin mendili veya şapkası bile yeterli olmaktadır (Polat 2008: 93). Bu uygulamalar Türk dünyasının her yerinde hemen hemen aynıdır. Demirin ve demircinin kötü ruhları kovma gücü olduğuna dair inanış kamların da demircilikle ilişkisinin olabileceği yönündeki yaklaşımı beraberinde getirir. Buna göre ancak dokuz atası demirci olan kişi kam olabilmektedir (Gökalp 2007: 25). Sözlü anlatılarda da demircilere kutsiyet atfedildiği görülmektedir. Ergenekon destanında demirci, bir ongun olan kurt ile birleşerek rehber özelliği kazanır. Hatta kurdun ilk demirci olduğu ve bundan dolayı demirciliğin kutsandığı şeklinde bir inanış söz konusudur (Beydili 2005: 155).

demir; kötülüklerden koruyan ve sorunları aşmada aracı olan, iradeyi, uzun ömrü, gücü simgeleyen bir madendir. Demir hem kutsal gücünden dolayı kendisinden korkulan hem de aynı nedenle saygı duyulan bir madendir (Boratav 2012: 55). Demir, Türk boylarının mitolojik inanç sisteminde hem maddi hem manevi yönüyle gücü simgelemektedir. Demirin bu anlam değeri Boston, Cañıl Mirza, Er Töştük, Coodarbeşim, Er Koşoy, Kococaş, Sarıncı Bököy, Mendirman, Baktı Bolot destanlarında ve Kör Uulu destanının Kasım Han kolunda görülmektedir. **Boston** destanında Cezbilek adlı kız için yola çıkan Boston, yolda kavga eden iki kardeş görür. Boston onlara kavgalarının nedenini sorduğunda iki kardeşin babadan miras kalan bir demir bıçak başında kavga ettiklerini öğrenir. Bu demir bıçağın bir kerameti vardır; kalabalık düşman geldiğinde kerametli bıçak sağa doğru sallansa sağdaki düşmanlar yere serilmekte, sola doğru sallansa soldakiler helak olmaktadır. Bıçak, dağa doğru sallansa dağdaki düşmanlar devrilmekte, ovaya doğru sallansa oradakiler yok olmaktadır. Bu kerametli bıçağın insanı uyutma gibi bir özelliği de vardır:

“Bul bıçaktı surasañ/ Kasiyeti artıkça/ Kalıñ coo kaptap kelgende/ Oñ cagina şilteseñ/ Oodarılıp cıgılat/ Duşman cerge tıgılat/ Sol cagina şilteseñ/ Sol caktığı duşmanıñ/ Soroyup baarı cıgılat/ Cerge catıp sunalat/ Toonu Karay şilteseñ/ Toodogu duşman kıyraşat/ Togolonup kulaşat/ Munday kasiyetti kim tabat/ Oydu karay şilteseñ/ Oyrondolup cıgılat/ Baarı oşentip uktaşat” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 86-87). Destanda demirden bıçağın bu kerametlere sahip olması esasen demirin gücü ve insanoğlu üzerindeki etkinliği ile ilişkilidir. İnsanoğlu demiri bulduktan sonra güçlenir ve içinde zayıf bir şekilde yaşadığı tabiata karşı üstünlük sağlar. Destanda bu hakikat kerametli demir bıçakla yer bulur.

Alp Boston, bıçağın bu marifetini öğrenince bir hile ile bıçağı iki kardeşin elinden alır. Bu bıçak Boston’un doğaya hükmetmesinde ve düşmanlarını alt etmesinde çok işine yarar. Alp Boston, kırk yiğidini doyurmak için dağa çıkar ve bu bıçağı kullanarak çok sayıda av yakalayıp getirir. Boston, kerametli demir bıçağı dağa doğru salladığında dağ hayvanı yuvarlar, ovaya doğru salladığında ova hayvanı yuvarlar. Kırk yiğidi bunları boğazlayıp pişirir. Boston bu bıçak sayesinde doğaya kolayca üstünlük sağlar. Bu durum destanda *“Kasiyettüü bıçaktı/ Karmap kolgo alıptır/ Toonu karay şilteptir/ Too*

---

kiyigi kulaptır/ Oydu karay şiltese/ Oy kiyigi sulaptır” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 104) ifadeleriyle anlatılmaktadır.

Cezkempir’i takip ederken yer altına düşen Boston orada Cezkempir’in oğullarıyla savaşır. Bunlardan biri onun beşinci oğlu Çoyun Alp’tır. Çoyun Alp, Boston’dan altı kat daha cüsseli bir devdir. Tuttuğunu ikiye ayıran bu devin bütün vücudu demirden olduğu için ona ok işlememektedir. Çoyun Alp’ın bu olağanüstü özelliği destanda *“Karmaganın kaysagan/ Bütkön boyu sulk temir”* (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 289) ifadeleriyle anlatılmaktadır. Çoyun Alp adlı devin en büyük sırrı canıdır. Onun canı bedeninde değil demirden bir evde bulunan demir kutudaki yedi karakuşun bedenindedir (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 306). Tüm vücudu demirden olan bu devin canının da demir ev ve demir kutu içinde gizlenmesi onun gücünü ortaya koymaktadır.

Destanda Alp Boston’un gücüne güç katan ve onu ölümsüzlüğe yaklaştıran sır, Alp Karakuş’un onu yutarak gök demir haline getirmesidir. Boston’un ejderhayı öldürerek yavrularını kurtardığını öğrenen Alp Karakuş, bir anda Boston’u yutar. Yavru Karakuşlar annelerinin Boston’u yediğini zannedip onu bırakması için uğraşırlar. Alp Karakuş, yavrularının yüzünden Boston’u iki kez sindirip çıkarmak zorunda kalır. Üçüncü kez sindirse ölümsüz kılacaktır ama yavrular buna müsaade etmemiştir. Boston gök demir olup çıkar ve yenilmez bir güce ulaşır. Bu olağanüstü durum destanda *“Çoñ Bostondu karasañ/ Kök temir kılıp taştadı.”* (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 262-263) ifadeleriyle anlatılmaktadır.

Cañıl Mirza destanının Çorobayev anlatımında destanın başkahramanı Cañıl iyi bir okçudur ve attığını vurur. Cañıl oku sayesinde düşmanına karşı durur ve obasını korur. Demir uçlu oku onun gücünün simgesidir. Onun okundan kurtulan can olmaz. Cañıl’ın demir okundan aldığı güç destanda *“Caası kanduu Cañıldan/ Cakşı da öldü, biy da öldü/ Kıyığına tiygende/ Kıyla baatır kayla öldü.”* (Caynakova 2004: 92) ifadeleriyle anlatılmaktadır.

Er Töştük destanında Töştük’ün canı kara demir egede gizlidir. Destanda Er Töştük’ün bu olağanüstü yönü *“Er Töştüntün canı/ Kara bolot ögöö”* (İliç 2002: 55) ifadeleriyle anlatılmaktadır. Töştük’ün canının demir egede olması demirin gücü ve erilliği simgelemesi yönüyle Töştük’ün güçlü bir alp olduğunun göstergesidir.

Coodarbeşim destanında daha çok savaş kuşamlarında kullanılan demir, savaşta alpın kalkanı olmaktadır ve gücünü arttırmaktadır. Coodar'ın yoldaşı Cezilik'in alplığı anlatılırken “*Toguz katar zoot kiyip/ Buttay temir kurçanıp*” (Alimova 2006: 370) sözleriyle onun dokuz kat zırh giyip ayak kadar kalın demiri kuşandığı ifade edilir. Kuşandığı demir, Cezilik'i daha güçlü kılar.

Coodar'ın Temir Alp ile olan savaşında da demirin bir güç ögesi olarak kullanıldığı görülmektedir. Coodar, karşısındaki güçlü Temir Alp deve güç yetirebilmek için belindeki demir kemeri çıkarıp eline dolar ve onunla Temir Alp'a vurur: “*Beldeki temir kurunan/ Beş kabattap karmadı*” (Alimova 2006: 378).

Coodarbeşim destanında demirin bir güç unsuru olarak algılanmasına örnek Temir Alp'ın diğer canlılardan farklı olarak canının kayberen karnına sihir ile yerleştirilmesinden sonra ölümsüzlüğü yakalaması ve altı kat güçlenmesi verilebilir. Bu olağanüstü durum destanda “*Ölbös kılıp Temirdi/ Dua menen daarıptır*” (Alimova 2006: 360) ifadeleriyle anlatılmaktadır. Temir adını taşıyan kahramanın gücü ile demir motifinin gücü ve uzun ömrü simgeleme durumu örtüşmektedir.

Er Koşoy destanında da Katagan'ın kullandığı kılıç parlayan gök demirdendir. Katagan bu demirden kılıcı ile düşmanı yok edip halkını huzura kavuşturur. Destanda “*Kılıçı kında kañırap/ Çopkutu temir kök caltañ*” (Tekalan 2002: 9) ifadeleriyle kılıcın demir olduğunun vurgulanması Katagan'ın gücünü de ön plana çıkarmaktadır.

Katagan'ın karşısına alaca karanlık vakitte çıkan Kıdır, ona dualarının kabul olduğunu ve Kuday'ın kendisine bir erkek çocuk nasip edeceğini söyledikten sonra “*Kayratınan taş cargan/ Denesi bolsun temirdey*” (Tekalan 2002: 44) diyerek doğacak olan çocuğun gücüyle taşı yaran bir yiğit olmasını, vücudunun demir gibi olmasını diler. Kıdır'ın duasında da demir ile güç birbiriyle ilişkilendirilir.

Er Koşoy, uyurken Karakuş onun atı Taytoru'yu av olarak kapıp gider. Zımırık kuşunun yardımıyla uyanan Koşoy, Karakuş'un atını götürdüğünü görür. Koşoy, atını kaptırmış olarak halkına dönmeyi utanç verici olarak bulduğu için “*Temirden tayak alayın/ Kuş uçkan cakka barayın*” (Tekalan 2002: 66) diyerek eline demir baston alıp uzun yolu göze alarak Karakuş'un peşine düşmeye karar verir. Burada demirin dayanıklılığı vurgulanır. Kendisi demir gibi bir iradeye sahip olan kahramana yolculuk boyunca güç verecek olan demirden dayağıdır.

Destanda Koşoy'un becerikli ve güçlü bir yiğit olduğu ifade edilmektedir. Kırgız Türklerinin elinde uzun süre esir kalan Tan, “*Ar işter kelet kolunan/ Alıştaar kezi cazganbay/ Kiygeni çilgy temirden*” (Tekalan 2002: 169) diyerek Koşoy'un elinden her iş geldiğini akıllı bir yiğit olduğunu söyledikten sonra onun demirden kıyafet giydiğini bildirir. Burada Koşoy'un kıyafetinin demirden olduğunun vurgulanması onun gücünü ve heybetini simgeler.

Kococaş destanının Üsönbayev benzer metninde, destan kahramanı avcı Kococaş'ın mahareti aynı zamanda delikli demir tüfeği Ak-Baraň'a bağlanır. Kococaş'ı doğaya, doğanın güçlerine karşı üstün kılan bu demir silahtır. Demirin erilliği ve gücü temsil etmesi ile Kococaş'ın doğaya karşı üstünlüğünü sağlayan etkenin demir silahı olması birbiriyle örtüşmektedir. Kococaş, Kayberen Sur Eçki'nin lanetine uğrayıp kayada kaldığı zaman kendisini kayadan atmadan önce demir tüfeğini atar. Zulayka parçalanan tüfeğin demir parçalarını toplar çünkü bu demir parçaların kutsallığına inanmaktadır. Zulayka kutsal gördüğü bu demir parçalarını uzun yıllar saklar ve onları kullanarak oğlu için yeni bir silah yaptırır. Zulayka “*Neçen küni izdegem/ Şibegaday temirdi/ Şimşilep cürüp tapkamın/ Teberik dep oşonu/ Dalay cılı saktamın / Temirge koşo cuurutup/ Almabaş degen multıktı/ Amap saga casatıp*” (Akmataliyev ve Kırbayev 2007: 257) diyerek vakti gelince bu demir silahı oğluna verir.

Kör Uulu destanının Kasım Han kolunda Kasım Han, “*On beş caşka kelgen soň/ Kudayım kubat bergen soň/ Altın baldak, ak şamşar/ Bir dalay coogo sermedim*” (Egimbaeva 2012: 56) diyerek on beş yaşına geldiğinde Kuday'ın verdiği güç ile altın kabzalı ak kılıcını eline alıp karşısına çıkan düşmanı dağıttığını söyler. Kasım Han'ı düşmana üstün kılan atı Kökayak ve altın kabzalı gök kılıcı ile gök mızrağıdır. Kökayak atına binip gök kılıcını kuşanıp gök mızrağını eline alan Kasım Han, karşısına çıkan nice düşmanı bozguna uğratar: “*Altın saptuu kök almaz/ Suurup alıp sermedi/ Kök nayzanı kötörüp/ Can cagınan süyrödü.*” (Egimbaeva 2012: 66). Burada altın kabzalı demir kılıç ve gök demir mızrak Kasım Han'ın gücünün simgesi olarak sunulur.

Sarıncı Bököy destanında Sarıncı, kendisine ve ailesine acılar çektiren hainleri ve amcası Bököy'ü demir kılıcıyla öldürür: “*Anda calgız Sarıncı/ Canında turgan kılıçtı/ Kınından suurup aldı emi*” (Alper 2004: 221). Babası oğlu Sarıncı'ya güç katsın diye halk içindeki ustaları toplayıp ak albars kılıç yaptırır. İşte o demir kılıç ile Sarıncı hainleri yok edip öcünü alır.

Mendirman destanında Mendirman, karısına göz koyan Adil Han'a meydan okuyarak cesaretini ortaya koyar. Mendirman o zamana kadar ülke için yaptığı iyilikleri anlatıp cesur bir yiğit olduğunu söyler. Mendirman “*Kaysaganı bürt ketken/ Kara bolot albarsmın/ İrmegenin kutkarbas/ İlebi kıyın albarsmın*” (Akmataliyev ve Caynakova 2009: 39) diyerek kendisini salladığında düşmanı sağ bırakmayan kara polat bir kılıca benzettir. Burada kılıcın bizzat kendisi yer almasa da yapılan benzetme ile demir kılıcın Türk muhayyilesinde gücün ve hükmetmenin simgesi olduğu ortaya konulmuş olmaktadır.

Baktı Bolot destanında Bolot, “*Kılıçım kırıp saldı anın barın/ Kıyratkanday bodduk baarın/ Cazılıp calındagan bolot kılıç/ Carkırap cüzün aldı cer asmandın*” (Öyke 2004: 111) diyerek rüyasında canavarlarla mücadele edip hepsini öldürdükten sonra kılıcından bir nur çıktığını ve bu nurun bütün dünyayı kapladığını görür. Burada demir kılıç ile hükümranlık arasında bir bağ kurulmaktadır.

Türkler, kutsal kabul ettikleri her şeye olduğu gibi demire de “gök” sıfatını verirler. Demirin kutsallığını gösteren bir başka örnek ise Türklerin ant pratiklerinde gök demir olan kılıcın yer almasıdır. Türk dünyasında yaygın bir ant sözü olan “gök girsin, kızıl çıksın” sözünde gök demir üzerine ant içme durumu söz konusudur (Ögel 2014a: 77, Erdem 2004: 204). Kırgız Türklerinin destanlarında da demir iyesine duyulan saygı ve demirin kutsiyeti ant pratiklerinde demirin öne çıkarılmasıyla ifadesini bulur. Boston, Coodarbeşim, Canış Bayış, Er Koşoy, Seyitbek destanlarında demir kılıç, ant pratiklerinde yer alır. **Boston** destanında Boston, Altınay adlı kızla evlendiğinde ona ailesini bulana kadar kadınla birleşmeyeceğine dair bir andının olduğunu söyler ve Altınay ile kendi arasına demir kılıcını koyarak yatar: “*Antı-şertim bar ele/ Koşulbayın katınga/ Degen sözüün aytkanı/ Kılıçın kından suurup/ Ortosuna koygoñu*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 209). Burada demirden kılıç içilen andı pekiştirmektedir. Boston, andına sadık kalmadığı takdirde demir kılıcında doğranmayı diler. Andın tutulmaması halinde gücün simgesi olan demir iyesi onu cezalandıracaktır.

Coodarbeşim destanında Coodarbeşim ile Kırım Han'ın oğlu Kırgıybek ata geleneklerine uygun olarak kılıç yalayıp ant içerler. Destanda bu durum “*Ata saltın kubalap/ Dos boluşa ketkeni/ Kılıç calap anttaşıp/ Kasam aytıp manttaşıp*” (Alimova 2006: 383) sözleriyle anlatılmaktadır. Burada demir olan kılıcın yalanması pratiği andın yaptırımını arttırma amaçlıdır.

Canış Bayış destanının Orozbay Urmambetov anlatımında da Nurkan Han'ın iki oğlu Kalmuk'tan öğ alacaklarına dair kılıç yalayarak ant içerler: “*Bul aytkandı kılbasam/ Koyup koy meni arbakka/ Dedi dağı Er Canış/ Azamattar, Er Bayış/ Kılıç calap ant kılıp*” (Akmataliyev ve Musakov 2013: 30). Kılıç motifiyle ant sağlamlaştırılır. İki alpin bu antlaşmasından sonra babaları Nurkan Han da sefere gidecek oğullarına kılıcın keskin tarafını yalatıp ant içerir: “*Karmadı Nurkan kılıçtın/ Mizin tetir karatıp/ Canış menen Bayışka/ Ant kılıp mizin calatıp.*” (Akmataliyev ve Musakov 2013: 38).

Er Koşoy destanında han olan Koşoy kılıç yalayarak ant içer: “*Kılıçtın mizin calatıp/ Barmağın kesip kanatıp/ Cügüntüp elge ant kılıp/ On toguz çaşka Koşoydu/ Han kötördü dank kılıp*” (Tekalan 2002: 79).

Seyitbek destanında Kalmuk beyi Dölön Han'ın oğlu babasının kanını gütmeyeceğine dair andını kılıcın tersini yalayarak içer. Bu ant sahnesi destanda “*Andan Kiyin Torko baartırdın müdöösü bar eken: – Seyitbek menen Dölön Kandın uulu dos boloşsun, dedi. Akkan al tilegin kabul tutup, töş tiygizip, kılıç calatıp, çıbık kırkıp, eki baatırdı dostoşturdu*”. (Musakov 2013a: 95) ifadeleriyle anlatılmaktadır.

Kırgız Türklerinin destanlarında demir; erilliği, gücü, hükümranlılığı simgeler. Ayrıca demir ruhunun cezalandırıcı gücü de ant pratiklerinde demir kılıcın yalanması pratiği ile ortaya konulur.

2.9. MİTOLOJİK YÖN ALGISI

Türklerin mitolojik yön algılarında dört veya altı yön söz konusudur. Mitolojik dünya tasarımında yatay dünya algısını oluşturan esasen dört yön algısıdır. Bu algı hem sözlü anlatılarda hem de eski Türklerin pratiklerinde yer almaktadır. Oğuz Kağan'ın dünyanın dört tarafına hükmetme düşüncesi “*Yerning tört bulunung kaganı bolsam kerek.*” (Ögel 2014a: 135) şeklinde ifadesini bulur. Hun kağanlarının dört boynuzlu taç giymeleri de dört köşeli yere hükmetmek anlamına gelmektedir (Ögel 2014a: 135, Bayat 2007: 33-34). Uygur Türklerinin türeyiş söylencesinde ağaçtan çıkan dört kardeşin dört tarafa yayılması da dört yön algısını göstermektedir (Bayat 2007: 34). Bu dört yön algısını oluşturan yaklaşım hükümdar otağının merkez kabul edilişiyle ilgilidir. Tanrı'nın yeryüzündeki simgesi olan kağanın otağının dört tarafı dört yönü oluşturur (Esin 2001: 49).

Türklerin ilk yazılı belgeleri olan Göktürk Yazıtları'nda dört yön "İlgerü= gün toğusu (doğu), kurıgaru= kün batısı(batı), birgerü=kün ortusu(güney), yırıgaru=tün ortusu(kuzey)" şeklinde ifade edilir (Ergin 2012: 23). Görüldüğü gibi yönler Güneş'e göre belirlenmektedir. Benzer şekilde Oğuz Kağan destanında dört yön; "tang sarıga=güney, tün sarıga=kuzey, oñ yak=doğu, çoñ yak=batı" şeklinde geçmektedir (Ögel 2014).

Türk mitolojisine dair unsurlar bir bütün halinde birbirini tamamlamaktadır. Yön algısıyla ilgili inançta da dört yönün simgeleri diğer mitolojik unsurları içerir. Buna göre dört yönün simgelerini şu şekilde şemalandırabiliriz (Gabain 1968: 107-113, Gökalp 2007: 137, Bayat 2007: 46, Genç 2009: 2-47).

Doğu: Şafak vakti, gök(mavi), ağaç, ilkbahar, koyun	Batı: Akşam vakti, ak, demir, güz, köpek
Kuzey: Gece, kara, su, kış, domuz	Güney: Öğle vakti, kızıl, ateş, yaz, kuş

Diğer Türk boyları gibi Kırgız Türklerinin de yön algısında dört yön daha yaygın olarak görülür. Boston, Cañıl Mirza, Er Tabıldı, Kız Cibek, Kız Darıyka, Kör Uulu destanının Kasım Han kolu ve Mendirman destanlarında da bu algının izlerini görmek mümkündür. Türk mitolojisinde merkezde hanın ve hanlığın bulunduğu yön algısında en kutsal yönün doğu olduğu görülmektedir. **Boston** destanında Boston'un evleneceği kızın doğuda olması ve Boston'un maceraya atılmak için ilkin doğuya yönelmesi bu algının bir yansımasıdır. Güneşin doğudan doğması ve dünya üzerinde bereketi arttırması ile Boston'un soyunu devam ettirecek olan kızın doğuda bulunması örtüşmektedir. Destanda doğudan sonra önem taşıyan yönün batı olduğu görülmektedir. Ülkesine saldıran düşmanları yok eden Boston'u öven Kadamış Han, ona "Namın doğu ile batıya yayılsın!" diye dua eder. Burada bu iki yönün diğer yönlerle göre önemli olduğu görülmektedir. Boston destanında dört yön anlayışı "tögöröktün tört burçu" ifadesiyle yer alır. Destanda Boston'un atı Karaboz hakkında bilgi verilirken "*Tögöröktün tört burçun / Tört aylanıp karasam/ Mınday tulpar cok eken*"

(Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 57) ifadeleriyle dünyanın dört tarafına dört kez bakılsa onun gibi bir tulpar bulunamayacağı anlatılır. Burada dört taraf ifadesiyle kastedilen dört ana yöndür.

Destanda Boston'un ilk eşi Cezbilek'in babası Kadamış Han'ın şehri tarif edilirken de dört yön algısına bağlı bir anlatım ortaya konulur. Kadamış Han'ın büyük şehrinin dört tarafında dört büyük kapı yer almaktadır: *“Kadamış kandın çoñ ordo/ Aylanası çoñ körgön/ Tört tarabın karasañ/ Tört darbaza ornogon.”* (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 114). Bu dört kapı dört ana yöne açılmaktadır.

Batı, güneşin batıp kaybolduğu aydınlık yerine karanlığın ortaya çıktığı yöndür. Destanda Boston'un yokluğunu fırsat bilen Farsların Boston'un halkını batıya sürdükleri anlatılmaktadır. Bu yönüyle batı olumsuzlukları çağrıştırmaktadır.

Destanda kuzey yönü kayıpların bulunduğu yön olarak tanıtılır. Yıllar sonra yurduna dönen Boston, halkını olduğu yerde bulamaz. Boston çaresiz kaldığı sırada atı Karaboz ona *“Coguñdun colun bilbeseñ/ Kayda eken dep izdeseñ/ Kut taraptan izde dep/ Akılmandar aytıptır/ Kut taraptan tappasañ/ Kün batıştan izde dep/ Daanışmandar aytıptır.”* (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 197) diyerek bir atasözü ile yol gösterir. Bu atasözünde kaybolanın yolunu bilmezsen kuzeyde ara, kuzey taraftan bulamazsan batıda ara denilmektedir. Kuzey yönünün Türk dünyasında kara renk ile temsil edilmesi bu inanış ile örtüşmektedir.

Destanın sonunda *“Oşentip Alp Boston tört kandıktın ortosunda başı kün çığış, ayagı kün batış bolup aylanıp cürüp kalıptır.”* (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 513) ifadeleriyle Alp Boston'un oğullarının dört bir yanda hanlık kurduğu ifade edilmektedir. Burada mitolojik yön algısının doğu, batı, kuzey, güney şeklinde dört olduğu görülmektedir. Alp Boston, büyük han olarak orta yerde hüküm sürer, dört yönünde ise oğulları hüküm sürmektedir. Burada Boston'un bir ayağı doğuya bir ayağı batıya uzanan güçlü bir han olduğu ifade edilmektedir ve bu ifade doğu ile batının temel iki yön olduğu inancını yansıtmaktadır.

Cañıl Mirza destanında Cañıl'ın obasını basıp mallarına el koyan Tülkü, dört gözetçi koyarak Cañıl'ı beklemeye başlar: *“Kele catıp öltürdüm/ Col tosturgan törtöönü/ Namıstıktın colu uşu”* (Caynakova 2004: 28). Burada gözetlemek için dört kişinin görevlendirilmesi, dört yön anlayışına bağlıdır. Dört kişi dört yönü gözetleyecektir.

Cañıl'ın Tülkü'yü öldürmesinin üzerine Kalmatay Cañıl'ı esir alsa da Cañıl kaçmayı başarır. Cañıl'ın kaçtığıını anlayan Kalmatay, davul çaldırıp dört bir yandan askerlerini toplayarak onu yakalamaya çalışır. Bu durum destanda “*Doolbastı kaktırdı/ Tuş-tuşka casoo çaptırdı*” (Caynakova 2004: 96) ifadeleriyle anlatılmaktadır.

Er Tabıldı destanında Çalkalmak, Tabıldı'nın kırk yiğidini gözetlemesi için dört tarafa sekiz asker gönderir: “*Segiz kişi dört cergel Col Çalmakka bariñar*” (Namatov 2001: 157). Dört taraf yani dört yön anlayışı burada da yer almaktadır.

Kız Cibek destanında Sırlubay'ın veziri Karçıga, Tölögön'ü görünce dünyanın dört yönünü dört ayda dolaşan yiğit Tölögön'ün kendisi olduğunu anlar ve ona “*Tögöröktün tört burçun/ Tört aylançuu ersinbi?*” (Duman 2001: 139) diyerek övgüde bulunur.

Kız Darıyka destanında Darıyka evlenmek için kendisini yenebilecek bir pehlivanı seçecektir ancak gelenler ya yenilmekte ya da Darıyka'nın heybetini görüp güreşmeden dönmektedir. Bu yüzden Darıyka gözünü dört yöne çevirip bir pehlivan kişi gelir mi diye beklemektedir: “*Kelse dep balban kişi törttür közü*” (Orozova ve Akmataliyev 2010: 52). Destanda dört yön inancını yansıtan bir ifadeye daha rastlanmaktadır. Darıyka'dan mektup alan Ali, “*Oylosoñ astı cakta eki col bar/ Özüñdün kaalaganıñdı sen tandap al/ Birööbi Darıkanı cığıp alıp/ Burçuna tögöröktöp but kabar sal*” (Orozova ve Akmataliyev 2010: 73) diyerek kız çağırdıktan sonra gitmemenin yiğitliğe sığınmayacağını, eğer onu yenersen ününün dört bir yöne ulaşacağını düşünür.

Kör Uulu destanının Kasım Han kolunda da Kasımhan'ın gücü “*Kalbadı ceri barbagan/ Dünyönün tört burçun/ Tulpar menen çardagan.*” (Egimbaeva 2012: 54) sözleriyle anlatılırken onun dört bir yana diz çöktürdüğü atıyla dünyanın dört bir yanını gezen bir yiğit olduğu ifade edilir.

Mendirman destanında dört Kalmuk beyi birleşip Kırgız ve Kazakları perişan etmeye dair anlaşır. Bu kararlarını halka duyurmak için dört elçi seçip halka gönderirler: “*Törtöö elçi ciberip/ El içinde karıga ayt*” (Akmataliyev ve Caynakova 2009: 57). Kalmuk beylerinin dört elçi seçmelerinin sebebi dört bir yöne haber iletmek istemeleridir.

Türklerin mitolojik inanışlarında dört yön algısının dışında altı yön(ön, araka, sağ, sol, aşağı, yukarı) ve sekiz yön(doğu, batı, kuzey, güney, kuzeydoğu, kuzeybatı, güneydoğu,

güneybatı) düşüncesinin varlığını söylemek mümkündür. Er Töştük ve Coodarbeşim destanlarında da altı yönü işaret eden ifadeler tespit edilmektedir. **Er Töştük** destanında Töştük'ün olağanüstü özelliklere sahip olan atı Çalkuyruk'tan önce bindiği ala atın altı ayaklı bir at olması onu diğer atlardan farklı kılmakla birlikte, altı sayısıyla bu atın altı yöne hızla gidebilen bir at olduğuna işaret edilir: “*Çıgıp bardı Sarban kul/ Altı ayaktuu ala attı/ Alıp keldi Sarban kul.*” (İliç 2001: 34). Er Töştük'ün, ala atı altı yöne (sağ, sol, ön, arka, alt, üst) gidebilen bir at olmalıdır.

Coodarbeşim destanında da maceraya atılacak olan Coodar'a dedesi”*Altı ayaktuu ala atka/ Altın kaptal erimdi/ Tokup turup minip ket.*” (Alimova 2006: 173) diyerek binmesi için altı ayaklı at verir. Burada da benzer şekilde altı yöne gönderme yapılmaktadır.

2.10. MAĞARA KÜLTÜ

Türk mitolojik düşünce sisteminde mağara yaratılışla ilişkilendirilir ve ana karnı ya da doğanın rahmi olarak algılanır. Yeni bir başlangıcın mekânı olarak görülen mağara kurtarıcılık, koruyuculuk işlevleriyle birlikte kutsal barınak ve yuva olarak algılanmaktadır. Mağara yaşamın yavaş yavaş oluştuğu yerdir (Roux 2012: 95). Mağara doğal bir sığınaktır. Mağaranın bu işlevi Baktı Bolot, Munduk ve Zarlık ile Er Koşoy destanlarında görülmektedir. **Baktı Bolot** destanında mağara fakir halkın evidir. Kaman Dev'in zulmüne uğrayan halkın fakirleştiği anlatılır. Kaman Dev, zenginlere dokunmayıp fakirleri sömürdüğünden zavallı fakirlerin elinde hiçbir şey kalmaz. En sonunda fakir halk evlerini de yitirip mağaralarda yaşamaya başlar. Fakir halk “*Bul kezde körgön küñübüz/ Naçar turgan tüürübüz/ Üñkürgö kirip çubuşup/ Üysüzdük alda cüröbüz*” (Öyke 2004: 83) diyerek mağaraların kendilerine ev olduğunu söyler.

Benzer bir şekilde **Munduk ve Zarlık** destanında da mağara destan kahramanları için doğal bir sığınaktır. Çançarkan altmış kadın aldığı halde evlat sahibi olamaz. Sonunda Hz. Kıdır'ın yönlendirmesiyle Kañçayım'ı alır. Kañçayım hamile kalır, doğurmasına yakın hanın altmış kadını bu durumu kıskanır. Kocakarı Mastan, altmış tabak altın karşılığında çocukları yok edebileceğini söyler. Kadınlar kabul eder ve Mastan, Kañçayım doğum yapınca ona köpek yavrusu doğurdun deyip iki çocuğu kaçıırır. Hanın iki çocuğunu götürüp nehre bırakır. Kayberen ve Kırk Çilten kimseye fark ettirmeden çocukları sudan alır, geyik sütüyle besler. Kayberen ve Kırk Çilten'in koruduğu bu iki çocuğun meskeni mağaradır. Munduk “*Iyladım caşka toldu kara közüüm/ On eki ay carık*

taşta cattım özüüm” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 226) diyerek mağaranın kendilerine yuva olduğunu söyler.

Er Koşoy destanında Er Koşoy’un atı Taytoru’yu alıp götüren Karakuş’un yuvası da bir mağaranın içidir. Bu geniş mağara Karakuş ve yavrularını koruyan bir yuvadır: *“Üñkürdün içi çoñ eken/ Sööktör catat cıyılıp/ Kulundun söögün taba albay/ Tiktedi köpkö kıyılıp”* (Tekalan 2002: 71). Bu yönüyle destanda mağara doğal bir yuva olma özelliği taşımaktadır.

Mağara aynı zamanda ilk insanın yaratılışına da kaynaklık eder. Anlatıya göre sel suları, toprağı balçık olarak mağaraya doldurur, bu balçık rüzgârın etkisiyle insan şeklini alır ve güneşle kuruduktan sonra ilk insana dönüşür (Ögel 2014: 522). Yeni bir oluşumun başlangıç yeri olan mağara Göktürklerin türeyiş anlatılarında Türklerin ecdadının bozkurttan türediği yerdir. Çin kaynaklarında kaydedilen bilgilere göre Göktürkler her yıl atalar mağarasına gidip burada ata ruhları için kurbanlar verirler (Ögel 2014: 522, Bayat 2007: 32-37, Beydili 2005: 368, Sakaoğlu ve Duymaz 2003: 204). Kırgız Türkleri arasında anlatılan bir söylencede bir Kırgız boyunun atası mağarada bir inek ile birlikte yaşar ve bu birliktelik o boyun türemesini sağlar (Roux 2012: 95). Mağara ecdatların doğduğu ve gömüldüğu yer olarak kutsallık kazanır, bu bakımdan doğum ile ölüm zıtlığını özünde barındırır. İlk ecdadın doğum yeri ve mezarı olan mağara zamanla atalar kültü ile de bütünleşerek kutsiyetini artırır. Mağaranın bu özelliğine **Boston** destanında rastlanmaktadır. Boston’un kayberen soyundan olan tulpar atı Karaboz’un babası Kara-Too’da bulunan kara taştaki kara mağarada yaşamaktadır. Mağara, kayberenin dünyaya geldiği yerdir: *“Kara tooga barganı/ Kara zoonun kara üñkür/ Boston menen Karaboz/ şaşıp kirip barganı/ Karabozdoy budandın/ Atası oşol cerde eken”* (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 193). Hami atanın yaşadığı yer olarak tasvir edilen kara mağara eski Türk inanışlarındaki atalar mağarasını hatırlatmaktadır: *“Kara zoonun kara üñkür/ Boston menen Karaboz/ şaşıp kirip barganı/ Karabozdoy budandın/ Atası oşol cerde eken/ Karabozdoy budandın/ Atası kayıptan eken”* (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 193). Kutsallığını Tanrı’dan alan kayberen atanın yaşadığı mağara, onun yuvası ve korunağıdır ve o öldüğünde burası onun mezarı olur. Bu mağara kara rengi ile ilişkilendirilen bu mağara kutsallığın bilinmezliğini ve gizemini de simgelemektedir. Mağaranın korunak, yuva olarak kullanılması ve

gizemliliği çağrıştırmaları, mağara motifinin anne karnı ile olan benzerliğine yönelik inançla örtüşmektedir.

Yaratılış ve türeyiş ile ilgili anlatılarda ilk insanın dünyaya gelmesinde rol oynayan mağara gizli kutsal âlemlerle yeryüzü arasındaki geçidi temsil etmektedir. Sözlü anlatılarda kahramanın yer altına geçişi mağara aracılığıyla gerçekleşmektedir. Altay sözlü anlatılarında demir dağlarda bulunan mağaralar yer altı dünyasının ve ölümler âleminin kapısıdır. Kamlık inanışında da kamın yer altına inmesini ve yer altı ruhlarıyla irtibat kurmasını sağlayan geçit ana rahmi olarak telakki edilen mağaradır (Beydili 2005: 368, Kaya 2015: 27). Mağaranın gizliliği ve gizemi simgeleme özelliği **Askazan Baatır** destanında yer almaktadır. Cayıl Han'ın ülkesinde türeyen ve sürülere, insanlara zarar veren ejderha bir mağarada yaşamaktadır: “ (...) *acidaarın bayır algan cagında caşırınıp barışsa bir aska zoonun sekinçek ünükürünön orun algan.*” (Egimbaeva 2012: 46). Mağarada yaşayan bu canavar hakkında kimse bir şey bilmez. Karanlık mağara tüm gizemiyle bu canavarı gizlemektedir.

Mağara ayrıca dış dünyadaki kötülöklere karşı bir sığınaktır. Canış Bayış, Kız Darıyka, Er Tabıldı ve Er Koşoy destanlarında mağaranın sığınak olma işlevi öne çıkmaktadır. **Canış Bayış** destanında Kalmuklarla olan savaşta ağır yara alan Canış'ı atı Ak Tulpar, kaçırarak dağ başındaki bir mağaraya saklar. Destanın üç benzer metninde de mağaranın Canış'a sığınak olma durumu söz konusudur. Mağaraya ulaşan Canış, tehlikelerden uzaklaşıp rahatlar. Bu açıdan bakıldığında mağaranın koruyuculuk, psikolojik rahatlatma işlevinin anne karnı ile olan benzerliği destanda açıkça görölmektedir. Destanın diğeri benzer metinlerinden farklı olarak Moldobasan Musulmankulov anlatımında mağara motifi olağanüstü olaylarla birleştirilerek sunulur. Kalmuk askerleri Canış'ın saklandığı mağarayı keşfederler, Canış'ı ele geçirecekleri vakit mağaranın ağzı Allah'ın izniyle kapanır ve mağara Canış ile atını yutar. Kalmuklar geldiğinde mağara yerine bir kara taş bulurlar. Canış'ı taşın yuttuğunu hayretle görürler. Gördüklerini kara taşa yazarak oradan uzaklaşırlar. Bu olağanüstü durum destanda “*Tulparın karmap cetelep/ Kurgurun turat entelep/ Ünükürgö kirip aldı emi/ Kalmaktar çuukul kelgende/ Amır boldu Alladan/ Kara ünükürdün içine/ Kayıp Eren bekitip/ Kelse Canış çok bolup/ Uşul ünükürgö kirip toktolup/ Kubalay kelgen köp Kalmak/ Kara-Ünkür munu cuttu dep/ Añgemege batıştı*” (Şentürk 2013: 123) ifadeleriyle anlatılmaktadır. Mağara, Allah'ın izniyle Canış'ı yutarak onu düşmandan korur. Canış, ancak yıllar sonra kardeşi Bayış'ın

esarettten kurtulup bu mağaranın yanına gelmesiyle hayata döner. Bayış, mağara üzerindeki yazıyı görünce kardeşi için çok ağlar. Onun ağlaması üzerine Hz. Kıdır gelip asasıyla taşı yarar ve Canış ile atını mağaradan çıkarır: “Azireti Kıdır baygambar/ Alla dep asa aldı emi/ Kara taştı saldı emi/ Carıla tüştü kara taş/ Tulpar menen koykoyup/ Carıgın tamam baylanıp/ Canış çıktı bolpoyup” (Şentürk 2013: 173). Bu durum Ashab-ı Kehf ile ilgili rivayetleri hatırlatmaktadır.

Benzer bir epizot **Kız Darıyka** destanında da görülmektedir. Babasını bulmak için yola çıkan Şaysılda altı ay sonra bir ihtiyarın yardımıyla Arap ülkesine ulaşır. Yol kenarında bir grup güreşen insan görür. Onlardan izin alıp güreşe katılır. Oradakilerin hepsini yıkıp yere serer. En son Hz. Ali ile kapışır. Hz. Ali çocuğun belindeki kılıcı görünce onun oğlu Şaysılda olduğunu anlar ve kimliğini ona bildirir. Şaysılda bilmeden babasına ve ağabeylerine el kaldırmıştır. Şaysılda bu utanca dayanamayıp onlardan kaçır. Bir yandan da “Calınam caratuuçu cerdi cargin/ Kara cer katkın meni koynuña algın” (Orozova ve Akmataliyev 2010: 120) diyerek kara yerin kendisini yutması için dua eder. Şaysılda önde, Hz. Ali ve oğulları arkada bir kovalamaca başlar. En sonunda Şaysılda ağzı karanlık bir mağaraya girer ve mağaranın ağzı birden kapanır. Şaysılda'nın duası kabul olur ve karanlık mağara onu yutar. Bu olağanüstü durum destanda “Köründü karañğı üñküür oozu açık/ Toktoboy bala içine tüşüp ketti/ Kuugunçu kalaberdi çala basıp/ Üñkürgö Aalı kelse tübü tereñ” (Orozova ve Akmataliyev 2010: 120) ifadeleriyle anlatılmaktadır. Kara mağara Şaysılda'yı ana babasından ayırıp içine alır. Burada mağara koruyuculuk görevini üstlenir: “Balanı ata-eneden acıratıp/ Çağırbay karañğı üñküür aldı katıp/ A dese dem orduna calın çıgıp/ Darıyka ötpödübü muña batıp” (Orozova ve Akmataliyev 2010: 127). Yaptığı yanlışın utancıyla yaşayamayacağını düşünen Şaysılda mağaraya sığınır ve mağara onu yutarak bu utançtan kurtarır.

Er Koşoy destanında ise Katagan'ın Çin askerleri ile olan savaşında mağara düşman askerlerinin sığınağıdır. Çin askerleri, kadın ve kızları mağaraya sığınır. Katagan düşmanı bozguna uğrattığında bu mağaranın etrafı düşman askerlerinin cesedi ile dolar. Destanda bu durum “Kara üñküürdün cöndörüi/ Kızılbaştın boldu ölüğü” (Tekalan 2002: 19) ifadeleriyle anlatılmaktadır. Mağaranın anne karnı ile özdeşleştirilmesi ve buna bağlı olarak ortaya çıkan koruma işlevi burada da yer almaktadır.

Er Tabıldı destanında Kalmuk hanı Çalkalmak, Tabıldı'nın hastalandığını duyup bu durumu fırsat olarak değerlendirip sürülerini çalar. Tabıldı, Çalkalmak'tan öcünü almak için kırk yiğidiyle Kalmuk ordusunun peşine düşer. Tabıldı, sonunda Çalkalmak'ı yaralar. Yaralanan Çalkalmak bir mağaraya sığınarak canını kurtarır: “*Çalkalmak catkan ünkürgö çeyin cettimiş Kalmaktı sayıp tüşürüp kalganın kubalap baratkanda Çalkalmak bir kança atkılap cattı.*” (Namatov 2001: 220). Örneklerden de anlaşılacağı gibi doğal bir sığınak olan mağara Kırgız Türklerinin destanlarında dış dünyaya karşı koruma işlevini üstlenir.

2.11. EŞİK KÜLTÜ

Türklerin mitolojik inanışlarında eşik; bir geçiş noktası ve sınır olarak algılanır. Eşik; ev ile dışarı, diriler ile ölümler dünyası arasında bir sınırdır. Eşik bir dünyadan diğer dünyaya geçiş, dış dünyadan iç dünyaya giriştir (Bayat 2007: 269). Eşiği kutsal kılan şey Türk mitolojik düşünce sistemindeki eşiği bekleyen iyelerin olduğuna yönelik inanışlardır. Bu iyeler ata-baba kültüne bağlı koruyucu ruhlardır (Beydili 2005: 262). Eşikte bulunan eşik iyesi evin koruyucu ruhudur ve evi dış dünyaya, kötü ruhlara, kaza ve belalara karşı korumaktadır. Eşiğin kutsanmasıyla birlikte yasaklar, bazı uygulama ve önlemler de beraberinde gelir. Ev iyesi olarak da anılan eşik iyesine gerekli saygı gösterilmediğinde eve bereket veren bu ruh felakete de neden olabilmektedir. Sinirlendirilen ev/eşik iyesi eşiği döküp dağıtır, evdekileri korkutur. Eşik iyesinin gönlünü almayı başaramayan ev sahibi evini satmak durumunda kalır. Bu sebeple ev/eşik iyesi hoş tutulmalıdır. Eşik iyesini her gün yedirmenin yanı sıra yılda hiç olmazsa bir kez bulamaç sunmak ve sonbaharda onun adına kurban kesmek gerekir. (Roux 1998: 180, Bayat 2007: 263). Görüldüğü gibi eşik iyelerine kansız kurban sunulduğu gibi kanlı kurban da verilmektedir.⁴⁸

Kırgız Türkleri de eşikte aileyi dış dünyadan koruyan bir iyenin olduğuna inanırlar. Bu inançla yeni gelinler otağa girerken eşiğe saç yaparlar, diz çöküp saygı gösterirler. Diğer Türk boylarında olduğu gibi Kırgız Türkleri de eşik ile aile kavramını beraber

⁴⁸ Bu şekilde kutsanan eşikle ilgili bazı yasaklar da söz konusudur. Eşikte yatılmaması, yiyilip içilmemesi, uzun süre ayakta durulmaması, oturulmaması gerektiğine inanılır. Özellikle kötü ruhların ortaya çıktığı karanlık basmaya yakın zamanda eşikten hızlıca geçilip gidilmeli orada fazla oyalanılmamalıdır ve eşiğe basılmamalıdır. (Beydili 2005: 204, Bayat 2007: 270, Esin 2001: 49). Otağlarının eşiğini doğu yönünde yapan Altay Türkleri eşikte oturan çocuğun büyümeyeceğini, yaşlıların ise karnının ağrıyacağını düşünürler (Esin 2001: 49).

düşünür, aile kurulurken eşiği kutsayıcı bir dizi ritüeller gerçekleştirirler. Gelinler yeni evlerine girerken evin bereketli olması için eşiğe yağ, süt, bulamaç gibi saçılar sunarlar, eşik önünde diz büküp eşiğe basmadan içeri girerler (Ögel 2001: 239-243, İnan 2005: 66-71). Zaman içerisinde ocak ve atalar kültürüyle birleşen eşik kültürü Kırgız Türklerinin destanlarında çoğunlukla evlilik âdetleri ile ilgili uygulamalarda yer alır. Eşik kültürüne dair inanışlar Kococaş, Sarıncı Bököy, Kız Cibek, Boston destanlarında yer almaktadır. **Kococaş** destanının Üsönbayev benzer metninde Moldocaş, babasının ölümüne neden olan kayberen keçi ile anlaşmaya varıp onun Aşayran adlı kızıyla evlenir. Moldocaş, kayberen kızı Aşayran'ı gelin olarak obasına götürüp gelenek gereği diz çöktürüp eşikten içeri sokar. “*Irasimi eski eldin/ Cügüntüp üygö bardırıp*” (Akmataliyev ve Kırbaşev 2007: 296). Burada gelinin eşiği diz çökerek geçmesi büyüklerine ve kocasına saygılı olacağını göstermesinin yanı sıra evi, ev ahalisini koruduğa inanılan eşik iyesine de bir saygı ifadesidir. Gelinin özellikle eşiği diz çökerek geçmesi bunun kanıtıdır.

Sarıncı-Bököy destanında ise, Bermet'in Sarıncı'nin evine geldiği ve kayınvalidesinin içeriye alması için eşikte beklediği ifade edilir. “*Ak Bermet turat eşikte / Közünön çaşı çübürüp, / Anda biröö minday deyt: / Keliniñ turat uyalıp.*” (Alper 2004: 128). Gelin ancak eşiğe saygı gösterip onu aştıktan sonra o evin ferdi olabilmektedir.

Bir eşikten içeri geçmek o eve ait olmak anlamına gelmektedir. **Kız Cibek** destanında bu durum yeni bir ailenin kurulmasını ifade etmekten ziyade, düşman tarafından birisi ile yapılması muhtemel bir evlilik üzerine karşımıza çıkmaktadır. Kız Cibek, “*Bosogusun Kalmaktın/Attagan küünü ölöyün* (Kalmuk hanı Korun'un eşiğinden geçersen öleyim) “ (Duman 2001: 202) diyerek bu evliliği kabul etmez. Eşik, yeni bir başlangıcın sembolü olarak Kırgız Türklerinin destanlarında yer alır.

Eşik halk ile hanı ayıran bir sınır olarak da yer alır. **Boston** destanında eşik hükümdarlık ve saygınlık ile bağdaştırılır. Kadamış Han'ın otağı tasvir edilirken onun eşiğinin yüksekliği vurgulanır. Eşiğe atfedilen yüksek sıfatı ile otağın han otağı olması arasında bir bağlantı vardır. Halktan üstün bir konuma sahip olan Kadamış Han'ın otağını sıradan olan dış dünyadan ayıran bu yüksek eşiktir. Bu eşik aşılarak han otağına adım atılır, sıradan olandan kutsal olana geçişin sınırı bu eşiktir. Tanrı tarafından seçilen ve Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi olan hanın otağı bu yüksek eşik ile ayrılmaktadır. Ayrıca bu eşik otağı dış dünyadan ayırdığı gibi oradan gelecek kötülöklere karşı da korumaktadır. Eşik iyesi otağı ve aileyi koruyan bir ruh olarak tasavvur edilir ve onun

kutsiyetine işaret edilir. “Askaday biyik çebinen/ Boston dağı sekirdi” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 118). Boston, Karaboz’un yardımıyla bu eşiği aşırıp Cezbilek adlı güzele ulaşır.

3. MİTOLOJİK YER ALTI

Yeraltı, kötü ruhların barındığı karanlıklar diyarıdır. Zulmetler diyarı olarak da bilinen yer altı; ölüm, korku ve dehşeti çağrıştırmaktadır. Burada bulunan ruhlar kara ruhlardır. Yeraltının hâkimi olan Erlik’in sarayı, tahtı kapkaradır. Yerin altında insanların gözyaşlarından oluşan ırmaklar akar. Burada bulunan denizin içerisinde korkunç canavarlar yaşar. Yeraltı “*insan başta olmak üzere yeryüzündeki varlıklara zararı dokunacak karanlık güçlerin sembolik mekânı*”dır ve yeraltı dünyası yeryüzü ve orada yaşayanlar için “*tehdit unsuru*” oluşturur (Arslan 2005: 70).

Ejderhalar, devler ve korkunç yaratıklardan oluşan bu dünya ile ilgili olarak Campbell şunları belirtir: “*Eşik aşıldıktan sonra, kahraman bir dizi sınavdan geçmek üzere tuhaf biçimde akışkan, belirsiz biçimlerin düş dünyasına doğru ilerler*” (Campbell 2013: 28). Bu düş dünyasına Kırgız Türkleri “adam kayra çıkısız or (kişinin geri çıkamayacağı yer)” demektedir. Demirden ağaçların ve bataklıkların bulunduğu karanlıklar diyarı olan aşağı dünya Türklerin düşünce sisteminde yedi veya dokuz kat olarak tasavvur edilir. Her katı yetmiş kara köpek ve doksan kara boğa korur. Sonuncu katta ise yeri de ayakta tutan sarı renkte zehirli suları olan bir deniz vardır. Yerin yedi kat olduğuna dair düşünce Türk dünyasında yaygındır. Anadolu’da kullanılan “yerin yedi kat dibi” deyimini Kırgız Türklerinde benzer şekilde “cer kulagi ceti kat (yer kulağı yedi kat)” olarak ifade edilir (Bayat 2007: 47-55).

Yer altına dair bu mitolojik kurgu Türk boylarının sözlü anlatılarında yer almaktadır. İncelenen destanlarda yer altında çoğunlukta olan kötü varlıkların yanı sıra iyi huylu varlıklar da yer almaktadır. Destanlarda yer altı zulmetler diyarı olmasının yanı sıra yeryüzündekine benzer bir yaşamın varlığı da söz konusudur.

3.1. İyi Huylu Mitolojik Varlıklar

3.1.1. Yer Dinleyen Mamıt

Boston destanında yer altı varlıkları içinde iyi huylu olan ve yer altında Boston’a yardım eden varlıklardan biri Yer Dinleyen Mamıt’tır. İnsan ve hayvan karışımı

mitolojik bir görünüşe sahip olan Yer Dinleyen Mamıt gün doğumundan gün batımına kadar bir koşup bir yatarak yeri dinler. Bu Mamıt, yeri dinleyerek Boston'un geldiğini öğrenir ve onu beklemeye koyulur. “*Cer tñşaar mamıt bolomun/ Canduulardın baskanın/ Künçülik cerden bilemin/ Alp Bostondu cogotup ayla taap/ Ayla tappay cürömin.*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 273). Yer Dinleyen Mamıt'ın amacı yer altına gelen Boston ile dost olup ona yardım etmektir.

Yer Dinleyen Mamıt, iyi duyma özelliği ile bir günlük mesafede olup bitenlerden haberdar olmaktadır. Boston'un geleceğini de yeri dinleyerek öğrenip onu karşılamaya çıkan Yer Dinleyen Mamıt, Boston'a yer altının kötü ruhlarını haber verir ve onları nasıl yenebileceğini anlatır. Boston ile dost olan Mamıt, kendisine ihtiyaç duyduğu anda yardıma gelebileceğini söyleyerek bıyığından bir kıl koparıp Boston'a verir ve bu kılı yakması halinde hemen gelebileceğini söyler.

Yer altı varlığı olması, insan-hayvan karışımı görüntüsü ve bıyığından kopardığı kılın ateşte yakılması halinde o mekâna intikal edebilmesi gibi masalsı özellikleri Yer Dinleyen Mamıt'ın olağanüstü bir varlık olarak kurgulanmasını sağlar.

3.1.2. Uzağı Gören Mamıt

Boston destanında Cezkempir'i kovarken yer altına düşen Boston'un dostlarından biri olarak tanıtılan Uzağı Gören Mamıt diğer mamıtlar gibi Boston'a yardım eder. Bu mamıtın görme yetisi çok kuvvetlidir. “*Menin cayım surasañ/ Körögöç Maamıt bolomun/ Cer betinde bardıgın/ Tiktegende körömin.*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 277). Uzağı Gören Mamıt, bu yetisi ile Boston'un Ak Dev'i bulmasında yardımcı olur. Cezkempir'in dev oğullarının halka yaptığı zulümden bıkan mamıt, Boston'u bir kurtarıcı olarak görür ve onunla dost olur, Boston'a yardım ederek Ak Dev'i yenmesinde rol oynar.

Bir yer altı varlığı olmasına rağmen görme yetisiyle öne çıkan Uzağı Gören Mamıt Türk mitolojisinde yer alan yer altı varlıklarının körlüğüne yönelik inanışın dışında kurgulanır. Onun görme yeteneği kahramana yardımcı olmasından ve diğer yer altı varlıklarının aksine iyi huylu olmasından kaynaklanmaktadır.

3.1.3. Gölü Avurduna Dolduran Mamıt

Boston destanında yer altı varlıklarının iyi huylu olanlarından biri de Gölü Avurduna Dolduran Mamıt'tır. Bu mamıt yer altındaki göllerin suyunu avurduna doldurarak balıkları avlamaktadır. Gölü Avurduna Dolduran Mamıt, tüm halk gibi Cezkempirin oğullarının zulmünden şikâyetçidir ve kendilerini kurtarabileceğini düşündüğü Boston'un gelişini haber alınca yer altında onunla dost olup ona yardım etmeyi düşünür. Avladığı balıklarla Boston'a ziyafet verir ve ona dost olduğunu gösterir. Boston ile atı Karaboz onunla ilk kez gölbaşında karşılaşır. Gölü Avurduna Dolduran Mamıt bir gölün suyunu avurduna doldurup öteki göle boşaltır, kuruyan gölün balıklarını toplayarak yığıldıktan sonra öteki göldeki suyu kuruyan göle aktararak oradaki balıkları da alır. *“Boston menen Karaboz/ Ukmuşka emi coluktu/ Abaylap alar karasa/ Erbeñdep cürgön bir adam/ Bir köldün susun uurtap/ Ekinçi kölgö kuyganı/ Soolgon köldün balıgın/ Çogultup terip cıyganı/ Kayta köldü uurtap/ Kurgagan kölgö kuyganı7 Andan da balık cıynadı/ Men suu uurtaar/ Mamıt bolomun/ Bir köldün susun bir uurtap/ Balık cıynap cürgönüm.”* (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 279-280). Bu mamıtın su ile ilişkilendirilmesi onun mitolojik yönünü daha da arttırmaktadır.

3.1.4. Kuyun Celden

Coodarbeşim destanında Kuyun Celden, yer altının iyi huylu varlıklarındandır. Kuyun Maamıt'ın oğlu olan Kuyun Celden, yer altında yaşamaktadır ve yer üstüne çıkabilme gücüne de sahiptir. Kuyun Celden ak sopasına binip rüzgâr gibi uçarak uzun mesafeleri kısa sürede geçebilmektedir. *“Menin cayım surasañ/ Kuyun Celden öz atım/ Celdey uçkan cel menen/ Ak tayak meni kanatım/ Ugup tursañ sen baatır/ Ukmuş menin sanatım./ Turagım cerdin adlında/ Kulkutandık şaarında/ Kuyun Maamıt öz atam./ Eki caşar kezimde/ Cetim kalgan atadan.”* (Alimova 2006: 302).

Coodarbeşim zor durumda kaldığı zamanda yaşlı bir adam kılığında onun karşısına çıkan ve daha sonra bir delikanlıya dönüşen Kuyun Celden'in don değiştirebilme özelliği de vardır. Bir yer altı varlığı olan Kuyun Celden bu olağan üstü özellikleriyle Coodar'a düşmanlarına karşı yardımcı olmaktadır.

3.2. Kötü Huylu Mitolojik Varlıklar

3.2.1. Celmogus/ Cezkempir/ Ceztümşuk/ Ceztirmek

Eski Türklerin inanç dünyasında evren ruhlarla doludur. Kutsal mavi gökte ülgen (ışıklı) ruhlar yaşarken yer altında Erlik'in emrinde bulunan kötü ruhlar yaşamaktadır ve bu iki dünyanın ruhları yeryüzüne etki etmektedir. Gökyüzünün mensubu olan ışıklı ruhlar Tanrı Ülgen'in emri ile yeryüzündeki insanlara iyilik, bolluk ve bereket getirirken yer altına bağlı olan kötü ruhlar ise bela, kıtlık ve felaketlere neden olmaktadır. Kuzey Türklerinin inanç sisteminde bu yaratıklardan birisi de yaşlı bir kocakarı şeklinde tasavvur edilen varlıktır. Kırgız Türkleri bu yaratığı; tırnakları ve burnu bakırdan olan yaşlı kadın şeklinde düşünürler ve bu kötü niyetli yaratığa "cezkempir, cezkol, cezbura, ceztirmek, ceztümşuk, celmogus" adlarını verirler (Yudahin 1998: 206, Orozobayev 2014: 61). Ayrıca bu demonik varlığa çok benzeyen Mıstan Kempir adıyla anılan ve insanların kanını topuğundan emip onları yer altı dünyasının hizmetçisi yapan yaşlı ve çirkin bir yaratık söz konusudur. Bu varlık da Cezkempir/Ceztirmek'in bir başka görünümüdür. Kırgız Türklerinin sözlü anlatılarında bu sözcükler çoğu zaman aynı varlığı karşılar ve birbirinin yerine kullanılır (Beydili 2005: 372, Bayat 2007: 320).

Kadın başlangıçlı demonik varlıklardan biri olan Cezkempir/ Ceztirmek/ Celmogus, Altay Türklerinin inanç sisteminde de yer eder.⁴⁹ Dağlık bölgelerde yaşayan Altay-Sayan Türklerine göre bu yaratık ormanlarda yaşamaktadır. Bu inanış koruyucu av ruhunun avcılık kültürü sonrası dönemde demonik boyuta taşınmasıyla ilgili olmalıdır. İnanışa göre Ceztirmek'in herkesten gizlemeye çalıştığı bakır tırnakları ve burnu vardır, ayakları da keçi ayağına benzemektedir. O, kurbanlarını tırnaklarıyla parçalayarak öldürmektedir (Beydili 2005: 154, Bayat 2007: 321). Bu kötü huylu mitolojik yaratık çoğu zaman boynuzlu olarak betimlenir, gücünü başındaki yedi boynuzundan alan Cezkempir çok korkunç bir varlıktır. Bazen boynuzların yerini ateş gibi sürekli renk değiştiren yedi renkli korkunç saçları almaktadır (Beydili 2005: 277). Bu haliyle Cezkempir/Ceztirmek, ateş kültü ve Albastı inanışlarıyla da bağlantılı gözükmektedir. Kırgız-Kazak Türkleri arasında 19. yüzyılın sonlarına kadar bu şeytanî varlığın gerçekte var olduğuna inanılır. Onlara göre dağlık ve ormanlık bölgelerde yaşayan bu yaratık

⁴⁹ Bkz. İneyet, Alimcan (2010). *Türk Dünyası Efsane ve Masallarında Bir Dev Tipi: Yalmavuz Celmoğuz*, Bilge Kültür Sanat: İstanbul.

sihir dolu bir varlıktır. İnsan görünümlü olan Cezkempir/Ceztirmek'in insanlar gibi giyinip hayvancılık işiyle uğraştığına inanılır (Beydili 2005: 279). Bu kötü ruh, yerin durumunu kontrolü altında tutabilmektedir. Çok hızlı hareket eden Cezkempir/Ceztirmek yedi günde orta dünyayı, yedi günde yer altını dolaşmaktadır (Orozobayev 2014: 61).

Kırgız Türkleri arasında Cezkempir/Ceztirmek ile ilgili birçok anlatı söz konusudur. Bu anlatılardan biri Talkanbay adlı avcıya atfedilir. Talkanbay, ormanda av yaparken Ceztirmek, güzel bir kadın kılığında onun yanına gelir, ormanda kaybolduğunu söyleyip onunla yemek yer. Bu esnada sürekli burnunu ve tırnaklarını saklamaya çalışmaktadır. Talkanbay onun kurbanlarını uykuda öldüren Ceztirmek olduğunu anlar. Kadın vedalaşıp gidince bir çam tomruğuna insan görüntüsü verip ağacın altına yatırır. Kendisi tüfeği ile Ceztirmek'ı bekler. O, geldiğinde insan zannettiği tomruğa saldırınca Talkanbay onu tüfeğiyle öldürür. Bakır tırnaklarını ve burnunu kesip köyüne götüren Talkanbay en maharetli avcı unvanını alır (Dıykanbayeva 1999: 104).

Bir başka anlatı ise şöyledir: Atbaşı bölgesinde yer alan Arpa'da ormana odun toplamaya giden bir grup korkunç bir çığlık duyar. Bu çığlığın etkisiyle orada bulunan insanlardan bazıları bayılır. Atlar ise kan işeyerek ölür. Yanında tüfek olan birisi ateş ettiğinde tırnakları bakırdan olan bir yaratığın kaçtığını görür. İnanışa göre Ceztirmek hâlâ Arpa bölgesinde yaşamaktadır (KK: Yard. Doç. Dr. Kenjegül Kaliava).

Kuzey Türklerinin genelinin inanç dünyasında yer alan bu demonik varlık Kırgız Türklerinin Boston, Er Töştük, Coodarbeşim, Er Koşoy adlı destanlarında da yer almaktadır. **Boston** destanında Boston'un karşılaştığı düşmanlardan birisi olan ve destanın bazı yerlerinde Celmogus bazı yerlerinde ise yedi başlı Cezkempir olarak ifade edilen bu kötü huylu varlık yaşlı bir koca karı şeklinde kurgulanır. Yedi başlı bulunan bu yaşlı kadın hem yeryüzünde hem de yer altında yaşayabilmektedir. Celmogus/Cezkempir Boston'un karşısına çıkmadan önce Karaboz onun kötülük yapacağını sezer ve Boston'u uyarır. Yolun başında güçlü bir ata binmiş yedi başlı Cezkempir'in onu beklemekte olduğunu haber vererek savaşmaya hazır olmasını söyler. *“Alışuuga caragın/ Coluñdu emi karagın/ Ceti baştuu Celmogus/ Col boyunda olturat/ Sokudan mingen atı bar/ Sok bilegin kamçılap/ Tögöröktün tört burçun/ Tört aylanıp bul çıkar.”* (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 247). Boston destanında Cezkempir'in olay örgüsünün yönünü değiştiren etkin bir rolü vardır. Yer yarığının

üzerinde oturan ve yarığı iğne ile diken bu cadı kadın; Boston'un karşısına çıkar; Boston onu takip ederken birden yer altına düşer. Bu olay Boston'un yer altındaki mücadelesinin başlangıç noktası olur.

Cezkempir'in görüntüsü destanda ayrıntılarıyla tasvir edilmektedir. Yedi başı olan bu koca karının saçları da rengârenktir ve sürekli renk değiştirmektedir. Bir anda kararmakta, gövermekte veya ağarmakta olan saçları da yedi şekildir. Çok süratli koşan Cezkempir'in tırnakları da bakırdandır. "*Bul kempirdi surasañ/ İyinde ceti başı bar/ Özgörüp turat başında/ Türkün tüstü körsötkön/ Saklayıp turgan çaçı bar/ Bir karasañ kararat/ Bir karasañ kögöröt/ Bir karasañ agarat/ Abaylap dağı karasañ/ Ceti bölök başında/ Ceti türlüü çaçı bar/ Körgöndün köönü özgöröt/ Celip cürgön cez kempir/ Bardık işti atkarat*" (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 247).

Cezkempir'in yeryüzüne çıkma nedeni, yeryüzündeki düşmanların yer yarıklarını kullanarak yer altına inmelerini ve oğullarına zarar vermelerini önlemektir. Cezkempir, düşmana karşı kendisi mücadele verir, kendisi düşmanı yenemediği takdirde oğullarına haber verir. Cezkempir'in beş oğlu yer altında iki oğlu ise yer üstünde ab-ı hayat suyunun başında yaşamaktadır. "*Ceti baştuu kempirdin/ Cer üstünde eki uulu bar/ Eköo birden döo bolot/ Al döölördün özünö/ Colukkandar cogolot/ Cer astında kempirdin/ Beş döo uulu bar.*" (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 247). Cezkempir'in yer altındaki kötü huylu devlerin annesi olması, al ruhu ekseninde kurgulanan bu mitolojik varlığın bütün kötülüklerin kaynağı olmasını simgelemektedir.

Er Töştük destanında Celmogus, İleman'ın karşısına ciğer şeklinde çıkar. İleman, birisinin hayvan kesip ciğeri suya attığını zanneder. Sulamak için getirdiği atları ondan korkup su içmez. Bunun üzerine İleman, bir sırıkla ciğeri sudan almak ister. Sırığı ciğere batırdığında Celmogus sırığı tutup İleman'ın göğsüne oturur. "*Öpkö bolgon celmogus/ İlemandın ködöndü mindi/ Kısıp kısıp koydu deyt*" (İliç 2002: 54). İleman canını kurtarmak için çok şey vaat eder ama Celmogus kabul etmez. En sonunda İleman, küçük oğlu Er Töştük'ün canını ona vereceğini söyleyince Celmogus onu bırakır.

Aynı Celmogus, Er Töştük'e de bir koca karı şeklinde görünür. Er Töştük, canının gizli olduğu kara demir eğeyi almak için çolak kavağa gider ve orada oturan koca karıyı görür. Er Töştük'ün atı Çalkuyruk, onun Celmogus olduğunu sezip onu atlatmanın

yolunu Töştük'e söyler. Töştük, atının söylediklerini yapıp egesini alır, ama Celmogusu elinden kaçıtır. *“Kempir olturakalıp/ Üydöy kara taştı tepti ele/ Cerdin astına tüşüp ketti ele/ Çal kuyruktay bu külük/ Ooztıgın tiştedi deyt/ Cer astına kirdi deyt/ Töştük cerge tüşköndö/ Cerdin astı sılk etti/ Kempirdin isin kuudu deyt”* (İliç 2002: 64). Onu takip eden Töştük, Celmogus yer altına kaçınca peşinden gider.

Coodarbeşim destanında Coodar'ın annesi Kenceke, yola çıkacak olan oğlunu tek gözlü, bakır burunlu, kan içici Celmogus'a karşı uyarır ve dikkatli olmasını söyler. *“Cana kızık can çıgar/ Calgız közdü Celmogus/ Cez tumşuk mite degen bar/ Başka canga tiybesten/ Calañ kişi cegen bar.”* (Alimova 2006: 148). Coodar, yolda iken Kenceke'nin haber verdiği Celmogus onun karşısına çıkar. Çok korkunç bir yaratık olan Celmogusun heybeti bir dağın yarısı kadardır. Sadece Coodar'ı değil bütün insanları yutacak kadar geniş bir ağız olan bu yaratığın alnının üstünde bir tek gözü vardır. *“Çoñduğun aytpa bolcol cok/ Sol kol cağı kara koo/ Bögüp catkan turbaybı/ Çoñduğu toonun teñindey/ Coodar emes başkanı/ Bir aykırsa cegidey/ Karlanıp çamınıp/ Kabaktan tura kalgalanı/ Baatırğa tumşuk salganı/ Calgız közdüü Celmogus.”* (Alimova 2006: 162). Tek başına ilerleyen Coodar'ın karşısına çıkarak ona saldıran Celmogus, yamuk burunlu, tek gözlü, kolu kanadı olmayan ve insan gibi ayakları olan bir varlıktır. *“Celmogusdun özü bar/ Kaykı murun cez tumşuk/ Mañdayda calgız közü bar/ Kanatı cok kolu cok/ Adam sınduu ayagı.”* (Alimova 2006: 163). Coodar, atı Kılkara'nın da yardımıyla bu kötü yaratığı yok etmeyi başarır.

Er Koşoy destanında yeryüzünün en güzel yeri olarak tarif edilen Çatır-Köl hakkında bilgi verilirken burasının doğal güzelliklerinin yanı sıra burada yaşadığına inanılan olağanüstü varlıklardan da bahsedilir. Bunlardan birisi bakır burunlu yaşlı bir kadın olarak hayal edilen Ceztumşuktur: *“Adamdın esin çagargan/ Albarstı menen şeytani/ Ot üylöp çıgargan/ Cez tumşuğun aytalı”* (Tekalan 2002: 22).

Yer altına bağlı olan Celmogus/Cezkempir/Ceztumşuk/Ceztırmak Kırgız Türklerinin küçük destanlarında kahramanların düşmanı olarak yer alan mitolojik bir varlıktır.

3.2.2. Ak Dev/ Gök Dev/ Kızıl Dev/ Kara Dev

Boston destanında yedi başlı Cezkempir'i takip ederken yer altına düşen Boston'un burada verdiği mücadeleler destanın önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Boston yer altında Cezkempir'in oğullarıyla savaşır. Cezkempir'in yer altında yaşayan beş oğlu

vardır; bunlar Ak Dev, Gök Dev, Kızıl Dev, Kara Dev ve Çoyun Alp'tır. Boston atı Karaboz'un akli ve kendi bilek gücüyle bu devlerden ilk dördünü yener. “*Ak döö menen alışat/ Kök döö menen salışat/ Kızıl döönü kıyratat/ Kara döö menen kaymaşat/ Çoyun Alp'tı cok kılat./ Kıyabın taap mert kılat.*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 280).

Destanda Gök Dev, Kızıl Dev ve Kara Dev ayrıntılı olarak anlatılmazken Ak Dev hakkında bilgiler yer almaktadır. Ak Dev yemeğe düşkün aç gözlü bir devdir. Ak Dev'in oburluğu anlatılırken onun bir oturuşta kırk aygır, kırk boğa, kırk dağ koçu, kırk teke ve kırk dağ koyununun etini kırk kap ekmekle yediği ifade edilmektedir. “*Kırk aygırdın eti eken/ Kırk bukanın eti eken/ Kırk koçkordun eti eken/ Kırk tekenin eti eken/ Kırk kulcanın eti eken/ Kırk kap nanı bar eken/ Ak döö munu çeçü eken.*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 284). Ak Dev kendisi yemeğe düşkün olduğundan eşi Ak Kadın otağdaki yiyecekleri yemesin diye onun ağzına odun koymuştur. Aç gözlülüğu ve oburluğuyla zalimliği birleşmiş olan Ak Dev yer altı varlıklarının kötücül özelliklerini üzerinde toplar.

Boston destanı masalsı bir içeriğe sahip olduğundan destanda geçen her olağanüstü kahraman bir hakikate işaret eder. Bu bakımdan Ak Dev açgözlülüğu timsalidir: “*Boston onu öldürerek aslında aç gözlülük kavramını alt eder ve kişiliğinin manevi gelişiminde bir basamak daha yukarıya çıkar.*” (Çelik 2012: 150).

Coodarbeşim destanında da yer alan Kara Dev ile Gök Dev geçmiş zamanda yer altındaki halkları yöneten güçlü devlerdir. Bu iki deve itiraz etmeye kimse cesaret edememektedir. Yer altı varlıkları olması ve dev olarak tanıtılması bakımından bu iki varlık mitolojik varlıklar olarak karşımıza çıkmaktadır. “*Abalkı bir ubakta/ Cer altında elderdi/ Kara döö, Kök döö biylegen/ Kayaşa aytıp alarga/ Cok eken karşı süylögön.*” (Alimova 2006: 302). Bu devler zorbalığı simgelemektedir. Coodarbeşim'in babası Er Töştük bu devleri öldürerek toplum üzerinde zorbalık kuranları yok etmiştir ve aslında zorbalığın kendisini yok eder.

3.2.3. Ak Kadın

Boston destanında Boston'un savaştığı devlerden birisi Ak Dev'dir. Bu devin Ak Kadın denilen bir eşi vardır. Bir devin eşi olan Ak Kadın'ın kendisi de cüsseli bir devdir. Boston yedi başlı Cezkempir'in üçüncü oğlu Ak Dev'i bulup onu yok etmek için Ak

Dev'in otağına gider. Otağda tepe gibi olan Ak Kadını görür. “*Aytuluu Ak döo ordogo/ Ordosuna kirgeni/ Döbödöy bolgon ak katın/ Oturğanın körgönü.*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 282). Ak Dev, Ak Kadın evdeki yemekleri yemesin diye onun ağzına odun koymuştur. Ak Kadın'ın bulunduğu otağa gelen Boston, Ak Kadın'ı bu durumdan kurtarır ve ondan Ak Dev'in yerini öğrenmeyi başarır. Türk boylarının sözlü anlatılarında dev kadınlar ilkin kahramana düşman olsa da sonunda onunla uzlaşır. Burada da aynı durum söz konusudur.

3.2.4. Çoyun Kulak

Boston destanında Boston'un yer altında savaştığı düşmanlardan birisi Çoyun Alp'tır. Çoyun Alp, Cezkempir'in yer altında yaşamakta olan beş oğlundan en büyüğüdür. Heybetli bir dev olan Çoyun Alp, görünüş bakımından Boston'dan altı kat daha cüsselidir. Destanın bazı yerlerinde Çoyun Kulak olarak da anılan bu devin yer altında yönettiği geniş toprakları vardır. Çoyun Alp; göbeği demir köstek olan, ok geçirmez demirden bir vücudu olan cüsseli bir devdir. Tuttuğunu ikiye bölen Çoyun Alp, binek olarak ejderhayı seçer. “*Çoyun Kulak çoton alp/ Kindigi temir kişen alp/ Çoyun Alp degen döösü bar/ Cer astında kempirdin/ Beş ulunun eñ çoñu/ Çoyun Alp degen atı bar/Atına caraşa zatı bar./ Atsañ oğuñ ötpögön/ Caralğan eken Çoyun Alp/ Çapsañ kılıç kespegen/ Bolot eken Çoyun Alp.*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 289).

Destanda Çoyun Alp'in gücü anlatılırken doğaya hükmü ön plana çıkarılır. Çoyun Alp, ejderhayı evcilleştirip at gibi kullanan, aslanları kuyruklarından bağlayıp süren, kocaman filleri bacağından tutup yere çarpan güçlü bir devdir. “*Bütökön eken Çoyun Alp/ Acidaardı tamaktap/ Kamçı kılıp sabalap/ Kamap cürgön Çoyun Alp/ Arstandardı adından/ Aydep cürgön Çoyun Alp/ Kuyrugunan koşogtop/ Baylap cürgön Çoyun Alp/ Fil coluksa colunan / Şıyragınan bek kamap/ Cerge çapkan Çoyun Alp*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 301).

Doğaya bu şekilde hükmeden Çoyun Alp, vaktinin çoğunu avlanarak geçirmektedir. “*Ceti künü Çoyun Alp/ Coloboston üyünö/ Uulap cüröt talaalap.*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 301). Çoyun Alp, yedi gün evine uğramadan bozkırda avlanarak gücünü sınamaktadır.

Destanda Boston'un yenildiği tek düşmanı Çoyun Alp'tır. Yer altında birçok devle savaşan Boston hepsini yener, Çoyun Alp ile de savaşmak için ona saldırır ama Çoyun

Alp kendisine balta ve kılıçla saldıran Boston'u fark etmez bile. En sonunda ayaklarının dibindeki Boston'u görüp onu atıyla birlikte avuçlarının içine alır. Bu olağanüstülüklerle dolu masalsi kurgulama Çoyun Alp adlı devin ne kadar güçlü olduğunu ortaya koyar. Çoyun Alp, Boston'u esir edip ona odun toplatır.

Bu kadar güçlü bir alp olan Çoyun'un bir eksikliği vardır; onun hiç çocuğu yoktur. Türk kültüründe çocuksuzluk, uğursuzluk sayılmakta ve çocuğu olmayan kişinin Tanrı'nın kargışına kaldığına inanılmaktadır. Çocuksuzluğun ortaya çıkardığı bu olumsuz durum Boston'un düşmanı olan Çoyun Alp ile ilişkilendirilir.

Çoyun Alp'in en büyük sırrı ise canıdır. Onun canı diğer canlılar gibi bedeninde değildir. Çoyun Alp'in canı demir evde demir kutu içinde sakladığı yedi karakuşun bedenindedir. Çoyun Alp, bu kuşları demir kutuya kapatıp demir evin içinde koruyarak uzun yıllar yaşar. Bu yedi kuş ölmeden Çoyun Alp da ölmemektedir. Bir yer altı varlığı olan Çoyun Alp'in canının gökyüzünü çağrıştıran kuşların bedeninde olması, Çoyun Alp'in gökyüzü ve Tanrı ile olan bağına ortaya koymaktadır. Bu bağ sayesinde Çoyun Alp ölümsüzlüğü yakalar. *“Temir üydön sandıktı/ Kötörüüp çıgıp alıska/ Sandıktı açıp karasañ/ Ceti kapat sandık bar/ Altoonu açıp alganda/ Akırkı sandık kalganda/ İçin açıp karasañ/ Ceti kuçkaç catuuçu/ Kaçırbay baarın karmagiñ/ Birin koyboy kuçkaçtın/ Başın üzüp salgıñ/ Uuda cürgön Çoyun Alp/ Toodoy bolup kulasın/ Oşondo sen Çoyun'dan/ Kurtulasıñ Alp Boston.”* (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 305). Boston, Çoyun Alp'in bu sırrını kendisine âşık olan Kunduzay'dan öğrenir. Bu sırrı öğrenen Boston yedi karakuşu yakalayıp öldürerek Çoyun Alp'i yok eder. Çoyun Alp, yönettiği ülkede halka zulmetmektedir. Bütün halkı zorla kendisi için çalıştıran Çoyun Alp onları esir etmiştir. Boston'un Çoyun Alp devi öldürmesiyle halk da özgürlüğüne kavuşur.

Er Töştük destanında da yer altı varlıklarından biri Çoyun Kulak'tır. Çoyun Kulak, yer altındayken güçsüz bir devdir. Er Töştük'ün güçlü devleri öldürmesi üzerine ona sığınır. Er Töştük acıyıp Çoyun Kulak'ı yanına alır. Çoyun Kulak bir süre Er Töştük'e hizmet eder ama bir gün ona başkaldırır ve onunla dövüşür. Sonunda Çoyun Kulak, Er Töştük'ü öldürüp onun güzel karısı Ak Çenem'i alır. Er Töştük, Çalkuyruk atın kerametiyle dirilir ve Ak Çenem'e gelir. Bu sırada Ak Çenem'in Çoyun Kulak'tan bir oğlu olur. Ak Çenem, güçsüz düşen Er Töştük'ü evde saklayıp bakar. Bir gün Çoyun Kulak, beşikteki çocuğu ağlayınca ona Al Taykı adlı yerdeki bir suda yaşayan yayın

balığının karnındaki kırk karakuştan ibaret olan canını vereceğini söyleyip onu susturmaya çalışır: “*Meninin canım mundan arı/ Al-Taykı cer bar dedi/ Altın başat bar/ Altın başat içinde/ Cayın sarı balık bar/ Sarı balıktın içinde/ Altın sandık bar/ Altık sandıktın içinde/ Kümüş sandık bar/ Kümüş sandıktın içinde/ Kırk kara kuşkaç canım bar/ Anı taap koşomun.*” (İliç 2002: 77). Çoyun Kulak’ın sırrını öğrenen Er Töştük, Al Taykı’daki pınara gidip sarı yayın balığını bulur ve balığın karnındaki sandıkta duran kırk karakuşu öldürür. Kuşların ölmesiyle Çuyun Kulak da ölür. Burada kamlık inancında yer alan ruh geçişimi inancının iz düşümlerini görmek mümkündür.

3.2.5. Albarstı

Türklerin mitolojik inanışları içerisinde yer alan demonik varlıklardan birisi olan Albastı, Türk boyları arasında çeşitli isimlerle anılmaktadır. Anadolu Türkleri arasında “Al/ Al Karısı/Al Anası/ Albastı” şeklinde anılan bu yaratık, Azerbaycan Türklerinde “Alarvadı/ Halarvadı/ Halanası”; Karakalpak, Kumuk ve Nogay Türklerinde “Albaslı”; Uygur Türklerinde “Alvasti”; Karaçay-Balkar Türklerinde “Almastı”; Tuva ve Altay Türklerinde “Albıs/Albız”; Tofa Türklerinde “Albın/Ablın”, Çuvaş Türklerinde “Alpas/Alpasta” ; Kırgız Türklerinde ise “Albarstı” adlarıyla anılmaktadır (Beydili 2005: 34, Bayat 2007: 324).

İnanışa göre Albastı; dalgalı ve dağınık saçlı, avutları çökmüş, çirkin bir kadındır. Onun çok uzun boylu olduğu düşünülmektedir. Genellikle uzun kırmızı veya siyah elbise giyen Albastı’nın saçlarının yedi rengi vardır (Elçin 1997: 516). Kırgız Türkleri Albastı’yı uzun ve ince, benzi sarı, saçları ve memeleri sallanan bir kız şeklinde algılar. O ateş yakıp saçlarını dağıtıp oturur (Polat 2008: 92). Kırgız Türklerine göre Albastı’nın sarı ve kara Albastı olmak üzere iki türü vardır.⁵⁰ Sarı Albastı’lar mollaların okumasıyla kovulurken kara albastıları sadece ocaklı kişiler ve bahşılar def edebilmektedir (Akmataliyev 2001: 135, Beydili 2005: 38). Kara Albastı, ağırbaşlı ve iyi niyetli bir yaratıktır. O herkesin gözüne gözükmez. Eğer onu gören kişi ona zarar vermez, onu hoş karşılarsa Kara Albastı o adama ömür boyunca eşlik edip onu korumaktadır. Sarı albastı ise kötü niyetli bir ruhtur. Dağınık saçlı, kısa boylu bir kadın şeklindeki bu yaratık

⁵⁰ Anadolu Türklüğünde de Albastı’nın Müslüman ve Gâvur olmak üzere iki türü vardır. Gâvur Albastı çocuklara annesi, teyzesi veya bir kadın akrabası şeklinde görünür. Çocukları alıp ıssız bir yere götürür ve orada öldürür veya tek başına oraya bırakır. Müslüman Albastı ise bu kadar zararlı değildir, o yakalanabilir. Yakalandığı takdirde evin sahibine büyük servet getirir. Müslüman Albastı’nın kaldığı evde elini sürdüğü her şey bereketlenir (Elçin 1997: 516).

yalancı, aldatıcı bir kişiliğe sahiptir (Orozobayev 2014: 60). Altay-Sayan ve Orta Asya Türklerinin kamlık inancında albastı çoğu kez keçi suretinde görülür. Kazak ve Kırgız Türkleri ise bu kötü ruhun kadın şeklinin yanı sıra keçi veya tilki şeklinde de görüldüğüne inanırlar. Batı Anadolu'da da gece yarısı çeşme başlarında keçi oğlağı suretinde görünen bir şeytanî varlığın olduğuna inanılmaktadır (KK2: Celal GEZER).

İnanışa göre kara iyeler sınıfında yer alan Albastı; loğusa kadınlara, yeni doğmuş bebeklere, ahırda bulunan atlara ve onların yavrularına zarar vermektedir. Özellikle doğum sırasında doğum yapan kadının veya bebeğinin ciğerini alıp suya attığında kadının ve bebeğin öleceğine inanılır. Doğumun zorlu geçmesi Albastı'nın hamile kadına musallat olması şeklinde yorumlanır (Beydili 2005: 35, Bayat 2007: 327). Albastı insanlara her türlü kötülüğü yaptığı gibi ahırdaki atlara da sabaha kadar binip onları yormaktadır. Kendi saçı gibi kırsakların yelelerini de karma karışık edip sonra örmektedir. Bunu önlemek için kırsakların yelelerine gök boncuk ve çelik halkalar takılmalıdır (Elçin 1997: 517).

O, kılıktan kılığa geçebilmekte farklı nesnelere dönüşebileceği gibi hamile kadının ve yeni doğan bebeğin yemeğine kıl şeklinde de girebilmektedir (Boratav 2012: 32, Bayat 2007: 230). Albastı'dan kurtulmanın yolu doğum esnasında evde demir eşyaların, erkek elbiselerinin bulundurulmasıdır. Demir bulunmazsa bir demircinin mendili veya şapkası da onu korkutmaya yetmektedir. Ayrıca Albastı'nın al/kırmızı renkten korktuğu ve kırmızı renkte kıyafet giyenlere musallat olamadığı bilinmektedir. Albastı'dan korunmak için bileğe siyah boncuk takmak da etkili olmaktadır. (Beydili 2005: 35, Bayat 2007: 324). Kırgız Türkleri doğum esnasında evde kartal veya at bulundurmanın; tüfek, bıçak gibi demir nesnelere loğusanın yanına koymanın Albastı'dan kurtulmaya önlem olacağını düşünürler (Dıykanbayeva 1999: 103, Polat 2008: 93). Esasen bu inanış Türk boylarının genelinde bulunmaktadır.

Albastı'nın ıssız dağlarda, ormanlarda, su kaynaklarında, meskûn olmayan evlerde ve çöplüklerde yaşadığı düşünülür. Yer altına mensup olan bu kötü ruhun loğusa kadından veya yeni doğmuş bebekten çaldığı ciğeri suya bırakması, kaçtığı zaman da suya girip ortadan kaybolması onun su kökenli bir kötü ruh olduğunu ortaya koymaktadır. (Beydili 2005: 37, Bayat 2007: 327)

Cinlerin anası olarak bilinen Albastı, yakasına iğne takılarak yakalanırsa yakalayan kişiye hizmet etmek zorunda kalmaktadır ancak böyle bir durumda Albastı'nın verilen görevleri ters yaptığı düşünülür. Bilindiği gibi ters motifi ölüm ve öte dünyaya dair inanışlarla ilgilidir. Albastı'nın işleri ters yapması da onun ölümler diyarı olan yer altıyla bağlantısını ortaya koymaktadır (Beydili 2005: 37, Bayat 2007: 331). Albastı demir olan iğne ile yakalanabileceği gibi en sevdiği iş olarak bilinen atkuyruğu örerken de yakalanabilmektedir. Ayrıca geceleri ahıra girip atlara binerek onları yoran Albastı, atın sırtına zift dökmek suretiyle de yakalanabilir (Boratav 2012: 33, Beydili 2005: 34). Albastı'nın, bir insan ile karşılaşınca dizlerine kadar sarkan memelerini onun üzerine atmaya çalıştığına, bunu başardığında insanın öldüğüne başaramazsa o insana hizmetçi olduğuna inanılır. (Akmataliyev 2001: 136). Kırgız Türkleri arasında Albastı'yı yakalayıp kuuguncu (ocaklı) kişi olmaya dair birçok anlatı söz konusudur.⁵¹

Kırgız Türklerinin inanışına göre Albastı, sadece kadınlara, çocuklara ve hayvanlara zarar vermez. Aynı zamanda insan uyuduğu sırada onu rahatsız eder.⁵² Eğer insan rüya sırasında onun üzerine çok ağır birinin bastığını hissederse bu sırada uykuda olan kimse kıpırdamazsa bu durum “Albarstı basuu” (Albastı'nın basması) olarak değerlendirilmiştir (Dıykanbayeva 1999: 103). Ayrıca Albastı Kırgız Türklerinin inanç dünyasında ev iyisi ile de ilişkilendirilmektedir.⁵³ Albastı'nın Türk boylarının inanç

⁵¹ Bunlardan bir tanesini aktaralım: Yard. Doç. Kencegül Kalieva'dan öğrendiğimize göre onun halasının kocası bir gün ormandan dönerken yolda yaralı bir keçi görür. Bu keçinin köyden birine ait olacağını düşünüp onu atının terkisine alır. Bir süre sonra atın olağanüstü bir şekilde yorulduğunu görür. Oysa keçi hafiftir. O zaman eniştesi onun Albastı olduğunu anlar. Hemen başındaki kıldan bir kısmını kesip keçiyi attan indirir. Eve gittiğinde bu kılı Kuran'ın içine saklar çünkü Albastı Kuran'a dokunamaz. Bu olaydan sonra artık ocaklı kişi olur. Doğum esnasında hamile kadına rahatsızlık veren Albastı'yı görebilmekte ve onu kovabilmektedir.

⁵² Bu duruma örnek bir anlatı şu şekildedir: Aalı Şeykerev, çocukluğundan beri Albarstı'dan eziyet çektiğini, yalnız uyuduğu anda bu kötü ruhun tanıdığı bir kişi kılığında gelip göğsüne oturarak ona eziyet verdiğini anlatır. Şeykerev, bir gün babasından uyurken başında beklemesini ister. O uyuduğunda acı çekmeye başlayınca babası kamçı ile onun göğsüne vurur. Kendine gelen Şeykerev, kapı tarafına doğru uzayıp kaybolan bir ışık çizgisi görür. Bu olaydan sonra Albarstı onu rahat bırakır (Dıykanbayeva 1999: 103).

⁵³ Albastı'nın evlere de hükmettiğine yönelik inanışlar söz konusudur. Remi Dor, Vakil adlı bir Kırgızdan duyduklarını şöyle aktarır: “Eski zamanlarda şimdiki Çin'in sınırına yakın yerde Vahcır-Suu denen bölgede nehrin kenarında bir adam zorlanarak hayatını kaybeder ve bedeni gömülmeden orada kalır. Bir süre sonra orada “Albarstı” ismiyle zikredilen kötü ruh ortaya çıkar ve oraya egemen olur. Ancak bundan haberi olmayan Kırgız ailesi gelir ve yerleşir. Bu bilgisizlik ona çok kayıp getirir. Albarstı'nın bu aileye yapmadığı kötülük kalmaz. Sürekli hastalık, kötülük ve uğursuzluklarla karşı karşıya gelen bu aile neler olduğunu anlayamaz. Sonunda Albarstı sarı duman şeklinde bu adamın karşısına çıkar ve burayı terk etmesi için tehdit eder. Kırgız ailesi bu güzel diyarı terk etmek mecburunda kalır.” (1993: 75). Bu anlatı Albastı'nın Kırgız Türklerinin düşünce dünyasında ev/ocak iyisi olarak da görüldüğünü kanıtlamaktadır.

dünyasındaki özelliklerine bakıldığında onun yer altına bağlı bir kötü ruh olduğu, ateş ve su kültüyle ilişkisinin bulunduğu görülmektedir.

Albastı inancına Cañıl Mirza, Eşimkul menen Zuura, Er Koşoy destanlarında rastlanmaktadır. **Cañıl Mirza** destanında Albastı'nın bizzat kendisi yer almaz ancak ismi geçer. Sarbagış boyuna esir düşen Cañıl orada yaşlı Kalmatay ile evlendirilir, çocuğu iki yaşına geldiği sırada Cañıl bir fırsatını bulup kaçar. Kaçarken çocuğunu da yanında götürmek zorunda kalır. Obasına yaklaştığında çocuk doğurup gelen bir kadın olarak halkına varmak ona ağır gelir. Bir çare düşünür ve çocuk sahibi olamayan amcasına bu çocuğu vermeyi aklından geçirir. Amcasının tepebaşındaki otlakta bir gök öküzü vardır, Cañıl çocuğu soyarak o gök öküzün yanına bırakır. Amcasının çocuğu görüp Kayıp tarafından bir hediye olduğunu zannederek alacağını düşünmektedir. Amcası öküzün yanına gelir ve çırılçıplak bir çocuğun orada durmakta olduğunu görür. Bu durum amcasını korkutur, bu çocuğun albastı olmasından şüphelenir ancak çocuğun erkek olduğunu görünce rahatlar ve onun kendisine Kayıp tarafından verilen bir armağan olduğuna inanır: “*Emne şumduk eleñ’ dep/ Albarstı dep oyloso/ Erkek eken perişte*” (Caynakova 2004: 120). Bu ifadelerde albastının bizzat kendisi geçmese bile onun çeşitli kılıklara girerek insanları kandıran bir varlık olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca o dişi bir varlıktır çünkü Cañıl'ın amcası çocuğun erkek olduğunu görünce onun albarstı olmadığını anlar.

Eşimkul menen Zuura destanında albastının kendisine rastlanmaz ancak Er Kökül'ün kendisini iknaya çalışan Aruuke ve kırk kızına “albarstılar” ifadesini kullanması o dönemde halkın zihnindeki albarstı inancını yansıtmaktadır. Albarstı, insanlara zarar veren, kişiyi sıkıştırıp bunaltan dişi bir kötü ruhtur. Er Kökül, kırk kızıyla karşısına gelen ve kendisini sıkıştıran Aruuke'ye albarstı benzetmesi yaparak bu inanca işaret eder: “*Toptonuşkan albarsçı/ Kulak sal aytkan sözümö/ Darmanım aşkan dayraday*” (Çelebi 2007: 268).

Er Koşoy destanında yeryüzünün en güzel yeri olarak tarif edilen Çatır-Köl hakkında bilgi verilirken burasının doğal güzelliklerinin yanı sıra burada yaşadığına inanılan olağanüstü varlıklardan da bahsedilir. Bunlardan birisi insanın aklını alan albastıdır. “*Adamın esin çagargan/ Albarstı menen şeytanı/ Ot üylöp çıgargan/ Cez. tumşuğun aytalı*” (Tekalan 2002: 22). Albastı şeytan soyundan bir yaratık olarak görülmekte ve şeytan ile birlikte anılmaktadır.

3.2.6. Kaşan Kara Alp

Er Töştük destanında yer altında bulunan kötü kahramanlardan birisi de Kaşan Kara Alp'tır. Güçlü ve heybetli bir dev olan Kaşan Kara Alp, Urum Han'ın düşmanıdır. Urum Han, Er Töştük'ten bu devı öldürmesini ister. "*Kaşan Kara Alp coom bar/ Anı colap kel dedi.*" (İliç 2002 70).

Er Töştük, yer altında birçok devı yenerek öldürür; ancak Kaşan Kara Alp diğerlerinden farklıdır. Bu devın tepesinde dört yüz kişi, iki kulağında iki yüz kişi oturmaktadır. Bu ifadelerle devın heybeti vurgulanır. "*Kapır Kaşan Kara Alp/ Tübösünö kapırdın/ Tört cüz kişi miniptir./ Eki kulağına kapırdın/ Eki cüz kişi miniptir.*" (İliç 2002: 71).

Er Töştük bu güçlü dev ile günlerce güreşir. Onlar güreşirken tepeler çukur olur, çukurlar tepe olur. En Sonunda Er Töştük, onu yere çalarak yener. Destanda geçen bu ifade kapışmanın şiddetini ve iki alpın gücünü göstermektedir. "*Eköo alışa ketti/ Oy cer anda dön boldu/ Dön cer anda oy boldu/ Anda neçe küin karmaştı/ Kapır Kaşan Kara Alptu/ Töştük kötörüp urdu*" (İliç 2002: 72). Er Töştük bu güçlü devı de yenerek alplığını ortaya çıkarır.

3.2.7. Ay Kulak

Er Töştük destanında yer altının kötü varlıklarından biri de Ay Kulak'tır. Ay Kulak, bir kulağını sermiş bir kulağını örtmüş, alt dudağı kötü kokan, üst dudağı buz tutan, eli Hokand'a ayağı Buhara'ya uzanmış bir devdir. "*Andan narı al barsa/ Bir kulagın tüşöngön/ Bir kulagın camungan/ Astıñgi erdi sasıgan/ Üstüingü erdi muztagan/ Kolu Kokon ketken deyt/ Butu Bukar ketken deyt/ Bir alp anda catkan eken.*" (İliç 2002: 64). Er Töştük yer altına düştüğünde ilkin onunla karşılaşır.

Ay Kulak ile Er Töştük birbiriyle savaşır. Er Töştük Ay Kulak'ı kulaklarından tutup fırlatır ve kırk kır öteye savurduktan sonra başını keser. "*Cerde catkan Ay Kulak/ Ordunan tura cügürdü/ Eköo alışa ketti/ Eki kulagın büktöp/ Karmap aldı Er Töştük/ Kırk kırdan alıptı/ Irgıtap ciberdi Töştük/ Başın kesip alganda/ Cürüp ketti Er Töştük*" (İliç 2002: 65). Er Töştük'ün onu yenmesi destanda kahramanın erginlenme aşamalarından biri olarak sunulur. Töştük onu yendikten sonra kendisini daha güçlü hisseder.

3.2.8. Bek Toro

Er Töştük destanının kahramanlarından olan Bek Toro yer altı dünyasına mensup bir peri kızıdır. Bek Toro, daha Töştük doğmadan ona gönül vererek onu Kuday'dan ister. Töştük genç bir delikanlı olduğunda bir perçeminde bit akan bir perçeminden sirke akan pis bir kara kız olarak Töştük'ün karşısına çıkar. *“Bir samaydan bit akkan/ Bir samaydan sirke akkan/ Murnunan çımçırık akkan/ Cap caman kara kıs/ Töştüktün bet astınan çıktı deyt.”* (İliç 2002: 35). Bek Toro pis ve çirkin bir kara kız şeklinde Töştük'ün yoluna çıkıp onu çadırında konuk eder. Töştük, biraz iğrense de dinlenmek ve karnını doyurmak için onun çadırına misafir olup bir gece kalır. Gece yarısı uyanan Töştük pis çadırın tertemiz olduğunu ve her yerde altın gümüş bulunduğunu görür. Kıza baktığında ise ay gibi parlayan bir güzelin yatıp uyuduğunu görür. *“Tün ortosu bolgondo/Töştük başın kötürdü/ Üydün içi cıltragan/ Altın kümüş toldu deyt/ Catkan cerin karasa/ Altın kümüş boldu deyt/ Mınday Töştük karadı/ Tolu ayday balkıgan/ Carık kündöy tolkugan/ Bir kıs çatırı üydö.”* (İliç 2002: 37). Görüldüğü gibi Bek Toro, olağanüstü özelliklere sahip bir kızdır.

Bek Toro'nun bu güzelliğini gören Er Töştük ona dokunmak ister. Uykudaki Bek Toro'nun gömleğinin on iki düğmesini çözüp dokunacakken kız uyanır ve Töştük'e sünnetsiz olduğundan haram yerlerinin bulunduğunu bu yüzden kendisine dokunmamasını söyler. Töştük bu söze çok kırılır ve Bek Toro'yu terk eder. Bunun üzerine Bek Toro, altın saplı gümüş telli kopuzunu çalarak kendisini Kuday'dan istediğini ancak şimdi sevdiğini küstürüp mutsuz olduğunu, bu dünyada elde edemediği Töştük'ü ahrette alacağını söyler. *“Altın caak kümüş til/ Komusumdu kakamın/ Kudaydın kulagina cakamın/ Töştük seni ösüümö/ İlayıktap casap algamın/ Bu diüynödö bok eken/ Kıyamette Töştük meniki.”* (İliç 2002: 39). Burada Bek Toro'nun bir kam gibi kopuz çalıp Tanrı'ya dileğini kopuzun sesiyle ilettiği görülmektedir. Bek Toro'nun Tanrı ile olan irtibatı onu kısmen yüceltir.

Bek Toro'nun doğaya hükmetme gücünün olduğu da görülmektedir. Açıkça belirtilmese de Bek Toro yadacılık maharetine sahiptir. Dokuz oğluna kız bakmak için yola çıkan İleman, yolda Bek Toro ile karşılaşır. Bek Toro, ona pis bir kara kız olarak görünür ve İleman'ı çadırına davet eder. İleman, kızdan iğrendiği için daveti kabul etmez, yoluna devam eder. Bunun üzerine Bek Toro, her yere sis yayar. Yoğun sis nedeniyle yolunu kaybeden İleman'ın dönüp Bek Toro'un çadırına gelmekten başka çaresi kalmaz.

“Cürrip ketti İleman/ Üşkürüp ketti Bek Toro/ Sasık tuman boldu deyt/ Arı beri cürgöndö/ İleman bay col tappay” (İliç 2002 42).

Olağanüstü güçlere sahip olan Bek Toro'nun sezgisi de çok kuvvetlidir. Dokuz oğluna kız aramak için yola çıkan İleman'a Er Töştük bir mendil verir ve Bek Toro'yu kast ederek mendili ona götürmesini söyler. İleman Bek Toro'nun pis ve çirkin bir kız olduğunu görünce mendili vermek istemez ama Bek Toro *“Töştüktün bergen belegin/Menden kanday caşırđñ?”* (İliç 2002 42) diyerek kendisine gönderilen mendili sorup olanlardan haberli olduğunu gösterir. Ayrıca Bek Toro, *“Biz cer altına tüşköndöy Kencem/ Ceti kıs bolup cürgöndöy Kencem/ Kırım kandın Ak Çenem Kencem/ Ogolo bizce barbı eken Kencem”* (İliç 2002 51) diyerek Töştük'ün ileride Ak Çenem ile evleneceğini de haber verir.

Töştük'e âşık olan Bek Toro, onunla evlenen Kenceke'nin yoluna çıkararak bu dünyada olmasa da öbür dünyada Töştük'ün kendisinin olacağını söyler. Yer altından çıkan Bek Toro, bir süre Kenceke'ye musallat olur, hatta onu zehirlemeye çalışır ama Kenceke akıllı birisi olduğu için bunu başaramaz. *“Kenceke cüröberdi/ Kara cerdin astınan / Bek Toro kıs çıktı deyt. “* (İliç 2002 48).

Bek Toro, yer altında yaşamaktadır ve onun yedi kardeşi vardır. Kenceke'ye meydan okuyan Bek Toro, kendisinin ve yedi kız kardeşinin yer altındaki Kırım Han'ın kızı Ak Çenem'den üstün olduğunu söyler: *“Biz cer altına tüşköndöy Kencem/ Ceti kıs bolup cürgöndöy Kencem/ Kırım kandın Ak Çenem Kencem/ Ogolo bizce barbı eken Kencem”* (İliç 2002 51). Yer altı kökenli olan Bektoro başta iyi huylu bir karakter olarak tanıtılsa da destanın ilerleyen kısımlarında Kenceke'nin mücadele ettiği olumsuz bir kahraman olarak yer alır.

3.2.9. Karaçok Dev

Coodarbeşim destanında yer alan kötü karakterlerden biri de Karaçok adlı devdir. İsmi olumsuzlukları çağrıştıran kara rengiyle ilişkili olması bu devin kötü karakterli bir varlık olduğunu vurgular. Karaçok, kimi görse yiyecekmiş gibi duran, alnı ve kaşları geniş, insana benzemeyen bir görünüşü olan hayret verici olağanüstü bir yaratıktır. Gözleri çukur kadar geniş, başı çadır gibi büyük, başındaki saçı tokmak gibi olan Karaçok Dev kır bir ata binmektedir. *“Kim körünsö cegidey/ Ukmuştuu bir döö körünöt./ Kaş kabagı borodoy/ Türü başka adamdan/ Közü akçan orodoy/ Alaçıktay*

başı bar./ Arkada tokmok çaçı bar./ Aldındağı mingeni/ Ala kaçır atı bar.” (Alimova 2006: 310). Karaçok Dev, insanlardan farklı özelliklere sahip bir varlıktır. Onun annesi peridir, babası ise Kaşañ Alp adlı devdir. “*Cin peri munun enesi/ Kaşañ Alptın uulu uşul dosum*” (Alimova 2006: 326). Annesinin peri olması, hem yer altında hem de yer üstünde yaşayabilmesi onun olağanüstülüğünü arttırmaktadır. Destan kahramanı Coodar, bu olağanüstü devî yenerek gücünü ve cesaretini kanıtlamış olur.

3.2.10. Temir Alp

Temir Alp, **Coodarbeşim** destanında olumsuz bir karakter olarak yer almaktadır. Temir Alp, Er Töştük destanında geçen Çoyun Kulak’ın oğludur. Er Töştük, yer altına düştüğünde güçsüz Çoyun ona sığınır ve kendisini yanına almasını ister. Töştük ona acıyıp onu yanına alır ancak bir süre sonra Çoyun güçlenip Töştük’ü öldürerek onun kadını Bıytıkül’ü alır. Töştük atı Çalkuyruk tarafından diriltir ve Çoyun’u öldürür. Bu sırada Bıytıkül de Çoyun’un oğlunu dünyaya getirir. Er Töştük küçük çocuğu öldürmek istemez ve onu evlatlık edinir ancak Temir Alp zararlı bir dev olup halka zarar verir. Bunun üzerine Töştük, onu kovar. Temir Alp, cinler padişahı Ulan Dev ile karşılaşır, Ulan Dev sihir ile Temir Alp’ın canını altı kuşa çevirir ve Ak Arkar’ın karnına yerleştirir. “*Kıdırıp cürgön al urgan/ Cin şaarına barıptır/ Cin paşası Ulan döö/ Muna taap alıptır./ Ölbös kılıp Temirdi/ Duba menen daarıptır./ Canın alıp kubultup/ Alıp barıp arkardın/ Kursagina salıptır./ Oşol kündön uşul kün/ Çoyundun uulu Temir Alp/ Ölbös bolup kalıptır.”* (Alimova 2006: 359). Böylece Temir Alp ölümsüz olur. Onu öldürebilmenin tek yolu Ak Arkarın karnındaki kuşları ele geçirmektir. Coodar bunu başararak Temir Alp’ı yok eder.

4. MİTOLOJİK RENKLER

4.1. Ak

Eski Türkler doğa içerisinde yer alan her unsurun bir anlam derinliğine sahip olduğunu düşünür ve onlara çok boyutlu mitolojik anlam değerleri yüklerler. Bu kapsamda doğanın renkleri de belli mitolojik anlamları özünde barındırır. Türklerin düşünce dünyasında ak, genel olarak olumlu anlamları çağrıştırmaktadır. Ak olumlu anlamda; ışığı, aydınlığı, saflığı, temizliği, masumiyeti, iffeti simgeler. Ak, kutsiyetin simgesidir (Dıykanbayeva 2009: 160). Ak rengin kutsiyeti simgeleyen yönü Kırgız Türklerinin küçük destanlarından Ak Möör, Cañıl Mirza, Canış Bayış, Er Töştük, Coodarbeşim, Er

Koşoy, Kococaş, Kör Uulu destanının Gaoz (Ayvaz) Kolu, Kör Uulu destanının Kasım Han Kolu, Şırdakbek, Kozuke ve Bayan destanlarında görülmektedir. **Ak Möör** destanında ak rengi destanın ana kahramanı Möör'e sıfat olarak kullanılır. Möör'e ak sıfatı verilerek onun ahlaklı, temiz ve namusuna düşkün bir kız olmasının yanı sıra duru güzelliğine de vurgu yapılır. Benzer bir şekilde **Kozuke ve Bayan** destanında Kozuke'nin annesi Sanam'ın ismi destanda ara sıra "Ak Sanam" şeklinde ifade edilir: "*Ak Sanam artık suluu cesir boldu.*" (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 142). Burada da Sanam'ın güzel ve iffetli bir kadın olduğu ak sıfatıyla ortaya konulur.

Ak rengin temizliği ve ululuğu simgeleyen yönü **Cañıl Mirza** destanında "ak kalpaktuu Kırgız" ifadesinde öne çıkmaktadır: "*Ak kalpaktuu Kırgızga*" (Caynakova 2004: 11). Kırgız boyunun asaletini simgeleyen ve bir bakıma övgü ifadesi olarak kullanılan "ak" sıfatı, Türklerin mitolojik inanışlarında yer alan ululuk ve yücelikle ilişkilendirilir. Benzer bir şekilde **Şırdakbek** destanında da Kırgız boyundan bahsedilirken "ak kalpaklı Kırgız" ifadesi kullanılmaktadır: "*Ak kalpak Kırgız kulunu/ Anciyandı büt surap*" (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 272). Burada geçen ak rengi Kırgız soyunun kutsallığını vurgulamaktadır.

Cañıl Mirza destanında ak renginin mitolojideki kutsal, arı anlamları destanda ana sütünü ifade ederken de öne çıkarılır. Tülkü'nün boşadığı eşi kaygı ile baba ocağına dönerken ak sütünü veren anasını kendisine sığınak olarak görür: "*Men tabayın atamdu/ Ak sütiün bergen enemdi.*" (Caynakova 2004: 17). Burada ananın kutsallığını arttıranın süt hakkı olduğu vurgulanırken ana sütünün de ak sıfatıyla öne çıkarılması onun kutsiyetini belirtir.

Canış Bayış destanının giriş kısmında Canış ile Bayış'ın kırk yiğidini alarak ava çıktığı, yolda giderken dere kenarında salıncak binen kızlara rastlayıp onların yanına gittikleri anlatılır. Kırk kız, karşıdan gelen Canış ve Bayış'ı umursamadan salıncak binmektedir. Bayış, kızların kendilerini umursamamasına sinirlenir ve kızlara belli etmeden salıncağın kurulu olduğu ak kavağın üzerine çıkıp ak bıçağıyla salıncağın ipini keser: "*Ak terektin üstünö/ Arstanday ırgıp çıktı emi/ Ak bolot kezdik alganı/ Anday minday deşse/ Korkup ketken kee bir kız.*" (Akmataliyev ve Musakov 2013: 25).

Er Töştük destanında; Çoyun Kulak, Er Töştük'e ihanet edip onu öldürür ve Ak Çenem'i kendine alır. Er Töştük'ün olağanüstü atı Çalkuyruk sahibini diriltir. Er

Töştük, Çoyun Kulak'ı öldürerek Ak Çenem'i ak devenin sütüyle yıkayıp temizler ve yeniden nikâh kıyar: “*Ak Çenemdi Er Töştük/ Ak töönün sütü menen kirintip altu/ Kaytadan nike kıldı.*” (İliç 2002: 78). Burada Çenem'e ak sıfatının verilmesi onun güzelliği ve ahlakî temizliğiyle ilgilidir. Er Töştük'ün onu ak devenin sütüyle yıkaması ise ak deveden sağılan ak renkli sütün manevî arındırıcılığına işaret etmektedir. Destanda ak renginin kutsallığını ve Tanrı ile olan bağımlı gösteren bir başka örnek ise Er Töştük'ün nazar ile ölen Bir Bilek adlı oğluna türbe olarak ak saray yaptırmasıdır: “*Ölüp kalgan Bir Bilekti/ Ak saraylap koydu*” (İliç 2002: 84).

Coodarbeşim destanında gerçek bir kayberen olarak tanıtılan kıçı gümüş, başı altın olan olağanüstü geyiğin adı Ak Arkar'dır: “*Altın baştuu Ak Arkar/ Çın kayberen al, dedi*” (Alimova 2006: 139). Burada ak rengi kutsiyeti simgelemektedir.

Oğlunun kayberen Ak Arkar'ı bulmak için yola çıkacağını öğrenen Kenceke altmış kilitli ak sandığı açıp oğluna yarayacak bir nesne bulup çıkarır. Kenceke'nin çeyiz sandığının rengi de aktır: “*Altımış kilittüü ak sandık/ Açkının salıp açtı ele.*” (Alimova 2006: 146). Bu sandık gelinin safiyetini ve temizliğini simgeler.

Coodarbeşim, ailesi ve halkıyla vedalaşıp Ak Arkar'ı bulmak için yola çıkar. Coodar; Ak Arkar'ın yaşadığı yere varmak için çok uzun yol gitmeli, Ak Bulak adlı suyu geçmelidir: “*Köp küñçülük col catat/ Ak Bulaktın Miñ-Kıya/ Tak oşonu çalamun.*” (Alimova 2006: 227). Burada kutsal olan suyun adının Ak Bulak olduğu görülmektedir ve ak rengi kutsiyeti simgelemektedir.

Coodarbeşim'in dostu olan ve yer altına mensup bulunan Alp Karakuş'un ak çınarın başındaki yuvada yaşadığı ifade edilmektedir: “*Ak çınardın başında/ Alaçıktaay uyada/ Kalıptır bizdey baldarı*” (Alimova 2006: 338). Burada çınarın ak rengiyle nitelenmesi onun ululuğunu, yeryüzü ve yer altındaki varlıkların gökyüzü ile irtibatını sağlaması bakımından kutsiyetini vurgulamaktadır.

Er Koşoy destanında Çinlilerle olan savaşta şehit düşen alpların ak kefen ile sarılıp dualarla gömüldüğü “*Kazatta kaza tapkanın/ Ak kepinden, Aruun cuup/ Ardak menen kömüşti*” (Tekalan 2002: 19) ifadeleriyle anlatılmaktadır. Burada kefenin renginin vurgulanması ak renginin kattığı kutsiyet ve temizlik anlamının öne çıkarılarak ölen kişilerin manevi üstünlüğünü belirtmek içindir.

Kococaş destanında, Kococaş'ı maharetli bir avcı yapan onun ak tüfeğidir. O bu uğurlu tüfeğine Ak Barañ adını verir: “*Atın Ak Barañ dep koydurgan/ Kococaş Barañdı kolgo aldı emi*” (Köse 1996: 320). Kococaş bu tüfek sayesinde yirmi haneli Kıtay halkını besler. Bu tüfekte her attığını vuran ünlü bir avcı olur. Yine Zulayka'ya güvey olduğunda kimsenin vuramadığı altından cambıyı bu tüfekte vurur: “*Mergen Ak Barañdı aldı emi / Tiktep karap turdu emi/ Kıldan içke kıyıktı/ Kıyşatıp cerge kulattı.*” (Köse 1996: 304).

Destanın Üsönbayev benzer metninde ise Zulayka, Sur Eçki'nin peşinden giden Kococaş'ın kayada asılı kaldığını yine Ak Kiteb'den öğrenir. Zulayka “*Atake artıkça sen körgün/ Askada kaldı calgızıñ/ Ak kitepten men kördüm/ Atake başkaca kaygı sen kördüñ/ Kolumdağı kitepten/ Barağın açıp men kördüm.*” (Köse 1996: 478) diyerek Ak Kitep'te Kococaş için kaygı görüldüğünü kayınbabasına anlatır.

Ak rengi destanda temizliği ve dürüstlüğü de simgelemektedir. Destanın Üsönbayev anlatımında Kococaş'ın kayalıkta asılı kalıp ölmesinden sonra Zulayka da ölmeyi diler ve samimiyetini vurgulamak için niyetinin ak olduğunu belirtir: “*Kadırkeçiñ Zulayka/ Kaalom sende, beylim ak/ Karañğı cayda koşup al*” (Akmataliyev ve Kırbaşev 2007: 218). Niyetin ak olması temiz ve içten olması anlamında kullanılır ve ak renginin bu anlamlarını ortaya koyar.

Kör Uulu destanının Gaoz (Ayvaz) Kolunda Peri kızı, Gaoz Han'ı yanına çağırıp nargile ikram etmek ister ama Gaoz gitmekte gecikince darılıp ak kuğu şekline girerek ortadan kaybolur: “*Kunduzday ak kuu kebin kiyip aldı/ Kaşına kelbegen soñ açuulandı/ Kız emi ak kuu bolup uçup ketti*” (Egimbaeva 2012: 99). Burada ak rengi asaletin ve kutsiyetin simgesi olarak kullanılır.

Kör Uulu destanı'nın Kasım Han kolunda Kasım Han, Kızılbaş'a karşı savaş açma talebini babası Hasan Han'a ve halkına açtığı anda babası Kızılbaş'ın Canedil sultanının gücünü anlatarak ona karşı çıkar. Bunun üzerine Kasım Han, “*On beş caşka kelgen soñ/ Kudayım kubat bergen soñ/ Altın baldak, ak şamşar/ Bir dalay coogo sermedim*” (Egimbaeva 2012: 56) diyerek on beş yaşından bu yana Kuday'ın verdiği güç ile düşmana karşı koyan bir yiğit olduğunu ve altın kabzalı ak kılıcıyla nice düşmanı yere serdiğini söyler. Burada kılıcın ak sıfatıyla ifade edilmesi sahibinin yüzünü ak eyleyen

bir araç olmasındandır. Altın kabzalı ak kılıcı Kasım Han'ın yüz akı olur ve kılıcı onun gücünün simgesidir.

Kozuke ve Bayan destanında Kozuke, nişanlısından haber aldıktan sonra onu aramaya gitmeye karar verir. Yaşı küçük olduğu için annesi onu vazgeçirmeye çalışır ancak Kozuke “*Aynektey bette nurum bar, ene/ Ak colborstoy sürüm bar, ene*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 148) diyerek ak pars gibi güçlü olduğunu ve yolundan dönmeyeceğini ifade eder. Oğlunun kararlılığını gören Sanam, ona babasının emanetlerini söyler. Bunlardan biri, taşlı yerde koşarken ayağı kaymayan, yol yürüyünce yolunu şaşırmayan, toynakları aşınmayan, tulpardan yaratılan Ak-Celke adlı attır: “*Atañdan kalgan Ak-celke balam/ Taşka bir salsa taygilbayt, balam*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 148). Bu Ak-Celke’yi babası ölmeden önce Ak-Köl’e bırakır. Ayrıca Ak-Köl’ün kenarında babasının havaya uçurduğu Ak-Şumkar adlı kuşu da onu beklemektedir. Kozuke annesini iyice dinledikten sonra bu emanetleri bulmak için yola çıkar. Gökyüzünden gelen Ak-Celke at ile yine gökyüzünden uçarak koluna konan Ak-Şumkar kuş göksel varlıklar olarak karşımıza çıkmaktadır ve onların Ak-Göl civarında bulunmaları kutsal su ile ilişkilendirilmektedir. Böylece ak kutsiyeti temsil etmektedir: “*Asmandan şuuldagan dooş eşitip, asmandı karasa, asmandan aylanıp Ak-tuygun uçup kelip koluna konot. Kozuke Akköldün boyunda Ak-celke tulpardı kütüp catıp, mundan murda bul surlardı bilbegendigine arman kılıp aytganı.*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 154).

Ak; müjdeli haberi, iyi niyeti, mutluluğu ve kurtuluşu da çağrıştırmaktadır. (Dıykanbayeva 2009: 67, Korkmaz 2008: 71). Ak rengin bu mitolojik anlam değeri Kırgız Türklerinin küçük destanlarından Ak Möör destanında görülmektedir. **Ak Möör** destanının Kalık Akiev benzer metninde Cantay, zorbalıkla Ak Möör’ü alıp evlenir. Zaten yaşlı olan Cantay, Möör ile evlendikten dokuz yıl sonra ölür. Onun ölümünden sonra dul kalan Möör’ün başına kara örtü örterler. Möör bir yıl karalar giyininip yas tuttuktan sonra başındaki kara örtüyü alıp yağlayarak ateşe atarlar ve Möör’e ak örtü örterler. Bu durum destanda “*Ak cooluktan salıştı/ Başınan algan karanı/ Maylatıp otko cagıştı*” (Köse 2001: 488) ifadeleriyle anlatılmaktadır. Burada ak renk acının, hüznün sona erdiğine ve sevince, huzura işaretir.

Kamlık dönemi inanmalarında ak; ululuk, güçlülük ve adalet sembolüdür (Genç 2009: 8, Bedirhan 2014: 261). Bugün Türk boyları içerisinde farklı telaffuzlarla ifade edilen

“yüzü ak ve alnı ak” deyimleri ak’ın Türk manevî ve millî hayatında kazanmış olduğu adalet, doğruluk, temizlik, haklılık ve güçlülük anlamları ile bağlantılıdır (Genç 2009: 11). Ak rengin güç ve saygınlığın simgesi olma durumu Kırgız Türklerinin küçük destanlarından Baktı Bolot, Er Tabıldı, Er Soltonoy destanlarında görülmektedir. **Baktı Bolot** destanında Baktı ve Bolot’un halkı devlerden kurtarma çabası; ak kartalın süzülerek yeryüzüne inmesine, ejderhanın yutmak üzere olduğu aslanı ak parsın kurtarmasına benzetilir: “*Aylanıp ak şumkar kuş sozolganday/ Asmandan altın calkın koşulganday/ Arstandı bir acidaar op tartarda/ Ak colbors acidaardan ozunganday*” (Öyke 2004: 54). Burada Bolot’un ak kartala, Baktı’nın ise ak parsa benzetilmesi onların gücünü ve halk arasındaki saygınlığını temsil etmektedir. Ak rengi de burada saygınlığın ve kutsiyetin simgesidir.

Er Tabıldı destanında “*Ak colborstoy çamingan / Kırk cigiti kaşında.*” (Namatov 2001: 30) ifadeleriyle Tabıldı’nın düşman ile savaşırken ak kaplan gibi ileri atıldığı belirtilerek gücü ve heybeti vurgulanır.

Er Soltonoy destanında Temirkan ve Bolotkan’ın kırk yiğidi alplığı ile övülen yiğitlerdir. Altmış Kalmuk’a tek başına varacak güce sahip olan bu yiğitlerin ak yüzünde ejderha görünüşü vardır: “*Altımış Kalmak cabılsa/ Aldırbastan türü bar/ Ak cüzündö alardın/ Acidaardın sürü bar*” (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 65). Burada kırk yiğit için “ak yüzünde” ifadesi kullanılması yiğitlerin kişiliklerini ve gücünü övmek içindir. Destanda aklık, temizlik, masumiyet ve gücü çağrıştırmaktadır.

Yaratılış tasarımlarında aydınlık yukarı dünyanın rengi aktır. Bu dünyanın Tanrısı olan Bay Ülgen’e ak sıfatı yakıştırılır. Aşağı dünyanın ruhlarının kara olmasına karşılık yukarı dünyanın ruhları ışıklı ve aktır. İslami inanışta da ak, Allah’ın nurunun ve rahmetinin rengidir. Bu inanış eski Türk inanışlarıyla örtüşür ve İslâm sonrası dönemde de ak, ilahî gücü simgeleyen kutsal bir renk olur (İnan 1987: 412-413, Genç 2009: 8). Bu sebeple Türk boyları Tanrı’ya sunulan kanlı kurbanlarda ak renkli hayvanları tercih ederler. Kırgız Türklerinin küçük destanlarında da bu inanışın yansımaları görülmektedir. **Boston** destanında ilerlemiş yaşında çocuk sahibi olan Buuba Han’ın Kuday’a şükür ifadesi olarak ak sarı başlı koyun kurban ettiği anlatılmaktadır: “*Kan Buuba abdan süyündü/ Aksarbaşıl’ aytıp bülündü*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 25). Burada ak renk kurban motifiyle birleşerek temizliği ve kutsiyeti simgeler.

Cañıl Mirza destanında Sarbaşı boyunun beyi Tülkü bir oğul sahibi olduğunda Tanrı'ya bir şükran ifadesi olarak ak boz kısırak keser: “*Atın Tınay koygon deyt/ Ak boz beeni soygon deyt*” (Caynakova 2004: 12). Destanda kurban olarak sunulan bir başka hayvan ise “ak sarbaşı koy/ak sarı başlı koyun”dur. Burada aklık; arılığı, duruluğu simgelerken sarılık ise yöneticiliği ve Tanrı'yı simgelemektedir. Bilindiği gibi Türk Mitolojisinde sarı renk merkezi ve yönetimi temsil etmektedir, ayrıca Tanrı Ülgen'in sarayının altından yani sarı olması bu rengin Tanrı'ya bağlantılı bir renk olduğunu ortaya koymaktadır. Ak sarı başlı koyunun kurban edilmesi ise kutsiyeti, temizliği ve Tanrısallığı bir arada barındıran bir canlının Tanrı'ya kurban edilmesi demektir ki dileklerin daha çabuk kabul edileceği anlamına gelmektedir. Şırdakbek'in hanımı Erke yenge de “*Ak sarbaşı koy soyup/ Tilekti tilep caatarda/ Bir araket kılayın*” (Caynakova 2004: 159) diyerek hasta olan kocasının iyileşmesi için bulağın başındaki mezara gidip burada ak sarı başlı bir koyun kurban etmek istediğini söyler.

Er Eşim destanında Tügöl Bey, kara kısırağın dağdan inen acayip bir yaratıkla çiftleşmesi sonucu dünyaya gelen Şarp Kula'nın gerçek bir tulpar olduğunu anlayınca şükür ifadesi olarak kısırak ve ak sarı başlı koyun kurban eder: “*Ay tuyaktan bee soyup/ Ak-sar başıl koy soyup/ Aga inige tülöö dep/ Ayıl apaga toy soyup/ Tüştö tütün bulattım*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 54).

Tanrı ve kutsiyetle ilişkilendirilen ak renk **Er Tabıldı** destanında kurban hayvanlarının rengi olarak yer almaktadır. Kalmuklarla savaşan Er Tabıldı, “*Ak sar başıl alıñar/ Ay tuyakka çalıñar/ Arbakka atap mal soyup/ Azık kılıp alıñar.*” (Namatov 2001: 69) diyerek ruhlara ak sarı başlı koyun kurban edip dilek dilemelerini kırk yiğidine söyler.

Er Tabıldı, yarasının iyileşip memlekete sağ salim varması halinde ak boz kısırağı kurban edeceğini söylemektedir: “*Aman barsak ayılga/ Altıbaydı sıylaymın/ Ak boz beeni soyomun.*” (Namatov 2001: 363).

Er Soltonoy destanında Kögöy Han'ın, Colbarskan'dan öç almak istediği, bu dileğinin gerçekleşmesi için ak boz kısırak kesip Tagay Han'ı davet ederek niyetini açıkladığı anlatılmaktadır: “*(...) ak nietke ak boz beeni carıp bardıgın bir tamga kiyrip alıp Kögöy kan bardık köñülündögü maksatın aytıp turgan ceri.*” (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 187).

Er Koşoy destanında çocuksuzluk motifine bağlı olarak yer alan kurban motifinde ak boz kırsağın kurban edildiği görülmektedir. Kırgız destanlarının genelinde dilekte bulunmadan önce ak boz renkte bir kırsağın kurban edildiği görülmektedir. Koşoy'un babası Katagan da bir çocuk sahibi olabilmek için Mazar-Bulak ve Karataş adlı kutsal yerlere giderek orada ak boz renkli bir kırsak kurban edip dua eder: “*Attanıştı agılıp/ Adır col menen tötölüp/ Ak boz beeni cetelep*” (Tekalan 2002: 43).

Mendirman destanında Mendirman'ın ağabeyi Asıl, yıllar sonra kardeşi Mendirman döndüğünde onun için ak sarı başlı bir koyun kurban eder: “*Bilgeninçe mol aytıp/ Ak sarbaşıl koy aytıp/ Birin koyboy büt aytıp*” (Akmataliyev ve Caynakova 2009: 51).

Mendirman, ağabeyi Asıl'a “*Ak kümbözdün tübünö/ Anda sanda tünöy cür/ Ay sayın ak boz beeden/ Atap barıp soyup cüz*” (Akmataliyev ve Caynakova 2009: 71) diyerek sıkıntılarında ve fakirlikten kurtulmak için Adil Han'ın ak türbesinde gecelemeğini ve orada ak boz kırsak kesip Adil Han'ın ruhuna kurban ederek dua etmesini söyler.

Sarıncı Bököy destanında Karaça, damadı Sarıncı kalını yükleyip kızı Bermeti almaya geldiği zaman ak boz kırsak kesip, damadına ak örgöö/damat çadırı diktirip bir ziyafet düzenler: “*Ak boz bee soydurup/ Ardaktap Kızık toy kılıp/ Ak örgöösün tiktirip*” (Alper 2004: 47).

Kurmanbek destanında Kırgız Türklerin geçmiş öcünü almak için Kalmuklara sefer düzenleyen Kurmanbek, Kalmuk hanı Dölön'ü bozguna uğratar. Bunun üzerine anlaşmanın daha doğru olacağını düşünen Dölön, Elbek adlı çeçeni (söz ustası) aracılıkla altmış ak boz at, altmış deveyi ve altın ile gümüşü yanına alarak Kurmanbek'le anlaşmaya gider: “*Elbek çeçen Dölön Handı alıp aydagan altımış ak boz at, altımış nar artulgan altın kümüş menen cetinçi künü astınan çığıptır.*” (Musakov 2013a: 50). Burada Dölön'ün özellikle ak boz ak vermesi dikkat çekicidir çünkü ak boz at Kırgız Türklerinin kurban için kullandıkları bir kurban hayvanıdır.

Seyitbek destanında Emilbek, Seyitbek'in düşmanı yendiğini duyunca ak sarı başlı kurban eder: “*Emilbek karıya Seyitbektin coonu ceñgenin ugup süyüngönün suraba. Babadinin bat aytıp ak sarbaşıl cat aytıp süyünçügö dokuzdap maldı köp aytıp.*” (Musakov 2013b: 129).

Şırdakbek destanında Şırdakbek'in babası Seyitbek, oğlu Şırdak dünyaya geldiğinde önceden adadığı ak boz kısağı kurban eder: “*Ak boz bee aldırıp/ Tülöö kılıp çaldırıp*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 256).

Ak, Türk boylarının düşünce sisteminde hükümdarlığı ve beyliği de simgelemektedir. Bu renk devletin ululuk, adalet ve güçlülüğünün sembolüdür. Devlet büyüklerinin özellikle savaşlarda giydikleri kıyafetin rengi aktır. Askerî birlik içerisindeki üst düzey subay ve komutanların kendilerini askerlerden ayırabilmeleri için ak giydikleri, ak ata bindikleri kaydedilir. Bu örnekler ak rengin üstünlük, hâkimiyet ve beyliği simgelediğini gösterir mahiyettedir (Ögel 1991: 377, Bayat 2007: 71, Genç 2009: 9). Kutadgu Bilig'te bu anlayış “*Kara; kul rengidir, bey ak olur ve kara ile ak nasıl kolayca birbirinden ayrılırsa tıpkı onun gibi bey de sahip olması gereken üstün niteliklerle, erdemlerle kolayca halktan ayırt edilebilmelidir.*” şeklinde ifade edilmektedir (Yusuf Has Hacip 2008: 134). Bu anlayış Kırgız Türklerinin küçük destanlarında da yer almaktadır. Ak renk; Ak Möör, Boston, Cañıl Mirza, Coodarbeşim, Er Koşoy, Kör Uulu destanının Gaoz (Ayvaz) Kolu, Sarıncı Bököy ve Seyitbek destanlarında hanlığı simgeler. **Ak Möör** destanının Ömürbek Kudaybergenov benzer metninde Cantay ile evlenmek zorunda kalan Möör, onu gazaplandırmamak için yanına kızları ve gelinleri alıp güveyi çadırına gider. Yaşlı Cantay, gelini beklerken uyuyup kalır. Möör, “*Ak saydan koy körünse/ Ak şumkar kergip kölgö ötör* (Kurumuş su yatağından koyun görünse ak sungur süzülüp göğe iner)” (Köse 2001: 566) diyerek Cantay'a seslenir. Han Cantay'ın ak sungura benzetilmesi ak rengin hanlığın simgesi olduğunu göstermektedir.

Boston destanında destan kahramanı Boston'un dünyaya geldiği çadırın renginin de ak olduğu ifade edilmektedir. Olağanüstü özelliklere sahip olan Boston; kutsal renkte olan ak çadırda ak saçlı Umay Ene'nin yardımıyla dünyaya gelir: “*Ak ordonun içine/ Ak saamay kempir kiriptir*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 32).

Cañıl Mirza destanında halkın kullandığı çadır için “boz üy” ifadesi yer alırken beylerin ve hanların çadırları genelde “altı/sekiz kanatlı ak otağ” şeklinde takdim edilmektedir: “*Kandın ordo üyü beym/ Altı kanat ak saray/ Cüz baştuunun biri beym*” (Caynakoca 2004: 161). Hanların ve beylerinin ululuklarının simgesi olarak ak otağda oturdukları görülmektedir.

Er Koşoy destanında da Er Koşoy'un babası Katagan'ın han çadırının altı kanatlı ak çadır olduğu ifade edilir: "*Altı kanat ak ordo/ Tüzöñ cerge cayışıp*" (Tekalan 2002: 26). Burada hanın çadırının ak olması Tanrı tarafından seçildiğine inanılan hanın kutsiyetini yansıtmaktadır.

Coodarbeşim destanında Coodar'ın babası Er Töştük'ün oturduğu han çadırı ay gibi olan Ak-Ordo olarak tanıtılır: "*Ayday bolgon Ak-Ordo/ Er Töştüktün cayı eken*" (Alimova 2006: 134). Burada han çadırının ak olması soyluluğun göstergesidir çünkü halk "boz üy" adı verilen boz çadırda oturmaktadır.

Coodarbeşim, Ak Arkar'ın peşine düşüp bütün düşmanlarını yok eder ve kendisine biri peri kızı olan iki eş alarak halkına döner. Yurduna döndüğünde büyük düşmanı Temir Alp'ı da yok edip halkın kaygılarını ortadan kaldırır. Coodarbeşim fakir halkı zengin yapar. Halk iyice yaşlanan Er Töştük yerine oğlu Coodar'ı ak keçeye oturtup başına altın taç takıp onu han ilan eder: "*Kalkı tuura tabışıp/ Ak kiyizge salışıp/ Altın tacı kiyizip/ Altın takka mingizip/ Er Coodardı Kıpçakka/ Kan kötörüp alışıp.*" (Alimova 2006: 388). Burada han olacak kişiyi kutsiyeti ve uluğu simgeleyen ak renkteki keçeye oturtup göğe kaldırma âdetinin hanların Tanrı tarafından seçildiği inancının yansıması olduğu görülmektedir.

Kör Uulu destanının Gaoz (Ayvaz) Kolunda Ernazar Bey, Kızılbaş ile savaşa girişen Gaoz'a yardım için ak tuğunu eline alıp adamlarını peşine takıp ileri atılır: "*Ak tuusun Rayhan Arap koluna aldı/ Batırın burkuldatıp aştı kırdan*" (Egimbaeva 2012: 121). Burada ak, hükümranlığı ve asaleti simgeler.

Sarıncı Bököy destanında Sarıncı'nın babası, Bököy'ün ağabeyi olan Camgırcı altı kanatlı ak ordoda oturmaktadır: "*Altı kanat ak ordo/ Arkasınan kapşırdım*" (Alper 2004: 64). Burada Camgırcı'nın çadırının ak olması, onun han çadırı olduğunu göstermektedir.

Seyitbek destanında Kurmanbek'in Kalmuklar tarafından öldürülmesi ve Teyitbek'in da Akkan tarafından cezalandırılarak yok edilmesi üzerine Kırgız halkı ak boz kısarak kesip ak elbise giydirdikleri Teyiş'i han olarak ilan eder: "*Ak boz bee çalıp ak kiyizge salıp Baynazardın Teyişin kan kötörüp alışıp takaluudan tay koyboy, malı canın cıynaşıp al köçüp ayıtluu Ak-Say, Arpa, At Başığa kelip caylap kıştap catıp kalıştı.*" (Musakov 2013b: 19).

Babasının ölümü üzerine Kaşkar hanı Akkan tarafından evlat edinilerek büyütülen Seyitbek tam bir yiğit olur. Delikanlılık çağına geldiğinde ak zırhını giyip ak şahini koluna kondurup ak tulpara binerek halk arasında gezinir: “*Ak olupogu conunda/ Ak şumkarı kolunda/ Ak tulparı aldına/ Aybatı artık bir adam/ Atana kelet canında.*” (Musakov 2013b: 47). Seyitbek’e ait her şeyin ak olması onun asil soydan geldiğini vurgulamaktadır.

Seyitbek, Kalmuk hanı Dölön’ü öldürüp babasının öcünü aldıktan sonra Arpa adlı yerde kendisine bir ak saray yaptırır: “*Seyitbek baatır Arpaga köçüp kelip ak ordogo kök ala tuunu kötörüp.*” (Musakov 2013b: 131). Bu ak saray da Seyitbek’in hanlığının simgesidir.

Ak; yaşlılığın tecrübeli olmanın, büyüklüğün de simgesidir. Türkler saygı duydukları, düşüncelerine değer verdikleri büyüklerine “aksakal” derler; yaşlı ve tecrübeli analara “ağ pürçekli(ak saçlı)” sıfatını uygun görürler (Ögel 1991: 377, Genç 2009: 9). Ak rengin bu anlam değeri Kırgız Türklerinin küçük destanlarından **Cañıl Mirza** destanında görülmektedir. Destanda Sarbagış ve Saruu boylarının hürmet ettiği bir bey olan Kalmatay “ak ala sakallı bey” olarak tarif edilir: “*Ak ala sakal biyine*” (Caynakova 2004: 63). Bu sıfatla Kalmatay’ın yaşlılığına ve tecrübe sahibi olmasına dolayısıyla ulu bir kişi olduğuna vurgu yapılır.

Ak renk Kırgız Türklerinin küçük destanlarından Cañıl Mirza ve Er Töştük destanlarında zenginliği ve refahı simgeler. **Cañıl Mirza** destanında ak rengi madenleri ifade için de kullanılmıştır. Gümüş külçesi, anlamını taşıyan cambı “ak” sıfatıyla birlikte kullanılmıştır. Şırdakbek’in Bozcorgo’sunu ele geçiren Cañıl’a dört bir yandan beyler gelip Bozcorgo karşılığında yüklü mallar teklif etmektedirler. Bu mallar arasında “ak cambı” da vardır: “*Tööden toguz nar kelgen/ Narga koşup bir neçe/ Ak cambıdan zer kelgen*” (Caynakova 2004: 144). Burada zenginliği yansıtan gümüş ak sıfatı ile yer alır.

Er Töştük destanında ak rengi manevî temizliğin yanı sıra refahı da simgelemektedir. Er Töştük’ün eşi Kenceke karşısına çıkan kervancıya Töştük gittiğinden beri ak giyime ulaşamaz olduklarını yani fakirleştiklerini söyler. Görüldüğü gibi burada ak varlığı ve refahı simgeler. Kenceke, kervancı zannettiği Töştük’e “*Ak kiimden alaştık moldo/ Ak*

sarbaşıl koydu moldo/ Asırday karmap satabız moldo.” (İliç 2002: 92) diyerek ak sarı başlı koyunu satıp ak giyim alacağını söyler.

Ak renk evrensel anlamda barışın simgesidir. Ak rengin bu anlam değeri Kırgız Türklerinin küçük destanlarından Seyitbek destanında yer almaktadır. Seyitbek karşısında yenik düşen Kalmuk hanı Dölön, Kara sınıcıyı aracı olarak gönderir. Kara sınıcı, eline ak bayrak alarak Seyitbek’e doğru yönelir: *“Koluna ak celek alıp Dölön kandan kabar salıp Kara sınıcı, Seyitbekke bardı.”* (Musakov 2013b: 78). Burada ak renk barışı simgeler.

Türkler ak rengi talihi ve iyi yazgının da sembolü olarak görürler. Dede Korkut Hikâyeleri’nde Bayındır Han’ın çocuğu olmayan talihsizleri kara otağa, kızı olan ve bu sebeple kısmen talihi açık olanları kızıl otağa, oğlu olan talihli kişileri ise ak otağa oturtması bu inancın yansımasıdır (Ergin 2012). Kırgız Türklerinin küçük destanlarında ak rengin talihi simgeleme durumu tespit edilmemiştir.

Ak, Türklerin yön algısında batı yönünü temsil eder. Güneş’in çıkış noktası olan doğuyu merkez kabul eden Türkler, adeta Güneş’i takip ederek onun battığı yere kadar hâkim olma isteği duyarlar. Kendilerine yeni topraklar, yeni hayatlar getiren batı yönüdür. Talih getiren batı yönü Türk’ün zihninde ak renkle temsil edilmektedir. Batı Hunları’nın Ak Hunlar olarak anılmasının sebebi de budur. (Gabain 1968: 107, Genç 2009: 2) Kırgız Türklerinin küçük destanlarında ak rengin yön algısına dair kullanımı tespit edilmemiştir.

Eski Türkler, renklere sembolik anlamlar yüklemek suretiyle sosyal yaşam içerisindeki birçok unsuru renklerle ilişkilendirir. Onların düşünce dünyasında her mevsim bir renk ile temsil edilir. Buna göre Türkler, sonbaharın rengi olarak da ak rengi seçerler (Gökalp 1976: 134, Bayat 2007: 100). Kırgız Türklerinin küçük destanlarında ak rengin mevsimleri simgeleme durumu tespit edilmemiştir.

Mitolojik anlam değerlerine sahip olan ak renk Kırgız Türklerinin küçük destanlarında yer adlarında da kullanılmaktadır. Canış Bayış, Cañıl Mirza, Er Tabıldı, Er Koşoy, Kococaş, Sarıncı Bököy, Seyitbek destanlarında destanların coğrafi tabakasını oluşturan yer adlarında ak renk kullanılmaktadır. **Canış Bayış** destanında ak renk yer adlarında kullanılır. Bunlardan biri bir dağ adı olan Ak Munar’dır: *“Ak-Munar toosun arıtıp/ Ayabay dürbü salışıp”* (Akmataliyev ve Musakov 2013: 55). Destanda ak renginin

kullanıldığı bir diğer yer adı ise Kalmuklarla Kırgız Türklerinin sınırı olan Ak-Kürkün'dür: “*Ak-Kürkündü çek koyup/ Çek arasın bek koyup/ Bölüp ketti cerimdi.*” (Akmataliyev ve Musakov 2013: 36).

Ak renk **Cañıl Mirza** destanında da yer adlarında geçmektedir. Bilindiği gibi ak rengi mitolojik anlamda yön olarak batıyı işaret etmektedir. Burada yer isimlerinin önüne getirilen “ak” sıfatı o yerin batıda bulunduğunu ifade etmek için kullanılabilceği gibi “kutlu, bereketli” yer anlamını da verebilir. Destanda yer adı olarak geçen “Ak-Çiy” bu örneklerden biridir: “*Ak-Çiy'din tömön cagında/ Kere-Taş'ın sayında*” (Caynakova 2004: 21). Bir başka yer adı ise Ak-Say'dır. Ak-Say destanda geniş bir yer olarak tanıtılır ve Ak-Say'ın belini aşıp geçebilenin düşmandan emin olduğu ifade edilir: “*Ak-Saydın belin aşarda/ Emi kuugun bolboyt dep*” (Caynakova 2004: 90).

Er Tabıldı destanında olayların geçtiği mekânlardan birisi de Ak-Say'dır: “*Men erteñ menen karaool karap oltursam Ak-Say'dan köp Kalmak çıktı.*” (Namatov 2001: 205).

Er Koşoy destanında da ak rengi yer adları içerisinde kullanılmaktadır. Destanın mekânları arasında Kara-Kucur yakınlarında bulunan Ak-Bel adlı Kırgız yurdundan bahsedilmektedir: “*Kara-Kucur, Ak-Beldi*” (Tekalan 2002: 12). Destanın coğrafi tabakası içerisinde yer alan mekânlardan birisi de Ak-Şıyrak adlı yerdir. Burası Kırgız Türkleri ile Çinlilerin yurtları arasında bulunan bir yerdir: “*Ak-Şıyrak közdöy / Al cerden kamdap casayıl*” (Tekalan 2002: 18). Er Koşoy'un göç yolu üzerinde Ak-Say adlı bir yer bulunmaktadır. Ak-Say destanda suları, hayvanları ve türlü çeşit bitkileriyle bereketli bir yer olarak tanıtılır: “*Başkaça Ak-Say türü bar/ Araşan çıkkın ceri bar*” (Tekalan 2002: 21). Destanda düşman olan Çinlilerin yurdu olarak tanıtılan Ak-Buluñ adlı yer de destanın coğrafi tabakası içerisinde yer almaktadır: “*Duni Han özü baş olup/ Ak Bulunga kelişti*” (Tekalan 2002: 125).

Kococaş destanında ak renk destanın coğrafi tabakası içerisinde bulunan yer adlarında ve bu yer adlarına sıfat olarak kullanılır. Destanda Soñ-Köl için “Ak Soñ-Köl” ifadesi kullanılmaktadır. Soñ-Köl, adlı yere ak sıfatının getirilmesi bu yerin kutsallığını vurgulamak içindir. Su kültürüne bağlı olarak kutsal sayılan Soñ-Köl, kutsiyeti simgeleyen ak rengi ile birlikte anılmaktadır: “*Ak Soñ-Köl tuu beline/ At koyup çaap barıpmın/ Andan kiyik taba albay*” (Akmataliyev ve Kırbışev 2007: 74). Destanda olayların geçtiği yerlerden birisi de Ak-Toksok adlı yerdir. Bu yer av hayvanlarının bol

olduğu bir yerdir: “Ak-Toksoktun aldınan/ Kök-Toksok’tun üstünön/ Otuz ulak, kırk çebiç/ Cuuşaganın köriüpmün” (Akmataliyev ve Kırbashev 2007: 74). Destanda ak rengi ile kurulan yer adlarından bir de etrafı yamaçlarla çevrili olan Ak-Oyrok adlı yerdir: “Alamık küñgöy, ak teskey/ Aşa basıp ötöbüz/ Ak- Oyrokko cetebiz” (Akmataliyev ve Kırbashev 2007: 82).

Sarıncı Bököy destanında Sarıncı’nın kaynatası Karaça, damadının geldiğini duyunca Ak Saz adlı yere damat çadırını diker: “Altımış çatır altı örgöö/ Ak Sazga tikti bölöktöp” (Alper 2004: 111). Destanda ak rengin yer adı olarak kullanıldığı bir başka mekân ise Karaça’nın yurduna yakın olan Ak-Kıya’dır: “Ak Kıya’nın adlında/ Astırdan tozup kel degen.” (Alper 2004: 158).

Seyitbek destanında olayların geçtiği mekânlardan biri Ak-Suu adlı yerdir: “Ak-Suu, Cıldız, Kök-Dayra/ Tırgoottor catat köp cayda” (Musakov 2013b: 70).

Kırgız Türklerinin küçük destanlarında destan kahramanlarının adlarında da ak renk kullanılmaktadır. **Boston** destanında olağanüstü bir şekilde dünyaya gelen Boston üstün güçlere sahip bir alp olmuştur. Onun karşısına çıkan düşmanlar yenilmiştir. Bu düşmanlardan biri de Ak Dev’dir. Ak Dev, yedi başlı Cezkempir’in oğullarından birisidir ve yer altında yaşamaktadır. Boston, Cezkempir’i kovalarken yer altına düştüğünde onun oğullarıyla mücadele eder ve başta Ak Dev olmak üzere bütün düşmanlarını yener: “Ak döö menen alışat” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 280).

Cañıl Mirza destanında “ak” rengi insan isimlerinde de kullanılmıştır. Bunlardan biri Akkoçkor’dur. Akkoçkor, Sarbagış boyunun güçlü yiğitlerinden biridir. Bey sülalesinden olan Akkoçkor ordu yöneten bir komutandır: “Akkoçkor ve Kañkı bekterim/ Karabagış Kalmatay/ Seksendegi çalım bar.” (Caynakova 2004: 50). Destanda geçen Ak-Atan isimli kişi de cesaretli ve savaşçı bir yiğittir. Cañıl, Sarbagış halkını terk edip obasına yöneldiğinde kimse ona yetişemez ancak Ak-Atan yetişip onu durdurmaya çalışır. Cañıl gibi keskin nişancının karşısında başarılı olamaz ve sonunda Cañıl’ın okuyla yaşamını yitirir. “Baatırsıngan Ak-Atan/ Ak karluu belde cıgıldı” (Caynakova 2004: 87). İsimlerinin önüne “ak” sıfatı getirilen iki kişinin de destanda cesareti ve gücüyle öne çıkması, toplum tarafından takdir kazanan kişiler olması dikkat

çekicidir. Bu kişiler, savaşta boyun yüzünü ak eden güçlü yiğitlerdir. Belki de bu sebeple destanda isimlerinin önüne “ak” sıfatı getirilir.

Coodarbeşim destanında Coodarbeşim’in peri kızı olan eşi Nurperi’nin ağabeyinin adı Akbilek’tir: “*Akbilek degen kayın aga*” (Alimova 2006: 227). Bir peri olan Akbilek gücüyle ve periliğe has maharetleriyle öne çıkmaktadır.

Kırgız Türklerinin küçük destanlarında destan kahramanlarının atları da ak renktedir. **Canış Bayış** destanında Canış, ak yorga ata binip ak polat zırhı giyip ak sungur gibi düşmana saldıran yiğit bir alp olarak tasvir edilir: “*Baatır Canış balanın/ Ak corgo boldu mingeni/ Ak bolot zoot kiygeni/ Alışa turgan duşmanga/ Aybatın salıp baratat/ Ak şumkurday tiygeni*” (Akmataliyev ve Musakov 2013: 58).

Er Soltonoy destanında kahramanlar atlarının özellikleriyle birlikte anılmaktadır. Destana ismini veren kahraman Er Soltonoy’un bindiği atı ak ağızlı sarı dorudur: “*Astındağı mingeni/ Ak ooz tulpar, sarı toru at.*” (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 65).

Er Koşoy destanında Koşoy’un Taytoru atı Kıdır tarafından kendisine haber verilmeden önce bindiği atının adı Ak Sur’dur: “*Koşoy beeni cay aydap/ Tüzöñ cerge alpardı/ Minip cürgön Ak Surdu/ Eer kaşına kañtardı*” (Tekalan 2002: 61). Bu at ak boz renkte bir attır. Destanda çok öne çıkmayan bu at da diğer atlar gibi yürüklüğü ile tanıtılır.

Destanda Karaçoro’nun kardeşi Bağış’ın bindiği tulpar atının adı Ak-Çeke’dir: “*Mingeni tulpar Ak-Çeke*” (Tekalan 2002: 92). Ak-Çeke sahibini amacına ulaştıran yürük bir savaş atıdır.

Bu olumlu anlamların yanı sıra ak renk olumsuz anlamda; ölümü ve matemi simgeler. Ölen kişinin ak kefene sarılması ak renginin ölümle olan bağımlı gösterir. Kırgız, Kazak ve Altay Türkleri arasında ak renk matem rengi olarak da bilinmektedir. Kırgız Türklerinde ölen genç ise kara giyim giyildiği, yaşlı ise kadınların ak örtü örttüğü kaydedilmektedir. Ayrıca ölen kişi şehit ise ölünün çıktığı çadıra ak bayrak asıldığı belirtilmektedir (Dıykanbayeva 1999: 132, Bayat 2007: 71, Bedirhan 2014: 261). Ak rengin matem simgeleyen yönü Kırgız Türklerinin küçük destanlarından Ak Möör destanında görülmektedir. Destanın Kalık Akiev benzer metninde yaşlı Cantay’ın kendisini zorbalıkla isteyip toy düzenlemesi üzerine Möör kız, küçüklükten beri âşık

olduğu yeğeni Bolot'u çağırıp onunla son bir kez görüşerek vedalaşır. İki genç yazgının kötülüğünü dile getirip birbirlerine sarılarak ağlar. O sırada Möör, Bolot'a türkü ile içini döker. Möör ak yeleli ata binip başına ak tülbent bağlayan yiğidinden ayrıldığını hazin bir türküyle dile getirir: “*Ak cal at minip, coo kuugan/ Ak cooluk menen baş buugan*” (Köse 2001: 487).

Destanın Asılbek Eşmambatov benzer metninde de Möör ile sevgilisi Bolot'un vedası yer alır. Bu veda esnasında Bolot, Möör'e türkü ile içini döker. Bolot, ak boz atına binip ömür boyu içindeki hasretle yaşayacağını söyler: “*Ak boz atım minermin/ Arman menen cürörmün*” (Köse 2001: 519). Destanın Saparbay Bököçev benzer metninde Bolot, kalın vermektan çekinip de Möör'ü kendine almayan babasına olan kızgınlığını da türküye döker. Babasının ak ovada ak koyun sürüleri yatıp durduğu halde sevdiğini yaşlı Cantay'a kaptırdığını düşünüp kahrolan Bolot, ak koyunları düşmanların sürüp götürmesini dileyerek babasına kargış verir: “*Ak oyduñdun çetinde/ Ak koyuñdun çatag/ Ak aladan mal berbey/ Ak alañdı coo alsıñ*” (Köse 2001: 570). Bu örneklerde ak renk birbirinden ayrılmak zorunda kalan ve vedalaşan iki gencin ifadelerinde yer alır ve matemi yansıtır.

4.2. Boz

Boz, Türk dünyasında Tanrı ile ilişkilendirilen ve kutsal sayılan bir renktir. Esasen çoğu zaman da gök rengin yerine kullanılmaktadır ve kutsiyetini de buradan almaktadır. Kuzey Türklerinin “kökbörü” veya “kökcal” adını verdikleri kurda Anadolu Türklerinin “bozkurt” demeleri buna örnektir. Kırgız Türkleri için ak ve gök renkten sonra en kutsal renklerden biri olan boz, Kırgız Türklerinin destanlarında da yaygın olarak kullanılan bir renktir.

Ak Möör destanının Asılbek Eşmambatov benzer metninde Möör ile sevgilisi Bolot'un vedası yer alır. Bu veda esnasında Bolot, Möör'e “*Ak boz atım minermin/ Arman menen cürörmün*” (Köse 2001: 519) diyerek türkü ile içini döker. Ak boz atına binip ömür boyu içindeki hasretle yaşayacağını söyler.

Boston destanında destan kahramanı Boston'un adı boz rengi ile ilişkilidir. Boston adı yapısal olarak incelendiğinde “bos/boz” ve “ton/don” sözcüklerinin birleşiminden oluşmaktadır. Buna göre Boston; boz giyimli kişi anlamına gelmektedir. Anadolu'da Hızır için kullanılan “boz donlu” ifadesini hatırlatıcı bir kullanım ile destan

kahramanına Kıdır, “Boston” adını verir. Burada bu adı Kuday’ın elçisi konumunda olan Kıdır’ın vermesi de dikkat çekicidir. Boston’un bindiği kayberen soyundan gelen tulpar atının adı da boz rengi ile ilişkilendirilmiştir. Olağanüstü özelliklere sahip olan bu atın adı Karaboz’dur.

Destanda “*Boston cılkılarga barıptır/ Argımak tandap kalıptır/ Boz argımak karmaptır/ Mineyin dese Bostonuñ/ Beli sınıp kalıptır.*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 50) ifadeleriyle Boston’un binmek için sürüdeki bütün atları denediği ancak atların belinin kırıldığı ifade edildikten sonra Boston’un sürüdeki boz atı yakaladığı anlatılmaktadır. Boston bir umutla boz ata biner ancak onun da beli kırılır. Burada boz atın öne çıkarılması dikkat çekicidir. Boz renkte olan bu ata Boston güvenmiştir ve diğer atlardan dayanıklı olabileceğini düşünmüştür. Bu durum boz renginin kutsallığı ile alakalı olmalıdır.

Boston’un ilk eşi Cezbilek’in babası Kadamış Han’ın han otağı da boz renktedir: “*Kadamış kandin kan ordo/ Kayrılıp bardı oşogo/ Bosogo biyik boz ordo/ Boylop salam bergeni.*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 189). Kadamış Han eşiği yüksek boz otağda oturmaktadır.

Cañıl Mirza destanında “*Ak boz beeni soygon deyt/ Batır beşik çağı eken/ Döölötü kargap tolgon deyt.*” (Caynakova 2004: 12) ifadeleriyle Sarbagış boyunun beyi Tülkü’nün çocuğunun ad toyunda ak boz bee/ak boz kısrağ kurban ettiği ifade edilmektedir. Çocuğun kötülüklerden uzak olması ve talihinin artması için kurban kesilip halka aş verilir ve halkın hayır duası alınır. Burada kurban olarak ak boz kısrağın seçilmesi önemlidir. Temizliği, duruluğu, samimiyeti temsil eden ak rengi ile kutsiyeti ifade eden ve çoğu zaman Teñir/Tanrı ile ilişkilendirilen gök rengi yerine kullanılan boz rengi kurban edilecek hayvanda bir arada bulunmaktadır. Bu durum kurbanın kutsiyeti ile örtüşmektedir.

Kutsal sayılan ve zaman zaman kutsal göğün rengi olan gök yerine kullanılan boz renk aynı zamanda Cañıl’ın kumayı tazısının da rengidir. Akbaba kuşunun yumurtasından çıkıp kumayığa dönüşen bu tazı Cañıl’a talih getirir: “*Al añgiça sur taygan/ Ottun canın coyloğu/ Kayda barsa Cañıl’dı/ Eerçip cürgön tayganı*” (Caynakova 2004: 30). İnanişe göre boz akbabanın kumayığını ele geçiren kişi talihi elinde tutmuş sayılmaktadır. Bir

kuş yumurtasından çıkmakla soyu kutsal gök ile ilişkilendirilen kumayığın renginin boz olması da onun kutsallığını pekiştirmektedir.

Cañıl Mirza destanının Çorobayev anlatımında Cañıl'ın obasını yağmalayan Üçükö ve Tülkü adlı beyleri öldürdüğü, bunun üzerine beylerinin öcünü almak isteyen Sarbagış boyunun Cañıl'a Çınasıl adındaki casusu gönderdiği anlatılmaktadır. Çınasıl, Cañıl'ın obasına ilk defa gelmektedir, ona obada tanıştığı boz keseli bir ihtiyar yardımcı olur ve yol gösterir: “*Top kişinin başında/ Kisesi bar boz kişi/ Kak oşunun canına/ Çınasıl cetip barıptır.*” (Caynakova 2004: 41). Burada yardımcı ihtiyar motifinin yanında boz keseli sıfatının bulunması “boz donlu Kıdır”ı hatırlatmaktadır.

Şırdakbek'in yürüklüğü ve asil duruşuyla dört bir yana nam salmış savaş atının adı Bozcorgo'dur. Tulpar at olarak nitelendirilen Bozcorgo destanda “*Boz corgo tulpar canıbar/ Maldan bölök bağı bar.*” (Caynakova 2004: 132) ifadeleriyle uzun uzun övülür ve onun diğer hayvanlardan farklı olarak talihli yaratılmış bir at olduğu ifade edilir.

Şırdakbek'in Bozcorgo'sunu Cañıl'ın ele geçirdiğini duyan Şırgay Han, birçok mal karşılığında bu yürük atı almak ister. Bozcorgo'ya karşılık dokuz kızıl deve, kesmek için birçok mal, altın ve gümüş ile birlikte boz atmacayı vermeyi “*Boz tuygundu baş kılıp/ Bolu şumkar andım bar.*” (Caynakova 2004: 189) diyerek vaat eder.

Kırgız Türkleri halkın kullandığı çadırlara “boz üy” adını vermektedir: “*İçi tıştı boz üydün/ Eşik boosu kıyraptır.*” (Caynakova 2004: 162). Buradaki boz sıfatı hem kullanılan keçenin rengiyle ilgilidir hem de “boz” renginin kutsiyet anlamı kullanılarak yuvanın, aileyi bir arada barındıran evin kutsallığını öne çıkarmaktadır.

Cañıl Mirza destanının Çorobayev anlatımında Şırdakbek'in eşi Erke yenge kocasının kendisine nasıl özen göstererek baktığını anlatırken “*Kününö kırk karaboz/ Koy soydurup kelçü ele.*” (Caynakova 2004: 179) diyerek günde kırk karaboz koyunu kestirip etinden sucuk yaptırarak yedirdiğini ifade etmektedir.

Boz rengi destanda yer adlarında da geçmektedir. Bunlardan biri Boz Tumşuk(Boz Burun) denilen mevkidir: “*Boz-Tumşuktun señirge/ Arkandaluu kök ögüz/ Kök ögüzdün canına/ Balanı taştap cönöñüz.*” (Caynakova 2004: 117). Burası Cañıl'ın obasının kurulu olduğu yere çok yakın bir tepedir.

Er Töştük destanında İleman Bey, dokuz oğlunu evlendirmek için dokuz kızı olan bir bey bulmak üzere yola çıkar. Sonunda Agay Han'a ulaşır. Agay Han, dünür olarak gelen İleman için altı bin koyunun içinden en besilisi olan boz tokluyu kesip ikram eder: "*Soyo-tugan eptüüdi/ Arsandı bir boz toktu/ Etegi minen sıladı*" (İliç 2002: 45).

Er Töştük'ten uzun yıllar ayrı düşen Kenceke, evinin yakınlarında bir kervan gelince kocasından haber alabilmek için kervancıyı durdurur ve "*Oşol ayl kaşında/ Booçu cok boz ordo/ Oşo boz ordonun artına/ Tarta kono kör moldo.*" (İliç 2002: 92) diyerek onu boz otağında ağırlamak istediğini söyler.

Coodarbeşim destanında Coodar, Ak Arkar'ı bulmak için yola çıkar ve insan ayağının değmediği yerlere gider. Burada çeşitli canlılarla karşılaşır. Hepsi yabani olan bu hayvanlar arasında boz benekli boz yulkılar Coodar'ın dikkatini çeker: "*Kulan öök boz temgil/ Copol kuyruk, kıska cal/ Calañ baarı sur cılkı.*" (Alimova 2006: 155). Türk boylarının mitolojik inanç sisteminde yabani hayvanların Tanrı'ya ait olduğu inancı gözönünde bulundurulacak olursa Coodar'ın gördüğü yabani yulkıların Tanrı ile ilişkilendirilen boz renkte olması dikkate değerdir.

Coodarbeşim, uzun yolculuğunda Karaçok adlı bir deve rastlar. Karaçok, gülgaaki çiçeğinin yetiştiği İt-İçpes gölünü zapt edip bu göle kimseyi yaklaştırmamaktadır. Coodarbeşim ile karşılaşan Karaçok, onunla savaşmadan önce bir teklifte bulunur. Bir küçük boz keseyi yere atacağını, bu keseyi alıp atının eğerine asabilirse onun gücünü kabul edeceğini söyler: "*Öñörüp kelip ortogo/ Sur tuluptu taştadı*" (Alimova 2006: 314). Bu boz kese sihirli bir kesedir. Kendisi küçük olsa da çok ağır bir kese olduğundan kimse onu kaldıramamaktadır. Coodar bu keseyi kaldırıp atının terkesine alır ve içini açıp sihrini keşfeder. Burada kesenin renginin boz olmasıyla olağanüstü özelliklere sahip sihirli bir kese olması örtüşmektedir çünkü boz rengi kutsal ve Tanrı ile ilişkilendirilen bir renktir.

Er Koşoy destanında kahramanların atları tüm özellikleriyle canlı bir şekilde tasvir edilmektedir. Destanda sadece kahramanların atları değil sıradan atların bile genel özellikleri verilerek bu atlar tanıtılmaktadır. Göçerevli yaşam tarzı içerisinde önemli bir yere sahip olan atlar özellikle de renkleriyle ön plana çıkmaktadır. Destanda "*San kara boz köp cılkı/ Üyürü menen bölünüp/ Dar dünüyö kark altın*" (Tekalan 2002: 6)

ifadeleriyle Kırgız halkına zulmeden Çinlilerin sayısız kara boz yılıkayı sürüp gittiği ifade edilmektedir.

Destanda “*Mingeni tulpar Ak-Çeke/ Koştogon atı corgo boz*” (Tekalan 2002: 92) ifadeleriyle Karaçoro’nun kardeşi Bağış’ın Ak-Çeke adlı atının renginin de boz olduğu ifade edilmektedir. Savaş anında sahibinin desteği olan bu boz at, Bağış’ın Çortok adlı düşmanla gerçekleştirdiği teke tek vuruşmada da onu amacına ulaştırır.

Er Koşoy, atı Taytoru’yu Karakuş’un elinden kurtarmak için uzun bir yolculuk yapar. Bu yolculukta yeryüzünün güzellikleriyle karşılaşır. Destanda Koşoy’un gördüğü manzara ayrıntılarıyla tasvir edilmiştir. Er Koşoy, burada birçok hayvan ve kuş türü görür: “*Toñkuldak boz çimçiktar/ Ün tuurap torgoy kurguru/ Uлуу toonun başında*” (Tekalan 2002: 69). Bunlardan biri de ulu dağ başında öten boz kuşlardır.

Er Soltonoy destanında destan kahramanları atları ile birlikte anılmaktadır. Destanda “*Cönödü baatır Madılbek/ Boz torunu kamçılap*” (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 118) ifadeleriyle Kalmuk casusu Madılbek’in bindiği at boz doru at olarak tanıtılmaktadır.

Destanda Kögöy Han’ın, Colbarskan’dan öç almak istediği, bu dileğinin gerçekleşmesi için ak boz kısrak kesip Tagay Han’ı davet ederek niyetini açıkladığı anlatılmaktadır: “*(...) ak nietke ak boz beeni carıp bardığın bir tamga kiyrip alıp Kögöy kan bardık köñülündögü maksatın aytıp turgan ceri.*” (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 187).

Er Tabıldı destanında Kalmuk hanı Çalkalmak, Tabıldı’nın hastalığını fırsat bilip onun at sürüsünü çalar. Bunu duyan Tabıldı, kırk yiğidiyle on bin kişilik Kalmuk ordusuyla savaşır sayısız kara boz atını kurtarır. Bu olay destanda “*San kara boz baygeni/ Takır aydap keldi emi.*” (Namatov 2001: 55) ifadeleriyle anlatılır.

Kırgız destanlarının genelinde olduğu gibi Er Tabıldı destanında da en makbul kurban hayvanı ak boz kısraktır. Er Tabıldı, “*Aman barsak ayılga/ Altıbaydı sıylaymın/ Ak boz beeni soyomun.*” (Namatov 2001: 363) diyerek yarasının iyileşip memlekete sağ salim varması halinde ak boz kısrakı kurban edeceğini söylemektedir.

Er Tabıldı destanında boz rengi yer adı olarak da kullanılmaktadır. Destanın coğrafi tabakasında yer alan Boz-Döbö bu yerlerden birisidir: “*Han abam sözgö kalbasın/ Dep burkurap Kardıgaç/ Iylap Boz-Döbödü turdu ele.*” (Namatov 2001: 73).

Er Eşim destanında ise “*Seyildikke tigüüçü/ Segiz kanat boz üygö/ Orun aldı kelgen el*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 34) ifadeleriyle Tügöl Bey’in sekiz kanatlı boz çadırından bahsedilir. Bu çadırın kara keçeden değil de boz keçeden olması ve üstelik sekiz kanatlı olması, Tügöl Bey’in zenginliğini göstermektedir.

Tügöl Bey’in kara kısrağının dağdan gelen ilginç bir hayvanla çiftleşmesinden sonra dünyaya gelen Şarp Kula adlı kulun boz renklidir: “*Sur kula bolçu ırañı/ Tilik tüşkön kulagı/ Körgöndürgö bir kızık*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 154). Bu kulunun babası kayberendir ve kendisi kayberen soyundan olan tulpardır, rengi de kutsal olan boz renktir.

Eşimkul menen Zuura destanında Kan İçme Karaç’ın atı Sur Koyon boz renkli bir yürük attır: “*Caralgan bolço sur bolup*” (Çelebi 2007: 302). Er Kökül, Kan İçme’yi öldürünce bu atı ganimet olarak alır. Boz renkli Sur Koyon, düşmanı yenmesini sağlayarak Er Kökül’ün bahtını açar.

Kococaş destanında destan kahramanından sonra en önemli kahramanlardan biri olan Sur Eçki adlı kayberen keçinin rengi bozdur. Boz renginin Tanrısallığı çağrıştırmaları ile kayberen keçinin renginin boz olması örtüşmektedir (Akmataliyev ve Kırbaşev 2007).

Destanda Kococaş’ın bindiği atının rengi de karabozdur: “*Kañtarbay mindim kara boza/ Kayberenge boldum dos*” (Akmataliyev ve Kırbaşev 2007: 210). Burada kara rengi gücü simgelerken boz rengi kutsallığı simgeler.

Kococaş’ın oğlu Moldocaş tıpkı babası gibi maharetli bir avcı olur. Daha küçük yaşta atış yapmaya başlar ve attığını vurur. Moldocaş’ın giydiği deri çarık, boz cepkendir: “*Kiygeni çokoy, boz çepken/ Taanıbayt eç bir kişi dep*” (Akmataliyev ve Kırbaşev 2007: 234). Avcılık konusunda onun önüne geçen kimseyi dinlemez.

Destanda Kayberen Sur Eçki, Moldocaş’ı Kırgız çadırına benzeyen boz bir yuvaya götürür ve onu kızıyla evlendirir: “*Borumu Kırgız boz üydöy/ Boz ordogo kirgende7 Eçki ayttı: ‘uşul üyüm’ dep*” (Akmataliyev ve Kırbaşev 2007: 288). Boz renkteki

kayberen keçinin yuvasının da Tanrısal bir renk olan boz olması onun kutsallığını pekiştirir.

Kör Uulu destanının Gaoz (Ayvaz) kolunda Gaoz Han'ın atının adı Boz Targıl'dır. Boz Targıl, rüzgârdan hızlı koşan, insan gibi akli olan yeri geldiğinde insan gibi konuşan ve her zorlukta sahibine yardımcı olan bir attır: “*Boz Targıl sinatuuga cañı keldi/ Salbirap terdik öñdü tömönkü erdi.*” (Egimbaeva 2012: 103). Gaoz Han'ın dostu Ernazar'ın atının adı da Boz Tarlan'dır: “*Cügürtüp Boz Tarlanga kamçı baskan/ Özinö ılayık karuu carak koluna aldı*” (Egimbaeva 2012: 120). Destanda bu atın adı bir kez geçer, Boz Tarlan da tıpkı Boz Targıl gibi bir tulpar attır.

Kör Uulu destanının Kasım Han kolunda, Kasım Han'ın Kızılbaş üzerine sefere çıktığını duyan Gaoz Han boz atına binerek ona destek olmak için yola çıkar: “*Kör Uulunun Gaoz Han/ Karabay adlı çocuğa/ Yetişip geldi boz at ile.*” (Egimbaeva 2012: 81). Savaşın zor zamanında boz atıyla yetişip gelen Gaoz Han boz atlı Kıdır'ı hatırlatmaktadır.

Kurmanbek destanında Kırgız Türklerinin geçmiş öcünü almak için Kalmuklara sefer düzenleyen Kurmanbek, Kalmuk hanı Dölön'ü bozguna uğratar. Bunun üzerine anlaşmanın daha doğru olacağını düşünen Dölön, Elbek adlı çeçeni (söz ustası) aracılıkla altmış ak boz at, altmış deveyi ve altın ile gümüşü yanına alarak Kurmanbek'le anlaşmaya gider: “*Elbek çeçen Dölön Handı alıp aydağan altımış ak boz at, altımış nar artulgan altın kümüş menen cetinçi künü astınan çığıptır.*” (Musakov 2013a: 50). Burada Dölön'ün özellikle ak boz ak vermesi dikkat çekicidir; çünkü ak boz at Kırgız Türklerinin kutsal saydıklarından kurban için kullandıkları bir kurban hayvanıdır.

Şırdakbek destanında Şırdakbek'in babası Seyitbek, oğlu Şırdak dünyaya geldiğinde önceden adadığı ak boz kısrağı kurban eder: “*Ak boz bee aldırıp/ Tülöö kılıp çaldırıp*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 256).

Şırdakbek, babasının ölümü üzerine sekiz yaşında yetim kalır ve bundan sonra yoksul bir hayat yaşar. Şırdakbek'in bineceği bir atı bile yoktur. Bir gün rüyasında bir aksakal görür ve ondan kayberen soyundan olan boz kısrağın haberini alır. Aksakal ona “*Boz beeden tuugan boz kulun/ Aytayın saga tüp sırın/ Boz corgonun üstünö / Minseñ bala ölböytsüñ*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 264) diyerek bu kısrağın boz kulununun kendisi için saklandığını onu gidip bulmasını söyler. Bozcorgo, kayberen

soyundan gelen kutsal bir hayvandır, ona binenin talihi parlayacaktır. Burada kulunun renginin boz olması onun Tanrı katından gelmesi ile ilgilidir. Boz kutsiyetin rengidir.

Sarıncı Bököy destanında Karaça, damadı Sarıncı kalını yükleyip kızı Bermeti almaya geldiği zaman ak boz kısarak keser: “*Ak boz bee soydurup*” (Alper 2004: 47).

Destanda Camgırgı'nın isteği üzerine Bököy'e haberci olarak giden Kurman; terazi yıldızının battığı, boz kuuray otunun kıpırdadığı, boz turgay kuşunun öttüğü şafak vaktinde erkenden yola düşer: “*Taraza cıldız batkanda/ Boz kuuray başı kıbırap/ Boz torgoy sayrap çuldurap/ Cakın kişi bolboso7 Cayı ketip catkanda/ Camgırdın işin kim kılar?*” (Alper 2004: 49). Destanda “*Kaykı calduu sur aygır/ Kabırgasın açbagan/ Oşonu karmap mindi deyt*” (Alper 2004: 110) ifadeleriyle Kuñurbay'ın bindiği atın yük taşımaktan yılmayan, kaykı kuyruklu, yürük boz at olduğu ifade edilmektedir.

4.3. Gök

Mavi gök ile yağız yer arasında özgürce yaşayan Türklerin düşünce dünyasını meşgul eden en önemli husus, bir kubbe şeklinde tepelerinde duran sonsuz gökyüzüdür. Gökyüzünün sonsuz maviliği, Türk'ün kalbindeki özgürlük ve akıncılık duyguları ile birleşir. Bu durum Türklerin düşünce dünyalarında gök ve göğe dair her şeyin kutsal sayılmasını da beraberinde getirir. Türkler; tüm evrenin üzerinde yer alan ve Tanrı'nın mekânı olan aydınlık dünyaya “gök” adını verirler, ona “gök kubbe” derler. Bu aydınlık dünyada oturan ve tüm evreni, evrendeki canlı cansız her şeyi yaratan kudret sahibi Tanrı'ya da Göktanrı diye seslenirler. Kendilerinin Tanrı tarafından gökyüzünden indirildiğini düşünen Türkler, kendilerine de Göktürk adını layık görürler. Burada gök sıfatı renk bildirmenin yanı sıra menşe de bildirir (Ögel 2014b: 192, Gabain 1968: 107, Bayat 2007: 71). Türklerin ecdat ata olarak gördükleri ve zaman zaman Tanrı'nın yeryüzünde vücut bulmuş hali olarak algıladıkları zoomorfik ongunu olan kurt da gök renk ile ilişkilendirilir. Her ne kadar Anadolu'da gök yerine boz sıfatı kullanılsa da genel olarak Türk dünyasında kurt “gök” sıfatı ile birlikte anılmaktadır. Örneğin Kırgız Türkleri kurda “kökbörü/kök cal” demekte ve onu gök renk ile ilişkilendirmektedir. Tufan anlatılarında dünyanın etrafını yedi kez dolaşıp tufanın olacağını duyuran kutsal teke de gök tekedir. (Ögel 2014b: 148, Bedirhan 2014: 278). Eski Türkler, daha sonra Hızır'a dönüşecek olan zor zamanlarda ortaya çıkan ve insanlara yardım eden gök sakallı kocalar inancına sahiptir. Burada kutsal sayılan, ilahî gücü bulunduğu inanılan

kocalara göksakallı sıfatının verilmesi gök renge atfedilen kutsiyetten ileri gelmektedir. (Ögel 2014b: 113)

Türkler için Güneş kutsaldır, bu sebeple Güneş'in doğduğu yön olan doğu da kutsaldır. Türkler, bundan dolayı doğu yönünün sembolü olarak da gök rengi seçerler. Oğuz Türkleri Anadolu'ya geldiğinde batıda yer alan denize Akdeniz, kuzeydekine Karadeniz adını verir; doğuda gördükleri büyükçe bir göle de Gökçe Göl derler (Kafalı 1996: 50). Yaşamlarını hayvan sürülerine bağlamış olan göçerevli Türkler için en güzel mevsim iç içe oldukları doğanın uyandığı ilkbahar mevsimidir. Türklerin birçok dinî ritüeli bu mevsimde yapmaları, ilkbaharın diğer mevsimlere göre Türler için önemli sayıldığını göstermektedir. Türkler bu mevsimin rengi olarak da gök rengi seçerler (Bayat 2007: 100, Gökalp 1976: 134).

Türklerin yaratılış söylencelerinde dünyadaki ilk rengin gök olduğu görülür. Hiçbir şey yaratılmamışken her yer gök denizdir; sadece gök deniz ile gök renkteki gökyüzü mevcuttur. (Ögel 2014a: 499). Gök sonsuzluğun da simgesidir. Sonsuzluk ise ölümü çağrıştırmaktadır. Bu açıdan gök renk başlangıç ile sonun sınırı olarak kabul edilir (Bayat 2007: 71).

Gök rengin Türkleri çağrıştıran bir renk olduğunu gökyüzü rengine diğer ırkların turkuaz demeleri göstermektedir. Gök renk; insanoğlunu sonsuzluğa bağlayan ululuk ve yüceliğin simgesidir. İnsanlara bolluk, refah, bereket, aydınlık gökten geldiği için göğün rengi olan gök renk de bolluk ve bereketin sembolü olarak görülür.

Bu anlamlarının yanı sıra gök renk olumsuz anlam değerlerini de çağrıştırmaktadır. Sonsuzluğu çağrıştıran gök renk böylelikle ölümü de simgeler ve ölüm, matem rengi olur. Kırgız Türkleri arasında yas tutan kişilerin gök renk giydikleri kaydedilmektedir. Özellikle Güney Kırgızistan bölgesinde koyu gök yas rengidir (Dıykanbayeva 2009: 246). Anadolu türkülerinden "Ağlama Yâr" adlı türküde geçen "Ağalama yâr ağlama/ Mavi yazma bağlama/ Mavi yazma tez solar/ Ciğerimi dağlama" sözleri mavi rengin matem rengi olduğunu göstermektedir. Burada şunu belirtmek gerekir ki gök rengi olan açık mavi değil siyaha yakın koyu mavi olumsuz anlam taşımaktadır.

Tüm Türk boylarında kutsal sayılan gök renk Kırgız Türklerinin küçü destanlarında da görülmektedir. Kırgız Türkleri, yaşadıkları coğrafyayı adlandırırken kültürel unsurlarından ve dildeki sözcüklerin manevi anlamlarından yararlanırlar. Yer-Su

adlarında mitolojik anlamlar taşıyan renk adları kullanılır. **Ak MÖÖR** destanında Kırgız Türkleri arasında itibarı yüksek olan Han Cantay'ın yerleştiği yer Kök İrim suyunun boyunda yer almaktadır: “*Kök İrim suunun boyunda/ Kara sakal kiş murut/ Kan Cantay'dın toyunda*” (Köse 2001: 379). Destanın coğrafi tabakası içerisinde Ala-Too yakınlarındaki Tüz-Aşuu ve Kumbel'den sonra yer alan Kök-Bulak adlı yerden de bahsedilir: “*Tüz-Aşuu'yu Kumbel'i, Kök-Bulak'ı/ Çalkayıp catkan törlördü*” (Köse 2001: 392). Han Cantay, güzelliğinin methini duyduğu MÖÖR kıza ilerlemiş yaşında gönül verip onunla zorla da olsa evlenmeyi düşünür. Bu düşünceyle Cantay, MÖÖR'ü biraz da tehdit ederek ailesinden ister. MÖÖR, Cantay ile evlenmek zorunda kalınca sevgilisi Bolot'la vedalaşır. İki sevgili birbirlerine türkü yakıp acılarını dile getirir. Bolot “*Kök ala meydan Soñ-Köldö/ Koşulup östük bulaktap.*” (Köse 2001: 480) diyerek gök ala meydan Soñ-Köl'de beraber büyüyüp yetiştiği MÖÖR'den ayrılmanın acısını türküyle dile getirir.

Cañıl Mirza destanında gök rengi su adlarında kullanılır. Dorcu adlı yer ile birleşik Kök İrim suyundan bahsedilmektedir. Cañıl Mirza'nın gök tüfeği sırtına takıp Kök İrim suyu boyunda Kalmaktan öç almak için cesaretle ilerlediği anlatılmaktadır: “*Toguz-Toro oyunda/ Kök İrim suunun boyunda*” (Caynakova 2004: 122).

Canış Bayış destanında da gök renk yer adı olarak kullanılır. Bu yer adları destanın coğrafi tabakasını belirten unsurlardır. Bunlardan birisi Kök-Özön adlı yerdir: “*Kündördün bir küniüdö/ Canış baştap köp cigit/ Kök-Özöndü kırkalap/ Attanışıp çığıştı.*” (Akmataliyev ve Musakov 2013: 22). Canış Bayış destanında gök renk ile kurulan yer adlarından biri de Kök-Tüz adlı yerdir. Burası ıssız ve geniş bir düzlük olarak tasvir edilir: “*Meltiregen Kök-Tüzdö/ Çıyt edip uçkan çımçık cok.*” (Akmataliyev ve Musakov 2013: 22). Bir diğer yer adı ise Kök-Munar'dır. Kök-Munar, Kalmukların elinde bulunan bir dağın adıdır: “*Kök-Munar toosun arıtıp/ Mından neme körö albay.*” (Akmataliyev ve Musakov 2013: 55).

Er Koşoy destanının coğrafi tabakası içerisinde yer alan mekânlardan birisi ise Kök-Kümböz adlı yerdir. Kara-Too yakınlarında yer alan Kök-Kümböz Kırgız Türklerinin toprağı olarak tanıtılmaktadır: “*Kök-Kümböz, Dañi, Kara-Too/ Uşunday bizdin cerbiz*” (Tekalan 2002: 22).

Er Soltonoy destanında Kalmuk beylerinden Toskulu Bey'in oturduğu Kara-Kıştak yakınlarında bulunan Kök-Kıyan adlı yerden bahsedilmektedir: “*Oşol Orolkan bütüin eli Çüydü karap kaçkanda, koşokaçıp Kök Kıyan'ı aşıp Kara Kıştaktın oozundagı tayakey Toskulu baydın koluna barat.*” (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 72).

Er Tabıldı destanının coğrafi tabakası içerisinde yer alan yer adlarından bazılarında da mitolojik anlamlar taşıyan gök renginin kullanıldığı görülmektedir. Bu yer adlarından birisi Kök-Bulak'tır. Kök-Bulak, Tabıldı'nın obasına yakın bir yer olarak destanda yer almaktadır: “*Kök-Bulaktın başında/ Bir top karan köründü*” (Namatov 2001: 97). Gök rengin kullanıldığı bir diğer yer adı ise Kök-Art'tır. Kök-Art, Kudaynazar'ın Katagan boyunu göç ettirirken kullandığı göç yolu üzerindeki bir yerdir: “*Köçkön el Kök-Art aşıptır.*” (Namatov 2001: 333).

Eşimkul menen Zuura destanında ise Temirkan'ın oğlu Kan İçme Karaç, dokuz suyun birleştiği Kök Özön nehri boyunda nöbet tutarak dışarıdan gelen düşmanları öldürmekte, sınırı korumaktadır: “*Kök Özöndün boyunda/ Karşı turat Kan İçme*” (Çelebi 2007: 187).

Kococaş destanında avcı Kococaş'ın av yaptığı yerler ve Sur Eçki'yi yakalamak için peşinden koşarken uğradığı yerler destanın coğrafi tabakasını oluşturmaktadır. Bu coğrafi tabaka içerisinde gök renk ile kurulan yer adları da mevcuttur. Bunlardan birisi Kök-Toksok adlı yerdir: “*Kök-Toksok'tun üstünön/ Otuz ulak, kırk çebiç/ Cuuşaganın körüpmün*” (Akmataliyev ve Kırbışev 2007: 74). Kococaş destanında görülen gök rengi ile kurulan yer adlarından birisi de Kök-Moynok adlı yerdir. Zulayka, Sur Eçki'nin peşinden giden kocası Kococaş'ı bulmak için Kök-Moynok'u da aşip geçer: “*Kapka-Taş menen Kök-Moynok/ Kaparında Kococaş*” (Akmataliyev ve Kırbışev 2007: 150). Destanda av hayvanlarının bol olduğu bereketli bir yer olarak tanıtılan Kök-Taş adlı yer de Kococaş'ın avlanma alanlarından birisidir: “*Kök-Taş menen Eçkili/ Ekçisi köp cer eken*” (Akmataliyev ve Kırbışev 2007: 156).

Seyitbek destanında Kök renk su adı olarak kullanılmıştır. Destanda Kök Dayra adlı nehirden bahsedilmektedir: “*Ak-Suu, Cıldız, Kök-Dayra/ Tırgoottor catat köp cayda*” (Musakov 2013b: 70).

Şıradakbek destanında ise göç yolu olarak ifade edilen Kök-Art adlı bir yerden bahsedilmektedir. Kök-Art bir dağ geçididir: “*Adaşıp ketti Kök-Arttan*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 274).

Kırgız Türklerinin destanlarında gök renk, kahramanların bindiği atların veya beslediği malların rengi olarak da geçmektedir. **Ak Möör** destanının Kalık Akiev benzer metninde Möör’ün yeğeni ve sevgilisi olan Bolot’un bindiği atının adı Kök Kaşka’dır. Cantay’ın Möör’ü zorbalıkla alması sonucunda sevdiğinden ayrılan Bolot, “*Kök Kaşka at menen bararmın/ Körkoo çaldın canında/ Mökö, oturgañda tabamın.*” (Köse 2001: 447) diyerek Kök Kaşka atına binip onu görmeye geleceğini söyleyip Möör’e sadakatini bildirir. Bolot, Möör’e verdiği sözü tutar ve bir yıl sonra sevdiğini ziyarete gitmek için gök atına binip yola çıkar. Möör’ü özleyen Bolot’a gök atı kanat olur ve onu kısa sürede Cantay’ın yurduna ulaştırır: “*Ak Möördü sagınıp/ Uç kök at dep kamınıp*” (Köse 2001: 464). Destanın Kudaybergov-Bököçev benzer metninde ise Bolot’un atının adı Kökala’dır: “*Bolot Kökalanı tokunup bara catsa kalıñ cıyn toy kördü.*” (Köse 2001: 568).

Askazan Baatır destanında İşaa Han’ın otağında bir yabani boğanın türediği ve bu boğanın sürülere zarar verdiği anlatılmaktadır. Askazan boğayı öldürmeye gitmeyi kabul edince İşaa Han, ona Çotur’un Kırkök adlı atını verir: “*Askazan bara turgan bolgondo Han, Çoturduñ Kırkök degen atın aldırıp kelip beret.*” (Egimbaeva 2012: 41).

Cañıl Mirza destanının Çorobayev anlatımında Cañıl’ın bindiği atlardan biri de Kökşal adını taşımaktadır. Kökşal at Cañıl’ın savaşta değil de toylarda kullandığı bir attır: “*Manattan kunduz terdigi/ Kökşal eken celdigi/ Atga otursa erkekçe/ Oyrotto cok erdigi*” (Caynakova 2004: 37).

Canış Bayış destanında da kutsal sayılan gök rengi öne çıkan renklerdenidir. Destan kahramanlarından Bayış’ın bindiği at gök yorgadır: “*Kayranıñ Bayış oşondo/ Eç argasın taba albay/ Kök corgonun üstünön/ Atırılıp tüştü emi.*” (Akmataliyev ve Musakov 2013: 25). Bahadır Bayış’ın bindiği gök at, giydiği gök polat zırhtır; Bayış kendisiyle kapışmaya gelen düşmana gökdoğan gibi saldıran yiğit olur: “*Baatır Bayış balanın/ Kök corgo boldu mingeni/ Kök bolot zoot kiyeni*” (Akmataliyev ve Musakov 2013: 58).

Destanda Kalmuk hanı Sıyadat'ın bindiği yürük atın adı Kök-Dompo olarak geçmektedir. Celkayıp'ın Bayış'ı kurtarıp kaçırmaması üzerine onlara yetişmek isteyen Sıyadat yürüklüğü ile nam salan Kök-Dompo'ya binerek takibe başlar: “*Kök Dompoko kamçı urup/ Özü baştap Sıyadat/ Bayıştı közdöy tap koydu.*” (Akmataliyev ve Musakov 2013: 127).

Coodarbeşim destanında Coodarbeşim'in en büyük düşmanı olan Temir Kulak'ın bindiği atının adı Kök Argın'dır. Temir Kulak, Kök Argın adlı atına binip gök domuz gibi haykırıp Coodar'a saldırır: “*Temir kulak oşondo/ Kök Argınga kamçı urup/ Kök kamanday aykırıp/ İçi küyüp çok bolup.*” (Alimova 2006: 372).

Er Koşoy destanında Çin hanı Duni'nin kardeşi Tan, Kökkıtan adlı bir tulpar ata binmektedir: “*Agasının akıl söz/ Tilin albay keceñdep/ Mingeni tulpar Kökkıtan*” (Tekalan 2002: 121).

Er Soltonoy destanında kahramanlar kadar atları da ön plandadır. Her kahraman atı ile birlikte anılmaktadır. Destanda Kalmuk saflarından Kırgız Türkleria katılan Er Kıyır'ın atı gök akıtmalı savaş atıdır: “*Kıyır baatır asdındağı Kök kaşkanı arı beri oynotup oozdugun caynatıp duşmandın elin kuuray sinduu körböy, caman süylöp Korgoş kandın söögünön çoñ çokmorun iyinine salıp coonu bet alıp turdu.*” (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 57).

Er Tabıldı destanında Er Tabıldı'nın kız kardeşi Kardıgaç'ın bindiği atın adı Kökçoluk'tur: “*Kardıgaç uşul kattı alparıp ayaş atañ Ustaga ber dep Kökçoluktu tukup berip kol karmaşıp koçtoşup Tabıldının aytkan sözü*” (Namatov 2001: 86).

Kız Cibek destanında Bazarbay'ın tulpar doğuran yürük atı Kökcorgo değerli bir attır. Onun doğurduğu bakır kırı kulunun tulparlığı hemen belli olmuştur. Bazarbay'ın övüncü olan Kökcorgo, yol yürüdüğünde yorulmayan, uçan kuşun yetişemeyeceği yürük bir attır: “*Kökcal beenin Kök corgo/ Ayanıp kalar mal emes/ Aralap kirge oñ solgo/ Kara ter çaçıp kızısa/ Kanattu çetpes çoñ corgo*” (Duman 2001: 128).

Kör Uulu destanının Kasım Han kolunda Kasım Han'ın bindiği atının adı ise Kökayak'tır. Kasım Han, tulpardan doğan bu bakır bilekli hayvanın çevikliği sayesinde nice düşmanı perişan eder: “*Mingen atı Kökayak/ Tulpardan tuugan cezbilek/ Altın baldak kolgo alıp/ Coonu körsö eñ kirtken.*” (Egimbaeva 2012: 52).

Seyitbek destanında Seyitbek'in Kalmuklara sefer düzenleyip babasının öcünü alacağını söylemesi üzerine Sana adlı bilge onun yanında yer alacak yiğitleri sıralar. Bunlardan biri de yiğide layık atı Kökcorgo'nun sahibi Börü bahadır: "*Börü baatır bul barat/ Aldındağı Kökcorgo/ Erge ılayık tulpar at.*" (Musakov 2013b: 57).

Seyitbek, düşmanını yendikten sonra gönül verdiği Möl adlı güzeli eş olarak alır. Möl güzel, Kök Şalkı atına binerek Kaşgar'dan, Kırgız yurduna gelin gelir: "*Möl suluuga aytiluu Kök Şalkı corgonu tokudu.*" (Musakov 2013b: 124).

Destanlarda gök atların yanı sıra besi hayvanı olan gök öküzlerden bahsedilmektedir. **Cañıl Mirza** destanında Cañıl'ın amcasının bir gök öküzü vardır. Bu öküz Kalmak baskınından sonra elde kalan tek maldır ve amcası onu da Cañıl'ın esaretten kurtulup dönmesine şükür ifadesi olarak kurban eder: "*Boz-Tumşuktun señirge/ Arkandaluu kök ögüz/ Kök ögüzdiñ canına/ Balanı taştap cönöñüz.*" (Caynakova 2004: 117).

Camış Bayış destanında zafer kazanan Han Sıyadat ülkesine gelip bir gök öküz keserek halkına ziyafet verir: "*Kök ögüz tañdap soyguzup/ Etine mıktap toyguzup*" (Akmataliyev ve Musakov 2013: 95).

Er Töştük destanında Er Töştük'ün babası İleman'ın sekiz oğlu hayırsız çıkıp babasının malına el koyar ve ona bir gök öküz verirler. İleman Bey, fakir olduğundan gök öküzüne binip çobanlık yapar: "*İlaman bayga kök ögüz berdi/ Bir azrak ayrandık koy berdi/ Andan turup İlaman/ Kök ögüzdi mindi deyt.*" (İliç 2001: 29). Gök öküze binmek Er Eşim, Er Tabıldı gibi diğer Kırgız destanlarında da fakirliğin işareti olarak sunulur.

Kutsal kabul edilen gök rengin nazar gibi olumsuz durumlara karşı koruyucu olduğu yönündeki inanış tüm Türk boylarında mevcuttur. Kırgız Türkleri de nazara karşı gök boncuğun bir önlem olacağına inanırlar. Bu inanış destanlara da yansır. **Boston** destanında Cezbilek, Börübay adlı oğluna göz değmemesi için yedi türlü ipekten örülmüş ipe gök boncuk takıp çocuğun boynuna asar: "*Köz tiyip kalıp cürbösin/ Kökülgö tumar takıla deyt/ Cakşılup munu bakıla/ Ceti türlüü cibekten/ Eşip munu koygula deyt/ Kızıl monçok kök monçok/ Ötkörüüp munu koygula*" (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 428). Aydınlık dünyanın rengi olan gök, karanlık dünyanın ruhlarına karşı bir koruyucu olarak algılanır.

Cañıl Mirza destanında “*Körgülöçü momunu/ Köz moncoktor tagılğan*” (Caynakova 2004: 152) ifadeleriyle Şırdakbek’in de çok sevdiği Bozcorgo atının boynuna gök nazar boncuğu taktığı ifade edilmektedir.

Kırgız Türklerinin destanlarında gök renk mutluluk ve huzurun simgesi olarak da yer almıştır. **Coodarbeşim** destanında Aksamay, rüyasında uç oyası sarı ala, dış oyası gök ala renkte olan bir yazma görür: “*Ceek sayması sarala/ Sırt sayması kök ala/ Sırduu topu kiyipmin*” (Alimova 2006: 209). Bu rüyada sarı ayrılığa, ala yaşanacak sıkıntılara, gök ise sonunda kavuşup huzura ulaşacaklarına işaret olarak değerlendirilebilir çünkü bu rüyadan sonra Coodar, Aksamay’dan ayrılıp Ak Arkar’ı bulmak için yola çıkar. Bu yolculukta birçok sıkıntı çeker ve sonunda Aksamay’a kavuşur.

Kırgız Türklerinin destanlarında gök, güç ve azametın simgesi olan unsurları niteler, böylece gücün, kuvvetin sembolü olur. **Canış Bayış** destanında Kırgız Türklerinin geçmiş öcünü almak için Kalmuklar üzerine sefer düzenlemek isteyen Canış ve Bayış, savaş teçhizatlarını hazırlayıp kırk yiğidini yüreklendirir. Kırk yiğidin kırkı da gök cebe giyip bir anadan doğan kardeşler gibi birbirine benzeyip atlara bindiklerinde sefer hazırlıkları tamamlanmış olur: “*Kök küröökö ton kiyip/ Koyondoy okşoş at minse*” (Akmataliyev ve Musakov 2013: 40).

Destanda Kalmuk Hanı Sıyadat, esir edip ülkesine götürdüğü perişan haldeki Bayış ile ülkenin en güçlü pehlivanını güreştirir. Günlerce işkence görmüş, aç kalmış olan Bayış bitkin bir haldedir. Buna rağmen Bayış’ın heybetli duruşu Kalmuk pehlivanının gözüne gök kaplan gibi gelir ve onu korkutur: “*Kök colbors türlönüp/ Köriüngöndü karanı*” (Akmataliyev ve Musakov 2013: 96).

Destanın Kalık Akiev anlatımında Bayış, ağabeyi Canış’ı bozkurda benzetererek “kök calım” diye seslenir: “*Kök calım Canış köykaşka/ Kubat kıl Bayış begiñdi*” (Yalçın 1999: 50). Bu benzetmenin özünde Türklerin bozkurt soyundan türediğine yönelik mitolojik inanış yatmaktadır.

Sarıncı Bököy destanında da Sarıncı’nın babası Camgırcı için bozkurt anlamını karşılayan “Kök cal/gök yeleli” lakabı kullanılmaktadır. Kardeşi Bököy, ölen ağabeyini hatırlayıp gök yeleli ağabeyi ölmeden yanında olmadığı için duyduğu pişmanlığını dile getirir: “*Kök calım Camgır akemdi/ Oşondo men köröyün dep bargamın.*” (Alper 2004:

86). Camgırcı Han'a kök cal lakabının verilmesinin nedeni düşmanlarını kaçıran yiğit bir kimse olmasıdır, o gücüyle bozkurda benzetilmektedir.

Er Soltonoy destanında Temirkan ve Bolotkan'ın kırk yiğidi güç ve cesaret bakımından gök kaplana benzetilirken “kök colbors” ifadesi tercih edilir: “*Kök colborstoy çamınıp/ Kırgızda iki baatırğa/ Kim bara alat kamınıp?*” (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 114).

Er Tabıldı destanında Tabıldı'nın yiğitlik ve cesareti övülürken kullanılan ifadelerde yer alan benzetmelerde de gök renge yer verilir. Çaçıkey, Tabıldı'dan bahsederken “*Kök ala tuygun Tabıldı/ Köönüñdü men ulayın*” (Namatov 2001: 275) diyerek onu düşman karşısındaki atılganlığından dolayı gök ala şahine benzetmektedir.

Tabıldı'nın Kalmuklarla savaşa gidip dönmemesi üzerine Kudaynazar'ın halka hâkim olması ve Tabıldı'nın ailesini hizmetçi yapması Çaçıkey'i çok üzer. Çaçıkey, “*Kök cal atañ kelkence/ Küyütkö köniip çıdayın*” (Namatov 2001: 275) diyerek kök yelesi Tabıldı gelinceye kadar acı içinde yaşayacağını söyler. Burada “kök yelesi” ifadesi ile Tabıldı, bozkurda benzetilir ve onun güçlü bir yiğit oluşu vurgulanır.

Kococaş destanında Kırgız halkı içinden eş beğenemeyen Zulayka, avcı Kococaş'ı görünce ona âşık olur. Etrafindakiler ayağında çarıkla kendisine talip olan Kococaş'ı fakir bulup kötüleşeler de Zulayka “*Körömün butta çarıktı/ Kökcaldı kılbaym ayırbaş/ Köçödö bütün kalıktı*” (Akmataliyev ve Kırbaşev 2007: 52) diyerek halkın isteğine uyup gök yelesi(bozkurt) avcuyu kimseye değişmeyeceğini söyler.

Kör Uulu destanının Kasım Han kolunda Kasım Han'ı düşmana üstün kılan atı Kökayak ve altın kabzalı gök kılıcı ile gök mızrağıdır. Kökayak atına binip gök kılıcını kuşanıp gök mızrağını eline alan Kasım Han, karşısına çıkan nice düşmanı bozguna uğratar: “*Altın saptuu kök almaz/ Suurup alıp sermedi/ Kök nayzanı kötörüüp/ Can cagıman süyrödü.*” (Egimbaeva 2012: 66). Burada gök kılıç ve gök mızrak Kasım Han'ın gücünü simgelemektedir.

Kızılbaşın askerleri Türkmenler karşısında çaresiz kalınca en güçlü yiğitlerinden olan Kara Aman'a başvururlar. Kara Aman yerinden kalkıp dokuz katlı gök zırhını giyerek Türkmenleri perişan etmeyi planlayarak hazırlanır: “*Kök misalı kürküröp/ Toguz kabat kök zootun/ Aldı baatır kiyinip*” (Egimbaeva 2012: 77). Savaşmak için karşısına Kara

Aman'ın geldiğini gören Karabay ona “*Kök moyun at kök kılıç/ Erlerim karmap celikken.*” (Egimbaeva 2012: 78) diyerek boşuna ölmeye geldiğini, Türkmenlerin yedi atadan beri gök boyunlu ata binip gök kılıçla nice düşman biçtiğini söyleyip meydan okur.

Kurmanbek destanında Kurmanbek'in kırk yiğidi cesareti, savaşta atılganlığı ve yiğitliğiyle gök kaplana benzetilir: “*Köñüldörü calındap/ Kök colborstoy çamıngan.*” (Musakov 2013a: 24).

Gök renk, hükümlürlüğün simgesi olarak da destanlarda yer almaktadır. **Kız Cibek** destanında kız aramak için Ak-Cayık'a doğru yola çıkan Tölögön'ün yol hazırlığı tüm ayrıntılarıyla anlatılır. Özellikle onun yanında götürdüğü dört tepeli gök çadırın, bey oğluna layık bir görkemli çadır olduğu ifade edilir: “*Ken kesiri çoñ çadır/ Töbösu tekşi töp çadır/ Tört töbölüü kök çadır*” (Duman 2001: 130).

Seyitbek destanında ise Kalmuk hanı Dölön'ü öldürerek babasının öcünü alan Seyitbek, halkının başına han olur. Seyitbek, ak kalpaklı Kırgız'ı Arpa adlı yere göç ettirip oraya bir ak saray yaptırarak gök ala bayrağını dalgalandırır: “*Seyitbek baatır Arpağa köçüp kelip ak ordogo kök ala tuunu kötörüp.*” (Musakov 2013b: 131). Gök bayrak burada bağımsızlığın ve hükümlürlüğün simgesidir.

Gök renk Türk mitolojisinde çoğunlukla Tanrı ile ilişkilendirilir ve Tanrı'nın rengi olarak tahayyül edilir. **Er Töştük** destanında gök renginin kutsallığını ve Tanrı ile olan bağımlı gösteren bir örnek Er Töştük'ün nazar ile ölen Bir Bilek adlı oğluna türbe olarak gök saray yaptırmasıdır: “*Ölip kalgan Bir Bilekti/ Kök saraylap koydu.*” (İliç 2002: 82). Türbenin kutsal sayılan gök renkte olması ölünün ruhunu Tanrı'ya yakın kılacaktır.

Kococaş destanında Karakoco, kızı Zulayka'ya eş seçmek için toy verip yarışmalar düzenler ve damat adaylarını sınar. Zulayka, Kırgız halkı içinden eş beğenmeyince hizmetçilerinden Şabır adlı bir kız Zulayka'ya “*Casagan Kuday sen beleñ/ Kök çañgıl koydo meñ beleñ?*” (Akmataliyev ve Kırbışev 2007: 46) diyerek gök koyunda leke olmadığını ve kibirlenip kendisini Tanrı gibi görmemesi gerektiğini söyler. Gök koyunda leke olma ifadesi; Tanrısallığı temsil eden gök renkli koyundan bir parça olma yani kutsal olma anlamını taşımaktadır. Hizmetçi Şabır, Zulayka'ya kutsal olmadığını onun da diğer insanlar gibi bir insan olduğunu, bu sebeple büyüklenmemesini söylemektedir.

Diğer Türk boylarında olduğu gibi gök renk, Kırgız Türkleri tarafından da yeşil anlamında kullanılabilir. **Ak Möör** destanının Kудaybergenov-Bököçev benzer metninde sevdiği Möör'den ayrılan Bolot, babasına beddua eder. Bu ayrılığın sebebi kalın verip Möör'ü kendisine almayan babasıdır. Bu sebeple Bolot, “*Kök oyduñdun çetinde/ Kök koyuñdun çatağı/ Kökaladan mal berbey/ Kök alañdı coo alsıñ*” (Köse 2001: 570) diyerek gök ovada gök koyunlar yayılıp durduğu halde gök aladan mal seçip vermeyen babasının mallarını düşmanın yağmalamasını diler.

Destanlarda gök rengin olumsuz anlam değerleri taşıdığı da görülmektedir. **Boston** destanında Boston'un dövüşüp yendiği düşmanlarından birisi de Gök Dev'dir: “*Kök döö menen salışat.*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 298). Gök Dev, yedi başlı Cezkempir'in oğullarından birisidir. Gök rengin bir düşmana, üstelik yer altına mensup bir yaratığa ad olması bu rengin ölümü ve kötülükleri çağrıştıran yönünü ortaya çıkarmaktadır.

Coodarbeşim destanında da yer altı kahramanlarından olan Kara Dev ile Gök Dev'den bahsedilmektedir. Bu iki dev yer altı halkını yöneten güçlü pehlivanlardır. Onların sözüne kimse karşı gelemmez: “*Abalkı bir ubakta/ Cer altında elderdi/ Kara döö, Kök döö biylegen*” (Alimova 2006: 302).

Baktı Bolot destanında ise Kara Dev'in halka zulmeden otuz oğlunun büyüğü Kaman Dev'in doğuda yaşayan Köküş Dev adında bir düşmanı vardır. Gök renginin Türk mitolojisinde doğuyu simgelemesi ile Köküş Dev'in doğuda oturması birbiriyle örtüşmektedir: “*Otuz uuluñ kez-kezde/ Oynop saga gelebiz/ Köykapta Köküş döö bar deyt/ Köptösök anı ceñebiz.*” (Öyke 2004: 41).

Kırgız Türklerinin destanlarında gök rengin matem simgeleyen anlam değerini görmek de mümkündür. **Ak Möör** destanında sevgilisinden ayrılan Möör “*Kök cal ata minip coo kuugan/ Kök cooluk menen baş buugan/ Kök calım senden ayrılıp*” (Köse 2001: 487) diyerek gök yeleli ata binip başını gök tülbentle bağlayarak gök yeleli bozkurdandan ayrılacağını söyleyip ağlar. Sevgilisinden ayrılan yaşlı Möör yasın işareti olarak gök yazma bağlayacağını söyler. Burada gök rengin matem rengi olduğunu görmekteyiz.

4.4. Sarı

Türklerin düşünce sisteminde sarı olumlu ve olumsuz anlamları özünde barındırmaktadır. Sarı; Türklerin yön algısında merkezin simgesidir. Oğuz Türkleri gökleri tutan bayrağın ifadesi olarak başlarına kızıl börk, dünyanın merkezinin ifadesi olarak da ayaklarına sarı edik giymişlerdir. Sarı; ayrıca egemenliğin, hükümranlığın ve zenginliğin simgesi olarak olumlu anlamlar taşır (Genç 2009: 36, Gabain 1968: 107). Bu anlam değerlerini kazanmasında Tanrı Ülgen'in gökteki sarayının ve oturduğu tahtının altın olduğuna yönelik inanış etkili olmalıdır (Ögel 2014a: 467). Altın ile sarı renk zihinlerde bir bütün olarak yer ettiği için bu rengin göksel yönü ve kutsiyeti olduğu düşünülür. Ülgen nasıl sarı altından sarayında göğün merkezinde evreni yönetiyorsa; Türk kağan da sarı olan yerin merkezinde insanları yönetmektedir. Kuzey Türklerinin destanlarında sarı at kurban edilmesi de sarı renginin göksel bağlantısını ve kutsallığını göstermektedir (Ögel 1991: 480). Ayrıca sarının Güneş kültüyle de ilişkilendirildiği bilinmektedir (Kalafat 2013: 112). Psikolojide ise sarı; akıl, zihin, idrak ve sezgiyi simgelemektedir. Sosyal ilişkilerde ise sıcaklık ve samimiyetin sembolüdür (Korkmaz 2008: 132).

Sarının bu olumlu anlamlarının yanı sıra Türk kültüründe yaygın olarak pek çok olumsuz anlam değerleri söz konusudur. Sarı; kötülüğün, hastalığın, felaketin, ayrılığın simgesi olarak görülür. (Bayat 2007: 70, İnan 2015: 67). Aynı zamanda özellikle koyu sarı; haset, hırs, tamah, vefasızlık, aldaticılık ve hıyaneti simgelemektedir (Korkmaz 2008: 132). Eski Türkler; kadınlara, çocuklara ve hayvanlara zarar veren sarı albastının yer altına bağlı kötü bir ruh olduğuna inanırlar (İnan 1987: 259). Kötü ruhun Türklerin mitolojik algılarında sarı sıfatıyla birleştirilmesi sarının olumsuz anlam değerlerini ortaya koymaktadır. Türk boylarının sözlü anlatılarında sarı adını taşıyan kişilerin veya sihir gücüne sahip sarı ruhların iyi olmadığı düşünülür (Bedirhan 2014: 283). Anadolu'da söylenen "Alma sarıyı, katma sürüye." ifadesi de sarının Batı Türklerinin zihninde olumsuz anlam değerlerine sahip olduğunu göstermektedir.

Sarının olumlu ve olumsuz anlam değerleri Kırgız Türklerinin küçük destanlarında da yer almaktadır. Sarı renk; ayrılığı, hüznü ve hastalığı simgeler. **Ak Möör** destanının Kudaybergenov-Bököçev benzer metninde birbirinden ayrılan Möör ve Bolot'un son kez vedalaşmak için buluştukları ve bu buluşmada iki sevgilinin birbirlerine acılarını türkü yoluyla aktardıkları görülmektedir. Bu buluşmada Möör, Bolot'a "*Sarı ala tuygun*

kuşuñdu/ Sayga çıgıp salbassıñ” (Köse 2001: 571) diyerek kendisinin gitmesinden sonra sarıala tuygun kuşunu alıp göle avlanmaya gitmeyeceğini, acı içinde hiçbir şey yapmadan bekleyip kalacağını söyler.

Destanın Sarıkunan Dıykanbayev benzer metninde ise Cantay, zorbalıkla Möör’ü alınca, Möör sevgilisi Bolot’a bir çocukla haber gönderip son bir kez görüşmek için onu çağırır. Başına gelen felaketin delili olarak da sarı kumaştan yapılmış mendili gönderir. Çocuk gelip Möör’ün söylediklerini Bolot’a anlattığında Bolot ilkin inanmaz ama sarı mendili görünce çocuğu Möör’ün gönderdiğini anlar. Burada sarı felaketi ve ayrılığı simgeler: “*Anday ele işenbey turgan bolsoñ ‘aytışkan söz, alışkan kolum bar ele, eç bolboso kelip meni körüp kalsın’ dep minabu cooluktu berip ciberdi dep koynunan sarı şayı cooluktu alıp bala Bolottu közdöy ırgıtıp ciberet.*” (Köse 2001: 580).

Destanın aynı benzer metninde sevdiği Möör’den ayrılan Bolot’un üzüntüden sararıp kaldığı ifade edilmiştir. Anlatıcı “*Sarıala cılkı kayda ottoy/ Sanaasına cetealbay/ Sargayıp Bolot kaldı okşoyt* (Sarıala yıldı nerede otluyor/Amacına ulaşmadan/Bolot sararıp kalmışa benziyor.) “ (Köse 2001: 585) diyerek Bolot’un ruh halini yansıtır. Burada sarı ayrılığı ve hüznü simgeler.

Destanın Kocekev benzer metni Bolot’un ağzından anlatılır. Bolot, “*Tört ayga çeyin kün tün uyku cok samap cürüp sarı ooru boldum.*” (Köse 2001: 613) diyerek Möör’den ayrıldıktan sonra yaşadıklarını anlatır. Bolot, dört aya kadar gece gündüz uyumadığını en sonunda zayıf düşüp sarılık hastalığına yakalandığını anlatmaktadır.

Coodarbeşim destanında, Coodar’ın ilk eşi Aksamay bir rüya görür. Rüyasında uç oyası sarı ala dış oyası gök ala renkte olan bir yazma görür: “*Ceek sayması sarala/Sırt sayması kök ala/ Sırduu topu kiyipmin*” (Alimova 2006: 209). Bu rüyadan sonra Coodarbeşim, Ak Arkar’ı aramak için yola çıkar. Rüyada görülen sarı renk gerçekleşecek ayrılığa işaret eder.

Sarı, destanlarda kurban hayvanının rengi olarak da geçmektedir. **Boston** destanında Buuba Han, ilerlemiş yaşında bir çocuk sahibi olunca Kuday’a şükür ifadesi olarak ak sarı başlı bir koyun kurban eder: “*Kan Buuba abdan süyündü/ ‘Aksarbaşıl’ aytıp bülündü*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 25). Burada sarı renk kurban motifiyle birleşerek kutsiyeti, Tanrısallığı simgeler. Türk mitolojisinde gökyüzündeki

Tanrı'nın sarayının altın olduğu inancı ile sarı renginin destandaki kullanımı örtüşmektedir.

Kırgız destanlarında kurbanlık hayvan olarak öne çıkanlar; sarı oğlak, sarı teke, aksarbaşıl koyundur. **Cañıl Mirza** destanında da bu hayvanlar şükür için veya dilek dilerken Tanrı'ya sunulan kurbanlardır. Cañıl'ın esir düştükten üç yıl sonra obasına dönmesi oba halkında büyük bir sevinç yaratır. Kız da olsa oba halkının umudu olan Cañıl'ın dönüşüne bir şükran ifadesi olarak Tanrı'ya sarı oğlağı kurban ederler. Buradaki kurban, sadaka kurbanı olarak ifade edilir: “*Sarı ulaktı bakırtıp/ Sadagasın kağıñar*” (Caynakova 2004: 114). Bu kurban sayesinde geçip giden belanın iyice uzaklaşacağına ve yenilerinin gelmeyeceğine inanılır.

Cañıl Mirza destanının Çorobayev anlatımında ise Şırdakbek, Akkoçkor'un gücünden çekinip çok sevdiği atı Bozcorgo'yu verir. Atından ayrılan Şırdakbek büyük bir üzüntüye kapılır. Bir süre sonra atının kendiliğinden obaya çıkıp gelmesi üzerine büyük bir sevinç yaşayan Şıradakbek sarı tekeyi kurban olarak keser, yemek yaptırıp halkı davet eder ve sevincini halkıyla paylaşır: “*Sarı erkeçti bakırtıp/ Sadagasın çapayın*” (Caynakova 2004: 150).

Şırdakbek'in eşi Erke yenge “*Ak sarbaşıl koy soyup/ Tilekti tilep caatarda/ Bir araket kılayın*” (Caynakova 2004: 159) diyerek altı yıldır hasta olan kocası Şırdakbek'in iyileşmesi için bulağın başındaki mezarda geceleyip orada ak sarı başlı bir koyun kurban ederek dua etmek istediğini kocasına bildirir. Kurban edilen ak sarı başlı koyunun dileğin kabulünde olumlu rol oynayacağı düşüncesi söz konusudur.

Canış Bayış destanının Moldobasan Musulmankulov anlatımında gönül verdiği Bayış'ın sağ olduğunu ve nerede tutulduğunu öğrenen Belkıs, Tanrı'ya şükür ifadesi olarak ak sarı başlı koyun keser: “*Ak sarbaşıl bir koydu/ Alıp kelip soydu emi/ Azirettin coluna / Bata kılıp koydu emi*” (Şentürk 2013: 145).

Er Töştük destanında Töştük'ün eşi Kenceke, Töştük'ten yıllarca ayrı kalmıştır. Töştük, yıllar sonra kervancı kılığında memleketine döner. Kenceke onu tanıyamaz ve ona “*Ak kiimden alaştık moldo/ Ak sarbaşıl koydu moldo/ Asırday karmap satabız moldo.*” (İliç 2002: 92) diyerek ak sarı başlı koyunu satıp ak giyim alacağını söyler. Ak sarı başlı koyun Kırgız destanlarında çoğunlukla kurban hayvanı olarak geçmektedir.

Er Tabıldı destanında sarı, diğer Kırgız destanlarında olduğu gibi kutsiyetle ilişkilendirilir. Bu sebeple kurban kesilirken sarı renkte hayvanların kurban edildiği görülmektedir. Kalmuklarla savaşan Er Tabıldı, “*Ak sar başıl alıñar/ Ay tuyakka çalıñar/ Arbakka atap mal soyup/ Azık kılıp alıñar.*” (Namatov 2001: 69) diyerek ruhlara ak sarı başlı koyun kurban edip dilek dilemelerini kırk yiğidine söyler.

Katagan halkı, Kalmuklarla savaşa gidip uzun süre dönmeyen Tabıldı’yı öldü zannedip yas tutar. Ayağı yaralanan Tabıldı’nın iyileşip halkına dönmesi üzerine sarı oğlağı sadaka olarak kurban ederler: “*Sarı ulaktı alalık/ Sadaganı kagalık*” (Namatov 2001: 422).

Er Eşim destanında Tügöl Bey, kara kısırağın dağdan inen acayip bir yaratıkla çiftleşmesi sonucu dünyaya gelen Şarp Kula’nın gerçek bir tulpar olduğunu anlayınca şükür ifadesi olarak kısrağın ve ak sarı başlı koyun kurban eder: “*Ay tuyaktan bee soyup koy soyup/ Aga inige Ak-sar başıl tülöö dep/ Ayıl apaga toy soyup/ Tüştö tütün bulattım*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 54).

Kız Cibek destanında Bazarbay, Kökcal adlı kısrağının bir tulpar kulun doğurduğunu öğrenince seyisine “*Sarı kaşka kulunday/ Sadaga çaap sal*” (Duman 2001: 120) diyerek sarı akıtmalı bir kulunu kurban olarak kesmesini söyler.

Destanda kız bakmak için yurdundan ayrılan Tölögön, Kız Cibek gibi güzeli bulup kalınlığını verip ona küpe taktıktan sonra yurduna döner. Onun sağ salim dönüşüne sevinen anne babası sarı keçiyi kurban eder: “*Atası menen inisi/ Andan beter süyünüp/ Sarı ekçini karmatıp/ Sadaga çaptı küyürüp.*” (Duman 2001: 177).

Seyitbek destanında Emilbek, Seyitbek’in düşmanı yendiğini duyunca ak sarı başlıyı kurban eder: “*Emilbek kariya Seyitbektin coonu ceñgenin ugup süyüngönün suraba. Babadinin bat aytıp ak sarbaşıl cat aytıp süyünçügö dokuzdap maldı köp aytıp.*” (Musakov 2013b: 129).

Şırdakbek destanında ise Şırdakbek’in babası Seyitbek, oğlu Şırdak dünyaya geldiğinde önceden adadığı sarı oğlağı kurban eder: “*Sarı ulaktan tarttırıp/ Sadaganı çaptırıp*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 256).

Mendirman destanında da Mendirman'ın ağabeyi Asıl, yıllar sonra kardeşi Mendirman döndüğünde onun için ak sarı başlı bir koyun kurban eder: “*Bilgeninçe mol aytıp/ Ak sarbaşıl koy aytıp/ Birin koyboy büt aytıp*” (Akmataliyev ve Caynakova 2009: 51).

Kırgız Türkleri renkleri yer adlarında da kullanmaktadır. **Ak Möör** destanının coğrafi tabakasını oluşturan yerlerden birisi de Sarıala-Saz'dır. Sarıala-Saz, destanda İyri-Suu yakınlarındaki bir yayla olarak tanıtılmaktadır: “*Sarıala-Saz, İyri-Suu/ Salkın cayloo türlörü*” (Köse 2001: 391).

Askazan Baatır destanında Koçkor'a yakın olan Sarı-Bulak adlı yer verimli bir ova olarak geçmektedir: “*Sarı-Bulak'tan Koçkorgo kelüüçü suudan burup arık çaap.*” (Egimbaeva 2012: 50).

Sarı renk **Cañıl Mirza** destanında da yer adı olarak kullanılmıştır. Bunlardan birisi Cılgındı adlı yerde bulunan Sarı-Kır ovasıdır: “*Sarı-Kırdın oyunda/ Cılgındının boyunda/ Tak altımış tööm bar.*” (Caynakova 2004: 113).

Sarı renginin geçtiği bir başka yer adı ise “Sarı-Arka”dır. Destanda Sarı-Arka yılıkaların yayıldığı bir geniş bir alan olarak verilir: “*Toksan doru at aydap/ Törö Abılay kan kelgen/ Sarı-Arka'dan col tartıp*” (Caynakova 2004: 143).

Sarı renk **Er Koşoy** destanında yer adlarında kullanılmaktadır. Destanda olayların geçtiği yerlerden birisi Kızıl-Koo'nun ilerisinde bulunan Sarı-Koo adlı yerdir: “*Kızıl-Bel aşıp kıkıldap/ Sarı-Koo cerge cetişip*” (Tekalan 2002: 26). Er Koşoy destanında sarı rengi ile kurulan yer adlarından birisi de Sarı-Özön'dür. Koşoy karşısında yenilgiye uğrayan Çinliler daha önce işgal ettiği Sarı-Özön, Ala-Too ve Isık-Köl'ü Koşoy'a geri verip onunla barışmayı düşünür: “*Sarı-Özön talaa, Alo-Too/ Berekelüü Isık-Köl/ Korgop alar bul cerdi*” (Tekalan 2002: 89). Sarı-Özön adlı yer Çinliler ile Kırgız Türkleri arasında stratejik bir öneme sahiptir. Destanda Sarı-Suu adlı yer de olayların geçtiği mekânlar arasındadır. Sarı-Suu, Çinlilerin zaptettiği yerlerden birisi olarak tanıtılır: “*Sarı-Suu, Arka cerdeyli/ Col buudu Kıtay, Kızılbaş*” (Tekalan 2002: 89). Destanda Sarı-Bulak adlı yer ise Çinlilerin yaşadığı yurt olarak tanıtılmaktadır: “*Sarı Bulak cana Ak Buluñ/ Cerden kelgen elçibiz*” (Tekalan 2002: 137).

Er Tabıdı destanında ise Sarıgoo adlı bir yerden bahsedilmektedir. Sarıgoo, Kalmuk hanının karargâh olarak kullandığı bir yerdir: “*Sarıgoonun küdürögöl/ Koldun baarın bekitip*” (Namatov 2001: 183).

Er Eşim destanında Çüy yakınlarındaki Sarı-Özön, Tügöl Bey’in uçsuz bucaksız sürülerini otlattığı geniş ova olarak anlatılmaktadır: “*Sarı-Özön Çüy talaada/ Samsıganday baratat.*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 102).

Mendirman destanında da Kırgız Türklerinin eskiden beri yerleşim yeri olan Sarı-Özön adlı ovoidan bahsedilmektedir: “*Aralaş konom eline/ Sarı-Özön degen cerine*” (Akmataliyev ve Caynakova 2009: 58). Mendirman’ın güçlenmesini ve diğer Türk beyleriyle birleşip Kalmaklara üstün gelmesini önlemek isteyen Kalmak beyleri, kendi arasında anlaşıp Sarı Özön’e yerleşerek Kırgız Türklerine kargaşa vermeyi planlarlar.

Sarı renk **Kococaş** destanında da yer adlarında kullanılır. Kococaş destanının coğrafi tabakasını oluşturan Sarı-Arka adlı dağ bunlardan biridir. Kococaş’ın Sur Eçki’nin peşinden kovup gittiği yerlerden biri olan Sarı-Arka büyük bir dağdır: “*Sarı-Arka toosun aylangan/ Bulgarı kise baylangan*” (Akmataliyev ve Kırbaşev 2007: 102).

Ak-Say yakınlarındaki Sarı-Üñkür de destanda olayların geçtiği mekânlardan birisidir. Sur Eçki’yi kovalayan Kococaş, Sarı-Üñkür yakınlarında onu yakalayacak gibi olur ama başaramaz: “*Sarı-Üñkür menen Ak-Say’dan/ Karmagan bolot kışkaçtan*” (Akmataliyev ve Kırbaşev 2007: 146). Kococaş’ın önünden kaçan Sur Eçki, Sarı-Üñkür’ü geçip Sarı-Bulak’a doğru tırmanmaya başlar: “*Sarı-Bulak, Ters-Kol’dun/ Sayına eçki ördödü*” (Akmataliyev ve Kırbaşev 2007: 156). Destanda Sur Eçki’nin uğradığı yerlerden birisi de suları kurumuş olan Sarı-Küñdöy adlı yerdir. Bu yer kurak bir yer olarak tanıtılır: “*Sarı-Küñdöy, At-Oynok/ Sayları kuru kalgan cok*” (Akmataliyev ve Kırbaşev 2007: 278). Bu durum sarı rengin kuruluğu çağrıştıran bir renk olması ile örtüşür.

Kırgız Türklerinde sarı renginin şahıs ve boy isimlerinde kullanıldığı görülmektedir. Bugün hâlâ varlığını sürdüren “Saruu/Sarı” ile “Sarbagış/Sarıbagış” boyları buna örnektir. Bu boylardan **Cañıl Mirza** destanında bahsedilir: “*Saruunu çapkan corugu/ Sarbagışka düñ bolgon*” (Caynakova 2004: 11).

Er Koşoy destanında da sarı renk boy adı olarak kullanılmıştır. Destanda Kırgız Türklerinin büyük boylarından birisi olan Sarıbagış boyuna yer verilir: “*Sarıbagıştan*

Er Tölök'ü/ Sarıdan munun çelegi" (Tekalan 2002: 257). Sarıbağış boyunu Er Tölök adlı beyin yönettiği ve bu güçlü alpin bayrağının sarı olduğu ifade edilir.

Er Eşim destanında Saruu kayın tarafı olarak geçer. Saruu boyu Tügöl Bey'in hanımı Kızdarbek'in baba tarafı olarak tanıtılır: "*Törkönüm tömön Saruular.*" (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 44).

Coodarbeşim destanında sarı renk insan isimlerinde de kullanılmıştır. Coodar'ın dostlarından biri de Sarañbay'ın oğlu Sarıbay'dır. Er töştük oğlu Coodar için yaptığı toya en hürmetli hanlardan biri Sarıbay'ı çağırır: "*Sarañbaydın Sarıbay/ Kalk atası Karabay/ Sırttan Töştük oy kıldı*" (Alimova 2006: 388).

Kozuke ve Bayan destanında sarı renk sadece kişi adı olarak geçmektedir. Destanda Kozuke'nin güzel nişanlısı Bayan'ın babasının adı Sarıbay'dır: "*Karabay, Sarıbay dep eki bey bar*" (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 142). Sarıbay'ın aldatici ve sözünden dönen bir kişi olması sarı renginin olumsuz anlamlarını çağrıştırmaktadır.

Sarı, destanlarda kahramanların bindiği atların rengi olarak da yer alır. **Canış Bayış** destanının Urmambetov anlatımında Sıyadat'ın kızı Celkayıp, ak çukura atılan Bayış'a yedi yıl baktıktan sonra babasının sarı ala tulpar ile kara ala tulparını gizlice alıp Bayış'ı kaçıtır. Celkayıp'ın bindiği atı sarı ala tulpardır: "*Altındagi mingeni/ Saykaşka tulpar sarala/ Koştoo kılıp alganı/ Sıyadat kandın karala.*" (Akmataliyev ve Musakov 2013: 114).

Er Soltonoy destanında kahramanlar atlarının özellikleriyle birlikte anılmaktadır. Destana ismini veren kahraman Er Soltonoy'un bindiği atı sarı dorudur: "*Sarı torunu oynotup/ Salaalanıp ter ketip/ Oolcup çıktı Soltonoy.*" (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 155).

Er Tabıldı destanında Tabıldı, Kalmuk hanı Çalkalmak'ın çaldığı at sürüsünü kurtarmak için kırk yiğidiyle on bin Kalmuk askerine karşı savaşıp zafer kazanır, sonunda at sürüsünü kurtarır. Burada Tabıldı'nın sürüsünde yer alan atlar renkleriyle tanıtılır ve hangi renkte kaç at olduğu sırasıyla söylenir. Atların renklerine göre ayrılması Kırgız Türklerinin renklere verdiği değeri de öne çıkarmaktadır. Tabıldı'nın sürüsünde sayısız sarı atın olduğu "*Köp cılkının dabışı/ Cer düñgüröp ugulup/*

Sarisında sanat çok/ Sarı alası san bolgon” (Namatov 2001: 548) sözleriyle ifade edilmektedir.

Kız Cibek destanında toyda yapılan at yarışı tüm ayrıntılarıyla anlatılır. Bu yarışta kendini gösteren atlardan biri de Sagınbay’ın sarı ala atıdır: *“Anın artı cana da/ Sagınbaydın sarala/ Elden öttü tüyülüüp”* (Duman 2001: 249).

Er Töştük destanında sarı, düşmanlığı ve kötülüğü simgeler. Töştük’ün düşmanı olan Çoyun Kulak’ın canının Al Taykı denilen altın kaynağın içinde yaşayan sarı yayın balığının karnındaki sandıkta bulunan kırk karakuştur. Er Töştük’ün düşmanının canı balığın karnındadır: *“Cayın sarı balık bar/ Sarı balıktın içinde/ Altın sandık bar/ Altık sandıktın içinde/ Kümüş sandık bar/ Kümüş sandıktın içinde/ Kırk kara kuşkaç canım bar/ Anı taap koşomun.”* (İliç 2002: 77). Balığın belirgin bir renk olamayan sarı renkte olması ve kaygan, oynak bir vücuda sahip olması hain bir düşman olan Çoyun’un canını taşıması birbirini tamamlamaktadır.

Baktı Bolot destanında da sarı renk düşmanlığı simgeler. Destanda halkı için savaşan Bolot bir rüya görür ve yorumlaması için Baktı’ya anlatır. Bolot rüyasında bir sürü sarı itin kendisine havladığını ve sonunda bunların hepsini öldürdüğünü söyler. Canavarları öldüren Bolot’un kılıcından bir kızıl nur tüm dünyaya yayılır: *“Men kördüm tündö bir tüş, Baktı Batır/ Tüş kördüm türlü sonun tündö catıp/ Çuruldap ürüp çıktı bir top sarı it/ Karasam kapmak boldu meni baarı it”* (Öyke 2004: 73-74). Destanda öfkeyle çemkiren sarı köpekler, Bolot’un ve halkın düşmanı olan Kaman Dev’e yalalık yapan zenginler olarak yorumlanır. Burada köpeklerin sarı renkte olması onların düşmanlığını ve olumsuz yönlerini vurgular.

Er Tabıldı destanında sarı rengi ant pratiğinde öne çıkarılır. Yemininden dönen kişiye yeminin aksak sarı at şeklinde görülüp onu vuracağı düşüncesi Eldiyar’ın Çaçıkey’e söylediklerinin doğru olduğunu inandırmak için söylediği *“Calgan aytsam egerde/ Aksak sarı at ursun* (Yalan söylemişsem aksak sarı at vursun!)” (Namatov 2001: 281) ifadesinde yer almaktadır. Burada da sarı renginin kutsallıkla ilişkilendirildiği görülmektedir.

Er Eşim destanında sarı rengin beddua sözü içerisinde geçmesi onun kutsiyetini ortaya koymaktadır. Destanda beddua için kullanılan “aksak sarı at vursun” ifadesi yer almaktadır: *“Aksak sarı at at ursun/ Til algan emes ecebiz”* (Akmataliyev, Musakov ve

Orozova 2007: 120). Bu bedduada atın geçmesi onun gökten geldiğine yönelik inancın yansımasıdır. Atın aksak olması ise verilen andın yerine getirilmemesi anlamındadır, renginin sarılığı da sarı rengi ile Tanrı arasında bir bağ kurulması ile ilgilidir. Bilindiği gibi Altay mitolojisinde Tanrı Ülgen'in oturduğu saray sarı altındandır.

Eşimkul menen Zuura destanında sarı zenginliğin sembolü olarak yer alır. Destanda Temirkan, hem Surkoyon atı hem de güzel kızı Aruuke'yi Kökül'e vermeye razı olur. Toy düzenleyip kızını Er Kökül'e verir. Kızının çeyizini sarı develere yükleyip onları yolcu eder. Sarı rengi zenginliği simgeleyen bir renktir ve destanda sarı develere çokça çeyiz yükletmesi Temirkan'ın zenginliğini, eli açıklığını vurgular: “*Aruukenin aların/ Saratanga arttırıp/ Cibekten salıp koş arkan/ Azem için tarttırıp/ Çaçığı cibek kilemdi/ Cük üstünö captırıp/ Biröö emes uşunday/ On töögö cük koydu*” (Çelebi 2007: 324).

Görüldüğü gibi sarı renk destanlarda kutsallığı, zenginliği ifade ettiği gibi kötülüğü, hileyi ve düşmanlığı da simgelemektedir.

4.5. Ala

Ala; birden fazla rengin bir araya gelmesiyle oluşan bir renktir. Dolayısıyla karışıklığı, belirsizliği simgeler. Bu belirsizlik bazen tehlikeyi, kötülüğü, aldaticılığı sembolize ederken bazen de gücü, kuvveti, atılganlığı simgeler. Ala renk, Kırgız Türklerinin destanlarında diğer renklerle birlikte kullanılarak destanlara farklı anlam değerleri katmıştır.

Ala renk, destanlarda kahramanların atlarının ve diğer hayvanlarının rengi olarak yer almaktadır. **Ak Möör** destanının Kudaybergov-Bököçev benzer metninde Bolot'un atının adı Kökala'dır: “*Bolot Kökalanı tokunup bara catsa kalıñ cıyn toy kördü.*” (Köse 2001: 568).

Destanın Saparbay Bököçev benzer metninde Bolot, kalıñ vermekten çekinip de Möör'ü kendine almayan babasına olan kızgınlığını türküye döker. Babasının ak ovada ak koyun sürüleri yatıp durduğu halde sevdiğini yaşlı Cantay'a kaptırdığını düşünüp kahrolan Bolot, “*Ak oyduñdun çetinde/ Ak koyuñdun çatag/ Ak aladan mal berbey/ Ak alañdı coo alsıñ*” (Köse 2001: 570) diyerek ak ala koyunları düşmanların sürüp götürmesini dileyerek babasına kargış verir.

Cantay, Möör'ü zorla alıp toy başlatınca Möör, sevdiği Bolot ile vedalaşır. İki sevgili birbirlerine türkü yakarak içlerindeki acıyı dile getirir. Sevgilisini elinden aldırان Bolot “*Kayçı kulak karala at/ Kayra tartıp minbedim* (Karala atı yakalayıp binmedim/ Öfkeli Cantay'ın gelip seni alacağını bilmedim.) “ (Köse 2001: 569) diyerek çaresizliğini bildirir.

Cañıl Mirza destanının Çorabayev anlatımında Erke yenge, kocası Şırdak'ın kendisine son derece iyi davrandığını, kendisine yedirmek için her yıl altmış ala kısrak beslediğini anlatır: “*Semiz sazga baylagan/ Altmış ala baytalı*” (Caynakova 2004: 179).

Canış Bayış destanının Urmambetov anlatımında Sıyadat'ın kızı Celkayıp, ak çukura atılan Bayış'a yedi yıl baktıktan sonra babasının sarı ala tulpar ile kara ala tulparını gizlice alıp Bayış'ı kaçıır: “*Altındağı mingeni/ Saykaşka tulpar sarala/ Koştoo kılıp alganı/ Sıyadat kandın karala.*” (Akmataliyev ve Musakov 2013: 114). Celkayıp'ın bindiği atı sarı ala tulpardır, Bayış da Sıyadat Han'ın kara ala tulparına biner.

Er Töştük destanında İleman'ın çobanı Sarban çoban, Er Töştük'ün binmesi için altı ayaklı ala atı getirip verir: “*Çığıp bardı Sarban kul/ Altı ayaktuu ala atı/ Alıp keldi Sarban kul.*” (İliç 2002: 34). Ala rengi karmaşayı ve bilinmezliği simgelemektedir. Sarban çobanın getirdiği altı ayaklı ala at da diğer atlardan farklı ve olağanüstü bilinmez yönlere sahip bir attır. Altı ayaklı atın bu özelliğiyle ala renkte olması birbirini tamamlamaktadır. Benzer bir şekilde oğullarına kız aramaya çıkan İleman da bir ala ata biner: “*Anda turdu İleman/ Ala atın keltirdi*” (İliç 2002: 40).

Dokuz oğluna kız aramak için çıkan İleman Bey, yolda Bek Toro ile karşılaşır. Bek Toro ona nereye gittiğini sorunca İleman Bey, “*Belgüülüüden beşöö cok balam/ Bel alaça ösü cok balam*” (İliç 2002: 41) diyerek şifreli bir cevap verir ve beş hayvanını kaybettiğini bunların içinde asıl önemli olan Belalaca adlı hayvanın da kayıp olduğunu söyler. İleman Bey'in şifreli konuşmasıyla bilinmezliği ifade eden alaca renginin birbirini tamamladığı görülmektedir.

İleman Bey, dokuz oğlunu evlendirmek için dokuz kızı olan bir bey bulmak üzere yola çıkar. Sonunda Agay Han'a ulaşır. Agay Han, dünür olarak gelen İleman için altı bin ala koyunun içinden en besilisini kesip ikram eder: “*Altı san ala koyuñdu/ Altı aralap çıksañçı/ Ceti san ceren koyuñdu/ Ceti aralap çısañçı*” (İliç 2002: 45).

Er Tabıldı destanında Altıbay'ın bindiği atının adı Alatoo'dur. Alatoo, alaca yürük bir attır: “*Alatoo külük at menen/ Altıbay turat aykırıp.*” (Namatov 2001: 20).

Destanda Tabıldı'nın kendi sürüsü ve savaş ganimeti olan atlar uzun uzun anlatılır. Bu atlar renklerine göre sınıflandırılır, her renkten kaç at olduğu “*Tor alası san bolup/ Mınday sonun cılkı bol/ Kara alası kark tolgon/ Sarı alası san bolgon*” (Namatov 2001: 548) ifadeleriyle anlatılmaktadır. Sürüde doru-ala, kara-ala ve sarı-ala atların bulunduğu ifade edilir.

Kız Cibek destanında düğün toyunda yapılan yarışta kendini gösteren atlardan biri de Sağınbay'ın sarı ala atıdır: “*Anın artı cana da/ Sağınbaydın sarala/ Elden öttü tüyülüp*” (Duman 2001: 249).

Kococaş destanında Kococaş'ın çok da öne çıkmayan ve rüya anlatımı içerisinde ayrıntılarıyla tanıtılan atı çevik bilekli, alaca toynaklı yürük bir attır. Destanda bu at “*Alaca tuyak, cez bilek/ Atı mergende ılayık*” (Akmataliyev ve Kırbışev 2007: 26) ifadeleriyle tanıtılır.

Kör Uulu destanının Kasım Han kolunda, Kasım Han'ın babası ve Kör Uulu'nun evlatlığı olan Hasan Han'ın bindiği at Kökala'dır: “*Özü mindi Hasan Han/ Ayçılık coldu bir baskan/ Kök ala sınduu tulpardı.*” (Egimbaeva 2012: 62).

Destanlarda ala, karışıklığı ve sıkıntıyı da simgeler. **Coodarbeşim** destanında Aksaamay; “*Kalıñ cerde cürüpmün/ Coolugumdun sırtınan/ Ceek sayması sarala/ Sırt sayması kök ala/ Sırduu topu kiyipmin*” (Alimova 2006: 209) diyerek rüyasında uç oyası sarı ala renkte, dış oyası ise gök ala renkte bir yazma gördüğünü anlatır. Ala rengi belirsizlik ve karmaşıklığı simgeleyen bir renktir. Bu rüyada görülen ala rengi yaşanacak sıkıntılı olayları işaret etmektedir.

Ala renginin gizemi ve gücü simgelediği de görülmektedir. **Er Soltonoy** destanında kırk yaşına kadar çocuk sahibi olamayan Colbarkan, eşi Gülaypa ile birlikte mezarları gezip, bakışlara sığınır ve mollalardan dua alır. Sonunda Gülaypa hamile kalır ve alaca yılanın etine aş erer: “*Kara şaar cılan cep/ Kaytardı suluu talgagın/ Çalkalap cüröt Gülaypa.*” (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 21). Gülaypa'nın zehirli yılanın etine aş ermesi doğacak çocuğun güçlü bir alp olacağını işaretidir. Bu açıdan yılan destanda

gücü temsil etmiştir. Alaca rengi ise bilinmezliği ve sırrı çağrıştırmaktadır. Böylece ihtiyarlık çağında sırlı bir şekilde dünyaya gelen bir çocuğa işaret edilir.

Er Tabıldı destanında da ala renk gücü simgeler. Tabıldı'nın yiğitlik ve cesareti övülürken kullanılan ifadelerde yer alan benzetmelerde de ala renge yer verilir. Çaçıkey, Tabıldı'dan bahsederken “*Kök ala tuygun Tabıldı/ Köönüñdü men ulayın*” (Namatov 2001: 275) diyerek onu düşman karşısındaki atılganlığından dolayı gök ala şahine benzetmektedir.

Kurmanbek destanında alplığı ile övülen Kurmanbek “*Teyitkandın Kurmanbek/ Degele baatır bala eken/ Kızıl çaar colborstoy.*” (Musakov 2013b: 31) ifadeleriyle kızıl ala kaplana benzetilmektedir. Burada onun kızıl ala kaplana benzetilmesi gücünün ve cesaretinin üstünlüğünü ortaya koymaktadır.

Seyitbek destanında Kalmuk hanı Dölön'ü öldürerek babasının öcünü alan Seyitbek, halkının başına han olur. Seyitbek, ak kalpaklı Kırgız'ı Arpa adlı yere göç ettirip oraya bir ak saray yaptırarak gök ala bayrağını dalgalandırır: “*Seyitbek baatır Arpağa köçüp kelip ak ordogo kök ala tuunu kötörüüp.*” (Musakov 2013b: 131). Burada bağımsızlık simgesi olan bayrağın gök ala olması ala renginin gücü, kudreti simgelediğini gösterir.

Kococaş destanında Kococaş'tan sonra öne çıkan en önemli kahraman Sur Eçki'dir. Bir kayberen olan Sur Eçki'nin tekesinin adı ise Alabaş'tır: “*Menin kurdaşım teke Alabaş/ Ubayımduu körgön tüş/ Alabaş, çımınday canga küç keldi*” (Akmataliyev ve Kırbışev 2007: 82). Burada gizemli bir hayvan olan Sur Eçki'nin tekesinin ismi, gizemi ve belgisizliği çağrıştıran ala rengi ile ilişkilendirilir.

Ala renk Kırgız destanlarında yer adlarında da kullanılmaktadır. **Ak Möör** destanının coğrafi tabakasını oluşturan yerlerden birisi de Sarıala-Saz'dır. Burada ala rengi sarı ile birlikte yer adı olarak kullanılır. Sarıala-Saz, destanda İyri-Suu yakınlarındaki bir yayla olarak tanıtılmaktadır: “*Sarıala-Saz, İyri-Suu/ Salkın cayloo türlörü*” (Köse 2001: 391).

Boston destanında Buuba Han'ın beşik toyu için hazırlattığı ziyafet anlatılırken Ala-Too gibi et yığıldığı, Ala-Köl gibi et suyu hazırlandığı ifade edilmektedir: “*Ala-tooday et boldu/ Ala-köldey çık boldu/ Toyu uşunday ik boldu.*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 36). Bu benzetme Ala-Too ve Ala-Köl adlı yerlerin destanın coğrafi tabakasının içerisinde yer aldığına işaret eder.

Er Koşoy destanında da ala rengi yer adlarında kullanılmaktadır. Destanın coğrafi tabakası içerisinde Ala-Mışık adlı kayalıklarla dolu bir dağ yer almaktadır: “*Ala-Mışık aska too/ Atı biyik kaşka zoo*” (Tekalan 2002: 67).

Er Tabıldı destanının coğrafi tabakası içerisinde Üç-Koşoy’un ilerisinde bulunan Ala-Bel adlı yer de bulunmaktadır: “*Tabıldı menen Eldiyar, Talastın suusun boylop şumkar taştı aşıp Üç-Koşoydu basıp Ala-Bel-Ölmöktü aşıp, Suusamır, Soñ-Köldü basıp keñ Narınga barıp kaldı.*” (Namatov 2001: 248)

Alabel adlı yer **Er Eşim** destanında da geçen bir yerdir: “*Alabel, Ötmök bel menen/ Altıgana tör menen*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 106).

Kococaş destanında olayların geçtiği mekânlardan birisi Ala-Too’dur: “*Ala-Too közdöp çıkıpmın*” (Akmataliyev ve Kırbaşev 2007: 72). Kadim Kırgız yurdu olarak destanlarda yer alan Ala-Too Kırgız destanlarında olayların önemli bir bölümünün geçtiği bir mekândır.

Er Koşoy destanında da olayların geçtiği yerlerden biri hemen hemen bütün Kırgız destanlarının coğrafi tabakası içerisinde yer alan Ala-Too adlı dağ ve çevresidir: “*Sarı-Özön talaa, Ala-Too/ Berekelüü Isık-Köl*” (Tekalan 2002: 89).

Seyitbek destanında da geçen yer adlarından biri de Cüz-Bulak’la sınırlanan Ala-Too adlı dağdır: “*Arkaygan biyik Ala-Too/ Tügöngön ceri Cüz-Bulak*” (Musakov 2013b: 70).

Diğer Kırgız destanlarında olduğu gibi **Şırdakbek** destanında da Ala-Too yer adı olarak geçmektedir. Destanda “*Ala-Toogo urugu/ Ceti şaar Ancıyan/ Cergesi menen karatkan*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 272) ifadeleriyle Kırgız Türkleri için Ala-Too nesli ifadesi kullanılmaktadır. Bu ifade Kırgız Türklerin Ala-Too ile nasıl bütünleştiğini göstermektedir.

Mendirman destanında da Ala-Too adlı dağa yer verilir. Burası Kırgız Türklerinin geçmişten beri yerleşim yeri olarak kullandığı bir bölgedir. Mendirman kendisinden bahsederken “*Ala-Toonu kemirip/ Too tügötkön balamın*” (Akmataliyev ve Caynakova 2009: 38) diyerek Ala-Too’yu karış karış dolaşmış dağlar aşmış bir yiğit olduğunu ifade eder.

Görüldüğü gibi ala renk destanlarda gizemi, gücü, karışıklık ve tehlikeyi simgeler. Ayrıca ala renk; kahramanların bindiği atın rengi olarak da yer alır, olayların geçtiği mekânlara ad olur.

4.6. Kızıl/ Kırmızı

Türk mitolojisinde kızıl/kırmızı, güneşi, ateşi, hükümrânlığı ve savaş tanrılarını simgeler. Ateş ile fal bakan eski Türkler, alevin kızıl/kırmızı renkte olmasını savaş çıkacağına yorarlar. Bu durum Türklerin zihninde savaşın kızıl/kırmızı ile kodlandığını göstermektedir (İnan 2015: 67).

Güç, iktidar ve şiddet yoğunluğunu çağrıştıran kızıl/kırmızı renk Göktürk ve Uygur kağanlarının giyim kuşamlarının, kullanım eşyalarının rengi olur. Altın kızılı, Güneş ve ateş kültlerine işaret etmesiyle kötü ruhları kovma özelliğine sahip bir renk olarak görülür. Bu sebeple loğusa kadınlara al ruhundan korunmak amacıyla kızıl/kırmızı kıyafetler giydirilir. Kızıl/kırmızı rengin ateş ile olan ilişkisini ortaya koyan bir başka pratik de alaslama. Alaslama, ateşle temizlenme ve kötü ruhları kovma için yapılmaktadır (Genç 2009: 16). Ateşin parçalarına alev veya alaz denmesinde de ateşin kızıl/kırmızı rengi ile olan ilişkisi etkili olmuş olmalıdır. Kızıl/kırmızı rengin ailenin ve devletin simgesi olan ateş/ocak kültü ile ilişkisini gösteren bir başka husus da Kırgız kağanlarının otağlarında al renkli bayrak bulundurmasıdır. Nasıl ki ocak içinden al/kızıl ateş yükselince soyun devam ettiği anlaşılır aynen öyle de al/kızıl bayrak otağda yükselince devletin devamlılığı söz konusudur. Kırgız Türklerinin bayrağa “yalav/alev” demelerinin nedeni de bu olmalıdır (Ögel 1991: 36-37, Genç 2009: 17).

Güneşin işareti olan kızıl/kırmızı renk sonsuzluğun, mutluluğun ve aşkın sembolü olarak da algılanmaktadır. Yeni evlenen çiftler mutluluk ve saadeti elde etmek için kızıl/kırmızı elbise giyerler (Bayat2007: 301, Korkmaz 2008: 99). Oğuzlarda kızıl/kırmızı güvey elbisesidir; Dede Korkut Hikâyelerinde Beyrek'in güvey kaftanı kırmızıdır. Bir Kazak-Kırgız anlatısında “murada ermedik” anlamında kaydedilen “kızıl çapan giymedik” şeklindeki ifade bu geleneğin tüm Türk boylarında aynı olduğunu göstermektedir (İnan 1987: 189, Ögel 1991: 34, Genç 2009: 20). Kızıl rengi Güneş ile ilişkilendirildiği için aynı zamanda yaz mevsimini, güneyi, kuruluşu ve sıcaklığı simgeler (Gökalp 1976: 134).

Kızıl/kırmızı olumsuz anlamda tehlikeyi de simgelemektedir. Kan renginin kızıl/kırmızı olması savaşın ve tehlikenin bu renk ile sembolize edilmesine neden olmuştur. Bugün Türkiye Türkçesinde tehlikeli durumlar için “kırmızı alarm durumu” denmesi, trafik işaretlerinde kırmızının “dur” anlamına gelmesinin ardında bu mitolojik inanış olmalıdır.

Kızıl/kırmızı rengine dair bu düşünceler Kırgız Türklerinin küçük destanlarına da yansımaktadır. Kızıl; Ak Möör, Boston destanlarında tehlikeyi ve düşmanlığı simgeler. **Ak Möör** destanının Kalık Akiev anlatımında Cantay, Möör’ü zorla alıp toy başlatınca Möör, sevdiği Bolot ile vedalaşır. İki sevgili birbirlerine türkü yakarak içlerindeki acıyı dile getirir. Sevgilisini elinden aldırın Bolot “*Kırgak kulak kızıl at/ Kıyada karmap minbedim/ Kıyalı çata Cantay’dın/ Kız aların bilbedim.* (Kızıl atı yakalayıp binmedim/ Öfkeli Cantay’ın gelip seni alacağını bilmedim.) “ (Köse 2001: 443) diyerek çaresizliğini bindirir. Burada kızıl atın özellikle vurgulanması Cantay tehlikesinin göz ardı edilmesiyle birlikte düşünüldüğünde kırmızının tehlike sembolü olduğunu hatırlatmaktadır.

Boston destanında kızıl renk olumsuz anlamıyla kullanılmıştır. Bu renk destanda, Boston’un savaştığı düşmanların rengi olarak yer almaktadır. Cezbilek’in babası Kadamış Han, ülkesinin sınırlarını korumak için sınırın kızıl tilkisini görevlendirir. Destanda bu tilki “*Kıyırдын kızıl tülküsi/ Kıyla alp menen karmaşıp/ Coo ötkörböy kıyratıp,/ Kıyar bolgon bul ele.*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 74) sözleriyle sınırda bekleyip gelen düşmanı geçirmeyen güçlü bir varlık olarak tanıtılır. Boston, Karaboz’un yardımıyla düşmanı olan sınırın kızıl tilkisini yener. “Kızıl tilki” motifi Kutadgu Bilig’te “Kızıl Tilki gibi hilekâr olmalı” (2008: 783) şeklinde geçmektedir. Bu ifade kızıl renginin aldaticılığı da sembolize ettiğini gösterir.

Boston’un savaştığı düşmanlardan birisi de yedi başlı Cezkempir’in oğullarından Kızıl Dev’dir. Destanda geçen “*Kızıl döönü kıyratat*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 280) ifadesiyle Alp Boston’un Kızıl devi de yendiği anlatılmaktadır.

Kızıl, Kırgız Türklerinin küçük destanlarından Boston destanında kötülüklerden koruyuculuk işleviyle de yer alır. Cezbilek oğlu Börübay’a nazar değmemesi için yedi türlü ipekten yaptırdığı ipe gök boncuk ve kızıl boncuk takarak oğlunun boynuna asar. Böylece onun kem gözlerden korunacağına inanır. Destanda bu durum “*Ceti türlüü*

cibekten/ Eşip munu koygula deyt/ Kızıl monçok kök monçok/ Ötkörüüp munu koygula” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 428) ifadeleriyle anlatılmaktadır.

Kızıl rengi Türk halk inancında kudret ve akıncılığın da sembolüdür. Bu renk; cesaret, hayatta kalma ve hayat verme unsuru olarak kullanılmaktadır. Bu sebeple savaşta kullanılan tuğlar kızıl renklidir. **Cañıl Mirza** destanında “*Cediger, Noygut mol keldi/ Celektüü kızıl tuu keldi*” (Caynakova 2004: 138) ifadeleriyle savaş başlatan tarafın kızıl tuğunu kaldırarak cesaret ve gücünü öne çıkardığı böylece savaşa hazır olduğunu gösterdiği anlatılmaktadır.

Kör Uulu destanının Kasım Han kolunda, “*Kızıl tuunu bulgalap/ Canedil dey başçısın/ Han aldına keltirtti.*” (Egimbaeva 2012: 85) ifadeleriyle Kasım Han’ın Kızılbaş’a karşı çıktığı seferin zaferle sonuçlandığı ve Kasım Han’ın, kızıl tuğunu kaldırıp yüz elli bin askeri yığıp Canedil’in karışısına Hasan Han’ı çıkardığı anlatılır. Burada tuğun kızıl olması gücün ve zaferin simgesidir.

Kurmanbek destanında alplığı ile övülen Kurmanbek, “*Teyitkandın Kurmanbek/ Degele baatır bala eken/ Kızıl çaar colborstoy.*” (Musakov 2013a: 31) sözleriyle kızıl ala kaplana benzetilmektedir. Burada onun kızıl ala kaplana benzetilmesi gücünün ve cesaretinin üstünlüğünü ortaya koymaktadır.

Kırgız Türklerinde kızıl renk boy isimlerinde de kullanılır. **Cañıl Mirza** destanında “*Kıpçak, Kızılayakka/ Kıdırşaa menen Muñguşka/ Küçtü, Saruu, Munduzga/ Kadırı artık biy eken.*” (Caynakova 2004: 64) ifadeleriyle Cañıl’ın sözünün geçtiği, namının yayıldığı boylar belirtilirken “Kızılayak” boyundan da bahsedilmektedir.

Kırgız Türklerinin küçük destanlarında kızıl, yer adı olarak da kullanılmaktadır. **Er Koşoy** destanında olayların geçtiği mekânlardan birisi Kara-Too yakınlarındaki Kızıl-Bel’dir: “*Kara-Kucur, Ak-Beldi/ Çoñ Kara-Too, Kızıl-Bel*” (Tekalan 2002: 12).

Seyitbek destanında da yer adı olarak geçen mekânlar arasında Miñ Bugu yakınlarındaki Kızıl-Bel adlı yer bulunmaktadır: “*Kızıl-Bel ile Miñ-Bugu/ Kıdırtıp aytam men munu.*” (Musakov 2013b: 45).

Er Tabıldı destanında da kızıl rengi yer adında kullanılmaktadır. Destanın coğrafî tabakası içerisinde yer alan Kızıl-Car adlı yer buna örnektir: “*Kalıñ el dürböp attanıp/ Kızıl-Carga bet alıp*” (Namatov 2001: 37).

Er Eşim destanında ise olayların geçtiği yerlerden biri Kızıl-Kıya adlı yerdir: “*Kızıl-Kıya, Sın Taş’tan/ Üç Karkıra, Kegen’den/ Tekes-Kıyas degenden*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 76)

Kızıl-Kıya **Kococaş** destanının coğrafi tabakasında da yer alır: “*Calgızdın mergendigi bilinip/ Kızıl-Kıya, Kara-Taş/ Kıtaylardın içinde/ Kıyın mergen Kococaş,*” (Akmataliyev ve Kırbışev 2007: 60). Bu yer Kococaş ve halkının yaşadığı yerdir.

Sur Eçki’nin peşinden koşup giden Kococaş birçok yeri geçip gider. Bunlardan birisi de Kızıl-Çap adlı yerdir: “*Mazar-Say menen Kızıl-Çap*” (Akmataliyev ve Kırbışev 2007: 148).

Seyitbek destanında da olayların geçtiği mekânlardan biri Kızıl-Kıya’dır. Kızıl-Kıya destanda Kırgız yurdu olarak tanıtılır: “*Kızıl-Kıya kesembi?/Kırgız eliñ esembi?*” (Musakov 2013b: 83).

Issık-Köl dolaylarındaki Kızıl-Kıya, **Şırdakbek** destanında da olayların geçtiği yerler arasındadır. Destanda “*Başı Issık-Köl, Kızıl-Kıyaga çeyin, ayağı Talas tün tarabı ile, kün cürüş tarabı Anciyanga çeyin handık kılıp kıldı surap turgan.*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 250) ifadeleriyle Şırdakbek’in yönettiği yerler belirtilirken başının Issık-Köl ve Kızıl-Kıya’ya, sonunun Talas’a, kuzey tarafı ile güney tarafının ise Anciyân’a kadar uzandığı söylenmektedir.

Kırgız yiğitlerinin bindiği atların donu kızıldır. **Canış Bayış** destanının Urmambetov anlatımında Kalmuklara savaş vergisi olarak verilmek üzere hazırlanan kırk kızın başlarındaki Asılşaa ile birlikte salıncak kurup eğlenirken Canış ve Bayış’ın kırk yiğidiyle gelip onları rahatsız etmesi üzerine Asılşaa’nın “*Kızıl at mingen zor cigit/ Kırmız içken tok cigit/ Kızlardı körsö çoñ cigit.*” (Akmataliyev ve Musakov 2013: 26) diyerek kızıl at binen bu yiğitlere çıktığı anlatılmaktadır.

Er Soltonoy destanında Er Kıyır’ın bindiği atlardan biri gök akıtmalı attır, diğeri ise kızıl attır: “*Kıyır sinduu çoñ baatır/ Kızıl atka kamçı urup/ Kılıçın alıp çamındı.*” (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 59). Onun kızıl savaş atı yürüklüğü sayesinde onu amacına ulaştırmaktadır.

Sarıncı Bököy destanında Bököy, Cameke’yi şahit olarak çağırır ve “*Kızmatıña Camake/ Kızıl corgo seniki/ Kız Bermet suluu meniki.*” (Alper 2004: 147) diğerek eğer

güzel Bermet'in kendisiyle evlenmek istediği doğru ise ona bir kızıl yorga at hediye edeceğini söyler.

Munduk ve Zarlık destanında “*Bekler minet kızıldı/ Çal kuyruğu uzundu*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 194) ifadeleriyle Çançarkan'ın verdiği ziyafete gelen beylerin kızıl atlara binip geldiği ifade edilir. Burada kızıl renk, gücü ve zenginliği simgeler.

Kızıl ata binerek alplığını ortaya koyan Kırgız Türkleri, kızıl deveyi ganimet olarak almaktadır. **Kurmanbek** destanında Kalmuk hanı Dölön'ü bozguna uğratan Kurmanbek, “*Altmış kızıl narındı/ Arttırakel aracı*” (Musakov 2013a: 48) diyerek barışma teklifiyle gelen elçiye altmış kızıl deveyi sürüp gelmesini söyler.

Kızıl, ulaşılması gereken hedefi de simgelemektedir. **Kococaş** destanında Karakoco, kızı Zulayka için eş seçmek amacıyla bir toy düzenleyip damat adaylarını yarıştırdı. Zulayka ise işaret için kızıl elma seçip kulenin tepesinden adayların ok atışını sınırdı: “*Belgiliü kızıl alma alıp/ Sınap turat kelgendi/ Zulayka sinduu balası*” (Akmataliyev ve Kırbashev 2007: 30). Burada kızıl elma okun ulaşacağı hedefi temsil eder. Türk muhayyilesinde ulaşılması gereken hedef için kızıl elma benzetmesi yapılmasıyla bu uygulama örtüşmektedir.

Kızıl rengin ateşle olan ilişkisi **Baktı Bolot** destanında görülmektedir; destanda ezilen halk için devlere savaş açan iki genç, Baktı ve Bolot, bir çaresini bulup büyücü Masten'in beklediği Erkin geçitten geçerek devlerin ele geçirip halkı yaklaştırmadıkları Altın Dağ'a ve Şeker Pınar'a ulaşırlar. Altın Dağ'ın zirvesindeki daha önce insanoğlunun görmediği kızıl nuru görürler, onu ellerine alıp Şattık şehrine götürürler: “*Baktı, Bolot eki baatır adam balası körbögön kızıl nurdu koluna karmap altın kanat tulparın minip Altın toonun uluk kasietin elestetip Şattık şaarı etkin eline kelip körüşüp catışat.*” (Öyke 2004: 125). İki kahramanın kızıl nuru ele geçirdikten sonra bahtı açılır ve devlere karşı başlattıkları bağımsızlık mücadelesini kazanırlar. Kızıl burada ateşin rengini hatırlatır ve özgürlük ateşi olarak yorumlanabilir. Bu ateşi ele geçiren kahramanlar halkı devlerin zulmünden kurtarmayı başarır ve özgürleştirir.

4.7. Yeşil

Türklerin düşünce sisteminde yeşil ve mavi çoğunlukla “gök” sözcüğü ile karşılanır. Yeşermek yerine “göğermek” denir, yeşil olan sebze ve bostana “göklük” adı verilir. Yeşil sözcüğünün yaygın olarak kullanılması İslam’ın kabulünden sonra gerçekleşir. İslam inancında kutsal olanın yeşil renk ile kullanılması, örneğin Hızır’ın giyiminin, cennetin yeşil olduğunun düşünülmesi bu rengin kutsiyetini artırır. Abdülkadir İnan, ateşle fal bakan eski Türkler için alevlerin yeşilimsi renkte olmasının bereketli yağmur yağacağına ve iyi mahsül olacağına işaret sayıldığını bildirmektedir (2015: 67). Bu ifadeden de anlaşılmaktadır ki yeşil; bolluk ve bereketi, çoğalmayı simgelemektedir. Türk dünyasında rüyada yeşil görmek hayırlı işlerin olacağına, huzura ve berekete yorulur (Kalafat 2011: 87).

Eski Türklerin inanç sisteminde Hayır ilahı Ülgen’in Yaşıl Kağan adında bir oğlu olduğuna ve bunun bitkilerin yetişip büyümesini sağladığına inanılır (Genç 2009: 26, Bedirhan 2014: 281). Kamlık inancında yerin rengi yeşildir. Kam ayinlerinde bir ip üzerine yeşil, sarı, kırmızı ve beyaz bezler bağlanır ve bu bezlerin kamın gökyüzü yolculuğunda yol gösterici olduğuna inanılır (Ögel 1991: 477, Kalafat 2013: 112).

Kırgız Türklerinin de yeşil kumaştan bayrak kullandıklarına dair bilgiyi Arap seyyah Ebu Dülef kaydeder. Bayrağın yeşil renkli olması yeşilin hâkimiyet sembolü olarak yaygınlık kazandığını da göstermektedir (İnan 1966: 71-75, Genç 2009: 31).

Diğer Türk boylarında olduğu gibi Kırgız Türklerinin kültüründe de yeşil ile mavi çoğu zaman iç içe kullanılır her ikisine de gök denir. Bu sebeple doğrudan doğruya yeşil renge dair kullanımlar sözlü anlatılarda da çok yaygın değildir. Kırgız destanlarında yeşil renk genellikle kök/gök sözcüğü ile karşılanmaktadır. Kırgız Türklerinin küçük destanlarında yeşil, sadece İslami içerikli olan **Kör Uulu destanının Kasım Han kolunda** geçmektedir. Destanda “*Kızılbaş tuusu caşıldan*” (Egimbaeva 2012: 65) ifadeleriyle Kör Uulu’ndan bu yana Türkmen’in düşmanı olan Kızılbaş’ın tuğunun yeşil renkli olduğu söylenir. Bilindiği gibi Alevilikte renk sembolizasyonuna göre kırmızı Hz. Hüseyin’in Kербela’da kanının dökülerek öldürülmesini simgelerken, yeşil rengi de Hz. Hasan’ın zehirlenerek öldürülmesini çağrıştırmaktadır.

4.8. Kara

Türklerin mitolojik düşünce sisteminde kara renk olumlu ve olumsuz anlam değerlerini içeriğinde barındırır. Olumlu anlamda kara; gücü, heybeti ve dayanıklılığı yansıtmaktadır. Ayrıca ciddiyet ve asalet rengi olarak algılandığı da bilinmektedir. Kırgız destanlarında kara rengin; güç, kuvvet, atılganlık, cesaret, dayanıklılık gibi anlam değerleriyle yer aldığı tespit edilmektedir. **Boston** destanında kara, ululuğun simgesi olarak bir dağa ad olur. Boston'un bindiği atı Karaboz, yükselip duran Kara-Too adlı dağda dünyaya gelir. Kayberen neslinden olan Karaboz'un annesi kırk yıldır taylarını bu Kara-Too adlı dağda dünyaya getirmektedir: “*Kaykalagan Kara-too/ Kırk cıl murun oşondo/ Menin enem Karaboz/ Kayıp ata colugup/ Kulun tuugan oşondo.*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 95-96). Boston'a güç katan atının adının Karaboz olması da kara rengi ile güç arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır.

Kara rengin Türk halk inançlarında gücü, kudreti ve asaleti temsil ettiği bilinmektedir. **Cañıl Mirza** destanında Er Cañıl'ın atlarının adları da kara renk ile ilişkilendirilir. Destanın Musulmankulov anlatımında Cañıl'ın Karadolu ve Kazkara adında iki atının olduğu ifade edilir. İki atın da kara renk ile ilişkilendirilmiş bir isme sahip olması renklerinin kara olmasının yanı sıra atların asaleti, çevikliği ve gücüyle alakalıdır. Kazkara at hakkında ayrıntılı anlatım yer almazken Karadolu atın Cañıl'a güç veren ve onu muradına erdiren bir at olduğu Çorobayev anlatımında “*Karadolu miñgeni / İzge tüşüp artınan/ Kara canga küç kelip/ Kalmaktardın dartınan*” (Caynakova 2004: 58) ifadeleriyle yer almaktadır. Cañıl tek başına bir kara candır, lakin kara atı ile birlikte o kara/güçsüz, çaresiz cana güç gelip nice düşmanı yere sermektedir.

Canış Bayış destanının Orozbay Urmambetov anlatımında Canış ile Bayış'ın dedesi Aziret Han'ın yaptırdığı ihtişamlı köprüden bahsedilmektedir. Güçlü Aziret Han geçmişte bu köprüyü yaptırıp torunlarına miras bırakır: “*Kara taş menen kınaptır/ Kara kum menen şıbaptır/ Kança cerge çubaltıp/ Suu boylotup oturup/ Kara zoo menen ulaptır.*” (Akmataliyev ve Musakov 2013: 43). Aziret Han, köprüyü kara taş ile örüp kara kumu kara kaya ile birleştirip sıvıtmıştır. Burada kara renk dayanıklılığı ifade etmektedir.

Er Töştük destanında da kara rengin destanda gücü ve kudreti temsil ettiği görülmektedir. İleman Bey, bir oğul sahibi olmak için Kuday'a yalvardığında Kuday

ona bir kara fırtına gönderir: “*Asmandan kara dool cel keldi/ Cel ilemanga aytadı*” (İliç 2002: 30). Bu kara fırtına İleman ile konuşup ona kurban kesmesini ve tövbe etmesini söyler. Kuday tarafından gönderilen olağanüstü fırtınanın kara renkte olması Tanrısal erkin göstergesidir.

Er Töştük diğer canlılardan farklıdır. Onun canı kara polat egede gizlidir: “*Er Töştüntün canı/ Kara bolot ögö/ Taş tulganın tübün/ Canın koyup keteyn.*” (İliç 2002: 55). Burada kara rengin kuvveti simgelediği görülmektedir. Bunun yanı sıra Türk mitolojisinde demirin de gücü simgelediği bilinmektedir. Er Töştük’ün canının kara demir egede olması onun alplığı ve gücünü pekiştirir.

Coodarbeşim destanında alp Coodar’ın bindiği atı kara renkli Kılkara adlı attır: “*Coodarbeşim al dagı/ Kılkarası tabında*” (Alimova 2006: 135) Burada atın kara renkte olması onun gücünü simgelemektedir. Coodarbeşim kara yorga at binip kara renkte elbise giymektedir: “*Kara torko ton kiyip/ Kara corgo at minip*” (Alimova 2006: 182). Kara atı ve kara elbisesiyle heybeti ortaya çıkan Coodar’a hiç kimse karşı çıkamaz. Kara renk onun gücünün simgesi olur. Kara ata binip kara elbise giyen Coodar, karşısına çıkan düşmanla savaşırken kara benekli kaplan gibi yırtıcı ve heybetlidir: “*Kabilan erdin sürü bar/ Kara çaar colbors türü bar.*” (Alimova 2006: 194).

Er Koşoy destanında diğer destanlarda olduğu gibi at öne çıkarılan unsurlardan biridir. Destanda atlar tüm özellikleriyle ayrıntılı olarak tasvir edilir. Çin’in Kırgız halkına yaptığı zulümler anlatılırken “*San kara boz köp cılkı/ Üyürü menen bölünüp/ Dar düniyö kark altın*” (Tekalan 2002: 6) ifadeleriyle halkın zenginliği olan kara boz yıkları ele geçirdiği ifade edilmektedir.

Er Eşim destanında Er Eşim, zengin Tügöl Bey’i ziyarete giderken “*Han üyümö keldi dep/ Kara kuyruk nar berer*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 58) diyerek zengin beyin kendisine hürmet edip kara kuyruk develerden vereceğini umar. Burada kara kuyruk deve zenginliğin simgesi olarak yer alır.

Er Soltonoy destanda atlar; becerileriyle, kendilerine has adlarıyla ve renkleriyle anlatılmaktadır. Bolotkan’ın bindiği savaş atı kara akıtmalı bir attır: “*Bolotkan kirdi cenirip/ Kara kaşka tulparı/ Kaptaldata sekirip*” (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 61). Beyoğlu olan Bolotkan’ın gücü bu atın maharetiyle birleşip zaferi getirmektedir. Burada kara renk güç ve kudreti simgeler.

Kör Uulu destanının Kasım Han kolunda Kasım Han'ın en yakın arkadaşının adı Karabay'dır. Karabay, Kasım Han'ın en büyük desteğidir, onun her sıkıntısını çözen akıllı ve güçlü bir yiğittir: “*Kör Uulunun Gaoz Han/ Karabay adlı çocuğa/ Yetişip geldi boz at ile.*” (Egimbaeva 2012: 81). Onun ismindeki kara sıfatı gücünü asaletini simgelemektedir.

Kurmanbek destanında Kurmanbek, “*Kırkına taptım kırk kara at*” (Musakov 2013a: 20) diyerek kendisine kırk yiğit seçip kırkına da kırk kara at bulduğunu söyler. Kırk yiğidini arkasına destekçi olarak alıp Kalmuklara meydan okuyan Kurmanbek, kalabalık Kalmuk askerine kara ala kaplan gibi saldırır: “*Kara çaar colborstoy/ Kaçırıp kirdi şaňdanıp/ Karmanıştı kırk cigit.*” (Musakov 2013: 40).

Seyitbek destanında Kalmuk hanı Dölön'den öcünü almak isteyen Seyitbek bu fikri halkına açar. Halkın içinden bilgeliği ile tanınan Sana, bu fikrin yerinde olduğunu söyleyerek kendisinin de kara tulparıyla Seyitbek'in yanında yer alacağını söyler: “*Kara tulpar tabında/ Nayza kılıç cayında*” (Musakov 2013b: 57). Kara at burada gücü simgeler.

Mendirman destanında kocakarının hilesiyle niyetini bozan Adıl Han'ın, oğlu gibi sevdiği Mendirman'ın güzel karısına göz koyduğu ve Mendirman'ı öldürmek için çareler aradığı anlatılır. Gösterdiği hizmetten sonra böyle bir ihanetle karşılaşan Mendirman, Adıl Han'a boyun eğmez ve “*Kaçtırğandan kaytpağan/ Kara çaar colbormun/ Kaysağanı bürt ketken/ Kara bolot albarmin*” (Akmataliyev ve Caynakova 2009: 38) diyerek onun karşısında gücünden bahseder. Kendisinin saldırıya uğradığında kaçmayan bir kara benekli kaplan olduğunu, sallandığında düşmanı yere seren kara polat kılıç olduğunu belirterek ona boyun eğmeyeceğini söyler. Burada “kara benekli kaplan” ve “kara polat kılıç” ifadelerinde geçen kara renk gücün ve dirayetin simgesi olarak sunulur.

Kara; olumsuz anlamda “ölüm, yas, kötü tabiatlı, kötü fikirli, merhametsiz, düşman, yırtıcı, aşılması zor” gibi anlam değerlerini çağrıştırmaktadır. (Yıldız 2004: 49, Korkmaz 2008: 93). İnan, eski Türklerin ateşle fal bakmada kara rengini ölüm veya yolculuğa yordugunu belirtmiştir (2015: 67). Kara rengin ölüm ve yasin rengi olması hem toplumsal pratiklerde hem de sözlü anlatılarda yer almaktadır. Yas tutan kişinin karalar giymesi Dede Korkut Hikâyeleri'nde “ak çıkarıp kara giymek” şeklinde ifade

edilir. Kara rengin ölüm ve yası çağrıştıran anlam değerlerini Kırgız Türklerinin sosyal yaşamlarında ve sözlü anlatılarında da görmek mümkündür. Kara rengin Kırgız Türklerinin destanlarında en belirgin şekilde yas âlameti olarak kullanıldığı görülmektedir. **Ak Möör** destanının Kalık Akiev anlatımında yaşlı Cantay, Möör kız ile evlenip dokuz yıl yaşar. Dokuz yıl sonra Cantay öldüğünde yirmi altı yaşındaki Möör, töre gereği ve kadınların zorlamasıyla yüzünü tırmalayıp ağıt yakar. Yaşlı kadınlar dul kalan Möör'ün başına kara örtü örterler: “*Badıñañ öldü beybak dep/ Başına kara salıştı/ Kaniñ öldü turman dep/ Karaçabay cabıştı.*” (Köse 2001: 487). Burada kara, yas rengi olarak sunulur.

Ak Möör destanının Kудaybergenov-Bököçev anlatımında Cantay, Möör'ü zorla alıp toy başlatınca Möör, sevdiği Bolot ile vedalaşır. İki sevgili birbirlerine türkü yakarak içlerindeki acıyı dile getirir. Sevgilisini elinden aldırın Bolot “*Kayçı kulak karala at/ Kayra tartıp minbedim* (Karala atı yakalayıp binmedim/ Öfkeli Cantay'ın gelip seni alacağımı bilmedim.) “ (Köse 2001: 569) diyerek çaresizliğini bildirir. Kara burada da yas rengidir, sevgilisini kaptıran yaşlı Bolot, içindeki hüznü bu ifadelerle dile getirir.

Boston destanında Boston'un gidip uzun süre eve dönmemesi ailesinde üzüntüye neden olduğu anlatılır. Boston'un ortadan kayboluşuyla yasa bürünen ailesi, karalar giyip yas tutar. Bu durum destanda “*Kaytıp kelbey kalganda/ Üy bülöösü ıylagan/ Kaygırışıp özünçöl/ Kara kiyip üstünö/ Kara canın kıynagan*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 175) ifadeleriyle anlatılmaktadır.

Kara, **Er Tabıldı** destanında da yas rengi olarak karşımıza çıkmaktadır. Destanda Ermankan'ın ölümünden sonra dul kalan Agaça'nın karalar örtüdüğü “*Cesir kalgan karaluu/ Agaça attuu eneñden*” (Namatov 2001: 2) sözleriyle ifade edilir.

Kız Cibek destanında ise Tölögön'ün babası Bazarbay, oğluna beddua etmenin pişmanlığını ve üzüntüsünü yaşamaktadır çünkü bedduası tutar ve sevgili oğlu öldürülür. Bu üzüntüden dolayı kan tükürüp öleceğini düşünen Bazarbay, “*Kan cökürüp men ölüp/ Katınım bul Kamkatay/ Kaldaytıp kara kiyseçi*” (Duman 2001: 195) diyerek kendisinin ölümünden sonra eşi Kamkatay'ın karalar giyip ağlamasını söyler.

Kız Darıyka destanında Darıyka'nın oğlu Şaysılda, babasını ve ağabeylerini bilmeden güreşte yener. Babası Hz. Ali onu kılıcından tanıyınca Şaysılda büyüklerine yaptığı saygısızlıktan dolayı çok utanır ve onlardan kaçır. Kaçarak bir mağaraya sığınır,

mağara birden kapanır ve onu yutar. Şaysılda'nın böylece yok oluşu hem Hz. Ali'yi hem de bütün Arap halkını çok üzer, bütün halk karalar giyip yas tutar. Bu durum destanda “*Arap eli aza küttü küyüp aga/ Bardığı kara kiyimin kiydi cana*” (Orozova ve Akmataliyev 2010: 122) ifadeleriyle anlatılmaktadır.

Kara renk **Kococaş** destanında da yas rengi olarak kullanılır. Zulayka kendisine talip olarak gelen avcı Kococaş'ın ömrünün kısa olacağını ve onunla evlenirse genç yaşta karalar giyip yas tutmak zorunda kalacağını düşündüğünü “*Aktay başım karalap/ Ayday betim betim caralap/ Atalaş tuugan cok eken*” (Akmataliyev ve Kırbaşev 2007: 44) sözleriyle anlatır.

Destanın sonunda bu kehanet çıkar ve Kococaş genç yaşta kayalıklarda asılı kalarak ölür. Zulayka başına karalar bağlayıp yas tutar. Kococaş'ın ölümünden sonra Zulayka da ölmeyi ister ve “*Kadırkeçiñ Zulayka/ Kaalom sende, beylim ak/ Karañğı cayda koşup al*” (Akmataliyev ve Kırbaşev 2007: 218) diyerek kara toprağa girmeyi diler. Burada yer altının kara rengiyle ifade edilmesi; Türk mitolojik inanç sisteminde kötü ruhların mekânının yer altı olduğuna dair düşünceyle uyum göstermektedir.

Kör Uulu destanının Kasım Han kolunda “*Canına zaol cetken küin/ Kara kuşka algızdıñ/ Koşogumdan ayrılıp/ Başıma kara salgızdıñ.*” (Egimbaeva 2012: 93) sözleriyle Camiyla'nın Kasım Han'ın ölümü üzerine başına kara saldığını söylemesi ise kara rengin yas rengi olduğunu ortaya koymaktadır.

Kara; yer altının rengidir, yer altı Tanrısı olarak bilinen Erlik'in ve orada bulunan ruhların rengi karadır. Altay Türkleri ruhları arı(ak) tös ve kara tös olarak ayırır, kara töslerin yer altına ait ruhlar olduğunu düşünürler. Yer altı ruhlarının idarecisi olan Erlik'i de en büyük kara tös olarak görürler. Onun yer altında kara çamurdan bir sarayda oturduğuna inanırlar. Bu kötü ruhlarla ilgili ayinleri yöneten kama da kara kam derler (İnan 2015: 46). Kırgız bahşılarının da ak ve kara bahşı olarak ikiye ayrıldığı ak bahşının gökyüzü ruhları ile ilgili ayinleri yönetirken kara bahşının yer altı ruhları ile aracılık ettiği kaydedilmektedir. Mesela albastının en habis hali olan kara albastıyı def etmek için kara bahşılar çağrılmaktadır. Kara bahşılar yer altının kötü ruhlarıyla irtibatlı olduğu için halkın korkup tedirgin olduğu kişiler olarak bilinmektedir (İnan 1987: 404-411). Yer altı varlıklarının kara renkle simgelenmesi Kırgız Türklerinin küçük destanlarından Er Töştük destanında da görülmektedir. **Er Töştük** destanında yer

altında yaşayan ve olağanüstü güçlere sahip olan Bektoro adındaki kızın kara bir atı vardır ve bu kızın kendisi de karadır: “*Cañgıs kara beesi bar/ Cañgıs kara kıs bar*” (İliç 2002: 40). Yer altından çıkıp gelen Bektoro kara at binen kara bir kız olarak yeraltını temsil eder.

Er Töştük’ün düşmanı Çoyun Kulak’ın canı bir sandığın içindeki kırk kara kuştur: “*Sandıktı ayra muştadı/ Kırk kara kuşkaçtı aldı*” (İliç 2002: 77). Çoyun Kulak da yer altı varlıklarından olması ve Er Töştük’e kötülük yapması açısından Bek Toro gibi olumsuz bir karakterdir. Çoyun Kulak’ın canının kara renkteki kırk kuş olması bu olumsuzlama ile örtüşmektedir.

Yer altı için kullanılan kara sıfatı bazen yağız anlamına gelerek “kara yer” ifadesiyle toprağı da simgeler. Yer altının kötü ruhlarıyla ilişkilendirilen kara renk kötülüğün, felaketin, üzüntünün de sembolüdür. Kırgız Türklerinin küçük destanlarından **Cañıl Mirza** destanında “kara yer” inanişına yer verilir. Sarbağış boyuna esir düşen Cañıl, kendisine yapılan horlanmalara dayanamayıp “*Kara cerge kömgülö/ Kolu-butum keskip.*” (Caynakova 2004: 69) diyerek ya kendisini serbest bırakmalarını ya da kolunu budunu kesip kara yere gömmelerini ister.

Türk boyları arasında kötü düşünceli kimseye “kara niyetli”, felaketlerin yaşandığı bir güne “kara gün”, işi ters giden ve üzgün olan kimseye “kara yazılı”, bir yakınıni kaybedene “karalı” denmesi bu inanişin dile yansımalarıdır. Kara renk doğa şartlarının zorlaştığı ve canlıların sıkıntıları yaşadığı kış mevsiminin de rengidir ve Türk boyları kışa “kara kış” derler (Gökalp 1989: 134). Kara rengin bu şekilde olumsuzlukları çağrıştırmaları Kırgız Türklerinin küçük destanlarında da görülmektedir. Kara renk destanlarda kötülüğü, uğursuzluğu ve kaygıyı çağrıştıracak şekilde de kullanılır. Kara rengin uğursuzluk ve kötülük anlamını taşıyan örneği Cañıl Mirza destanında görülmektedir. Destanda Sarbağış boyunun beyleri Üçükö ve Tülkü’nün zorba kimseler olduğu dört bir yana saldırıp halkı dağıtarak mallarını sürüp aldığı anlatılmaktadır. Bir gün Üçükö ve Tülkü Beyler Saruu’yu yağmalayıp mallarına el koyarlar. Sürü sürü hayvanı alırlar, kızları ve gelinleri ağlatarak götürürler: “*Kara alaman olconu/ Kamçıga çenep bölgöndö/ Çabuuldan töşkön bir kız bar.*” (Caynakova 2004: 11). Destanda onların ganimetleri anlatılırken “*kara alaman olconu* (kara yağma ganimeti)” şeklinde ifade edilmektedir. Burada “kara” sıfatıyla onların yaptıkları bu işin hoş karşılanmadığı kötü ve uğursuz bir iş olduğu vurgulanır.

“Kara” sıfatının Türk halk inançlarında genelde olumsuz anlam ifade ettiği bilinmektedir. Kötülük veya saygısızlık yapan kişilere “kara yüzlü” ifadesi kullanılır. Cañıl Mirza destanında Sarbağış boyunun beyi Tülkü’nün anası gelinin kendisine iş buyurmasını saygısızlık olarak görür ve kendisi hizmetçi olmasına karşın kaynanasına iş buyuran geline “karabet/karayüzlü” diye hitap eder: “*Karabet cüzün körgönçö/ Akıretti körömün!*” (Caynakova 2004: 14).

Destanda kara sıfatı “kalp” kelimesiyle birlikte kullanılıp “taş kalpli” anlamını oluşturur. Duygularından sıyrılan bir kalp kararmış ve katılaşmıştır. Destanın Çorobayev anlatımında esir düştüğü Sarbağış boyundan kurtulup kaçan Cañıl’ın peşinden gelen herkesi öldürdüğü, en sonunda kucağında iki yaşındaki çocuğuyla Kalmatay’ın gelip onu durdurmaya çalıştığı anlatılmaktadır. Cañıl, Kalmatay’ı da öldürür, iki yaşındaki yavrusu ise sürünerek kendine doğru gelmeye çalışmaktadır. Cañıl, obasına çocukla dönmeyi kendine ar saydığından onu da öldürmeye teşebbüs eder: “*Kara murtöz tügöngür/ Bir tolgonoor ebi bar*” (Caynakova 2004: 100). Bu davranışından dolayı anlatıcı Cañıl için “kara murtöz/kara kalpli” ifadesini kullanır.

Cañıl Mirza Destanı’nın Çorobayev anlatımında Cañıl’ın obasına baskın verip mallarına el koyan Sarbağış boyunun beyi Tülkü, Cañıl’ın obasından biraz uzaklaşınca ateş yakıp et pişirip yemeye ve eğlenmeğe başlar. Obasının baskına uğradığını duyan Cañıl, Tülkü’nün peşine düşüp izlerini bulur. Gözcü olarak konulan dört bahadır alpı öldürür. Bu sırada Tülkü’nün diğer askerleri et yemeğe dalar. Cañıl’ın geldiğini anlayan Tülkü askerlerine “*Et cebey kara taş cegir* (et yerine kara taş yiyin) “ (Caynakova 2004: 31) diyerek onları lanetler. Burada geçen “kara” rengi lanetlemenin anlamca pekiştirilmesini ve kötü dileğin iyice vurgulanmasını sağlar.

Cañıl Mirza destanının Çorobayev anlatımında Sarbağış boyuna esir olan Cañıl’ın kurtulup gelmesi üzerine halkının büyük sevince kapıldığı ve şükür ifadesi olarak kara çanağa su doldurup sarı oğlağı kurban ettiği anlatılmaktadır. Kara çanak içinden su nasıl akıp gidecekse Cañıl da kara belalar, kaygılar arasından öylece sıyrılıp kurtulacaktır: “*Kara ayakka suu suzup/ Kamdagıla baariñar*” (Caynakova 2004: 114).

Er Koşoy destanında kötü ve hain fikirleri olan kişiler için destanda “kara niyetli” ifadesi kullanılmaktadır: “*Eki eldin kanın töktürüp/ Kara niyet işti coldogon*” (Tekalan

2002: 263). Burada da kara renk kötülükleri ve olumsuzlukları çağrıştıran bir sıfat olarak kullanılır.

Er Soltonoy destanında Colbarkan'ın oğulları Temirkan ve Bolotkan, Kırgız Türklerinin öcünü almak için Kalmukların üzerine yürümenin zamanının geldiğini söyleyerek babalarından savaşmak için izin alırlar. Yıllarca Kırgız halkına eziyet eden Kalmuklar'ın üstüne kara duman çökmüş gibi baskın vermek istediklerini söyleyerek niyetlerini bildirirler: “*Kara buu çıgıp soorunan/ Kara duman baskanday/ Kalmaktın için çañdatsam*” (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 25). Burada düşmanın üzerine kara duman gibi çökmek ifadesi kara renginin belayı çağrıştırdığını göstermektedir.

Kococaş destanında kara rengin uğursuzluk anlamını ortaya koyan ifadelerden birisi Zulayka'nın Kococaş'ın ölüm sırrını küçük yaştaki Moldocaş'a söyleyen kişi için verdiği “*Kara oozuña kan tolgur/ Kanday neme ayttı eken?*” (Akmataliyev ve Kırbayev 2007: 272) şeklindeki kargıştır. Zulayka, sırrı söyleyen kişinin kara ağzına ateş dolmasını dileyerek kargış verir.

Kara renk Dede Korkut Hikâyeleri'nde “kara otağ” ifadesi ile düşük statüyü, “karakaş, karagöz” ifadesiyle güzelliği, “karabaş” ifadesiyle matemi, “kara baht” ifadesi ile çekilen sıkıntı ve üzüntüyü, “kara donlu kâfir” ifadesiyle hor görülen bir inancı ve düşmanı simgelemektedir (Karabaş 1996: 53). Türk boyları yurtlarına savaş ve kaosu getiren düşman için kara sıfatını uygun görürler. Kırgız destanlarında da düşmanın atı ve giyimi karadır. **Boston** destanında Boston, yer altına düştüğünde birçok düşman ile savaşır ve onları yok eder. Bunlardan birisi de yedi başlı Cezkempir'in oğullarından biri olan Kara Dev'dir: “*Kara döo menen kaymaşat*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 280). Burada Boston'un düşmanı olan bir kahramanın kara renk ile ilişkilendirildiği görülmektedir.

Canlı Mirza destanında “kara” rengin düşman Kalmukları nitelerek için kullanıldığı görülmektedir. Kırgız milleti “ak kalpaklı Kırgız” olarak nitelendirilirken düşman Kalmuklar “Kara Kalmak” (Caynakova 2004: 51) şeklinde tanıtılmaktadır. Burada Kırgız Türklerinin ululuğu “ak” sıfatıyla vurgulanırken Kalmukların olumsuz yönü “kara” sıfatıyla öne çıkarılır.

Cañıl Mirza destanının Çorobayev anlatımında Kalmak beyi Erdene Bey, Cañıl'ın namını duyup onunla evlenmek ister, zorbalık edip Cañıl'a baskın verip onu evlenmeye ikna eder. Erdene Bey, kara atını Cañıl'ın kermesine bağlayıp üstünlük taslar. Burada zorbalık eden Kalmak beyinin niyeti gibi bindiği atı da karadır: “*Kara atı baylap kermege/ Aylasın mintip ketirgen*” (Caynakova 2004: 33). Kara niyetli kara Kalmak beyi kara atıyla baskın verip Cañıl'a kara kaygıyı salar.

Destanın aynı benzer metninde Cañıl bir hile ile Sarbagış boyuna esir düşer. Uzun bir süre horluk gördükten sonra halktan bazıları onu sürülere ve insanlara zarar veren kara benekli kaplanın olduğu ormana salma fikrini ortaya atar: “*Kara çaar colborsko/ Karmap kel dep ciberip*” (Caynakova 2004: 66). Bu fikre göre Cañıl kaplana yem olacaktır ancak beklenen olmaz. Cañıl kaplanı kulaklarından yakalayıp organla bağlar. Burada kaplanın “kara” sıfatıyla ifade edilmesi onun zararlı yönünü ve güçlü bir hayvan olduğunu vurgulamaktadır. Sürülere ve insanlara zarar veren bu yaratık, Cañıl için de bir karşı güç olarak sunulur.

Canış Bayış destanında Canış ile Bayış'ın düşmanı olan Kalmuk hanı Sıyadat, “*Kara tulpar mingeni/ Kara çopkut kiygeni.*” (Akmataliyev ve Musakov 2013: 55) ifadeleriyle kara tulpar ata binen, kara zırh giyen, korkunç görünümlü birisi olarak tasvir edilir. Burada kara renk, kötülüğü ve güçlü düşmanı simgeler. Kalmuk hanı Sıyadat'ın suçluları ve esirleri cezalandırmak için hazırlattığı ak çukur ile kara çukuru vardır: “*Ak or menen kara oru/ Esine tüştü kaktırıp.*” (Akmataliyev ve Musakov 2013: 100).

Er Töştük destanında, Er Töştük Sarban çobandan üç vadi dolusu malını ister. İki vadi dolar ama üçüncü vadi dolmaz. Çoban “*Toodoy kara at mingen/ Kara böruk kiigen/ Bir cigit aydap ketti.*” (İliç 2002: 34) diyerek geri kalan malları kara at binen, başında kara böruk olan birisinin çaldığını söyler. Er Töştük'ün atlarını çalan hırsızın kara renk ile ilişkilendirilmesi kara rengin düşmanlığı çağrıştıran yönünü ortaya koymaktadır.

Destanda Er Töştük'ün kapıştığı düşmanlardan birisi de Kaşan Kara Alp adlı devdir: “*Kapır Kaşañ Kara Alptı/ Töştük kötörüp urdu*” (İliç 2002: 72). Bu dev de yer altı varlıklarından olup kötülüğü simgeler. Devın adının kara renk ile ilişkilendirilmesi kötülüğün ve düşmanlığın simgesi olmasıyla ilgilidir.

Coodarbeşim destanında Coodar yeraltına gitmez ancak babasının yer altı varlıklarıyla olan dostluğunu ve düşmanlığını sürdürür. Bu sebeple yer altı varlıklarının yeryüzüne

çıkarak Coodar ile irtibat kurduğu ve yer altından haber getirdiği görülmektedir. Coodar, Kuyun Celden'in "*Abalkı bir ubakta/ Cer altında elderdi/ Kara döö, Kök döö biylegen*" (Alimova 2006: 302) sözleriyle geçmiş zamanlarda babasının savaştığı devlerden birinin Kara Dev olduğunu öğrenir

Er Koşoy destanında da kara renk düşman için kullanılan bir sıfattır. Düşman halk olan Kıtay için "kara Kıtay" ifadesi kullanılır: "*Kara Kıtay, Kızılbaş/ Ezelki kekti unutpay*" (Tekalan 2002: 6).

Er Tabıldı destanda ise Çalkalmak'ın gücü ve cesareti anlatılırken "*Kalmaktan çıkkan kara lök/ Karasuu candan bir bölök/ Karmaşıp kördük caş kezde*" (Namatov 2001: 129) ifadeleriyle etrafındaki tüm düşmanları yenip diz çöktürdüğü ve Kalmuk içinden çıkan kara lök gibi güçlü düşmanı da gençliğinde yendiği ifade edilir. Burada düşmanın kara deveye benzetildiği görülmektedir ve kara rengi düşmanlığı simgelemenin yanı sıra gücü de ifade etmektedir.

Kör Uulu destanının Kasım Han kolunda Kasım Han'ın severek evlendiği Camiyla, onun Margo tarafından öldürülmesi üzerine sevdiğini karakuşa kaptırdığını ve başına karalar saldığını söyler (Egimbaeva 2012: 81). Burada düşman karakuşa benzetilmiştir. Karakuş Kırgız destanlarında bazen yardımsever bir hayvanken bazen de mücadele edilen zararlı bir düşman şeklinde işlenir. Burada da karakuş karşı güce benzetilerek onun zararlı yönüne gönderme yapılır.

Kurmanbek destanında Kurmanbek'in düşmanı olan Kalmuk hanı Dölön Han'ın atının rengi de karadır: "*Alıp keldi Dölön Han/ Kaltar kara corgosun*" (Musakov 2013a: 51).

Kara renk **Seyitbek** destanında da kötülüğün ve düşmanın simgesi olarak sunulur. Kırgız Türklerinin düşmanı olan Kalmuklar için "*Kara şaar Kalmağı*(kara şehirli Kalmuk)" (Musakov 2013b: 73) ifadesi kullanılır. Burada kara renk düşmanlığı ve kötülüğü vurgulamaktadır.

Benzer bir şekilde Kalmukların sınçısına da "kara sınçı" denmektedir: "*Kambıl şaarındağı Kara sınçı degen bir akılmanın aldırtdı.*" (Musakov 2013b: 77). Destanda ağzı iyi laf yapan ve insanı görünüşünden çözen bu sınçı Kalmuk hanının en yakın adamıdır.

Munduk ve Zarlık destanında Külmöskan'ın ülkesine ulaşan ve ona boyun eğdiren Zarlık bir de Kuralay adlı sevdiğini kaçıran Kara Dev ile savaşı: “*Kuralay suluuga Kara döö kuştar ele.*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 224).

Baktı Bolot destanında da Kara Dev adını taşıyan ve Altın Dağ'ı zapt eden bir devden bahsedilmektedir: “*Murunki zamanda Altın too degen cerde Kara döö degen çıkkın. Kara döönün Cediger masten degen katını bolgon. Kara döönün otuz uulu bolgon.*” (Öyke 2004: 30). Bu devin Cediger adında büyücü bir kadını ve otuz oğlu vardır. Halkına zulmeden Kara Dev, zenginliklerle dolu Altın Dağ'ı ele geçirip halkı buradan mahrum bırakır. Burada halka zulmeden ve her türlü zenginliği halkından gizleyen devin Kara Dev adını taşıması kara rengin kötülüğün simgesi olduğunu göstermektedir.

Kör Uulu destanının Kasım Han kolunda, Kızılbaş Canedil'in ordusu Kasım Han karşısında yenilince en güçlü alpları olan Kara Aman'a başvururlar. Kara Aman, Karaala atına binip Türkmen üzerine gider. Kasım Han'ın düşmanının adı Kara Aman, Kara Aman'ın bindiği atının adı ise Karaala'dır: “*Oşondo turup Kara Aman/ Karaala attı karmagan.*” (Egimbaeva 2012: 77). Burada kara renk karşı gücü simgeler.

Türk düşünce sisteminde kara renk yön olarak kuzeyi ifade etmektedir. Hun kağanı Mete Han, Çin imparatorunu Pai-teng dağında kuşattığı zaman kuzey tarafı kara atlarla çevirir. Bunun nedeni kuzeyin eski Türklerin zihninde karanlıklar diyarı olmasıdır. Türkler kuzeyle ilgili her unsuru kara renk ile birleştirerek tanıtırlar. Örneğin Oğuz destanında kuzeyde oturan İt-Barak adlı kavmin derileri karadır. Kuzeyden esen rüzgâra da “kara yel” denir. Anadolu Türklerinin kuzeydeki denize “Karadeniz” adını vermelerinin nedeni de kuzeyin renk olarak kara ile ilişkilendirilmesidir. (Gökalp 1989: 135, Genç 2009: 46, Bedirhan 2014: 270). Kara rengin yön simgesi olarak kullanımı Kırgız Türklerinin küçük destanlarında tespit edilmemektedir.

Kara, aynı zamanda statü düşüklüğünü belirtmek için de kullanılır. Halka “kara budun” denilerek halk, kağan sülalesinden ayrılır. Bu anlayışın izleri Kırgız Türklerinin küçük destanlarında da görülmektedir. **Cañıl Mirza** destanının Çorobayev anlatımında Sarbagış boyunun beyi olarak tanıtılan Tülkü, zorbalığıyla bilinmektedir. Zorbalıkla şehirler yağmalayıp mallara el koyup kadını kızı ağlatarak sürüyüp alan Tülkü, bunlarla da yetinmeyip Cañıl'a göz diker. Cañıl böyle zorba bir beyden bahsederken “*Kalmak'tan namıs algansıp/ Kara başı balbansıp karabaşını pehlivan sanmış*”

(Caynakova 2004: 29) ifadesini kullanarak onu küçümser. Burada Tülkü için kullanılan “kara başlı” sıfatı onun güç bakımından Cañıl’dan aşağı bir konumda olduğunu vurgulamaktadır.

Cañıl’ın esaretten kurtulup dönüşüyle Tanrı’ya bir şükran ifadesi olarak kurban kesmek isterler ancak Cañıl’ın yokluğunda Kalmaklar obayı basıp bütün malları alıp gittiği için kurbanlığa layık bir hayvan kalmamıştır. Ellerinde sadece kara toklu vardır, kara tokluyu “*Kara torpok ırım go/ Tabilbasa kanetet/ Çakırcılık kıyın go*” (Caynakova 2004: 118) diyerek kurbanlığa layık görmeseler de çaresiz onu kurban ederler. Kırgız destanlarında kurbanlık olarak koyun çokça geçer ancak koyunun “ak sarbaşıl koy/ sarı başlı ak koyun” olması önemlidir. Koyunun kara renkli olması onun manevi değerini düşürmektedir. Dede Korkut Hikâyelerinden(Ergin 2014) Dirse Hanoğlu Boğaç Han Boyu’nda önüne kara koyun yahnisi getirilen Dirse Han’ın kendisine değer verilmediğini hissetmesinin sebebi de budur.

Er Koşoy destanında kara renk halkı ifade etmek için kullanılır. Bilindiği gibi eski Türklerde de halkı ifade etmek için “kara budun” şeklinde bir kullanım söz konusudur. Er Koşoy destanında da Kırgız halkı “*Kara Kırgız halkınan*” (Tekalan 2002: 5) sözleriyle kara sıfatıyla ifade edilmektedir. Burada kara renk; sosyal mevki olarak han sülalesinin dışında kalanları karşılamaktadır.

Destanda Tügöl Bey’in eşi zenginliklerini anlatırken “*Kara kaşka torpokton/ Bir kündö üç cüz bittettim*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 120) diyerek sadece kara lekeli tosunlarının sayısının üç yüz olduğunu söyler. Burada kara renk önemsizliği vurgulamıştır. Öküzün makbul olanı boz öküz olduğundan kara lekeli öküzün çok da önemsenmediği anlatılmak istenir.

Şırdakbek destanında Şırdakbek, değer vermesine rağmen şımarık karısı ona ihanet eder ve Kalmuk hanı olan Çagay’a gönül verir. Çagay’ın Şırdakbek’i yenmesinde yardımcı olur. Çagay onunla evleneceğini söyleyip onu kandırır, Şırdak’ın karısı sonunda yenilen Şırdak’ı bırakarak Bozcorgo’yu kaçırıp Çagay’a gider. Çagay, kendisine iyi davranan Şırdak’ın başına bu belaları saran kadının kendisine de zarar verebileceğini düşünür ve onu cezalandırır. Onu aşağılamak için ona kara keçeden giyim verip kırk ineği sağmasını söyler: “*Çagay daroo katınga kara kementtaydı kiygizet, betin tildirip, irdigin bildirip, üstünön koydu çubatıp, kırk uydu koluna beret,*

bar saa dep.” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 292). Burada kara renk düşüklük ve değersizlik anlamını katmaktadır.

Kara renk, Kırgız Türklerinin küçük destanlarında bilinmezliği ve gizemliliği de çağrıştırır. **Boston** destanında, Boston’un atı Karaboz’un kayberen olan babası Kara-Too adlı dağdaki kara taştta yer alan kara mağarada yaşamaktadır: “*Kara toogo barganı/ Kara zoonun kara üñkür/ Karabozdoy buudandı/ Atası oşol cerde eken/ Karabozdoy budandı/ Atası kayıptan eken.*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 193). Kutsal kayberen soyundan gelen bu atın yaşadığı yer ile kara renk ilişkilendirilir ve kara rengin gizemlilik, gayb âlemini çağrıştıran bilinmezlik gibi anlamları öne çıkarılır.

Er Koşoy destanında da kara renk mağarayı niteleyerek bilinmezliğin ve gizemliliğin simgesi olarak kullanılır. Kara mağara, düşmana sığınak olur ve Kırgız Türkleri bu mağaranın dışına çıkanları yok ederler: “*Kara üñkürdün cöndörü/ Kızılbaştın boldu ölüğü*” (Tekalan 2002: 19). Mağaranın içi ise Kırgız alpları için bir bilinmezdir ve bu sebeple gizemlidir.

Kara, atasözü ve deyimlerde de yer alan bir renktir. **Er Eşim** destanında Kara renk deyimlerde kullanılır. Bu deyimlerden birisi Anadolu’da da bir benzeri kullanılan “*Kasapçıga mal kaygı/ Kara eçkige can kaygı* (Kasap et derdinde kara keçi can derdinde) “ (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 112) deyimidir. Burada kara ifadesi kaygıyı çağrıştırmaktadır.

Kara rengin Kırgız Türklerinin destanlarında yer ve kişi adlarında da kullanıldığı görülmektedir. **Cañıl Mirza** destanında kara renk yer adlarında kullanılır. Bilindiği gibi kara, Türk mitolojisinde yön olarak kuyeyi göstermektedir. “Kara” sıfatıyla oluşturulan yer adlarının kuzeyi ifade etmesi mümkün olabileceği gibi “kara” renginin kötü, felaket geçirilen yer anlamlarını katması da mümkündür. Bu yer adlarından biri Kara-Kulca’dır: “*Kaçkan ceri kadimki/ Kara-Kulca tar olup*” (Caynakova 2004: 84). Destanda kara renkle kullanılan bir başka yer adı Kara-Kalkan ovasıdır. Kara-Kalkan ovası destanda yıkların sürüler halinde yayıldığı bereketli bir ova olarak tanıtılır: “*Kara-Kalkan oyuna/ Düñgürötüp cılkı aytap*” (Caynakova 2004: 124). Destanda kara renk ile ilişkilendirilen yer adlarından biri de Kara-Cül’dür. Kara-Cül destanda ordunun dinlenme alanı olarak tanıtılır: “*Andan kabar kelgençe/ Kara-Cüldün önündö/ Cata berdi kalıñ kol.*” (Caynakova 2004: 40). Cañıl Mirza destanında yer adı

olarak kara rengiyle birlikte verilen bir diğerk mekân Kambıl şehrine yakın olan Kara-Şar'dır: “*Kara-Şar, Kambıldı/ Samap turgan çağında*” (Caynakova 2004: 104).

Kırgız Türklerinde kara renk boy adlarında da kullanılır. Cañıl Mirza destanında Kalmatay adlı bey tanıtılırken onun Karabağış boyundan seksen yaşındaki bir ihtiyar olduğu belirtilir: “*Karabağış Kalmatay/ Seksendegi çalım bar.*” (Caynakova 2004: 50). Karabağış boyu Kırgız boyları arasında öne çıkan bir boy olarak tanıtılmaktadır.

Coodarbeşim destanında Coodar'ın dedesi Agay Han, Kara-Köl adlı yerde yaşamaktadır: “*Tayatam menin alıksı/ Kara-Köl cer degen/ Agay kan eken dep uktup.*” (Alimova 2006: 138). Agay Han'ın yaşadığı yerin kuzeyde olması kara rengiyle anılmasını sağlamış olabilir, bilindiği gibi kara renk yönlerden kuzeyi simgeler.

Kara renk, Coodarbeşim destanında yer alan kahramanların adlandırılmasında da kullanılmıştır. Destanda Er Töştük ve Coodar'a dost olan hanlardan biri olarak tanıtılan Karabay, halkının atası olarak bilinmektedir: “*Kalk atası Karabay/ Sırttan Töştük oy kıldı/ Ceti kan elin cogultup/ Aalamda cok toy kıldı*” (Alimova 2006: 388).

Er Koşoy destanında da kara renk yer adı olarak kullanılmaktadır. Destanın coğrafi tabakası içerisinde yer alan ve Ak-Bel yakınlarında olduğu anlaşılan Kara-Kucur bu yer adlarından bir tanesidir: “*Kara-Kucur, Ak-Beldi*” (Tekalan 2002: 12). Bunun yanı sıra ulu sıfatıyla anılan Kara-Too adındaki yer de kara rengi ile kurulan yer adlarından biridir.

Destanın coğrafi tabakası içerisinde Kara-Suu adlı bir nehir de yer almaktadır. Destanda At-Başı'na göç eden halkın bu nehirden geçmek zorunda olduğu ancak akımı çok kuvvetli olan bu nehirden geçemedikleri için bir süre durakladıkları anlatılır: “*Kaldaygan özön Kara-Suu/ Kalıñ el boldu aymağı*” (Tekalan 2002: 32). Bu nehir, göç yolu üzerinde bir engeldir. Bu durum ile nehrin adının kara sıfatıyla anılması birbirini tamamlamaktadır.

Destanda olayların geçtiği yerler arasında Soñ-Köl yakınlarındaki Kara-Koo adlı yer de vardır: “*Kara-Koo, Soñ-Köl, Balgarttı*” (Tekalan 2002: 89). Burası daha önce Çinlilerin işgal ettiği bir Kırgız toprağıdır. Er Koşoy'un Çinlileri yenmesi ve Çin hanının küçük oğlunu esir alması üzerine Çinliler işgal ettikleri bu yerleri geri vermeyi düşünürler.

Er Koşoy destanında kara renk kişi adı olarak da kullanılır. Destanda Kırgız Türklerinin bir boyunu Karaçoro adındaki bir beyin idare ettiği anlatılmaktadır: “*Katında Kara*

Çoro'nun/ Tuugandıgı cazılğan" (Tekalan 2002: 97). Karaçoro, akli ve gücü ile düşman Çin'e karşı koyan güçlü bir alptır.

Er Soltonoy destanda da kara renk, yer adı olarak geçmektedir. Kara-Koyun ve Kara-Kaşat bunlardan biridir: "*Kara-Koyun, Urmatal/ Kara-Kaşat talaası*" (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 63).

Destanda kara rengin kullanıldığı bir başka yer adı ise Kara-Kıştak'tır. Kara-Kıştak Kalmuk beyi Toskulu'nun oturduğu yerdir: "*Oşol Orolkan bütün eli Çüydü karap kaçkanda, koşokaçıp Kök Kıyan'ı aşıp Kara Kıştaktın oozundagı tayakey Toskulu baydın koluna barat.*" (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 72).

Temirkan ve Bolotkan, kırk yiğidini alıp Kalmuklarla savaşmak üzere Kara-Su ve Kara-Oy denen vadiye doğru gelirler: "*Bee baylap oynop catkıla/ Kara-Su, Kara-Oy öröönün.*" (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 134).

Er Tabıldı destanında kara renk, çoklukla yer adlarında kullanılır. Destanda Er Tabıldı'nın halkı olan Katagan boyunun Kara-Too denen bir yere yerleşmiş oldukları ifade edilmektedir: "*Katagan degen eli bar, Kara-Too degen ceri var, altı miñ üylüü Katagandı biylep Atbaşı Narındı cerdep omokan degen ötkön.*" (Namatov 2001: 1).

Er Tabıldı destanının coğrafi tabakasını oluşturan mekânlardan biri de Kara-Kır'dır. Kara-Kır adlı yer Kalmuk ordusu ile Tabıldı'nın kırk yiğidinin savaştığı alan olarak destanda yer almaktadır: "*Kara-Kırdı bet alıp altı cagın karanıp ak colborstoy çamunıp kele catat ele.*" (Namatov 2001: 77).

Destanda geçen ve kara renk ile kurulan bir başka yer adı ise Kara-Saz'dır. Kara-Saz, Er Tabıldı'nın yilkılarının yayıldığı geniş bir ovadır: "*Kalgan menin cilkımdı/ Kara-Saz'ga cayıp sal.*" (Namatov 2001: 171).

Destanda olayların geçtiği bir başka yer ise Kara-Kaman'dır. Kara-Kaman, Teşik-Köl yakınlarındaki bir yerleşim merkezi olarak destanda yer alır: "*Kara-Kaman Teşik-Köl/ Kak oşogo bara ket*" (Namatov 2001: 181).

Kococaş destanında geçen yer adlarından biri Kara Ünkür(Kara Mağara) adı verilen yerdir. Burası Sur Eçki'inin yaşadığı yerdir: "*Turgan cerim Kara-Ünkür*" (Köse 1996: 452). Bu yerde Kococaş, Sur ekçinin bütün oğlaklarını ve Alabaş tekesini öldürür. Kara

Ünkür, Sur Eçki için uğursuz bir yer olur. Burada kara rengin çağrıştırdığı kötü anlamlar öne çıkmaktadır.

Destanın coğrafi tabakası içerisinde yer alan mekânlardan birisi de Kococaş'ın avlandığı Kara-Taş adlı yerdir: “*Kızıl-Kıya, Kara-Taş/ Kıtaylardan içinde/ Kıyın mergen Kococaş*” (Akmataliyev ve Kırbaşev 2007: 152).

Destanda Kococaş ile Sur Eçki arasındaki kovalamaca geniş bir coğrafyanın tanıtımını sağlar. Topal keçi olup Kococaş'ın önünden kaçan Sur Eçki, avcıyı peşinden sürükleyerek birçok yeri gezdirir. Kovalamaca esnasında Kara-Çoku adı verilen bir bataklıktan da geçerler: “*Eñkeyip eçi kaçtı emi/ Kara-Çoku şalpıldak/ Katarı menen bastı emi*” (Akmataliyev ve Kırbaşev 2007: 152). Buranın bataklık olması yer adında geçen kara renginin olumsuz anlamlarıyla örtüşmektedir.

Kızıl-Kıya ve Kara-Taş'ı aşan Sur Eçki Kara-Oy adlı yere kadar kaçar. Kococaş da andını yerine getirmek için onun peşinden gider: “*Cerge-Tal menen Kara-Oygo/ Ceektep kaçıp keldi emi*” (Akmataliyev ve Kırbaşev 2007: 154).

Dikenlik ve çalılıklarla kaplı Kara-Too adlı dağa doğru yönelen Sur Eçki, Kococaş'ı perişan eder. Kara-Too insan ayağının değmediği, kayberen yürüyen kayalıklarla doludur: “*Kara-Toonu kıldırıp/ Karagan, buta, badaldar*” (Akmataliyev ve Kırbaşev 2007: 168).

Kococaş destanının coğrafi tabakası içerisinde yer alan bir başka mekân ise Tekes yakınlarındaki Kara-Kır adlı yerdir: “*Kara-Kır menen Terekten/ Atası munun Kococaş/ Kolu menen cönötkön*” (Akmataliyev ve Kırbaşev 2007: 278).

Mitolojik anlamlar barındıran renklerin yer adlarında kullanılması bu anlamlar ile coğrafi tabakada yer alan mekânların birbiriyle örtüşmesinden kaynaklanmaktadır.

Kococaş destanında kara renk kişi adında da kullanılır. Kococaş'ın kayınbabasının adı Karakoco'dur: “*Karakoco degendin/ Körgön emes kalasın*” (Akmataliyev ve Kırbaşev 2007: 26). Zulayka'nın babası Karakoco, zengin ve güçlü bir beydir.

Kozuke ve Bayan destanında da kara renk kişi adı olarak kullanılır. Destanın başında Kozuke'nin babası Karabay ve Bayan'ın babası Sarıbay'ın arkadaşlığından bahsedilmektedir: “*Karabay, Sarıbay dep eki bey bar*” (Akmataliyev, Musakov ve

Orozova 2007: 142). Karabay'ın genç yaşta ölmesi ve oğlunu yetim bırakması ismindeki “kara” renginin destanın olay akışına uygun olarak seçildiğini göstermektedir. Burada “kara” renk adeta Karabay'ın bahtsızlığını vurgular.

Kozuke ve Bayan destanında Karabay'ın ölümü üzerine Sarıbay, dönürlük sözünden vazgeçip aldığı kalını da yiyip halkı terk ederek başka bir yere göç eder. Sarıbay'ın amacı kızını yetim olan Kozuke'ye vermemektir. Bu amaçla Karakıl adlı dağ geçidinden aşarak yeni yurduna yerleşir: “*Karakıl belden aşırıp/ Kudalığın caşırıp*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 146). Burada kara rengin yer adlarında da kullanıldığı görülmektedir.

Kurmanbek destanında “*Katarı menen sulatam/ Kara şaar Kambıldı.*” (Musakov 2013a: 22) ifadeleriyle Kırgız Türklerinin düşmanı olan Kalmukların yaşadığı Kambıl şehrinin “kara şehir Kambıl” olarak ifade edilmesinin nedeni bu şehrin düşman yurdu olmasıdır.

Kalmukların yerleşim yerlerinden biri olan Kara-Too (Kara Dağ) da düşmanın meskenlerinden biridir: “*Kara toonun beline/ Dürbü salıp karadı*” (Musakov 2013a: 27). Kurmanbek, kırk yiğidiyle Kalmuklardan öç almaya gittiğinde Kara-Too'da nöbet tutan Kalmuk askerini ele geçirir.

Seyitbek destanında ise Kara-Too adlı dağ Kırgız yurdu olarak tanıtılır (Musakov 2013b: 70). Destanda geçen bir diğer yer adı ise Kızıl-Kıya yakınlarındaki Kara-Kıya adlı yerdir: “*Kara-Kıya kesembi?/ Kalkıñ burut esenbi?*” (Musakov 2013b: 83). Bu yer Kırgız halkının mesken tuttuğu bir mekândır.

Mendirman destanında da kara renk yer adlarında geçmektedir. Bunlardan biri Kangay'ın Kara-Too olarak anılan yerdir: “*Kaňgaydın Kara-Toosunan/ On çaktı cıldan köp bolup/ Barganlardan kep utkum/ Mına uşul cerde dep utkum*” (Akmataliyev ve Caynakova 2009: 62).

Kara rengi **Baktı Bolot** destanında da yer adı olarak geçmektedir. Sasık Köl yakınlarındaki Kara Kamış adlı bir yerden bahsedilmektedir: “*Kara Kamış, Sasık Köl/ Kak oşogo çep salam*” (Öyke 2004: 42). Bu yer Kara Dev'in oğlu Kaman'ın kendisine kale yapmayı düşündüğü yerdir.

Örneklerden anlaşıldığı gibi Kırgız Türklerinin destanlarında kara renk; “ölüm, yas, düşman, uğursuzluk, kötülük, kaygı, statü düşüklüğü, gizemlilik, güç ve azamet” gibi anlam değerlerini karşılamakta aynı zamanda yer, boy ve kişi adlarında da kullanılmaktadır.

5. MİTOLOJİK SAYILAR

İlk dönem insanları evrendeki her şeyin doğüstü güçlerle ilgisinin olduğunu düşünür ve bu sebeple etrafında gördükleri, zihnen algıladıkları her şeye gizemli bir güç atfederler. İnsanlığın ilk dönemlerinden bugüne kadar olan süreçte sayılara da bir gizil güç atfedilir. Simgesi ve felsefik akımlar sayıların kutsallığına yönelik düşünceler ortaya atmaktadır. Sayıların gücünü kullanmak suretiyle kehanette bulunmak, büyü yapmak gibi uygulamalar modern çağda bile varlığını sürdürmektedir (Durbilmez 2008 a: 211). Türk boylarının mitolojik dünya tasavvuru içerisinde de sayılara belli anlamlar yüklendiği ve iki, üç, beş, dört, yedi, dokuz, kırk gibi sayıların kutlu sayıldığı görülmektedir. Türk dünyasında bu sayılar aşağı yukarı aynı mitolojik anlam değerine sahiptir (Durbilmez 2005, 2007a, 2007b, 2008, 2009, 2010a, 2010b, 2011, 2012). Kırgız destanlarında da kutlu olarak görülen bu sayılar mitolojik anlam değerleriyle kullanılmaktadır.

5.1. İki

İnsan yaşamının ve düşüncesinin her alanında ikiye bölmelerin, çiftlerin ve ikili yapıların ağırlıklı konumu göze çarpmaktadır. İki daima ilahî birlerden ziyade iki görece biriminin karşılaşmasının simgesi durumundadır. Eski mitolojik inanışlarda iki, bir olan Tanrı'nın karşısındaki kötücül varlığı simgeler ve evren tasarımı düalist bir yapıyı ortaya çıkarır. Bu tasavvura göre; iyi ve kötünün, Tanrı ve Şeytan'ın, yer ve göğün düalizmi evreni oluşturmaktadır. Türk yaratılış efsanelerinde de düalist bir yapı söz konusudur. Kâinatın başlangıcından itibaren iki temel güç vardır; bunlardan birisi Tanrı Ülgen, diğeri ise Tanrı'ya isyan ederek onun karşısında yer alan kötü ruhların başı Erlik'tir (Ögel 2014: 464).

Düalitenin bazen evrendeki karşıtlıkların bir araya gelip birbirini tamamlaması suretiye düzeni/kozmosu oluşturduğu düşünülür. A. Schimmel Allah'ın güzelliğini ve şefkatini cemaliyle, ululuğunu ve gazabını ise celaliyle ortaya koyduğunu ve bu iki karşıt özelliğin bir araya gelmesiyle onun eşsiz mükemmelliğinin ortaya çıktığını

belirtmektedir. Fakat çoğunlukla düalite; iki zıt kutbu ve çatışmayı/kaosu, parçalanmayı, uyuşmazlığı ortaya çıkararak algılanır (Schimmel 1998: 57-68).

Bu açıdan bakıldığında iki hem mükemmelliğin, tamamlayıcılığın sayısıdır hem de karşıtlığı ifade etmektedir. Anadolu’da iki sayısı azımsama bildirir. Örneğin; iki para etmez, iki çift laf, iki lokma ekmek, iki satır yazı, iki dakikacık sözcüklerinde bu anlam değerini görmek mümkündür.

Kırgız kültüründe de iki sayısının bu anlam değerleri ile kullanıldığı görülmektedir. Kırgız destanlarında iki sayısı Cañıl Mirza ve Kız Darıyka destanlarında kişileri belirtmek için, Cañıl Mirza destanında yön ve süre belirtmek için kullanılır. Ayrıca Kız Darıyka destanında bu sayının deyim içinde kullanıldığı tespit edilmektedir.

Cañıl Mirza destanında iki sayısı kişileri belirtmek için kullanılır. Sarbağış boyunun beyleri Tülkü ve Üçükö, Cañıl’ın obasını basıp mallarını sürüp götürür. Bunu öğrenen Cañıl, düşmanın peşine düşer ve izlerini bulur. İlk gözcü olarak konulan Ülbürçek ve Burguy’la karşılaşır. Bu iki bahadıra “*Eki baatır kelgile/ Cılkını kayra bergile*” (Caynakova 2004: 25) diyerek gasp ettikleri mallarını vermelerini, meseleyi sulh ile çözmeyi teklif eder.

Kız Darıyka destanında da iki sayısı kişileri belirtmek için kullanılır. Anlatıcı destanı anlatmaya geçmeden önce bir giriş kısmına yer vererek bu destanı niçin anlattığını açıklar ve bu sırada “*Maydanda at oynoyup karmaşkan/ Közümö elestedi eki beren.*” (Orozova ve Akmataliyev 2010: 38) diyerek destanın iki ana kahramanını tanıtır.

Destanda Ali ve Darıyka’nın kapışma sahneleri uzun uzun ve canlı tasvirlerle anlatılmaktadır. İki güçlü yiğidin birbirini yenemediği günlerce mücadele ettiği, birbirlerine kaplan gibi saldırdıkları ve ortalığın kıyamet gününe döndüğü “*Kıyırdı eki caktan eki baatır/ Bolgondoy cer kozgolup zaman akır.*” (Orozova ve Akmataliyev 2010: 78) ifadeleriyle anlatılmaktadır.

Bu kapışmayı Hz. Ali zor güç kazanır ve Darıyka ile evlenmeyi hak eder. İki kaplan evlenir, mutlulukla günler geçmekte iken Arabistan’dan Hz. Muhammed, mektup yazıp Ali’yi vatanına çağırır. Bu mektupla, yurdunu oradaki eşi Fatıma ile oğulları Hasan ve Hüseyin’i özleyen Ali çaresiz, Darıyka ile vedalaşarak memleketinin yolunu tutar. Darıyka ise tacını, tahtını idare edecek kimsesi olmadığından Ali ile gidemez. Bu iki sevgilinin

ayrılma anı “*Cazıksız bölünüştü eki âşık/ Cazuuga buga kaday söz tabasıñ*” (Orozova ve Akmataliyev 2010: 71) ifadeleriyle verilir ve çaresiz kalan iki âşığın güçlükle ayrıldığı ifade edilir.

İki sayısı **Cañıl Mirza** destanında yön belirtmek için kullanılır. Destanda iki ana yön ifade edilmektedir. Obasının baskına uğradığını ve mallarının yağmalandığını öğrenen Cañıl, düşmanın peşine düşer, onların izini bulur. Cañıl önce işi sulh ile halletmeye çalışmaktadır ancak düşman onun bu iyi niyetini kötüye kullanıp ona iki taraftan saldırır. Destanda *bu durum* “*Eki caktan kaçırıldı/ Kabırgasın kıyratıp/ Nayzanın ucun matırdı*” (Caynakova 2004: 26) ifadeleriyle anlatılmaktadır.

Destanda iki sayısı süre belirtmek için de kullanılır. Cañıl, obasına saldıran Tülkü ve Üçükö adlı beyleri öldürünce Sarbagış boyunun ileri gelenleri ölen beylerinin öcünü almak için plan yapar ve hile ile Cañıl’ı esir ederler. Esir olan Cañıl, bir süre eziyet gördükten sonra gösterdiği kahramanlıkla halkın sevgisini kazanır. Onu yaşlı beyleri Kalmatay ile evlendirirler. Cañıl evlendikten iki yıl sonra bir erkek çocuk dünyaya getirir: “*Eki cıldın içinde/Erkek bala tuğan çak.*” (Caynakova 2004: 73).

İki sayısı Cañıl Mirza destanının Çorobayev anlatımında kesinlik anlamıyla da kullanılır. Esir düşen Cañıl’ın yaşlı Kalmatay ile evlendirilmesine karar verilir. Cañıl ise çaresiz bu durumu kabullenmek zorundadır ancak yine de kendisine denk olmayan bu ihtiyarla evlenmek için iki şart koşar: “*Meni alaarda Kalmatay/ Suradım ele eki işti.*” (Caynakova 2004: 77). Bunlardan biri Kalmatay’ın kendisine iş buyurmamasıdır, diğeri de sürekli kendisini takip etmemesidir.

İki sayısı **Kız Darıyka** destanında deyim içinde de kullanılır. Anlatıcı destanı yazıya geçireceğine dair kalpten söz verir ve vakti geldiğinde bu sözü iki etmenin yakışık almayacağını düşünerek destanı yazıya geçirmeye karar verir. Anlatıcı bu durumu “*Cazam dep ubadamdı bergem çındap/ Ayıp go aytkan sözdü eki kılmak.*” (Orozova ve Akmataliyev 2010: 27) sözleriyle ağızdan çıkan bir sözü iki kılmanın ayıp olacağını söyleyerek ifade eder. Bu deyim Anadolu’da da kullanılmaktadır.

5.2. Üç

Üç sayısı, kapsayıcı ve bütünleyici bir sayıdır. Aynı zamanda üç felsefe ve psikolojide sınıflandırma sayısı olarak kullanılmaktadır. Üç bekleme ve sona ulaşma ifade

etmektedir. Yineleme ifadesi olarak da kullanılan üç sayısı özellikle dinî ritüellerde ve sihir/büyü gibi uygulamalarda sıkça yer almaktadır. Ayrıca kapsamlı üç, basit yuvarlak bir sayıya çevrilebilmektedir. İlk insan evrende ilkin suyu, havayı ve toprağı görür ve üçlü dünya tasarımını geliştirir. Yine evrendeki maddenin üç halini(katı, sıvı, gaz) bilir, yaratılan şeylerin üç grup (mineraller, bitkiler ve hayvanlar) olduğunu keşfeder. Evrendeki pek çok şey üç boyutta algılanmaktadır. Örneğin mekân üç boyutludur; uzunluk, genişlik, yükseklik (Schimmel 1998: 69-97, Durbilmez 2005: 4). Zaman kavramı da insan zihninde üç boyutludur: geçmiş(ertmiş) zaman, şimdiki(közünür) zaman, gelecek(kelmedük) zaman. Ayrıca Türklerin yaratılış destanlarında da üç bölge prensibine bağlı olarak evren tasavvurları gök, yeryüzü ve yer altı olmak üzere üç bölgeden oluşmaktadır (Ögel 2014: 423-426). Bayram Durbilmez (2010a: 247) üç sayısı ile alakalı kabul edilmiş olgu ve davranışların kaynağının mitolojik algılar olduğunu belirtir ve Türk mitolojisindeki kâinatın dikey dünya modeli ve yatay dünya modelindeki üçlü yapının bu sayının Türk insanının zihnindeki derin mitolojik köklerinin yansıması olduğunu ifade eder.

İnsan yaşamının doğum, evlilik, ölüm gibi üç geçiş dönemini kapsamaması da üç sayısının kutsiyetini göstermektedir. Günlük kullanımda ve sözlü anlatılarda süreç, hamle, iyi haber, tekrar, tamamlanma durumlarını anlatan üç sayısı aynı zamanda gittikçe artmayı da işaret eder (Schimmel 1998: 69-97).

Üç sayısının Türk mitolojisinden gelen kutsallığı İslami dönemde de güçlenerek varlığını korur. Türk mitolojisinde mevcut olan yerler-gökler-sular üçlemesi halk anlatı ve inançlarında bu motifin her daim canlı kalmasını sağlamaktadır (Durbilmez 2008 a: 216).

Diğer Türk boylarında olduğu gibi Kırgız Türkleri de üç sayısına mitolojik anlam değerleri yüklemektedir. Bu anlam değerleri sözlü anlatılarda da görülmektedir. Kırgız Türklerinin kültürünün bir ansiklopedisi hükmünde olan destanlarında da üç sayısı mitolojik anlam değerleriyle yer almaktadır. Üç; incelenen destanlarda canlı ve cansız varlıkların miktarını belirtmek için, zaman belirtmek için, yineleme anlamında ve yer adlarında kullanılmaktadır.

Kırgız Türklerinin küçük destanlarından Ak Möör, Askazan Baatır, Boston, Er Töştük, Coodarbeşim, Er Soltonoy, Er Eşim, Eşimkul menen Zuura, Kör Uulu destanının Gaoz

(Ayvaz) Kolu, Kız Dariyka, Kozuke ve Bayan, Şırdakbek, Mendirman, Munduk ve Zarlık destanlarında üç sayısı canlı ve cansız varlıkların miktarını belirtme amaçlı kullanılır. **Ak Möör** destanının Kalık Akiev benzer metninde yaşlı Cantay'ın üç kadını olduğu anlatılmaktadır: “*Karıganda kalcañdap/ Kız alabı debegin/ Üç katın bolso karıdı.*” (Köse 2001: 381). Cantay, bu üç yaşlı kadının üzerine güzel Möör'ü almayı arzulamaktadır.

Askazan Baatır destanında hırsız zannedilerek yakalanan ve kolu sakat edilen Askazan'ın suçsuzluğu ortaya çıkınca Kalmak hanı İşaa Han, onun kolunu tedavi ettirir. Bu tedavinin amacı hem yapılan bir hatayı telafi etmektir hem de İşaa Han'ın otlağında türeyen bir yabani boğayı Askazan'ın öldürebileceğine olan inançtır. Askazan tedaviden sonra kolunu denemek için bir duvar dibine yedi çapa dizdirir ve okunu fırlatır. Attığı ok ancak dört çapayı geçer, üçünü geçemez. O zaman Askazan, kolunun henüz güçlenmediğini anlar. Burada okun üç çapadan geçmemesiyle kolun güç bakımından yetkinliğe ulaşmadığının düşünülmesi üç sayısının yetkinlik ve nihai son anlamlarını yansıtmaktadır: “*Caanın cebesi ketmendin törtöönön ötüp üçöönön ötü albay toktop kaldı. Askazan kayra basıp kelip 'Taksır hanım, kolum küçüne kire elek eken, küçünö tolsa cebenin ogu ketmendin cetöönön teñ ötüp ketmek.*” (Egimbaeva 2012: 43).

İşaa Han'ın otlağındaki yabani boğayı, Cayıl Han'ın yaylasındaki ejderhayı öldüren Askazan, sonunda İşaa Han'dan izin isteyip yurduna dönmek ister. İşaa Han, Askazan'ın hizmetlerinden memnun kalıp onu sarayından bir kız ile evlendirir. Böylece Askazan'ın üç hanımı olur: “*Askazandın buga çeyin eki ayalı bar ele. Bul Kalmak kız menen üçöö boldu.*” (Egimbaeva 2012: 49).

Boston destanında Boston'un bebeklik dönemi gibi çocukluk dönemi de olağanüstülüklerle doludur. Yaşlılarına göre çok güçlü ve heybetli olan Boston'dan korktuğu için hiçbir çocuk onunla oynayamaz. Boston üç çocukla aşık oynasa üçünü de yenmektedir: “*Oynogon baldar teñ kelbey/ Üçükö oynoso/ Üçükösün utup alıptır.*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 40).

Er Töştük destanında Er Töştük, sekiz ağabeyine “*Üç çukur cıkımdı aydap koy*” (İliç 2002: 33) diyerek babasının üç vadi dolusu mallarını geri vermelerini söyler.

Er Töştük'ün olağanüstü özelliklere sahip olan atı Çalkuyruk'un sekiz canı vardır. Kara Kaşan Alp'in peşinden giderken Çalkuyruk zayıflayıp güçsüz düşer ve sekiz canından

üçü ölür: “*Segiz canduu Çalkuyruktun/ Üçök canı öldü ele*” (İliç 2002: 71). Bu üç canı kaybetmesi Çalkuyruk’un mükemmelliğini yitirmesine ve güç kaybetmesine neden olur. Burada üç sayısı mükemmelliği çağrıştırır.

Coodarbeşim destanında, Coodar’ın annesi Kenceke ihtiyar yaşında dünyaya getirdiği oğlunu gözünden sakınır. Oğlu obadan uzaklaşsa onu hemen özlediğini “*Künçülük cerge col cürsön/ Üç ubak coluñ karaymın.*” (Alimova 2006: 143) sözleriyle dile getirir. Burada üç sayısı çokluk anlamı katmaktadır, Kenceke’nin gün boyunca gözünün yolda kaldığını belirtmek için “üç kere yolunu gözlerim” ifadesi kullanılır.

Coodarbeşim, babasının verdiği görevi yerine getirmek için yola çıkar. Yolunun üzerinde dedesi Agay Han’ın ülkesi vardır. Coodar önce dedesine uğrar, dedesinin yurduna yaklaştığında üç yilkıcının kendi aralarında sohbet ettiklerini görür: “*Üç cılkıcı süylöşüp/ Turgan eken colunda*” (Alimova 2006: 168). Coodar, onlardan dedesini nerede bulabileceğini sorar. Burada diğer Türk destanlarında olduğu gibi çobanın habercilik işlevi görülmektedir.

Coodarbeşim’in yolunu kaybedip ormanda bulduğu peri kızı Nurperi, periler şehrinin padişahı olan Nurkan Han’ın kızıdır. Nurkan Han’ın Nurperi’den başka bir kızı ve oğlu da vardır yani Nurperi üç kardeşten biridir: “*Üç bir tuugan men özüüm/ Uşunday bolot münözüm*” (Alimova 2006: 260).

Coodarbeşim, Ak Cökö adlı kayberen geyiğin kargışı nedeniyle yolunu kaybedip Nurperi’yle karşılaşır. İki genç birbirini sever, evlenmeye karar verirler. Bir peri kızı olan Nurperi, Coodar’ı periler şehrine götürür. Coodar, Nurperi’yi babasından ister. Nurperi’nin ağabeyi “*Kabilan colbors arstandan/ Üç toguzdu karmaysıñ*” (Alimova 2006: 279) diyerek kalıñ(başlık) olarak üç tür yırtıcı hayvandan dokuz tane yakalayıp halkın önünde sergilemesini söyler. Bu üç hayvan; kaplan, pars ve aslandır.

Er Soltonoy destanında Colbarskan ve halk iki gencin gücünü görünce onlara destek olacaklarına söz verirler. İki gence yilkı arasından seçip yürük at verirler, silah aletlerinin en iyisi ve sağlamı gençlere verilir. Bundan sonra sıra kırk yiğit seçmeye gelir. Bolotkan, “*Üç tabakka toybogon/ Üç Kalmaktı körgöndö/ Üñküрге girip soylogon*” (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 45) diyerek kendilerine kırk yiğit olacak kişilerin güçlü ve cesur olması gerektiğini, evi özleyen ve üç tabak yemekle doymayan oburların kırk yiğit olamayacağını söyler. Burada yemeğe düşkün

obur kişiyi tarif etmek için “üç tabakla doymayan” ifadesi kullanılarak üç sayısı çokluk anlamı katar. Üç Kalmuk gördüğünde korkan cesaretsiz kişi de kırk yiğit olarak seçilmemelidir. Bu ifadede ise ilkinin aksine üç sayısı azımsama anlamını verir.

Temirkan ve Bolotkan için gözü pek, cesur yiğitlerden kırk kişi seçilir. Bundan sonra onların yöneteceği orduda yer alacak askerlerin seçimi yapılır. Yiğit alplardan üç min kişi vatani korumak için orduya alınır: “*Üç miñ asker mına bul/ Eliñdi coodon saktogo*” (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 45). Burada üç sayısı çokluk belirten bin sayısı ile kullanılarak çokluk anlamını pekiştirir.

Kırk yiğit ve üç bin askerle Kalmuklarla savaşmaya hazır olan Temirkan ile Bolotkan’a baba dostu Karatal adlı aksakal danışman olur. Karatal, üç kişiyi elçi olarak seçip Kalmuk hanına gönderir: “*Oşol üç elçige karap Karataldın aytıp turgan sözi.*” (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 47).

Er Eşim destanında Eşim’in sınıçları, Tügöl Bey’in bu kulununu keşfeder ve beyden bu Şarp Kula’yı istemesini söylerler. Er Eşim, Şarp Kula’yı isteyip Tügöl Bey’den alır, ona en iyi şekilde baktırıp yalnız kalmasın diye yanına üç at bağlar: “*Canına üç at koşturdu/ Caydarı bol dep oyunça*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 62).

Destanda Er Eşim’in üç kadını vardır: “*Er Eşimdey batırdın/ Üç katını bar ele*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 120).

Eşimkul menen Zuura destanında Eşimkul’un kardeşi Köçörbay’ın da üç hanımı vardır. Eşimkul’un babası bütün malını küçük oğlu Köçörbay’a bıraktığı için kendisi fakirdir, kardeşi zengindir. Maddi durumu iyi olan Köçörbay üç kadın ile evlenir: “*Aldıñdağı üç ayal/ Akırettik alğanıñ*” (Çelebi 2007: 36).

Kör Uulu destanının Gaoz (Ayvaz) Kolunda peri kızı, Gaoz Han’a “*Ugabız Kör Uulunun biz dağı atın/ Baatırdın kim bilbes asıl zatın/ Cezdebiz peri kızdın üç kız alğan/ Kötörgön bul caandan saltanatın.*” (Egimbaeva 2012: 99) diyerek Köroğlu’nun peri kızlarından üçünü alarak kendisine eş yapmış olduğunu ve onun namının periler ülkesinde de yayıldığını bu sebeple herkesin onu tanıdığını söyler.

Av peşine düşen Gaoz Han, peri kızına gönül verip Kaf Dağı’na gider ve orada periler dünyasıyla tanışıp sevdiği kızı alarak yurduna döner. Peri kızının yanında üç de hizmetçisi vardır. Üç peri kızı ile Gaoz’ın eşi onun yurduna gelir: “*Kuştu izdep ketti ele*

Gaozıñ/ Üç perizat kele catat keliniñ” (Egimbaeva 2012: 125). Burada üç sayısı yuvarlak sayı olarak kullanılır.

Kız Darıyka destanında babasını aramak için yola düşen Şaysılda bir dervişe rastlar ve onunla birlikte gider. Bu sırada üç eşkıya onlara musallat olur: “*Çaalılıgıp kele catsa alar aran/ Artınan cete kelet eki üç adam*” (Orozova ve Akmataliyev 2010: 109). Şaysılda bu üçünü de yok ederek ne kadar güçlü bir yiğit olduğunu gösterir.

Kozuke ve Bayan destanında, Godolkul, kavağa saklanan Kozuke’yi tüfeği ile öldürür. Bunun üzerine Bayan, Godolkul’u kandırıp göl kenarına götürür ve onu dipsiz göle yuvarlar, kendisi de göle atlayarak intihar eder. Böylece üçü de ölür: “*Kesir uşul üçöbü teñ öliüp kaldı*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 184).

Şırdakbek destanında Şırdak’ın annesi, kaplan ve pars etine aş erince babası avcılarını ava gönderip ak parstan üçünü vurdurur ve üçünü aynı anda kestirip kalplerini çıkarttırarak yemesi için hanımına getirir: “*Aydap çıgıp togoydon/ Ak colborton üç attı/ Üçöön birdey soydurup/ Cürögün alıp koydurup*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 252).

Şırdakbek’in annesinin hamileliğinden dokuz ay dokuz gün geçince sancılar başlar ve Şırdak dünyaya gelir. Onun görünüşünde yiğitliğin işaretleri vardır. Erkek çocuk dünyaya geldiğinde altı erkek, üç kadın Şırdak’ın avdaki babasına müjde vermek için gider: “*Emdi tındı sanaa dep/ Altı erkek, üç katın/ Süyünçügö cügürüp*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 256).

Mendirman destanında Adil Han, kızı Bilerik’i Mendirman’a vererek onu kendine damat yapar. Adil Han’ın erkek evladı olmadığından onun ölümünden sonra taht Mendirman’ın olur ve Mendirman ülkeyi adaletle yönetir, gücü sayesinde büyük beylere baş eğdirir. O dönemde Mendirman’a baş eğen ve ona destek olan üç kuvvetli bey vardır. Bunlar; Tabıldı, Canıbek ve Bedrikoco’dur: “*Oşo kezde baş iygen/ Mıktıdan kişi üç boldı*” (Akmataliyev ve Caynakova 2009: 54).

Munduk ve Zarlık destanında Han Çançarkan altmış eşinden de çocuğu olmayınca gördüğü rüya sonrasında çocuk doğurmasına kefil olunan bir kız almak ister. Halka ziyafet verir ve ziyafetin sonunda isteğini söyler. Kimse böyle bir işe kalkışmaz. Halkından fakir bir kimse kızına durumu açtığında kızı Kañçayım, gördüğü rüyanın da

etkisiyle babasına kefarete karşılığı kendisini hana vermesini söyler ve kalın olarak alacağı altınları koymasına için üç parmak genişliğinde bir kese verir: “*Kançayım, atasının koluna kiçine üç eli kalta beret.*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 198).

Mitolojik anlam değerleri içeren üç sayılı Kırgız Türklerinin küçük destanlarından Ak Möör, Askazan Baatır, Boston, Cañıl Mirza, Canış Bayış, Coodarbeşim, Er Koşoy, Er Soltonoy, Baktı Bolot, Er Tabıldı, Er Eşim, Eşimkul menen Zuura, Güldana, Kız Cibek, Kız Daryka, Kör Uulu destanının Gaoz (Ayvaz) Kolu, Seyitbek, Şırdakbek destanlarında zaman bildirmek için kullanılır. **Ak Möör** destanının Kalık Akiev benzer metninde Möör’ün Cantay ile evlenmesinden bir yıl sonra sevdiğini özleyen Bolot, Möör’ün evine gider. O sırada Cantay, oba dışındaki bir toya katılır. Cantay’ın yokluğunu fırsat bilen Bolot, Möör’ün evinde üç gece yatar: “*Baatır Cantay cogunda/ Baykuş Bolot üç kondu*” (Köse 2001: 470).

Destanın Coldoşev benzer metninde sevdiği Möör kızı yaşlı Cantay’a kaptıran Bolot üç gün yolkının içinde yatıp kimseyle görüşmeden ağlar: “*Cilkıda üç kün catıp, cambaşına taş ötüp közünön monçok monçok caş ketip*” (Köse 2001: 554).

Askazan Baatır destanında Cayıl Han’ın yaylasında türeyen ejderhayı öldüren Askazan üç gün yol gidip İşaa Han’ın ülkesine varır: “*Askazan bul coldoşu ketkenden kiyin başka col koşup bergen beş altı coldoşu menen munun artınan cönöyt. Üç kün bolup handın ordosuna kelet.*” (Egimbaeva 2012: 46).

Boston destanında Boston’un annesi Kanişa, Boston’u dünyaya getirmeden önce üç gün çok şiddetli sancılar çeker. Çocuk doğmadan önce üç gün boyunca şiddetli sancının olması, doğacak çocuğun güçlü bir alp olacağını işaretidir: “*Uşintip kündör ötüptür/ Tolgoosu üç kün aşıptır/ Alsrıp Kanişa catıptır*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 31). Burada sancıların üç gün sürmesi de üç sayısının nihai sınırı işaret etmesiyle ilgilidir.

Umay Ana’nın himmesiyle dünyaya gelen Boston, yiğit bir alp olur. Diğer çocuklardan farklı olan Boston, olağanüstü bir şekilde hızla büyür. Doğumundan üç gün sonra Boston, evin içinde dolaşarak yürümeğe başlar: “*Üçüncü günü doldurduğunda/ Evi dolaşarak yürümüş*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 39). Boston’un üç gün sonra yürüme yetkinliğine ulaşması Türk dünyası destanlarında görülen destan

kahramanının olağanüstü bir şekilde birden büyümesi epizoduyla örtüşmektedir. Bu epizodla hem destan kahramanına olağanüstülükler yüklenerek kahraman yüceltilmekte hem de kahramanın acizyet dönemi olan bebeklik ve çocukluk çağları anlatı içerisinde hızlıca atlanmaktadır.

Boston, Cezbilek'in çağırması üzerine yola çıkmaya karar verir. Karaçam yola çıkmak için sabırsızlanan Boston'a hazırlıkların bitmek üzere olduğunu, üç gün daha beklemesini söyler: "*Baştağan işim bütö elek/ Dağı üç kün turup tur*" (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 58). Burada da üç sayısı bekleme süresinin nihai sınırı olarak yer alır.

Cañıl Mirza destanında Şırdakbek'e kinlenip onu terk ederek Şıgay Han'a kaçan Erke yenge üç gün içinde kendi obasından uzaklaşır: "*Kurkurama, Kuzgun-Taş/ Ayıl konmok üç kündö*" (Caynakova 2004: 165). Burada üç sayısının tamamlayıcılık anlamı görülmektedir.

Canış Bayış destanının Urmambetov anlatımında iki kardeş birleşip Sıyadat Han'ı öldürüp Kalmuk askerlerini bozguna uğrattıktan sonra üç aylık yolu bir buçuk ayda yürüyerek memleketlerine dönerler: "*Üç ayçılık uzak col/ Bir carım ayda barıştı.*" (Akmataliyev ve Musakov 2013: 110).

Destanın Moldobasan Musulmankulov anlatımında Kalmuk hanı Şumurut'un ajanı Celmeyan, üç yıl boyunca Canış ile Bayış'a yiğitlik yapar. Üç yılın sonunda hainliğini gösterir: "*Celmeyan cöö curup oturup, tokson künçülük colgo otuz kündö cetti. Bir cesir kempir taap, ene kılıp üç cıl cürdü. Canış Bayış, Celmeyandı körüp cigit aldı. Üç cıl Canış Bayışga cigit boldu.*" (Şentürk 2013: 81).

Coodarbeşim destanında Coodar, babasının kendisini Ak Arkar'ı bulup onun karnındaki Temir Alp'in canı olan sığırcık kuşlarını öldürmesi için doksan dağın bulunduğu, doksan ırmağın birbirine karıştığı yere göndermesi üzerine annesine gelip durumu anlatır. Kenceke, "*Çıtı menen adamdı/ Üç kündük coldon iskegen*" (Alimova 2006: 148) sözleriyle henüz büyümediğini düşündüğü oğluna akıl vererek onu insanın kokusunu üç günlük yoldan duyan canavarlar hakkında uyarır. Burada geçen "üç günlük yol" ifadesi, uzun mesafeyi belirtmek için kullanılır.

Er Koşoy destanında sürüsünün yarısını heyelana kaptıran çoban, efendisinin kendisini cezalandıracağını düşünüp kaçar. Yolda file bağlı olarak bulduğu Bilerik'i görür ve onu çözerek kurtarır. Bilerik'i Çin askerlerinin esaretinden kurtaran çoban "*Körünböy kaçıp cürömün/ Üç kündön beri közünö*" (Tekalan 2002: 284) diyerek üç günden beri efendisinden kaçtığını ve gidecek yerinin olmadığını söyleyince Bilerik onu Kırgız yurduna götürür.

Koşoy'un kalesinin sırrını öğrenip Duni Han'ın gözüne girerek bir beylik elde etmeği düşünen Tatuha, Taşgül'ün tedbirli davranışıyla Kırgızlara esir düşer. Tatuha üç yıl Koşoy'un kalesinde esir olduktan sonra Koşoy'un Kırgız kadını Zayna'yı kandırıp onun yardımıyla kaçmayı başarır. Kaçıp doğruca Duni Han'a giden Tatuha üç yıl esareti boyunca yaşadığı sıkıntıları anlatır: "*Üç cil tutkun bolgonun/ Sırrın ayttı caşırbay*" (Tekalan 2002: 259).

Baktı Bolot destanında devlere başkaldıran Baktı ve Bolot yiğitler, Kaman Dev'in ele geçirdiği Altın Dağ'ı almak için yola çıkarlar. Yolda Kaman Dev'in zulmüne uğrayan bir halkla karşılaşır. Bu halk, Baktı ve Bolot'un yiğitliklerini görünce bütün ahaliyi toplayıp "*Artımda arbin elge bolgon başçı/ Üç kündö tosup alam karşı aldınan*" (Öyke 2004: 84) diyerek üç gün içinde onların karşılayacaklarını söyler. Burada üç sayısı nihai sınır olarak verilir. Beklemenin nihai sınırı üç gün olarak belirtilir.

Er Soltonoy destanında Kalmuklarla savaşa tutuşan Kırgız yiğitleri sayıca kendilerinden üstün olan düşmana karşı büyük bir cesaretle vuruşurlar. Savaş günlerce sürer, bahadırlar üç gün üç gece atlarından hiç inmeden savaşırlar: "*Üç kün üç tün baatırdar/ Attarınan tüşpögön*" (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 64).

Kırgızların az sayıdaki bahadırları kalabalık Kalmuk ordusunu yenilgiye uğratar. Aksakal Karatal komutasındaki Kırgız ordusu iki gece dinlenip üçüncü gün kaçan Kalmukların yerleştiği yere biraz uzaklıktaki büyük nehrin kenarına gelerek karargâhını kurar: "*Kırgızdñ Karatal baştagan on miñ kolu eki tünöp üçünçü künü şaşke çende Klamaktardan şaşkelikbir çoñ bulaktın boyuna kelip caylanışıp çadırların tiğişip (...)*" (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 88).

Kırgızları savaş meydanında güç ile yenemeyen Kalmuklar, bir hile ile Temirkan ve Bolotkan'ı esir alırlar. Temirkan'ın güzel eşi Orolkan, kendi elleriyle beslediği kargaların kanadına yazdığı mektubu yerleştirip esarettteki beyine gönderir. Kargalar üç

aylık yolu altı günde gelirler ve üç gün Temirkan ile Bolotkan'ı ararlar: “*Taandar kündöp tündöp uçup cürüp oturup üç aylık alıstağı Orgut şaarına altı kündö cetiştı. Taandap Orgut şaarınan ordu tabuu üçün üç kün izdedi.*” (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 182).

Er Tabıldı destanında Er Tabıldı, kırk yiğidiyle birlikte at sürüsünü çalan Çalkalmak'ın peşine düşer. Öcünü almakta kararlı olan Er Tabıldı, Kalmakların üç günlük uzağa gitmiş olsa da peşini bırakmayacağını söyler: “*Üç kündük alıs ketse da/ Kalmakka cetpey kalbaymun.*” (Namatov 2001: 68). Burada üç sayısı “günlük” sözcüğüyle kullanılarak mesafe bakımından uzaklığı ifade eder.

Kalmuklarla savaşırken ayağından yaralanan Er Tabıldı, ilacın etkisiyle acısı hafifleyince üç gün üç gece uyur. Üç gün üç gece sonra uyanıp kendisine gelir. Burada üç sayısı nihai sınır olarak kullanılır: “*Tabıldı üç kün üç tün uktap oygonup caratı biraz oñolup başın kötörüp turgan kezinde dört cigit menen Eldiyar altmıştay at aydap atka cüktöp aspap caraktardan alıp kelip kaldı.*” (Namatov 2001: 241).

Er Eşim destanında Tügöl Bey'in kara kırsağı dağdan inip gelen bir acayip hayvanla çiftleşip hamile kalır. Bu kısraktan doğan kulunun tulpar olacağı belli olur. Tügöl Bey bu kulunu üç yıl takip edip onun gerçek bir savaş atı olduğunu anlar: “*Üç cıldan beri baykaymun/ Cılkıday cuuşap catpaaçu*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 56).

Eşimkul menen Zuura destanında Eşimkul ile Zuura ilerlemiş yaşlarına rağmen bir çocuk sahibi olamazlar. Bir çocuk sahibi olabilmek için mezarları, kutsal yer ve suları gezip dua eden yaşlı çift çocuksuzluğun azabını çeker. Arkalarında bırakacakları bir varislerinin olmaması günde üç vakit kaygı duyup üzülmelerine neden olur: “*Kündö üç ubak üşürüp/ Keteli dep culkunat*” (Çelebi 2007: 22-24).

Eşimkul ile Zuura bir çocuk sahibi olabilmek için yola çıkar, şeyh ve bakşılara sığınıp hizmet eder ancak onların bir faydasını göremezler. Sonunda bir hekime rastlayıp dertlerini anlatırlar. Hekim; Zuura'yı tedavi eder, üç ay boyunca evden hiç çıkarmadan ilaçlarla tedaviye devam eder: “*Üç ay çıgıp görgön cok/ Eşiğe çıgıp dalanı*” (Çelebi 2007: 112). Burada üç sayısı mükemmele ulaşmayı simgelemektedir. Üç ayın sonunda Zuura'nın üç aylık hamile kalır: “*Üç aylık bala bilinip/ Eşimkul cürdü süyünüp*” (Çelebi 2007: 116).

Eşimkul ile Zuura doktorun tedavisiyle çocuk sahibi olurlar, çocuğun doğumundan üç gün sonra doktordan çocuğa bir isim vermesini isterler. Doktor çocuğa isim verdikten sonra üç günlük bebek ile memlekete dönmek için yola çıkarlar: “*Üç kün öttü aradan/ Köñülüm östü kubanıp/ Bir kargaday baladan*” (Çelebi 2007: 142).

Güldana destanında Cakıp Han, halkının vezirini kendisinden çok sevdiğini görünce bunu kıskanıp vezir Orun’u bir hile ile öldürmek ister. Orun’u çağırıp bir bilmece sorar. Ondaki katı ile acının ne anlama geldiğini üç gün içinde bulmasını ister. Cakıp Han “*Eki suroo surayın/ Üç kün, üç tün ötköndö/ Candırmagın ugayın.*” (Egimbaeva 2012: 18) diyerek üç gün içinde bulamazsa onu öldüreceğini belirtir.

Kız Cibek destanında Tölögön’ün annesi Kamkatay, oğlunun kız bakmak için uzak diyarlara gideceğini duyunca kaygılanır ve oğlunu üç gün görmese özlediğini, sağ memesinden süt akmaya başladığını söyler. Burada üç sayısı nihai sınır olarak yer alır: “*Körböy kalsam üç künü/ Oñ emçegim iyüüçü*” (Duman 2001: 131).

Kız bakmak için Ak-Cayık’a giden Tölögön gördüğü kız için bile bir kısrağın vereceğini söyleyince Ak-Cayık halkından kızı olan üç gün boyunca Tölögön’ü ziyaret edip kızını gösterir: “*Örülüködü üç künü/ Ak Cayık eli camdalıp*” (Duman 2001: 135).

Kız Darıyka destanında üç sayısı “yaklaşık” anlamını karşılamak için iki sayısı ile beraber kullanılır. Babasının Arabistan’da olduğunu öğrenen Şaysılda annesiyle vedalaşır ve iki üç yıl içinde geri döneceğini söyleyerek yola çıkar: “*Saginbay apa meni kütö turgun/ Kelermin eki üç cılda kayta aylanıp*” (Orozova ve Akmataliyev 2010: 105).

Oğlunun “iki üç yıl içinde gelirim” sözüyle avunan Darıyka iki üç yıl sonra oğlunun hasretini çeker ve yol gözlemeye başlar: “*Cıl öttü bir eki üç katarlanıp/ Darıyka uulun oyloyt küyüp canıp/ Ölbösöm eki üç cılda kelemen dep/ Balanın enesine aytkanı anık.*” (Orozova ve Akmataliyev 2010: 124).

Kör Uulu destanının Gaoz (Ayvaz) Kolunda av peşinde giden Gaoz’ın peri kızına rastlayıp ona âşık olduğu ve onu bulabilmek için doru at ile koşup üç aylık bir sefere çıktığı anlatılmaktadır: “*Üç aylık colgo sapar tarttı/ Çapkılarp ker at menen ara çöldö*” (Egimbaeva 2012: 100). Burada Gaoz Han’ın üç ay sonra sevdiği kızın yurduna ulaşacak olması üç sayısının nihai son belirttiğini göstermektedir.

Seyitbek destanında Seyitbek, düşmanı olan Kalmuk hanı Dölön'ü öldürdükten sonra halkının başına han olur ve sevdiği Möl güzeli babası Vazilkan'dan ister. İstemenin üzerinden üç gün geçince Vazilkan'ın sarayında şenlik başlar. Burada üç gün nihai bekleme süresi olarak yer alır: “*Ortodon üç kün ötkön soñ oydoguday Vazilkandın ordusunda oyun başaldı.*” (Musakov 2013b: 124).

Şırdakbek destanında Şırdak'ın annesi ona hamile kaldıktan üç ay sonra kaplan ve pars etine aş erer: “*Boyuna Şırdak bolgondo/ Üç ay bütün tolgondo/ Talgak boldu enesi/ Kabılan, colbors etine*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 250). Onun bu iki hayvanın etine aş ermesi, doğacak çocuğun yiğitliğinin ve cesurluğunun simgesidir. Hamileliğinin üçüncü ayında aş ermeye başlaması ise hamileliğinin tam olarak kendini göstermesi demektir ve burada üç sayısı nihai süre anlamını katar.

Üç parsın yüreğini yiyen Şırdak'ın annesi aş ermesi geçince derin bir uykuya dalar; üç gün üç gece hiç uyanmadan uyur: “*Talgagi kalık kangın soñ/ Eç nerseni oylonboy/ Üç kün uktap kalıptır*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 254).

Şırdakbek bir gün rüyasında bir aksakal görür. Aksakal ona “*Özü Kayıp tukumu/ Üç kündö kelet bulakka*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 264) diyerek kuyunun başına su içmeye gelen Bozcorgo'yu yakalamasını söyler. Boz tayın annesi boz kısrak Kayıp neslinden olup nereden geldiğini nerede yaşadığını hiçbir insan bilmemektedir. Boz kısrak, tayıyla birlikte üç günde bir gölün başına gelip su içmektedir.

Mükemmelliğin simgesi olan üç; Türk boylarının mitolojik düşünce dünyasında yineleme sayısıdır. Kırgız Türklerinin küçük destanlarında da üç, yineleme sayısı olarak da kullanılır. Askazan Baatır, Boston, Cañıl Mirza, Er Koşoy, Er Soltonoy, Kız Darıyka, Kococaş, Kör Uulu destanının Gaoz (Ayvaz) Kolu, Kurmanbek, Munduk ve Zarlık destanlarında üç yineleme sayısı olarak yer almaktadır.

Askazan Baatır destanında Askazan, İşaa Han'ın otağında türeyen ve sürülere zarar veren boğayı öldürmek için üç çukur kazar ve bu çukurlardan birincisinde saklanır. Boğa onu görünce hemen birinci çukura hücum eder. Askazan ikinci çukura geçer, boğa da onu takip eder. Üçüncü çukura gelince Askazan, boğanın alınına vurup onu devirir, sonra okuyla öldürüp başını keser: “*Buka kiyik tura alıp, aktan oktoy kelip birinçi oronun oozunan askazandı körö koyup birinçi ıstıktı ırgıtat. Askazan üçünçü orodon tura kalıp cazı mañdayga kürs dedire bir koyot, dağı tura kalam degende ooz*”

omurtkaga bir koyot. Mina emi üçünçü ordoga kelip büktüşöt.” (Egimbaeva 2012: 44). Askazan’ın boğayı ancak üçüncü hamlede öldürebilir.

Boston destanında üç gün boyunca sancı çeken Kanışay’ın doğumu da çok zor olur. Becerikli kadınlar toplanır, çocuğu doğurtmaya çalışırlar ama doğum bir türlü gerçekleşmez. Kanışay’ın iyice zorlandığı bir sırada birden bire ak saçlı yaşlı bir kadın doğum çadırına girer ve Kanışay’ın karnını üç kez sıvazlar: *“Iylap catkan Kanıştin/ Üç colu için sıladı”* (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 32). Bundan sonra çocuk ağlayarak dünyaya gelir. Bu yaşlı kadın Umay Ana’dır. Umay Ana’nın üç kez sıvazlamasından sonra doğum gerçekleşir. Burada üç sayısı tamamlanmayı, mükemmelliği temsil etmektedir.

Boston çok heybetli olduğundan onu hiçbir at taşıyamaz. En sonunda kız kardeşi Karaçaç’ın tavsiyesiyle Kara-Too’ya giden Boston, burada kayberen soyundan olan bir kısrağın doğum yapmakta olduğunu görür. Dünyaya gelen karaboz renkli tay üç kez silkindikten sonra olağanüstü bir şekilde birden bire büyür: *“Toktop anan Karaboz/ Üç mertebe silkindi/ Karap turgan Bostongo/ Keremeti bilindi”* (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 55). Tıpkı Boston gibi onun büyümesi de olağanüstülüklerle dayalı olarak gerçekleşir. Tayın bu kerametini gören Boston, onun kayberen soyundan olduğunu iyice anlar.

Boston destanında Alp Karakuş, yuvasına dönerken onun heybetinin çıkardığı rüzgârdan ağıl kadar büyük çınar üç kere eğilip kalkar: *“Koroo ordunday çoñ çınar/ Cerge iyilip bul turat/ Üç iyilip üç turat/ Mina uşunday iş bolot.”* (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 91).

Boston, yer altının güçlü varlıklarından biri olan Alp Karakuş’un yavrularını ejderhadan kurtarır. Onun bu iyiliğini duyan Alp Karakuş, yavruları Boston’u kendisine gösterdiğinde onu yutuverir. Yavru karakuşlar, annelerinin iyiliğe karşı kötülük yaptığını düşünüp Boston’u bırakması için annelerini gagalar. Boston’u yutup iki kez sindiren Alp Karakuş, yavrularının tepkisi üzerine Boston’u tükürür. Boston, gök demir olup çıkar. Alp Karakuş, üç kez sindirse onu ölümsüz kılacaktır ama amacına ulaşamaz: *“Arañ eki siñirdim/ Üç colu men siñirsem/ Ötkö küybös kılamın”* (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 262). Burada üç sayısı mükemmeliyetin simgesi olarak karşımıza çıkar, sayı üçe tamamlanmadığından amaca ulaşamaz.

Cañıl Mirza destanının Çorobayev anlatımında Sarbagış boyuna esir düşen Cañıl üç yıl horlanarak orada kalır. Üç yılın sonunda bir göç esnasında halk kendisinden ok atıp hüner göstermesini ister. Cañıl'ın ok atma gösterisi destanda ayrıntılarıyla anlatılmaktadır. Havaya atılan kalpaklara nişan alan Cañıl, attığı üç oku da tam hedefe gönderir: “*Udaası menen anı attı/ Üçüncüsün üç attı*” (Caynakova 2004: 83). Bilindiği gibi üç sayısı kemale, yetkinliğe ermeyi ve tamam olmayı ifade etmektedir. Burada Cañıl'ın üç kez hedefi tutturması onun ok atma konusundaki hünerini vurgulamaktadır.

Destanın Çorobayev anlatımında Cañıl ile Akkoçkor'un vuruşmaları anlatılmaktadır. İkisi iki kez karşılaşır ve zorlu bir dövüş meydana gelir. Üçüncü karşılaşmada Cañıl, Akkoçkor'u yener: “*Üçüncü colu betteşip/ Kaçırışkan emespi*” (Caynakova 2004: 129).

Cañıl'dan öç almak isteyen Akkoçkor, Şırdakbek'ten kendisine destek olmasını ister. Şırdakbek ise Cañıl'ı haklı bulmaktadır çünkü öcü alınacak olan Tülkü ile Üçükö beyler Cañıl'a haksız yere saldırır ve onun elinden ölürler. Şırdakbek, “*Bir ölmöktön üç ölsün/ Maga dese cüz ölsün/ Bir kız için düülükön*” (Caynakova 2004: 129) diyerek bir kız için koca halkın huzurunu dağıtıp zorbalık yapan kişilerin bir değil üç kez ölmeyi hak ettiğini söyler.

Er Koşoy destanında Er Koşoy'un kalesinin sırrını çözmek için kervancı kılığında Koşoy'un Çinli kadını Taşgöl'e gelen Tatuha, onun kendisine yardım edeceğini ummaktadır. Oysa Taşgöl, Koşoy'un tarafındadır. Tatuha bu durumu Duni Han'a anlatırken “*Üç uktasam tüştö cok/ Kıtaydar kısım kılğanda*” (Tekalan 2002: 48) diyerek üç kez uyusam düşümde böyle bir acailik yoktu diyerek şaşkınlığını ifade eder.

Er Soltonoy destanında Colborskan'ın iki oğlu Temirkan ve Bolotkan, babalarının huzuruna çıkıp yıllarca kendilerine zulmeden Kalmuklardan Kırgız halkının öcünü almak istediklerini söyleyerek at ve silah isterler. Colborskan, henüz büyümediklerini düşündüğü iki oğlunu ne kadar vazgeçirmeye çalışsa da başaramaz. Colborskan sonunda oğullarını sinayacağını ve uygun görürse Kalmuklarla savaşa izin vereceğini söyleyerek iki kalın demir çubuk getirir, çubukları oğullarına verip kırmalarını ister. Bolotkan bir hamlede çubuğu kırarken Temirkan iki kez zorlayıp üçüncüsünde ortadan ikiye ayırır: “*Colborskan eldin ortosuna eki coon temirdi aldırıp kelip baldarın çakırıp : ‘Siler uşul temirdi eköön birden kolnarga alıp üç ıret arakettenip sındırşañar anda silrge uruksat beremin.’ dedi. Temirkan al temirdin birin alıp eki colu arakettenip*

üçüncüsündö çort kana sındırıp taştadı. Bolotkan bir temirdi koluna aları menen bir gana ired tolgon turup üzüp taştadı.” (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 29).

Kız Darıyka destanında Hz. Ali ve Darıyka'nın kapışması anlatılırken onların birbirlerine karşı yapmış oldukları hamleler ayrıntılarıyla anlatılır ve burada benzer hamlelerin üç kez tekrarlandığı ifade edilir: *“Akırı Aalı baatır Darıkanı/ Asmanga kötörüptür üç colu anı.”* (Orozova ve Akmataliyev 2010: 63). Şaysılda da ağabeyi olduğunu bilmediği Hasan'ı güreşte üç kez çevirip yere çalar: *“Akırı Şaysıldaga üç aylantıp/ Asandı koygon eken cerge cıgıp”* (Orozova ve Akmataliyev 2010: 116). Görüldüğü gibi burada bir hareketin üç kere tekrarlanması söz konusudur. Üç sayısı mükemmelliğin ve kemalin göstergesidir. Ali de Şaysılda da rakibini üç kez döndürüp yere çalarak güreşi kazanır. Onları zafere götüren mükemmelliği yakalamalarıdır yani rakiplerini üç kez gökyüzünde döndürmeleridir.

Kococaş destanında Sur Eçki'nin lanetine uğrayıp kayalıkta kalan Kococaş, bütün uğraşlara rağmen kurtarılamaz. Kococaş en sonunda kendisini kayalıklardan atmayı düşünür, bir anda canına kıyamaz. Üç kere niyetlenen Kococaş, üçüncüsünde kendisini kayadan atarak ölür: *“Eki, üç colu askadan/ Taştaym dep boyun Kococaş/ Turakaldı oktoloup”* (Akmataliyev ve Kırbışev 2007: 222). Burada eylemin üç kez tekrarlanması üç sayısının tamamlayıcılık anlamını, kesin saymanın son sınırını olmasına yönelik inancı yansıtmaktadır.

Kör Uulu destanının Gaoz (Ayvaz) Kolunda Köki Han'ın damat seçmek için düzenlediği at yarışına katılan Gaoz, tulpar atı Boz Targıl sayesinde tüm atları geçer ve Köki Han'ın şehrinin etrafında üç kez döner: *“Şaarın üç aylana çabadı cana/ Bul kızdı kızıkırgan baktı kara”* (Egimbaeva 2012: 108). Burada geçen üç sayısı yineleme ve yetkinlik anlamı taşımaktadır ve bu üç kezlik dönüş sonunda Gaoz, güzel Cıldızay'a kavuşur.

Kurmanbek destanında Kurmanbek'in eşi Kanışay, Kurmanbek'in ölüm haberini alınca evine doğru koşmaya başlar, yolda üç kez yıkılıp kalkarak evine ulaşır: *“Üyün karay cügürüp/ Üç cıgılıp bügülep”* (Musakov 2013a: 135). Aynı hareketin üç kez tekrarlanması durumu sözlü anlatılarda sıkça görülen bir motiftir.

Munduk ve Zarlık destanında kardeşini kıramayan Zarlık, Külmöskan'ın yurduna doğru yola çıkar. Zarlık meşakkatli bir yolculuk geçirir, en sonunda yorgunluktan ve hastalıktan uzanıp kalır. O anda Hz. Kıdır ona görünür ve amacına ulaşmasına az kaldığını söyleyerek üç kez nefes edip birden bire ortadan kaybolur: “*Aksakal aytat. E balam men Kıdır aleyhissalam bolomun. Külböskandın şaarine cakın kaldıñ. Minabu belden aşısañ cetesiñ. Külböskandın şaarı körünöt. Gülsaman atın Kuralay kızın Kara döödü öltürüp alasıñ. Salamat kaytıp üyüñö barasın. Eneñ Kançayımdı körösüñ. Mastan kampirdi, altımış ögöy eneñ menen öltürüp adabini beresiñ. Üç mata dem salıp Kıdır alekissalam közdön gayıp boldu.*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 222).

Üç, Kırgız Türklerinin küçük destanlarında yer adlarında da kullanılmaktadır. Er Tabıldı, Eşimkul menen Zuura, Seyitbek destanlarında üç, yer adlarında kullanılır. Üç sayısı **Er Tabıldı** destanının coğrafi tabakasını oluşturan yer adlarında kullanılmaktadır. Destanda Caman-Eçki yakınlarındaki kulcası kumda yayılan Üç-Emçek adlı yerden bahsedilmektedir: “*Caman-Eçki, Üç-Emçek/ Kulcası kumda kuyulat.*” (Namatov 2001: 177).

Destanda üç sayısının yer adındaki bir başka kullanımı da Üç-Nüra'dır. Üç-Nüra, Narın yakınlarındadır ve Tabıldı'nın at sürülerinin otladığı bir yerdir: “*Çalkalmak beykut catkan Tabıldının cılıksın körüp Üç-Nüranın başınan Narındın kara taşınan cılıkını beş cüz baatırı menen kelip tiyip alıp ketti.*” (Namatov 2001: 57).

Er Tabıldı destanının coğrafi tabakası içinde yer alan Üç Koşoy adlı yer ise Talas suyu boyunda Ala-Bel ve Ölmök yakınlarında bir yerleşim merkezidir: “*Tabıldı menen Eldiyar, Talastın suusun boylop şumkar taşı aşıp Üç-Koşoydu basıp Ala-Bel-Ölmöktü aşıp, Suusamır, Soñ-Köldü basıp keñ Naringa barıp kaldı.*” (Namatov 2001: 248).

Üç sayısı **Eşimkul menen Zuura** destanında da yer adında kullanılmaktadır. Temirkan'ın şehrine yakın olan “Üç Özön” adlı yer etrafı yüksek dağlarla çevrili olan bir yerdir. Er Kökül, düşmanı yendikten sonra atıyla buraya gelip konaklar: “Üç Özöndön suu kelip/ Koşuluşkan çatına” (Çelebi 2007: 282).

Seyitbek destanında da üç sayısı yer adında olarak geçmektedir. İle adlı yerin başı olarak tanıtılan Üç-Aral, Kırgız yurdudur: “*İlenin başı Üç-Aral/ Künöö Tekes degen bar*” (Musakov 2013b: 71).

5.3. Dört

Türkiye Türkleri başta olmak üzere, Altay, Yakut, Başkurt, Kazak-Kırgız, Karaçay-Malkar, Azerbaycan, Bulgaristan ve Makedonya Türkleri gibi Türk boyları ve akraba topluluklarının halk bilimi ürünlerinde dört sayısının yaygın olarak kullanıldığı tespit edilmektedir (Durbilmez, 2009: 72). Kırım (Durbilmez, 2007 b: 181-183), Nahçıvan (Durbilmez 2008 a: 345-346) ve Romanya (Durbilmez 2010 a: 248-249) Türklerinin halk bilimi ürünleriyle ilgili çalışmalarda da dördün mitolojik kökenli bir sayı olarak kullanımı örneklerle ortaya çıkarılır.

Dört sayısı maddi düzeni simgeler. Bu sayı, dünyada bilinen ilk düzenle ayrılmaz bir şekilde bağlantılıdır. Ay'ın dört aşaması vardır, dört mevsim vardır, ana yönler dört tanedir, varlığın yaratılışı dört temel unsura(su, hava, ateş, toprak) bağlanmaktadır. Pek çok ilkel kültürde yeryüzü bir dört köşeli dikdörtgen şeklinde düşünülür (Schimmel 1998: 98-117). “Yeryüzünün bir dikdörtgen / dörtgen biçiminde olduğu”, “dört gök öküzü üzerinde durduğu” gibi inanışlar; “dört unsur”, “dört ana yön”, “dört mevsim”, “dört zaman”, “dört renk”, “dört yıldız / yıldız kümesi”, “bir ağacın dört dalındaki yasak meyveler” vb. gibi hususlar mitolojik kökenlidir (Durbilmez 2007 a: 181).

Dört yön, dört unsur, dört mevsim, bir gündeki dört zaman, dört rüzgâr, dört renk vb. gibi hususlar mitolojik anlam değerlerine sahiptir. “Dört göz”; görme organı iki göz ile sezme organı iki gönül gözünü simgeler. İnsan hayatının dört dönemi vardır: 1. bebeklik, 2. çocukluk, 3. olgunluk, 4. yaşlılık. Dört türlü tat vardır: 1. acı, 2. ekşi, 3. tatlı, 4. tuzlu. Bir varlık ortamında bulunan dört ayrı nitelik vardır: 1. sıcaklık, 2. soğukluk, 3. kuruluk, 4. yaşlık. Dört hayvan türü vardır: 1. sürüngenler, 2. uçanlar, 3. yürü-yenler, 4. yüzenler. Savaşmayı ve mücadeleyi simgeleyen dört kutlu kuştan bahsedilmektedir: 1. şahin, 2. sungur, 3. çakır, 4. kartal (Durbilmez 2009: 72-73). Dört sayısı ayrıca irade sağlamlığını ve kararlılığı yansıtır. Bir işe dört elle sarılmak ifadesinde bu anlamı görülmektedir.

İslamiyet'te de dört sayısı sıkça karşımıza çıkmaktadır. İslami anlayışta Allah tarafından gönderilen dört kitap, Tevrat, Zebur, İncil ve Kuran, inancı söz konusudur. Bunun yanı sıra bir erkek dört hanımla evlenebilmektedir, dört ana mezhep vardır ve Tanrıya

ulaşmanın dört yolu vardır. Bunlar; şeriat, tarikat, hakikat ve marifettir (Schimmel 1998: 108).

Mitolojik anlam değerlerine sahip olan dört sayısı Kırgız Türklerinin küçük destanlarında da kullanılmaktadır. Dört sayısı; Cañıl Mirza, Boston, Er Tabıldı, Kız Darıyka, Kız Cibek destanlarında ve Kör Uulu destanının Kasım Han kolunda Kırgız halk inanişinde yer alan dört yön anlayışını ortaya koyacak şekilde kullanılır. **Cañıl Mirza** destanında Cañıl'ı ele geçiren Akkoçkor'un obasının dört bir yanına müjdeli haberi hemen iletmiş ifade edilmektedir: “*Cap cabıla süyünçüi/ Carılayıp barına/ Cay-cayına catışkan*” (Caynakova 2004: 63). Yine Cañıl'ın kaçtığı anlayan Kalmatay, davul çaldırıp dört bir yandan askerlerini toplayarak onu yakalamaya çalışır: “*Doolbastı kaktırdı/ Tuş-tuşka casoo çaptırdı*” (Caynakova 2004: 96).

Boston destanında dört sayısı, dört yön anlayışına bağlı olarak kullanılır. Destanda Boston'un atı Karaboz hakkında bilgi verilirken “*Tögöröktün tört burçun / Tört aylanıp karasam/ Mınday tulpar cok eken*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 57) ifadeleriyle dünyanın dört tarafına dört kez bakılsa onun gibi bir tulpar bulunamayacağı ifade edilir. Burada dört taraf ifadesiyle kastedilen dört ana yöndür.

Destanda Boston'un ilk eşi Cezbilek'in babası Kadamış Han'ın şehri tarif edilirken de dört yön algısına bağlı bir anlatım ortaya konulur. Kadamış Han'ın büyük şehrinin dört tarafında dört büyük kapı yer almaktadır. Bu dört kapı dört ana yöne açılmaktadır. Bu durum destanda “*Kadamış kandin çoñ ordo/ Aylanası çoñ körgön/ Tört tarabın karasañ/ Tört darbaza ornogon.*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 114) ifadeleriyle anlatılır.

Destanda Alp Boston'un dört yanında kendi oğullarının hanlığının olduğu ve kendisinin de dört hanlığın ortasında bir ayağı gün doğumunda bir ayağı gün batımında dolaşarak ülkesine hükmettiği”*Oşantip alp Boston tört kandıktın ortosunda başı kün çığış, ayağı kün batış bolup aylanıp cürüp kalıptır.*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 513) ifadeleriyle anlatılmaktadır. Oğuz Kağan destanı başta olmak üzere Türk dünyası destanlarında görülen bu dünya hâkimiyeti anlayışı Boston destanında da kendisini gösterir ve bu fikir dört ana yön vurgulanarak ortaya konulur.

Er Tabıldı destanında formülistik sayılardan olan dört sayısı, dört yön inancına işaret edecek şekilde kullanılır. Çalkalmak, “*Segiz kişi dört cergel/ Col Çalmakka bariñar*” (

Namatov 2001: 157) diyerek Tabıldı'nın kırk yiğidini gözetlemesi için dört tarafa (sağ, sol, ön, arka) sekiz asker gönderir.

Kör Uulu destanının Kasım Han kolunda dört yön inancı “dünyanın dört burcu” şeklinde ifade edilir. Destanda Kasım Han'ın gücü anlatılırken “*Kalbadı ceri barbagan/ Dünyönün tört burçun/ Tulpar menen çardagan.*” (Egimbaeva 2012: 54) sözleriyle dört bir yana diz çöktürdüğü atıyla dünyanın dört bir yanını gezen bir yiğit olduğu ifade edilir.

Kız Darıyka destanında Darıyka, evlenmek için kendisini yenebilecek bir pehlivanı seçecektir ancak gelenler ya yenilmekte ya da Darıyka'nın heybetini görüp gürüşmeden dönmektedir. Bu yüzden Darıyka gözünü dört yöne çevirip “*Kelse dep balban kişi törttür közü*” (Orozova ve Akmataliyev 2010: 52) diyerek bir pehlivan kişi gelir mi diye beklemektedir.

Darıyka'dan mektup alan Ali, kız çağırdıktan sonra gitmemenin yiğitliğe sığmayacağını, eğer onu yenerse ününün dört bir yöne ulaşacağını düşünür: “*Oylosoñ astı cakta eki col bar/ Özüñdün kaalaganıñdı sen tandap al/ Biröobi Darıykanı cıgıp alıp/ Burçuna tögörüktöp but kabar sal*” (Orozova ve Akmataliyev 2010: 73). Bu ifadelerde de dört yön inancının izleri vardır.

Kız Cibek destanında da dört sayısı dört yöne işaret etmek için kullanılır. Sırlubay'ın veziri Karçıga, Tölögön'ü görünce “*Tögörüktün tört burçun/ Tört aylançuu ersinbi?*” (Duman 2001: 139) diyerek dünyanın dört yönünü dört ayda dolaşan yiğit Tölögön'ün kendisi olduğunu anlar ve ona övgüde bulunur.

Kalıp sayılardan olan dört Kırgız Türklerinin küçük destanlarında farklı anlam değerleriyle de kullanılır. **Askazan Baatır** destanında asıl adı Koñurat olan Askazan Kocoyar isimli kişinin dört oğlundan biridir: “*Kocoyar attuu adamdın tört uulu bolot: Koñuraş, Esembay, Esentügöl, Irıstay.*” (Egimbaeva 2012: 39).

Askazan Baatır, kolunun tedavisinden sonra bir güç denemesi yapmak ister ve yedi çapayı duvar dibine dizdirip ok atar. Attığı ok sadece dört çapadan geçer. Burada dört sayısı yuvarlak sayı olarak kullanılır: “*Caanın cebesi ketmendin törtöönön ötüp üçöönön ötö albay toktop kaldı. Askazan kayra basıp kelip 'Taksır hanım, kolum küçüüne*

kire elek eken, küçünö tolsa cebenin ogu ketmendin cetöönön teñ ötüp ketmek.” (Egimbaeva 2012: 43).

Cañıl Mirza destanında dört sayısı karşılaşılan düşman adedini belirtmek için kullanılır. Cañıl’ın obasını basıp mallarına el koyan Tülkü, dört gözetçi koyarak Cañıl’ı beklemeye başlar. Düşmanın izini bulan Cañıl, gözetçilerin dördünü de öldürüp Üçükö ve Tülkü’den öcünü alır. Cañıl *“Kele catıp öltürdüm/ Col tosturgan törtöönü/ Namıstıktın colu uşu”* (Caynakova 2004: 28) diyerek bu dördünü öldürdüğünü bildirir.

Dört sayısı destanda hayvanları nitelemek için de kullanılır. Cañıl’ın obasını basıp mallarına el koyan Tülkü, obadan uzaklaşınca büyük bir ateş yakıp dört cins hayvan kestirip kalabalık askerine ikram eder. Destanda bu durum *“Tört tülüktön kalıñ cep/ Aydap bergen malın cep”* (Caynakova 2004: 34) sözleriyle anlatılır. Burada geçen dört cins hayvan, Kırgız Türklerinin hayvancılık kültüründe öne çıkan ve halk inancında kutsal sayılan; at, deve, koyun ve keçi olmalıdır.

Destanın Çorobayev anlatımında *“Şıgay kanın dorunda/ Tört uruu Kırgız curtu bar”* (Caynakova 2004: 176) sözleriyle Şıgay Han’ın devrinde dört uruğ Kırgız yurdunun varlığından bahsedilmektedir. Bu dört uruğun adı belirtilmese de destanın diğer kısımlarında geçen “Sarbagış, Karabagış, Saruu ve Noygut” boylarının kastedilmiş olması muhtemeldir.

Kırgız Türklerinde yedi ata ve dört ata inancı sosyal hayatta önemli bir yer tutmaktadır. Yedi atasını bilmeyen kişinin Kırgız olamayacağı yönündeki ifade ve geçmiş dört atanın boyun ulusu sayılması anlayışı (Akmataliyev 2001, Polat 2008,) Cañıl Mirza destanında da yer alır. Dört atanın oğlu olan Döölös boyunun kızlarının öteden beri güzel olduğu bilgisi *“Tört ata uulu Döölöstün/ Kızı suluu bolçu ele.”* (Caynakova 2004: 156) ifadeleriyle verilirken destanda bu anlayışın yansımaları yer alır.

Er Soltonoy destanında Colbarskan’ın yaşlılık çağında dünyaya gelen oğlu Temirkan, daha doğduğu an bir alp olacağıının işaretini gösterir. Yeni doğan Temirkan’ın görünüşü dokuz aylık bebek kadardır. Dört kadın ikisi kollarından ikisi bacaklarından tutup onu güçlkle kaldırıp beşiğine beler. Destanda bu durum *“Tört ayal cerden kötörüüp/ Töşögünö orodu”* (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 21) ifadeleriyle anlatılmaktadır.

Güldana destanında vezirin kızı Güldana'yı zor durumda bırakmak isteyen Cakıp Han ondan iki iş isteyerek tahtını iki yıllığına vezirine bırakıp gider. Cakıp Han ilk olarak kapıda bağlı kısrağın binip gideceği aygıra benzeyen bir kulun doğurmasını ister, ikinci olarak da kendi mühürle ağzı kapatılmış kutunun ağzı açılmadan ve zarar görmeden altınla doldurulmasını ister. Kendisi de ülkeden ayrılır. Çaresiz kalan Güldana otuz yiğitle ava çıkar ve tesadüfen Cakıp Han'a rastlar. Erkek kılığında olduğu için han onu tanımaz. Güldana ve yiğitlerine aşık oyunu oynamayı teklif eder. Cakıp Han'ın yiğitleri dört gün boyunca yenilir ve sonunda oyundan vazgeçerler. Bu durum destanda "*Cigitteri Cakıptın/ Tört küñ udaa ceñildi/ Tamaşa kurgan eki cak/ Teñ emestey köründü.*" (Egimbaeva 2012: 32) sözleriyle anlatılır.

Mendirman destanında Adil Han'a damat olup tahta geçen Mendirman, dönemin üç kuvvetli beyine baş eğdirip onlarla birleşip Kalmakların hakkından gelir. Mendirman'nın bu gücü karşısında çaresiz kalan Kalmuk beyleri de kendi arasında birleşerek ona karşı koymayı düşünür. Bu amaçla dört Kalmuk beyi "*Aradan çıktı dört batır/ Bizdin Kalmak Kıtaydı/ Tegerektep kırıptır*" (Akmataliyev ve Caynakova 2009: 56) diyerek birleşir. Ve böylece Kalmuk yurdunu beraber korumayı düşünürler. Bu dört Kalmuk beyi birleşip dört Kırgız beyine karşı koymayı düşünürler. Böylece Kırgız Türklerinin hakkından gelebileceklerine inanırlar: "*Al törtöönö biz törtöö/ Bir betteşip körsök deyt*" (Akmataliyev ve Caynakova 2009: 56).

Dört Kalmuk beyi birleşip Kırgız ve Kazakları perişan etmeye dair anlaşırlar. Bu kararlarını halka duyurmak için dört elçi seçip gönderirler. Destanda bu durum "*Törtöö elçi ciberip/ El içinde karıga ayt*" (Akmataliyev ve Caynakova 2009: 57) ifadeleriyle anlatılmaktadır.

5.4. Beş

Beş, insan yaşamını ve sevgiyi simgeler. İnsanın ellerinde ve ayaklarında beş parmağı vardır. İnsan vücudu iki kol, iki bacak ve bir gövde olmak üzere beş parçadan oluşmaktadır. Ayrıca insanın beş duyu organı vardır. "*Eril üç ile dişil ikinin bölünmez birleşimi olarak beş, saf matematiksel nedenlerle erkek ve kadının birliğini ifade eden uygun bir sayıdır.*" (Schimmel 1998: 119). Dört temel maddenin sayısı bazen beş olarak da ifade edilir. Buna göre; su, ateş, metal, tahta ve toprak olmak üzere beş temel unsur söz konusudur. Su ateşi söndürür, ateş metali eritir, metal tahtayı keser, tahta toprağı

sürer. Böylece uygarlık ortaya çıkar. Beş, dört ana yönün ortasındadır ve evrenin merkezini temsil eder (Schimmel 1998: 118-134).

İnsanın vücudunu oluşturan beş ana parçanın bulunması, insanın her bir elinde ve ayağında beşer parmak olması anlamlı bulunur, bunun tesadüfen olamayacağı düşünülür. Çevresini dikkatle incelemeyi sürdüren ilk insanlar taç yapraklarda, denizyıldızlarında ve başka yerlerde beşli yapılarla karşılaştıkça, beş sayısının kutlu olduğuna inanmaya başlar (Durbilmez, 2007a: 122). Altay yaratılış mitinde insanların bir ağacın beş dalındaki meyveleri yiyerek beslendikleri anlatılmaktadır. Uygur Türklerinin kağanı Böğü Tekin / Böğü Kağan'ın doğumu ile ilgili anlatılan Uygur Türklerinin türeyiş efsanesine göre, ağaçtan doğan beş çocuk gümüş tabanlı beş çadırdadır ve her çocuğun karşısında da süt dolu birer emzik asılıdır. Uygur Türklerine Mani dinini kabul ettiren Böğü Tekin, bu beş çocuktan biridir (Ögel, 2014: 465-466). Uygur Türklerinin önemli bölgelerinden birinin adının da “Beş-Balıg” olması dikkat çekmektedir (Ögel 2014: 84). Türk kültürüne İslam diniyle birlikte giren öğretisi, kabul ve davranışlarda da beşin yaygın olarak kullanıldığı bilinmektedir (Durbilmez, 2007a: 113-123).

Mitolojik anlam değerlerine sahip olan beş sayısı Kırgız Türklerinin küçük destanlarında da yer almaktadır. **Ak Möör** destanının Kalık Akiev benzer metninde Cantay, Möör'ü istemek için yola çıkar. Çalgımbay adlı adamını önden gönderir. Çalgımbay, hızlı ata binip tepelerdeki beş geçidi geçerek Keldibek'e varır: “*Beles beles beş moynok/ Aşıp tüştü Çalgımbay*” (Köse 2001: 393).

Destanın aynı benzer metninde Cantay, zorbalık edip Möör kızı istediğinde, Möör'ün büyükleri onu vermek zorunda kalır. Möör'ün de bu yazgıya boyun eğmekten başka çaresi yoktur. Möör, Cantay ile evlenmek zorunda kalınca evlenmek için yemin verdiği Bolot'u düşünür. Bolot, beş gündür obada olmadığı için olanlardan habersizdir: “*Beş kündön beri Bolot cok/ Aytışkan antım bar ele/ Ardaktuu Bolot bala ele.*” (Köse 2001: 435).

Cañıl Mirza destanının Çorobayev anlatımında Cañıl, esir düştüğü Sarbagış boyundan kaçarken iki yaşındaki çocuğunu öldürmeyi düşünür çünkü obasının karşısına kucağında çocukla çıkmaya utanmaktadır. Cañıl, çocuğu öldürmek için beş kez ok atar ama beşi de kavis çizerek yere düşer. Bu durum destanda “*Muunu ketip Cañıldın/*

Bardap közün beş irmep/ Tartıp iyse çuuldap/ Cebenin ogu cıp etip” (Caynakova 2004: 99) ifadeleriyle anlatılır. Beşinde de ok isabet etmeyince Cañıl çaresiz, çocuğunu da alıp kaçar. Burada beş kez denemesinin nedeni beş sayısının tamamlayıcılık özelliği ile ilgilidir.

Türk kültüründe kılık kıyafet sosyal yaşamda farklı anlamlar ileten bir mesaj verme şeklidir. Kızların pembe, gelinlerin al giymesi, yası olanların kara giyip saçını başını dağıtması, bıyığını kesip sakalını uzatması gibi giyilen kıyafetin şekli, rengi; kişinin saçı, sakalı karşı tarafa bazı mesajlar ileten iletilerdir. Bir genç kızın saçının beş tane örülmesi de evlilik yaşının geldiği anlamını taşımaktadır. Bu sebeple Cañıl, Erdene’ye “*beş köküldün toyu dep/ beş örgülüünün toyu diyerek*” (Caynakova 2004: 34) halka bolca ziyafet vermesini söyler.

Cañıl Mirza destanında beş sayısı altı ile birlikte kullanılıp yaklaşık anlamını katar. Esir düştüğü Sarbagış boyundan kurtulup kaçan Cañıl beş altı gün durmadan kaçar: “*Beş altı kün erikpey/ Calgız cürüp zerikpey*” (Caynakova 2004: 93).

Coodarbeşim destanında Coodar, babasının düşmanı olan Temirkan adlı devin canını taşıyan Ak Arkar’ı bulmak için doksan dağın bulunduğu yere gider. Ak Arkar’ın su içtiği pınarı bulur. Bu sırada beş geyiğin Ak Arkarı korumak için beş tepede gözcülük yaptıklarını görür. Destanda bu durum “*Toktoboston beş arkar/ Beş çokuga bardı ele/ Beşöö tiktep beş caktı/ Karool karap kaldı ele.*” (Alimova 2006: 217) ifadeleriyle anlatılmaktadır.

Kırgız Türkleri mitolojik anlamlar taşıyan sayıları yer adlandırmalarında da kullanırlar. **Er Soltonoy** destanında beş sayısı “Beş-Taş” adlı yer adında geçmektedir. Beş-Taş destanda geniş toprakları bulunan düzlük bir ova olarak tanıtılmaktadır: “*Kara-Koyun, Urmatal/ Kara-Kaşat talaası/ Kaptalında Aygır-Cal/ Beş-Taştın meykin talaası.*” (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 63).

Kococaş destanında da beş sayısının yer adlarında kullanıldığı görülmektedir. Destanın coğrafi tabakasını oluşturan yerlerden birisi içinden nehir geçen Beş-Taş adlı bir ovadır: “*Kalbadan kaçıp kırkalap/ Beş-Taş’ın tüştü sayına*” (Akmataliyev ve Kırbaşev 2007: 154)

Kayalıkta kalıp ölen babasının kemiklerini bulup ona mezar yapmak isteyen Moldocaş rüyada gördüğü aksakalın yönlendirmesiyle Sur Eçki'nin peşine düşer. Moldocaş, Sur Eçki ile ilkin Beş-Köl denen yerde karşılaşır: “*Tabılgıtı Beş-Köldön/ Talbay kuup Moldocaş/ Dalay toogo kez kelgen*” (Akmataliyev ve Kırbaşev 2007: 278).

Er Soltonoy destanında Kırgız yiğitleri, kalabalık Kalmuk ordusunu yenip dağıtınca Kalmuk hanının kızı Orolkan, dayısı Toskulu'ya sığınır. Orolkan, Kırgız beyi Temirkan'a gönül verip Kırgız Türkleriyle savaşa devam eden iki Kalmuk beyini birbirine düşürür. Kalmuklar arasında büyük bir çatışma başlar. Güzel Orolkan'ın dayısı da beş oğlu ve beş hizmetkârı ile bu savaşa katılır. Destanda bu durum “*Toskulu bay bolso özünön beş uulu beş kulu menen uruşka ketken.*” (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 77) ifadeleriyle anlatılır.

Er Tabıldı destanında Türk destanlarında yer alan “beş yoldaş” motifine rastlanmaktadır. Kudaynazar, Tabıldı'nın üstünlüğünü kabul edip onun yanında yer almaya karar verir. Beş yoldaşı ile birlikte Tabıldı için dayısı Çalkalmak'a dünürücü olarak gider ancak Çalkalmak yeğeninin Tabıldı ile birlik olup kendisini kandırdığını düşündüğü için onu beş yoldaşıyla birlikte öldürür: “*Beş coldoşu menen Kudaynazar'ı Kalmaktar öltürüp ketiştir.*” (Namatov 2001: 584).

Benzer bir şekilde **Sarıncı Bököy** destanında da beş yoldaş motifi öne çıkmaktadır. Sarıncı, nişanlısı Ak Bermet'in obasına giderken yanına beş yoldaş alır. Beş yoldaşla kayın tarafına varmasını babası ölmeden evvel “*Baram dese koşpogun/ Balam beş coldoştın bölögün/ Can küyör algın beş coldoş*” (Alper 2004: 79) diyerek vasiyet eder. Öleceğini anlayan Camgırcı, oğluna kimseye güvenmemesini çok samimi olduğu akrabadan beş kişiyi seçerek kayın tarafına gitmesini öğütler. Kendisinin ölümünden sonra oğluna kötülük yapacaklarını düşünen Camgırcı kaygılanır ve oğluna “*Beş coldoştu ala kör/ Bermetke erte bara kör*” (Alper 2004: 79) diyerek güvensiz kişilere itimat etmemesini, çok yakın akraba olan beş kişi haricinde nişanlısını almaya giderken kimseye haber vermemesini söyler.

Sarıncı ve Bököy'ün arasını açmak isteyen Kongurbay bir hile düşünür ve kız almaya giden Sarıncı'ya katılmak için bir çare arar. Yolda karşılarına çıkıp kendilerine başçılık etmek istediğini söyler ve Sarıncı'ya “*Beş coldoşuñ bar eken / Er nesre bilbes can eken/ Eskiden coldoş albagan/ Başçı menen barbagan/ Balalıgıñ bar eken.*” (Alper 2004:

108) diyerek yanındaki beş yoldaşın da henüz toy olduğunu, kendisinin tecrübeleriyle iyi bir rehber olabileceğini bildirir.

Kendisini baldız olarak tanıtır güveyi görmeye gelen Bermet, Sarıncı'yı ve yanındaki beş yoldaşını görüp sevinir. Kongurbay'ı görüp şüphelenir. Onun kötü düşünceli biri olduğunu sezer. Bermet beş yoldaşı *“Beş atandan ber cakka/ Beşeñde baktı bar/ Belgiliüü cezdem can eken/ Beş coldoşuñ bar eken.”* (Alper 2004: 118) diyerek över.

Kococaş destanında Moldocaş'ı ilk kez beş avcı ava götürür. Moldocaş, ikinci vakti oba kenarında oynarken beş avcı ile karşılaşır. Avcılığa meraklı olan Moldocaş, onları zorla ikna edip onlarla ava gider: *“Beşim çende beş kişi/ Öñörüp alıp mltıgın/ Bastırıp bara catışat”* (Akmataliyev ve Kırbayev 2007: 232).

Mendirman destanında halkını adaletle yöneten Adil Han'ın dışarıdan gelen misafirleri ağırlamak için beş evi vardır. Adil Han, kendisini kimsesiz biri olarak tanıtan ve kendisine sığınan Mendirman'a *“Meymankana beş üy bar/ Süygönüñö kirip al”* (Akmataliyev ve Caynakova 2009: 26) diyerek bu beş evden birini beğenip yerleşmesini söyler.

Mendirman destanında beş sayısı altı ile birlikte kullanılıp yaklaşıklık anlamını katar. Bir babadan olan kardeşi Külteber'in, eşine göz dikmesi sonucu yurdundan ayrılmak zorunda kalan Mendirman Adil Han'a sığınır ve ona hizmet etmeye başlar, beş altı gün durup dinlenmeden hizmet eder: *“Beş altı kün Mendirman/ Belin çeçpey cürdü emi”* (Akmataliyev ve Caynakova 2009: 26).

5.5. Altı

Altı, mükemmelliği temsil eden bir sayıdır. Tanrı dünyayı altı günde mükemmelleştirir (Schimmel 1998: 135-139). Türklerin mitolojik yön algılarında dört yönün yanı sıra altı yön anlayışı(ön, arka, aşağı, yukarı, sağ, sol) da söz konusudur. Mitolojik anlam değerlerine sahip olan altı sayısı Kırgız destanlarında da sıkça geçmektedir. Altı sayısı Kırgız Türklerinin küçük destanlarında çoğunlukla zaman bildirmek için *“altı kün/ altı ay/ altı cıl”* şeklinde kullanılmaktadır. **Ak Möör** destanının Kalık Akiev benzer metninde altı kişi gidip Cantay'ın zorbalığını da anlatarak Möör'ü ikna eder. Möör, oba halkının huzuru için Cantay ile evlenmeye razı olur; son bir kez sevgilisi Bolot ile görüşür. Bolot, altı aylık uzak yolda olsa da kendisini unutmamasını söyleyerek Möör

ile vedalaşır: “*Altı aylık bolsom da/ Mökö, al abalum suragin.*” (Köse 2001: 446). Destanın Sarıkunan benzer metninde Möör, Cantay ile zorla evlendirilince sevgilisi Bolot’la gizlice buluşup onunla vedalaşır ve “*Altı cıl kütöm col karap/ Altı cılda kelbeseñ/ Alganıñ oşol kız kaalap.*” (Köse 2001: 585) diyerek altı yıl yola bakıp onu bekleyeceğini eğer gelmezse üzülüp kalacağını söyler.

Askazan Bahadır destanında asıl adı Koñuraş olan Askazan’ın Kalmukların kara ilacı, Çinlilerin kızıl ilacıyla yapılan tedavisi tam altı ay sürer: “*Bir altı ay çamasında darılap Kalmaktın kara darısı, Kıtaydın kızıl darısı menen.*” (Egimbaeva 2012: 41).

Baktı Bolot destanında Altın Dağ’ı ele geçiren ve halka zulmeden Kaman Dev’e başkaldıran Baktı ve Bolot yiğitler Altın Dağ’ı ve bu dağdaki kutsal su Şeker Pınar’ı görmek için yola çıkarlar. Altı gün yürüyen iki yiğit sonunda Şeker Pınar’dan akan nehre ulaşırlar: “*Erinbey kündöp tündöp Baktı Bolat/ Altı kündö agın dayra suunu kördü.*” (Öyke 2004: 64).

Boston destanında Boston, Cezbilek’e doğru yola çıktığında kavga eden iki kişi görür. Bu iki kişi altı yıl önce ölen babalarından kalma kerametli bıçağı paylaşamadıkları için kavga etmektedir. Altı yıl önce babalarını kaybeden altı erkek kardeştten ikisi bu bıçağı elde etmek için mücadele vermektedir: “*Atabızdın ölgönü/ Altı cılday bolgonu/ Atabızdan biz kaldık/ Altı agayın bir tuğgan/ Akıldeşip bir turgan.*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 85).

Cañıl Mirza destanında da altı sayısı zaman belirtmek için kullanılmaktadır. Obasını yağmalayan Tülkü ve Üçükö’yü Cañıl öldürünce Sarbagış boyu oç almak için ant içer ve sonunda Cañıl’ı ele geçirip elini kolunu bağlayıp zindana atarlar. Zindanda altı ay yaz, altı ay kış geçer: “*Kayran Cañıl Mirzanı/ Alaarına er çıkpay/ Altı ay cayı, altı ay kış/ Ce Cañıldan kep çıkpay*” (Caynakova 2004: 64).

Canış Bayış destanının Urmambetov anlatımında Canış ve kardeşi Bayış Kırgızların eski öcünü almak için Kalmuklar üzerine sefer düzenlemek isteyince Nurkan Han, oğullarına altı ay binilse yorulmayan atlar verir: “*Altı ay minse arıbas/ At sonunun beremin*” (Akmataliyev ve Musakov 2013: 36). Savaşta yiğidin gücünü öne çıkarmanın at olduğunu bilen han, bu sebeple altı ay gibi uzun bir süre yol gitse de yorulmayan yürük atlardan seçip oğullarına verir.

Kurmanbek destanında Kurmanbek'in geyik karınlı, teke bacaklı Teltoru atı “*Altı ay minse arıbas/ Taşka salsa talıbas* (Musakov 2013a: 22) ifadeleriyle altı ay binilse yorulmayan güçlü ve yürük bir at olarak tanıtılır. Burada belirtilen “altı ay” ifadesi uzun bir süreci işaret etmek için kullanılır ve Teltoru atın bu uzun süreye karşı dayanıklılığı, gücü vurgulanır.

Er Töştük destanında Çoyun Kulak devin oğlu, babasının yokluğunu fark edip Er Töştük'e “*Altı kündö oturup/ Atamdın cogun cektumun*” (İliç 2001: 79) diyerek altı gündür babasını beklediğini, ölen babasının intikamını alacağını söyleyip meydan okur.

Coodarbeşim destanında Er Töştük, oğlu Coodar'ı avlanmak için dağa götürür. Coodar babasıyla altı gün av yapar. Bu sırada Coodar'ın annesi Kenceke sıkıntılı bir düş görünüşü için kaygılanmaktadır. Gözü yolda olan Kenceke, oğlunun altı gün sonra obaya dönmesiyle mutlu olur. Altı gün oğlunu göremeyen anne özleyip kalır: “*Karaldım dep çalınup/ Altı künü körbösö/ Kalıptır ene sagınıp.*” (Alimova 2006: 137).

Coodarbeşim Ak Arkar'ı öldürüp karnındaki ak sandığı ele geçirdikten sonra yurduna dönmek için yola çıkar, kayberen geyiği öldürüp kargış alır. Bu kargış üzerine yolunu kaybedip peri kızı Nurperi ile tanışır. Nurperi'ye gönül verip onunla periler şehrine gider ve orada altı ay kalır: “*Uşul cayga kelgeni/ Tuura altı ayga toluptur*” (Alimova 2006: 255).

Coodar, periler padişahının kızı Nurperi ile evlenip onu alarak yurduna dönmektedir. Periler padişahı Nurkan Han, onlara eşlik etmesi için İsmayıl ve Osmoyul adında iki yiğidini verir. Bu iki yiğit yolda Nurperi'ye âşık olup Coodar'ı dönülmez yola göndermeyi planlarlar. Hasta taklidi yapıp bu hastalığa çok önceleri geyik avlarken tutulduklarını ve altı ay ölü gibi yattıklarını sonunda Nurkan Han'ın gülgaakı çiçeği ile kendilerini iyileştirdiğini söyleyip Coodar'dan gülgaakı çiçeği bulmasını isterler: “*Kiyik uulap cürgöndö/ Kırk cigitke büt boydon/ Tiyip kalgan dart ele/ Altı ay andan ayıkpay/ Aran canım kaldı ele*” (Alimova 2006: 296).

Er Koşoy destanında Kökötöy Han'ın aşında yapılan at yarışının altı gün sürdüğü anlatılmaktadır. Altmış kişinin yürük atlarıyla katıldığı bu yarış altı gün sonra sona erer: “*Altı kündük cer bolot/ İlenin boyun bastırıp/ Altmış kişi at aydap*” (Tekalan 2002: 298).

Er Soltonoy destanında Colbarkan, oğullarının Kalmuk üzerine gitmekte kararlı olduğunu görünce onların güçlerini deneyip savaşmalarına izin verir. İki kardeş, kırk yiğidi yanına alıp Kalmuklara yönelir. Kalmuk hanına elçi gönderip meydan okurlar, Kalmuk nöbetçisine “*Altı künü kütömün/ Ataylap kelgin bul cerge*” (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 33) diyerek altı gün bekleyeceklerini söyleyerek onu hana gönderirler.

Kırgızları savaş meydanında güç ile yenemeyen Kalmuklar, bir hile ile Temirkan ve Bolotkan’ı esir alırlar. Temirkan’ın güzel eşi Orolkan, kendi elleriyle beslediği kargaların kanadına yazdığı mektubu yerleştirip esarettteki beyine gönderir. Kargalar üç aylık yolu altı günde gelirler: “*Taandar kündöp tündöp uçup cürüp oturup üç aylık alıstağı Orgut şaarına altı kündö cetiştı. Taandap Orgut şaarınan ordu tabuu üçün üç kün izdedi.*” (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 182).

Er Tabıldı destanında Kalmuk hanı Çalkalmak, gücünü anlatırken “*Ak Döö menen küröşüp/ Altı kün cürdüüm tireşip/ Ayagında çıkkannın/ Anı dağı cüdüüp*” (Namatov 2001: 129) diyerek Ak Dev ile altı gün boyunca savaştığını ve onu yendiğini söylemektedir. Burada altı sayısı yediye yani mükemmel sona yaklaşmanın bir ifadesi olarak verilir çünkü Çalkalmak altı gün savaşmış altıncı günün sonunda yani yedinci gün Ak Dev’i yener.

Er Tabıldı, Kalmuk hanı Çalkalmak’a dünürü olarak gönderdiği ağabeyi Kudaynazar’ı altı gün bekleyeceğini, yedinci gün gelmezse başına bir şey geldiğini farz edip Çalkalmak’a saldıracağını söyler: “*Canıñda seksen koluñ bar/ Altı kün boldu abama/ Anday kaday kabar bar?*” (Namatov 2001: 499). Burada altı sayısı nihai sınır olarak kararlaştırılan yedinci günden bir gün öncesini ifade etmek için kullanılır.

Er Eşim destanında yiğit Er Eşim, Kırgız yurdunu basan Kalmuklara karşı savaş başlatır. Yiğitlerini toplayıp Kalmuk üzerine yürür, altı gün aralıksız savaşmış Kalmukları perişan eder: “*Altı künü uruşup / Aybaltasın suuruşup/ Kıyamattay uruşup*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 128).

Er Eşim, Kırgız topraklarına kargaşa salan Kalmuklarla altı ay boyunca savaşır, kalabalık Kalmukları öldürerek yok eder: “*Altı aydan beri Kalmaktın/ Bolup catkan kırgını*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 84).

Kız Darıyka destanında Hz. Ali'nin gücünü duyan Darıyka, ona mektup gönderip kapışmayı teklif eder. Mektubu alan Ali altı aylık uzaklıktaki Semerkant'a yola çıkar: *“Colu eken altı ayçalık eki arası/ Samarkant kızdın turgan çoñ kalaası”* (Orozova ve Akmataliyev 2010: 46).

Darıyka ile Ali, kapışır ve sonunda Ali güreşi kazanır. İki evlenir ve Darıyka altı aylık hamileyken Ali Arabistan'a döner: *“Altı aylık Darıyka'da bala kaldı/ Aytayın tüşündürüp bul kabardı.”* (Orozova ve Akmataliyev 2010: 75).

Kococaş destanında Kococaş'ın küçük yaştan beri ava meraklı olan usta bir avcı olduğu anlatılmaktadır. Avcı Kococaş, av tutkunluğu yüzünden hep dağlarda ve ailesinden uzak yaşar. Kayalıkları mekân tutan Kococaş'ın altı ay köye uğramadığı zamanlar olmaktadır: *“Altı ay toodo ciürsö da/ Çarçabagan başkanda/ Catkan cerim aska dep/ Caşınan mergen kirişken”* (Akmataliyev ve Kırbaşev 2007: 24).

Kococaş destanında verdiği andı tutmak için Sur Eçki'nin peşine düşmeye hazırlanan Kococaş'ı Zulayka vazgeçirmeye çalışır. Kococaş ise *“Altı cıl turup ayılda/ Alganım senden bölünböy”* (Akmataliyev ve Kırbaşev 2007: 164) diyerek andına sadık kalmazsa köyde altı yıl yaşasa da lanete uğrayıp öleceğini söyleyip kayberen keçinin peşine düşer.

Kococaş, Sur Eçki'nin peşine düşüp gittikten sonra günlerce eve dönmez. Zulayka birgün rüyasında onun Talas civarında olduğunu görür. Bu rüyayı işaret sayan Zulayka altı gün ömür sürse de kocasını eve getirmek ister ve yola koyulur: *“Altı kün ömür sürsö da/ Alıp ketsemçi Talaska”* (Akmataliyev ve Kırbaşev 2007: 226).

Kococaş, kayberen keçinin lanetine uğrayarak kayalıklarda ölüp kaldığında eşi Zulayka altı aylık hamiledir: *“Altı aylık kaldı boyumda/ Artında kalgan balandı/ Altı aylık boydo balasın/ Az kündön kiyin türödü”* (Akmataliyev ve Kırbaşev 2007: 230).

Altı sayısı Kococaş destanında bir başlangıcı da ifade etmektedir. Moldocaş'ın avcılığa ilk başladığı yaş altıdır. Altı yaşındaki Moldocaş, bir ikindi vakti oba kenarında oynarken ava giden avcıları görür. Moldocaş, avcıları zorla ikna edip onlara katılarak ilk kez ava çıkar: *“Mergenden kalgan Moldocaş/ Caşı keldi altıga”* (Akmataliyev ve Kırbaşev 2007: 232).

Kozuke ve Bayan destanında, Kozuke güzel yâri beşik kertmesi Bayan'ın kendisinden kaçırıldığını öğrenince onu arayıp bulmaya karar verir ve annesine gideceği yeri sorar.

Annesi yiğitse gitsin korkarsa kalsın deyip ona gideceği yolun zorluklarını anlatır ve “*Altı aylık uzak sapar col, balam/ Bayanga kantip cetesiñ, balam*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 160) diyerek altı aylık yol yürümesi gerektiğini söyler. Burada altı sayısı uzaklık belirtmek için kullanılır. Kozuke, cesaret gösterip annesinin tarif ettiği altı aylık yola çıkar, nice belalarla karşılaşp nişanlısı güzel Bayan’ın yurduna ulaşır: “*Altı ay cürüp kañırap talaalarda / Colukkan neçen türlüü balalarla*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 166).

Kör Uulu destanının Kasım Han kolunda Kasım Han, Kızılbaş’a karşı sefer düzenleme fikrini babasına ve halkına açar. Babası Hasan Han, “*Altı ayçılık colu bar/ Altı ayçılık çölü bar/ Oşol cerge barganda/ Çöldöp ölör Kasımcan*” (Egimbaeva 2012: 57) diyerek Kızılbaş’ın şehrinin altı ay yolu, altı ay çölü olan uzak bir yer olduğunu ve oraya gidenlerin çoğunun yolda öldüğünü, fikrinden vazgeçmesini söyler. Burada altı sayısı uzaklığı vurgulamak için kullanılmış bir yuvarlak sayıdır.

Seyitbek destanında Seyitbek, Zayırbek’i danışman kılıp kırk yiğidini yanına alarak Kalmuklardan öç almak için yola çıkar. Altı aylık yol gidip altmış geçidi aşarlar: “*Altı ay coldu basat deyt/ Şiñşañşa toosun tügötüp/ Altmış daban aşat deyt.*” (Musakov 2013b: 71).

Sarıncı Bököy destanında, hastalan Camgırcı bahşı ve mollalardan medet umup tabipleri hizmetçi kılıp altı ay yatar: “*Altı aydan beri keseldep/ Kapanı tarttı bir canım.*” (Alper 2004: 41).

Mendirman destanında Adil Han, Mendirman’ın yiğitliğini anlayınca onun kötü huylu eşi Kanışay’ı astırır ve ona kızı Bilerik’i verir. Böylece Mendirman, Adil Han’ın damadı olur. Adil Han, kızı ve damadı için altı gün düğün yapar: “*Altı künü toy kılıp/ Ar biri turdu oy kılıp/ Kalkına kabar berdi emi*” (Akmataliyev ve Caynakova 2009: 44).

Destanda ağabeylerinin kötülüğü yüzünden ülkenin umudu Mendirman, yurdunu bırakıp gitmek zorunda kalır. O gidince halk fakirleşir, düşmana karşı koyamayıp dağlara yönelirler ve bu verimsiz dağ başında altı yıl zorlukla yaşam mücadelesi verirler: “*Eptep künü ötüşüp/ Altı cılı kuruşup/ Eptep cüröt tırışıp*” (Akmataliyev ve Caynakova 2009: 48).

Munduk ve Zarlık destanında Zarlık, Külmöskan ülkesine gitmek için yola çıkar, çok zorlu bir yolculuk geçirir. Yola çıkalı altı ay olmasına rağmen karşısına çıkan bir insan olmaz. Burada altı sayısı zamanın uzunluğunu bildirmektedir: “*Üydön çıkkanıma altı ay boldu. Col soruşuma adam çıkkan cok.*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 222).

Mitolojik anlam değerleri içeren altı sayısı Kırgız Türklerinin küçük destanlarında miktar belirtmek için de kullanılmaktadır. **Ak Möör** destanının Sarıkunan benzer metninde Cantay’ın Möör’den önce evlendiği altı kadını vardır: “*Altı katın baybiçe/ Aydap cürüp kuñ kılar.*” (Köse 2001: 585).

Boston destanında Boston’un doğumundan sonra babası Buuba Han, büyük bir toy verir. Çocuksuzluk derdinden kurtulan Buuba Han, hayvan kesip halkını ziyafete çağırır. Toyda çeşitli yarışmalar yapılır, bunlardan birisi de cambı vurmadır. Buuba Han altı urgan boyu yüksekliğe cambı astırır: “*Altı arkan boyu biyikke/ Altın cambı bayladı*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 49). Burada cambının altı urgan boyu yükseklikte olması, onu vuracak kişinin maharetli bir nişancı olduğunu göstermektedir.

Cezbilek için yola çıkacak olan Boston için Karaçaç, savaş aleti hazırlamak üzere ustaları çağırıp altı batman çeliği altı kulaç tündük gibi döktürür: “*Altı batman bolottu/ Ebi menen kuydurgan/ Aylandırıp karasan/ Altı kulaç tündüktöy*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 61). Boston’un silahı elli adamın zorla taşıdığı altı batman ağırlığındaki çeliktendir. Onun taşıdığı bu silah ne kadar güçlü bir alp olduğunu göstermesi açısından öne çıkarılır.

Boston, kavgaya tutuşan iki kardeşin vaziyetini öğrenince bıçağı elde etmek ister ve kardeşlere aracı olmak için bir teklifte bulunur. Boston, bir ok fırlatacaktır, bu oku bulup geri getiren bıçağı almaya hak kazanacaktır. İki kardeş teklifi kabul edince Boston, okunu fırlatır. Güçlü Boston’un fırlattığı ok altı kır aşıp yere düşer: “*Caa cebesiñ karasan/ Alıska al cetiptir/ Altı kır aşıp ketiptir.*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 88).

Cañıl Mirza destanında Cañıl ne kadar önlemeye çalışsa da Tülkü’nün askerleri ile savaş başlar ve Cañıl, Tülkü’nün altı askerini öldürür: “*Kırgızdın altı noyanun/ Öltürüp koygon men bolup/ Aylası çok turamın*” (Caynakova 2004: 34).

Esir edilen Cañıl, gördüğü horluklara dayanamayıp “*Altı sanım ciliktep/ Müçö kılıp bölgülö*” (Caynakova 2004: 69) diyerek halka ya altı budunu ayırıp kendisini öldürmelerini ya da serbest bırakmalarını söyler.

Yaşlı Kalmatay, kendisini terk edip kaçan Cañıl’a “*Altı uruu Kırgız, men surap/ Alardın başın tutkamın*” (Caynakova 2004: 94) diyerek altı uruk Kırgız’ı yöneten kudretli bir bey olduğunu, böyle bir beyi halka rezil etmemesini söyleyip onu durdurmaya çalışır.

Cañıl Mirza destanında Şıgay Han’ın Bökö adlı pehlivanının gücü anlatılırken altı pehlivana güç yetiren yiğit ve cesur bir kimse olduğu ifade edilir: “*Altı balban karmaşsa/ Alı cetbey akırgan*” (Caynakova 2004: 182).

Canış Bayış destanının Urmambetov anlatımında Kırgızların düşmanı olan Kalmukların altı şehri yönettiği ifade edilmektedir. Canış ile kardeşi Bayış, Kırgız halkına zulmeden Kalmukların bu kalabalık altı şehrini dolaşıp hanın obasına giderek öç almayı planlarlar: “*Altı şaar Kalmaktın/ Aralap aylın kiremin*” (Akmataliyev ve Musakov 2013: 105).

Er Töştük destanında İleman Bey, dokuz oğluna kız bulmak için dokuz kızı olan bir beyi aramak üzere yola çıkar. Sonunda Agay Han’ın otağına ulaşır. Agay Han kendisine dünür olarak gelen İleman için altı bin ala koyunu altı kez dolaşıp içlerinden en semizini keserek ziyafet verir: “*Altı sañ ala koyundu/ Altı aralap çıkçañçı*” (İliç 2001: 45).

Coodarbeşim destanında Temir Alp büyüyünce zararlı bir dev olduğundan Er Töştük onu kovar. Kovulan Temir Alp, cinler padişahına rastlar. Cinler padişahı Ulan Dev, Temir’in canını altı sığırcık kuşuna dönüştürüp Ak Arkar adlı kayberenin karnına yerleştirir. Böylece Temir Alp ölümsüz olup babasından altı kat daha güçlü hale gelir: “*Al Çoyundun balası/ Atasınan altı ese/ Aşıp tüşkön balban deyt*” (Alimova 2006: 141). Temir Alp’in canı böylece Ak Arkar’ın karnındaki altı kuşa dönüşür. Temir Alp’i öldürmek isteyen biri Arkar’ın karnındaki ak sandık içinde bulunan altı kuşu öldürmek zorundadır: “*Al sandıktın içinde / Altı kuçkaç bar eken/ Oşo kuçkaç aytuluu/ Temir alptın canı eken*” (Alimova 2006: 221).

Coodarbeşim, dedesinin duasını alıp onunla vedalaşır ve Ak Arkar’ın yaşadığı yere gider. Orada altı tane geyiğin sıra halinde önünden geçtiğini görür. Bu altı geyikten

birinin altın boynuzlu Ak Arkar olduğunu görür: “*Katar kelgen altı arkar/ Altı arkarda Kızık bar*” (Alimova 2006: 216).

Er Soltonoy destanında Bolotkan, “*Atar multık coo carak/ Altı kat zoot kamdap ber.*” (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 25) diyerek babasından binecek at ve altı katlı zırh ister. Kırk yiğit seçen Bolotkan, “*Altı duşman körünsö/ Añga tüşüp soylogon*” (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 44) diyerek kendisine kırk yiğit olacak kişinin altı düşman gördüğünde çukura girip saklanan cesaretsizlerden olamayacağını söyler.

Eşimkul menen Zuura destanında Eşimkul’un kardeşi Köçörbay’ın altı oğlu vardır. Çocuğu olmayan Eşimkul kardeşinden bu altı oğuldan birisini istemeyi düşünür. “*Barsak beret balasın balasın/ Bir sapar sıylap Köçörbay/ Men sıyaktuu ağasın/ Kolunda bar altı uul/ Birin kantip ayasın*” (Çelebi 2007: 24).

Destanda Er Kökül’ün talip olduğu Aruuke’nin babası Temirkan, altı kapılı bir şehre sahiptir: “*Temirkanga karaştı/ Altı kapka eli bar*” (Çelebi 2007: 172) Burada altı sayısı çokluk belirtmektedir. Temirkan’ın oğlu Kan İçme Karaç, altı günde bir kişinin kanını içmektedir. Altı günde bir kan içme sarhoşluğu tuttuğundan halk içinden insan seçip kanını içer: “*Altı kündö bir adam/ Kesimi bar eline*” (Çelebi 2007: 172). Temirkan’ın kızı Aruuke ise altı katlı demir evde oturmaktadır: “*Altı kabat temir üy/ Aruukenin catkanı*” (Çelebi 2007: 250). Ona talip olanlar onu göremez, Aruuke gibi güzel, kimseyi kendine denk görmediği için kabul etmez.

Kococaş destanında avcılığın kendisine Tanrı tarafından verilen bir görev olduğunu düşünen usta avcı Kococaş, kendisine yaraşır bir şekilde bir av tüfeği yaptırır. Ak-Baraň adını verdiği bu av tüfeği altı yivlidir: “*Adis calgız mergen dep/ Altı say baraň aşınıp/ Al önördü bergen dep/ Kococaş cüröt talaada*” (Akmataliyev ve Kırbaşev 2007: 26).

Karakoco adlı beyin güzel kızı Zulayka, “*Calgız başın mergendin/ Almaşpaymın ceñeler/ Altı kapka elge dep*” (Akmataliyev ve Kırbaşev 2007: 52) diyerek Kococaş’ın başını altı kapılı halka değişmeyeceğini söyleyip Kococaş’ın üstünlüğünü vurgular.

Kör Uulu destanının Gaoz (Ayvaz) Kolunda Kör Uulu, kırk yiğidini ve Gaoz Han’ı yanına alıp ava gitmeye karar verir, Gaoz Han’a “*Gaoz menen Kör Uulu añga ketip/ Cıyl dep kırk cigitke kabar berdi/ Altı kaz, toguz ördök, toodak köldön/ Tez barıp Gaoz*

Hanım alıp kel” (Egimbaeva 2012: 96) diyerek gölden altı kaz, dokuz ördek avlayıp gelmesini emreder. Burada geçen altı sayısı yuvarlak bir sayı olarak kullanılır.

Kör Uulu destanının Kasım Han kolunda Kasım Han, Kızılbaş’ın üzerine sefer eyler ve onun şehrinin on iki surla çevrilip korunduğunu görür. Tek çare sur duvarlarının yıkılmasıdır. Kasım Han’ın askerleri duvarı yıkmayı başarır. Yıkılan duvarın altında altı bin asker ölür: *“Kulagan korgon adlında/ Altı miñ asker suladı.”* (Egimbaeva 2012: 75). Burada altı sayısı bin ile birleşerek çokluk anlamı katar.

Seyitbek destanında babasının öcünü almak için Kalmuklara sefer düzenlemeyi planlayan Seyitbek, önce yaşıtı olan kırk yiğidi seçer, arkasından savaş aletlerini hazırlatır. Kendisi için altı katlı zırh yaptırır: *“Altı kat zoot sokturup/ Nayza teşip ok ötbös/ Ar kemçilin çok kıldı.”* (Musakov 2013b: 63).

Seyitbek’in düşmanı Kalmuk hanı Dölön Han altı şehri yöneten dev olarak tanıtılmaktadır: *“Altı şardı başkargan/ Özüñ kaalap baraktan/ Dölön kan degen döo oşo.”* (Musakov 2013b: 70).

Babasının öcünü almak için yola çıkan Seyitbek, sonunda Kalmuk hanı Dölön Han ile karşılaşır. İki bahadır karşılaştığında mızrakla vuruşurlar. İlk sırayı Dölön Han alır ve altı karışık mızrağını Seyitbek’e saplar: *“Altı kulaç sır nayza/ Ayanbastan sungutup”* (Musayev 2013b: 88).

Şırdakbek destanında Şırdakbek ile aynı dönemi idrak eden Kalmak boyunun hanı Çagay, altı şehirli Kaşkar’ı yönetmektedir: *“Bu kezde Kalmaktın hanı Çagay bolup, büitün altı şaar Kaşgardı biylep turgan.”* (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 250).

Altı sayısı Kırgız Türklerinin küçük destanlarında kişileri belirtmek için de kullanılmaktadır. **Ak Möör** destanının Kalık Akiev benzer metninde Cantay, güzel Möör’ü dedesi Keldibek’ten ister. Keldibek, Möör’ü ikna etmek için ara buluculardan altı kişiyi seçip aracı olarak gönderir: *“Altı kişi ciberdi/ Ebin tapçuu mıktıdan”* (Köse 2001: 419).

Boston destanında Boston’un doğumu esnasında Buuba Han ava çıkar. Boston dünyaya geldiğinde onun müjdesini vermek için altı yiğit gelir: *“Alaktaşıp carışıp/ Altı cigit keliptir/ Aşıgıp kabar beriptir”* (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 34).

Yeni doğan Boston'u kundaklamak için altı kadın görev alır. Altı kadın yeni doğan bebeği ak kundak içine beler: *“Törölgön erkek balanı/ Altı kadın kötörüp/ Ak kiyizge salganı”* (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 34). Destanda kundaklama işlemini altı kadının yapması Boston'un güç ve heybetiyle ilişkilendirilerek anlatılır. Alp Boston'un hakkından ancak altı kadın gelebilir.

Er Soltonoy destanında zehirli yılanın etine aş eren Gülaypa dokuz ay sonra bir erkek bebek dünyaya getirir. Colbarkan'a müjdeyi altı kadın getirir: *“Alam dep kandan süyünçü/ Altı ayal çubap cönödü.”* (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 21).

Şırdakbek destanında Şırdakbek'in annesinin hamileliğinden dokuz ay dokuz gün geçince sancılar başlar ve Şırdak dünyaya gelir. Erkek çocuk dünyaya geldiğinde altı erkek üç kadın Şırdak'ın avdaki babasına müjde vermek için gider: *“Emdi tındı sanaa dep/ Altı erkek, üç katın/ Süyünçügö cügürüp”* (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 256).

Ak Möör, Er Koşoy ve Sarıncı Bököy destanlarında hanların altı kanatlı ak çadırda oturduğu ifade edilmektedir. **Ak Möör** destanının Kalık Akiev benzer metninde Keldibek, Cantay'ın kendisine misafir olarak geleceğini öğrenince altı kanatlı ak çadır kurdurup, altı yere at bağlayacak kazık çaktırır: *“Altı kanat ak örgöö/ Casalgalap örgööün/ İçi tışın oñdotup/ Altı cerge at mamı/ Karagaydan ornotup”* (Köse 2001: 397).

Er Koşoy destanında Koşoy'un babası han Katagan'ın altı kanatlı ak çadırda oturduğu ifade edilmektedir: *“Altı kanat ak ordo/ Tüzöñ cerge cayışıp”* (Tekalan 2002: 26) Çadırın altı kanatlı olması, hanın zenginliğine ve han çadırının görkemine işaret etmektedir.

Sarıncı Bököy destanında da Camgırcı'nın oturduğu çadır altı parçadır: *“Altı kanat ak ordo/ Arkasınan kapşırdım”* (Alper 2004: 64).

Ak Möör, Boston ve Baktı Bolot destanlarında kahramanların soyluluğunu vurgulamak için altı atadan beri han oldukları ifade edilmektedir. **Ak Möör** destanının Kudaybergenov-Bököçev benzer metninde Ak Möör'ün kırk kızından biri olan Sarıkız,

Möör'e talip olan Cantay'a "*Altı aylana karasam/ Altı atañ kırçın tal eken* (Altı yöne baksam altı atan kırçın tal imiş.)" (Köse 2001: 564) diyerek onu alaya alır.

Destanın Akiev anlatımında ölen Cantay'ın ardından obanın kadınları ağıt yakar. Kadınlar Cantay'ın hizmetlerini anlatıp onu överler ve "*Altı atañdın baarı kan/ Abaltan Kıdır daarıgan*" (Köse 2001: 487) diyerek altı atadan beri soyu han olan Cantay'a Kıdır'ın el sürdüğünü söylerler. Burada altı atasının han olması Cantay'ın soyluluğuna işaret olarak sunulur.

Boston destanında Boston'un mensup olduğu Karaça-Dulay boyunun yaşadığı Rapşan-Dulay yurdunun altı atadan beri Kırgız toprağı olduğu belirtilir: "*Altı atadan ber cakka/ Ata-babañ eelegen*" (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 41). Burada geçen "altı atadan beri" ifadesi hem Boston'un soyluluğuna işaret etmekte hem de mensubu olduğu boyun altı atadan beri topraklarını koruması yönünden gücünü vurgulamaktadır.

Baktı Bolot destanında Kaman Dev "*Altı atamdım kan bolup/ Ay aalamdı biyledim*" (Öyke 2004: 168) diyerek altı atasının han olduğunu söyler. Burada Kaman Dev'in altı atadan bu yana han olduğunun belirtilmesi onun köklü bir geçmişe sahip olduğunu göstermektedir.

Türk boylarının mitolojik yön algılarında dört yönün yanı sıra altı yön algısı mevcuttur. Kırgız Türkleri de altı yön inanışına sahiptir. Ak Möör, Boston, Er Töştük, Coodarbeşim, Er Tabıldı destanlarında altı yön inanışına yönelik ifadeler yer almaktadır. **Ak Möör** destanının Kudaybergenov-Bököçev benzer metninde Ak Möör'ün kırk kızından biri olan Sarıkız, Möör'e talip olan Cantay'a "*Altı aylana karasam/ Altı atañ kırçın tal eken* (Altı yöne baksam altı atan kırçın tal imiş.)" (Köse 2001: 564) diyerek onu alaya alır. Bu ifadede altı yön anlayışı açıkça belirtilir.

Boston destanında Boston'un kız kardeşi Karaçaç, ağabeyinin gücünü sıladıktan sonra onu takdir edip ona övgüler yağdırır. Karaçaç, "*Aylandırıp aalamdı/ Altı imerip karasam/ Aalamda sendey adam çok*" (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 58) diyerek evreni döndürüp altı kez baksa ağabeyi gibi güçlü bir alp bulamayacağını söyleyerek ağabeyini över. Burada altı sayısı altı yön işaret edilmiş olmalıdır. Evrenin sağ, solu, önu, arkası, altı ve üstü yani altı yönü araştırılırsa Boston gibi yiğit yoktur anlamında kullanılmış olmalıdır.

Er Töştük destanı arkaik motiflerle bezenmiş zaman zaman masalsi bir anlatıma sahip bir destandır. Destanda kahramanların çoğu olağanüstü özelliklere sahiptir. Er Töştük'ün olağanüstü özelliklere sahip olan atı Çalkuyruk'tan önce bindiği ala at da altı ayaklı bir at olması nedeniyle olağanüstülüklerle sahiptir: “*Çığıp bardı Sarban kul/ Altı ayaktuu ala attı/ Alıp keldi Sarban kul.*” (İliç 2001: 34). Burada atın altı ayaklı olması onu diğer atlardan farklı kılmakla birlikte, altı sayısıyla bu atın altı yöne hızla gidebilen bir at olduğuna işaret edilir. Er Töştük, ala atıyla altı yöne (sağ, sol, ön, arka, alt, üst) gitmez; ama Çalkuyrukla, yeryüzünü dolaşır, yer altına iner ve sonra yukarı/üste doğru çıkıp yeryüzüne döner.

Coodarbeşim destanında benzer bir şekilde altı ayaklı ala at motifi yer alır. Dedesi Çoodar'a “*Altı ayaktuu ala atka/ Ceti ayaktuu cerde atka/ Altın kaptal eerimdi/ Tokup turup minip ket.*” (Alimova 2006: 173) diyerek altı ayaklı ala atı alıp binmesini ve uzak yola bu at ile çıkmasını söyler. Burada atın altı ayaklı olması olağanüstü güçlerine işaret ederek diğer atlardan farklı olduğunu göstermektedir. Atın altı ayaklı olması altı yöne gidebilme gücüne sahip olduğuna işaret etmektedir.

Er Tabıldı destanında Kalmuklarla savaşan Er Tabıldı'nın altı yanına bakıp ak kaplan gibi düşmana saldırdığı anlatılmaktadır: “*Kara-Kırdı bet alıp altı cagın karanıp ak colborstoy çaminıp kele catat ele.*” (Namatov 2001: 77) Burada Türklerin altı yön (ön, arka, sağ, sol, alt, üst) inaniş yeri almaktadır.

Kırgız Türklerinin küçük destanlarından Boston, Cañıl Mirza ve Seyitbek destanlarında altı, tekrarlama sayısı olarak da kullanılır. Boston destanında Boston'un kayın babası Kadamış Han, hacca gider ve peygamberin mezarını altı kez dönüp tavaf eder: “*Paygambar catkan cerine/ Altı aylanıp baskamın*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 137).

Cañıl Mirza destanında Cañıl, obasının baskına uğrayıp mallarının alındığını öğrenince düşmanın peşine düşer, gözcü olarak yerleştirilen iki bahadıra rastlayıp onlarla konuşur. Cañıl'ın niyeti iki kardeş boy arasında kan dökülmeden meselenin halledilmesidir. Bu yüzden gördüğü bu iki bahadıra savaş çıkarmadan mallarını geri vermeleri için tekrar tekrar yalvarıp altı kez söyler: “*Atına minip kep aytat/ Kayta kayta çalınıp/ Altı sıyra köp aytat*” (Caynakova 2004: 24). Burada Cañıl'ın altı kez söylemesi ikna için çokça tekrarlama anlamına gelmektedir.

Seyitbek destanında Seyitbek ile Dölön Han arasında zorlu bir mücadele olur, iki bahadır altı kez karşılaşır mızraklaşırlar: “*İki baadır altı kur/ Betteşip nayza sayışıp.*” (Musayev 2013: 93).

Kırgız Türklerinin küçük destanlarından Er Tabıldı destanında altı sayısı kişi adı olarak da kullanılmıştır. Kudaynazar’ın yedi oğlundan en büyüğü Altıbay adını taşımaktadır: “*Alatoo külük at menen/ Altıbay turat aykırıp.*” (Namatov 2001: 20).

Altı sayısı yer adı olarak da kullanılır. Er Eşim destanında Alabel dağ geçidi yakınlarındaki Altıgana adlı otlaktan bahsedilmektedir: “*Alabel, Ötmök bel menen/ Altıgana tör menen*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 106). Destanda bu otlak Tügöl Bey’in uçsuz bucaksız sürülerini yaydığı yer olarak anlatılmaktadır.

5.6. Yedi

Yedi, bilgelik’in simgesidir. “*Gerçekten de 7, 4 elementi kuşatan ve duyuşal güçlere karşılık gelen maddi dörtlemeyle (hava=zekâ, ateş=istenç, su=duygular, toprak=ahlak) birlikte yaratıcı ilkelerin üçlülüğünü (aktif zekâ, pasif bilinçaltı ve iş birliğinin düzenleyici gücü)içerir.*” (Schimmel 1998: 140) Yedi sayısı bolluk ve bereketin de simgesidir. Yedi evrenselliğ’in sayısı olarak düşünülür. (Schimmel 1998: 140-168).

Yedi sayısı Türk boylarının mitolojik inanışlarında da yer almaktadır. Bu sayı Türklerin muhayyilesinde, yedi / dokuz gök ve yedi / dokuz yer inancı ile öne çıkmaktadır. Özellikle Kamlık inanışlarında yedi ile ilgili kabul ve davranışların yaygınlığı dikkat çekmektedir. Örneğ’in; Tanrı Ülgen yeryüzünde önce yedi kişiyi yaratır. Tanrı Ülgen’in katına ulaşmak için yedi engel aşılmalıdır (Durbilmez 2011: 86). Ayrıca Tanrı Ülgen’in gök katlarında oturan yedi oğlunun oluşuna inanılır (Ögel 2014: 463). Büyü yaparken, kızdırılan demir yedi pınardan, yedi değirmen oluşundan alınan yedi suya atılır (Durbilmez, 2008: 348). “*Genellikle olumlu güçlerle iç içe düşünül[en]*” yedi, “*gezegenlerin sayısı, ülkerin yedi yıldızı*” olarak da bilinmektedir. Pisagorculara göre ise yedi dönüm noktası olarak kabul edilir. Haftanın yedi günü vardır ve yedinci günden sonra başlangıca dönülür. (Schimmel, 1998: 144).

Kırgız Türkleri arasında da yedi sayısı kutsal sayılır. Yedi atayı bilmek Kırgız Türkleri için çok önemlidir çünkü ancak yedi atasını bilen soyunu tam olarak bilir ve yedi atası Kırgız olan gerçek Kırgız sayılır. Kırgız Türklerinin tarihî süreci değerlendirildiğ’inde

savaşlardan dolayı sürekli coğrafya değiştirmek zorunda kaldıkları ve farklı milletlere karışarak yaşadıkları görülür. Bu durum kimliklerini kaybetme korkusu oluşturduğundan yeti ataya kadar bilinmesi gerektiği fikrini öne çıkarır. Kırgız Türklerinin küçük destanlarından Er Koşoy ve Kör Uulu destanının Kasım Han kolunda bu anlayışa yer verilir. **Er Koşoy** destanında Kırgız kültüründe önemli bir yeri olan “yedi ata” anlayışına yer verilir. Er Koşoy, “*Ceti babañ cerdegen/ Ceriñdi duşman kaptadı*” (Tekalan 2002: 4) sözleriyle yedi atadan beri yurt edindikleri toprakları düşmanın işgal ettiğini söyler.

Kör Uulu destanının Kasım Han kolunda, Kasım Han’ın en yakın dostu Karabay’ın soylu birisi olduğunu belirtmek için “*Ceti atadan beri ötkön/Altın takka olturgan/ Düynönün tutkasın/ Kolu menen çaykagan.*” (Egimbaeva 2012: 62) ifadeleriyle onun yedi atadan beri altın tahta oturan ve düşmana kılıç sallayan birisi olduğu anlatılmaktadır.

Seyitbek destanında düşman olan Kalmuk halkının yöneticilerinin yedi atası tanıtılarak Kırgız ile olan husumeti anlatılır: “*Ceti atadan beri cagı/ Zurkunsumun, Şamıner*” (Musakov 20013: 73).

Anadolu’da olduğu gibi ölünün yedilik aşını verme uygulaması Kırgız Türkleri arasında da görülmektedir. İslam inancında yer almayan ve atalar kültürüne dayanan bu uygulamada yedi gün beklendikten sonra aş verilmesi yedi sayısının Türklerin eski inanışlarında kutsal kabul edildiğini göstermektedir. Kırgız Türklerinin küçük destanlarından **Ak Möör** destanında ölünün yedilik aşı uygulamasına yer verilmektedir. Destanın Sarıkunan benzer metninde zorbalıkla Ak Möör’ü alan Cantay, Bolot’un aşkını duyunca kendisinin ölümünden sonra Möör’ü alıp gitmesini söyler. Cantay’ın ölümünden yedi gün sonra onun aşını veren Bolot, sevdiği Möör’ü alıp gider: “*Eki cılda öldü dep kabar bardı deyt. Cetiligin bergenden kiyin Bolot Möördü alıp ketet.*” (Köse 2001: 596). Burada atalar kültürüne bağlı olarak ölünün ardından verilen yedinci gün yemeği uygulamasına yer verilmektedir.

Mitolojik anlam değerleri içeren yedi sayısı Kırgız Türklerinin küçük destanlarında zaman belirtmek için de kullanılmaktadır. Destanlarda yedi; yetkinliğin ve olgunlaşmanın sürecini belirtir. **Boston** destanında yer altına düşen Boston orada olağanüstü varlıklarla karşılaşır. Bu varlıklardan birisi de Alp Karakuş’tur. Heybetli bir

yaratık olan Alp Karakuş, avlanmak için yeryüzüne çıkmaktadır. Yedi gün yeryüzünde avlanan Alp Karakuş, yer altına döndüğünde de yavrularının yanında yedi gün kalmaktadır. Böylece yedi gün yeryüzünde, yedi gün yer altında yaşamaktadır: “*Alp karakuş surasañ/ Ceti küni cer üstün çabıttay/ Ceti küni cer astın çabıttay*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 90).

Cañıl Mirza destanının Çorobayev anlatımında esir düşen Cañıl’ın kaçtıktan yedi gün sonra Sarbağış boyunun güçlü bahadırlarından Kocogul tarafından izinin bulunduğu ve onunla kapıştığı anlatılmaktadır: “*Kaçkanı menen ceti küñ/ Karmaşıp kaldı eki küñ/ Cıgılışpay sayıştı*” (Caynakova 2004: 88).

Canış Bayış destanının Urmambetov anlatımında Canış ve Bayış, Kalmukların Kırgız Türklerini vergiye bağlayıp zulmettiğini öğrenince Kalmuk üzerine sefer yapmaya karar verir. Babaları Nurkan Han’dan izin alıp, halktan dua alıp savaşa gitmek için hazırlanırlar. İki kardeşin savaş hazırlığı yedi gün sürer: “*Ceti küni kamdanıp/ Canış, Bayış, kırk cigit/ Cönöör malı boluptur.*” (Akmataliyev ve Musakov 2013: 38).

Destanda Kalmuklara esir düşen Bayış, Sıyadat Han’ın ak çukurunda yedi yıl esir olarak kalır. Yedi yıl sonra Sıyadat Han’ın kızı Celkayıp onu kurtarıp kaçıtır: “*Bayış ordo catkanga/ Celkayıp çıdap bakkanga/ Altı cıldan aşıptır/ Ceti cıl ayak basıptır.*” (Akmataliyev ve Musakov 2013: 111).

Coodarbeşim destanında Peri kızı Nurperi ile evlenen Coodarbeşim, altı ay peri şehrinde kalır ve altı ay sonra yola çıkar. Periler padişahı, kızına ve damadına yoldaş olması için İsmayıl ve Osmoyul adındaki iki yiğidini verir. Bu iki yiğit yolda Nurperi’ye âşık olup Coodar’ı dönülmez yola göndererek yok etmeyi düşünürler. İkisi birden hasta numarası yaparlar ve bu hastalığın çok önce kendilerine bulaştığını Nurkan Han’ın gülgaakı çiçeği ile kendilerini iyileştirdiğini söylerler ve Coodar’dan o çiçeği bulmalarını isterler: “*Nur padişa darılap/ Gülgaakı güliñ çıttatkan/ Cıtı menen mas kılıp/ Ceti küñ katar uktatkan*” (Alimova 2006: 296). Gülgaakı çiçeği İt-İçpes gölünde yetişmektedir ve onun kokusunu alan kişi kendinden geçip yedi gün uyumaktadır.

Er Tabıldı destanında Er Tabıldı’nın at sürüsünü çalıp onunla savaşa tutuşan Kalmuklar, Eldiyar’ın yadacılık maharetiyle yedi gün yağın yağmur karşısında perişan olurlar: “*Ceti küñ uda akün caadı/ Ketti go bizdin alıbz*” (Namatov 2001: 164).

Er Eşim destanında “*Ceti küngö çöp cebey/ Cerdi çapçıp koygelayt/ Muzdu buzup talkalap/ Butu menen oygulayt/ Baktısına tabılgan/ Mañdaydagı cıldızı*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 64) ifadeleriyle Er Eşim’in Tügöl Bey’den aldığı Şarp Kula adlı atın tulparlığından bahsedilirken, bu tulpar atın bağılı durmaktan hoşlanmadığı, ahıra bağlanıp kaldığında yedi gün hiçbir şey yemeden toynaklarıyla yeri kazdığı anlatılmaktadır. Böyle bir atın Er Eşim’e baht getireceği ifade edilmektedir.

Eşimkul menen Zuura destanında Eşimkul’un oğlu Er Kökül, aksakalın yönlendirmesiyle Temirkan’ın güzel kızı Aruuke’yi almak için Temirkan’ın şehrine yönelir. Yola çıktıktan yedi gün sonra Temirkan’ın şehrine ulaşır: “*Beş küñü cöö col bastu/ Colukkanga tiygen cok/ Karapayım kişige/ Sırın aytıp külön cok/ Ceti küñdö cetti emi*” (Çelebi 2007: 180).

Yedi günde Temirkan’ın şehrine ulaşan Er Kökül, cesaret gösterip karşısına çıkan kalabalık düşmanı yedi günde kırıp zafer kazanır: “*Kayratı kalıñ bala eken/ Karaygan eldi kaçırıp/ Kıraberip cetinen*” (Çelebi 2007: 261).

Destanda “*Ceti caşka çıkanda/ Kulanlarga koşulup/ Muzdak toonu caylagan*” (Çelebi 2007: 302) ifadeleriyle Sur Koyon atın yedi yaşına geldiğinde kulunlara koşulup buzlu dağa yerleştiği ve burada yetiştiği anlatılmaktadır. İnsan gibi zeki olan bu yürük at kanatları varmışçasına hızlı koşan bir tulpardır. Sur Koyon’un, destanda bir insan gibi önemi vardır ve geçmişi hakkında bilgi verilmektedir.

Kız Cibek destanında Bazarbay’ın Kökcal adındaki kısrağı bir tulpar doğuracağına yönelik işaretler taşımaktadır. Bu işaretlerden biri de karnı iyice büyüyen kısrağın hemen doğuramaması, yedi gün memelerinden süt akmasıdır: “*Ceti küñ boldu tamçılap/ Celinen süt agat.*” (Duman 2001: 116).

Kız Darıyka destanında yedi yaşına gelen Şaysılda güçlü ve heybetli görüntüsüyle ana babasına benzemektedir: “*Bilinbey cıl artınan cıldar öttü/ Cetige Şaysıldanın caşı cetti.*” (Orozova ve Akmataliyev 2010: 95).

Yedi yaşına gelen Şaysılda okula verilir. Yaşıtlarına göre hayli heybetli ve güçlü olan Şaysılda’nın görünüşü Darıyka’yı gururlandırmaktadır: “*Mektepke ceti caşta beret anı/ Balasın baykap cüröt şeri dagı*” (Orozova ve Akmataliyev 2010: 95).

Destanda görülen yedi sayısı Türk mitolojisinin en önemli motiflerinden olan “yedi gün ve yedi yıl” ile de alakalıdır. Türk sözlü anlatılarının çoğunda yedi yaş çocukların yetkinlik çağı olarak gösterilmektedir. Kahramanlar kan döküp ad alma imkânını da yine yedi yaşındayken bulabilmektedirler (Ögel 1995: 312). Anadolu’da da “Yedisine yetirdim, sakalını bıyığını bitirdim.” şeklindeki söz yedi yaşın Türk boylarının zihninde yetkinlik çağı olduğunu ortaya koymaktadır. Benzer bir şekilde **Er Koşoy** destanında da yedi yaş yetkinleşme süreci olarak yer alır. Koşoy, yedi yaşındayken komşu obanın yaylasında ortaya çıkan canavarları öldürerek halkı sıkıntıdan kurtarır. Koşoy bebeklik çağından itibaren güçlü bir yiğit olacağına işaretlerini sergiler, yedi yaşına ulaştığında ise sahip olduğu güç ile halka zarar veren canavarları yok ederek halkına hizmet eder: “*Ceti caşar balanın / Cetik ele sanaası*” (Tekalan 2002: 55).

Kör Uulu destanının Gaoz (Ayvaz) Kolunda Köki Han, kızı Cıldızay’ı evlendirmek için damat seçmeye karar verir ve bir at yarışı yaptırır. Gaoz Han da bu yarışa katılmak ister ama dilenci kılığında olduğu için onu küçümseyip yurttan kovarlar. Gaoz, yedi gün boyunca atını hazırlayıp yedinci günü yarışa yetişir. “*Bir ceti kün cattı at caratıp/ Şoolası biyik toodan aşkan kaptap/ Atarının cal kuyruğun tarap attı/ Cetilip cetinci küünü bolup çapçak.*” (Egimbaeva 2012: 106). Burada yedi bekleme ve olgunlaşma süresi olarak yer almaktadır.

Kör Uulu destanının Kasım Han kolunda, Kasım Han, Kızılbaş üzerine sefer düzenleyip onların Canedil sultanını ele geçirince onun kızı Camiyla ile evlenir. Camiyla ise daha önce zorbalıkla Morgo adında birine sözlenmiştir. Margo, “*Ceti cılkı aşıgım/ Artiña bir da kayrılбай/ Meni taştap kettiñbi?*” (Egimbaeva 2012: 89) diyerek Camiyla’nın kendisini bırakıp Kasım Han ile evlendiğini görünce yedi yıllık aşkının nasıl son bulduğunu sorgular.

Kurmanbek destanında Kalmuk hanı Dölön’ü yenilgiye uğratan Kurmanbek kendisine elçi olarak gönderilen Elbek’e yedi gün mühlet verir ve yedi günün sonunda söz verildiği gibi davranılmaması halinde Dölön’ün şehrini yağmalayacağını söyler: “*Elbek çeçen Dölön Handı alıp aydagan altımış ak boz at, altımış nar arılğan altın kümüş menen cetinçi küünü astınan çığıptır.*” (Musakov 2013a: 50).

Seyitbek destanında Seyitbek, Kalmuk hanı Dölön’den öcünü almak için sefer düzenler. Kırgız ile Kalmuk arasında zorlu bir savaş olur, Kalmuklar kaçmaya başlar. Aradan yedi

gün geçince Kalmuklar, yenildiklerini bildirmek için bir elçi gönderirler: “*Kaçkan Kalmak talaada/ Ceñilgenin bilgizip/ Ceti küniü degende/ Elçi tüştü araga.*” (Musakov 2013b: 128).

Mendirman destanında kendisini Adil Han’a karşı savunan Mendirman “*Ceti küniü cügürsö/ Cel cetpegen tulparmun*” (Akmataliyev ve Caynakova 2009: 38) diyerek yedi gün yürüse yel yetişmeyen tulpara benzediğini ve millete hizmet ettiğini söyler. Mendirman “*Ceti cılı turuşam/ Celmegoz menen uruşam*” (Akmataliyev ve Caynakova 2009: 40) diyerek kendisini dönülmez yola gönderen Adil Han’a bu görevden korkmadığını belirtip gideceği bu yerde yedi yıl kalıp Celmegoz ile vuruşacağını söyler.

Baktı ve Bolot destanında kahramanlar mücadele için yola çıktıklarında peşlerine birçok kişi katılır. İki yiğit arkasındaki ordu ile ilerlerken yaşlı bir zenginin evine gelirler. Bu zengin doksan beş yaşında olmasına rağmen on dokuz yaşındaki Şayırkül’ü bir at karşılığında fakir babasından zorbalıkla almıştır. Şayırkül, zengine karşı mücadele başlatan Baktı ve Bolot’u görünce “*Ceti cıl çalda turdum küniü bolup/ Caş ömür cabır tarttı küldöy solup*” (Öyke 2004: 207) diyerek derdini anlatır, yedi yıl bu ihtiyarda azap çektiğini söyler.

Yedi; Kırgız Türklerinin küçük destanlarında miktar belirtmek için de kullanılmaktadır. **Askazan Bahadır** destanında suçsuzluğu öğrenilen Askazan, İşaa Han tarafından tedavi ettirilir. İşaa Han’ın kendisinden bir de talebi vardır; obasında peyda olan ve sürüleri yiyen bir yabani boğayı öldürmesini istemektedir. Boğayı öldürmek için yaralı kolunun güçlenmesi gerektiğini düşünen Askazan tedaviden sonra kolunu denemek için yedi demir çapaya ok atışı yapmak istediğini hana söyler: “*Bir ceti çoyun ketmen berseñiz eken. Katar tamdın booruna koyup atıp köröyün dep, ceti ketmen aldırıp kelip tamdın booruna katarı menen ketmendin teşiginen kazıkka katarı mennen tizdirip koyup.*” (Egimbaeva 2012: 43). Burada yedi sayısı yetkinliğin sembolü olarak kullanılır. Askazan, yedi çapadan da oku geçirebilirse kolunun gücünü ispatlamış olacaktır.

Boston destanında Boston’un yer altına düşmesine neden olan cadı kadının yedi başı vardır. Yedi başında yedi türlü renkte yanıp sönen saçları olan bu olağanüstü varlık yer yarıklarının üzerine oturup onları dikmektedir: “*Ceti baştuu Celmogus/ Col boyunda olturat*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 47).

Munduk ve Zarlık destanında da yedi başlı cadıdan bahsedilmektedir. Çançarkan, Şükürlük Dağları'nda avlanırken poposu gümüş, göğsü altın, kâkülü olan bir erkek çocuk görür. Çocuk hasreti ile yanan Çançarkan bu çocuktan herkese bahseder. Mastan adlı kocakarı bu çocuğun hanın kendi çocuğu olduğunu anlar ve onu çocuktan uzaklaştırmak için “*Enesin bilem ceti baş/ Menin de balam közdön caş*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 212) diyerek onun yedi başlı cadının çocuğu olduğunu söyler.

Boston destanın Boston'un kayınbabası Kadamış Han'ın bir tulpar atı vardır. Bu at, kerametli bir tay doğurur; tay dünyaya geldiğinde üç kere silkinip birden bire büyür. Kadamış Han'ın yiğitleri bu kerameti görüp olağanüstü güzellikteki tayı görünce hemen hana haber verirler. Kadamış Han, “*Köz tiyip kalıp cürbösün/ Kökülgö tumar takıla deyt/ Cakşılup munu bakıla/ Ceti türlüü cibekten/ Eşip munu koygula deyt/ Kızıl monçok kök monçok/ Ötkörüp munu koygula*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 428) diyerek yiğitlerine yedi türlü ipekten ip hazırlayıp gök ve kızıl nazar boncuğu geçirerek tayın kâkülüne takmalarını ve bu taya çok iyi bakmalarını söyler.

Cañıl Mirza destanının Çorobayev anlatımında Cañıl'ın Kalmaklardan öç aldığı, düşmanı kırıp yedi otlak dolusu yilkıyı ganimet olarak sürüp götürdüğü ifade edilir: “*Tekestegi Kalmaktan/ Ceti ot cılkı tiyişip/ Cerdi asmanga cañdatkan*” (Caynakova 2004: 123).

Er Töştük destanında olağanüstü bir şekilde kısa zamanda büyüyen Er Töştük, babasının mallarına el koyan sekiz ağabeyine gidip atları geri alır. Bu sırada Sarban adlı çoban, Er Töştük'e binmesi için bir at verir: “*Ceti ayaktuu ceren at/ Aydap keldi Sarban kul.*” (İliç 2001: 35). Benzer bir şekilde **Coodarbeşim** destanında da Coodarbeşim'in dedesi Agay Han, torununun Ak Arkar'ı aramaya gideceğini duyunca ona altı ayaklı ala atı, yedi ayaklı doru atı vermek ister: “*Altı ayaktuu ala atka/ Ceti ayaktuu cerde atka/ Altın kaptal erimdi/ Tokup turup minip ket.*” (Alimova 2006: 173). Diğer Türk destanlarında olduğu gibi Coodarbeşim destanında da at mitolojik özelliklerle donatılmış bir varlık olarak sunulmaktadır. Burada atın yedi ayaklı olması durumu da onun diğer atlardan farklı olağanüstü bir at olduğunu göstermektedir. Yedi ayağı olan at yürüklük konusunda yetkindir ve sahibini amacına ulaştıracak, ayağı tez bir attır. Burada yedi yetkinliği simgeler.

Er Töştük destanında Töştük, Sarban çobanın bir vadi dolusu atı kara bir ata binen, başına kara sarık bağlayan birisinin çalıp gittiğini söylemesi üzerine Töştük, hırsızın peşine düşer. Yolda Bek Toro adlı bir kızla karşılaşır. Bek Toro ona nereye gitmekte olduğunu sorunca Töştük, “*Cersip ketti ceti atan/ Ceti atannın soñunda/ Ces buydaluu nar taylak/ Celini süttüü ak ingen/ Anday neme kördüñbü*” (İliç 2001: 38) diyerek yedi devesini yitirdiğini bu yedi devenin içinde ak ingeni yitirdiğini söyleyip şifreli bir cevap verir.

Töştük’e âşık olup yer altından çıkan Bek Toro adlı kızın yedi kız kardeşi vardır. Bek Toro, “*Biz cer altına tüşkөndөy Kencem/ Ceti kıs bolup cürgөndөy Kencem/ Kırım kandın Ak Çenem Kencem/ Ogolo bizce barbı eken Kencem*” (İliç 2002 51) sözleriyle Kenceke ve Ak Çenem’in bu yedi kızdan üstün olup Töştük’ü aldığını söyler.

Coodarbeşim destanında Coodar’ın bindiği Kılkara atın eğer takımını bizzat annesi Kenceke yapar. Coodar, Ak Arkar’ı bulmak için yola çıkacağı sıra Kenceke oğluna yedi kat eğer yastığının içine ilaç sakladığını, yaralanma durumunda onu yedi kat yastığın içinden bulup kullanmasını söyler: “*Tokumuñ kıldım toguz kat/ Celdigiñ kıldım ceti kat.*” (Alimova 2006: 149).

Er Koşoy destanında Er Koşoy’un babası Katagan, yedi kadınla evlenir: “*Katagandın ceti ayal*” (Tekalan 2002: 41).

Kurmanbek destanında da Teyit Han, yedi kadın ile evlenir. Bu kadınlardan ilki peri kıızıdır: “*Men balasız ötөmünbü, ceti katın aldım, birөnün da bir bala körbөdüm, dagı ceti katın alayın on төrt katından bala çok bolso kudaydın bergeni emespi?*” (Musakov 2013a: 19).

Er Soltonoy destanında Kalmuklardan, Kırgız Türklerinin öcünü almayı planlayan Temirkan ve Bolotkan Kırgız beylerine mektup yazıp onları birlikte hareket etmeye çağırır. Kırgız Türklerinin alplığı ile adı duyulan bütün yiğitlerini ordusuna davet eder. Bunlardan birisi de yedi boylu halkın arasından çıkan alp Soñkol’dur: “*Baatır Soñkol çığıptır/ Ceti uruunun elinen*” (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 31).

Destanda Kalmuklar arasında aşağılandığını düşündüğü için savaş anında Kırgız Türklerinin tarafına geçen Er Kıyır övgüyle anlatılır. Er Kıyır her gün yarım çuval ekmek yiyen, yedi bin kişiyle tek başına savaşıp güçlü bir yiğittir: “*Kündüğünө al*

Kıyır/ Carı kap nandan çeçü eken/ Ceti miñge bir özüm/ Keñdirbeymin deçü eken.” (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 52). Güçlü Er Kıyır, yedi güzü tek başına taşıyan, Kalmuklar arasında adı bilinen bir yiğittir: “*Ceti but çokmor kötörgön/ Ceke balbañ kaydasin?”* (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 55). Burada Er Kıyır’ın yedi güzü birden taşıması onun gücünün yetkinliğini göstermektedir. Yedi sayısı yetkinliği ifade eder.

Temirkan, kardeşi Bolotkan ile birlikte Kalmuklara esir düşünce Temirkan’ın güzel eşi Orolkan karganın yedi yavrusunu haberci kuş yapmak için dokuz ay besler. Yedi karga yavrusunu eğiterek insan gibi laftan anlar hale getirir: “*Anı ukkanda Temirkandın ayalı Orolkan suluu kapalanıp, kayta saburduuluk menen akıl oylop, kökö başıl çökö taandın ceti balasın aldırıp toguz ay bakkandan kiyin taandardın kanat kuyruğu cetilip, süylöy albaganı menen aytkan sözgö adamday tüşünüüçü boldu.”* (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 181).

Er Tabıldı destanında Er Tabıldı’nın babadan kardeş ağabeyi Kudaynazar’ın yedi oğlunun olduğu anlatılmaktadır: “*Kudaynazardın ceti uulu boldu.”* (Namatov 2001: 1).

Destanda Er Tabıldı’nın cömertliği ifade edilirken her fakire sağmlık yedi inek verdiği anlatılmaktadır: “*Ceti saan uy berdi/ El içinde kedeyge”* (Namatov 2001: 56).

Er Eşim destanında “*Cerden cedi taş alıp/ Ogo beter ırımdat”* (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 63) sözleriyle Kalmak beyi Acaan’ın büyücülerinin yerden yedi taş alıp bu taşları büyü yaparken kullandıkları ifade edilir. Burada yedi sayısı yetkinlik anlamı katmaktadır. Büyünün sağlam bağlanması için yedi tane taşa ihtiyaç vardır.

Eşimkul menen Zuura destanında bir çocuk sahibi olmak umuduyla kendisini evliya diye tanıtan bir sahtekârın hizmetine girip onun duasının kerametini beklerler. Sonunda eziyet çeken iki ihtiyar, evliyanın kendilerini kandırıldığını anlayıp ondan ayrılmayı düşünürler. Bu fikirlerini evliyaya söylediklerinde evliya dualarının kabul olmama sebebinin kendisine maddi bir şeyler vermemeleri olduğunu söyleyerek hiç olmazsa Bahaeddin’e sunmak için yedi ekmek yapıp vermeleri gerektiğini bildirir: “*Eç bolboso eköön/ Ceti nan colduk kılbayt dep/ Colduk kılssa em tüşöt/ Babedinge ataybız”* (Çelebi 2007: 82). **Cañıl Mirza** destanında da Baabedin’e yedi ekmek adama geleneği yer alır. Cañıl ile kapışan Akkoçkor, çok zor durumda kaldığı bir sırada Bahaettin’e sadaga

olarak yedi ekmek adayıp talihini açar; Cañıl'ın mızrağıyla deşilmekten kurtulur: “*Baabedinge ceti nan/ Akkoçkor aytp bak etti.*” (Caynakova 2004: 141).

Kör Uulu destanının Gaoz (Ayvaz) Kolunda yarışa katılma niyetinde olan Gaoz Han, hızlı tulpar atıyla yedi dağ belinden hızla aşar: “*Çiñırgan arstanday buulukkansıp/ Astında ceti kırdın barıptır.*” (Egimbaeva 2012: 125).

Av için yola çıkan Gaoz Han, peri kızına gönül kaptırır ve uzun yıllar yurdu olan Cambıl'a dönmez. Peri kızıyla birlikte üç kız alıp yıllar sonra yurda dönmeye karar verir. Ernazar'ı müjdecî olarak Kör Uulu'na gönderir. Kör Uulu, oğlunun dönmekte olduğu haberini duyunca “*Ceti tağım seniki/ Tömönkü urun meniki*” (Egimbaeva 2012: 126) diyerek Ernazar'a yedi tahtını bağışlar.

Kör Uulu destanının Kasım Han kolunda, Kızılbaş üzerine yürüyen Kasım Han, Kızılbaş'ın ordusunu zor durumda bırakır. O zaman Kızılbaş, en yiğit adamları olan Kara Aman'a başvurur. Kara Aman halkı için savaşmaya atılır ve yedi kat ipekten örülen urgan ile Karaala atı yakalar.”*Oşondo turup Kara Aman/ Kan ele tuugan karadan/ Ceti kabat cibekten/ Arkan aldı ciñılap/ Cüz miñ asker cıynalıp/ Karaala attı karmagan.*” (Egimbaeva 2012: 77).

Sarıncı Bököy destanında Camgırcı'nın eşi Kanışay yedi kanatlı bir çadırda oturmaktadır: “*Ceti kanat ak ordo/ Ceñeñdin kütkön mülkü ele.*” (Alper 2004: 65).

Şırdakbek destanında Şırdak'ın doğumundan sonra babası Seyitbek, Şırdak'ın sağ salim ve erkek çocuğu olarak dünyaya gelmesinden sonra önceden adanmış olduğu yedi kırsağı keserek halkına ikram eder: “*Aytkan sözdön kaytpastan/ Ceti bee soydu centekke*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 258).

Şırdakbek, babasının ölümünden sonra zorluklar çeker, fakirlik yaşar ancak kayberen soyundan olan Bozcorgo'ya sahip olduktan sonra talihi açılır. Güçlenen Şırdakbek, Kırgız ve Kıpçaklar'ı bir arada tutmayı başarır ve Kalmuklara diz çöktürür. Yedi şehirli Ancıyan'ı idaresi altına alır: “*Ala-toogo urugu/ Ceti şaar Ancıyan/ Cergesi menen karatkan*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 272).

Mendirman destanında kocakarının yönlendirmesiyle evlat olarak gördüğü Mendirman'ın eşi Kanışay'a göz diken Adıl Han, Kanışay ve kocakarının kendisini hile

ile kandırıldığını anlayıp pişman olur ve bu ikisini asmak için yedi cellât görevlendirir: “*Ceti celdet kötörüüp/ Cez mamını saydı emi*” (Akmataliyev ve Caynakova 2009: 44).

Munduk ve Zarlık destanında Çankarkan’ın yedi ev dolusu altınından bahsedilmektedir. Hana kefaletle eş olacak Kançayım, babasının eline üç parmak genişliğinde küçük bir kese verir. Han bu keseyi küçük bulur, içine altı altın atar kese dolmaz, bundan sonra yedi ev dolusu altını keseye doldurur ama kese yine dolmaz. Çaresiz kalan han, halktan yardım ister. O zaman kocakarı Mestan bir avuç toprakla keseyi doldurur. Üstelik bu durumdan sonra hanın yedi ev dolusu altını da fazlasıyla yerine gelir: “*Basarin ubazir kandın kazınasın karasa ceti tam tolgonakçası murungudan cakşı bolup toldu.*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 202).

Kırgız Türklerinin küçük destanlarından Er Töştük ve Er Soltonoy destanlarında yedi yineleme sayısı olarak kullanılmaktadır. **Er Töştük** destanında İleman Bey, dokuz oğluna kız bulmak için dokuz kızı olan bir beyi aramak üzere yola çıkar. Sonunda Agay Han’ın otağına ulaşır. Agay Han kendisine dünür gelen İleman için kesmek üzere yedi bin ala koyunu yedi kez dolaşıp semizini seçmesini söyleyerek kızı Kenceke’yi görevlendirir: “*Ceti sañ ceren koyuñdu/ Ceti aralap çiksañçı*” (İliç 2001: 45).

Er Soltonoy destanında Kırgız Türklerini savaş meydanında yenemeyen Kalmuklar hileye başvururlar, hile ile Temirkan ve Bolotkan’ı esir alırlar. Kalmukların hanı Uyulkan, iki Kırgız yiğidini halkın ortasında asmayı düşünür ve darağacını kurdurur. İki Kırgız beyini yedi kez assalar da darağacı kırılır ve yiğitler ölmez. Tüfek ile ateş ettirse de Kırgız beylerine kurşun işlemez: “*Celdetter moynuna arkan salıp dargaga askanda, al eköönö eç kanday ziyan kelbey, dardın coon çıgaçı sınıp, talkalanıp tüştü. Ekinçi colu dagı astı, dagı sındı. Ceti colu darga astı, eç ölbödü. Andan kiyin mergenderin cıyp cazayıl menen attırdı. Neçen oktor tiydi, ötpödü. Akırı aylası kurup kan Uyul bul cönüündö bardık vazir, bekterine akıl saldı.*” (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 180). Burada iki Kırgız beyi Kırgız milletini ve devletini temsil ettiği için ölümsüz olarak gösterilir. Böylece Kırgız Türklerinin ölümsüzlüğü, gücü vurgulanır.

Yedi sayısı Kırgız Türklerinin küçük destanlarının coğrafi tabakasını oluşturan yer adlarında da kullanılmaktadır. **Ak Möör** destanının Kalık Akiev benzer metninde Cantay’ın yetmiş iki yaşında Ceti-Suu bölgesini yönettiği anlatılmaktadır: “*Oşo kündö Cantaydın/ Cetimiş eki caşında/ Ceti-Suu elin başkarıp/ Cer taanıgan başında*” (Köse

2001: 483). Ceti-Suu **Şırdakbek** destanında da destanın coğrafi tabakası içinde yer almaktadır. Destanda Ceti-Suu adındaki yeri Kalmukların istila edip yerleştikleri ifade edilmektedir: “*Ceti suunu aralap/ Cerine Kalmak toluptur*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 278).

Yedi sayısı boy ve kişi adlarında da kullanılmaktadır. Kırgız Türklerinin küçük destanlarından **Cañıl Mirza** destanında yedi, boy adında kullanılır. Cediger adı buna örnek olarak verilebilir: “*Cediger menen Noyguttu/ Cergesi menen kubantkın*” (Caynakova 2004: 34). Cañıl, kendisiyle evlenmek zorunda kaldığı Erdene’ye toy verip Cediger ve Noygut boyunu sevindirmesini söyler. Cediger, alegorik içerikli bir destan olan Baktı Bolot’ta ise dev anasının adı olarak geçer. **Baktı Bolot** destanında Kara Dev’in büyücü karısının adı Cediger’dir ve yedi sayısı ile ilişkilidir. Bu isim yedi başlı cezkempiri hatırlatmaktadır: “*Murunkı zamanda Altın too degen cerde Kara döö degen çıkkın. Kara döönün Cediger masten degen katını bolgon. Kara döönün otuz uulu bolgon.*” (Öyke 2004: 30).

Yetkinliği ve olgunluğu simgeleyen yedi sayısı Kırgız Türklerinin küçük destanlarında zaman ve miktar belirtmek için, yer ve boy adlarında kullanılmaktadır.

5.7. Dokuz

Mitolojik kökenli gizemli sayılardan biri de dokuzdur (Durbilmez, 2010a: 80-85). Dokuz gök ve dokuz yer inancı Türk boyları ve akraba toplulukları arasında yaygındır. Evrenle birlikte dokuz dallı bir ağacın her dalının altında yaratılan birer kişinin de dokuz oymağın ataları olduğu, dünyadaki bütün insanların bu dokuz oymaktan çoğaldığı inancı Altay Türklerinin Yaratılış Destanı’nda geçer (Ögel, 2014: 453). Türk boyları arasında “Dokuz Oğuzlar”, “Dokuz Tatarlar” gibi adların yer alması da anlamlıdır (Durbilmez 2011: 88).

Dokuz sayısı kutsal olan üç sayısının katıdır. Dokuz mükemmelliği ve nihaî sınırı ifade etmektedir. Evren tasarımında göklerin dokuz kat yerin de dokuz kat olduğuna dair inanışlar söz konusudur. Evrenin dokuz göksel küreden oluştuğu düşüncesi de dokuz sayısının mükemmeliyetine işaret etmektedir. (Schimmel 1998: 177-193)

Kam ayinlerinde dokuz dallı ağacı simgeleyen dokuz oyuklu küçük bir ağaç bulundurmak gelenektendir. Kam davullarında da dokuz dallı ağaç çizimi olması bu

inançtan kaynaklanmaktadır. Çünkü Tanrı'ya dilekte bulunmak ve ondan alkış-dua almak için dokuz oyuklu ağacın üstüne çıkan kam, cezbe makamına ulaşır. Altay Türklerindeki kamların, ayinlerde dokuz kat göğe çıkıp, dokuz katı da dolaşarak tekrar indikleri söylenir. Kamın dokuz çirağının tuttuğu keçe dokuz defa döndürülür, böylece kam göğün dokuz katını –sembolik olarak- gezmiş olur. Altay Türklerinde kam, Tanrı Bay Ülgen'e kurban sunduğu zaman, kayın ağacında bir merdivene dokuz kertik yapar. Bu dokuz kertik aşağıdan yukarıya birinci kattan dokuzuncu kata kadar gökleri gösterir (Gökalp 1963, İnan 2015, Ögel 2014).

Yakut Türklerinin yaratılış ve türeyiş efsanelerinde göklerin en üst katında dokuz felek çığrısının bulunduğu bahsedilmektedir. Altay mitolojisinde de dokuzun katı olan 99 âlem ve 99 tanrı önemli motiflerdir (Ögel 2014: 100). Dokuz sayısının kapsayıcılık, denetleyicilik / gözcülükle birlikte anılmasının, dokuz gök ve dokuz yer inanişiyi ilgili olması muhtemeldir (Durbilmez 2011: 81).

Dokuz, Türkçede yuvarlak bir sayıya da dönüşür. “Dokuz ayın çarşambası hep birlikte gelir” sözü, “insanın üstlendiği işin güç belâ tamamlanabilecek kadar arttığı” anlamına gelir. “Dokuz düğümle bağlama” iyi koruma anlamındadır. “dokuz köyden kovulan kişi” inandığını her ortamda söyleyen kişidir (Schimmel 1998: 183).

Dokuz sayısı tüm Türk boylarında olduğu gibi Kırgız Türklerinin mitolojik inanişlerinde de kutsal sayılmaktadır. Dokuz, Kırgız Türklerinin mitolojik tasavvurlarını yansıtan destanlarında da bir mitolojik sayı olarak yer almaktadır. İncelenen destanlarda dokuz; zaman ve miktar bildirmek için kullanılır. Ayrıca dokuz yer adlarında da kullanılmaktadır. Dokuz Ak Möör, Boston, Coodarbeşim, Cañıl Mirza, Canış Bayış, Er Koşoy, Er Soltonoy, Eşimkul menen Zuura, Kurmanbek, Seyitbek destanlarında zaman belirtmek için kullanılmaktadır.

Ak Möör destanının Kalık Akiev benzer metninde Cantay, topladığı toyda hizmetlerini ve gücünü anlatır. Halkı nizama soktuğunu, hırsızlığı yasaklayıp bir tek mal çaldırmadan dokuz gün toy yaptığını “*Cok cogottum dedirip/ Biröögö bir tay uurdapay/ Toguz günü toy bedrim.*” (Köse 2001: 380) sözleriyle anlatır. . Destanın aynı benzer metninde sevdiği Möör'den ayrılan Bolot, onunla vedalaşır. Bolot, Möör'e “*Toguz aylık kalsam da/ Mökö, tolgonup alım suragın*” (Köse 2001: 446) diyerek dokuz aylık uzak yolda kalsa da halini sorup kendisini unutmamasını söyler. Ak Möör

ile Cantay evlendikten dokuz yıl sonra yaşlı Cantay ölür: “*Ak Möör Cantay baş koşup/ Azırkı ömür caş koşup/ Aradan toguz cıl öttü*” (Köse 2001: 484).

Boston destanında Boston, dünyaya geldikten dokuz gün sonra yetkinleşip kendi kendine oyun oynamaya başlar. Bu durum destanda “*Toguz kündö orolup/ Tompoloñdop oynoptur*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 39) ifadeleriyle anlatılmaktadır.

Coodarbeşim destanında Coodar, daha çocukken alp bir kişi olacağını belli eder; onun görünüşü ve gücü halkın dikkatini çekmektedir. Yiğit Coodar dokuz yaşına geldiğinde savaş giysilerini kuşanarak er sınıfına dâhil olur: “*Toguzga caşı çıkkanda/ Er kiyimin kiygizip/ Elge daynın bilgizip/ Öz coluna salıptır.*” (Alimova 2006: 132). Coodar, yayı eline alıp ustaca ok atmayı da dokuz yaşında öğrenir. Yaşlıları oyun peşindeyken Coodar, babasıyla yurdunun yerini suyunu gezip halkını tanır, eline silah alıp ustaca kullanmayı öğrenir: “*Kara caak cebe tartganga/ Toguzunda maşıkkan.*” (Alimova 2006: 163). Burada dokuz Coodar’ın yetişkinliğe, mükemmelliğe eriştiği yaş olarak verilir.

Cañıl Mirza destanında esareten kurtulup kaçan Cañıl, peşinden gelenleri sırayla öldürür. Gelenler arasında kocası ihtiyar Kalmatay var mı diye tam dokuz gün bekler. Cañıl bu durumu Kalmatay’a “*Kuu sakal seni keler dep/ Toguz künü toktoldum*” (Caynakova 2004: 95) diyerek bildirir. Cañıl’ın amacı kendisine üç yıl hor davranan Kalmatay’ı öldürüp öcünü almaktır.

Akkoçkor’un gücünden çekinip namlı atı Bozcorgo’yu veren Şırdakbek atının gitmesinden sonra iyice hastalanır. Atının Cañıl’ın eline geçtiğini duyduğunda çok üzülür ancak Cañıl, Şırdakbek’in suçsuzluğunu bilmektedir ve atını servet karşılığında almaya gelenleri geri çevirerek ona gönderir. Şırdakbek, talihinin anahtarı olarak gördüğü Bozcorgo’sunun geri dönmesi üzerine dokuz gün toy verir. Bu durum destanda “*Toguz künü toy berip/ Tolkundagan küün öttü*” (Caynakova 2004: 153) ifadeleriyle anlatılmaktadır.

Canış Bayış destanının Urmambetov anlatımında yiğitlerini toplayıp Kalmuk üzerine sefer düzenleyen Canış ve Bayış’ın günlerce Kalmuklarla savaştığı anlatılmaktadır. Bir süre sonra yiğitlerin yorulduğunu fark eden Canış, geri çekilip dinlenmeyi teklif eder ancak intikam peşindeki Bayış, “*Toguz kündük açkaga/ Çıday beret başıbiz.*”

(Akmataliyev ve Musakov 2013: 68) diyerek dokuz gün açlığa dayanabileceklerini söyleyip savaşmakta direnir. Burada dokuz, açlığın nihai sınırını ifade eder.

Er Koşoy destanında Koşoy'un Kökötöy'ün aşında Coloy Han ile olan güreşi esnasında giydiği şalvar, Koşoy'a Manas tarafından verilir. Bu şalvarı Kanıkey özel olarak hazırlar: “*Kıyınbektin Aruuke/ Tokson kızga baş bolup/ Toguz küni tiştegen*” (Tekalan 2002: 323). Kıyınbek adlı kişinin kızı Aruuke doksan kızla birlikte dokuz gün şalvarın dikiminde görev alır.

Er Soltonoy destanında Temirkan ve Bolotkan'ın kırk yiğidinin alp uykusu dokuz gün sürmektedir. Kırk yiğit dokuz gün boyunca uyuduğu için beylerinin hile ile tutsak alındığından habersiz kalıp yenilgiye uğrarlar: “*Soltonoy, Şabek bolup bardığının uktaganı toguz küngö sozuldu.*” (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 150). Dokuz günlük uykudan sonra Er Soltonoy kötü bir rüya görüp sıçrayarak uyanır. Uyandığında beylerini yanlarında göremeyince telaşlanıp kırk yiğide seslenir. Er Soltonoy, “*Toguz kabat zoottun/ Toluk baarın kiygile.*” (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 151) diyerek kırk yiğide dokuz kat zırhı giymelerini ve beylerini aramaya çıkmalarını söyler.

Kalmuklar, hile ile Temirkan ve Bolotkan'ı esir ederek götürür. Bu haberi öğrenen Temirkan'ın güzel eşi Orolkan, yedi karga yavrusunu haberci kuş olarak eğitmek için alır ve dokuz ay besler. Dokuz ayın sonunda yedi yavru insan gibi anlayışlı hale gelir. Destanda bu durum “*Anı ukkanda Temirkandın ayalı Orolkan suluu kapalanıp, kayta saburduuluk menen akıl oylop, kökö başıl çökö taandın ceti balasın aldırıp toguz ay bakkandan kiyin taandardın kanat kuyruğu cetilip, süylöy albaganı menen aytkan sözgö adamday tüşünüüçü boldu.*” (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 181) sözleriyle anlatılmaktadır.

Eşimkul menen Zuura destanında Temirkan'ın on iki but yiyen devi uykuya yattığında on iki gün uyumaktadır. Er Kökül, Temirkan'ın şehrini kuşattığında dev uykuya yatalı dokuz gün olur: “*Uykuda catkan döbünö/ Temirkan ildam cetiptir/ On eki kün uktaçıl/ Uykusunun bolcolu/ Toguz kündön ötüptür/ Kelse dövü uykudan/ Eki közü açılbayt*” (Çelebi 2007: 236). Askerler Kökül ile baş edemeyince Temirkan dokuzuncu gün devini uyandırarak Er Kökül'le savaşmaya gönderir.

Kurmanbek destanında Kurmanbek, Bakbur Han'ın kızı Kanışay'ın güzelliğini duyup ona âşık olur. Bakbur Han, geçilmesi zor olan Ürgenç nehrini geçip sonra kendisini vuruşmada yenen gence kızını vereceğini duyurur. Bunun üzerine Kurmanbek, kırk yiğidini alıp doksan yamaçlı Ürgenci geçerek Bakbur Han'ın şehrini dokuz gün kuşatır. Bu durum destanda “*Toguz kün catsa kamalap/ Tokson adır Ürgönçtü/ Tostoy kesçe sabalap.*” (Musakov 2013a: 82) ifadeleriyle anlatılmaktadır. Dokuz mükemmelliği simgelemektedir ve Kurmanbek'in Bakbur Han gibi güçlü bir hanın şehrini dokuz gün kuşatması onun güçlü bir yiğit olduğunun göstergesi olarak sunulur.

Seyitbek destanında Seyitbek ve Möl güzelin toyu da dokuz gün sürer, dokuz gün sonra çeyiz yüklenip gelin uğurlanır. Destanda bu durum “*Toguz kün degende toy azemi büüttü. Kızdın sebin kamdap kaçır töögö komdop dayar kıldı.*” (Musakov 2013b: 124) ifadeleriyle anlatılmaktadır.

Dokuz ay insanın anne karnındaki olgunlaşma ve yetkinliğe ulaşma süresidir. Kırgız Türklerinin küçük destanlarından Boston, Er Koşoy, Er Tabıldı, Er Soltonoy, Kız Darıyka, Şırdakbek, Coodarbeşim destanında bu anlam değeriyle kullanılır. **Boston** destanında dokuz sayısı bir insanın anne karnındaki olgunlaşma süresi olarak verilir. Boston anne karnında dokuz ay, dokuz gün, dokuz saat kalmış ve bu sürede dünyaya gelebilecek yetkinliğe ulaşır: “*Kün aylanıp, ay tolup/ Toguz ayga cetiptir/ Toguz ayga cetiptir/ Toguz ay, toguz kün bolgondo/ Toguz saatka tolgondo/ Toolgoo kirip kalıptır.*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 29). Bundan sonra Kanışay'ın doğum sancıları başlar.

Benzer bir şekilde Er Koşoy, Er Tabıldı, Er Soltonoy, Kız Darıyka, Şırdakbek destanlarında dokuz sayısı insanoğlunun anne karnında yetkinliğe ulaşmasını nihai süresini belirtmek için kullanılır. **Er Koşoy** destanında Katagan ve eşi Akperi'nin kutsal Mazar Bulak ve Karataş'a gidip dua ettikten sonra bir çocuk sahibi oldukları anlatılmaktadır. Bu duadan sonra Katagan'a Kıdır görünüp doğacak çocuğun müjdesini verir. Kıdır'ın bu müjdesinin hemen ardından Akperi hamile kalır ve dokuz ay dokuz gün sonra Koşoy dünyaya gelir: “*Toguz ay toguz kün bolup/ Tolgoo keldi tün bolup/ Mezgili menen kün ötüp/ Merçemi kelgen ubakta/ Mintip bakan tiretip/ Katuu boldu tolgoosu*” (Tekalan 2002: 47). **Er Tabıldı** destanında Er Tabıldı'nın annesi Agaça, oğlunu öldü zannedip ardından ağıt yakmaktadır. Agaça, “*Toguz ay kuurap kötörgön/ Tula boyun sızdatkan/ Toguzga caşı cetkençe/ Torkogo orop uktatkan*” (Namatov 2001:

261) diyerek dokuz ay karnında taşıdığı, dokuz yaşına geldiğinde ipeklere sardığı oğlundan ayrılıp çileye düştüğünü söyleyerek ağlamaktadır.

Er Soltonoy destanında Colborkan, ilerlemiş yaşına rağmen bir evlat sahibi olamaz. Evlatsızlığın verdiği iç yangınıyla eşi Gülaypa ile birlikte mezarları gezip dilekte bulunur, evlialardan dualar alarak çocuk sahibi olmayı umut eder. Sonunda yaşlılığın kendisine yettiği vakitte karısı Gülaypa hamile kalıp, zehirli yılanın etine aş ererek bir yiğit doğuracağını işaretini verir. Dokuz ay on gün sonra Colbarkan'ın oğlu dünyaya gelir: “*Azıp ketti kubarıp/ Ayı küni tolgondo/ Toguz ay, on küin bolgondo/ Erkek tuudu Gülaypa.*” (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 21). İnsanın anne karnında dokuz ay yaşaması, dokuz ay sonra dünyaya gelecek mükemmelliğe ulaşması dokuz sayısının mükemmelliği simgelediği gösterir.

Kız Darıyka destanında da dokuz sayısı hamilelik süreci olarak yer alır. İlerlemiş yaşına rağmen çocuk sahibi olamayan Katıran, çocuk için Tanrı'ya yalvarır ve kader yüzüne gülüp karısı hamile kalır. Katıran dokuz ay sonra hasretini çektiği çocuğa kavuşur: “*Ayalı cüktüü bolot tağdır süyüp/ Köz carıp aman esen tötösö dep/ Ötközöt toguz aydı sanap cürüp*” (Orozova ve Akmataliyev 2010: 34).

Hız. Ali ile evlenen Darıyka hamile kalır ve bir erkek çocuk dünyaya getirir. Şaysılda ismini verdikleri bu çocuk büyüyünce babasının Arabistan'da olduğunu öğrenip babasını aramaya karar verir. Bu fikrini annesine açınca Darıyka, “*Boyumda men kötördüm doguz on ay/ İçimde catçı emessiñ tınç alıp cay/ Karnımdı cara teep ketebi dep/ Korkçumun Şaysılda senden dalay.*” (Orozova ve Akmataliyev 2010: 101) diyerek oğluna daha karnındayken güçlü ve kuvvetli olduğunu, kendisini dokuz ay zahmetlere soktuğunu anlatır.

Şırdakbek destanında Şırdak'ın annesi Ayım, hamile kaldıktan dokuz ay dokuz gün sonra sancılanır. Sancılar tam dokuz gün sürer ve Ayım'ın kemiklerini sızlatır. Şırdak'ın günü geldiğinde hemen dünyaya gelmemesi ve dokuz gün boyunca şiddetli sancıların yaşanması, onun ileride kahraman bir yiğit olacağını işareti olarak sunulur. Şırdak dünyaya geldiğinde iki avucunda kan tutar vaziyette olması bu kanıyı pekiştirir: “*Toguz küni tolgottu/ Say söögün bakşatıp/ Toguz küin toluk bolgondo/ Tolgoosu bışıp tolgondo*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 256).

Coodarbeşim destanında Coodar, anne ve babasının yaşlılık çağında dünyaya gelerek onları mutlu eder. Agay Han'ın dokuz kızından en küçüğü olan Kenceke yaşlılık çağında dokuz gün sancı çeker ve dokuz günün sonunda Coodar dünyaya gelir. Destanda bu durum “*Enekesi Kenceke/ Toguz kün tartıp tolgoonu/ Kıynap tüşkön bu bala.*” (Alimova 2006: 132) şeklinde anlatılmaktadır.

Kırgız Türklerinin küçük destanlarında dokuz canlı ve cansız varlıkların miktarını belirtmek için de kullanılmaktadır. Kırgız Türklerinin küçük destanlarından Ak Möör, Askazan Baatır, Boston, Cañıl Mirza, Er Eşim, Seyitbek, Şırdakbek, Canış Bayış, Kör Uulu destanının Kasım Han kolu, Er Töştük, Coodarbeşim, Er Koşoy, Er Soltonoy, Er Eşim, Eşimkul menen Zuura, Kör Uulu destanının Gaoz (Ayvaz) kolunda, Mendirman destanında dokuz miktar belirtmek için kullanılmaktadır. **Ak Möör** destanının Sarıkunan benzer metninde Möör, Cantay ile evlendikten bir yıl sonra Bolot sevgilisini görmeye gider. Cantay evde olmadığı için onunla hasret giderir. Möör, Cantay gelmeden Bolot'u gönderse de Bolot geri dönüp Cantay ile görüşür. Möör'e olan aşkı türkü ile Cantay'a söyleyip ona meydan okur. Cantay, Bolot'un yiğitliğini takdir edip dokuz atı ona hediye olarak verir. Destanda bu durum “*Katın albasañ Möördü kütüp turgun dep toguz at baylatıp berdi deyt.*” (Köse 2001: 595) ifadeleriyle anlatılmaktadır.

Askazan Baatır destanında da mitolojik içerikli dokuz motifi yer almaktadır. Askazan'a düşman olup kırk haramisini gönderen Toktorbay, bu işten zararlı çıkar. Askazan'ın güçlü kardeşi Esembay, kırk haraminin kırkını da yakalayıp bağlar. Toktorbay adamlarını Askazan'ın elinden alabilmek için adam başına dokuz hayvan vermek zorunda kalır: “*Toktorbay, çalkınçılarının kolgo tüşüp kalganın ugup elçi ciberip ar bir adamına dokuzdan mal berip çalkınçıların arañdan zorgo boşotup alat.*” (Egimbaeva 2012: 51).

Boston destanında Boston ve Cezbilek'in düğün toyu canlı bir şekilde tasvir edilmektedir. Kadamış Han, kızı Cezbilek için büyük bir toy düzenler. Bu toyda birçok oyun oynanır. Bunlardan biri deve çözme oyunudur. Kadamış Han, deve çözme oyunu için dokuz yere deve bağlar. Burada dokuz sayısı çokluğu ifade etmektedir. “*Töö çeçmeyin karasañ/ Toguz cerge baylaptır/ Töö çeçmeydi özünö.*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 149). Bu çokluk da esasen Kadamış Han'ın zenginliğine işaret eder çünkü ne kadar çok deve olursa o kadar da ödül verecektir.

Cañıl Mirza destanında Cañıl, Noygut obasının Kalmuklar tarafından yağmalandığını görür. Dokuz Kalmuk beyi birleşip Noygut halkını yağmalar: “*Kaldamaga koşulup/ Toguz törö bir kelip/ Tüşürüp Noygut tündüğün*” (Caynakova 2004: 111).

Noygut obasının kendisinin yokluğunu fırsat bilen Kalmuklar tarafından yağmalandığını gören Cañıl, halkının halini merak eder ve amcasına “*Toguz uruu cerdeşim/ Tobu esen barbı eken?*” (Caynakova 2004: 112) diyerek dokuz uruk yurtaşını sorar.

Cañıl Mirza destanının Çorobayev anlatımında Cañıl, Şırdakbek’in meşhur atını ele geçirir. Bunu duyan beyler, bu atı Cañıl’dan alabilmek için çokça mal teklif ederler ancak Cañıl Bozcorgo’yu kimseye vermez, sonunda atın sahibine yaraşacağını düşünüp Şırdakbek’e gönderir. Buna çok sevinen Şırdakbek, Cañıl için dokuz yırtıcı sunguru, dokuz doru tulparı dokuz kemha ile süsleyip hediye olarak gönderir: “*Toguz algır şumkardı/ Toguz toru tulpardı/ Bokçosuno böktörüp/ Toguz keecim kımkaıtı/ Tartuu berip uzattı*” (Caynakova 2004: 178). Bunların yanı sıra Şırdakbek, dokuz takım ipek elbiseyi bohçaya bağlayıp dokuz ata bindirip dokuz sungurla birlikte üç dokuzu israf edip hediye olarak gönderir: “*Toguz sıyra torko ton/ Bokçogo baylap böktörüp/ Toguz toru at miñgizip/ Cer çekinen ötkörüp/ Toguz şumkar çuktatıp/ Arpaga çeyin uzatıp/ Oşentip olco beriptir/ Üç toguzdu uşatıp*” (Caynakova 2004: 154). Dokuz parça hediye vermenin kaynağında da Gök tanrı inancı vardır. Kam âyinlerinde, çadırın önüne asılı “söltü” denen ipin üzerine dokuz elbise asılmaktadır. Bu dokuz elbise otağ sahibinin Ülgen’e sunduğu hediyelerdir (Yüksel 1981: 17).

Benzer bir şekilde dokuz parça hediye motifi **Er Eşim** destanında da geçer. Zengin olan Tügöl Bey, kendisini ziyarete gelen Er Eşim’e ve yoldaşlarına dokuz ipekli gocuk vererek zenginliğini bir kez daha gösterir: “*Toguztap torko ton koyup/ Baylığın Tügöl bilgizip*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 148). Er Eşim, Kalmuklar Kırgız yurduna saldırınca halkını dostu olan Han Tursun’a emanet edip Kalmuklarla savaşmayı düşünür. Bu fikrini açmak için ziyafet verip Han Tursun’u çağırır. Dostluğunu pekiştirmek için altın, gümüş verir. Bunların yanı sıra dokuz yürük atı da hediye eder: “*Dostugu için toguzdap/ Corgo berdi Er Eşim*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 70).

Seyitbek destanında Seyitbek’in düşmanı yendiği haberini duyan Emilbek’in dua okuyup ak sarı başlıyı(muhtemelen koyun) kurban ettiği ve müjdeyi getirene de dokuz

tane mal verdiği “*Emilbek kariya Seyitbektin coonu ceñgenin ugup süyüngöniün suraba. Babadinin bat aytıp ak sarbaşıl cat aytıp süyünçügö dokuzdap maldı köp aytıp.*” (Musakov 2013b: 129) ifadeleriyle anlatılmaktadır.

Seyitbek, Kalmukları bozguna uğrattınca Kalmukların yeni beyi Torko, kızı Sancırgal’ı Seyitbek’e vererek akrabalık tesis edip uzun süreli bir barışı hedefler ancak Seyitbek Möl güzele gönül verdiği için Sancırgal’ın Börü bahadır ile evlenmesini uygun görür. Bunun üzerine Börü bahadır ile Sancırgal için toy düzenlenir. Toydan sonra Sancırgal’ın çeyizi dokuz deveye yüklenerek yola çıkarılır. Destanda bu olay “*Torko baatır Sancırgal menen Börünü çekesinen ööp toguz tööniün sebin berip.*” (Musakov 2013b: 113) sözleriyle anlatılmaktadır.

Şırdakbek destanında dokuz günlük sancılı sürecin ardından Şırdakbek dünyaya gelince dokuz kişi babası Seyitbek’e müjde için gider: “*Süyünçü kelgen toguzun/ Süyümdüü kılıp cönöttü*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 256). Seyitbek bir oğlunun olduğunu ve üstelik yiğitlik belirtileri taşıdığını duyunca müjde için gelenlere hediyeler verir.

Seyitbek oğlunun doğumundan sonra bir toy düzenler. Dokuz deve, doksan kısrak kestirip halka ziyafet verir ve oğlunun adını Şırdakbek koyar. “*Töödön toguz mal soyup/ Cılkıdan tokson bee soyup/ Ayabay arbyn toy soyup*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 260).

Canış Bayış destanında Canış ve Bayış’ın babası Nurkan Han, ülkesini huzurla yöneten bir handır. Düşmana karşı güçlü olmasa da ülke içinde refahı sağlamayı başaran Nurkan Han, dokuz katlı ak sarayda oturmaktadır: “*Toguz kabat ak saray/ Han tagına çetkiçe*” (Akmataliyev ve Musakov 2013: 32). Eski Türk inanşında yönetici Tanrı’nın mekânı olan gökyüzünün dokuz katlı olması ile destanda han otağının dokuz katlı olması aynı mitolojik inanışın ürünüdür.

Destanda savaşa giden yiğitlerin dokuz katlı zırh giydiği ifade edilmektedir: “*Toguz kabat zoottu/ Katarı menen talkalap/ İç kiyimdi bir toguz/ Kala alıptır kalkalap.*” (Akmataliyev ve Musakov 2013: 62). Dokuz katlı zırh yiğidi koruma noktasında mükemmelliği simgelemektedir. Dokuz katlı zırhın içinde dokuz kat da iç giyimi vardır.

Destanın Moldobasan Musulmankulov anlatımında, Kalmuk hanı Şumurut, Canış ve Bayış kardeşlerin yiğitliğini öğrenince onları ele geçirip yok etmek ister. Celmeyan adlı bir kişi onları ele geçirebileceğini söyleyerek Kırgız yurduna gider. Orada yaşlı bir dul kadın bulup ona evlatlık olur. Bir süre sonra Celmeyan'ın gücü Canış ve Bayış'ın dikkatini çeker ve onu yiğit olarak yanlarına alırlar. Celmeyan, iki bey oğlu kendisine iyice bağlanınca onları doksan gün uzaklıktaki Aydın-Köl'e götürüp Kalmuklara teslim etmeyi düşünür. Canış ve Bayış'ın amcası, Celmeyan'ın kötü niyetini sezer ve “*Tokson kündö cetesiñ. Toguz daryadan ötösüñ . Kayrılıp altı şaar Zımunga kelbeysiñ .*” (Şentürk 2013: 83) diyerek doksan gün gidip, dokuz deryadan geçerek ulaşacakları Aydın-Köl'ün tekin bir yer olmadığını söyler. Dokuz deryadan geçip gitseler bile geri dönemeyeceklerini anlatır.

Kör Uulu destanının Kasım Han kolunda, Kasım Han Kızılbaş üzerine sefer düzenleyip onları zor durumda bırakır. Kızılbaş, en güçlü yiğitlerinden olan Kara Aman'a gelip ondan Türkmen'e karşı savaşmasını ister. Bunun üzerine Kara Aman dokuz katlı zırhını giyip savaşmak için hazırlanır. Destanda bu durum “*Kök misalı kürküröp/ Toguz kabat kök zootun/ Aldı baatır kiyinip*” (Egimbaeva 2012: 77) sözleriyle ifade edilir.

Er Töştük destanında İleman Bey adındaki beyin Er Töştük ile birlikte dokuz oğlu olur. Oğulları büyüüp evlenme çağına geldiğinde dokuz oğluna dokuz kız bulmak için yola çıkar ve sonunda dokuz kız sahibi olan Agay Han'ın otağına ulaşır. Agay Han'ın eşi Er Töştük'e neden yolculuk ettiğini sorunca Er Töştük “*Toguz uulum bar dedi/ Toguz uulda katın cok/ Oşo toguz uuluma/ Toguz kıstı istemin/ Toguz kıstuu bir baynu/ İstep tappay cürömün*” (İliç 2001: 44) diyerek kız aramak için yola çıktığını söyler.

Coodarbeşim destanında Coodar gençlik çağına ulaşip güçlendiğinde babası Er Töştük onu Temir Alp adlı düşmana gönderir. Coodar'ın yol hazırlıklarını annesi Kenceke bizzat kendisi görür. Atının eğrinin teğeltisini dokuz kat yapıp sağlamlaştırır, eğer yastığına her derde deva olacak ilacı gizler. Kenceke “*Tokumuñ kıldım toguz kat/ Celdigiñ kıldım ceti kat.*” (Alimova 2006: 149) diyerek oğluna yolda hastalanırsa bu eğer yastığının altındaki ilacı almasını söyler. Burada geçen dokuz kat ifadesi sağlamlığı, muhkemliği ve mükemmelliği simgeler.

Coodar yol hazırlığı tamam olduktan sonra Temir Alp'in canını Taşıyan Ak Arkar'ı bulmak için yola çıkar. Coodar, dokuz deryayı dokuz kere geçip doksan dağ geçidini aşarak ilerler. Gerçek kayberen olarak tanıtılan Ak Arkar, dokuz derya ötededir: "Toguz dayra tuura suu/ Toguz tepçip keçiptir/ Dokson beles kırkalap/ Toktoboston ötüptür." (Alimova 2006: 165).

Coodarbeşim uzun bir yolculuktan sonra Ak Arkar'ı bulur ve onu öldürerek karnındaki ak sandığı ele geçirir, bu sandıkta Temir Alp'in canı gizlidir. Coodar sandığı alıp yola düşer, yolda periler padişahının kızı Nurperi'yi görür. İki genç birbirine âşık olur. Coodar, periler şehrine gidip Nurperi'yi ister. Nurperi'nin ağabeyi "Kabılan colbors arstandan/ Üç toguzdu karmaysıñ/ Küpsör küröñ ayuudan/ Bir toguzdu karmaysıñ/ Karışkır, ilbirs, sülöösün/ Ar toguzun karmaysıñ" (Alimova 2006: 279) diyerek kalıñ(başlık) olarak kaplan, pars ve aslandan dokuzar tane yakalayıp getirmesini ister.

Er Koşoy destanında Koşoy karşısında yenilgiye uğrayan ve kardeşi Tan'ı da esir olarak Kırgız elinde bırakan Duni Han, babası Goadin'e giderek akıl danışır. Tecrübeli Goadin, Er Koşoy ile baş etmenin zor olduğunu söyleyerek çok sayıda mal ile altın, gümüş hazırlatıp dokuz deveye yükler ve Koşoy'a savaş tazminatı olarak göndererek barışmayı teklif eder. Destanda Koşay'a verilen tazminattan "Toguz narga cük cüktöp/ Kız minçü corgo ürüktöp" (Tekalan 2002: 131) ifadeleriyle bahsedilmektedir.

Er Koşoy'un dokuz kadını vardır: "Koşoydun toguz ayalı/ Birbiri menen dayımal/ Abısndığı kalabı?" (Tekalan 2002: 241). Destanda bu kadınlardan beşinci kadını Zayna ile son kadını Taşıgül'den bahsedilirken diğer yedi kadından bahsedilmemektedir.

Er Soltonoy destanında Colbarskan'ın iki oğlu olur. İki oğul büyüyüp babalarının karşısına çıkarak Kalmuklarla savaşıp Kırgız'ın öcünü almak istediklerini söyler. Colbarskan, oğullarının henüz büyümediğini düşündüğü için onları korkutarak vazgeçirmeye çalışır. Bu amaçla "Kalmakta baatır Klamam bar/ Too buzar toguz balban bar." (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 27) diyerek Kalmukların dağ deviren dokuz pehlivanının olduğunu söyler.

Er Eşim destanında Er Eşim'in sınıcısı, zengin Tügöl Bey'in hanımı Kızdarbek'e dünyada iken hiç gözünün doyup doymadığını sorar. Kızdarbek, "Toguz karış çaranı/ Adlına tostum kıpıldap/ Oşo çaram üç toldu/ Bir toodaktın mayına" (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 46) diyerek bir gün Tügöl Bey'in bir toy kuşu vurduğunu

bu kuşun yağının dokuz karışık leğeni üç kez doldurduğunu, işte o vakit gözünün doyar gibi olduğunu söyler.

Eşimkul menen Zuura destanında Temirkan'ın oğlu Kan İçme Karaç, çok güçlü bir alptır ve düşmanı ülkesine yaklaştırmaz. Dokuz yolun ağzına karargâhını kurup karşıdan gelen düşmanı yok eder: “*Temirkandın balası/ Kan İçme Karaç atangan/ Dalayga cetken çaması/ Toguz coldun toomunda/ Tosup cüröt küniğö*” (Çelebi 2007: 186).

Kör Uulu destanının Gaoz (Ayvaz) kolunda Kör Uulu, kırk yiğidini ve Gaoz Han'ı yanına alıp ava gitmeye karar verir, Gaoz Han'a “*Altı kaz, toguz ördök, toodak köldön/ Tez barıp Gaoz Hanım alıp kel*” (Egimbaeva 2012: 125) diyerek gölden altı kaz, dokuz ördek avlayıp gelmesini emreder. Burada geçen dokuz sayısı yuvarlak bir sayı olarak kullanılır.

Mendirman destanında Adik Han adlı kişinin dokuz oğlu vardır. Bu dokuz oğlun dokuzu da yiğit ve gözü pek delikanlılardır: “*Adik kan degen kan çıkkan/ Aybatnan can çıkkan/ Toguz uulu bar eken/ Toguzu birdey er eken*” (Akmataliyev ve Caynakova 2009: 18). Adik Han'ın dokuz oğlu bir annedendir, onun Mendirman adlı oğlu ise başka bir anneden yalnız doğmuştur. Dokuz abisinden biri olan Külteber, Mendirman'ın karısına göz diker. Zaten yoldan sapmış bir kadın olan Kanışay da onun bu ilgisine karşılık verince Külteber, anadan yalnız doğan Mendirman'ı diğer kardeşleriyle birleşip öldürerek Kanışay'ı kendisine almayı planlar. Dokuz kardeşin en büyüğü Asıl, bu fikri beğenmez ve Mendirman'ı kurtarmak için onu uyarır ve “*Toguz börü bir koydu/ Talasa tarpın koyebu?* (Dokuz kurt bir koyuna saldırırsa onu sağ bırakmaz)” (Akmataliyev ve Caynakova 2009: 20) diyerek ona kaçmasını tembihler. Burada dokuz kalıp sayısı anlatıma çokluk anlamı katmaktadır. Külteber ve diğer kardeşlerinin kendisine kötülük yapacağını öğrenen Mendirman, onlara boyun eğmez ve “*Toonu tooloy uçkan turnamın/ Toyutum kanbay konboymun/ Toguzuñ birge men calgız*” (Akmataliyev ve Caynakova 2009: 20) diyerek dokuzu birden karşısında olsa da hakkını yedirmeyeceğini, namusuna el sürdüremeyeceğini bildirir.

Kırgız Türkleri dokuz sayısını yer adlarında da kullanırlar. Bunlardan biri Cañıl Mirza destanında geçen Kök-İrim suyu boyundaki Toguz-Toro adlı ovadır: “*Toguz-Toro oyunda/ Kök İrim suunun boyunda*” (Caynakova 2004: 122).

Şırdakbek destanında da Dokuz Toro adlı yer Kırgız soyunun o günkü meskeni olarak tanıtılmıştır. Burada kutsal sayılan dokuz sayısının yer adıyla ilişkilendirilerek yerin de kutsallaştırıldığı ve böylece vatan toprağının kutsanmış olduğu görülür: “*Özü Kırgız urugu/ Toguz Toro boluptur/ Oşo kündö turugu*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 276).

5.8. Kırk

Kırk, hazırlama ve tamamlama sayısıdır. “*Daha genel olarak söylersek 40, kutsal metinlerde geçen 40 gün ya da 40 yıl gibi gruplandırmaların kanıtladığı üzere bekleme ve hazırlama süresidir.*” (Schimmel 1998: 267) Kırk; bir yaşam aşamasının tamamlanışı, kemale eriş ifade eder. Kırk aynı zamanda arınma süresidir. Yahudilerde ve İslamiyet’te kırk gün arınmanın sürecidir. Ayrıca loğusa bir kadın da kırk gün sonra arınır. Kırk sayısı yuvarlak sayı olarak da kullanılır. (Schimmel 1998: 265-273)

“Kırk sütunlu saraylar”, “kırk atlı kahramanlar”, “kırk macera”, “kırk düşman öldürme”, “kırk hazine bulma”, “kırk gün kırk gece” gibi kullanımlarda bu sayının yuvarlak sayı olarak kullanıldığı görülür. “Bir acı kahvenin kırk yıl hatırı vardır.”, “Kırk gün tavuk olarak yaşamaktansa bir gün horoz olmak daha iyidir.” gibi ifadelerde de kırk yuvarlak sayıdır. “Kırklara karışmak” deyimini “görünmez olmak” ya da “tamamen yok olmak” anlamlarına gelir. Türkiye’de Kırklareli adlı bir şehir vardır. Bu şehrin adı da “kırklar” inancıyla ilgilidir. Zengin insanlar “kırk anahtarla doğmuş”tur. Her yeri bilen, her şeyden haberi olanlar “kırk evin kedisi”dirler. Elinden her iş gelen ya da küstah kişiler “kırk kapının mandalı”dırlar. Uzun bir sürede ancak yapılabilecek zor işler için “kırk fırın ekmek yemek gerekir”. Kendisini çok ucuza satan kimse “kırk kuruşa dokuz takla atar” (Schimmel 1998: 270, Durbilmez 2008 a: 223).

Kırk sayısı İslam’ın kabulünden sonra da kutsiyetini sürdürür. İslami geleneklere göre; Tanrı, Âdem’in çamurunu kırk gün yoğurur. Hz. Muhammed, ilk vahyini kırk yaşlarında alır. Dünyanın sonu yaklaştığında Mehdi kırk yıl yeryüzünde kalacaktır. Yeniden dirilişte gökler kırk gün boyunca dumanla kaplanacaktır. Bu diriliş kırk yıl sürecektir (Schimmel 1998: 268, Durbilmez 2007 a: 187).

Kırk sayısı Kırgız Türkleri tarafından da kutsal kabul edilmektedir. Kırgız Türkleri kırk sayısını çokluk, en çok olma ve bütünlük ifade eden belirsizlik sıfatı veya zamiri görevinde kullanmaktadır. Kırk sayısı; çokluğu, en çok olmayı bütünlüğü ve

mükemmeliyeti ifade etmektedir. (Gürsoy-Naskali 1996: 529) Bunun yanı sıra ölünün kırk aşu, kırk gün bekleme, kutsal olan varlıkların sayısının kırk olması gibi durumlar bu sayının Kırgız Türklerinin zihninde tamamlama, mükemmele ulaşma gibi anlamlar da ifade ettiğini göstermektedir (Dıykanbayeva 1999: 167).

Mitolojik anlam değerlerine sahip olan kırk sayısı “kırk gün”, “kırk yıl” gibi kullanımlarla Kırgız Türklerinin küçük destanlarında zaman belirtmek için yer almaktadır. **Ak Möör** destanının Kalık Akiev benzer metninde “*Emi dagı Er Cantay/ Otuz kırk cıldık caşññ bar.*” (Köse 2001: 385) ifadeleriyle Cantay’ın Kırgız Türkleri üzerinde kırk yıllık amirliğinin olduğu belirtilmektedir.

Destanın Kудaybergenov-Bököçev benzer metninde Cantay, kendisini kabul eden Möör için kırk gün düğün yapar: “*Kırk Kün toy kılıp Cantay Möördü alıp ketet.*” (Köse 2001: 567).

Ak Möör destanının Kocekov benzer metninde “*Kıtaydın colu kırk kündük/ Kılıktuu atka bir kündük*” (Köse 2001: 602) sözleriyle Kıtay’a varan yolun kırk günlük olduğu ancak yürük at için yolculuğun bir gün süreceği ifade edilmektedir.

Boston destanında ilerlemiş yaşında çocuk sahibi olan Buuba Han, sevincini halkı ile paylaşır. Buuba Han, çok sayıda hayvan kesip halkına kırk gün süren eğlenceli bir toy verir: “*Kırk küngö çeyin toy bergin/ Kırk kün oyun oynotup/ Kırandaarın tandagin*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 47).

Alp Boston’un elinde taşıdığı kılıcı doksan usta tarafından kırk günde yapılır: “*Kolundagı zulpukor/ Casagan eken ukmuştur/ Tokson usta birikip/ Kırk kündö arañ bütürgön*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 61). Kendisi heybetli olan alp Boston’un kılıcı da gösterişlidir.

Boston’un atı Karaboz, soylu bir attır. Karaboz’un soyu kayberene dayanmaktadır. Karaboz’un annesi kırk yıl önce yükselip duran kara dağda gaipten gelen bir ata rastlayıp tay doğurmuştur: “*Kaykalagan kara too/ Kırk cıl murun oşondo/ Menin enem Karaboz/ Kayıp ata colugup/ Kulun tuugan oşondo.*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 95-96).

Cañıl Mirza destanında Cañıl, Kalmak beyi Erdene tarafından zorbalıkla evlenmeye mecbur edilince “*Kırk kün ötkör toyumdu*” (Caynakova 2004: 35) diyerek ondan kırk gün düğün yapmasını ister.

Canış Bayış destanında Canış ve Bayış’ın annesi Zulayka kırk yaşında anne olabilir: “*Eneñer senin Zulayka/ Törödü erkek kırkında.*” (Akmataliyev ve Musakov 2013: 35). Burada kırk, beklemenin ve kemale ermenin simgesi olarak kullanılır.

Canış ve Bayış, Asılşaa güzelden Kalmuklara vergi ödendiğini öğrenince işin aslını babaları Nurkan’a sorar. Nurkan Han, Kalmukların zorbalığını, Kırgız Türklerin nasıl çaresiz kaldığını uzun uzun anlatır. Kalmuklara yenilen Kırgız Türkleri onlarla anlaşabilmek için tam kırk gün konuşmuştur: “*Eköbüz epke kelealbay/ Tuura kırk kün süylöştük*” (Akmataliyev ve Musakov 2013: 35). Kırk günün sonunda Kalmuklar, Kırgız topraklarını bölüp Kırgız Türklerine vergi koyup giderler.

Er Töştük destanında Töştük ile Kırım Han’ın kızı Ak Çenem’in toyu kırk gün sürer: “*Kırk künü toy kıldı/ Kızın alıp berdi kan*” (İliç 2001: 66).

Er Töştük ile Alp Karakuş’u dost yapan şey Töştük’ün kırk yıldır Karakuş’un yavrularını yiyen ejderhayı öldürmesidir: “*Acudar antip tooruptur/ Balapanın östürböy/ Kırk cılı katar soruptur*” (Alimova 2006: 338).

Er Koşoy destanında Kırgız alplarıyla kalabalık Çin askerleri arasındaki kıran kırana savaşın kırk gün sürdüğü ifade edilmektedir: “*Kırlışıp kırk künü/ Kıyla candan ayrılıp/ Ne kıyın er ölüp*” (Tekalan 2002: 154).

Destanda Çin boylarından birine han olan Coloy’un heybeti anlatılırken onun iki kolunun arasının kırk yıllık çınar gibi geniş olduğu ifade edilmektedir: “*Eki koldun arası/ Kırk cıldık terek çınarday*” (Tekalan 2002: 309). Burada kırk sayısı olgunluğu simgeler; kırk yıllık çınar en olgun ve heybetli dönemindedir. Coloy’un gövdesinin de kırk yıllık çınara benzetilerek bu olgunluğa ve heybete sahip olduğu ifade edilir.

Er Soltonoy destanında Colbarskan kırk yaşına kadar evlat sahibi olamaz: “*Colborskandın kırk çaşka kelgençe eç kanday uulu ce kızı bolbogon.*” (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 20). Mezarları ve evliyaları dolaşıp çare arayan Colbarskan kırk yaşından sonra evlada kavuşur. Kırk yaş Colbarskan için bir bekleme

süresidir. Bilindiği gibi tasavvufta çile çıkarma da kırk gündür. Kırk sayısı kemale ermeyi simgelemektedir. Colbarkan da kemale erdikten sonra baba olabilir.

Eşimkul menen Zuura destanında Eşimkul'un oğlu Er Kökül, alplığın ve bahtı açıklığın alameti olan altın renkli perçeme sahip olarak dünyaya gelmiştir. Kökül, daha kırkını yeni çıkardığında halkın gözbebeği olmuştur: “*Kırkınan Kökül, çıka elek/ Körgön candı eertitet*” (Çelebi 2007: 148). Burada bebeğin ilk kırk gününün önemli olduğu ve halk arasında bebeğin kırk ile ilgili inançların mevcudiyetine işaret edilir.

Kız Cibek destanında kendisine kız bulmak için Ak-Cayık'a gitmeye karar veren Tölögön, anne babasıyla vedalaşır. Annesinin ayrılıktan dolayı üzüldüğünü gören Tölögön, “*Kırk cılı cürüp ubayda/ Eneke meni körsönüz*” (Duman 2001: 131) diyerek kendisi için endişelenmemesini kırk yıl hasret çekse de bir gün çıkıp geleceğini annesine söyler. Burada kırk yıl bekleme süresi olarak verilen nihai sınırdır. Kendisine kız bulmak için yola çıkan Tölögön yanına yiğitlerini alıp kırk gün yol gider: “*Atarın aydap koş artıp/ Tak kırk küni köçüştü.*” (Duman 2001: 133).

Kız aramak için yola çıkan ağabeyinin sekiz yıl dönmemesi üzerine ağabeyini aramaya çıkan Sansızbay, onun öldüğünü öğrenir. Ağabeyinden dul kalan Cibek'i Kalmuk hanından kurtarıp memleketi Aydınköl'e döndüğünde babası Bazarbay onlar için kırk gün kırk gece ziyafet verir: “*Salmak buldu muna emi / Tañ tamaşa sonundu/ Kırk küni toy toyloğu.*” (Duman 2001: 244).

Kırk sayısı **Kız Daryka** destanında da süre belirtmek amaçlı kullanılmıştır. Babasının Arabistan'da olduğunu öğrenen Şaysılda onu aramaya çıkar. Arabistan'a geldiğinde iki genç ve bir yiğidin güreş yaptıklarını görür. İzin alıp o da güreşe katılır. Orada bulunanları tek tek yener ancak babasını kılıcından tanır ve yaptığı işten pişmanlık duyup kaçmaya başlar. Şaysılda babasına ve ağabeylerine el kaldırma gibi büyük bir günah işlemenin utancıyla bir mağaraya doğru kaçıp Allah'a yerin onu yutması için dua eder. Bu sırada onun girdiği mağaranın ağzı kapanır. Oğlunun peşinden gelen Hz. Ali bakakalır; Şaysılda'yı mağaranın yuttuğunu görür. Oğlunun başında kırk gün beklese de artık ölen dirilmeyeceğinden sonunda çaresizce eve döner: “*Kırk küni kötörüptür uulunun dastan/ Uktabay tınımi cok es albastan/ Kayaktan tirilmekçi ölgön kişi/ Akırı acıragan kayran arstan.*” (Orozova ve Akmataliyev 2010: 119). Kırk gün İslam

kültüründe de önemli bir süreçtir ve kemale ermek için çile denilen kırk günlük süreç geçirilmektedir.

Kör Uulu destanının Gaoz (Ayvaz) Kolunda kız kardeşini Gaoz Han'a veren Ernazar, kırk gün toy verir: “*Ernazar kırk kündöy kıldı toydu/ Toy üçün bir neçe mal soydu.*” (Egimbaeva 2012: 123). Burada geçen kırk günlük süre verilen toyun ihtişamını göstermek için kullanılmış bir ifadedir.

Kurmanbek destanında Ürgenç Nehri'ni geçip Bakbur Han'ı yenen Kurmanbek, Kanışay ile evlenmeye hak kazanır. Bunun üzerine düğün başlatılır; kırk gün gelin için ağıt yakılır, otuz gün boyunca düğün eğlencesi yapılır: “*Kırk küni kışlatıp, otuz küni oyun kılıp*” (Musakov 2013a: 86).

Sarıncı Bököy destanında da Sarıncı ve Bermet'in düğününün otuz gün oynama kırk gün sürer: “*Kırk küni külpöt toylotup/ Altı bakan kurdurup*” (Alper 2004: 167).

Seyitbek destanında Zayırbek, on iki yıl sonra Seyitbek'e gelerek kendini tanıtır ve “*Kırk cıldan beri Kırgız'dan / Kılaysan kabar ukpadım.*” (Musakov 2013b: 27) diyerek kırk yıldır Kırgız halkından haber alamadığını söyler. Zayırbek'in halkından on iki yıl uzak kalmasına rağmen kırk yıldır haber alamadığını söylemesinin nedeni aradan geçen zamanı uzun bir süre olarak göstermek istemesindedir. Burada kırk sayısı çokluk anlamı katar.

Şırdakbek destanında Şırdakbek, şımarık kadını hep nazlandırıldığından ineklerin başına varınca ne yapacağını bilemez, üstü başı yırtılıp hayvan tezeğine batar ve kırk gün boyunca inekleri sağmayı başaramaz: “*Katın oturur cerdi bilbey, uy saardın ebin bilbey koyço arkasınan barıp, boruna uydun tezeği tolturup, uy betke teep sütü tögölüp tizesi menen kıkka başı kömülüp bütkön boyu kara terge çömülüp, şaymanı ketip, ölor alga cetip, kırk küni uy saay albay cürdü.*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 298).

Munduk ve Zarlık destanında altmış kadın aldığı halde çocuk sahibi olamayan Çançarkan, canından bezip ölüme razı olur ve bir çukurun içine girip ölümü bekler. Kırk gün sonra Kıdır Aleyhisselam gelir ve ona yol gösterir: “*Ölümgö kan da boldu razı. Kırk kün ötköndön kiyin taŋga maal Kıdır Alekisalam geldi.*” (Akmataliyev,

Musakov ve Orozova 2007: 192). Burada kırk sayısı bekleme, sabır gösterme ve kemale ermeyi ifade eder. Kırk günün sonunda Çançarkan'ın çilesi dolar ve o muradına erer.

Kırk, Kırgız Türklerinin küçük destanlarında canlı ve cansız varlıkların sayısını belirtmek için de kullanılmaktadır. **Ak Möör** destanının Coldoşev benzer metninde Bolot; Möör, Cantay ile evlendikten bir yıl sonra onu görmeye gider ve Cantay'a meydan okur. Bolot, Cantay'a "*Kırk cılkı berdiñ sen aldın.*" (Köse 2001: 554) diyerek gençliğinde sevip evlenmeyi umduğu Möör'ü kırk yıllık verip aldığını ve onu kendisinden ayırdığını söyler. Destanın Eşmambetov benzer metninde Cantay, Möör kendisiyle evlenmeyi kabul edince toyu başlatır ve kırk kısrak keser: "*Kırk beeni ötkörüp toyun soyup kalat*" (Köse 2001: 512).

Askazan Baatır destanında Askazan, Cayıl Han'ın yaylasında türeyen ve sürülere zarar veren ejderhayı öldürdükten sonra İşaa Han'ın kırk yiğidine kırk mızrak yapıp ejderhanın derisini mızrağa geçirerek hediye eder: "*Handın kırk cigitin kırk nayza cumurlap casap, uçun uçtap hanga tartuu kılıp barıp Askazan eline ketüügö handan uruksat surayt.*" (Egimbaeva 2012: 45).

Boston destanında Boston'un kız kardeşi Karaçaç, yola çıkacak olan ağabeyi için hazırlıklar yapar. Doksan tekenin derisinden şalvar diktiren Karaçaç, şalvarın dikişi iyi dursun diye kırk kadına dişletir: "*Tigiş caksı catsın dep/ Kırk katunga tiştetip*" (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 60).

Boston'un atı Karaboz, kayberen soyundan gelen kırk kardeşini bulup kırk yiğide layık olacak at diye düşünüp sürerek getirir. Karaboz'un kırk kardeşi, Boston'a kardeş gibi yakın olan kırk yiğide at olur: "*Karabozdoy buudanıñ/ Kırk tulpardı aylanıp/ Alistabay kaytarıp/ Adamça alıp cürüptür.*" (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 70).

Cañıl Mirza destanında esir düşen Cañıl, kurtulup gelince sevinen oba halkı sadaka olarak sarı oğlak kesip kırk çanak suyu başında döndürüp saçarlar: "*Kırk ayak suu başınan/ Tegeretip çaçtırıp*" (Caynakova 2004: 119). Kırk sayısı tamamlanmayı ifade etmektedir, dökülen kırk çanak su ile belaların sona ermesi, kötü günlerin bitmesi dilenmektedir.

Şırdakbek'in eşi Erke yenge altı yıldır hasta olan Şırdakbek'in iyileşmesi için bulağın başındaki mezara gidip orada geceleyeceğini söylemesi üzerine Şırdakbek bunu makul

bulur ve “*Kırk saraydın içine/ Baş göz bolup barıp cat/ Çepti içinen bekitip/ Açkıçıñdı katıp cat/ Kırk kulpunu kulpulap/ Çançığıñdı basıp cat*” (Caynakova 2004: 160) diyerek otuz gelin otuz kız alarak kırk sarayın kırk kilidini kilitleyip yatmasını söyler. Burada geçen kırk motifi çokluk anlamını katmaktadır. Kırk adet kilit Erke yengenin güvenliğini sağlayacaktır.

Şıgay Han’a kaçan Erke yenge “*Kününö kırk karaboz/ Koy soydurup kelçü ele.*” (Caynakova 2004: 179) diyerek Şırdakbek’in kendisini nazlandırarak baktığını, günde kırk karaboz koyunu kestirip etini sucuk yaptırarak yedirdiğini anlatır. Burada kırk motifi çokluk anlamı katar.

Canış Bayış destanının Orozbay Urmambetov benzer metninde geçmiş zamanda Kalmuklara yenilen Kırgız Türklerinin, onlarla anlaşma yapıp vergi ödedikleri anlatılmaktadır. Kırgız Türkleri altın, gümüş, su samurunun yanı sıra kırk tane kızı vergi diye Kalmuklara vermektedirler. Nurkan Han’ın oğulları Canış ve Bayış, bu kötü haberi Kalmuklara cariye olarak gidecek olan kırk kızın başı Asılşaa adlı güzelin “*Korkutup kelgen duşmanga/ Cılın kırktan kız bergen/ Ar namustan kem cigit.*” (Akmataliyev ve Musakov 2013: 26) sözleriyle duyar.

Canış’ı aramak için yola düşen beş yiğit tam umudu kesmişken onun kırk örme ilmikli kamçısını bulup gittiği yeri keşfeder: “*Büldürgölü kırk örüm/ Buldursun kamçı tabıştı*” (Akmataliyev ve Musakov 2013: 87). Kırk örme ilmikli kamçı bey kamçısı olduğunun işaretidir.

Er Töştük destanında yer altına düşen Er Töştük’ün karşısına ilkin Ay Kulak adlı bir dev çıkar. Bu dev korkunç görünüşlü heybetli bir devdir. Er Töştük, Ay Kulak’la güreşir, onu kulaklarından tutup kırk kır öteye savurur: “*Eki kulagın büktöp/ Karmap aldı Er Töştük/ Kırk kırdan alıptı/ Irgıtap ciberdi Töştük*” (İliç 2001: 65).

Er Töştük’ün düşmanlarından olan Çoyun Kulak adlı devin canı Al Taykı denilen yerde bulunan bir bulağın içindeki sarı yayın balığının karnında bulunan sandıktaki kırk karakuştur. Er Töştük bu kırk kuşu ele geçirir: “*Kırk kara kuşkaçtı aldı*” (İliç 2001: 77).

Çalkuyruk'un gördüğü rüya üzerine yeryüzüne çıkmaya karar veren Er Töştük, "*Kırk kerben Sart alam*" (İliç 2001: 84) diyerek giderken yanında kırk kervan Farslı götürmek istediğini söyler.

Alp Karakuş'un yavrularını ejderhadan kurtaran Er Töştük, Karakuş'tan kendisini yeryüzüne çıkarmasını ister. Alp Karakuş, Töştük'e kırk dağ koçunun eti ile kırk çanak suyu sırtına yüklemesini söyler. Bunlar yer altından yer üstüne çıkarken Karakuş'un azığı olur: "*Terekten tüştü Er Töştük/ Kırk erkek soydu/ Kırk çanaç su koydu.*" (İliç 2001: 88).

Coodarbeşim destanında Canaalı, kırk yere kırk zindan kazdırarak kendisine başkaldıranları bu zindanlara atar: "*Andan kiyin Canaalı/ Kırk kez ordu kırk cerge/ Kırka tartıp kazıptır.*" (Alimova 2006: 179). Burada da kırk sayısı çokluk belirtmektedir.

Er Koşoy destanında Katagan, Mazar-Bulak'tan döndüğünde alakaranlık bir vakitte karşısına Kıdır çıkar ve ona bir erkek çocuk sahibi olacağını söyler. Kıdır, Katagan'a bu müjdeyi verdikten sonra doğacak çocuk için dua eder. Kıdır, "*Kıdıralay kırk şilten/ Kıran bolsun coldoşu*" (Tekalan 2002: 45) diyerek bu çocuğun kırk adım dolaşmadan çevik yoldaşlarının olmasını diler.

Er Koşoy karşısında yenilgiye uğrayan Çin hanı onunla barışı sağlamak için çok sayıda hayvanı, altın ve gümüşü savaş tazminatı olarak hazırlar. Ayrıca kırk aileyi de köle olarak Koşoy'a vermeyi verir: "*Kırk üy-bülö kul berip/ Kümüş altın cambı/ Köpkö carar pul berip/ Köç menen mal uzadı*" (Tekalan 2002: 131).

Düşmanı yenip halkını huzura kavuşturan Er Koşoy, halkını daha korunaklı bir yere yerleştirmeyi ister ve bunun için sağlam bir kale yaptırmayı düşünür. Koşoy, kalenin yapılacağı yeri kendisi seçer. Koşoy, uzunluğunu kırk adım olarak ölçüp kalenin yapılacağı yeri ustalara gösterir: "*Cerdi özü çenedi/ Turasin çektep kırk taman*" (Tekalan 2002: 200).

Destanda Manas'ın yiğitleriyle aşık oynadığı ve bu oyuna baş ödül olarak kırk devenin koyulduğu anlatılmaktadır: "*Baş bayge bolgon kırk nar bar.*" (Tekalan 2002: 288). Kırk sayısı burada çokluk anlamı katar.

Er Koşoy, Kökötöy Han'ın aşında güreş için öne çıkan Çin hanı Coloy'un karşısına gelerek Kırgız'ın namusunu kurtarmayı düşünür. Manas, Koşoy'un giydiği şalvarın güreşe uygun olmadığını görünce Kanıkey'in kendisi için diktığı şalvarı Koşoy'a verir. Bu şalvar tam kırk keçinin derisinden yapılır: "*Kırk ekçinin terisin/ Aşatkıga salıptır*" (Tekalan 2002: 317). Burada Koşoy'a ancak kırk keçi derisinden yapılan şalvarın uygun olması onun heybetini öne çıkarmaktadır.

Er Tabıldı destanında Kalmuk hanı Çalkalmak, Er Tabıldı'nın hastalığını fırsat bilip onun atlarını çalar. Atsız kalan Tabıldı çaresizdir. Bu sırada insan gibi akıllı olan Arçatoru at, düşman askerini fark eder ve yanı başındaki kırk atı yavaşça kişneyerek peşine takıp otağa döner: "*Udaalaş kelgen kırk buudan/ Öñüm turmak tüşümdön.*" (Namatov 2001: 77).

Kız Cibek destanında kız bulmak için yola çıkan Tölögön'ün göçte gördüğü bir kız yanında on kızla birlikte kırk deve ve pek çok malı götürmektedir: "*Cük cüktögön unaası/ Kırk nar eken sanasa.*" (Duman 2001: 144).

Kız Cibek ile evlenmek isteyen Tölögön hakkında Sırlubay'a yanlış haberler ulaştırılır. Bunun üzerine Sırlubay, Tölögön'ü yakalamak için askerlerini gönderir. Tölögön ile karşılaşan askerlerin komutanı Tölögön'e, "*Suluu kızın algıday/ Sırlubay hanga teñsinbi?!/ Kırk tayına semirip/ Kuturupsun erkelep.*" (Duman 2001: 159) diyerek Sırlubay gibi bir hanın kızını alacak kadar asil bir yiğit olup olmadığını sorar ve kırk tayını semirterek şımarıklık ettiğini söyleyip çıkarılır.

Kococaş destanında destanın öne çıkan kahramanlarından kayberen keçi Sur Eçki'nin otuz oğlağı kırk da çebiçi vardır: "*Kök-Toksok'tun üstünön/ Otuz ulak, kırk çebiç/ Cuuşaganın körüpmün*" (Akmataliyev ve Kırbayev 2007: 74).

Kozuke ve Bayan destanında, Kozuke güzel yâri beşik kertmesi Bayan'ın kendisinden kaçırıldığını öğrenince onu arayıp bulmaya karar verir ve annesine gideceği yeri sorar. Annesi yiğitse gitsin korkarsa kalsın deyip ona gideceği yolun zorluklarını anlatır ve "*Kırk börüsü teñ kelet, balam/ Kıynalbay kantip ötösün, balam/ Onon bir kantip ötösün, balam*" (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 158) diyerek kırk kurdun birden geleceğini söyler. Burada kırk sayısı çokluk belirtmek için kullanılır.

Kör Uulu destanının Kasım Han kolunda, Kasım Han'ın yiğitliği anlatılırken onun kırk bin askerle karşılaşa tek başına karşı koyabilen bir yiğit olduğu ifade edilmiştir: “*Kırk miñ asker kez kelse/ Bir kişidey körüngön/ Buga köñül tolbogon.*” (Egimbaeva 2012: 54).

Destanda Kasım Han'ın en yakın dostu Karabay ile Kızılbaş'ın yiğit alpi Kara Aman'ın vuruşmaları ayrıntılarıyla anlatılır. Kara Aman, kırk batmanlık gürzü Karabay'a yapıştırdığında Karabay'ın başındaki çelik kalkan parçalanır: “*Kırk batman kurzu men/ Karabaydı saldı emi.*” (Egimbaeva 2012: 79).

Kurmanbek destanında Kurmanbek, güzelliğinin methini duyduğu Afgan hanının kızı Kanışay'a âşık olur. Bakbur Han, Ürgenç Nehri'ni geçip kendisini yenen yiğide kızını vereceğini duyurmuştur. Bunu duyan Kurmanbek, yola çıkmaya karar verir. Kırk tulum kımız, kırk deri tas rakı hazırlatıp kırk yiğide teslim ederek yol hazırlıklarını tamamlar: “*Kırk sabaa kımız kaynatıp/ Kırk köökör arak tarttırdım/ Kırk cigitte tapşırıp/ Kıbratpay arttırdım.*” (Musakov 2013a: 66).

Şırdakbek destanında kırk kızı hanımına hizmetçi olarak veren Şırdakbek kırk kara koyun kestirip yağına pilav yaptırarak onu en iyi şekilde besler: “*Kırk kara koy soydurup/ Şıybilçagin çaktırgan*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 292). Burada geçen kırk sayısı da çokluk anlamını karşılamaktadır.

Çagay, Şırdakbek'i aldatarak kendisine kaçan Erke'ye kara keçeden kıyafet giydirip kırk ineği önüne sürer ve onları sağmasını söyler: “*Çagay daroo katinga kara kementtaydı kiyizet, betin tildirip, irdigin bildirip, üstünön koydu çubatıp, kırk uydu koluna beret, bar saa dep.*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 298).

Baktı Bolot destanında, Baktı ve Bolot yiğitler mücadele için yola çıktığında peşine fakirlerden oluşan nice insanı asker olarak takip ilerlerken bir ihtiyarın evine rastlar. Bu ihtiyar, fakirin kanını emen zengin bir kişidir. Bu ihtiyarın altı ayda bir kuzu alabilmek için çalışan kırk çobanı vardır: “*Maçlım mından başka kırkça kişi/ Akısı altı ayına birden kozu*” (Öyke 2004: 137). Burada kırk sayısı çokluk bildirmektedir.

Destanda devlere başkaldırıp özgürlük için yola çıkan Baktı ve Bolot'un Meker adlı devi de öldürüp halkını mücadele için yola çıkanlarla birleştirdiği anlatılmaktadır. Baktı ve Bolot'a katılan fakirlerin sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Mücadelecilerin sayısı kırk

bini bulmuştur: “*Kırk miñden aşuun koldun at azıgın/ Kıyaktap kemçili cok bütbüürdü.*” (Öyke 2004: 152). Burada kırk sayısı bin ile birleşerek çokluk anlamı katmaktadır.

Mendirman destanında adaleti ile ün salan Adil Han’ın kırk eşi vardır ve kırkı da birbirinden güzel kadınlardır: “*Adilet cakşı kan ele/ Kırk katını bar ele/ Özü karığan can ele*” (Akmataliyev ve Caynakova 2009: 24). Burada kullanılan kırk sayısı çokluk anlamını katar.

Munduk ve Zarlık destanında Zarlık, Külmöskan’ın yurduna ulaşır ve ülkede kargaşaya neden olur. Kırk bin asker onu kuşatır ancak Zarlık hepsini de öldürür ve Külmöskan’ın tahtına gelir: “*Kırk miñ asker ortogo alıp kurçayt. Kırk miñ askerdi kırıp Külböskandın tahtıga at koyot.*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 226).

Çaңçarkan, eşi Kaңçayım’ın suçsuz olduğunu öğrenince onu kırk devenin sütünde yıkayıp ona yeniden nikâh kıyar: “*Endi Kaңçayımdı kırk töönün sütünö kirintip, kayradan nikalap aldı.*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 238). Burada kırk sayısı çokluk belirtir.

Munduk ve Zarlık destanında kocakarı Mastan’ın nehre attığı Çaңçarkan’ın iki çocuğunu kayberen ve Çiltenler alıp büyütür. Erkek çocuğa yetmiş yüzyıllık hüner verirler, kırk kaplanın gücünü verirler ve ona Zarlık adını koyarlar: “*Atanın cüzün körgön cok dep Çiltandar atını Zarlık koygon. Cetimiş kılumdın önörün bergen. Kırk colborsun küçünü bergen.*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 224).

Kırk sayısının yuvarlak bir sayı olarak kullanımına en yaygın örnek Türk destanlarındaki “kırk yiğit” motifidir. “*Türk destan ve masallarında çok yaygın olan motiflerden biri ‘kırk yiğit’ ve ‘kırk kız’ motifidir. Bu motifin kökeni çok eski çağların karanlıklarında kaybolmaktadır. Karşılaştırmalı etnoloji araştırmalarına göre bu kırklar kurumunun yüksek barbarlık kültürüne ulaşan küçük ve büyük derebeylikleri ellerinde tutan alpların çevresinde teşekkül edip geliştiği anlaşılmaktadır.*” (İnan 1987: 222). Diğer Türk boylarının destanlarında olduğu gibi Kırgız Türklerinin küçük destanlarında da kırk yiğit motifi yer almaktadır. Destan kahramanlarının en büyük desteği olan kırk yiğit, kahraman ile kader birliği yapmış ve her an onunla birlikte bulunan güçlü ve cesaretli kişilerden oluşmaktadır. Kırgız Türklerinin küçük destanlarının çoğunda bu motif yer almaktadır. **Ak Möör** destanının Baatırbek benzer

metninde Cantay'ın M  r'  istemeye kırk yiğidi ile gittiği ifade edilir: “*Çagında barıp ele alıp ketemin dep kırk cigiti menen Çagır denen eldin aylına kirip keldi.*” (Köse 2001: 540).

Boston destanında da Boston'un kırk yiğidi vardır. Boston kırk yiğidiyle Cezbilek'in ülkesine ulaşp Kadamış Han'ın düşmanlarını yok edince Cezbilek ile evlenmeye hak kazanır. Kadamış Han, kızı ile Boston'u evlendirmek için kırk gün süren bir düğün toyu verir. Bu arada Boston'un kırk yiğidi ile Cezbilek'in kırk kızı da birbiriyle evlenir: “*Otuş küin oyunu bolsun dep/ Kırk küin toyu bolsun dep/ Elime emi car salam/ Kırk cigitke kırk kızdı/ Anı da birge koşobuz.*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 139).

Boston, Cezbilek ile evlenip rahata erdiği sırada Kadamış Han'ın ülkesine düşman saldırır. Boston, kayınbabasını düşmandan kurtarmak için harekete geçer. Kadamış Han'ın ordusunu kırka bölüp kırk yiğidini her bölüğün başına kumandan olarak atar ve bu orduya kırk ordu diye isim verir: “*Cookerlerdin barısın/ Boston alptın kırk cigit/ Kırka bölüp başkardı/ Cıynalğan bardık koşunu/ Kırk koşun dep ataldı.*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 168).

Cañıl Mirza destanının Çorobayev anlatımında Şırdakbek, kendisine kinlenen karısının hile yapıp kaçtığını anlayınca onun peşine düşmek için hazırlık yapar, kırk yiğidine seslenerek “*Kırk cigitim kıranım/ Kıraandan çıkkın tınarım*” (Caynakova 2004: 169) sözleriyle gerekli tedbirleri almalarını söyler. Şırdakbek, Erke'nin izini bulmak için kırk yiğidini toplar, “*Kırkıñ birdey attanıp/ Kırk köçöñü çalıñar*” (Caynakova 2004: 170) diyerek kırkını kırk sokağa gönderir ve araştırmalarını ister.

Canış Bayış destanında Canış ve Bayış; “*Kırk cigitiñ berseñiz/ Koş artıp alıp kırk atka/ Erteñden kalbay ketebiz.*” (Akmataliyev ve Musakov 2013: 37) diyerek kendileri için kırk yiğit seçmelerini, kırk yiğide kırk at vermelerini söyler. Bunun üzerine güçlü ve cesurlardan oluşan kırk yiğit seçilir.

Coodarbeşim destanında Canaalı'yı öldürüp halkı kurtaran Coodar, dedesi Agay Han'ın kendisine yoldaşlık etmesi için yanına verdiği Cezilik adlı pehlivanı han seçer. Cezilik, han olunca halkı toplayıp yiğitleri sınavıp kendisine kırk yiğit belirler: “*Tandap turup batırñ/ Kırk cigit başın kuradı/ Azganaktan al eldi/ Erki menen suradı*” (Alimova 2006: 206).

Kırk yiğit motifi **Er Koşoy** destanında da görülmektedir. Er Koşoy'un babası Katagan'ın emri altında kırk yiğit bulunmaktadır: “*Kırk cigitin çakırıp/ Balbandarım bargın dep*” (Tekalan 2002: 58). Er Koşoy'un da kırk yiğidi vardır. Destanda diğer Kırgız destanlarındaki kadar öne çıkmasa da Koşoy'a hizmet eden kırk yiğidin bulunduğu belirtilir: “*Kıtayga kazat açuuga/ Kıyaldanat oktolup/ Kırk cigitin çogultup*” (Tekalan 2002: 197). Koşoy, Karaçoro'nun Çin karşısında kendisinden yardım istemesi üzerine kırk yiğidini toplayıp savaşa gider. Çin hanı Duni Han'ın etrafında da ona hizmet eden kırk hizmetçisi vardır: “*Biylep turgan çağı eken/ Kızmatçısı kırk bolup*” (Tekalan 2002: 209). Bu kırk hizmetçi tahtta oturan Duni Han'ın her an yanındadır ve her emrini yerine getirmektedir.

Er Eşim destanında Er Eşim, topraklarından izinsizce büyük sürüler geçiren beyin at sürülerinin bir kısmına el koyar. Bu olayın üzerinden birkaç ay geçmesine rağmen kimse yitiğini aramak için gelmez. Bunun üzerine Er Eşim, iyi söz söyleyen ozanlarını, iyi sınavan sınıçılarını ve kırk yiğidini alıp bu beyi tanımak için ziyarete gider: “*Kırk cigiti kırk bölök/ Kırgızdan başka neçen bar*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 32). Kırk yiğit her an Er Eşim'in yanındadır.

Er Soltonoy destanında Temirkan ve Bolotkan'ın kırk yiğidi kırk bin düşman kuşatsa da telaşa kapılmayan, kalabalık düşmanı bozguna uğratan güçlü ve cesur yiğitler olarak tanıtılmaktadır: “*Kıpçaktan çıkkın baatırlar/ Kırgıy, Bürküt sen eleñ/ Kırk miñ duşman kaptasa/ Kıtınalbaymın deer eleñ*” (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 32). Kalmuklardan Kırgız'ın öcünü almayı planlayan Temirkan ve Bolotkan kendisine destek olacak cesur ve güçlü yiğitlerden kırkını seçerler: “*Kıldat baatır er tandap/ Kırk cigitti kuraymın/ Aytkanımdı bilerge/ Ak kagaz cazdım silerge.*” (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 33). Temirkan ve Bolotkan, cesareti ve gücü ile kurt gibi atılğan olan kırk yiğidi yanına alıp Kalmuklarla savaşmayı düşünür. Kırk kurt iki Kırgız beyinin can yoldaşı ve destekçisi olur: “*Kırk böriünü eerçitip/ Karmaşayın tobokel.*” (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 36). Beylerini hile ile esir alan kalabalık Kalmuk ordusuna karşı kırk yiğit, cesaretle savaşmaktadır. Kırk yiğit bu zorlu savaşta kırk yerinden yara alır. Yiğitler yaralarını birbirlerine sezdirmeden, güçten düşüklerini gizleyerek beyleri için cesurca savaşmaktadır: “*Ar kiminin deninde/ Kırktan kara bolso da/ Birbirine bildirbey/ Caraların çşırat.*” (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 156).

Er Tabıldı destanında da kırk yiğit motifine yer verilmektedir. Tabıldı'nın her an yanında olan ve her emrini yerine getiren sadık kırk yiğidi destanda alplığı ve cesareti ile övülmektedir: “*Ak colborstoy çamingan / Kırk cigiti kaşında.*” (Namatov 2001: 30). Tabıldı, kırk yiğidinin cesareti ve gücü ile kalabalık Kalmuklardan öcünü alıp at sürülerini kurtarır. Tabıldı için kırk yiğidin kırkı da kardeş kadar yakındır, Tabıldı: “*Aynalayın kırk colbors/ Kırkıñ birdey can coldoş*” (Namatov 2001: 106) diyerek onları can yoldaşı olarak gördüğünü söyler.

Kör Uulu destanının Gaoz (Ayvaz) Kolunda Kör Uulu, kırk yiğidini ve Gaoz Han'ı yanına alıp ava gitmeye karar verir: “*Gaoz menen Kör Uulu aña ketip/ Cıyl dep kırk cigitke kabar berdi./ Altı kaz, toguz ördök, toodak köldön/ Tez barıp Gaoz Hanım alıp kel dedi*” (Egimbaeva 2012: 96). Kör Uulu her zaman kırk yiğidi ile birlikte hareket etmektedir.

Kurmanbek destanında on altı yaşına gelen Kurmanbek, kendisine güçlü ve cesur kırk yiğidi yoldaş olarak seçer. Kırk yiğide kırk kara at bulup verir: “*Kırgız Kıpçak elinen kırk cigit kuradı. (...) kırk cigitine kırk kara at kamdap.*” (Musakov 2013a: 19). Kurmanbek “*Kırkına taptım kırk kara at/ Kılıçınar çalmansa/ Kıtaydın eli tañ kalat/ Kırk küñü cürsö talibas/ Kırk kara atıñ balban at/ Kulçaybay coonu kaçırsañ/ Kırkıñar maga kırk kanat.*” (Musakov 2013a: 20) diyerek kırk yiğidine kırk gün yol gitse yorulmayan kırk kara atı verir ve kırk yiğidin kendisi için kırk kanat olacağını söyler. Kırk yiğidini toplayan Kurmanbek, Kırgız Türklerinin geçmişten kalma öcünü almak için Kalmuklara sefer düzenler. Kalmukların aksakalı Ekez, Dölön Han'a anlaşma yapmasını söylese de Kurmanbek ve kırk yiğidinin geldiğini duyan Kalmuk hanı Dölön “*Kırk uuruga batınbay/ Kılçayıp kaçar er belem.*” (Musakov 2013a: 36) diyerek kırk kişiye karşılık vermeden geri çekilecek kadar korkak olmadığını söyleyerek meydan okur. Askerlerini toplayan Dölön, Kurmanbek'le savaşmayı planlamaktadır. On binlerce askeri karşısına alıp onları savaş için yüreklendirir ve “*Kılkıldagan miñ san kol/ Kırk kişiden korkpogun!*” (Musakov 2013a: 37) diyerek onlara kırk kişilik düşmandan korkmamalarını söyler.

Seyitbek destanında Zayırbek'in yönlendirmesiyle babasının öcünü almayı planlayan Seyitbek, tıpkı babası gibi kendisine kırk yiğit seçme isteğini “*Kırk cigit kurap baatırdan/ Kan Kurmanbek atamça.*” (Musakov 2013b: 31) sözleriyle ifade eder. Seyitbek, halkına seslenip kendisi için güçlü bahadırlardan kırk yiğit seçmelerini ister.

Kırk yiğidin kırk tulparını ve silahlarını hazırlamaları için talimat verir: “*Ilayık bolso tuugandar/ Kırk cooker maga tandagin/ Kırk tulpar menen cigittin/ Coo caragin kamdagın*” (Musakov 2013b: 55).

Sarıncı Bököy destanında da Bököy’ün yanında kırk yiğidi vardır. Bu kırk yiğit onun kolu kanadıdır. Her an yanında bulunan desteğidir. Ak sarayında Bököy’ün yanında hazır bulunan bu kırk yiğit Bököy’ün her emrini yerine getirmektedir. Kurman, ağabeyi Camgırcı’nın hastalığını duyurmak için vardığında Bököy’ü kırk yiğidiyle Aksarayında bulur: “*Ak saray degen tamında/ Kırk cigiti yanında*” (Alper 2004: 51).

Destanda amca ve yeğenin arasını bozmayı planlayan Kongur ve Camake, Bököy’ü kandırıp Sarıncı’nın üzerine Kalmak askerlerini salar. Kırk askeri çeyiziyle birlikte gelini getirecek olan Sarıncı’nın önüne gizlice çıkarmayı düşünüp Sarıncı’ya pusu kurdurur: “*Kırk saldat surap alıp berse/ Eköön baştap eerçitip*” (Alper 2004: 158). Burada geçen kırk sayısı çokluk anlamı katar.

Munduk ve Zarlık destanında Çançarkan, Kañayım doğum yapacağı sırada kırk yiğidini de alıp ava gider: “*Kündördön bir kün kan kırk cigitin cıynap alıp Asirettin toosuna cönöp ketet. Altmış ayal alıp eç bir parzanttin kiñ degen dobuşun ukkanım cok. Balanın ‘iña’ degen dobuşun uksam cürögüm carılıp öliip kalar bekem dep oygo ketti.*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 202). Kırk yiğit her anında Çançarkan’ın yanındadır.

Türk boylarının sözlü anlatılarında kahramanların kırk yiğidi olduğu gibi kahramanların eşlerinin veya kızlarının da kırk kızı vardır. Kırgız Türklerinin küçük destanlarından Ak Möör, Boston, Canış Bayış, Coodarbeşim, Er Koşoy, Eşimkul menen Zuura, Kococaş, Kör Uulu destanı Gaoz (Ayvaz) kolu, Kurmanbek, Şırdakbek, Sarıncı Bököy, Mendirman destanlarında kırk kız motifi yer almaktadır. **Ak Möör** destanının Akiyev benzer metninde Bolot’un gördüğü kırk kızdan bahsedilmektedir. Bolot, Möör’ün Cantay’la evlenmesinin birinci yılında sevgilisini görmeye giderken yolda gülüşen kırk kız görür: “*Kızartta kırk kız sintaşka*” (Köse 2001: 463).

Boston destanında Boston’un yanında kırk yiğidi olduğu gibi Cezbilek’in yanında da ona hizmet eden kırk kızı vardır: “*Cezbilektin kaşında/ Kubandırıp oynogon/ Kırk kız nökör bar eken.*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 111).

Canış Bayış destanının Moldobasan Musulmankulov anlatımında Kalmuk hanının kızı Belkıs'ın yanında kırk kız bulunmaktadır. Belkıs'ın her emrini yerine getiren bu kırk kız onun en sadık hizmetçisidir: “*Kırk kızına kep aytat/ Çogulgula dep aytat*” (Şentürk 2013: 145).

Coodarbeşim destanında Coodar, halka zulmeden Canaalı'yı öldürüp halkı ve güzel Aksaamay'ı zulümden kurtarır. Bunu duyan Aksaamay, Coodar'a hayran olup kırk kızıyla onu karşılamak için yola çıkar: “*Çıkkın eken col karap/ Canına alıp kırk kızdı.*” (Alimova 2006: 193).

Er Koşoy destanının son kısmı Manas destanıyla birleştirilir. Destanda Manas'ın eşi Kanıkey'in yanında da kırk gelin bulunur: “*Kandagay bere salganı/ Karakan kızı Kanıkey/ Arkarday tañın kılaitıp/ Ak tamagın bulaitıp/ Eerçitkeni kırk kelin/ Ardınan çıktı carkıldap*” (Tekalan 2002: 324). Bu kırk gelin tıpkı kırk yiğit gibi her zaman Kanıkey'in yanındadır ve onun emirlerini hemen yerine getirmektedir.

Eşimkul menen Zuura destanında Temirkan'ın kızı Aruuke'nin yanında kendisine hizmet eden kırk kızı vardır. Aruuke'nin her emrini yerine getiren kırk kız, onu hiç yalnız bırakmaz: “*Kıstan korkup tarttınp/ Oturgan eken Aruuke/ Canındağı kırk kıstı/ Kırılğır dep capırıp/ Bilgen eken Aruuke*” (Çelebi 2007: 250).

Kococaş destanında Kococaş'ın evlendiği Zulayka, kırk kızın başıdır. Kırk kız, sürekli Zulayka'nın yanında bulunarak onun emirlerini yerine getirir: “*Kız da bolso bul kocol/ Zulayka degen balasın/ Kırk kız nöökör başçısı*” (Akmataliyev ve Kırbaşev 2007: 26). Bey kızı olan Zulayka'nın yanındaki bu kırk kız Zulayka'nın sözünden çıkmaz.

Kör Uulu destanının Gaoz (Ayvaz) kolunda Cıldızay'ın da kırk kızı vardır. Cıldızay, damadın gelişini haber versinler diye kırk kızını kuleye gözcü olarak koyar: “*Kırk kızdı munaraga sakçı koydu*” (Egimbaeva 2012: 110).

Kurmanbek destanında Kanışay, tek başına savaşmaya giden Kurmanbek'ten haber almak için hizmetindeki kırk kadınla birlikte yoldan gelen Akkan'ı karşılar: “*Camandık cakşılığın ayaşım Akkandan ugamin go dep kırk katın menen çıga kalıp.*” (Musakov 2013a: 131).

Şırdakbek destanında Han Şırdak'ın hanımına olan hizmeti anlatılırken kırk kızı hizmet ettirip, ak pamuk üzerine yatırdığı anlatılmaktadır: "*Kırk kızdı salıp kızmatka/ Ak pahtaga catkırgan*" (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 292).

Sarıncı Bököy destanında belkuda nişanlısına varıp düğün yapıp getirmek için kalını hazır eden Sarıncı, kaynatası Karaça'nın yurduna yaklaştığında gelen enişteyi karşılamak için altmış gelin kırk kız gelir: "*Altmış kelin kırkday kız/ Alar da çıktı çubalup*" (Alper 2004: 112). Sarıncı, nişanlısı Bermet'e düğün yapmaktadır. Kırk hizmetçinin başçısı olan Bermet'e kırk gün şarkı söyleyip halkı sevindirerek toyunu sürdürmektedir: "*Kırk nökördün baştıgı/ Kıybat Bermet suluunu*" (Alper 2004: 167). Burada kırk sayısı yuvarlak sayı olarak kullanılmıştır.

Mendirman destanında Kanişay'ın kötü huylu bir kadın olduğunu öğrenen Adil Han, onu öldürtüp kendi kızı Bilerik'i Mendirman'a eş olarak verir. Peri kızı gibi güzel olan Bilerik kırk kızını yanına alıp toyda salınarak yürür: "*Kırk kız menen kılkıldap/ Adıl kandın Bilerik/ Azır çıktı çıñkıldap*" (Akmataliyev ve Caynakova 2009: 44). Burada kırk sayısı yuvarlak sayı olarak kullanılmıştır. Bu örneklerdeki kırk kız motifi, kırk yiğit motifi gibi Türk destanlarında sıkça görülen motiflerden biridir ve kırk sayısı yuvarlak sayı olarak kullanılır.

Türk boylarının sözlü anlatılarında öne çıkan motiflerden biri de kırk harami/kırk haydut motifidir. Kırgız Türklerinin küçük destanlarından Askazan Baatır, Coodarbeşim, Er Tabıldı destanlarında bu motife yer verilmektedir. **Askazan Baatır** destanında Baatır'a zarar vermek isteyen kırk harami onun ve kardeşi Esembay'ın peşine düşüp ellerindeki hayvanları almayı amaçlar ancak güçlü bir yiğit olan Esembay, kırkını da yakalayıp bağlar: "*Ketken alsa kırk karakçı col menen ötüp baratıp Esembaydı körüp kalıp Esembaydın minip cürgön ögüzün talaşat.*" (Egimbaeva 2012: 50). Bu motifte geçen kırk sayısı çokluk anlamı katmaktadır ve yuvarlak sayı olarak kullanılmaktadır.

Coodarbeşim destanında Coodar, dedesi Agay Han'a giderken kırk silahlı kişiyle karşılaşır. Bunlar, kırk hırsız diye tanınan ve Agay Han'ın halkına zulmeden kişilerdir. Coodar kırkını da öldürüp atlarını ganimet olarak alır ve dedesinin yurduna gelir: "*Bastırsa baatır kiçine/ Kırk adam caraktuu/ Çıgıp kaldı aldınan.*" (Alimova 2006: 165).

Er Tabıldı destanında da yer almaktadır. Er Tabıldı'nın babadan kardeşi olan Kudaynazar, erken yaşta evlenip babası Ermankan'a başkaldırır. Oğullarıyla birlikte yol kesip adam öldürüp hırsızlık yapar ve halk arasında kırk hırsız olarak tanınır: *“Kırk karakçı atanıp uuru kılıp yol tosup nar öltürsö pul berbey er öltürsö kun berbey zordukçu çıktı.”* (Namatov 2001: 1).

Kırgız Türkleri için kutsal sayılan Çiltlenlerin sayısı da kırktır. *“Kırgız Türklerin eski düşüncesine göre Kırk Çiltlen' kayberen gibi dağlarda yaşayıp insanları himayesine alırdı. Onların sayısı kırktır. Bundan dolayı Kırk Çiltlen ismi ortaya çıkmaktadır.”* (Diykanbayeva 1999: 167). Kırk Çiltlen'e yönelik inanışlar Kırgız Türklerinin sözlü anlatılarında da yer almaktadır. Kırgız Türklerinin küçük destanlarından Er Koşoy, Er Tabıldı, Eşimkul menen Zuura, Munduk ve Zarlık destanlarında Kırk Çiltlen inancına yer verilmektedir. **Er Koşoy** destanında *“Kıdır öziün koldogon/ Kırk Çiltlen işin oñdogon/ Oyrottu buzsa olco algan”* (Tekalan 2002: 166) sözleriyle Er Koşoy'un Kıdır tarafından kollandığı ve kırk çiltlen tarafından işlerinin yoluna konulduğu ifade edilmektedir. Bu sebeple Er Koşoy, düşmanın yenemediği bir yiğit olur.

Er Tabıldı destanında da kayıp evliyalar olarak bilinen Kırklar inancına yer verilir. Kutsal olan kırk evliya darda kalanlara, kederde olanlara yardım etmektedir. Kırkların yardım ettiği kişinin bahtı açılmakta, işleri iyiye gitmektedir. Bu inancı destanda Kardıgaç'ın rüyasını yorumlayan Çaçıkey dile getirmektedir. Çaçıkey, *“Bizge bakıt tiyiptir/ Kırk çiltlen cardam beriptir/ Kıranıñ abañ carkırap/ Kalkına aman keliptir.”* (Namatov 2001: 543) diyerek Kardıgaç'ın rüyasının Er Tabıldı'nın sağ salim halkına döneceğine işaret olduğunu, Kırk Çiltlen'in kendilerine yardım ettiğini söyler.

Eşimkul menen Zuura destanında Kırk Çiltlen inancına da yer verilmiştir. Kırk Çiltlen/kırklar, Er Kökül'ün koruyucusu ve yardımcısıdır: *“Özi calgız bolso da/ Kayberender koldogon/ Karsılaşkan kırk çiltlen/ Cardam bolup korgogon”* (Çelebi 2007: 274). Bu sebeple Er Kökül tek başına kalabalık düşmanla cesurca savaşır zafer kazanır.

Munduk ve Zarlık destanında kocakarı Mastan'ın nehre attığı Çançarkan'ın iki çocuğunu kayberen ve Çiltlenler alıp büyütür. Erkek çocuğa yetmiş yüzyıllık hüner verirler, kırk kaplanın gücünü verirler ve ona Zarlık adını koyarlar: *“Atanın cüzün körgön cok dep Çiltandar atını Zarlık koygon. Cetimiş kılımdın önörüin bergen. Kırk*

colborsun küçünü bergen.” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 224). Bu örneklerde geçen Kırk Çilten, kayıp olan kırk ereni karşılar ve kırk sayısı yuvarlak sayı olarak kullanılır.

Kırk sayısı yineleme sayısı olarak da kullanılmaktadır. Kırgız Türklerinin küçük destanlarından Canış Bayış ve Er Töştük destanlarında aynı hareketin kırk kez yapıldığı ifade edilmektedir. **Canış Bayış** destanında Bayış’ı esir alan Kalmuklar, onu yedi kez asarlar ama Bayış ölmez. Bunun üzerine ateş açarlar, kurşunlar Bayış’a değmez. Bayış’ı öldüremeyince kırk kulaçlık çukur kazıp içine atmayı düşünürler: “*Kırk kez ordu kazalık/ Kebek çarma içirip/ Karañğı cayda bagalık.*” (Akmataliyev ve Musakov 2013: 99).

Er Töştük destanında Alp Karakuş; Er Töştük’ü, iki kadını ve kırk kervan Farslıyı sırtına alıp kırk kez dönerek yeryüzüne çıkarır: “*Kırk tegerenip/ Çıkıp keldi Kara Kuş*” (İliç 2001: 89).

Kırk sayısı Kırgız atasözlerinde ve deyimlerinde de kullanılan bir kalıp sayıdır. Bu atasözlerinden biri **Cañıl Mirza** destanında geçmektedir. “*Bir buzuktun mekeri/ Kırk eşekke cük degen*(Bir kötünün kamburu kırk eşeğe yük)” (Caynakova 2004: 15) şeklindeki bu atasözü, yapılan bir yanlışın sadece yanlış yapan kişiyi değil etrafındaki birçok kişiyi etkilediği anlamını taşımaktadır. Destanda Sarbagış boyunun beyi Tülkü’nün hanımı, kaynanasına çaresizlikten iş buyurunca kaynanası onu gelinlikten reddeder ve oğlunun da onu boşamasına neden olur. Çaresiz kalan gelin baba ocağına dönerken yaptığı hata yüzünden küçük çocuğunun anasız büyüyeceğini düşünür ve bu atasözü aklına gelir.

Destanda kırk sayısı deyimlerde de kullanılır. Bunlardan biri “*Kırgızdıki kırk cilda* (*Kırgızınki kırk yılda*) “ (Caynakova 2004: 50) deyimidir. Cañıl Mirza destanının Çorobayev anlatımında Akkoçkor tarafından Cañıl’a casus olarak gönderilen Çınasıl, öldürülen beylerinin öcünü almak için yola çıktıklarını Cañıl’a söyler. Çınasıl “*Kırgızdıki kırk cilda* (*Kırgızınki kırk yılda*) “ (Caynakova 2004: 50) diyerek Kırgız Türklerinin kırk yıl geçse de öçlerini unutmayacağını bildirir.

5.9. Yetmiş

Yetmiş sayısı tamamlanmanın, yetkinliğin ifadesidir. Yetmiş, bolluğu ve bereketi simgeler. “*Kutsal yedinin on katı ve böylece de onun büyük biçimi olduğu için*” yetmiş özel bir sayıdır. Hz. Âdem’in dünyanın bütün dilleri anlamında yetmiş dil bildiği anlatılmaktadır. (Schimmel 1998: 283)

Bu motif Kırgız Türklerinin destanlarında yer almaktadır. Kırgız sözlü anlatılarında evlilik toyunun yetmiş günde tamamlandığı ifade edilir. Bunun kırk günü ağlama, kırk günü oynama olarak tanıtılmaktadır. **Cañıl Mirza** destanının Çorobayev anlatımında zorbalıkla Cañıl’ı alan Erdene, Cañıl’ın “*Cetimiş künlük toy ber dep/ Toyumdu özüm bilemin*” (Caynakova 2004: 54) demesi üzerine doksan küheylan, yüz yıllık olan kalını verip yetmiş günlük bir toy başlatır.

Kalmak beyi Erdene ile evlenmeyi kabul etmek zorunda kalan Cañıl, “*Ceñketayga cetimiş/ Corgodon tandap sur bergin*” (Caynakova 2004: 35) diyerek ondan törelere uyup toy başlatmasını, kalınını ödeyip halkına ziyafet vermesini, yengelerine yetmiş küheylandan seçip kır at vermesini söyler.

Canış Bayış destanının Orozbay Urmambetov anlatımında Kalmuk hanı Sıyadat’ın, kırk yiğidinin yanı sıra yetmiş cellâdı olduğu “*Kan Sıyadat oşondo/ Cetimiş celdet kırk cigit/ Kırıp iye cazdadı.*” (Akmataliyev ve Musakov 2013: 120) ifadeleriyle anlatılır.

Destanın yine aynı benzer metninde Kalmuk hanı Sıyadat Han’a esir düşen Bayış, hanın kızı Celkayıp tarafından ak çukurdan kurtarılır. Bayış, ağabeyi Canış’ın da yardımıyla Sıyadat’ı öldürüp Kırgız Türklerinin öcünü alır. Bunun üzerine Kalmuklar, Kırgız Türkleri ile anlaşır. Sıyadat’ın kızını kendi rızalarıyla Bayış’a verip yetmiş deveye çeyizini yükleyip akraba olurlar. “*Cetimiş töögö cüktötüp/ Celkayıpka sep berip.*” (Akmataliyev ve Musakov 2013: 145). Burada çeyizin yetmiş deveye yüklenmesi zenginliğin göstergesi olarak sunulur.

Kız Cibek destanında kendisine kız bakmak için kızlarının güzelliği ile ünlü Ak-Cayık’a gitmeye niyetlenen Tölögön, yetmiş günlük yol gider: “*Cer ölçöümü tak ele/ Cetimiş kündük col ele.*” (Duman 2001: 133). Burada yetmiş sayısı sürenin uzunluğunu ve ulaşılan yerin önemini ifade etmektedir.

Kozuke ve Bayan destanında Sarıbay, verdiği sözü çiğneyip Karabay'ın ölümü üzerine kızını Kozuke'ye vermez ve başka bir yere göç eder. On beş yaşına gelen Kozuke bundan habersizdir. Bir gün aşık oynarken yaşlı bir kadının ayağını kırar, yaşlı kadın can acısıyla bu sırrı ona söyler. Sırrı öğrenen Kozuke, güzel yâri Bayan'ı aramak için yola düşer; çöllerden geçer, yetmiş dağ geçidini aşar ve güzel yârinin yurduna ulaşır: *“Cetimiş kırañkaluu belden aştı/ Aydagan koyuu şamal celge cetti”* (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 154). Burada yetmiş yetkinliğin ifadesidir. Yetmiş dağ geçidini aşan Kozuke, yârini görebilme yetkinliğine ulaşır.

Kör Uulu destanı'nın Gaoz (Ayvaz) Kolunda Gaoz Han, av peşinde gidip peri kızına gönül verince uzun yıllar yurduna uğramaz. Bu süreçte biri peri kızı olmak üzere üç kız ile evlenir. Sonunda yurdu olan Cambıl'a dönmeye karar verir. Üçüncü hanımının ağabeyi Ernazar'ı önden gönderir. Ernazar Gaoz Han'ın başından geçenleri anlatıp *“Bizdin elde bir cıl catıp cazıldı/ Cetimiş cerden kılıç tiygen carasın”* (Egimbaeva 2012: 126) diyerek Gaoz'ın yetmiş yerinden aldığı yarayı kendi yurdunda iyileştirdiğini söyler.

Seyitbek destanında Seyitbek'i evlat edinerek Kaşkar'a götüren Akkan'ın güçlü bir bey olduğu anlatılmaktadır. Bütün düşmanları Akkan'dan çekindikleri için ona işemez çoğu onunla dost olur. Böylece yetmiş halktan dost edinen Akkan halkını huzur ve güvenlik içinde yönetir. *“Akkandan çoçup duşmanı/ Kalkının tıngan sanası/ Cetimiş elden dos kütüp/ Cakın bolgon arası.”* (Musakov 2013b: 21).

Destanda, dilenci kılığına girerek Seyitbek'i aramaya çıkan Zayırbek, kendisini tanıtırken *“Kan begi bilet özümdü/ Cetimiş şaar kalanın/ Teñiribiz bir bolgon.”* (Musakov 2013b: 22) diyerek yetmiş farklı şehrin aynı dine inanan insanları olduklarını söyler.

Sarıncı Bököy destanında Sarıncı'nın kaynatası Karaça, kızının çeyizini yetmiş deveye yükleyip damadı ve kızını uğurlayarak yolcu eder. *“Aşırdım dep Karaça/ Atağı bir el Kırgızdan/ Cetimiş töögö sep cüktöp/ Cerde kaşka corgonu/ Acem menen tokutup/ Ceñeleri cetelep.”* (Alper 2004: 168). Burada çeyizin yetmiş deveye yüklenmesi Karaça'nın zenginliğini öne çıkarmaktadır ve yetmiş sayısı çokluk ifade etmek için kullanılır.

Mendirman destanında Mendirman'ın sekiz ağabeyinden kötülük görmesinden sonra yurttan ayılması üzerine halk perişan olur. Güçlü düşmana karşı koyan Mendirman gittikten sonra düşman onlara üstün gelir, halk fakirleşir ve azalır. Kalabalık halktan geriye yetmiş hanelik bir halk kalır: “*Cetimiş tütün eli bar/ Cetelep cürüp otkorgon/ Birden birden uyu bar*” (Akmataliyev ve Caynakova 2009: 48).

Munduk ve Zarlık destanında kocakarı Mastan'ın nehre attığı Çançarkan'ın iki çocuğunu kayberen ve Kırk Çiltan alıp büyütür. Erkek çocuğa yetmiş yüzyıllık hüner verirler, kırk kaplanın gücünü verirler ve ona Zarlık adını koyarlar. Bu durum destanda “*Bul baldardı pirlar tarbiya kılıp Şükürlüktün toosuna taştagan. Atanın cüzün körgön çok dep Çiltandar atını Zarlık koygon. Cetimiş kılımdın önörüün bergen. Kırk colborsun küünü bergen. Enenin cüzün körgön çok dep kızının atın Munluk koygon. Otuz eki şaardın önörüün Mundukka bergen.*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 224) şeklinde anlatılmaktadır.

Yetmiş sayısı Kırgız Türklerinin küçük destanlarında çokluğun, yetkinliğin, mükemmelliğin simgesi olarak kullanılır.

5.10. Doksan

Doksan, Kırgız Türklerinin küçük destanlarında çokluğu ifade eden yuvarlak bir sayı olarak kullanılır. Kutsal dokuzun katı olan doksan “doksan gün”, “doksan dağ geçidi”, “doksan gelin doksan kız” şeklinde kalıp ifadeler incelenen destanlarda sıkça kullanılmaktadır. Doksan sayısı Boston, Cañıl Mirza, Canış Bayış, Coodarbeşim, Er Koşoy, Er Tabıldı, Kız Cibek, Kör Uulu destanı Kasım Han kolu, Kurmanbek, Şırdakbek destanlarında çokluk anlamı katacak şekilde kullanılır.

Boston destanında ilerlemiş yaşında çocuk sahibi olan Buuba Han'ın toy düzenleyip halka ziyafet verdiği anlatılmaktadır. Buuba Han, doksan kısrağ kesip halkı doyurur. “*Tokson dop beeler soyuldu/ Kelgen eldin adlına*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 48).

Destan kahramanı Boston, olağanüstü heybetli bir alptir. Onun giydiği şalvar doksan tekenin derisinden yapılır: “*Tokson teke terisin/ Uzdarına cündötüp*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 60). Boston'un kendisi gibi savaş aletleri de heybetli olduğundan onların yapımı da kolay olmamaktadır. Boston'un elinde taşıdığı kılıcı

doksan usta yapar. “*Kolundagi zulpukor/ Casagan eken ukmuştar/ Tokson usta birikip/ Kırk kündö arañ bütürgön*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 61).

Alp Boston, savaşçılığının yanı sıra aynı zamanda keskin bir nişancıdır. Boston kırk yiğidini doyurmak için ava çıkar ve doksan teke, doksan dağ koyununu bir seferde avlayıp getirir. Bu durum destanda “*Tektirge çıkıp barıptır/ Tokson teke atıptır/ Tokson kulca kulatıp/ Too tübüñö sulatıp/ Anı da cıyıp alıptır.*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 69) ifadeleriyle anlatılmaktadır.

Uzun yıllar sonunda birçok sıkıntıdan sonra oğlu Boston’a kavuşan Buuba Han; oğlu, gelinleri ve torunları için büyük bir ziyafet verir. Buuba Han doksan ocak kazdırıp doksan kazan astırır ve doksan kazanın başına doksan kişi görevlendirir. “*Tokson öçök kazdırıp/ Daş kazandın özüñön/ Tokson kazan astırıp/ Ottu menen caktırıp/ Tokson kazan başına/ Tokson kişi koydurup/ Tabı menen bışirtıp/ Toodyoy etti üygönü.*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 475). Burada doksan sayısı çokluk anlamı katmış, ziyafetin büyüklüğünü vurgular. Ayrıca “doksan” sözcüğünün düzenli olarak tekrarı anlatıda ahengi ortaya çıkarmaktadır.

Cañıl Mirza destanında zorbalık ederek Cañıl’ı almaya çalışan Kalmak beyi Erdene, Cañıl’ın isteği üzerine töreleri yerine getirip kalıñ öder. Doksan yorga at ile yüz yılkiyı kalıñ olarak verip Cañıl’ı kara atına bindirir ve yetmiş günlük toyunu başlatır. “*Tokson corgo, cüz cılkı/ Kalıñımı bermekçi*” (Caynakova 2004: 54). Destanın ele aldığı dönemin sosyal şartları içerisinde at çok önemlidir ve doksan atın kalıñ olarak verilmesi zenginliğin göstergesidir.

Destanın Çorobayev anlatımında Cañıl’dan öç almak isteyen Akkoçkor’un Şırdakbek’ten Bozcorgo’yu alıp Cañıl’a saldırdığı ifade edilmektedir. Akkoçkor, öç almaya gidip Cañıl tarafından öldürülür. Bozcorgo da Cañıl’ın eline geçer. Bunu duyan beyler çeşitli mallar karşılığında Bozcorgo’yu almak için Cañıl’a başvurur. Bunlardan biri de Abılay Han’dır. Abılay Han, Bozcorgo için doksan doru at sürüp Cañıl’a gider. “*Toksan doru at aydap/ Törö Abılay kan kelgen/ Sarı-Arka’dan col tartıp*” (Caynakova 2004: 143). Bozcorgo’ya karşılık doksan at kendisine teklif edilse de Cañıl bunu kabul etmez.

Canış Bayış destanının Moldobasan Musulmankulov anlatımında Kalmuk ajanı Celmeyan, Canış ve Bayış’ı doksan gün uzaklıktaki Aydın-Köl’e götürüp orada

Kalmuklara teslim etmeyi düşünür: “*Tokson kündö cetesiñ. Toguz dariyadan ötösüñ . Kayrılıp altı şaar Zuminga kelbeysiñ .*” (Şentürk 2013: 83). Celmeyan, iki yiğidi, doksan gün yürütüp dokuz deryayı aşırıp halkından uzaklaştırarak savunmasız bırakmayı düşünür.

Destanın yine aynı benzer metninde; Kalmuklara esir düşen Bayış’ı Kalmuk hanının kızı Belkıs kurtarır. Belkıs ve Bayış, Canış’ı da bularak yurda döndüklerinde bir toy düzenlenir, bu iki genç evlendirilir. Bayış ve Belkıs’ın düğününde doksan gelin doksan kız Belkıs’ı ortalarına alıp eğlendirir. Bu durum destanda “*Izap kılıp urmattap/ Mayram bardın süyünöt dep/ Kınaluu corgo mingizip/ Tokson kelin tokson kız/ Ortosuno kirgizip*” (Şentürk 2013: 221) ifadeleriyle anlatılmaktadır.

Belkıs ile evlenen Bayış elli mollayı çağırıp nikâh kıydırır ve ardından halkına doksan günlük bir toy verir: “*Asılın Bayış keldi emi/ Tokson küünü toy kılıp/ Eliüü moldo cıydı emi/ Eziltip nike kıydı emi*” (Şentürk 2013: 221).

Coodarbeşim destanında Er Töştük, ilerleyen yaşında bir oğul sahibi olur. Töştük, Kırgız, Kıpçak halkını çağırıp doksan hayvan kestirerek ziyafet verir. “*Toyunda tokson soyuptur.*” (Alimova 2006: 131). Bu ziyafette çocuğuna Coodar adını koyar.

Coodarbeşim gençlik çağına ulaşp yiğit bir delikanlı olduğunda babası Er Töştük ona Temir Alp adlı düşmandan bahseder. Bu Temir alpin canı Ak Arkar’ın karnındaki ak sandığın içinde bulunan altı kuşçağızdır. Töştük, Coodar’a Ak Arkar’ı bulup Temir Alp’in canını yok etmesini söyler. Bunun üzerine yola çıkan Coodar, dokuz derya geçip doksan dağ geçidi aşar: “*Toguz tepçip keçiptir/ Dokson beles kırkalap/ Toktoboston ötüptür.*” (Alimova 2006: 165). Böyle uzun yolları aşmak kolay değildir, doksan dağ geçidini aşabilmesi onun alplığını ortaya çıkarmaktadır.

Ak Bulak’ta yaşayan Ak Arkar’ı ele geçirmek için yola düşen Coodar, doksan günlük uzak yolu göze alarak Kalkara atının üzerinde ilerlemektedir. “*Ak bulaktı bet alıp/ Atının oozun tartkan cer/ Tokson kündük uzak col*” (Alimova 2006: 212). Gerçek bir kayberen olarak tanıtılan Ak Arkar’ın doksan günlük uzak yolun sonunda yaşaması onun gizemini arttırır.

Er Koşoy destanında Koşoy’un Kökötöy’ün aşında Coloy Han ile olan güreşi esnasında giydiği şalvar, Koşoy’a Manas tarafından verilir. Bu şalvarı Kanıkey özel olarak

hazırlatır. Kıyınbek adlı kişinin kızı Aruuke doksan kızla birlikte dokuz gün şalvarın dikiminde görev alır: “*Kıyınbektin Aruuke/ Tokson kızga baş bolup/ Toguz küniü tiştegen*” (Tekalan 2002: 323). Şalvarın ancak doksan kız tarafından yapılması onu giyecek olan alpin heybetini ortaya çıkarmaktadır.

Er Tabıldı destanında Kalmuklarla savaşan Er Tabıldı, ayağından vurularak yaralanır. Yaralı Tabıldı’ya dostu Eldiyar bakmaktadır. Tabıldı, yarasının kötüleşmesi üzerine Eldiyar’a “*Enekiemdi taba kör/ Tokson türdü darı bar/ Ar darının baarı bar/ Oşonu tap ala kör.*” (Namatov 2001: 256) diyerek doksan türlü ilacı alıp gelmesi için onu obaya gönderir.

Er Tabıldı, ağabeyi Kudaynazar’ın tavsiyesi üzerine Kalmuklarla akraba olup kalıcı barış sağlamak ister. Bunun için Çalkalmak’ın kızı Torkobek’le evlenmeye karar verir. Dünürçülük için doksan yorga, yüz külük at verir. Bu durum destanda “*Tokson corgo cüz külük/ Kudalıkka aydaldık*” (Namatov 2001: 531) şeklinde ifade edilmektedir.

Kız Cibek destanında evlenmek için kendisine kız bakmaya çıkan Tölögön, Ak-Cayık’a gider ve orada kendisine denk olan Kız Cibek’i görür. Sırlubay’ın güzel kızı Cibek’e talip olur, kalıfını verip Kız Cibek’e eş olunca doksan ocak kazdırıp seksen atı kesmek üzere getirir ve dokuz gün ziyafet verir: “*Kazdırıp tokson kemege/SemizİN tandap soygun dep/ Toyun cakşı berdi ele.*” (Duman 2001: 166).

Kör Uulu destanının Kasım Han kolunda, Kasım Han Kızılbaş’ın yurduna sefer düzenleyince sultanları Canedil, kendisine bağlı doksan şehrin yöneticisine haber salarak baskına uğradıklarını bildirir: “*Elçi menen kabarlap/ Tokson kalaa baştığı/ Bularga da kabar beriptir.*” (Egimbaeva 2012: 65).

Kasım Han’ın Kızılbaş üzerine sefer düzenlemesinden sonra Kızılbaş tedbirlerini alıp kale kapısını kapatır, on iki hendekten berisindeki on iki günlük mesafeye demir ağlar döşer, doksan tulpar atın kuyruğunu düğümleyip yeşil tuğunu kaldırarak savaşa hazırlanır: “*Tokson tulpar at minip/ At kuyrugun şart tüyüp*” (Egimbaeva 2012: 65).

Destanda Kasım Han’ın düşmanı Kızılbaşların doksan pehlivana baş olan Kara Aman adındaki pehlivan “*Tokson balban baştığı/ Kara Aman degen bar eken.*” (Egimbaeva 2012: 75) ifadeleriyle tanıtılır ve onun alplığından bahsedilir.

Kurmanbek destanında Kırgız Türklerinin komşuları olan Özbek boyu doksan beyli kalabalık halk olarak tanıtılır: “*Tokson boolu Özbek/Tolup aktan el ele.*” (Musakov 2013a: 33). Kırgız Türkleri gibi bir Türk boyu olan Özbekler, o dönemin güçlü boylarından biridir ve doksan bey tarafından yönetilecek kadar kalabalıktır. Kurmanbek, böyle kalabalık bir boyu yenmiş yiğit bir alp olarak Kalmukların gözünü korkutmaktadır.

Kırgız Türklerinin eski öcünü almak için Kalmuklara sefer düzenleyen Kurmanbek, Kalmuk beyi Dölön’e kırk yiğidiyle meydan okur. Dölön, Kurmanbek’in haberini aldığı anda onu önemsemez ve savaş yok ederim diye düşünür. Kalmukların bilge aksakalı Ekez, Kurmanbek’in alplığına dair söylenenleri hatırlatıp “*Toksongo caşım cetpese/ Toguz miñ koşun kelse da/ Toz-tozu kılçuu er elem.*” (Musakov 2013a: 34) diyerek onun karşısında yenilgiye uğrayacaklarını söyler ve Dölön’ü vazgeçirmek ister. Yaşı doksana geldiği için gücünü yitiren Ekez, Kurmanbek’e meydan okumanın doğru olmadığını söyler.

Kalmukları yenerek Kırgız elinin geçmiş öcünü alan Kurmanbek, gönlünü Afgan hanının kızı Kanışay’a kaptırır. Afgan hanı “*Toguz kün catsa kamalap/ Tokson adır Ürgönçtü/ Tostoy keşçe sabalap.*” (Musakov 2013a: 82) diyerek kızını doksan yamaçlı Ürgenç’i geçip kendisini yenebilen yiğide vereceğini duyurur. Kurmanbek, gerekli hazırlıkları yapıp kırk yiğidini yanına alarak doksan yamaçlı Ürgenç’i dokuz gün kuşatır.

Şırdakbek destanında Seyitbek, oğlunun doğumundan sonra bir toy düzenler. Dokuz deve, doksan kısırak kestirip halka ziyafet verir ve oğlunun adını Şırdakbek koyar. “*Töödön toguz mal soyup/ Cılkıdan tokson bee soyup/ Ayabay arbin toy soyup*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 260). Burada doksan sayısı mükemmelliği yansıtır, doksan kısırak kesebilmek Seyitbek’in maddi mükemmelliğinin, zenginliğinin göstergesidir.

6. MİTOLOJİK İNANIŞLAR

6.1. SİHİR/ BÜYÜ/ FAL VE YADA İLE İLGİLİ İNANIŞLAR

6.1.1. Sihir/ Büyü/ Fal

İlkel dönemlerden günümüze tabiat ve hayat karşısında zor durumda kalan insan, gücünün yetmediği yerde metafizik güçlere başvurur böylece yaşamı dönüştürme gücüne sahip olur. Metafizik güçlere başvurularak ortaya çıkarılan sihir, büyü, efsun insanoğlu için keşfedilemez soyut bir güç olarak algılanır (Malinowski 1990: 64). Sihir gücüyle hastalıkları sağaltma, düşmanlara üstün gelme bir kişinin hayatına ve düşünce dünyasına hükmetme gibi durumlar eski Türklerde de görülmektedir. Bir din adamı hüviyetinde olan kam aynı zamanda bir sihirbazdır. Özellikle kamlık dininin etkisinin azalmasıyla kamlar hangi işin hangi gün ve saatte yapılacağını tayin eden bir büyücüye dönüşürler (Köprülü 1980: 70-102).

Eski Türklerin inanç dünyasında ve sosyal hayatında yer alan sihir/büyü Türk boylarının sözlü anlatılarında da bir motif olarak işlenmektedir. Anlatılarda; gücü elinde tutan destan kahramanının olayların gidişatına yön verebileceğini göstermek için, zor durumlardan kurtulmanın yolu olarak sihir kullanılmaktadır. Sihir gücünü kullanmaya yönelik durumlar ortaya çıktığında “*arkaik destanlarda kahramanın yardımına sihirli güçler ya da olağanüstü hayal ürünü tipler koşar*” (İbrayev 1998: 82). Sihir gücü olan kişinin olağanüstü güçlere sahip olduğuna inanılır ve sağaltma, diriltme, şekil/kılık değiştirme, sihirli nesnelere bulundurma gibi niteliklere de sahip olması beklenir. Hastalıkları iyileştirme, duyguları yönlendirme gibi birçok etkisi olan sihir/büyü Ak Möör, Cañıl Mirza, Canış Bayış, Coodarbeşim, Kör Uulu Destanının Kasım Han Kolu, Şırdakbek, Baktı Bolot destanlarında yer alan bir motiftir.

Sihir/büyü motifi **Ak Möör** destanında sadece Boroñbayev anlatımında yer almaktadır. Yaşlı Cantay, güzeller güzeli Möör’e talip olunca gönlünü Bolot’ta veren Möör, dedesi yaşıt Cantay’ı kabul etmek istemez. Möör’ün babası Adıl ise Cantay’ın şerrinden korkmaktadır ve kızının ikna olmasını istemektedir. Möör’ün ikna olmayacağını anlayan Adıl, Ancıyan’dan bir büyücü hoca çağırır. Bu hocanın okuduğu şerbeti içen Möör, Cantay’la evlenmeyi kabul eder.

“Cantay baatır barıp argasızdan Möördü almakçı bolot. Anda Möör bir ay çamasında Cantaydın üstünö kirbeyt. Araçıldın sözün ukbayt, tamak ta içpeyt, tabıttay katıp coo

canın ooru kılıp catıp kalat. Cantayga bereli dese Möör bolboyt berbeyli dese Cantaydan korkot. Ayla ketkende Ancıyan'dan atayın moldo aldırıp, Möörgö bildirbey kant dubalap içirgen deyt. Çıpçañ bir ayda Möör ceñe-peñesi cok ele özü kiyimin kiyinip Cantaydın canına barıp oturgan deşet.” (Köse 2001: 620).

Burada anlatıcı Möör'ün kendi isteği ya da korkusuyla değil de büyü sonucu dışarıdan bir etki ile Cantay'ı kabul ettiğini vurgulayarak onu yüceltir.

Cañıl Mirza destanının Çorobayev anlatımında Er Cañıl ile savaştan Tülkü, yola çıkmadan önce bir ocak kazdırıp kısıraklardan birini tutup afsunlatır. “*Kemegesin oydurup/ Beeden karmap ırımdap/ Ay tuyaktı soydurup*” (Caynakova 2004: 21). Bunu Er Cañıl'a karşı güçlü olmak için yapar çünkü afsun onu ve askerlerini koruyacaktır.

Destanın aynı benzer metninde kocası Şırdakbek'in Bozcorgo karşılığında Cañıl'a gönderdiği hediyeleri, Şırdakbek'in Cañıl'a yakınlaşması şeklinde yorumlayan Erke yenge mollaya gidip kocasının kalbini büyü ile Cañıl'a karşı soğutması için ricada bulunur. “*Çürücü moldo keteli/ Erdi katın ortosun/ Suuktuk kılıp buzup ber/Apcip menen dubalap/ Kudaydan sura munacat/ Çaç, tırmaktı mant bayla/ Ayıkbaçu dart bayla*” (Caynakova 2004: 156). Erke yenge, molladan saç ile tırnağı birbirine bağlayıp Kuday'dan dilek dileyip Cañıl ile kocasının arasını soğutmasını ve Şırdakbek'e dermansız dert vermesini ister.⁵⁴ Şırdakbek'in karısı, kocasının Cañıl'ı ikinci eş olarak alacağından şüphelenir ve onun kalbini soğutmak, Şırdakbek'e hastalık vermek için saç ile tırnağı birleştirip büyü yaptırır. “*Erkesi tügöt öçügüp/ Tırmak, çaçtı maydalap/ Tamakka koşo içirip/ Aş bolo albay anısı/ Ar kay ceri teşilip/ Kara canga taş battı*” (Caynakova 2004: 168). Onun yaptırdığı büyü hasta Şırdakbek'i iyice yataklara düşürür.

Efsun, hastaları iyileştirmek için de kullanılır. Tıbbi çarelerin yanı sıra hatta tıbbi çarelerden daha önce molla ve bahşılının efsunlarına başvurulur. Şırdakbek uzun yıllar hasta yatmaktadır. Bir gün eşinin isteği ile molla ve bahşılını başına toplar ve onlardan okuyup üfleyerek, kaşmir duası okuyarak içindeki hastalığı söküp atmasını ister. “*Okucu bolsoñ okugun/ Kaşmir duba sübüñdü./ Çıkarıp koy soop üçün/ İçimdegi*

⁵⁴ Bilindiği gibi Türk inanç dünyasında insan ve insana ait aksamlar çok önemlidir. Bu sebeple yeni doğan çocuğun eşi, çocuğun düşen göbeği, dökülen diş, sünnet parçası, saç, tırnak gibi insana ait unsurlar rastgele atılmaz, el ayak değmedik bir yerlere gömülür. İnsanın bu parçalarını kötü niyetli kişilerin ele geçirmesi durumunda büyü yapabileceği korkusu vardır. Destanda insan aksamlarıyla büyü yapılması bu inancın Türk dünyasında yaygın olduğunu göstermektedir.

kübümdü.” (Caynakova 2004: 157). Bunun üzerine altı molla bir bahşı Şırdakbek’in etrafına toplanır, Farsça kelimeler söyleyip Kaşmir duasını okurlar, altısı da birbirinden farklı dualar okuyup üflerler. “*Çilyasındı çil’ okup/ Farsçadan til okup/ Kaşmir duba süer okup/ Altoo altı tüer okup*” (Caynakova 2004: 161). Mollalar böyle okurken bakşı da demiri ateşte kızdırıp cin duasını okur, bıçağın keskin tarafını yalayıp ateş yanında mum yakar. “*Bakşı temir kızartıp/ Kayrıp kuyrup cin okup/ Uşşalap başın karmalap/ Bıçak mizin calmalap/ Obun tappay közü açık/ Ot canına şam cagat/ Apıñ-upuñ ırımı/ Bakşı moldo kılığı*” (Caynakova 2004: 161). Molla ve bahşılar ne kadar büyü/sihir yapsa da Şırdakbek’in derdine çare olamazlar.

Canış Bayış destanının üç benzer metninde de efsun/sihir motifi yer almaktadır. Destanın Kalık Akiev anlatımında Canış ve Bayış karşısında yenilgiye uğrayan Kalmuk ordusunun telaşa kapılıp geri kaçtıkları, kaçarlarırken de arkalarına bakıp efsun yaparak Kırgız bahadırlarının takip etmesini önledikleri anlatılmaktadır. “*Artın karap alışıp/ Kılıp alıp ırımın/ Karkıraday tizilip/ Kıkıldap koşun kaytıştı.*” (Akmataliyev ve Musakov 2013: 85). Kalmuklar bu efsunun kendilerini Kırgız askerlerine karşı koruyacağına inanmaktadır.

Destanın Moldobasan Musulmankulov anlatımında da Canış ve Bayış’ı savaşta yenen Şumurut Han, Canış’ı mağaranın yuttuğunu görünce Bayış’ı bağlayıp esir ederek döner. Dönerken de sihircisi dua edip yolları efsunlar. “*Sıykırçısı dubalap/ Çukul cetip kaldı emi/ Kızıl kıya maydandan/ Kıya tartıp keterde*” (Şentürk 2013: 119). Böylece Şumurut Han, efsun aracılığıyla Kırgız alplarını durdurmayı amaçlar.

Destanın Uruzbay Urmambetov anlatımında Kırgız Türklerinin geçmiş öcünü almak için Çin üzerine sefer düzenleyen Canış ve Bayış, Çinlilerle ilkin birebir savaşa çıkar. Canış, Çinlileri aldatmak için tek başına çıkıp meydan okur. Bunun üzerine bir Çinli pehlivan Canış’a saldırır. Canış zor durumda kaldığı anda gizlenmiş olan Bayış çıkarak Çinli pehlivani öldürür. Çin hanı bu durumu sihir olarak değerlendirir. Kırgız Türklerinin sihirle bir kişiyi iki yaptıklarını düşünür. Karşısındaki iki Kırgız’ın üzerine iki pehlivan gönderse onların sayısının sihirle dörde çıkacağından korkar ve bütün orduya hücum emri verir. “*Sıyadat Kıtaylarga munday dedi: ‘Bul okumal dubaköyler eken. Murda biröö ele, duba menen iköö bolo kaldı da. Ayazdı öltürdü. Emi eköönü eki cibersek dubanın küçü menen törtöö bolup ketet.*” (Yalçın 1999: 57). Burada sihir

bizzat uygulanmaz ama sihrin gücüne yönelik inanışın ortaya konulması bakımından bu örnek dikkate değerdir.

Olağanüstü ve masalsı unsurlarla örülü olan **Coodarbeşim** destanında Er Töştük'ün evlat edindiği Çoyun Kulak'ın oğlu Temir Alp, büyüyünce zararlı bir dev olur. Er Töştük, halka zarar veren Temir Alp'ı kovar. Kovulan Temir Alp, cinler padişahı olan Ulan Dev ile karşılaşır. Ulan Dev, Temir Alp'ın canını büyü ile altı kuşa dönüştürür ve Ak Arkar adlı geyiğin karnına yerleştirir. Böylece Temir Alp, ölümsüz olur ve babasından altı kat daha güçlü hale gelir. “*Bir kezde Temir Alp/ Cerdin cüzün çalıptır/ Döö perinin şaarına/ Sıykırın izdep barıptır/ Taap kelip oşonu/ Ak bulakta Ak Arkar/ Anı karmap alıptır/ Sıykır menen baylatıp/ Ceti kara kuçkaçın/ Kursağına salıptır*” (Alimova 2006: 140). Burada sihir yoluyla ruh geçişimi yapıldığı görülmektedir. Ak Arkar, sihirli duanın büyüklüğü nedeniyle çaresizce Temir Alp'ın canı olan altı kuşu midesinde taşımaktadır. “*Aylaker duba çoñunan/ Cürgön eken kötörüp/ Amalının cogunan.*” (Alimova 2006: 221).

Yolculuğunda periler padişahının kızı Nurperi'ye rastlayan Coodar, Nurperi ile periler şehrine gider. Peri şehri sihirli olduğu için Coodar ve Nurperi çok uzun yolu üç günde aşar. “*Perinin ceri sıykırduu/ Çay kaynam cerin çaalığıp/ Üç küniü çarçap basabız dosum.*” (Alimova 2006: 249). Nurperi'nin kendisi peri olduğundan sihir gücüne sahiptir. Nurperi, atının örtüsünü yere serip dua okuduğunda örtü sihirli bir uçan halıya dönüşür. Coodar ve Nurperi bu halıya binip ak bulutların olduğu gökyüzüne doğru uçarlar. “*Akman aşık sulunun/ Bar eken türdüü amalı/ Basıp barıp atının/ Körpöçösün aldı ele/ Kötürüp cerge saldı ele/ Okup koyso dubasın/ Oşol cerde turgandar/ Atı menen batkanday/ Kilem bolo kaldı ele./ Kilemge tüşüp Er Coodar/ Kök şiber menen sızdı oşol/ Asmanga çıktı abalap/ Ak buluttu aralap/ Kökkö çıktı abalap.*” (Alimova 2006: 264).

Destanda Karaçok adlı devin Coodar'ı sihirli bir kese ile yenmeye çalıştığı da anlatılır. Bu kese küçük bir boz kesedir. Karaçok, Coodar'a bu keseyi yerden kaldırıp alırsa kendisinin gücünü kabul edeceğini söyler. Böylece Karaçok, Coodar gibi güçlü bir alpla karşılaşmadan onu yenmeyi planlar. Karaçok keseyi yere atar. Coodar, atının üzerinde hızla ilerleyip bu küçük keseyi eğilerek alır. Bu kese küçük olmasına rağmen son derece ağırdır. “*Al tuluptun içinen/ Bir Kızık buyum taptı ele/ Köñülün buga böldü ele./ Alakandın otuna/ Sala koyup kördü ele/ Oşol buyum adamdın/ Köz söögünön casalğan/ Neçenin kadap olturup/ Kümüşstön çege kadalgan/ Oor ölçömiün saldırıp/ Duba menen*

baylagan./ Ceti cıl cerge kattırıp/ Cin peri okup caylagan/ Köriip koyso adamzat/ Kasiyeti ketçü eken./ Baylagan sırtı açılıp.” (Alimova 2006: 316). Coodar, keseyi güçlülükle alır, keseyi atın terkesine attığında Kılkara atın beli eğilir. Bu kesenin bir sırrı olduğunu anlayan Coodar, keseyi açar ve içinden insanın göz kemiğinden yapılmış, birçoğu birleştirilip gümüş çivi çakılmış, bütün büyü toplanıp dua okunarak tamamlanmış bir nesne bulur. Bu sihirli nesne yedi yıl yerde saklattırıp Cin ile periye işi okutturulmuştur. Bu nesneye insan gözü değdiğinde sihri kaçırmaktadır. Coodar, onu eline alır almaz sihri kaçıp dağılır.

Er Eşim destanında taş ile büyü yapma durumu söz konusudur. Büyücüler, yerden yedi taş alıp bu taşları okuyup dereye atarak da kuvvetli büyü yaparlar. “*Cerden cedi taş alıp/ Ogo beter ırımdat/ Kara suuga saldırıp/ Kardan izdi çaldırıp/ Bulaktın közün muzdatıp/ Muzda cürsö sızdatıp*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 66). Bu büyülerle Kırgız Türklerini güçsüz düşürmeye çalışırlar.

Kör Uulu destanının Kasım Han kolunda Canedil Sultan, kendisine baskın veren Türkmenlere karşı kalenin etrafına büyük ateşler yaktırır ve sihir yaptırır. “*Sıykırlagan ot sepil/ Arasına kirgizbey*” (Egimbaeva 2012: 83). Böylece Türkmenler, sihrin etkisinden dolayı ateş kaleye yaklaşamazlar. Canedil, sihir ile kendisini koruma altına alır. Kasım Han’ın babası Hasan Han durumu fark edip kendi askeri içinde bulunan ve yedi atadan beri sihir yapmayı bilen Kerey adlı adamına seslenip sihre sihirle karşılık vererek ateşten kaleyi aşmasını söyler. “*Bir sıykırçı bar eken/ Atı kerey bul baatır/ Ceti atasınan beri peri eken/ Akılı ötü köp eken.*” (Egimbaeva 2012: 83). Hasan Han’ın isteği üzerine Kerey, sihir ile ateş kalenin üzerine doğru yürür ve ateşten kaleyi yarar, yedi günün içinde ateş kalenin kenarından görünür. “*Oşondo Kerey Kerey tolkonup/ Altın baldak kolgo alıp/ Sıykır menen ot sepilge/ Cürüp ketti kayrılbay/ Ceti küniün içinde/ Ceektep ottu kelatat*” (Egimbaeva 2012: 84). Kerey, sihire sihirle karşılık verip üstünlüğünü ve aklını hana gösterir.

Şırdakbek destanında Şırdakbek’in annesi Ayım, hamile kaldıktan dokuz ay dokuz gün sonra sancıları başlar ancak doğum bir türlü gerçekleşmez. Sancı dokuz gün boyunca şiddetli bir şekilde devam eder. Bu sırada doğum anına dair inanışların ürünü olan ritüeller gerçekleştirilir. “*Emçi domçu kempirden/ Bir neçeni keltirgen/ Bübü menen bakşıdan/ Alıp kelse emdegen*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 256).

Ayım'ın eline bir köknar ağacı verilerek sıkıca tutturulur. Emçi domçunun yanı sıra bakışı ve bübüler çağırılır ve onlar doğumun gerçekleşmesi için efsun yapar.

Baktı Bolot destanında Kaman Dev, “*Beybaştık kılğan adamga/ Berersiñ sıykır kebiñdi/ Bet alğan colun körsötüp/ Betine cap parda çebiñdi/ Duba menen dil baylap/ Duduk kıl salıp emiñdi*” (Öyke 2004: 42) diyerek halk içinden Altın Dağ'a yönelen olduğu takdirde büyü ile onları vazgeçirmesini annesinden ister. Destanda Kaman Dev'in anası Cediger ihtiyarın, sihir ve büyü ile dolaşan yalancı bir kimse olduğu anlatılmaktadır. “*Al Masten sıykır menen cürgön eken/ Aldamçı kempir süröt bir neme eken/ Alda kança ömürdü sürgön eken*” (Öyke 2004: 209). O, halka sihir yaparak dev oğullarına destek olmaktadır.

İnsanlığın ilkel dönemlerinden günümüze kadar uzanan uygulamalardan biri de falcılıktır. Metafizik güçlerle ilişki kurarak gelecek hakkında bilgi vermeyi amaçlayan bu uygulamanın temelinde belirli koşullara uyulduğu takdirde insanın geleceğinden haberdar olabilme şansına sahip olduğu düşüncesi yatmaktadır (Beydili 2005: 211).

Eski Türklerde bir din adamı olarak görev yapan kamın özelliklerinden biri de kâhinliktir. Onlar gelecek yılın nasıl olacağını; yoksulluğu, kıtlığı, bereketi, düşman saldırılarını, düşmana saldırmak için uygun zamanları önceden görerek yöneticileri ve halkı uyarırlar. Fal eski Türklerde “ırk” kelimesiyle ifade edilir. Kaşgarlı Mahmut “ırk” kelimesini “*falcılık, kâhinlik ve bir kimsenin gönlündekini bilmek*” şeklinde açıklar (2013: 142).

Kırgız Türklerinde de diğer Türk boyları gibi fal uygulaması öne çıkmaktadır. Kırgız Türkleri hayvanlar kaybolursa, uzaktaki akrabalardan haber alınamıyorsa, işler yolunda gitmiyorsa, evlenme veya çocuk sahibi olma gibi gelecekle ilgili konularda endişeler varsa hatta ava çıkmadan önce falcılara başvururlar (Orozobayev 2014: 85). Kırgız Türkleri fal için Moğolca *tölge* kelimesini kullanmaktadır. Ayrıca fal bakmak anlamına gelen ve diğer Türk lehçelerinde bulunmayan “keret” sözcüğü de kullanılmaktadır. Fal bakan kimseye ise “tölgücü” denilmektedir. Falcılar, fal açmak için kullandıkları nesnelere göre de özel adlar almaktadır. Örneğin hayvanın kürek kemiğine bakıp gelecekte haber verenlere “yağrınıcı”, koyun tezekleriyle fal açanlara “kumalakçı”, muhtelif nesne ve durumlardan anlamlar çıkaranlara ise “ırımçı” denir (İnan 2015: 152, Dıykanbayeva 1999: 124). Kırgız Türkleri fal açmak için çeşitli yöntemlere başvururlar.

Falcılar; kürek kemiğine, aşık kemiğine, ateşin alevine, közlerin duruşuna, odunun ısıklık sesine, yıldızların konumuna, aynaya bakarak fal açıp gelecekte haber verirler (İnan 2015: 156-158, Yıldız 1995: 397-398). Ayrıca kişinin nasıl hapşırıldığına, kas hareketlerine, tırnaklarının ve saçlarının kesim şekline göre kehanette bulunduğu kaydedilmektedir (Roux 2012: 99). Çubuklar ve ok ile de fal bakıldığı kaydedilir, bu falda özellikle söğüt çubuğunu kullanılmaktadır (Roux 1994: 70).

Kırgız Türkleri arasında en meşhur ve güvenilir fal kürek kemiği falıdır. Bu fal kamlık inancından kalma içerikleri yansıtmaktadır. Kırgız Türkleri kürek kemiğine saygı gösterirler (İnan 2015: 153, Dıykanbayeva 1999: 124). Kırgız Türkleri arasında yaygın olarak görülen fallardan birisi de kumalak denen falıdır. Kumalak falı için kırk bir taş ya da kırk tane nohut, fasulye veya kırk bir tane koyun tezeği kullanılmaktadır. Kırgız Türkleri daha çok koyun tezeğini tercih ederler (İnan 2015: 157). Kırgız kamı Sagımbayev'in aynayı kullanarak veya aynaya bakarak da kehanette bulunduğu kaydedilir (Dıykanbayeva 1999: 129)

Sosyal hayatın ve inanç dünyasının bir yansıması olarak fal motifi Kırgız Türklerinin destanlarında da karşımıza çıkmaktadır. Boston, Er Eşim, Er Koşoy, Er Tabıldı, Kız Cibek, Kococaş, Kurmanbek, Baktı Bolot destanlarında bu motif yer almaktadır. Destanlarda kahramanlar, gelecekte haber almak veya mevcut durum hakkında ne yapmak gerektiğini belirlemek için fal baktırmaktadır. Destanlarda “kumalak” denen kırk bir taş falı, kitap falı, yıldız falı, kürek kemiği falı ve ayna falı yer almaktadır. Kumalak falı Boston ve Er Eşim destanlarında tespit edilmektedir. **Boston** destanında fal, mevcut durumun tespitini sağlamak için baktırılır. Boston'un ilk eşi Cezbilek ağır bir hastalığa yakalanır. Kadamış Han, ülkesindeki bütün hekimleri çağırır da kızının derdine çare bulamaz. En sonunda Çapaş adlı falcısını çağırıp fal açtırır ve kızının durumunu böylece öğrenir. “*Kadamışkan çıdabay/ Tölgöçüsün çakırdı/ Kırk bir taşın kötörüp/ Tölgöçü kirip kelgeni/ Tölgöndü salçı körölü/ Töptüğün anan bileli/ Kırk bir taşın toptodu/ Cayıp cayıp orduna/ Kırk bir taşın bölgönü/ Toguz cerge koygonu/ Tölgöçüsü Capaş deyt/ Kırk bir taşı süylöyt deyt/ Antpese kantip bilet deyt.*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 400-401). Çapaş fal açmada kullandığı kırk bir taşını dokuz yere yayar ve gördüklerini Kadamış Han'a söyler. “*Boyuna bala büüptür/ Talgak bolo baştaptır./ Çırtkıç ayban özü eken/ Cürögü anın darı eken./ Cüröktü cese kızıñız/ Talgağı anın kañçuday./ İçindegi balası / Erkek bala bolçuday./ Aylandırıp*

karasam/ Kasiyeti bir dalay./ Düynögö düñ salçuday./ Tölgöm tüştü uşunday.” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 400-401). Falda Cezbilek’in hamile olduğu, yırtıcı bir hayvanın yüreğine aş erdiği, doğacak çocuğun yiğit bir alp olacağı çıkar. Falcı Çapaş’ın bu yönlendirmesi üzerine Kadamış Han, avcılarını çağırıp yırtıcı hayvan yüreğini getirmelerini ister. Gerçekten de aş eren Cezbilek, yırtıcı hayvanın yüreğini yiyince iyileşir.

Er Eşim destanında da Kadırcul’un kara taşları yere açıp bu taşların durumuna göre fal baktığı söylenmektedir: “*Kara taştı tört beşke/ Kelme menen bölçü eken*” (Tekalan 2002: 25).

Destanlarda “kitep tölgösü” denilen kitaba bakarak fal açma uygulamasına da rastlanmaktadır. Er Eşim ve Kococaş destanlarında kitaba bakarak gelecekte haber alma durumu söz konusudur. **Er Eşim** destanında Kırgız yurdunu istila eden Kalmuk beyi Acaan, büyücülerini ve falcılarını toplayarak fal baktırıp büyü yaptırır. “*Kalmaktardin Acaan’ı/ Kalk kurutkan tacaalı/ Kuraçın köp kılıp/ Tölgöçüsün töp kılıp/ Baçlıların baş kılıp/ Bal kitebin açtırıp/ Stıyırıcısın cürmölöp/ Ak çopkutun bürmölöp*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 64). Böylece Kırgız Türklerine üstün gelmeyi amaçlar. Acaan, büyücülerini yanından ayırmayıp Kırgız Türklerine karşı sürekli sihir yaptırır.

Kococaş destanında Zulayka’nın hizmetçisi Şabır, Kococaş’ı görür görmez onun Zulayka’ya eş olacağını bilir ve bunu Zulayka’ya söyler. Zulayka, Şabır’ın bu sözlerine kızınca Şabır; “*Uşunday tüştü körüşüm/ Katariñ mergen tiyip al/ Karıpbayga kelinsiñ/ İşenbeseñ sözümö/ Körürsün kitep tarıhtı.*” (Köse 1996: 347) diyerek Kococaş’ı rüyada gördüğünü ve onun kendisine eş olacağını, inanmazsa kitap açıp fal bakmasını söyler. Bunun üzerine Zulayka kitap açıtırıp fal baktırır ve Kococaş ile evleneceğini görür. Sadece Konokbayev benzer metninde yer alan bu motif, tıpkı rüya motifi gibi kamlık inancının izlerini taşımaktadır.

Üsönbayev’in benzer metninde ise Kococaş’ın Abletim kayasında kaldığını keret(kâhin) Zulayka Ak Kitep’ten bakıp görür ve “*Atake artıkça sen körgün/ Askada kaldı calgızıñ/ Ak kitepten men kördüm/ Atake başkaca kaygı sen kördüñ/ Kolumdağı kitepten/ Barağın açıp men kördüm.*” (Köse 1996: 478) diyerek bu durumu kayın babasına bildirir. Zulayka’nın, Konokbayev benzer metninde kocasının kim olacağını kitap açıp bilmesi,

Üsönbayev benzer metninde ise kocasının kayada kaldığını Ak Kitep'ten görmesi onun gelecekte haber verme yönünü açıkça ortaya koymaktadır. İslami unsurların çok öne çıkmadığı bu destanda Zulayka'nın bu özelliği onun bir kadın kam olabileceği yönündeki düşünceleri doğurmaktadır. Zira Zulayka sadece bu iki kehaneti söylemez. Destanın benzer metinlerinin hepsini de incelediğimizde Zulayka, Kococaş'ın avcılık yüzünden erken yaşta öleceğini de bilir ve bu sebeple onunla evlenmek istemez, evlendikten sonra da *“Tübü multık payda emes / Kötörgön sendey kişiğe / Cügürüp cürüp al ketet/ Zıyan ketet küçüñö”* (Köse 1998: 248) diyerek onu bu işten vazgeçirmek için uğraşır. Destanın Üsönbayev anlatımında Kococaş, Zulayka'ya talip olarak gittiğinde Şabır adındaki köle Kococaş'tan yana olup Zulayka'ya onu övünce Zulayka onun aracı olmasına kızıp avcı ile evlenmeyeceğini söyler ama onu merak edip görmeğe gittiğinde Kococaş'tan hoşlanır. Şabır kölenin haklı çıkması zoruna gittiği için bu duygusunu dile getiremez. Sonunda kitap açıp fal baktım kısmetimde avcı var deyip kolayını bulur ve Kococaş'ı kabul eder. *“Zulayka, Kococaştı körgöndö ele caktırat, biroq Şabır küñdün araçı bolup kalgandığına namıstanıp, Kococaşka tiybeym demiş bolot. Aylası ketken Zulayka amal kılıp, kitebin açıp karamış bolup men Kococaşka tiymek boldum deyt.”* (Akmataliyev ve Kırbaşev 2007: 50). Burada fal bakma işlemi gerçekten gerçekleştirilmez ama Zulayka'nın kitap açıp fal baktığını söyleyerek bir çıkış yolu bulması bu uygulamanın toplum içindeki varlığını ortaya koyar.

Er Koşoy destanında ise yıldızlara bakarak fal açma durumu söz konusudur. Destanda Kadirkul adlı kişinin yıldızların konumuna bakarak, özellikle Ülker yıldızının konumundan yararlanarak fal baktığı ve olacakları bildiği ifade edilmektedir. *“Ürkör çıksa kirçü eken/ Ayar eken Kadirkul/ Cıldızdı sanap bilçü eken/ Cıldızdı tiktep süylösö/Katası cok kelçü eken”* (Tekalan 2002: 25). Er Koşoy destanında Kökötöy'ün aşına katılanlar arasında *“Tölgöçü kara Tölögü”* adında bir falcının olduğu da ifade edilmektedir (Tekalan 2002: 305). Bu isim, fala dair inanışların toplum hayatına bir yansımasıdır.

Kürek kemiği ile fal bakma uygulamasına **Er Tabıldı** destanında rastlanmaktadır. Destanda Er Tabıldı'nın babadan kardeşi Kudaynazar, kendisinin ve oğullarının Kırgız Türkleri üzerinde hâkimiyet kurma konusundaki geleceğini öğrenmek için kör ve esmer falcıyı çağırıp altmış oğluna fal açtırır. Bu falcı kürek kemiğinden fal bakmaktadır ancak falcının iki gözünün doğuştan kör olması falın görmekten çok hissetmekle ilgili

olduğunu göstermektedir. “*Sokur kara sınçı bar/ Kündöp tündöp alıp kel/ Aşta sınun körömün/ Altımış ulumdu sinatıp.*” (Namatov 2001: 9) Kör ve esmer falcı Kudaynazar’ın altmış oğlu için sırasıyla fal açtıktan sonra Kudaynazar’ın falını açar. Falcı kürek kemiğinde gördüğü falı Kudaynazar’a “*Sıymıgıñ baştap kaçıptır/ Sırttan söögüñ caşıptır/ Tömönkü çañdın arbagı/ Abeke seni basıptır.*” (Namatov 2001: 28) diyerek anlatır. Kudaynazar’ın Er Tabıldı karşısında artık hiçbir şansının kalmadığını çünkü kendisini ruhların lanetlediğini bu sebeple işlerinin kötü gideceğini söyler.

Fal açmanın, falcılığın da kendisine göre kuralları vardır. Bir falcı, falda çıkanı aynen söylemek zorundadır. Fal açtırandan korkup eksik veya yalan söylemek falcı için tehlikelidir çünkü fal, yalan söyleyen falcıyı çarpmaktadır. Kör ve esmer falcı Kudaynazar’ın geleceğinin kötü olduğunu söyleyince Kudaynazar onun yalan söylediğini ve onu öldüreceğini bildirir. Bunun üzerine falcı “*Bilgenin aytayın/ Bilindirip kaytayın/ Aytsam senden ölöörümün/ Aytpasam sından ölümün.* (Doğru söylesem sen öldürürsün, yalan söylesem fal öldürür) “ (Namatov 2001: 25) diyerek falın kutsiyetini vurgular.

Baktı Bolot destanında ise aynadan fal bakma motifi görülmektedir. Kaman Dev, kendisine başkaldıran ve askerlerini dağıtan Baktı ile Bolot’un gelmekte olduğunu duyunca kaygılanır. Annesi büyücü Cediger’e “*Ey ey apa küzğüñdün emne körünöt, emne bilinet aytpasıñbı*” (Öyke 2004: 158) diyerek aynaya bakıp fal açmasını ister ve aynada görünenleri haber vermesini söyler.

Kız Cibek ve Kurmanbek destanlarında falın hangi yöntemle açıldığına dair bilgi yer almaz. **Kız Cibek** destanında Sırlubay’ın güzel kızı Cibek, her gün kötü rüyalar görür ve bundan kaygılandığı için de her ay geleceğine dair bilgi almak için fal baktırır. “*Tüşümdü kündö baykaymın/ Tölgö tartam ay sayın/ Kaygıga kaygı koşuldu/ Men kaysı dartım aytayın?*” (Duman 2001: 207).

Kurmanbek destanında da Afgan hanı Bakbur Han’ın şehrinde peygamberin falı diyerek fal bakan falcılar olduğu söylenir: “*Zayırbek bara catsa kaytarıp turgan karoolçu, cer cesegen cesekçi, saraylarda sakçısı, badıldagan bakşısı, baygambardın balı dep dağı bar tölgö tartçuusu, bir cagında tizilip askeri turat.*” (Musakov 2013a: 70). Burada doğrudan fal baktırma olmasa da fal bakan falcıların varlığından bahsedilmesi fala olan inancın ve fallarla ilgili pratiklerin varlığının kanıtıdır.

Sihir ve fal doğa karşısında güçsüz olan insanın doğaüstü güçlere başvurduğu yöntemler olarak destanlarda yer almaktadır.

6.1.2. Yadacılık

Yadacılık Türk boylarının mitolojik inanışlarında gerektiğinde yağmur, kar, dolu yağdırmak ve rüzgar estirmek için kullanılan kutsal taş yada ile gerçekleştirilen bir çeşit sihri uygulamadır. Yada sadece hava olaylarını düzenlemek için kullanılmaz aynı zamanda bu kutsal taş sahibini ve yeni doğmuş çocukları kötülüklerden korumaktadır (İnan 2015: 160, Roux 1998: 76, Beydili 2005: 599, Orozobayev 2014: 78). Kimin yanında yada taşı varsa ona yıldırım düşmez, bu taş bir beze sarılıp ateşe atılırsa taş yanmadığı gibi bez de yanmamaktadır. Susamış olan bir kişi bu taşı ağzına alırsa susuzluğu gider (Gökalp 1918: 74, Köprülü 1925: 1-11).

Altaylıların yada, Yakutların sata, Kırgız Türklerinin cada veya cay taş, Buryatların zada dedikleri bu yağmur taşı bilinen mitlere göre Türklere Tanrı tarafından verilir. Bu taşı Nuh peygamber oğlu Yafes'e o da oğlu Türk'e verir. Yada taşı Türk'ten de Oğuz Kağan'a geçer. (Togan 1946: 20-22, Tanyu 1968: 55-65, Bayat 2007: 157).

Sihirli bir taş olan yada taşı; inanişe göre kurdun karnından çıkarılmaktadır. Yada taşı su kuşundan, yılan başından, öküzün karnından ve kısrağın yüreğinden de elde edilebilmektedir (Beydili 2005: 599). Kırgız Türklerinin inancına göre ise cada taşı koyun veya inek karnında bulunur ve bu taşla yazın bile kar yağdırmak mümkündür (Yudahin 1998: 491). Yada taşının koyu bir rengi vardır ve bu taş yumruk büyüklüğündedir.⁵⁵ Taşın üzerinde damar damar çizgiler bulunmaktadır. Ele alındığında serinlik hissi veren bu taşın içinden sesler gelmektedir. Yada taşının en etkili olanı kendi kendine hayvan veya kuş biçimi almış olanlarıdır (Bayat 2007: 160).

Kırgız Türklerinin inanç dünyasında yer eden mitolojik içerikli yada uygulaması Kırgız destanlarında da işlenen bir motiftir. Bu motif Baktı Bolot, Boston, Coodarbeşim, Er Eşim, Er Tabıldı, Er Töştük destanlarında yer almaktadır. **Baktı Bolot** destanında ise Cediger'in yada taşıyla havayı bozduğu anlatılır. Kaman Dev, Altın Dağ'a tek başına

⁵⁵ Ziya Gökalp "Eski Türklere Din" başlıklı çalışmasında taşın rengi, şekli ve bulunduğu yer hakkında şu bilgileri vermektedir. "(...) bu taşı yıldırım isabet etmiş yerlerde aramak lazımdır. Bundan başka atların, öküzlerin, ayıların, kurtların, köpeklerin, öreklerin, kazların kursaklarında bulunur. Siyah ve beyaz olmak üzere iki rengi vardır." (1918: 47). Kırgız Türkleri ise bu taşın genellikle açık mavi, ala kırmızı, sarı, yeşil koyu renklerde olduğuna inanır (Bayaliev 1972: 55, Orozobayev 2014: 78).

sahip olmak için halkı bu dağa yaklaştırmaz, annesi büyücü Cediger'i geçide bekçi olarak yerleştirir. Cediger, burada büyü yaparak, sihirli sözlerini kullanarak halkı geçitten uzaklaştırır. Ara sıra da yada taşını kullanıp on beş gün süren sert rüzgarlar estirir. “*Kaarduu Masten salgan muzdak celdi/ Altın toodan arı on beş kündük*” (Öyke 2004: 65). Bir büyücü olan Masten'in yadacılık mahareti büyü ile yadanın birbirine yakın uygulamalar olduğunu da göstermektedir.

Olağanüstülüklerin öne çıktığı bir arkaik destan olan **Boston** destanında yadacılık hünerini Boston'un kayberen soyundan gelen atı Karaboz göstermektedir. Karaboz, zor durumlarda havanın durumunu değiştirerek Boston'un düşmana üstün gelmesini sağlamaktadır. Kayberen soyundan gelen ve olağanüstü özelliklere sahip olan Karaboz, kişneyip dağa doğru koştuğunda kısa bir süre sonra etrafı bulut kaplar ve sağanak yağış başlar, yağmur bir anda kara dönüşür. Karaboz, güneşi yok edip kasırga çıkararak kar yağdırır. “*Karabozdu karasañ/ Kişenep alıp bir colu/ Cügürüp toogo çıkani./ Eee degiçe bolbodu/ Toonu bulut torgodu/ Nöşörlöp camgır caaganı/ Aa degençe bolbodu/ Camgır kara aylandı/ Oylop tursañ oşondo/ Karaboz kündü cayladı/ Burganaktap kar töktü/ Munday ukmuş ötmökpü?/ Küni-tünü kar caadı.*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 77-78). Karaboz'un bu kerameti doğrudan yada taşı ile gerçekleşme de bu kerametın dağ motifi ile birleşmesi yada taşını anımsatmaktadır.

Boston'un sınırın kızıl tilkisi ile olan mücadelesinde üstün gelmesini sağlayan Karaboz'un yadacılık marifetidir. Karaboz batı tarafına doğru gidip havayı bozar ve gece gündüz kar yağdırır. Yağan kar sınırın kızıl tilkisinin gücünü tüketir. Karaboz'un yadacılık marifeti destanda övülerek anlatılır. “*Ayadığın karasañ/ Andan ötkön bul eken/ Çayçılık cagı bar eken/ Ukmuştuudann uktuñbu?/ Ulaştan bildiñbi?/ Batış cakta tünögön/ Asmandın beti tünörgön/ Kün körküröp düñ bergen/ Kalıñ kardı caadırıp*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 130). Bu kerametın ancak kutsal yaratılışa sahip olan varlıklara has olduğu ifade edilir. Yadacılık başlı başına olağanüstü bir hüner iken bu hünerin destanda bir at tarafından gerçekleştirilmesi olağanüstülüğü arttırır, destandaki anlatıma masalsı bir içerik katar.

Coodarbeşim destanında gerçek bir kayberen olarak tanıtılan Ak Maral, Coodar'ın karşısına çıkar. Geyik avına meraklı olan Coodar, onun peşine düşer. Olağanüstü özelliklere sahip olan Ak Maral, birden kaçmaya başlar ve yaz gününde kar ile karışık boran başlar. “*Ak caydın küni oşondo/ Kar aralaş bozdogon/ Boroon bolup berdi ele.*”

(Alimova 2006: 339). Destanda açıkça belirtilmese de yazın ortasında yağan bu karın nedeni yada olmalıdır ve olağanüstü güçlere sahip olan kayberen Ak Maral bu karı yağdırmış olmalıdır.

Er Eşim destanında Kalmuk beyi Acaan, Kırgız yurdunu istila edip halkı yağmalar. Karşısına çıkan Kırgız'ı yok etmek için askerlerinin yanı sıra büyücülerini ve yadacılarını kullanır. *“Cayçuların caylatıp/ Cay taşın suuga baylatıp/ Asmanda bulut bürköltüp/ Aylanasin çümköltüp/ Könöktün oozun aldırıp/ Köktön möndür caadırıp/ Teskeri şamal şıbrgak/ Kara boroon dırıldap/ Uçurup ketçü nemedey/ Utur tetir ırıldap/ Segiz say möndür kuyulup/ Uygu tuygu şırıldap”* (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 64). Yadacılar, dua okuyup yada taşı suya bağlayarak gökyüzünü bulutla doldurur. Bardaktan boşanırcasına yağmur yağdırıp kasırga çıkartırlar. Sekiz ay boyunca dolu yağdırıp kargaşa çıkartırlar. Kalmuklar yada taşı büyüsünü yapıp yeri sisle kaplatırlar ve Kırgız Türkleri önlerini göremezler: *“Cerge tuman salıptır/ Cay caylaşıp dubalap”* (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 72). Böylece güçsüz düşen Kırgız alpları Kalmuklara karşı koyamazlar.

Er Tabıldı destanında Er Tabıldı'nın kırk iki sütkardeşinden biri olan Eldiyar maharetli bir yadacıdır. Onun dua okuyup suya attığı kara taş havayı mutlaka değiştirir. Kırgız Türklerinin Katagan boyunun beyi olan Tabıldı'nın Kalmuklarla yaptığı savaşta Eldiyar, yadacılık maharetini gösterip Kalmukların olduğu yerde kasırga çıkarıp yağmur yağdırıp Kalmukları bozguna uğratar. *“Kara taş salıp kün caylap/ Kaatçılık salalık/ Kalmaktar kaçsın say saylap/ Eldiyar kara taşı dubalap kara suunun dübüünö salıp taştap al da attandı.”* (Namatov 2001: 95) Kara yada taşına dua okuyup onu nehre bırakan Eldiyar bu mahareti sayesinde on binlerce kişiden oluşan Kalmuklara karşı kırk yiğidin üstün gelmesini sağlar. Savaşın kızıştığı ve kırk yiğidin güçsüz düşmeye başladığı zamanlarda Eldiyar, kara taşı okuyup suya bırakır. Kendi taraflarına yağmur yağdırıp atlarının izini siler, Kalmuk tarafına ise at yürüyemeyecek kadar kar yağdırır. *“Emi kündü küçötö caadırıp cilkının izin bastırıp Kalmaktardın turgan cerine, kala berse tegeregine at cürö algıs kar tüşürömün.”* (Namatov 2001: 112). Kalmuk hanı Çalkalmak, yaz gününde yağan karın sırrının yada olduğunu anlar ve o da ordusunda bulunan yadacılara *“Kün bürkülsö açınar/ Buluttu bekem basınar/ Kalmakça kara dubalap/ Topurak koşup çaçınar”* (Namatov 2001: 140) diyerek Kırgız Türkleri'nin

güneşi bulutla kapatmasına karşılık onların da Kalmakça büyülü sözler söyleyip toprak saçarak havayı düzeltmelerini emreder.

Er Töstük destanında da Bek Toro yadacılık maharetiyle havayı bozarak İleman'ın ilerlemesini önler: “*Cürüp ketti İleman/ Üşkürüp ketti Bek Toro/ Sasık tuman boldu deyt/ Arı beri cürgöndö/ İleman bay col tappay*” (İliç 2002 42). Hava bozulduğu için ilerleyemeyen İleman, mecburen Bektoro'ya misafir olur.

6.2. ATALAR KÜLTÜ ETRAFINDA GELİŞEN İNANIŞLAR

6.2.1. Ata Ruhları/ Atanın Kutsiyeti

Atalar, hayattayken olduğu gibi ölümden sonra da kutsiyetini devam ettirir. Eski Türk inancında ölmüş atalar uçmağa gidip Tanrı'ya ulaşmakta ve bir kutsiyet kazanmaktadır. Kazandıkları bu kutsiyet ile geride kalıp yaşayanlara yardımcı olabilmektedirler. Hayatta kalanlar ölen yakınları tarafından korunmakta ve yönlendirilmektedir. Ata ruhları, sadece hayattaki yakınlarını koruma görevine sahip değildir. Onlar aynı zamanda kötü ve yanlış işler yapanları, bozuk niyetli olanları cezalandırarak töreleri de korumaktadır (Beydili 2005: 73, Kalafat 2011: 111). Bilinen en eski devirlerden beri Türklerin yaptıkları törenlerde ata ruhlarına saygı öne çıkmaktadır. Hunların, Göktürklerin, Uygurların her yılın beşinci ayında aynı kutsal dağ üzerinde veya mağara önünde toplanıp Tanrı'ya ve ata ruhlarına kanlı kurban sundukları kaydedilmektedir (Roux 2012: 36, Beydili 2005: 186, Erdem 2004: 146). Türkler, ata mezarlarının başında kurban sunmanın yanı sıra onların kutsal hatırasını canlı tutmak amacıyla ölen atanın bir suretini yapıp ona saygı gösterirler, yemeklerinin ilk lokmasını tıpkı hayatta olduğu gibi ona verirler (Roux 1999: 207, Beydili 2005: 186). Atalar kültü inancı Türk boyları arasında İslam'ın kabulünden sonra evliya, ermiş, veli, pir vs. adlar altında devamlılığını sürdürür.

Diğer Türk boylarında olduğu gibi Kırgız Türklerinin inanç dünyasında da atalar kültürüne dair inanışlar çok güçlüdür. Kırgız Türklerinin atalar kültü inancında ata ruhlarının iki kategoriye ayrıldığını söylemek mümkündür. Bunlardan ilki ailesi ve kabilesi içerisinde öne çıkan kişidir, ikincisi ise efsane ve destanlarda geçen mitolojik karakterlerdir. Bu ataların tüm halkı koruduğuna inanılır (Musakov 2004: 335). Kırgız Türkleri, insanın ölümünden sonra arbaka (ervah) döneceğine inanırlar. Kırgız Türklerinin düşüncelerine göre arbak, yakın akrabaları tarafından ne kadar sık anılırsa, o

kadar sakin olmakta ve hayatta kalan yakınlarına yardım etmektedir. Bu yüzden Kırgız Türkleri zor günlerde ataların ruhlarına seslenip onlardan yardım isterler (Dıykanbayeva 1999: 113). Kırgız Türkleri, ölen atalarının ruhlarının hayatta kalan yakınlarını koruduklarına inandıkları için ata ruhlarını memnun etmeye çalışırlar, onların hatırasına saygı gösterirler (Bayaliyeva 1972: 60). Kırgız Türkçesinde yer alan “Arbak ıraazı bolmoyun Kuday ıraazı bolboyt (Ata ruhları memnun olmadıktan sonra Allah razı olmaz) “ (Dıykanbayeva 2009: 69) sözü ata ruhunu memnun etmenin Kırgız Türkleri için ne kadar önemli olduğunu gösterir.

Yenisey Kırgızları boy beylerinin önderliğinde toplanıp Tengri ve ata ruhlarına sığınarak ata ruhlarına at, koyun, öküz kurban ederler. Bu kurbanı “çama” adını verirler Çamaya dişi hayvan kesilmemektedir. Ata ruhları için makbul olan kurbanlıklar; ay şeklinde boynuzları olan öküzler, alında beyaz beni olan veya tamamen ak renkli koçlardır. Ata ruhlarına kanlı kurbanın yanı sıra mezarların etrafındaki ağaçlara çaput bağlamak, yiyecek içecek maddeleri saçmak gibi kansız kurbanlar da sunulur (Baytur 1992: 119, Dıykanbayeva 2009: 67).

S. M. Abramzon’un Issık Köl’ün kuzeyinden derlediği bilgiler, buradaki insanların mezar başına gelip yemeklerini yedikten sonra boorsok, kımız bırakıp gittiklerini bazen de mezar başına ayran ve kımız döktüklerini göstermektedir (1999: 225). Bu uygulama ölen ataların o yemekleri yiyebileceğine olan inancı yansıtır ve Türk boylarının genelinde ilkel dönemde görülür. Sonraları bu uygulama daha gerçekçi bir yaklaşımla ölünün ruhuna sevap olsun diye yemekleri insanlara yedirme şekline dönüşür.

Kırgız Türklerinde ata babalarının ruhlarını kutsal sayma bugün de eskisi gibi çok önemlidir. Onlar başları derde girdikleri zaman ata babalarının ruhlarını yardıma çağırmakta ve ulaştığı başarılarını da ata ruhlarına gösterdikleri saygı sonucu olduğuna inanmaktadırlar (Velihanov 1958: 149).

Kırgız Türkleri rüyada ata arbağını gördükten sonra ona Kuran okuyup onun rızası için hayır yaparlar. Bu rüyadan sonra iyi bir olay olursa “arbak koldodu” yani arbak korudu derler. Kötü bir şey olursa “arbakın gazabına kaldık” derler. Arbakın kendisini koruması için kötülüklerden uzak olması, namaz kılması, kurban kesmesi, cuma günleri ata baba ruhlarına bağışlayıp Kur’an okuması gerektiğine inanırlar (Kaçkeev 1997: 19, Dıykanbayeva 2009: 83).

Kırgız Türklerinin atalar kültürüne dair inanışları destanlarına da yansır. Ölmüş veya yaşayan ataların kutsal olması ve onlara saygı gösterilmesine yönelik inanış; Boston, Cañıl Mirza, Canış Bayış, Er Koşoy, Er Soltonoy, Er Tabıldı, Er Eşim, Eşimkul menen Zuura, Kız Cibek, Kız Dariyka, Kococaş, Kozuke ve Bayan, Kör Uulu Destanının Gaoz (Ayvaz) Kolu, Kurmanbek, Seyitbek, Sarıncı Bököy, Mendirman destanlarında yer almaktadır.

Boston destanında destan kahramanı Boston, “*Batasın alıp atamın / Anan colgo çıkkamın*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 382) diyerek Altınay’ı almak için yola çıkarken babasının duasını alır. Boston bu duanın yolda başına gelebilecek felaketlere kalkan olacağına inanır. Bu inanç atanın kutsiyetinden kaynaklanmaktadır.

Atanın kutsal olduğu ve ona saygısızlıkta kusur edilmemesi gerektiği aksi takdirde Tanrı’nın gazabına uğranacağı inanışı Boston destanında açık bir şekilde ortaya konulur. Boston’un oğlu Börübay Sultan, hiç görmediği babasını aramak üzere yola çıkar. Yolda babası Boston’u gören Börübay onu tanımaz. Börübay, babası ile kapışıp onu yere yıkar, başını keseceği sırada Boston’un belindeki keseyi görür. Bu kesenin aynısından kendisinde de vardır, o zaman Börübay bu adamın, babası olduğunu anlar. Börübay, bilmeden de olsa atasına saygısızlık etmiştir. “*Taanıbastan karmaşıp/ Atamı cıgıp koydum dep/ Çoñ künökör boldum dep/ Atasına karabay/ Börübay Sultan kaçıptır.*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 446). Börübay, bu sebeple günahkâr olduğunu düşünüp kimliğini belli etmeden kaçır.

Boston destanında Boston’un Altınay ve Kümüşay’dan olan çocuklarına da Boston adının verildiği görülmektedir. “*Altınay enem bar eken/ Boston inim bar eken*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 453). Çocuğa babasının adını verme geleneği Anadolu’da da görülen bir husustur. Bu uygulamanın nedeni atanın kutsal olması ve atanın gücünün oğula sirayet etmesini sağlama isteği olmalıdır.

Boston’un kayberen soyundan gelen tulpar atı Karaboz’un da babasına son derece saygı gösterdiği görülmektedir. Yıllarca babasından ayrı düşen Karaboz, memlekete dönünce ilk iş olarak Kara-Too’ya gidip kara kayadaki kara mağarada yaşayan babasını ziyarete gider. Karaboz’un babası çoktan ölmüştür ancak ona büyükçe bir altın bırakmıştır. Karaboz bu altını yutar ve gücü ikiye katlanır. “*At başınday çoñ zardı/ Sugunup cutup iyiptir/ Karabozdoy buudanga/ Baştağıdan eki ese/ Dağı kubat kırıptır.*” (Akmataliyev

ve Kadırmambetova 2009: 194). Burada altın babadan kalan manevi gücü temsil etmektedir.

Cañıl Mirza destanının Çorabayev anlatımında, Sarbagış boyuna esir düşen Cañıl'ın bir fırsatını bulup kaçması üzerine boyun ileri gelen yiğitlerinin onun peşine düştüğü anlatılmaktadır. Bunlardan biri de Kocogul'dur. Cañıl'ı durdurmaya çalışan Kocogul, bu kadar kişinin canına kıyarak nereye kaçacağını, Kalmak beyine eş olarak gitme gibi bir niyetinin olup olmadığını sorup "*Baraar bolsoñ Kalmakka/ Seni koydum arbakka*" (Caynakova 2004: 89) diyerek onu ruhlara havale ettiğini söyler.

Kırgız Türklerinde ata ruhlarına yapılan bir saygısızlığın belaların gelmesine sebep olacağı inancı vardır. Bu sebeple dünyada kalan kişi atalarına layık olmalı, onların ruhlarına kötü söz söyletmemelidir. Eğer ata ruhlarına kötü söz söyletirse bu, o kişi için olumsuzluk getirecektir. Özellikle bir kadın için en ağır küfür "atanın körü/atanın mezarı" ifadesidir. Cañıl Mirza destanının Çorabayev anlatımında Tülkü ve Üçükö adlı beylerinin öcünü almak için Cañıl'ı hile ile esir eden Sarbagış boyu, onu Kalmatay adındaki yaşlı beyleriyle evlendirmek ister. Cañıl çaresizdir ancak yine de iki şartla evlenmeyi kabul eder. Kalmatay "*Atañdın körü! Dep ursam/ Örttö ketsin sakalım.*" (Caynakova 2004: 72) diyerek Cañıl'ın şartlarını kabullenip ona iyi davranacağına dair söz verir.

Canış Bayış destanında özellikle savaş anında zorda kalan bir yiğit arbaklara sığınmakta, zorlu bir yolculuğa çıkacak olan kişi arbaklara emanet edilmekte ve yemin edilirken arbaklar şahit tutulmaktadır. Destanın Urmambetov anlatımında Kırgız Türklerinin geçmiş öcünü almak isteyen Canış ve Bayış kardeşler, "*Körsötöyün men barıp/ Kara Kitay, Kalmakka/ Bul aytkandı kılbasam/ Koyup koy meni arbakka/ Dedi dağı Er Canış/ Azamattar, Er Bayış/ Kılıç calap ant kılıp*" (Akmataliyev ve Musakov 2013: 30) diyerek ant içerler. Canış ve Bayış'ın "Kalmuklara varıp kırgın salmazsak bizi arbaklara havale edin" diyerek yemin etmesi arbakların, kötülük yapanları ve sözünde durmayanları cezalandıran güçler olduğunu göstermektedir.

İki kardeş kırk yiğidi ile birlikte ant içtikten sonra babaları Nurkan Han, oğullarına halktan dua almalarını, Kuday'a ve arbaklara sığınıp yola çıkmalarını söyler. "*Saramcalıñ kütiüngün/ Attanar bolsoñ Kalmakka/ El curtuñdan bata alıp/ Sıyınıp Kuday, arbakka*" (Akmataliyev ve Musakov 2013: 37). Görüldüğü gibi burada yaratıcı

Kuday'ın yanı sıra arbakların yani ata ruhlarının da koruyucu ve yardımcı olarak algılanması söz konusudur.

Nurkan Han, sefere gidecek oğullarına kılıcın keskin tarafını yalatıp ant içtirdikten sonra ata ruhlarına Kuran okutup onlara dua ederek Kalmuk üzerine öyle gönderir. “*İlgerki eldin saltı eken/ Kuran okup arbakka/ Ertelep karmap baldardı/ Cönötmök boldu Kalmakka.*” (Akmataliyev ve Musakov 2013: 38). Bu durum, ata ruhlarını memnun eden kişinin dileğine kavuşacağına yönelik inanışın neticesidir.

Destanın aynı benzer metninde Kalmukların savaşta ölen askerlere hiç dokunmadıkları, öldükleri yerde bırakıp gittikleri anlatılır. “*Catkan ceri cay dep/ A, düynö közdöy ketkende/Aldınan eesi bar dep/ Kozgosok korduk bolot dep/ Kolubuz tiyip kalganın/ Beyişke albay koyot dep*” (Akmataliyev ve Musakov 2013: 84). Böyle yapmalarının nedeni ise savaşta ölen kişinin artık bir iyisi/ruhu var olduğuna ve bir insan eli bu ölüye değerse ruhların onu cennete almayacağına dair inançtır.

Destanın Kalık Akiev anlatımında Canış ve Bayış'ın dedesi Aziret Han'ın Ak Kürkün üzerine ihtişamlı bir köprü yaptırdığı bu köprüünün bir kapısına “Sahibi arbaklardır/ruhlardır.”, diğer kapısına ise “Sahibi Kıdırır/Hızırır.” diye yazdırıldığı anlatılır. Destanda geçen bu ifadeler arbak ve Kıdır inancının yansımalarıdır.

“*Mañday cagı kara zoo kara kış menen kınatıp kara kum menen şibatıp bütürdü da 'Kayıp eelep kaldı' dep cazuu cazdırıp koydu. Öyüz büyüzü kızıl zoo ele, kızıl kış menen kızatıp kızıl kum menen şibatıp 'Kıdır eelep kaldı' dep cazdırdı.*” (Yalçın 1999: 1).

Yine aynı benzer metinde Bayış, Nurkan Han'ın karşısına çıkıp Kalmuklardan öğ almanın zamanının geldiğini arbaklar kolladığı takdirde boş yatmadan ataların nesline uygun olarak yiğitlik göstermek gerektiğini söyler. “*Koldoso tirüü arbagı/ Atagı çıkpay catabı/ Nasili batır baldarı*” (Yalçın 1999: 8). Burada da arbakların koruyuculuk özelliğine değinilir. Nurkan Han oğullarının sefere çıkmakta kararlı olduğunu görünce onlara dua eder ve “*Duşmanın koldo bolbosun/ Aziret Handın arbagı/ Başıñarga ornosuñ*” (Yalçın 1999: 22) diyerek dedeleri Aziret Han'ın arbağının onları kollaması dileğinde bulunur. Yine Akiev anlatımında Bayış, ağabeyi Canış'tan yardım ister ve ona “*Arbaktar açsın coluñdu*” (Yalçın 1999: 51) diyerek dua eder, arbakların Canış'ın yolunu açması için dilekte bulunur.

Destanın Musulmankulov anlatımında, Çin Hanı Sıyadat, yiğitliğini duyduğu Canış ve Bayış'ı esir etmek ister. Bunun için Celmeyan'ı görevlendirir. Celmeyan, on yıl Kırgız Türkleri arasında yaşayıp Canış ve Bayış'a yiğit olur. Sonunda bu iki beyi kandırarak Sıyadat'a esir eder. Destanda böyle bir hainliği yapan Celmeyan için “*Arbak urgan Celmeyan / Kanday kıldım dep aytat*(ruhların vurduğu Celmeyan) “ (Şentürk 2013: 83) ifadesi kullanılır. Burada ruhların, kötü işler yapanı vuracağına, cezalandıracağına yönelik bir inancın yansıması söz konusudur.

Arbakların savaş anında güç veren ve kollayan güçler olduğuna yönelik inanış destanda açıkça yer almaktadır. Bayış'ın Kalmuklara saldırırken kendisini arbaklara emanet edip kalabalık düşmana meydan okuduğu anlatılmaktadır. “*Kaytara kirdi Kalmakka/ Tapşırıp özün arbakka*” (Şentürk 2013: 115). Ruhların koruyuculuk işlevi burada açıkça ifade edilir.

Er Koşoy destanında da ölen ataların ruhlarının dünyadaki yakınlarla yardım ettiği düşüncesi yer almaktadır. Er Koşoy, kalabalık düşman üstüne giderken babası Katagan'ın ismini söyleyerek onun ruhuna sığınır. “*Katagan! Dep uraan çıkırıp/ Kolgo alıp nayza sundu emi*” (Tekalan 2002: 103).

Yine Koşoy'un düşman ile savaştığı bir başka sahnede onu ruhların koruduğu, ruhlar korumasaydı kalabalık düşman karşısında çaresiz kalacağı ifade edilir. “*Arbak özü koldodu/ Koldoboso netkeni*” (Tekalan 2002: 319). Görüldüğü gibi ölen ataların ruhlarının koruması ve yardımı ile dünyadaki yakınlar zafer kazanmaktadır.

Destanda Koşoy'un Çinli kadını Taşıgül, Koşoy'un beşinci kadını Zayna'nın kendisine zehirli şerbeti verip Koşoy'a içir dediğini anlatır ve sözlerinin doğruluğunu vurgulamak için yalan söylediği takdirde Kırgız'ın ruhunun kendisini vuracağını söyler. “*Kalp aytsam balban özüñ bil/ Kırgızdın ursun arbagı*” (Tekalan 2002: 249). Burada ataların ruhlarının sadece koruma görevinin olmadığını geleneklere ve kültüre aykırı hareketleri de cezalandırdıkları görülmektedir. Yalan söylemek Kırgız kültürü için olumsuz bir davranıştır ve bu davranışı ataların ruhlarının cezalandıracağına inanılır.

Er Soltonoy destanında Colbarskan'ın iki oğlu Temirkan ve Bolotkan, Kırgız Türklerine zulmeden, topraklarını ve sürülerini yağmalayıp halka acı çektiren Kalmuklar'dan öç almanın zamanının geldiğini söyler. İki kardeş “*Endi medet suraylı/*

Er Manas eñ çoñ arbaktan.” (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 25) diyerek ulu ruh Manas’a sığınıp, zalim Kalmuktan öç alacaklarını babalarına bildirirler.

Colbarskan, oğullarının gücünü halk önünde sınavıp, onların güçlü bir yiğit olduklarına kanaat getirdikten sonra düşman üzerine atlanmalarına izin verir. Temirkan ve Bolotkan kırk yiğidini ve askerlerini alıp kalabalık Kalmuk üzerine sefer düzenler. Kanlı bir savaş başlar; az sayıdaki Kırgız Türkleri kalabalık Kalmuklar karşısında yiğitçe savaşır. Kırk yiğit Manasın ruhunu çağırıp düşmana aslan gibi atılır. *“Atı Manas arbagın/ Artsan şerler çakırdı/ Kaptap kelgen duşmandın/ Kanın suday sapırdı.”* (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 62). Kırgız Türkleri Manas’ın ruhunu en büyük savaş ruhu olarak görmektedir. Destandaki ifadelerden anlaşıldığına göre Manas’ın ruhu yardım için gelip bir yiğide yardım etse Manas gibi güçlü olacaktır.

Er Tabıldı destanında bir Kalmuk anneden doğan ve Tabıldı ile babadan kardeş olan Kudaynazar’ın erken yaşta evlenip çok sayıda oğul sahibi olduktan sonra babası Ermankan’a karşı gelip ayrı baş çektiği, hırsızlık yapıp haydut olduğu anlatılmaktadır. Kudaynazar, Ermankan’ın ölümünden sonra annesinden tek doğan kardeşi Tabıldı’yı öldürüp Kırgız Türklerinin başına oğlu Altıbay’ı geçirmek istemektedir. Bu niyetle kör falcıyı çağırıp gelecekte haber vermesi için fal açtırır. Falcı ona ata ruhlarının kendisini lanetlediğini bu sebeple işlerinin yolunda gitmeyeceğini söyler. *“Sıymıgıñ baştap kaçıptır/ Sırttan söögüñ çaşıptır/ Tömönkü çañdın arbagı/ Abeke seni basıptır.”* (Namatov 2001: 28). Görüldüğü gibi ata ruhları dünyada kalan yakınların kaderini etkileme gücüne sahiptir.

Ruhlar, dünyadaki yakınların kaderinin değişmesinde önemli rol oynamaktadır. Bu sebeple dünyadaki yakınlar ruhları memnun etmek için onlara kurban sunmaktadır. Kalmuklarla savaşa çıkan Er Tabıldı, yiğitlerine savaşta üstün gelebilmek için ruhlar adına ak sarı başlı koyun kurban edip bu etten yemek hazırlamalarını söyler. *“Ak sar başıl alıñar/ Ay tuyakka çalıñar/ Arbakka atap mal soyup/ Azık kılıp alıñar.”* (Namatov 2001: 69). Er Tabıldı savaşa çıkmadan önce de ruhlara sığınır. Tabıldı, kız kardeşi Kardıgaç’a *“Esiñden tün kün ketirbe/ Erenderdin arbagın/ Ermankan atam car bolsa/ Emi sayıp kelemin.”* (Namatov 2001: 88) diyerek gece gündüz ruhları aklından çıkarmamasını ve dua etmesini tembihler. Babası Ermankan’ın ruhu kendisine yardım ederse Kalmuk hanı Çalkalmak’ı öldürüp geleceğini söyleyerek kardeşiyle vedalaşır.

Er Tabıldı, savaş esnasında kırk yiğidini etrafına toplayıp onları yüreklendirmek için konuşur. Tabıldı, “*Arbaktuu erdi çakırsa/ Alda kaçça bakırsa/ Atın ukkan Kalmaktar/ Akılın şaşpaybı?*” (Namatov 2001: 133) diyerek savaş ruhunu çağırıp yüksek sesle bağırdıklarında Kalmukların korkudan aklını yitirip kaçacaklarını söyleyip onları cesaretlendirir.

Kırk kişilik Kırgız alpları on bin kişilik Kalmuk ordusuyla savaşırken Manas’ın ruhunu çokça anıp, Bahaeddin diye çağırıp Manas gibi savaş narası atarlar, Almambet’in ruhunu çağırırlar. “*Köp aytkın Manas arbagın/ Baabedin dep bakırkın/ Manastap uraan çakırgın/ Almambet dep aykırın.*” (Namatov 2001: 135). Burada görüldüğü gibi savaş anında ruhların yardım edeceğine dair kuvvetli bir inanç söz konusudur.

Er Eşim destanında ise Han Tursun, “*İşiñdi Kuday oñdosun/ Koşo-Asanım koldosun/ Coluñdu Koşoy coldosun/ Bul saparga barıp kel*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 72) diyerek Kalmaklarla savaşa gidecek olan Er Eşim’e Koşoy’un ruhunun onu kollaması ve seferinin zaferle sonuçlanması için dua eder.

Eşimkul menen Zuura destanında, gizemli bir aksakalın yönlendirmesi ile Temirkan’ın ülkesine atsız ve silahsız olarak giden Er Kökül, düşman karşısında kendisini yalnız hisseder. Er Kökül, yalnız olsa da kalabalık düşmandan hiç korkmaz, “*Bir çımunday canımdı/ Arbaktarga tapşırıp/ Coo coluna karmayın*” (Çelebi 2007: 174) diyerek canını ruhlara emanet edip düşmana saldırır. Burada da ruhların koruculuk işlevi görülmektedir.

Canını ruhlara emanet edip düşman ile savaşa girişen Er Kökül, kimsenin yenemediği Temirkan’ın oğlu Kan İçme adlı bahadırı yenip onun silahlarını ve atı Surkoyon’u alarak altı kapılı şehri talan eder. Er Kökül, şehre girince kalabalık düşman ona karşı koymak için üstüne yürür. On altı yaşındaki genç Kökül, ruhlara sığınıp yaratana yalvarıp kalabalık düşmana meydan okur. “*Arbaktarga sıyınıp/ Caratkanga calınıp/ Köp eken dep korkbodu*” (Çelebi 2007: 226). Burada İslami inançla İslam öncesi inancın yan yana yer aldığı görülmektedir.

Kız Cibek destanında Tölögön’ün annesi Kamkatay, “*Balamdı saga tapşırđım/ Aziret Aalı Er Sultan/ Arbagın koldop sen tursan.*” (Duman 2001: 131) diyerek kız bulmak için yola çıkan oğlunu Hz. Ali’nin ruhunun kollaması için dua eder. İslâmi bir inançla

karişik olarak ata ruhu inancı burada kendisini göstermektedir. Ataların ruhlarının, darda kalan yakınlarına yardım edeceği anlayışının izleri burada yer alır.

Duasına devam eden Kamkatay, Hz. Ali'den başka Farsların destan kahramanı Rüstem ve Kökçö ile Manas'ın ruhlarına da oğlunu kollamaları için seslenir. “*Azireti Aalı Şer koldo/ Öltürör kezim bolgondo/ Ürüstöm dastan er koldo/ AyığıŐkan coogo aldırbas/ Kökçö, Manas teñ koldo.*” (Duman 2001: 231).

Kız Darıyka destanında Darıyka'yı yenerek onunla evlenen Hz. Ali bir süre Semerkant'ta kalıp halkı yönetir ancak bir zaman sonra Hz. Muhammet ona mektup göndererek halkına dönmesini söyler. Bunun üzerine Darıyka ve Semerkant halkıyla vedalaşan Hz. Ali yola çıkar. Gideceği yol altı aylık çetin bir yoldur; yırtıcı hayvanların ve eşkıyaların bol olduğu bir yoldan geçip vatanına ulaşacaktır. İşte o zaman Hz. Ali “*OŞondo kerek bolgon cardam maga/ Arbağı koldo dep ata-baba*” (Orozova ve Akmataliyev 2010: 79) diyerek ecdatlarının ruhlarına sığınıp, onların kollamasını ister.

Kococaş destanında da atalar kültü inancının izleri görölmektedir. Ölen atalara saygı duymak ve onların ruhlarını kutsayarak onları anmak, onların yardımını beklemek gibi yaklaşımlar Kırgız destanlarının genelinde olduğu gibi eski Türk inançlarının derin izleri bulunan mitolojik içerikli Kococaş destanında da görölmektedir.

Sulayman Konokbayev'in benzer metninde Kococaş kötü bir rüya görür ve rüyasını eşine yorumlatır. Bunun kötü rüya olduğunu duyan Kococaş, rüyayı Kıtay uruğunun bir aksakalına ikinci kez yorumlatır. Aksakal, Kococaş'm avcılıktan vazgeçmesinden korktuğu için rüyanın iyi rüya olduğunu, Zulayka'nın kendisinden ayrılmak istemediği için böyle kötü yorumladığını söyleyince Kococaş çok sevinir ve arbaklara dua edip ava çıkmaya karar verir. “*Sıyındı mergen arbakka/ Caratkan tilek bere dep/ Oylodu mergen barmakka/ Sıyınıp turup arbakka.*” (Köse 1996: 342). Kococaş, rüyasında gördüğu gibi bol av bulacağı ümidiyle yola çıkar ve arbaklara dua edip dileğinin gerçekteŐmesi için Tanrı'ya yalvarır.

Destanın Üsönbayev anlatımında Zulayka'nın Kococaş öldükten sonra onun “tul” adı verilen suretini yaptırıp onun dibinde ağlaması da ölen kocasının ruhuna gösterdiği saygıyla ilgilidir. “*Turat ıylap Zulayka / Tul tübündö kaygırıp.*” (Köse 1996: 485). Bu uygulama da atalar kültü inancına bağlıdır.

Destanın aynı benzer metninde Kococaş'ın oğlu Moldocaş'ın babasının kemiklerini bulup çamurla insan şekli vererek ak kefene sarıp gömmesi de ölen ataların ruhlarına saygı ve onlara bir vefa gösterme çabasının, yani atalar kültürüne bağlı inançların bir yansımasıdır. “*Alda kaçan ölsö da/ Atama bolom tuura dep*” (Köse 1996: 450). Moldocaş, babası çok önceden ölmüş olsa da ona layık olmak için çaba gösterir. Moldocaş, Sur Eçki'nin yardımıyla babasının kemiklerini bulup onu kefenleyip mezarına gömer. Böylece ölen atasına vefasını göstermiş olur.

Kozuke ve Bayan destanında Kozuke, nişanlısı Bayan'ı bulmak için yola çıkacak olur, babasının kendisine bıraktığı silahları, Ak Tuygun adlı kuşu ve Ak Celke adlı atı alır. Yola çıkacağı zaman “*Arbağı koldo atamın*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 154) diyerek babasının ruhuna sığınır, ruhun kollaması için dua eder.

Kör Uulu destanının Gaoz (Ayvaz) kolunda avlanmaya giden Gaoz Han, bir peri kızıyla karşılaşır ancak hata yapıp onu elinden geçirir. Onu yeniden yakalayabilmek için Kemil ve Kör Uulu atalarına sığınır. Burada ataya sığınmak için ölmüş olmasının gerekmediği görülmektedir. Zira Gaoz Han'ın sığınıp yardım istediği Kör Uulu o zaman hayattadır. “*Kuumakka peri kızın mindi atka/ Car bol dep Kemil pirim men karıpka/ Esine alıp Kör Uulu babaların/ Köñülüündö eñ köp sıyındı casaganga*” (Egimbaeva 2012: 100). Ataların ruhu güçlü ise hayattayken de yardımları dokunmaktadır.

Gaoz Han atına binip gönül verdiği güzelin yurdu olan Kaf Dağı'na ulaşmak için üç aylık sefere çıkar. Yolda atalarından yardım ister, onların yardımıyla amacına ulaşacağını düşünmektedir: “*Ar kimder maksadına cetken murun/ Colun ber atalarım men karıpka/ Car bolgon Kör Uuluna Kızır İmtaş/ Koldoso bul suluunu tabılday kalbas*” (Egimbaeva 2012: 100).

Kırgız Türklerinde yedi ata çok önemlidir. Yedi atasını bilmeyenin tam olarak Kırgız sayılmayacağı düşüncesi vardır. **Kör Uulu destanının Kasım Han kolunda** da Kasım Han'ın yedi atası hakkında özet bilgiler verilerek onun soylu birisi olduğu ifade edilmektedir. Onun en dip atasının adı Seyilkan'dır. Seyilkan düşmanı ülkeye yaklaştırmayan yiğit bir kimsedir. “*Tar oruntay kak kez kelse/ Babasına sıyınıp/ Arbaktardı çakırıp.*” (Egimbaeva 2012: 52). Onun, zora düştüğünde ata ruhlarına sığınarak düşmana karşı direndiği anlatılır.

Kasım Han, Kızılbaş üzerine sefer düzenleyince ordusuyla on iki surlu kaleye kadar gider. Buradan sonra ilerleyemeyip duraklayınca askerler, geri çekilmenin doğru olmayacağını Kör Uulu'nun ruhuna sığınıp hücum etmeleri gerektiğini söylerler. “*Caratkan özü car bolso/ Kör uulu batırdın/ Arbagı azır bar bolso/ Takıyanın taş sepil/ Bir çetinen caralı.*” (Egimbaeva 2012: 71). Önce yaratıcıdan yardım isteyip ardından ata ruhlarına sığınılması İslami inanç ile eski Türk dinine ait inanışların yan yana yer aldığını göstermektedir.

Türkmen ile Kızılbaş savaşa tutuştuğunda Kızılbaş'ın askerlerinden Kara Aman gayret edip saldırır, saldırırken de kendi ata ruhlarına sığınır. “*Kara Aman emi aykırıp/ Capan töödöy bakırıp/ Öz arbagın çakırıp.*” (Egimbaeva 2012: 79). Ata ruhlarının yardımıyla düşmanı yenmeyi diler.

Kurmanbek destanında Kurmanbek, kendisine en güçlü ve cesurlarından kırk yiğit seçer. Kırkına da kırk kara at verip hepsine aynı kıyafetleri giydirebilir. Onları eğiterek, kendisine yoldaş eder. Kırk yiğidi de Kurmanbek'in emirlerine tabi olur. Onun ardından her savaşa gideceklerine ve onu destekleyeceklerine söz verirler. Eğer savaş anında geri çekilirlerse Kurmanbek'in kendilerini ataların ruhlarına havale etmesini söylerler. “*Kılçañdasak tapşırğın/ Tuzuñ menen arbakka*” (Musakov 2013a: 23). Burada ataların ruhlarına havale etme ifadesi, ata ruhlarının olumsuz hareketleri cezalandıracağına dair inancın yansımasıdır.

Seyitbek destanında ise Seyitbek'in, babası Kurmanbek'in türbesi başında onun ruhuna ak boz kısrak kesip dua ettiği ve Kuran okunduğu anlatılmaktadır. “*Kelgender kümbözügö ak boz bee çalıp, Kuran okup duba kılıp tünöp kalıştı.*” (Musakov 2013b: 43). İslami inanç ile eski Türk inançlarının yan yana yer aldığı bu durumda ata ruhuna kurban kesme pratiği Türklerin atalar kültürüne bağlı olarak geliştirdikleri inanç sisteminin bir ürünüdür. Destanda “*Kırk çoro Bakay arbagı/ Kırk cigitke dem berip*” (Musakov 2013b: 67) ifadesiyle Kalmuklarla savaşa tutuşan Seyitbek ve kırk yiğidine Bakay ve kırk yiğidinin ruhunun destek verdiği belirtilmektedir.

Sarıncı Bököy destanında eşi Camgırcı'nın ölmesi üzerine Kanışay, kayını Bököy'e “*Akeñdin este arbagın/ Areket kılıp ertelet/ Calgızdın öz kaynuna barmagın.*” (Alper 2004: 99) diyerek ağabeyinin ruhunu aklına getirip ona saygı göstermesini ve ondan

kalan yetime sahip çıkmasını söyler. Ruha olan saygısı için Sarıncı'nın nişanlısını alıp getirmesinde yardım etmesini ister.

Bököy ile Sarıncının arasını açan hainler, Sarıncı'nın karısı Bermet'i Bököy'le evlendirmeyi planlar. Bököy'e gidip Bermet kızın Sarıncı'yı istemediğini, kendisine âşık olduğunu söyleyip Bököy'ü yoldan çıkarırlar. İki haine kanan Bököy, yeğeninin elini kolunu bağlayıp onu tutsak eder. O zaman Sarıncı, amcası Bököy'e "*Acıratıp albasañ/ Aydoodon kalıp kalbasañ/ Arbak urat özüñdü*" (Kezban 2004: 189) diyerek kargış verir; ruhların onu çarpmasını diler.

Mendirman destanında Mendirman'ın güzel eşi Kanışay'a göz koyan Külteber diğer yedi kardeşini de örgütleyip anaları ayrı kardeşi Mendirman'ı öldürmeyi planlar. Bu planı Asıl adlı ağabeyi duyup "*Adik kanday atañdın/ Arbağına sıyınğın*" (Akmataliyev ve Caynakova 2009: 20) diyerek Mendirman'ı uyarır ve ona babaları Adik Han'ın ruhuna sığınıp yurdu terk ederek canını kurtarmasını söyler. Burada ölen atanın ruhunun koruyuculuk ve yol göstericilik işlevi öne çıkarılmaktadır.

Dünyada kalanların ata ruhlarına karşı bazı görevleri vardır. Bunlardan biri dünyada güzel işler yapıp ata adını yürütmektir. Dede Korkut Hikâyelerinde (Ergin, 2014) "*Ata adını yürütmeyen hoyrat oğul, ata belinden inince inmese yeğ*" şeklinde geçen bu ata adını yürütme sorumluluğu yerine getirilmezse ataların ruhlarının azap çekeceğine inanılır. Mendirman destanında Asıl Han, "*Ak şumkarın uçurgan/ Arbaktarın kaçırğan/ Atasının arbağın/ Toguz caman üçürgön*" (Akmataliyev ve Caynakova 2009: 66) diyerek babalarının ruhuna yaraşır bir şekilde davranmayan Külteber ve yedi kardeşi için babasının namını söndürdüklerini ve talih getiren arbakları kaçırdıklarını ifade etmektedir.

Adıl Han'ın damadı olup yıllar sonra yurduna dönen ve Asıl ağabeyi ile görüşen Mendirman, "*Adıl Manas tuygundun/ Arbağına sıyınğın*" (Akmataliyev ve Caynakova 2009: 71) diyerek ölen kayınbabası Adil Han'ın ruhu için dua ister ve ağabeyine onun ruhuna sığınmasını öğütler.

Mendirman, yoksullaşmış ağabeyi Asıl'a dertlerinden kurtulması için Adıl Han'ın ruhuna dua etmesini, Cuma günü onun ruhuna bir koyun kurban etmesini, ak türbesinin başında geceleyip ak boz kısarak kurban etmesini söyler: "*Cuma sayın bir koydon/ Ayabastan tülöö kıl/ Ak kümbözdiün tübünö/ Anda sanda tünöy cür/ Ay sayın ak boz*

beden/ Atap barıp soyup cüz/ Arbagı biyik, artı bek/ Akırat ketti ne kerek/ Arbaktı cakşı sılasañ/ Artı kiyniñ cırnalat/ Arbak üçün Mendirman/ Aylasızdan kıynalat” (Akmataliyev ve Caynakova 2009: 71).

Kırgız Türklerinin destanlarında yer alan örnekler göstermektedir ki ata ruhları kendilerine kanlı/kansız kurban sunulacak derecede kutsandır, ata ruhlarına saygı Kırgız Türkleri için talih ve bereketin vesilesi olarak görülür.

6.2.2. Mezar Kültü

Türk boylarının inanışlarında mezar kültü, atalar kültüne bağlı olarak ortaya çıkar. Kutsiyet atfedilen atanın ölümden sonraki mekânı olan mezarlar da Türkler için kutsaldır. Türkler kutsal olarak gördükleri mezarlara saygı gösterirler ve mezarları ziyaret etmenin dileklerin kabulünde, ölen ataların ruhunun memnun edilmesinde etkili olduğunu düşünürler.⁵⁶

Ölen atanın Tanrı’ya uçtuğu ve kutsiyete ulaştığı, geride kalan aile fertlerine yardım edebilme gücüne sahip olduğu düşüncesi ata mezarlarına da kutsiyet kazandırır. Diğer Türk boylarında olduğu gibi Kırgız Türklerinin düşünce dünyasında da ata mezarları kutsaldır ve ziyaret makamıdır.⁵⁷ Kırgız Türkleri “markumduñ tübölüktüü cayı (merhumun ebedî yeri)” olarak algıladıkları mezara “mürzö, kümböz, cay, beyit, kabır, körüstön” demektedirler. Kırgız Türkleri için boz üy dünyalık evdir, mezar ise kişinin ebedî evidir. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de Kırgız Türkleri uzak yola çıkmadan önce, önemli bir işe başlamadan önce, bir hacet dileyebilecekleri zaman ata mezarlarına gelip dua etmektedir (Dıykanbayeva 2009: 257). Kırgız Türklerinin kültüründe pınarlı mezarlar çok önemlidir. Çocuğu olmayanlar çocuk dilemek için, işi ters gidenler talih dilemek için buralara gelip dua ederler. Hatta hayvanları hastalandığında hasta hayvanı

⁵⁶ Roux, kralların mezarı önünden geçen Hazarların attan inip yere kapandıktan sonra ancak yollarına devam edebildiklerini kaydeder ve mezarların Türkler için tapınma objesi haline gelen bir kült halini almış olabileceğini ifade eder (2012: 37). Fakat bunu tapınma şeklinde değil de hürmet gösterme ve kutsama, Tanrı’ya iletilen dilekler için mezarları aracı kılma şeklinde algılamak daha doğru olmalıdır. Türkler atalarının ruhlarına hürmet göstermek, dilek dilemek ve kurban sunmak için mezarları belli zamanlarda ziyaret ederler (Eberhard 1996: 87). Eski Çin kaynakları Türklerin her yıl atalarının mağara mezarlarını ziyaret ederek orada kurban kestiklerini kaydetmektedir (Roux 2012: 36).

⁵⁷ Kırgız Türkleri tarafından kutsal sayılan mezarlarla ilgili tabular da söz konusudur. Anadolu Türklüğünde olduğu gibi Kırgız Türkleri de mezar taşlarını okumanın unutkanlığa neden olabileceğine, mezarın parmakla gösterilmemesi gerektiğine inanırlar. Bir kişi mezarlığı farkında olmadan parmak ile gösterirse parmağını ısırıp ayakları ile ezmek suretiyle acı çekmelidir. Aksi takdirde bu tabunun çiğnenmesi kişiye olumsuzluklar getirecektir (Dıykanbayeva 2009: 257).

da alıp ata mezarlarına giderek burada üç beş gün geceler ve mezar başındaki pınardan su içerler. Kırgız Türkleri bu uygulamaya “arbakka sıyınmak” adını vermektedir (Dıykanbayeva 2009: 84, Polat 2008: 191). Pınarlı mezarların yanı sıra Almaluu mezarlar (Elmalı mezarlar) da kutsal kabul edilmektedir. “*Buraya gelen halk kurban keser, ekmeği pişirir, pınar suyundan içer ve yıkanır. Gelenlerin bazıları burada ak taylak (iki yasına girmiş deve yavrusu) görür. Ak deve yavrusu bu pınarın koruyucu ruhu olarak bilinir.*” (Abramzon 1999: 214). Elmalı mezarlara daha çok çocuk dilemek için başvurulur. Elmanın üremeyi simgelemesi elmalı mezarların çocuksuzluk derdine deva olabileceği fikrini doğurmuş olmalıdır.

Türk boylarının İslâm öncesi inanç dünyasında yer alan atalar kültürüne bağlı olarak ortaya çıkan mezar kültürü İslâm sonrası dönemde de evliya ve yatır inancıyla devamlılığını sürdürür. Müslüman Türk boyları bugün de arife günlerinde veya perşembe günleri ölen büyüklerin mezarlarını ziyaret edip orada Kuran okumaktadır. İslâm inancı içinde yer almayan bu uygulama Türklerin atalar kültürü inancına dair pratikleri İslam kisvesi altında devam ettirdiğini gösteren bir örnektir.

Kırgız Türklerinin mezar kültürüne yönelik inanışları sözlü anlatılarında da yer almaktadır. Mezar kültürüne yönelik inanışlar Cañıl Mirza, Er Koşoy, Er Soltonoy, Er Tabıldı, Eşimkul menen Zuura destanlarında öne çıkmaktadır. Cañıl Mirza destanında mezara şifa için başvurulurken diğer destanlarda mezar çocuksuzluğa çare olarak yer alır.

Kırgız Türkleri, ölen atalarının ruhlarını kutsal sayarlar ve bir sıkıntılarında olduğunda onları vasıta kılarak yapılacak duanın daha makbul olduğuna inanırlar. **Cañıl Mirza** destanında Şırdakbek’in eşi Erke yenge “*Üy köçürüp kondurup/ Bulaktın başı mazarga/ Ak sarbaşıl koy soyup/ Tilekti tilep caatarada/ Bir araket kılayın*” (Caynakova 2004: 159) diyerek eşinin hastalığının iyileşmesi için bulağın başındaki mezarın olduğu yerde geceleyip orada kurban keserek şifa dileyeceğini söyler.

Er Koşoy destanında mezar kültürüne bağlı inanç ve pratikler, çocuksuzluk motifi etrafında şekillenmektedir. Kaynar’ın oğlu Katagan, elli yaşını geçtiği halde bir çocuk sahibi olamaz. Her gün üzümlü ağlayan Katagan’a halktan birisi kutsal Mezar Bulak’ı ziyaret edip dua ederse bir çocuk sahibi olabileceğini söyler. Bunun üzerine Katagan, mezar mezar dolaşıp kurban kesip dünyalık dağıtarak dua edip Kuday’dan çocuk

dilemeği düşünür. Eşi Akperi'ye “*Mazardan mazar çalalık/ Arbin diynö köp maldı/ Barın çaçıp üröyli/ Alla taala kudaydan/ Erkek bala tileyli*” (Tekalan 2002: 40) diyerek mezar ziyareti yapıp çokça mal mülkü feda edip Kuday'dan bir bala istemeleri gerektiğini söyler. Burada kutsal sayılan mezar ve türbenin duanın kabul olmasında önemli bir vesile olarak yer aldığı görülmektedir.

Katagan, halkından bir kişinin kendisine mezar ve türbeleri dolaşip dua etmesini tavsiye etmesi üzerine eşine “*Karılardan köp ugam/ Mazar Bulak, Kara Taş/ Esi bolgon Ak Taylak/ Balasız candar sıyınıp/ Müröösünö cetken deyt/ Mazarga barıp sıyınsak*” (Tekalan 2002: 41) diyerek yaşlılardan Mazar Bulak'ın kutsallığını duyduğunu ve bu mezara sığındıkları takdirde dileklerine ulaşabileceklerini söyler. Katagan ak boz kısırağı Mezar Bulak'ta kurban etmek üzere yanına alıp kadını Akperi ile beraber yola çıkar. Kıdır'ın da kollamasıyla mezarların koruyucu ruhu olan Ak Taylak'ın kendilerine bir çocuk vereceğine inanan Katagan, halk içinde bu şekilde mezar başında kurban kesip dua edenlerin çocuk sahibi olduğunu daha önceden duyar. Burada kutsal yerin adının Mezar Bulak olması, mezar kültü ile su kültürünü birleştirir. Kutsal mezarlar kadar sulak yerlerin de çocuk sahibi olma konusunda kutsal olduğu inancının bir yansıması burada görülmektedir. Katagan ve hanımının Mezar Bulak'ı ziyaret edip dua etmesinden sonra Kıdır, Katagan'a görünüp bir erkek evlat sahibi olacağını ve bu evladın Kırgız halkının kaderini değiştireceğini söyler. Böylece Mazar Bulak'ın kerameti anlaşılır.

Er Soltonoy destanında da Colbarskan, kırk yaşına ulaşmasına rağmen çocuk sahibi olamaz, eşi Gülaypa ile birlikte çocuk sahibi olabilme umuduyla mezarları dolaşır. “*Colbarkan menen Gülaypa'nın bala degende ak etkende tak edip, barbagan mazarı, şayıgı, tünöböğön bakşı bübüsü cana batasın albagan eşen-kalpa moldosu kalbayt. Akırında bul okuyalardan takıp tünüülüp cön buluşat.*” (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 20). Mezar ziyaretinden sonra Colbarskan ve Gülaypa bir oğul sahibi olur.

Er Tabıldı destanında ruhu kutlu olan bir kişinin mezarı başında dilenen çocuğun dünyaya geleceğine ve çocuksuz kişinin çocuk sahibi olacağına yönelik inanç Ermankan'ın çocuk sahibi olabilmek için Manas'ın türbesini ziyaret edip onun ruhuna Kuran okuyup bir çocuk dilemesi şeklinde destanda yer alır. Tabıldı hasta olup bir evliyaya gittiğinde evliya ona “*Senin atañ Ermankan/ Altımış caştan aşkanda/ Agala sakal bolgondo/ Kördüm ele bul cerden/ Bala tilep kıdırıp/ Mazar sayın kongondo/*

Manaska kuran okuym dep / Uşul cerge kelgende” (Namatov 2001: 247) diyerek geçmişte babası Ermankan’ın çocuksuzluk derdine derman aramak için Manas türbesine geldiğini anlatır.

Eşimkul menen Zuura destanında Eşimkul ve Zuura ilerlemiş yaşlarına rağmen evlat sahibi olamazlar, bir evlada kavuşmak için mezarları gezip dilekte bulunmaya karar verirler. Bu düşünceyle Eşimkul, hanımı Zuura’ya “*Coldoşum Zuura cürsönçü/ Kıdıralık kıynalıp/ Balaberçi mazarın/ Kartaygança biz astık/ Körüngöndiın kazanın*” (Çelebi 2007: 18) diyerek yola çıkıp azap çekerek çocuk verecek türbeleri dolaşmaları gerektiğini söyler. Eşimkul ile Zuura, bir çocuk sahibi olabilme umuduyla bilinen türbeleri dolaşıp türbe başlarında geceleyerek orada dua ederler. Türbede yatan evliyanın himmetiyle çocuk sahibi olacaklarını umut eden yaşlı karı koca eziyet çekerek dolaşır: “*Mazar izdep tünöym dep/ Cer suunun barın kıdırıp/ Ooluyasın bilem dep/ Kündö üç ubak üşkürip/ Keteli dep culkunat*” (Çelebi 2007: 22-24). Mezardaki evliyanın derde deva olacağını ve evliyanın ruhunun himmetiyle dualarının kabul olacağını düşünen Eşimkul ile Zuura “*Atın ukkam mazardın/ Barın tünöp körölü*” (Çelebi 2007: 66) diyerek adını duydukları, duanın kabul olmasında etkili diye anılan türbelerin hepsini dolaşarak orada geceleyip Kuday’dan bala istemeyi planlarlar. Mezarları dolaşıp çocuk için dua etseler de bu bir işe yaramaz. Eşimkul menen Zuura destanı yakın dönem destanlarından olduğu için gerçekçilik öne çıkar ve mezar ziyaretlerinin hiçbir işe yaramayacağı çocuksuzluk gibi sorunların ancak tıbbi yöntemlerle çözülebileceği fikri savunulur.

6.2.3. Kutsal Ruhlar İnanışı

6.2.3.1. Kayberen

Kayberen; göze görünmeyen kutsal ruhtur. Kırgız Türklerinin mitolojik inanışlarında kayberen sıfatı vahşi hayvanlara yüklenir. İlk dönem insanı evcil hayvanların insanlara, vahşi hayvanların ise Tanrı’ya hizmet ettiğini düşünür ve bu sebeple vahşi hayvanları kutsar. Kayberenin kutsanmasının altında yatan neden de bu inanıştır (Bonney 2000: 375). Kayberen, Kırgız Türklerine göre geviş getiren yabanî hayvanların (geyik, dağ

keçisi, dağ koyunu, karaca vs.) koruyucusudur (Orozobayev 2014: 67). Kırgız Türklerinde geyiğe olan inanç geyiğe benzeyen diğer hayvanlara karşı da duyulur.⁵⁸

Kırgız Türklerinin iyi ruhlar arasında düşündükleri Kayberenler, dağlarda yaşamakta ve hayvanların üremesini sağlamaktadırlar ama kızdırdıklarında da hayvanları telef edebilmekte veya avcılardan saklamaktadır. Kayberenin bu yönünü bilen avcılar, ava çıkmadan önce onu memnun edecek bir dizi uygulama gerçekleştirmektedir. Genelde dağların zirvesinde yaşayan ve hayvanların koruyucusu olan kayberenler buldukları yerin de iyesidir. Bu sebeple Kırgız Türkleri dağdayken herhangi bir tehlikeyle karşılaştığında Kayberene sığınmaktadır. Kayberen inancı, dağ ruhu ve Kırk Çiltan inancıyla karışıp kaynaşır. Kayberen adı ne kadar İslami bir yön taşısa da Türklerin eski inanışlarını yansıtan animist ve totemist görüşleri içeriğinde barındırmaktadır. Kayberen dağ ve orman ruhu inancının bir başka görünümü olarak varlık kazanır (Dıykanbayeva 1999: 150, Beydili 2005: 303-304, Orozobayev 2014: 67). Kayberen, Kırgız Türkleri için kendisine kurban sunulacak kadar yüksek statüye sahip bir koruyucu ruhtur (Bayat 2007: 228). Avcılık/toplayıcılık dönemine ait animistik inanışlara dayanan kayberen inancı Kococaş, Coodarbeşim, Er Koşoy, Er Tabıldı, Eşimkul menen Zuura, Munduk ve Zarlık, Boston, Cañıl Mirza destanlarında yer almaktadır.

Kococaş destanında kayberenin varlığına ve kutsallığına olan inanç öne çıkmaktadır hatta destan bu inanç üzerine şekillenir. Kococaş destanının içeriğini etkileyen en önemli unsur Sur Eçki'dir. Bir Kayberen, yani av ruhu olan Sur Eçki, Kococaş'ın Zulayka ile evliliğinden hemen sonra ortaya çıkar ve onun lanete uğrayıp ölmesine kadarki süreçte Kococaş'tan sonra ana kahraman olarak destanda yer alır. Hatta Kococaş'ın ölümünden sonra babasının intikamını almak isteyen Moldocaş'ın da karşısına çıkarak onu kızı Aş Ayran ile evlendirip intikam fikrinden vazgeçirir. Bu durum destanda Sur Eçki'nin destan kahramanının önüne geçtiğini göstermektedir.

Usta avcı Kococaş, Zulayka ile evlenince eşinin isteğine uyup bir süre ava gitmez. Kococaş, bir süre avdan uzak dursa da bir gün rüyasında kaybaren Sur Eçki'yi görür ve avcılık aklına gelir. Aynı gece Sur Eçki de Kococaş'ı rüyada görür. Bu rüyalar destanın temel epizotunun çıkış noktasını oluşturur. Bundan sonra Kococaş ile Sur Eçki karşı

⁵⁸ Dağ keçisi, dağ koçu, karaca bu hayvanlar arasındadır. Kırgız Türkçesinde ayrı trnaklı ve boynuzlular için "kiyik" veya "kayıp" kelimelerinin kullanıldığı görülmektedir (Dıykanbayeva 1999: 150).

karşıya gelir. Avlanmak için yola çıkan Kococaş, insan ayağının değmediği zirveye çıkar ve orada gördüğü çok sayıdaki oğlakla çebiçi öldürür. Bu esnada bir de alabaş teke görür. Onu yaraladığı sırada Sur Eçki gelir ve “*Anda Kayberen eçki süylödü/ Mergen kırıpsıñ ulak tügölün/ Kıynaldı menin cürögüm/ Sen de calgız eleñ atadan/ Kabalık tübü körbössüñ/ Kayberen bergen batadan*” (Akmataliyev ve Kırbaşev 2007: 108) diyerek Kococaş’tan tekesinin canını bağışlamasını ister. Kendisinin gerçek bir Kayberen olduğunu söyleyen Sur Eçki, alabaş tekeyi öldürdüğü takdirde onu lanetleyeceğini ve bu lanetten kurtulamayacağını söyleyerek Kococaş’ı uyarır. Sur Eçki’nin bu sözü kayberenlik makamının önemine işaret eder. Kayberenin bir bedduasıyla istediğini helak edebilme gücü, onun Tanrı ile olan bağından gelmektedir. Kayberen, Tanrı’ya ait yabancı hayvanların hamisi olduğu için Tanrı’dan aldığı bir güce sahiptir.

Kococaş, kayberen Sur Eçki’nin bu sözünü hafife alır ve alabaş tekeyi de başını keserek öldürür. Kococaş, bunu yaparak kayberene düşmanlığını belli etmiş olur. Bunun üzerine Sur Eçki, Kococaş’a meydan okur; onun karşısına dikilerek kendisini de vurmasını ister. “*Eçki da kaytpay sözünön/ Karşısına geldi deyt/ ‘Kana mergen atçı’ dep/ Kaykayıp turup berdi deyt/ Tütün baştan arıtbay/ Türlüü kılıp şıkaalap/ Tiygize albay ekçiye/ Ok darısı tügönüp/ Oturdu mergen keçkire*” (Akmataliyev ve Kırbaşev 2007: 112). Usta avcı Kococaş, karşısında kıınıldamadan duruveren keçiyi kolayca vuracağını sanmaktadır. Tüfeğini hazırlayan Kococaş, ne kadar kurşun atsa da Sur Eçki’yi vuramaz. Sur Eçki’nin Kayberenliği orada belli olur. O sıradan bir dağ keçisi değil; tüm av hayvanlarının koruyucusu bir kayberendir ve gücünü Tanrı’dan almaktadır.

Bundan sonra Sur Eçki, Kococaş’tan intikamını almak için baharda onun köyüne topal keçi kılığında geleceğini ve Kococaş’ın da kendisini tüfek kullanmadan yakalayabilirse kazanacağını yoksa kazananın kendisi olacağını söyler. Söylediği gibi bahar geldiğinde Sur Eçki, Kococaş’ın köyüne gider. Kococaş verdiği anda uyararak tüfek kullanmadan onu yakalamak için peşine düşer. Günler süren kovalamacadan sonra Sur Eçki, Kococaş’ı Abletim kayasına getirir ve kayanın üzerine çıkardıktan sonra bir kara sis salarak onu şaşırtır. “*Kayberendin Sur Eçki/ Karañğı tuman saldı deyt/ Kayda ketip kalğanın/ Kococaş körböy kaldı deyt*” (Akmataliyev ve Kırbaşev 2007: 182). Destanda, kayberen keçinin bu hareketi onun kutsallığını ortaya çıkaran bir olağanüstülük olarak sunulur.

Sur Eçki, sis salıp Kococaş'ı kayada bırakarak kendisi düzlüğe iner ve Kuday'a kayayı yüceltmesi için dua eder. Kayberen Sur Eçki'nin dileği kabul olur ve Abletim kayası birden gökyüzüne yükselir. “*Kapalangan Eçkinin/ Kabil boldu tilegi/ Mergendin turgan askası/ Meltiregen zoo bolup/ Asmanga cakın tireldi*” (Akmataliyev ve Kırbaşev 2007: 184). Kayanın yükselmesi ve Kococaş'ın kayada kalma durumu da kayberen keçinin olağanüstülüğünün göstergesidir. Sur Eçki, kayada kalan Kococaş'a “*Kalgın mergen askada/ Kara taştı kuçaktap/ Tolgono turgan cagiña/ Dolono çıksın butaktap/ Tosulsun canıñ askada/ Bozorgon taştı kuçaktap/ Çın kayberen men bolsom*”/ *Karışkan mergen sen bolsoñ/ Kargap catat Sur Eçki*” (Akmataliyev ve Kırbaşev 2007: 186) diyerek kargış verir. Kococaş'ın kayadan inememesini, kara taşı kucaklayıp dikenler içinde ölüp kalmasını diler. Bu dileğinin kabul olması için de Kayberenlik makamını aracı kılmaktadır. Gerçek bir Kayberen olan kendisinin bedduasının Tanrı tarafından kabulünü diler.

Kayberen Sur Eçki'nin duası kabul olur ve avcı Kococaş, Kayberene kin gütmenin cezasını kayada ölerək çeker. Destanda Kococaş, henüz doğa karşısında üstünlük sağlayamamış ve doğaya bağlı olarak yaşayan insanı temsil ederken dağ keçisi Sur Eçki ise kudretini Tanrı'dan alan bir doğa gücü olarak sunulur. Kococaş doğanın yasalarına uymadığı için doğanın gücünü temsil eden Kayberenin lanetine maruz kalıp ceza çeker. Destanın Üsönbayev anlatımında Kococaş'ın oğlu Moldocaş, babasının düştüğü hataya düşmez ve karşısına çıkan Sur Eçki ile anlaşma yoluna gider. Sur Eçki, kendisiyle anlaşma sağlayan Moldocaş'a kızı Aşayran'ı vererek onu destekler. Kayberen kızı ile evlenen Moldocaş “*Kayberenden kız alsam/ Kayratımdın bardığı/ Bu da bir kala turgan belgi dep/ Kiyik boldu kayınım*” (Akmataliyev ve Kırbaşev 2007: 290) diyerek aklını kullanarak gücünü arttırdığını belirtir. Bu durum doğa karşısında aciz bir insan olan Moldocaş'ın doğa güçlerini arkasına alarak güçlenmesini sağlar.

Coodarbeşim destanında da olay örgüsünün çıkış noktasını oluşturan Ak Arkar adlı geyik gerçek bir kayberen olarak tanıtılır: “*Tokson toonun urunuş/ Tokson dayra kuyuluş/ Kuyuluştan ötköndö/ Altın bulak bar dedi/ Kak oşondon suu içken/ Altın baştuu ak arkar/ Çın kayberen al, dedi/ Köçüğü kümüş başı altın/ Bir başkaca can, dedi.*” (Alimova 2006: 139). Ak Arkar, doksan dağın bulunduğu, doksan nehrin birleştiği Altın pınar adlı yerden su içen, bu çevrede yaşayan gizemli bir varlıktır. Ak Arkar, kutsal renk olan ak renklidir ve poposu gümüş başı altındır.

Destanda kayberen olarak tanıtılan bir başka canlı ise Ak Bugu adlı erkek geyiktir. Başında altmış çatalı boynuzu olan bu geyik Coodar'ın karşısına çıkar. Geyik avına düşkün olan Coodar, onu vurmaya çalışır ama başaramaz. Sonunda kayberen geyik kaçıp gider. Coodar, onun peşine düşer ve onu yakalar. O zaman Ak Bugu insan gibi konuşup “*Kıyın tuulgan er bosoñ/ Kayberen tilin ala tur baatır/ Men Ak Bugu kayberen/ Anıgın aytam ugup tur.*” (Alimova 2006: 231) diyerek Kayberen olan kendisini öldürmemesini söyler.

Ak Bugu'nun sözünü dinlemeyen Coodar, onu öldürüp yoluna devam eder. Yolda Ak Bugu'nun eşi Ak Cökö maral ile karşılaşır. Ak Cökö de bir Kayberen geyiktir, erini öldüren Coodar'ın karşısına çıkıp “*Barganıñdan kelbey kal/ Ak maral aydap uy kılğan/ Ay alamdı buy kılğan/ Atañ Töştük sırttandı/ Kenceke eneñ beybaktı/ Toguz cıl katar körböy kal.*” (Alimova 2006: 237) diyerek onu lanetler. Coodar'ın dokuz yıl boyunca evini görememesini dileyerek ona kargış verir. Ak Cökö adlı Kayberen geyiğin laneti tutar ve Coodar uzun yıllar yurduna dönemez. Destanda Kayberen geyiğin lanetinin etkili olacağı fikri öne çıkarılır.

Er Koşoy destanında ise Er Koşoy'a Kıdır'ın vesilesiyle Kuday tarafından verilen Taytoru atın kayberen ile yarışan kutsal bir at olduğu söylenmektedir. Kıdır, bu atın kerametini bizzat kendisi Er Koşoy'a anlatır ve “*Men kaltırgan toru bee/ Kambar ata mal ele/ Kayberen menen calgaşkan/ Kasiyeti bar ele*” (Tekalan 2002: 63) diyerek bu atın kutsal olan Kayberene denk olduğunu söyler. Burada atın kerameti ve kutsallığı vurgulanırken koruyucu ruh olarak bilinen Kayberene de gönderme yapılmaktadır.

Er Koşoy, Kıdır'ın kerametiyle sahip olduğu Taytoru atı Karakuş'un alıp kaçması üzerine çaresiz kalır. Heybetli canavar Karakuş'un uçtuğu yönü takip ederek atını kurtarmayı düşünen Koşoy, uzun bir yolculuğa çıkar. Koşoy, Kayberenlerin yürüdüğü yüksek dağ başlarından ve sarp kayalardan geçerek Karakuş'u takip eder: “*Kayberen cürgön cer menen/ Arkarlar cürgön tör menen/ Canın taştap izdedi*” (Tekalan 2002: 67). Burada yüksek dağ başlarının kutsal koruyucu ruh olan Kayberenlerin yürüdüğü mekânlar olduğu söylenerek dağ kültü ile kayberen kültü birlikte anılmaktadır. Tanrı'ya yakın olan kutsal dağ başları, kutsal ruh olan Kayberenlerin mekânıdır ve insanların buralara ulaşması neredeyse imkânsızdır. Destan kahramanı Er Koşoy'un buralarda yürüebilmesi ise onun diğer insanlardan üstünlüğünün göstergesidir.

Destanda Karaçoro'nun kardeşi Bağış'ın Çinli Çortok ile olan birebir vuruşma esnasında kayberene sığınarak düşmana üstün geldiği ifade edilmektedir: “*Açuuusu keldi Er Bağış/ Kanı tartıp içine/ Kayberen, emi koldo dep/ Kayra kirdi küçünö*” (Tekalan 2002: 109). Kayberen, geniş getiren av hayvanlarının koruyucusu olduğu gibi aynı zamanda alpların da kollayıcısıdır.

Dağlarda ve ormanlarda yaşayan, yardıma muhtaç olanların koruyucusu olarak tasavvur edilen dişi geyik şeklindeki kutsal ruh(Kayberen) **Er Tabıldı** destanında Eldiyar'ın duasında geçer. İlaç getirmek ve halkından haber almak için Er Tabıldı tarafından obaya gönderilen Eldiyar, yola çıkarken yaralı arkadaşı Tabıldı'ya “*Kayberen cardam bolsun dep/ Kuçaktaşıp eki dos/ Acıraşalbay turuştu.*” (Namatov 2001: 260) diyerek dua eder. Çaresizce yatıp kalan Tabıldı'ya Kayberen'in yardımcı olmasını diler.

Eşimkul menen Zuura destanında Eşimkul'un oğlu Er Kökül, bir akşam vakti dağ başındayken aksakal biri tarafından Temirkan'ın şehrine gidip onun güzel kızı Aruuke'yi alması konusunda yönlendirilir. Er Kökül, kendisine Temirkan'dan haber getiren ve aniden ortalıktan kaybolan bu aksakalın söyledikleri üzerine evine uğramadan, halkına danışmadan düşmana doğru yola çıkar. Er Kökül'ün altında bindiği atı yoktur, omzunda taktığı silahı yoktur, yanında yoldaşı yoktur. Tek başına düşman üzerine giden Er Kökül, Kayberen ve Kırk Çiltan tarafından korunmaktadır. “*Özü calgız bolso da/ Kayberender koldogon/ Karsılaşkan kırk çitlen/ Cardam bolup korgogon*” (Çelebi 2007: 274). O kalabalık düşmanla savaşa girdiğinde Kayberen ve Kırk Çiltan ona destek olmaktadır.

Munduk ve Zarlık destanında Çançarkan altmış kadın alır, altmışı da çocuk doğurmaz. Sonunda Çançarkan çocuk doğurma kefaletiyle Kañçayım ile evlenir. Kañçayım, söz verdiği gibi hamile kalır. Doğum yaklaştığı zaman altmış kadın onu kıskanır. Onların bu kıskançlıklarından yararlanmak isteyen kocakarı Mastan, almış kadına altmışının da altmış tabak altın vermesi karşılığında çocukları yok edeceğini söyler. Kadınlar bu teklifi kabul edince doğuma ebe olarak giren Mastan, Kañçayım'a iki köpek yavrusu doğurduğunu söyler, çocukları saklayıp nehre atar. Nehre atılan iki bebeği Kayberen gizlice kurtarır ve Şükürlük Dağı'na götürerek orada geyiğe emzirtir. “*Kayıptan sunup kol kelip/ Baldargı alıp ketiptir/ Şükürlük tooga cetiptir/ Kan balası degizip/ Kiyikterge emizip/ Kayberen kırk çiltan/ Cardamdigin körsötüp*” (Akmataliyev, Musakov ve

Orozova 2007: 206). Burada Kayberen'in çaresizlerin yardımcısı olduğu görülmektedir.

Kayberen ve Kırk Çiltan'ın piri Çançarkan'ın evlatları Munduk ve Zarlık'ı koruyup büyütür ve dokuz yaşına kadar ulaştırır. Bundan sonra Han Çançarkan ile evlatlarını buluşturmak ister. Göğsü gümüş, poposu altın bir karaca kılığına girip Çançarkan'ın önüne çıkar. Çançarkan geyiği takip ederken, geyik Zarlık'ın yanına gelir. Zarlık nişan alıp onu vuracakken şekil değiştirip yaşlı bir aksakal olur ve “ (...) *men balam gayberen kırk çiltan piriñmin. Neçen cıl seni toolarda saktadım.*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 230) diyerek kendisinin bunca yıldır onları koruyan Kayberen ve Kırk Çiltan'ın piri olduğunu söyler.

Munduk ve Zarlık her zorlukta Kayberen ve Kırk Çiltan'ın yardım edeceğini bildikleri için daraldıklarında onlara sığınır. Munduk, uzaklara giden ağabeyinin zorda kaldığını hisseder ve “*Sıyındım matat ber dep pirlirimge/ Pirimdin amirini bekem tuttum/ Pirlirim duba kıldı, döbdü çıktuñ*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 228) diyerek Kayberen pirlere yardımcı olmaları için sığınıp dua eder.

Boston destanında, Boston'un annesi Kanişa, Boston'a hamile iken “*Bana yürek gerek, der/ Onu ben yesem, der/ Kayberenin yüreği/ Güçlüsünden olsa, der/ Onunla ağzım dolda, der*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 27) diyerek Kayberen'in yüreğine aş erdiğini söyler. Kanişa'nın bu olağanüstü isteği karnında taşıdığı bebeğin de olağanüstü özelliklere sahip olacağını göstermektedir.

Boston'un olağanüstü özelliklere sahip olan Karaboz adlı atının soyu da Kayberen'e dayanmaktadır. “*Karabozdoy budandın/ Atası kayıptan eken*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 193). Kara-Too adlı dağdaki kara taşta bulunan kara mağarada yaşayan Kayberen ata Karaboz'un hamisi ve yol göstericisidir.

Cañıl Mirza destanında Sarbağış boyuna esir düşen Cañıl bir yolunu bulup kaçar, çocuğunu da beraberinde getirmek zorunda kalır. Çocukla halkının karşısına çıkmaya utanan Cañıl, bir çare bulur ve çocuğu amcasının gök öküzünün yanına bırakır. Çoluğu çocuğu olmayan ve çocuk için yıllarca yalvaran amcası tepenin başındaki öküzün yanında çırılçıplak bir çocuk görünce “*Kayıptan bala taptım dep*” (Caynakova 2004: 120) deyip çocuğun Kayıp'tan geldiğine inanır. Onu evladı olarak alır, Kayıpberdi

adını vererek büyütür. Burada Kayıp/Kayberen bizzat kendisi yer almaz ancak ona olan inanç destanda ifadesini bulur.

Görüldüğü gibi Kayberen sadece av hayvanlarının değil; zor durumda kalan insanların da koruyucusudur. Don değiştirme özelliğine sahip olan Kayberen gücünü doğrudan Tanrı'dan almaktadır.

6.2.3.2. Baabedin

Kırgız Türkleri doğanın, dünyadaki bütün hayvanların, insanların, bitkilerin ataları, pirleri, koruyucu ruhları olduğuna, onların kutsal olduklarına inanırlar. Bu nedenle de onlardan medet umarlar. Aynı zamanda merhametli ruhların gökyüzünde, kötü ruhların da yeraltında yaşayacağını düşünürler (Cusupov 1993: 374).

Kırgız Türkleri, eski Türk dininin inanç unsurlarını İslâmiyet'in inanç dünyasıyla birleştirip devam ettirirler. Ruh inancı da bunlardan biridir. Türklerin eski dinî inancında tabiattaki canlı, cansız bütün varlıkların bir koruyucu ruhu vardır. Bu ruh o varlığın iyesisidir ve koruyucusudur. Kırgız Türklerinin inanışına göre sığırların koruyucu ruhu Baabedin'dir. Bir Nakşibendî şeyhi olan Baabedin(Bahaeddin), sığırların çoğalmasında, kötü ruhların sebep olduğu hastalıklardan korunmasında ve bereketin artmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu sebeple Kırgız Türkleri, Baabedin'in ruhuna kanlı veya kansız kurban sunarak dualarının kabul olması için onun ruhunu aracı kılarlar (Akmataliyev 2001,Polat 2008, Orozobaev 2014).

Baabedin inancı Cañıl Mirza, Eşimkul menen Zuura ve Canış Bayış destanlarında yer almaktadır. **Cañıl Mirza** destanında Sarbagış boyuna esir düşen Cañıl bir yolunu bulup kaçar, çocuğunu da beraberinde getirmek zorunda kalır. Çocukla halkının karşısına çıkmaya utanan Cañıl, bir çare bulur ve çocuğu amcasının gök öküzünün yanına bırakır. Çoluğu çocuğu olmayan ve çocuk için yıllarca yalvaran amcası tepenin başındaki öküzün yanında çırılçıplak bir çocuk görünce bunun Kayıp'tan geldiğine inanır ve onu evladı olarak alır. Çok sevinen amcası Baabedine ekmek adar. “*Balanı orop çapanga/ Baabedinde nan aytıp*” (Caynakova 2004: 120). Destanda Baabedin'e ekmek adayarak şükran sunulmasının nedeni bu ruhun dileklerin kabulünde etkin rol oynadığına dair düşüncedir. Burada hemen şunu belirtmek gerekir ki Baabedin, Tanrı'ya ortak değildir. Bu “*Bir Kudayga zar aytıp*” (Caynakova 2004: 120) ifadesinden anlaşılmaktadır. Kuday tektir, Baabedin ise sadece bir aracı veya şefaatçi hükmündedir.

Eşimkul menen Zuura destanında ise Eşimkul ve Zuura bir çocuk sahibi olmak umuduyla kendisini evliya diye tanıtan bir sahtekârın hizmetine girip onun duasının kerametini beklerler. Sonunda eziyet çeken iki ihtiyar, evliyanın kendilerini kandırdığını anlayıp ondan ayrılmayı düşünürler. Bu fikirlerini evliyaya söylediklerinde evliya “*Eç bolboso eköñ/ Ceti nan colduk kılbayt dep/ Colduk kılsa em tüşöt/ Babedinge ataybız*” (Çelebi 2007: 82) diyerek dualarının kabul olmama sebebinin kendisine maddi bir şeyler vermemeleri olduğunu söyleyip hiç olmazsa Baabedin’e sunmak için yedi ekmek yapıp vermeleri gerektiğini bildirir. **Canış Bayış** destanının Musulmankulov anlatımında ise Bayış’ın kalabalık Kalmuk askeri üzerine Baabedin/Bahaeddin’in ruhunu çağırarak gittiği ve düşman ordusunu yarararak ilerlediği anlatılmaktadır: “*Baabedin ayıp çakırıp/ Cetimiş miñ köp kalmak/Kete catat capırıp.*” (Şentürk 2013: 83). Görüldüğü gibi Baabedin sığırların koruyucu ruhu olmasının yanı sıra savaş meydanında alpların da yardımcısıdır.

6.2.3.3. Kumayık

Akbabanın kuma yumurtlaması ve yumurtadan çıkan yavrunun bir süre sonra mucizevî olarak tazıya dönüşmesi inancı, mitolojik bir inanıştır. Bu yumurtayı bulan bir kişi yedi gün kumda ve karanlık bir ortamda onu sakladığı takdirde yumurtadan çıkan yavrunun tazıya dönüşme durumu söz konusudur. Kırgız halk inancında “Kumayık Köpeği” özellikle köpek cinsi hayvanların “törösü” yani koruyucu ruhu olarak görülmektedir. Kumayık köpeğinin/tazısının bir kuş yumurtasından çıkması ve olağanüstü dönüşümü onun hayvanlar arasındaki üstünlüğünü öne çıkarmaktadır. Gökyüzüne mensup olan kuşun kutsal gök/Teñir ile yakınlığı ve Kumayık köpeğinin bu soydan gelmiş olması onun manevi önemini arttırmaktadır. Ayrıca onun yaratılışı olağanın dışındadır. Kumayık, önce bir kuş yumurtası olarak varlık kazanmakta, ardından mucizevî bir dönüşümle köpek/tazı olmaktadır (Orozobayev 2014: 70). Kumayık köpeği, Kırgız sözlü anlatılarında da yer alır ve beylerin övüncü olarak sunulur. **Cañıl Mirza** destanında Cañıl’ın çevik bir tazısı vardır ve her zaman ona yoldaşlık etmektedir. O nereye gitse bu kumayık tazı da onun yanındadır. Destanda Cañıl’ın kumayıyla ilgili “*Kumayıktı kök coru/ Tuuyt eken dep ukkan/ Kumga tuugan kumayık/ Kız, Cañılga ılayık.*” (Çelik 2010: 184) denilerek onun kuma doğan ve sahibine layık olan bir tazı olduğu söylenmektedir.

Cañıl Mirza destanının Musulmankulov anlatımında Cañıl'ın bu kumayıki nasıl ele geçirdiği tüm detaylarıyla anlatılmaktadır: “ *Camgırçı'nın kızı Cañıl/ Bir küniü çıkkan biyikke/ Calgız çıkkan kiyikke/ Dürbü salıp oturup/ Akıldi karkap tolturup/ Asmandan bulut bölündü,/ Alıskı cerden bir karaan/ Kız/ Cañılga köründü./ Baş kötörsö börüdüy,/ Kanatı bar coruday/ Ukmuştu candar eken dep,*” (Çelik 2010: 182). Cañıl bir gün avlanırken çok tuhaf bir yaratık görür, bu akbabadır. Bir kayanın arkasına gizlenip akbabayı gözetleyen Cañıl onun kuma yumurta bırakmış olduğunu ve bu yumurtadan bir canlı çıktığını görür.

Cañıl, yaşlılardan boz akbabanın kuma yumurtladığını ve bu yumurtadan çıkan yavrunun bazen dönüşüp tazı olduğunu duymuştur. Çok heyecanlanan Cañıl akbabanın gitmesinden sonra yavruyu alıp eve götürür, kimselere göstermeden yedi gün bekler, sekizinci gün yavrunun dönüştüğünü görür. “*Karap tursa candardı/ Küçük bolup kınkıldap/ Kumdan çıgıp oynodu/ Karılardan kep ukkan/ Kumayıktı kök coru/ Tuuyt eken dep ukkan/ Kumga tuugan kumayık / Kız Cañılga ılayık/ Kubulup ketpes beken dep/ Naalış kılıp kudayga*” (Çelik 2010: 183). Akbabanın kumayığını ele geçirdiğine şükredip kurban keserek toy verir. Kumayığın boynuna muska takıp onu en iyi şekilde besler. Görüldüğü gibi Kumayık tazı sahibi olmak bir talihtir. Tıpkı Hüma Kuşu'nun gölgesinin devlet ve talih getirdiği gibi soyu kutsal göğe dayanan bir tazıya sahip olmak da devlet ve talih getirmektedir. Bu inanca sahip olan Cañıl, Tanrı'ya şükrederek kurban keser, halka yemek verip sevincini halkıyla paylaşır.

6.2.3.4. Ak Taylak

Ak Taylak, mezar ve türbelerin koruyucusu olan ve deve yavrusu şeklinde tahayyül edilen bir koruyucu ruhtur (Orozobayev 2014: 71). Kırgız Türklerinin küçük destanlarından sadece **Er Koşoy** destanında bu motifyer alır. Katagan, elli yaşını aşmasına rağmen bir çocuk sahibi olamaz. Katagan'ın üzüntüsünü gören bir kişi ona hanımıyla birlikte Mezar Bulak'a gitmesini ve orada dua ederek bir çocuk dilemesi söyler. Bunun üzerine Katagan, hanımı Akperi'ye “*Karılardan köp ugam/ Mazar Bulak, Kara Taş/ Esi bolgon Ak Taylak/ Balasız candar sıynıp/ Müröösünö cetken deyt/ Mazarga barıp sıynsak/ Kabil alsa Ak Taylak/ Kaynabayt eken bulagı/ Erinin colu ak bolso/ Erinen murda ayalı/ Turmuşunda tak bolso/ Beret eken Ak Taylak/ Perzent bala ayabay*” (Tekalan 2002: 41) diyerek Mezar Bulak'a gitmek gerektiğini söyler. Karı koca eesi(sahibi) Ak Taylak olan mezar Bulak'a gider. Katagan ak boz kısrağ kurban

ederek mezarların ve türbelerin koruyucusu olarak bilinen Ak Taylak'tan bir çocuk ister.

6.2.3.5. Kambar Ata

Kambar Ata adıyla bilinen koruyucu ruh, atların ve at çobanlarının hamisi ruhudur (Basilov 1980: 314, Bayat 2007: 89). Atların hamisi olarak bilinen Kambar Ata sadece atlara görünür (İbrayev 1995: 320). Kambar Ata'nın yilkıcıların piri olduğuna dair inanış daha çok Kırgız (Kambarkan, Kambar Ata)⁵⁹; Kazak (Kambar Ata, Cılkışı Ata); Uygur, Kazan ve Sibiryâ Tatarları (Kampir ya da Katmir), Türkmenler (Baba Gammar) arasında görülmektedir (Aydarkulov 1995: 261, Beydili 2005: 210, Ergun 2011: 47). Kırgız Türkçesinde Kambar Ata "1. Atın koruyucu ruhu 2. Atın genel ismi 3. Bıcı adlı bir nevi cilt hastalığının hamisi" anlamlarına gelmektedir (Abduldayev ve İsayev 1969: 276, Karasayev 1986: 137, Yudahin 1985: 335). Ayrıca Kambar Ata su iyisi, bahşılardan piri ve dutarın mucidi olarak da görülür ancak onun öne çıkan işlevi atların hamisi ruhu ve yilkıcıların piri olmasıdır (Ergun 2011: 30). Başlangıçta mitolojik bir varlık olan atların koruyucu ruhu sosyal ve kültürel yapının değişimi doğrultusunda İslam inancına bağlı unsurlarla birleşerek yeni bir anlam değerine ulaşır. "Kambar" adı İslami inanışa bağlı olarak Hz. Ali'nin seyisi olan Kamber'e⁶⁰ dayandırılmaktadır (Ergun 2011: 51). Hastalanan atlar için Kambar Ata'ya dua edilir. Ayrıca at sürülerinin çoğalması için de ona sığınılmaktadır (Ergun 2011: 53, Orozobaev 2014: 165). Atlı göçerevli bir yaşam tarzına sahip olan Kırgız Türkleri için at çok önemlidir. İyi bir at sadece sahibinin değil tüm boyun övüncü ve namusudur. Toylarda koşu yarışmalarında öne çıkan bu atlar savaşta düşmana karşı üstünlük sağlar. Kırgız Türkleri böyle atların Kambar Ata soyundan geldiğine inanır ve onları koruması, nesillerinin çoğalması için Kambar Ata'ya dua ederler (Orozobaev 2014: 165). Kırgız Türklerinin Kambar Ata'ya yönelik inanışı küçük destanlardan Er Koşoy destanında yer alır. **Er Koşoy** destanında Er Koşoy'a Kızır'ın vesilesiyle Kuday tarafından verilen Taytoru, atların koruyucu ruhu ve

⁵⁹ Kırgızistan'ın bazı yerlerinde Kambar Ata yerine atın koruyucu ruhu anlamında "Bavakan, Caltañkara, Ay Tuyak" isimlerinin kullanıldığı da ifade edilmektedir. Bunlardan "Aytuyak" sözcüğünün İslamiyet'ten önce Kırgız Türkleri arasında atın koruyucu ruhunun adı olarak kullanılmış olabileceği tahmin edilmektedir (Orozobaev 2014: 165).

⁶⁰ Rivayete göre Hz. Ali'nin Döldül adlı atına bakan Kamber çok güzel dombra çalar. Otun bol olduğu bir dönemde atın semirmesi gerekirken zayıfladığını gören sahabe otağa gelip Kamber'in dombrasıyla atı mest ettiğini ve dombranın ezgisine kapılan atın otlamadığını görür. Bunun üzerine sahabe Kambere çıkarır. Kamber elinde dombrasıyla kaçarken yer yarılar ve onu içine alır. Bundan sonra Kamber atların koruyucusu ve yilkıcıların piri olarak anılır (Akt: Ergun 2011: 53).

“törösü” olan Kambar Ata’ya benzetilir. Kıdır, bu atın kerametini bizzat kendisi Er Koşoy’a anlatır ve “*Men kalırgan toru bee/ Kambar ata mal ele/ Kayberen menen calgaşkan/ Kasiyeti bar ele*” (Tekalan 2002: 63) diyerek bu atın kutsal olan atların koruyucu ruhu Kambar Ata’ya denk bir at olduğunu bildirir.

6.2.3.6. Kırk Çilten

Kırk Çilten, Kırgız Türkçesinde halk arasında dolaşan ve çaresiz durumda olan bazı insanlara yardım eden olağanüstü özelliklere sahip kırk koruyucu ruh anlamına gelmektedir (Yudahin 1985: 363, Abduldayev ve İsayev 1969: 696, Karasayev 1986: 176). Kırgız Türkçesinde bu kelime “çilmerden(kırk yiğitler)” şeklinde de ifade edilmektedir (Karasayev 1986: 176, Orozobayev 2014: 170). Kırgız Türklerinin inanışına göre Kırk Çilten kayıp kırk evliyadır. Bunlar dağlarda yaşayarak insanlar başta olmak üzere bütün canlı varlıkları himaye etmektedirler (Dıykanbayeva 1999: 167). Eski Türk inanışlarında yer alan koruyucu ruh inancı ile İslam inancında yer alan evliya inancının birleşmesinden oluşan Kırk Çilten, Kırgız Türklerinin sözlü anlatılarında yer almaktadır. Er Koşoy, Er Tabıldı, Eşimkul menen Zuura, Munduk ve Zarlık destanlarında Kırk Çilten inancına yer verilmektedir. **Er Koşoy** destanında “*Kıdır özün koldogon/ Kırk Çilten işin oñdogon/ Oyrottu buzsa olco algan*” (Tekalan 2002: 166) sözleriyle Er Koşoy’un Kıdır tarafından kollandığı ve Kırk Çilten tarafından işlerinin yoluna konulduğu ifade edilmektedir. Bu sebeple Er Koşoy, düşmanın yenemediği bir yiğit olur.

Er Tabıldı destanında kutsal olan kırk evliyanın darda kalanlara, kederde olanlara yardım ettiği, kırkların yardım ettiği kişinin bahtının açıldığı, işlerinin iyiye gittiği ifade edilmektedir. Bu inancı destanda Kardıgaç’ın rüyasını yorumlayan Çaçıkey dile getirir. Çaçıkey, “*Bizge bakıt tiyiptir/ Kırk çilten cardam beriptir/ Kıranıñ abañ carkırap/ Kalkına aman keliptir.*” (Namatov 2001: 543) diyerek Kardıgaç’ın rüyasının Er Tabıldı’nın halkına sağ salim döneceğine işaret olduğunu, Kırk Çilten’in kendilerine yardım ettiğini söyler.

Eşimkul menen Zuura destanında Kırk Çilten/kırklar, Er Kökül’ün koruyucusu ve yardımcısıdır: “*Özü calgız bolso da/ Kayberender koldogon/ Karsılaşkan kırk çilten/ Cardam bolup korgogon*” (Çelebi 2007: 274). Bu sebeple Er Kökül tek başına kalabalık düşmanla cesurca savaşıp zafer kazanır.

Munduk ve Zarlık destanında kocakarı Mastan'ın nehre attığı Çançarkan'ın iki çocuğunu kayberen ve çiltlenler alıp büyütür. Erkek çocuğa yetmiş yüzyıllık hüner verirler, kırk kaplanın gücünü verirler ve ona Zarlık adını koyarlar: “*Atanın cüzün körgön çok dep Çiltandar atını Zarlık koygon. Cetimiş kılımdın önörün bergen. Kırk colborsun küçünü bergen.*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 224). Bu örneklerde geçen Kırk Çiltlen, kayıp olan kırk eren inancını yansıtır.

6.3. GEÇİŞ DÖNEMLERİYLE İLGİLİ İNANIŞLAR

6.3.1. Doğum

6.3.1.1. Çocuksuzluk

Türk dünyasının farklı bölgelerinde yaşayan Türk boylarının sözlü anlatılarının birçoğunda görülen çocuksuzluk motifi, anlatı kahramanının ilerideki olağanüstülüklerine zemin hazırlamaktadır. Türk boylarının destanlarında olay örgüsü toplumun yöneticisi konumundaki kişilerin her türlü imkâna sahipken çocuk sahibi olamadıkları için yaşadıkları çaresizlikle başlamaktadır (Yıldız 2009: 79). Çocuk sahibi olamayan bu kişiler⁶¹ toplumun nezdinde Tanrı'nın lanetine uğramış kişiler olarak kabul görmekte (Ergin 2014) ve toplum karşısında da itibar kaybetmektedirler (Arıkan 2007: 39). Bu şekilde toplum tarafından dışlanan ve yaşları oldukça ilerlemiş olan beyler, hem kınanmışlıktan kurtulmak hem de hanlıklarının devam etmesini sağlamak için bir çocuk sahibi olmak istemektedir. Bu istek, içerisinde mitolojik inanışları barından bir dizi pratiği de beraberinde getirmektedir.

Bu dileklerinin gerçekleşmesi için karı koca dua ederler, türbeleri ziyaret ederler, ulu ağaçlara çaput bağlayıp, kutlu pınarlarda yıkanır. Dualarının kabul olması için aç doyurup çıplak giydirirler, kurban keserler. Nefesine güvendikleri hocalara, şıhlara veya bahşılara başvururlar (Yıldız 2009: 87, Polat 2008: 70). Çocuğu olmayan kadın; çok yavruleyen ayı, domuz gibi hayvanların postuna oturur, köpeğin üzerinden atlar, çok çocuğu olan kadınların kıyafetlerini giyer ya da bu kadınların elinden bir şey yer (Erdem 2004: 273, Kalafat 2013: 47). Elmalı yerlerde yuvarlanma, kaplıcalarda yıkanma ve beli sıkı bağlama gibi uygulamalar da çocuksuzluk problemini ortadan

⁶¹ Kırgız Türkleri çocuğu olmayan kadın ve erkekler için çeşitli isim ve lakaplar kullanır. Çocuksuz kadına "tuubas(kısır), türöböğön ayal(doğurmayan kadın), kuucatin(kısır)" gibi lakaplar verilmiştir. Erkeğe ise "tuyaksız, balası çok, uruksuz, kuubaş" şeklinde isimler takıldığı görülmektedir (Polat 2008: 68).

kaldırmak için başvuru pratikler arasındadır (Gülensoy 2002: 29). Çocuksuzluğu Tanrı tarafından lanetlenmenin bir sonucu olarak gören Kırgız Türkleri⁶² bu laneti ve belaları göçürme(köçürtüü) uygulaması gerçekleştirmektedir (Akmataliyev 2001: 103). Ayrıca kutsal dağlara veya sulara sığınma, tumar(muska) yazdırma, kutsal yerlerde kurban kesme gibi pratikler de gerçekleştirilmektedir (Polat 2008: 70). Gebe kalmak için bir takım halk hekimliği yöntemlerine başvurulduğu da görülmektedir (Artun 2010: 136). Tüm bu çabalardan sonra Kıdır veya bir pirin verdiği tavsiye ya da bir elma çocuk sahibi olmalarına vesile olur. Yaşları hayli ilerlemiş ve biyolojik olarak çocuk sahibi olma ihtimali kalmamış çiftin çocuk sahibi olması başlı başına bir mucize olarak sunulmaktadır. Kahraman diğer evlatlar gibi normal bir şekilde dünyaya gelmez onu adeta Tanrı bağışlar. Destanın başında yer alan bu motif, kahramanın her haliyle olağanüstü özelliklere sahip olacağına da habercisidir.

Kırgız Türklerinin çocuksuzluğa yönelik bu algısı Kırgız destanlarında da yer almaktadır. Boston, Canış Bayış, Er Koşoy, Er Soltonoy, Er Tabıldı, Coodarbeşim, Kız Cibek, Kız Darıyka, Kurmanbek, Eşimkul menen Zuura destanlarında çocuksuzluk motifi ve bu motife bağlı olarak ortaya çıkan mitolojik inanışlara dayalı uygulamalar yer almaktadır. **Boston** destanında Rapşan Dulay halkının hanı Buuba Han bir çocuğun hasretiyle yanıp tutuşmaktadır, bir gün halkını toplayıp içindeki acıyı halkıyla paylaşır. Buuba Han, “*Men kartayıp baratam mende bala cok tegımdı eelep elimdi suurar menden tukum kalbayt.*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 24) diyerek kendisinin elli yaşını aşmasına rağmen bir çocuk sahibi olamadığını, tahtını ve halkını bırakacağı bir evladının olmamasının onu çok üzdüğünü söyler. Hanlarının bu acı feryadını duyan halk çaresiz kalıp, bakışlarını göğe yöneltip feryat ederek Tanrı’ya yalvarırlar ve Buuba Han için bir çocuk dilerler. Destanda bu durum “*Anda eli bütin*

⁶² Çocuksuzluk problemi çoğunlukla kadına bağlanmakta çocuğu olmayan kadın meyvesiz ağaca benzetilmektedir. "Doğurmayan kadından yavrusu olan keçi daha değerlidir.", "Kısır doğurmayınca tay adı kalmaz, kadın doğurmayınca gelin adı kalmaz.", "Zürriyetsiz olacak yiğide kısır kadın rastlar." gibi atasözleri Kırgız toplumunda bu problemin doğrudan doğruya kadına yüklendiğini ve çocuksuzluğun eksiklik olarak değerlendirildiğini göstermektedir (Dıykanbayeva 2009: 180). Kırgızistan'ın güney bölgesinde bulunan Alabuka ilçesinde evlenip çocuğu olmayan kadınların öldüklerinde kocasının köyüne değil de babasının köyüne gömüldüğü kaydedilir. Bölge halkının inanışına göre zürriyeti devam ettiremeyen bu kadın kocasının soyundan sayılmamakta ve onun mezarlığına gömülmeyi hak etmemektedir. Bir kadın ancak çocuk sahibi olduğu takdirde kocasının evinde ve çevresinde yer edinebilmektedir, aksi takdirde bu kadının evde hiçbir hakkı bulunmamaktadır. Çocuğu olmayan kadına zaman zaman acınsa da böyle bir kadının uğursuzluk getireceğine inanılır. (Polat 2008: 69, Dıykanbayeva 2009: 183).

cıynalıp ayla tappay kıynalıp Kuday'dan bala surunişat. "Kanımız kan Buubaga bala bere kör Kuday!" dep asmandı karaşat." (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 24) sözleriyle ifade edilmektedir.

Halkın bu samimi duası Tanrı tarafından kabul edilir. Duanın kabul olduğuna dair işaret ise gökteki ak bulut arasından peyda olan aksakal Kıdır'ın yere inerek halkın duasına "âmin" demesi olur. Bu olağanüstü durum karşısında Buuba Han ve halk hem şaşırır hem sevinir. Buuba Han şükür ifadesi olarak ak sarı başlı koyunu kurban eder: "*Kan Buuba abdan süyüdü/ Aksarbaşıl aytıp bülüdü*" (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 25). Bu duanın ardından Buuba Han'ın sıkıntısı yok olur, Buuba Han'ın elli yaşını aşmış olan eşi Kanışay kısa süre sonra hamile kalır.

Canış Bayış destanında da Canış ve Bayış'ın babasının ilerlemiş yaşına rağmen bir evlat sahibi olamadığı, evlat sahibi olmak için inanışa dayalı bazı pratikleri yerine getirdiği anlatılır. Destanın Orozbay Urmambetov anlatımında Nurkan bahadırın elli yaşına kadar çocuğunun olmadığı ancak elli yaşından sonra bir çocuk sahibi olabildiği "*Oşol kezde Kırgızga/ Nurkan batır han bolot/ Eliüiden aşkan kezinde/ Boluptur eki balaluu*" (Akmataliyev ve Musakov 2013: 21) ifadeleriyle anlatılmaktadır.

Destanın Moldobasan Musulmankulov benzer metninde de zengin bir bey olan Asıl Han ilerlemiş yaşına rağmen çocuk sahibi olamaz. Tacını tahtını bırakacak bir oğul sahibi olamayınca, tahtını bırakıp dünyayı terk edip Mekke ve Medine'ye doğru yürür. Yolda Kıdır İlyas ile karşılaşır. Kıdır İlyas, ona dualarının kabul olduğunu söyleyince Asıl Han iki çocuk istediğini bildirir. Asıl Han, Kıdır İlyas'ı aracı kılarak güçlü, yiğit, cesur ve yakışıklı iki erkek evlat ister. Kıdır İlyas da el açıp onun için dua eder ve aniden ortadan kaybolur. Destanda bu durum "*Asılkan degen bir padişā bar ele anın tüynösü tügö, turguku altın ele. Eç perzenti cok ele. Oşondo taktısın talak kılıp taştap, Kudayga calınıp, moynuna boto salınıp Meke Mediyna közdöy cönödü. Coldo bara catsa Kıdır İlyas uçaradı. Kıdır İlyas sen kimsin dedi. Men Asılkan padişāmin dedi. Tilegiñ öttü Kudayga, kabil etti, dedi. Anda Asılkan ayttı. Kıdır babam bolsoñ Kudayda eki bala berseñ, telegeyin tegiz berseñ, biröönön biröön uluu berseñ, pende de cok suluu berseñ, betteşkendı alğan berseñ, bir put taştı kötörgön balğan berseñ, dedi. Kıdır İlyas aç alakanıñdı, dedi. Oomiyn, dep bata berip közdön kayıp boldu.*" (Şentürk 2013: 80) ifadeleriyle anlatılmaktadır. Bu duadan sonra Asıl Han'ın iki erkek çocuğu olur.

Er Koşoy destanında Katagan, elli yaşını geçmesine rağmen bir çocuk sahibi olamaz. Düşmanlarını yenen ve halkını huzur içinde yaşatan Katagan, öldüğünde yerine geçecek ve halkına sahip çıkacak bir erkek çocuğunun olmamasından dolayı üzüntü içindedir: “*Kee biröö calgız mençilep/ Eliüügö tamam cetkençe/ Men öndöñön calgızga/ Berbedi Kuday ayabay/ Bir balasın eñçilep*” (Tekalan 2002: 35). Katagan, yedi kadın alır ama hiçbirinin de çocuğu olmaz: “*Köp algan katın töröböy/ Balanın tartıp azabın*” (Tekalan 2002: 35). Yaşlanan Katagan, tacını tahtını bırakacak bir evlat sahibi olamadığı için içten içe azap çekmektedir. Düşmanlarına diz çöktüren, yiğitliğini dört bir yana duyuran Katagan’ın tek derdi bir çocuğunun olmamasıdır. Bir evladın yokluğuyla Katagan, dert çekip hastalanır. Katagan’ın bu dertli halini gören bir kişi onun derdinin nedenini öğrendiğinde ona “*Kasam içip zil kusup/ Bir balanın ayınan/ Ooruganday körünöt*” (Tekalan 2002: 35) diyerek kutsal yerlere gidip orada kurban keserek dua etmesini ve Kuday’dan bir erkek çocuk dilemesini söyler.

Katagan, halkından bir kişinin verdiği akılla mezarları dolaşıp dünya malını saçarak feda edip Allah’a el açarak dua etmeyi ve bir erkek çocuk dilemeyi düşünür. Katagan, halktan; çocuğu olmayanların Mezar Bulak ve Karataş’a gidip orada kurban keserek dua ettikten sonra çocuk sahibi olduklarını daha önce de duymuştur. Bu durum Katagan’ı ümitlendirir. Katagan, hanımı Akperi’ye “*Elden bata alalık/ Mazardan mazar çalalık/ Arbın düynö köp maldı/ Barın çaçıp üröylü/ Alla taala kudaydan/ Erkek bala tileyli*” (Tekalan 2002: 40) diyerek halktan dua alıp yola çıkarak bütün mezarları dolaşmaları, dünya malını saçarak mezarı aracı kılıp Kuday’dan bir erkek çocuk istemeleri gerektiğini söyler. Katagan, Akperi ile Mezar Bulak’a gidip orada ak boz kısarak kurban ederek dua eder. Katagan ve Akperi bu mezar ziyareti ve duadan sonra bir çocuk sahibi olurlar. Üstelik çocuk daha anne karnında belli olmadan bir evlat sahibi olacaklarını Kıdır, Katagan’a müjdelere ve bu çocuğun Kırgız milletinin talihini açacağını söyler. Burada mezar ziyareti ve sulak yerlerde dua etmenin çocuk sahibi olmaya bir vesile olduğu inancı öne çıkarılır.

Er Soltonoy destanında da Colbarskan, kırk yaşına ulaşmasına rağmen çocuk sahibi olamaz, eşi Gülaypa ile birlikte çocuk sahibi olabilme umuduyla mezarları dolaşır, bakışı ve bübülerden medet umar, evliyalara sığınıp onlardan dua alırlar. Bu durum destanda “*Colborkandın kırk caşka kelgençe eç kanday uulu ce kıztı bolbogon. Colbarkan menen Gülaypa’nın bala degende ak etkende tak edip, barbagan mazarı, şayıgı, tünöböğön*

bakşı bübüsü cana batasın albağan eşen-kalpa moldosu kalbayt. Akırında bul okuyalardan takıp tüñülüp cön buluşat.” (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 20) şeklinde ifade edilir. Tüm bu uygulamalardan sonra Colbarskan bir erkek çocuk sahibi olur.

Er Tabıldı destanında Ermankan’ın Kalmuk hanımından doğan Kudaynazar’ın eşkıya olup halkın başına bela olması üzerine Kalmuk karısı ile oğlunu kovduğu ve Kırgız boyundan Agaça adlı bir kızla evlendiği anlatılmaktadır. Agaça, on yıl boyunca çocuk doğurmaz. Ermankan altmış iki yaşına geldiğinde bir erkek çocuk sahibi olur: *“Ermankan eliüü caşka çıkkanda Noygut eline barıp Agaça degen kızdı alıp keldi. Agaça on cılga çeyin töröböy cürdü. Ermankan altmış eki caşka çıkkanda Agaça bir erkek bala taptı.”* (Namatov 2001: 1). Ermankan ilerleyen yaşında zorla bulduğu bu çocuğa Tabıldı(Bulundu) adını verir. Destanın giriş kısmında Ermankan’ın çocuk sahibi olabilmek için hangi uygulamalara başvurduğu belirtilmez ancak Tabıldı’nın yaralanması üzerine Manas türbesi yanında bulunan dervişe gittiği zaman orada bulunan derviş *“Senin atañ Ermankan/ Altımış caştan aşkanda/ Agala sakal bolgondo/ Kördüm ele bul cerden/ Bala tilep kıldırıp/ Mazar sayın kongondo/ Manaska kuran okuyım dep / Uşul cerge kelgende”* (Namatov 2001: 247) diyerek Ermankan’ın çocuk sahibi olmak için seneler evvel Manas türbesine geldiğini söyler. Ermankan, Manas türbesine gelip çocuk dileyip Manas’ın ruhuna Kuran okumuştur. Ermankan, çocuk sahibi olabilmek için Manas türbesinde dua ettikten sonra Tabıldı dünyaya gelmiştir.

Coodarbeşim destanında da Coodar’ın babası Er Töştük’ün ilerlemiş yaşına rağmen bir çocuk sahibi olamadığı anlatılmaktadır. Yer altında ve yer üstünde birçok düşmanla karşılaşan Töştük bütün düşmanlarını yok etmeyi başarır. Böylece ömrü tükenip giden Töştük yaşlılık çağına ulaşır ancak bir çocuk sahibi olamaz. Er Töştük; *“Közüm ötsö düynödön/ Kim kalkalayt cerdi dep/ Kapa kılbay kim bagat/ Kalıñ Kıpçak eldi dep/ Erdiği maga teñelip/ Eerçiy çıkkan karaan cok”* (Alimova 2006: 131) diyerek kendisi dünyadan göçtüğünde ülkeyi kimin yöneteceğini, halka kimin kol kanat gereceğini düşünüp üzüldüğünü belirtir. Er Töştük, gücü ve yiğitliği kendisine benzeyen bir oğul sahibi olamamanın üzüntüsünü yaşamaktadır. Er Töştük bu düşünceler içindeyken dileği kabul olur ve eşi Kenceke ihtiyar yaşında hamile kalır. Hamileliğin belirtileri doğacak çocuğun yiğit bir erkek çocuk olacağını gösterince Er Töştük huzur bulur.

Kız Cibek destanında zenginliği anlatmakla bitmeyecek, mal mülk sahibi birisi olan Bazarbay altmış yaşına geldiği halde bir çocuk sahibi olamaz. Elli yaşındaki eşi Kamkatay da, sayısız mallarını bırakacakları soylarını devam ettirecek bir evlatlarının olmamasına üzülmemektedir. Bu durum destanda: “*Aşkan sayın baylığı/ Arbidı anın ardığı/ Altmış tayap bargıça/ Allanın bolboy carlığı/ Balanın ünün ugulbay/ Köçödü munun zar munu / Kempiri anın Kamkatay7 Eliülödü kuramı.*” (Duman 2001: 115) şeklinde anlatılmaktadır. Yaşlı karı koca Tanrı’ya dua ederek çocuk isterler ve sonunda duaları kabul olur. Kamkatay elli yaşında bir ihtiyar olmasına rağmen hamile kalır: “*Taalayı munun on kelip/ Taşı ödöö kuladı./ Tak oşondo baybiçe/ Erkek bala tuuganı.*” (Duman 2001: 115). Yaşlı çift on yıl arayla iki erkek çocuğa sahip olur.

Kız Dariyka destanında da Dariyka’nın babası Katıran bir gün aynanın karşısına geçer ve çok yaşlanmış olduğunu görür. Zenginliği ve tahtı olmasına rağmen soyunu devam ettirecek bir çocuğun olmaması onu üzer: “*Kün sanap küçöy berdi kaygı zarı/ Közünön caş orduna akıp kanı / Balaluu bolso eken dep kayran balban/ Tileşet köpçülüktün tügöl baarı./ Katıran küyüp canat bala dese/ Esirkep anı süyüp bala berse*” (Orozova ve Akmataliyev 2010: 34). Yaşlı Katıran bir çocuğun yokluğundan kahrolup “*Balanın ünün ugup armanım cok/ Meyli anan razımın acal kelse.*” (Orozova ve Akmataliyev 2010: 34) diyerek çocuğun sesini duymaktan başka içinde bir ukdenin olmadığını bir bebeğin ağlamasını duyduktan sonra ölüme bile razı olacağını söyler. Katıran, ilerlemiş yaşından dolayı artık çocuk sahibi olamayacağını düşünüp kahrolur ancak Tanrı’nın lütfuyla kader yüzüne güler ve yaşlı karısı hamile kalır: “*Oylonup cürgönünde baatırküyüp/ Ayalı cüktüü bolot tagdır süyüp/ Köz carıp aman esen törösö dep/ Ötközöt toguz aydı sanap cürüp/ Oşantip kütökön bala ubaktı cetip/ Alarga bir kız berdi nasip etip*” (Orozova ve Akmataliyev 2010: 34). Dokuz ay geçtikten sonra Katıran’ın yaşlı hanımını bir kız çocuğu dünyaya getirir.

Kurmanbek destanında da Teyitbek ilerlemiş yaşına rağmen baba olamaz. Teyitbek, yedi kadınla evlenir ama bir çocuk sesi duyamaz. Teyitbek, “*Men balasız ötömünbü, ceti katın aldım, birönün da bir bala körbödüm, dağı ceti katın alayın on dört katından bala cok bolso kудaydın bergeni emespi?*” (Musakov 2013a: 19) diyerek bir çocuk görmeden ölüp gitmekten korktuğunu, yedi kadın aldığı halde hiçbirinin çocuk doğurmadığını yedi kadın daha alıp çocuksuz kalırsa bu durumun Kuday’ın takdiri

olduğunu söyler. Teyitbek'in yakarışlarını Tanrı karşılıksız bırakmaz ve ona yaşlılık çağında bir erkek evlat verir.

Eşimkul menen Zuura destanında da ilerlemiş yaşlarına rağmen çocuk sahibi olamayan Eşimkul ile Zuura çok azap çekmektedir. Yaşlandıklarında kendilerini insan içine çıkaracak bir çocuklarının olmaması onları üzmektedir. Eşimkul “*Balanın tartım azabın/ Mınday arki ömürdü/ Bilbeymin kaçça caşarım/ Coldoşum Zuura cürsönçü/ Kıdıralık kıynalıp/ Bala berçi mazarın*” (Çelebi 2007: 18) diyerek çocuksuzluğun azabını çok çektiğini bu azapla bundan sonraki hayatı yaşamanın zor olduğunu söyleyip Zuura'ya çocuk verecek mezarları dolaşmayı teklif eder. Yaşlı çift, çocuk sahibi olabilmek için mezarları dolaşarak dua etmeye karar verir. Burada yer alan mezar ziyareti ve mezar başında geceleme uygulaması atalar kültürüne bağlı olarak gelişen ve İslamiyet'in kabulüyle İslami renk kazanan bir pratiktir.

Eşimkul ile Zuura bilinen mezarları gezip dua ederler, evliya ve şeyhlerin hizmetine girip bir çocuk sahibi olabilmenin umudunu taşırlar, bu umutla bakışlara sığınır ama dilekleri gerçekleşmez. Bir evladın yokluğundan dertleri her gün artar, ne yapacaklarını bilemez hale gelirler. Eşimkul “*Eñgirep cürüp kuuradım/ Balanın kaygı zarı için/ Bilbeymin elge turarım/ Şek bilinbeyt kanteyin*” (Çelebi 2007: 20) diyerek bir çocuk sahibi olabilmek için ömrünü heba ettiğini ve çaresiz kaldığını ifade eder.

Eşimkul ile Zuura mezarların yanı sıra kutsal olan yer ve suları da ziyaret ederler. Eski Türk inancına ait olan yer-su ruhlarına sığınma pratiği çocuksuzluk motifine bağlı olarak destanda yer almaktadır: “*Mazar izdep tünöym dep/ Cer suunun barın kıdırip/ Ooluyasın bilem dep/ Kündö üç ubak üşkürüp/ Keteli dep culkunat*” (Çelebi 2007: 22-24). Yaşlı çift halktan duydukları uygulamaların hepsini yerine getirirse de çocuk sahibi olamaz. En sonunda bir doktorun tedavisi onları bu dertten kurtarır. Sosyal konulu realist bir destan olan Eşimkul menen Zuura destanında halk inanışlarına dayalı uygulamaların hiçbir işe yaramayacağı çarenin tıpta olduğu düşüncesi vurgulanır.

6.3.1.2. Aşerme

Aşerme hamilelik döneminde belli yiyeceklere istek duyma şeklinde kendisini gösteren durumdur. Türk boyları arasında normalin dışında olan bu duruma mitolojik içerikli

anlam değerleri yüklenmektedir.⁶³ Aşerme Kırgız Türkçesinde “talgak bolma” şeklinde kullanılmaktadır. Kırgız Türklerine göre çocuğun sağlam, çevik ve cesur olacağının habercisi annesinin aş erdiği yiyecektir. Diğer Türk boylarında olduğu gibi Kırgız Türkleri, hamile kadın neye aş ererse çocuğun ona benzeyeceğine inanırlar. Aş eren kadına istediği yiyecek hemen bulunup verilmelidir, aksi takdirde çoğunun sakat doğabileceğine inanılır. Aş eren kadın için helal haram durumu ortadan kalkmaktadır (Polat 2008: 79).

Türk boylarının sözlü anlatılarında kahramanın annesinin hamilelik döneminde yırtıcı hayvanın kalbine aşermesi motifi gelenekli motiflerden birisidir (Akmataliyev 2001: 124). Boston, Canış Bayış, Coodarbeşim, Şırdakbek destanlarında kahramanın annesi yırtıcı hayvan yüreğine aş erer. Er Soltonoy destanında ise diğerlerinden farklı olarak kahramanın annesi zehirli alaca yılanın etine aş ermektedir.

Boston destanında Buuba Han ilerlemiş yaşına rağmen bir çocuk sahibi olamaz. Buuba Han bir gün halkını da toplayıp çocuk için Kuday’a dua eder. Bu esnada Kızır gelip duaya “âmin” der. Bu duadan sonra Buuba Han’ın yaşlı eşi Kanışa hamile kalır. Kanışa aş ermeye başladığında Buuba Han eşine türlü hayvanın etini yedirse de Kanışa’nın aş ermesi geçmez. Günden güne zayıflayan Kanışa hiçbir şey yiyemez. En sonunda Kanışa “*Maga cürök kerek deyt/ Kayberendin cürögü/ Küçtüüsünön bolso deyt/ Oşogo oozum tolso deyt*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 25-27) diyerek kayberen soyundan olan yırtıcı hayvanın yüreğine aş erdiğini söyler. Yırtıcı hayvanın yüreğine aş erme motifi Kırgız Türklerinin destanlarında alp tipi motifine bağlı olarak yer almaktadır. Burada Kanışa’nın bir yırtıcı hayvanın etine aş ermesi doğacak çocuğun güçlü bir alp olacağının işareti olarak sunulmaktadır. Kanışa, yırtıcı hayvanın yüreğini yedikten sonra aş ermesi geçer ve iyileşir. Alp Boston, daha anne karnındayken güçlü bir yiğit olacağını böylece halka bildirmiş olur.

Canış Bayış destanının sadece Kalık Akiev benzer metninde annesi Bayış’a “*Sen boyumda colborstun/ Etine talgak bolgomun/ Törörümdö kırk küniü/ Kıynoosun tarttum tolgoonun*” (Yalçın 1999: 14) diyerek hamileyken kaplanın yüreğine aş erdiğini ve ancak beş kaplanın yüreğini kavurup yedikten sonra aş ermenin verdiği sıkıntıdan kurtulduğunu söylemektedir. **Coodarbeşim** destanında da Kenceke aş erdiği zaman

⁶³ Aşerme için bkz: Boratav 1973: 146-147, Acıpayamlı 1974: 29, Artun 2010: 141.

kaplanın etine aş erer. Bu durum destanda “*Al balanın enesi/ Agay kan kızı Kencekel/ Bolgon kezde koş boylu/ Ar tamak çakpay netine/ Talgak bolup töröptür/ Colborstun etine.*” (Alimova 2006: 131) şeklinde anlatılmaktadır.

Şırdakbek destanında Şırdak’ın annesi Ayım’ın hamileliğinin üçüncü ayında aş ermeye başladığı ifade edilir ancak onun aş ermesi normalden farklıdır. Ayım, kaplan ve pars etine aş ermektedir: “*Boyuna Şırdak bolgondo/ Üç ay bütün tolgondo/ Talgak boldu enesi/ Kabılan, colbors etine*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 250). Şırdakbek’in annesi kaplan ve parsın sadece etine değil yüreğine aş erer. Halk arasında böyle bir şeyi duyan gören olmamıştır: “*Ukkan, körgön bar eken/ Munday kızık ülgünü / Baybiçem talgak bolgonu/ Kabılandın cürögü*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 252). Eskiler böylesi durumlardan haber verip aş ermesi bu şekilde geçen kadının yiğit bir evlat dünyaya getireceğini söyler. Kaplan ve parsın yüreğine aş erme, doğacak çocuğun Tanrı tarafından baht verilen güçlü ve cesur bir yiğit olacağını ifadesi olarak algılanır.

Er Soltonoy destanında diğer destanlardan farklı olarak yırtıcı hayvan yüreğine değil zehirli yılan etine aş erme durumu vardır. Bu durum destanda “*Kara şaar cılan cep/ Kaytardı suluu talgagın/ Çalkalap cüröt Gülaypa.*” (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 21) şeklinde ifade edilmektedir. Gülaypa’nın zehirli yılanın etine aş ermesi doğacak çocuğun güçlü bir alp olacağını işaretidir. Bu açıdan yılan destanda gücü temsil eder.

Destanlarda tespit edilen örnekler aş erilen yiyecek ile doğacak çocuk arasında bir ilişki olduğuna dair düşüncenin varlığını göstermektedir. Ayrıca aş eren kadına istediği yiyecek verilmezse çocuğun eksik doğacağına dair inanış da destanlarda açıkça görülmektedir.

6.3.1.3. Doğum Zamanı

İnsan hayatındaki geçiş dönemlerinden birisi olan doğum, hem anne hem de bebek için büyük önem arz etmektedir. Doğumun zor gerçekleşmesi ve doğum anında yaşanan sıkıntılar, halk muhayyilesinde olağanüstü güçlere bağlı olarak açıklanır. Bu açıklamalar belli başlı mitolojik inanışları ve uygulamaları da beraberinde getirir. Doğum esnasında hamile kadına Alkarısının eziyet edebileceği ve bu sebeple doğum anında sancılıların şiddetli olacağı düşünülür Alkarısını kovmak için doğum odasına

demir nesnelere, erkek kıyafetleri konulur. Ayrıca Alkarısının silah sesinden korkacağı düşünülür ve silah atılır. Doğumun kolay geçmesi için doğum yapacak kadının saç bağları çözülür. Kilitli kapıların, sandıkların ve kapalı pencerelerin açılmasının doğumu kolaylaştıracağına inanılır. Kuşlara yem serpilmesi, üstü yazılı tuğlaların hamile kadına kırılması, un elenmesi, Fadime Ana eline niyet ederek hamile kadının sırtının sıvazlanması gibi pratiklerin de doğumu kolaylaştıracağına inanılır (Örnek 2000: 149, Kaya 2007: 52).

Benzer pratikler Kırgız Türkleri arasında da uygulanmaktadır. Doğumun zorlu geçmesini Albarstı, cin gibi kötü ruhlara bağlayan Kırgız Türkleri bunların zararından korunmak için kadın doğum yapmak üzereyken erkeklerin dışarıda bağırması ve silah atması gerektiğine inanmaktadırlar. Doğum yapan kadının başına tuz, ekme vb. koyup tütsü yapılır bu pratiklerle kötü ruhların kovulması amaçlanır. Doğum odasında su bulundurulmamalıdır, aksi takdirde Albarstı hamile kadının ve bebeğinin ciğerini alıp bu suya atabilir ve böylece hem anne hem bebeği ölebilir (Polat 2008: 87). Kırgız Türkleri hamile kadını Albarstı'dan korumak için doğumun gerçekleştiği evin önüne at bağlar, kartalın ya da baykuşun kendisini veya tırnaklarını doğum odasında buldururlar (Dıykanbayeva 1999: 25, Bayaliyeva: 1972: 26).

Doğumun kolay geçmesi için yılanın havı kaynatılıp doğum yapacak kadına içirilir, böylece yılanın süzülüp gitmesi gibi çocuğun da kolayca doğacağına inanılır. Aynı inançla bir fare öldürülüp tütsü yapılmaktadır. Doğum yapacak kadının yatağına un serpilmesi, kapalı olan her şeyin açılması, evde mum yakılması ve un elenmesi gibi pratiklerin de doğumu kolaylaştıracağına inanılmaktadır. Doğum zor geçtiğinde ebe kadınlar “*Menin kolum emes, Umay Ene'nin kolu*” diyerek hamile kadının sırtını sıvazlayıp doğumu kolaylaştırmaya çalışmaktadır. Umay Ene'nin doğumu kolaylaştıran bir iyi ruh olduğuna yönelik inancın izlerini taşıyan bu söylem İslam'dan sonra Kırgız Türklerinin zihninde “Batıma Ene eli”ne dönüşür (Polat 2008: 85).

Kırgız Türklerinin destanlarında doğum anı çoğunlukla özetlenerek anlatılır ve bu esnada uygulanan pratiklere yer verilmez. Sadece **Boston** destanında doğum anında gerçekleştirilen mitolojik inançlara dayalı uygulamalar ayrıntılarıyla anlatılmaktadır. Destan kahramanı Boston'un doğumu bir hayli zor gerçekleşir. Kanışay, üç gün boyunca doğum sancısı çekmesine rağmen bir türlü doğuramaz. Başına toplanan bakışı ve bübüler dua okuyup efsun yapsalar da bir işe yaramaz. En sonunda Kanışay ölecek

gibi olur. Tam bu sırada doğum çadırına nereden geldiği belli olmayan ak saçlı bir kadın çıkıp gelir. Onun Umay Ana olduğunu kimse anlayamaz. Umay Ana, sağ eliyle üç kez Kanışay'ın karnını sıvazlar. Bundan sonra Kanışay'ın iki çocuğu arka arkaya doğar. Bu durum destanda “*Ak ordonun içine / Ak saamay kempir kiriptir/ Aylanada oturgan/ Bakşı-bübü kempirler/ Añ-tañ bolup kalıptır./ Kim ekenin bilinbey/ Kirgeni közge ilinbey/ Ak saamay kempir Kanışanı/ Aylandırıp karadı/ Çok tizelep canına/ Olturup kaldı aldına/ Oñ kolun öydö kötörüp/ Iylap catkan Kanıştın/ Üç colu için sıladı/ Kolun tartıp alganda/ Bala tüştü bakırıp/ Aylananı çakırıp/ Dağı için sıladı/ Cerge tüşüp balası*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 32) ifadeleriyle anlatılmaktadır. Olağanüstü özelliklere sahip olan destan kahramanı Umay Ene'nin yardımıyla dünyaya gelir. Umay Ene, doğumu gerçekleştirdince birden bire ortadan kaybolur, o zaman çadırda bulunanlar onun Umay Ene olduğunu anlarlar.

Doğum inançlarıyla ilgili uygulamalar Boston'un oğlu Börübay Sultan'ın doğumu esnasında da görülür. Hamilelikte dokuz ay, dokuz gün, dokuz saati dolduran Cezbilek çocuğu dünyaya bir türlü getiremez. Başına toplanan bakşı ve bübüler tılsım, efsun yapıp üzerine düşeni gerçekleştirirler ancak Cezbilek'in sancıları geçmez. Doğum kolay gerçekleşsin diye Cezbilek'in saçlarını çözüp tararlar. Saçlardan akıp giden tarak gibi çocuğun da ana rahminden akıp gelmesini sağlamaya çalışırlar ama doğum bir türlü gerçekleşmez. Üfürükçülerin hepsinin çare bulamadan dermanı tükenir. Bu durum destanda “*Irim cırım kılışıp/ Bardığın alar casaptır./ Çaçtarın cazıp taraptır/ Bu dağı ele bolboptur./ Bala cerge tüşböptür./ Emçi domçu bardığı/ Ayla tapbay cüdöptür.*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 409) sözleriyle anlatılır.

Cezbilek'in doğumunu kolaylaştırmak için gerçekleştirilen uygulamalar eski Türk inanışlarının yansımalarını içermektedir. Ebe kadınlar, hamileye eziyet eden kötü ruhların(al karısı) kaçması için ateş yakılacak zamanı ayarlar. Bir yandan da doğum kolay olsun diye un elerler. Çocuk tıpkı elekteki un gibi anne karnından düşüp gelsin diye elekten un geçirirler. Elenen bu unla hamur yoğurup hamuru dört tabağa bölerler. Dört tabağa bölmelerinin sebebi saçlı olarak hazırlanan hamurun dört yönden gelecek olan kötülükleri önleyeceğine yönelik inanç olmalıdır. Dört tabak üzerine kırk bir mum yakıp yerleştirirler ve bunu Fatımatü'z-Zehra'ya adarlar. Burada Türklerin eski inanışlarında yer alan Umay Ana'nın yerini peygamberin kızı olan ve İslâmî içeriği yansıtan Fatımatü'z-Zehra almıştır. Dört tabağa yerleştirilen ve üzerine mum dikilen

hamurlar Fatımatü’z-Zehra’nın ruhuna adanarak bir bakıma kansız kurban(saçı) sunulur. Doğum esnasında gerçekleştirilen mitolojik inanışlara dayalı bu uygulamalar destanda “*Atimbülör çoğulup/ Şam caguunu bolcodu/ Supuranı caygıla/ Elektey ceñil bolsun dep/ Törötü oñoy bolsun dep/ Undu elep algıla/ Kamırdı cuurup koygula/ Kalıñ kılıp caygıla./ Tört tabakka bölgülö/ Salıngan kamır üstünö/ Şamdı sayıp koygula/ Batma-Zuura coluna/ Atagıla munu dep/ Atimbüsü aytkanı/ Bübülorüin şaştırıp/ Tabakka maydan saldırıp/ Kuday özüñ oñdo dep./ Şam çakkanga dayardap/ Ak pahtanı maylaşıp/ Taza çiyge oruşup/ Kır bir şamın casaşıp/ Tört tabakka bölüşüp/ Bübülorü cügürüp/ Şam caguuga cügünüp/ Cezbilektey suluunu/ Bübü Kadiça koldo dep/ Kırk bir şamın küyüzüp/ Baarı öydö turuşup/ Kudayga alar sıynıp/ Tazim kılıp turganda/ Seldesin salıp moynuna/ Alla üü dep köp aytıp/ Kıdırıp cürgön dubana/ Kadamışkan ordogo/ Kirişip alar kelgeni/ Dubanalar keldi dep/ Kuday bizge bereer dep/ Eerçitip alıp alardı/ Cezbilektin üstünö/ Kirgizişip koygonu/ Cin peri bolsoñ kektin dep/ İleşken bolsoñ çıkın dep./ Dubanalar koburap/ Kuday özüñ koldo dep/ Tört katındın kolunan/ Şamdı tartıp alganı.” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 414-415) İfadeleriyle anlatılmaktadır. Burada Fatımatü’z-Zehra ile birlikte Hz. Hatice’nin de Umay Ana’nın rolünü üstlendiği görülmektedir. Ebe kadınlar kollaması için Hatice Bübü’ye sığınır. Taze çim biçip ak pamuğu çubuğa bağlarlar. Taze çim biçmelerinin sebebi doğacak çocuğun taze çimin kolay biçilmesi gibi anne karnından kolayca çıkıp gelmesini sağlamaktır. Ak pamuk ise anneye ve bebeğe ilişen kötü ruhların def edilmesi içindir. Ak burada kutsiyeti simgeler. Bakışı ve bübüler dört tabağa döktükleri hamurun üzerine kırk bir mum yerleştirip dönmeye başladıkları sırada dervişler gelip dört tabağı alır ve Cezbilek’e ilişen kötü ruhları def etmek için dua okurlar.*

Burada dikkat çeken husus tüm bu uygulamaların işe yaramamasıdır. İslami inancın bir yansıması olan Hz. Fatma ve Hz. Hatice’ye olan teveccüh, onlara sığınma ve onların ruhuna saç yapma bir işe yaramaz. Cezbilek on iki gün boyunca şiddetli sancı çeker. Tam ölecek gibi olduğunda doğum çadırına elinde asasıyla ak saçlı bir yaşlı kadın gelir. Onun nereden geldiğini kimse anlamaz. Yaşlı kadın Cezbilek’e yaklaşır doğumu gerçekleştirir ve ortadan kaybolur. Umay Ene’nin ansızın gelişi destanda “*On eki kün degende/ Ölö turgan bolgondo/ Asa karmap koluna/ Tepse salıp moynuna/ Appak kiyim kiyingen/ Ak çaç kempir kelgeni./ Umay ene ekenin/ Eç kim bilbey kalganı.”* (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 415-416) ifadeleriyle anlatılmaktadır. Ansızın

ortaya çıkan ve doğumu gerçekleştirdikten sonra birden bire ortadan kaybolan bu kadının Umay Ana olduğunu orada bulunanlar çok sonra anarlar. Görüldüğü gibi Umay Ana, Hz. Hatice ve Hz. Fatıma'ya üstünlük sağlar. Bu sunum Boston destanının henüz İslam'ın tam olarak hâkim olmadığı bir dönemde şekillendiğini göstermektedir. Hatta destanın içerisindeki arkaik unsurların çokluğu sebebiyle Hz. Hatice ve Hz. Fatıma motiflerinin sonradan eklenmiş olabileceğini söylemek daha doğru olacaktır.

6.3.1.4. Ad Verme/Ad Toyu

Mitolojik görüşlerin temelinde canlı/cansız varlıkların adının olması onun var olduğunun başlıca göstergesi olarak kabul edilmektedir. Adın var olmasıyla evrende mevcudiyet kazanan varlığın, adının yok olmasıyla da mevcudiyeti sona ermektedir (Beydili 2005: 21). Bu bakımdan kişiye verilen ad onu evrende var kılmaktadır. Türkler kişinin adı ile yaşayacağına inanırlar.

Türk dünyasında çocuğa ad verirken etkili olan bazı etkenler söz konusudur. Çocuğun doğduğu yer, zaman, doğduğu sıradaki olaylar, kimi kişilere olan sevgi ve hayranlık, önceki kardeşlerin yaşayıp yaşamama durumu, gelenek ve dinî inançlar, moda, kültür değişimleri vb. adın seçilmesinde etkili bir rol oynamaktadır (Örnek 1995: 149, Ekici 1989: 12). Bunun yanı sıra tabiat kuvvetlerinin, ruhların ve cinlerin yeni doğan bebeğin hayatına etki edebileceği de göz önünde bulundurulmaktadır (Erdem 2005: 221).

Kırgız Türkleri adların insan üzerinde etkileri olacağını düşünür. Bu sebeple çocuklara rastgele ad vermenin doğru olmayacağına inanırlar. Çocuğun adı ile geleceği arasında bir bağ olduğu düşünülür. Çocuğa ad verilme işi bir toy ile gerçekleştirilmektedir. Toya akrabalar ve tanıdıklar davet edilir. Ad toyu için kesilen kurbanın etinden yemek hazırlanır ve gelenlere ikram edilir. Çocuğun adını nine dedesi, anne babası, moldo veya toplumun önde gelen kişisi verir (Polat 2008: 102).

Çocuğa ad verilirken; görüntüsüne, kendinden önceki bebeklerin yaşama durumuna veya cinsiyetine vs. göre ad verilmektedir. Ebeveynler çocuğa ad verirken geleceğe yönelik temiz dileklerine göre bir ad seçmektedir (Caparov 1989: 5). Kırgız Türkleri çocuklarına ad verirken mutluluk ve şans dileyerek Talaybek, Baktıgül, Toktogül; sağlığı yerinde, gayretli, güçlü ve akıllı olması için Bolotbek, Temirbek, Kubatbek, Akılbek; adaletli olması için Adılbek, Kalısbek; vatani milleti sevip koruması dileğiyle Ercigit, Gülcigit; zengin olsun diye Çınıbay, Baybol; kadri kıymeti bilinen birisi olsun

diye Kadir, Urmat; gözü pek olması için Almaz; gül gibi güzel olsun diye Gülmira; dünyada barışçıl yaşasın diye Zamira adlarını vermektedir (Alimbekov 1996: 38, Erdem 2005: 222, Polat 2008: 104).

Ayrıca Kırgız Türkleri kardeşleri yaşamayan çocuklara Toktobek, Toktogul, Tursun, Taşbolot adlarını verirler. Bazen de kötü iyeleri yanılmak ve çocuğun böylece yaşamasını sağlamak için Bokbasar, Tezekbay gibi adlar seçerler (Caparov 1989: 8, Akmataliyev 2000: 27, Polat 2008: 104). Kırgız Türkleri çocuklarının yaşaması için “satıp aluu ırımı” dedikleri uygulamayı gerçekleştirir. Buna göre yeni doğan bebek bir türbeye satılır ve geri alınır. Bu çocuğa Kудayberdi, Теңірberdi adı verilir (Akmataliyev 2000: 27, Polat 2014: 104).⁶⁴ Hep kız çocuğu olan kişiler, erkek çocuk sahip olmak için kıza Burul, Cañıl, Uulkeldi, Erkin adlarını verirler. (Caparov 1989: 11, Polat 2008: 106).⁶⁵ Çocuğu nazardan veya kötü ruhlardan korumak için İtalbas(İt Almaz), Çoçkobay (Domuz Bay), Kamanbay (Yabani Domuz) gibi adlar verilir. (Cumakunova 1996: 52, Polat 2008: 105)

Kırgız Türklerinde ad verme geleneğine bağlı olarak ortaya çıkan bu uygulamaların bir kısmı sadece kültürel içerikli iken bir kısmı da mitolojik inanışlara dayanmaktadır. Bu uygulamalar Kırgız Türklerinin destanlarında da görülmektedir. Kız Darıyka ve Kococaş destanlarında kültürel geleneklere uygun olarak boyun aksakalları ya da çocuğun babası ad vermektedir. **Kız Darıyka** destanında ad verme iki yerde geçer. Birincisi yaşlılık çağında çocuk sahibi olan Katıran’ın doğan kızına Darıyka isminin verilmesidir. Darıyka’nın doğumundan sonra babası bir toy düzenler. Bu toya davet edilen aksakallar kıza bir isim verirler: “*Süyünüp toyun berip malın soyot/ Kelgen el Katıranğa konok bolot/ Keñeşip akırında karıyalar/ Balanın Darıyka dep atın koyot*” (Orozova ve Akmataliyev 2010: 35). Destanda ikinci ad toyu Şaysılda için düzenlenir. Bu toy, Darıyka için düzenlenene nazaran daha ayrıntılı bir şekilde tasvir edilir. Şaysılda’nın doğumundan sonra halk büyük bir toy düzenler. Bu toya davet edilen aksakallar çocuğa doğumundan önce babası tarafından belirlenmiş olan ismi koyarlar. Bu durum destanda “*Alarga atayı arnap malın soyup/ Kamındı Kız Darıyka bermek*

⁶⁴ Bu uygulama Anadolu’da da gerçekleştirilmektedir. Çocukları sürekli ölen bir aile çocuğunu başka aileye sembolik olarak satar ve böylece kötü ruhları yanılır. Bu çocuğun adı kız ise Satı, erkek ise Satılmış olur.

⁶⁵ Bu uygulama Anadolu’da vardır. Sürekli kız çocuğu olan aile erkek çocuk dünyaya gelmesi için kıza "Döndü, Döne" isimlerini vermektedir.

bolup/ Maksatı kararıyalar akıldeşip/ Balanın ketse eken dep atın koyup/ Aşıkpay aksakallar ookatın cep/ Artınan kıımız içip kança demep/ Aalının aytkan sözün bilişebi/ Balanın atın koydu Şaysılda dep” (Orozova ve Akmataliyev 2010: 94) ifadeleriyle anlatılmaktadır.

Kococaş destanında da Kococaş'ın ölmeden önceki isteği üzerine oğluna “*Moldocaş*” adı verilir (Akmataliyev ve Kırbaşev 2007: 231-233).

Destanlarda çocuklara ad verilmesindeki bir başka ölçüt de verilen adların kahramanlık ifade etmeleri ya da içlerinde kahramanlığı çağrıştıran ifadelerin yer alıyor olmasıdır. Baktı Bolot destanında kahramanlardan birinin adı Bolot'tur ve bu isim gücü simgeler. Destan kahramanının adının başına “Er” sıfatının eklenmesi de bu uygulamanın bir parçasıdır. “Er Töştük, Er Tabıldı, Er Eşim, Er Koşoy” gibi adlar Kırgız destanlarında kahramanların gücünü yansıtan adlandırma örnekleridir.

Destanlarda çocukların doğum şekillerine göre de ad verilir. **Eşimkul Menen Zuura** destanında hekim, Zuura'nın doğurduğu çocuğun perçeminin altın renkli olması nedeniyle ona “*Altın Kökül*” adını verir (Çelebi 2007: 145-147).

Boston, Er Töştük, Er Koşoy, Munduk ve Zarlık destanlarında ise kahramanların adını olağanüstü güçler(Kıdır/Hızır veya Kayberen/Kırkçiltan vb) vermektedir. **Boston** destanında Buuba Han'ın bir kız, bir erkek evladı olur. Buuba Han, çocuklarına ad vermeleri için halkını toplar ama halktan kimsenin aklına bir ad gelmez. Çaresiz kalan Buuba Han, bakışlarını yine göğe çevirir ve Kuday'dan çocuklarına bir ad vermesini diler. O esnada güneşi örten bulutlar meydana gelir, bu bulutların içinden bir ak buluttan ateş çıkar. O ateş, Kıdır'ı yeryününe indirir. Halkın orta yerinde duran Kıdır, çocuklara ad verip ortadan kaybolur. Bu durum destanda “*Esi ketken Han Buuba/ Asmandı karap Kudayga/ At bergin dep suraptır/ Asmanda küünü bürköldü/ Bulut çıgıp türlöndü/ Mınday şumduk kim bildi?/ Ot çağılıp carkıldap/ Kün bürkölüp tarsıldap/ Bulut cerdi kaptadı/ Kalıñ bulut içinen/ Apak bulut bölündü/ Artıkça bolup köründü/ Ortogo kelip tüşkönü/ Al buluttu karasañ/ Asa-musa kolgo algan/ Aksakalın caykaltkan/ Başına ak külösün kiyingen/ Sup sup tonu iyinde/ Kızır kelip turganı”* (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 38) ifadeleriyle anlatılmaktadır.

Er Töştük destanında da gökten inen fırtınanın söylemesi üzerine kurban kesip dilek dileyen İlamen bir oğul sahibi olur. İleman bu oğlana ad koymak için halkını çağırır,

halkından çocuğa bir ad bulmalarını ister. Bunun üzerine aksakallılar, kara sakallılara, kara sakallılar bıyıklılara, bıyıklılar ise gençlere bakar. Gençlerin de aklına bir ad gelmez, onlar da yere bakarlar. Halk bu şekilde çaresizce beklerken birdenbire aksakallı bir kişi ortaya çıkıp çocuğa Er Töştük adını verir ve geldiği gibi aniden gözden kaybolur. Bu ad verme sahnesi destanda “*Balama at koy dedi/ Anda turgan elderdin/ Aksakalı kara sakaldı karadı/ Kara sakalı ker muruttuunu karadı/ Ker muruttuu boz uuldu karadı/ Boz uul cerdi karadı/ At koyorgo bilbedi/ Ak sakalduu bir adam/ Kelip tura kaldı deyt/ Baştı cegen akaylar/ Başınıdı ce dedi deyt/ Töştü cegen akaylar / Töşüündü ce dedi deyt/ Munun atın men koysom/ Kudaydın raymı tiigen/ Er Töştük at bolsun.*” (İliç 2002: 31) sözleriyle anlatılmaktadır. Kahramanın adını bu şekilde gizem taşıyan birisinin vermesi onun diğer insanlardan farklı olacağını ilk işaretlerindendir.

Er Koşoy destanında da Koşoy’un adını Kıdır verir. Katagan’a alaca karanlık vakitte görünen Kıdır, ona bir erkek çocuğu olacağını bildirip “*Kıynçılık bolso da/Kıynalbagan er bolup/ Kıdır bolsun koldooçu/ Atı Koşoy caralsın*” (Tekalan 2002: 45) diyerek onun adının Koşoy olacağını söyler.

Munduk ve Zarlık destanında Çançarkan’ın yeni doğan iki çocuğunu büyücü kadın nehre atar. Nehre atılan iki bebeği Kayberen gizlice kurtarır ve Şükürlük Dağı’na götürerek orada geyiğe emzirtir. Kayberen ve Kırk Çilten’in piri Çançarkan’ın evlatlarına Munduk ve Zarlık adını verir, onları koruyup büyütür ve dokuz yaşına kadar ulaştırır (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 206).

6.3.2. Evlenme

Kırgız Türklerinin destanlarında geçiş dönemlerinden biri olan evlilik ile ilgili kültürel uygulamaların birçoğuna yer verilir. Mitolojik uygulamalardan ise sadece ateş ile ilgili pratiklerin yer aldığı görülmektedir. Destanlarda yeni evlenen çiftler mitolojik inanışlara bağlı olarak “otko may saluu” ve “otko kirgizüü” uygulamalarını yerine getirmektedir.

Türkler ateşi kutlu görürler ve onun Tanrı katında, Tanrı tarafından yaratılmış olduğuna inanırlar. Ateşe hürmet gösteren Kırgız Türkleri yeni evlenen çiftlerin mesut bir hayat sürmek için ateşe yağ döküp ateş ruhunu memnun etmeleri gerektiğini düşünürler. Kırgız düğünlerinde gelinin koca evine geldiği ilk gün ateşe secde etmesinin (otko taacim kılıuu), yağ atarak ateşi tutuşturmasının (otko may saluu) nedeni ateşin ailenin koruyucusu olduğuna dair inanıştır (İnan 2015: 71, Erdem 2004: 149). Bu inanışa dayalı

pratikler Kırgız destanlarında gelinin gerdek gecesi yağ atarak ocaktaki ateşi tutuşturması şeklinde yer almaktadır. “Otko may saluu/Ateşe yağ atma” uygulaması Boston, Kococaş, Sarıncı Bököy, Kız Cibek destanlarında görülmektedir.

Boston destanında Boston ile evlenen Kunduzay’ın otağa girişi bir dizi tören eşliğinde gerçekleşir. Kunduzay, gelin geldiği oba sakinlerine diz çökerek selam verir. Baybiçeler koşup yeni gelin bereketli olsun diye ağzına yağ koyar, rızıklı olsun diye koltuğuna sıcak ekmek koyar ve sıcak, sevecen olsun diye ateşe yağ atırırlar: “*Cañı kelgen kelinge/ Koluna may karmatıp/ Küyüp catkan otko/ Ottoy ısıq bolsun dep/ Saldırıştı maydı otko./ Nark nuskasın kılğanı.*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 393). Ailenin koruyucu ruhu olarak bilinen ateşe yağ atılarak saç yapılmaması, ateş ruhuna olan hürmetin bir ifadesidir.

Kococaş destanının Üsönbayev benzer metninde de Moldocaş, Aş Ayran ile evlendikten sonra kayberen eşini köyüne götürür ve ataların âdeti olan ateşe yağ atma uygulamasını yaptırır: “*Kayberen mergen koluktu /Otko maydı saldırıp/ Rasimi eski eldin*” (Akmataliyev ve Kırbayev 2007: 290).

Sarıncı-Bököy destanında da Bermet’in kaynanası, “*Calgızımдан кем көрбөйм / Aylanayın Bermet balam, dep/ Apkelgile beri cakka/ Otko maydı salar dep/ Aldın tosüp cügürüp/ Ortogo alıp Bermetti / Oşol üygü kiyirip*” (Alper 2004: 129) diyerek onu kendi oğlundan farklı görmediğini söyleyip eşikten içeri alır ve ateşe yağ atmasını söyler.

Kırgız destanlarında evlilik esnasında görülen mitolojik içerikli uygulamalardan birisi de “otko kirgizüü/ateşe girme” uygulamasıdır. Bu tören düğünden birkaç gün sonra gelinin akrabalarının evinde yapılır. Bundan sonra damat gelinin akrabalarına yakınlaşır ve onlardan kaçmamaya başlar (Erdem 2004: 149). Benzer şekilde damadın yakınları da düğünden birkaç gün sonra yeni evli çifti davet eder ve gelinin kayın tarafı ile tanışması onlarla yakınlaşması sağlanır. Genç çifte “otko kirgizüü” sırasında nazar değmesin, çoluk çocuklu olsunlar diye dua okunur, yakın dönemde ise Kuran’dan sureler okunmaktadır. Bununla beraber bu tören esnasında ak renk öne çıkarılmaktadır; temizliğin ve iyiliğin sembolü olan un yoğurt veya süt serpilme suretiyle aklık (İtikad) sağlanmaktadır (Akmataliyev 2001: 11). Bu uygulama kamlık dönemine dair eşik ruhu inancının yansımasıdır, ak olan nesnelere eşik serpilerek gelin veya damadın ak niyetini

ortaya koymaktadır. “Otka kirgizüü” uygulaması Kırgız Türklerinin küçük destanlarından **Kız Cibek**’te de görülmektedir. Kız Cibek ile Sansızbay evlendiklerinde bir gelenek olan “otko kirgizüü” uygulaması gerçekleştirilir. Bu uygulama destanda “*Salam duba dağı ayttı / Bararın anık bekitti / Ak Cayıkka keler cay / Otko kirip törkülöp/ Kız Cibek menen Sansızbay*” (Duman 2001: 252) sözleriyle anlatılmaktadır.

Bu uygulamaların yanı sıra nikâh akdi esnasında aynı kâseden su içerek iyi dilekte bulunma da evlilikle ilgili mitolojik inanışlara dayanan uygulamalardandır. **Boston** destanında Boston ve Altınay’ın nikâhı kıyıldıktan sonra iki gencin birbirini sevmesi, ikisinin kalbinin su gibi duru ve temiz olması dilenir. Bu dileğin kabul olması için ak kâseye duru su doldurup önce Altınay ve Boston’a içirip ardından nikâha katılanlar sırasıyla içerler. Destanda bu durum “*Ak nikeni kıyıptır/ Ortoñor ısıq bolsun dep/ Eköñördün köñüñdör/ Suuday tunuk bolsun dep/ Ak çınınu aldırıp/ Tunuk suunu kuydurup/ Altınay menen Bostongo/ Abal murun cutkurup*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 208) sözleriyle anlatılır.

6.3.3. Ölüm

Eski Türkler ölümü bir dünya değişimi olarak algılamaktadır. Sinek veya kuş şeklinde tasavvur edilen ruhun bedenden çıkıp gitmesiyle ölüm gerçekleşmektedir. Eski Türkler göre ölen kişi kötü ruhlu biri ise onun mekânı kötü ruhların barındığı yer altıdır; eğer ölen kişi iyi bir ruha sahip ise öldüğünde onun ruhu yükselerek Tanrı’ya ulaşmaktadır ve onun yeri kutsal göklerdir (Beydili 2005: 454-455). Eski Türkler ölümlerin ruhlarının Tanrı’ya kolayca ulaşması için ölünün cesedini ağaç dalına bırakırlar, yakarlar veya yüksek dağ başlarına gömerler (İnan 2015: 180, Roux 2012: 106). Dalları Tanrı’ya kadar uzanan kutsal ağacın ölünün ruhunu göğe çıkaracağına inanırlar. Ayrıca ölünün yakılmasıyla duman halinde Tanrı’ya ulaşacağına inanılır. Ölünün toprağa gömüldükten sonra mezarının başına bir ağaç veya dağı simgeleyen taşın dikilmesi de aynı inanışın yansıması olmalıdır.

Kırgız Türklerinde de ölüm, benzer şekilde algılanır. Kırgız Türkleri ölüm için “kaza boldu(kaza oldu), köz cumdu (göz yumdu), ötüp ketti (geçip gitti), eesine berdik (sahibine verdik), düynödön kayttı (dünyadan göçtü)” gibi bugün Türk dünyasının birçok yerinde ölüm için kullanılan mecazlı söylemlere yakın ifadeleri kullanırlar. Ölen

kişi çocuksa “uçup ketti (uçup gitti)” veya “çarçap kaldı(yoruldu)” sözleri kullanılır (Dıykanbayeva 2009: 226).

Kırgız Türkleri ölümün belirtilerini belli tecrübelerle ortaya koyarlar. Buna göre fizyolojik belirtiler; hastanın konuşamaz oluşu, gözlerini bir noktaya dikmesi, ağzının tuhaf bir şekilde hareket etmesi, bedenin şişmesi, uzuvların katılaşmaya başlaması vb. şeklindedir. Psikolojik belirtiler ise hastanın bir şeyleri vasiyet etmesi (kerez aytuu), uzaktaki akrabaları çağırıp onlarla vedalaşıp helalleşmesi gibi durumlardır. Bununla birlikte mitolojik inançlara bağlı olarak evdeki köpeğin sürekli uluması, atın huysuzlanıp kişnemesi de evde birinin öleceğine işaret olarak görülür. Yine aynı mitik inançlara bağlı olarak baykuşun (üku kuşu) eve yakın mesafeye gelip ötmesi, horozun akşam vakti veya gece ortasında ötmesi evden birinin öleceğinin habercisi olarak algılanır. Ayrıca gökyüzünde her insanın kendine ait bir yıldızının olduğu ve bu yıldız söndüğünde/düştüğünde o kişinin öleceği inancına bağlı olarak gökte bir yıldızın söndüğünün veya düştüğünün görülmesi de ölümün işareti olarak algılanır. (Jumabaev 2006: 57-58).

Eski Türk boylarının zihninde ölüm hadisesi olağanüstü güçlere bağlanır ve bir takım mitolojik inanışları, bu inanışlara bağlı pratikleri ortaya çıkarır. Bu pratiklerden birisi de yağ törenidir.

6.3.3.1. Yas/ Yağ Töreni

Ölen kişinin ardından yas tutulması ve bu yasa bağlı olarak bir takım pratiklerin uygulanması Türk boyları arasında yaygın bir kültürel unsur olarak kendisini göstermektedir (Köprülü 1980: 72). Ölen kişinin cenaze töreninde özel olarak sığıtçılar(ağıtçılar) hazır bulunur ve orada bulunan herkes mutlaka ağlar. Eski Türkler cenaze törenine çok kişinin katılmasının ve ölen kişi için çok kişinin ağlayıp yas tutmasının ölünün ruhunu yücelteceğine ve memnun edeceğine inanırlar. Yas esnasında ne kadar yüksek sesle ağlanırsa ve ölünün geride kalan yakınları ne kadar çok kendisine zarar verirse ölünün ruhu o kadar memnun kalacak ve aynı zamanda bu yas töreni onu diğer ruhlardan üstün kılacaktır. Görüldüğü gibi bu yas töreni uygulamalarının amacı ölen atanın ruhunu yüceltmektir, yani yas töreni atalar kültürüne bağlı bir uygulama olarak kendisini göstermektedir.

Yas tutanlar bağıra çağıra ağlar, yüzlerini parçalayıp keserler (İnan 2015: 196). Bunun yanı sıra üstünü başını yırtmak, saçını yolmak ve karalar giymek gibi uygulamalar yer almaktadır (Erdem 2004: 179, Kalafat 2011: 46). Türklerin yas adetlerine göre ölen kişinin hanımının saç ve atının kuyruğu kesilip ölüyle birlikte gömülür. Bu bir nevi saç olmalıdır. Türk boyları arasında görülen yas uygulamalarından birisi de elbiselerin ters giyilmesidir (Beydili 2005: 455).

Türk boylarının atalar kültü inancına dayalı olarak ortaya çıkan yuğ/yas töreni, Kırgız Türklerinde de benzer bir şekilde uygulanmaktadır. Yas tutmanın süresi belli zaman dilimiyle sınırlandırılır. Bu süre, Kırgız Türklerinde ölünün gömülmesinden sonra başlayıp bazı bölgelerde kırkına, bazı bölgelerde ise bir yıla yani “kara aşına” kadar devam etmektedir. Yas süresinin belirlenmesi ölenin yakınlığına, genç ve yaşlı olmasına, erkek veya kadın oluşuna bağlıdır (Dıykanbayeva 2009: 73). Kırgız Türklerinde cenaze töreninde ölünün arkasından ağlama (coktoo, ökürüü) uygulaması belirgin bir yer tutmaktadır. Her gelen, ölünün arkasından ağlamalıdır. Kırgızistan’ın güneyinde akrabaların ve tanıdıkların ağıt sesi ölünün kulaklarına varsın diye ağlama sırasında evdeki pencereler çıkartılır (Dıykanbayeva 2009: 73). Kırgız Türkleri yuğ töreni(coktoo) esnasında yüksek sesle ağlamanın makbul olduğuna inanırlar. Cenaze evine gelindiğinde yüksek sesle ağlayarak attan inme bir âdettir. Erkekler ağlarken gelinler de yüksek sesle koşok söyler (Polat 2008: 187, Orozobayev 2014: 46). Bir başka uygulama ise ağıt yakılırken ters oturma ve elbiselerin ters giyilmesidir (Polat 2008: 214, Orozobayev 2014: 46). Ölen kişi erkekse akraba kadınlar yüzlerini yırtarlar, hanımı karalar giyer, saçlarını çözer ve başına kara bir cooluk(örtü) örter. Bir yıl geçip aşını verene kadar da bu durum devam eder. Ayrıca dilinmiş, düzlüğü bozulmuş bir kayış kemeri de çıplak etine kuşanır, onu her gün sıkılaştırır. Bu uygulamaya “bel kurçaluu” adı verilmektedir (Baybolotuulu 1993: 539, Polat 2008: 214, Orozobayev 2014: 46).

Ölümden hemen sonra ölenin akrabaları matem giysileri giyerler. Güney ve Kuzey Kırgız Türklerinin matem giysisi farklıdır. Kuzey Kırgız Türklerinde dul, kara elbise üzerine aynı renkte olan kemsel giymektedir. Kemsel omuz üzerine atılarak giyilmektedir. Dul başına alışılan boyda değil daha küçük olan “tokol eleçek(küçük yazma)” takmaktadır. Çenenin altından geçirilen ve genelde ak kurdele şeklinde olan eleçeğin bir bölümü bağlanmayıp sarkıtılır. Eleçeğe onu örten şalla aynı renkte olan

kırgak bağlanır. Eğer ölen ihtiyarsa eleçek beyaz şalla, orta yaşta ya da gençse siyah şalla örtülür. Ölünün oğulları ya da küçük erkek kardeşleri cenazeye kadar başlarını kırmızı başörtüsüyle bağlarlar. Kırgızistan'ın güneyinde de dul siyah elbise giyip omuzlarına da aynı renkte olan kemsel atar. Eğer ölü, dulun ilk kocasıysa saç örgüleri çözümlenip takıların tümü çıkarılır. Erkekler kırk gün boyunca tıraş olmayıp tırnaklarını kesmezler. Matem işareti olarak bayrak asma geleneği de vardır. Ölü yaşlı ise beyaz, orta yaşlı ise siyah, gençse kırmızı bayrak asılır (Velihanov 1961: 372, Bayaliyeva 1972: 69, Dıykanbayeva 2009: 72). Ölen şehit ise ölü çadırı önüne ak bayrak asılmaktadır (İnan 2015: 196).

Kırgız Türklerinde yas esnasında ölünün yakınları özellikle hanımı üzüntüsünü belli etmek için kendisine ne kadar zarar verirse o kadar makbul sayılır. Kırgız Türklerinin yas törenlerinde öne çıkan uygulamalardan biri “koşok koşu(ağıt söyleme)” uygulamasıdır. Koşok, ölenin hanımı veya yakın akrabası olan kadınların ölünün arkasından yaktıkları ağıttır. Bu ağıtlarda ölen kişinin güzel yönleri, kahramanlıkları ve halk tarafından ne kadar sevildiği anlatılarak ölen kişi övülmektedir (Orozobayev 2014: 48). Ölen kişinin dünyada bu şekilde övülmesi, onun ruhunun öte tarafta yücelmesine vesile olarak görülmüş olmalıdır.

Kırgız Türkleri genelde kırk gün yas tutmaktadır. Fakat Kırgızistan'ın bazı bölgelerinde yas bir yıl, bazen daha fazla devam etmektedir. Bu süreçte yas tutan insanlar düğüne, eğlenceye gitmezler, süslenmezler, hep kara giyerler. Güneyin bazı bölgelerinde koyu mavi giyerler. Dul kadına Kırgız Türkleri “*karaluu katın*” (karalı kadın) derler. Dul kadın eğer kırk güne kadar dışarı çıkarsa, toplum içinde gözükmeye ayıplanmaktadır. Mecbur kalıp dışarı çıkarsa başını hep öne eğerek yürümelidir. Kırk güne kadar her sabah, öğlen, akşam arkasını dönüp oturarak ağıt yakar, buna kadının kayın validesi, görümceleri, yakınları varsa eşlik ederler (Polat 2008: 187, Dıykanbayeva 2009: 246, Orozobayev 2014: 46). Yas tutan kadınların ince, ıslak bir kayışla belini sımsıkı bağlayarak günlerce yemek yemeden kendilerine eziyet ettikleri bilinmektedir (Akmataliyev vd, 2003: 176, Orozobayev 2014: 47).

Kırgız Türklerinin sosyal hayatında ve dinî inanışlarında önemli bir yeri bulunan yas tutma uygulaması Kırgız destanlarına da yansır. Ak Möör, Boston, Er Tabıldı, Kız Darıyka, Kococaş, Kurmanbek destanlarında bu motife yer verilir.

Ak Möör destanında sadece Akiyev benzer metninde yas motifi görülmektedir. Cantay'ın ölümünden sonra obanın ileri gelen kadınları Ak Möör'ün başına cooluk adı verilen kara örtüyü örterler ve ona “*Badışan öldü beybak dep/ Başına kara salıştı/ Kanıñ öldü tırman dep/ Karaçabay cabıştı/ Kantip koşpoy koyot dep/ Tegerekten alıştı*” (Köse,2001: 486-487) diyerek padişahından ayrıldığı için ağıt yakmasını, beş parmağıyla iki yanağını yolmasını söylerler. Kadınların kendisini zorlaması üzerine Ak Möör yas tutup ağlamaya başlar. Bu durum destanda “*Betin basıp Ak Möör/ Iylamış boldu culunup*” (Köse 2001: 486) ifadeleriyle anlatılır. Başına kara cooluk örtünen Ak Möör, kadınların baskısıyla kara saçını da yayıp çırpınarak yas tutar ve ağıt yakar: “*Kalıñ Kırgız tıñřasa/ Kara cooluk başında / Kara çaçın caydırıp.*” (Köse 2001: 489).

Boston destanında Cezbilek'in babası Kadamış Han'ın ülkesine dışman geldiğinde bu dışmanlara Boston'un yiğitçe karşı koyduğu anlatılır. Kadamış Han'a dışman olup gelen kişiler Boston'un elinden ölür. Bunların aileleri oğulları eve dönmeyince kederlenip karalar giyerek yas tutarlar: “*Kaytıp kelbey kalganda/ Üy bülöösü ıylagan/ Kaygırışıp özünçö/ Kara kiyip üstünö/ Kara canın kıynagan*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 175). Burada yas tutma ayrıntılı olarak anlatılmasa da yas tutan bir kişinin karalar giyip, aşırı derece üzölerek kendisine zarar verdiği bilgisi yer almaktadır.

Er Tabıldı destanında da Tabıldı'nın babası Ermankan ve Tabıldı için yas tutulduğu görülmektedir. Ermankan'ın ölümü üzerine dul kalan Ağaça başına kara örtü bağlayıp yas tutar. Destanda bu özellikle anlatılmaz, Er Tabıldı'nın Ermankan'ın aşı için babadan kardeşi Kudaynazar'a yazdığı mektupta yer alan “*Cesir kalgan karaluu/ Ağaça attuu eneñden/ Kudaynazar karıga/ Baldarıñdın barına/ Dubay salam kat cazdık.*” (Namatov 2001: 2) sözlerinde geçen “dul kalıp kara örtünen Ağaça adlı anne”den selam gönderdiğine yönelik ifadelerde görülmektedir.

Destanda Tabıldı'yı öldü sanan halkının onun için tuttuğu yasa da yer verilir. Kalmuklarla savaşa gidip yaralanan Tabıldı, ilaç getirmesi ve halkından haber alması için Eldiyar'ı obaya gönderir. Eldiyar, halkı kötü niyetli Kudaynazar ve oğullarının ele geçirdiğini görünce Tabıldı'yı korumak için onun öldüğünü söyler. Bunun üzerine halkın genci ve yaşlısı başına kara örtü örtüp ağlaşır ve Tabıldı'nın ruhu için dua ederler. Bu durum destanda “*Kataganın barısı/ Caşı menen karısı/ Karanı başka*

salıŃıp/ CaŃınıp ıylap küyüŃüp/ Caman boldu Katagan/ Calgızga duba kılıŃıp” (Namatov 2001: 294) ifadeleriyle anlatılmaktadır.

Kız Darıyka destanında ise babası Katıran'ın ölümünün ardından Darıyka karalar giyerek *“Can ata ketkeniñbi meni taŃtap”* (Orozova ve Akmataliyev 2010: 39) deyip bir müddet yas tutar: *“Solkuldap kız kabılan közün caŃtap/ Atanın küyütünü çıdabadı/ Cürsö da arstan dep eli matkap/ Ukkan el kız balbandın bul kabarın/ Ataga karızı oŃol deyt öz balanın/ Kimde kim ata ene için caŃın töksö/ Karızınan kutulganı deŃet anın”* (Orozova ve Akmataliyev 2010: 39). Destanda ikinci olarak yaŃlı kadının çocuğunun ölümü yer almaktadır. YaŃıtlarına göre güçlü ve kuvvetli olan Ńaysılda, bu çocukla oynamak ister ama onun ölümüne neden olur. Ńaysılda'ya göre çocuğa bir fiske vurmuŃtur ama çocuğun kafası un ufak olur. Çocuğunun öldüğünü gören yaŃlı kadın feryat ederek ağlamaya baŃlar: *“Balanın bırkaragın baŃın körüp/ Bırkırap ıylap kempir caŃın tögüp/ Körgönçö calgızımdın munday alın/ İlayık maga ele go ketiŃ ölüp”* (Orozova ve Akmataliyev 2010: 96). Kadın, ölen çocuğunun baŃına gelip yaŃlılık çağında doğurduğu evladından ayrılmanın verdiği acıyla feryat eder. Kendisi de ölümü arzular. Kendinden geçip yüzünü yırtar: *“OŃentip kempir ıylap tutıp betin/ Cogotup bir zamatta akıl esin/ Özümö meder kılçu calgızımdan/ Ayırdıñ Ńaysılda tiriüü cetim”* (Orozova ve Akmataliyev 2010: 96). Ölenin arkasından feryat edip ağıt yakmak, saçını dağıtıp beŃ tırnağı ile yüzü yolmak gelenekte var olan bir uygulamadır.

Destanda üçüncü olarak Ńaysılda'nın ölümü yer almaktadır. Ńaysılda'nın ölümünden sonra babası Hz. Ali büyük bir üzüntüyle sarsılır, *“Oylonsom Ńaysıldanı küyöt için/ Dagdırdın kim kalasın munday işin/ Uyadan cañı uçkan balapanga/ Kaaladı cay bolsun dep üñküir için.”* (Orozova ve Akmataliyev 2010: 122) deyip evladının ölümünden sonra içinin yandığını, takdire karŃı gelinemeyeceğini söyleyerek yas tutar. Ńaysılda'nın öldüğünü Arap halkı duyunca onlar da üzülür ve yas tutarlar. Karalar giyip üzüntülü müzik duyduklarında feryat ederler: *“Arap eli aza küttü küyüp aga/ Bardığı kara kiyimin kiydi cana/ Muzıka muñduu küün çalğan kezde/ Mediyne küñgürödü uluu kala.”* (Orozova ve Akmataliyev 2010: 122).

Ńaysılda'nın ölümünü haber alan Darıyka, oğlunun ölüm acısına dayanamaz. Halkına bahadırılık vazifesini bıraktığını söyler. Oğluna sembolik bir türbe yaptırır. Her gün bu türbenin baŃına vararak yas tutar ve ölümü bekler: *“Balası al kümbözdö catkan öñdüü/ Ar ubak turat eken anda kelip/ Bilk etpey küttü barıp pildey çögüp/ Sargayıp aldan taydı*

cata berip/ Artınan balasının koşo ketti/ Kezektüü aga dağı acal kelip.” (Orozova ve Akmataliyev 2010: 124). Dariyka sonunda bu acıya daha fazla dayanamayıp ölür. Kız Dariyka öldüğünde halkı yasa boğulur. Düşmanı yurda yaklaştırmayan aslan kızın ölümü bütün halkı üzer. Dariykanın halkı aslan bahadır kızın ölümünden sonra yas tutar. Destanda bu durum “*Kaygırıp ata curtu tuugan eli/ Cok bolup coo colobos balban eri/ Oşentip kaytpas sapar algan eken/ Kıpçaktın kız arstan kemengeri.*” (Orozova ve Akmataliyev 2010: 125) sözleriyle anlatılmaktadır.

Kococaş destanının Üsönbayev anlatımında kendisine talip olarak gelen Kococaş’ı kabul etmek istemeyen Zulayka buna neden olarak avcının ömrünün az olmasını gösterir. Zulayka “*Aktay başım karalap/ Aday betim betim caralap/ Atalaş tuugan cok eken/ Munun men zabın tartıp küyböymün*” (Akmataliyev ve Kırbaşev 2007: 44) diyerek kısa ömürlü avcıyla evlenip genç yaşta karalar giyerek yüzünü yolup yas tutamayacağını söyler ve ilkin Kococaş’ı reddeder. Bu ifadelerde ölen kişinin ardından hanımının karalar giyip yüzünü yolarak yas tuttuğuna dair bilgi yer almaktadır.

Destanın aynı benzer metninde cenaze töreni “Kococaş’ın Ölümü” başlıklı bölümde ayrıntılı bir şekilde anlatılır. Sur Eçki’nin lanetine uğrayıp Abletim kayasında kalan Kococaş’ı köylüleri kurtarmaya gelir ama başarılı olamazlar. Kococaş en sonunda kendini kayalıklardan atar. O kendini atar atmaz halkı yüksek sesle ağlamaya başlar. Eşi Zulayka ise kara elbiseyi giyip geleneklere uyararak beş tırnağı ile yanaklarını yolar. Ak çadırın kenarına Kococaş’ın bir tulu (tasviri) konulur. Zulayka’nın yas törenindeki uygulamaları destanda “*Karanı kiygen Zulayka/ Kaygırıp ıylayt, ün tartıp/ Beş tırmak saldı tamgaluu/ Zulaykanın öñünö/ Beline tamga salbasa/ Kaygıran cok dep kalk aytçu/ Düynödö ketken erine/ Kococaştın ak örgöö/ Ayıldan alıs kondurup/ Kapşıtkı koydu tul salıp/ Karanı kiygen Zulayka/ Oturat ıylap ün salıp.*” (Köse 1996: 320) ifadeleriyle anlatılmaktadır.

Kocasının ölümüyle yas tutan Zulayka, Moldocaş’ı dünyaya getirince Kıtay uruğunun yası diner ve o zaman Ak örgöden (Ak çadır) Kococaş’ın tulu alınır, bayraklar da kırılır: “*Kapşıtınan tuldu alıp/ Celekti kayırıp sındırdı/ Cesir kalgan Zulayka/ Cetim de bolsa tuyak dep/ Celpingen köönün tındırdı.*” (Köse 1996: 409). Tulun kaldırılması ve bayrakların kırılması yasın bittiğine işarettir.

Destanda cenaze ile ilgili kısımlardan biri de, babasının kayalıklarda öldüğünü avcılardan öğrenen Moldocaş'ın, onun kemiklerini bularak ak çamurla insan şekli verip ak kefene sarıp gömmesidir: “*Caratta kalgan söögün/Kaltırbay cıynap keldi deyt/ İlayga koşup talkalap/ Adamdın casap kelbetin/ Ak kepindep kömdü deyt*” (Köse 1996: 463). Bu uygulama Kırgız Türklerinin atanın mezarı olması gerektiğine yönelik düşüncelerinin tezahürüdür. Atasını mezarsız bırakmama düşüncesi burada Moldaş'ı yönlendirir. Ölünün bu şekilde ak kefenlenip gömülmesi, bir mezarının olması onun ruhunun rahatlamasını sağlayacaktır.

Kurmanbek destanında Kurmanbek'in ölüm haberini eşi Kanışay'a bildiren Akkan, Kanışay'ın yanındaki kırk kadına “*Ayaştın kolun karmagın/ Beş tırmagın salbasın/ Betin üzüp ablasın/ Bereninen ayrılğan/ Beypayga tüşö kalbasın/ On tırmagın salbasın/ Oñ betin üzüp ablasın.*” (Musakov 2013a: 133) diye seslenerek onun ellerini tutmalarını, beş tırnağıyla yüzünü çizmesini önlemelerini söyler. Burada geçen yüzü yırtma, tırnakla çizme pratiği Türklerin yağ törenlerinde ölen kişinin eşi tarafından gerçekleştirilen bir uygulamadır. Ölünün ardından karalar giyip yas tutma atalar kültürüne bağlı olarak gelişmiş bir pratiktir ve atanın ruhunu yüceltme gibi bir inancı içeriğinde barındırmaktadır.

6.3.3.2. Ölü Aşı

Ölü aşı, yağ töreni ile iç içe bir uygulamadır. Eski Türkler; ölen kişinin öte dünyada yaşamını sürdürmeye devam edeceğine ve bu sebeple tıpkı dünyada olduğu gibi öte dünyada da ihtiyaçlarının devam edeceğine inanırlar, ölünün acıkacağını düşünüp mezara yemek bırakırlar. Bunu yapmadıkları takdirde öfkelenen ata ruhlarının dünyadaki yakınlarına kötülükler yapabileceğini düşünürler. Kamlık inancının kuvvetli olduğu dönemlerde “yog aşı” bir diğer adıyla “ölü aşı” hem ölünün ruhunu memnun etme hem de onun gazabından korunma amaçlı gerçekleştirilen bir uygulamadır (İnan 2015: 189, Erdem 2004: 283).⁶⁶ Ölü aşı uygulamasında ilk dönemlerde yiyecekler sadece ölüye sunulurken ilerleyen zamanlarda hem ölünün mezarına aş bırakılır hem de ölünün akrabaları pişen aşlardan yerler. Mitolojik dönemden sonraki süreçte ise ölünün kendisine aş verme uygulaması tamamen kalkar, onun yerine akrabalara ve halka aş

⁶⁶ İnan, Altay dağlarının ormanlarında iptidaî bir hayat yaşayan ve kamlık inancına sahip olan toplulukların yog töreninde ölüye "Ye iç, bize ve hayvanlarımıza dokunma!" diye hitap ettiklerini ve ölünün bu törende hazır bulunduğu inandıklarını belirtmektedir (1987: 21).

verme uygulaması devam ettirilir. Yenilen yemeğin sevabı da ölünün ruhuna bağışlanır. Türklerin İslamiyet’i kabulünden sonra bile devam eden ölü aş uygulaması belli günlerde gerçekleştirilmektedir. Ölümün üçüncü yedinci ve kırkıncı gününde sadece aile ve akrabalara aş verilir (İnan 2015: 189, Erdem 2004: 283). Ölü evinde ölünün ruhunu memnun etmek adına kesilen kurban etinden yemek hazırlanıp helva, pilav, hoşafıla birlikte taziyeye gelenlere ikram edilir (Aktaş 1999: 75, Kalafat 2011: 56). Bütün halkın davet edildiği büyük aş töreni ise ölümün yıl dönümünde yapılır.

Kırgız Türklerinde de ölü aş uygulaması önem taşımaktadır. Kırgız Türkleri; ölümden hemen sonra “kara aş” adını taşıyan bir yemek vermektedir. Ölümünden sonraki üçüncü günde verilen yemeğe “üçlük”, yedinci gün verilene “cetilik”, kırkıncı günkü yemeğe ise “kırk aş” adı verilir. Ölümünden bir yıl geçtikten sonra ise büyük bir tören düzenlenir burada verilen yemeğe ise “çoñ aş” denilmektedir. Güney Kırgız Türkleri bu yemeklerin haricinde perşembe günleri “beyşembelik” adıyla bir yemek vermektedir (Dıykanbayeva 2009: 89, Orozobayev 2014: 53).⁶⁷

Kırgız Türkleri “aş berüü(ölü aş)” için at keserler. Bunun nedeni eski inanışa göre ölen kişinin atı ile öbür dünyada dolaşacağına ve atın ölünün ruhunu Tanrı’ya ulaştıracağına inanmalarıdır. Ayrıca at kıymetli hayvandır ve ölenin şanını, şöhretini halk arasında yayacak olan da ölü aşında çok sayıda atın kesilmesidir. Ölünün şöhreti ne kadar yücelirse(arbagı kötörsö), ölünün ruhunun bundan o kadar memnun kalacağına inanılır. Ölü öbür dünyada da itibar kazanıp güçlenir ve dünyadaki yakınlarını daha iyi koruyabilir düşüncesiyle ölü aşında çok sayıda at kurban edilir (İnan 1987: 21, Orozobayev 2014: 53-54, Polat 2008: 221).

Kırgız Türkleri ölümün yıl dönümünde verilen büyük aş törenine oldukça önem verirler. İslam’dan önceki süreçte olduğu gibi İslami dönemde de ölünün yıllık aş ihtişamlı bir şekilde verilir. Özellikle boy beylerinin yıllık aşında bütün halk davet edilir, komşu ülkelerin yöneticilerine de davet gönderilir. Aş törenine davet edildiği halde katılmamak husumet ve savaş sebebi olabilmektedir. Böyle bir törende yüzlerce boz üy(çadır) kurulmakta ve çok sayıda hayvan kesilmektedir. Ölen kişinin ruhuna sevabın ulaşacağına inanıldığı için ne kadar çok kişi ölü aşından yerse o kadar makbul görülür.

⁶⁷ Ölünün perşembe gecesi bir sinek şeklinde evine gelip ziyaret edeceği inancı Anadolu Türklerinde de mevcuttur.

Ayrıca tören boyunca at yarışı, güreş, cambı atış gibi çeşitli yarışmalar yapılmakta ve kazananlara hediyeler dağıtılmaktadır (Köprülü 1930: 99-100, Baybolotuulu 1993: 541, Dıykanbayeva 1999: 89). Kırgız Türklerinin aş töreni uygulamalarını canlı bir şekilde yansıtan Manas destanı aracılığı ile bu törenin teferruatlarını öğrenmemiz mümkündür. Han Kökütey'in aşına bütün Kırgız boylarının beyleri çağırıldığı gibi komşu ülkelerin yöneticileri de davet edilir. Bu aş töreninde çeşitli oyunlar oynanır, at yarışı yapılır ve Çin, Kalmuk, Rus pehlivanlar güreş tutar. (Yıldız 1995, Gülensoy 2002). Ölü aşının bu şekilde bir şenliğe dönüşmesinin nedeni bir yıllık yas sürecinin bu aştan sonra sona ermesi olmalıdır.

Kırgız Türklerinin diğer Türk boyları gibi kamlık döneminden kalma olan bu uygulamayı İslam'a dair unsurlar da ekleyerek günümüzde de devam ettirdiği görülmektedir. İslamiyet'ten sonra ölü aşında Kuran okuma uygulaması görülür. Ölü aş için kesilen kurbanı ise Kırgız Türkleri "Hudayı" demektedir ve bu kurbanı eskisi gibi doğrudan ölüye değil Tanrı'ya sunmakta, kurban sevabını ölü'nün ruhuna adamaktadırlar (İnan 2015: 183, Dıykanbayeva 2009: 89).

Kırgız Türklerinin ölü aş uygulaması Kırgız destanlarına da yansımaktadır. Kırgız Türklerinin küçük destanlarından Ak Möör, Er Töştük, Er Tabıldı, Kız Darıyka, Seyitbek, Sarıncı Bököy destanlarında "aş berüü(ölü aş)" uygulamasına yer verildiği tespit edilmektedir.

Ak Möör destanında aş motifi sadece iki benzer metinde karşımıza çıkmaktadır. Sarıkunan benzer metninde Cantay'ın ölümü üzerine evlerine gelen, onun vasiyetine uyararak Möör'ü almak isteyen Bolot, Cantay'ın yedisini yapar ve sevdiği kadını da alarak Cumgal'a gelir. Destanda bu durum "*Cetiligin bergenden kiyin Bolot, Möördü alıp kete*"t.(Köse 2001: 596) ifadeleriyle verilir. Burada aş töreni ile ilgili ayrıntılı bilgiler yer almaz bunun nedeni anlatıcının Cantay'a büyük bir aş törenini layık görmemesi ve hatta Bolot'a Cantay'ın cetilik aşını verdirmekle onu yüceltmek istemesinden kaynaklanıyor olmalıdır (Köse 2001: 290).

Akiyev benzer metninde ise Sayakların beylerinden Şayake için verilen büyük bir aş töreninden bahsedilmektedir. Destanın konusu dışında gelişen bu epizot aş merasiminin nasıl gerçekleştiği hakkında bize bilgiler sunmaktadır. Aş merasimine Sayakların yakınları, akrabaları, o sırada Oñ ve Sol olarak iki kol halinde idare edilen Kırgız

Türklerinin ileri gelenleri katılır: “*Oşol Şayake aşına/ Oroşon oñ sol cabılıp/ Aşka kelgen kezinde*” (Köse 2001: 459). Merasim için Soñ-Köl vadisine yerleşen davetliler, önce dua ile merasimi başlatırlar ardından mızrak dövüşü ve at yarışı yapılır. Şayake’nin aş töreni epizodu ile Bolot’un alplığı öne çıkarılır. Destanın başından itibaren çok da etkinliği olmayan Bolot bu aş törenindeki etkinliği ile yüceltilir.

Er Tabıldı destanında Ermankan, Kudaynazar ve Altıbay’ın aş törenlerine yer verilir. Er Tabıldı, babası Ermankan’ın ölümü üzerine Kazak, Kırgız, Özbek halkını, Ancıyan ve Arka boylarını çağırarak büyük bir aş verir. Bu durum destanda “*Bul arada atam Ermankanga aş bersembi dep Katagan kalıñ elin cıynap keñeş surap kaldı. Köpçülük el Ermankanga aş berüünü makul taap Kazak, Kırgız, Özbek elin çakırıp Ancıyan Arkaga kabar salıp aşka dayardanıp kalıştı.*” (Namatov 2001: 1) sözleriyle anlatılmaktadır. Aş töreninde at yarışı öne çıkan yarışmalardan biri olarak sunulur. Er Tabıldı, kendisi için Kalmuk hanı Çalkalmak’a dünürü olarak giden Kudaynazar ve aracı olarak gönderdiği Altıbay, Kalmuklar tarafından öldürülünce onlara da aş verir. Tabıldı’nın Kudaynazar ve Altıbay için aş vermesi destanda “*Kudaynazar, Altıbayga aş bolsun. Torkobektin toyu bolsun dep çoñ toy berdi.*” (Namatov 2001: 584) cümlesiyle ifade edilmektedir.

Kız Darıyka destanında da Darıyka babası Katıran’ın ölümünden sonra sevabı onun ruhuna olsun diye aş verir: “*Degende Darıyka şer tıyıp çaşın/ Kötürüp catkan cerden turdu başın/ Kelgendi meyman kılıp uzatıptır/ Tattırıp atası üçün tamak aşın*” (Orozova ve Akmataliyev 2010: 40).

Seyitbek destanında, Zayırbek’in ve Akkan’ın yardımlarıyla babası Kurmanbek’in öcünü alan Seyitbek han seçilir ve ölen babasının aşını vereceğini bildirir. Seyitbek’in yedi hanın halkını toplayıp eski yurtları olan Arpa’da aş yapma kararı kabul edilir. Seyitbek babası Kurmanbek için aş verir ve yedi hanlı Kırgız elini aşı davet eder: “*Ceti kan elin cogultup, Kurmanbektin arbagına duba okutup koyomun – dep. Seyitbek söz saldı ele, eñ tuura kep boldu, kalayıkka ep boldu. Aştı ayıluu Arpagaa bermek bolup, ak kalpak Kırgız, Kıpçağı aştın kamın körö baştap, köçüp, belgiliü cerge keldi.*” (Musakov 2013b: 38).

Sarıncı Bököy destanında ise Sarıncı, babasının ölümünün üzerinden bir yıl geçince onun ruhu için aş verip halkı davet eder. Bu durum destanda “*Ay eseptep kış ötüp/ Cıl*

maalına tolğondo/ Kerilgen keñ saz tüzüindö/ Atasına aş berdi.” (Kezban 2004: 82) ifadeleriyle anlatılmaktadır.

Er Töştük destanında diğer destanlarda olduğu gibi bir ölü aş merasimi yer almaz ancak Kenceke seksen sekiz yıldır evine dönmeyen Töştük’ün öldüğünü düşünüp kırsağı ve deveyi sağlar. Sağdığı sütleri pişiren Kenceke, *“Bee minen töönü saadı/ Bir uus çıktı/ Bışırdı suttı Kenceke/ Konoktordu çakırdı/ Töştük erim ölüptür/ Tiye bersin dep içiñer”* (İliç 2002: 93) diyerek akrabalarını toplayıp Er Töştük geri dönmediğine göre ölmüş olmalı, onun ruhuna değsin düşüncesiyle akrabalara süt ikram eder. Bir bakıma ölü’nün ruhu için aş verir.

6.3.3.3. Tul Saklama

Eski Türkler atalarının hatırasını canlı tutmak ve onlara hürmet göstermek adına büt-tüs denilen heykeller yaparlar. İlk yiyeceklerini bu heykellere sunar, onlara saygı gösterirler (Beydili 2005: 185). Bu uygulama Kırgız Türklerinde “tul saklama” adıyla bilinmektedir. Tul saklama atalar kültürüne bağlı olarak gelişen ölenin ruhuna vefa göstermek için onun bir suretini bir yıl boyunca evin içinde bulundurmak şeklinde bir pratiktir. Kırgız Türkleri ölü ile ilgili olan bu uygulamaya “tulga oturuu” adını verirler. Kırgız geleneklerinde dul kalan kadınlar “tul” adı verilen ölen kocasının suretini sağlığında birlikte yattıkları yatağın başucuna asarlar, bu uygulama aynı zamanda dul kadının yas tuttuğuna işaretler (Köse 2005: 28, Orozobayev 2014: 57). İnanışa göre ölen erkeğin ruhu bir yıl boyunca tasvirinde (Kırgızcada ve diğer lehçelerde buna tul adı verilmektedir.) bulunmaktadır. Bu tasvir er cakta (çadırın erkek tarafında) saklanmaktadır (Dıykanbayeva 1999: 115).

Tul adı verilen tasvir bir yastığa ölen kişinin kıyafetlerinin giydirilmesi veya ağaçtan yontularak insan şekli verilen bir heykele bu kıyafetlerin giydirilmesi ile hazırlanılır. Ölen kişinin ruhunun barındığı düşünülen bu tasvirlerle çok değer verilir, tasvir (tul) göç esnasında ölen kişinin atının eğerine bağlanarak yeni yurda taşınır (Dıykanbayeva 1999: 115, Orozobayev 2014: 57). Kırgız Türklerinin sosyal hayatında yer alan ve mitolojik içerik taşıyan bu uygulama destanlara da yansımaktadır. Ak Möör ve Kococaş destanlarında “tulga oturuu” uygulamasının gerçekleştirildiği tespit edilmektedir.

Bu motif **Ak Möör** destanında sadece Kalık Akiyev benzer metninde yer almaktadır. Cantay ölüm döşeginde iken Möör, onun ölümünden sonra bir yıl tul saklayacağını

düşünür. Bu durum destanda “*Dagı bir cıl tul saktap/ Dep oylonup Ak Möör/ Ar kimdi karap kalçaktap.*” (Köse 2005: 485) sözleriyle ifade edilmektedir.

Kococaş destanında ise Kococaş’ın Sur Eçki’nin peşinden gidip de bir türlü inemediği kayalıklardan kendisini atmasıyla dul kalan Zulayka, ölen eşinin tasvirini duvara asar ve bütün gün ağlar durur: “*Turat ıylap Zulayka / Tul tübündö kaygırıp*” (Köse 1996: 485). Tul saklaması aynı zamanda Zulayka’nın yas tuttuğunu da göstermektedir.

6.4. UYKU VE RÜYA İLE İLGİLİ İNANIŞLAR

6.4.1. Alp Uykusu

Türk destanlarında öne çıkan motiflerden biri de alp uykusudur. Savaşta maharetli olan alplar savaş sonrası yorgunluğu atmak için uykuya dalarlar. Bu uyku, normal insanların uykusundan farklıdır. Görünüşleri, yeme içmeleri, güçleri ve cesaretleri diğer insanlardan farklı olan alpların uykusu da farklıdır. Alp uykusu motifi Türk boylarının kahramanlık destanlarında kahramanın karakteristik özelliklerinden biri olarak yer almaktadır. Destanlarda kahraman büyük bir mücadeleye girişmeden önce veya bir zafer kazandıktan sonra uykuya dalar. Bu uyku üç, yedi, dokuz gün veya altı ay sürebilmektedir (Çeribaş 2011: 8). Bu uykunun en temel özelliği çok uzun sürmesidir. Alp uykusu, Türk destanlarında mitolojik bir derinlik taşır. Öldüresiye dövüşe tutuşmuş iki kahramanın alp uykusu bastırıldığında vuruşmayı bırakıp günlerce uydukları ve uyanıp kaldıkları yerden dövüşe devam ettikleri destanlarda sıkça geçen epizotlar arasındadır (Bayat 2007: 325). Bu bağlamda alp uykusu alpin büyük bir mücadele öncesinde veya sonrasında dinlenmesini sağlamaktadır. Mitolojik içerikli bu motif Boston, Coodarbeşim, Er Koşoy destanlarında alpi dinlendirme işleviyle karşımıza çıkmaktadır.

Boston destanında Boston, düşmanla karşılaşmadan önce bir alp uykusuna yatar. Adeta düşman karşısında bir güç toplama mahiyetini taşıyan bu uyku on gün kadar uzun bir süreci kapsamaktadır. Boston on gün uyuduktan sonra av yaparak karnını doyurup tekrar alp uykusuna yatar: “*Kün ötkönün karasañ/ Uktaganıñ sanasañ/ Dagı on kün uktaptır*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 70). Bir on gün daha uyuyup uyandıktan sonra sınırın kızıl tilkisi ile karşılaşır onunla savaşır ve onu yener.

Coodarbeşim destanında Coodar, Temir Alp'in canını taşıyan Ak Arkar'ı bulmak için uzun bir yolculuğa çıkar. Bu yorucu ve uzun yolculukta mola veren Coodar, uykuya yatıp gece gündüz uyur: "*Kıltorkonu camınıp/ Alp uykuga battı ele/ Küni tünü Er Coodar/ Köşülüp uktap cattı ele*" (Alimova 2006: 159). Dokuz derya aşım doksan dağ geçidi geçen Coodar, doksan günlük uzun yolculuğun ardından Ak Arkar'ı bularak onu öldürür. Coodar, Ak Arkar'ın karnındaki ak sandığı ele geçirir ve yurduna dönmek üzere yola koyulur. Yolda uyku bastırır, Coodar karnını doyurup alp uykusuna yatar: "*Bala sırttan oşondo/ Tokumun töşök caydı emi/ Kül azıktan alıp cep/ Alp uykunu saldı emi.*" (Alimova 2006: 222). Burada alp uykusunun büyük başarı ve kazançlardan sonra uyunduğu görülmektedir. Amacına ulaşmak için günlerce uyumayan alp, zafer kazandıktan sonra uykuya yatar ve bu uyku gece gündüz sürer.

Er Koşoy destanında da Koşoy Kıdır'ın yönlendirmesiyle yeni doğan Taytoru atı yakalayıp bağladıktan sonra bir alp uykusuna yatar: "*Magdırap Koşoy ısıkta/ Çoñ uykuga battı ele*" (Tekalan 2002: 64).

Alp uykusuna mitik anlamlar kazandıran taraf Türk düşünce sisteminde uyku ile ölüm ve öte dünya bağlantılarının bulunmasıdır. Mitolojik düşünce sistemi içerisinde doğrudan ruhlarla ilişkili gibi algılanan uyku, kahramanı anlamlar ve semboller dünyasına taşır (Beydili 2005: 585). Bu uyku sayesinde kahraman başka bir âleme, ruhlar âlemine, geçiş yapar. Tıpkı kamın ölüp dirilmesi ve yeni bir kimlik kazanması gibi destan kahramanı da alp uykusu sonrasında olağanüstü bir güce sahip olur. Er Koşoy ve Kococaş destanlarında kahramanlar alp uykusu esnasında olağanüstü güçlerden yardım alarak güçlenirler. Alp uykusuna yattıklarında olağanüstü güçler tarafından yönlendirilirler.

Er Koşoy destanında Koşoy, at sürülerine bakmak için çayıra gider. Koşoy, yeşil çayıra oturduğunda birden ağır bir uyku bastırır ve orada uyuyakalır: "*Olturakalğan Koşoy'uñ/ Çıkanak cerge salıptır/ Ürgülöp közü ilinip/ Çırm edip uyku alıptır.*" (Tekalan 2002: 61). Bu esnada rüyasında Kıdır'ı görür. Bu alp uykusunda gördüğü rüyada ona zaferler kazandıracak olan atından haber verilir.

Kococaş destanının Üsönbayev benzer metninde de babasının kayalıklarda kalan kemiklerini bulup babası için bir mezar yapmak amacıyla yola çıkan Moldocaş, dağın zirvesine ulaşır. Moldocaş, nereye gideceğini bilmemektedir. Bu sırada yorulan

Moldocaş, uyuyakalır. Bu durum destanda “*Uykuga közü ilinip/ Uktap ketken kezekte/ Uktap catıp tüş körüp/ Ukmuştuu kıyın iş körüp/ Bir adam kelip kep aytat/ Uykuluu közgö tuş kelip*” (Akmataliyev ve Kırbışev 2007: 266) ifadeleriyle anlatılmaktadır. Moldocaş alp uykusuna yatıp rüyasında aksakallı bir ihtiyar görür. Aksakal ona “*Kıltırdıñ balam, kaltırbay/ Kıyla toonun arasın/ Ar kimdi sendey kılsaçı/ Artında kalgan balasın/ Cetkirdi sendey cetimdin/ Köñüldö tilek sanasın/ Senin atañ Kococaş/ Eerçitip cürüp öltürgön/ Ekçini erteñ tabasñ/ Ekçini kuup karmasañ/ Atañdın ölgön cerine/ Alıp balam barasñ/ Tüşündürüp balaga/ Tüşündö ayttı bir kişi*” (Akmataliyev ve Kırbışev 2007: 266) diyerek babasının ölümüne neden olan kayberen keçiyi bulup yakalamasını, bu keçinin onu babasının öldüğü yere götüreceğini söyleyerek kaybolur. Kococaş destanında alp uykusu, kahramanı olağanüstü güçlerle buluşturan bir vesiledir. Moldocaş alp uykusuna dalarak aksakalı görür ve ondan öğüt alır.

Alp uykusunun bu olumlu yönlerinin yanı sıra kahramanın başını belaya sokan bir tarafı da söz konusudur. Destanlarda kahramanın uyuduğu sırada düşman tarafından ele geçirilmesi uykunun gaflet hali olduğuna yönelik anlayışı ortaya çıkarmaktadır. Dede Korkut Hikâyeleri’nde, Bamsı Beyrek ve yiğitleri uykudayken tutsak edilir. Kanturalı uyku anında baskına uğrar (Ergin 2014). Bu örnekler alpların uykularının onlara felaket getirdiğini göstermektedir. Uykuda “*yiğidin başı ve gözü kara ve gafillice*”dir. Uyanınca “*dünyayı ala gözüyle görmeye*” başlar. Türk destanlarında alp uykusu kahramanın gaflet anı olarak da işlenmektedir (Ögel 2014: 729). Boston, Canış Bayış, Er Koşoy, Er Soltonoy, Eşimkul Menen Zuura destanlarında da alp uykusunun kahramanların başına bela getirdiği görülmektedir.

Boston destanında Boston, ab-1 hayatı alıp dönerken alp uykusu bastırır ve bir ardıc ağacının dibinde yatar. Ab-1 hayat ile dolu olan tulumu ardıca asan Boston uzun bir uykuya dalar. Bu esnada yiyecek arayan bir kuzgun tulumu gagasıyla delip hayat suyundan içer ve bu su ile yıkanır. Bu durum destanda “*Boston catıp kalganı./ Alp uykusun salganı./ Karabozdoy duldulu/ Bir arçanın tübünö/ Bu dağı catıp kalganı./ Bular uktap kalganda/ Kuzgun keldi kurkuldap/ Tamak izdep takıldap/ Çanaçtı tamak alganı/ Suudan içip alganı*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 335) ifadeleriyle anlatılmaktadır. Boston uyandığında tulumun sadece dibinde su kaldığını görür. Burada uzun süren alp uykusu Boston’un zarar görmesine neden olur. Türk destanlarının genelinde alplar uyku esnasında bozguna uğramaktadır. Boston destanında da

Boston'un bin bir zahmet ile elde ettiği hayat suyunun yarısından fazlasını kaybetmesine neden olan şey alp uykusudur.

Canış Bayış destanında alp uykusu motifine sadece Moldobasan Musulmankulov anlatımında yer verilir. Çin sultanı Sıyadat, Bayış'ı ele geçirip zindana atar. Bayış, Sıyadat'ın kızı Belkıs tarafından kurtarılır. İki genç uzun süre yol aldıktan sonra dinlenmek için durur. Bu sırada Bayış, uykuya dalar. Bayış'ın uykusu tam üç gün sürer. Bu esnada bir kaplan gelip saldırarak olur. Belkıs, “ *Kayran Bayış oygonçu/ Ölüim keldi oylonçu/ Ak colbors keldi alganı / Azapka başñ salganı/ Acalın cetip ölösüñ/ Akıretti körösüñ/ Üç kündön beri oygonboy/ Sen üyüñdü oylonboy*” (Şentürk 2013: 169) diyerek Bayış'ı uyandırmak için uğraşsa da başaramaz. Sonunda bir ağacın tepesine çıkan Belkıs, kaplanı okuyla öldürür.

Er Koşoy destanında da Er Koşoy, Kıdır'ın yönlendirmesiyle yakaladığı Taytoru'yu başucuna bağlayıp alp uykusuna daldığında Karakuş bir fırtına gibi gökyüzünden inip Taytoru'yu pençesine takarak götürür. Er Koşoy ancak zımırık kuşunun yardımıyla uyanır ve atının Karakuş tarafından götürülmekte olduğunu görür. Uyuyakalıp atını kaptırdığını halkına söylemenin ayıp olacağını düşünen Koşoy, “*Küymöngön köp elime/ Emne? Dep coop berem dep/ Kantip aytam uyalbay/ Uktap kalgan elem dep/ Temirden tajak alayın/ Kuş uçkan cakka barayın*” (Tekalan 2002: 66) diyerek Karakuş'un uçtuğu yöne doğru yola çıkıp atını kurtarmaya karar verir.

Er Soltonoy destanında da kırk yiğit alp uykusuna yatar, dokuz gün boyunca hiç uyanmazlar: “*Mas baskandı nas basat, toodon oor taş basat degendey, Soltonoy Şabek bolup bardığınun uktaganı toguz küngö sozuldu.*” (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 150). Bu sürede Kalmuk casusu Madılbek, hile ile Temirkan ve Bolotkan'ı esir eder. Kırk yiğit olup bitenden habersiz olarak uyumaktadır. Dokuz günün sonunda Er Soltonoy, korkunç bir rüya görüp sıçrayarak uyanır. Uyandığında beylerinin olmadığını görür. Burada alp uykusunun alpin başına bela getirdiği görülmektedir.

Eşimkul menen Zuura destanında Temirkan'ın günde on iki but yiyen devi on iki günlük alp uykusuna yatmaktadır. Er Kökül, Temirkan'ın altı kapılı şehrini kuşattığında dev, dokuz gündür uyumaktadır. Onu uyandırmaya gelen Temirkan, bir türlü başarılı olamaz, sonunda hançeriyle devin bacağına yaralar. Canı yanan dev alp uykusundan

zorla gözünü açar. Destanda bu durum “*Uykuda catkan döbünö/ Temirkan ildam cetiptir./ On eki kün uktaçı/ Uykusunun bolcolu/ Togus kündön ötüptür./ Kelse döböü uykudan/ Eki közü açılбайt*” (Çelebi 2007: 236) ifadeleriyle anlatılmaktadır. On iki but yiyen devin alp uykusu esnasında ülke düşman saldırısına uğrar.

Kırgız Türklerinin kahramanlık destanlarının hemen hemen hepsinde yer alan alp uykusu motifi hem olumlu hem de olumsuz yönüyle ele alınmaktadır.

6.4.2. Rüya

Bir kimsenin uyku esnasında zihninden geçen hayal dizisi olarak tanımlanan rüya⁶⁸; eski Türk inancında ruhlar âlemiyle irtibatı sağlayan yollardan birisi olarak görülür. Kamların, sade kişilikten kamlığa geçişi rüyada ruhlar ile kurduğu irtibat ve görev tebliği sonucu gerçekleşmektedir. Kamlık dönemine ait olan bu algı ve rüyaya yüklenen anlamlar sonraki süreçlerde de benzer bir şekilde varlığını sürdürür.

Türk sözlü anlatı geleneğinde rüyalar anlatıda olayların ortaya çıkmasında etkin bir rol oynayabilir ve anlatının içeriği rüya motifi etrafında şekillenebilir. Ayrıca rüya motifi anlatıda olayları birbirine bağlamada rol oynamaktadır. Aynı zamanda sözlü anlatının sanat değerini arttıran bu motif anlatıdan çıkarıldığında olay örgüsünde kesintiler meydana gelebilmektedir. Rüyalar anlatı içinde gelecekte haber verme ve uyarma işleviyle anlatının sonraki bölümlerinin şekillenmesini sağlar. Türk sözlü anlatılarında rüyanın diğer bir işlevi kahramana rehberlik etmesidir. Düşmana karşı galip gelebilmek, tılsımlı olayları çözebilmek, olağanüstülük kazanabilmek gibi özellikler rüyaya bağlı olarak ortaya çıkabilmektedir. Bunun yanında rüya anlatının sonunda ortaya çıkarak olayların yeniden çözülmesini sağlayabilir (Günay 2011: 128, Çelebi 2010: 266, Kaya 2015: 28).

Türk boyları arasındaki rüyaya dair yaygın inanışlar Kırgız Türklerinin destanlarında da yer almaktadır. Rüyanın gelecekte haber verme bu suretle kahramanları olumsuz durumlar karşısında uyarma, zaferleri hakkında müjdelere vererek onları cesaretlendirme ve yönlendirme işlevi öne çıkmaktadır. Baktı Bolot, Boston, Camış Bayış, Coodarbeşim, Er Tabıldı, Er Koşoy, Er Soltonoy, Kör Uulu destanının Gaoz (Ayvaz) Kolu, Kız Cibek,

⁶⁸ Rüya için bkz: Freud 1996: 28, jung 2016: 28.

Kurmanbek, Kococaş, Munduk ve Zarlık Sarıncı Bököy destanlarında kahramanların gördüğü rüyalar gelecekte haber vererek onları uyarmakta veya yönlendirmektedir.

Baktı Bolot destanında üç kahramanın rüyası yer almaktadır. Bunlardan ilki Baktı'ya yoldaş olup Altın Dağ'ı bulmak için onunla yola çıkan Bolot'un rüyasıdır. Baktı ve Bolot, Cediger cadıyı atlatıp Erkin Geçit'ten geçerek Altın Dağ'a doğru giderlerken bir yerde mola verip gecelerler. Bu esnada Bolot bir rüya görür ve yorumlaması için Baktı'ya anlatır: *“Bir ayuu bizge keldi ıylap basıp/ Oozunan otu çıgat calındagan/ Kaliñ curt karap turdu korkup şaşıp/ Obduldum men orduman tura kalıp/ Ayuuga kolum sundum cakın köriüp/ Artınan tilin sungan bir acıdaar/ Keletat kezdeşkeni meni çağıp/ Çuruldap üriüp çıktı bir top sarı it/ Karasam kapmak boldu meni baarı it/ Kolumda kılıçımdı pulkaladım/ Kaysıl it, kaysıl ayuu ılkabadım/ Şiltedim oñduuga solduutuş tarapka/ Ot çıktı kılıçımdan kızıl calın/ Acıdaar, ayuu menen ittör küyüp/ Kılıçım kırıp saldı anın barın/ Kıyratkanday bodduk baarın/ Cazılıp calındagan bolot kılıç/ Carkırap cüzün aldı cer asmandın/ Aksakal bir karı col körsöttü/ Cür dedi carkırgan suuga tüz dep/ Al suunun çıgan ceri kün çığıšta/ Adam köp sanat cetkiz uşul tušta/ Aralap barganında kaliñ eldi/ Aldıñdan közüñ tüşöt altın kuşka/ Uçasıñ oşol kuştı minip alıp.”* (Öyke 2004: 73-74).

Bolot rüyasında ağlayarak kendilerine doğru gelen bir ayı gördüğünü, ağzından ateş çıkan ejderhanın kendisine saldırdığını, bir sürü sarı itin kendisine havladığını ve sonunda bunların hepsini öldürdüğünü söyler. Canavarları öldüren Bolot'un kılıcından bir kızıl nur tüm dünyaya yayılmıştır. Bir ihtiyar yol gösterip onu altın kuşun kanadına bindirmiştir. Baktı bu düşü pek hayırlı görür ve sevinir. Baktı'ya göre ağlayarak gelen ayı Cadı kocakarı Cediger'dir, ağzından ateş saçan ejderha halka zulmeden Kaman Dev'dir, etrafında öfkeyle çemkiren sarı itler ise Kaman Dev'e yalakalık yapan zenginlerdir. Bolot'un onları kılıcıyla yok etmesi, yeryüzündeki fakir halkın özgürlük nuruyla aydınlanmasıdır. İhtiyarın yol gösterip altın kanatlı kuşa bindirmesi, talihin başına konmasıdır. Baktı rüyayı bu şekilde yorumladıktan sonra kendisinin de bu rüyanın benzerini çocukken gördüğünü söyleyip yorması için Bolot'a anlatır. Baktı *“Aksakal kişi kördüm nurdu cüzdü/ Abaltan altı atası curt suragan/ Kaman döö kankor dedi özü küçtüü/ Kalkına katuu kısmak salgan kezde/ Baştaysıñ özüñ dedi bir cumuştu/ Bir belegim uşul bolsun kulunum dep/ Koynunan alıp bergen altın kuştı/ Mingizip kanatının ortosuna/ Altın kuş alıp meni asmanga uçtu.”* (Öyke 2004: 77) diyerek

rüyasında nur yüzlü bir aksakal gördüğünü, bu aksakalın Kaman Dev'in zulmünden bahsedip bu zulme zamanı gelince kendisinin son vereceğini müjdelediğini, müjdenin işareti olarak da koynundan altın kanatlı bir kuş çıkarıp onu kuşun üzerine bindirdiğini söyler.

Destanda geçen üçüncü rüya Kaman Dev'in rüyasıdır. Kaman Dev yatıp düş görür, düşünde altındaki tahtının yok olduğunu görür. Bu düşten sonra çok kaygılanan Kaman Dev düşü yorması için anası büyücü Cediger'e anlatır. Cediger bu düşün olumsuz anlamını görüp feryat eder (Öyke 2004: 98).

Boston destanında da Cezbilek, kocası Boston'un gidişinden uzun bir süre sonra bir rüya görür. Cezbilek gördüğü rüyayı babası Kadamış Han'a anlatır. Cezbilek *“Karakulak kabılan/ Kapşıtka kelip çımindı/ Oozun açıp calandı./ Meni karap cılmaydı/ Aylanarı karadı/ Törgö kelip suladı.”* (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 238) diyerek rüyasında karakulaklı kaplanın ağzını açıp yalanarak kapı önüne geldiğini ve kendisine güldüğünü ardından otağa girişini gördüğünü anlatır. Bu rüyayı gören Cezbilek, sıçrayarak üç kez uykusundan uyandığını söyler. Kadamış Han, Cezbilek'in rüyasını dinleyip bu rüyayı uzun süre önce giden Boston'un ve babasını aramak için giden Börübay'ın döneceğine işaret olarak değerlendirip yorumlar. Gerçekten de bu rüyadan kısa bir süre sonra Boston ve Börübay dönüp gelir.

Canış Bayış destanında rüya motifi üç benzer metinde de yer almaktadır. Orozbay Urmambetov benzer metninde rüyayı gören Bayış'tır. Ağabeyi Canış ile birlikte Kalmuklar üzerine sefere çıkan Bayış, gece bir rüya görür. Bayış gördüğü rüyayı ağabeyine anlatır. Bayış *“Tündö bir caman tüş kördüm/ Tüşümdö müşkül iş kördüm./ Karga aylanbas zookaga/ Karga aylanıp konuptur./ Kara taanday Kalmakka/ Karmaşaar kezim boluptur./ Asman caktı karasam/ Kanatı kaykı karakuş/ Çoñgudun körsöñ bir ukmuş/ Kuuşurulup bügülüp/ Tik kaçırdı özümdü/ Çoçup ketip oygonsom/ Köriip catkan düş eken.”* (Akmataliyev ve Musakov 2013: 53) diyerek rüyasında karakargaların etrafına üşüştüğünü, gökyüzünden dili kaykı bir karakuşun hışımla inip kendisini alıp yükseldiğini görür. Karakarga gibi kalabalık Kalmuk ile tek başına savaştığını ve onlardan horluk gördüğünü ağabeyi Canış'a anlatan Bayış, ağabeyinden rüyasını yorumlamasını ister. Canış bu rüyadan tedirgin olsa da kardeşine hayırlı bir şekilde yorar. Rüya kötü anlam içerse de onu hayra yormak Türk boylarının ortak yaklaşımıdır. Canış, Bayış'a Kalmuklarla karşılaşip zafer kazanacağını, Kalmuk hanı

Sıyadat'ı öldürüp alplığını tüm dünyaya duyuracağını söyleyerek onu rahatlatır ancak rüya olduğu gibi çıkar. Bayış kalabalık Kalmuk askerlerine esir düşer.

Destanın aynı benzer metninde Bayış'ın gördüğü bir başka rüyaya yer verilir. Esir düşen Bayış, Kalmuk hanı Sıyadat'ın kızı Celkayıp tarafından kurtarılır. İki genç kaçarken dinlenmek için bir yerde konaklar. Bu esnada Bayış uyur ve bir düş görür. Bayış, düşünde yırtıcı bir karakuşun kendisini alıp yukarı çektiğini, tam bu esnada bir aksungurun yardıma geldiğini ve onunla birlikte karakuşu yendiklerini görür: “*Aybatı küçtüü karakuş/ Tırmagın cayıp kaçırıldı/ Etıme uusun batırdı/ Kanatın kagıp dalbaktap/ Dalıma kelıp asıldı/ Akılınnan Cañıldım/ Arbaytıp butun sozgondo/ Aylamdı takır ketirip/ Alıp keter bolgondo/ Altın boolu ak şumkar/ Aylanıp keldi kökölöp/ Al kaçırıp tökörlöp/ Anday munday degiçe/ Alıp urduk eköölöp.*” (Akmataliyev ve Musakov 2013: 123-124).

Bayış rüyasını Celkayıp'a anlatır. Celkayıp, karakuşun babası Sıyadat olduğunu, aksungurun ise Bayış'ın ağabeyi Canış olduğunu söyler. Sıyadat tam kendisini vuracakken ağabeyinin yardıma geleceğini söyler. Bu rüya aynen gerçekleşir. Sıyadat, Celkayıp ve Bayış'ın izini bulur. Sıyadat, Bayış'ı kalabalık ordusuyla köşeye sıkıştırmışken ağabeyi Canış orduyla yardıma gelir. Canış ile Bayış birlik olup Sıyadat Han'ı öldürür, ordusunu bozguna uğratar.

Destanın Moldobasan Musulmankulov benzer metninde de rüyayı Bayış görür ve Ay Çolpan'a yorumlatır. Bayış, “*Tündö catıp tüş kördüm/ Bir acayıp iş kördüm/ Kalmak kelıp kaşına / Karan tün tüştü başıma/ Közümdön akkan caşıma/ Köñül salgın dartıma/ Kayta aylanıp kelbeysiñ/ Badışam, altı şaar kalkıña*” (Şentürk 2013: 83) diyerek rüyasında esir olacağına ve halkına dönemeyeceğine işaret eden olaylar gördüğünü söyler. Ay Çolpan rüyayı yorumlayıp kötü olayların habercisi olduğunu söyleyerek Kalmuklara savaşmaya gitmemesi için onu ikna etmeye çalışır.

Destanın Kalık Akiev anlatımında da rüyayı gören Bayış'tır. Bayış, ağabeyini ve babasını güçlkle ikna edip Çinliler üzerine sefere çıkar. Yolda konakladıkları bir gece rüya görür. Bayış, rüyasında Çinlilere esir düşüp horluk çektiğini görür. Bu rüyanın tesiriyle korkuyla uyanıp “*Tübü caman tüş körüp/ Tüpöyül boldum men çoçup/ Kıtay kelıp kalganbı/ Köpürödön col tosıp*” (Yalçın 1999: 38) diyerek gördüğü rüyayı

Canış'a anlatır. Bayış rüyasında Kıtayların kendilerini baskına uğrattığını görmüştür. Bu rüya aynen çıkar.

Coodarbeşim destanında Coodar'ın annesi Kenceke ile ilk eşi Aksaamay'ın gördüğü rüyalar yer almaktadır. Kenceke, eşi Er Töştük ile oğlu Coodar ava gittiklerinde gece bir rüya görür. Destanda bu rüya “*Kenceke bir tüş körüptür/ Coodarbeşim ulunun/ Coogo attanar mezgilin/ Tüşünö ayan beriptir.*” (Alimova 2006: 136) sözleriyle anlatılır. Kenceke, rüyasında Coodarbeşim'in düşmana karşı atlandığını görerek kaygılanır. Bu kaygı ile beklerken Coodar tek başına avdan döner ve annesine babasının kendisini düşmana karşı gönderdiğini söyler.

Destanda Coodar'ın ilk eşi Aksaamay'ın da bir rüya gördüğü anlatılmaktadır. Aksaamay “*Tündögü körgön tüşümdö/ Oñolboy kaldım tübündö/ Köz aldım da turuptur/ Közgügö salgan nemedey/ Tüz bolup tügöl diünüyö/ Kıranım Coodar sen özüñ/ Bet aldıñ başka taraptı/ Kalıñ cerde cürüpmün/ Coolugumdun sırtınan/ Ceek sayması sarala/ Sırt sayması kök ala/ Sırduu topu kiyipmin/ Al kızıkka kubanıp/ Külöyün desem ün çıkpay/ Tutalanıp küyüktüm/ Bul emine boluçu?*” (Alimova 2006: 209) diyerek bu rüyayı Coodar'a anlatır. Aksaamay rüyada başına uç oyası sarı renkte, dış oyası mavi renkte bir yazma bağlayıp Coodar'ı uğurladığını görür. Canaalı'yı öldürüp Aksaamay ile evlenen Coodar, bu rüyanın etkisiyle Ak Arkar'a ulaşmak için atlandığını hatırlar. Rüyada görülen sarı renk ayrılığa ve üzüntüye işaret olmalıdır. Mavi renk ise; sonunda Coodar ile Aksaamay'ın kavuştuğu göz önünde bulundurulursa umuda ve müjdeye işaret olmalıdır.

Kör Uulu destanının Gaoz (Ayvaz) Kolunda Köki Han'ın biricik kızı Cıldızay bir gün düş görür, düşünde at yarışına hazırlanan birisini görür: “*Cıldızay bir kün catıp tüş körüptür/ Tüşündö bir zat at caratıptır/ Tiksin dep at baygege calgız kızın/ Elge Köki Kan kabar salgan*” (Egimbaeva 2012: 102). Cıldızay, bu düşü babasına anlatınca babası kızına eş seçmek için at yarışı düzenlemeye karar verir. Kızla birlikte otuz beş altın da hediye verecektir. At yarışında derviş kılığındaki Gaoz Han birinci gelince halk üzülür, bir kısmı dalga geçer ancak Cıldızay “*Keliüüçü dubana bolup at çabuulga/ Cigittim tüştö körgön özü boldu.*” (Egimbaeva 2012: 110) diyerek telaşlanmaz. Cıldızay, Gaoz'ın bu kılıkta gelip kendisiyle evleneceğini ve onun aslında han oğlu olduğunu rüyada görmüştür.

Kurmanbek destanında rüyayı gören Kurmanbek, yorumlayan ise eşi Kanışay'dır. Destanda Kurmanbek, vermeleri gereken verginin süresini üç ay geçiren Kalmuklara saldırmak için hazırlıklarını tamamlar ve son geceyi evinde geçirir. O gece korkunç bir rüya görür, bu rüyayı eşi Kanışay'a "*Tündö catıp tüş kördüm/ Tüşümdö caman iş kördüm/ Cürögümdün başınan/ Tüpöyül ooru muz kördüm./ Oşo körgön tüşümdö/ Öz başıma küç kördüm/ Kadiktüü caman iş kördüm./ Bir kadigim tüşümdö/ Karıp canga küç kördüm./ Altın ooz şaarımdı/ Altı aylanıp alıptır./ Altı miñ Kalmak men calgız/ Tegerektep kalıptır./ Kan çaçışar kün keldi/ Menin caş ömürüm karıptır/ Cer caynagan köp Kalmak/ Ceti aylanıp alıptır./ Ceti miñ Kalmak kalaamdı/ Tegerektep kalıptır.*" (Musakov 2013a: 97-98) diyerek anlatır. Kurmanbek, rüyasında kalbinin üstünde kanlı bir buz görür, altın kapılı şehrinin Kalmuklar tarafından altı kez sarıldığını görerek huzuru kaçar. Kurmanbek; Kalmukların, şehrini kuşatıp kendisini yaraladıklarını, atının ise güçsüz kaldığını gördüğünü eşine anlatır ve bu rüyayı eşinin yormasını ister. Kanışay, rüyanın kötü bir rüya olduğunu anlayıp üzülse de rüyanın iyi yorumlanmasının önemli olduğunu düşünerek olumlu bir yorum yapar. Kanışay, "*Tündögü körgön tüşüñdü/ Oñdoptur Kuday işiñdi/ Tomoloto sayıpsıñ/ Tübünön kektüü kişiñdi.*" (Musakov 2013a: 99) diyerek Kurmanbek'in işini Kuday'ın düzeltmiş olduğunu, karşısına çıkan düşmanı yok edeceğini, rüyanın bu zafere işaret olduğunu söyleyip onu rahatlatmaya çalışır. Kanışay, Kurmanbek'in rüyasını Kalmuklar'ı yeneceği şeklinde yorumlar ama sonunda rüyadaki kötü son gerçekleşir ve Kurmanbek, Kalmuklar tarafından öldürülür.

Sarıncı Bököy destanında ise Ak Bermet, Bököy'ün adamlarının hainliğiyle tutuklanıp öldürülmesi için Güldür Han'a götürülen Sarıncı'nın sağ selamet kurtulup geldiğini görür. Destanda bu rüya "*Eki kün murun Ak Bermet/ Tünküsün tüş köriptür/ Ak bermettin tüşüñdö/ Calgız kelip kalıptır/ Alam degen Bököydün/ Başına kaygılar salıptır.*" (Alper 2004: 218) ifadeleriyle anlatılır. Bermet, bu rüyanın gerçek olacağına inanır ve Sarıncı'ya yardımcı olmak için Bököy ile evlenmeyi kabul eder. Evlilik için toy düzenlenir bütün hainler bir araya toplanır. Bu sırada masum olduğunu Güldür Han'a anlatmayı başaran Sarıncı, Güldür Han'ın askerleriyle gelir. Bir araya toplanan hainleri kolayca yok eder. Görüldüğü gibi rüyalar kahramanların çok önemli kararları almasında etki sahibidir.

Kız Cibek destanında sevdiği kız Cibek'e küpe takıp onunla evlenen Tölgön memleketi Aydıncöl'e dönmek için hazırlıklar yapmaktadır. Bu sırada Tölgön kötü bir rüya görür. Rüyasında altmış kişinin kendisine saldırdığını görür. Ertesi gün rüyasını Karçıga'ya "*Tüş corutsam keçe men/ Tölgöçü menen balçıga/ Altmış kişi tüşüptür/ Altmış duşman men calgız/ Ataylap benim artıma/ Abalum kelet kaysıga/ Kursagım köböt bul işke.*" (Duman 2001: 170) diyerek anlatır ve rüyasında altmış kişinin kendisini öldürmek istediğini gördüğünü anlatır. Tölgön bu rüyasından korksa da korkulu rüyayı eşi Cibek'e açamaz. Sabah erken kalkıp namazdan sonra "*Orolup kelbey öñümö/ Tüşüm ketsin tün menen/ Cakşılık kelsin canaşıp.* (Dolaşıp önüme gelmeden rüyam geceye gitsin iyilik yakına gelsin)" (Duman 2001: 172) diye dua eder.

Bir yıl sonunda ailesini ve yurdunu özleyen Tölgön, memleketine gitmeye karar verir, bu kararını eşi Cibek'e doğrudan söyleyemez ve yengesine anlatır. Yengesi Tölgön'ün aklından geçenleri Cibek'e bildirince Cibek kaygılanır çünkü o gece kötü bir rüya görmüştür. İçi sıkılan Cibek rüyasını yengesine anlatıp "*Akıl aytıp beresiñ/ Bir tüşüm bar aytayın/ Öñümö tegi kelbesin/ Tölgöngö barıp ayt/ Endeşe caldı debesin/ Sagıngandı kanetse/ Atası menen enesin/ Tilimdi alsa bıyıl kış/ Öz cerine ketem dep/ Aşpasın Cayık belesin.*" (Duman 2001: 173) diyerek Tölgön'ü vazgeçirmesini söyler.

Yengesi kız Cibek'in bu endişeli halini görünce Tölgön'e varıp durumu anlatır. Cibek'in bu kış burada kalmasını istediğini Tölgön'e bildirir. Yengesi, "*Kız biykeç tündö tüş kördü/ Tüşündö caman iş kördü/ Astındağı kök attı/ Eer tokumsuz boş kördü/ Aylıbiz kongon Ak Cayık/ Kolunda eken buudayık/ Buudayık ketip kolumdan/ Kalıpmın deyt muñayıp/ Añgıçaktı adlımda/ Ayadan carık şam çırak/ Şamçıraktı koluma/ Alıpmın deyt aldrap/ Öçüp kalıp ülp edip/ Kalıpmın deyt caldırıp/ Tüşünön korkup kız biykeç/ Ötö caman kaygırat.*" (Duman 2001: 174) diyerek Kız Cibek'in rüyasında gök atını eğersiz gördüğünü, kolundaki kuşunu uçurup yitirdiğini, elindeki mum ışığının birden bire sönmüş olarak gördüğünü anlatır ve kızın kaygılarını bildirir. Rüyayı sebep göstererek Tölgön'e kış geçince kendi memleketine gitmesini söyler. Görüldüğü gibi rüya sosyal yaşamı etkileyecek, sosyal yaşamla ilgili kararları değiştirecek güce sahiptir. Tölgön, Cibek'in tüm uyarılarına rağmen memleketine gitmek için yola çıkar ancak Ak Cayık geçidinde Cibek'in taliplerinden olan altmış kişi Bekecan önderliğinde toplanıp Tölgön'ün önünü keserler ve onu öldürürler. Tölgön bu işin olacağını daha önce rüyasında aynen görmüştür. Kız Cibek de atının boş olmasını, elindeki kuşu

yitirmesini ve mum ışığının sönmesini Tölögön'ün başına kötü bir şey geleceğine yormuştur. Rüyaların haberciliğine rağmen Tölögön dikkatli davranmayı yola çıkar ve öldürülür.

Er Koşoy destanında Koşoy'un Çinli kadını Taşıgül, kendisiyle birlikte savaş tazminatı olarak Koşoy'a verilen yaşlı bir Çinliden hilekâr kervancı Tatuha'nın kendisiyle görüşmek istediğini duyunca onun Er Koşoy'a zarar vermesinden korkar. Tatuha'nın, kendisini kullanarak Er Koşoy'a bir felaket getirmesinden korkan Taşıgül, "*Bir balaket bolbosun/ Tüşümdön çoçup cürömün*" (Tekalan 2002: 223) diyerek güvendiği yaşlı adama son zamanlarda kötü rüyalar gördüğünü, bunun bir felaketin habercisi olabileceğini söyler. Burada rüyanın içeriği hakkında bilgi verilmez ancak uyandırdığı etki açıkça ortaya konulur.

Er Tabıldı destanında da Er Tabıldı'nın ve kız kardeşi Kardıgaç'ın rüyaları yer almaktadır. Er Tabıldı'nın kız kardeşi kötü bir düş görüp canı sıkılır, bu sebeple erkenden kalkıp köyün yakınındaki tepeye tırmanır. Kardıgaç, etrafına baktığında kalabalık bir grubun köye doğru gelmekte olduğunu görüp telaşlanır. Destanda Kardıgaç'ın gördüğü rüyanın içeriği hakkında bilgi verilmez ancak "caman tüş" olduğu söylenir. Destanda bu durum "*Kardıgaç caman tüş köriip cürögü tuylap erteñ menen tura kalıp ayl üstü cagındağı döböğö cügürüp çıgıp eki caktı karasa cogorton köp kişi kele catat.*" (Namatov 2001: 40) ifadeleriyle anlatılmaktadır. Bu rüyanın ardından Tabıldı'nın düşmanı olan baba bir kardeşi Kudaynazar ve oğulları köye gelip Tabıldı'ya saldırır. Kardıgaç'ın kötü rüyası böylece çıkar.

Destadaki ikinci rüya da Kardıgaç'ın rüyasıdır. Er Tabıldı, Kalmuklarla savaşa gidip dönmeyince bunu fırsat bilen Kudaynazar zorbalık edip halkı başka yurda göçürür ve Tabıldı'nın ailesini hizmetçi yapar. Tabıldı'nın yaşlı annesi koyun gütmektedir, kız kardeşi Kardıgaç kuzu çobanı olur, eşi Çaçıkey ise odun taşır. Nazlı büyüyen Kardıgaç, kuzu çobanı olup uzun süre çile çeker, bir gün ilginç bir rüya görüp yengesi Çaçıkey'e anlatır. Kardıgaç "*Aylanayın ceñeke/ Tündö catıp tüş kördüm/ Bir acayıp iş kördüm/ Kaynayan kalıñ el kördüm/ Kara çaar şer kördüm/ Kayıp bolgon abamdı/ Kalk içinen men kördüm.*" (Namatov 2001: 298) diyerek rüyasında kalabalık halkın içinde kara benekli aslan gördüğünü, kaybolan ağabeyini dönüp gelmiş olarak gördüğünü anlatır. Çaçıkey, Kardıgaç'ın rüyasını dinleyip olumlu bir yorum yapar. Gördüğü kara benekli

aslanın ağabeyi olduğunu, Tabıldı'nın yakında gelip kendilerini bu durumdan kurtaracağını söyleyerek Kardıgaç'a müjde verir.

Destanda üçüncü rüyayı Tabıldı'nın kendisi görür. Kalmuklarla savaşırken ayağından yaralanan Tabıldı dağ başında yaralı vaziyette kalır. Tabıldı'ya dostu Eldiyar bakmaktadır. Tabıldı yarası iyice kötüleşince Eldiyar'ı ilaç getirmesi ve halkından haber alması için obaya gönderir. Eldiyar, obaya gittiğinde halkın göçmüş olduğunu görür, Kardıgaç'ın bıraktığı mektubu bulur. Yeni yurda vardığında Altıbay'ın han olup Kardıgaç'ı ve Tabıldı'nın annesini çoban yaptığını, Tabıldı'nın eşine odun taşıttığını görür. Eldiyar, Tabıldı'ya döndüğünde onun iyice kötüleşmemesi için yalan söyleyerek her şeyin yolunda olduğunu bildirir. Tabıldı bunu duyup rahatlansa da bir kötü rüya görür ve içine şüphe düşer *“Menin körgön tüşümdö/ Bul keñeş bar içimde/ Kudaynazar abakem/ Atalaş menin çoñ akem/ Ak sanaaçu kişi emes”* (Namatov 2001: 354) diyerek huzursuzluğunu bildirir. Burada da rüyanın içeriğine değinilmez ancak görülen rüyanın Tabıldı'ya gerçekleri haber verdiği işaret edilir.

Er Soltonoy destanında ise Uyulkan'ın rüyası, Orolkan'ın rüyası ve Er Soltonoy'un rüyası yer almaktadır. Üç rüya da gelecekte haber verme işlevini üstlenmektedir. Uyulkan *“Tüşümdö oynop külüpmün/ Çıtırman kalñ tokoydon./ Çıgılbay keyip cürüpmün./ Eñ akırı belime/ Eki etegim türüpmün/ Togoydon çıkabergende/ Eki colbors kaçırıldı./ Aylam ketip şaşılıp/ Akılım kumday çaçıldı/ Örttölgön köndöy çıgaçka/ Ölbögön denem çaşındı./ Denem batbay tar cerge/ Köndöygö tıktım başımdı/ Eki colbors çamingan/ Kün batış tarap cagımdan/ Korkkonumdan men turup/ Cıgılıp tüştüm tağımdan.”* (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 110-111) diyerek rüyasında neşe içinde gülüp oynarken sık bir ormana düştüğünü ve ormanda hareket edemeyip bunaldığını, arkasından iki kaplanın kendisine saldırdığını anlatır. Uyulkan kaplanların saldırısından kurtulmak için başını boş bir ağacın kovuğuna sokar. Kaplanlar dışarıda kalan vücudu parçalar, Uyulkan'ı tahtından düşürür. Uyulkan gördüğü bu rüyayı yordurmak için bütün bilginlerini toplar ama kimse bu rüyayı yorumlayamaz. Sonunda ülkesine bir kervanla yaşlı bir Kırgız'ın geldiğini ve kendisinin bilgin olduğunu öğrenir. Yaşlı Kırgız'ı çağırarak rüyayı yorumlamasını ister. Kırgız, Uyulkan'a *“Aytkan sözüñ tüz eken/ Anık körgön tüş eken/ Bul tüşüñdün çındığı/ Başña kıyın iş eken/ Eköönü kim degende/ Temirkan Bolot cüzü eken.”* (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 111) diyerek hanın başına büyük bir felaket

geleceğini, etrafını sarıp hareket etmesini önleyen ormanın güçlü Kırgız yiğitleri olduğunu, iki kaplanın ise Temirkan ve Bolotkan olduğunu söyleyerek rüyasını yorumlar.

Bu rüyadan sonra Temirkan ve Bolotkan'dan çekinen Uyulkan, bu iki yiğidi yakalayıp yok etmenin yollarını araştırır. Halk içinden Madılbek adlı bir kişi çıkıp, iki Kırgız beyini hile ile kandırıp esir edebileceğini söyler. Uyulkan Madılbek'e izin verince Madılbek, Kırgız Türklerine gidip onlara sığındığını söyler. Temirkan, Madılbek'e inanıp ona her konuda güvenir. Dayısı onun kötü niyetli biri olduğunu söylese de o asla bunu kabul etmez. Güzel karısı Orolkan bir gün düş görür. Orolkan *“Tündö bir catıp tüş kördüm/ Tüşümdö şumduk iş kördüm/ Kaptap kelgen çığıştan/ Kaliñ kara kuş kördüm/ Kök calkayak ber cagı/ Can cürö albas muz kördüm/ Eki kolgo kondurup/ Eki tüygün bakıpmın/ Tuurun altın çaptırıp/ Dürü marcan tağıpmın/ Bolot bıçak kolgo alı/ Boosun kırkıp alıpmın/ Kötörö şiltep ırıtıp/ Köp kargaga salıpmın/ Anı salıp artınan/ Kırk bir taygan ağıttım/ Eki tüygün kargaga/ Aralaşa tüştü go/ Eki tüygün boolorun/ Çındap menden üzdü go/ Kargalar alıp tüyüdü/ Asmandı karap sızdı go/ Cerge tüşüp kargalar/ Kara kulak şer boldu./ Karap turup Orolkan/ Kaygırıp içi çer boldu./ Ağıtkan taygan barlığı/ Alarga sonun er boldu./ Takımın carıp şerlerdin,/ Dalayı kara cer boldu./ Kaliñ şerge kırk taygan/ Abıdan saldı uruştu/ At boorunan kan cürüp/ Ayabastan culuştu/ Ubayımduu katıgün/ Uşul tüşüm duruspu?”* (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakırov 2010: 139) diyerek düşünde Doğu'dan gelen karakuşun kolundaki sungurları aldığını, gökten inen karakargaların yere inip aslan olduğunu sonra bu aslanların düşman askerine dönüştüğünü ve Temirkan ile Bolotkan'a zarar verdiğini gördüğünü anlatır. Orolkan düşünde, Madılbek'in Temirkan'a kötülük yaptığını görür. Doğudan gelen bir karakuşun gölgesinin etrafı kapladığını, koluna kondurduğu iki atmacayı kargaların alıp gittiğini, kargaların yeryüzüne inip aslana dönüştüklerini gören Orolkan, doğudan gelen Karakuşun Madılbek olduğunu anlayıp Temirkan'ı uyarır. Temirkan, Madılbek'e çok güvendiği için karısına kızar ve onu susturur. Orolkan'ın gördüğü düş, doğru çıkar. Casusluk yaparak Temirkan'ı kandıran Madılbek, Uyulkan'ı kandırıp on binlerce yıl kısıpını ganimet edip gelirim diyerek Temirkan'dan izin ister, söylediği günde, belirledikleri yerde buluşmak üzere Kırgız yiğitlerinden ayrılır. Uyulkan'dan on binlerce asker alıp geri döner. Döndüğünde Temirkan ve Bolotkan kırk yiğidi ile birlikte söylenen yerde beklemektedir. Madılbek sadece beyleri uyandırıp,

sürüleri göstereyim diye kandırıp yanına silah almayan iki beyi önüne katarak esir alır götürür. Bu sırada kırk yiğit uykudadır. Er Soltonoy, bir düş görür. Gördüğü korkunç düşün etkisiyle sıçrayarak uyanır: “*Oşol küni tañga cakın Soltonoy tüşünön çoçup oygonup ordunan kıykırıp turdu.*” (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 139). Destanda görülen rüyanın içeriği hakkında bilgi verilmez ancak Soltonoy’u uykusundan uyandıran bir kâbus olduğu anlaşılmaktadır. Bu rüya uyarı işlevini taşıyan bir rüyadır.

Kococaş destanının her üç benzer metninde de rüya motifi önemli bir yer tutmaktadır. Görülen rüyalar kahramanı etkilemekte ve onun davranışlarını tayin etmektedir. Kococaş destanında rüya ve rüyanın yorumu ön plana çıkmaktadır. Destanda altı kahramanın rüyası yer almaktadır:

1. Kococaş’ın rüyası.
2. Köle Şabır’ın rüyası
3. Sur Eçki’nin rüyası
4. Zulayka’nın rüyası
5. Karıpbay’ın rüyası
6. Moldocaş’ın rüyası

Rüyalar destan boyunca destan kahramanı olan Kococaş’ı yönlendirmektedir. Çocukluğunda ok ve tüfeğe meraklı olan Kococaş, on yaşına geldiğinde kaybereni rüyasında görür. Destanda bu durum “*On caşına kelgende/ Kayberen kirip tüşünö*” (Akmataliyev ve Kırbayev 2007: 3) şeklinde ifade edilmektedir. Burada Kococaş’ın rüyasına av ruhu olan kayberenin girmesi onun gelecekte iyi bir avcı olacağına işaret olduğunu göstermektedir. Ayrıca, Kococaş’ın ileride Sur Eçki’ye, Tanrı’nın onu avcı olarak kayberene düşman yarattığı şeklindeki ifadesi bu rüyanın aynı zamanda Kococaş’a vazife tebliği gibi bir anlamının olduğunu da akla getirmektedir. Kococaş’ın bu rüyadan sonra ava olan düşkünlüğü artar.

Destanda geçen ikinci rüya ise Zulayka’nın hizmetçisi Şabır’ın rüyasıdır. Şabır, rüyasında hanımı Zulayka ile avcı Kococaş’ın evlendiğini görür. Bu rüyayı Şabır, hanımına “*Küyöñdü bilbeysiñ/ Men bilgen bolcol söz bolso/ Mergenden başka kişiğe/*

Zulayka sen tiybeysiñ/ Aytkanım calgan bolboso/ Uşunday tüştü körüşüm/ Katariñ mergen tiyip al/ Karıpbayga kelinsiñ” (Akmataliyev ve Kırbaşev 2007: 48) diyerek anlatır ve Kococaş’ın kendisinin kısmeti olduğunu söyler. Zulayka görülen bu düşe itibar eder, avcı Kococaş’tan hoşlanıp onunla evlenir, bir yıl boyunca mutlu bir evlilik yaşar. Bir gün Kococaş bir rüya görür ve evlendiğinden beri evden çıkmayan Kococaş’ın aklına tüfeği gelir, gönlüne yeniden avlanma sevdası düşer. Kococaş; rüyasında kayberen keçi ve yavrularını görür, üstelik aynı rüyayı üç kere görür.⁶⁹ Bu durum destanda “*Bir küni catıp Kococaş/ Töşöktön çoçup oygonup/ Bir acayıp tüş kördü/ Bir körgön çok bul tüştü/ Udaa muda üç kördü/ Calgan körgön tüş emes/ Canına kıyın küç kördü*” (Akmataliyev ve Kırbaşev 2007: 68) sözleriyle anlatılır. Kococaş üç kere aynı rüyayı görünce sonunda rüyasını anlatmak ister, halka açmak ona zor geldiği için eşi Zulayka’ya anlatır. Kococaş; “*Tündö catıp tüş kördüm/ Tüşümdö müşkül iş kördüm/ Koluma alıp Barañdı/ Ar nersege tuş keldim/ Kördüm aydın çolponun/ Kötörülüp cürögüm/ Körgön tüştön korkomun* “ (Akmataliyev ve Kırbaşev 2007: 70) diyerek gece gördüğü düşünde çok acayip şeyler olduğunu, silahını omzuna alıp yola çıktığında ne kadar tuhaflık var ise rast geldiğini söyler.

Kococaş, eşine çok korkulu bir düş gördüğünü ve korkarak uyandığını söyler. Düşünde Ak Barañ tüfeği eline alıp bütün kâinata meydan okumakta olduğunu, sonra Zühre yıldızının kaydığını görüp korkuya kapılarak uyandığını anlatır. İyice yorumlaması için rüyasının detaylarını da aktarır:

“Koluma alıp Barañdı/ Beldikti belge çalıpmın/ Bulgaarı ötük çarıktı/ Butka bekem tañıpmın/ Kamdapmın kerek barısın/ Kurunu bütün tolturup/ Kalganın salıp çanakça7 Kancıgama baylapmın/ Altın tuyak cez bilek/ Atımdı kamdap alıpmın/ Aldım üydön tügöldöp/ Azık ookat mal aldım/ Altı sayluu Ak Barañ/ Ak dalımda carkıldap/ Ala-Too közdöp çıgıpmın/ Oydu oydooy çaapmın/ Oydon kiyik taba albay/ Bu cerdin eçki tekisi/ Kayakka ürküp ketti dep/ Ak Soñ-Köl tuu beline/ At koyup çaap barıpmın/ Andan kiyik taba albay/ Ak-Toksoktun aldınan/ Kök-Toksoktun üstünön/ Otuz ulak, kırk çebiç/ Cuuşaganın körüpmün/ Murutuman külüpmün/ Çenebey darı kuyupmın/ Sümbölöp oktu urupmın/ Körüngön eçki barısın/ Tügöl atıp kırıpmın/ Atıp salıp barısın/ Aska taştın başında/ Dağı kaldı beken dep/ Cana karap turupmın/ Tündögü körgön tüşümdö/ Adam

⁶⁹ Üç sayısının mitolojik kökenleri ve Türk boyları arasındaki ortak kültür unsurlarından biri olarak kullanılması konusunda bilgi için bkz. Durbilmez 2007 a: 177-190, Durbilmez 2008 a: 340-352, Durbilmez 2010: 245-257, Durbilmez 2011: 77-93.

uulu baralbas/ Asman dakın kabarlaş/ Ak calama borunda/ İldıy tartıp tüşö albay/ Öödö tartıp çıga albay/ Özüm calgız turupmun.” (Akmataliyev ve Kırbaşev 2007: 75).

Kococaş “*Tündögü körgön tüşümdü/ Coorup ber cakşı imdi/ Alabaştay tekege/ Colukturdu Kuday’ım/ Coorup ber keret Zulay’ım/ Sen ceti alaldın biri eleñ/ Bu tüşümdü cooruyt dep/ Koş ubak olup cürelem/ Colukkan cakşı işimdi/ Coorup ber Zulay tüşümdü.”* (Akmataliyev ve Kırbaşev 2007: 76) diyerek düşünde av hazırlığını iyice yapıp her zaman avlandığı yere gittiğini, burada hiçbir av hayvanı bulamadan epey dolaştığını, sonra daha önce hiç uğramadığı bir yerde otuz oğlak, kırk çebiç görüp hepsini kırdığını ve başka av var mı diye aranırken bir kayanın başında asılı kalıp inemediğini gördüğünü anlatır. Bu korkulu düşü yormasını eşinden rica eder. Kococaş, eşi Zulayka’dan gördüğü düşü yorumlamasını ister; Zulayka rüyanın manasının kötü olduğunu seziniyip kocasına avcılık mesleğini bırakması gerektiğini aksi takdirde lanete uğrayacağını söyler.

Kococaş’ın bu rüyayı gördüğü gün kayberen Sur Eçki de bir rüya görür. Sur Eçki yorması için bu rüyayı tekesine anlatır. Sur Eçki “*Uykuda catıp körgön tüş/ Menin kurdaşım teke Alabaş/ Ubayımduu körgön tüş/ Alabaş, çıminday canga küç keldi/ Tugumuş aşık bir cüzdön/ Turgan cerim Kara-Üñkür/ Kıyalımda çok ele/ Kıtayda mergen tuş keldi/ Kırgızda Kıtay urugu dep/ Karıpbaydın uulu dep/ Kayberenge kas kılıp/ Karşı kılıp tuudu dep/ Kabarın ugup çörçü elem/ Körö elekmin mergendi/ Anı men köptön beri bilçü elem/ Kezeği çok Kococaş/ Kelbeyt ko dep cürçü elem/ Tündögü körgön tüşümdö/ Oşol kelbegen mergen keliptir.”* (Akmataliyev ve Kırbaşev 2007: 82) diyerek rüyasında Kococaş adlı avcının yavrularını ve Alabaş tekesini öldürdüğünü gördüğünü söyler. Bu rüyanın kendisini çok huzursuz ettiğini söyleyen Sur Eçki Kara Üñkür denen bu yerden başka bir yere göç etmek gerektiğini tekesine anlatır. Alabaş gönülsüz olsa da yeni yurt bakmaya gider ama havası, otu, suyu güzel başka bir yer bulamaz. Üstelik yurt ararken az kalsın bir avcıya av olacaktır. Sonunda vazgeçip bir rüyayla kendisini bunca yorduğu için Sur Eçki’ye çıkışır ama Sur Eçki’nin rüyası gerçek olur. Avcı Kococaş, Kara Üñkür denen yeri bulup yavruları ve Alabaş tekeyi öldürür. Bunun üzerine Kayberen Eçki ile Kococaş baharda birbirlerini öldüreceklerine dair ant içerler. Bahar gelince Sur Eçki söz verdiği gibi topal keçi olup Kococaş’ın evinin önüne gelir. Kococaş da söz verdiği gibi onun peşine düşer. Günlerce Sur Eçki’yi kovalayan Kococaş evine dönemez. Kocasını özleyen Zulayka eşinin Talas’ta olduğunu

ve kendisinin de ona doğru gitmekte olduğunu rüyada görür. Bu rüya destanda “*Zulayka bir gün tüş kördü/ Tüş körgön küni tünündö/ Ar bir sonun iş kördü/ Tüşündö körsö koşulup/ Cürgön eken mergenge/ Dayının tappay cürcü ele/ Tüşündö körsö Kococaş/ Keliptir Talas cerlerge*” (Akmataliyev ve Kırbaşev 2007: 158) sözleriyle anlatılır. Bu rüyanın ardından Zulayka, kayınbabasından izin alıp erkek gibi saçını toplayıp ata binerek kocasını aramaya çıkar.

Destanda geçen bir diğer rüya ise Kococaş’ın babası Karıpbay’ın rüyasıdır. Topal keçi olup köye gelen Sur Eçki’nin peşinden giden Kococaş, uzun bir süre geçmesine rağmen dönmez. Bu sırada Karıpbay oğlunun bir kayada asılı kaldığını rüyada görür. Destanda bu rüya “*Atası bir kün tüş körsö/ Tüşündö kördü balasın/ Askaluu caltañ keriden / Tündö uşunu kördüm dep/ Suradı tuugan elinen*” (Akmataliyev ve Kırbaşev 2007: 194) şeklinde anlatılmaktadır. Rüya üzerine rüyada gördüğü Abletim kayasına giden Karıpbay, keçinin bedduasıyla yükselen bu kayanın üzerinde oğlunu çaresiz bir şekilde görür.

Munduk ve Zarlık destanında Hz. Kıdır’ın yönlendirmesi sonunda Çançarkan, kefaletle kız alacağını halka duyurur. Halkından bir fakir adam bu durumu kızı Kañayım’a anlatınca Kañayım kendisini kefaletle hana vermesini söyler. Bunu söylemesinin sebebi rüyasında bir atmacanın gelip başörtüsünü başından alması, kılıç ve küpe görmesidir. Bu rüyayı hana varıp kız ve erkek çocuğu dünyaya getireceğine yoran Kañayım, çocuk doğurma kefaleti ile evlenmeye razı olur: “*Antkenden sebebi Kañayım bir kün tüş körot. Uçup bir tuygun kuş kelet. Kañayımın başındağı oromolduu kuş çañgaldap alıp kaçat. Tüşündö bir kılıç taap alat. Cana kulak sırğa tabat. Tüşünün tacırbasi menen bir uul, bir kız tabam dep ubada beret.*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 196).

Kırgız destanlarında kahramana rehberlik eden, onu yönlendirerek olay örgüsünün akışını etkileyen rüyalar da tespit edilir. Er Töştük, Er Koşoy, Kococaş, Kozuke ve Bayan, Seyitbek, Şırdakbek, Munduk ve Zarlık destanlarında kahramanların gördüğü rüyalar rehberlik etme işlevini taşımaktadır.

Er Töştük destanında rüyayı Er Töştük’ün atı Çalkuyruk görür. Destanda bu durum “*Çalkuyruk cuuşap turdu/ Çalkuyruk tüş kördü/ Töştökkö cügürüp keldi.*” (İliç 2002: 84) ifadeleriyle anlatılmaktadır. Görülen rüyanın içeriği hakkında bilgi verilmez ancak

Çalkuyruk'un bu rüyayı gördükten sonra Er Töştük'e yer altından bir an önce kurtulup memlekete dönmek gerektiğini, Töştük ailesini özlemediyse de kendisinin sürüsünü özlediğini söyler. Töştük, Çalkuyruk'un bu sözünü dikkate alıp yeryüzüne çıkmak için hazırlığa başlar. Destanda görülen bu rüya rehberlik işlevi üstlenmektedir. Bu rüyanın rehberliği ile Töştük yeryüzüne çıkmaya karar verir. Burada rüyayı atın görmesi, atın Türk mitolojisindeki olağanüstü yerini işaret etmektedir.

Er Koşoy destanında ise Koşoy, bir gün at sürüsünün yanına gidip çayırda uykuya yatar. Rüyasına Kıdır girer ve “*Batadan balam caraldıñ/ Batkısı üçün adamdın/ Alakanday Kırgızdı/ Ardaktap kolgo alalgın/ Mingen atın caraşsa/ Cooñ coldu toso albayt/ Özüñdü cakın tuugan cok/ Bölök el akıl koşo albayt*” (Tekalan 2002: 61) diyerek kendisinin Kırgız halkının bahtı için yaratıldığını iyi bir atı olduğu takdirde hiçbir düşmanın onun karşısında duramayacağını söyler. Kıdır, Koşoy'a Kardeşi olmayan Koşoy'un etrafında düşmanların çok olduğunu yiğitliğiyle bu düşmanları yenebilmesi için iyi bir ata ihtiyaç duyduğunu söyler. Er Koşoy'a rüyada görünen Kıdır, daha önce babası Katagan'a verdiği doru kısırağın az önce doğurduğunu haber verir. Kıdır “*Men kaltırgan toru bee/ Kambar ata mal ele/ Kayberen menen calgaşkan/ Kasiyeti bar ele/ Koş maymak ala tuyagı/ Tukumu ele tulpardın/ Karcaluunu tuybagan/ Uçkan kuş menen carışıp/ Küçünö küçü sıybagan/ Arzu menen çıkkın mal/ Kambar corson tukumu*” (Tekalan 2002: 63) diyerek bu tayın Kambar Ata soyundan geldiğini ve kayberenlerle yarışacak yürük bir tulpar at olduğunu, kuşlarla yarışacak kadar hızlı, gücüne güç sığmayan bir hayvan olduğunu söyler. Tayın kerametini ve özelliklerini anlatan Kıdır, “*Karma balam uşunu*” (Tekalan 2002: 63) diyerek Koşoy'a bu tayı yakalamasını söyleyip birden ortadan kaybolur. Tam bu sırada da Koşoy uykudan uyanır. Koşoy, Kıdır'ın rüyada kendine rehberlik etmesi üzerine gidip doğan tayı yakalar.

Kozuke ve Bayan destanında ise babasının kendisine bıraktığı emanetleri almak için annesinin tarif ettiği yere giden Kozuke, annesinin söylediği büyük taşı bulur. Emanetler bu taşın altındadır. Kozuke bu taşı kaldırmak için epeyce uğraşır, uğraşırken yorulur ve taşın kenarında uykuya dalar. Rüyasında bir aksakal ona kalkıp taşı kaldırmasını söyler ve ortadan kaybolur. Kozuke bu kişinin gençlerin piri Şaymardan olduğunu anlar ve kollarına güç gelir, taşı bir hamlede kaldırır. Bu durum destanda “*Tüşündö biröö tur orduñan, taştı kötör dep ündöyt. Kozuke, ordunan tursa canında çoñ taştan başka eç nesre körünböyt. Cigittin pîri Şaymardan koldop kötürüp taştı*

oodarat.” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 154) ifadeleriyle anlatılmaktadır. Kozuke'nin bu rüyası teşvik edici bir işlev üstlenir.

Kococaş destanında Moldocaş'ın rüyası da rehberlik işlevindedir. Kococaş öldüğünde Zulayka hamiledir. Zulayka, Kococaş'ın ölümünden sonra bir erkek çocuk dünyaya getirir ve adını Kococaş'ın vasiyeti üzerine Moldocaş koyar. Moldocaş büyüyünce babasının bir avcı olduğunu ve kayada kalıp öldüğünü avcılardan öğrenir. Annesinin tüm direnmelerine rağmen babasının kemiklerini bulmayı kafasına koyan Moldocaş yola çıkar fakat nereye gideceğini bilmemektedir. Moldocaş, bir dağa ulaşıp orada uyuya kalır. Rüyasında aksakallı bir ihtiyar gelip ona babasının ölümüne neden olan keçiyi bulup yakalayarak babasına ulaşmasını söyler: *“Uykuga közü ilinip/ Uktap ketken kezekte/ Uktap catıp tüş körüp/ Ukmuştuu kıyın iş körüp/ Bir adam kelip kep aytat/ Uykuluu közgö tuş kelip/ Kıltrdñ balam, kaltırbay/ Kıyla toonun arasın/ Ar kimdi sendey kılşaçı/ Artında kalgan balasın/ Cetkirdi sendey cetimdin/ Köñüldö tilek sanasın/ Senin atañ Kococaş/ Eerçitip cürüp öltürgön/ Ekçini erteñ tabasñ/ Ekçini kuup karmasañ/ Atañdın ölgön cerine/ Alıp balam barasñ/ Tüşündürüp balaga/ Tüşündö aytı bir kişi “* (Akmataliyev ve Kırbashev 2007: 266). Moldocaş, rüyasında gördüğü ihtiyarın sözüyle hareket edip Sur Eçki'yi bularak onu yakalar. Kayberen Sur Eçki ile anlaşır babasının kemiklerini bulur ve ak çamurla insan şekli verip bir mezara gömer.

Munduk ve Zarlık destanında Çançarkan altmış kadın almasına rağmen çocuk sahibi olamaz. Kahırlanan Çançarkan ölüme razı olur, bir çukur kazıp içine girer ve ölümü bekler. Kırk gün bu çukurdan çıkmaz. Kırk günün sonda yarı uykulu yarı uyanık vaziyetteyken rüyasına Hz. Kıdır girer ve ona *“Sen iylap gardın içinde catkanıñ menen eç payda tappaysñ, zil bolup ölösñ. Oñdon körö kaytıp üyüñö barıp, eliñden bir suluu kız taap alıp parzant körsön acap emes. “* (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 192) diyerek böyle yatmak yerine kalkıp halkının arasından bir kız alarak evlat sahibi olmasını söyler. Bu rüya yönlendirici işlevi olan bir rüyadır.

Seyitbek destanında Zayırbek, Kurmanbek'e ihanet ettiği için pişman olup diğer hain kırk yiğit arasından kaçarak Kurmanbek'in türbesine sığınır. Diğerlerini ise hainliklerinin cezası olarak Teyithan öldürür. Zayırbek, Kurmanbek'in oğlu Seyitbek'in büyümesini bekler. Seyitbek büyüdüğünde ona gidip gerçekleri anlatır. Bunun üzerine Seyitbek bir rüya görür. Rüyasında anne ve babasının ölümlerini görür. Bıçaklanan anne ve babasını kucakladığında kendisi de kan içinde kalmıştır. Destanda bu rüya

“*Seyitbektin tüşündö atası Kurmanbektin cürögündö bir kulaç nayza, enesi Kanişayın cürögündö eki mizdüü ak şamşar sayulgan. Kıpızıl kan orguştap atılıp cerdi sugarıp catat. Tegerekten köp el. Seyitbek ata enesin bakırıp barıp kucaktayt, eki çengeli, eki mürösü, kızıl coşo kan bolot. Uykudan çoçu oygonso tüşü eken.*” (Musakov 2013b: 42) ifadeleriyle anlatılır. Bu rüya Seyitbek’e geçmişi hatırlatır, Kalmuklar tarafından öldürülen babasını, kocası öldüğü için kendisini öldüren anasını ve geride bırakıp geldiği halkını aklına getirir. Bu rüya sayesinde Seyitbek, harekete geçer. Rüya görene kadar kaygısızca yaşayıp gitmekteyken bu rüyayla sarsılır ve gerçekleri hatırlar. Burada rüyanın harekete geçirici, rehberlik edici bir özelliği vardır. Bu rüyadan sonra Seyitbek babasının intikamını almak için hazırlanır. Bu sebeple bu rüya Seyitbek’in kahramanlığının ortaya çıkması için itici bir güç olur.

Şırdakbek destanında ise Şırdak, babası Seyitbek’in ölümü üzerine sekiz yaşında yetim kalır. Bundan sonra yoksulluk içinde bir yaşam sürer. Şırdakbek’in binecek bir atı bile yoktur. Bir gün rüyasında aksakallı bir adam görür. Aksakal ona “*Şırdak munday catpa-deyt/ Catıp şoruñ kapta- deyt/ Baştığıday zatıñ cok/ Altıñda mingen atıñ cok/ Attan başka kartıñ cok/ Erteñ turbay cönögün*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 262) diye seslenerek boş boş yatmamasını, Tanrı’nın kendisi için saklamakta olduğu kayberen soyundan olan boz tayı yakalamasını söyler. Aksakal, Şırdak’a Boz kısrağın ve boz tayın yerini iyice tarif edip ortadan kaybolur. Şırdakbek’in bu rüyası yönlendiricilik işlevi üstlenmektedir. Şırdakbek bu rüyanın yönlendirmesiyle rüyada tarif edilen yere gider ve boz tayı yakalayarak evine götürür. Bu rüya sayesinde Şırdakbek’in talihi açılır.

Görüldüğü gibi Kırgız Türklerinin destanlarında rüyaların işlevi gelecekte haber verme, rehberlik etme ve yol göstermedir. Kahramanlar rüyalarında başa gelen/gelecek olan olayları görürler ve buna göre hareket ederler. Bu açıdan bakıldığında rüya Tanrı ile yeryüzündeki canlılar arasında metafizik bir bağ kurmanın ve Tanrı’nın yazgısını sezmenin bir yolu gibidir. Rüyada görülenler yaşanacak kadere işaret etmekte, belki de gördüğü rüyanın etkisiyle hareket eden kahramanı bu kaderi yaşamaya yönlendirmektedir.

6.5. TAPINMA AYINLERİ VE KURBAN

6.5.1. Tapınma Ayinleri

6.5.1.1. Av

Avcılık, eski Türklerin sosyal hayatında önemli bir yere sahiptir. Türkler çocuklarına daha küçük yaşlarda av avlamayı, kuş kuşlamayı öğretir. İleride büyük orduların başına geçecek olan teginler avcılık sayesinde savaş kabiliyetlerini geliştirirler, bu bakımdan sözlü anlatılarda yer alan av sahneleri adeta kıran kırana bir savaşı andırır (Köksal 1984: 143).

Eski Türklerin sosyo-ekonomik yaşamında etkin bir rol üstlenen avcılık, özellikle avcılık ve toplayıcılık döneminde kültürel yaşamın ve inanç dünyasının oluşmasında etkili olur. Bir takım doğüstü güçlerle ilişkilendirilen avcılık, Türk boyları için sadece ekonomik bir uğraş olmaktan ziyade adeta dinî ritüeller bütünü olarak algılanır. Türkler, her varlığın bir iyesi olduğu gibi av hayvanlarının da koruyucu iyesi olduğuna inanırlar. Av/orman iyesi av hayvanlarını korumakta, onların çoğalmasını sağlamaktadır. Avcılar ancak onu memnun edebilirlerse av hayvanını avlayabilecektir, aksi takdirde av iyesi hayvanlarını avcıdan saklamaktadır. Türkler, bu koruyucu iyenin ortaya koyduğu kurallara uydukları takdirde avlarının başarılı geçeceğine ve bereketin artacağına inanırlar. Bu inanç doğrultusunda daha ava çıkmadan bazı uygulamalar gerçekleştirirler. Ava çıkacak kişi temiz ve doğru sözlü olmalıdır, ava çıkacağı gün cinsel ilişkide bulunmamalıdır. Ayrıca avcının ailesi de avcı avdan dönene kadar evi temiz tutmalıdır. Av ruhları oyun, şakalaşma, eğlenceden hoşlanmadığı için aile fertleri av bitip avcı dönene kadar ciddiyeti muhafaza etmelidir. Avcı, avının bereketli olması için av ruhlarına kurban sunar (İnan 2015: 63). Ava çıkmadan önce silahlara kadınların dokunmamasına da özen gösterilir çünkü kadının dokunduğu silah artık etkisizdir. Bu durumu gidermek için silah ardıç dalı ile tütsülenir. Av esnasında av/orman iyesine hikâyeler anlatmanın avı bereketlendireceğine inanılır. Ayrıca ava giderken avcı av iyesinin tasvirini yapıp yanında götürürse bunun da bereket getireceğine ve belalardan koruyacağına inanılmaktadır (İnan 2015: 63, Bayat 2007: 190-198). Avcının av hayvanını öldürmesi de belli kurallar dâhilinde olmalıdır; hamile veya yavru hayvan öldürülmez, yavru öldürülmez. Ayrıca avcı sadece ihtiyacı kadar avlamak durumundadır, keyfi olarak av yapamaz. Bu kurallara uymayan avcı ne kadar yetenekli olursa olsun av iyesinin desteğini yitirdiği için avda başarılı olamaz (Bayat 2007: 202).

Eski Türklerin inanç dünyasını şekillendiren bu inanışlar sosyal hayatta da avcılığı bir müessese haline getirir, avcılık ile ilgili hususlar kanunlaştırılır (Köksal 1984: 142). Ülkenin yöneticisi olan kağanın önderliğinde yapılan avlar bu kanunlara tâbidir. Roux, Türk kültüründe yer alan kağan önderliğinde süreklilik avları düzenleme geleneğinin temel amacının kut olgusuna ulaşmak olduğunu belirtir (1998: 227). Bu açıdan bakıldığında av dinî bir ayin özelliği taşır.

Av kültürüne dair bu inanç dünyasının yansımalarını Kırgız Türklerinin destanlarında da görmek mümkündür. **Boston**, **Munduk ve Zarlık**, **Coodarbeşim**, **Kococaş** ve **Er Tabıldı** destanlarında av motifi mitolojik anlam değerleri ön plana çıkarılarak işlenir.

Boston destanında av, yiyecek sağlamanın yanı sıra kendi içerisinde belli kuralları olan bir ayin niteliği ile yer alır. **Boston**'un doğumu sırasında babası Buuba Han, sıkıntısını dağıtmak için yiğitleriyle birlikte ava gider. Bu epizot Türk destanlarının genelinde görülen ortak bir epizottur. Buuba Han ilerlemiş yaşında baba olacak olmanın heyecanını ve olası bir problemin stresini ancak avlanarak atar: “*Taalaga çıgıp uu kılam/ Köñülümdü duut kılam/ Bala cerge tüşkөndө/ Barkırap ünü çıkkanda/ Kanışa'nın canı tınganda/ Süyünçülöp barışın*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 30). Buuba Han, huzur bulmak için ibadete yönelen bir kişi gibi doğaya yönelip ava çıkar.

Benzer epizot **Munduk ve Zarlık** destanında da görülmektedir. Çançarkan, eşinin doğumu sırasında kırk yiğidi ile ava çıkar. Ayrıca çeşitli zamanlarda Çançarkan'ın kırk yiğidini alarak ava çıktığı anlatılmaktadır (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007)

Av, iç huzuru sağladığı gibi aynı zamanda yiyecek elde etmeye vesile olduğu için yaşamın devamlılığında da etkili olmaktadır. **Boston** destanında **Boston** ve kırk yiğidi **Cezbilek**'in ülkesini bulmak için doğuya yönelip gittiklerinde **Boston**, acıkan yiğitlerini doyurmak için ava çıkar. Bu durum destanda “*Tegtirge çıgıp barıptır/ Tokson teke atıptır/ Cıgılğan teke cogultup/ Catkan cerge ırgıttı.*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 69) ifadeleriyle anlatılmaktadır. **Boston**, kırk yiğidin başı olarak onları doyurmakla yükümlüdür. Bu yükümlülüğünü yerine getirmek için adeta bir vazife olarak ava çıkar ve kırk yiğidini doyuracak av avlar. Huzur bulmak, yiyecek temin etmek için ava çıkıldığı gibi eğlenmek için de av yapılmaktadır. **Boston** ve yiğitleri yolculuk esnasında sıkıldıklarında av yaparak eğlenirler. Burada şunu ifade

etmek gerekir ki bu boş bir eğlence değil alpların belli kurallar dâhilinde güçlerini arttırmak, savaşçılık özelliklerini geliştirmek için yapılan bir idman şeklindedir.

Kococaş destanında av öne çıkan motiflerden birisidir. Kococaş ve oba halkının geçimini sağladığı tek uğraş avcılıktır. Destanda avcılık geçim kaynağı olmasının yanı sıra belli ritüelleri olan bir ayin içeriği taşımaktadır. Kococaş, kayberen Sur Eçki'ye “*Saga meni başınan/ Kas kılıp Kuday*” (Akmataliyev ve Kırbayev 2007: 117) diyerek avcılık vazifesinin kendisine Tanrı tarafından verildiğini ifade eder.

Kococaş'ın bu ifadeleri avcılığın basit bir geçim vasıtası olmaktan ziyade Tanrı tarafından verilen bir görev olduğuna işaret etmektedir. Destanda ayrıca avcılığın kendi içinde uyulması gereken kurallarının olduğu da belirtilir. Avcı av ruhu olan kayberene saygı göstermek zorundadır. Doğanın gücünü temsil eden kayberen vahşi hayvanların koruyucu ruhudur. Evcil hayvanlar insanlara aitken vahşi hayvanlar Tanrı'ya aittir ve Tanrı'nın tayin ettiği koruyucu ruh tarafından kollanırlar. Kococaş, doğaya karşı üstünlüğünü ve avcılıktaki maharetini kayberen keçi Sur Eçki'ye itaat etmediği için kaybeder. Sur Eçki'nin tekesini ve bütün oğlaklarını öldüren Kococaş, kayberen Sur Eçki tarafından lanetlenir. Bu lanet onun sonunu getirir. Avcılığa dair kutsal bilgiyi unutan ve avı eğlenceye çeviren avcı Kococaş, av ruhu olan kayberen Sur Eçki tarafından cezalandırılır.

Benzer bir şekilde **Coodarbeşim** destanında da av ruhu olarak bilinen ve doğanın gücünü temsil eden kayberen geyiği öldürmenin tabu olduğu inancı yansıtılmaktadır. Ak Arkar'ı bulmak için yola çıkıp Ak Bugu adlı geyik ile karşılaşan Coodar, avlanması tabu olan av ruhu kayberen geyiği vurur ve onun eşi Ak Cökö'nün lanetine uğrar (Alimova 2006: 139). Burada avcılığa dair tabuların dikkate alınmamasının bela getireceğine yönelik inanış öne çıkarılır ve av adeta bir dinî ritüel olarak sunulur.

Er Tabıldı destanında avcılık öne çıkmasa da Eldiyar'ın yavrulu bir geği avlamak istemesi üzerine Tabıldı'nın “*Balaluu maral turbaybı?! Anı atsa Kuday urbaybı?! Cetim kalsa balası/ Temselep kuurap kalbaybı?*” (Namatov 2001: 379) diyerek geğin kendilerine zararının dokunmayacağını, yavrulu geği vurdukları zaman Tanrı'nın kendilerini lanetleyeceğini söylemesi Kırgız Türklerinin inanç dünyasında yavrulu geğin vurulmaması gerektiğine yönelik inanış yansıtılmaktadır. Tabıldı'nın bu

sözlerinde yavrulu kayberen geyiğin lanetine uğramaya yönelik inancın yansımaları söz konusudur.

6.5.1.2. Ateşe Tapınma

Ateş, geçmişten bugüne Türklerin inançlarında önemli bir yer eder; gelenek-göreneklerini de etkiler. Türk boylarının inanışlarında gök ve ateşin zaman zaman eşit kabul edildiği, ateşten hayranlık ve saygıyla bahsedildiği, ateşe karşı kanlı kurbanlar ve saçılar sunulduğu bilinmektedir (Roux 1998: 180). Tüm bu uygulamalar Türklerin zihninde ateşin tapınma unsuru olacak kadar yüceltildiğini ortaya çıkarmaktadır. Kırgız Türklerinin inanç dünyalarında da ateşin önemli bir yeri vardır. Kırgız Türklerinin düğün geleneklerinde yer alan “ateşe yağ atıp secde etme (otko taacim kılıu)” şeklinde karşımıza çıkan ateş ile ilgili ritüeller (İnan 2015: 166) ateşe saygı duyulduğunu gösterir. Kırgız Türklerinin ateş ile ilgili inanışları destanlarına da yansır. **Er Tabıldı** destanında ateşin koruyucu özelliğinden dolayı, terslikleri ortadan kaldırıp askerleri koruyacak bir unsur olduğuna inanıldığı görülmektedir. Şu kadarı var ki destanda ateşe tapan Kırgız yiğitleri değil, düşman olan Kalmuk askerleridir. Er Tabıldı'nın düşmanı olan Kalmuk hanı Çalkalmak ve askerleri ateşe tapan kimselerdir. Çalkalmak, zorda kaldığında ve gücü tükendiğinde ateşe hürmet ederek ateş ruhundan yardım ister: “*Otuz kişi bargıla/ Kezek menen kaytarıp/ Esen bagıp turgula/ Otundu üyö cakkıla7 Otko taacim kılıgıla*” (Namatov 2001: 92) diyerek otuz askerini ateş yakıp ateşe hürmet etmeleri için görevlendirir. Tabıldı'nın Kalmukları gözetlemesi için görevlendirdiği yiğidi de “*On miñ el koşun kol kördüm/ Otku cagıp tabıngan.*” (Namatov 2001: 94) diyerek on bin kişilik Kalmuk ordusunun ateş yakıp tapındıklarını gördüğünü söyler.

Tabiat ruhları inanışının bir parçası olan ateş kültü ve bu kült etrafında oluşan pratikler destanda ateşin bir tapınma unsuru olarak Tanrı konumuna yüceltildiğini göstermektedir.

6.5.2. Kurban

İnsanların kutsal saydıkları varlıkları etkilemek, onlara şükranlarını sunmak, onları teskin etmek, onlardan bir şeyler dilemek, onları memnun etmek, günahlardan arınmak için icra ettikleri uygulamalardan en önemlisi kurbandır (Gündüz 1998: 226, Sharpe 2000: 44-46). Evrensel bir uygulama olan kurban; insanların Tanrı'ya yakınlaşma,

onunla manevî açıdan bir bağ kurma ve kozmosu inşa çabasının ortaya çıkardığı dinî bir ritüeldir (Eliade 1994: 109-110).

Eski Türkler içinde yaşadığı evrenin kaderinin Tanrı tarafından tayin edildiğine inanırlar ve evrendeki kaosu önlemenin, kozmosa ulaşmanın yolunun ancak Tanrı'ya yaklaşma ve onu memnun etme ile gerçekleşebileceğini düşünürler. Kurban aracılığıyla gelebilecek kötülüklerin engellendiği düşünülür ve Tanrı'ya yakınlaşarak ruhen rahatlama sağlanır (Beydili 2005: 348). Sunulan kurbanın en önemli ve ilk alıcısı Göktanrı'dır. Tanrı'ya sunulan kurban ritüelinde amaç; bütün canlı varlıklar için üremenin istenmesi, bolluk ve bereket dilenmesi, vatanın ve milletin bekası ve huzurunun istenmesidir (Bayat 2007: 251).

Türklerde kurban “hayvan kesmek, tığlamak, saçı ve ıduk” şeklinde gerçekleştirilmektedir. At, koç, koyun gibi hayvanlar kesildiği gibi ıduk adı altında serbest de bırakılabilir. Kesilecek veya salıverilecek hayvana binilmediği, tüyünün kırılmadığı, sütünün sağılmadığı, dövülmediği ve yük vurulmadığı bilinmektedir. Ayrıca tarladan kaldırılan ilk mahsulün de kurban olarak sunulduğu görülmektedir (İnan 2015: 78, Erdem 2004: 151). İslâm'ın kabulünden önce bu kurban ve adaklar; dağlar, ormanlar, kayalar, subaşları, kam davulu gibi kutsallara sunulurken İslam'dan sonra doğrudan doğruya Allah'a veya türbe ve yatırlara sunulur (İnan 2015, Kafesoğlu 1980, Yıldız 1995).

Diğer Türk boyları gibi Kırgız Türkleri de kurban uygulamasına değer verir. Kırgız Türkleri, “kurban kesmek” anlamında “tayı”, ölünün ruhuna kurban sunmak anlamında “azır tayı” kelimelerini kullanmaktadır (Yudahin 1998: 718). Günümüzde kurbanı ifade etmek için “kurman” ve “kudayı” sözleri yaygın olarak kullanılmaktadır (Arık 2005: 158).

Kırgız Türkleri İslam dinini kabul etmeden önce eski Türk dini inanışları doğrultusunda Göktanrı'ya(Kökö Teñir), yer-suya(cer-suu) ve ağaçlara, dağlara, ata ruhlarına(arbak), ocağın ve çocukların koruyucusu olarak algıladıkları Umay Ene'ye kurbanlar sunarlar (Eberhard 1996: 69, İnan 2015: 8, Roux 2012: 89).

Türk dünyasında kurban genel olarak iki şekilde sunulmaktadır. Bunlardan ilki hayvan kesip kan akıtmak suretiyle gerçekleştirilen kurbandır ki buna kanlı kurban adı verilir.

İkincisi ise kan akıtmadan yapılan kurbandır. Buna kansız kurban veya saçı adı verilmektedir.

6.5.2.1. Kanlı Kurban

Eski Türklerin kanlı kurban olarak sundukları en önemli hayvan manevî bir bağla bağlandıkları atıdır. Atın yanı sıra sığır, koyun, deve ve hatta bazen köpek bile kurban edilir. (Radloff 1994: 232, Beydili 2005: 349, Roux 2012: 89). Kanlı kurbanda hayvanın türü kadar rengi de önemlidir. En çok öne çıkan, kutsiyeti ile bilinen ak ve boz renkleridir. Türkler en yüce güç olarak gördükleri Göktenrı'ya ak boz kısrak kurban ederler. Sarı renk de kanlı kurbanda kutsiyetinden dolayı tercih edilmektedir. Kanlı kurbanın sarı renkte olmasının tercih edilmesinin sebebi; sarı rengin kutsiyeti ve soyluluğu simgelemesiyle ilgilidir ve büyük ziyafetlerde özellikle sarı hayvanlar kesilmektedir (Ögel 2014: 552).

Kanlı kurban olarak sunulan hayvanların kanının akıtılmasına ve kemiklerinin kırılmamasına, köpeklere verilmemesine, yere gömülmesine özen gösterilmelidir. İlk dönemlerde kurban doğrudan Tanrı'ya sunulur, kurban olarak kesilen hayvanın etine dokunulmaz, kesilen kurban ulu bir ağacın veya yüksek bir dağın tepesine bırakılır. İlerleyen süreçte ise kurban hayvanının eti yenir (İnan 2015: 101, Beydili 2005: 350). Eski Türkler, kanlı kurban olarak sadece hayvanları tercih eder, insan kurbanı yaygın olarak görülmez (Ögel 2014: 570). Diğer Türk boyları gibi Kırgız Türkleri de kutsal bildikleri varlıklar için kanlı kurbanlar sunarlar. Kırgız Türkleri eski dönemde dağların yeşermeye başladığı ilkbaharda ve kışın yaklaştığı sonbaharda el kudayı (halk kurbanı) adı verilen bir kanlı kurban töreni düzenler. Bir nehir ya da tepede tüm halkın toplanarak dilek dilediği bu kurban töreni boyun aksakalı tarafından yönetilmektedir. Törende Tanrı'ya, yere ve suya (Cer-suu arbaklarına) seslenilir (Bayaliyeva 1981: 13).

Kırgız Türkleri; doğal afetler yaşandığında, bir felaketten kurtulduğunda, yeni bir işe başlamadan önce (ev yapmak vb.), geçiş dönemine dair uygulamalarda, Nevruz gibi özel günlerde Tanrı'ya ve diğer kutsallarına (Ata arbakları, cer-suu arbakları vs.) kanlı kurban sunarlar (Arık 2005: 158, Orozobayev 2014: 31). Kırgız Türkleri çeşitli vesilelerle kurban keserler. Örneğin çocuğu olmayan aileler Tanrı'dan çocuk dilemek için kurban kesip halka ziyafet verir ya da kutlu mezarlara, subaşlarına, dağ ile mağaralara giderek burada kurban keser ve dilekte bulunur (Polat 2005: 67). Çocuk

dünyaya geldikten sonra da hem şükür için hem de anne ve bebeğin kötü ruhlardan korunması için kurban verilir. Kırgız Türkleri bu kurbanı sadaga veya tülöö (dilek) adını verir. Çocuğun adı konulurken, beşik toyunda da yine kanlı kurban sunulduğu görülmektedir. Ayrıca çocuk yürümeğe başladığında tuşoo kesüü toyu yapılır ve bu törende de kurban kesilir, halka ziyafet verilir (Polat 2005: 101-120).

Kırgız Türkleri sadece doğum ve sonrası uygulamalarda değil evlilik toylarında da kanlı kurban sunmaktadır. Ölü için de kudayı adı verilen kanlı kurban sunulur, bu kurbanda daha çok ölenin atı veya herhangi bir at kesilir. Kişinin ölümünden bir yıl sonra da aş töreni yapılır, bu tören için de ölen atanın ruhunu memnun etmek, halk arasındaki itibarını yüceltmek için çok sayıda kurban verilir (İnan 2015: 183, Arık 2005: 166, Polat 2005: 201).

Kırgız Türklerinin dinî inanışlarında ve sosyal yaşamın birçok alanında yer alan kurban uygulaması Kırgız destanlarına da aksetmiştir. Kırgız destanlarında bir dilek dilenirken ve dilek kabul olduktan sonra akboz bee(kısrak), bir felaket savuşturulduktan sonra sarı oğlak, sevindirici bir olay olduğunda (kahramanın veya atının doğumu, düşmana karşı galibiyet vs.) ak sarı başlı koyun kurban edildiği görülmektedir. Kurban çoğunlukla doğrudan Kuday'a nadiren de arbaklara(ata ruhları/kutsal ruhlar) sunulmaktadır. Destanlarda yer alan kanlı kurbanları şükür kurbanı ve dilek kurbanı olmak üzere temelde ikiye ayırmak mümkündür. Şükür kurbanı bir bela def olduğunda, hasta iyileştiğinde, kayıp bulunduğu, gurbetten biri döndüğünde, çocuk dünyaya geldiğinde kesilmektedir. Boston, Cañıl Mirza, Canış Bayış, Er Töştük, Er Eşim, Er Tabıldı, Er Koşoy, Kız Cibek, Mendirman, Seyitbek ve Şırdakbek destanlarında çeşitli vesilelerle şükür kurbanı kesildiği tespit edilmektedir.

Boston destanında ilerlemiş yaşına rağmen bir çocuk sahibi olamayan Buuba Han, halkıyla birlikte Kuday'a dua eder. Kıdır'ın da "âmin" dediği bu duadan sonra Buuba Han'ın ikiz çocuğu olur. Dileğinin kabul olmasına çok sevinen Buuba Han, aksarı başlı koyunu kurban eder. Halkına on iki gün süren büyük bir toy verir. Destanda bu durum "*Kan Buuba abdan süyündü/ 'Aksarbaşıl' aytıp bülündü/ Kalkının baarın çoğultup/ On eki kün toy kıldı*" (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 25) ifadeleriyle anlatılmaktadır. Burada kurban, bir dileğin kabulünden sonra şükür ifadesi olarak Kuday'a sunulur. İlerleyen yaşında çocuk sahibi olan Buuba Han, beş yüz kısrak, bin koyunu şükür ifadesi olarak kurban edip halkını beşik toyuna davet eder: "*Kan*

Buubaga kayrilsak/ Beşik toyu bolsun dep/ Beş cüz beeni soyuptur/ Elim kenen toysun dep/ Beş miñ koyun koşuptur” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 36).

Destanda Cezbilek’in babası Kadamış Han’ın peygamber için kestiği kurbandan da bahsedilmektedir. Kadamış Han hacca gidip peygamberin mezarını ziyaret ettiğinde ak sarı başlıyı adak kurbanı olarak keser: “*Paygamberler coluna/ Ak sarı başıl çalgamın*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 137). Bu kurban peygamberin mezarını görmenin şükürü olarak Tanrı’ya sunulur.

Cañıl Mirza destanının Çorobayev anlatımında Tülkü adlı beyin bir oğlu olur ve ak boz kısrak kurban edip ona isim verirler: “*Cıl maalına cetkende / Erkek bala törögön/ Emçek süttön ayrılса/ Balanı kimder cölögön?! Atın Tınay koygon deyt/ Ak boz beeni soygon deyt/ Batır beşik çağı eken/ Döölötü kargap tolgon deyt.*” (Caynakova 2004: 12).

Destanda ikinci kurban Cañıl için kesilir. Cañıl’ın esir olmasının ardından kurtulup obasına dönmesi üzerine sarı oğlağı kurban ederler, ciğerini çarptırıp köpeklere verirler. Destanda bu durum “*Kempir kesek kur emes/ Birden ayak suu alıp/ Sarı ulaktı bakırtıp/ Sadagaga arnatıp/ Öpkö suurup çabuuga/ Bir kişiğe karmatıp*” (Caynakova 2004: 116) şeklinde ifade edilmektedir. Bu kurbanı kesip belaların def olmasını dilerler.

Destanda Şırdakbek tarafından da bir kurban kesilir. Çok sevdiği Bozcorgo’yu Akkoçkor’a vermek zorunda kalan Şırdakbek, atının boşanıp yurduna dönmesiyle büyük bir sevinç yaşar. Şırdakbek, atına yeniden kavuştuğu için Tanrı’ya şükredip sarı tekeyi kurban eder. Şölen verip sevincini halkı ile paylaşır. Bu durum “*Sadagagin çaptırıp/ Ay tuyaktan bee soyup/ Elge toyun tarttırıp*” (Caynakova 2004: 152) sözleriyle anlatılır. Bu kurban sadaka olarak kesilir ve geçmiş belanın bir daha dönmemesi dlenir.

Camış Bayış destanının Moldobasan Musulmankulov benzer metninde Çin hanının kızı Belkıs da şükür kurbanı keser. Çin hanı Sıyadat, Bayış’ı yakalayıp geldiğinde Belkıs onu görerek âşık olur ancak babasının ona ne yaptığını bilmez. Belkıs, kılık değiştirip günlerce Bayış’ı arar ama bulamaz. Sonunda aşkından hasta olan Belkıs için babası falcıları çağırır. Bir falcı kocakarı Bayış’ın zindanda yaşamakta olduğunu söyleyince sırrı anlaşılmasın diye falcıyı öldürtür. Bayış’ın sağlık haberini alan Belkıs ak sarı başlı koyun keser. Bu durum destanda “*Ak sarbaşıl bir koydu/ Alıp kelip soydu emi/ Azirettin coluna / Bata kılıp koydu emi*” (Şentürk 2013: 145) ifadeleriyle anlatılmaktadır. Belkıs,

falcı kadından Bayış'ın sağ olduğunu öğrenince kırk kızını yanına alıp onu aramaya çıkar. Bayış'ı bulunca kırk kızıyla birlikte sevinip ak sarı başlı koyun ve ala toynaklı kısrak kurban eder: *“Ak sarbaşıl koy soyup/ Ala tuyak bee soyup/ Bir Kudayga calınıp/ Moynuna boto salınıp/ Eç kim bilbey kaldı emi”* (Şentürk 2013: 159).

Er Töştük destanında Töştük'ün ilk eşi Kenceke, kocası Er Töştük'ten yıllarca ayrı kalır. Kenceke, bir gün evinin yakınlarından bir kervanın geçmekte olduğunu görür. Kervancıdan Töştük ile ilgili bir haber almak için kervanın önüne geçer. Kervancının Töştük olduğunu anlayamayan Kenceke, *“Soyuştay bereyn moldo/ Ak sarbaşıl koylordon moldo”* (İliç 2002: 93) diyerek Töştük'le ilgili güzel bir haber olması halinde ak sarı başlı koyunu kurban edeceğini söyler.

Şırdakbek destanında Şırdakbek'in babası Seyitbek, oğlu Şırdak dünyaya geldiğinde önceden adadığı ak boz kısrak ve sarı oğlağı kurban eder: *“Ak boz bee aldırıp/ Tülöö kılıp çaldırıp/ Sarı ulaktan tarttırıp/ Sadaganı çaptırıp”* (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 256). Böylece oğlunun sağ salim dünyaya gelmesini sağlayan yaratıcıya şükranını bildirir. Ayrıca Seyitbek çocuğun doğumunda emeği geçen kadınlar için önceden söz vermiş olduğu yedi kısrak keser ve onları doyurur: *“Aytkan sözdön kaytpastan/ Ceti bee soydu centekke”* (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 258). Bu da bir bakıma adak kurbanıdır. Kırgız Türkleri şükür için kesilen bu adak kurbanına “centek” adını vermektedir.

Mendirman destanında Mendirman'ın ağabeyi Asıl, yıllar sonra yurduna dönen Mendirman için ak sarı başlı koyun kurban eder: *“Bilgeninçe mol aytıp/ Ak sarbaşıl koy aytıp/ Birin koyboy büt aytıp”* (Akmataliyev ve Caynakova 2009: 51). Bu kurban yıllar sonra kardeşine kavuşan Asıl'ın Kuday'a şükür için verdiği bir kanlı kurbandır.

Er Tabıldı destanında savaşta Tabıldı kırk yiğidiyle kalabalık Kalmukları bozguna uğrattınca arbakların ruhuna anasını emen bir tayı kurban olarak sunar: *“Kısır emdi kur taydan/ Arbakka soyolu”* (Namatov 2001: 169). Bu kurban Kuday'a bir şükür ifadesi olarak sunulur.

Tabıldı, Kalmuklarla savaşırken ayağından yaralanır. Kırk yiğidini obaya göndererek kendisi Eldiyar adlı dostuyla Manas türbesi yakınlarındaki bir dervişe tedavi olmak için yola çıkar. Orada tedavi olup dönerken yolda ayağı yine kötüleşir ve dağ başında kalır. Dostu Eldiyar'ı ilaç getirmesi ve halkından haber alması için obaya gönderir. Eldiyar,

önceden düşman olan ağabeyi Kudaynazar'ın halka sahip çıktığını ve Altıbay'ın da han olduğunu söyleyince Tabıldı çok sevinip “*Aman barsak ayılga/ Altıbaydı sıylaymın/ Ak boz beeni soyomun.*” (Namatov 2001: 363) diyerek obaya döndüğünde şükür ifadesi olarak bir ak boz kısırak kurban edeceğini söyler.

Ayağı yaralanan Tabıldı'ya dostu Eldiyar iyi bakar ve Tabıldı kısa sürede iyileşip halkına döner. Halkı çok sevdiği beyleri Er Tabıldı'nın belaları savuşturup sağ salim dönüşü üzerine “*Sarı ulaktı alalık/ Sadaganı kagalık*” (Namatov 2001: 422) diyerek sarı oğlağı kurban eder.

Er Eşim destanında Tügöl Bey, kara kısırağın dağdan inen acayip bir yaratıkla çiftleşmesi sonucu dünyaya gelen Şarp Kula'nın gerçek bir tulpar olduğunu anlayınca kısırak ve ak sarı başlı koyun kurban eder. Tügöl Bey “*Ay tuyaktan bee soyup/ Ak-sar başıl koy soyup/ Aga inige tülöö dep/ Ayıl apaga toy soyup/ Tüştö tütiün bulattım*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 54) diyerek bu kurbanı şükür için kestiğini anlatır.

Benzer bir şekilde **Kız Cibek** destanında da Bazarbay, Kökcal adlı kısırağın bir tulpar kulun doğurduğunu öğrenince seyisine “*Sarı kaşka kulunday/ Sadaga çaap sal dedi*” (Duman 2001: 120) diyerek sarı akıtmalı bir kulunu kurban olarak kesmesini söyler.

Kız bakmak için yurdundan ayrılan Tölögön, Kız Cibek gibi güzeli bulup kalınlığını verip ona küpe taktıktan sonra yurduna döner. Onun sağ salim dönüşüne sevinen anne babası sarı keçiyi kurban eder: “*Atası menen inisi/ Andan beter süyünüp/ Sarı ekçini karmatıp/ Sadaga çaptı küyürüp.*” (Duman 2001: 177). Burada bir belanın def edilmesine şükür için kanlı kurban sunulduğu görülmektedir.

Seyitbek destanında Seyitbek'in düşmanı yendiği haberini duyan Emilbek'in dua okuyup ak sarı başlıyı(muhtemelen koyun) kurban ettiği ve müjdeyi getirene de dokuz tane mal verdiği anlatılmaktadır: “*Emilbek kariya Seyitbektin coonu ceñgenin ugup süyüngönün suraba. Babadinin bat ayıp ak sarbaşıl cat ayıp süyünçügö dokuzdap maldı köp ayıp.*” (Musakov 2013b: 129).

Er Koşoy destanında Katagan, çocuk sahibi olduğunda Kuday'a şükür kılıp ay toynaklı atlardan kurbanlar sunar: “*Bala cerge tüşkondö/ Allaga baarı calınıp/ Tülöösünö tügöttün/ Ay tuyak maldar çalınıp.*” (Tekalan 2002: 48).

Destanda bir belanın savulmasından sonra da kurban kesildiği görülmektedir. Er Koşoy, Taytoru atını Karakuş'un elinden kurtarmak için uzun süren bir mücadele verir. Bu sırada Er Koşoy'un nerede olduğunu halkı bilmemektedir. Koşoy, üç yıl sonra kendisine layık bir at olan Taytoru ile halkına dönünce babası Katagan, oğluna kavuştuğu için kurban keser: “*Bizge Kuday verdi dep/ Taytoru menen Koşoygo/ Kubangandan Katagan/ Tülöö casap toy berdi*” (Tekalan 2002: 77). Bu kurban belanın savuşturulması sonrası kesilen bir adak kurbandır ve şükür mahiyetinde kesilir.

Kırgız Türklerinin destanlarında bir dileğin kabul olması, hastalıkların iyileşmesi, çocuksuzluk derdin sona ermesi için dilek kurbanı verildiği tespit edilmektedir. Cañıl Mirza, Canış Bayış, Er Töştük, Er Soltonoy, Er Tabıldı, Er Koşoy, Mendirman ve Seyitbek destanlarında çeşitli vesilelerle dilek kurbanı verildiği tespit edilmektedir. **Cañıl Mirza** destanının Çorobayev anlatımında Şırdakbek'in hanımı “*Üy köçürüp kondurup/ Bulaktın başı mazarga/ Ak sarbaşıl koy soyup/ Tilekti tilep caatarda/ Bir araket kılayın*” (Caynakova 2004: 159) diyerek kocasının hastalığının iyileşmesi için bulağın başındaki mezarda geceleyip orada ak sarı başlı koyun keseceğini söyler. Kesilen bu kurbanla kötü ruhlar teskin edilecek ve onların neden olduğu hastalık sona erecektir.

Canış Bayış destanının Kalık Akiev anlatımında han, Kalmuk üzerine sefer yapıp Kırgız'ın geçmiş öcünü almak isteyen oğullarına bu işin zorluğunu anlatır. Nurkan Han “*Altı miñ koşun oşondo/ Koşo turgan burkurap/ Eki ay bizde cok bolgon/ Es alıp bir kün tınçımak/ Aydap barıp tülöögö/ Altımış boz ak bee soydum.*” (Yalçın 1999: 11) diyerek kendisinin de geçmişte altı bin askerle babası Aziret Han'ın yaptırdığı köprüye kadar gidip orada babasının ruhuna ak boz kısrak kesip Kalmuklar üzerine yürüdüğünü ancak yenilgiye uğradığını anlatır. Burada Nurkan Han'ın, babasının hatırası olan köprüye ulaştığında babasının ruhuna kurban kesmesi atalar kültürüne bağlı bir inanca dayalıdır. Nurkan Han, kesilen kurbanı babasının ruhuna göndererek onu razı etmeyi ve savaşta üstün gelmeyi umar.

Er Töştük destanında sekiz oğlu tarafından dışlanan ve elinden malları alınarak horlanan İleman, Kuday'dan bir erkek evlat daha nasip etmesini diler. Bunun üzerine gökten bir kara fırtına inip “*Malıñdı soyup tülöö kıl/ Kudaydan surap cassañçı*” (İliç 2002: 30) der ve Kuday'a bir kurban sunarak tövbe etmesini söyler. İleman, eve gidip Kuday için bir kurban keser ve tövbe edip Kuday'dan bir çocuk ister.

Er Soltonoy destanında Kalmukların hile ile Temirkan ve Bolotkan'ı esir etmesinden sonra dayıları Tagay ve Kögöy Han, yiğitlerin esaretini fırsat bilip Colbarskan'ı öldürmeye karar verir. Böyle düşünmelerinin sebebi, kayınbiraderleri Colbarskan'ın geçmişte babaları Koyoş hanı öldürmesidir. Colbarskan Koyoş hanın kızı Gülaypa'yı ister, Koyoş han vermeyince Colbarskan onu öldürür. Bu öcün Colbarskan'ın güçsüz düştüğü zaman alınmasının doğru olduğuna inanan Kögöy, dileğinin gerçekleşmesi için ak boz kısrak kurban edip ağabeyi Tagay'ı da çağırarak niyetini açıklar. Bu durum destanda “ (...) *ak nietke ak boz beeni carıp bardığın bir tamga kiyrip alıp Kögöy kan bardık köñülündöğü maksatın aytıp turgan ceri.*” (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 187) ifadeleriyle anlatılmaktadır.

Er Tabıldı destanında at sürülerini çalıp giden Kalmuklar'dan öç almak isteyen Tabıldı, kırk yiğidiyle on bin kişilik Kalmuk ordusunun peşine düşer. Kırgız yiğitleri bir süre kalabalık Kalmuk ordusu ile vuruşurlar. Tabıldı kırk yiğidini dinlendirmek için geri çekilir. Karargâha geldiklerinde Tabıldı yiğitlerine, “*Ak sar başıl alıñar/ Ay tuyakka çalıñar/ Arbakka atap mal soyup/ Azık kılıp alıñar.*” (Namatov 2001: 69) diyerek ak sarı başlı koyunu kesip ruhlara kurban etmelerini ve kurban etinden yemek hazırlamalarını söyler. Burada geçen ruhlar, savaş ruhlarıdır ve Tabıldı, Kalmuklarla olan mücadeleyi kazanmak için kurban yoluyla dilekte bulunur.

Mendirman destanında Mendirman kayınbabası Adıl Han'ın ölümünden sonra kurban kesip aş hazırlayarak bütün halka aş verir: “*Cıl on iki ay bolgondo/ Cıl maalına kelgende/ Adıl kanıñ öldü emi/ Akıretti kördü emi/ At çaptırıp aş berip/ Öz kurbusun çoğultup/ Neçen sonun iş kılıp*” (Akmataliyev ve Caynakova 2009: 40). Ölü aşında verilen kanlı kurbanlarla ata arbağının memnun edilmesi amaçlanmıştır.

Destanda Mendirman, ağabeyi Asıl'a “*Ak kümbözdiün tübünö/ Anda sanda tünöy cür/ Ay sayın ak boz beden/ Atap barıp soyup cüz*” (Akmataliyev ve Caynakova 2009: 71) diyerek sıkıntılılarından ve fakirlikten kurtulmak için Adıl Han'ın ak türbesinde gecelemeğini ve orada ak boz kısrak kesip Adıl Han'ın ruhuna kurban ederek dua etmesini söyler.

Seyitbek destanında Kurmanbek'in türbesi başında onun ruhu için ak boz kısrakın kesildiği ifade edilmektedir: “*Kelgender kümbözgö ak boz bee çalıp, Kuran okup duba*

kılıp tünöp kalıştı.” (Musakov 2013b: 43). Seyitbek babasının mezarı başında onun ruhuna kurban keserek onun öcünü almak için çıkacağı savaşta üstün gelmeyi diler.

Er Koşoy destanında Katagan, elli yaşını geçmesine rağmen bir çocuk sahibi olamaz. Üzüntü içindeyken halkından bir kişinin kendisine Mazar Bulak ve Karataş adlı kutsal yerleri ziyaret edip orada ak boz kısrağ kurban ederek Kудay’dan çocuk dilemesi halinde isteğine kavuşacağını söyler. Katagan bu fikri uygun bulup hanımı Akperi’yi de alıp Karataş’ta kurban etmek üzere bir ak boz kısrağı da yedemeye alıp yola çıkar: *“Attanıştı agılıp/ Adır col menen tötölüp/ Ak boz beeni cetelep”* (Tekalan 2002: 43). Destanda bu atın kurban edildiği sahne anlatılmaz ancak ak boz kısrağın kurban edilmek üzere götürüldüğü ifade edilir. Burada kurban duanın kabul olmasında bir vesile olarak sunulur.

Katagan, bir erkek çocuk sahibi olduktan sonra bir alaca karanlık vakitte Kıdır ile karşılaşır. Kıdır, bu çocuğun adının Koşoy olacağını söyleyip ortadan kaybolur. Bunun üzerine Katagan, birçok kısrağı kurban olarak kestirip halkı toplar ve çocuğa ad toyu yapar. Katagan, toyda çocuğa Koşoy adını verir: *“Aldırıp keldi kur cılkı/ Ak tilek menen soymoko/ Naristenin ılayık/Atın atap koymoko”* (Tekalan 2002: 52). Burada çocuk için dilenen iyi dileklerin kabulü için kanlı kurban verildiği görülmektedir.

Er Koşoy, yaşlılık çağına ulaştığında Kırgız boyları arasında Cakıp oğlu Manas’ın yiğitliğiyle ün saldığını duyar. Er Koşoy, bu yiğidi görüp onunla tanışmak ister. Bu amaçla Manas’ı ziyarete giden Er Koşoy, Manas tarafından saygıyla karşılanır. Manas, Koşoy için ziyafet verir. İki han ak boz kısrağı kurban edip Kırgız halkının bahtının açık olması ve işlerinin yolunda gitmesi için dua eder. Bu durum destanda *“Calpı eldin işi üçün/ Ak boz beeni soyuştu/ Ardayım Kırgız birge dep/ Batalap koyuştu”* (Tekalan 2002: 295) ifadeleriyle anlatılmaktadır.

Destanlarda han seçerken de Kудay’a kanlı kurban sunulur. Bu kurban bir bakıma seçilen hanın halka hayırlı olması için dilenen dileğin kabulünü sağlamak içindir. Er Koşoy destanında Koşoy’un han seçilmesinden sonra ak boz kısrağ kurban edilir: *“Ak boz bee soyup cardırıp/ Ak kiyizge Koşoydu/ Olturguzup el kötörüp/ Şaan şököt şay kılıp/ Toodoy tokoç captırıp/ Sansız mal soyup et kamdap”* (Tekalan 2002: 79). Burada Koşoy’un halka layık bir han olması için dua edilip kurban kesilerek dilekte

bulunulduğu ifade edilmektedir. Kırgız halkı kurban kesip Koşoy'u han ilan ettikten sonra onu ak keçeye oturtup göğe kaldırır.

Seyitbek destanında da halk ak boz kısrak kurban edip Seyitbek'i ak keçeye oturtup han tayin ederler. Bu durum destanda “*Kalgan curt Kıpçak, Çoñbağış, Sayak, Saruu, Kuşçu dağı başkaları ak boz bee çalışıp ak kiyizge salışıp el saltı ata dañkı dep Seyitbekti kan kötörüip alıştı.*” (Musakov 2013b: 50) ifadeleriyle anlatılmaktadır.

Görüldüğü gibi Kırgız Türklerinin sosyal yaşamında yaygın bir uygulama olan kurban destanlarda da hayatın her safhasında yer almaktadır.

6.5.2.2. Kansız Kurban/Saçı

Kansız kurbanların başında Tanrı'ya veya ruhlara bağışlanarak başıboş bırakılan “ıduk”lar gelmektedir. Bunun yanında “saçı” da kansız kurban olarak sunulmaktadır. Saçı saçma tüm Türk boylarında ortak bir uygulamadır (Bekki 1996: 23). Saçı; olağanüstü güçlere sahip olduğuna inanılan iye ve ruhlara sunulan cansız nesnelere verilen addır (Kalafat 1995: 111).

Eski Türkler dağlara, ırmaklara ve göllere, ateşe ve ata ruhlarına kanlı kurbanın yanı sıra kansız kurban olarak saçı sunarlar (Beydili 2005: 349, Bayat 2007: 240). Süt, yağ, kırmızı, darı ve para saçısı için kullanılan nesnelere arasındadır. Su saçmak, ateşe yağ parçası atıp koku çıkarmak, tabiata yiyeceklerden bırakmak, belli yerlere taş atmak saçısı uygulaması içerisinde yer alan pratiklerdendir (Kalafat 2011: 43). Yer-Su ruhu için sütü un ile karıştırıp yere serpmek, ağaçlara çaput bağlamak gibi uygulamalar da saçısı geleneğinin birer parçasıdır (Bayat 2007: 16).

Kırgız Türklerinde de saçısı kurbanı yaygındır. Kırgız Türkleri millî içkileri olan kımız toprağa, ahıra ve evin dört bir yanına serpmek suretiyle saçısı yaparlar (Erdem 2004: 151). Kırgız-Kazakların düğün âdetlerinde gelinin eve ilk girdiğinde ocağa yağ atarak saçısı yaptığı bilinmektedir (Roux 1998: 190, İnan 2015: 166). Yine gelinin eli bereketli olsun diye gelinin başından bozuk para veya buğday saçılır. Gelin eve girmeden önce bardak, toprak testi evin eşiğine atılıp kırılır. Böylece bir bakıma ileride gelebilecek belalar kırılan nesneye aktarılır ve önlenir (Kalafat 2013: 70). Benzer uygulamalar Türk dünyasının çeşitli boylarında görülmektedir.

Kırgız Türklerinin sosyal hayatında yer alan bu uygulamalar, Kırgız destanlarına da aksetmiş durumdadır. İncelenen destanlarda saçı doğum ve evlenme âdetleri arasında yer almaktadır. Ayrıca bir bela def edildiğinde veya bir dilek dilenecek olduğunda da saçı sunma uygulamasının gerçekleştirildiği görülmektedir.

Boston destanında doğum anında gerçekleştirilen bir uygulama olarak saçı yapılmaktadır. Börübay'ın doğumu esnasında bübülerin yoğurdukları hamuru dört tabağa bölüştürüp tabakların ortasına mumları dikerek “Batma-Zuura coluna” adaması da bir bakıma saçı uygulamasıdır. Bu durum destanda “*Salıngan kamır üstünö/ Şamdı sayıp koygula/ Batma-Zuura coluna/Atagıla munu dep*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 23) ifadeleriyle anlatılmaktadır. Bu saçı sayesinde doğumun kolay gerçekleşeceği düşünülmektedir.

Saçı uygulaması Boston, Er Koşoy, Kococaş ve Sarıncı Bököy destanlarında geçiş dönemlerinden evliliğe dair pratikler arasında da yer almaktadır. Yeni gelinin koca evine girmesi esnasında gerçekleştirilen saçı uygulamaları mitolojik inanışlara bağlı olan ritüeller şeklinde ortaya çıkmaktadır. **Boston** destanında Boston'un yer altında evlendiği Kunduzay adlı hanımı yeryüzüne çıkıp koca evine girdiği zaman ateş gibi sıcak olsun diye ateşe yağ dökülür: “*Cañı kelgen kelinge/ Koluna may karmatıp/ Küyüp catkan otko/ Ottoy ısıq bolsun dep/ Saldırıştı maydı otko./ Nark nuskasın kılğanı.*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 393). Ateş ruhuna sunulan bu kansız kurban ile ateşe olan saygı ortaya konulur. Ayrıca “*Mayluu süttüü bolsun dep (yağlı sütlü olsun diyerek)*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 393) gelinin “*Oozuna may salganı(ağzına yağ koyarlar)*” bunu gelinin bereketli olması için yaparlar. “*Nanday ırskıluu bolsun dep (ekmek gibi rızıklı olsun diye)*”, “*Isık nandan aldırıp/ Koltukka nan katkanı (sıcak ekmeği koltuğuna koyarlar)*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 393).

Er Koşoy destanında Koşoy, savaş tazminatı olarak Çin'den gelen Taşıgül ile evlendiğinde Koşoy'un annesi Akperi, gelininin niyeti su gibi temiz olsun diye gelin içeri girerken bir tas su alıp dua okuyarak eşiğe döker. Böylece varsa kötü niyeti su ile yıkar, gelin kalben temizlenerek çadıra girer: “*Kayın enesi Ak Peri/ Bir Kudayga calınıp/ İrim kılıp çaçuuga/ Çöyçögünö suu alıp/ Saltka köniip Taşıgül/ Uluularga cügünüp*” (Tekalan 2002: 196). Burada ev iyesinin bulunduğu mekân olan eşiğe su dökülmesi bir nevi saçıdır.

Kococaş destanının Üsönbayev benzer metninde Kayberenden kız alan Moldocaş, geyik kızını gelin olarak obasına getirir. Aşayran, koca evine girdiğinde ateşe yağ dökerek saçı yapar: “*Kayberen bergen koluktu/ Otko maydı saldırıp*” (Akmataliyev ve Kırbayev 2007: 296). Aşayran bunu yaparak Moldocaş’ın boyuna boy, soyuna soy katıp onun ocağını güçlendireceğini ve eve bereket getiren bir eş olacağını temsilen göstermiş olur. Ayrıca ev iyesi olan ateşe de bu saçı ile saygısını belirtir. Burada ateşe yağ dökmek açık bir kansız kurbandır.

Sarıncı Bököy destanında düşmanlarını yenip nişanlısı Bermet’i alan Sarıncı, evlendiği yârini baba evine getirir. Yeni gelin Bermet kapı eşiğine gelince orada saçı için eline verilecek nesneyi bekler. Orada bulunan kadınların “*Keliniñ turat uyalıp/ Irumsız basıp kirüüdön/ Atasının üyünö.*” (Alper 2004: 230) diyerek gelinin saçı için beklediğini söylemesi üzerine Bermet’e eşiğe sunması için saçı getirilir. İnanış ve gelenek gereği Bermet kapı eşiğine saçı yaparak eve girer. Bu saçı, eşik iyesine sunulmaktadır ve şekerli su, süt gibi sıvı maddelerden oluşmaktadır. Destanda yapılan saçının içeriği yer almaz.

Gelinin yapacağı ikinci saçı ise ateş iyesi içindir. Ailenin birliğini ve varlığını koruduğu düşünülen ateş iyesine yağ sunulmaktadır. Sarıncı’nın annesi Kanışay, “*Aylanam Bermet balam dep/ Al gelgile beri cakka/ Otko maydı salar*” (Alper 2004: 231) diyerek gelinin ateşe yağ sunması için içeri alınmasını söyler.

Er Soltonoy ve Ak Möör destanlarında ise bir bela def edildikten sonra şükür amaçlı saçı yapıldığı görülmektedir. **Er Soltonoy** destanında kalabalık Kalmukları bozguna uğratarak Kırgız Türklerinin geçmiş öcünü alan Temirkan ve Bolotkan halkın arasına sağ salim döndüklerinde kocakarılar dua okuyup bahadırların başında bulaktan getirdikleri suyu döndürüp onları sevinçle karşılarlar. Burada bir savaştan sağ olarak dönen yiğitlerin başında tas içindeki suyun döndürülmesi belalardan ve kötülüklerden arınmalarını temenni etme anlamı taşımaktadır. “*Irimdaşıp kempirler,/ Igi cok anı tilder,/ Suu aylantıp çaçıştı./ Suzup alıp bulaktan,/ Aman bol deyt baatırdar,/ Aylanışıp katındar.*” (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 103). Bu uygulama belaları def etmeyi sağlayan bir saçı/kansız kurban uygulamasıdır.

Ak Möör destanının Kalık Akiev benzer metninde Ak Möör ile evlenen yaşlı Cantay’ın dokuz yıl sonra öldüğü ve Ak Möör’ün dul kalıp töre gereği başına karalar örttüğü

anlatılmaktadır. Ak Möör, bir yıl boyunca başında karalarla gelenek icabı yas tutar. Bir yılın sonunda yaşlı kadınlar gelip başındaki kara örtüyü alıp dua okuyarak örtüyü yağlarlar ve ateşe atarlar. Kara örtünün yerine Möör'ün başına ak örtüyü örterler: *“Bilgen körgön kempirler/ Möörgö cakın barıştı/ Aldındağı karasın/ İrımday culup alıştı./ Ak calgasın balam, dep/ Ak cooluktan salıştı/ Başınan algan karanı/ Maylatıp otko cagıştı”* (Köse 2001: 489-490). Burada yağlanmış örtünün ateşe atılması ocak/aile iyesi olan ateşe bir saç sunulması, aileden kimselerin belalardan korunması için gerçekleştirilmiş bir ritüel olmalıdır.

Kırgız Türkleri bir dilek dilemeden önce de dileğin kabul olmasını kolaylaştırmak için saç yaparlar. Sosyal hayattaki bu uygulamanın yansıması Kırgız Türklerinin küçük destanlarından Eşimkul menen Zuura destanında görülmektedir. Destanda ilerlemiş yaşlarına rağmen çocuk sahibi olamayan Eşimkul ile Zuura, bir çocuk sahibi olabilme umuduyla evliyaya sığınır. Kendisini evliya olarak halka inandıran hilekâr, onlara hizmet ettirip eziyet eder. Eşimkul ve Zuura evliyanın kendilerine bir yararının olmayacağını anlayınca gitmeyi düşünürler. Bu düşüncelerini evliyaya açarlar. Evliya, *“Eç bolboso eköön/ Ceti nan colduk kılbat dep/ Colduk kılsa em tüşöt/ Babedinge ataybız”* (Çelebi 2007: 82) diyerek yaşlı çifte kendisine maddi bir şeyler vermedikleri için çocuk sahibi olamadıklarını, hiç değilse Bahaeddin'e sunmak için yedi ekmek hazırlayıp vermeleri gerektiğini söyler. Burada sığırların koruyucu ruhu olarak bilinen Bahaeddin (Babedin)'e kansız kurban olarak yedi ekmeğin sunulması pratiğinden bahsedilir. Bu uygulama destanda bizzat gerçekleştirilme de evliyanın sözleri Kırgız Türklerinin bu konudaki inancını yansıtmaktadır.

6.6. ANT

Ant, söz verme anlamına gelen ve sözün kutsal gücüne olan inancı içeren bir uygulamadır. Bir takım nesnelere de yararlanarak karşıdakini ikna etmek amacıyla söylenen çoğu zaman kalıplaşmış sözlerden meydana gelen ikna sözlerine ant denmektedir. Bir bakıma kişinin karşıdakine garanti vermesiyle her iki tarafın da rahatlamasını sağlayan ant sözlerinin büyümlü bir gücünün olduğuna inanılmaktadır (İnan 1987: 279, Bayat 2007: 16, Kaya 2007: 794).

Diğer Türk boylarında olduğu gibi Kırgız Türklerinin inançlarında da andın önemli bir yeri vardır.⁷⁰ Kırgız Türkleri ant içme uygulaması için “ant berüü, kasam içüü, şert bayloo” kelimelerini kullanmaktadır (Orozobayev 2014: 97). Türklerin ant uygulamaları incelendiğinde ant içme esnasında ant sözlerinin yanı sıra bazı pratiklerle bunu pekiştirdikleri görülmektedir. Bu pratikler Kırgız Türklerinin ant ritüellerinde de yer almaktadır. Bunlardan en yaygın olanı kişinin kendisine kargış vererek andı sağlamaştırmasıdır.⁷¹ Kırgız Türkleri bu kalıp ifadelerle “ant ırları” adını verir. Çoğunlukla manzum olan bu sözler maddi ve manevi değerlerin en önemli göstergesidir (Abduvaliyev 2011: 117, Orozobayev 2013: 6). Bunun yanında kılıç yalama, yırtıcı kuşların veya vahşi hayvanların tırnaklarını yalama, bir nesneyi kertme, ayı derisinin üzerine oturup ayı kafasını ısırarak ant içme, anttan sonra kurban kesme, çobandeğneği(kuruk) veya kamçı sapı üzerinden atlamak, demircinin körüğü üzerine ant içmek gibi pratiklere başvurulur (İnan 1987: 283-288). Ayrıca Tanrı’yı, doğa olaylarını, silahı, ata ruhlarını anne sütünü, ekmeği ve tuzu kutsal kabul eden Kırgız Türkleri bunları şahit göstererek antlarını pekiştirirler (Orozobayev 2013: 8). Bununla birlikte genellikle ak boz kısrak ya da kara koyun kesip kanına ellerini bulayarak ant içme geleneği Kırgız Türkleri arasında görülmektedir (İnan 1948: 281, Orozobayev 2013: 4). İslam’ın kabulünden sonra ise Kuran’a el basma, Kuran’ı öpme pratiği yaygınlaşır (İnan 1987: 288, Köse 1996: 162-163). Bu şekilde belli pratiklerle desteklenerek içilen ant bağlayıcı ve kesin olmasına rağmen ant içme işleminin belirli aralıklarla yinelenmesi gerekebilmektedir (Roux 1998: 239).

Kırgız Türkleri ant içmenin çok kutsal bir eylem olduğunu düşünür ve kişinin canı pahasına da olsa andını yerine getirmesi gerektiğine inanırlar.⁷² Andından dönen bir

⁷⁰ Kırgız Türkleri dostluk kurarken bile bunu antla sağlamaştırmayı tercih ederler. İki taraf söğüt ağacının ince bir dalını ortadan keserek bu dalı saklamak suretiyle andını pekiştirmiş olur. Kesilen bu dala "ant çıbık" (ant dalı) adı verilmektedir. Kırgız Türkleri arasında söylenen bir ant sözü "Ak buuday unun çağnadım işener beken maña dep ant çıbıktı karmadım." (Ak buğday ununu çiğnedim, bana inanacak mı diye ant dalını elime aldım.) şeklindedir. Bu sözden anlaşılacağı üzere buğday unu çiğnemek ve ant dalı saklamak andı pekiştirmektedir. Bu ant dalı yerine bazen bir bez parçasının yırtılarak ikiye ayrıldığı tespit edilir (Orozobayev 2013: 4).

⁷¹ Kargış vererek ant içmede kişi andını tutmadığı takdirde cezaya uğramayı kabul ettiğini belirtir. Kırgız Türkçesinde andı pekiştirmek için kullanılan birçok kargış sözü vardır. Bunlardan bazıları şu şekildedir: "kögörüüp köktöböy kalayın (Yeşerip büyümeiyim.), Tañga cetpey kalayın (Sabaha çıkmayayım), Nan ursuñ (Ekmek çarpsın), Kuday ursun/Teñir ursun (Allah çarpsın), Atamdın etin ceyin (Babamın etini yiyeyim)" (Orozobayev 2013: 8).

⁷² "Ant bergen can bergen menen barabar. (And vermek ile can vermek eşittir.)" atasözü bu düşüncenin bir yansımasıdır (Orozobayev 2013: 8).

kişinin sadece kendisinin değil ailesi hatta sülalesinin zarar göreceğine inanılır (Orozobayev 2013: 8).

Ant içmeye dair inanış ve uygulamalar Kırgız Türklerinin destanlarına da yansımaktadır. Destanlarda andın farklı pratiklerle pekiştirildiği görülmektedir. Bunlardan en çok öne çıkanı kılıç yalama pratiğidir. Cañıl Mirza, Canış Bayış, Coodarbeşim, Er Koşoy, Er Eşim ve Seyitbek destanlarında kahramanların içtikleri andı kılıç yalayarak pekiştirdikleri görülmektedir.

Cañıl Mirza destanında Cañıl'ın Üçükö ve Tülkü adlı beyleri öldürüp orduyu dağıtması üzerine düşman safında yer alan Akkoçkor, beylerinin öcünü almak gerektiğini düşünür. Akkoçkor boyun ileri gelenlerini toplayarak Cañıl'ı yakalayıp köle etme konusunda onlarla anlaşır. Beylerini ve yiğit alplarını yitirmenin üzüntüsünü yaşayan halk, Akkoçkor'la birlikte Cañıl'ı ele geçirip acımadan eziyet edeceklerine dair ant içer: *“Oşondo bargan barısı/ Narktı bilgen karısı/ Batalaşkan emespi/ Akkoçkor özü kalısı/ Kim kimimiz Cañıldı/ Karmap alsak okutsan/ Alalı dep aytpaska/ Kasamdaşıp koyalu/ Kılıç mizim calaşıp”* (Caynakova 2004: 39). Akkoçkor ve beraberindekiler antlarını sağlamlaştırmak için kılıç yalar.

Canış Bayış destanının Orozbay Urmambetov anlatımında ant motifine dair ifadeler tespit edilmektedir. Kırgızların yıllarca Kalmukların zulmüne maruz kaldıklarını, onlara vergiler ödediklerini öğrenen Canış ve Bayış, Kalmuklardan öç almak için *“Körsötöyün men barıp/ Kara Kıtay, Kalmakka/ Bul aytkandı kılbasam/ Koyup koy meni arbakka”* (Akmataliyev ve Musakov 2013: 30) diyerek ant içerler. Ardından kılıç yalayarak antlarını pekiştirirler. Destanda bu durum *“Dedi dağı Er Canış/ Azamattar, Er Bayış/ Kılıç calap ant kılıp”* (Akmataliyev ve Musakov 2013: 30) ifadeleriyle anlatılmaktadır. Kalmuklar üzerine sefere çıkacak olan oğullarına Nurkan Han da ant içtirir. *“Karmadı Nurkan kılıçtın/Mizim tetir karatıp/ Canış menen Bayışka/ Ant kılıp mizim calatıp/ İlgerki eldin saltı eken/ Kuran okup arbakka/ Ertelep karmap baldardı/ Cönötmök boldu Kalmakka.”* (Akmataliyev ve Musakov 2013: 38). Burada da kılıcın keskin tarafını yalama şeklinde bir pratiğin uygulanarak andın sağlamlaştırılması söz konusudur.

Coodarbeşim destanında Coodarbeşim ile Kırım Han'ın oğlu Kırgıybek'in ant içip dost oldukları ifade edilir. Bu ant sahnesi destanda *“Ata saltın kubalap/ Dos boluşa ketkeni/ Kılıç calap anttaşıp/ Kasam aytıp manttaşıp”* (Alimova 2006: 383) şeklinde

anlatılmaktadır. Kırgıybek, Coodar'ın Temirkan ile olan savaşını duyunca hemen yardıma gelir. İki genç ata geleneklerine uygun olarak kılıç yalayıp ant içerek dost olurlar.

Er Koşoy destanında Koşoy, kılıcın yüzünü yalayıp halka layık bir han olacağına, her daim adaleti gözeteceğine dair ant içer. Destanda bu ant motifi “*Kılıçtın mizin calatıp/ Barmağın kesip kanatıp/ Cügüntüp elge ant kılıp/ On toguz caşka Koşoydu/ Han kötördü dank kılıp*” (Tekalan 2002: 79) ifadeleriyle anlatılmaktadır.

Er Eşim destanında Kalmukların Kırgız yurtlarını istila etmesi üzerine Er Eşim onlarla savaşmayı düşünür. Er Eşim, halkını dostu Han Tursun'a emanet etmeyi ister. Bir ziyafet vererek onu davet eder ve fikrini açar. Han Tursun, Er Eşim'in halkını kendi halkına katıp yönetmeyi kabul eder. İki dost anlaşır kılıcın tersini yalayıp, silahın namlusunu öpüp ant içer. Destanda bu ant motifi “*Ezilip köñül koş bolup/ Kılıçtın mizin calaşıp/ Mıntık oozun öbüşüp/ Ant kılışp turganda*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 70) ifadeleriyle anlatılmaktadır. Han Tursun, “*Akıretke barkança/ Antı şertten ketpeymın/ Eliñ mende amanat*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 74) diyerek Er Eşim'in halkına iyi davranacağına, ahrete varıncaya kadar andından dönmeyeceğini söyleyip Er Eşim'i rahatlatır.

Seyitbek destanında Seyitbek'in babası Kurmanbek Kalmuk hanı Dölön tarafından öldürülür. Seyitbek de Dölön'ü öldürüp babasının intikamını alır. Kalmuklarla anlaşma sağlanınca Dölön'ün oğlunun intikam gütmeyeceğine ve Seyitbek'e dost olacağına dair andı yer almaktadır. Destanda bu ant sahnesi “*Andan Kiyin Torko baartırdın müdöösü bar eken: – Seyitbek menen Dölön Kandın uulu dos boloşsun, dedi. Akkan al tilegin kabil tutup, töş tiygizip, kılıç calatıp, çıbık kırkıp, eki baatırdı dostoşturdu*”. (Musakov 2013b: 85) şeklinde anlatılmaktadır. Dölön Han'ın oğlu kılıç yalayıp and içerek Seyitbek'e düşman olmayacağını söyler.

Ant pratiği olarak yer alan bir başka uygulama ise kişinin kendisine veya karşısındakine kargış vermesidir. Cañıl Mirza, Canış Bayış, Er Töştük, Coodarbeşim, Er Koşoy, Er Tabıldı, Kurmanbek, Seyitbek, Kococaş destanlarında kahramanlar ant içerken kendilerine veya karşılarındakine kargış vermek suretiyle andı pekiştirmektedir. Böylece andın yerine getirilmemesi durumunda andı bozan kişinin kargışa uğrayacağına dair inanış öne çıkarılmaktadır.

Cañıl Mirza destanında Akkoçkor ve beraberindekiler Cañıl'ı ele geçirip acımadan eziyet edeceklerine dair ant içer: “ *‘Boor oorusak Cañılga/ Arbak ursun’ dep aytgan*” (Caynakova 2004: 39). Antlarını yerine getirmezlerse kendilerini arbakların vurmasını dileyerek bu andı pekiştirirler.

Canış Bayış destanının Orozbay Urmambetov anlatımında Kırgız halkının yıllarca Kalmukların zulmüne maruz kaldıklarını, onlara vergiler ödediklerini öğrenen Canış ve Bayış, Kalmuklardan öç almak için “*Körsötöyün men barıp/ Kara Kıtay, Kalmakka/ Bul aytkandı kılbasam/ Koyup koy meni arbakka*” (Akmataliyev ve Musakov 2013: 30) diyerek ant içerler. Verilen sözü tutmadıkları takdirde arbaklara havale olunmalarını söyleyerek antlarını pekiştirirler. Destanda Kalmuk hanı Sıyadat da kendisine ihanet eden kızını ve Bayış'ı öldürüp Kırgız halkına felaket getireceğini söyler. Sıyadat “*Uşul işti kılbasam/ Sıyadat bolboy öldüm (Bu işi yapmazsam öleyim.)*” (Akmataliyev ve Musakov 2013: 121) diyerek ant içer.

Er Töştük destanında Kenceke, Celmogus ile savaşmaya gidecek olan kocası Töştük'e kendisinin yokluğunda namusuna kimseye el sürdüremeyeceğini ve sürekli yas tutup ağlayarak onun gelmesini bekleyeceğini söyleyerek ant içer. “*Ant minen şertter moynuma Töştük/ Sen kelgiçe erim ay Töştük/ Buga belim men şeşsem Töştük/ Muñ kılğan ünüm men caşsam Töştük/ Ant minen şertter moynuma Töştük*” (İliç 2002: 60). Ettiği yemini tutmaması halinde kendisini yeminin vuracağını söyleyerek andını pekiştirir. Töştük, Celmogus ile savaşmaya gidip yer altına düşer. Seksen sekiz yıl yer altında yaşadktan sonra evine dönen Töştük ilkin kendisini tanıtmaz. Töştük, bir kervancı kılığında evine geldiğinde Kenceke kervancı zannettiği Töştük'e eşinden haber sorar. Töştük'ün sağ olsa mutlaka geleceğini çünkü onun andından dönmeyen bir er olduğunu söyler. Aynı şekilde atı Çalkuyruk da verdiği andı tutan bir attır. “*Töştüğüüm ölsö ölüp kalarda/ Ölbösö anttan çıkkan er emes/ Çalkuyrugum ölsö ölüp kalarda/ Ölbösö anttan çıkkan at emes.*” (İliç 2002: 91). Burada Çalkuyruk atın bir insan mertebesine ulaştırıldığı görülmektedir.

Coodarbeşim destanında Ak Arkar'ı öldürüp yurda dönmek için yola koyulan Coodar, yolda Ak Bugu adlı bir geyiğe rastlar. Coodar, başında altmış çatal boynuz taşıyan bu ilginç geyiği öldürmek için ok atar. Usta bir avcı olan Coodar'ın attığı oklar bu geyiğe bir türlü isabet etmez. Coodar, geyiğin peşine düşüp onu yakalamayı kafasına koyar ve onu yakalayacağına dair kendi kendine ant verir. Coodar “*Coodar bolboy ölöyün/*

Tuubay tuna çögöyün/ Basar coluñ bilbesem” (Alimova 2006: 227) diyerek eğer geyiği yakalamazsa Coodar olan adının yok olmasını dileyerek ant içer. Bu şekilde ant içen Coodar, Ak Bugu’yu yakaladığında kendisini öldürmemesi için yalvaran geyiğe “*Antım menen başıñdı/ İlip ketem askaga*” (Alimova 2006: 233) diyerek andını yerine getirip onun başını kayaya asacağını söyler.

Er Koşoy destanında Koşoy’un Çinli kadını Taşıgül, kuması olduğu Zayna’nın Çinli casuslarla birlik olup Koşoy’u zehirlemeyi planladığını söyler. Bu söylediklerinin doğruluğunu pekiştirmek için de kendisine kargış vererek ant içer. Taşıgül “*Kalp aytsam balban özüñ bil/ Kırgızdın ursun arbağı*” (Tekalan 2002: 249) diyerek söylediklerinin doğru olmaması halinde Kırgız Türklerinin ata ruhlarının kendisini vurması diler.

Er Tabıldı destanında Kudaynazar, “*Kunanga bayge kılbasam/ Kudaynazar atıkbay/ Kubultup atım burbasam*” (Namatov 2001: 6) sözleriyle babadan kardeşi olan Er Tabıldı’yı küçük düşürüp at yarışına hediye diye köle olarak sunacağını, bunu yapmazsa Kudaynazar adının yok olmasını dileyerek ant içer.

Kurmanbek destanında ise kırk yiğidini toplayan Kurmanbek, geçmişte Kırgız Türklerine soykırım yapıp onları vergiye bağlayan Kalmuklardan öç alma zamanının geldiğini söyler. Kurmanbek “*Kırgız Kıpçak elimdin/ Kırılğan öçüm albasam/ Kırçıldeşip Kalmakka/ Kızıl Kırgın salbasam/ Kurmanbek atım atangan/ Kurusun menin dañazam.*” (Musakov 2013a: 22) diyerek Kırgız Türklerinin geçmiş öcünü alamazsa Kurmanbek adının kurumasını dileyip ant içer.

Seyitbek destanında Kara Sınçı, Dölön Han’a Seyitbek ile ilgili bilgileri verirken söylediklerinin doğruluğunu ispat için “*Zu saktagan keçilder/ Burhununa tayınıp/ Baatırlardı koldo dep/ Uzatıp turdu cabılıp/ Burhun taşın kuçaktap,/ Laylamalap calınıp* (Bunları yalan söylemişsem, Sın evliyası çarpsın, görünerek gelen cin çarpsın, Burhun çarpsın Zu çarpsın.)” (Musakov 2013b: 80) diyerek ant içmektedir.

Kococaş destanında da destan kahramanı Kococaş ile kayberen keçi Sur Eçki arasında içilen bir ant söz konusudur. Kococaş, Sur Eçki’nin bütün yavrularını öldürüp tekesi Alabaş’ı da yaralar. Bu sırada Sur Eçki, Kococaş’a gelerek tekesini bırakmasını ister. Bu istek karşısında öfkelenen Kococaş, Alabaş’ın başını keserek onu öldürdükten sonra Sur Eçki’yi de öldürmeye çalışır ama başaramaz. Kayberen keçi avcıya meydan

okuyarak onun karşısına dikilir ve intikamını alacağına yemin eder. Sur Eçki, intikamını almak için baharda Kococaş'ın köyüne topal keçi olup geleceğini ve o zaman Kococaş'ın tüfek kullanmadan kendisini yakalayabilirse kazananın Kococaş olacağını yakalayamazsa mutlaka öcünü alacağını söyler. Sur Eçki, “*Aytkandan tanıp cogolsom/ Aram ölsün canıbiz/ Uşu sözdön kaytkandı/ Töbösü biyik kök ursun/ Töşü calpak cer ursun/ Aksak bolup barganda/ Kuup karmap albastan/ Mıltıgıñ ala cügürsöñ/ Birinçi Kuday seni ursun*” (Akmataliyev ve Kırbaşev 2007: 116) diyerek bu söylediklerinden döndüğü takdirde canının haram ölmesini, tepesi büyük göğün ve göğsü yassı yerin kendisini çarpmasını diler. Topal keçi olup geldiğinde Kococaş'ın tüfek kullanması halinde de Kuday'ın onu vurmasını diler. Kococaş da Sur Eçki'nin bu meydan okuması üzerine baharda onu tüfek kullanmadan eliyle yakalayacağına yemin eder.

Er Tabıldı destanında Eldiyar, Çaçıkey'e Er Tabıldı'nın yaşadığı haberini getirdiğinde Çaçıkey ona inanmaz. Bunun üzerine sınırlenen Eldiyar, “*Aksak sarı ant ursun*” (Namatov 2001: 281) diye Tabıldı ile olan dostluk antlarına işaret ederek söylediklerinin yalan olması halinde kendisini aksak sarı andın vurmasını dileyip sözlerinin doğruluğunu vurgular.

Bir başka ant pratiği ise Kuday'a veya kutsal ruhlara kanlı kurban sunma şeklindedir. Cañıl Mirza ve Baktı Bolot destanlarında bu pratiğe yer verilmektedir. **Cañıl Mirza** destanında Akkoçkor boyun ileri gelenlerini toplayarak Cañıl'ı yakalayıp köle etme konusunda onlarla anlaşır. Beylerini ve yiğit alplarını yitirmenin üzüntüsünü yaşayan halk, Akkoçkor'la birlikte Cañıl'ı ele geçirip acımadan eziyet edeceklerine dair ant içer. “*Ak boz beeni soyuşup/ Ant batanı köp aytkan*” (Caynakova 2004: 39). Ak boz kısarak keserek antlarını pekiştirirler.

Baktı Bolot destanında halk, Erkin geçidi koruyarak ejderhanın insanlara zarar vermesini önlediğini düşündükleri Cediger'in güçlenmesi için Erkin Geçit yakınlarındaki ardıç ağaçlı mezarlarda koyun kesip ona sunarlar ve burada ant içerler. Destanda bu durum “*Ant kılat arça kayıñ mazarları,/ Koldo dep kol kuuşurup koyun soyup*” (Öyke 2004: 71) ifadeleriyle anlatılmaktadır. Kurban verip kan akıtılarak ant pekiştirilmektedir.

Destanlarda tespit edilen bir başka ant pratiği ise araya kılıç koymadır. **Boston** destanında bu ant pratiğine rastlanmaktadır. Uzun bir süre ülkesinden ayrı düşen

Boston, düşmanlarını yenip yurduna döndüğünde halkını olduğu yerde bulamaz. Kız kardeşine, anne ve babasına kötü bir şey olmasından korkan Boston onları ve halkı aramak için yola düşer. Yolda gördüğü bir toya katılır ve toyda bütün yarışmaları kazanıp damat olmayı hak eder. Altınay adlı kız ile evlenen Boston, kıza “*Men çok izdep cürömün/ Tabarımdı bilemin/ Cogumdu izdep tapkança/ Ceñişime cetkençe/ Antişertim bar ele/ Koşulbayın katınga*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 209) diyerek halkını bulmadan kadınla birleşmeyeceğine yönelik bir andının olduğunu söyler. Boston bu andını pekiştirmek için kılıcını Altınay ile kendisinin arasına koyar: “*Kılıcın kından suurup/ Ortosuna koygoñu*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 209). Eğer andı çiğnerse kılıcı ile doğranacağını ima etmiş olur.

Parmak kesip kişinin kendi kanını akıtması da bir ant pratiğidir. **Er Koşoy** destanında böyle bir pratiğin uygulandığı görülmektedir. Koşoy, kılıcın yüzünü yalayıp parmağını kesip kanatarak halka layık bir han olacağına, her daim adaleti gözeteceğine dair ant içer. Destanda bu ant motifi “*Kılıcın mizin calatıp/ Barmağın kesip kanatıp/ Cügüntüp elge ant kılıp/ On toguz çaşka Koşoydu/ Han kötördü dank kılıp*” (Tekalan 2002: 79) ifadeleriyle anlatılmaktadır.

Çubuk kırarak ant içme pratiğine ise Cañıl Mirza ve Seyitbek destanlarında rastlanmaktadır. Cañıl Mirza destanında Akkoçkor ve beraberindekiler Cañıl’dan öğ alacaklarına dair ant içerken çubuk kırarlar: “*Çıbık kırkıp canaşıp/ Boor oorusak Cañılga/ Arbak ursun’ dep aytgan*” (Caynakova 2004: 39). **Seyitbek** destanında Dölön’ün oğlunun intikam gütmeyeceğine ve Seyitbek’e dost olacağına dair andı yer almaktadır. Destanda bu ant sahnesi “*çıbık kırkıp, eki baatırdı dostoşturdu*”. (Musakov 2013b: 85) şeklinde anlatılmaktadır. Dölön Han’ın oğlu çubuk kırıp ona dost olacağına dair ant içer.

Kız Cibek destanında ise andın pekiştirilmesi için ant içen kişilerin avuçlarına tükürdüğü görülmektedir. Sırlubay Han’ın güzel kızı Cibek’e âşık olan altmış altı yiğit, güzel Cibek’i alıp toy düzenleyen Tölogön’e düşman olup onu öldürme kararı alıp avuçlarına tükürerek birlikte ant içerler. Destanda bu durum “*Kuday koşkon eköönü/ Koldoso eken aziret!/ Alar çoguu anttaşıp/ Alakañda tüküröt*” (Duman 2001: 169) ifadeleriyle anlatılmaktadır.

Tarafların birbirine sarılarak andını pekiştirmesine dair pratik ise **Seyitbek** destanında tespit edilmektedir. Dölön'ün oğlu intikam gütmeyeceğine ve Seyitbek'e dost olacağına dair ant içer. Destanda bu ant sahnesi “ (...) *töş tiygizip, kılıç calatıp, çıbık kırkıp, eki baatırdı dostoşturdu*”. (Musakov 2013b: 85) şeklinde anlatılmaktadır. Dölön Han'ın oğlu Seyitbek'e sarılıp ona dost olacağına dair ant içer.

Kutsalları şahit göstererek ant içme motifine **Cañıl Mirza** destanının Musulmankulov anlatımında rastlanmaktadır. Cañıl'ın obasını talan edip onu almak niyetinde olan Burhuy, bir avcıyı esir edip Cañıl hakkında bilgi vermesini ister. Avcı Kulançı, Cañıl'ın yiğitliğini, savaşta ustalığını ve nice yiğidi öldürdüğünü anlattıktan sonra bu sözlerinin boş övgüler olmadığını, Cañıl'ın namının dört bir yana yayıldığını söyler ve doğruları söylediğine dair “*Til alsañ barbay kaytıp ket/ Arbak üçün, ant üçün/ Menin aytkan akulum/ Matkap turat debegin*” (Çelik 2010: 152) diyerek ruhlar üzerine ant verir.

Destanlarda yer alan ant motifine dair örneklerin bazılarında ise andın herhangi bir pratikle desteklenmediği tespit edilmektedir. Bu örneklerde sadece kahramanın bir andının bulunduğu ifade edilir. Ak Möör, Cañıl Mirza, Coodarbeşim, Er Koşoy, Er Soltonoy, Er Tabıldı, Kozuke ve Bayan, Kurmanbek, Seyitbek, Sarıncı Bököy, Mendirman ve Baktı Bolot destanlarında yer alan ant motifinin herhangi bir pratik olmaksızın gerçekleştirildiği tespit edilmektedir.

Ant motifi **Ak Möör** destanının sadece üç benzer metninde yer almaktadır. Bunlar; Sarıkunan, Eşmambetov ve Akiyev benzer metinleridir. Bu metinlerde “ant motifi” Bolot ile Möör arasında verilmiş bir söz olarak yer alır. Güzelliği ile nam salmış Ak Möör, yeğeni Bolot'u sevmektedir. Bolot da Möör'e âşıktır. İki genç birbirleriyle evlenmek için ant içer. Möör “*Beş kündön beri Bolot cok/ Aytışkan antım bar ele/ Ardaktuu Bolot bala ele.*” (Köse 2001: 435) diyerek bu andı hatırlar. Möör'ün güzelliğini duyup gelen yaşlı Cantay zorbalıkla Möör'ü alınca güzel Möör bu andı bozmak zorunda kalır.

Akiyev benzer metninde “ant motifi” birkaç yerde tekrar edilir. Cantay'ın Möör'e talip olması ve Möör'den rızalık alınması sahnesinde Möör'ün zorlamalar sonucu dedesi yaşıt Cantay'ı kabul etmesinden sonra Bolot ile olan andına yer verilir: “*Bolot menen Möördün / Ubadası bütüşkön/ Biröö alıp biröö tiyişke/ Uşu cıldı kütüşkön*” (Köse 2001:

431). Bolot ile Möör o yılın sonunda evlenmeye karar verir ve birbirlerine ant içerler ancak Cantay'ın zorbalıkla Möör'ü alması bu andın bozulmasına neden olur. Türk kültüründe andın önemli bir yaptırım gücü vardır. Andını bozmak zorunda kalan Möör, ant kendisini çarpmasın diye Bolot'tan helallik almayı düşünür. Möör “*Bolot bolso bir tuugan/ Anttı-şertti keçirer/ Anı menen ubada/ Akıldeşip çeçiler.*” (Köse 2001: 431) diyerek Bolot'un hakkını helal edeceğini ümit eder. Bu durum Kırgız Türklerinin inanış dünyasında andın yaptırım gücünü göstermektedir.

Destanın Sarıkunan benzer metninde anlatının başında kahraman tanıtımından sonra bu motife yer verilir: “*Bolot Möördün bir tuugan ceyeni/ Möör Bolottun bir tuugan tayecesi bolgon/ Eköo men alam, men tiyem diyen kız cigittin ubadası bolgon*” (Köse 2001: 579). Yeğen olan Bolot ve Möör birbirlerine âşık olup birbirleriyle evleneceklerine dair ant içerler.

Eşmambetov benzer metninde ise Cantay ile Möör'ün düğünleri bitip Möör gideceği sırada Möör'ün yengeleri aracılığı ile Bolot'u çağırmasıyla ikisi arasındaki ant ortaya çıkar. Destanda bu ant “*Möör, Bolotko tiymek/ Bolot Möördü almak/ Eköönün ubada şerti bar.*” (Köse 2001: 512) sözleriyle anlatılmaktadır. Cantay, gelip zorbalıkla Möör'e talip olduğunda Bolot köyden uzaktadır. O önceden andı olduğu için sevgilisi Möör'ü başkasının alabileceğini hiç aklına getirmemektedir: “*Taştabagan başıman/ Möördün aytkan bir kebin*” (Köse 2001: 438). Bu sözlerden de anlaşılacağı üzere Bolot, Möör ile aralarında olan anda güvenir çünkü andı bozmak belaya uğramak demektir. Bu sebeple Bolot, Möör'ün başkasına verilebileceğini düşünmemektedir.

Cañıl Mirza destanının Abdıbalık Çorobayev anlatımında Cañıl'ın obayı basıp yağmalayan Üçükö ve Tülkü'den öç alacağına yönelik andı yer almaktadır. Er Cañıl ne kadar kız da olsa erkek gibi güçlü birisidir ve halkını düşmana karşı korumaktadır. Kendisinin obada olmadığı bir anda Üçükö ve Tülkü'nün verdiği baskını öğrenince Er Cañıl bunun öcünü alacağına, düşmanı yok edip mallarını kurtaracağına dair ant içer. Destanda bu durum “*Namus kılbay tim bolgon/ Ança munça kız beken/ Atı Cañıl bolgon soñ/ Antı şerti bepbekem.*” (Caynakova 2004: 22) sözleriyle ifade edilir.

Destanın Çorobayev anlatımında bir diğer ant sahnesi ise Akkoçkar'a aittir. Akkoçkar, Kalmatay'ın öcünü Cañıl'dan alacağına dair ant içer. Onların bu andını destanda Şırdakbek dillendirir: “*Bir kızı menen bastaşıp/ Baylaybız dep kastaşıp/ Uyulbay kantip*

col cıydıñ/ Keliptirsın anttaşıp.” (Caynakova 2004: 129). Şırdakbek, Akkoçkar’ın Cañıl’ı esir almak için ant içip asker toplamasını boşuna bir çaba olarak görmektedir.

Destanın Musulmankulov benzer metninde Cañıl’dan, Tülkü ve Üçükö’nün öcünü almak isteyen oba halkı Abıl’ı casus olarak Cañıl’a gönderir. Cañıl tüm düşmanlarını yok edip koluna bir bilezik takarak bileziği kolundan almayı başaran kişiyle evleneceğini duyurur. Abıl, Cañıl’ın bu sözünü duyar ve bir toy esnasında Cañıl’ın bileziğini çekip alarak gözden kaybolur. Daha sonra bir tüccarla kimliğini ve ülkesini Cañıl’a bildirir. Cañıl, verdiği andı gereği Abıl’ın ülkesine gidip evlenmesi gerektiğini halkına söyleyerek vedalaşıp yola çıkar: *“Kız da bolsom antım bar/ Kalıñ Noygut kaklım bar/ Kariñ menen caşıñ dep/ Iraazı bolgun baarın dep.”* (Çelik 2010: 221). Cañıl, dört bir yandaki düşmana boyun eğdiren, savaşmak için geleni yok eden bir yiğittir ancak o verdiği anda boyun eğerek yönetmekte olduğu halkıyla vedalaşır, tacını tahtını bırakıp andını yerine getirmek üzere gider. Bu durum ant inancının ne kadar kuvvetli olduğunun göstergesidir.

Coodarbeşim destanında ise Canaalı adlı devin Kara-Köl adlı yere kimseyi yaklaştırmayacağına dair bir andı vardır. *“Anın munday antı bar/ Kara-Köldü aylanta/ Cerge koygon çegi bar”* (Alimova 2006: 179). Kendisine bir sınır çizen Canaalı, bu sınırı geçenleri öldürüp yok etmektedir. Andını tutmak için gece gündüz sınırı beklemektedir.

Destanda peri kızı Nurperi’nin Aksaamay’a verdiği ant da yer almaktadır. Nurperi, ikinci eş olarak Coodar ile evlenir ve Coodar’ın ilk eşine *“Arstan Coodar seniki/ Aşkere atıp ant kılam/ Az kündörü meniki ece”* (Alimova 2006: 350) diyerek her zaman geri planda kalan bir kadın olacağına dair ant verir.

Er Koşoy destanında ise Katagan, elli yaşını geçmesine rağmen bir çocuk sahibi olamadığı için üzüntüsünden kahrolur. Katagan, ant içip pislik kusup bir çocuğun yokluğundan her daim hasta gibi gezmektedir. Destanda bu durum *“Kasam içip zil kusup/ Bir balanın ayınan/ Ooruganday körünöt”* (Tekalan 2002: 35) ifadeleriyle anlatılmaktadır. Destanda Çinli Taşgül’ün Er Koşoy ile evlenirken ona sadık olacağına dair ant içtiği anlaşılmaktadır. Taşgül, kendisiyle görüşmek isteyen Tatuha’nın Er Koşoy’a karşı olan kötü niyetini sezer. Bu sebeple yanındaki yaşlı hizmetkârına

“*Kırgızga kelin bolgon soñ/ Buzbayın aga antımdı*” (Tekalan 2002: 224) diyerek Koşoy’a verdiği andı bozmayacağını, Tatuha karşısında dikkatli olmasını söyler.

Er Soltonoy destanında Colbarskan’ın oğulları Temirkan ve Bolotkan yıllarca Kırgız Türklerine zulmeden Kalmuklardan öç almanın vaktinin geldiğini düşünmektedir. Bu düşünceyi babalarına açtıklarında Colbarkan, onlara destek verir. İki Kırgız beyi kendilerine kırk yiğit seçerler. Cesur ve güçlü yiğitlerden olan kırk kişi iki beyin emrine girer. Kırk yiğit, savaşıp Kalmuklardan öç alacaklarına dair ant içer. Destanda bu ant motifi “*Kırk cigit tirüü birin biri coogo taştap ketpeske ant berişti. Mından kiyin Kırgız baatırdarı ırdap cata berişti.*” (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 37) ifadeleriyle anlatılmaktadır.

Er Tabıldı destanında Eldiyar, Er Tabıldı’ya “*Artıñdan izdep barganmın/ Antıñdı estep men çıgıp*” (Namatov 2001: 234) diyerek içtikleri dostluk andını hatırlayıp ardından takip ederek kendisine geldiğini söyler. Eldiyar ve Er Tabıldı, sütkardeşidir, büyüdüklerinde de dostluk andı içip birbirlerine hep destek olurlar.

Kozuke ve Bayan destanında Sarıbay ile Karabay eşleri hamileyken henüz çocukları olmadan dünür olmaya karar verir, belkuda yaparlar. Eğer doğacak çocukların biri erkek biri kız olursa onları evlendirmek için ant içerler. Aradan zaman geçer ve dedikleri gibi olur, iki arkadaş dünür olur ancak ecel gelip Karabay’ı alır. Bunun üzerine Sarıbay andından dönüp kızını vermekten vazgeçer. Daha önce aldığı kalını da geri vermeden halkın arasından kaçar. Anlatıcı, “*Ubada şert coluna çıday albay/ Tagdırdın buyruguna may albay/ Sarıbay, akılınan şaşıp ketti.*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 144) diyerek Sarıbay’ın yeminini bozmasını aklını şaşırarak değerlendirebilir.

Kurmanbek destanında Bakbur Han’ın andından bahsedilmektedir. Afgan hanı Bakbur Han, güzelliği dillere destan kızı Kanışay’ı Ürgenç Nehri’ni geçip kendisini yenen yiğide vereceğine dair ant içer. Bu andı duyan Kurmanbek, “*Uguşuma karasam/ Bakburhandın antı bar/ Meni sıyap kim çıksa/ Kanışaydı berem dep/ Kaalap cürgön şartı bar.*” (Musakov 2013a: 63) sözleriyle Bakbur hanın bu yeminini hatırlatır. Kurmanbek, güzel Kanışay’ı alabilmek için tüm zorlukları göze alır.

Seyitbek destanında babası Kurmanbek’in intikamını almak için can atan Seyitbek içindeki coşkuyu ve kararlılığı “*Kurmanbek kanıp kuuymun dep/ Oozumdan çıkan*

antım bar/ Aytkanımın kılayıp,/ Kıyşaybagan saltım bar.” (Musakov 2013b: 49) sözleriyle ifade eder ve babasının intikamını alacağına dair andını hatırlar.

Sarıncı Bököy destanında ölmek üzere olan ağabeyi Camgırcı’yı görmeye giden Bököy, yeğenin suçlama ve kötülemesiyle karşılaşır. Sarıncı’ya kızan Bököy ona kızıp intikam almaya ant içer. Destanda bu ant sahnesi *“Tükpösöm senin kanıñdı/ Kıybasam çımın canıñdı/ Albasam tartıp malıñdı/ Ant içkendey sargayıp/ Kayrattanıp küülönüp/ Kargaday bolgon balaga/ Kayta kayta süylönüp/ Kan Bököy turdu ordunan.”* (Alper 2004: 76) sözleriyle anlatılmaktadır. Bököy, yeğeninden öcünü alacağına, onun kanını döküp canını alacağına ve malına el koyacağına ant içer. Destanda yer alan bir başka ant sahnesi ise Sarıncı ile Ak Bermet arasında geçmektedir. Ak Bermet *“Karabaşım kespese / Kaynagama tiybeymin/ Ubayım tartıp sen menden/ Calgız uşu baştan aynıba/ Arka çaçım tüyörmün/ Asılım senden acırıp/ Agañna kantip tiermin./ Altımış kün dep aytasıñ/ Ak Bermet kalbasa/ Altı cılı küyörmün”* (Alper 2004: 196) diyerek hayatta kaldığı sürece kayınamcası ile asla evlenmeyeceğini, sevdiği Sarıncı gittikten sonra bağlı saçını çözmeyeceğini ve gerekirse altı yıl değil altmış yıl bekleyeceğini söyleyerek ant içer.

Mendirman destanında Mendirman’ın karısı Kanışay ile anaları ayrı ağabeyi Külteber arasında bir yasak ilişki başlar. Külteber, Kanışay’a âşık olur, onun niyeti Mendirman’ı öldürüp Kanışay’ı almaktır. Asıl adlı ağabeyi bu niyeti öğrenince Mendirman’a kaçıp canını kurtarmasını söyler. Mendirman, Kanışay’ı da alıp kaçır ve yurttan uzaklaştığında Kanışay’ı sorgular. Kanışay, yasak aşkı itiraf edip pişmanlık bildirir ve bu kötü huyundan vazgeçeceğine dair ant verir ancak verdiği andı tutmayan Kanışay ileride Adıl Han ile de dost olup Mendirman’ın başına bela sarar. Mendirman, Adıl Han’a *“Cüzü kara Kanışay/ Bul dağı ele meni sezbedi/ İçip antka toybodu/ Uşul işin koybodu “* (Akmataliyev ve Caynakova 2009: 40) diyerek Kanışay’ın kötü huyunu anlatıp daha önce ant verdiği halde döndüğünü böyle bir kadının kendisine yarar getirmeyeceğini söyler.

Baktı Bolot destanında Altın Dağ’a tek başına sahip olmak isteyen Kaman Dev, halkı kandırmak için Altın Dağ’da güçlü bir ejderha olduğunu ve annesi büyücü Cedigerin Erkin Geçit’te bekleyerek bu ejderha ile mücadele ettiğini söyler. Bu yalan sayesinde halkı yıllarca Altın Dağ’dan uzak tutmayı başarır. Cediger cadaloz da oğlunun bu yalanını devam ettirip *“Erkin beldi kaytarıp/ El için tartkan tartına/ Elime duşman*

colotpoy/ Cetem deyt kılğan antına” (Öyke 2004: 71) diyerek halkı ejderhadan koruyacağına dair ant içer.

Ant veren kimse sözünde durmak zorundadır, aksi takdirde andın sözünde durmayan kişiyi vuracağına inanılır. Andında durmamanın Tanrı tarafından da hoş karşılanmayacağını Tanrı'nın bu kişiyi çarpacağını, ata ruhlarının da razı olmayacağını “arbak”ın onu vuracağını düşünen Kırgız Türkleri, yer ve suyun bile bu kişiyi lanetleyeceğine inanmaktadırlar. Andın yerine getirilmemesi durumunda ant içen kişinin belaya uğrayacağına dair inanış Er Koşoy, Er Eşim, Kococaş destanlarında öne çıkarılmaktadır. **Er Koşoy** destanında soyu Kıpçak olan Tatuha'nın küçük yaşta Çinlilere esir düştüğü ve çıkarları gereği Kırgız Kıpçak halkına ihanet edip Çinlilere hizmet ettiği anlatılmaktadır. Halkına verdiği sadakat yeminini tutmayan Tatuha'yı ant vurur. Destanda geçen “*Tatuhanı ant urdu*” (Tekalan 2002: 219) ifadesi onun başına gelen felaketlerin andını yerine getirmemesiyle ilgili olduğunu belirtir. Tatuha'nın casus olduğunu Taşıgül ortaya çıkarır. Böylece Tatuha üç yıl Kırgız Türklerine esir olur.

Er Eşim destanında Er Eşim halkını Han Tursuna emanet eder. Han Tursun, Er Eşim'in halkına sahip çıkacağına dair ant içer. Han Tursun “*Aksak sarı at kozgolor/ Kalkıña kara sanagan/ Kanetkende dost bolor/ Antı şertten men cılsam/ Sarı özön Çüydü çañdatıp/ Samsıp öttü saylardan*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 74-76) diyerek andından dönmesi halinde aksak sarı atın yerinden oynayacağını, Sar-Özön ve Çüy'ün nehirlerinin ters akacağını söyleyerek verdiği andı bozması durumunda başına belaların geleceğini bildiğini belirtir. Han Tursun böyle demesine rağmen andında durmaz ve Er Eşim'e ihanet eder, sonunda Eşim'in kılıcıyla ölür.

Kococaş destanında da andın yaptırım gücüne dair inanış öne çıkarılmaktadır. Kococaş, verdiği ant yüzünden kayberen Sur Eçki'nin peşine düşer, perişan bir şekilde dağlarda, kayalıklarda keçiyi kovalar. Kococaş, ağzından çıkan bir ant ile bu sıkıntıları üstlenmiş olur. Andını yerine getirmediğinde andın kendisini vuracağını düşünen Kococaş, bir an olsun vazgeçmeden keçinin peşinden koşar. Destanda geçen “*Azapla cüröt Kococaş/ Antaşkan bir ooz til menen*” (Akmataliyev ve Kırbayev 2007: 158) sözleri Kococaş'ın bir ant yüzünden azapla yürüdüğünü ifade etmektedir. Kococaş, sonradan bu andı içtiğine pişman olur ama bir kere ağzından çıkan andı onu zorlamaktadır. Kococaş, pişman olsa da andından vazgeçmez. Onun peşine düşüp gelen Zulayka, kocasını vazgeçirip eve götürmek için çok uğraşır ama Kococaş; “*Karmaşıp koygon şert kıyın/*

Karmabay ŧerti bütöpösö/ Ant kılssa munun moynunda/ Alıp bargan menen payda cok/ Az ömür sürböy üydö ölot” (Akmataliyev ve Kırbaŧev 2007: 174) diyerek edilen andı bozmanın zor olduğunu, andını yerine getirmeden eve dönse bile onu ant vuracağından evde de öleceğini söyleyip bu teklifi kabul etmez. Burada andın yaptırım gücüne yönelik inanç ön plana çıkmaktadır. Andını yerine getirmeyen kiŧinin kutsal güçler tarafından cezalandırılacağı düşüncesi Kococaŧ’ı zor ve meŧakkatli bir yolculuğa mecbur bırakır ve en sonunda andını yerine getirmek uğruna Kococaŧ, canından olur.

6.7. KARGIŧ

Bir kimsenin kötülüğünü dileme anlamına gelen kargıŧ, adaletsizlik ve çaresizliğe karŧı manevi anlamda bir tepkidir. Tanrı’ya yakarıŧ niteliğinde olan kargıŧ, bir nevi büyü karakterli sözlerden meydana gelir.⁷³ Türkler kargıŧın mutlaka tutacağına inanırlar ve bu sebeple kargıŧ almaktan korkarlar.

Kırgız Türkleri de kargıŧın olumsuzluğuna inanmaktadır. Kırgız Türkleri, bazı insanların kötü sözüyle yani sözün sihirli gücüyle zarar verebileceklerini düşünmekte, böyle insanlar için “tilinde söölü bar” (dilinde siğili var) demektedir. İnsanların başına gelen bela ve hastalıklar zaman zaman kargıŧ almakla iliŧkilendirilir. Bir kiŧiye belayı göndermek isteyen gök renkli taŧa oturup kargıŧ verir. Bu ŧekilde yapılan kargıŧ Kırgız Türklerine göre çok korkutucudur. Bir baŧka inanıŧa göre kiŧi kurdun sinirini yakarak kargıŧ verirse kargıŧa uğrayan kiŧinin sinirleri burkulup sakat kalır (Dıykanbayeva 1999: 138). Kırgız Türklerinin kültürel yaŧamlarında ve inanç dünyalarında belli anlam değerlerine sahip olan kargıŧ destanlarda da sıkça görülen bir motiftir. Ak Möör, Boston, Cañıl Mirza, Er Töŧtük, Coodarbeŧim, Er Koŧoy, Er Soltonoy, Er Tabıldı, Er Eŧim, Kız Cibek, Kozuke ve Bayan, Kurmanbek, Sarıncı Bököy, Mendirman, Eŧimkul menen Zuura, Kococaŧ destanlarında bir haksızlık karŧısında kargıŧ verme durumu söz konusudur.

Ak Möör destanının Eŧmambetov, Coldoŧev, Kudaybergenov-Bököçev ve Sarıkunan benzer metinlerinde kargıŧ motifine rastlanmaktadır. Destanın Eŧmambetov benzer metninde Bolot, kendisini sevdiği Möör’den ayıran Cantay’a “*Cantaydın koluna ok tiysiñ/ İt emes İlbirs eken ilip ketti.*” (Köse 2001: 515) diyerek kargıŧ verir. Bolot,

⁷³ Kargıŧ motifi için bk. Elçin 2003: 622-623; Akalın 1990: 64; Kaya 2001: 23-31, Beydili 2005: 300; Kalafat, Bayatlı 2011: 137.

Cantay'ın koluna ok değmesini diler. Ayrıca Bolot, “*Kız Mököm senden ayırgan/ Cantaydın kıynoogo ketsin üy mülkü*” (Köse 2001: 517) diyerek zorbalıkla, sevdiği kızı alan Cantay'ın evinin mülkünün dağılıp gitmesini ister.

Destanın Coldoşev benzer metninde Möör, kendisini dedesi ile yaşıt olan Cantay'a veren anne ve babasına “*Çalga bergen atakem menen enekem/ Ölbösün da citpesin/ Altay kesik oorusun.*” (Köse 2001: 549) sözleriyle ölemeyip ateşli sıtmaya tutulmalarını dileyerek kargış verir.

Destanda Bolot'un babasına olan kargışı da öne çıkmaktadır. Destanın Sarıkunan anlatımında Bolot, malını esirgediği için kalın verip Möör'ü kendisine almayan babasına “*Tokoydon ürkiüp koşkurup/ Doñuz bolsun miñ cılkı/ A tosokko ketsin üy mülkü*” (Köse 2001: 587) diyerek kargış verir. Yaşlı Cantay, güzelliği ile ün salan Möör'ü zorbalıkla alıp toy yaptığında içi yanan Bolot, bu durumdan babasını sorumlu tutar. Bu sebeple babasının yilkılarının domuza dönüşmesini, evinin mülkünün toz olmasını diler.

Boston destanında Boston'un ikizi Karaçaç, Boston'u bir hile ile Cezbilek adlı kızı aramak üzere doğuya gönderir. Boston gidince Karaçaç, anne babasına ve halkına ihanet eder. Karaçaç, Fars hanı Ayşakan'ı ülkesine çağırıp ülkesini talan ettirir; halkının, anne ve babasının eziyet görmesine neden olur. Kendisi ise Ayşakan ile keyif sürmektedir. Karaçaç'ın bu hainliği sebebiyle annesi sütünü helal etmeyip ona kargış verir. “*Öz atasın köp kıynap/ Kesepeti tiyiptir/ Ene sütiün aktabay/ Kargışına kalıptır.*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 231). Böylece Karaçaç, anne babasının kargışına kalır, kötü bir son yaşar.

Cañıl Mirza destanının Abdıbalık Çorobayev anlatımında Tülkü, annesinin isteği üzerine savaş ganimeti olarak aldığı karısını boşayıp baba evine gönderme kararı alır. Baba ocağından zorla koparılıp alınan ve evlenmeye zorlanan gelin şimdi de boşanmayı ve küçük yaştaki çocuğundan ayrılmayı kaldıramaz. Gelin bu üzüntü ile kendisini baba evinden zorla ayırdıktan sonra şimdi de boşayan Tülkü'ye ilenir; çocuğundan ayırıp mahzun bırakırsa vebalinin onu rahat bırakmamasını diler. “*Balasinan ayırıp/ Salsa zaman akırdı/ Uktatpastın ubalım/ Catkırbasın cazıgım.*” (Caynakova 2004:17). Bu ilencin ardından Tülkü, genç yaşta Cañıl Mirza tarafından öldürölür, gelinin ilenci tutar. Yine aynı anlatmada Cañıl'ın söz verip tutmayan Kalmatay'a olan kargışı yer

almaktadır. Cañıl, verdiği sözleri tutmayıp kendisine üç yıl boyunca hor davranan Kalmatay'a "*Kuday seni kargasın/ Teñir seni tepsesin/ Öliüm menen camandık/ Öz başıñdan ketpesin*" (Caynakova 2004: 97) diyerek kargış verir. Cañıl, Kalmatay'ı Tanrıya havale edip ölüm ve kötülüklerin başından eksik olmamasını söyler. Cañıl, "*Kalmatay, seni ant ursun!/ Bir urbasın, eki ursun!/Aytkan kargış köp ursun*" (Caynakova 2004: 95) diyerek kargışını pekiştirir. Cañıl'a kötü davranmayacağı diye verdiği anttan döndüğü için Kalmatay'ın kargışa uğramasını ve andın onu vurmasını ister.

Coodarbeşim destanında Kenceke, henüz delikanlılık çağına ulaşmayan Coodar'ı düşman üstüne gönderen yüreği buz, bağı taşı gibi olan kocası Er Töştük'e vebalinin ulaşması için kargış verir: "*Cürögü muz, booru taş/ Ataña cetsin ubalım*" (Alimova 2006: 143). Destanda Coodar'ın Ismayıl ve Osmoyul'a olan kargışı da yer almaktadır. Coodar, Kuyun Celden'den bu ağabeylerinin ihanetini öğrenince "Munu ugup Er Coodar/ Naalat aytıp agaga" (Alimova 2006: 345) diyerek onlara kargış verir.

Er Koşoy destanında Koşoy, atını pençesine takıp av olarak götüren Karakuş'a "*Tügöngön kuştu körsöm dep/ Tünögü kaysı catkanın*" (Tekalan 2002: 69) diyerek Karakuş'un soyunun kurummasını diler.

Er Soltonoy destanında da Kırgız Türklerinin öcünü almak için yola çıkan Temirkan ve Bolotkan, yıllarca Kırgız halkına zulmedip mallarına el koyan Kalmuklara "*Kooptuu duşman oñbosuñ*" (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 44) diyerek kalabalık Kalmukların yok olmasını dilerler.

Er Eşim destanında Er Eşim dost bildiği Han Tursun'a halkını emanet edip Kalmuklarla savaşmaya gider. Er Eşim üç yıl boyunca dönmeyince Han Tursun onun halkını yağmalar ve köle eder, Er Eşim'in kadınlarını kendine almak ister. Savaştan dönen Er Eşim bu olanları koyun güderken rastladığı ortanca kadınından duyar. Er Eşim'in karısı "aksak sarı at ant vursun" diyerek verdiği antta durmayan Han Tursun'u lanetler: "*Aksak sarı at ant ursun!*" (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 120).⁷⁴

⁷⁴ Destanda anlatılan olay bugün Kırgız Türkleri arasında "Katagandın han Tursun, Han Tursundu ant ursun!" şeklinde bir özlü söze dönüşür (Dıykanbayeva 1999: 138) ve andından dönenin Han Tursun gibi kılıçla doğranacağına telmih yapılır.

Sarıncı Bököy destanında ise Bököy ile Sarıncının arasını açan hainler, Sarıncı'nın karısı Bermet'i Bököy'le evlendirmeyi planlar. Bököy'e gidip Bermet kızın Sarıncı'yı istemediğini, kendisine âşık olduğunu söyleyip Bököy'ü yoldan çıkarırlar. İki haine kanan Bököy, yeğeninini elini kolunu bağlayıp tutsak eder. O zaman Sarıncı, amcası Bököy'e “*Acıratıp albasañ/ Aydoodon kalıp kalbasañ/ Arbak urat özüñdü*” (Alper: 2004: 189) diyerek kargış verir, ruhların onu çarpmasını diler.

Mendirman destanında Mendirman'ın ağabeylerinden Külteber, onun güzel eşi Kanışay'a göz dikip onu almak ister. Bu düşünceyle diğer yedi kardeşiyle birleşip anası ayrı olan Mendirman'ı öldürmeye karar verir. Asıl adlı ağabeyi bunu öğrenince Mendirman'a kaçıp yurdu terk etmesini öğütler. Mendirman kaçarak Adıl Han'a sığınır, uzun bir zaman sonra ona damat olup tahta geçer ve kendisine iyiliği dokunan Asıl ağabeyini bulur. Mendirman'a kavuşan Asıl, onları ayıran kötü kalpli Külteber'e “*Tolgonuşar tuuganıñ/ Calgızım senden ayırgan/ Külteberge cetsin ubalum*” (Akmataliyev ve Caynakova 2009: 66) diyerek kargış verir. Asıl, kardeşi kardeşten ayıran Külteber'e vebalinin yetmesini söyleyerek ilenir.

Eşimkul menen Zuura destanında ise Eşimkul, ilerlemiş yaşına rağmen bir çocuk sahibi olamaz, sonunda kardeşi Köçörbay'dan altı çocuğundan birini istemeye karar verir. Eşi Zuura ile birlikte bir anadan kardeş olan Köçörbay'a varıp isteğini söyler. Köçörbay, fakir ve çocuksuz ağabeyinin bu isteğine hiddetlenip onu aşağılar. Kardeşinin aşağılamalarına maruz kalan Eşimkul, sonunda ona “*Kör cürök Köçörbay/ Aylanıp bersin başına/ Ayıkbagan kezelday*” (Çelebi 2007: 60) diyerek kargış verir. Taş kalpli Köçörbay'ın başına bitmeyen bir açlığın gelmesini diler. Kardeşinin sözleriyle içi yanan Eşimkul, ona darılıp malının ovada sahipsiz kalmasını, düşmanın malını talan etmesini dileyerek kargış verir: “*Sızdattıñ meni Köçörbay/ Malıñ kalsın talaada/ Eesiz cooga talanıñ/ Başıñ tüşsün azapka*” (Çelebi 2007: 60). Eşimkul'un bu kargışı tutar, o kış çok soğuk geçer ve Köçörbay'ın mallarının çoğu telef olur. Bir salgın hastalık gelip altı çocuğundan beşini öldürür, fakirlik yüzünden üç kadınından ikisini bırakmak zorunda kalır. Destanda Temirkan'ın devinin kargışı da yer alır. Eşimkul'un oğlu Er Kökül'ün altı kapılı şehri altı gün kuşatıp altı bin kişiyi öldürmesi üzerine, Temirkan'ın devi ona “*Kan kuskur mıñça kuturduñ (kan kusasıca)*” (Çelebi 2007: 244) diyerek ilenir ama devin ilenci haksız olduğu için tutmaz.

Doğüstü varlıkların da insanlara kargış verdiği görülür. Kococaş ve Coodarbeşim destanlarında Kayberen'in kahramana kargışı söz konusudur. **Kococaş** destanında doğanın gücünü temsil eden Kayberen keçi Sur Eçki'nin Kococaş'a ettiği kargış olay örgüsünün gelişimini sağlayan bir motiftir. Kococaş, kayberen Sur Eçki'nin bütün oğlaklarını öldürüp Alabaş adlı tekesini de yaralar. Sur Eçki, tekesini sağ bırakması için Kococaş'a yalvarır, tekesini öldürürse kayberen olan kendisinin lanetinden kurtulamayacağını söyler: *“Anda Kayberen eçki süylödü/ Mergen kırıpsıñ ulak tügölün/ Kıynaldı menin cürögüm/ Sen de calgız eleñ atadan/ Kabalık tübü körbössüñ/ Kayberen bergen batadan”* (Akmataliyev ve Kırbaşev 2007: 108)

Kococaş, Sur Eçki'nin sözünü dinlemez ve tekesini öldürür. Bunun üzerine Eçki, Kococaş'a baharda hesaplaşacaklarını söyler. Bahar geldiğinde Kococaş'ın evine gelen Eçki onu peşine takıp götürür. Eçki, Kococaş'ı uzun süre dolaştırdıktan sonra bir kayaya çıkarır. Burada Tanrı'ya dua edip kayanın yükselmesini ister. Kayberen keçinin duası kabul olup Abletim kayası yükselir ve Kococaş kayada asılı kalır. O zaman Sur Eçki ona beddua eder. *“Kalgın mergen askada/ Kara taştı kuçaktap/ Tolgono turgan cagiñal/ Dolono çıksın butaktap/ Tosulsun canıñ askada/ Bozorgon taştı kuçaktap/ Çın kayberen men bolsom/ Karışkan mergen sen bolsoñ/ Kargap catat Sur Eçki”* (Akmataliyev ve Kırbaşev 2007: 109). Sur Eçki bedduasında; Kococaş'ın kayalıkta asılı kalmasını, halkına bir daha dönememesini ve orada acı çekerek can vermesini diler. İçi yanmış olan Sur Eçki kargışa şöyle devam eder: *“Atañ menen eneñiz/ Közünön çaşı tıbasın/ Kaalap algan Zulayka/ Kaygırıp bozdop ıylasın/ Söögüñ taştı kuurasın/ Eliñ köçüp kelgende / Eç bir ayla kılbasın/ Akırı caadap tuuganın/ Boyuñdu taştı mergen dep/ Agayınıñ çuulasın/ Cerge tüşpöy asılıp/Askada kalsın bir başıñ/ Karşıñda kızıl küngöydö/ Kaalap algan Zulayka/ Karanı başka salınıp/ Men kantem dep ıylasın.”* (Akmataliyev ve Kırbaşev 2007: 110). Sur Eçki, Kococaş'a annesi ile babasının gözünden yaş eksik olmaması, severek aldığı Zulayka'nın dul kalıp karalar giymesi, kendisini kurtarmaya gelen halkının çaresiz kalıp en sonunda ondan nefret ederek kendisini atmasını istemesi yönünde ilenir. Sur Eçki'nin kargışı tutar ve Kococaş, Abletim kayası denen kayada asılı kalır. Halkı Kococaş'ı kurtarmak için çok uğraşsa da en sonunda usanırlar ve ona kendisini kayadan atmasını söylerler. Kococaş, lanete uğrayıp kendi kendisini öldürmek zorunda kalır. Halkının gözü önünde kayadan

atlayarak can verir. Gücünü Kuday'dan alan ve doğanın temsilcisi olan kayberenin kargışıyla Kococaş kötü bir son yaşar.

Coodarbeşim destanında yakalamaya ant içip Ak Bugu adlı geyiğin peşine düşen Coodar, sonunda onu ele geçirir. Gerçek bir kayberen olan Ak Bugu, kendisini öldürmemesini yoksa eşi Ak Cökö adlı geyiğin ona lanet edeceğini söyler. Ak Cökö'nün lanetine uğramamasını söyleyerek Coodar'dan canını bağışlamasını ister. "Bul aytkanım kılbasañ/ Kıyamattık kurdaşım/ Ak Cökö degen maral bar, baatır/ Kargıştı kata ketbegen/ Bir başña caman bar batır/ Kurdaşı menden ayrılıp/ Kargap koyso Ak Cökö/ Mañdayñ tolgon şor bolot, baatır." (Alimova 2006: 232). Burada geyiğin lanetinin etkili olduğuna dair inanç öne çıkmaktadır. Coodar, Ak Bugu'nun söylediklerini duymazdan gelir ve onu öldürür, başını keserek kayaya asar. Yoluna devam eden Coodar, Ak Cökö adlı maralla karşılaşır. Bu geyik Ak Bugu'nun eşidir ve o da bir kayberendir. Erinin Coodar tarafından öldürüldüğünü öğrenen Ak Cökö onun karşına gelerek beddua eder. "*Kayberendin Ak maral/ Kadimkidey til menen/ Kıraaniña munu aytat/ Ugup algin sen cigit/ Kargış menen aralaş/ Ak maral aytkan zar muñdu/ Barganiñdan kelbey kal/ Ak maral aydap uy kılğan/ Ay alamdı buy kılğan/ Atañ Töştük sırttandı/ Kenceke eneñ beybaktı/ Toguz cıl katar körböy kal.*" (Alimova 2006: 237). Coodar'ın dokuz yıl boyunca ana ve babasını göremeden eziyet çekerek gezmesini diler. Ak Cökö'nün bu bedduası tutar ve Coodar yolunu kaybeder. Burada kargışın gücüne olan inanç öne çıkarılmaktadır.

Kargış; haksızlık ve adaletsizliğin yanı sıra sinirlenme anında da verilir. Ak Möör, Coodarbeşim, Er Koşoy, Er Soltonoy, Er Tabıldı, Kız Cibek, Kozuke ve Bayan, Kurmanbek destanlarında kahramanlar sinir anında karşılarındakine kargış vermektedir. **Ak Möör** destanının Sarıkunan benzer metninde Cantay'ın Möör'e kargışı söz konusudur. Cantay, Bolot'un Möör'ü görmek için gelmesi üzerine çok sinirlenir ve onu öldürmeye teşebbüs eder. Möör, Cantay'ı yatıştırmayı başarır. Bu sırada Cantay, Möör'e "*Atañ körü ey Möör!*" (Köse 2001: 594) diyerek Möör'ün babasının ölmesini diler.

Coodarbeşim destanında Kuyun Celden, yiğit Coodar'ın yiğit olmadan kalmasını, akıllı Coodar'ın akıllı olmadan kalmasını ve güçlü Coodar'ın güçlü olmadan kalmasını dileyerek kargış verir: "*Beren Coodar dep cürsöm/ Beren bolboy koya kal/ Estüü Coodar dep cürsöm/ Estüü bolboy koya kal/ Destüü Coodar dep cürsöm/ Destüü bolboy*

koyakal” (Alimova 2006: 344). Burada kargış verilmesinin sebebi Kuyun Celden’in dostu Coodar’ın yaptığı akılsızlığa sinirlenmesidir.

Er Koşoy destanında Bakay, Kıdır’ın kolladığı aksakal Koşoy kendisini ziyarete gelirken ordo oynamakla meşgul olan Manas’ı bu davranışından dolayı eleştirip “*Kelgeni Koşoy çın/ Katıgün Manas oñboy kal/ Ordo oynop catıp alabız/ Ezeli eki bolboy kal*” (Tekalan 2002: 291) diyerek ona kargış verir. Bakay, Manas’ın Manas olmadan kalmasını diler.

Er Soltonoy destanında kalabalık Kalmuk ordusu kendilerinden sayıca çok az olan Kırgız Türkleri tarafından bozguna uğratılır. Kalmuklar, korkuya kapılıp kaçmaya başladığı sırada hanları onları yeniden toplayıp cesaretlendirdikten sonra azıcık Kırgız karşısında korkup savaşmadan, öç almadan kaçarlarsa ölüp kalmalarını dileyerek kargış verir. “*Tiyişip öçtü albasañ/ Tike ele ölüp kalgıla*” (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 167)

Temirkan ve Bolotkan hile ile Kalmuklarca esir alınıp bir kuyuya kapatılır. Bunun üzerine Bolotkan’ın nişanlısı Paktikan, Samatay adlı bir kişi ile evlendirilmek istenir. Paktikan, Bolotkan’ı sevmektedir ve bu evliliğe karşıdır. Baktikan karşı olsa da zorla evlendirilir. Toy zamanı düşmandan kurtulup gelen Bolotkan, tıpkı Dede Korkut Hikâyelerinde Bamsı Beyrek’in yaptığı gibi ozan kılığına girip gelinin yanına gelir. Nişanlısını denemek için Samatay’ın yiğit bir er olduğunu, onunla evlenmesinin doğru olacağını söyler. Bunu duyan Baktikan, ozan zannettiği Bolotkan’a “*Ügütüündü it uksun/ Atıñdı burup colgo sal/ Nasıyatıñ bu bolso/ Adam bolboy ölüp kal*” (Akmataliyev, Kadırmambetova ve Zakirov 2010: 222) diyerek onun ölüp kalmasını diler.

Er Tabıldı destanında Tabıldı’nın babadan kardeşi Kudaynazar, ahlaksız bir kişi olduğu için evlatlıktan reddedilir. Kudaynazar ve Kalmuk annesi, Ermankan tarafından yurttan kovulur. Bundan dolayı Er Tabıldı’ya düşman olan Kudaynazar, kendisine Ermankan’ın ölü aşı için davet geldiğinde Tabıldı’ya “*Atañdın körü kuu calgız/ Araga kişi salganıñ/ Aş berem dep ataña/ Adamsınıp kalganıñ*” (Namatov 2001: 4) diyerek beddua eder. Kudaynazar, aş veriyorum diye araya adam göndererek kendisini adam zanneden Tabıldı’ya “*kör olası yetim*” deyip kargış verir. Kalmuk hanı Çalkalmak da *Tabıldı*’ya “*Ölük bala catpay kal/ Cayıttan cılkıñ aldırıp*” (Namatov 2001: 63) diye kargış vererek onun ölmesini diler.

Tabıldı düşmanı da Kalmuklardan bahsederken onları lanetler. “*Atañdın körü Kalmaktın / Arkasınan bariñar.*” (Namatov 2001: 70). Kırk yiğidini Kalmuk askerini takip için görevlendiren Tabıldı “atası ölesice Kalmukların” izini takip edip çalınan yalkıyı geri almaları gerektiğini söyler. Kalabalık Kalmuk ordusu üzerine kırk yiğidiyle saldıran Tabıldı, onlara “Kahrolası Kalmuklar geberin!” diye kargış vererek düşmanı kılıçtan geçirir: “*Ölgönüñ körü Kalmaktar/ Ölsöñ meyli dep ayttı.*” (Namatov 2001: 161). Tabıldı, öteden beri ahlaksızlığıyla bilinen ve sonunda kendisine, halkına zararı dokunan ağabeyi Kudaynazar’a da kargış verir. Kudaynazar, Tabıldı’nın Kalmuklarla savaşmasını fırsat bilip Katagan boyunu emri altına alır ve Tabıldı’nın ailesini hizmetçi yapar. Bunu duyan Tabıldı “*Arbak urgan kuu kak baş/Kudaynazar oñbosun!*” (Namatov 2001: 310) diyerek ruhların vurduğu, hilekâr, düzenbaz Kudaynazar’ın kahrolmasını diler.

Kız Cibek destanında Bazarbay, sözünü dinlemeyen oğlu Tölögön’e kargış verir. “*Balaket basıp talaada/ Öçügüşkön Bekecan/ Öltürsün seni taşka alıp/ Kardıñı carıp köz oyup/ Kacırlar cesin tamşanıp/ Kalınga bergen cambılar/ Kadalsın sana ok bolup.*” (Duman 2001: 181) Bazarbay, sözünü dinlemeyip yola çıkan Tölögön’ün yolda aç susuz kalıp güçsüz düşmesini, düşmanlarının eline geçmesini diler. Düşmanlarının onu ıssız geçitte öldürmesini ve cesedinin karga kuzgun tarafından yenilmesini söyleyerek onu lanetler. Bazarbay’ın kargışı tutar ve Tölögön ıssız bir geçitte düşmanları tarafından öldürülür.

Kozuke ve Bayan destanında Kozuke bir gün aşık oynarken kemik fırlayıp yaşlı bir kadının ayağına isabet eder. Kadın canının acısıyla, onun uzaklardaki nişanlısını anlatır ve erkeğe gidip onu almasını söyler. Bu sırrı annesi, Kozuke’ye henüz küçük olduğu için söylememiştir. Oğlunun sırrı öğrendiğini duyunca söyleyen kişiye “*Kan oozuña kan tolgur/ Cin oozuñ cin tolgur/ Kanday neme ayttı eken* (kanlı ağzına kan dolsun, cinli ağzına cin dolsun) “ (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 146) diye beddua eder.

Kurmanbek destanında ise Teyitbek, oğlu Kurmanbek’in sözünü dinlemeyip Afgan’dan kız alması ve bununla da yetinmeyip halkın bir kısmını bölerek kendisine bağlaması üzerine oğluna kinlenir. Oğlunun kırk yiğidi Teltoru atı istemeye geldiğinde hiddetlenerek Kurmanbek’e ilenir. “*Atası Teyit men bolsom/Aytkanıma könbösö/Ar ubakta sındırıp/Duşmanınça körbösö/ Mınday bala kurusun/ Köñülüm tınbayt ölbösö/ Bardık Kalmak hanıñdın/ Basa saysın cürögün/ Kara taanday Kalmaktar/ Katırsın*

taştay tilegin/ Katarsın taştay tilegin.” (Musakov 2013a: 91). Babasının sözünü dinlemeden iş tutan, halk arasına ikilik sokup kendi başına bey olan Kurmanbek’in Kalmuklar tarafından öldürülmesini diler. Teyitbek’in ilenci tutar ve kırk yiğidi tarafından ihanete uğrayan, kötü bir atla tek başına Kalmuklarla savaşa çıkan Kurmanbek ölümcül bir yara alıp yol kenarına yığılır. Kurmanbek acı içinde babasına kargış verir. Kurmanbek *“At berbegen kapır çal/ Altı ay kesik oorusun/ Argımağı toru attı/ Kuldariñ minip corusun/ Maa berbegen Teltoru at/ Kara aşña soyulsun”* (Musakov 2013a: 115) diyerek Teltoru atı kendisinden sakınan cimri ihtiyarın atını kullarının binmesini, kendisinin ölümünden sonra bu atın ölü aşında kesilmesini diler.

Destanlarda kargış andı kuvvetlendirmek amacıyla da kullanılmaktadır. Ant içen kişi kendisini inandırıcı kılmak için andını tutmadığı takdirde bir belaya maruz kalmayı dilemektedir. Er Töştük, Coodarbeşim, Er Koşoy, Er Tabıldı, Kococaş, Seyitbek destanlarında kargış, ant pratiği olarak yer almaktadır. **Er Töştük** destanında kendilerini ejderhadan kurtaran Töştük’ü anneleri Alp Karakuş ile tanıştırmak isteyen yavruları, annelerinden Töştük’e zarar vermeyeceğine dair yemin etmesini söylerler. Bunun üzerine Alp Karakuş, *“Carkırağan cas ursun/ Kürkürögön küs ursun”* (İliç 2002: 87) deyip sözünü tutmaması halinde kendisini ilkbaharın parıltısının vurması, sonbaharın gök gürültüsünün vurması yönünde kargış vererek ant içer. Burada yeminin yerine getirilmemesi halinde kişinin kendi kargışına uğrayacağı inancı öne çıkarılır.

Coodarbeşim destanında da Coodar, içtiği andı güçlendirmek için kendisine *“Coodar bolboy ölöyün/ Tuubay tuna çögöyün/ Basar coluñ bilbesem”* (Alimova 2006: 227) diyerek kargış verir. Coodar, usta bir avcı olmasına rağmen bir türlü vuramadığı Ak Bugu adlı geyiği yakalayıp öldüremezse Coodar olan adının yok olmasını diler.

Er Koşoy destanında Er Koşoy’un Çinli kadını Taşıgül, kuması olduğu Zayna’nın kendisine zehirli şerbeti vererek Koşoy’a içirmesini söylediğini anlatıp bu anlattıklarının doğru olduğuna ant içer ve yalan söylerse kendisini Kırgız’ın ruhunun vurmasını dileyerek kargış verir. *“Kalp aytsam balban özüñ bil/ Kırgızdın ursun arbağı”* (Tekalan 2002: 249). Kişinin kendisine kargış vererek ant içmesi ant içme pratiklerinden birisidir.

Er Tabıldı destanında Kudaynazar, kendisi ve oğulları için kör falcıya fal baktırır. Falcı gördüğü falı söylemeden önce inandırıcılık düzeyini arttırmak için *“Calgan aytsam*

oñboyun!” (Namatov 2001: 27) diyerek yalan söylediği takdirde işlerinin yolunda gitmemesini diler.

Er Tabıldı'nın dostu Eldiyar, öldü deneni Tabıldı'nın hayatta olduğunu Tabıldı'nın eşi Çaçıkey'e söyler. Çaçıkey, bu haberin doğruluğundan şüphelenince Eldiyar sinirlenip söylediklerinin doğruluğunu ispatlamak için kendisine kargış verir. Eldiyar, “Eğer yalan söyledim ise göğsü tüylü yer vursun, tepesi açık gök vursun, almabaş tüfeğin kurşunu vursun, ak milte tüfeğin ateşi yaksın, evliyalar beni çarpsın, Tabıldı'nın andı vursun, elinle verdiğin tuz vursun!” diye kendisine hiddetle beddua ederek sözlerinin doğru olduğunu söyler: “*Calgan aytsam egerde/ Töşü tüktü cer ursun/ Töbösu açık kök ursun/ Almabastın ogu ursun/ Ak miltenin çoğu ursun/ Calgan aytsam ayaşım/ Calptı oluya dağı ursun/ Aksak sarı ant ursun/ Koluñdan bergen tuz ursun/ Koş oluya dağı ursun!*” (Namatov 2001: 281). Bunun üzerine Çaçıkey'in zihnindeki şüpheler dağılır ve Eldiyar'a inanır.

Kococaş destanında Kococaş hiddetlenip Alabaş tekenin başını keserek onu da öldürür. Bunun üzerine Sur Eçki bunun intikamını alacağını söyler ve ant içer. Andını güçlendirmek için de andı bozanı Kuday'ın, tepesi büyük göğün ve göğsü yassı yerin vurmasını dileyerek kargış verir. “*Aytkandan tanıp cogolsom/ Aram ölsün canıbiz/ Uşu sözdön kaytkandı/ Töbösu biyik kök ursun/ Töşü calpak cer ursun/ Aksak bolup barganda/ Kuup karmap albastan/ Mıltıgıñ ala cügürsön/ Birinçi Kuday seni ursun!*” (Akmataliyev ve Kırbaşev 2007: 116). Sur Eçki, baharda topal keçi olup Kococaş'ın köyüne geleceğini, Kococaş'ın tüfek kullanmadan kendini yakalamasını söyler. Keçi ve avcı kendi aralarında sözleşip ayrılırlar.

Seyitbek destanında Kara Sınçı Dölön Han'a Seyitbek ile ilgili bilgileri verirken, söylediklerinin doğruluğunu ispat için “*Uşulardı kalp aytsam/ Sınap catkan sın ursun/ Körünö kelip sır ursun/ Burhun Zu ursun!* (Bunları yalan söylemişsem, Sın evliyası çarpsın, görünerek gelen cin çarpsın, Burhun çarpsın Zu çarpsın.)” (Musakov 2013b: 80) diyerek yalancı olması halinde kendisini Tanrıların lanetinin vuracağını bildirir.

Er Töştük destanında ise şakadan kargış verme motifi yer alır. Töştük'ün oğlu Bir Bilek, babasına şaka yapmak için ona kargış verir. Bir Bilek, “*Atake coolagan cooñ kurusun/ Doolagan dooñ kurusun*” (İliç 2002: 82) diyerek babasının savaştığı düşmanın kurumasını, güttüğü davanın yok olmasını diler. Er Töştük, oğlunun bu

kargışına çok kızar, bunun üzerine Bir Bilek şaka yaptığını söyleyerek babasının gönlünü alır. Burada Töştük'ün kargışla şakayı öfke ile karşılmasının nedeni kargışın tutacağına yönelik inanıştır. Şaka da olsa ağızdan çıkan kargış sözünün bela getireceğine yönelik inanış burada ortaya konulmaktadır.

Destanlarda bir zulüm veya haksızlık karşısında, sinirlenme neticesinde ve ant içme esnasında kişinin kendisine ya da karşısındakine kargış verdiği tespit edilmektedir. Kargış alan kişinin mutlaka felakete uğraması ise kargışa dair inancın gücünü ortaya koymaktadır.

6.8. SÜT HAKKI

Türk kültüründe kadını öne çıkaran işlevlerinden birisi de onun ana olmasıdır. Türklerin zihninde “ana hakkı”, Tanrı hakkıdır. Çocuğu dünyaya getiren ve büyümesini sağlayan, hayattaki her türlü kötülüklerden himaye eden anadır. Bu sebeple ananın hakkı “kırk yıl sırtında taşısan” ödenmez. Analık müessesesinin bu şekilde kutsanması belli inançları da beraberinde getirir. Anaya karşı gelmek, onun rızasını alamamak bir kişi için hem bu dünyada hem de ahirette zillete düşme sebebi olarak görülür. Türklerin ananın kutsiyeti doğrultusunda geliştirdiği bu inanışlar İslam'ın kabulünden sonra İslam inançlarıyla da birleşerek pekişir.

Analık, “ana sütü” ile sembolize edilmektedir. Ana sütünün kutsiyetine dair inanış Boston, Cañıl Mirza ve Er Töştük destanlarında görülmektedir. **Boston** destanında Boston'un ikiz kardeşi Karaçaç, Boston'u hile ile doğuya gönderip Fars hanı Ayşakan'ı ülkesine çağırır ve ülkesini talan ettirir. Halkına, anne ve babasına eziyet ettiren Karaçaç annesinin kargışına kalır. Kızının hain olması annesini çok üzer ve annesi hain kızına sütünü helal etmez. “*Öz atasın köp kıynap/ Késepeti tiyiptir/ Ene sütün aktabay/ Kargışına kalıptır.*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 231). Burada kargışla birlikte sütün helal edilmemesi durumu hainlik yapan Karaçaç'a bir manevi ceza olarak ifade edilir ve süt hakkının manevi yaptırımına yönelik inanç öne çıkarılır.

Cañıl Mirza destanının Abdıbalık Çorobayev anlatımında Sarbagış beyi Tülkü'nün anası, gelininin kendisine iş buyurmasına içerler ve oğlu Tülkü'ye bu gelini boşayıp namı duyulan Kız Cañıl'ı almasını, aksi takdirde sütünü helal etmeyeceğini söyler. “*Ak sütümdön keçpeymın, Akıretke barganda/ Eger Cañıl'ı albasa*” Caynakova 2004: 20). Anasının sütünü helal etmemesinden korkan Tülkü, savaş ganimeti olarak beğenip

aldığı karısını boşar ve obasına baskın verip Cañıl'ı almak için asker hazırlar. Ananın bu tehdidi manevi anlamda büyük önem taşıdığı için Tülkü istenileni hemen yapar. Tülkü'nün anasının isteği üzerine boşadığı eşi, çaresiz kalır ve kendisine sığınak olarak baba ocağını, ak sütünü veren anasını hatırlar. “*At aylanıp tabat ko/ Baylagan mamı kazıgın/ Men tabayın atamdı/ Ak sütün bergen enemdi.*” (Caynakova 2004: 17). Ananın verdiği süt ile hatırdaki kalıcı olması onun süt hakkının akıldan çıkmayan bir önem arz ettiğini göstermektedir.

Er Töştük destanında Töştük, yer altına düşüp uzun süre evine dönemez. Sonunda bir kervancı kılığında evine gelir. Anası, kervancı kılığında gelip üstünü kurulayan Töştük'ün sırtındaki beni görünce ağlamaya başlar. Töştük, anasına niçin ağladığını sorar. Yaşlı kadın, kaybolup giden oğlunun da sırtında bu şekilde bir ben olduğunu söyler. Bunun üzerine Töştük kendini tanıtır. Yaşlı kadın ilkin Töştük'e inanmaz. Töştük, annesine “*Enekem emçeğiñ saad/ Balañ bolsom eneke/ Emçeğiñ iip keter*” (İliç 2002: 95), diyerek ondan göğsünü sağmasını ister, kendisinin gerçekten onun oğlu olduğu için kurumuş göğsünden süt geleceğini söyler. Yaşlı kadın göğsünü sağlar ve süt akmaya başlar. Töştük anasını emince, yaşlı kadın inanıp oğlunu bağrına basar. “*Emçeğin karadı kempir/ İp ketti saap berdi/ Töştük oozun çaba berdi/ Enesi Töştüktü basa kaldı.*” (İliç 2002: 95). Görüldüğü gibi süt, ana ile evladı sadece bebeklik çağında değil ömür boyunca birbirine bağlayan manevî bir anlam taşımaktadır.

6.9. NAZAR

Bakışlarında zararlı güç bulunan bazı insanların bu özellikleriyle bir canlıya ya da bir nesneye bakmakla olumsuz etkiler yaratabileceğine inanılır.⁷⁵ Bu tür bakışların canlı üzerinde hastalık, sakatlık, ölüm gibi etkilerinin olabileceğine; cansız varlıkların da kırılma, bozulma şeklinde olumsuz etkilenebileceğine inanılır. Nazar, bakışlardaki çarpıcı ve öldürücü güç olarak bilinmektedir (Boratav 1997: 103-104, Eren 1992: 1074).

Olumsuz etkileri olan nazardan korunmak için gerçekleştirilen inanca dayalı birçok pratik söz konusudur.⁷⁶ Nazar muskası takmak, nazarlık (boncuk, nal, el şeklinde,

⁷⁵ Dundes nazarın büyüye benzediğini belirtir çünkü nazar değmiş kişinin durumu tıpkı büyüye uğrayan gibi ölümle sonuçlanabilir ancak büyüde kasıtlı bir teknik varken nazarda nazarı değen kişinin eyleminin ölümle sonuçlanabileceğinin farkında olmadığını savunur (1992: 260).

⁷⁶ Bkz: (2010). "Antakya'da Nazar İnanışı", *Hatay Araştırmaları 1*, ed. A. Gündüz ve S. Kaya, Antakya: Antakya Belediyesi Yayınları.

kaplumbağa kabuğu, hayvan kafatası, boynuz, çan, delikli taş, civa, şap, yumurta kabuğu, çeşitli bitki ve ağaçların parçaları) takmak, maşallah demek bunlardan bazılarıdır. Bu uygulamalar sayesinde kem gözlerden korunulacağına inanılır. Eğer korunmak mümkün olmayıp nazar değmişse kurşun dökme, köz söndürme, tütsüleme, tuz dolandırma gibi yöntemlerle tedavi edilmeye çalışılır (Çıblak 2004: 103-116).

Kırgız Türkleri nazar değme için “köz tiyüü” ifadesini kullanmaktadır. Nazardan korunmak için “*içinde dua yazan bez deri ya da keçeden yapılan üçgen şeklindeki tumar boyna, bileğe, beşiğin üst köşesine*”, hayvanların yelelerine takılmaktadır. Ayrıca ükü(baykuş) tüyü, kartal tırnağı, kurt dişi ve geyik boynuzu da nazara önlem için kullanılmaktadır (Orozobayev 2014: 100). Nazar inancı ve nazara karşı uygulanan pratikler Kococaş, Er Koşoy, Er Töştük, Cañıl Mirza, Boston, Şırdakbek, Kız Cibek destanlarında görülmektedir.

Kococaş destanının Üsönbayev benzer metninde Kococaş öldüğünde Zulayka altı aylık hamiledir. Kocasının ölümünden sonra Zulayka’yı hayatta tutan tek sebep çok sevdiği oğlunun varlığı olur. Zulayka, Moldocaş adındaki bu oğlunun üzerine titrer ve onu kem gözlerden korumak için ona baykuş tüyü takar. “*Ükü tagıp böpölöp/ Düyüm cemiş cegizgen*” (Akmataliyev ve Kırbaşev 2007: 263). Kamlık inancında koruyucu ruh olarak kabul edilen baykuşun tüyü çocuğu kem gözlerden koruyacaktır.

Er Koşoy destanında Koşoy’un on iki kilo doğduğu anlatılmaktadır. Bu heybetli bebek tabak tabak karın yağı yiyerek güçlenir. Daha birkaç günlükken beşik bağını koparır. Bebeğin heybetini gören yakınları kem gözlerin nazarı değmesin diye onu kötü niyetli insanlara göstermezler: “*Közü suuk közü tiyet dep/ Körgözböy bagıp başkaga*” (Tekalan 2002: 49).

Er Töştük destanında Er Töştük yer altında evlendiği Ak Çenem adlı eşinden olan Bir Bilek adındaki oğlunu sevmek için kucağına alır. Oğlunun heybetli görünüşü onun alplığına işaretler, parmaklarının kıvrık oluşu elinin her işe yatkın olup sanatkâr olacağına işaretler, dilinin ağzının içinde dönüp durması onun tatlı dilli konuşkan olacağına işaretler. Bunları gören Er Töştük oğlunu çok beğenir. “*Kötöröp koysa balanı/ Tili öttü balaga/ Bir Bilektin oozunan/ Kan keldi, ölüp ketti.*” (İliç 2002: 83). O anda çocuğa Töştük’ün nazarı değer ve Bir Bilek, ağzından kan gelerek ölür. Babanın nazarının kuvvetli olacağına ve eğer babanın çocuğuna nazarı değerse o çocuğun

iyileşmeyip öleceğine dair inanç Kırgız Türklerinin inanç dünyasında yer almaktadır (Orozobayev 2014: 99).

Nazar sadece insanlara zarar vermemekte, kötü bakışlar hayvanları da etkilemektedir. Bu sebeple hayvanların da nazardan korunması için tedbirler alınır. **Cañıl Mirza** destanında Şırdakbek çok sevdiği Bozcorgo'ya nazar değmemesi için gök nazar boncuğu taktırır. Bozcorgo gibi hızlı, çevik, savaşta mahir ve gösterişli bir atın namı dört bir yana yayılır. Şırdakbek, onu kem gözlerden korumak için nazar boncuğu takar. “*Körgülöçü momunu/ Köz moncoktor tagılğan*” (Caynakova 2004: 152). İnanışa göre gök renkli nazar boncuğu gözlerdeki kötü ışınları üzerine çekerek nazarı önler.

Boston destanında Boston'un oğlu Börübay Sultan'a at olacak tay, üç kere silkinip bir anda büyür. Kadamış Han'ın yiğitleri bu kerametli atı hanın karşısına getirip olağanüstü durumu anlatırlar. Kadamış Han, “*Köz tiyip kalıp cürbösin* “ (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 428) diyerek bu ata nazar değmemesi için yedi türlü ipekten yaptırdığı ipliğe gök ve kızıl nazar boncukları geçirip atın kâkülüne takmalarını ve ata iyi bakmalarını yiğitlerine emreder. “*Kökülgö tumar takıla deyt/ Cakşılap munu bakıla/ Ceti türlüü cibekten/ Eşip munu koygula deyt/ Kızıl monçok kök monçok/ Ötkörüp munu koygula*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 428).

Şırdakbek destanında Şırdak, gördüğü rüya üzerine rüyada tarif edilen yere gider ve aksalın rüyada bahsettiği boz tayı yakalamayı başarır. Onun kayberen soyundan gelen kutlu bir hayvan olduğunu bildiğinden halka sırrını anlatmaz ve onu pazardan aldığını söyler. Kem gözlülerin nazarı değmesin diye Bozcorgo'ya baykuş tüyü takar. “*Köz tiyet dep buudanga / Ükünün cünüün taktırgan*” (Akmataliyev, Musakov ve Orozova 2007: 288). **Kız Cibek** destanında Bazarbay'ın Kökcal kısırağının bir tulpar doğurduğunu anlayan seyis Aseke, bu sevinçli haberi efendisine müjdeler. Bazarbay, müjdeli haberi duyunca, seyisine hediyeler verip, tulpar kulun ile iyi ilgilenmesini, kem gözlerin ona deyip güçsüz düşürmesini önlemesini söyler. “*Aç közdör közün salbasın/ Arkindik bolup kalbasın/ Toybostor közün almasın.*” (Duman 2001: 120). Bazarbay, yaratılışı farklı kulana nazar degeceğinden korkmaktadır. Görüldüğü gibi insanların ve hayvanların nazardan korunması için gök veya kızıl nazar boncuğu ve baykuş tüyü takılmaktadır.

6.10. CİN/ ŞEYTAN/ MELEK İNANCI

Türk boylarının İslâmiyet’i kabulünden sonra bazı eski Türk inanışlarının yerini İslami inanışlar almaya başlar. Cin/şeytan ve melek inancı da bunlardan biridir. Bilindiği gibi eski Türk inancında kamların koruyucu ruhları bulunmaktadır; bunlar çoğunlukla hayvan suretinde olup kamları kötülüklerden korur, kötü ruhlara aracı olur, iyi ruhlarla buluşmasını sağlar. Bu inanış **Cañıl Mirza** destanının Çorobayev anlatımında İslami inanışla birleşerek bahşılmanın koruyucusunun cinler olduğu şeklinde ifadesini bulur: “*Bakşı küçöp düpüldöp/ Koldogonu cini beym*” (Caynakova 2004: 143).

Destanda Türklerin eski halk inançlarından olan koruyucu ruh inancı, İslâmiyet’in melek inancıyla birleştirilerek işlenir. Esir düştüğü Sarbagış boyundan kaçmayı başaran Cañıl, peşinden gelenleri öldürerek ilerler. En sonunda kendisine eş olan yaşlı Kalmatay kucığında çocuğuyla ona yetişir. Cañıl, üç yıl kendisine hor davranan kocası yaşlı Kalmatay’ı da öldürür. Çocuğu ise kendine doğru sürünerek gelmeye çalışmaktadır. Obasına bu çocukla gitmeyi utanç kabul eden Cañıl bağına taş basıp iki yaşındaki yavrusunu da öldürmeye karar verir ancak beş kez ok atmasına rağmen oklar çocuğa değmez. Cañıl gibi nice yiğitleri öldüren usta bir avcı oku çocuğa ildiremez. Destanda bunun sırrının melekler olduğu söylenir. Melekler günahsız çocuğu koruyup okları engellemektedir. “*Muunu ketip Cañıldın/ Bardap közün beş irmep/ Tartıp iyse çuuldap/ Cebenin oğu cıp etip/ Cetpey kalıp balaga/ Cerge tiyip tıp etip/ Perişte kagıp, ok kaygıp/ Sayılıp taşka tık etip/ Acalının cogunan/ Aman kılğan emespi?*” (Caynakova 2004: 99). Bu durum Türklerin eski inanışlarında yer alan Umay Ana inancını hatırlatmaktadır. Bilindiği gibi Umay Ana, çocukların koruyucu ruhudur. Kırgız Türklerinin destanlarında İslâmî unsurlar yok denecek kadar azdır. Cin, şeytan ve melek inancı da sadece Cañıl Mirza destanında yüzeysel olarak yer alır.

6.11. KOPUZ

Müzik mitolojik görüşlerde genellikle ruhlar dünyasıyla ilintili görülür ve bu dünya ile irtibat kurmanın bir aracı sayılır. Bu açıdan kamlar ayinlerinde bir müzik aleti kullanırlar. Bunlardan bir tanesi de kopuzdur. Kopuz ermişlik ve ululuk simgesi olarak algılanan iyi ruhları çağırıp kötü ruhları kovduğuna inanılan bir ritüel unsurdur. (Korkmaz 2008: 101) Sazın/kopuzun tedavi etme, iyi ruhları çağırma/kötü ruhları kovma, ulularla haberleşme, sözü etkili kılma gibi işlevleri söz konusudur (Durbilmez

2010 c: 148). Kırgız Türkleri de kopuzu kutsal sayarlar. Kırgız Türklerinin inanışına göre kopuzu yapan Korkut atadır. Kutsal olan bu çalgı kamın kendi ruhlarını çağırmasında etkilidir. Kırgız Türklerinde bir bahşının kopuzuna başkası dokunamaz (Beydili 2005: 318).

Kutsal sayılan kopuz mitolojik içerikli **Er Töştük** destanında da Kuday ile irtibat amaçlı kullanılır. Bek Toro'nun güzelliğini gören Er Töştük ona dokunmak ister. Uykudaki Bek Toro'nun gömleğinin on iki düğmesini çözüp dokunacakken kız uyanır ve Töştük'e sünnetsiz olduğundan haram yerlerinin bulunduğunu bu yüzden kendisine dokunmamasını söyler. Töştük bu söze çok kırılır ve Bek Toro'yu terk eder. Bunun üzerine Bek Toro, altın saplı gümüş telli kopuzunu çalarak kendisini Kuday'dan istediğini ancak şimdi sevdiğini küstürüp mutsuz olduğunu, bu dünyada elde edemediği Töştük'ü ahrette alacağını söyler. Burada Bek Toro'nun bir kam gibi kopuz çalıp Tanrı'ya dileğini kopuzun sesiyle ilettiği görülmektedir. Kopuz, Tanrı ile haberleşmede kullanılan sihirli bir melodiye sahiptir. Bek Toro'nun çaldığı kopuzun nağmesini duyan Kuday, onun dileğini kabul eder: *“Altın caak kümüş til/ Komusumdu kakamın/ Kudaydın kulagina cakamın/ Töştük seni ösümö/ İlayıktap casap algamın/ Bu düynödö bok eken/ Kıyamette Töştük meniki.”* (İliç 2002: 39). Destanda kopuz Tanrı ile iletişimi sağlayan kutsal çalgı olarak sunulur.

6. 12. KILIÇ

Gücün ve hükümdarlığın simgesi olan kılıç, eski Türk inanışlarında kutsal sayılır. Kılıcın kutsallığını sağlayan onun hammaddesinin demir olmasıdır. Demir kültüne dayalı olarak kılıç, kut sağlayıcı veya cezalandırıcı olarak görülür. Türklerin kılıcı kutsadığını gösteren en önemli delil ant içerken kılıcı andı pekiştirici unsur olarak kullanılmalarıdır. Boston, Canış Bayış, Er Koşoy ve Seyitbek destanlarında kılıç ant pekiştirme uygulamalarında kullanılmaktadır. Bu uygulama Boston destanında yeminden sonra araya kılıç koyma şeklinde gerçekleştirilirken diğerlerinde kılıcın yüzünü yalama şeklindedir.

Boston destanında destan kahramanı Boston, uzun bir süre ülkesinden ayrı düşer, yeryüzünde ve yer altında birçok düşmanla savaşır ülkesine döndüğünde halkını yerinde bulamaz. Başta ana babası ve kız kardeşi olmak üzere bütün halkını aramak için yola koyulan Boston, yolda karşısına çıkan toya katılıp damat olmaya hak kazanır.

Altınay adlı kız ile evlenen Boston, evlendiği gün eşine ailesini bulmadan bir kadınla birleşmemeye dair yemininin olduğunu söyleyip aralarına kılıcını koyar. “*Men çok izdep cürömün/ Tabarımdı bilemin/ Cogumdu izdep tapkança/ Ceñişime cetkençe/ Antı-şertim bar ele/ Koşulbayın katinga/ Degen sözün aytkanı/ Kılıçın kından suurup/ Ortosuna koygoñu*” (Akmataliyev ve Kadırmambetova 2009: 209). Böylece andını pekiştirir.

Canış Bayış destanının Orozbay Urmambetov anlatımında Nurkan Han’ın iki oğlu Canış ve Bayış, Kırgız Türklerinin geçmişte Kalmuklara yenilip vergi ödemeye başladıklarını ve yıllarca onlardan eziyet gördüğünü öğrenirler. Bu iki yiğit, babalarının huzuruna çıkıp Kalmuklarla savaşmak için izin ister. Ardından Kalmuk’tan öç alacaklarına dair yemin ederler. “*Körsötöyün men barıp/ Kara Kıtay, Kalmakka/ Bul aytkandı kılbasam/ Koyup koy meni arbakka/ Dedi dağı Er Canış/ Azamattar, Er Bayış/ Kılıç calap ant kılıp*” (Akmataliyev ve Musakov 2013: 30). İki bahadır verdikleri sözü yerine getirmezlerse ruhların kendilerini cezalandırmasını dileyerek kılıcı yalayıp ant içer. Nurkan Han, sefer öncesinde de oğullarına kılıcın keskin tarafını yalatıp ant içtirdikten sonra Kalmuk üzerine öyle gönderir. “*Karmadı Nurkan kılıçtın/ Mizin tetir karatıp/ Canış menen Bayışka/ Ant kılıp mizin calatıp*” (Akmataliyev ve Musakov 2013: 38).

Er Koşoy destanında Er Koşoy, han olurken halkına karşı iyi bir han olacağına dair ant içer ve bu andını pekiştirmek için kılıç yalar. “*Kılıçtın mizin calatıp/ Barmagın kesip kanatıp/ Cügüntüp elge ant kılıp/ On toğuz caşka Koşoydu/ Han kötördü dank kılıp*” (Tekalan 2002: 7). Böylece verdiği sözü tutmazsa kendi kılıcında doğranmayı kabul ettiğini bildirir.

Seyitbek destanında Kalmuk beyi Dölön Han’ın oğlu babasının kanını gütmeyeceğine dair yeminini kılıcın tersini yalayarak eder. “*Andan Kiyin Torko baartırdın müdöösü bar eken: – Seyitbek menen Dölön Kandın uulu dos boloşsun, dedi. Akkan al tilegin kabul tutup, töş tiygizip, kılıç calatıp, çıbık kırkıp, eki baatırdı dostoşturdu.*” (Musakov 2013b: 95). Burada kılıç motifi, yeminin inandırıcılığını arttırmaktadır çünkü yemin eden kişi kılıcın tersini yalayarak “Yeminime uymazsam bu kılıç beni kessin!” şeklinde bir niyeti ortaya koymuş olmaktadır.

Kılıç gücün ve savaş ruhunun sembolü olarak da algılanır (Beydili 2005: 311-312). Kılıcın savaş ruhunun sembolü olarak görülmesi ve bu ruha sunulan kurbanda yer alması eski Türk düşüncesinde kılıç ile Tanrı arasında bir bağ olduğunu göstermektedir. Kamların ayin esnasında tahta kılıç kullanması da kılıcın kötü ruhları kovan kutsal bir nesne olduğunun göstergesidir (İnan 2015: 32). Kılıcın bu özelliği onu gücün ve hükümranlığın simgesi yapar.⁷⁷ Er Koşoy, Kör Uulu Destanının Kasım Han Kolu, Sarıncı Bököy, Mendirman, Baktı Bolot destanlarında kılıcın güç ve hükümranlık simgesi olarak yer aldığı görülmektedir.

Er Koşoy destanında Katagan'ın gücü ve yiğitliği anlatılırken onun kılıcından bahsedilir. Azıcık Kırgız boyunu düşmana karşı üstün kılan Katagan'ın parlayıp duran gök demirden kılıcı kınında hazırdır. "*Kılıçı kında kañırap/ Çopkutu temir kök caltañ*" (Tekalan 2002: 9). Burada Katagan'ın gücü ve cesaretinden bahsedilirken kılıcından özellikle bahsedilmesi kılıç ile güç ve erillik ilişkisini ortaya koymaktadır.

Kör Uulu Destanı'nın Kasım Han Kolunda Kasım Han, on beş yaşına geldiğinde Kудay'ın verdiği güç ile altın kabzalı ak kılıcını eline alıp karşısına çıkan düşmanı dağıtır. "*On beş çaşka kelgen soñ/ Kudayım kubat bergen soñ/ Altın baldak, ak şamşar/ Bir dalay coogo sermedim*" (Egimbaeva 2012: 56). Kasım Han'ı düşmana üstün kılan atı Kökayak, gök mızrağı ve altın kabzalı gök kılıcıdır.

Sarıncı Bököy destanında Sarıncı, kendisine ve ailesine acılar çektiren hainleri ve amcası Bököy'ü kılıcıyla öldürür. "*Anda calgız Sarıncı/ Canında turgan kılıçtu/ Kınından suurop aldı emi*" (Alper 2004: 221). Babası oğlu Sarıncı'ya güç katsın diye halk içindeki ustaları toplayıp ak albars kılıç yaptırır. İşte o kılıç ile Sarıncı hainleri yok eder, öcünü alır.

Mendirman destanında ise Mendirman, karısına göz koyan Adil Han'a meydan okuyarak cesaretini ortaya koyar. O zamana kadar ülke için yaptığı iyilikleri anlatıp cesur bir yiğit olduğunu söyler. Kendisini salladığında düşmanı sağ bırakmayan kara polat bir kılıca benzetir. "*Kaysaganı bürt ketken/ Kara bolot albarsmın/ İrmegenin kutkarbas/ İlebi kıyın albarsmın*" (Akmataliyev ve Caynakova 2009: 39). Burada kılıcın

⁷⁷ Cihan hâkimiyeti düşüncesine sahip olan Türkler için kılıç cihanın kapısını onlara açan sihirli bir anahtardır. İslâm'ın kabulünden sonra da kılıç, cihat anlayışı doğrultusunda İslâm dinin yayılması ve korunmasında önemli bir rolü olan kutsanmış nesnedir. Eski Türk düşüncesinin savaş ruhunu temsil eden kılıcı ile Hz. Ali'nin zülfikarı birleşerek yeni bir sentez ortaya çıkarır ve kılıcın Türk zihnindeki kutsiyeti devamlılığını sürdürür (Çetin 1997:423).

bizzat kendisi yer almasa da yapılan benzetme ile kılıcın Türk muhayyilesinde gücün ve hükmetmenin simgesi olduğu ortaya konulmuş olmaktadır.

Baktı Bolot destanında Bolot rüyasında canavarlarla mücadele edip hepsini öldürdükten sonra kılıcından bir nur çıktığını ve bu nurun bütün dünyayı kapladığını görür. “*Kılıçım kırıp saldı anın barın/ Kıyratkanday bodduk baarın/ Cazılıp calındagan bolot kılıç/ Carkırap cüzün aldı cer asmandın*” (Öyke 2004: 111). Burada kılıç Bolot’un gücünün ve hükümranlığının simgesi olur.

Türk dünyası destanlarında kılıç bazen de kahramanın aile fertlerinden biri ile arasında nişan olma işlevini yüklenir. **Kız Darıyka** destanında kılıç nişan olarak kullanılmaktadır. Hz. Ali oğlu doğmadan Semerkant’tan ayrılırken “*Kılıçtı taştap ketem balama arnap/ Kılıçtay kurç bolsun dep bedrim tandap*” (Orozova ve Akmataliyev 2010: 72) diyerek oğlunun kendisini tanıması için bir nişan olarak altın kabızlı kılıcını bırakır. Şaysılda büyüdüğü zaman bu kılıcı alarak babasını aramaya gider ve bu kılıç sayesinde birbirlerini tanırlar.

Destanlarda kılıç; ant pratiğinde kullanılan bir unsur, güç ve hâkimiyetin sembolü ve bir nişan olarak yer alır.

6.13. OK

Ok, tıpkı kılıç gibi gücün ve üstünlüğün simgesidir. Ant pratiklerinde ve fal bakmada kullanılan ok, Türklerin sözlü anlatılarında yer alan bir motiftir. **Cañıl Mirza** destanının Abdıbalık Çorobayev anlatımında destanın başkahramanı Cañıl iyi bir okçudur ve attığını vurur. Cañıl oku sayesinde düşmanına karşı durur ve obasını korur. “*Caası kanduu Cañıldan/ Cakşı da öldü, biy da öldü/ Kıyığına tiygende/ Kıyla baatır kayla öldü.*” (Caynakova 2004: 92). Demir uçlu oku onun gücünün simgesidir. Onun okundan kurtulan can olmaz.

Destanın Musulmankulov anlatımında da ok motifine yer verilir. Cañıl’ın iyi bir nişancı olup dört bir yandaki beyleri okunun gücüyle dize getirdiği ifade edilir: “*Atkanı multık ok bolup/ Atışar kişi cok bolup/ Cılkı tiyip, olco alıp/ Kıylaga saldı bülüktü.*” (Çelik 2010: 126). Cañıl okçuluğuyla nam salmış alp bir kızdır ve herkes ondan çekindiğinden savaşmak için karşısına çıkmaya cesaret edememektedir.

Destanda ok motifi olağanüstülikle birleştirilerek sunulur. Çorobayev anlatımında Sarbagış boyuna esir düşüp yaşlı Kalmatay ile evlendirilen Cañıl, horlanmaya dayanamayıp kaçar, kaçarken peşinden gelen nice yiğidi öldürür. En sonunda yaşlı Kalmatay, iki yaşındaki çocuğunu da alıp Cañıl'ı ikna etmeye çalışır ancak Cañıl onu da öldürür. Halkına evlenip çocuk sahibi olduğunu söylemek zor geldiğinden bağına taş basıp iki yaşındaki çocuğunu da öldürmek için nişan alır: “*Muunu ketip Cañıldın/ Bardap köziin beş irmep/ Tartıp iyse çuuldap/ Cebenin ogu cıp eti/ Cetpey kalıp balaga/ Cerge tiyip tıp eti/ Perişte kagıp, ok kaygı/ Sayılıp taşka tık etip/ Acalının cogunan/ Aman kılğan emespi?*” (Caynakova 2004: 99). Cañıl keskin bir nişancıdır, şimdiye kadar onun okundan kurtulan olmaz ama çocuğa beş kez ok atmasına rağmen ok kavis çizip çocuğa değmeden yere düşer. Melekler günahsız olduğu için çocuğu korumaktadır.

6.14. OLAĞANÜSTÜ BİR VARLIKLA EVLENME

Türk boylarının sözlü anlatılarında yer alan olağanüstü varlıklarla, özellikle hayvanla evlenme motifi zoomorfik dönemden kalma bir inancın neticesidir. Doğanın gücü karşısında çaresiz kalan insanoğlu doğayı temsil eden canlı ve cansız varlıkları kutsar ve böylece alt edemediği doğa ile anlaşma yoluna gider. Hayvanlar vahşi doğanın en güçlü temsilcileridir ve çoğu zaman insanoğlunu zor durumda bırakırlar. Buna karşılık insanoğlunun yaşam için gerekli olan birçok ihtiyacını karşılayacak olanlar da yine onlardır. İşte bu durum bazı hayvanların ululanıp totem veya ongun haline gelmesine neden olur. Totem olan hayvanla en kesin uzlaşma yolu ise onunla birleşmek yani evlenmektir. Arkaik dönemlerin inanç dünyasına ait bir motif olan hayvanla evlenme Kococaş destanında da görülmektedir.

Kococaş destanının Üsönbayev benzer metninde Moldocaş büyüyünce babası gibi ava düşkün olur. Daha altı yaşındayken ava merak salan Moldocaş, bir gün babasının ölüm nedenini öğrenir. Babasının kemiklerinin kayada kaldığını öğrenen Moldocaş, onun kemiklerini arayıp bulmaya karar verir. Moldocaş, babasının kemiklerini aramaya gittiğinde Sur Eçki ile karşılaşır. Olan biteni Moldocaş'a anlatan kayberen keçi, “*Menin menen birge cür/Aşayran degen kızım bar/Ak nikelep beremin*” (Akmataliyev ve Kırbaşev 2007: 286) diyerek ona intikam peşinde koşmamasını, kızı Aşayran ile evlenip onunla barışmasını söyler. Moldocaş, babası gibi inatlaşmak yerine kayberenden kız alıp intikam peşinde koşmamayı doğru bulur. Kayberen keçinin kızı ile evlenen

Moldocaş “*Kuup karmap ekçini/Kayberenden kız aldım/Bu da Moldocaş’tın bağı da*” (Akmataliyev ve Kırbaşev 2007: 290) diyerek kayberenden kız almakla bahtının açılacağını belirtir. Moldocaş, kayberen Sur Eçki’nin teklifini kabul edince, kayberen keçi onu yuvasına götürüp kızı ile tanıştırır. Tıpkı bir insan gibi görüntüsü olan, olağanüstü güzellikteki Aşayran ile Moldocaş’ın toyunu bizzat Sur Eçki yapar. Sur Eçki, damat çadırı dikip kızı ile damadını bu çadırda ağırlar. Moldocaş, sabah uyandığında her şeyin yok olduğunu görür. Sur Eçki’nin şatafatlı yuvası, diktiği damat çadırı, baldızlar hiçbiri ortada yoktur. Moldocaş, kadını Aşayran ile bir geyik derisinin üstünde bozkırda yatmaktadır. “*Köz ilinip tars katıp/ Uktap kalsa Moldocaş/ Erteñ menen karasa/ Ayl tursun taş da cok/ Tikken örgöö başta cok/ Kelin, kızdın biri cok/ Kelgende körgön türü cok/ Kerege tartkan üyü cok/ Koluktusu koynunda/ Cambaşında töşöngön/ Cartı kiyik derisi/ Catat bala talaada*” (Akmataliyev ve Kırbaşev 2007: 288). Bu olanlar karşısında hayrete düşen Moldocaş, kayberenin sırrını görür. Bu durum Sur Eçki’nin Tanrı’dan aldığı olağanüstü gücünün ve doğayı temsil eden üstün yönünün açığa çıkmasını sağlar.

Moldocaş’ın geyik kızı Aşayran ile evlenip kayberen Sur Eçki’ye anlaşma sağlamış olması başta annesi Zulayka olmak üzere tüm oba halkını sevindirir. “*Aman körüp kubandı/ Adaşıp ketken nemedey/Alıska ketken balanı/ Alganı kiyik kızı ele*” (Akmataliyev ve Kırbaşev 2007: 298). Moldocaş, “*Kayberenden kız alsam/ Kayratımdın bardığı/ Bu da bir kala turgan belgi dep/ Kiyik boldu kaynım*” (Akmataliyev ve Kırbaşev 2007: 290) diyerek kayberenden kız almasının onun gücünü arttırdığını ifade eder. Babası Kococaş, doğayı temsil eden kutsal güç kayberen ile savaşır ve acıklı bir şekilde ölerken bu savaşı kaybeder. Moldocaş ise doğa karşısında üstün olabilmek için doğanın gücünü temsil eden kayberen keçi ile anlaşma yaparak onun kızıyla evlenir. Bu evlilik sayesinde insani yönünün onda eksik bıraktığı gücü doğanın bir temsilcisi olan geyik kızıyla evlenip tamamlar. Bu evlilik aynı zamanda insanoğlunun üstün gelemediği doğaya itaatinin simgesi olur. Moldocaş’ın Sur Eçki’nin kızı Aş Ayrıran ile evlenmesi Kırgız Türklerinin geyikten türediklerine yönelik mitik inanışlarını da destekler mahiyettedir.

SONUÇ

Köklü ve büyük bir Türk boyu olan Kırgız Türkleri zengin bir destancılık geleneğine sahiptir. Bu gelenek içerisinde destanlar temelde iki sınıfa ayrılmaktadır. Bunlardan ilki çoñ eposlardır (büyük destanlar) ve Manas destan dairesi içerisinde yer alan Manas, Semetey, Seytek, Alımsarık, Kulansarık, Kenen destanlarından meydana gelmektedir. İkincisi ise kence eposlardır (küçük destanlar) ve Manas destan dairesi dışındaki bütün destanları kapsamaktadır. Kırgız destanları konusu bakımından ise arkaik epostar, tarihî epostar ve turmuşuk epostar (sosyal konulu destanlar) olmak üzere temelde üçe ayrılmaktadır. Kırgız Türklerine ait Boston, Er Töştük, Coodarbeşim ve Kococaş destanları arkaik içerikli destanlardır ve mitolojik motif bakımından oldukça zenginlerdir. Oluşum sırasına göre arkaik dönemden sonra meydana getirilen ve anlatıda gerçekçilik yönü ağır basan tarihî destanlar ise mitolojik motif zenginliği bakımından ikinci sırada yer almaktadır. Cañıl Mirza, Kurmanbek, Seyitbek, Şırdakbek, Er Eşim, Er Tabıldı gibi destanlar bu grupta yer almaktadır. Sosyal konuları ele alan turmuşuk epostar ise mitolojik motif bakımından en zayıf olan destanlardır. Bu destanların oluşum süreci günümüze yakın olduğu için gerçekçilik ön plandadır. Ak Möör, Güldana gibi destanlar bu sınıfa dâhil edilebilir. Baktı Bolot destanı ise günümüze yakın bir tarihî süreci işaret etmesine ve sosyal konuları ele almasına rağmen simgeli bir anlatıma sahip olduğu için mitolojik motifler bakımından oldukça zengin bir destandır.

Kırgız Türklerinin destanlarında sosyal yaşamda yer bulan dinî ve kültürel inanç dünyasının izleri belirgin bir şekilde yer almaktadır. Genelde Türklerin, özelde Kırgız Türklerinin mitolojik tasavvurları destanların olay örgüsü içerisinde yer bulmaktadır. Bu çalışmada, Kırgız Türklerinin destanlarında yer alan mitolojik motifler; Türklerin mitolojik düşünce sistemini oluşturan üçlü dünya tasavvuru doğrultusunda değerlendirilmektedir. Bu tasavvura göre evren ışıklı gök, karanlık yer altı ve ikisinin arasında bulunan, canlıların yaşam alanı olan yeryüzünden oluşmaktadır. Bu kapsamda destanlarda yer alan mitolojik unsurlar; mitolojik gökyüzü, mitolojik yeryüzü, mitolojik

yer altı, mitolojik renkler, mitolojik sayılar, toplum yaşamında mitolojik inanışlar başlıkları altında değerlendirilmektedir.

Kırgız Türklerinin destanlarında mitolojik gökyüzü Türklerin mitolojik evren tasarımına uygun olarak yeryüzünü kuşatan ışıklı bir sonsuzluk şeklinde kurgulanmaktadır. Gökyüzü, Kırgız destanlarında hava olaylarının tayinini sağlayan kozmolojik bir parça olmanın çok ötesinde yeryüzündeki canlıların kaderini tayin etme yetkinliğine sahip kutsal bir mekân olarak kurgulanmaktadır. Gökyüzü, yaratıcı Tanrı'nın mekânıdır. Gökyüzü bu haliyle destanlarda yüceliği, maddi manevi aşkınlığı, mutlak gerçekliği ve sonsuzluğu simgeler. At sırtında mavi gökle yarışarak bozkırda ilerleyen Kırgız Türkleri için Tanrı mekânı olan gökyüzü, her şeyi görüp bilen ve insanların kaderine hükmedebilen güce sahiptir. İyilikler ve kötülükler yeryüzündeki canlılara gökyüzünün tayin etmesiyle ulaşmaktadır. Gökyüzündeki Tanrı, canlıları mükâfatlandırabileceği gibi hiddetlenmesi halinde yere kuraklık, sel vb. afetler göndererek cezalandırabilir. Kırgız Türkleri; hainlerin, yalan yere göğe yemin edenlerin kutsal gök tarafından cezalandırılacağına inanmaktadırlar ve bu inancı destanlarına yansıtırlar. Yeryüzünü ısıtan ve ışıtan güneşin, havayı ferahlatan rüzgârın, doğayı canlandıran yağmurun gökyüzünün bir lütfu olduğunu düşünen göçerevli Türkler için gökyüzü lütfuna minnet duyulan, gazabından sakınılan ve her an kutsanan ulu bir mavi sonsuzluktur. Kırgız Türkleri için de gökyüzü insanlara yardım edip onları koruyan bir erktir. Göğün cezalandırıcı gücüne inanan Kırgız Türkleri gökyüzü üzerine ant içerler. Bu inanç dünyasının Kırgız destanlarına da yansıdığı görülmektedir.

Kırgız destanlarında mitolojik gökyüzüne ait unsurlardan ilki ve en önemlisi Kökö Teñir, Ülgen veya Kuday adıyla anılan yaratıcı ve yönetici Tanrı'dır. Destanlarda çoğunlukla Kuday, adıyla ifade edilen bu Tanrı; her şeyi kuşatan, canlı ve cansız varlıklara hükmeden tek güç olarak sunulmaktadır. Destanlarda ele alınan Tanrı inancı, eski Türk dini, kamlık inancı ve İslam inancının sentezini yansıtmaktadır. Kırgız Türklerinin destanlarında Kuday; bütün varlığı yaratan, esirgeyen, başıslayan, rızıklandıran, kaderi tayin eden, duaları işiten ve kullarına baht veren, gerektiğinde cezalandıran, tüm yaratılmışlara hâkim olan metafizik bir erktir. O tüm yaratılmışlara karşı adil davranır, gözle görülmez ama bütün varlığı görebilir. Destan kahramanları; alkışlarını, kargışlarını ona iletirler. Kuday'ın tüm bu özellikleri Gök Tanrı'yı, Ülgen'i

ve Allah'ı karşılar. Destanlarda Kuday'ın, erkini zaman zaman cer-suu(yer-su), too(dağ), ot(ateş), ata arbagı(ata ruhu) ile paylaştığı görülür.

Kırgız destanlarında kutsal gökyüzüne ait olarak kabul edilen bir başka mitolojik motif ise Umay Ene'dir. Kırgız Türklerinin destanlarında ak saçlı, nur yüzlü bir ihtiyar olarak tasvir edilen Umay Ene, kahramanın mucizevî doğumunun sağlayıcısı olarak yer alır. Doğum esnasında aniden ortaya çıkan Umay Ene, hamile kadının karnını üç kez sıvazlar ve doğum gerçekleşir. Kırgız destanlarında Göktanrı inancının bir unsuru olan Umay Ene; kamlık inancının bahşı ve bübülerine, İslam inancının hoca ve şeyhlerine üstünlük sağlar. Umay Ene'nin gözetimi ve koruması sadece doğumda değil, doğum sonrasında da devam eder. Destan kahramanı savaşa veya kız aramaya giderken anası onu Umay'a emanet eder. Bu durum Umay'ın aile ocağının koruyucusu olduğuna yönelik inanın destanlara yansımalarıdır.

Kırgız Türklerinin destanlarında Kıdır (Hızır) da gök kaynaklı bir mitolojik içerikli unsur olarak yer almaktadır. Kıdır; destanlarda Türk mitolojisine uygun olarak darda kalanların yardımcısı, yol gösterici bir rehber ve danışman şeklinde kurgulanmaktadır. Kıdır, destan kahramanlarına rüyada veya olağanüstü zamanlarda görünerek yardım eder, akıl verir. Kıdır ayrıca Tanrı ile destan kahramanları arasında aracılık fonksiyonunu üstlenmektedir. Zaman ve mekân üstü bir kişilik olan, ölümsüzlüğü simgeleyen Kıdır, eski Türk inancındaki yol iyisi ile İslam inancındaki Hızır'ın sentezinden oluşmaktadır. Destanlarda Kıdır'ın Türk mitolojisindeki özelliklerine uygun olarak şekilden şekle girdiği görülür. Kıdır, kimi zaman yaşlı ve düşkün bir yolcu, kimi zaman gökten inen kutsal bir varlık, kimi zaman da ihtiyar bir danışman kılığında kahramanın karşısına çıkıp onun müşkülünü halleder. Kahramana yol gösterip akıl verdiği gibi onu hatta atını korur. Yola çıkanlar, savaşa gidenler ona emanet edilir. Kıdır aynı zamanda destanlarda bereket iyisi ve rızkın piri olarak kurgulanmaktadır.

Kırgız Türklerinin destanlarında Güneş, Ay ve yıldızlar da mitolojik anlam değerleriyle kutsal göğe bağlı unsurlar olarak yer alır. Eski Türk inanışlarında Tanrı'nın bulunduğu sonsuz mavi gökyüzü kutsal olduğu gibi gökyüzünün parçaları olan Güneş, Ay ve yıldızlar da kutsal kabul edilmektedir. Destanlarda Ay, Güneş ve yıldız kadınların güzelliğinin tasvirinde benzetme unsuru olarak kullanılır. Ayrıca Ay; erilliğin ve gücün simgesi olarak yer alır. Güneş ise huzur ve mutluluğun simgesi olacak şekilde bir benzetme unsuru olarak kullanılır. İncelenen destanlarda Ülker yıldızı dünya direği

olma, Çolpan yıldızı yol gösterme, Zühre yıldızı ise insanoğlunun yaşamını simgeleme özelliği ile simgeli anlam değerleriyle yer almaktadır. Ayrıca destanlarda yıldız falına dair uygulamalara yer verilmektedir.

Kırgız destanlarında mitolojik yeryüzünün en önemli unsuru alp tipi özelliklerini taşıyan kahramandır. Alp tipinin özelliklerine sahip kahraman diğer insanlardan farklı olağanüstü özelliklerle donatılır. Daha doğumundan önce bir olağanüstülükler dizisi kendini gösterir. Alpin annesi ona hamileyken yırtıcı hayvan etine/ yüreğine aş erer. Bu olağanüstü durum doğacak çocuğun olağanın dışında özelliklere sahip olacağını göstergesidir. Kahramanın doğum anı da benzer bir şekilde olağanüstülüklerle doludur. Çoğu zaman Umay Ene yardımıyla dünyaya gelen kahraman olağanüstü bir görüntüye sahiptir. Alp, daha küçük yaşta aklını ve cesaretini gösterir. Destan kahramanlarında milletin üstün gördüğü erdem ve hünelerinin hepsi mevcuttur. Alçakgönüllü, dürüst, cömert ve konuksever olmak erdemliliğidir. Baş kesmek, kan dökmek, ata binip silah kullanmak ise hünere sahiptir. Alpin gücü gök kaynaklıdır. Ona güç veren Tanrı, bir ömür boyu onu koruyup kollar ve onun bahtını açar. Alplar mensubu oldukları milletin öz gücünü temsil eder. Alp, millet çıkarlarını bireysel çıkarlarından üstün tutar. Alp, sadece savaşçı bir kişi değildir. O, savaşçı idaresi altına aldığı halkları adaletle, ferasetle ve merhametle yönetir. Kırgız Türklerinin destanlarında destan kahramanları alplığın tüm bu özelliklerini kişiliğinde barındırmaktadır.

Mitolojik yeryüzünün kahramanlarından birisi de peri kızıdır. Peri kızı halk inanışlarında yer alan ve olağanüstü güzellikte tasvir edilen mitolojik bir varlıktır. Kaf Dağı'nda yaşadığına inanılan periler, istedikleri zaman don değiştirebilmektedir; yaşlı veya genç olabilir, güvercin, şahin, kuğu kılığına girebilirler. Giydiklerinde görünmez oldukları sihirli gömlekleri vardır. Gökyüzünü uçarak dolaşabilen bu varlıklar, istedikleri anda istedikleri yerde bulunabilirler. Destanlarda kahramanın eşi olacak peri kızı ya ormanda ya da suda onun karşısına çıkmaktadır. Olağanüstü güzel ve hünere olan peri kızı destanlarda kahramanın eşi veya annesi olarak yer almaktadır.

Kırgız Türklerinin destanlarında mitolojik yeryüzünün kahramanlarından birisi de alpin karşısına düşman olarak çıkan devlerdir. Genellikle insan görünümüne fakat olağanüstü büyük, heybetli ve güçlü olan devlerin canı çoğu zaman bedenlerinin dışındadır. Kötü niyetli, canlılara zarar veren bu korkunç devler yeryüzünde dağlardaki mağaralarda, su

kaynaklarında yaşamaktadırlar. Çoğunlukla insan kanı veya eti yiyerek beslenen bu devleri destan kahramanları yok eder ve insanları zulümden kurtarırlar.

Mitolojik yeryüzünün unsurlarından bir diğeri de mitolojik hayvanlardır. Göçrevli yaşam tarzını benimsemiş Kırgız Türkleri için hayatın merkezinde yer alan en önemli hayvan attır. Bugün bile atın bu etkinliği devam etmektedir. Kırgız Türkleri yiyecek, içecek, giyecek kaynağı, ticaret aracı, binek olarak atı hâlâ kullanmaktadır. Kırgız Türklerinin destanlarında geçen ve kahramana ait olan atlar, Tanrı kökenli olduğu için kutsaldır. Kahramanların ve kırk yiğidinin atları kayberenden olma tulpar at olarak tanıtılır. Destanlarda atlar; gökten, dağdan veya sudan gelen olağanüstü varlıklar olarak tasvir edilmektedir. At; destan kahramanının sadık bir dostu, savaşta yoldaşı, aileden bir fert gibidir. Destan kahramanının atı uzun mesafeleri çabucak aşabilen, altı ay gitse de yorulmayan, altmış yaşına gelse de yaşlanmayan maharetli bir hayvandır. Diğer hayvanlardan farklı olarak destan kahramanının atı; uçabilir, konuşabilir, düşünebilir, akıllı ve sezgilidir, gelecekte haber verir. Destanlarda atlar, Tanrı'ya kanlı kurban olarak sunulan en değerli hayvanlardır. Özellikle ak boz kısrak en değerli kurban hayvanı olarak destanlarda yer almaktadır.

Kırgız Türklerinin destanlarında mitolojik yönüyle öne çıkan hayvanlardan biri de geyiktir. Geyik, destanlarda Kayberen yani çift tırnaklı geviş getiren hayvanların koruyucu ruhu olarak yer almaktadır. Av ruhu olan kayberen geyik, destanlarda kahramanın rehberi, koruyucusu olarak kurgulanmaktadır. Kayberen geyik sadece kahramanın değil onun mensup olduğu soyun, boyun da koruyucusudur. Geyiğin soyuna olduğuna dair arkaik inanışların yansımalarını Kırgız Türklerinin destanlarında görmek mümkündür. Ölümsüz olan kayberen geyiğin peşine düşen kahraman kendini erginleyecek maceraya atılır. Destanlarda geyik avlamanın uğursuz olduğuna dair inanışın yansımaları da açıkça görülmektedir.

Kırgız Türklerinin destanlarında öne çıkan ve mitolojik anlam değerleriyle yer alan bir başka hayvan ise kurttur. Hayvancılıkla geçinen Kırgız Türkleri için kurt, en büyük tehlikedir. Destanlarda kurt bizzat yer almaz ancak kurdun mitolojik anlam değerleri benzetmeler yoluyla destanlarda yer bulur. Bir benzetme unsuru olarak kullanılan bozkurt, Kırgız Türklerinin zihninde kurdun mitolojik anlam değerlerinin varlığını ortaya koymaktadır. Destanlarda alplar; savaşçılığı, gücü ve atılganlığıyla bozkurda benzetilmektedir.

Mitolojik anlam değeriyle öne çıkan bir başka hayvan ise kumayıktır. Köpeklerin koruyucu ruhu olduğuna inanılan kumayık, akbaba yumurtasından çıkıp olağanüstü bir şekilde tazıya dönüşmektedir. Göksel kökenli bir köpek olan kumayık destan kahramanının talihini açmaktadır.

Bu hayvanların yanı sıra kahramanın savaştığı ejdarha, fakirliğin simgesi olan gök öküz, vahşi doğanın gücünü temsil eden boğa, ormanın ve doğanın gücünü simgeleyen yırtıcı ayı, kaplan, sırtlan ve aslan Kırgız destanlarında yer alan hayvanlardır. Destanlarda deve; temizliğin, saflığın, zenginliğin simgesi olarak yer alır. Bir kurban hayvanı olarak destanlarda sıkça geçen koyun ve oğlak da kutsallığı, saflığı ve temizliği simgelemektedir. Tilki ise zekânın, kandırıcılığın ve düşmanlığın simgesi olarak kurgulanmaktadır. Boston destanında insan gibi düşünüp konuşabilen kızıl tilki yer alır. Bir kemirgen olan sıçan Canış Bayış destanında öğretici hayvan rolündedir, Boston destanında ise donuna girilen hayvan olarak yer almaktadır. Yılan, Er Soltonoy destanında kahramanın annesinin aş erdiği bir hayvan, balık ise Coodarbeşim destanında karnında düşman devin canını taşıyan bir canlı olarak sunulmaktadır.

Mitolojik yeryüzünü oluşturan bir başka unsur ise mitolojik kuşlardır. Kırgız destanlarında mitolojik yönüyle sıkça öne çıkan kuş; kartaldır (Alp Karakuş). Göksel güçleri simgeleyen kartal destanlarda kahramanın yardımcısıdır. Özgürlüğün, kutsallığın, kahramanlığın simgesi olarak kurgulanan kartal olağanüstü bir kuştur. Çınar ağacının tepesinde yuva yapan kartal(Alp Karakuş), kahramanı gençleştirir, yaralarını iyileştirir ve onun yenilmez olmasını sağlar. Kırgız Türkleri diğer Türk boyları gibi kartalın kötü ruhlara ve kötülöklere karşı koruyucu olduğuna inanmaktadır. Bu yaklaşım destanlarda kartalı kahramanın koruyucusu olarak ortaya çıkarır. Er Töştük, Boston ve Coodarbeşim destanlarında kartal (Alp Karakuş) kahramanın yardımcısıdır. Er Koşoy destanında ise kartal, mitolojik anlam değerlerinden sıyrılıp zararlı bir yırtıcı olarak kurgulanmaktadır.

Kırgız destanlarında çoğu zaman yan yana yer alan karga ve kuzgun da mitolojik anlam değerlerine uygun olarak kurgulanır. Karga haberci kuştur; Er Soltonoy destanı ile Kozuke ve Bayan destanında karganın bu fonksiyonu öne çıkarılmaktadır. Karga ayrıca çokluğu ifade etmektedir; Er Koşoy destanında düşman çokluğuyla karga sürüsüne benzetilir. Kuzgun ise ölümsüzlüğün simgesi olarak destanlarda yer alır; Boston

destanında ölümsüzlük suyundan içen kuzgun bin yıl yaşar. Karga ve kuzgun incelenen destanlarda yaşam belirtisi, canlılığın simgesi olarak yer almaktadır.

Destanlarda öne çıkan çoğu zaman birbirinin yerine kullanılan kuğu ve kaz da mitolojik anlam değerleriyle ele alınmaktadır. Hanlığı ve hükümdarlığı simgeleyen kuğu/ kaz haberci kuştur. Ayrıca donuna girilen olağanüstü hayvandır. Destan kahramanlarının gölde karşılaştığı peri kızları kuğu olup uçar. Coodarbeşim destanında Aksamay rüyasında, Coodar'ın ak kuğu olup uçtuğunu görür.

Destanlarda öne çıkan kuşlardan birisi de turnadır. Turna; Cañıl Mirza destanında zerafeti, bekâreti, güzelliği simgeler. Mendirman destanında ise gururun simgesidir. Destanlarda geçen mitolojik kuşlardan birisi de zımırık (simurg) kuşudur. Zımırık; Er Koşoy destanında kahramanın yardımcısı, Boston destanında ise hayat suyunun bekçisi ve Boston'un düşmanıdır. Destanlarda baykuş tüyü nazara önlem olarak kullanılır. Bu pratik, baykuşun kötülükleri savuşturma ve koruyuculuk yönüne dair inancı yansıtmaktadır. Destanlarda güvercin ise haberci kuş fonksiyonuyla yer almaktadır. Guguk kuşu, Er Tabıldı destanında hazin sesiyle hüznü simgeler.

Kırgız destanlarında mitolojik yeryüzünün bir diğer unsuru ise ağaçlardır. Destanlarda mitolojik anlam değerleriyle en çok öne çıkan ağaç, çınar ağacıdır. Dünya ağacıyla ilişkilendirilen çınar, dünyanın direği olarak algılanmaktadır. Er Töştük, Boston ve Coodarbeşim destanlarında tek ulu çınar bu anlam değeriyle yer alır. Kökleri yer altına uzanan gövdesi yeryüzünde bulunan ve dallarıyla kutsal göğe ulaşan bu çınar, Türk mitolojik düşünce sistemindeki dünya ağacını hatırlatır. Çınar ağacı ayrıca destanlarda gücü ve heybeti anlatmak için bir benzetme unsuru olarak kullanılmaktadır. Kayın ağacı da tıpkı çınar gibi dünya ağacı ve dünyanın direği olarak görülmektedir. Ayrıca Türk mitolojisinde Umay Ana ile ilişkilendirilen kayın ağacı Kırgız Türklerinin destanlarında doğurganlığın ve üremenin simgesi olarak yer almaktadır. Destanlarda geçen bir başka ağaç türü ise tıpkı kayın gibi dünya ağacı olarak tasavvur edilen kavak ağacıdır. Kavak, Kırgız Türklerinin destanlarında bir sığınak olarak yer alır. Kozuke ve Bayan destanında Kozuke kendisini öldürmeye gelen Godolkul'dan saklanmak için kavağa çıkar. Er Töştük destanında ise Er Töştük'ün canının bulunduğu ege kavak ağacının dibindedir. Yani kavak, kahraman için koruyucudur. Ardıç ağacı ise destanlarda sağlamlığı, uzun ömürlülüğü simgeler; kötü ruhlardan korunmak için ardıcın koruyucu gücüne sığınılır ve ardıç tütsü için kullanılır. Doğa ile iç içe olan Kırgız Türkleri, şifayı da doğada

ararlar. Canış Bayış destanında mağarada biten ve bir kökünden süt bir kökünden kan akan mitolojik bitki Canış'ın yarasına şifa olur. Coodarbeşim destanında ise sadece İt İpes gölünde biten gülgaaki çiçeği şifa veren olağanüstü bir bitkidir.

Kırgız Türklerinin destanlarında mitolojik yeryüzünü oluşturan önemli unsurlardan biri de yer-sudur. Kırgız destanlarında yer-su ruhları doğrudan vatan toprağını temsil etmektedir. Doğanın ruh sahibi canlı bir varlık olduğuna inanan Kırgız Türkleri su ruhlarının bolluk ve bereketi arttıracaaına, şifa vereceğine, dertlere çare olacağına inanırlar. Kırgız destanlarında bu inanın bir yansıması olarak çocuğu olmayanlar, hastası olanlar kutlu subaşlarında kurban verip dua etmektedir. Su; temizleyicilik, arındırıcılık özelliği ile de destanlarda yer almaktadır. Suyun mr uzattığı hatta ölümsüz kıldığına dair inanış destanlarda mrk (hayat suyu) motifiyle işlenmektedir. Su kötülüklerden arındıran bir unsur olarak görüldüğü için bir bela atlatan destan kahramanının başından kırk kse su döndürülmektedir. Böylece belanın iyice uzaklaşacağına inanılmaktadır. Kırgız Türklerinin destanlarında su; olağanüstü varlıkların, perilerin yaşadığı mekân olarak da geçmektedir. Kahramanların evlendiği peri kızları onların karşısına suda çıkar, olağanüstü özelliklere sahip atları sudan çıkıp gelir. Su, destanlarda ayrıca kötülüklerin de mekânı olarak yer alır. Celmogus sudan çıkıp kahramana zarar verir. Kutsanan yer-su ruhları destan kahramanları tarafından cezalandırıcı g olarak da görülür ve ant, kargış sözlerinde kullanılır. Kırgız Türklerinin destanlarında su iyesi inancı açıkça görülmektedir.

İncelenen destanlarda mitolojik yeryüzünün unsurlarından birisi olan ateş ile ilgili inanışlara da yer verilmektedir. Kırgız destanlarında ateş; temizleyici, şifa kaynağı, arındırıcı ve kötülükleri yok edici, ailenin simgesi olan ocağın temsilcisi olarak yer almaktadır. Ayrıca ateş; kahramanların kendi aralarında ve Tanrı ile olan iletişiminde habercilik fonksiyonunu üstlenmektedir. Ateş tapınılan kutsal, olarak görülmektedir; destanlarda ateşe yağ atma ve eğilip saygı gösterme pratikleri ateşe dair bu inanın yansımasıdır.

Mitolojik yeryüzünün bir diğer unsuru ise dağlardır. Kırgız Türklerinin dağ kültüne bağlı olarak gelişen inanışları destanlarda yer bulmaktadır. Destanlarda dağ; koruyucudur ve kahramanlar için bir sığınaktır. Tanrı'ya en yakın yerler olan dağlar kutsaldır ve Kayberen, Ak Taylak, Kırk iltan gibi kutsal varlıkların mekânıdır. Ayrıca dağlar Tanrı'ya en yakın yerler olduğu için destanlarda sunak mekânı, dileklerin kabul

olduğu yer olarak kurgulanır. Destanlarda “ulu” sıfatıyla anılan dağlar, şifanın da kaynağıdır. Dağ; pek çok destanda doğrudan doğruya vatan toprağını simgeler. Ayrıca bir benzetme unsuru olarak dağlar; güç, heybet ve ululuğun simgesi olarak yer alır. Destanlarda kahramanlar dağa benzetilir. Kahramanlar pek çok ihtiyacını da kutsal dağdan karşılamaktadır.

Mitolojik yeryüzünün unsurlarından birisi de madenlerdir. Destanlarda altın, gümüş ve demir madenleri mitolojik anlam değerleriyle işlenir. Altın ve gümüş; zenginliği, bolluğu, bereketi simgelemektedir, hükümranlığın ve kutsiyetin sembolüdür. Demir ise güç, kuvvet, dayanıklılık ve yöneticiliği simgelemektedir. Gökten indiğine inanılan demir, Tanrı kaynaklı olarak görüldüğü için kutsal sayılır ve demir nesnelere üzerine ant içilir. Bu ant pratiği Kırgız Türklerinin destanlarında sıkça geçmektedir. Kahraman olağanüstü bir şekilde demirden bir vücuda sahiptir, bu durum onun yenilmez olmasını sağlamaktadır. Savaş aletleri de demirdendir ve kahraman bu aletler sayesinde düşmanını yener. Demir, destanlarda erilliğin ve gücün simgesi olarak yer alır.

Destanlarda mitolojik yeryüzü dört (doğu, batı, kuzey, güney) veya altı(ön, arka, alt, üst, sağ, sol) yön olarak değerlendirilir. Dört yön destanlarda “tögöröktün tört burcu” (dünyanın dört tarafı) ifadesiyle sıkça geçmektedir. Mitolojik yeryüzünün unsurlarından biri de gizliliği ve kutsallığı simgeleyen mağaralardır. Anne karnı ile özdeşleştirilen mağara doğal bir sığınak olma, koruyucu ve kurtarıcı olma özelliğiyle destanlarda yer alır. Mağaralar kahraman için bir sığınaktır, kutsal ruhların mekânı da mağaralardır. Mağaralar ayrıca ata mezarlarının bulunduğu yerlerdir. Boston’un atı Karaboz’un Kayberen atasının mezarı kara mağradadır.

Mitolojik yeryüzünün unsurlarından biri olarak değerlendirilebilecek olan eşik de Kırgız destanlarında ele alınır. Kutsal olan ile bayağı olan arasında bir sınır olarak görülen eşik, Türk mitolojik sisteminde kutsal kabul edilir. Bu anlayış Kırgız Türklerinin destanlarında da kendisini göstermektedir. Destanlarda han çadırları, eşiği yüksek çadırlar olarak tasvir edilmektedir. Burada eşik, han ile halkı ayıran bir sınırdır. Ev iyesinin mekânı olarak görülen eşiğe saygı duyulmaktadır. Destanlarda özellikle geçiş dönemi uygulamalarında eşiğe hürmet gösterildiği, saçılar sunulduğu görülmektedir.

Kırgız Türklerinin mitolojik evren tasarımı gökyüzü ve yeryüzünden sonra karanlık yer altı gelmektedir. Destanlarda yer altı Türk mitolojik sistemindeki anlam değerlerine

uygun olarak kötülerin mekânı şeklinde tasarlanırsa da yeryüzüne benzer bir yer olarak sunulur. Görüntü olarak yeryüzünün benzeri olan bu mekân, kargaşa içindedir ve kötü ruhların yönetiminde bir zulmetler diyarıdır. Yer altına düşen kahraman buradaki kötü ruhları ortadan kaldırıp zulmeti dağıtır. Yer altında tıpkı yeryüzünde olduğu gibi iyi ve kötü varlıklar bir arada yaşar. Kırgız Türklerinin destanlarında yer altının kötü varlıkları; Celmogus, Cezkempir, Ceztırmak, Ceztümşuk ve Albarstı'dır. Bu varlıklar yer altı kökenli olmalarına rağmen yeryüzüne çıkıp oradakilere de zarar verebilmektedir. Yer altı dünyasında korkunç devler ve kılıktan kılağa girebilen peri kızları da vardır.

Kırgız destanlarında mitolojik anlam değerleriyle ele alınan bir başka unsur renklerdir. Destanlarda; ak, boz, gök, sarı, ala, kırmızı, yeşil ve kara renkleri mitolojik renkler olarak yer almaktadır. Kırgız Türklerinin destanlarında ak renk; üstünlük, hâkimiyet ve beyliği simgeler. Ayrıca ak; yaşlılığın, saygınlığın, büyüklüğün simgesidir. Tanrı'yı çağrıştıran ak renk kutsal olarak kabul edilir, destanlarda üstün ve kutsal olarak görülen her şeye "ak" sıfatı eklenir. Ak; temizliğin, saflığın, masumiyetin ve iffetli olmanın simgesi olarak destanlarda yer alır. Ayrıca destanlarda Tanrı'ya ve kutsal ruhlara sunulan kanlı kurbanların rengi de ak'tır. Boz renk de tıpkı ak gibi Tanrısallığın ve kutsiyetin simgesi olarak destanlarda yer alır, kutsal kabul edilen şeyler boz sıfatıyla tanıtılır. Gök renk; Tanrı'nın mekânı olan gökyüzünün rengi olduğu için Türklerin zihninde kutsandır. Kutsal gök renk Kırgız Türklerinin destanlarında da sıkça kullanılan bir renktir. Destanlarda gök renk çoğunlukla yer-su adlarında kullanılır. Kahramanı zafere ulaştıran kutsal tulpar atlarının adlarında da bu renk kullanılmaktadır. Kutsal gök rengin kötülüklerle karşı koruyucu olabileceğine dair inanışın bir sonucu olarak nazar boncuğunun rengi göktür. Gök; güç ve azamet simgesi olarak da kullanılır. Destan kahramanları güç ve azamet bakımından kökcal (bozkurt) ve kök colbarısa (gök kaplan) benzetilir. Destanlarda koyu gök, olumsuz anlamda matem rengi olarak kullanılmaktadır. Kırgız Türklerinin destanlarında sarı renk Türk mitolojisine uygun olarak olumlu ve olumsuz anlam değerleriyle kullanılmaktadır. Destanlarda sarı olumlu anlamda Tanrısallığı, zenginliği ve refahı simgeler. Ayrıca egemenliğin, hükümlürlüğün simgesidir. Destanlarda sarı renkte hayvanların kurban hayvanı olarak seçilmesi sarı rengin kutsiyetini göstermektedir. Sarı renk yer ve boy adlarında da kullanılır. Kahramanların bindiği, kayberen soyundan gelen tulpar atların rengi de sarıdır.

Olumsuz anlamda ise sarı; hastalık, hüznün ve düşmanlığı simgelemektedir. Bilinmezliğin, gizemin ve gücün simgesi olarak kullanılan ala renk Kırgız destanlarında yer ve hayvan adlarında kullanılır. Kahramanlarının atının rengi de aladır. Kahramanlar güç bakımından ala kaplana benzetilmektedirler. Kahramanın annesi ala kaplanın veya ala/alaca yılanın etine aş erer. Kızıl/kırmızı renk de Kırgız Türklerinin destanlarında hem olumlu hem olumsuz anlam değerleriyle yer almaktadır. Olumsuz anlamda kızıl; savaşı, düşmanlığı, acıyı simgeler. Olumlu anlamda akıncılığın rengi olarak yer alır. Kahramanlar kızıl tuğ kaldırıp düşmana hücum eder. Kızıl renk boy adlarında da kullanılır; Kızılayak boyu buna örnektir. Yer adlarında da kızıl renk sıkça kullanılmaktadır. Kahramanların atlarının rengi olarak da geçen kızıl, kötü ruhlardan koruma gücüne de sahiptir. Destanlarda nazara önlem olarak kızıl nazar boncuğu kullanıldığı tespit edilmektedir. Kızıl rengin, ateş kültü ile de ilişkilendirilerek kutsallığının artırıldığı görülmektedir. Ayrıca tüm Türk dünyasında yaygın olan kızıl elma motifine de destanlarda yer verilir. Destanlarda geçen bir başka mitolojik renk ise karadır. Kara renk Kırgız destanlarında olumlu anlamda güç, asalet, yöneticilik, sağlamlık, bilinmezlik ve gizemi simgeler. Kara; yer, boy ve kişi adlarında da kullanılır. Ayrıca destan kahramanının atı ve giyimi de gücün, asaletin simgesi olan kara renktedir. Kara olumsuz anlamda düşmanlığı, kötülüğü, felaketi, kaygıyı, uğursuzluğu, statü düşüklüğünü ve yası simgeler. Destanlarda yeşil renk yerine ise çoğunlukla “gök” ifadesinin kullanıldığı görülür.

Kırgız Türklerinin küçük destanlarında tespit edilen mitolojik unsurlardan birisi de sayılardır. Destanlarda; iki, üç, dört, beş, altı, yedi, dokuz, kırk, yetmiş ve doksan sayıları mitolojik anlam değerleriyle yer almaktadır. Sayılar destanlarda insanları, eşyayı ve hayvanları nitelemek süre ve miktar belirtmek için kullanılır. İki; zıtlığı, birbirini tamamlamayı ve iki ana yönü (doğu-batı) ifade etmek için kullanılmaktadır. Üç ise tamamlama ve mükemmele ulaşma sayısı olarak yer almaktadır. Türk sözlü kültüründe yer alan yineleme motifi üç sayısına bağlı olarak destanlarda işlenir. Üç sayısı destanlarda yuvarlak sayı olarak da kullanılır. Ayrıca yer adlarında da üç sayısının kullanıldığı görülmektedir. Kırgız destanlarında maddi düzenin simgesi olarak kullanılan dört sayısı çoğunlukla dört ana yönü işaret eder. Tamamlanmayı ifade eden beş sayısı destanlarda “beş geçit, beş gün, beş kez deneme, beş yoldaş, beş tepe, beş oğul, beş ev, beş kişi” şeklinde kullanılır. Ayrıca “Beş-Taş, Beş-Köl” gibi yer adlarında

da beş sayısının kullanıldığı görülmektedir. Mükemmelliğin simgesi olan altı, Kırgız destanlarında altı yönü ifade etmektedir. Yetkinliğin ve tamlığın simgesi olan yedi sayısı diğer Türk boylarında olduğu gibi Kırgız Türklerinin mitolojik inanışlarında da kutsal kabul edilir. Yedi atayı bilmek Kırgız Türkleri için önemlidir. Ölünün ardından yedinci gün yemek verilir. Yedi gün bekleme süresidir. Bu inanışlar destanlara da aynen yansımaktadır. Dokuz sayısı ise destanlarda kutsallığı, nihai sınırı, mükemmelliği simgelemektedir. Ayrıca dokuz, yuvarlak sayı olarak da kullanılır. Kırgız Türkleri tarafından kutsal kabul edilen kırk sayısı destanlarda; çokluk, en çok olma, bütünlük ve mükemmelliği simgeler. Tamamlama anlamı ile de kullanılan kırkın; ölünün kırk aşu, kırk gün bekleme, kutsalların sayısının kırk olması gibi örneklerde kutsal sayı olarak kullanıldığı görülür. Ayrıca “kırk yiğit, kırk gelin kırk kız, kırk gün toy” gibi örneklerde yuvarlak sayı olarak kullanılmaktadır. Yetmiş sayısı destanlarda tamamlanmayı, yetkinliği, bolluk ve bereketi simgeler. Doksan sayısı ise “doksan gün, doksan dağ geçidi, doksan yaş, doksan gelin doksan kız” örneklerinde olduğu gibi çokluk belirten bir yuvarlak sayı olarak kullanılır.

Toplum yaşamında yer alan inanışların da Kırgız Türklerinin destanlarına yansıdığı görülmektedir. Bunlardan birisi “sihir, büyü, fal” inanışıdır. Yaşama müdahale etme ve onu dönüştürme isteği doğa karşısında güçsüz olan insanı metafizik güçlerden yararlanmaya sevk eder. Bu doğrultuda sihir, büyü, fal gibi uygulamalara başvurulur. Kırgız Türklerinin destanlarında da hastalıkları sağaltma, düşmana üstün gelme, bir kişinin hayatına ve düşünce dünyasına hükmetme, geleceği öğrenme gibi sebeplerle sihir, büyü, fal gibi uygulamalara başvurulduğu tespit edilmektedir. Kırgız destanlarında yadacılık inanışına dair uygulamaların da yer aldığı görülmektedir. Kırgız Türklerinin destanlarında yada taşı ile hava olaylarına hükmetme savaş anında kullanılan bir hile olarak işlenir. Kalabalık ve güçlü düşman karşısında zor durumda kalan kahraman yadacılık maharetiyle yağmur, dolu, kar yağdırıp fırtına çıkartarak düşmanı zayıflatır ve onu yener. Destanlarda mitolojik hayvanların da yadacılık maharetinin olduğu görülmektedir. Boston destanında, Boston’un tulpar atı havayı bozabilme gücüne sahiptir.

Kırgız Türklerinin destanlarında yer alan inanışlardan birisi de atalar kültü ve bu kült etrafında gelişen inanışlardır. Ahiret hayatının varlığına inanan Türkler, ata ruhlarının ölümden sonra Tanrı katına yükseldiğini ve dünyadaki yakınlarına yardım ettiğini

düşünürler. Uçmağa gidip Tanrı'ya ulaşarak kutsiyet kazanan ata ruhu inanişına göre dünyadaki yakınlarını kötülüklerden koruyup onu yönlendirmektedir. Ayrıca kötü niyetli olanları, yanlış işler yapanları da cezalandırmaktadır. Bu inaniş töre adı verilen toplumsal normların korunmasında önemli role sahiptir. Diğer Türk boylarında olduğu gibi Kırgız Türklerinin inanç dünyasında da atalar kültürüne dair inanişlar çok güçlüdür. Kırgızlar, zor günlerde ataların ruhuna seslenip onlardan yardım isterler. Kırgız Türklerinin bu inanç dünyası Kırgız destanlarına da yansımaktadır. Destan kahramanları savaş anında, hastalıkta veya bir sıkıntı anında ata ruhlarına kurban verip saç yaparlar ve onlara sığınır. Ant içerken de ata ruhlarını şahit tutarlar veya ata ruhlarına havale ederek kargış verirler. Ata ruhlarının kutsal olduğuna dair düşünce ata mezarlarını da kutsal kılar. Mezarlar, Tanrı ile kul arasında aracı olarak görülür. Bu inaniş Kırgız destanlarına da yansımaktadır. Destanlarda çocuğu olmayan, hasta olan, savaşa çıkacak olan kişiler ata mezarlarına sığınır orada bir kurban keserek dua ederler.

Atalar kültürü içerisinde değerlendirilebilecek kutsal ruhlar inaniş da Kırgız Türklerinin destanlarında öne çıkmaktadır. Bu kutsal ruhlardan birisi Kayberen'dir. Kırgız Türklerine göre geviş getiren yabancı hayvanların koruyucu ruhu olan kayberen yüce dağ başlarında yaşar (Orozobayev 2014: 67). Evcil hayvanların insanlara, vahşi hayvanların ise Tanrı'ya hizmet ettiği düşüncesi vahşi hayvanlardan olan geyik, dağ keçisi, karaca gibi hayvanların koruyucusu olan Kayberen'i kutsallaştırır. Bu inaniş Kırgız destanlarında da kendisini gösterir. Kayberen avın sahibi, yolculuğa veya savaşa çıkan kahramanın koruyucusudur.

Kırgız Türkleri eski dinlerinin inanç unsurlarını İslam'ın inanç dünyasıyla birleştirip devam ettirirler. İslamî inanç içerisinde yer alan bir Nakşibendi şeyhi olan Baabedin (Bahaeddin), Kırgız Türklerinin inanişına göre sığırların koruyucusudur. Hastalık, bela ve felaketi önleyip bereketin artmasında etkili olduğu düşünülen Baabedin'e Kırgız Türkleri kanlı veya kansız kurbanlar sunar (Akmataliyev 2001, Polat 2008, Orozobayev 2014). Bu inaniş ve ona bağlı uygulamalar Kırgız Türklerinin destanlarına da yansımaktadır. Savaş anında zorda kalan kahraman Baabedin'e sığınır. Hasta olan veya çocuğu olmayan Baabedin'e yedi ekmek adar.

Her canlının bir koruyucu ruhu olduğuna inan Kırgız Türkleri köpeğin koruyucu ruhu olarak Kumayık'ı görürler. Kumayık, önce bir kuş yumurtası olarak varlık kazanır, ardından tazıya dönüşür. Kuma yumurtlayan akbabanın yumurtasından çıkan kumayık

tazı, böylece gök ile ilişkilendirilmiş olur. Onun bu ilişkisi ve olağanüstü dönüşümü onu kutsal kılmaktadır (Orozobayev 2014: 70). Kırgız Türklerinin bu inancı Cañıl Mirza destanında yansımasını bulur.

Kırgız Türklerinin düşünce dünyasında yer alan kutsal ruhlardan birisi de Ak Taylak'tır. İnanişâ göre; mezar ve türbelerin koruyucusu olan Ak Taylak, ak deve yavrusu şeklinde tahayyül edilmektedir. Hastalık veya çocuksuzluk derdiyle mezarlara başvuranlar, Ak Taylak'a kurban sunup dileklerini dilerler (Orozobayev 2014: 71). Bu inaniş ve onun etrafında gelişen pratikler Kırgız Türklerinin destanlarında aynen yer alır. Destan kahramanları çocuk dilemek için gittikleri mezarlarda Ak Taylak'a ak boz kısrak kurban vererek dilek diler.

Kırgız Türklerinin destanlarında geçiş dönemlerine ait inanişlara da yer verildiği tespit edilmektedir. Türk dünyası sözlü anlatılarının genelinde yer alan çocuksuzluk motifi inanişâ dayalı pek çok ritüeli de beraberinde getirir. Mezar başlarına gidip dua etme, ata ruhlarına veya kutsal ruhlara kurbanlar sunma, su kaynaklarına saç yapma, elmalı yerlerde yuvarlanma gibi mitolojik inanişlara bağıli pratikler bu motif etrafında şekillenir. Ayrıca bu motif; doğacak çocuğun sıradan bir kimse değıil, Tanrı'nın ve kutsal ruhların yardımıyla dünyaya gelen olağanüstü birisi olduğunun ilk işaretidir. Bundan sonra çocuğı dünyaya getirecek annenin olağanüstü aşermesi gelir. Kırgız destanlarında kahramanın annesi kara benekli kaplanın yüreğıne veya alaca yılanın etine aş erer. Kahramanın doğumu da kolay olmaz. Doğum esnasında da inanişâ bağıli bir dizi uygulama gerçekleştirilir. Albastı'nın loğusa kadına musallat olacağına dair inaniş, doğum odasına demir eşyalar ile kartal tırnağı veya tüyü koyma, bahşı ve bübülerin okuması, hamile kadının saçının taranması ve elbisesinin düğmelerinin çözülmesi, kapı ve pencerenin açılması gibi uygulamaları ortaya çıkarır. Ayrıca unun elenip hamur haline getirilerek tabaklara bölüştürülmesi ve üzerine mum dikilerek Fatıma, Hatice bübüye adanması uygulaması da destanlarda yer alır. Destanlarda doğum esnasında ak giyimli, ak saçlı Umay Ene'nin gelip doğumu gerçekleştirmesi kahramanın olağanüstü kimliğinin bir işareti olarak sunulmaktadır. Doğum gerçekleştikten sonra ad toyu esnasında da olağanüstülükler devam eder. Kahramanın adını çoğunlukla Hızır veya kutsal ruhlar verir. Çocuğı ad verilirken kutsal ruhlar için kanlı kurbanlar sunulur.

Geçiş dönemlerinden evlilik ile ilgili Kırgız destanlarında kültürel açıdan pek çok uygulama yer alır. Bu uygulamalardan çoğı mitolojik inanişlara dayalıdır. Ocak kültü

ve atalar kültü bağlamında gerçekleştirilen otko may saluu (ateşe yağ atma) uygulaması bunlardan biridir. Ata ruhlarını memnun etme ve ateş ruhuna saygı gösterme amacı güden bu uygulamayı yeni gelin koca evine ilk girdiğinde yapar. Eşik kültürüne bağlı olarak gerçekleştirilen eşiğe; süt, kıymız, bulamaç dökme uygulaması da destanlarda yer alan evlilik adetlerindedir. Ayrıca destanlarda yer alan gelin bereketli olsun diye ağzına yağ sürülmesi veya başından darı atılması, samimi olsun diye koltuğunun altına sıcak ekmek konulması, niyeti ak olsun diye kâsedan su içirilmesi gibi uygulamalar da mitolojik inanışlara dayalıdır. Kırgız Türklerinin destanlarında geçiş dönemlerinden ölüm ile ilgili inanışlara ve bu inanışlara bağlı uygulamalara da yer verilir. Ölümü bir dünya değişimi olarak algılayan Türkler, ölen ataların ruhlarının başka bir âlemde yaşamaya devam ettiğine inanırlar. Bu inanış doğrultusunda Tanrı katına ulaşarak kutsiyeti elde etmiş olan ata ruhlarını memnun etmek için bir takım uygulamalar gerçekleştirirler. Ölü aşı uygulaması bunlardan birisidir. Kırgız destanlarında da bu uygulamaya yer verilmektedir. Ölünün yedisi, kırkı ve bir yıllık aşı destanlarda yer alır. Yas da ölüm âdetlerinden biridir. Ölen kişilerin yakınlarının üstünü başını dağıtıp yüzünü yırtarak yüksek sesle ağlaması ve ağıt yakması, kara giymesi şeklinde uygulanan yas töreni de destanlarda canlı bir şekilde tasvir edilir. Ölen kişinin hanımının ağaçtan yontulan bir heykele veya yastığa ölen kocasının giysilerini giydirmesi ve bir yıl onu çadırın yatak odası kısmında tutması, tul adı verilen bu tasvire saygı göstermesine Kırgız Türkleri “tulga oturuu” adını verirler. Tul saklamak da ölüm âdetlerindedir (Dıykanbayeva 1999: 115, Orozobayev 2014: 57). Kırgız Türklerinin Ak Möör ve Kococaş destanlarında bu uygulamanın yer aldığı tespit edilmektedir.

Kırgız Türklerinin destanlarında işlenen mitolojik unsurlardan bir diğeri de uyku ve rüyaya dair inanışlardır. Türk boylarının sözlü anlatılarının genelinde var olan alp uykusu motifi Kırgız destanlarında da yer almaktadır. Alp uykusu; olağanüstü bir kişiliğe ve görünüşe sahip olan alpin olağandan farklı bir şekilde üç, beş yedi, dokuz gün hatta altı ay süren uykusudur. Bu uyku genelde zorlu mücadelelerden önce güç toplamak için veya mücadeleden sonra dinlenmek için uyunur. Çoğu zaman kahramanın yararına olan ve onun metafizik dünya ile iletişimini sağlayan bu uyku bazen de gaflet anına dönüşür ve kahramanın düşman karşısında savunmasız kalmasına neden olur. Alp uykusunu önemli kılan süresinin normalden fazla olması ve kahramanı metafizik dünyaya taşımasıdır.

Türk sözlü anlatılarının öne çıkan motiflerinden birisi olan ve kamlık döneminden bu yana sade kişilikten olağanüstü kişiliğe geçişte önem arz eden rüya; Kırgız destanlarında kahramanın erginlenme süreçlerinden birisidir. Rüya yoluyla farklı bir boyuta geçen kahraman, rüyada Kıdır ve pirleri görerek onların yönlendirmesiyle erginlenir. Destanlarda tespit edilen rüyalar; gelecekte haber verme, uyarma ve yönlendirme fonksiyonunu üstlenir.

Kırgız destanlarında tapınma ayinleri kapsamında değerlendirilebilecek mitolojik içerikli uygulamalar da tespit edilmektedir. Bunlardan ilki çok erken dönemlerde şekillenen avcılıkla ilgili inanışlar etrafında gelişen uygulamalardır. Av, kendi içerisinde belli kuralları olan bir ayin hükmündedir. Avcılık/ toplayıcılık döneminde Tanrı ve kutsal ruhlar merkezinde şekillenen bu kurallar, belli ritüel ve tabuları da beraberinde getirir. Av ruhu olarak bilinen geyiği avlamanın uğursuzluk getireceği, ihtiyaçtan fazla avlamanın Tanrı tarafından cezalandırılacağı, yavru ve yavrulu hayvan öldürmenin bela getireceği gibi inanışlar Kırgız destanlarında belirgin bir şekilde işlenmektedir. Kırgız destanlarında tapınma ayini olarak avlanma dışında ateşe tapma da yer alır. Kalmuk askerlerinin ateş yakıp ateşe taptıkları Er Tabıldı destanında geçmektedir. Burada şunu ifade etmek gerekir ki destanlarda Kırgızların ateşe saygı duyması ile Kalmukların tapınması birbirinden kesin olarak ayrılmaktadır. Tapınma ritüeli olarak ele alınan bir başka uygulama ise kurbandır. Destanlarda işlerin yolunda gitmesi, hastalık, bela ve dertlerin savuşturulması için Tanrı'ya ve kutsal ruhlara ak/ boz/ sarı renkteki at, koyun, keçi kurban edilmektedir. Ateşe yağ atma, ağaçlara çaput bağlama; eşik iyesine süt, kımız veya bulamaç sunma; Baabedin'e yedi ekmek adama gibi saçılar da destanlarda kansız kurban uygulaması olarak yer almaktadır. Ayrıca destanlarda savuşturulan bir beladan sonra sarı oğlağı kesip ciğerini çarpıp köpeğe verme ve bela atlatan kişinin başında su döndürme uygulaması yapıldığı tespit edilmektedir.

Sözün büyüme gücüne inanan Türkler ant ve kargış sözlerinin yaptırım gücüne de inanırlar. Bu inanış, Kırgız Türklerinin destanlarında açıkça görülmektedir. Kahramanlar, ant içtiği için canına mâl olacak olsa da andını yerine getirir. Andını tutmayanın Tanrı ve ruhlar tarafından cezalandırılacağını düşünürler. Aynı şekilde bir kargış sonucu lanete uğrayan kahramanlar, kargışa yönelik inanışın destanlarda vücut bulmuş halidir.

Türklerin sosyal yaşamında kadın önemlidir ve onun anne olması onu kutsal kılmaktadır. Annenin kutsallığını arttıran şey onun sütüdür. Ananın süt hakkı olduğuna dair inanış Türklerin düşünce dünyasında öne çıkmaktadır. Bu inanış Kırgız destanlarında da yer almaktadır. Kahraman uzun mücadelelerden sonra evine döner, onu kimse tanımaz, bu esnada annesinin göğsünden süt geldiğinde kahramanın kimliği ortaya çıkar. Ananın süt hakkını helal etmemesinin olumsuz durumlara neden olacağına inanılır ve “Süt hakkımı helal etmem!” diyen anaya karşı koyulmaz.

Kırgız Türklerinin destanlarında nazara yönelik inanışların yansımaları da görülmektedir. Kötü bakışların canlıları ve cansızları olumsuz yönde etkileyeceğine dair inanış, diğer Türk boylarında olduğu gibi Kırgız Türkleri arasında da yaygındır. Kırgız Türkleri, nazardan korunmak için muska takmaktadır. Ayrıca baykuş tüyü, kartal tırnağı, kurt dişi ve geyik boynuzu da nazara önlem için kullanılmaktadır. Bu uygulamaların Kırgız destanlarında da yer bulduğu görülmektedir.

Kopuzun kutsal olduğuna dair inanışın yansımalarını da Kırgız Türklerinin destanlarında görmek mümkündür. Kamın çalgılarından biri olan ve onun Tanrı ile haberleşmesini sağlayan kopuz kutsal sayılır. Er Töştük destanında Bek Toro, kutsal kopuz aracılığıyla dileğini Tanrı'ya iletmektedir. Kopuzun yanı sıra kılıç ve okun da kutsal olduğuna dair inanışlar destanlarda yer alır. Demir kültüne bağlı olarak demirden olan kılıç ve ok da kutsal kabul edilmektedir. Türkler kutsal kılıç ve ok üzerine ant içerler. Kırgız destanlarında da kılıç ve okun olağanüstü yönleri öne çıkarılır, bu ikisi ant pratiklerinde kullanılır.

Kırgız Türklerinin destanlarında yer alan inanışlardan birisi de olağanüstü varlıkla evlenmedir. İnsanın kökenini hayvan ana/ataya bağlayan animistik düşüncenin bir yansıması olan hayvanla evlenme arkaik dönemlerin inanç dünyasını yansıtır. İnsanın kendinden üstün gördüğü doğa ile uzlaşma yoluna gitme, kendinde eksik olan gücü doğayı temsil eden hayvan ile evlenerek tamamlama çabası bu motifi ortaya çıkarır. Kococaş destanının Üsönbayev benzer metninde bu motife rastlanmaktadır.

Netice itibariyle yapılan incelemelerden elde edilen çıkarımlar şunlardır:

1. Kırgız Türklerinin mitolojik inanç dünyası ve bu inançların ortaya çıkardığı uygulamalar destanlarına aynen yansımaktadır.

2. Kırgız destanları mitolojik unsurlar bakımından son derece zengindir. Kırgız destanlarının genelinde mitolojik motifler az veya çok kendisine yer bulabilmektedir ancak şu kadarı var ki arkaik destanlar mitolojik unsur bakımından diğerlerine göre daha zengindir. Kahramanlık destanlarında mitolojik unsur sayısı azalma göstermektedir. Günümüze daha yakın bir sürecin ürünü olan sosyal konulu destanlarda ise bu azalma belirgin bir şekilde kendisini göstermektedir.

3. Destanlarda yer alan mitolojik unsurların çoğu genel Türk mitolojisiyle benzerlik göstermektedir. Bunun yanı sıra Kırgız Türklerinin mitolojik inanç dünyasına ait olan özel unsurlar da (Baabedin, Ak Taylak, Kumayık vb.) tespit edilmektedir.

4. Kırgız Türklerinin destanlarında mitolojik unsurlar olumlu/ olumsuz farklı anlam değerleriyle yer almaktadır.

5. Kırgız Türklerinin destanlarında yer alan unsurlar Anadolu sahası anlatılarında yer alan unsurlarla pek çok ortaklık göstermektedir. Bununla birlikte ortak unsurların anlam ve önem değerleri farklılık gösterebilmektedir. Örneğin gök renk Anadolu sahasında olumlu yönleriyle öne çıkarken Kırgız sahasında olumlu yönlerinin yanı sıra yas rengi olarak yer alır. Yine Anadolu sahasında köpek, kurda göre olumsuzlanan bir hayvanken Kırgız sahasında gökle ilişkilendirilen hatta soy ata olarak değerlendirilen bir hayvandır. Önem değeri bakımından Kırgız sahasında geyik öne çıkarken Anadolu sahasında kurt ön plandadır.

6. Kırgız Türklerinin destanlarındaki mitolojik unsurlar Anadolu sahası anlatılarıyla karşılaştırıldığında toplum hayatındaki canlılığını korumaktadır. Destanlarda yer alan mitolojik inanışların çoğu bugün bile Kırgız Türklerinin inanç dünyasını şekillendirmektedir. Bunun nedeni Kırgız Türklerinin yazıya geç geçmeleri ve İslamiyet'i yakın bir dönemde kabul etmeleridir.

Değerlendirmeler doğrultusunda elde edilen örneklerin ortaya koymuş olduğu olgu; mitolojik inanç dünyasının tüm Türk boylarında ortak bir yapıya sahip olduğu ve bu ortaklığın anlatılara da yansıdığıdır. Türk dünyasını oluşturan Türk boyları kökleri Orta Asya'da bulunan ve dalları dünyanın çeşitli coğrafyalarına uzanan büyük bir ağacın kolları gibidir. Aynı kültürün farklı coğrafyalardaki çiçeklenmeleri hükmünde olan ortak kültür ve inanç dünyası edebî üretimlerde de ortak anlam değerleriyle yansımaları bulur. Kırgız Türklerinin destanlarında yer alan mitolojik motiflerin başta Anadolu

olmak üzere Türk dünyasının pek çok yerinde benzer bir şekilde ele alınmış olması kültürel açıdan Kırgız Türklerini Anadolu'ya ve hatta tüm Türk dünyasına bağlamaktadır. Türk sözlü kültürünü ve mitolojik sistemini hakkıyla ortaya koyabilmek için bu konuyu bütüncül bir yaklaşımla değerlendirmek gerekmektedir. Bütüncül yaklaşımın oluşabilmesi Türk dünyası üzerine yapılan çalışmaların sayısının artmasıyla mümkündür. Bu konuda:

1. Türk boylarının sözlü geleneği ve mitolojik inanç sistemi hakkındaki çalışmalar Türkiye Türkçesine aktarılmalı/çevrilmelidir.
2. Destan için Türk Dil Kurumu'nun yürüttüğü "Türk Dünyası Destanlarının Tespiti, Türkiye Türkçesine Aktarılması ve Yayınlanması Projesi"ne benzer şekilde bir projeye Türk boylarının diğer anlatı türleri de Türkiye Türkçesine aktarılmalıdır.
3. Türk boylarının sözlü kültür geleneği ve bu geleneğin ortaya koyduğu ürünler değerlendirilip ortak kültür değerleri belirlenmelidir.
4. Türk boylarının mitolojik inanç dünyasının sözlü anlatılarına yansımaları tespit ve tahlil edilerek ortaya konmalıdır.
5. Türk boylarının anlatılarında yer alan unsurlar karşılaştırmalı olarak incelenerek ortaklıklar tespit edilmelidir.

Tüm bu çalışmalar neticesinde bir bütünlük arz eden Türk dünyası sözlü kültür geleneği ve mitolojik inanç sistemi eksiksiz olarak değerlendirilmiş olacaktır.

KAYNAKLAR

1. Yazılı Kaynaklar

- Aalibek, Talant (2003). *Manastanım-Comokçunun Colu*, Bişkek.
- Abalı, İsmail (2015). *Canış Bayış Destanı (M. Musulmankulov, C. Canayev, K. Akiyev, S. Diykanbayev Varyantları)*, EÜ SBE DKT: İzmir.
- _____ (2016). “Canış ve Bayış’ın Sonsuz Yolculuğu”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.1, 203-213.
- Abduldayev, E. ve D. İsayev (1969). *Kırgız Tilinin Tüündürmө Sөzdüğü*, Frunze.
- Abduvaliev, İ. (2010). *Kırgız Tilinin Sөzdüğü I-II*, Bişkek.
- Abramzon, Saul (1990). “Kırgızdardın Etno Genetikalik cana Tarihiy-Medeni Baylanışı”, *Kırgızdar II*, Bişkek.
- _____ (1999). *Kırgızstan cana Kırgızstandın Tarihi Boyunça Tandalma Emgekter*, Bişkek.
- Adilbekova, Hatima (2002). *Kırgızca Cañıl Mırza Destanı'nın Transkripsiyonu ve Türkiye Türkçesine Aktarımı*, DEÜ SBE YLT: İzmir.
- Adiloğlu, Adilhan (2007). “Biynöger ve Kococaş Destanı Arasındaki Benzerlikler”, *Turkish Studies*, S.6, 51-83.
- Acıpayamlı, Orhan (1974). *Türkiye'de Doğumla İlgili Âdet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü*, Sevinç Matbaası: Ankara.
- Aça, Mehmet (2000). “Türk Destancılık Geleneğine Bütüncül Yaklaşabilme ve Alp Kavramı Üzerine Bazı Yeni Yaklaşım Denemeleri”, *Millî Folklor*, S. 48, 5-17.
- Akalın, L. Sami (1990). *Türk Dilek Sөzlerinden Alkışlar Kargışlar*, KB Yay.: Ankara.
- Akmataliyev, A. ve S. Musayev (1996). “El Baylığı Elge”, *Kococaş*, Bişkek.
- Akmataliyev, Abdıldacan (2001). *Kırgız Folkloru ve Tarihi Kahramanlar*, AKM Yay.: Ankara.
- Akmataliyev, A., M. Musakov ve G. Orozova (2007). *Kırgız Destanları 2*, TDK Yay.: Ankara.

- Akmataliyev, A. ve K. Kırbışev (2007). *Kırgız Destanları 3 Kococaş Destanı*, TDK Yay.: Ankara.
- Akmataliyev, A. ve A. Caynekova (2009). *Kırgız Destanları 4 Mendirman*, TDK Yay.: Ankara.
- Akmataliyev, A. ve A. Kıdırmambetova (2009). *Kırgız Destanları 7 Boston*, TDK Yay.: Ankara.
- Akmataliyev, A., A. Kıdırmambetova ve S. Zakirov (2010). *Kırgız Destanları 9 Er Soltonoy*, TDK Yay.: Ankara.
- Akmataliyev, A. ve M. Musakov (2013). *Kırgız Destanları 13 Canış Bayış*, TDK Yay.: Ankara.
- Akmataliyev, Amantur (2000). *Kırgızdın Köönörbös Döölöttörü*, Bişkek.
- Akyüz, Çiğdem (2011). “Dünden Bugüne Türk Dünyası Destan Anlatıcıları”, *Turkish Studies*, S. 4, 15-26.
- Alaguşev, Balbay (1995). *Manas Muzıkada*, Bişkek.
- Albayrak, Nurettin (2004). *Ansiklopedik Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, L&M Yay.: İstanbul.
- Alimbekov, Akmatalı (1996). *Kırgız Etnopedogogikası*, Bişkek.
- Alimova, Cıldız (2002). “Kırgız Destanları (Halk Hikâyeleri)”, *Türk Dünyası Edebiyatı Tarihi*, C. 2, 442-463.
- _____ (2006). *Coodarbeşim Destanı (Dil ve Üslup İncelemesi)*, EÜ SBE YLT: İzmir.
- _____ (2013). “Coodarbeşim Destanının Varyantları”, *Turkish Studies*, S.8, 711-720.
- Aliyev, S. ve T. Kulmatov (1995). *Manasçılar cana İzildööçülör*, Bişkek.
- Alper, Kezban (2004). *Kırgız Destan Geleneği ve Sarinci Bököy Destanı*, SÜ SBE YLT: Konya.
- Alptekin, A. Berat (2002). “Kırgız Destanları (Halk Hikâyeleri)”, *Türk Dünyası Edebiyatı Tarihi*, C. 2, 442-463.

- _____ (2007). “Türk Halk Hikâyelerinde Ağaç Motifi Üzerine”, *Millî Folklor*, S 76, 33-39.
- _____ (2012). *Efsane ve Motifleri Üzerine*, Akçağ Yay.: Ankara.
- Anne Marie-Barberis Grasser (1993). “Edebiyat” *Theme Larousse*, C. 5, Milliyet Yay.: İstanbul.
- Anohin, Andrey (2006). *Altay Şamanlığına Ait Materyaller*, çev. Zekeriya Karadavut, Kömen Yay.: Konya.
- Arı, Bülent (2009). *Adana’da Geçmişten Günümüze Âşıklık Geleneği Karacaoğlan-1966*, Altınkoza Yay.: Adana.
- _____ (2010). “Antakya’da Nazar İnanışı”, *Hatay Araştırmaları 1*, ed. A. Gündüz ve S. Kaya, Antakya Belediyesi Yay.: Antakya.
- Arık, Durmuş (2005). “Kırgızlarda Kurban Fonomeni”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 1, 157-175.
- Arıkan, Metin (2007). *Kazak Destanları 2*, TDK Yay.: Ankara.
- Artıkbayev K. ve K. Baycigitov (1988). *Akıncı Çıtırmaçılığının Tarihinin Oçerkleri*, Frunze.
- Artun, Erman (2004). *Türk Halk Edebiyatına Giriş*, Kitabevi Yay.: İstanbul.
- _____ (2009). “Türklerde İslamiyet Öncesi İnanç Sistemleri Öğretiler, Dinler”, *Anonim Türk Halk Edebiyatı Nesri*, Kitabevi Yay.: İstanbul.
- _____ (2010). *Türk Halkbilimi*, Kitabevi Yay.: İstanbul.
- _____ (2014). *Ansiklopedik Halkbilimi/ Halk Edebiyatı Sözlüğü: Terimler-Motifler-Kavramlar*, Karahan Kitabevi: Adana.
- Arslan, Mustafa (2005). “Türk Destanlarında Evren Tasarımı”, *Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı*, ed. Gürer Gülsevin, Metin Arıkan, 65-75.
- Arvas, Abdülislam (2011). “Kırgız Destanlarında İntikam Duygusu ve İntikam Biçimleri”, *ACTA TURCICA*, S. 2, 219-233.
- _____ (2012). *Kitab-ı Dedem Korkut ve Kıpçak Sahası Destan Geleneği*, Hâkim Yay.: Ankara.

- _____ (2015). “Kurmanbek Destanının Varyant ve Versiyonları Üzerine Bir Araştırma“, *Millî Folklor*, S. 104, 20-32.
- Asanov, Ü ve A. Akmataliyev (2004). *Kırgız Adabiyat Entsiklopediyası*, Bişkek.
- Attokurov, S. (1998). “Dindik İşenimler”, *Kırgız Etnografyası*, Bişkek.
- Azar, Birol (2007). “Sözlü Kültür Geleneği Açısından Saz Şiiri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 2, 119-133.
- Basilov, V. N. (1980). “Kambar”, *Sovetskaya Entsiklopediya*, C. 1, Moskova.
- Başgöz, İlhan (1956). *Türk Halk Edebiyatı Antolojisi*, Ahmet Halit Kitabevi. İstanbul.
- _____ (1986). “Türk Halk Hikâyelerinde Düş Motifi Zinciri”, *Folklor Yazıları*, Adam Yay.: İstanbul.
- Bayaliyeva, T.D. (1972). *Doislamskiye Verovaniya i İh Perejitki u Kirgizov*, Frunze.
- _____ (1981). *Religiozniye Perejitki u Kirgizov i ih Preodoleniye*, Frunze.
- Bayat, Fuzuli (2002). “Oğuz Kağan Destanı Üzerine Yeni Düşünceler”, *Türkler*, ed. Hasan Celâl Güzel vd., C. 3, 520-526, Yeni Türkiye Yay.: İstanbul.
- _____ (2006a). “Türk Mitolojisinde Dağ Kültü”, *Folklor Edebiyat*, S. 46, 47-60.
- _____ (2006b). *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*, Ötüken Yay.: İstanbul.
- _____ (2007). *Türk Mitolojik Sistemi I-II*, Ötüken Yay.: İstanbul.
- Baybolotuulu, Talıp (1993). “Kırgız Tarihi, Uruuçuluk Kuruluşu, Türdüü Salttar-Cesir Kalgan Karaluu Katın”, *Kırgızdar 2*, Bişkek.
- Baycigitov. Kalıbek (1985). *Kırgız Mifteri Ulamıştarı cana Legendaları*, Frunze.
- Baydemir, Hüseyin (2009). “Özbekistan'da Ölüm Âdetleri”, *Turkish Studies*, C. 4, 662-684.
- Baytur, Anvar (1992). *Kırgız Tarihinin Leksiyaları*, Bişkek.
- Bekki, Selahattin (1996). “Türk Mitolojisinde Kurban”, *Akademik Araştırmalar*, S. 3, 16-28.
- _____ (2004). “Türk Halk Anlatılarında Ölüm Ruhu Motifi”, *Millî Folklor*, S. 62, 53-66.

- Bektenov, Z. ve T. Bayciyev (1993). *Kırgız Adabiyatı*, Bişkek.
- Belek, Kayrat (2015). “Eski Türklerde At ve At Kültürü (Dünden Bugüne Kırgız Kültürel Hayatı Örneği)”, *Gazi Türkiyat*, S.16, 111-128.
- Beydili, Celal (2005). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, Yurt Kitap Yayın: Ankara.
- Bonnefoy, Yves(2000). *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitoloji Sözlüğü*, çev. Levent Yılmaz, Dost Kitabevi Yay.: Ankara.
- Boratav, P. Naili (1968).”Âşık Edebiyatı”, *Türk Dili, Türk Halk Edebiyatı Özel Sayısı*, S. 207, 340-357.
- _____ (1982). *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, Gerçek Yayınevi: İstanbul.
- _____ (1995). “Er Töştük ve Halk Masalı”, ed. Fikret Türkmen, *Manas Destanı Üzerinde İncelemeler*. TDK Yay.: Ankara.
- _____ (1997). *100 Soruda Türk Folkloru*, Gerçek Yayınevi: İstanbul.
- _____ (2000). *Halk Edebiyatı Dersleri*, Tarih Vakfı Yay.: Ankara.
- _____ (2012). *Türk Mitolojisi*, Bilge Su Yayıncılık: Ankara.
- Bozkurt, Nebi (2007). “Peri”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 34, 232-233.
- Buluç, Sadettin (1941). “Altay Türklerine Göre Dünyanın Yaradılışı ve Sonu”, *Ülkü*, S.102, 509-512.
- _____ (1948). “Şamanizmin Menşei ve İnkişafı Hakkında”, *TDED*, C.2, S. 3-4, 277-288.
- _____ (1970). “Şamanizm”, *İslam Ansiklopedisi*, C.11, MEB Yay.: İstanbul, 310-335.
- Caferoğlu, Ahmet (1988). “Türk Onomastiğinde Köpek Kültü”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 2. baskı, 1-11.
- _____ (2015). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yay.: Ankara.
- Campbell, Joseph(1994). *Yaratıcı Mitoloji*, çev. Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi: Ankara.
- Caparov, Şeralı (1989). *Kırgız Adam Attarı*, Frunze.

- Caynakova, Aynek (2004). *Cañıl Mirza (Abdıbalık Çorabayev Varyantı)*, TDK Yay.: Ankara.
- Cumakunova, Güلزura (1995). “Manasçı ve Manas Destanı Araştırmacıları”, *Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Dergisi*, S.3, 90-92.
- _____ (2005). *Türkçö-Kırgızça Sözdük*, Bişkek.
- _____ (2007). “Kırgızların Mitolojik İçerikli Destanlarından Kococaş Destanı”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 4, 36-46.
- Cusupov, Keneş (1991). “Bayırkı Kırgızdardın Tarihına Cana Ruhıy Madaniyatına Oy Çabıt”, *Kırgızdar*, C. V, Bişkek.
- _____ (2001). *Bayırkının İzderi*, Bişkek.
- Çelebi, Fatma (2007). *Kırgız Destanları 5 Eşimkul Menen Zuura*, TDK Yay.: Ankara.
- Çelepi, M. Surur (2010). “Dânişmend-nâme’de Rüyaların İşlevleri”, *Turkish Studies*, C.5, 263-280.
- Çelik, Şakire (2010). *Cañıl Mirza Destanındaki Epik Unsurlar*, EÜ SBE YLT: İzmir.
- _____ (2012). “Camgırcı Han Örneğinden Hareketle Kırgız Destanlarında Şahsiyetler”, *Jass*, S. 3, 43-50.
- Çeribaş, Mehmet (2011). *Kırgız Türklerinde Destancılık Geleneği ve Er Soltonoy Destanı*, TKAE Yay.: Ankara.
- _____ (2012a). *Kırgız Türklerinde Manasçılık Geleneği ve Manasçılar*, TKAE Yay.: Ankara.
- _____ (2012b). “Sovyetler Birliği Döneminde Kırgızistan’da Folklor Çalışmalarında İdeolojik Yaklaşımlar: Er Soltonoy Destanı Örneği”, *Turkish Studies*, C. 7, 753-780.
- Çetin, İsmet (1997). *Hız. Ali Cenknameleri*, KB Yay.: Ankara.
- _____ (2002). “Türk Mitinde Kut İyesi Kıdır ve Medeniyet Değişikliğinde Kıdır’dan Hızır ‘a Geçiş”, *Millî Folklor*, S. 54, 30-34.
- Çıblak, Nilgün (2004). “Halk Kültüründe Nazar, Nazarlık İnanıcı ve Bunlara Bağlı Uygulamalar”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S.15, 103-125.

- Çınar, A. Abbas (1993). “Türklerde At ve Atçılık”, *Gelenek Görenek ve İnançlar Dizisi*, KB Yay.: Ankara.
- Çobanoğlu, Özkul (2000). *Âşık Tarzı Kültür Geleneği ve Destan Türü*, Akçağ Yay.: Ankara.
- _____ (2003). *Türk Halk Kültüründe Memoratlar*, Akçağ Yay.: Ankara.
- _____ (2011). *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*, Akçağ Yay.: Ankara.
- Çoruhlu, Yaşar (1993). “Türk Sanatında Görülen Hayvan Figürlerine Gök ve Yer Sembolizmi Açısından Bir Bakış”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.87, 17-42.
- _____ (2011). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Kabalcı Yayınevi: İstanbul.
- Develioğlu, Ferit (2013). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi: Ankara.
- Dıykanbayeva, Aygerim (1999). *Kococaş Destanında Şamanistik Unsurlar*, EÜ SBE YLT: İzmir.
- Dıykanbayeva, Mayramgül (2009). *Kırgız Atalar Kültü ve Kırgız Atalar Kültürünün Yaşayan Kültürel Etkileri*, GÜ SBE DKT: Ankara.
- Dilçin, Cem (1995). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, TDK Yay.: Ankara.
- Dilek, İbrahim (1997). “Altay-Türk Kayçılık Geleneği ile Türkiye’deki Âşık Tarzı Şiir Geleneği Arasındaki Benzerlikler”, *Sibirya Araştırmaları*, hzl: E. Gürsoy Naskali, İstanbul.
- _____ (2007). “Sibirya Türklerinde Ateşle İlgili İnançlar, Törenler ve Bazı Efsaneler”, *Bilig*, S. 43, 33-54.
- Dizdaroğlu, Hikmet (1969). *Halk Şiirinde Türler*, TDK Yay.: Ankara.
- Dor, Remi (1993). *Oogan Pamirindeki Kırgızlar: Tarihî-Etnografyalık Bayan*, çev. Pamir Kazıbayev, Bişkek.
- Dundes, Alan (1992). “Wet and Dry, the Evil Eye: An Essay in Indo-European and Semitic Worldview”, *The Evil Eye, A Case Book: England-Londra*, 257-312.
- _____ (1998). “Doku, Metin ve Konteks”, çev. Metin Ekici, *Millî Folklor*, S.39, 25-34.

- Duman, N. Emine (2001). *Kızıcbek Destanındaki Epik Unsurlar*, EÜ SBE YLT: İzmir.
- Durbilmez, Bayram (1999). “Muhyiddin Abdal’ın Hayatı Etrafında Oluşan Menkabeler”, *1. Uluslararası Türk Dünyası Eren ve Evliaları Kongresi Bildirileri*, KB Yay.: Ankara,133-150.
- _____ (2003a). “Efsaneden Destana: Kazakistan’da Korkut Ata ve Korkut Küyü”, *Millî Folklor*, S. 60, 219-232.
- _____ (2003b). “Manas Destanındaki Kimi Motiflerin Türk Halk Kültüründeki Yansımaları”, *İstanbul-Aachen/ Almanya: Halkbilimi Araştırmaları-Forschungen für Volkerkunde*, 2. Kitap,154-176.
- _____ (2003c). “Prof. Dr. Tuncer Gülensoy: Manas Destanı (Türkiye Türkçesi ile), Akçağ yayınları, Ankara, 2002”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 619, 69-74.
- _____ (2005). “Türk Kültüründe ve Fütüvvet-Nâmelerde Üç Sayısı”, *Ahilik Araştırmaları Dergisi*, S. 2, 1-22.
- _____ (2006). “Somut Olmayan Kültür Mirası: Halk Hikâyeciliği ve Kars Yöresi Âşıkları”, *Mitten Meddaha Türk Halk Anlatıları Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Halkbilimi Araştırma ve Uygulama Merkezi, 341-364.
- _____ (2007a). “Kırım Türk Halk Anlatılarında Sayı Simgesiliği”, *Millî Folklor*, S. 76,177-190.
- _____ (2007b). “Türk Kültüründe ve Fütüvvet-nâmelerde 5 Sayısı”, *II. Ahi Evran-ı Veli ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu- Bildiriler*, hzl. M. Fatih Köksal, 113-126.
- _____ (2007c). “Renk Adına Bağlı Mahlaslar ve Karacaoğlan Mahlaslı Halk Şairleri”, *Doğumunun 400. Yılında Uluslararası Karacaoğlan Sempozyumu*, hzl. Kudret Ünal, 30-44.
- _____ (2008a). “Nahçıvan Türk Halk İnanışlarında Mitolojik Sayılar”, *Turkish Studies*, C. 3, 340-352.
- _____ (2008b). *Âşık Edebiyatı Araştırmaları: Taşpınarlı Halk Şairleri*, Ürün Yay.: Ankara.

- _____ (2009). “Türk Kültüründe ve Fütüvvetnamelerde Dört Sayısı”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Arastırma Dergisi*, S. 52, 71-85.
- _____ (2010a). “Romanya Sözlü Türk Edebiyatı Ürünlerinde Mitolojik Sayılar”, *Folklor / Edebiyat*, S. 64, 245-257.
- _____ (2010b). “Hakas Türklerinin Kadın Yiğitlik Destanı Huban Arığ’da Mitolojik Bir Sayı: Dokuz”, *Epik Türk Ənənəsində Dastan, Ortaq Türk Keçmişinden Ortaq Türk Galacayına VI Uluslararası Folklor Konferansının Materialları* (25-26 Noyabr), 80-85.
- _____ (2010c). “Âşıklık Geleneklerinde Saz”, *Millî Folklor*, S.85,148-158.
- _____ (2011). “Batı Trakya Türk Halk Kültüründe Mitolojik Sayılar”, *Almanya: Zeitschrift für die Welt der Türken / Journal of World of Turks*, S.3, 77-93.
- _____ (2012). “Kazakistan’da Nevruz İnanışlarına Bağlı Mitolojik Sayılar”, *Ankara: III. Uluslararası Türk Kültürü Kurultayı / Türk Dünyasında Bayramlar* (21-23 Mart 2011), 103-108.
- _____ (2015a). “Eflâtun Cem Güney’in ‘Dede Korkut Masalları’na Metinler Arası Bir Yaklaşım: ‘Kan Turalı’ Örneği”, *Millî Folklor*, S. 108, 165-179.
- _____ (2015b). “Kazakistanda Bilmece (=Jumbak) Sorma Geleneği”, *Prof. Dr. Erman Artun Armağanı*, ed. Okuşluk Şenesen Refiye- Zekiye Çağımlar, Adana, 181-200.
- _____ (2017). *Gelenekli Türk Anlatıları*, Ötüken Yay.: İstanbul.
- Durbilmez, Bayram ve Tekin, Fatma (2014). “Nevşehir Yöresi Yerleşim Adları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Folklor / Edebiyat*, S. 77, 113-132.
- Durmuş, Mustafa (2002). *Ak Möör Destanı (Transkripsiyon, Aktarma, Gramatikal Dizin)*, GÜ SBE YLT: Ankara.
- Düşenaliyev, Kamçibek (2007). *Kırgız El Muzıkası*, Bişkek.
- Eberhard, Wolfram (1996). *Çin’in Şimal Komşuları*, çev. Nimet Uluğtuğ, TTK Yay.: Ankara.

- Ebuzziya Tevfik (1891). *Lugat-ı Ebuzziya*, Matbaa-i Ebuzziya: İstanbul.
- Egimbaeva, Saule (2012). *Kırgız Destanları 10 Güldana-Askazan Baatır*, TDK Yay.: Ankara.
- Ekici, Metin (1989). “Türk Halk Hikâyelerinde Ad Verme Geleneği.” *Palandöken Dergisi*, İzmir, S. 4, 12-18.
- _____ (2004). *Türk Dünyasında Köroğlu*, Akçağ Yay.: Ankara.
- _____ (2005). “Türk Sözlü Geleneğinde Anlatıcılar ve Anlatmalar Arasındaki İlişkiye Art Zamanlı (Diyakronik) ve Eş Zamanlı (Senkronik) Bir Bakış”, *Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı*, Kanyılmaz Matbaası: İzmir.
- Elçin, Şükrü (1997). *Halk Edebiyatı Araştırmaları 1-2*, Akçağ Yay.: Ankara.
- _____ (2013). *Türk Halk Edebiyatına Giriş*, Akçağ Yay.: Ankara.
- Eliade, Mircea (1991). *Kutsal ve Dindışı*, çev. Ali Kılıçbay, Gece Yay.: Ankara.
- _____ (1992). *İmgeler ve Simgeler*, çev. Ali Kılıçbay, Gece Yay.: Ankara.
- _____ (1994). *Ebedi Dönüş Mitosu*, çev. Ümit Altuğ, İmge Yayınevi: Ankara.
- _____ (1999). *Şamanizm İlkel Esrime Teknikleri*, çev. İsmet Birkan, İmge Kitabevi: Ankara.
- _____ (2003a). *Demirciler ve Simyacılar*, çev. M. Emin Özcan, Kabalcı Yayınevi: İstanbul.
- _____ (2003b). *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi 3*, çev. Ali Berktaş, Kabalcı Yayınevi: İstanbul.
- Erdem, Mustafa (2004). *Kırgız Türkleri Dinî ve Sosyal Hayat*, TDV Yay.: Ankara.
- Ergin, Muharrem (2012). *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yay.: İstanbul.
- _____ (2014). *Dede Korkut Kitabı 1-2*, TDK Yay.: Ankara.
- Ergun, Metin (1995). “Manasçılar”, *Türk Kültürü*, S. 389, 599-612.
- Ergun, Pervin (2004). *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, AKM Yay.: Ankara.
- _____ (2011). *Kambar Ata/ Baba Gammar*, Kömen Yay.: Konya.
- Erhat, Azra (1997). *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi: İstanbul.

- Erşahin, Seyfettin (1999). *Kırgızlar ve İslâmiyet*, SEK Yay.: Ankara.
- Esin, Emel (2001a). *Türk Kozmolojisine Giriş*, Kabalcı Yay.: İstanbul.
- _____ (2001b). *Türk Mitolojisine Giriş*, Kabalcı Yay.: İstanbul.
- _____ (2003). *Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu*, Kabalcı Yay.: İstanbul.
- Eyuboğlu, İ. Zeki (1987). *Anadolu İnançları Anadolu Mitolojisi*, İstanbul: Geçit Kitabevi.
- Firdevsî (1994). *Şehnâme*, hzl. Necati Lugal, MEB Yay.: İstanbul.
- Frazer, James (1991). *Altın Dal 1*, Payel Yayınevi: İstanbul.
- Gabain, A. Von (1968). *Renklerin Sembolik Anlamları*, çev. Semih Tezcan, DTCF Yay.: Ankara.
- Genç, Reşat (2009). *Türk İnanışları ile Millî Geleneklerinde Renkler ve Sarı, Kırmızı, Yeşil*, AKM Yay.: Ankara.
- Gezer, Şule (2017). “Alageyik Efsanesi İle Kococaş Destanında Ortak Unsurlar”, *Folklor Edebiyat*, S. 89, 9-25.
- Gölgeci, Meral (1995). “Manas Ozanları”, *Bozkırdan Bağımsızlığa Manas*, TDK Yay.: Ankara.
- _____ (2002). “Kırgız Kültürünün Bazı Özellikleri ve Manas Destanı”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.XVII, Yeni Türkiye Yayınları: Ankara.
- Gömeç, Saadettin (1990). “Umay Meselesi”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. 5, 277-282.
- _____ (2011a). *Şamanizm ve Eski Türk Dini*, Berikan Elektronik Basım Yayım: İstanbul.
- _____ (2011b). *Tarihte ve Günümüzde Kırgız Türkleri*, Akçağ Yay.: Ankara.
- Grimal, Pierre (1997). *Mitoloji Sözlüğü Yunan ve Roma*, çev. Sevgi Tamgüç, Sosyal Yay.: İstanbul.
- Günay, Umay (1995). *Türkiye'de Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*, Akçağ Yay.: Ankara.
- Günay, Ünver ve Harun Güngör (1997). *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi*, Rağbet Yay.: İstanbul.

- Gülensoy, Tuncer (1976). “Türklerde Dokuz Sayısı”, *I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, C. IV, Ankara.
- _____ (2002). *Manas Destanı (Türkiye Türkçesi ile)*, Akçağ Yay.: Ankara.
- _____ (2004a). *Kırgız Türkçesi Grameri*, Erciyes Üniversitesi Yay.: Kayseri.
- _____ (2004b). *Türkiye Türkçesi -Kırgız Türkçesi, Kırgız Türkçesi -Türkiye Türkçesi Gramer Terimleri Sözlüğü*, Erciyes Üniversitesi Yay.: Kayseri.
- _____ (2011). *Türkiye Türkçesinde Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü I, II*, TDK: Ankara.
- Gülensoy, Tuncer ve Burul Sağınbayeva (2004). *Kırgızça Türkçe Jana Türkçe-Kırgızça Sözdük*, Erciyes Üniversitesi Yay.: Kayseri.
- Gültepe, Necati (2014). *Türk Mitolojisi*, Resse Yayınevi: İstanbul.
- Gürsoy-Naskali, Emine (1995). “Destanın Tarifi”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1-8.
- Hançar, Baki Bora (2012). “Canlı Mirza Destanında Kahraman Tipolojisi Açısından Kadın”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S.12, 499-512.
- Hançerlioğlu, Orhan(1975). “Mit Maddesi”, *Felsefe Sözlüğü*, Remzi Kitabevi: İstanbul.
- Hanko, Lauri (1984). *The Problem of Defining Myt, Sacret Narrative, Readings in the Teori of Myt*, hzl. Alan Dundes, ABD.
- Hooke, Samuel Henry (2002). *Ortadoğu Mitolojisi*, çev. Alaeddin Şenel, İmge Kitabevi: Ankara.
- Hudyakov, Yuliy (1991). “Enisey Kırgızdarının Tarihi”, *Kırgızdar C. I*, ed: Keñes Cusupov, Bişkek.
- İbrayev, Şakir (1995). “Kazakların Eski İnançlarında At”, *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık*, ed. Emine Gürsoy Naskali, Resim Matbaacılık: İstanbul.
- _____ (1998). *Destanın Yapısı*, AKM Yay.: Ankara.
- İlaydın, Hikmet (1964). *Türk Edebiyatında Nazım*, İnkılâp Kitabevi: İstanbul.
- İliç, Yelda (2002). *Kırgız Halk Destanı Er Töştük (Gramer-Metin-Çeviri-Dizin)*, İÜ SBE YLT: İstanbul.

- İnan, Abdülkadir (1948). “Eski Türklerde ve Folklorda Ant”, *DTCF Dergisi*, S. 4, 279-290.
- _____ (1966). “Türk Boylarında Dağ, Ağaç ve Pınar Kültü”, *Reşit Rahmeti Arat İçin*, Ankara, s.272- 277.
- _____ (1976). *Eski Türk Dini*, KB Yay.: İstanbul.
- _____ (1985). *Manas Destanı*, KTB Yay.: Ankara.
- _____ (1987). *Makaleler ve İncelemeler*, TTK Yay.: Ankara.
- _____ (2015). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, TTK Yay.: Ankara.
- İnayet, Alimcan (2010). *Türk Dünyası Efsane ve Masallarında Bir Dev Tipi: Yalmavuz Celmoğuz*, Bilge Kültür Sanat: İstanbul.
- İşankul, Cabbar (2005). “Destanlarda Olağanüstü Doğum Motifi”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C. 5, 125-128.
- _____ (2010). “Rüya ve Bilmeceler”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C. 10, 91-98.
- Jirmunskiy, V. M. (2011). *Türk Kahramanlık Destanları*, çev. Mehmet İsmailov, Hülya Aslan-Erol, TDK Yay.: Ankara.
- Jumabaev, Maksat (2006). *Kırgız Gelenek ve İnanışlarında Dinî Ritüeller*, AÜ SBE YLT: Ankara.
- Jung, Carl Gustav (2016). *Rüyalar*, çev. Aylin Kayapalı, Pinhan Yayıncılık: İstanbul.
- Kaçkeev, Rısbek (1997). *Arbaktar Süylöyt*, Bişkek: Kırgızistan Basması.
- Kafalı, Mustafa (1996). “Türk Kültüründe Renkler”, *Nevruz ve Renkler*, hzl. Sadık Tural, Elmas Kılıç, AKM Yay.: Ankara, 49-54.
- Kafesoğlu, İbrahim (1980). *Eski Türk Dini*, KB Yay.: İstanbul.
- _____ (1998) . *Türk Millî Kültürü*, Ötüken Yay.: İstanbul.
- Kalafat, Yaşar (1995). *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, AKM Yay.: Ankara.
- _____ (2011). *Türk Kültürlü Halklarda Ölüm*, Berikan Yayınevi: Ankara.
- _____ (2012). *Türk Kültürlü Halklarda Mitler*, Berikan Yayınevi: Ankara.

- _____ (2013). *Batı Türklüğü ve Halk İnanmalarının Mitolojik Kök Hücreleri 1*, Berikan Yayınevi: Ankara.
- Kalafat Yaşar, N. Yaşar Bayatlı (2011). *Türk Kültürlü Halklarda Alkışlar-Kargışlar*, Berikan Yayınevi: Ankara.
- Kara Düzgün, Ülkü (2016). “Türk Mitolojisinde Ateş Kültü”, *Türk Mitolojisine Giriş*, Gazi Kitabevi: Ankara.
- Karabaş, Seyfi (1996). *Dede Korkut'ta Renkler*, YKY: İstanbul.
- Karademirlidağ, Yasemin (2006). *Seyitbek Destanı'ndaki Epik Unsurlar*, EÜ SBE YLT: İzmir.
- Karatayev O. ve S. Eraliyev (2005). *Kırgız Etnografyası Boyunça Sözdük*, Bişkek.
- Kaplan, Mehmet (2012). *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 3 Tip Tahlilleri*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Karadavut, Zekeriya (2010). “Kırgız Masallarında Mitolojik Unsurlar”, *Millî Folklor*, S. 85, 71-80.
- Kargı Ölmez, Zuhâl (1996). Ebulgazi Bahadır Han Şecere-i Terâkime (Türkmenlerin Soy Kütüğü), *Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 3*, Simurg Yay.: Ankara.
- Kasapoğlu Çengel, Hülya (1998). “Kırgız Türk Edebiyatı”, *Türk Dünyası El Kitabı Türkiye Dışı Türk Edebiyatları*, C. 4, 367-397, TKAE Yay.: Ankara.
- Kasımlı, Muharrem (1995). “Manas Destanının Anlatılış Özellikleri”, *Anayurttan Atayurda Türk Dünyası*, S. 9, 62-73.
- Kâşgarlı Mahmud (2013). *Divan-ı Lûgati't-Türk*, çev. Besim Atalay, TDK Yay.: Ankara.
- Katanov, N. Fedoroviç (2000). *Tallap Algan Pılıg Togıstarı (Bilimsel Eserlerinden Seçmeler)*, hzl. Maynagoşeva V.E, akt. Fatma Özkan, Türksoy Yay.: Ankara.
- Kaya, Doğan (1994). *Sivas'ta Âşıklık Geleneği ve Âşık Ruhsatı*, Cumhuriyet Üniversitesi Yay.: Sivas.
- _____ (2001). *Folklorumuzda Beddua Söyleme Geleneği ve Türk Halk Şiirinde Beddualar*, AKM Yay.: Ankara.

- _____ (2004). “Kırgızların Son Büyük Manasçısı Sayakbay Karalayev, Mitten Meddaha”, *Türk Halk Anlatıları Ulusla arası Sempozyumu*, 25-27 Kasım, Ankara.
- _____ (2007). “Kırgızların Yaşayan Dört Büyük Manasçısı”, *1. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı -Bildiriler- (9-15 Nisan 2006, Çeşme- İzmir)*, Ankara, C. III, 1293-1300.
- _____ (2010). *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Akçağ Yay.: Ankara.
- _____ (2015). *Kırgız Destanları*, Salkım Söğüt Yayınevi: Erzurum.
- _____ *Halk Şiirinde Biçim ve Tür* [http://dogankaya.com/fotograf/halk şiiirinde biçim ve tür.pdf](http://dogankaya.com/fotograf/halk_siiirinde_bicim_ve_tur.pdf).
- Kınacı, Cemile (2006). “Manasçılık ve Kadın Manasçılar”, *Millî Folklor*, S. 70, 74-78.
- Kırca Erdem, Özge (2015). *Kırgız Destanlarında Hayvan Motifi*, GÜ SBE YLT: Ankara.
- Kırgız-Sovet Entsiklopediyası* (1977). I, IV, V. Tom, hzl. B. Ö. Oruzbayeva v.d, Frunze.
- Kırgız Adabiyatının Tarihi* (2004). I, II. Tom, Bişkek.
- Kolcu, Ali İhsan (2002). “Destandan Romana Kırgız Kültür Mirası ve Cengiz Aytmatov Örneği”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.19, 613-621.
- Korkmaz, Esat (2008). *Eski Türk İnançları ve Şamanizm Terimleri Sözlüğü*, Anahtar Kitaplar Yayınevi: İstanbul.
- Köksal, Hasan (1995). “Manas ve Diğer Anlatı Türündeki Eserlerde ‘Ölüp Dirilme’ Motifi”, *Manas Destanı ve Etkileri Bilgi Şöleni*, AKM Yay.: Ankara.
- Köprülü, M. Fuat (1925). “Eski Türklerde Dini-Sihri Bir Anane; Yat ve Yağmur Taşı”, *İstanbul Dâr- ül-Fünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, C. 4, 1-11.
- _____ (1980). *Edebiyat Araştırmaları I-II*, Ötüken Yay.: İstanbul.
- _____ (1981). *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ötüken Yay.: İstanbul.
- Köse, Nerin (1997). *Araştırmalar 2*, Millî Folklor Yay.: Ankara.
- _____ (1998). *Araştırmalar 3*, Millî Folklor Yay.: Ankara.

- _____ (1999). *Araştırmalar 4*, Millî Folklor Yay.: Ankara.
- _____ (2000a). “Manas İle Kococaş, Kızıcbek, Kurmanbek, Seyitbek, Ak Möör Destanları Arasındaki Paralellikler” *Millî Folklor*, S.46, 48-59.
- _____ (2000b). “Kurmanbek ve Seyitbek Destanları”, *Millî Folklor*, S.48, 18-24.
- _____ (2001a). “Seyitbek Destanı Üzerine”, *Millî Folklor*, S.51, 28-41.
- _____ (2001b). “Kırgızlardan Bir Destan: Canıl Mirza”, *Millî Folklor*, S.49, 67-70.
- _____ (2002). *Kococaş Destanı (Üsönbayev, Konokbayev ve Ceentayev Varyantları) İnceleme-Metin*, Millî Folklor Yay.: Ankara.
- _____ (2003). Ak Möör Destanının Aile Kurumuna Bakışı, 46. Uluslararası Sürekli Altayistik Konferansı, 205-224, TDK Yay.: Ankara.
- _____ (2004). *Ak Möör Destanı (Akiyev, Eşmambetov, Baatırbek, Kudaybergenov-Bököçev, Sarıkunan, Kocekov ve Boronbayev Varyantları)*, İnceleme-Metin, Millî Folklor Yay.: Ankara.
- _____ (2005). *Kurmanbek Destanı (Kalık Akiyev Varyantı) İnceleme-Metin*, Millî Folklor Yay.: Ankara.
- _____ (2008). “Seyitbek Destanındaki Müstakil Türler ve İkilemeler”, *Türk Kültürü*, S.473, 526-548.
- Kulamshaeva, Baktıgöl (2008). *Kırgız Hikâye ve Destanlarında Anlatı Zamanları: Atadan Kalgan Tuyak Hikâyesi İle Manas ve Er Töştük Destanları Örneğinde*, AÜ SBE DKT: Ankara.
- Kuzubaş, Muhammet (2007). “İkellere Ait Anlatılarda Rüya Motifi”, *Turkish Studies*, C. 2, 305-316.
- Lord, Albert (1960). *The Singer of Tales*, Harvard University Pres: Cambridge.
- Mackenzie, Donald (1996). *Çin ve Japon Mitolojisi*, çev. Koray Akten, İmge Yay.: Ankara.
- Malinowski, Bronislaw (2000). *Büyü, Bilim ve Din*, çev. Saadet Özkal, Kabalcı Yay.: İstanbul.
- Manas Entsiklopediyası (1995). I, II. Tom, Bişkek.*

- Mollova, Mefkûre (1993). “Bir Şathiye ve Bir Bilmecede Kaz Kültü”, *Prof. Dr. Şükriü Elçin Armağanı*, TKAE Yay.: Ankara.
- Mukasov, Murat (2004). “Din Irları,” *Kırgız Adabiyatının Tarihi* Tom I, Bişkek. _____ (2013a). *Kırgız Destanları 11 Kurmanbek*, TDK Yay.: Ankara. _____ (2013b). *Kırgız Destanları 12 Seyitbek*, TDK Yay.: Ankara.
- Musayev, S., C. Taştemirov (1986). *Kırgız Adabiyatı: Orto Mekteptin VII. Klasi Üçün Okuu Kitebi*, Frunze. _____ (2008). “Kalık Akiev”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, akt. Gamze Doğan İnan, S. 3, 112-116.
- Namatov, Mirlan (2001). *Kırgızların Küçük Destanı Er Tabıldı (İnceleme ve Transkripsiyon)*, EÜ SBE DKT: İzmir.
- Necatigil, Behçet (1978). *100 Soruda Mitologya*, Gerçek Yay.: İstanbul.
- Nemutlu, Özlem (2008). “Cengiz Aytmatov’un Eserlerinde Av Teması”, *Turkish Studies*, S.7, 495-507.
- Ocak, Yaşar (1985). *İslam-Türk İnançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü*, Kabcacı Kitabevi: Ankara. _____ (2005). *Alevî Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, İletişim Yay.: İstanbul.
- Obozkanov, Abdısalam (2006). *Tökmölükün Başatı Kalıptanuu Etaptarı cana Sinkrettü Tabiyatı*, Bişkek.
- Oğuz, M. Öcal (1995). “Destanlarımızdaki Olağanüstü Doğum Motifi Etrafında Manas”, *Millî Folklor*, S. 27, 12-19. _____ (1998). “Mitolojimizde ve Ural Batır Destanında Başlangıçtaki Sonsuz Su”, *Millî Folklor*, S.38, 22-24. _____ (2001). *Halk Şiirinde Tür, Şekil ve Makam*, Akçağ Yay.: Ankara.
- Oğuz, M. Öcal vd. (2004). *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, ed. M. Öcal Oğuz, Grafiker Yay.: Ankara.
- Olric, Axel (2003). “Halk Anlatılarının Epik Kuralları”, *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar*, Millî Folklor Yay.: Ankara, s. 177-188.

- Onay, A. Talat (1996). *Halk Şiirlerinin Şekil ve Nev’î*, Akçağ Yay.: Ankara.
- Ong, Walter J. (2013). *Sözlü ve Yazılı Kültür*, Metis Yay.: İstanbul.
- Orozbekova, Cıldız (1995). “Manas Destanındaki Atların Tipleri”, akt. A. Abbas Çınar, *Manas Destanı ve Etkileri Uluslararası Bilgi Şöleni*, AKM Yay.: Ankara.
- _____ (2003). *Aytuuçuluk Önördün Tarihü Ösüp Önögü Colu*, Bişkek.
- Orozobayev, Mayrambek (2013). “Kırgızlarda Bir Gelenek Olarak Yemin Etme ve Yemin için Kullanılan Kelimeler”, *ACTA TURCICA*, S. 2, 1-15.
- _____ (2014). *Kırgızcadaki İslam Öncesi Geleneksel İnanç ve İnanışlarla İlgili Söz Varlığı*, TDK Yay.: Ankara.
- Orozova, Gülbara (2000). *Türk Elderinin Poemaları: Tarihü Protres cana Epikalık Baylanış*, Bişkek.
- Orozova, Gülbara ve Abdıldacan Akmataliyev (2010). *Kırgız Destanları 8 Kız Darıyka*, TDK Yay.: Ankara.
- Ozan, Meral (2016). “Türk Mitolojisinde Dağ Kültü”, *Türk Mitolojisine Giriş*, Gazi Kitabevi: Ankara.
- Ögel, Bahaeddin (1948). “Türk Kılıcının Menşei ve Tekâmülü Hakkında”, *DTCF Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 1-2.
- _____ (1991). *Türk Kültür Tarihine Giriş*, KB Yay.: Ankara.
- _____ (2001). *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, TDV Yay.: İstanbul.
- _____ (2014). *Türk Mitolojisi I-II*, TTK Yay.: Ankara.
- Ömürbay, Makelek (2004). “Atabızdın Comogu Manas”, *Kırgızdar*, hzl. Keleş Cusupov, Kambek İmanaliyev, Bişkek.
- Örnek, S. Veyis (1995). *Türk Halk Bilimi*, Bilgesu Yayıncılık: İstanbul.
- Öyke, Ceyda (2004). *Kırgızların Küçük Destanı Baktı Bolot*, EÜ SBE YLT: İzmir.
- Özkan İsa (1998). “Türk Boylarının Sözlü Edebiyatında Nımak/ Comok/ Jumbak/ Yomak Anlatım Türü Üzerine Bir Etimoloji Denemesi”, *Türk Dili*, S. 556, 368-378.

- _____ (2000). “Türk Boylarının Sözlü Edebiyatındaki “Çeçen/ Şeşen/ Sesen Teriminin Etimolojisi”, *Uluslar Arası Türk Dünyası Halk Edebiyatı Kurultayı Bildirileri*, KB Yay.: Mersin.
- Öztürk, Özhan (2009). *Folklor ve Mitoloji Sözlüğü*, Phoenix Yay.: Ankara.
- Potapov, L. Pavloviç (2012a). “Etnografik Verilerde Kadim Türk Tanrıçası Umay”, çev. Atilla Bağcı, *Türk Kültürü*, S. 2, 165-178.
- _____ (2012b). *Altay Şamanizmi*, çev. Metin Ergun, Kömen Yay.: Konya.
- Polat, Kemal (2008). *Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnanışlar*, TDV Yay.: Ankara.
- Propp, Vladimir (1987). *Masalların Yapısı ve İncelemesi*, çev. Hüseyin Gümüş, KTB Yay.: Ankara.
- Radloff, Wilhelm (1985). *Proben der Wolksliteratür der Nordlichen III-V*, Petesburg.
- _____ (1994). *Sibirya’dan*, çev. Prof. Dr. Ahmet Temir, C. II, KB Yay.: Ankara.
- _____ (1995). *Manas*, çev. Emine Gürsoy Naskali, Türksoy Yay.: Ankara.
- Reichl, Karl (2002). *Türk Boylarının Destanları*, TDK Yay.: Ankara.
- Roux, Jean-Paul (1998). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, çev. Aykut Kazancıgil, İşaret Yay.: İstanbul.
- _____ (2005). *Orta Asya’da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, Kabalcı Yay.: İstanbul
- _____ (2012). *Eski Türk Mitolojisi*, çev. Musa Yaşar Sağlam, Bilgesu Yay.: Ankara.
- Saçkesen, Ahmet (2007). “Er Tabıldı Destanında Kadın Tipler”, *Turkish Studies*, S. 3, 490-495.
- Sakaoğlu, Saim (1995). “Türk Masallarında At Motifi” *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık*, ed. Emine Gürsoy Naskali, Resim Matbaacılık: İstanbul.
- _____ (1997). “Halk Edebiyatı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yay.: İstanbul, s. 345-350.

- _____ (2000). *101 Türk Efsanesi*, Akçağ Yay.: Ankara.
- Sakaoğlu, Saim, Ali Duymaz (2002). *İslamiyet Öncesi Türk Destanları*, Ötüken Yay.: İstanbul.
- Saray, Mehmet (2004). *Modern Kırgızistan'ın Doğuşu*, TİKA Yay.: Ankara.
- Sarıtaş, Süheyla (2016). "Türk Mitolojisinde Ak İyeler", *Türk Mitolojisine Giriş*, Gazi Kitabevi: Ankara.
- Sawyer, Caroline (1995). "Er Töştük'te Toplum ve Kozmos", *Manas Destanı Üzerinde İncelemeler*, hzl. Fikret Türkmen, TDK: Ankara.
- Schimmel, Annemarie (2000). *Sayıların Gizemi*, çev. Mustafa Küpüşoğlu, Kabalcı Yay.: İstanbul
- Sertkaya, O. Fikri (1995). "Eski Türk Kültüründe At", *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık*, Resim Matbaacılık: İstanbul.
- Seyidoğlu, Bilge (1998). "Kültürel Bir Sembol: Yılan", *Dursun Yıldırım Armağanı*, ed. M. Özarslan ve Ö. Çobanoğlu, TDV Yay.: Ankara, 86-92.
- _____ (2002). *Mitoloji Üzerine Araştırmalar*, Dergâh Yay.: İstanbul.
- Seyidov, Mirali (1994). *Gam- Şaman ve Onun Gaynaklarına Umumi Bahuş*, Bakü.
- _____ (1966). "Eski Türk Kitabelerinde Yer Sub Meselesi", *DTCF Dergisi*, S.29, 259-265.
- Sever, Mustafa (1999). "Türk Mitolojisinde Kuşlar", *Millî Folklor*, S. 42, 83-88.
- _____ (2003). *Edebiyatta Mitolojik ve Arketipik Yaklaşım Tarzları: Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar*, Millî Folklor Yay.: Ankara.
- Sharpe, Eric J. (2000). *Dinler Tarihinde 50 Anahtar Kavram*, çev. Ahmet Güç, Arasta Yay.: Bursa.
- Şahin, Çiğdem (2011). *Nazar Nazarlıkla İlgili İnançlar Uygulamalar ve Bunların Dini Mitolojik Kökenleri*, GAZÜ SBE YLT: Gaziantep.
- Şentürk-Üçay, Züleyha (2013). *Canış Bayış Destanı Moldobasan Musulmankulov Varyantı (Metin-Aktarma-İnceleme)*, GÜ SBE YLT: Ankara.

- Şeriyev, C., A. Muratov (1994). *Kırgız Adabiyatı Terimlerini Tüshündürmô Sôzdüğü*, Bışkek.
- Şimşek, Esmâ (1995). “Giresun ve Çevresinde Anlatılmakta Olan ‘Ana Geyik’ Efsanesinde Mitolojik Unsurlar”, *Millî Folklor*, S. 26, 17-22.
- Şimşek, Serdar (2015). “Er Soltonoy Destanındaki Kadın Kahramanlar Üzerine Bir Değerlendirme”, *Elektronik Türk Çalışmaları*, S.12, 1010-1066.
- Tanyu, Hikmet (1968). *Türklerde Taşlarla İlgili İnanışlar*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- _____ (1976). “Türklerde Ateşle İlgili İnançlar”, *I. Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, C. IV, Ankara: DSİ Basımevi, s. 292-302.
- _____ (1980). *Dini Folklor veya Manevi Halk İnançları*, AÜ İlahiyat Fakültesi Yay.: Ankara.
- Taştemirov, C., Z. Bayhodcoyev (1973). *Kırgız Elinin Oozeki Çıgarmaçılık Tarihünün Oçerki*, Frunze.
- _____ (1988). *Akındar Çıgarmaçılığının Tarihünün Oçerkteri*, Frunze.
- Tavkul, Ufuk (2008). “Kırgız Destanı Kococaş İle Karaçay-Malkar Destanı Biynöger Arasındaki Ortak Motifler Üzerine”, *Modern Türklük Araştırmaları*, S.2, 89-104.
- Tekalan, Hümeyra Nur (2002). *Er Koşoy Destanı Transkripsiyonlu Metin, Aktarma, Gramatikal Dizin*, GÜ SBE YLT: Ankara.
- Togan, Zeki Velidi (1931). *Türk Destanlarının Tasnifi I*, Atsız Mecmua: İstanbul.
- _____ (1981). *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitabevi: İstanbul.
- Tökel, Dursun Ali (2000). *Divan Şirinde Mitolojik Unsurlar*, Akçağ Yay.: Ankara.
- Tural, Sadık (2006). *Tarihten Destana Akan Duyarlılık*, Yüce Erek Yayınevi: Ankara.
- Turan, Osman (1994). *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, Boğaziçi Yay.: İstanbul.
- Turgunbaev, Caştegin (1996). *Er Töştük Destanında Bildirme Kipleri Çekimleri*, ÇÜ SBE YLT: Adana.

- _____ (1997). “Er Töştük Destanı ve Saltuk Nâme’deki Bir Olay Motifi Üzerine”, *Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Dergisi*, S. 12, 48-57.
- Turgut, Belgin (2000). *Sarıncı, Bököy-Kedeykan: Köroğlu ile İlgili Kırgız Destanları*, EÜ SBE YLT: İzmir.
- Türkmen, Fikret (1995). *Manas Destanı Üzerine İncelemeler*, TDK Yay.: Ankara.
- _____ (2005). “Er Töştük Destanındaki Stereotip Motiflerin Analizi”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S.6, 235-239.
- Uhri, Ahmet (2003). *Ateşin Kültür Tarihi*, Dost Kitabevi: Ankara.
- Uraz, Murat (1992). *Türk Mitolojisi*, Mitologya Yay.: İstanbul.
- Ünver, Süheyl (1953). “Yağmur Taşı Hakkında”, *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, S. 7, 77-84.
- Velihanov, Çokan (1958). *İzbranniye Proizvedeniye*, Alma - Ata.
- Yalçın, Belgin (1999). *Canış-Bayış Destanı (Metin-Aktarım-İnceleme)*, MÜ TAE YLT: İstanbul.
- Yalçiner, Necla (2007). “Kırgız Destanları”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyatı Dergisi*, S. 26, 109-119.
- Yeşildal, Ü. Yılmaz (2015a). *Er Töştük Destanı İnceleme-Metin*, GÜ SBE DKT: Ankara.
- _____ (2015b). “Er Töştük Destanının Kırgız Sahasına Ait Nesir Varyantları”, *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, S.11, 81-113.
- Yıldırım, Dursun (1998). *Türk Bitiği, Araştırma/ İnceleme Yazıları*, Akçağ Yay.: Ankara.
- Yıldız, Naciye (1995). *Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü İle İlgili Tespit ve Tahliller*, TDK Yay.: Ankara.
- _____ (2000). “Dede Korkut Hikâyeleri İle Er Töştük Destanında Benzer Motifler”, *Uluslar Arası Dede Korkut Bilgi Şöleni*, TDK Yay.: Ankara.
- _____ (2003). “Eski Türk Destanları”, *Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi*, C. 2, AKM: Ankara, 1-57.

- _____ (2004). “Kara”, *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, C.1, AKM: Ankara, 102-103.
- _____ (2006). “Boston Destanında Yer Alan Kahramanlar”, *Mitten Meddaha Türk Halk Anlatıları Uluslar Arası Sempozyumu- GÜ*, Ankara.
- _____ (2007). “Boston Destanında Geleneksel Motifler”, *II. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bilkent Üniversitesi-Manas Üniversitesi*, Bişkek.
- _____ (2009). “Türk Destanlarında Çocuksuzluk.” *Millî Folklor*, S. 82, 76-88.
- _____ (2010a). “Türk Destanlarında Kötü Huylu Devler”, *Millî Folklor*, S.87, 41-51.
- _____ (2010b). “Türk Destancılık Geleneği”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, S.6, 7-15.
- _____ (2010c). “Boston Destanında Nesnel Dünya” *I. Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu- GÜ*, Ankara.
- _____ (2015). *Türk Dünyası Destancılık Geleneği ve Destanlar*, Akçağ Yay.: Ankara.
- Yöntem, Ali Canip (1930). *Epepe*, Aysan Matbaası: Bursa.
- Yörükan, Yusuf Ziya (1998). *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri: Şamanizm*, Ötüken Yay.: İstanbul.
- Yudahin, K.K. (1985). *Kırgızca-Rusça Sözlük*, Moskova.
- _____ (1998). *Kırgız Sözlüğü C. I-II*, çev. Abdullah Taymas, TDK Yay.: Ankara.
- Yunusaliyev, Bolot (1985). “Uluu Epos, Ukmuştuu Comokçu”, *Tandalgan Emgekter*, Frunze.
- Yusuf Has Hacıp (2008). *Kutadgu Bilig*, Kabalcı Yay.: İstanbul.
- Zakirov, S.(1960). “Kococaş Eposının Kee Bir Maseleri”, *Kococaş*, Frunze.
- _____ (1996). *Kırgız Sancırası*. Bişkek.
- Ziya Gökalp (1918). “Eski Türklerde Din”, *Yeni Mecmua*, S. 47, 402-405.
- _____ (2007). *Türk Medeniyeti Tarihi*, Elips Kitap: Ankara.

2. Sözlü Kaynaklar

KK1: Kenjegül Kalieva, 1981 Kırgızistan/ Narın doğumlu, doktora mezunu, öğretim elemanı, derleme tarihi: 17 Mart 2016, derleme yeri: Sivas.

KK2: Celal Gezer, 1960 Akhisar/Manisa Arabacıbozköy doğumlu, ilkokul mezunu, besici, derleme tarihi: 5 Mayıs 2016, derleme yeri: Akhisar/Manisa Arabacıbozköy.

KK3: Döölötbek Sıdıkov, 1983 Kırgızistan/ Issık Köl doğumlu, üniversite mezunu, devlet sanatçısı, derleme tarihi: 1 Temmuz 2016, derleme yeri: Bişkek/Kırgızistan.

KK4: Azizbiy Mirzauulu, 1996 Kırgızistan/ Talas doğumlu, lise mezunu, üniversite öğrencisi, derleme tarihi: 1 Temmuz 2016, derleme yeri: Bişkek/Kırgızistan.

KK5: Ümöt Döölötbekov, 2006 Kırgızistan/ Çolpan Ata doğumlu, ilkokul öğrencisi, derleme tarihi: 3 Temmuz 2016, derleme yeri: Kırgızistan/ Çolpan Ata.

Kırgız destanlarında mitolojik unsurlar

ORIJINALLIK RAPORU

%5

BENZERLİK ENDEKSİ

%3

İNTERNET
KAYNAKLARI

%3

YAYINLAR

%1

ÖĞRENCİ ÖDEVLERİ

BİRİNCİL KAYNAKLAR

GEZER, Şule. "TÜRKİYE'DE KIRGIZ
DESTANLARI ÜZERİNE YAPILAN
ÇALIŞMALAR", Journal of World of Turks /
Zeitschrift für die Welt der Türken, 2015.

Yayın

%2

turkoloji.cu.edu.tr

İnternet Kaynağı

<%1

dergipark.ulakbim.gov.tr

İnternet Kaynağı

<%1

acikerisim.ege.edu.tr:8081

İnternet Kaynağı

<%1

www.scribd.com

İnternet Kaynağı

<%1

metinarikan.com

İnternet Kaynağı

<%1

Submitted to Ege Üniversitesi

Öğrenci Ödevi

<%1

www.nenedirvikipedi.com

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Şule Gezer

Uyruğu: Türkiye(TC)

Doğum Tarihi ve Yeri: 1 Aralık 1986, Akhisar/Manisa

Medeni Durumu: Bekar

Tel: -

E mail: sulegezer45@gmail.com

Yazışma Adresi: Yenisehir Mahallesi Kayseri Caddesi 49/1 Sivas/Merkez

EĞİTİM

Derece Mezuniyet	Kurum	Mezuniyet Tarihi
Yüksek Lisans	ERÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü	13. 07. 2011
Lisans	ERÜ Edebiyat Fakültesi TDE Bölümü	27. 06. 2008
Lise	Özel Yüksel Lisesi Akhisar/Manisa	17. 06. 2004

İŞ DENEYİMLERİ

Yıl	Kurum	Görev
2013-Halen	Cumhuriyet Üniversitesi	Türk Dili Okutmanı

YABANCI DİL

İngilizce